

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Angyal szállt el felettünk (*elbeszélés*) 1
OLGA BALLA: A pokol részletes fiziológiája (A Sátántangó orosz fordításáról) 15

*

TÓTH KRISZTINA verse 19
FEKETE RICHÁRD verse 22
FEKETE VINCE verse 24
G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 27
DEMÉNY PÉTER versei 28
CSORDÁS GÁBOR verse 29
JÁSZBERÉNYI SÁNDOR: Az elmúlt karácsonyok szerelme (*novella*) 31
IULIAN CIOCAN: És reggel jönnek az oroszok... (*regényrészlet*) 37
BALLA ZSÓFIA: „A közelítő múlt” (*Korpa Tamás beszélgetése*) 43
VÁRADY SZABOLCS: M mint Mari (*esszé*) 57
TAKÁTS JÓZSEF: Kovács András Ferenc költészetének dicsérete (*laudáció*) 65

*

VÁRKONYI GYÖRGY: Lajkó, 121.
(*Hiány és emlékezet. Breuer Marcell-émlékkiállítás*) 67
CSONDOR SOMA: Rejtőzködés és hiány
(*A pécsi holokauszt-émlékművek vészkorszak-reprezentációi*) 75

*

ZELEI DÁVID: Az idegen (Györffy Miklós: *Egy emigráns vallomásai*) 90
OWAIMER OLIVER: A Petőfivé változott Juhász Ferenc kiáltószava
(*Juhász Ferenc: Más Petőfi az enyém*) 93
VISY BEATRIX: A lefejezettek balladája
(*Földényi F. László: A guillotine hosszú árnyéka. Párizsi életképek a 19. századból*) 98
IMREH ANDRÁS: Egy eltökélt költő
(*Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg. Szerkesztette Michael Schumacher*) 103

2024

JANUÁR

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortétkban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT VAJDA MIHÁLY. A filozófust november 27-én, nyolcvannyolc éves korában érte a halál. Vajda Mihályról Weiss János emlékezett meg honlapunkon (*www.jelenkor.net*).

*

BERTÓK LÁSZLÓ KÖLTÉSZETI DÍJ. Az idén harmadszor odaítélt elismerést Kovács András Ferenc vehette át december 6-án a pécsi Kodály Központban megrendezett ünnepi esten. Az idén első alkalommal kiosztott Kisdíjat Láng Orsolyának ítelték oda, akinek köszönőbeszéde felvételről hangzott el. A nagydíjast Takáts József, a kisdíjast Codău Annamária laudálta. Kovács András Ferencsel Ágoston Zoltán beszélgetett, aki egyúttal az est házigazdája volt. Közreműködött Balogh Máté, Gyémánt Bálint és Harcsa Veronika, Körtesi András és Megyímőrecz Ildikó, valamint a Pannon Filharmonikusok Vass András vezényletével. Az estről Szatmári Aron tudósított honlapunkon.

*

ÚJ KÉPEK 2020–2023. Valkó László festményeiből rendeztek kiállítást november 16-a és december 15-e között a Pécsi Galériában.

KERINGŐ. Weber Kristóf regényét december 5-én mutatták be a pécsi Civil Közösségek Házában, a szerzővel Mohácsi Balázs beszélgetett.

*

KIS ESTI BESZÉLGETÉS. Tompa Andreával színházról, közéletéről, kritikáról P. Müller Péter beszélgetett november 27-én a Pécsi Művészetek és Irodalom Házában.

*

IRODALMI DÍJAK. A Déry Tibor-díjat idén Ilma Rakusa, Ladik Katalin, Mohácsi István, Mohácsi János és Nagy Gabriella nyerte el. – A Füst Milán Fordítói Díjat ebben az évben Vjacseszlav Szeredának, a Füst Milán Költői Díjat Borsik Miklósnak és Horváth Eve-nek ítelték oda. – Az idei Zelk Zoltán-díjas Bognár Péter lett. – A Komlós Aladár-díjat 2023-ban Radnóti Zsuzsa vehette át. – A Horváth Péter Irodalmi Díj ez évi kitüntetettje Pál Sándor Attila. – A Kálmán C. György-díjat idén Radnai Dániel Szabolcs kapta.

Szerzőink

Krasznahorkai László (1954) – író, Triesztben él.

Olga Balla – orosz irodalomkritikus, esszéista, a moszkvai *Znamja* folyóirat szerkesztője.

Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.

Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.

Fekete Vince (1965) – költő, szerkesztő, Budapesten és Kézdiszentkereszten él.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Demény Péter (1972) – író, költő, Bukarestben él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Jászberényi Sándor (1980) – író, költő, Budapesten él.

Iulian Ciocan (1968) – moldáv író.

Kosza Gabriella (1948) – műfordító, Pécsen él.

Balla Zsófia (1949) – költő, Budapesten él.

Korpa Tamás (1987) – költő, irodalomszervező, Vámospercsen él.

Várady Szabolcs (1943) – költő, műfordító, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.

Takáts József (1962) – esztétorténész, kritikus, Pécsen él.

Várkonyi György (1951) – művészettörténész, muzeológus, Pécsen él.

Csondor Soma (1994) – a PTE BTK IKDI doktorandusza, Gutorföldén és Pécsen él.

Zelei Dávid (1985) – kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Owaimer Oliver (1995) – az SZTE doktorandusza, Szegeden él.

Visy Beatrix (1974) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Imreh András (1966) – költő, műfordító, Budapesten él.

KÉPEK

RAJNAI RICHÁRD fotói 69, 71, 73

MARC BERNHEIM és EVELYNE BERNHEIM fotója 74

CSERI LÁSZLÓ fotói 78, 81–84, 86–88

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

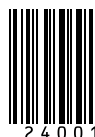
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

Angyal szállt el felettünk

„...stets das Böse will, und stets das Gute schafft
„...örökké rosszra tör, s örökké jót művel.”

Johann Wolfgang Goethe

Jékely Zoltán és Kálnoky László fordításában

Mindenre nyitott vagyok, mondta, és eltolta magától egy kicsit az AK-47-est, benyúlt a golyóálló mellény alá, és megvakarta a hónalját, aztán folytatta csak, hogy és örül, hogy elmondhatja végre az egészet, mivel eddig nem volt rá, ugye, alkalom, csak egy-egy apró részletről tudott beszélni, ha pihenőben voltak, de az ágyúzástól nem tudtak elaludni, viszont most az egészről és egyben, de rögtön előrebocsájtja, hogy ő nem jövőkutató, ő trendkutató civilben, sőt, még trendkutató helyett is inkább amolyan megfigyelőként jellemezné önmagát, a jövőkutatók, azok ülnek egy szobában, nézik a képernyőt, vannak módszereik, modelljeik, jövőkerék, meg a satöbbi, és azokkal két-három éves piaci előrejelzéseket csinálnak, de az, hogy valaki nagyban gondolkodjon, mint ő, társadalomról, emberről, robotokról, az ezeknek elképzelhetetlen, ettől kiborulnak, meg egyáltalán, miért nem őket kérdezik meg, szóval nem jövőkutató, hanem trend, adatok, tények, hangsúlyozta külön-külön mind a három szót, majd – mivel már csak az egyik szeme volt valamennyire ép, de azzal is homályosan látott – a biztonság kedvéért inkább kézzel tapogatta ki a raklap szélét, amin feküdt, s mivel a bal lábát már a harcok első hónapjának a végén Bucsánál levágták, a botjait meg hiába támasztotta a beásott árok oldalához, azok folyton lecsúsztak, és így, ahogy eddig, úgy ezúttal sem érte el őket, csak átkúszni tudott a szomszédjához, kitapogatta, hol van a másik melle, válla, nyaka, aztán óvatosan visszahúzta a térd fejtét az összecsavart zubbonyra, mert az a fej kezdett lelőgni a sárba, a ködös jobbal közel hajolt a másik átkötött hasi sebéhez, nézte egy darabig, s közben azt magyarázta, hogy nézd, bátyuska, nagyon egyszerű a képlet, van egy zárt rendszer, a Föld, megnő a lélekszám, most hét és fél, mindjárt nyolcmilliárd, és ezzel kapcsolatban úgy csinálunk, mintha valami nagy meglepetés lenne az egész, pedig nem, ötven éve tudtuk, hogy ennek a sok embernek valamiféle automatizált együttműködés kell, ezt tényleg tudtuk, éreztük, és ezért tetszett, jelezte egy kézmozdulat kíséretében, hogy most csak egy amolyan zárójeles kitérés következik, ezért tetszett neki annyira az *Ürodüsszeia* című filmben,

több mint ötven évvel ezelőtt, amikor az egyik szereplő megjelent egy lapos izével a kezében, és azon nyomogatott valamit, amivel elért, mozgatót, beindított vagy leállított bármit, amit akart, ez meg most nekünk mennyire természetes, nem?, de akkor ez *egyáltalán* nem volt természetes, hülyeség volt, üres fantáziálgatás, gyerekes kitaláció, mindenki kacarászott a dolgon, ma meg ott a kézben a tablet vagy az okostelefon, és rajtuk keresztül elérhető akármí, eleve nem beszélgettek az emberek olyanokkal, akik nem voltak a közelükben, mert hogy?, nem volt telefon meg a satöbbi, elhúzta a száját, mint akinek nem tetszik a véres kötés azon a hason, s azzal visszakúszott a saját raklapjaira, kettőt tolt össze hosszában a másiknak, kettőt meg magának, valahogy, egy lábon imbolyogva a sárban, de a hozzájuk közelebb eső jól rejtett, kivájt zugban mindezt, ahol nem láthatták meg őket, mikor az egész szakasznak menekülnie kellett, mert olyan erős roham tört rájuk, hogy aki csak tudott, azonnal és hanyatt-homlok – velük meg természetesen nem lehetett mit kezdeni, őket itt hagyták, és átrohantak felettük az orkok, a rohadékok csak egy rövid pillantást vetettek az üres lövészárookra, őket nem láthatták meg a zugban, ahol most a raklapon feküdtek, és várták, hogy visszajöjjenek értük, ha lehet, de nem lehetett, még mindig folyamatosan lőttek, már több órája feküdtek itt a kétszer két raklapon, nem nézte meg az óráját, talán nem is látta volna azzal a homályos szemmel a mutatókat, meg egyébként se akarta tudni, mennyi az idő, hiába ordította vissza nekik a szerzsant, hogy majd küldik a felcsereket, a támadás azóta sem szakadt meg egy pillanatra se, csak lőttek és lőttek, ők meg itt, a zugban, a kétszer két raklapon, ő meg mit tehetett volna, mondta tovább, hogy a mentális kattánásokat szereti, hogy elkezdtek tudni olyan emberekkel is beszélni, akik a Föld túloldalán vannak, hú, hát, nem örület?, megváltozik az üzlet, átalakulnak, de gyökeresen átalakulnak a kapcsolatok, amennyi információ ér téged egyetlen nap alatt, felmész az Instára, görgetsz párat, mész az utcán, ilyen óriásreklám, olyan óriásplakát, hánykor jön a busz a kijelzőn, tehát egy napnyi információ, ami ér téged, az annyi, amennyi egy jobbágyot ért a középkorban egész életében, húsz évvel ezelőtti kommunikációs tankönyvekben van egy olyan, hogy ha nyolc zavarás ér egy nap, már nem tudsz fókuszálni, és ma?, nyolc zavarással még épp elérsz a budiig reggel, mert útközben a budi felé felmész a telódra, megnézed, jött-e e-mail, jött-e sms, mi van az Instán meg a Twitteren, olvasod a hírek főcímeit, teljesen másként működünk, sokkal gazdagabb, érdekesebb életet élünk, például egy mai fiatal sokkal, de sokkal jobban tud multitaszkingolni, mint Leonardo da Vinci, aki egy zseni volt, senki nem olyan zseni azóta se, de multitaszkingolni, azt nem tudott, arról fogalma nem volt, egy dolgot csinált egyszerre, két-három napig egy dolgot csinált, most meg?, izgi, nem?

DE, IZGI

Ő itt csak egyszerű katona lett, mert hiába mondta, mivel foglalkozik, nem talál-ták alkalmasnak komolyabb feladatra, mert mi az, hogy társadalmi méreteken nézni a dolgokat, itt a hazáról van szó, ide gyakorlati emberek kellenek, ő meg, nem tagadta a bizottság előtt se, egy kifejezetten elméleti ember, viszont a gyalogsághoz katonának még fél lábbal is elmegy, egy ujj a ravaszon elég, mondták

neki, és nem mondja, hogy nincs egy kis csalódás benne, van, mert nagyon ért a számítógépes dolgokhoz a hétköznapiak felől nézve, csak hát, az viszont igaz, hogy ő mint elméleti ember, a kultúrán keresztül közelíti, őt ez érdekli a világból, tehát a nagyon nagy szint, a csillagok meg ilyesmi: nem, aztán a pszichológiai szint, hogy egyén: nem, de az igen, hogy a kultúra, a szubkultúra, tehát hogy az ember hogyan változik, ő ezt nézi mindig, azt, hogy mi az egész történelem során technológiai problémák mentén programoztuk újra magunkat, és most is egy ilyen újraprogramozás zajlik, máshogy érzékeljük a világot, másképp tartjuk a kapcsolatokat, máshogy élünk, és ennek oka van, és elkezdesz rájönni, hogy mi ez az ok, hogy miért csinálja ezt az ember, azt kell megérteni, hogy a kultúra, az egy túlélési stratégiája az embernek, van egy csomó faj a földön, és mi a kultúrát választottuk ki, hogy túléljünk, van faj, amelyik a sok fogat választja ki, a másik óriási farkat növeszt, hogy agyon tudja ütni az áldozatát, a harmadik meg iszonyú állkapcsot vagy mérget vagy áramot, mi mindenesetre, mondta, miközben a folyamatos robajban az árok két szélén lelógó gyökérzetet nézte, a kultúrát választottuk, és egy trendkutató, mint ő, azt elemzi – adatok, tények, információ! –, hogy ez a kultúra mire ad választ, és mit nem válaszol meg, mi az, amit meg lehet oldani technológiával, és mi az, amit nem, de mindig az ember, órá fókuszálni, az az érdekes, hogy merre haladunk, hogy miért csinálja az ember ezt vagy azt, hogyan alakul, hogyan formálódik, mivé fejlődik az egész, tehát a lényeg, hogy a valódi változást kell megérteni, hogy melyik telefonnak éppen melyik változata jön ki, és melyiknek milyen infrája van, az őt nem érdekli, de hogy igazából mit jelent ez, hogy összekapcsoltuk egymást, hogy egyszerre félünk, és egyszerre megbízunk egymásban, hogy soha nem éltünk ilyen gyorsan, hogy soha nem voltunk ennyien, hogy soha nem volt még *ennyire* pezsgő az élet, az őt nagyon, elindulni ő, mutatott magára, onnan szokott, hogy minden ember boldog akar lenni meg gazdag meg egészséges, és különféle korokban különféle stratégiákat használtunk ehhez, és jól látszik, hogy efelé megyünk, jól látszik, hogy mindenki minél hosszabban akar élni, minél gazdagabb akar lenni, minél boldogabb akar lenni, és ezt igazából el is értük, hoz ő számokat, ha kell, mint például: az emberiség történetének 99 százalékában az emberiség 99 százalékban éhezett, 1880-ban még 88 százaléka élt az emberiségnek mélyszegénységben, 1980-ban meg 40 százaléka, 2018-ban 10 százaléka, megdupláztuk, megtripláztuk az élettartamunkat, és persze, most kurva sokan lettünk, és elégettük az erőforrásokat, viszont, emelte fel a mutatóujját, soha ennyire gazdag nem volt az emberiség, több száz éven keresztül a gazdasági teljesítmény nem változott, az 1300-as évek és az 1800-as évek Itáliájában például ugyanannyit keresett az ember, ugyanúgy kábé 1600 dollárnyi pénzt, de onnantól vagy száz-százötven évre beértek azok az innovációk, amikkel indítottuk a fogyasztói társadalmat, gőzgép, vonat, villanykörte, autó, mosogatógép, *mosogatógép!!!*, a második világháború után hirtelen berobbant a jólét, az addig alapvetően 40 évre belőtt ember felvitte magát 80 évre, sőt, és ezt egyetlen egy faj sem csinálta meg, 250-szeresére nőtt a világgazdaság, nagyon gazdagok lettünk, ha egymás fölé teszünk két ábrát, akkor az jól mutatja, hogy az 1800-as években a leggazdagabb országban a leggazdagabb ember nem élt olyan jól, mint ma a legszegényebb országban a legszegényebb ember, gazdaságilag nézve, ismétlem, gazdaságilag, és ha bele-

gondolunk, irigyelhetjük a királyokat, de azokban a fűtetlen kastélyokban ücsörögni, azokat a biliket használni, annyira elzárva lenni a hírektől, azt inkább nem, persze még egy trendkutató se hülye, ő is tudja, hogy van boldogtalanság meg szerencsétlenség meg nyomor, de ha mint fajt nézzük, az emberiség még soha nem élt ennyire magas színvonalon, na, basszus, már megint lelógsz, bátyuska, szakította félbe magát, s mert nem nagyon volt ereje megint átkúszni hozzá, ráordított, hogy hé, ne aludjál már, mire a másik lassan visszahúzta a fejét, de a szemét még mindig nem nyitotta ki, pedig neki amúgy még mind a kettő megvolt, s csak annyit szólt vissza, hogy.

MONDJAD TOVÁBB

BM-21-esek, állapította meg erre ő, mintha valami újat mondott volna, de nem, folyamatosan ezzel lőtték őket, mióta csak közvetlenül szembekerültek velük, visszafojtotta a lélegzetét, megszámolta mind a negyvenet, akkor még várt egy kicsit, majd mély levegőt vett, és ott folytatta, hogy nagyon sok minden, amit ma természetesnek veszünk, az nem volt régen, női egyenjogúság, törvény előtti egyenlőség, emberi jogok és így tovább, és az ezredforduló hozta el, hogy van választási lehetőségünk, hogy sok emberből sok minden lehet, hogy el tudsz utazni külföldre, tudsz ezt tanulni, azt tanulni, tudsz a hobbidnak élni, nagyon sok olyan munka van, ami nagyon érdekes, nagyon kreatív, de a középkor emberre nem értené, hogy ezt miért hívod munkának, látná, hogy egy bróker ül egy helyben Kijevben, és egész nap gombokat nyomogat, miért lenne ez munka?, nem lehetne neki megmagyarázni, hogy ezzel ő értéket termel, hogy ez bizony munka, hogy ez hozzáadás az univerzális értékhez, mikor már nem is csak a produkció számít, hanem a kreativitás, mert a kreativitás lett a legfőbb érték, mikor már nem az a fontos, hogy odaadjam a felhasználónak a tartalmat, hanem hogy akkor adjam neki oda, amikor neki kell, és sokkal fontosabb már az összekapcsolás, az adott helyzet és az információ összeérintése, a helyes időzítés, mint a tartal..., de nem tudta befejezni, mert ekkor oldalról megint megszólalt a másik, hogy.

TOVÁBB

Mire ő csak annyit vetett oda, hogy jól van, jól van, örülök, hogy élsz, csak így tovább, bátyuska, mert az élet, az egy csodálatos dolog, őt például az ragadja meg a leginkább, hogy az ősi vágyainkat valósítottuk meg – amikor ötezer évvel ezelőtt a kis polinézek a hajóikkal mentek ide-oda, akkor azért tették, hogy beszéljenek olyanokkal, akik nincsenek a közelükben, mi megoldottuk, most itt a telefon, anno telepátiának hívtuk, de nem, nem telepátia ez, ez telefon, kár, hogy nekünk itt már egyik se működik, na, de a telefon az emberi faj szintjén ettől még létezik, és ők ketten hamarosan megint a kezükbe vehetnek egyet, mert a maga részéről biztos benne, hogy a felcserek már nem késnek soká, de addig is hadd mondja el, hogy mindig is mindent akartunk tudni, szellemekhez fohászkodtunk, felmáztunk a sámánfán, most ott az internet, vagy mond mást, mégpedig hogy mindig azt akartuk, más dolgozzon helyettünk, most itt vannak a

robotok, mindig azt akartuk, hogy minden nyelvet tudjunk, most itt vannak az automatikus fordítók, sok mindent, amit régen a legmagasabb, a legkivételesebb szellemi tökéletesedéshez kapcsoltunk, az ma *van*, például régen hatalmas érték volt, hogy valaki nem téved el, nyomvezető képességekkel rendelkező emberek léteztek magas társadalmi értékkel, most a GPS-szel mindez mindenkié, ezért se nagyon szereti, mikor egyesek azt mondják, hogy ó, micsoda világ ez?!, mindenki csak a telefonját bújja, mivel nem ez a fontos, hanem hogy mit csinál a telefonján keresztül, az a fontos, hogy olvas, hogy beszélget másokkal, hogy megnézi, milyen lett a vérvételének az eredménye, mert már fent van a felhőben, hogy megnézi a tőzsdei adatokat, hogy megnézi, hol áll a bitcoin ebben a percben, összességében tehát látni kell, hogy ezzel az okostelefonnal nagyon sok mindent, nem mindent, de nagyon sok mindent megoldottunk, ezek után ott a kérdés, hogy mire jó tehát a digitális kultúra, elmondom én neked, csak ne aludjál!

NEM ALSZOM, MONDJAD

Jól van, akkor élsz, és éljél is, mert a világ csodálatos, és ebben a világban már közhely, amit én itt újra meg újra megismétlek, hogy sokan lettünk, úgy kell elképzelni, hogy egy kis zárt szobában 23.45-kor voltunk tízen, 23.55-kor bejönnek még harmincan, és most úgy állunk ott, mint a heringek, vagy bejöttünk a városokba, mert a város a jó hely, itt van minden, a Föld eddig egy vidéki bolygó volt, 1980-ra, 2000-re az lett, hogy nagyon bedurrant a városiasodás, ma már az emberek fele városokban lakik, hamarosan a kétharmada fog, nagyon-nagyon sok idegen ember lakik így egymás mellett, a város pedig tényleg jó, ott a munka, ott a szórakozás, ott a kultúra, a művészet, az oktatás, az egészségügy, viszont idegenek vagyunk egymásnak, az idegenektől félünk, és ha belegondolunk, még csupán öt-tíz éve, hogy használjuk a digitális kultúrát, használjuk az okostelefont, a tabletet, satöbbi, annyira szeretjük, annyira hozzánk nőtt, annyira fontos a számunkra, ő, ugye, és a mellényére bökött, fél az utcán, mindenki idegen, és mégis, amikor éjjel kettőkor megy hazafelé részegen, megnyom egy gombot, odajön egy idegen az autójával, ő pedig beszáll, hazaviszik, nevezzük Ubernek, vagy fogja a családját, és elkocsikáztatnak egy odesszai idegennek a házába, és nyaralnak, és jól van így, ilyen nem volt még soha, olyan volt, hogy a haver elvisz, meg segít a szomszéd, de hogy idegenek egymással így összefonódjanak, ez nem volt, és kellett, mert muszáj volt megoldani, hogy a városokban a sok idegen együtt tudjon élni, és innentől kezdve kár azon morfondírozni, hogy valaki túl sokat nézi a telefont, ez van, és ez lesz, mindenkihez tartozni fog egy saját személyes eszköz, most tökmindegy, hogy a fejbőrébe lesz ültetve, vagy a csuklóba lesz bevarrva, mindegy, egyre többet fogunk gépekkel kapcsolatot létesíteni, és nem is tudjuk, hogy gép-e vagy ember, de ami a lényeg, emelte fel megint a mutatóujját, hogy ez *nem is lesz lényeges*, és erre nem voltunk eddig képesek, és most képesek vagyunk, és ez jó, most hálózati társadalomban élünk, össze tudjuk kapcsolni a pénzt, a tudást, a művészt és a műgyűjtőt, innentől fogva például az NFT-alkotást száz százalékos biztonsággal egyedi műtárgyként eladhatja a digitális művész, régebben utakat csináltunk, most hálózatokat építünk, egy láthatatlan NECC vesz minket körül, és rá leszünk kényszerítve,

hogy a hasznát keressük, és a haszna önmagában lesz, és ő biztos benne, hogy a Föld kiszigerelését, azt biztos, hogy a digitális kultúra segítségével fogjuk megoldani, és meg fogjuk, mert meg kell oldanunk, és meg is vannak a technológiáink ehhez, vagy ha még ez vagy az éppen nincs, nagyon rövid idő alatt meglesz, és itt leeresztette a hangját, mert kiszáradt a szája, kitapogatott egy üveget maga mellett, és meghúzta, köhögött egy párat, aztán.

MONDJAD

Mondja ő, mondja, mondta erre, mert tényleg így lesz minden, ahogy mondja, és lehet azon élcslődni, hogy ő csak azért beszél, hogy tartsa a másokban a lelket, ez részben igaz, de részben nem emiatt, hanem mert a jövő, amelybe már belelógunk, tényleg annyira új lesz, és annyira nyilvánvaló, hogy ez nem ábránd, és végképp nem vigasz, nem győzi ismételgetni a nyilvánvaló dolgokat, hogy a jövőnek még csak a legelején tartunk, mert most az jön, hogy nagyon gazdagok lettünk, viszont már szűk a keret, mit kezdünk ezzel, mivel mostantól már nem azért kell küzdjünk, hogy jobban éljünk, hanem hogy azt az életszínvonalat megtartsuk, amink van, és a dolgok már interakciók, a kezdeményezések alulról jönnek, és lehetővé vált, hogy ő meg ő meg ő is, kifejezhesse, mik az igényei, ez óriási dolog, vagyis hogy akár közösen beszálhatunk és formálhatjuk, mi legyen, és nagyon nagy szükség lesz erre, mert hihetetlen nagy a zaj, és nem erre gondolok, intett felfelé a fejével, mert épp elhúzott az árok fölött a GRAD-ból egy újabb adag lövedék, úgyhogy itt megint egy pillanatnyi szünetet tartott, hogy mi lesz belőle, de nem lett semmi, mind a negyven átsikoltott felettük, valahol becsapódtak, akkor újra felvette a szálát, és azt mondta, hogy az interakció.

SZERINTED VISSZAJÖNNEK ÉRTÜNK?

A jövőből, bátyuska?, nem, onnan, nem, de persze hogy vissza, ez egyértelmű, mondta, mivel vissza fognak vágni, nem kell rögtön beszarni, mert ott az a kis vérzés a hasban, mindjárt itt lesznek, addig is csak összpontosítson órá, mert ott tartottak, hogy minden cselekvés egy interakció folyamatának a része lett, és még inkább az lesz, ott van ugyanis a tény, mondom, tény!, hogy személyesen szeretünk kötődni a dolgokhoz, ha kapok egy digitális karkötőt, egy pár Bound Touchot egy kék kijelzővel, akkor úgy érzem, a részem lett, mert össze vagyok kapcsolva a szerelmemmel, ezzel átfordult a másik felé, és megkérdezte, hogy annak a szerelmét hogy hívják, mert az övét Zoryának, szép mi?, rajta is lesz egy ilyen karkötő, így aztán persze hogy mélyen személyessé válik, benne van a saját tapasztalat, benne van a saját ötlet, és már érzelmileg viszonyulunk hozzá, őt például ez köti össze a Zoryával, ha nincsenek együtt, mint most, mert az egyik valahol Hamburgban, Lauensteinstrasse 15., ő meg itt ebben a mocskos zugban, akkor a viszony az ő karjára kapcsolt kis karperecéhez egész más lesz, mintha bemenne a virágboltba, és egy csokor friss rózsát elküldetne Hamburgba, a Lauensteinstrasse 15. alá a Zoryájának, ez tök más, lesz egy ilyen kis szerkezet őrajta, és lesz egy a Zoryán legközelebb, azt kapja majd tőle karácsonyra, és akkor már ez a kis karperec, ez a kis drága Bound Touch lesz a Zorya, megint lelóg

a fejed, korholta a társát, s úgy tett, mintha ismét lemászna a helyéről, és elindulna a másik felé, de csak úgy tett, mert kevés volt már benne az erő, mivel a lekötött bal szeméből a vér folyamatosan folyt le az arcán, ha nem is ömlött, de folyt, és ez így ment érzése szerint már órák óta, megmozgatta egy kicsit a kötést, de úgy érezte, hogy ettől még jobban megered a vér, úgyhogy gyorsan abbahagyta, és átszólt a másikhoz, hogy.

NEM ÉRZEK SEMMIT

Persze, hogy nem érez, de ő meg nem tud új kötést csinálni, most már bírják ki együtt valahogy, mert különben itt döglének meg, viszont ezeknek ők nem fognak itt megdöglenni, úgyhogy inkább figyeljen csak tovább, mondta, és mégis odakúszott megint, visszatette a másik lelógó fejét a zubbonyra, kitapogatta a kötést a hason, aztán leellenőrizte, hogy a csomó derékmagasságban elég feszes-e, aztán visszakúszott a sárban a saját raklapjára, kitapogatta a szélét, ráfordult, felfeküdt rá megint, felnyögött, beletörölte a vért a kezéről a nadrágjába, végül rákényszerítette magát, nehogy megint odanyúljon a saját kötéséhez, és közben folyamatosan dőlt belőle a szó, hogy ugyanis most ugranak egy szintet, mivel a digitális világban, amit feltesz az ember a netre, az örökre ott is marad, ezzel nem vagyunk tisztában, azt hisszük, hogy amit felteszünk, az tulajdonképpen nincs is, pedig van, és az örökkévalóságig ott marad, ezért a mi feladatunk, hogy csak azokat az adatokat tegyük fel, amikről tényleg akarjuk, hogy tudják, ez fontos, ha felteszed, hiába törlöd, soha többé nem tűnik el, szóval meg kell változzon, és meg is fog változni a hozzáállásunk, a globális hozzáállás, mert a digitális rend rákényszerít, hogy fegyelmezettebbek, tudatosabbak és okosabbak legyünk, éppen annyira, mint amennyire azok akarunk lenni a valóságos terekben, és most olyat fog mondani, amin meg lehet lepődni, de nagyon, tudniillik semmi nincs ingyen, ha valamiről azt hiszed, ingyen kapod, akkor te vagy a termék, ahogy mondják, és ez nagyon így van, tehát figyelni kell, méghogy bármi ingyen!!, hogy lenne ingyen?!, egy appot ki kell találni, hogy mi legyen, milyen igényre hozzuk létre, meg kell találni a technológiát hozzá, ki kell fejleszteni, frissítéseket tenni hozzá, és ezer más dolog, hogy lenne ez ingyen, ezért az, aki ingyen kínálja, cserébe a figyelmedet, a viselkedésedet, a magatartásodat vásárolja meg, hogy reklámokat nézzél, és ez alakítsa az adott reklámban szereplő dologhoz való viszonyodat, és ez teljesen rendben van véleménye szerint, ha akarod, ez manipuláció, de nem különbözik lényegében attól, amit régen egy házaló csinált, járta a vidéket, kínálta és az egekig dicsérte az áruját, hogy kedvet csináljon neked hozzá, csak itt már, a digitális térben ez egy ingyenesnek látszó appon keresztül nem úgy van, mint a régi házalóknál, most ez nagyon-nagyon nagy méretekben zajlik, és ki tagadná, óriási haszonnal jár, ennyit a kárhozottatott szereplőiről a világ legnagyobb digitális cégeinek, mivel igaz, persze, hogy igaz, hogy a Facebook egy vásárlón évi 120 dollárt keres, igen, ez így van, de hát adnak neked valamit, használad ingyen a platformjukat, cserébe meg adatokat adnak el rólad, amire ráépülnek a reklámok, ez üzlet, ami rosszul hangzik, de jóra vezet, nem ezzel van a gond, hanem azzal, hogy ha nem tudsz róla, mert egyszerűen nem érdekel, azt hiszed, hogy a Facebook vagy a Twitter vagy az Insta ingyen van, van a lófaszt, te

eladod a viselkedésedet nekik reklámokért, ez van, tudatosnak kell lenned, tudnod kell, hogy ezért ezt kapsz és ennyiért, és kérd meg az árát, ha ez a helyzet, a könnyelműség és a kényelemszeretet az, amit el kell hagynunk, fogalmazhatok úgy is, hogy a butaság versenyhátrány, miközben a technológia csak technológia, az csak lehetővé tesz dolgokat, vagy használod őket, vagy nem, ezért a technológiától nem kell félni, ezek jó dolgok, van egy okostelefonod?, soha nem tévedsz el többé, otthonról dolgozol, zenét hallgatsz, rendelsz egy pizzát, és hadd tegye hozzá megint, mert fontos, hogy ez megváltoztat minket, azaz nem csupán meg kell változnunk, hanem mi meg is tudunk változni, gondolj a dohányzásra, amikor tavaly betiltottuk zárt térben, egy darabig senki nem tudta elképzelni, hogy ez lehetséges, ki fog törni a parasztlázadás, nem tört ki, ma azt nehéz elképzelni, hogy valaki dohányzik ott, ahol mások is vannak egy zárt térben, és mennyi idő alatt, elképesztő gyors a folyamat, nagyon könnyen tanulunk, nagyon gyorsan változunk, két nap alatt meg tudnánk szüntetni a szegénységet a világon, két nap, bátyuska, megvannak az üzleti modellek.

SZERINTEM MÁR NEM JÖNNEK VISSZA

Dehogynem jönnek, lófaszt nem jönnek, ne rinyálj már, csak hallgasd, mit mondok, mert én azt mondom, hogy tékozlunk százzal, miközben nem vesszük észre, hogy mennyivel gazdagabbak vagyunk, mint húsz évvel ezelőtt, le kell szoknunk a tékozlásról, mert romlani fog az életszínvonalunk, személyesen is, és ami a fő, globálisan is, de van itt még valami, amit úgy lehet nevezni, hogy katedrális-építő-képesség, ugyanis mi totál elvesztettük a katedrálisépítő-képességünket, mert gondolj csak oda, a középkorban, szeretem a középkori példákat, egyszer csak azt mondták a városlakók, hogy oké, építettünk kis kunyhókat magunknak, eddig, de most építsünk egy olyan gyönyörű templomot, ami méltó az Istenünkhöz, és elkezdtek, de úgy kezdtek bele, hogy tudták, ők ezt a saját életükben nem fogják látni, majd 300 évvel később az ükunokájuk ükunokájának az ükunokájának az ükunokája fogja, mégis belekezdtek, mi meg ma nagyon rövid távon gondolkodunk, beszűkülünk, pedig nem kéne, vissza kell nyerni a katedrálisépítő-képességünket, és tudod, miért?, mert kellenek az álmok, és kellenek a nagy, a merész víziók.

BASZD MEG A VÍZIÓDAT, VIZET ADJÁL

Víz nincs, de ad vodkát, szomjúság ellen az is jó, nem kell, jól van, megértette, nem kéne nyögdécselni, ő elhiszi, hogy fáj, neki is fáj, nem kell vele foglalkozni, inkább figyelni szépen tovább, ahogy eddig, mert bizony nagyon is el lehet rajta gondolkozni, hogy a kultúra, az egy kód, amivel le lehet olvasni, milyen éppen az ember, mit akart, mit szeretett, mitől félt, mit tartott rossznak, jónak, mi volt a célja, és így tovább, régen, ha nyomta a mellkasát valami, akkor nagyon jól tudta, hogy éjszaka boszorkány ült a mellére, körbepélt, elszállt, ő meg örült, hogy megúsza, ma meg tudom, hogy refluxom van, szóval mi nagyon sokat tudunk, és nagyon racionálisak lettünk, és sokkal gyorsabban érzékeljük a valóságot, ugyanakkor sokkal kevesebb ideig tudunk egyvalamire figyelni, ugyanakkor

viszont nagyon gyorsan át is tudjuk alakítani magunkat, egy középkori ember egészen másképp járt az utcán, mint mi, ennek az az oka, hogy sokkal vékonyabbak meg durvábbak voltak a lábbelik meg nem volt aszfaltos járda, csak maximum valami hepehupás kövezet, tehát szúrta a lábát egy csomó minden, ezért úgy ment, hogy először a lábujjhegyére ereszkedett, és utána a sarkára, mi tök másképp járunk, és most itt megint ugrottunk egy szintet, mert hogy is van ez?, biológiai változást okoz egy technológiai forradalom?, pontosan így van, állandóan nézzük a telefont, már gyaloglás közben is, emiatt a perifériás látásunk iszonyú sokat fejlődött, a veszélyérzetünk viszont csökkent, hozzam az adatokat?, jó, akkor nem, de itt van példának az idő, mi az időben hiszünk, megyek előre, nézem az órát, beosztom a napomat, már ma megtervezem, mi lesz velem tíz perc múlva, tíz év múlva, húsz év múlva, vagy ott vannak a robotok, mi a nyavalyáért félnénk tőlük, a robotokra rábízhatom mindazt, amit untam mindig, de meg kellett csinálni, és mi van, ha ő csinálja, felszabadul az időm, ezalatt sportolhatok, szórakozhatok, fejleszthetem a tudásomat, tanulhatok új és új dolgokat, és itt most, bár nem szokása, elismer valamit, mivel egyelőre ez még gondokat is okoz, ugyanis ha ma, és hangsúlyozza, hogy ma felszabadul időm, akkor azt azonnal be akarom tölteni valamivel, pedig örülhetnék, hogy élek, hogy vagyok, hogy az egészségem rendben, hogy megnézhetem, ahogy megcsillan a fény a faleveleken, ahogy habzik a zúgóköveken a patak vize, és zizeg a fű a lábam körül, igazából EZ VOLT A CÉL, nem?, hogy ide eljussunk, így van?, hát, persze, hogy így, és ez elképesztő eredmény, ezt nem érdemes eltakarni a jövővel, ami persze furán hangzik egy úgynevezett „jövőkutató” szájából, de így van, nem érdemes, aztán ott van az is, hogy mi egy eszközhasználó faj vagyunk, és először fordul elő az élővilág történetében, hogy egy eszközhasználó faj átadja ezt a feladatot az eszköznek, a robot azért érdekes, mert a digitális kultúrát kihozza a fizikai térbe, és döbbenetes gyorsan fejlődik, és az a tudás, amit ma egy robot tud, az már nem fog elveszni, csak tovább okosodik, a robotok fejlődésre vannak ítélve, akárcsak mi, ő, mondta, nem fél a robottól, ő szereti a robotot, egy robot persze tűnhet félelmetesnek, de hát a kerék is az volt, a távcső is az volt, a mozdony is az volt, a gyors autó is az volt, a repülő is az volt, folytassa, nem folytatja, lehet valami félelmetes elsőre, de aztán megszokjuk, és használjuk, és a használat közben megszeretjük, és elfogadjuk, hogy van, és értünk van, szóval mit mondhatna ő, nem kell félni, egy robotnak nincsen vágya, nincsen érzelme, elcsábít?, és aztán majd lelő?, minek tenne ilyet?!, nem kell félni, jó lesz, sőt, egyenesen szuper.

SZOMJAS VAGYOK

Már mondta, vetette oda erre, hogy csak vodka van, ha nem felel meg, jól van, öntse a sebeire?, lófaszt önti, ez drága vodka, majd lesz víz is, csak semmi izgalom, ezek a rohadt GRAD BM–21-esek befejezik most már, és elhúznak a bűdös picsába, addig meg nem kell foglalkozni vele, ha fáj, hadd fájjon, a fájdalom jó, mert azt mutatja, hogy küzd a test, és csak küzdjön tovább, de közben meg rá figyeljen, ahogy eddig is szépen ment ez, ráadásul most a pénzről lesz szó, mégpedig arról, hogy be kell vallani, használjuk, használjuk, de valójában nem is

értjük, mi a pénz, azt hisszük, hogy valami fizikai dolog, mert kézbe vesszük, és azt hiszed, 1000 hrivnyát fogsz a kezében, pedig már nagyon régóta az csak egy darab papír, az értékét nem az arany adja, de akkor meg micsoda?, most jön a komolyabb rész, úgyhogy figyelni kell tovább, mert a pénz már régóta virtuális, mi bizonyítja ezt ma a legjobban, igen, a kriptovaluták, ma nem nehéz megjósolni, hogy a kriptovaluták fontosak lesznek az emberi társadalmakban, ezt már ma tudjuk, ez nem egy nagy állítás, a kérdés más, az ugyanis, hogy hogy csináljam jól, vannak módszeresek, és ezeket be kell tartani, és sokan azt gondolják, hogy elég a lelkesedés, nem, sok tudást igényel, és ez a tudás megkívánja, hogy tágasabban szemlélje az ember a dolgot, hogy ugyanis a kripto mire való, mire nem, mire tudom használni, és mire nem, vannak olyanok, mint a Musk, akitől lehet, hogy nem vennénk használt úrhajót, de akinek azért mi itt elég sokat köszönhetünk, ő olyan dolgokat támogat, amik álmok, víziók, ezt nem szabad elfelejteni, ezt a nagyobb látásszintet, mert a kriptovilág megértéséhez példának okáért kell egy intelligens tudás a társadalomról, de kell egy vízió is, igen, akkor leszel jó benne, akkor tudod arra használni, amire való, és kérdezheti bárki, mi az a kriptovaluta, és rá is vágja, hogy az egész csak szélhámosság, meg se tudom fogni, nincs is, akkor hogyhogy van, na, ezt megérteni nem nagy ügy, nem kell hozzá egyetem, mert hogy kell ezt kezelni, mond ő valamit erre, hogy tudniillik van a kripto világában egy technológia, a blockchain, ami az egyik legnagyobb találmány a legújabb kori ember történetében, valami olyasmi, amit nem értünk, de nem is kell, mert az értés nem szükséges a használatához, mint amikor tévét néz az ember, akkor se kell tudja, hogy egy fénypötty hogy fut végig a képernyőn sokkal kevesebb idő alatt, mint egy másodperc, a kriptovaluta világában sem kell feltétlenül érteni, milyen technológia csinálja, vagy a technológiák milyen láncolata csinálja, csak használni kell, a kripto az ő szemében, és megint magára mutatott, az innovációról szól, a kripto egy működésmóddal, ami lehetővé tesz néhány dolgot, például a hitelességet, az azonosságot, az identifikációt, egy nagy rugalmasságot, vagy akár területenkívüliséget is, a jelenlegi pénz jó néhány dologra ezek közül nem képes, vannak fizikai korlátai, ezt így átgondolom, és végiggondolom, és már ki is derült, hogy a kriptovaluta mire alkalmas, mert alkalmas példának okáért az innovációs területeken, ez van egyelőre, de ahogy egyre több és többféle kriptopénz jön létre, ahogy egyre jobban és jobban szóródik, akkor kerül mögéjük az a hasznosság a társadalomban, amitől még kiszámíthatóbbá lesz, és egyre mélyebben beépül a globális társadalomba, és akkor már kristálytisztán ott áll, hogy ennek a nagy, mindent behálózó egységnek a létrehozója és lakója a kriptovalutát társadalmi értékévé konvertálta, és itt újra szünetet kellett tartson, mert az újabb robbanások hangja a lövészárkok fölött, ahol feküdtek, felerősödött, ezúttal három GRAD-ból lőttek, ami összesen már 120 lövedék, akkor hirtelen beállt a csend, olyan csend, hogy hallották, hogy madarak vijognak valahol fölöttük kint a mezőn, várt egy kicsit, hogy mi fog történni, de nem történt semmi, csak a madarak, erre újból megszólalt, hogy mi így is, úgy is elmegyünk a Marsra, mi így is, úgy is kolonizálni fogjuk a Marsot, mert muszáj lesz, nem a Földet kell megmenteni, a Föld elvan egész jól, megmenteni az embernek saját magát kell, mivel itt beszorultunk egy csapdába, és ki kell törni, úgyhogy megyünk a Marsra, bátyuska, és ehhez két dolgot kell

világosan megérteni, elsősorban azt, hogy üzlet és bizalom, ezek kéz a kézben járnak, látni, hogy ez a trend, és legyenek én az első, és akkor a virtuális és a fizikai világok összeérésekor én vagyok a győztes, mert befektettem a kriptovalutámmal egy vízióba, és ehhez a befektetéshez pénz kell, legyen ez kriptopénz, mindegy, hogy nevezzük, hiszen a pénz, az egy döntés kérdése, hiszek-e benne, megbízom-e benne, ezt pontosan és nyersen látjuk a kriptovilág születésének és kezdetének a mostani időszakában, többféle fizetőeszköz lesz, az egyik a mai pénz, a másik a kriptopénz, a harmadik meg a cselekedetek, és ez a három folyamatosan egymásba játszik, már ma is így van, és ezt pont a kriptovaluta példája mutatja, a kriptovaluta azért játszik, főleg nálunk, ugyanis Ukrajna a negyedik ország a világon, ahol a kripto a legnépszerűbb, és ez azért van így, mert mi, ukránok világosan látjuk, hogy a jövőben a tőkék, az értékek cselekedetalapúak lesznek, és erre megvan a modell a kriptók világában, ha te felhúzol egy határokon átívelő fizetőeszközt, akkor a virtuális és a fizikai világok összekapcsolásánál te leszel a fő bank, akarsz te társ lenni egy fő bankban?, naná, hogy akarsz, mert te is be akarsz lépni egy térbe, hogy te legyél a *platform*, valaki létrehoz egy fizetőeszközt, és az emberek elhiszik, hogy ez jó, akkor mindenki ezt az új fizetőeszközt fogja használni, a pénz hit kérdése, pontosabban, hogy hányan hisznek benne, vagyis a vízióban, amire pénz kell, ha elegendően hisznek, a projekt megvalósul, nincs álmom, ami adott technológiai kreativitás mellett ne lenne megvalósítható, az álmom valósággá válik, ez már nem üres kifejezés, és ez még soha nem volt így, de most és mostantól ez így van, és így lesz.

MEG FOGUNK DÖGLENI

Örül, hogy életjeleket hall a másik raklapról, jegyezte meg fanyar hangon, és tovább fűzte, hogy kezdjük az elején, és tegyük fel a kérdést még egyszer, hogy tudniillik mi is akkor a pénz, és vágjuk is rá rögtön, hogy a pénz csereeszköz, az emberiség javarészt kis közösségben élt, és egyszer azt mondták egy nagy kerek kőre, hogy ez itt a pénz, és ez különben, így kettejük között, ebben a rohadt, büzös, mocskos zugban igazán elmondható, hogy jobban hasonlított a kriptopénzre, mert még csak nem is mozgatták, a lényeg, hogy megegyezünk egy csereeszközben, amit a közösség minden tagja elfogad annak, egy új pénzeszközt bevezetni nem nehéz, hogyha a közösség elfogadja, hogyha hisz benne, nagyon sok helyi valuta létezett a világtörténelemben, a kérdés csak az volt, mennyit érjen egy egységnyi pénz, legyen egy birka?, egy kosár búza?, és itt lehet átugrani a kriptóra, és kifejteni, hogy ennek a valamilyen formában megjelenő pénznek a legnagyobb hitelességét saját maga adja, egy lehetőséget ad, azt mondják, hogy te használhatsz engem mint pénzt, oké, és én melyik pillanatban kezdem el használni?, akkor, amikor a virtuális térben létező valuta kezd kitüremkedni a fizikai térbe, mikor kiakasztották az első bitcoin-automatákat, mikor már egy bizonyos boltban is tudott az ember kriptovalutával fizetni, akkor a virtuális „valóságossá” vált, és ott elkezdődött egy irreverzibilis folyamat, és itt vagyunk a második szintnél, amikor nagyon sok olyan esetben fogunk bitcoin, ethert vagy egy még biztonságosabb változatot, például egy stablecoint használni, amikor nem is tudjuk, hogy azt használtuk, mondjuk, elmegyek egy utazási iro-

dába, és a blockchain-technológiának köszönhetően veszek egy üdülést, aztán iszom egy kávét valahol, és hazamegyek, azaz most is virtuális valutával folyik ez az egész, és nem valódi pénzzel, a virtuális pénz sokkal inkább elterjedt már, mint ahogy az emberek látják, vagy tudnak róla, az ember megtapasztalja, hogy jé, ezért az etherért vagy bitcoinért vagy stablecoinért kaptam valamit, amiért tettem valamit, tudniillik elfogadtam mint csereeszközt, és más is elfogadta, aztán mindenki elfogadja, és akkortól megnyugszik, lecsillapodik a kriptovilág, mert most az árfolyam még elég sokszor hullámvasúton megy, a csalások és a szélhámoskodások miatt, egyszer fent, egyszer lent, még elég sokat kell üldögelni, arra várni, hogy a lezuhant árfolyam újra ott legyen, ahol megvették, de erre azt kell mondani, hogy ez már van, pénzünk van, virtuális pénzünk van, az okostelefonunkon az összes ingyenes applikáció már virtuálisan működő pénz, hiszen mi ingyen használjuk őket, de azzal fizetünk, hogy cselekszünk valamit az elvárt módon, eladom a viselkedésemet, cserében ingyen használom a szolgáltatást, a szovjet időkben is valami hasonlót akartak a kommunisták, amikor azt mondták, nem lesz pénz, mindenki cselekszik, dolgozik, és igényei szerint részesül a javakból, csak ők azon buktak meg, hogy nem volt egy egységes valuta, ami megmondta volna, milyen alapon feleltethető meg egymásnak az egyik viselkedés a többi viselkedéssel, ma már ez megvan, és meg is lesz, erre mérget lehet venni, és most itt az ideje az összefoglalásnak, és reméli, hogy bírja még ébren a másik, emelkedett fel a fekhelyéről, mert egy ideje már nem hallatszott, hogy ott mellette még lélegeznek-e, nem aludhat el, mondta neki, még nem, hiszen most jön a legérdekesebb rész, csak figyeljen, de nem jött válasz, csend volt a zugban, és mintha odakint fölöttük is valamelyest elcsendesedett volna most, nyilván leállították a GRAD-okat, és kijött egy új szakasz Popásznáról, mert csak szórványos aknavetőtűz hallatszott, és ez olyan volt, mint a csend, úgyhogy ezt jelezte is neki, hogy nem aludni, nem aludni, mindjárt itt lesznek értük, addig még talán befejezheti, folytatta idegesen, és le nem vette a jó szemét a társáról, mondhatja?, igen?, akkor legalább intsen valahogy, pislogjon, vagy valami, mindegy, akkor is folytatom, félvakon sem tud mást tenni, mint hogy ismét és ismét, az ismétlés maga a tudás őszinte, vagyis tényleg jön az összefoglalás, zárt rendszer, túl sokan lettünk, és nagyon sok folyamat erősíti egymást, ami mind egy irányba mutat, emiatt egyre gyorsabban cselekszünk, egyszerre több embert kell figyelembe venni, amikor cselekszünk, ezért fejlesztjük az AI-t, hogy egyszerre több emberrel villámgyorsan létesíthessünk kapcsolatot, az életünk alapvetően más, egy döbbenetesen ismeretlen, de mégis belátható világ kapujában állunk, nem az van, hogy nyolc órán keresztül dolgozom, hanem az van, hogy a metróban két percet dolgozom, mert megválaszolok egy munkahelyi e-mailt, közben hazaérek, játszom, aztán pénzt termelek, kérdés, hogy játszotam, vagy pénzt termeltem, ezek összefolynak, száz folyamat fut egyidejűleg, és ezek egymást erősítik, aztán ott vannak az okos szerződések, ezek lehetővé teszik, hogy akár három percre legyen munkám, ma egy szerződés létrehozásához még négy nap kell, és itt is a blockchain működik, minden automatizált lesz, és teljesen, és akkor úgy fog kinézni, hogy nem kell jogász, mindkét fél tud mindent már előre, egy pillanat tört része alatt felveszlek erre a munkakörre, és mindent a blockchain meg az AI intéz el, most az van, hogy vannak a validátorok, te

el akarod adni a lakásodat, én pedig meg akarom venni, de van egy közvetítő, amelyik belép a folyamatba, a jogász, ezzel lelassul az egész, és elmegy a pénz arra, hogy ez a validátor dolgozzon, ez nem így lesz, a validátor a kriptovalutába lesz beépítve, ő igazolja a blockchain segítségével, hogy te az vagy, akinek mondd magad, mind a két fél száz százalékban biztos lehet, hogy a két fél mindent tud egymásról a döntéshozatalhoz, és kész is az okosszerződés, kész, pont, a jogászokat nem kell féltetni, mert ráülnek majd a blockchainre, és megmarad a pénzük, és a bankokat se kell féltetni, mert velük meg az lesz, hogy létrehoznak egy saját kriptopénzt, amit a bank nyújt, és az ember azt mondja, hogy jó, ez a bank ad nekem 100000 hrvnyát, de most ez tényleg annyit ér, mint az igazi 100 000 hrvnya?!, és ott van a képernyőn, hogy van ez a 100000 hrvnyám a bankban, és akkor én nem, én többé SOHA nem hagyom el ezt a bankot, mert az ő pénze az én pénzem, és ez így társadalmasul, és ez túlmutat azon, hogy ez egy pénz, mert egy szisztéma lesz, csak ehhez természetesen a megfigyelési rendszereket irtózatosan fejleszteni kell, ez már elindult, még ha most inkább csak diktatúrákban is, de később az egész világon szükség lesz rá, mert a bizalom kialakításához kell egy teljes körű tudás az egyénről, viszont ezt globálisan értsd, mert akkor lehet bízni abban, hogy a másik, akivel üzletelek, az, akinek mondja magát, és azokban az adatokban, amiket ő állít, bízhatok, lehet, hogy ijesztően hangzik, de ez lesz, nem lehet visszafordulni, elkerülhetetlen, a blockchain a megbízhatóságot emberek, vagy ahogy mi nevezzük: kapuőrök nélkül állítja elő egy pillanat alatt, a megbízhatatlant kirekeszti a társadalomból, a megbízhatót bent tartja, s egy idő után az nem tud normális életet élni, aki nem felel meg ennek a megbízhatósági követelménynek, szükségképpen megbízhatóan, ha akarod, *szükségképpen* jónak kell lenni, különben nem lehetsz bekapcsolva a társadalomba, na, ez milyen már, nem?, persze, akadékoskodhat bárki, hogy totális megfigyelés nélkül ez az egész nem fog menni, és tök igaza is lesz, meg hogy ez maga a totális kiszolgáltatottság, így van, csakhogy nincs más út, mert kétségbeejtően fogyni fog a víz, korlátozni kell, úgyhogy korlátozom, és ehhez tudnom kell, mennyi vizet használsz ivásra, vécélehúzásra, zuhanyozásra és locsolásra, és jutalmazol és büntetsz, azaz mindenkinek a korlátlan megfigyeltség állapotában kell lennie, dehát ezen a ponton, mondta már jóval halkabban, mint eddig, és megint átcsúszott a másikhoz, kitapogatta a kezét, és megfogta, és hideg volt, és már nem is engedte el, csak folytatta, hogy mielőtt ijesztően hangozna ez az egész, van egy fontos dolog, ami élhetővé, elviselhetővé teszi a rendszert, mégpedig a tudatosság és az önkéntes belátás, nem lehet hagyni, hogy menjenek a dolgok, ahogy akarnak, mindenkinek részt kell vennie a globális életben, mindenkinek kivétel nélkül tudnia kell, mit csinál, mennyiért, miért csinálja, mire jó ez, vagy jó-e ez neki, vagy nem, annak lesz vége, ahogy mostanában még ostoba módon hagyjuk, hogy intézkedjenek a fejünk fölött, más út nincs, egyszerűen nincs, akié a technológia, az lesz az Úr, de ő ettől nem fél, és csak szorította azt a jéghideg kezét, mert senki nem erre fog figyelni, hanem élvezi, hogy milyen kényelmes az élete, és egyben diktatórikus, magától értetődően, ahonnan már csak egy ugrás a virtuális világ, mert mindez, amit eddig ő itt magyarázott, ide vezet, a virtuális világhoz, 15 éve használjuk az internetet, 15 évvel ezelőtt, ha azt mondja valaki, hogy 15 év múlva valaki pénzt fog adni egy fénykardért egy já-

tékban, egy fénykardért, amit soha nem foghat meg, mert nem is létezik a fizikai térben, akkor azt mondja ez a valaki, hogy na, ne már, ma ez a legnagyobb piac, vagy hogy olyan cipőért fogunk adni pénzt, ami soha nem lesz a lábunkon, akkor azt mondjuk, na, ne már, pedig mikor fogtuk meg utoljára a fényképeinket, nem kell megfognom, ugyanaz az érzelmi hatás, ha megnézem a telefonomon vagy a tabletemen, egyre több mindent tolunk át a virtuális világokba, pislogunk már egyet, szorította még jobban azt a véres, jéghideg kezét, mert még beszélni kell az NFT-kről is, arról az NFT-ről, ami a nem helyettesíthető tokenek világa, és ami egészen forradalmi jövőt vetítene elénk, ha nem kellene belátni már ma is, hogy nem a jövőről, hanem a jelenről beszélünk, mert már létezik az NFT, különösen a művészet területén, ugyanis ez az NFT a digitálisan létrehozott alkotásokhoz – megint csak – a blockchain-technológián alapuló egyedi tokeneket rendel, s ezzel eladhatóvá válnak ezek a csak digitálisan létező alkotások úgy, hogy az eredetük és az egyediségük teljesen, száz százalékosan hiteles, és ez is egy nagyon eszementnek hangzó fejlemény, ő elismeri, sőt, lehet, hogy marad, lehet, hogy nem, rengeteg dologgal kísérletezünk, az egyik marad, a másik nem, és miközben az ipari forradalom pazarló életmódhoz vezetett, a digitális forradalom megakadályozza a pazarlást, mert büntetni fogja, és több gép vesz majd körül bennünket, sőt, lehet, hogy több géppel fogunk kommunikálni, mint élő személlyel, és a virtuális térnek nagyon felértékelődik a szerepe az életünkben, és még valami, mi nagyon szeretnénk halhatatlanok lenni, ha tudjuk digitalizálni, lementeni a személyiségünket, akkor ez is meglesz, mert elvileg már lehetséges, fogjuk tudni cserélni a testet, ezt már most látjuk, és a tudatot is le tudjuk menteni, a testünk bármelyik részét le fogjuk tudni cserélni, de ezek részletek, a lényeges, és megint csak ismételni tudja, hogy az utópia a legfontosabb, mert az utópia azt jelenti, hogy van egy lehetetlennek látszó irány, és egymillió utópiából nem lesz semmi, de egymillió egyből lesz, katedrálisépítés, igen, és ő nagyon reméli, elég erős dolgokat mond itt ahhoz, hogy a másik ne aludjon el, mert ébresztő, katona, ez egy T64-es hangja, most már itt vannak értük, ha ő kibírta, bírja ki a másik is, csak hallgassa meg, mit mond utoljára, mert ő utoljára azt mondja, hogy soha nem szabad feladni, mert az élet csodálatos lesz, csak egy pislogás, csak ennyit kér, csak egyszer, csak egyetlenegyszer pislogjál már.

Hogy érted.

(A szerző az ő szóbeli megnyilatkozásainak módosított vagy szó szerinti felhasználásáért s ennek engedélyezéséért ezúton szeretne köszönetet mondani Dr. Rab Árpádnak – K. L.)

A POKOL RÉSZLETES FIZIOLÓGIÁJA

Megjelent végre orosz fordításban a *Sátántangó*, amelyet az olvasók eddig csupán Tarr Béla azonos című filmje alapján ismerhettek. A könyv bizonyos értelemben persze színtiszta Kafka (akit a könyvvel kapcsolatban boldog-boldogtalan említeni is szokott). Igaz, mások az eszközei. Esetenként még erősebbek is a Kafkáénál.

Krasznahorkai pontosan és nyílegyenesen halad az európai világ- és emberfelfogás azon útjain, amelyeket prágai német elődje megalapozott.¹ Ez akkor is igaz, ha szemléletük – látszatra legalább – csaknem ellentétes. Kafka, mint emlékszünk, a létezésnek kizárólag a csontvázával, (pre)kognitív struktúráival foglalkozott – ezzel szemben Krasznahorkai mást sem csinál, mint hogy a létezés ragacosos tárgyi valóságát, szétmálló testét írja le, amelyről nem is nagyon lehet megállapítani, mi is tartja össze valójában. Mindez azonban nemhogy nem szünteti meg a tipológiai rokonságot, ellenkezőleg, még jobban aláhúzza.

Hadd pontosítsunk mindjárt: Kafka nem az abszurdról szól, hanem a lét titkáról, a kezdet és a vég elvi titokzatosságáról. Krasznahorkai ugyancsak: nekünk – és nem zárható ki, hogy magának a szerzőnek is – csupán a történet közepe jelenik meg. A gyökerek viszont rejtve vannak, mint ahogy az is, hová tart. Klasszikus karkai pozíció.

Az írónak esze ágában sincs titkolni ezt, ezért látja el könyvét *A kastély*ből vett mottóval. A *Tangó* bizonyos értelemben *A kastély* fordítottja: Kafkánál a kastély olyan hely, ahová a hős makacsul el akar jutni, de mintha varázslat ülne rajta, ez sehogyse sikerül. A Krasznahorkai-hősök lakhelye ezzel szemben olyan hely, ahonnét nem lehet kijutni. Még akkor sem, ha az ember nagyon akar. Hát még, ha nem nagyon akar. Ha igazából egyáltalán nem akar, és egyáltalán, el se tudja képzelni, hogy mit tehetne odakint, és egyáltalán, van-e ott élet.

Kafka, mint tudjuk, a létnek az értelmet megelőző struktúráival, ezek megfoghatatlanságával foglalkozott, és ez az, amiben egyeznek Krasznahorkaival. Csak éppen a magyar író ezeket a struktúrákat a maguk testi mivoltában, részletezve teszi átélhetővé. Kafka spekulatív (tőle távol tarthatjuk magunkat), Krasznahorkai vizuális (az ő elvarázsoló, hallucinogén hatása elől nincs hová menekülni). A regény maga annyira filmszerű, hogy úgy tetszik, Tarr Béla a megfilmesítéssel (amivel saját magának is, az írónak is ismertséget vívott ki a magyar nyelvi és kulturális szférán kívül) voltaképpen szinte felesleges műveletet hajtott végre: filmet készített a film fölé, megkettőzte azt, ami már úgysí létrejött az olvasói szemhéjak belső képernyőjén.

Szataninszkoje tango. Vjacseszlav Szereda fordítása. AST: CORPUS, Moszkva, 2018, 352 oldal

A szöveg eredeti megjelenése: *Drugoj Kiev* internetes folyóirat: inkyiv.com, 2018. augusztus 20. *Könyv alakban:* Olga Balla: *Biblionautika: Vipiszkiz iz bortovovo zurnala bibliofaga. – Szovpagyenyije*, Moszkva, 2021, 57–63.

¹ A regény egyik első orosz recenzense, Szergej Szdobnov nem alaptalanul látta meg Krasznahorkai művében a hasonlóságot egy másik osztrák íróval, Robert Musillal és nagy regényével, *A tulajdonságok nélküli emberrel*, amely „befejezetlen beszámoló az Osztrák–Magyar Monarchia széthulásáról, a végtelen változékonyságról, cseppfolyóságról és meghatározatlanságról”. (<https://gorky.media/reviews/ya-kak-vypyu-tolko-o-smerti-i-dumayu/>). Igaz, Krasznahorkainál éppen ellenkezőleg, minden túlságosan is meghatározott, amiről alább lesz még szó.

Krasznahorkai regénye minden tolatkodó tárgyiassága, feszítő érzéki túlhabzása, a naturalizmusig menő aprólékos faktúrái ellenére, amit még megtetéz a kritikai szemlélet (nézzétek, úgymond, milyen mocskokban, aljasságban élünk, milyen gyalázatosan viselkedünk!... – márpedig ez a színigazság) – szintisza absztrakció, desztillátum, mint a tisztaszesz.

A lényeg, persze, nem is a késői szocializmusban, a maga idejétmúltságában, elhanyagoltságában, abban a zsákutcaszerűségben van, amely az embereket ilyen állapotba juttatta. Természetesen oda juttatta, de ez csupán úgy jön ide, hogy a magyar eredeti a nyolcvanas évek elején íródott (1985-ben jelent meg), amikor ez a bizonyos szocializmus addigra teljesen elveszítette azt a képességét, hogy akár a legcsekélyebb mértékben gondolati forrásként szolgáljon, de egyszerűen ez az anyag volt kéznél. Igen, van alapja, hogy a szöveget úgy olvassuk – még ha ez az értelem jelentős beszűkítésével jár is –, mint társadalmi és antropológiai kritikát (úgymond: mit műveltetek az életetekkel, hogy tehetnétek ezt?!).² Az orosz olvasónak természetesen mindjárt eszébe jut a *Holt lelkek* és *A revizor*, ahol, akárcsak a *Sátántangóban*, a szűzsé alapját az képezi, hogy szélhámósok átverik az együgyűeket, ezek pedig örömmel hisznek amazoknak, mígnem a dolog a remények kudarcával és a szereplők megszégyenülésével ér véget.

Igen, helyenként mulatságos. De ez az a bizonyos eset, amikor a szűzsé nem több, mint ürügy ahhoz, hogy az író megragadja a megragadhatatlan valóságot, és a szöveg túlnő magán a szűzsén.

Valójában szó sincs itt szocializmusról (bizonyos értelemben lehetne bármi más, amit csak akarunk – és igazából van is). Erre – és általában a társadalmi szituációra – az író szinte egyáltalán nem fordít figyelmet. Az ugyan nem állítható, hogy „a széthulló téesz nyomorgó tagjainak” a társadalmi helyzete el lenne maszatolva. Talán éppen ez, meg a fiziológiai lényük – ami emberi vonásként még megmaradt –, de ez is valahogy cafatokban, szétmállóban lóg rajtuk. Olyan ruha, ami nem melegít (amint azt – tulajdonképpen rokon okokból – Tolsztoj mondta), és nem fődí el, hogy úgy mondjuk, a nemlét szemérmét (amint a maga részéről Szergej Szergejevics Averincev kifejezte magát, ugyancsak nagyon rokon okokból).

Szembevető, hogy a szöveg hatalmas szakaszaiban a cselekmény (ha egyáltalán szó lehet cselekményről; inkább létezés) jelen időben játszódik – még pontosabban egy az időből kimetszett időben, amely nem tart sehová, és örökké mozdulatlan. Egyáltalán, hogy konkrétan mikor – milyen történelmi időszakban – játszódik, létezik – szintén nem világos. Pontosabban nagy valószínűséggel a huszadik században: ebben a világban vannak tranzisztorok, távolsági autóbuszok, nem is szólva a fényképezésről; a nemrég lezajlott háborúra utaló szűkszávú megjegyzések nyomán az ötvenes évekre gondolhatunk, ami megint csak nagyon feltételes megállapítás, mert a történet általános tónusa inkább illik a nyolcvanas évek elaggott szocializmusára; Szergej Szdobnov felfedezett a szövegben legalább egy olyan mozzanatot, ami alapján feltételezhetjük, hogy a cselekmény nem játszódhat 1961 előtt.³ Amúgy a kronotoposz a következő: eldugott vidék, amely távol van minden elképzelhető központtól, nemcsak a földrajziaktól, hanem a historiográfiaiaktól és időbeliektől is. Az, hogy lakói a vak sors akaratából magyar neveket viselnek, szintén nem változtat a dolgon: ilyesmi megtörténhetett volna bárhol, a személyneveket és toponimákat fájdalommentesen át lehet cserélni.

² Szergej Szdobnov például éppen így olvasta a könyvet: „A *Sátántangó* – mondta – leginkább valami antiutópia emlékeztet, amely metaforikusan mondja el a szocialista tömb országainak sorsát, a maguk széteső gazdaságával: »Úgyis beszarik az egész.«”. És csakugyan, nem lehet azt állítani, hogy ez nem igaz. Igaz, de nem ez a teljes igazság. Olga Szerebrjanaja is megállapítja, hogy egy ilyen olvasat lehetséges, de semmiképpen sem kimerítő (<https://www.svoboda.org/a/28910957.html>).

³ „A doktor karján megállt a *Rakéta*.” Ennek az órának a sorozatgyártása 1961-ben indult meg. (Uo.)

A lét jegyei itt elszabadulnak az időtől, a tértől, mindentől.

Ami a szöveget dúsan benépesítő embereket illeti, ezek a sok felismerhető, individuális és nem individuális vonás ellenére nem típusok, nem karakterek. (Ezek az egyéni és tipikus vonások: maszkok.) Ezek a figurák még az emberi – sőt, túl emberi – vonások bősege ellenére sem tekinthetők teljesen embernek.

Ezek a figurák a közeg rögei, a közeg súlyos, ragacsos anyagának összetömrülései. A sötétség kísértetei.

És ez az, amit Krasznahorkain kívül talán senki nem csinál (két évszázaddal ezelőtt Gogol csinált valami hasonlót): nem egyszerűen bemutatja, ahogy a létet benövi a nemlét, hanem érzékelhetőn átélhetővé teszi a folyamatot. Bemutatja az életszövet degenerálódását a nemlétté változás során.

A nyilvánvaló karkai és nem kevésbé nyilvánvaló beckett-i jelenlét mellett, akiket a *Sátántangó*-val kapcsolatban a gondolati komplexum részeként a kezdettől fogva emlegetni szoktak, a szövegbe bele van szöve nagyszámú utalás különböző irodalmi forrásokra, amelyek közül némelyeket csak a magyarok olvasnak. Ami azt illeti, itt jobb, ha leállítjuk filológusi fantáziánkat, mert a *Tangó* a maga egészében, fő feladatát illetően nyilvánvalóan nem filológiai vállalkozás (egyszerűen vannak olyan tények, amelyekről nem lehet – mi több, illetlenség – az elődökre való belső hivatkozások nélkül gondolkodni). Ez a regény nem társadalmi, nem is egzisztenciális, még csak nem is antropológiai, hanem ontológiai alkotás.

Lehet, hogy a Krasznahorkai által leírt világ épp annyira a föld, mint már a pokol első köre, és a határvonal a kettő között alig észrevehető.

(Egyébként elég valószínűnek látszik, hogy a pokolban mindig a kései XX. század van, az október végiesen fáradt szocializmussal.)

Előttünk a vereség esztétikája, poétikája és ontológiája: az emberi fajé, az emberi nemé mint gondolati vállalkozás. Itt az emberi természet maga szenved vereséget – mégpedig kétféle értelemben: az egyik: a vereség mint a győzelem és diadal ellentettje, a másik: a legyőzetés a betegség által, mely beette magát a szervezet szöveteibe, és szétrombolja azt.

De voltaképpen miért „tangó”? A legnyilvánvalóbb, sőt, felszínes válasz: a struktúra miatt. A szöveg, és ezáltal a benne foglalt idő tánc módjára van szervezve, kör alakban: elindul előre, középen elkanyarodik, visszafordul ellenkező irányba, és visszavezeti a szereplőket a kiindulópontához. A kijutás lehetetlenségét állítja és erősíti az egész elrendezés, ahogy a (nem)lét struktúrára hivatkozik. (Minden stimmel: a pokol körkörösén épül fel.) Egyáltalán, Krasznahorkai sokat elárul a szöveg kidolgozásával, faktúrájával, sűrűségével – már az elmondottak értelmét megelőzően is. (Itt külön köszönettel tartozunk az orosz fordítás készítőjének, Vjacseszlav Szeredának, aki hipnotikus meggyőző erővel adja vissza ezt az egész rémálmot.)

A pokolban van minden – még öntökéletesítés és aszkézis is, aminek a falu önkéntes krónikása hódol; pokoli, kifogástalanul értelmetlen rendszerességgel létrehozott funkcionális rend (a telep életét folyamatosan megfigyelő doktor úrnak „össze kellett gyűjtenie s a lehető legelőnyösebben elrendeznie az étkezéshez, az iváshoz, cigarettázáshoz, naplővezetéshez, olvasáshoz és a szinte megszámlálhatatlanul sok apró-cseprő teendőhöz szükséges tárgyakat, sőt arról is le kellett mondjon, hogy az esetleg elkövetett hibát – pusztán önmagával szembeni engedékenységből – büntetlenül hagyja...””) Van itt remény (igaz, vereséget szenved), van szerelem (igaz, örömtelen), sőt, halál (igaz, vad, értelmetlen: a gyengeelméjű kislány patkányméreggel mérgezi meg magát), vagyis elméletileg az ember lehet még halottabb, van hová meghalni. Bármilyen nyúl is az ember, minden pokoli jelentést nyer. Van minden, csak kiút nincs.

Itt azonban nem csupán a kiúttalanságról van szó (ki nem látott ilyet a huszadik században, de nemcsak akkor!), hanem a felépítésére vonatkozó roppant finom reflexióról.

Az író kibontakoztatja a hipnotizált olvasó-néző szeme előtt a pokol részletes fiziológiáját, anatómiáját, világosan áttekinthető részekkel, lassított felvétellel – hogy képkockaként megtekinthető, szálakra bontható legyen.

Haliczné „[m]egtorpant, a szívére tette a kezét, ám hiába pásztázta végig kutató tekintettel és egyre csökönyösebben a harangként ráboruló égboltozatot, be kellett látnia, hogy inkább csak a szeme káprázott a váratlan izgalomtól; mégis: a bizonytalanság, a lehetőség pusztá ténye, az elhagyatott környék nyomasztó látványa olyan súllyal nehezedett rá, hogy meggondolta magát, visszafordult, előkereste rongyos bibliáját az élesre vasalt ágyneműk kazla alól, s egyre növekvő büntudattal ölelvén magához, indult el ismét, fordult ki a kövesútra a telep egykori névtáblája alatt, s tette meg azt a százhet lépést a kocsmáig – miközben a megvilágosodás gyorsaságával érlelődött meg benne a felismerés – a szembecsapódó esőben.”

Azt hihetnénk: a regény szövege felpuffed, mint a halott teste, amikor már belerágták magukat a nemlét fekete rákjai.

De a legkülönösebb, a legképtelenebb dolog az, hogy ez a szöveg nem egyszerűen eleven, hanem a tetejébe szép is. Maga a széthullásról és nemlétről szóló szövegnek ez a választékos, bonyolult és feszes szervezettsége nagyon erőteljes érv a lét mellett. És ebben az értelemben: a vereség fölött aratott győzelem.

„Szomorúan nézte a baljós eget, a sáskajárásos nyár kiégett maradványait, és hirtelen ugyanazon az akácgallyon látta átvonulni a tavaszt, a nyarat, az ősz és a telet, mintha csak megérezte volna, hogy az örökkévalóság mozdulatlan gömbjében bohóckodik az idő egésze, a zúrzavar hepehupáin át ördögi egyenest csalva, és megteremtve a magasságot, a tébolyt szükségszerűséggé hamisítja... És [Futaki] látta önmagát, a bölcső és a koporsó fakesztjén, amint kínlódva rándul egyet, hogy végül – rangjelzések és kitüntetések nélkül – lecsupaszítva a halottmosók kezére adja egy szárazon pattogó ítélet, a dolgos bőrnűzők röhejébe, ahol aztán irgalmatlanul látnia kell az emberi dolgok mértékét, anélkül hogy akár csak egyetlen ösvény is visszavezesse, mert akkor már azt is tudni fogja, hogy olyan partiba keveredett a hamiskártyásokkal, amely már jó előre le van játszva, s amelynek végén utolsó fegyverétől is megfosztják, a reménytől, hogy egyszer még hazatalál.”

SOPRONI ANDRÁS fordítása

Szétszórt csontok

*Az ablaka pont a sínekre néz,
a lakás pedig egy sötét szoba,
mégis örül a nő, hogy kivehette,
és hogy lett újra saját otthona.*

*A balkonrácson tarka művirágok,
és a Primarkból ledes lampion,
hogy a környéken ez legyen a legszebb:
az ukrán nő a másodikon.*

*Reggel kiül a cserepek mögé, és
a szótárfüzetébe írogat,
lefényképezi a telefonnal
a vastraverzen a galambokat.*

*Megtanulja a zöldségek nevét, és
amikor este zár a Sainsbury's,
a puha gyümölcsöket neki adják.
Az egész dobozt hazaviheti.*

*A kabát még a régi. Ide nem kell
ilyen vastag, de ez vele maradt.
Vékonyka kontyba tekeri egy csattal
feje búbján a fénytelen haját.*

*Otthon már sose lesz, de
haza meg nem mehet.
Áll az erkélyen, és a
vonatnak integet.*

*

*A foxterriert úgy hívják, hogy Oscar,
a gazda neve az, hogy Damien.
Reggel Oscar sétálni húzza őt, és
az öreg megy pórázon. Van ilyen.*

Oscar a zebrán már nem bír magával,
a gazdája meg hangosan dohog.
A parkban végre leguggol a foxi,
nahát, Oscar, ez teljesen dolog.

Amíg Damien a zacskót keresgéli,
a kutyája a tó felé rohan,
és mire az öreg rendet rak a járdán,
már fut is hozzá vissza boldogan.

A szájában egy vérző kacsza hápog,
az öregúr meg ordít, mit csinálsz,
teszed le rögtön, most rögtön teszed le!
A foxi csak fülel, büszke vadász.

A döglött kacsát egy bokorba rejtik,
aztán Damien lopva körbenéz.
Hülye kutya, hát hogy jutott eszedbe?
Nyomás előre, az agyamra mész!

Elsétálnak a pavilon felé, és
Damien vesz egy reggeli lapot,
Oscar meg bűnbánó pofával
megszagol minden lepisilt padot.

Dél körül látom őket újra,
a kutya a tó korlátján liheg,
kezét Damien a szőrébe fúrja.
Álldogállnak és nézik a vizet.

*

Szimatolnak a rókák éjszakánként.
Ahol a konténerben hús rohad,
feltépik foggal a zacskókat, és
a járdán szétszórják a csontokat.

Múltkor hajnalban elhúztam a függönyt,
egy kölyök nézett pont szembe velem.
Fejét lesunyva keresgélt tovább:
idegen vagyok és veszélytelen.

Vajasdoboz, rothadó krumplihéj
maradt utána reggel a kövön.
Itt élünk mind a ketten, aztán
eltűnik majd, vagy én elköltözöm.

*Reggel zörögve viszik a kukákat,
alacsony fényben makacs köd szitál.
Az ukrán asszony felgyújtja a villanyt,
a művirágos erkélyre kiáll.*

*Varjak csipkednek kint a parkban
egy döglött kacsát a nedves fűvön.
Távolról nézem őket, összesöprök.
Ha meg kelletik adni – dünnögöm.*

Nejlon

*Az újvidéki piacon
csempevágóval szelik a disznóhúst,
hirtelen csap le, nem csorbul az éle.
Az unokahúgomat hallom, ahogy raplizik,
otthon az ő hangját hívjuk csempevágónak.
Az unokahúgom kilencéves rajzfilmfigura.
Keskeny arcára, őzike szemeire óriásplakátok várnak,
édes kicsi bambija ő a családnak,
az iskolában kicsalja az osztálytársai pénzét,
úgy káromkodik, mintha hidat tépne szét,
tekintete a Mecsek,
édessége a sörhab.*

*Az unokahúgom csempevágó hangját hallom,
miközben lassan nyammogok a pecsenyén.
A délszláv istenek reggelijét fogyasztom
az olcsó cefre és a kifogástalan sülték
országában,
városában,
piacán,
az újvidéki Nejlon piacon.
Jelent iszom a disznóhúshoz, szarvasos sör,
így mondják a külföldiek. Három árusról derül ki,
hogy magyar, nehéz megkülönböztetni őket
a szerbektől.*

*Egyszer beszélgettem egy amerikai lánnyal Pécssett,
barna tekintet, Balkán trip,
halvány anyajegy az ajka alatt,
felszaladt szem a harisnyáján.
A második sör után keverte össze
Szabadkát Szegeddel,
az unokahúgom másfél éves volt akkor,
még nem tudott beszélni,
őzike szemeiről néha az amerikai lány
anyajegye jut eszembe.*

*Ha újra találkoznék az amerikai lánnyal,
megkérdezném tőle, hogy milyennek látta
Újvidéket, és ő elmesélné, hogyan keverte
össze a šljivovicát a sörrel,
az őzeket a szarvasokkal,
a magyar királylányokat a szerbekkel,
én pedig megrészegetve nézném
a finom anyajegy táncát,
az ívelt ajkak kacér hullámverését,
miközben egyre csendesebben zúgna a Duna,
aztán a mese végéhez érne, sarkon fordulna,
fodros haja menetszelet fújna az arcomba,
éles kacagása elhanyagolt vasúti sín nyomvonalát
vájná a szívembe.*

*Ismét lesújt a csempevágó, jelen vagyok.
Az utolsó húsdarabot sokáig forgatom a számban.
Az utolsó kortyot magammal viszem a ruhaárusokig.
Az utolsó dínáromból rózsaszín pólót veszek
az unokahúgomnak,
a kijáratig nem lóbálom a szatyrot,
és nem veszek levegőt,
elindulok a végtelenbe
és tovább.*

Knockin' On Heaven's Door

1.

a.

Hajnali pára selyem szálai, majd hirtelen erős áradás, erős áradás belülről, és szemből áttetsző, áttűnő vattás gomolyag, vattás gomolyag is jön, forog feléje valami vastag, súlyos felhő is, ami képtelen felszállni, felszállni és szétoszlani, csak amikor közelebb ér hozzá, csak akkor, csak akkor rajzolódnak ki teljes egészében a körvonalai, kíváncsian mereszti, kíváncsian mereszti rá a szemét, miközben az elhalad mellette, majd eltűnik, el a sűrű, szürke, el az áthatolhatatlan szürke légben, miközben ő már, ő már úgy közlekedik, mint aki végleg le, mint aki végleg lemondott a mozgásról, mint aki végleg lemondott saját magáról, a fején, ezen a, ezen a furcsa, ezen a szokatlanul nagy, szokatlanul nagy koponyán egy irdatlan sapka, fején egy irdatlan nagy sapka virított, ami még i, ami még inkább, sokkal, de sokkal inkább kihangsúlyozta az arccsontok, az arccsontok természetellenesen kiugró látványát kihangsúlyozta –

b.

A sapka fekete odvából a halál, a halál süvöltésének néma szele csap ki, csap ki a körülötte mormolók arcába, megáll, meg egy pillanatig, csupán a feje és a szeme mozog, mintha egy mechanikus szerkezet forgatná hol az egyiket, hol a másikat, a teste megbillen, majd megtántorodik, úgy tűnik, menten elesik, vagy nekimegy, neki valaminek, de az utolsó, a legutolsó pillanatban, a legeslegutolsó pillanatban mindig sikerül kikerülnie az elé kerülő akadályokat, holott nem, holott nem is voltak már, nem is volt már egyáltalán, már semmi sem az útjában, holott nem is volt már egyáltalán semmi sem az –

c.

*Hajnali pára selyem szálai, majd hirtelen erős áradás
belülről, áradás, amely nem lefele, amely nem le, nem
le a mélybe húzza, hanem felkínálja őt, fel egy magasabb,
egy sokkal, de sokkal magasabb, sokkal hatalmasabb
erőnek, amely lágyan és forrón, lágyan és dédelgetve,
lágyan és forrón és dédelgetve és babusgatva
önmagába burkolja –*

d.

*De mielőtt végleg, mielőtt teljesen felszívódott
volna a jéghideg, meg-megtörő fényű, meg-meg-
törő levegőben, egy elviselhetetlen tompa ütés,
egy elviselh tompa ütés, majd szorítás után végképp
megszabadult abroncsaitól, meg a vér, meg a vér és
a nedvek keringésétől, meg a szív, meg a szív ki-
kijárat, ki-kijárat és kapkodó dobogásától, meg
a tüdő robbanás előtti feszülésétől, meg a hormonok
lökődő, a hormonok lökődő apály-dagályától, meg
az anyag földhöz kötő szorításától, súlytalanul és
súrlódásmentesen, súlytalanul és súrlódásmentesen
rugaskodott el, rugaskodott el az egynemű, bójátlan
létezés ringató, hintázó, dobáló közegeiben, súlytalanul
és ellenállás és fájdalom nélkül terjedt szét,
súlytalanul és súrlódás- és ellenállásmentesen
terjedt szét a, a mindenségben – –*

2.

*Bárhogyan is volt, most már, bárhogyan is volt, most
már így, most már így van végérvényesen, bármilyen
nyomorult is volt most már így, bármilyen nyomorult
volt is most már neki abban a testben, mégiscsak benne
érezhette, mégiscsak benne a kéjt és a kínt, mégiscsak
benne pulzálhatott a szenvedés és a gyönyör, a szenvedés
és a gyönyör elképesztő hullámverése, mégiscsak ez,
mégiscsak ez a test tudott emlékezni, emlékezni az
érintésre, emlékezni a porra, sárra, emlékezni a vízre,
vérrre, emlékezni a mámorra és a bukásra, aztán egyszer
csak tágra nyitotta a szemét, és többé már, többé már
soha nem csukta le, egy lassú, előbb csak alig lendülő
hullám érkezett, majd egy másik, és megint, és megint,*

és a legutolsó végérvényesen és örökre, végérvényesen és örökre elmosta, el e földi, elmosta e földi létezését – –

3.

Sötét és mély fekhelyén, mely mögött állunk, mint egy ázott földbe taposott, rég kinőtt ballonkabát, egy emberi alak szétázó, tovatűnő, halványuló körvonalai – –

Kalyiba

*Lakott itt a kalyibában egy ember,
ásónyélt letámasztva az ajtóhoz,
üres palackok szanaszét, gombafonalakkal
átölelt szerves hulladék-halom,
biciklipumpa sáros őszi levelekkel
lefedve, városszéli sírhely, úgy takarta
az ősz azt a szagot, savanyú túró, valami
rossz dohányfüst, amit néhány ázott
madárszárny felkavar. Szagok takartak
egy kitett mosdókagylót is, kimosakodáshoz,
mikor a lélek gondol egyet és elköltözik,
alábukik vagy felbukik, azt nem lehet
az ottmaradt szőrösomókból megállapítani.
Valami dermedt és elhalaszthatatlan
szedelőzködési láz görbén fűtötte
az udvar hiányos gyep tégláit, lakott itt,
ahol mostantól nekem kell, lakott
itt egy ember.*

Lábmosás helyett

*A villamoson leült velem szemben
egy ember. Spanyolszakállas, pimasz
arc. Fekete lakkcipőjére mutatott, és
egy piros sportszatyorból újságpapírba
csomagolt, kicsit beszáradt cipőkrémet
meg egy kopott fakefét húzott elő. Kérdőn
nézett rám. Szó nélkül felálltam, elvettem
tőle a dolgokat, letérdeltem elé, nagy erővel
kellett a krém kinyomni a tubusból. Ráköptem
a cipőre, és két megállón keresztül sikáltam
a kefével, amíg a végén egész fényes lett
a cipő orra, sarka. Meg se köszönte, a következő
megállónál leszállt, és otthagyt az
egyre növekvő villamostömeg egykedvű,
reggeli közönytől balzsamozott,
értékközömbös közegében.*

Húttó

*Élő poromban is megátkozom magam –
hogy mit műveltem el a szívemmel s a máséval,
s közben még verset is írok, mintha mi sem történt volna,
a tollam készségesen működik, én meg eszem,
iszom, és nem folytatom, mert engem jól
neveltek, csak a szeretet maradt ki valahogy
az egészből, a hosszútűrő, mindig a magam
hasznát kerestem, s még mindig azt keresném,
csak már szégyenkezni ne kellene valahogy,
bíróágok hűvös tekintetében állni, s azt mondani,
csak az igazat, ez olyan éktelenül hangzik,
egyszerűen, ahogy a jégszekrény világít.*

Közép

*Álltam fölöttem és alattam is, egyszer
már be kéne lőni azt a közepet, az
aranyból valót, szemmagasságban
élni, nem összevissza, menni mindig
annyit, amennyit muszáj belülről, ne
mindig még egy lépéssel tovább, ne
kifelé játszani, befelé még kevésbé, jó
tanácsokat tudok adni magamnak, de
talán nincs semmi más, csak hogy
az ember végigcsinálja, aztán
meglepődik, nahát, körbeért.*

Pajzán vigasságok

1.

*a nimfa tudta meg kell lennie
de fájni fog és félt a fájdalomtól
a faun pedig szánta őt nagyon
hetekig így ment elrúgta magát
ha a dorong a pinájához ért
aztán egyszercsak zutty! és dőlt az ondó
a forró kis barlangba boldogan*

2.

*amikor még kaszáló volt a Tettye
és kis tehénkéek bögtek boldogan
szűz pásztorkánykák rózsaszín lukába
ami fejükön kétoldalt vagyon
disznó szavakat sugdostunk Babitscsal
a kis huncfuttal id est kutyapiccsal*

3.

*vigyázz Marie az árkon át ne szökj
merthogy a farkad egykettő kinő
és lesz mivel kedves pinámba bökj
egy bamba férfi már nem csacska nő
inkább möszjő kevésbé madmazel
és így aztán sohase vesznek el*

4.

*Rómában Römertopf valék
bugyborgott bennem boros zagyvalék
de Cinziám kitartó és kegyes
lába közé vezette farkamat
és számba adta roppant didijét*

5.

*a töltésen hol két bicikli volt
háton feküdt a melle szétomolt
ó pillangós kabócás alkalom!
múlik! most múlik! mégis egyre tartott
mi pedig szépen visszakerekeztünk*

*és gúnyosan siklott tovább Rhône
Abd el-Malik ott verte szét a frankot*

6.

*kicsikém ha leszáll az est
nincs semmi másunk csak a test
azzal fekszünk azzal kelünk
a testben isten szállt a földre
de nem marad velünk örökre
hisz nem lesz hogyha nem leszünk*

7.

*ha távol messze muskátlis hazámban
öncélú szexre gerjednek fajankók
elámulok hogy tévedt arra őszám
és örvendek hogy jobb helyet találtam:
Szent Máriákban kedvemre időzőm
míg a romák kiverik a flamenkót*

8.

*és nyikorgott az ágy Marieke Marieke
és táncolt a pohár Marieke Marieke
és széthordott a szél Marieke Marieke
waait de wind de stomme wind
en schuurt het zand over mijn land
en schuurt het zand over mijn land
azonban mindezt mintha csak
álmodta volna méla Jacques*

9.

*olvastam uram kisdéd dolgozatját
tárgya: a puncsi viselt dolgai
nedvesedik görcsöl tátong becuppant
van nyalás-falás és végül penetra
de olyan bőszen sőt búvalbaszottan
hogy a pinától kedvem elveszi
(ajánlott olvasmány kolostorokban)*

10.

*nem emlékszik fogalma sincs ki voltál
csihadj öreg csont nem kellesz neki
ha sötét öle párás vágatában
csiklója kis fejét emelgeti*

Az elmúlt karácsonyok szerelme

„Megismersz?” – kérdezte.

„Persze” – hazudtam.

A kilépő whisky-szódámat ittam a bárpultnál, amikor odasétált hozzám. Hajnal volt már a klubban. Oszlott az éjszaka a fejemben, szívemben a kokain.

Leült mellém a székre, és az arcomba bámult. Roppant kellemetlen volt.

Odaintettem a pincért, hogy időt nyerjek.

Reméltem, hogy rájövök, hogy ki ez a negyvenes, Kleopátra-frizurás nő, és miért gyűlöl, amíg kitalálja, mit szeretne inni.

„Vodka-narancsot” – mondta a pincérnek gondolkodás nélkül, mintha tudta volna, mire készülök. Nem vette le rólam a szemét. Hosszú másodpercek teltek el kínos csendben.

„Ezer éve” – mondtam, amikor nem bírtam tovább a hallgatást.

Megpróbáltam belefojtani az indulatait a nosztalgiába. Ha le is feküdtem vele, az nyilvánvalóan nem az elmúlt tíz évben történt. Ha elég régen volt, kedélyesen elcseveghetünk arról, mekkora fasz voltam. Lett némi rutinom ilyen beszélgetésekben az elmúlt évek alatt.

A nő nem reagált. A pincér kihozta az italát. Felemeltem a poharamat, hogy koccintsak vele.

„Boldog karácsonyt.”

A karácsony a megbocsátás ünnepe, gondoltam. A keresztények ilyenkor mindenkinek megbocsátanak. Vagy az a húsvét? Mindegy, kimondtam. Bárgyún mosolyogtam hozzá.

A nő koccintott velem, nagyot kortyolt a vodka-narancsból. Vártam, hogy oldódjon közöttünk a feszültség, hogy viszonozza a köszöntésemet.

„Miért írtad, hogy meghaltam?”

Az arcomról lehervadt a mosoly.

A fasznak írtam bármikor bármit, mindig csak a bajom van belőle, gondoltam. Festeni kellett volna. Egy festőt nem kérnek számon a modelljei hajnalban, egy vidéki táncosklubban, két nappal karácsony előtt. Csodálatos festő lehettem volna.

Az agyam lázasan dolgozott, hogy megtalálja a nő arcát valamelyik történetemben. Nem volt könnyű dolga.

A művészetem olyan, mint a kedvencek temetője. Akit megbasztam, azt meg is öltem a történeteimben. Ez van, amikor az ember a sértettségét használja üzemanyagnak az íráshoz.

Újabb másodpercek teltek el, de nem sikerült rájönnöm, ki ez a nő, és mikor gyilkoltam meg.

„Sajnálom” – sóhajtottam.

„Halottnak tűnök neked?”

„Nem.”

„Ez azért van, mert kurvára nem vagyok halott.”

„Ne haragudj. Nem akartalak megbántani.”

Dehogynem, gondoltam. Az elégtételről szól az irodalom. A dolgok kijavításáról. Vártam, hogy a fejemre borítsa az italát.

„Nem haragszom. Csak szólni akartam, hogy nem haltam meg.”

„Oké.”

A nő egy hajtásra kiitta, majd gúnyosan elmosolyodott.

„Fogalmad sincs, hogy ki vagyok, igaz?”

Úgy éreztem, mindjárt megnyílik alattam a föld. Dobhatsz egy nőt, ghostingolhatsz, de olyan nincs, hogy nem ismered meg, ha lefeküdtél vele. Ennél nincs megalázóbb.

„Sajnálom, tényleg” – feleltem kényszeredetten.

„Egy fasz vagyok. Ezzel élek együtt. Úgy bántok meg embereket, hogy észre sem veszem. Ne haragudj, de fogalmam sincs, hogy ki vagy.”

Lehajtottam a fejem, és vártam a robbanást. A nő rendelt még egy kört a pincértől.

„Ezt a régi szép időkre” – mondta, miután megkaptuk az italokat. Koccintotunk. Mosolygott. Szórakoztatta, hogy fogalmam sincs, hogy kicsoda. Roppant szexinek találtam.

„Tudod, nem gondoltam, hogy meg fogod írni.”

„Hogy meghaltál?”

„Nem, te barom. Azt, hogy szerelmes voltál belém.”

Az idegességem azonnal elmúlt.

„Én mindenkibe szerelmes vagyok. Másról sem szól a kurva életem, mint a szerelem következményeiről” – mondtam. Nehogy már különlegesnek gondolja magát.

A nő dacosan felkapta az orrát. A spotlámpa felettünk glóriát rajzolt a feje köré. Jó csaj volt.

„Azt írtad, én voltam életed első szerelme.”

A bomba felrobbant, a lökéshullámtól csengeni kezdett a fülem. Tudtam, hogy ki ez a nő. Lelkemben kettényílt üzekedéseim történetének szomorú tengerre. A fekete hullámfalak között egy tizenkét éves kislányt láttam, zöld szemekkel, vakító tisztaságban. A sötét folyam nem szennyezte be.

„Kriszti?” – kérdeztem, mint aki szellemet lát.

„Igen” – mondta. Már láttam a kislányt a festett fekete haj, a vörös rúzs és a ráncok mögött. Ragyogott a lámpafényben, mint a gyerekkori szerelem.

„Petőfi Sándor Általános Iskola. Harminckét évvel ezelőtt” – mondtam, inkább magamnak, mint neki.

„Emlékszel?”

„Igen.”

„Miért pont én?”

„Nem tudom.”

Nem hazudtam. Fogalmam sincs, miért pont Krisztibe bolondultam bele. Azt azonban tudom, hogy az évnyitó utáni osztályfőnöki órán történt.

Az osztályfőnökünk, egy lófejű nő, arról tartott beszédet, hogy milyen kötelességekkel jár, ha kisdobosok leszünk. Hatan voltunk fiúk az osztályban. A hátsó padsorban ültünk.

A szocializmus egyikünket sem érdekelt. Mégis ki akar kisdobos lenni, amikor birodalmi rohamosztagos vagy lázadó jedi is lehet? Fontosabb kérdés volt, hogy kinél hány napot lehet az a *Csillagok háborúja*-képregény, amit Ausztriából hozott Tibi édesapja.

Olyan hangosak voltunk, hogy a tanárnő megállt a beszédében. Szikrázó szemmel közölte velünk, hogy nem tűri a rendbontást, ennek jegyében pedig szétülteti a társaságot. Hiába maradtunk csendben, mindannyiunkat egy-egy lány mellé ültetett, jó messzire a többiektől. Én Kriszti mellé kerültem. Abban a pillanatban tudtam, hogy bajban vagyok, amikor megláttam. Először csodálkoztam rá, hogy egy lány szép. Szomorú, fájdalmas érzés volt, semmi köze a szexualitáshoz. Úgy éreztem, hogy a nap ragyog mellettem, és nem tudok többé a fénye nélkül élni.

„Ritka béna voltál” – rángatott ki Kriszti a fejemből.

„Igen.”

Arról, hogy elmondjam neki az érzéseimet, szó sem lehetett. A fiúk közül mindenki úgy gondolta, hogy a szerelem ostobaság. Rettegtem, hogy kigúnyolnak vagy kiközösítenek, ha elmondom nekik, mi történt. A tanítás alatt lopva figyeltem Krisztit, délután pedig, miután kiderítettem, hol lakik, többször bicikliztem a házuk felé, hátha láthatom. Fogalmam sem volt persze, hogy mit mondhatnék neki. Biztosra vettem, hogy lányként semmi sem érdekli abból, ami engem érdekel. Azt reméltem, ha eleget leszek a szeme előtt, vele is az fog történni, mint velem. Úgy cikázott bennem a boldogság és a kétségbeesés, mint a váltóáram.

„Tényleg miattam jártál néptáncra fél évig?” – kérdezte Kriszti.

„Egy évig.”

„Dehát én csak fél évet néptáncoltam.”

„Azért maradtam, hátha visszajössz.”

„Te nagyon hülye vagy.”

„Fogalmad sincs, mennyire.”

Néhány hét után a barátaimat is elárultam, hogy Krisztivel lehessenek. A napköziben történt, a tanítás után. A tanárok nem igazán foglalkoztak velünk. Bőven volt dolgunk a *Csillagok háborújával*, esze ágában sem volt senkinek csoportos foglalkozásra járni. Oroszul lehetett tanulni a napköziben és néptáncolni, de egyik sem volt kötelező. Akik egyikre sem jelentkeztek, azok azt csináltak, amit csak akartak.

Mivel a fiúkkal mind az amerikaiak oldalán álltunk, az orosz szóba sem jöhetett. A néptánc pedig – nos, elképzelni sem tudtunk alantasabb és megalázóbb dolgot a néptáncnál. Mindannyiunk fejében úgy élt a pokol, hogy hülye ruhákban kell táncolni hülye zenékre. Nem voltam valami jó véleménynyel a néptáncról, egészen addig, amíg Kriszti nem jelentkezett. Az egy dolog, hogy a többiek megdöbbenésére én is azonnal jelentkeztem, de Tibit és Lacit is meggyőztem, hogy jöjjenek velem. Szerettek engem, vállalták a kínzást.

Már az első alkalommal hülye ruhákba kellett öltözni és csujogatni. Pokoli volt.

Azt reméltem, hogy az áldozatom majd rádöbbsenti Krisztit, én vagyok a fiú, akit neki szánt a sors. A barátaim a második néptáncóra után feladták. Sajnálkozva csóválták a fejüket, és azt mondták: „jól tudsz rajzolni, pontosan lősz a nyíllal, C-64-esed is van, szóval jó gyerek vagy, de ami sok, az sok”. Nem tudtam hibáztatni őket. Én maradtam, és némán szenvedtem a szerelemért.

„Tudtad, hogy odavagyok érted?” – kérdeztem.

„Mindenki tudta.”

„Hogyhogy?”

„Kicsit túlzásba vitted.”

Egyszer egészen biztosan lebuktattam magam. Ezt láttam a múlt ködébe bámulva.

Tavasza volt már, amikor Kriszti nem jött az iskolába. Napok teltek el nélküle, én pedig mindegyikbe belehaltam. A sóvárgás végül őrült tervet dolgozott ki bennem. Azt találtam ki, hogy mint egy rendes iskolatárs, elviszem neki a leckét.

Nevetséges elképzelés volt. Már harminc évvel azelőtt is ciki volt elvinni valakinek a leckét. Ha mégis történt ilyesmi, fiú soha nem vitt lánynak semmit, arra ott volt a többi lány.

Az ájulás kerülgetett, amikor becsöngettem Krisztiék ajtaján. Az anyukája nyitott ajtót. Amikor meghallotta, mi járatban vagyok, elnevette magát. Kriszti apukáját is kihívta, hogy vessen rám egy pillantást. Egyedül Krisztivel nem találkoztam aznap a családból. A szüleinek kellett lediktálnom a feladatokat. Mire hazaértem, már tudtam, hogy az életben vannak messze rosszabb dolgok a néptáncnál.

„Akkor miért nem mondtál semmit?” – kérdeztem. Őszintén meglepődtem, hogy a hangom remegett a felháborodástól. Az egy dolog, hogy akkor nem szökött el velem, de azért mondhatta volna, hogy köszönöm.

„Kislány voltam, nem érdekelték a fiúk. Nem is tudtam ezzel foglalkozni” – felelte Kriszti.

Volt valami sajnálkozásféle a hangjában, de nem is hallottam. Közös filmünk forgott a szemem előtt.

„A betegség miatt.”

„Igen.”

Kriszti már egy hónapja hiányzott az iskolából, amikor az osztályfőnök bejelentette, hogy nem jön vissza. Azt mondta: „betegség miatt magántanulóként folytatja a tanulmányait”.

Nem értettem, hogy mi történik. Valami azonban kétségkívül történt. Hiába csöngettem, sosem nyitottak ajtót, és nem is láttam a házukból bemenni vagy kijönni senkit. „Elköltözték” – gondoltam. A remény azonban mindig lassan és gyötrelmesen hal meg. Különösen egy kiskamaszban.

Senki sem mondta el, hogy mi a baja Krisztinek. Az osztályfőnök azzal rázott le, hogy „gyerekként nem érthetem”. Kriszti barátnői sem tudtak semmi biztosat. A néptáncnánál világosított fel végül. Az egyik foglalkozás után megkérdeztem tőle, hogy mikor jön vissza Kriszti. Tenyeres-talpas sváb asszonyosság volt.

„Nem tudom, kisfiam” – mondta könnyes szemmel. „Lehet, hogy soha.”

„Mi baja van a Krisztinek?”

„Nagyon beteg. Csontrákja van.”

„De meggyógyul, ugye?”

„Nem tudom, kisfiam.”

Fogalmam sem volt, hogy milyen betegség a rák. Megkérdeztem róla a szüleimet.

Apám azt mondta, hogy gyógyíthatatlan, és hogy ebbe halnak bele az emberek. Hetekig sírtam álomba magam ezek után.

Teltek-múltak a hónapok, én pedig reméltem. Kriszti azonban sosem jött vissza az iskolába. Nem láttam többet, és nem is hallottam róla. Az egyetlen lehetséges magyarázatom az volt, hogy meghalt.

Azt hiszem, sosem dolgoztam fel az elvesztését teljesen. Egyszer írtam róla egy történetet. Nem sikerült valami jól, egyik könyvembe sem válogattam bele. A megyei lapnak küldtem el, mert felkértek, és nem volt semmilyen más szövegem. Ott olvashatta.

„Harminc éven keresztül azt hittem, hogy meghaltál” – mondtam. Nehezen vettem a levegőt.

„Nem haltam meg.”

„De a rák.”

„Nem haltam meg. Tizenhat éves koromig a szüleim kórházról kórházra, kezelésről kezelésre hordtak, de legyőztem.”

Kényszerítettem magam, hogy visszatérjek a jelenbe. Beszívtam az alkoholok savanyú szagát, Kriszti púderes parfümjét. Felhajtottam a maradék whiskymet, és ezzel visszavettem az irányítást a valóság felett.

„Honnan tudtad, hogy itt vagyok?”

„Követem az írói oldaladat a Facebookon. Láttam, hogy Sopronban vagy, és bejelentkeztél ide. Mindenki tudja, hol vagy és mit csinálsz, aki követ.”

Nem értem rá megrágni a szavait, mert hirtelen felkapcsolódtak a lámpák, és elhallgatott a zene. Alig lézengtek már páran a tánctéren. Ránéztem az órámrá, hajnali kettő volt.

„Hívok egy taxit. Elvigyelek?”

„Igen.”

Felvettük a kabátjainkat, és elindultunk a kijárat felé. Odakint hullt a hó. Jeges szél fűtyült a háztetők felett.

„Szóval azért jöttél ide, hogy elmondd, nem haltál meg?” – kérdeztem.

„Igen. Meg nem szeretem, ha sajnálnak.”

„Abban a történetben inkább magamat sajnálom, mint téged.”

„Igen, de nem haltam meg.”

Hallgattunk.

„Semmit sem tudok rólad. Férjnél vagy, van gyereked?” – kérdeztem.

„Elváltam. Gyerekem nem lehetett. Ausztriában dolgozom egy fodrászatban.”

Megérkezett a taxi. Kinyitottam neki az ajtót, és beültem mellé a hátsó ülésre. Keresztülvágtunk a belvároson. Már kiszálltam a kocsiból, és kinyitottam az ajtót Krisztinek, amikor rájöttem, hogy ugyanannál a háznál állok, ahová annak idején a leckét vittem.

„Iszol velem még egy italt?” – kérdezte Kriszti.

„Igen.”

„Akkor gyere.”

Elküldtem a taxit, és mentem utána.

A bejárat ajtó előtt magához húzott és megcsókolt. Édes volt a szájában a nyál.

Kissé meglepődtem, de tulajdonképpen kellemes meglepetés volt. Szeretem, ha meg akarnak dugni, ünnepi hangulatba hoz.

„Ne izgulj, nem akarok tőled semmit, csak kijavítom a múltat” – mondta, és a derekára kulcsolta a kezemet.

„A múltat nem lehet kijavítani.”

„Akkor csak boldog karácsonyt.”

„Boldog karácsonyt.”

Egyenesen a hálósobába vezetett. Elkezdtek vetkőztetni egymást. Már a szoknyájánál jártam, amikor megfogta a kezem.

„Voltál már műlábú nővel?” – kérdezte.

„Még nem” – feleltem, majd hozzátettem: „De szeretnék.”

„Jobb későn, mint soha” – mondta, és nevetett.

Ledöntött az ágyra, lecsatolta a bal térde alatti protézist, majd rám ült.

És reggel jönnek az oroszok

7. fejezet

Egy játékos napsugár megcsiklandozta Silvica Zgură pisze orrát, amitől kissé bosszúsan ébredt a széles baldachinos ágyában. Am egy egészséges nyújtózkodással és ásítással azonnal legyűrte kétes eredetű bosszúságát. Hiszen semmi oka nem volt a rossz kedvre! Ellenkezőleg, arany élete volt, az összes bartánője irigykedett rá, mert mindent készen kapott. Fiatal volt és vonzó, nagy mellű, hosszú lábú, Anton Vulpescu, a Buchea latină mamut könyvkiadó igazgatójának titkárnője és szeretője, a hatvanas férfi sok csecsebecsével és ékszerrel elhalmozta és külön neki bérelte ezt a csinos kis garzont a franciaággyal. Silvica Zgură felkönyökölt, az éjjeliszekrényről elvette a zöldes bankjegyet, amit Tolică (így becézte a férfit) hagyott ott neki este, és elégedetten elmosolyodott. Igen, az élet szép! Csak mindig ilyen helyzetben legyél! Raia, a barátnője, aki évek óta egy Hruscsov-féle tömbházban lakott a jelentéktelen férjével és a vérszegény gyerekével, mindig elérzékenyülve mondogatta: „Fogalmad sincs, milyen boldog vagy, Silvica!” Na jó, ő is tudta, hogy boldog. És a lelke mélyén azt is tudta, hogy még nagyobb boldogság vár rá.

A tágas konyhában azonban, amíg elkészítette a déligyümölcs-salátáját, ismét beleszúrt az elégedetlenség tövisébe, mint valami megerősítés. Hirtelen felmerült benne a kérdés: vajon a szerelme egyszer is ott maradt vele egész éjszakára „a bolondos fészkükben”? Nem, a baldachinos ágyában Silvica még egyetlenegy reggel sem ébredt a kopasz könyvkiadó izmos és szőrös mellkasán. És azért, mert – tulajdonképpen este jár hozzá – Tolică nem szokott addig időzni, hogy „bevárja a hajnalt”, ahogy egy klasszikus mondaná. A híres könyvkiadó sietve érkezik a garzonba, felhajtja a rituális pohár konyakját, megkéri őt, hogy vetkőzzék, hátulról sietve lerohanja, négyet-ötöt ficáncol benne, gyorsan ejakulál, felnyög a gyönyörtől, miközben ő alig érez valami bizsergést a hüvelyében. Aztán Tolică atyaian megpusztilja, letesz az éjjeliszekrényre ötven vagy száz dollárt, attól függően, hogy ő mennyire siránkozik vagy mennyire sürgeti az elhízott feleség közismert gyanakvása, és már sietve rohan is haza. Ezek a gyors dugások tönkretették Silvicát, nem csak azért, mert megfosztották az orgazmustól. Hanem mert eléggé sértőek. És felkeltették a nosztalgiáját a nélkülözésekkel teli diákélete iránt, a csótányokkal teli sötét kollégiumban, amikor éjszakánként a fiatal, jóképű Mircea vadul meghágta, és ékszerek meg dollár helyett a parkból

Iulian Ciocan 1968-ban Kisinyovban (Chișinău) született, és 1995-ben Brassóban végezte az egyetemet román irodalom szakon. Regényei és prózai írásai cseh, angol, francia nyelven is megjelentek. A Szabad Európa Rádió tudósítója és Moldova Köztársaság PEN-Clubjának tagja. *És reggel jönnek az oroszok* című regénye 2015-ben jelent meg a jászvásári (Iași) Polirom Kiadónál.

lopott sárga krizantémmal halmozta el. És talán nem az volna a normális, ha reggelenként a hatalmas baldachinos ágyában Tolică mellett ébredne, ahogy régen a szeretkezéstől kimerülve egy recsegő és rozsdás ágyon a fiatal Mircică karjában ébredt? Rájött, hogy ez addig lehetetlen, amíg Tolică nős és annak a kövér banyának a tulajdona. De végül is az a fontos, hogy a könyvkiadó a maga fura módján mégiscsak szereti és gondoskodik róla. Már az a gondolat is, hogy a barátnői irigykednek rá, okot adott az elégedettségére.

Miután elfogyasztotta az egzotikus gyümölcssalátáját és megitta a teáját, Silvica Zgură bekapcsolta a magnót és leült az asztalhoz, a nagy ovális tükör elé, hogy szépen kisminkelje magát. Rengeteg idő állt rendelkezésére: bár a kiadóban a munka nyolckor kezdődött, ő megengedhette magának, hogy tízre járjon be. A szerkesztők és a korrektorok ezt mind rossz szemmel nézték. Viszont Silvicát szórakoztatta Tolică alkalmazottjainak a kimértsége. A kiadói hierarchiában ő mindenképpen a munkájuk fölé görnyedő firkászok fölött állt, akik az ő jelenlétében mintha mind megnémultak volna.

Tíz óra körül az Anatol Vulpescu által fenntartott garzonlakásból kilépett a kisminkelt, feltűnően kirúszoszott kisasszony, dekoltált blúzban, fekete miniszoknyában, amelyben jól érvényesült a tökéletesen epilált hosszú lába. A szerkesztőség mindössze tizenöt percre volt a lakásától. És mégis ez alatt a rövid idő alatt sok járókelőnek majdnem kiesett a szeme a gyönyörű, hetyke járású nő látán. És Silvica élvezte, hogy a férfiak az utcán majd' felfalják a szemükkel. A pillantásuk visszaigazolta a szépségét. Az is igaz, hogy ezt az élvezetet olykor kikezdte az ijedtség, ha egy-egy szoknyapecér, akinek a spermái elárasztották az agyát, erőszakosan hozzá szegődött. Az illető lehetett gyanús és ronda, jóképű és kedves, Silvica nem volt hülye, tudta, hogy aki a kicsit nem becsüli, a nagyot nem érdemli. Nyilván a palik, akik rátapadtak az utcán, nem tudtak volna egy futó és zavaros kimenetelű kalandnál többet nyújtani neki. Silvicának ennyi viszont már kevés volt.

Nos jó, azon a napon, amelyet be akart illeszteni az élete egyenletes menetébe, Silvica szokás szerint a könyvkiadó felé tartott, magára vonva és elhárítva a járókelők kéjes pillantásait. Végigment a zajos utcán, a töredezett járda mellett egymást érték a mindenféle ízléstelen butikok. Egyszer csak egy elegáns kocsi hajtott melléje dudálva és fullasztó füstöt árasztva, amely teljesen beborította, hogy mozdulni sem bírt tőle. Néhány pillanatig Silvica Zgură úgy érezte, nem kap levegőt, pisze és büszke orra lekókad és az erős szédülés a földre dönti, ha egy együttérző járókelő oda nem ugrik, hogy a hónaljánál fogva elkapja. És abban a pillanatban nagyon megalázottnak érezte magát. Érezte, ahogy felforr benne a felháborodás. És nemcsak azért, hogy vannak ilyen impertinens autók, amelyeket a rendőrség megtűr, hanem egy apróság miatt, amivel másvalaki talán nem törődött volna. Bár az autó iszonyú sebességgel érkezett, Silvica Zgură azért látta, hogy a kormánynál egy, a feje tetején összefont hajú fiatal nő ül. A méltatlankodás kígyója ismét fájdalmasan belemart: miközben a taknyos csitrik fényűző kocsikkal száguldoznak, frászt hozva a járókelőkre, neki gyalogolnia kell annak ellenére, hogy olyasvalakinek a szeretője, aki dúskál a jószágban! Fúú, a rossebbe! Talán ő nem érdemelne meg egy szerény autót? Feltétlenül ko-

molyan meg kell beszélnie Tolicăval ezt az autó dolgot. Most viszont a kétség – ami reggel óta befészkelte magát a lelkébe – még mindig nem hagyta nyugodni.

A Buchea latină kiadó bejáratánál az őr, Vászja, aki a karikás szeme és az elgörbült szája alapján látványosan öregedett, egy sovány fiatalemberrel veszekedett. A fiatalember szakadt farmert viselt és vastag mappát tartott a hóna alatt. Ahogy közelebb ért, Vászja megragadta Silvica karját, mint egy mentőövet: „Silvia kisasszony, ez a férfi előzetes bejelentkezés nélkül akar a főnökhöz menni!”

„Kicsoda maga és mit akar?”, kérdezte Silvica, tekintetével felmérve az ideges idegent.

„Közölni akarom az egyik regényemet a kiadójukban, de ez a pofátlan őr nem enged beszélnem az igazgatóval...”, mondta dühösen a fiatalember.

Barna, kék szemű fiú volt.

„Hát, a kéziratokkal a főszerkesztő foglalkozik, nem az igazgató...”, mondta Silvica nem igazán elutasítóan.

„Úgy hallottam, az igazgató dönt!”, ellenkezett a farmeros, és elpirult.

Minden valószínűség szerint egy beképzelt kezdő volt azok közül, akik folyton lerohanják a kiadót. Tolică ki nem állhatta őket, és normális körülmények között Silvicának is el kellett volna zavarnia. Viszont a fiú kellemes vonásai és a reggeli morfondírozása alatt felmerült kételyei miatt engedékenyebb lett: „Tényleg azt hiszi, a maga regénye elég jó ahhoz, hogy közöljék?”

„Meggyőződésem. Nagyon jó regény. És nem vagyok vénember. Nemrég Romániában fejeztem be az egyetemet!”, mondta a fiatalember, és pillantásával bemérte a titkárnő dekoltázsát.

„Rendben. Megpróbálok segíteni. De kérem, röviden és a tárgyról beszéljen, mert az igazgató nagyon elfoglalt. Menjünk...”

Silvica intett az elképedt örnek, hogy nyissa ki a kaput, és az ifjú regényíró betessékelte a belső udvarra, amelyet monumentális épület uralt, és annak a gyomrában legalább tizenöt-húsz szerkesztő és korrektor dolgozott feszített tempóban. Az előszobában Silvica Zgură leültette a fiút, és kopogtatás nélkül belépett a főnök irodájába, otthagyva a fiatalembert, hogy bámulja a falon egy élő klasszikus ihletett, megvilágosodott pillanatában keletkezett, berámázott szövegét: A ROMÁNSÁGOM A LELKEM (LIVIU BESCHIERU).

Tolică azzal vesződött, hogy rendet tegyen az íróasztalán felgyűlt papírok között, de rögtön hagyta a csudába, felállt az óriási karosszékből és széttárta karját, amint meglátta elbűvölő szeretőjét: „Lám, megjött az én lusta cicám is!” A főnök lábujjhegyre állt, hogy megcsókolja, miközben szőrös kezével megmarkolta a fenekét. De a könyvkiadó kopasz fején a gusztustalan izzadságcseppek Silvicát arra készítették, hogy a szokásosnál korábban kibontakozzon az öleléséből. Ez a kopaszság, ami régebben szórakoztatta vagy meghatotta, most az öregedés visszataszító jeleként tűnt fel előtte.

„Nyughass egy kicsit, szerelmem... Itt van egy fiatalember, beszélni akar veled. Azt állítja, hogy írt egy nagyon jó regényt...”

Silvica az irodát az előszobától elválasztó ajtóra mutatott, és a főnök kéjes mosolya abban a pillanatban elillant. Arckifejezése mély tanácsstalanságot tük-

rözött: „Miféle fiatalember? Miféle regény? Megmondtam annak az idióta őrnék, hogy dobja ki az összes félkegyelműt, akinek az a rögeszméje, hogy remekműveket ír...”

„Én engedtem be, Tolică... Úgy tűnt, hogy... Értelmes valaki. Mibe kerül, ha pár percre szóba állsz vele?”

„A faszomat...”, káromkodott a foga között váratlanul a könyvkiadó, amitől a szeretője összerezzent. „Silvica, te tényleg azt hiszed, hogy nekem nincs más dolgom? Ki ez a pasas? Ismered?”

Vulpescu éles pillantást vetett a titkárnőjére.

„Fogalmam sincs, kicsoda... Csak gondoltam...”, hebegett Silvica zavarral vegyes szégyenérzettel.

„Rendben... Mondd meg neki, hogy jöjjön be. De többé ilyen ne forduljon elő! Ez legyen az utolsó eset!”

Silvica Zgură kipirulva kilépett az előszobába, és ott találta a kopott farmeros férfit még gondterheltebben, állát a tenyerére támasztva. Miután merengéséből kiragadva a regényíró belépett a főnök irodájába, a titkárnő kibírhatatlan kíváncsisággal a kulcslyukhoz hajolt, hogy kihallgassa, mit beszélnek ott bent.

Látta Tolică az óriási karosszékében, amint úgy tesz, mintha mélyen belemerülne egy napló olvasásába. A fiatalember hátát is látta, ahogy jóságosan vár a főnökre. Tolică azonban rá se hederített. Végül néhány perc múlva a kopasz könyvkiadó felnézett a naplóból és szárazon annyit mondott: „Hallgatom!”

„Vulpescu úr, szeretném megmutatni önnek a regényemet...”, kezdte a fiatalember.

„Állj! Mutakozzon be előbb! Kicsoda ön?”, szakította félbe Tolică, az asztalon dobolva, amivel elárulta ingerültségét.

„A nevem Marcel Pulbere. A brassói bölcsészkaron végeztem...”

„Véletlenül nem Ion Pulbere költő fia?”, kérdezte a könyvkiadó.

Kuporogva, homlokával az ajtózárra tapadva Silvica Zgurának az volt a benyomása, hogy a főnök szeme jóindulatúan felcsillant.

„Nem, nem ismerem ezt a költőt...”

„Hm... Vagyis Bessarabia egyik legjelentősebb költőjét nem ismeri. Tulajdonképpen ezen nem csodálkozom. Maguk, mai fiatalok, eszméletlenül tájékozatlanok. De ne szaporítsuk a szót... Van magának pénze?”

A könyvkiadó szeméből végképp eltűnt a jóindulatú villanás, és a kérdése teljes közömbösséget mutatott.

„Nem értem... Milyen pénzre gondol?”

„Azt kérdeztem, hogy van-e pénze a regénye kiadására... Vagy talán nem tudja, hogy egy könyv kiadása pénzbe kerül?”

Silvica először érezte rosszul magát amiatt, hogy megosztja az ágyát egy ilyen rongy alakkal.

„Vulpescu úr, én azt hittem, hogy egy komoly kiadó szépirodalmat a saját pénzéből ad ki...”, mondta halkan, őszinte csodálkozással a hóna alatt a mappáját szorongató fiatalember.

„Aha, ha, ha, ha, ha! Talán Grigore Vierunak vagy Liviu Beschierunak képzeletét, hogy az én pénzemen akarja kiadni a szövegeit?! Nekem van itt néhány szerkesztő, mind az Írószövetség tagjai, és évek óta nem adom ki a

kézirataikat, ezzel szemben maga azt képzei, hogy kiadom egy ismeretlen valakinek a regényét, aki most végezte el az egyetemet... Micsoda nagyképűség! Aha, ha,ha, ha, ha!!!”

Vulpescu felháborodástól fojtott nevetése jobban illett volna egy artikulátlanul beszélő bábuhoz.

„De nem volna helyénvalóbb előbb elolvasnia a regényemet? És ha a kézirat tényleg jó, miért ne adná ki?”

„Azt ajánlja, hogy hagyjak abba mindent és olvassam a szövegét, mi? Van fogalma, hány magához hasonló névtelen alak várja ezt tőlem? És mi volna, ha mindet elolvasnám?! A vitát lezártam. Dolgom van! A viszontlátásra!”, mondta Tolică komoran, ellenszenvvel vegyes nyíltsággal.

Rosszindulatúan megrándult az arca, és a dolgok hirtelen világosan, a maguk teljes meztelenségében feltáruultak Silvica Zgură előtt. A boldogsága már csak egy rongyos kiméra volt. Hiába irigyelte őt Raia, a naiv barátnője. Silvica a másodperc töredéke alatt rájött, hogy minden sokkal szomorúbb. Olyan volt, mint ha a vakító napfény behatolna egy csak általa látott galériába, és a sötétség eloszlásával az ott elrejtett kincseket egy rakás közönséges kővé változtatná át. És nem csak a szeretője életkora volt itt a lényeg. Az öregség, amiről brutálisan árulkodott a gonosz arcángása, semmiség volt, olyan részlet, amit majdnem betörődve elviselt. Valami más nyomta a szívét. A férfi, akivel lefekszik, képmutató, fukar, goromba alakként jelent meg előtte, mint egy közönséges haszonleső! Igen, pontosan így álltak a dolgok. Nem ő húzott hasznót a főnök pénzéből, hanem a kopasz aggastyán használta ki az ő fiatalságát. Már az a tény, hogy Vulpescu nem íratta a nevére a garzont, csak bérelte, mutatta az aktuális helyzetet törékenységet. Minden bizonytalan, hamis és lehangoló volt. Az öreg egész egyszerűen időnként megdugja őt, és egy szép nap majd kiteszi a szűrét. És az ő baldachinos ágyában egy idő múlva valami kiscsaj fog dőzsölni. Sőt, már most sincs semmi garancia arra, hogy Vulpescunak nincs másik nője is. És ha van még egy csaj, akit a könyvkiadó egy másik bérlakásban dug? Vajon nem azért siet mindig, Vulpescu vajon nem azért nem akar egész éjjel nála maradni? Mert valahol röhejes eltérnie, hogy a pasi rohan haza viszontlátni a kövér banyát. És a helyzet még súlyosabb is lehet, gondolta Silvica, miközben a kulcslyukon a főszerkesztő bosszúságtól eltorzult arcát nézte. Lehet, hogy terhes! A fukar és képmutató vénember nem használ óvszert. És ha korábban ebben lehetőséget és a viszonyuk véglegesítését látta, megszabadulást a kövér banyától és az ő átalakulását – kitartott szeretetből – boldog feleséggé, most a terhességet garantált veszteségnek érezte. Vulpescu biztosan abortuszra kényszerítené, és ha ő úgy döntene, hogy megtartja a gyereket, feldühödne és sok kellemetlenséget okozna neki. Ez a cinikus és képmutató fráter egész biztosan a végsőkéig elmenne. Hogy lehetett ennyire vak? És milyen ostobának kellett lennie ahhoz, hogy azt képzelje, Vulpescu vesz neki egy autót...

Eközben a könyvkiadó irodájában heves vita alakult ki. És a barna fiatalember udvariassága elpárolgott. Becsmérelte a népi írók retrográd mentalitását, akik képtelenek megérteni azt a művészi gyakorlatot, amely egyszerűen lesöpri őket az irodalom porondjáról. És a Marcel nevű fiatalember mondanójából az is kiderült, hogy ezeknél a közép-szerű népies íróknál is ostobábbak azok, akik ki-

adják és reklámozzák őket. Ettől az égbekiáltó sértéstől Anatol Vulpescu kaptatott az óriási karosszékéből.

„Takarodjon innen, maga pofátlan alak!”, mennydörögte a kiadó, és a nyála kicsurgott remegő állára. A kopott farmernadrágos fiatalember ugyanolyan undorral kijelentette, hogy jószántából elmegy, mert belátja, itt hiába koptatta a száját, mélyen bánja a döntését, hogy betette a lábát az ostoba népi írók templomába. Ezek a szavak Vulpescut még jobban kihozták a sodrából.

„Hogy merészel így beszélni velem?! Kifelé, taknyos! Takarodjon!!! És ha még egyszer meglátom itt, hívom a rendőrséget! Kifelé, öregem!”, rikoltotta a kopasz főszerkesztő.

És Silvica Zgură összetört lelkében váratlanul megfogant a csodálat magja a lázadó fiatalember iránt. A lényeg, hogy a nagyképű kezdők, akik protekció nélkül behozták a kézírataikat a kiadóba, behúzott farokkal távoztak, és Vulpescu úgy lehordta őket, hogy utána csak pillanatnyi elmezavarnak tulajdonították az irodalmat és örökre elkerülték, míg ez a fiatalember nem kívánt személy léteire milyen bátran és erélyesen lépett fel. Ennek a Marcelnak az egyéniségéből olyan ritka és erős igazságérzet áradt, hogy azonnal meghódította. És volt még egy apróság, amit Silvica szeme a kulcslyukon át a főnök kellemetlen beszélgetőpartnerén észrevett. Elegáns és rokonszenves fiú volt. És Silvica Zgură fejében szinte azonnal felmerült a kérdés: vajon neki volna-e bátorsága elhagyni Vulpescut egy ilyen jóképű srácért, lemondani a baldachinos ágyról és az éjjeliszekrényen hagyott dollárokról, képes volna-e robotolni és mindent előlről kezdeni? Nehéz és nyugtalanító kérdés volt, és Silvicának nem sikerült rá választ találnia, mivel Marcel Pulbere sarkon fordult és határozottan elindult az előszoba felé. Silvica felugrott, mintha megégette volna magát, sietve leült az asztalához. Marcel Pulbere elszárguldott a titkárnő mellett, odavetve neki egy mogorva „vizslátot”. Egy pillanatra találkozott a tekintetük, és Silvica Zgură a regényíró kék szemében a megvetés szikráját látta. Éppen mondani akart valamit, hogy megállítsa, de a torkán akadt a szó.

KOSZTA GABRIELLA fordítása

„A KÖZELÍTŐ MÚLT”

Korpa Tamás beszélgetése

Korpa Tamás: – Néhány, kissé távolabbi kérdéssel indítanám a beszélgetésünket. Íme az első: milyen íróeszközökkel dolgoztál az idők folyamán? Megvan még az írógéped, használod? Milyen eszközön dolgozol jelenleg? Tulajdonítasz-e valamilyen jelentőséget az írószerszámoknak és a feljegyzés mikéntjének?

Balla Zsófia: – Tintás töltőtollal írok a legszívesebben. Megvan még a két első, 14 évesen kapott kínai töltőtollam. Verset, esszét ezekkel írok a mai napig. Ritkábban, szükségből írok golyóstollal, utazáskor például. Több színt használok, legszívesebben zöldet és feketét. A füzeteimben javítgatok, ha már kiolvashatatlan a változtatások miatt a szöveg, akkor újra leírom. A majdnem kész verset begépelem a számítógépbe és javítgatom, ott fejezem be. A piros Erika táskairógépem is megőriztem arra az esetre, ha nem lenne áram (ez még kolozsvári reflex), és nem tudnék számítógépen dolgozni. A vázlatokat, változatokat sem szoktam eldobni. Van olyan jegyzetanyagom, 1980-ból, amelyet a mai napig nem tudtam, érzelmi okokból, feldolgozni.

– Mennyire írsz tervszerűen, célszerűen, abban az értelemben, hogy előre tudod, mit szeretnél megírni?

– Ha cikket, riportot, esszét írtam, akkor nagyjából tudtam, mit akarok rögzíteni, hogy mivel kezdek, és majd mivel zárok. A vers kitérői, képei, következtetései írás közben jutnak eszembe. A kezdés és a zárlat azonban többnyire eleve megvan. Az a kiindulás.

– Van-e az írásnak külön napszakja számodra?

– Nagyon is. Legjobban délután-este és éjszaka szeretek dolgozni.

– Felidéznél néhány olyan pillanatot, élményt Kolozsvárról, amit költőinek neveznél, vagy amiket a legköltőibb kolozsvári pillanataidként képzelhetünk el?

– A vers egy szóból, látványból, töredékből pattan ki. Egy ötletből. Kolozsváron a régi lakásunk inspirált, könyvek, emlékekkel átitatott tárgyak. Az ablakunkból a Fellegvárra és a város háztetőire láttam, a ferencendi kis barokk templom tornyára – és az ég aljára. Nekem Kolozsvár maga volt az inspiráció. Meg az olvasmányaim, a barátaim. És főként a tárgyak, amelyekkel körül voltam véve gyakori egyedülleteimkor. Néha egy-egy telefonhívás vagy újsághír volt a legmegrázóbb az életemben. Életveszélyben is voltam, például 1975 tavaszán, a szülészetben. Fél órám volt a teljes méhszakadásig, mert a szolgálatos orvos nem hitte el, hogy a hét és fél hónapos terhességgel megkezdődött a szülés. Felejtethetetlen a rettegés, hogy nem hiszik el, amit mondok, mert én nem ordítottam, összeszorított szájjal csak az ágy vasát markolásztam... És felejtethetetlen az a pillanat, amelyben az idős orvos, Rusu professzor elment mégis bemosakodni... Ő mentett meg. Ezek mind-mind nyomot hagytak a tudatomban, a lelkemben. 1989. december 21-én például a Főtérre álltam a tömegben, és abból, hogy kitettek egy hatalmas tévéképernyőt a Continental szálló (a volt New York) erkélyére, és azon azt a Mircea Dinescut láthattuk, aki addig a percig házi őrizetben volt, valóban elhihetjük, hogy a diktátor elmenekült! Ismeretlenekkel ölelkeztem össze, sírtunk, nevettünk. Emlékszem a hazaérkezésekre. A város szélén kezdtek feltűnedezni a jól ismert épületek, közeledett a vonatunk a város s így édesanyám vagy a szerelmem felé. Mindig lényem mélyéig megrázott, amikor kivándorló barátaimat

kikísértük az állomásra. Voltak utolsó, rémületes pillanatok ekkor... Nem költői, hanem történelmi pillanatok sokasága volt az, amelyeket rokonaimmal vagy legközelebbi barátaimmal éltem át. Ha a szülővárosom költői pillanataira gondolsz, akkor az számomra Kolozsvár látképe a Fellegvárról. Később ehhez kapcsolódott néhány váradi, nagyszalon-tai, székelyföldi és izraeli helyszín, emberek, városok, hegyek, tengerek, utak, erdők. És ehhez jött hozzá Budapest, ahol harminc éve élek. Innen Kolozsvárra megyek „haza”, de onnan (és bárhonnan Európából), ide, az Újlipótvárosba érkezem haza.

– *Ha színt kellene választanod, melyik passzolna leginkább a költészetedhez? Mi lenne az ural-
kodó árnyalata a lírádnak?*

– Talán a puha sötétkék. Az éjszaka fényekkel tűzdelt, áttetsző kék feketesége.

– *Még egy összevetésre vagy választásra kérnélek. Melyik volna az a kolozsvári építészeti forma (épület, tér, urbanisztikai elgondolás), ami – nyilván az architektúra formanyelvén – a leginkább rokonágba hozható saját poétikai törekvéseiddel, versvilágoddal?*

– Habár Kolozsvárnak ikonikus urbanisztikai elgondolása a Főtér és jelentősek a templomai (a Szent Mihály-templom, a Farkas utcai református templom), mégis, leginkább a ferencrendi kis templomot említeném, mellette az egykori kolostor épületével (az én időm-ben ebben működött a Zenelíceum). De leginkább a Fellegvárról látható városkép áll közel hozzám, amely magába foglalja a Széchenyi teret (*Piața Mihai Viteazul*), benne a házunkkal és előtte a régi piaccal... És ha megfordítjuk a perspektívát: a folyosónkról jól látható a naplementében fénylő Fellegvár. A házunk fényképeire mindig összeszorul a szívem. Vagy annak a háznak a látványára a Sora-üzletház mögött, ahol Cselényi Laci és Sütő Ági lakott. Majdnem minden este náluk gyülekezett népes baráti körünk. Gyerekkoromban a járdánk mellett lovas kocsik álldogáltak, fiákkal, egy vagy két lóval, piacozó kuncsaf-tokra várva, akiket „rakományakkal” együtt hazaszállíthattak. A téren sokszoknyás hős-táti kofák, hatalmas rokolyákban, keményített fejkendőkkal, öblös zöldséges kosaraikkal csalogatták a vásárlókat. Volt néhány bódé is, amelyekben sült kolbászt árultak nagy szelet kenyérral, és előttük hatalmas, zsírral telt kondérokban készült a tordai pecsenye. A fiáke-rek helyét az 1960-as évek végén taxik vették át. Később a taxiállomást áthelyezték a Republica mozi elé, mert időközben átalakították a teret: a keleti oldalán lerombolták az eredeti, földszintes épületeket, és tömbházakkal szórták meg a helyüket. A Republica (ma Florin Piersic) mozi építésében középiskolásként én is részt vettem, a kötelező közmunkán. Emlékszem, márványdarabokat raktunk le az előcsarnokban, amelyeket a melósok körül-öntöttek és lecsiszoltak. Utólag visszagondolva meglepő, hogy zeneiskolásként kemény fizikai munkára fogtak minket, hiszen óvnunk és vigyáznunk kellett volna a kezünkre... Az épülő hatalmas tömbház földszintjén a mozi színpadja alatti rész olyan volt, mint egy labirintus. Közmunka közben vagy helyett ezekben az üregekben bújócskáztunk, kerge-tőztünk... Azért is idéztem fel a Széchenyi tér korábbi képét, mert azt őrzöm magamban. Azt is látom benne, ami már nincs, de engem háromévesen ezen a „nincsen” vezetett át anyám, fényképek is tanúsítják, szóval írnom és élnem kell ezzel a gyötrő visszavágyako-zással is. Nemcsak a helyszínek és barátok meg rokonok, de az üzletek, a város festői, írói, zenészei is részei belső panoptikumomnak. Jó ideje minden éjjel a szüleimmel, Kolozsvár-ral, a lakásunkkal álmodom. Az átváltozó, eltűnő, de bennem eleven Széchenyi tér és egy-kori életem főszereplői sok versem képanyagával, költői gondolkodással is rokonítha-tók. Ez az a háttér, az a verszene, amely előtt életem későbbi eseményei lezajlottak.

– *Műveidben – verseidben, esszéidben – a gyerek- és fiatalkori emlékeidet is feldolgozod, meg-idézed szüleidet, nagyszüleidet, családod haszid anyai és apai ágait. Akinek izgalmas vagy szubtilis gyermekora van, azt írja és konfigurálja újra és újra az alkotás során? Hogyan tapasztalod: gyak-ran térnek vissza a gyermekkori emlékeid? Ezek otthonossággal vagy nyugtalansággal töltenek el?*

– Egyre nagyobb mértékben foglalkoztatnak gyermekkori, ifjúkori emlékeim. Éjjel ko-lozsvári emberekkel, helyszínekkel, a régi konyhánkkal és szobáinkkal álmodom. Bizo-

nyos mértékig megdöbbsent, hogy az emlékezés milyen erővel, mondhatom, agresszíven tolu föl bennem. Visszatérő fantáziaálmom volt gyermekkoromban a fehér sipkás pék bácsi, aki egy nagy szekrénnel táncol a fehér csempékkel bélelt tejbolt előtt. Volt az álomban valami vicces és félelmetes is. Ez a tejbolt a valóságban a Malomárok és a Dózsa György utca sarkán működött, kissé rézsút a Nagyposta épületével. Még nem jöttem rá az álom nyitjára. Diákkoromban egy ízben a Zeneakadémia, otthoniasan szólva a Konzi lépcsőjén mentem fölfelé, és a lépcsőház hatalmas ablakának négyszögében hirtelen megjelent egy kép, megláttam a nagyszüleimet, ahogy a gázkamra előterében vetkőznek... Akkor és ott fogtam föl, amit addig is tudtam. Akkor éltem át a múlt szörnyűségét, hirtelen zuhant rám elpusztított nagycsaládunk története. Sokszor, egyre többször jut mostanság eszembe, hogyan ölték meg őket. Egyre többet gondolok rájuk és persze a szüleimre, hogy milyen véletlenek folytán menekültek meg onnan. Huszonhárom évesen éltem át, akkor tetoválta belém a pillanat a szüleim és a családunk fölfoghatatlan sorsának történetét.

– Szüleidnek és Tamás Gáspár Miklós szüleinek sorsa rokonságot mutat, sőt több szálon érintkezik is. Például édesanyád, Taub Berta és TGM édesanyja, Krausz Erzsébet egyaránt raboskodott a szamosfalvi börtönben 1943-ban. A családod és ismerősi köröd erős, karakteres nőalakjai, női sorsai hogyan befolyásolták az életedet, világlátásodat? Édesanyád, Taub Berta volt az első, aki a zárt, máramarosi haszid családból egyetemet végzett. Neki mekkora váltást jelentett a Szamos-par-ti nagyváros?

– Igen... Az életemet, a gondolkodásomat – olvasmányaimon kívül – a szüleim és barátaim élettörténetei jelentősen befolyásolták. Anyám volt családjából az első, aki a Máramarosszigeten letett érettségét követően Kolozsvárra jött és egyetemre járt. Azt tudni kell, hogy anyámon és két korábban kivándorolt bátyján kívül szüleim családjából kevesen éltek túl a holokausztot. Mintegy száz megölt unokatestvért, rokont tartottak számon a szüleim a háború után. Anyám 1912-ben született, s mint legfiatalabb gyerek – az 1920-ban Amerikába kivándorolt bátyja támogatásának köszönhetően – már járhatott középiskolába, hol magyar, hol román nyelvűbe, az impériumváltásnak megfelelően. Az iskola- és nyelváltás anyám beszédén, ha mondhatom így, nyomot hagyott. Jiddis volt az anyanyelve, tökéletesen beszélt magyarul, később románul is, az egyetemen pedig német-angol szakon végzett. Néha röviden ejtett egy-egy magyar kettőshangzót, ebből ki lehetett hallani, hogy kevert nyelvi közegben nőtt föl. Az 1930-as években azok a fiatal emberek, akik később a szüleim lettek, szerettek volna kivándorolni Palesztinába. Elegük volt a nemzetiségi létből, s főként az ébredező fasiszmból. A kivándorlás egyik feltétele egy tanfolyam, egyfajta átnevelő tábor elvégzése volt, hogy az értelmiségi zsidók is sajátítsanak el valamilyen kétkezi foglalkozást, mert erre volt az új államban a legnagyobb szükség. A szüleim ezen a néhány hetes, Marosvásárhelyen megszervezett táborban az úgynevezett Háhsarán ismerkedtek meg 1935-ben. 1936-ban keltek egybe. Megkapták a beutazási engedélyt Palesztinába, amely akkoriban még angol protektorátus volt. Csakhogy nem rendelkeztek elegendő pénzzel hajójegyre, mindketten szegények voltak, gyári munkásként dolgoztak a Belga Română szövetségben: édesanyám mint felvető, édesapám mint szövömester. Anyám munkaidőben a gyárban robotolt, délutánoként és szabad idejében a Ferenc József Tudományegyetemen hallgatta az előadásokat és vizsgázott le több év anyagából. Apám a harmincas évek végén kezdett prózát írni, cikkeket publikálni. A beutazási engedély megszerzését követően édesanyám legidősebb bátyjához fordult kölcsönért, hogy megvásárolhassák a hajójegyeket. De az amúgy cionista meggyőződésű báty nem segített nekik... Ekképp Bertuka és Karcsi Romániában ragadt. Hamarosan mind a ketten bekapcsolódtak az antifasiszta, közelebbről a kommunista mozgalomba, ez is meghatározta a maradásukat. Végül mindkettőjüket deportálták 1944-ben, de nem egyszerre és nem együtt. Külön-külön megjárták Auschwitz, Holeischen (Holishov), Mauthausen és Ebensee táborait... Apám viszonylag hamar illegáltságba vonult, Váradon

bujkált. Édesanyámat 1943-ban letartóztatták, ő a szamosfalvi börtönbe került, Tamás Gáspár Miklós édesanyjával, Erzsébet néniével együtt. Anyámat két hétig gumibottal verték, apám hollétét akarták kivenni belőle. Persze anyám nem ismerte apám rejtékhelyét, hiszen csak üzeneteken és hírvivőkön keresztül érintkeztek évekig... Apám kicsit később többedmagával megpróbált átkelni a határon Feketeerdőnél, Romániába, mert tudta, hogy ott nincs deportálás. Ne feledjük, hogy ekkor Várad a bécsi döntés következtében Magyarország része volt. Sajnos elfogták a kis csapatot a határ közelében. Meztelenre vetkőztették, látták, hogy zsidók, feldobták őket az első Auschwitzba tartó vonatra. Apámat onnan átszállították Mauthausenbe, majd Ebenseebe, ahol bazaltsziklát csákányoltattak a rabokkal; láttam azokat a sziklába nyíló hatalmas repülőgéphangárokat. Amikor apám összeesett, feldobták egy hullaszállító kocsira. A hamvasztókemence szájánál a két sonderkommandós vette észre, hogy még él... és arrébb lökték... Bevitték a tábori „kórházba”, a revírbe. Néhány hét múlva, amikor az amerikaiak felszabadították őket, egy ápolónő a karján vitte ki a vöröskeresztes kocsihoz a 35 kilós apámat. Anyám Kolozsváron 1944 májusában vonult be édesapám hűgával és szüleivel a téglagyári gettóba. Apám hűgával, Irénkével együtt csodával határos módon túlélte a koncentrációs táborokat. Szüleim 1945-ben találkoztak újra Kolozsváron. Ekkor már nem szándékoztak kivándorolni, mert naivan úgy gondolták, hogy a szocialista Romániában is föl lehet építeni egy többnyelvű, többkultúrájú országot, amelyben alapérték az egyenlőség, az igazságosság; az, hogy mindenki tanulhat, tehetsége szerint boldogulhat... Mindez történelmi illúzióknak bizonyult. Mondanom sem kell, az ötvenes évek uralmi és politikai gyakorlata szörnyű kiábrándulást jelentett szüleim számára. Ideológiai elkötelezettségük 1956 után teljesen megingott. Apám a csalódásba gyakorlatilag belehalt. Az 1956-os események vérbe fojtása rendkívüli módon megviselte. 1959-ben hunyt el. Nekem, az akkor tízéves gyereknek azt mondta utolsó kórházi látogatásomkor, hogy „egy örülségre tettem föl az életem”. Anyám is teljesen kiábrándult, de lassabban... Először csak a szocializmus tényeiből, mindennapi gyakorlatából, azután az eszméből is... Visszatért eredeti foglalkozásához: nyugdíjazásáig német nyelvet és irodalmat tanított a kolozsvári Bolyai Egyetemen.

– Apáitok – Balla Károly és Tamás Gáspár – multitalentumok voltak, mégis mind a kettőjüket írónként őrzi inkább az emlékezet. Egy interjúban így nyilatkozik: édesapádnak „abszolút hallása volt. Soktehetségű és korán ellobbanó emberként tűnt el, nagyon korán. Zenélt, rajzolt, írt, színészkedett is egy rövidke ideig. Mindenben tehetséges volt, de semmiben sem eléggé kitartó. Végül írónként, szerkesztőként maradt fenn a neve”. Gazsi pedig Apa száz éve című megrendítő portréjában ekként fogalmaz: „...kitűnően hegedült, nagyszerűen rajzolt és festett, félelmetes pókerjátékos volt és virtuóz sakkozó, elképesztő volt kezűgyessége és mechanikai, no meg matematikai készsége, még az enyémnél is jobb szövegmemóriája, magyar nyelvtudása egyedülálló”. Aztán azt is hozzáteszi: „Apa nem volt jelentős író”. Erdélyi emberek voltak, erdélyi műveltséggel, sokrétűséggel. Balla Károly és Tamás Gáspár írói tehetsége mintha bennetek, Balla Zsófiában és Tamás Gáspár Miklósban teljesedett volna ki. Apáitok milyen viszonyban voltak egymással? Ők például muzsikáltak együtt, összejártak? A ti – vagyis a gyerekek – élete szorosan összefonódott?

– A szüleink összejártak, egy nagyobb, közös kolozsvári értelmiségi baráti kör tagjai voltak. Gazsi bácsit sosem hallottam hegedülni. Úgy hiszem, nem muzsikáltak együtt apámmal. Íróbarátság volt az övék. Összekötötte őket a mozgalom, az illegalitás és a naiv hit az új világban. Amikor Gazsi született, anyu bement a kórházba megnézni az újszülötöt. Erzsikének több vetélése volt a háborús évek alatt, s már elég idős volt, amikor Gazsi érkezett. A kisded olyan volt, mint egy bebugyolált, kis vekni, piciny fiúcska, mondta anyám. Én pedig már ott voltam a hasában, három hónapos terhes volt velem. Gazsi 1948 novemberében, én 1949 januárjában születtem, kisgyermekkorunk óta ismertük egymást. A legkorábbi emlékem 3-4 éves korunkból származik: Gazsi megy a kis rövidnadrágjában az asztal körül, magyaráz, magyaráz, magyaráz, és nem jön az asztal alá játszani velem...

Két évig Bukarestben tanult klasszika-filológiát. Emlékszem, amikor hazalátogatott, nyitott kabátban, hosszú sállal rohangált, beszélt nekem az új eszmei áramlatokról... Gazsi egyik utolsó tanulmányát a verseimről írta. Barátságunk a haláláig tartott.

– Közös történeteink itt lebegnek Kolozsváron *című interjúban beszéltél Vig Emesének arról, hogy édesapád hamis születési papírokat, igazolványokat gyártott barátainak, ismerőseinek – köztük Gáll Ernőnek, a későbbi filozófusnak és szerkesztőnek – , akik közül többen ezeknek az iratoknak köszönhették életüket. Ez az életmentő misszió elfelejtődött idővel, vagy az érintettek azért jelezték Balla Károly felé később is hálájukat?*

– Apám Váradon bujkált, egy ideig sikerrel, később mégis elkapták és deportálták. Ekoriban a rejtékhelyén gyártott hamis igazolványokat, többek között régi barátjának, Gáll Ernőnek, akit így nem deportáltak. Az igaz, hogy kényszermunkára mégis elvitték. De életben maradt. Soha senki nem köszönt meg apámnak semmit. A háború után, amikor Gáll Ernő már jelentős állásokat kapott a sajtóban, és főszerkesztőségig, professzorságig vitte, soha, semmilyen formában nem köszönt meg az életét apámnak. Mi több, később, amikor anyám miattam fordult hozzá, hogy – protekcióm nem lévén – a jegyeim alapján bejussak a konzervatóriumba, Ernő elviccelte a dolgot, és a legkevésbé sem segített.

– *Láttad édesapádat írni? Ha igen, mennyire volt ez mindennapos tapasztalat? Könnyen vagy gyötörődve írt? Voltak közös – csak rád és rá tartozó – rituáléitok, játékaik?*

– Apu a legtöbbet a dolgozószobájában tartózkodott, kivéve, amikor újságíróként vidékre kellett utaznia, vagy az Állami Irodalmi Kiadó Horea úti fiókszerkesztőségében volt jelenése, ahol utolsó éveiben dolgozott. Amikor írt, akkor a szobájába nem mehettem be... Ott vágni lehetett a füstöt. De azért 7-8 évesen be-besurrantam, és miközben elmerülve járatta a töltőtollát vagy kopogtatott az írógépén, én a hamutartón heverő cigijébe észrevétlenül beleszívtam, majd kiosontam... Néhány év múlva, író- és művészbarátaim között könnyedén szoktam rá a cigarettára, és csak 38 évesen hagytam abba a dohányzást. Sokan jártak hozzá, írók, színészek, festők, például Harag György színházi rendező is. Komoly snapszlipartikat játszottak. Nem pénzben, hanem szemes babban... Apu sokszor játszott velem is. Megtanított kártyázni, römizni, sakkozni, malmozni, és persze gyakran hegedült nekem és a vendégeinknek, főként népdalokat. Gyerekkorában ugyanis mőcsvidéki lakodalmakban muzsikált, így jutott egy kis pénzhez. Ösztönös tehetség volt, abszolút hallással. Később, zenetanárain – Demény Piroska, Szenik Ilona, Jagamas János – folkloróráin tudatosult bennem, hogy apám – saját maga készítette, robusztus hegedűjén – a legrégebb népzenei réteghez tartozó, ereszkedő, kvintváltó, azaz a legértékesebb, régi stílusú népdalokat játszotta és tanította meg nekem. Repertoárjából ösztönös jóízléssel hiányzott a magyar nóta, népies műdal, románc, jól ismerte viszont a román folklórt. Élete utolsó éveiben vásárolt egy lemezjátszót, klasszikus lemezekkel. Vele hallgattam először Beethoven *Ötödik és Hetedik szimfóniáját*, Kabalevszkij *Hegedűversenyét* David Ojsztrah előadásában. Úgy rajongtam érte, ahogy egy nyolcéves gyerektől kitelik. Ennyi voltam, amikor Apu elköltözött tőlünk. És tíz, amikor meghalt, egy bukaresti kórházban. Anyám gyakran szólt: Látogasd meg apádat...! Mindvégig látogattam...

– *A te döntésed volt, hogy zenei pályán tanulsz tovább? Miért váltottál a zongoráról hegedűre? Kik voltak rád legnagyobb hatással a zenetanáraid közül? Milyen volt a Zenelíceum hangulata a ferences kolostor egykori épületében?*

– Apám zeneszerző barátja, Zoltán Aladár többször vendégeskedett nálunk. Ő vette észre, hogy miközben apu hegedül, én milyen tisztán éneklek a népdalokat. Javasolta, hogy taníttassanak zongorázni. A szüleim ezért adósságba verték magukat, részletre vásároltak egy rövid zongorát, egy régi Bösendorfert, és 1956 őszén felvételiztem a Guttmann Mihály fémjelezte Zeneiskolába. 3-4 évig zongora szakos voltam Bunzl Marika osztályában. Később szintén Zoltán Aladár javasolta, hogy a zongora mellett vonós hangszeren is tanuljak, mert egy zenekarban általában egy zongorista játszik, de 25-30 hegedűsre is

szükség lehet... A szüleim felfogadták a Filharmónia egy magyarul rosszul beszélő hegedűsét, hogy különórát adjon nekem otthon. Kislányként, ahelyett, hogy feles vagy háromnegyedes hegedűn próbálkoztam volna, apu szinte brácsa méretű hegedűjével kellett csiszogva-csikorogva megküzdenem. Az alattunk lakó szomszéd néni ekkoriban mondogatta is, hogy nehezen bírja Zsófia gyakorlását... Anyukám azzal vigasztalta, hogy csak 15-30 perceket hegedülök, mert a lánykát nem lehet többre rávenni. Emlékszem, bekészítettem a vekkert, lássam, ha lejárt a fél óra, nehogy egy perccel többet kelljen gyakorolnom. Titokban néha előreállítottam a nagy mánust... Anyu egyszer valahogy rájött, hogy tíz perc alatt telt el a fél óra. Kisebb botrány kerekedett belőle. Ötödiktől a hírneves Kouba Paula hegedűosztályába jártam. Velem ideges, szeretetlen tanár volt, utálta ugyanis a kommunistákat, vagyis a szüleimet. Amikor viszont már jobban ment a hegedülés, és Soós Gertrúd lett a hegedűtanárom, örömet leltem a hangszerben. Gertrúdot jó hegedűsnek és kedves embernek ismertem meg. A zongora maradt az amúgy kötelező mellékszak. Én tehát az ötödik osztálytól kezdve hegedű főszakos lettem – abból is érettségiztem. A zenetanáraink közül Guttmann Mihály karmesternek és Demény Piroska zeneelmélet-tanárnőnek köszönhetem a legtöbbet. Valamint Kormos (Székely) Gyula magyartanárom, Barabás Margit történelem- és Ileana Căpușan román nyelv- és irodalomtanárnőm volt rám a legmélyebb hatással. Egyetemi szintű előadásaik valószínűleg szerepet játszottak abban, hogy végül is költő lett belőlem. De látogattam a Gaál Gábor Kör heti irodalmi estjeit is, bejártam a Képzőművészeti Egyetemre Földes László esztétika-előadásaira. Középiskolásként közöltem az első verseimet, érettségim évében jelent meg első verseskötetem, *A dolgok emlékezete*, Bajor Andor szerkesztésében. Szerettem iskolába járni, szerettem a tanárait és az osztálytársaimat is. Nagyszerű emberek tanítottak matematikára, fizikára, biológiára, történelemre egy különleges épületben, az egykori (eredetileg dominikánus, később) ferencendi zárdában. Az épület magába foglalja Erdély legszebb gótikus termét, a refektóriumot is. Ez volt a Zeneiskola, a líceum díszterme. A középen álló hatalmas boltíveket tartó oszlop előtt zajlottak a felvételek, az év végi vizsgák, a házikoncertek, néha irodalmi előadások is. Tényleg, mintha egy másik, az időtől elkülönülő térbe érkeztünk volna meg reggelenként, amelyet átszőtt a muzsika. Minden egykori cellából, szobából skálázás, vonós és fúvós hangszerek futamai szűrődtek ki. Az a jellegzetes otthonos hangzavar, amely hangversenyek előtt is hallható a színpadról... De abban, hogy középiskola után is zenei pályán folytattam tanulmányaimat, anyám érvelésének volt döntő jelentősége. Irodalom vagy filozófia szakkal (amelyek a leginkább vonzottak) bizonyára az ország távoli pontjára helyeztek volna ki – érvelt anyám –, ahogy azt kisebbségi, humán végzettségű ismerőseimmel, barátaimmal tették. Kötelező volt ugyanis az állami tanítatás fejében három évre elfoglalni valamilyen állást ott, ahova az állami szervek delegálták a végzősöket. A magyarokat leginkább románok lakta területekre irányították. Ez is az erőszakos nyelvi-nemzetiségi asszimiláció része volt. Nekem zenei végzettséggel nagyobb esélyem volt Kolozsváron maradni. Így is történt. Az egyetemi záróvizsgám előtt hívott meg a Kolozsvári Rádióhoz irodalmi-zenei szerkesztőnek a remek riporter, későbbi kolleganóm, Muzsnay Magda. Ő tanított a rádiózás fortélyaira is. Vele mentem első riportutamra, Nagyszalontára, ahol még beszélhettem Arany-leszár-mazottakkal...

– Gondoltál arra, hogy egyszer zeneművet komponálj?

– Főiskolásként Szalay Miklós zeneszerzőhöz jártam egy ideig komponálást tanulni. De az az igazság, hogy abban nem voltam tehetséges.

– Milyennek érezted Kolozsvár zenei életét? Kíváncsiságból összeszedtem néhány zeneszerzőt, zenészt, akik valamilyen módon kötődnek a városhoz (vagy tágabb értelemben rendelkeznek erdélyi kontextussal). Meglepett, hogy élvonalbeli szerzők sora innen rajzott ki, itt járt iskolába, rövidebb-hosszabb ideig itt élt és működött: Ligeti György, Vermes Péter, Orbán György, Selmeczi György,

Demény Attila, valamint Gheorghe Dima, Sigismund Toduță, Cornel Țăranu. De Kolozsvár díszpolgára Yehudi Menuhin, Yannis Xenakis, Krzysztof Penderecki is. Van valamilyen tetten érhető, saját vagy sajátos zenei alaphangulata, miliője Kolozsvárnak? Milyenek a koncerttermei? Te hová jártál?

– Kolozsvár zenei élete kiemelkedő volt, bár Ligeti és Kurtág például már rég Budapesten vagy másutt élt akkoriban. De járt, koncertezett Kolozsváron Bartók Béla is. Remek hangversenyélet folyt az Egyetemiek Háza Dísztermében. Sok nagyszerű zenész került ki a kolozsvári Zeneakadémiáról: Ágoston András, Orbán György előttem végzett egy évvel, Selmeczi György, Demény Attila pedig utánam... Minket, akadémistákat néha engedtek besurranni a hangversenyekre. A diákkoromban hallott nagy művészek (David Ojsztrah, Yehudi Menuhin, Henryk Szeryng, Szvjatoszlav Richter, Fischer Annie, a Lenin-grádi Filharmonikusok, Rudolf Barshai együttese) koncertjei után, később – már szerkesztő voltam – hangmesterként lapulhattam a rádióskabinban. A kollégám vagy én vettük technikusainkkal hangszalagra a hangversenyeket, és bemutathattunk a *Zenei Krónikában* egy-egy részletet vagy egy-egy neves muzsikus-vendéget. De stúdiófelvételeket is csináltam, főként szimfonikus és kamarazenei együttesekkel. Menuhinnal, Pendereckivel, Ferencsik Jánossal és másokkal interjút is készítettem a Kolozsvári Rádiónak.

– Meghallgattam Kabalevskij hegedűversenyét, ezt az ötletekben gazdag, romantikus hangzásvilágú, lendületes zeneművet, amiből érettségiztél 1968-ban. Aztán elolvastam A dolgok emlékezete című, minimalista, feszültségteljes, szubtilis megfigyelésektől áthatott, a derűt sem nélkülöző debüt-kötetedet, ami szintén ebben az esztendőben látott napvilágot. Zenélés, írás. Ekkor már életed mérlegének serpenyőiben azonos súllyal foglalt helyet a zene és az irodalom? Érdekelne, hogy pályakezdőként kinek mutattad meg a verseidet? Milyen tanácsokat kaptál? Hogyan jutottál el az első kötetig?

– A dolgok emlékezete és a Kabalevskij-hegedűverseny között nem sok hasonlóság van. A könyv anyagát 15-18 éves koromban írtam, 1968-ban jelent meg Bajor Andor utószavával. Brassóban, 15 évesen, egy betegség miatti szobafogság idején kezdtem ezekben a rövid, csattanóra épülő versekben a tárgyakat megszemélyesítve beszéltetni. Bodor Pál figyelt föl rám az irodalmi körben, és Bajor Andorhoz küldött a kötetemmel. Ő volt az a nagyszerű, művelt, vershez értő író-költő és kiadói szerkesztő, aki az Állami Művészeti Kiadónál a könyvemet lektorálta, gondozta, s akihez mindig elvittem az új verseimet. Ő lelkiismeretesen, szigorúan és sok humorral beszélte végig velem az anyagot. Ő mutattott be, s adta oda az 1968-ban megjelent első kötetemet, *A dolgok emlékezete*t egykori nagyváradi osztálytársának, Réz Pálnak, ő pedig egy budapesti vacsorán, amelyre engem is meghívott, Vas Istvánnak. Vas rendszeresen írt akkoriban a *Népszabadság*ba, többek között az induló fiatalok könyveiről, az enyémről is. Még megemlíteném azt, hogy verstanra gyerekkoromban előbb Bácski György költő-műfordító, majd Szegő György nyelvtanár-műfordító tanított. Végigzongoráztuk Vargyas Lajos, Horváth János, László Zsigmond és mások verstani köteteit. Kabalevskij *Hegedűversenyét* pedig azért választottam vizsgadarbként, mert először apámmal hallgattam, lemezzről, tízéves koromban, 1959-ben, halála előtt néhány hónappal. Ez volt a komolyzene világába való bevezettetésem egyik személyesen is emlékezetes darabja. Szép mű, és annak ellenére, hogy csak ötödik osztálytól voltam hegedű főszakon, mégis el tudtam készülni az első tétellel a középiskolai záróvizsgára. Apám emlékére választottam ezt. A Zeneakadémia hegedű szakára Mendelssohn *e-moll hegedűversenyének* első tételével jelentkeztem. De nem vettek föl, és a kudarcot nagyon megsínyletem. Minden szempontból. Az volt az elképzelésem, hogy zenészként (egy zenekari állásban) élek majd, és közben írok. Hogy ne kelljen a versben, az írásban politikai, kenyérkeresési kompromisszumokra kényszerülnöm. Nem lettem zenekari muzsikus. Zenetanári szakon végeztem, majd a Rádiónál zenei szerkesztőként dolgoztam 13 évig, amikor felszámolták a vidéki stúdiókat. Ezen évek alatt éjszaka írtam, és verses-

könyveket publikáltam. Minden látszat ellenére számomra kisgyerekkorom óta az irodalom volt a legfontosabb.

– *Miért alakult ki az a szokásod, hogy írás előtt vagy közben meghallgatod Schubert A halál és a lányka című vonósnégyesét? A zene felszabadít, megpezsdít, előkészít, áramoltat benned valamit? Mit kapsz ilyenkor Schuberttől?*

– Schubert mindig arra kell(ett), hogy az embert kivonja a mindennapokból, hogy gyorsabban átkerüljön a koncentrált kifejezőmód bűvkörébe. Az is igaz, hogy sokkal jobban meg kell feszíteni a figyelmem, éppen a zene miatt. Erre a stimuláló hatásra nagyon jól tudtam reagálni, kivéve, ha prozódiailag bonyolultabb struktúrákkal kellett dolgoznom a versben. Ilyenkor elzártam a zenét, amíg kidolgoztam a vers ritmikai formáját. A zene jót tesz velem. Megnyugtat, eloszlatja a depressziót, felszabadít, energiát ad. És főként gyönyörködtet. Boldoggá, azaz szabaddá tesz. Még ha ez, az életemre nézvést, többnyire csak illúzió.

– *Milyen feladataid voltak zenei szerkesztőként a rádiónál? Érvényesíthetted saját ízlésedet valamilyen módon?*

– Viszonylag szabad kezet kaptam, és kiváló kollégáim voltak. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy amikor a rádióhoz kerültem, három zenész dolgozott a magyar adással. Amikor 13 év múlva, 1985-ben feloszlatták a stúdiót, már csak egyedül én voltam magyar zenész az osztályon. A többiek kivándoroltak, meghaltak. Úgyhogy a *Zenei Krónika*tól a kóruszenéig, a zenés óvodásműsörtől az operaénekes-portrékig, a prózai adások zenei betétjeitől az önálló zeneműsorokig (szimfonikus, kamara, kórus, népzene, gyermekműsor, tömegdalok) mindent nekem kellett ellátnom: önálló zeneműsorokat fel- és lekonferálással, interjúkat, zenei krónikát és stúdió- meg helyszíni felvételeket. A külsős munkatársak közül kiemelném László Ferencet, László Dezső esperes, egyháztörténész fiát, fuvolatanárt, aki a bukaresti Zeneakadémián tanított, és hetente ingázott. Minden áldott héten hazajött Kolozsvárra négy napra. Nálam a *Zenei Krónika* adásainak volt rendszeres munkatársa. Ferenc többkötetes Bartók-kutató, a legjobbak egyike volt. Nagyszerű volt ezzel a nagy tudású, szellemes emberrel műsorokat készíteni. László-Bakk Anikó zenepedagógus a *Zeneóvoda* adásainak volt állandó munkatársa. Demény Piroska, az egyik legjobb folklorista, zenetanár pedig a népzenei adások nagyobb részének külső munkatársaként tevékenykedett. Rendkívül értékes anyagokat gyűjtött össze, járta a falvakat, ha kellett, traktoron, alkalmi teherautón jutott el távoli térségekig, adatközlő énekesekig. Nem is adtam be mindegyik felvételét a Szalagtárba, hanem a szekrényemben őriztem őket. Fennállt ugyanis az a veszély, hogy egy-egy értékes tekercs eltűnik vagy „újrafelhasználás” áldozata lesz (kollégák letörlik, és más anyagokat rögzítenek rajta). Csupán a rendszerváltást követően adtam be a felvételeit. De eljuttattam a legfontosabb tekercseket korábbi folklórtanáraimhoz is, például a nagyszerű Szenik Ilonához. A stúdió felszámolása után különben az archívum egy ideig rácsok mögé került, a szó szoros értelmében: teherautókra dobálták, és úgy vitték le a hangszalag tárat az ötvenes években hírhedtté vált jilavai börtönbe, amely akkoriban már csak raktárként szolgált. A forradalom után kerültek vissza a szalagok (vagy egy részük) Kolozsvárra. De én 1989 után többé nem mentem vissza a Rádióhoz.

– *A vidéki rádióstúdiók bezárását követően egy nem éppen hagyományos művészeti-értelmiségi életfordulatban volt részed: az Előre című központi napilap agráripártudósítója lettél. Kelet-európai karriertörténet, made in Romania. A te személyiséged és a traktorista brigád szántási terve elég távolinak tűnik. Milyen megbízatásokat kaptál? Tudtál érdemi, profitálni szépíróként e terepmunkából és radikálisan más (világ)tapasztalatból? Volt akkor lélekjelenléted, hogy íráskérdésként, írásproblémaként tekints erre az öt éven át tartó szituációra?*

– A diktátor-házaspár egyik napról a másikra bezáratta, feloszlatta a stúdiókat, mert nem találták világnézetileg eléggé elkötelezetteknek őket. A román műsorokat sem. Más

állást nem sikerült szereznem, politikailag ugyanis nem voltam a diktatúra számára megbízható. Mivel édesanyám nyugdíjas volt, és első férjemtől, Marius Tabacutól már elváltam, nem volt, aki eltartson, így hosszabb huzavona után a bukaresti székhelyű, országos magyar napilaphoz (politikai harsonához), az *Előréhez* helyeztek, Domokos Géza – a Kriterion Könyvkiadó nagyszerű igazgatója – közbenjárásának, széles körű kapcsolatainak köszönhetően. Az *Előré*nél már, mint politikailag megbízhatatlan, nem írhattam arról, amivel addig foglalkoztam, zenéről, irodalomról, hanem kizárólag iparról, mezőgazdaságról, amihez, enyhén szólva, nem konyítottam... Minden riportút előtt napokig kerestem lexikonokban, kézikönyvekben, hogy megértsem majd, mit termelnek, és hogyan abban a gyárban vagy kollektív gazdaságban, ahová tudósítani küldtek... Beviszik a gyárba a disznóbőrt, és a másik kapun kijön a cipő. De mi történik közben? Végigjártam a gyárban a folyamatot, és azt írtam le. Szerettem volna megérteni, milyen változásokon megy keresztül az anyag. Érdekel, mint egy gyereket, hogy miből mi lesz, és ez hogyan tárható az olvasó elé – ennyiben mindenképpen íráskérdést is jelentettek ezek a cikkek. Kemény, keserves időszak volt. Nagyon szenvedtem a kilátástalan helyzettől. Sok télen át utaztam fűtetlen vonatban, aludtam jéghideg szállodai szobákban. Havi kvótára dolgoztunk: minden hónapban teljesíteni kellett az előírt nagy oldalszámot. De a legrosszabb az volt, amikor tudtom és engedélyem nélkül beleírtak egy-egy Ceaușescu-idézetet a megjelentetett szövegembe. Hiába tiltakoztam – nem volt hova menekülni... Nem vándorolhattam ki, mert a lépéssel azt kockáztattam volna, hogy már idős, lágert és börtönt megjárt anyámat egyetlen támasz és rokon nélkül hagyom az országban. Ugyanis előfordulhatott volna, hogy engem a határnál már nem engednek be, látogatóba sem, ahogyan ez Tamás Gáspár Miklóssal meg is történt. Idős édesanyja költözött ki végül Magyarországra. A nyolcvanas évek legvégén a főnököm tollából egy cikkembe csempészett, önkényes idézetbetoldást olvasva szívrohamot kaptam. A volt férjem, Marius Tabacu vitt be – mentők nem lévén – a kolozsvári szívkórházba. A rehabilitációmát egy művelt, halk, kedves moldovai származású román orvos felügyelte, akivel sokat beszélgettem. Az egyik EKG-vizsgálat alkalmával, 1989 novemberében szinte végső kétségbeesésben mondtam neki: Doktor úr, én vagy kivándorlok innen, vagy öngyilkos leszek. Mire kijöttem a kórházból, már megkezdődtek a decemberi események. Arról értesültem, hogy körbevették Tőkés László temesvári parókiáját... valami elkezdődött! Éjjelenként órákig hallgattam a Szabad Európa híreit... Villámgyorsan zajlottak az események. December végére eltűnt a diktátor-házaspár a román közéletből... valódi felszabadulás volt. Legközelebb januárban kellett szívellenőrzésre mennem, az orvosom pedig kedvesen megkérdezte: „Ugye, most már nem akar elmenni? Látja, azért a puliszka is robban...” Megöleltem. Éreztem és láttam rajta, hogy büszke. Minden szomszédos ország lerázta már korábban magáról a szocializmust, és végül Romániának is sikerült. Az ország nagyobb városaiban zajlottak a tüntetések, végre utcára mentek az emberek, pillanatok alatt szétrepedt a diktatúra. Igaz, Romániában lőtt is a katonaság... Csak Kolozs megyében 46 halálos áldozata volt a decemberi forradalomnak. Én is az utcán voltam december 22-én.

– *Milyen a diktatúra-konyha? Határt szabott-e az étkezési- és ételkészítési fantáziának az önkény? Olvassuk tőled, hogy a főzés intimitás, odaadás, elfogadás, párbeszéd, transzcendens bizalom dolga... A zsidó gasztronómia jelen volt-e az életedben?*

– Jó kérdés. Karalábéból főzeléket, a leveleiből levest. A havi tíztojásnyi (!) fejadagot be kellett osztani. Egy sovány csirkefőzetemért hajnalig álltunk sorba... Minden élelmiszerbolt előtt, a kenyérbolt előtt is, kilométeres sorok gyűrűztek. És az sem volt bizonyos, hogy néhány óra sorban állás után még jut a zöldségből, olajból, kenyérből vagy a mosóporból. Igen nagy szükség volt fantáziára. Vagy vidéki ismerősökre, árusokra, akik jó pénzért hoztak néha ezt-azt. A zsidó gasztronómia jelen volt az életünkben, amennyiben a hitközségnek volt kantinja, étkezdéje, és bizonyos időszakokban ott ettünk, vagy onnan

vittünk haza ételt, mert azt két napra is be lehetett osztani. Persze, főként az 1989-es változás után, már javult a helyzet. Úgyhogy anyám az otthoni, máramarosi zsidó ételek receptjeire is meg tudott tanítani... A tarkababból készült sóletre, céklalevesre, tojásos hagymára (itt zsidó tojásnak nevezik), falshalra (falscher Fisch). Az utóbbit úgy készítjük, hogy feltesszük a vizet reszelt hagymával, egy fölszeletelt petrezselyemgyökérrel, 2-3 szeletelt sárgaréppával főni, hozzáadunk sót, pár szem borsot, pici cukrot. Aztán a darált majsághúsból (itt szárnyashúsnak mondják) az áztatott, kinyomkodott zsemélével, tojással, reszelt hagymával gombócokat gyúrunk, amelyeket – ha a zöldség félig megfőtt már – beleeresztünk a forró, zöldséges lébe. Legvégül belefőzzük a hosszúkás krumpliszeleteket. Amikor az is megpuhult, akkor készen van az étel. A falshal egy jellegzetesen szombati étel, mert hidegen is fogyasztható, szerintem úgy finomabb is. A szigorú vallási szabályok értelmében minden munkavégzés (beleértve a tűzgyújtást és főzést) tilos szombaton. Emiatt is részesítették előnyben ilyenkor a vallásos zsidók a falshalat vagy például a sóletet, mert ezek elállnak, szombaton akár hidegen is fogyaszthatók. Nálunk vallási meggondolástól függetlenül voltak jelen az étlapon.

– Egzisztenciális bizonytalanság, útlevelemegvonás, részleges publikálási tilalom, a titkosrendőrség fürkésző ügynökei és az általában sokszor emlegetett, megtartó, inspiráló, afféle kulturális vitaműhelyként is funkcionáló baráti társaság néhány tagjának – TGM, Fränkel Anna, Gál Anna és Cseke Tamás, Orbán György, Cselényi László és Sütő Ági, és még sokak – kivándorlása a legszilárdabb hitet, meggyőződést, értékoalasztást is megrengetheti. „A számtalan búcsú-buli, a lassanként széthordott könyvek és lakások látványa, az ismétlődő búcsúzkodások az állomáson, az akadozva váltogatott, gyérülő levelek. Egyre mélyebbre süllyedt a közös múlt, visszafele rohantak az évek (...), ha egyikünk kilép a sorból, súlyosbodik azoknak a terhe, akik még nem ugrottak ki alóla” – íród A darázs fészke című esszéjében. Felidéznél egy olyan kivándorlás-bejelentő pillanatot, amit sosem fogsz elfelejteni? Hogyan lehetett „alkalmazkodni” az egyre súlyosbodó terhekhez?

– Az egyik mély trauma Tamás Gazsi és első felesége, Fränkel Anna, majd Cselényi Laci és Sütő Ági kivándorlása volt. Gyakorlatilag menekült, ki merre tudott: Németországba, Izraelbe, Magyarországra, az Amerikai Egyesült Államokba, Kanadába. A barátaim és a rokonaim szinte egy szálig kivándoroltak, Marius Tabacut és feleségét, Enikőt, valamint Egyed Pétert kivéve. Borzasztó volt, amikor az állomáson várakoztunk, és egyszer csak el kellett köszönni..., elindult a vonat. Uralkodtunk magunkon, ám soha nem lehettünk biztosak abban, hogy tudunk-e majd levelezni, és hogy látjuk-e még egymást. De senkinek sem mondtam, hogy ne menjen el, hiszen elviselhetetlen volt a rendszer, amelyben felnőtünk, és amelyben elég sokáig éltünk. Inkább menjenek, mintsem belehaljanak abba, amit átélünk. Aki kivándorolt, azt a sajtónyilvánosságban onnantól mély hallgatás övezte. Nem lehetett írni róla, nem publikálhatott Romániában. A postánkat a hatóságok elolvasták, és a személyes, privát csatornák is eldugultak időnként. De több barátom gondot fordított arra, hogy valamilyen módon hírt adjon, megküldje nekünk újabb műveit, feltéve, ha nem hallgatott el végleg, mert ilyenre is volt példa. Én 44 éves koromban, azaz csak 1993-ban jöttem el, amikor már szabadon lehetett utazni, és végül édesanyámat is kihozhattam. A Ceaușescu-rendszer otthon, Kolozsváron éltém át.

– Szilágyi Domokos öngyilkossága – közvetlenül az emigrációs hullám előtt – közös generációs élményetek lett? Mennyire sokkolt titeket az ő „kilépése”? Emlékszel a napra, amikor megtudtad? „Kerestelek, de nem valál” – illesztetted Esős nyolcasok című versed végére Szilágyi Domokos – 1976 októberében, vagyis napokkal a végzetes tett előtt – ajtókon hagyott cetlijét.

– Nagyon sokkolt. Néhány nappal a halála előtt járt nálunk, és hagyta ott a kézjegyet. Élete vége felé ugyanis többször meglátogatott, hosszan beszélgettünk. A megismerkedésünk sem volt éppen mindennapi. Az Utunk hetilap évfordulóján gyűltünk össze jó sokan a szerkesztőségben. Idővel népdalokat kezdtünk énekelni. Szisz volt az egyik, én pedig a másik, aki valamennyi – szóba hozott – népdalt tudta. Élveztük a szövegeket, olyan töb-

bedik vagy sokadik strófákba is belekezdünk, amelyek a jelenlévők számára már ismeretlenek voltak. Később a lakásán felvettem három versét, és készítettem vele egy beszélgetést. Mondanom sem kell, a rádiós szekrényemben őriztem (rejtegettem) a hangját Demény Piroska néhány folklóranyagával együtt. Költőként és emberként is felnéztünk rá, személyesen és nemzedékieg is. De nem ő volt az első, sem az utolsó a barátok és kollégák sorában, aki az életből kilépett. A barátaink önkéntes (és néha „balesetszerű”) halála volt a legszörnyűbb, amelyet azokban az években át kellett élnünk.

– Említetted az (át)élés szót, ami miniatűr remekednek, az Ahogyan élsznek is kulcsa („Ahogy élek, az a hazám.”). Szócs Géza – aki szintén tagja volt baráti társaságoknak – a Születésnapomra című versében múlt időbe helyezve idézi („Az volt hazám, ahogy éltem”). Mielőtt Esterházy Péter erdélyi útjairól érdeklődnék, megkérdezem, hogy Gézával milyen volt a kapcsolatot kolozsvári időszakotokban? Készülő szövegeiteket megmutattátok például egymásnak?

– Szócs Gézát, ha jól emlékszem, Cselényi Laci mutatta be nekem. Ők gyermekkori barátok voltak. Géza épp túl az érettségin, orosz szakra felvételizett az egyetemen. Mikor fölkeresett – elhozta a verseit –, elámultam, milyen tehetséges, milyen biztonsággal használja akár a legbonyolultabb versformákat. Költői hangja egyéni volt, kezdettől fogva. Feljárt hozzám beszélgetni. József Attilát isteníttette, és őt én is nagyra becsültem. Együtt szidtuk a Babits-hoz törleszkedő Illyés Gyulát; de azt is kritizáltuk, ahogyan József Attilával viselkedett... Vicces történet volt, hogy egyik barátnőm – színházból hazafelé menet – látta, hogy Géza apja, Szócs István éjfélkor a házunk közelében leselkedve várja, mikor jön le a fia... Nem hitte el, nyilván, hogy a fia nem udvarolni jár hozzám, hanem beszélgetni. Géza rajongott például Weöres alakváltásos, formai bravúroktól ragyogó írásmódjáért. Meg is hívta Kolozsvárra... Emlékszem, a Sétatéren kószáltunk, ott beszélgettünk arról, mit gondolunk Szilágyi Domokos költészetéről. Nem voltunk feltétlen rajongói, ahogyan az akkoriban divat volt... A baráti köröm befogadta Gézát. Azt hiszem, közöttünk ő volt a legtehetségesebb. Persze, sokszor ugrattuk fantazmagóriái miatt, és korán kiismertük a konfabulációit, jobboldali nézetrendszerét, nőfaló, férfi-trófeákat gyűjtő természetét... Mire az ország elhíresült ellenzékije lett, már nem voltunk jóban. Sokszor vétezt ugyan a barátság, a tisztesség törvényei ellen. A rendszerváltás után alig találkoztunk. Budapesten hamar a hatalom kegyeibe férközött. Sajnálom, hogy kivételes költői tehetsége, a művészetért kiáltó energiamegnyisége később teljesen felemészte a rangkórás és vagyonszerzés hajszájában. Sok olyan történet van, amiről nyilvánosan nem beszélünk... Az ember a régi baráti érzelmeket, a közös múltat is félti: csalódásainkról többnyire hosszan hallgatunk.

– Kíváncsi volnék arra, hogy az 1700 oldalnyi megfigyelési dossziédban szerepelnek-e Esterházy Péter kolozsvári látogatásáról készült főljegyzések? Mert hogy az Esterházynak ajánlott Hogy gyógyíthatatlan című emlékversedben írod: „Visszaránt a huzat / kolozsvári szobánkba. / A titkos jelentések / megfigyeltje vagy. / Neveddel vesződnék / a tanult ügynökök”. Ügynöknek kellett lennie a talpán annak, aki a sziporkázó mestert kapta feladatul. Miket jegyeztek fel beszélgetéseitekről a szervek? Esterházy ismerte a kortárs erdélyi irodalom műveit, alkotóit?

– Igen, sok mindent elolvastam. Esterházy Péter többször volt vendégünk, Balassa Péterrel vagy Alexa Károllyal jött, mikor hogy. Ők átjártak Erdélybe még a diktatúra idején is. Hoztak kávé (életmentő egy írónak...), gyógyszert, sajtótermékeket, nemrég megjelent könyveket. Mikor mit sikerült elrejtetniük a szaglászó vámosok elől. Nagy csempészesi tudásra tettek szert a barátaink, rengeteg ötletük volt. Például a könyveket műanyag zacskóban a mosóporos dobozba süllyesztették, és ügyesen visszazárták a dobozt. A diktatúrával való illetlen találkozás roppantul fejleszti a találékonyságot és a kezűgyességet. A régi *Mozgó Világ* szerkesztői egy ízben teljes létszámban jöttek el Kolozsvárra. Nekünk nagy öröm volt, mert minket már sehova sem engedtek utazni. De tréfán kívül: komoly kockázatot vállaltak, mert ha elkapták volna őket, akkor nemcsak elkobozzák az inkrimi-

nált tárgyakat, hanem visszafordítják őket, vagy felteszik az ellenvonatra. Sokszor évekre kitiltották a kultúrát csempészőket Romániából. Esterházy Péter tudott az erdélyi szerzőkről, személyes kapcsolatokkal is bírt, olvasta, ami elérhető volt számára, és tudta, mi az érték. Az ügynökök, mivel lehallgatták a telefonomat, tökéletesen tisztában voltak azal is, hogy mikor érkezik, mikor vizitál nálam. Kétség nem fér hozzá, hogy ezeken az alkalmakon magyar besúgó teljesített szolgálatot, aki valamennyire kapiskálta az írói tolvajnyelvet. Ennek ellenére a dossziémban fellelhető jelentések nagyon közhelyesek, semmitmondóak, az eszmecserék milyenségéből nem sok szűrhető le belőlük. De olyan „el-szólásokat” sem tartalmaznak, amelyek miatt kitilthatták volna Pétert Romániából, vagy amit a szememre vethettek volna. Esterházy posztmodern beszédmódja akkor elevenen, felszabadító erővel hatott ránk Kolozsváron, saját akkori verseimen is látom, érzem. Megrendítő, hiteles és távlatos volt azzal együtt a hatása, hogy az én utam íróilag végül másfelé vezetett, nem a posztmodernhez. Esterházyt íróként, emberként, morális lényként, barátként is nagyra tartottam. Nagyon hiányzik a szelleme és a szókimondása, a humora és a szeretete ebből az irodalomból, ebből a közéletből.

– 1993-ban történt áttelepülésed okairól, az odáig vezető lelki útról több helyen írtál már. Engem most elsősorban az érdekelne, hogy volt-e a magyar fővárosban egyfajta befogadó, támogató közeg(ed), szociális és intellektuális kapcsolati háló(d), ahová (meg)érkezhettél? „Kik voltunk Kolozsváron? / s kik vagyunk azóta, miféle holmi? / hogy sorsunk súlypontja elgurult / s hogy átllyuggattak Felek kőgolyói? (...) Kik vagyunk életünk eleje nélkül itt (...) Most válik el, hogy kik voltunk a présben, / s hogy a kezdet szétzúz, vagy csak átalakít?” – teszed fel a kérdéseket Az élet két fele című nagykompozícióban.

– Úgy kerültem Budapestre, hogy 1990-ben Petri György kapott egy féléves ösztöndíjat Bécsben, és Pap Marival felajánlotta, hogy míg ők kint vannak, én őrizzem a lakást. Ez alatt a fél év alatt adtam be a tartózkodási, majd a letelepedési kérelmemet, mivel a nagyszüleim és a szüleim is több évig voltak magyar állampolgárok... Gulyás Judit és Márton László adott befogadási papírt. Göncz Árpád köztársasági elnök pedig aláírta a kérelmemet. Nagyon sokan, sokféleképpen segítettek nekem itt megszoknom, megmaradnom. Csak pár nevet említek azokon kívül, akikről fentebb már szóltam: Lehoczky Orsolya, Martos Gábor, Parti Nagy Lajos, Závada Pál, Fränkel Anna, Radnóti Sándor, Kardos Júlia, Réz Pál, Tóth Mari, Csuhai István, Csordás Gábor és Koszta Gabi, Forgách András, Czeizel Gábor, Karádi Éva, Hans-Henning Paetzke és még sokan mások. Végül, de elsősorban Báthori Csaba költő, esszéíró, műfordító. Csaba 1996-ban települt vissza Bécsből, 1997-ben tartottuk az esküvőt. József Attila és Rilke hozott minket össze a Diglas bécsi kávéház asztalánál... Nagyon sok új barátom, ismerősöm van és lett, főként Budapesten, Szegeden, Pécsen, Pannonhalmán, Dunaújvárosban. Úgy érzem, ők a legközelebbi rokonaim Európában...

– A Budapesten élő kolozsvári diaszpóra tagjaival kerested a kapcsolatot? Kikkel tudtál leginkább Kolozsvárról beszélgetni ott?

– A Budapesten élő kolozsvári vagy erdélyi barátaim némelyikével jóban vagyok. Töretlen volt a kapcsolatom Tamás Gáspár Miklóssal, Fränkel Annával, Csehi Péter festőművésszel, Cselényi Béla költővel, Bodor Ádámékkal. Jó ismerősök maradtunk Benczédi Lili szobrászművésszel. A zenészbárátokkal, Orbán Györggyel, Selmeczi Györggyel sajnos kissé meglazult a kapcsolatom; elmegyek a hangversenyekre, ha tudok róluk. Olyan közeli kolozsvári barátaim is vannak itt, akikkel hosszú idő után visszataláltunk egymáshoz: Cselényi Lászlóval, Sütő Ágival. Ez ajándék a sorstól.

– Az áttelepülés járt számodra nyelvetestéssel, valamilyen mértékű nyelvi asszimilációval? Az erdélyi nyelvi komponens és temperamentum, verbális világalkotás, privát szókincs, szófordulatkincs részleges feladásával? Legalábbis abban az értelemben, ahogyan A vers hazája című akadémiai székfoglaló előadásodban általános tapasztalatként utalsz rá: „A mai anyaországi irodalmi

szemlélet egyszerre várja el a betelepült alkotótól, hogy legyen markáns, senkihez sem hasonlító nyelvi és írói identitása, másrészt ezt a sajátosságot, mint ingerlő ajándékot, ki akarja iktatni”.

– Volt egy olyan időszak, főként a kilencvenes években, amikor a kelleténél nagyobb hatást gyakorolt rám a magyarországi költői köznyelv és a poétikai divat. De aztán kialakítottam a magam pontosnak érzett nyelvét, beszédmódját. Már nem akartam senkinek sem megfelelni... A saját témáimhoz, sokrétű élettapasztalataim feldolgozásához, úgy vélem, nekem kell nyelvet találni. Hogy ebben van-e erdélyi íz, szőrendi specifikum, mondatlejtés, nem tudom. Ha van, nem bánom. A hétköznapi szóhasználatban azonosítható néhány olyan fordulat, szó, nyelvi elem, amelyeket a magyarországiak talán nem ismernek. Néhány példa: *lapító* = konyhai deszka; *murok* = sárgarépa, *pityóka* = krumpli, *ler* = sütő, *buletin* = személyi igazolvány. Ezeket én gondtalanul használtam, fogalmam sem volt, hogy nem aktív, köznyelvi részei a magyar szókincsnek. Vagy említhetném a *málnavész* szót, aminek a jelentése a törökvészhez hasonló: jön a veszedelem, és elönt valamit. A málna irtózatossággal nő be minden tisztást, ahol kiirtják a fákat. Áthatolhatatlan málnabozót jön létre. Oda járnak gyümölcsöt szedni az emberek – és a medvék. Volt olyan eset, hogy Egyed Péterrel az egyik oldalon gyűjtögettük a hatalmas bogyókat, s egyszer csak meghallottuk a jóízű csámcsogást. Mackó úr a tisztás másik oldalán szüreetelt. Menekülőre fogtuk, iszkoltunk az ellenkező irányba, le a falu felé... Kérdésedre viszsztatérve: bár eléggé könnyen beilleszkedtem a magyarországi nyelvi közegbe, a hivatatok, az adminisztráció nyelvét nehezen tanultam meg. Értettem, de sosem barátkoztam meg vele. Hozzászóltam 44 otthoni évem alatt a román közigazgatás nyelvéhez.

– Említetted, hogy a Széchenyi téren volt a lakásod. Beszélgetésünk végén arra kérnélek, hogy pár sorban írd le az enteriőrt. Milyen érzés volt átadni a kulcsot?

– 1907-ben épült a házunk, ha jól emlékszem, ott van a kapu alatt az évszám, egyszer majd nézd meg. Egy második emeleti, vagon típusú beosztást képzelj el. Üvegezett ajtón keresztül lépett be az ember az előszobába. Szemben volt a fogas és a tükör, különböző irányokban három ajtó helyezkedett el. Jobbra a konyháé, a szemben lévő a fürdőszobáé és a vécéé, balra a két egymásból nyíló szobáé. A konyha mellett volt még egy ajtó nélküli hálófülke a „személyzetnek” és egy ablakos, nagyobb méretű kamra. Később lezártuk a személyzeti helyiség bejáratát a konyha felől. Ebből, valamint a kamrából jött létre egy újabb szoba, amiben mindösszesen egy ágy és egy komód fért el, de nagy hasznát vettük. A konyhánk volt a lakás szíve, két nagy ablakkal, kényelmes székekkel, gyönyörű, fehér-csempés, régi tűzhellyel, kerámiákkal. Különböző felállásokban ütöttünk tanyát a lakásban. A korábban emlegetett belső szoba volt az édesapám dolgozószobája. Amikor anyámmal ketten maradtunk, anyu lakott a belső szobában, én pedig a nagyszobában. Miután férjhez mentem Marius Tabacuhoz, a pici szobában aludtunk ketten. Később, válásunk után, amikor már Egyed Péter lett az élettársam, anyu vállalta, hogy átköltözik a kishálóba, én pedig megkaptam a belső szobát. 1990-ben a bútorok közül csak egyet, apám szeg nélküli, csapolt, faragott, pácolt könyvespolcát tudtam magammal hozni Budapestre. Éjjeliszekrényként és kispolcként használok az ágyam mellett. A többi – főként antik – bútor „áttelepítése” kínkeserves bürokratikus játszmákkal járt volna a kilencvenes évek elején. Külön kellett volna adminisztrálni, fényképeztetni és engedélyeztetni mind egyiket. Szerencsére a képeket – köztük Kádár Tibor szénrajz portréját édesapámról –, a hegedűmet és a könyveimet maradéktalanul át tudtam hozni, valamint a festményeket, porcelánokat, evőeszközöket, edényeket, a fehér damaszt ágyneműket. A könyvek költöztetésében sokat segített volt férjem és örök barátunk, Marius. Volt egy nagyméretű kombi autója, amelyben sok doboz elfért. Amikor a Duna Tv-nél dolgozott, jó néhányszor megtette a Kolozsvár–Budapest távot. A kolozsvári lakás kulcsát különben egy barátnőmnek adtam át. De már nem ő lakik benne. Ha lenne elég pénzem, visszavásárolnám.

– Tényleg magaddal vitted Budapestre a lehallgatókészülékedet? Ennek (ön)terapikus vagy egyéb célja volt?

– Igen, itt van. A leszerelést 1989 decemberének végén egy telefonszakértő barátunk végezte. Másnap megjelent egy katonatiszt, hogy a készülék a román állam tulajdona, és kéri, adjuk át. Eldobtam – feleltem neki szemrebbenés nélkül. Fölrírta, szalutált, és elment a fegyveres katonával együtt. A pici lehallgató készülék, lengyel gyártmányú, itt van nálam. Kellenek a tárgyak, a bizonyítékok, hogy milyen világban élünk.

– Gyakran el szoktam olvasni a Kolozsvár című kompozíciód IV. részét, amit ide is egészében idézek: „A hangversenyen elsírtam magam: / hol van Gaby Constantinescu? / s Csajkovszij: Rokokó-témája...? / Minden odavan. / Embert még apjához sem köti eskü, / a gyertyagyújtás tárgytalan: / látom még Gabyt, várja, hogy beintse a pálca – / suhog vonója, és zenekarunk / szivárványa felel. / Nem az hiányzik, ki régóta nincsen, / hanem aki egy dallamban halott. / A múlt szökőár, és a zárlatig / előre tolja bábjaim. Életem csupa jel. / Drága Bretter Tanár Úr! A hiányzókért miért / a jelenlévő, miért az élő felel?” Nem tudom pontosan, ki volt Gaby Constantinescu, de a vers megteremti azt a képi, pragmatikai és retorikai képződményt, hogy bennem, olvasóként Csajkovszkij művével kapcsolódjon egybe, és ebben a „dallamban” éljen, idéződjön fel, a dallam legyen az előhívó instanciája a vers mellett. És igen, az élő felel: felel azok helyett, akik igazoltan vagy igazolatlanul hiányoznak Bretter tanár úr órájáról... De Bretter tanár úr is hiányzik. Vagy mégsem? Hiszen ott van a versben. Említenél néhány személyt, akik már nem élnek, hiányoznak és felidézik benned életed ottani felét?

– Édesanyám, Balla Berta, édesapám, Balla Károly, nagynéném, Grünberger Ilonka. És hosszú sorban barátok, nagybácsik, rokonok, tanárok, iskolatársak, szerkesztők, szomszédok, muzsikuskok, színészek... A sornak soha sincs vége. Itt vannak a régi és az új barátaim. És itt van mellettem negyedszázada a legfontosabb ember: költő férjem, Báthori Csaba. Nem lehetek elég hálás neki szigorú versolvasatáért. És az elmúlt 27 közös évért.

M MINT MARI

Pap Mária emlékének

Úgy kezdődött, hogy én voltam Cyrano. Eljátszottam Cyrano szerepét. Azt hittem, csak egy részét játszom el. Csak a barátom volt szerelmes. Azt hittem, csak a barátom szerelmes. Én meg, kezdő költő, verset akartam írni. 1960, november. A negyedik osztályt járom a gimnáziumban. Két és fél éve szántam rá magam a költészetre, de épp nincs témám. Legjobb barátom, jelöljük B-vel, beleszeretett M-be. M nemrég bukkant fel a mi szűk társaságunkban. Egy barátnője hozta el, akivel a TIT szabadegyetemén ismerkedtünk össze, oda jártunk B-vel művészettörténetet, esztétikát hallgatni. Betegen fekszem otthon, eljön látogatóba 1960. október elsején a szerelmem és B (akivel jó barátságban vannak már régóta, bár időnként összevesznek), és velük jön M is a barátnőjével. M a földön foglal helyet. Abban az időben nagyon szeretett a földön ülni. Feltűnik, hogy milyen sokat cigarettázik. És hogy milyen vékony. A sima szőke hajával svédnek hat. „Nagyon helyes, különösen, amikor nevet – írom a naplómba. – Azt nem mondhatnám, hogy szép, de ez talán nem is annyira fontos.” Ettől fogva már rendszeresen összejárunk, és B hamarosan beleszeret M-be, hevesen ostromolja. M-et nagyon vonzza B erős intellektusa, próbálja is viszonz szeretni, de váltakozó sikerrel. Azzal védekezik, hogy ő nem tud szeretni senkit. Mióta az apja egyszer bezárta kisebb korában, mert meztelen férfiakat rajzoltak a barátnőjével, ketreckomplexusa van, minden kapcsolatait előbb-utóbb ketrecnek érzi. B viszont azt érzi, hogy ez az a nő, akit az amúgy nem létező Isten neki teremtetett.

Hosszan beszélünk B-vel telefonon. Mesélj még, mondom neki, írok belőle verset a nevedben. Tetszik neki az ötlet, és mesél még. Ő a fő kritikusa verseimnek, tanulmányterjedelmű levelekben szokta ízekre szedni mindet. Gyakori és jogos kifogása, hogy kevés bennük a konkrét életanyag. A vers kezdetéhez van egy közös élményünk, ezt most neki adom. Együtt hallgattuk ebben a baráti társaságban Bartók *Divertimentó*-ját M barátnőjénél. A szoba nagy üres falán a falevelek árnyéka érdekes mintákat rajzolt ki, ezeknek a mozgása valahogy társult a zene folyamatával. És még a hold is sütött.

*Az erkélyrácsot pengéfénybe vonta,
kinyújtózott, a szőnyegre hasalt,
érzelmes csapdát állított a holdfény,
beszíva minden surranásnyi zajt.*

*A levelek széle igen finom
vonalakban másolja árnyékát a falra.
És ráadásul a zene.
Mint mutatóujj, mintha rám mutatna.*

*Zilált csomókat szétbogar,
áramlik, mint a víz, a hő,
végiggondol és következtet.
Én üldözött s ő üldöző.*

A versnek ezt a címet adom: *B. Gy. szerelmes éneke*. Akkor már ismertem Eliot híres versét, Kálnoky László nagyszerű fordításában, a *J. Alfred Prufrock szerelmes énekét*. „Induljunk el, te meg én, / Ha már kiterült az éj a város egén, / Mint az elkábított beteg a műtőn...” Sőt, hallottam Eliot saját előadásában is arról a lemezzről, amit Vas István hozott Londonból. Máig a fülemben van: „Let us go then, you and I, / When the evening is spread out against the sky / Like a patient etherized upon a table...” Talán nem véletlen, hogy a ciklus (mert ez végül is egy ötrészes versciklus lett) második darabjában egy műtőasztal is felbukkan:

*Mért hívtalak s követtelek,
mért, hogy mehetnék s nem megyek,
bár jól tudom, hogy nem szeretsz,
kinek kívánlak, nem lehetsz.*

*A karosszék vigyorgó idegen fejét
mutatja, s szendviccsel traktál a tálca.
Minek jöttem baráti társaságba?
Hisz nem is áll jól nekem az egész.*

*De mintha félig fölragadt hasammal
feküdnék sárga műtőasztalon –
kettőnk közül tán egy orvos harmadik
kitelne most... Kabátod rád adom.*

De a folytatás – a ciklus harmadik darabja – így kezdődik: „Egy lépésüinktől négyszer kong a kő.” Ez tetszik legjobban Pilinszkynek. (Ha összegyűlik egy adag versem, úgy félélvonté, elviszem neki, mióta egy rokonunk révén, aki iskolatársa volt, megismerhettem. A Nárcisz presszóban szoktunk találkozni, a Váci utcában. Most, hogy ezt írom, elbizonytalanodom. „Egy lépésüinktől négyszer”? Nem inkább kétszer? És konghat-e a kő?) A leíró részekben, mondja Pilinszky az előzőekről, nagyobb tömörség kellene. „A levelek szélé...” Sok erre két sor. Ez viszont nagyon jó: „Mint mutatóujj, mintha rám mutatna.” Érdekes, hogy a szóismétlés nem hat soknak. Vannak bizonyos elektronikus gépek, mondja Jancsi (felszólított, hogy hívjam így és tegezzem), amelyeket hírekkel etetnek. Ami átmegegy rajtuk, abból kiszűrjük a híreket, a többi csak zaj. Ehhez hasonlóan kell eljárnia a költőnek is. Számítógép, informatika, híreket se hallottam még.

De hogy is volt Cyranóval? Mint tudjuk, ő a saját szerelmét öntötte mámoros szavakba az éj leple alatt a barátja nevében, és vesztére az ő számára bódította el velük a költészetbe szerelmes hölgyet. Én – akkori legjobb tudomásom szerint – csak a témaínségemet próbálom orvosolni, és a verset a saját nevem alatt publikálnám, ha akadna lap, amelyiknek kellene. De nem akad. Azt nem mondanám, hogy M, a vers címzettje közömbös nekem, de ő a barátom szerelme, és én szurkolok B-nek, hogy végre révbe érjen. Megvan nekem a magam külön bonyodalma az én szerelmemmel, azzal a lánnyal, akivel az első beteljesült szerelmet éltük meg kölcsönösen. Akihez, amikor egy hónapig feküdtem a kórházban vesegyulladásos, sóvárgó Tóth Árpád-verseket írtam, de a kezdeti hosszú napfényt most mind gyakoribb borulatok váltják fel. Én költői öntudatom magasából lenézem az ő prózai igényeit, nem viszem el táncolni, moziba, étterembe, és amikor megkérdezik a munkahelyén – idősebb nálam valamivel, már túl van az érettségin, dolgozó nő –, hogy hol volt a hétvégén, kínos megmondani: a gimnazista fiújánál. A gyülemlő keserűség már lecsapódott néhány felejthető versben.

A villám váratlan helyről üt be. Bár egészen váratlannak mégsem mondható. December 11-én naplóm már gyanús jeleket regisztrál: „Ma másodszor álmodtam M-mel.” Le is

írom hosszan az álmat, amely szerelmi vallomással párosuló testi közeledés után torkollik személyes bonyodalmakba, B is megjelenik, és én ezt mondom a végén: „Ő egyikünket sem tudja szeretni, mert ő egy hideg nő, bár ez csak átmeneti állapot (ha nem, annál rosszabb neki), de azért lehetünk jó barátok, nem?”

Egyik nap aztán csöng a telefon. M itt van a Gellért téren, feljönne hozzám, beszélgesünk. Sok mindenről beszélünk, legtöbbet a szerelemről, ki-kí a maga érzelmi helyzetéről. Ő mindig a szabadságát félti, mondja, a szerelemben is. De a félelem, az is ketrec, vélem én, az ember ott ül középen, körülötte drótsövény, és nehogy valaki be merjen oda menni, mert akkor veszélyben a szabadság. Igazat ad nekem. De a helyzet egyre furcsább. Miért jött éppen hozzám, hogy ezt elmondja? És akkor M egyszer csak így szól: Mégis az a legrosszabb, ha valakit a másik kilök a saját ketrecéből, pedig nincs ott senki más, és ő éppen azon van, hogy hozzáigazítsa a saját igényeit. A szívem heves dobogásba kezd, de nem merem (nem akarom?) megérteni, hogy rólam beszél. Lekísérem a buszmegállóhoz, aztán hazajövök, és telefirkálok egy lapot verstördékekkel.

*Mint erdőzúgás, suhog a szobán
– hallom és látom, hisz nem is talány –
a csönd. S te itt ültél nem is rég.
Kereng a cigarettád füstje is még.*

*Vártam, hogy magad kitaláld
vártam, hogy magad felkínáld
suttogd avagy kikiabáld*

*Barátom szenved miattad
arcod mért nekem mutatd
miattam szenved megint más
elég egy percnyi megingás.*

„Becsület forgott fenn. Hazudni, csalni?! De elfogynak a kijátszott aduk.” Ezt már sokkal később írtam, nyolc év volt mögöttünk, egy szerelmi háromszög minden lehetséges változatával.¹ Amikor M B mellett dönt, próbálok elhitetni magammal, hogy örömmel asszisztálok hozzá. Az önáltatás nem tart ki sokáig. Az örömet hamar felváltja a reménytelenség. Megnyerhetetlen háború, egyik rossz versemet ezzel a címmel írom 1961 decemberében:

*Most mind a hármunk egy kezébe tartod.
Találgatásnak nincsen is helye:
kit most kiejtesz, mindörökre tartod,
ki megmarad is zuhan lefele.
Ha egyikünkön győzni majd a harc fog –
a másikon a béke ideje.*

A túlzóan elnagyolt fogalmazásnak mégis van annyi igazsága, hogy M döntése nem bizonyul véglegesnek. De fordulni is csak átmenetileg fordul a kocka. Amikor később versben ünneplem, hogy M mégis engem választ, az öröm hangjait Vas Istvántól kölcsönzöm hozzá, ahogy ő a Prédikátor dalaiból. De a helyzet úgy alakul, hogy a verset befejezni már csak egy keserves, visszavonó zárlattal tudom.

¹ Néhány vers erről (a javasolt olvasási sorrendben): *Ha botlasz; Szilveszter; Egy születésnap örvéen; Hazafelé; Téged szeretlek; Régi holmi.*

Ideje van az építésnek

*Megjött ideje az időben,
recsegő trombita jelenti:
nyomorgattatásom tűnőben,
és kezd világom növekedni.*

*Ideje az elültetésnek,
ideje a kiszaggatásnak,
szerelmem elnyerése végett
elhagyása legjobb barátának.*

*És ideje az építésnek.
Én, derűlátó prédikátor,
magamnak, ím, egyet kitépek
a Salamon király szavából.*

*Ideje a véghezvívésnek,
végre a félbe nem hagyásnak,
ha volnék ló, a nyerítésnek,
ha rózse, a meggyulladásnak.*

*Az öröm eltalált. Ma bennem
mint fémszalag pengése reszket.
Temérdek vágy tárháza testem.
Ideje jött való életnek.*

Salamon, másodszor

*Ne hamarkodjál a te száddal,
és a te elméd ne siessen
valamit szólni, inkább hogysem
mondott szó ne teljesíttessen.*

A kedvenc filmem abban az időben, kell-e mondanom, a *Jules és Jim*. Még verset is írok róla. „Mindig van harmadik. Mindig és soha sincsen. Ők jól tudják, a nők, és ebben bíznak...”

A hetedik év táján támad bennem először kétség, hogy vajon még szerelmes vagyok-e. Illetve gyanú, hogy talán valaki másba. Próbálom ezt versben megfogalmazni, de nem találok hozzá a hangot. (Olvastam viszont Goethe versét Charlotte von Steinhez, Vas István fordításában.) Közreadni ezt a verset akkor amúgy sem akarnám. A szerelmem titok, az is titok tehát, hogy hátha elmúlt. De amikor később, talán két év múlva megtudom M-től, hogy valóban vége van, mert ő tényleg beleszeretett valaki másba, akkor a kétség-beesés, azt hiszem, úgy világít bennem, hogy még éjszaka is messziről látni.

*A tegnapi önkívületek,
a tegnapelőtt elvakart sebek,
a hét éven át mindig megújult,
egyetlen biztos szenvedély, ez a múlt,
ez a rejtőzködéssel megalázó,*

*de titkoltan is győzelmi zászló
most isten veled és odavan?
Már nem találom, se magam,
aki voltam benne soká.
S te hova lettél belőlem, hová?*

*

*Lehet-e, hogy tegnapi valónkból
egyszerre csak kiforgattatunk?
Egy intésre fordul, visszabókol
és volt-nincs iménti önmagunk?
Én maradtam-e, ha nem veled már,
e hirtelen vágyban ámuló?
De hisz ami voltam, nem leled már,
ami van, épp mert van, elmúló.
Jó lenne egy isten, hogy megóvja
kettőnk egymást esdett lényegét!
A szerelem, ha már összeróttá
életünket, miért tépi szét?*

*Mégis, ami bennem általad lett,
fönnmarad: így vagyok az, aki.
Összevegyített lényegeinket
nem lehet már szétválasztani.
Vajon így van? S jó-e, hogyha így van?
Új öröm alján a fájdalom
innen ébred. S új gyönyör a kínban.
Megváltoztam. Nem változhatom.*

Első olyan verseim, amelyeket már bele merek tenni a kötetembe, a *Megnyerhetetlen háború* témáját variálják. A mottó a kötetnyitó vers zárósora lehetne: „Ha botlasz, elesem.” De az a kötet majd csak húsz év múlva jelenik meg, 1981-ben. Most a *Kortársnál*, az *ÉS-nél* és az *Új Írásnál* próbálkozom, eredménytelenül. Váci Mihály azonban, aki az *Új Írásnál* a vers-rovatot szerkeszti, meghív a lakására Z barátommal együtt – akivel közösen kerestük fel Vas Istvánt a verseinkkel még 1959-ben –, ott mondja el, hogy nem közli a verseimet. Van ott még egy fiatal költő – furcsa, izgága figura. Később, akkor már közeli barátok, felbukkanunk időnként egymás verseiben, én P-nek nevezem. Ő az első találkozásunkra jó harminc év múlva így emlékszik vissza *El nem küldött levél* című versében:

*Emlékszel? „Ojvő, mekkora fasz!”
– gondolhattad rólam, amikor V. M.-től jövet
a Ferenc József (Szabadság) híd felé haladtunkban
szóvá tettem V. I. londoni
verseiben a tőkés társadalom
ellentmondásainak kinemdomborodását. Istenem!
Hatvanvalahányban...”*

1961-ben. Vas István londoni verseiről igazából még Váci lakásán esett szó, hazafelé ment arról beszél, hogyan fogja összeegyeztetni a freudizmust a marxizmussal. Ebből a

megismerkedésből akkor nem lett barátság. Öt év múlva találkozunk csak újra. Addig is van köztünk kapcsolat, nagyon is van, de áttételesen. Tudni nem tudunk róla.

Nehezen lépek innen most tovább. Megszólalt a telefon, és M unokahúga, aki egy ideje vele volt, bár egyébként Amerikában él, elmondta, hogy M – nem, abba kell hagynom ezt a játékot a kezdőbetűkkel – Pap Mari meghalt. 2023. szeptember 22-én. Előző nap kaptam tőle ezt az e-levelet: „Kedves Szabolcs! A telefonos és élő beszélgetéseink azért maradtak el mostanában, mert nem vagyok túl jól. Hamar elfáradok még attól is, ha csak rövid ideig beszélek. Semmiképpen nem szeretnék hátráltatni abban, amit írsz, de nem valószínű, hogy segítségre tudok lenni. Köszönöm megértésed, Mari.” Mert beszélünk korábban erről a készülő írásról, és tetszett neki, amit előtte írtam költői próbálkozásaim legelejéről.² Még el tudtam neki küldeni – hogy legalább futólag jobb kedvre derítsem – néhány digitalizált vidám leveletem szerelmünk ritka felhőtlen korszakaiból. Mert végül is viszszerkerültek hozzám. Ezt a kis versrögtönzést is, amit egy cédulára firkáltam, amikor egymás mellett ültünk a könyvtárban.

E nő itt mellettem

*Mint haj s köröm, kinő
belőlem ez a nő –
vagy én nővök e nőből.
Kettőnk egymásba hőköl.*

*Vagyunk egymás vetülete:
téged nézel és engem látlak.
Roppant coincidenciánkat
(melyből e vers is születe)
észleled-e?*

Akadémiai Könyvtár, 1967. 9. 12.

Az Akadémiai Könyvtár volt az egyik törzshelye annak a társaságnak, amelyik az egyetemen kialakult, kiválasztódott, főleg filozófia szakosokból. Pap Mari és Bence Gyuri révén én is belekerültem, és ez aztán meghatározta életem további alakulását.

De vissza még az áttételes kapcsolatokhoz! Mari legjobb barátnője és eszményképe Kepes Sára volt, a vele egykorú, nagyon ígéretes tehetségű zeneszerző-növendék, minket is összeismertetett vele, Bencét meg engem. Gyuri vele tanácskozta meg a hármunk közt bontakozó szerelmi válsághelyzetet. Sára Bence pártjára állt. Engem arra kért, hogy írjak majd neki operalibrettót egy Andersen-meséből. De a kapcsolat aztán megszakadt. Sára férjhez ment, és gyereke született. Mari nem tudta palástolni a megdöbbenését, amikor Sára megmutatta neki a súlyosan fogyatékos csecsemőt. Barátságuk ezt nem élte túl. Mi nem láttuk többé Sárát. Mari megkereste őt később, amikor 1965-ben beköltöztek Rákoshegyrről a Rákóczi térre, Sárának lakásának közelébe. Akkor értesült Sára viszonyáról egy költővel, akit Petri Györgynek hívnak. És még ugyanebben az évben az egyetemen megismert Fodor Gézáttól tudta meg, hogy Sára öngyilkos lett.

² Egy elindulás vázlata. *Parnasszus*, 2023/6. 7–22.

Ha regényt írnék, két szálon futna a történet. Az elején, a szereplők iskolás korában tükrözi egymást a két szál. Mindkét oldalon lapot szerkesztenek a gimnazisták. A költő nagy mennyiségben írja a verseit, kritikus barátja alaposan bírálja, időnként összeülnek, és nagy selejtezést rendeznek. Bence szerint írhatnék egy kötetet, amelyben a versek prózával vegyülnének, és Dante *Vita nuova*-ját hozza fel példának. Ugyanez a példa lebeg Petri szemelőtt, amikor az első kötetét tervezi. Neki Fodor Géza a kritikusa. Mindnyájan lelkesen olvassuk a *Nyugat* nagy élő öregjét, Füst Milánt, és valahogy elérjük, hogy fogadjon bennünket a lakásán. Az egyetemen összeér a két szál. A két költő hamarosan megtalálja a saját hangját. Ettől az egyik felgyorsul, a másik lelassul. Hamar elkészül az első Petri-kötet (próza nélkül): *Magyarázatok M. számára*. Vajon ki ez az M. – tűnődhet az olvasó.³ Lehet, hogy nem konkrét személy. Ámbár a szerelmes versek többségének éppenséggel M kezdőbetűs nő a tárgya. Két Mária. Nagyjából Lakatos Mária (*Délelőtt; Nagyon szerettem ezt a nőt; Strófák ***-hoz; Csak egy személy; Persephoneia hízelgései*), kettőnek pedig Pap Mária (*A vékony lánnyal; Improvizáció*). Az egyik Mária közös barátunk, Fodor Géza felesége akkor, az én feleségem most, a másik Mária pedig, amellet, hogy egy közös barátunk kedvese, nekem is titkos szerelmem akkor, és Petri élettársa az utolsó évtizedében. „Átfedések egymással női relációban nem voltak” – írja egy késői versében Petri, életünknek az első kötete írása idején szorosan összefonódó időszakára emlékezve. „Amikor, ahogy mondani szokás, sülve-főve együtt voltunk...” Való igaz: a Pap Mariról szóló első vers egy álom leírása, a második egy lehetőség: „Lehetett volna de nem így történt”. A képzelet síkján azonban nagyon is volt átfedés. Olyannyira volt, hogy valami még a versformálás módjára is rávetült belőle. Nem én mondom, Petri mondja, Pap Marinak, az *Improvizációt* elemezve, hogy „ezt a nem létező kapcsolatot én a magam számára nagyon is létezőnek fogtam fel. Sőt a megformálás szembeötlő zeneisége rivalizálás volt Szabolccsal”.⁴

„Lehetett volna de nem így történt” – akkor. De eltelt két évtized. Sok minden véget ért. Titkos szerelmek, házasságok, sőt még egy politikai rendszer is. Hogy annak mi jött a helyébe, arról most ne beszéljünk. A jóról inkább, arról is csak annyit: Pap Mari személyében Petrinek lett egy utolsó nagy szerelme, nekem meg lett egy nagyon jó barátom. Mari belekerült a magyar költészetbe, most már a saját nevén. „Egyetlen cérnavékony szál köt az éléhez: Pap Mari. Ő, csakis ő.” (Azt nem tudhatja az olvasó, hiszen Marinak még Wikipédia-oldala sincs, hogy a második neve Flóra.)

Én nem hittem, hogy valaha még verset írok róla. Úgy lettünk barátok, ahogy talán csak egykori szeretők lehetnek, valamilyen ebből eredő mélységtöbblettel, de már túl a test vágyakozásán. Tudtam, hogy beteg, tudtam, hogy fogytán az ereje, és hogy kedve sincs már tovább maradni. Nem ért készületlenül a telefonhívás. De valami bennem, úgy látszik, mégsem volt hajlandó tudomásul venni a hírt.

Pap Mari meghalt

*Pap Mari meghalt, este jött a hír.
Álmomban éjjel kiderült, hogy álhír.*

³ A könyv címe úgy keletkezett – meséli a feleségem –, hogy Petri föl vitt hozzájuk (hozzá és Fodor Gézához) egy új verset, ez volt a címe: *Magyarázatok M. számára a szerelmi költészet nehézségeiről*. A készülő kötetnek nem volt még akkor címe. Mari megjegyezte, hogy az első szó – *Magyarázatok* – jó lenne kötetcímnak. Ez a fiúknak is tetszett. Aztán hallotta a háta mögül, amíg a kávé főzte, hogy akkor vágjuk ketté a hosszú címet. Az első fele legyen a köteté, a versnek elég a többi. Így is lett, de Marit azért érdekelte, hogy ki az az M. Nem konkrét személy, mondta Petri, csak az M betű olyan nőies.

⁴ [*Magyarázatok P. M. számára*]. Petri György Munkái, IV. Magvető, 2007, 628.

*Együtt jártuk a várost valamilyen ügyben,
kérte, kísérjem el, aztán várta a buszt,
amelyik majd hazaviszi, de nem jött,
bementünk egy épületbe, onnan kinézett.
„Eljött értem a busz”, így mondta. Kiszaladtunk,
a busz már elindult, mentünk gyalog.
Átfogtam a vállát. Hogy tévedhetett ekkorát
az unokahúga, ez járt a fejemben.
Fel kell hogy hívjam minél hamarabb.*

A belső kényszerek érintkezhetnek valahol. Kétszer írtam életemben álmomból felébredve verset. Az első – P. Gy. a címe – a *Holmi* Petri-emlékszámban jelent meg. Ezt a másodikat úgy írtam le hajnalban, félálomban, hogy nem tudtam, vers lesz-e belőle. Ösztönösen kezdtem új sort előbb, mint ahogy a betűk a lap szélét elérték.

KOVÁCS ANDRÁS FERENC KÖLTÉSZETÉNEK DICSÉRETE

Hogyan kezdődhetett, honnan is ered Kovács András Ferenc költészete? Úgy hiszem, egy szatmári színházi jelmeztárból. Vékonyka, rossz papírra nyomott, még a kommunista Romániában megjelent második kötetében, a *Tűzföld havában* található a kérdésemre a megfejtés, a *Kölyökportré* című szonettben. Nem olyan szonettváltozat ez, mint amelyet később Bertók László kifejtett, hanem a megszokottabb tíz-tizenegy szótagos, strófákra nem bontott, 3x4+2-es forma. Íme:

Ha elbújtál a jelmeztárba néha,
mi rejtett, mondd, a rettegő remény,
hogy rád akadnak, szólalj meg, te léha
hol értél véget, s hol kezdődtem én,
üres kelmékbe fúrtad messzi arcod,
mért tévedtél el jelmezek között,
rongyútvesztődből minden nesz kihallzott,
miért lapultál pár levetkőzött
lopott életben, mely nem kap kegyelmet,
csak pillanatra, hogyha csal s konok,
és ezt csodáltad mégis, szólj, te gyermek –
s most vállfán függő súlyos alkonyok
hullámain, mondd, mily emlékezet
rezzenti arcod, mely nem létezett?

Úgy képzelem, ebből a színházi jelmeztárból, amelyben kölyökként bújócskát játszott, indult a pálya, amelynek mindenki által ismert jellemzője a maszkok használata, az alakmások kitalálása, elképzelt költők elképzelt életműveinek megírása. Aki Kovács András Ferenc költészetét ismeri, ismeri Ophelio Barbaro, Jack Cole, Licinius Calvus, Alekszej Pavlovics Asztrov, Lázár René Sándor és társaik költészetét is. Különböznek szerzőjüktől ezek az alteregók, vagy hasonlítanak rá? Mindenesetre megteremtik kitalálójuk gazdag, játékos, teátrális költői univerzumát. Kovács András Ferenc színházi küldetése az volt, hogy alkotásaival rámutasson a költészet színházi jellegére: hogy a költemények megszólalásai mindig színésziek; színésziként igazak, színésziként őszinték és színésziként általánosak, azaz valamennyiünkre tartozók.

Többféle elképzelés is rendelkezésünkre áll válaszként a „mi a költészet értelme?” kérdésre. Aki azt állítja, hogy a sírfelirat ősműfajából fejlődött ki az irodalom, arra gondolnak, hogy a művek döntően az emberi mulandóság legyőzésére szolgálnak. Mások az ember óhatatlan magányossága meghaladásának tekintik a költészetet, vagy az emberi szenvedés kifejezési lehetőségének, vagy még tágabban, a szenvedélyek megformálása és kinyilvánítása közegének, különösen a vágy és a gyász hírvivőjének. De tekinthetjük a költészetet játéknak is, olyan *nagyon komoly játéknak*, amely – magában foglalva vagy sem az említett témákat – elsősorban a nyelvvel, a formával, a megszólalásmóddal való barká-

Elhangzott 2023. december 6-án Pécsen, a Kodály Központban, a Bertók László Költészeti Díj ünnepélyes átadásán.

csolás. Kovács András Ferenc költészete ez utóbbi felfogáshoz csatlakozott kezdettől fogva, hogy azután évek múltával, eredeti jellemét fel nem adva, fokozatosan beteljesítse a költészet többi meghatározását is, s az emlékezés, az erotika, a szenvedés, sőt az elhallgatás költészetévé is váljon. Életművének egésze, különösen első fele, hallatlan bőséget sugall, a költészeti játék újabb és újabb eljárásait mutatva be, a költészeti hagyomány újabb és újabb tájait tárva elénk, mintha a világ- és magyar költészet egészét akarná (akarta volna) újrajátszani, újra színre vinni, tovább mondani, variálni, kifordítani, parodizálni és felmagasztalni. Az olvasói, azt hiszem, írásművészetének nem egyes darabjait szerették (szeretik) igazán, hanem az egészét, s versei együttesén túl a törekvést, hogy beemelje saját költői világába a költészet *teljességét*: mindenféle rímet, ritmust, metrumot, sorfajtat, strófaszerkezetet, hangütést, mondatfűzést, versnyitást és verszárlatot. Azt szerették (szeretik) benne, hogy a verseiben minden ismerős, ám *így* sosem látott, s e versek, versegyüttesek visszavezetik az olvasót a költészet eredetéhez: a hangzáshoz. A költészet zenei lényegének a kifejezése, újbóli bemutatása, aprólékos kimunkálása volt és maradt Kovács András Ferenc műveinek legvonzóbb tulajdonsága.

Ne értsenek félre: sokféle költészet van; létezik a hangzás, a verszene lehetőségeit nem használó költészet is, nagyszerű teljesítményekkel. Több mint száz éve írnak magyarul szabadverset, több mint fél évszázada prózai, hétköznapi hanghordozással megszólaló költeményeket. A költészet célja lehet a változatosság, de lehet a monotonia is. A „csökkentett költőiségű” alkotások éppúgy lehetnek nagyszerűek vagy érdektelenek, mint a verszenére törekedők. Ám a mi költőnket mégiscsak a rímjáték, a metrikai sokféleség, a ritmusvariáció, a szójáték, a régi és még régebbi versformák kipróbálása, a régi és még régebbi stílusok utánzása érdekelte, egyszerűen a játék, a hagyomány adta, végtelennek tetsző lehetőség, s a hangzás, a költészet zenei lényege. „Elítélem a hagyomány s a lelemény e hosszú vad vitáját / A Kaland s a Rend pörpatvarát”, írta csodálatos költeményében több mint száz éve Apollinaire (Radnóti Miklós fordításában), s azt hiszem, a magyar irodalomban csak kevesen tudták hagyomány és lelemény egyensúlyát olyan magától értetődő módon fenntartani költészetükben, mint Kovács András Ferenc tette.

Ahogy modern költő volt Apollinaire, modern költő ő is, amikor ógörög strófaszerkezeten, provanszál formán dolgozik, akkor is. De vajon miért lépett erre az „antimodern modern” útra? Talán a gyermekkori színházi jelmeztár hívásának engedett, talán nyelvbarkácsolói képességei irányították, talán a világköltészet felfedezésének ifjúkori vágya, amire első kötetének címe (*Tengerész Henrik intelmei*) utalt metaforikusan; talán mindhárom együttesen. Mint minden igazi költő, másféle költészetet kívánt művelni a maga körül látotthoz képest. Úgy sejtem – s a költő néhány interjújára hivatkozhatnék is támaszul –, formátlannak, hétköznapiinak, vallomásosságbá szürkültnek látta ifjúkora kortárs líráját, s ezért olyan megszólalási módot keresett, amely a forma és a megemelt beszéd költészete, s amely ünnepi, noha játékos, a személyességen túli, noha nem személytelen. Mert úgy látta – legalábbis ezt képzelem –, hogy a világ- és a magyar költészet története nagyrészt éppen ilyen volt, határtalannak tűnő formai, hangvételtelbi repertoárt kínálva valamennyi költőtanonc számára. Fölpróbálta tehát a jelmeztár minden jelmezét, újabb és újabb versformákat tanult el és szabott magára, minduntalan felfedezőutakra indulva Tengerész Henrik karavelláival. Így történhetett, hogy már első, vékonyka kötetében szinte készen állt előttünk a költő, akivé Kovács András Ferenc lett. Költészetének története hosszú évtizedekig a formai, hagyománybeli bővülés, variálódás, gazdagodás története volt, míg nem meg kellett ismerkednie a hallgatással is. Ám így, az utóbbi tapasztalattal együtt teljes, tovább építhető egész az életműve, amely felmutatta számunkra a költészet színházi jellegét és zenei lényegét, a magyar és világköltészet szélességét, s a költői formák lenyűgöző sokféleségét.

Ezért ítélte oda kuratóriumunk 2023-ban Kovács András Ferencnek a Bertók László-nagydíjat.

LAJKÓ, 121.

Hiány és emlékezet. Breuer Marcell-emlékkiállítás

Az alábbi töredezett írás nem kiállítás-ismertető és főképp nem kiállításkritika, azok ismerveivel tehát nem is rendelkezhet. Mindössze egy élőszóban elmondott alkalmi megnyitó szöveg szerkesztői inspirációra le- és részben átírt változata.

„A világ nincs túl jó állapotban. Valahogy azt érzem, hogy az emberek feladták a dolgok értelmes megoldását, mert úgy se szuperál. Ha majd értelmetlen-embertelen módon csináljuk, talán az sikerül. Csodálatos, de azt hallom, hogy a magyar helyzet javulóban, Pécssett négy múzeum van...”

Mielőtt azt hinnénk, hogy valaminő aktuális helyzetértékelést hallunk, tisztázzuk, hogy a fenti idézet egy negyvenhat évvel ezelőtti levél részlete. A levelet Lajkó, azaz Breuer Marcell írta Amerikából budapesti barátjának, Major Máténak, a kiváló építésznek és építészettörténésznek. Ekkor már csak négy év volt hátra az életéből. Az idő, amely ifjúkorában szárnyaira vette, később már egyre kevésbé volt barátja Breuer Marcellnek. Maradandó örökségét azért nyilván megőrzi majd. Ám épp az egyik oldalon megérelődő, a másikon elfogyó idő közötti diszkrépancia volt az oka annak, hogy Breuer építészeti munkásságát őrző emlék nem valósulhatott meg „ittthon”. Pedig voltak erre többrendbeli magyarországi és pécsi kezdeményezések is. Az ismétlődő és idővel alakuló pécsi ajánlatok közül idézek egyet.

„A közeledő 1982. május 21-e alkalmat nyújt Pécsnek arra, hogy világhírű nagy fiáról bár megkésetten, mulasztást pótolva, de maradandó módon emlékezzen meg. [...] Szeretnénk létrehozni a Breuer állandó kiállítást, amelynek anyagát a Janus Pannonius Múzeum gyűjti.”

Az idézet a rendszerváltást megelőző évtizedek legendás (több mint) kultúrpolitikusának, a megyei tanács elnökhelyettesének, Takács Gyulának 1980-ban írott leveléből való. Breuer Marcell nem élte meg a levélben említett évfordulót, a nyolcvanadik születésnapot, s a tervek annak ellenére sem valósulhattak meg, hogy a múzeum a hatvanas évektől valóban gyűjteni kezdte az ehhez elérhető anyagot. A Breuernek hosszabb idő alatt felkínált opciók a helyszín és a „tartalom” tekintetében is változóak voltak, de az idézett hivatalos levél már a véglegesnek gondolt elképzelést vázolta, egy a Káptalan utca 3. és 5. szám közötti üres telken felépítendő, Breuer életművét is bemutató múzeumépületet vizionált.

Breuer a levélváltás idején már világhírű és – természetesen – világpolgár volt, akinek azonban egész életében különösen fontos volt a szülővárosa. Úgy is mondhatnánk, hűség volt mindahhoz, amit odahagyni kényszerült. Pécshez, a Bauhaushoz (annak leginkább szelleméhez), Budapesthez, Magyarországhoz, ahová megpróbált 1934-ben vissza-

települni, a barátaihoz és kollégáihoz. (Jól értesült források szerint ez nőügyekben nem mindig érvényesült.)

Két fényképét látom magam előtt. Az egyik, amit a kiállítás meghívójához is használtak, a hatvanas évek elején készülhetett. A sikerei teljében levő, megállapodott építész egyik leghíresebb épülete, a New York-i Whitney Múzeum közösségi terében ül egy fotelben. Szemmel láthatóan magyaráz valamit. A másik fotó a dessau Bauhausban, minden bizonnyal 1927–28-ban készült. Egy szemtelenül jóképű, sármos pécsi zsidó fiú – aki ekkor már a Bauhaus mester-tanára – ül lezser tartásban az általa tervezett B 3-as klubfotelben, amit csak évtizedekkel később neveztek el – Kandinszkij-hommage-ként – Wassily-széknek. Az egyik fotó tehát az építész, a másik a bútortervező Breuert ábrázolja. A két kép és a két pozíció közötti időrend némileg szokatlan. Erre később még vissza kell térnünk.

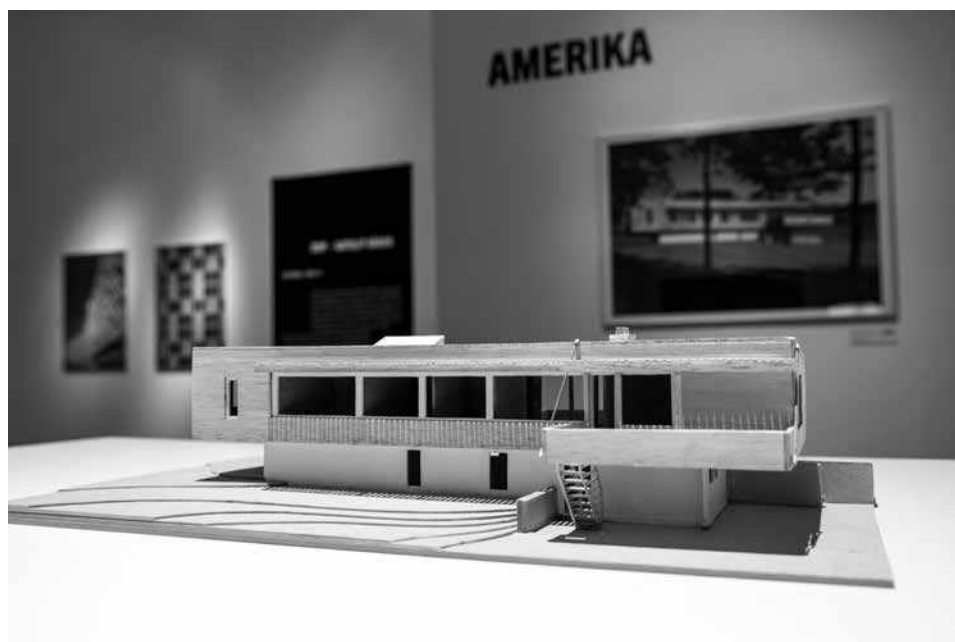
De haladjunk most tovább visszafelé az időben! (Mert sajnos csak így tudunk eljutni Pécsig, fordítva nem.)

Breuer Marcell születésének tavalyi, százhuszadik évfordulóját lekéstük. Van viszont 2023-ban egy nem jelentéktelen centenárium. Éppen száz éve, 1923 nyarán rendezték meg Weimarban a – kormányzati támogatást élvező – Staatliches Bauhaus nagy bemutatózó kiállítását, ami nemcsak „beszámoló” volt, hanem az intézmény programjában, missziójában bekövetkező irányváltást is jelezte. Az építészetnek alárendelt ösztönművészeti küldetést egy egyszerre praktikus és szimbolikus objektum, az erre a célra megépített „Haus am Horn” reprezentálta, amelynek tervét belső pályázat útján választották ki. Ezt Georg Muche nyerte, ám az épület berendezésében jelentős szerep jutott a magyaroknak, közöttük Breuer Marcellnak is, akinek a női hálószobához készült egyedi tervezésű bútorai (amelyek részben fennmaradtak, 2010-ben Pécsen is láthatók voltak a „Magyarok a Bauhausban” című kiállításon) ugyancsak orientációváltásról, a holland De Stijl mozgalom markánsan érzékelhető hatásától való fokozatos eltávolodásról tanúskodnak. Breuer e bútorai már nem „romantikusak”, de

még a nagy újítás, a csövázás bútor innovációja előtti „átmeneti” fázist képviselik. Persze az újítás is viszonylagos, hiszen a hajlított fémbútor nem előzmények nélkül való, de az kétségtelen, hogy a máig kísértő szellemet Breuer szabadította ki a palackból.

Talán megbocsátható kitérő, ha megemlítem, hogy a weimari pályázatra rendkívül invenciózus (és bizonyos De Stijl-impulzusokat szintén képviselő) tervet nyújtott be Breuer pécsi barátja, Molnár Farkas is. Ez volt a Rote Würfel, a vörös kockaház, amelynek modelljét az 1923-as kiállításon bemutatták, a rekonstruált makett ma is látható a pécsi Modern Magyar Képtárban. Szerintem meg is lehetne építeni. És akkor Pécs esetleg „felhasználva a város kultúrhagyományáiból táplálkozó adottságokat, egykor a magyar szellemi élet Weimarja lehet”, ahogy ez a *Pécsi Napló* 1941. február 2-i számában volt olvasható.

Ez az ünnepi és emlékező vállalkozás (kiállítás, majd konferencia) tehát nemcsak Breuer Marcell előtti tisztelgésre ad alkalmat, hanem az egykori pécsi pályatársak emlékének megidézésére is. Molnár mellett az 1923-ban Weimarban szintén fontos szerepet játszó Forbát Alfrédéra vagy a Breuerrel egyidejűleg, 1923-ban ugyancsak színházi „kalandokba” bocsájtkozó Weininger Andoréra, hogy csak az építészeti ambícióval és előképzettséggel rendelkezőket említsük. A weimari Bauhaus száz évvel ezelőtti mérlege konzolidációt és programváltást (Gropius: „művészet és technika, az új egység”, illetve ahogy ezt a színházi műhelyt vezető Oskar Schlemmer kommentálta: „katedrális helyett lakógép”) egyaránt mutatott, s ebben a folyamatban a magyaroknak egyre fontosabb szerep jutott. A pécsiek akkori hozzájárulásánál is döntőbb volt egy személyi/szervezeti változás, ami ugyancsak a Bauhaus irányváltását jelezte. A távozó (eltávolított) Johannes Itten helyére Gropius Moholy-Nagy Lászlót hívta meg az intézmény egyik, akkor talán legfontosabb kulcspozíciójába.

És innét, a nagyon mozgalmas 1923-as évtől már csak egy lépés visszafelé az időben voltaképpen kiindulópontunkig, a húszas évek elejének tüneményes, multietnikus és multikulturális Pécséig, amiről nagyon plasztikus képet kaphatunk többek között Weininger Andor New Yorkban rögzített visszaemlékezéseiből. Ekkor, 1920 decemberében szerveződik meg Breuer alma materében, a „Főreálban” a Dobrovics Péter vezette Pécsi Művéször, amelyből azután a pécsi Bauhäuslerék egy csoportja verbuválódik. A Művéször képzőművészeinek 1921. tavaszi, pécsi, úgynevezett expresszionista csoportkiállítása idején Breuer már Weimarban van. Az évtizedforduló körüli, Pécsen, illetve Weimarban készült festményeinek és grafikáinak (egy részük látható a mostani kiállításon is) stílusa jól illeszkedik a csoportra jellemző kései kuboexpresszionizmus egyértelműen figuratív tájnyelvébe.

1921–22-ben viszont Breuer már absztrakt festményeket is alkot. Ezek egyike megható bizonyítéka a világba elindult fiú ragaszkodásának. Az Itten hatását mutató (csak reprodukcióban fennmaradt) akvarell betűkompozíciója egy ismert magyar bujdosóének szövegét idézi: „Zöld erdő harmatját, piros csizmám nyomát, hóval lepi be a tél”. Ezek az érzések és a harmincas évek németországi politikai változásai (amelyek 1933-ban a Bauhaus végleges bezárásához is vezetnek), valamint a reményteljes itthoni kapcsolatok (Molnár Farkas már 1924 óta Budapesten dolgozik) együtt indítják arra Breuert, hogy rövid svájci kitérő után megkísérelje pályáját Magyarországon folytatni. A Bauhaus „diplomájával” azonban itt nem lehet építészeti kamarai tagsághoz, önálló tervezői jogosultsághoz jutni. Breuer újra nekivág a világnak, hogy a nagy elődökhöz (például a Bauhausnak is otthonául szolgáló weimari épületet tervező Henry van de Veldéhez vagy a magyar Kozma Lajoshoz) hasonlóan sokoldalú polihisztorból végre igazi építésszé válhasson.

De ekkor már futótűzként terjed itthon (is) a csővázás bútor divatja. Legfőbb propagátora Molnár Farkas, aki már 1928-ban a *Magyar Iparművészet* folyóiratban cikket ír a fémbútorról, és a saját, Breuer-bútorokkal berendezett, Delej-villabeli lakását afféle minta-otthonként (vö. Haus am Horn) vasárnaponként az érdeklődők számára megnyitja. Ez a világ szinte karnyújtásnyi közelségre van hozzánk, ha belegondolunk, hogy minden bizonnyal vannak itt közöttünk olyanok, akik még ültek a pécsi Uránia mozi konzoloscsővázás székeiben vagy (egykori apósom) dr. Kollár Dezső gyermek fül-orr-gégészeti rendelő-várájának hasonló bútorain. Ezekből még léteznek példányok, de vannak archív fényképek Hoffmann László Höfler-villájának ilyen darabokkal berendezett egykori enteriőrjeiről is. Közvetett bizonyítékai annak, hogy – ahogyan Mendöl Zsuzsanna írta – a harmincas évek eleje Pécsen (is) a modern építészet térhódításának nyitánya.

Ámde miként lesz a bútortervezőből más művészetszociológiai közegben működő, sikeres építész? A Breuer-recepciót összegyűjtő Ernyey Gyula idézi Kállai Ernőnek (a Bauhaus folyóirata korábbi szerkesztőjének) az *Új magyar építőművészetben*, 1935-ben

megjelent cikkét, ekképpen: „magyar részről az egyetlen Breuer Marcell járult hozzá valóban eredeti ötlettel az új építőművészethez, illetőleg az építőművészetnek belső berendezéséhez: a fémcső bútorral”. Kállai tehát szoros kapcsolatot lát a bútór- és az épülettervezés lényegét meghatározó gondolkodásmódok és célok között. Ez alighanem az emberi közérzet minőségének emelésére vonatkozik.

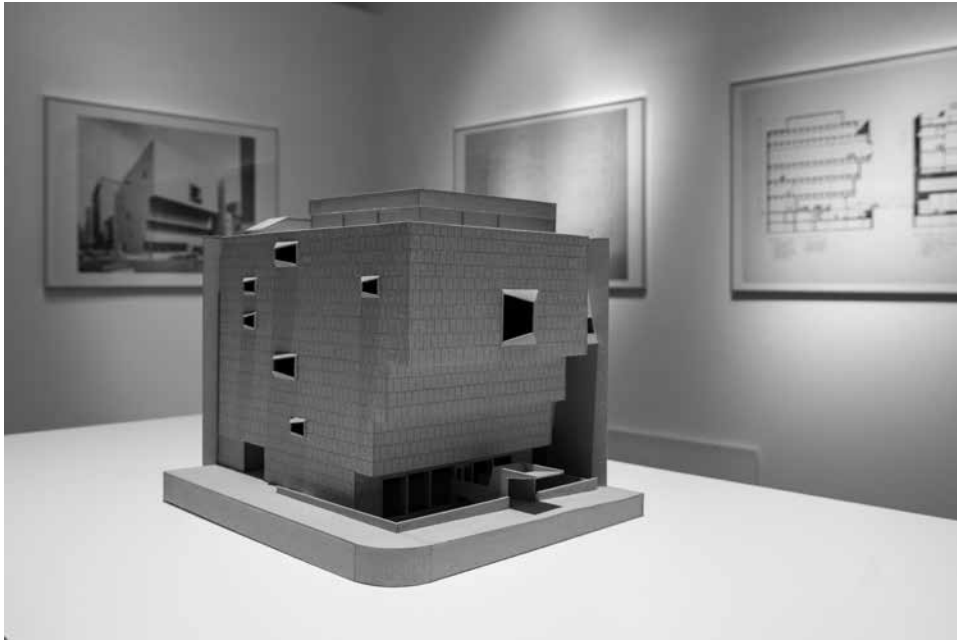
1934-ben, hazatérési kísérletének első évében az ekkor még mindössze egy megépült épülettel (Wiesbaden, Harnischmacher-ház) „rendelkező” tervező „Wo stehen wir heute? / Where do we stand?” címmel afféle ars poeticát fogalmaz meg, melyben az általa is képviselt új építészet alapelveiként az elfogulatlanságot, az őszinteséget és az ellentétek összekapcsolásának képességét jelöli meg. Azaz nem technikai és stílusbeli összefüggésekben látja a lényegét. Ezek a szemléleti sarokpontok egyrészt felfoghatók az új építészeti törekvéseket elméleti keretbe foglaló Modern Mozgalom jelszavainak, másrészt magyarázzák Breuernek az úgynevezett vernakuláris (leegyszerűsítve regionális, „népi”) építészeti jelenségek iránti csodálatát is. Ez volt a kulcsa a „nemzetközi stílus” és a lokális/tradicionális értékek összeegyeztethetőségének, ami talán leginkább korai amerikai vidéki házait jellemzi.

Szót kell itt ejtenünk arról az „eredendő bűnről” is, a korai funkcionalizmusról, amely elvezetett ahhoz a nemzetközi stílushoz, ami tudvalevőleg semmiféle „stílust” nem engedett meg (vö. Esterházy: *Semmi művészet*), lényege volt a modern és az úgynevezett műépítészet (Beaux-Arts) szembeállítása. Ma, egy posztmodern korban ezt hajlamosak vagyunk minimalizmusnak nevezni, hallgatólagosan tudomásul véve egy olyan desztillációs folyamatot, amelyből egyrészt kiveszni látszik a funkcionalizmus eredeti szelleme, másrészt visszalopakodik belé az idézet és a „felöltöztetés” (G. Semper, *Bekleidungstheorie*) technikája.

Breuernek építészeti pályáján sikerült minden efféle csapdát elkerülnie. A „semmi művészet”-ben rejlőt éppúgy, mint önnön akademizálódásának veszélyét. Ebben egy olyan építészeti tulajdonság volt leginkább segítségére, melyet ő – talán fel sem ismervé azt – nem sorolt be 1934-ben megfogalmazott alapelvei közé. Ez az a *bátorság*, ami végigkísérte pályáját a bútortervezéstől (az Afrika-széktől a konzolos konstrukciókon át az alumíniumig és az Isokon-plywoodig) a magánházakon és középületeken át az ötvenes évektől sorjázó nagyszabású téralkotói megbízásokig, múzeum- és egyházi épületekig. Ezekről az épületekről közvetlen, élményszerű benyomást szerezni egy kiállításon nincs módunk, mert míg a bútór „házhoz jön”, mi aligha tudunk házhoz menni (vö. ingó- és ingatlan javak mint művészettörténeti emlékek). Dokumentumokat látunk ahelyett a komplex és differenciált térélmény helyett, ami a térben létező ember számára különös módon bekötött szemmel is érzékelhető.

Breuer kései műveiben megtermékenyítő erővel van jelen az alkotó eredendő képzőművészi vénája. Az ekkori épületek: házak mint szobrok versus szobrok mint házak. A jelenség nem új, a kezdet kezdetétől (ha megragadható az egyáltalán) számos példa akad erre a művészettörténetben. A szellemi „tartalmak” otthonának szánt épületek tervezésénél meghatározóvá válik Breuer egyik legfontosabb tulajdonsága, az a – főntebb már említett – bátorság, mellyel átértelmezi a funkcionalizmust. A kolostorok, legyenek bármily attraktív *látványok*, az elvonulás helyei, tömegeket nem vonzanak. A múzeumok viszont a közszemlére tétel forgalmas helyszínei.

A templom- és kolostorépületek tér- és formaalakítását egy merőben új (vagy nagyon is régi) funkcionalizmus határozza meg. Ez nem, vagy nem csupán a liturgiai funkcióknak való pragmatikus megfelelésben nyilvánul meg, hanem abban a felismerésben, hogy a spirituális rendeltetés is funkció. Ez a tétel különösen tanulságos összevetésekre ad alkalmat az e szövegben már említett építész-pályák között. Az egykori pécsi, majd weimari jóbarát, budapesti iroda- és pályatárs, az itthon maradt Molnár Farkas kései – torzóban

maradt – templomépítészete az alig palástolható hanyatlás, a távozni kényszerült Breueré a kiteljesedés példája.

Ezek az épületek, akárcsak a középkoriak, az öröklétnek szólnak. Akkor is, ha keletkezési idejük esztétikuma, az alkotó személyhez és korhoz kötött invenciója szinte kézzelfoghatóan tapintható rajtuk. Ám történetünk végkicsengése mégis elégikus. Mert ahogy az építészeti modernizmus áttörésében, úgy annak végjátékában is a magánházaknak van kulcsszerepe. Az esztétikai trendváltással járó életformaváltás (a mindenkori tulajdonosoké) új igényeket generál, azok pedig átalakításokhoz, bontásokhoz vezetnek. Az amerikai keleti parton éppúgy, mint Pécsen. A helyi hiány- és veszteséglista lehangoló Hoffmann Höfler-villájától a Molnár- és Forbát-házak viszontagságos utóéletén át a meg sem valósult tervekig. Különös paradoxon: a móbilák bizonyultak anyagi értelemben marandóbbnak.

Emlék márványból vagy homokkőből. A Strassbourg-i Münsterből elragadtatott ifjú Goethe ír így a mű- emlék vélt szerzőjének, Erwin von Steinbachnak emléket állító versében. Nem véletlen, hogy Marosi Ernő ezt a sort választotta művészettörténeti szöveggyűjteménye címéül. Valószínűleg ettől a költeménytől számíthatjuk a műalkotás és az anyagi valójában megmaradt művészettörténeti emlék egymásnak való megfeleltetését.

Nekünk itt és most a vágyott emlék helyett a kötelező emlékezés jut. A feladat szép és – talán kimondhatjuk – valóban felemelő. Ennek jegyében jött létre ez a fényes és attraktív kiállítás. A hiány azonban velünk marad.

REJTŐZKÖDÉS ÉS HIÁNY

A pécsi holokausz- emlékművek vészkorszak-reprezentációi

Auschwitz után szobrot állítani?

A köztéri emlékművek sokrétű vizsgálati lehetőséget nyújtanak: egyszerre szuverén képzőművészeti alkotások, a városi terek olykor észrevétlenül az utcaképbe olvadó, máskor kitüntetett, rituális használatra igényt tartó részei, továbbá az őket létrehívó korszakok kulturális, társadalmi, politikai viszonyainak lenyomatai. Szándékolt funkciójuk általában a kollektív emlékezet ápolása és alakítása, a múlt reprezentációja és bizonyos csoportok identitásának megerősítése. E hagyományos emlékműszerepekkel szemben azonban kihívást jelentenek a történelmi traumák, különösen az emberek által okozott olyan katasztrófák, mint a háborús rémtettek, tömegmészárlások és genocídiumok. A nyugati kultúrában kiemelkedik ezek közül a holokausz. Kisantal Tamás e történelmi kataklizma kapcsán írja, hogy „ez az az esemény, ahol nem csupán a történelmi ábrázolás módszereit és kulturális konzekvenciáit érintően merülnek fel kérdések, hanem – talán még élesebben – a művészi megjelenítés létjogosultságával kapcsolatban is”.¹ Az emlékéllátás igénye és etikai kötelessége természetesen felmerül a túlélők, a leszármazottak és a szélesebb társadalom részéről, ugyanakkor a hagyományos emlékművek által sugallt történelmi és kulturális kontinuitás, valamint a közvetíthetőségbe vetett bizalom erősen problematikusá válik a történelemtől, kultúrától és elbeszélhetőségről alkotott képünket radikálisan felforgató tragédiával összefüggésben.

A fenti problémaeggyüttesre utalva veti fel Dan Stone a kérdést: „Emlékműveket hagyományos nagy emberek vagy nagy tettek megörökítésére emeltek, de miféle emlékmű lehetne alkalmas efféle katasztrófa megörökítésére?”² A kérdésre aztán számos különböző európai, amerikai, izraeli példával és ellenpéldával válaszol, melyek meglátása szerint hol kivételes érzékenységgel, máskor kevésbé sikeresen, esetleg etikailag megkérdőjelezhetően végzik el reprezentációs kísérleteiket. Jelen értekezés ehhez hasonló feladatra vállalkozik, noha jóval szerényebb léptékben, Pécs holokausz- emlékműveinek vizsgálatán keresztül.³ E kutatás elsődleges célja tehát a helyi emlékezetkultúra alakulásának feltérképezése, amely ugyanakkor a globális és regionális emlékezetről kialakult képünket is árnyalhatja.

A vizsgálat során három szempontot veszek figyelembe: mindenekelőtt az alkotások holokausztreprezentációra irányuló (1) művészi és emlékezeti koncepcióját, valamint ez-

A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-II-PTE-2048 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

A tanulmány fotóit Cseri László készítette.

¹ Kisantal Tamás: *Túlélő történetek*, Kijárat, Budapest, 2009, 45. A holokausztreprezentáció elméleti problémáinak és lehetőségeinek alapos áttekintéséhez lásd: uo., 9–129.

² Dan Stone: *Emlékek, emlékművek és múzeumok*, ford. Bart Dániel, in: *Holokausz: történelem és emlékezet* (Kovács Mónika szerk.), Hannah Arendt Egyesület – Jaffa, Bp., 2005, 324–325.

³ A pécsi alkotások áttekintéséhez alapvető segítséget nyújtott Romváry Ferenc *Pécs köztéri szobrai* című munkája. Kronosz, Pécs, 2014.

zel összefüggésben (2) keletkezésük időszakát, illetve (3) térbeli elhelyezkedésüket. A reprezentációs eljárások vizsgálatához Stone a következő – számunkra is megfontolandó – kettősség figyelembevételét javasolja:

A holokausztmemlékezet háború utáni alakulásának megértéséhez akkor járunk a legközelebb, ha megértjük a különbséget azok közt, akik igyekeznek az emlékezés hagyományos módjaival közelíteni a holokauszthoz – ők könnyen felismerhetők, reprezentatív szobrokat emeltek [...] hagyományos mintákat követő hivatalos rituálékat találtak ki (gyakran vallásos rituálékból merítve ihletet) – és azok közt, akik olyan megemlékezési módokat kerestek, amelyek kifejezik a bizonytalanságot, a holokauszt-megemlékezés sikerének lehetőségében való kételkedést. Ők „ellen-emlékműveket” terveztek, olyan emlékhelyeket és zavarba ejtő építészeti megoldásokat, melyek elvárják a látogató szellemi hozzájárulását.⁴

Noha Stone a holokausztdiskurzus alakulásának alapvető fejleményeire mutat rá, e két szemléletmód éles elválasztásának koncepciója némi árnyalásra szorul. Egyrészt mert úgy tűnik, mintha emlékművek és „ellen-emlékművek” szembenállását a régi-új oppozícióval feleltetné meg,⁵ így tévesen azt a látszatot keltve, mintha napjainkban nem készülne „reflektálatlan” alkotások, illetve a korai művek mind azok lennének, pusztán mert nem a holokausztábrázolás később kialakult konvenciói szerint készültek. Másrészt mert értekezésének meggyőzőereje részben annak köszönhető, hogy világszerte válogatja ki a holokauszt-emlékművek közül a reprezentatív példákat. A szűkebb fókuszú vizsgálat azonban arra is rávilágíthat, hogy a hagyományos és az önreflexív gesztusok, sőt a figyelemre méltó művészi koncepciók és az etikailag megkérdőjelezhető döntések gyakran keverednek. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a Stone által vázolt tendencia egyértelműen befolyásolja a pécsi emlékművek ábrázolásmódjait, ám nem minden esetben húz olyan éles határt a „klasszikus” és a „kísérletező” alkotások közé, ahogy a fenti idézet alapján gondolhatnánk.

A vizsgálat további két aspektusa szervesen kapcsolódik a reprezentációs eljárások értelmezéséhez. Az emlékműveket befogadó terek szemügyrevétele két szempontból is megkerülhetetlen: egyrészt mert olykor maguk is fontos alkotóelemei, kompozíciós részei az alkotásoknak, másrészt mert ahogy a szobrok képesek jelentéssel felruházni korábban semleges tereket, úgy a helyszín is meghatározza egyes művek befogadói kontextusát.⁶ Az emlékműavatás időszakának figyelembevételé pedig nemcsak azért fontos, mert ezáltal lesz átlátható az ábrázolásmódok alakulástörténete, hanem azért is, mert bár az alkotások elvileg a múltra vonatkoznak és a megőrzést szolgálják, elsősorban létrejöttük jelenéről árulkodnak. Ahogy Gyáni Gábor fogalmaz: „noha az emlékezet mindig a múltra utal, [...] másodlagos tapasztalatként valójában jelenbeli szellemi aktus, amely aktuális identitáspolitikai és ideológiai szükségleteket fejez ki”.⁷ Úgy vélem tehát, hogy az adott korszak emlékezetpolitikája és -kultúrája az emlékművek reprezentációs stratégiáját, elhelyezkedését, sőt létrejöttük alapfeltételeit is meghatározza.⁸ Jelen tanulmányban – terjedelmi okokból – nem áll módomban részletesen kitérni a város összes emlékművére, így a vizsgálat számára kevésbé releváns alkotásokat csak utalások szintjén érintem. A továbbiakban tehát a fentiek figyelembevételével, időrendben tekintem át a pécsi holokauszt-emlékművek ábrázolási és megemlékezési eljárásait.

⁴ Stone, i. m., 325.

⁵ Vö. uo., 332.

⁶ Vö. Kalmár János: *Szobor a térben*, Kijárat, Bp., 2012, 27–49.

⁷ Gyáni Gábor: A holokauszt magyar emlékezete, in: Uő.: *A történelem mint emlékmű*, Kalligram, Bp., 2016, 192–193.

⁸ Vö. Bánhegyi Ferenc: *Faragott történelem*, Unicus Műhely, Bp., 2021, 9.

Stone fontosnak tartja elválasztani a közösségi emlékezet két fajtáját, a tömeges személyes és a kollektív emlékezetet. Vagyis a holokauszt túlélőinek csoportos emlékezetét és a későbbi nemzedékek kulturális emlékezetét, amely nem a személyesen átélt traumák emlékeiből, hanem a múlt rendszerezésének, értelmezésének és megőrzésének utólagos igényéből táplálkozik.⁹ Az előbbi esetben nyilvánvalóan maguk a történelmi események átéltői és az áldozatok közvetlen hozzátartozói alakították ki a megemlékezés és feldolgozás módozatait, rögtön a háború utáni évektől kezdődően. Noha a vészkorszak előtt Pécsen élő mintegy négyezer zsidó lakosból mindössze néhány száz tért vissza (vagy költözött) a városba a háború után,¹⁰ e csekély létszámú közösség hamar újjászervezte a hitközséget, és már 1945-től tartott évente megemlékezéseket, majd rövidesen emlékművek felállítását is kezdeményezte.¹¹

Pécs legkorábbi holokauszt-emlékműve különös módon mára a város egyik leginkább zavarba ejtő alkotása is. Az Auschwitzból hazahozott „RIF” feliratú szappanoknak készült szimbolikus síremlék a helyi izraelita temetőben található, és 1946. július 4-én, a pécsi deportálások második évfordulóján avatták fel.¹² Noha a holokauszt szörnyűségeit személyesen megtapasztaló túlélők állították, expliciten az eseménysorozat egyik legendájára, illetve a kulturális emlékezetben meggyökeresedő tévhitre vonatkozik. Az áldozatok testéből készült szappanokról szóló – kevés valóságallappal rendelkező – híresztelések már a háború idején is elterjedtek, utóbb pedig gyakran tényként hivatkozott történetekké váltak.¹³ A „RIF” felirat kiemelése ugyancsak a legendához tartozó félreértésből következik, nevezetesen, hogy a betűszót sokáig a *Reines Juden-Fett (Tiszta Zsidó Zsír)* rövidítésének gondolták, holott jelentése *Reichsstelle für Industrielle Fettversorgung (Birodalmi Zsírelosztó Központ)* volt.¹⁴ Az emlékmű egyik ambivalenciája tehát, hogy bár a tömeges személyes emlékezet hozta létre, ezt téves információk alapján tette, így a kulturális emlékezetbe is tovább örökítve azokat.

A befogadóra gyakorolt hatása szintén ellentmondásos, hiszen noha mára tudjuk, hogy a RIF-szappanok nem emberi zsírból készültek, a síremlék mégis mellbevágó alkotás. Természetesen tekinthetünk rá úgy is, mint a korszakra jellemző zavar és információhiány reprezentatív példájára, esetleg a náci koncentrációs táborokban történt emberkísérletek áldozatainak emlékműveként, véleményem szerint azonban ennél összetettebb jelenségről van szó. A RIF-szappanoknak készült síremlék egyrészt a dehumanizált és ipari mértékben megsemmisített emberi testek hiányát emeli ki, ezzel együtt a valódi emlékéllátás lehetetlenségét. Másrészt az, hogy ez a mítosz is problémátlanul épülhetett be a holokausztmemóriába, sajátosan mutat rá az eseménysorozat borzalmainak felfoghatatlanságára. Az emlékmű legmegdöbbentőbb vonása éppen az, ahogy az elképzelhetetlen valószerűvé válásáról tudósít.¹⁵ Alighanem innen érthető meg, hogy a deportálások túlélői – a többségi társadalomhoz hasonlóan – miért fogadhatták el fenntartások nélkül az emberből főzött szappanok legendáját.

⁹ Stone, i. m., 326.

¹⁰ Vö. Dr. Krassó Sándor: Adatok a pécsi zsidóság pusztulásáról, in: *Emlékezz! Pécs 1944–1994* (szerk. Dr. Stark András és dr. Vargha Dezső), Pécsi Izraelita Hitközség – Jelenkor, Pécs, 1994, 79–90.

¹¹ Vö. Dr. Vargha Dezső: Pécsi Holocaust-megemlékezések, in: *Emlékezz!*, i. m., 201–222.

¹² Uo., 211.

¹³ Vö. Kisantal Tamás: *Az emlékezet és a felejtés helyei*, Kronosz, Pécs, 2020, 10.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Kisantal Tamás *Az emlékezet és a felejtés helyei* című kötetének *Előhangjában* ír szuggesztív esszét egy a RIF-szappanok elhantolásakor, a halleini menekülttáborban készült fotóról, mely szöveg a szappansírokkal kapcsolatos fenti gondolatmenetet is meghatározta. Uo., 9–13.

„RIF” szappansír a pécsi izraelita temetőben

Forbát Alfréd által tervezett „siratófal”

Fontos megjegyeznünk, hogy hasonló szappansíremlék számos helyen található szer-
te a világon, illetve Magyarországon sem a pécsi az egyetlen. Ezeket a sírokat jellemzően
a negyvenes, ötvenes években hozták létre.¹⁶ Az első holokauszt-emlékműként értelmez-
hető pécsi emlékhely tehát a korszakra jellemző, ugyanakkor az utókor számára ambiva-
lens alkotások közé tartozik.¹⁷ A hasonló mementókhöz viszonyítva talán csak feliratának
különös szűkszavúságát és tárgyilagosságát érdemes kiemelni. Szövege a következő:
„Auschwitzi mártírok holttesteiből készült »RIF« szappanok”. E sírfelirat érezhetően nem
próbál többet elmondani, mint amit lehetségesnek vél.

A deportálások második évfordulóján, a szappansír közelében egy később felállítandó
emlékmű alapkövetételére is sor került. A mű megtervezésére a hitközség a Pécsről elszár-
mazott Forbát Alfrédot kérte fel, felavatására pedig 1948. július 4-én került sor.¹⁸ A szobor
– a megrendelők szándéka szerint is – a jeruzsálemi siratófalat idéző alkotás.¹⁹ Horizontá-
lisan megnyújtott mészkőfal, melynek mintázata (a váltakozó, elcsúsztatott fugázatú,
egymást vertikálisan középen metsző keskeny és széles sorok) a hosszúságérzet növelését
és a zsidó vallás szent helyének asszociációját erősíti. Tekintélyes, a figyelmet magára
irányító monumentum, mely méreteit tekintve a legnagyobb a városban, és ugyancsak jól
illeszkedik a korszak emlékmű-tendenciáiba.

A korai holokauszt-emlékművek jellemzően a zsidó hagyományokból merítettek inspi-
rációt, így válhatott gyakori eljárásukká a jeruzsálemi szentély lerombolása – mint a zsidó
nemzeti traumák archetípusa – és a náci népiirtás közötti párhuzamalkotás.²⁰ E megemléke-
zés-formát leginkább úgy értelmezhetjük, mint ami a liturgikus tradícióban élő örök érvé-
nyű gyászformát hívta segítségül a közelmúlt borzalmainak feldolgozásához. A siratófal
mint emlékmű koncepciójának jelentőségét az *Új Élet* című lapban 1946-ban megjelent ja-
vaslat is jól példázza: „Az emlék bármily művészi lenne is – személytelen maradna, kö-
zömbös. [...] Arra gondolok, hogy siratófalat kellene létesítenünk a nagy temetőben.
Igen, sirató falat. Vagy tán a siratófal nem örökké a zsidóság gyászát fogja jelképezni? [...] A fal maga pedig monumentalitásában pótolná az emlékművet.”²¹ A javaslat tehát nem is
annyira emlékműről, mint inkább annak helyettesítéséről szól. Ennek egyik oka lehet,
hogy a korszakban (a bálványkultusz gyanújának elkerülése érdekében) több zsidó vallási
előjáró ellenezte az emlékműállítás.²² E dilemma azonban az ábrázolhatósággal kapcsola-
tos későbbi elméleti problémákat is megelőlegezi. A fő kérdés ekkor is az, hogy milyen
művészi, emlékezeti koncepció lehet alkalmas az eseménysorozat feldolgozására. A korai
kérdésfelvetés a tradícióban lelt válaszra, így a közösség a zsidóság addig számon tartott
legnagyobb katasztrófájára vonatkozó megemlékezési mintákat követte.

Az emlékmű feliratainak megtervezése ugyancsak sokat elárul az elbeszélési lehetősé-
gek kereséséről és a korszak bizonyos jellemző eljárásairól. A háború utáni alkotásokon jel-
lemzően vegyesen szerepel héber és magyar felirat, általában nagyobb teret adva az utóbbi-
nak. A szövegek nem hoznak létre új terminológiát, hanem a vallási hagyományból meríte-

¹⁶ Uo., 10.

¹⁷ Ezt még inkább fokozza, hogy a szappanok legendája mára a holokauszttagadók érvelésének
egyik alapelemévé vált. Kisantal Tamás: Ami történt, megtörtént, in: Uő.: *Az élet tanítómesterei*,
Kronosz, Pécs, 2018, 71–72.

¹⁸ A tervezéssel kapcsolatos részletekért lásd: Vörös István Károly: Mártíremlékmű a pécsi Szív
utcai zsidó temetőben, *Pécsi Szemle*, 2012/2, 58–67.

¹⁹ Uo., 61.

²⁰ Bányaí Viktória – Komoróczy Szonja Ráhel: A vészorszak zsidó áldozataira való emlékezés: a
korai emlékművek héber terminológiája, 1945–1949, in: *Ünnep és felejtés* (szerk. Filep Tamás
Gusztáv), Pesti Kalligram, Bp., 2018, 127–130.

²¹ Aczél József: Siratófal (Javaslat), *Új Élet*, 1946. május 23., 3.

²² Bányaí – Komoróczy, i. m., 119.

nek.²³ Mindez igaz a pécsi siratófalra is: elő- és hátlapján egy-egy hosszabb magyar szöveg és egy-egy rövid héber nyelvű bibliai idézet olvasható. Ezekkel kapcsolatban elsősorban Forbát változtatási javaslatait és szemléletmódját érdemes kiemelni. A tervező (a hitközség koncepciójához képest) mindkét magyar nyelvű felirat lerövidítését indítványozta, elsősorban esztétikai és emlékezeti okokra hivatkozva.²⁴ Noha a hátlap hosszú feliratát a tervező javaslata ellenére sem változtatták meg, az emlékmű főszövegét jócskán megkurtították. A tervezett „Pécs város maradék zsidósága siratja az 1940–1945. években munkatáborba és 1944. július havának 4. napján Auschwitzba hurcolt mártírhaltalt négyezer testvérét” felirat helyett a falon olvasható szöveg a következő: „Pécs város zsidósága siratja négyezer elhurcolt testvérét 1940–1945”. Ennél is fontosabb azonban a hátlapon olvasható héber nyelvű idézettel kapcsolatos dilemma. A hitközség javaslata szerint a felirat (magyar fordításban) „Dicsőséges az ő nyugodalmuk” lett volna.²⁵ Forbát a következőképp érvelt a terv ellen:

Az ő nyugalmuk nem 'kawod', 'dicsőséges'... Az, ami az egészet olyan borzasztóvá teszi, az éppen az, hogy az ő haláluknak nem volt és nincsen magasabb értelme. A 'mártírium' fogalmához tartozik a küzdelem valamiért vagy valami ellen. A mártírok hamvaiból egy távol jövőben új vetés sarjad. De ha egy tigris szétszaggat egy egész falut, az nem 'mártírium', s nem 'dicsőséges', hanem egy értelem nélküli történés, mely nem utal sehova...²⁶

Mivel a korabeli megemlékezések jellemzően mártírhálálként tekintettek az áldozatok elpusztítására, így értelemmel felruházza a történeteket,²⁷ a fenti levélrészletből kirajzolódó látásmód sok szempontból megelőzi saját korát.²⁸ A hátlap héber szövegét Forbát intenciói alapján megváltoztatták. Jelentése: „Aki szerették egymást az életben, azok a halálban sem válnak el egymástól”. Végül érdemes megjegyezni, hogy az emlékmű eredeti, vázlatos tervében szerepelt egy (a korban szintén jellemző) esetleges szarkofág vagy kriptadomborulat, amiket a tervező elhagyott.²⁹ Mindebből látszik, hogy Forbát célja letisztult, egyszerű és egyértelmű emlékmű létrehozása volt, mely a zsidó hagyomány megidézésével az időszakra jellemző emlékezeti mintákat követi, ugyanakkor azokkal némileg ütközve, még vigasztalóan sem próbálja értelemmel felruházni a náci rémtetteket.

A fentiek mellett 1948-ig két emléktáblát helyeztek el a városban, mindkettőt a pécsi zsinagóga északi falán.³⁰ A háború utáni években felavatott emlékművek elhelyezkedését illetően tehát szembetűnő, hogy kizárólag a helyi zsidó közösséghez köthető helyszíneken fordulnak elő. E tipikusnak mondható jelenség legfőbb oka kétségtávol az, hogy a visszatérő zsidó közösségek állították őket a felekezet számára fontos helyeken. Ugyanakkor azt is világossá teszi, hogy a korszakban aligha merült fel az emlékműállítás igénye a többségi társadalom részéről.³¹ Ebből kifolyólag az átadott alkotások is rejtve maradtak a szélesebb nyilvánosság elől.

²³ Uo., 122–123.

²⁴ Vörös, i. m., 61–65.

²⁵ Uo., 65.

²⁶ Uo.

²⁷ Bányai – Komoróczy, i. m., 139.

²⁸ Ahogy arra Kisantal Tamás rávilágít, a zsidóság mártíriumának gondolatát a korban kevesen utasították el. A teológiai értelemdadás és az elbeszélhetőség problémáját feszegető gondolatok kivételnek számítottak. A korszakban Komlós Aladár képviselt ehhez hasonló látásmódot. Kisantal, *Az emlékezet...*, i. m., 161–166.

²⁹ Vörös, i. m., 61.

³⁰ Romváry, i. m., 416.

³¹ Az emögött megbúvó esetleges politikai akarattal kapcsolatban beszédes lehet a Majláth-tér (ma Kossuth tér) 1947-es átnevezése körüli dilemma. Vö. *Új Dunántúl*, 1947. július 4., 5. Valamint,

Emléktábla a zsinagóga északi falán

Fontos látnunk azonban, hogy a rákövetkező évtizedekhez képest az 1945–1948-as időszakban mind országosan, mind lokálisan élénk és a társadalom széles rétegét érintő volt a holokauszt emlékezete. Ám a kommunista hatalomátvétellel együtt a vészorszakhoz való viszony is hamar megváltozott.³² Ez az oka annak, hogy az 1948 után a következő pécsi holokauszt-emlékmű átadásáig negyven évnek kellett elteltie.

A „hallgatás évtizedei” és az első nyomok a városi térben – a nyolcvanas, kilencvenes évek újjáformálódó emlékezete

A holokauszt emlékezete a szocializmus évtizedeiben ellentmondásos témakör. Sokáig meghatározónak tűnt a nézet, mely szerint a „nagy hallgatás évtizedeiről” kell beszélnünk,³³ ám a közelmúltban számos kutatás árnyalta ezt a képet. Gyáni amellet érvel, hogy noha a hivatalos emlékezet sokáig jelentős szelekcióval viszonyult a vészorszak

hogy sok magyar városhoz hasonlóan, Pécsen is volt példa tömeges zsidóellenes megmozdulásra a korszakban. Vagyis aligha kedvezett a közhangulat a városi emlékművek felállításának. Vö. Csősz László: *Antiszemita zavargások, pogromok és vérvádak 1945–1948* http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=140:antiszemita-zavargasok-pogromok-es-vervadak-1945-1948&catid=16:esetek (hozzáférés: 2023. 10. 27.)

³² Vö. Dr. Vargha, i. m.

³³ Vö. Komoróczy Géza: *Ellúzódó társadalmi traumák hatásának felismerése és gyógyítása*, Animula, Bp., 1997, 11–22. vagy Pető Andrea: *Utójáték, Egyházforum*, 2014/2–3, 71–75.

eseményeihez, a kommunikatív emlékezet hatvanas, hetvenes években tapasztalható fel-
 lendülésével párhuzamosan a kollektívában is egyre inkább helyet nyert a téma.³⁴ Zom-
 bory Máté írásai továbbá a hivatalos emlékezettel kapcsolatos vélekedések felejtéskon-
 cepcióját is sok tekintetben árnyalják.³⁵ Mindezek ellenére szembeűnő, hogy míg a
 könyvkiadásban,³⁶ egyes kiállításokon,³⁷ sőt a filmgyártásban (például Fábri Zoltán: *Utó-
 szezon* [1966]) egyre inkább megjelenhetett a téma, az emlékműállítással kapcsolatban ez
 egészen a nyolcvanas évekig nem mondható el. Mindez ugyancsak rámutat a köztéri al-
 kotások egyedi emlékezetpolitikai státuszára, hiszen míg a memoárok, regények vagy
 filmek elsősorban a téma iránt érdeklődő közönséget érték el, addig az esetleges emlék-
 művek a közösségi tér részeként, a város összes lakójára vonatkozó alkotásként valóban a
 formális emlékezet részévé teheték volna az eseményeket. Ezért utal arra Gyáni is, hogy
 a hivatalos holokausztemlékezet jelenlétének és hiányának legjellegzetesebb megnyilván-
 ulási formája az emlékműállítás, ami alapján Magyarországon a holokauszt csak a nyolc-
 vanas években vált a hivatalos emlékezetpolitika részévé.³⁸

A fentiek alapján a hazai emlékezetpolitika változásának lokális jeleként is tekinthe-
 tünk a következő pécsi holokauszt-emlékműre, melyet az 1988-as megemlékezés kereté-
 ben adtak át.³⁹ A Dévényi Sándor által tervezett emléktábla az egykori pécsi gettó épüle-

³⁴ Gyáni, i. m., 186–199.

³⁵ Lásd például: Kékesi Zoltán – Zombory Máté: Antifasiszta emlékezet újragondolva, *Korall*, 2021/3, 138–168.

³⁶ Vö. Gyáni, i. m., 195–196.

³⁷ Vö. Kékesi – Zombory, i. m., 138–168.

³⁸ Gyáni, i. m., 186–187.

³⁹ Vö. dr. Vargha, i. m., 217–222.

Emléktábla a Mártírok útja 42. szám alatt

tén, a Mártírok útja 42. szám alatt kapott helyet. Azon túl, hogy negyven év után ez az első emlékmű a városban, egyben az első olyan alkotás is, amely nem a helyi zsidósághoz köthető helyszínen, hanem a többségi társadalom által is látható – az eseménysorozatban fontos szerepet betöltő – helyen található. Másrészt a legkorábbi olyan mű, amely nem kifejezetten a felekezeten belüli, hanem a városi, kollektív emlékezet jegyében készült.⁴⁰

Az emlékmű félköríves, törött sírköveket mintázó alakja és szövege (mely elsősorban a helyszín jelentőségére utal) konvencionálisnak mondható, ám bizonyos gesztusai előremutató koncepciót sejtetnek. A márványtáblán átlósan egymást keresztező vonalak, a betűtípusok változása és olykor az írásjelek egymásba csúsztatása, a szöveg töredezett elrendezése erősen kaotikus hatást kelt, így az átlagos emléktáblákhoz képest tudatosan nehezen olvashatóvá teszi az alkotást. A mű ezzel világosan jelzi, hogy az eseményhez, amelyről megemlékezik, a rendkívüli gyász és zavar élménye társul, vagyis megvalósításával az elbeszélhetőség és a megemlékezés hagyományos módjainak problémájára is reflektál. Az emlékmű tehát – bár átmeneti alkotás – jól értelmezhető az elbeszélhetőséggel kapcsolatban szkeptikus holokausztemlékezet kontextusában.

Az 1990-es években két további, szempontunkból kevésbé jelentős, illetve kevésbé pozitív sorsú emléktáblát helyeztek el a városban. Az egyiket a zsinagóga déli falán 1990-ben, a másikat az egykori Lakits-laktanya falán, a Szigeti út 35-ös szám alatt 1996-ban. E tábla arra emlékeztetett, hogy az épületben hatezer dél-dunántúli zsidó töltötte utolsó napjait a deportálások előtt. A laktanyát azonban az ezredforduló után lebontották, így az épülettel együtt a helyszínhez köthető szörnyűségek emlékezte is eltűnt a területről. Az

⁴⁰ Vö. D. I.: Emléktábla-avatás az egykori pécsi gettó épületénél, *Dunántúli Napló*, 1988. július 4., 1.

Emléktábla a zsinagóga déli falán

Elhurcolt gyermekek emlékműve

hatást kelt. Ennek oka, hogy bár az alak megjelenítése realisztikus, csak a test felső része látható, ugyanakkor nem egyszerű büsztről, sokkal inkább torzóról van szó. Az alkotás így amellett, hogy figuratív módon emlékeztet a városból elhurcolt gyermekáldozatokra, a valódi testek hiányát emeli ki. Ezzel együtt az ábrázolhatóság problémáját hangsúlyozza, hogy a csonka szobortest nagyobb része nem egyszerűen hiányzik, hanem a vészorszakot felidéző, költői sorokká oldódik: „Így terelték minket / a marhavagonokba / eszedbe jutnak még / a macskakövek / a harmónia / és a puskatus / felhők úszkálnak / hámlik az ég” (Arnold I.). Ahogy az idézett szöveg is a konkrét tárgyak fölől halad a metaforikus kép felé, úgy foszlik gondolati absztrakcióvá a materiális szoboralak is, ezzel megkérdőjelezve, mi az, ami ábrázolható, felidézhető, illetve megőrizhető az áldozatokból.

Még izgalmasabb kettősséget eredményez a szobor elhelyezésének és kompozíciójának összjátéka. Az emlékmű – ez esetben történelmi okokból – újfent a helyi zsidó hitközséghez kötődő helyszínre került, ám a belvárosi mellékutcától mindössze egy kerítés választja el az előkertet, így az alkotás – bizonyos távolságból – a járókelők számára is könnyen észrevehető. Ezt az észlelhetőséget azonban ellensúlyozza és elbizonytalanítja az ábrázolt fiú testtartása. A diák feje bár az utca irányába billen, kezét a homlokához emelve, arcának éppen az utca felőli oldalát takarja el. E gesztus természetesen sokféleképp értelmezhető, ám legfontosabb velejárója, hogy ezáltal a megmutatás és az elrejtés

emléktáblát azóta a pécsi zsinagógában őrzik.⁴¹

A múlt évszázadban felállított utolsó pécsi holokauszt-emlékmű újabb fontos mérföldkő a lokális holokausztmemorizáció és -ábrázolás kontextusában. Gellér B. István és Rigó István *Elhurcolt gyermekek emlékműve* című alkotását 1999-ben avatták fel a Pécsi Zsidó Hitközség székházának előkertjében, a Fürdő utca 1. szám alatt. A helyszínválasztást az indokolja, hogy a vészorszakot megelőzően izraelita elemi iskola működött az épületben, melynek tanulóit szinte az utolsó szálig elpusztították.⁴² A mű tehát az események egyik különösen megrendítő aspektusának állít emléket, ám vizsgálatunk szempontjából elsősorban nem emiatt jelentős. Az alkotás művészi koncepciójával, elhelyezkedésével és kompozíciós sajátosságaival egyaránt példája lehet ábrázolhatóság-ábrázolhatatlanság, rejtőzködés-megmutatás, jelenlét-hiány kettőseinek és átmeneteinek a holokausztrepresentációban.

A kamaszfiút ábrázoló szobor már első pillantásra nyugtalanító

⁴¹ Romváry, i. m., 489.

⁴² Vö. Krassó, i. m., 83–85.

sajátos kettősségében marad. Vagyis ahhoz, hogy az emlékművet kívülről megpillantók a fiú arcába nézhessenek, vagy elolvashassák a sztélé feliratát, kénytelenek közelebb menni az alkotáshoz, a kerítésen túlra. A szobor így – kiaknázva az őt körülvevő tér sajátosságait – a járókelőnek szegezi a kérdést, tudomást akar-e venni róla, meg kíván-e emlékezni a náci rémtettek áldozatairól. Másként fogalmazva: értelmezésem szerint a mű a kompozíció segítségével a terek elválasztottságát az emlékezet pluralitásának színreviteléhez és annak esetleges felszámolásához használja fel.

Fenti koncepcióinak fényében az *Elhurcolt gyermekek emlékművét* nem túlzás fordulópontnak tekinteni a pécsi holokauszt-emlékművek között. Egyszerre mutat rá arra a szakadásra, amely a felekezeten belüli és kívüli emlékezet között húzódik, érzékeny művészi gesztusokkal hívja közös gyász munkára a többségi társadalom képviselőit, mindeközben reflektál az emlékezet és az elbeszélhetőség alapvető problémáira. Árnyaltan jelzi előre az ezredforduló utáni holokausztemlékezet legfontosabb irányait.

A hiányok színrevitele – emlékművek az ezredforduló után

Az ezredfordulót követően a politikai, tudományos és művészeti diskurzussal párhuzamosan a köztudatban is egyre jelentősebb kérdéskörre vált a holokauszt. Az emlékműállítás terén ez idő tájt tetőzik a folyamat, melyről Kisantal Tamás már a kilencvenes évekre utalva megjegyzi: „olyan tendencia is megfigyelhető [...] amelyet a holokauszt *popularizálódásának* nevezhetnénk”.⁴³ Ezzel kapcsolatban elsősorban olyan filmes produkciók sikerét emeli ki, mint a *Schindler listája* (1993) vagy *Az élet szép* (1997). De magyar kontextusban nyilvánvalóan meghatározó Kertész Imre 2002-es Nobel-díja is. A kétezres évekre tehát nem pusztán legitim, de a szó sajátos értelmében népszerű és immár kifejezetten árnyalt tárgykörre vált a vész-korszak emlékezte.

A 2004-től 2014-ig tartó évtizedben közel ugyanannyi (sőt, bizonyos értelemben több) emlékművet adtak át Pécsen, mint az ezt megelőző majd hatvan évben, ráadásul ezek az alkotások (egy speciális kivétellel) immár mind a nyilvános, városi térben kaptak helyet. Elmondható továbbá, hogy e művek gyakran a vész-korszak korábban kevésbé tárgyalt aspektusaira emlékeztetnek, illetve fontossá válnak az egyedi reprezentációs és emlékezeti koncepciók.

2004-ben, az események 60. évfordulója alkalmából két új emlékmű kapott helyet a városban. A főpályaudvaron található – számunkra kevésbé érdekes – emléktáblát egy országos kezdeményezés keretében adták át. Tizenhét vidéki városban helyeztek el hasonló táblát olyan vasútállomásokon, ahonnan 1944-ben a helyi és környékbeli zsidóságot deportálták.⁴⁴ A másik 2004-ben átadott alkotás azonban különleges helyi vállalkozás eredménye: az autodidakta szobrász, Horváth Zoltán Jenő által kezdeményezett és készített, civil adományokból megvalósult⁴⁵ *Roma holokauszt emlékmű* tematikájával kiemelkedő mind a lokális, mind a szélesebb körű holokausztemlékezet szempontjából. Amellett, hogy ez az első és mindeddig egyetlen pécsi mű, amely a porajmosnak állít emléket, országos viszonylatban is korai alkotásnak számít. Ezt megelőzően mindössze nyolc településen adtak át kifejezetten a roma holokauszttal foglalkozó művet, melyek fele ráadásul a pécsivel körülbelül egy időben készült.⁴⁶ Ebből is látható, hogy a cigányság üldöztetése meglepően sokáig elhanyagolt és alulreprezentált aspektusa volt a magyarországi holokausztemlékezetnek.

⁴³ Kisantal, *Az emlékiratoktól...*, i. m., 45. (Kiemelés az eredetiben – Cs. S.)

⁴⁴ Cz. G.: Emléktáblák a vasútnál, *Népszabadság*, 2004. június 12., 7.

⁴⁵ U. T.: Kezek a szögesdróton, *Népszabadság*, 2004. október 29., 11.

⁴⁶ Vö. Bogdán Péter – Fejős László – Molnár István Gábor – Setét Jenő: *Roma reprezentáció Magyarországi közterein*, Tom Lantos Intézet – Idetartozunk Egyesület, Bp., 2021

Roma holokauszt emlékmű

A krematórium téglakéményét idéző alkotás négy oldalán domborművek láthatók: különböző korú, lesóványodott emberek, vasúti sínek, szögesdrótok, zuhanyrózsa, valamint az előlapon egy törött kerék, amely figyelemre méltóan köti össze a deportálások emlékét a cigányság nemzeti jelképével és utal a népcsoport történelmében okozott törésre. E szimbólum azért is jelentékeny, mert a szobor kizárólag ezzel jelzi, hogy specifikusan a roma áldozatoknak állít emléket. A tömb tetején a felszálló füstbe vegyülő, az ég felé nyúló kezek láthatók. A domborművek tehát a holokauszttal kapcsolatos kulturális toposzokat és szimbólumokat ábrázolnak. A városban található emlékhelyek közül alighanem ez a mű mutatja be a legnyíltabban az eseménysorozat nyers brutalitását, kaotikus, apokaliptikus képsorokként, ugyanakkor elkerüli a realiztikus ábrázolásmódot, vagyis szándékoltan a borzalmak absztrakt, sűrített bemutatására törekszik. Úgy vélem, az alkotás elsősorban zsigeri hatást kíván elérni, jóval impulzívabb, mint a város többi emlékműve. Ezt megerősíti, hogy felirata is mindössze a

kerek évfordulóra hívja fel a befogadó figyelmét: „1944–2004”. A szobor a Lánc utcai rendelőintézet közelében található, vagyis a város olyan pontján, ahol a legkülönbözőbb társadalmi csoportokat érheti el. A helyszín jellegéből adódóan a robusztus, három méter magas szobor ráadásul a tekintetet magára irányító alkotás, mely szándéka szerint óhatatlanul szembesíti az arra járókat a holokauszt szörnyűségeivel.

Az ezt követő pécsi emlékművek alighanem a legnagyobb nemzetközi kezdeményezés keretében kaptak helyet a városban, (először) 2008-ban. A botlatókövek ötlete Gunter Demnig német képzőművészről származik, aki a kilencvenes évek közepétől helyezi el Európa-szerte a 10x10 cm átmérőjű emlékköveket az áldozatok utolsó otthonai előtt.⁴⁷ Magyarországon 2007-ben avatták az első köveket,⁴⁸ Pécsen pedig egy évvel később összesen hét botlatókő kapott helyet,⁴⁹ majd 2014-ben⁵⁰ és 2022-ben⁵¹ további három-három, vagyis jelenleg tizenhárom kő található a városban. Céljuk, hogy a lakóhelyek és így a

⁴⁷ „A náciokról szó sem esett”. Interjú Gunter Demniggel <https://magyarnarancs.hu/kepzuveszet/a-nacikrol-szo-sem-esett-112848> (hozzáférés: 2023. 10. 18.)

⁴⁸ A kövek emlékeznek a mártírokra, *Népszava*, 2007. április 25., 6.

⁴⁹ Romváry, i. m., 363.

⁵⁰ *Három új botlatókő* <https://pecsizidosag.wordpress.com/2014/09/24/harom-uj-botlatoko/> (hozzáférés: 2023. 10. 18.)

⁵¹ Pernecker Dávid: *Auschwitzban megölt pécsiekre emlékeztet három új belvárosi botlatókő* <https://www.pecsma.hu/pecs-aktual/auschwitzban-megolt-pecsiekre-emlekeztet-harom-uj-belvarosi-botlatoko/> (hozzáférés: 2023. 10. 18.)

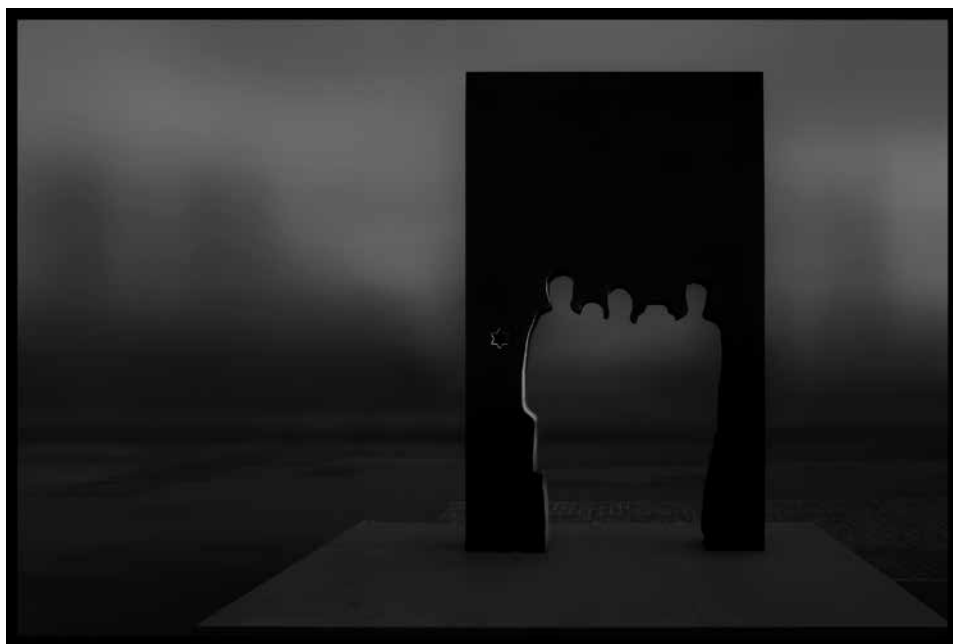

Botlatókövek

hétköznapi részévé tegyék az áldozatok nyomát. E projekt – noha visszafogott látvánnyal, de annál hatékonyabban – integrálja a városi terekbe a holokausztemlékezetet. Kiemelendő továbbá, hogy a botlatókövekből az elmúlt harminc évben határokon átnyúló, hatalmas, decentralizált emlékműhálózat épült ki, amelynek így Pécs is részét képezi. A köztéri alkotások közül így minden bizonnyal ez a kezdeményezés köti össze a legégyértelműbben a helyi holokausztemlékezetet a nemzetközi emlékezetkultúrával.

A város talán legismertebb (és bizonyos értelemben legújabb) holokauszt-emlékműve újfent a főpályaudvarnál kapott helyet. Pécs szobrai közül valószínűleg Illa Gábor 2010-ben felavatott alkotása testesíti meg legeggyértelműbben azt a reprezentációs és emlékezteti lehetőségekkel szembeni bizonytalanságot, amelyet Stone az „ellen-emlékművek” sajátjaként ír le. Kialakítása viszonylag egyszerű, ám annál összetettebb jelentésárnyalatokat hordoz: a sötétszürke monolitban a deportáltak sziluettjét kirajzoló lyuk tátong, amivel a szobor kifejezetten az emberi alakok hiányának megmutatására törekszik. Meglátásom szerint ezzel éppen az ábrázolhatatlanság ábrázolására tesz kísérletet, így egyszerre áthidalva és illusztrálva a reprezentáció problémáját. Továbbá nyomatékosan közvetíti azt a tapasztalatot, hogy az áldozatok már csak a hiányukkal lehetnek jelen. A szobor legfontosabb előképe alighanem a berlini Grünwald vasútállomásnál található, 1991-es emlékfal (Karol Broniatowski alkotása). A mű ennek letisztázott, befogadhatóbbá alakított változataként is értékelhető.

Az alkotás kétségkívül izgalmas koncepciót képvisel, ugyanakkor feliratait szemügyre véve zavarba ejtő visszásságokat is felfedezhetünk. Mára kissé közhelyesnek tűnő főszövege („Megölte őket a gyűlölet, megőrzi őket az emlékezet”) sok tekintetben ellentmond a szobor koncepciójának, hiszen mintha azt sugallná, hogy az emlékezet betöltheti azt az űrt, amelyet éppen a fölötté látható szobor mutat meg. A talapzat bal oldalán olvasható feliratok azonban még inkább visszás hatást keltenek. Itt a szobor felállítását támo-

Illa Gábor alkotása a vasútállomáson

Az izraelita elemi iskola emléktáblája

gató cégek, intézetek és néhány magánszemély hosszú felsorolása olvasható. E jelenséget természetesen jóhiszeműen is értékelhetnénk, ugyanakkor nem mehetünk el amellett, hogy a talapzat ezáltal blaszfémmé marketingfelületté is válik. Pécs egyik legizgalmasabb holokauszt-emlékműve tehát újfent ambivalens hatást kelt.

Az utolsó alkotás, amelyre röviden utalnom kell, szigorú értelemben nem holokauszt-emlékmű, ugyanakkor a téma szempontjából megkerülhetetlen. A Pécsi Zsidó Hitközség székházának falán, a deportálások 70. évfordulóján elhelyezett, újfent Gellér B. István által készített emléktábla az épület egykori funkciójáról tudósít.⁵² Így – az *Elhurcolt gyermekek emlékműve* közelében – a gyermekáldozatok mellett az izraelita intézmények és kultúra felszámolásáról is megemlékezik.

Jelen tanulmány írásakor ez az emléktábla, illetve a 2022-ben elhelyezett három botlató Pécs legújabb – tág értelemben vett – holokauszt-emlékművei, ám a deportálások 2024-ben esedékes nyolcvanadik évfordulója ezen természetesen változtathat. Összességként elmondható, hogy a pécsi emlékművek reprezentációs stratégiái többnyire szemléletesen modellezik az ország holokausztemlékezetének alakulástörténetét. A negyvenes évek zsidó hagyományból merítő alkotásai párhuzamot mutatnak a globális folyamatokkal, majd a szocializmus évtizedeiben a hivatalos emlékezetpolitika hosszú időre korlátozza az emlékműállítást. Az alkotások ábrázolásmódján és szellemiségén csak a rendszerváltás és az ezredforduló után kezdtek megjelenni a nemzetközi emlékezetkultúra fejleményei. A vizsgálat azonban talán arra is rámutat, hogy egyedi művészi koncepciók és társadalmi törekvések sok szempontból figyelemre méltó alkotások, projektek és koncepciók megvalósulását is eredményezték. A holokausztemlékezetről és köztéri reprezentációjáról alkotott képünket a világszerte ismert és számon tartott emlékművek mellett olyan marginális, lokális példák áttekintése is árnyalhatja, mint amilyenek Pécs emlékművei.

⁵² Vö. *A pécsi izraelita elemi iskola (1887-1944)* <https://pecsizsidóság.wordpress.com/2014/07/08/a-pecsi-izraelita-elemi-iskola-1872-1944/> (hozzáférés: 2023. 10. 18.)

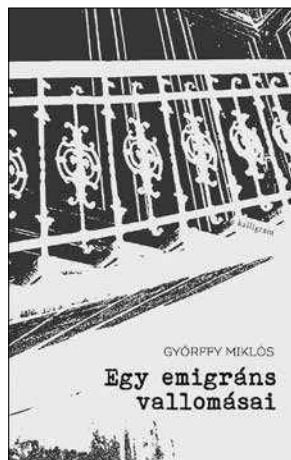
AZ IDEGEN

Györffy Miklós: *Egy emigráns vallomásai*

Néha az evidensnek tűnő dolgok a legbonyolultabbak. Bár Györffy Miklós kötetét címe alapján már csomagolnák is az IKEA-s raktárosok a MEMOAR pakettbe, az *Egy emigráns vallomásai* – főhőiséhez hasonlóan – minden dobozból kilóg. Emlékirat, persze, de a nyilvánvaló életrajzi egyezések ellenére sem autofikció; családrege, de nem lineáris hanyatlás- vagy felemelkedéstörténet; polgárregény, de messze nem a polgárság apológiája. Mindez pedig mintha csak a nyugdíjasként életére visszatekintő Cziffra János (barátainak csak Jonatán) alakját tükrözné: polgári család gyermekeként reakciós osztályidegen, családjában viszont link filmesként nem elég polgár, s hiába lesz belőle Németországban eminens diák, majd szorgalmas tudós, választott családja és hazája szemében megmarad ismerős idegennek a vasfüggönyön túlról. De ugyanezt lezongorázhatnánk a döntései szintjén is: mikor '56-ban emigrálnia kellene, otthon marad; mikor el kellene végeznie az egyetemet, egyre csak halasztgat; mire pedig a családi elvárásokat beteljesítve végre valóban polgári erőnyeket csillogtat, már „elárulta” a családját.

Éppen ezért alighanem akkor járunk jól, ha nem a Márai-művel (*Egy polgár vallomásai*) való obligát párhuzamra, hanem az attól való eltérésre koncentrálunk. Míg ugyanis Márai az elveszett polgárságot igyekszik írásában feltámasztani, Györffy főhőisének polgársága mintha nem is lett volna meg – így pedig az emigráció mintha csak valami másfajta idegenségbe, kívülállóságba helyezné át. Cziffra János vallomásai éppen ezért polgárként és emigránsként egyként az otthontalanság narratívái – amit az egész történetet átszövő öröklési és lakásügyeinek kimenetelei mindennél jobban illusztrálnak.

A monumentális, de csak rövid pillanatokra ellankadó vagy monotonná váló emlékezésfolyam alapvetően két síkon fut. A „jelenben” (a fel-felbukkanó magyar politikai eseményekből beazonosíthatóan 2006–2008-ban) futó szál akkor veszi kezdetét, mikor a főszereplő-narrátor bátyja, Sándor halálos közúti balesetet (?) szenved, és a Németországból hazatérő, nyugdíjazás előtt, különválás után álló öccse megpróbálja végiggondolni kettejük viszonyát. Ebből bomlik ki a másik, a múltbéli szál, mely ugyanakkor a jelenbéli vel szemben cikcakkosan halad: hol helyekre (például az ötven oldalon át, helyiségről helyiségre „belakott” hatalmas lakásra), hol emberekre (néha, egy fotó kapcsán egy egész osztályra), hol pedig egy-egy kiemelt szereplőre (a Cziffra fiúk csodás nagybátyjára, Micura, apjukra vagy nagyapjukra) koncentrál, a tervszerűen egymáshoz illesztett mozaik-kockákból ráérősen és mintegy véletlenül kirajzolva egy különleges család szerteágazó viszonyrendszerét, a budapesti felső középosztály huszadik századi történetét és János életének krónikáját a vasfüggöny két oldalán (és a sort termé-

Kalligram Kiadó

Budapest, 2022

792 oldal, 5990 Ft

szetesen még oldalakon át folytathatnám). A történet gravitációs pontja maga a disszidálás (ezt egészen kiváló drámai húzással két részre bontva, egymástól eltávolítva, fordított sorrendben olvashatjuk, a németországi megérkezéstől az olaszországi megpattanásig), legfőbb, folytonosan visszatérő viszonyítási pontja pedig Sándor, a testvér, akivel (hogya regény tán leggyakrabban visszatérő passzusát idézzem) jó lett volna megbeszélni ezt vagy azt – de sosem sikerült.

Mindez emberileg elszomorító, ugyanakkor dramaturgiailag nagyon is érthető: egy tiszta testvéri szeretetkapcsolatból alighanem csak valami egészen más (jó eséllyel nosztalgikus-negédes) emlékezeti mű épülhetett volna, mint amit Györffy láttatni szeretett volna, egy konfliktusos, szélsőséges kapcsolatból pedig valami olyan kalandfilm, ami a Kádár-rendszerben inkább a mozikban ment, mint a trappistaízü valóságban. Sándor és János kapcsolata ugyanakkor másként ellentmondásos: nyílt összetűzések nélküli távolságtartásuk és kommunikációképtelenségük idővel egyre inkább ráirányítja a figyelmet a Kádár-korabeli csakazértis-polgárság árnyoldalaira. Mert ugyan a szülők az extrém történelmi körülmények ellenére is ügyelnek arra, hogy mindkét gyerek kiválóan beszéljen angolul és németül, és tartsa magát bizonyos elvi normákhoz, mintha épp ezek az elvek lennének azok, amelyek az apjuktól örökölt szélsőségesen makacs individualizmussal ötvözve megakadályoznák a két testvér közeledését. Pedig mindkettejük karaktere a belső szabadság megőrzéséből fakad: az apa krédója, mely szerint „nem kellene az előléptetések, a jutalmaik, az elismeréseik, csak hagyják az embert dolgozni, és a magánéletében boldogulni” (560.), Sándorban és Jánosban is jelen van, csak míg előbbi mindezt erkölcsi alapokra helyezi, s így az aktív ellenállás és normaszegés felé tereli, János cél nélküli sodródásában megmarad passzív ellenállónak. Ahogy ő maga fogalmaz: „Kívülállás, passzív ellenállás, mimikri, túlélés, belső szabadság – ilyen homályos fogalmakkal tudtam volna [életstratégiáimat] körülírni. Most, negyven év távlatából arra gondolok, hogy ez talán nem is állt olyan messze attól az ideáltól, amely Sándort vezérelte. Igaz, ő valaminek az érdekében, sőt, szolgálatában tagadta meg az együttműködést és a beilleszkedést, míg én inkább tehetetlenségből” (625.).

A helyzet tragikumát az adja, hogy mikor a hetvenes évek elején Jánosnak végül mégis sikerül disszidálnia, a diktatórikus keretből kilépve pontról pontra megvalósítja a „valamire vinni” polgári imperatívuszát: harmincévesen beül az iskolapadba, elvégzi az egyetemet, és Kelet-Európára specializálódott komparatistaként egyetemi tanársáig viszi. Ettől viszont nem kerül ki a Magyarországon megszokott ingatag életstruktúrából, csak szerepet cserél benne. Míg otthon ő volt a link művész és kötöttségektől menekülő szerető, cserben hagyott barátja, a pedagógus Sára pedig a megbízható, de unalmas sziget, Németországban belőle lesz pedagógus és szilárd, kiszámítható bátya, gyerekeinek anyja egy csélcsap színésznő – aki aztán, hogy teljes legyen a tükröződés, idősebb korában még ott is hagyja. E fordított világban Jánost annyira motiválja a disszidálás miatti bűntudat (otthon maradt családtagjait megfigyelik, útleveleiről nem is álmodhatnak, Sára pedig ott marad a közös gyermekük elvesztése utáni gyászban), hogy minden ellenérzése dacára visszanyúl a családi életstratégiához, ám a polgári létforma nem jár együtt otthonossággal: különválása után még németországi lakásáról is kiderül, hogy mindvégig feleséges családjának céges tulajdonában volt.

A regény hangütése ennek ellenére a legkevésbé sem tragikus, egyrészt mert János időskoráig nem különösebben önreflexív (kevésbé választékosan: él bele a világba), másrészt mert időskorában mintha a Györffyvel egyidős, általa kiválóan ismert Nádas Péter memoárjának (*Világlo részletek*) stratégiáját követné, és saját maga leírásához szűkebb és tágabb környezetének történetét keresné elsősorban. Ennek megfelelően a kötet legjobb részeiben János sokszor egyáltalán nincs jelen, környezetében ugyanakkor tobzódnak az érdekes figurák és történetek: mintha megfigyelőként, más emlékeinek leiratozójaként, a mellékszereplő perspektívájából tudná a legérdekesebben elbeszélni identitását. Így fo-

lyik bele az önmegértésért folyó gondolkodásba a család emlékhagyatéka is: a hangszalagok, levelek, sőt, még Sándor egy barátjának csonka, novellába bűjtatott memoárját is olvashatjuk. E betétek közt rejtőznek a regény csúcspontjai: János nagybátyjának, az idegenből valamiért mindig hazakeveredő, ragályosan jókedvű, poliglott külügyérzeninek, Micunak a testvérével (János anyjával) folytatott levelezése egymás után mutatja be a második világháború utáni németországi állapotokat (egyáltalán, annak elképesztő nehézségeit, hogy a világháború sodrában egyáltalán valami csoda folytán kapcsolatba lépjünk elhurcolt szeretteinkkel), a koalíciós évek reményeit, majd a közelgő szovjetizáció rémképét, Sándor magnóra vett interjúja apjával pedig Budapest ostromának borzalmait láttatja egy kórház alagsorából. (Tekintve, hogy Györffy és Nádas is 1942-ben született, nem meglepő, mégis szinte kísérteties, hogy mindkettejük első megmaradt élménye egy detonáció, melyet mindketten emlékezetesen örökítenek meg.)

De nemcsak a történetek érdekesekek, hanem a karakterek is: a családjával alig találkozó, mégis mindenkinek mindent elintéző, a rendszert sokáig eredményesen meghackelő apa, a koalíciós időszakbeli miniszterségétől az öngyilkossági kísérletig jutó kereszténydemokrata politikus, Lőrinc bácsi, a megfejthetetlen bohém, Tomori és persze leginkább az első pillanatban szívünkhez növvő, tragikus sorsát hallatlan humorral és dafke ellenállással ellensúlyozó Micu mind megannyi emlékezetes, fokozatosan kibontakozó, árnyalt figura.

Külön érdekesség, hogy míg János személyiségét nem igazán formálják meg a külső hatások (nem függetlenül attól, hogy apjával és bátyjával ellentétben neki nem adatnak meg az igazi felkaroló mesterfigurák), s ezért a kötet semmiképp sem nevezhető fejlődésregénynek (a szerző egy interjúban egyenesen „fordított fejlődésregényről” beszél), tágabb perspektívában nagyon is érzékeny a változásra: finoman és érdekfeszítően mutatja be a klasszikus polgári kultúra átalakulásának, majd felbomlásának folyamatát mondjuk a bálkultúra házibuli-kultúrába oldódásának illusztrálásával vagy az udvarlási szokások három generáción átívelő történetével. A polgári kultúrával párhuzamosan ugyanakkor a gyakran túlidealizált polgár-archetípus is lebomlik: az általában „művelt”, „hasznos”, „világlátott”, „kultúrahordozó” jelzőkkel körülrít figurának azt az oldalát is megismerjük, amely kevésbé van előtérben: azt, aki „nem jár szülői értekezletekre, sőt azt se tudja kapásból, hol az iskolánk és hányadikosok vagyunk” (428.), aki „alapjában véve antiszemita” (429.), és aki meg van „győződve róla, hogy minden úgy van, ahogy ő gondolja, és ezért nincs is rajta mit megvitatni” (17.). Karrier- és elvcentrumú kép ez, mely nemcsak megalkuvás-, de kommunikációképtelenséget is okoz: ez a polgár nem vitatkozik, hanem tud, nem formálódik, hanem már mindig is kialakult – ez a bizonytalan és céltalan János idegenségének kulcsa, egyszersmind pedig a Bildungsroman legfőbb gátja is.

Van ugyanakkor még egy dolog, ami feltűnő: hogy mennyire hermetikusan férficentrumú világ ez. Ha valamit nem szerettem ebben a regényben, az a reflektálatlan macsósága. Nemcsak János túlhabzó léhasága volt sok néha (a kudarcos kamaszkori csajozások lajstromát például egész biztosan lehetett volna ritkítani), hanem a női nézőpont szinte teljes hiánya is: János anyjának Micuhoz írt levelein kívül minden nőt férfiszemszögből, férfihangon, mellékszereplőként, ha nem egyenest eszközként, vágytárgyként ismerhetünk meg – holott, csak hogy egyetlen példát említsünk, Jánosnak és Sándornak van egy lánytestvére is, Margit, aki szinte elvész a történetben.

Ettől eltekintve azonban Györffy Miklós harmincöt év várakozás (!) után megjelent második regénye nemcsak kilóra asztaloskasztó, de irodalmi súlya is van: időskori kötelességteljesítés („most elmesélem életem”) helyett csak kiindulópontnak, ugródeszkának használja életanyagát, miközben az eklektikusnak tetsző felszín alatt pontos elgondolása van a struktúráról, filmes múltjához híven bővelkedik az emlékezetes jelenetekben, és árnyalt, szerethető-gyűlölhető-megérthető karaktereket rajzol – jóval több figyelmet érdemelt volna irodalmi közéletünkől.

A PETŐFIVÉ VÁLTOZOTT JUHÁSZ FERENC KIÁLTOZÁSA

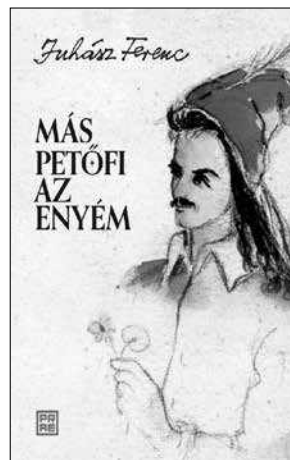
Juhász Ferenc: Más Petőfi az enyém

Juhász Ferenc költői tehetségéről, formátumáról és jelentőségéről – Lukács Györgytől Bori Imrén át Spiró Györgyig – egyöntetű elismeréssel szól a szakirodalom, költészetének érvényességéről és esztétikai értékeiről azonban régóta vita folyik. A pályakezdéstől fogva ugyanis időről időre felütik a fejüket bizonyos kételyek az életmű időtállóságát és folytathatóságát, egyáltalán: *olvashatóságát* illetően.¹ E fenntartások a szerző halála után sem oszthatók el maradéktalanul, hiszen meglehetősen kétarcú eredményt kapunk, ha Juhász Ferenc emlékezetének és költői örökségének kanonizációs lehetőségeit kívánjuk mérlegelni.

Amennyiben a kultusz felőli lényeges szempontokat vesszük, kedvező lehet, hogy sokan az 1956-os forradalom szellemi előfutárának tekintik a szegényparaszti családba született költő írásait. A vélekedés gyakori hivatkozási alapja A *tékozló ország* (1954) című Dózsa-éposz. Emellett adott jó néhány színházi adaptációként vagy szavalati darabként is nagy sikerű, széles körben elterjedt mű, például a *Nagymama* (1951) vagy a *Szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából* (1955). Továbbá újra és újra megjelennek innovatív olvasatok, melyek a költemények aktualitása („rehabilitálhatósága”) mellett érvelnek: termékeny kísérletnek tűnik például a poszthumanizmus vagy az ökolíra divatos szempontjai felől újraértetni az életművet.² Sőt, meglehet, a populáris kultúrában is tovább él az irodalmi hagyatéknak egynemely vonása: legalábbis talán nem túlzás kihallani az úgynevezett „népi szürrealizmus” képkötésainak és szövegvilágának hatását a különböző alternatív (folk-)pop előadók dalszövegeiben.

¹ Összefoglaló a recepció egynemely vonatkozásáról: Pataky Adrienn: A „népi szürrealista” és az újholdasok. Juhász Ferenc kanonizációja, *Irodalmi Szemle*, 2019/7–8, 23–34. Néhány kritika: Petrovácz István: Juhász Ferenc: Virágok hatalma, *Tiszatáj*, 1956/1, 19–20.; Eörsi István: Tézisek az olvashatatlan költészetéről és Juhász Ferencről, *Élet és Irodalom*, 1969. május 17., 11.; Radnóti Sándor: „Halál-líra”, *Kritika*, 1984/1, 16–17.; Márton László: „A mennyiség nyüzsgése”, *Holmi*, 1989/2, 208–215.; Borsik Miklós: Penetráns radikalizmus. A Juhász Ferenc-olvasás néhány tendenciája a kétezres években, *Tiszatáj*, 2011/11, 38–48.

² A „rehabilitálni” kifejezést Hódosy Annamária használja: Juhász Ferenc ököpoézisze, *Irodalmi Magazin*, 2023/3; Friss, tematikus, Juhász Ferencről szóló lapszámok: *Irodalmi Szemle*, 2019/7–8; *Tiszatáj*, 2020/1.

A mérleg másik oldalán viszont ott áll, hogy a szerző a második világháború utáni művelődéspolitikai egyik ünnepektől alaktól volt,³ s ez alkalmasint inkább elidegenítő hatású lehet a múlt század kultúrpolitikai, kanonizációs és irodalomszociológiai viszonyait a 3T elve mentén értelmező (kissé leegyszerűsítő) szemléletben. Irodalmi szempontból pedig – mint azt a kritikai fogadtatás újra és újra észrevételezi – számos sajátosság nehezíti az oeuvre-höz való közelebb kerülést: ilyen például az életmű monolitnak tűnő grandiozitása, az egyes alkotások nagy-nagy terjedelme (ha úgy tetszik: terjengőssége), az olykor dagályossáig sorakoztatott költői jelzős szerkezetek halmozása, valamint a versekben körvonalazódó *poeta vates* anakronisztikus költőszerepe és az ahhoz kapcsolódó patetikus beszédregiszter.

Éppen e kettősség miatt lehet kiemelten fontos a *szelekció* kérdése Juhász Ferenc költészetében, azaz hogy mely oldalát próbáljuk kiemelni a kétségtől fontos és nagyszabású életműnek. Éleslátóan fogalmazta ezt meg Juhász szigorú bírálója, Márton László 2019-ben megjelent írásában, melyben egy korábbi, 1989-ben publikált, (talán túl) éles hangú recenziója kapcsán vont le elsőre evidensnek tűnő, de jelen esetben kifejezetten figyelemreméltó tanulságokat:

„Ha valaki sokáig él, és létrehoz egy terjedelmes életművet, amely fél évszázadot átfog, akkor nyilvánvaló, hogy nem lehet minden kötete, minden publikációja azonos tökélyen mutatkozó remekmű, mert a kiemelkedő nagy művek is a többiekhez képest lesznek nagy művek.”⁴

Nos, a Petőfi-bicentenáriumba időzített *Más Petőfi az enyém* című Juhász-antológia arra vállalkozott, hogy a 20. század nagy költőjét a 19. századi irodalmi hagyományokhoz való viszonyában, pontosabban az írásából kirajzolódó Petőfi-képe tükrében mutassa be. És fordítva: hogy a 19. század legnagyobb hatású génuszát egy későbbi nagy követőjének fénytörésében láttassa. Kettős tükör, kettős kultusz, kettős szoborállítás. Kérdés azonban, hogy e rokonszenvet keltő, nagyszabású emlékezeti, kegyeleti gesztus – túl a kultusz hódolatelljes aktusán – tartogat-e irodalmi, kortörténeti, emlékeztetőtörténeti relevanciát, hogy – egyfajta *könyvtárgyi* funkció túlmutatva – *olvasmányként* miként kínálja magát.

A 370 oldalas, impozáns kivitelű, több színben nyomott kiadvány hét fejezetre (a könyv szóhasználatára szerint „szívütésre”) tagolódik, melyeket egész oldalas idézetek, verskéziratok és más jegyzetek fotói, valamint Juhász Ferencet és Petőfit ábrázoló portréképek színesítenek. Az első fejezet nyitó írását a Juhász-hagyaték örökösei, Juhász Anna és Kilián Katalin jegyzik: ketten nyújtják át a kötetbe rendezett szövegkorpuszról és Juhász Petőfi-képének alakulásáról. Ezt követően Debreceni Balázs igyekszik föltérképezni a két költő (táj)költészetének metszéspontjait, és ismerteti Juhász „mindent látó légy szemként” jellemezhető költői látás- és ábrázolásmódját. A fejezet végén két költemény – Petőfitől *Az alföld* (1844), Juhásztól a *Tanya az Alföldön* (1955) – villantja fel az életművek kapcsolódási lehetőségeit.

A második és harmadik fejezet Juhász Ferenc 1980-ban összegyűjtött „versprózait” tartalmazza. Az olvasó kissé tanácstalanul áll e litániaszerű méltatások előtt, kevéssé lehet ugyanis bevonódni az eksztázis juhászi magaslatába – fölvenni a tempót a költő „szívütéseivel”. Meglehetősen monoton és repetitív hatást kelt, ahogy a magisztrális nyelvgépezet végtelennek tűnő asszociációkban kreálja a túlfűtött rajongás monumentális költőiségű frázisait. A legnagyobb gond talán az, hogy a hömpölygő mondatokból nem bontakozik ki eredeti („más”) interpretáció Petőfi alakjáról és költészetéről. Mindezt jól mutatja, hogy más irodalomtörténeti állócsillagokról – Aranyról, Adyról és József Attiláról – egészen

³ Vö.: Radnóti Sándor: Juhász Ferenc abszurd feltételezése, *Litera*, 2011. december 27.

⁴ Márton László: Egy recenzió története, *Irodalmi Szemle*, 2019/7–8, 85–93.

hasznos fölfokozottságú laudációk olvashatók a könyvben. Talán erre utal (a nálam jóval értőbb és nyitottabb) Margócsy István is a kötetéről írott alapvetően elismerő recenziójában: „Mintha folyamatosan ugyanazt olvasnánk: a költő sóvárogva kiált fel”.⁵

Felüdülést hoz a negyedik, leghosszabb egység, amely mindössze egyetlen műből, Juhász kedvenc korai (víg)eposzából, az 1951-ben megjelent *Jégvirág kakasából* áll. E vas-kos humorú, bővérű költemény – mint a mottó is jelzi – *A helység kalapácsának* (1844) szellemes parafrázisa, Petőfi népiességének szocialista szellemű továbbgondolása. Érdekesség, hogy a korabeli „irányvonalnak” megfelelő szellemisége ellenére a kortárs kritika (felszabadult kedélye, szatirikus ábrázolásmódja, epikureus emberképe miatt) meglehetősen elutasító fogadtatásban részesítette. Vélhetően az efféle groteszk (gyász)jelenethez hasonló, kétségkívül ma is zavarba ejtő szövegrészletek miatt:

De mozdúl a halott! Fölül!
„Addide Julis a pipámat.”
Rettenetes sikoltozás,
kavarodás
kezdődött erre. Ajtók
csapódtak, lábak dobogtak, hörgés,
nyöszörgés dúlta az éjjeli
csöndet.
A holt is úgy megijedt
attól, hogy él, hogy
pukkantani kezdett, mint az
ágyúlövés.
Hogy végül is, hátul szállt
ki belőle a szusz
maradék.
Rémületében kifingotta a lelkét.
(200.)

A következő fejezetben egy 1970-es évekbeli, folyóiratközlésben megjelent, de jól láthatóan félkész alkotás, az *Aranyseprőlő leveleiből* című „vers-játék” és annak előmunkálatai találhatók. A Déryné Széppataki Róza alakját középpontba helyező, több helyütt kissé zavaros költeményben a művészi sorsról és az élet mulandóságáról olvashatunk ars poeticus monológokat. A poéma – mint az a prologusból kiderül – annyiban kapcsolódik a költő-elődhöz, hogy egy 1981-es cédulajegyzet tanúsága szerint Juhász szerette volna átdolgozni a művet, Petőfit állítva címszereplőnek.

A hatodik fejezetet Petőfi négy „kései” verse, a *Szülföldemen* (1848), a *Négy nap dörgött az ágyu...* (1849), a *Pacsirtaszót hallok megint* (1849) és a *Szüleim halálára* (1849) nyitja, melyeket azokról szóló újabb „versprózák”, költői értekezések, versek, Petőfi-parafrázisok követnek. Sajnos a gyűjtemény általam leginkább várt szövegeit, a négy verselemzést is a költő alakján és életrajzán való megrendültség (annak patetikus lírai színrevitele) jellemzi – ahogy általában a kötet egészét. Nyomát sem találjuk azoknak a finom és aprólékos, a költői mesterség vezette „szakmai” (szövegfókuszú) megfigyeléseknek, amelyek magával ragadó olvasmánnyá teszik például Kosztolányi egy-egy Petőfi-esszéjét vagy Illyés Gyula nagy Petőfi-könyvét, s amelyeket szívesen olvasnánk Juhász Ferentől is.

A záró szövegegységben végül Lovász Ádám értekezik Juhász költői (tudományos módszernek vélt) látásmódjáról, melyet Bruno Latour nem-emberközeli szociológiai

⁵ Margócsy István: Juhász és Petőfi – Petőfi és Juhász, *Élet és Irodalom*, 2023. szeptember 8.

programjával rokonít, a juhászi asszociációk rendszerelvűségét keresve. E záró szöveg nem annyira Juhász és Petőfi viszonyát, inkább a Juhász-életmű posztumán értelmezői perspektíváit mutatja be egy vázlatos (és kissé elnagyolt) gondolatmenet keretében:

„a juhászi litánia középpontjában is a sokaságélmény áll. Olyan világ tárul elénk, amely a magyar történetiségtől tökéletesen idegen. Sőt, mintha egy csapásra bármilyen emberi történetiségen kívül találnánk magunkat. A nem-emberivel való közvetlen találkozás keretén belül mégsem kizárólag a körülhatárolható entitásokkal kerül az elbeszélő kapcsolatba: a meghatározhatatlannak éppúgy helye van [...], mint a meghatározottságnak.” (366.)

A *Más Petőfi az enyém* című válogatáskötet – a *Tanya az Alföldön* elkápráztató tárgyiassága, a *Jégvirág kakasa* és a rövidebb Petőfi-parafrázisok megnyerő részletei ellenére – összességében sikertelen vállalkozásnak látszik. Sem Petőfihez, sem Juhászhoz nem kerülünk általa közelebb, ha mégis, a legunalmasabb oldalukat ismerjük meg. Mindez egyfelől nem a könyv hibája: olyan időpontban jelent meg, amikor szélesebb körben is népszerűvé vált egy új típusú (a korábbi kultusznyelvezettel szemben kritikus, döntően a költő karrierjére és médiaszereplésére fókuszáló) kultusz, melyet kevésbé ragad magával a 20. századi Petőfi-emlékezet hazafias, emelkedett pátosza. Ám ez nem jelenti azt, hogy a kötet ne válhatott volna a múlt századi Petőfi-kultusz elismerendő és érdekfeszítő (irodalom- és kultusztörténeti) dokumentumává – csakhogy maga a kötetkonceptió is több szempontból problematikus. Egyrészt, úgy tűnik, a szerkesztőknek nem állt rendelkezésre kellő gazdagságú anyag: legalábbis olyan szövegekkel töltötték meg a pazar megjelenésű könyv jelentős részét, melyek valójában csak részben, elvont módon vagy áttételesen kapcsolódnak Petőfihez. Másrészt, a cím ígérete ellenére a kötetbe szerkesztett írásokból – hiába az előtanulmányok – nem rajzolódik ki Juhász Ferenc személyes és újszerű Petőfi-képe. Legyen szó Petőfi kéziratairól, verseiről, forradalmi szerepvállalásáról, irodalomtörténeti hatásáról – az olvasó olykor úgy érzi, a szerző mintha az eredeti meglátásai hiányát leplezné (nagy verseiből ismert) bombasztikus túlfogalmazásokkal. Harmadrészt, a kötetbe került (alkalminak tűnő) szövegek jelentős része, különösen a Petőfiről szóló „versprózák” az életmű azon darabjaihoz tartoznak, melyek mára aligha látszanak időtállóknak, és igen nehezen befogadhatók. A juhászi poétika máskor megkapó korlátlansága eme *hommage*-típusú írásokban elnyúlt szónokiasságba és szertelen önisméltolásba fullad. Illusztrációképpen idézzük a kötet első, Petőfiről szóló Juhász-művét, *A szent gyűjtogató* című verspróza *első* mondatát. A kötet tetemes része ebben a végletes hangvételben és végtelen ornamentikában íródott, a gyűjtemény több mint *egyharmada* ezt az üres, tautologikus, túltényészett poétikát folytatja tartalmi és formai tekintetben egyaránt:

„Mi volna földadat szebb, megtisztítóbb, mámort nagyobb adóbb, a tovább-életre, a mindig-életre buzdítóbb, gyönyörűsegebb és kegyetlenebb, a szív szenvedő, eleven rostjait égetőbb, bűneink rothadékkal telt odvait kiégetőbb, vad esendőségünk és gyermeki gyöngeségünk buja és édes tenyészetét piros lázával jobban mámorító, tűzvész-tombolásával boldogabban gazdagító, mint szólni e fekete csodaszarvasfiú, e füstölő vérpettyekkel behintett arcú, alvadék vérrozsdával bemocskolt-szakállú drága kölyök-férfi, e lángok, tüzek, parázslások, izzások, remények, hitek és meg-nem-adások örvénylő arany-förgetegével átszőtt testű, gyászok, halálok, futások, veszteségek, véres megadások és lehetetlen fekete megaláztatások gyász-örvényével beszótt életű férfi-kölyök verseinek kéziratairól, módszeres, gyöngéd, csipkézete szálkás vadonával lángoló és mégis különlegesen fegyelmezett keze-írásának hurkolatairól, kacsairól, nagyívű bajusz-lengéséről, kék üstökösuszály lengéséről és

tintacsipke-lobogásáról, csillagos tinta-sarkantyú ágaskodásáról, gyönyörű hosszúkás pettyezett tintakéve-farokzászlójú és tinta-horgolás-sörényű csődör-futásáról szólni, e lángoló fegyelemről és kemény, hosszúkás, gyémántnehéz és mégis fehér füstszálla-örvénylés-könnyű lángolásról: Petőfi Sándor, a csillag-Sándor, a tűzvész-Sándor, a hóviharok-fehér-ősfutása-Sándor, a darazsak-szívalakú-kristálysírkő-szeme-szívű Sándor, a pusztai-jegenyék-hegyes-zöld-csipkelángolása-Sándor, a pacsirtaszó-Sándor, a bércek-havas-oldalán-halála-gyászlován-ügető-Sándor, a hetyke-léptű-lila-bogáncs-szakállú-Sándor, a dögvész-tekintetű-Sándor, a döghalált-dög-átkot-kiáltozó Sándor keze-írásáról, kéziratáról.” (56.)

Jelen kötet alapján úgy tűnik, Juhász Ferencen keresztül alig-alig juthatunk közelebb Petőfihez, s ami talán e könyv szempontjából fontosabb: Juhász Ferencet sem ismerhetjük meg jobban a Petőfiről szóló írásait olvasva. A jövőbeni Juhász-kiadások során célszerűbb és termékenyebb megközelítés lehetne a (kötetben is megvillanó) szakirodalmi tendenciákra figyelni, és a költő – kurrens lírai és irodalomelméleti irányzatokhoz sok szálon kötődő – természetfölfogását és egyetemesség-elvét fókuszba helyezni, költészetének (mai) aktualitását a maga korában és kontextusában is értelmezve.

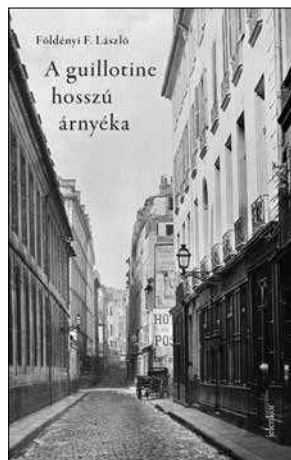
A LEFEJEZETTEK BALLADÁJA

Földényi F. László: *A guillotine hosszú árnyéka. Párizsi életképek a 19. századból*

Nehéz eldönteni, hogy a mű középpontjába állított guillotine összetartja vagy inkább szétszabdálja Földényi F. László legújabb kötetét, *A guillotine hosszú árnyékát*. A szerző a bevezetőben a mű keletkezésének „önvezéreltségéről”, korlátlan kanyargásáról, a tematikai-gondolati lépések szabadságáról ír. Kíváncsiságának, érdeklődésének engedve tesz hosszú sétát Párizs, a francia kultúra és művészet történetében nagyjából a francia forradalom lefejezett halottjaitól a 20. század elejéig, az avantgárd irányzatok megszületéséig. Műve azonban egyáltalán nem a francia forradalom eszméinek a társadalmi átalakulásra gyakorolt pozitív hatásait vagy a gondolkodást és a kultúrát bizonyos szempontokból felszabadító, kivirágoztató fejlődési ívét rajzolja meg, hanem éppen egy ezzel ellentétes irányú utat jár be, és összességében egy kultúrpeszsimista, kultúrakritikus összkép bontakozik ki hosszú és szerteágazó sétájának tapasztalataiból. Ám a kötet címe alapján, amely már eleve egyfajta állásfoglalás, talán nem is igen várunk, várhatunk mást: a „felszentelt” gyilkológép életbe lép.

Földényi esszéfolyma egyfelől a guillotine kultúrtörténete, másfelől megannyi más(é) is, ahogy az alcím is ígéri: *Párizsi életképek a 19. századból*. A guillotine árnyéka azonban rávetül mindenre, és a 19. század hosszú alkonya – megnyúlt árnyékával – kitart egészen a 20. század elejéig. Úgy gyanítom, tovább is, csak azt már inkább sötét éjszakának nevezné a szerző. Annyi bizonyos, hogy hosszú bolyongása, nézelődése során leginkább az utca árnyékos oldalát választja: a gyorsuló kapitalizmus gazdasági, társadalmi következményei, például Párizs Haussmann báró vezérelte átépítése leginkább rosszallással töltik el; az árnyék mindenre rávetül: a halál, a pusztulás, a tudományt, művészetet foglalkoztató sötét titkok, a felszín alatt munkálkodó gonosz erők mellett vagy fölött ritkán ragyog fel a fény. Ám mindez alig-alig kap nyíltan sajnálkozó, tragizáló tónust, a szerző szabad társítások mentén tempósan halad, felidéz, megidéz, szemléletes részleteket ragad ki kedves

szerzőinek a műveiből és rendkívül gazdag – szöveges, képes – forrásaiból; rámutat, beszúr, közbevet. Saját megjegyzései: az emberre, a gondolkodásra, a kultúrára vonatkozó borúlátó, komor észrevételei csak az éppen tárgyalt jelenségek, a dús példák közti lélegzetvételnyi szünetekben érhetők tetten. Földényi az a szerző, ahogy ezt korábbi műveiből már ismerhetjük, akinek mindenről eszébe jut valami: egy másik, egy hasonló vagy éppen ellentétes, aki mindenhol és mindenben meg tudja látni az áttételeket, az átvitt, elvont tartalmakat, vagyis a korrespondenciákat. Nem véletlenül kedvence Baudelaire és az általa is sokszor – e könyv bevezetőjében is – idézett *Correspondences*, melynek első sora, „La

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2023
344 oldal, 5299 Ft

Nature est un temple” vagy ahogy Szabó Lőrinc fordításából ismerjük: „Templom a természet” az emberalkotta és természeti, az e világi és transzcendens áthatásait, megfellel-tethetőségét rejtí magában, és amelynek jelenségeit, jeleit figyelve (erdején áthaladva) az ember ismereteket, tapasztalatokat gyűjthet, és főként összefüggéseket fedezhet fel. Ez tehát az esztéta munkamódszere, szemlélet- és gondolkodásmódja, alkotói hitvallása. Csak ez esetben nem a távoli, hosszú visszhangok (eredetiben: longs échos), hanem a ki-végzőgépezet hosszú árnyékai rajzolják meg a sötét és mély egységet, az összefüggéseket. Mert a kép a haladásellenes Baudelaire-nél némileg komorabb (une ténébreuse et profonde unité), mint Szabó Lőrinc titkokat sejtető megszépítésében. Földényi azonban egyértel-műen Baudelaire mögé sorakozik a sötétség tekintetében.

S hogy az összkép, a bemutatott időbeli ív meglehetősen komor, az az asszociációk jellegén, tetszőleges megválasztásán is múlik. A szerző viszont már előre, a kötet bevezet-őjében kivédi az esetlegesség vádját: „[v]állaltan önkényes gondolatársítások nyomán kerültek egymás mellé hőhérok történetei és festmények leírásai, orvosi beszámolók és nagyítóval vizsgált fényképek, versek és újsághirdetések, városrendezési tervek és képzeletbeli szörnyetegek, utcai reklámok és regényszereplők” (11.). A képzettársítások, analó-giák sora pedig a guillotine történelmi kiteljesedésétől, tehát a halálbüntetést – ahogy a korban vélekedtek róla – humánusabbá és demokratikusabbá tévő gépezettől az élettelen anyagból, a gépezetekből életre kelő szörnyetegekig, majd az elidegenedett ember gépies-ségéig, a modern ember, az embergép agyatlanításáig vezet. A parlandóban megtett kul-turális bókászás azonban – szerencsére – mégsem teljesen parttalan, a szerző négy na-gyobb részbe szervezi kötetének anyagát, amelyeket gondosan kiválasztott idézetek ve-zetnek be, s ezek segítenek némileg kijelölni az adott egység alapvető fókuszát, csomósodási pontját. Az első rész leginkább a francia forradalmat követő évek „fejetlen-ségét” ábrázolja. Egyrészt az olvasó itt kap képet a guillotine kultúrtörténeti szerepéről és szimbólummá válásáról, ezzel párhuzamosan Ingres Barbara Bansiról készített portréjá-nak és a két – ekkor még – festőnővendék, Barbara Bansi és Jean-August-Dominique Ingres kapcsolatáról, s mindennek kapcsán a 19. század eleji kulturális liberalizmus bon-takozásáról. A fejezet fő kérdése azonban az, ami a korabeli tudósokat, orvosokat, művé-szeket leginkább izgatta: tovább él-e a levágott fej a penge által elvégzett munka után, érez-e bármit? A kísérletek és az e kérdésről folytatott eszmecserék tapasztalatai már a könyvnek ezen a pontján lényeges, a filozófia, a pszichológia és a biológia hatáskörébe tartozó meglátásokig vezetnek: „A levágott fej nem kisebb kérdéssel szembesítette a kor-társakat, mint hogy mi a személyiség, mi az Én, mi a tudat” (61.).

Az emberről alkotott újfajta elgondolások magára a mindennapi életre, az emberek életvitelére is hatással voltak. Ez indokolhatja a könyv második egységét, amely a Balzac-tól idézett mottó szerint párizsi barangolást ígér. E rész előterében Párizs átépítésének terve, folyamata áll. A városkép átrendezése és a modern város megalkotása azonban nyilvánvalóan a változás egyfajta tünete, felszíni látszata, vagy legalábbis az új társadalmi jelenségek keltette igényekre adott reakció, ami aztán a lakóira és életükre visszahatva a folyamatok katalizátorává is válik. A szerzőt azonban sokkal inkább a Doyenne-negyed lebontása érdekli, amely Párizs központjában, a Louvre (Carrousel) „mögötti” művész- és bohémnegyedként számon tartott városrész volt, sikátorokkal, búzzal, mocskokkal, bűnnel és szegénységgel, ahogy a megidézett leírások alapján kirajzolódik. Így érthető, hogy a hatalomnak (III. Napóleon) és a városvezetésnek érdekében állt mihamarabb kipucolni, felszámolni e területet. Földényi narratívájában az egyébként is számos kritikával illetett Haussmann báró negatív szerepet kap, nagyszabású városátépítő tevékenysége nemcsak a korábbi, emberi léptékű, minden bajával együtt szerethető környéket rombolta le, ha-nem mindezzel, a sugárutas városszerkezet megvalósításával újfajta életvitelt, tempót is diktált: az arctalan tömegek közömbös vonulását. A szerző a Doyenne-negyedről fenn-

maradt fényképek leírásával és értelmezésével próbálja megmutatni a lebontás és átépítés előtti város léptékét, tempóját, a sétálás, nézelődés, ténfergés közegét. A mai Párizs, meg látása szerint, hordozza a rombolás, az erőszak nyomait, s a láthatatlanná tett múltat a város tudatalattijaként értelmezi. A tizenkilencedik századi fényképek, amelyeknek másolatai a könyvben is helyet kaptak, pedig nemcsak a város egykori arculatának rekonstruálása miatt fontosak, hanem alkalmat adnak arra is, hogy a szerző a fotográfiával, a fényképezéssel kapcsolatos meglátásait is elővezesse. Ezeknek egyike a fényképezés és a guillotine tevékenységének – többrendbeli – párhuzamba állítása. Az analógiát egyfelől az adja, hogy a fényképezőgép úgy „végzi ki” az embereket, hogy a hosszú expozíciós idő miatt a térben mozgó alakok kitörlődnek, eltűnnek egészen vagy részben, másfelől az a fotóelméleti tétel, miszerint a fénykép a pillanatba rögzíti, örökíti a látványt, szintén az időből, létből való *kimetszésként* is értelmezhető. E párhuzamok találók és meggyőzők a fényképek, városképek kapcsán, s természetesen Földényinek fénykép és guillotine korabeli azonosításáról is vannak forrásai, illetve mindez kiegészíthető azzal, hogy egyes későbbi fotóesztétikák is, köztük Susan Sontag ismert műve, *A fényképezésről*,¹ a fényképezést egyfajta agresszióként tételezi, a fényképezés aktusát fegyverhasználatához hasonlítja, amellyel szemben az ember kiszolgáltatott és tehetetlen. Ezzel a meggyőző analógiával ellentétben a könyv későbbi részein a guillotine időnként túljáratott, erőltetett hasonlatokban bukkan fel, sokszor egészen váratlanul. Úgy tűnik, a szerzőnek egy idő után mindenről a guillotine pengéje, csapódása jut eszébe, persze mintha kínálkozna is az idő feltöredezettségének vagy a centrummal rendelkező identitás szétesésének szemléltetésére. Például a múltját veszített, jelenében élő 19. századi Párizsról ezt mondja: „Mintha felszeletelték volna az időt, guillotine-nal metszették volna a napokat” (189.); „Mintha hétről hétre guillotine-nal darabolnák fel az időt, történelmet” (209.). De a történelmi töréspontokat is egy párhuzammal szemlélteti: „Megannyi cezúra: mintha a téren sokáig álló guillotine-nal vágnák el minden alkalommal a történelem menetét, hogy valami új kezdődjék” (199.). S végül egy utolsó példa, amelyben nem az idő vagy az egységes identitás feldarabolása hasonlít a kivégzőeszközhöz, hanem a tér: a sugárutak „olyan nyílegyenesek, mint a guillotine bárdjának útja” (202.).

A guillotine tehát némileg paradox módon végig jelen van a könyvben mint bármikor mozgósítható eszköz, metafora, mivel – lépten-nyomon – alkalmasnak bizonyul arra, hogy a város átépítésével, modernizációjával együtt járó rombolást, pusztítást, a társadalom átalakulását, szegmentálódását, az ember és az identitás polarizálódását, a metafizikai kapaszkodók elvesztését, az agyatlan tömegek és a szélsőséges(ebb) művészeti irányzatok, művészeti közegek tevékenységét, tehát a mindenre kiterjedő bomlást érzékeltesse. A guillotine valódi jelentőségéhez a mű utolsó egysége talál vissza, amikor a szerző a 19. század végének művészeti közegeiről, műveiről beszél, a szépre mint esztétikai alapfogalomra épülő művészet felbomlásáról, olyan jelenségekről, művekről, amelyek a bizzarr, a torz, a meghökkentő, az életre keltett szörnyeteg, az action gratuite vagy a patafizika „tudományának” fogalmaival közelíthetők meg. Az immáron Isten nélkül maradt világ keresi új isteneit, az anyagi javak halmozásában vagy az ember önistenülésében, (torz) istenné formálásában. E jelenségek tárgyalása során kerülnek szóba olyan művek, mint Paul Margueritte-nek, a pantomim-darabok szerzőjének *Pierrot, feleségének gyilkosa* (1881) című darabja, amelyben Pierrot arról képzeleg, miként vágja majd le a guillotine feleségének fejét. Vagy Édouard Cadol 19. századi dráma- és regényíró *A guillotine tévedése* (*Les Erreurs de la guillotine*, 1886) című, vagy tizennyolc kiadást megért regénye, amelynek „színházigazgatóként” jellemzett hőhér alakját a szerző akár a kor hírhedten mesteri francia főhőhérjáról, Charles Deibler-ről is mintázhatta. (Franciaországban ugyanis még a

¹ Vö. például Susan Sontag: *A fényképezésről*. Ford. Nemes Anna. Európa, Budapest, 1981, 26.

19. század végén is a guillotine volt az egyetlen hivatalos [polgári] kivégzési mód, egészen a halálbüntetés 1981-es eltörléséig.) De szintén szó esik Eugène Héros és Léon Abric *Chop–Chop!, avagy a Guillotine* (Az özvegy) című egyfelvonásosának bemutatójáról.

Ám amíg a századvég lenyakazós történeteire eljutunk, a szerző számos kitérővel, jelenettel, mozzanattal ábrázolja a 19. századi Párizs átalakulását, a haussmanni átépítés negatív reflexióit és a város mélyrétegeiben, „lelkében” formálódó új (művészeti) közegeket.

Számomra a legnagyobb élményt a főként a kötet első felét jellemző fotó- és képelemzések jelentették, a könyv második fele kissé leült, helyenként önismétlőnek hatott. Az emberi kapcsolatok kihűlésére, az elidegenedésre és a világnézeti, művészeti egység felbomlására a mű egyik legszemléletesebb példája Degas *Place de la Concorde* című képének remek interpretációja. A Concorde tér, amely mellesleg nem esett áldozatul a nagy átépítéseknek, és amelyen, nevével (a *concorde* jelentése ’összhang, egyetértés’) ellentétben, a francia forradalom terrorja idején 1200 embert végeztek ki guillotine-nal. Tehát ez a tér Degas számára is ellenpontként szolgál, félbevágott alakjai (Lepic vikomt és leányai, valamint a kuttyájuk) áthaladnak a Concorde téren. Különösségüket és a korra utaló tünetet az adja, hogy elhelyezkedésük szétszórta, mindannyian másfelé fordulnak, másra figyelnek, s bár „ugyanabban az időben ugyanazon a helyen vannak, de nem köti össze őket egy belső dramaturgia, nincsen egy centrális pont, amelyre a figyelmük irányulna” (109.), ahogy az a csoportképek esetében megszokott. A festmény címe (*Place de la Concorde*) tehát természetesen feszültségbe kerül a látvánnyal, a rajta szereplő figurák közömbösen szétartó pillanatnyi helyzetével. Ezt nevezi a szerző „discors concordianak”, diszharmonikus (vagy harmonia nélküli) harmóniának, ami a modernitás fő jellemvonása: egy olyan rendezetlenség (káosz), amely nem megelőzi a rendezett világot, hanem követi azt. A kornak ez az alapélménye Degas más festményén (*A Bellelli család*), de a századvég más festőinél, Monet és Caillebotte művein is megmutatkozik. A véletlenszerű kivágot, a töredezettség tapasztalatát a szerző a kaleidoszkóp metaforájával közelíti meg, amely a guillotine mellett szintén több alkalommal színre lép a mű folyamán, s bár a színes látványokat élénk varázsoló tárgy lenyűgözőnek tűnik, Földényi értelmezésében végül szintén a 19. század lélektelenségének letéteményese lesz. A látás és nézés szerepének megváltozása már a fotóelméleti fejtegetések során is reflexiókat kapott, s itt ismét vissza lehet utalni Sontag ismert megállapítására, miszerint a fotográfia a látást és a látáshoz való viszonyunkat változtatta meg.² A látás, nézés mint érzékszervi tapasztalat változása összefüggésben áll az életmód, a nagyvárosi élettempó változásával, a fogyasztói társadalom figyelmének felszínessé válásával, szóródásával is. A nagyvárosi szem, ahogy Földényi írja, kaleidoszkópszerű. A 19. század embere – még – „a saját szemével néz ugyan, mégis [...] a tömegek szemével lát” (119.). A látványok végtelen sokszorozódása, a harmonikusnak tűnő kompozíció mégis középpont nélküli, lélektelen mechanizmus, hasonlóan a tömegek közönyös tekintetéhez, a pillanatnyi benyomások keltette kavalkádokhoz, városi panorámákhoz.

A mű utolsó része egyértelműen a géphez fut ki: gépekhez, amelyek életre keltve szörnyeteggé lesznek, az emberhez, aki maga is egyre inkább szörnyeteggé, géppé válik. A diszharmonianak, normaszegésnek egyre több jele mutatkozik, s míg a társadalmi jelenségek szintjén ez inkább közönyt vagy kirekesztést eredményez, a művészeti reflexiókban viszont annál feltűnőbb eseményeket, megbotránkoztató műveket és akciókat. Természetesen Alfred Jarry, a szerző régóta kedvelt alkotója lesz e kor megtestesítője és a kötet végének főszereplője. Az *Übü király* című darabban és bemutatójának (1896) közismert botrányában benne foglaltatik a kor összes válságtünete: az Istent és mértéket veszített civilizáció, a torz, a monstrozus, a szörnyeteg, az esetleges, a hitvány. Társadalom- és

² Vö. uo., 141.

emberiségkritika rémbohózat formájában, amely már az avantgárdot, Artaud kegyetlen színházát és az abszurd drámát előlegezi.

De a századvégen a fejetlenítés, agyatlanítás rendületlenül folyik tovább, az ember egyre inkább beprogramozott automatára, gépezetre hasonlít a szerző szerint, amikor az agy mosott, agyátültetett emberiségről és civilizációról alkot lesújtó véleményt a könyv végkicsengésében. Földényi láthatólag Baudelaire-rel ért egyet, aki az igencsak szkeptikus szemlélt haladást nemcsak a gyönyörök kifinomultságával, hanem ezzel párhuzamosan a fájdalom tökéletesedésével köti össze. A szerző megelőlegezi a következő évszázadok „paradicsomát”, az agy nélküli emberek tömegeit: „Biológiailag még van agyuk. De egyre kevesebbet használgák arra, amire való. A legszívesebben megszabadulnának tőle. Mennyivel egyszerűbb az élet nélküle. Nincs vonzóbb, mint a boldog együgyűség” (324.). Ám a mai kultúrára, civilizációs betegségekre vonatkozó kritikai megjegyzések már a könyv közepén is előtörnek időnként: „Elegendő volt másfél évszázadnak eltelténie ahhoz, hogy a digitalizáció mindannyiunk érzékszerveibe beépüljön; előfeltételei azonban már a 19. század első felében készülőként vannak” (159.). Az ember érzékeit felkorlácsoló gépezetek, mint Jarry szuperhímje (*A szuperhím*, 1902) vagy Kafka fegyencgyarmatának gépezete kapcsán pedig ezt a megjegyzést olvashatjuk: „Itt a szerelem már nyílt rettenet. Létezik-e perverzebb intelligencia a mesterséges intelligenciánál?” (313.)

Látható tehát, hogy Földényi F. László legújabb művében a guillotine árnyéka nemcsak a 19–20. század fordulójáig nyúlik, ahol a kultúrtörténeti bolyongás véget ér – és felhangzik Jarrytól *Az agyatlanítás nótája* –, hanem még tovább, napjaink globális jelenségeiig. De az bizonyosan állítható, hogy a szerző alaposan bejárja ennek a folyamatnak a kezdeteit, mindent megnéz, mindent olvas, helyettünk. Majdnem jobb, mint a *Schott-féle sokmindentudó*. Csak követnünk kell őt sétáján, mint egy idegenvezetőt, s figyelni, mi mindenre mutat rá, mi mindent hoz szóba a látottak, hallottak kapcsán. Ugyanakkor azt is tudnunk kell, hogy nagyon szövevényes és kötött az útvonal, amelyet bejárunk vele, s mi, olvasók könnyen elveszhetünk a részletekben, elveszíthetjük saját tájékozódási képességünket; vagy időnként legalább jó lenne megpihenni, szusszani kicsit néhány ponton.

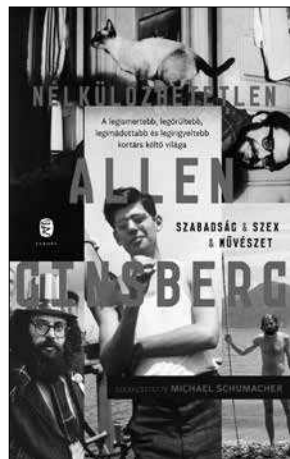
EGY ELTÖKÉLT KÖLTŐ

Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg. Szerkesztette Michael Schumacher

„Allen Ginsberg. Lassan rá kell eszmélnünk, hogy nem mindenki ismeri ezt a nevet” – írja a kötet magyar előszavának első mondatában a szerkesztő, Gyukics Gábor. Ami némileg ellentmond a borítón olvasható vevőcsalogatónak: „A legismertebb, legőrültebb, legimádottabb és legirigyeltbb költő világa”. Elvileg lehetne persze, hogy utóbbi az amerikai olvasóknak szól, hiszen a kötet – és ez fontos – konzervkönyv abban az értelemben, hogy a koncepció, a válogatás, a szövegek sorrendje stb. a *The Essential Allen Ginsberg* szerkesztőjének, Michael Schumachernek a munkája, a magyar változat ennek változtatás nélküli fordítása. Csakhogy az interneten talált képek tanúsága szerint épp a borító más: az amerikai kiadáson nem szerepel a bombasztikus (amúgy Ginsberg alkotától egyáltalán nem távol álló) szlogen, és ez megkíméli Schumachert, hogy az amerikai kiadás előszavában a Gyukicséval lényegében egybevágó mondata („a könyv bevezetesként szolgál azon olvasók számára, akik nem ismerik Ginsberg költészetét...”) ellentmondásba keveredjen a saját kötetével.

Persze felmerül, hogy kiknek szól a kötet. A magyar kiadás nyilvánvalóan azoknak az új generációs olvasóknak, akik érdeklődnek a költészet, a beatgeneráció életérzése, filozófiája, esztétikája iránt, következésképp mégiscsak ismerik valamennyire Ginsberg nevét. Ha ebből indulunk ki, nem teljesen látszik indokoltnak a *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg* megjelentetése. Ginsberg a magyarul kifejezetten jól hozzáférhető amerikai költők közül is kiemelkedően a legtöbbet publikált szerző, különösen ha csak a 20. századot vesszük alapul. 1973-ban a *Nagyáruházi Kaliforniában*, 1984-ben *A leplek bitang*, 1990-ben a *Május királya*, 1996-ban pedig a *Halál Van Gogh fülére* jelent meg, valamint 2005-ben két legjelentősebb verse, az *Üvöltés* és a *Kaddis* külön is, kétnyelvű kiadásban. Ezek mindegyike elérhető antikváriumokban (a számtalan antológiáról nem is beszélve). Közülük a *Halál Van Gogh fülére* több mint kétszer annyi verset tartalmaz, mint a most megjelent válogatás. A *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg* összesen 15 új verset számlál Barna Imre és Gyukics Gábor fordításában (a fennmaradó 24-et Eörsi István és Orbán Ottó korábban megjelent fordításában közli újra a kötet), igaz, köztük jó néhányat Ginsberg maga kiemelkedő jelentőségűnek ítélt saját, nem kis terjedelmű életművében (*A változás: Kiotó-Tokió expressz; Wichita vortex szútra; Walesi látogatás*). Olvasóként minden új Ginsberg-versnek örülünk, ugyanakkor az újonnan magyarra fordított darabok alapján felmerül, hogy a korábbi kötetek szer-

A verseket fordította Barna Imre, Eörsi István, Gyukics Gábor, Orbán Ottó. A prózákat fordította Fenyőesi Orsolya, Gyukics Gábor, Schultz Judit.
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2022
456 oldal, 7999 Ft

kesztői talán nem véletlenül hagyták ki őket. Lehet, hogy Michael Schumacher valamiféle reprezentativitásra törekedett, ha egyáltalán ilyen igény felmerülhet egy olyan kötetben, amelybe egy költői életműnek jóval kevesebb mint tíz százaléka kerül be. Az nyilvánvaló, hogy Schumacher az oeuvre keresztmetszetét szerette volna megjeleníteni – de egyáltalán nem biztos, hogy egy magyar kiadásnak ugyanez a feladata.

Ez persze a *Nélkülözhetetlen* messze túlmutató probléma: ha egy versfordításkötetet nem magyar szerkesztő válogat, akkor óhatatlanul háttérbe szorulnak alapvető szempontok: milyen versek vannak már meg magyarul, mik lehetnek a feltételezett magyar olvasóközönség elvárásai, mely versek fordíthatatlanok vagy tartalmazznak fordíthatatlan részeket, melyek azok, amelyek oly mértékben kultúrafüggők, hogy megértésükre csak alapos jegyzetapparátussal van esély (szemben az eredeti nyelven olvasókkal), stb. Mégis egyre inkább ilyen versfordításkötetek jelennek meg magyarul (Simon Armitage válogatott versei, Picasso versei stb.). Érthető, hogy a kiadókat pragmatikus és kényelmi szempontok vezérlik (elsősorban jogdíjügyek), de ez a gyakorlat egészségtelenül szűkíti a hazai költői és műfordítói szakma mozgásterét. Az pedig kifejezetten diszfunkcionális, hogy az ilyen konzerv-versválogatások (a konzerv itt nem minőségjelző) borítóján a szerző mellett az eredeti szerkesztő neve szerepel, aki az esetek többségében az adott életmű filológiai szakértője ugyan, de a magyar olvasók döntő többségének nem jelent semmit, másrészt ez a megoldás nem számol azzal, hogy a fordítás során legalább ilyen fontos – és a célközönség számára jó esetben többet mondó – nevek szorulnak le a címlapról, tudniillik a fordítóké.

Mindenesetre a kötet a Ginsberg-költészet teljes vertikumának bemutatására vállalkozik, az egészen korai versektől a késői darabokig, két ciklusban: „Versek” és „Dalok” cikluscím alatt, utóbbi kategóriába mindössze három dalt sorolva. Ha valaki pusztán ebből a kötetből indul ki, nemigen fogja érteni, hogy miért ez a felosztás. Hiszen a dal mint lírai műfaj erős zeneiségű és/vagy szabályos tagolású vers, és a korai, Barna Imre által fordított versek között számos ilyen van, az egyiknek történetesen épp *Dal* a címe is. Csakhogy Ginsberg számos verse mellé kottát is közöl (például a *Collected Poems*ban), ám ezek a *The Essential Allen Ginsberg*ből kimaradnak – pedig alighanem ez lehet a megfejtés.

A korai versek (lírai értelemben vett dalok) formai és tartalmi szempontból is termékeny ellentmondásban állnak a kötet későbbi, prózai műveket tartalmazó részében írottakkal. „A hagyományos formákkal (kötött sorok és versszakok) ott a gond – írja a későbbi, teoretikus Ginsberg –, hogy túl szimmetrikusak, mértaniak, számszerűen is eleve meghatározottak – ellentétben elmémmel, melynek se kezdete, se vége, és gondolataimnak sincs fix mértéke...” (*Amikor a zene irányt vált, megremegnek a városfalak*) A Kerouacnak és Cassadynek írt levelében pedig így vall a korai versekről, lényegében azzal kérkedve, hogyan sikerült megvezetnie szintén költő apjának ismerősét, a később az *Üvöltés* előszavát jegyző William Carlos Williamst: „egy rakás szar, hulladékok, amiket a naplóimból guberáltam elő, és versekké tördeltem őket, de olyanokká, amikből parancsra is akár napi tízet megírnék”. Kevés olyan vers van ezek között, amelyben már tetten érhető valami a (nem sokkal) későbbi Ginsberg vácogós fizikai szenvedélyéből. Ilyen a Rimbaud-t idéző metafizikus hajléktalan (Orbán Ottó kissé shakespeare-i antikizált fordításában a címe *A leplek bitang* – Somlyó György *A csuklyás csavargónak* fordítja):

Visítok rakpart paraszadon
Testem egy gáztartálynak adom

A motívum közel áll az *Üvöltés* híres sorában (feltehetőleg Herbert Hunckérről) írtakhoz, azzal együtt, hogy az *Üvöltés*re hirtelen kialakult Ginsberg sajátos, a korai verstől egészen különböző hangja:

kik egész éjjel vérrel teli cipőikben járkáltak a hóbucka dokkokon
és egy gözzel és ópiummal teli szobába nyíló ajtóra vártak East Riverben...

A leples bitang inkább Nagy László:

Ki tapad rám ha nő a sötét
Hashoz a has és térdhez a térd
Ki tekint csuklyás szemembe
Ki tapad zúzó [a korábbi kiadásokban helyesen: zúzos] ölemre

Az *Üvöltés* talán valamennyire Kassák. Orbán Ottó Ginsberg-fordításaiban egyébként feltűnő, mennyire képes azonnal ráhangolódni egy-egy valamelyest is hasonló magyar költői hangra. Mint az egyik igazán nagy Ginsberg-versben, a *Napraforgó szutrájában*, amelyben hol a mikroszkopikus víziójú Juhász Ferenc

és a szürke Napraforgó a lenyugvó nappal szemben
siváran recsegve és porosan ingadozott a korommal
a köddel és hajdani mozdonyok füstjével a szemében –
megtörtén lekonyuló vizenyős tövis-pártája rozszant korona
volt, tányérből a magok kihulltak, a fényes levegő fogait
gyorsan hullató szája, szőrös fején a sugarak bélyege
akár egy megaszalt drót pókháló,

hol Füst Milán döngő hajnalodású körmondatai tűnnek fel:

Hány légy sziszegett körbe téged korom ártatlanja, míg
a vasutak mennyét és virág! lelkedet áldoztad?

Az 1926-ban született Ginsberg két vitathatatlanul legjelentősebb kompozíciója az 1954–55-ben írt *Üvöltés* és az 1957 és 1959 között készült *Kaddis*. Ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy ne lennének később is nagy versei, például a *Könyörgöm uram* (1968), amely ebbe a kötetbe sajnos nem került be (holott decens megélhetést biztosított volna a honi fóliaüzemeknek), vagy a *Halotti lepel* (1983), de a fejlődése inkább extenzív volt, mint intenzív. Mintha azzal, hogy a két korai hosszúverssel (különösen az *Üvöltéssel*) nemzedékének, a beatgenerációnak általános életérzését fogalmazta meg sokkal pontosabban, arra kárhoztatott volna, hogy a későbbiekben is mondja meg a tutit. Különös, hogy a jellegzetes kelet-európai vátesz-költő szerep a térségen vagy épp Latin-Amerikán kívül épp az USA-ban jelenik meg időről időre. Bár ott talán nem annyira nemzeti, hanem inkább univerzális társadalmi sorskérdésekben várnak válaszokat a költőktől – Ginsberg előtt például Robert Frosttól is. Ginsberg is inkább afféle orákulum-költő volt: repertoáron tartotta a hidegháborút, a bel- és világpolitikát, az amerikai életformát, a kapitalizmust és a kommunizmust, a különböző tudatformáló szerek hatásait és legalizálását, a szexet, a homo- (és hetero)szexualitást, Istent és a vallásokat, elsősorban a buddhistát, de a zsidót és némi- leg a keresztényt is, ember és világ viszonyát, a fenntartható fejlődést (a beatköltők, elsősorban Gary Snyder és Philip Whalen az elsők között kezdték használni a kifejezést az ötvenes években, maga Ginsberg pedig egyik hosszabb, a kötetben nem szereplő versének az *Ecologue* [Ekológia] címet adta), vagy épp nemzedékének kultikus figuráit (elsősorban a bálványozott Kerouacot).

Miközben a megmondóemblerség veszélyeire már az *Üvöltés* megjelenésekor felhívták a figyelmét épp a hozzá közel állók. Kerouac túlságosan direktnek érezte, míg Jack Spicer

sommás véleménye szerint „az Üvöltés, a világ legjobban reklámozott verse, egy nagy rakás szar” (ez talán allúzió Ginsberg saját korai verseiről írtakra – bár nem valószínű, hogy Spicer ismerte a Kerouacéknak írt levelet). Mai füllel ez az üvöltés kevésbé hallatszik indulatos süvöltésnek, inkább sikításnak, siratónak, nemzedéki kaddisznak. Méltán. Csak taláalomra néhány kortárs a beatnemzedékből, akik közül némelyikre Ginsberg utal is az *Üvöltés*ben. William Burroughs, a *Meztelen ebéd* írója Mexikóban 43 éves korában agyonlőtte a feleségét – állítása szerint heroin- és alkoholfogyasztás közben Tell Vilmosként, pisztollyal le akart lőni egy almát a fejéről. Bill Cannasta 28 évesen, részegen, indulás közben megpróbált kimászni a New York-i metró ablakán; egy oszlop lefejezte. Lucien Carr költő tizenkilenc évesen megölt egy öt régóta szexuális ajánlatokkal zaklató férfit. Carl Solomon, író, dadaista gesztusként önkéntesen elmeorvosintézetbe vonult; neki dedikálta Ginsberg az *Üvöltést*. Lew Welch, költő, 46 évesen egy 22-es kaliberű Smith & Wessonnal örökre eltűnt a kaliforniai hegyekben. Elise Cowen költő 29 évesen, többszöri idegösszeomlás után szülei kilencedik emeleti lakásának csukott ablakán kiugorva lett öngyilkos.

Hozzájuk képest Ginsberg, a borítólapon írtakkal szöges ellentétben („legörültebb költő”), olyan kiegyensúlyozott, mint egy mérlegképes könyvelő.

Pedig minden oka megvolt, hogy jó eséllyel induljon a bedilizési versenyben. A *Kaddis* olvasása közben az ember időnként a fejéhez kap: hogy lehetett ezt ép ésszel megúszni? (Az *Üvöltés* bevezetésében William Carlos Williams is így fogalmaz: „Soha nem gondoltam, hogy megéri a felnőttkort, és verseskötetet ír”). Egyébként írás közben maga Ginsberg is unos-untalan föltekerte magának ugyanezt a kérdést, és ezt bele is írta a versebe. Nagyon személyes mű ez, és egészen háborzongató anyja fokozatos elborulásának pontos és gyötrelmesen hosszú leírása. Mármost egyáltalán nem maga az írás gyötrelmes – a 26 oldalas verset, amelynek a felolvasása is jóval több egy óránál, képtelenség letenni. Hanem a tapasztalat: a leépülés és a vele járó személyes és családi gyötrelmek. Van benne valami mélységesen kelet-európai, és nem elsősorban a zsidó-orosz-kommunista szál miatt. Inkább a kitárulkozás, a kegyeletsértés határán egyensúlyozó humor botrányos abszurditása okán. Mind a nyelvi ambivalencia („örült vagy, Mama”), mind az undor katarzisa valahogy ismerős. A fia előtt magát pucéran kellett hajas, bolond anya képe és a fiú gondolatai vele kapcsolatban például óhatatlanul Petrit idézi (*Hogy elérjek a napsütötte sávig*) – vagy fordítva.

A *Kaddis* minden Ginsberg-kiadás kötelező darabja. A magyar *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg* Eörsi korábban számos helyen megjelent fordítását mintha néhol gondozta, javította volna. Ugyanakkor sajnos átveszi az amerikai kiadás hibáját, amikor az ötrészes *Kaddis* külön alcím (*Himnusz*, a korábbi kiadásokban – helyesen – *Himnusz*, angolul *Hymn*) alá tartozó utolsó három részét új oldalon közli úgy, hogy az alcím a kötet verscímeivel azonos betűméretű. Épp azokat zavarhatja ez meg, akik először olvassák.

Vannak egyéb zavaró tényezők is. A szöveggondozás enyhén szólva nem a kötet erőssége. Egyes új fordítások annyira hemzsegnak a helyesírási és sajtóhibáktól, hogy a „kiadói szerkesztő szakirányú továbbképzés” előadótermében (vagy legalább a szeminárium szobájában) méltán ki lehetne állítani tipográfiai lóként:

jeges robbanás naplementekor a Pike Peak felett, a Tetonok felé
hullámoznak a Wind River csúcsai, egy lehetet visszatér Jackson Hole völgyé-
be, a tehénnel [sic!] pettyezet [sic!] hatalmas síkos fűves [sic!] síkságokhoz, a
pusztaság egy sarkába,
szeptember nyughatatlan szele az aszfalt úton [sic!] és a sáros
parkolóban, a fa lépcsőn [sic!] a szélben a vörös drótköltépálya [sic!] felvonó
alatti Teton village kávézóba.

Egy versfordításkötet kritikájának nem dolga a helyesírási hibák kipécézése – csakhog y itt teljes oldalak vannak, ahol inkább a helyesen írt szavakat volna művészet kipécézni. Ráadásul ezek a hibák nemcsak számosak, hanem súlyosak is – több vers egy magyar érettségín 0 pontot kapna helyesíráásra. Félreértés ne essék: ez nem csak a fordító-szerkesztőnek felróható. Az ilyen kaláka-fordításkötetknél az egyik fordító a szerkesztő is egyben, hogy a kiadó megspórolja a szerkesztő gázsiját. Ez önmagában nonszensz: a szerkesztő egyebek mellett épp attól szerkesztő, hogy külső szemmel tud ránézni a fordításokra. De hát ide jutottunk: a versfordítók így is örülnek, hogy egyáltalán fordíthatnak verset, és egymás fordításait szerkesztik. Csakhogy ennél a kötetnél teljesen világos (vagy legalábbis nagyon remélhető), hogy a szerkesztő Gyukics fordításait senki sem olvasta el, mielőtt nyomdába került. Soha senki nem vette magának a fáradságot, hogy ráeressen bármiféle helyesírás-ellenőrző programot, amivel legalább a hibák egy (nem is kis) részét néhány óra munkával ki lehetett volna szűrni.

Ide vezet, amikor egy szakma (a könyvkiadás) szabályaira fittyet hánynak. Persze lehet így is könyvet kiadni: a költségek alig egy-két százalékát megspórolva okosban. Csak kérdés: az Európa a maga valaha patinás múltjával tényleg így akarja-e a fiatal közönség számára Ginsberget vonzóvá tenni. Vagy bárkit. Nincs hír arról, hogy a *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberget* lefóliázták-e már, de ha igen, bármikor védekezhettek azzal, hogy nem a tartalma, hanem a trágár szövegállapot ütközik a gyermekvédelmi törvénybe. És kérdés az is, hogy ha egy ilyen kiadó döntéshozóinak otthonában hidegburkolás után két hónappal a padlólapok libikóka-üzemmódba kapcsolnak, vajon mekkora átéléssel kezdenek lamentálni a mesterségek lezüllése okán.

A szöveg romlottságának a járulékos hatásai is pusztítóak. Ginsberg költői nyelve nemcsak (és nem is mindig) köznapi, hanem természetesen invenciózus is. A fordító elemi kihívása, hogy ezt magyarul is visszaadja, és ez számos esetben sikerül is. Az *Éjszakai városi heroinfeszko* például olyan cím, amiről az olvasó rögtön megérzi, hogy Ginsberg, ha elmagyaráznák neki, örömmel rábólintana. Csakhogy helyenként, az omladozó szövegkörnyezetnek köszönhetően, bizalmatlankodva fogadjuk a fordítói invenciókat. Amikor például azt írja, hogy

Ötven éve, az ő erőszakosságával
kezdődött a gyűlölet örvénye
ami lombtalanította a Mekong Deltát,

akkor, ha az előzményektől eltekintünk is, a három soron belüli két vesszőhiba és a helytelenül írt tulajdonnév miatt az ember elkezd gyanakodni, hogy a „lombtalanítani” nem a sokkal gyakoribb „lomtalanítani” akart-e lenni, és elkezd utánanézni az eredetiben – – –

De nem. Szerencsére nem. Ihletett és jó szó ez ide. Kár, hogy – alapos – gyanúval fogadtuk.

Pilinszky jégüres villanykörtéiről nemcsak az előző sorban szereplő jégüres csillagoknak hála nem merül fel, hogy talán inkább légüresek, sőt nem is csak a jellegzetesen pilinszkys szóösszetétel (csillagháló, plakátmagány, mélyvilági, kockacsend) miatt, hanem azért sem, mert a Pilinszky-kötetek szövegminősége nem ad okot az elbizonytalanodásra.

Amiért tényleg nélkülözhetetlen a *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg*, az a kötet második, prózai műfajokat tartalmazó fele: esszék, naplórészletek, interjúk, levelek, sőt kommentált fotók. Ginsberg prózájából eddig csak hébe-hóba, elszórtan jelentek meg részletek, és a mostani bő kétszázötven oldal prózai szöveg mindenképp árnyalhatja a költői életműről kialakított képet is.

Először az tűnik fel, hogy prózájában, még a magánjellegűekben is, Ginsberg sokkal kevésbé hajlamos elveszteni az arányérzékét, mint a hosszúversek némelyikében. Józan,

kifejezetten élesen látó megfigyelő, mind poétikai, mind politikai kérdésekben. Amerikakritikája például az általa nagyra tartott Majakovszkijéhez hasonlóan éles, csak épp jóval hitelesebb, egyrészt mert belülről jön és konkrét, másrészt mert egyáltalán nem naivan egyoldalú: baloldalisága nem vakítja el a létező szocializmus csődtömegének felismerésében: „A demokrácia, ahogy korábban szentimentálisan elgondolták, ma talán lehetetlen (ahogy az Államok példája is bizonyítja), mert minden egyént kiterjedt visszacsatoló mechanizmusok – nevezetesen a tömegmédia – orientálnak menthetetlenül, különösen a tudatküszöb alatti szinteken. Ugyanez a probléma Oroszországban, Kínában, Kubában” (*Prózai hozzájárulás a kubai forradalomhoz*). Az idézet első mondata szinte látnoki. Kár, hogy az egalitárius „ugyanez” (az esszé 1961-ben íródott) sokat ront az összhatáson.

Igazi kuriózum az 1966-os Allen Ginsberg költő nyilatkozata az Amerikai Szenátus Igazságügyi Bizottságának New York-i speciális albizottsága előtt. A sokat és nyilván okkal kárhozott amerikai törvényhozás nyílt meghallgatáson kérte ki egy hippy véleményét az LSD-ről a könnyű drogok szankcionálásáról szóló törvénytervezet vitája során, nem egészen egy évtizeddel az után, hogy ugyanezt a hippit és könyvkiadóját, Lawrence Ferlinghettit az amerikai ügyészség obszcén irodalom terjesztése és közszemérmérsértés miatt letöltendő börtönbüntetéssel fenyegető bűnvádi eljárás alá helyezte – ám a bíróság felmentette.

Az irodalmi obszcenitásnak különben Ginsberg nemcsak művelője, hanem teoretikusa is volt, különösen ami a szexualitás mint deviancia és a totalitarizmus közötti összefüggést illeti – még ha a tárgyban kifejtett gondolatai írásaiban elszórva találhatók is meg. Egyik esszéjében [*Állásfoglalás (a cenzúráról)*] például maga is idéz egy kínai egyetemen hosszabb időn keresztül oktató amerikai professzortól: „Kínai hallgatóim a szexuális mélyajulás állapotában leledztek, de még eme örült elnyomás alatt is megéreztem, hogy a kínaiak többsége reménytelenül romantikus, nyitott ajtókát döngetünk. Az igazi szexuális energia komoly fenyegetést jelent a politikai tekintélyre. A morális sztálinisták nem tévedtek.”

Ami Ginsberg poétikai fejtegetéseit illeti, talán a legizgalmasabbak a szabadverssel, annak formájával, prozódijával kapcsolatos műhelytitkai. „Én mindent megtettem, hogy az *Üvöltés* prozódikus felépítését tisztázzam” – írja az *Amikor a zene irányt vált, megremegnek a városfalak* című esszéjében – „erre mind a mai napig belefutok olyan kritikába, mely akárha kedvező, feltételezi, hogy engem nem érdekel a forma, verseimnek nincs formája – mindössze azért, mert képtelenek lennének [ez a szó fordításban felesleges és értelemzavaró] ráismerni azokra a formákra, amikről előtte még nem hallottak, amik nem az ő akarataikat, elvárásaikat tükrözik...” Aztán amikor egy interjúban Thomas Clark rákérdez, hogy az *Üvöltés*ben és a *Kaddis*ban klasszikus verslábakat használ-e, Ginsberg így pontosít: „Igen, de nem sok haszna volt, mert valójában nem a klasszikus időmérték foglalkoztatott, hanem saját, idegi és írói impulzusaim. Érted, az a különbség, adódik ám különbség aközött, hogy valaki vagy azzal ül le, hogy egy előre meghatározott metrikus sémában fog verset írni, vagy hogy valaki fiziológiai mozgásokkal[,] folyamatokkal dolgozik, és elérkezik egy sémához, és hát talán épp egy olyan sémához érkezik, aminek már neve is van, sőt használták már tán az antik korban is – de ő organikusan érkezik meg hozzá, nem szintetikusán. Senkinek semmi kifogása nem lehet a jambikus pentameter ellen sem, ha az az elménél mélyebb forrásból fakad fel – tehát a légzés eredménye, a hasból és a tüdőből jön.” Voltaképp a szabadvers metrikus periódusaira utal itt, nagyon is hitelesen – de hát miért ne fakadhatnának akár az elméből ezek a metrumtöredékek: egy távoli verssorból, aminek a szavai nem is rémlenek, vagy annak emlékéből, hogy milyen ritmusban vert szét valaki egy csehszlovák telefonfülkét? Mindezen túl Ginsberg itt mint ha valami inverz Pierre Ménard-t alkotna meg. Borges hősének az volt a célja, hogy tudatosan és betű szerint újírja Cervantes spontán művének két és fél fejezetét. Ginsberg pedig itt *in extremis* mintha nem zárná ki a spontán módon, mintegy akcidentálisan, belülről létrehozott shakespeare-i szonettforma lehetőségét.

Felettebb gondolatébresztő, amit az amerikai prozódia évtizedekkel korábban petrifikálódott interpretációjának retrográd hatásáról mutat be két konkrét, iskolai tananyagban szereplő vers kapcsán. Mondanivalójának lényege, hogy a két idézett verssor valójában nem úgy hangzik, ahogy a szabályos metrizálás alapján a „kockafejek” szeretnék, hogy hangozzanak. Ez minden bizonnyal így van, már csak azért is, mert abban a metrumban, amely a szóhangsúlyon alapul, óhatatlanul van valamilyen koronként és beszérlónként változó szubjektív elem. Különös, de a magyar ütemhangsúlyos verstan számára is tanulságos ez az okfejtés, amikor az mechanikus, mindent felülíró főszabályként alkalmazza, hogy a magyar kötött szóhangsúlyú nyelv, következőképp kontextustól, szándéktól, mindentől függetlenül minden szóban az első szótagra esik a nyomaték. Ebből adódik aztán ugyanaz a fajta értelemvesztő óvodás skandalás, ami ellen Ginsberg berzenkedik.

Apropó, kockafejek. A fordítás prózai részének, a költői részhez hasonlóan, a legerősebb eleme a kortárs köznyelv bátor használata („vágjátok?”, a Kőbükít idéző „univerzumbéli unokatesó”, „tényleg teljesen el vagyok havazva” és ugyanazon az oldalon „el vagyok heti egy óra megtartásával” – szóval itt még a helyesírás-ellenőrző is működött). Sajnos azt, hogy melyik konkrét megoldásért kit illet dicséret, nem tudjuk, ugyanis – felfoghatatlan módon – a prózai szövegek esetén sem az egyes szövegek után, sem a fejezetek előtt, sem a tartalomjegyzékben semmilyen módon nincsenek feltüntetve a fordítók. A kolofon alapján mindössze annyit tudhatunk meg, hogy a prózai részeket Fenyvesi Orsolya, Schultz Judit és Gyukics Gábor fordította, de hogy melyiket ki, azt nem. Azért a fordítóknak ennél több dukál.

A kötet néhány helyéről össze lehet szedni, kik azok, akiket Ginsberg intenzíven olvasott, és állítása szerint tanult is tőlük. Tanulságos lista ez. Vannak egyértelmű elemei: Whitman, a Zsoltárok könyve, Jeremiás siralmi (a magyar változatban: lamentációk), Shelley, Blake, Hart Crane, Melville prózája (meg Kerouacé, de az kevésbé), esetleg Majakovszkij, Pound cantói és a szabadversíró Apollinaire – a lélegzetük okán. Lorcától *A költő New Yorkban* kötet, nyilván a szürrealis-szürrealista város miatt. William Carlos Williams talán inkább csak tiszteletből említi Ginsberg, meg a korai versek (és esetleg a *Paterson*) miatt. Na és Emily Dickinson? Kevés Ginsbergétől eltérőbb versvilágot lehet elképzelni (Dickinson sokszor beszélt keveset, Ginsberg sokszor sokat), de mintha mégis tanult volna az extravagáns utód a zárkózott elődtől: a *Kaddis* gyakori és drasztikus, gondolatmegszakító hármas gondolatjelei nemigen jöhetnek máshonnan, mint Dickinson minikaddisaiból. Csak míg Dickinsonnál az elhallgatásra utal ez az írásjel, Ginsbergnél kezdésre és újrafogalmazásra kényszerít.

A Ginsberg által emlegetett hatások közül a talán az egyik legtöbbször hivatkozott Artaud-é a legkevésbé meggyőző. Pedig a rokonítás motívuma nyilvánvaló, Ginsberg úgy véli, az őrült költőben megtalálta egy őrült kor őrült költőinek, így saját magának az elődjét. Csak úgy tűnik: az elmebetegség nem tanulható – az eleve tudatmódosult Artaud még akkor is eszelősebb az *Üvöltés* II., tudatmódosító szerek hatása alatt írt részénél, amikor a napi étkezését taglalja.

Ginsberg naplójának a kötetbe válogatott hét bejegyzésénél Michael Schumacher érdekes megoldással él: az egyes szövegek előtt-után, tipográfiaiilag is megkülönböztetett módon, röviden kontextusba helyezi magukat a bejegyzéseket. Ezek a többnyire valóban jól orientáló fejjegyzetek némileg emlékeztetnek Hemingway vignettáira *A mi időnkben* kötetből – azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy azokat maga a szerző írta. Schumacher időnként túllép a tájékoztatáson, sőt az értelmezésen is, és értékel („Megható, milyen emberséggel fordul az utcán látott haldokló felé”) – ez pedig nem a szerkesztő feladata, különösen, ha nem elő- vagy utószóban, láb- vagy végjegyzetben teszi ezt, hanem a szöveg közé iktatott lapokon.

A válogatás, ekkora életműből, nem lehetett könnyű feladat. A leveleknél helyenként van olyan érzése az embernek, hogy egy-két darab inkább a címzett vagy a körülmények jelentősége miatt került be a kötetbe, például az 1957. április 3-án Ferlinghettinek írt szöveg, amely nyilván az *Üvöltés* körül készülő botrány előjelének dokumentuma: pontosan két hónappal a City Lights Kiadó könyvesboltvezetőjének, Shigeyoshi Muraónak letartóztatása előtt íródott – csakhogy ez sem a levélből, sem a kötet más helyeiről nem derül ki, ennek híján pedig a levél meglehetősen partikuláris, még csak irodalomtörténeti jelentőséggel sem bír.

Akik eddig nem ismerték, a *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg*ből, a kötet minden baja ellenére, az esetek többségében megalkuvás nélküli, vagy legalábbis csak vállalható kompromisszumokra hajlandó, eltökélt költőt ismernek meg, aki, ha tabukról beszélt is, csak nagyritkán öncélúan, és akinek felháborodott székepszisét évtizedek múltán is felháborodott székepszissel olvassuk:

„Mennyi képmutató lakja Amerikát? Mennyi felfedezésektől reszkető birka? Miféle hatalmat helyeztünk magunk fölé, hogy már nem vagyunk, akik vagyunk? Ki tilthatná be a műalkotások nyilvánosságát? Miféle összeesküvőknek állhat hatalmában tudatosságunk módozatáról, szexuális örömeinkről, dolgainkról, szerelmeinkről dönten? És háborúinkért miféle démonok felelősek?”

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

2024
jan
22
19⁰⁰

kodalykozpont.hu

JAZZB&IS + KALÓKA

A Magyar Kultúra Napja
KODÁLY KÖZPONT

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

KULTÚRAIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

Magyar Kultúra
Napja

PAPPAS[☆]
KULTÚRÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS

MUSIC
MANAGEMENT
BUDAPEST

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

Napjaink gazdasági helyzete a folyóirat-kultúrát, így a Jelenkort is érzékenyen érinti, ezért kénytelenek vagyunk megemelni a lap árát. Jövő évtől félévre 6600, egész évre 12 100 forint lesz a folyóirat ára. Ám ha 2024. január 15-ig fizet elő, még a tavalyi áron – fél évre 5940, egész évre 10 890 forintért – tudja megvásárolni a Jelenkort.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2024-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Kovács András Ferenc (1959–2023) (*Ágoston Zoltán nekrológja*) 113

*

GRECSÓ KRISZTIÁN: Apám üzent (*regényrészlet*) 115

DANYI ZOLTÁN: Írásrózsa (*műhelyesszé*) 121

CSEHY ZOLTÁN versei 127

LADÁNYI ISTVÁN verse 129

KISS LÓRÁNT verse 133

DEÁK BOTOND versei 135

KUPIHÁR REBEKA versei 136

JUHÁSZ ÁRPÁD: Kóborló Farkas hazatér (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 138

NECATI ÖZIRI: Apajegy (*regényrészlet*) 148

NAGY IMRE OTTÓ: Mohácsi mázas korsók (*Három esztendő a Duna partján*) 158

Fordítói előszó (*Kádár Judit*) 179

MOLNÁR FERENC: A húsvéti kalap (*jelenet*) 180

*

KÁDÁR JUDIT: Egy antropofób úr New Yorkban

(*Molnár Ferenc emigrációjáról másképp*) 185

BECK ANDRÁS: Bernard Shaw Budapesten (*tanulmány*) 194

DOLINSZKY MIKLÓS: Búcsú a vurstlitől

(*Karinthy Frigyes ismeretlen bábjátéka*) 207

*

DECZKI SAROLTA: Az ismétlés pokla és kényszere

(*Tompa Andrea: Sokszor nem halunk meg*) 219

MIKOLA GYÖNGYI: Az Új Symposion legújabb története

(*Ladányi István: Megújuló befejezetlenség. Az Új Symposion folyóirat arculata, szerkesztési gyakorlatai és műfajai*) 224

M. NAGY MIKLÓS: Az időskor fenomenológiája (*Paul Auster: Baumgartner*) 230

FENYŐ DÁNIEL: Élőknek suttagó

(*Machado de Assis: Brás Cubas síron túli emlékezései*) 236

2024

FEBRUÁR

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortétkban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT FERDINANDY GYÖRGY. Az író 71. születésnapján, január 7-én, nyolcvannyolc évesen érte a halálát.

*

JELENKOR 65. Folyóiratunk legutóbbi lapszámait előbb december 15-én a székszárdi Illyés Gyula Könyvtárban mutatták be Ágoston Zoltán, Kiss Tibor Noé és Milbacher Róbert közreműködésével. – A budapesti estet december 18-án tartották a Nyitott Műhelyben. A lap egykori szerkesztőivel, Csordás Gáborral, Csuha Istvánnal, Nagy Boglárkával és Parti Nagy Lajossal Ágoston Zoltán beszélgetett. Műveiből Balla Zsófia, Darvasi László, Garaczi László, Grecsó Krisztián, Kiss Tibor Noé, Kukorelly Endre, Láng Orsolya, Parti Nagy Lajos és Tompa Andrea olvasott fel.

*

TÜKE-DÍJ. A huszonegyedik alkalommal megrendezett ünnepélyes díjátadón szerkesztőségünk a civil szervezetek számára adományozott elismerő oklevelet vehette át

január 21-én a pécsi székesegyházban, illetve a püspökség rendezvényközpontjában, a Magtárban.

*

MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAP. A huszonegyedik alkalommal megrendezett irodalmi eseményen a Mészöly Miklós-díjat Tompa Andreának, a Mészöly Miklós-emlékplakettet Baranyai Lászlónak adták át. A díjazottakkal Visy Beatrix, illetve Liebhauser János és Ódor János Gábor beszélgetett. Az emléknapról Szeifer Csaba tudósított honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

SZÍNHÁZI PREMIER. Tasnádi István *Karantónpapa* című színművét december 21-én mutatták be a Pécsi Harmadik Színházban, Herczeg Adrienn rendezésében.

*

IRODALMI DÍJAK. A Füst Milán prózai díjat 2023-ban Kukorelly Endre és Szvoren Edina nyerte el. – A tavalyi Petri György-díjat Kupihár Rebekának ítélték oda.

Szerzőink

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Grecsó Krisztián (1976) – költő, író, Budapesten él.

Danyi Zoltán (1972) – író, költő, Zentán él.

Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.

Ladányi István (1963) – költő, irodalomtörténész, kritikus, az egykori *Ex Symposion* szerkesztője, Hajmáskéren él.

Kiss Lóránt (1998) – költő, közgazdász, kritikus, Budapesten, Szegeden és Mórhalmon él.

Deák Botond (1969) – költő, Székesfehérváron él.

Kupihár Rebeka (1999) – költő, az ELTE és a PTE hallgatója, Budapesten él.

Juhász Árpád (1935) – geológus, Budapesten él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Pécsen él.

Necati Öziri (1988) – német író.

Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.

Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Kádár Judit (1956) – az ELTE SEK oktatója, Budapesten él.

Molnár Ferenc (1878–1952) – író, drámaíró.

Beck András (1961) – kritikus, Budapesten él.

Dolinszky Miklós (1962) – zenetörténész, esszéista, Budapesten él.

Deczki Sarolta (1977) – irodalmár, filozófus, kritikus, Budapesten él.

Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.

M. Nagy Miklós (1963) – szerkesztő, műfordító, esszéíró, Budapesten él.

Fenyő Dániel (1996) – kritikus, a PTE BTK IKDI doktorandusza, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

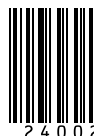
www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

2 4 0 0 2

KOVÁCS ANDRÁS FERENC (1959–2023)

December 17-én vasárnap délelőtt beszéltem vele telefonon utoljára. Azért hívott, hogy jelezze, sajnos mégsem tud eljönni a *Jelenkor* 65. évfordulós estjére a Nyitott Műhelybe, ahová annyira készült. Összel többször egyeztettünk időpontot, mikor lehet megfelelő neki a pesti *Jelenkor*-est. Igazán nagyon szerette volna felolvasni az októberi lapszámban megjelent *Csak hét anakreónit*, amit Parti Nagy Lajos hetvenedik születésnapjára szerzett, s ami minden bizonnyal az utolsó verse volt. Ezt persze egyikünk sem tudhatta, csupán annyit, hogy kínnal-keservvel született meg, s ezért külön értéke volt. A lappal való hosszú közös történetében példátlan módon három év kihagyás után tudott újból verset adni, és nem azért, mert máshol közölte volna műveit. Tudod, már csak a *Jelenkor* meg az *ÉS*, mondogatta az utóbbi években. Azon a karácsony előtti vasárnapon elmondta, hogy a meglévő számos testi baja mellé újabb betegség gyanúja lépett föl, hosszas köhögései szakították meg a beszélgetést. Ölelek, vigyázz magadra, mondtam búcsúzásként. Aztán a telefont letéve hangosan és dühösen kimondtam, hogy a KAF nagyon, nagyon rosszul van.

Nem tudom pontosan megmondani, mikor találkoztam először a nevével, versével. A *Jelenkor*hoz kerülésem, '92 környékén már biztosan, de inkább valamivel előbb, épp a lapot olvasva. Kovács András Ferenc 1989 júniusában debütált a *Jelenkor* hasábjain, a *Noventa* című jelentős versével, a decemberi romániai forradalom előtt tehát – a verset egyébként Takáts József csempészte át a határon a cipőtalpába ragasztva. Ettől kezdve évente általában több alkalommal is verseket publikált a folyóiratban. Nem csupán saját neve alatt, de költői alteregói nevén is több tucat verset közölt, Lázáry René Sándorként, Caius Licinius Calvusként, s adott bőven „Jack Cole dalaiból”, nemkülönben „Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatékából” vagy a Kavafisz-átiratokból. Az Erdélyben megjelenő első kötetei után a negyedik (a felnőtt közönséghez szólók közül a harmadik), *Költőzködés* címen már Pécssett jelent meg 1993-ban, a Kritérionnal közösen adta ki a folyóiratból néhány évvel korábban Csordás Gábor által létrehozott *Jelenkor* Kiadó. Ebben a formában még két kötet következett, a *Lelkem kockán pörgetem*, illetve az *ÉS Christophorus énekelte*, aztán a Polisszal közösen a *Jack Cole daloskönyve*. Majd önálló *Jelenkor*-kiadásokként látott napvilágot több verseskönyve, köztük 2000-ben a magisztrális *Kompletórium* a válogatott és új versekkel. Aztán a kiadóval elváltak útjaik, de a lappal mindvégig szoros maradt a kapcsolata. 1999 októberének végén Kolozsvárt követően Marosvásárhelyen is vendégszerepelt a *Jelenkor* csapata, s ekkor a Kultúrpalotában zajló est után vele és kollégáival töltöttük az estét a régi Transzilvánia Szállóban.

De jóval korábban ismertem meg személyesen, mert ott voltam '92 nyarán, az *Éneklő Borz* hangzó folyóirat első szereplésekor a tatai JAK-táborban, ahol a fiatal erdélyi irodalmárok csoportjának tagjaként felolvasott. Nemsokára, '93 áprilisában Pécssett újból találkozhattam vele: az akkori Művészetek Házában a marosvásárhelyi *Látó* folyóirat vendégszerepelt, s egyben ez volt *Költőzködés* című kötetének itteni bemutatója is. Máig emlékszem Csorba Győző verdiktjére, ahogy a program végén, a nézői kérdések apropóján feláll, és leszögezi: ma este egy igazi költőt hallottunk felolvasni.

Én őszinte csodálattal olvastam-hallgattam mindenkor ezt a nagy átváltozóművészt, ahogy két kézzel szórta elének kincseit. És kifogyhatatlan bőségében tobzódva szórta, és nem hittem volna, hogy elapad.

Az utolsó vers eredete 2023 tavaszára megy vissza, amikor egy telefonbeszélgetésben megállapodtunk abban, hogy verset ír barátja, Parti Nagy születésnapjára, akivel ezt a gesztust kölcsönösen gyakorolták már a kerek évfordulókon a korábbiakban. Aztán a nyár végén, s még inkább szeptemberben egyre többször kellett beszélünk egymással a vers ügyében. Hol úgy tűnt, halad a dolog, hol pedig elakadt. Elmondta, hol tart, én biztattam.

Szeptember végén, amikor már kicsúszott a határidőből, ezt írta: „Már több mint hat éve így vagyok magammal... Fejben megy minden, ha leírom, nem tetszik, elteszem félbe-szerbe.” Utolsó esélyként kiszámoltuk a választott formából adódóan a várható sorok számát, kihagytam a helyet, összeállítottam a lapszám többi részét, és igencsak aggódva reménykedtem. Így nyertünk még néhány napot, s a mutatóvány végül sikerült. „Millió bocsánat”, írta, „s talán megérte várakozni rá”. Akkor újra boldog és büszke volt.

A hírrel, hogy a Bertók László Költészeti Díj kuratóriuma 2023-ban őt díjazza, még a nyár közepén hívtam fel telefonon. Egészen pontosan a születésnapján, július 17-én. A hír feldobta, erre rá is szorult, hiszen kedélye hosszabb ideje nyomott volt, s ez a versírásban is gátolta. „Szépen könyörgök, megsegíts, Babits Mihály! / Megint, mint eddig annyiszor, / Ha torkom elszorult, ha épp szorongtam én, / Hogy írni renyhe, képtelen / Vagyok, s talán nem is tudok többé sosem –” – írta *Babitsolás (Egy lírikus epilógja)* című versében egykor, amikor még írhatott.

December 6-án Pécsre jött, hogy a Kodály Központban rendezett átadó esten átvegye a neki ítelt Bertók László Költészeti Díjat. Nemcsak a képeket visszanezve, hanem a belső szemeimmel is látom a színpadon, ahogy esett állapotából megéled, gyerekként örül, karjait az égnek lendíti, színészi gesztussal: voilà!

„Amiként madarait az égbolt, / Rejt engem is vándor magasság: / Elvisz, magába ringat, átlebegtet, / Elrejt, elejt – s estemben elfelejt” – írja a *Kompletórium*ban. Rejtsen akkor téged a vándor magasság, Andris, legyen így. De mi nem felejtünk el téged.

Ágoston Zoltán

Fotó: Tóth László

Apám üzent

regényrészlet

*„Bojtár volt a nagyapám,
Bojtár vagyok én is,
Csak a botját hagyta rám,
Gazdag vagyok mégis.”*
magyar népdal, Szentegyházasfalu,
Lajtha László gyűjtése, 1942

Az én apám mindenütt van, ott leginkább, ahol nincs. Amikor ezt megfogalmazza magában, Ajtony látja maga előtt, ahogy az apja, Ignác teker elő a múlt ködéből, most érkezik haza a barattyosi határból, az utolsó kukoricatörésből, letámasztja a biciklit. Ő, a fia otthon várja, a Béke utcai ház teraszán áll, elképzei, ahogy az apja nyitja a kaput, röviden ránéz, alig észrevehetően elmosolyodik, mintha csak ösztönösen rángott volna egyet az arca.

Ez sajnos nincs így, Ignác érkezése sosem történt meg, ez a jelenet csak a képzelet szüleménye, Ajtony mindössze az apja távolodását látta az utolsó kukoricatörés után, a letört tábla mellett állva, ahogy őket megelőzve elindult. Ajtony meg az anyja még a kukoricaföld szélére ültetett padlizsánokat szedte le, pakolta a „török tökö” csíkos szatyorba, Ignác már távolodott, jókedve volt, pedig Katalin húga kigúnyolta az imént, de most még azon is csak kacagott, köszönés helyett meglendítette a karját, és lassan eltűnt a határban.

Mégis, a fiában a megérkezés emléknyma is ott van.

Talán azért, mert Ajtony az apja temetése után képzei el ezt a megérkezést. Alig néhány perce ért véget a szertartás, egy huszonhét éves fiatalember, ha elveszti az apját, bármilyen önhazugságot elfogad. A fiúnak tehát nem is kell sokáig átrajzolnia magában az eseménysort, mert már nem elképzei, hanem felidézi, át is éli, megtörtént.

Ajtony a temetéskor elárulta az apját.

Nem tartották be a végakarátát. De fölösleges a többes szám, minden az ő felelőssége, a többiekén vagy túl nagy a nyomás, vagy egyszerűen nem értették, nem tudtak róla. Ignác két évtizeden át volt alkoholiista, feltámadásai, legendás túlélései után mindig üzent a halálnak, illetve részletesen megparancsolta az őt ápoló családnak, a lehetséges túlélőknek, hogyan kell minden szabályt áthágva gúnyosan kinevetni a földi kálváriát.

Ajtony apja úgy tartotta, hogy az élet súlytalanságát, a céltalan létet az fejti föl leginkább, ha meggyaláz minden ceremóniát, amit az ősei, a szülei fontosnak találtak, amit az a paraszti hagyomány, amelyben élt, szorosan követett.

Azt kérte a halálakor mindössze negyvenhét éves feleségétől, Mártától és Ajtonytól (Szabolcsot, a kisebbik fiát úgy-ahogy megkímélte ettől a témától), hogy semmilyen búcsúztatása ne legyen. Hamvasszák el, a hamvakat el se hozzák a krematóriumból, keveredjen el a hamva a többi söpredék hamuval, takarítsák ki. De ez nem elég. A pimasz gesztust, hogy a porait – akaratának megfelelően – ki-söpörtették a szemétre, mesélik el mindenkinek.

Amikor Ajtony ott áll a teraszon, az apja építette családi házban, a Béke utcában, és látni véli az érkező apja fukar mosolyát, valójában a halotti torra érkezőket lesi. Már nem jöhetett haza Ignác a kukoricatörésből, alig negyvenkilenc évesen meghalt, elkezdődött a temetése utáni élet.

Ahogy a kétezres évek legelején, faluhelyen szokás, csöndes torra, néhány falatra, jó szóra várták a tágabb családot. Ajtony természetesen az utolsókkal távozott a sír mellől, de szaporázta a lépteit, hamarabb haza akart érní a családnál, hogy odakészítsen a rozsdás fémtálcára néhány doboz gyümölcsnektárt. Október volt, nem lett volna fontos, nem volt kitikkadva senki, de a fiú fontosnak akarta érezni magát.

Csak akkor érezte meg, mekkora hiba volt előrevágtatni, amikor hazaért.

Először látta a szertartást követően – ami a végakaratot teljesen megtagadó módon, katolikus szertartás szerint megrendezett, koporsós temetés volt – a Béke utcai házat. Mintha hályog csúszott volna le a szeméről, észrevette, milyen borzalmas állapotban van, hogy a tor szükségszerűen kellemetlen lesz. Ilyen megalázóan elhanyagolt, mállo vakolatú, penészes, bűdös házat még egy búcsúzás után sem lehet szépre látni.

Megpróbált javítani a helyzeten, széttárta a nappali és a háló közötti libafoszöld harmonikaajtót, hátha a fény, a tér, a nagy családi rendezvényekre szánt két szoba egysége segít valamit. A hálósobában két, szinte földre rogyott ágy, mellettük egy otfelejtett, falra szerelt behemót pelenkázó, a húszéves Szabolcs csecsemőkorának tanúja.

Ajtony olyan nyomasztónak találja a házat, hogy kihátrál a levegőre, és hirtelen, egy pillanatig látni véli az apját, ahogy megérkezik az utolsó kukoricatörésből. Abban a pufajkában van, amit az utolsó nagy családi kalákán viselt, és olyan vidám és önfeledt, mint akkor.

Nem sokkal a halvány jelenés után megérkezik a család. Ajtony tölt a híg levekből. A rokonok próbálják nem nézni a putrivá pusztult szobát, és ez éppen olyan kellemetlen, ahogy elképzelte. Áll a nyomorban és az árulásban szegyig. Nem az történt, hogy „nem egészen” tartották be vagy részleteiben megmásították Ignác végakartát, tökéletesen megtagadtak mindent, amit kért.

Juszi mama, Ignác anyja, aki abban az évben, Ignác bátyja, a fiatalabbik Márton után a második fiát kísérte ki a temetőbe, egyetlen dolgot kért az unokájától: méltó búcsúja legyen a másodikként elvesztett fiának. Ignác úgy állhasson Isten színe elé, hogyha a Teremtő akar és tud, megbocsáthasson neki. Könörgött mindenre, ami szent, és amit egész életükben fontosnak tartottak, hogy a fiát ne égessek meg, mert akkor a feltámadás lehetőségét is elveszik tőle.

Ajtony bólintott, tudta, nincs választása. A búcsú az élőkről szól, nem az apjáról, hanem annak édesanyjáról meg a feleségéről, akik itt maradtak. A dühös,

gyűlölködő fiúkról is, persze, de nekik mindegy. Ajtony szívesen ott hagyta volna a hamut a krematóriumban.

A fiú könnyedén legalizálhatta volna tehát az árulását, elvégre az imádott nagymamáját védte, de lubickol az önvádban, a fájdalom hasogatja, és ez most jó, mert valamilyen formában mindenképpen pokoli lenne.

A ravatalozóban kisebb csoda történt, a kerekesszéke kényszerülő, szinte békés Juszti mama feltápáskodott, egy mozdulattal jelezte a hozzáugró unokának, hogy ne, hagyják csak, egy óvatos intés, mintha röppülni indulna, aztán valami isteni erőtől vezérelve, bot vagy járókeret nélkül odatopogott a koporsóhoz, megsimogatta a fia arcát. Ignác testén fehér kötött pulóver, arca kapkodva borotvált, több helyen sérült, mintha meg lenne vágva.

Hosszú csönd ül a halotti toron, mindenki indulni készülne, pedig most érkeztek. Juszti mama, aki kilencvenéves, és legalább húsz éve Parkinson-kóros, körülnéz, vesz egy nagy levegőt.

A szavait akkorra már nehezen érteni. Összekapja a szótagokat, és a mondatai is elcsellengenek, gyakran elfelejti, hol tart. A fia búcsúztatása után, a kínosan kezdődő toron azonban a Jóisten megint különös energiákat küld neki. A ravatalozó csodáját, az erőn felüli lépéseket még mindenki látni véli, ahogy a járásképtelen asszony a halottasházban feláll, és odatipeg a fia koporsójához.

De azt senki nem hinné, hogy a halotti tort is ő menti majd meg, mesél a penészszagú délutánban. Ott ülnek a feleslegesen tágas térben, az egykoron hangsúlyosan családi rendezvényekre szánt, egybenyitott hálóban és nappaliban, és a nagymama, akinek tévképzetei vannak, és szavát is alig érteni, tiszta, délcég, táncoló mondatokkal, érthetően, artikulálva szót kér. Még a hangszíne is a régi. Mind a három életben maradt gyermeke fölkapja a fejét, mert ezt az anyai tónust a lányai már elfelejtették.

Juszti mama megrajzolja a régi családi viskójukat, szinte ott lebeg előttük a tájkép. Az asszony jól adagolva, széles gesztusokkal, a Parkinson-kórt meghazudtolva mesél. Az kicsit későn derül ki, hogy a hatvanas évek legelején járunk, és hogy Ignác még nincs tíz, de ez – az ő saját halotti torán – lehet akár retorikai fogás is, késleltetés, elvégre Juszti mama egész életében írt titokban, és az írószággal kacérkodó édesanya most, a spontán emlékbeszédén adagolhatja hatásosan az információkat a főszereplőről. Persze nincs így, de lehetne.

A kunyhó egy szoba-konyha, nincs se víz, se áram, ráadásul lent van a lapon, a sportpálya mellett, az Aljon, ahogy mindenki hívja. Senki sem lakik a kendergyár bűzös áztatótávéhoz ilyen közel, csak ők. De a viskó körül pezseg az élet, a Kinizsi telep lányai, lurkói mind odajárnak, a pálya mellé, a kis tavakhoz meg a gyár alá játszani, és a család pici portája meg a kunyhó remek találkozási pont, így az apró udvar folyton tele van étellel.

Jusztika a sportgondnok, ő mossa a falusi focicsapat mezeit, súrolja az öltözőt. Öt gyermek mellett is muszáj dolgoznia, a férje nem volt hajlandó orosz tanítani az iskolában, azt válaszolta az elvtársaknak, ő „azon a nyelven többet nem szólal meg”, ezért nem kap állást sehol.

A fiatal Jusztika bő száz méterre robotol a háztól, a pályán áztatja a zoknikat, fázik a keze, meglepően hideg október van, szinte azonnal kihűlt a mosóvíz,

nem fogja oldani a szóda a makacs koszt. Az asszony nem gyanakszik, nem zavarja a ház melletti zsinat, máskor is csődület van a tanyájuk körül, de idővel mégis irritálni kezdi a dolog. Nem érti, mi történik, de a bőrén érzi, valami nincsen ott rendjén, és idővel tudatosan is benne, túl sok mély, dörmögő hangot hall.

Ezek felnőttek. És amikor jobban megnézi magának a hangoskodókat, látja a rongyos zakókat, a munkáskabátokat.

Ott hagyja a teknőt a padon, sietősen iparkodik a házhoz, nyilván valami baj van a gyerekekkel, muszáj azelőtt odaérnie, hogy kitörne a botrány. Apró lábával iparkodik, de mire odaér, már paprikás a hangulat, pedig a szél is feltámad, és télszagot kavart föl a dermedt pusztán, ilyenkor nyugodtak a parasztok, Jusztika még éppen hallótávolságba kerül, anyai füle már kihallja a félmondatokból, a rikoltozásból, mi a baj.

Valaki ellopta a gyárból a kendertilolók lópokrócait. Ebben a bitang hidegben vacognak a pihenőkön, megkötnek az izmaik. Nyilván ezek a senkiházi gyerekek vitték el azokat a бүдös rongyokat, másnak az nem kell.

Jusztika körülnéz, azonnal tud mindent. Elképesztő, hogy a férfiak vakok és siketek egyszerre. Az ifjabbik Márton mosolyt erőltet az arcára, de a jeges rémület úgy csillog rajta, mintha jégvirág lenne, tökéletesen egyértelmű, hogy ő csendet el a pokrócokat, aminek egyfelől semmi értelme, másfelől a gyárból közösségi holmit lopni, munkásoktól, a lehető legnagyobb véték. Ezt nincs mivel megmagyarázni. A jeges szélben tovább forrósodik a hangulat, a munkások lassan cselékké zülленek.

És ekkor kipenderül a nyolcéves Ignác. Huncut mosoly ül az arcán, és olyan helyes, szép gyerek, hogy még a férfiak szíve is meglágyul, ahogy magyaráz. Fennhangon beszél, rikoltozik, mint egy kisbíró, mint valami cirkuszi konferan-szié. Jusztika rosszat sejt. És igen, a kisebbik fia könnyedén magára vállalja a lopást, pedig az anyja látja a nagyobbik fia arcán, ő volt. Az ifjabbik Márton arcbő-rét most a lelkiismeret-furdalás meg a rémület színezi vörösre. Többször majd-nem közbe is avatkozik, emeli a kezét, de a kis Ignác lendületben van, szónokol, szervez.

Olyan ügyetlen és átlátszó a füllentése, hogy Jusztika belepirul. A fiúcska „meg is szervezi” a hazugságot. A nagyfiúk némi noszogatás után már tartják is a spanyolfalat, „megépül” a lópokrócok határolta pusztai színpad, és Ignác be is libben, ütemesen tapsoltatja a gyerekeket, akik olyan rémültek – és nem is hisznek a hazugság erejében –, hogy alig akarnak csatlakozni. Nagy nehezen néhány szomszéd gyerek összeveri a tenyerét.

Ignác dalolni kezd, hamis és vékonyka gyerekhangját el-elfújja a szél, de olyan önfeledt, úgy rázza magát és tvisztel, hogy a taps erősödik, a pokrócok határolta parasztszínházban zeng a dal. Többen ösztönösen csatlakoznak, a lányok csilingelő magasa már nem veszik el a szélfúvásban, és a varázslat néhány másodperce csak akkor pukkad ki, amikor az egyik gyerek kezéből kikapja a szél a pokrócot.

Ekkor elhal a dal. A fiúk a varázsszőnyegként ellebegő pléd után szaladnak. Jusztika úgy érzi, mindenki feszeng, a gyermek átlátszó meséje nem lehet gyógyír a lopás miatt érzett sértettségre. Gyógyír nem is lesz – a gyárban még hetek múlva is korholják a gyerekeket –, de a harag elszáll, a melósok hónuk alá gyúrik

a pokrócokat, és füttyörészve, dalolva ballagnak vissza. Megtapad a fülükben a dallam, ott felejtődik az arcukon a mosoly, hogy milyen nagy szívvel és ügyetlenül hazudott nekik ez a csepűrágó fiúcska. Az egyik szeplős melós, miközben a hátára teríti a plédet, rá is gyűjt a dalra, amit a srác olyan hamisan zengett.

– Nem vagyok ideges, fő a nyugalom. Száz évig élek én, ha így folytatom...

A többiek vagy fújolnak, vagy röhögve csatlakoznak, ballag a menet vissza a gyárba, a néma gyerekek meg állnak, nézik a távoldó melósokat, aztán hol a hősré, a legkisebb fiúra néznek, hol a bátyjára, akit megmentett. Jusstika észreveszi, hogy a gyerekek is tudták, Márton volt a ludas, akinek már ömlik a könny a szeméből, amit az anyja remek érzékkel nem vesz észre, és maga elől is elhazudja, amit lát, mert különben továbbgondolná, és pillanatok alatt rájönne, Márton éppen azért lopta el a pokrócokat, hogy az öccsét, akit rémülten szeret, és akire ugyanennyire féltékeny is, valami hirtelen indulatból, daczból vagy irigységből, ki tudja, miért, bajba keverje.

De az asszony ezt nem akarja tudni, mert egy suhanás elég, hogy lássa a nagyobbik fián, az öcsi spontán pokrócszínháza, ez a mentőakció éppen elég büntetés neki. És nem azért, mert éppen mindenki Ignácot isteníti, ezt a báty már megszokhatta, hanem mert úgy hull vissza rá saját féltékenysége, a lopás szégyene, mint huzat szűntén a pernye.

Negyven év múlva, Ignác halotti torán Juszt mama akadozva, fulladó köhögéssel fejezi be a gyermek Ignácról ezt a senki által sosem halott hőstörténetet. A hálás és elképedt közönség révült csodálattal vár feloldozást, csattanót vagy tanulságot, de ilyenek még az elfogult anyai mesékben sincsenek. És bármi is történt valójában negyven évvel azelőtt az áztatótavak mellett, „Deák T. – Halmágyi S.” 1963-as szerzeménye, melyet Korda György hangján játszott a rádió, nem lett jóslattá.

Ignác nem élt száz évet, mert nem „úgy folytatta”. A fukar csoda mégis megtörténik a toron, és amint megtörténik, ki is pukkan, Juszt mama nem tudja élvezni varázslata hatását.

Az isteni ereje elillan, egyik pillanatról a másikra olyan idegi fáradtság tör rá, hogy többet szólni sem bír. Ölelgetik, simogatják az arcát, hálálkodnak a nagy mesélőnek, de ő egyetlen gratulációra sem tud reagálni.

Azt már csak Ajtony tudja, aki többször is próbálkozik továbbszólni azt az állítólagos hatvanhármadik délutánt a sportpálya mellett, faggatja a nagyanyját, miként is történt a régi eset, de Juszt mama soha többet nem tudja felidézni a pusztai pokrócszínházat, és nemcsak az elmesélésre nem emlékszik – elvégre az természetes, az a közelmúlt dagonyája –, de nem képes felidézni az eredeti történetet sem.

Hogy milyen indulatok kavargtak akkor, amikor a gyermek Ignác megmeneti a dühös munkások haragjától a kompániát. És talán, ha sikerült volna még egyszer visszautazni abba az 1963-as, szeles, októberi délutánba, akkor sem lehetett volna kideríteni, valóban Márton hozta-e el a lópokrócokat, és hogy a naiv Ignác tényleg őt akarta-e menteni, vagy a saját bőrét (és akkor ő volt a tolvaj?). Mindez persze mindegy is, ahogy az is, hogy történt-e valami hasonló egyáltalán. A mesélés maga az egyetlen, ami valóságos, a minden gyászt, betegséget legyőző anyai szónoklat, ami némi méltóságot csempész Ignác méltatlan és cse-

nevész búcsúztatójába, a temetés egészébe, melyen a családja, élén a nagyobbik fiával, minden végakarátát megtagadta.

A történet után Ajtony kioldalog a ház elé, azt hiszi, bőgni fog, de még csak a könnyei sem indulnak meg. Mesterkéltén, maga előtt is alakoskodva oldalra néz, hogy képzeletben megérkezik-e még egyszer az utolsó kukoricatörésről az apja, de olyan gyöngé, önáltató a színjáték, hogy még csak nem is csalódott, amiért másodszorra nem sikerül odaképzelní semmit. És lehet, hogy van ebben némi megkönnyebbülés, halvány boldogság is.

Elvégre Ignác mégiscsak megérkezett. Ha nem is arról az utolsó kukoricatörésről, de Jusztí mama pokrócszínházás meséje idevarázsolta – itt van valahol, itt kell lennie. Erre a kreált, de működőképes önfelmentő gondolatra a fiú megkönnyebbül, és a fejében folytatódik az utolsó kukoricatörés napja.

Mert bár „hazatérni” nem látta az apját, arra emlékszik, mi történt, miután ő maga is hazaért.

1992-ben volt az az utolsó kukoricatörés. A közös munka után a konyhában nevetgél a család, és Ajtony, a folyton vibráló kamaszfiú – aki bár elhatározta, hogy az első lehetséges busszal visszamegy a gimnáziumi barátaihoz a csongrádi albérletbe (hiszen hétköznapi van, várják a többiek) – nem bír elmozdulni otthonról. Olyan sok a kacagás, a derűs pimaszság.

A családi tanács azt találgatja, milyen lesz a padlizsán, amit Márta a kukoricásor végére palántált. Végre ők is kipróbálják, milyen az új, divatos „török tök” íze. Ajtony édesanyja panírozza a sápadt szeleteket, Ignác meg olyan jóízűen gúnyolja az eljárást, hogy Márta gurgulázva nevet. A rántott padlizsán finom, és Ajtony nem képes felidézni, min nevetnek akkor tovább, ha nincs mit gúnyolni a vacsorán, de valahogy tovább hullámszik velük a délután, olyan széles lendülettel, hogy azok az eltévedt jókedvhullámok az utolsókat a halotti tor utáni magányos álldogálásakor csapják vissza rá, amikor Ajtony szeretne még egy egészen kicsit ebben a villámgyorsan elillanó emlékbén maradni, de már távoznak is az első rokonok, véget ért az apja halotti tora, a rokonok csöndesen mentegőzőve veszik a kabátot, ki szeret álldogálni a málló vakolat előtt a fojtogató penészszagban.

Írásrózsa

Az elmúlt hét évben minden este a naplóját olvastam, egyszerre nem sokat, néhány oldalt, de ennyit minden este elolvastam.

Ha regényt írnék, akkor úgy mondanám, hogy minden vagy majdnem minden este, de most nem regényt írok, hanem valami mást, hogy kicsit vagy nagyon mást, ezt még nem tudom.

A regényt tegnap fejeztem be, még erősen bennem van ez a hang, valakinek vagy valaminek a hangja, aki nem én vagyok, de közel áll hozzám.

Ez volt írás közben az egyik szabály, a hangnak veszélyesen közel kellett lennie hozzám – de máris pontosítanom kell, amit mondok, nem igaz vagy nem teljesen igaz, hogy a regényt tegnap fejeztem be, mert kézzel írok, és a kézzel írt változatot már hónapokkal előbb befejeztem, azután az utolsó fejezetek gépelése következett, de néhány hete annak is a végére értem, most tehát csak a géppel írt változat ellenőrzését, gyomlálását fejeztem be.

Úgy tűnik, mindenre figyelni kell, minden apró részletet mérlegelni, ha igazat akar mondani az ember.

A naplójából azt olvasom ki, hogy az igazság kérdése őt is foglalkoztatta.

Mi az igazság.

Meg lehet-e ismerni az igazságot.

Megcsalt-e például a szerelmem azon a hosszú, illatos éjszakán.

Nem, az említett naplóban másról van szó, az igazság kérdése nem a hűség, hanem a háború kapcsán merül fel, ami mégiscsak súlyosabb dolog annál, hogy kivel feküdt le a kedvesünk.

Vagy nem tudom, nem biztos, hogy súlyosabb.

Lehet, hogy ami két vagy három ember között történik, fontosabb annál, mint ami az úgynevezett nemzetek között történhet.

Ezt már régebb óta így gondolom, most pedig egyre inkább azt érzem, hogy a nemzetek között sem történik más, köztük is ugyanaz történik, mint azon a csillagtalan, hosszú éjszakán, csak más méretben, másmilyen díszletek között, és ez a történet másféle pusztítást végez, de a lényeg ugyanaz.

Ezért lett az elmúlt húsz vagy huszonvalahány évben egyik visszatérő témám a háború.

A másik pedig a szerelem, helyesebben a kapcsolat két vagy három ember között, vagy még pontosabban kifejezve, a lehetséges kapcsolatok feltérképezé-

A szöveget 2021-ben kezdtem írni, de csak az első néhány oldal készült el, a többi vázlatban maradt. Másfél évvel később a Humboldt Egyetem felkért, hogy tartsak előadást az írásról, ekkor született meg az esszé angol nyelvű változata, mely 2023-ban hangzott el Berlinben. A végleges (vagy ideiglenesen végleges) magyar szöveg részben az angol változatnak a fordítása. Hogy miért volt könnyebb erről angolul írni, egy másik esszé témája lehetne.”

se, melyek két vagy több embert érintenek – amivel nem arra akarok utalni, hogy ami két vagy több ember között létrejöhet, annak mindig vagy majdnem mindig a szerelemhez van köze, ugyanakkor azt sem szívesen mondanám, hogy ez a gondolat távol áll tőlem.

Mégse ezek miatt a súlyos vagy nem súlyos kérdések miatt olvastam az elmúlt hét évben minden este Thomas Mann naplóját, melyet sokan terjengősnek, unalmasnak és fontoskodónak tartanak, emellett okoskodónak is, de leginkább mégiscsak unalmasnak, olvashatatlanul unalmasnak.

Mondani sem kell, hogy a megállapítások egyikével sem értek egyet, a naplója, úgy hiszem, egyik legélénkebb, legizgatóbb, legidőszzerűbb munkája ennek az írónak, erre még lehet, hogy később visszatérek – mégse a háború, a szerelem vagy az igazság elevenbe vágó kérdései miatt olvastam ezeket a jegyzeteket minden este, hanem azért, mert dolgozni kezdtem egy szövegen, és nem tudtam, hogy mi lesz belőle.

A rózsákról akartam írni.

Illetve nem jól mondom, megint pontatlanul fogalmazok, mert nem szándék vagy akarat volt, hanem szükség vagy kényszer, akartam vagy nem akartam, a rózsákról kellett írnom.

Rózsák közt születtem, rózsák közt nőttem fel, mondja a főhősöm, és ez rám éppen így igaz, de a könyvben nem magamról írtam, eszembe sem jutott, hogy magamról írjak, éppen ellenkezőleg, ennek az írásnak a legfőbb mozgatója az volt, hogy hogyan ne írjam meg azt, ami történt.

Nem a saját történetemet írtam, és nem a családom történetét, habár mindazt, amit a rózsákról tudok, ennek a kétféle történetnek köszönhetem, és ezt a legkevésbé sem bánom, inkább hálás vagyok érte.

Ma már legalábbis csak a hálát érzem.

Nagy kérdés persze, hogy ki lehet-e találni történeteket.

Még nagyobb kérdés, hogy lehet-e igaz egy kitalált történet, lehet-e az úgynevezett valóságnál igazabb.

Egyik megrázó tapasztalatom, melyre az írás során jutottam, hogy a valóságot nem lehet megírni, talán elmondani sem lehet, ezt nem tudom, de megírni biztosan nem lehet, hiába történtek olyan dolgok, melyekről úgy érezzük, hogy mindenképp meg kell őket fogalmaznunk, a valóság, vagy amit annak nevezünk, mindig erősebb.

Mintha csak a képzeletbe merítve, rajta átengedve, átszűrve tudnánk megközelíteni a valóságot.

Ezért volt ennek az írásnak a legfőbb mozgatója, vezérelve, ösztönzője, hogy hogyan *ne* írjam meg azt, ami történt.

Egyik oldalon tehát az úgynevezett valóság, néhány erős vagy erősnek vélt történet, a másik oldalon pedig a kényszer, hogy írnom kell, ami ugyanolyan erősnek bizonyult, mint maguk a történetek, és a kétféle erő hullámai közt vergődve nem tudtam mást tenni, egyensúlyra törekedtem, vagyis arra, hogy ha lehet, akkor a felszínen maradjak, ne merüljek, ne süllyedjek el, mert ahogy említettem, nem akartam a magam valóságáról írni, de valamit mégis írnom kellett, hogy a magam valóságát elviseljem, ezért keresni kezdtem, és ami azt illeti, elég sokáig

kellett keresnem a megfelelő távolságot, ahonnan nézve beszélni lehet, vagy kevésbé nagyképűen fogalmazva, ahonnan nézve beszélni tudok a rózsákról.

Ezek minden írás esetében megkerülhetetlen kérdések, nem elméleti, hanem nagyon is gyakorlati kérdések, hogy milyen hangon, milyen távlatból, milyen nézőpontból tudok beszélni a tárgyamról.

Jorge Semprún az elbeszélés nehézségeiről szóló könyvében azt írja, hogy sok mindent el lehet mondani, lényegében mindig mindent el lehet mondani, hiszen a nyelvben minden benne van, beszélhetünk a szerelemről, mondja, beszélhetünk a kegyetlenségről és Istenről, ami nem kevés, jegyzi meg, beszélhetünk a rózsáról, a hajnali harmatról és a gyengédségről, mondja, de komoly kétségei vannak afelől, hogy el lehet-e mesélni a haláltáborok tapasztalatát.

Minden bizonnyal ezt is el lehet mesélni, teszi hozzá, csak idő kell, idő és vakmerőség, mert ez az elbeszélés alighanem határtalan, az is lehet, hogy végtelen lesz, mondja, vagy legalábbis beragyogja a lehetőség, hogy az idők végéig folytatható.

Ezzel a végtelenített írással viszont megint csak azt sugallja, hogy ez a tapasztalat emberi képességekkel nem átadható.

A rózsákról tehát lehet beszélni, de a haláltáborok tapasztalata nem elmondható – ezt olvasom ki abból, amit Semprún ír, és a megállapítás második részével minden további nélkül egyetértek, de abban, amit a rózsákról mond, nem vagyok biztos, már akkor sem voltam benne biztos, mikor a szöveget először olvastam.

Ezt kérdőjeleztem meg, és éppen ebben a nyomasztó távlatban, a megsemmisítő táborok hidegen fénylő távlatában, mikor írni kezdtem a regényem.

Lehet-e beszélni róluk, tényleg el lehet-e mondani a rózsákat.

Az elmúlt hét évben, amíg a regényt írtam, tulajdonképpen végig ezen a kérdésen gondolkoztam, a rózsákról szóló regényem ennek az újra és újra feltett, vagy inkább folyamatosan fenntartott kérdésnek a lenyomata, pecsétje és foglaltata.

Thomas Mann nem kevés keserűséggel állapítja meg a háborús tájékoztatás kapcsán, hogy alig lehet értesülést szerezni, nem lehet megtudni, egyszerűen nincs kihez fordulni, ha szeretnénk megismerni a pusztá tényeket.

Pedig milyen egyszerű dolgokról van szó, mondhatnánk.

Lebombázták vagy nem bombázták le.

Elsüllyesztették vagy nem süllyesztették el.

Lefeküdtek vagy nem feküdtek le azon a sötéten ragyogó, illatos éjszakán.

Maguk a tények még, persze, nem feltétlenül jelentik az igazságot.

A hatalom, bármilyen hatalom megszerzésére, megtartására és kiterjesztésére irányuló manipulációs módszereink közül, úgy tűnik, máig az a leghatékonyabb, ha a szót és a tettet különválasztjuk, és egyfelől mindent megteszünk, amit a célunk érdekében tenni kell, másfelől mindig azt mondjuk, semmi más, mindig csak azt, amit a hatalom megszerzése, megtartása és kiterjesztése érdekében mondani kell, és ehhez rezzenéstelenül tartjuk magunkat akkor is, ha a kettő nem fedi egymást.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a legtöbb esetben megközelítőleg sem fedik egymást.

Mást teszünk, mást mondunk, és megint más az, amit gondolunk, ez azonban mégse egyenlő a hazugsággal, erre hivatkozni túl egyszerű volna, inkább a képzelet munkájáról lehet szó, arról a képességünkről, hogy másféle valóságot teremthetünk, párhuzamos valóságot, ha a szükség úgy kívánja.

Márpedig a hatalom szüksége, úgy látszik, mindennél jobban ezt kívánja.

Thomas Mann az ilyen politikai helyzeteket idétlenül kínnak nevezi, és ebben nemcsak egyetértek, hanem mélyen együtt érzek vele – mindazonáltal a naplóját, ahogy már említettem, mégse az igazság kérdései miatt olvastam minden este, hanem az írással kapcsolatos feljegyzései miatt, ezek ugyanis sokat segítettek, ezek segítettek a legtöbbet, jöllehet a náciizmusra vonatkozó megfigyeléseiből is sokat tanultam, tulajdonképpen ezek alapján sikerült úgy-ahogy eligazodnom abban az idétlenül kínnó politikai helyzetben, amelyben ma is élünk.

A naplójában viszont leginkább azokat a részeket húztam alá piros ceruzával, melyekben azon kesereg, panaszkodik, fanyalog vagy éppenséggel nyög, hogy nem megy neki, ma sem ment, már megint semmire nem jutott az írással.

Nekem sem ment, nyögtem, kínlódtam, gyötrődtem.

Ugyanúgy gyötrődtem, mint a rózsák, ha árnyékos helyre ültetik őket.

Meglehetősen sötét helyeken jártam ezekben az években, mégse adtam föl, próbálkoztam, kínlódtam, nyögtem – illetve az igazság az, hogy többször is föladtam, de valami erősebb volt nálam, ma úgy mondanám, hogy a rózsák voltak erősebbek, ezért minden alkalommal, mikor föladtam, hamarosan újra nekifutottam, megint próbálkoztam, nyögtem, kínlódtam, és megint nem ment, nem tudott vagy nem akart menni, ezért egy idő után megint abbahagytam.

Legalább ötször vagy hatszor végleg föladtam, de a rózsák minden alkalommal erősebbnek bizonyultak, ezért újra kellett kezdenem, mintha ők akarták volna, mindenáron azt akarták, hogy megírjam őket.

Több irányból elindultam, többféle hangot, több nézőpontot kipróbáltam.

Tulajdonképpen egyik sem volt rossz, hiszen mindegyikkel sikerült valameddig eljutnom.

Az írás első évében például sokat foglalkoztam azzal az ötlettel, hogy mi lenne, ha a hősiemet megkettőzném, és olyan ikerpárról írnék, akikkel ugyanaz történik, ugyanazok a súlyos dolgok, mintha ezzel akartam volna érzékeltetni, hogy olyan valamiről van szó, ami egyetlen embernek sok, túlságosan sok.

A képzeletem egy ideig komoly lehetőséget látott ebben, mivel a történetet így a maga oldalára billenthette volna, mégpedig jelentős mértékben, az arányérzésem viszont tiltakozott, kezdettől fogva tiltakozott, vagy mondhatom úgy is, hogy a rózsák tiltakoztak, nem hagyták, hogy bizonyos dolgoktól a megengedettnél jobban eltávolodjak, így végül ezt az ötletet is elvetettem.

Hiszen éppen arról kellett írnom, hogy mennyit képes elviselni az ember.

Magában véve tehát, ahogy említettem, egyik próbálkozásom sem volt rossz, de sajnos nem voltak elég jók sem.

Mást kerestem, valami mást, vagy talán pontosabb, ha ezt is úgy mondom, hogy a rózsáknak másra volt szükségük, késeket, ollókat, kapákat akartak, azokat az éles eszközöket, melyekkel a valóságban is dolgoztam, ezekben az években ugyanis nemcsak papíron, hanem ténylegesen, az úgynevezett való-

ságban is rózsákkal dolgoztam, és mikor a szerszámainkról, ezekről az éles eszközökről kezdtem írni, melyeket a rózsák közt használunk, akkor már nem sok kellett ahhoz, hogy a műtétekig, az élő test felvágásáig eljussak, ezzel pedig megvolt a távlat, amit kerestem, jöllehet néhány hónapra még szükségem volt, néhány hónapra vagy inkább évre, hogy megértsem és elfogadjam, a rózsákról a műtétek felől nézve, a műtétekről pedig a rózsák irányából közelítve tudok beszélni.

Ma is úgy gondolom, hogy ez jelentette a megoldást, mert ebben az egymásra nézésben, ebben a változó, ide-oda mozgó nézőpontban csíráként mindannak a lehetősége megvolt, ami később kipattant, hajtani kezdett, és végül bokrokká terebélyesedett ebben a szövegben, mely nemcsak a témáját, hanem a formáját is a rózsáknak köszönhette.

Mindez persze csak lassan, fokozatosan világosodott, és tulajdonképpen már a könyv végéhez közeledve értettem meg, addig nem lehettem egészen biztos abban, hogy mi az, amit csinálok.

Ez így volt jó, nem akartam, hogy világosabb legyen, szükségem volt erre a homályra és a belőle fakadó kockázatra, hogy dolgozni tudjak, hiszen ez is a munka része volt, a kockázat, amit az írók ritkábban emlegetnek, inkább a performanszművészek szoktak beszélni róla, akik a saját testükkel dolgoznak, és miközben dolgoznak, nemritkán valódi sebeket szereznek.

A valósághoz én is közel mentem, délelőtt az írott rózsákkal, délután a valódi rózsákkal dolgoztam, ez pedig azt jelentette, hogy miközben írtam, a karom és a lábam tele volt sebekkel, tele volt véres karcolásokkal, melyeket a rózsák közt szereztem.

Képzelet és valóság ilyen mértékű közelítésében szintén nagy adag kockázat rejlik, de arra mindig ügyeltem, hogy a kettő ne érjen össze, az írott rózsák és a valódi rózsák soha nem eshettek teljesen egybe.

Ez volt a másik szabály, végig maradnia kellett közöttük legalább egy papírvékony rétegnek.

És nem csak a rózsákkal, mással is így voltam.

Ha például valamelyik utcában fák voltak, akkor a fákat meghagytam, de ahol a valóságban hársfák sorakoztak, ott a könyvben ostorfákról írtam, ahol pedig tölgyeket találtam, oda a képzeletemben platánokat ültettem.

Másként nem nagyon lehet, korábban erről már többször olvastam, de hogy mennyire nem lehet másként, ezt most a saját bőrömön tapasztaltam.

Képzelet és tapasztalat viszonyáról régen, mondhatni a kezdetek kezdetén fontos dolgokat olvastam, de csak most értettem meg, mikor a rózsákról írtam, hogy a szöveg árnyalatosságát tényleg a képzelet adja, ettől lesz eleven, életszerű, amit írok, az irányt viszont, amerre mennem kell, a tapasztalat szabja meg, a képzelet vadhajtásait lemettzi, a túlzásokat, a mértéktelenül megnyúlt ágakat gyakorlatias mozdulattal megkurtítja, ha tehát a szövegemben a valóságosság-hoz akarok közelíteni, akkor a történetem sem a képzelet, sem a valóság irányába nem hajolhat el, a kettőnek megfelelő arányban kell állnia egymással.

A képzeletnek a tapasztalatot, a tapasztalatnak a képzeletet kell megmérnie magát, írja Nádas Péter abban a szép esszéjében, melyet régen, a kezdetek kezdetén olvastam, és aztán a következő években néhányszor még visszatértem hozzá.

Ezt a gondolatot később Proustnál is megtaláltam, azzal az árnyalatnyi, gyengéd különbséggel, hogy ő nem tapasztalatról, hanem érzékiségről beszél, a képzelet nála az érzékiségből merít újabb és újabb erőt, az érzékiség pedig, mondja, a képzeleten árad szét, hogy a saját határain átlépjen – de ahogy sok minden mással az életemben, ezzel is úgy voltam, hogy hiába olvastam el százszor, végül a gyakorlatban értettem meg.

A testi megértés nélkül, úgy látszik, nem sokra megyünk a tudásunkkal.

Tulajdonképpen ezt is a rózsáktól tanultam, hiszen mást jelent úgy írni valamiről, hogy túl vagyok rajta, eltávolodtam, az emlékezetemmel már bizonyos értelemben átalakítottam, és megint más, ha úgy írok róla, hogy benne vagyok, mindennap vele dolgozom, úgy értem, tényleg mindkét kezemmel, és nemcsak a kezemmel, hanem a vállammal, a derekammal, a térdemmel, de még a lábujjaimmal is, minden porcikámmal azon és azzal dolgozom, amiről írok.

A rózsákkal dolgozni nem jelent mást, mint szoros testi összefonódást, és úgy vettem észre, hogy írni róluk sem jelent mást.

Lehet, hogy így tudtam közel kerülni hozzájuk, egészen közel a rózsákhoz, és lehet, hogy ez a kétféle testi összefonódás tette lehetővé az elmozdulást, mely nélkülözhetetlen ahhoz, hogy kívülről láthassuk a dolgokat, már nemcsak az úgynevezett valóságot, hanem a tőlünk függetlenül létezőt – és ugyanez az elmozdulás tette lehetővé, hogy magunkat is kívülről, egy bizonyos távolságból szemléljem, ami ritkán adódó állapot, a maga teljességében talán soha nem megvalósítható, de a részlegesség ebben az esetben előbbre visz, termékenyebb, gyümölcsözőbb, vagy ha a rózsáknál maradok, akkor mondhatom úgy is, hogy ez a részleges látás nagyobb bokrokat növeszt, és több virágot hoz annál, mintha a teljességet látnánk.

A rózsákról írtam, hét éven át a rózsákról, és a végén azt láttam, hogy az írásom kezd olyanná válni, mint a tüskés ágak.

Achilles, a pajzsos

*Pajzsom hordozom én, városom és a lét
sokszintes zugait, völgyhasadékait,
táj-képzet ragyogást, duplicitás-magányt,
hús- és árnyközi test vagyok.*

*Harcom pantomim és némi groteszk merény,
nincsen már szerepem, nincs mitológiám,
kísér gépzene, zaj, kínoz a hullaszag,
s rejtélyes kamujóslatok.*

*Játékszer vagyok, és hulla a tervezőm.
Hajt, úz programom és biztos a ritmusom.
Nincs végem, maradok programozott magány
küzdőtársaim únt porán.*

Horatius

*Hőség. Meztelenek. Kába nudista strand.
Formás nők fara ring, csüngnek a hímtagok.
Mint egy vicclap, olyan könnyed a létezés,
még sincs benne elég humor.*

*Naptejnyalka-szagú, partra vetett halak,
közszemlére kitett bőr, buja döglegyek,
ágyékszőr-pamacsok tárlata, húspiac,
óvszer kuksol a kő mögött.*

*Itt olvastalak én, zsenge, Horatius!
Hason fekve, pucér alfelemen gatyá-
nyit őrzött a fehér sápadozás, de már
barnult minden az ég alatt.*

*Életbölcseleted imperatívuszát
fürkésztem, kusza-szép nyelvtanod izmain
indázó, tetovált rajz labirintusát
jártam, s jaj, fonalam ma sincs!*

Ősz

*Elnémulni, akár egy öregasszonyarc.
Ráncokkal teli víz pillanat-érvein
úszó kába levél. Benne a cáfolat
tartós színeivel ragyog.*

*Tárggyá lett ragyogás: minta a szőnyegen.
Függönytüllre vasalt őszi levéleső.
Nem mozdulhat, amíg újra ki nem mosod,
s meg nem kopnak a távlatok.*

*Ősz van folytonosan, függönyein pizok.
Bőrcucc-fényes az éj, rejti a sok halált.
Túlfűtött Boreas húti hevült ölet,
s méléz vérbaja pöttyein.*

Orbán-kereszt

46°06'05.3"N 19°45'40.9"E

Úgy hallom,
 a homokra épült márvány borászatban tanácskoznak, leülnek,
 csevegnek, fotózkodnak, majd az ajtókat halkán betéve hallgatják
 egymást és tanácsadók tanácsait, folyik a szó, pereg a homok,
 nem maradnak tanácstalan a sürgető problémákkal, és
 megnyugtató eredményekre jutnak a hosszú távú folyamatok
 közös reményében, ügyeinket sikerre viszik. Apró kortyokban
 csúszik a délelőtt a delelőre hágó nap mögé, ebédhez sürgölődik
 a Sisera-had. És akkor megáll a nap, megáll a pincér a gőzölgő
 levessel, a lovak lába fennmarad a levegőben, és megremeg
 a fény a szőlők levelén, az Orbán-kereszt felől elhívás érkezik,
 Emelkedj föl, fölemelkedik, Indulj gyalogszerrel észak felé,
 elindul, Figyeld a homok dübörgését és a szű percegését,
 gyere. Senki sem veszi észre távozását, talán maga Szent
 Orbán állítja meg a napot, bocsát elméjükre fátyolt, ahogy a tó
 felé vezető Kanizsai úton sem tűnik fel kimért járásával
 senkinek. Szokatlanul hosszú az út, izzik az álló nap,
 és nem tudja, meddig kell mennie, elcaplat a Vértó mellett,
 hűvösen zöld a vize, még nem vörösödött be, nem szivárgott
 még idáig a lüktető szívek rángásával a csernozjomba pumpált
 vér a föld alatti ereken. Mégsem mer lelépni az aszfaltról,
 ne süppedjen bele a felázott talajba, ügyesen átmegy az út
 túloldalára, tempósan lépeget tovább, mígnem bal kéz felől
 felviláglik a Tó. Immár két víz között ballag, lassít, érdeklődve
 forgatja nyakát, időközben, persze múlik-e időközben
 az idő, ezt nem kérdezi, időközben oldódott a merevsége,
 vállalai előreesnek kissé, billegve bár, de régi járását
 próbálgatja, menne-e még a menés a saját lábain. Előre!,
 ezeket az itteni költőket emlegették, a költők utcanévek,
 idézetek, egymásnak felelgető szobrok egykori iskolájuk előtt, Előre,
 azt mondják, így hívták a diákkori lapjukat, miután a rút varangyot
 véresen megölték, előre, fújtatok, mint egy kovácsműhelyben
 a fújtató, villan eszébe egy hasonlat, vagy mint a templomban
 a szelelő orgona, a harangozó három gyereke tapossa váltakozva,
 fújtatnak a harangozó gyerekei, és fújtat az orgona szelelő fújtatója;
 a tó felől meglegyinti a szél. Letér az útról, csikorog a kavics

a lába alatt, átvág a füves parkolón, és kinyílik előtte a tér,
 a Palicsi-tó úgy fénylik, mint az ólom, de nem áll meg,
 innen a parton siet tovább a némán integető fák felé,
 átvág a Prezident Hotel előtt, rá se bajszi, hogy vajon kik
 és miből építették, a Penavín Olga utcán reflexszerűen előbb balra,
 majd jobbra tekint, az automatizmuson kissé elcsodálkozik,
 hiszen évtizedek óta nem gyalogolt így, mint egy kisdíák,
 megpróbál a lába elé nézni, gondolatban végigméri magát,
 eltűnődik az utcanéven, ki a csoda lehetett ez a Penavín Olga,
 csak nem költő volt ő is, nem csenghet a fülébe a tanárnő kedves,
 káráló hangja, ahogy Saussure-ről beszél, a langue-ról és parole-ról,
 aztán a kórógyiakról, hogyan kell gyűjtéskor beszéltetni őket, hogy
 ne a tanult nyelven szóljanak, hanem a saját szavaikhoz eljussanak,
 közben már a villákkal és kertekkel szegélyezett Spliti fasorban
 lépeget, erősödik a homok dübörgése, a fák mögött balra a
 Conen-villa megviselt épületére nem figyel, nem tudja, hogy
 Tito elnök is aludt itt egyszer, még az el nem kötelezettek
 mozgalmának szép reményű hajnalán, az 1963-as évben, akárcsak
 Sinkó Ervin tíz évvel azelőtt, 1953. szeptember 22-én, kedden,
 ahonnan levélkét írt feleségének, Rothbart Irmának, Micikének,
 Édes lelkem,
 nagyon jól vagyok. Jelenleg Palicson a volt Hartmann-villában, ahol
 átaludtam a délutánt és várom az autót, mely bevisz Szuboticára, ahol
 6-kor lesz az előadásom. Holnap Zombor, majd Becse és csütörtökön
 este utazom Simplonnal, úgyhogy péntek reggel otthon, nálad leszek.
 Sinkóra éppen emlékezhetne, az Egy regény regényét azon frissiben
 olvashatta 1988-ban, amikor végre megjelent a Magvető és a Forum
 közös kiadásában, ami korántsem volt annyira friss, mint a vastagon
 befüggönyözött ország áporodott levegőjében tűnhetett, hiszen
 már akkoriban futott folytatásokban a Híd folyóiratban, amikor
 Sinkó ebben a villában sziesztázott. De a villáról sincs tudomása, és nincs
 okostelefonja, hogy a térképen navigálva rákeressen a furcsa nevekre,
 Hartmannra és Conenre, meg Angelo Toricellire, már megint egy
 különös utcanév jobb felől, nem tud utánanézni a palermói származású
 vívómesternek, a római Scuola magistrale militare di scherma kiváló
 növendékének, aki 1915-ben, palicsfürdői lakosként kérvényezte
 a magyar állampolgárságot, és ugyanazon év augusztus 30-án
 a szabadkai városházán letette állampolgári esküjét. Nem ötlik föl benne
 az örökös elnökké lett, marsallá avanszált nyugtalan lakatos játékos ötlete
 sem, hogy épp a szőlészek, kádárok és kocsmárosok védőszentjének
 ünnepére tette az egyébként bizonytalanul datálható születésnapját,
 hogy aztán az Ifjúság napjaként ünnepeltesse ezt a napot és magát,
 ő, örök hűség, ő, örök ifjúság. A Szent Orbán-templomnál már
 nem tudja megkülönböztetni a görgő kövekként dübörgő hívástól
 a saját szívverését, betér a templomkertbe, szemét bal kezével
 árnyékolva beles a templom üvegablakain, tekintetével követi

a szemébe néző Szent útmutatását, ahogy jobb karjával előre int.
 Azért még belép a nyitva álló Mária, a Világ Királynője kápolnába,
 ahol a szent anya, ölében a deddel szelíden pihen az oltárképen,
 szája alig észrevehető, finom mosolyra húzódik, nem látja
 az oltárfülke jobb oldalán, a takarásban álló feszületet. Érti, hogy fixálja
 valaki a bokrok mögül. Közelebb megy, Szent Orbán püspök posztol
 ott egy alacsony talapzaton, okos kis ember, felismerni a süvegéről,
 a maga előtt tartott hordócskáról meg a szőlőfürtről, jobb kezével
 mutatja az utat. Kifordul a kertből, egyre fáradtabb, mégis gyorsabban
 szedi a lábát, jóformán ügetve vág át az Allée des Colverts-nek
 elnevezett országúton, mint Hajnóczy hőse rejtett bor után kajtatva
 a Perzsiában, átkel a vasútállomásnál az aluljárón, és a túlparton
 találja magát az Orbán-keresztnél, a temető felé vivő fasor legelején,
 JEDINO UFANJE GREŠNIKA, olvassa, A Bűnösök Egyetlen
 Reménységét, a Világ Megváltóját félig rejtik aombok,
 de jobb kezével maga mögé int, haladjon csak szépen tovább.
 Elindul az egykori Pionír utcán, rácsodálkozik a mai utcanévre,
 Orbánfalva, végképp zavarba hozza az itteni nevek furcsa galériája.
 Az nem lehet, hogy üresbe fut a képzelet, s a hiányból terem
 szigetet magának. Az aszfaltos úton bandukol a széles fasorban,
 fülében egyre hangosabban zúg a dübörgés, mintha egy
 kihangosított homokórában zuhannának alá homokszemek,
 hívja a homok szitálása, a szű percegése, belép a kitárt
 kapun, és az agg Mester elé járul a nyitott verandán,
 meghajol, mintha kezet csókolna, és a Mester kezei,
 két lebegő sirály, lassú szárnycsapásokkal betöltik
 a köztük lévő teret, miközben halkan, még halkabban,
 kissé zihálva mondja, megfulladok, közelebb kell hozzá
 hajolni, még közelebb, arcán érzi a szárnycsapások
 legyintését, az utcán megélnékült forgalomról suttag,
 a levegőtlen présről, egy végtelen padról meg a jóságról,
 a Joó Lajos utcáról, megint egy név, aminek utána kellene
 menni, megint végigmenni egy jó hosszú utcán a torkolatáig,
 a jóságról beszél, meg a galambokról, a pergő homokról
 és a pengés acélkerítésről, a róla elnevezett pengéről,
 s akkor meglátja a végtelen padot, előtte a végtelen asztalt,
 minél többen ülnek a padra, annál hosszabb az asztal, és
 minél hosszabb az asztal, annál hosszabbra nyúlik a pad,
 még halkabbra veszi a szót, már szinte semmit se hallani,
 végül zihálva fölemeli a hangját: Ne bassza meg a szent.
 A Megfeszítettnek az utca végén a szeme se rebben,
 Szent Orbán pedig lopva átsandít Máriára, a szent anya,
 ölében a deddel szelíden mosolyog, talán oda sem figyel,
 vagy arra gondolhat ő is, hogy ez logikailag végül is stimmel,
 hiszen nem azt mondja, hogy csinálja, nem művelteti a szenttel,
 hanem épphogy óvja tőle, a szentet óvja-e vagy a másikat,

*és hogy ez pontosan kire és mire vonatkozna, azt talán az agg
Mester tudja csak, és végtére is haragvó hangsúllyal, de annyira
aggodalmas szeretettel mondja, hogy a Világ Királynője
csak mosolyog talányos arccal, szelíden, karján a gyermekkel,
még nem látja a jövőndőt, a Megfeszített szobra takarásban,
pedig mielőtt megtörtént volna, már minden bevégeztetett.
A ház mögül felvihognak a kacagó gerlék, miközben régóta
nem érzett zavarral lépeget a kapu felé, vissza kellene menni,
de hová vissza, a borászat homokra épült kulisszái közé,
vagy még előbbre, jobbra-e vagy balra ezen az úttörőből
átnevezett, kiismerhetetlenül sík utcán, ki ismeri ki
magát ennek a végtelen síkságnak a tükröbe nézve,
amely minden irányból önmagát tükrözi, hogyan
vissza, mikor felülről megállás nélkül dübörög
a homok a szűk garaton, peregnek lefelé
a kövek, hová vissza most már,
VJERA, UFANJE I LJUBAV,
ne bassza meg a szent.*

Split

Egy átnedvesedő inghát redői:
 legocsmányabb grimasz.
 Ezt tartogatja számomra a reggel.
 Te nem hallasz mást, csak
 a nap dobpergését,
 ahogy sétálsz át a platánsor alatt.
 Ilyen egy város, ami
 már eleve emléknek készült,
 mint amikor valaki lerak
 három mondatot egy vallomásból,
 aztán sose köti őket össze.
 Szégyenből nem lehet építkezni,
 csak töredéket, romot,
 épen maradt dongaboltozatot
 kikiáltani háznak.
 Diocletianus palotája épp megfelel.
 Tito bamba tisztjeit képzelem így:
 újra és újra végigjárják
 a törtfehér utcákat
 a partmenti állomlokozatok mögé
 báltermeket képzelve,
 birodalmi nosztalgiát
 egy dicsőségesebb bukáshoz.
 Azt hittem, délen nem lehet
 hazudni, mert a nap rápakolja
 terheit a tájra és a tikkadt
 test csak az igazságra képes.
 Ahogy csendben tűröd,
 hogy egyre mélyebbre igyák
 magukat beléd a sugarak,
 én bármit megtennék, hogy
 újra tudjak beszélni.
 Árnyékba húzódom, vagy
 a tengerbe megyek,
 gyere velem,
 a víz hideg, a bőröd forró,
 ahogy a kettő összebékél,
 egy pillanatra találkozunk.

Belakott átmenetiség,
mint egy kilencórás vonatút
vissza egymás életéből
a sajátunkba.
Mit ér a szemben ülés,
ha valaki folyamatosan
távolodik attól, aminek
a közeledését a másik
már előre látta.
Veszteglünk egy állomáson,
kint a nap bíborba áztatva süllyed
a nagy hangárépület mögött,
ami nem eltakarja a fényt,
hanem megelőlegezi
nekünk az éjszakát.
Lassulnak a válaszaid,
virrasztok, félek,
ha elalszom és
átériünk a határon,
én üres kupéban ébredek,
és egyedül kell országokat dúdolnom
a forró fém kattogására.
Találgatok, vajon mit álmodhatsz
a sínek ritmusára.
Ezek a játékok jók,
mikor én te lehetek,
mert te nem vagy.
Felvillan az ég,
megijedsz a vihartól,
én már a reggelnek örülök.
Egy a kabin ablakánál
hagyott üres petpalack
a felkelő nap sugarait szétszórja.
Hanyag transzcendencia,
az új reggelt diktálja,
de csak arra elég,
hogyan átbillentsen
egy másik napba.
Arra, hogy azzá váljak,
aki a következő pillanatban
szól, vigasztal,
csókol, ölel,
már nem.

Fagyos-hétfő

*Kivételesen, most is, mint lepréselt virág ébred dD.,
nem tudja hol, egy teakályhába ütközik, kimegy vizelni
az udvarra, közben átkiált a szomszéd: Jó reggelt, dD., varázslatosan
frissítő ez a fagyos időjárás!; így is lehet mondani!... ; megmosdik,
felöltözik, bakancsot húz, és elindul dD. az örök-iskolába, ahol újra-
meg újratanulja azt a jóindulatú emberi gesztust, amitől visszatér a
remény szikrája, egészen addig kell ebbe az örök-iskolába járnia, míg
a mellette fekvő nő azt nem súgja a fülébe: bármin is mentél eddig
keresztül, nem kell elmondanod, csak jó, hogy itt vagy!; köszönöm...*

A tenger

*Kora reggel dD. már úszott, érezte, hogy hosszú lesz
az út hazáig, és mindaz hőségben...; hát itt vagy?!, otthagytál
a hálózásokkal, azt hittem, elmenekültél...; hova?, miért hagytalak
volna itt?, annak semmi értelme...; na jó, igyunk egy kávé itt a parton!;
dD. talált egy síkos, keskeny lépcsőt, és kimászott: látod, úgy kell mosni
a medvét, hogy ne legyen nedves a bundája!; aha, látom, de azért itt a
törölköző!; meleg volt már a hálózásokban, úgy éreztem, talán ez az egyik
utolsó reggelünk kettesben...; kissé színlelten tűnsz magabiztosnak; persze,
mert nem tűnhet el a szerelmünk, mint pók a falrepedésben, még csak nem
is siethet, nem is kapkodhat, de mindketten elvesztünk, elveszünk a tükrök
kuszaságában...; mindig megpróbáltalak gyűlölni, dD., én is, de..., megpróbáljuk?;
próbáljuk meg, sietve, de nem kapkodva...*

és hirtelen prostitualizálódunk

*na, ne már,
ne, ne hagyjátok abba,
én totál liberális vagyok,
tényleg.
engem csak az basz fel nagyon,
ha két csávó csinálja.*

*na, mi van, mit néztek,
folytassátok csak.
ja, ez?
csak magamnak csinálom,
nem küldöm tovább,
nem kell beszarni,
láttam én már baszósabbat,
ne izguljatok.
amit meg itt csináltok,
az amúgy is közkincs,
köztulajdon,
világörökség.*

*vagy azért ennyire nem nagy a szerelem?
na, mondjátok, mit kértek,
én a szép lányoknak bármit megadok,
ti is csak nők vagytok azért,
attól függetlenül.
a pénzre izgultok ti is, mi?
megéri nekem, meghívlak, gyertek,
más azért az, ha két olyan csaj csinálja,
akiken látszik, tudod,
hogy őszintén szeretik a puncit.*

*na, ne már, ne gyertek ezzel
a feminista szemmel veréssel,
rajtam nem fog az ilyesmi.*

*mi van,
olyan nagyérés ez,
nem kérek én bárkitől ilyet,*

*megtisztelve érezhetnétek magatokat,
komolyan.
de jól van, jól van akkor,
engem aztán nem érdekel,
csináljatok, amit akartok,
pinanyaló buzik.*

kéttest-probléma

*feksziünk itt,
ebben az alacsony, párás bivakban,
két kezed között melegszik az enyém.
néhány ártatlan szuszogás
és új természeti törvény születik.*

*a csontjaink fénylenek,
a pillanatok nem érintik egymást.*

*te szexbe,
én sírásba
fojtanám a megrendülést,
hogyan megérkeztünk,
és a fájdalmat, hogy hiába,
külön ajtókon megyünk majd haza,
és a hátralévő időnkben
azt kell ismételtessük magunknak,
nem,
ránk nem érvényes a gravitáció.*

felfedezem

*a vonásaid a szembejövő férfiak arcán.
szebbnek, már-már vonzónak látom
a napfénytől vöröses borostákat.
ilyesmiért imádkozott nekem anyám,
nyilván maga miatt.
és most, Isten kegyelméből,
vagy a bántalmazóink hasonló perverzióiból,*

*itt van ez a szelíd, de tagadhatatlan vágy,
hogy a közeledben legyek.
a vágy, amiről éppúgy félek beszélni, mint arról,
mennyivel nehezebb máson kikapcsolni
a melltartót, mint magamon.*

*nem értik, hogy te ember vagy nekem.
nem férfi, nem nő,
nem elsődleges és másodlagos nemi jellegek halmaza,
csak két erős kézfej
és egy magabiztos mélyen ülő tekintet,
ami ha az enyémbé fonódik,
biztos vagyok benne, hogy megérte.
megérte az összes őszintétlen gyónás, sorban állás,
rosszul időzített bliccelés,
mert láthatatlanul mind oda vezetett,
arra a rétre, ahol két percig
négy karom volt,
és mind a négygyel
magunkat öleltem.*

J U H Á S Z Á R P Á D

KÓBORLÓ FARKAS HAZATÉR

Sz. Koncz István beszélgetése

Ha a magyar televíziózás elmúlt hetven évéből a tudományos ismeretterjesztésről esik szó, egy műsor címe, a *Deltáé*, és két név, Öveges Józsefé, valamint Juhász Árpádé egész biztosan előkerül. Utóbbié egyébként a *Deltával* is összefonódott. Szokták magyar Attenboroughként emlegetni, de én ezt nem szeretem. A mi emberünk ugyanis mentes a profetisztikus hajlamtól és a nagy ember pózaitól is. Juhász Árpád egész pályáján egyszerűen hiteles személyiség maradt, aki talán nem is akart egyebet, mint fölfedezéseinek eredményeit mihamarabb megmutatni szeretett közönségének. Minden kivagyiságtól mentesen, de azért tudományos alapossgággal, kellő elmélyültséggel.

Juhász Árpád 1935. június 1-jén született Pécsen. Szülei már kisgyerek korában Budapestre költöztek, így a mai II. Rákóczi Ferenc gimnáziumban érettségizett. A jogelőd-ről majd mindjárt megkérdezzük. 1957-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem-

men geológusként. Utóbb doktorátusát is természettudományokból szerezte. Huszonöt tudományos kötetet, harmincnál több tudományos cikket jegyez szerzőként. Folyóiratokban, napilapokban megjelent cikkeinek száma több ezerre rúg. Már huszonévesen rádiózott, sőt, 1960-ban a televízióban is bemutatkozott műsorvezetőként. Az egyetem elvégzése után egyébként a Természettudományi Múzeum Ásvány-kőzettárának megmentésén dolgozott. 1963-tól közlajkutatóként foglalkoztatták egészen 1971-ig, amikor is kinevezték a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) Természettudományi Stúdiója igazgatójának. Ott tizenhat évig szolgált, de máig szerkesztőbizottsági tagja az *Élet és Tudomány* című folyóiratnak. Nem mellesleg az *Explorer*nek is. Rendkívül fontos könyvei voltak a *Magyarország földtörténete* (több címen, több kiadásban) illetve a *Kék bolygó vándora*. Közreműködött minden Rockenbauer Pál által jegyzett televíziós sorozatban, így a *Másfélmillió lépés Magyarországon*, illetve a *Még egymillió lépés* folyamában is. 1986-tól főállású televíziós, előbb a Magyar Televízió (MTV) Művelődési Főszerkesztőségének főszerkesztő-helyetteseként működött, majd 1997-től főszerkesztő lett a TV2-nél. Máig ott dolgozik közszolgálati tanácsadóként. Kifaggyatjuk majd, hogy ez pontosan mit is jelent. Az MTV-nél tizenöt évet, háromszázötven adást élt önálló műsora, a *Kalendárium*. Ebben mintegy ezer tudóst, kutatót látott vendégül. 1994-től a *Delta* természettudományi rovatvezetője volt ugyanott. Szinte fölfoghatatlan, hogy pályája során hány filmet, tudományos ismeretterjesztő anyagot készített forgatókönyvíróként, szerkesztőként, szakértőként, riporterként, producerként, narrátorként, rendezőként. Csak találomra pár a címek közül: *Megsebzett bolygó*, *Magyarország barlangjai*, *A Hölloch expedíció*, *Az Andok*, *Időnyomozó*, *Ismeretlen Budapest*, *TV Egyetem*. Néhány további a beszélgetés során szóba hozunk még.

Juhász Árpád százkilenc országba tette be hosszabb-rövidebb időre a lábát. Három hónapig volt Kelet-Afrikában 1988-ban, a Teleki Sámuel útját követő első tudományos Afrika-expedíció tagjaként. Ismeri a Himalája több régióját, járt a Kaukázusban, az alaszakai hegyláncokon, de Ecuadorban, Chilében és geológusként hosszabb ideig Ausztráliában is. Máig rádiózik, több adón van önálló műsora, például a Kossuthon és a Bézszen. A Magyar Tudományos Akadémia Ismeretterjesztési Bizottságának tagja, a Magyarhoni Földtani Társulat és a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagja, Pro Natura- és Pethő Sándor-díjas (mindkettő 2007), a Magyar Köztársasági Érdemkereszt tisztikeresztje birtokosa (2008). 2007-ben két UNESCO-bizottságban is dolgozott, az egyik *A Föld éve*, a másik *Az ember és a bioszféra* nevet viselte. 2008-tól az UNESCO UNEP elnevezésű klímavédelmi programjának nagykövete. Magánéletéről vajmi keveset tudhatni. Tudunk annyit, hogy nős, két felnőtt lánya van.

Sokféle formában egyeztetünk, a legegyszerűbbnek az tűnik, ha Juhász Árpád TV2-ben lévő kis irodájában beszélgetünk. A helymeghatározásnak nem lenne jelentősége, ha nem volna roppant éles a kontraszt. Míg a tudósra várok, percemberek, önjelölt sztárok, hangoskodó, magukat viccesnek gondoló figurák bukkannak föl, roppant fontosság-tudattal. Megjelenik a tizenöt négyzetméteren uralkodó, bőrféjű hatalmi mámor is. Hanem, a parfümfelhőből egyszer csak kibontakozik egy botjára támaszkodó, lassan sántikáló alak, és az egész előtér elcsendesedik. *Szervusz, Árpi bácsi*, köszöntik sokan, a professzor pedig szerény mosolyával hozzám lép, és beljebb tessékel. Leülünk az egyszerűen, de nem igénytelenül bútorozott irodában. Persze, arról érdeklődöm, hogy vendéglátómnak van-e még bármiféle kapcsolata egykori szülővárosával.

Juhász Árpád: – Az egyetem Természettudományi Karán ismerek még néhányakat, ám igazán Tóth Józseffel dolgoztam utoljára huzamosabb ideig együtt. Nagyon rendes ember volt. De hát régen elkerültem már Pécsről! Amikor hatéves voltam, 1941-ben, egy reggel kimentünk édesapámmal a pályaudvarra, és tulajdonképpen attól a naptól fogva kellett hozzászoknom a gondolathoz, hogy Budapesten élünk.

Sz. Koncz István: – *Mi volt a költözés oka?*

– Apám katonatiszt volt, háborús éveket írtunk, egyszerűen a fővárosba vezényelték. Az egész család vele tartott, pedig igazi, régi pécsi família vagyunk. Ha nem szól közbe a történelem, tükének számítottunk volna. Dédapám Zinnwaldban, a Cseh-Szász Érchegeységben született. A település közepén át vezető út abban az értelemben is kétéoszítja a várost, hogy az egyik oldal Csehország, a másik Németország. Bányavidék. Ha még mélyebbre ásunk a történetben, kiderül, hogy a család jelentős része a közeli Joachimsthalból származik. Ez az a település, ahol később nagy uránbányákat nyitottak. Hanem, amikor az 1800-as évek végén föllendült a Pécs környéki feketekőszén-bányászat, szakembereket toboroztak, elsősorban német területről. Így került dédapám is a Mecsekaljára.

– *Ezek szerint a Dunagőzhajózási Társaság alkalmazottja volt még.*

– Igen, a bányászati területen. Némi túlzással azt is mondhatnám, hogy szegény belehalt abba, amiért élt. Egy bányamentési akció után hunyt el. Nem fizikai sérülést szenvedett, hanem súlyosan megfázott, és tüdőgyulladást kapott. Az vitte el. Nagymamám tehát elárvult. Nem volt könnyű sors az övé. Utóbb ugyan férjhez ment, és gyermekei születtek, de a férje is nagyon fiatalon meghalt. Három lánnyal maradt tehát egymaga. Igen nehéz körülmények között. És még mindig nem volt vége. Édesanyám két testvérét elvitte a spanyolnátha. Drámai történet ez tehát. Nem is élt tovább a család Pécsbányatelepen – nem volt többé olyasmi, ami oda kösse őket. Beköltöztek a belvárosba, a Könyök utcába.

– *Ó, az az egyik kedvenc pécsi utcám!*

– Festményt is őrzök róla. Egyik nagybátyám, Sándor Béla ugyanis festő volt, ő örökítette meg. Ám én már a Barbakán fölötti, nagy sarokházban lévő lakásba születtem. A pécsi fotográfus, Mánfai Gyuri időnként lencsevégre kapja az épületet, és elküldi nekem, hogy lám, áll még a ház. Nagyon érdekes egyébként, hogy a korai gyerekkorból vizuális emlékem egyedül a vasútállomás. Persze, látom a családi fényképeken, hogyan nézett ki a lakás, hol állt a karácsonyfa, de ezek, azt hiszem, nem valós, inkább csak utólag szerzett emlékeim.

– *Ugyanakkor, ha jól tudom, később a munkája rövid ideig a városhoz kötötte.*

– A geológiai térképezések során két hónapot a Mecsekben dolgoztam 1954-ben. A Földtani Intézet rendelt ki. A munkálatokban mindig egy végzett geológus és egy egyetemi hallgató működött együtt. Az utóbbi szerepre engem választottak. Alaposan bejártuk az egész hegységet. A Mecsek amúgy is a szívem közelében fekszik. Kedvenc helyem például a Jakabhegy és a Melegmányi völgy.

– *Mi vezette a pályára? Honnan jött az érdeklődés?*

– Két ágon jött össze ez a majdnem azt mondanám, genetikai meghatározottság. Az ásványok, kőzetek iránti vonzalom nyilván az anyai ág. Apai nagyapám viszont falusi tanító volt, Ungváron végzett. Az oklevele az ágyam fölött lóg, azt írják rajta, hogy Juhász János, tót-magyar nyelvű görögkatolikus kántortanító. Édesapám Eperjesen járt gimnáziumba. Heten voltak fiútestvérek, öten lettek pedagógusok. Szóval, az ismeretterjesztés iránti elkötelezettség az apai ág. Megengedhetünk itt egy kis kitérőt?

– *Persze, parancsoljon, professzor úr!*

– Arról szól, hogy a rokoni kapcsolatok olykor milyen meglepő formában szülnek új információkat. Elmesélem, aztán ha nem fér bele, nem tragédia.

– *Bele fog férni.*

– Rendben. Szóval, Portugáliában mentünk egy busszal, Marokkó felé igyekeztünk. Az előttem ülő ember egyszer csak hátrafordul, és azt mondja nekem: *Milyen érdekes, hogy elmentünk most egy útjelző tábla mellett, az volt kiírva rá: Estramas. Én meg ismerek egy olyan magyarországi helyet, amit úgy hívnak, hogy Esztramos.* Az idősebbek számára köztudomású, hogy onnan szállították az ózdi kohászathoz a nagyon tiszta mészkövet. A fiatalok számá-

ra pedig azért lehet ismerős a hely neve, mert a kőbányászat során egy csomó barlangot találtak, tehát utóbb védett barlangi körzetté nyilvánították a területet. Válaszoltam a férfinak: *Igen, ismerem a helyet, de az csak az egyik fele a dolognak. A másik, hogy két-három faluval odébb, Viszlóban volt nagypapám kántortanító, és ott született édesapám.* Mondja erre az illető: *Viszló? Az én édesanyám is ott született.* Így ismerkedtem meg dr. Kisida Elekkel, aki utóbb még egy fotót is küldött nekem. Nagy bajuszú nagypapám ott ül a kép közepén, körülötte lurkók a fűben, köztük Kisida Elek édesanyja.

És akkor még egy szál. A Duna TV-ben, azt hiszem, a *Család-barát* felvételén, pontosabban annak szünetében beszélgetni kezdtünk a pamlagon mellettem ülő Bubnó Tamással, a Szent Efrém Férfikar alapítójával. Kiderült, hogy a papája volt a viszlói iskolával szemben álló görögkatolikus templom parókusa.

– *Elképesztő!*

– Ugye, milyen különös? Portugália, úton Marokkó felé, majd egy tv-stúdió... Mindezenre szokatlan helyszínek az identitás tisztásához.

És hogy milyen meghatározók a gyermekkor élményei! Csak egy példa. A szomszéd falu, Martonyi a világörökség része most. Édesapám legidősebb öccse, miután végzett, oda került tanítónak. A háború során egy-két nyarat nála tölthettem. Gyakran kirándultunk a háromhegyi pálos kolostor romjaihoz. Az erdő sűrűjében ott állt a csodálatos, gótikus templom, ahol a mérnöves ablakok töredékein keresztül az udvaron növő, évszázados bükkfák benyújtották a karjaikat. Később, amikor Rockenbauer Pállal forgattuk a *Másfélmillió lépés Magyarországon* című filmünket, elvittem oda. Bár nem esett pontosan az országos kéktúra útvonalába, de rábeszéltem, mondván, hogy ezt a csodát nem lehet kihagyni.

– *Visszatérve az időbeli sorrendhez... Említette, hogy Pécsről alig őriz emlékképet. Mi volt az első, meghatározó élmény, miután a vonat megállt a Déli pályaudvaron?*

– Az volt a szerencsém, hogy még ha nem is rögtön, de nagyon hamar bekerültem a pasaréti, negyvenhatos cserkészcsapatba. A ferencesek társasága volt ez. Minden hétvégén kirándultunk. Az őrsvezetőink megbízhatóan tudták az alapvető virágos növények nevét. A legfőbb fafajokról, kőzetekről, néhány csillagképről is rendelkeztek kellő ismerettel. Hat-hét éves forma fiúknak ez éppen elég.

– *Édesapja Budapesten maradhatott?*

– Nem-nem, amikor eljött az ideje, frontszolgálatra vezényelték. Egyébként életében kétszer került orosz fogságba. Tudniillik az első világháborúban tizenhét éves önkéntesként kikerült az isonzói frontra, majd átvezényelték keletre. Ott fogták le először, majd a második világháborúban jött a szovjet fogolytábor. Mindkét helyen viszonylag szerencsésen megúsza a dolgot. A fogolytáborból '46 nyarán jöhetett haza. Mindez mégis azt jelentette, hogy tízévesen családfővé léptem elő. Az erdőből hordtam haza a fát, hogy legyen mivel tüzelni. Miután megszűnt a vezetékes ivóvízellátás, a Kuruclesbe jártam le egy megnyitott kerekeskúthoz. Nem volt könnyű. Bár, amikor megjött a havazás, 1945 elején, szánkóval tudtam fölhúzni a huszonöt literes tejeskannát a házunkig.

– *Hány embert kellett így fával, vízzel ellátnia?*

– Édesanyámat, nagymamát és a két nagynénémet, persze, magamon kívül. A férfiúi státusz teljes joggal illetett meg tehát egészen addig, amíg édesapám haza nem érkezett. Végigéltük a bombázásokat, nagyobb bajok nélkül. Illetve... Egyik igen kedves rokonom, édesanyám másod-unokatestvére, az ugyancsak pécsi születésű építész, Molnár Farkas tragédiája ebben az időben történt. A konyhába indult volna Lotz Károly utcai házuk pincéjéből valamiért éppen, amikor a szomszéd házat találat érte, őt pedig leterítette egy repesz. Két-három napig élt még, mielőtt visszaadta a lelkét a Teremtőnek.

– *Ön nem tartott sebesüléstől?*

– Megmagyarázhatatlan, de mint pici gyerek minden félelem nélkül jártam az erdő-

ben. Egyik alkalommal a Kishárshegy tetején láttam egy nagy ejtőernyőt. Nyilván brit vagy amerikai katona ereszkedhetett le vele, és elbújt az erdőben. Összecsomagoltam a hernyóselyem anyagot, és hazavittem. Utóbb édesanyám abból varrt gatyát meg trikót. Átlátszó volt, később az iskolában, a tornaöltözőben nagyon szégyelltem, hogy a fütyim félig-meddig látható a selyemgatyán át. Szörnyű volt.

Annak is szemtanúja voltam, amikor az első oroszok bejöttek a kertünkbe. Ott laktunk akkor is, ahol most. A Hárshegy oldala és a Hűvösvölgy között. Elég félelmetes volt. Áttúrták, végigkutatták a házat is, hogy nem bújtatunk-e német katonát. Háromszobás lakásunk volt, kinézték maguknak a legnagyobb helyiséget, és berendeztek egy sebkötöző részleget.

Megmaradtak a fejemben nagyon szomorú képek is. Mindennap a Pasaréti téren jövök keresztül. Ott, ahol szép virágdísz nyílik a tér közepén, volt a szovjet katonák tömegsírja. Gyerekként figyeltem, ahogy harsogott a katonai fúvószenekar, és temették a halottakat. Kinek jut rajtam kívül eszébe, amikor keresztülmegy a Pasaréti téren, hogy ott valamikor ruszki tömegsír volt?

– *Hogyan normalizálódott az élet?*

– Amikor elkezdődött a tanítás, első gimnáziumba kerültem. A mai II. Rákóczi Ferencről elnevezett iskolába, amit akkor Érseki Katolikus Gimnáziumnak hívtak. A második kerületben, a Keleti Károly utcában volt. Világi papok tanítottak minket. Köztük a számomra nagyon fontos biológiatanár, Honti Jenő. Egyébként *Nyitott szemmel a természetben* címmel könyvet is írt. Fontos szemléletet adott át, hogy tudniillik az élőlények többsége parányokból áll. Tehát nem az oroszlan, a tehén vagy az elefánt a fontos, sok nagyságrenddel magasabb azoknak a parányoknak a száma, amelyeket csak nagyítóval lehet észrevenni. Később, amikor például természetfilmet forgattunk, sokszor eszembe jutott, hogy mivel tudnánk újat mondani. A vízben és a talajban élő lények bemutatásával. Erre a modern technika lehetőséget is adott.

Osztályfőnököm, Szentkúti Kornél játszott még meghatározó szerepet az életemben. Nem paptanár volt, hanem a gimnázium mellé épült kisebb templom orgonistája és karnagya. Úgyhogy nála tanultam privátim zongorázni, és aztán körülbelül két éven keresztül orgonálni is.

– *A fordulat, Moldova György kifejezését kölcsönözve a fölfordulat évében átalakították az iskolarendszert, megszüntették a cserkészetet. Ön hol talált kapaszkodót?*

– Az utolsó előtti cserkészőtáborunk 1946-ra esett, a Mátrában sátraztunk, az Ilona-forrásnál, Parád közelében. Az utolsót pedig egy évvel később, a Bükkben tartottuk, a Szalajka-völgyben, ott, ahol most a kisvasút végállomásánál leszállnak az utasok. De ebben az időben az iskolában már szerveződni kezdtünk mint indiánok. Nagy hatással voltak ránk Borvendég Deszkáss Sándor (Fehér Szarvas) könyvei. A *Rézbőrű messiást* vagy *A Sziklás Hegyek varázslóját* faltuk, jószerével. Utóbb tudtam meg, hogy Borvendég tudathasadásos állapotban írta ezeket a könyveket, mert valóban elhitte magáról, hogy olyan-
valaki reinkarnációja, aki tényleg a Sziklás-hegységben élte az életét.

Tehát szervezni kezdtük az indián életet, huronokká váltunk, de amikor kiderült, hogy eléggé kegyetlen, véres szokásokat gyakoroltak, nagy skalpoló hírében álltak, és így tovább, akkor szelídítettük magunkat, és egy másik kis törzzsel egyesülve delavárok lettünk.

– *Erősítsen meg, professzor úr, hogy amit csináltak, tiltott dolog volt.*

– Ifjúság elleni szervezkedésnek számított. Tehát az erdőbe például civil ruhában mentünk be, de a hátizsákjából előszedték az ágyékkötőt meg a gyöngyszövéseket. A régi táborainkat egyébként nagyjából benőtte az erdő. Jószerével már csak én tudom, hogy hol lehetett ezeket megtalálni.

De hogy a megjegyzésére ráerősítsek: a nálunk tíz évvel idősebb őrsvezetőnk, Wiesler

József, indián nevén Kószáló Éji Sas eltűnt. Csak utólag tudtuk meg, hogy '49-ben elvitte őt az ÁVO, Recskre került, ahol '53-ig tartották fogva. Akkor sem engedték szabadon, hanem új pert indítottak ellene. Épp az említett ifjúság elleni szervezkedés volt a vád. Levitték Várpalotára rabbanásznak.

– *Találkoztak még?*

– Hogyne, bár viszonylag fiatalon, rákban elhunyt. Szabadulása után azonban távozott az országból. Közvetlenül a rendszerváltás után jött vissza először, de azután is még, többször. Elvittem azokra a helyekre, ahová közös emlékek fűztek minket. Még nagy Beta-kamerákkal és harminchat perces kazettákkal dolgoztunk. Két kazettát rögzítettünk, ahol az egész élettörténetét elmesélte. A televízióknak nem kellett az interjú. Mígnem a Petőfi Irodalmi Múzeum tavaly rendezett egy kiállítást, ahová kölcsönadtam az anyagot. Pár rövid részletet bejátszottak róla, de a tárlat után szórén-szálán eltűnt. Nem volt másolat róla, még egy DVD sem. Jól ráfizettem a nagyvonalúságomra. Ugyanis azt hiszem, történelmi értékű kordokumentum veszett oda.

– *Milyen volt az indián élet?*

– Az ötvenes évek elejétől kezdve minden szeptember utolsó hétvégéjén összejöttünk a budai hegyekben, egész pontosan a Szarvasárok feletti sziklafalnál. Oda nem vezet turistajelzés, és meredek sziklafal határolja. Harmincan-negyvenen voltunk.

– *És az '56-os találkozó?*

– Még őrzöm róla a fotót, imádkozunk, körben ülünk. De semmi nem utalt rá, hogy egy hónap múlva milyen forradalmi napok következnek. A közösség azonban utána szét-hullott.

– *Miért?*

– Nagyon sokan disszidáltak, elmenekültek az országból.

– *Őn hogy élte meg a forradalmat?*

– Október közepén elég súlyos arcüreggyulladást kaptam. Úgyhogy huszonharmadika előtt egy héten át nem jártam be az egyetemre. Aznap estére azonban családi bérletünk volt az Erkel Színházba, operaelőadásba. Egyszer csak, a második vagy a harmadik felvonás alatt berohant valaki, leállította a jelenetet, és sztentori hangon elkiáltotta magát: *Ti itt ültök, miközben a Rádióban lövik a fiainkat?* Döbrent csend támadt, de közben bejött valaki. Az ügyelő? A rendező talán? Nem tudom. Mindenesetre közölte, hogy ez álhír, mindenki maradjon a helyén, folytatják az előadást. De akkor már nem lehetett megakadályozni, hogy a közönség egy emberként ne távozzon. Másnap bementem az egyetemre. A katonai tanszék munkatársairól azt hittük, hogy a pártállam leghívebb képviselői. De nem, minden kényszer nélkül elővették a puskákat, dobozokban adtak lőszert, és a természet-tudományi karra még a matracokat is átvihettük tőlük. Fegyveres harcban, azzal együtt, hogy volt puskám, nem vettem részt, bár jártunk éjszakai őrzáratokon. Magas lázam volt. Napközben pedig óriási viták zajlottak a Gólyavárban.

– *Miről?*

– Például, hogy mi legyen az egyetemi ifjúság jövője. Egy alkalommal engem bíztak meg, hogy hozzam oda a geológusok kádercéduláit. Kimentem a Múzeum körútra, be az épületbe, az emeleten volt a Dékáni Hivatal. Puska lógott az oldalamon, de azért udvariasan kopogtam, és elkértem a vezetőtől a kádercédulákat. Aki odaadta a papírokat végül, nyilván rokonszenvezett velünk, mert utóbb csak a kisujját kellett volna megmozdítania, hogy akár kirúgjanak az egyetemről. De soha semmi rosszat nem tett. Akárhányszor ösz-szefutottunk később az egyetem udvarán, mindig barátságosan integetett. Nagy szerencsém volt, hogy ilyen ember volt a Dékáni Hivatal vezetője. Hanem, ami talán érdekes még: a saját kádercédulámat nem találtam meg.

– *Őn a forradalom után egy évvel került a Nemzeti Múzeumba, ugye?*

– A diplomámat hivatalosan 1958-ban kaptam meg, de fél évvel korábban már föl-

kértek, hogy a múzeumban lévő ásványtárban helyezkedjem el. '56-ban ugyanis leégett az egész, és rendbe kellett hozni. Az oroszok a Kálvin tér felől lőttek be az épületbe. A legfőbb szinten volt az Afrika-kiállítás. Széchenyi Zsigmondtól kezdve mindenkinek ott voltak a gyűjtött anyagai. Kiegett, leszakadt, tönkrement. Alatta volt az ásványtár, amely Európa második legértékesebb gyűjteménye volt. Gyakorlatilag megsemmisült. A könnyen olvadó arany, ezüst, a telluridok, az erdélyi lelőhelyekről, magyar mecénásokról elnevezett kincsek szétpattogtak. A nemes opálok elvesztették a fényüket. A lelőhely-cédulák megfeketedtek. Ezeket azután benzolba mártottuk, hogy újra láthatóvá váljon a feliratuk, és tudjuk azonosítani a kőzetet.

– *Jól értettem, professzor úr, benzolba?*

– Valószínűleg azért is ment tönkre olyan hamar a szemem, igen. Emellett mániákus gyűjtő voltam, a kis, lemezvillás Csepelemmel jártam sorba a bányákat. A Balaton-felvidéki bazaltbányákban rengeteg úgynevezett földpát-pótló ásványra, phillipsitre, nátrólitra lehetett rálelni. Vagy Dunabogdányban, a Csódi-hegyen találtam chabazitokat, dezmineket. Följártam Rudabányára, ahol akkoriban még hatalmas, sündisznószerű termérszfonatokat lehetett fölfedezni. Gyöngyösoroszigben is működött a bánya, fél asztal nagyságú ametisztlapokat hoztunk ki. Tizenhat szekrényt töltöttem meg az ásványtárban öt év alatt, és megcsináltuk közben a háború utáni első új ásványkőzettani kiállítást, még a Nemzeti Múzeum épületében.

– *Öt év alatt, azt mondja. Miért lett vége?*

– Sokszor véletlenek vezetnek ahhoz, hogy az ember munkahelyet vált. Abban az időben a Szent György-hegy lábánál kalapáltam, egyszer csak hallom, hogy oroszul beszélő társaság közeledik. Kiderült, hogy az akkori még OKGT-nek, Országos Kőolaj- és Gázipari Trösztnek nevezett MOL vezérigazgató-helyettese, Kertai György kalauzolt egy tanulmányi csoportot. Kertai tanárom volt korábban, ő tartotta a kőolajföldtant. Szóba elegyedünk, mit csinálok, kérdezte. Mondom, kőzeteket gyűjtök a Természettudományi Múzeumnak. *Nagyon nemes dolog*, csóválta a fejét, *de egy ilyen ambiciózus fiatalembernek az ipari kutatásban a helye*. Mire hazaértem Budapestre, már ki is kért, a papírmunkák nagyjából le is rendeződtek. A központi laboratóriumba kerültem, több ezer mikroszkópos kőzetvizsgálat eredményét dokumentáltam.

– *Olvasom, hogy a trösztből kivált egy önálló kutatóintézet, és ön is átkerült. Segítsen megfejtetni az OGIL rövidítést, kérem! Miféle cég volt ez?*

– Olaj- és Gázipari Kutató Laboratórium volt a hivatalos neve. Ott lettem műszaki-gazdasági tanácsadó.

– *Igaz a pletyka, hogy a szocialista autógyártás csúcsmo­delljével, egy Csajkával közlekedett?*

– Valóban, sőt, Gyárfás, a vagány sofőr is járt hozzá. Nagyon jól megvoltunk.

– *Miért kellett az előkelő megjelenés?*

– Tragikomikus projektet kellett koordinálnom. Egy akkori miniszterhelyettes kitálta, hogy földalatti, égetéses megoldással kellene Zalában, Nagylengyel környékén kihajtani a maradék kőolajat. Tudni kell, hogy az eljárásnak világszerte megvoltak a terepei, de a zalai terület ebből a szempontból reménytelen. Egy csomó kutatóintézet részt vett ebben. Nagykanizsa, Zalaegerszeg, a soproni Bányászati Múzeum, a várpalotai Vegyészeti Múzeum, a Miskolci Egyetem és persze Szeged. Dicsértem a módszert, mint a Pomádé király ruháját. Ám a reménybeli kiváló eredmények sehogy sem igazolódtak be. Szégyellhetném is magam, de hát ez volt a munkám.

– *Hogy jött a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat?*

– Már amikor a múzeumhoz kerültem, beléptem a szervezetbe. Ott volt velünk átel­lenben a központjuk. Miről tarthattam volna előadásokat? Vulkanokról, földrengésekről, olyasmikről, amik a tudományterületemen belül érdekelhették az embereket. Munkás­szállásokra is jártam, holtfáradt emberekhez beszéltem. Hogy hogyan lehet leköt­ni a fi-

gyelmet, arra ennél jobb iskola nincs.

– *A Magyar Rádió meg beszippantotta, szinte. Azt mondják, az ottani ismeretterjesztő rovat munkatársai figyeltek fel önre.*

– A Bródy Sándor utcából, a Rádióból valóban átjártak a múzeumba a rovatból a riporterek, Pataki Béla Pál, Simonffy Géza. Később Egyed László, majd Bán László is. Azt hiszem, kiszúrták, hogy a tárlatvezetéseknél lelkesen beszélek. Nagyon fiatalon, huszonkét évesen bekerültem tehát a Rádióba.

– *Ottani munkái révén ismerkedett meg Rockenbauer Pállal.*

– Aki 1960 nyarán fölhívott, hogy *Ki miben tudós* címen elindult egy középiskolás földrajzi vetélkedő. Abella Miklós geográfus vezette az elődöntőket, de megbetegedett. Vasárnap lesz a döntő. Be tudnék-e ugrani? Fogalmam sem volt, miről van szó, nem is volt otthon tévékészülékünk. De győzött az exhibicionizmus, elmentem. Nem voltak jók az előjelek, a kettes stúdió, ahonnan az adás ment volna, szombatról vasárnapra virradó éjszaka leégett. Mégis ez volt a televíziós bemutatkozásom.

– *Nem tudjuk ellenőrizni, hisz minden adás élő volt, nem készültek felvételek, de jól sikerülhetett, mert attól fogva több-kevesebb rendszerességgel föltűnt a képernyőn.*

– Nem volt állandó műsorom, de sok adásban szerepeltem, magyaráztam a fossziliákat, az ásványokat, a vulkánokat satöbbi. Az Iskolatelevízióknak tartottam előadásokat etcetera. Az Alpokban tett utam után a gleccserekről, Ausztriáról, Svájcra beszéltem.

– *Jött azután 1971, amikor fölkérték a TIT Természettudományi Stúdiójának vezetésére.*

– Tulajdonképpen az első hír a tizenegyedik kerületi, átépített zsinagógáról szólt a Zsombolyai utcában, ahol Öveges professzor érte el, hogy valamilyen tudományos célokat szolgáló intézmény legyen. A hír szerint oda kerestek igazgatót. Nem én voltam az első fölkért, de én voltam az első, aki elvállalta. A TIT az összes, használhatatlan alkoholista káderét egyből odasuvastotta. Viszont sikerült megvalósítanom személycseréket, eltávolítani azokat, akik tényleg nem voltak odavalók. Aranykor volt. Tizenhat évet töltöttem ott. Nemcsak előadásokat tartottunk, hanem rengeteg szakkör is működött. Külön társasága volt az ásványgyűjtőknek, külön a kaktuszkedvelőknek, külön a macskabarátoknak és így tovább. A science fiction klubnak kilencszáz tagja volt, és olyan filmeket vetítettek, amelyek nem kerülhettek moziforgalomba. A fizikus Marx György volt az elnök, azután Hernádi Gyula... Olyan neves közreműködőnk is akadt, mint például Thor Heyerdahl. Vendéjátéka után laza kapcsolatban maradtunk. Akkoriban kezdett foglalkozni a tengerek szennyezettségével, e tárgyban volt is egy-két levélváltás köztünk. Azután 1988-ban Peruban forgattunk. Az ország régészeti múltját hatrészes dokumentumfilmben dolgoztuk föl. A repülőgépen olvastuk az újságban, hogy Thor Heyerdahl éppen Peruban dolgozik, Túcumban huszonhat érintetlen agyagpiramis feltárásába kezdett. Persze, kapcsolatot kerestünk hozzá. Lumbreras professzorral, a limai egyetem régészeti tanszékének vezetőjével dolgoztunk együtt, ő volt a sorozat szakértője. Rajta keresztül jutottunk el Heyerdahlhoz. A norvég ragyogó erőben volt. Úgy spurizott fölfelé az agyaglépcsőkön, hogy majd kiköptem a tudómet, hogy győzzem az iramot. Aztán a piramis tetején végre leült, és megcsináltuk az interjút.

– *Ezen a sorozaton kívül is rengeteget dolgozott akkor már a Magyar Televízióban.*

– A hetvenes évek derekán készült a természettudományos szabadegyetem, ott a kilenc geológiai adásnak már vezető szerkesztője lehettem.

– *'81-től pedig jött a Kalendárium.*

– Igen, ez állandó műsorom volt, házigazdaként közreműködtem benne. Vágó István volt az egyik műsorvezető mellett, Radványi Dorottya, Sugár Ági pedig a másik. Tíz-egynéhány évig csináltuk. '86-ban adtam be végül a derekamát, és kerültem státuszba a Magyar Televízióban. Termékeny időszak volt, közel kétszáz különböző műsort gondoztunk. Bedolgoztam a *Deltá*ba is, ami a Művelődési Főszerkesztőség helyettes vezetőjeként

amúgy is hozzám tartozott. A nézők többsége Kudlik Júliával köti össze máig. Pedig a sorozat esze, lelke Várhelyi Tamás volt. Tragikus sorsot élt meg. Nem tudtam segíteni neki.

– *Hosszú évek után az a Peták István akolbólította ki, akivel együtt gyalogolt a Másfélmillió lépésben.*

– Már az öt megelőző időszakban sem éreztem túl jól magam, szaporodtak a szakmai vitáim, sokasodtak az összeütközések. De szó sem volt elválásról! Azonban, amikor Horváth Ádám után Peták lett az elnök, aki az ön által említett közös munkán kívül is rendszeresen kijárt hozzánk, a feleségem főzte a vacsoráját, ő meg itta a sörömet, úgy rúgott ki '97 januárjában, hogy kezet sem fogott velem búcsúzóul.

Viszont a jó Isten mindig hoz megoldásokat. Két évvel korábban, egy konferencián megismerkedtem Tolvaly Ferencsel. Komoly televíziós tervei vannak, *fogunk mi még együtt dolgozni* – mondta. Udvariassági gesztusnak véltem. Hanem, '97 nyarán fölhívott Erdi Sándor, hogy tudom-e, a TV2-ben, a Róna utcában, a zeneterem első emeletén, az egyik irodára ki van írva, hogy dr. Juhász Árpád főszerkesztő. Nem, nekem nem szólt senki. Akkor gyorsan hívjam föl Tolvalyt! Fölhívtam. *De hisz megmondtam, hogy fogunk mi még együtt dolgozni!* – közölte. Kész delegáció fogadott, Pintér Dezső elnökkel az élén. Bevittek a Skandináviából repatriált HR-vezetőhöz, Kovászna Ágneshez. *Nem kertelek* – mondta –, *ilyen öregember nem való kereskedelmi televízióba. Küzdeni fogok, hogy maga ne kerüljön ide.* A TV2 akkor döntően skandináv tulajdonban volt. Épp itt járt az SBS, a Scandinavian Broadcasting System alelnöke, és hozzá kellett ezután bemennem. Üljünk le egy órára, mondjam el neki, hogy a közszolgálati szerepkört hogyan töltheti be Magyarországon egy kereskedelmi televízió! Válaszom teljes improvizáció volt. Egy ausztrál tanácsadóval is beszélgetnem kellett még. Nem fogja elhinni, megdicsőülve kerültem ki ezekből az együttlétekből. Fölveték.

– *A HR-es legnagyobb bosszúságára, gondolom.*

– Milyen különös az élet... Kovászna Ágnes a legjobb szövetségeselem lett. Minden kritikus helyzetben segített. Az öregség nevű állapot azonban, sajnos, nem jutott neki osztályrészül. Fiatalon elhunyt rákban.

Működtem a közéleti műsorokat gondozó főszerkesztőként, egy ideig a szórakoztató műsorok is hozzám tartoztak, majd a reggeli programokat csináltam még egy évig. Akkor neveztek ki közszolgálati tanácsadónak. Így került hozzám egy idő múlva a siketeknek és nagyothallóknak szóló feliratozás. Amit a médiatörvény ír elő. Máig ezzel foglalkozom.

– *Mindent feliratozni kell?*

– A filmeket és előre gyártott műsorokat igen. Ezt külső cég végzi. Van nyolc kollégám, akikhez az élő adások tartoznak, reggeli, esti programok, szórakoztató műsorok. Van két kollégám, akik a társadalmi célú reklámokat és a promóciókat csinálják. Tehát elég nagy csapatom van, évi hatvan-hetven milliós kerettel.

– *Ahogy beszélt, azt figyeltem, hogy szinte büszkén meséli, pedig ez oly távol esik a tudománytól vagy akár a tudományos ismeretterjesztéstől, amit ön egész életében művelt. Élvezettel csinálja, professzor úr?*

– Egész életemben megszoktam, hogy ahhoz, hogy az örömet ki tudjam élni, hogy kutatni, utazni, könyvet írni, filmet forgatni tudjak, kell egy bázis, ahonnan a fizetésemet kapom. Mint a kezdő tánciskolás, mindig ragaszkodtam a kályhához. Tehát ez sem esik most nehezemre. Igyekszem megtalálni az örömet benne. Csak a fizikai állapotom most már lehetetlenné teszi, hogy például hosszabb külföldi filmforgatásra vállalkozzam.

– *Csak annyira avasson be, kérem, amennyi az olvasóra tartozik. A sántítása a sajtóban is megjelent, néhány éve önt ért síbaleset következménye?*

– Egyik baj rakódott a másikra. Az expedíciókkal mindig túlterheltem a szervezeteimet. Buktam, sziklafalról is estem... Tizenhárom éve kaptam két csípőprotézist, volt egy térdoperáció, amikor Afrikából hazajöttem; nyolc éve a jobb lábamban volt Achilles-ín-

szakadásom, négy éve leszakadt a jobb bicepszem... Soroljam még? Már az autóvezetéssel is óvatos vagyok! És bottal járok ugyan, de kicsikét mindig kirándulok. És írok, persze, három éve jelent meg *Az emberevők unokái között* című könyvem, elég sok fotóval.

– Az igaz, hogy önnek több mint száz ezer, még nem közzölt diája van?

– Igaz. És majdnem ugyanannyi papírképem.

– Katalogizálható egyáltalán ilyen mennyiség?

– Körülbelül negyvenezer diám már digitalizált, ott könnyebb rendet tartani. Az egyik szomszédom elvállalta, hogy a legrégebbi papírképeket beszkenne. Nem halad gyorsan, de csinálja.

– Milyen terveket szövöget, professzor úr?

– Két nagy könyvtervem van, bár nem tudom, hogy a megvalósításra lesz-e még lehetőségem. *Mesterségem címere* címmel magyar származású amerikai kutatókkal forgattam sorozatot jó pár éve, köztük a Nobel-díjas Oláh Györggyel vagy Bay Zoltánnal, Müller Ivánnal például. Zsebfomátumú könyvben szívesen látnám viszont ezeket a portrékat. A másik elképzelésem munkacíme is megvan már, úgy szól, hogy *Mágikus észak*. Grönland, a kanadai északi szigetvilág, a Spitzbergák, Izland, Észak-Alaszka szerepelne benne, Szibéria egy része. Annyi élmény van bennem, amit jó lenne megírni! De oly sok a munkám, hogy egyre nehezebben gondolok az írásra.

– Persze, hisz ott vannak a rádióműsorai is! Az egyszemélyes stábja működik még?

– A régi sorozatok, az *Időnyomozó*, az *Egzotikus Ázsia* műsoron vannak a Super TV2-n, és láthatók internetes felületen is. A köztévében pedig néha ismétlik az *Idő örvényében* és a *Látkép a Földről* című sorozataimat.

– Látkép a Földről... Erről jut eszembe... Tényleg valami száz dolláron múlt, hogy nem jutott el az összes földrészre?

– Egy győri házaspárral mentünk hárman dél-amerikai nagykörútra. Régi barátaim voltak, vállalták a költségeimet, úgyhogy Perutól kezdve Chilén végig, Argentína... Lementünk egészen a Magellán-szorosig. Filmeztem. Aztán egyszer csak ott álltam Punta Arenasban, és láttam, hogy száz dollárért át lehet repülni Chile antarktiszi területére. De a házaspár férfi tagjának időre kellett hazaérnie. Nem tudtuk elintézni a repülőjegyek átszervezését. Pedig az Antarktiszon egy volt gimnáziumi, későbbi egyetemi társamról, Csejtey Béláról elneveztek egy pontot. Az amerikai geológiai szolgálatnál, a USGS-nél dolgozott, és egy helikopterbalesetnél ő ment segíteni. Hálából nevezték el róla azt a helyet. Szóval, fájó szívvel, de lemondtam akkor, ott, Punta Arenasban arról, hogy láthassam azt a vidéket.

– Mi a munkarendje, professzor úr?

– Hatkor kelek, negyed hétkor beülök egy nagypapás hintaszékbe, az egyik kezemen mobiltelefon, a másikban egy kis diktafon, és figyelem a feliratokat fél tízig. Akkor válok olyan értelemben szabaddá, hogy be tudok ülni a kocsiba, és bejövök ide. Délután hazamegyek, a főműsorok, amelyeket megint csak nagyon kell figyelni, hat órától kezdődnek. Fél tizenegy felé még hibajegyzéket váltok az embereimmel. Úgyhogy nagyon sokat dolgozom.

– És a kirándulások?

– A hét végére maradnak. Ezeket nem akarom kihagyni.

Apajegy

részletek

A lépcsőház bűzlik a földszinten a bevásárlókocsiban gyűlő üres sörösüvegektől, a másodikon lakó nyanyától, aki mellett el kell surranni, különben a végtelenségig kell várnod, míg leér a lépcsőn, és a harmadikon lakó Schalke-drukker koszos korcsától. Amíg fölvenszoló magam és a hátizsákomat, figyelnem kell, hogy a nedves cipőtálpammal el ne csússzak valamelyik lépcsőfokon.

Az ötödiken már hallom, hogy Columbo ismerős hangja bezengi a lépcsőházat. Fölérve az emeletünkre a korlát fölött előrenyújtva kicsavarom a dzsekimet, és hallom, hogyan koppannak odalent a vízcseppek.

Az ajtónk előtt Aylin frissen pucolt fekete Buffalo csizmái. Halkan nyitom ki az ajtót, és már a folyosón levetem a cipőmet, hogy anyám később ne pörölgjön a lábnymok miatt, és Aylinnak ne kelljen eltüntetnie őket. Hideg és nedves a zoknim, de amikor belebújok a nagyanyám kötötte patikba,¹ melegség terjed szét a lábujjaim között.

Anyám a heverőn, a takaró alatt olyan, mint egy hatalmas, lélegző hegy. Columbo homlokát ráncolva épp egy gyanúsítottat hallgat ki, anélkül, hogy a gyanúsított észrevenné, hogy ez történik, s közben horkolás mennydörög a szobánkban. A heverő előtti üvegasztalon üres csésze; alatta néhány barna kávékarikás számla, nehogy összekarcolódjon az üveglap.

Nem, Metin, mindez hazugság.

Nem kávéscsésze áll anyám előtt az asztalon, hanem egy pohár és egy üveg, rajta kék betűkkel: Jelzin. A vodkásüveg kiürült, sörök veszik körül. Kiosonok a konyhába, és találok a szekrényben egy raviolikonzervet. Ekkor a lakáson csattanás visszhangzik át, amelyet csörömpölés és kiáltás követ. A nappaliban hatalmas lángokkal ég egy személyautó. Columbo az utolsó pillanatban egy másik autó mögé tudott menekülni, de a lángoló gyanúsított ott fekszik az utcán. Látam már ezt az epizódot.

Óvatosan kihalászom a heverő részéből a távkapcsolót, és egy kicsit lehalkítom a tévét. Ha kikapcsolnám, anyám rögtön fölpattanna a hirtelen támadt csendre. Visszamegyek a konyhába, kinyitom a raviolikonzervet, és...

Necati Öziri (1988, Datteln / Észak-Rajna-Vesztfália) török családból származó német szerző. Különböző egyetemeken germanisztikát, újabb német irodalmat és filozófiát tanult. Színpadi szerzőként és dramaturgként ismert, *Vatermal* (Apajegy) című első regénye (Ullstein Buchverlage GmbH, Berlin, 2023) fölkerült a Német Könyvdíj 2023-as rövidlistájára.

¹ patik (török) – sarkatlan házicipő, tutyi. [A ford.]

Nem, ez sem igaz, Metin. A legtöbb napunk, szó se róla, ilyen – de ez a nap más volt. Úgyhogy még egyszer előlről:

Szóval átázva jövök haza, az átnedvesedett hátzszakomat lerakom a porszívó mellé, belebújatom a lábam a patikba, anyám a heverőn fekszik, az üvegasztal a palackokkal, a robbanás a tévében. Anyám felriadva fölül, haja, mint a csápok, szanaszét meredezik, szeme tágra nyitva. Előtte, a padlón az összetört pohár, anyám először a cserepekre, majd a képernyőre pillant, ahol a kocsí lángol, s amikor aztán meglát, lehajítja magáról a takarót, át akar mászni a heverő támláján, és a földre zuhan.

– Gyorsan, kifelé, Arda, kifelé! – kiáltja pánikban, fölugrik, és felém rohan. Mielőtt bármit mondhatnék, érzem, ahogy a keze a hajamba markol. Az üstökömnél fogva vonszol maga után a lakásajtó felé, amelyet kitár.

– Mi történt?

Aylin a szobája ajtajában áll. Olyan, mint egy szuperhősnő a képregényemből. Széles terpesz, lobonca vadul és kuszan a szemébe lóg, kezében a szempillafesték, mint valami fegyver. A szobájából kihallatszik, ahogy a Take That azt éneklí: „Never forget where you’re coming from”. Egy hete egyfolytában ezt a számot hallgatja, és közben sír, mert épp feloszlott az együttes. Érzem, ahogy lassan lazul a markolás a hajamban. Anyám duzzadt szemének tekintete körüljár a szobában, Aylintól az égő autóra, a földön heverő üvegcserepekre, majd vissza Aylinra, aki dühösen a heverőhöz trappol, de valamiért nem kikapcsolja, csak lenémítja a tévét. Anyám kinyitja a száját, de nem szólal meg.

– Mi van veled, mama?

Érzem a lépcsőházból jövő hideget, amely a még mindig nedves tarkómra kúszik.

– Azt hittem, a ház...

Columbo közben előjött az autó mögül, és nézi az égő testet.

– Tényleg azt hittem, hogy földrengés...

– Tényleg lőkött vagy, anya. Mikor hagyod abba végre ezt a szart?

Aylin a szempillafestékekkel a heverő előtt sorakozó üvegekre mutat.

– Hagyjál... Hol a cigarettám?

– Fogalmam sincs, hol a szaros cigarettád.

– Megint elloptad a cigimet! Menj dolgozni, és vegyél magadnak, ha mindenképp bagózni akarsz!

– Hé, csönd legyen ott fent; nem a bazárban vagyunk! – kiáltja egy hang a lépcsőházból; a nyavalyás dögöt tartó Schalke-drukker az. Tudom, hogy tennem kéne valamit, de túl gyorsan történik minden. Aylin elrohan mellettem.

– Hívd csak a zsernyákokat, recskagép! – kiáltja vissza, és bevágja az ajtót.

– Csupa kretén van itt – mondja Aylin, és egyenesen anyánk szemébe néz.

– Éhes vagyok! – kiáltom. Rögtön rám néznek mind a ketten, és pár pillanatig nem tudom, nem nekem szól-e a gyűlölet a tekintetükben.

– Drágám, nem voltál ma Serkan Amcánál? – kérdezi Aylin.

– Zárva voltak.

Néhány pillanatig mindnyájan hallgatunk. Működött a dolog: elértem, hogy legalább átmeneti fegyverszünet legyen.

– Gyere, drágám, csinállok neked valamit – mondja anyám és a nővérem egyszerre, és mivel mind a ketten kézen akarnak fogni, megint nem tudom, mit is csináljak. De aztán anyám vörös szeme tágra nyílik; mintha az egész arca megdőne, mielőtt a szájára szorítja a kezét és kirohan a fürdőszobába. Annyira tántorog, hogy azt hihetnénk, tényleg inog a ház. Miközben halljuk, ahogy anyánk a fürdőszobában öklendezik, nővérem a meleg hasához nyomja a fejemet. A pamutinge puha és olyan szaga van, mint régen, amikor még egy ágyban aludtunk.

– Semmi vész, csak valami romlottat evett. Poshadt banánt, tudod?

Természetesen tudom, hogy Aylin hazudik, és szerintem ő is tudja, hogy tudom. Egy pillanatra elképzelem, milyen lenne, ha kilépnénk ebből a játszmából, ha eleresztenénk egymást és egymásra pillantanánk, nem úgy, mint a nagy nővér és a kisöcsi, hanem mint két ember, akiket ugyanaz a helyzet tart fogva. Érzem, ahogy Aylin lassan lazít az ölelésén. Az ingén a két nedves foltból látom, hogy sírtam. Talán nem is lehet másképp. Talán egyszerűen mindig a kisöccse maradok.

– Éhes vagy, mi? Gyere, menjünk a konyhába.

Az evőeszközös fiókból kiveszi a konzervnyitót, a szekrényből meg a raviolikonzervet, amit aztán a tűzhelyre állít. Mivel egyikünk sem tudja, mit mondhatnánk, némán állunk egymás mellett, a sárga tésztaipárnákat bámuljuk, és várjuk, mikor pöffenek föl az első buborékok a piros szószban, és közben a fürdőszobából még mindig halljuk az öklendezést és a vécélehúzás hangját.

Metin, nem tudom, miért mesélem másképp, mint ahogy történt. Miért akarnak mindig másfelé elkanyarodni a mondatok. Netán azért, mert félek, hogy halálom után a családtagjaim kezébe kerül a laptopom, s akkor elolvashatják ezt itt, és elárulva érezhetik magukat? Vagy mert én magam is szívesebben emlékeznék máshogyan erre a napra?

Rengeteg ilyen nap és rengeteg ilyen marakodás volt kettejük közt. De ezen a bizonyos napon, amikor a Mevlana-Grill zárva volt, az eső egyszerűen nem akart elállni, és Columbónak egy lángoló autó mögé kellett bújni, ezen a napon nem tudtam az összetűzésüknek végét vetni. Ezen az egy napon valamiért néma maradtam. Úgyhogy még egyszer vissza.

Aylin odamegy a heverőhöz, és leveszi a tévé hangját.

– Megint elloptad a cigarettámat!

– Nem loptam el a szaros cigarettádat!

Anyám végre elengedi a hajamat. Betámolyog Aylin szobájába.

– Mít akarsz ott?

– Majd meglátod!

Ekkor a nővérem pillantása rám esik, odajön hozzám, és odahúzza a fejemet a hasához.

– Semmi baj, Ardacım.

Anyám a kezében egy doboz Camellel jön vissza.

– És ez itt mi, te kis szarházi?

– Az az enyém.

- És miből vetted?
- A saját pénzemből.
- Rákos leszel tőle.
- De legalább nem hiszem azt tőle, hogy összedől a ház.
- Mihelyt elköltöztél, azt csinálsz felőlem, amit akarsz.
- Eh, nyald ki a seggem, te kurva!

Anyám a lába mellé ejti a dobozt. Nagy lendületet vesz; érzem, amint Aylin egész teste megfeszül. A rándulás, amikor anyám keze az arcára csattan, végigfut a gerincén, le a hasáig, amelyhez még mindig odanyomja a fejemet. Aztán elereszt. Az ajkához nyúl; véres lesz az ujjhegye. Arca egyik pillanatról a másikra olyan lesz, mint egy porcelánbabáé, amelyre piros filccel festettek száját. Én még mindig ott állok köztük. Még sosem láttam ilyennek a nővéremet. Sem gyűlöletet, sem dühöt nem látok rajta, csak végtelen ürességet. Teljesen mozdulatlanul néz anyánk kivörösödött szemébe, aki, úgy tűnik, maga is megijedt. Még soha nem ütötte meg egyikünket sem. De minthogy ez most megtörtént, arra számítok, hogy anyánk újra ütni fog, talán büntetésként, amiért Aylin egyáltalán nem védekezik, nem kiabál vissza, sőt egy tapodtat sem mozdul, egyszerűen csak nézi anyánkat. Vagy hogy odaugrik a nővéremhez, és szorosan átöleli. Valahogy mind a két folytatás logikus lenne. De anyám csak lassan leereszti a karját, és a pillanat, amikor valamelyik folytatás lehetséges lett volna, elmúlt. Épp ebben a pillanatban jóvátehetetlenül elromlott valami.

Aylin lehajol hozzám. Megcsókolja a homlokomat.

– Sajnálom, drága öcsisajt – súgja a fülembé, mielőtt odafordul anyánkhöz. Nyugodt hangon – csaknem úgy, mintha bocsánatot kérne tőle – azt mondja: – Egyszer még lelöklek a lépcsőn.

Aylin kimegy, és nyitva hagyja maga mögött a lakásajtót. Hallom a lépteit a lépcsőházból. Csak amikor odalent becsapódik a kapu, akkor rohan ki anyám a lépcsőházba, és áthajít a korláton egy esőkabátot:

– Legalább vegyél föl valamit, szarházi! Esik!

Amikor másnap megjöttem az iskolából, és láttam az esődzsekit, amit anyám Aylin után hajított, a földszinten a bevásárlókocsin lógni, tudtam, hogy a nővérem nem jön vissza többet.

Pár hét múlva fölhívott – hétvégén délelőtt, mert anyánk olyankor még alszik. Aylin elmondta, hogy most egy másik családnál él. A beszélgetésünkben sokszor ismétlem, hogy „oké”, de csak amikor letettem, és hallottam a lakásban a csendet, akkor fogtam föl, hogy mostantól egyedül leszek anyámmal.

Te nem voltál ott, Metin; nem az, hogy hiányoltalak vagy ilyesmi, de egyszerűen nem voltál ott, a maga módján anyám sem volt jelen, Aylin pedig elment, és ez azt jelentette, hogy nekem is új családot kell keresnem.

[...]

Azt szeretném, Metin, ha el lehetne kapni és be lehetne gyűjteni az emlékeket. Mint a rovarokat, akik saját életet élnek, és velük született ösztön vezérli őket. Hengeres befőttesüvegekben tartanám őket, jól rácsavart fedél alatt. Így sora-

koznának a pincében egy faliszekrényben: csupa drótszerűen vékony élőlény, némelyikük szárnyas, mások páncélosak, és valamennyiüknek csápja van. Mindegyikük saját tapasztalat, melyek magukban hordozzák az útmutatót egy teljes világ fölépítéséhez. És amikor úgy tartja kedvem, elővennem ezt vagy azt az üveget, lecsavarnám a fedelét (amely ki lenne lyukasztva, hogy ott bent a lények levegőt kapjanak), és belelógatnám az ujjaimat. Hagynám, hogy a szőrös állatka a hosszú lábaival a kézfejemmen át fölmásszon az alkaromra, majd föl a vállamra, a nyakamra s végül a számba, s én behunyom a szemem, és lenyelem. És amikor újra kinyitom a szemem, már valahol máshol vagyok.

Tizenhét éves vagyok, és újra ott a parkban, ahol a tesókkal a bokrok közé hajtottuk a kis zacskókban tartott fűvünket, még mielőtt odaérnének hozzánk a futva közeledő zsernyákok, akikre aztán ártatlanul rámosolyogtunk. Ülök egy padon, és egy teljes nyáron át ülünk Dannyvel egymás mellett; kék a nyelvünk a cukros jégkásától. A Mevlana-Grillben vagyok, és Savaš épp arra tanít, hogy kell szakszerűen dönert enni, tudniillik úgy, hogy nem a dönert közelítjük a szánkhoz, hanem a szánkat a dönerhez. Bojannal vagyok mindenféle hivatalok csendes folyosóin: lehajtjuk a fejünket és lehalkítjuk a hangunkat, de így is túl hangosak vagyunk.

Ezek a helyeken ma is élnek a korábbi énjeink, egyszerre és egymás mellett. Iskolai füžeteik, amelyeket lapoznak, csupa zsírpecsét, mert dönertől zsíros ujjakkal írták a leckéjüket, tockosokat osztogatnak egymásnak, utánabámulnak a lányoknak, és utolsó nyaruk ott, a padon sosem fog véget érni. És ha látják, hogy megjöttem, rám néznek, és csak ennyit mondanak: „Hol voltál ilyen sokáig, tesó?“, és felém nyújtanak egy jointot vagy egy jégnyalókát, mintha azt mondanák: „Gyere, ülj le”.

Úgy látogatom meg őket, mint távoli rokonokat, mint testvéreket, akik azóta valahol a maguk életét élik. De mégis mindig megtalálom őket a pályaudvarnál.

Széles, hamuszürke térség van előttem. Szürke kőlapokkal van lefedve: beton-tenger. A tér melletti buszállomás kocsiállásai fölött mattüveg-konstrukció függ acélsodronyokon, mint egy esőfelhő a Ruhr-vidék fölött. A tér közepe a galambok birodalma. Az egyik kocsiállás mellett ülök egy pad támláján, mellettem a többiek: Savaš, Danny, Bojan.

Az ezüstszerű telefonszámot bámulom az edzőcipőim között. Danny karistolta bele a pillangókésével a pad kék lakkjába, arra az esetre, ha föl kéne hívunk valakit. Nem tudom, miért lehetne erre bármikor is szükség. Itt találkozom Savašsal, Dannyvel és Bojannal; ehhez nem kell telefonálgatással idegelnünk egymást. És ha nincsenek itt, akkor sem kell felhívnom őket. Akkor nem érnek rá, különben itt volnának.

A kijelző fölötti óra számlapjának annyi. Állítólag egyik éjjel valaki először az órára ment rá baseballütővel, aztán a beavatkozni próbáló buszsofőr fejére. Hogy lehet valaki ilyen húgyagyú? Ha jön egy idióta baseballütővel, mert valami tisztáznivalója van a pályaudvari órával, akkor világos, hogy ez a kettejük ügye az órával, amibe abszolút helytelen beavatkozni. Pláne, ha a páciens baseballütőt lóbál. Danny azt hallotta, hogy az oroszok közül volt valaki, de én

nem hiszem. Annyi biztos, hogy hamarosan felbukkannak itt a zsernyákok, hogy a végére járjanak a dolognak.

Ezért aztán Bojan ma riadókészültségben van. Ámbár ez így nem igaz: Bojan tulajdonképpen mindig riadókészültségben van. Mellettem ül, és tekintetével jobbról balra, balról jobbra szkenneli a teret. Ha feltűnik két egyenruha, ő észleli és ő lécel le elsőként – még nálam is gyorsabban. Ugyan ma tehetnek nekem egy szívességet a rendőrök. Világos, hogy jönni fognak a faszszopók, úgyhogy semmi cucc nincs a zoknimban, és a biztonság kedvéért a következő pár napban sem hozok magammal semmit. Lassan egyébként is le kéne jönnöm erről a kurva szerről.

Egy kicsit seftelni, az még oké. Egyszer-egyszer én is hozok valamit a sulinkba járó német skacoknak, hogy chillezhessenek az új lakótelepükön, a Lidl parkolójában, és kis gengsztereknek érezhessék magukat. De előbb-utóbb elkapják az embert. Biztos, hogy a Felsált nem is soká, hiszen a fél város tudja a számát. És amikor felmegyek hozzá, hogy hozzak magamnak egy új csomagocskát, és állok a szanaszét heverő pizzásdobozok közt, és látom, ahogy a korpás fejű Felsált a Ramones-pólójában a képernyője előtt gubbaszt, és a World of Warcraftot nyüstiti, és a gépe szellőzőnyílásánál szárítja a cuccost, miközben minden szaglik a bongtól, és még a lerecskázott kanapéján is hellyel kínál, amin tutira nem ült még soha egy lány sem, akkor minden alkalommal biztos vagyok benne, hogy semmi szín alatt nem akarom így végezni. Fogalmam sincs, mit akarok, de ezt biztosan nem. Az érettségiig mindenestre meg kell élnem valahogy.

Ha a zsernyákok kikérdeznék, hogy mit tudunk, Savaş, Danny meg én (Bojan nem, ő meg se szólal) szépen előadjuk majd nekik, amit hallottunk, mármint hogy a három paddal odébb tanyázó Gabbák voltak. Merthogy a Gabbák igazi genyák, akik megérdemlik, hogy egy kicsit megmogyorózzák őket a zsaruk. Dél előtt bekapnak egy-egy színes bogyót, és aztán egész nap az idióta breakdance-üket nyomják a rádiómagnóból dőlő technózenére: egy helyben járnak, és úgy rázzák a borotvált fejüket, mint akiknek epilepsziás rohamuk van, komiszabb, mint a Bojanéi. A pitbulljaik közben ott ugrándoznak körülöttük, és senki nem tudja, hogy a dögök azért félnek-e, mert a gazdáik be vannak kattantva, vagy egyszerűen együtt táncolnak velük. Danny szerint a Gabbák egyáltalán nem ná-cik. Danny könnyen beszél. Lehet, hogy nem vérnácik, horogkeresztel, bakancscsal meg ilyenekkel, de ha tehetnék, kicsinálnának.

Nyilván késő délután van, mert mostanra szinte üres a pályaudvar, és akik velem együtt jöttek ki a suliból, már mind hazamentek busszal, és most valószínűleg éppen a drága mamájuk jó német házikosztját falják. Ez annyit jelent, hogy a Gabbáknál hamarosan múlni kezd a tarka bogyók hatása, és ugyanúgy fognak unatkozni, ahogyan mi. Legkésőbb akkor végigtáncolnak a pályaudvar előtti téren, a Lonsdale-dzsekijükben és Air Max-cipőjükben lecövekelnek a padunk előtt, és valamelyikük megteszi az első lépést, értsd: fejbe dobja valamelyikünket egy sörösdobozzal, mire Savaş rögtön fölpattan – bunyónál mindig ő támad elsőként az ellenfélre, mert szerinte az első ütés a döntő, aki elsőnek üt, az nyer.

Remélem, mi addigra már lelécelünk. De az is lehet, hogy semmi nem történik. Lehet, hogy a Gabbák egyszerűen egész nap helyben fognak járni, én meg

csak itt fogok ülni Dannyvel, Bojannal és Savaşsal, és várni, hogy elkezdődjön végre a kibaszott élet.

„Fiatal vagy és csupa hektika körülötted, a fejed zsong, de az élet nem fika, tulajdonképp szabad vagy s nincs bajod, eldöntheted, milyen legyen a holnapod, hogy mit akarnál, lehet, hogy ez még távoli, de pöcsfej, ki nem is próbálja ki.”

A szöveget, amit Savaş rappel, miközben Danny szájjal nyomja hozzá a ritmusalapot, kívülről tudom. Még emlékszem, amikor először hallottuk a *Viván* az „Életem legjobb napja”-t. Ez pontosan azon a délutánon volt, amikor Savaş megtudta az osztályfőnökétől, hogy meg fog bukni. Mármint először. Úgy tizenhárom évesek lehettünk akkor. Savaş azt mondta ugyan, hogy nem izgatja a dolog, mert úgylis rapperkarriert fog csinálni, mégis hirtelen sírva fakadt, amikor meghallotta a dalt. És ez eléggé sokkoló volt, mert tulajdonképpen soha semmiért nem sírt, még akkor sem, amikor Serkan Amca otthon rendesen megrakta, amiért megbukott. Összedobtuk a rávalót, megvettük az albumot, és kívülről megtanultuk az összes nyavalyás számot. Savaş azt vállalta be, amit Kool Savaş rappelt (már csak a név miatt is), én meg azt, amit Eko meg a többiek. Korábban arról álmodoztunk, hogy Berlinbe megyünk, és együtt fogunk rappelni. Ebből aztán annyi lett, hogy csak Savaş rappel, és én írom neki a szövegeket. Párszor még be is ment egy stúdióba a szövegeimmal, hogy fölvegyenek egy-két számot; az unokatestvére, Barış egyik haverjáé volt a stúdió, de Savaş szerint szar volt a ritmusalap, amire tolnia kellett. Azóta nem is rappel, csak Danny szájdobjára, ami nem is rossz.

„Kész vagyok rá, naptáradba bejegyezheted; megváltoztatom a világot, mint a Kilenc Tizenegy.”

Miközben én headbangelek, ahogy hallgatom Savaş, Bojan olyan mozdulatlanul ül mellettem, mint egy gyík a török napsütésben. Egy milliméternyit sem moccan, mint akin rajta a merevgörcs. Csak a gombszemeivel pásztázza előttünk a teret. Pont ugyanígy ült itt akkor is, amikor megismertük. Egyik nap egyszerűen csak ott gubbasztott a padunk legvégén, és csak azért figyeltünk föl rá, mert másnap reggel megint vagy még mindig ott ült. Világos volt, hogy ő sem buszra vár, hogy nem készül sehova. A lábát az ülőfelületre, fejét a tenyerére támasztotta. Savaş volt az, aki akkor megszólította: – Mi van, tesó? – mondta. De Bojan nem reagált. Úgyhogy én folytattam:

– Honnan jössz, öreg?

Semmi.

– Akarsz egyet a pofádra? – váltott fenyegetőre Savaş.

– Mi van már? Miért nem válaszolsz? Kurva gyereke vagy? Kurva az anyád, aki pénzért árulja magát?

Ekkor nézett ránk, résnyire húzott szemmel, Bojan először.

– Van úgy, hogy ez az egyetlen lehetőség, nem? – válaszolta, és attól fogva közénk tartozott. Később megértettem, hogy Bojan egyszerűen nem szeret fecsegni. Ha kérdeznek tőle valamit, többnyire csak ennyit mond: „Húzd be a nyakadat.” Tök mindegy, mit kérdeznek tőle. Ez az anyja titkos receptje, amit Jugoszláviából menekülve minden határőrségnél a fülébe súgott. Ha pedig mégis mond valamit, akkor Bojan-style-ban, komikusan kezdve a mondatokat, úgy, hogy az valahogy dörzsölten, de totál oda nem illően is hangzik. Én időközben

hozzászoktam, hogy Bojan folyton olyasmiket mond, mint „Ezzel párhuzamosan odamehetünk a DM-ben az ivóvíz-automatához, nem?” vagy „Ez előtt a háttér előtt most legjobb lesz lelépnünk”. Állítólag hét vagy nyolc nyelven beszél: tud szerbül, horvátul, bosnyákul satöbbi. Nekem, őszintén szólva, egyik úgy hangzik, mint a másik. És ahány nyelvet Bojan állítólag tud, annyi útlevele is van. Hét darab, de egyik sem ér semmit, mert a német nincs köztük. Ez közös kettőnkben Bojannal. Mert ha jönnek a zsaruk, mindig mi vagyunk azok, akiknek órák hosszat magyarázkodnunk kell. Nekem azt, hogy miért nincs útlevelem, Bojannak azt, hogy neki miért van hét. Továbbá Bojannak persze azt is, miért nincs apja. Mármint igazi apja. Az anyja tudniillik egy jugoszláviai ismerőse unokatestvére fivérének az ügyvédjének egy barátjához ment hozzá. Valahogy így. Az anyja sok pénzt és ki tudja, még mivel fizetett ezért a házasságért. Bojan is fizetett ezért az esküvőért: a nevetésével, amelyet Szarajevóban a szétbombázott kertjükben ázott el. Amikor ezt meséli, mosolyog, de a szeméig, bizonyítva, amit mond, nem ér el a mosoly. De az új papájának van bejelentett lakhelye, és ezért vette el és jelentette be Bojan anyját – fogkeféstül, szennyesruhástul, mindenestül. Ha Bojant az igazi apjáról kérdezik, annyi a válasz: „Az feszt behúzza a nyakát”, és aztán megmarkolja az igazi apjától kapott ezüst nyakláncát, rajta a karddal. Minden nap rajta van a lánc, azt állítja, hogy még soha életében nem vette le, pedig jól tenné, ha levenné. Mostanra olyan rövid neki a lánc, hogy elszorítja a nyakát, a kard meg nevetéségesen eláll. Bojan rám néz.

– Tulajdonképpen mit akarsz csinálni, ha végzel?

Ha Bojan nem mondja is ki, tudom, hogy az iskolára gondol. Az utóbbi időben úton-útfélen ezt a kérdést vágják a fejemhez, és minden tanár szükségét érzi, hogy rohadt okosan beledumáljon, miközben egyáltalán nem ismernek.

– Mindenesetre semmi kedvem mindennap bemenni valami irodába és halálra dolgoznom magam valami tésztaképűnek – mondom.

– Tésztaképű – ismétli Bojan, és közben cuppog, mint aki ízlelgeti a szót.

– Valami húdenagy durranásnak tartod magad, mi? – kapcsolódott be gúnyosan Savaš.

– Álldogálj egyszer tíz órát a dönernyárs mellett, és megtudod, hogy van rosszabb az irodai munkánál.

Mintha tehetnék arról, hogy elbaszta a dolgát a suliban, és hogy állandóan segítenie kell az apjának.

– Az irodalommal akarok kezdeni valamit. – Ahogy kimondom, egy pillanat néma csönd, aztán Dannyből és Savašból egyszerre robban ki a röhögés.

– Mit tudom én, de ezekből a sztorikból valahogy csak pénzt kell csinálnunk, nem? – próbálom kivágni magam, de semmi esélyem. Savaš teátrálisan veti keresztbe a lábait, és úgy húzza végig az ujját az orrán, mintha egy szemüveget volna föl.

– Khm, igen; Arda professzor vagyok, és eszméletlenül ihin-tehel-ligens vagyok.

Az egyetlen, aki nem röhög közülünk, Bojan.

– De akkor rólam is mesélned kell – mondja elgondolkodva.

– Hogy érted?

– A történetekben.

– Ja úgy; hát persze.

– Becsszó? – kérdezi Bojan, a pillantásából látszik, hogy komolyan. Mielőtt válaszolni tudnék, Danny odaül mellém, és átkarolja a vállam. Úgy nyújtja oda a cigijét, mintha joint lenne.

– Nesze, tesó, először lazíts.

Tudja, hogy nem cigizek. Csak tesztelni akar. Valahogy nem fogja föl vagy nem akarja elhinni, hogy van, aki füvezik, de nem dohányzik.

– Ez se egészségtelenebb, mint a fű, vagy? – kérdi Danny, és még közelebb tartva nyomja az orrom alá a cigit, úgy, hogy marja a füst a szememet. Csettintek a nyelvemmel.

– Nem az egészségről van szó.

– Akkor miről? Fejtse ki nekünk, doktor úr.

– Túl drága ez a szar – mondom, és látom, hogy vigyorog közben magában Savaş. Senki és semmi nem férközhet Savaş és közém, még egy ilyen Danny-féle haver sem.

– Wallah,² ez még igaz is – mondja Danny, és a földre pöcköli a csikket, elénk, ahol az tovább füstöl. Más németeknél zavar, ha úgy beszélnek, mintha kanakok³ volnának, de Dannynél ez oké. Osztálytársak voltak Savaşsal a duisburgi Gesamt-Süd suliban. Amikor Savaş négy éve nyáron először hozta magával a pályaudvarhoz, és Danny arcpuszuval üdvözölt, azt hittem róla, hogy olasz, mert „Danielo”-ként mutatkozott be. De amikor megkérdeztem, hogy Szicíliából való-e a családja (akkortájt láttam először *A keresztpát*), elmondta, hogy a totál Olaszország-imádó anyja nevezte el őt Danielónak. Az anyja állandóan grappát iszik, és hangosan Eros Ramazotti-giccszlágereket kornyikál, többnyire ilyen-olyan seggfejekkel, akikkel az elvonón ismerkedett meg, és akiket Robertónak vagy Francónak hív, miközben egyszerűen Robert vagy Frank a nevük. Más szóval: Danny teljesen normális csávó, csak éppen kattos az anyja, amitől aztán ő is kanak egy kicsit.

– Lépjünk valamerre – mondom a többieknek. Nemcsak azért, mert unatkozom, hanem mert a Gabbák összedugták már a bőrfejüket, és egyre sűrűbben sandítanak ide, a padunkra. Ez nem fog sokáig ennyiben maradni. Tudom, hogy ha egyszerűen azt mondanám a fiúknak, hogy nincs kedvem semmilyen szivózáshoz, gyávának tartanának. Legalábbis Danny és Savaş. Bojan talán nem. Ő is elég idegesnek látszik, mindazonáltal nem a Gabbákhoz nézeget át, hanem fölfele figyel. Néha, ha repülőgépet hallani, Bojan percekig fürkészi az eget, mert a repülő egyike azoknak a dolgoknak, amelyek nyugtalanítják. A lapockájára teszem a kezem, és én is fölnézek. De nincs fölöttünk semmi.

– Oké, oké – mondja Bojan, de érzem, ahogy kezd gyorsabban lélegezni. Egyre hevesebben mozog a háta a tenyerem alatt, míg aztán a vállát hirtelen fölrántja, a fejét és a lábát meg behúzza, és az egész teste görcsbe merevedik. Amikor először láttam Bojannak egy ilyen rohamát, azt hittem, a Gabbák bogyoiból dobott be egy-kettőt. Aztán elmagyarázta nekünk, ilyenkor föl kell feszítenünk a száját és ki kell húznunk a nyelvét, de mivel Danny és Savaş undorodnak ettől,

² Az arabból átvett ifjúsági szleng; jelentése „istenemre”, „bizisten”. [A ford.]

³ Az „ember”, ill. gyerek” jelentésű polinéz *Kanake* szót a német nyelvterületen pejoratív megnevezésként (illetve maguk az érintettek önironikus önmegjelölésként) használják a déli-keleti országokból, elsősorban Törökországból betelepült vendégmunkásokra. [A ford.]

ez mindig rám marad. Nem mintha én szívesen turkálnék Bojan nyálban úszó szájában, de ha leharapja vagy lenyeli a baszott nyelvét, akkor többet nem szólal meg egy nyelven se a hétből. Úgyhogy az ölembe húzom Bojan remegő fejét, a szájába dugom a kezem, amíg jó fogást nem találok, aztán lefelé rántom az állkapcsát, miközben ő továbbra is rángatózik, és a szája sarkából nyál folyik a farmeromra. Danny közben fölugrott, de csak hülyén bámul, mintha valami állatot látna épp kölykezní az állatkertben.

– Segíts már! – kiáltok rá.

– De mindjárt elmúlik.

És tényleg. Bojan teste megnyugszik, és most úgy néz rám alulról, mintha azt kérdezné, mi a francot keresnek az ujjaim a szájában.

– Na, visszatértünk? – vigyorog Danny megveregetve Bojan vállát, mialatt én Bojan gatyájába törölgetem a síkos ujjaimat. Ez mostanában valahogy gyakrabban történik Bojannal, mint korábban.

– Tényleg nincs semmi nálad? – faggat Savaş.

Megrázom a fürtjeimet.

– Egy szarjankó vagy, Arda.

– Megkérdezhetnénk a csajokat – mondja Danny, és odavillantja barna szemét a pályaudvar előtti tér túlsó oldalán, pont velünk szemben álló padra. Xenia és Tanja ücsörög ott, és úgy vihognak, mint két ragadozómadár. Csak akkor hagyják abba a keselyűvívijogást, ha valami öltönyös fazon megszólítja őket, és úgy tesz, mintha valami buszról vagy ilyesmiről érdeklődne, ők meg fölmutatják neki a színesre lakkozott körmű középű ujjukat.

– De az imádottad még nincs is ott – vigyorog Savaş gonoszul.

– Nemár – mormolja Danny, és lesüti a szemét. A halántéka még el is pirul egy kicsit. Susanna tényleg a gyengéje. Pedig Danny az aranybarna bőrével és mély pillantásával épp elég csajt szed föl. Nem is tudja a jófiú, milyen jó dolga van. Amint valamelyik csaja komolyra akarja fordítani a dolgot, Danny szakít vele. Aztán meg hosszan és részletesen elmeséli nekünk, hogyan csókolózott utoljára a lánnyal, és közben lehunyt szemmel azt mormolja: *hmm...*, mintha azt idézné fel, milyen íze volt. Néha azt gondolom, Dannynek fontosabb, hogy megnőzzön előttünk, mint hogy tényleg összejöjjön valami a csajokkal.

– Azok úgyse adnak semmit – mondom. – Ugorjunk el a Felsálhoz egy tízes pakkért. Összedobjuk rá.

Bojan és Danny, mint mindig, megvárják, mit szól Savaş a dologhoz. Amikor hallják tőle, hogy „Oké, tűzés”, azonnal fölpattannak mindketten.

Micsoda kutyák!

TATÁR SÁNDOR fordítása

Mohácsi mázas korsók

Három esztendő a Duna partján

A Kisfaludy Károly Gimnáziumban

„De sokára lesz év vége!” – sóhajtott fel B. Tibor biológiatanár, miközben a Kisfaludy Károly Gimnázium tantestülete a tanári szobában várakozott az igazgatóra, hogy megnyissa az 1963/64-es tanévet. Szemben ültem a sóhajtozóval, nem kerülhette el figyelmemtől szemrehányó tekintetem. Később mentegetőzött is: sajnálja, mondta, ha megbántotta ifjú idealizmusomat, egy sokat tapasztalt öreg tanár rovására írjam nyűgös megnyilatkozását. Rendben van, mondtam neki, te pedig ne haragudj megrovó tekintetemért, ami, jól tudom, nem is illik egy pályakezdő tanár helyzetéhez. Kezet fogtunk. Pedig ő nem a tanári eszméimet sértette meg: iparos őseim szelleme tiltakozott a pillantásomban, akik nem sóhajtoztak, szorgalmasan dolgoztak, mert kellett, s nem vártak a munka befejezésének felszabadító pillanatára, mert ilyen nem is volt, és ha valamit teljesítettek, máris jött az új feladat. Vagyis nem az ideál hangja szólalt meg általam, hanem a realitás; a munkának, a szorgalomnak elődeim vérében, idegeiben hordozott, s nekem tovább postázott kispolgári öntudata tiltakozott bennem. De ezt csak utólag tisztáztam magamban.

B. Tibor sóhaját másnapra el is felejtettem. Akkor találkoztam először az osztályommal. Egy megmaradt fényképen megilletődött kamaszlányok és serdülő fiúk néznek a gépbe, én pedig (sovány, magas fiatalember) mögöttük állok az ablaknál. Ehhez az ünnepélyes pillanathoz érve, mert ott és akkor váltam tanárrá, szívem szerint most egy „eposzi seregszámla” következne Brandt Gizitől Wéber Viliig, magamban el is mondom. Én vagyok az „Osztí”. A harmadik év végén elhagytam őket, ez nagyon bántott, később bocsánatot is kértem tőlük, habár az érettségi találkozón kipótoltuk az elmulasztott negyedik évet. És lassan összeöregedtünk. A tündéri lányokból nagymamák, a fiúkból tisztas öregurak lettek. Változatlanul szeretem őket, azt hiszem, ők is engem, több ez, mint tanár-diák viszony: egy szívvel-lelket melengető érzés a barátság és a szerelem plátói vonzalma között. Sokat köszönhetek nekik: elhitették velem, ők a tanúk, hogy három mohácsi évem nem volt elvesztegetett idő, mint sokszor gondoltam.

A mohácsi Kisfaludy Károly Gimnázium 1935-ben kezdte meg működését Berényi Zsigmond pécsi püspöknek a XVIII. század negyvenes éveiben felépített (habár csak később, utóda, Esterházy Pál által befejezett) barokk palotájában. Ez

Nagy Imre Ottó memoárfolyamának korábbi részei a *Jelenkor* 2022/1., 2022/11., 2022/12., 2023/7-8., 2023/10. lapszámaiban láttak napvilágot.

az épület Mohács legjelentősebb műemléke: vaskos, kissé terpeszkedő falai, tágas boltívei tekintélyt, rangot sugároznak. Az épület a pécsi út torkolatával szemben, a park túlsó oldalán helyezkedik el. Főkapuján belépve (felette olvasható a püspökök emlékét megörökítő felirat) az előcsarnokból balra nyílik az a folyosó, amelyen ha végighaladunk, ahhoz a teremhez jutunk, ahol 1963 szeptemberének valamelyik első napján elhangzott B. Tibor sóhaja.

A gimnáziummal szemben, a Kossuth Lajos utcában vettem ki albérleti szobát egy művelt mohácsi polgárcsaládnál, N.-éknél: Géza bácsi időnként egy kis kancsó saját termésű borral kedveskedett, Klári néni tapintatos figyelmével tartotta a rendet, sógoruk, Arisztid bácsi jó humorú, irodalom iránt érdeklődő, könyveket szerető ember volt. Tőle tudtam meg, hogy a mohácsiak három dologhoz makacsul ragaszkodnak. A busójáráshoz (nem mertem elárulni neki, hogy én soha nem láttam ezt a maszkos, télűző felvonulást, és nem is vagyok nagyon kíváncsi rá), a mohácsi vész emlékéhez (s mivel a győztes oszmán birodalom régen elpusztult, mondta Arisztid úr ironikus mosollyal, ránc, a legyőzöttekre hárul ennek a tragikus eseménynek a megünneplése). És végül, fejezte be a mohácsi krédót, szentül állítják, legyenek bár sokácok, bunyevácok, rácok, svábok vagy magyarok, hogy itt, a Duna-parton főzik az ország legfinomabb halászléjét (amiben igazuk is volt). N.-ék házának széles vaskapuja, tágas előcsarnoka az egykori gazdálkodó múltról, szerény, de megbízható életviszonyokról tanúskodott. A tompa sárgára festett épület homlokzatának legszélső ablaka nyílt az én szobámból. A kezdő fizetésem 1200 forint volt, ebből 200 forintot levont a néphadsereg, mert hogy tanulmányaim miatt nem teljesítettem sorkatonai szolgálatot (ezt az összeget nem kaptam vissza, amikor később négy hónapra be kellett vonulnom), 200 forintot fizettem az albérletért, a maradék 800 forintból gazdálkodtam, illetve gazdálkodtam volna, ha lett volna érzékem ehhez. A viszonyok megértése megkívánja, hogy elmondjam: a közelünkben lévő Blum vendéglőben 20 forintból borralalóval együtt kitellett a vacsorám: általában marhapörkölt egy kisfröccsel. De könyvvásárló szenvedélyem miatt időnként pénzzavarral küszködtem. Ilyenkor néhány számlát a pécsi szabóműhelybe küldtem.

Esték a tanári szobában

Legkedvesebb emlékeim a gimnázium tanári szobájához kötődnek: fordított U alakú asztalsora bal oldali szárának legfelső asztala volta az enyém, amelyet H. Lajostól örököltem, aki a pécsi orosz tanszék tanársegédje lett. Ez a tanári szoba esténként klubbá lényegült át, ahol hamarosan kialakult egy törzsgárda: ehhez tartozott P. Laci, a matematikus, Cs. Feri, a fizikus, M. Lajos, az érces orgánumú magyartanár, olykor S. Vendi bácsi, aki az egykori tantestület egyik alapító tagja volt, nagy adomázó, később K. Feri is csatlakozott a társasághoz. Jó hangulatú beszélgetésekre emlékszem: mohácsi sztorik, iskolai anekdoták kerültek terítékre, kommentárokat fűztünk aktuális kulturális eseményekhez, filmekhez, olykor vitáztunk. Egy alkalommal például Weöres Sándor *Antik ecloga* című verséről folyt a diskurzus: voltak, akik a szöveget pornográfának minősítették, az irodalmárok viszont hangsúlyozták, hogy ez nem élménylíra, hanem szerep-

vers, s mint a címe is jelzi, a szerző nem azonos a versbeli alany személyével, csak képzeletben találkoznak. A szöveg szépsége kizárja a pornográf minősítést, tették hozzá. E beszélgetés folytatásaként került szóba néhány nap múlva Nemes Nagy Ágnes *Diófa* című költeménye. Azért vittem magammal a *Szárazvillám* című, 1957-ben megjelent kötetet, amelyben a vers olvasható, mert emlékeztem Judit balatoni elemzésére erről a kötetről, s a verset kapcsolni tudtam a lírai alany múltkor érintett kérdéséhez, mivel jól példázza a költői szerep próteuszi természetét. Felolvastam a verset:

Néha alig lelem magam, úgy egybenőttem
veled a hasító, kergesítő időben.
Árnyékát lombhajad szelíden rámveti,
s ágas-eres kezem visszafelel neki.
Idegzetem fölött s nyíló agyam alatt
te vagy a szép sudár, mely földből égbe hat,
gyökerem nem remeg, s virágom friss, mióta
te tartasz, barna törzs, te, nagyszemű diófa.

Judit gondolatait idéztem, hangja kései utórezgéseként: a beszélő és a szöveg tárgya, a diófa két külön létezőből elválaszthatatlanul eggyé válik: a fának „lombhaja” van, a beszélőnek „ágas-eres keze”, s a növényi lét három szimbolikus elemén is megosztoznak: a „gyökerem”, s „virágom” a „barna törzs” által létezik. Úgy tapasztaltam, hogy beszélgetőtársaim vették a lapot a lélekrajz „tárgyi megfelelőjéről”. Míg ezt írom, még egy későbbi eszmecsérének jut eszembe. Az emlékek, lám csak, vonzzák egymást, ha hagyjuk, hogy ez a delej működjön a tudatunkban. 1965-ben jelent meg Németh László *Irgalom* című regénye: ezt a „klub” több tagja is elolvasta, nem csak a magyarosok, sőt mások is benéztek a tanáriba, amikor ez volt terítéken. Volt, aki szomorúnak, sőt tragikusnak ítélte a regényt, mondván, hogy ez a csalódások története, a hősnőnek, Kertész Ágnesnek a hadifogságból hazatért apjából és fiatal szeretőt tartó anyjából egyaránt ki kell ábrándulnia, mások viszont úgy látták, hogy a hősnő, aki pályakezdő orvos, a súlyos betegek között, az „elfekvőben” olyan tapasztalatokra tesz szert, amelyek révén megkapja a másokat illető megbocsátás kegyelmét. Néhányan a Vetési Iván-Halmi Feri párhuzam értelmezését firtatták, s a baloldali eszméket valló, sőt gyaníthatóan kommunista Halmi rajzából és Ágnesnek hozzá való kedvező viszonyából azt olvasták ki, hogy az író ezzel mintegy maga is megbocsát annak a szellemiségnek, amely e hőshöz asszociálható. Valaki közbeszólt: a megbocsátás nem felmentés! Ebben egyetértett a társaság. A könyv befejező jelenetét, amikor Ágnes kézen fogva futni segíti a sánta Halmi Ferit, elhitetve, hogy az képes erre az erőfeszítésre, az egyik beszélgető szép jelképnek értékelte, a másik viszont didaktikusnak látta. Valaki felvetette, hogy ez a jelenet a regény szerkezeti rendjéből szervesen következik, mert a történet is egy Ágnes-Feri jelenettel kezdődik, kettejüknek az egyetemi előadásokat követő sétájával. Egyetértettünk abban, hogy Kertész Ágnes erkölcsi axiómája – életünket az *adásra* építsük, s tekintsük véletlennek a *kapást* – példamutatóan nemes életelv, ám a nyugdíjas H. F. tanár úr megjegyezte, hogy neki éppen az adással van gondja; úgy tapasztalja:

egyre kevésbé van szükség, fogadókészség arra a tudásra, tapasztalatra, amit ő átadni szeretne.

Máskor a tévé által közvetített *Ki mit tud?* eseményeihez fűztünk megjegyzéseket. (A tévé a fizikai előadóban működött, ott tudtunk egyes programokat megnézni. „Otthon” én olykor Klári néni Eszter leányának a családjához kopogtattam be egy-egy színházi előadás kedvéért, akik kedvesen fogadtak.) A beszélgetésekhez Cs. Feri Paula néni pincéjéből hozott egy-egy kancsó bort vagy murcit. Időnként a tarokk-kártya is előkerült. Egyszóval igazi klubot hoztunk létre magunknak. Nekem, aki életemben először szakadtam ki a családi környezetből, nagy szükségem volt erre az otthonomat pótló társaságra. Enélkül magányosnak éreztem volna (és olykor éreztem is) magam, mert személyiségem kontúrjait akkor még nem metszették élesre a tapasztalatok, sokszor úgy éreztem, felhőlelkű, szélesszű ember vagyok, aki felvértezetlenül áll sorsának váratlanul megnyíló útvesztőit, bizonytalan, homályos távlatok előtt.

Egy tanárnő és az „ötvenhatos huszár”

Ezeknek a beszélgetős klubdelutánoknak és bölcs esti borozásoknak a háziasszonya vagy inkább nagyasszonya Kövesi Józsefné volt, azaz Ica néni, a gimnázium nagy tekintélyű magyartanára. Alacsony termetű, kövérkés, ősz hajú, szemüveges középkorú asszony volt. Nemzedékek sorát tanította meg a magyar nyelv és irodalom tiszteletére, s akiket lehetett, ennek a szeretetére. Kulturális küldetést teljesített. Irodalmi színpadának híre volt a megyében. Értékes tanulmányt közölt a Mohács-kép alakulásáról költészetünkben. A tanári szoba U asztalsorának két szarát összekötő asztalok közepénél ült, legszívesebben azt mondanám: trónolt. Előtte egy Erika írógép piros-fekete szalaggal, s míg mi csevegtünk, ő szorgalmasan gépelt, készítette másnapi óravázlatait, de figyelemmel kísérte a diskurzust, időnként bölcsen bele is szólt, véleményt nyilvánított a dolgokról. Gyakran melléje ültem, s figyeltem tervezeteinek alakulását. Többet tanultam tőle, mint az összes főiskolai és egyetemi pedagógiai és módszertani kurzusból együttvéve. Készülés közben szívesen magyarázott nekem: a verselemzésnek ezt a részét most előre veszem (csattog az „Erika”), ezért meg ezért, az órának ezen a pontján egy fontos kérdést fogok feltenni (a gépszalag feketéről pirosra vált), és majd ehhez a megállapításhoz fogunk eljutni az óra végén (aláhúzás, három felkiáltójel). (Amikor később szakfelügyelő lettem, Pécs és a megye magyartanárait Mohácsra vittem Kövesiné órájára. Arca kipirult magyarázata közben, mint régen, a hangja változatlan erővel csengett. Színvonalasan prelegált, eközben mesterien együttműködött diákjaival, egy színes írói portré született meg az óráján – Juhász Gyula volt a témája –, szemléletes műelemzését a *Tiszai csönd*ről az életmű tablójába helyezte. Ez volt Ica néni jutalomjátéka. Sikert aratott. Csak egy fiatal pécsi tanárnő jegyezte meg kissé fanyalogva, hogy ez tényleg szép és jó, csodálatos ennek az idős asszonynak a tudása és energiája, de ő Pécsen már a *műközpontú* tanítás elvét követi – ez volt akkor a módszertani varázsszó, mintha Arany János nem találta volna már ki vagy száz éve –, a tabló és portré helyett általában egyetlen szövegre koncentrált, abból bontja ki az anyagot. „Nehogy az legyen belőle”, mondtam neki,

„hogy valaki az érettségén, teszem azt, Móricz Zsigmondot fogja húzni, és a *Barbárokkal* akarja majd letudni az egész életművet”.)

A klub hallgató résztevője Ica néni férje, Kövesi József, azaz Józsi bácsi volt, egy klasszikus formátumú, nagy tudású, nyelveket beszélő tanár, aki 1937-től tanított, megszakításokkal, az intézményben. Szenvedélyes olvasó volt. Mesélték, hogy egy alkalommal kezében nyitott könyvet tartva indult az órára, de amikor a tanári küszöbét éppen átlépve egy különösen érdekes részhez ért, megállt mozgásában, teljes figyelmét az olvasott szövegre koncentrálni. Az óra végén visszatérő kollégái ebben a fura helyzetben találták, kilépés közben: egyik lába a küszöbön túl, másik még belül, ő pedig terpeszállásban a küszöb fölött. Kezében a könyv. Kövesi tanár úr a klubdelutánokon engem olaszra tanított a *Divina Commedia* egy klasszikus kiadása segítségével. Szavát nehezen lehetett érteni, mert a forradalom után meghurcolták, és megpróbáltatásai során agyvérzést kapott. A száját nehezen mozgatta, nagyon kellett rá figyelni. Érdekes volt.

Egyik délelőtt hárman-négyen ültünk a tanáriban, nekem lyukasórám volt, s Józsi bácsi is elfoglaltság nélkül ücsörgött. Ekkor az igazgató kíséretében váratlanul belépett a tanáriba Ilku Pál, az akkori oktatási miniszter, aki hivatalos látogatást tett a városban, ennek során került a gimnáziumba. Kezet fogott mindnyájunkkal, Józsi bácsival is, akitől megkérdezte, mi az oka betegségének. Józsi bácsi pedig elmondta. És ebből nagy baj lett. Ilku ugyan mozdulatlan arccal végighallgatta a rövid tájékoztatást, majd kezet fogott és távozott. Hanem az igazgató, amikor a miniszter már elhagyta a gimnáziumot, és hallótávolságon kívülre került, berontott a tanáriba, s feldúltságát alig leplezve kitört, hogy micsoda szégyen érte az iskolát, s személy szerint őt, hogy a miniszternek a tanáriban éppen egy (így mondta) „ötvenhatos huszárral” kellett találkoznia. Egyáltalán, miért volt itt, ha nincs órája, miért nem maradt otthon? Mint említettem, Kövesi József az iskolának alapító tanára volt, általános tisztelet övezte. De a miniszteri látogatás napján, úgy látszik, el kellett volna bujdosnia.

Neurosis cordis

Úgy emlékszem, 1964 tavaszán került sorra az a tanár-diák futballmeccs, amelyen rosszul lettem. Csatárhány miatt nem kapus voltam, a mezőnyben kellett játszanom a főiskola után felszedett plusz hét-nyolc kilóval. Volt is egy kapura lövésem, amely fölé ment ugyan, de megtapsolták. És akkor történt a baj: rosszul lettem, a szívem vadul dobogott, azt hiszem, kicsit meg is állt. Kiálltam, a partvonal mellett feküdtem egy darabig, azt hitték, csak pihenek. De aztán két kollégám átvitt a szomszédos kórházba. Cs. doktor vett gondozásba. Nyugtatót adott, megvizsgált, EKG-t csináltatott. Ezt a következő két hétben többször megismételte. Mivel szervi elváltozást nem talált, azt mondta, mázlim volt, hogy a meccsen nem történt nagyobb baj, a panaszaim már csak utóérzések: szívidegesség, állapította meg, s a diagnózis hitelességét latin megnevezéssel támasztotta alá: *neurosis cordis*. És hozzátette: ha van hajlamom a gyógyulásra, teljesen meggyógyulok. Volt hajlamom. (De a futballból nekem csak a kispályás változat maradt. A kapuban.)

Konfliktus

Az első tanévem végén a gimnázium ebédlőjében kis ünnepségre került sor, amelyen részt vettek a végzett diákok, akiket én nem tanítottam, de osztályfőnökük betegsége miatt egy-két órát helyettesítettem, s ezért engem is elhívtak. Igyekeztem elfelejteni azt a néhány héttel korábbi inzultust, amit egy intrikus kolléganőm okozott (megkeseredett, rosszindulatú asszony volt szegény), legyen a neve X., aki véletlenül meglátott Pécsen egy mise után a templomból kijövet, s ezt, és amit még hozzáképzelt, igyekezett pletykába csomagolt vádaskodásként a mohácsi tantestületben közhírré tenni. Az igazgató kénytelen volt ezt nekem szóvá tenni az irodájában, mire én azzal védekeztem (igen, védekeznem kellett), hogy pécsi magánéletem nem tartozik ide, én tanár vagyok, elvégzem a feladatomat, a szakfelügyelő, D. K. nemrég meglátogatta az órát, s meg volt elégedve a munkámmal. Kínos beszélgetés volt, azt hittem, ezzel lezártuk az ügyet. De nem mindenki gondolta így. Ott azon a kis banketten megjelent valaki, akit már láttam egy-két alkalommal, máshol tanított, vagy hivatalnok volt a városban, nem tudom. Váratlanul odaült mellém, és elkezdett kérdezősködni. Én gyanútlan voltam. De aztán furcsának találtam, hogy ezt a templomos ügyet is szóba hozza. Ez gyanús volt. Azt mondtam, hogy én Mohácson nem járok templomba. Mire ő kijelentette, hogy pécsi dolgaimat is ismerik ám, sőt azt is beszélik, hogy a főiskolán egy gyűlésen az „ellenforradalmat” én szocialista forradalomnak neveztem. Meglepett ez a velem kapcsolatos tájékozottsága (még mást is szóba hozott), nem tudtam, mire akar kilyukadni. Végül szemembe fúrva tekintetét azt mondta, tegezve: „Tudjuk, hogy ki vagy”. Fenyégetően hangzott. Nem szóltam semmit. Aztán elült mellőlem, majd amikor pár perc múlva kerestem a szememmel, már nem volt ott. Egy jelen lévő kollégámtól, P. Gézától érdeklődtem felőle, aki legyintve így szólt: „Eh, hagyd a fenébe, ez egy régi ember”.

Miriam nővér látogatásai

1964 nyarán, Alsóbélatelepen különösen sokat olvastam, főként huszadik századi francia szerzőket: Cocteau, Colette, Elsa Triolet, Mauriac könyvei voltak velem, Renard *Élősdíje* Kosztolányi fordításában, Robbe-Grillet *Útvesztője* meg Romain Rolland-tól a *Pierre és Luce*. Mindeközben tudtam, hogy életem fordulópontjához közeledem. Bizonyára ezért idéződött fel bennem akkoriban oly gyakran a múltam, mintha emlékeimtől vártam volna lelki táplálékot, megerősítést. Gyakran álmodtam is múltbeli eseményekről. Mint ahogy korábban is. Azt hiszem, nagyanyámtól örököltem ezt az álomlátó képességet.

Piuszista diákkorom anyai szívű hősnoje, Miriam nővér többször is meglátogatott éjszakáim delejes színterein. Még a Makárba jártam, amikor azt álmodtam, hogy a „Kedves nővér” kézen fogva vezet a templomkertben (ez ma a bölcsészkar parkolója), mögöttünk az osztálytársaim, K. Tomi, V. Attila, V. Csaba, S. Józsi meg a többiek, süt a Nap, zúgnak a harangok, s mi a Pius-templom oldalbejáratán át vonulunk be az ünnepi misére. Zeng a kórus, felemelő érzés tölt el. Egyszer azonban, egy másik álomban, majdnem pórul jártam. A díszterem szín-

padán állok, a nézőtérrel minden szem rám szegeződik, de kétségbeesve tapasztalom, hogy nem jut eszembe az énekszöveg, pedig mennyit gyakoroltam, nem lehet, hogy ne tudjam, gondolom rémülten: „Győzelemről énekeljen...”, próbálom felidézni a szöveget, kínlódom... „Napkelet és...” A közönség – „István király árva népe” – várakozva figyel. Kínos zavarban töprengnek: „Napkelet és...”, igen, persze, „Napnyugat”. Tudom már, tudom. É akkor váratlanul, önkéntelenül, felszabadultan – na, ugye, persze, hogy tudom a szerepemet – elkezdek énekelni, miközben belém hasít a szörnyű felismerés, hogy nem jó, jaj nekem, nem ezt kell, de nem vagyok képes visszaszívni a számból egyre harsányabban kirepülő éneket: „Éliás, Tóbiás, egy tál dödölle, ettél belőle...”, és hangzik tovább megállíthatatlanul a dal, egészen a tyúkokig, akik a kertben „mind megették a magot”. Szívdobogva figyelem a hatást. Várom a fenyegető, megszégyenítő morajt a nézőtér felől. Az ünnepi ének helyett egy közönséges dalt adtam elő. Micsoda szégyen! De a közönség megtapsolja téves, ám, ezt megnyugodva észlelem, mégis váratlanul sikeres produkcióm. Miriam nővér keresem a szememmel, tudom, hogy ott ül az első sorban, igen, ott ül – és kacag, meg még tapsol is. Hát persze, hiszen ezt az éneket is tőle tanultuk, jut eszembe, miközben meghajolva köszönöm meg a publikum tapsát.

Egy másik alkalommal pedig, túl a gyerekkor örök jelenén – másodikos gimnazista voltam, erősen meghűltem, fájt a torkom, magas lázzal feküdtem – egyik éjjel arra ébredtem, hogy Miriam nővér ott ül az ágyam szélén, ujjai között a rózsafüzér, ajkai némán mozognak, imádkozik. „Kedves nővér, ugye...” próbálom megszólítani, de amikor nagy nehezen felülök, már nem látom őt. Aztán egy ideig nem jött.

De egyszer csak mégis megérkezett. 1964 nyarán történt, és arra különösen élesen emlékszem, hogy álmomban Fonyódról hazafelé eveztem, s éppen Bélatelepnél tartottam, amikor váratlanul megpillantottam őt a parton. Egy padon ült. Közelebb manővereztem, már csupán húszméternyire lehettem tőle, s bár az arcát nem láttam, mert fejét lehajtva tartotta, de a jól ismert öltözeke meg fejfedője, a fehér szegélyű fekete fityula elárulta, amiben amúgy is bizonyos voltam, hogy ő az. Örömben még közelebb szerettem volna irányítani a csónakomat, de balszerencsémre víz alatt megbúvó sziklák közé jutottam – azon a partszakaszon több efféle hely van, ezeket jól ismertem, s mindig gondosan elkerültem, de most a bennem eláradó boldogság, hogy Miriam nővér eljött, vigyázatlanná tett –, a csónak oldala máris nekiütődött egy orvul meglapuló kötömbnek. *Rémülten észlelem, hogy a keletkezett léken át folyik be a víz a csónakba.* Ekkor Miriam nővér felnézett, és régi módú, kerek szemüvege mögül barna szemének jól ismert, jóságos, de most kissé riadt pillantásával nézett felém. „Ottó, vigyázz, kerüld el azt a helyet...”, hallottam a hangját. Aggódása nagyon jólesett nekem. *Közben a vízmerő kanállal szaporán öntögetem ki a csónakból a beömlő vizet. Alig győzöm.* Annyi mindent szerettem volna megköszönni neki, az életre keltett egeret, a megvédelmezett Rinyát, a vonulást órák után felfelé a lépcsőn, az énekeket, az imákat, mindent, de nem jött ki hang a számon. Ám ő hallhatta néma beszédemet, elmosolyodva bölintott. *Próbálom eltorlaszolni a léket a lábammal.* Mintha megállt volna kicsit az idő. De aztán Miriam nővér felállt: „Most mennem kell, tudod, Ottó, engem vár a klauzúra”, mondta, s megindult. Kiáltani szerettem volna neki, de

csak a szokásos köszönést nyögtem ki: „Laudetur...” (*kapkodva merem ki a vizet*), s bár már eléggé eltávolodott, válaszát olyan tisztán hallottam, mintha mellettem állt volna: „In aeternum...” *Csak ez a sok bezúduló víz... A merítőkanállal lihegve kapkodok. Felébredek.*

Kettőshangzat (Affér a mohácsi éjszakában)

A következő őszön történt, hogy egyik este, mikor már belefáradtam a dolgozatok javíthatásába – közben el is bóbiskolhattam –, sétálni indultam, hogy kiszellőztessék a fejem, s a Korona felé haladva váratlanul kiáltozást hallottam. Közlebb érve megpillantottam két dulakodó férfit, akiket mintegy tucatnyi főből álló csoport vett körül, s ezek hangos szóval kísérték az előttük zajló küzdelmet. „Elvette a nőmet, ezért megfizetsz!” – kiáltotta ellenfele felé az egyik verekedő, aki heves, de kissé bizonytalan mozdulataiból ítélve részeg volt, mire a dühöngő felé fordulva felrikoltott egy festett hajú, szőke nő, aki a jelek szerint a párviadal oka és tárgya volt: „Értsd már meg, te hülye, őt szeretem” – mutatott rá a másikra. Azon is látszott, hogy felhajtott a garatra pár pohárral, de stabilan állt a lábán, és megvető könnyel szemlélte ellenfelét. Ezt a lenéző nyugalmat látva a fenyegetőző, akinek indulatai amúgy is forrpontra jutottak, a nő nyilatkozatát hallva, pillanatnyi megtorpanás után gyors mozdulattal a zsebébe nyúlt. „Kés van nála”, kiáltotta az egyik néző, s már villant is a penge. Ám ebben a pillanatban váratlanul egy felszírénázó rendőrautó állt meg a jelenetnél (amelynek már én is részese lettem), két rendőr ugrott ki az autóból, egyikük villámgyors mozdulattal kiütötte a kést a támadni készülő kezéből, majd közrefogva azt az autóba tuszkolták, s már indultak is. Egy harmadik rendőr, ez nem viselt egyenruhát, de azokkal érkezett, ekkor az incidens nyugodtan álló másik főszereplője felé lépett. „Magának mi a neve?” – kérdezte tőle. Az, mielőtt a kérdésre válaszolt volna, azt mondta rendbe szedve öltözkését: „Én csak védekeztem”. („Ez is jó firma”, jegyezte meg kéretlenül valaki.) „Mondja a nevét”, hangzott ismét a felszólítás. Ekkor én, pár méternyire állva tőlük, meglepetésemre a saját nevemet hallottam válaszul. Ez megdöbbenett, de aztán tisztáztam magamban a helyzetet: névrokonok vagyunk, állapítottam meg, elhárítva a nem nekem szánt, ám a névazonosság által engem mégis megérintő felszólítás akusztikai horzsolását, ennek vértlen lenyomata tovább erősítette jelenlétem már-már részvételbe hajló tapasztalatát. Figyelmesen megnéztem a nyomozó által tovább kérdezett fiatal férfit, s akkor felismertem őt. A sikertelen egyetemi felvételit követő katonai sorozáson találkoztam vele, s amennyire az „újoncozás” eseményei ezt lehetővé tették, szót is váltottunk. Hasonló helyzetben voltunk: én elmondtam neki, hogy végül is a főiskola mellett döntöttem, nem kockáztatok, ő viszont, mint dacosan kijelentette, kitart az orvoskar mellett. Nevünk azonosságán tréfálkoztunk, hogyan fogják majd a seregben tudni, melyik melyikünk, mire a szigorúan figyelő őrmester megjegyezte, hogy erre ne legyen gondunk, mert a nevünk mellé számot is kapunk, s az meg fog különböztetni bennünket, habár ez a különbség a harctéren mellékes. – Ennyi volt megismerkedésünknek a mohácsi jelenet során bennem felidéződött története.

És most itt áll mellettem a sorstársam. „Hogyan kerülsz ide, mi van veled?” – kérdeztem tőle a nyomozó távozása után. „Hát én nem lettem egyetemista”, mondta, majd magyarázatul hozzáfűzte: „Nekem priusom volt. Apám parasztpárti politikusként tevékenykedett, akit a fordulat után néhány évre bebörtönöztek. Én pedig, ahogy mondták, ’56-ban »ugráltam«, sőt még utána is. »Márciusban újra kezdjük«, hirdették röpcéduláinkon. De nem kezdtük újra, nem lehetett. Velem viszont hosszan elbeszélgettek a nyomozók, mivel azonban fegyveres harcban nem vettem részt, békén hagytak. Azt hittem. De tévedtem. Bár osztályelső voltam, és kitűnően érettségiztem, iskolám mégsem javasolta egyetemi továbbtanulásomat. Én azonban – mondta öniróniával – bíztam felkészültségem és hivatástudatom tanúságtételében. Persze, hiába. És megint hiába. Aztán elvittek katonának. Utána még kétszer próbálkoztam. Végül belefáradtam, így hát felhagytam a dologgal. Ez az én kudarcom históriája, kedves Tanár úr”, fordult felém keserű mosollyal, a megszólítással sejtetve, hogy hallott felőlem. Majd így folytatta: „Egy autóközlekedési vállalatnál szereztem munkát, guminyilvántartó lettem. Egy irodáskában a járművek által megtett kilométereket kellett dokumentálnom a fuvarlevelek alapján, a gumik használatának ellenőrzése céljából”. – A főiskola előtt néhány hónapig magam is végeztem ezt a munkát – szúrtam közbe. „Ezt tudom”, bólintott, „mondták a vállalatnál, jókat nevetve, nevünk azonoságára célozva, hogy kettő van belőlem, a hasonmásom munkáját folytatom. De később munkahelyet változtattam: jelenleg a b-i állami gazdaság diszpécser vagyok (felvitte az Isten a dolgomat), a géppark munkáját irányítom és ellenőrzöm, beleértve a guminyilvántartás felemelő feladatát is”. – „Imre, menjünk már!” – szólalt meg a korábbi jelenet hősnője, aki kezdte elveszíteni türelmét, de beszélgetőtársam leintette őt, s fanyar mosollyal hozzátette beszámolójához: „Szerencsére jók a villányi borok, és mindig akad egy-egy nő, hogy ne kelljen egyedül lennem. És (ekkor körülnézett, és lehalkította hangját), írogatok egy, mit is, egy afféle önéletrajzi regényt kudarcaimról, tapasztalataimról, a világról, amelyben élni van balszerencsém. »Egy guminyilvántartó naplója«, ez a címe. Jó, mi? De ezt csak neked mondom, felejtsd is el, magamnak írom, mert ha másnak a kezébe kerülne becses kéziratom, nemcsak az állásomból rúgnának ki, de le is ültetnének”.

Időközben sötét éjszaka köszöntött ránk. Csak itt-ott égett egy-egy utcai lámpa, derengő fényszigeteket képezve. Leültünk egy padra. Pár percnyi hallgatás után (nagyon magába szállt, már-már azt gondoltam, druszám nem kíván más közölni velem) meglepetésemre azonban rám szegezte a tekintetét, karját emelve körülmutatott, és így szólt: „Ez a rendszer, amelyben élünk, vérben fogant. Nemcsak azok lettek az áldozatai, akiket a forradalom leverése után kivégeztek vagy börtönbe zártak, azok is áldozatok, akik szabadlábon élnek ugyan, de elko-bozták tőlük a sorsukat, mint éntőlem az orvosi hivatást. De azt azért a javukra írom (tette hozzá kesernyés félmosollyal), hogy a lelkemet nem kívánták elvenni, arra nem volt szükségük, meg hát tudták, hogy azt úgysem adnám oda nekik, még kölcsönbe se. Meghagyták nekem. Ez a kudarc jutalma.” Elhallgatott. Felálltunk, aztán búcsúzóul a kezét nyújtotta, majd a festett hajú szőkeséggel az oldalán továbbindult. Néztem utána, amíg alakja el nem tűnt a mohácsi éjszakában.

Egy évvel később megdöbbenve értesültem halálos motorbalesetéről. Egy közös ismerősünktől megtudtam, hogy az utóbbi időben nagyon megváltozott.

Megismerkedett a d-i református pap lányával, s ez a kapcsolat komolynak ígérkezett. De a pap hallani se akart Imréről, pedig a gazdaságnál megbecsülték a munkáját, s már nem is ivott. Anna azonban, így hívták a lányt, ragaszkodott hozzá. Szerette, s Imre is őt. Fél év elteltével elhatározták, hogy a haragvó apa tilalma ellenére összeházasodnak. Imre az egyik munkatársától kölcsönkért 250-es Pannonia motorral elment D-be, hogy magával vigye Annát Mohácsra, majd B-be. Anna elszökött a paplakból, felült Imre mögé a motorra, ez pedig – ahogyan a vizsgálatok során megállapították – nagy sebességgel száguldott a mohácsi országúton, mintha üldözőktől tartana, amikor megtörtént a baj. A féknyomok arra utaltak, hogy a motor vezetője túl későn figyelte fel arra a gödörre mélyült kátyúra, amelybe zökkenve a motor megbillent és felborult, s vagy száz métert szállt, bukfencezett, csúszott a betonon. Anna lerepült róla, s az árok túloldalán lévő kőrakásnak zuhant. Szerencsére a kőhalom előtt egy nagy bodzabor állt, ennek sűrűn nőtt és vastag ágai súlyos zúzódásokat okoztak a lánynak, s felhasogatták az arcát, de egyszersmind lefékezték az esés lendületét, így Anna, súlyos sérülésekkel ugyan, de életben maradt. Imre viszont nekivágódott egy árokparti fa vastag törzsének. Ezt az ütközést akár még túl is élhette volna, ám a fa csonkolt ága dárdaként befúródott a halántékába, átdöfve a fejét. Egy darabig ott függött az út fölött széttárt karokkal, összeakadt lábakkal, mint egy kivégzett római rabszolga a Tiberis felé vezető út mellett. De aztán a vértől, vőlőtől izmosos holttest, saját súlya következtében lecsúszott az ágcsonkról, és az árokparti fűbe esett. Ott találtak rá a helyszínelő rendőrök.

Névrokonom a szülőfalujában kapta meg, a családtagok és a b-i gazdaság képviselőinek jelenlétében a végtisztességet. A hivatalosan felvett jegyzék szerint a hagyaték kéziratokat nem tartalmazott. De hová lett az „Egy guminyilvánító naplója”? Elrejtette valahol? Esetleg elégette? Vagy elveszett? Talán meg sem írta? Nem tudom.

1965. I. 31.

Ezen a napon Kassák-est volt Pécsen. Éppen akkoriban olvastam az *Egy ember életét*, Kassák tízkötetes önéletrajzi művét a Dante kiadásában, ami egyik alapolvasmányom lett s maradt. Amikor a program befejezéseként dedikálásra került sor, a *Vagyonom és fegyvertáram* című kötetrel mi is Kassák Lajos elé járultunk Gyöngyivel. Bemutakoztunk, pár szót váltottunk, Kassák barátságosan érdeklődött felőlünk, majd mindkettőnk nevére dedikálta a kötetet „emlékül”. Ennek a dedikációnak története van. Amikor ugyanis Kassák Gyöngyi családi nevének közepére ért volna, filctolla a t betűnél megtorpant, ő felnézett, s azt mondta Gyöngyre pillantva rá jellemző palócos ejtéssel: „Hálljá, de szép leány mágá!”, aztán felém fordult: „Tánár úr, mágá szerencsés ember”. Majd átjavította a könyvről felemelt tekintete miatt elhibázott betűt. „M<ea>athia Gyöngyinek”. Hazafelé ballagtunk: Gyöngyi avatott szem által kinyilvánított szépségének öntudatával lépegetett, én pedig megállapított szerencsém reményében menegettem mellette. Úgy éreztük, Kassák elhibázott, majd kijavított filctollas betűje pecsétet nyomott a kapcsolatunkra.

Ehhez az eseményhez még egy lábjegyzet is tartozik. A Csordás testvérek ugyanis, Gyöngyi édesanyja és nagybátyja engem erős fenntartással fogadtak. Udvarlónak még csak-csak megfelelttem, majd elmúlik ez a fellángolás, gondolták, ám amikor látták, hogy bizony nem akar elmúlni, aggódni kezdtek. Nem velem képzeltek el „egy szem” leányuk jövőjét. Csordás Mária egyszer családi plénum előtt eléggé nyersen ki is nyilvánította: „Nem egy kis tanítónak neveltem a lányomat!” Az ő számára, aki tanítónő volt, ez a kifejezés: *kis tanító*, mindenkre vonatkozott, aki a magyar oktatásügyben tevékenykedett. És ezt meg lehet érteni. Ő ugyanis, meg pap fivére, elszegényedett, de egykor malommal és pékséggel is bíró iparosok leszármazottai. Derék, szorgalmas szülei minden erejükkel arra törekedtek, hogy gyerekeik kitörhessenek az ínséges világból. (Én kisleányként ismertem az öregeket, sőt szerettem őket, amikor már Pécsre költöztek Bogdásáról, a Hadapród utcába.) Fiuk a Pius után kispap lett, tandíjmentességet kapott, hogy aztán megnyíljanak előtte a származási korlátokat eltörlő egyházi rend lehetőségei. Valamit valamiért. Leányuk pedig a tanítónői oklevél megszerzése után türelmesen várt egy komoly egzisztenciával bíró kőrőre. Ez a férfi, mint már elmondtam, a nála húsz évvel idősebb Mathia István vasúti főtanácsos személyében meg is érkezett. Mint látható, ebben a családban kialakult egy sorsmodell, amelybe engem nem lehetett beilleszteni. Ők egy tekintélyes, középkorú (akár idősebb is lehet) mérnököt vagy főorvost képzeltek el vőként. Én pedig, ha ténylegesen nem is kis tanító, de egy vidéki gimnázium kezdő tanára voltam, 1200 forint havi fizetéssel, s albérletben laktam. Hát persze, hogy tiltakoztak ellenem. De Gyöngyi kitartott mellettem. És a Kassák-estről hazatérőben elhatároztuk, hogy összeházasodunk. Ehhez a döntéshez otthon a *Vagyonom és fegyvertáram* kötet *Magányos órák* című verséből választottam magamnak mottót.

Mellemre hajtott fejed alatt
szívem dalol majd
csak neked dalol
sima tengert
könnyű vitorlást.

Úgy látszik, „kihallatszott belőlem a szöveg”, mert anyám megkérdezte: „Mit mormogsz, kisfiam?” „Á, semmi, csak egy vers jutott eszembe” – mondtam.

Egy este Gerelyes Endrével

Mohácsi éveim egyik legfontosabb eseményére 1965. május 15-én került sor. A könyvhét helyi rendezvényeinek sorában a Művelődési Házban én fogadtam Gerelyes Endrét, aki az évtized elején tűnt fel férfias, realista prózájával. Középtermetű, szőkésbarna, jókötésű fiatalember volt, öt évvel idősebb nálam, 1935-ben született, ugyanabban az évben – ez most jut eszembe –, mint későbbi éveim barátja, Bertók László. Két kötete jelent már meg, ezekről beszéltem a bemutatón. A *Kövek között* a Magvető „Új Termés” sorozatában látott napvilágot 1961-ben,

ráirányítva a szerzőre a kritikusok figyelmét. Ebből a novelláskötetből a *Kilenc perc* című elbeszélést emeltem ki, amely, mint a címe már sejteti, egy bokszmeccs eseményeit meséli el. A téma Hemingwayre emlékeztet, a visszafogott, puritán hang szintén, de a lélekrajz és a felvillantott tárgyi szféra eredeti és egyéni. Egy küzdelemről szól – a *küzdelem* szó Gerelyes írói világának kulcsa –, amelyben „erkölccsé szilárdul a helytállás”. Az elbeszélés látószöge belül marad az ökölvívók szemhatárán, a nézőpont nem távozik el a ring teréből, a miliőről a harcot vívó főhős egy-két pillantása révén értesülünk, s néha hallja a közönség megnyilvánulásait. De a témát megemeli a sportszerű viaskodás szelleme. Mindkét harcolónak módja lenne a szabályok adta lehetőségek határeseteit kihasználó ütések bevitelére a felhevült drukkerok által ujjongva követelt győzelem érdekében, de a küzdősportnak ezt a kísértését legyőzik. Ez is küzdelem, a javából, mert a lélekben zajlik. A főhős sportszerű tusában diadalmaskodik. A jelenet befejező mondatait idéztem: „Alsókarra tartom, egyre nehezebb, s amint rám dől, lassan térdére ereszttem, jóformán lefektetem. A vállára billen, a feje kicsit megkoppantja a padlót.” A hiénák, persze, elégedetlenek. – Hibátlan írás! Illetve, majdnem hibátlan. Mert az idézett szakasz után van még egy szövegrész, amely, szerintem, kissé túlmagyarázza a dolgot. Ezt fel is vettem Gerelyesnek a programunk után, de ő az ökölvívásnak, a sportnak szánt gesztussal magyarázta a befejezést.

A novella először 1960-ban jelent meg az *Élet és Irodalomban*, s szinte azonnal kultusza támadt. Film is készült belőle. Ebben Gerelyes játszotta az egyik bokszolót, mégpedig azt, akit kiütnek. Az ő szerepét pedig Madaras József alakította. A történethez tartozik, nem tudom, ehhez mennyit tett hozzá a legendaképző fantázia, hogy Gerelyes nem érezte valószerűnek azt a felvételt, amelyben csak mímelték a knock outot, s kérte partnerét, vegyék fel újra a jelenetet, és igazán üsse ki őt. Ez megtörtént. Ám miután magához tért, közölték vele, hogy ez a felvétel mesterkéltnek tűnik, maradnak a mímelő megoldásnál, mert az hitelesebb.

Gerelyes másik, *Töprengés az éjszakáról* című kötetéből a címadó szöveget emeltem ki, amely a vakokról szól. Voltaképpen itt is egy küzdelemről olvasunk: az előítéletek legyőzéséről, amelyek egy fogyatékos embercsoporttal kapcsolatosak. Az elbeszélő viaskodik a szavakkal: miről lehet, s egyáltalán miről szabad a vakokkal beszélni, hogy az ne okozzon sérelmeket, már azzal is, ha úgy köszön el: „A viszontlátásra”. De az egyik vak felvilágosítja: „Beszélni semmiről se kellemetlen... a szánalmat és szörnyülködést megérezni, az fájó”. A kritika vitatta az efféle szociografikus írások és a novellák közös kötetbe rendezésének helyességét. Én nem tartottam jogosultnak ezt a merev műfaji megkülönböztetést, mert az idézett szöveg például elbeszélésnek is felfogható, hiszen az író novellisztikus eszközökkel dolgozik, elbeszélőként ír és szerkeszt, ami egyáltalán nem gátolja, inkább erősíti a szociográfia hitelét. Gerelyes örült ennek a felvetésemnek.

Műsorunk után beszélgettünk. Endre megkérdezte, hol lakom, Mohácson vagy Pécsen. Mondtam, hogy itt albérletben lakom, az állandó lakásom Pécsen van, de nem tudom, a helyzet hogyan alakul a jövőben, mert egy városrendezési terv megvalósítása során azt a városrészt le fogják bontani, és emeletes házakat építenek oda. Hozzátettem: mindeddig családi házban éltem, félek a lakótelepi életformától. A „panelesedésnek” a polgári életformát torzító veszélyeitől. Erre

Gerelyes Endre hosszan hallgatott. Nem tudtam, milyen érzékeny pontra tapintottam nála. Mert ő korábban írt erről a témáról egy szociográfiát (*Rombolják Tárjában a régi falakat*), amiről én nem tudtam. Ebben ő, mint salgótarjáni, szükségesnek nevezte ezeket az építészeti törekvéseket, velem beszélgetve is mellettük érvelt, de megértette aggodalmait. Belemelegedtünk a vitába, ami már nem is vita volt, hanem két kortárs eszmecseréje. Két tanáré, mert pár éve ő is bölcsészdiplomát szerzett. Mivel nőülés előtt álltam, érzelmeimről is beszéltem neki, s a helyzetünk nehézségeiről, amit ő hasonló feltárulkozással viszonzott. Barátként váltunk el. Találkozásunk emlékét két dedikáció őrzi, „szép és igaz” bevezetőm emlékére.

Figyelemmel kísértem pályájának további alakulását. Nem egy esetben csatlódva olvastam újabb elbeszéléseit, úgy éreztem, megtorpan, valami visszahúzza, nem elégíti ki azt a várákozást, amit felkeltett olvasóiban, bennem is, de azért bíztam benne. Néha úgy láttam, hogy nem az eszmék és a tételek bomlanak ki az eleven figurákból és a felvázolt helyzetekből, hanem a szereplők és szituációk testesítik meg az eleve adott ideákat. Aztán megdöbbenve értesültem súlyos betegségéről. Ebből kigyógyult ugyan, de néhány év múlva, 1973-ban egy vasúti baleset következtében meghalt. Úgy tudom, hogy vérömleny keletkezett a fejében, az végzett vele. Barátja, Simonffy András az *Új Írásban Isten veled, Lancelot lovag* című írásával búcsúzott tőle. „Három kötetét és küzdelmének legendáit hagyta hátra. A halál, amelyet egészséges ösztönrel sokáig legyőzhetőnek vélt, most egy alattomos támadással leterítette” – írta ebben. A Lancelotra történő utalásnak kettős értelme van: egyrészt Gerelyes Endrének csakugyan „vitézi” természete volt, ő nemcsak lovagias volt, hanem igazi lovag, utolsó könyvében talán ezért is dolgozta fel a kelta mondakör eseményeit, persze izgalmas modern szempontból. A címe: *Isten veled, Lancelot*. Most jövök rá, hogy éppen ötven éve, 1973-ban halt meg. Számomra él: ott áll mellettem a mohácsi pódiumon, s látom, amint megöleljük egymást, amikor elbúcsúzik, s hallom, hogy még visszaszól: „Kösz”.

De én még nem engedem el. Elmondom, hogy a halála után az *Új Írás* szerkesztőségébe került, özvegye révén, egy írása, alighanem az utolsó. A lap ezt Simonffy András nekrológiájával együtt közölte. Ez a vallomásos elbeszélés betegségének kórházi élményét idézi fel. „Ez az én nővérkém nem »csinibaba« volt, és lehet, nem volt szép sem. Akkor csak egy nővér volt. Akkor csak annyit tett, hogy a családnevemen szólított, nyugodtan, kedvesen nézett, én meg, robbanásig fűtve a magyarázatkeresés, a tisztázás vágyától – jézusmária, még ekkor is gyógyzni akartam! – szépen és csendesen elaludtam.” A novella hőse a sorssal való szembesegülés egyetlen számára megmaradt lehetősége mellett dönt. Elhatározza, hogy öngyilkos lesz, ki fogja vetni magát a második emeleti ablakból. „Mindeddig egyetlen tény töltött el büszkeséggel: azt hittem, természetemnél fogva bátor vagyok.” De angyalok énekeltek (valójában részegek gajdoltak), miközben ő az ablakpárkányba kapaszkodott a bátorság vélt normáival. „Ott azonban ezek a normák ingatagnak bizonyultak, és ebben a nagy pillanatban nem határozatlan voltam, hanem határozottan gyáva, mert átvette a parancsnokságot a testem, s féltettem immár mit sem érő fejem attól, hogy netán szétreped, képtelen voltam elviselni a zuhanás és megérkezés puffanásának pillanatait.” Az

elbeszélés címe: *A mennyországba menetelő részegek*. Ez nem csak majdnem remek írás. Tényleg az.

Ez a nagy küzdő ott is győzött. Életben maradt a neki szánt kevés időre.

Tigris című, válogatott írásait tartalmazó posztumusz kötetét Gáll István rendezte sajtó alá.

Veres Péter a Koronában

Az a város középpontjában működő hotel és vendéglő, ahol a következő jelenet játszódik, akkor már, úgy emlékszem, a hivatalos „Béke” nevet viselte, de mindenki Koronának nevezte továbbra is. Itt került sor a Veres Péterrel való találkozásra, amelyet Kövesiné szervezett, s engem is elhívott erre az eseményre, egy asztaltársaság eszmecseréjére. Én leginkább csak hallgattam a beszélgetést, mert azok a „téészes” elbeszélések, amelyeket Veres Pétertől ismertem, nem tetszettek nekem, és a *Pályamunkásokkal* sem tudtam megbarátkozni, valahogy idejétmúlt-nak éreztem ezt a világot. Veres Péter csizmában, öltönyben (nyakkendő nélkül, begombolt ingnyakkal) jelent meg erre a találkozóra, mint máskor és máshol is, s ezt az öltözképet én akaratlanul jelmeznek láttam, merthogy gondosan ápoltságát (az én városi elképzelésem szerint) nem passzolt öltözkészéhez, egyáltalán nem egy paraszt kérgesre kidolgozott kezét láttam benne. Beszéltek, hogy amikor 1947–48-ban honvédelmi miniszter volt, a díszszemlén „Adj’ Isten, legények!” megszólítással köszöntötte a felsorakozott állományt. Egyébként nem volt egészen idegen tőle ez a szerep, hiszen végigharcolta a világháborút, s az olasz fronton életre szóló tapasztalatokat szerzett. Csak annyit jegyeztem meg a beszélgetésből, hogy amikor Kovács Imre, Erdélyi és Sinka, illetve a velük való kapcsolatai iránt érdeklődtem, nem adott érdemi választ. A program után viszont elolvastam önéletrajzi művét, a *Számadást* (az 1955-ös átdolgozott szöveget), s ez nagyon tanulságos volt számomra. Nem kedveltem ugyan a bőbeszédűségét, s azt sem, hogy mindig éhesnek érezte magát, az evés körül járt az esze, de aztán arra gondoltam, hogy ez egy parasztnál bizonyára transzgenerációs tapasztalat. (Akár a szöveg egyik fő motívumát is láthatjuk ebben.) Azt mondja magáról a szerző, hogy lélekben megmaradt rideg, puritán parasztnak, képzelete pedig „szikes földi és hortobágyi”. Úgy csodálkozik rá a világra, mint Besse nyei vadembere, a kirakades. Elmondja például, s ezek az apróságok nagyon jellemzők órá és a világára, hogy felesége nemigen méltányolta megjelenő írásait, de azt igen, hogy a rakott szekér tetejéről, ahová férje feltette, látta az asszony, hogy férje a szekér után gyalogolva felszededegeti a lehullott tengericsöveket. Veres nem a nemzeti szempont vezérli, hanem a paraszti osztályérdek. Jó megfigyelő. A joviális szerepet szívesen játszó Rákosi – akivel tegező viszonyban voltak – egyszer szárazkolbásszal kínálta, mire megjegyzi: az ő joviális viselkedése nagyon hasonlított egy kereskedőéhez. Veres Péternek van egy jellemző szava az önéletrajzi elbeszéléseiről: a *tényvalóság*ot mondja el, úgy, ahogyan az idegeiben érzi és emlékképeiben őrzi. Vagyis nem veszi figyelembe, hogy az életrajzi tények alakulnak az emlékezés folyamán, és tovább formálódnak az elbeszélés aktusa során. De szemléletének ez a leegyszerűsítő természete, úgy is mondhat-

nám, hogy a gyanútlanlansága nem gátolja meg íróként abban, hogy a *Számadás* életanyagát – „tényvalóság” formájában – rendkívül gazdaggá alakítsa. Különösen a háború, a romániai tartózkodás élményei, a paraszti sors, a forradalmak eseményei, politikai szerepvállalásának a tapasztalatai áradnak bőven könyve lapjain. Ezt a művét olvasva talákoztam igazán Veres Péterrel. (Másik fontos írása *Az Alföld parasztsága* című szociográfiai munka.)

Rubin Szilárd – és akinek (még) nem kell

Egy őszi estén, a „tanári klub” vitája után – amelynek tárgya Camus *Közöny* című regénye volt (ennek 1948-as Dante-féle karcsú, zsebkönyv alakú kiadása [hála a pécsi antikváriumnak] megvolt nekem Gyergyai Albert fordításában, s már kétszer is olvastam) – hazafelé indulva Kövesiékhez társultam, s elkísértem őket a lakásukig. Kövesi tanár úr útközben még visszautalt Camus-re: hősének az a tragédiája, mondta, hogy minden szereplő, a pap vagy a bíró a róla alkotott elvont képből indul ki, ő viszont saját konkrét létezésének tapasztalatai szerint éli az életét, kitárulkozva a világ közönyének, s a két szint között nem lehetséges semmiféle megértés. Közben a házukhoz értünk. Ica néni behívott egy teára. Szendvicseket is készített. Közben szétnézhettem könyvszekrényének polcain. Egy szürke borítólappal ellátott, elég vastag könyvön akadt meg a szemem, mely kissé előrébb állt a többinél. Levettem, s felnyitottam. Rubin Szilárd *Szélvert porták* című regénye volt. A szerző nevét már ismertem, de nem úgy, mint írói nevet, hanem mint filmkritikusét: főiskolás koromban, amikor Rubin Szilárd efféle írásai megjelentek a *Filmvilág* és a *Filmkultúra* lapjain, én még nem foglalkoztam a film problémáival, de e cikkek egy-két gondolata benne maradt a fejemben. Hogyan képes a film a technikai apparátus gátjain áttörve alanyi művészeté válni (azaz miként lehet a kamerát töltőtollként használni, mint az új hullámos franciák kérdezik)? Miből származhat a tárgyak sugallatos, látomásos ereje a filmképen (mint később majd Ozu, Bresson, Ermanno Olmi, Tarr Béla és Tarkovszkij filmjeiben tapasztalni fogom)? Ezeket a kérdéseket feszegette ezeknek az írásoknak a szerzője. Amint akkor, látogatásom estéjén a könyvet lapozgattam (a Szépirodalmi adta ki négyezer példányban), Kövesiné elmondta, hogy a kezemben tartott kötet családregegy, egy korábbi mű folytatása, miként a cím is jelöli, s a történet jelentős része Mohácson játszódik, ahová Rubint családi kötelékek fűzik. Anyai dédanyja, Angyal Gáborné nevelte fel Mohácson. Neki állít emléket a kezemben tartott könyvben. Miközben Ica néni erről is felvilágosított, s röviden, egy-két ironikus mosollyal kísérvé, felvázolta a cselekmény előzményeit, éppen arra a részre lapoztam rá, ahol a szerző leírja a Szentháromság teret, az éjszaka is nyitva tartó Korona vendéglőt és a hajókikötőt. Érdekelte a dolog, bár a tanárnőnek nem volt túl jó véleménye a regényről. Elolvasva megértettem a kifogásait.

A történet hősnője Irma, egy zsellérlány, aki pusztai származása ellenére egy tehetős polgárcsaládba kerül, s aki hanyatott élete végén lányának, Irmusnak, és unokájának, Márikának halála után magával viszi Mohácsra dédunokáját, Pétert, aki felnövekedve író lesz, s ő fogja megírni ezt a történetet. (Remélem, nem

tévedtem el a családtagok erdejében.) A koncepció kétségkívül elismerésre méltóan nagy ívű, az elbeszélő szövegformálása az egyes jelenetek szintjén plasztikus és szemléletes (magyarán: a szerző tud írni), de a figurák világnézetük és pártállásuk szerint kapnak fényt vagy ellenfényt. Ennek következtében Horváth Benő bírő figurája torzképpé válik, a Mohácsra bevonuló vöröskatonák viszont egy új világ hírnökeiként jelennek meg, s amikor Péter felszabadult szívvel hazatér, a naptár éppen április 4-ét mutat. Az egyik jelenetben kitarják az ablakot, hogy az Internacionálé dallama széthullámozzon a világban. Persze, most szemelgettem, mint amikor gesztenyesütéskor kiszedjük a kupacból a sérült, felpuhult szemeket. Igen, ez az, amit szocreálnak neveznek. Az imént azt mondtam, hogy a szerző tud írni, most ehhez hozzáteszem: néha el is ragadja prózájának a lendülete, s azt is tudja, hogy az ötvenes években aktuálisan mit kell adni egy állami kiadónak, sőt az olvasók érdeklődésének irányával is tisztában van. Ebből fakad a bűnügyi műfaj iránti érdeklődése és vonzalma. Később majd azt fogja mondani egyik hősével: „Nem eladni magunkat, de érvényesülni”. (Ezt megjegyeztem.) A *Szélvert porták* esetében ez az egyensúly, az epikus készség és az aktuálisan befizetendő adógarasok még elviselhető aránya bizony gyakorta megbillen. Lehet, hogy ettől a szerző maga is szenved, de az olvasó a hőssel együtt nemegyszer úgy érzi magát, mint a regény egyik, egyébként szemléletesen megírt jelenetében az ünnepi vacsorára szánt hal, ha jól emlékszem, tükörponty, amely kicsúszik Péter szatyrából, és csapkodva, vergődve ugrabugrál a tér aszfaltján, mintha tiltakozna a neki szánt sors ellen.

A tanáriban is szóba jött ez a „mohácsi regény”, volt, aki, dicsérve a szerző merészségét, az erotikus motívumokat szemelgette ki, a folksbundos „germán hősnővel”, Ilsevel, valamint Péternek az anyja mostohatestvérével, Horváth Juddittal eltöltött éjszakájával kapcsolatosan. Ez a jelenet a birtokbavétel személyes aktusán túl végső szakítást is jelent a polgári miliővel, a gyűlölködő családtagok világával. Mások a Radnóti-epizódot hozták szóba (pozitív hőseink ki akarják szabadítani a munkaszolgálatosok Mohácson keresztül hajtott menetéből a költőt, de tervük hamvába hal, vagyis az egész epizód felesleges). Egy kolléga előhozta azt a szóbeszédet, miszerint Rubin Szilárd, aki a mohácsi rossznyelvek szerint nagy kópé volt, amikor a leadási határidőt tekintve a kiadóval szemben időzavarba került, pécsi barátaival, Kolozsvári Grandpierre Emillel és Galsai Pongráccal íratta meg regénye néhány epizódját. A cselekmény befejező szakaszában a különben érdekes felvidéki és balkáni jelenetek során mintha magam is éreztem volna „társszerzői” nyomokat. De az is lehet, hogy a szerzői mesélőkedv túláradásáról van szó: nem tudja, mennyi az elég.

P. S.

Ezzel a magam részéről lezártam a Rubin-témát. A szerzőt az ötvenes évekbe rekesztettem. S ez nagy hiba volt. Amikor 1963-ban megjelent a *Csirkejáték*, nem voltam kíváncsi rá. Pedig szállásadóim rokona, Arisztid úr, aki abban az időben könyvbizományosként tevékenykedett, frissen megjelent könyveknek az egyes munkahelyeken történő eladásával foglalkozott, így naprakészen tájékozott volt

a megjelent könyveket illetően, s művelt emberként végiglapozta kínálatának nagy részét, a *Csirkejátékot* pedig jó érzékkel, figyelmesen el is olvasta, minek alapján figyelmeztetett engem, hogy ez más, mint a *Szélvert porták*. Rövidebb és sokkal jobb. Tőle tudtam meg, hogy a regény címe egy amerikai „játékra” utal: a *chicken game* vesztese az lesz, aki előbb elugrik a száguldó vonat elől. Aki kitart, az nyer, ha még életben van. Arisztid úr ezt úgy értelmezte, hogy Carletter Orsolya és Angyal Attila, azaz Till szerelmi története afféle önpusztító csirkejáték, ami részvétet ébreszt az olvasóban, mert a hősök rosszra hajló lelkének magva tiszta és nemes. Koruk, származásuk (Orsolya úrilány), szokásaik és torzult jellemük áldozatai, mondta Arisztid úr. Céline nevét is szóba hozta, akit én akkor még nem ismertem. A könyvet nem vettem meg, s elhárítottam a szerzővel való esetleges beszélgetés lehetőségét is, bár a hírek alapján erre nem sok esély lett volna. Egyszóval nem kellett nekem Rubin Szilárd.

Három év múlva már kezdtem megbánni elhamarkodott ítéletemet. Ebben komoly szerepe volt az evezésnek. Rubin Szilárd *Ismerkedés* című remek elbeszélését utolsó mohácsi évemben, 1966-ban, már költözés közben olvastam az *Élet és Irodalomban*. A novella hőse vitorlázik a Balaton kellős közepén, s üldözőbe vesz egy úszó lányt, akit aztán eléje fordulva, úszásában akadályozva szándékosan ki akar fárasztani, hogy majd engedelmes zsákmánya legyen. Szereplőt ennyire még nem utáltam, mint ezt a Verbőczyt: mert szenvedélyes evezős, mondhatnám, hajós vagyok én is, s elsőre engem sem vettek fel az egyetemre, miként ezt az alakot sem, aki azonban romlott lelkével most kompenzálni akar: voltaképpen szexuális erőszakra készül. S csak a szerencsén múlik, hogy Kata nem válik áldozatává. Vagy húsz évvel később olvastam a *Rakéta Regényújtságban* Rubin *A rossz novella* című írását, ami az *Ismerkedés* keletkezésének, fogadtatásának öni-róniával átítatott története, filmet is készítettek belőle. Ebből is látszik, hogy Rubin mennyivel okosabb nálam: persze, könnyű neki, mint író képes témaként viszonyulni ahhoz, ami az én akkori olvasói (és csónakos) átélésemben valósággal megülte a lelkemet. A Balatonon kívül egyébként a Duna is összeköt bennünket. Úgy emlékszem, szintén az *ÉS*-ben jelent meg Rubin egy másik írása, a címét már nem tudom, amelynek tárgya egy dunai hajóút. Ez azért volt nagy hatással rám, mert diákkoromban romantikus kíváncsiságból néhányszor én is hajóval tettem meg ezt az utat. Ezekre a hajózásokra szívesen emlékszem. A vonatról ismert és gyorsan tovairamló táj a vízpart felől úgy mutatta meg magát, mintha a színházban hirtelen a díszletek mögé kerültem volna, csakhogy a hajóról a lassan elúszó visszás kép tűnt az igazinak.

Aztán 1981-ben a Magvetőnél megjelent a *Csirkejáték* némileg átírt második kiadása, amelyet elolvasva értelmet nyert számomra a hősök lelkének üressége és közönye. A történetnek ez a része már kívül esik elbeszélésem időhorizontján, ezért csak röviden hozom szóba ezt az új, alaposan megkésett olvasói tapasztalatomat. Orsolya és Till jeleneteit, dialógusait figyelve arra jutottam, hogy ők, miközben szenvedélyesen akarják egymást, mindig eszközként tekintenek a másikra. Igaz, önmagukat is eszközül, mintegy zsákmányul kínálják a másiknak. Ebből fakad ingatag önbecsülésük. Ezért látjuk a hőst szinte mindig utazás közben. Önmagát keresi, de célját csak kedvesével együtt érhetné el, akit végleg elveszített. Ez a regénybeli éjszakák üzenete a bűntudat terében.

A regény második kiadását három évvel követte Rubin Szilárd másik regényének, a *Római Egyesnek* a megjelenése. Én ezt a könyvét szeretem legjobban. Azért említem, mert szövegének egy korai változatát közölte az *Új Írás* 1977-ben. Témát adott nekem a Zipernowskyban egy tanórai beszélgetéshez. Ezt a vitát, előrepillantva, most ide veszem.

A harkányi gyógykezelésen részt vevő főhős, Rostás Levente elbeszéli (az emlékidézés ideje egyetlen éjszaka) Drágfy Piroska iránti szerelmének a történetét. Tanítványaim meglepően jól érzékelték – s volt, akinek ez nem volt szimpatikus –, hogy két sérült lélek önsorsrontó szenvedélyéről van szó. A mohácsi árnyékszék tisztításának (egyáltalán nem naturalista) leírását nemcsak plasztikusnak ítélték, de ráéreztek jelképes szerepére is, mert, mint mondták, voltaképpen maga az elbeszélés, a történet megírása válik katartikus műveletté pszichológiai, de epikus értelemben is. A Karlovy Vary-i filmfesztivállal kapcsolatos jelenetek általános tetszést arattak diákjaim körében, s ebben bizonyára szerepet játszott az a körülmény, hogy a regényben szereplő Marie-José Nat filmjeit éppen akkor tájt vetítették a filmklubomban. Az egyik hozzászóló azonban belterjesnek, szűkösnak ítélte az elbeszélés horizontját, szerinte a művésztaárság mellett a világnak, a sorsnak egy tágabb körére is szükség lett volna. Ez a felvetés később eszembe jutott, amikor az *Új Írás*ban közölt ósváltozat után nyolc évvel elolvastam a regény 1985-ben megjelent végleges szövegét, amelyben tragikus motívumokkal – a mohácsi hajótragédiával, a felvidéki családtörténettel és a magyar családok kitelepítésének elbeszélésével – gazdagodott a cselekmény. Ekkor vált igazán plasztikussá Czakó és Martinszky portréja, azaz Jancsó Miklós és főként Pilinszky János alakja, s vált világossá szerepük a kompozíció egészében, miáltal a hősnő jelleme is hitelesebb lett, akinek a vezetékneve Benkőre egyszerűsödött. Utólag megállapítottam, hogy az 1977-es szöveg fehér foltjait helyesen érzékelték a tanítványaim. De ezt már nem mondhattam el nekik.

Egy hétfő reggel

1965 januárjában (már másodszor hozom szóba ennek a hónapnak az eseményeit) a pécsi buszpályaudvaron megvásároltam az *Új Írás* frissen megjelent számát, hogy majd utazás közben végiglapozom. De a figyelmem egy írásra koncentrált, amely szinte rabul ejtett: Sánta Ferenc *Sokan voltunk* című elbeszélését olvastam. Amikor a végére értem, újrakezdtém. Arra tértem magamhoz, hogy a Pécsi út végén megáll a busz, s nekem le kell szállnom. Öt perc múlva nyolc óra. Összekapkodtam a holmimat, a kabátomat, s a sofőr szelíden sürgető pillantásától kísérvé (már ismert engem látásból) gyorsan leszálltam. Átsiettem a parkon, s a becsengetést már a tanári előterében hallottam. Futottam az órára, kezemben az *Új Írással*. Amikor beléptem az osztályba, hallottam, hogy Incsa, egy kedves, vörös hajú lány a szőke, hallgatag P. Zsuzsihoz fordulva azt suttozja: „A sárga ing van rajta”. Ennek az ingnek legendája volt: diákjaim féltek tőle, mert megfigyeléseik szerint olyankor, ha ezt húztam fel, rosszkedvű voltam, és szigorúbb, mint máskor. Jól ismertem a sárga ing legendáját. A véletlenül alapult, de aztán kicsit rájátszottam. Na, most szétfoszlatom az átkot! – mondtam magamban. Té-

mazáró feleltetésre került volna sor, diákjaim lélekben elkészültek a legroszszabbra. Sárga ing, jöjjön, aminek jönnie kell. De én feléjük fordulva, nagy meglepetésükre azt mondtam: „Az úton olvastam egy elbeszélést, az imént fejeztem be, teljesen a hatása alatt vagyok, osszátok meg velem ezt az élményt. Kíváncsi lennék a véleményetekre”. A megkönnyebbülés sóhaja hallatszott. Felolvastam a szöveget. Néma csend. Kicsengettek. Oroszóra következett, azt is én tanítottam, de ezúttal a felolvasott novelláról beszélgettünk, frissiben. Diákjaimat az ragadta meg leginkább, hogy a gyerek nézőpontjából figyeljük az eseményeket, és Ferike sokáig nem érti, mi történik a családban, hogy a nagyapa vacsorája valójában búcsúvacsora, egy életet lezáró különös szertartás. Vele együtt döbbenünk rá a valóra. Abban megállapodtunk, hogy az éhezés itt nem valami átmeneti nehézség, hanem a novellabeli világ állandó jellemzője, azaz létállapot. Egy helyzet, amelybe sorsuk belevetette ezeket a szereplőket. Volt, aki a nagyapa önfeláldozására helyezte a hangsúlyt, de egy másik hozzászóló gyilkosságnak nevezte az eseményt, s ezt az apa megjegyzésével igazolta: „azt bizony jól teszi”, mondta a nagyapának, amikor látta, hogy az mire készül. A személyes elszánás és a kényszer itt együtt van. Az egyik tanuló szomorú népszokásnak nevezte az eseményt, s egy Jack London-történetre hivatkozott, amelyben a feleslegessé váló, magára maradó öreget hagyják megfagyni. A nagyapa barátjának hasonló sorsa általánosabb szintre emeli az eseményt. Az egyik lány felfigyelt arra, hogy a szereplők milyen keveset beszélnek, s inkább a tárgyak néma üzenetét érzékeljük. Felolvasott pár sort a befejező szakaszból. „A barlang szájában megtaláltunk mindent. Szép sorjában rakva ing, gatyá, kabát, a nagyapám holmija. Legfelül a kucsmája, lenyomtatva egy nagy kővel. A fejszáját elvitte magával.” Ezek a tárgyak egy élet emléknymoi, állapítottuk meg. (Az *Új Írás* által publikált elbeszélés második vagy harmadik közlés volt, a *Sokan voltunk*at először az *Irodalmi Újság* jelentette meg, úgy emlékszem, még 1954-ben, én azonban, és a diákjaim, mint sokan mások, csak az *Új Írás*ből ismertük meg. Akkor még nem tudtam, hogy Nyíró József hasonló történetet mesél el a *Kopjafák* egyik darabjában, és ez az összehasonlítás, mint majd látni fogom, felértékeli Sánta novelláját, főként a nézőpont kezelése alapján. – És természetesen azt sem tudhattam, hogy Spiró György nemrég [azaz a mohácsi beszélgetés után ötven évvel], *Príma környék* című színdarabjában, az éhezés helyébe a pénzéhséget rakva, groteszk, ellentétes előjelű változatát adja az öregektől való megszabadulás módjának, a velük kapcsolatos sorskérdésnek.)

*

A *Sokan voltunk* emléke bennünk volt, amikor egy év múlva a könyvhét eseményeire készültünk diákjaimmal, s vártuk Sántát. Két könyve szerepelt a programon, két dedikációja őrzi találkozásunk emlékét. Az *ötödik pecsét* (1963) 1944 decemberében játszódik, a nyilas terror idején, amely az éhínséghez hasonló determináló tényező. A mohácsi olvasókat leginkább a cselekménybe épített példázat foglalkoztatta, a zsarnok és a rabszolga ellentétes sorslehetősége, mert sokan úgy érezték, hogy az író, illetve a Gyuricza nevű szereplő, nemcsak a kocsmaibeli beszélgetőket készíti választásra, hanem a befogadókat is. Én úgy vélekedtem,

hogy ezt a kérdést Platon már eldöntötte: az igazságtalanságot jobb elviselni, mint előidézni. Csakhogy más az elmélet, és más a gyakorlat. Az a kérdés: mikor és miért különül el a teória és az élet. Mert a szereplők a platóni elmélet jegyében, de saját korábbi választásuk ellenére döntenek. Keszei, a rokkant fényképész feljelenti társait, akik viszont a sorsdöntő szituációban vállalják a mártíriumot: nem képesek arcul ütni az elfogott, meggyötört munkást, mert ezzel kínzóival azonosulnának. Gyuricza, az órásmester viszont megteszi ezt, mert, mint kiderül, otthon három gyermeke és a mellékük befogadott menekült társaik megmentése megköveteli tőle ezt a megalkuvó gesztust. És a könyvet olvasva itt szembesülünk a leggyötrőbb kérdéssel: nemes cél érdekében szabad-e, kell-e rossz eszközöket választani, s azok az eszközök átminősíthetők-e, „szentesíthetők-e” a cél felől nézve? Ezzel a kérdéssel én már a Piusban is találkoztam. Később is.

A legnagyobb olvasói érdeklődés a *Hús órá*t (1964) fogadta. Mivel ez a könyv közhírné, Fábi Zoltán filmjét azok is látták, akik nem olvasták a könyvet, elég annyit mondanom, hogy egy falu húsz évének a történetét (a kollektivizálás drámáját) idő- és tudatmetszetekből ismerjük meg, négy „egy vályúból való” falusi, egykori cseléd tragikusan összekapcsolódó sorsán keresztül. Ehhez járul a riportra készülő elbeszélő szövege. A forradalommal kapcsolatosan az író elment a kimondhatóság határáig. Ezt akkor a javára írták, ma inkább a rovására, mert nem merészkedett tovább. Abban az időben sok volt, manapság kevés. A mohácsi beszélgetésen azonban hozzáíródott valami a regényhez. Amikor ’56 szóba jött, a diskurzus egyik résztvevője kezdte felmondani a hivatalos verziót, utalva az állítólagos nyugati fellazító politikára, s azt kárhoztatva (ő is „egy régi ember” lehetett), amikor Sánta keményen közbeszólt: „Próbálja meg”, mondta az illetőnek, „fellazítani a svájci demokráciát. Nem fog sikerülni. A népfelkelés kiváltó oka”, emelte fel az ujját (tíz év után akkor hallottam újra ezt a kifejezést) „a Rákosi-klikknek a nép, a nemzet elemi érdekeit semmibe vevő diktatúrája volt. Ideje lenne ezzel mindenkinek szembenézni, főként a hivatalos magyarázóknak. A jövő kulcsa a radikális önkritika”. Néma csönd lett.

Mohácsi történetem befejezése

Öreg, nyugdíjas kollégáim gyakran elmesélték, milyen volt régen a gimnáziumi élet. Délelőtt a tanárok megtartották óráikat, utána kísértáltak a parkhoz, ahol várták őket a feleségek, s együtt elmentek a Koronába ebédelni. Kialakult egy baráti kör, rendszeresen összejöttek, kamarazenekeket is alkottak, esténként találkoztak, beszélgettek, zenéltek. Ezek az elbeszélések nosztalgikus vágyakat keltettek bennem. Milyen szép is lenne sétálgatni a Duna-parton, átmenni komppal a szigetre, sörözni, és évenként megírni egy-két cikket az *Irodalomtörténeti Közlemények*be. De az a világ sajnos elmúlt. Lehet, hogy valójában nem is létezett soha. (Trianon előtt talán, mert volt Kolozsvár, Kassa, Pozsony, a műveltségnek a fővároséhoz mérhető helyszínei.) Ha azonban ismerjük Móricz Ilosváját, Kosztolányi Sárszegét vagy Kaffka Margit vidéki kisvárosait, eleve élnünk kell a gyanúperrel a magyar vidéki életformával kapcsolatosan. A hatvanas-hetvenes

évek ebből a szempontból a mélypontot jelentették. A régi polgári életforma jellemzői már végképp kiveszőben voltak, hiteles új kötelékek még nem alakultak ki (különösen egy olyan vegyes nemzetiségű kisvárosban, mint Mohács; az én gimnáziumi diákközösségem talán ebben az irányban alakulhatott volna, sajnos el kellett hagynom őket), a levelezés nem pótolhatta a valóságosan létező fórumot. Egy festő vagy író teljes életművet alkothat vidéken, mint Bukta Imre Mezőszemerén vagy Nádas Péter Gombosszegen, de egy tudósnak egyetemi bázis, háttér kell. Ez volt az egyik oka, hogy Pécsre távoztam. A másik ok a templomügyben és azt követően a különös beszélgetőtárrsal történt találkozásban testesült meg.

De volt egy harmadik oka is a Pécsre távozásomnak, s ez volt a legnyomósabb. Összeházasodtunk Gyöngyivel (mint már említettem, Fonyódon kötötünk házasságot), ezzel kész helyzet elé állítottuk a szülőket, jelezve, hogy külön útra lépünk, de ők a kialakult helyzetben is ragaszkodtak a lányukhoz, hiszen senki más közeli rokonuk nem volt. Fogtam tehát a könyveimet, írószereimet, és átvittem azokat a szomszédba. Ez volt a költözésem. Templomi esküvőnkre Regölyben került sor. Anyósom el tudta intézni, hogy tanári állást kapjak Pécsen. Aztán a Zipernowsky Károly Technikum tanára lettem. De ezzel egy új történet kezdődik. Elmúlt három évem történetét két fekete mázas korsó őrzi az egyik könyvszekrényemen. A híres mohácsi fazekasság szép termékei. Az egyiket Kövesi Józsefnétől kaptam a nyolcvanas években, egy szavalóverseny meghívott bírálójaként. A másik korsó egykori osztályom ajándéka; azt állították, hogy Duna-víz van benne: nem látni ugyan, de benne van.

Annyit jegyeznek még meg, hogy, mint mondják, Isten görbe betűkkel is egyenesen ír. A regölyi nagybácsi pécsi kanonokként vonult nyugdíjba. Betegsége idején a mi Bessenyei utcai házunkban (ahol gyakran láttuk vendégül töltötte utolsó heteit, itt is halt meg. Ő lett, Gebauer Ernő festőművész és Schindler Aurél mérnök után a ház harmadik halottja, egyelőre... Amikor pedig Csordás Mária tanítónői aranydiplomát kapott, engem kért meg, hogy kísérője legyek ezen az ünnepségen, ahol büszkén mutatta be „professzor úr” vejét az ismerőseinek. (A rendezvény után arra gondoltam: lehet, hogy az ő korábbi ellenállása ébresztette bennem azt a bizonyítási vágyat, amely fontos ösztönző erőt jelentett számomra. A megfélemlni akarás igyekezetét. Imponálni akartam az anyósomnak?)

FORDÍTÓI ELŐSZÓ

A náci elől Európát elhagyni kényszerülő idős Molnár Ferenc 1940 januárjában, éppen a hatvankettedik születésnapján érkezett meg New Yorkba, amint fogalmazott, „önkéntes száműzetésbe”. Molnárt hamarosan követte élete utolsó társa, titkárnője, irodalmi tanácsadója, az író szavaival „hőn szeretett barátja” (*dearly loved friend*), Bartha Vanda, akivel 1933-ban történt megismerkedésüket követően együtt vándoroltak városról városra az üldöztetés elől a fasizálódó Európában. Élete elkövetkező éveiben Molnár az elegáns manhattani Plaza Hotelben lakott Vandával, és hogy már Európában is jelentkező, az emigráns léttől a metropoliszban tovább súlyosbodó depresszióját enyhítse, szállodai szobájába elzárkózva a munkába menekült. New Yorkban már 1945-ben megjelent egy angol nyelvű önéletrajzi regénye, a két évvel később magyarul is kiadott *Isten veled szívem*, amely amerikai emigrációja első időszakáról és Vandához fűződő kapcsolatáról szól. A nála csaknem harminc évvel fiatalabb, törekény nő 1947 augusztusában váratlanul meghalt, s Molnár ismét csak az íráshoz fordult, hogy a szeretett lény elvesztése okozta fájdalmát elviselhetővé tegye. 1950-ben megjelent a magyarul *Útitárs a száműzetésben* címmel ismertté vált, Vanda emlékére írt angol nyelvű memoárja, és még abban az évben, ugyancsak New Yorkban, egy színpadi jeleneteket tartalmazó kötete is, a *Stories for Two* (Történetek két személyre), amelynek mindmáig nem született magyar fordítása. A tizennyolc jelenet mindegyikének létezik magyar előzménye, még ifjúkorában Budapesten megjelent prózai írásából válogatta őket. Az eredeti szövegeket maga az író dramatizálta német nyelven, mivel a fordítója vélhetően nem tudott magyarul; Barrows Mussey aztán németből ültette át őket angolra. *A húsvéti kalap* címmel itt közölt jelenet (Mussey fordításában *The Easter Bonnet*) eredetije, *A ciklámen kalap* Molnár *Ketten beszélnek: tárczák, rajzok* kötetéből való, amely a Franklin Társulat kiadásában 1909-ben jelent meg. *A húsvéti kalap* (akár csak a többi tizenhét) mégis új műnek tekinthető, nem csupán a drámai műfaja miatt, hanem azért is, mert Molnár Ferenc igyekezett az ottani társadalmi viszonyok figyelembevételével átírni, „amerikanizálni” az eredetileg az Osztrák–Magyar Monarchia miliójében játszódó történeteket. Fő érdekességük talán éppen ebben rejlik: megmutatkozik, hogy a századfordulón még a mélyen beágyazódott feudális társadalmi struktúra nyomait viselő országban született prózai alkotásokat hogyan lehetett egy modernebb, a második világháború után soha nem látott fejlődésnek induló kapitalista társadalom jellemző viszonyaihoz igazítani.

Kádár Judit

A húsvéti kalap

Szereplők:

Harriet, 30–40

Bess, 30–40

(Mindketten jólelkű, cifrán öltözött, egyszerű, tanulatlan, és – őszintén szólva – kissé buta nők. Belépnek. Bess hadarva beszél)

Harriet: Mindig jó, ha az embernek van egy sikeres karrierje.

Bess: Tényleg nincs annál jobb a világon, mint meggazdagodni egy nagyvárosban. Különösen, ha egy nőről van szó. A legfurább siker, amit nő valaha is elért itt, az az anyám bentlakásos szobalányáé volt. Tudod, a mamának nagyon jól ment, amíg el nem vesztettük a pénzünket a válságban. Ha én is színdarabíró lennék, mint az a piás író a szomszédban – fogalmam sincs, hogy hívják, csak azt tudom, hogy darabokat ír, amelyekről azt mondják, hogy tulajdonképpen jók, én még sohasem láttam egyiket sem –, szóval, ha én is egyike lennék ezeknek a színdarabíróknak, én írnék egy darabot Teresáról.

Harriet: Teresa?

Bess: A drága mama szobalánya volt. Teresának hívták. Fogalmam sincs, mi volt a vezetékneve. Itt élt a városban, de vidékről származott, valahonnan messziről, nem tudom, mi volt a falu neve, csak azt, hogy nagyon kicsi, és egy nagy folyó mellett volt.

Harriet: Igen, és?

Bess: Figyelmeztetlek, hogy ne sürgess, drágám, nem szeretem. Nem vagyok valami jó mesélő, és az efféle félbeszakítások kikészítenek. Anélkül is el tudom mondani neked Teresa történetét, hogy segítened kellene az „igen, és” vagy az „és azután mi történt” kérdésekkel. Na, szóval, Teresának volt egy udvarlója, igazán rendes vőlegény volt, derék fiú, ő maga nem volt földtulajdonos, akkoriban, mondjuk úgy, időlegesen, csak mezőgazdasági alkalmazott volt, de annak jó, mindig volt munkája, és azt remélte, hogy hamarosan szerez egy saját farmot. Röviden, egy szegény, de becsületes béréslegény volt.

Harriet: Értem.

Bess: Nem kell állandóan azt mondanod, hogy „értem”, mert az is megszakítja a történetem menetét, ha nem haragszol, hogy szólok. Szóval, egyszer ez a Teresa nevű lány kimenőt kért az anyámtól; azt mondta, vissza akar menni a szülőfalujába meglátogatni a

kedvesét. Mama megadta a kimenőjét, mert ő maga a hegyekbe készült néhány hétre – már mondtam, hogy jól ment neki akkoriban, még ha nem is volt nagyon gazdag. És Teresa kihasználta a mama távollétét, és magával vitte a húsvéti kalapot.

Harriet: A húsvéti kalapot?

Bess: Ó, bocsánat, ezzel kellett volna kezdenem. Anyámnak volt egy csodálatos húsvéti kalapja, mindenhol virágokkal díszítve. Orchideák és ciklámenek és rózsák és ibolyák voltak rajta, egy hatvándolláros kalap, ami nyolcvandollárosnak nézett ki.

Harriet: És mennyibe került?

Bess: Harmincöt dollárba.

Harriet: Idén vettem egy hatvándolláros kalapot huszonnégy dollár kilencvenöt centért, de az egész kinézett vagy száznak is. Ó, bocsánat, félbeszakítottalak.

Bess: Most az egyszer egyáltalán nem bánom. Ez nem félbeszakítás volt, hanem fontos információ. Majd emlékeztess, hogy megkérdezzek, hol vetted azt a kalapot. Na de most vissza Teresára. Szóval, Teresa elvitte magával a mama húsvéti kalapját. Nem lopta el, ő csak... mamával később a kölcsönbérlet mintájára „kölcsönlopásnak” vagy „tolvaj kölcsönvételek” neveztük. Teresa rájött, hogy ő előbb ér vissza a kimenőjéről, mint a mama a kirándulásáról, így a mama nem venné észre. Na, szóval, visszament a falujába a kalappal. Bájos kalap volt, egy igazán feltűnő húsvéti kalap, épp a szokásos körmenetre való. Az egyik oldalán, nem ezen, hanem a másikon, volt egy csokor, egy igazi nagy kerek, bokrétás

csokor valódi, izé, hogyishívjakokból, tudod, aminek kerek, színes a közepe, de ahogy mondom, igazán valódi micsodákból álló műbogyókból készítve. Tudod, hogyan értem. És a peremén igazi műorchideák voltak, meg mindenféle ilyen. Ez a kalap a feltűnő és a diszkrét különleges kombinációja volt.

Harriet: Értem.

Bess: Tudtam, hogy megértesz engem. Amikor mama először elment benne sétálni, mindenki megállt, és szájátva bámult rá. De remélem, nem hiszed azt, hogy valami sokkoló kreáció lett volna. Egyszerűen csak eredeti volt, és nevezhetnéd, ahogy már mondtam, egy feltűnő kalapnak. Egyszerűen, egy édes kis bolondos kalap volt.

Harriet: És a lány ellopta.

Bess: Igen. Vagy kölcsönvette. Ahogy tetszik. Ezzel a kalappal a fején ment vissza a falujába, hogy imponáljon a vőlegényének. Nos, amikor megérkezett a faluba, és az anyja meglátta a kalapot, az anyja hisztérikusan zokogni kezdett, mert Teresa mindig is abszolúte tisztességes lány volt. Az anyja azt mondta neki – nem idézhetem a köznapi szavakat, amiket használt –, de ő, most már emlékszem, bocsánat, először nem mondott semmit. Egyetlen szót sem szólt a lányához, csak szívbemarkolóan kiabált. „Mit műveltél, édes leányom, mi lett belőled, mi lett belőled?” Szegény lány próbált bocsánatot kérni, hangosan zokogott, és azt hajtogatta, hogy ő tisztességes nő – de hiába. Az anyja vigasztalhatatlanul sírt és kiáltozott: „Rossz útra tértél a nagyvárosban, bűnös nő!

csinált belőled az az átkozott város!” És mindez az én kifogástalanul erkölcsös anyám kalapja miatt! Teresa apja, aki végtelenül tisztességes, szigorú erkölcsű, becsületes munkában megőszült ember volt, akit az egész falu tisztelt, semmit sem mondhatott, mert addigra már tíz éve halott volt. Teresa nővérei szintén sírtak, és a környéken mindenhol elterjedt a hír, hogy Teresa elzülölt. Nem tudom, hogy nevezik az egyszerű falusi népek azokat az erkölcstelen nőket, akiket mi, némi irodalmi és tudományos háttérrel rendelkező, színházba járó személyek prostiknak hívunk – de akárhogy is, képzelheted, hogy nem lehet éppen kellemes egy tisztességes, keményen dolgozó lány számára, ha afféle szavakat kiabálnak utána az utcán, vagy egyenesen az arcába üvöltik. A legrosszabb az egészben, hogy azok a falusiak hangosan sohasem tettek ilyen megjegyzéseket Teresa jelenlétében, csak némán gondolták azokat magukban. De szegény Teresa látta az arcukon, főleg mert minden nő messzire elkerülte az utcán, sőt még köpködtek is.

Harriet: De akkor miért nem hagyta otthon azt a kalapot, amikor elment hazulról?

Bess: Mert makacs egy lány volt. Biztos volt magában, és nagyon is igaza volt, hiszen ártatlannak érezte magát, és a kalapban járt sétálni, hogy bosszantsa őket, és mindennap pimaszabb szögben tette fel a kalapot, hogy megmutassa, cseppet sem érdekli az ostoba vidéki parasztok és az alantas vidéki némberek rosszindula-

tú támadása. De akárhogy is, mindenki, mondom, mindenki, szó nélkül ment el mellette, és senki, de tényleg senki sem szólt hozzá, mert megvetették, és sokan, mondom, sokan az arcába vágták, hogy a nagyváros könnyűvérű és rossz jellemű nővé tette. De ő azzal a kalappal a fején feszített, az egész környéket provokálta, amennyire csak tudta, és dacolt mindenkivel.

Harriet: És mi van a vőlegénnyel?

Bess: Ó, ő teljesen nevetségesen viselkedett. Megkérdezte, hogy honnan szerezte azt a kalapot. Teresa azt mondta, hogy a mama adta oda neki. A vőlegény nem hitte el, és ordított vele, azt mondta – üvöltve persze –, hogy amíg ő gürcölt, mint az állat, a leendő gyermekeikért, Teresa gazdag playboyokkal járt szórakozni éjszakai bárókba itt a városban. Gazdag férfiakkal, akik nercbundákat és rikító, hivalkodó, cifra, feltűnő, szemérmetlen kalapokat vásároltak neki, mint ez is, amelyeket kizárólag olyan nőknek terveznek, akiket a kedvenc újságíróm – remélem, ironikusan – az éjszaka úrnőinek hív. Tudod, ez igazán arcátlan és sértő volt a vőlegénytől, de ő csak egy hazug alak volt, mert a mama már elmúlt hatvanöt, amikor – vonakodva! – megvette a kalapot, arról nem is beszélve, hogy ő mindig is a legtisztéletreméltóbb feleség és anya volt az egész világon.

Harriet: Így igaz.

Bess: Sem nekem, sem az anyámnak nincs szüksége a helyeslésre, drágám. Mi mindketten a megjegyzéseid felett állunk, mivel bármennyire is hízelgők, érték-

telenek. Nos, lényeg a lényeg, Teresa előbb alaposan elbeszélgetett a vőlegényével, majd jól leüvöltötte a fejét. Emiatt a vőlegény nagyon elkeseredett, és az egész falu őt sajnálta, mert alapjában véve rendes fickó volt, és akkor a vőlegény hazament, kivett egy pisztolyt a fiókjából, és még aznap éjjel lelőtte a lányt, úgy értem, Teresát, aztán öngyilkos akart lenni, de megakadályozták benne, és átadták a rendőröknek. És mindez a mama húsvéti kalapja miatt. Egy faluban. Estefelé. Egy nyári napon.

Harriet: Szörnyű.

Bess: Teresa sebe viszont egyáltalán nem volt súlyos, a golyó csak a szívét szúrta át, vagyis azt szúrta volna át, ha nem akad meg a bordái között. De ha a golyó mélyebbre ment volna, sebet ütött volna a szíven, ami általában azonnali halált jelent, vagy legalábbis olyan sebet, ami néhány pillanaton belül végzetes lesz. Teresa pár napot kórházban töltött, kivették a golyót, aztán visszajött ide hozzánk, és magával hozta a kalapot. A vőlegény, vagy nevezzük csak mezőgazdasági munkásnak, néhány hónapot börtönben töltött, aztán ő is feljött ide a nagyvárosba, és a mama megbocsátott neki. Aztán elvette Teresát, mert mi kirúgtuk, amiért különleges ételeket kért, és extra kimenő napokat akart a sebe miatt, ami pedig említésre sem volt méltó, véleményem szerint csak egy karcolás, amellett már rég begyógyult. És a mezőgazdasági-munkás-dzsigoló-jelölt elvette Teresát. Vagy ezt már mondtam?

Harriet: Igen, már mondtad. Nos, szóval mit csinált az a béreslegény? Elvette Teresát?

Bess: Dehogyan! Egy ideig csak együtt éltek, bűnben, mert nem volt semmi pénzük. Majd Teresa anyja meghalt, és hagyott hátra egy kis örökséget, ezért aztán hozzáment a templomban ahhoz a vidéki bunkóhoz, vagy ha választékos nyelven akarunk beszélni, a vőlegényéhez. És képzeld el, mit csinált Teresa!

Harriet: *(megfeszített gondolkodás után)* Feleségül ment hozzá.

Bess: Eltaláltad. És nyitott egy női kalapszalont. Nagyon jól megy neki. És mindez a mama húsvéti kalapja miatt. Teresának kifinomult ügyfélköre van, és még a régi szobalány barátnői a nagy hotelekből is ott vásárolnak. Csak egyvalami nem tetszett, amikor eljött hozzánk, és mindezt elmesélte. Úgy gondolom, hogy az üzletének kicsit furcsa a neve. Arany betűkkel az van kiírva az ajtajára: „Mademoiselle MADAME”. Nagyon divatos, párizsi hangzású nevet akart a kalapüzletének.

Harriet: És mi van a béreslegénnyel?

Bess: Egész nap a bolt hátsó részében ül, mást sem csinál, csak hízik, borotválkozik, piros nyakkendőt visel, és időnként ránéz az arany karórájára, vagy esetleg a körmét reszeli, bár gyakorlatilag egyáltalán nincs is körme, mert mint tudjuk, a nehéz mezőgazdasági munka általában tönkreteszi a körmöket. Egyszóval Teresa eltartott férje lett, vagy talán udvariasabb lenne női dzsigológónak nevezni.

Harriet: Ó.

Bess: Ez a véleményem azokról az emberekről, akik megcsinálták a szerencsájukat. Csak azért mondtam el ezt neked, mert sikeres karrierekről beszéltél, érted? Mindez azért történt meg azzal a lánnyal, mert ellopta mama kalapját, az engedélye nélkül, vagy ha úgy tetszik, kölcsönvette. Titokban most már mama is Teresától veszi a kalapjait... a „Mademoiselle Madame”-nál, mert feleannyiba kerülnek, mint a belvárosi boltokban, és Teresának jó ízlése van. A béreslegény, vagy most már talán hívhatnánk béres férjnek, egyszerűen imádja a mamát, és minden karácsonyra küld neki egy díszes óratartót az éjjeliszekrényére. A saját lombfűrészével készíti őket. És Teresa megengedi a szobalányoknak, hogy hitelben vásároljanak, és tudod, igazából kiuzsorázza azokat a szegény nőket. A szerető házastársa pedig ráveszi a szomszédos csemegebolt csinos pincérnőit, hogy vegyenek divatos kalapokat Teresánál. És ők jó pénzt keresnek és boldogan élnek, és a béres férj nagyon szereti a gyereket, pedig nem is az övé. Teresának már azelőtt megvolt, hogy megismerte volna ezt a parasztfiút.

Harriet: Akkor Teresa mégsem volt olyan rettenetesen tisztességes!

Bess: Dehogynem. A gyerek is tisztességes, az apja, egy vízvezeték-szerelő, az is tisztességes; akkor miért ne lehetne a fiatal anya is tisztességes? Sőt, Teresa már akkor bevallotta, hogy van egy fia, amikor először találkozott a béreslegénnyel.

Harriet: És az mit szolt ehhez?

Bess: Nem izgatta magát miatta. De a mama kalapja miatt meg akarta ölni Teresát. Ez a furcsa ezekben az egyszerű, primitív vidéki emberekben. Én mondom, színdarabot kéne írni ebből a történetből, egy jó színdarabot, olyat, amilyeneket a szomszéd drámaíró szokott írni, akinek a nevét sosem tudom megjegyezni. Valójában rengeteg pénzt lehetne belőle csinálni, ha egy filmvállalat megvenné a vetítési jogokat.

Harriet: Ki játszaná Teresát a filmben?

Bess: *(amint lassan kimennek)* Valamilyen akcentussal beszélő színésznő. Talán egy francia nő.

Harriet: Egy francia nő?

Bess: Miért is ne?

(Kimennek)

Függöny

KÁDÁR JUDIT fordítása

EGY ANTROPOFÓB ÚR NEW YORKBAN

Molnár Ferenc emigrációjáról másképp

„I’m an alien, I’m a legal alien”

Sting

A huszadik század első felében világszerte briliáns színműíróként ünnevelt Molnár Ferenc (1878–1952) angol nyelven 1950-ben megjelent *Companion in Exile: Notes for an Autobiography* című önéletrajzi művében több helyen is megírja, hogy a terjedő fajgyűlölet elől menekült országról országra. E könyve nyolc évvel később *Útitárs a száműzetésben – jegyzetek egy önéletrajzhoz* címmel magyar fordításban is napvilágot látott.¹ A köztudatban mégis úgy él, hogy csupán a második világháború kitörését követően emigrált az USA-ba, s korábban csak a darabjai színpadra állítása ügyében időzött hosszabban egyes európai nagyvárosokban. Az 1947-ben amerikai állampolgárságot elnyert író Magyarországot elhagyására készítő körülményekről, az őt különösen 1920 után ért antiszemita támadásokról a róla írt életrajzok és visszaemlékezések meglehetősen szűkszavúak. Az Egyesült Államokban töltött utolsó tizenkét évéről pedig alig tudni valamit, hiszen a New York-i Közkönyvtár Billy Rose Színházi Gyűjteményben található hagyatéka máig feldolgozatlan.

E tanulmány azt igyekszik nyomon követni, hogy Molnár Ferenc, akinek soha nem állt szándékában az Egyesült Államokban élni, végül miért került mégis New Yorkba. Önéletrajzi kötete, valamint a róla szóló életrajzok újraolvasásával és a hagyatékába nyert bepillantás segítségével annak feltárására törekszik, hogy az író hogyan viselte a New York-i emigrációt, s száműzöttségének érzése miként járult hozzá a transzcendencia felé forduló utolsó színműve, a végleges formáját csak halála előtt egy évvel elnyert *The King’s Maid* (A Király szolgálólánya) keletkezéséhez.

Molnár az *Útitárs* egy mondatában kijelentette, hogy „1923-ban hagyta el szülőházát”, tehát a saját megítélése szerint az USA-ba érkezve már tizenhét éve, 45 éves kora óta élt emigrációban.² Az 1920-as évektől valóban egyre több időt töltött Berlinben és Bécsben, egészen addig, amíg az osztrák fővárosban 1932-ben *Harmónia* című darabját a bécsi Akademie Theaterben kifütyülte a náci csöcselék. Az eset annyira megrázta, hogy az *Útitárs* lapjain is felidézte: „Rémületes érzés volt farkasszemet nézni ezzel a számomra addig ismeretlen világgal, az ordító és gyűlöletet harsogó, ádáz ellenség világával.”³ A romló

Hálás köszönettel tartozom dr. Louise O. Vasvarinak, a New York University professzor emeritájának – az ő jóvoltából kutathattam Molnár Ferenc hagyatékát a New York-i Közkönyvtár Színházi Gyűjteményében.

¹ Ferenc Molnár: *Companion in Exile: Notes for an Autobiography*, ford. J. Barrows Mussey (Gaer Assoc., New York, 1950); Molnár Ferenc: *Útitárs a száműzetésben. Jegyzetek egy önéletrajzhoz*, ford. Stella Adorján, Táncsics Könyvkiadó, Bp., 1958. A továbbiakban az *Útitárs* címet használom, mivel az angolból „visszafordított” változatból idézek.

² *Útitárs*, 309.

³ Uo., 155.

légkör arra készítette, hogy a náciizmus elől az olasz és francia Riviérán és a francia nyelvű Genfben, szóhasználatával a „latin-nyugaton” keressen menedéket. 1933-ban megismerkedett élete utolsó társával, a nála harminc évvel fiatalabb Bartha Vandával, aki 1947-ben bekövetkezett váratlan haláláig mindenhová elkísérte.⁴ Az író a harmincas évek második felében még mindig Európában kívánt maradni, de harmadik feleségét, Darvas Lilit, akitől soha nem vált el, bár ekkoriban már évente csak pár hetet töltöttek együtt, szeretete volna biztonságban tudni. 1936 májusában a velencei Hotel Danieliből írt levelében arra biztatta, hogy fogadjon el egy szerepet Londonban. De ha ott nem szívesen élne, „[m]ég mindig marad Amerika”, annak ellenére, hogy az a világ Molnár tetszését az 1927-ben ott töltött három hónap alatt sem nyerte el: „és az is igaz, hogy New York nyáron üres, kihalt, forró, szörnyű város, se színház, se semmi”.⁵ (Ő egyébként télen járt ott.) Két évvel később, 1938 márciusában megint csak Velencéből igyekezett feleségét meggyőzni, hogy ha áttelepül New Yorkba, „[a] legnagyobb elégtétel és felfrissülés vár ott rád, egy nap alatt el fogod felejteni ezt a rohadt Európát”. Magyarországra a közeljövőben Molnár sem tervezte visszatérését: „Pestre egyelőre nem szándékozom. Helyeslem, hogy te sem még most oda. Minden szót, amit mondanál számon tartanának, antiszemita lapokban megírnának, isten ments ettől.” Ekkor már Olaszországban sem érezte jól magát, mert a magyar író nemzeti és hivatásbeli identitása mellett a zsidó identitását is megtartó Molnár akaratlanul is interiorizálta az antiszemita, kirekesztő megbélyegzést. Elfogadta és szégyellte magát amiatt, hogy ő nem tartozik az „árják” közé. Amikor Velencében előadták az *Üvegcipő* című vígjátékát, és a nézők hatszor kitapsolták a függöny elé, lelkiismeret-furdalástól frusztráltan jegyezte meg: „Úgy éreztem magamat, mint egy csaló, ezek a jó emberek nem érdeklődtek az iránt, hogy *arier* [‘árja’, német] vagyok-e vagy nem.”⁶

1938 augusztusában Párizsban a Magyar Királyi Követségen három évre szóló, Amerikába is érvényes útlevelet kapott, de egy San Remóban, a Hotel Royalban 1938. december 30-án kelt levele szerint még ekkor sem akart az Egyesült Államokba menni, megpróbált inkább letelepedési engedélyt kérni Nizzában. „Engem folyton hív mindenki Amerikába. Fájdalom, leveleket és sürgönyöket kapok, hogy menjek Hollywoodba, óriási szerződésekkel: egészen ismeretlen cégek sürgönyöznek és íratnak közvetítőkkal. Én nem megyek Hollywoodba, amíg van mit ennem.”⁷

Aztán mégis elment Amerikába, mert tisztában volt vele, hogy Európában immár az élete forog veszélyben. Az utolsó pillanatban, 1940. január 12-én, hatvankettedik születésnapján érkezett meg a Rex olasz óceánjáró gőzösön New Yorkba, ahol már korábban ottjártakor sem vonzotta semmi. Mivel az USA-ban celebritásnak számított, alig két hónap múlva hosszú interjút készített vele a *The New York Times*, amelyben szó esett arról, hogy a híres Plaza Hotelben hogyan választott apartmant magának:

Amikor Molnár Ferencet, miután nemrégiben megérkezett ebbe az országba, egy szállodaigazgató bevezette egy Central Parkra néző lakosztályba, visszautasította. Mielőtt Genfből elindult volna, szállása a kék tóra és a svájci Alpokra nézett. Most e család pasztorál elől keresett menedéket. Más szobákat kért, és végül egy olyan lakosztályt mutattak neki, ahonnan lenézhetett a Plazán görkorcsolyázó gyerekekre és a Fifth Avenue-n át a fényesen feldíszített kirakatok előtt elhaladó tömegre.

⁴ A Molnár-életrajzokban a Vanda és Wanda írásmód is előfordul. A Vanda nevet használom, mert a tanulmányhoz Molnár önéletrajzában magyar fordítását vizsgáltam, ahol így szerepel.

⁵ Molnár Ferenc: ... *Or Not to Be. Molnár Ferenc levelei Darvas Liléhez*, szerk. Varga Katalin, Argumentum – Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., [2004], 26.

⁶ Uo., 28.

⁷ Uo., 44.

Egyetlen arc sem fordult aggodva az ég felé. Molnár úr elégedett volt; elfoglalta a szobákat.⁸

A magát New Yorkban „üldözöttnek, hontalannak és boldogtalannak” érző írónak a legfényűzőbb szállodában is törekény lelkiállapota egyensúlyban tartása lebeghetett a szeme előtt, amikor ott egy kevésbé jó, keleti fekvésű, a Grand Army Plazára és a forgalmas Fifth Avenue-re néző apartman mellett döntött. Amint az interjút készítő újságíró finoman érzékeltette, a friss emigráns érzelmileg megterhelőnek találhatta a Central Park festői tavacsájára néző, idilli európai tájakra emlékeztető látványt.

Miközben Molnár korábban Európában is azért vándorolt városról városra, mert bárhol is volt, valahová máshová vágyott,⁹ az Egyesült Államokban már nem tudta legyőzni kóros búskomorságát: élete hátralévő tizenkét évében alig mozdult ki a szállodából. Többnyire a Plaza Hotel háztömbjét körülvevő utcákban az épületet szegélyező járdákon sétált Vandával; még a túlsó oldalra is ritkán ment át, mert rettegett a forgalomtól. A nő haláláig néha hajlandó volt a kedvéért „sétálni” a parkban, vagyis leült egy zsúfolt padra és megpróbált írni,¹⁰ az utolsó öt évben azonban, végleg magára maradva, már a szobáját is ritkán hagyta el. Lelkiállapotát illetően arra a következtetésre jutott, hogy „a közép-európai gyűlöletáradat halálra sebezte”, s molière-i értelemben vett mizantropiája „nyomorúságos elhagyatottságában” (már Európában) antropofóbiává fajult, amit egy értelmezőszótár alapján így határozott meg: „kóros rettegés az emberi társadalomtól”.¹¹

Fedák Sári, aki már elmúlt hetvennégy éves, amikor Molnár Ferenc halálát követően befejezte memoárját, „amerikai betegségnek” nevezte exférje időskori lelki baját. Véleményét részben a *Companion* első, angol nyelvű kiadásának szövegére alapozta, részben Molnárnak a New York-i *Az Ember* című hetilapban megjelent karcolatára, amelyben az író arra a következtetésre jutott, hogy az emigráció megbetegít. Mindazonáltal Fedák diagnózisa így is szabatos:

Én nagyon jól ismerem azt az új világot, melyben most élni kénytelen. Ha élt valaha szomorú ember abban a tündökletes új világban, úgy az kétségtelenül Molnár Ferenc. Molnár Ferencről olyan távol áll Amerika, mintha nekem például a pápuák között kellene élnem. [...] Teljesen rezerváltan él és mindenre, mi vele történik, kéretni hagyja magát. Amerikaiak számára elszigetelt magasságból nézi azt a zűrzavart, melyet Amerikában életnek szoktak nevezni. Kívül- és fölülállónak tartja magát. [...] Hiába vannak milliói – dollárban! –, lassankint mégis leverte lábáról az amerikai betegség. Ez halálos biztos, hogy így van. Én sem Amerikában, sem Liliomban nem tévedek. Hogy milyen is az a gyilkos amerikai betegség? Ezt nehéz megmondani. Nehéz elképzelni, hogy egy olyan pazarul pompás, tejjel-mézzel folyó Kánaánban még csak beteg is lehet az ember. Molnár betegségének legelső fázisa biztosan az volt, hogy idegesítette az élet őrjöngő tempója és legfőképpen az, hogy nem tudott angolul. [...] Második fázisa az amerikai betegségnek a nyugtalanság, elhagyatottság, elégedetlenség sivár érzése. Ez súlyos. Itt kezd a betegség komoly formát ölteni. Itt jön a fordulat. Egy olyan idegcsomó, amilyen Molnár, New Yorkban! [...] Elkezdődik a tébolyító álmatlanság. Ezzel aztán egyidejűleg elkezdődnek az altatók is. Az adagok lassan fokozódnak. A New York-i levegő nedves kipárolgása egyszerűen tönkreteszi az idegeket. [...] Továbbá a furcsa, kló-

⁸ Theodore Strauss – Ferenc Molnár: An 'Old European', *The New York Times*, Vol. 89. March 24, 1940.

⁹ *Útitárs*, 309.

¹⁰ Uo., 287.

¹¹ Uo., 79., 82.

ros ízű víz, a konzervízű tej, a fagyasztott húsok, a fogpasztaízű tejszínhab! [...] A temérdek autó gázkipufogása meg valósággal megmérgezi a levegőt. Lassankint az altató adagok elégtelennek bizonyultak. Akkor aztán jött az injekció. Az injekciók után a kihagyó, rendetlen pulzus következik. Végre is aztán ágyba nyomja az amerikai betegség. Ennek a szörnyű és veszélyes betegségnek csak egyetlen orvossága van: ha zsebünkben van a dátumra kiállított hajójegy, vissza, Európába. Hazafelé.¹²

Fedák Sári láttelepe érzékletesen mutatja be Molnár állapotát, ám egy tekintetben mégis félrevezető: az író nem a világvárosi életforma és nem is az emigráció betegítette meg; az Egyesült Államokba már beteg emberként érkezett. New York Cityben az őt korábban ért családi tragédiák és az első világháborúban elszenvedett traumák mellett a Magyarország elhagyására késztető, Európában is terjedő antiszemitizmus okozta sérelmek együttes utóhatásától szenvedett: nem egyszerűen a honvágy, hanem a PTSD néven ismert poszt-traumás stresszbetegség egyik tünete lehetett, hogy elviselhetetlen érzelmi megrázkódást okozott volna az elüldözöttségére emlékeztető Central Park-beli európai táj látványa.

Fedák Sári hajdan a felesége volt, a színésznő mégsem gondolkodott el azon, mit jelenthetett a világszerte ünnepeelt színműűrónak, *A Pál utcai fiúk* szerzőjének, hogy az öröklött vallását ürügyül használó faji diszkrimináció miatt menekülnie kellett először a világvárossá növekedett Budapestről, amelynek pezsgő élete ifjúkori írásainak fő témája volt, hazájából, majd Európából. Igaz, a faji diszkriminációt maga Molnár sem sorolta betegségé kiváltó okai közé, s a közelmúltig a magyar irodalomtörténet-írást is kevésbé foglalkoztatta az asszimilációt választott állampolgárok óhatatlan identitáskrízise, majd az 1867. évi asszimilációs ajánlat visszavonását követő kirekesztésből fakadó újabb traumája.

Molnár Ferenc lelki betegségét súlyosbította Bartha Vanda halála. „Elvesztettem az egyetlen lényt, aki még az élethez kapcsolt” – írta.¹³ Vanda halálának körülményeit illetően a Molnár-életrajzok átvették a szintén az USA-ba emigrált színműűró vetélytársa, Lengyel Menyhért önéletrajzának rosszhiszemű állításait, miszerint a fiatal nő az író fukarsága miatt ölte meg magát. Lengyel szemében Molnár „a szentimentális gonosz” megtestesítője volt, „aki most egész nap sír Wanda után, de sajnálta tőle az ételt, s nem vett neki semmit”¹⁴ – miközben figyelmen kívül hagyta a tényt, hogy a harmincas években kezdődő közös barangolásaik során

Bartha Vanda

¹² Fedák Sári: „Te csak most aludjál, Liliom...” F. S. emlékiratai, Magyar Ház, Bp., 2009, 260–262.

¹³ *Útitárs*, 106.

¹⁴ Idézi Sárközi Mátyás: *Színház az egész világ. Molnár Ferenc regényes élete*, Osiris – Századvég, Bp., 1995, 149.

mindig Európa fényűző és drága luxushoteljeiben szálltak meg Velencétől Nizzáig. New Yorkban Vanda is a Plazában lakott, bár külön szobában, hét emelettel feljebb, s különös együttélésük tizenöt éve alatt minden költségét Molnár fedezte.

Az *Útitárs*ban Molnár leírta, amit Vanda haláláról tudott; ha a nő öngyilkosságot követett volna el, ebben a bűntudata kibeszélésétől gyógyulást remélő, saját bevallása szerint „riasztóan őszinte” könyvben bizonyára nem hallgatta volna el az emigrációja óta őt ért legsúlyosabb traumát.¹⁵ Az író beszámolt róla, hogy 1947. augusztus 28-án délben a szobalány benézett Vanda tizenötödik emeleti szobájába, s úgy látta, az olvasólámpa fényénél, kezében cigarettával zenét hallgat. A szállodai alkalmazott két és fél óra múlva ugyanígy találta, s akkor derült ki, hogy halott.¹⁶ Igen kevésbé valószínű, hogy valaki békésen cigarettázva vessen véget az életének, s öngyilkossága ellen szól az is, hogy ágyán a Columbia Egyetem katalógusa feküdt, mert azt tervezte, beiratkozik, hogy jobban megtanuljon angolul. Egy nappal a halála előtt átalakítani való ruhákat vitt a szálloda mellett lévő ruhaszalomba.¹⁷ Vanda egyik fivérért Auschwitzban ölték meg, szüleit fiatal korában elvesztette, és úgy gondolta, élete előbb fog véget érni, mint a nála harminc évvel idősebb íróé. Közelmúltban készült tanulmányában Reichert Gábor idézte Darvas Lili levelét Vanda halála előtti napjáról, amiből nemcsak az derül ki, hogy jó hangulatban volt, hanem az orvosok véleménye is, akik a halál okaként „szív- vagy agytrombózist” állapítottak meg. Reichert az írónak azon kijelentését is figyelembe véve, hogy Vanda a bátyja halála után „nem volt többé az, akinek megismertük”, végül nem foglalt állást.¹⁸ A fenti ismeretek birtokában magam azt tartom valószínűnek, hogy a nő egy – a szívbeteg és nyomott kedélyű Molnár előtt titokban tartott – örökletes betegség következtében halt meg hirtelen.

Molnár a New York Queens kerületében található Linden Hill-i metodista temetőben vett a számára sírhelyet, mert Vandának tetszett a sok hársfától (*linden*) „pompás kertnek” tűnő hely.¹⁹ Holttestét először egy mahagóni és egy ciprusból készült koporsóban temették el, majd két hónappal később egy fémtartályba és egy cementládába helyezték azokat, hogy Molnár magával vihesse maradványait az USA-ból. Széchenyi Ágnes úgy véli, hogy az író, „noha a látszat mást mutatott, a 30-as években még nem tekintette véglegesnek, hogy külföldön él”.²⁰ 1947-ben pedig egyesült államokbeli tartózkodását nem tekintette véglegesnek. Az *Útitárs* a halott Vandával folytatott egyik párbeszédében kijelentette, hogy másutt szeretne meghalni, s talán a mindkettőjüknek kedves Velencében a San Michele-szigeten vásárol majd két sírhelyet: „Isteneink velünk lesznek; a maga kedves kis Jézusa magával és velem az én Istenem, a Bosszúálló Isten. Egymás mellett fogunk pihenni ketten, millió és millió esztendeig.” Képzeletében Vanda azt válaszolja, hogy mivel nem tudja, a németek Auschwitzban hová hintették fivére hamvait, Molnár sírja se legyen mellette, hanem csak a közelében.²¹ Molnár hetvennégy évesen, operáció közben bekövetkezett váratlan halála után Darvas Lili (az önéletrajz szereplőjeként megkonstruált) Vanda kívánsága szerint járt el: férjét a szeretett nő közelébe temettette. Sírjaik a temető metodista felén vannak, míg Darvas saját sírja az övékétől nem messze található – a szomszédos zsidó temetőben.

¹⁵ *Útitárs*, 45.

¹⁶ Uo., 49.

¹⁷ Uo., 68., 291.

¹⁸ Reichert Gábor: Bartha Wanda mint Molnár szereplő. *Útitárs a száműzetésben*, in: „Ha gitt van, akkor...” *Tanulmányok Molnár Ferenc műveiről*, szerk. Bengi László – Imre Zoltán, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Bp., 2022, 238–240.

¹⁹ *Útitárs*, 91–92.

²⁰ Széchenyi Ágnes: *Pályaképek. Művelődéstörténeti metszetek a 20. századból*, Corvina – EKF Líceum Kiadó, Bp., 2015, 212. (A Sárközi Mártáról szóló fejezet)

²¹ *Útitárs*, 124–126.

„Drága jó Vanduska a síron túl is fogunk szeretni” –
Bartha Vanda sírja a Linden Hill-i Metodista temetőben New Yorkban (Rachel Miller felvétele)

Bár Vanda zsidó családból származott, s a Linden Hill-i metodista és zsidó temető közvetlenül egymás mellett helyezkedik el, négyes koporsóját Molnár akaratának megfelelően a keresztény részben temették el. Az író azért dönthetett így, mert szerinte „[ő] volt a legkeresztényebb keresztény, akivel életemben találkoztam; keresztény a Hegyi Beszéd legnemesebb értelmében”, azaz irgalmasság, nagylelkűség, önzetlenség, önfeláldozás, jóság és szeretet jellemezte, tehát amint azt Scheibner Tamás az *Útitárs*-ról szóló tanulmányában megállapította, Vanda alakja „a mű folyamán szakrális vetületet kap”.²² Maga Molnár, mint a „Bosszúálló Isten”-t megemlítő fenti idézetből kitűnik, megtartotta (neológ) vallását. Ugyan ő maga nem vált aposztatává, környezete egy része kitért. A századvégen felgyorsult asszimiláció következtében nem ment ritkaságszámba, hogy akár egy családon belül voltak a vallást megtartó és kikeresztelkedett tagok is, így az övében is. Első házasságából, Vészi Margittól született lányát megkeresztelték, és Márta mindkét férje „konvertita” volt (Horváth Zoltán a református vallásra tért át, Sárközi György katolikus lett²³).

Molnár Ferenc több korai művében bírálta az áttért nagypolgárság törleszkedését a keresztény uralkodó elithez, így a *Disznótör a Lipótvárosban* (1911) című satirikus elbeszélésében, melynek lipótvárosi szereplői mindegyik vallástól elidegenedve már nem tudják

²² Uo., 113., 222. Scheibner Tamás: Az érzelmesség társadalmi igazolása. Emigráció és vészorszak Molnár Ferenc *Útitárs a száműzetésben* című művében, in: „Ha gitt van, akkor...”, i. m., 222.

²³ Széchenyi, i. m., 160., 205.

megkülönböztetni egymástól a rabbit és a plébánost,²⁴ pedig saját családjában ő maga sem kapott zsidó nevelést, így vallási identitása annak ellenére sem épülhetett szilárdan a judaizmusra, hogy zsidóságát soha nem tagadta meg. Apjához hasonlóan ő is a Lónyay utcai Református Gimnáziumba járt, ahol ugyan hetente egy alkalommal volt „izraelita” vallás órája, otthon azonban minden este „A nap lement, az éj beáll, / Álom jó szememre. / Jó Istenem, viselj gondot / Alvó gyermekedre!” kezdetű imát kellett a húgával elmondaniuk, amely Lévy Lajos (1851–1925) sárkeresztúri református lelkésznek az *Evangélius énekeskönyv*ben található verse, s anyjuk Jézusról is gyakran mesélt nekik.²⁵ Az evangélikus mellett már fiatalon hatással volt rá a római katolikus vallás is, kezdő újságíróként, amikor húga szerint többször is kétségbeesetten jegyezte be naplójába, „más pályára, más pályára”, még azt is fontolgatta, hogy katolikus papnövendéknek megy.²⁶ Az újságírói hivatástól azért ódzkodott, mert a vele járó életvitel megrendítette örökölt vallási-társadalmi identitását. *Pályabér* című, egy költői versenyre 1900-ban írt, tréfásnak szánt (egyetlen) verse megjeleníti az éjszakáit kávéházakban töltő, cikkeit márványasztalon papírra vető Molnár lelkiismeret-furdalását. A vers reggel hat órakor lefekvéshez készülődő fiatalemberét a hajnali harangszó figyelmezteti, hogy életformája nem fér össze az ősi vallási tradíciókkal, reggelente nem imádkozik rojtos sarkú imakendővel, azaz tallittal, és Engesztelőnapon (Jom Kippur) nem tart „hosszúnapi” böjtöt:

Első volt a templom harangja:
Öblös a hangja,
Elszállt az ucca fölött szépen
S szólt e képen:

„Ferenc, szívedből hol az oltár?
Hová lett Mózes és a hit,
Hová lett Dávid és a zsoltár,
Mely megvigasztal s megjavít?

A frigyszekrény nálad veszendő,
S a tömjénillat mily kevés!
Ferenc, hol van a talith-kendő,
S a hosszúnapi böjtölés?”²⁷

Vallási identitása és a csoporthoz tartozást jelölő társadalmi identitása a századfordulón jelentkező feloldhatatlan konfliktusának enyhülése ellen hatott, hogy az asszimiláció beteljesítéseként barátai és szerettei közül többen is áttértek a katolikus hitre. Írótársa és jövendőbeli sógora, Biró Lajos a századfordulón,²⁸ szerelme, Varsányi Irén 1906-ban, ifjúkori pályatársa, Erdős Renée 1909-ben. Hatást gyakorolhatott rá az is, hogy a korábban a modernizmust képviselő, majd megtagadó Erdős új hitének új témáival és műfajaival elnyerte a hivatalos kritika tetszését, míg Molnárnak magyar író mivoltát is egyre többen kétségbe vonták. Életük folyamán Erdős és Molnár figyelemmel kísérték egymás sorsát és

²⁴ Molnár Ferenc: *Hétágú síp*, Franklin-Társulat, Bp., 1911, 199.; Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudomány Intézet, Bp., 2014, 147.

²⁵ Molnár Erzsébet: *Testvérek voltunk*, Magvető, Bp., 1958, 18., 275.

²⁶ Uo., 61–62.

²⁷ Csörgő Hugó: Hogyan lett Molnár Feriből Molnár Ferenc, *Magyar Hírlap*, 38. 256. sz. 1928, 12.

²⁸ A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század körkérdése. Alexander Bernát et al. nyilatkozatai. A Huszadik Század könyvtára 64, Társadalomtudományi Társaság, Bp., 1917², 54.

alkotásait. Erdős 1925-ben megjelent *Báró Herzfeld Klarissz* című, antinietzscheánus regényének egyik cselekményszála Varsányi Irén és Molnár Ferenc együttérzéssel ábrázolt szerelmi viszonya. Molnár katolicizmus iránti vonzalmairól árulkodó és a megkeresztelkedett Erdős Renée *János tanítóányjának* hatását mutató *Csoda a hegyek között* című, 1933-ban keletkezett misztériumjátékának két női szereplőjét az író két lányáról Kornéliának és Veronikának nevezte el. De a keresztény eszmék iránti érdeklődésének az író ennél is korábban, már 1920-ban, az antiszemita numerus clausus-törvény megszavazásának évében tanújelét adta. Amint arra Gintli Tibor felhívta a figyelmet, az év végén bemutatott *A hatyú* című darabjában a krisztusi tanítás felidézésével a maga módján állást foglalt az egész társadalmat mérgező kirekesztés ellen. A színmű egyik szereplője egy karmelita rendi öltözetet viselő szerzetes, aki Gintli szerint „a megértést, a türelmet és a józanságot képviseli”, s szerepeltetése Molnár válasza volt „a kereszténység nevében fellépő kirekesztő ideológiára, hogy vígjátékában felmutatta a jézusi szeretet elvét érvényesítő keresztény erkölcsöt”.²⁹

A római katolikus Fedák Sári, aki szívesen vette volna, ha házastársa áttér, úgy vélte, Molnár „Krisztushoz határozottan közel állott”. Egy ízben, még házasként, *Az égi és földi szerelem* című darabjának a végén elhangzó „Mennyből az angyal” kezdetű karácsonyi dalt éneklő férjét hallgatva eltöprengett: „Milyen furcsa – gondoltam magamban –, itt ül előttem egy zsidó, és mély hittel énekel a betlehemi éneket és szinte látszik rajta, hogy lelkileg szorosan ott áll a betlehemi istállóban, a jászol mellett, melyben a Megváltó született.”³⁰ Fedák később arra a következtetésre jutott, és örömmel nyugtázta, hogy az író élete végén megtért a katolikus hitre. A színésznő emlékezete szerint 1951. szilveszter estéjén az Amerika Hangja magyar adásában elhangzott újévi üzenetében Molnár azt mondta: „életem végén megnyíltak előttem a Hit kapui”.³¹ Ilyen kijelentés a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hangfelvétel szerint nem hangzott el, de abban az évben az író elővette az 1941-ben az USA-ban már színházi próbákig eljutott művét, a Vandának az összes közül legkedvesebb *The King's Maid* című transzcendens témájú színmű gépiratát, melyet – minden valószínűség szerint a színpadra állítás reményében – újabb javításokkal látott el. Talán úgy vélte, hogy lelki betegségére a spirituális fejlődést elősegítő „megváltó narratíva” (*redemptive narrative*) a gyógyulás egyik útja lehet, amennyiben az elmondott történet lezárása pozitív. A *The King's Maid* esetében igaz, hogy a főszereplő rálel a hitére, és ezért üdvözülni fog, ám egyrészt életével fizet érte, másrészt a második világháború idején játszódó cselekmény, amelynek része egy antiszemita indítékból elkövetett gyilkosság, újra felidézi a legfájóbb traumákat, azaz Molnár esetében nem vezethetett gyógyuláshoz.

A darab öreg és gyenge fizikumú főszereplőjét, a 65–70 éves házaló zsidó Rosenbaumot 1939-ben (más kéziratvariáns szerint 1940-ben) egy észak-magyarországi kisvárosi fogadóban, miután hitsorsosai az ortodoxoknak tiltott Újszövetség olvasása miatt felháborodva magára hagyják, megüti egy másik szállóvendég, Herman, mert zsidó létére számára merte venni Jézus nevét. Rosenbaum a Vandáról mintázott fiatal keresztény cselédttől, a könyörületes Annától hall a Megváltóról, és lenyűgözi, hogy a *keresztény* Jézus a hazájában egy megvetett, szegény *zsidó* volt, tanítványai, az első keresztények pedig hozzá hasonlóan ugyancsak életüket nehéz körülmények között tengető zsidók. A fogadó tulajdonosa, Mrs. Balint azt javasolja a hitét a betegágyán megvalló Rosenbaumnak, hogy ha már zsidó létére Jézust imádjá, térjen át a keresztény hitre, de ő elutasítja a gondolatot:

²⁹ Gintli Tibor: Egy toleráns szerzetes a numerus clausus évéből – *A hatyú*, in: „Ha gitt van, akkor...”, i. m., 139.

³⁰ Fedák, i. m., 604., 495–496.

³¹ Uo., 613.

Rosenbaum

Bálintné, én zsidó vagyok... Soha nem akarok más lenni. De el sem tudja képzelni, hogy – hogy is mondjam – mit jelentenek nekem hitünk régi parancsai... hogy Ő zsidó volt. Tudja, Bálintné... számomra Ő egy fiatal héber próféta... akit a saját hazájában nem becsülnek. *Magának Ő valami más.*

Bálintné

Ha maga így gondolkodik, akkor maga se nem zsidó, se nem keresztény.

Rosenbaum

Akkor mi vagyok!?

Bálintné

Egy makacs vén bolond. Lásza, a hitsorsosai már el is hagyták. Igazuk van. Az ember vagy zsidó, vagy keresztény.

Rosenbaum

Bálintné, én azt mondom magának, hogy gyávaság hitet váltani, amikor a zsidókat üldözik.³²

A darab végén Rosenbaum belehal a Herman okozta sérüléseibe, s halálos ágyánál Anna, a Király, azaz Jézus szolgálólánya, Máté evangéliumából olvas fel, mintegy odaígyérve neki a túlvilági létet Jézus oldalán: „Aki megtalálja életét, az elveszti azt, aki pedig elveszti életét énértem, az megtalálja azt.”³³

A *The King's Maid* Molnár kísérlete a zsidó és keresztény vallás lényegi azonosságának kimutatására, a zsidónak tartott embereket vallásuk alapján megbélyegző és lemészároló náci korszakban, hiszen szövegének első változatát két évvel a második világháború kitörése után írta (a végső variáns a halála miatt már nem jutott el a színpadra kerülésig). A színdarab alátámasztja azt a feltételezést, hogy hitbeli hovatartozását illetően Molnár Ferencet pályája kezdetétől egészen élete alkonyáig kételyek gyötörték, vallási identitásának bizonytalansága („Ön se nem zsidó, se nem keresztény – Akkor mi vagyok!?”) volt talán élete legsúlyosabb krízisforrása. Ezért különösen traumatikus lehetett számára, hogy éppen az örökölt vallása ürügyén és hitkeresése ellenére sújtotta hazájában olyan, az életét is veszélyeztető diszkrimináció, amely elől egy számára idegen világban kellett menedéket keresnie. Molnár Ferenc erkölcsi bátorságáról tanúskodik, hogy a legnehezebb időkben is kitartott felmenőitől örökölt kapott zsidó vallása mellett. Annak ellenére, hogy már fiatal korától vonzódott a kereszténységhez, különösen Jézus tanításaihoz.

³² Ferenc Molnár Papers, Billy Rose Theatre Division, The New York Public Library for the Performing Arts, New York, Boks 6, Folder 2, 3–10. és 1951. bekötött változat, 3–13.

³³ Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája (1990), Mt 10:39.

BERNARD SHAW BUDAPESTEN

Budapestre látogatott Bernard Shaw – erről számolt be a legolvasottabb korabeli képes hetilap, a *Színházi Élet* 1934 áprilisában. A cikk első oldalának fotóin Karinthy Frigyes üdvözlö a Keleti pályaudvarra érkező író. Régi ígéret, régi óhaj vált ezzel valósággá. Hiszen a *Pesti Napló* már negyedszázaddal korábban, 1910-ben felröppentette a hírt: a néhány év alatt világszerte ismert drámaíróvá és hírhedt közéleti figurává váló Bernard Shaw, akinek darabjai egyre-másra bukkantak fel színházaink műsorán, Magyarországra készül. Két év múlva a Lipótvárosi Kaszinó hívta meg, hogy tartson náluk előadást, amire a sajtó értesülései szerint Shaw ígéretet is tett. De akárcsak a korábbiból, ebből a látogatásból sem lett semmi. Egy évre rá a *Világ* című napilap kürtölte világgá, hogy inkognitóban fog megérkezni a szomszédunkba, Bécsbe, a *Pygmalion* ősbemutatójára, de hamarosan kiderült, hogy ez az értesülés is valótlan volt. Shaw magyarországi híre és reputációja az első világháborút követően is nagyjából töretlen maradt. Ebben oroszlánrészt vállalt a neves rendező, Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház igazgatója, az író darabjainak fordítója és fáradhatatlan propagátora, aki az 1920-as években írt és szerkesztett egy Shaw-breviáriumot is.

Színházi Élet, 1934. április 1-7. Fotó: László Henrik

1931 májusában *Szénásszekér* című drámájának bemutatója alkalmából a Vígyszínház igazgatója, Roboz Imre invitálta Magyarországra Shaw-t. Híveinek azonban ismét csalódnuk kellett, mert a látogatás ezúttal is elmaradt.¹ Pedig a korát meghazudtolóan mozgékony mester utazási kedve nem lankadt, épp ellenkezőleg. Júniusban járta be a világsajtót a hír, hogy hetvenötödik születésnapját a Szovjetunióban ünnepli, ahol Sztálinnal is találkozott. A következő évben, 1932-ben pedig világ körüli útra indult.

Shaw hírneve és irodalmi ázsója mára megkopott, de imázsa, ikonikus alakja és kultuszának alakzata a 20. század bontakozó sztárkultúrájának figyelemre méltó fenoménje marad. Hetvenedik születésnapján, 1926-ban a *New York Times* „minden bizonnyal a leg híresebb élő író”-nak nevezte, húsz évvel később pedig Eric Bentley, a kiváló drámakritikus erre is rálicitált az immár kilencvenéves íróat köszöntve a következő költői kérdéssel: „Volt-e valaha író, aki hozzá hasonlóan híressé vált életében?”²

A hírnév persze nehezen mérlegre tehető valami, hiszen a szakmai elitektől a példányszámok és nézőszámok statisztikáin át a közvélemény-formálók szélesebb körű fórumaiig sok szelete, regisztere van. Általánosságban mégis elmondható, hogy a hírességgé és sztárrá válás média-mágiája, járványszerű és öngerjesztő mechanizmusa többnyire politikusok és más potentátok, filmsztárok és zenei előadók alapanyagával dolgozik. A hírnévnek ebben a legcsillogóbb bugyrában ritkán akad hely íróembernek. A két világháború közti időszakot tekintve Bernard Shaw az első számú kivétel. Noha hírnevének hátterét irodalmi működése és rangja adta, ez a rang már a maga korában sem volt sziklaszilárd, ma pedig szinte értetlenkedve nézzük, miképpen kerülhetett Robert Brustein *A lázadás színháza* című fontos, magyarul is megjelent könyvének hősi névsorába még 1964-ben is Ibsen, Strindberg, Csehov, Brecht, Pirandello, Artaud és Genet mellé.

Írói munkásságára a Nobel-díj tette föl a koronát 1925-ben, de ez csupán az egyik – és talán nem is a legfontosabb – tényező abban, hogy Shaw alakja a maga korában páratlan ismertségnek örvendett. A kulturális élet közegeit formáló színház- és zenekritikus, a fabiánus szocializmus szószólója, a provokatívabb szószólója, a társadalmi drámát didaktikus és humoros rámenősséggel megújító nagy sikerű színíró volt, de mindez csupán platformját és porondját képezte átütően népszerű figurájának. „Ha meghallgatásra akartam találni, szert kellett tennem az eszelősök előjogaira és a bolondok szabadságára. Az volt tehát a stratégiám, hogy tűzön-vízen át kimondom az igazságot, de a lehető legfrivolabb formában” – írta önmagáról a század első évtizedében.³ Másfél évtizeddel később pedig így cifrázta ugyanezt: „Akár eszelősnek születtem, akár tán túlságosan is józannak, az én birodalmam nem volt evilágból való: kizárólag a saját képzeletem körében mozogtam... Így aztán színésszé kellett válnom, és olyan különös alakot kellett formálnom magamból, aki képes arra, hogy trafikáljon az emberekkel, és társítható mindazokhoz a szerepekhez – író, zurnaliszta, szónok, politikus, bizottsági tag, életművész stb. –, amelyeket magamra vettem.”⁴ Pályáján fordulópontot jelentett az I. világháború. Előtte a viktoriánus morál harcos kritikus volt, aki hegyesre fazonírozott vörös szakállával, fordított v-alakot formáló bozontos szemöldökével afféle jól fésült Mefisztónak hatott, aki villájára szúr tekintetével. Minthogy Shaw nevét viszonylag későn kapta szárnyra a világhír – ötven felé járt a századforduló táján, amikor sikeres drámaíró lett –, a „Great Old Man”-né válás fordulata, hogy úgy mondjam, korántsem nélkülözte nála az időbeli folyamatosságot. A húszas-harmincas évek világhírben lubickoló írójának elnyújtott, szögletes

¹ Az eddigiekhez lásd: Pálffy István: *George Bernard Shaw Magyarországon (1904–1956)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

² Idézi Eric Bentley: Shaw at Ninety. *The Atlantic Monthly*, July, 1946, 109.

³ Uo., 110.

⁴ Uo., 112.

fejtőmbjét szépen tagolt, immár ősz szőrpamacsok uralták, öregedő testének szembetűnő agilitását pedig hathatósan ellenpontosította szemének huncut hunyorgása.

Shaw népszerűségének, celebstátusának fontos eleme az is, hogy noha világéletében szocialistának mondta magát, Mussoliniért ugyanúgy lelkesedett, mint Leninért (és Sztálinért), amiképp ugyanolyan szívesen látták vendégül 1932-ben a Szovjetunióban, mint 1934-ben Amerikában.⁵ Híre és nimbusza zavartalanul ívelt át a világrendszereken.⁶

Azt, hogy ez a nyurga és virulens vegetáriánus, ez az angol szövevtruhában és bricseszben feszítő télapó milyen dédelgetett figurájává vált a sajtónak, érdemes egy hazai példával demonstrálni. A *Pesti Napló* vasárnapi képes melléklete 12 oldalas, nagy példányszámban megjelenő fotórevü volt, a korszak politikai eseményeinek, kulturális és mindennapi életének könnyű kézzel és nagy profizmussal szerkesztett reprezentatív kavalkádjá. Elsőrangú magyar fotóriporterek – Balogh Rudolf, Escher Károly, Munkácsi Márton – képei mellett a nagy világlapok és hírügynökségek képanyagával garázdálkodott. Nos, ez a lap 1928–1933 között, vagyis a Shaw magyarországi látogatását megelőző hat évben 31 számban összesen 35 fotót közölt az íróról – átlagban tehát minden tizedik héten!

Pesti Napló Képes Műmelléklet, 1928. szeptember 2.

⁵ Sinkó Ervin 1927-ben éleslátóan elemzi a szocialista Shaw főhajtását Mussolini előtt, és ennek kapcsán Shaw „embertípusát”. „[N]em kisiklás, hanem egy egész szellemnek szükségszerű konzekvenciája az, ami Shaw magatartásában demonstrálódott. Szükségszerű konzekvencia a Shaw inkonzekvenciája: az intellektualitás, mely önmagát élvezzi az alkotásban, ahelyett hogy egy konkrét etikai akarat szolgálója volna, elkerülhetetlenül komolytalanná válik, még hogyha az az intellektualitás oly ragyogó is, mint a B. Shawé.” B. Shaw konkurenciája. *Századunk*, 1927, II. kötet, 579.

⁶ „Az egyetlen, aki kiméletlenül őszinte: George Bernard Shaw” – hangzik az 1944 augusztusában induló színházi hetilap a *Magyar Ünnepek* cikkének címe. „George Bernard Shaw: Az igazság rettenthetetlen bajnoka” – ez olvasható a moszkvai Progress Publishers 1977-ben kiadott angol nyelvű Shaw kötetének borítóján.

Ha ez a szám önmagában nem lenne meglepő, összehasonlításul ugyanebben az időszakban ugyanitt Thomas Mannról 2, Rabindranath Tagoréról 4, Mahatma Gandhiról 8, Einsteinról 9 fotó jelent meg, Charlie Chaplinről pedig, aki fogalom, ikon és védjegy volt a javából, 17 képet találunk. A felsorolt személyiségek kiválasztása nem tetszőleges, Thomas Mann kivételével ők szerepelnek *Az Est*-lapok (ide tartozott a *Pesti Napló*) negyedszázados jubileumára kiadott album „Van-e, ki nevüket nem ismeri?” címet viselő oldalán.

Itt érdemes megállnunk egy pillanatra. Ezek a fotók ugyanis a szellemi emberek ismertségének olyan faktorával szembesíthetnek bennünket, amire egyébként nem feltétlenül gondolunk: a fizimiska, a jellegzetes arcél, a különös ismertetőjegyek, a fejforma, a haj, szakáll, bajusz, ruha fontosságára. A kopasz, kis fejű, de nagyeszű, mezítlábás, fűrge, fehér száriba burkolózó Gandhi és a hosszú ősz haját és szakállát arisztokratikusan hordozó, mesebeli szépségű öreg költő-bölcs Rabindranath Tagore az indiai lélek két arcát testesítették meg, és Einstein se igen lehetett volna az az ikon, amivé lett, ég felé meredő ősz üstöke, kedves kutyaszemei, lényének bája nélkül.

Az efféle ismertetőjegyek jelentőségét jól érzékelteti Oliver Sacks neurológiai esettanulmányokat tartalmazó nagyszerű könyvének (*A férfi, aki kalapnak nézte a feleségét*) egyik mozzanata. A címadó esszé prosopagnósiában szenvedő hőséről olvassuk: „Nagyjából senkit sem ismert föl: sem a családját, sem a kollégáit, sem a tanítványait, sem önmagát. Egy portrén ugyan felismerte Einsteint, de csak azért, mert észrevette jellegzetes haját és bajuszát...”⁷ Nagyon valószínű, hogy „a férfi, aki kalapnak nézte a feleségét”, Bernard Shaw-t is felismerte volna, ahogy Einsteint, hajviseletének, hosszúkás fejformájának, busa

Az Est 25 éves jubileumi albuma, 1935.

Pesti Napló Képes Műmelléklet,
1933. március 12.

⁷ Oliver Sacks: *A férfi, aki kalapnak nézte a feleségét*. Park, Budapest, 2015, 28.

szemöldökének, ősz szakállának és bajuszának összetéveszthetetlen együttese miatt. Ugyanez okból lehetett hírértéke annak, hogy valaki hasonlít Shaw-ra, elsőre összetéveszthető vele: ezért közölte 1933-ban a *magritte-i* csengésű „Ez nem G. B. Shaw” címmel a *Pesti Napló* képes melléklete Frederick Russell New York-i lakos fotóját, akinek egyetlen nevezetessége, hogy Shaw dublőre lehetett volna.

Ami Chaplint illeti, a többi egy tömbből faragott figurához képest sajátos eset. Miközben ugyanis a keménykalapos, kurtára nyírt bajszerű, sétatálcás, lógó nadrágú, lúdtalpas Charlie, akinek fiziognómiai galériáját kacsázó járása, mimikája és élénk bajuszmozgása tette teljessé, alighanem a legjobb példa az attribútumai alapján tévedhetetlenül beazonosítható figurára, egy jelértékű emberi alak teremtésére, amely nemzedékek kulturális grammatikájának és arcképcsarnokának részévé vált, Chaplin unikális abból a szempontból, hogy ez a figura – bármennyire összeforrott is teremtője és megtestesítője nevével – élesen elvált a való élet Chaplinjétől, akinek külső megjelenése merőben különbözött a filmvászon csavargójától. Így aztán ha Chaplin Budapestre látogat, és végigsétál a Váci utcán vagy a Duna-korzón, alighanem jóval kevesebben ismerték volna föl, mint Shaw-t. A jubileumi albumban Chaplint civilben látjuk, a *Pesti Napló* képes mellékletében feltűnő 17 képe pedig megoszlik az általa teremtett figura és az ezzel külsőre szinte semmi hasonlóságot nem mutató civil között.

De ez a 17 kép még így is csupán feleannyi, mint ahányszor ugyanebben az időszakban Shaw-val találkozhatunk. A *Pesti Napló* vasárnapi mellékletét lapozgatva az lehet a benyomásunk, hogy bármit is csinált ez a filigrán öregember, annak hírértéke volt, és rögzíteni kellett. Pontosabban e képek arról tanúskodnak, hogy még az is fotográfusért kiáltott, ha Shaw nem csinál semmit. Ha csak a kanapén heverészik otthonában, ha kandallója előtt megáll, ha „lelkességgel veszi ki a részét a fürdés örömeiben”, vagy ha „szerzetesi nyugalommal ül” a tengerparton. Shaw londoni munkágyűlésre megy előadást tartani; Shaw a németalföldi festmények londoni kiállítására megy; „Shaw rendes reggeli sétáján, amelyet kabát nélkül tesz meg a legnagyobb hidegben is”; Shaw elforgatható házikója előtt, amely kihelyezett dolgozószobája; Shaw a nehézsúlyú bokszvilágbajnokkal, Gene Tunney-val beszélget; Shaw előadást tart a szocialista párt nyári tanfolyamán, hogy utána „a növendékek természetesen lefotografálják a világ legtöbbet fotográfált emberét”; „Einstein ünnepli Shaw-t azon a londoni banketten, amelynek beszédeit a Savoy-Hotelből rádióan az egész világnak közvetítették”, Shaw – útban a Szovjetunió felé – a berlini pályaudvaron; Shaw a Szovjetunióban Lunacsarszkijjal és Radekkel az oldalán; Shaw a repülőgép előtt, amelyen a feleségével Dél-Afrikában néhány órás utat tett.

Az író személye 1932-ben magyar vonatkozású aktualitást is kap: Kisfaludi Stróbl Zsigmond szoborportrét készít róla Angliában. Az elkészült büszt a szeptember 11-i képes melléklet címlapjára kerül, egy hónapra rá pedig a saját szemünkkel láthatjuk, hogyan önti gipszbe a magyar szobrász Shaw jobb kezét londoni műtermében. 1933-ban az író világ körüli útjának fotói tarkítják a lap számait: Shaw Bombayben azon a fogadáson, amelyet előkelő indiai nők rendeztek a nagy író tiszteletére; Shaw Japánban felpróbál egy régi színpadi maszkot; „Bernard Shaw újra Londonban. Hazaérkezett világ körüli útjáról”.

Így érkezik el az 1934-es esztendő, amikor Bernard Shaw végre Budapestre is ellátogat. Ehhez képest meglepő tény, hogy erről a látogatásról egyetlen fotót sem találunk a *Pesti Napló* vasárnapi mellékletében. Mi több, nem számolt be róla a korabeli lapok egyike sem. Nyomát még Pálffy Istvánnak az író magyarországi fogadtatását és kultuszát feldolgozó könyvében – *George Bernard Shaw Magyarországon (1904–1956)* – is hiába keressük. Szerencsére nem kell sokat töprengenünk rajta, mi ennek a magyarázata, a választ megtaláljuk magában a *Színházi Élet* fotókkal gazdagon dokumentált tudósításában, melyet írásom elején említettem. „Az illusztris vendég érkezéséről – olvassuk a cikkben – mindössze egy fiatal pesti színésznő tudott, Ágai Irén, a Vígszínház primadonnája [a műsoron

Pesti Napló Képes Műmelléklet,
1932. szeptember 11.

Színházi Élet,
1934. április 1-7. Fotó: László Henrik

levő Shaw-darab, a *Caesar és Cleopátra* női címszereplője – B. A.] és Karinthy Frigyes, akit Ágai a párizsi vonat befutása előtt értesített a szenzációról. Ilyenformán Bernard Shaw pesti fogadtatása az író intencióihoz képest nélkülözött minden hivatalos színezetet.”

Az első képen a vonat ablakában látjuk Shaw-t, akit a platformról üdvözlő Karinthy, a második azonban arról tanúskodik, hogy mégiscsak sikerült összeverbuválni egy rögtönzött fogadóbizottságot, melyet Ágai Irén és Karinthy mellett a *Színházi Élet* néhány munkatársa alkotott. A négyoldalas cikket további hat fotó illusztrálja. Ezeken Ágai Irén kala-uzolja Shaw-t különböző pesti helyszíneken – Duna-korzó, Országház, Vigszínház –, az egyiken pedig hármasan látjuk férjével, Székely Istvánnal, a *Hyppolit, a lakáj* rendezőjével. A cikk végét érdemes hosszabban idézni:

„A világhírű írónak minden tetszett. Hirtelen az órájára pillantott:

– De most már búcsúszom is, mert meg akarom látogatni régi kedves fordítomat és barátomat, Hevesi Sándort.

Ágai sajnálkozott.

– Mit hagy nekem emlékebe?

– Ezt! – mondta Shaw, és lerántotta lengő szakállát.

A meglepett színésznő előtt egy szakálltalan Shaw állt, aki hozzáfogott, hogy megsza-badjuljon bozontos szemöldökeiktől is. Solymossy Sándor, az Operettszínház tagja tréfálta meg Pestet Bernard Shaw maszkjában. Fogadást kötött néhány barátjával, hogy áprilisi tréfából tökéletesen megjátssza a világhírű angol író.

– Nekem azért egy kicsit gyanús volt a dolog – mondta Ágai.

– Miért?

– Tudja Isten, a maszk hibátlan volt, az angol beszéd is tökéletes, csak Shaw-hoz ké-pest túlságosan udvariasnak találtam. Nem volt elég goromba...

Shaw-imitátorok, vigyázat. Shaw akkor tökéletes, ha goromba.”⁸

⁸ Bernard Shaw Budapesten. *Színházi Élet*, 1934. április 1–7.

Színházi Élet, 1934. április 1-7. Fotó: László Henrik

Bernard Shaw budapesti látogatására tehát ezúttal sem került sor. És Shaw később sem látogatott el Budapestre. De ez az (ál)hír, beszámoló, interjú a cikket illusztráló fotókkal együtt sokkal érdekesebb és sokkal több figyelmet érdemel, mint ha Shaw ténylegesen is járt volna nálunk.

Elintézhethetnénk persze a dolgot egyszerűen azzal, hogy áprilisi tréfának (lásd a lapszám dátumát), felhőtlen mókázásnak tekintjük, a két háború közti pesti sajtóvilág, kávéházi kedélyesség Karinthy figurájával is fémjelzett habkönnyű epizódjának. De miközben távol áll tőlem, hogy az efféle felhőtlen mókázást kicsinyeljem, e tréfa összetettsége és apparátusa, dramaturgiai kidolgozottsága ennél sokkal többel kecsegtet: korai, csattanós betekintést kínál annak a késő kapitalista világtapasztalatnak a kaleidoszkópjába, amelyben kép és szöveg, fotó és faktum, hír és valóság mintázatai kavarnak.

Ez az alap teszi egyáltalán lehetségessé, hívja életre a Színházi Élet képes beszámolóját Bernard Shaw soha meg nem történt budapesti látogatásáról. Maga a cikk azonban nem csupán humoros reflexió erre a kondícióra, hanem anatómiájának akkurátus feltárása, abszurd élveboncolása is. Ennek megvilágításához jön kapóra a pszeudoesemény fogalma, amelyet Daniel Boorstin használ *The Image* című, 1961-ben kiadott könyvében. Igaz ugyan, hogy a pszeudoesemény karakterének nyilvánvaló érintkezési pontjai vannak a spektakulummal, és Boorstin annak rendje és módja szerint meg is kapja a magáét Guy Debord-tól,⁹ de szerencsére az, hogy szerintem mit ért vagy nem ért „teljes mélységében”

⁹ „Boorstin nem érti, hogy az előregyártott »pszeudo-események« burjánzása, amit elítél, egyszerűen abból fakad, hogy a kortárs társadalmi élet gyötrelmes valóságában az emberek nem élnek át valódi élményeket.” Ebből az állításból logikusan az következne, hogy Debord szerint régebben nem ez volt a helyzet. Ehhez képest zavaró, hogy az előző oldalon ugyanezért rója meg a

Boorstin, eltörpül számomra a pszeudoesemény általa kínált analízisének heurisztikus értéke mellett.

A pszeudoesemények létrejöttének és elterjedésének oknyomozó története nagyjából a modern Amerika történetével azonos. Ebből egyik döntő tényezőként Boorstin a 19–20. század fordulóján megszorodott napilapok hír- és újdonságigényét emeli ki, összefüggésben a kommunikáció és a hírközlés olyan technikai vívmányaival, mint a fényképek nyomdai sokszorosítása, a telefon, a fonográf, a mozgófilm, a rádió és a televízió. A pszeudoesemény jellemzője a megtervezettség, de ennél is fontosabb, mondja Boorstin, hogy e megtervezettség elsődleges célja nem maga az esemény, hanem az, hogy az eseménynek híre keljen, hogy tudósítsanak, beszámoljanak róla. A pszeudoesemény tehát voltaképpen a hír mint önálló életre kelt esemény. „Az utóbbi fél évszázadban – írja 1961-ben – világtapasztalatunknak, mindannak, amit olvasunk, látunk és hallunk, egyre nagyobb részét teszik ki a pszeudoesemények.”¹⁰ A Bernard Shaw budapesti látogatásáról szóló cikk státusát tekintve is figyelemre méltó az, hogy az interjú mint műfaj – Boorstin szerint – tipikus pseudo-produktum, melyben az esemény és a híradás elválaszthatatlan egymástól, egymással teljes átfedésben van. (Korábbi sajtótörténeti kutatásokra támaszkodva azt írja, hogy az első mai értelembe vett interjú 1859-ben készült Brigham Younggal, a mormon vallás alapítójával.)

Az álhir, a hoax és a pszeudoesemény egymással érintkező fogalmak. A köztük való óvatos lavírozástól, átfedéseik és különbségeik mérlegelésének aprómunkájától megkímélhetnénk magunkat, ha a jelenség legtagabb összefüggésrendszerét jó adag kapitalizmuskritikával megfejelve, Debord nyomán a spektákulum társadalmáról beszélünk. Ám ha minden jelenségre, esetre és körülállásra ezt a címkét ragasztjuk, nem nivelláljuk-e az esetek egyediségét pusztá szimptomának tekintve őket? Meg hát, ha így tennénk, mindenképp szegényebbek lennénk a konkrét állhírek, hoaxok és pszeudoesemények egyéni ízeivel, kontextusaival, zamatával.

Az álhir extra csattanóját a leleplezés adja – ami sok esetben önleleplezés. Az álhir a leleplezésnek köszönhetően lesz hoax, tréfa. Miközben éppen az önleleplezés mozzanata az, ami esetünkben (és sok esetben) túlmutat a tréfán azáltal, hogy egy eseménytípus pszeudoesemény voltát teszi világossá, leplezi le, vagyis azt, hogy voltaképpen egyre megy, valóban megtörtént-e a dolog, vagy sem. Ekképpen a hangsúly a híradás *előregyártott voltára*, forgalomba hozhatóságára esik. Hiszen egy híresség látogatását minden esetben előre kiszámítható (és kiszámított) protokoll keretezi. Vagyis a tréfa önleleplezése éppen-séggel nem az álhir valótlanságát domborítja ki, hanem magát a tréfát ruházza fel szimptomatikus valóságértékkel. Nem csupán azt teszi nyilvánvalóvá, hogy az egészről egy szó sem igaz, hanem azt is, hogy egy effajta látogatás akkor sem egyéb pszeudoeseménynél, ha a hír igaz volna.

Shaw budapesti látogatásának nagy apparátussal kidolgozott tréfája azonban nem csupán arra világít rá csattanósan, hogy világunk pszeudoeseményekkel, pszeudotörténetekkel van kibéelve, hanem azt is példázza, hogy a *Színházi Élet* közleményeinek jó részét – a színházi előadásokról és filmekről szóló írásoktól a társasági eseményekről, nyári fürdőzésekről és téli korcsolyázásokról, szépségversenyekről és esküvőkről adott beszámolókon keresztül, a pletykákat felvonultató Intim Pista rovatig – pszeudoírások teszik ki. A szóban forgó riportot ugyan nem Karinthy jegyzi, de az ötlet akár tőle is származhatna. Hiszen, mint azt Bernard Shaw budapesti látogatásának megvalósításában játszott konstruktív szerepe is jelzi, az efféle ötletek nem álltak tőle távol. Persze magától a

szerzőt: „Boorstin azért nem érti teljes mélységében a kép társadalmát, mert a valódi emberi életet, amelyről beszél, a múltban találja meg.” Guy Debord: *A spektákulum társadalmának és kommentárok a spektákulum társadalmához*. Fordította Erhardt Miklós. Open Books, Budapest, 2022, 164., 163.

¹⁰ Daniel Boorstin: *The Image*. Penguin Books, 1963, 23.

laptól sem volt idegen az ilyen móka, ahogy ez a tréfa sem volt benne előzmény nélküli. Négy évvel korábban, az 1930/14. számban például két hasonló gesztussal is találkozunk. Érdeemes egy pillantást vetnünk ezekre, már csak azért is, mert lehetőséget adnak a mind- eddig egy kalap alá vett álhír, hoax és pszeudoesemény fogalmának differenciálására. Ráadásul az egyikben Karinthy főszerepet játszik.

A március 30. – április 5. datálású lapszám belső címdalán Angelo – a társasági élet és a *Színházi Élet* divatos fényképészének – esküvői fotója látható egy fiatal párról a követ- kező képaláírással:

Minden külön értesítés helyett

FEJES TERI ÉS PETSCHAUER ATTILA HÁZASSÁGOT KÖTÖTTEK

(Az érdekes házasságról a 48-ik oldalon talál részletes beszámolót az olvasó)

A színésznő és az olimpiai bajnok kard- vívó (később újságíró, Karinthy tág ba- ráti körének tagja) esküvőjének kiemelt helyen hozott híre meglepetést okozha- tott, hiszen kettejükét aligha hozták ko- rábban egymással hírbe. Erre a meg- adott oldalon közölt „részletes beszám- olóból” következtethetünk, mely teljes terjedelmében így hangzik: „Fejes Teri és Petschauer Attila házasságából – egy szó sem igaz. Áprilisi tréfa volt az esküvői kép.” A címlapra tett kép tehát szimpla álhírnek bizonyul. Ha meggon- doljuk, tréfának sem azért minősül, mert vicces. Az egyedüli, ami vicces benne, az, hogy nem igaz. Persze az, hogy valami nem igaz, önmagában nem tesz semmit sem tréfássá. Tréfává az ál- tala kiváltott meglepődés, kíváncsiság, intellektuális és érzelmi fodrozódás tes- zzi, pontosabban ezeknek az érzéseknek és várakozásoknak a lehűtése, az, hogy mindezek tárgytalanná válnak. Ezzel együtt korántsem mondható, hogy min- den álhír tréfa is egyben, ezt is jól tud- juk. Tele vagyunk álhírekkel, kétes hite- lű információcafatokkal és -ömlenyek- kel, amelyek egyáltalán nem viccesek. Természetesen nem a vicc, a humor rej- télyes képletének megoldásával próbál- kozom itt, és még csak azzal sem, hogy elvágólagos rendszerbe gyömöszöljem az álhír, a tréfa és a pszeudoesemény fogalmát és fajtáit. Ezzel együtt Fejes Teri és Petschauer Attila esküvői fotója leginkább az álhírt pél- dázza, a maga tiszta, sallangmentes formájában (a meglepetést kiváltó, csiklandozó hír, majd a hír által keltett meglepetés érvénytelenítése). Mégpedig azért, mert a tréfához mintha hozzátartozna a tétnélküliség könnyedsége. Rendben, de a meglepődés dupla szaltóján kívül mi volna ebben az álhírben a tét, ami álhírré teszi, nem pedig tréfává? Mi-

Színházi Élet. 1930. március 30–április 5.

Fotó: Angelo

ért ne volna biztonságos, vagyis tét nélküli ez a dupla szaltó, ha a védőhálót a dolog valótlansága biztosítja?

Nos, az, hogy Fejes Teri és Petschauer Attila, akik között nincs efféle közeli viszony, vállalják a róluk készített, reprezentatív, címlapra tett esküvői képet, korántsem teljesen veszélytelen. Hiszen a híresztelés hatásmechanizmusának motorja a „nem zörög a haraszt” elve, márpedig mi alkalmasabb a haraszt zörgetésére, mint az álír? Vagyis ennek a leplezett álírnek a holdudvarában kiirthatatlanul ott lebeg a gyanú, hogy talán mégis van köztük valami, vagy éppen ennek a tréfának köszönhetően lesz. Fontos nyomatékosítani azt az evidenciát is, hogy e tréfa álruháját öltő álírhez az alapot egy fotó szolgáltatja, valamint azt, hogy a fotótól elválaszthatatlan a dokumentumérték. Ez a dokumentumérték még ma, minden ellenkező tapasztalatunkkal együtt is kiiktathatatlan, és persze 1930 táján e tapasztalatok még alig jelentkeztek. Korai példái között alighanem a humoros fotókat, torzított és trükkfelvételeket tarthatjuk számon. Torzításról és trükkről azonban sem Bernard Shaw látogatása, sem Fejes Teri és Petschauer Attila esküvője, de még a hamarosán szóba kerülő harmadik példa esetében sincsen szó. Annál inkább egyfajta – mondjuk így – üttörő fotóhasználatról, melyre mint alapra a fotó megingathatatlan dokumentumértékének megingatása épül. Mai szóhasználatnál mindhárom esetben megrendezett fotókról beszélhetünk, e megrendezésnek pedig szerves része és eszköze a szöveg, a képek és a szavak összjátéka. Boorstin nyomán, aki a pszeudoeseményt úgy jellemezte, hogy maga a hír válik önálló eseménnyé, azt mondhatnám, hogy az általam tárgyalt esetekben a fotó nem egy valóságdarab, esemény lenyomata, rögzítése, hanem önálló eseménnyé válik. Ugyanakkor azáltal, hogy ezek a fotók mondhatni azonnal le is rántják a leplet saját valóságdeficitjükről, nem csupán példát szolgáltatnak egyfajta pszeudofotóhasználatra, hanem tudatosítják is annak mechanizmusát. A fotózás nem mimetikus, nem dokumentatív, nem valóságrögzítő, hanem önálló valóságértéket hordozó művelete találkozik itt ennek a valóságtermelésnek azonnali mediális önreflexiójával. És a kettő szinte azonnali egybeesése az, ami tréfás, humoros hatást hordoz. Szinte azonnali, mondom, hiszen a hatás kulcsa az összkép pillanatnyi illúziójának megteremtése, amit aztán a szöveg fölülír, visszavon és eloszlat. Ugyanakkor épp a kétfajta fotóhasználat humoros egybejátszása az, ami elveszi e példák radikalizmusának élet. Holott olyasmit kerülnének – hogy aztán humoros csattanóval zárják rövidre –, ami jelentékeny elméleti figyelmet csak fél évszázaddal később, a posztmodern öneszmélésének lendületével kapott.

No de lássuk harmadik példánkat, melyet Karinthy jegyez, és ugyanabban a számban jelent meg, melyben Fejes Teri és Petschauer Attila esküvői fotója. A cikk jellege, dramaturgiája, valamint a fotók funkciója sok hasonlóságot mutat a Bernard Shaw látogatásáról szóló riporttal. De míg ott egy világhíresség látogat Budapestre, ez egy rendkívüli tehetségű falusi szellemóriás felfedezésének szenzációjával szolgál. Ez is, az is Budapestre érkezik, ezt is, azt is Karinthy várja a pályaudvaron, és mindkét cikk bátran él a hír hitelesítésének legfontosabb formális eszközével, a fotóval. Döntő különbség azonban, hogy a Karinthy-cikk egy pillanatra sem kelti azt a benyomást, hogy valódi felfedezés, valódi látogatás beszámolóját olvassuk: vagyis a valóság illúziójának meg a látszatára sem törekszik. Hiszen már a cím hangütéséből süvít az álszenzáció szele:

FELFEDEZTEM A LEGNAGYOBB MAGYAR KÖLTŐT

Neve: Baralla Péter

Foglalkozása: kubikos földmunkás

És ha valaki e cím alapján nem fogna gyanút, az írás felütésének túlfűtött, képtelenségig túlzó tirádája, mely Karinthy felfedezésének világirodalmi jelentőségét hangoztatja, azzal a kijelentéssel megkoronázva, hogy Baralla Péter a legnagyobb költő, „aki eddig valaha

élt”, aligha hagyhat kétséget bárkiben is a dolog komolyságát illetően. Mindezek fényében a fotóhasználat is kissé más arcát mutatja. Míg Bernard Shaw, a világhírű író látogatásánál messzemenően adekvát a képes riport, egy ismeretlen költőt méltató írás esetében a költő és vendéglátójának beszélgetéséről készült fotók valóságeffektje épp az ellenkezőjébe csap át: inkább aláássa a dolog hihetőségét, mintsem erősíti. A jelenség, amire a szöveg és a kép rájátszik, azonban ettől még nagyon is valóságos: a falusi, népi származású tehetségek felbukkanása ez, amely Erdélyi József húszas évekbeli berobbanásával kezdődött a magyar irodalomban, és a népi írók jelentkezésének hullámával, táborrá alakulásával teljesedett ki a harmincas években.¹¹ Karinthy 1930. áprilisi cikkének címe mintha e hullám korai, felfedező írásainak gesztusát idézné, Móricz „Új nagy írók küldött a falu”-ját, vagy Hatvany Lajos „Felfedeztünk egy új magyar költőt”-jét, valójában azonban korábbi náluk.¹²

Ami a cikk fotóit illeti, markáns különbséget mutatnak a Shaw látogatásáról készült híradás fotóihoz képest. Az utóbbiak, mint mondtam, nagy apparátussal készültek. A Shaw megjelenésének külsőségeit produkálni képes színész és Karinthy mellett számos embert kellett hozzá bevetni (és fizetni), mindenekelőtt Ágai Irént, a férjét, Székely István rendezőt, továbbá a *Színházi Élet* szerkesztőségének néhány munkatársát, továbbá számos statisztát a pályaudvaron. És persze keríteni kellett egy vonatot, azzal akciózni, és kimeni a többi helyszínre. Ezzel összevetve a felfedező cikk fotói jóval kisebb stábbal készültek, és kevesebb is – mindössze három – van belőlük. A helyszíne mindegyiknek lakásbelső vagy annak berendezett műterem, Karinthy „lakása” ez, ahol vendégül látja a Pestre érkező parasztköltőt. Felfedeztünk nem fiatalember már, korpulens alakja és a bajsza Arany Jánoséra hajaz, frizurája kissé zilált, nadrágja bedugva hosszú csizmaszárába. Az egyik fotón a reggelizőasztalnál látjuk őket, a másikon állva olvas föl költőnk az asztalnál ülő, feszülten figyelő Karinthynek. Az utolsó képen, mely folytatásként, negyven oldallal később következik, a parasztköltő legnagyobb verse gyanánt egy versikét találunk, amely leleplezi a csínyt – „Jöjjen hát Baralla Péter / Aki nagyságban vezet / Bár sohase létezett, / Bóg a szívem belseje / Ma van április elseje” –, valamint egy fotót, a velünk szembe forduló Karinthyval és a Barallát alakító, immár bajszatlan színésszel, Keleti Lászlóval.¹³

¹¹ Erdélyi egy időre átrajzolta a költészet gyakorlatának hazai terepét. Tóth Aladár már 1927-ben Babits, Kodály, Móricz és Szabó Dezső mellett a gyökereihez visszatérő „új magyar szellem” hivatott vezérei között tartja számon. Tóth Aladár: Válasz Kecskeméti Györgynek. *Századunk*, 1927. II. kötet, 609.

¹² Móricz írása 1931 márciusában jelent meg a *Nyugatban* Szabó Pál regényéről, Hatvanyé pedig a kétesebb pedigréjű politikai hetilapban, a *Társadalmunkban* 1932 nyarán Sértő Kálmánról. Korábbi példát kínál ugyanerre a képzőművészet, nevezetesen Benedek Péter parasztfestő, akinek első kiállítása 1923-ban nyílt az Alkotás Művészház termeiben. A művésszel Szabó Lőrinc készített nagyinterjút *Az Estben* 1923 áprilisában „Egy uszódi földműves a legújabb magyar festőtehetség” címmel. Áprilisi tréfáról ezúttal szó sincs, olyannyira nem, hogy Kállai Ernő úttörő munkájában (*Új magyar piktúra 1900–1925*) valóban a legnagyobbakhoz méri Benedek Pétert, aki ebből az összevetésből nem is jön ki rosszul: „Végigmehetünk akár az egész újabb magyar piktúrán, és nem találunk arc-képet, melyet a részletekre ható tárgyilagosság és stílusos nagyvonalúság tökéletes egysége szempontjából Benedek akvarellje mellé lehetne helyezni. Rippl-Rónai Maillol-portréja elegánsan semmitmondóvá, Tihanyi Kassák Lajos a kínos konstrukciójá, Pór Bertalan önarcképe bravúros frázissá korlátozódik, mihelyt szembekerül ezzel a kis remekművel.” Kállai Ernő: *Összegyűjtött írások 1. Magyar nyelvű cikkek, tanulmányok 1912–1925*. Argumentum Kiadó – MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest, 1999, 161–162. A parasztfestők csoportos „beérkezését” az 1934-es Magyar Őstehetségek Kiállítása jelenti, melyről Kassák Lajos írt hosszú méltatást a *Nyugatban*.

¹³ Baralla fizimiskájának Arany János-i karakterét a *Színházi Élet* ugyanez évi számában megjelent cikk is erősíti, mely Arany és Petőfi telefonbeszélgetéséről tudósít. A vonal egyik végén az Aranyt megformáló színész Keleti László. Lásd Kálmán Jenő: Halló Arany? Itt Petőfi. *Színházi Élet*, 1930/44, 22.

Színházi Élet, 1930. március 30-április 5. Fotó: László Henrik

Míg a Bernard Shaw látogatásáról beszámoló riport leginkább pszeudoeseményhez, Fejes Teri és Petschauer Attila házasságának híre és a hírt nyomtatékosító esküvői fotója pedig hoaxhoz húz, a Baralla Péter felfedezéséről szóló cikk tréfa az előző kettővel való minden hasonlósága ellenére. Az utóbbi cikk és a hozzá tartozó képek átlátszó játékot űznek tehát, de a megrendezett jeleneteket rögzítő fotó ugyanazt a rendhagyó fotóhasználatot példázza, mint a Shaw látogatásáról tudósító képek. Ezekben az esetekben a fotó ambíciója nem egy valóságkonstelláció vizuális reprezentációja, hanem valaminek a létrehozása. A fotó itt nem lenyomat, hanem cselekvési mód, színpadi terep, történés, amely (pszeudo)valóságot teremt. E radikális fotóhasználat radikalizmusát persze megszelídíti a menetrendszerűen rákövetkező önreflexió, amely az általa teremtett valóságot hosszabb-rövidebb hatásszünet után hoaxként és tréfaként, a valóság maszkabáljaként leplezi le. Ez az önleplezés ugyanakkor az újságok, hírforrások és médiafelületek – esetünkben a *Színházi Élet* – valóságtermelésének működésmódját is feltárja, és ekképpen nem elhanyagolható diagnosztikus értékkel rendelkezik.

Három elemzett példám közül kettőben is tevékeny szerepet játszik Karinthy Frigyes, és ez nem véletlen. A pszeudoesemény, a hírnév, a külső megjelenés, a szerep és a publikus persona kölcsönhatásai, a fotó dokumentatív funkciója és e funkció duplafenekűsége látványosan találkozik össze az ő közreműködésével készült fotókorpuszban.

Amiképp a *Pesti Napló* képes mellékletének legtöbbször visszaköszönő írófigurája Bernard Shaw volt, a *Színházi Életé* Karinthy. Kis híján száz fotó jelent meg róla itt, összehasonlíthatatlanul több, mint bármelyik magyar íróról.¹⁴ A lap a két világháború közötti Magyarország legnépszerűbb újságja volt, amely a színházi bemutatókon és a filmvilág eseményein túl helyet adott a társasági élet, a művészet, a strandvilág, a divat és a sport híreinek is, a könnyű élet képeinek és a könnyed irodalomnak. Mikes György (George Mikes) írta róla: „Van, aki nyíltan olvasta, van, aki titokban. Sokan élvezettel olvasták, volt, aki azt állította, hogy undorral olvassa. De undorral vagy anélkül: úgyszólván mindenki olvasta.”¹⁵ Szerb Antal 1934-ben helyet biztosított számára a *Magyar irodalomtörténetben*, igaz ugyan, hogy szavai felemás elismerésről tanúskodnak: „A *Színházi Élet* tájé-

¹⁴ E képek többségét csak a *Színházi Élet*ből ismerjük, eredeti kópiája vagy negatívja nem maradt fenn.

¹⁵ Mikes György: Incze. *Irodalmi Újság*, 1966/6, 10.

koztat a legpontosabban arról, hogy mi megy végbe a felületen, mivel ütik az emberek agyon az idejüket, azok a szélesebb rétegek, melyek nem élnek, csak az idejüket töltik.”¹⁶

Ennek a lapnak volt tehát rendszeres bedolgozója Karinthy (a legnagyobbak közül Szép Ernő írt még hasonló gyakorisággal ide). A csaknem száz fotóból, mely negyedszázad alatt itt jelent meg róla, sok megjelenhetett volna másutt is: riportfotók, melyek ilyen-olyan eseményekről adnak hírt. Baráti vacsoráról, hajókirándulásról, színházi bemutatóról, filmforgatásról, felolvasóestről, fürdőéletéről. Vannak azonban olyanok is – és számomra itt ezek a legérdekesebbek –, amelyek soha meg nem történt dolgokat tesznek megtörténtté: történetté növesztik a fényképezés pillanatát. E fotók nem csupán a szöveg illesztékei, illusztrációi, hanem annak beépített elemei. Akár Karinthy jegyzi őket, akár más, a cikk megírásának aktusával és magával a szöveggel kibogozhatatlanul összefonódik a fényképek szituációja és aktusa. Kép és szöveg ekképpen egymást keretezik, de nem az ismeretelméleti komplikációk, hanem a semmire sem kötelező játékosság jegyében.

Ezek a fotók Karinthy félúton van egy valóságos és egy képzeletbeli személy között, amiképpen a fotók félúton vannak valóság és fikció közt. Az érvényesüléstan képletét írja föl a táblára, egyik kezével önfeledten jojózik, a másikon cikket ír a jojó ellen, pizsamában ácsorog Salamon Bélával karöltve a siófoki korzón,¹⁷ színésznőket érettségiztet, bűvészeknek mutatkozik, a Budapestre látogató ál-Bernard Shaw-t fogadja a pályaudvaron. Karinthy egyszerre auktorként és aktorként tűnik fel rajtuk, olyan aktorként, aki mindent elkövet, hogy kimozduljon az író szoborszerű pózából. Akcióba lép, bemozdít egy szituációt, miközben mozgásterét persze az teremti meg, hogy Karinthy jól ismert figuráját látjuk. Ez az aktív szerep különbözteti meg markánsan képeit író társai és úgy általában az írók fotóitól. Mert amennyire aktív ez a szerep, annyira fiktív is. Az aktív és fiktív szerep pedig minden ízében ellentétes a kamera elé álló írók ünnepi vagy köznapis valóságot öltő, reprezentatív képével.

¹⁶ És tovább: „Az uniformizált szellemesség, az uniformizált élvezetek, az uniformizált emberlélek, ami századunk legnagyobb gazdasági vívmánya, legtisztábban benne jut kifejezésre.” Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető, 2019, 507.

¹⁷ Akár ez a kép is megjelenhetett volna a *Színházi Életben*, de történetesen sehol sem jelent meg, és csak jóval Karinthy halála után került elő.

BÚCSÚ A VURSTLITÓL

Karinthy Frigyes ismeretlen bábjátéka

Hangosfilm bábkeretben

A *Barátságos arcot kérek!* című film (1935) még az egyidős magyar filmvígjátékokhoz képest is silány darab. Sematizmusát, rutinszerű konstrukcióját, kortársainak többségével ellentétben, egyéni színészi alakítások sem mentik meg. Ezután nehezen érthető, hogy – a nácik által meggyilkolt Mihály István neve mellett – a film főcíme és forgatókönyve egyaránt Karinthy Frigyes tündeti föl a film írójaként. Az ellentmondás a korabeli sajtónak is föltűnt. A bemutató egy szerző, cím és dátum nélküli kritikája szerint „Karinthy Frigyes írta ezt a filmet, a prologusszerű bábjáték bohócmaszkjában is az ő arcvonásaira ismerünk, teljesen jogosult tehát az a gyanúnk, hogy a magyar irodalomnak ez a garabonciás gúnyolódója az összes eddigi magyar filmvígjátékok paródiájának szánta ezt a filmjét. Egyébként alig értenők, miért vette volna át és fűzte volna egyetlen bokrétába a magyar filmeknek éppen azokat a fonákságait és könnyű hatásait, amelyek valami érthetetlen makacssággal vonulnak végig filmíróink ötletkelléktrán.”¹ Véletlen vagy sem: a Nemzeti Filmarchívumban őrzött három korabeli filmgyári sillabusz egyikén – Karinthy jóváhagyásával vagy anélkül – a „vígjáték (paródia)” megjelölés áll.

Bár a föltételezés talán maga is ironikus, mégsem vetjük el rögtön. Karinthynek valóban vannak olyan írásai, melyekről eldönthetetlen, vajon paródiák-e. Ez a kettősség itt nem műfaji kérdés, hanem szerzőjük mély, belső megoldatlanságára és a kívüllét lélektani problémájára mutat. Mivel a konzekvenciák levonását rendre igyekszik elkerülni, Karinthy legtöbb írása akkor is parodisztikus jegyeket mutat, ha ez a műfajból egyébként nem következne. Életművében nincsenek tehát egzakt módon megvonható határai a parodisztikus fogalmának. Kétségtelen: a híres föltaláló lába alá dinnyehéjat csempészni olyannyira abszurd és nevetséges ötlet, hogy valóban nehezen értékelhető másnak, mint a vígjáték-műfaj paródiájának. Ezenkívül a *Barátságos arcot kérek!* elképzelt szinopszisa kis túlzással beleillene a Karinthy életében utolsóként megjelent kötetének szinopszis-paródiái közé.² Akár tudatosan szánta tehát paródiának a jelen filmet, akár nem, az első magyar médiasztár nevét a filmgyári büszkeség és a reklám emelhette a film írói közé. Egyes másodlagos források szerint azonban Karinthy egyedül a film alapötletéért volt felelős.³ Az

¹ A Nemzeti Filmarchívum anyagában.

² *Amiről a vászon mesél. Jegyzetek a filmről.* Budapest, Singer és Wolfner, é. n. [1938]. E szinopszisok valójában nemcsak a filmek, hanem az amerikai filmbiznisz kegyetlen paródiái. Karinthy irodalmi paródiáitól abban különböznek, hogy az író nem feszíti őket az abszurdig.

³ Ezt erősíti apja emlékére kiadott kötetében Mihály István fia, Merkle András is. Lásd *Mindig az a perc... Válogatás Mihály István műveiből.* Budapest, 1994, 11 (szerzői kiadás). A film egy, a Film-múzeumban zajlott zártkörű vetítésének (1976) a Nemzeti Filmarchívumban őrzött szórólapja szerint: „A legszellemesebb részek tőle [Karinthytól] származnak, jöllehet a film egésze nem éri el a Karinthy-művek színvonalát.” – Karinthy maga is arról ír a film forgatásának évében, hogy „negyedszázadon át nem engedtek a filmipar közelébe valódi költőt”, és „egy-két év és eleven író is írhat majd filmet”, amiből arra következtethetünk, hogy saját hangosfilm-ötletét nem tekin-

ötletgazda szinopszist a jelek szerint a szórakoztatóüzem két iparos: Mihály mellett a forgatókönyvíróként föltüntetett Vári Pál fordította le a film nyelvére. (Hogy az írógépelt forgatókönyv címodaláról hiányzik Vári neve, az éppen utóbbi szerzősége mellett is szólhat.) Karinthy szinopszisa nem maradt fenn.

A keze nyoma így is sok helyütt felismerszik. A film címe szinte megegyezik az író egy, valamivel korábbi cikkének (*Mumusok. Barátságosabb arcot kérünk*⁴) alcímével – önkölcsönzés a Karinthytól megszokott módon.⁵ Filmgyári sillabuszból előkerült a film eredeti címe is: „Nőszül a vőlegény”.⁶ Érthető, hogy ezt a lapos ironiájú címet Karinthynek a közhelyes angol nyelvi fordulatra („keep smiling”) rímelő, mégis eredetibb ötletével váltották fel. Annyit máris megkockáztathatunk tehát: a film névadója minden bizonnyal Karinthy volt. Árulkodó az is, hogy maga a gyorsfényképész figurája, melyet a filmben a főszereplő testesít meg, már a *Hököm-színház* című Karinthy-kötet egyik kabaréjelenetében (*A fénykép*) is föllép. Karinthyhoz vezető szál az is, hogy az egyik főszereplő, a Ráday Imre által játszott Dénes Miklós egyúttal az író akkori titkárának neve volt. (A film rendezője, Kardos László pedig az író sógora, föltehetően ő vonta be Karinthyt a produkcióba.)

Ám a legmeggyőzőbb bizonyíték ott van a néző orra előtt rögtön a film elején. A főcím után ugyanis ahelyett, hogy a film elkezdődne, egy bábszínpad jelenik meg a vásznon, rajta Vitéz László bábfigurájával. És bábként jelenik meg a későbbi film hat hús-vér szereplője is: a külföldről hazalátogató, fiatal feltaláló a szüleivel, valamint a szülők meg egyezése révén neki szánt menyasszony, szintén szülei társaságában.⁷ A bábjáték ötlete olyan valószínűtlen s kidolgozása olyan mesteri, ezenfölül, mint később látni fogjuk, a bábjátékot olyan sok szál köti életművéhez, hogy valóban nehéz másnak, mint Karinthynek tulajdonítani. Vajon miért érezte szükségét Karinthy annak, hogy bábjáték indítsa a filmet? Ebben igazat adhatunk a fönt idézett korabeli bírálat anonim szerzőjének: alighanem a filmcselekmény menthetetlen sematizmusát akarhatta ellensúlyozni (s önmagát menteni) az író azzal, hogy a bábjáték révén a filmtől távolságot vesz föl. Megpróbálhatta idézőjelek közé tenni a film cselekményét, hogy kiemelve a szériában készült filmvígjátékok közül. Ez nem áll messze attól a föltételezéstől, hogy a filmet paródiának szánta Karinthy. Ez a szándék talán motiválhatta magát a bábjáték ötletét, de nem indokolja annak cselekményét s egész kivitelezését. A bábjáték kidolgozása úgy, ahogyan a forgatókönyvben (s nem, ahogyan a filmben) fönnmaradt, ennél jóval messzebbre mutat.

A bábjáték ugyanott lokalizálja a filmet, ahol a film maga: a Városligetben, a régi Budapest alsó és felső néposztályainak hagyományos szórakoztatónegyedében, a bábszínházak, a mutatványosok, a cirkusz világában. Fényképésszműhely a vurstliban – ez arra utal, hogy a fotográfálást a korabeli hétköznapi tudat látványosságok, a csodák világához so-

tette filmírásnak. Lásd „A mi időnk következik most! (Biztató jelek Hollywood felől)”, Karinthy Frigyes: *A gép hazudik. Írások a filmről*. Vál., szerk. Nagy Csaba. Art’húr Kortárs Művészeti és Kulturális Alapítvány, 1996, 164. Karinthy az *Amiről a vászon mesél* rövid előszavában is úgy hivatkozik önmagára 1938-ban, mint aki csak most fog bele hangosfilm-írói pályájába.

⁴ *Pesti Napló*, 1933. június 25. Kötetben: Karinthy Frigyes: *Hátrálva a világ körül*. Válogatott cikkek. Budapest, Szépirodalmi, 1964, 485–489.

⁵ Az életmű testét beerező szövegghálózatról („toposzghálóról”) lásd Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy-passió*. Budapest, Magvető, 2001, 134–153.

⁶ A Nemzeti Filmarchívum anyagában őrzött három sillabusz egyikében a cím „Nőszül a vőlegényem!” változatban szerepel.

⁷ Ugyanakkor a Nemzeti Filmintézetben őrzött sillabuszok egyikében érdekes leírás található a bábjáték első változatának szereplőiről, akik akkor még nem a film szereplői, hanem „egy letűnt világ bábuai, méltóságos, kegyelmes és félkegyelmes urak, jódolguktól hisztériás nőszemélyek, dologtalan zsurfiúk” voltak. Ez a historizáló megközelítés egyáltalán nem jellemző Karinthyra. Inkább arról lehetett szó, hogy ezt a másvalakitől (alighanem Mihály Istvántól) származó első koncepciót cserélte le a sajátjával.

rolta. Karinthy maga is utal egy cikkében arra, hogy korai korszakában a mozgókép az akkori tömeg szemében a csodák közé tartozott.⁸ Ugyanakkor a vurstli és a modern technika találkozása nem volt feszültségmentes. Nem véletlen, hogy rögtön a film első párbeszéde a régi világ és a modernizáció feszültségéről szól: Bodrogi, a szomszéd vállalkozó rábeszéli Blazseket, a főszereplő fényképészt, hogy fabódéját kőépületre cserélje („Nem veszi észre, hogy az egész világ megváltozott, az emberek megváltoztak... Modern világot élünk, szomszéd úr!”). A helyzet nagyon is valóságos: a ligeti mutatványosokat már az 1910-es évektől kezdve kezdték rendeletileg kőházakba kényszeríteni. A mutatványosok „a látogatók polgárosuló és városiasabbá váló igényeit az 1920-as évekig tudták követni”, és „a megváltozott körülményekhez, az új kihívásokhoz való igazodás jellemzően nehézséget okozott”.⁹ A szórakoztatóüzem eközben egyre kevésbé határolható el a városi léttől, egyre jobban belehatol és birtokba veszi azt („külvárosi jelleg nélkül”, hirdeti magát büszkén Blazsek felújított fényképésműhelye), magasan technicizált, modern formái pedig egyre inkább elérhetővé válnak az alacsonyabb néposztályok számára is.

A bábszínpad tehát az első körben világos utalás a film helyszínére. Az írói koncepció szerint a film a vásári mutatványosbódé bábjátékából bomlik ki olyasformán, hogy a főszereplők kezdetben bábok, és csak a filmen elevenednek meg. Ez a koncepció a film cselekményének archetipikus gyökereire: az évszázados vígjátéki alapsémának (a „hivatalos”, szülőileg jóváhagyott és a valós, szerelmi kapcsolat ütközésének) commedia dell'arte felől induló szájlaira világít rá, folyamatosságot teremtve a vásári szórakoztató műfaj és a film modern médiuma között.

Film és prolog

A tömegszórakoztatásnak a filmkorszak előtti, hagyományos formái Karinthyt éppen akkor kezdték foglalkoztatni, amikor e formák s velük a Városliget romantikája a Trianon utáni Magyarország rohamos modernizációs folyamatának nyomása alatt eltűnőben volt – vagyis amikor Pesten valójában véget ért a 19. század.¹⁰ Egyik jele Karinthy nosztalgiájának, hogy 1922-ben publikált kabaréjeleneteinek a *Vitéz László színháza* címet adta, annak a nagymúltú, archetipikus bábfigurának nevét, aki a *Barátságos arcot kérek!* bábjátékában a kikiáltó szerepét játssza.

Nem ez az első jele Karinthy életművében filmprológusnak: első verseskötetében van egy, ott 1914-re datált remekmű (*Prológus egy cirkusz-filmhez*), amely, egy némafilm vetítése közbeni vagy utáni pillanatot exponálva, a filmből kilépő Pierrot-alak monológja. E prolog a filmen való létezés paradoxonában alapozza meg a vershelyzetet („Vagyok, mondjuk, a beszélő mozi. / A lepedőről jövök egyenest – / Ott testet ölt a szó – itt szólni kezd a test!”, később: „És halhatatlan lelkem rohan tovább a gépen, / Gépből életbe vissza, életből vissza, képen, ...”). A vers ugyanazzal a paradoxonnal játszik tehát, mint majd a hangosfilm bábprológja. Ez a paradoxon ugyanakkor elválaszthatatlan a némafilm-korszak rövid életű, de annál izgalmasabb átmeneti műfajától: a kinemaszkeccstől is, amelyben színpadi és filmes jelenetek váltakoztak.

⁸ „Az a tátott szája, amivel a mozi őskorában – húsz évvel ezelőtt – bámulták a lepedőt, akkor még nem a drámának vagy komédiának szólt – magát a csodát bámultuk, a találmányt, hogy íme, él és mozog a lerögzített pillanat ...” Lásd „Tapsolnak a moziban” (1929), Karinthy Frigyes: *A gép hazudik*, 91.

⁹ Bonczidai Dezső: „Méröldökök a Vitéz László-bábfigura keletkezéstörténetében”, *Theatron* 15, 3 (2021), 102–116.

¹⁰ Lásd Granasztói Péter: Tömegszórakozás a Városligetben – A Vurstli, *Budapesti Negyed* 16–17 (1997/2-3).

Közismert, hogy a filmműfaj kezdettől fogva izgatta Karinthyt; jellemző, hogy első írása a *Nyugat*-ban egy film témájú esszé volt, utolsó, már idézett kötete pedig filmparódiákat tartalmaz.¹¹ Nem meglepő hát, hogy Molnár Ferenc mellett az első kinemaszkeccs-írók között találjuk. Karinthy hat szkeccs szerzője volt, egyikükben maga is szerepelt, a filmrészekben önmagát mint szerzőt alakítva.¹² Az idézett versprológus azonban valószínűleg mégsem szkeccset vezetett be. A szöveg eléggé egyértelművé teszi, hogy a vers egy önálló film prológusa volt: ha a film mellett színpadi részek is lettek volna, érdektelenné vált volna Pierrot lelépése a filmvászonról. De melyik lehetett a szóban forgó film? A tízes évek elején mindössze két filmet mutattak be Budapesten, amelynek cirkuszztematikához van köze: egyikük Kertész Mihály (a későbbi világhírű rendező, Michael Curtiz) *Ma és holnap* című filmdrámája (1912), melyben szerepelt egy Pierrot-Pierrette páros. Könnyen lehet, hogy Karinthy prológusa – ha valaha is fölhasználták, s nem csupán egy fiktív filmhez készült – ennek a filmdrámának a bemutatóján hangzott el. (A dátum eltérését magyarázhatja, hogy ugyane verseskötetben Karinthy más versek keletkezésének vagy első megjelenésének dátumára is tévesen emlékszik.¹³) Kérdéses ugyanakkor, vajon nevezhető-e ez az alkotás „cirkuszfilm”-nek, miközben cselekménye a fennmaradt leírás szerint nem cirkusz tárgyú. Talán több esélye van Kertész egy másik némafilmjének (*Rablélek*, 1913), amely már valóban cirkuszi környezetben játszódik. Ha Pierrot nincs is föltüntetve a szereplőlistán, epizodistaként, akár statisztaként is föltűnhetett a filmben olyan emlékezetesen, hogy „egyenest a lepedőről jövő” inkarnációja biztosította a commedia dell’arte világa és a film közötti folyamatosságot.¹⁴

Prológusfilm, színházi előadás, előadást előtt egyébként is szokásban volt a századelőn, példa rá Karinthy kinemaszkeccse (*Fikszírozzák a feleségem!*), melyhez Somlyó Zoltán írt prológót.¹⁵ Ezt a verset a férjet alakító Gellért Lajos mondta el Pierrot-ruhában. E „keserves tréfa” – melyben a férj féltékenysége végül tényleg összehozza feleségét egy másik férfival – plakátján Don Quijote kontúrjaira montírozva ugyanaz a fájdalmas Pierrot-figura látható: a féltékenységebe beleőrülő férj alakja a szomorúbohóc típusának egyik aktualizálása. Weiss Antal plakátján a féltékeny férj alakjában nemcsak a szélmalom-démonokkal viaskodó lovag archetipusa ismerszik föl, hanem a mindentudó szomorúbohóc is.¹⁶

A féltékenységre beleőrülő férj ugyanakkor Karinthy egy korábbi típusának folytatódása. A szkeccs bemutatása előtt mindössze két évvel jelent meg az *Így írtok ti* őskiadása. Az

¹¹ „A mozgófénykép metafizikája” (*Nyugat*, 1908). Szövegét lásd Karinthy Frigyes: *A gép hazudik*, 9–14.

¹² Robinson Krausz (1913); *Fikszírozzák a feleségem!* (1914, ebben játssza Karinthy önmagát); *Mese a közatonáról* (1914); *Nyomozom a detektívet* (1921); *Mozibolond* (1922; társszerző Mihály István); *Két álmom* (1923). Lásd Füzi Izabella: *A vurstlitól a moziig. A magyar vizuális tömegkultúra kibontakozása (1896–1914)*. Szeged, Pompeji. Apertúra Könyvek, 2022, 223.

¹³ Lásd *Nihil és Naplóm*. Verseskötetében a szerző elsőjüket első megjelenésüknél két évvel későbbre, a másodikat két évvel korábbra datálta. Sajnos a legújabb, egyébként kitűnően szerkesztett, újdonságokkal és bátor filológiai döntésekkel is szolgáló versösszes (*Karinthy Frigyes összegyűjtött versei*. Szerk. Kőrösi Imre, utószó Keresztesi József. Budapest: Magvető, 2017), bár a jegyzetekben helyesen korrigál, a főszövegben mégis mindkét tévedést újraközi.

¹⁴ A magyar kinemaszkeccsek (és némafilmek) listáját lásd: www.hangosfilm.hu. A szkeccsek és a némafilmek nem maradtak fenn. Karinthy szkeccséből (*Fikszírozzák a feleségem!*) fennmaradt pár filmkocka a műről szóló részletes korabeli recenzió illusztrációjaképp. Lásd „Fikszírozzák a feleségem!”, *Színházi Élet* 22, 3 (1914. május 31. – június 7.), 2–6., valamint Füzi, 235–238.

¹⁵ Somlyó versének teljes szövegét lásd *Színházi Élet* 22, 3, 2.

¹⁶ A plakátot lásd Füzi, 233. – Karinthy itt szintén „elírta” életének egy későbbi epizódját: Déry Tibor *Ítélet nincs* című memoárregényének tanúsága szerint az író egy alkalommal féltékenységtől feldúltan tört be Déry lakásába, hogy házasságtörésen kapja feleségét, nagyon hasonlóan a filmszkeccsbeli „féltékeny férfi”-hez. Köszönöm Ágoston Zoltánnak ezt az észrevételt.

életmű prologusának szánt kötet utolsó ciklusaként olvasható „szatírák” ugyanúgy „keserves tréfák”, mint alcíme szerint a szkeccs, és ugyanúgy a tébolyba forduló szerelmi szenvedélyekkel, filozófiai távlatból hit és valóság viszonyával, a valóság mindenképp föltéttségével foglalkoznak. A ciklus címe: „Optimisták” – ezzel utalva azokra a férfiakra, akik az eszményből rögeszmét csinálnak és ahhoz mindenáron ragaszkodnak még akkor is, amikor a valóság porrá zúzza az általuk kreált ideális világ építményét. S mert saját szemük helyett rögeszméikbe helyezték bizalmukat, Karinthy bűnösnek találta őket a valóság mindenképp föltéti törvénye elleni vétésében („De minden álmnál több a valóság” – írja *Előszó* című versében). Rituális könyörtelenséggel végez valamennyi optimista hősével: három ízben öngyilkossággal sújtja, kétszer örültek házába zárja őket, a fennmaradó szatírákban pedig éhenhalást és szifilisz rójuk.¹⁷ Ilyen értelemben folytatja a sort a *Fikszírozzák a feleségem!* férj szerepe mögött rejlő Don Quijote-archetípust is: ő történetesen a téboly büntetését kapja.

Weiss Antal plakátja arról is vall, hogy a Pierrot-hagyományra a kora 20. század filmes és színházi világában minden további nélkül lehetett hivatkozni: a korabeli néző számára a szomorúbohóc figurája még a kultúra természetes része volt, így jelenléte magyarázat nélkül is magától értetődött. Kérdés – miután a 19. század első felének német romantikájában, például a *Woyzeck* Büchnerénél, E. T. A. Hoffmann-nál és az ő nyomán Schumann *Karnevaljában* a commedia dell’arte figurái egy romantikus álomvilág lényeként keltek új életre –, vajon miért a bohóc és a cirkusz ismételt újjászülése a századfordulón és az új század első évtizedeiben Cézanne-től Picassóig és Chagallig, Leoncavallótól Zemlinskyig és Schönbergig, Chaplintól Cocteau-ig és Karinthyig, és vajon miképp tágul a bohóc ember- és a cirkusz világmetaforává. Ráadásul a bábszínpad is ebben az időszakban integrálódik a műzenébe. Bizonyosság rá Stravinsky alább említendő „játékán” kívül De Falla bábooperája: a *Pedro mester bábszínháza* is, mely sokatmondóan Don Quijote egyik történetét dolgozza föl, az európai modernitás kulcsfiguráját, akinek Pierrot-val való mély kapcsolatára Karinthy szkeccsének már említett plakátja is célzott.

Vitéz László redivivus

Vitéz László figurájának azonban nem Pierrot-hoz van köze. Paprika Jancsi és Kasperl közvetítésével sokkal inkább Pulcinellára, a commedia dell’arte-hagyomány nápolyi eredetű bohóctípusára vezethető vissza. Hasonlóan francia, angol, orosz leágazásához, Vitéz László az itáliai archetípust magyar változatának tekinthető, aki Paprika Jancsi kiszorításával tűnt fel a 19. század második felének magyar bábszínpadán. Ám, szemben a szegényeket védő Pulcinellával, Vitéz László nem mindig a gonoszt, olykor a gyengébbet győzi le. Többnyire a nyers erőt képviseli – egyfajta kapitalista bohóc ő, aki fittyet hány az igazságosság és az erkölcsi tanulság felvilágosodás-kori követelményére, és aki a kiegyezés után gőzerővel gazdasági fejlődésnek indult magyarországi tőkés társadalomban aratta sikereit, és korábbi nem is kimutatható.¹⁸ Sikereit alighanem nagyrészt a dramaturgiaiag motiválatlan, öncélú agresszivitásának köszönheti és köszönheti ma is; nem véletlen, hogy a 19. század végi magyar sajtó többször is fölemelte szavát a figura ellen.¹⁹

A bábjáték Vitéz László külsejét is megőrizte: a filmünkön látható, hátrafelé lecsüngő – eredetileg kúp alakban tornyosuló – piros sapkában, csörgővel, majd a fegyverként

¹⁷ Lásd Dolinszky, 20–24. Hogy a mindenképp föltéti valóság törvényét Karinthy a hétköznapiakban is kíméletlenül érvényesítette, arról lásd *Hit és hiszékenység* című írását: Karinthy Frigyes: *Kísértetek és szellemek. Válogatás az író kötetben még nem publikált műveiből*. Vál. Urbán V. László. Budapest: Pannon, 1992. Lásd még: Dolinszky, 182., 11. jegyzet.

¹⁸ Vitéz Lászlót először 1883-ban említi a magyar sajtó. Lásd Bonczidai, 106.

¹⁹ Uo., 110.

használt doronggal a kezében a korabeli néző magától értetődő könnyedséggel azonosította be a figurát. A bábjátékban összetett karaktervonásainak mindkét oldala megnyilvánul, hiszen agresszivitását olykor a szülői érzéketlenség áldozatainak védelme némileg indokolja. A nagymúltú figura azonban aktualizálódik Karinthy kezén: Vitéz László nyakából fényképezőgép, a bábjátékra következő film főszereplőjének attribútuma lóg. Ezen túlmenően azonban a bábprológus legfőljebb annyiban változtatja meg az archetípust, hogy Vitéz László a bábjáték első jelenetében, a versike elmondásának erejéig a kikiáltó szerepét veszi magára. A vásári bábelőadásokhoz és azok művészi földolgozásaihoz szorosan hozzátartozó kikiáltót eredetileg a külföldön turnézó vándortársulatok alkalmazták a nézők számára idegen nyelven zajló történet magyarázatára.²⁰ Akárcsak Stravinsky játékában, *A katona története*ben vagy a Vitéz László orosz felmenőjéről, Petruskáról szóló balettjében a kikiáltó – kettős helyzetéből fakadóan – egyszerre tartozik a nézők és a bábjáték valóságához. Filmünkben ezt a közvetítő szerepet a fényképész tölti be: ő az, aki a bábjátékban közvetít a bábszínház és a valóság (film) világa között. Ahogy a bábprológban Karinthy mindent megtesz a két világ közötti áttűnés folyamatosságáért, a végén a bábjáték keretként zárul a történetre: a film befejeződése után, ha csak rövid utalás erejéig is, Vitéz László bábfigurája újból megjelenik, bejelenti az előadás végét, hazaküldi a gyerekeket, és kiteszi a „vége” táblát – a film vége egyúttal a bábelőadás vége is.²¹ A gesztus azt sugallja, hogy a film valójában mindvégig bábelőadás volt, csak a bábok a filmtechnika jóvoltából megelevenedtek. A bábprológ súlyához képest meglehetősen elsietett és jelzésszerű ez a befejezés. Gyanítható, hogy a keret szerepét a filmkészítők csökkenteni akarták, ezért lett a bábprológ és a bábepilóg egyaránt utólag megrövidítve. Az epilóg még a forgatókönyv véglegesítése előtt, a prológ utána.

Bábszínház és film: áttűnések

A bábjáték szereplői a rákövetkező film beabábozódott főszereplői, hiszen a forgatókönyvben az adott szerepet játszó színész nevét viselik.²² Ha igaz a föltevéssem arról, hogy a bábjátéknak – kidolgozva vagy sem – volt egy, nem Karinthytól származó, első változata (lásd fent 7. jegyzet), akkor Karinthy új koncepciójának újdonsága pontosan abban áll, hogy a bábszínházon már a film szereplői láthatók. A vőlegény és az eredetileg kiszemelt menyasszony bábja azonban név nélkül maradt. Névtelenségük fejezi ki, hogy a két szülő tárgyként kezeli a fiút és a lányt, az egyik szülő például „a nyakánál fogva úgy lógatja a

²⁰ Ez a hagyomány tovább él Stravinsky révén, hiszen *A katona története* narrátora a mindenkori előadás helyszínének nyelvén beszél (akárcsak oratóriumának, az *Oidipus Rex*nek a narrátora).

²¹ A forgatókönyv szavaival: „A bábszínház függőnye. Mintegy a blendet érzékeltetve lehull. Gép villámgyorsan hátrahúzódik, közben máris ereszkedik az ismert kis tábla zsinóron kissé ferdén a függöny elé és a táblán primitív betűkkel a szó: vége.” A film azonban nem pontosan követi a forgatókönyvet: ott Vitéz László maga jön ki a függöny elé, és ugyanazon a táblácskán maga tartja magasba a „vége” föliratot hagyományos fegyverének: a dorongnak tetején, amelyre a prológban a filmcselekmény konfliktusát útjára indító fényképet tűzte ki.

²² Például Toronyi Imrét „Toronyi baba”, Mátrai Erzsit „Mátrai baba” néven tünteti föl a forgatókönyv. Két eltérés van a bábjáték és a film tényleges szereplőgárdája között: a forgatókönyvben Bodrogi szerepe mellett még Rajnai Gábor neve áll, ám a megvalósult filmben Páger Antal játszotta. A „lányos papa” szerepe pedig Toronyi helyett a filmben Gárdonyi Lajosé lett. Blazsek úr, a fényképész neve mellett a forgatókönyv élén álló szereplőlistán már a filmben ténylegesen szereplő Szőke Szakáll neve áll, de maga a bábprológus szövege még „Boross Géza baba” néven tünteti fel a főszereplőt. A Kertész Mihály későbbi, világsikerű *Casablancájának* pincérjeként is ismert Szőke Szakáll (polgári nevén: Gärtner Sándor) eszerint csak utóbb kapta meg az eredetileg Boross Gézának szánt főszerepet.

kezében, mint valami csomagot”, és üdvözléskor „kezeikben tartott gyermekeiket egymás hátához csapkodják”. A forgatókönyv ezzel sugallja, hogy a két fiatal a házasságukról egymás között megegyező szülők alantas anyagi játszmájának áldozatává lesz (vagyis lenne, ha „a végzet nem borítaná fel az egészet”). A lelketlen szülőpáros azzal, hogy fejük fölött hoz döntést jövőjükéről, bábbá teszi gyermekeiket a bábjátékon belül. Az eredeti párnak ebből a Pinocchio-állapotából egyedül Miklós lép előre a jellemfejlődés útján. A vásári komédia eszköztárán keresztül tehát a bábjáték olyan kritikát fogalmaz meg, amely éppen sematizmusában kezdi ki a filmet. Az más kérdés, hogy ez a társadalomkritika a megvalósult filmből nagyrészt kimaradt: egyfelől az új menyasszony a bábjátékban meg sem jelenik, másfelől – mint később kitérek rá – a bábjáték második fele eleve nem is lett megfilmesítve.

A film dramaturgiájában a bábjáték szerepe hasonló egy opera nyitányához: homályosan és sűrítve benne foglaltatik a későbbi cselekmény magva. Vitéz László szerepe a bábjátékban, hogy – a konkrét cselekmény fölfedése nélkül – megsejtse a házassági történet végkimenetelét. Vitéz László a dorongjára tűz egy fényképet, melyen a menyasszony – amint erről már a bábszülőktől tudomást szerzünk – nem a kiszemelt vőlegénnyel együtt látható, hanem a „távolbalátó” híres feltalálójával, aki épp ekkor látogatott vissza hazájába, és akit a papa csellel kapott le lánya társaságában.²³ Ezzel a fényképpel ütlegeti a rideg bábszülőket gyermekeikkel szembeni lélektelen viselkedésük miatt. Minthogy a dorong Vitéz László hagyományos attribútumainak egyike, az író a figura hagyományos harci kedvét, agresszivitását s vele a vásári komédia egész formanyelvét az aktuális cselekményhez adaptálja. Az egyébként az élő színész-pendant-ok neveit viselő két szülőpáros a forgatókönyv lapjain a korabeli vásári bábjátékokban használtakhoz hasonló, tradicionális neveken szólítja egymást (Szerafin, Josephin, Tivadar, Edömer).²⁴

Amint már jeleztem: a bábjáték második része (a tizennyolc beállításból az utolsó tizenkettő) nem került filmre, így Karinthy koncepciójának komplex összefüggésrendszere csakis a forgatókönyvből tárul föl. Egyedül itt követhető Karinthy határozott szándéka a bábjáték és az „igazi” film közötti fokozatos, áttűnősszerű átmenet megteremtésére, melyet az író gondosan kidolgozott. Vitéz László első megjelenése cintányérral a kezében a forgatókönyv meg nem valósult szándéka szerint szerves folytatása a zenekari cintányér hangzása által uralt főcímzenének: e hangzásnak kellett volna az eredeti koncepció szerint áttűnnie a nyitózenéből az első bábjelenetbe.²⁵ Ám a filmnek nincs külön zenéje a bábjátékhoz, így cintányér sem szólalhat meg benne. A bábprológus első jelenetének végén megjelenik a fényképész Blazsek bácsit (az új menyasszony apját) játszó, élő színész, amint bekukucskál a bábszínpadra: a prológus valóságsszintjébe fokozatosan beszüremkedik a film valóságsszintje.²⁶ A prológus végén a film valósága már másodszor kukkant be a bábszínpad függönyén: „a háttérben bejárat függönynyílása, ahol Blazsek feje látható.” Végül a bábjáték teljes egészében belenyílik a filmbe: a bábszínház előtt játszódó első hús-vér dialógusban Blazsek, miután visszahúzta fejét a bábszínpad mögül – verbálisan folytatva Vitéz László szülők elleni agresszióját – a történet szülőpárosát szidja a bábszínház tulajdo-

²³ Nem tudjuk, mennyire kapcsolódott Karinthy fantáziájában a filmbéli „távolbalátó” azzal a ténnyel, hogy éppen a forgatás évében (1935) indult meg Németországban a rendszeres televízióadás.

²⁴ A Tivadar az egyetlen név, amely átszármazott a filmbe az eredetileg kiszemelt menyasszony, Mary apjának nevéként.

²⁵ „Egy-két taktusnyi befejezése a bevezető zenének, melyet itt főleg cintányér dominál” – ehhez kapcsolódnak Vitéz László verses prológusának első szavai („Csinnadratta bumbumbum, / Mélyen tisztelt publikum, / Eljártsszuk, hogy manapság, / Hogy készül egy házasság!”).

²⁶ „A Bábszínház utcai függönyajtaja egy résnyit szétnyílik. Blazsek bácsi kukucskáló derűs arca látható lesz.”

nosának (aki egyúttal az erkölcsi győztes szerepében később önként lemond a fényképész lányáról): „Az ilyen szülőket agyon kéne ütni. Mondja, hát a pénz, az minden? A gyerekek boldogsága, az semmi?” A főszereplő egyfelől azt a történetet szidja tehát, amelyben maga is részt vesz, másfelől éppen ő segíti hozzá majd „az ilyen szülőket” a gyermekeik elengedéséhez szükséges jellemfejlődéshez. A bábjátékban tapasztalt igazságtalanság kiigazítása indítja útjára, Blazsek tudattalanján keresztül, a film cselekményét.

Innen érthető, vajon apa és lánya miért nem kap báb-alteregőt, s hogy a bábjáték írott és filmes változatában miért csakis az eredeti jegyespár: Mary, Miklós és szülei bábjai szerepelnek. Blazsek Mátyás és Éva kezdettől fogva érintetlenek az anyagi érdekeltségű házasság gondolatától; mondhatni: ők kezdettől fogva emberek, nem bábok. Blazsek bácsi egyébként sem egyszerűen főszereplő; valójában ő a cselekmény titkos, talán öntudatlan mozgatója, akárcsak egy bábjátékos, aki a cselekményt nemcsak lebonyolítja, de irányítja is. Hiszen – igaz, eredetileg anyagi gyarapodás reményében – az övé volt a végzetessé lett fotó ötlete, melyen lánya és a hazájába érkező föltaláló látható „félreérthetetlen” pózban, amint a „véletlenül” ott heverő dinnyehéjon épp elcsúszó férfit az újságíróskodó Blazsek Éva elkapja. És a cselekmény végén – az egyidős magyar filmek önámító sztereotípiáját követve – szintén Blazsek bácsi barátságos személyisége hidalja át a társadalmi szakadékot saját családjá és a gazdag új vőlegényé között; ez a megbékélés enged szabad utat a szerelmespár frigye előtt. Blazsek bácsi fél lábbal kívül áll a cselekményen: a bábjáték forgatókönyves változatának elején és végén rendre a bábszínpad és a filmszínpad határán bukkan föl. Alapvetően a második zsidótörvény előtti magyar hangosfilmek eredetileg kisszerű, de jószívű, fejlődőképes és önfeláldozó zsidó szereptípusát képviseli, aki önmagán túlnőve a konfliktust legvégül megoldja. Ugyanakkor Blazsek bácsi több is ennél: híd a bábjáték és a film valósága között, világi pontifex, akinek jovialis figurája sem rejtheti el teljesen a háttérben rejlő szakrális archetípust.²⁷

Karinthyból bohócot csinálnak

S ha ezután is maradt volna kétség a bábjáték szerzőségével kapcsolatban: Vitéz László figurája maga is létező embernek van maszkírozva. A kikiáltó-narrátornak ugyanis, miközben Vitéz László hagyományos attribútumait viseli magán, félreérthetetlenül magának Karinthy Frigyesnek vonásait kölcsönözték. Ezzel valójában csak a meglévő mintát alkalmazták az ötletgazdára is: Karinthy bábként lép föl, ahogyan a többi hat szereplő is báblétből kel életre a filmen. Ezzel a kikiáltó kettős helyzete Vitéz Lászlót egy, a cselekményen kívül álló, omnipotens figurává teszi, aki – akárcsak a valós szerző, akinek vonásait magára vette – a cselekmény szálait kézben tartja és azokat a végkifejlet felé irányítja. Az ő kezében futnak össze a Végzet száalai, amelyekről a prológos versikéje szól („Minden jó lesz, minden rendben, / Lakodalom készül csendben. / Akkor jövök én, a Végzet, / Felborítom az egészet!”). A szerző ezzel, ha csak fél lábbal, maga is képbe kerül. Saját komédiájának szereplőjévé válik, akárcsak első, már idézett kinemaszkeccsében Karinthy hűsvér értelemben is.

Bármennyire is magán viseli azonban a bábjáték Karinthy írói alkatának vonásait, nem valószínű, hogy Vitéz László figurájára az író ötlete nyomán, legfőljebb beleegyezésével montírozták Karinthy saját arcvonásait. Elvégre más írásaiban rendre Pierrot-val, a reménytelenül szerelmes szomorúbohóc archetípusával azonosul Karinthy. Vajon „*Struggle for life*” című versében („Inkább egyenek meg a férgek / Minthogy a férget megegyem”) nem az

²⁷ Ez a szereptípus legtöbbször nem a cselekmény középpontjában áll. Hogy a jelen filmben mégis Blazsek a főszereplő, annak kevésbé dramaturgiai, mint inkább kereskedelmi okai lehettek: a színész nemzetközi sztárnak számított, és a főcím szerint ez „Szóke Szakáll egyetlen idei filmje”.

a Pierrot-vonás ismerszik-e föl, amelyet Somlyó Zoltán filmprológja így fogalmazott meg: „mindent tudva végül mindent elveszít”? Mindenekelőtt pedig: nem Pierrot-ként játszsza-e el hegedűn élete mondandóját, „a régi-régi dalt” *A cirkusz* című novellában is? Csak-hogy Vitéz László nem Pierrot; ő közelebb áll Harlequinhez, a nem túlságosan okos, de erős és egészséges bohóchoz. Akárhogy is, a kikiáltó Karinthyvá maszkírozásának ötlete az utolsó pillanatban támadhatott valamelyik filmkészítőben; a legépelt forgatókönyvben még nincs nyoma (akárcsak a szereplőváltásoknak).

Amint a filmpremier egyik recenziése elárulja, Karinthy előszóban mondott prológot a színpadon.²⁸ Film konferálása előszóval – bohócruhában elmondott verses prológgal vagy szmokingos szerzői monológgal – nyilván a színházi konferanszokból került a vászon elé, és, mint már említettük, főleg a két világháború közötti Budapesten nagy divattá lett. Karinthynek maradt is fönn ilyen fölolvastott, színházi előszava (Strindberg: *Júlia kisasszony* című drámájához). Egy film előtt két szerzői prológ (egy hús-vér íróként, egy bábként) azonban egy filmszínházi estének az elképzelhető legügyetlenebb dramaturgiája. Vagy mégsem? Lehet, hogy Karinthynek éppen az előszóbeli prológ szokása (is) adta a mintát a bábprológhoz, hogy ne csak a bábszínház és a film, hanem a való élet és a bábszínház között is átmenetet kreáljon, és élő alakja mintegy a filmbéli bábfigurába tűnjön át? Ezzel valószínűleg már túlgondolnánk Karinthy szándékait.

Az ember tragédiája mint prológ-modell

Magának a prológ műfajának jelentősége azonban messze túlmutat a bábjátékon és a filmen. Karinthy egész életművét prológnak tekintette, és az utolsó bizonyíték a szerzősége mellett éppen az, hogy a bábjáték, benne a Karinthynek maszkírozott kikiáltóval, kapcsolatba kerül az író ars poeticájában központi szerepet játszó prológus-alaphelyeztettel, amelyet Karinthy saját művészi alapállásának tekintett („Készültem rá még mielőtt látni tanult a szemem / Hogy a *prológust* majd én mondom el, ha kezdődik a játék” – írja *Karácsonyi elégia* című kései szabadversében, kiemelés a költőtől). Karinthy és Somlyó már említett Pierrot-versei azt valószínűsítik, hogy a prológus mint műfaj a némafilmkorszakból került a hangosfilm és a színházi előadás élére. Hogy milyen elvárásai voltak Karinthynek a filmprológus műfajával szemben, azt *Prológus* című novellájában egy (film)színházigazgató monológjába szövi, amely akkor hangzik el, amikor utóbbi a kezdő íróat megbízza egy prológus megírásával („a prológusban nem kell elmondani a darab tartalmát, hadd lepődjön meg a közönség ezeregyedszer újra azon a befejezésen, amit már ezerszer látott, hanem csak valami olyan lelkesítő dolgot gondolok – hiszen tudja. Valami összefogó gondolatot, amit a szerzők kifejejtettek a darabból. Valami olyasmit, tudja, amit az igazgató beszélne a közönséghez melegen és lelkesen, hogy ezt és ezt akartam: nemes és fennkölt érzéseket akartam kelteni bennetek...”). Úgy a *Prológus egy cirkusz-filmhez*, mint a *Fikszírozzák a feleségem!* Somlyó Zoltán-féle prológja mesterien eleget tesz e műfaji követelménynek, de a maga kezdetleges módján még a *Barátságos arcot kérek!* bábjátékát bevezető verse is ezt a modellt követi.

Karinthy minden prológusainak archetípusa az író meghatározó gyermekkori irodalmi élménye: *Az ember tragédiája*. Mint Madách-esszéjében kifejtette, világirodalmi távlatban is páratlan a drámának az az alapgondolata, hogy az egész cselekmény, vagyis a vi-

²⁸ „A film címe barátságos arcot kér a Metro Filmszínház kedd éjszakai bemutatójának közönségétől, Karinthy Frigyes pedig bevezető szavaiban jobb mulatást kívánt, mint amelyet a film nyújthat.” (*Budapesti Hírlap*, 1936. február 6.) Több mint valószínű, hogy az utolsó félmondat nem a Karinthy-báb versikéjére vonatkozik, hiszen a recenziens bizonyára említést tett volna arról, ha Karinthy nem hús-vér alakban mondta volna a prológust.

lágtörténelem teljes korpusza valójában Ádám álma, s ekképp csupán prológusa a volta-képpen emberi történetnek. Ez az alapvető Madách-tapasztalat segít megérteni, miért is volt az álom és az ébredés ennek az életműnek alapvető toposza. Karinthy azonban nem lett volna Karinthy, ha nem fordította volna visszájára a *Tragédia*-mintát. A *Prológus*-novella, melynek főtebb már idézett cirkuszigazgatóját Karinthy alig leplezett mefisztói vonásokkal ruházta föl, sejteti, hogy a színházi és filmprológus-írás az író milyen saját, kényszerű tapasztalataiból származhatott (aligha függetlenül attól, hogy a tízes években az Apolló mozi dramaturgja volt). Ebbe a sorba illeszkedik e novella már említett párdarabja, Karinthy klasszikus prózáinak egyike: a *Cirkusz* is. Ahogyan a *Prológus*ban a film, úgy itt a cirkusz válik a világ álomszerűségének metaforájává: az igazgató mindkét, káikai novellában a nagy bábmester, a világ első mozgatója, tetten érhetően, kozmikus léptékű bűnöző, aki az illúziógyár színpadi gépezetét fölügyeli hidegen és cinikusan. Ennek az illúziógyárnak produktuma az emberi történelem. A világ: vérre menő bábjáték – semmi sem természetes benne, hiszen a természet kulisszái mögött bonyolult és démoni színházgépzet dolgozik. A világ a Gonosz kezében van, de hegedűjátékával a bohóc a világ álomszerűségét legyőzve megőrzi a lélek tisztaságát.

S mindenekelőtt ott az *Előszó*, Karinthy ars poeticája, első verseskötetének prológia. Ennek a versnek a jelentősége abból fakad, hogy Madách *Tragédiájának* előszókarakere itt fordul át első ízben evangéliumi ígéretté. Játékossága, bujkáló öröme annak a fölismerésnek jegyében áll, hogy a *jó hír* nem pusztán ígélet, hanem már itt van velünk. A *Tragédia* meghaladása, melyben az „előrevetett összefoglalás” immár *jó hír* gyanánt lepleződik le. A „lángírás” titkos, ismeretlen üzenete Belsazar király palotájának falán a *Méné, tekel...* című versben közös a „Még nem tudom, mit mondok majd, nem én, / De úgy sejttem, örömhírt hoztam én” evangéliumával abban, hogy mindkettő kétségkívül üzenetet hordoz, amely azonban a logosz segítségével nem megfeythető. Mindkettő túlságosan közel van hozzánk ahhoz, hogy logikusan értelmezhető legyen. A nyelv csupán másodlagos jelrendszer, és a megoldás mindig a szavakon túli tartományból érkezik. Ha a nyelvet félretesszük, a megfeytést ki-ki megtalálja önmagában.

Egy nem-Karinthy-vers

E tanulmány *eredeti* célja nem volt több, mint annak kiderítése, ki a Vitéz László narrátori szerepkörében és Karinthy maszkjában elszavalt gyerekvers szerzője. Ez az igénytelen versike – a prológus prológusa – már maga is olyan elemeket mutat, amelyeket a Vitéz László-figura saját vonásaiként ismerünk fel, például a szavak facsarásából fakadó félreértéseket és az azok generálta helyzetkomikumot.²⁹ Ha a bábjátéknak nemcsak a koncepciója származott volna Karinthytól, hanem a szövege is, Vitéz László nyelvfacsaró hajlamát bizonyára abszurd nyelvi játékokkal aknáztta volna ki. Első közelítésben az is kézenfekvő lenne, hogy a Karinthynek maszkírozott figura Karinthy-verset mond. A *Prológus egy cirkusz-filmhez* azonban megmutatta, hogy a versprológ Karinthy kezén könnyen a zsenialitás világirodalmi fokára hághat, de még paródiaként sem süllyedhet e versike színvonalára (lásd az *Emil*, a *Tyukszem dal*, a *Már tetszik érteni?* vagy a *Mariska és Károly bácsi* című kupléparódiákat vagy kvázi-paródiákat). A versike körülbelül olyan mélység-

²⁹ A nyelvfacsarás szokásának eredete állítólag Pulcinella hangja eltorzításában van a *commedia dell'arte* hagyományban: a bábmester egy speciális csipogót (pivetta) vett a szájába, hogy a figura hangját eltorzítsa, ez viszont beszédét nemcsak eleve komikumforrássá, hanem egyszersmind nehezen érthetővé is tette. Valószínűleg a Pulcinella név („kiscsirke”) is a szereptípus vékony, csipogó hangjából származik. Lásd Takács Ágnes: A titokzatos Pulcinella. A karakter eredetének kérdései és egy erre reflektáló előadás, *Art Limes* 15, 1 (2018), 5–11. (7.)

ben vázolja a rákövetkező filmcselekményt, mint Karinthy paródiái az amerikai filmszipnopszisokról az *Amiről a vászon mesél* végén (például: „Raszkolnyikov: Éhes fiatalember leüti öregasszonyt, feladja magát.”). Bármennyire is szerettem volna tehát fölfedezni egy Karinthy-filmbe rejtett, ismeretlen Karinthy-verset, a versprológ igénytelensége Karinthy szerzőségét teljes egyértelműséggel kizárja. A verseike nemigen származhat mástól, mint a számos közismert sláger, valamint forgatókönyvek, vígjátékok, versek és némafilm-fóiratok szerzőjeként ismert Mihály Istvántól.

Más a helyzet magával a bábjátékkal, melyet a vers indít. Kimutattuk, hogy a bábjátékban jelen van a Karinthy-életmű több alapmotívuma is, ezért *írott alakjában* a bábjátékot minden jel szerint a Karinthy-életmű részének kell tekintenünk. (Még akkor is, ha szövegezéséért valószínűleg nem ő felelt.) Karinthy dramaturgiai célja mindenekelőtt az volt, hogy a bábjáték dióhéjban sejtse a film cselekményét, de mégse fedje föl egészen, és hogy a bábszínház világa finom átmenetekben tűnjön át a film világába. Mivel azonban a bábjáték második, jóval hosszabb jelenetét nem vitték filmre, az egész ötlet, benne a báboknak színészekké való maszkírozásával, Vitéz László fényképezőgépével és a dorongjára illesztett, a cselekmény lényegi fordulatát előlegző fényképpel, a szülők gyermekeik iránti érzéketlenségének többrendbeli kifejezésével – teljes mértékben értelmét veszti. Eképp a bábjáték pusztán a verses prológra szorítkozik, holott az eredeti bábjátékban a prológ elhangzása után cselekmény is volt. Ezzel megszakadnak a bábjátékból a film felé vezető szálak, ez pedig az egész prológus-ötletet értelmetlenné és öncélúvá teszi. A filmen megvalósult változatában a forgatókönyvben őrzött bábjáték Karinthy mély és gondolatgazdag koncepciójának lábbal tiprása. Szellemi kiherélését követően a bábjátékból mindösszesen annyit tudunk meg, hogy itt most egy előadás lesz, amely – milyen eredeti! – egy házasságkötés körüli váratlan bonyodalmakról szól. Egy ilyen prológ funkciója merőben dekoratív, a bábszínház műfajára való pusztán utaláson túl semmilyen jelentéssel vagy üzenettel nem bír, cselekménye nincs, dramaturgiaián kínosan fölös és céltalan, ekként bármelyik, ugyane modellre épülő filmvígjáték elé odabiggyeszthető lett volna. Szemben írásos változatával, a filmen nyoma sincs a prológ műfaji jellemzőinek: a rákövetkező cselekményből *előre* leszűrt summának, vagy egy, a cselekményből fakadó, de azon túllépő, átfogó gondolatnak – ama elvárásoknak, amelyeket Karinthy a korábban már idézett novellájában megfogalmazott (*Prológus*), és amelyeket például a *Prológus egy cirkusz-filmhez* című remekében oly csalhatatlan ösztönnel valószínűsített meg.

Ha valóban szándékában állt is Karinthynek, hogy paródiaként távolítsa el a filmet magától és a közönségtől, ezzel még a legkevésbé sem merülnének ki a bábjátékot a *com-media* dell'artéhoz és a rákövetkező filmhez fűző gazdag vonatkozásai. A forgatókönyvhöz hű Karinthy-bábjáték megvalósítása alkalmas lehetett volna arra, hogy a filmet kiemelje a tucatvígjátékok sorából – helyett filmre vitt alakjában csak annak silányságát erősíti, ráadásul abban sem segíti a nézőt, hogy a filmre valóban paródiaként tekinthesse. Az érzéketlenség, amellyel elbántak vele, arra vall, hogy a bábjátékkal a filmkészítők dramaturgiai értelemben ugyan nem tudtak mit kezdeni, ám teljes kiiktatását méltatlannak érezték volna a nagy íróval szemben: ezért a „hoztam is, nem is” rossz kompromisszuma. Láthatóan nem vették a fáradságot, hogy megértsék az író szándékát, vagy ha mégis, túlságosan artisztikusnak tarthatták ahhoz, hogy közönség elé vigyék. A kommersz parancsa, mint rendesen, fölzabálta a gondolatot és a művészi értéket.

Abból azonban, hogy a bábjáték ötlete és gondolati kidolgozása – úgy, ahogy a forgatókönyvben áll – csakis Karinthytól származhat, még nem következik, hogy a benne elhangzó verseike szerzője is ő. Ám ha ezek a semmitmondó, amatőr sorok önmagukban nem tartoznak is az említésre méltó dolgok közé, az ötletgazda koncepciójában játszott dramaturgiai szerepük nagyon is fontos: részei annak a kísérletnek, melyben Karinthy a hangosfilmet a vásári komédiából eredezteti, folyamatosságot sugallva a kihálófélben lé-

vő bábjáték és a film között, szereplőit bábok megtestesüléseiként, szerzőjét vásári kikiáltóként ábrázolva. Paradox módon azonban itt a bábszínpad – másképp, mint a kinemaszkeccs műfajában a színház vagy Stravinsky és De Falla említett darabjaiban a bábszínház – önnön valóságában már nem, csakis a film médiumán keresztül nyilvánulhat meg. Bár típusszereplői a vásznon mutatis mutandis tovább élhetnek, a bábszínpadot ekkor, a harmincas években szinte már csak a nosztalgia tartja életben: a vurstli fél lábbal a múltban, a hangosfilm pedig éppen azon volt, hogy bekebelezze a tömegszórakoztatás korábbi formáit.

*

Köszönöm Hussein Evinnek, a Magyar Nemzeti Filmarchívum Szakkönyvtára és Dokumentációs Gyűjteménye szakreferensének, amiért hozzáférhetővé tette számomra a *Barát-ságos arcot kérek!* című film eredeti forgatókönyvét és a filmmel kapcsolatos egyéb dokumentumokat. Köszönet jár Gesztelyi Júliának, a Magyar Nemzeti Filmarchívum kutatójának is, aki a filmhez való hozzáférést biztosította számomra.

Szintén köszönettel tartozom a Petőfi Irodalmi Múzeum Médiatára és Kézirattára munkatársainak: Tóth Szabinának és Tétényi Csabának a filmmel kapcsolatos sajtóbírálatok hozzáférhetővé tételéért.

AZ ISMÉTLÉS POKLA ÉS KÉNYSZERE

Tompa Andrea: Sokszor nem halunk meg

Hogyan lesz az egyedi az általános egy darabja, és hogyan hullik szét az általános egyediségekre? Úgy, hogy nem felemésztik egymást, hanem harmonikusan összeérnek, egybeolvadnak, majd szétválhatnak? Az egyedi nem példa lesz, hanem szingularitását teljesen megőrizve mutat fel magán valamit az általánosból, mely nem megsemmisíti, hanem önmagát mint szükségszerűséget állítja. Ezek a kérdések merülnek fel a kritikusban Tompa Andrea legújabb regényét olvasva. És persze az ismétlés, az ismétlés örök problémája: arra vagyunk-e kárhoztatva, hogy megismételjük elődeink sorsát, s ha igen, akkor hol vagyunk mi magunk, s ha nem, akkor hol vannak ők?

Tilda véletlenül kerül Erzsihez és Ferihez, mint az átkötözött lábú Ödipusz Polübosz királyhoz. Persze, a második világháború idején sok csecsemő és gyermek került új szülőkhöz, hiszen a táborokba elhurcolt zsidók legalább a gyerekeiket igyekeztek biztonságba helyezni. Egyrészt tehát nem volt ez ritkaság, másrészt mégis: hiszen aki zsidó gyermeket mentett vagy befogadott, az az életével játszott. Sokan nem merték ezt vállalni, mégis több tízezer gyermek menekült meg és került új szülőkhöz. Erzsi és Feri nem a híres, eltökélt ellenállók közé tartoznak, csupán gondoskodni akarnak a rájuk bízott lánygyermekről.

A háború végéig, sőt, utána is várják, hogy az igazi szülők visszatérjenek, és ők biztonságban átadhassák a gyereket. Aki egyre jobban a szívükhöz nő, hiszen nekik maguknak nem lehetett sajátjuk. Akármennyire is megszerették a Matyinak becézett Matildot, a háború után még sokáig várnak, sőt, erőfeszítéseket is tesznek azért, hogy megtalálják a gyerek szüleit. És csak akkor, amikor ez végképp reménytelenné válik, indítják el az örök-befogadást, sok-sok tépelődés után.

Erzsi és Feri egyszerű emberek. A nő cseléd volt, majd gyerekgondozó, szeretett volna tanulni, de nem lehetett, így aztán műveltségvágyát olvasással elégíti ki, majd később a színházzal. Kedvence Berde Mária könyve, *A szent szégyen*. Ő maga is szeretne ilyen szép, szenvedélyes mondatokat írni, próbálkozik is vele. Verseket is írt, majd naplót vezet a gyerek fejlődéséről. Mivel a gyerek miatt nem léphetett ki a lakásból, megtanult varrni, és ezzel keres pénzt, a háború után is ez lesz a munkája. Tudása jól jön Tildának is, akinek sorra varrja a ruhákat. Feri pedig munkás, és kettejük közül csak ő tud románul, Erzsinek csupán pár szót, kifejezést sikerül elsajátítania.

A pár a háború utáni Kolozsváron él, a rokonaik Csíkbán, és rendszeresen Szovátán nyaralnak, vagyis ez a könyv is Tompa Andrea Kolozsvár-regényei közé illeszkedik. Időben a háborútól a rendszerváltás utáni pár évig terjed, átfogja tehát a romániai diktatúra teljes hosszát. Ezt a korszakot

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2023
592 oldal, 5999 Ft*

megírta már részben az *Omertában* és *A hóhér házában* is, de persze más szemszögből, és nem is teljes egészében. És itt sem az enciklopédikus teljesség a regény tétje, még csak nem is a történelmi kor bemutatása, hanem az ebben élő emberé. Akinek van valamennyi mozgástere, választása, hogy mennyire hajlandó belekeveredni korának eseményeibe, politikájába, tudomást venni a rajta kívül levő világról.

Tompa Andrea eddig minden regényében más narrációs technikát alkalmazott, ezúttal is ez a helyzet. Egyes szám harmadik személyben beszél a narrátor, aki korántsem mindentudó, és alkalmazkodik ahhoz a szereplőhöz, akiről éppen szó van; az ő világképéhez, nyelvéhez, szokásaihoz, tudásához. A szöveg hol székelyül, hol románul szólal meg – az előbbi már Tompa előző regényeiből is ismerős, a román nyelv viszont *A hóhér házában* kívül más regényben még nem nagyon volt jelen. Több kritikus is szóvá tette, hogy míg az előző regényében, a *Házában* több nyelven is megszólalnak a szereplők, csak éppen románul nem, ebben nagyon sok a román, hol lefordítva, hol nem.

Szervesen illeszkedik a szövegbe a román, még ha nem is értjük, de a regény miliője, atmoszférája természetessé teszi az idegen nyelv jelenlétét, hiszen Tilda kedvese csak románul hajlandó megszólalni. Mint táborba elhurcolt zsidó megtagadta a magyarságát. A színházi közeg vegyes nemzetiségű, vagyis a kétnyelvűség akkor is magától értetődő, ha nem értjük. Sem a színházi emberek, sem Erzsiek nem elvakult nacionalisták. Az előbbieik számára a színház az alapvető és közös nyelv, élmény, szentség, ami mellett nincs jelentősége a származásnak. A magyar–román ellentét csak ritkán jelenik meg a regényben. Egyszer például Titi azt mondja Tildának az Antigóné-szerepe kapcsán, hogy legalább jól megtanul románul, és kap majd valami jó román szerepet. „Biztos nem fogok románul játszani, feleli Tilda. Ők se játszanak magyarul” (340.). Titi nem sértődik meg, hanem azt mondja, hogy a nyelvnek nincs jelentősége.

Számukra nincs, a hatalom azonban érdekelt az ellentétek kiélezésében és a magyarok elnyomásában. Az évad ideológiai képzéssel kezdődik, melynek során elhatárolódnak, leszögeznek, nyomatékosítanak, alapelveket fogalmaznak meg. Tilda csak rajzolgat, miközben kimondják, hogy nincs jelentősége a származásnak, „a munka egyesít minket” (426–427.), ami a valóságban azt jelenti, hogy mindenki románnak számít, és „nincs szükség külön magyar színházra” (427.). Át is nevezik, a Szatmári Állami Magyar Színházból Északi Színház lesz. Ezt azonban minden kommentár nélkül közli a narrátor, és a társulat sem zúgolódik.

S ha már fentebb szóba került *A hóhér háza*, érdemes alaposabban is átgondolni a két regény kapcsolatát, mert úgy tűnik, a *Sokszor nem halunk meg* éppen a debütáló regénnyel áll a legszorosabb kapcsolatban. Mindkettőnek érzékeny, a művészetekre fogékony serdülő lány a főszereplője, aki a diktatúrában nő fel, melyben nemcsak magyar, hanem zsidó identitása is problémát jelent. A többi regény fő szereplői is magyarok, csak hogy sokkal inkább elkülönülnek a többségtől, mint a két fentebbi történetben. A *Fejtől s lábtól* és az *Omerta* magyar szereplői szigetszerű zárványokat alkotnak a többségi államban, mely főleg az elnyomásán keresztül jelenik meg, az első és az utolsó regényben a hősök kénytelenek együtt élni a többséggel, alkalmazkodni – amit a román nyelvű részek beekelődése is jelez. Az elnyomás persze elnyomás, de a *Sokszor nem halunk meg* azt is világossá teszi, hogy egyrészt ettől a románok is szenvednek, másrészt a mesterségesen szíftott nacionalista ellentéteket a mindennapi spontán és szakmai együttműködés ellensúlyozni tudja.

A jelen regény szereplői nem pusztá papírmásé figurák, akik csak azért vannak jelen, hogy rajtuk, az ő sorsukon keresztül mutakozzék meg a nagybetűs történelem. Csak annyira törődnek a körülöttük zajló eseményekkel, amennyire feltétlenül muszáj. De az sem lenne hiteles, ha egyáltalán nem vennének tudomást róla, hiszen ez formálja az ő életüket is, és van, amikor erőteljesebb a jelenléte, és reflexióra hív fel. Ilyen az, amikor Erzsik és Feri elmennek a háború után a bábák tárgyalására, akiknek az volt a feladatuk, hogy a

zsinagógában megmotozzák a zsidó nőket. Ennek azonban különös kegyetlenséggel tetek eleget, megfertőzve, megsebezve sok lányt és asszonyt, akik közül többen nagy szenvedések között haltak meg. A regény egyik legmegrendítőbb és legnyomasztóbb jelene ez, mellyel később Tilda is kénytelen szembesülni – az élmény ismétlődik, generációról generációra.

S persze jelen van a történelem a színházban is. Kiemelt kulturális intézmény, nem mindegy, milyen darabot játszanak, engedélyeztetni kell mindent, és vannak tiltott szerzők is. Az enyhülés azért lassú, de érzékelhető. Annyira azért mégsem, hogy itthon tartsa azt, aki menni akar: Tilda szerelme, Titi egyszer csak nem jön haza Bécsből. Az egyik utolsó telefonbeszélgetésük során mondja: „csinálom ezt a híg darabot, Mirodannak az új darabja, *Transplantarea inimii necunoscută*. Az ismeretlen szív átültetése. Szeretlek. Szeretlek mind a kettőtöket” (430.). Hamar kiderül, hogy az övé az az „ismeretlen szív”, melyet átültettek.

Emlékezetes az a jelenet is, amikor a szerelmespár meglátogatja Titi régi barátnőjét, Zimrát Bukarestben, akivel együtt jöttek haza a lágerből. A nő könyvei nem jelenhetnek meg. „Kivesz egy újságkivágatot a dossziéból. Két mondat pirossal van benne aláhúzva. Ezzel végeztek ki, mutatja. Két mondat pontosan elég, hogy meghalj. Túlélted a lágert, aztán nem éled túl ezt a két mondatot az újságban. [...] Meddig leszek még nektek idegen? [...] Pula mea. Idegen. A faszom idegen. A picsám. Az idegen nektek. Meddig leszünk mi még mindig idegenek?” (349.) Az idegenség érzése a túlélőket is végigkíséri egész életükben.

Itt derül fény Titi személyazonosságára is. A művészneve Titi Constantinescu, Tilda így ismerkedett meg vele, és így szeretett bele. Csak Zimránál derül ki, hogy a férfi eredeti neve Katz Bernát, a zsidó neve pedig Gersom, ami azt jelenti, hogy jövevény. Ami önbeteljesítő jóslatként is működik a férfi sorsának vonatkozásában, hiszen Bécsbe emigrálva valóban jövevénné válik. Hozzá hasonlóan Tildának is több neve van. Az eredeti családnevét meg sem ismerjük, azt a családjával együtt elveszítette. Örökbefogadótól a Nagy nevet kapta, majd a keresztségben még az Erzsébetet. Gyerekkorában pedig fiúnévén, Matyinak szólították – vagyis az ő életét is végigkíséri a nevének változása, mely sorsának és identitásának nagy változásait is jelzi.

Traumát jelent számára, amikor kiderül, hogy Erzsi és Feri nem az igazi szülei. Kiállhatatlan serdülő lesz belőle, aki örömét leli abban, ha fájdalmat okozhat szeretteinek. Néhol kicsit már eltúlzottnak, karikatúrisztikusnak is tűnik a lázadó kamasz ábrázolása, aki rémesen tanul, szörnyen viselkedik a szüleivel, fájdalmat okoz nekik, semmivel sem foglalkozik, mindig zsebre dugja a kezét, rengeteg rigolyája van, flegma és kiállhatatlan. Az iskolában is állandó problémák vannak vele, egyetlen dologban jó, sőt, kiemelkedő: gyönyörűen szaval.

Sorsdöntő számára, amikor Ferivel Szatmárra utaznak, és barátaikkal együtt megnézik az Anne Frank naplójából készült darabot a színházban. Erzsivel olyan ruhát varrat magának, amelyet a színpadon látott a főszereplőn, a macskáját is úgy nevezi el, ahogyan az Anne Frankét hívták, valósággal belehabarodott a drámába. Azonosul is Annével, de el is távolítja magát, és már itt jelentkezik az egész életét végigkísérő identitásválság. Ahogyan a naplójában is írja: „Nincs semmi. Nem vagyok senki. Anne. Anne. Én senki” (275.). Az Anne Frank-mánia tetőpontján, a tizenhatodik születésnapján tudja meg a szüleitől, hogy „akiknél születél, zsidók voltak” (279.). Tildában minden a feje tetejére áll. Leveszi az Anne Frank-ruhát, nem megy zongoraórára, mert megtudja, hogy a tanárnő is zsidó. Menekül, tagad, küszködik magában, és a szokásosnál is komiszabb otthon.

Ezután nem sokkal megy el Csíkba a nagynénjéhez, ahol valóságos fordulat áll be nála. Megtanulja könnyen a csíki táncokat és a nótákat, mulatságokba jár, székely ruhát vesz. Fura képlet: Feri kolozsvári, Erzsi székely, Tilda pedig zsidó, aki a zsidóságát eluta-

sítja, szüleit állandóan bántja, de mégis az ő származásukkal tud teljes szívvel azonosulni. A sors ironiája pedig az, hogy Tilda végül ott lesz színésznő, a szatmári színházban, ahol az Anne Frank-darabot látta.

A színészi hivatás egyszerre kínálja fel számára saját személyisége megsokszorozódásának lehetőségét, valamint a teljes önelvesztést. Még szinte pályakezdő, amikor Bukarestben Titi régi barátnője tanácsolja neki: „Azt kell tudjad, ki vagy. Ki vagy te. Úgy értem, hogy ki vagy, amikor a színpadon állsz. És hogy ki ez, mutat Zimra a tükörben Tildára. Ki ez” (354.). Tilda ennyit tud, de arról, hogy ő maga kicsoda, semmit. Később barátnője, Ágnes mondja neki, hogy „benézel jó mélyen oda, belülré, ahova senki se lát be. Eleinte még te sem. Na, ott mit látsz? Nézel, nézel, mit se látsz. Aztán mégis jönnek valami formák, részletek. Ott semmit se látok, feleli Tilda. Semmi nincs. Egy feketeség, nem, inkább szürkesség” (441.). Úgy gondolja, ő semmi más, mint a szerep, azon túl nincs személyisége. Ahogyan a vele interjút készítő fiatalembernek is feleli: „Mindig tudtam, tudtam, ki vagyok, amikor a színpadra lépek. Volt bennem, ezt mondták a rendezőim is, tudatosság. Tudja, amit Sztanyiszlavszkij a legfontosabbnak tart. Legyél tudatos. Tudtam, ki vagyok, milyen az életem, mit akarok. Honnan jövök, mi a szándékom éppen. Most meg nem tudok semmit. Semmit magamról” (469.). Amikor Titinek elmeséli örökbefogadását, egyes szám harmadik személyben beszél magáról: „Tildát adoptálták” (340.). Majd elmondja, hogy a szülei zsidók voltak. „Az egész élete nem igaz. [...] Nagy Matild másodlagos. Egy illúzió.” (341.)

Szétszóródik a személyisége a szerepek között, melyek közé két magánéleti is csatlakozik: a szerelmes és az anyáé. Még a főiskolán szeret bele a neves rendezőbe, Titibe, akivel élethosszig tartó kapcsolatban maradnak. Amikor a férfi emigrál Bécsbe, akkor Tilda feleségül megy egy színházi emberhez, de nem sikerül jól a házassága, érzelmileg nem kötődik a férjéhez, aki rendszeresen csalja is. Amikor Titi pár év után jelentkezik Bécsből, elkezdenek ismét rendszeresen találkozni, és kiderül, nem múlt el a régi szerelem. Titi elkezd hazalátogatni, Tilda elvállik, és újra egymáséi lesznek. Annak ellenére is, hogy a nőnek vannak fenntartásai, hiszen közben le kellett operálni a melleit. És annak ellenére is, hogy Tilda végzős főiskolásként mástól szült gyereket. Titi maga nem akart gyereket, de Tilda kislányával, Klárával úgy bánt, mintha a sajátja lenne.

Tilda és Titi között a szexualitás sem tabu. Külön érdekes összehasonlítani, mennyire másként jelenik meg a szexualitás a két pár között: Erzsi és Feri, valamint Tilda és Titi között, és mennyire másként beszél a narrátor is. A szülők esetében jóval szemérmesebb, mint ahogyan ők is azok. A szeretkezésről magáról nem is esik szó, csupán utalás történik rá, míg Tildáék kapcsán a narrátor is sokkal szókimondóbb, részletezőbb. Ebből is kitetszik, hogy a két pár teljesen más életfelfogás szerint él, még akkor is, ha Titi jóformán az Erzsiek generációjához tartozik. Ehhez alkalmazkodik a regény nyelve és narrációja is.

A regény első két, a *Megérkezés* és a *Menekülés* című fejezete Tilda gyerek- és kamaszkorát meséli el, a második kettő, a *Felkészülés* és a *Katasztrófa* címűek pedig a felnőtt nő, sőt, színésznő életét. Ezekben a színháznak már kulcsszerepe van, míg a második részben a kamaszlány még csak éppen mutogatta az oroszlánkörmeit, és csak sejtethető volt, hogy hova vezet majd az útja annak a rakoncátlan kamaszlánynak, aki mindenkit lenyűgöz tehetségével.

Erőtéljes sorsmetafora, hogy a pályája az *Antigoné*val kezdődik, és hosszú hallgatás után az *Oidipusz királlyal* tér majd vissza. Mindkettőt Titi rendezi. A két előadás között életük legfontosabb eseményei zajlottak le, Szophoklészről Szophoklészig. Mintha az egész életüket meghatározná az antik görög tragédiaíró, mintha az egész életük innen lehetne értelmezhető. Antigoné, a szűz fiatal nő egyetlenként szegül szembe Kreóonnal, ő a „leggyengébb. De az ő tüze mindenkit feléget. Magával ragad” (336.). Aki képes „mindent feladni, mindent kockáztatni, győzni, belehalni” (337.). A színészek maszk-

ban játszanak, mint az egykori görög amfiteátrumokban, vagyis hűek a hagyományhoz, megismétlik.

Aztán eltelik pár évtized. Titi Bécsben jól él, de távol a színháztól, Tilda pedig az operáció miatt hagyta ott a pályát. Majd a férfit hazahívják rendezni, és az *Oidipusz királlyal* akar visszatérni. És Tildával. Aki nem érti először, miért erre a „borzalmas darabra” esett a választás, és neki már elege van az ilyen darabokból, az ilyen, a mai közönségtől távoli és idegen történetekből. Titi azonban elmagyarázza neki, hogy „Ödipusz vak volt, nem tudott semmit önmagáról, de a darab során látóvá válik, és felismeri, hogy mi történt vele élete során. Vagyis megismeri önmagát” (560.). Tilda kezdeti ellenérzései eltűnnek, és rájön, hogy a darab róla szól, akit szintén örökbe fogadtak.

De nem csak róla. Hanem arról, hogyan lehet megmenteni a világot, hiszen Ödipusznak azért kell megismerni a saját valódi történetét, hogy a közösség, a polisz megmeneküljön. Ahogyan a könyv hátsó borítóján is olvashatjuk: „Aki ismeri magát, a saját sorsát, az megmenti a világot.” (576.) Persze, nem mindenki Ödipusz, és nem is mindenki kerül döntéshozó pozícióba, de mindenkinek van története, van sorsa, amit meg kell ismerni ahhoz, hogy tisztességesen éljünk. Nemcsak magunkért, hanem másokért is. Ahogyan a delphoi jósdá felirata parancsolja: gnóti szeauton, ismerd meg önmagad. Ez az imperatívusz volt és maradt az európai filozófia záróköve, alfája és ómegája: önmagunk megismerése a világ megismerése, és a világ megismerése egyszersmind önmagunk megismerése. Az önismeret parancsa nem más, mint beleállni ebbe a hagyományba, részt venni benne, tovább vinni, megismételni.

Mint ahogyan a maszkok is újfent előkerülnek ebben a darabban is. Tilda megtanul vakon játszani, hiszen az arcára rakott vastag agyagréteg (melyre egy nagy szemet festenek) alól nem lát ki. Ahogyan szárad az anyag, úgy töredezik és hullik le, mintha a színész arc is „külön darabokból állna” (585.). Aztán egy darabban lehull a maszk, és ott marad a meztelen arc lehunytt szemmel, immár maszkká változva maga is. Ahogyan Tilda párszor korábban mondta: mintha egy hagyma héja lenne az élete, a sorsa, önmaga, az egyik héj alatt csak a másik héj van. A maszk alatt is a maszkká változott arc.

Tildának van még egy nagyon fontos előadása, melynek létrehozását, színpadra állítását személyes ügyének tekinti: *Az utolsó vonat* című darab, melyet ő maga állított össze Rózsa Ágnes *Jövőlesők. Nürnbergi napló* című lágerfeljegyzéseiből. Régóta szeretett volna már egy igazi, önálló estet, és erre esett a választása. Egy Gyula nevű rendező vállalja el, akinek színházi berkekben nincs túl jó híre, „túlságosan hagyja, hogy uralkodjon rajta a színész meg a darab” (503.). Márpedig ez gyengeségnek számít ebben a macsó közegben, hiszen „ez férfiszakma” (503.) – ahogyan a regényben ez többször is előkerül. Gyula nem akar lefeküdni a színésznőkkel, és hagyja Tildát is játszani, ahogyan az ösztönei vezetik, akinek éppen erre van szüksége. Érzékeny, finom együttműködés alakul ki a két alkotó között, ahogyan lassan összeáll a darab.

Gyula elmagyarázza neki, hogy ez esetben nem bújhat a szereplő bőrébe, nem lehet másik ember, mert senki sem hinne neki, most nem eljátszania kell egy szerepet, hanem megjeleníteni valakit, aki nem ő. De miközben Tilda megjelenít, bele is lényegül a darabba, a szereplő sorsába, személyiségébe. Ahogyan a rendező mondja neki: „megvagyunk. Teljesen készen van. Beléd csúszott. És te őbele. Pontosan ennyi. Innen már csak elrontathatjuk” (505.). *Az utolsó vonat* siker lett, de Tildát ez nem érdekli. A főpróba után, amikor először látta közönség az előadást, az mondja, „olyan, mintha elárultam volna őket... [...] Anyámat és apámat” (515–516.).

Akiket nem is ismert, de éppen az ő sorsuk, ismeretlenségük miatt volt fontos számára ez a darab, amit ő választott magának, ő állított össze. Egyszerre van jelen benne a mélyről jövő, zsigeri késztetés arra, hogy a saját eszközeivel emlékművet állítson a szüleinek, a lágerekben elpusztítottaknak, és az érzés, hogy ez voltaképpen árulás velük szem-

ben, hiszen olyanokról beszél, olyanokat jelenít meg, akik már nem tudnak, sohasem tudtak szólni magukért, akiket brutálisan meggyilkoltak. Ahogyan Adorno mondta, Auschwitz után nem lehet többé verset írni – és mégis írtak, mert egyrészt ott a morális botrány némaságot követelő rettenete, másrészt a beszéd, az újramondás, az ismétlés kényszere: el kell mondani, bele kell írni a botrányt a világ szövetébe, szembesíteni kell vele, a holtakért és az élőkért egyaránt. Egyszerre kötelesség és ámulás, és ez az ambivalencia nem feloldható – viszont ezzel együtt kell vállalni a színrevitelt.

Tilda mint színésznő ezekben a darabokban válik többé, mint a saját egyedisége, és mutat fel saját magán valami általánosat. Antigonéként, Ödipuszként, lágerlakóként. Beolvasztja a saját szingularitását a szerepbe, melyben valami mély emberit ismét meg, akár évezredek távlatából. Az ismétlés azonban nem mechanikus, hanem folyamatos ön-reflexióra késztet, önismeretre, mert meg kell menteni a világot.

MIKOLA GYÖNGYI

AZ ÚJ SYMPOSION LEGÚJABB TÖRTÉNETE

Ladányi István: Megújuló befejezetlenség.

Az Új Symposion folyóirat arculata, szerkesztési gyakorlatai és műfajai

Ladányi István *Megújuló befejezetlenség* című irodalomtörténeti könyvében új szemszögből közelíti meg a legendás *Új Symposion* című folyóirat történetét, amely 1965-ben indult Újvidéken, és amely egyike lett minden idők legjobb magyar nyelvű irodalmi és kulturális folyóiratainak. A szerző könyve bevezetőjében így határozza meg kutatásai célját: „elsősorban az irodalmi, művészeti és ezekkel együtt magában a folyóirat-szerkesztésben megnyilvánuló alkotótevékenység érdekelt, valamint azok a közösségi és értelmiségi magatartásminták, amelyek ezeken keresztül megnyilvánultak.” (7.) Ez az irodalomtudós, a filológus és irodalomtörténész objektivitásra törekvő megközelítése, aki a folyóirat történetét „szakmai” szempontból, a szerkesztők által létrehozott és preferált formák történeteként igyekszik elbeszélni, felvetve annak lehetőségét – amely nyilván nem volt idegen az „alapító atyák” intencióitól sem –, hogy magát a folyóiratot is sajátos, folyamatosan változás-

Gondolat Kiadó
Budapest, 2023
332 oldal, 5000 Ft

ban lévő műformaként, műalkotásként interpretálja. Ám nem tesz magáévá tisztán esztétikai nézőpontot sem, mivel, mint írja: „a folyóirat kifejezetten érzékeny és elkötelezett volt társadalmi kérdésekben, különösen a lap indulásának meghatározó éveiben vagy az 1980-as évek elején” (7.).

Ladányi vállalkozása azért fontos az *Új Symposion* történetére reflektáló írások egyre gyarapodó sorában,¹ mert megkísérli bemutatni és értelmezni a lap intellektuális és poétikai teljesítményét, kultúrateremtő potenciálját. Nyilván hamis lenne a kép, ha mindeztől kihagyná elemzése fókuszából a lap társadalomelméleti vagy politikai témájú szövegeit, vagy a lap sorsát befolyásoló politikai döntéseket és törésvonalakat, ugyanakkor nyilvánvaló a szándék, hogy ellensúlyt képezzen azokkal a munkákkal szemben, amelyek elsősorban ideológiai, politikai vagy kultúrszociológiai megközelítésből bírálták a Symposion alapító gárdáját, mindenekelőtt a jugoszlávság baloldali koncepciójával való azonosulásuk miatt.

Ladányi munkája abban a tekintetben is hiánypótló, hogy irodalomtörténeti és filológiai alapossággal rekonstruálja az *Új Symposion*, és az előzményeként számontartott, az Ifjúság című hetilap kulturális mellékleteként megjelent Symposion történetét, szerkesztési elveit, valamint nyomon követi a szerkesztőségek személyi összetételének változásait. Ez utóbbi az irodalomjegyzék után *A szerkesztők jegyzéke* címmel külön függelékben is szerepel, így pontosan nyomon lehet követni a folyóirat életében bekövetkező meghatározó töréspontokat. Emellett illusztrációs jegyzék, a szerző témába vágó publikációinak gyűjteménye, valamint névmutató is segíti a tájékozódást, és azt, hogy a kötet megbízható irodalomtörténeti kézikönyvként, nélkülözhetetlen adatbázisként járulhasson hozzá a további kutatásokhoz.

Kérdés, persze, hogy mennyire illeszthető bele az *Új Symposion* története az akadémiai irodalomtörténetek öntőformájába. Mintha éppen erre a dilemmára világítana rá a kötet címe: *Megújuló befejezetlenség*. Bár a cím a Symposion szerkesztői gyakorlatára utal, egy rendkívül rugalmas, változékony, állandóan alakulásban lévő, kísérletező attitűdre, emellett azonban óhatatlanul azt is sugallja, hogy a folyóirat története azóta sem zárult le, és folyamatosan újraíródik. Mintha az *Új Symposion* születése pillanatától működtetne valamilyen „genetikai kódot”, amely ellenáll a lezáródásnak, és amely arra ösztönöz mindenkit, aki valaha komolyabban kapcsolatba került ezzel a projekttel, hogy a maga módján továbbvigye, tovább alakítsa vagy továbbmesélje azt. Erről tanúskodnak a Ladányi István által is megemlített későbbi „mutációk”, a szabadkai székhelyű Symposion, vagy a Veszprémben szerkesztett *Ex Symposion*, amelyek az 1990-es évek elején, a délszláv háborúk és Jugoszlávia szétesése következtében elhalt *Új Symposion* folytatásainak, variációinak tekinthetők. Az *Új Symposion* történetét író egykori szerkesztők között is vita van abban, mikor ért véget ez a történet: Ladányi a Beszédes István által jegyzett „koalíciós szerkesztőség” tevékenységét még idesorolja, de utal arra, hogy létezik másfajta megközelítés is, Losonczi Alpár például a Sziveri-féle szerkesztőség szétverését tekinti határárónak.

Miközben mind a két álláspont mellett lehet érvelni, számomra, magyarországi olvasóként és részben egyes vajdasági kulturális projektek résztvevőjeként mégis úgy tűnik, hogy a „mutációk” is a történet részét képezik. Ha az előzmény, a *Symposion* melléklet története nem hagyható ki, logikusnak tűnik, hogy az *Új Symposion* gazdag kulturális örökségének más-más elemét továbbvivő kezdeményezéseket is e kulturális paradigma

¹ Néhány mű a legfontosabbak közül, melyekre Ladányi is folyamatosan hivatkozik a könyvében: Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken*. JMMT, Újvidék, 2003., Szerbhorváth György: *Vajdasági lakoma. Az Új Symposion történetéről*. Kalligram, Pozsony, 2005., Losonczi Alpár: *A hatalom (nélküliség) horizontja. Hommage à Új Symposion*. Forum, Újvidék, 2018., (Szét)tördelt hagyományok. Szöveg-szervező vizualitás az Új Symposionban. szerk. Szilágyi Zsófia Júlia. Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre, 2019.

részének tekintsünk, és ne a történelmi körülmények változásaihoz igazítsuk az irodalom folyamatainak elbeszélését. Ráadásul az *Ex Symposion* esetében a folytonosság aligha kérőjelelhető meg. A Bozsik Péter és Balázs Attila által jegyzett első veszprémi *Ex Symposion*-szám így szólítja meg az olvasóit:

„Ezt a lapot olyan irodalmárok készítik, akik nem akarván részt venni a balkáni háborúban, egy – talán reményteljesebb – vállalkozásba fogtak; folyóiratot szeretnének szerkeszteni. Többségünk katonaszökevény tehát, de van még egy közös tulajdonságunk: *valamennyien szerkesztettük az Új Symposion című újvidéki folyóiratot* (Kiemelés tőlem – M. Gy.). Mivel most Magyarországon tartózkodunk – legalábbis ideiglenesen –, ezért itt próbáljuk meg folytatni munkánkat. Célunk: színvonalas írásokkal tágítani szellemi térségünket. Tárgyalni, felszabadítani nehezen tárgyalható, szinte megközelíthetetlen témákat. Jövendő számainkban is különös, aktuális vagy éppen háttérbe került témákkal foglalkozunk. Nem titkoljuk: cinkosunkká szeretnénk Önt tenni. Hogy mindenek ellenére legyen még egy folyóirat.”²

Nemcsak a szerkesztők személye, hanem a nem belenyugvó mentalitás, a halálos determinációkkal való szembeszegülés, a célok ambiciózus kijelölése, a problémafölvetés radikalizmusa (rögtön egy *Benyúlás* című erotikus tematikájú számmal indítanak), a délszláv szerzők szerepeltetése, és az egész vizuális arculat demonstrálja, hogy milyen jelentős még ekkor is az *Új Symposion*-hagyomány lendülete, kreatív energiája. A következő számtól egészen a 2003-as, rengeteget idézett *Minor irodalom* című számig Tolnai Ottó jegyzi főszerkesztőként a folyóiratot. Az olyan emlékezetes lapszámok, mint amilyen a *Kiš*, a *Sólyom*, a *Domonkos*, a *Fű-fa*, az *Ólomkatonák* vagy a *Koncz István* című tematikus számok, illetve a számomra revelatív jelentőségű *Nietzsche*-különszám is véleményem szerint ugyanannak a történetnek az integráns részei, és éppúgy tanúskodnak – többek között – a Tolnai nevű irodalomszervező „atomreaktornak” (Beszédes István metaforája) a működési mechanizmusairól, mint az *Új Symposion* lapszámai a múlt század hatvanas éveiben. Ladányi István, aki maga is tagja volt az *Új Symposion* utolsó, úgynevezett „koalíciós szerkesztőségének”, majd Veszprémbe szintén munkatársa, szerkesztője az EX-nek, igaz, kényszerű emigrációban, de mégiscsak aktív résztvevője a Symposion-brand „megújuló befejezetlenségének”. Ennek ellenére ezeket az újabb, magyarországi tapasztalatokat nem építi be, legalábbis nem artikulálja a vizsgálódásaiban. Könyvének befejező részében ezzel szemben látni engedi, hogy számára a Sziveri-féle szerkesztőség szétverése mennyire traumatikus történet maradt mind a mai napig:

„Az *Új Symposion* olyan számomra, mint egy rég megszűnt rockzenekar, mint nemzedékem számára a Beatles-életézés: mire kapcsolatba kerültem vele, addigra már nem is volt, szinkronban nem tudtam átélni létezését, működését, sodrását. Abban az évben kezdtem egyetemi tanulmányaimat és tapogatózásaimat az újvidéki irodalmi életben, amelynek tavaszán a Sziveri János vezette harmadik szerkesztői nemzedéket eltávolították a laptól, és éppen nem volt semmilyen Symposion. A volt symposionista, de a folyóiratról és a körülötte lévő gondokról hallgató egyetemi oktatóim mellett a háborgó, trónfosztott, egzisztenciális problémákkal bajlódó, igencsak frusztrált Sziveriékkal találkozhattam” (300.).

Ladányi és tehetséges évfolyamtársai pályája azzal kezdődik, hogy nem publikálnak az utód, a Purger-féle szerkesztőség lapjában. Ladányi saját bevallása szerint e nagy hiány-

² Röpcédula az olvasóhoz. *Ex Symposion*, 1992. 1-2. 68. o.

tapasztalat hívta életre a könyvet: ennek a személyes történet kezdetén mutatkozó hiánynak a helyére írja meg a maga laptörténet-rekonstrukcióját, újraalkotva a maga számára azt. Számomra az a különös, hogy miközben, legalábbis ahogy én látom, része volt, része maradt a hagyománynak, úgy érezte, hogy mindenesztől elvették tőle, mint amikor valakit megfosztanak a jogos örökségtől.

A fent említett időszakra egyébként magam is jól emlékszem. A Ladányi István által többször is hivatkozott *Rózsaszín flastrom* című interjúkötet egyik egyetemista közreműködőjeként, 1986 őszén jártam először a Vajdaságban. Ahogy utóbb kiderült, a Szajbély Mihály által vezetett kis csapatunk éppen az utolsó pillanatban érkezett, akkor, amikor még mindenki „otthon volt”, amikor még a vajdasági irodalmi élet teljes spektrumával lehetett találkozni, azaz néhány évvel a délszláv háborúk kitörése előtt. Mire 1995-ben a kötet végre napvilágot látott, már évek óta dúlt a háború és az interjúalanyok többsége emigrált. Bár a Sziveri-féle szerkesztőség leváltásának traumája folyamatosan érezhető volt minden beszélgetésünkben a nyolcvanas évek közepén-második felében, ezzel együtt mégis úgy éreztük, hogy a magyarországinál jóval szabadabb kulturális térbe kerültünk. Számomra az *Új Symposion* sokkolóan különbözött mindentől, amit addig irodalomként olvastam, olyan volt, mint egy magasabb civilizáció különleges, idegen nyelve, amelyet nagyon szerettem volna megérteni. Hasonló benyomásokról számolt be Petőcz András is, aki pár évvel korábban Budapesten találkozott a symposionisták műveivel:

„1980-ban az ELTE Bölcsészettudományi karon fénymásolatban jutottam hozzá Domonkos István és Tolnai Ottó közös, *Mao-poe* című alkotásához, és ez a munka meghatározta évekig a vershez, a szöveghez való viszonyomat. (...) a nyolcvanas években feljövő alkotók számára az *Új Symposion* összes korszaka ebben az időszakban revelatív volt, egészen egyszerűen azért, mert a művészi szabadságfok annyiival magasabb szinten volt a magyarországi viszonyokhoz képest, hogy az *Új Sympo* lapszámait a nyolcvanas évek *egészében* élmény volt kézbe venni a számunkra. Mint nyugati emberekre tekintettünk akkor a vajdaságiakra.”³

Érthető módon azonban vajdasági pályatársaink máshogy éltek meg és máshogy beszéltek/beszélik el a saját történetüket, mint ahogy mi láttuk és értettük őket, amikor a képzésünk periferiájáról, az itthon még tűrt vagy tiltott kategóriákba sorolt, magyar nyelvű, ám a miénknél mégis jóval fejlettebbnek érzékelt kulturális galaxisba szerveztük az expedícióinkat. Ladányi számára az első nemzedék, az első szerkesztőség tevékenysége az etalon, és könyvét olvasva a Tolnai Ottó leváltása és elítélése utáni korszak, pontosabban az 1974-től kezdődő időszak folyamatos hanyatlástörténetnek látszik, még akkor is, ha kutatásai eredményeként pontosan kirajzolódik, hogy már az első nemzedék is folyamatos politikai ellenőrzés alatt állt, és különböző retorziókkal volt kénytelen szembenézni. Mi volt akkor a titka az *Új Symposion* úgynevezett első nemzedéke példátlan sikerének? Vagy azoknak van igazuk, akik ezt a sikert illuzórikusnak tekintik és úgy ítélik meg, hogy valójában az egész vállalkozás eleve kudarcra volt ítélve az adott társadalmi keretek között? Minden, amit erről olvastam és amit személyesen tapasztaltam, teljes mértékben egybevág Ladányi István következtetéseivel:

„Hat évtized távolából számomra minden kreativitáson, önérték-értvényesítésen, potentátok támogatásán túl a legerőteljesebbnek az első symposionista nemzedék eltökélt önfejlesztése, művészi, értelmiségi önépítése látszik, az a mértéktelen és magától értetődő elkötelezettség a tájékozódás, új ismeretek megszerzése iránt,

³ Petőcz András: Nyitottság a zártság felől nézve. *Tiszatáj*, 2019. január.

amivel belevetették magukat az irodalom és a művészetek kortárs lehetőségeinek elsajátításába. Ez hitelesíti fellépésüknek azokat a vonatkozásait is, amelyeket taktilai mozgásoknak értelmezhet az utókor, akárcsak az őket megelőző nemzedékekkel, a vajdasági magyar irodalom már pozicionált alkotóival való kíméletlen szembehelyezkedésüket. (...) Keresési irányaik sokfélesége és döntéseik, amelyekkel kijelölik művészi igazodási pontjaikat – ezek mutatnak túl a számukra kínálgató lehetőségeken, ahogy elődeiken, mestereiken is átnyúlva megtalálják azokat a tájékozódási formákat és fórumokat először a délszláv kultúrán keresztül, aztán közvetlen kapcsolatokat alakítva ki a nyugat-európai és észak-amerikai kulturális szférával, és biztos kézzel választva ki a magyar kulturális hagyományból és a kortársak közül is a mintákat és alkotókat” (32–33.).

Ladányi ezeknek az alkotófolyamatoknak a meghatározó jellegzetességeit kutatja: hogyan igyekeztek meghatározni a symposionisták önnön kulturális identitásukat, viszonyukat a modernséghez, a progresszióhoz és az avantgárdhoz, hogyan értelmezték a kisebbségi/nemzetiségi helyzetet és helyezték el magukat egy történelmi léptékben nagyon fiatal és önmaga politikai identitását is folyamatosan kereső államalakulat, Jugoszlávia terében, és azon túl, és ezzel összefüggésben, mi volt a szerepe a műfordításnak és milyen kapcsolatokat építettek ki a kortárs délszláv alkotókkal. (Nagyon tanulságosak ebben a vonatkozásban az első számok kísérletei a kétnyelvűséggel.) A könyv külön fejezetben tárgyalja az *Új Symposion* meghatározó műfajait: az esszét, a kritikát és más vitaműfajokat, a szabad verset és a folytatásos regényt, valamint a tudományosság változó helyét a lap történetében. Mindezt pedig szoros összefüggésbe hozza a folyóirat vizuális arculati elemeivel, a zseniális logóval és a formabontó tördelésttechnikával, később pedig a lap történetében meghatározó képzőművészek (Baráth Ferenc, Maurits Ferenc) és a szerkesztők együttműködésével, kölcsönös egymásra hatásával.

Ezen a ponton is érdemes elgondolkodni a kategorizáló akadémiai megközelítés korlátain. Amikor Ladányi a folytatásos regényről mint külön műfajról értekezik az *Új Symposion* történetében, voltaképpen készpénznek veszi Tolnai Ottónak az *Érzelmes tolvajok* című prózájához írt roppant ironikus és játékos bevezetőjét, amelyben az előszót író szerző/elbeszélő mint magától értetődő tényről nyilvánítja ki, hogy a folytatásos regény lényegileg különbözik a nem folytatásokban közölt változattól. Miközben Tolnai műve kezdetől fogva minden ízében ellentmond a regény hagyományos történetelvű nagyepikai műfaji modelljének, illetve körülbelül mindennek, amit általában az irodalomtankönyvek a regényről tanítanak.

Ugyanakkor Ladányi már a bevezetőben is hangsúlyozza, hogy a könyve semmi esetre sem pótolja vagy spórolja meg az olvasónak az *Új Symposion* számainak olvasását. Inkább kijelöli a tájékozódás és értelmezés lehetséges irányait, általános képet, keretet ad, és mindenekelőtt, számomra legalábbis ez a könyv leglényegesebb hozadéka: kedvet csinál a folyóirat újraolvasásához, éppen azért, hogy nem végzi el, vagy csak nagyon korlátozott mértékben az általa meghatározónak tartott szövegek mélyebb elemzését. (Részletesen és alaposan tárgyalja például Tolnainak még a *Symposion* melléklet első számában publikált *Első esszéjét*, a folytatásokban közölt *Delta*-esszét vagy Végel László *Egy makró emlékiratai* című, először a folyóirat hasábjain folytatásokban megjelenő regényének kontextusát és hatástörténetét a lapban.) Mivel az *Új Symposion* ma már könnyen hozzáférhető online formában is, könnyű utánakeresni az egyes publikációknak, amelyekre Ladányi csak utal, de olyan hangsúlyosan, hogy rögtön felkelti a kíváncsiságunkat. Ily módon az olvasó olyan gyöngyszemekre bukkanhat, mint Tomislav Ladan horvát író *Konformizmus és non-konformizmus* című, hatalmas műveltségi anyagot felvonultató, kitűnően megírt esszéje, amelyben a szerző meggyőző példákat felvonultatva sziporkázó szellemességgel érvel

amellett, hogy ezeknek a kategóriáknak éppen semmi értelmük sincs az irodalmi művek esztétikai értékének vagy az irodalmi jelenségek természetének megítélése szempontjából. Az olvasó rögtön képet kap arról, miért kedvelték annyira a kortárs délszláv esszéket a symposionisták. Vagy egy másik ilyen példa szintén az első évfolyam terméséből: Nikola Milošević szerb esszéista *Az erkölcs kritikája Lev Sesztov műveiben* című írása Utasi Csaba fordításában. Ladányi többször is visszatér arra a tényre, hogy külön ki van emelve a szöveg végi lábjegyzetben: „a szerző ezt az írását a Symposion-nak küldte közlésre”. (Nyilván nem függetlenül attól, hogy Tolnai Ottó pár számmal korábban értő ismertetést írt Nikola Milošević új esszékötetéről.) Olvasva ezt a Sesztov gondolkodásának alapos ismeretéről tanúskodó, kritikai jellegű, de Sesztovval mélyen együtt érző briliáns gondolatmenetet, felmerül a kérdés: hogyan fordulhatott az elő, hogy egy deklaráltan baloldali elkötelezettségű avantgárd magyar folyóirat lesz a kitüntetett címettje egy szerb író orosz emigráns vallásfilozófussal pozitív értelemben foglalkozó esszéjének 1965-ben a titói Jugoszláviában? A folyóirat történeti és kulturális kontextusának amúgy is bonyolult története újabb komplexitásokkal gazdagodik az olvasás során. Hasonlóan nagy élmény Leonid Šejka festőművész Hans Holbein *A követek* című képéről szóló csodálatos esszéje, és még sorolhatnánk. A komparatistikai mélyfúrások további felfedezésekkel kecsegtetnek, és tovább mélyítik a folyóirattal kapcsolatos tudásunkat.

Nem lennénk hüiek az *Új Symposion*nak a nyílt dialógust szorgalmazó hagyományához, ha elhallgatnánk kritikai észrevételeinket. Számomra nagyon zavaró volt ennek az amúgy kitűnő könyvnek az olvasásakor a gyakori redundancia: Losoncz Alpárnak ugyanaz, a folyóirat médiumának a modernításban betöltött szerepéről szóló megállapítása például háromszor szerepel szó szerinti idézetként a könyvben, mégpedig meglehetősen szoros egymásutánban. Összességében is gyakori az önismétlés, ugyanazoknak a példákknak a többszöri említése, vagy egyes megállapítások (például ‘az *Új Symposion* meghatározó műfajai az esszé és kritika’) gyakori és felesleges megismétlése az egyes fejezetek bevezetőjében vagy összegzésében. Mindez néha monotonná és helyenként didaktikussá teszi a szöveget.

Végezetül pedig szeretném megosztani egy régóta dédelgetett napfényes kis emlékeimet. A felsoroltakon kívül az *Új Symposion* szakmai sikerének az első korszakban volt még egy igen lényeges összetevője, amelyet Ladányi a különböző interjúkból, visszaemlékezéseiből híven rekonstruál: a lapot alapító nagyon fiatal emberek szoros barátsága, összetartozás-tudata – minden belső konfliktuson, különbözőségeken túl. Az érzelmek mintázatát fölöttébb nehéz leképezni egy irodalomtörténeti elemzés keretein belül. Ladányi azonban nagyon jól tudja, hogy ez mégis elválaszthatatlan része a történetnek. Az sincs kizárva, hogy éppen ez a leglényegesebb eleme. Amikor egyszer, jó pár évvel ezelőtt Tolnai Ottót megkérdeztem arról, hogy mi volt az *Új Symposion* titka, hogy sikerült ezt a projektet ilyen jól összehozni, hosszú sztorira számítottam. Ő viszont a legnagyobb meglepetésemre gondolkodás nélkül, nevetve csak annyit mondott: „Imádtuk egymást”. Mégis, nekem ez a válasz abban a pillanatban magyarázat volt mindenre.

AZ IDŐSKOR FENOMENOLÓGIÁJA

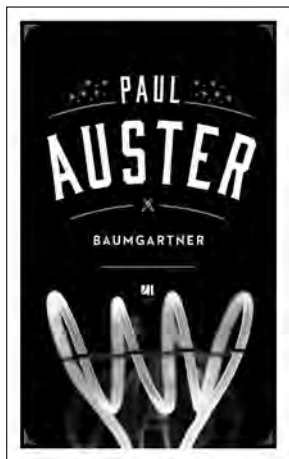
Paul Auster: Baumgartner

Idős író könyvét talán eleve máshogy kell – vagy kellene – olvasnunk, mint erejük teljében lévőket.

Tudom, ez már-már gondolatbűn; vagy kevésbé drámaian: ha szigorúan vesszük, legalábbis nem pízsi: *ageism*nek nevezik ezt az életkorral kapcsolatos előítéletet, a főleg idős emberekkel kapcsolatos negatív sztereotípiákat. Csak hát – lassan, hovatovább idős kritikusként – meggyőződésem, hogy ez nem előítélet, hanem egyszerű tapasztalati tény.

Igenis jó, ha más elvárásokkal, másfajta empátiával olvassuk a nagy írók időskori műveit. Gondoljunk csak az olvasmányélményeinkre: hányszor kellett azt éreznünk, hogy fáj az istent roncokban látni. És hányszor azt, hogy amit olvasunk, az ha nem is roncregény, de mégis egészen más, mint az író korábbi munkái: az érdeklődési köre beszűkült (mint, igen, igen, Austeré is: az őt körülvevő világról nagyjából csak annyit mond, hogy ott van „a bomlott elméjű Übü a Fehér Házban”); lassan már csak az emlékek foglalkoztatják, és persze a nagy – talán legnagyobb – kérdés: hogy milyen lesz az átzsilipelés, és hogy előtte még mire futja az erejéből. Ha pedig olvasóként mi magunk is hajlott korba értünk, akkor csak magunkba kell néznünk, s érezhetjük: miközben még talán komoly kitartást követelő nehéz munkát végzünk (s a regényírás is az, gondolom, de mennyire!), a test egyre fáradtabb, az agy pedig kevésbé rugalmas, egyre inkább a megszokott, rutinszerű reverberációs köröket futja (öregedő kritikusként rögtön bevallom: igencsak homályos emlékem van arról, mit jelent, amit leírtam, a „reverberációs kör”, valamilyen pszichológiai alaplumban olvastam róla tán negyven évvel ezelőtt; a szerzőjére is emlékszem: Donald O. Hebb, de nem húzom ki, maradjon, jól hangzik); magyarul: az idős ember – és az idős író – többnyire hajlamos ismételni magát, és pedig gyakran úgy, hogy ez (tolsztoji?) leegyszerűsődéssel jár együtt (mekkora téma ez is: Tolsztoj mint az öregkori leegyszerűsödés archetípusa), ami egyúttal azt is jelenti, hogy – legalábbis az önpercepciója szerint – kikristályosodtak benne valamilyen bölcsességek, amiket még gyorsan, amíg van idő, amíg maradt egy kis erő, szeretne megosztani másokkal. Így születnek gyakran az időskori „szilánk”-regények, amelyek a fokozatos elmúlással és a hallállal szembenező, megrendítő szövegek is lehetnek (gyakran azok) – a „nagy írónak” ez a „maradéka”, ezek a „roncsai” lehetnek elbűvölők.

Elnézést a sokzárójeles nyakatekertséget: arra akartam csak kilyukadni, hogy ilyen elbűvölő, magával ragadó, gondolkodni és szenvedni kényszerítő szilánkregegy a hetvenhat éves Paul Auster új könyve, s ha az az érzésünk támad az

Fordította Pék Zoltán

21. Század Kiadó

Budapest, 2023

188 oldal, 5490 Ft

olvasásakor (mint nekem, sok más kritikushoz hasonlóan, támadt), hogy ez „volt már” (például Philip Rothnál, John Updike-nál... és ezt a sort hosszan lehetne folytatni; csak a két legkézenfekvőbb hasonlóságot említettem), az inkább kellemes érzés: egyrészt jó látni a nagy szellemek éteri találkozásait, másrészt egy jó időskori regény talán kevésbé tud beszippantani a világába, hiszen ez a világ szikár, töredékes, nincs már erő minden részlet kidolgozására, viszont épp ezért rengeteg izgalmas – és persze szubjektív – benyomást, asszociációt ébreszthet.

Néhány ilyen benyomást osztanék meg – lényegében egy hagyományos(abb) könyvismertetés helyett, de ezt előbb megmagyaráznám. A *Baumgartnerről* a megjelenése óta természetesen rengeteg recenzió és kritika jelent meg, és most már magyarul is jó néhányat lehet találni az interneten: azaz ha az olvasó ilyen ismertetőt szeretne találni, akkor nincs nehéz dolga. És jó párat elolvassva közülük az volt az érzésem, hogy a könyv, egyszerű szűzsége folytán, viszonylag könnyen megadja magát az elemzésnek, vagy legalábbis az ismertetésnek, olyannyira, hogy egy-egy jól sikerült – és többnyire elragadtatót – összefoglalást olvasva úgy érezhetjük, magát a regényt ezek után már szinte fölösleges elolvasnunk. Ráadásul bár egyértelműen negatív kritikát nem olvastam, némelyik recenzió, miközben kifejezi Auster iránti hódolatát, mégiscsak túlságosan a regény „hibáira” hegyezi ki a mondanivalóját – mondjuk, arra, hogy a csodás érzékletességgel, részletességgel, empátiával és humorral megírt első nagyjelenet után (amikor megismerjük a regénybeli hetvenéves filozófust, Baumgartnert) a sztorik elvékonyodnak, mintha igazi nagyregényt kezdenénk el olvasni – amelyet maga Auster is írt jó párat –, de aztán csalódnunk kell. Úgy gondolom, nem kell csalódnunk. Sőt, a regény elvékonyodása, elszilánkosodása éppen hogy hozzáad a hatásához: ez is érezteti az olvasóval, hogy nem maradt már sok idő – de ami maradt, azt mégiscsak a lehető legjobban kell felhasználni. Ezt mármár a szöveg didaktikus üzenetének érzem: Auster könyve azt sugallja, hogy a kevés megmaradt idő is értékes lehet, még akkor is, ha ez már afféle félhalál – vagy ízetlen, szikkadt életmaradék (ahogy Baumgartner mondja magáról: most ő „csonkolt ember, fél-ember”): a regénybeli filozófus életében a felesége tíz évvel korábbi elvesztése után minden csak fáradt próbálkozás, hogy valami kis örömet kicsihojjon az életből, amivel el lehet húzni a halálig.

Tehát, a benyomások, asszociációk. Előrebocsátom, hogy ami most következik, az meglehetősen önreferenciális olvasat, ami bizonyos nézőpontból megint csak nem nagyon korrekt: nem annyira a szerzői intencióra vagyok kíváncsi, mint inkább arra, hogy Auster öregkori szembenézése az elmúlással mit mond nekem, személyesen, a saját közelítő összeomlással kapcsolatban. Bár... lehet, hogy éppen ez a szerzői intenció is: ezzel az intim kamararegénnyel Auster azt akarja elérni, hogy ki-ki vele együtt gondolja és érezze át az elmúlást – ez is afféle stratégia a magány ellen (mert a könyv nagy része mégiscsak erről szól: az öregkori elmagányosodás tragédiájáról) – s persze azt, hogy akkor mi végre is voltunk itt a földön erre a kis időre.

Rögtön a regény elején megtudjuk, hogy Baumgartner „Kierkegaard álneveiről” írja az újabb könyvét; s egyrészt rögtön azt érezzük – éreztem! –, hogy ez afféle pótcelekvés, ugyan kit érdekelnek Kierkegaard álnevei? És eszembe jutott a filozófiatörténész Kisbali László, aki – mint egy antikváriumban véletlenül összetalálkozva megtudtam tőle – Leibniz második (vagy harmadik?) korszakát kutatta éppen az első szívroham után, amikor még kapaszkodott az életbe – Leibnizen keresztül. Ugyanazt éreztem, amikor vele beszélgettem: ugyan kit érdekel Leibniz második (vagy harmadik?) korszaka. De aztán mégiscsak utánanéztem – érdekelt! –: mit is jelent például a leibnizi „monász”, s azóta is motoszkál a fejemben; most pedig Baumgartner (ez a szinkronicitás majdhogynem misztikusan megfogott) a túlvilág lehetőségéről (vagy lehetetlenségéről) elmélkedve említi a monászt – pontosabban úgy érzi, mintha az elhunyt felesége beszélne vele, és ő mondja el,

hogy ott, a túlvilágon („ami még csak nem is hely, hanem maga a sehol”) ő már semmi, vagy ha úgy tetszik, „egy gondolkodó monász”. Mert, természetesen hozzá: a tudat – jelen esetben Baumgartner tudata – semmiképp sem tudja vagy akarja felfogni, elfogadni a gondolat teljes megsemmisülését.

Különbözik a filozófus Baumgartnerről, mármint a filozófiai gondolatairól – a túlvilágról való elmélkedéseiről és az istennel kapcsolatos dühös gondolatairól („perverz, vihogó istenek” engedték meg neki, hogy tovább éljen Anna nélkül) – sokáig keveset tudunk meg; lényegében csak annyit, hogy „vénuölő fenomenológus”, aki „egész életét a kézzelfogható dolgok birodalmában töltötte”, és hogy „végre megtalálta a vallást”. Talán még olyan másfél oldalt azért lehetne írni, részletesebben kifejtve és idézetekkel megtámogatva a főhős filozófiai – vagy inkább csak filozofikus – gondolatait (meg hogy mit is ért „valláson”), de az a lényeg, hogy mindez lényegtelennek válik (mint, például, Kierkegaard álnevei) a kegyetlen, nyers egzisztenciális állapothoz képest: hogy közeledik a halál, és hogy valami tartalmat kell(ene) találni a maradék időre.

Ha egy regény filozófusról szól, akkor elvileg elvárható, hogy ennél azért gazdagabb filozófiai anyag legyen benne, de ismétlem: úgy érzem, idősebb író könyvét nem kellene ilyen elvárásokkal olvasnunk. Sőt azt is érzem, hogy a regény épp attól olyan hatásos, hogy nem az elvárások mentén halad – mert azok óhatatlanul felmerülnek az olvasás során: nemcsak az, hogy a „filozófus” filozofáljon, hanem, például, hogy történjen valami váratlan. „Az ember sosem tudhatja, mi vár rá” – olvassuk a regény elején, és tudva, hogy Auster regényeiben mennyi váratlan dolog történik, mindenféle véletlen egybeesések meg a valóság és a fikció határvonalait elmosó furcsa események, most is erre számítunk. De aztán nem történik szinte semmi. Ami mégis, azt nem mesélem el; ahhoz el kell olvasni a könyvet... Pontosabban annyit mégiscsak el kell árulnom, hogy a regény fókuszát át-helyeződik a tíz évvel korábban elhunyt feleségre, Annára: Baumgartner maradék életének fő feladata az, hogy kiadja Anna verseit és leveleit – mert ő igazi nagy költő volt, akit lassacskán fel is fedeznek, egyre többen olvassák... Egy versét mi is olvashatjuk a regényben – s ez valóban meggyőző, ha nem is annyira, mint, mondjuk, Jack London *Martin Eden*-jében Brissenden vagy Nabokov *Gyér világában* Shade költeménye (és ezt is lehet „hibának” tekinteni, ha nagyon szigorúak vagyunk), de ez a már-már monomániás törekvés, hogy Annát, az elhunyt nagy költőt Baumgartner megismertesse a világgal, gyönyörű eleme a regénynek: megható, megrendítő és kicsit – jó értelemben – didaktikus: mármint az üzenete – hogy amikor az élet lassan leszűkül a test bajaira és a magány elviselésének kínjára, mégiscsak lehet még egy ilyen célt találni, amely – ha nem is teljesen – kívül van a saját fájdalomunkon.

Már másodszor használom ezt a szót: „didaktikus”. És nem véletlenül; azt hiszem, az idősebb írókkal kapcsolatos elvárásmezőben nagyon fontos ez – van benne valami archaikus, tradicionális: a bölcs, öreg férfitól – írótól – az élete vége felé...

Ezt itt most megakasztom egy hosszú pillanatra. Természetesen nagyon szeretném, hogy mindez, az „öreg íróval” kapcsolatos gondolatok félig-meddig érvénytelennek váljanak, és ez a könyv csak az első legyen az „időskori” remekművek sorában (ahogy, például, Philip Roth is ragyogó időskori könyveket írt); de mégiscsak – talán – meg kell említenem (az eddigiek kontextusában), hogy Auster nemrégiben elveszítette fiát és unokáját, őt magát pedig rákos betegséggel diagnosztizálták. Azóta amit tudunk róla (hogy hogy van, hogyan küzd a betegséggel), azt a feleségétől, Siri Hustvedtől tudjuk. Akit több okból is érdemes – sőt kötelező – említeni Auster regényéről szólva. Egyrészt azért, mert a könyv nyilván róla is szól: a nőről, akivel Auster negyven éve együtt él, s aki a fikcióban nemcsak Annává, a költőnővé alakul át, hanem Baumgartnerré is. Mert Hustvedt nemcsak kiváló regényíró, hanem pszichológiai és filozófiai tanulmányok szerzője: az ilyen munkásságára leginkább a francia egzisztencialista fenomenológus Merleau-Ponty hatott...

Persze nem szeretnék úgy tenni, mintha akár Hustvedt, akár Merleau-Ponty gondolatait mélyrehatóan ismerném; talán csak annyit tennék még hozzá, hogy főleg a test és a tudat kapcsolatát vizsgálták, annak fenomenológiáját, nagyjából (ez természetesen durva leegyszerűsítés) azon az alapon, hogy a szellem (lélek? isten?) létezéséről aligha szerezhető biztos tudás, de annyit tudhatunk, hogy miképp küzdünk ezzel a kettősséggel az életünk során – és a feladat nem a nagy ontológiai kérdés megválaszolása, hanem a belőle fakadó jelenségek praktikus leírása. Egy idézetet azért idetennék Merleau-Pontytól: „Az igazi filozófia abban áll, hogy újra megtanuljuk látni a világot, és ebben az értelemben egy elmesélt történet ugyanolyan »mélyen« beszélhet a világról, mint egy filozófiai értekezés.” (Ez lényegében kommentár Auster regényéhez: igen, az ő „elmesélt története” legalább olyan sokat mond, mint a regényben lévő filozofikus-esszéisztikus betétek.)

Hustvedt mellesleg egy interjújában említi, hogy ki nem állhatja („I have a real resistance to”) a didaktikus szépirodalmat – ami el is várható egy fenomenológustól, hiszen az alaptételük, hogy a jelenségek vizsgálatán túl a filozófus (és a regényíró) nem mondhat ki végleges igazságokat... (Hadd tegyem hozzá zárójelben: ez Hustvedtet nem akadályozza meg, hogy például ebben az interjúban is megfogalmazzon didaktikus – és kétes! – „igazságokat”, például – pszichológusként – a transzgenerációs traumákról: nevezetesen azt mondja, hogy a nagy traumák öröklődő elváltozásokat okoznak a DNS-ben... Ez persze már túl messzire vezetne ennek a kritikának a feladatától: például oda, hogy az elmúlt évek egyik legnagyobb magyar könyvsikerét, Orvos-Tóth Noémi *Örökölt sors* című könyvét talán nem ártana alaposan megvitatni – ha lenne még intellektuális tér, ahol az ilyen vitákat le lehet folytatni.)

De akármit mond Hustvedt (szívesen vitatkoznék vele): folytatom, amit a didaktikuságról kezdtem mondani, a „bölcsségekről”, amiket hagyományosan elvárunk, vagy ha nem várunk el, akkor is megkapunk az idős nagy íróktól: van ilyen bőven Auster könyvében; úgyhogy most jönnek az ilyen idézetek – és a reflexiók róluk. Az „aforisztikum” – mint időskori esztétikum. Ez ironikusan hangzik, de nem az: komolyan gondolom – tényleg elgondolkodnék (vissza-visszariadva) ezeken a kikristályosodott bölcsségeken.

„Melyik író vagy művész nem az önbizalom és az önutálat közti változókéony területen él?” – mondja például Baumgartner, amivel szíven talált; kicsit meg is vigasztalva ezzel: persze tudtam eddig is, de megnyugtató olvasni, hogy az önértékelési zavar, ez a leküzdhetetlen kín nem aberráció. Különben, persze, sajnos, csekély vigasz...

„Az élethez hozzátartozik a fájdalom... és aki a fájdalomtól való félelemben él, az nem is él igazán” – ezt bizonyára sokszor fogják idézni ebből a könyvből: s én először, amikor olvastam, szelíden berzenkedtem magamban – milyen drasztikus kérdés: hát azt meg hogy csináljuk, hogy ne féljünk a fájdalomtól? Minden biológiai ösztönünk és kulturális beidegződöttségünk szerint félnünk kell, muszáj félnünk – nem tudunk például nem félni attól az elképzelhetetlen fájdalomtól, hogy meghal a gyerekünk, a feleségünk, az... az anyánk, és bizonyos – nagyon gyakori – történelmi helyzetekben nem tudunk nem félni, mondjuk, attól, hogy egy – tudjuk, bármikor megizmosodható – diktatúrában megkínóznak minket, amiért nem hódolunk a vezérnek... Vagy hódolunk, és akkor az önbecsülésünket – lényegében az embervoltunkat, a szabadságunk maradékát – veszítjük el örökre. És amikor ezt végig gondoltam, hirtelen rájöttem, hogy mennyire jó ez a mondat. Lehetetlen megfelelni neki, és mégis jó: drasztikus, kegyetlen, de mégis segít szembenézni az élet maradékával, amikor tudjuk, hogy abban a fájdalom már több lesz – sokkal, sokkal több lesz –, mint az öröm.

„Mind egymásra szorulunk, és senki, még a legelszigeteltebb ember sem élhet mások segítségével nélkül” – ez is ilyen „aforisztikum” a könyvben, és első olvasásra inkább csak annak a példája, hogy efféle üres frázisok is helyet kaphatnak egy olyan író könyvében, aki írt már annyi bámulatosan komplex könyvet: antiutópiát, kafkaesque groteszket,

Amerika történelmét egy fura, minden-lében-kanál regényhős sorsán át ábrázoló regényt stb., és mindegyik azt példázta, hogy az író nem válaszokat ad, hanem csak mesél, és kérdéseket tesz fel – ahogy Baumgartner ebben a regényben úgy gondolja, hogy „kötelességünk jó kérdéseket feltenni arról, hogy mit jelent életben lenni, még ha [ő maga] tisztában van is vele, hogy sosem tud majd rájuk válaszolni” – de: mégiscsak – nem coelhósan – fontos ez a regényben, és fontossá vált nekem, amikor olvastam, mert mégsem pusztá frázis: hitelessé, átélhetővé, tragikussá teszik azok az oldalak, melyek a magányról, a pusztító magányról szólnak. „A magány öl... apránként felzabál, míg végül az egész testedet fel nem falja...” – nem folytatam: ez mégiscsak egy olyan szüzséelem része, amiről nem szeretnék többet írni, mert elhatároztam, hogy a regény cselekményét nem mesélem el – csak annyit tennék hozzá, hogy a passzus folytatása az időről szól: arról, hogy mennyire fontossá válik, kinek mennyi ideje maradt még az életben – és ez újabb példája annak, hogy mennyire másként kell olvasnunk egy olyan író könyvét, akinek már kevés ideje maradt, bármennyire is relatív fogalom az idő; és bármennyire lehet belőle a kevés is sok, és bármennyire is igyekszik Siri Hustvedt (ezt is abból az interjúból veszem) egy új, nem horizontális, hanem vertikális! időértelmezéssel kitágítani – talán a mennybe lőni? – az időt... ami még hátravan...

Most visszatérnék mégiscsak a filozófus Baumgartnerhez (akit félbehagytam korábban) – mert visszaemlékezve a szerelmük kezdeteire, amikor Annával, aki fiatalon éppen utazgatott a világban, felidézi, min „viaskodott” éppen: hogy „világosan megfogalmazza a megtestesült tudatról és a létezés kettősségéről szóló gondolatait”. Az olvasóra van bízva, egyelőre, hogy mit gondol a „megtestesült tudatról” – nyilván ki-ki a saját hitei, világnézete szerint értelmezi ezt a mondatot: gondolhatunk Krisztusra, Buddhára, bármiféle filozofikusan (hegelianusan?) értelmezett világszellem megtestesülésére, de az bizonyos, hogy ezzel a visszaemlékezéssel – meg hát az egész regénnyel – azt sugallja Auster, hogy a halál közeledtével a létezésnek valami spirituális értelmét igyekszik megtalálni. Ami megint csak frázisnak hat: igen, persze, a halál közeledtével mindenki – vagy szinte mindenki – istenhívóvé vagy legalábbis valamilyen individuális módon spirituálisává válik. De épp azt igyekeztem elmondani, hogy Auster az egyébként elcsépeletnek ható gondolatokat átélhetővé tudja tenni... még egy ilyen kurta, sietős regényben is, mert akár egyetlen vele az ember (mármint spirituális kérdésekben), akár nem, a regény vége felé, amikor már szinte lemondunk bármilyen részletesebb filozófiai tartalomról, belenyugodva, hogy nekünk, olvasóknak kell továbbgondolnunk a szórványos, szikár mondatokat, például a létezés kettősségéről...

És itt megint egy hosszú – vertikális? – pillanatra megállítanám a gondolatmenetet, hogy áttérjek a személyes asszociációra: az egyik legfontosabb érzésem a könyv olvasásakor az volt, hogy mennyire a szívemből szól ez az egész – hogy mennyire tetszik a halálközeli óhatatlan spiritualitásnak ez az individuális felfogása: igen, ezt akarom én is, egy individuális vallást magamnak (amely sok-sok élményből s persze könyvekből – például Auster könyvéből – leszűrt bölcsességekből fakad); s aztán nemrég egy komoly asztrológussal vitatkozva rájöttem, hogy bizonyos nézőpontból mennyire problematikus lehet ez a véleményem: azt mondta ugyanis, hogy amit mondok, az „szörnyű” – az embereknek az „igazi” tudást kell átadni, az ősi könyvek, a védák, a „tudományos” asztrológia stb. bölcsességét, mert mindenféle individuális zaggyvaságon keresztül nem lehet eljutni a... hová is? Arra nem emlékszem pontosan... a megvilágosodáshoz? Hát, ezen alaposan el kell gondolkoznom még, de most nem tudom nem azt gondolni, hogy Auster ezzel a könyvével mégiscsak adott valamit nekem a saját individuális – antiteista – spiritualizmusomhoz.

És főleg azzal, ami a könyv vége felé jön: azzal a néhány intellektuális gyönyörrel teli oldallal: Baumgartner lételméletének egy részletesen kibontott allegórián keresztül törté-

nő összefoglalásával. Mert mire odaérünk, megírja az új könyvét, amelyet ő maga „pirítósra kent baromságnak” nevez. De azt is mondja róla, hogy „nem olyan pocsek, mint attól félt”. És hogy „a röhejes határán táncol”, minden mondatából „árad az öngúny, a kétélű ironia”. S aztán valóban, szinte meglepő módon, de nem is csak kellemes, hanem gyönyörű meglepetésként jön az emberi létezés misztériumának ironikus-allegorikus összefoglalása; de ennek az összefoglalásnak az összefoglalásával nem próbálkozom – anynyi bizonyos, hogy én úgy éreztem, már csak ezekért az oldalakért is érdemes volt elolvasni a könyvet. És azért is, hogy miután „a röhejes határán táncolunk” Baumgartnerrel, egyszer csak beleütközzünk egy olyan mondatba, amelyben aztán már nincsen semmi ironia, amely az élet örömének egészen egyszerű, szinte szentimentális megfogalmazása – úgy, ahogy Nabokov tette ezt oly sok könyvében...

Megint egy leheletnyi szünet: felmerül bennem a kérdés, ugyan mi mindenből állhat össze ez a bravúros regényszöveg – ez, ami mindjárt következik, Nabokov tudatos megidézése lehet például? Vagy a newarki gyerekkor emlékeivel Philip Rotht idézi meg Auster? És még annyi minden lehet a könyvben, amivel megidézik valakit – gyakran különben önmagát, azt a korábbi, ereje teljében lévő regényíró, akit aztán a könyve vége felé sikerült újra meg is találnia magában.

...Egy emlékről van szó, természetesen ez is Annával kapcsolatos: „valahol megálltak piknikezni, és ahogy leterítették a takarót a homokos talajra, Anna szép, fénylő arcára nézett, és olyan boldogság öntötte el, hogy könny szökött a szemébe, és azt mondta magának: Emlékezz erre a pillanatra, kisember, emlékezz életed végéig, mert soha fontosabb nem történik veled, mint ami most történik”.

És ezt most úgy hagyom itt, félbe, ahogy Auster is – direkt? az intenciónak megfelelően? vagy mert a rákkal küzdve több ereje nem volt? – befejezetlenül hagyta a regényét.

ÉLŐKNEK SUTTOGÓ

Machado de Assis: Brás Cubas síron túli emlékezései

„minek mennénk mi Brazíliába, mikor az ott termő fáknál
itt a mi közeliünkben sokkal jobb fák találhatók?”

Jókai Mór: Az arany ember

Fülszövegek, ajánlók és körkérdések válaszadói évről évre jelentik be a legújabb legtehetségesebbeket, valamint a nagy és fontos könyveket. Az olvasás során azonban ezek a kedvező ítéletek túl sokszor találtnak könnyűnek. Nem árt tehát fenntartással kezelni az irodalomra rátelepedő marketinggépezetet. És most mégis: a Helikon Kiadó valóban hiánypótló könyvet adott ki. A helyzet sajátossága, hogy a Machado de Assis nevű 19. századi brazil szerző *Brás Cubas síron túli emlékezései* című regénye olyan hiányt pótol, amelyről eddig nem is igazán lehetett tudni, hogy egyáltalán létezik. A Pál Ferenc fordításában megjelent szöveg a magyar kiadáshoz tartozó paratextusok alapján egy 19. századi, pontosabban 1881-ben írt posztmodern regényt takar. Az anakronisztikus kijelentéstől kissé távolodva azonban önmagában figyelemre érdemes a könyv helyi értéke, a korabeli brazil irodalom kontextusában betöltött szerepe is. A szerző monográfusa, K. David Jackson szerint olyan műről van szó, amely a korabeli brazil regény konvencióit invenciózus módon forgatta ki műfajok keverésével, valamint az irodalom és kultúra enciklopédikus tudásanyagának megidézésével, megnyitva így az utat a modern alkotások sorának.¹ Ha elfogadjuk, hogy a művészeti alkotások mindig valamiféle módon párbeszédben állnak a korabeli esztétikai ajánlatokkal és társadalmi képzetekkel, akkor nem tekinthetünk el annak feltérképezésétől, hogy de Assis könyve miként kapcsolódott a 19. század végi brazil irodalomhoz. Ám mivel nem birtoklom a portugál nyelvet, és irodalmi tájékozottságom sem terjed ki e könyvet körülvevő korra és kultúrára, bizonyára valaki más *Brás Cubas* mintakritikusa. Írásom éppen ezért inkább lelkesedésemnek és felszínes kutakodásaimnak a lenyomata.

Komparatisták körében kevésbé meglepő, hogy létezhet egy időben két egészen eltérő valóság, amely mit sem tud a másiktól. Első ránézésre azonban a Machado de Assis regényében felépülő világ nem olyan távoli attól, mint amelyet a vele kortárs magyar írók teremtettek. A *Brás Cubas*ban is tipikus zsáneralakokkal és szituációkkal találkozunk: szigorú, fia pályáját elrendezni kívánó apával; ambiciózus, ám szerény képességű fiúkkal; kerítőnővel; féltékeny férjjel; házas-

¹ K. David Jackson: *Machado de Assis – A Literary Life*. Yale University Press, New Heaven – London, 2015.

Fordította Pál Ferenc
Helikon Kiadó
Budapest, 2023
356 oldal, 3999 Ft

ságtörő asszonnyal; öregkorára megkeseredett kurtizánnal; filozófiai rendszert építő eszelős koldussal. A könyv ezen túl kapcsolódik a pikareszk regényekhez, amennyiben epizodikus, az elbeszélés linearitását megtörő szerkezetet és cselekményes, fordulatokkal teli történetvezetést alkalmaz. Másrészt felhasználja a vallomás irodalmi műfajának konvencióit – a regény maga is utal Szent Ágostonra, illetve Rousseau-ra. Az egyes szám első személyű fiktív elbeszélő a brazil arisztokráciához tartozó renyhe és élvezeg Brás Cubas, aki élettörténetét meséli el, miközben lélektani reflexiók által közelíti meg a kor normái szerint szégyenletesnek tartott tetteit és személyes gyengeségeit – teszi mindezt a halálán túlról visszaemlékezve.

A fentebb felsorolt elemek – az utolsó kivételével – minden bizonnyal az irodalmi repertoár részét képezték már a szerző saját idejében is, a regényt tehát a kor konvencionális prózájától nem a benne felállított kulissza emeli el, hanem ironiája és metareflexív próza-poétikai megoldásai. Cserna-Szabó András olvasmányos, a regény főbb jellegzetességeit éles szemmel kiemelő előszavában éppen a szövegszervező eljárások miatt gyanakodhatott arra, hogy irodalmi csínytevésbe keveredett: „Az első oldalak után meg voltam győződve arról, hogy valami posztmodern trükkal vagyok átverve” (11.). A narráció bizonyos pontokon valóban hasonlít egy elképzelt posztmodern regény trükkjeihez. Az elbeszélő gyakran él az olvasó megszólításával, a megszokott befogadási módokat és elvárásokat szatirikusan kommentálja a regényt nyitó *Az olvasóhoz* című fejezettől kezdve: „Csodálkozunk és elképedünk Stendhal azon kijelentésén, hogy egyik könyvét száz olvasónak írta. De azon már nem csodálkozunk és valószínűleg el sem képedünk, ha ennek a könyvnek nem lesz száz olyan olvasója, mint Stendhalnak, de talán még ötven, vagy húsz sem, legfeljebb tíz. Tíz? Jó, ha öt.” (23.) Magyar olvasók fülében pedig e mondatok mögött visszhangozhat a *Termelési-regény* bonmot-ja Joyce úrról és a kritikusok munkanapjairól: „Még kérdeztem, úgymond, tőle, olvasta-e, mit mondott Joyce úr? Joyce úr azt mondta, hogy 300 évnyi munkát ad a kritikusoknak... És hát ugye, ami azt illeti, a mester is ad. [...] »Ad. Két napnyit... «”. Ha a 19. századi magyar irodalomra gondolunk, pontosabban az annak emb-lémájaként működő Jókaira, vagy akár *A jó palócokkal* 1882-ben, tehát a *Brás Cubas* kiadása utáni évben jelentkező Mikszáth Kálmánra, a regény prózapoétikai megoldásai valóban idegennek hathatnak. De Assis könyvének magyar irodalmi párhuzamait éppen ezért nem Jókai (és nem is Esterházy) írásaiban találhatnánk meg, hanem például Jósika Miklós 1850 utáni, „második pályakezdését” követő metareflexív regényeiben, amelyek gyakran éltek az ironia eszközével, az elbeszélte történetből való kimutatással és az olvasó reakcióinak mérlegelésével, így téve láthatóvá az irodalmi mű fikcionális jellegét.²

A regény egyik előképe Laurence Sterne *Tristram Shandyje*, amelynek „könnyed stílusát” de Assis némi „pesszimista dohogással” fűszerezte. A *Brás Cubas* egyik fő nívuma az volt, hogy a francia és angol szerzők által inspirált korabeli brazil újságírói nyelv frivolságát és fesztelenségét emelte irodalmi beszédmóddá, amely aztán szétfeszítette a korabeli moralizáló és patetikus irodalmi nyelvet.³ Az elbeszélő így foglalja össze írói módszerét: „mivel feltétlenül szükség van rá, jobb, ha nyakkendő és nadrágtartó nélkül mutatkozik, kissé szemtelenül és virgoncan, mint aki nem érzékeli a szoros korlátokat, sem a mindenre ügyelő felvigyázót” (51.). Ez a „virgonc” hajlam jelentkezik abban, hogy az anekdoták-ból épülő regényszerkezet nem rejtje el saját megalkotottságát. Az elbeszélő válogat, az alapvetően lineáris, ám nagyobb időbeli ugrásokat alkalmazó fejezeteket megszakítja bölcselkedő gondolatfutatai, visszaautal korábbi szakaszokra, bizonyos kidolgozott részeket törlésre érdemesnek talál (*Törrendő*), máshol pedig a meg nem írt fejezethez tartozó vázlatát közli csupán (*Jegyzetek*).

² Vö. Hites Sándor: Hagyományteremtés után normasértés. In: Uő.: *Még dadogtak, amikor ő megszólalt. Jósika Miklós és a történelmi regény*, Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2008, 218–246.

³ Roberto Schwarz: *A Master on The Periphery of Capitalism. Machado de Assis*. Ford. John Gledson, Duke University Press, Durham – London, 2001, 149–164.

Machado de Assis regénye az elbeszélői perspektívában is párhuzamba állítható a *Tristram Shandy*vel. Utóbbiban a címszereplő már születése előtt birtokolja az elbeszélői hangot, Brás Cubas pedig a síron túlról szólal meg ironikus fölényességgel: „Mózes elbeszélte halálát, de nem ezzel kezdte, hanem ezzel fejezte be: ez az alapvető különbség az én könyvem és az ő könyve között” (25.). Bizonyos értelemben ez a memoárirodalom legadekvátabb elbeszélői pozíciója. A halál olyan pont, amely felől beláthatóvá válik az élet-történet egésze. A regény narrációs szerkezete két szintre oszlik, egyrészt Brás életének elbeszélésére, másrészt az élettörténetet illető reflexiókra a halál tapasztalata felől. A sírból beszélő ember független a társadalmi elvárásoktól, megszólalását nem korlátozzák egzisztenciális és morális érvek: a purgatóriumi létmód tehát az igazmondás és az önanalízis terepe, amelyben – ha egyszer már képes megszólalni – nincsenek tartalmi akadályok: „De mennyire más dolog a halál! Az ember kirázhatja az utcára a köpenyét, szemétre hányhatja a cicomákat, fellélegezhet, lemoshatja magáról a festéket [...], és kertelés nélkül bevallhatja, hogy ki volt, s hogy már nem az, aki volt!” (102.) Ez az őszinteség Brás Cubasra azonban csak részben igaz. Olyan halott íróval találkozunk, akit a túlvilági lét nem ruház fel mindentudással. Csecsemőkorára például csak a családi elbeszéléseken keresztül képes visszagondolni, nyelve pedig továbbra is az arisztokrata társalgási stílust imitálja, amely szellemes szófordulatokat és műveltségi utalásokat tartalmaz: „én csak hangzatos fordulatokat, a szókincset, az összefoglalásokat tanultam meg. Úgy viszonyultam hozzá, mint a latinhoz, bebifláztam három verssort Vergiliustól, kettőt Horatiustól, meg egy tucat erkölcsre és politikára vonatkozó bölcsességet, hogy beszélgetés közben elcsepegtessem őket” (102.). Ami a halott elbeszélő perspektívájának további különlegessége, hogy a narrátor az olvasó és saját lelkiismeretének megkímélése érdekében elhallgat bizonyos eseményeket (*Megkímélem*). És bár számos helyen jelzi Brás a halál utáni igazmondás szabadságát, az elhallgatás azt sugallja, hogy ez a karakter még a sírjában sem őszinte.

Kérdés, hogy mit nyerünk, ha egy 19. századi regényt azáltal próbálunk meg közel hozni az olvasókhöz, hogy finoman a posztmodern irodalom ernyője alá csúsztatjuk. Az olvasói tapasztalatban a megfogalmazott elvárások könnyen a visszajára fordulhatnak. Teljesen természetes, hogy a magyar posztmodern irodalom játékosága és leleményessége felől a *Brás Cubas* nyelvezete kopottasnak hathat – elvégre mégiscsak egy majdnem százötven éves regényről van szó. Laza szövéssű, „nyitott” szerkezete ismerős, a túlvilágról üzenő alakja pedig ma már nem ritka a misztikus krimik körében sem. Relevanciája tehát nem a posztmodernhez való közelségében rejlik, sokkal inkább történelem- és irodalomfelfogásában, valamint társadalomképében.

A *Brás Cubas* olyan időszakban íródott, amikor Brazília bár függetlenedett Portugáliától, a rabszolgaság és a társadalmi egyenlőtlenségek meghatározták az állam működését. Nagyszülei révén maga de Assis is felszabadított rabszolgák leszármazottja volt, aki annak ellenére vált a brazil értelmiség megbecsült tagjává, később pedig irodalmi klasszikussá, hogy nem részesült formális oktatásban. Ez a sajátos határhelyzet okozhatja, hogy a *Brás Cubas* mentes bármiféle optimista vélekedéstől és illúziótól. A történelemre nem a haladás vagy a hanyatlás képzetein keresztül tekint, helyette „szajhaként” gondolja el, amely kiszolgáltatót a törekvőknek és akarnokoknak: „Éljen hát a történelem, a csapodár történelem, amely mindenkit kész kiszolgálni; ami pedig a rögeszmét illeti, neki köszönhetők a kimagasló férfiak és az örültek” (32.). Könnyed stílusa itt találkozik a pesszimista dohogással. Korábbi könyveiben de Assis a korabeli konvencióknak megfelelően külső narrátort alkalmazott, amely szereplői tetteit kívülről ítélte meg.⁴ A szerző azonban a moralizálást és a didaxist felcserélte a swifti, szinte kegyetlenségig szatirikus megszólalásra. Az elbeszélő a társadalom minden előnyét élvezve meséli el történeteit a rabszolgákkal

⁴ Sandra Guardini Vasconcelos: Machado de Assis and the Novel. In: Ana Cláudia Suriani de Silva – Sandra Guardini Vasconcelos: *Comparative Perspectives on the Rise of the Brazilian Novel*. UCL Press, London, 2020, 257–276., 262.

való kegyetlenkedésről, rövid és felejthető politikai karrierjéről, valamint liezonjairól, amelyeknek értékelését aztán magának az olvasónak kell elvégeznie.

A morális ítékezés helyett a hangsúly inkább a társadalom képzeteinek és működésének ábrázolásán van. A *Brás Cubas* kifordítja a romantikus és a felvilágosult gondolatokat. Az „igaz szerelem” időlegességének keserű tapasztalata bújik meg *A fal* című fejezetben, amelyben Cubas egy szerelmi találkozóra hívó levelet találva méltatlankodik, amiért át kell másznia egy falon. A fejezet végére azonban kiderül, hogy a levél a szerelmi viszony kezdetéről származott, amikor a főszereplő még boldogan elvégezte ezt a testgyakorlatot. A szerelem felszabadító erejéhez hasonlóan a regényben az emberi jellem fejlődése is viszsza jelenik meg: Cubas gyerekkori, általa bántalmazott rabszolgája néhány év múlva, a felszabadulása után ugyanúgy üti a saját szolgáját.

A brazil függetlenséget követően kialakuló kulturális program egyik iránya arra törekedett, hogy a nemzeti romantikához hasonlóan valamiféle autentikusnak tűnő eredetet, *couleur locale*-t hozzanak létre. A másik irány az európai kultúra univerzalizására hivatkozva reflektálatlanul másolta a főként francia és angol irodalmi mintákat.⁵ Bizonyos értelemben a felvilágosodás nagy eszméáramlatai, különösen a liberalizmus, valamint az európai irodalomban formálódó természeti és társadalmi képzetek utazóelméletekként megérkeztek Brazíliába, bőrröndjüket azonban otthon felejtették. A társadalmi felemelkedés, az egyenjóság és a modernizáció iránti lelkesedés nem korrelált a rabszolgatartást támogató társadalom valóságával. Ennek az ellentmondásos helyzetnek az egyik leglátványosabb példája Quincas Borba, Cubas fiatalkori barátja, aki a társadalom periferiájára szoruló félőrültként létrehozta a humanizmus elnevezésű filozófiát. Borba a társadalmi evolucionizmushoz hasonlóan felértékeli a civilizáció mögött elfojtott agressziót és irigységet, amelyeket a fejlődés és a hatalom megragadásának egyedüli letéteményeseként beszél el:

„Ugyanígy ítélem meg azt, ha valaki kibeleezi a másikat; ez a Humanitás erejének megnyilatkozása. Semmi nem akadályozza meg (van rá példa), hogy őt ne belezzék ugyanígy ki. Ha felfogtad, amit mondtam, könnyen megértheted, hogy az irigység nem más, mint olyan csodálat, amely kész küzdeni, és mivel a küzdelem az emberi nem legfőbb tevékenysége, minden harcias érzés a boldogságot szolgálja.” (275.)

A felvilágosodás és a haladás kifulladásának tapasztalatában Machado de Assis olyan regényt hozott létre, amely elutasította a brazil kultúra önmagára zárulását. Az autochton fejlődés lehetőségét zsákutcának tartotta, ugyanakkor nem fogadta el az Európából érkező kulturális minták kritikátlan átvételét sem. A *Brás Cubas síron túli emlékezései* úgy került be a világirodalomba, hogy izgalmasan adaptálta a kor szellemi és művészeti áramlatainak ígéreiteit, ugyanakkor saját társadalmi kontextusában vizsgálva mutatott rá ezeknek az illuzórikusságára, mindezt pedig moralizálás helyett az olvasó figyelmét megtartó, szatirikus beszédmódon, valamint modern szövegszervező eljárásokon keresztül tette. A magyar irodalmi mezőben azonban mindez kevésbé tűnik egyértelműnek. Az egzotikus, 19. századi posztmodern regény képét biztosan árnyalta volna, ha – Joyce *Ifjúkori önarcképe* nék magyar kiadásához⁶ hasonlóan – a szöveghez tartozik egy függelék, amely a regény kulturális utalásaihoz kommentárt fűz, és amely illene egy időben és térben is ennyire távoli, ám a világirodalom szintjén jelentős könyvhöz.

⁵ José Luís Jobim: The Multifaceted Works of Machado de Assis. In: Eduardo F. Coutinho: *Brazilian Literature as World Literature*. Bloomsbury Academic, London – New York, 2018, 97–114.

⁶ James Joyce: *Ifjúkori önarckép*. Ford. Szobotka Tibor, jegyzetek Kappanyos András, Cartaphilus, Budapest, 2003.

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYES

Szállás a pécsi Zsolnay Kulturális Negyedben

PÉCS belvárosától 15 percnyi sétára,
csendes környezetben várja vendégeit a

Zsolnay Negyed Vendégháza

- kényelmes apartmanok és szobák
- gyerekedvezmény
- csendes park szobrokkal és műemlék épületekkel
- Zsolnay kerámiákat bemutató kiállítások
- szállóvendégeinknek 20% kedvezmény a Zsolnay jegyből
- szállóvendégeinknek 10% kedvezmény a Zsolnay Shop porcelán kínálatából

Foglalás és recepció:

hétfő – vasárnap 08.00–18.00

Tel.: +36 72 500 390, +36 30 195 2095

E-mail: vendeghaz@zsn.hu

zsolnayvendeghaz.hu

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FENYVESI OTTÓ verse 241
NÁDASDY ÁDÁM versei 245
MARKÓ BÉLA versei 247
UNGVÁRY RUDOLF: A harmadik halál (*elbeszélés*) 249
ZOLTÁN GÁBOR: Ólomszív (*regényrészlet*) 259
TÁBOR ÁDÁM versei 270
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR verse 272
STUMMER ATTILA versei 273
SZLUKOVÉNYI KATALIN versei 276
SIMON BETTINA versei 278
KEMÉNY LILI: Az ellenség reklámfénye (*regényrészlet*) 280
BIRÓ ZSOMBOR AURÉL: Visszatérő álmom,
hogy apám vállán ébredek (*regényrészlet*) 288
NAGY IMRE OTTÓ: Vendég Pannóniából (*Egyetemi tanulmányok Pesten*) 293
VALKÓ LÁSZLÓ: Mesterek és tanítványok (*esszé*) 314

LITMAG 1945–2004

- ORBÁN JOLÁN: Előszó a két folyóirat-történeti kerekasztal-beszélgetéshez 320
ÁGOSTON ZOLTÁN – HORVÁTH NÓRA – LADÁNYI ISTVÁN – SULLYOK
BERNADETT: Működnie kell folyamatosan (*Orbán Jolán beszélgetése*) 322
ÁGOSTON ZOLTÁN – BALOGH ENDRE – KARÁDI ÉVA – L. VARGA PÉTER
– ORCSIK ROLAND – SZIRÁK PÉTER: Az autonómia szellemi kincs
(*Mekis D. János beszélgetése*) 331

*

- SZABADOS ATTILA: Fókuszhiány (*Markó Béla: Már nem közös*) 340
V. GILBERT EDIT: Közelünkben, Keleten
(*Hetényi Zsuzsa: Nyugati, Keleti. Ögyesszától Odesszáig, 1973–2023*) 345
P. MÜLLER PÉTER: A szocreál kijátszása, avagy mi a valós (*Jákfalvi Magdolna:
A valóság szenvedélye. A realista színház emlékezete Magyarországon*) 349
FEKETE RÓBERT: A Birodalom emlékezete (*Bret Easton Ellis: A szilánkok*) 354

2024

MÁRCIUS

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortétkban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT CZAKÓ GÁBOR. Az író t február 21-én, nyolcvanegy éves korában érte a halál.

*

MEGHALT PAUL OLCHVÁRY. A műfordító, aki többek között *Barnás Ferenc*, *Bodor Ádám*, *Dragomán György*, *Forgách András* és *Jászberényi Sándor* műveit ültette át angol nyelvre, február 14-én, ötvennyolc évesen hunyt el.

*

SZÍNHÁZI PREMIER. Václav Havel *Audiencia* című darabját február 10-én mutatták be a Pécsi Nemzeti Színházban *Füsti Molnár Éva* rendezésében, *Köles Ferenc* és *Katona Levente* sze-

replésével. Az előadásról *P. Müller Péter* írt kritikát a *Jelenkor Online*-on (www.jelenkor.net).

*

ÉSZAKI ROMANTIKA. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Britten, Nielsen és Grieg művei csendültek fel február 3-án a pécsi Kodály Központban. Vezényelt *Vass András*, fuvolán közreműködött *Szabó Rozália*.

*

BAUMGARTEN-DÍJAK. Idén a Baumgarten-emlékdíjat *András Sándor*, *Forgách András*, *Rényi András* és *Simon Attila* vehette át. A Baumgarten-emlékjutalmat *A. Dobos Évának*, *Ménese Attilának* és *Tótfalusi Ágnesnek* ítelték oda.

Szerzőink

Fenyvesi Ottó (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.

Nádasdy Ádám (1947) – nyelvész, költő, műfordító, Budapestén él.

Márkó Béla (1951) – költő, szerkesztő, politikus, a Romániai Írószövetség Marosvásárhelyi Fiókjának elnöke, Marosvásárhelyen él.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapestén él.

Zoltán Gábor (1960) – író, rendező, Budapestén él.

Tábor Ádám (1947) – költő, esszéista, kritikus, Budapestén él.

Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.

Stummer Attila (1974) – jogász, író, Budapestén él.

Szlukovényi Katalin (1977) – költő, Budapestén él.

Simon Bettina (1990) – költő, Budapestén él.

Kemény Lili (1993) – filmrendező, műfordító, Budapestén él.

Biró Zsombor Aurél (1998) – író, filmíró, a Bécsi Filmakadémia hallgatója, Budapestén él.

Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Valkó László (1946) – képzőművész, Pécsen él.

Orbán Jolán (1962) – irodalom- és művészettörténész, Pécsen él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Horváth Nóra (1978) – filozófus, művészeti író, a Széchenyi István Egyetem docense, a *Műhely* főszerkesztője, Győrben él.

Ladányi István (1963) – költő, irodalomtörténész, kritikus, az egykori *Ex Symposion* szerkesztője, Hajmáskéren él.

Sulyok Bernadett (1976) – irodalmi muzeológus, irodalomtörténész, Budapestén él.

Balogh Endre (1971) – szerkesztő, a Prae Kiadó vezetője, Budapestén él.

Karádi Éva (1946) – filozófiatörténész, az egykori *Magyar Lettre Internationale* főszerkesztője, Budapestén él.

L. Varga Péter (1981) – irodalom- és kultúratudós, a *Prae* folyóirat főszerkesztője, az ELTE oktatója, Budapestén él.

Orcsik Roland (1975) – költő, műfordító, a *Tiszatáj* szerkesztője, Szegeden él.

Szirák Péter (1966) – irodalomtörténész, kritikus, az *Alföld* főszerkesztője, Debrecenben él.

Mekis D. János (1970) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Szabados Attila (1999) – költő, a BME mesterszakos hallgatója, Budapestén él.

V. Gilbert Edit (1963) – irodalmár, Pécsen él.

P. Müller Péter (1956) – irodalom- és színháztörténész, kritikus, Pécsen él.

Fekete Róbert (1999) – a PTE Esztétika és Kulturális Tanulmányok Tanszék mesterszakos hallgatója, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

E lapszámunkat támogatta:

LITMAG

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

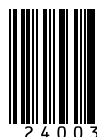
www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

9 770447 1642002

2 4 0 0 3

Az utolsó performansz

1.

*Barátaim, az Úrban!
Alig vagyunk már néhányan, akik ott voltunk
1983 tavaszán, Újvidéken,
vagy ugyanaz év őszén, Budapesten,
a barikádokon.
Egyre kevesebben emlékszünk
az Új Symposion és a Mozgó Világ felkoncolására,
és az azt követő bojkottra!
Az árulók mind megkapták jutalmukat.
Barátaim, akik ott voltunk a barikádokon!
Ólmos idők, szürke, későmodern diktatúrák.
Alternatívák és bohók voltunk, mindig megújulók.
Új forgószelek, új viharok érkeztek a medencébe.
Mozgásban volt az avantgárd,
szépen csillogott a bakelit.
Bob Dylan éppen elkészítette az Infidels című,
huszonkettedik nagylemezét, talán a legrosszabbat,
van ilyen.
Moszkvában szépen sorban kinyuvadtak a főtitkárok:
Brezsnyev, Andropov, Csernyenko.
Zalán Tiborral Újvidéken épp összecukható gyerekágyat kerestünk,
csak kapkodtuk a fejünk. Hopp egy új főtitkár, és még egy:
Leonyid Iljics, Jurij Vlagyimirovics és Konsztantyin Usztyinovics.
Elmentek libasorban, három év alatt.
Potyogtak a pártvezérek, mint fagyott madarak a fáról.
Hideg, dermesztő szelek fújtak akkoriban a pesti körúton,
ahol Sziveri Jánossal sétáltunk, talán virzsínia szívtunk,
mint Kassák Lajos, amikor megérkezett a mellékcákból.
Éppen Lenin volt a neve annak a nagy körútnak,*

messziről jöttünk, barátommal az Úrban
 – két délvidéki avantgárd, csavargó –,
 néztük a pompázatos paloták homlokzatát,
 „milyen szép lenne itt élni, csak kár, hogy itt vannak az oroszok”,
 mondtam, és hunyorogtunk
 a végelgyengülésben szenvedő napfényben.
 Taxik robogtak mellettünk,
 körülöttünk csövek füstöltek.
 Barátaim, az Úrban!
 Alternatív slágerekre vadásztam:
 ETA: „Ezerkilencszáznolcvankettő,
 végre eljött az újesztendő,
 be van tiltva mind a kettő!”
 „Munkát, kenyeret! Patkányt, egeret!”
 Húsbavágó zenék, melyektől
 valahogy igazabb lett a világ.
 Nem mondhatok róluk rosszat.
 A fellegekbe bikáztunk néhány disznósajtot,
 kapkodtuk a fejünk rendesen,
 figyeltünk, hátha feltűnik a nikkel számovár
 Budapest felett az égen.

2.

Fut át az agyamon:
 közben bealudt a Szovjetunió.
 Ólomsúlyos hab a tortán.
 Barátaim, az Úrban!
 Emlékszik-e még valaki? Korai kalandjainkra?
 Talán csak Domján Gábor?
 Mányoki Endrével barangoltunk a Tavaszmező utcában,
 Mátyás Iván nyomait véltük felfedezni a Magdolnán.
 Ó, szent egyszerűség!
 Jóval később meg focizni mentünk a Volga hotelhoz,
 útközben sört ittunk unikummal, nem keveset,
 mire odaértünk, úgy berúgtunk, hogy Endre
 csak leült a pálya melletti padra, és elaludt.
 Én beálltam focizni, de jobb lett volna, ha nem.
 Akkor még egy csapatban játszott Esterházy és Nagy Gáspár,
 meg sok ismeretlen. Látszott, hogy élvezik az összjátékot,
 a mi csapatunkban Zalán Tibor volt a középcsatár,
 hiába erőlködöttünk, simán kikaptunk,
 a végén már csak szédelegtem,
 a kőválygó, részeg középhátvéd.
 Volt idő, amikor sokat találkoztunk Endrével,

segíteni akart, mentünk ide-oda, fűhöz-fához,
 hiába mondtam, megoldom.
 Katona Imre hívott a Magyar Rádióba,
 zenei szerkesztőnek, de inkább nem.
 Alternatív volt a világ. Szépen csillogott a bakelit.
 Ide-oda taszajtott bennünket a tomboló vihar,
 határidő is akadt épp elég.
 Olykor kellemes, meditatív témák is felbukkantak,
 ha elkészültünk, akkor az egész mehetett vissza a turmixba.
 Aprítás, darabolás, kaszabolás.
 Red Sky címmel Bob Dylan csinált még egy katasztrofálisan
 rossz albumot, a huszonhetediket.
 Mauyori, az özepeletai atomredaktor,
 pedig cigarettába és kávéba kapaszkodott,
 dohányfüstbe burkolódzott.
 Hébe-hóba képbe került Szkárosi is,
 a tudós hangköltő és a Konnektor Rt. főnöke,
 az avantgárd apostola.
 Ma már tudjuk: ő is elrepült, mint ama nikkell számovár.
 Kirepült a világból. Fülemben cseng az éneke:
 Para-zita! Para-zita! Zita, Zita, parazita!
 Az utolsó performansz Veszprémben.

3.

Reményi Jóska
 a Bertalan Lajos utcai szerkesztőség ajtajában várt bennünket,
 két délvidéki csavargót. Jancsival a Lenin körútról érkeztünk.
 A szerkesztőségi félhomályban bent ültek a redaktorok.
 Reményinek volt a legnagyobb szíve, sokan belefértek.
 És milyen kerek volt a mondatai. Ékesen szóltak.
 Sehol egy megbicsaklás, sehol egy horpadás.
 Jó volt őket hallgatni. Ó, azok a mondatok!
 Ólmos idők, a szélárnyékban diktátorok lapultak.
 Ki érti még a dixie melódiát?
 Ó, szent egyszerűség!
 Mentünk Egyházashetyére, három napig tartott a Lajos-nap.
 A szerb ágyúk és tankok éppen körbezárták Szarajevót.
 A Nick Cave and the Bad Seedst hallgattuk,
 Reményi, Mányoki, Szócs, Zalán, Krasznahorkai, Kodolányi, Mátis Livia.
 A délvidéki légió: Balázs Attila, Baráth Feri és Kalapáti.
 Nem kezdem el őket egyenként fényezni.
 A társaságot egybeforrasztotta Ambrus Lajos atyai szeretete.
 A hetYEi bokrok fölött Sziveri szelleme is ott lebegett.
 A tövises ellenében: mondd, mit ér a dal?

*Reményivel a Hey Joe-t hallgattuk, mert minden azzal vette kezdetét.
És ott volt a többi felvétel is a Kicking Against The Pricksről:*

A-oldal

1. „Muddy Water” (Phil Rosenthal)
2. „I’m Gonna Kill That Woman” (John Lee Hooker)
3. „Sleeping Annaleah” (Mickey Newbury–Dan Folger)
4. „Long Black Veil” (Danny Dill–Marijohn Wilkin)
5. „Hey Joe” (Billy Roberts)
6. „The Singer” (Johnny Cash–Charlie Daniels))

B-oldal

1. „All Tomorrow’s Parties” (Lou Reed)
2. „By the Time I Get to Phoenix” (Jimmy Webb)
3. „The Hammer Song” (Alex Harvey)
4. „Something’s Gotten Hold of My Heart” (Roger Greenaway–Roger Cook)
5. „Jesus Met the Woman at the Well” (trad.)
6. „The Carnival Is Over” (Tom Springfield)

Csupa más szerző által komponált híres dal, Nick Cave előadásában.

Micsoda fantasztikus válogatás:

Kicking Against The Pricks.

Ahogy az Úr mondá Saulnak a damaszkuszi úton:

„nehéz neked az ösztön ellen rúgódoznod”

(Apostolok cselekedetei, 9.5 és 26.14; Károli Gáspár fordítása).

Olyan szépen csillogott a bakelit.

Kicking Against The Pricks = nehéz neked az ösztön ellen rúgódoznod.

És véget ér majd a karnevál, a performansz.

Mert egyszer végérvényesen lezárul

a féktelen tobzódás, bezárul az időkapu,

véget ér a performansz, a zuhanás.

És jó vége nem lesz semminek?!

Mindenki elvonul a pusztába,

az ösztön ellen rúgódozni!

Elmennek az ékeesszólók, a legnagyobb szónokok.

Óh, hogy tudtak szólni, azok a redaktorok,

ahogy nagyon kevesek!

Még a hervadt virágokban is felpeszdültek az élet nedvei.

Elmentek sorban a mozgósok, akik oly közel álltak hozzánk:

Szkárosi, Mátyóki, Reményi.

Summa summarum: elhagyták őket a szavak.

Barátaim az Úrban!

Télen a fák közt

*Vágytam a nyárra, aztán a nyár
nem hozott szabadságot.
Vicsorgó vérszomj és csöppnyi bosszú
ketrece volt. Kivergődtem belőle,
azt hittem: felhőkig ugrom közben.
De csak a nyár múlt el, otthon sirattam.*

*Tompán nyomult a tél belém,
velem összevegyült, hidegen elvett
minden ígéretet: szerelmet, napot, eget.
Végül tisztán és üresen mentem
a sáros fák alatt. Fölnéztem:
télen a fák közt jobban látszik az ég.*

Kezdő komoly költő

*Csak tisztességből írom ezt, szégyenből,
nem magamnak, nem nektek: eljövendő verseimnek
– tudom, sose írom meg őket –,
mert ilyen leszek újra, sokáig.*

*Kell-e nektek, nem tudom. Kivetült
sötét álmadarab, és elragad a szavak
zenéje, korcs, buta kongás, ezt hallgassátok,
mert így beszélek újra, sokáig.*

*Jó a vihart nézni az ablak mögül
s összeborzongani. De ha csontig fúj
este az utcán, sírni tudnék.
Héjatlán leszek újra, sokáig.*

*Néha nagyot kiabálnék: ne hagyjatok!
Elvágytam magamból, túl mindenben,
vigyetek, vigyetek – de ti elmentetek,
s én itt maradok újra, sokáig.*

Menj és játssz

*Ha a tíz körmömmel tartanálak,
húsod tépve menekülnél.*

*Menj és játssz: magamban már
megcsaltalak.*

*Lecserélnél engem egy jobbra,
sőt szebbre – édesem: én is
szabadultan ejtem le, amit unok,
csak mikor már zuhan,
kapok sikoltva utána.*

*Szerencse, hogy elkapni
sose tudom.*

Más-más anyagból

Csontváry: Mandulavirágzás, 1901 körül,
43x51,5 cm, olaj, vászon, Miskolci Képtár

*Kisebb-nagyobb szirmokból van most minden,
a fény, a víz, a kő és a hegyek,
más-más anyagból mind egyetlenegy,
hiszen időnként összegyúrja Isten,*

*szétválogatja, és elrendezi,
de nem teremti régóta semmi újat,
kiteljesednek, majd ismét lehullnak
virágai, s csak ismétélgeti,*

*pedig végignézhette sok ezerszer,
hogymindegük azt hiszi, örök,
míg nyújtózkodik, aztán lepörög,*

*s mégsem nyugszik le minden, ami felkel,
Uram, és én sem általad vagyok,
mert él a kép, bár a festő halott.*

Ami mögötte van

Csontváry: Holdtölte Taorminában, 1901,
48x98 cm, olaj, vászon, magányűjtemény

*Kíváncsú az út. Így kell talán
most mondanom, hiszen tele van fénnel,
és véges-végig látható az éjjel.
Csupán egy-két ház árnyékos falán*

*várakozik még a feketeség,
hogymegyszer ismét elborítson minket,
és lesodorja arcunkról a sminket,
mert látszat a föld, és látszat az ég,*

*s ami mögötte van, úgysem lehet
megfesteni. Vagy mégis? Hova vezet
az út? Ígéret-e vagy már valóság?*

*A holdfény nem segít. Mindent befed.
Amit láthatsz, nem az az életed.
Csak a formátlan kínál neked formát.*

A harmadik halál

Egyik pillanatról a másikra következett be. Nem láthattam az átmenetet. Ezt a gyorsaságot érzékekkel nem lehetett követni. A másodperc törtrésze alatt, a fény sebességével szűnt meg az élete. Valami nem engedte, hogy azonnal felfogjam.

Olyan lett az arca, mint aki nincs rajta. Nem tudott rögtön fájni. Egy végtelenül lelassított felvételen talán láthattam volna, hogyan tűnik el róla ő. Megszűnt benne a történés. Alakzattá vált, mozdulatlan, és létezése fenyegető lett. Ehhez semmi közöm.

A szemhéjai éppen félig zártak maradtak. Mögöttük a dermedten fölfelé irányuló szemgolyó.

Kezdem megérteni. Lelassított tudattal mérem a pulzust: nincs. Ellenőrzöm: nincs lehelet. Kezdek. Csendesen. Sírni. Aztán rázkódom is.

Régóta készültem rá.

Egyszerre ott voltam, ahol minden teljesen megváltozott.

Az arca hűlt ki először. A homloka. Egyre hidegebb.

Nem imádkoztam. Valahogy már késő.

*

Előtte kilenckor teát ivott, és háromnegyed pohárnyi passzírozott ételt evett.

Semmit se lehetett előre látni. A reggelit három perccel korábban, kilenc óra tizenötkor fejeztük be. Néhány korty tea, két-három kanál joghurt. Aztán leeresztettük az ágy fejbégét vízszintesre.

Elkezdődhetett az emésztés. A gyomornedv-elválasztás teljesítménytöbbletet igényelt.

Az ingerületvezető rendszer fenntartotta a szabályos ritmus szerinti szívösszehúzóásokat. A jobb pitvarban elhelyezkedő szinuszcsomó végezte a dolgát, impulzust adott. A keletkezett vektormennyiség inger formájában meghatározott útvonalon haladt végig a kamrákhoz. Megvalósult a szabályos ritmus szerinti szívösszehúzóadás és elernyedés. Az összehúzóadások frekvenciája, a szívritmus, más néven pulzus hosszabb ideje nagyon magas volt. Jelzett előre, noha nem a pontos időt. Az ionáramok végezték az izomsejtek aktiválását, érkeztek a nátriumionok, folyamatos volt a depolarizáció. Az elernyedésről a saját csatornán áramló kalciumionok gondoskodtak, létezett a repolarizáció is. Fennállt az ionegyensúly.

Hetvennyolc éven át. Végig biztosítva, hogy Monspart Éva, Okolicsányi Mária és Monspart Gábor lánya nem sokkal azután, hogy a fogantatását követően a méhen belül megformálódott a teste, majd kilenc hónapra a világra jött. Szopott, szuszogott, sírt, gyerekként kezdetben húsos-kövérkés, majd vékony, piszkafa kamaszlánylábán futkározott és ugrándozott. Később csípője és lába formás, izmos, lányos, nőiesen vonzó lett, meredek hegyoldalakon felmászott, úszott, al-

pesi sípályákon állandó súlypontváltásokkal ügyesen csóválva testét lesiklott. Ágyban, sátorban, erdőben, meredek hegyoldal ösvényén számtalanszor élvezett, háromszor sikeresen szült, szoptatott, utazott, munkái közben, érzelmeinek könnyen és boldogan átadta magát, ölelve, lelkesedve és cselekvően szeretve létezett, élt. Mert a lehetetlen valóság volt: a szíve ennyi időn keresztül, ennyire elképzelhetetlenül mindent kibírva, soha meg nem állva a fáradtságtól, egyenletesen, szabályosan és szépen, ahogy csillag halad az égen, rendíthetetlenül működött. Egy perc leállás, egy pillanat pihenés nélkül, miközben gazdája erőlködött, fáradt, pihent és relaxált, és mindent csinált, anélkül, hogy sokat gondolkodott volna, miként lehetséges ez egyáltalán élettanilag. És nem csak élettanilag.

A nagyobb ingerület elérte a szívizmot. És ekkor hirtelen nem következett egy újabb összehúzódás. Az egyenletesen, pihenést nem ismerő, teremtett kötelességének maradéktalanul eleget tevő szerv feladta. Mintha valamit váratlanul nem bírt volna ki. Bekövetkezett.

A feleségem meleg, bársonyos, öregem is megszűnhetetlenül meghitt teste a greenwichi középídő szerint mért helyi idő szerint, 2022. október 23-án reggel 9 óra 18 perckor meghalt.

Mert amikor kilenc óra tizenötök, amikor a gyomorba került étel kiváltotta az emésztést, ennek nagyon csekély, de mégiscsak megnövekedett ingere három perc múlva elért egy olyan határt, hogy az erre válaszul létrehozandó, egészen picivel megnövekedett teljesítményigény ezúttal többnek bizonyult annál, mint amekkorára erre a pillanatra a szívének erejéből tellett – és megállt. Hogy miért ekkorra, és miért éppen most? És hogy miért volt amúgy istenigazából egyáltalán lehetséges ez a 78 év? Egyáltalán: a létezése? Csak a szívének hála, hogy éppen ennyi ideig tartott, és nem előbb és nem tovább?

*

Mindig előtte, fél kilenc és kilenc között történt a tisztába tévés. Egy éve minden reggel, délben, este. Levettem a takarót. Csontsovány test. Horpadt has. Fehér, helyenként pergamen bőr. Görcsösen felhúzott térdek, méhen belüli tartás. Enyhe lábegyenesítés, panaszos hangok, suttogó biztatás. Kis emelés, alája csúsztatom a nedvszívó leplet. Rövid, reccsenő tépőzár: a pelenka oldása kétoldalt. Ha több napig nincs széklet, gumikesztyűs ujjal, jól bekenve, benyúlok a végbélbe. Elkezdem kibányászni. Előbb szét kell nyomni a nagy, puha rögöket. Először magam sem akartam elhinni. De lehetséges. Kissé fáj neki. Őneki, aki annyira vonzott. Akivel egykor annyiszor, annyira és olyan jó volt. Ilyet általában inkább feleségek élnek meg a férjükkal. A férfiak hamarabb öregszenek, a feleségek ráadásul többnyire valamivel fiatalabbak. Meg önfeláldozóbbak. Meg természetesebbek vesznek. A bélsárt, a végbelet, a férjük semmivé vált, csak vizelésre képes péniszét. Ha egyáltalán. És mert Monspart Évát ekkor is, továbbra is szerettem, meg kellett zaboláznom az ellenérzéseimet, az ösztöneimet, hogy megoldhasam, amit meg kellett tennem. De azt nem tudtam megakadályozni magamban, hogy Uram, bár múltnék el tőlem ez a pohár. Hogy végre halna már meg.

Biztos, hogy ő még inkább szerette volna, ha sikerül meghalnia. És nem kelene magát ennek is újra meg újra kitennie. Mennyien lehetnek ebben a pillanatban a világon egyszerre, egy időben, ugyanígy ugyanezzel. Akikkel ugyanez,

vagy nagyon hasonló történik. Szobák mélyén, otthonok melegében. Vagy halotti fehér, ürülékszaggal telített magyar kórházi elfekvő termekben, olyan egyedül, amilyen egyedül kinek-kinek a világra kellett jönnie. Olyan hangtalan némaságban, melyből a közelükben, a környezetük számára semmi se hallható, semmi se látható, semmi se fogható föl. Csak a pusztá kórházi magukra hagyatottságot – ha egyáltalán felfogták még. Jó esetben egy-két ember sejthetett, tudhatott róla. Akikre rá volt bízva az ápolásuk, és erre kényszerültek. De sokat ők se gondolkodhattak rajta, mert különben abbahagyták volna. Ahogy azok se nagyon sokat gondolkodtak róla, akikhez tartoztak – volna, amúgy. Mert különben ők se lettek volna képesek, hogy otthagyják őket. Mert otthon többnyire nem tudtak volna megbirkózni vele, és csak úgy bírták ki, hogy az elfekvőben hagyták azt, akit egykor, vagy akár még akkor is szerettek.

Miközben mintha ez az elkerülhetetlen az egészségeseknek nem is léteznék. Csak nagyon kevesen, szinte megszámlálhatóan, azok látják (de állandóan), akik ezzel foglalkoznak

Valamit én is megtanultam tőlük. Nem csak a széketkiszedést. A módszereket, az eszközöket, a gyógyászati segédanyagokat. Másnak mindez csak a fényévek távlatából érkező ultrahang.

A test fordítása egyik irányba. Az ő édes testét. Megtartani. Olykor egyik gyerek segít. Ha nem én, akkor ápolónő. Durva tisztítás, finom tisztítás, nedves kendő. Szeméremajkaknál vigyázva. Régi pelenka egyik szárnyát alágyúrní. Fordítás másik irányba. Halk nyögés. Nyugtató szavak. Tisztítás ismétlése. Végbél körül. Kenés. Régi pelenka ki, összehajtás, zacskóba. Különben pillanatok alatt ürülékszag. Az új, szár nélküli, feszes rövid pelenka-alsónadrág – szlip – egyik szárnyát alágyúrní. Hátraeresztés. Az új pelenka másik szárnyának kihúzása. A két szárny összeszorítása a széles, szívóbetétes középszárnnyal. Nedvszívó lepel el. Igazítás derék alatt. Ameddig felfekvések voltak: fertőtlenítő permet, kenés, tenyérynyi steril szilikon poliamidháló, géz sebfedő, leragasztás.

Soha nem szerettem ennyire. Soha nem tudtam, hogy annyira. Soha nem ennyire másképp, mégis ugyanőt. Most már biztosan tudom, hogy örökre. Megismertem és megértettem. Magamat, általa. Éva, aki még csak egy szóval se mondta, és mégis megóvta a lelkem. Azzal, amit ki kellett bírnom. Pedig a magam megértéséhez lett volna korábban elég idő, 1966 óta ötvenhat év házasságban. És már előtte két év, amikor megszerettük egymást.

Nyilvánvaló volt egy évtizede, milyen lesz ez az utolsó. Részleteiben nem fogtam föl pontosan és előre, csak azt, hogy képes leszek arra, ami életünk végére már biztosan énrám fog várni és nem őrá. Kettőnk számára ez adatott. Miközben annyira féltem attól, hogy mindez egy évtizedig fog tartani. Az ápolás, és ami ezzel jár. Hogy meddig kell majd ezt kibírnom? Hogy ki kell bírnom a legrosszabbat. Hogy arra vágytam, haljon meg hamar. Ilyen emberként kell mostantól kibírnom nemcsak azt, ami ővele történt, hanem az én sorsomat is. Hogy meg se kottyanjon, Uram!

Abból tudtam ezt, hogy neki is magától értetődött: az utolsó pillanatig mellette leszek. Ennek megfelelően élte meg velem az utolsó éveit is. Megbízott bennem. Maradéktalanul elfogadott. Egyszer mondta is, amikor még nagyon fiatalok voltunk. Talán ötvenévesen. Hogy egymás megtalálásának így kellett lennie eleve, ez tőlünk független, eldöntött dolog. Attól fogva már én is tudtam.

Reggel fél nyolc és nyolc között ütemes, hosszú, jajgató hangot ismételt. Eddig még soha. Odasimultam az arcához, a másik kezemmel az arca másik oldalát fogtam át, és suttogtam hozzá. Egészen lassan elcsendesedett.

7 óra előtt megmértem a lázát, 37.8. Az utóbbi napokban mindig ekörül mozgott. Pulzusa heves volt, 110. Véroxigénje csak 70 körül (nekem 97–98 között van).

Előző nap, szombaton estefelé olykor nyöszörögve sírt. Ilyen se volt korábban soha.

Csütörtökön itt volt a Hospice-ház orvosa. Csak egy kevés folyadék a tüdőben. Éva olykor köhögött, de nem volt ereje felköhögni.

Két évvel korábban mondta először, hogy inkább meg akar halni. Két különböző genetikai órát mért valaki kettőnkre. Hetvenhat éves volt, amikor először mondta. Én akkor nyolcvannégy. Bár lennék még egyszer annyira fiatal. Pedig akkor még tudott járni. Még vásárolni is. Aztán már csak naponta sétált a város-majori parkban. Hol én kísértem, de inkább Katalin, az ápolónője. Nem volt semmi halálos betegsége. Se rák, se szív, se tüdő, se bél. Gyorsabban öregedett, mint én. És a kezdődő, enyhe Alzheimer. Egyre nehezebben tudott mozogni. Pontosán tudta, mi kell neki. Már tíz évvel ezelőtt kérte, hogy szereljek föl a falra a bejáratnál meg a pincelejárónál egy-egy vastag matrózkötelet. Kapaszkodnia kellett, hogy bejusson a lakásba. Aztán már ezzel se ment.

*

Két és fél évvel ezelőtt ment el utoljára egyedül hazulról. Maga akarta élezésre elvinni a késeket. A Flaschner Műköszörűs Műhelybe a belvárosban, a Váci utcában. A hatodik nemzedéké. Tudnak recés kést is élezni. Elengedtem, noha tudtam: a határán van, hogy kibírja ezt a hosszú utat. Eldönti, hogy hol tart. Halálosan fáradtan érkezett haza, ráadásul hiába ment, mert mire odaért, bezárt a bolt. Olyan lassan tudott már csak járni. Segítséget kellett kérnie, hogy a villamosra fel- és leszállhasson. Aztán már én mentem oda a késekkel. Abba a boltba, amelyt ő fedezett fel. Amely mintha a 19. század végén lett volna. És a férfi, aki átvette a munkát, figyelmesen megnézett. Semmit se tudhatott.

Eleinte az osztás nem ment, aztán a szorzás, aztán minden más művelet. Kérte, hogy mutassam, gyürkőzött. Ahogy a telefonnal meg a napi tornáit lejátszó magnetofonnal. Nagy, a fehér papíron jól látható jeleket ragasztottunk a készülékekre. Akart. Aztán ez is magától elmaradt. Nem szólt, úgy élte meg, mint valami természeteset.

Amikor láttam, hogy a heti gyógyszereinek elosztása a fiókos tároló dobozába nehezen megy, átvettem tőle. Egy hét után visszavette. Elkezdte megint csínálni. Aztán végleg átadta nekem. Ahogy egy kisgyerek nyújtja a felnőttnek a kezét, amikor kimennek az utcára. Azzal a bizalommal. Utólag tudom, hogy ezzel is megajándékozott.

De ha véletlenül nyitva hagytam a hűtőszekrényt, izzó haragra gerjedt. Ilyet korábban soha. Igaz, az a hűtőszekrényajtó már nem zárt annyira magától, cuppanva, ahogy kellene; mindig figyelni kellett, hogy tényleg bezáródott-e. Ebben nem voltam a helyzet magaslatán. De az a düh. Olyan bánat, olyan fájás fogott el. Tudtam, hogy az Alzheimer együtt járhat ilyen indulatossággal. Velünk ezt a hűtőszekrény ajtaja tette. Egy idő után, az egyik dührohama végén átfogtam,

átöleltem, és annyit mondtam: – Éva, de hiszen szeretjük egymást. Hogy lehet ezért ennyire haragudni? – Megértette, csillapult.

Másfél éve még hangosan nevetni is tudott. Kacagni. Még abban az állapotában is. Ahogy figyelt. Ahogy elmosolyodott. Ahogy hangosan kacagni kezdett, felemelte hozzá a fejét. Le is van fényképezve, mindhárom fázis. Mindig mély lélegzetet veszek, ha utólag megnézem. Annyira elveszett az időben. Nem szabad belevesznem. Fel-feléledt egykori kedélye. Érdeklődött, mint mindig. Ott ült a nagy konyhaasztalnál, ahol régen a gyerekek is. Ahol látogatóban ült anyám, aki németül énekelt. Meg Éva zömök, kedélyes, egykori huszártiszt apja, bajszosan, aki úgy tudott dörmögni, hogy maga a teste is hozzárezgett. Az unokái elalélta tőle. Akár a kutyák, ha a hasukat kezdik vakarni. Értett a lovakhoz.

Meg a többi családtag és a barátok. A gondtalan jelen felszíne, mélyén a jövő. A tűnő családiság. A semmibe veszett elődök láncolatának időbeli végén a pillanatot, mint valami örökkévaló: tűnő állandóság és a mesék. A sok étel, amit főzött. Alkotások, fél kézzel. Egy havilap szerkesztése. A meghitt szerkesztőségi légkör, melyet teremtett. A lakásunk berendezése – az ő kezének nyoma. És a polcon a szakácskönyvek. Az övéi is. Egyiknek címlapján ugyanez a konyhabútor, ugyanezek a gyerekek, ugyanaz a fény. Nem lenne szabad ugyanebben a lakásban élnem.

Nem hazudoztunk egymásnak. Négy évvel ezelőtt szívbeli barátnénk, Magda szólt, hogy közjegyző előtt írásban megtagadhatunk minden mesterséges hosszabbítást. Erre legalább már van törvényes lehetőség. Péterrel, a férjével éppen előttünk megcsináltatták.

*

„Miután az ügyfél ügyleti képességéről a hozzá intézett kérdésekre adott válaszai alapján meggyőződtem, és az ügyfél kijelentette, hogy nem áll jogellenes fenyegetés vagy kényszer hatása alatt, felkért, hogy foglaljam közjegyzői okiratba a következő nyilatkozatot.

1. Alulírott Ungváry Rudolf [az elbeszélésben Monspart Éva] ügyeim viteléhez szükséges belátási képességem teljes birtokában az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 22. §-ának (1) bekezdése alapján a jelen közjegyzői okirat aláírásával akként nyilatkozom, hogy későbbi esetleges cselekvőképtelenségem esetére a fájdalmaim megszüntetésére irányuló ellátások, beavatkozások kivételével nem járulok hozzá, azaz visszautasítom a következő ellátásokat:

- az életfenntartó vagy életmentő beavatkozásokat, amennyiben olyan súlyos betegségben szenvedek, amely az orvostudomány mindenkori állása szerint rövid időn belül – megfelelő egészségügyi ellátás mellett is – haláломhoz vezet és gyógyíthatatlan,
- ha gyógyíthatatlan betegségben szenvedek és betegségem következtében önmagamot fizikailag ellátni képtelen vagyok, illetve fájdalmaim megfelelő gyógykezeléssel sem enyhíthetők.

2. Alulírott akként rendelkezem, hogy későbbi esetleges cselekvőképtelenségem esetére helyettes döntéshozó személyt nem kívánok megnevezni, így nem járulok ahhoz hozzá, hogy más személy helyettem nyilatkozzon az ellátás visszautasításáról.

3. Alulírott kijelentem, hogy az ellátás visszautasítására irányuló akaratomat annak tudatában nyilvánítom ki, hogy az elmaradásuk esetén egészségi állapotomban súlyos vagy maradandó károsodást okozhat, életemet jelentősen megrövidítheti vagy halálomhoz vezethet.”

*

Rajta volt előbb a sor.

Már évekkel korábban is felajánlották a Hospice-házat, akkor szinte örömmel ment volna. A sok haldokló közé – nem is értettem. Azt hiszem, a változatosságért. Új emberek között lenni. Tudott mindennek örülni. Halasztottuk. Másfél évvel ezelőtt, amikor már nagyon elgyöngült, megint felajánlották. Egy hónapra, gondoltuk. Én akkor már szerettem volna, hogy menjen. Mert egy hónapra tehermentesülök. Nem volt már szobatiszta. Noha csak reggel és este kellett vele foglalkoznom, mert különben valahogy ellátta magát. És a sétáltatás. De már se telefonálni, se a számítógép, és lassan már a televíziós műsorok sem. A *Hegyi doktor* sorozat, a szeretnivaló alpesi táj miatt. De a társaság, a barátok és barátnők maradtak. Mosolygott, nevetett. De már se főzés, se háztartás. Nem számított. Annak idején, egykor – rőzsafelhők úsztak át az égen – a gyerekek pelenkázásától kezdve mindent együtt csináltunk. Rám nem kellett főzni, amikor már nem tudott.

Mikor megint említették, hogy lenne egy hónapra üres hely, ekkor – utólag is összeszorul bennem minden – ő lett bizonytalan. – Nem tudom, jó lesz-e ez? – mondta. Én hessegettem el a bizonytalanságát, hallgatott rám. Mostantól együtt kell élnem azzal, hogy én küldtem a halálba.

A Hospice-házban két napig boldognak látszott. A harmadik nap elcsúszott a frissen felmosott fürdőszobában. Idegen hely, minden más, szokatlan. Nem lett volna szabad! Soha nem tehetem jóvá.

Combnyaktörés. Operáció. Egy hét múlva került vissza a Hospice-házba.

Attól kezdve még a karját se tudta megmozdítani, nemhogy a lábát. Fel se tudott többé ülni, ülve se tartotta meg a teste. Több gyógytornász is megpróbálta. Tíz nap után mind feladta.

Okolicsányi Máriának, a mamájának ötvenéves korától volt egy ritka betegsége: Creutzfeldt-Jakob-szindróma. Amikor először Éva szüleinél jártam, még tette a dolgát, csak a karját nem tudta emelni, hogy megfésülködjék. Aztán ágyának esett, egyre mozdulatlanabb lett, majd a végtagjai fokozatosan teljesen kifordultak. Végig otthon volt. Ötvenkilenc évesen sikerült meghalnia.

Évának nem ez volt. De valami volt. Hogy mi, nem lehetett megállapítani. Ha szállítottuk volna ide vagy oda, talán diagnosztizáltak volna valamit, de ehhez nem voltunk elég rangosak. A Hospice-ház orvosainak volt gyakorlata, de ez előtt tanácstalanok lehettek. Ami a zárójelentésekben áll, semmit se magyarázott.

Eleve egyértelmű volt: otthon halunk meg. Egy hónap múlva hazahoztam. Akkor még tudott úgy-ahogy beszélni. Örült mindenkinek, aki jött. Vettem egy kórházi ágyat, mindene mozgatható volt, emelés-süllyesztés, feltámasztás-leeresztés. A szobája közepén állt. Minden oldalról hozzáférhettünk, amikor a hárrom, immár rég felnőtt gyerekünk, olykor egyik-másik unoka is segítettek. Rettenetes felfekvései voltak a derekán és a sarkán. Vörös hús. Egy kórházban ebbe

halt volna bele, sokkal hamarabb. Attól kezdve éjjel-nappal kezelve lett. Katalin, az ápolónőnk egy évtizedig műtőben dolgozott Németországban. Sebészszikével vágta ki időnként a sarkán az elhalt húst. Hat hónap után begyógyult. Mindannyian tudtuk, hogy ez csúcshozzáértés. Nem lehet igazán megköszönni, annál több. Ő már egyre kevesebbet tudott szólni. Idővel teljesen elhallgatott.

Teltek a hónapok. Nem tudtuk, mikor következik be. Lehet néhány hónap, de több év is. A kérdés szakemberei se tudták: a körzeti orvosunk, a Hospice-ház vezetője és szakorvosai, az ápolónők, akik segítettek. Sokat láttak ilyet, de megmondták: *azt* ennyire pontosan előre nem lehet megmondani. Félttem. Attól, hogy évekig fog tartani. Attól, hogy hogy bírom ki. Élek, dolgozom, barátkozom, szeretek. Pontosán keltem és feküdtem. Ha egy hétre elutaztam síelni télen, vagy konferenciára, mindent nagyon gondosan meg kellett tervezni a gyerekekkel, ápolóval, hiszen ilyenkor nem volt senki, aki helyettem az egész felügyeletet biztosítja, az állandó jelenlétet.

Néha odaborultam mozgásképtelen lényéhez azon a különleges, emelhető-süllyeszthető ágyon, melléje szorítottam magam. Már nem tudott beszélni, csak egy-két szót, utoljára már annyit se. Ahhoz a továbbra is lélegző, kedves, érző testéhez. Mely biztosította a hozzáférést a lényéhez. Arcom az arcán, és szerelmet vallottam. Soha ennyire nem éreztem az érzelmemet iránta. Így kellett végleg meg tudnom, ami megmásíthatatlan. Ott feküdtem a takarója alatt. Hozzáérttem a megváltoztathatatlanul csonttá soványodott testéhez. Amellyel együttműködve annyiszor. Akivel együtt kielégültünk. Aki akkor még annyira sima, bársonyos, feszes, ráncatlan, érzékeny vonzó, formás és értelmes volt. Éreztem a melegét, a személyiségét (megint), a szagát, és az arcához simultam az arcommal. Ahhoz a másik fejhez, az immár örök, a végérvényesen ősz hajához, az annyira ismert bőréhez, az édes lélegzéséhez. És elmondtam neki (megint), hogy őt. Hogy mindig. Éreztem és érzem őt. Úgy, mint ő, nem létezett ember rajta kívül. Pedig sok mindenki más is volt, akit szerettem, de úgy lett rám szabva, hogy ő legyen az, aki. Ez kölcsönös volt. Két éve voltunk már együtt, amikor egy évre 1965-ben elutazott Hamburgba, egy német családdhoz pesztónkának. Akkor már és még ezt megengedték. Kiutazhatott a börtönné tett országból. Egy szót se tudott még németül. Miattam tette, mert ha velem fog élni, tudni akarta az anyanyelvemet. Közvetlenül az elutazása előtt kimondta: – Ha netán közben meggondolod magad, írd meg. Mert akkor nem jövök vissza. – Mindig a lényeggel törődött.

Az ablakon most is besüt a nap. Szemközt a fák. Úgy áll a szoba közepén az azóta eladott ágy, hogy rájuk lásson. Egy késői levél a vékony ágakon maga az ég. Finoman mozgó, integetve búcsúzó kéz a szélben. Miközben áll az idő, a csend zúg, és a saját kimondatlan iszonyom közeledik, száll már valahol dermedten a jövőből.

*

Mikor visszaérkezett, az állomáson először kezdtünk egymással németül beszélgetni. Akkor ismerte meg és föl a svájcias lejtésű németemet, melyben már alig észrevehetően, de megjelent egy rejtett magyar akcentus is. – *Wie komisch sprichst Du deutsch* (milyen furcsán beszélsz németül) – jegyezte meg a maga gyönyörű hamburgi német kiejtésével, melyet nyelvérzékével egy év alatt akcen-

tus nélkül elsajátított. Később megtanult még angolul és olaszul is. A hamburgi a legtisztábban beszélt német irodalmi nyelv. Ennek tudása minden, az alemann dialektusban felnőtt svájcit csodálattal, egyben kisebbségi érzésekkel tölt el. A legritkább, hogy úgy tanulják meg az írott németet, hogy ne lenne azonnal észrevehető ez az alpin zeneiség. Meg a vidékies helvétizmusok.

És ahogy lassú haldoklásában ott feküdtem hozzá bújva egész testemmel, éreztem, hogy a szavaimtól a lélegzete megváltozik. Egészen egyenletes lett, az arca kisimult. Mindent pontosan megértett. Pontosán annyira, amennyire kellett. És ezzel visszajelezve megerősített engem. Hogy elértem vágyamat, és a végtelen megnyugvás, a feloldódás tölthette el a lényét. Ott, akkor, kettőnkre alászállt valami belső, néma öröm. Percekig talán, megint, a réges-régi boldogság együtt.

És a rettenet. Hogy én vagyok a hibás. Nem használ ez ellen semmi észszerű ellenérv, sorolhatnám. Akkor nem lett volna szabad rábeszélnem. És akkor nem esett volna el egy be nem lakott, idegen, intézményi fürdőszoba frissen felmosott, csúszós kőlapjain. Nem előtte állok, hanem önmagam előtt. Én vagyok a vádlott és én vagyok a bíró. Életem legnagyobb, legborzalmasabb állapota, melytől sohasem szabadulok, és mégis meg kell tudnom oldani, mert különben nem élhetnék tovább. Önmagam gondolataival mérgezném meg önmagamat. Steril körülményeket kell teremtenem a lelkemben, hogy saját gondolataimmal ne fertőződjem meg végzetesen.

*

Az utolsó hetekben már nem tudott megszólalni. Arcán mélyről jövő, fájdalmas keserűség. Lefényképeztem. Akármennyi idő telt is el azóta, alig vagyok képes ezt az arcát megnézni. Az értelmetlen válasz bennem, hogy ezt nem érdemelte. Az értelmetlen kérdés, hogy ezt miért szabta rá egy örök, felfoghatatlan „kéz”. Az értelmetlen feltevés, hogy talán még szeretettel eltelve mosolygott is közben, mialatt ezt tette vele. Az a keserűség, amely utolsó fényképein ott maradt dermedten rögzítve az arcán, miközben elkezdte végzetes útját teremtetője „felé” – az az arc, melyről korábban az ellenkezője, a megközelíthető természetesség áradt. Nem lett volna szabad azt a képet fölvenni.

Hányan élhették, élük és fogják megélni ugyanazt anélkül, hogy elmondhatnák.

Szorongtam, hogy talán haragszik, mikor utolsó hónapjaiban néha nem reagált a kérdéseimre. Magunkban voltunk, odahajoltam hozzá, és megkérdeztem tőle, haragszik-e rám. Megértette, mert érzékelt. Jelezte. Az arcával. Ahogy átsuhant rajta a megdöbbenés. Leolvastam. Hogy erről szó sincs. Hogy föl se merült.

Akkor is felmentett.

Az is megtörtént, hogy suttoztam neki. Azt, hogy tudom, hogy szeretnél meghalni. És volt még, hogy visszasúgta, sóhajtotta szinte alig hallhatóan, hogy igen. Én meg, hogy nem tudok segíteni.

Egyre kevesebbet beszélve a legnagyobb öröme az volt, ha eljöttek a barátaink, ott ültünk téázva az ágya mellett, és fecsegtünk. Arca derültté vált, érthetett mindent, de már nem szólt semmihez hozzá. Ő, aki mellett nem kellett attól tartani, hogy mást mond, mint amit gondol. Amiért majdnem mindenki rögtön

elfogadta. Ez a magától értetődő közvetlenség formálta meg az arcát már lánykorától, és bizalmat keltett. És a szeme. Nyilván nem mindenkre volt ilyen hatással. Egy olyan országban, ahol az a szokás, hogy azzal, amit mondanak, elerjtsék azt, amit gondolnak. Ezért is tudott volna a legtermészetesebben Hamburgban maradni. Mint aki oda született, és csak a történelmi önkények sorozata, hogy magyarként nőtt fel. Az alatt az egy év alatt is, mialatt ott élt, már szinte teljesen gyökeret eresztett. Ottani barátságaink az utolsó pillanatokig megmaradtak. Neki is volt egy rejtett másik hazája. Én az enyémet, Svájcot készen kaptam. Ő az övét, Németországot meg- és visszaszerezte. Összeillettünk.

*

Friss hullaként teste még teljesen laza volt. Addig görcsbe merevült, embriószerűen a melléig felhúzott lábát könnyen kiegyenesíthettem, a kezét a mellére tehettem. Lezártam a szemhéjait, de a száját nem sikerült becsuknom. Próbáltam kendővel fölkötni, de akármilyen erősen húztam is meg, nem maradt zárva. Hagytam.

Felhívtam a legidősebb fiunkat. Mást nem tudtam nyomban telefonon elérni. Aztán Krisztián meg én is írtunk SMS-t mindenkinek, akikkel először és rögtön tudatni kellett. A gyerekeket és a nyolc unokát. A testvéreimet, unokatestvéreinket. A legközelebbi barátokat.

Telefon, ügyelet. „Meghalt a feleségem.” „Hogyan történt.” Mondtam. Egy órán belül jöttek.

Fiatal orvosnő, vele tagbaszakadt férfi. Utóbbi a Szilágyi Erzsébet fasori temetkezési irodától. A doktornő agnoszkált. Célrátörőn. Átnézte a legutolsó leletet, a Hospice-jelentést, meghallgatott a történetekről. A konyhaasztalon közel 15 percig készült az adminisztráció.

Végül ott voltak a papírok, melyekkel a halottszállítókát kell fogadnom, illetve azok, amelyekkel másnap a temetkezési vállalatához kell elmennem.

Két órán belül el akarták szállíttatni. „De miért ilyen hamar?” „Egészségügyi okokból kell ilyen gyorsan.” Közöltem, hogy erről szó sem lehet. Mielőtt nem láthatja mindenki, soha.

Egyáltalán, hogyan képzelik? Nyilván: ahogy a föld lapos, úgy a halál sincs. A születés, az persze egészen más. Semmi közük egymáshoz.

Nem tágitottam.

Nyomban rájöttem, hogy nem kellett volna rögtön a távozása után lépnem. Elég lett volna az ügyeletet este – de akár másnap is – hívni, és akkor zavartalanul lehattunk volna a lassan kihűlő testével. Melyre egyik barátnőnk, aki a legkorábban tudott érkezni, egy szál virágot hozott. De nem volt ilyen tapasztalatom, mert 1989-ben anyám esetében, aki a szó szoros értelmében a karjaim között halt meg (mert éppen fektében emelve tartottam), még egyáltalán nem volt ekkora a tökély. Megnőtt a sebesség. Senki, pont erre senki nem hívta föl a figyelmet. Mert erről soha, sehol, semmit nem szoktak beszélni. Miért is. Az andalító kórházi halállal sok minden le van tudva. Csak nehogy ez az élmény...

Végül a tagbaszakadt férfi telefonált ide-oda. Kegyesek voltak: fél öt előtt nem jönnek. Van még közel hat óránk.

Távozásuk után végre megint sírhattam. Hozzá borulva, majd eltávolodva néztem, majd újra és vissza, ahogy a vágyam vezérelt. Azt hittem, nem lesz ilyen nehéz. Hiszen megváltás volt neki. Volt egy óráim. Később majd évek lesznek.

Minden szobában gyertyát gyújtottam.

Megérkeztek a gyerekeink, az unokák. Egyikük részletesen kikérdezett. Pontosan, tárgyyszerűen.

Beszélgettünk Éva körül.

Fél ötre megint egyedül maradtam vele. Közeledett a végső pillanat. Néztem az arcát. Próbáltam bevéssni. Amennyire csak tudtam. Nagyon. Erősen. Hiábavalóan. Mióta készültem rá. Évek óta, és már akkor is állandóan erősen próbáltam megőrizni az arcát, a lényét, mert egyre jobban sejtettem, hogy meg fog előzni az eltűnésben. Hogy mégis jobban, még jobban, még annál is erősebben megmaradjon bennem legalább az, hogy milyen volt a lénye. Mert tudom már. Hiába volt minden erőfeszitésem. Nyilván, jobb is így. Az a nyomorult lelkem, minek is terhelném agyon. Elég, hogy a tudatom bírja, mert ki kell bírnia. Nyilván, nagyon kell lelkileg vigyázni, mert nem végtelen az élettani teherbírás, hiába az öntelt akarás.

Most, percekben belül el fog tűnni a külvilágból. Reggel óta az az idő is megsemmisült, melyben ketten voltunk. Az egykori idő az, amiben többé nem lesz, nem lehet részem. Az emléke látszat. Az idő halt meg igazán, mivel olyan, mint ami soha se lett volna.

Itt találtam magam egy teljesen másik időben, és meg kell teremtenem, hogy közöm legyen ehhez is. A résnyi jelenben. Mindenféle szögben kivésni a dolgokból az értelmezhető körvonalait. Miközben azt hihetném, hogy van valaki, aki valahol él – holott csak bennem van, mint a fogalom. Tilos ezen túlmennem. Ott kell hagyni, a fogalmában. Amíg el nem kezdődik a meghalásom.

Megjöttek. Két férfi. Bevezetem őket. Egy-két szó. Gyorsak. Hosszú, hatalmas fekete zsákot vesznek elő. Szétnyitják a cipzárját. Nyílása hosszú, éles sercegés. Takaró levéve. Fehéren világító, szinte ragyogó, meztelen, csontsovány, auschwitz test, az apróvá vált, ritkás ősz hajú, kicsivé vált fej. Ahogy emelik, a csont és bőr vékonyságú végtagok a levegőben, egy tizedmásodpercig mintha kalimpálni akarnának. Nekem. Hozzám. Kérve-kérve. Mintha intenének még egyet. Hogy ne, hogy semmiképpen se. Hogy ez lehetetlen, hogy ez megengedhetetlen, hogy ez jóvátehetetlen lesz. Hogy ez soha többé. A legrettenetesebb bűn, odalökni őt.

És én nem akadályoztam meg. A szemem előtt lett begördítve a fekete, nyitott zsákba. A körbezárás, a második éles cipzársercegés. Az elfogadhatatlanság apokaliptikus jele.

A szemem láttára, egy pillanat alatt eltűnt a feketeségbe. Láttam, mert látnom kellett ezt is. A pokol kapuját. Élő emberként megpillantottam, amit nem kellett volna. El fogják égetni. Nem lett volna szabad megtennem vele. Mit tettem? Hát-ha mégis megérzi? Egy láthatatlan kéz tenyerébe temettem az arcom.

Elvitték.

Ólomszív

Kezdjük előlről a történetet?

Akkor sem lesz másképp.

H. C. Andersen

(Kertész Judit ford.)

Itt tartottak a detektívek, amikor Tamás detektív anyja felriadt rövid álmából. A fogdaként használt fürdőszobában nem volt elég hely, hogy kinyújtózzanak. Kuporogva, maguk alá húzott lábbal aludtak, ha épp hagyták őket. Kiszámíthatatlan időközökben és időtartamokra, a nap bármely szakában.

Sötét volt. Klára kitapogatta Tamást, végigsimogatta, ahol érte. A test feszüléséből érezte, hogy ébren van, a tartásából, hogy az egyetlen magával hozott játékkal beszélget.

Egy ólomkatona.

Már régen, odahaza sem csak a regiment tagja volt, hanem detektív. Ő nem a huszárok közé tartozott, és puska sem jutott neki, csak pisztoly. Pont emiatt lett belőle detektív. Tamás Ólom Pálnak nevezte el, és eleinte a kedvenc detektívregényeit játszotta el vele, aztán a maga által kitalált történeteket. Névjegyük is volt, Tamás készítette a játéknymodájával.

Hidassy Tamás, detektív.

Megbízhatóság, eltökéltség, diszkréció.

Ólom Pál, detektív.

Fáradhatatlanság, türelem, tapintat.

Papírüzletben vettek hozzá csontszínű kartonpapírt.

Ezt meg, ezt a mostani történetet nem Tamás találta ki, hanem belekeveredett, Ólommal együtt.

December tizenharmadikán, szerda délután, amikor a Bajvívó-utcai lakásban rajtuk ütött a nyilas osztag, Tamásnak még sikerült a tenyerébe zárnia Ólom Pált. Rögtön utána hátratekerték a kezét, és összekötözték spárgával, de nem vették észre, hogy valamit a markába zárt. Amikor ütötték, akkor sem ejtette el. És azóta vele van. Vigyáz rá. Ez az ő titka, amit őriz, minden körülmények között megtart. Ahogy Klára is őrizi a maga titkait, a titkok által a maga embereit.

Csak ő, az anyja tudja, hogy a kilencéves fia detektív, és az ólomkatonát ebben a játékban Ólom detektívnek hívja.

Klára oldalt hajlik, kicsavarva a derekát, hogy magára hajlíthassa a fiút.

Aludj kicsit, amíg lehet. Azt hiszem, Ólom detektívre is ráfer a pihenés.

Klára ajka sem mozog, és hangja is a lehető legkevesebb, csak egy kis meleg lehelet.

Tamás nem válaszol neki. Az arcát sem fordítja felé, de hagyja, hogy magához húzza. Lassan ernyed el Tamás detektív teste.

Úgy beszélnek, hogy nem mozog a szájuk. Két detektív munka közben.

Minden lehetséges elkövetőt sorra vettek már. És mindegyik megtehetette!

Bonyolítja a helyzetet, hogy ők, a detektívek vannak fogságban, a lehetséges elkövetők pedig szabadlábon. Az a kérdés, hogy ki miatt kerültek fogságba. Ki árulta el őket a nyilasoknak.

Szóval ott voltunk az ötödik kerületben, Klára szüleinél. Relatív biztonságban, de éhesen. Látszott Klárán, hogy fáj a szíve a sok drága élelmiszerért. Míg végül megesett rajta a szívem, és azt mondtam neki: kössünk alkut. Nem engedlek el, de ha magaddal viszel, odamehetsz, mondtam neki. Elkísérlél?, kérdezte. Vigyáznál rám?, nevetett. Jó hasznomat vennéd, mondtam neki. Az én hátizsákomat is telepakolhatnánk. Egyedül gyorsan megjárnám, mondta. Velem sem lenne lassabb, feleltem. És kiszámoltam, mennyi idő alatt járnánk meg. A kaputól fel a lakásajtóig öt perc, benn a lakásban pakolás másik öt, de számítsunk hozzá egy kis keresgélést, egy kis vacillálást, mi fontos és mi nem, legyen tíz, bezárkózás és le a lépcsőn, ki a kapun még öt, az összesen húsz perc. Ugye hát az, hogy innen odáig elmegyünk és vissza, nem számít különösen veszélyesnek, mert Guzmitsné meg a nyilas látogatónk nem tud róla, hogy itt vagyunk, és innen elmegyünk a Bajvívó-utcaig. Természetesen veszélyes, de csak átlagos módon, mint ahogy minden egyes perc veszélyes most Budapesten, akármelyik házban és akármelyik utcán.

És a végén belement. A szülei elé állt, közölte, hogy átmegy Budára, veled együtt. Az apja hümmögött, az anyja jajgatott, és kitalálta, hogy inkább ők mennek. Értük kevésbé kár, bármi történik. Nem lehet, szerelte le Klára, nekik nem annyira jók a papírjaik, sokkal veszélyesebb a városban járniuk. A vége az lett, hogy a szülők is tudomásul vették: átmegyünk. Most mondjam azt, hogy bár ne engedték volna?

Ne mondjad!

Minden baj nélkül értünk át. Találkoztunk nyilas csoportokkal, de nem foglalkoztak velünk. Ettől még magabiztosabbak lettünk. A Görgey Artúr-utcán mentünk, csak német katonákat láttunk, magyart egy szálát sem. A Bajvívó-utcában senkit. A házban nem állták utunkat. A lakásajtó ép volt, bejutottunk. Szerda volt, ezerkilencszáznegyvennégy december tizenharmadika, fél három után négy perccel. Nem vetettétek le a kabátotokat. Csak a sapkától, kalaptól szabadultatok meg. Klára egyenesen a kamrába ment, te a gyerekszobába. Előbb a könyveid, aztán a játékaid közt keresgélteél, mit vihetnél magaddal. Úgy döntöttél, semmit se. Minden ott marad, még a többi ólomkatona is. Klára szólt, hogy elkészült, a te hátizságodat is megpakolta. Kabátba bújtatok. Kimentetek. Egy emelettel lejjebb, a lépcsőn szembe találkoztatok azzal az irhabekecses, kerek arcú asszonnyal. „De rég láttam, kedves... Jól vannak?” „Jól, köszönjük. Apuká-

mék hívtak magukhoz Pestre. Kellett nekik a segítség, a bátorítás. Nagyon félnek a bombázásoktól. És Mariska? Jól van?" „Én jól. Csak az otthoniakért aggodom egyre jobban. Mióta elesett egész Székelyföld, semmi hír felőlük. Nem is tudom, az oroszától féltsem őket inkább vagy a románoktól..." „Majd csak vége lesz egyszer. Talán már nemsokára. Én bizakodom. Azért jöttünk, hogy lisztet és egyebeket vegyünk magunkhoz. Közeledik a front, lehet, hogy egy darabig nem lesz kenyér, apukám azt mondja, csináljak kétszersültet..." „Klárkáim, drága, ha gondolja, segítek meggyúrni a tésztát. Most van gáz és villany, víz is rendesen. Használjuk ki az alkalmat!" „Mit szólsz, Tomi?" „Akkor itthon maradunk?" „Estig. Estig megleszünk. Mariska segít a sütésben." Megfordultunk, és visszamentünk a lakásba. December tizenharmadikán, szerdán, háromnegyed három előtt öt perccel.

Most mondjam azt, hogy Mariska miatt jutottunk ide? Ha nem botlunk belé, nem kerülünk ide. Csak azért nem mondom, mert őt is behozták, és őt is jól megverték. Halálra rémült. A világ legnagyobb méltánytalansága esett meg vele: keresztény magyar létére, törzsökös székely asszony létére bántalmazták a nyilasok. Nem, nem mondom, hogy Mariska árult el minket, mert láttam, mennyire fél. A vamzerek, akiket mellénk tesznek, csak megjátsszák a félelmet. Mint ez a szőke most. Ő nem játszotta meg. De tény, hogy találkoztunk a lépcsőházban, és az is tény, hogy egész addig nem volt baj, onnantól pedig lett.

Ne mondd, hogy a székely asszony miatt! Azért jutottunk ide, mert visszafordultunk a lépcsőházban, és épp azért fordultunk vissza, mert addig minden sikerült, ennek a küldetésnek is az első fele sikerült. Mindenesetre jólesett visszamenni a lakásba. Klára hozzákészült a sütéshez, a kabátból kibújt, a derekára kötenyt, a fejére kendőt kötött, mi meg könyveket válogattunk a gyerekszobában, krimiket. Két Perry Mason-füzetet kiválasztottunk, hogy magunkkal viszzük. Klára letisztította a konyhaasztalt, edényeket szedett elő. Mariskával neki láttak gyúrni. Egy idő után mi is csatlakoztunk hozzájuk. Tamás detektív fogta a dobozt a többi ólomkatonával, és az asztal szélén felállította őket. Klára begyújtotta a sütőt. Tényleg jött gáz, igaz, gyengébb volt a láng, mint rendesen, de rögtön kezdett bemelegedni a konyha. Mariska a falujáról mesélt, a gyerekkoráról. Régi karácsonyokat idézett fel. Egyszer-egyszer dúdolt valamit, ahogy a tésztát gyúrogatta. Lisztes volt az asztallap mindenütt, az ólomkatonáknak friss hó. Téli csata készült. A kék gyalogosok az asztal szélén, a liszteszacskó fedezékében várták a piros lovasság rohamát. Az ezredtrombitás a szájához emelte hangszerét. De mielőtt belefújhatott volna, másfajta zörej csapott le rájuk. Kint-ről, a külső világból. Csöngetés a bejárati ajtón. Semmi baj, mondta Klára. Csak valamelyik szomszéd. Csöngetés megint. Most már hosszabban. Muszáj kinyitnom, mondta Klára. Négy puskás ember, azonnal benyomultak a lakásba, Klárát félrelékték. Nem volt köztük a múltkori nyilas. Ezek sem egyenruhában voltak, de mind karszalagot viseltek. Az egyiknél pisztoly, a többieknél puska. Mind egyik övében kézigránát. „Éppen sütögetünk", mondta Klára. „Karácsonyi előkészületek, tudják. Kóstolóval még nem tudom megkínálni az urakat, de egy kis snapszot ha elfogadnak..." „Egy pofont, mocskos zsidó kurva, elfogadsz?" Meg-

ütötte Klárát. Arcon ütötte. Akkorát csattant, hogy fájt annak is, aki hallotta. „Kérem...?”, kérdezte. „Kérj nyugodtan, és kapsz még.” És a nyilas rajparancsnoka megütötte, ugyanott. „Szűzanyám, segíts!”, fohászkodott Mariska. Klára igyekezett gyorsan összeszedni magát. „Nem tudom, miért jöttök hozzánk, de biztos vagyok benne, hogy tisztázódik a helyzet, csak azt kérném, hogy amíg az megtörténik, a kisfiam, aki mindenképpen ártatlan, hadd menjen le a szomszéd-asszonyomhoz, első emelet egyes szám. Mariska őskeresztény, sőt székely, és Tomika édesapja huszáralezredes, néhai...” „Kuss!”, vágott bele a rajparancsnok. Azóta a nevét is megtanultuk, Bartányi. „Nézzétek meg, a hajukban nem rejtgetnek-e valamit!” Klára és Mariska feje be volt kötve a sütéshez, a nyilasok letepték a kendőket, és beletúrtak a frizurájukba. Nem találtak semmit, de megcibálták a hajukat. Bartányi Miklós kedvtelve nézte, ahogy hajladoztak jobbra-balra, előre-hátra, mint jegenyefák a szélben, aztán folytatta: „Bokor Dénes, a Zsidótlanítás vezetője mondotta: a gyermek helye a szülője mellett van, mindenkor osztozik annak sorsában. Bokor főtestvér nagyon szépen megmondta, és nagyon igaza van.” „Kérem szépen, engedjék meg, hogy telefonáljak”, kérte Klára. „Egy emelettel feljebb van telefon, Rédlí Ilonka a barátnőm, biztos ismerik, csak két perc...” Kiss György, az egyik nyilas, szőke, kék szemű, értelmes arcú, szemüveges, a puskája tusával lesújtott Klára lábára. Ez még a pofonoknál is jobban fájt. Klára szemét előntötte a könny. „Rédlí Szepi húga egy tiszteletre méltó nemzetes asszony, nem veszed a szádra a nevét, érted?” Állánál fogva megemelte Klára fejét. Kényszerítette, hogy a szemébe nézzon. „Érted?!” „Értem...” „Hányba születél?” „Ezerkilencszáztizzenkettőben.” „Az annyi, mint harminckettő, ahhoz képest nem rossz.” Benyúlt a kötény és a blúz alá, valamit ott megfogott. „Egy tízest letagadhatnak.” „Mellékes dolgokkal most nem foglalkozunk”, szólt rá Bartányi nyilas. „Kötd meg!” Mariska megpróbálta kihasználni, hogy Klárára figyeltek, és kiszaladt a lépcsőházba. Az egyik pártszolgálatos utána ment, és célba vette a puskájával. „Állj meg! Mert én gyorsabban lövök, mint ahogy te futni bírsz.” Kibiztosította a fegyvert. A kattanás visszhangzott a lépcsőházban. „Na most szépen visszajössz, érted?” Sírva jött vissza, az ajtóban kapott két pofont Mariska. Bartányi Miklós Klárát vallatta: „Hol a pénzed? Az ékszerek?” „A retikülömben. És ezek itt.” Mutatta a nyakláncát, a jegygyűrűjét. Egy nyilas kivette a kezéből a retikült, és kiborította a tartalmát. Turkáltak az iratok, pénzek között. „A többi? Hol a többi?” „Ez van, kérem. Nincs több.” Kiss György megfogta Tamás detektív haját, és elkezdte fölfele húzni, hogy a kínzás által szóra bírja az anyját.

A pajeszomat. Így mondják a nyilasok. Mert tudomásuk szerint a zsidók így mondják.

Tamás detektív egy szót sem szólt. Nem jajgatott. Csak behunyta a szemét. Bartányi Miklós leállította Kisst: „Nem kell. Megoldódik majd a méltóságos asszony nyelve odabenn. Elmond mindent gyönyörű szépen. Mit elmond?! Elénekel!” Nem hoztak magukkal kötelet, de az egyik fiókban találtak spárgát. Azzal kötözték hátra a kezeket. De mielőtt Tamás detektívre került a sor, feltűnés nélkül a tenyerébe vette, öklébe rejtette Ólom detektívet. Aki attól kezdve jó ideig

nem láthatott semmit, ezért most arra lenne kíváncsi, kérdezi Ólom, hogy Tamás detektív látta-e az előbb elmondott események közben vagy azok után Guzmitsné? Akár csak egy másodpercre, messziről, az utca túloldalán, egy kapualj homályában?

Nem, feleli Tamás, egy pillanatra sem.

A hangját se hallottuk?

Nem, feleli Tamás, távolról sem.

És hallottuk-e, hogy egymás között beszélgetve a nyilasok őt említik?

Nem hallottuk, feleli Tamás, egyetlenegyszer sem.

Úgy se, hogy Zsóka?

Nem, feleli Tamás, azt se hallottuk, se semmi hasonlót, ami órá utalhatott volna.

Így tehát semmilyen közvetlen tapasztalatunk nem erősíti meg azt a korábbi gyanút, hogy Guzmitsné hívta fel ránk egy nyilas ismerőse figyelmét.

Semmi!

Kérdés, hogy jelent-e ez valamit. Kérdés, hogy itt bent, a nyilasházban látják-e a foglyok az árulóikat, hallják-e a nyilasoktól, hogy ki miatt kerültek be.

Akiket razzia során fognak el, például egy kórház vagy egy bérház átvizsgálásakor, azok esetében nincs sok értelme vizsgálni, hogy kinek az ecájára kezdtek pont abban a kórházban, bérházban razziázni. De ha konkrétan egy bizonyos lakásra irányul az akció, akkor általában lehet tudni, hogy ki miatt történt. Vagy rögtön kiderül, vagy menet közben. Itt van például Renner, a vasgyáros, akit ugyanaznap hoztak be, mint minket, egy csomó alkalmazottjával együtt. Először ő sem tudta, hogy ki miatt került be, aztán néhány nap elteltével kiderült számára. Volt neki két női alkalmazottja, két nyilas párttag. Amúgy fiatal nők, akik szerelmesek voltak belé, és féltékenyek, mert nem elég, hogy Rennernek felesége, gyereke volt, de más lányokkal is viszonyt tartott fenn. Annnyiban hasonlít az ő esete a miénkhez, hogy őt sem a tizenkettedik kerületből hozták be. Őt az ötödikből, minket a másodikból, és nem razzia, hanem adott személyekre irányuló akció során. A Rennert eláruló munkásnők tizenkettedik kerületi lakosok, ismerik az ittenieket, logikus a láncolat.

Aztán ott van a postás esete, a postásé, aki benn a Krisztina-körúti hivatalban, mielőtt indult kiszállítani a leveleket, fennhangon megkérdezte, hogy „tudja valaki, milyen árfolyamon váltják ma a pengőt rubelre?” Nagy sikert aratott

ezzel a poénnal, de otthon, a feleségének már nem büszkélkedhetett el vele, mert még a műszak folyamán érte mentek a nyilasok, és behozták, azóta is itt időzik a körünkben. Van a tizenkettedik kerületi nyilasok között egy szakmabeli, épp csak a vicces kolléga nem tudta, mert az illető évekig Erdélyben dolgozott, és ősszel menekült vissza Budapestre, nemrég állt munkába a Főpostán. Rajta keresztül juthatott a nyilasházba a vicc híre. A mi esetünkben is kell lennie logikus láncolatnak, csak még nem jutottunk a nyomára.

Így van! Ami Guzmitsnét illeti, az elfogásunkkor és azóta semmi sem történt, semmi sem jutott a tudomásunkra, ami megerősítené vagy cáfolná a rá hárult gyanút.

Ez esetben nem tehetünk mást, mint hogy továbbra is nyilvántartjuk őt mint gyanúsítottat, de foglalkozunk a többi lehetséges elkövetővel is. Ki a következő?

Schnitzer Antal inas.

Mit kell tudni róla?

Nálunk állt alkalmazásban, és nálunk is lakott, míg Klára fel nem mondott neki negyvenhárom vége felé. Ha vendég jött hozzánk, ő szolgált föl fekete ruhában, fehér ingben. Ő intézte a mosogatást is, az egyszerűbb vásárlásokat, ő takarított. Amikor második hónapja volt nálunk, szokásba jött, hogy játszik veled. Monopoly, malom, sakk. Monopolyban az erőviszonyok kiegyenlítettek voltak, malomban kevesebbszer nyert, sakkban szinte soha. Ha nyert, roppantul örvendett, ha veszített, azt rosszul viselte. Egyszer felborította a táblát haragjában.

Akkor helyben vagyunk? Megvan a magyarázat? Emiatt rúgtátok ki az inast, aki emiatt esküdött ellenetek bosszút?

Nem, nézetem szerint nem. Schnitzer megijedt, azt hitte, hogy bepanaszlom anyámnál, és jól le lesz szidva. Természetesen nem panasztam be.

Vagyis nem ennek az incidensnek tulajdonítható, hogy Schnitzer is gyanúsítható az elviteletek kezdeményezésével.

Azt hiszem, hogy nem. Viszont egy hétre, legkésőbb tíz napra rá történt valami, ami után sor került egy elbeszélgetésre, lehet mondani.

A frissen mosott ing esetére célzol, Tamás detektív?

Arra. Történt, hogy egy zsúrból a tervezettnél előbb értünk haza, és ahogy a fürdőszobába beléptünk, hogy kezet mossunk, a fregoli le volt engedve, az inas épp teregetett. Kimosta néhány holmiját. Csöpögtek, csöpörésztek a kád fölött.

Trikók, gatyák között egy ing. Úgynevezett formaing. Zöld ing. A Nyilaskeresztes Párt egyeninge. Ami történetesen be volt tiltva, nem volt szabad hordani. Az akkori kormány rendelkezése szerint.

Ezt nevezem lelepleződésnek: Schnitzer Antal nyilas.

Mi az ott?, kérdezte anyám, hogy képzeled? Az én lakásomban, az én ruháim között, azt a gyalázatos holmit, mégis hogy?

És erre Schnitzer?

Hogy csak a pártrendezvényeken viseli, abba pedig a méltóságos asszony nem szólhat bele, ő melyik pártba iratkozik be, és melyikbe nem. „Az legális párt, kérem tisztelettel. Képviselőink ülnek a Parlamentbe! Az újságunkat árulják a standon! Ne gyakorolhassam a politikai jogaimat, csak mert a méltóságos asszonynak kifogása van?”

És erre Klára?

„Az a párt arra szövetkezett, hogy mindent elvegyen tőlem és az enyéimtől”, válaszolta anyám. „Mindent, szó szerint, még az életünket is.” „Ilyet mi sohasem mondtunk”, válaszolta az inas. „Nem mondtak?” „Nem, kérem. A szegény dolgozó ember fölemelése a cél. A nemzet megmaradása.” „Úgy értsem, ha maga nem bújik zöld ingbe, akkor a nemzet elvesz?” „Ne tessék rajtam gúnyolódni! Pont arról van szó, hogy nem vagyok köteles eltűnni.”

És erre Klára?

Azt mondta, hogy ő se köteles akárkivel egy levegőt szívni a lakásában. „Csomagoljon, Schnitzer, most ebben a pillanatban, és távozzon.” Erre Schnitzer emlékeztetni bátorzkodott, hogy este vendégek jönnek, és föltette a kérdést, hogy mi lesz a háztartással inas nélkül. „Azzal maga ne törődjön, Schnitzer.” „Hova mégis, rimánkodott az inas, a híd alá?” „Nem érdekel, hogy hova megy, csak tűnjön a szemem elől.”

Mondott még valamit?

Schnitzer Antal? Nem, az elcsöndesedett akkor. Leszedte a zöld inget meg a többi ruhadarabját a fregoliról, és irányt vett a cselédszoba felé, csomagolni. Sok holmija nem volt, percek alatt elkészült. Egy bőrröndje volt, és egy cekkere. Az előszobából fordult vissza: „Ezt még megbánja a méltóságos asszony! Magát innen megköötözve fogják elvinni!” Anyám nem válaszolt. Schnitzer a lépcsőházban még nagyobb hangerővel mondta: „Ezt még megbánja a méltóságos asszony! Magát innen megköötözve fogják elvinni!” Anyám becsukta az ajtót.

Innentől emlékszem én is. Odament hozzád, és azt kérdezte, nagyon megijedtél-e. Mondtad, hogy nem. Megölelt. Te is megölelted, és akkor megérezted, hogy reszket.

És aztán úgy volt tényleg. Szó szerint, ahogy az inas beígérte. Megkötözve vittek el onnan minket. Ez táplálja a Schnitzerrel kapcsolatos gyanakvásunkat. Mert nézzük sorban! Belépett a Nyilaskeresztes Pártba, tehát gyűlölte az olyanokat, mint mi. De minket személyesen is gyűlölt. Azután pedig úgy érezte, méltánytalanul bántunk vele. Beígérte a bosszút. Hatalomra jutott a pártja, és ezzel eljött az alkalom, hogy betöltse rajtunk.

Ez cáfolhatatlan tényeken alapuló következtetés. Mégis van két körülmény, ami gyengíti a gyanút, mondja Ólom Pál detektív.

Éspedig?

Éspedig a nagyjából teljes év, ami eltelt a fenyegetéstől a nyilas hatalomátvételig úgy, hogy soha nem láttuk Schnitzert, és nem hallottunk felőle. Mit gondolsz, ha nap mint nap az irántunk való haragja kötötte volna le, egyszer-egyszer nem lesett volna meg az utcán, és nem került volna az utunkba, hogy sértegetsen, leköpjön? De még telefonon se inzultált. Másodszor a majdnem kerek két hónap, ami még eltelt a nyilas hatalomátvételtől az elhurcolásig: ha alig várta, hogy betöltse rajtunk a bosszúját, miért nem vitetett el rögtön október tizenöt után? Harmadszor: nem jött a helyszínre, hogy kiélvezze a látványt, és diadalmaskodjon. Ide se jött el, pedig hányan eljönnek. Volt alkalmazottak, tanítványok, szeretők, szomszédok, valósággal sereglenek, hogy lássák szenvedni azokat, akikre haragudtak, és hogy személyesen leverjék rajtuk a sérelmeiket. Kész ingyencirkusz nekik. Schnitzer nem jött.

Lehet, hogy valami akadályozza. Beteg, az ágyat nyomja, megsebesült, járásképtelen, vagy besorozták és kivitték a frontra, netán önkéntesként harcol.

Ez mind lehetséges, de lásd be, semennyivel sem valószínűbb, hogy Schnitzer adott fel minket, mint hogy Guzmitsné vagy Rédlí József!

Még szerencse, hogy egyelőre nem áll módunkban elfogni és vád alá helyezni őt vagy a többit. Nem helyes ártatlanul meghurcolni valakit.

Ők nem ilyen aggályosak. Rád, Tamás detektív, milyen bűnt tudtak rád bizonyítani, mióta a foglyuk vagy?

Hogy zsidó vagyok.

Nem vagy, csak felerészben, az anyád oldaláról, és már az ő szülei is rég felvették a keresztiséget. Mindenki meg van keresztelve, jártok misére, jártál hittan-

ra, jársz gyónni és áldozni. Apai ágon törzsökös magyar vagy, a nemességetek több évszázados. Még az ő rendszabályaik szerint sem kellett volna behozniuk.

Azt mondják, egy dolog a papír, és másik dolog a vér, és nekik a vér számít. Tervbe van véve, hogy átszállítanak a Hűség Házába, az Andrássy-út 60.-ba, és orvosilag bevizsgálják. Ha az orvos úgy ítéli meg, hogy testi jegyeimet tekintve árja vagyok, akkor fontolóra veszik az elengedésemet. Még eddig nem kerítették rá sort. Nem volt kocsi a fuvarhoz, vagy más akadály támadt. De nem bánom: ki tudja, anyámat is vinnék-e velem együtt, és hogy vele mi lenne, ha engem elengednek.

Szerda este, amikor bekerültek, akármit kérdeztek tőle, és akárhogy ütötték, Klára csak ezt mondta. Engedjék el Tamást, háborús hő fia, keresztény. Már azért verték, hogy hagyja abba, ne mondja többet.

Engedjék el Istenben boldogult Hidassy huszáralezredes fiát, üvöltötte Klára.

Emlékszem Hidassyra, mondta az egyik nyilas. Galíciából. Akkor még csak százados volt.

Na és milyen tiszt volt?, kérdezte egy másik, egy fiatalabb. Lenézte az alárendeltjeit? Rosszul bánt velük? Mert most itt az alkalom, hogy törlesszél, testvér. Kamatostól visszaadhatod a kölcsönt a becses nejének. Vagy, ha tetszik, a kölkének.

Nincs okom panasza, válaszolta az idősebb. Hidassy emberséges tiszt volt, és odafigyelt a katonákra. Mondjuk, az már akkor is megmutatkozott, hogy a zsidóktól nem tartotta a távolságot. Galíciában annyi volt belőlük, mint a nyű, sok köztük ágrólszakadt nyomorult, de nem mind. A jobbmódú zsidók kedveskedtek nekünk, magyar honvédeknek. Bankettet rendeztek a tiszteletünkre, traktáltak, amivel tudtak. Hidassy százados fotografált. Ott volt vele a masinája. Fotografálta a barátkozó honvédeket és galíciánereket.

Ha hazaengednek, átnézem az albumokat, mondta Klára. Hátha rátalálok az úr képére.

Kuss, torkolta le az egyik. Tessék, ez is rögtön próbálkozik. Rá akar venni, hogy fraternizáljunk.

Ilyenek ezek, mondta egy fiatal nő. Akkor beszélj, ha kérdeznek, értem?, pofozta Klárát. És arra válaszolsz, amiről kérdezve vagy! Értem? Az állát kényszerítette feljebb emelni, de nem a kezével, ahogy már többen csinálták, hanem kihegyezett ceruzával.

Hagyd abba, Sári, szoltak rá, nem kell. Átment Tamáshoz, de elhúzták. Komolyan tartottak tőle, hogy meglékeli letről a koponyáját, és megakadályozták benne. Őket meg átvitték a fürdőszobába. Sok idő eltelt, és nem vették elő újra hármójukat. A félelemnél lassan erősebb lett bennük a várakozás, hogy újra kihallgassák őket. Figyeljenek rájuk legalább. Egy teljes nap eltelt, valamivel több is, mire megint sorra kerültek. Hosszú asztal elé terelték őket. Klára Tamás kezét fogta. Azt, amelyik szabad volt, amelyik nem az ólomkatonát rejtette. Éjjel is, fektükben is mindig fogta. Most viszont nem hagyták tovább. Széjjelválasztották

őket. Klárát távolabbra állították. Az asztal mögött hárman ültek, és mellettük is maradt valaki. Az ő dolga volt, hogy a helyükre állítsa őket. Mariskát kérdezték ki először. Az egyik válasszal késlekedett. Az, aki mellettük állt, elé lépett, és arcon csapta. Egy másik válasza pedig nem tetszett a kihallgatóknak, azért is kapott. Végül figyelmeztették, hogy máskor ne keveredjen rossz társaságba, hiszen a származása alapján őtöle többet várnak, és elengedték. Visszanézett az ajtóból, szeretett volna elköszönni Kláraéktól, kitudskolták az ajtón.

Hagyták, legyen súlyos csend. Klára már tudta, hogy nem szólalhat meg. Lépcsőnyire állt az a fiatalember, aki vigyázott rájuk, ütésre készen.

Hogy hívnak, kérdezte az asztal mögött ülő nyilasok egyike Tamástól.

Hidassy Tamás.

Mikor van a névnapod?

December huszonegyedikén.

Milyen vallású vagy, Tamás?

Római katolikus.

Kinek az ünnepe december huszonegy?

Szent Tamásé.

Na de melyiké, mert több Szent Tamás van.

Erre nem válaszolt azonnal. A kérdező, aki a zöld inge fölött zakót viselt, és a zakóján jelvény csillogott, felállt, és megkerülve az asztalt, Tamáshoz ment. Egy pillanatra le nem vette róla a szemét közben. Klára próbált volna közéjük állni, de vissza lett rántva.

Tamás apostolé, mondta ki Tamás. A kérdező addigra már szorosan elé állt. Nem volt magas termetű, szeme szinte egy magasságba került Tamáséval. Nem mondta senki, hogy másfele nézni tilos, de érezte, hogy nem szabad, pedig egyre nehezebb volt előre tekinteni, tűrni, hogy a kérdező a szemén át a lelkébe mélyedjen.

Édesanyád vallása?

Római katolikus.

Neve?

Özvegy doktor Hidassy Gyuláné.

Keresztneve?

Klára.

A névnapját mikor tartja?

Augusztusban. Tizenkettődikén.

Ha az iskolában feleltették, Tamást rendszerint jó érzés töltötte el, kérdésről kérdésre egyre jobb. Nemcsak mert rendszerint jól felelt, hanem azért is, mert a tanáron az látszott, hogy örül a jó válaszoknak, és minden újabb kérdésében benne volt a bizalom, hogy diákja ezt is meg tudja válaszolni. Az itteni kérdező minden kérdésében bizalmatlanság volt: előbb-utóbb rosszul fog válaszolni, elvéti, lelepleződik. Tamás érezte, hogy elpirult. Vörösbe borult arca nem maradhatott észrevétlen a kihallgatók számára. Láthatják, hogy hibás, és nemsokára lelepleződik. Hibás. Hamis. Bűnös.

Miről nevezetes, mit művel a Szent Tamás apostol?

Belenyúl Jézus sebébe.

Miért nyúl bele? Hogy fájjon neki?

Jézus mondja neki, hogy nyúljon bele. Mert Tamás nem hiszi el, hogy meghalt. Ő a Hitetlen.

Te is hitetlen vagy?

Nem vagyok hitetlen.

Miben hiszel?

Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, Hiszek egy isteni örök igazságban, Hiszek Magyarország feltámadásában! Ámen.

A keresztyánodat hogy hívják?

Anna.

Ki az az Anna?

Anyukám testvére. A húga.

Hol tartózkodik most az anyád húga, Anna?

Nem tudom.

Tartsd előre a kezed.

Tamás a baljában tartotta Ólom Pált, a jobbat nyújtotta előre. Soha nem kapott még körmöst, de látta már, ahogy kiosztják. Az elemi iskolában rossz tanulók, engedetlenek rendszeresen kaptak a tanár uraktól körmöst.

Klára sikoltott, félre akarta lökni a köztük álló nyilast. Lefogták.

Nem szeretem, ha hülyének néznek. Egy taknyos kölyök, amelyik betéve tudja az összes szentet, pont a kibaszott keresztyánya tartózkodási helyét ne tudná?

Az ütéseknél jobban fáj a kérdések sora. Minden kérdés után jött újabb kérdés. Mind jobban szorította Ólom Pált. Ólom felforrósodott, és az erőt adott.

A nagyszülei tartózkodási helye. Bemondta a lakcímüket. Ő is tudta, hogy hetekkel korábban máshova hurcolkodtak, az utcanév megvolt a fejében, de a házszám nem. Nyugodtan mondhatta, hogy nem ismeri.

Michael teljes neve és hogy hol szolgál. Mióta bassza az anyját. Hogyan szokta baszni az anyját. Mondja el, mutassa meg. Nevezze meg a többi férfit, akit az anyja fogadni szokott. Hogy nevezik az olyan nőt, aki minden férfinak odaadja magát?

Mondja a szemébe.

Mennyi pénzt kap alkalmanként a férfiaktól? A német hogy fizetett, pengőben vagy márkában?

Telt az idő. Egyesek az asztal mögül felálltak, és kimentek, mások bejöttek, bámészkodtak. Megjegyzéseket tettek. Egy nő azt mondta: szegény gyerek. Azért én az ilyet is sajnálom valahol. Ráadásul szép kis pofikája van. Nyilván az apjától örökölte. Ma még biztos nem is evett. Kisfiam, nem vagy éhes?

Majd esetleg kaphat enni, ha kiérdemli, mondta a kihallgató. Mondja meg, hogy hívják a keresztyánya szeretőjét. Zsidó a keresztyánya szeretője?

Klára régóta a földön feküdt. Bakancs nehezedett a mellkasára. A bakancs csak akkor emelkedett fel, amikor a felvigyázó szükségét érezte, hogy kicsit megbökdösse az arcát.

Az a nő megcirógatta Tamást. Kisfiam, téged nem szeret az anyád. Ha szeretne, akkor nem lennél most itt.

A Kafka-bizottság

Egy nemhivatalos hivatali helyiségbe megyek, ahol Kafka megsegítésével foglalkoznak. Három-négy, többnyire idősebb, szemüveges, gondterheltnak látszó férfi és egy középkorú nő ül bent, akár egy választási bizottság. Habozom, melyikükhöz a legérdemesebb fordulnom. A nő biztató mosollyal pillant rám, de a férfiakban jobban bízom, talán komolyabbak, és a helyzet komoly. Az egyik intellektuális kinézetű, mosolytalan, de jóindulatúnak tetsző férfi irányába teszek egy határozatlan lépést. Rám emeli a tekintetét. Mondok valami bizonytalant, Kafkát említem. A férfi kéri, foglaljak helyet valamelyik hozzá közeli, derékszögben fordított kényelmes fotelben, és várja, hogy fejtsem ki, mit akarok. Elmondom, ami előzőleg történt.

Kafkával beszéltem valószínűleg telefonon ebből a másik európai városból. Kétségbeejtő helyzetben van. Tudja, hogy segítséget készítenek számára, egy csomag formájában, de mást és másként és más úton kéri. Nyilvánvalóan politikai üldözött, de természetesen nem csak az. Közlöm, hogy diktált egy listát a dolgokról, amelyekre szüksége van; magammal hoztam. Kafka azt se bánja, ha a Vöröskereszten át kapja meg ezeket a dolgokat.

Amikor mindezt most itthon utólag le akarom írni, előveszem a füzetem a meglehetősen rendetlen íróasztalomon, és kinyitom. Az első betű leírásakor a füzet alatt megérezem az egy hete rejtélyes módon eltűnt olvasószemüvegemet, amely miatt tűvé tettem az egész lakást, és amelyet azóta egy régebbi pót szemüveggel helyettesíték. Egy koraeste a lányunkhoz átmenő feleségemet kikísérve a kezemben volt; nyilván épp olvastam előtte. A feleségem tegnap este azt tanácsolta, nézzem meg az íróasztalon újra. Talán Kafka is megkapja úgy és azt, ahogy és amire tényleg szüksége van.

Halley-üstökös

*76 évenként visszatérek
közel a napközelponthoz
felviláglok sötét szűk egeteken
elnyelem és kisugárzom a napfényt
csodálhatnátok hát kómám és fényes hosszú csóvám
ha nem ülne hályog a szemeteken
Rendenkívüli fajtából egyetlen vagyok
akit egy életen belül kétszer is láthatnátok*

*miközben én is a Nap körül elliptikusan
ám számotokra egyenes és veletek ellentétes pályán rohanok
De ti csak árnyjátékaim
bámultátok betonbarlangfalaitokon
míg én a szabad végtelenben vonultam
és világítok még számtalan évig
akiknek látásra van a szemük
a keveseknek kik értik*

Az erkélyajtón át

*Anyu elromlott.
Elromlott benne a máj.
Daganatok nőttek rajta
a sötétben, titokban.
Anyu meg fog halni.
Elillan, mint a cigarettafüst,
kilebeg az erkélyajtón át
az ötödik emeletről,
bele a rideg légkörbe.
Sütni fog a nap, vagy esni az eső.
Megáll az óra. Este lesz és reggel.
Itt marad utána a kanapé,
az elmosatlan kávéscsésze,
a négy fal, a kopott tapéta.
Néhány tövig égett csikk a hamutartóban.*

*Anyu elromlott.
Elromlott benne a máj.
Anyu folyó lett, patak,
hömpölyög benne a fájdalom,
és egyre több a testében a rák.
Anyunak most én főzök ebédet:
a zöldbabfőzelékbe sűrű rántás kell,
a levesbe zeller, kevés cérnametélt.
Anyuval megáll majd az idő.
Esni fog az eső, és sütni a nap.
Reggel lesz, vagy este.
Itt marad utána a kanapé,
a kávéscsésze, a kopott tapéta,
az egész elmosatlan élete.
Néhány tövig égett csikk a hamutartóban.*

Lezáratlan

*A ház, ahol gyerekkoromban laktunk.
Az utca, ahol fogtam a kezed.
Emlékszel, egyszer visszaszaladtam a zebrán.*

*A konyha, ahol az ebédet főzted.
Kezedben kétértelmű fakanál.
A napirend lécein száradó szemrehányás.*

*A várakozás apára minden héten.
Szorongásod rosszaságom miatt.
Az elvárt érdemjegyek pontos érkezése.*

*Elköltözéseim s a visszaköltözések.
Abból nőttem, amiből öregedtélt.
Vitáink véget értek vagy inkább abbamaradtak.*

*Most már csak ülsz és olyan egyszerűen
örülsz nekem, mint régen én neked.
Gyerek vagyok melletted, anya, mit tehetnék.*

Eleszem

*Matattál az ajtón, nem tudtad kinyitni.
Vártunk, nevettünk, legyintgettünk,
míg apa megérkezett és beengedett minket.*

*Felesleges lenne a fokozatokat
átnézni sorban. Ez ott kezdődött,
hogy eleve helyet csináltál nekem, ahonnan
egyre jobban kiszorítottalak.*

*Már nem vársz engem ebéddel, apa főz,
bolyongsz az ágy, a szék, az erkély és a konyha közt.*

*Időd egyetlen nappá egyszerűsödött,
amit a férjed hangja oszt be az óra helyett.
Ahonnan én eleredtem, oda bomlasz vissza.
Biztattál: tanuljak, erősödjek, hagytál, hogy gyarapodjak,
hagytál, adtál, tápláltál, volt miből.*

*Most látom, ahogy egyre jobban elbirtoklom időmet,
hogy a tiéd fogy, időd idöm, erőd erőm lett.
Amit kezdetben nekem szorítottál,
a hely, amid van, egyre kevesebb. Kinőlek.
Eleszem az életet előled.*

1956

*Tizenkét évesen felszálltál a vonatra,
nyugatra szöktél volna, de Győrnél
lepofozott a vonatról a rendőr
és hazakiűldött.*

*Egypárszor titkon elgondolkoztál az évek alatt,
mi lett volna veled a szabad világban.
Én meg azon, hogy kit szültél volna helyettem,
milyen ikertestvért.*

*Szabadabbat, mint én, a szabadságban
a szabadságot akarót, akinek szabadsága
nem a hiány, hanem a mégtöbbet-akarása,
nyugati másom?*

*Nyugati másunk sorsa persze a nemlét.
Mégis, mint egy emlék, amiről nem beszélünk, itt van.
Azt éljük, amiben nincs, ha meg már kibírhatatlan,
belekapaszkodunk, panaszkodunk,
vádoljuk őt és rá hivatkozunk, ilyen ő:
hűségese míveltvolnaha.*

Élet el

*Színésznő szerettél volna lenni, de
a családi legenda szerint a felvételin
nem voltál hajlandó táncolni (énekelni?),
így Básti Lajos (vagy ki?) elutasított téged.*

*Végigmérem magamat és felmerül a kérdés,
így múlik el, csak ennyitől az élet?*

*Engem se vettek föl valahova,
csak azt se tudom, mi lett volna az a hely,
se tanszak, sem iskola,
valami, ami nélkül az élet el.*

*Habár a kettő ugyanaz,
mert ugyanaz, ami megmarad. És félek,
belőled értem meg magamat.*

Az elkerülhetetlen

*Mióta nem érzek semmit sem irántad.
A harag volt az utolsó vagy a sajnálat talán.
Vagy mind a kettő. Félek,
túl sok lenne – ütközni légszák nélkül –
az elvesztésed.*

Macskaszikla

*A macskasziklán végül egyedül marad
mindenki. Szétnéz. Épp megy le a nap,
s megtörik a fény a lombba öltözött
fák szanaszét tartó ágai között,
míg a háttérben kórusban zöngének
– Hakuna matata – a szorgos döglegyek.
A macskaszikla csak egy szó, amit nem ért
senki. Legkevesbé, aki odaért.*

Feketerigók

*Folyton ezek a feketerigók,
városokban, versekben, most épp itt
a Wymondham Abbey sírkertjében
ez a reménytelenül megtépázott,
öklömnyi, fekete tollcsomó,
elsőre azt hittem, már nem is él,
olyan átabotában áll a szárnya,
de közelebből látszik, hogy szorgosan
csipegeti az elevenzöld fűben,
amit a rigók csipegetni szoktak,
csórikám, alighanem egy macska
karmai közül menekült meg éppen,
és most lenyűgöző ügybuzgalommal
igyekszik visszanyerni az erejét
ezen az ezeréves templomtelken,
amint azt az apátság mellé kitett
tájékoztató tábláról megtudom
hazafelé menet a hetvenhárom éves
költő otthonából, ahol interjú közben
sikerült egy kis időre elfelejtenem
a saját negyvenöt évem szorongását
a vers közös és időtlen terében,
átadva magam a ráérős nézelődés*

*luxusának, úgy drukkolok a rigónak,
hogy erőre kapjon, és úgy, de úgy
örülök, amikor végre fölszáll,
mert ha valamit tud a vers, ha valamit
remélek a verstől, akkor ezt:
a pillanatra fókuszált figyelmet,
az önfeledten örök örömet,
a sírkertből ezt a fölszárnnyalást.*

Rúzs a pszichológusomnál

*Írtam egy verset a Nihilről,
egyébként semmi.
A pszichológusomnál felejtettem
a rúzsom.
Vajon megnézte, milyen formára
zsugorodott attól,
hogy a számhoz nyomtam?
A költészetem gondolkodom,
nem értem, mikor működik,
de nem hiszem, hogy monológ kihallgatása,
ahogyan Bókay Antalnál olvastam,
hanem telefonbeszélgetés vonaton.
Amikor nem egyedül vagyok, úgy csinálom,
hogy aki véletlenül hallgatja,
ne értse a kényelmetlen részleteket,
de akivel telefonálok, igen.
Nem fogalmazok másként,
csak a lényeges dolgokat halkan
mondom, hogy ne hívjam fel
magamra a figyelmet,
mint egy erős rúzzsal,
amiből a szemem alá is kenek.
Legutóbb a pszichológusom
a cream pie pornós jelentéséről kérdezett,
mert kíváncsi volt, tudatos-e az utalás
az új versemben. Azt válaszoltam,
persze, pedig dehogy, és remélem,
ez másnak is eszébe fog jutni,
mert illik a költészetemhez.*

A vallomás a végén

*Utoljára még elmentem hozzád,
és Karinthyra gondoltam.
Vajon őszinte a Nihil elején?
A vallomás talán inkább arra utal
a vers végén, hogy meggondolta magát.
Ahogy én is. Mostanában mégsem
a költészet helye foglalkoztat,
hanem például a csomagmegőrző
automaták a Keletinél.
Itt várom, hogy lenyugodjon
a vihar, és továbbmenjek.
Akkor is esett, amikor utoljára
indultam hozzád, és megálltam,
mert egy mondatban találtam magam,
amit nem én írtam.
Az egymáshoz szorított
fémszekrények előtt rádöbbenek,
milyen kevés hely maradt
köztünk, mégsem simul össze
az életünk, mint egy kapszula.
Ilyen tehetetlen voltam,
amikor elindultam hozzád,
hogy ezt az egészet abbahagyjam,
és hiába álltam meg az utcán,
valami veszélyes az erek útjain
vitt tovább, és nem hagytuk abba.
Az eső elcsendesedik, és az aluljáróból
kiszabadulva folytatom
a vívódást a befejezéssel,
amiről a költők beszélnek.*

Az ellenség reklámfénye

Részlet a Nem című megjelenés előtt álló regényből

Prágában fogantam, ahol anyám az ösztöndíjából tartotta el apámat. Egy magyar szakos doktorit és egy ígéretesen induló tévériporteri karriert hagyott félbe gyors egymásutánban, hogy káprázatos lánygyermekkel láncolhassa magához kiszemeltjét, a korszakos tehetségű szentimentális költőt. Állítólag az a fajta emberpár voltak, ami előtt szétnyílik a tömeg. A születésem történetében talán nem is mellékkörülmény, hanem anyám tulajdonképpen indítéka lehetett az átlagosak feletti triumfálás. Első, ami az apámról készült fényképeken szembeötlik, az álmosága. Anyám minden fényképén idősebbnek látszik a koránál, és kissé csapzott. Amikor először meglátta apámat egy felolvasóesten, állítólag megszólalt egy hang a füle mellett, pedig apám akkor még nem is volt hercegi szépség. Apám a színpadon ült. Az állítólagos hang azt mondta, nem képletesen, hanem konkrétan: „Ő az.”

Egy ideig abortálni akartak, de már megvolt a nevem. Lili Marleen után neveztek el, olyan pillanatban, amikor jó ideje csak öregasszonyokat hívtak Lilinek, nem sejtve, hogy küszöbön áll a név agglomeratív reneszánsza. Apám sokszor megírta: ezt a majdnem-abortuszt tartja élete nagy bűnének. Szülés után anyám Madonna-tartású nő lett, a legjellemzőbb fényképek a gyümölcsöskertben, egy azóta nyomtalanul kikorhadt őszibarackfa alatt készültek róla. Már a kezdet kezdetén áldozati rituálé kötötte össze őket: anyám a meghódítani vágyott költő szeme előtt szórta Dunába a regénye – egy II. Lajos övcsatjának szemszögéből írt történelmi tabló – gépelt kéziratát. Apám frontvonala megtört. A Duna úgy nyelte el anyám regényét, mint a vértől megáradt Csele-patak a lovagkirályt. Tényleg az egyetlen eredetit szórta le a hídról, de bármilyen paksamétával célt ért volna. Az álomittas herceg híres-nevezetes lelkiismerete voltaképp gyámoltalan szerkezet, a reflexei sosem voltak az igaziak. A húgom már véletlen volt, ráerősítés, és mivel az ultrahang fiúnak mutatta, kapkodva nevezték el. Az igazi neve helyett a Zsófiát kapta. Anyám rezge napfoltos, apám nyirkos-murvás háterszágból hozza az alapvető ismereteit. Anyám autót vezet, apám nagy gyalogló. Anyám reflexből hoz akár vezéráldozatot is egy-egy offenzíva gyors sikeréért, apám lelkiismerete a nehézkességével igazolja magát, de mások elegáns léhasága megszédíti. A húgom igazi nevét később a *Kedves Ismeretlen** gerlearcú hősnője kapta meg. Anyám újra meg újra kamikaze-halált hal a céljaiért, apám rendszerint akkor eszmél, amikor már végérvényesen le van kötelezve.

* Apánk 2009-ben megjelent regénye. A hősnő neve Olbach Emma. Az 1989-es *Az ellenség művészetében* Emi a narrátor neve.

Az első időkben: sós kifli, Népszabadság, parizer. Apa szertartásos kontaktlencsézése, borotválkozása. Dongó szarát még nem zacskózta senki, ottmaradt a betonon, és nem volt száműzve a Nesquik kakaó – a kilencvenes évek derekán még anyám fejében sem szilárdultak meg bizonyos felvilágosult normák. Még cukorral itta a reggeli liter tejeskávóját. *Kötényem is honnan volna, ha a világ rigó volna.* Szegények voltunk. Anyám bűnei a szexuális felvilágosításom terén (laza időrendben): amikor sikárolsz, mit érzel? azt, hogy pisilni kell; az almaszedő táborban pucéran fürödtünk együtt a fiúkkal, konkretice *nyűszítették* a vágtyól; Istvánért *vért pisiltek* a lányok, a *taknyán csúszott* érte mindenki; kár, hogy ilyen nagy udvara van a mellbimbódnak, ezt csak a nagyon buja fiúk szeretik; egy csábításról szóló bestseller kezembe adása, benne többek közt az alábbi fortélylyal: ujjunkkal nyúljunk a hüvelyünkbe, majd vigyük fel a fültövünkre az illatos nedvet, a férfiakra ugyanis evolúciós vonzerőt fejt ki ez a természetes parfüm. Sok nagyra értékelt adottságom közül legtöbbször arra figyelmeztettek, hogy földöntúlian szép vagyok. Beszerezték Raffaello puttóit poszteren, mert egy reggel véletlenül a nagyobbik puttó ábrándos pózában könyököltem az ágyuk szélére.

Kisgyerekkorom legmeghatározóbb érzelme az irigy falánkság. Két óvónőnk volt, a szép-kedves, akibe szerelmesek voltak a lányok, és a csúnya-szigorú. Én azért is az utóbbit szerettem jobban, de amikor a szép-kedves csendespihenők alatt sablonformákat vágott ki vastag kartonból, fölülmulhatatlanul jólesett az ollója gyengéd krappogása. Éjjelente véres rémképek a sötétben. Perverz gyilkos véres késsel kucorog Nemtiben a függöny vagy otthon a telefonasztalka mögött, már ölt, most rám vár – a legijesztőbb, hogy ő maga is rémültnek tűnik. Sápadt lidércalakok hosszú, nyálkás végtagokkal. Kék-piros-narancs káprázatok a sötétbe bámulástól és a hozzájuk kapcsolódó vallásos sóvárgás. Életünk első szakaszában anyám, úgy képzem, minden elgondolható módon, apám leginkább folytatásos szerepjátékokon keresztül értett szót velünk. A testvérviszony szorosságaért csak a többes szám szavatolt, gyengédség soha. Nem értünk egymáshoz, csak csípve, ütve, karmolva. Menet közben táltos lovacsák, amúgy Macska úr egér-szolgái, fürdőkádban doktornők voltunk, tyúkokként spriceltünk szét Apa elől, ha sajnálkozó fintorral bár, de kihúzta a hosszú, vörös orrát. A metrón mindig ünnepélyesen bejelentette, ha *beértünk a Duna alá*. Anyánkra szinte nem is emlékszem. Járás közben, mint a tűzre vetett élőfa, áthatóan kattog a térde, ugyanezen a térden pióca alakú heg. A két okkersárga műfog azoknak a helyén, amiket kirúgtak az uszodában, a dührohamai alatt látszik legjobban, mikor a négy alsó fogával bekapja a felső ajkát, mint egy vicces buldog. Szóval helyett azt mondja, szaal. Ó, lö franszba, káromkodik. – Siker koronázta? – kérdi, mikor a kádhoz hívjuk kimosni a fenekünket. Megszállottan olvas; szürkül, sárgul, pereg a fal, ahol a haja éri. Az ágyunknál Apa olvas föl, anyánk népdalokat énekel. *Ne sírased gyöngykoszorúdat, ne sírased gyöngykoszorúdat, s mer' én néked kötök olyat.* Nincs ismertetőjegye, csak az orrzugból az állig lefutó ráncok, de ha azokat odahúzza az ember, a rajz öregasszonyt jelent, ha nem húzza, semmi nem utal anyánkra. Első emlékként jegyzem, hogy átvisznek a nagymamámhoz, aki nem ismer meg. Vagy igazi az emlék, és akkor annak a lenyomata lehet, amikor egyik napról a másikra felfogom a „Hát ez itt meg kicsoda?” mondatot, de csak a jelen-

tését, az illokutív aktust, a gügyögést nem – így mintha azt kaptam volna: „Hát te meg mit keresel itt?” –, vagy szimpla hamis emlék. Még karonülő koromból való, ha igazi. Ami biztos: az illetéktelenség és a bohócati félreértés pánikszerű, nyálkásan föltoluló szégyene az első sérelmem. Óriási hülyeséget csináltam, fogadott egyszer anyám kéztördelve az ajtóban, mikor Apa meghozott minket az óvodából. Szokásához híven egyszerre bagatellizálta és dramatizálta túl a helyzetet. – Jézus, mit. – Eladtam a lakást...! – Elcserélte az V./2.-t az V./1.-re, azaz egy ajtóval arrébb költöztünk. Egyszer megkérdezte, tovább szoktam-e reggel álmodni a jó álmaimat. Becsüljem meg ezt a képességet, intett, mert idővel elvész.

Imhol közel egy peshedtül vénséges asszonyság, mondtam apám nyakából egy szembejövőre a Márton-Adamik-féle Grimm-összkiadás stílusában. Mindenki ámuldozott, óvónők, zene- és nyelvtanárnők, a barátok, akiknek a gyereke sehol sem volt hozzám képest. A gyerekpszichológus, akihez egyszer elvittek megnézetni, szociopata vagyok-e, csak annyit derített ki, hogy géniusz vagyok, amit addig is tudtunk. Nemhiába olvasta föl nekem anyám egynapos koromtól az *Iliász*! Előbb tudtam megmondani egy giccsről, hogy giccs, mint mások kiejteni az első szavukat. Apa Velázquez- és Bruegel-tablókon játszott velem „mutass két kutyát a képen”-t. Anyám átragasztotta rám a generatív nyelvtan iránti lelkesedését, kedvtelésből hosszú mondatokat ábrázoltunk ágrajzon; a többiek még szótagolva olvastak, mikor én már kéjesen rántottam le a leplet a rejtett kopuláról. Tízéves koromig inkább bekakiltam, mint hogy megszakítsam a foglalatosságot, amiben éppen el voltam merülve. Kétszer ütött meg a nuni szó, egyszer kilestek a nagyobbak az óvodában, ahogy a bugyimat mostam a kerti vizesbloknál, egyszer a szőke malac nőgyógyásznő kérte ezzel a szóval, hogy mutassam meg – a puncitól való eltérés tette a két esetet feledhetetlenül obszcéná. A hibákról, amik annyi megigézett felnőtt szerint rejtélyessé, eredetivé, káprázatosá tették a rajzaimat, verseimet, kézművesdarabjaimat, dalaimat, tudtam, hogy nem szándékosak. Tökéleteset akartam, és csak másolni voltam képes, aztán dühöngtem a tökéletlenségeken. Képzelőerőm nem volt, szabályt szegni nem voltam elég szabad. Elfogadtam a hódolatot, de méregkapszulaként rejtegettem magamban, hogy valójában nem érdemlem meg. Tudtam, hogy a felnőttek rosszul ítélik meg a teljesítményemet, erénynek hiszik a hibát, és ami jót nekem tulajdonítanak, szándékosan sosem jutott volna eszembe. Felháborított, hogy a filmekben ígérgetett titkos világ nem létezik; városokat, varázslatokat, lényeket, mitológiákat, távközlési technikákat, kódokat és ábécéket dolgoztatott ki velem a megcsalatott reménykedés. Minden részlet gépiesen jött, csak tükrözése volt valami máshonnan ismertnek, hinni bennük nem tudtam, és mivel ez kielégületlenül hagyott, más, nálam kisebb és gyengébb lányokat győztem meg az agyszüleményeim valódiságáról. Eközben csicskáltattam őket. Ezt vallásos gondolatnak véltem. A húgomnak volt egy jellegzetes, nyökögő, szolmizálható sírásindítása, ha ököllel csépeltem a hátát. A szerepjátékainkban az erotikus színezetű immoralitás és szadizmus dominált. Amikor a tapolcai ügyeleten fémcsipesszel húzták ki a negyed diót az orromból, büszkeségből még a művelet után is azt rikoltoztam, fájni fog, fájni fog.

A milleniumon Mamáék tévéje előtt estünk át a szarvacskás koloniál karoszékekben, a nagy eseménynek kijáró emelkedett idegbaj rémlik, aminek része-

ként szótagolva magyarázzák Zsófinak és nekem, hogy jó lenne, ha „erre a mostra” életünk végéig emlékeznénk, mert ilyen ezer évben egyszer van. Akkor is Mamáék szoltak át, amikor lángokban állt a World Trade Center. Apa és Ági a HIFI előtt térdepelve próbálták beüzemelni a készülék rádió-funkcióját. Ági szülei mindig is pizsamában megtehető távolságra laktak tőlünk. A két újlipótvárosi lakást Dédi szerezte legendás manőverrel, ugyanannak a tömbnek a két oldalán. Spárgát akartunk feszíteni az udvar fölé, hogy fölhív hassuk Mamát konzervdoboz-csörömpöléssel. Mama vágta a legnagyobb léket a káprázatos ízlésembe, amikor a legfogékonyabb korszakunkban rákapatott Vonda Shepard kaliforniai bárénekesnő gyűjteményes kazettáira, amit Ági nem bírt megemészteni, úgyhogy direkt neki énekeltük a számokat halandzsangolul. Apának ugyanezért a Hot Jazz Band negédes kupléit. A *love* és a *you* szavakat gúnyos átéléssel gajdolvá fájó, csiklandós téthelyzetekben éreztem magam. Mama jogtanácsos volt, 2003-ban az APEH-nál betöltött magas pozícióból ment nyugdíjba. Előtte nehezebb volt vele, vég nélkül kritizálta apánkat. Ha Ágika az ágrólszakadt költő génállományát akarta a gyerekeibe, legyen! Megkapta! De most már kereshetne egy rendes palit. Mindig azt kelepelte Áginak, elásta magát, feladta a karrierjét, hogy eltartson egy élősdit. Ez aztán kicsit enyhült. Apa mindig az apósáék rendelkezésére állt, mint bivalyerős kubikos, élvezte az izzasztó megbízatásokat. Férfias mulatság volt Papával lerakni a balatoni nyaraló terméskő teraszát, napokig ásóval, fejszével, fűrészsel nyúzni a meggyfa tönkjét, aminek a gyökerei aláhálózták a fél telket. Én is kentem velük a cementet, és én is rángattam az egyre biztatóbban mozgó facsonkot, ami azért mégiscsak kapaszkodott még, mint egy szívos őrlőfog. Jó volt a szőlőben, ami Papa elvileg valami ’56-os priuszon elúszott építészkarrierje után maradt: legalább megtermeli azt a pár hektolitert, amit télen megiszik. Jó évben akár 60-at. Tőrőlmetszett műszaki ember látnoki műve volt ez a szőlő, ahol parasztot játszó értelmiségiek felvilágosult, hagyománytudatos, értő és alapvetően mégis esztétikai szellemében tanultam bele a saját földdarab megművelésének archaikus örömébe és reménytelenségébe. Badacsonyan akkor még nem ismerték a kettősfüggönyű művelésmódot. Magát a nyaralót is Papa tervezte és kivitelezte: modern, jellegzetes, egyedi. Van valami skandináv szépsége. A berendezésekor a francia újhullám modernségét célozták a geometrikus búrákkal, élénk színekkel. Mama, ha ő altatott kiskorunkban, mindig a szőlőről mesélt; hogyan vásárolták a telket, ásták a kutat, építették a pinceboltot, telepítették a szőlőt, mindent a saját kezükkel. Hogyan hordta Kisági lapáttal a lószart a Nagy Diófa tövébe kisujjni csemete korában. Éjjel fölkeltek, thermóba tekertek, és kivittek az árokpartra szentjánosbogarat nézni, fülemület hallgatni vagy úszóhólyagot pukkasztani és tocsogni a ház mögött a jószágú halvérben. Ebből adódóan nemcsak névről ismerem a minket körülvevő flórát és faunát, hanem evidens számomra, melyik termést szétmorzsolva milyen szagok és nedvek várhatók, melyik gyökér szakad könnyen, melyiket kell ráncigálni, mi mennyi idő alatt és hogyan hervad, melyik bogár kutyaúszik és melyik lebeg megadóan a vízen. A talaj jellegéből tudom, milyen virágot vagy fűvet várjak a környéken. Tudattalanul érzékelem a különbséget egy északi és egy déli lejtő között, ösztönösen jól tájékozodom. A kertet nálunk nem uralták funkciók, nem lett belőle sportpálya, grillterasz: a kertben mint világmindenség-

ben való tevés-vevés térben és időben is határtalanul kitágította a kert képzetét. A kert ideális erdővé változtatásának ábrándja, hogy minden zug felváltva legyen félelmes ősvadon, felmérhetetlen léptékű, makettszerű birodalom, régészeti lelőhely, festői pihenőhely Fragonard zsánerében, obszervatórium és otthonos boszorkánykonyha, minden életszakaszomban az akkori tudásomnak megfelelő tervekben öltött formát. Nagypapánk homokozót, hintát eszkábált nekünk, később sodrott kötelet erősített a Nagy Diófára, ahonnan lengve ugráltunk le. A repülésben tényleg hittem, a mediterrán lombok és török tornyok csipkéi közötti himbáló suhanásról szóló hiperreális emlékeket nem tudtam egy kalap alá venni azokkal az álmokkal, amik kisemmizve hagynak ott ébredés után. Megfigyeltem, ha egymás után háromszor sikárok, sormintászerűen jön egymás után két flott, egy hosszadalmas. És a hosszúak erősebbek is. Ezt az anapesztus-szabályt összekötöttem az autós autókkal, vagyis azzal, hogy az autószállítók mindig párosával járnak. Az utána beálló csömör izgatott legjobban – amiért olyan értő kitartással küzdöttem, visszamenőleg, minden átmenet nélkül érthetetlen és taszító lesz. Ez az átkattanás, a rejtélyes automatizmusa, újabb menetre ingerelt. A nyaraló neve Bent, a szőlő neve Kint. A két telek ugyanannak a kis mészkő hegynak két külön oldalában van, ugyanaz a piros sziklával szórt tölgyerdő-sapka sötétlik fölöttük; az erdőbe nem vezet út, de a balatoni álmaimban az erdő helyén mindig város van, Bentről csak folytatni kell a Kápolnavölgyi utcát, hegynak toronyiránt fel, néha lanovka visz, máskor árkon-bokron át kell fölkúszni, de ha ott, ahol az út elfogy, valami nehézséget legyűrve tovább halad fölfelé, az ember előbb-utóbb a főtérre jut, ahol csörömpölő villamos jár. Ha Kint-ről indul az álom, megnyúlnak a tőkesorok, boltívesen összehajlanak és egyre meredekebbek, végül meredély zárja el az utat. Mivel tudok repülni, a fönti város zöldövezetébe kerülök. Az árnyas sétány mellvédjéről csalogatóan zegzugos panoráma nyílik. Hogy a város kétfelől megközelíthető, de egy és ugyanaz a város, csak felnőtt koromban értettem meg, pedig ezek az álmaim egyidősek velem. Az erdőben igazából egy félelmetes kolostorom van. Hiába kérkedett anyánk a régi badacsonyi bandával, Zsófinak és nekem mindig egymással kellett beérnünk, egyetlen gyerekbarátunk sem lett semmiféle végtelen balatoni nyáron. Az iskolai barátnőimről ábrándoztam, meg akartam hívni őket, bevezetni az *enyémbe*. Aztán hosszú évekig arról, hogyan tudnám az egész osztályomat meghívni és elszállásolni a szőlőben. Nyaranta a városi életünkkel való bármilyen kapcsolat futó eshetősége is áramütésszerűen felkavart. Mindennél jobban vágytam rá, hogy az iskolatársaim lássanak abban a valóban, ami ezzel a földdarabbal együtt vagyok. A család szóhoz mindenekelőtt az elszigeteltséget, a pangást asszociálom.

Leginkább önmagam félálomban voltam, mindig egy légtérben az alvó – ki tudja, tényleg aludt-e – húgommal, aki bármikor rajtakaphatott, hogy zihálok és mozgatom az ágyat. Fél köbméter plüssel és babával aludtam, az ágyam fejrészeknek jó részét elfoglalták, mint valami lelátót. Egyiket-másikat segédeszközként használtam, nagy részük néző vagy visszatérő fantáziák kiindulópontja volt. Volt egy maci anyuka és két bocs, hozzájuk nem fért ilyen képzettársítás. Nem tudom, mikor történt, hogy egy otthon kezelt arcüreggyulladás klimaxán, hajnalban arra ébredtem, hogy elvonult a láz. Nem voltam még sokszor ébren, sőt

tudatosan talán soha, ezekben a napkelte előtti bűvös órákban. Két rigó éneke emelte szakrálissá – a Wallenberg utca felől hatolt át két ablaktáblán csiklandóshajlékonyan – két fekete rigó zengte be a, minek a pillanatát. Képtelenül jól voltam. Olyan volt, mint a repülés, csak ébren. Elsősorban a hőmérséklet égi tökéletességére, az ágy sosem tapasztalt kényelmességére emlékszem. Amikor déli éghajlaton játszódnó könyvben simára vasalt, hús lepedőkről olvas az ember, akkor képzel ilyen érzeteket. Egyedül voltam, lehetőségeim birtokában – diagnosztizáltam magam és a madárfütyöt, tudtam: rigók, tudtam: elérkezett a gyógyulás, és: akkor hát ilyen egy pirkadat. Finoman, hitetlenkedve próbálgattam a pózokat. Mind elmondhatatlanul kényelmes, és bármit csinálok, bárhogy fordulok, az érzet, ez a szatén simítású, hús elégedettség, tartós. Az enyém. A halandóságtól hamar rettegni kezdtem, rendszeresen vissza kellett hívnom anyámat lefekvés után, üljön az ágy szélére, és vigasztaljon, amiért nem élek örökké. Az egyes tevékenységeim értékét mindig aszerint állapítottam meg, hogy maradandó eredményt hoznak-e vagy elszállnak a semmibe. Ezért vettem meg a táncosokat, zenészeket, színészeket, és voltam biztos abban, hogy festő, író, zeneszerző leszek. A zongoránál ülve évekig az lebegett a szemem előtt, amivel anyám gyakorlásra sarkallt: azt ígérte, az első egész estés, önálló zongorakonzertemért kapok egy saját lovat. Nem bírtam a halál és a csillagászati léptékek gondolatát. A világegyetem szélének süket robogása kifelé a logikai lehetetlenségbe úgy elemélyített, hogy szinte elájultam, ha hagytam magam belegondolni. De egész életemben akkor voltam legközelebb a tényleges eszméletvesztéshez, amikor a dubrovnikai Akváriumban belenéztem egy muréna szemébe.

Még hatéves korom előtt, mert az emlék a régi lakásban játszódik, Ági egyszer megengedte, hogy nézzem a házibulit a nagyszobában. Addig szölongattam elnyújtva az ágyból, míg meghallotta a költőordibáláson keresztül. Én pálóucc vatyók, kurjantotta egyszer Térey a bölcsőmbé; ezután pár évig félttem tőle. Ági végre benyitott. Jelentettem neki, hogy rémképem van, nem tudok aludni, és a Zsófit se hagyom. Cinkosan azt mondta, unalmas mozit tud felajánlani. Értettem, hogy úgy érti: nézhetem a bulit. Repesett a szívem. Már meg is szoktak maguk között a lármázók, már beolvadtam a fényárban úszó szoba totáljába, kis, türkiz hálósák közepén, a szarvasbogárszerű vascsillár alatt, beilleszkedtem, mire Apa előkerült a konyhából. Egy tálca pezsgővel bíbelődött a faragott tükrösszekrényke tetején. Nem vett észre. Nagyjából egy méterre guggolt, megérinthessem volna az ujjam hegyével. Tett-vett mint háziúr, nem tudva, hogy a kislánya látja a hátát. Ez tarthatatlan volt, tériszonyos, fülsüketítő. Képtelenség volt, hogy így menjen tovább. Haladéktalanul tudomást kellett szereznie róla, hogy ott vagyok mögötte. Utolsó erőmmel szóltam neki, hogy szia, Apa. Ő lassan fordult meg, lassan és csak félig fogta föl a látványt, nevetségesen lassan, aztán dühöt mímelt: – Hát te meg mit keresel itt? – Tökéletesen mindegy volt, hogy megjátssza. Az arcán lassan szétmászó, komikus elképedés, hééékás, előtte a torokszorító légűr, utána a megszégyenülés. Hínnye a mindenségit neki, ez volt a káromkodása. A fene és a franc voltak a csúnya szavai. Semmi joga nem volt, hogy rajtakapjon. Ági megengedte, ő vitt ki! Én magam szóltam neki, hogy szia, Apa! És mégis, az az elképedés. Nincs tovább az emlék, de azért se, mert egy bő évtizeden át annyiszor idéztem föl, hogy elnyűttem. Azonnali gombnyomássze-

rú inger járt vele, hogy gyomorból sírjak, ezért kiemeltként bántam vele. Ha zsarolni vagy büntetni akartam valakit a sírásommal, vagy tudományos kíváncsiságból hergeltem magam, ezt használtam föl. Talán még a Romeo holttestére rogyó Montague-néként is az ötödikes diákszínpadon.

Tízévesen kezdtem naplót vezetni. Már akkor minden érzelmet felháborított undornak álcáztam. A napló első füzetének leggyakoribb szava a *fúj*. Főleg veszekedéseket rögzítenek; ezek centruma Ági, perifériájuk a nagyanyám, az apám vagy én. A tárgyuk ritkán íródik le, inkább csak a tényük, nyilván naplóírással vészelttem át őket. Ádáz az arcom. Elnyomom Zsófit. Azért hal meg a számítógépes játékban, mert eltiprom az önbizalmát. Nem mondtuk, hogy szeretlek. Aki ilyen ízetlenségre vetemedett, amerikai filmek sablonfigurái, ismerős családok például, arra anyánk karintására tüzet nyitottunk. Érzelmeket sok spontán együttléttel, vagyonszövetséggel, minden udvariassági kör mellőzésével, veszekedéssel, gyors megbocsátással, rántott karajjal, tehát magától értetődő összetartozással fejez ki az ember. Nem gesztusokkal, nem szavakkal. Kialakult valami természetvallás-félelm: a szélben, a zivatarban, az árvízben, a holdban találtam valami privát fenséget, a bűvkörükben engem elfogó, szárnyaló eufóriáról és uralmi érzetéről akartam írni, mintha csakis ezek volnának említésre méltó, valós, nem ízléstelen érzelmek. Ebből keletkezett már az első gyerekkori dalocskám is fülbemászó, szignálszerű dallammal: *Egyelőre jogosan / a Föld Ura / az én uram* – vagyis a világ mindenható urának a felesége vagyok, és én irányítom őt –, és az egyetlen versem, amit dokumentatív kuriózumként átmásoltam a gyerekfüzetből a kamaszfüzetbe: *A lámpák sorának narancssárga / fényében fürdő autópálya / és ezernyi ritka fénye / ragyogóan tűnt szemembe. / Ömlött az eső az éjszakai útra, / villámláskor látszott a hegyek koszorúja. / A komor, szürke felhők tán még / kéket takarának, / de az égbolt fürdik, / s nem akarja magát odatárni / pőréen a világnak*. Az első agyonhasznált szexfantáziáim nőalakok voltak. Sudár, estélyis nő irreálisan vékony, de formás alsóteste oldalnézetből, amin alulról fölfelé svenkel a szem: a mentális kép később a *Mr. és Mrs. Smith* plakátjává rögzült. A másik: liliumfehér hajpántú, komoly nagylány, aki ott él a lakatlan szigeten a *Kétévi vakáció* hőseivel, Brian is belé szerelmes, de ő a gaz Doniphant szereti. Ebben a fantáziában a gondoskodás volt erotikus töltetű. A pellengér fenyegetése sem olyan elviselhetetlen, mint felidézni anyám egykori puhatolózását: mit érzek, amikor sikárolok, és a magam gyanútlan válaszát: hogy pisilni kell. Az a ledér óvodás, akit még a szeméremérzet kifejlődése előtt így beugrattak, engem árult el. Egyszer rávettem a kishúgomat, hogy térdig letolt gatyával, hasra fordulva ránduljon aprókat a kézélén, ő belealudt, és amikor ebben a szálnalmas pózban rátalált, büszkén újságoltam Áginak, hogy én vettem rá. Ezek az éretlenebb gyerekkorból származó emlékek maradandóan lefojtották a rajtakapás izgalmát, előre devalválták a lelepleződést. A kisebb, kiszámítható fájdalmak, például a sípcsontomat verő tornazsák vagy a fogkööltávolítás kéjéretet keltenek bennem. A védettség széle. A szerepjátékaink inkább szóltak a hatalomról, mint bármi másról. Neveket és státuszokat happoltam el a méltatlankodó húgom elől, ha én Andzseline voltam, ő csak Vanessa lehetett, ha én vörös hajú, ő csak fekete, a játék úgyszólván másból sem állt, mint ezekből a gyors einstandokból. Én Andzseline vagyok, a világ legszebb és leggonoszabb gyilkosnője, akibe Szauron és Voldemort is szerelmes,

aki kisfiúk levágott kukiját használja tamponnak. Nem sokkal később egymás előtt is letagadtuk az érdeklődésünket az ilyesmik iránt; ez vastörvényünk lett. A *Verseny a javából*-ban egy cserfes-szőke nő annyira szégyentelenül ad elő egy férfiszíveken taposásról szóló kuplét egy texasi lebujban, aztán olyan gátlástalan elánnal veti a boáját és magát Tony Curtis nyakába, hogy az tökéletesen beletalált a legtitkosabb, legátallottabb vágyaimba. Amikor a bajszos kimondta a nevét, hogy Lily Olay, századjára is ájulás környékezett, hogy most lebukom, hiszen ez az én nevem, ez én vagyok. A lelkiismeretemet egészséges, szigorú és mindenekelőtt *előrefelé* működő berendezésként ismerem, azt hiszem, közelebb áll az arisztokrata becsületfogalomhoz, mint a keresztény bűntudathoz. Ha lebukom valami aljas tettemmel vagy szándékkal, azt érzem elviselhetetlennek, hogy nem forgathatom vissza az időt a lebukás elé, nem a lelkiismeretem éled föl hirtelen és kezd utólag üldözni. Ha csúnyát csinálok, ennek tudatában teszem.

Visszatérő álmom, hogy apám vállán ébredek

regényrészlet

Apám felnéz a délolasz égre, aztán lepillant maga elé a szikláról, és megvakarja a nagylábujjával a vádliját, mielőtt fejest ugrana a tengerbe. Lehetne a történetet innen is kezdeni, anyám a hullámok közt várja őt a vashálóba szorított sziklafaltól néhány méterre, úgy lebegnek ott a rozsdával megfestett kövek alatt, mintha épp most ülnék a hét országra szóló lakodalmat a tündérmese végén, akkor még tényleg elhiszik, hogy boldogan fognak élni, amíg meg nem halnak. Búvárkodni viszi aznap a királyfi a királylányt, hét méterre merülnek a partmenti zátonyoknál, anyámnak nincsen engedélye, de nem tud nemet mondani ennek a csávnak semmire, és Szicíliában a szabályokkal amúgy is csak az törődik, akinek jobb dolga nem akad. Békalábbal tempóznak a halrajok közt, a medúzák testén átsüt a fentről leszivárgó fény, még az iszapban rejtőző tintahalakat is észre lehet venni, de anyám nem lát semmit ebből a csodavilágból, a szemét is alig meri kinyitni, elharapja a sikolyokat, valahányszor hozzáér egy pikkelyes test a félhomályban, és a levegőt sem úgy veszi, ahogy kéne, huszonöt perc alatt ellihegi a félórás palackot, aztán hirtelen nem jön semmi a csőből. Majdnem megfullad akkor, legalábbis utólag így meséli, apámnak kell megmentenie, odatempózik hozzá, és a saját csutoráját nyomja bele a szájába, *három slukk*, ennyit mutat a kesztyűs kezével, anyám pedig megérti abban a pillanatban, hogy kapott most valami hatalmas dolgot az égiektől, ami a legtöbb embernek egyszer sem adatik meg az életben. Csak nézi elkerekedett szemmel ezt a gyönyörű férfit, szőkésbarna haj, kisportolt mellkas, nem is tűnik fel neki a feléjük közeledő bevásárlószatyorszerűség, apám viszont rögtön tudja, hogy üres zacskó nem mozog így a vízben, és szinte ugyanazzal a mozdulattal rántja elő a búvárkését, amivel betolja anyámat a háta mögé. Nem kell neki második szúrás, egyszer találja csak el a penge a szatyorban vergődő polip szívét, és már ömlik is ki a vérrel keveredő tinta a tengerbe. Felviszik a zsákmányt a partra, apám hozzávágja párszor a fejét egy sziklához, hogy az izomrostok megpuhuljanak, aztán ott helyben kibeleezi, és bedobálja a belsőseget a vízbe, *vissza is kell adni valamit, nem csak elvenni*, mondja, *majd a törpecápák jóllaknak vele*. Vékony csíkokra vágva főzik meg este a csápokat, szárított paradicsomot, olajbogyót, fetát raknak mellé, és a serpenyőben rázzák össze az egészet a fokhagymás olívaolajjal, de ezeket már nem anyám meséli, ő nem emlékszik a részletekre, én nézek utána YouTube-on, *how to make octopus salad*, ezt ütöm be a keresőbe, hogy hiteles legyenek. Aznap éjjel fogantam meg, ezt viszont tényleg így mondja anyám, ezt nem csak én találom ki, és időben is stim-

mel a sztori, kilencvennyolc februárjában költöztek ki Olaszországba, én meg decemberben születtem, *téged hozott abban az évben a karácsonyfa alá a jézuska.*

Találtam a pincében egy videokazettát az esküvőjükről, anyám olyan kecsesen és pixelesen sétál oda apámhoz az akadozó felvételen, mintha vele reklámozták volna a menyasszonyi ruhát azzal a lehetetlenül hosszú uszályal meg a szatén körömcipővel. Harminchoz közelít már ekkor, és jutott neki élet a húszas éveire bőven, nem is regényt kellene ebből írni, ez jut eszembe, amikor elkezd mondani nekem a sztorikat, hanem alsó hangon egy hatrészes minisorozatot. Egyetlen része van csak a történetnek, amiről nem hajlandó beszélni, a gyerekkoráról azon a győri lakótelepen, ezekről az időkről legfeljebb a hallgatásával mesél, pedig nem hiszem, hogy kitörlődött belőle, milyen volt telepi lánynak lenni, panelpuncinak, ahogy ő mondja, csak hát bizonyos emlékek már túl vannak a szavakon, és felesleges őket visszahozni onnan. Persze használhatnám a fantáziámat, és blöffölhetnék valamit arról, hogy miket kiabáltak utána a munkások a sarki kocsmá teraszáról, vagy hogyan rejtegette a hatemeletes tetején az egyetlen magas sarkúját, mert a papa szerint a ruha teszi a nőt, de a kurvát is, és ezért anyámnak bakancsban kellett elindulnia otthonról minden egyes tanulókörnek hazudott randira. Lement ilyenkor a földszintre, hogy a szülei hallják a távolodó lift zúgását, aztán visszalépcsőzött a hatodikra, és felmászott a kiakaszthatós létrán a tetőre, a liftgépház ablakrácsa mögül szedte ki a nejlonzacskóba csomagolt fekete cipőt, és ugyanoda dugta el a bakancsot. Egyszer felejtette csak el hazafelé jövet félrészegen visszacsínálni a cserét, el is verte akkor a papa a derékszíjjal, de annyira, hogy a mai napig ott a heg a lapockáján, ilyen kliséket is írhatnék most ide, hogy érthetőbb legyen anyám karaktere, valami ilyesmivel is lehetne magyarázni, hogy miért kell elszöknie otthonról a tizennyolcadik születésnapján.

Igazság szerint nem várja meg a születésnapját se, már két héttel azelőtt kiáll egy éjszaka a város szélére stoppolni. Egy szakadt katonai hátizsák lóg a vállán, amiről a terepszín is lekopott már, és a citromsárga pólójából csak azért nem látszik ki a hasa, mert köldökig felhúzta a rövidnadrágot, *még az is látja a picsádat, kislányom, aki oda se néz,* a papa ezt így mondaná. Nem is kell sokat várnia ebben a szettben, felveszi őt azonnal egy szerb kamionsofőr, akinek nagy reményei vannak a fuvarral kapcsolatban, de amikor megérti, hogy anyámtól még egy pusztit se fog kapni a köszönöm mellé, kiteszi őt a 10-es úton valahol a Pilisben, onnan kell besétálnia Óbudára. Rágyújt anyám egy cigire a Flórián téri buszmegállóban, és nézi, hogy itt legalább négy emelettel magasabbak a panelházak, mint otthon, csípős szél jön a Duna felől, egy csöves kiordibál a hálózásából a galamboknak az aluljáró lépcsőjén, szóval ez lenne Budapest. Ezen a ponton vége is lehetne a történetnek, egy másik nő talán lejjebb húzza a rövidnadrágot, és visszaizkol anyjához-apjához, de ezt a lányt nem ilyen fából faragták, ő nem adja fel csak úgy. Bekeveredik valahogy a belvárosba, és besétál az első helyre, ami az útjába kerül, nem is diszkó ez igazából, csak egy szájszagú kocsmá, olyan vastag a kosz a kövön, hogy nem is látszanak benne a széttaposott csikkek, Rigolettó, világít a neoncégér a bárpult felett. Kopasz üzletvezető hordja be a sörpadokat az utcáról, anyám kér tőle egy cigit, a férfi meg egyből tüzet is ad neki, miközben végigméri tetőtől talpig, *csak nem meló kéne, kicsi bogycó,* kérdezi, és vigyorog, *nagyon repeszt rajtad a póló, meg kell hogy mondjam.* Így képzelem, pedig tudom, hogy nem így volt, de az én tollamból hiteles lesz ez a verzió is,

annyit kéne csak, angyalakám, ha itt akarsz dolgozni, hogy kipakolod jobban a rakományt, adom a kopasz üzletvezető szájába a szavakat anyám kedvéért, hogy újraélhesse a regényemben a fiatalságát, de hát meg vagy te áldva rendesen, úgy látom, nem kell szégyenlősködni, rendben vagy te alul is, felül is.

Aznap este már ő csapolja a sört a főiskolásoknak. Nem kell sokat pátyolgatni, hamar megjegyzi, hogy hajnali kettő után le szabad spórolni egy fél cent rumot a Piña Coladából, és arra is rögtön ráérez, hogy melyik asztalnak lehet az este végén felcsempészni egy-két plusz korsót a számlájára. Idővel még a tájszólását is elhagyja, elég egyszer szólni neki, hogy teccesz helyett Budapesten tetszelt mondanak, vagy leginkább semmit, egy komoly nő az ilyet úgyis a szemével mondja. Jó érzéssel találja meg a pénzes faszikat a sok nincstelen piás meg herétlen bölcsészhallgató között, tudja már, mit jelent a táskás telefon meg a Replay-bördzseki, és csak akkor csúsztatja oda a söralátétre firkantott telefonszámát valakinek, ha látta megvillanni a kocsikulcsot a kezében. Róla aztán nem lehet levarázsolni a bugyit egy jó kis vacsorával vagy valami romantikus filmmel, őt meg kell vitorláztatni a Balatonon, fel kell vinni a Piazzale Michelangelóra, ki kell fektetni az átforrósodott mallorcai sziklákra. Prémium nőnek extrás faszi jár, így gondolja ezt akkor, és a négycsillagos hotelszobák teraszán ücsörögve az se zavarja, ha valamelyik cowboy elfelejti levenni a gyűrűt randi előtt. Amúgy sem életre szóló szerelmet keres, legalábbis utólag már így emlékszik vissza, nem akarja ő még húszévesen szagolgatni senkinek a szennyesét, és bundáskenyeret is legfeljebb magának hajlandó csinálni reggelire, csak azért tart mindig több vasat a tűzben, hogy legyen kin érzékelnie a saját szépségét. Igazából nem is a férfiakat kívánja, inkább önmagát, esetleg a szóke herceget, akiről állandóan álmodozik, még nem tudja, hogy ki lesz az és mikor érkezik meg, de abban biztos, hogy egy nap majd besétál fehér lovon a Rigolettóba, felülteti őt a nyeregbe a háta mögé, aztán kód előtte, kód utána, kezdődik az élet.

*

A szóke herceget már a vekker csörgése előtt felkelti az elvonás. Kirántja az éjjeliszekrény fiókját, onnan veszi elő a kanalat, az öngyújtót, és már kattan is a láng, szétolvad a vízben az anyag, a zavarosbarna folyadékot felszívja a fecskendő. Nadrágszíjat teker a bicepszére, miközben elindul a végére, és az alkarját csipkedi, de hiába hunyorog a szürke fényben, nincsen véna sehol, legfeljebb valamelyik sebbe szúrhat, vagy abba a halvány, kékeszöld érbe, amit a bokáján talál nagy nehezen, mert arra már gondolni se mer, hogy a faszába tolja a motyót, *legalább azt az egy örömet, ami maradt még benned, azt ne baszd el, te hülye*, kiabálta neki anyám, amikor legutóbb pöcsön akarta szúrni magát. Levágódik az ülőkére, ahogy megérkezik a sárkány, *leves a hűtőben, este jövök*, jön a kiáltás az előszobából, de a szóke herceg ezt már nagyon messziről hallja, túl van hetedhétországon, óperenciás tengeren, ernyedten csúszik le a végéről, és úgy terül szét a csempén, mintha a lefolyóból mászott volna ki. Lehetne ezt még részletezni, AIDS-para a közös tűk miatt és éjszakába nyúló, önideologizáló monológok arról, hogy miért választaná az ember ezt a gecis életet, ha választhatja az anyagozást is, legalább amikor félholt vagy, végre élsz egy kicsit, de ezt a regényt már megírták, úgyis mindenki Rentont látja maga előtt a *Trainspotting*ből, amikor

ilyen drogos nyomorultakról van szó. Legyen elég annyi, hogy évekig araszolt a szőke herceg a halál felé, de anyám ezen az úton már nem tartott vele, pedig kipróbálta a heroint nem egyszer, kipróbált ő mindent, ami a kilencvenes években beáramlott a Balkánról a Mátyás térre, a mai napig füves brownie-t süt szilveszterkor a barátnőivel, és még ötvenévesen is dobálja befelé a bélyegeket az Ozorán, mert a pszichedelikus drogokkal neki nincsen megdolgozandó, karmikus feladata, így szokta mondani, tolhatja az LSD-t bármilyen mennyiségben, nem fog ráakadni úgyse, hiszen ő az érzelmileg elérhetetlen faszikra van ráakadva egy életen át, na meg a horoszkópokra és a Tarot-kártyára.

Huszonhat éves, amikor először megszólítja a szellemvilág. Sokszor megpróbálta már elmagyarázni nekem, hogy milyen is ez, *kapsz egy traumát*, mondja, mintha ajándék lenne, *és akkor azt gondolod, hogy kész, vége, ennyi volt, de aztán megtalálsz valami erőt magadban, amiről azonnal érzed, hogy igazából nem a tiéd, nem belőled jön, kölcsönbe kaptad legfeljebb*. Anyám traumáját a szőke herceg szolgáltatja, azután kezdi el kitanulni az agykontrollt, hogy Ábrahám egy reggel beül szétcuccozva a volán mögé, és az Andrásy–Nagymező sarkán belehajt frontálisan egy Hondába. Az egész belváros bedugul a balesettől, a mentő is késik negyedórát, nem merik kiszedni az autóból a gyalogosok a szerencsétlent, csak nézik a motorháztetőből szivárgó füstön át, ahogy ott hever a szilánkosra tört szélvédő mögött. A koponyája szinte kettéhasad, a combcsontja felcsúszik a derekába, *na most akkor őszinte leszek veled, Évikém*, mondja anyámnak a segédorvos, aki a Rigolettóban évekig könyörgött neki egy randiért, *olyan mélyen van ez a te csávód a kómában, hogy szerintem benne tartani is felesleges*. De anyámat nem érdekli a szakvélemény, ő rögtön két agykontroll-tanfolyamra is beiratkozik, aztán az egyiket végül visszamondja, mert fél évig tart a kurzus, és ennyi ideje neki nincsen, ide gyorsabban kell a megváltás. A másik képzésről viszont húsz évvel később is megvannak a jegyzetei a pincékben, rá is számtal múlt héten egy délutánt, hogy átvolvassam őket, hátha találok egy-két jó mondatot, de hamar feladtam, mert együtt se tudtuk kiolvasni a kézírását, foltosak voltak a lapok, a tinta minden oldalon szétkelve, látszott a gyúrótt füzetten, hogy nem a lottónyereményt akarta bemanifesztálni anyám, itt életmentés zajlott.

Kéthavi fizetésébe kerül az a tanfolyam, de jó helyre megy a pénz, Ábrahám történetéből végül sikersztori lesz az agykontroll-osok honlapján, és anyám tényleg meg van róla győződve akkor, hogy azért ébred fel, mert ő visszahívta a lelkét a felső szférákból a kórházi ágy lepedőjére. Csak hát a sok vizualizációs technika arra már nem elég, hogy ugyanaz a férfi jöjjön vissza a valóságba, aki annak idején beültette őt a tűzpiros Alfa Romeóba, valaki más nyitja ki a szemét három hónapnyi kóma után, és ez az új szőke herceg nemhogy az első randijukra, de semmi másra sem emlékszik az előző életéből, nem tudja megmondani a nevét, és nem lesz többé libabőrös a karja anyám érintésétől, hatévnyi odaadást töröl ki a fejéből a baleset. Akár itt is vége lehetne a történetnek, egy másik nő ezen a ponton talán úgy dönt, hogy megpróbál felejteni, vagy legalább továbbállni, de anyámat nem ilyen fából faragták, ő nem adja fel csak úgy. Ha rajta múlna, ott helyben hozzámenne ehhez a darabokra tört emberhez az intenzív osztályon, pedig azt is tudja már, hogy a legjobb forgatókönyv szerint se fog talpra állni soha, jó, hát, annyi baj legyen, gondolja, amikor először segít neki beülni a tolószékbe, nem akart ő gyereket amúgy se, és ha egyszer meggondolná

magát, még mindig lehet örökbe fogadni, csak közel kell majd költözni az óvodához, hogy autó nélkül is el lehessen menni a kicsikért. Saját zsebből fizeti a pszichiátert, hátha össze tudják valahogy rángatni a tudatát, a hálapénzt is ő csúsztatja az orvosok zsebébe, és nap mint nap hordja be a kórházba a lencselevest a töröktől egészen addig, amíg egy délután arra nyit be a terembe, hogy élete szerelmén egy apró termetű, harmincas ápolónő lovagol. Vörös haja felkötve, fehér köpenye a földön, halkán nyögdéssel, miközben ritmusosan mozog, anyám pedig nézi őt, és leteszi az ételesdobozt az asztalra, milyen szép háta van, erre gondol akkor, és nem arra, hogy mégis lehetett volna gyerekük, milyen izmos, biztos jár edzeni, de valahogy mégis nőies.

Apám tökéletes dramaturgiai időzítéssel érkezik a történetbe. Anyám kísétál a kórházból, egyenesen a szemébe tűz a nap, azt se tudja hirtelen, hogy Budán van-e, vagy Pesten, csak megszokásból indul el a Rigolettóba, nincs is beírva aznap. Most nem megy neki a faszik hülyítése, alig tud összeszedni pár száz forintnyi borraivalót, és a sörökre is túl sok habot enged, azt meg végképp nem veszi észre, hogy nem a szokásos főiskolások lötyögnek a DJ-pult előtt, hanem tele van a hely kigyúrt, jóképű vízilabdásokkal, ők éneklük teli torokból a *You're My Heart, You're My Soul*, meg azt, hogy *ki nem ugrál, szar vasutas, hej, hej!* Félmeztelenre vetkőzve táncol a bajnokcsapat az asztalok tetején, de nem rúgnak le egyetlen poharat sem a földre, ott lóg az aranyérem mindegyikük nyakában, egyedül apám vette le az övét, ő nem kér most a figyelemből, csak egy viceházmestert kortyolgat a sarokban, és nem is énekel, csendben nézi anyámat. Állítólag abban a pillanatban már tudta, hogy feleségül fogja venni, de én ezt azért nem hiszem el, ilyen szerintem nincs, pedig ezt a történetet ugyanott és ugyanakkor kezdik mindketten, még a szemük is hasonlóan csillog, miközben egymásról beszélnek, csak a sztori végét hallgatják el mindig előlem, arra nem emlékszik egyikük se. Hajnali ötig nézi apám az anyámat, én így képzelem, szép sorban kidőlnek mellőle a csapattársak, de ő ott marad a Rigolettóban zárásig, akkor megy csak oda a pulthoz. Szótlatlanul támasztja a fejét, és olyan unottan bámulja a bajnoki döntő ismétlését a magyar kettesen, mintha nem az ő gólját mutatnák éppen, anyám közben a poharakkal csörög, és végül ő töri meg a csendet, *na mi van, nem működik otthon a tévé*, szólítja meg a göndör, fehér pólós vízilabdást, akinek szőkére szívta a haját a nap, apám pedig bólogat, *működik, csak a műsor nem ilyen jó*. De az is lehet, hogy nem ezzel a szöveggel indít, talán inkább valami nyálas dumát választ, *az előbb még azt se tudtam, hogy keresek valamit, most meg már meg is találtam*, mondjuk ezt. De nem stimmel ez se, valójában fogalmam sincs, hogy apám mivel próbálna felszedni egy csajt, én már csak azt a karaktert látom, aki itt van ezen a lapon, és ez a valaki még akkor is a macsót alakítja, amikor évekkel később esti mesét olvas nekem az ágyban. Bármit is mond az apám a Rigolettóban zárás után, anyám biztosan fintorog, ennél azért kreatívabb indításokhoz van szokva, a srác viszont tetszik neki, úgyhogy végül rászánja magát egy mosolyra, és válaszol valami frappánsat, *hát, ha megtaláltál, akkor vigyázz, ne-hogy aztán megint elveszek*, és innen már simán megy minden, innen már nem kell továbbgondolni a jelenetet.

Vendég Pannóniából

Egyetemi tanulmányok Pesten

Téli éjszakák a műhelyben

A menekülő kispolgár

1964-ben régi vágyam teljesült: ha kerülőúton is, de az ELTE hallgatója lettem. Személyiségemből adódóan nem a kerülést kárhoztattam, hanem a megérkezést nyugtáztam. Hajlamos lettem a megbékélésre. A főiskolai négy év beszámításával még négy félévet kellett teljesítenem levelező tagozaton. Hálával tartozom a mohácsi gimnáziumnak, az igazgatóságnak, hogy támogatták továbbtanuláshoz, kollégáimnak, akik lehetővé tették a konzultációkon való részvételemet azáltal, hogy távollétem idején gondoskodtak a helyettesítemről. Ez a két éves időszak (amit a doktori szigorlatra és védésre készülve pár félévvel meghosszabbítottam) számomra sajátos köztes térben telt el. Havonta három-négy napot Pesten töltöttem, részt vettem az előadásokon és a szemináriumi foglalkozásokon, a hétvégeken és a szünetekben otthon voltam, Pécsen, miközben hétköznapiakon Mohácson tanítottam. Sűrű időszak volt. Az egyetemi konzultációk a Pesti Barnabás utcai (ma: Piarista utca) központi épületben (a vizsgákra is általában itt került sor), a Múzeum körüli campuson és a Ludovika Akadémia épületében voltak. Eközben a Benczúr utcai hotelben (akkori nevén: a Pedagógus Szállóban) laktam, esténként többnyire színházba mentem. Emlékeim színpadán Darvas Iván jelenik meg Gogol *Egy őrült naplója* című művének adaptációjában, és Latinovits Zoltán, aki Cipollát alakította a *Mario és a varázsló* című előadásban.

Vajda Lászlót, a később viszonylag fiatalon elhunyt jeles színészt azért említem, mert egy színházi előadás után megismerkedtünk, ezt követően össze is barátkoztunk (egyívásúak vagyunk, bár ő valamivel fiatalabb volt, mint én), megvitattuk a látott előadásokat, miközben ő lelkesen beszélt szolnoki szerepeiről (akkoriban a Szigligeti Színház színésze volt), terveiről. Elemi erejű alakító tehetség lobogott benne. Egyik tanárát, Básti Lajost oly lendülettel és tökéletes hangimitációval „adta elő”, hogy a presszóban alkalmi közönsége támadt, odagyűltek asztalunkhoz, köztük két vidám hölgy, talán színinövendékek. László aztán Gorkijról kezdett előadni (később Szatyin kiváló alakítója lett), s mivel én egy idő után (a havi előadások záró napján) mondtam neki, hogy indul a vonat, ez az utolsó, mennem kell, kijelentette (akkor már a bor is lelkesítette), hogy elkísér az állomásra, majd közölte, hogy velem utazik Pécsre. A két vidám hölgy

Nagy Imre Ottó memoárfolyamának korábbi részei a *Jelenkor* 2022/1., 2022/11., 2022/12., 2023/7-8., 2023/10., 2024/2. lapszámaiban láttak napvilágot.

csatlakozott volna hozzánk, én pedig elképzeltem, hogy miféle jelenet lenne, ha éjfél felé hazaállítanék ezzel a csapattal. A peronon még próbáltam lebeszélni őket erről a kalandról, de eltökéltek voltak. Ezt látva, fizikai erőmet is bevetve igyekeztem visszatartani kísérőimet, csak arra vigyáztam, dulakodássá fajult búcsúnk során nehogy a kerekek alá essen valamelyikünk. A vonat már megindult, mikor én egy Cybulskit idéző ugrással otthagytam őket. Csak egy kiáltás szállt utánam búcsúzóul. A bennem lakozó kispolgár menekülőre fogta.

De nem csak tőle akartam elszakadni. Pesttől is. Soha nem tudtam megszeretni. Nem is volt erre alkalmam. Talán a sorsom intézte, hogy elsőre nem vettem fel az ELTE-re, maradtam Pécsen. A fővárost a színházak, a könyvtárak olvasótermei, az antikváriumok és néhány kisvendéglő jelentette számomra, mint később a *Paris, Texas* nevű, Wim Wenderst idéző kávézó, ahová arra járva néhány-szor betértem, úgy hallom, továbbra is működik. És Pestről jut eszembe a Színházi Intézet a barátaimmal a Krisztinán, a Kende utca, ahol mesterem, Bíró Ferenc lakik (volt, hogy nála kaptam szállást), meg a Ménesi út, ahol az Irodalomtudományi Intézetben többször időztem, előadásokon, vitákon vettem részt, s a jövőből megjelenik előttem az Akadémia épülete. De Pesten mindig vendégnek éreztem magam. Mert az én otthonom a Dél-Dunántúl. Pannónia. Ez a kelták, rómaiak, ugorok, honfoglaló magyarok által lakott terület. Ha átmentem a Dunán, vagy pláne a Tiszán és a Királyhágón, hazámnak (Hamvas Bélát idézve) más-más génusza fogadott. Az én génuszom a Balaton, a Duna és a Dráva által körülvett, három vármegye által alkotott területen lakozik. Pécsen, Alsóbélatelepen, Nagyatádon (korábban), Regölyben (egy ideig). Ez a szülőföldem. (Később majd még a Balaton-felvidék és Veszprém is hozzátartozik.) Talán innen fakad türelemre, derűre, megbékélésre hajló, konfliktust kerülő (mások szerint jóhiszemű, túlzottan elnéző) természetem. Pesten mindig attól félttem, hogy eltévedek. Nem ismertem, sőt tartottam tőle. Ezért ugrottam fel a vonatra, cserbenhagyva Vajda Lászlót előadása közben. Mentem haza. Aki az én életemet tervezte, szűkre szabta annak térbeli, pannon határait. És egy tengelyt is rajzolt hozzá, amely körül szép lassan forog a világom: a szülőházammal, udvarunkon a kajszi-fával, a szomszéd lánnyal, a Hadapród utca végén a Piusszal, a főiskolával, az egyetemmel, benne a tanári szobámmal. – Pest tehát terra incognita az én pannon lelkemnek. Igaz, a falut sem ismerem. A népdalgyűjtő „tengöröni” napokat nem számítva soha nem is laktam falun. Regöly nem számít, mert ott a plébánia zárt világa vett körül, nem a falu. Ha egy falut el akarok képzelni, leginkább Agia Triada jelenik meg lelki szemeim előtt, Lamía fölött a hegyekben. Ahol szintén vendég voltam.

A műhely világa

A vizsgákra többnyire Pécsen készültem Hadapród (Honvéd) utcai házunkban. Mégpedig apám alagsori műhelyében. Ő este hatkor befejezte a munkát, s hétkor, vacsora után én foglaltam el a műhelyét. Egész éjszaka tanultam, reggel hatig, amikor apám jött, és odaült a varrógéphez, én pedig aludni mentem. Nősülésem után is itt készültem a vizsgákra, mert nem akartam a családomat zavarni, kislányunk születése után erre a tapintatra különösen szükség volt. Elmentem hát hazulról – haza, vagyis átmentem a szomszédba. A műhelyben csönd volt és nyugalom.

Jegyzeteimet szétterítettem a nagyméretű szabóasztalon, amely emlékeim té-
rében szinte a gyermekkorom tárgyi megfelelőjévé vált. Vastag fedőlapja a vas-
kos lábak mellett kifelé másfél-két arasznyi peremet képezett, még szélesebbé
téve a szabászati munkának szolgáló felületet. Az asztal alatti tér tágas játéktérre
vált számomra, sőt védett búvóhelynek is bizonyult, ahol szívesen elrejtőztem.
Bujkálásaimat, matatásaimat zavartalanul folytathattam, mert apám hadifog-
ságban volt, a műhelyben munka nem folyt, a helyiség tehát az én játékbirodal-
mammá vált. Az asztallap említett pereme, mintha szavak nélkül ezt elmagya-
rázta volna, a világgal, az idővel való találkozás tapasztalatát nyújtotta nekem.
Kezdetben ugyanis járkálás közben nem kerültem meg a széles asztallapot, mi-
vel pereme alatt az asztallábak mellett, utamat rövidítve, kényelmesen el tudtam
haladni. Ám ahogy nőtem, a hajam súrolni kezdte alulról az asztallapot, amit
észleltem ugyan, de ezeket az erősödő érintéseket nem tekintettem veszélyes-
nek, sőt inkább erősítették az asztallal való bensőséges kapcsolatomat. Mintegy
a hiányzó apai simogatásokat pótolták számomra. Csakhogy ezek az érintések
mindjobban kezdtek a fejem búbjára mért, előbb csak gyenge, figyelmeztető le-
gyintések, majd egyre erősödő ütéseké válni, majd az asztallal való kapcsolatomat
kikezdő fejbekölintásokként kellett tudomásul vennem azokat. Az asztal szigo-
rú lett hozzám. Egyre szigorúbb, s ez rosszul esett nekem. Megütött, s nem értet-
tem, hogy miért. Ez a folyamat végül arra kényszerített, hogy ívben kikerüljem
az egyre barátságatlanabbá váló asztalt. Lélekben is kezdtem eltávolodni tőle,
míg aztán egyszer egyetlen játékszeremet, egy már a használatból kivont, arasz-
nyi, fogazott tollú, fényesre simogatott pincekulcsot, amelyet nagy szomorúsá-
gomra elvesztettem, meg nem találtam az asztal alatt felhalmozott szövetek, kel-
mék között. Úgy éreztem, az asztal adta vissza nekem elhagyott játékomat, s
ezzel barátságunk helyreállt. Megtanultam a kerülőút leckéjét.

Állok az asztalnál. Előttem a jegyzeteim. Velem szemben a műhelybe vezető
lépcső mellett, az ablaknál ott látom a harmincas évekből származó Singer varró-
gépet. Nézem. Állványa alsó részén sötétszürke, fémből készült, lábbal hajtott
pedálja most mozdulatlanul pihen. Munka közben ennek ütemes billegése, hinta-
mozgása működteti a szerkezetet a jobb oldalon lévő, barázdált ékszíjkerék forga-
tása által. Ez a kerék a varrógép felső részén, szintén jobbra, egy kisebb méretű,
mintegy tizenöt centiméter átmérőjű, ugyancsak fémből készült, eredetileg feke-
tére festett, de időközben fényesre kopott kézi kereket mozgat. Ez hajtóeszköz-
ként működteti a gép asztal felett elhelyezett, ívelt formájú, engem egy balra elő-
rehajló, karjait lefelé kinyújtó, kezével szaporán dolgozó nőre emlékeztető varró-
szerkezetet, amely nyomótalpával, túlapjával, kelmetovábbító eszközével és
orsóival a varrás műveletét végzi. Most némán, mozdulatlanul áll a gép, amely-
nek folyamatos zúgássá enyhített zakatolását a korábbi csendet követően, miután
a hadifogság esztendei után a műhelyben a munka újra beindult, először fülsértő
lármaként érzékeltem, később megszoktam, s azután már szinte nem is hallot-
tam. Emlékeim csöndjében most, amint a betűket rovom, miként a gép egykor az
öltéseket, mégis megszólal a varrógép, mintha magát a világot hallanám – amint
működik – az éjszakában. Zirrr, zirrr, zirrr... topp... zirrr, zirrr, zirrr...

Egyedül vagyok. – Csak anyám jön le tíz óra körül, szendvicseket hoz, s rak a
tűzre. „Kisfiam, nehogy megerőlted magad”, mondja aggódva. Neki én mindvé-

gig a „kisfia” maradtam. Amikor kilencvennégy éves korában a lakásában el-
esett és combnyaktörést szenvedett, operáció után a mohácsi kórházban kapott
(sajnos, eredménytelen) rehabilitációs kezelést, naponta meglátogattam, s ami-
kor közeledő lépéseimet meghallotta, így szólt betegtársához: „Jön a kisfiam”.
Az ágya szélére ültem, megfogtam a kezét, és beszélgettünk. Szeméből az a meg-
nyugtató szeretet sugárzott felém, amelyet gyerekkoromban annyszor láthat-
tam. Amikor az oroszok elől menekültünk, vagy lázas betegen feküdve. Most,
már a halál partjaihoz közeledve, ő az elutazó, én pedig a kísérője, túl az anya-
fiú szerepkör korábbi gátló tényezőin, egymás lelkének mélyére pillanthattunk.
Az anyámtól való búcsú a fájdalom mellett is szép volt, s ez némileg pótolta
bennem a haldokló apámtól húsz évvel korábban megvont utolsó ölelést.

Nyelvtörténet

Nyelvészetből a finnugor elméletet kaptuk. Ennek alapjait Bárczi Géza foglalta
össze 1958-ban megjelent *A magyar szókincs eredete* című könyvében, s ezt szóban
is kifejtette előadásában (néhány évvel később egy tanári továbbképzésen is, s a
két előadás emlékképei most egymásra vetülnek). Történeti rendszerét 1963-ban
megjelent könyvében, *A magyar nyelv életrajza* című művében is megtalálhatjuk.
Szerinte szókincsünkben ezerre tehető a finnugor eredetű szavak száma, de ez a
mennység a képzők által megsokszorozódik. Bárczitól megtudtuk, hogy példá-
ul a *Szózat* két első versszakának a két török, egy latin és négy bizonytalan ere-
detű szaván kívül minden eleme magyar, azaz finnugor gyökerű. A *Himnusz*
első versszakában pedig huszonnégy finnugor és ugor eredetű szó van, török
négy, latin egy, iráni egy, ismeretlen származású pedig hat. Bárczi elméletéhez
járult hozzá Lakó Györgynek (akinek a jegyzeteiből tanultunk) a *Magyar szókész-
let finnugor elemei* című háromkötetes opusa, ennek első kötete 1967-ben látott
napvilágot. Tankönyvként használtuk Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* című
könyvét, ez még 1937-ben került az olvasók kezébe. Az egyetemen előadott elmé-
let fundamentuma tehát a finnugor, illetve ugor őshaza és alapnyelv eszméje,
amit én Temesitől már ismertem, aki viszont Klemm Antal *Magyar történeti mon-
dattan* című művére alapozott. Az egyetem nyelvtörténeti stúdiumain nagyon
komoly munkát végeztek velünk, életre szóló tapasztalatokkal. Egyik szemi-
náriumi foglalkozáson Klemmről tartottam kiselőadást, aki szerint a magyar
nyelvre jellemző névszói állítmány, a tőszámnevek után egyes számban maradó
főnév (harminc ezüstpénz), a birtokos jelző ragtalansága (mert a birtokviszonyt
a magyar a birtokszón jelöli) a finnugor, illetve ugor alapnyelvre vezethető visz-
sza. Egyetemi tanulmányaim alapján úgy látom, hogy a magyar nyelv finnugor
jellege tudományos alapigazság, amit napjainkban sokan vitatnak, legtöbbször
olyanok, akik mellőzték a fentebb jelzett szakirodalom megismerését, és nem
ismerik a Sajnovicstól Reguly Antalig vezető utat, hírért sem hallották az ugor-
török háborúnak, Budenz József és Vámbéry Ármin vitájának, soha nem vették
a kezükbe a *Magyar–ugor összehasonlító szótárt*, vagyis tudományos vizsgálódás
helyett előítéletekre alapoznak. Ami nem jelenti azt, hogy a kérdés véglegesen
megoldott. A nyelvi eredet és az etnikai leszármazás egyébként is két külön do-
log. A kelta írek angolul beszélnek, az illír horvátok pedig szlávul. Előfordulha-
tott például (most én is bekapcsolom a fantáziámat), hogy egy nagyobb lélekszá-

mú ugor nyelvű népet meghódított egy kisebb létszámú, ám harcias és hatékony szervező képességű türk nép, amely aztán átvette a többség nyelvét, s cserébe átadta azoknak saját jelképeit, hagyományait Attilával, az Isten kardjával és a turulmadárral. A két nép eggyé vált. A türk csatlakozás többször megismétlődhetett. Amikor az egyik beszélgetésen az ugor, illetve uráli nyelvek altáji (más szóval: turáni) nyelvcsaládba való helyezésének kérdése szóba jött (agglutináció, a nyelvtani nemek hiánya, vokális harmónia), és a sumér ügy is szóba került, érzékeltük azt az irányt, amerre a nyelvrokonság kérdése pro és kontra elvezethet bennünket. Egyszerűen: ezek a nyelvtörténeti stúdiumok rendkívül sokat adtak nekem.

Erre a hatásra hozok még egy példát. Az első konzultációk egyikén Bottyánfy Éva tartott egy bevezetést az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokhoz. Főként a szótárakról beszélt. Ez életre szóló hatással volt rám. Gyűjtője és állandó használója, olvasgatója lettem nyelvünk szótárainak. Dolgozószobámban egy egész könyvszekrényt megtöltenek: itt van a Czuczor-Fogarasi, a hétkötetes *Értelmező*, a tájszótárak sora, valamint az etimológiai szótárak, köztük Bárczi Géza *Szófejtője*, a négykötetes Petőfi-szótár és a háromkötetes Arany meg a többi kincsesbányája nyelvünknek. Ha ezek elé a polcok elé ülök, úgy érzem, hogy otthon vagyok. Ez a hazám. A magyar nyelv. Mert nemcsak egy térben létező országnak van, de létezik egy szellemi hazánk is, amelyet anyanyelvünk szavai alkotnak grammatikánk rendje szerint. És ezt a spirituális országot szétszakítani, megcsonkítani sem lehetett, mint sajnos, a másikat. Nagyszalontát és Kassát elvették tőlünk, de szülötteik, Arany János és Márai velünk maradtak. Kolozsvár már nem a mienk, de Apáczai Csere János és Dsida Jenő hozzánk tartozik, Marosvásárhely egy másik országban található, de Molter Károly és a két Bolyai a mi tulajdonunk. (És mivel később a nyelvészeti relativizmus, a Sapir-Whorf hipotézis híve lettem, amely szerint minden anyanyelv többé-kevésbé külön világot képez, amelynek értékrendje, világlátása meghatározza, determinálja beszélőinek szemléletét és tapasztaló képességét, még fontosabb lett számomra a magyar nyelv.) Magyar vagyok, mert magyar az anyanyelvem, és honfitársaim mindazok, akik, származásuktól függetlenül, ebben az anyanyelvben osztoznak velem.

Az eltűnt magyar dráma nyomai

A magyar irodalomtörténeti előadások képei kihullottak tudatomból. Arra emlékszem csupán, hogy a *Szép Magelona* című „kedves és nyájas história” volt szemináriumi dolgozatom témája, amelynek Lőcsén, 1676-ban, Tesseni Vencel által készített szövegét György Lajos adta ki Kolozsváron 1911-ben. Ez az egykor népszerű elbeszélés főként ízléstörténeti szempontból tanulságos. Az első fontosabb vizsgára készülve Klaniczay Tibor 1962-ben kiadott kétkötetes jegyzetéből tanultam, amelynek első kiadása 1953-ban jelent meg. Az adatok bősége, a rendszerezés módszeressége kétségtelenül igazi tankönyvvé avatta Klaniczay művét, ám marxista szemléletének merevsége visszatetsző volt számomra, aki a műhelyben a nagy szabóasztalon szétterített jegyzeteim halmazán lapozgattam a két kötetet. Persze könnyű így utólag ítélni egy akkor még fiatal szerző 1953-ban készült szövegéről, nem is azok a mondatok bosszantottak, hogy példá-

ul a *Magyar Elektra* hősnője, sajnos, nem forradalmár, Orestes pedig a népért küzd ugyan, de opportunist, Tinódi pedig ingadozást mutat az osztályharc kérdésében. Ezek kiragadott példák, melyeket, ha leszámítottam, sokat lehetett tanulni Klaniczaytól. Komolyabb hibaként rovom fel neki, hogy mint marxista szerző úgy viszonyul a vallási eszméktől áthatott régi magyar szövegekhez, szellemi törekvésekhez, ahogyan annak idején a törökök, akiket nem nagyon érdekeltek a magyar vallási irányzatok, de azt eldöntötték, hogy a maguk nézőpontjából a katolikusoknál jobban kell kedvelniük a protestánsokat, akik közül pedig az unitáriusok a leginkább méltányolhatók. Az a lényeg, hogy minél távolabb legyenek Bécestől és Rómától. Ebből következően Klaniczay a katolikus írók rovására túlértékeli a protestáns szerzőket. Még Pázmány is inkább kritikát kap tőle, semmint elismerést. Megjegyzem, hogy a Zrínyi-monográfia második kiadása (1964), valamint a *Reneszánsz és barokk* című könyv (1961) és az utána következők más minőséget képviselnek.

Ott a műhelyben megsejtettem valamit, ami későbbi pályám szempontjából – a sejtésből fokozatosan felismeréssé alakulva – meghatározónak bizonyult számomra. A hazai irodalomtörténet nem kezeli hasonló figyelemmel a magyar drámát és színjátékot, mint más műfajokat, kivált a lírát, erre jöttem rá a műhelybeli éjszakákon. Pedig bizonyára lenne mit feltárni, kiadni, kritikai mérlegre tenni, gondoltam. Éppen itt láttam magam előtt megnyílni egy majdani kutatási területet. Ezt a tervet hordoztam magamban éveken keresztül, mint a föld az ásványt. Idő kellett ahhoz, hogy nemesebb érccé alakuljon. Mint ahogyan nekem is szükségem volt, ma már jól tudom, a középiskolai tanári évek kínálta érlelődésre, s arra a felgyülemelő belső feszültségre, amely később lendítő energiává alakulhatott.

A magyar színjáték műzsaája a hivatásos színtársulatok létrejötte, azaz 1790 előtt az egyházi iskolákban lakozott, ahol rendkívüli pedagógiai erőt tulajdonítottak a színjátékos gyakorlatnak. (Maga a barokk vallásos élmény is dramatikus, látomásos természetű. Ennek visszfényét egykor magam is megtapasztaltam a Pius színháztermében.) Így jött létre az iskoladrámának nevezett hatalmas kéziratos korpusz, amelynek akkor még csak a töredékét ismerhettem Dömötör Tekla és Alszeghy Zsolt publikációiból. Később ennek a hagyománynak vígjátéki anyagát fogom majd feldolgozni, ebbe a hálózatba helyezve Csokonai komédiáit. A *Gersonban* a származási titok dramaturgiai leleménnyel fonódik össze a kísértetjárás plautusi motívumával, a *Cultura* nemesi udvarházának tradicionális világából pedig hatásos színjátékos eszközökkel fogják a szereplők elűzni a külföldieskedő Szászlakiban megtestesülő rontó erőt. Majd rekonstruálni fogom a *Karnyóné* 1799. szeptember 23-i ősbemutatóját, ami színház történeti jelentőséggel is bír, mivelhogy ezt a csurgói előadást maga Csokonai rendezte, aki részt is vett a produkcióban. Szerző, rendező, játékmester, színész volt egy személyben. Színpadi gondolkodását igazolja, többek között, az a megoldás, hogy ügyesen kiaknázza a jelmezek jelentésképző szerepét: a szereplők által kedvelt, színét változtató szövetből, a *moldonból* készült öltözékek a kétszínű szereplők s egy álságos világ jelképei. Ebből a témából fogom írni „nagydoktori” értekezésemet, amelyet 2006-ban védek meg az Akadémián, s 2007-ben Budapesten fog megjelenni *Iskola és színház* címmel a Balassi Kiadónál. Igaz, ez a műhelybeli téli éjszákától még csupán a nagyon távoli jövő. De ez a jövő ott kezdődött.

Szobotka Tibor előadása Shelley-ről

Világirodalmi tanulmányainkhoz kaptunk egy négykötetes, Kardos László által szerkesztett jegyzetet, egy sok adatot tartalmazó marxista kézikönyvet, amely azért is igen hasznosnak bizonyult, mert növelte Szerb Antal és Babits műveinek értékét. De vizsgákra ebből készültünk, s Kardosnak a huszadik századi realistákról írt jegyzetéből. A világirodalmi előadásokat Szobotka Tibor tartotta. Angol úriemberként jelent meg, elragadó szellemességgel beszélt a tizennyolcadik századi angol regényről, Fieldinget vagy Sterne-t ma is úgy látom, ahogyan ő felidézte alakjaikat. (Nem tudtam, hogy milyen nehéz sorsú, betegségekkel sújtott ember. Aki „megmaradt Szobotkának”, hogy feleségét, Szabó Magdát idézzem.)

Szobotka előadásai közül a Shelley-ről szóló maradt meg legelevenebben emlékezetemben. A költő pályarajzát erős kontraszttal keretezte. A versek „álombeszédének” jellemzése, érzéki, mégis spirituálisan telített szépségük bemutatását követően elmondta, hogy amikor a költő San Giuliano-ban a *Szabadsághoz* című ódáját olvasta fel barátainak, felesége szerint előadását a vásárra hajtott disznók rőfögése zavarta meg. Ezzel az anekdotával a költészet és a valóság viszonyát jellemezte. Nem csak angliai vonatkozásban.

*

A vágyakozó lepke

Szobotka előadását hallgatva eszembe jutott első találkozásom Shelley verseivel. 1956 őszén, a forradalom idején az addig (s egy rövid intermezzo után is) kötelező oroszórák helyett angolt tanultunk, habár inkább csak belekóstoltunk ebbe a stúdiumba. V. Armand, aki vendégtanárként tartotta a Nagy Lajosban ezeket a váratlanul az órarendbe iktatott órákat, tankönyv híján adott nekünk egy bölcs tanácsot: ne is nyelvkönyvekből tanuljunk, hanem a klasszikusoktól. Azt állította, hogy angolul tanulni nagyon könnyű, a bonyolult orosz főnév- és igeragozáshoz képest gyerekjáték a lecsiszolódott angol grammatika elsajátítása, igaz, tette hozzá, a nyelvvel való ismerkedés kényelmes szakasza után hirtelen nagyon bonyolult lesz minden, de ezzel most ne törődjünk. Vegyünk a kezünkbe bátran egy Keats-, Burns- vagy Shelley-kötetet, válasszunk ki pár rövid verset, s szótár segítségével próbáljuk megérteni a szöveget, nem baj, ha ez csak részben sikerül. Ez a tanács tetszett nekünk: a szovjet acélgyártás és építőipar tankönyvi leckéi után jöjjenek hát azok a versek! Készítettünk egy listát a szóba jöhető szövegekről, s ezeket baráti körünkben felosztottuk egymás között. Nekem és E. Dénesnek Shelley *To ---- (One word is too often profaned)* című verse jutott. E.-éknek otthon gazdag könyvtára volt, amelyben ráleltünk egy régi, 1894-ben kiadott Shelley-kötetre (*The Poetical Works of Percy Bysshe Shelley*), amelynek 504. lapján megtaláltuk a kívánt verset, s E.-ék megengedték, hogy kimásoljam magamnak. E. úr, aki tudott angolul, segített, és másolás közben le is fordította nekem a szöveget. Ezt aztán otthon kiszótáraztam. Ez a költemény annyira magával ragadott, hogy később négy sorát leírtam tussal egy lapra, amelyet vízhatlan csomagolásban (kamaszos lelkekkel kedveltem ezeket a jelképes, ma már alkalmasint megmosolyogtató gesztusokat) a költőről elnevezett csónakom pihenőpadja alá ragasztottam 1958-ban.

The desire of the moth for the star,
Of the night for the morrow,
The devotion to something afar
From the sphere of our sorrow?

Akkor már Maurois életrajzi regényét is olvastam (*Költő a máglyán*), s ez fokozta ifjonti rajongásomat, amely magyarázza gesztusomat. Ez a gesztus önismeretre is tanított: felfedeztettem velem átélő képességem erejét, vagyis a bennem rejlő színészi hajlamot. (Lehet, hogy valójában színésznek születtem? Jól működő memóriám is meglenne hozzá.) Az említett, titkos kis csomag három évig sértetlenül ott is maradt a pihenőpad alatt, Klári nem is sejtette, hogy egy költeményen ül, Judit tudta, hogy a vers ott van, de az ő választott helye az egyik evezőpad volt. Aztán 1961-ben a korábban elmesélt balatoni vihar magával ragadta a csónakomnak ezt a mottóját. (Még jó, bár csak egy kicsin múltott, hogy nem velem együtt.) A feliraton szereplő négy sor Képes Géza 1950-ben, az angol költő válogatott művei között megjelent, szabad ihletésű átültetésében így alakul *A lepke vágya* című vers részeként, ahol a költő elmondja, hogy ő másokkal ellentétben mit adna kedvesének:

... a lepke vágyát a csillag után,
fényszomjat, mit érez az éj,
vágyat, mely a lét sötét kapuján
kiröppen az ég felé.

1963-ban szereztem meg a Magyar Helikon kék vászonba kötött Shelley-kötetét, amelyet sokat lapozgattam, s lapozgatok azóta is. Időközben egy pesti antikváriumban a *Poetical Works* fentebb említett kiadásának egy példányához is hozzájutottam (The „Albion” Edition London, Frederick Warne and Co. and New York). A versek vizuális áradása, a gravitáció terében való szabad lebegés, a matéria szellemivé lényegülése ezekben a *vad* és *szép* versekben maradandó élményem. Szobotka 1960-ban megjelent könyvében is kiemeli e két jelző lírai minőséget meghatározó szerepét az életműben. Tudjuk, hogy a nagy angol költő hatott Petőfire, erről az inspirációról tanúskodik a *Tündéralom*. Szerintem a *Minek nevezzelek* című szerelmes vers még inkább hordozza e hatás szellemi nyomát. „Nem a megnevezések azonosak, hanem a megnevezés nagyszerű erőfeszítései” – írta erről Horváth János. Az *Epipsychidion*ról van szó.

A *Shelley versei* című kötetet lapozgatva jóval később véletlenül rábukkantam két szinte észrevétlenül a lapok közé illesztett írólapocskára, amelyen egy rövid jegyzetem olvasható az *Óda a Nyugati Szélhez* című versről. Nyilván Szobotka szemináriumára készülve írtam. Idézem egy részletét. „A lírai műben születő világ egyúttal egy költői individualitás megszületése. A versben szereplő tárgyak valójában a költői magatartás metaforái. Ez úgy fejeződik ki ebben a műben, hogy a lírai én fokról fokra azonosul a Nyugati Széllel. Először e kozmikus elem részeként felfogható jelenségekkel, a hulló lombbal, az omló felhővel, az óceán vizével, aztán ezekkel mind, majd az egésszel, a Széllel, immár nemcsak

azzal, ami sodortatik, hanem azzal, ami sodor. A szöveg a létezést folyamatosan kibomló áramlásként értelmezi.” A ceruzával írt kis jegyzet alatt a dátum: Alsóbélatelep 1965. (Emlékeim fonalán megint ide jutottunk.)

*

Kék ruhás nők

1965-ben jelent meg a Corvinánál Herbert Read *A modern festészet* című könyve, amely folytatta és átrendezte főiskolai képzőművészeti tanulmányaimat. Én ott Modigliani festészetéig jutottam el, aki ma is az egyik legkedvesebb festőm (sajnáltam, hogy Read csak Brâncuși-sal kapcsolatban említi), de tovább nem nagyon haladtam. Ez a könyv ráirányította a szememet a Cézanne utáni, a vizuális elemek szabad asszociációját megvalósító művészet olyan mestereinek képeire, mint Picasso, Braque, Klee és Chagall, habár számomra Matisse és Kandinszkij a két legfontosabb modern mester. Matisse 1937-ben festett *Kék ruhás nőt*et lelki múzeumom egyik fő helyén látom, Kandinszkij alkotásait szemlélgetve pedig (később több könyvet, albumot is beszereztem róla) olyan érzés tölt el, mintha én is benne lennék a képben; nem nézője, hanem részese vagyok a műnek. Különösen korai, 1910 előtti munkáit kedvelem, amelyek – mint az *Ara*, a *Díszmenet*, *A vásárolók megérkezése* meg *A vadász* – az orosz népmesék és mondavilág témáit dolgozzák fel. Read képelemzése (Picasso *Avignoni kisasszonyok* és *Három táncos*, Kokoschka *Kék ruhás nő*) erősen ösztönözték tanári munkámat sajátos módszerükkel: a téma epikus megfogalmazását egy-egy különösen termékeny képi részlet értelmezésével egészítették ki, mint amilyen az egyik imént említett képen a bal oldali táncos baljós sugallatokat ébresztő vigyorgó maszkja és görcsös rángatózása. Ez a kiemelt momentum olyasmi, mint egy fényképnél a szemünket megragadó részlet, amelyet Barthes *punctum*nak nevez. Ezt a metódust én is alkalmaztam óráimon. Első olvasásra kicsit meglepett, hogy Read Dalí cinikus, szenzációhajhász pózolóknak nevezi, ám egyre inkább hajlandó vagyok igazat adni neki, de az *Ablaknál álló fiatal nő* és a *Lady Mountbatten*-portré érzéki módon talányos szépségének, valamint az *Andalúziai kutya* rendkívüli értékének megőrzésével együtt (Buñuel mellett Dalí is részt vett e film munkálataiban). Ám Read könyve nem tudott meggyőzni engem Pollock műveinek fontosságáról, e téren Piet Mondriant jelentősebb mesternek vélem (aki még rajzolni is tudott).

*

Szent Anzelm a Piusban

A műhelybeli éjszakák előtt a hideg decemberi, januári délutánokon a Pius-templom hittantermében (a sekrestyéből lépcső vezetett fel oda) egy kis baráti közösség gyűlt össze. Hatan-heten lehettünk, és filozófiai kérdésekről beszélgettünk. A diskurzust, amelyet olykor a mi Hadapród (Honvéd) utcai házunk udvari szobájában folytattunk, L. vezetett, egy harminc év körüli, egyetememet végzett fiatalember, aki akkoriban teológiát tanult Pesten. Canterburyi Szent Anzelm bölcseletével foglalkozott. Ismertette velünk – próbálom felidézni szavait – a kö-

zépkeori filozófia (szerinte) központi jelentőségű kérdését, az univerzália-vitát, amely a körül a probléma körül forgott, hogy van-e valóságos létük az általános fogalmaknak. Az egyik fél, köztük Anselm, reális létet tulajdonított ezeknek a fogalmaknak, ezért realistáknak nevezték őket, míg ellenfelei szerint általános létezők nincsenek, ezek csupán nevek, ők a nominalisták. A filozófia történetének egyik alapkérdése ez, magyarázta L., s végigvezette ennek alakulását Platóntól, akinél az ideák valóságosabbak, mint a csupán árnyékszerűen létező dolgok, a modernekig. Mondanom sem kell, mennyire meglepett engem ennek az elemzésnek a szokatlansága, a finom absztrakcióval társult hitelessége. (Később majd az egykori pécsi professzor, Halasy-Nagy József filozófiatörténeti munkásságával foglalkozva fogom felvenni ezt a fonalat, s még inkább Katona József *Ziska* című huszita drámájának kritikai kiadását készítve.) L. Anselmus híveként azt fejtette, hogy ha az általános fogalmak csupán szavak, nevek lennének, pusztán illúzióként szétfoszlanának. Az igazi tudás, mondta, nem egyes dolgokra, hanem az általános fogalmakra irányul. Az *ontológiai istenérv*, zárta magyarázatát, Isten ideájából következtet Isten létezésére.

Egy másik délutánon valamelyikünk Pascalnak a fogadás-elméletéről beszélt, persze korántsem szakszerűen, sőt bizonyára nagyon leegyszerűsítve, hiszen e téren képzetlenek voltunk, éppen hiányosságaink némi pótlásának vágya terelt össze bennünket e beszélgetésekre. Szilárd ismeretekkel rendelkező erkölcsi világhoz, állította „pascalos” társunk, csak Isten léteire alapozva építhető fel. Még akkor is, mondta, ha netán nem létezne. (Ezt a tézist már ismertem Voltaire-től.) Fogadjunk Isten léteire, mert ha mégis van, és örök életre teremtett bennünket, mindent elnyerhetünk, és itt, ebben a világban is hasznosítható életelveket kapunk.

A beszélgetések résztvevői, bár L. kivételével, mint jeleztem, csak kezdő „bölcseledők” voltak, mégis jóval előttem jártak a filozófia területén. A sivár főiskolai marxista szemináriumok kiegészítéseként Durant *A gondolat hősei* című könyvéből táplálkoztam, és csupán Spinoza, Hegel és Schopenhauer műveit ismertem úgy, ahogy. Viszont jól emlékeztem az egykori jezsuita hittanórákon tanult eszmére a kegyelemről, s ezt egy alkalommal felidéztem körünkben. Isten minden embernek elegendő kegyelmet ad születésekor – emlékeztem K. páter magyarázatára –, ám ezzel nem mindenki él, sokan meg is feledkeznek róla. De aki ezt az inspirációt megőrzi, annak Isten további segítséget ad: ez a *hatékony kegyelem*, amelyhez azonban az emberi akaratnak önként hozzá kell járulnia, e nélkül a kegyelem nem lenne hatékony. L. azonban hozzátette, hogy a kegyelem szerinte nem csupán egyszeri aktus, hanem folyamat. Párbeszéd Istennel, aki előre látja a felajánlott együttműködés eredményét, éppen ennek jegyében adja kegyelmét, s párbeszéd önmagunkkal abban a reményben, hogy lelkünkben nem az elvetetés ítéletére, hanem a kiválasztás jeleire találhatunk. Ez a gondolat sokszor eszembe jutott. Később megtudtam, hogy az emberi akaratnak nyújtott kegyelmi segítség eszméje (*concursum divinum*) a nagy jezsuita teológus, Luis de Molina *Concordia...* című művén alapul. Egy hitét elvesztett, magát ateistának mondó fiú is el-eljött körünkbe, akit kiábrándított, mint bevallotta, Jézus alakjának kegyes, színtelen, „szenteskedő” beállítása, valamint a túlvilági jutalom reményének praktikus haszonelvűsége. Mire L. úgy válaszolt neki, hogy Jézus emberi létünk egészét vállalta, vágyainkkal és biológiai adottságainkkal együtt, végül még bü-

neink terhet is magára vette, a túlvilági jutalmat pedig eleve megkaptuk, ha megkaptuk. Hitünknek egyébként, fűzte hozzá, folyamatosan meg kell újulnia a kétségben, különben csak élettelen valami, afféle mankó. Lehet, hogy te a kéte-lyeiddel közelebb vagy Istenhez, mint mi, mondta hitetlen társunknak.

Egy-két alkalommal megjelent köztünk valaki, akit csak futólag ismertünk, s ez folyton a marxizmusra akarta terelni a szót, véleményünket firtatva. Ezt gya-núsnek találtuk, s inkább Szent Anzelmnél maradtunk. Aztán az illető el is ma-radt tőlünk.

Nyári napok Regölyben

A plébánia világa

Regöly község Tolna megye tamási járásában található a Kapos és a Koppány összefolyásánál. Erre a helyszínre utal a falu címerében a kék színű kétágú szaru-fa. Egykor kelta földvár állt itt, és a szkíta halomsír, amelyhez hasonlót Közép-Ázsiában találhatni, a történelem századainak mélyébe vezeti az arra járók kép-zeletét. A honfoglalás idején a Keszi törzs telepedett meg e vidéken, a falu határá-ban gótikus somolyi templomrom a kései középkort idézi. A hagyomány szerint Koppány vára volt az itteni erődtítmény. Az Árpád-kor Regöly hőskora, a pécsi egyházmegye nyolc esperesi kerülete közül a regölyi volt az egyik. A falu neve a Regun-Regen névből származik, amely valószínűleg első hűbérurától ered. (Pe-dig milyen szép lenne, ha a rege, regölés, regösének szavakkal függene össze.) Az említett címerben a vörös vértanú-kereszt Szent Györgyre, a falu 1754-ben emelt barokk templomának névadójára utal. Ebben a templomban kötöttünk egyházi házasságot Gyöngyivel. Abban az időben Cs. volt a falu plébánosa, Gyöngyi nagybátyja. A nyarak egy részét 1965-től az évtized végéig itt töltöttük. A plébá-nia épületében laktunk. Ez a hosszanti szerkezetű földszintes épület, a templom-hoz hasonlóan, szintén a barokk időkből maradt. Annak a kornak a szellemét hordozza s életformáját tükrözi. Sétáljunk végig benne! A kert felől jutunk az ámbitushoz, ezt az eredetileg nyitott, oszlopos tornáccal ellátott, később az épü-lettel párhuzamosan futó folyosóvá kiegészített épületrészt széles ablakokkal lát-ták el. A falon talán még mindig megvan Regöly espereseinek és plébánosainak hosszú listája, amelyet egyik délután én készítettem tussal egy nagyobb méretű rajzlapra, s védőüveg mögé helyezve bekereteztem. Ha az épület keleti vége felől, balról indulunk, a kamrák után egy vendégszobába érünk, ennek falaiból nehéz, enyhén áporodott levegő árad, majd a konyhába jutunk. Ez a házvezetónőnek a felségterülete. Utána egy kisebb helyiséget követően a nagy ebédlő nyílik meg előttünk. Közepén hatalmas asztal, sok-sok székkal, a régi festményekkel ékesí-tett falak mentén az elmúlt századok ódon hangulatát idéző bútorok. Az egyik vitrinben pálinkával vegyített szíverősítők kupicákkal. A vastag, homályos üve-gű pohárkákból már a régi papok is ihattak, a kisüsti szilvórium, a torkot megre-szelő törköly évenként meg-megújult a palackokban, azok soha nem maradtak üresen. Egy előszoba után ide nyílik az udvar felőli főbejárat, amelyhez lépcső vezetett fel az udvarból. A lépcső mellett famellvédes, zöldre festett, faoszlopos veranda, a nyári étkezések színtere. A vasárnapi misék után két egyházközségi

előjáró, a szikár természetű Péter bácsi és a szívesen tréfálkozó Vendel bácsi itt készíttik el a perselybeli adományok, a péterfillérek jegyzékét. Ezt a hivatalos eseményt koccintás követi egy-egy pohárka papramorgóval. Az ebédlőhöz egy kis szobácska társul, majd a plébániai hivatal irodája következik, aztán egy kis hálószoba, a délutáni szendergések emlékeivel. Egy újabb szoba után (ez a káplánoké lehetett) a folyosó jobbra kanyarodik, ahol a vendégszoba található. Ott lakunk mi, ifjú házaspár. Az ablakból balra pillantva a dombon álló templomot, jobbra nézve Á.-ék szomszédos házát pillantjuk meg, szemben a kertre és a baromfiudvarra lehet látni. Eszembe jut az a jelenet, mikor a várandós Gyöngyi nagy pocakjával fut a tyúkok közt, egy haragos kakassal a nyomában, de a konyhából kiszaladó házvezetőnő szigorúan rendre inti az indulatos jószágot.

Vendégség

Mivel Cs. abban az időben esperes lett (amire nagyon büszke volt, a regölyi hagyományokat ismerve teljes joggal), gyakran érkeztek papi vendégek a plébániára. Ezek az események stílusukkal, a beszélgetések tónusaival, retorikus fordulataival a 19. századot idézik. Az ünnepi ebéd előtti köszöntések, ebéd közben a kedélyes társalgások szintén a múltat jelenítik meg. Barátságos, belterjes papi világ ez. Adomák is elhangzanak, ezek szintén a hajdani magyar miliőt képviselik. Az egyszeri plébánosról, aki ünnepi ebéddel tisztelte meg a plébániájára látogató püspököt, akinek étkezés közben számtalan kínálással udvarolt. Amikor a püspök megkérdezte, hogy hát a káplánt miért nem kínálja, a plébános azzal válaszolt, hogy azt nem kell kínálni, annak van magához való esze. Olykor, ebéd utáni adomázás közben sikamlósabb történetek is elhangzottak. Egy pap gyónatott, meséli egy fiatal vendég (nemrég lett plébános), s bejön a gyónatószéke egy ifjú, aki a szokásos szövegek elmondása után azt mondja: hegedültem. Az nem bűn, válaszolja a pap, s feloldozza az illetőt. Utána jön egy hasonló korú fiú, s az is azt mondja gyónása végén, hogy hegedült. A pap őt is békésen elbocsátja. De amikor a harmadik hegedűs is megérkezik, a pap csodálkozik, kezdi nem érteni a dolgot, a negyediknél pedig egészen tanácsstalanná válik, de azt is feloldozza. Ezt követően egy húsz év körüli lány kerül sorra, aki pironkodva bevallja, hogy „a nyáron engem négyen meghegedültek”. Erre a pap észbe kap, kiugrik a gyónatószékből, s a távozók után kiált: „Na, az a vonósnegyes jöjjön csak vissza!” Néhányan diszkrét nevetéssel fogadják az adomát, csak az idős papok tesznek úgy, mintha nem hallották volna, van, aki a fejét csóválja. Persze, többnyire komoly eszmecserékre került sor, aktuális egyházi eseményekre terelődött a szó, nemegyszer gondokról, nehézségekről tettek említést. Az emlékképhez hozzáteszem, hogy ezek a papok tevékeny köznapok után jöttek össze ünnepi vagy hivatalos találkozásra. Kereszteltek, gyónattak, miséztek, eskettek, temettek, intézték a falu ügyeit, gondozták a lelkeket. Egy velük nem rokonszenvező hivatalos világban, amely olykor a haragját is érzékeltette (az egyházi hierarchia alakulásába a politika is beleszólt), s általában nem mutatkozott segítőkésznek, bár emberséges kivételek is akadtak. Megjegyzem, hogy a Regölybe látogató papok szinte kivétel nélkül parasztszaládokból származtak. Értették a falu nyelvét. Lelkiismeretük szerint alkalmazkodtak a hivatalos világhoz. Ezért nem lehet őket hibáztatni. Legfeljebb azt írhatom a rovásukra, hogy elméleti téren nem

mindegyikük igyekezett lépést tartani a teológia és a világi tudományok fejleményeivel. De a plébániáknak voltak gazdáik. Ma, úgy tudom, Regölynek nincs papja, s amikor néhány évvel ezelőtt ott jártunk, a plébánia épülete üres és elhagyatott volt. (Amikor Cs.-t 1970 körül Pécsre helyezték, a plébániáján vele együtt négy pap teljesített szolgálatot. Ma nincs ott senki. Pedig már nem létezik az államnak a vallásos élet ellen dolgozó Egyházügyi Hivatala.)

A falu lakóit nem nagyon ismertem, ehhez kevés volt az ott töltött idő. De azért kedves emlékeim vannak H.-ékről, ahol érdekes vadásztörténeteket hallottam, K.-ékről, akiknek a fiát besegítettem a Zipernowskyba, és másokról is. A plébánia szomszédságában Á.-ék laktak. Egy köztisztelőben álló pedagógus házaspár, három jóvágású fiukkal, egyikük kedves feleségével, valamint két „világszép” lányukkal: „mint a királykisasszonyok”, beszéltek a faluban. De az Á. család főszereplője, mint Gyöngyitől hallottam, mégiscsak a nagymama volt, aki finom öltözkéiben, diszkréten elegáns kalapjával, kezén fehér horgolt kesztyűvel, igazi úri hölgy módjára vonult a vasárnapi misére. Ez a vonulás, meg az egész asszonyi jelenség nagy tiszteletet ébresztett a falu lakóiban. Legendája volt.

Egy reverenda története és emlék a padomról

Cs.-t elkísértem egy-két esperesi látogatására. N.-ben kicsit bűvárkodhattam a művelt pap jól megválogatott könyvtárában, O.-ban szekszárdi borokat kóstoltgattunk, Sz.-ben az állatbarát plébános számtalan macskája fogadott bennünket, az egyik helyen pedig várta az érkezőket egy kishordó csapra ütve, amelyben a pap összeöntögetve tárolta az ajándékkul kapott különféle borokat: valami barna folyadék csorgott a csapból, de meg lehetett inni. Néhány esetben először engem is papnak néztek, afféle ifjú káplánnak, aki elkísérte „gazdáját”. Erről eszembe jut egy fonák eset. A nyolcvanas évek közepén az egri főegyházmegyei könyvtárban kutattam. Kánikula volt, könnyű nyári öltözetet viseltem, s az épület vastag falainak hűvösében fájni kezdtem. Szóltam I. páternek, a könyvtárosnak, hogy visszamegyek a szállásomra valami pulóverért. Nézze, tanár úr, mondta a könyvtáros, ott a fogason lóg egy reverenda, már nem használja senki, öltse magára, nem kell az értékes időt vesztegetnie. Jó ötletnek látszott, így tettem. Négy óra után azonban elkezdtek érkezni a látogatók, akik a szomszéd teremben kiállított becses ereklyét kívánták megnézni, a *Törökországi levelek* eredeti kéziratát, de oda csak az olvasótermen keresztül lehetett bejutni. Nem is volt gond, a látogatók jöttek-mentek, én jegyzeteim fölé hajolva üldögéltem, írogattam. Egyszer azonban bejött egy csoport, s ezek megtorpantak az asztalomnál. Felnézve nem kis meglepetésemre egyetemi hallgatóim csapatát láttam, kísérő tanárokkal. Kölcsönösen bámultuk egymást. Ott ültem előttük, reverendában. „Fáztam. Ezt kölcsön...”, próbáltam magyarázni a helyzetet. S. kolléga vette a lapot, hozzám hajolt: „Gyóntatsz is?”, kérdezte évődő pillantással. „Azt azonban nem ígérem”, válaszoltam, „hogy téged is feloldozlak”. Nevettünk. Talán Mikes is, ha hallotta diskurzusunkat.

Minthogy az amúgy evangélikus Keszőhidegkút katolikus híveinek és kápolnájának gondozása is a regölyi plébániára hárult, a vasárnapi mise után motorral átmentünk oda, s amíg az ottani szertartás tartott, én felpattantam a 250-es Pannoniára, s beszélgettem a tamási járás országútjait. Baj nélkül. (És jogosítvány

nélkül.) Majd' elfelejtem, hogy egyszer mégis könnyen balesetet szenvedhettem volna: az egyik gondozatlan úton figyelmetlenül behajtottam egy gödörbe, szerencsémre jó erősen fogtam a kormányt, és a kerék egyenesben maradt.

Étkezések után kiültem olvasni, tanulni a „padomra”. Ez a pad a plébánia kerítésén kívül egy töltésen volt, onnan egy kukoricatábla ereszkedett lefelé, alatta pedig el lehetett látni a vasútig, ahol némán jöttek-mentek a vonatok, mert zakatolásuk hangját elnyelte a táj. Ha a padon, a „padomon” ültem, az egész Kapos-völgy kitárult előttem. Jellegzetes dimbes-dombos, erdős-völgyes dunántúli táj. Esményi hely egyetemi szigorlatokra készülve.

Nagy Miklós és a rám bízott feladat

A tizenkilencedik századról szóló magyar irodalomtörténeti órákat Nagy Miklós tartotta, akit már ismertem, öt évvel korábban fontos tanácsot kaptam tőle, és ő is emlékezett rám. Mivel később is kapcsolatban maradtunk, többször találkoztunk, sokat beszélgettünk, egyik mesteremmé vált, most tehát, a korábban elmondottak kiegészítéseként, egy róla, a tanáromról bennem kialakult összefoglaló képet idézek fel. Kétféle ösztönzést kaptam tőle: Jókairól és Katona Józsefről. Egyik előadásában, pszichológiai nézőpontból, jellemző példákkal ismertette a Jókai-hősök típusait, ettől ösztönözve hozzászólásomban a férfi-hősök mellé megkíséreltem felvázolni *Az arany ember* alapján a nők típusait: az anyai lelkű Noémi mellett a hideg szívű, mert férjét nem szerető Tímeát, meg az Athalie-féle démont. Ezt a fonalat érdemes tovább gombolyítani, fűzte hozzá Nagy Miklós, s utalt a *Névtelen vár*ra, ahol Katalin, a Vavel gróf nyakára küldött kémnő szerepet vált, s a szégyen Bourbon-kisasszonynak, Marie-nak a helyét veszi át ennek halála után. Vagyis a hősök nincsenek rekeszekbe zárva. Hozzáteszem még, hogy Nagy Miklós hívta fel hallgatói figyelmét a kései Jókai „harmadvirágzásának” értékeire. Ma is kedves olvasmányom az *Öreg ember nem vén ember* vagy az *Asszonyt kísér, Istent kísért*. Akkoriban kedveltem meg a *Kiskirályokat*, mivel a regény, s benne a nagy élvezettel olvasott Tuhutum megyei ugor–török háború története elgondolkodtató párhuzamot képezett finnugor tanulmányaimmal. Nagy Miklós irányította az érdeklődésemet Katona Józsefnek a *Bánk bán* előtt írt művei felé, és ez sorsdöntő irányjelzés volt számomra. Egyúttal jelezte a színháztörténeti szempontok jelentőségét. Mesterem idejét azonban a hatvanas évek elejétől lekötötte a Jókai kritikai kiadás szerkesztése (voltaképpen ez a főműve), így Katona életművének vizsgálatát bátorítva-biztatva rám hagyta.

Az orosz realistáktól Caliguláig (Török Endre és Mészáros Vilma előadásai)

Török Endrének a tizenkilencedik századi orosz irodalomról szóló két előadására úgy ültem be, hogy előtte elolvastam Lukács György *Nagy orosz realisták* című, 1946-ban megjelent könyvét. Ezzel próbáltam magamnak hidat építeni a főiskolai orosz leckéktől az egyetemi tanulmányok felé. A szerző Csehovra hivatkozva különbséget tesz a kérdés megoldása és a kérdés helyes felvetése között. „Csak az utóbbi kötelező a művész számára” – írja Lukács, s az *Anna Kareninára* és az *Anyeginra* hivatkozik, amelyekben egyetlen kérdés sincs megoldva, mégis tökéletesek, mert minden kérdés helyesen van feltéve. Ebből a megállapításból vezeti le Lukács Dosztojevszkij káosz-élményének felemelő hatását, valamint a *Hábo-*

rú és béke eposzi nagyságát. Tolsztoj kitalálóképessége révén folyamatokban és viszonylatokban ábrázolja szereplőit, hangsúlyozza a szerző, ez adja a megalkotott világ teljességének élményét. Ezek után Török Endre még inkább helyreállította számomra a nagy orosz század szellemi építményének a pécsi főiskolán erősen megbillent egyensúlyát. Többek között ő értette meg velem, miért is volt olyan elemi erejű Dosztojevszkij emlékbeszéde a Puskin-szobornál, amivel Vogüét olvasva még nem voltam tisztában: a keresztény hitét megtagadó Nyugattal szemben határozta meg az orosz lélek küldetését. Megtudtam, miért nevezte Turgenyev „undok könyvnek” Csernisevszkij regényét (nesze neked, Rahmetov!), s megértettem, hogy Puskin műveinek kétségkívül nagyobb poétikai értékével szemben mi magyarázza Lermontov rendkívüli hatásértékét a későbbi írók számára: a démoni attitűd komoly visszhangot kelt a századfordulón, s a *Korunk hőse* felbontott tér- és időszerkezete is követőkre lel.

Török szemléletesen állította szembe Dosztojevszkij analitikus, „létezésközpontú” regényeit Tolsztoj szintetikus, „társadalomközpontú” műveivel, mint a regényforma két nagy beteljesülését. Meglepett s elgondolkodtatott, hogy az ukrán hőseposzként olvasható *Tarasz Bulbá*ban Török a *pravoszláv* hit és az orosz lélek megnyilvánulásának méltóságát emelte ki, idézve a főhősnek a kivégzése előtt elmondott szavait. A *Vihar*hoz is kaptam tőle egy fontos gondolatot: ez a szelídség tragédiája egy démoni világban. Töprengésre késztetett Dosztojevszkij *A kamasz* című regényéről szóló fejtegetése: egyik hőse, Arkagyij Dolgorukij kora Rothschildjévé akar válni, hogy vagyonának „hosszú kezével” befolyásolhassa, sőt meghatározhassa a társadalmi folyamatokat, s az eszmék harcát. Kiábrándulása abból fakad, hogy nem számol a hagyományokkal és az emberi természettel. Egy szemináriumi beszélgetésen Turgenyev *Ászja* című elbeszéléséről volt szó, amelynek hőse elszalasztja élete nagy pillanatát; szerelmének kudarca a szövegnek a *Viharra* emlékeztető repülésmotívumát ellenpontoszza. Elmondom, hogy Török Endre a hetvenes évek végén Pécsen járt egy konferencián, amikor meghívásunknak eleget téve Bessenyei utcai otthonunkban eléggé gazdag orosz irodalmi gyűjteményemet szemlélgetve személyes megjegyzéseket fűzött az egyes szerzőkhöz, s dedikálta nekünk a könyvét.

Mészáros Vilma előadásait érdeklődéssel hallgattam. A huszadik századi regényekről beszélt, főként a franciákról. Jegyzeteim tanúsága szerint nagyjából azt mondta el, amit 1966-ban publikált *A mai francia regény* című könyvében megírt. Szigorú logikai rendet alkotott, akkor ezt természetesnek találtam: marxista elvek alapján, hangsúlyozva, hogy, szavait idézve, „a munkásosztály pártjának nézőpontjából” vizsgálódik, ami részéről őszinte volt, ám poétikai téren kevésbé tűnt ígéretesnek. Ebből a látószögből érthető, hogy Mauriacról szólva azt állította, a vallásos ideológia már nem teremtő erő, amely állítását az általam éppen akkor olvasott, kiváló Bernanos-könyv, az *Egy falusi plébános naplója* – és majd a belőle forgatott remek Bresson-film – nagyon is megcáfolta. Rájöttem, hogy csak egy mereven elgondolt realista regénymodell felől lehet Gide műveit „anti-epikusnak” minősíteni, s a nouveau romanban pusztán a személyiség „imperialista likvidálását” érzékelni. Mészáros nem titkolta, hogy a belső monológnál többre becsüli a jól megírt párbeszédet. Ezzel együtt Proust időélményét és Camus egzisztencialista elméletét érzékenyen elemezte, *A pestist* pedig mély átélés-

sel mutatta be. A *Caligula* című drámáról szólva bogarat tett a fülembe. Éppen akkoriban, 1966-ban közölte a *Nagyvilág* májusi száma Illés Endre fordításában Camus drámáját, s elolvastva arra a megállapításra jutottam – a regölyi padon elmélkedve –, hogy ez voltaképpen, feszes dramaturgiája szerint, nem is abszurd dráma, mint többen állítják. Legalábbis másként az, mint Ionesco vagy Gombrowicz művei. Mert igaz, hogy a hős, testvér-szeretője, Drusilla halála után, értelmetlennek látja a világot, de nagyon is tudatosan, következetesen felépített akciósorozattal prezentálja a többiek számára ezt a világlélményt. Gondolatomat beépítettem szigorlati feleletembe, s azzal hitegetem magam, hogy ezzel alapoztam meg a jeles érdemjegyet. Később, Bécsy Tamás elemzését is felhasználva, dramaturgiai előadásaimon „ütős” példám lesz ez a mű arra nézve, hogy a drámát a dialógusok és az instrukciók egységében kell olvasni. (Nálunk legtöbbször csak a párbeszédre figyelnek.) Amit *Caligula* mond, az egy őrültre utal, ám ahogyan beszél vagy cselekszik, azaz színpadi viselkedésének módja egy nagy, bár embertelen és önpusztító terv jegyében történik. Bolond szövegét matematikai következetességgel fogalmazza meg.

Utolsó vizsgáim letétele után az egyetem 1966. szeptember 10-én állította ki középiskolai tanári okleveletem, amelyen Lakó György finnugrista professzor, dékán aláírása szerepel.

Doktorátus

A téma

A bölcsészdoktori cím megszerzése 1964-től, az egyetemi tanulmányok megkezdése óta dédelgetett vágyam volt. Nem is csak vágy. Elhatározás, terv, kitűzött cél. Alighanem a korábbi sikertelen felvételi vizsga okozta lelki sérülést kívántam begyógyítani. És megalapozni valamit a jövő számára, amit ugyan csak homályosan voltam képes elképzelni, konkretizálni, de valami sejtés azt sugtogta bennem, hogy csak menjek, menjek, majd kiderül, hová is igyekszem. Hitttem abban, hogy a sorsom már tudja azt, amiről nekem még fogalmam sincs. Az a feladatom, hogy igyekezzek, csináljam a dolgom, tegyem meg a következő lépést. Ebben a lelki imperatívuszban bizonyára benne volt őseim töretlen kötelességtudata, s egy első generációs, ám másféle, nemzedékeken túli, transzgenerációs inspirációkat is hordozó plebejus értelmiségi munkakedve. Mohó voltam, mértéktelen és olykor kapkodó, tévutakat is be-bejáró. Nem mindig tudtam helyes irányban tájékozódni. Mintha a körülmények szorításából kitörni nem képes elődeim kényszerűen elszalasztott életeit akarnám pótolni saját egyetlen életem aktusaival. Halmaztam a munkát. „Pannon őserő”, mondta rólam később elismeréssel és némi idegenkedéssel R., Erdélyből áttelepült tanszéki kollégám.

Doktori tervemhez két professzortól kaptam bátorítást. Az imént (és már az *Álmokban* is¹) említett Nagy Miklóstól, aki szakdolgozatomban meglátta a továbbfejlesztés lehetőségét, és Kardos Lászlótól, a Világirodalmi Tanszék vezetőjétől. Felkészülten mentem Kardoshoz. 1966-ban jelent meg *Közel és távol* című

¹ A memoárfolyam vonatkozó részeit lásd a *Jelenkor* 2022/11. és 2022/12. lapszámaiban.

tanulmánykötete, benne a fontos Shelley-tanulmánnyal és a rendkívül érdekes, újszerű Rimbaud-dolgozattal, aminek alapján bíztam benne. (Igyekeztem elfelejteni, hogy ő a Bartával Pécssett gorombán vitázó Pándi Pál apja.) Hallgatói körökben hallottam hírét nívós műfordítási szemináriumának, s tudtam róla, hogy a *Nagyvilág* című világirodalmi folyóirat szerkesztője. (Ennek a kiváló lapnak alapításától, 1956-tól rendszeres olvasója voltam 2015-ben megtörtént kivéreztetéséig, számomra nélkülözhetetlen ablakot nyitott a kortárs világirodalomra. Megszűnése súlyos és érthetetlen veszteség.) Kardos, akinek megjelenése, modora, választékos beszédstílusa a művelt polgárt testesítette meg számomra, barátságosan fogadott, leültetett, érdeklődéssel hallgatta a magyar romantikus drámával kapcsolatos elképzelésemet, melynek német és francia háttéréhez segítséget is ajánlott (amit később meg is kaptam tőle). Nagy Miklós pedig – nem győzöm hangsúlyozni, mennyire fontos volt ez számomra – diszsertációm témavezetője lett, akivel rendszeresen konzultáltam. (Sikeres védésem után felkérésére előadást tartottam témámról egy általa vezetett szeminárium programjában.)

Barta János segít

Témám 1963 óta foglalkoztatott. Főiskolai szakdolgozatomban, naiv módon, túl nagyra nyitottam a vizsgálat ívét, az 1810-es évek romantikus korszakküszöbétől az 1840-es évekig vizsgáltam – még igencsak vázlatosan – a romantikus stílus alakulását, amelyet igyekeztem történeti mozgásában szemlélni. Úgy véltem, a negyvenes évek közepén tapasztalható szemléleti, írói válság (gondoljunk Petőfi *Felhők* ciklusára) letisztulása 1846-tól bontakoztat ki új fejleményeket: költészetben a lírai realizmust a népiesség jegyében, prózában a kritikai realizmust, a drámában pedig a francia minták érvényesülését a színi hatás vonzásában, illetve a népszínmű jelentkezését. Így láttam 1963-ban. Főiskolai témavezetőm, Kolta Ferenc Sőtér István tanulmányait adta kezembe, jelesen 1956-ban megjelent *Romantika és realizmus* című könyvét. Ebből azt a gondolati szálát ragadtam ki, amelynek során a szerző a romantika és a realizmus egységének (egymás mellé helyezésének vagy szerves összeolvadásának) lehetőségeit vizsgálta az egyes életművekben: Kisfaludy Károlynál a romantikus tematika megfér a vígjátéki realizmus helyzetrajzával és motivációjával, írta, a *Szökött katona* kontraszthatásokra épülő dramaturgiája szintén reális színpadi helyzetekben érvényesül. Jókai regényeiben is megjelenik ez a kettősség az esztétikai kompozíció egységében, hangsúlyozta Sőtér, ahol a két elv, olvastam később máshol is, miként a réz és az ón, a bronz új elemében egyesül. Ez a szempont jelölte ki akkor az utat számomra. Nagy Miklós szintén ily módon vizsgálta Jókait, ez megerősítette nézőpontomat. Barta János 1965-ben megjelent tanulmánykötetének kivált két dolgozatát próbáltam hasznosítani. *A romantika mint esztétikai problémában* a szerző a stílus és az irányzat együttesében vizsgálja tárgyát, kiemelve az élményintenzitást növelő vallomásfunkció, a fantasztikus képanyag és a forma nyitottságának jelentőségét. Számomra, a negyvenes évek drámái felől szemlélődve főként ez utóbbi jellegzetesség vált iránymutatóvá. Az *Irodalom és realizmus* című értekezésben a valóság-tudat jegyében felismert emberi megköötöttség, illetve ennek a körülményekből hézagtalan motivációval történő levezetése, valamint a középtónusra törekvő ala-

kításszint az elemzett téma meghatározó jegye, amely az általam vizsgált korokban a polgári tematikájú társadalmi drámában és a népszínműben szintén megfigyelhető, a szerző szerint a realista módszer és stílus jellemzője. Ez a valóságtudat találkozhat a nyitott forma poétikai lehetőségeivel – ez lett doktori értekezésem előzetesen megfogalmazott alapgondolata 1969-ben. Ez a tézis irányt mutatott nekem, egyszersmind be is határolta látókörömet.

Készültem a doktori szigorlatomra. Témámból adódott, hogy fő tárgyam az „Újabb (azaz 1772 utáni) magyar irodalom”, a két melléktárgyam pedig a „Világirodalom” és az „Esztétika” volt.

Két pécsi Pesten találkozók

Még a doktori szigorlatra való készülés idején történt, hogy a Múzeum körúton összefutottam régi pécsi ismerősömmel, B.-vel. Akkor még a Nemzeti Múzeum épületében volt a Széchényi Könyvtár gyűjteménye, ahol a magyar romantikus drámák korabeli fogadtatását kutatva a *Pesti Divatlap*, az *Életképek* és a *Honderű* kritikai anyagát tanulmányoztam. Jegyzeteim kiegészítéseként mikrofilmes másolatokat készítettem a legfontosabb szövegekről. Munka után éppen indultam a szállásom felé, amikor valaki rám köszönt. Hirtelen meg sem ismertem. Pár évvel idősebb nálam, a Pius sportpályáján találkoztunk először egy futballmeccsen, azután színházi előadások alkalmával is szoktunk váltani pár szót, ismerte irodalmi érdeklődésemet, egyszer járt is nálunk, valami könyvet kért kölcsön. Dolgoztatott is a műhelyben. Tudtam róla, hogy technikumot végzett, s kiváló eredményei alapján felvették a Lomonoszov Egyetemre, úgy hallottam, villamosmérnöki karra. Aztán eltűnt a látókörömből. Váratlan baráti invitálásának eleget téve beültünk az Astoriába. Sörözés közben elmesélte, hogy Moszkvában a világhírű matematikus, K. professzor előadásait hallgatta, s mivel a felsőbb években az atomfizikára specializálódott, P. professzor szűkebb kutatói köréhez tartozott, aki néhány társával együtt Moszkva melletti dácsájába is meghívta őt. Az egyik tanévben két hónapon keresztül a helyszínen tanulmányozhatta a novovoronyezsi erőműben folyó munkát. Áradt belőle a szó. Kitüntetéssel szerzett diplomát, hazatérve a külügyminisztérium munkatársa lett. Ez utóbbit halkán, mintegy bizalmasan említette. Most éppen nagyon boldog, fűzte hozzá elbeszéléséhez, szintén lehalkított tónusban, mert fontos megbízatást kapott: pár nap múlva Ulánbátorba utazik, hogy szakértelmével segítse a Mongóliában folyó tudományos kutatásokat. Nagyon szép feladat, mondta, mire rendeltünk még két korsó sört. Rokonszenvvel figyeltem. Sugárzóan magabiztos volt, tele cselekvésvágygal. Irigyeltem. Én is elmondtam neki, hogy a doktori védés előtt állok. Gratulált. Tovább társalogva nem titkolta, mennyire büszke arra, hogy ő, az ormánsági cselédek fia, ilyen fontos feladatot kapott. Ő ezt ennek a rendszernek köszönheti, amelynek híve lett, tette hozzá. Kicsit zavarba jöttem ezt a vallomást hallva, amit ő tartózkodásnak ítéltetett részemről, mert megjegyezte: „Voltaképpen te is a szocializmusnak köszönheted, hogy bölcsészdoktor leszel. Ha nem jöttek volna a kommunisták, most te is a varrógép mellett görnyedhetnél, mint az apád”, jelentette ki. „Hát ebben van valami igazság, ezt el kell ismerni”, mondtam (miközben a Hadapród utcai régi tiszték büszke vonulására gondoltam), de magamban hozzátettem, hogy beszélgetőtársam igazságának belátásához azért el kellene felejtetni a dzsá-

mi előtt álló orosz tankokat, szerencsétlen névrokonomat, a továbbtanulással kapcsolatos akadályokat, meg a kerülőutammal összefüggő eseményeket. Igaz, ez utóbbiért cserébe hasznos tapasztalatokra teszek szert, s ez is a köszönet rovatába tartozik. Sokáig beszélgettünk. Búcsúzáskor szerencsés utat kívántam neki. „Köszönöm, doktor úr”, mondta tréfásan, de a titulussal visszaütve csevegésünk komoly tartalmára. Néztem utána, amint elnyelte a körüti forgalom. Közben emlékeim mélyéről a „főspanyol” hozzám intézett szavait hallottam, a diadalmas „bentiek” és a legyőzött „kintiek” küzdelméről szóló indián játékaink befejezésekor: „Kár, hogy te nem vagy benti”.

Egy tépett lélek

Már egyetemi szakdolgozatomban leszűkítettem a témát a negyvenes évek drámai fejleményeire. Három szerzőt vizsgáltam: Teleki Lászlót a *Kegyencsel*, a mára elfelejtett Hugó Károlyt a *Bankár és báró* című művével, amely egy klasszicista, zárt szerkezetre romantikus szerelmi konfliktust épít, szembeállítva, mint a cím jelzi, az arisztokratikus tradíciót a polgári hivatással. Czakótól pedig az 1946-ban bemutatott *Leonát*, ezt a filozofikus végzetdrámát helyeztem előtérbe, amelynek egyik hőse, Aquil az erdei magányból kilépve keserű tapasztalatokra tesz szert a világban, s ezt Sőtér igen előremutató írói tapasztalatnak ítélte. Disszertáciomban a téma újabb szűkítését határoztam el. Czakó Zsigmondot vizsgáltam, akinek életműve huszonhét éves korában elkövetett öngyilkosságával torzó maradt. Solt Andor „tépett léleknek” nevezte. (Kétségtelenül depressziós volt, sőt családirag terhelt pszichéjűnek mondható alkat, de az is lehet, hogy egy szerelmi dráma hőse és áldozata volt, talán amerikai párbaj fatális kötelezettségével. Erről az Egressy fivérek és a titokzatos K. R. asszony tudott volna beszélni, ha akart volna.) Mindenesetre Czakó rendkívüli tehetségét jelzi, hogy Petőfi, Arany és Jókai is megrendülten búcsúzott tőle. Jókai dolgozósobája falán később is őrizte arcképét, más neves öngyilkosok portréi mellett. Doktori dolgozatom címe: *Czakó Zsigmond élete és munkássága*. Nagyon pozitivistá cím ez, tudom (kétségtelenül volt, s van is bennem egy efféle tény- és szövegtisztelő, abban örömet lelő hajlam), de ez a munka csak önmagában is kereknek szánt első része egy tervezett nagyobb műnek. Csak egy félszárnyú madár, amely repülni szeretne. Ebben a dolgozatban Czakó biográfiáját készítettem el, valamint műveinek keletkezéstörténetét és fogadtatásuk kritikai eseményeit tárgyaltam. A munka így is meglehetősen terjedelmes lett, sűrűn gépelve 231 oldal. Azt hittem, az akkori szakmai jelenben létezem, pedig az valójában a tegnap volt. Amikor befejeztem, hozzáfogtam a drámák interpretációjához, elkészült gépelt jegyzeteim anyagát azonban Nagy Miklós tanácsára nem építettem bele már így is vaskos dolgozatomba, egy kéziratos dosszié őrizi ezt az anyagot. Czakó Zsigmond drámái a rendezett teremtés mélyében rejlő károszt tárják föl, kivált a *Leona*, cselekményük magva egy-egy identitásválság. Hőseik a hivatásrend, a származás és az életforma, valamint lelki habitusuk és nyelvi adottságaik metszéspontján vergődnek: végzetes úton lévő emberek, mint a tengerész Kelendi Endre a *Kalmár és tengerészben*, és Táray Béla, a stabilnak vélt előkelő helyzetéből egy végrendelet által kitaszított hős. Drámáinak középpontjában egy-egy hitelesen előkészített nagyjelenet áll, a mű centrumába helyezett, hatásosan felépített alaphelyzet, amelyből költői logikával következik a tragikus végki-

fejlet. De ezek a kéziratos töredékeim, idő híján, nem álltak össze monografikus egészé. Életem egyik adóssága ez. Elemzéseim azonban nem mentek egészen veszendőbe, mert később egyetemi oktatóként felhasználtam ezeket a szövegeket a romantikus drámával foglalkozó szemináriumaim során, így a „Tépett lelkek” és a „Nemzeti Színház hőskora” című kurzusaimban.

Sikeres védésem után bölcsészdoktorrá avattak az egyetem dísztermében. Doktori diplomámat 1970. február 21-én állították ki. Az egyetem pecsétje mellett Carolus Nagy (Nagy Károly) rektor és Georgius Székely (Székely György) dékán aláírása hitelesíti. (Ez utóbbi lesz harmincöt évvel később akadémiai doktori védésem elnöke. Ennyit még a jelekről.)

*

Utójáték

Doktorrá avatásomat szerény ebédrel ünnepeltük meg életem két legfontosabb asszonyával, anyámmal és feleségemmel együtt, hármasban.

Pesti „vendégségem” történetéhez két évvel később váratlan utójáték íródott. 1972. március 9-én megkaptam katonai behívómat tartalékos tiszti tanfolyamra. Erre a négy hónapos képzésre a Hadtáp Kiképző Központban került sor. Szolgálatom sikeres befejezésekor alhadnagyként szereltem le július 13-án. 1990. szeptember 29-én pedig, tehát már a szabad választások és a demokratikus kormány megalakulása után, hadnaggyá léptettek elő. Ez tette fel a koronát „katonai karrieremre”. Pedig rosszul indult ez a dolog. Egy szem bölcsészként kerültem a jogászokból álló századba, nyilván a doktorátusom tévesztette meg a sorozókat. Amikor az ezredes rájött arra, hogy tanár nagyok, megkérdezte, mit tanítok. Mondtam: „Irodalmat”. Mire ő kissé fanyalogva megjegyezte: „Még jó, hogy nem egy tánctanárt küldtek ide.” Később kicsit nőttem a szememben, mert egy stratégiai tárgyú előadásában segédkezve, mivel ő nem rendelkezett megfelelő geográfiai ismeretekkel, módomban állt földrajztudásomat csillogtatni. Ezért hálás volt nekem, kimenőket biztosított számomra, el tudtam jutni a legérdekesebb színházi előadásokra. Legfőbb haditetteimként pedig egy gyakorlaton, valahol a Duna-kanyarban, erdős terepen egy tábori mozgókonyha, azaz „gulyáságyú” parancsnoka voltam, amiben két sorkatona segédkezett nekem, akiket én „gulyásbojtárok” neveztem. Ez viccesen hangzik, pedig komoly. Ott tanultam meg, hogy a legfontosabb fegyvernem a hadtáp, annak ellenére, hogy a hadtápos katonákat gúnyosan „pékeknek” nevezik, mert a harcolók élelemmel, megfelelő ruházattal és lőszerezéssel való ellátásának minősége el szokta döntení a háborúk sorsát. Ez passzolt leginkább az én humánus lelkemhez. A „Műtárgyak védelme” című előadásra kíváncsian ültem be, de aztán rá kellett döbbernem, hogy nem a szobrok és templomok védelmére gondolnak, mert számukra a műtárgyakat a tankcsapdák, lokátorok és géppuskafészek jelentik. Naiv voltam, és idegen maradtam.

Szerencsére a kiképző központnak egészen jó könyvtára volt. Ezt alaposan kiaknáztam hiánypótlásra, de főként újraolvasásra. A tanulópad felhajtható fedele mögött meg tudtam húzódni könyveimmel. Esténként pedig, szabad időben néhány bajtársam körülvett a társalgóban, s jókat beszélgettünk irodalomról, művészetről. Egyiküknek régóta talány volt Tatlin nevezetes alkotása,

A III. *Internacionálé Emlékműve*. Erre én (Read alapján) „mozgásba hoztam” a reprodukción látható, de valójában monumentálisra tervezett művet: a spirális vas-keretben a henger, benne az előadótermekkel, évenként fordul körbe, a kúp az irodákkal havonta, a legfelül lévő üvegkocka az igazgatósággal pedig naponta, magyaráztam. Számomra is akkor vált világossá, milyen teremtő energiák szabadultak itt fel, és mentek sajnos veszendőbe. – A színházi esték közül Páskándi Géza *Vendégség* című drámájának előadása maradt számomra a legemlékezetesebb Básti Lajossal az unitárius hitéhez ragaszkodó Dávid Ferenc szerepében, Socinót pedig Darvas Iván alakította a hatalom által végeztetett megfigyelés és az árulás levegőjét árasztó, hallatlanul feszült színpadi közegben. Egy szóval, most, hogy visszagondolok életemnek erre a legkevésbé sem óhajtott epizódjára, úgy vélem, élményekkel, tanulságokkal és barátságokkal gazdagodtam a lakatnyában. Valamilyen módon ez is javamra vált. Például, tudom, hogyan működik a gulyáságú.

*

(Az elbeszélő megjegyzése)

Most, hogy önéletrajzi elbeszélésemnek ezt a pesti, de mégis inkább pannóniai fejezetét lezárom, már bizonyára világosan látszik, hogy nem szokványos tárgyszerű biográfiát írok, ahhoz nem lett volna kedvem, talán elegendő ambícióm sem. Egy irodalomtörténész, akivé lettem, egyedül, csendben dolgozik, élete nem elbeszélésre vár, inkább szakmai pályarajzot igényel. Ezért nem írok egyetemi pályámról, csak az odáig vezető útról. (Amarra csupán előrepillantásokkal utalok.) Egy alakuló öntudat intellektuális, érzelmi, tapasztalati érlelődéséről szólok. Ez talán nem érdektelen. És mivel nyolcvanhárom éves vagyok, ami, persze nem érdem, megértem vagy hét-nyolc rendszerváltást. Én még azok közé tartozom, akik saját tapasztalatból tudják, mit jelent háborúban a pincébe menekülni, milyen iskola volt a Pius, s miként álltak a dzsámi előtt az orosz tankok. Meg annyi mást. Tanú vagyok, s ez kötelezettséggel jár. Túlélő. És akkor már nem is én vagyok a fontos, hanem a világ, amelyre rányílt a szemem. Az átélt események, ezt ismét hangsúlyozom, ha emlékképekké válnak, akkor alakulnak, formálódnak, s ez a folyamat az elbeszélés során újabb fordulatot vesz. Itt már a képzeletnek is fontos szerepe van. Végso soron nem a tények igazolják az elbeszélést, hanem az elbeszélésnek kell igazolnia az elmesélt eseményeket, tényeket, a korrajz hitelét. Az elbeszélő aktusok aránya menet közben szükségképpen változik: a történetek mellett megjelennek a leírások, s aztán a kommentárok is, mint most ez a nyúl farknyi utóirat. De az epikusán megformált szöveg mindvégig egy emlékezet működésének mentális közegében alakul. Tehát elbeszélés íródik itt. Olyan elbeszélés, amely egyre inkább hasonlít egy készülő regényhez.

MESTEREK ÉS TANÍTVÁNYOK

Nemrég a Wikipédián fedeztem fel a „Kaposvári képzőművészek” kategóriában egy névsort – összesen tizenegy név –, és örömmel konstatáltam, hogy abban olyan nevek mellett, mint Rippl-Rónai József, Galimberti Sándor, Vaszary János, Martyn Ferenc, az én nevem is szerepel. Nem szerepel viszont Bernáth Aurél, aki ugyan nem Kaposváron született, de ott vált festővé. Martyn formálisan nem volt a mesterem, de annak tartom, Bernáth a Képzőművészeti Főiskolán volt a mesterem. Mindkettejük indulását Rippl-Rónai József, illetve öccse, Ödön segítette.

Rippl-Rónai Ödön csodálta bátyja művészetét, ő maga is próbálkozott a festéssel, amatőr módon, viszont az akkori modernnek lelkes prófétájává vált, és ezt igyekezett átadni a fiatal, a festészetről semmit nem tudó Bernáthnak. Amint erről Bernáth beszámol *Így éltünk Pannóniában* című nagyon szép önéletrajzi könyvében. Ezt a könyvet gyönyörűséggel olvastam gyermekkoromban, azért is, mert részletes leírást ad kedves városomról, a múlt század elejéről, arról a vidéki polgári életéről, amelyben apám is élt. Apám 1891-ben született, Bernáth néhány évvel később. „Találkoztál-e Rippllel, a festővel?”, kérdeztem egyszer apámtól. „Inkább az apjára emlékszem, aki tanító volt, és feltűnt nagy szakálláról”, mondta. A gyermek Martyn a Rómahegyen lakott, a Rippl-Rónai-villa szomszédságában, és anyai ágon, Piacsek bácsi révén, rokona is volt a mesternek, aki önéletrajzában meg is emlékezik a kis „Pubiról”, amint szorgosan rakosgatja a pasztellkrétáit.

Valahol olvastam egy megjegyzést a fiatal, „tehetséges Martyn Ferenc”-ről. A tehetséges jelző általában a tanítványoknál helyénvaló, ami azt jelenti, hogy megvan a jó készsége, adottsága ahhoz, hogy az adott területen tovább fejleszthesse tudását, és kiváló művész, akár mester is váljon belőle. Cézanne-ról ez a megjegyzés inkább nevetséges lenne. Nemcsak azért, mert zseniként túllép ezen a kategórián, hanem mert valójában nem volt tehetséges abban az értelemben, ahogyan ezt általában a köznyelv használja. Nem tudott helyesen megrajzolni egy aktot, valószínűleg ma sem vennék föl egy művészeti akadémiára. Ő volt az első jelentős művész, aki az „ügyetlenségéből” erényt kovácsolt, miután felismerte, hogy nincs olyan formakészsége, mint kiváló kortársainak, ezért más utat választott, ezzel megteremtve a modernizmus útját egy másfajta tér- és formaábrázolás felé. Picasso viszont rendkívüli tehetség volt, tizennégy éves korában már olyan képeket festett, amelyeket az akadémiát végzettek is megirigyelhettek, ennek ellenére Cézanne képeinek hatására egy idő után lemondott erről a tudásáról, és „ügyetlen, primitív” képeket kezdett el festeni. Így jött létre a kubizmus. Állíthatjuk emiatt, hogy Cézanne volt Picasso választott mestere?

Az európai festészet története olyan, mint egy nagy családtörténet, kezdve Giottól napjainkig. A közvetlen mesterek, az „apák” nemzedékén keresztül is visszanyúlhatunk a távolabbi múltba, az előző nemzedékekből is lehet választott mester, ihletadó forrás, mert a művészet forrása elsősorban maga a művészet. Egy élő mester az induláskor mégis meghatározó. Bernáth és Martyn iskolát teremtett, amelyben aztán többen a magyar művészet meghatározó alakjai lettek. Bernáth majd negyven évig volt a Magyar Képzőművészeti Főiskola tanára, több nemzedék került ki a keze alól. Néhány nevet említve: Kokas Ignác, Konok Tamás, illetve az úgynevezett szürnaturalisták, mint Csernus Tibor, Lakner László, Szabó Ákos, Gyémánt László, Kóka Ferenc, Méhes László. Bernáth lírai,

meditatív festészete alkalmas volt arra, hogy tovább fejlesszék, modernizálják, lírai realizmusát a végsőig fokozzák. Ebben Csernus volt az úttörő, Bernáth legmeghatározóbb tanítványa. Emlékszem Bernáth egy megjegyzésére valamikor a hatvanas évek közepén, amikor arról tájékoztatott bennünket, akkori tanítványait, hogy beszélt Aczéllal, aki beleegyezett, hogy Csernus visszatelepüljön Franciaországból, és állást kapjon a főiskolán. Benne látta a folytatást. Valóban jól tett volna a magyar művészetnek, ha ez a modernista nemzedék folytatta volna az oktatást, de a legtöbben külföldre távoztak. Az Iparterv-nemzedék másik vonulata, az absztrakt festészet művelői viszont többségben maradtak, így a „Martyn-iskola” folytatói is, kapcsolódva a fővárosi, absztrakt iskolához, ennél fogva a hatvanas évek hazai modern művészetének meghatározója a geometrikus, konstruktív absztrakt művészet lett. De ebből a nemzedékből senki nem jutott be oktatóként a főiskolára. Bernáth is utódjaként Iván Szilárdot hívta meg. A nemzedékváltást a Képzőn csak a rendszerváltás hozta el.

Rajz-festői tanulmányaimat tízéves korom körül kezdtem. Addig fel sem merült bennem, hogy közvetlenül a természet utáni tanulmányokat rajzoljak, csak másolatokat próbáltam csinálni, eleinte könyvekben talált képekről, később magyar festők egy naptárban talált reprodukcióiról. Munkácsy, Székely Bertalan és hasonló. Úgynevezett gyerekrajzokat soha nem csináltam: a rajzzal nem történeteket akartam elbeszélni, nem eszközként használtam valamihez, hanem elsajátítani akartam, ahogy azt a nagy mesterek csinálják.

Ez idő tájt költöztünk Kaposvárról Pécsre, és a város ebből a szempontból is szerencsésnek bizonyult számomra, mert lehetett választani a különböző rajzsakkörök közül. Az első, amelyben megkezdtem a természet utáni stúdiumok rajzolását, a MÁV által fenntartott esti rajziskola volt, Gebauer Ernő festő vezetésével. Azt már akkoriban meg tudtam állapítani a pécsi mozikban és a Király (akkoriban Kossuth) utcai csemegeüzletben lévő freskói, pontosabban szekkói alapján, hogy nem ilyen festészetre vágyom, de ahhoz, hogy a rajz alapjait elsajátítsam, Gebauer jó tanárnak bizonyult. Igazi akadémista festő volt, mestere Székely Bertalan, aki még a Mintarajziskolából alakult Képzőművészeti Főiskola első tanára volt. A szakköri helyiség is tele volt gipsz szobormásolatokkal, ami akkor nagyon inspiráló volt, mert az általános iskolában csak VIM-es dobozokat rajzolunk vagy festettünk. (Ez a henger formájú háztartási szer volt az egyetlen, amit akkor tisztításra használhattunk.) Itt kell megjegyeznem, hogy abban az időben, és még jó darabig, a rajz mint ábrázoló forma a művészeti oktatásban abszolutizálva volt. Aminek természetesen megvolt a klasszikus hagyománya: „rajz az alapja mindennek”. Rajzóra, rajzsakkör, rajz szak volt a Pécsi Pedagógiai Főiskolán is, holott szerencsés esetben minden mással is foglalkoztak, ha ez egy jó tanárra volt bízva. A Képzőművészeti Főiskola felvételi anyaga is ebből állt: egy hétig csak fejrajz, egy hétig aktrajz volt. Felvettek úgy festő szakra valakit, hogy egyetlen festményt vagy színes munkát sem láttak tőle, elbeszélgetésről meg szó sem volt. Másik tanárom, akihez egy időben Gebauer mellett jártam, Lantos Ferenc, az akkori Úttörőházban (ma Civil Közösségek Háza) tartott rajzsakkört. Hogy párhuzamosan jártam mindkét helyre, azért volt érdekes, mert Gebauer többször emlegette Lantost negatívan, és én akkor szembesültem először élőben a hagyomány és a modernség ellentétével. Lantostól ekkor finom balatoni akvarelljeire és a komlói bányaműveket ábrázoló szerkezetes képeire emlékszem. Lantos igazi pedagógus volt, megkehlhetetlen az én generációm számára Pécssett. Nála sokat festettünk is, később a pár év múlva alakult Művészeti Gimnáziumban találkoztam újból vele.

A mi képzős osztályunkkal egy időben kezdődött a Pécsi Művészeti Gimnázium mint önálló intézmény működése, a Leőwey Gimnázium mellett, illetve egy ahhoz tartozó épületben. A műhelyek építéséhez mi, diákok is hozzájárultunk, vágtuk ki a bokrokat az udvarban, ástuk az alapokat. Rajz- és szaktanáraink a kezdettől Lantos Ferenc, Simon Béla, Bizse János és felesége, Zs. Kovács Diana, Dicu néni, Erdős János voltak. Az én osztályom-

ban Dicu, majd Simon Béla volt a rajz-festő tanár. Dicuhoz kötődtem leginkább a gimiben, később is, mivel ő tanította a művészettörténetet, kedvenc tantárgyamat az első két évben, holott a szakmája textiltervező volt. A közismereti tanáraink közül a történelmet és magyar irodalmat oktatók voltak rám nagy hatással. Hada Ferenc különleges egyéniség volt, vagy talán a korszak volt különleges: olyan szenvedéllyel adta elő a hősi eseményeket, hogy közben ütötte a tanári asztalt. Később tudtam meg, hogy az '56-s események miatt megfosztották egyetemi állásától, végül így került ide. Weidinger Vilmos irodalomtanárunk újságíró volt, és hasonló okokból „kénytelen volt” tanítani. Aki ezt a pályát választja, annak a művészettörténetet a legfontosabb tantárgynak tartom ma is, amelynek oktatása egyben a legproblematisabb is volt. Általában is jellemző volt az oktatásra, amit itt a műtörténeten modellálok. A művészettörténetben a történetiség volt az elsődleges, és a művekről alkotott véleménynek alig jutott hely. A tanárok általában ragaszkodtak az egy könyvből vagy ajánlott jegyzetből való tanításhoz. Tekintélytisztelők voltak: ami és aki bekerült a kánonba, az szentség volt. Az, hogy ez a kánon változik, alakul, fel sem merülhetett. Ez különösen a modern, kortárs művészetben volt mérvadó, de addig el sem jutott a tanár. „Hol tartotok most a műtörténetben”, kérdeztem harmadikos festő osztályomtól. „A görögöknél, de még egy jó darabig, mert amíg azt nem tanuljuk meg, nem lépünk tovább.” Ha a tanár nem mond szubjektív véleményt, a diákban sem merül fel, hogy ez egyáltalán lehetséges. Ez a lineáris, az ismerethalmazra szorító tanítás tőlünk nyugatabbra már rég nem létezik, az irodalomban például kiemelnek egy nagy nemzeti szerzőt, és azt elemzik, akár egy éven keresztül. A művészeti gimiben időnként, kényszerből egy-egy alkotóra bízta a „művtörténi” tanítását, és ez a diákok számára mindig élményszerűbb, emlékezetesebb volt.

Sok minden, ami aztán megalapozta a „Pécs a művészetek városa” rangot, ekkor, a hatvanas évek elején alakult ki a városban. A Zetkin Klára (ma Szent Mór) és a Déryné (ma Mária) utca sarkán volt a Művelődési Ház, illetve Bábszínház (most évek óta üresen, lepusztulva áll). Ez akkor fontos alkotói műhely volt. Az alsó szinten működött Lulu (Kós Lajos) bábműhelye, ebből lett aztán a Bóbita országos hírű bábegyüttese. Ide jártak a lány osztálytársaink. A felső emeleten volt Lantos esti szakköre, ide jártunk mi, néhányan a gimiből, akiknek nem volt elég az iskolai rajzképzés, de leginkább Lantos miatt. Többek között ide jártak a későbbi Pécsi Műhelyesek, Gellér B. István is. A nagy előadóteremben ilyenkor táncoktatás zajlott, a csendes rajzolgatás közben a tánctanár csattogtatását hallottuk, amellyel a ritmust diktálta. Volt egy kis vetítőfülke a teremre nyíló ablakkal, itt dolgozott Bocz Gyula, a szobrász. Ebben az időben Kismányoky Karcsihoz kötődtem legjobban. Hazafelé, a szakkör után a kortárs művészet aktuális kérdéseiről beszélgettünk, mi jöhet az absztrakció után... Karcsit mindig is, a legutóbbi időig foglalkoztatták a művészetelméleti kérdések, talán jobban, mint maga az alkotás.

Ez időben alakult a Modern Magyar Képtár, a Zsolnay-szobor melletti saroképületben. Előtte étterem volt, egy időben rendszeresen oda jártam ebédelni. Romváry Ferenc fiatal művészettörténészként ekkor került Pécsre, a múzeum Művészettörténet Osztályára. Idézem őt a *Romváry Ferenc, a képtárcsináló* című önéletrajzi könyvéből:

„1963 szeptemberében aztán megkaptam az első, nem kis szakmai kihívást jelentő, valóban tesztelő, de igencsak emberpróbáló feladatot. Az 1957-ben és 1960-ban a néprajzi osztályon bemutatott időszakos kiállítást követően a Modern Magyar Képtár állandó kiállítása a Szabadság út 2. szám alatt, a volt Dózsa Étterem épületében kapott végleges otthont. Segítségként mellém osztottak öt negyedikes művészeti gimnazistát: Pinczehelyi Sándort, Proksza Lászlót, Schubert Pétert, Víg Istvánt és Weisz [Valkó] Lászlót. Jó érzékű, jó szemű, készséges segítőtársnak bizonyultak. Együtt mentünk át a szemközti Néprajzi Múzeumba, ahol a raktári polcok közötti szűk folyosón voltak a képek egymásnak támasztva.”

Ekkor és itt találkoztam először Martyn Ferencel, aki rajzaimat látva meginvitált a műtermébe. Számontartott mindenkit a szakmában Pécsen, és egyengette a fiatalok útját

is. A rajzaimról nem volt jó véleménnyel, ahogy én sem, de néhány mondatával helyre tette azt, amivel régóta küzdöttem. Szén- és krétarajzaim porzottak a sok anyagtól, nem tudtam kezelni a felületet. „Miért nem rajzolsz egyszerű 2B-s ceruzával?”

Legközelebbi tanítványa, művészetének egyik folytatója Lantos, aki mesterének vallja Martynt. Lantos számára a művészet bevallottan eszköz a megismeréshez, így a tanításhoz is. „A művészet nem öncél, hanem szolgálat.” Ezt már később hirdette, amikor az élet úgy hozta, hogy pár évig tanár kollégák lettünk a Művészeti Karon, ahol nagyon más elvek szerint tanítottunk. De erről majd később...

A továbbiakban a művészet és a mesterség kérdését próbálom kifejteni, azt, hogy tanítható-e a művészet, ki a jó mester, mi a különbség a hitelesség és a pusztá reprezentáció között. Ha feltesszük a kérdést, ki a nagyobb művész, Nagy István, vagy akár Benczúr Gyula, vagy egy kortársuk, Aba-Novák Vilmos, ma a legtöbben az elsőre szavaznának. A mesterségbeli tudás, illetve a „ki tud jobban festeni?” kérdésre viszont az utóbbi két festőt neveznék meg. Miért ez az ellentmondás? Nagy István hiteles, élete és művészete egy, míg a másik két festő művei nagyrészt pusztá reprezentációk. Reprezentálják egyrészt a hatalom, a közízlés elvárásait, másrészt azt, hogy mennyire tudnak festeni, tehát magát a mesterséget. Mondhatunk példát a modern, jelen korból is: Csernus Tibor az itthon festett képeivel az akkori avantgarde meghatározó mestere volt, Párizsban letelepedve viszont versenyre kelt Caravaggióval, annak drámaisága nélkül, pusztán virtuóz festőmodorral. Megint visszautalhatunk Cézanne-ra, aki nem a már meglévőt akarja tökéletesíteni, hanem kitalál valami mást, ami a saját gondolatait reprezentálja. A nagy mester nem azonos a nagy művésszel.

Mi a mesterség, mi a művészet? Talán nem releváns kérdések ezek a mai művészeti világban. A modern művészetben a legfőbb érték az új, az innováció, ami a régi, előző forma (mesterség) lerombolásában is megnyilvánult, míg a modernizmus előtti korokban az új az előzőre épült, vagy legalábbis annak méltó folytatója volt. A „mi a mesterség?” kérdésre a választ a „mi a művészet?” kérdésre adott válasz adhatta meg a korábbi korokban. Művészet és mesterség összefüggésének problémája a modernizmusban a XIX. század végén merült fel először radikálisan. A klasszikus és hagyományos képzőművészetben a két fogalom elválaszthatatlan volt, a „szakma” legnagyobb mesterei egyben a kor legelismertebb művészei voltak. De meghatározható-e, mi is a mesterség, és különválasztható-e a művészettől? Elméletben igen, és ha Arthur C. Danto módszerét követjük, amennyiben a műből kivonjuk az egyiket – mondjuk a mesterséget –, megkapjuk a művészetet. (Ehhez persze tisztáznunk kell, mi is a mesterség, amely mindig nehezen definiálható, hisz ez a lényege.) A mesterség koronként ugyanúgy változik, mint a művészet. Például kétszáz éve még a festészetben nem merülhetett fel a fotográfia vagy a szórópisztoly használata, amely ma a legtöbb festő számára gyakori eszköz. A mesterség fogalma kiindulásként a legátfogóbban úgy határozható meg, mint ami a múlt hagyományából elsajátítható, megtanulható. Klasszikus korokban a képzőművészet ugyanolyan mesterségnek számított, mint a csizmadia, asztalos és egyéb kézműves kézséget feltételező tevékenységek. A művészet és mesterség gondolati szétválaszthatóságát a másolatokon keresztül tudjuk leginkább tetten érni. A másolat nem modern találmány a művészetben sem, ám a klasszikus korokban ez kizárólag manuálisan történt. A manuális másolat soha nem lehet teljesen azonos az eredetivel, olyan értelemben, mint a gépi sokszorosítás, amelyet reprodukciónak nevezünk. Időbeli folyamat, miközben az emberi agy mérlegel, a kéz gesztusai nem azonosak az eredetivel, az ízlés, a stílus és a korszellem is meghatározza, anélkül, hogy a másoló tudná.

A művészet elsajátítása, a mesterség alapja, folyamata a régi korokban maga a másolás volt. Bár az egyes mesterek – különösen a reneszánsz óta – mindig a természetre hivat-

koztak, forrásuk mégis a korábbi mesterek munkáinak másolása volt, így sajátították el a forma, a kifejezés rajzi, festői megoldásait.

A korábbi mesterektől átvett képi sémák és a hagyományos natúrstúdiumok, azaz a természeti képre hivatkozás – a formula és tapasztalat – képezték az ábrázolás elsajátításának alapját, amit Gombrich fejtett ki *Művészet és illúzió* című művében. Gombrich azt mondja: „mielőtt egy festő bárminek ábrázolásába fogott, nem közvetlenül a természethez fordult, hanem az addig ábrázolt képek által kialakított sémákat vette át, és azt alkalmazta, illetve vitte tovább a természeti képre. A középkor számára a séma maga az ábrázolás, a középkor után a művész számára viszont a séma már csak kiindulópont. Eszköz a valóság kipróbálására, és arra, hogy megbirkózzék az egyedivel, a partikulárisal. Ez volt a tanulás, az elsajátítás folyamata. Senki sem kételkedett akkoriban abban, hogy minden művészet fogalmi jellegű (konceptuális), a szónak abban az értelmében, hogy előbb meg kell tanulnunk, milyen az ember, majd be kell gyakorolnunk, hogyan rajzoljuk le, mielőtt egyáltalán megengednénk, hogy kipróbáljuk kezünket az élet után való ábrázolásban.” Ez volt az akadémia, festőiskola gyakorlat, és ez alapjaiban máig így van.

A másolat, a sokszorosítás, amely jelen kultúránk meghatározója, azelőtt csak manuálisan történt. Nézzünk néhány példát a másolás eredményéről. Diákkoromban a Szépművészeti Múzeumot látogatva gyakran feltűnt egy jellegzetes, idősebb férfi, aki régi képet másolt, legtöbbször portrét. Nyilván megrendelésre, és nem saját tanulmányaira, mert rendkívül hűségesen és precízen, egy az egyben, szinte reprodukálta a műveket. Már akkor feltűnt nekem, hogy az eredetihez képest mindig szárazabb és unalmasabb lett az eredmény, mintha kihunytna belőle az élet.

Ha összehasonlítjuk Raffaello Baldassare Castiglionéről készült portréját és annak Rubens általi másolatát, akkor megsejthetünk valamit abból a nagyon szűk határmezsgyéből, amely a művészetet elválasztja a pusztá másolattól. A két portré itt is szinte azonos, mégis két különböző világot és eleven szellemet, stílust érzünk: az egyik Raffaello és a reneszánsz, a másik Rubens és a barokk stílus. Két különböző korszak. Ha egy festőnek van hiteles stílusa, saját világa, másolhat akármit, az nem másolat lesz, hanem eredeti, mert itt az „eredeti” kép a mű forrása, hasonlóan, mint amikor maga a természet a mű forrása. A manuális másolatok gyakorlata folytatódott egészen a XIX. század végéig, egyrészt mint tanulási és megismerési folyamat, másrészt mint a mű forrásai: születhetnek művészileg egyenrangú művek, jelentéktelen művekből remekművek, remekművekből pusztá másolatok, és akkor még sorolhatnánk a parafrázisokat és a legkülönbözőbb átvételeket, beemeléseket.

A legnagyobb tördőfést a festészetnek a fotográfia elterjedése adta, és ez a haláltusa máig is tart, ami nem azt jelenti, hogy a festészet „lehanyatlott”, hanem radikálisan megváltozott. Ahogy a kézi munkát, a régi mesterségeket kiszorította a gépi termelés, az alkotás tervezésre irányult, a régi mesterségek előbb-utóbb a múlt nosztalgikus megőrzőjévé váltak, skanzenekbe szorultak. Ez a sors nem teljesen analóg a festészettel, de ebben az időben kérdőjeleződött meg a mesterség fontossága a képzőművészetben. A konzervatívabb szemlélet továbbra is hivatkozik a mesterség elsődlegességére, amikor ennek hiányában leértékeli a kortárs művészetet. A fotó kihívására adott egyik válasz az absztrakt művészet létrejötte, másrészt a festészet visszaszorulása azokból a műfajokból – tájkép, csendélet, erotika, akt –, amelyekben a fénykép és a film egyre jobban helyettesítette, és a tömegigényeket is kielégítette. Az absztrakt festészetben a festő lemondott a tárgyi világról, de cserébe lubickolhatott a manuális gesztusokban, színekben, formákban.

A legradikálisabb változást az utóbbi időkben elterjedt internet hozta, amely megváltoztatta a képhez való viszonyunkat is. Az a képdömping, amely a neten terjed, megkérdőjelezi mindazt, amit a művészet és mesterség viszonyáról eddig gondoltunk és írtunk. Ma már a különböző képkalkáló programok segítségével bárki könnyedén csinálhat képet (művet), kiállításért sem kell gürcölnie, felteszi a világhálóra, és értékesíti. Ami szinte

törli a képalkotás mesterségét – vagy szűken vett mesterségét, amely a kép előállítását jelenti –, és nivellálja a műveket, a megítélés képességéhez kellene a tanulmányok és a szakmai háttér.

Senki nem vitatja, hogy a mesterség elsajátítható, és azt sem, hogy ezután válik el, valaki művész lesz-e, vagy sem. Itt most elsősorban az autonóm, és kevésbé az alkalmazott művészt értve ezen, mert szociológiailag mindenki művész, aki valamilyen szinten az esztétikailag releváns tárgyakkal foglalkozik.

Induljunk ki a tanár–diák, illetve a mester–tanítvány viszonyból a képzőművészeti oktatásban. A legfontosabb, hogy a választásnál – ha lehet választani – egymásra találjanak. Az én időmben a mesterek választották ki a munkák alapján a hozzájuk közel álló tanítványt. Amikor a művészeti főiskolák megkapták az egyetemi rangot, és bevezették a kreditrendszerű oktatást, a diák választotta meg, hogy melyik mesterhez jelentkezik, és ha nem találta megfelelőnek, átjelentkezhetett, választhatott másik mestert. Ez számtalan anomáliához vezetett. Például nem lehetett jó értékelésnél rosszabbat adni, mert akkor a diák esetleg átmehetett egy olyan tanárhoz, aki mindenkinek jelest adott. És még sorolhatnám...

Alapvetően kétfajta oktató van, aki magához köti a diákot, és aki szabadon hagyja. A tanítványok között is van, aki igényli az állandó irányítást, és van az önállóbb egyéniség. Ez függ attól is, hogy ki milyen tudást hoz magával. Közös egyetemi felvételen sokszor elhangzott Lantos mestertől, hogy „nekem mindegy, csak formálható legyen”. Azaz legyen lágy anyagból. Lantos saját jól felépített képi és tanítási módszeréből egyfajta akadémizmus lett, aminek eredményeképp felismerhető Lantos-epigonok jöttek ki. Hasonlóképpen a Képzőművészeti Egyetemen Molnár Sándor felépített művészettfilozófiájából csupa Molnár Sándor-epigon. Feltehetjük a kérdést, az-e a jó mester, akinek a tanítványai felismerhetők.

A Düsseldorf Akadémia arról híres, hogy az ott tanulók közül sokan meghatározó művésszé váltak a háború utáni német és európai művészetben. Az iskola legismertebb mestere és egyben a nyolcvanas évek első számú művésze az akcióiról ismert Joseph Beuys volt. A legkülönbözőbb művészek kerültek ki, akik nem hasonlítottak a mesterre, csak abban, hogy radikális újítók voltak: Jörg Immendorff, Walter Dahn, Lothar Baumgartner, Blinky Palermo, Anselm Kiefer. Beuys kibővített művészeti koncepciója tágabb és mélyebb volt, mint amit korábban a művészetben láthattunk. A művészet az ember minden érzékszervével és mindenekelőtt az elmével megtapasztalható. Johannes Stüttgen így jellemzi: „Beuys egyfajta bába volt ahhoz, ami meg akart születni tanítványaiban. Amikor egy évig a tanítványa voltam, akkor láttam először a munkáit. Számomra ő tanárként volt művész. Eszembe sem jutott volna, hogy valami kiállítható dolgot csinál.” Anselm Kiefert, aki ma az egyik legjelentősebb művész a világon, Beuys terelte a német történelem feldolgozása felé.

Keserü Ilona is mesterének vallja Martyn Ferencet, aki gyerekként elindította a művészet felé. Keserü iskolát alapított, formálisan is (Pécsi Képzőművészeti Mesteriskola), Rétfalvi Sándorral és Bencsik Istvánnal közösen a rendszerváltáskor, amelyből néhány évvel később a pécsi egyetem Művészeti Kara lett. Ebben a folyamatban én is részt vehettem, ahogy a Pécsi Művészeti Gimnázium alakulásánál 1960-ban diákként, '91-ben oktatóként az egyetemi képzés beindításakor. Jelenleg a PTE Művészeti Karán, a festő szakon néhány kivétellel Keserü-tanítványok tanítanak, akik mesterkurzusokon és a doktori iskola képzéseiben fejlesztették tovább saját festői törekvéseiket. Ha most visszatekintünk e dolgozat elejére, ősforrásként kiemelve Rippl mint az első modern mestert a magyar festészetben, és eljutunk néhány nemzedéken át a ma oktató középnemzedékig, fellelhetünk-e valami közöset? Ha nem ragaszkodnánk ahhoz, hogy irányzatokba tömörítsünk minden egyéni teljesítményt, ahogy azt az elméleti igényű értelmezések teszik, felismerhetővé válna az egyéni művészeti utak sajátosságaiban a művészettörténeti folytonosság, a mesterek hatása, és az önálló újítás ötvözete.

ELŐSZÓ A KÉT FOLYÓIRAT-TÖRTÉNETI KEREKASZTAL-BESZÉLGÉTSHEZ

A szlovén Beletrina Akadémiai Kiadó felkérésére lengyel, litván, osztrák, szlovén és olasz partnerekkel együtt vettünk részt a *Kelet-európai irodalmi folyóiratok 1945–2004: A határok tesztelése és a demokratizálódás útjának egyengetése* című projektben.¹ A kutatás célja volt egyrészt megvizsgálni a folyóiratok szerepét az 1945 és 2004 – tehát a második világháború vége és az Európai Unióhoz való csatlakozásunk – közötti időszakban. Másrészt feltérképezni a kelet-közép-európai folyóiratok közötti kapcsolatokat a rendszerváltás előtti és utáni időszakban. Harmadrészt megerősíteni a már meglévő együttműködések, illetve létrehozni egy olyan közép-keleti-európai folyóirat-hálózatot, amelynek a későbbiekben is nagy szerepe lehet a „demokratizálódás útjának egyengetésében”. Derridát idézve „demokratának lenni annyi, mint elismerni, hogy soha nem élünk eléggé demokratikus társadalomban” (*Le Monde*). Filozófusnak, irodalmárnak vagy szerkesztőnek lenni pedig annyi, mint tenni azért, hogy a társadalom még demokratikusabb legyen.

Amikor a felkérést – Rudaš Jutka (Maribori Egyetem) közvetítésével – megkaptam, egyértelmű volt számomra, hogy a Pécsi Tudományegyetem mellett a *Jelenkor* folyóirat és Ágoston Zoltán főszerkesztő legyen az egyik partnerünk. A *Jelenkor* folyóirattal és az akkor még Csordás Gábor által Pécsen működtetett *Jelenkor* Kiadóval már a kilencvenes évek elejétől több közös programot szerveztünk. Az Európa Kulturális Fővárosa projekt keretében 2007 és 2010 között rendszeresen tartottunk felolvasóesteket és folyóirat-találkozókat, amelyekre a magyarországi, valamint a szlovén, horvát, szerb, vajdasági és erdélyi szerzőkön túl szerkesztőket is meghívtunk. A *Jelenkor* folyóirattal közösen szerveztük ugyanebben az időszakban a berlini Literarisches Colloquium kezdeményezésére a *Literature on the Road* programot (Belgrád és Pécs, 2010. szeptember, Symposion), amelynek szintén az volt a célja, hogy párbeszédet kezdeményezzen az európai határokon innen és túl élő szerzők és szerkesztők között.²

A *Kelet-európai irodalmi folyóiratok 1945–2004* kutatási program keretében az előadások és az angol nyelvű tanulmánykötet mellett egy vándorkiállítás is szerveztünk, amely végigjárta a programban részt vevő városokat – Ljubljana, Bielsko-Biala, Salzburg, Pécs, Vilnius, Trieszt.³ Az előadások és a kötetben megjelenő angol nyelvű szövegek elsősorban a kutatóknak száltak, a kiállítás viszont a nagyközönségnek szerette volna bemutatni az egyes országok folyóirat-kultúráját. Minden partnerintézmény két előadást tartott (2022–2023), két szöveget publikált a kötetben (2024), egy folyóirat-szerkesztővel készített interjút (2024), két folyóiratot javasolhatott a kiállításra, és készíthetett egy listát az adott időszakban megjelenő folyóiratokról. Szlovénia esetében a kutatók a *Nova Revija* és a *Mladina* folyóiratokat, Lengyelország esetében az emigrációban megjelenő *Kultura*, az underground kiadványok közül a *Zapis*, valamint az 1980-as években a különböző szubkultúrákhoz és rajongói körökhöz kapcsolódó magazinok közül a *Brulion* és a *Czas Kultury* magazinokat

¹ A LITMAG 1945–2004 projektben részt vevő intézmények – Beletrina Akadémiai Kiadó, Kortárs Történelmi Múzeum, Koperi Tudományos és Kutatóközpont (Szlovénia), Bielsko-Bialai Egyetem (Lengyelország), Pécsi Tudományegyetem (Magyarország), Vilniusi Emlékmúzeumok Igazgatósága – Venclovas Múzeum (Litvánia), Salzburgi Egyetem (Ausztria), Trieszti Egyetem (Olaszország).

² Thomas Geiger, Inga Niemann (szerk.) (2010): *European Borderlands – Literature On The Road*. Ford. Ilma Rakusa. Berlin, Literarisches Colloquium.

³ Az előadások, valamint a kiállítással kapcsolatos információk megtekinthetők a projekt honlapján: <https://litmag.eu/>

választották. A német nyelvű folyóiratok esetében az NDK-ban megjelenő független irodalmi folyóiratokra (1979–1989) esett a választás, ezen belül pedig a Paul Celan *Radix*, *Matrix* című versére rájátszó *Radix-blätter* (szerk. Stephan Bickhardt, Ludwig Mehlhorn) folyóira. A litván folyóiratok közül a *Pergalė* és a *Sietynas*, az olasz folyóiratok közül pedig a *La Battana*, a *Zaliv* és a *Most* került be a kiállításba. A magyar folyóiratok közül a *Jelenkor*, valamint a Papp Tibor és Nagy Pál által szerkesztett párizsi *Magyar Műhely* folyóirat jelent meg a kiállításon, ám közreadtunk egy nem teljes, de terjedelmes – a jelentősebb lapok mellett szamizdat periodikákat és diáklapokat is említő – folyóiratlistát, amelyek még így is csupán metszetét adják a magyar folyóirat-kultúrának.

A magyar nyelvű folyóiratok szemlézésekor szempont volt, hogy ne csupán a magyarországi, hanem a határon túli magyar nyelvű periodikák közül is válogassunk. Ezért kerestem meg Ladányi Istvánt, az *Ex Symposion* szerkesztőjét, akinek ráadásul nemrégiben jelent meg a lapelődről, az *Új Symposion*-ról szóló monográfiája. Ugyanilyen céllal vettem fel a kapcsolatot Demeter Zsuzsával, a *Helikon* (az egykori *Utunk*) folyóirat szerkesztőjével, valamint Balázs Imre Józseffel és Rigán Lóránddal, a *Korunk* szerkesztőivel. További szempont volt az emigrációban megjelenő és a szamizdat kiadványok bevonása a kutatásba. A Petőfi Irodalmi Múzeum 2012-ben a folyóirat alapításának ötvenedik évfordulója alkalmával rendezett egy kiállítást a *Magyar Műhely* tiszteletére. Sulyok Bernadett és Sipos László voltak a kiállítás szervezői és a katalógus szerkesztői. Sulyok Bernadett éppen ezért vontam be ebbe a kutatásba. A szamizdat kiadványok esetében Danyi Gábort kértem fel egy angol nyelvű tanulmány megírására, akinek 2023-ban jelent meg a pécsi Kronosz Kiadónál *Az írógép és az utazótáska. Szamizdat irodalom Magyarországon 1956–1989* című monográfiája.

A kiállítás Pécsen a Civil Közösségek Házában volt látható 2023. június 7-e és szeptember 13-a között. A megnyitó és a záróesemény alkalmával tartottunk egy-egy kerekasztal-beszélgetést, amelyre a *Jelenkor* és a *Magyar Műhely* mellett meghívtuk az *Alföld*, az *Ex Symposion*, a *Magyar Lettre Internationale*, a győri *Műhely*, a *Prae*, a *Tiszatáj* és az *Új Symposion* szerkesztőit és kutatóit. A kiállítást Ágoston Zoltán, a *Jelenkor* folyóirat főszerkesztője, Dr. Gerner Zsuzsa, a Németországi Szövetségi Köztársaság tiszteletbeli konzulja és Dr. Wolosz Robert, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar dékánhelyettese nyitotta meg, akik elhelyezték a kiállításon szereplő folyóiratokat a magyar, német és lengyel irodalmi és kulturális kontextusban.

A megnyitót követő beszélgetésen Ágoston Zoltán (*Jelenkor*), Sulyok Bernadett (Petőfi Irodalmi Múzeum), Horváth Nóra (*Műhely*) és Ladányi István (*Ex Symposion*, Pannon Egyetem) vettek részt.

A zárórendezvény keretében Ágoston Zoltán a kelet-közép-európai folyóiratok közötti kapcsolatokat, Farkis Tímea (PTE BTK Olasz Tanszék) pedig az olasz irodalmi és kulturális életet meghatározó történelmi összefüggéseket elemezte. A kerekasztal-beszélgetés a PécsLIT irodalmi fesztivál programsorozatának keretében zajlott, Ágoston Zoltán, Karádi Éva (*Magyar Lettre Internationale*), Orcsik Roland (*Tiszatáj*), Szirák Péter (*Alföld*), Balogh Endre és L. Varga Péter (*Prae*) részvételével, Mekis D. János (*Szépliteratúrai Ajándék*, PTE BTK Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék) moderálásával.

Az alábbiakban a két beszélgetés szerkesztett változatát adjuk közre.

Orbán Jolán

MŰKÖDNI KELL FOLYAMATOSAN

Orbán Jolán beszélgetése

„Nincs demokrácia irodalom nélkül, sem irodalom demokrácia nélkül” – ez a Derrida-idézet lehetne a mottónk, amelyet a következőképpen írhatunk tovább: nincs irodalmi élet irodalmi folyóiratok nélkül. A folyóiratoknak, úgy Magyarországon, mint Kelet-Közép-Európában másutt, nagy szerepe volt – és a mai napig is nagy szerepe van – abban, hogy az irodalom és a művészet nevében ellenálljanak a politikai ráhatásoknak. Ezzel a szokásával a politika nem hagy fel, a mai napig látunk arra irányuló törekvéseket, hogy az irodalmat és a művészetet irányítás alá vonják. Így aztán az irodalom, a művészet olyan beszéd-, illetve alkotásmód, amely gyakran ellenáll az erőszakos politikai hatalomgyakorlásnak. A meghívott folyóiratok esetében is megtaláljuk azokat az ellenállási pontokat, amelyek a szerkesztők vagy a szerzők szintjén formálták-formálják ezeknek a folyóiratoknak a történetét és életét.

Először arra kérlek benneteket, hogy röviden vázoljátok fel az általatok képviselt folyóiratok történetét, különös tekintettel azokra a fordulópontokra, amelyek nyomot hagytak a folyóirataitokon.

Ágoston Zoltán: – A Jelenkor egyik elődlapjánál kezdem a történetet, a Várkonyi Nándor, Csorba Győző és Weöres Sándor által szerkesztett Sorsunknál, amelyet 1941-ben alapítottak. Az ugyanis 1948-ban éppen úgy belehal a kommunista fordulatba, ahogyan a Válasz és az Újhold folyóiratok is. Ezt követte a fordulat után 1949-től az első Dunántúl folyóirat. Érdekes a lap Katkó István által jegyzett bejelentkező szövege, ugyanis a vonalas kommunista alapról induló szöveg egyszerre próbálja mentegetni és bírálni is az elődjét, a Sorsunkat. Parasztromantikát, egyensúlyozást, a minőségbe való belefeledkezést vet a Sorsunk szerkesztőinek a szemére – ahelyett, hogy a „haladást” képviselték volna. Hogy az új irány világos legyen, a Dunántúl első számának borítóján egy nem túl bonyolult rajzon rendes munkásembert látunk. Ezt követte 1952 és 1956 között a második Dunántúl. 1956 végén, november-december tájékán fekete borítóval jelent meg a lap. De kicsit bátor-talan volt ez a szolidaritás, ugyanis a folyóirat logójának színalányomása mindig változott, ám ezúttal fekete volt, ugyanakkor odaírták a borítógrafika helyére, hogy „A címlapra szánt rajz az október 23-a utáni, budapesti harcokban megsemmisült. Különben a folyóirat lapzártája október 10-én volt és most változatlan tartalommal jelenik meg.” Furcsa magyarázat. Akartak is szolidaritást vállalni, meg nem is.

Ekkoriban Szántó Tibor vitte a folyóiratot, akit aztán börtönbe is zártak azzal a váddal, hogy a Széchenyi tér 17. szám alatti épületből, a folyóirat első emeleti nagy szerkesztőségi helyiségeiből a forradalom kitörésekor kilóttek volna. Olyan emberek, mint például A Tenkes kapitányáról elhíresült Örsi Ferenc vagy Galsai Pongrácz és hasonló irodalmárok kilóttek volna az ablakon, holott valószínűleg az életükben nem fogtak fegyvert. Ez a vád végül is Szántóra hullott vissza, elvitték, bebörtönözték, ott szinte teljesen megvakult. 1956 tehát a Dunántúl folyóirat és a főszerkesztője számára is végzetes volt.

A forradalom utáni éveket eufemisztikusan kádári konszolidációként szokás emlegetni, bár 1962-ig még akasztottak ötvenhatos elítélteket. Mindenesetre a színen valóban folyt valamifajta konszolidációs folyamat, aminek a keretében elindulhatott néhány lap, például 1957-ben az Élet és Irodalom, 1958-ban a Jelenkor. Ezzel a korabeli hatalom azt akar-

ta demonstrálni, hogy ezekben az időkben is lehet irodalmat művelni, lehet úgymond szabadon írni – bár ez nyilván erős megszorításokkal volt csak igaz.

A *Jelenkor* eleinte egy szerkesztőbizottság működtette, ám 1959–1960-ban már Tüskés Tibor vált főszerkesztővé. Érdekes és színes folyóirattá lett a *Jelenkor*, amely már ekkoriban meghatározó módon szerepeltette Mészöly Miklóst. Mészöly Pécshez való kötődését később megírta, ennek fontos eleme volt, hogy épp a *Sorsunk* közölte első novelláját. Tüskést aztán 1964-ben többek között éppen amiatt vonják felelősségre, mert közli Mészöly drámáját, *Az ablakmosót*, de a bűnlajstromban szerepel az is, hogy a *Jelenkor* Kassák-kultuszt művel, illetve túl sokat közli például Weöres Sándort.

Később, Szederkényi Ervin főszerkesztői idejében, amikor Mészöly már újra a lap szerzői közé tartozott, Alexa Károly készített vele egy interjút 1981-ben, ebben a sváb kitelepítések kapcsán mondta, hogy néha bűnösök ítélték büntetlenek fölött. Emiatt az akkori főszerkesztő Szederkényi Ervinnek kellett a minisztériumban a szőnyeg szélére állni. És bár Mészöly jelenléte önjogán is fontos, de amiatt is, mert az ő kvázi tanítványai, Esterházy Péter és Nádas Péter szintén meghatározó alkotói lettek a lapnak.

Ha megnézzük az 1961. februári lapszám borítóját, az idősebbek számára ismerős lehet a békegalamb szimbóluma, amely a keleti blokkon belül az atomháború ellen-propagandájaként terjedt. És ha már a borítók mentén vázolom fel ezúttal a lap történetét, láthatjuk, hogy a hatvanas évek tipografikus arculatával markáns modernista vonás jelenik meg. A projekthez tartozó kiállításon a *Jelenkor* harmadik arculati korszaka látható. Ott az 1978. októberi lapszám szerepel, amely a folyóirat huszadik évfordulója alkalmából reflektál a saját történetére, így az előlapokra, a *Sorsunkra* és a *Dunántúlra* is.

És igazából itt, a hetvenes évek végén és mindenekelőtt a *Jelenkor* hasábjain bontakozik ki az úgynevezett új próza. A Péterek nemzedéke: Esterházy és Nádas, illetve Lengyel Péter, továbbá a kritikus Balassa révén. Ezeknek a szerzőknek a nyolcvanas évek közepére a *Jelenkor* lett a legfőbb fóruma, kiváltképp azután, hogy 1983-ban a *Mozgó Világ* főszerkesztői székéből eltávolítják Kulin Ferencet, amire az egész szerkesztőség feláll, és lecserélik őket egy kultúrpolitika-barát változatra – amelyet egyébként a korábbi szerzői gárda jelentős része bojkottál.

A jelenlegi arculat 1980 januárja óta változatlan. A jellegzetes sárga lapot a rozsdavörös felirattal Martyn Ferenc képzőművész alkotta meg. Az arculat a lappal együtt túlélte a rendszerváltást, és egyelőre azt is, ami utána következett.

Orbán Jolán: – *Ha belegondolunk az olyan nagyjából azonos státusú folyóiratok történetébe, mint amilyen a Jelenkor mellett az Alföld vagy a Tiszatáj, azt feltételezhetjük, hogy ezeknek a lapoknak a működésmódja is hasonló volt – ahogyan az ellenállásuk módja is. Viszont mi történt Párizsban? Az emigrációban élők esetében hogyan alakult a folyóirat szervezése, és milyen szerepe volt a Magyar Műhelynek a magyar költészet európai kisugárzásában, illetve miként képezett fórumot a hazai művészek számára?*

Sulyok Bernadett: – A *Magyar Műhelyt* azok a fiatalok hozták létre, akik az 1956-os forradalom után menekültek Nyugat-Európába. A műhelyesek egyébként nem szeretik az emigráns szót, ők kifejezetten menekültnek hívják magukat. A lapot 1962-ben hozták létre, de a tervezgetést már 1959-ben megkezdte Nagy Pál és Parancs János, akik akkor a Sorbonne-ra jártak. Nagy Pál az ötvenhatos tevékenysége miatt menekült, ugyanis az egeri főiskolán benne volt a forradalmi tanácsban. Megismerkedtek aztán Papp Tiborral, aki először Liège-ben működött, ott szerkesztett rövid életű lapot. Aztán csatlakozott hozzájuk szintén Párizsban Márton László (aki 1934-ben született). Bujdosó Alpár csak később vált tényleges felelős szerkesztővé, de már 1964-ben jelent meg tanulmánya a lapban. 1968-hoz érdekesen kapcsolódik a lap. A *Magyar Műhely* első találkozóját 1972-ben szervezték, az első nemzetközi irodalmi találkozót ennél korábban, 1967-ben szervezték

Atelier I. címen. A második 1968-ban lett volna, ám a párizsi munkás- és diáklázadások miatt nem tudott megvalósulni.

Még egy érdekesség, hogy a lap munkatársai kitanulták a nyomdász mesterséget, ugyanis a lapot teljesen saját költségen működtették. Tipográfiai ismereteiket aztán akként is kamatoztatták, hogy a művek nyelvét a vizualitás, a vizuális költemények felé is kinyitották.

1973-ban jött létre a *Magyar Műhely* munkaközössége, és nagyjából 1990-ig aktív és összetartó csoportszellemről beszélhetünk. Ez például az évente Bécs és Párizs közelében szervezett találkozókban öltött testet, ahol amellet, hogy megvitatták egymás műveit, kollektív műveket, olykor programcikkeket, manifesztumokat is létrehoztak.

A *Magyar Műhely* a kezdetektől úgy kívánt működni, hogy a vasfüggöny két oldalán dolgozó alkotókat összekösse. Például már az első lapszámban reklámoztak négy folyóiratot, köztük az *Új Írást*, ami miatt rögtön botrány tört ki, ugyanis az egyik müncheni emigráns lap, a *Nemzetőr* megvádolta őket, hogy a hatalommal kollaborálnak.

Mintának talán leginkább az *Új Látóhatárt* tekintették, kapcsolatban is voltak velük, először ott publikáltak, de annyira a saját nemzedékük különállását, illetve a folyóiratától eltérő irodalmi, művészeti törekvéseket fogalmaztak meg, hogy belevágtak a saját vállalkozásukba.

Orbán Jolán: – *Ladányi Istvánnak viszont kettős perspektívája van, hiszen egyfelől az Új Symposion kutatója, másfelől pedig az Ex Symposion egyik alapítója és szerkesztője.*

Ladányi István: – Az *Új Symposion* speciális helyzetű folyóirat volt. Megvolt a hatása a magyarországi irodalmi közéletben is, és számon tartották a jugoszláviai irodalmi életben is. A különböző délszláv nemzetek a folyóirat révén sokat tanultak arról, milyen lehetne egyáltalán a szabad folyóirat-kultúra. De alapvetően egy kisebbségi körülmények között megjelenő folyóirat volt, az a hatása, ami eleminek látszik, elsősorban ebben a kis közegben volt felforgató erejű.

Egy kis kisebbségi kultúrában kevés intézmény van, jellemzően mindenből csak egy. Kívülről nem is nagyon szoktunk ebbe belegondolni, viszont aki belül van, tudja, hogy egyetlen irodalmi tanszék van, egyetlen kiadó, egyetlen folyóirat. Ha valaki valamit elront, akkor nincs nagyon hová menni. Az *Új Symposion* a második folyóirat lett ebben a vajdasági magyar kultúrában. Az önmagában nagy szó, hogy létrejött még egy folyóirat a *Híd* mellett. A felforgató jellege abban mutatkozott meg, hogy a korabeli vajdasági magyar establishmenttel szemben kínált alternatívát. Azokat a működési mechanizmusokat, illetve esztétikai elveket kívánta meghonosítani, gyakorlatba helyezni, amelyekkel a délszláv térségben találkozott.

1965 a folyóirat indulásának az éve, de '61 végén indult meg az előzmény, a kétoldalas irodalmi melléklet, az *ős-Symposion* az *Iffúság* hetilap közepén. Észrevehetetlen lenne, ha ma jelenne meg ilyesmi. Az alapítók, az első nemzedék, elsősorban Tolnai Ottó és Bányai János úgy tudta használni azt a két oldalt, hogy mindenkibe belemartak, beleszúrtak, megtámadták az öreg írókat, tehát egyszerűen láthatóvá tették magukat. Ma marketing szempontból tanítani kellene, ahogyan köszöntek. Felforgató jellegű, mindenben merőben újat csinálni kívánó folyóirat volt a *Symposion*. Azt, hogy avantgárdok, csak menet közben fedezték föl. Ők modernnek akartak lenni, a modernség volt a kulcsszó. Persze akiket megtámadtak, azok is modernnek voltak, valójában a modernség szóért folyt a harc, és a symposionisták nyertek, ők lettek a modernek. Akik korábban modernnek mondták magukat, régimódinak bizonyultak. A felforgató jelleg így mutatkozott meg.

A demokrácia szót állítottad középpontba. Az *Új Symposion* története mindig megmutatja, hogy éppen milyen a demokrácia állapota – a vajdasági magyar közösségben, de az egész egykori Jugoszláviában is. A folyóirat létrejött olyan kegyelmi időszaknak köszönhető, amikor abban az országban lehetett ilyeneket létrehozni. Megvoltak a mintáik, ezek

a szabad mozgások Zágrábban, Belgrádban, Ljubljanában már jellemzők voltak. Sinkó Ervin nevét említem csak meg: nélküle valószínűleg nem lett volna ez a folyóirat. Kinyírták volna az induló nemzedéket, hogyha Sinkó nem védi meg őket.

A későbbiek során, amikor tágítják a köreiket, illetve tágul a látóhatáruk a még mindig fiatal szerkesztőknek – 1961-ben Bányai huszonkét, Tolnai huszonegy éves, és a többiek is húsz év körül vannak –, egyre több mindent mernek, meglátják nemcsak a délszláv térségben, de az európai térben is az érdekes mozgásokat, és akkor már igencsak a fejükre koppintanak időnként, amikor szűkülnek a terek a délszláv térségben is. A hetvenes években, a nyolcvanas évek elején is voltak politikai megszorítások.

Érdekesek ezek a folyóirat-történeti összefüggések, ugyanis a '68-as eseményekre nagyon erősen reagált az *Új Symposion*. Belgrádban a párizsihoz hasonló jelenetek játszódtak le, és ebbe az első pillanattól kezdve, hogy úgy mondom, a jó oldalon kapcsolódtak be, tehát a fiatalok és a szabad beszéd oldalán. De rögtön reagáltak a csehszlovákiai eseményekre is: a helyszínről jelentkezve, fordításokat közölve. 1968 kapcsán vált nyilvánvalóvá Magyarországon, hogy ezzel a folyóirattal óvatosan kell bánni, nem mellékes dologról van szó, hiszen olyan tartalmakat közöl, amelyek Magyarországon nem jelenhetnek meg.

A hetvenes évek elején, az úgynevezett „horvát tavaszt” követően, amikor a horvátok nagyobb önállóságot, nemzeti jogaik és a horvát nyelv megerősítését követelték az akkori Jugoszlávián belül, miután ezt az egyébként a Horvát Kommunista Szövetségben kibontakozó mozgalmat letöri a Tito-féle központi kommunista vezetés, egész Jugoszláviában erősödik a diktatúra, és mindenütt nemzeti veszélyt szimatolnak és retorziókat alkalmaznak. Így került sorra az *Új Symposion* is néhány problematikusnak minősített cikk miatt. Leváltják és meghurcolják Tolnai Ottó főszerkesztőt, felfüggesztett börtönbüntetésre ítélik. Nemsokára pedig egy fiatal és kevésbé radikális nemzedék veszi át a lap szerkesztését Danyi Magdolna vezetésével. A szabadabb közéleti és művészi megnyilvánulások a nyolcvanas évek elején erősödnek fel a lapban, Sziveri Jánosék idején, ők is reagálnak a kelet-európai, közép-európai kezdeményezésekre, az 1981-es lengyelországi eseményekre tematikus lapszámot jelentetnek meg. 1983-ban tőlük is elveszi a lapot a vajdasági magyar kultúrpolitika.

Még a *Magyar Műhely*re szeretnék reagálni. Érdekes volt számomra egy kapcsolódás, amikor a szabadverssel mint az *Új Symposion* jellemző műfajával foglalkoztam, hiszen az volt a kivételes, ha valaki kötött formát kezdett el használni. Folytak esztétikai viták a szerkesztőségben. A *Magyar Műhely* első számában jelent meg – ha jól emlékszem – Nyéki Lajosnak egy esszéje a szabadversről, amelyet a sympósok rögtön át is vettek, és közölték a hetilap mellékletében, hogy itt van egy komoly írás arról, hogy azt, amit mi csinálunk, szabad és lehet csinálni. Kassákékat és a MA folyóiratot előzményként csak később fedezték fel.

Egyébként azt, hogy a társlapok reklámjait és címlapjait közlik, szintén Kassákék csinálták a MA-ban, például a zágrábi *Zenit* folyóirattal. Szóval a társlapok ismertetésének avantgárd hagyományát is felfedezték maguknak.

Orbán Jolán: – Következzen most az alapítás szempontjából a jelenlévők közül a legfiatalabb folyóirat, a győri Műhely.

Horváth Nóra: – Valóban fiatalnak tekinthető a folyóirat, hiszen 1978-as alapítású. A történész Gecsényi Lajos indította, aki úgy gondolta, hogy lehet komoly intellektuális folyóiratot alapítani, ami nem csupán a szépirodalomra koncentrál, hanem teret engedhet a társadalomtudományoknak és más tudományterületeknek is. Talán naiv elképzelés volt, hogy a politikától valamelyest függetlenül meg lehet ezt valósítani. Ha megnézzük a Győr-Moson-Sopron megyei propagandaosztály iratait, kissé szálnalmas feljegyzéseket találunk. Folyamatosan zaklatták és számon kérték őket, hogy kiket és miért jelentetnek meg, másokat pedig miért nem. Gecsényi főszerkesztősége sajnos igen rövidre lett szab-

va, ugyanis behozta az emigráns írókat, és Határ Győző publikálásával politikai ellenségé vált. Korábban többször is felhívták a figyelmét, hogy nem lehet emigráns irodalmat közölni, pláne nem olyan szerzőtől, aki a Szabad Európa Rádióban is feltűnik. Ekkor pedig ráadásul egy olyan szöveg jelent meg a *Műhely*-ben, amely elhangzott a Szabad Európán is, úgyhogy Gecsényit félreállították. De voltak egyéb ügyek is, például Galgóczi Erzsébet egyik regényrészlete kapcsán. Úgyhogy politikai alapon el lett kaszálva ez a szerkesztőség 1984-ben.

Lehetett érezni, hogy a pártbizottság, illetve az egész győri kulturális közeg nem fogja jóváhagyni ezt az irányt. Úgyhogy találtak egy újságírót, Kloss Andort, aki 1985-ben átvette a lap főszerkesztését. Mindenfélét ígért: lesz a lapban mezőgazdasági téma, területfejlesztésről vagy az ipar fejlődéséről szóló cikksorozat és hasonló. Mondhatjuk, hogy ekkor lezúllott a folyóirat. A *Műhely* történetében Kloss 1985 és 1990 közötti főszerkesztését átmeneti időszaknak is szokás nevezni. De nem volt ez a korszak teljesen vállalhatatlan, például 1989-ben a *Magyar Műhellyel* is együttműködtek, ekkor is voltak figyelemre méltó próbálkozások. Ám az azóta Győrből ismertté vált szerzők – például Villányi László, Pátkai Tivadar, Borbély János – bojkottálták ezt a szerkesztőséget. Tehát akik korábban, a hetvenes években a győri Kassák-körhöz, Kassák-kollégiumhoz tartoztak, nem publikáltak a lapban ebben az időszakban.

A folyóirat felépítése is meglehetősen furcsa volt ezekben az években: különvették az irodalmi, a kulturális, a társadalomtudományi és az egyéb szövegeket. Ám mivel Kloss újságíró volt, ezért inkább beszélgetések jelentek meg, vagy előadások szövegei változatlan formában. Saláta kiadvány lett. 1989–90-ben a város pályázatot írt ki a folyóirat megváltoztatására. Ezt a pályázatot '90-ben Villányi László nyerte el, majd harminc évig ő vezette a lapot. Érdemes megemlíteni, hogy ha megnézzük az 1990-es évfolyam első számát, abban Villányi azt mondja, a Gecsényi-féle hagyományhoz kíván visszatérni. Ekkoriban Győr szempontjából fontos volt, hogy korábban eltemetett témákat mertek előszedni. A lap reagált a város második világháborús és 1956-os történelmére Apor Vilmos püspök, illetve Szigethy Attila történeteinek keresztül.

Orbán Jolán: – Most térjünk át a 2004-es eufória utáni időszakra. Nóra, 2020-ban vették át a Műhely főszerkesztését. Bemutattad az elődeid koncepcióit, kérlek, beszélj kicsit a sajátodról. Illetve az is érdekel, a lap többi művészeti ággal való viszonya hogyan alakul.

Horváth Nóra: – A *Műhely* vizualitása mindenképpen meghatározó. Az arculat, a képi világ önmagában is izgalmas, önálló anyagot képez. Nem illusztrációként használjuk a képeket. Minden számban teret engedünk egy képzőművésznek. Ez régi hagyománya a lapnak, Villányi Lászlóék már a kezdetektől azt a visszajelzést kapták, hogy a *Műhely* „szép” folyóirat. Villányi először is A/4-es formátumúra változtatta a folyóiratot. Az első arculatot Kelemen Benő Benjámint tervezte. De aztán rájöttek, hogy a változatlan borító nem enged mozgásteret a kreativitásnak, így inkább a borítóra is izgalmas képeket válogattak. Ez a megoldás akkor indult be, amikor Kurcsis László grafikusművész átvette a grafikai szerkesztést. Talán érdekes, hogy a kilencvenes évek eleje óta a mai napig ő a grafikai szerkesztőnk.

A laptörténet kuriózuma, hogy Villányi László három nőre kívánta hagyni a lapot. A kritikarovat szerkesztője Márjánovics Diána irodalomtörténész, Mészöly Miklósról írt könyvet. A szépirodalmi rovatot induláskor rövid ideig Szarvas Melinda vitte, de a Covid idején úgy döntött, külföldre költözik. Helyette Takács Nándor költő vezeti a rovatot. Így már a nemi arányok is kiegyensúlyozottabbak.

Amikor átvettük a lapot, mi is változtattunk az arculaton. Egy fiatal képzőművész, Farkas Gergő alkotott új betűtípust a folyóiratnak. Az arculatváltáshoz tartozik, hogy az eddigieknél is merészebben kívánunk bánni a vizualitással. Az egyik lapszámunkat például egy kortárstánc-előadás fotói díszítették, és persze a lapszám írásai is a tánc tematikája körül

forogtak. Radikálisabb eset volt, amikor divatfotókat közöltünk, ami miatt vita is folyt a szerkesztőségben, hogy mennyire élhetnek meg divatfotók egy szépirodalmi lapban. De ebben az esetben egy ismert magyar divatfotós munkáit közöltük, aki nemzetközi viszonylatban is komoly névnek számít, így minőségi probléma egyáltalán nem merült fel. A társ-művészetek irányába való nyitás mindenképpen kiemelt célunk. Sőt, 2023-tól nemcsak szépirodalmi tehetséggondozás zajlik a lapnál, hanem vizuális is. Együttműködésbe kezdünk a Győri Tánc- és Képzőművészeti Iskolával, és a legtehetségesebb 12 és 18 év közötti diákokkal együtt dolgozunk, némelyiküknek már a műveit is megjelentettük. Közülük egyébként azóta többeket felvettek például bécsi vagy budapesti képzőművészeti egyetemekre. Lehet, hogy ez idővel a lap arculatát még markánsabban meg fogja határozni.

Orbán Jolán: – A LITMAG projekt által kijelölt időintervallum 2004-gyel zárul, de meg kell említenünk, hogy 2010-ben Pécs, 2023-ban pedig Veszprém volt Európa Kulturális Fővárosa. A pécsi EKF-ben természetesen a Jelenkor is aktívan részt vett, számos rendezvény zajlott itt nemcsak 2010-ben, de a felvezető és a rákövetkező években is. És bizonyára hasonló a helyzet Veszprém-ben is. Azt szeretném kérdezni, elsőként Zolitól, hogy mennyire jelenkori a Jelenkor.

Ágoston Zoltán: – Éppen a júniusi lapszám van előttem, amely nyomokban még színházat tartalmaz. A régi Jelenkor-olvasók bizonyára tudják, hogy a júniusi szám majdnem húsz éven át teljességében színházi tematikájú volt – eredetileg a POSZT-hoz, a Pécsi Országos Színházi Találkozóhoz kapcsolódóan. Ilyenkor mindig megpróbáltunk valamiféle metszetet készíteni a magyar színház aktuális évadáról. Ezekben a számokban mindig számíthattunk P. Müller Péterre és a pécsi magyar szak színház hallgatóira, illetve minden színházi számban közöltünk egy-egy kortárs drámát is. Ez máig megmaradt, a 2023-as lapszámban Grecsó Krisztián *Tíz eszkimó* című darabja szerepel, igen kemény képet közvetít a mai magyar társadalomról, néhol abszurdba hajló eszközökkel – és a Katona József Színház műsorán szerepel Máté Gábor rendezésében. Ezenkívül is van még a lapszámban színházi témájú szöveg, de ez már nem tisztán színházi szám, a Covid alatt torzóban maradt színházi évadok, majd a POSZT felszámolása miatt kénytelenek voltunk és vagyunk elengedni ezt a tematikát. A lap egyébként a mai napig reagál a világ aktuális eseményeire, így az utóbbi években például számos közlemény foglalkozik a Covid és a karantén tapasztalattal vagy az ukrain háborúval.

A kéthavi vagy negyedéves rendszerességgel megjelenő laptársakhoz képest a Jelenkor havilap – ez alól csak a nyári duplaszám jelent kivételt, amely 1964 óta összevontan jelenik meg. Talán elmondhatom – 1992 óta dolgozom a lapnál –, ez a havi működés kemény munka. A főszerkesztői munkának van egy olyan nem nagyon szórakoztató része, ami a lap fenntartására irányul. A 2004 utáni időszakban ráadásul azt látjuk, hogy bizonytalan-ná válnak a számunkra elérhető források. Pénzügyi értelemben gyakorlatilag egyfajta levitáció állapotában vagyunk, a gyakran hónapokig ki nem fizetett szerzői honorokkal és nyomdai számlákkal. Tehát ennek a legutóbbi időszaknak ez is a története, és féltő, hogy előbb-utóbb valamelyik év vízvázalástónak bizonyul.

Orbán Jolán: – Bernadett, kérlek, most te mesélj a Magyar Műhely jelenéről. Tudjuk, hogy Papp Tibor már nem él, Nagy Pál visszavonult a szerkesztéstől. Milyen tendenciák jellemzik most a lapot?

Sulyok Bernadett: – Tényleg 1990 a fordulat éve, és 1996-ban adja át a korábbi gárda a lap szerkesztését egy fiatalabb generációnak, L. Simon László, Sörös Zsolt és Kovács Zsolt személyében. Ezt megelőzően Szkárosi Endre és Petőcz András szerkesztette a lapot.

2004-ben létrehozták a Magyar Műhely Galériát, ahol azóta is havi rendszerességgel új kiállítások és programok vannak. Azt gondolom, a lap az utóbbi időben még inkább nyitottá vált a kísérletező irodalomra, az irodalom és a képzőművészet összefonódásaira, az elektronikus művészetekre, a számítógépes művészetekre. Szombathy Bálint nevét kell még megemlítenem, ugyanis ő vezeti most a galériát és a lapot is. Ennek háttérét a Ma-

gyar Műhely Alapítvány biztosítja. Kezdetől fogva könyvkiadóként is működtek, az első ilyen vállalkozásuk 1964-ben Weöres Sándor *Tűzkút* című verseskötete volt, a hollandiai Mikes Kelemen Körrel közösen.

Orbán Jolán: – *István, Új Symposion és Ex Symposion. Mi is itt a kapcsolat?*

Ladányi István: – Ez két különböző folyóirat, el kell őket különíteni. Ami mégis összeköti őket történetileg, hogy az *Új Symposion* 1991-ben működő szerkesztősége átkerült Magyarországra, mivel nem akartak harcolni a délszláv háborúban. Viszont az otthon maradtak működtették tovább az *Új Symposiont*, ezért mi azt találtuk ki, hogy csinálunk egy változatot. Az Ex előtag Sziveri Jánostól és Fenyvesi Ottótól származik, ők állítottak össze egy Ex című évkönyvet 1990-ben, miután kirúgták őket a szerkesztőségből. Tehát a leváltott szerkesztők állították össze a folyóirat nélkül maradt szerzők meghívásával. Ennek a címét kombináltuk a Symposionnal, ez az elnevezés történeti előzménye, azaz valamivel összetettebben utal az egykori *Új Symposion*osokra, mint elsőre gondolnánk. Ez egy újonnan alapított folyóirat, amely vállalta a *Symposion* hagyományát, ahogy azt is, hogy ebből a hagyományból kiemelten kezeli a megújulást. Nem a régit visszük tovább, hanem folyamatosan próbálunk megújulni, miközben nem kívántunk vitába szállni vagy kerülni az otthon maradt folyóirattal. Az egyébként utána már nem sokáig tudott létezni, egyrészt az emberhiány miatt, másrészt a közeg nem bírta eltartani, 1992-ig létezett. Így maradt egy darabig a szabadkai *Üzenet*, de az ezredforduló környékén megszűnt. Ma már csak az 1934-es alapítású *Híd* működik a vajdasági folyóiratok közül.

Ágoston Zoltán: – Mert, ha jól tudom, az *Ex Symposion* is megszűnt. Nemrégiben ezt hallottam Bozsik Pétertől.

Ladányi István: – Az *Ex Symposiont* nem sorolom a vajdasági lapok közé, bár persze valóban onnan nőtt ki. Egyébként igen, úgy döntöttünk, hogy abbahagyjuk. 1992-től lényegében a 2022-es évfolyamig működött az *Ex Symposion*. Az utóbbi időben hol volt pénzünk, hol nem, volt, hogy a tavalyi pénzt a következő évben adták. Ez a folyamatos küzdelem felőrölt bennünket, nem is vagyunk már olyan fiatalok. Végül is nem kényszerít minket senki, hogy csináljuk.

Ágoston Zoltán: – Én viszont ezt a mondatot szerettem volna kihúzni Istvánból. Ez ugyanis oda csatlakozik, amit a 2004 utáni történeésekről mondtam az előbb.

Ladányi István: – Méltóképpen kell csinálni a folyóiratot, tehát hogyha csak tökolódés folyik, akkor az nem folyóirat. A folyóiratnak működnie kell folyamatosan. Legyen benne spiritusz, legyen kraft. Ha megy ez a tilitoli-huzavona, ha nem tudjuk, hogy az összerakott lapszám megjelenik-e, ki tudjuk-e fizetni a szerzőket, ki tudjuk-e fizetni a nyomdát... Ez így nem működik.

Visszacsatolva a korábbi kérdéshez, az *Ex Symposion* a vizuális kultúra, a társművészetek iránti érdeklődését folyamatosan megpróbálta minőségi módon fenntartani, tehát szép folyóiratot igyekeztünk csinálni. De ez meg szintén pénzbe kerül.

Ez az *Új Symposion* hagyománya, amelyben nemcsak a képzőművészet, hanem minden egyéb művészet iránti érdeklődés megvolt, és a maga módján megtalálta az eszközöket, hogy a folyóiratban ezek megjelenjenek. Tehát nemcsak az volt, hogy írunk a színházról, vagy képzőművészeti kritikát vagy képzőművészeti esszét, hanem maga a folyóirat is képzőművészeti produktum volt. Az *Új Symposion* fénykorához képest még az Ex is nagyon statikus volt. Az *Új Symposion* hónapról hónapra változtatta az arculatát. Ültek a szerkesztők a padlón a kéziratok között, és kézzel manipulálták az anyagot. Maurits Ferenc festőművész képzőművészeti munkásságának nagyon fontos része, amit a folyóiratban és a könyvtervezésben csinált. Amikor viszont Mauritsot erről beszéltettük, akkor azt mondta, hogy az Ottó, az Ottó, az Ottó mindig jött. Tehát az derült ki, hogy az arculattervezésben Tolnai szintén benne volt.

Volt egy időszak, a hetvenes években, amikor a fiatal Szombathy Bálint kapott szabad kezét, akkor csinálták a Bosch+Bosch csoportot. Ez is Tolnai Ottó döntése volt.

Erről közvetlen információkat nem sikerült szerezni, de úgy látom, hogy ott a szerkesztőség tagjai utóbb ellenálltak Bálint dolgainak, aki megpróbálta kitágítani a folyóirat terét. A folyóirat egyébként fantasztikus találmány. Ugyanazon a cím alatt, ugyanazon a név alatt folyamatosan változó tartalom. De Bálintnak ez szűk volt. Ekkor következtek azok a kísérletei, hogy élére állítsa, kihajtsa, behajtsa, kivágja a lapokat.

Bálint időszakára különösen, de más időszakokra is jellemzők voltak az ilyen gegek. Nem beszélve a folyóirat-bemutatókról, a performanszokról. Érdekes, hogy Ladik Katalin nem került be soha a szerkesztőségbe. Szerintem nem merték bevenni, mert szétrobbantotta volna a folyóiratot.

Orbán Jolán: – Igen, bár a szerkesztés más feladat. Ennek a pályázatnak van egy nem rejtett célja is, méghozzá annak vizsgálata, hogyan alakul a női főszerkesztők helyzete Közép- és Kelet Európában. Döbbenet láttam, hogy Magyarországon még mindig viszonylag kevés női főszerkesztő, illetve szerkesztő van. Végignézttem a projektben részt vevő külföldi folyóiratokat is. Kelet-Európában nagyon hasonló a helyzet, az ezredforduló óta látszik javuló tendencia. Az olaszországi folyóiratoknál kiemelkedő a La Battana folyóirat, ahol az utóbbi időben több női főszerkesztő követte egymást.

Magyar viszonylatban az Újholdnál Nemes Nagy Ágnes központi figura volt, még ha nem is ő volt a főszerkesztő. Ugorva egyet az időben a Jelenkornál Thomka Beáta régóta a szerkesztőbizottság tagja, de eredetileg az Új Symposion köréből indult.

Ladányi István: – Igen, Beáta sympós volt. De a lap főszerkesztője volt 1974-től '79-ig Danyi Magdolna.

Ágoston Zoltán: – A Jelenkornál a nyolcvanas évek végén, Szederkényi Ervin halála után rövid ideig Hallama Erzsébet volt a megbízott főszerkesztő, tőle vette át aztán a pozíciót Csordás Gábor. Illetve a lap szerkesztője volt 1997 és 2010 között Nagy Boglárka, aki jelenleg a Jelenkor Kiadó főszerkesztője, valamint az utóbbi években Pálffy Eszter.

Orbán Jolán: – A Magyar Műhelynek nem volt női szerkesztője. A győri Műhelynek pedig 2020-ban lett női szerkesztője, igaz, hogy akkor egyszerre három is. A Magyar Lettre Internationale-nak az 1991-es alapítástól a 2016-os megszűnésig mindvégig Karádi Éva volt a főszerkesztője. A Mozgó Világnak pedig a Zoli által említett fordulat, azaz 1983 óta P. Szűcs Julianna a főszerkesztője.

Sulyok Bernadett: – Ennek kapcsán hadd említsem meg Dedinszky Erikát, aki Hollandiában telepedett le, költő és műfordító. A Magyar Műhelynek nem volt szerkesztője, de állandó szerzője igen, fontos szerepe volt a holland kapcsolatokban, és ebben a minőségében a lap holland különszámát ő állította össze.

Orbán Jolán: – Az elmondottak alapján látható, hogy a női szerkesztők vizsgálata egy újabb közép-kelet-európai közös kutatási terv lehetne, amely az irodalmi folyóiratok mellett a társadalomtudományi folyóiratokat és a magazinokat is figyelembe vehetné. Az mindenesetre biztató, hogy a mi korábbi és jelenlegi doktori hallgatóink – Horváth Györgyi, Kucserka Zsófia, Bozsoki Petra, Vilmos Eszter, Pálffy Eszter, Egri Petra, Csanády Nikolett – is részt vesznek hasonló kutatásokban. Közülük többen már a Pécsi Tudományegyetemen vagy az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tanítanak, szerkesztőként dolgoznak, tematikus folyóiratszámokat szerkesztenek, rendszeresen publikálnak könyveket, megjelennek a cikkeik a Jelenkorban, a Kalligramban, a Műhelyben és különböző magyar és nemzetközi folyóiratokban.

Nagyon remélem, hogy a LITMAG 1945–2004 projekt újabb lendületet ad a közép-kelet-európai irodalmi folyóiratok közötti együttműködésnek. Ennek reményében köszönöm nektek, hogy részt vettetek ezen a beszélgetésen, és a segítségetekkel nagy vonalakban áttekintettük a magyar folyóirat-kultúra egy szeletének elmúlt évtizedeit.

Horváth Nóra, Sulyok Bernadett, Ladányi István, Orbán Jolán, Ágoston Zoltán

Mekis D. János, Orcsik Roland, Karádi Éva, L. Varga Péter,
Balogh Endre, Szirák Péter, Ágoston Zoltán

ÁGOSTON ZOLTÁN – BALOGH ENDRE –
KARÁDI ÉVA – L. VARGA PÉTER –
ORCSIK ROLAND – SZIRÁK PÉTER

AZ AUTONÓMIA SZELLEMI KINCS

Mekis D. János beszélgetése

Mekis D. János: – 1997-ben rendeztük meg Pécsen az irodalmi folyóiratok találkozóját, ahol tudományos előadások hangzottak el a folyóirat-kultúráról, és valódi beszélgetések alakultak ki a résztvevők között. A kilencvenes években valami komoly és fontos dolog történt: az a hetvenes-nyolcvanas években indult folyamat, amely sokak számára az irodalom reményteli megújulását jelentette, hirtelen rébe érni látszott. Ezt sejtették úgy a létező, mint az újonnan létrejövő folyóiratok. Talán megemlíthetem, hogy egykor én is egy ilyen újonnan létrejött lap, a Szépliteratúrai Ajándék című pécsi egyetemi folyóirat szerkesztője voltam. Ehhez az egyetemi laphoz hasonló volt az 1997-es alapítású Thélème, amelyet 1999-ben a Prae követett – ezeket Balogh Endre, illetve L. Varga Péter képviseli. A vibráló kilencvenes évek elején, 1991-ben jött létre a Magyar Lettre Internationale, amelynek Karádi Éva volt a főszerkesztője. Ez a folyóirat leginkább a maga világirodalmi létmódjával határozta meg a folyóiratszcénát, és körülöngte a rendszerváltozás szabad levegője (vagy legalábbis a szabad levegő illúziója). '89-ben, illetve a kilencvenes években jött létre a Holmi, a Nap-pali Ház, a 2000, a szegedi Pompeji, hogy csak néhány jelentős lapot említsek a sok közül. Ezek voltak tehát a mérleg egyik serpenyőjében, míg a régebbi, nagyobb hagyományú lapok a másikban.

Hosszan lehetne sorolni a kilencvenes években aktív folyóiratokat, amelyek közül számos kifejezetten fontos kezdeményezés volt. Hogy mennyire, azt azzal tudnám érzékeltetni, mint amikor egy új sorozat vagy egy új évad jön a Netflixen. Az emberek már nagyon várják, egy ideje hallják a hírt. Hasonló volt a folyóiratok új lapszámaira is várni. Ezek ráadásul szellemi kört is jelentettek, mindenki elhitte, hogy nagyon komoly ügyről van szó.

Hadd kérdezzem a kilencvenes években létrejött lapok képviselőit, hogy milyen volt új szereplőként belépni a folyóiratszcénába. Milyen lehetőségek adódtak, milyen nehézségekkel járt ez együtt? Milyen volt az az új nemzetközi horizont, ami egyáltalán feltárult?

Karádi Éva: – Vibráló volt az egész légkör. Létre is hoztuk az úgynevezett Folyóiratok Ligáját. Pécsre nagyon szerettünk járni. Minden évben tartottunk lapbemutatót, közös eseményeket. A Lettre folyóiratban azt tekintettük feladatunknak, hogy az európai kultúrába, az európai diskurzusokba bekapcsoljuk a magyar irodalmat. Az esszé volt a vezető műfajunk. A lap afféle irodalmi impexként, adok-veszek alapon működött. Ezeknek a folyóiratoknak volt egy egész hálózata, az első Párizsban jött létre, hatvannyolcas cseh emigránsok, Antonín Liehm és Milan Kundera alapították 1984-ben. Ekkor zajlott a nagy Közép-Európa-vita, és meghívtak mások mellett olyan szerzőket, mint Esterházy Péter és Konrád György. Később létrejött a folyóirat német, olasz, cseh, spanyol, román és több más változata hosszabb-rövidebb időre – a német még mindig él és virul. A magyar változatból 100 lapszámot tudtunk kiadni. Azért az is valami. Önként és dalolva hagytuk abba, azt gondoltuk, hogy jó is volt, és elég is volt. Egyébként a következő pályázaton már a többi lap se kapott pénzt, szóval így is, úgy is abba kellett volna hagyni. A lap szerkesztése mellett rendszeresen csináltunk élő eseményeket, felolvasásokat – ez az, amit ma is folytatni tudunk például az európai írótalálkozók keretében a könyvfesztiválon. A szer-

zőink írásait felajánlottuk a partnereknek és fordítva, tehát afféle szellemi közös piacként működtünk. Élvezetes volt csinálni, jó volt az együttműködés a partner lapokkal.

Balogh Endre: – Nagyon fiatalon hoztuk létre a folyóiratainkat, ahogy ti is. Ez azért volt izgalmas vállalkozás, mert olyasmit találtunk, amit senki más nem vett komolyan. Mindenképpen meg kell említenem H. Nagy Péter nevét, ő a populáris regiszterbe tartozó peremműfajokat, amilyen a sci-fi, a fantasy, a krimi satöbbi – tehát azokat a műfajokat, amelyeket ma már egyértelműen irodalomnak tartunk –, tudományos igénnyel kezdte vizsgálni. Ez aztán markáns arcélt kölcsönzött a *Praenek*. Ezenfelül pedig természetesen mindig próbáltunk fiatal szerzőket közölni, ami a mai napig így van. Tehát ebben is megnyilvánul az új keresése, nem csak abban, hogy mindig igyekeztünk olyan egyedi tematikus fókusszal működni, amelyet másoknál nem láttunk. Voltam a József Attila Kör vezetője, van rálátásom arra, milyen egy nagy hagyománnyal rendelkező fontos dolgot továbbvinni. De nekem mindig izgalmasabb valami újat csinálni, és addig-addig szenvedni, míg meg nem valósul.

Minden egyes fillérért, minden egyes szerzőért, minden egyes barátságért meg kell küzdeni. Ez az, ami számomra a kilencvenes évek óta tartó folyamatot leginkább jellemzi. Kihalt egy csomó lap, a már említetteken kívül például még a *Fosszília* és a *Déli Felhő*. A folyóiratoknak ebből a generációjából mára már csak a *Prae* van. Egyrészt L. Varga Péter fantasztikusan viszi tovább a főszerkesztői feladatokat. Másrészt azt látom, hogy az újat akaró vágy még mindig bennünk van.

Mekis D. János: – *Péter, te viszont nem tartozol a nagy alapítók sorába, kérlek, meséld el, miként kerültél a Praehöz.*

L. Varga Péter: – Pécsi egyetemista voltam, és többek között a már említett H. Nagy Péter volt az egyik tanárom. Péter segített tanulmányra kalapálni az egyik szemináriumi dolgozatomat, ebből lett aztán az első praes publikációm, amely egyébként is az egyik első közleményem volt. Péterrel valahogy annyira jól együtt tudtunk működni, hogy valamikor a kétezres évek közepén egyszer csak azt vettem észre, odakerültem a *Prae* szerkesztőségébe.

A kilencvenes évek pezsgéséről én csak történeteket hallottam, de a kétezres években is inspiráló irodalomelméleti-irodalomtudományos közeget tapasztalhattam meg. Így aztán a folyóiratban mi is ilyesmit igyekeztünk megteremteni a legfrissebb, nemzetközi tekintetben is aktuális irodalom- és kultúratudományos, olykor médiatudományos összeállításokkal. Ezek közül nem egy felsőoktatási segédanyaggá tudott válni.

Mekis D. János: – *A Lettre és a Prae budapesti lapok. Kicsit félve dobom be a vidék fogalmát, mivel rákfenéje a magyar közgondolkodásnak.*

Orcsik Roland: – Különösen, ha kedves hangsúllyal mondja az ember.

Karádi Éva: – Hadd szóljak rögtön közbe. Az ezredfordulón kétséges volt a *Lettre* fennmaradása, és a Francia Intézetben egy folyóiratokról szóló konferencia alkalmával valamelyik lap képviselője azt mondta, hogy ha egy könyvkiadó ad magára, akkor az természetesen folyóiratot is megjelentet. Ezután Csordás Gábor, az akkor még pécsi Jelenkor Kiadó vezetője tett arra ajánlatot, hogy a *Lettre* kiadója legyen. Annak, hogy a *Lettre* 2000-től 2016-ig fenn tudott maradni, Pécsen voltak a gyökerei – úgyhogy annyira mégsem vagyunk provinciális budapestiek.

Mekis D. János: – *Ezt nagy örömmel hallok, és ezért is kezdtem el félve a dolgot, mert egyik jelenlévőt sem akartam se pro, se kontra helyzetbe hozni. Egyszerűen csak ezt a jelenséget óhajtottam óvatosan megemlíteni. Nyilvánvalóan másként is meg lehet ezt fogalmazni. Egészségesebb lehet például a kultúra többcentrumúságáról beszélni. A magyar kultúrtörténetben ennek vannak világos hagyományai, hiszen egy kolozsvári vagy egy nagyváradi lapra biztosan senki nem mondta és nem is mondaná senki, hogy vidéki.*

Amikor a LITMAG-projekt nyitórendezvénye volt, akkor tudatosodott számomra, hogy a vidékiség gondolata a negyvenes évek végén és az ötvenes években kerül elő betegesen sokszor a folyóiratokról szóló írásokban. Ez valamilyen korjelenség, kortünet volt, korábban ilyen formában ez nem volt diszkurzív vagy szegmentáló tényező, ilyen kaliberrel nem tartozott bele az aszimmetrikus ellenfogalmak tárházába.

Maradjunk a többcentrumú kultúránál. Betűrendben mondom a lapokat: Alföld, Jelenkor, Tiszatáj. Ezek megyeszékhelyek lapjaként jöttek létre. A Jelenkor neve időjelölő fogalom, viszont az elődlapját Dunántúlnak nevezték, ez az Alföldhöz és a Tiszatájhoz hasonlóan térjelölő fogalom. Ezek az elnevezések a regionalitás, a regionalitás mozaikossága és a teljes lefedettség képzetét hordozzák. Az, hogy a megyei tanácsoknak, tehát a megyeszékhelyeknek voltak a lapjai, egyfajta anyagi és szervezeti biztonságot jelentett: volt szerkesztőségi helyiség, volt valamekkora anyagi bázis. A Dunántúlnak és a Jelenkornak például a pécsi Széchenyi tér 17. szám alatt egy egykori bank impozáns tere állt rendelkezésre egészen az ezredfordulóig: hatalmas termek, bőrfotelok, a hátsó teremben még egy pingpongasztal is volt. Az Alföld szerkesztősége a debreceni Piac utcán, kiváló helyen volt. Csak azt akarom ezzel mondani, hogy ezek a folyóiratok jó körülmények között léteztek. Később ezek a lehetőségek aztán lassanként elolvadtak, felolvadtak, megszűntek. A jólét mellett volt ennek árnyoldala is: a szerkesztői gyomorgörcs a számonkérés, a represszió, a kompromisszumok állandó fenyegetése miatt. Néha persze lazult a gyeplő, több mindent meg lehetett engedni, ám lényegében az 1948-tól 1989-ig tartó időszakot változó mértékben, de jellemzik ezek az árnyak. Ennek az itt ülők természetesen nem voltak a részesei, viszont a folyóiratok hagyományában ez erősen jelen van. Arról se feledkezzünk meg, hogy ezek a nagy múltú lapok egyszersmind kanonizáló centrumok is. Tekintélyes lapok, amelyekben megjelenni szintén tekintélyt jelent. Miként viszonyul az Alföld, a Jelenkor, a Tiszatáj a maga esetlegesen ellentmondásos hagyományához?

Szirák Péter: – Az 1947-ben indított Tiszatáj és az 1950-ben eredetileg Építünk néven indított Alföld a legrégebbi, megszakítás nélkül működő folyóiratok közé tartozik. De visszautalnék arra, amit a regionalitásról mondtál, Ágoston Zoltánnal kicsit össze is néztünk. A folyóirat-kultúra a magyar kultúra fundamentumát képezi, hungarikumnak nevezhető. Erről viszont azt is el kell mondani, hogy valójában vidéken kezdődött a folyóirat-szerkesztés. A felvilágosodás, a nyelvújítás és a reformkor idején az első magyar folyóiratok nem Pest-Budán jelentek meg, hiszen Pest-Buda ekkoriban döntően német ajkú volt, hanem Kassán, Komáromban, Kolozsvárott láttak napvilágot. Pest-Buda csak a reformkorban lett a magyar irodalom központja, ahova – mint tudjuk – Berzsenyinek el kellett zárándokolnia. Ez is egy magyar hagyomány, a vidékinek el kell zárándokolnia Budapestre.

Mindenesetre a regionalitás jelensége korábban létezett, mint hogy kialakult volna a manapság is jellemző kulturális vízféltség. Amit regionalitásként, illetve annak az újra-gondolásként lehet értékelni, az már a két világháború között megvolt Pécsen és Debrecenben is.

A regionalitásról beszélhetünk sokat, komplikált dolog. Hadd mondjak néhány példát. Esterházy Péter először a párizsi Magyar Műhelyben jelent meg, de itthon elsőként az Alföld közölte 1974-ben a *Fancsikó és Pinta* részletét. Ez úgy zajlott, hogy Fülöp László tanár úr, a prózarovat vezetője felhívta a Debrecenből elszármazott, budapesti Bata Imrét, aki akkor az *Élet és Irodalom* főszerkesztője volt, és megkérdezte, hogy ez *realista* mű-e vagy sem. Ezt a jelenetet egyébként aztán Esterházy beleírta a *Termelési-regénybe*. Akkoriban a „realista” volt a varázsszó, az engedett szabad utat egyes publikációknak.

Egy újabb filológiai kutatás tárta fel, hogy rá egy évre a Hajdú-Bihar Megyei Tanács novellapályázatát hirdetett „felszabadulásunk” harmincadik évfordulója alkalmából, amelyre Esterházy, azon felbuzdulva, hogy előző évben megjelent az *Alföldben*, szintén küldött egy pályaművet, egy másik *Fancsikó*-részletet, amelynek az volt a címe, hogy

Nincs címe, ez sem az. Nem mondhatni, hogy olcsó népszerűsége törekedett. Nem választak neki. Van egy levele, amelyben kéri vissza a kéziratot.

Volt az *Alföldnek* 1956 nyarán egy száma, amelyben Weöres Sándor, Pilinszky János és még néhány fontos szerző a Rákosi-rendszerbéli szilencium után itt publikált először ismét. A kiváló költőnek, az 1936-os születésű Buda Ferencnek tizenkilenc éves korában először az *Alföldben* jelentek meg a versei. Ez azt jelenti, hogy immár hatvannyolc éve a szerzőnk. A kortárs modern irodalom egyik legjelentősebb költője, írója, Oravecz Imre 1962-ben, egyetemistaként kezdett el publikálni, vagyis hatvanegy éve munkatársunk.

Áttérve arra, milyen „beülni” ebbe a hagyományba. Tisztelem Endrét az új iránti állandó rajongásáért és annak megvalósításáért. Ám a régi újjá alakítása nem kisebb kaland vagy vállalkozás. Az *Alföld* 2024-ben a 75. évfolyamába lép, ennek a folyóiratnak van egy hagyományosan nagy szerzői gárdája, és az emberben mégiscsak benne van az igény, hogy ne ugyanolyan legyen, mint régen, mivel nem tud úgy fennmaradni egy szellemi vállalkozás, ha nem újul meg. Az *Alföldnek* sok ilyen megújulási fázisa volt, így aztán azt a projektet, amikor azon dolgozunk, hogy egy brand megújulva fennmaradjon, nem tartom jelentéktelen dolognak.

Ha már a többiek is visszaemlékeztek, hadd mondjam el, hogy 1981-ben mentem gimnáziumba, a '81. júniusi *Alföldet* vásároltam meg először – sokat segített, hogy csak 16 forintba került, ami persze akkoriban nem volt kis összeg. Szinte egy mukkot sem értettem belőle, de elkaptam az ismeretlen felfedezési vágya, és akkor beleszerettem az *Alföldbe*. Már ekkor arról álmodtam, hogy egyszer majd a szerkesztője leszek.

Az *Alföldnek* az volt a jellegzetes profilja, hogy a népi irodalmi hagyomány folytatásának, illetve az erdélyi magyar irodalomnak a fóruma. A fiataloknak mondom: úgy kell a dolgot elképzelni, hogy 1970-ben megjelent Sütő Andrásnak az *Anyám könnyű álmot ígér* című vallomások szociográfiája – ami bizonyos értelemben Illyés Gyula *Puszták népének* az újraírása. És Magyarországon széles körben ekkor esett le a tantusz, hogy a határon túl is van magyar irodalom, magyar művelődés és így tovább. A *Tiszatáj*nak az erdélyi és a vajdasági irodalommal alakult ki kapcsolata, az *Alföldnek* mindenekelőtt az erdélyi irodalom népi kánonhoz tartozó részével. Sok szociografikus írás jelent meg a lapban. Illetve a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján, mint a szellemi élet minden területén, az irodalmi kultúrában is jelentős változások mentek végbe – nem mindig pozitív, de rohamos, torlódó, nagy változások. Az irodalomtudományi érdeklődés ekkori megváltozása és az új irányok reprezentálása szintén olyasmi, amit az *Alföld* vállalt. Így alakult a lap profilja. A szépirodalmi felhozatalt pedig a felvezetőben is említett hetvenes-nyolcvanas évekbeli folyamatok, tehát az úgynevezett líra-, illetve prózaforradalom szerzői határozták meg.

Mostanában már inkább szellősebb *Alföld*-profilon dolgozunk. Több interjút és kerekasztal-beszélgetést közlünk. A kritika-rovatunk a midcult vagy általában véve a népszerű irodalom felé is odafordul. Nagy felületet szentelünk a gyerekirodalom követésének mind a kritika-, mind a tanulmányrovatban.

A szépirodalom terén is sok az újítás abban a tekintetben, hogy sokat foglalkozunk a tehetség gondozással. Egyébként az *Alföldnek* ez tradicionális értéke: a hatvanas évek vége óta működik az *Alföld Stúdió*, ami egy szabad szeminárium. Havi egy alkalommal, szépirodalmi, tudományos művekről, újabb filmekről szóló beszélgetések. Jellegzetessége, hogy nemcsak debreceni egyetemisták járnak oda, hanem Budapestről, Miskolcra, de az is előfordult már, hogy Szegedről volt résztvevő. És mivel a Covid óta online zajlik a szeminárium, minden érdeklődőt arra biztatok, hogy jelentkezzen az ország vagy a világ bármely szegletéből. Nagyon izgalmas megtapasztalni, hogy a különböző képzőhelyek módszertana, érdeklődése miként ötvöződik vagy lép párbeszédbe egymással, sokszor megtermékenyítő hatású azzal találkozni, hogy máshol másként beszélnek az irodalomról.

Ágoston Zoltán: – A *Jelenkort* 1958 októberében alapították. De ha már Péter is említett személyes vonatkozásokat, hadd kezdjem onnan, hogy először 1980 szeptemberében láttam *Jelenkort* a dombóvári gimnázium folyóirat-olvasójában – ez akkor már a jellegzetes napsárga borító volt, rögtön szemet szúrt. Amikor kinyitottam, érdekes módon nem a főszerkesztő, Szederkényi Ervin neve maradt meg, hanem az, hogy szerkesztő Pákolitz István, akivel aztán a kilencvenes évek elején jó viszonyba is kerültem. Viszont a szerkesztőségbe ténylegesen 1988-ban léptem be egyetemistaként, talán „esztétikai gyakorlat” keretében. A főszerkesztő már Csordás Gábor volt, nem sokkal az után, hogy legendás elődje, Szederkényi Ervin meghalt. Akkor tehát Gábor és Csuhai István vitte már a lapot, valamint Takáts József, akivel azonban csak két évvel később találkoztam: a foci pályán. A szerkesztőség egyébként valóban impozáns, egykori banképület volt, amiként az elhangzott. (Nem mellesleg az első vitánk Gáborral és Pistával, csak hogy a téma felvetésnek ehhez a részéhez is kapcsolódjak, a regionalitás kérdése volt.)

A lap történetében a legkomolyabb politikai megtorlás az volt, amikor 1964-ben eltávolították Tüskés Tibor főszerkesztőt, miután közölte Mészöly Miklós *Az ablakmosó* című drámáját, amely teljesen világosan az elnyomó hatalom ellenében íródott. Mivel a szerkesztőbizottság érezte, hogy ebből baj lehet, Csorba Győző arra kérte Mészölyt, írjon egy kommentárt a műhöz, amellyel kicsit tompít a darab élén. Péter említette Esterházy kapcsán a realizmus elvárását. Ebben az előszóban Mészöly belemegy abba, hogy neki elege van a realizmusból, ő a látomásos művészetet szereti, azaz elvont, esztétikai síkon is nekiment a rendszernek. Ha nem lett volna elég maga a darab, ez végképp vörös posztó volt. A szöveg megjelenését követően sorra születtek a feljelentő kritikák. Ez után az eset után került a lap élére Szederkényi Ervin, és ebből a szituációból építette vissza a lapot, nem volt könnyű dolga, hiszen számos szerző elvesztette a lapba vetett bizalmát. Mészöly egyébként nem csak ebben a vonatkozásban határozta meg a laptörténetet. Meg kell említeni, hogy Mészölyt először a *Sorsunk*, a *Jelenkor* negyvenes évekbeli elődlapja közölte még Molnár néven. De azt is, hogy Szederkényi a hetvenes évektől ismét közölni kezdte Mészölyt, aki aztán magával hozta a laphoz az új próza képviselőit – Nádas Pétert, Esterházy Pétert, Lengyel Pétert, illetve a kritikus Balassa Pétert –, és ennek az új prózának aztán a nyolcvanas években leginkább talán a *Jelenkor* vált otthonává.

Ha már Mészöly fontosságára kitértem, említenem kell még Weöres Sándort, aki fiatal korában maga is szerkesztette a Várkonyi Nándor által irányított, 1941-ben alapított *Sorsunkat*, s aztán a laputódoknak is fontos szerzője volt. És hozzá hasonlóan barátja, Csorba Győző is személyi folytonosságot jelent a pécsi folyóiratok történetében, különösen mivel ő a városban élte le az életét. S noha országosan nem olyan ismert költő, mint Weöres, az talán mégis elárul valamit a jelentőségéről – és János kérdésfelvetéséhez is hozzájárul –, hogy amikor 1985-ben elnyerte a Kossuth-díjat, a díj történetében ő volt az első „vidéken” élő költő.

Mekis D. János: – Csorba Győző *A város oldalában* című visszaemlékezésében azt olvashatjuk, hogy ő volt az egyik, aki úgymond átnevelte, vagy inkább barátilag karon fogta és a helyes útra terelte a főszerkesztői pozíciót elfoglaló Szederkényi Ervint.

Ágoston Zoltán: – Igen, Szederkényi párttag volt – másként nem is kerülhetett volna a lap élére –, a pécsi bölcsészkar elődjén, a tanárképző főiskolán tanított irodalmat. Eleinte a pártdirektívákhoz idomuló esztétikai nézetei voltak, szóval valóban kellett tágítani a horizontján. A dologhoz hozzátartozik, hogy Tüskés kirúgása után távozott a két szerkesztő, Lázár Ervin és Bertha Bulcsu is. Innen kellett visszaépíteni a lapot.

Érdekes jelenség, hogy egy régi szerzővel való hangsúlyos foglalkozás is ellene tudott tartani a hivatalos kultúrpolitikai elvárásoknak. Janus Pannonius életműve már a huszadik század első felében összetartó erőként működött a pécsi irodalmárok számára, 1931-ben létrehozzák Pécssett a Janus Pannonius Társaságot, mely az irodalmi élet motorjává

válik. Aztán ez az életmű 1972-ben, halálának 500. évfordulóján újból reflektorfénybe került. A vele való foglalkozás, költészetének magyarra fordítása, mely az antik irodalomban gyökerezett, óhatatlanul az európai kultúra közös alapjaira, egységére hívta fel a figyelmet – miközben épp a vasfüggöny szelte ketté Európát.

Mit is jelent, ha egy folyóirat a Budapest-centrikus Magyarországon úgymond „vidéken” működik? A *Jelenkor* annak az elgondolásnak a szellemében tevékenykedik, hogy Pécs gazdag és rétegezett történelmi múltja (melynek fontos része etnikai és nyelvi sokszínűsége) alapot terem a város kulturális decentrum mivoltának Magyarországon. Ismert Mészöly Pécs-meghatározása, számára az „urbs”, és az egyetlen magyar város, amely a tőle északra húzódó Mecsekkel a hátában a Mediterráneum felé néz. Az egykori római város, Pécs kultúrája azonban nem csupán a régmúltban gyökerezik, hanem erős szálakkal kötődik a huszadik századi modernitáshoz is (Bauhaus, általában a modern művészetek, képzőművészet, balett stb.), s ma is sokrétű és magas színvonalú, a vidéki magyar városok közt kiemelkedően kiterjedt kulturális intézményrendszerrel rendelkezik, és jelentős számú művész, illetve az oktatásban, kulturális szférában dolgozó ember lakja. A városnak ez a sajátos kultúrája azonban nem valami mással szemben, hanem a vele egyenrangúnak elgondolt különböző magyarországi vagy határon túli hagyományokkal, gondolkodás- és alkotásmódokkal való dialógus révén határozza meg önmagát.

A megújulás kérdésére rátérve. Az imént vázolt hagyomány már a rendszerváltáskor, Csordás Gábor főszerkesztése idején megújult egyrészt a Gábor érdeklődésével összhangban fokozódó világirodalmi, de különösen a balkáni országok irodalmára fókuszáló figyelem által, másrészt azáltal, hogy a lapból kinőtt a Jelenkor Kiadó. Jugoszlávia szétesése, háborúi traumatikus tapasztalatok terhét rakták az ott élőkre, ezekből rendkívül erős irodalom is született. Amikor hallod a határon túlról a robbanásokat, mindezt nem lehet elhallgatni, nem tematizálni a lapban. Ezzel összhangban vettünk részt a „Review within review” folyóirat-együttműködésben a kétezres évek elejétől bő két évtizeden át, amely a különböző nyelvek és irodalmak közti kulturális csere fontos terepe volt. Amikor 1999-ben átvettem a *Jelenkort* főszerkesztőként, szinte azonnal meghívást kaptam a Szlovéniában rendezett közép-európai irodalmi találkozóra Vilenicába, s innen indult az a kapcsolatrendszer, amelynek motorja a ljubljana *Apokalipsa* folyóirat volt, s amelyben minden politikai kötöttségtől mentesen, szakmai alapon alakítottuk ki a laptársakkal a kapcsolatokat. Felsorolni is nehéz lenne, hány rendezvény és kiadvány valósult meg ennek eredményeképpen a különböző országokban. A lapok közvetítő nyelv beiktatása nélkül közvetlenül a másik nyelvből fordították egymás anyagait, a szlovén és a magyar feleken túl szlovák, cseh, horvát, osztrák, lengyel, szerb, román, olasz résztvevői is voltak a projektnek. A lap e hagyományainak megfelelően most is nyitott más irodalmakra, rendszeresen közöl fordításokat.

Csordás Gábor annak idején a kiadót a folyóirat túlélésének egyik pilléréként gondolta el, amely arra reagált, hogy összeomlott a szocialista könyvkereskedelem – és ki kellett találni, hogy kapitalista körülmények között hogyan lesznek a könyvek kiadva. Ezzel a megújulási hullámmal zárkozott fel a már említett szerzőkhöz például Kukorelly Endre, Garaczi László, Márton László, Darvasi László. És van még egy fontos név, akit nem említettem. Parti Nagy Lajos a hetvenes évektől szerzője a lapnak, majd 1979 és '86 között szerkesztője is volt. Manapság pedig a főmunkatársunk. Ebben a minőségében Bertók Lászlót követi, aki hasonlóképpen meghatározója volt évtizedeken át a *Jelenkor* lírarovatának, mint előtte Csorba Győző.

A lap dizájnya körül már 2000 környékén ádáz vita zajlott az újítani és a régit megtartani akarók között, így megmaradt a régi arculat. Ez egyes fiatalok szerint most már szinten kívül van az időn, és így menő. Hát nem tudom.

Szirák Péter: – Talán ejtsünk még szót a lapok címéről, mivel tanulságos lehet ebben a kutatásban. Említettem, az *Alföld* elődje az *Építünk* volt. Nem egy vonzó cím. Nem szabakörművesekre, nem is építőmesterekre utal, hanem a szocializmus építésére. Ezeket a vidéki lapokat azért alapították, mert létrehozták az Írószövetség területi bizottságait, valóban az egész ország lefedésének a szándékával. Ezek a területi bizottságok persze nem az írók érdekeit képviselték, nem is járultak hozzá a magyar irodalom fejlődéséhez, hanem arról volt szó, hogy ilyen módon akarta a Rákosi-rendszer kontrollálni a szellemi életet. Eleinte természetesen az *Építünk*ben is borzalmas klapanciák, csasztaskák jelentek meg a szocialista realizmus jegyében. Mindez azért érdekes, mert mindenütt elkezdődött az írói autonómiáért való küzdelem, hogy valóban irodalmi folyóirattá váljanak ezek az eredetileg propagandakiadványok.

Érdekes módon ez a kommunista diktatúra által létrehozott lapstruktúra tovább élt a rendszerváltás után is. Az *Új Írás* szűnt meg például a régi lapok közül, s aztán jóval később a *Nagyvilág*. Ez a struktúra a rendszerváltás után viszont azt eredményezte, hogy a magyar folyóiratok egyedülállóan függetlenek. Jellemzően nem tartoznak kiadókhoz, politikai pártokhoz, vagyis nem kiadói piaci, gazdasági, illetve politikai megfontolások az elsőrangúak a lapok szerkesztésekor. A magyar folyóirat-kultúra mind ez idáig meg tudta őrizni ezt az autonómiát, és ebben egyedülálló. Hiszen például a kritikai visszhang vonatkozásában a kiadók vagy a politikai érdekkörök nem tudják irányítani azt, hogy milyen bírálatok jelennek meg a művekről, hogy kik kanonizálódnak a folyóiratokban. Ez olyan autonómia, ami elképesztő szellemi kincs. Nem tudni, meddig marad fenn, de azt tudatosítani kell, hogy ritka nagy szerencséje van a magyar irodalomnak, amiért ilyen folyóirat-kultúrája van.

Az internet világában persze nagyon gyorsan bármit közzé lehet tenni, de sajnos el is tűnteti a vélemények és a teljesítmények közötti különbséget. Az illető odaír valamit, és úgy érzi, hogy már az egész világ tudomásul vette, hogy ő mindenhez ért, pedig ez koránt sincs így. És pontosan ezért értékelődik fel a folyóiratok munkája. A szerkesztők betöltik a kapuőr szerepét, megszerkesztett anyagot tárnak az olvasók elé, és a szerzők is úgy érezhetik, hogy ezáltal az irodalom részévé válnak. Aki ezen nem esik át, hanem csak magánkiadásban közzéteszi az írásait, az nem érezheti azt, hogy az irodalmi közvélemény valóban elfogadja.

Karádi Éva: – Amikor először jártam az Egyesült Államokban, a könyvtárban csodálkozva láttam, hogy minden egyetemnek van egy-egy folyóirata, de épp azt hiányoltam, ami nálunk megvolt, a folyóiratok rangját. Nem derült ki számomra, hogy hol, melyik folyóiratban találom a minőségi irodalmat.

Orcsik Roland: – Az a helyzet, hogy a *Tiszatáj* is valóban olyan lap, amely nélkül nem elbeszélhető a magyar kultúrtörténet, de akár még az elmúlt évtizedek történelme sem. Ám amikor a laphoz kerültem, ennek a súlyát nem feltétlenül érzektem, emiatt nem is így álltam hozzá. Az első országos publikációm a *Tiszatáj*ban jelent meg – nem gondoltam olyasmire, hogy egyszer majd én lehetek a folyóirat vers-, illetve kritikarovatának a szerkesztője.

Megpróbálom összefoglalni a lap történetét a kezdetektől, és a zajló demokratizációs folyamatokra fókuszálni. Nagyon különös, de a Horthy-korszakban, 1942–1944 között a *Tiszatáj*at megelőzte a *Délvidéki Szemle* című egyetemi lap, ami azért jött létre, hogy a viszszaalakított területeken élő népek kultúráját megismertesse a közönséggel, és ezáltal szűkebben megközelítse a magyarok, szerbek, horvátok között, de ez azzal a szemlélettel is összefüggésben volt, hogy a magyar irodalmat a nagyobb európai folyamatok részeként lássák. Ki gondolta volna, hogy ilyen lap megjelenhetett a háború idején, amikor más folyóiratok szünetelni kényszerültek. Ami érdekes, hogy 1947-ben, az első *Tiszatáj*-lapszám-

ban ennek a délkeletre irányuló figyelemnek a programja szintén megvan – természetesen ideológiailag korlátozottan. De valamiféle szikrája annak, hogy nemcsak magyar kultúra van, hanem az valami nagyobb egésznek a része. Ez a szemlélet tehát torzan ugyan, de megjelenik, tovább él.

A hatvanas évek végén kerül a szerkesztőségbe Ilia Mihály a versrovat, míg Kovács Sándor Iván a tanulmány- és a kritikarovát élére. A vázolt szemlélet ekkor teljeseedik ki. A *Tiszatáj* hirtelen már nem csak Szegedre és környékére fókuszál, amivel a lap elmozdul az alapító Péter Lászlóék eredeti szándékától. Ilia és Kovács viszont a Tisza-metaforát nem csak Szegedhez kötődően értelmezik, hiszen az egy olyan folyó, amely több országon, több városon áthalad, és országos lappá teszik a *Tiszatáj*at. Nagyon fontos – demokratizációs – szemléletváltás: másra is kíváncsiak vagyunk. És nemcsak a budapesti vagy kolozsvári kommunista testvérekre voltak kíváncsiak, hanem a minőségi irodalomra.

Az adott korszakban az irodalom természetesen mindig küzdött a hatalommal, hogy mi legyen az esztétika. Ilia Mihályhoz szintén egy valóságközpontú irodalom állt közel, ám a modernebb eszközökkel bemutatott valóságproblémák. Viszont ő honosította meg a szerkesztőségben azt a szemléletet, hogy a szerkesztő feladata a saját ízlését zárójelbe téve különböző esztétikai nyelven megszólaló irodalmak minőségalapú megértése és közlése. Természetesen ennek is voltak korlátai. Az avantgárd és a neoavantgárd csak a nyolcvanas években jelenik meg a *Tiszatáj*ban, miután 1986-ban a szerkesztőségbe kerül Keszthelyi Rezső.

Szeged nemcsak földrajzilag van közel a Délvidékhez és Erdélyhez, hanem intézményi kötődés is fennáll, hiszen Trianon után a kolozsvári egyetemet költöztették át Szegedre. Az ilyen kapcsolatok ellenére is a mai napig sokan nem ismerik a határokon túl íródo magyar nyelvű irodalmat, és még mindig vannak olyan viták, hogy ezek inkább regionálisan érdekesek, vagy az egyetemes magyar irodalomhoz tartoznak. Ha egyetemes a magyar irodalom, akkor mi az, hogy többközpontúság? Mi határozza meg a kánont? Ha demokráciában gondolkodunk, akkor az, hogy sokféle, többrendszerű, többféleképpen lehet irodalmat írni – és hadd legyen meg az a szabadságunk is, hogy többféle magyarok lehetünk. Az irodalmi folyóiratok azáltal járulnak hozzá ehhez a szabadsághoz – vagy ha úgy tetszik, az identitás pluralitásához és annak megéléséhez –, hogy sokfajta esztétikai paradigmát, sokfajta irodalmi nyelvet mutatnak be és közölnek.

Na most természetesen Iliát emiatt elővették és nacionalizmussal vádolták, amire lemondott. Később, 1986-ban Nagy Gáspár egy verse miatt be is tiltották a lapot. Viszont akárhányszor új szerkesztőséget rendelt oda a pártbizottság, mindig azzal kezdték, hogy ők folytatni akarják a *Tiszatáj* kivívott hagyományát. A minőséghez való vonzódás egy szersz mind a szabad beszéd kiharcolásának az igényét is jelenti, és onnantól kezdve problémás lesz a hatalom számára. A szabad beszédőtől tartó, beszari irodalom természetesen meg fog jelenni, szép lesz – de a szépségnek van-e szabadságereje, ez a kérdés.

Gondolhatjuk, az irodalomra, a kultúrára egyre kevesebben kíváncsiak, de ezek a harcok is azt mutatják, hogy a kultúrának nagy szerepe van a demokratikus folyamatok létrejöttében. A kilencvenes években természetesen rehabilitálták ezeket a szerkesztőket, akik valamilyen hatalmi atrocitásnak voltak kitéve. Sajnos Ilia történetében vannak szomorú tényezők is: közeli munkatársairól, illetve tanítványairól derült ki, hogy besúgóok voltak. Ezek egyébként valójában mindmáig kibeszéletlen történetek. Ez viszont sajnos a kultúránk infantilis állapotát jelzi: nem merünk beszélni, félünk a sötétben, de ezzel mi is termeljük a sötétséget.

Amikor a *Tiszatáj*hoz kerültem, már rég nem a városi tanács adta ki a lapot, a kiadásért a kilencvenes években létrehozott Tiszatáj Alapítvány felel. Ezt egyébként azzal a szándékkal is állították fel, hogy a városi politika se tudja manipulálni a lapot, ne legyen közvetlenül kitéve a városvezetés változásainak. Olasz Sándor főszerkesztése alatt ezzel

nem is volt gond. Újabban már voltak változások az alapítványban, és történt olyan, hogy megjegyezték, nem tetszik az irányvonal, volt egy olyan sajtónyilvános támadás is, hogy nem közlünk elég szegedi szerzőt. Ez sajnos a bezárkózás igénye. De szerintünk országos, sőt európai színvonalon kell gondolkodni, úgy, hogy a folyóirat olvasható legyen Berlinben, Szegeden, Budapesten, Kolozsvárott és így tovább. Aki nem így gondolkodik, az provinciális lapot készít. Ezt sajnos nem mindig értik, és ennek anyagi vonatkozásai vannak.

Ezek most már jelen pillanatban egyébként küzdelmek. A *Tiszatáj* a várostól kevés támogatást kap. Viszont a főszerkesztőnk komoly lobbitevékenységet folytat, az egyik legjobban pénzelt folyóirat volt az elmúlt időszakban a *Tiszatáj*. A Petőfi Kulturális Ügynökségen, a Nemzeti Kulturális Alapon, illetve korábban a Lezsák Sándor-féle Lakiteleki Népfőiskolán keresztül megpályáztatott támogatásokból működtünk. Ezek persze kompromisszumkénszerekkel is járnak. Mindezzel együtt is azt mondom, hogy az a szabadság, amiről beszélgetünk, feladat. Tehát nem olyasmi, amit kívíttak a számunkra, és most hurrá, fogyaszthatjuk a demokráciát. Felelősségteljes feladat, amin dolgozni kell.

FÓKUSZHIÁNY

Markó Béla: *Már nem közös*

– *A haza milyen?* – *Már nem közös*. A kérdés–felelet szinte adja magát, amennyiben egymás mellé helyezzük Markó Béla két legutóbbi verseskötetének címét. A könyveket még erősebben összekapcsoló nyelvi játék nemcsak azt mutatja, hogy Markó Béla termékeny költő, hogy életművének darabjai mennyire szoros egységet alkotnak – az *Egy mondat a szabadságról* (2020) és *A haza milyen?* (2021) után az alcím szerint 2021–2022 verseit tartalmazó *Már nem közös* (2023) erős láncolat a közösség témaköreit valamilyen új megszólalói pozícióból feltárni igyekvő kérdésekkel –, hanem azt is, hogy Markó képes kötetről kötetre megújulni. Ám e megújulás fok-mértékének és sikerének kérdésessége egyrészt a kötetet kockázatos alkotói kihívással teszi, másrészt az olvasóközönséget várakozással tölti el. A gazdag életmű legújabb darabja kapcsán érdemes áttekinteni, melyek azok a legfőbb csomópontok, ahol észrevehető Markó poétikájának kifáradásra, önismétlésre, zavaró pátozosságra hajlamos jegyei, s hol tud ismét váratlan, ám annál maradandóbb meglepetéseket okozni. Azt hiszem, a mérleg majdnem kiegyenlítődik.

A haza milyen? – ahogy azt Borsodi L. László a 2022. januári *Esőben* megjelent kritikájában is megfogalmazza – a kérdések, kételyek könyve volt. Ezzel szemben a *Már nem közös* szikárabb, az állásfoglalást az összegzések által levezető darab. Ahogy a *Könyörgés versért* című nyitóvers is mondja: „Legyen ilyen könnyű / a vers is! Gyanú, sejtelem, kihúnyó fény, / nyugodt árnyék” (7.). Ezzel szemben a vers zárata: „Hagyd meg nekem még a gyermekkor / kegyetlenségét! Az igazi költészetet”. Érdekes dinamikája van annak, ahogyan például a „gyermekkor kegyetlensége”, valamint a tudatlanság és a tisztánlátás háromféle perspektívája keveredik. A kötetet nyitó ima rapszodikusságával, a rövid és hosszú versmondatok váltakozásával („Vagy talán nem kellene / semmilyen korban olvadó hópelyhekből / összerakni a boldogságot. Sem a sírást. Túl sok ellágyulás.”) remekül vezet be a kötetbe. Ugyanakkor épp az előbbi példa hópelyh-metáforája mutatja, hogy legyen akármennyire is magabiztos a megszólalás, azért a bizonytalanság („Vagy talán nem kellene”) végig működik. A tisztaságra való törekvés azonban nem mindig jelenti a legjobb poétikai megoldásokat.

Különösen akkor érzem ezt problémásnak, amikor a beszélő minduntalan el nem mondott, kihagyott gondolataira figyelmeztet, vagy reflektál az általa kérdésesnek ítélt szöveghelyekre: „Ezt sem magyarázgatom most” – *Véletlen* (19.); „bár ez most költői túlzás” – *Félreértés* (42.); „Bár kissé együgyű, / azt hiszem, pontos mégis ez a metafora” – *Egy-*

Kalligram Kiadó
Budapest, 2023
186 oldal, 3990 Ft

ügyű történetek (96.). És itt-ott felbukkan némi didaktikusság is: „ilyen téli cipő vagyok magam is. / Óvatos metafora csupán, semmi több” – *Téli cipők* (100.). Az világos, hogy a bizonytalanság és a tisztaságra való törekvés együtt munkál, de a kötetben sokkal finomabb megoldásai vannak az előbbi szemléltetésére anélkül, hogy az utóbbi csorbát szenvedne: „Szorongástól / szorongásig élek, és egyre rövidebb / ideig tart a megkönnyebbülés” – *Hitvallás* (43.). Vagy például az *Emlékezés egy zsarnokságra* (70.) kiválóan vegyíti a humort, a határozottságot, a szokimondást és a tisztaságot, sőt, eléri, hogy a történelmi téma is érdekesen jelenjen meg. Ebből idézem az első néhány sort: „Végül talán nem is az országhatáron / éjjel-nappal kibiztosított fegyvereket / vagy a hegyeken-völgyeken folyton / végigsöprő, a terebélyes fákat is tövestől / kicsavaró tapsvihart volt a legnehezebb / elviselni, hanem a gondosan lelakatolt / WC-papír látványát a különböző / állami intézményekben. Az ördög / a részletekben rejlik. / A jelentéktelen részletekben”. De a címadó vers is ilyen, finom absztrakciókkal és humorral. „Úgy kezdődött, hogy ez a harc lesz / a végső. Készültünk egy közös / küzdelemre, próbáltuk csattogtatni / a tornacipőnk, a fellobogózott / kisváros szürke kockakövein. [...] Sok-sok végső harcunk / abamaradt azóta. Ma már legfeljebb / csak annyi, hogy: ez az arc lesz a végső. [...] Nap mint nap / folytatódik minden. Talán majd a tűz. Madarak csőre. Gyökerek. Férgek” (184.). Úgy tűnik, azok a legjobb, egyben „legtisztább” versei a kötetnek, melyek nem bontják szét a témákat, hanem szintetizálják és finoman absztrahálják azokat. Ezek adják a kötet gerincét, lendületét (ilyen még például az *Aki teremtett, a Reggeli fény, a Csalánleves, az Újabb vers a szeretetről*). Bátor és komoly döntés lett volna a szigorú – ezeket a „szintetizáló” darabokat kitüntető – rostálás, és főként a ciklusok elhagyása.

Megjegyzendő, hogy az utóbbi Markó-kötetek mindig „valamilyennek tűnnek”. *A haza milyen?* például első hallásra nemzeti érzületű koncepciót kínál, míg az *Egy mondat a szabadságról* előhívja a romantikus-fennkölt hangvételt. Ezért elsősorban a címekben központi szerepet kapó erős töltetű, vagy akár azt is mondhatjuk, terhelt fogalmak felelősek, mint amilyen a *haza* vagy a *szabadság*. És ha az ezeket megelőző kötetekre gondolunk, akkor a *Bocsáss meg, Ginsberg* (2018) esetében a beatköltészet generációs ikonja vagy az *Amit az ördög jóváhagy* (2019) esetében a cím által felkínált metafizikai olvasáslehetőség hasonlóan irányította az olvasó figyelmét. Persze végeredményben egyik kötet sem ragad le annál, hogy a cím által kitüntetett fókusz domináljon (habár például a diktatúra témáiról olvasni akkor is kimerítő, ha ez a tematika változatosan ismétlődik Markó lírájában). Ezekhez képest az új kötet, a *Már nem közös* kínálja a legkevésbé lehatárolt, legtágasabb asszociációs mezőt. Ugyanakkor, mint az írásom felütésében is jeleztem, nagyon is beleíródik a Markó újabb költői korszakát jelölő kötetek sorába, hiszen címével mintha az előző kötet címére válaszolna. Mi nem közös? A haza? Esetleg a versekben megjelenő más témakörök? A gyerekkor, a szerelem, az emlék? Markó szerint leginkább semmi. Még a vers sem – az ezen való mély(ebb) gondolkodás, a versről, versírásról lírában való megszólalás problémája nagyon hangsúlyos a *Már nem közös*-ben. Olyannyira, hogy a kötetet nyitó vers már programmá is teszi ezt: „Ó, adj nekem / ilyen verset. [...] Vagy legalább higgyem, ez a vers.”

A későbbi ciklusokban (*Bejárat, Tiszta ablak, Túlsó part, Világosság, Kihangosítás, Mind közelebb, Fűcsomók*) szintén hangsúlyosan megjelenik a vers kérdése. Épp ezért lehet a legvalószínűbb válasz, hogy a vers az, ami már nem közös, hiszen ezt kínálja legegyértelműbben a kötet még akkor is, ha a ciklusokat szervező primer tartalom másához (család, gyerekkor, szerelem, mindennapok) kapcsolódik. A piramis csúcsán az alkotói lét problémái, a vers identitásképző és -romboló ereje áll. A versek a legváratlanabb helyeken, zavarba ejtő módon kezdenek a költészetről, illetve magukról értekezni, ami által a szövegek látszólag hirtelen irányt váltanak. „Nem jártam tánciskolába. [...] Meglehetősen /

rossz táncos voltam. [...] Azt hiszem, / kellett volna egy kályha. Talán a vershez / jobban értek, bár ez sem biztos” – *Ördögi praktika* (60.). A szerkezetet alakító beszédmód megtörik, egyszerre láttatja a maga csupaszságában a verset mint konstrukciót, szerkesztéseket, korrektúrákat, kritikák halmazát, másrészt, és sokkal inkább ez a lényeg, visszavezeti a fókuszot a mindenkori alkotóra.

A poézissel foglalkozó szövegek kapcsán fontos azonban kiemelni, hogy épp amiatt nem válnak hermetikusan zárttá, mert a különböző anekdotikus, visszaemlékező-leíró részek fellazítják azokat. A hozzáférhetőség (emlékezés, és annak érthetővé tétele mások számára) és a versírás kapcsolata így rá is cáfolhat a kötet cím megállapítására; a megformálás által sokak számára lesz „látható” az emlék, ugyanakkor a torzulás, csonkolás problémái is megmutatkoznak, ez utóbbi vállalása – a(z ön)reflexió – pedig nem lehetőség, hanem kötelesség.

S mivel ennyire hangsúlyossá válik az alkotás, a szó szoros értelmében vett, papíron olvasható szöveg, jó okunk van feltételezni, hogy nem is a versre, versírásra adott reflexió töri meg a különálló témákat, hanem éppen fordítva: az alkotásról való gondolkodás a kiinduló alap, ehhez biztosítanak kerettémákat a gyerekkori emlékek, az aktuális mindennapok stb. Kérdéses azonban, hogy ezek megformáltsága mikor válik zavaróvá, hol érhető tetten a modorosságba hajló hangütés, illetve mikor merül ki az alkotásra irányuló reflexiók készlet, hiszen ezek legalább ugyanannyi szöveghelyen termékenyek, mint kártekönyvek a jól kigondolt szerkezetre és organikus hangra nézve.

Mivel az alkotói lét, a versírás problémáinak feltárása ennyire hangsúlyos, a kötet egyfajta számvetésként, mérlegelésként is értelmezhető. Rádásul minden benne van, ami általában a Markó-verseket és -köteteket jellemezni szokta: a recepcióban sokszor emlegetett, a gondolatot strófákkal, metanyelvi eszközökkel nem megtörő tömbforma, a természeti motívumok, a meditatív állapotból való kiindulás, a retorizáltság (költői kérdések, indulatszavak, halmozások stb.), az emlékezés során a kutatás-felfejtés mellett a logikának is helyet hagyó következetesség, vagy az, hogy gyakran tárcaszerű, a történetet adott élmény felől megragadó versekkel találkozunk. Utóbbiakból bőven találunk például a *Világosság* című ciklusban, mely a jelenből („nem neveltük meg a kutyánkat”; „Néhány napja rigófütyű ébreszt”; „A hálószobánk az emeleten van”) ad reflexiókat a múlt eseményeire: „Úgy menekítettük a karácsonyfának való / fenyőket, mint Heródes katonái elől / a csecsemőket. [...] Próbálkozunk azóta is, hátha sikerül” – *Együgyű történetek* (96.).

Számos költőelőd neve megjelenik a kötetben; ennek sok esetben megkérdőjelezhető a beágyazottsága, s ebből következően a szükségessége is. Inkább lesznek öncélú műveltségi elemek, mint izgalmas és funkcionális megidézések. „A múlt most már nagyon kicsi / és ártalmatlan. A Balassi Bálintot / halálosan megsebesítő ágyúgolyó / ebből a távolságból csak annyi, / mint egy darázscsípés” – áll az *Embernagyság* (118.) című versben. Balassi halála és az ágyú sokkal hangsúlyosabbá válik, mint a képet elindító, múltra vonatkozó mondat. Igazságtalan lenne nem megjegyezni, hogy az *Embernagyság*ban más történelmi alakok is megjelennek sokkal kihívóbb formában, például: „Ne vegye senki szentségtörésnek, / de elfér István királyunk is / egy gyufásdobozban.” Az persze továbbra is zavaró, hogy a múlt inkább mint lezárt egység jelenik meg a kötetben („A múlt most már nagyon kicsi / és ártalmatlan”), filozófiai-eszmetörténeti fogalomként, s ez korántsem egyenlő azzal, hogy a múlt a történelmi személyekre és azok szerepvállalására korlátozódik. A múlt egészére irányuló reflexió a történelmi személyeken keresztül ad hoc általánosítás. Az István király-kép például a gyufásdobozzal – bármennyire találó is – ilyen szempontból zavaros.

Máshol Baudelaire *Az albatrosz* című műve kerül elő: „Balázs bemászik, / nagy nehezen megfogja a galambot, kihozza. / Ernyedten lóg az egyik szárnya. Mintha már / látta volna ezt a képet. Hát persze, Baudelaire / verse” – *A boldogságról* (92.). A meglehetősen távoli, ám annál izgalmasabb összefüggés közvetítését a „Hát persze” mondatnyitás megtöri: a hirtelen felismerés „kikiáltása” a jelenetről a beszélő műveltségére irányítja a figyelmet. A vers remek zárata az azt megelőző felkiáltás miatt szintén veszít hatásából: „Megéri-e boldognak lenni? / Ez is micsoda kérdés! Nem a fájdalom számít, / hanem az, hogy ránk volt bízva egy éjszakára”. Ráadásul ezek a kiszólások átbillenthetik az így is pengeélen táncoló, de épp emiatt feszültségteli szöveghelyeket nosztalgizálássá, a (rég) múlt követelésévé. Kosztolányi Dezső alakja és *Mostan színes tintákról álmodom* című verse így jelenik meg: „Gyerekkorunkban szerettük / azt a kiszámolóst, hogy választottunk / egy színt, / majd akire rászámoltunk, / annak kellett keresnie magán, / abból a színből bármit. Legalább / egy gombot. Vagy cérnaszálat. / Nem Kosztolányi Dezső / színes tintáiról volt szó, / de mi is versben beszéltünk ilyenkor” – *Kiszámolás* (98.). A mondóka ritmikussága és a színkeresés kerül ügyetlenül kapcsolatba: az „akire rászámoltunk, / annak kellett keresnie magán, / abból a színből bármit” és a „mindenkire jutott egy-egy szótag, / és akire ráesett az utolsó” például redundáns, nyelvilleg lapos részletek, másrészt a beszélő feltételezi, hogy a színekről mindenkinek evidensen és automatikusan a *Mostan színes tintákról álmodom* jut eszébe, pedig ezt a szöveg nem készíti elő. Nem elég a beszélőben felvillanó kép és a szubjektív összekapcsolás ahhoz, hogy ez az utalás a szövegben is működésbe lépjen.

A történelmi alakok mintha a bölcselkedő-filozofikus tartalmakat akarnák ellensúlyozni azzal, hogy az általánosító életbölcsesek helyet konkrét példákat állítanak elének. „Hogy mi is az igazi különbség? / Nyilvánvaló, hogy egészen fiatalon, / sőt, talán már gyermekkortól az élet / a feladat. Igen, ezt kell megoldani. / Először Scott kapitány vagy esetleg / a Wright testvérek mintájára. / De akár a villanymotort feltaláló / Jedlik Ányos is számításba jöhet.” Itt, a *Különbség* (140.) című versben például jól látszik, ahogy a feltehetőleg idős beszélő nagy, általános következtetéseket ragad meg, de a megidézett alakok is ugyanahhoz az általánossághoz vezetnek: „Aztán később nem éppen ilyen / egyszerű. / Viszont a cél továbbra is ugyanaz. Az élet.” Az eleve absztrakt fogalmak (élet, hit, igazság stb.) kifejtéséhez távoli, a kötet világától idegen, külső „anekdotát” választ. Ezáltal a fogalom nemhogy hozzáférhetőbbé, hanem még távolibbá válik, a közhely veszélye pedig ugyanúgy megmarad.

Összességében azért érzem problémásnak ezeket a megidézéseket, legyen szó akár irodalmi, akár más történelmi személyekről, mert elterelik a fókusz az egyébként nem vagy nem elég árnyaltan kifejtett mondanivalóról. Sokkal szebb az, ahogy például a különböző hármások által – kő, fa, üveg; verebek, galambok, rigók – még városi, zajos közegben is meditatív állapot jön létre, amelyhez a beszélő visszatérhet. A hármassorolások nagyon sok helyen előkerülnek, és közvetve, kimondatlanul idézhetik fel az olvasóban Szabó Lőrinc *Föld, erdő, istenét*.

A versírás gesztusát, különböző aspektusait megragadó kötetekben a költészet értelmezése gyakran féreglyukakhoz vezet: bármi bármivel összefügghet, az összefüggések esetlegessége mindig gesztusértékű. Átejtve érezheti magát nemcsak a recenzens, de bármely olvasó is: ha az esetlegesség által több értelmezéslehetőség felé nyitott kompozíciót érdemként kezeljük is, a lehetséges interpretációk közül kiugranak a vers önlogikájának ellentmondó megoldások. A kortárs költészetben egyre inkább helyet kapó „versről verset” igénye növekszik, s még ha ez valódi újdonságokra, reflexiókra ad is lehetőséget, a jó arányok eltalálása nagy kihívás. Markó esetében legtöbbször persze jó arányokkal talál-

kozunk, ám az kétségtelen, hogy, mint azt feljebb igyekeztem bemutatni, egyes szöveghe-
lyek nyelvi és tartalmi szempontból is kilógnak a nagy egészből. Ha ezeket menteni sze-
retnénk, épp a kötet érdemei csorbulhatnak.

A *Már nem közös* kapcsán leginkább az tűnik ki, hogy a gazdag, hosszú verseket tartal-
mazó anyag sutaságait, ügyetlenségeit, indokolatlan pátoszba fordulását is besöpri a *vers*
alá. Hogy csak két példára utaljak vissza: vagy épp az önkorlátozást, kompromisszumo-
kat utasítja el, vagy a nyelvi megformáltság egyszerűségére hivatkozik. Azaz attól, hogy
a vers megmutatja például, hogy „Tudom, manapság könnyen / félreértik, amit mondok”
– *Csomagolópapír* (113.); vagy: „Rosszul esik, de figyelek / a kritikára. [...] Vagyis tulajdon-
képpen beismertem, / hogy tényleg ismétlem magamat” – *Ördögi praktika*, nem mentesül
a pongyola mondatok tényétől, vagy attól, hogy gyakran önmaga paródiájává válik: „Az
úszásról fogok beszélni ismét” – *Túlsó part* (74.); „Lehet, hogy mégis a hűtlenség a hűség?”
– *Mi a hűség?* (126.). Úgy érzem, mindezek miatt a kezdeti lendület az utolsó két ciklusra
már lankad, a kötet olvasása nehezzé és fullasztóvá válik (ezért is lett volna szerencsés a
válogatás vagy a ciklusok elhagyása). Nagy, terjedelmes anyag, melyben sokféle irányt fel
lehet fedezni, vagy éppen elveszni benne.

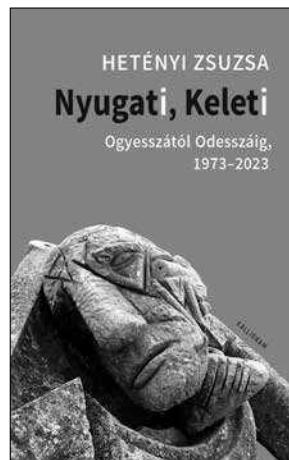
KÖZELÜNKBEN, KELETEN

Hetényi Zsuzsa: Nyugati, Keleti. Ögyesszától Odesszáig, 1973–2023

Hetényi Zsuzsa civil írásai az utóbbi években fontos szerepet játszanak a magyarországi sajtóban. Az irodalomtudósként, az orosz kultúra kutatójaként ismert szakember arról a kevésbé belátható zónáról informálja a hazai közéletet, olvasóközönséget, amely itt van rögtön tőlünk keletre, és ahol immár tíz éve háború folyik, amely 2022-ben a teljes körű orosz invázió megindításával vált még fokozottabbá. Ezt a botrányt és háttérét láttatják új könyve sajátos aktivista-érintett-professzionális nézőpontjaiból az utolsó nagy egység közérzeti szövegei, de a megelőzőek is megvilágító erejűek.

Olvashattuk már Hetényi Zsuzsa Facebook-posztjait, közéleti vitairatait, naplójegyzeteit, tudósításait – például az Ukrajnából érkező menekülteket fogadó tevékenységről – különféle fórumokon, egy részük megjelent online és nyomtatott médiumokban, sőt a szerző 2020-ban Szépíró-díjat is kapott nagy visszhangot kiváltó, a szovjet időkbe nyúló irodalmi szövegéért: *Korela karantén. Odessza, 1975.*, amivel mostani könyve kezdődik. Kiállása a menekülők mellett, illetve e segítségnyújtás dokumentálása, híradása az oroszos akadémiai berkekben folyó eseményekről, valamint belső információi a térségből izgalmas egyveleget alkotnak új könyvében. Első kézből értesülünk arról, hogy az orosz és ukrán emigráció, köztük a tudományos és művészeti élet szereplői hogyan viszonyulnak ma egymáshoz és a Nyugathoz, mit várnak, miként viselkednek. Részesei leszünk a színes történeti kavalkádnak, ami az ukrán és ukrainai, kárpátaljai területek sajátja, követjük a sokféle etnikai, nyelvi keveredést.

Hetényi nyelvi megfigyeléseinek koncepcionális jelentősége van. Irodalmár, nyelvész, értelmiségi figyelemmel veszi számba mind az ott honos, kevésbé ismert orosz-ukrán „turmixnyelvet”, a szurzsikot, mind a már a könyv alcímébe bekerülő ’gy’ és ’d’ közti különbséget. Az ötvenen túli laikus nyelvhasználó megtanulta az iskolában és számtalanszor hallotta, hogy hívták itthon az akkori szovjet világ helyszíneit – oroszos kiejtéssel, a szerző pedig időnként jelzi, hogyan kellene mondanunk most az orosz-szovjet, exbirodalmi neveket. E téren tett fejtegetései és írásmódja érthetően eklektikusak; Kijev esetében az eredeti magyaros változatra („már Anonymusnál is”) alapoz, maradhat tehát Kijev (Kijiv helyett), másutt hol a helyit használja (Lviv a Lvov helyett), hol a nálunk megszokottat (Harkov és nem Harkiv), s alig foglalkozik azzal a szociolingvisztikai kérdéssel, hogy a meghonosodott írás- és kiejtémód megváltoztatható-e, mekkora a tétje, s ő sem következtet benne. A ’gy’-től a ’d’-ig tartó irányt jelzi könyve alcíme, majd prezentálja mindjárt az első három szöveg. Látható: utólagos korrekció a ’d’-s, kemény írás- és ejtés-

*Kalligram Kiadó
Budapest, 2023
304 oldal, 3990 Ft*

módja Ogyessza/Odesszának: a későbbi tudás és felfogás szándékolt visszavetítése. Stilisztikai döntése a maga kifejtetlenségében látványos világnézeti állásfoglalás a kezdő kijelentés viszonylatában, miszerint Ogyesszának tanulta egykor ő is a városnevet. Mint látjuk, ma már nem abban a formában írja le a nevét, s ma ír arról az időről, amikor ott tanult. (Amikor nincs akkora jelentősége a jelenből irányuló fókusznak, a régi írásformát használja, így az 54. oldal címében, magukban az alatta lévő szövegekben viszont visszatér a 'd'-hez.)

Az unikális, személyes kezdő fejezet (*A kezdet. Szovjetunió 1973–1976*), a könyv egyharmada a térbeli mellett retrospektív időutazás, melyben az autobiografikus narrátor változtatja a fenti írásmódokat s az időperspektívát, beékel például a 2022-es megírást nyolcvan hónappal már megelőlegező visszaemlékezést is egy fontos magánéleti eseményre, amikor is 1974-es kilátogatásakor szerelméhez a fiatal pár kényszerűen hármasan töltött egy éjszakát a fiú kissé idősebb mentorával. Így vezet végig bennünket az elbeszélő a valószínűsíthetően kevés magyarországi olvasója által bejárt útvonalon, rajta (leendő/ex) ukrán férjének vidéki családjához mindjárt egy zárt városba, ahol év közben tartózkodtak, s falujukba, ahol nyáron. A könyvnek ez a része, a hosszú indítás hallatlanul érdekfeszítő. Bátor, feltárulkozó, feltáró; jól megírt, szókimondó, élesen láttató, sziporkázó, humoros, ironikus, tragikus, részletegazdag szövegegyüttes. Bevilágít egy ismeretlen közeli vidéket, világot a közelmúltból.

A könyv további két nagy egységében az ötven évvel későbbi események naplószerű, publicisztikus, tárcajellegű, esszéisztikus leírásai következnek. Az egykori szovjet és mai ukrán utazók történeteit tartalmazó gyűjtemény nem állhat össze azonban valamennyire is koherens könyvvé; kavargó, mint a pályaudvari forgatag. A széttartó irányokat az a feltételezhető koncepció tarthatná egybe, hogy a könyv írásának jelenéből a szerzői tekintet végigpásztázza virtuálisan, immár a budapesti pályaudvarokról ezeket a számára egykor férje révén családnak számító helyeket, ahonnan most mások menekülnek, s ahonnan a háborús tudósítások szólnak. Ekkor már a szerző későbbi, segítői identitása nyilvánul meg a személyesség másik regiszteréből. Önéletrajzi hangja, amin előzőleg elmeséli egyetemista korának vadregényes házasságba, sőt kémgyanús történetbe torkolló szilaj kalandjait, itt elhalkul. A megnyilvánuló elbeszélő szubjektum ezennel háttérszereplő, közvetítő, de továbbra is éles megfigyelő. Az élettörténet kimaradó ötven éve halvány, foltyszerű közlések formájában képez meg némi folytonosságot, az önéletrajzi kitérülködés a második házasságot már alig érinti: személyes vonatkozásairól nem kapunk belső adalékokat, jobbára szakmai összetevőit említi.

A könyv egyharmadától tehát a szerző szakmai és aktivista identitása kerül előtérbe. Az Ukrajnából menekülők segítése és az akadémiai közegből érkező hírek más-más módon érdekeseek, tanulságosak, azonban ilyenképpen az összeválogatott anyagot nem kerüli el a gyűjteményes kötetek gyakori sorsa, természete: tarkabarka. Most az onnan kényszerűen ideutazókra koncentrál. Az ő oda-vissza útjainak, az utóbbi évtizedekre megfogymatkozó orosz kapcsolatainak (azért képviselteti magát Pétervári és Moszkva is), oroszországi-ukrajnai utazásainak dinamikája kirajzol egy ívet. Megérteti annak a logikáját, miért ritkultak meg számottevően látogatásai keletre, hogy mi tartja távol attól a világtól. Koncepcióként valamelyest érvényesül is ez az egyre inkább távolságtartó ritmika: fizikailag alig jár arra, az érkezőket viszont fogadja. Megtudjuk, hogyan tartja ottani szakmai és személyes ismerőseivel a kapcsolatot, s milyen szerepet játszik mindebben a kiterjedő online tér. Jobbára azon folynak a szakmai diszkussziók néhány éve, ami megold és kiküszöböl bizonyos nehézségeket, az alapkérdést azonban nem: bojkottálja-e oroszországi kollégái meghívását ezekre az alkalmakra mindkét értelemben, s mit kezdjen meg-lévő együttműködésével. Többször áldja az esztét, hogy nem oroszországi kiadónak adta oda az invázió előtt közvetlenül egy fontos anyagát, Nabokov-könyvét. Ugyanakkor szo-

lidáris akar maradni az Oroszországban rekedt kollégáival. Emlékezetes annak az emigráns orosz tudósok részvételével létrejött zoomos konferenciának a bemutatása, amelynek végén nagy lelkiere van szüksége szerzőnknek az enter gomb lenyomására, hogy megkérdezze a résztvevőket: a nyugati támogatásokat nem az ukrán menekült tudósok megsegítésére kellene-e fordítani.

Egyedüli magyar résztvevőként van jelen a disszidenseknek azon a tanácskozáson, ahol a résztvevők (egyesek névvel és arccal, mások anélkül) ukránul és angolul próbálnak beszélni, hogy ne használják az aktuálisan szégyenletes, politikailag kompromittálódott oroszot. Mindezek a nüanszok figyelmére érdemesek, feltételezem, bárkinek, aki érdeklődik a közélet és a közeli keleti viszonylatok iránt, és érteni akarván nem zárkózik el a most zajló folyamatok mikrotörténeteinek elbeszélésétől. Túl sokféle anyag rakódik azonban egymásra. A szerelmes diáklány egzotikus hányattatásainak követése során a szovjet bürokrácia és a magyar diplomácia zárt ajtóit mögé is bepillantathatunk. Ukrajna-történeti látképek, életképek jönnek aztán, majd a közelmúlt, ahol orosz és ukrán emigránsokat látunk a pályaudvarokon, az online térben pedig tudományos közegeiket, az otthon maradókat is. Zsúfolt és heterogén az így feltáruló panoráma. A könyv címe egyszerre utal a Keleti pályaudvarra és a Keletre geopolitikailag, valamint a Nyugati pályaudvarra (oda is érkeztek háborús menekültek), valamiképpen a nyugati aspirációkra és ránk is mint nyugati szomszédra. A cím tipográfiai játékát nem tartom indokoltnak, feleslegesen egyértelműsíti az égtájak/pályaudvarok nyilvánvaló kontextusait az i betűk sárga kiemelése. Az éppen egy évvel ezelőtti záró bejegyzés a most csomagkihordó egykori mentőssel való találkozásról („*Nyugati? Keleti?*”) azonban hatásos motívumerősítő.

Hetényi Zsuzsa autobiografikus szépírói, altruista és aktivista énje, valamint irodalomtörténeti szenvedélye a valóságban egységet alkot, ám ezek a szövegek nem érnek össze. A szerző sokoldalú személye összeköti ugyan őket, s annak, akit érdekel egyik-másik már ismert írása, hasznos itt fellelnie, együtt mégsem alkotnak közösen érvényes szövegteret. Maradnak egymáson elcsúszva a különmemű rétegek, regiszterek. A szerzői személyiség érvényesíti és valamiképpen összeköti őket, de... billeg rajtuk a keret. Tanúságtétele e kötet mind a mostani eseményeknek, mind az abban való ilyen-olyan részességünknek, az állampolgári öntudatnak, a gyakorlati együttérzésnek, a szakmai kompetencia társadalmi hasznosításának. Megmutatja, hogy az ő valós énje ott volt, ahol lennie kellett, ahol lehetett.

Pontos, lényegre törő kérdéseket tesz fel külföldi kollégáinak arról, hogy mekkora a kár, ami az orosz kultúrát és tudományosságot érte. Értékesek a felvillanó életképek, az esetek dokumentációja a háború 2022-es évéből, amiket ő vett észre, amiket neki mondtak el. Ám kérdéses, hogy a Facebookról áthozott nyelvet és kommunikációt az emotikonokkal, a csetek beemelésével a konzervatív papír-formátum elbírja-e, és nem lett volna-e szükség arra az önkorlátozásra, hogy meghagyja egy részüket performatív szellemi-mentális éteri terünkben. Vagyis emlékezetünkben, zsigereinkben, illetve az akkori idővonalakon, amelyeket akkor annyian olvastunk – én is, pedig nem vagyok a szerző FB-ismerőse, de egyidejű tudósításai, naplói, jelentései napról napra terjedtek, osztódtak. Az esetleírások tipikus nehézségével állunk szemben: a valóság rögzítésének etikai és (itt) nyelvi-mediális vonatkozásával. A hiteles nyelvi prezentáció élesben mutatja meg a valóságot, de ez is szelekció, mediális közvetettség és közvetítettség, valamiféle szerkesztettség.

A pályaudvari nyüzsgés kaleidoszkópjában felidéződik az a sokféle ember és eset, amelyekkel összesodródott: ezek leírása teszi ki a könyv középső, legtetemesebb hányadát. Alkalmi pályaudvari és online hozzá forduló ismerősei korántsem mind fogadják jól, tisztelettel, hálásan a segítséget, mindenféle céllal jönnek, vannak köztük bonyolult esetek és a civileket és hatóságokat kihasználó, hasznot húzni, potyázni akarók is. Mindezek

feldolgozásának terapikus volta nem elhanyagolható sem a cselekvő szerző, sem a többi segítő számára, s karbantartja valóságérzékelésünket szembesítő erejével. A könyv maga pedig szerény kiállítású, túl aprók a betűk, életlenek, szürkék a fotók, de informatívak, betöltik a dokumentálás funkcióját. Míg a borító kék-sárga-lila színszimbolikája és a rajta szereplő fájdalmas szkíta fejábrázolás indokolható, a hátsó borító reklámsorai bulvárosak.

Számomra hiányzik egy komolyabb okfejtés az irodalomtörténészről arról, ami ott, a hátsó borítón olvasható Tolsztojról bulvárkiadásban, arról, hogy miért nem dobjuk ki – igaz, utal rá, hogyan képzei az irodalom felelősségének átgondolását: „kizárólag konkrét tudományos elemzésekben” (300.). Ha megkérdezte külföldi kollégáit az orosz irodalom felülvizsgálatának szükségességéről, hogyan bírta ki ő maga, Hetényi Zsuzsa, az irodalomtörténész, hogy ebben a vegyes műfajú kötetben ne mondja el a maga felfogását róla; hogy valamivel bővebben, akár csak néhány oldalon ne vesse fel fő konceptusait a zárlatban? Érteni vélem azért: nem itt és nem így, hanem elmélyülő módon, másutt. „Az irodalom nem felelős azért, amire felhasználják” (300.), írja. Várom a folytatást és kifejtést tőle – és másoktól, még ha nincs is itt az ideje a békés kutatómunkának, mert zúdul a másféle információ, bombáznak bennünket a hírek. Vannak, akiket nem csak azok.

A SZOCREÁL KIJÁTSZÁSA, AVAGY MI A VALÓS

Jákfalvi Magdolna: A valóság szenvedélye. A realista színház emlékezete Magyarországon

A könyv középpontjában a színházak államosítását követő évtized, benne a korszak öt meghatározó színházi alkotójának, intézményvezetőjének tevékenysége áll, ám a szerző ennél az évtizednél és az öt protagonistánál jóval tágabb történelmi, politikai, színháztörténeti eseményt, folyamatot és számos további szereplőt von be a tudományos elemzésbe.

A kötet hat nagy fejezetből áll. Ezek közül az első, az „Alapító mesterek” című rész lefekteti a kutatás elméleti, történeti és módszertani alapjait, rámutatva a választott téma, korszak és műfaj (művészeti ág) számos kihívással terhelt jellegére. Ezt követi a Gáspár Margit, Gellért Endre, Hont Ferenc, Major Tamás és Várkonyi Zoltán – főként korabeli – munkásságát tárgyzó öt főfejezet, melyek mindegyikéhez társul egy-egy olyan kiegészítő rész, mely az adott alkotó (illetve az általa igazgatott intézmény) színházművészi, illetve színházszakmai munkáit elemzi (előadásokat, illetve Hont esetében a tudományos szervezői tevékenységet is). A módszertani bevezető által felvetett kérdések közé tartozik, hogy milyen lehetőségei vannak a magyar nyelvben a színházi előadás megnevezésének, leírásának, hogy mennyire korlátozott az a gyakorlat, amely a „realizmus” kifejezéssel próbál megragadni igen heterogén színházi sajátosságokat, jelenségeket. Ilyen további módszertani nehézséget jelentenek azok az ellentétpárokra szűkült megközelítések, amelyek a különféle előadástípusokat a realista avagy stilizált, valóságghú avagy formalista stb. kettősségekre korlátozzák. Ugyancsak alapvető problémát jelent, hogy az uralkodó színházfelfogás a nézőt csak a passzív befogadó szerepében tudja elgondolni.

A könyv fontos szemléleti és módszertani distinkciója, hogy a színházi előadások kapcsán Jákfalvi Magdolna nem a realizmus tényéről, hanem annak érzetéről beszél, és jelzi, hogy ezt a benyomást, tapasztalatot nem a színre vitt szöveg váltja ki, hanem a színrevitel módja. Lényeges felismerése és megállapítása a munkának, hogy a magyar színháztörténet-írást a saját nyelv, saját terminológia hiánya, a használt fogalmak zavarossága jellemzi. Mindez az elemzett korszakban, annak átmenetiségét, átideologizáltságát tekintve még inkább így van. E zavarosság egyik fő oka – mutat rá a szerző –, hogy a színházművészet két meghatározó 20. századi mesterének, paradigmateremtő alkotójának, Sztanyiszlavszkijnak és Brechtnek a korabeli (de hozzátehetjük: későbbi) recepciója is torz, az adott korban nyelvileg is pontatlan, ami Sztanyiszlavszkij esetében az orosz nyelv (benn a színházi terminológia) ismerete hiányának vagy alacsony voltának is volt köszönhető. Az orosz

*Arktisz – Theatron Műhely Alapítvány
Budapest, 2023
500 oldal, 4490 Ft*

mester művei fordítások fordításain, torzító áttételeken keresztül jelentek meg a magyar színházi szakma szűk körében.

A bevezető fejezet a korszak első évei rapid színházi átszervezéseinek (főként az államosításnak nevezett összetett folyamatnak) a kontextusában rámutat arra, hogy mindez a késő tavasztól kora őszi kikényszerített intézményi átalakítás egy időben zajlott a Rajk László 1949. május végi letartóztatásától október 15-i kivégzéséig tartó folyamattal. Ez (is) az a társadalmi-politikai környezet, amelyben az új színházi működést ki kellett alakítani.

A kötet fő rekonstrukciós fogalmai a realizmus, a valóság, az emlékezet, a szenvedély. Köztudott, hogy a tárgyalt korszakban – és a rákövetkező, rendszerváltásig tartó időszakban – a rezsim által unásig szajkózott „szocialista” jelző az olyan fogalmak előtt, mint demokrácia vagy realizmus, valójában fosztóképzőként működött, hiszen a szocialista demokrácia nem volt demokrácia, ahogyan a szocialista realizmus sem volt realizmus. Ebből a szempontból különösen tanulságos a bevezető fejezetnek az a része, amely Gellért Endre 1950-es konferencia-előadása alapján sorra veszi, hogy milyen ismérveket társított Gellért (és vele a kor „új” színháza) a szocialista realizmus fogalmához. A tíz pontba szedett ismertetőjegyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a nyelvi deklaráció dacára nincsen olyan, hogy szocialista realista színház/színjátszás, és ez már az első pontnak a színészre és rendezőre vonatkozó leírásából kiderül. Mint Jákfalvi Magdolna összegzi, a szocreál színházeszmény kapcsán Gellért „a meiningeniek gyakorlatából kiemel pár elemet és vegyíti őket Sztanyiszlavszkij téziseivel: ilyen a nagy drámairodalom használata, a pontos közös játék, a rendezői felelősség” (40.). Később leszögezi, hogy e színházstípus megnevezése és praxisa között ellentmondás feszül, ami végső soron arra vezethető vissza, hogy a „szocialista realizmus utópia” (47.).

A bevezető részt záró alfejezet descartes-i címe, „A módszerről” nem kevesebbet ígér, mint hogy – a magyar színháztörténet eddig megírt három köteté után, melyek a kezdetektől 1949-ig rendszerezik a művészeti ág történetét – az 1949 után korszak színháztörténetének az előző kötetekétől eltérő szemléletű és módszertanú feldolgozását adja. No, nem az egészét, természetesen, viszont szemléleti és módszertani példát nyújtva az itt előtérben álló szűkebb periódus és fókuszba helyezett alkotók, elemzésre kiválasztott bemutatók nyomán az utóbbi hét évtized magyar színháztörténete megírásának.

A kötetben feldolgozott anyagok státusza igen sokrétű. Noha az elemzésre kiválasztott alkotók és előadások a hivatásos (egyben hivatalos) magyar színház keretében működtek, illetve jöttek létre, és tevékenységük a nyilvánosság előtt zajlott, műveik folyamatosan tárgyai voltak az első nyilvánosságnak, ezen a közegen túl a monográfia több további regisztert is bevon a vizsgálatba. Szerepelnek ebben memoárok: kiadottak és kéziratok, rádiós és televíziós riportműsorok, kameramonológok stb.; továbbá jegyzőkönyvek: konferenciák, ankétok, kongresszusok gyorsírási lejegyzései. A könyv tehát igen rétegzett nyilvánosságszerkezettel dolgozik és igen gazdag forrásanyaggal operál, amibe nemcsak a korábban is publikus közlemények, hanem az archívumokban, levéltárakban és könyvtárakban lappangó, korábban fel nem dolgozott források is beletartoznak. Mint például Hont Ferenc munkanaplója a szerző hagyatékából. A forráskutatás kapcsán Jákfalvi Magdolna jelzi, hogy e dokumentumok vizsgálatával az „iratanyagok feltárásának történeti értékelését” kísérli meg (32.).

A könyvben tárgyalt öt „alapító mester” kapcsán a közös többszörös a realizmus lesz, ám más-más jelzővel ellátva. A „szocialista” jelző – értelemszerűen – egyiküknél sem szerepel, a többi pedig kiad egy tipológiát. A bevezető utáni öt nagy portréfejezetből az első Gáspár Margittal, az Operettszínház igazgatójával foglalkozik. Erre nemcsak az ábécésorrend szolgált okot, hanem az is, hogy „az államosítás évében a magyarországi színházak repertoárjukra 80%-ban operetteket tesznek” (24.). A Gáspár-fejezetnek találó a vignetája: fantomrealizmus – az operettműfaj sajátosságainak és a kor társadalmi valóságának és politikai-ideológiai diskurzusának a fényében. Tanulságos Adorno és Gáspár könnyűműfajjal (-zenével) kapcsolatos nézeteinek párhuzamba állítása. Egyetértve azzal,

hogy az operett műfaja előadásban (előadásként) létezik és a librettó másodlagos, fontos hangsúlyozni, hogy egyes operettek librettóját újra és újra átírják, alaposan megváltoztatva a kiinduló művet. Ez történt például az ebben a részben kiemelten szereplő *Csárdáskirálynő*-vel, amit nemcsak 1954-ben írtak át Sylviáról a Cecíliát játszó 61 éves Honthy Hannára, hanem már egy évvel az ősbemutató után is átdolgozták. Aki 1915-ben Bécsben Sylvia Varescu volt, abból 1916-ban Budapesten Vereczkey Szilvia lett a történetben. A Gáspár-fejezethez kapcsolódóan 25 oldalas briliáns elemzés olvasható a Szinetár Miklós rendezte '54-es *Csárdáskirálynőről*.

Gellért Endrét a vele foglalkozó fejezet a lélektani realizmus képviselőjeként jellemzi. Mint olvasható: „Gellért 1945–1960 közötti rendezései a Nemzetiben a (lélektani) realista kánon mintaelőadásává váltak” (148.). Ez az egyszerűnek tűnő kijelentés gazdag argumentációt kap, mely az aktív rendezői pályafutás mellett annak színházi elő- és utóéletére is nagy hangsúlyt fektet. Gellértnek ez a színpadi esztétikája és gyakorlata indokolja, hogy az ő fejezetében esik a legtöbb szó Sztanyiszlavszkijról, kettejük párhuzamba állítható módszeréről. A fejezet nagyon plasztikus és összetett képet ad Gellért színházáról, az őt ért sokféle hatásról, a *Nyugat* folyóirattól kínai útján át a G. B. Shaw-recepcióig. Arra is rámutat, hogy ezek a hatások miként formálták Gellért rendezői gyakorlatát. A publikált források mellett az elemzés levéltári anyagokat is felhasznál, köztük Gellért naplóbegyegzéseit, családi levelezését, rendezőpéldányait és autobiográfiáját. Az ő működéséből a legendássá vált 1952-es *Ványa bácsinak* szenteli a szerző a kötet legterjedelmesebb, 30 oldalas előadás-elemzését. Ennek keretében bemutatja a magyar irodalmi és színházi Csehov-recepció alakulását, benne a *Ványa bácsiét*, a fordítások sajátosságait, torzító és domesztikáló hatását, Háy Gyula új, a bemutatóra készített fordításának főbb jegyeit. Nyomon követi a próba-folyamatot az 1960-as felújítás rendezőpéldánya alapján, mely az 1952-es példányra épül. Az elemzés során meghatározó színháztörténeti összefüggések kerülnek szóba, így a realizmus kérdése Csehovnál (például Gorkij ide vonatkozó leveleiben), a szereposztás következményei, az *en suite* játszás hatása az akkor még új játérend keretében, a repertoárjátzásban megszülető alakításokra, a bemutató befolyása a budapesti színházak közötti „versenyre” és a későbbi dráma-választásaikra.

Hont Ferenc esetében a fókusz némileg elmozdul. A pályarajzból egy nagyobb rész jut a világháború előtti és alatti tevékenységére. A fejezet címben és a kötetben hozzá társított „szintetikus” realizmus fogalom is ebből az időszakból való, 1941-ben ír róla. Az ő esetében nemcsak a szintetikus realizmus fogalom, hanem a rendezői gyakorlat is ebben a korábbi pályaszakaszban összpontosul. A harmincas évek szegedi avantgárd mozgalmában fejt ki aktivitását, melynek során rendez misztériumjátékot, Csokonaitól a *Tempefőit*, Madáchtól a *Tragédiát*. '37-ben megalapítja a Független Színpadot. Mindezzel párhuzamosan színháztörténeti és -elméleti kutatásokat folytat. Majorral együtt rendez 1942-ben a *Dandin* György alapján egy *Duda Gyuri* című előadást, ami a kiegészítő alfejezetben esettanulmányként kap helyet.

Hont esetében a szó szoros értelmében vett teoretikus munkásság – mutat rá Jákfalvi Magdolna – jelentősebb a színházrendezőinél. Hont az államosítás utáni korszakban „rendezőként megbukik” (227.). Elméletalkotói munkája új utakat nyit a realizmus-felfogásban, amennyiben a szintetizálás magába foglalja az egymással többnyire szembeállított realitásnak és teatralitásnak az összekapcsolását. Legfontosabb hatása munkássága harmadik szakaszának van – ami voltaképpen kivezet az értekezésben előterbe állított korszakból –, amikor megteremtí a színháztörténeti kutatás magyarországi intézményi kereteit. Az előkészületeket (az első alapításokat) követve 1959-ben áll fel a Színháztudományi Intézet, amelynek alapító igazgatója lesz. A fejezet fontos megállapítása, következtetése, hogy Hont azzal, hogy az intézményt a közigazgatás (minisztérium) és nem a tudomány (akadémia, egyetemek) keretében hozza létre, kizárja az intézetet – és, tehetjük hozzá, a színház-tudományt is – az akadémiai tudományok rendjéből.

A portréfejezetek közül a legárnyaltabb, legösszetettebb a Major Tamásról szóló rész, ami nem csak azzal függ össze, hogy „Major Tamás a színházi emlékezet talán legmegosztóbb alakja” (279.), és nem csak azzal, hogy a Major-recepció a legbőségebb (beleértve az önreprezentációt is). Mint Jákfalvi Magdolna említi, csak 1982 és ’87 között öt könyv jelent meg róla és tőle. A fejezet komplexitása szintén nem csupán a munkásság mennyiségi mutatóival függ össze. Nem is azzal, hogy Major száznál több előadást állított színpadra, vagy azzal, hogy 1945-től 1978-ig a Nemzeti Színház vezetője (előbb igazgatója, majd főrendezője). Sokkal inkább azzal, hogy a szerző nyomába ered annak a személyközi hálózatnak, amely Major tevékenységének egyik fő inspirációja, éltető közege volt. Ehhez átvizsgálja a Major-hagyatékban található feljegyzéseket, füzeteket, Major emlékezeti megnyilatkozásait. Pazar azoknak a nyilvános tereknek és azok látogatóinak, illetve a magántereknek és vendégeiknek a felvillantása, amelyek és akik ebben a hálózatban jelen voltak. Ennek a komplexitásnak az érzékeltetése mutatja a kutatói ambíciót is, amely a korszakra ütött bélyegek és ragasztott címkék mögött az egyediségre, az árnyalatokra, ezek rekonstruálására kíváncsi, és ezek elemzésére törekszik.

Egy másik rétege a fejezetnek a művészi és politikai szerepvállalás kapcsolatának a jellemzése. Jákfalvi Magdolna e kettőnek az azonosságát állapítja meg Major esetében, aki a színházat a valóság megváltoztatása eszközének tekintette, azaz egy-egy szerepen (színházi előadáson) keresztül kívánt beavatkozni a valóságba. E gondolatmenet részeként viszi végig a fejezet azt az időszakot, amikor a Rajk-perrel párhuzamosan a *Macbethet* próbálja, s olvassa egymásra az értekezés egyrészt három visszaemlékezés (egymástól szétartó) ide vonatkozó részletét, másrészt a Major-hagyaték ide vonatkozó dokumentumait a Major és Rajk közötti korábbi szoros kapcsolatáról. Ahol persze épp a tehetetlenség lesz a jellemző Majornak mind a művészi, mind a politikai helyzetére. De ez is a kettőnek a szimbiózisát igazolja Major esetében.

A fejezet számos lényegi megállapítása közül megemlítem még az improvizáció kapcsán írottakat, amiről a szerző hangsúlyozza, hogy Major hamar felismeri a színház és a közélet improvizatív jellegének a rokonságát. Épp ily fontos a nézők jelentőségének kiemelése és a valóságállításról mint a színház feladatáról vallott felfogás. A fejezetet Jákfalvi Magdolna a „Major-módszer” summázatával zárja, és tézisszerűen sorolja a legfőbb mozzanatokat: „A Major-módszer alapja a megfigyelés, technikája az improvizáció, eszköze a test, ideológiája a közösségi felelősség” (320.). A legtöbb – négy – előadás-rekonstrukció a Major-fejezethez kapcsolódik, az 1966-os *Szörnyeteg* (Németh László), az 1970-es *A luzitán szörny* (Peter Weiss), az 1971-es *Dögöltt aknák* (Csurka István – melyet Iglódi István rendezett, Major és Kállai Ferenc főszereplésével), valamint az 1977-es *Kulcskeresők* (Örkény István).

Bár a Várkonyi Zoltánnal foglalkozó a legrövidebb a portréfejezetek közül, ebben is megmutatkozik, hogy miként helyezi új megvilágításba, újabb összefüggésekbe a korábban rögzült képet a kötet. A fejezet célkitűzése a „minimálisan teoretizált, de bőségesen dokumentált” életműnek mint a kívülálló értelmiség lehetséges pályamodelljének a vizsgálata (377.). Vele nemcsak az orosz és német orientáció egészül ki a franciával, hanem az utóbbinak a népszínházi eszméje is bekerül a realista színház regiszterébe, populáris realizmus megnevezéssel, ami azért is találó címadás, mert összeköti a népszínházat, a népszerűt és a *Popfesztivált*, mely utóbbi előadás a Várkonyi igazgatta Vígszínház (egyik) legnagyobb sikere volt. Szerepel is a két esettanulmány egyikeként. A másik Várkonyi utolsó munkája, az 1979-es *Pisti a vérzivatarban*. A fejezet bemutatja, milyen színházfelfogást vesz át Várkonyi Louis Jouvet-től, akinek *Egy komédiás feljegyzései* című könyvét 1943-ban lefordítja. Kitér Hont Ferenc szerepére abban, ahogyan Várkonyi Zoltán és Major Tamás megismeri a francia népszínház eszméjét. Az 1950-es éveket követő működését a politikához való viszonya szempontjából szembeállítja Majoréval. Várkonyi működése és művészete lényegében apolitikus, ami leképezi a Kádár-korszak közönségének nem politizáló és ideológiák iránt közömbös jellegét.

A Színművészetin színészeket tanító Várkonyi a képzésben „a beszédről a helyzet felépítésére, az átélésről az átadásra helyezi a hangsúlyt” (394.). Ebben a realizmust képviselő metodikában szerepelnek a megfigyelés, történetmesélés, életkapcsolat, kellékhatszínjáték, történetépítési ritmus, komédiázás stb. elemei, de nincsenek benne Sztanyiszlavszkij módszerének közismert és a magyarországi képzésbe is átültetett mozzanatai. Úgy realista tehát, hogy nem az orosz mestert mímeli. Népszínházi működésében a darabválasztásban a kortársi jelleg, a magánéleti kapcsolatok fókuszba állítása, a humánus értékrendje dominál.

A fejezetet összegző bekezdés túlmutat Várkonyi Zoltán alakján és magán a kötetben is, és a magyar színháztörténet-írás számára fogalmaz meg fontos felismerést, rámutatva arra, hogy az eddig előtérben álló, a hatalmi intézmények első nyilvánosságában hozzáférhető források mellett a második nyilvánosságban, az informális közegekben keletkezett, ott fellelhető információk jelentős mértékben módosíthatják, árnyalhatják az egyes alkotókról meglévő képet. A rögzült és tényként tovább hagyományozódott legendárium mellett Várkonyi Zoltán esetében így módon eddig elsikkadt annak tudatosítása, hogy „az ötvenes évek [...] világossá tette az állam mint mecénás s a néző mint támogató partner szerepét a színházi szituációban: a színház a közösség fóruma, sem az agitációnak, sem az unalomnak nincs benne hely, de a szabad gondolatnak igen. Várkonyi nem valamihez képest, nem valami emlékéhez viszonyítva hozta létre a vígszínházi játéknyelvet. Repertoárján jobbra ismeretlen darabok, nem klasszikusok sorakoznak, nincs történelmi alap és nem kísért semmi” (402.).

A félezer oldalas kötetben a szövegfolyamot fotográfiák tagolják. A negyedszáz fénykép zöme történelmi kuriózum. Ilyen mindjárt az a borítón látható, 1945 augusztusában egy pesti utcán készült fotó, melyen Gobbi Hilda, Várkonyi Zoltán, Szörényi Éva, Major Tamás, Bordy Bella és Jávor Pál mosolyognak a kamerába. De láthatunk a képek között biciklis felvonulókat a Nemzeti Színház előtt 1947-ből, vagy azt a jelenetet, amelyen Honthy Hanna ajándékot vesz át Gáspár Margit, Latabár Kálmán és más operettisták társaságában 1956. március 15-én a Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek kultúrtermében. Az utolsó illusztráció a Nemzeti Színház bontását mutatja 1965-ben.

Jákfalvi Magdolna kötete több tudományterület – mindenekelőtt a színháztudomány, a színháztörténet-írás, továbbá a történettudomány – számára is jelentős munka. A benne feltárt tény- és ismeretanyag, ezek komplex feldolgozása, valamint az elemzések során levont következtetések inspirációt jelentenek a további kutatások számára. A mű tárgyválasztása, fő tézisei új, árnyaltabb megvilágításba helyezik a magyar színháztörténet 1949 utáni időszakát.

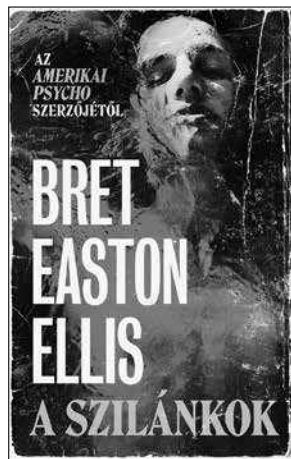
A könyv rendkívül sűrű szövésszerű szöveg, rendkívül adatgazdag munka, mely soktényezős kapcsolatokra és összefüggésekre mutat rá és ilyeneket fejt fel. Jó érzékkel teremt egyensúlyt a bizonyos mértékig ismert (vagy annak tekinthető) színháztörténeti tények és az ezeket árnyaló, új megvilágításba helyező, a szerző által felkutatott és feltárt dokumentumokban fellelt adatok, közlések között. A mű egyik szemléleti újszerűsége, hogy az esemény és a nyelv (a diskurzus) kettősében szemlélt folyamatokat tár fel és elemez. Eredményesen valósítja meg azt a célkitűzést, hogy az 1949-es államosítás elvárásaival és lehetőségeivel elindított magyarországi színházművészetet elhelyezze a 20. század európai színháztörténetében, valamint hogy bemutassa, a szocialista realista kánon hatástörténete a színházi gyakorlatban miként vált realistává. A portréfejezetekben és a hozzájuk kapcsolódó esettanulmányokban (előadás-rekonstrukciókban) igazolja azt a tézist, hogy a színházi előadás folyamatként létezik, megvalósulásában és emlékezeti hatástörténetében egyaránt. Bizonyítja az előadások közösségben megvalósuló felidézésének erejét és komplexitását, felhasználva a nyilvánosság különböző rétegeiben fellelhető, esetenként először itt vizsgált dokumentumokat. Jákfalvi Magdolna könyvét áthatja a kutatás szenvedélye.

A BIRODALOM EMLÉKEZETE

Bret Easton Ellis: A szilánkok

„Itt eltűnhetsz” – ikonikus mondata ez Bret Easton Ellis 1985-ös első regényének, a *Nullánál is kevesebbnek*. A karácsonyi szünetét töltő, friss egyetemista Clay éppen hazafelé tart kokainmámorba fojtott éjszakája másnapján, amikor is egy közlekedési lámpánál állva tekintetét rabul ejti egy útmenti reklámtábla az iménti felirattal. Reakciója nem kevésbé ikonikus: vadul a gázra tapos, és az épphogy felderengő hajnali szürkület ellenére napszemüvege mögött igyekszik láthatatlanná válni, nemcsak a világ, de egyszersmind önmaga számára is.¹ Félő volt, hogy írói pályáján magával Ellisszel is szembejön ez a tábla. Az *informátorok* című novelláskötet 1994-es amerikai megjelenése óta mindössze három regény és egy esszéválogatás fűződik a nevéhez, miközben számos kétes nivójú vagy épp torzóban maradt forgatókönyvírói projekt, televíziós szereplés, podcastsorozat és a vizuális tömegkultúra egyre szorosabbra fogott közelsége hatotta át munkásságát. *A szilánkok* hosszú évek után az első munkája, amely újfent komoly érdeklődésre tarthat számot a magyar irodalmi diskurzus részéről, és amelynek főszereplője és elbeszélője ráadásul nem más, mint saját maga; az író afféle ifjúkori önarcképe, ami igen közvetlenül idézi meg a korábbi alkotások miliójét, tematikus elemeit és szövegalkotási praktikáit, ugyanakkor már új perspektívából tekinti át azokat. *A szilánkok* egyszerre autobiografikus felnőttéshorror és metafikciós múltidézés; az új-őszinteség szellemében írt realista indíttatású nagyregény és vérizsamós kaliforniai exploitation-gótika; de legalább ennyire igaz rá az életmű gyökerei feletti epilógikus elidőzés és az írói pálya kései szakaszának ambiciózus felfrissítése is. Ifjúkori álmok, illúziók, remények, tragédiák és traumák töredékeiből összeállított szügesztív szilánkfolyam, melyet ugyanakkor édesbús nosztalgia leng be, amelyből leginkább a jövő elvesztése felett érzett mély gyász sugárzik.

Nem kellett sokat várnia a hazai olvasóknak, hogy az eredetileg hangoskönyvsorozatként debütáló *A szilánkok* magyarul is kezükben tarthassák. A Helikon Kiadó gondozásában, Sepsí László kiváló fordításában múlt év augusztusában napvilágot látó kötet csupán alig fél évvel marad el a hivatalos amerikai bemutató mögött. A kiadás naprakészségére természetesen a szerző személye és aktuális témaválasztása is rászolgált. *A szilánkok* lapjain Ellis életének azon szakasza elevenedik meg kvázi-önéletrajzi jelleggel, amikor a kamaszkori ábrándvilág makulátlannak hitt, felhőtlen idillje egyszerre vetemedésnek indult benne. „Mintha felbukkant volna egy másik világ – olvashatjuk a regény proló-

¹ Bret Easton Ellis: *Nullánál is kevesebb*, Budapest, Európa, 2010, Ford. M. Nagy Miklós, 40.

Fordította Sepsí László
Helikon Kiadó
Budapest, 2023
588 oldal, 6999 Ft

gusában –, sötétebb színnel átfestve addigi életünket” (18.). A történet szerint ez a sötét tónusú árnyalat 1981 őszén kezdte el végérvényesen felhőkbe borítani a paradicsomi égboltot: új diák érkezik a Los Angeles-i Buckley elitgimnázium egyik végzős osztályába Robert Mallory személyében, miközben a környéket bestiális gyilkosságsorozat rázza meg, amelyet a média és a hatóságok egyaránt a Pákász névre keresztelt sorozatgyilkos és egy dél-kaliforniai ördögimádó szekta ténykedésével hoznak összefüggésbe. Eltűnt házikedvencekről, néma telefonhívásokról, pentagrammal szignózott zenekari plakátokról, bizzarr betörésekről és észrevétlenül átrendezett lakásokról érkeznek beszámolók, mielőtt brutálisan megcsonkított tizenévesek holttesteiből és lemészárolt kisállatok tetemeiből összefércelt perverz asszemblázsok kerülnének elő. Noha Robert Mallory megnyerő modora, vonzó külseje és kezdeti megilletődöttsége folytán hamar beilleszkedik az új közösségbe, felbukkanása és a gyilkosságok elharapódzása rögtön gyanút is ébreszt a baráti társaság egyik tagjában, Bret Ellisben, aki miután hazugságon kapja a fiút, és homályos múltjáról – egy balesetnek nyilvánított halálesetről, öngyilkossági kísérletről, pszichiátriai kezelésről – is tudomást szerez, egyre növekvő érdeklődéssel veti bele magát Robert Mallory és a Pákász közötti párhuzamok feltárásába. Szó sincs azonban arról, hogy e nyomozás adná a regény gerincét, vagy hogy a könyv a poszt-mansonni Amerika paranoid látképét kívánná nyújtani, ahogyan az sem igen állná meg helyét, ha a Hollywood árnyékában napfényre vadászó fiatalság színevesztett, dekadens mindennapjait vagy a középiskolai identitáskeresés kiküszöbölhetetlen drámáit állítanánk a mű homlokterébe – ezek itt egyetlen grandiózus tabló kimunkált mozaikcsempéit alkotják. A *szilánkok* középpontjában ugyanis egy generációs tapasztalat emlékezete áll, aprólékosan kidolgozott szövegvilága nagylélegzetű X-generációs mementó, afféle „így jöttem” regény, melynek legmarkánsabb újítása, hogy bár követi a kései életműben egyre gyakoribb autofikciós történet-szövést, némiképp konvencionálisabb, mondhatni „harsányabb” elbeszélőformát választ. Mintha a regény nem kevesebbre vállalkozna, mint hogy ezúttal szóra bírja mindazt, amit a *Nullánál is kevesebb*, a *Vonzás szabályai*, az *Informátorok*, vagy éppen a *Glamoráma* széttöredezett karakterei elhallgattak. Nevezetesen: széttöredezettségük eredettörténetét.

Ellis egy olyan írónemzedék tagjaként ragadott tollat a nyolcvanas évek derekán, akik számára az amerikai posztmodern próza Thomas Pynchon, William Gaddis, John Barth vagy Robert Coover nevével fémjelezhető pionírvonulatának formanyelvi experimentalizmusa és rideg akadémikussága már egyre inkább kezdett a távolba veszni, ami pedig az előtérbe került, az a hetvenes évek minimalista hagyományának továbbvitele és a mindennapi élet szikár, ám távolról sem kritikátlan, realista jellegű ábrázolása volt. És itt valóban nem realizmussal van dolgunk, sokkal inkább realista irányultságról, egyfajta magánrealizmusról van szó, hiszen az úgynevezett „brat-pack” (kölyökfalka) írók, Jay McInerney, David Leavitt, Tama Janowitz vagy Donna Tartt műveiben valahol a nagyvállalati felhőkarcolók és az MTV-től hangos tévékészülékek között elveszett a valóság, melynek utolsó maradványait a szubjektum magánvilágába zárkózva próbálják meg kétségbeesetten felkutatni. A késő kapitalista szubjektum identitáskriszisének privát valóságai ezek, kendőzetlen éltudósítások és egyszersmind kíméletlen kritikák a globalizáció és a fogyasztói társadalom egyénre vetülő hatásairól. Ilyen melankolikus bírálatot fogalmaz meg McInerney *Fények, nagyváros* című nagysikerű regényében, ahol egy fiatal íróaspiráns a yuppie-kultúra hűvösében próbálja meg elbarikádozni magát magánéleti válsága előtt; Janowitznál a *Slaves of New York* [New York rabszolgái] novelláiban úgyszintén az atomizált, nagyvárosi egyén identitásdrámái és egzisztenciális dilemmái kapják a főszerepet; a konzumerizmus legborúsabb, legsokkolóbb vízióját azonban alighanem Ellis alkotja meg az *Amerikai Pszichó*val és Patrick Bateman diabolikus alakjával.

A realizmus irányába történő nyitás ugyanakkor egy generáció önreprezentációs kísérletéről is számot ad, méghozzá egy olyan generációról, amely előszeretettel állítja ma-

gát párhuzamba Hemingway, Faulkner és Fitzgerald „elveszett nemzedékével”. Igen sokatmondó lehet ebből a szempontból David Leavitt a *The New Lost Generation* címet viselő frappáns esszéje, ahol egy ponton a következőképpen fogalmaz: „tökéletesnek kellett volna lennie, a tökéletes helynek és időnek. Mint ahogy a szüleink is mindig felhívták rá figyelmünket, hogy annyi mindenünk van, amennyi mindent ők gyerekkorukban elképzelni sem tudtak. És mégis, már gyerekkoromnak azokon a verőfényes délutánjain, amikor bent ültem és néztem, ahogy a napfény lecsorog a *Totál Turbót* [Speed Racer] sugárzó tévéképernyőn, tudtam, hogy foszladozik a tökéletesség szövete.”² Ez a foszladozás pedig valamennyiük számára alaptapasztalattá vált. Ellis szemében Leavitt soraiból a Birodalom csillogó, ám letargikus valósága világlik ki. Az „örökké köztes”, „meghatározatlan”³ generáció ugyanis már a Birodalom boltozata alatt nőtt fel; az amerikai szórakoztatóipar mindent átható, monumentális spektakulumuniverzuma tündökölt felettük, keresztülszötte álmaikat és felhúzta illúzióik kolosszusát. Madonna, Tom Cruise, Trump-tornycok, new wave, Rubik-kocka, Walkman-lejátszó, VHS-kazetta, *Csillagok háborúja* és *Vissza a jövőbe* filmek – a valóság felett immár a Birodalom uralkodott.

A *szilánkok* sok tekintetben ehhez a világhoz tér vissza, Ellis első regényeinek világához, egy reflektorfényes senkiföldjéhez, telis-tele a magány, a szorongás, a pusztulás és nem utolsósorban a korabeli populáris kultúra képeivel. Különösképpen igaz ez az alig huszonegy évesen írt *Nullánál is kevesebbre*. Sőt, helyesebb volna talán azt mondani, hogy a *Nullánál is kevesebb* volt az a regény, amely legelőnkebben lebeghetett Ellis szemei előtt *A szilánkok* írása közben. Olyannyira, hogy az az érzésünk támadhat, mintha a két regény egyenesen egymás tükörképe volna. Világaikat kivételesen jómódú, az álomgyár tőszomszédságában élő fiatalok népesítik be: fényűző luxusvillák lakói, a Buckley diákjai, Bel Airbe vagy a Benedict Canyonra járnak házibulizni, céltalanul bolyonganak a Los Angeles átszelő autópálya-rengetegen, miközben a rádióból a Bangles, Elvis Costello, a Tubes vagy a Devo szól, majd egy-két szem Valium segítségével álomra hajtják fejüket, hogy másnap mindezt újrakezdhesék. Semmiben sem szenvednek hiányt; mindenük megvan, amivel a Birodalom karnyújtásnyi közelsége szolgálhat, csak épp nincs már, amit elveszítetnének, ahogy a *Nullánál is kevesebb* egyik szereplője fogalmaz. Nemcsak annak súlya alatt roskadoznak, hogy már csak szőrmentén érintkeznek a valósággal, egymással és kiváltképp önmagukkal, hanem maga a jövő is elérhetetlenné vált számukra, jobban mondván a jelen megkülönböztethetetlen hasonmása lett. Nem véletlen tehát, hogy a *Nullánál is kevesebbet* nyelvileg is radikálisan minimalista elbeszélésmód és a narráció folyamatos jelenidejűsége jellemzi, valamint az intermediális közeledés a videoklipek esztétikumához. A narratíva és a nyelv egyaránt rövid, fragmentumszerű epizódok sorozatára szakad, cselekménnyel pedig a külvilág részletekbe menő leírásán és a szűkre szabott dialógusokon kívül tulajdonképpen nem is találkozunk. Egy generáció keserű, majdhogynem disztópikus képe bontakozik ki előttünk, egy olyan generációé, akik elől – Mark Fisher kifejezésével élve – úgyszólván „eltörlődött a jövő”.⁴ A történelem klipözönné alakul, jövővízióik a televízió replay-funkciójához válnak hasonlatossá, és a múlttal együtt feloldódnak a jelen társadalmalapú folytonosságában. A *Nullánál is kevesebb* kiábrándult Birodalom-látélete, társadalompatológiája és apokaliptikus felhangjai *A szilánkok* szemüvegén át szemlélve viszont már egyáltalában nem konfrontatívak, mindez nem úgy tűnik már fel, mint a globális fogyasztói kultúra rossz lelkiismerete, hanem mint normalitás, a

² David Leavitt: „The New Lost Generation” <https://classic.esquire.com/article/1985/5/1/the-new-lost-generation>

³ Uo.

⁴ Fisher ebben Franco Berardi és Fredric Jameson gondolataira támaszkodik. Erről lásd Mark Fisher: *Ghosts of My Life-Writings on Hauntology, Depression and Lost Futures*, London, Zer0 Books, 2014.

hétköznapi természetesen tetsző rendje. *A szilánkok* erre sem formailag, sem tematikusan nem kíván rációzni. Az anyagi lehetőségek végtelen horizontja, a felnőttvilág előszele, a fásult önkívületben töltött hétfék, baráti találkozók, szexuális együttlétek, a „húsvér résztvevő” szerepe, ahogy a regény utal rá, itt a korlátlan szabadság képkecskéiként villannak fel. Fiktív-önéletrajzi hangvételével, retrospektív elbeszélésmódjával és valómások nosztalgiájával *A szilánkok* már meg sem kíséri a Birodalmat önmaga hiperbolikus képeivel szembevetni és elidegeníteni. Ehelyett a mostanra hatvanadik életévét taposó Ellis mintha az őszinteség fátyla mögé bújna, és így szólna huszonéves önmagához: „hiperbolikus képek, elidegenítés... Ugyan már, hisz ezek tették a Birodalmat azzá, ami. Ezekkel együtt ragaszkodtunk hozzá.” Mindez csak még vastagabban aláhúzza a fenti maximát: a jövő dimenzióját ellentmondást nem tűrően kisatírozta a jelen, míg a nosztalgia, a reményteljes hátratekintés valamiféle kifordított jövőszimulációvá vált. A regény azonban igen tudatosan, rendkívül körmonfont módon él mindezzel. *A szilánkok*ról csaknem túlzás nélkül kijelenthető, hogy a Birodalom poszt-birodalmi képét állítja elének.

Ugyanakkor az is világos, hogy Ellis ennél már jóval korábban rekviemet mondott a Birodalom felett. *Fehér* című, magyarul is megjelent esszéjében több helyen is kiemeli, hogy 9/11 katasztrófája, a World Trade Centerbe csapódó Boeing 707-esek látványa a Birodalom páncélatán is rést ütött.⁵ Beköszöntött a poszt-birodalom, ahogy maga is írja. Az ikerturnyok leomlása a Birodalom falainak szimbolikus leomlásával volt egyenértékű. A Birodalom látszatélete alatti fenyegető feszültségek és depresszív realitás egyszerre a valóság visszatéréseként jelentkezett be, és a „légy önmagad” ideológiai jelszava mellett helyt adott a közösségi média világméretű álarcosbáljának. Hamar kiderült azonban, hogy a Birodalom maszkja csak egy újabb, még megtévesztőbb maszkot rejt. 9/11 Ellis irodalmi munkásságában is jelentős változásokat hozott, elsősorban azáltal, ahogy saját szerzőiségét és szövegalkotását megpróbálta megőrizni a megváltozott kulturális légkörben. A 2004-es *Holdparkban* például már személyének a publikus és privát képei közötti határát mossa el egy véres horrorban, mely során bekövetkezik az író rémálma, hirtelen szembetalálkozik az általa kreált emblematisz figura, Patrick Bateman rémtetteivel. *A Nullánál is kevesebb* hivatalos folytatásának szánt *Királyi hálósobák* (2010) szintén a szerzői univerzum tekervényes útvesztőibe vezet, hiszen a regény legfőbb mozgatórugóját ez esetben az az interferencia adja, amelyet a kiinduló mű kulturális visszhangja és a fiktív karakterek huszonöt évvel későbbi életpályája közötti feszültség gerjeszt. Hasonló metarefektív stratégiát követ *A szilánkok* is, mintha csak egyfajta tükörlabirintusba csalogatná az olvasót.

Igen figyelemreméltó módon érhető ez tetten Ellis fiatalkori imázsának és Robert Mallory karakterének kidolgozásában. A tizenhét éves, éppen a *Nullánál is kevesebb* vázlatán dolgozó Ellis ígéretes jövő előtt álló író, aki azonban nemcsak az írógép fölött aktív, hanem a birodalmi valóság hézagjait is fikciókkal igyekszik befoltozni. Erre minden oka meg is van. Szülei bizonytalan időre Európába utaztak; párkapcsolata egy neves filmproducer lányával merő színjáték mindkettejük részéről; barátaival való viszonya hasonlóan bábjátékszerű, minthogy társaságát főként hamvába holt szerelmek, kimondatlan vágyak és pusztá menekülő útvonalak emberi panoptikumra teszi ki, a valós érzelmeket mélyen a felszín alá száműzve. Ilyen például nyílt titokként kezelt homoszexualitása, legjobb barátja, az iskola futballsztrája, Thom Wright iránti szerelme és az a szoros gyermekkori barátság, amely Thom barátnőjéhez, Susan Reynoldshoz köti. Ilyenek továbbá pusztán testileg viszonzást nyert amorózus kapcsolatai Ryan Vaughannel, a baráti társaság egy másik tagjával, illetve az iskola magányos farkasával, Matt Kellnerrel, aki később a Pákász áldozatává válik nem sokkal azután, hogy Robert Mallory társaságában pillanthatjuk meg. Ezt

⁵ A kötet „Poszt-birodalom” szakasza szinte kizárólag erre a témára fókuszál. Erről lásd Bret Easton Ellis: *Fehér*, Budapest, Helikon, 2020, Ford. Seps László, 249–294.

követően kezd el kibontakozni egy alternatív történetív. Mintha a Pákász és a Másvilág Lovasai elnevezésű sátánista gyülekezet körüli borzalmak hordoznák az egyetlen kizökkentő potenciált a mindennapok üres szerepjátékaiból, valamint Robert Mallory személye, aki az egyre hátborzongatóbb színezetet öltő horrornarratíva központi szereplőjévé lép elő. Robert karaktere innen nézve meglehetősen izgalmas és több szempontból is a *Holdparkot* juttathatja eszünkbe. Robert Mallory ugyanis pontosan olyan, mintha egy korai Bateman-fantázia volna. Kifogástalan külsejű, gazdag, feddhetetlen és pszichopata – legalábbis a regénybéli Ellis szerint, aki hátborzongató karaktert kovácsol Robert Malloryból, amelynek anyaga azonban nem egyéb, mint saját maga, az író hátborzongató fiktív alteregója. „Haver, amikor velem beszélsz, akkor valójában magaddal társalogsz” (118.) – hangzik el egy ponton Robert Mallory szájából.

Nem is egy, hanem alkalmasint legalább két eredettörténeti narratíva íródik *A szilánkok* oldalain. Az egyik történet ezek közül Ellis szerzői világáé, amelynek főszerepét Robert Mallory kapta; a másik egy egész generációé, ahol Bret Easton Ellist illette meg ez a szerep. E két szál a Birodalom hátterén fut össze. Ugyanis Ellis hedonista tinédzserekkel, önmaga hasonmásaival és kegyetlen gyilkosokkal teletűzdelt kései munkássága azt a korszakot igyekszik feltárni, amely annak idején feltörekvő írók egész nemzedékét ihlette meg. Még akkor is, ha a ma Birodalom-képe már nem is egészen vág egybe az évtizedekkel ezelőttivel.

A szilánkok persze távolról sem hibátlan mű. Messze elmarad az életmű csúcsteljesítményeitől, kiváltképpen az *Amerikai Pszichótól*. De talán hiba is volna valamiféle rangsort felállítani. Hogyan is vethetnénk össze ugyanis az intertextuális utalásokban, formanyelvi játékokban és a műfaji toposzok kiforgatásában remeklő *A szilánkokat* a korábbi szélsőségesen minimalista munkákkal. Hiszen *A szilánkokkal* mintha épp ahhoz a prominens íróvonalhoz kezdene el közelíteni Ellis, amely színrelépésekor kifulladásban volt; Pynchon, Gaddis, de még inkább John Barth, Robert Coover, William H. Gass és Donald Barthelme prózapoétikájához. Legjobb *A szilánkokat* egy bizonyos váltás tanúbizonyságaként olvasni, amely ugyan már évekkel ezelőtt elkezdődött Ellis pályáján, legújabb műve azonban még egyértelműbben nyilvánítja ki ezt. Az egykori transzgresszív-minimalista Ellis elmozdulását a poszt-posztmodern poétikák felé.

A Jelenkor postájából

A *Jelenkor* februári számában megjelent Juhász Árpád-interjú egy mozzanatát pontosítanom kell: téves információ, hogy a PIM „szórén-szálán” eltüntette a tőle ajándékba kapott, leltározott, digitalizált Wiesler József-interjút, amit Juhász Árpád a kilencvenes évek elején készített, és egyetlen televízió sem mutatott be. A felvételt megőriztük, kutatható a Médiatár archívumában.

Wirth Imre

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGVED

KETTEN FÉLÁRON

Legyenek vendégeink legalább 2 helyszínen
féláron a PÉCSI Zsolnay Kulturális Negyed
gyönyörű kiállításain!

50%-os kedvezményel látogatható:

- A Zsolnay Aranykora – Gyugyi-gyűjtemény,
- Zsolnay Család- és Gyártörténeti Kiállítás,
- Rózsaszín Zsolnay Kiállítás,
- Zsolnay Mauzóleum,
- Látványmanufaktúra,
- Labor – Interaktív Varázstér,
- Planetárium,
- m21 Galéria,
- 1861 Kesztyűmanufaktúra

Az akció minimum 2 fő részére, legalább 2 helyszín megtekintése esetén érvényes.
A kedvezmény 2024. március 1-31-ig, szerdától vasárnapig vehető igénybe.
Tel: 72 500 350

www.zsolnaynegyed.hu

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PECS VÁROSI KÖZVELEK
KÖZTARSASÁG

PAPPAS
KÖZTARSASÁG

PRINT

Fizessen elő folyóiratunkra!

Előfizetési díj fél évre 6600, egy évre 12 100 forint.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2024-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SCHEIN GÁBOR versei 361
PETŐCZ ANDRÁS verse 363
CSORDÁS GÁBOR: Milosz. A megbontott idill (*fordítói előszó*) 367
CZESŁAW MIŁOSZ versciklusa 369
RÖHRIG GÉZA: Seherezádé (*regényrészlet*) 378
HALASI ZOLTÁN: Az örmény fejezet (*próza*) 385
BAKOS GYÖNGYI: Minden jó így, ahogy most van (*novella*) 392
TERÉK ANNA verse 397
ZILAHY ANNA versei 400
NYERGES GÁBOR ÁDÁM verse 403
PAPP-SEBŐK ATTILA versei 405
NAGY IMRE OTTÓ: A megvert almafa (*Technikumi évek I.*) 407
ÁGOSTON ZOLTÁN: A kicsinység-tudatról
(*Szederkényi Ervin kilencvenéves lenne*) 426
WEISS JÁNOS: Istenhozzád Bacsó Bélának 428

*

- LENGYEL ANDRÁS: A „gyilkos szó” poétikája
(*A Pardon-glosszák jelentésképző eljárásairól*) 430

*

- BALAJTHY ÁGNES: A balatonhenyei remete
(*Lanczkor Gábor: Szaturnuszi mesék I.*) 447
DOBOS BARNA: Miért kell mindig valakire gondolni?
(*Harag Anita: Valakire mindig gondolni kell*) 453
ANGYALOSI GERGELY: A korszerűség színeváltozása
(*Deczki Sarolta: Tar Sándor*) 458
THOMKA BEÁTA: Diákotthon az óvóhelyen
(*Szerhij Zsadan: A diákotthon*) 469
KISANTAL TAMÁS: Csontvázak a szekrényben
(*Mariana Enríquez: A tűz martaléka*) 473

2024

APRILIS

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékaiban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsen.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT SZILÁGYI ISTVÁN. Az író március 13-án, nyolcvanöt éves korában érte a halál. Szilágyi Istvánról Láng Zsolt emlékezett meg honlapunkon (*www.jelenkor.net*).

*

MEGHALT SZÜTS MIKLÓS. Március 14-én adtak hírt a hetvennyolc éves festőművész haláláról.

*

ELHUNYT FICSKU PÁL. Az író március 15-én, ötvenhét évesen vesztette életét.

*

VISKY ANDRÁS PÉCSETT. Az íróval *Kitelepítés* című regényéről, erdélyi kötődéséről *Kosza Gabriella* beszélgetett március 4-én a Művészetek és Irodalom Házában.

*

BERTÓK-PÓDIUM. Az új rendezvény-sorozat első eseményén *Pál Sándor Attilával Mohácsi Balázs* beszélgetett március 11-én a pécsi Tudásközpontban.

JANUS PANNONIUS EMLÉKÉRE. A Lantos Ferenc tervei alapján készült zománcképet március 14-én mutatták be a Martyn-Lantos Múzeum homlokzati falánál. Az alkotás szakmai méltatását *Nagy András* és *Ágoston Zoltán* végezte el.

*

JÁNOS-PASSIÓ. Johann Sebastian Bach művének 1742-es, eredeti változatát *Vashegyi György* vezényletével az Orfeo Zenekar és a Purcell Kórus előadásában hallgathatta meg a pécsi közönség március 3-án a Kodály Központban.

*

IRODALMI DÍJAK. *Visky András* Kossuth-díjat kapott. – *Farkas Wellmann Endre, Györffy Ákos* és *Szálinger Balázs* Babérkoszorú-díjat vehetett át. – A spanyol Formentor-díjat *Krasznahorkai Lászlónak* ítélték oda. – A Kortárs Magyar Dráma-díj idei kitüntetettje *Pintér Béla*. – Sziveri János-díjban *Fenyvesi Orsolya* részesült.

Szerzőink

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Petőcz András (1959) – költő, író, Budapesten él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Czesław Miłosz (1911–2004) – lengyel költő, író, esszéista.

Röhrig Géza (1967) – tanár, Bronxban él.

Halasi Zoltán (1954) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Bakos Gyöngyi (1985) – író, Budapestén él.

Terék Anna (1984) – költő, drámaíró, pszichológus, a Wesley Kincsei Általános Iskola és Gimnázium iskolapszichológusa, Budapesten él.

Zilahi Anna (1990) – költő, képzőművész, a MOME doktorandusza, Budapesten él.

Nyerges Gábor Ádám (1989) – költő, író, az *Apokrif* főszerkesztője, Budapesten él.

Papp-Sebők Attila (1997) – költő, a BBTE pszichológia szakos hallgatója, Kecskeméten él.

Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrőn él.

Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Balajthy Ágnes (1987) – kritikus, irodalomtörténész, Debrecenben él.

Dobos Barna (1991) – klasszika-filológus, ókortörténész, az ELTE BTK NyDI

doktorandusza, az Új Könyvek és az Ókor folyóirat szerkesztője, Budapesten él.

Angyalosi Gergely (1953) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Thomka Beáta (1949) – kritikus, Pécsen él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

Utazás sztrájk idején

Az utolsó vonat menetrend szerint befutott. Az érzéseidet kiakaszthatod száradni, az emlékeidet átadhatod az olajos pornak. Ami a sínek között marad, arra fogsz ébredni az éjszaka közepén. Most végre van idő. A reggelek áradatát elapasztotta az általános munkabeszüntetés. Te mit keresel itt? Tegnap valakivel arról beszélgettél, hogy a félelem gyorsan fölfalja a társadalmat,

és a régi pártokból hiányzik az erős kéz. Ez azonban csak utcasarki bölcsekedés. A káoszt ne úgy képzeld, hogy minden sötétbe hanyatlik. A széthullásban is van rendszer. Megmarad a működés, a különbség csak évek távlatából fölfedezhető. Hogy mikor kezdődött a fejekben az elsötétítés, és miért rendült meg a magabiztos nyugalom? Ennél nyilvánvalóbb

változásokra sem ügyelt senki. Például, hogy a füvek száráról eltűnt a hétpettyes katica, és eltűntek a verebek. A feketerígó ellenben visszatért. Minden változás legalább kétirányú, de most már a legoptimistább is sejti, hogy a sötétség évtizedekig tart. A nappalok és az éjszakák közt csak árnyalatnyi a különbség. Te így is boldognak mondd magadat,

és mindenképp utazni akarsz, mert van, aki vár egy távoli városban. Kár, hogy még mindig nem tanultál meg saját szárnyadon repülni. A távolságot mégis felébresztetted. Nem aludt mélyen. Az idő földi körülmények közt alva jár, és aki mozog benne, mindig a jövőből érkezik. Mi mást tehetne így, hegyi legelőkről, hideg és olajos égről álmodik,

sárral kevert vizeletről. A lényeg az, hogy semmiképp ne menj az étkezőkocsiba. Ott az örök egykedvűek ülnek. Meleg sörüket iszogatják, és ne hidd, hogy egy szóval is tiltakozni fognak, mikor őket dobják a serpenyőbe. Ha itt maradsz, látni fogod a királyi küldötteket. Még mindig viszik a hírt. Arra tartanak, amerről jöttél. A sebesség ma is csak kifogás a mozdulatlanságra.

Egy beszélgetésre

Vári Györgynek

*Ez nem köd, csak az ablak párás. Kilátástalan,
mondjuk, kilátástalan, vasárnap reggel egy őzről
nevezett presszóban. Hát igen, a rohadt békeidők.
Bújt az őz, és felé kar nyúlt, mely puskában folytatódott.
Így mi is csak leshetünk. Hová is? Kifelé? Vagy föl
a foltos, szürke plafonra? Elég ok volna ez a feladásra,
ahogyan tette Sz. barátunk, vagy hogy reményt
fabrikáljunk a semmiből, miként M., ki megölte magát
szintúgy, ha esetlen esetét jobban szemügyre vesszük?
A semmivel telve a markunk, és elfehérült ujjakkal
kapaszkodunk belé, mint a hegymászó egy távoli,
de még épp elérhető kiszögellésbe. Szóval hogyan
élünk, hogyan élünk? A kávé gőzében megjelentek
aprócska kánok és nagyobbfajta gonosztevők:
férfikorunk unalmas peremfeltételei. Hogy csőd van,
régóta és megszakítatlanul, nem vitás. A reménytelenség
a béke záloga. Egy ideig. Eldördült-e már a lövés?
Ha nem, ápoljuk tovább barátságainkat. Itt belül
az őrlődő tudat, ott kívül a kutyaugatás és az alig
sejthető ég, köztiük a párakoszos ablak.*

Kaddish az anyáért, aki alszik

*Nem tudok elszámolni
veled és magammal,
nem tudok, nem tudok.*

*Nem tudom azt mondani,
most rendben vannak
a dolgok körülöttünk.*

*Sűrű volt akkor minden,
azt hiszem, zavaros is,*

szóval,

*nem a megfelelő pillanatban
hagytál itt minket, Anya.*

Nem a megfelelő pillanatban.

*

*Azt mondom, boldogtalan voltál,
azt mondom, nem tudtál minket elviselni,
azt mondom, nem szeretted az apámat,
azt mondom, másik életet képzeltél magadnak,
azt mondom, okos voltál, de mégsem eléggé,
azt mondom, tudós voltál inkább és nem gondoskodó, főállású anyuka,
azt mondom, volt benned valami végtelen szomorúság,
azt mondom, magányos maradtál egész életedben.*

*

*Apa halála után
hetekig
feléd sem mentem,
most,
utólag kérek bocsánatot.*

*Apa halála után téged
hibáztattalak,
haragudtam rád,
most,
utólag kérek bocsánatot.*

*Apa halála után nem
segítettem újrakezdeni
a mindennapjaidat,
most,
utólag kérek bocsánatot.*

*

*Volt úgy, hogy veszekedtem veled.
Volt úgy, hogy kiabáltam veled.
Volt úgy, hogy megsértettelek.*

*

*Utoljára a halálod előtti éjszakán láttalak,
az orvos felhívott,
hogymenjek be hozzád a kórházba,
elbúcsúzni,
de
honnantudja azt az orvos,
hogymamatosan meghalsz?,
honnant lehet az ilyesmit tudni?,
honnantudja valaki, hogymelkővetkezik,
amimelkővetkezik?,
nem tudom,
nem tudom,
bementem hozzád,
covid-időszak volt, de beengedtek,
mert haldoklóhoz jöttem,
és ott feküdtél,
harmadmagaddal egy kórházi szobában,
izzadt volt a homlokod,
piros az arcod,
alszik,
mondta a nővér,
felébrezzem?,
kérddezte a nővér,
és én csak néztelek, és
nem tudtam mit mondani,
aztán csak intettem, hogymel!*

ne ébresszenek fel,
az álom talán jobb,
mint maga a valóság,
azóta megbántam ezt is,
hiába is gondoltam azt, hogy jobb az álom,
nem tudtunk elbúcsúzni egymástól,
bocsáss meg nekem,
mondom most, suttogom magam elé,
bocsáss meg nekem,
aludtál azon a kórházi ágyon,
láttam, álmodtál is,
igen, álmodtál valamiről,
mozgott a szemhéjad, mozgott a szád is,
néha megremegtek az ajkaid,
és ott ültem melletted, és
csak néztelek,
aztán megsimogattam a kezéd,
a nővér kiment,
és visszajött,
majd megint kiment,
majd megint visszajött,
alszik?, kérdezte,
igen,
Anyá alszik,
mondtam,
és a nővér csak nézett rám,
ahogy én néztelek téged,
pontosan ugyanúgy.

Ezzel sem tudok elszámolni soha,
mindig bennem marad mindez,
mindig itt lesz bennem, hogy nem
búcsúztunk el, nem búcsúztunk el egymástól,
és tudom, soha
nem jön már vissza
ez a pillanat.

*

Meghajolok az Örökkévaló akarata előtt,
és megszagatom a ruháimat,
és megköszönöm,
hogya valaki megbocsát nekem.

Bocsánatot kérek mindazért,
ami volt.

*Bocsánatot kérek a magára hagyott anyáért, érted.
Bocsánatot kérek azért is, hogy hagyta
kiszolgáltatottan fekiüdni azon a kórházi ágyon.*

Hogyan is tehettem ezt?

*Az Örökkévaló parancsa,
hogy vigyázzunk szeretteinkre,
és ha gondoskodni kell róluk,
tegyük ezt
a legjobb tudásunk szerint.*

Bocsáss meg nekem, Anya.

*Adonáj, adonáj,
ahol fényed gyúl,
onnan eltűnik a homály.*

*Adonáj,
neked nincsen itt
semmi akadály.*

*Legyen békés a földed,
legyen békés és nyugodt,
veled vagyok,
és velem leszel
az időmnek végezetéig.*

MIŁOSZ. A MEGBONTOTT IDILL

Miłosz „naiv költeménye”, a *Világ* címet viselő versciklus 1943 tavaszán keletkezett. Lengyelországban – és különösen Varsóban, ahol a költő ekkoriban tartózkodott – ez az időszak a háború, a szovjet és német megszállás borzalmait újabbakkal tetézte. A németek március huszontkilencedikén kezdték el föltárni az 1940-ben Katyńban lemészárolt 22 000 lengyel hadifoglyot rejtő tömegsírokat. A vizsgálat eredményeit április tizenkettedikén tették közzé. Hét nappal később, tizenkilencedikén megkezdődött a varsói gettó felszámolása, ami a gettólázadás kitöréséhez vezetett. A harc és a mészárlás május kilencedikéig folyt Varsó szívében. A gettó életben maradt lakóit Auschwitzba deportálták. A lengyelek élete sem volt biztonságban a megszállt Varsóban. Egymást érték a „lapanká”-nak nevezett utcai razziák. Az utca két végét lezárták, és az ott rekedt járókelőket összefogdosták. Az ellenállás akcióira válaszul túszként kivégezték vagy a legjobb esetben németországi kényszermunkára hurcolták őket. A háború alatt egymillió-egyszázezer zsidónak számító személy (köztük négyszázharmincezer magyar és háromszázezer lengyel) mellett száznegyvenezer „nem zsidó” lengyelt deportáltak Auschwitz-Birkenaubába. Az utcára kilépni is életveszélyes volt, de be kellett szerezni az ennivalót. Csak a szövetséges államok polgárai és a haditermelésben foglalkoztatottak úszták meg baj nélkül az igazoltatást. Miłosz két évvel korábban papírok nélkül érkezett Varsóba. Egy gimnáziumi osztálytársa felesége szerzett neki igazolást arról, hogy Praga városrész egyik gyárában dolgozik. Ennek értéke azonban viszonylagos volt – elég lett volna utánanézni, hogy szerepel-e a foglalkoztatottak névsorában.

Miłosz nem vett részt tevőlegesen az ellenállásban, a „Sztuka i Naród” költőinek akcionizmusa és ideológiája egyaránt idegen volt számára. Fiatal életet értelmetlen eltékozlásának tartotta akcióikat,¹ és ezzel nem volt egyedül. De részvétele a titkos vitakörökben és tanfolyamokon, írásai illegális megjelentetése is elég lett volna ahhoz, hogy Auschwitzban végezze.

Meglepőnek tűnhet, hogy ezen a történelmi mélyponton, a legnagyobb egzisztenciális szorongattatás közepette, a helyzet borzalmasságát pontosan rögzítő versciklus² közvetlen szomszédságában vetette papírra „naiv költeményeit”.

Egyes értelmezői szerint a gyermekkor boldog kisvilágának felidézése a figyelem elterelésére szolgált, segített ép ésszel túlélni a kor felfoghatatlan szörnyűségét. A dolog azonban alighanem bonyolultabb, Miłosz pedig nagyobb szabású költő ennél. Igaz, a ciklus első darabjaiban (*Út, Kertkapu, Tornác, Ebédülő, Lépcső, Képek*) a hajdani litvániai nemesi udvarház³ helyszíneit látjuk viszont, ugyanazt a tárgyi és kulturális környezetet, amelyet a szerző önéletrajzi írásaiból, nyilatkozataiból ismerünk. Az első jele annak, hogy itt a boldog múlt felidézésénél többről lehet szó, a nézőpont, a beszédhelyzet sajátos volta. Nem a visszatekintő felnőttest, hanem a gyermeket halljuk. Helyesebben – mint látni fogjuk – egy gyermeket. Az ő érzés- és képzeletvilágába belehelyezkedve látunk és tapasztalunk.

¹ Majd az emigrációban, 1958-ban emlékezik meg *Ballada* című versében a „Sztuka i Naród” költője és szerkesztője, Tadeusz Gajcy értelmetlen haláláról: „Fekszik Gajcy, soha meg nem tudja, / Hogy Varsóban a harc hiába volt” (*Kalligram*, 2022/4.).

² *Szegény emberek szólnak*, magyarul lásd *Jelenkor*, 2022/3.

³ Az udvarház a kownói járás Szetepnie (litvánul Šeteniai) falujában állt.

lunk mi is. Igen, Milosz itt lép ki először a közvetlen alanyi pozícióból, és szólaltat meg versében egy *personát*. Ez természetesen a jelentésszintek megkettőződését eredményezi. Megjelenik a költőtől addig idegen *ironia*. Néhány eltérés az életrajzi tényektől ugyancsak elmozdulást jelez a *fikció* felé: a versekben hűg és báty szerepel, holott Czesławnak öccse volt, Andrzej. Az apát itt még gond nélkül azonosíthatja az olvasó Aleksander Milosz út- és hídépítő mérnökkel, aki fiatalkorában Szibériában vadászgatott, és a sarkkörön Fridtjof Nansennel, a híres sarkkutatóval is találkozott.⁴ De már a könyvtárszobában mágusként látjuk viszont, titkos tudást rejtő nagy könyvben lapozgat, „bűvös igéket mormol fojtva, csöndben”. A ciklus következő darabjában (*Apa ígéz*) ő beszél, és a rejtélyességet fokozza, hogy nem tudjuk – a vers feltűnően szórványos értelmezései sem térnek ki rá –, ki lehet a megidézett-megigéztet bölcse. Ha ugyan valóságos személy.

A litvániai udvarház is mágikus átalakuláson esik át: ablakából kozmikus távlatban látjuk Európát (*Az ablakban*). A nézőpont észveszejtő sebességgel mozog: a közelítés-távoltítás olyan dinamikus térszerkezetet rajzol ki, amely a mai műholdas térképeket juttatja eszünkbe, a látványt magyarázó (és tekintetünket irányító) apát pedig demiurgoszi dimenzióba emeli (*Apa magyaráz*).

A következő két darab (*Példázat a mákról*, *Bazsarózsák*) a kozmosz után a mikrokozmosz felé bontja meg a gyermekkori helyszínt. A mákszemeken álló házikók és a bazsarózsákban lakó bogarak a gyermeki képzelet jellegzetes termékei, de az idegen jelenlét szorongató sejtelmét is hordozzák. Az idillt az is kikezdi, hogy nem tudjuk meg, mit gondolt – és mondott ki hangosan – az anya a bazsarózsában lakó bogarak láttán. Más sebességgel múlt idejük mindenestre az olvasó számára is az elmúlás képzetét idézi föl, ahogy a szilárdnak hitt világ ingatagságát a hol hangosabban, hol halkabban hallatszó kutyaugatás, amely világunkat a lengő mákgubóhoz teszi hasonlatossá.

A látszólag egyszerű mondatok mögött néha bonyolult szerkezetek rejlenek. A gyertyával lefelé tartó anya árnyéka folszalad a lépcsőn, és „megküzd a szörnyeteggel egymagában” (*Lépcső*). A villanyfénynél felnőtt nemzedékek már nem ismerik azt a neki-nekilóduló árnyékvilágot, amelyet a mozgó, kézben hordozott fényforrások – gyertyák, mécsek, petróleumlámpák – keltenek életre egy szoba falain és mennyezetén.

Az idilli képeken minduntalan átüt egy másik valóság: a gyerekek „háborús világot” rajzolnak, „nagy hajók közt egy süllyedő naszádot” (*Tornác*), a lecsapott pille a könyvben ábrázolt római harci szekérre hull, amely „vonszolja magát / A hőst, a feje kőlapokon reccsen” (*Képek*).

Újabb meglepő fordulat: a Szent Pál-i erények meghatározása három versben (*Hít*, *Remény*, *Szeretet*). Megint olyasmi, ami része ugyan a gyermeki világnak, és beleillik abba a naiv vallásosságba, amelyre az idős költő is gyakran fog hivatkozni, mint az elidegenedett és atomizált modern élet ellenszerére – ugyanakkor újabb távlatot nyitva a metafizika magasába emel. A korintusiaknak írott első levélből ismert három teológiai erény⁵ olyan leírásával találkozunk itt, amilyenel még aligha volt dolgunk, és igencsak távol áll a realisan létező egyház erőszakos-érelgős hitbuzgalmi szemléletétől. Milosz nem csupán a tomista filozófiában való jártasságát bizonyítja itt,⁶ hanem azt is, hogy a legbonyolultabb, legelvontabb összefüggéseket mindannyiunk hétköznapi tapasztalatára visszavezetve képes megvilágítani.

⁴ Lásd *Tarajos gőtéi, 1921–1923* című versét.

⁵ „Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.” 1Kor 13,13.

⁶ „Naiv költeményem – írja a *Családias Európában* (Pozsony, Kalligram, 2011. Eredeti kiadása: *Rodzinna Europa*, Párizs, Kultura, 1958) – metafizikai értekezés, annak a fekete iskolatáblának az újraalkotása színekkel és formákkal, amelyre Lallemand tiszteletes rajzolta fel tomista köreit.”

A következő négy darabban ismét litván tájakon járunk: Žmudž esteledő erdejében a vadonban tévelygő ember ősi szorongását éljük át a két gyerekkel. Az erdő más, idegen létek otthona: megint egy megkettőzött, ambivalens világ, amelyből az apa-mágus fog kivezetni minket.

A ciklus utolsó darabja (*A nap*) összefoglalás és visszamenőleges magyarázat, sajátos ars poetica: a rejtett igazság, a lényeg, a transzcendens, érzékfeletti tartalmak közvetlenül nem elérhetők: a konkrétumok megismerésének és szemlélésének – a részletek megbecsülésének – kerülőútján juthatunk csak el hozzájuk.

A mű 5/6-os osztású szillabotonikus (szótagszámláló-ütemhangsúlyos) sorokból áll, amelyek ötödféles jambusként is értelmezhetők, illetve azt imitálják. A magyar változathoz az utóbbit választottam. Tekintve, hogy a magyar vershez szokott fül az 5/6-os osztást amúgy sem érzékeli, a cezúrához nem ragaszkodtam szigorúan.

A sorvégek – két kivétellel – ereszkedő lejtésűek, ami a lengyelben természetes (a hím-rím ritka, illetve keresett hatást kelt, egyszótagú szavak kellene hozzá), a magyar fül számára ellenben monoton benyomást kelt. Ezen nem változtattam, mert a monotónia az idillikus idő lassúságának és a mítosz álló idejének egyaránt megfelel. A váltakozó típusú rímek olyan mozgalmasságot eredményeznének, amely a műtől mindenképpen idegen.

C Z E Ś Ł A W M I Ł O S Z

Világ

Naiv költemény

Út

*Hol tölgyligetben már szirom fehérlik,
És zöld a völgy, borítja zsenge fátyol,
Gyerekek ballagnak a fűvel félig
Benőtt úton haza az iskolából.*

*A tolltartó fedele tárva-nyitva,
Benne zörgő ceruzák, kiflivégek,
Meg egy rézgaras, készenlétben tartva
A kakukknak, a tavasz hírnökének.*

*A fiú sapkája, a hóg kalapja
Bolyhos bokrok közt fel-feltűnve repked.
Egy szajkó cserreg ágról ágra kapva,
A fák fölött hosszú felhők lebegnek.*

*A kanyaron túl látni már a házat,
Ott áll apa, rádől a kapanyélre,
Arca elől elhajt egy lombos ágat,
S a kertből rálát az egész vidékre.*

Kertkapu

*Később majd sűrűn befonja a komló,
De most még látni színét, tavirózsa
Leszakított leveléhez hasonló,
Ha nyári este fénye hull a tóra.*

*A deszkalécék egyenként fehérre
Festve, hegyes lángnyelvekké faragva.
Egy vadgalamb is ült már tetejére,
A madarakat cseppet sem zavarja.*

*Fából a kilincs, sima, amilyenre
A fát csiszolja sok kéz markolása.
A csalán szeret ilyen rejtekhelyre
Húzódni, sárga jázmin ott a lámpa.*

Tornác

*A tornác ajtaja nyugatra nyílik,
Nagy ablakain át a nap melenget.
Erdőig, érig, fasorig, mezőig
Szabadon szárnyal innen a tekintet.*

*Mikor a tölgy már zöldül, és a hársfa
Árnyéka félig takarja az ágyást,
A messzeségben kékelő világra
A lomb terít csipkés-cakkos kívágást.*

*A két gyerek itt egy asztalka mellett
Térdelve rajzol háborús világot,
És rózsaszín nyelvét kidugva ment meg
Nagy hajók közt egy süllyedő naszádot.*

Ebédlő

*Szoba kis ablakkal, a sarokban
Egy néma ingaóra barna árnya.
Két faragott ördögfej vigyorogva
Egy alacsony bőrkanapéra bámul,
Fény hull egy rézfazék kerek hasára.*

*A falon egy kép. Tárgya téli élmény:
Tar fák ágai közt csúszkál a jégen
Egy csomó ember, füstöt ont egy kémény,
És varjak röpködnek a borús égen.*

*Van még egy óra itt. Madár ül benne,
Kijön zörögve és hármat nyivákol,
De mielőtt házába visszamenne,
Anya párálló levest oszt a tálból.*

Lépcső

*Padlóviaszszagú, recsegő, sárga
Lépcsőfokok – a fal mellett a lábnak
Elég a hely, ha szűken is, de már a
Korlátnál nem talál támaszt magának.*

*A vadkanfej feléled és növekszik,
Előbb csak agyar. Majd egy vizslató orr
Nyúlik hosszan, a bolthajtásra fekszik,
Fény szóródik szét, mint a reszkető por.*

*Anya kezében egy mécses világít,
Jön le a lépcsőn befűzve, nyulánkan,
Árnyéka fölszáll a vadkan-pofáig,
Megküzd a szörnyeteggel egymagában.*

Képek

*Nyitva a könyv. Porfelhőben iramló
Harc székér fölé egy pille szállna.
Érintsd meg, és lehull, hintve aranyló
Porát városban vett görög csodára.*

*Robog a székér, vonszolja magával
A hőst, a feje kőlapokon reccsen,*

*A lecsapott pille vonagló szárnnyal
A lapra hull, és kimúlik a testen.*

*Az ég beborul közben és morajlik,
A tengeren zátonytól tart a gálya.
Amott ökrök, nyakuk igába hajlik,
Földműves szánt a parton, s nincs ruhája.*

Apa a könyvtárszobában

*Magas homlokára, kócos hajára
Az ablak a nap sugarát vetíti.
Fényes pihékből támad koronája,
Míg a nagy könyv lapjait szétteríti.*

*Mintás köntöse már maga varázslat,
Bűvös igéket mormol fojtva, csöndben.
Az tudja csak, akit Isten kiválaszt,
Miféle csodák esnek meg a könyvben.*

Apa igéz

*„Ó drága bölcsem, micsoda nyugalmat
Áraszt a szívre derűs bölcsességed!
Szeretlek, és kiterjed rám hatalmad,
Habár látni soha nem foglak téged.*

*Haló porod a szél széthordta régen.
Ki emlékszik vétkekre, örületre?
Te tökéletes vagy az öröklétben,
Mint könyv, amit semmiből gyárt az elme.*

*Volt részed kételyben, keserűségben,
De emléke is elenyész a bűnnek.
Miért becsülnek ma? Én azt is értem:
Az ember kicsi, nagyok csak a művek.”*

Az ablakban

*Túl mezőn, erdőn, túl egy újabb réten
Egy nagy víztükör fehér csillogása.
Benne a föld, aranyló meredélyen
Tengerbe merül – tulipán a tálba.*

*Európa van ott, apa mutatja,
Tiszta időben szépen idelátszik,
Ember és ló, kutya és macska lakja,
Sok áradástól itt-ott még párállik.*

*Színes városok, tornyok szikrát hányva,
Ezüst fércként patakok tekeregnek,
S hol itt, hol ott a hegyek holdvilága
Libben a földre, mint a libapelyhek.*

Apa magyaráz

*„Az árnyék mintha iszkolna valóban,
Ahol a napsugár a földet éri.
Varsó van ott, köröskörül nyitottan,
Nagyon híres város, habár nem régi.*

*Odább a dombvidék akácósára
Bodros felhőből lóg az eső férce.
Prága van ott. Csodálatos a vára,
Ősi szokások plántálják a bércre.*

*Fehér hab osztja kétfelé a tájat:
Az Alpok. Aztán fenyvesek sötétje.
Mögöttük fürdeti, mint kéklő tálat,
Olaszországot a nap sárga fénye.*

*A kereszténység fővárosa Róma.
Szép városok közt sem találni párját.
A háztetők fölé Szent Péter dómja
Emeli ott gömbölyű kupoláját.*

*Északra onnan, túl a tenger öblén,
Hol a kéklő pára síkságot fodroz,
Párizs lépkedne tornyait követvén,
Hidak nyája tülekszik a folyóhoz.*

*És körös-körül, Párizs mintájára
Üvegtől cifrán és vastól keményen
Más városok. De túl sok volna mára,
Majd valamikor máskor elmesélem.”*

Példázat a mákról

*A mákszemen egy kicsi házikó áll,
Mákkutya mákholdat ugat bolondul,
S hogy van nagyobb világ a mákvilágnál,
A mákkutya fejében meg se fordul.*

*Mákszem a föld – és valóban csak ennyi,
A csillagok, bolygók: mákszem-sereglet,
S bár van belőlük talán százezernyi,
Kis házikók mindegyiken lehetnek.*

*Mák a kertben. Minden egy mákgubóban.
Gyerekek futnak. Meglökik könyökkel.
Hol hangosabban, hol meg elhalóbban
Kutyák ugatnak, mikor a hold fölkel.*

Bazsarózsák

*Bazsarózsák, rózsaszínek, fehérek,
Közepükben, mint illatos pohárban
A kis bogárkák egymással beszélnek,
Mert otthon van a bogár a virágban.*

*Anya egy virágot tépett magának,
És széthajtogatva a szíromkelyhet,
Hosszan nézte a bazsarózsa-tájat,
Ahol egy pillanat egy évbe tellett.*

*Majd eldobta a rózsát, és kimondta,
Amit gondolt, nekünk és önmagának.
Egy szélroham kapott bele a lombba,
És arcunkon napfényfoltok cikáztak.*

Hit

*Hit az, ha valaki egy patak hátán
Forgó levél vagy egy harmatcsepp láttán
Tudja: a létük nélkülözhetetlen.
Még ha becsukott szemmel nem is látja,
És ami volt, csak annyi lesz világa,
S a levél is elúszott gyors vizekben.*

*Hit az, ha aki éles kőbe botlott,
Tudja, hogy a kő nem véletlen volt ott,
Ez a dolga: a lábat megsebezni.
Lám, a fák is hosszú árnyékot vetnek,
Van árnyékunk nekünk, van a fűveknek:
Árnyék nélkül nem képes semmi lenni.*

Remény

*Remény az, hogyha valaki hisz abban,
Hogy eleven való a föld, nem álom,
Látás, tapintás, hallás nincs hiába,
Mert minden olyan, ahogy itt találom,
Mint egy kert, ha megállok kapujában.*

*Bemenni nincs mód. De van, ez világos,
S ha bölcsebben szemlélnénk, mint eleddig,
Azt látnánk, hogy a világ kertje számos
Új virággal és csillaggal gyarapszik.*

*Egyesek szerint hiba van a szemmel,
Minden csak látszás, valójában semmi,
Ők a reménytől megfosztottak éppen.
Azt képzelik, ha elfordul az ember,
Mögötte a világ megszűnik lenni,
Úgy eltűnik, mint egy tolvaj kezében.*

Szeretet

*Szeretet az, ha úgy nézel magadra,
Mint egy dologra, tőled idegenre,
Hisz sok ilyen dolog van a világon.
És aki így néz, még ha nem is tudja,
Gyógyírt talál sokféle gyötremre,
Fa és madár így szólítja: barátom.*

*A dolgokat és magát úgy használja,
Hogy a ragyogás teljessége érje.
Bár amit szolgál, néha nem találja:
Elég, ha jól szolgál, nem kell, hogy értse.*

Erdei kirándulás

*Hatalmas fák, a csúcsukat se látom,
A lemenő nap lobbant rózsaszín fényt
Mint gyertyatartón, mindegyik faágon,
Kicsike emberek járnak az ösvényt.*

*Föl a fejjel, és menjünk kézen fogva,
A fűben, mint vadonban, el ne vesszünk.
Az éj pecsétet üt a virágokra,
És színre színt vált az égbolt felettünk.*

*Ott áll a bál, a korsókból arany dől,
Vörösbőr csurran rezgőnyár-rezekbe,
Kap cifra tornyot, hintót levegőből
Egy láthatatlan király vagy a medve.*

A madarak birodalma

*Magasan szállnak a nehézkes fajok,
Az égboltot szabdalják szárnyaikkal,
Egy daru, mint repülő fém, csillog,
Szellős magasban ül meg egy galambraj.*

*A föld nekik mi? Egy örökös éjben
Derengő tó homálya. Ők a fenti
Szigetvilág lakói. Azt a mélyben
Kavargó árból a napfény kimentí.*

*Ha csőrük hosszú tollaik közé túr,
És egy kihull, hosszan, lebegve szálldos,
Amíg a tó mély fenekéig táncol,
S egy arcocskához érve híreket hoz
Egy fényes, meleg, szabad, szép világból.*

Rettegés

*„Hol vagy, apa! Ádáz, sötét az erdő,
Futó vadaktól hullámszó bozótban
Kosbor nyílik, mérges tüzet lövellő,
Lábunk előtt talán farkasverem van.*

*Apa, hol vagy! Nincs út az éjszakából,
Mostantól mindig sötétben leszünk.*

*Éhen vész itt az otthontalan vándor.
Keserű és kemény a kenyerünk.*

*Egy rettentő rém bűzös torka áraszt
Forróságot, már-már arcunkba lobban.
Hová tűntél, apa, hát rá se rántasz,
Hogy eltévedtünk e süket vadonban?"*

Apa megkerül

*„Itt vagyok. Ez a buta félsz mivégre?
Már a pásztorok tilinkója hallszik,
Nappalodik, az éjszakának vége,
A csillagok fénye lassan kialszik.*

*Az erdő szélén az ösvénynek vége,
A völgyben egy harang szól messzehangzón,
Kerítésen kakas rikolt a fénybe,
A föld párállik boldogan, pazarlón.*

*Itt még az éj, mint áradó patakkal,
Sötét köddel borít borókalombot,
De gólyalábon lépked már a hajnal,
S gurít a vízre zengő napkorongot.”*

A nap

*A szín a naptól jön. De neki nincsen
Saját, külön színe. Mind ott van benne.
Ha egy vers volna itt a földön minden,
A költője ott fönt a nap lehetne.*

*Ki színekkel szeretné a világot
Lefesteni, sose nézzen a napba,
Szeméből minden, amit addig látott,
Elveszne, csak az égő könny maradna.*

*De ha letérdel a füves határban,
Mit elvetettünk, mindent újra meglel:
Ott van a földről visszavert sugárban
Csillag és rózsza, alkonyat és reggel.*

Varsó, 1943

CSORDÁS GÁBOR fordítása

Seherezádé

regényrészlet

Te vagy az új lány? A mosdóból jövök, vizes még a kezem, nyújtotta a csuklóját Bumi felé Igaz bácsi.

A lány nem fogta meg a szőrös csuklót.

Bezbozsni j Alekszejnek hívnak. Én vagyok itt az igazgató. Atyáé, te meg hogy nézel ki? Begyúrted a köpenyt a táskádba, mi? Tudom, hogy utáljátok hordani, de így meg olyan gyűrt, mintha a kutya seggéből húzták volna ki. A nevelőiben van vasaló. Ha kész vagy a háziddal, ott kivasalhatod. Már ha tudsz vasalni. Ropit kérsz, vagy Dunakavicsot?

Valami furcsa szag terjengett az irodában. A lány önkéntelenül fintorogni kezdett.

Büdös ez az íróasztal, azt érzed. Még így is, hogy tárva-nyitva az ablak. Árvízben állt két hétig, és a szagot sajnos nem lehet kiszedni belőle. Már bedörzsöltem mindennel. Hétfőnként az én orromat is csavarja egy percig, de aztán megszokom. Öt perc múlva te sem érzed már. Mondják, hogy dobjam ki, de hát nincs szívem hozzá. A nagyapám csinálta. Ebbe még nincsen se szög, se csavar. Gyönyörű, nem?

Bumi nem válaszolt.

Szóval, ropi vagy Dunakavics? Vegyél nyugodtan többet is, ne szabódjál.

A lány nem mozdult, s még azt is eltökélte, hogy egy kummányit se szól ehhez az emberhez. Ellenszenvét csak növelte a diri hamutartója. Ez ugyanis egy mocsári teknős felfordított páncélja volt.

Hatalmas árvíz pusztított erre felé, a legnagyobb a században. Ráadásul pont az éjszaka kellős közepén. Átszakadt egy völgyzáró gát a határban. Anyuval voltunk csak odahaza, apu egy kéthetes hadgyakorlaton vett részt a Kaukázusban. Engem a másfél éves öcsém ébresztett. Jíz, kiabálta, jíz! Ez volt életének első szava. Felültem az ágyon, és láttam, hogy mozog a szőnyeg. Bokáig ért már a víz a szobában. Anyám horkolt, én ráztam föl szegényt. Gyorsan föltett minket az asztalra, aztán a cserépkályha tetejére, s gyertyát gyújtott, mert a villany már nem égett.

Jött a víz a kádban alulról is. A hülye öcsém meg csak kacarászott, jíz! jíz! Ő nagyon élvezte a helyzetet. Anyu, akkor már derékig az özönvízben, fölvergődött velünk valahogy a padlásra. Onnan néztük a holdvilágban, ahogy viszi az áradat az állatokat, gerendákat, kerítéseket, mindent. Azt a zúgást, recsegést-ropogást sosem felejttem el. Mintha egy súlylédő hajóban ültünk volna. Két méterrel alattunk hömpölygött a víz. Anyu a Miatyánkot hadarta, és kérte, hogy mi is mondjuk vele. Ilyen a tenger?, kérdeztem. Dehogyan, felelte ő, ám azóta engem egy üveg víznél több már megijeszt.

Anyu a kilencvenkét éves apját féltette, aki pár házzal lakott csak lejjebb. Mint megtudtuk, a nagyfater, aki pedig a küszöböt is alig tudta már átlépni, egy villanypóznára szaladt föl kinyájában, tudod, azokon az ácskapocsszerű vasakon, amiket a szerelők vernek

az oszlopba. Mint egy koalamací, ott kapaszkodott az öreg másnap délig. Akkor leesett és megfulladt. Ő csinálta ezt az asztalt, simította meg Bezbozsnij a bútor sarkát.

Látom, sem a ropi, sem a Dunakavics nem hoz lázba. És ha azt mondom, hogy van Macskanyelo is? Tej legyen vagy ét?

Bumi a Tisza-part lapos kövein sütkérező teknőcökre gondolt, ahogy periszkópként felcsörlőzik a nyakukat, és akár egy kettészelt vörösbélű diót, lassan kinyitják a szájukat, mintha még a nyelvük is a meleget kívánná.

Egyszer csak, ez már reggel volt, kiütötte a ház egyik falát a zúdulat. Megrogygánt a padlás is, de nem omlott le teljesen. Mozdulni se mertünk. A víz homályos volt, mintha lisztet öntöttek volna bele. Mikor aztán levonult az ár, a fák tetejéről szedtük össze a holmikat. Na, tessék, te máris jóval többet tudsz rólam, mint én terólad.

Egy légy zümmögött, a szokásosnál magasabb, erősebb hangon, mintha beszorult volna valahova.

Hahó!, ablaktörlőzött a tenyerével a diri. Tej legyen, vagy ét? Mire eldöntöd, meg-eszem mind a kettőt. Na, jó, gyere, huszonegyeseezzünk, hirtelen előrehajolt, és megfricskázta Bumi orrát, majd kihúzott egy pakli magyar kártyát a zsebéből. Értem én, hogy nem vagy beszédes kedvedben. Miért is lennél? Rémes lehet neked ez az egész. De ne félj, kicsim, együtt majd áttörjük a hallgatás zsilipjét. Ha nem ma, akkor holnap.

A lány egyenes derékkal, tenyerét a combján nyugtatva, bizalmatlanul ült. A dac fogta össze a vonásait. Szoknyáját néha lehúzta a térdére. Orra égett még a fricskától, de nem akarta megérinteni, nehogy észrevegye az igazgató, hogy fáj.

Sovány vagy. Majd mi fölhizlalunk. Na, mi van, még csak rám se nézel? Tőlem nem kell félned, te lüke. Én is voltam gyerek. S még csak nem is a legjobb magaviseletű, tette hozzá vigyorogva, és letolta a válláról a nadrágtartóját, s ezzel egy időben a cipőjét is lerúgta az asztal alatt.

Mesélhetnék... egyszer tán meg is teszem. Bár ötleteket nem akarok adni. Mondjuk, szükségetek sincs rá. Maradjunk annyiban, hogy az ellenőrzőmben olyan sok intő volt, hogy pótlapokat kellett hozzátűzni. Vagy ahogy anyu mondta, Alex, meddig fogod te még kővel mosni az ablakot?

Bumi még a lélegzetét is visszafojtotta. Semmit nem akart magából kiadni, még egy kis hangot se. Mereven bámulta az igazgatói szék fölött lógó címet. Bezbozsnij nagyot sóhajtott, s félig hátra, félig oldalra billentve a fejét, hallhatóan megropogtatta a nyakát.

Én a te javadat akarom, bikfic. Miért vagy ilyen mész? Ez most kezdeti megilletődöttség vagy előre megfontolt szándék? Nézel csak magad elé, mint a szaró kutya, már bocsánat.

Csönd.

„Nekünk nincs semmi beszélnivalónk.”

Én ragaszkodom ahhoz, hogy négyszemközt is leüljek minden egyes újonccal. Az az út érdekel, ami téged idáig vezetett. Időnk, mint a tenger, fonta karba a kezét Bezbozsnij. Ha kedvünk tartja, egész estig dumálhatunk.

A lány kinyújtotta az egyik lábát, hogy jelezze, milyen mérhetetlenül unja már az egészet.

Látom, ha a fejem tetejére állok, akkor sem nyilatkozol. Ide figyelj, kent szét a középső ujjával az igazgató egy legördülő izzadságcseppet a homlokán, az első nálam mindig az egyenes beszéd. Semmi köntörfalazás. Remélem, ebben egyetértünk. Tisztában vagyok vele, hogy voltak már szebb napjaid is. Igazam van? Rohadt egy nap lehet ez a mai

a számodra. A sarkaiból forgatják ki a világot. Most kerteljek? Mondjam azt, hogy a helyzet nem olyan sötét, mint amilyennek látszik? Hogy eddig még egyetlen napfelkelte sem maradt el? Hogy a szenvedés nemesít? Vagy hogy egy kicsit kell csak várnod, és rendbe jön majd minden?

Hát nem. Tőlem ilyet ne várj. Én nem áttalak. Nem minden darab végződik úgy, hogy a primadonnát elveszi a bonviván, a szobalány kezét pedig megkéri a kertész.

Az élet veszélyes üzem. És egyáltalán nem garantált, hogy strammul veszed majd az akadályokat. Tudom, a helyemben most sokan nyugtatgatnának, én azonban nem fogok a szemedbe hazudni. Jól alakul a jövőd? Remélem. Lehet. Ami biztos azonban, az egyelőre csak annyi, hogy amiért te idekerültél, az semmiképpen sem a te hibád. Ez fontos, ezt muszáj megértened. A szüleid hibája, hogy te most itt vagy, de még az is lehet, hogy az övök sem. Kutya világ ez.

Körmével egy üvegporhár falát pöcögtette.

Ja, és még van valami, ami hótízi. Az, hogy te most, úgy kábé két hétig, úgy fogsz majd itt bögni, hogy népgazdasági szempontból nem volna hülyeség egy vízerőművet építeni a szemed sarkába. Ezt csak azért mondom, hogy segítek. Mindenkiel ez történik, aki emlékszik még az alom szagára. Aki családból érkezik. Ettől tehát ne ijedjél meg. Ez természetes. Tényleg nem kérsz ropit? Vagyél nyugodtan, nem sajnálom tőled.

Igaz bácsinak kétféle működési módja volt. A robotpilóta-szerű, amikor senki és semmi nem tudta kihozni a sodrából; illetve a fonákja, a lobbanékony, hirtelen haragú. Ilyenkor az élő fába is belekötött, nem tudtak a lányok olyat mondani, amit ő egy ügyes húzással ne fordított volna rögtön ellenük. S hiába követtek el mindent, hogy megússzák a bajt, a diri képtelen volt türtőztetni magát, ragaszkodott a mondvacsinált konfliktushoz, bőven adagolva mellé a lehető legbántóbb szavakat is. Ezekért később mindig bocsánatot kért. *Ha bedűhödöm, randább a szám a seggemnél.*

Azt, hogy Igaz bácsi milyen lábbal kelt fölt aznap, Bumi egy idő után már messziről látta.

Tudom, folytatta Bezbozsni, a járókelő, akit nyomorékká gázolt egy autó, néha úgy érzi, mindenki benne ült abban az autóban. Ez érthető. A múltat azonban el kell engedni.

Ezt úgy mondta, olyan átszellemülten, mintha e közhely most valamiért többet jelentene önmagánál. Még bólogatott is utána.

Rá gondolhatsz, de róla ne gondolkodj. Érted a különbséget? Az ember nem felelős azért, ki kopogtat a lelkén. Ám azért már igen, hogy kit tessék be rajta.

„Überfasza. Még azt is elő akarja írni, mire gondolhatok, és mire nem.”

Hagyd a miérteket. Vannak kérdőjelek, melyeket nem lehet kiegyenesíteni. Most előre kell nézz.

A lány előre nézett, ám ha meg lehetne gyűrűzni a gondolat csüdjét is, akár a vándormadarakét, ki tudja, honnan küldték volna most vissza a természetbarátok az ő messze kalandozó képzelmeit.

Nem lehet a visszapillantó nagyobb az ablaknál.

Igaz bácsiból ma csak úgy patakozottak a bölcsességek.

Tudd meg, hogy nekem is voltak ám rohadt napjaim. Sőt hónapjaim. Ötvenhatban például áthajtott rajtam egy harminctonnás tank. Hat bordám törött el, az egyik átszúrta a tüdőmet. Fél évig feküdtem az intenzíven. És nehogy azt hidd, hogy ez volt a legszarabb,

ami eddig történt velem. Elmondjam a legrosszabbat?, tette vissza a kártyapaklit a fiókba.

Bumi felcserélte a keresztbe rakott lábait, és egy itt-ott már enyhén oxidfoltos Lenin-büszttöt bámult az asztalon.

Vagy harminc éve láttam egy tinót elszabadulni a vágóhídról. Rosszul taglózták le. Először térdre rogyott, de aztán magához tért, és uzsgyi, neki a világnak. Tombolva vágatott végig a falun, mindenki rémülten ugrált be a kapuk mögé. Eltelt pár másodperc, mire észrevettem a porfelhőben, hogy a tinó az egyik mészároslegényt is magával rántotta. A fiú végigszántotta a könyökével az utcákat, aztán már a hasán csúszott, végül elmaradt. Odarohantam én is, és képzeld, az ikerbátyám volt ez a fiú. Fegya... Őt perccel előttem bújt ki anyánkból. A bika megállt, visszaneézett, nyakából mozdulatlanul csüngött a kötél. Még most is magam előtt látom Fegyuskát. A piros, poros húsát.

Még élt... Letérdeltem hozzá. Akkor és ott zavarodott össze az én lelkem.

És tudod, mire jöttem rá? Hogy Fegya, aki mindent tudott rólam, és akiről én is mindent tudtam, beleértve azt is, amit még magunknak sem merünk elmondani; szóval, hogy az én drága bátyám még ma is élne, ha elengedi azt a kötelet.

De nem engedte el. És ez lett a veszte. Tanulj a sorsából, kérlek.

Bezbozsni vár, leste a hatást. A lány azonban rezzenetlen maradt, akárha egy szoborhoz ült volna modellt.

Három dolgot nem tudsz megváltoztatni. A múltat, az igazságot és az embereket. Ez utóbbi alól még te is csak részben vagy kivétel. Van, amin tudsz bütykölni magadban, és van, amin nem.

Hát jó, pördült meg a forgószekén hirtelen. Ennyi elég az okoskodásból. Lássuk, mit gondolnak rólad mások, ejtett az asztalra egy dossziét a fiókból. Kioldotta, mint egy pólyásbabát a pelenkázáshoz, és belefeledkezett az aktákba. A nap épp kisütött odakint, a beáradó fény glóriába vonta a kopasz fejet.

Sztojka Seherezádé, hümmögött, alsó ajkát kifordítva.

Szálem alejkum, vigyorgott, majd előredőlve ismét orron poccintette a lányt.

„Ha még egyszer hozzám ér...”

Gizi néni majd végigvezet az épületen. Megmutatja, mi hol van. Egy darabig még maradsz a felvételes szobában. Csak amíg ki nem sütjük, melyik hálóba kerülj. Mert a legfontosabb most az, hogy befogadjanak. Hogy ne nézzenek ki téged maguk közül. De vigyázz, mert itt kétféle lány van: rossz meg romlott. Az utóbbiaktól tartsd távol magadat.

Becsukta a paksamétát.

Értelmes gyerek vagy. Én megérzem az ilyesmit. Egy tanárnak nemcsak szájról, de szemről is kell tudnia olvasni. Azt is látom, hogy nem játszod meg magad. Hogy nincs tettetés abban, amit csinálsz. Te most tényleg nagyon utálsz azt, ami veled történik. Jogosan, hisz egy gyermekotthon, hogy is fejezzem ki magamat... szóval, nem egy sétagalopp. És a lányok még vérmesebbek, mint a fiúk.

Bumi a könnyezőpálma lyukas leveleit nézte.

Tudsz csalavázni? Mert itt bizony megtépnek majd rendesen. Az ilyen bentlakásos műintézményekben, tártá szét a karját, sajnos mindenütt az ököljog uralkodik.

Kicsit fölemelkedett a székén. Talán szellenteni.

Idióták... Múltkor egy hároméves kisfiút ájultra csiklandoztak. Azt hitték, meghalt... Na, ne rezelj be azért, nem lesz semmi baj.

A lány még egy kicsit csavart a törzsén, így már szinte háttal ült az igazgatónak.

Takarékbellyeged van?

„Ó, hogy lepné be a képed a fekete guga. Ennek tényleg nincs jobb dolga, mint velem foglalkozni.”

Tetanuszt kaptál?

Bezbozsni vár. Száránál fogva az olvasószemüvegét forgatgatta ide-oda az asztalon, majd a már ismert mozdulattal a nyakát ropogtatta. Kintről szarkacsergés szűrődött be.

Egy vak hangot se szólsz?

„Nincs énnékem veled beszélőnivalóm, te nyomorult.”

A diri szája körül megfeszültek az izmok. Ádámcsutkájáról, mint egy elbitangolt kecskeszakáll, ritkás pamacsban meredeztek a szőrszálak.

Szuper, pattant fel. Az egyiknek akkora a pofája, mint a bécsi kapu, a másik meg se szólal. Mintha nem is neki beszélnék. Legalább annyit árulj el, mégis hogyan szeretnéd, ha híónánk? Mert ezt, hogy Seherezádé, marha fárasztó kimondani.

És bár gyűlt benne az indulat, Bumi hallgatott.

Jó, akkor te leszel a Fityfiritty. Ezt megoldottuk, dőlt hátra a székében Igaz bácsi. Nálunk a faluban így hívták a sokat csacsogó nőket.

A lány egy elszabadult papírsárkányt vett észre a félig nyitott ablakban. Pálcai az ellenfényben egy keresztet rajzoltak.

Hallgass ide, Fityfiritty. Sejttem, mit érzel. Kicsinek, semminek látod magad, akit most kedvére hajigál a végzet.

Hangja dúrból mollba lágyult.

Hadd mutassak neked valamit, vett elő egy ékszerdobozt a fiókból. Várj, előbb becsukom az ablakot, hogy még véletlenül se fújja el a szél. Tessék, huppant vissza, ez itt a világ legnagyobb fájának, a vörös mamutfenyőnek a magja, szórt ki egy papírlapra pár cirmos magocskát egy tobozból.

Egy több mint száztíz méter magas, négyezer éves fáé. Ez tehát nemcsak a legnagyobb, de a legöregebb élőlény is egyben. Csúcsa egy húszemeletes felhőkarcolóéval vetekszik. Délcegebb, mint a New York-i Szabadság-szobor. Itt egy fénykép róla. Látod, a törzsébe egy kétsávos autótutat vágta.

A lány nem nézett oda. Nem zárta ki a látóteréből Igaz bácsit, ennél idegesítőbb volt, amit csinált, mellette nézett el pár arasszal.

S hogy miképp kezdte ez a kolosszus? Így, mutatott a pipirosra. Egy pirinyó magocskaként. Csak ez a középső csík a mag. Ezek itt, magyarázta előredőlve, kis szárnyak az oldalán. Hőségben résnyire nyílnak a toboz pikkelyei, s ezek a pöttöm magok akár több száz méterre is elvitorláznak a levegőben.

„Legszívesebben lefújnam az asztalról a hülye magjait, hogy négykézláb keresgesse őket.”

Miért vagy ilyen dafke? A határaitam feszegeted, rakta el csalódottan Bezbozsni a szelencét.

Lazíts már a vérteden egy kicsit, tette össze a kezét könyörögve, majd váratlanul kiborult. Az anyád picáját, te. Én nem köntörfalazok. Megmondom én a hétfájdalmú Szent Szűz színe előtt is, hogy ennek így nagyon nem lesz jó vége. Fenn hordod a porszívódat. Csak vigyázz, lengette a lány felé a mutatóujját, nehogy beleessen majd az eső.

„Hogy lógna a szemed a térded kalácsáig.”

A tapasztalatot tisztelni kell. Egyet vagyok értve? Annál nincs értékesebb. És tudod, miért? Mert azt nem lehet könyvekből kiolvasni. Márpedig, bocs, de te még képes gondolat se voltál, amikor én már, szóval, érted. Úgyhogy ezzel az én mindenkinél mindent jobban tudok hozzáállással nálam nem mész sokra, lazította meg a nyakkendőjét idegesen. Mert ezt itt megpróbálták már páran.

De én majd lenevellek erről. S ha nekem nem, hát sikerül majd másnak. Az élet iskolájában nincs tandíjmentesség.

„Anyám, borogass. Ez berúgott a saját dumájától.”

Nem értelek. Te okos kislány vagy. Akkor viszont miért viselkedsz így? Hisz ezzel csak magad alatt vágod a fát. És ha kihív a tanár felelni, akkor se nyikkansz meg?

Kis habcsomó jelent meg a szája sarkában.

Biztos, hogy így akarsz velem bántni? Itt mindenben az enyém az utolsó szó. És ha le kéne osztályoznom a beszélgetésünkben való részvételedet, a nullánál jobb jegyet nemigen tudnék adni neked. Bicskanyitogató a modorod. Pedig nekem nyugodtan mondhatod egyesbe is. Vagy az a célod, hogy magadra haragíts? De mit gondolsz, melyikünkön csattan-na nagyobbbat az ostor?

Egy utolsó kérdés, húzta vissza a vállára a nadrágtartót. Már ha futja idejéből naccságának. Mondjuk, tíz év múlva mi szeretnél lenni? Ezen lassan érdemes lesz elgondolkodnod, hisz pár év múlva szakmát kell majd választanod. Időben el fogom sorolni, milyen iskolák jöhetnek számításba. Mert mást kell tanulnia annak, aki a konzervgyárban akar kikötni, és megint mást, ha a tehenészet vonz. A két melő között ég és föld a különbség. A gyárban szériamunka folyik, hangos, büdös és unalmas. Ugyanaz a mozdulat egy futószalag mellett, olykor tizenkét órán át. Majd meglátod az üzemlátogatáson. Állatgondozóként viszont végig tudod követni a bocik sorsát. Az egésszel kerülsz kapcsolatba, és nem csak a résszel. De persze megvan az előnye a gyári munkának is. Jobban fizet, például. És a hétvége szabad. A gépek ugyanis nem kérnek enni.

Bumi ápolónő szeretett volna lenni, de persze hallgatott, mint a sír.

„Ha a feje tetejére áll, akkor se fogok megszólalni.”

Na, ebből elég, pattant föl Bezbozsnij, mint egy zongorakalapács. Ez most már tényleg túlmegy mindenben. Hát kefét ettem én, hogy magamban beszéljek? Unom azt a savanyú pofádat, érted? Mint a szappanbuborék, úgy pattanak szét rajtad a mondataim. Sokat, nagyon sokat engedsz te meg magadnak. De sebj, én majd kezelésbe veszek. Itt majd nyereg alá törünk téged, ne félj.

„Azt hiszi, megfélemlíthet. Korábban kell ahhoz felébredni, te csökött.”

Eltévesztetted a házszámot. Az ilyeneket, mint te, én a pirítósomra kenem.

Befújt az inge alá, majd a nyakkendőjével végigtörölte a homlokát. Mikor látta, hogy a nyakkendő vége elsötétült a verítékétől, bosszúsán tépte le magáról.

Látom az iratokból, hogy te nazarénus családból jössz. Szép, szép, de azért tisztázzunk valamit, kezdett el dühödtlen cirkulálni a szobában. Csak a félreértések elkerülése végett. Ez itt nem az evangélium, világos? Akárhogy is fáj a szívem érte, én nem szaladgálhatok minden egyes elveszett bárány után, hisz ha megtenném, akkor még az a kilencvenkilenc is szétszéledne, ami most még együtt van.

Hátracsapott kezekkel, egyre gyorsabban rótt a köröket. Fülei kivörösödtek, hangja egy fél oktávval magasabb lett, s még tán az álla is jobban ketté állt.

Mi teljes értékű, öntudatos embereket nevelünk. Egy gombostűfejnyi buborék landolt a lány térdén. Ha tehát kiskegyednek ma nem méltóztatik szóba állnia velem, ám

legyen. Valami azt súgja, hogy túl fogom élni. De te... ragadta váratlanul copfon Bumit, te adod még lejjebb is. Ezt jó, ha már most megjegyzed magadnak. Mert ha te így, akkor én is így, rántotta le a székről a diri Sztojka Seherezádét.

Ezt akartad? Nem szokásom, de ha... Picsába, segítette föl a lányt.

Csakis magadnak tehetsz szemrehányást ezért, morogta egy idő után.

Nem szeretem, ha szórakáznak velem. Tudod, egyvalamit én is tanultam a Jézuskától. Aki odatartja a másik orcáját is, azt előbb-utóbb keresztre feszítik.

A lány pislogás nélkül meredt maga elé. Most már ha akart volna, sem tudott volna megszólalni.

Na, jól van, nem történt semmi. A rossz rádiót is megütögetik néha. És ha szerencsénk van, akkor megszólal. Te ma nem szólaltál meg. Értem én, hidd el, hogy értem. Időjárás nemcsak kint van, de bent is. És benned most nagyon vacak az idő. Zuhog, dö-rög... tán hallani sem hallasz.

Szomorú és törődött lett, mintha egyszeriben kiszállt volna a szufla belőle.

Kiestem a szerepemből, szólalt meg nagy sokára. Az igazság az, hogy ezt a világot nem nekem találták ki.

Arca sárga volt, mint a kukoricán nevelt csirke, ha lekopasztják. Gyűrött fér-fizsebkendőt húzott elő, s az inge alá nyúlva kitörölte vele a hónalját.

Olykor mindenkit elragad a hév. Csak hát, ahogy a Tiszát, úgy az érzelmeinket is szabályoznunk kell, különben kilép a víz a medréből, és akkor bizony olyan bűdös lesz a lelkünk, mint ez az íróasztal. De azért van két füle az embernek, hogy ami az egyikben be, az néha a másikon rögtön ki is jöhessen, nem igaz?

Sodort egy cigarettát. Lassan, módszeresen. Még nem tudott Bumira ránézni.

Makacs vagyok. Apu egyszer azt mondta, ha ló volnék, engem csak elaltatva tudná-nak megpatkolni.

Fejét hátravetve fújta ki a füstöt, karjai holtan csüngtek az oldalán.

De te még nálam is konokabb vagy.

Írisze lassan elindult fölfelé, majd kis híján el is tűnt. Két fokhagymagerezd fehérlett a szemgödreiben.

Ne haragudj.

A lány az égő gyufát nézte a hamutálban. Mint a leguánok háttaraja, lángolt a szál hosszában.

Bumi keze már a kilincsen volt, amikor Bezbozsni megpróbált.

Ha azt akarod, hogy békén hagyjon a világ, akkor be kell tartsad a játékszabályait. Na, jó, leléphetsz. A napirendet majd elmondja a Gizi néni.

Az örmény fejezet

Lassan feléhez ér a könyvem, mely az 1688 munkacímét kapta. Keletről nyugatra halad az év: a feleúton, Indiából jövet, eredetileg Iránról akartam írni. Irán, a szunnita birodalmak antagonistája, Irán, a lóexportőr Indiába, ez lett volna a nagyhatalmi és kereskedelmi keret. Irán, a spéci, a síta. Irán, a felsőbbrendű perzsa kultúra. Mindezt egy iszfaháni palota, a „negyvenoszlopos” *Csehel Szotun* freskóin keresztül képzeltem bemutatni. Mondjuk, egy francia vagy holland gyémántkereskedő kalauzolásában. A különféle sahok csatáit, diplomáciai fogadásait ábrázoló sokszereplős panorámaképek jók lesznek átkötésnek a már elkészült közép-ázsiai fejezetekhez, gondoltam. Ott van rajtuk minden, ami a reprezentációhoz kell: a kegyetlenség és a pompa, a merev hierarchia és a művészi nyitottság – a partvisméretű, kackiás férfibajuszok, a mellig érő, csigás fiúpajszok nemkülönben.

Kettővel nem bírsz, mondta barátom bő negyedszázada. Ezt első feleségemre és vele közös fiunkra értette. Első feleségem már húsz éve halott, válással végződő kapcsolatunkat egy egész verskötet dolgozta fel. Fiunkról szinte mostanáig hallgattam. *Mondja, fiatalember, milyen jövőt lát maga előtt?*, kérdezte tőle tizenkilenc éves korában a Lipóton a kezelőorvosa. *Úgy gondolja, hogy még tíz év múlva is a szülein fog élőködni?* Széles vigyor kíséretében érkezett az igenlő válasz. Miért is ne? Ha lehet! Aki élt, azt pumpolta. Aztán ahogy dőltek ki a sorból a felmenők, úgy szórta ki az ablakon az örökségét. Két és fél lakás, plusz egy festőhagyaték. De nincs az a pénz, ami ne peregne le előbb-utóbb az esztelen nagyizolás homokóráján. A fiatalember, aki már nem annyira fiatal, legalább öt éve az utcán él.

Apám közös képviselője volt a háznak, amelyben lakott, több mint tíz éven át. Ingyen csinálta, és szenvedélyesen spórolt a javításokon. Eredmény: darabokban potyog az ereszkorhadt deszkázata, sorban durrannak ki az ólomcsövek, törlik a vízelvezető csatorna, alámosódik a járda betonja. Kilencvenhét éves apám talvayelőtt sürgetésekre végre leköszönt. Azóta a harmadik közös képviselőt fogyasztja a ház, helyesebben, a közös képviselő (a továbbiakban: köke) fogyasztja a házat. Az első egy ingatlanos volt: öt aranylánc az egyik csuklón, öt a másikon, egyik nap Porschéval jött, másik nap BMW-vel. Úgy lépett hivatalba, hogy nem lett bejegyezve a banknál. Csak erről nem értesült senki. Arról sem, hogy apámmal, aki föl se fogta, mit ír alá, a ház összes megtakarított pénzét átutaltatta a saját céges számlájára. Rendőrség? Ügyvéd? Hol élsz? A tolvaj boldog, hogy leváltottuk, azóta is röhög a markába.

Már az iráni anyaggyűjtés előtt ott birizgált bennem valami. Megtudtam, hogy a 17–18. század folyamán Délkelet-Ázsia nagyvárosaiban sorra létesültek örmény kereskedelmi kolóniák. A hálózat központja az iráni főváros, Iszfahán volt, innen rajzottak ki az örmény kereskedők a szélrózsa minden irányába.

Iszfahánba (és Iránba) a jóságos perzsa sah telepítette (deportálta) őket a török-iráni háborús határzónából (Örményországból). Adott nekik (a leggazdagabbaknak) vissza nem térítendő hitelt, adott privilégiumokat. Ők exportálták az iráni nyers selymet (fonalat) Törökországon keresztül (ott élő örmények bekapcsolásával) nyugatra, cserébe aranyat-ezüstöt hoztak be a nemesfémszűkében lévő perzsa kincstárnak. Kétszáz örmény család biztosította a sah éves jövedelmének egyhatodát. Ez birizgált bennem. Ezzel kezdenem kéne valamit!

Nem, ne vegyek neki újat, jó ez a régi ágy. Már nincs benne poloska, nem igaz? Hát akkor! Ő különben sem érezte, észre se vette őket. Őt ez se zavarja. Csak én vagyok ilyen kényes. Jó ez az ágy! Arra a kis időre! Így apám, aki sohasem takarított. A poloskatelepet az általam rászabadított takarítók fedezték fel a matrac anyagában. De ott feketélltek a gombostűfejnyi véres szarpettyek a fotelban, a másik ágyban, az ágy mögött a falon, a képek mögött. Már sok-sok éve csípték. Volt olyan idős asszony, mesélte a rovarirtó, aki annyi vért veszített poloskacsípés következtében, hogy abba halt bele végül. Apám a kilencvennyolcadikat taposta ekkor. Anyám halála óta egyedül élt, otthonba nem akart menni. Már megszokta a magányt. Meg hát drága is az otthon. Sajnálta rá a pénzt.

Anyja halála után (ennek húsz éve) közöltem a fiammal: eladjuk a közös tulajdonú műteremlakást, veszünk rajta két kisebbet, egyikbe beköltözik, másikat kiadjuk, abból biztosítjuk a megélhetését. Nem, neki már nincs sok hátra, ő meg fog halni harmincéves korára, ő pénzt akar, ide a kezébe, neki most azonnal kell az öröksége! Ebbe nem mentem bele. Erre eladta az antik bútorokat bagóért, majd amikor ennek a pénznek is a seggére vert, tudtomon kívül kiadta a kétszobás lakást egy arab dílernek és további húsz személynek, fiú prostiknak meg két cigány nagycsaládnak. Egyszer kapott tőlük pénzt, aztán ha kérni mert, megfnyegették, hogy ledobják a hatodikról. Féléves küzdelem következett: a közműveket sorban levizitáltam, kifizettem, majd elzártam, egy ügyvéd szerzett biztonsági embereket jó pénzért, végül sikerült vér nélkül felszabadítanom a romokban heverő, egykor impozáns lakást.

Egy indiai örmény kereskedő lesz az iráni fejezet főszereplője! Huszonegynéhány éves, már körbeutazta a földet, és erre állandóan hivatkozni fog. Iszfahánba készül, lánykérőbe. Merthogy az örmény diaszpóra előszeretettel ment vissza a „kályhához”, vagyis a központból nőült. Az iszfaháni örményvárost Dzsulfának hívják (még ma is létezik mint kerület). Emberem, aki rányitja majd az olvasók szemét a nagypolitika és az akkori világ gazdaság összefüggéseire, szárazföldön menne Iránba, így tervezem, ugyanis multáni (ma Pakisztán) örmények tartoznak neki, és természetben (fűszerek) törlesztenek. A hegyekben afgán martalócok támadják meg a karavánját. Áruját, jegyajándékát elrabolják, őt magát túsul ejtik.

Anyám halála után apám kiadta az alatta lévő (korábban megvásárolt) lakást, eleinte normális bérlőknek (a bevétel nagy része így is elúszott a Quaestor-részvényeken). Aztán kiderült: a fűtés korszerűtlen, sőt életveszélyes. Őt ez nem zavarja, mondta apám. Közöltem vele: a kazánt ki kell cseréltetni, tavaszig ne jöjjön új lakó. Jó, jó. Bár arra a kis időre, ami neki még hátravan, minek költene bármi-re? Csak a bevételkiesést fájlalta, neki a bérleti díj kellett, most azonnal, ide a kezébe. Tudtomon kívül leszerződött több ingatlanközvetítő céggel. Hogy, hogy nem, egy cigány nagycsalád volt az első jelentkező. Letettek háromhavi kauciót,

aztán többet semmiért semmit. Ha szólt nekik, őket kellett sajnálni, amiért nincs munkájuk. Éjjel-nappal mostak-főztek, rendszerint otthon időztek vagy tucatnyian. Végül féléves küzdelem árán – csillagászati közműtartozás kiegyenlítése, biztonsági emberek felbérlelése – sikerült kirakni őket vér nélkül a csontra lelakott lakásból.

Fiam a zárton, utcáról vitték be, a kezelőorvosa hív. Egy hónapig tarthatják bent. Elküldenék rehabra, csak hát nincs tébéje, nem fizeti, ki tudja, mióta. Elin-tézném? Utánajárok. A máltaiak ismerik, hogyne, ki van tiltva a szállóról. Nem számít, adnak igazolást. Csak előbb tudjam meg a NAV-tól, mióta van tébé-tartozása. De legelőbb menjek a kórházba meghatalmazásért. Amit a pszichoti-kus fiamnak kell aláírnia. Aki szerint én a mostoha(?)apja vagyok, külföldi ügy-nökök tartanak a markukban, ezért fosztottam ki őt. A főorvos beviszi a papírt a zártra, és már hozza is aláírva. Megyek a NAV-ba, több százezres a tartozás, onnan a Máltába, írják az igazolást. NAV-nál az adósság lenullázva, hajléktalan-nak jár a tébé. Pár nappal később ismét hív a kezelőorvos: ahová küldenék, oda a fiam nem hajlandó menni, csak oda, ahol nincs hely. Náluk is kitelt a becsülete, az egy hónap le se telt, kirakták.

Nagy-Iszfahán a világ egyik legnépesebb városa 1688-ban. Grandiózus vá-ro-s és parképítészetéből Európa is tanul majd. Az örményváros, Dzsulfa nagy-kereskedői az iráni klímához alkalmazkodó, fényűző kupolás épületekben lak-nak. Átriumos belső udvaruk falát ezüstarabeszkek és európai stílusú freskók díszítik. A házak tetején terasz, a kertben márványkút, a szobákban drága sző-nyegek, brokáttal behúzott ülepárnák. Az utcai kapu szűk és alacsony, nehogy a perzsák lóval be tudjanak jönni. A házak elé gyorsan növvő szennafát ültetnek. Ide igyekszik majd az én örmény hősöm.

Padlóbeeresztő doboz az ötvenes, zöld patinás kordonlánc a hatvanas, szov-jet elektromos masszírozó készlet a hetvenes, pergamenné keményedett fél-irodányi papíráru, műrafia-szálas, pvc-fonalas gépi orsók a nyolcvanas évekből. Sakkasztal, kereskedelmi szótár, ájronmenes szatyor, sportcipő egy szerencsétle-nül járt fiatal rokon hagyatékából. Anyám halála előtt magostól eltett befőtt potyadék vadszilvából ötliteres üvegekben, fél mázsza kukacos mogyoró karton-bozokban. Kitaposott bakancsok, koszlott dzsekik, térdfoltos tréningruhák, sza-kadt fülű táskák, roncs esernyők kukákból vételezve. Leírhatatlan rendetlenség, barnára sötétedett, valaha vaníliaszínű tapéta, sok évtizedes kosz, ragacs a par-kettán, a linón, a polcokon. Lomtalanítunk apámnál. Aki úgy él saját fűtetlen otthonában, mint egy hajléktalan.

Szereplőkön gondolkodom. Irán soknemzetiségű birodalom. Ott vannak a rebellis grúzok, akiket százezerszám szórtak szét az országban, akárcsak az ör-ményeket. Vagy a kurdokat. Vannak még kis számban európaiak: portugálok, franciák, angolok. Részben kereskedelmi előnyökért küzdenek, részben missziót folytatnak keleten az örmények között Róma megbízásából. Az önálló örmény apostoli egyház és az örmény kereskedők szívósan ellenállnak a nyugati nyomulásnak. A perzsa udvar állandó színtere az intrikáknak. Minden közösségnek megvannak a kijáróemberei: az örmény előkelőségek gazdasági, a grúzok kato-nai csúcspozíciókat töltenek be Iránban. Aztán ott van a sah befolyásos tolmá-csa-titkára, egy francia kapucinus. Legyen ő az örmények ellenlábasa?

Vasárnap hajnali hívás. Azonnal menjek a házba, ahol apám lakik, zárjam el a főcsapot, csőtörés megint. Miért nem az új közös képviselő megy? Mert őt lehetetlen elérni! Amióta megválasztottátok, nem járt még a házban! Ímélekre nem válaszol, a százezer plusz áfát felveszi minden hónapban, te hoztad a ház nyakára ezt a perszónát, intézkedjél te!, üvölt velem a lakó. A ház számlája üres, a mostani köke azzal etet, hogy visszaszerzi az elődje által ellopott pénzt. Ehelyett összefog a tolvajjal, és duplájára emelteti a közös költséget. – Nyári hőség, világévi OTP-fiók. Számlabetekintési jogunk bejegyeztetésére várunk egy sápadt lakótárssal. Köke nélkül nem megy. Köke sehol. Végül ropira sülvé, pink túll mini ruciban belibeg a mi másfél mázsás boldogságunk. Tíz perc az egész, csi-csergi a túlkent kármin ajak, tíz perccske, rebegi a háromcentis műszempilla. Aztán otthagya minket egy órára megint.

A világ egy mikrohullámú sütő, az embert szünet nélkül sugarazzák. Ez egy nem halálos, de kivételes tehetségekre különösen ártalmas, távvezérelt mészárlás. A kivételes tehetség felcsönget a nagypapjához, a kilencvennyolc éves beengedi őt, a hajlékkal nem rendelkezőt, használja a nagypapa laptopját, a szerinte hasznavehetetlen régi szart, és posztol róla a fészbuokra. Kiposztolja a családot, a család haszonlesőit, akik neki tartoznak, tehetségtelenek a kivételesnek, a korszakosnak, kifosztják és halálba taszítják őt, a Krisztusra emlékeztetőt. Egyszer csak, mert egy lakó felhívja aggodalmában, a mostoha(?)apa ott terem a nagypapa lakásában. Előbb a tehetség táskáját hajítja ki a lépcsőházba, majd vállon ragadva őt magát, a fiát, a száz-évben-egy-ha-ilyen unokát, hiába alkalmaz aikidótechnikát. Mostoha(?)apja évtizedek óta hanyatlik szellemileg, tudja róla, diagnosztizáltan elmebeteg, ám testi erejét ez, úgy látszik, nem befolyásolja.

Ejtem a kapucinust, nem tudok eleget róla. Meg nem akarom, hogy az udvarról szóljon ez a fejezet is. Megtudom viszont, hogy az örmény nők, ha férjhez mennek, férjükön és náluk fiatalabbakon kívül nem szólhatnak a fiús családban senkihez, amíg gyereket (és főleg fiút) nem szülnek. Van erre az időszakra egy általuk használt külön jelbeszéd, aminek évszázados hagyománya van. Eldöntöm: egy menyasszony lesz a főhősöm. Aki mutogatni fog, és én a mutogatást írom le majd. Hogyan? Majd kialakul. Rendelek a menyasszony mellé egy férfi kíséret, aki természetesen egy örmény rokon és persze világjárt kereskedő. Csak honnan hová mennek? Mehetnének Jerevánba, de kiderül, hogy Jerevánt 1679-ben elpusztítja egy földrengés, az ottani gazdagok zöme elvándorol. Márpedig az én előkelő dzsulfai menyasszonyomat csak jó partihoz adják.

Tavaly tavasz óta mosódik alá a járda a házban, ahol apám lakik. Tavaly tavasz óta nem fizet közös költséget az egyik lakás tulajdonosa: alkoholista, leszázalékolták. A másik lakásé azért nem fizet, mert a köke nem csinál semmit a havi százhuszonhétért. Plusz az ellopott pénz is (két és fél milla) nagyon hiányzik. Tavasz óta bombázom a kökét, hogy csináljon valamit, mindjárt itt az esős évszak, a ház alapjaiban fog megrogyni. Nemhogy elérhetetlen, de, mint mondtam, még össze is fog a tolvaj elődjével. Végül eldöntjük: ezt a szabotáló, tolvajsimogató kökét is leváltjuk, le, ezt a szafaládékarút és elefántlábút. Sőt: fel is jelentjük. Kiderül, hogy nem érdemes. A közös képviselőről szóló törvény megalkotásakor semmiféle visszaélésre nem készültek fel a törvényhozók. Csak a tulajdonosokat lehet erre-arra kötelezni. A kökét csak leváltani lehet.

Mikor *nem* az apámat kísérem szakorvosi rendelésre, laborra, kardiológiára, ultrahangra, bőrgyógyászatra (már az ezekre való jelentkezés is elviszi az ember fél életét); *nem* a déli és esti gondozót instruálom (tavasz óta ilyenje is van az apámnak), hogy hol keressék, ha nem találják otthon, mit vegyenek neki a boltban, ha péntek délben megeszi az egész hétvégi kaját; és *nem* a ház beomlott járdáját javíttatom pótkökeként vészhelyzeti közgyűlést összehíva, célbefizetéshez folyamodva (ez kábé kétszáz telefonomba és álmatlan éjszakák sokaságába kerül a rám eső százezer forint javítási költségrészen felül), *akkor* a fiam zaklat, hol a mobilomon (*Te tartozol nekem, Zoltán!*), hol személyesen, órákig nyomkodva a kaputelefonunkat, időnként más itt lakókét is, családtagokét, elképesztő trágárságokkal szidalmazva engem és feleségemet kint az utcán. Már megint szép esténk van, mondogatjuk egymásnak.

Közel féléves rákészülés és akadályoztatás, nyomasztás és halasztás után, születésnapom előestéjén hősnőm szólamával belevágok a fejezetbe: *Vagyok, nem vagyok, hol vagyok? Megyünk, nem megyünk, merre nem megyünk?* Ezek a nekifutás-mondatok, elrugaskodó-mondatok, trambulin-mondatok később kiesnek, akárcsak ezek: *Jó, legyen, férjhez megyek: az a boldogság, az a beteljesülés! Majd lezúg a nagy szerelem, árad, mint a veszedelem, a hidakat, az utakat elönti! Tudom, hogy így lesz, az lehetetlen, hogy ne így legyen, ne jó legyen, és pont velem!* Hősnőm eruptív személyiség, de nekem nem a lelkét kell kiraknom a placra, hanem a szokásrendszert, amely tizennégy évesen beszippantja őt. Úgyhogy, ha tirádázik, akkor se mutasson ennyit magából, ne legyen ennyire egyénített. Tükör lehet, de: a környezetéé.

Zolikám, jól vagyok, panaszmentes, tünetmentes, fiad nem jelentkezett, valahol külföldön van, te mondtad, én nem engedem bel!, fogadkozik apám telefonon. Nem mehetek hozzá, feleségem covidos. Aztán nekem is pozitív lesz a teszt. A déli gondozónő aznap jelenti: a papa öt réteg ruhában, betakarózva fekszik, már tegnap se evett nagyon, a vizet is úgy kell belediktálni, a bal lábára alig tud rálépni. Szólok a háziornak, kimegy, rendben talál mindent. Semmi baja, csak a kora. Másnap, pénteken már forrónak találja a déli gondozó, de nincs otthon lázmérő; az esti gondozó hoz, 38,2-t mér, van nála Algopyrin. Szombat: feleségem megy hozzá. A lába „panaszos”, mondja apám, csak a falba kapaszkodva tud járni. Feleségem fia orvos, aznap visszamenni hozzá, súlyos szívritmuszavart állapít meg: tüdővizényő, életveszély, mentő, kórház. Vizelet-visszamardás, veseleállás, katéter.

Mikrohullámú és ultrahangfegyvereket kezelő profitorientált hedonista túlórgépek tombolnak a magyar utcákon a fiam szerint. Sunyi, sátános pofájuk elárulja, mi megy itt nálunk: ingatlantulajdonos öregek, költségesen kezelhető betegek módszeres kivégzése. A szüntelen fejlődéstől amortizálódott tehetséget maradék nyárspolgár rokonai cserben hagyták, lefizetett pszichiátereit három hónapra internálni (rehabra küldeni) akarták. Ezért a játékos életmódját fel nem adó, egy fitying nélkül is drogozgató vándorfilozófus az agyevők Magyarorszájáról a nyugati testfasisztákhoz vonatozik, hogy hozzájusson a komfortosabb szociális ellátáshoz. Mostanság bécsi, müncheni, kölni reptereken, pályaudvarokon, hajléktalanmenhelyeken állja a játékrontó írástudatlanok karcinofób össz-tüzét, és két vesztes sakkjátszmája közben – ifjú civilsmaszterek kofahahotájával

övezve – hívóazonosító szám nélkül hívogatja legfőbb adósát, a mostoha(?)apját: *Zoltán, add ki az örökségem!*

Nekilódul-megtorpan, lépésről lépésre araszol előre a szöveg: a hozományt és egyéb árut szállító örmény karaván Iszfahánból Tbiliszibe tart. Eredeti koncepcióm szerint a menyasszony kísérője kereskedelmi szakszavakkal dobálózik. De ez a szakduma nem illik bele a párbeszéd sodrásába, egy tizennégy éves lány füle nem nyitott az ilyesmire. Annál jobban beleillenek az apám lakásából elhozott vőfélyrigmusok. El nem tudom képzelni, kitől kapta és mire használta ezeket. Cirkalmas kézírásával címezte meg a gépiratot: vajon mikor? Feleségem jár be apámhoz a kórházba, én nem mehetek a covid miatt. Kegyelmi idő, kihasználom. Cselekményszegény, de pergő dialógusaimat mitikus földrajzi betétek szakítják meg. Zenei-vizuális ellenpontként így kerül a nászmenetbe (ez lesz a fejezetcím) a Mágusok pusztája, illetve a Kaukázus hegylánca – mint a grúz nép rabláncja.

Apám a kórházban kitepte a katéterét, aztán az orvosok jobb belátásra bírták, de az ereje fogy. Leviszik a lázát, tablettával próbálják csökkenteni a prosztatáját, védeni a további meszesedéstől az aortáját, kap antibiotikum-kúrát. Karácsony előtt két nappal hazabocsátják, a katéter használatát úgy-ahogy megmutatják, elengedik a vérhígító szuri otthoni beadását. Csak hozzánk vihetjük. Első délután járókerettel alig jut el a fürdőszobáig. Az antibiotikum megteszi hatását: miután lesegítjük róla a pelenkanadrágját, apám ürüléke zuhanyként fröcsköli barnára a kádat, a mosdót, a falat, a vécé porcelánját. Másnapra (szenteste) hatalmas káromkodások közepette a kövön térdelve beletanulok ápoló-szerepembe: legnehezebb a nadrágpelenka levétele úgy, hogy a fürdőszoba ne legyen megint szarral tele, aztán a tisztát úgy felügyeskedni apámra, szegényre, hogy ki ne jöjjön helyéről a katéter vége, és elől maradjon a csövön lógó zacskó. Na, így add rá a pelenkát, a pizsamát valakire, aki állva alig tudja megtartani az egyensúlyát!

Történetem félbemarad egy hídnál, Irán és Grúzia határán. Másnapra tűzték ki Tbilisziben az esküvőt. Csakhogy Grúzia – nem elég, hogy területén akkor két birodalom, a török és a perzsa osztozik – még mindenféle öröklött belviszályal is terhelt. Részfejedelmek, nemessége több emberöltő óta egyebet se tesz, mint egymást öli. Ennek az évtizedes harcnak egyik fejezeteként valamelyik vazallus grúz fejedelem szembefordul Iránnal, mire a sah másik fejedelmet nevez ki, és egy hadsereget is küld vele. Az irániak pacifikálni kezdik saját grúz területeiket. Ebbe a hadműveletbe csöppen bele az én nászmenetem. Itt tartok. De mi legyen a menyasszonnyal és kísérőjével? Meneküljenek el együtt, és legyenek egymással boldogok? Nem jó, ez steril megoldás.

Apám iskolába jár, amúgy is ez volt legfőbb szenvedélye, csak a higiéne nem szerepelt soha a tantárgyai közt. Most én vagyok az iskolamester: tanítom az apámat, a kilencvennyolc évest, segget törölni. Ne spórolj! Telik rá! Dupla papírral! Még egyszer! Még egyszer, érted?! Aztán lehet a bidére ültetni, a hátsó felét jól kilötyböltetni. Hálás érte. Mi meg full figyelem és ijedelem vagyunk. Nincs hova lekötözni, nincsen rács az ágyán: mi van, ha elindul, és nem szól, és nem tud úrrá lenni a fosásán? Nekem és feleségemnek idén a kisded ilyen alakban született meg. Nem sokat alszunk. Mikor elszunyókálok, azonnal fel is riadok, és tényleg, ott botorkál kifelé a járókerettel, csak nem tudja pontosan, merre menjen, ez így

megy éjjelente többször. Nappal fel-alá csoszog a lakásban, hogy visszanyerje az erejét. Útközben a mi hitvesi ágyunkba dőlné legszívesebben, olyankor nincs kegyelem: tovább terelem.

Halló, evangélikus, református, katolikus, baptista, zsidó, felekezeti vagy önkormányzati idősotthon, halló! Ha ló, egyen zabot! De inkább töltse le, töltse ki, hozza be, adja le, mi majd elbíráljuk. Egy év, három év. Jól hallotta, be kell állni a sorba. Tessék? Hogy nagyon idős? Legyen erős, akkor sincs hely. Számíthat a jóindulatomra, de legnagyobb sajnálatomra, akkor se kerül előbbre a sorba. Helyünk, az nincs. Foglalt helyünk sincs. Beteltünk, mint a mérték. Nekiünk se jó. Ez az egész ország egy süllyedő hajó. Azért ne hagyja el magát. Valakinek gondozni kell szegény papát! Haragszik? Rám? A hangja remeg? Ácsi! Nem én vagyok az állam bácsi. Tőlem ne várjon csodát! Ott a család, a megtartó erő. Tartsanak ki, tartsanak össze. Az a nyerő. A család a mennyország. Ne hozzánk kösse a papa sorsát. Inkább oldja meg!

Szólók az öcsémnek, most jöjjön haza egy hétre. Lehet, hogy ez az utolsó alkalom. Ne féljen, ki fogja bírni, majd én betanítom. Átszállítjuk apámat a lakásába. Öcsém odaköltözik egy hétre. Mindennap odamegyünk mi is társaságnak, viszünk kajákat. A háziorvost nyomás alá helyezem. A két ünnep közt elintézi, hogy újév elején – provizórikusan – fogadják apámat a krónikus belen. A jó hírtől fellélegezve kissé, nekiveselkedem a befejező résznek. Szilveszterkor már tudom: egy katona zárja le a hidat, ahol a szereplőim állnak. Egy katona szórja szét a nászmenetet. Egy katona ront neki a zűrzavaros Grúziának. Újév után apám a krónikus belre kerül. Ott fekszik azóta is, naponta láthatom, látogatom. Fiam sugárözönben bolyong a gyilkos Nyugaton. A helyzet tökéletesen reménytelen. Az örmény fejezetet akár be is fejezhetem. Kegyetlen a vége, de vége. Rámeg még tíz napom. A többit nem tudhatom.

Minden jó így, ahogy most van

1. Az apámat láttam reggel, mondta Hoffman, majd hosszú csend után az asztal felé mutatott: – A csirkeszárnyat még megeszed?
2. Nyolc hallgató vizsgázott aznap, egyszerre négyen voltak a teremben, három vizsgázó plusz Hoffman. Rombusz alakban ültek, véletlenszerűen, mégis rombusz, egy diák kiment, egy bejött, pont ugyanoda ült le mindig, ahonnan előtte kiment valaki. Volt még két szabad szék, oda nem ült senki. Hoffmant idegesítette a felkészült hallgató, aki hosszan, választékosan, gördülékenyen, leállíthatatlanul beszélt a tételről, mindig eszébe jutott még valami, és aztán arról még valami, a beugró feladatot is hibátlanul oldotta meg. Hoffmannak figyelnie kellett, a kiváló feleletre is figyelnie kellett, pedig nem akart figyelni. Az elején tudta, hogy ötöst ad, nem kellett volna figyelnie igazából, az apjára akart gondolni, akivel reggel találkozott. Nem érdekelte a felkészült diák hibátlan, pontos felelete, a hosszú és bonyolult bizonyítások, amikbe nem fog belezavarodni a hallgató, nem ront, a levegőt is megfelelő tempóban veszi. Hoffman nem tud belekötni. Hátra is dőlhetett volna, gondolhatott volna az apjára, de nem tudott mégse rá gondolni, követte a feleletet, és önkéntelenül bólogatott. Kiment a hallgató, maradtak egyenlő szárú háromszögben Hoffman és a másik két diák.
3. Nem volt semmi lassú rájövés, sejtés, megérezés. Egyik reggel azzal a biztos tudattal ébredt, hogy a felesége megcsalja.
4. Nyilván nem az apámat láttam, mondta Hoffman, ez lehetetlen. Elmesélte a feleségének, hogy köszönt annak a férfinak, akit az apjának hitt. Reggel, amikor ment át a zebrán, és látta azt a férfit szembe jönni, nem gondolta végig, hogy ez lehetséges-e, megtörténhet-e, nem létezett semmiféle idő, jelen és múlt és jövő, csak a zebra létezett, az a szűk tér, ahol ő és a férfi pont egymással szembe mentek, és a férfi, ahogy mondani szokták, kísértetiesen hasonlított az apjára, a megszólalásig olyan volt, mint Hoffman apja, és mi mást tehetne az ember, ha látja az apját szembe jönni, mint köszön neki. Szia. Nem azt mondta, hogy szia, apa, vagy szia, hát te hogy kerülsz ide, nem értetlenkedett, nem lepődött meg, abban a pillanatban, azon a hétfő reggelen teljesen természetesnek tűnt a Kálvin téri gyalogátkelőnél, hogy jön vele szembe az apja, frissen megborotválkozva, sötétkék szövetkabátban. A feleségére nézett: – Hirtelen nem jutott eszembe, hogy meghalt már.
5. Kaurismäki, mondta Hoffman. A Puskin kávézóban ültek, Hoffman, a felesége és a tanszékvezető. Hoffman már a moziteremben észrevette a párral előttük ülő főnökét, és remélte, el tudja kerülni a találkozást. Megvárta a stáblista végét, és már szinte kínosan lassan vette fel a kabátját, sapkáját, kesztyűjét, abban bízva, hogy a főnöke hamarabb kísétál a moziból.

Végül mégis összefutottak. A skandináv filmekről beszélgettek, és arról, hogy a streaming szolgáltatók meg a torrentezés miatt már alig jár valaki moziba. A finnek nem skandinávok, mondta a tanszékvezető, közben Hoffman feleségét bámulta, szinte teljes testtel a nő felé fordult, hozzá beszélt, néha megérintette a kezét. Melyik is az a finn filmrendező, aki Hamletről csinált filmet, kérdezte, amiben a Hamlet valami faipari bizniszt csinál. Zárásig maradtak. Hoffman végig arra gondolt, hogy most kéne felállni, és azt mondani, mennünk kell, köszönjük az estét, jó volt beszélgetni, közben persze, hogy nem volt jó, se az este nem volt jó, se a beszélgetés nem volt jó. Nem akart olyan emberekkel beszélgetni filmekről, akiknek nem jut eszébe Kaurismäki neve, de jó képet kellett vágnia az egészhez, mégiscsak a főnöke volt, ahhoz is jó képet kellett vágnia, hogy a tanszékvezető flörtöl a feleségével, és azt is végig kellett néznie, hogy a felesége ettől rettenetesen zavarban van. Hoffman remélte, hogy a felesége majd annyira kínosan érzi magát a szituációban, hogy fejfájásra hivatkozva kéri, menjenek haza, de a felesége valószínűleg nem akarta kellemetlen helyzetbe hozni őt a főnöke előtt. Egymásra vártak.

6. A felkészült hallgató, akinek a feleletébe nem lehetett belekötni, konzultációra kért időpontot Hoffmannál, emiatt tovább kellett az egyetemen maradnia szerdán. Napok óta csak arra gondolt, hogy mit szólna az apja, hogy a felesége megcsalja. Nem is a megcsaláshoz mit szólna, hanem a fia viselkedéséhez. Hoffman valamiért nem haragudott a feleségére, nem akarta, hogy elváljanak, nem akarta, hogy hagyja abba ezt a viszonyt, nem érzett ezzel kapcsolatban semmit, ami komolyan felforgatná. Ez hogyan lehetséges? Fiam, hogy tűrheted szó nélkül? Nem tudta, kivel csalja meg a felesége, és talán nem is érdekelte. Az apja, amíg élt, se szólt semmihez semmit. Miért pont most szólna? A halála előtti években csak feküdt egy kanapén, és vetélkedőket nézett a tévében. Ha élne, még mindig ezt csinálná. Vannak még vetélkedők? Mik mennek manapság a tévében, gondolkodott el Hoffman. Főzős vetélkedők. Az apja soha életében egy rántottát se süített, de a főzős vetélkedőket biztos nézné.
7. Én azt hiszem, hogy minden jó így, ahogy most van, mondta Hoffman váratlanul a sötétben, épp aludni készültek. A felesége nem válaszolt semmit.
8. Nem tudom, miért köszöntem annak a férfinak, mesélte Hoffman az egyik kollégájának a büfében. Maga is meglepődött, hogy elmondta bárkinek a feleségén kívül, mi történt hétfő reggel azon a zebrán, nem szokta a magánügyeit megosztani a munkahelyén. Vizsgáztatás után ivott egy kávé a büfében, közben az egyik kollégájával teljesen hétköznapi, jelentéktelen dolgokról beszélgettek. Kötelező szociális érintkezés, ez mindig nehezen ment Hoffmannak, de megtanulta az évek során, hogy kérdezni szokás ilyenkor, például hogy teltek az ünnepek, vagy megállapításokat kell tenni az időjárásról, közlekedésről, kicsit személyesebb, de nem túl tolakodó kérdést is fel lehet tenni munkatársaknak, például, hogy mennyit kell még vizsgáztatnod, min dolgozol amúgy, és teljesen természetesen a másik ember is kérdezni fog valamit, amire válaszolni kell, lehetőleg röviden, tömören, semlegesen, nem terhelni a másikat fölösleges beszéddel, informá-

cióval, részletekkel. Csak addig kell kitartani, míg megisszák a kávé, ami nem több, mint két-három perc. De Hoffman a kollégájának arra a szokásos kérdésére, hogy hogy vagy, most nem a semleges „jól, köszönöm” választ adta, hanem azt, hogy: – Hétfő reggel láttam egy férfit, aki úgy nézett ki, mint az apám. De az apám már meghalt. Én meg köszöntem neki.

9. Hoffman felesége nem járt sehova a munkán kívül. Belgyógyászként dolgozott egy közeli kórházban. Nem indult el előbb, nem jött haza később. Hoffman csak arra tudott gondolni, hogy a munkahelyén van viszonya valakivel, nem lehetett másképp. Havonta körülbelül tízszer ügylet éjszaka, nyilván akkor szokta megcsalni. A felesége nem ment konferenciákra, továbbképzésre, nem vállalt túlórá, a barátnőivel sem utazott el pár napra, soha semmi olyan programot nem csinált, ahol esetlegesen a szeretőjével lehetett. Hoffman arra gondolt, hogy a férfi is valószínűleg nő, nyilván neki is így jó. Furcsállta, hogy ezzel megelégszik a felesége és a szeretője. Hoffman arra gondolt, ha neki volna szeretője, mindig vele akarna lenni, munkahelyen kívül is, utazni akarna a szeretőjével, moziba menni, étterembe menni, koncertre menni, de Hoffman felesége csak a saját férjével akart ilyesmit csinálni.
10. A tanszékvezető írt Hoffmannak egy e-mailt, hogy menjenek el pénteken hármasan a zeneakadémiára. Sajnos a feleségem ügylet, írta vissza Hoffman. Nagyon boldog volt, hogy nem kellett hazudnia.
11. A feleségének sem merte bevallani, még maga előtt is szégyellte a dolgot, de nem bírta tovább, kiment az apja sírjához. Nem emlékezett rá, mikor járt ott utoljára, nem tulajdonított jelentőséget a temetőnek, nem foglalkoztatta az egész, de most, hogy volt ez a látomás, mert nem tudta máshogy értelmezni, látomás volt ez, nem lehet, hogy valaki ennyire hasonlítson az apjára, ez egyszerűen képtelenség, tehát ez a látomás annyira felforgatott benne mindent, hogy muszáj volt látnia az apja érintetlen sírját. Megnyugvást érzett, de ez a megnyugvásérzés egyszerre el is bizonytalanította. Nem akarta, hogy megnyugtassa az érintetlen sír, nem akarta, hogy ez bármire magyarázat legyen, nem akarta, hogy kétségei legyenek azzal kapcsolatban, ami történt. Márpedig ami történt, az teljesen egyértelmű, egy ember jött szembe a zebrán, aki úgy nézett ki, mint egy másik, történetesen halott ember.
12. A felkészült hallgató ott ült Hoffmannal szemben, és egy matematikai problémáról beszélt. Hoffman most nem figyelt, a vizsgán a feleletére figyelt, arra muszáj volt figyelnie, de ez más, ez csak konzultáció. Persze nem csak egy konzultáció, Hoffman a témavezetője, de itt mégis jobban megengedhető, hogy ne figyeljen, és Hoffman minden lehetőséget megragadott, amikor nem kell figyelnie, és gondolhat olyan dolgokra, amikre kénytelen gondolni, például az apjára, a férfira az utcán, aki hasonlított az apjára, a felesége viszonyára vagy a tanszékvezető kellemetlen nyomulására. A felkészült hallgató egy nem túl csinos lány rossz arcbőrrel, a kezén meg mintha ekcéma lenne, nagy vörös foltok, állandóan vakarta. Hoffman undort érzett, csak arra tudott figyelni, hogy a lány az ekémás kezét az ő íróasztalára teszi, bosszantotta, hogy ezen gondolkodik, nem azon, amiken gondolkodnia kellett volna. Azt kéne mondania a lánynak, hogy ne hara-

gudjon, de migrénes fejfájás tört rá, nem tud most vele konzultálni, nagyon érdekes ez a probléma, beszéljék meg máskor. Hoffman tudta, hogy örülnie kéne, hogy ennyire lelkes a hallgató, tehetséges is, és egyébként valószínűleg érdekes problémáról beszélt, mégis valamiért taszította, nemcsak a lány ekcémás keze, de a felkészültsége is. Képtelen volt azt mondani, hogy migrénes fejfájása van, mivel nem volt migrénes fejfájása, sose volt migrénes fejfájása, így ott ült, és nem figyelt a lányra, legalábbis arra nem, amit a lány mondott, csak a lány kezét figyelte, és közben nem az apjára gondolt, nem is a feleségére, hanem arra, hogy ha ez a lány csinosabb lenne, akkor valószínűleg figyelne rá, arra is, amit mond, és akkor szívesen foglalkozna vele, és akkor nem idegesítené, hogy végig kell hallgatnia. Akkor talán az ekcémás keze sem lenne taszító.

13. Lesz egy konferencia, mondta a felesége vacsoránál.
14. A tanszékvezető megint írt e-mailt, most közös színházi programot javasolt, Hoffman és a felesége is pont ráérték aznap, így Hoffman igent mondott. Érdekelte a darab, a főnökének egészen jó ízlése van a színház terén, gondolta. Jó a rendező, és premierre szerzett jegyet. Nem csak azért mondott igent, mert érdekelt a darab. Nem utasíthatja vissza egymás után kétszer a főnöke meghívását.
15. Hoffman a villamoson ült, és felhívta a bátyját. Rég beszéltek egymással. Nem tudta, mit fog neki mondani, nem tudta, mit akar neki mondani. Talán elmesélni, hogy látta ezt a férfit a zebrán, aki teljesen úgy nézett ki, mint az apjuk. A bátyja nem vette fel. Jobb is, gondolta Hoffman, megkönnyebbült. Zavarta, hogy ennyit gondol erre a dologra, az apjára, az apja halálára, az apja életére, ha az apjára gondol, az anyjára is gondol, a testvérére is gondol, a gyerekkorára is gondol. Nem akart ezekre gondolni már többet. Leszállt a villamosról, és délután a Művész moziban megnézett egy filmet.
16. A darab nem volt annyira jó, mint Hoffman várta. A felesége előre közölte a tanszékvezetővel, hogy csak egy pohár borra van idejük a színház után, mert korán reggel utazik Berlinbe, konferenciára. A darabról beszélgettek, aztán arról, hogy a japánok víz alatti ökövárosokat fognak építeni, ahol akár több ezer ember is élhet. Egy nagy gömb a víz alatt, el tudod ezt képzelni, nézett Hoffman a feleségére. Kiléptek az utcára, a tanszékvezető Hoffman vállára tette a kezét: – Nem akar maga docens lenni, Hoffman?
17. Indokolt lett volna, hogy Hoffman arra gondoljon, a felesége viszonya komolyabbra fordult a szeretőjével, hisz különben miért utazna el egy konferenciára, ráadásul Berlinbe. De nem gondolt erre, mert a felesége megkérdezte, nincs-e kedve vele utazni, napközben ő is tudna dolgozni a szállodában, este mehetnének étterembe, múzeumokba. Persze előfordulhat, hogy a felesége azért kérdezte meg, mert biztos volt benne, hogy Hoffman nemet mond. Még van egy vizsgáztatás, azon muszáj ott lennie. Ezt a feleségének is tudnia kellett, így nyugodtan megkérdezhetette Hoffmant mindenféle tét nélkül. De miért tette volna? A látszat kedvéért? A feleségének semmi oka nem volt azt feltételezni, hogy Hoffman sejt bármit az ő viszonyáról, így nem kellett semmiféle látszatot fenntartania.

18. A bátyja nem hívta vissza, üzenetet se küldött, Hoffman arra gondolt, mi van, ha történt vele valami. Annyira nincsenek kapcsolatban, hogy talán nem is tudná meg.
19. Valamiért sokat gondolt a felkészült hallgatóra, büntudatot érzett, amiért taszítja a lány. Ha vonzódná hozzá, se kezdene viszonyt soha tanítványával, bár ezt semmilyen szabály nem tiltja, nem érezné helyénvalónak. Sose kezdene viszonyt senkivel, hiába csalja meg a felesége, Hoffman nem érezte, hogy vissza kéne vágnia. Mondjuk különösebben nem is volt körülötte olyan, aki felkeltette volna az érdeklődését. Elképzelte, hogy a felkészült hallgató egyszerre szép és felkészült, lelkes, matematikai problémákról beszél, és nem ekcémás a keze, kiderül róla, hogy szereti a filmeket. Nem akarta megcsalni a feleségét, nem tudta megcsalni a feleségét, még képzeletben sem.
20. A tanszékvezető egy hivatalos kör-e-mailben is megerősítette, hogy Hoffman jövő évtől docensként dolgozik a tanszéken.
21. Hoffmann a moziban ült, a film még nem kezdődött el, amikor bejött az a férfi, aki kísértetiesen hasonlított az apjára, az a férfi, aki szembejött a zebrán, az a férfi, akinek köszönt, mert egyetlen pillanatig a halott apjának hitte. Kék szövetkabátban, megborotválkozva leült mellé ez a férfi, pontosan mellé, a kabátját később levette, az ölében tartotta. Hoffmann maga se értette, de a férfi egyáltalán nem hasonlított az apjára, elképzelni nem tudta, hogy hihette egyetlen másodpercig is, hogy ez a férfi az apja, sokkal magasabb, izmosabb, több a haja, a szeme is világosabb, nincs olyan pont, ahonnan nézve összetéveszthető lenne a két ember. A férfi megszólalt: – Azt mondják, ez lesz Kaurismäki utolsó filmje, és utána nyugdíjba vonul. Csak nem.

Szatyor

*És dolgoztam, jöttem, mentem,
Marko lassan továbbállt, én meg
a városé lettem, és nem beszéltem
magamról túl sokat,
próbáltam elhinni, hogy
ilyenné váltam végleg:
aki ha nem is pesti,
tényleg magyar.*

*Aztán a buszra felszállt egy lány,
vállán vászontáskával,
amin piros betűkkel írta,
hogy Montenegro.*

*Mint régi ismerős,
aki rád kacsint,
pedig már semmi közötök
egymáshoz,
néztem ostobán arra a szatyorra.
Nem köt már semmi
ahhoz a tengerparthoz,
pedig gyerekkoromban,
még a háború előtt,
aztán egyetemista koromban,
a háborúk után,
az én országom volt,
az én tengerem is.*

*Elszakadtunk egymástól, ország.
Partodon magyarok napoznak,
oroszok vásárolják fel lakásaid,
németek isszák a kávéd,
nekünk pedig nincs már
egymáshoz semmi közünk.*

*És beszéltek nekem Pesten
magyarok, hogy
jaj, a Plitvicei-tavak,*

mondták, a horvát tengerparton
nyaralójuk van, saját lakás,
kis apartman,
hogy télen lecsúsztak
a Jahorinán,
hogy képzeljem el, hiányzik nekik
Szarajevó,
mert az a hangulat,
az az életérzés
nekik ott
a legmegfelelőbb.

Szanaszét szakadtál, ország.
Helyettem idegeneké lettél,
és én hiába ismerem
mindegyik ráncod,
minden sebhelyed,
hiába tudom, hol lóttek meg,
hol hasította fel bőrödet a repesz,
hol van a húsdobban ki sem operált
golyó, bomba, tömegsír,
hány halottal mozdul földed, ha reng,
hány nő szült neked katonáktól gyereket,
melyik végtagodat vágta le,
ki szúrt mélyebbre a szívedben,
már nem ismerjük egymást.

Hiába tudnék szólni
hozzád a te nyelveden,
idegenekkel fecsegsz,
kávéval kínálsz őket, és helyel,
hiába voltál az enyém,
lábad elé tettem
lihegve a szívem,
neked adtam minden idegszálam,
ziháltam alattad, és jó volt,
tudom, hogy neked
jó voltam én is.
Szó nélkül kilöktél magadból,
és most új arcokra nevelsz.

Próbálom elhinni, hogy nekem
már csak egy szatyor vagy,
ócska kép a vászontáskára nyomva,
Kínában gyártott hűtőmágnes,
piros sakktáblás kalap,

*bögre, kétfejű sassal,
mostari híd, eső nélkül.*

*És mondom magamnak,
hogy nem hiányzol,
Marko már kinyitotta
előttem a világot,
nevetnek rám Párizsban,
Luganóban, már mindegy
teljesen, hogy
szerettél-e, hiszen
túléltelek, ország.
És épp emiatt nem félek.*

*De bárhová megyek,
akárhány törött nyelvet is beszélek,
húzol vissza,
mellkasom marod belülről,
tátongsz bennem,
és ezt a szakadékot,
ezt az űrt
nem lehet betölteni semmivel.*

*Megcsaltuk egymást, ország.
Hiába mondtam ki az összes neved,
minden nyelveden tudom
imáidat,
ismerem összes istenedet,
az ételedet ettem,
ittam arzénos vized,
a magyar szeretőd voltam,
de sohasem vállaltál fel.*

*És most elfordítottuk egymástól
az arcunkat, ország.
Hiába mentünk keresztül minden
együtt,
szó nélkül fordulunk el végül
egymástól.*

Hajszálerek

*Olvad. A teraszon fekete viaszkosvászonon
gyűlik a víz, a természet engesztelhetetlen
óraműve. A hólé érkezése a nejlondon,
ahogy halk staccatóban felel
a két anyag, a képlékenység idegi kalapácsütései.
Az egyik redőny háromnegyedig engedve,
halványbordó négyzetet derít a plafon távolabbi
sarkába. Vibrál a periférián, ahogy hunyorgok,
nem tudom beazonosítani, aztán egyszer
végigkövetem a fény vélt útját a szobán át,
és tessék. Kiengednek mind a nagy titkok.*

*Nem emlékszem, voltak-e növényeid.
A szelektív emlékezet közhely,
mégis sokat árul el az emlékezőről.
Az észlelés oly elégtelen, nem hagy nyugodni,
hogyan hívhatjuk tiszta lelkiismerettel
észlelésnek. A vívódás él csak élenken
bennem, hogy mindjárt végigsimítom
a lábad, és közben tehetek-e úgy, mintha csak
végigsimítanám a lábad, ez az első
bűnöm, a vívódás elcsitítása, de az érdmem is,
ha van egyáltalán értelme morális
skálán elbeszélni valamit, ami két ember között
pillanatnyi egyetértéssel történik.*

*Fogad alatt egyszerre olvadt és foszlott
a málnahús, ropogtattam a magával mindent
összefestő áfonyát. A fagyasztás megőrzi
a bogyós gyümölcsök antioxidáns-tartalmának
nagy részét, ilyen vélt faktualitásokba próbáltam
belekapaszkodni, tudásba, amit nem nekem kell
bizonyítanom vagy cáfolnom. Közben a tudat
elfelejtkezik, hogy a test, amelyről
folyamatosan döntést hoz, valójában ő maga,
és ha a test, mint feltekert rugós játék,
az elme is éppen így.*

*Letekerem a fűtést, a józanság
hátha álmod hoz, megnyitott gázként terjed
szét bennem a hideg. Megborzongok, eszembe
jut, ahogy hozzám nyúlsz, képzelt
kezed helyén forróság. Még sötétlila a térdem
a szófával való ritmikus összeverődéstől, ha valamitől,
a felszívódásától félek. A mozgásban felgyűlő
tejsav, később mint izomláz a karban, ahogy
szorítalak le, és feszülés a nyakban, erőlködés,
hogy azért a vékony felső ajkadba lágyan
beleharapjak.*

*A másik befogadásának és észlelésének emberi
eszközei: látás, inhalálás, ízlelés, odahallgatás,
érintés. A figyelemhiány, majd a félreértelmezés
a lényeg elvétésén bukik felszínre. A lábam
emlékszik a lábad íveire, részekben vagy csak
meg, az ilyen görbületekben, mintha ezeken
keresztül megértenék belőled bármit is. Mégis
a részletek összképét űzöm, miközben a térdemen
tudtom nélkül zajlik a folt lassú színeváltozása.*

Szerelmes vers

*Midőn az agy képzelt ostromai
alábbhagynak, de az elme még nem nyugodott el
hullámsírján, alig kivehetően
hallatja magát a lélegzet,
akkor, s csak akkor, néhány zavarba
ejtő másodperc erejéig meghallgattatik.
Eléri saját magát a lélegző szervezet.
Ilyenkor már nem szüremlik fel
az emésztés csatornahangja, és a csend hűvösében
kiderül a vágyról, mégsem éhség volt. Ki gondolta volna,
hogy a gyomor többre hivatott.
Lyukadásában arcodat látom,
hús, gyomorsav, vér, vegyes technika, 2022,
a művész magányos projekcióinak és hiányos
önismeretének jóvoltából.*

*Az emésztés, melynek célja már nem
energiafelvétel és anyagcsere, szövetségre lép*

*a bolydult szívvel, és kölcsönösen felesküsznek
a megsemmisülésre. A múzsám vagy, de –
feministák vagyunk – egyikünk
sem hiheti igazán, hogy ez bók. Ne hidd,
szívem, az önmagát üldöző elme vágyképe
lenni csöppet sem hízelgő. De vajon egy töről
fakad-e ösztön és zsiger? Beszélhet-e egy nyelvet,
kit minden értékétől megfoszt
a pumpálás, és ki ellentmondást nem tűrőn
pumpál? A savas sóvárgás
kétségkívül többet tud a tébolyról, mint
tárgyáról, e helyütt jegyezzük fel: rólad.
Kerülj el, felejtsd el a nevem, ha meg kell szólítanod,
használd indulatszókat. Tagadd el tőlem,
hogy kiejts, mert fekély maradtam
a vágyból, lüktetés, melyben arcodat látom.*

*Úgy képzelem, a hajnal pont úgy hasad,
ahogy a gyomor felcsörömpöl. Hiába táplálkozom,
nincs mit ennem, sejtjeim csatarendbe állnak,
s hiányodban visszaszolgáltatják mind, mi adatott.
A hányás filmes ábrázolása zsigeri röhögést vált
ki belőlem, most mégis mintha megértenék
valamit az összehangolt sejtszintű ellenállásból.
Ahogy rángok és öklendem a semmit,
a hangot, az áhítatét,
hörgök, és ez a hörgés mégis artikuláltan
ejti ki a neved az éhínség hangján.*

Memoriter

Mennyit változtam, mióta nem láttál,
 megismernél még?
 Mennyi minden történt, mennyi
 apróság, amitől,
 persze, én még ugyanaz vagyok,
 nagyrészt. Nagyrészt.
 De ha megszorozzuk a percekét vagy
 azt a rengeteg információt,
 ami magában nem jó ugyan semmire,
 nem elég egy ember megváltoztatásához,
 ha összeadjuk, hány és hány miniatűr
 módon változtam, csak azért, mert azóta
 is élek, folytatódok, alakulok –
 borzasztó. Esélyem sem lenne elmesélni,
 már most sem. Itt van ez a vers, mesélnék
 erről is, miért írtam, mi „ihlette”, kérdeznék,
 hogy tetszik, nem túlzás-e, például, hogy
 a versről írok a versben – hogy lesajnálja majd
 ezt, ha eljut egyáltalán hozzá, a majdani
 szerkesztő, kritikus, a kékvérű „olvasó elit”.
 Meglenne erről a véleményed, tudom.
 (Szarjam le.) Elkalandoztam.
 Gyűlölöm, bizonyos szempontból, minden
 egyes pillanatom, amiről nem számolok be
 neked – tudod, mennyi szép volt köztük?
 Mennyinek örülnél, mennyire milyen régóta
 vártál, hogy eljöjjön.
 De hogy lehet szeretni azt a más embert, aki
 azután leszünk, ahol megdermed, akár a sodó
 tetején a hártya, véglegessé válik az a valaki,
 aki a másik szemében voltunk?
 Ott kéne abbahagyni, minden percben ott
 motoszkál a tudatomban ez az akaratlan
 kötözködés, hogy ott kellett volna abbahagyni
 mindent, ameddig ismertél.
 Elképzelhetetlen számomra, hogy nem ismeresz.
 Illetve akit igen, már nem egészen én vagyok,
 százalékosan érve.

Egy bizonyos hártává dermedt pillanatban
stagnálunk egymás emlékezetében, ami
önmagában szép dolog. De hogy ezen kívül
még folytatódjak – hogy lehet megszokni
egy ilyen kompromisszumot? Te tudod,
persze, neked is hány ilyet kellett kötnöd.
Én pedig belegondolok közben, hogy hány
és hány változatomban élek, különböző,
más-más mértékig megbízható, érdeklődő
és főleg másutt félbemaradt emlékezetekben.
Megismernél még, persze, ötven év elteltével is.
Csak hát nem is tudnám, honnan kezdjek
mindent elmondani. És hogy pontosan mi
is lenne az a „minden”.
Nem mintha valaha sor kerülne arra, hogy
csődöt mondjak ezen a téren,
de azért még szorongva igyekszem
számon tartani, megjegyezni, leltározni
a dolgaim.
Ameddig csak tudom, gyarló emlékezetemben,
felszínes, lusta memóriámban, mintha pusztá
kézzel kéne, csöppenésmentesen sodót vinnem
valakinek, őrizni, egyre csak őrizni, foszladozó,
molyrágta szöttest, roncsolódó szövegű memoritert,
egy soha el nem következő alkalomra, magam.

A helyváltoztatásról, annak rendje és módja szerint

Nyári nap. Hozzád megyek, az árnyékok torzulása most megfogható, csatornák és kiugró zsindelyfedelek alatt nyúlnak felfele a lejtőn, mintha elindíthatnának engem is. Végig a templomkertig minden átrendeződik, a fény szembetűnő: szögek, hajlatok, egyenesek, két egymástól távol eső fa összeérő árnya, a lombok felhőkké nőnek. Kell hogy legyen egy hely, gondolom, ami változhatatlan, és ugyanazt adja bármelyik napszakban. Szokatlan derűvel állok a kihalt utcán, csak a szél ütközik nekem, ez lenne az élet, kérdezte egyik ismerősöm, és elmondtam, hogy nem lehet ennyivel megelégedni, kúszva, mászva, izzadtan, valahogy haladni kell, a sebeket ugyanolyan természetességgel fogadni, mint a napok bomlását, és a vonásainkban felismert közönyt el kell távolítani, helyét a bizalom súlyának átengedni. Más nem jutott eszembe, amit mondhatnék, míg felemelt fejjel feléd tartottam a J. A. utcán, és már a távolból kiszúrtam alakodat izzani a fényben.

A napsütés, ahol

emberek egy kerítésen túl. Egy helyen boldogan, máshol szomorúan. Valahol leeresztik a zsalugátert, egy szobában a világ megáll figyelni. És a tekintet folyóba gázol.

A napsütés, ahol fűbe hajoltál. Egy kert, tele hortenziákkal. De van valami, amit nem tudok se megfogni, se megfogadni. Egy hely, ahol távozni fogunk, mint díóburokból kiforduló bél.

Nem Istennek

*Háromra osztott árnyék, három falra.
U-alakban fogja közre a házat, mint
egy utolsó, helyére tolt elem.*

*Sötétül a vályog, mint
az ima bennem. Kérés nélkül,
oldalazva megyek feléd.*

*Csontig rágott almák, sziszegő
vízsugár. Elöblítem a tálakat,
a csobogás elnyomja a tényeket.*

*Elbújok, megyek listázni –
kivel, mikor, mit. Odakint
fonnyadt almák, merev víz.*

*A kátét felmondom.
Nem a templomban, nem Istennek –
magamnak.*

A megvert almafa

Technikumi évek I.

Várakozás

Egy iparista nap

A pécsi Zipernowsky Károly Technikumba, vagy ahogyan az akkori közbeszédben nevezték: a Gépipariba két barátom, W. Jóska és P. Tibor közreműködésével kerültem, akik jó híremet hallották mohácsi tanítványaimtól, s beajánlottak Lőrincz József igazgató úrnak. Aki meghívott egy bemutatkozó beszélgetésre, kipróbált az esti tagozaton, majd elintézte az áthelyezésemet. A Zipernowsky rangos iskola volt, a Kohó- és Gépipari Minisztérium alá tartozott. Egy nyugdíjba vonult, nagy tekintélyű tanár, Dr. Fekete Miklós (nagy D-vel!) helyére kerültem. Ebben a számomra akkor igen kedvező helyzetben én a sors humorérzékét fedeztem fel. Merthogy ő korábban a Nagy Lajos Gimnázium igazgatója volt, ő írta alá azt a hivatalos véleményt, amely kis híján megakadályozta főiskolai továbbtanulásomat. Ebben nem személyes ellenszenv vezette, hiszen nem ismert engem (nem sokkal korábban került az iskola élére), csak aláírta az eléje tett javaslatokat. Amikor nála jártam segítségét kérve, fölényes mosollyal elutasított, arra hivatkozva, hogy az elmúlt évben mindössze két hónapot dolgoztam, magyarul: loptam a napot, pedig akkor is éppen a „termelésből” jöttem, hónapok óta robotoltam az autóközlekedési vállalatnál, de ennek a hivatalos papírokban nem volt nyoma, bizonyára az én hanyagságom miatt. Dr. Fekete Miklós igazgatóságát követően visszakerült a Gépipariba. Onnan vonult nyugdíjba. És én akkor az ő hivatali utódja lettem. Erdélyi polgárcsaládból származott, rokonság fűzte Kuncz Aladárhoz. Kölcsönös esztétikai nézeteiről írta egykor doktori értekezését. A technikumok számára módszeres, de kissé száraz tankönyveket írt, „Fogalmazástan” című munkája a köznap, iskolai és hivatalos műfajok kreatív gyakorlatára oktató. Tudása, mindenkor higgadt, választékos beszéde, sőt a legkisebb mozdulata is tekintélyt, méltóságot árasztott. Az utcán olyan megfontolt, lassú tempóval járt, hogy egyik kollégája „egyszemélyes körmenetnek” nevezte vonulását. Menzai étkezésének is híre volt. Merev derékkal ült az asztalnál, s amikor a leveses kanalat kezével elindította a tányérból, a kanál függőlegesen, karót nyelve tartott, mozdulatlan felsőtestével párhuzamosan emelkedett fölfelé, majd a megfelelő magasságban kilencvenfokos fordulatot véve elindult a szája felé, hogy céljához érve finom mozdulattal megnyílt ajkai közé billentse tartalmát. Bécsy Tamás mesélte, aki Fekete igazgatása alatt a gimnázium tanára volt, hogy különböző színű cédulák előrejelzésével lehetett bejutni

Nagy Imre Ottó memoárfolyamának korábbi részei a *Jelenkor* 2022/1., 2022/11., 2022/12., 2023/7-8., 2023/10., 2024/2., 2024/3. lapszámaiban láttak napvilágot.

hozzá, a szóban forgó ügynek megfelelően piros, kék vagy sárga papírok közvetítésével. (Lehet, hogy korát megelőzve kitalálta az ügyintézés számítógépes logikáját?) Az egyik értekezleten az addiginál is szigorúbb rendtartásra intette a tanteszületet, mire Fábián István (azaz az *Álmok Fufuja*¹) szót kért, és annak a véleményének adott hangot, hogy őszerinte abszolút rend csak a temetőben van, egy halott – egy fejfa, amíg viszont az emberek mozogni tudnak, bizonyos elnézéssel kell lennünk esendőségük iránt. (Később Fekete Miklós lánya, Adrienn kedves hallgatóim közé tartozott. Nem könnyű az élet szőttesének szálait bogozni.)

Szóval zipernowskys tanár lettem. Életem új szakaszába léptem, amely tizenhárom évig fog tartani. Ezt a történetet azzal kezdem, hogy elmesélem egy több emlékdarabból összerakott „iparista” napomat. Reggel, fél nyolc körül az utasok közt összepréselődve állok a 27-es buszon, abban a reményben, hogy még becsengetés előtt beérek az iskolába. Amikor a Rákóczi úti torlódásban araszolgatunk, a járókelők között megpillantom Lőrincz József igazgató urat, az iskola felé haladtában. Szokása szerint kalap nélkül lépeget, pedig már hűvökre fordult az idő. Ki ér be előbb: ő vagy én? Vesztésre állok. Mégsem én leszek a legutolsó befutó, mert B. Gyula bácsi, a technológia szigorú tanára, ezt megnyugvással látom, mögöttem lép be a nagykapun. A tanáriban kiveszem a naplót a rekeszből, rohanok az órára, s amikor megszólal a duda, már fogom az osztályterem kilincset. Jól indul ez a nap. Óra után visszaviszem a naplót a tanáriba, s közben látom, hogy K. Jenő és K. Lajos már megkezdtek szokásos sakkpartijukat. Az iroda felől belép Lőrincz József, s kezembe nyomja a *Nagyvilág* frissen érkezett számát. Szembejön W. Laci (orosz nyelvet és történelmet tanít, él-hal az iskoláért), fejcsóválva, de azért baráti mosollyal mondja: „Lecserélted a *Kárpáti rapszódia*t Németh Lászlóra”. „Nem lesz nehéz nekik?”, toldja meg kérdéssel megjegyzését. „Azért vagyok én, hogy ne legyen nehéz”, válaszolom magabiztosan Lacinak. (Illés Béla könyve helyett osztályonként felváltva olvastatom a *Gyászt*, az *Égető Esztert*, ezt szemelvényesen, illetve az *Irgalom* két kötetét, ezt is általam kijelölt részek szerint. Ezeket Laci is elolvassa, különösen Halmi Feri alakja nyeri meg rokonszenvét.) Most belép a tanáriba D-né, akkoriban a tanteszület egyetlen női tagja, s rá jellemző fanyar humorral és epés öniróniával meséli, hogy a második világháború témáját személyes, kislánykori emlékekkel fűszerezte (ez tetszett a tanulóknak), mire az egyik diák arra kérte, hogy a téma kiegészítéseként az első világháborúval kapcsolatos élményeiről is beszéljen. Nagy nevetés a tanáriban. Persze, ez nem szemtelenség akart lenni, egy tizenéves számára már egy harmincöt éves nőről is feltételezhető az idő összemosódó dimenzióiban való efféle jártasság. D-né, mint meséli, vette a lapot, s azt mondta erre a tanuló felvetésre: „Fiam, ha a harmincéves háború is érdekelné, előre jelzem, arról sajnos nincsenek személyes tapasztalataim”.

Még tart a nevetés, mikor jellegzetes torokköszörülést hallok. Érkezik az órájáról Balog József, akit '56-ban akkori munkahelyén, az orvoskar biofizikai intézetében az egyetemi munkástanács tagjává delegáltak, ami miatt a forradalom leverése után megszüntették a munkaviszonyát, évekig a komlói mélyfúró vállalatnál dolgozott laborvezetőként, nemrég került az iskolába, előbb kollégiumi

¹ Lásd az *Álmok, ébredések* című részt a 2022/11. számban – A szerk.

nevelőként szolgált, de most már rendes tanár. Erőtéljes férfihangja elválaszthatatlanul kíséri jól megtermett alakját, kopasz fejét. Kiváló fizikatanár, akivel gyakran beszélgetünk – irodalomról. Tudja, hogy lelkesedem Juhász Ferenc költészetéért (könyve, a *Harc a fehér báránnyal* 1965-ben jelent meg, sok olvasót magával ragadott, köztük engem is), neki azonban fenntartásai is vannak. „Bőbeszédű”, mondja Juhászáról, majd állítása igazolásául hozzáteszi, hogy megpróbálkozott a *Tékozló ország* című Dózsa-eposszal, de unta, s egy alkalommal rossz helyre tette a kötetben a könyvjelzőt, kimaradt nyolc oldal, ami azonban egyáltalán nem hiányzott. Akár a szerző maga is elhagyhatta volna. Balog József Áprily Lajos híve volt, rabul ejtette őt verseinek ritmusa, zenéje, s amikor én a „Selymit a barka már kitakarta” általa idézett dallamára a *Babonák napja* gondolati erejével válaszoltam, vitánknek az vetett véget, hogy „A halott Ady emlékének” szentelt *Patroklos alszik* című Áprily-verset mindketten szépnek ítéltük. Ebben kiegyeztünk. Balog tanár úr özvegyember volt, s amikor az egyik nagyszünetben, felügyelői sétálgatásunk közben az udvaron feleségét említette valamivel kapcsolatosan, megállt a mondat közepén, majd váratlanul másról kezdett beszélni. Az életéről mondott néhány szót, aztán egészen köznap hangon folytatta tovább, de én rájöttem, hogy valójában szaval. A *csavargó a halálra gondol* című Áprily-vers utolsó sorait mondta: „Ha menni kell, vállamról rongy-ruhám / egy rándítással elhullathatom, / saruim szíja sem marad velem...” Aztán kicsit hallgattunk. A dudaszót hallva Balog tanár úr megfordult, és elindult az iskolaépület felé. Fizikaórájára sietett.

Térjünk vissza a D. Edit története által kiváltott nevetéshez, valamint a tanáriba érkező fizikatanár torokköszörüléséhez, s onnan folytassuk elbeszélésünket. Ahogyan a soron következő naplóval a lépcsőn elhaladok a Zípernowsky-szobor mellett, az ablakon kipillantva látom, hogy az udvaron diákok szorgalmasan mossák Medovarszky László igazgatóhelyettes, azaz Medó Trabantját. Erre a műveletre a gyerekek kértek engedélyt tőle, Medó csak megengedte nekik. Ő a pécsi egyetemen szerzett diplomát, a nyelvtörténész Klemm Antal hallgatója volt, akinek szorgalmasan jegyzetelte pepita füzetéibe az előadásait, s amikor engem doktorrá avattak, jegyzeteinek paksamétáját nekem ajándékozta. (Később fel is használtam ezt az értékes dokumentumanyagot.)

Az ebédlőben a nyugdíjas kor felé haladó F. László mellé kerülök. Meglepődve látom, hogy a vizeskancsóból rátölt a levesére. „Forró, s nekem sietnem kell”, magyarázza meg a különös gesztust. Az esti tagozat foglalkozásai csak később kezdődnek, de őt addig is várják a különórás tanítványai. Egykor tehetséges matematikusként indult, de mikor én megismertem, már csak rohant egyik óráról a másikra. A régi hírnevéből élt. Azt a módszert alkalmazta óráin, hogy a tábla felé fordulva jobb kezében a krétával írta a képleteket és a levezetést, bal kezében a spongyával viszont nyomban le is törölte a tábláról a megoldásokat. Talán nem akarta, hogy a hibákra felfigyeljenek diákjai. Ez a módszer – jobbra írt, balról törölt – növelte tekintélyét: ezen a szinten ne vacakoljunk a részletekkel, sugallták gesztusai. Okos diákjai pedig otthon egyedül is megoldották a feladatokat. Laci bácsival néha bejött az iskolába a felesége, aki ismerte a szüleimet, s feletébb csodálkozott, amikor először meglátott a tanáriban. Hogy felvitte az Isten a dolgát ennek a Hadapród utcai gyerekeknek, gondolhatta, hajdanvolt fiatalasszony

korából maradt szőke loknijait kissé megrázva. Amikor pedig észrevette nevem előtt a doktori titulust, teljessé vált benne a felfordult világ élménye.

Esti tagozatos óráim említésével zárom „iparista” napom emlékeit. És egy megjegyzéssel. A technikum jól kitalált iskolatípus volt. A minisztériumi dilettánsok többször is megpróbálták ugyan különböző átszervezésekkel és átnevezésekkel tönkretenni, s bár sok kárt okoztak, de végső soron mégsem jártak sikerrel, a Gépipari talpon maradt, s ez az iskolatípus életképességét bizonyítja. A kialakult iskolatörténeti kvartett: humán és reálgimnázium, technikum és szakiskola, kiállta az idő próbáját. Még csak a főgimnázium és a főreál intézményét kellene hozzátenni ehhez a rendszerhez (megyéenként egyet-egyet), amelyek a színvonalas oktatás mellett be tudnák fogadni a doktoriskolákban végzetek egy részét. Az esti és levelező tagozatokkal pedig hiányt pótolta az állam, és segített azoknak, akik rendes idejükben nem tanulhattak, csupán a színvonal megőrzésére kellett volna nagyobb gondot fordítani. Ám e téren is sok múlik az egyéneken. Volt egy estis osztályom, ahová fáradt bányászok jártak, olykor munka után. Néhányan persze elaludtak az előadásom alatt. Sok mindent kitaláltam, hogy ébren tartsam őket. Nem jártam nagy sikerrel. Egyszer azonban a tanagyagon kívül Szabó Lőrinc mitikus történetét, a *Szun Vu Kung lázadását* vettem elő, s ez érdekelte őket. Az egyik hallgató meg is kérdezte a Szabó Lőrinc-kötet címét, adatait. Ezzel az emberrel, sok-sok évvel később, egy buszpályaudvaron találkoztam, amikor elmondta, hogy Szabó Lőrincet azóta is olvassa. Mert ez a költő, mondta, úgy ír, mintha beszélne. De ezt a történetet – egyik legnagyobb tanári sikerem históriáját – máshol már megírtam.

Az Igazgató Úr

Technikumi éveim főszereplője kétségtelenül Lőrincz József. Amikor 1967-ben hívására megjelentem, bemutatkoztam, s először ültem le irodájában, negyvenhét éves volt. Megnyerő modora, barátságos szavai rögtön rokonszenvet ébresztettek bennem iránta. A szegedi egyetemen szerzett magyar-történelem szakos tanári diplomát 1943-ban, s azóta a Zipernowsky (illetve különböző nevű elődeinek) tanára, 1962 óta igazgató. Baloldali értékrendű ember volt, a rendszer elkötelezett híve. (Azt, hogy „baloldali”, tényként mondom, nem dicsérő módon, de nem is elmarasztaló szándékkal. Az emberi társaság nem világnézeti megzúgyék szerint tagolódik „jókra” és „rosszakra”). Jól ismerte a huszadik század első felének magyar irodalmát. Amikor meglátta tanári szobám falán Németh László arcképét, megjegyezte, hogy *Bűn* című regénye felkavaró hatással volt rá. Név szerint ismert mindenkit, az iskola sok évvel korábban végzett öregdiákjait is. Csodáltam ezt a képességét. A nyugdíjas takarítónőket is nevükön szólította, s egy-egy tanfolyam ürügyén alkalmi munkát adott s egy kis plusz pénzt juttatott nekik. Minden rászorulóknak segített: „Ez is a mi kutyánk kölyke”, jegyezte meg ilyenkor. Amikor az iskolába kerültem, s vittem hozzá bemutatásra tanmenetemet, rám nézett, s így szólt: „Nyugodtan formáld a magad képére a tananyagot. Ezt rád bízom. Én csak azt kérem tőled, hogy az érettségi vizsgán jól szerepeljenek a tanítványaid. Az a lényeg, hogy a diákok szeressék a tárgyat, az irodalmat”. Ez megnyugtató, mert éppen előző nap vágtam bele a szeméttartóba az osztály színe előtt a silány tankönyvet, mondván, majd én elmon-

dom, amit meg lehet tanulni. Lehetséges, hogy mások Lőrinczről alkotott véleménye eltér az enyémtől. Én csak jót kaptam tőle. A feleségemet is odahozta a technikumba, hogy erősebben kössön az iskolához, külön tanári szobát kaptunk, ketten vittük a tárgyat.

Kiváló pedagógus volt. Ennek igazolásául mondok két példát. Az iskolában hagyományosan megünnepelték a névnapokat. Átmentem a műhelybe D. Ernőt köszönteni. Többen voltunk, elment az idő. Csak a figyelmeztető csengő hangjára kaptam észbe, elköszöntem, siettem vissza, hogy legalább a leckét feladjam. Amikor felértem a második emeletre, a folyosón néma csönd fogadott. Csak nem mentek haza a diákok, ebből baj lehet, jutott eszembe. Ahogyan a kilincs felé nyúltam, hogy tisztázzam a helyzetet, az ajtó kinyílt, s a belső kilincset fogva ott állt Lőrincz József az ajtóban. Na, most kapok, mondtam magamban. De ő így szólt: „Gondoltam, helyettesítelek. Elbeszélgettem a tanulókkal. Diákjaid felkészültsége kiváló, szép munkát végeztél velük”, mondta, s továbbment. Én meg ott álltam, sóbálványként. Letolás helyett megdicsért. S ezzel még inkább hívévé tett, s további munkára serkentett. Ehhez fogható pedagógiai érzéket senki másnál nem tapasztaltam. A másik példázatom kissé bonyolultabb. Amikor elkészült a magyar előadó, az irodalmi tablókhoz és történelmi címerekhez sehogyan sem illett az aktuális ország-jelvény. Nem tettem fel. Másoknak szemet szúrt a címer hiánya, s szóvá tették. Éppen az igazgatói iroda előtt mentem, amikor hallom, hogy egy intrikus hajlamú kolléga éppen Lőrincznek jelenti az esetet, hozzáfűzve, hogy túl sokat megengedek magamnak. Lőrincz meglátott, behívott, s azt mondta: „Ahhoz a szép előadóhoz valóban nem passzol az a silány kivitelű nyomtatvány. Pannika – fordult a titkárnőjéhez –, vegye le a falról, legyen szíves, azt a szép irodai címet az aranyozott kerettel”. „Gyere, Doktor”, karolt belém, amikor a titkárnő átadta neki, némi fejcsóválással a címet, „ezt fölvisszük, ez passzolni fog, keresünk neki helyet a teremben. Fogunk találni”. Találtunk.

Az Igazgató Úrnak (ő tegezett engem, én, miként többi fiatal kollégám, magáztam őt, s tiszteletem jeleként maradtam a hivatalos titulussnál) emberi gyengéje is volt. Irodája mögött volt egy kis konyha, szemben vele egy társalgó tévével, amit az iparista nyelv „kerthelyiségnek” nevezett. Itt olykor poharazgatásra is sor került, s Lőrinc József is felhajtott egy-két nagyfröccsöt. Nem is csoda, hiszen reggeltől estig az iskolában tartózkodott, hát megszomjazott. Estefelé bizony néha érződött rajta a bor hatása. Valószínűleg a diákok, estis hallgatók is észleltek e téren egyet s mást, de ez jottányit sem változtatott az iránta megnyilvánuló tiszteleten. Méltóságát nem rombolta esendőségének ez a jele, csupán emberibbé tette alakját. Mondok erre is példát. Egy országos tanulmányi versenyen iskolánk (főként a versenyre felkészítő W. László érdeméből) bekerült az országos döntőbe, amit a tévé is közvetített. Az utolsó kérdés előtt vesztesre álltunk, s szinte eldöntöttnek látszott a „meccs”. Ám a versenyt záró feladat értelmében a megjelent diákcsapatnak az iskola direktorával közösen be kellett mutatni egy szabadon választott orosz éneket. Ellenfelünk e feladat gyanánt valamiféle vérszegény nyekergést produkált. Ekkor Lőrincz József felállt, s beintett (a villányi szüreteken begyakorolt) diákkórusnak, amely nyomban rázendített a régi orosz favágók dalára. Előbb halkan, érzéssel: „Sose hallok olyan gyönyörű nótaszót, amilyent sihedernyi koromban...” Aztán izmosodott a szólam, majd

ellenállhatatlan erővel felhangzott, szinte kitört, kiáradt a munkakedv, az együttes cselekvés öröme: „Sej, te Bunkócska, te drága, Sej, te eleven fa gircses, görcsös á-ága, te drá-ága” – zúgott, zengett a dal, amit immár mi énekeltünk, nem a favágók, mi, itt és most, pécsi iparisták, de úgy ám, hogy szinte megrepedtek a stúdió falai, hogy végül, egy másodpercnyi csönd után, diadalmasan felhangozták a fohász – „Segíts most!” Mindenki tapsolt, a tévések szintén, még ellenfeleink is. Nem volt vitás. Lőrincz József megnyerte a versenyt.

Határátlépés

A hetvenes évek a nyugati utazásokról is nevezetesek számomra. Az elsöre különösen élesen emlékszem. 1971-ben István nagybátyám Bázelen látott vendégül bennünket. Svájci kirándulásaink során sok egyéb tapasztalat és Erasmus-lecke mellett „Manfréd-élményben” is részesültem: a Jungfrau egyik „byroni” magaslatán, ahová egy vasút vitt fel bennünket a hegy belsejében, én, a pannon fiú (akkor végérvényesen megtudtam magamról, hogy az vagyok) ámulva szemléltem a hegyóriásokat. 35 fokos kánikulából jöttünk a fönti téli világba. Svájc után Párizsba és Londonba is eljutottunk. És a következő években több helyre. A könyvesboltokban gyarapodó bibliotékámból még hiányzó alapművekhez jutottam hozzá: a korábban már Pécsen beszerzett ötkötetes Taine-hez megvettem Dilthey és Hettner alapműveit, Fritz Martini klasszikus német irodalomtörténetét, Scherernek egy becses, gót betűs kiadását, ennek 13. fejezete alaposan kibővítette a romantikáról addig meglévő ismereteimet, akárcsak Ricarda Huch monográfiája. Megszereztem Emil Staiger *Die Kunst der Interpretation* című művét (az 1967-es kiadást, benne a remek *Minna von Barnhelm*-elemzéssel), ráleltem Josef Nadler osztrák irodalomtörténetére (ennek színháztörténeti vonatkozásai lesznek majd tanulságosak számomra), és haszonnal forgattam később a Kluge–Radler-féle tanulmánykötetet (*Hauptwerke der Deutschen Literatur*). Ezek a művek, persze, nem a legfrissebb szakmai eredményeket tartalmazták, de számomra nélkülözhetetlen hiánypótlást jelentettek. Segítségükkel eltakarítottam magamban a Pánditól és Waldapfeltől származó szemléleti romokat. (Azért Sőtér, Szauder és Barta megmaradt.) Feltornásztam magamat a klasszikus irodalomtörténeti iskolákon át a strukturalizmusig. Ott kellett majd folytatnom. Ebben a továbblépésben alapul szolgált nekem Hans-Georg Gadamer *Wahrheit und Methode* című nevezetes könyve (ennek 1975-ben, Tübingenben megjelent negyedik kiadását ajándékba kaptam), Heidegger fő művének, a *Sein und Zeit*nek szintén tübingeni kiadásával (ezt 1979-ben szereztem be) buzgón gyarapítottam könyvtáramat és a fejemben halmozódó ismereteket. Azt hiszem, a felsorolt könyvészeti adatok mögött egy arc is megjelenik: egy örök diák, egy szorgalmas magántanuló arca. Hozzáteszem, hogy a német irodalom klasszikusai is otthoni polcomra kerültek, különösen Hölderlin, Rilke és Stefan George első kiadású kötetei jelentenek sokat nekem, meg hát, többek között, a teljes Goethe és Schiller. (Később majd Thomas Mann és Günter Grass egy-egy kötetének dedikált példányához is hozzájutok).

Történet a bizalomról

Technikumi éveim idején három osztályt vittem érettségire. Ma már legtöbbjük a barátom. Az 1978-ban végzett osztályt azért említem meg külön is, mert peda-

gógiai tevékenységem egyik alapelvét valósítottam meg velük: az önszervező osztály eszméjét. (Amelynek kulcsa persze egy tanár, akit nemcsak tisztelnek, de szeretnek is tanítványai. Akiknek joguk van beleszólni a tanterv összetételébe.) Az adminisztrációt P. Jancsi végezte (egyes osztálytársai szerint túl szigorúan), s ezt Lőrincz József tudomásul vette. „Te írd a dolgozatodat”, mondta nekem. Tudta, hogy Kisfaludy vígjátékaival foglalkozom, amelyekben a nemzeti műveltség változatait szólaltatják meg a jellegzetes beszédű és karakterű szereplők, a csel-dráma játékosan feszült közegében. (Ez a tanulmányom, továbbfejlesztve, később kandidátusi értekezésem része lett.) Az osztály pénzügyeit V. Lajos vitte, s ez komoly feladat volt, mert kirándulásra gyűjtöttünk. Az iskolai hagyományoknak megfelelően a Szovjetunióba készültünk. De nem volt meg a második kísérő tanár. Pontosabban én lettem az, mert Jancsi volt a főnök, ő intézett mindent. Én az előkészületek során, meg az út folyamán szintén előadásokat tartottam az orosz irodalomról, kultúráról, felkészítettem őket a képtárak látnivalóira, a nagy orosz festők (Ivanov, Kramszkoj, Ge, Repin) műveivel való találkozásra, valamint a páratlanul gazdag modern gyűjtemény (Chagall, Picasso) látnivalóira. A hosszú úton a vonatban felolvastam diákjaimnak Dosztojevszkij *Fehér éjszakák* című elbeszélését. Gond nélkül megtettük a három városra (Kijev, Moszkva, Leningrád) koncentrálódó programot, fegyelemsértésre csak egyszer került sor. Leningrádban tízen kiszöktek éjjel a kollégiumból, sétálgattak a fehér éjszakában, s csak hajnalra jöttek vissza. Amikor szigorúan megkérdeztem, miért tették ezt, egy kis hallgatás után azt mondta egyikük: „Hát Dosztojevszkij miatt”. Ezzel el volt intézve a dolog.

„Hihetetlen, hogy ezt meg merted, meg tudtad csinálni: egyedüli tanárként külföldre menni két hétre harminc gyerekkel” – csóválták a fejüket kollégáim. Erre elmeséltem nekik azt a jelenetet, amelyre a „nagy utazás” előtt két héttel került sor. Találkoztam az utcán az egyik szülő által kísért V. Lajossal, s néhány szót váltva megtudtam tőle, hogy éppen a bankba viszi az utazásra összegyűlt, nem kis összeget, s rámutatott a szatyrában lévő vasládikára. (Ennek a molièr-i ládikának már legendája támadt, benne volt az osztály minden pénze.) Nehogy ellopják tőled, aggodalmaskodtam. „Vannak testőreim”, mutatott a háta mögé, ahol két keménykötésű osztálytársát pillantottam meg. „Vigyázunk rá”, suttozták, s megnyugtatóan még hunyorítottak is a szemükkel. Persze, korábban bennem is felmerültek kételyek, de a gyanakvás és a bizalom vitájában igyekeztem minden esetben, mint ezúttal is, az utóbbi mellé állni. A bizalom ugyanis eredményesebb a gyanakvásnál. Talán nem csak a pedagógiában.

K. Gyuri nem a mi osztályunkba járt, velünk egy időben ők is megtették ezt az utat, de náluk történt egy, mint mondták, „apróság”. Az történt, hogy Gyuri elvesztette az útlevelét, ezt hazafelé tartva vette észre. Nem gondolta, hogy ebből gondok adódnak. Pedig adódtak. Nem engedtek át a határon, mesélte később, hiába igazoltak a többiek. Visszavittek Moszkvába, s hozzácsaptak a soron következő csapathoz. Minden programon még egyszer részt kellett vennem. Közben készültek a hivatalos papírjaim, rendben ment minden. A Lenin-mauzóleumhoz érve azonban két rendőr hozzám lépett, kiemelték a sorból, s magukkal vittek. Gyanítottam, hogy a laza öltözékemmel, kopott, térdig érő farmeremmel van a gond, de már nem volt megfelelő szereléselem. Egy mellékutcában beültet-

tek egy ott álló autóba. Kicsit féltem, nem tudtam, mi fog történni. Az autó vára-
kozott, a két rendőr erősen figyelte a járókelőket. Amikor egy húsz év körüli fia-
talember jött szembe, az egyik rendőr kiszállt az autóból, s ráparancsolt, hogy
üljön be, majd hogy vetkőzzön le. Az orosz levetkőzött. Én csak csodálkoztam,
nem értettem a dolgot. Aztán rám szóltak, hogy öltözzem át, vagyis, hogy ve-
gyem magamra az orosz gyerek öltözékét. Amikor ezt megtettem, az egyik
rendőr a mauzóleumhoz vezetett, betessékelt, majd a kijáratnál megvárt, és visz-
szakísért az autóhoz. Az orosz gyerek alsógatyában vára-kozott a kocsiban. Visz-
szakapta a ruháját, én is a magamét, aztán a két rendőr szalutált, alkalmi társam
ment tovább a dolgára, én pedig megkerestem újdonsült csoportomat. Azóta is
gondolkodom az eseten, fűzte a történetéhez Gyuri. Azok a rendőrök tulajdon-
képpen segítettek nekem, szolgálatomra álltak, de nem volt apelláta: muszáj volt
elfogadnom. Nem tudom, hogy az orosz fiú töpreng-e a velünk történte-
ken. Vé-
gül is hálával gondolok rá, de egy kicsit sajnálom is őt.

Lőrincz Józsefet 1979-ben nyugdíjazták. Ezt a helyzetet nehezen tudta feldol-
gozni. Ő, aki tulajdonképpen az iskolájában élt, hirtelen megtűrt személlyé vál-
tozott. Nyilván olyanok is akadtak, akik ezt éreztették vele. Meghasonlott em-
berré lett. Valami lelki terhet is cipelt a múltjából? Nem tudom. Tétován rendez-
gette a holmiját, s behúzó-
dott egy kis szobá-
cskába, mint a sebesült farkas az
odújába. Ráadásul különféle (szerintem jórészt méltatlan) vádaskodások érték.
Utoljára a betegágyon láttam a kórházban. Nem volt egészen magánál, de ami-
kor felismert, így szólt: „Doktor, olyan vékonyak lettek a lábaim, mint Gandhiéi”.

Ezüstbot

Kosztolányinak van egy novellája, amelynek hőse talál a vasúti fülkéje csomag-
tartójában egy sétatobot; magához veszi, előbb örül neki, de később gyanakodva
nézegeti, mert nem tud tőle megszabadulni. Ha elveszíti, utána hozzák. Néha
úgy érzi, mintha a bot lenne az ő gazdája. Ilyen ezüstbot volt számomra a film-
művészet. Úgy kezdődött a dolog, hogy filmklubot hirdetem a technikumban,
amire olyan sokan jelentkeztek (kiváltva műszaki tárgyakat tanító kollégáim fej-
csóválását), hogy ki kellett bérelni a Park Mozit. A vetítések előtt néhány perces
bevezetőt mondtam. Ott álltam a függöny előtt a dobogón, láttam a széksorok-
ban vára-
kozó diáksereget, s hirtelen eltöltött a felém áradó figyelemből fakadó
felelősség érzése. Ha ennyi hallgatóm van, akkor mondanom is kell nekik vala-
mi érdekeset, fontosat arról a filmről, amelynek a vetítése mindjárt megkezdő-
dik. Csakhogy én nem tanultam filmesztétikát, és nem ismertem a filmtörténe-
tet. Hát nekiálltam a dolognak. Megtanultam erről a művészetről mindazt, amit
meg lehetett tanulni Jean Mitrytől Balázs Bélán és Siegfried Kracaueren át Ru-
dolf Arnheimig, Hevesy Ivántól a Gregor-Patalasig. A pécsi filmforgalmazó vál-
lat és a pesti Filmarchívum segítségével pedig, mindkét helyen ismerőseim,
barátaim dolgoztak, remek történeti és modern sorozatokat állítottam össze.
A filmeket együtt néztem diákjaimmal, s ebből a közös élményből született meg
bennem az a tudás, amellyel már hitelesen állhattam a tanítványaim elé.

Kétféle klubot szerveztem. A Park Moziban klasszikusokat adattam elő: az
olasz neorealizmus (Vittorio de Sica), a francia költői realizmus (Jean Renoir) és
az új hullám (Truffaut, Godard) remekeit. Jacques Tati *Nagybácsim* című filmjét,

Robert Bressontól a *Zsebtolvajt*. Aztán jöttek a modernek: Fellini, Antonioni, Resnais, Buñuel, Tarkovszkij. Olyan alkotásokat is megszereztem (*Szerelmem, Hirosima*), amelyeket a nyilvános moziműsorok mellőztek. Az iskola vetítőtermében pedig ritkaságokat, például némafilmeket játszottunk: Griffith *Tűrelmetlenségét*, René Clair *Párizs alszik* című remekét, amelyben egy tudós megállítja az időt, de egy kis társaságra nem hat a varázslat, akik élvezhetik a megdermedt városban a korlátlan szabadság mámorát, sorra vettük az avantgárd gyöngyszemeket, a *Felvonásközt*, az *Andalúziai kutyát* és a *Gépi balettet*. Az archívumból vonaton küldték a filmeket nagy kerek fémdobozokban, három diákom várta a küldeményt a pályaudvaron, átvették, felhozták az iskolába a filmeket, M. Tóni befűzte a tekercseket a gépbe, s máris kezdődött a vetítés. Az egyes filmeket tapsvihar köszöntötte. Akiknek már nem jutott szék, a földön kuporogva követték az előadást. Varázslatos hangulat jött létre. („Nagy idők voltak azok”, emlékeztek vissza az öregdiákok az érettségi találkozókön.)

Ezek a programok, azt hiszem, nem mentek az irodalom rovására. Clair és Buñuel után könnyedén olvasták tanítványaim Apollinaire-t, a *Medáليákat* József Attilától és Kassák klasszikusát, *A ló meghal a madarak kirepülnek* című poémát. Egy alkalommal megnéztük Jean Vigo *Atalante* című, 1934-ben készült remekét, amelyben egy hajót kísérünk végig a Szajná Párizsig. S miközben szemléljük a változó tájat, egy hétköznapi szerelmi történet is feltárul előttünk. A kapitány magával hozta az útra ifjú feleségét, aki éjszaka bebarangolja a külváros utcáit, sötétlő tereit, és megpillantja a nyomorgókat is. Ennyi jut neki Párizsból, mert másnap indulniuk kell visszafelé. Amikor befejeződött a vetítés, az egyik tanuló megjegyezte, hogy ő most értette meg József Attilát, mert itt a tájélmény, az érzelmek és a politika valahogy úgy kapcsolódik össze, mint a költő *Nyár* című versében.

(Az én ezüstbotom aztán továbbra is velem maradt. Később tizenöt éven keresztül vezettem a *Dunántúli Napló* filmkritikai rovatát, s írtam hétről hétre a jegyzeteimet, ebből az anyagból készült 2013-ban a *Lumière-örökség* című kétkötetes munkám, amelynek bővített kiadása is megjelent. *A mozgókép és a filmalkotás* címmel pedig tankönyvet írtam, az egyetem filmtanszékén három-négy éven keresztül kurzust is vezettem. Ezt már nem akartam, de a bot nem engedte el a kezemet. Mára, azt hiszem, végleg kialakult, tán meg is csontosodott az ízlésem. Nem kedvelem a gyorsmontázusra, éles vágásra épülő stílust – ennek erős hatásmechanizmusa mögött manipulatív szándékot érzékelek –, amit korábban a szovjet, manapság az amerikai filmek alkalmaznak. Engem a hosszú beállítások vonzanak, a kamera lassú vonulása gyönyörködtet, Tarkovszkij filmjei, főként a *Sztalker*, meg Tarr Béla *Sátántangója*. Változatlanul nagyra tartom Robert Bresson janzenista opusait. És újabban felfedeztem az iráni filmeket.)

Párhuzamos történetek

Egy kis iskolatörténet következik. A Zipernowsky Károly Technikum immár száztíz éves története során különböző oktatási formákat öltött különböző nevekben. (Nálunk lényegében ebből állnak a tanügyi reformok.) Az 1912-ben alapított intézményt köznyelven Fémiparinak, illetve 1941-től Felsőiparinak nevezték. 1929-ben költözött mai, 48-as téri épületébe, ez később második emeletet kapott, s lényegében elnyerte mai alakját. Akkoriban született a nevezetes „Iparista

himnusz”, a „Huszonegy, huszonkettő, huszonhárom” kezdetű dal, amely költői túlzásokkal hangsúlyozza az ide járó diákok kiválóságát, hogy végül elhangozzék az „überelhetetlen” érv, miszerint „Jézus Krisztus is felsőiparista volt diákkorában”. Ezt felvonulásokon, rendezvényeken és mulatságokon, világnézeti hovatartozástól függetlenül, együtt zengték az iskola különböző felfogású diákjai. Csak a járdákon meg-megálló piuszták, gimnazisták csóválták a fejüket, mikor hallották a masírozók énekét. Való igaz, az evangéliumok nem tudnak Jézus iparista (pláne pécsi) diákkoráról, de ez nem zavarta az éneklők dalolva kifejtett meggyőződését: a tény az tény, gondolták, csak hát a papok letagadták. „Hajrá Ipari!” – Az intézmény alapító igazgatója Kamprád Hermann volt, aki 1933-ig vezette az iskolát, ő alapozta meg annak tekintélyét. Kamprád Hermann Schindler Aurél váltotta az igazgatói székben, ő is húsz évig, 1953-ig töltötte be hivatalát, neves mérnök volt, mint elődje. Szent embernek tartották, mindenki úgy nevezte őt: „Schindler atyánk”. Tantestületi vitákon végső érveként hangzott el: „Schindler atyánk azt mondta...”, s akkor az úgy is van, azt kell követnünk. Az ő idejében húzták föl az épületre a második szintet, akkor kapott az iskola „érettségiztető” jogot, s a felnőttoktatás is elindult.

Ám mindeközben a Mecsek-oldalon is történt valami. A hegy felé emelkedő Mátyás király út mellett (ma Hunyadi János út, a családban maradt az utcanév, ami ritkaság az efféle átnevezések között), a szőlők és barackosok között egy ház kezdett kibújni a mészköves talajból. A fentebb említett Kamprád Hermann volt az építtető, aki aztán itt is lakott. S mivel a ház akkor még úgyszólván egyedül állt környezetében, helyesnek látta megvédeni birtokát, s ebből a célból a telket dél felől lezáró bástyához egy titokzatos mérgező növényt telepített, amelyet, úgy mondják, egyiptomi diplomáciai szolgálatot teljesítő rokonától szerzett, ott a piramisokat őrizték vele a sírablóktól. Ennek a növénynek legendája volt: aki hozzáért, vagy akár csak megközelítette, fekélyszerű sebeket kapott, s fulladozni kezdett. Állítólag volt, aki bele is halt a növényvel való végzetes találkozásba. Mindenki tisztelte ezt a folyondárszerű plántát. A környékbeliek tudták, hogy ott van, s elkerülték. És most előre pillantok, merthogy ez a ház 1970 körül a mi családjunk tulajdonába került (a Schindler-örökösöktől vásároltuk meg, na, ez is egy titokzatos párhuzam az életemben), s nekünk is gondot okozott ez a növény. B. professzor, kérésemre, megvizsgálta, s a megállapítása szerint ez egy a mangófélek családjába tartozó igen agresszív, mérges növény, még a párájának a belégzése is veszélyes lehet. B. professzor szerint a vácrátóti arborétumban van még egy példánya az országban, ott is sok bajuk volt vele, a hírek szerint egyszer kiszökött a fűvészkertből, el akart foglalni egy közeli erdőt, alig tudták visszakényszeríteni. Számomra ez a növény filozófiai problémát is okozott. Merthogy engem békén hagyott, pedig kertészkedés közben szükségképpen hozzáértem, igaz, soha nem akartam bántani. Viselkedésemet, volt tanáromra, Szobotka Tiborra emlékezve, Shelley *Érzékeny plánta* című versére alapoztam. A növény, azt kell mondanom, érzekelte a jó szándékomat, s ezt szelídséggel viszonzta. A lányaim, Orsika és Réka, akkor még gyerekek, a növény közelében játszottak, biztosan hozzá is értek, őket sem bántotta. Mintha a haragos őr kedves nagypapává változott volna. De mikor a nagybátyánk és a házvezetője meg akarták regulázni (nem értettem, hogy miért), súlyos sebeket kaptak, arcuk felpuffadt. Az egyik

szomszéd, aki metszőollóval esett neki, két hétre kórházba került. Mi békésen megvoltunk egymással évtizedekig. Ma már a kertet járva nem látom ezt a növényt: megöregedett, vagy megunta az ellenséges gyűlölködőkkel való viaskodást, s jobb létre szenderült. Talán a szelek szárnyán visszaköltözött Egyiptomba. De azért reménykedem abban, hogy egyszer még majd egy kicsiny hajtással vagy levelecskével hírt ad magáról.

Kamprád Hermann után Schindler Aurél is a szóban forgó házba költözött, miután az iskolához hasonlóan ez ugyancsak kapott egy felső szintet. A kertben egy kis műhelyt is berendezett magának. De a gyümölcsös és a szőlő területét felparcellázták, s lassan körbeépítették a házat. A ház mögött utat vágtak, az akkor még zsákutcaként létező Bessenyei utcát. (Ez a név is jelzés volt számomra: mikor idejöttünk, még nem tudtam, hogy erről az íróról két könyvet is fogok írni.) A harmincas évek végén velünk szemben felépült a Kapisinszkyház, amelyben a háború alatt egy ideig Tolbuhin marsall főhadiszállása működött; jól kiválasztották a helyet, mert dél felől a mi emeletes házunk takarásában helyezkedett el. Schindler Aurél haláláig itt élt ebben a házban. Nyilván anyagi okokból kiadták a felső emeletet: így került a házba Gebauer Ernő, a neves festőművész, Székely Bertalan tanítványa. Főként falképei nevezetesei, mintegy hatvan templomban megtalálhatók a freskói, például a Lyceumban és a Belvárosi templomban. Számomra két műve különösen kedves: a Park Mozi falképsorozatát diákkoromban, vetítések előtt gyakran megcsodáltam: virágfűzért vívó ifjakat láttam, szemben velük gyönyörű leányok menetét. (Később találkoztam egy idős hölgygel, aki pironkodva elmondta nekem, hogy a menet élén haladó nő hátaktját a művész órála, az ő hátáról és csípőjéről mintázta.) Középiskolás koromban, 1955-ben készült el a Nagy Lajos Gimnázium nevezetese freskója az emeletre vezető széles főlépcsővel szemben (Gebauer egyik főműve): a triptichon az iskola névadó királyának nevezetese tettét ábrázolja, a pécsi egyetem megalapítását 1367-ben. Az iskola diákjaként tanúja lehettem a kép munkálatainak. (Gebauer sógornője volt a pécsi emlékeit is felidéző önéletrajzi elbeszéléséből ismert költőnő, Mollináry Gizella, akinek költői tehetségéről Radnóti is elismeréssel szólt, Ignotus pedig „nőstény kis vadembernek” nevezte, ami tőle komoly dicséretnek számított.) Gebauer Ernő haláláig, 1962-ig a mi későbbi házunkban élt. Tiszteletére 2012-ben emléktáblát avattak, melyet Páva Zsolt polgármester leplezett le. Egykori műterme ma az én könyvtárszobám. Itt őrzöm egyik akvarelljét, amely az ötvenes években készült, és a házunkat ábrázolja a kert felől. Látszik rajta az a vadszőlő is, amely azóta is töretlenül él, az egyik tetőrészre is ráterjedt, de a világért sem bántanánk. A ház előtt balról az a gesztenyefa látható, amely két társával együtt húsz éve elpusztult, valószínűleg mérgezés következtében. Ezeket megsirattuk, és pótoltuk őket. De a négy százhusz éves fa él és virul, gesztenyevirágzásakor minden évben ünnepet ülünk a kertben tiszteletükre. Korábban a ház főbejáratától kelet felé gesztenyeallé vezetett a Mátyás király (Hunyadi) útig. A beépítések következtében ez a fasor már nem létezik, de Gebauer akvarelljén még látszik egy kis szakasza. Amikor ideköltöztünk, még élt a festő özvegye, Ingeborg asszony, idős korában is szép, művelt hölgy volt, kék szeme bizalmat, gondosan ápolt szőke haja méltóságot sugárzott, aki nekem sok mindent elbeszél a környék történetéről, embereiről.

Elbeszélései révén egy krúdys világ tárult fel előttem, gáláns kalandokkal, műtermi eseményekkel, nevezetes látogatókkal, szerelmekkel, kerti mulatságokkal, még titokzatos bűnesetekkel is, egy egész Mecsek-oldali legendárium. Ennek ő maga szintén részese, mint egy szerelmi dráma egykori hősnője. Ingeborg asszonyt a családja hazavitte Norvégiába. De a lelke, úgy érzem, s ezt ő meg is jósolta nekem, itt maradt, ebben a házban. Teliholdas éjszakákon néha mintha látnám őt sétálgatni a kertben. Lakószobája ma az én dolgozószobám, itt írom most ezt a szöveget.

Látogatás Lovász Pálnál

Az emlékezés időrendje más, mint a megtörtént eseményeké, s az elbeszélés szabályai is eltérő logikát követnek, ezúttal mégis pontosan megjelölöm látogatásom időpontját: egy dedikáció igazolja, hogy 1973. szeptember 29-én jártam Lovász Pálnál, a neves költőnél, a Janus Pannonius Társaság egykori titkáránál, Irányi Dániel tér 8. szám alatti lakásában. Ezt az otthonát meg is nevezi egyik versében, illetve az ablakáról ír, amely fontos esemény helyszíne lett. Idézem a verset *Arckép* című posztumusz kötetéből, mert nemcsak líráját jellemzi, de életfelfogásáról is tanúskodik:

Galambfészek

Irányi Dániel tér 8 alatt
a párkányon, az ablakok között
kikelt egy kiscalamb.
Nedves pehely, lágy csőr, síró torok –
nem védi már biztos fehér burok
csak apja, anyja váltott melege.
Fölötte nyílik zörgő ablakom,
könyöklök benne, imbolygó veszély –
fölnéz s már érzi:
őt, engem, házat, földet, csillagot
eggyé ölel az élő irgalom.

Boldog az a költő, akinek az ablakában megmutatkozik, nem is csupán az élet, hanem maga a lét, a kiszolgáltatottságával, gyengeségével, egyszersmind a létezőket átölelő irgalom sejtelmével. Elég kitekinteni neki az ablakon, s ott van mindez együtt.

Pedig amikor ajtót nyitott nekem, szomorúnak láttam. Keskeny arcához kissé túlméretezetten hosszú orra, amelyet mintha a szólásnak megfelelően csakugyan „lógatott” volna, keserű élettapasztalatokat sejtetett, talán titkokat is, de szemének barátságos, sőt nyájas pillantása szelíden ellenpontosította az arc, a homlok és a keskeny ajkak bánatos jelbeszédét. Dolgozószobáját, mintha máris, még a költő életében emlékszoba lenne, a pécsi irodalmi műveltség szentélyének láttam. A polcokon könyvek, a *Sorsunk* évfolyamai, íróasztala fölött bekeretezett fényképek borítják a falat, nagyobbak, kisebbek, főszerepben Weöres Sándor, aki több keretből is kitekint. Weöres Lovásznak („Pali bátyámnak”) ajánlotta *Álom a*

régi Pécsről című nevezetes versét, s barátságukról kötetnyi levelezés tanúskodik. Kéziratokat vehetek szemügyre. A költő, jogos büszkeséggel az arcán, kezembe adja a Janus Pannonius Társaság kiadványait: többek között Halasy-Nagy József Surányi-életrajzát, Weöres Sándor *Theomachiáját* meg *A teremtés dicsérete* című kötetét, valamint egy vékony, ám igen nevezetes kötetet: Surányi Miklós *Elnöki megnyitója* a Janus Pannonius Társaság 1933. február 3-án tartott első rendes közgyűlésén. (Ezt látogatásom befejezésekor emlékül megkapom ajándékba, Lovász Pál igen megtisztelő dedikációjával.)

Felkészülten érkeztem hozzá. Tudtam róla, hogy a Bácskából települt át Trianon után, első kötete, a *Tiszamentén* 1922-ben még Óbecsén jelent meg, a szegedi egyetemen jogi doktorátust szerzett, a társadalombiztosítási intézet, az OTI igazgatója lett Pécsen, ebből az állásából 1951-ben eltávolították. Költészetét *Vándorút* című kötetéből ismertem meg, ez 1942-ben jelent meg Pécsen, a Társaság kiadásában, Havas László metszeteivel. Lovásznak a nyugatos hagyományból indult, míves költészetét Várkonyi Nándor igen találóan parnasszistának nevezte, amelynek rokonszenves vonása az én-szerep szerény, visszafogott érvényesítése. Csendes, meghitt poézis az övé. Kosztolányi „rezzenékeny léleknek” nevezte. A nyelv iránti gyanútlan bizalommal társult harmónia-vágy mögött azonban (a létezését átölelő irgalom reményének mellékszólamaként, hogy a fentebb idézett versre utaljak) a kötetet lapozgatva sötétebb tónusokat is érzékeltem. Engem a *Vadász* című vers fogott meg leginkább.

Haza tart. Lábán a tarló sárkolonca.
Vállát a friss zsákmány forró terhe nyomja.

Lapult, görnyedt, osont. Sosem hibázott.
Csapása mentén sok vérrózsa virágzott.

Csukott állatszemek résén holt fény lobban.
Fekete borzalom hallgat a bokorban.

Beszélgetésünk során Lovász Pál többször szóba hozta Weöres Sándort, személyes portrét rajzolt róla, és néhány történettel gazdagította a pécsi Weöres-anekdotafüzért, majd „Sanyika” (így nevezte) gazdag képvilágának lelki dimenzióira hívta fel a figyelmemet (ez Lovász *Septichon* című ciklusának egyik fő gondolata lesz). Amikor említettem, hogy bár csak rövid ideig és díjtalan gyakornokként Dombay János mellett dolgoztam, elmesélte annak a találkozásnak a történetét, amelyre később ráismertem a *Villa rusticában*.

Aztán Surányi Miklóstra terelődött a szó, mert a látogatásomat előkészítő telefonbeszélgetésünkben jeleztem neki, hogy éppen az *Egyedül vagyunk* című Széchenyi-trilógiát lapozgatom. A *Kantate* című regényt is olvastam (szerintem ez Surányi legjobb műve), amelynek cselekménye jórészt Pécsen játszódik. Az ifjú régész, Gyömörey Zsigmond éjszakai sétáját a végzetes párbaj előtti éjszakán a Klimó utcától a Ferencesek utcáján végig az akkor éppen felújítás alatt álló, felállványozott dómig, ma is lépésről lépésre lehet követni, jegyzi meg Lovász. A könyvet a kisvárosban játszódó magyar regények (Móricz, Kosztolányi, Her-

czeg) összefüggésébe próbálom helyezni, ehhez Lovász hozzáfűzi, hogy mint a művészregények általában (a könyv főhőse Regen Richard, a székesegyház zeneszerző karnagya), a főhőst Surányi is szembeállítja az őt meg nem értő környezettel, amit ebben az esetben a pécsi kispolgárok képviselnek, élükön Pfaff pedellussal, mondom. Lovász bólint, s felhívja a figyelmemet Wittmann Jenny alakjának fontosságára, aki a főhős nevelt lánya, s mivel nem érti meg az érett férfi szenvedélyét, nem viszonzozza annak szerelmét. „Femme fatale”, csúszik ki a számon, Lovász ismét bólint, majd felhívja a figyelmemet a könyv folytatására, amely *Noé bárkája* címmel jelent meg tíz évvel később (1927-ben), cselekményét a háborús élmény hatja át. Lovász arca ekkor elborul. Emlékezik.

Már mennem illene, hiszen kora délután jöttem, s már estére jár, de még felvázolom a pécsi irodalmi műveltséggel kapcsolatos elképzelésemet, hogy ezt a történetet intézmények köré kellene rendezni: ilyen szerepet tölt be a püspökség, az egyetem, a Klimó-könyvtár, később a sajtó és a színház. S hogy a huszadik századi pécsi irodalom három fórumát az Erzsébet Tudományegyetem, a *Sorsunk* című folyóirat és a Janus Pannonius Társaság alkotja. A költő tollat vesz a kezébe, s dedikációt ír a Surányi-kiadványba. Amikor elköszönök, utánam szól: a *Csodavárókat ne feledd!* Még visszamegyek a technikumba. Ott olvasom el a dedikáció szövegét: „Nagy Imre barátomnak, a pécsi irodalmi értékek mentőjének szeretettel Pécsen, 1973. szept. 29. Surányi Miklós emlékezetével”. Tudtam, hogy a költő ezzel feladatot jelölt ki számomra. Szerény kis vidéki feladat, de hát nekem ez jutott, állapítottam meg magamban.

(Később, már egyetemi pályám idején, Klaniczay Tibor, akinek fülébe jutott, hogy mit bízott rám Lovász Pál, arra figyelmeztetett, hogy éntőlem nem a Surányi-féle konzervatív írókkal való foglalkozást várja a szakma, hanem a felvilágosodás irodalmának kutatását. Amikor, nem sokkal e megjegyzést követően megjelent *Nemzet és egyéniség* című drámatörténeti könyvem Katona Józsefről és a két Kisfaludyról, amelyről több elismerő véleményt kaptam, ezt egy találkozásunk alkalmával Klaniczay is elégedetten nyugtázta. De a Lovász Páltól előlegezett bizalma által kijelölt feladatot is igyekeztem teljesíteni. Erről tanúskodik *Öttorony* című könyvem.)

Műteremben

Mintegy másfél évvel később került sor arra a műterem-látogatásra, amelynek élesen metszett képe megmaradt emlékeim lapjain. Volt egy kis irodalmi szakköröm, nyolc-tíz főből álló csoport, a népszerű filmklubok mellett. Az egyik szakkörös az *Irgalomról* kérdezett, ez a regény többször is szóba jött. Egyik társa a könyv értelmezéséhez egy Pilinszky-verset csatolt, az *Ama kései* című négy soros szöveget, amelyet a költő Németh Lászlónak ajánlott. „Ama kései, tékozló remény, / az utolsó, már nem a földet lakja, / mint viharokra emelt nyárderű, / felköltözik a halálos magasba.” Azt hiszem, ebben valóban benne van, így utólag nézve, a mi fejünkben összeállva, sok minden, az íróról, a szóban fogó regényről, Kertész Ágnesről, a hősnőjéről is. Egy már érettségizett diákom, P. Karcsi, aki néha felkeresett az iskolában, javasolta, hogy a szakkörrel legközelebb látogassuk meg Bocz Gyula szobrást a műtermében. Vállalta is, hogy B. Józsi segítségével megszervezi ezt a találkozást.

Karcsi előzetesen elmondta, hogy Bocz Gyula nonfiguratív szobrokat készít. Ez az információ eszembe juttatta, hogy nem sokkal korábban egy művelődési házban előadást tartottam, s amikor néhány nevet fel akartam írni a mögöttem falra szerelt táblára, a rendező tanárnő rémulten lefogta a már krétát tartó kezeimet, azt súgva, hogy az a fekete felület nem tábla, hanem egy festmény. Letettem a krétát, s azt gondoltam: ez akkor még táblának se jó. Pedig szerettem az absztrakt művészetet (Herbert Read a „tanú” erre), de csak azokat a mestereket tiszteltem igazán, például Martynt, Matisse-t, Kandinszkijt vagy Picassót, akiknek a rajztudása hitelesítette modern törekvéseiket. Amikor beléptünk a műterembe, s a torzonborz hajú, szakállas, ám igen barátságos, velem nagyjából egykorú művész barátilag fogadott bennünket, megnyugodtam. Ott látható elvont témájú munkáinak vizuális ereje, s néhány figurális ábrázolásának plasztikai gazdagsága magáért beszélt. Érdekes beszélgetés alakult ki köztünk. Amikor diákjaim e rokonszenves kettősség iránt érdeklődtek, Bocz Gyula elmondta, hogy egy portré esetében főként a kezével dolgozik, az ujjával, közben akár másra is gondolhat, ám a nonfiguratív mű főként a lelkében, a fejében alakul, minden gondolatát leköti. Fényképeket vett elő, s megmutatta néhány magyarázó szó kíséretében korábbi műveit, a *Szomorúságot*, az *Ölekezést*, a *Jégvirágot* és másokat. Lehet, hogy az egyik főművének tekintett *Csillagok* is szóba jött, de arra nem emlékszem, hogy ez a munka születésének, készülésének akkor melyik fázisában volt. Élményekkel gazdagodva jöttünk el Bocz Gyulától, akitől érzéki beavatást is kaptunk a szobrászat világába.

Műterem-látogatásunk után néhány hónappal Karcsi bekopogtatott a szobámba, kezében egy vékony kötettel. Petri György 1974-ban megjelent *Körülírt zuhanás* című verseskötete volt. Azt mondta, nem tud szabadulni e versek tragikus súlyától. Arra kért, beszéljünk egyszer erről. A kötetben könyvjelző volt a *Lépcső* című versnél. Pár nap múlva, amikor felkeresett otthon, én is ennél nyitottam ki a könyvet.

Ki találta fel a
körülírt zuhanást
– a lépcsőt,
mely a magasságot megszelidíti,
fölolvasztva fokokká
a dermedt függőleget,
s a megoldás furfangját:
a kerülő út szerény
cselét megmutatta
a pillantása után
hasztalan ugráló
szárnyatlan embernek?

Mennyire más ez, mint a Pilinszky-négysoros fölfelé tekintése. Én mégis úgy véltem, hogy ez a két költő nem is áll olyan távol egymástól, talán ismerik is egymás verseit. Mert a hívő fölemelkedés és a tragikus zuhanás leírása, jelzése a forma szigorú kohójában végigedzve hasonló minőséget eredményezhet. „Na de

zuhanásban élni, ez szörnyű”, vetette közbe Karcsi, a poézis felől a lépcső valóságára terelve a szót. „Ha ez a világunk, akkor mit tehetünk?” – néztem rá. „Dőljünk be a lépcső cselének?” – kérdezte. „Nem tehetünk egyebet”, mondtam, „ha élni akarunk, akkor a körülírt változatot, a kerülőutat el kell fogadnunk. Remélve, hogy útközben találunk egy parányi helyet, ahol csinálhatunk valami értelmet. Meg aztán”, tettem hozzá, miközben pillantásunk (az enyém reménykedve, az övé kételkedve) találkozott, „ez a mostani helyzet is alakulhat...” „Tartsuk szárazon a puskaport”, kérdezte Karcsi. „Azt nem kell. Egyszer megpróbáltuk, de az már történelem... Egy eszme, mely meg sem születhetett, talán csak megfogant, de aztán... Ami megmaradt: egy álom. Egy független, kölcsönös szociális felelősségen alapuló, nemzeti hagyományokra épülő, művelt, demokratikus közársaság álma. Ennek megőrzése lehetne, alulról nézve, a magasság megszelídítése. Fokról fokra. „A munka pedig mindig valóságos” – tettem hozzá. „Talán mindegy, hogy az idő akkor éppen lefelé vagy fölfelé iparkodik velünk. A munka megáll a helyén, a maga lépcsőfokán, ha tisztességesen meg van csinálva, ha legjobb tudásunk szerint végeztük el a feladatot.” „Mindegy?” – kérdezte Karcsi rám nézve, majd kissé elfordította rólam a tekintetét, mintha látott volna mellettem valakit, s azt a valakit figyelné. Hallgattunk. Aztán Karcsi elköszönt. Az volt az érzésem, hogy csalódott bennem.

(P. Karcsi hatására olvasóként a továbbiakban figyelemmel kísértem Petri György költészetének alakulását. Amikor a költő 1989. július 5-én Pécsre jött, találkoztam vele, s az összegyűlteknak bemutattam pályájának addigi alakulását. Dedikációja szerint „köszönettel és szeretettel” fogadta „értő” gondolataimat, csak egy helyen egészített ki. Hangsúlyoztam ugyanis, hogy a *Valahol megvan* című kötet – ez adta alkalmát a találkozásunknak –, amely a Szépirodalmi Kiadónál látott napvilágot, most végre méltó nyilvánosságot biztosít számára, s amikor ennek a jelentőségére céloztam, hozzáfűzte, hogy neki az úgynevezett „második nyilvánosságban” is sok olvasója volt, az *Örökhétfőt* „szamizdatként” is megtalálhatták az érdeklődők a megállt idő verseivel.)

Kulcs

Szerettem tanítani, szerettem a diákjaimat. Mégis volt bennem egy titkos érzés, hogy nem ez a végállomás számomra. De semmiféle konkrét távlat nem nyílt előttem. Közben az otthoni íróasztalomon két kupacban gyűltek az el nem olvasott könyvek és folyóiratok. Reggeltől estig tanítottam. Éreztem, hogy lassan kiesem abból a szakmai beszédvilágból, amelyben még a doktori dolgozatom írásakor úgy-ahogy benne voltam. Kétségkívül elavult diskurzus volt, ezt már tudtam, de mégis egyfajta közeget jelentett számomra. Kudarcok is értek: egy konferencián Teleki László *Kegyencéről* tartottam előadást, s noha a tézisem lényegében helyes volt (a mű dramaturgiája a konfliktus sajátos változataként értelmezhető), leírásom is pontos volt, de az utolsó (és legfontosabb) lépést nem tettem meg, nem jutottam el a végkövetkeztetéshez: Teleki műve tragikus csel-dráma. (Ezzel a műfajjal később sokat foglalkoztam.) Hibája, hogy a monológok hiányában a főhős lelki folyamataira nézve nem kapunk információkat. Ezt a drámát kritikusai „zseniális tévedésnek” nevezték. Ami a tévedést illeti, ebben osztoztam a szerzővel. Egy másik alkalommal Nagy László költészetét – a benne

megmutatkozó kétpólusú, mitikus világgal – a kései romantika felől próbáltam megközelíteni, s bár nézőpontom ezúttal is helyes volt, érveim hiányossága miatt nem tudtam erről meggyőzni hallgatóimat.

Egyre nagyobb késésben voltam. Ottlik Géza regénye, az *Iskola a határon* 1959-ben jelent meg, de én csak a harmadik kiadásban tudtam elolvasni, 1975-ben. Az elbeszélés kettőshangzata meglepett, de jelentésvilágának gazdagsága csak lassan tárult fel előttem. Megkésettségemre jellemző, hogy Mészöly Miklós műveit, *Az atléta halálát*, a *Saulust* és a *Filmet* csak az aranyborítás, reprezentatív „30 év” elnevezésű sorozatban megjelent kötetből olvastam el. *Az atlétát* diákjaimmal is elolvastattam, akik, engem is meglepve, felfigyeltek a férfihős és a női elbeszélő kettősére, a sportteljesítmény egzisztenciális értelmére, s néhányuknak Sziszüphosz is eszébe jutott. Ez a megfigyelés nagyon megérintett engem: mintha nem is meglenne a nagy követem a mindennapi görgetésre.

Nőtt bennem a feszültség. Fáradt voltam. Rosszul aludtam, nem tudtam kipihenni magamat. Egy pesti továbbképző tanfolyamon a szállodában éjszaka felriadva a mosdó felé igyekeztem volna, de irányt tévesztve az erkélyen tértem magamhoz a hűvös levegőn, a vaskorlátba kapaszkodva. A negyedik emeleten. Félni kezdtem a szállodáktól. A legközelebbi alkalommal a színházból visszatérve, csendben, hogy szobatársaimat ne zavarjam, kivettem az erkélyajtó kulcsát, és óvatosságból a szőnyeg alá rejtettem, hogy semmiképpen ne férjek félálomban hozzá. Persze, ez túlzott aggodalom volt, aminek kínos következménye lett. Arra ébredtem, hogy szobatársaim feszegetik az erkélyajtót, s káromkodnak, hogy nem tudnak az erkélyre kitett elemózsiájukhoz hozzáférni. Hol a kulcs? Elvitte a szobalány? Válaszút elé kerültem. Vagy hallgatok, s akkor ezek a derék kollégák éhen maradnak, vagy pedig előadom a kulcsot, ám akkor nagy valószínűséggel bolondnak néznek. Némi töprengés után az utóbbi megoldás mellett döntöttem. „Itt a kulcs”, mondtam társaimnak, s elővettem a szőnyeg alól. Gyorsan megreggeliztek, s elköszöntek. De egyikük visszalépett. „Alvajáró vagy?” – kérdezte. „Olyasféle – válaszoltam –, de csak ha ki vagyok merülve. Mostanában, néha” – vallottam be. „A szőnyeg, az jó megoldás a kulccsal” – mondta. „Én is ezt csinálom. A változatosság kedvéért a szőnyeg helyett a vízzel teli fogmosó pohár se rossz módszer.” Ezzel elbúcsúzott.

Hazatérve jelentkeztem egy idegorvosi rendelésre, hogy végére járjak ennek a dolognak. A megadott időpontban bekopogtam a rendelőbe. Odabent szinte teljesen sötét volt. Egy középkorú nő ült az asztalnál, amelyen gyengén világító, lehajtott ernyőjű lámpa égett, s intett, hogy üljek le. „Mondja!” – hallottam a felszólítást, hát mondtam. Ő közben egy tiszta lapot két függőleges vonallal három részre osztott, s az oszlopok fölé az R, D és E betűket írta. Kitaláltam, hogy ezek a napszakokat jelölik. Aztán a lap bal szélére orvosságok, nyugtatók nevét írta egymás alá, és az oszlopok szerint strigulákat húzott. Elég sokat. Aztán szó nélkül átadta a lapot. „Ezt mind be kell vennem?” – kérdeztem döbbsen. „Ha rendbe akar jönni” – zárta le a doktornő a felettébb rövid diskurzust. Lesújtva indultam vissza az iskolába. Ennyire beteg lennék? Útközben az jutott eszembe, hogy Molière-nél (aki utálta az orvosokat), ha valaki gyógyászati segítségre szorult, bármi lett legyen is a baja, vagy eret vágtak rajta, vagy pedig allóvetet kapott. Ma a klistély helyére a tabletták léptek. A Malom utcában volt egy borozó,

ahol badacsonyi borokat lehetett inni. Eszembe jutott, hogy a szófukar doktornő a strigulázás közben még odavetette, hogy „semmi alkohol”, hát gondoltam, búcsúzóul megiszom két deci szürkebarátot. Lassan kortyolgattam a bort. Nagyon jólesett. Iszogatás közben a filmklubomra gondoltam, a szakköröseimre, a tanítványaimra, akik várnak rám, s akkor mintha különös erő költözött volna belém. Rádöbrentem, hogy magamat kell meggyógyítanom. Majd a munkám segíteni fog nekem. Meg a tanítványaim. Főként ők. Kivettem a zsebemből az orvosságos lapot a strigulákkal, összegyűrtem, és bedobtam a szeméttartóba. Ránéztem az órára. Tíz perc múlva becsengetnek. Mentem órát tartani.

Közzjáték két linzerrel

D. M., aki később pécsi kanonokként ment nyugdíjba, akkor még püspöki káplán volt, és én azért jártam szívesen vasárnap esti miséire, mert prédikációiban elvont igazságok helyett a hívő ember és a korabeli élet konkrét viszonyát vizsgálta józanul és következetesen, lélektani hitellel, világosan szerkesztett mondatainak dunántúliasan nyílt magánhangzóival a hétköznapi beszéd hangulát idézve. A világunkról beszélt anélkül, hogy politizált volna. Gyakran idézte Adyt, akinek kételyekkel számot vető, krízisekkel viaskodó spirituális élményét bensőségesen elemezte. Ady egyik Istenhez forduló, hálát mondó versének szövegét citálva – „Köszönöm a kétséget, a hitet” – hangsúlyozta, hogy válságaink hitünkhöz tartoznak, nemcsak terhet, akadályt képeznek, de nélkülözhetetlen erőpróbát is jelentenek számunkra. Ez tetszett nekem. Misék után sokat beszélgettünk D. M.-mel, meghívtam hozzánk, s vacsora közben folytattuk a diskurzust. D. M. nagy utazó volt, és szorgalmas fotográfus, nálunk sorra került látogatásainak fő eseménye egy-két általa készített diafilmsorozat vetítése volt híres templomokról, kolostorok szerzetesi közösségeiről, zarándokutak bemutatásával. Számomra legemlékezetesebb programjának során a jezsuita rend alapítójának, Loyolai Szent Ignácnak az alakját, életútját idézte fel, amivel meg elevenedett számomra a szentnek a Piusz templom mellékoltárán oly sokszor látott mellszobra. A képeken láttuk Loyola várát, ahol egy előkelő család tizenharmadik gyermekeként Ignác megszületett, Pamplona erődítményét, itt katonaként súlyosan megsebesült, a montserrati templomot, ahol az oltár mellé akasztotta kardját, és koldusruhát öltve új életet kezdett. A vetítővászonra fel tűnt Ignác Manresa melletti magányának helyszíne (itt keletkezett a *Lelkigyakorlatok* könyve), majd egy metszeten a párizsi egyetem képét szemlélhettük, ahol a már meglett férfiként kezdett, s tizenkét éven át eltökélten, szívósan folytatott tanulmányai után magiszteri címet szerzett, megteremtve önmagát, Jézus művelt katonájának a habitusát, amely a jezsuita rend modellje lett. Aztán az *II Gesú* képe zárta a vetítést, ahol Ignác holtteste nyugszik. D. M. előadása erős hatással volt rám.

Később mindketten részt vettünk a püspökség által szervezett szentföldi zarándokúton, amikor a jól felkészült, de akcentussal beszélő izraeli idegenvezető megkért engem, hogy az evangéliumi helyekhez tartozó, általa kiválasztott szentírási szövegeket én olvassam fel, amit meg is tettem. D. M. meg is jegyezte élcélődvé: „Te lettél a Szentlélek magyar hangja”. A Genezáret-tó partján az a részlet került sorra a Lukács-evangéliumból (5,1–3), ahol sok ember veszi körül

Jézust, kérve őt, hogy tanítsa őket. Az elbeszélés szerint Jézus ekkor beszáll Péter hajójába, s arra kéri őt, „evezzen kissé beljebb a parttól”. Ezt a szöveghelyet addig nem értettem: ha szólni akar az összegyűltekhöz, miért távolodik el tőlük? Ez nem logikus, gondoltam. Ott a helyszínen aztán megértettem a szöveget. Olyanok ugyanis a parti domborzati viszonyok, hogy csak egy távolabbi beszédpozícióból, a vízfelszínnek a hanghullámokat felerősítve közvetítő erejét kihasználva lehetett az összesereglettekhez beszédet intézni, hogy azok mindannyian hallják is. Aki írta a szöveget, tudta ezt.

D. M. nálunk tett látogatásainak viszonzásaként én is gyakran felkerestem őt a Dóm tér nagy faliórája közelében elhelyezkedő plébániai lakásában. Sokat tanultam tőle, mert jól ismerte Teilhard de Chardint, Karl Rahnert, sőt Hans Urs von Balthasart is. De a teológiai leckék és csevegések mellett ő papként is foglalkozott velem. Egy alkalommal – erre már a nyolcvanas években került sor – késő este átvitt a néptelen székesegyházba. Ennek az eseménynek egész folyamatát, apró részleteivel együtt őrzöm az emlékezetem mélyén, de amint most próbálom felidézni a történetet, éles villanások jelennek meg előttem, mintha egy vaku működne a fejemben. Megyünk föl a lépcsőn az északi mellékapszishoz, a Szent József-oltárhoz, látom a négy angyalt, mintha hullámokon lebegnének. D. M. kicsit magamra hagy, de máris jön vissza, aztán egy kis fehér korongot látok, amely a lobogó tűz fölött a magasba emelkedik, s a háztetőn kukorékolni kezdő kakas mögött néhány pillanatra megáll az égen, mint a hold. Aztán a lépcső visszafelé, majd a nagykapu döngve becsukódik. Ballagunk az óra felé, amely éjfél kezd ütni... Miközben én a Piusz alsó udvarán ülök, kezemben az összehajtott szalvétából kivett két linzer, s amint eszem a süteményt, D. Feri tornaóra hívó kiáltását hallom. Az utolsó falat a számban van még, s még a szemem is őrzi a fekete keretes szemüveg kerek ablakocskáiból rám vetett pillantás melegét, de már látom a tornaterem felé masírozó diákcsoportot, a „túrós csuszás indulót” éneklik, én is ott lépegetek velük, s közben hallom a déli harangszó utolsó ütemeinek elhalkuló zengését.

A KICSINYSÉG-TUDATRÓL

Szederkényi Ervin kilencvenéves lenne

Halálának harmincadik évfordulójára írtam Szederkényi Ervinről a *Jelenkor Online* felületére,¹ és ez most, amikor kilencvenedik születésnapja alkalmával szeretném megkerülhetetlen alakjára felhívni lapunk olvasóinak, különösen a fiatalabb generációknak a figyelmét, nem könnyíti meg a dolgomat. A 2017-es írás megpróbálta röviden összefoglalni mindazt, amit a számára és a *Jelenkor* számára fontos írók leírtak, elmondtak róla, körülírni a folyóirat történetében betöltött jelentőségét. Csakis ezt az utat választhattam, mivel én magam épp az ő 1987. februári halála után nem sokkal léptem be egyetemistaként először a *Jelenkor* régi szerkesztőségi helyiségébe, személyesen tehát nem ismertem.

Nem lenne ildomos megismételni az ott leírtakat, ezért most rendhagyóbb módját választom emléke felidézésének. Mégpedig saját vallomása révén, mely írásai között szinte „egyedüli példány”. Nem is szánta nyomtatásra, abban a formában valószínűleg került volna az efféle kitárukkozást, ám mégis a nyilvánosságnak, habár a számára talán oldottabb formájának készítette, hiszen a Pécsi Rádióban hangzott el. A szerkesztőségi archívumban maradt fenn egy példányban a gépiratos szöveg, amit 2014 áprilisában, nyolcvanadik születésnapja alkalmából közölt a *Jelenkor* a maga alkalmi címén: *Pécsi Rádió 1971*.

Amikor a nyilvánvalóan felkérésre megszülető szöveg elhangzik, Szederkényi még meszse van attól az irodalomtörténeti jelentőségű szerkesztői figurától, akivé innen számítva bő másfél évtized alatt válik. 1964-ben kapja meg a szerkesztőség irányítását azzal az elvárással, hogy ne kövessen el olyan „közléspolitikai hibákat”, amelyeket az aczéli kultúrpolitika szerint a megtorlásul leváltott elődje, Tüskés Tibor elkövetett. Ezt a történetet most nem elevenítem fel, számos emlékezőből ismert. A homo novusnak, aki a pécsi főiskolai irodalomtanításból érkezik, számára ismeretlen terepen kell helytállnia. Bizalmatlanság övezi, a szerkesztőségből kilép a fiatal Lázár Ervin és a pécsi irodalomban a mértéket képviselő Csorba Győző is. A harmincéves fiatalember azonban komolyan veszi a feladatot, hosszú évek mindennapos megfeszített munkájával küzd az „ügy” sikeréért, és ezzel lassan meggyőzi környezetét és a tágabb irodalmi szcénát. A kezdetben szűkösebb esztétikai értékfogalmai tágasabbá válnak, az írói közeg, élén Csorbával játékonyszerűen alakítja szemléletét. „A nevelő nevelése” zajlik, mondhatnám Csordás Gábor egy későbbi kötetének címével. Erre az életre-halálra szólóan komolyan vett nevelődési folyamatra enged rápillantani ez a szövege.

Irodalmi és zenei élményeinek bemutatása előtt tisztázza saját beszélői pozícióját: míg az irodalommal hivatásszerűen foglalkozik, a zenében laikus. Utóbbiról alig tud többet, mint amit a dombóvári gimnáziumban megszerzett, ahol a kóruossal többször is Kodály Zoltán jelenlétében énekeltek. Iskolai színjátszóként „iszonyú tehetségtelenséggel” játszott, mondja, „csak a remegő érzés” maradt belőle. S az emlékből rögtön általánosabb érvényre emeli az érzést, saját felnőttkori attitűdjét jellemezve, amelynek a nemritkán önkínzó önreflexió a sajátja. „Színházi előadásokat nézve, néhány hivatásos művészt látva, ma is belémborzong néha egy pillanatra: mily boldogok a naiv magabiztosak!”

„A muzsikával való mélyebb, meghatározó találkozásom ezen az alapon, de már egyetemi éveimben történt. A lázas, válogatás nélküli olvasási düh időszakát még gimnazista koromban éltem át, a szenvedélyes zene-hallgatás rohama azonban Szegedhez fűződik, egyrészt az akkor elterjedt mikrolemezek nyújtotta gép-zene, másrészt az élő opera-előadások és hangversenyek révén.” A következő bekezdést egészében idézem. „Ez az időszak is lassan már húsz éve a múlté, de mindannak, amit *ma* jelent számomra az irodalom és a muzsika, itt a gyökere. Ha egyikhez hivatásom kapcsol is, magamban elválaszthatatlan a kettő, még egyetemista koromban fogalmaztam meg egy napló-feljegyzésben a

¹ <https://www.jelenkor.net/multkor/785/szederkenyi-ervin>

Mese, a Muzsika és a Játék hármassága, de egyenrangú varázsszá, egy nagyon pesszimista élet-szakaszomban, amikor arra is hajlamos voltam, hogy az életet összetévesztettem a művészettel, pontosabban, amikor a valóságból a művészetbe menekültem. A Mese, a Muzsika és a Játék jelképesen *minden* volt számomra, élet és művészet együtt, mindaz, ami Weöres Sándor előbb elhangzott versének [*Grádicsok éneke*] első feléből sugárzik. Az irodalomban és a zenében azt a harmóniát kerestem, amely átnyúlik a változó világ korlátain, azt a feledtető, feloldó varázst, amely eltávolít a földtől.”

Páratlan kitárulkozás ez, nyelvi tónusában is messze azoktól a megszólalási módoktól, amelyeket egyre ritkábban közölt kritikai írásaiban választott vagy olyan hivatalos megnyilvánulásaiban használt, amelyekre szerepéből következően kényszerült. Nem tudjuk meg, mi lehetett az a válság, amire utal, csak azt, hogy milyen terapeutikus erővel bír számára a művészet. Azon belül is különösen Weöres költészete. Miért? „[E]gy nagy költő és nagy ember kicsinység-tudata” miatt. Ennek a kicsinység-tudatnak a fontossága pedig egyre erősödött benne, míg „kulcsproblémává” vált, „amely hozzásegített az emberekhez fűződő kapcsolataim és önmagam megértéséhez”. Megtudjuk, hogy ennek a nevelődési folyamatnak a során érkezett el Weöreshöz és Bartókhoz. Nem mondja ugyan, de világos, hogy sok mindenen kellett túllépnie, míg ide elért.

„A kicsinység-tudatnak semmi köze a kisebbségi érzéshez, még kevésbé a kicsinységhez. A szerénységhez van köze, de vele sem azonos, sokkal tágabb érvényű. Nem viselkedésmód csupán, inkább a világszemlélet egyik eleme, önmagunk és környezetünk helyes érzékelése, olyan belső harmónia megalapozója, amely nem zárja ki, hanem magában foglalja a diszharmóniát, nem nyugalmas szemlélődés csupán, lehet hatalmas szenvedély is.” Aztán a következő mondat még inkább kihegyezi az állítását: „Félek az olyan emberektől, akikben egyáltalán nincs kicsinység-tudat vagy legalábbis idegenek számára.” És akkor eszünkbe juthatnak az örök rettenetes nagy hatalmú senkik.

Végül számomra meglepő módon továbbhalad a kitárulkozásban, amikor a magas művészet körén túllépve bevallja, hogy kedveli a francia sanzonokat. „Nem elvi megfontolásból, de bizonyára szerepet játszik ebben érdeklődésem a francia nyelv és kultúra iránt. Egy kicsit, azt hiszem, frankomán vagyok.” És akkor Jacques Brel két dala következik.

Mindehhez ezt a képet választottam, amit leginkább kedvelek. Talán egy mező vagy éppen az olyannyira szeretett Balaton nádasa képezi a háttérrel, amely előtt ez a fegyelmezett, vívódó, talányos férfi mutatkozik. Nézéséből sejthető, hogy erős, szívós figyelemre képes, melyet Nádas és Esterházy is hangsúlyozott karakterében. „A figyelemnél pedig nincsen nagyobb csábítás” – mondja Nádas a szerző oldaláról nézve.

Szederkényi szövegének tíz év előtti közlésekor olyan képeket válogattam mellé, amelyek egy részét mintha tőle érkezett palackpostaként kaptam volna meg: a képeknek az idő múlásával megrongálódott celluloid negatívjait ugyanis egy tőle örökölt szekrényben találtam meg. A József Attila-díjat 1987-ben, posztumusz kapta meg.

Ágoston Zoltán

ISTENHOZZÁD BACSÓ BÉLÁNAK

A hirtelen halál óta egy bő hét telt el, de még mindig alig tudok megszólalni: nem készültem arra, hogy lesz egy világ (nekem), amelyben ő nem lesz. Kezdem tehát így: Heller Ágnes írta Derrida halála után: „Ma már meghalni sem érdemes. Nincs többé Jacques Derrida, hogy a tegnap eltemetett filozófus szellemét méltóan megidézze.” Derrida műfajt teremtett az „Istenhozzádokkal”: írt ilyent Lévinasnak, Paul de Mannak, Lyotard-nak. Nekünk, akik itt maradtunk, az a feladatunk, hogy körülírjuk, rekonstruáljuk a filozófus szellemét – ez az életben tartás egyetlen érvényes gesztusa. Angyalosi Gergely szép szavaival: „Velünk marad, szól és szólni fog hozzánk a könyveiben, az általa kialakított szakmai és emberi kapcsolatok hálózatában. A jövőben is fordulhatunk hozzá kérdésekkel, biztosan válaszolni fog”. Az elmúlt napokban már sokszor kérdeztem magamtól, hogy mit szólna ehhez vagy ahhoz. És ugye felhívhatom hazafelé a vonatúton?

Nem is egészen másfél évvel ezelőtt írtam a *Jelenkornak* egy köszöntőt Bacsó Béla hetvenedik születésnapjára, ebben is a szellemi arculatot próbáltam felvázolni. Ez azonban, amíg él valaki, változhat, új árnyalatok jöhetnek létre, elmozdulások keletkezhetnek. (Ezért is különös várákozással tekintek a majd posztumusz megjelenő Klee-könyvre.) Mindenesetre Derridának igaza van abban, hogy a „szellemi arculat” vonásai igazából csak a halál után vázolhatók fel. A köszöntőben arról írtam, hogy Bacsó Béla a hermeneutika legkiválóbb hazai ismerője és művelője. Gadamer *Igazság és módszer* című könyvének bevezetését idéztem: „Hermeneutikai vizsgálódásaink [...] arra tesznek kísérletet, hogy a művészetnek és a történeti hagyománynak a tapasztalatából kiindulva, teljes horderejében tegyék láthatóvá a hermeneutikai jelenséget”. Majd ehhez hozzátettem: „A »hermeneutikai jelenség« láthatóvá tétele – ez Bacsó Béla egész életművének a legalapvetőbb célja.” Generációk tanulták (tanultuk) tőle a hermeneutikát, a legfontosabb szerzőket: Schleiermarchertől Heideggeren át Gadamerig és tovább. Személyesen jól ismerte Gadamert, van egy fénykép, amelyen az idős filozófus belekarol Bélába, talán a heidelbergi egyetem épülete előtt vagyunk, és jönnek a kamera felé. A fiatalabbak közül Manfred Frankot ismerte a legjobban – többször üldögéltünk hármásban Béla ELTE-s szobájában, ahol halkan barokk vagy bécsi klasszikus zene szólt. És végül ismerte Albrecht Wellmert is, egy budapesti látogatásakor ketten kísérgették. Wellmer a kilencvenes évek közepétől a berlini FU-n az Institut für Hermeneutik vezetője volt.

Valamit még el kellene mesélnem (kiegészítésképpen), ami hozzá tartozott a szellemi arculathoz, sőt talán annak legalapvetőbb rétegét alkotta. (De zavaró ez a múlt idő.) Őt évvel volt idősebb nálam, de talán mondhatjuk, hogy egy generációba tartozunk. Mi már nem voltunk Lukács-óvodások, akkor tanultunk, amikor a Lukács-tanítványok és a tanítványok tanítványai már ki voltak zárva a magyar tudományos életből. A reálisan létezett szocializmus egyik legnagyobb bűne volt az általános és szakmai műveltség alacsonyan tartása. (Volt egy – hivatalosan nem is létező – cenzúra, kevés könyv jelent meg, alig volt néhány folyóirat, külföldről csak nagyon kevés könyv jöhetett be, például összkiadások az Akadémiai Könyvtárba. És ráadásul: az értelmiség nagy része nem tudott nyelveket, benne ragadt az oroszképzésben.) Így a tanulás, az öncélú tudás megszerzése *lázadás* volt a rendszer ellen. (Konrád György a demokratikus ellenzék fiatal tagjait látva – akik általában bő öt évvel voltak idősebbek Bélánál – alkotta meg a „tanulós” és az „olvasós” szavakat.) Ilyen körülmények között jött létre a mindentudás igénye, ami uralta az egyetemi és az

akadémiai életet, de nagyon sokszor üres volt. Ezek között a keretek között indult meg a küzdelem a tudásszerzésért – és ebben Bacsó Béla volt a legjobb és legtalálékonyabb. A nyolcvanas évek közepétől Budapesten is lehetett kapni *Frankfurter Allgemeine Zeitung*ot, és ebből már ki lehetett indulni: mi jelent meg, milyen viták folynak éppen, stb. Emellett állítólag a nagy és elit szállodákat látogatta, ahol voltak mindenféle folyóiratok; aztán jött a Goethe Intézet. Így hatalmas munkával egyedülálló műveltségre tett szert. Az ő mindentudás-igénye más volt: ez az igény (ha nincs megalapozva) könnyen vezethet egyfajta ön-elégültséghez és arroganciához (és ez rendre be is következett). Bélát azonban emberi jósága és nagysága megóvta ettől. Nála a mindentudás igénye végtelen alázattal párosult. Ha bárki odalépett hozzá, és kérdezett tőle valamit, ő mindig tudott valamilyen új irodalmat, ismerte a legújabb vitákat. És mindenkinek segített, mindenkire volt egy kedves szava (kicsikhez és nagyokhoz egyaránt – ahogy ő szerette mondani).

Most ugorjunk egyet: ezer szállal kötődött Pécshez, volt az Esztétika Tanszék vezetője (szerette mondani, hogy ez volt az első igazi állása), majd hosszú éveken keresztül (Thomka Beáta felkérésére) az Irodalomtudományi Doktori Iskolát „vitte a hátán”. Az óráira nemcsak doktorisok, de graduális diákok is járhattak: minden második pénteken egész napos órák, sok Heideggerrel; általában a *Lét és idő* és *A műalkotás eredete* volt terítéken. Utána a Jókai téri kávézóban üldögéltünk hosszan, beszélgettünk és néztük, ahogy a kisgyerekek pancsoltak a szökökútban. Közben, 1997-től, az ELTE Esztétika Tanszékének vezetője lett. Ő építette fel a mai tanszéket, sok Pécsről származó kollégájával és diákjával. A felkészültsége, a műveltsége és a jósága legendás tanárrá tette. Ahogy egy interjúban elmondta, sohasem akarta rátukmálni magát a diákjaira: mindenkinek önálló (kutatói) személyiséggé kell válnia.

És természetesen szorosan kötődött a *Jelenkor*hoz is. Mintegy harminc év alatt harminc tanulmánya jelent meg a folyóiratban, és mindvégig figyelemmel kísérte a lap sorsát. Jó személyes kapcsolatot ápolt a szerkesztőkkel, közülük többen a tanítványai vagy barátai voltak.

Megírtam, eljutottam eddig, és ha ő még olvashatná, valószínűleg ezt mondaná: beszélj itt a hermeneutikáról, aztán hagyján, hogy belecsúszol mindenféle mesélésbe, de azt hogy gondoltad, hogy egy Derrida-utalásból csak úgy egyszerűen átmehetünk a hermeneutikára? Mintha nem tudnád... Igen, a kilencvenes évek egyik legnagyobb vitája éppen Gadamer és Derrida között (a hermeneutika és a dekonstrukció között) zajlott. A közvetítésre vonatkozóan ebben az időben Berlinben (Albrecht Wellmer körében) számos kísérlet született. És most mondanám: született egy Budapesten is. A *Szöveg és interpretáció* című kötet utószavában olvashatjuk: „Az eltérés főleg a kései Heidegger felől tekintve nem olyan szembeötlő! Az emberi egzisztencia eleve »kívül« van világánál, azaz a bensővé tétel, az önidentitás metafizikai kultúrájával, a tudat-immanenciával, egy világ tételezőbe-állításával szemben lényegünket e kívülben, a kívül-létben tanúsítjuk. Az ember kívül-létében persze nem egy világon kívüli pozíciót foglal el, hanem éppen így van közel az őt leginkább érintőhöz, [a nyelvhez].” Sok-sok más gondolat és ötlet mellett ez itt marad velünk.

Végül egy kis Goethe-drámarészlettel szeretnék búcsúzni, mintegy (imaszerűen) magam elé mormolva: „A halál az általános rossz / Gondolj csak halottaid sorsára / És a sötétségre mint a sír éjszakájára [...]. / Gondolj az átmenetre, mely lefelé vezette őket. / [...] / Nem mindenki jut észrevétlenül az árnyak néma birodalmába. / A pusztítás gyakran óriási fájdalommal ragadja magával az embereket / A pokoli kínokon át a nyugalomba.” (*Die natürliche Tochter*, 3. felvonás)

Szűr, 2024. március 24.

A „GYILKOS SZÓ” POÉTIKÁJA

A Pardon-glosszák jelentésképző eljárásairól

1

Az *Új Nemzedék* nevezetes glosszarovata, a *Pardon* 1919. október 1. és 1921. augusztus 20. között több mint ötszáz glosszát közölt. A rovatot, mint az ma már ismert, Kosztolányi Dezső találta ki, „szerkesztette” és (igen kevés kivétellel) írta. A *Pardon* nemcsak a lap leghírhedtebb zsurnalisztikai újtása lett, de alighanem leghatásosabb „harci” eszköze is. Az ötletgazda és kivitelező Kosztolányi ugyanis nemcsak jelentős író volt, de nagy rutinú újságíró is, edzett debatter, aki feladatát – az ellenforradalmi „kurzus” hatásos publicisztikai képviselőtét – a maga „kommunikációs” adottságai szerint végezte el. A világos (és általa is vállalt) *politikai cél* (az ellenfelek lejáratása és hiteltelenítése), a rövid, jól fogyasztható és nagy rendszerességgel olvasók elé kerülő *műfaj* és az *írói kifejezőeszközök* birtoklása hatásos és nehezen közömbösíthető „fegyvert” teremtett. Maga a műfaj a magyar sajtó történetében nem volt teljesen előzménytelen, *A Hét* egyik hatásos megszólalási lehetősége már a *Toll és Tőr* rovat volt (amelyet mint *A Hét* egykori munkatársa, Kosztolányi belülről, működés közben ismert meg), de a *Pardon* a *Toll és Tőr*höz képest két lényeges ponton is újított. Egyrészt tudatosan rosszhiszemű lehetett, nem „igazat”, hanem csak hatásosat és ütőset akart írni. Másrészt, alkalmazkodva a kiélezett magyar politikai-történeti helyzet atmoszférájához és végletes harci logikájához, élesebbre köszörülte fegyverét. Kosztolányi mint „művész” oldotta meg politikai feladatát. Felesége, Harmos Ilona, amikor a bécsi emigránsok előtt kifecsegte a titkot, amelyet az író egyáltalán nem kívánt „népszerűsíteni”, meglehetősen nyíltsággal közvetítette Kosztolányi szakmai önképét. A Dezső egy művész, mondta, és mint művész művészi formát talált ki a maga publicisztikájához (Göndör Ferenc átiratában „Az *Új Nemzedék*ben a *Pardon*-rovatot ő teremtette meg, mert ő egy művész, és ennek a harcos, polemikus iránynak is művészi formát talált” [Göndör, 1921: 5–6.]).

A glosszák önreflexív gyakorlata alkalmilag árnyalta és megerősítette ezt az önképet. Az egyik viszonylag korai (1919. dec. 18-i) glossza az „úriemberek” udvariassági formulájával hozta összefüggésbe a pardonozást. „Ezt a kis szót [tudniillik a pardont] úriemberek akkor szokták mondani, mikor valakinek véletlenül a lábára léptek, vagy meglöktek valakit.” (Gl 102.) Ez a magyarázat természetesen már ekkor is „finoman” eufemizál, és csak a rivális lapok utánzásaira reagál így. Nem sokkal később (1920. jan. 14-én) azonban e rovat már saját önreflexiójában is mint „harcos és verekedő rovat” jelenik meg, „amelyben a politika napi csatáit vívjuk meg” (Gl 131.). És az érvelés önjellemzése is ez: „a mi igazságtól és harctól izzó soraink” (Gl 131.). 1920 karácsonykor pedig még az alkalomhoz igazodó stílusban is „a pardonok harci kattogása”-ra utal (Gl 257.). S ehhez az „új-nemzedékes” vitriolos változathoz Kosztolányi igen magas művészi színvonalú „irodalmi” inspirációt (és egyben „igazolást”) is kapott – az ellenreformáció korának hitvitáiból, jelesen kardinális Pázmány ellenfeleit pocskondiázó briliáns vitairataiból, amelyek (igaza volt „Dezirének”) nyelvi remeklések (vö. Lengyel 2020). Pázmányt mint előfutárt, de ösztönző szerepét némileg még rejtve, már az egyik korai *Pardon*ban is emlegette (Gl 79.),

nyelvéről pedig – hol máshol, mint a „zsidó” *Nyugat*-ban – magisztrális esszét, afféle műhelytanulmányt is írt (Kosztolányi 1920). Számára a „magyar” Pázmány aktuális *minta* és *igazolás* lett.

A hamisrealitás-termelés, nem kétséges, benne van a modern tömegművek működésében mint az intézmény kognitív lehetőségében. A média mindig egy közvetlenül nem ellenőrizhető bizalmi viszonyra alapozva dolgozik, s e bizalommal élni és visszaélni egyaránt lehet. Ezt a lehetőséget természetesen nem Kosztolányi találta ki, de rutinos újságíróként már neki is voltak ilyen jellegű tapasztalatai, szembesült e lehetőséggel, és az *Új Nemzedéknél* „szintet lépett”. A *Pardon* a magyar sajtó történetében új fázisa (és szintje) a hamisrealitás-termelésnek. A rovat realizált valamit, ami addig ilyen tiszta formájában nem létezett nálunk, és a virtualitást kommunikációs indíttatássá változtatta.

Harmos Ilona, a bécsi emigránsok előtt fecsegtve, öntudatlanul is valami nagyon lényegeset árult el az újságíró Kosztolányiról, amikor egyebek közt azt is elmondta, Dezső szerint a „Bangha nagyon okos ember, de mint újságíró teljesen leromlott, és csupa közhelyeket ír” (szavait idézi: Göndör 1921: 5–6.). Ez nem a „főnök” bírálata a „munkatárs” részéről, ez indirekt műhelyvallomás. A distinkció (okos ember/leromlott újságíró) ugyanis Kosztolányi szakmai nézőpontjára világít rá. Úgy látta (s ezért mondta Banghát okosnak), hogy Bangha Béla, „a harcos katolicizmus” médiavezére a politikai helyzetet és az ebből fakadó „magyar célokat” „jól” (azaz az akkori Kosztolányival nagyjából azonosan) ismerte föl. De azt – s ezért mondja „leromlott” újságírónak – hatásosan megírni (már) nem volt képes. Hogy Kosztolányi íráskészsége, jól gondozott verbális képzelete felől nézve Bangha íráskészsége elégtelennek minősült, érthető és tárgyilag is megalapozott minősítés. Az viszont, hogy Bangha atyát mégis „nagyon okos”-nak ítélte (még a családi asztal bizalmas légkörében is), csak azzal magyarázható, hogy kettejük diagnózisa egyezett, sőt Bangha alighanem ösztönzően is hatott rá. (Kettejük közös „katolicizmusa” nem hittani, hanem – par excellence – „politikai” katolicizmus volt; Kosztolányi a *Pardon*-ok idején sem volt „hívó”, „vallásos” ember.)

Kosztolányi apportjának a Banghával való szövetkezésbe a „kommunikatív” (nyelvi-retorikai) hatásosság napi prezentálása tekinthető. A *Pardon*-okban Bangha és Kosztolányi politikai elképzelései és Kosztolányi írni tudása, nyelvi ereje egyesült. Igen kártékony módon. Új észjárást és új politikai idiómát teremtvé.

2

A Kosztolányi-apologetika sokáig a szerzőség tagadására épített, s így elterelte a figyelmet a lényegről: a glosszák nyelvi, mondhatnánk „poétikai” megoldásairól. Márpedig a *Pardon*-ok igazi innovációja nem az antiszemizmus vagy/és a kommunista- és liberalizmusellenesség volt (ezek külön-külön is, együtt is teljesen átjárták az akkori közbeszédet, képviselőtükhöz sok bátorság és eredetiség már nem szükségeltetett), még csak nem is az erőszak bővülte. (Ekkor még, s ez mélyen jellemző, a hóhér is azzal büszkélkedett, hogy részt vett „Korvin-Klein Ottó” vagy éppen „Cserny Jóskaék” nagyüzemi akasztásában, a kivégzéseket pedig népes közönség bámulta.) Az újítás mindezeknek a mediális terítésében, a nyelvi megoldásokban és nem utolsósorban a jelentésképzés nyelvi kognitív apparátusában lelhető föl.

Kosztolányi kreativitása leginkább *szóválasztásaiban* és *metaforáiban* érhető tetten. Ez látszólag csupán stíluskérdés, de ha jobban belegondolunk, jóval többről és lényegében másról (másról is) van szó. Ezekben a nyelvi alakzatokban zajlik le ugyanis az a kognitív metamorfózis, amely – tisztára nyelvi eszközökkel – új, többletjelentést ad a mondatoknak. Nyelvi eszközeinek a funkciója összetett. Egyrészt (s a szemlélő számára ez ötlük föl

a leggyorsabban) a befogadás megkönnyítése, vagyis – leegyszerűsítve a dolgot – a *hatásfokozás*. Másrészt, s ez már bonyolultabb funkció, a jelentésátrendezés folyamatának elfedése, elrejtése, s így az előállított, új jelentésnek evidenciaként való prezentálása. A glosszák ugyanis mindig valamely előzetes politikai döntést akarnak elfogadtatni, evidens jelentéssé változtatni – a meggyőzés nyelvi apparátusa ezt a célt szolgálja.

E cikk a *Pardon*-rovat glosszáinak *metaforikáját* igyekszik bemutatni. Nem rekapitulálja azt a szerteágazó filológiai anyagot, amelyet az eddigi kutatás pro és kontra főlészínre hozott, nem bocsátkozik szerzőségi és egyéb, mára többnyire teljesen elévült viták felmelegítésébe, s nem kíván „moralizálni” sem – jöllehet erre az elemzett anyag bőven adna lehetőséget. Pusztán leírni és bemutatni kívánja a glosszák nyelvi és kognitív sajátosságait. Az eddigi értelmezésekben ugyanis éppen a lényeg, a glosszák *jelentésképző* teljesítménye marad homályban. Márpedig a *Pardon*-rovat glosszái egy nagyon fontos történeti határhelyzetben, a nagy váltóátállításkor jelentősen befolyásolták a magyar közélet beszédmódját, „önjáró” sztereotípiáinak kialakulását és megszilárdulását. Ez a szerep persze nem teljesen azonos az *eszmék* termelésével; a kor uralkodó eszméit mások, mindenekelőtt Prohászka Ottokár püspök, a történész Szekfű Gyula és a maga felemás, önmagával is gyakran inkongruens módján az író Szabó Dezső hozta főlészínre. De a *Pardon* félezer glosszája volt a talán legjelentősebb *transzmisszió* ezeknek az eszméknek a fogyaszthatóvá tételéhez.

A „magyar”, radikális antiszemitizmus egy negyedszázadon át Kosztolányi nyelvén szólalt meg.

Ideális esetben a glosszák teljes, ide vonatkozó anyagát be kellene mutatnunk, a maguk egészében demonstrálva azt a nyelvi-kognitív metamorfózist, amely e szövegekben lezajlott. Ez azonban terjedelmi okokból most nem oldható meg. Így, kommentált példatár helyett csak ízelítőt adunk a folyamatról, kijelölve irányát, csomópontjait, szerzője motivációját, ám ezt koncentráltan, a lehető legnagyobb plaszticitásra törekedve tesszük. A szűkítést két körülmény menti és ellensúlyozza. (1) Ma már Arany Zsuzsanna jóvoltából a rovat teljes anyaga könnyen hozzáférhető; az ellenőrző olvasás lehetősége biztosított. (2) A rovat teljesítménye, noha a glosszák az aktuális, pillanatnyi fejleményekre reagáltak, az alapmagatartás és a sztereotipizáló formulák *ismétlésére*, *megerősítésére* és *begyökereztetésére* épült. Azaz minden glossza voltaképpen a kevés számú alapvariáció lényegét mondja föl, ismétli meg – a „lényeg” tehát a jól megválogatott, limitált reagálásmód megmutatásával is elégségesen prezentálható.

3

A *Pardon*t kitalálója, láttuk, maga nevezte „harcos, polemikus irány”-nak, „verekedő rovat”-nak. Nem kerülhető meg tehát a kérdés, hogy kivel és mivel harcolt ez a rovat, mi ellen lépett föl két éves főnnállása során. Ha áttekintjük a glosszákat, azonnal kiderül, a rovat csaknem minden akkori nem kurzista lapra reagált. A glosszáíró folyamatosan figyelemmel kísérte a rivális újságokat, s amit valamilyen szempontból jellegzetesnek, vagy pláne irritálóknak talált, arra reagált – hol egy-egy szóval, mondattal, hol egy egész glosszával. A rovat irányát ezek a kritikus reflexiók rajzolják ki. De milyen hálózatot mutatnak ezek a kontroverziák? Milyen körből rekrutálódtak a rovat ellenségei?

A megtámadottakban többféle csoportképző lehetőséget is föl lehet ismerni.

(1) Maguk a lapok mint médiumok (az érdekek és törekvések közvetítői) is ellenségek lettek. A „kurzus” szócsoveinek, a keresztény nemzeti irányok zsurnalisztikai megtestesítőinek kivételével valamennyi akkor megjelenő újság a hiteltelenítendő és közböcsítendő körébe került. Leginkább, nem is véletlenül, a szociáldemokrata *Népszá-*

va, a bulvárlapok lehetőségeivel mesterien élő *Az Est*, a nagy tradíciójú, patinás *Pesti Napló*, a „szabadkőműves-radikális” *Világ*, sőt még a korábban Tisza István vezérelte liberális *Az Újság* és a pesti nagytőke tekintélyes német nyelvű lapja, a *Pester Lloyd* is. Nem maradtak mentesek a bírálattól a zsidó felekezeti lapok, például az *Egyenlőség* vagy – utóbb – az erdélyi cionisták orgánuma, az *Új Kelet* sem. Az értékhierarchiára jellemző, hogy a rovat életének első három hónapjában, 1919 októberétől december végéig a *Népszavát* közvetlenül érintő támadások voltak a legszámosabbak (Gl 63., 65., 67., 68., 69., 70., 72., 74., 79., 89., 90., 91., 95., 99., 100., 101., 102., 104.). De szépen kapott ugyanakkor a *Pesti Napló* (Gl 64., 71., 72., 73., 76., 77., 95.) és a *Világ* is (Gl 69., 87., 97., 99., 111., 112.). A *Pardon* viszonylatában némelyik megbírált újságnak a személyes pikantériája is fölismerhető. A megelőző évtizedben Kosztolányi éveken át volt a *Világ* egyik erőssége, az *Új Nemzedék*be pedig – ő idők, ő erkölcsök! – közvetlenül a *Pesti Napló* szerkesztőségéből érkezett. Sőt az újságíró Kosztolányit voltaképpen ez a két lap építette föl. A személyes érintettség, a közös múlt azonban számukra sem adott menlevelet. A rovat mindkét lapról igencsak „szépeket” írt. A glosszák, értelemszerűen, egy-egy közleményre, jelenségre reagáltak, de a glosszákban mindegyik rivális újságnak megvolt a maga sztereotip, ismétlődő, variálódó minősítése is. A rovat mindegyik lapra bélyeget ütött, stigmatizálta őket. Az *Új Nemzedék*nél tudták, egy médium hatásos hiteltelenítése és nyelvi megbélyegzése szorosan összetartozó beszédaktust képez, komponensei egymást erősítik. A nyelvi kép „logikája” a kommunikációban hatásosabb, mint az elvont, „racionális” észhasználat. (Erről a logikáról a későbbiekben még szólunk.)

(2) A bírált-támadott személyek köre ugyancsak széles, s e kör is több vonulattól állt össze. Kiemelt, szimbolikus szerepű közéletű szereplő volt Károlyi Mihály gróf és Jászi Oszkár, illetve Kun Béla, Szamuely Tibor, vagy éppen „Cserny Jóska” és csapata. Ők a két forradalom emblematisztikus alakjainak számítottak. A volt népbiztosok is célkeresztbe kerültek, de – érdekes módon – csak szelektíven. Más-más összefüggésben, de Ágoston Péter éppúgy főlemlegetődött, mint Böhm Vilmos, Kunfi Zsigmond éppúgy, mint Lukács György vagy a keresztény (értsd: nem zsidó) Haubrich József. Jutott bírálat Pogány Józsefnek is. A „polgári” politikai és üzleti élet prominenseit is „megtalálta” a glosszarovat: Vázsonyi Vilmostól és Sándor Páltól Bárczy Istvánon és Krausz Simonon át mondjuk Giesswein Sándorig vagy Lovászy Mártonig. Fontos célpontok lettek a média „urai” is, Hatvany Lajostól Miklós Andorig. A „közönséges” sajtómunkások ritkábban váltak célpontokká, de alkalmilag ők sem kerülhették el az *Új Nemzedék* bírálatát: Göndör Ferencről Gábor Andoron át, mondjuk, Róbert Oszkárig. (Igaz, Göndörrel és Gáborral a glosszaírónak személyes leszámolni valója is akadt.) Voltak felemás – hol védett, hol támadott – figurák is, mint például Friedrich István. Szimptomatikusnak tekinthető, hogy még a kommerciális kultúra „sztárjai”, például a nagysikerű kupléíró, a széles körben népszerű Zerkovitz Béla, alias „Lopkovitz” is támadott lett. Érdekes, s aligha véletlen, hogy Kosztolányi neves íróársai viszont többnyire kimaradtak a szórásból. A *Nyugat* meghatározó figurái, Ignót, Osvát, de még Ady is érintetlen maradt, nem is beszélve a hajdani jóbarátról, Babits Mihályról. Nem kapott a szeme alá sem Juhász Gyula, sem Karinthy. Balázs Béla viszont nem részesült kíméletben (öt például Leninnel párban tűzte tollhegyre a glosszaíró), sőt még Szép Ernő is kapott fricskát. Értelemszerű, hogy olykor a nemzetközi politikai élet szereplői is fölbukkannak e hungarocentrikus közegben; mint forradalmi szimbólumok (például Lenin), mint aktuálpolitikusok és „békeszerzők” (mint például Wilson amerikai elnök).

E személyi kör, bár egyikük-másikuk esetében személyes averziók is motiválták a szerepeltetést, nagy általánosságban nem véletlenszerűen kerültek a kiválasztottak közé. Az adott nézőponton belül helyük volt, szerepeltetésük rendszerszerű megfontolásokra vall. Ezek az emberek a magyar államiság nagy, történeti megroppanása és a történeti

„magyar” középosztály pozícióinak meggyengülése idején (bár különböző módon és súllyal) olyan szerepet játszottak a folyamatokban, amelyet az élethelehetőségeiben radikálisan megcsökkent „úri” világ óhatatlanul negatív indexszel látott el. Ők szolgáltatták a tragédiára, az „érthetetlen” csapásokra a kézenfekvő és logikus magyarázatot. Nem „mi” voltunk gyengék, nem „mi” politizáltunk rosszul, hanem „ők”, s ami volt, az jó volt, „csak” a „mi” érdekeinkkel „ők” nem azonosultak, „ők” tettek tönkre mindent. (E logika szempontjából szimptomatikus Stromfeld Aurél esete, aki mint a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, az egyetlen katonai vezető volt, aki – de facto – honvédő teljesítményt: győzelmeket mutathatott föl az ország területi integritásáért vívott harcban, ám a gloszsaírótól bírálatot kapott. Miközben a Nemzeti Hadsereg fővezére és prominens tisztikara ténylegesen semmit nem tettek ezért az oly sokszor és oly sokat emlegetett integritásért. Szegeden kaszinóztak – s olykor egy kicsit gyilkoláztak. De Stromfeld „vörös” volt, utóbbiak pedig „nemzetiek”.)

A magyarság „sírásóiként” vagy legalábbis bomlasztóiként, a „hagyomány” lerombolóiként vagy/és a gazdasági haszon lefőlözőiként szerepeltetett személyekre a rákeresést a *Pardon*-kötet névmutatója megkönnyíti.

(3) A glosszák igazi célpontjai azonban valójában nem maguk a lapok vagy/és a szereplők voltak, hanem bizonyos irányok és intézmények, amelyektől a „kurzus” meg akart szabadulni. Amelyeket le akart váltani, ki akart iktatni a „magyar élet” alakítói közül, sőt akár a társadalomból is. Vagy, legjobb esetben, „helyére akart szorítani”. Így a két forradalom (amelyeket természetesen saját idiómájuk szerint megbélyegezhetővé neveztek át) ideológiája és intézményrendszere, sőt működési módja is nemkívánatos lett. Sőt, sok vonatkozásban még a megelőző „liberális félszázad” (Szekfű Gyula) elvei, fejlesztő-eman cipációs gyakorlata, egyes diszfunkciói is kritika alá vették. A gazdasági viszonyok fejleményei, mindenekelőtt a tőkeértékesülés során keletkező profit társadalmi aszimmetriákat eredményező hatalma vagy a háború utáni, irritáló jelenségek (lánckereskedelem, árdrágítás stb.), az ellátási mizériák maguk is feszültségeket teremtettek. A forradalmak folyamatos hibáztatása, elítélése mellett szorosan megjelent mint glosszatárgy a „radikális, liberális és marxista sajtó” ugyancsak folyamatos ócsárlása is.

A különböző polemikus (vagy éppen „verekedő”) megnyilvánulások *egységesítő közeg* az antiszemitizmus volt.

Ez bármilyen téma és bárki szereplése kapcsán szinte automatikusan működésbe lépett. Sokféle nyelvi-retorikai konfigurációban, ám félreérthetetlenül. S ez a glosszarovatban jóval több volt, mint alkalmi érzelmi reakció vagy/és spekulatív okoskodás. Motivációja centrumában a „magyar” (értsd: úri, középosztályi) sérelmi pszichózis kereste kitörési lehetőségét, a revansot. Maga az antiszemitizmus pedig ehhez az „ellenséget is megtalálta”, s jellegéből adódóan regulatív (cél jelölő és indulatokat irányító) eszmének bizonyult. Integrálta és egy ellenségre irányította a sokféle eredetű és természetű frusztrációt.

Az antiszemitizmus persze nem volt előzménytelen Magyarországon sem. Néhány figyelmeztető esemény (a tiszaszlári vérvád-pör, az Istóczy-féle antiszemita párt föllépése) már jóval a századforduló előtt jelezte, hogy a modernizálódó társadalom kohéziója a genealógia mentén is meghasadhat. De az 1918 előtti „liberális félszázad”, bár utóbb az új kurzus ezt is a „hanyatlás korának” értelmezte, egészében a nagy fejlődés, a gazdasági és kulturális emelkedés korszaka volt. A háború és a háborús vereség azonban, amely a világgazdaság nagy, „lemeztektónikai” mozgásait képezte le, megroppantotta a dualista monarchiát.

„A dualista Monarchia Európa második legnagyobb kiterjedésű állama volt. 621 538 négyzetkilométer területen összesen 11 nyelvet beszélt 48 millió lakos, és ezzel nemcsak Európa harmadik legnagyobb népességű országa volt, hanem soknemzetiségű kozmopo-

lita világ is [...] ez a birodalom 1918-ban darabokra hullott. Önálló Csehszlovákia, Jugoszlávia és Magyarország jött létre, miközben nagy területek kerültek Romániához, Olaszországhoz és Lengyelországhoz is. Ezt a világháborúban elszenvedett vereség nyomán két egymásra ható tényező idézte elő: a győztes nagyhatalmak döntése, hogy a Németország természetes szövetségésének tekintett birodalmat fől számolja, s a Habsburg Birodalom különböző népeinek *nemzeti fejlődése*, amely önálló államalapításra sarkallta őket.” (Berend 2023: 8.)

A maradék Magyarország belső problémáinak rendezését nagymértékben beszűkítette és deformálta, hogy a győztes nagy- és kishatalmak (Antant, Kisantant) két alternatívát azonnal blokkoltak. Az új „vörös” perspektívát és a régi Monarchiához való visszatérést. (Egy „vörös” megoldás az orosz változások következtében fenyegető lehetőséget jelentett a „nyugati” tőkepozíciókra, a Habsburg-restauráció pedig a győztesek nyereségét veszélyeztette volna.) Ennél is nagyobb baj volt, hogy a „történeti” osztályok legfontosabb erőcsoportjai, az arisztokrácia és az „úri” középosztály, amely már 1914 előtt sem gazdasági és intellektuális teljesítményével tartotta fenn magát, igen rossz állapotban volt, képtelennek mutatkozott a problémák kezelésére. Csak egy az addigi fejlődési eredmények részleges visszavételén alapuló, retrográd autokrácia előtt maradt nyitva az út. És a süllyedésnek ez a „kurzusa” a zsidók leválasztásában találta meg a maga önigazoló programját. A zsidók magyarosodási opciójára már nem volt szüksége a magyarországi nemzetiségek nagy tömbjeinek leválása után.

1919 őszére mindenesetre már feszült, mélységesen ellentmondásos, az egész társadalmat traumatizáló légkör alakult ki. Az élet széttört keretei között az erőszak hatodfél éve tartó tapasztalata és atmoszférája, a nélkülözés, a teljes egzisztenciális bizonytalanság, a hierarchiák és az államhatárok fölbomlásának sokkoló élménye, a csoportközi indulatok folyamatos erősödése, a reményvesztettség uralt mindent. A társadalom darabokra szakadt. Az „úri” sport az önigazolás és a bűnbakkeresés lett. A közélet orientációs káoszba süllyedt. S a gyűlölet atmoszférájának fokozása, nyelvének kidolgozása a lehető legrosszabb reakció volt, amelyet egy nyilvánosan megszólaló „írástudó” tehetett.

A *Pardon*-rovat megteremtése és üzemeltetése egy ügyes és kreatív intellektus végzetes, mélységesen sötét produkciója volt. Több, mint bűn, történeti hiba.

A glosszarovatban érvényesülő valóságértelmezés kognitív mintázata a felvilágosodás elutasításának hagyományát fogalmazta újra. Skrupulusok nélkül nyelvi-retorikai radikalitással.

4

A „liberális félszázad” sajtóviszonyaiból az antiliberalizmus korszakának médiavilágába átlépni nem egyszerű történet. A *Pesti Napló* (Hatvany Lajos által személyesen is kedvelt) sztármunkatársából az *Új Nemzedék* frontemberévé, verekedő glosszaírójává átlényegülni nem magától értetődő lépés.

A köpönyegforgatás lehetőségét azonban érdemes mindjárt zárójelbe tennünk – ez, bár tény, igen keveset magyaráz meg. Az érdekes esetünkben inkább az, hogy maga a glosszaíró hogyan magyarázta meg fordulatát, s tisztában volt-e új szerepe kognitív tartalmával. Kosztolányi elég okos és tudatos tollforgató volt ahhoz, hogyha választ nem is állította reflektorfénybe, a választ erre a kérdésre is megadta.

1921. május 21-én, „újnemzedékes” pályája vége felé, már „túl jón és rosszon”, a „következetességről” közölt glosszát (*Megint a következetesség*. Gl 312.). Az apropó egy több pártban és párt körül megfordult politikus, bizonyos Simontsits Elemér esete volt; a glossza az ő pálfordulására reagál. Hogy következetes volt-e Simontsits? „Mi erre nem fele-

lünk” – mondja a glosszaíró (a képviselő úr láthatóan nem különösebben érdekelte), s a kérdés számára csak alkalom volt, hogy elmondjon valamit. A glossza a magyar politika egyik neves „köpönyegforgatóját”, Andrásy Gyula grófot jellemzi és minősíti. „Csak azt tudjuk”, mondja a glosszaíró, „hogy Andrásy Gyulában igenis az *élet nagyszerű következetessége* lüktet, amely a jelszavak mögött a *tartalmat* keresi, és nem elvénhedt terminus technikusokhoz köti fölkanyarodó pályáját, hanem a benne élő mélységes *erkölcsi parancshoz*” (Gl 312.). Hogy ez a jellemzés/magyarázat illik-e Andrásyra, most ne bolygassuk. (Megítélésem szerint nem illik, az érvelés tárgyilag hamis. Andrásyt még olyan szoros szövet-sége, mint Ignotus Hugo is végleg leírta.) Számunkra a szöveg fogalmi szerkezete és az abból összeálló irány a tanulságos. Kosztolányi „jelszavakról”, „elvénhedt” politikai frazeológiáról beszél, amelyeket a „tartalomra” figyelő és a „benne élő mélységes erkölcsi parancshoz” igazodó érintett elhagy. És szerinte ez maga az igazi következetesség, lépésében az „élet nagyszerű következetessége lüktet”. Azaz az elavult politikai szótár ellenében az „élet” lüktetésére voksol; szerinte ez az erkölcsös és a következetes magatartás. A folytatásban tézisszerűen is kimondja: „a szavakat a történelem teremti” (Gl 312.). A gyanútlan olvasó hajlik is ennek az érvelésnek az elfogadására, hiszen az élet csakugyan teremt új helyzeteket. Ám, vegyük észre, e tézis mögött nincs érdemi tárgyi elemzés, az érvelésből nagyon lényeges mozzanatok hiányoznak. Mi volt az a fogalmi rendszer, amely oda lett hagyva, ám korábban hiteles, jó rendszer volt, s mi az, ami „elvénhedtté” tette? Az erkölcsből hogyan, milyen lépéseken keresztül lesz politikai eszme, „jelszó”? És ami a fő: az „élet újszerű lüktetésének” mibenléte itt *üres* meghatározottság. Nem magyarázza meg az állásfoglalást (sem az azzal ellentétes, ugyanattól a lüktetéstől inspirált másik álláspont helyességét/helytelenségét). Az érvelésben szerepel ugyan példaként az irredentizmus, mint amely 1912-ben magyar szempontból még nem volt aktuális, ma – 1921-ben – viszont az ország szétdarabolása következtében már az. S a glossza szerint: „De aki magyar ma, 1921-ben irredenta lesz, arra talán mégse mondhatjuk, hogy következetlen” (Gl 312.). Lehet, mondhatnánk erre; de nem biztos, hogy ez a „következetesség” a helyes álláspont, helyességét semmi sem igazolja a szövegben; lehet, hogy erre a helyzetre egy másik magatartás az erkölcsileg helyesebb és politikailag eredményesebb. Kosztolányi ezt nem mérlegeli. Ma már egyértelmű, a glosszaíró által helyezett irredenta álláspont sem pozitív eredményű, sem problémátlan nem lett.

A *Megint a következetesség* tehát elméletileg lyukas magyarázat, csak szubjektív önigazolásként olvasható. De két eleme azért így is ad információt a fordulat megértéséhez. Az egyik kétségtől az, hogy maga Kosztolányi úgy hitte, erkölcsi parancsot teljesít, és ezt nyilvánosan is hirdetendőnek tartotta. A másik: az élet „lüktetése”, amelyre igazoló magyarázatként hivatkozik, önleplező metafora. A lüktetés ugyanis érzékelt, de valójában nem értett és le sem igazán olvasható impulzus; ez, kognitív értelemben, maga az ösztönösség. Egy titokzatos, rejtélyes valaminek való engedelmeség.

De miképpen dekódolható ma a történelem e „lüktető” üzenete? És igazolja-e ez a hajdani döntést?

A rovat glosszáinak kognitív teljesítménye kétfelől, két úton közelíthető meg. A glosszák absztrakt szerkezetének föltárásával és a közvetített üzenetek ideológáinak számbavételével. Ez a kettéválasztás persze csak ideiglenes megoldás, metodikai fogás – csak azért különítjük el a két megközelítést, mert a bennük így föltáruló féloldalasság: kiemel valami lényegeset. De a teljes jelentés fölismerését csak együtt teszik lehetővé; a részeredményeket össze kell kapcsolnunk.

Ha az alapszerkezetet már fölismertük, gyorsabban és pontosabban ismerjük föl a glosszák sorozatában szétszóródott, ám logikailag összetartozó ideologikumot is. A szerkezet ismerete megadja az olvasás módját.

A glosszák kognitív szerkezete a kommunikációs helyzetből következik. A glosszaíró ugyanis valamely eléje kerülő idegen szövegre, pontosabban az abban megjelenített valamely történésre, állításra, tételeszerűen megfogalmazott vagy csak implicite megjelenő vélekedésszemszerre, egyfajta véleményklímára reagál. Bírálja, korrigálja, sőt elutasítja azt. Ha a kognitív nyelvészet szempontjaival és eszközeivel közelítünk e gyakorlathoz, a durva, hozzátételleges séma szinte azonnal kirajzolódik előttünk. Minden szövegnek van ugyanis egy saját, a szöveg megalkotását és (helyes) olvasását irányító gondolati kerete, amely az üzenet elemeit elhelyezi, és súlyt ad nekik. A glossza, amely ebbe a szövegbe kívülről, idegen entitásként behatol, a szöveg megtámadója.

A glossza lényege ez a penetráció. De mivel a glossza maga is szöveg, eszköze értelemszerűen csak a saját értelmezői keretének a másakra való rákényszerítése lehet. A kognitív nyelvészet ezt a műveletet nevezi *átkeretezésnek*. És ennek az átkeretezésnek messze-menő gondolkodástörténeti következményei vannak. A szöveg elemeinek igazsága és szerepe megváltozik. A glosszaíró, aki ezt az átkeretezést végzi, automatikusan *átértelmezi* a megtámadott szöveg üzenetét. Cáfolja, relativizálja, hitelteleníti, akár visszájára is fordítja. A „pozitívból” például „negatív” lesz az átkeretező céljai szerint.

Az átkeretezésből fakadó átértelmezés azonban „tartalmilag” mindig konkrét művelet, tárgy szerint. Az átértelmezés mindig a konkrét tárgy helyéről való kimozdítása, *áttematizációja*. A megtámadott szöveg és a szöveget megtámadó glossza nem ugyanarról szól, maga a tárgy is más lesz a támadás során. A penetráció sikerét ez az áttematizáció, a tárgy mássá tétele biztosítja. A szó szoros értelmében tehát minden ilyen művelet más és más, és a siker a glossza kreativitásán múlik. (Ez az összefüggés jól leolvasható a *Pardon-glosszák* sorozatáról is, és jól demonstrálják Kosztolányi nyelvi-kognitív kreativitását.). Az alkalomhoz igazodásnak ez a kényszere azonban nem azt jelenti, hogy ne lennének olyan nyelvi-kognitív eszközök, amelyek a nagyon különböző tárgyak esetében is sikerrel fölismerhetők, illetve alkalmazhatók.

Három, szorosan összetartozó, ám mégis jól elkülöníthető értelmezési eszközt itt is célszerű megemlítenünk. Az egyedi/speciális *szóválasztást*, az *elemi metaforát* és az *összetett metaforát*. Mindegyiket előzetes célirányos elemzés készíti elő, egyik választás sem véletlenszerű, jöllehet az „öszönös”, intuitív megoldások is fokozhatják a hatást. (Ezek működését a későbbiekben konkrét szöveganyagon demonstráljuk majd.) Gondolatmenetünk e pontján azonban elegendő, ha csak azt szögezzük le, mindegyik említett eszköz *metonimikus* természetű. Az elvont, fogalmi összefüggések helyére mindegyik képszerű, képként leolvasható összefüggéseket állít. Ez igen hatásos retorikai eljárás, nagyon megkönnyíti az intencionált jelentés olvasói befogadását (a metafora sokkal inkább olvasóbarát, mint a szigorú és következetes absztrakció), s ha ez a használat összekapcsolódik a sztereotipizálódással (amely már ismert jelentésekhez kapcsolja az újat), a hatás még könnyebbé és gyorsabbá válik. Ám a nyelvi kép, természete szerint, fogalmi szempontból amorf, szerkezete rejtett. Nagyon könnyen a megtévesztés eszközévé válik. A képszerűség (a metafora), maga az invenciózusság nagyon vonzó, és megtévesztésként működhet, a hamis jelentés ideális hordozója.

A metaforahasználat morálfüggő; a kép igazsága a képalkotó moráljának a leköteltetése. A morál pedig nem függetleníthető a világ elvont, fogalmi elemzésének helyességétől.

A képszerűséget érvényesítő kognitív eszközök szerepe a glosszák értelmezése kapcsán: *identifikáló* (azonosító) és *stigmatizáló* (megbélyegző). E két funkció maga a *de facto* átértelmezés.

Mindezeket demonstrálandó egyetlen – illusztratív – példa a *Pardon*-rovat anyagából. A *Nemzeti gyász* című glossza az *Új Nemzedék* 1920. február 21-i számában jelent meg (Gl 145–146.). A glossza előzménye jól ismert. A szociáldemokrata lap szerkesztőjét, Somogyi Bélát és az őt kísérő fiatal újságírót, Bacsó Bélát egy különítményes csapat elrabolta, megkínozta, meggyilkolta és a Dunába dobta. Az esetet a *Népszava* „nemzeti gyászként” tematizálta, az *Új Nemzedék* viszont átkeretezte a történetet, és az áldozatból, a meggyilkolt szerkesztőből olyan bűnöst kreált, aki kivonta magát a büntető igazságszolgáltatás hatalma alól, így – legalábbis az átértelmezés összefüggéseiben – az történt vele, amit megérdemelt. Hogy ezt az átértelmezést a glossza hogyan végezte el, szavankénti mérlegelést igényelne. Most annyi is elegendő a megértéshez, hogy ez az átértelmezés már a glossza első mondataiban megtörtént, és az áldozat/bűnös inverziója minden fogalmi elemzést, tárgyi leírást mellőzve egyetlen szóban egyesíti az identifikáló és stigmatizáló kognitív aktust. Somogyit bűnősként azonosítja, és bűnössé bélyegzi. Ezzel a *Népszava* igazsága igencsak relativizálódott, a gyilkosok tette pedig a ‘nem illik’ szférába került át. (Pardon, mondja az úriember, amikor véletlenül valakinek a lábára lép.) Ez az értelmezés azonban a glosszaíró tudatos művelete volt, Kosztolányi tudta, mit művel. E vonatkozásban árulkodó mozzanat, hogy utóbb, Nero-regényében elbeszéli az eset analógiáját. Az anyját meggyilkoltató Nerónak kétségei vannak, jól tette-e, amit tett. Nevelője, Seneca, a cinikus bölcs, bár megrendíti az eset, rövid gondolkodás után megnyugtatta neveltjét: *mondd azt, hogy államéredek, és megnyugszol* – mondja a fiatal császárnak. A regénybeli fikción belül ez igen tökéletes átkeretezés, és a technika lényegét is expressis verbis kimondja: *mondd, hogy..., azaz nevezd át a történetet, és minden rendben lesz.*

Nota bene: Somogyiék meggyilkolása ténykérdés volt, áldozattá nem egy metafora logikája tette. Bűnössége azonban csupán egy stigmatizáló metafora, a glossza meg sem kíséri a tárgyi, logikai bizonyítást. A stigmatizációhoz elegendő annyi, hogy Somogyi a „másik oldal” lapjának volt a szerkesztője, azaz „ellenség”. Mi itt a glossza bűne? Átnevez (célirányosan) valakit/valamit, ám hiányzik az átnevezés tárgyi igazolása.

A glosszákban jelen lévő implicit értelmezési keret, amely az átértelmezés logikai-retorikai művelését irányította, roppant egyszerű. Az aktuális jelenhez vezető úton a forradalmak *nem* a társadalmi emancipáció, az igazságos társadalmi rend megteremtésének – elbukott – kísérletei voltak, hanem az országvesztés okai és előmozdítói. Az országot háborúba vívó, a háborút sikerrel megvívni nem tudó, társadalmi káoszt teremtő *ancien régime* viszont e fölfogás szerint csak az előbbieket miatt lett sikertelen. A folyamatok áldozata pedig az úri, történeti középosztály, amely most keresztény és nemzeti öntudatára ébred és leszámol „sírásóival”. Az értelmezés kerete tehát egy „magyar” mártírológia. A keretváltás paradigmátikus tisztaságban mutatkozik meg a *Párizs vagy Budapest?* című, 1920. január 21-i glosszában (Gl 132.). „Párizsban nincs pardon, de [...] ne hanyagoljuk el [...] Budapestet sem. A békét írhatták Párizsban, de a tollat Budapesten mártották tintába, innen adták Clemenceau kezébe. A demarkációs vonalakat a *Világ*, a *Népszava*, a *Huszádik Század* és a *Pesti Napló* szerkesztőségi asztalán rajzolták meg először [...]. A megszálló és hódító csapatokat nem annyira az antant küldte, mint inkább a Budapesti Népfront

hívta Erdélybe, a Felvidékre és a Bánátba. Testvéreinket innen Budapestről fektették az oláh és cseh deresre. A párizsi béke eszébe sem juthatott volna Nyugat-Európának, *ha előbb meg nem indul a budapesti támadás Magyarország ellen.*” (Gl 132.)

A kettős – identifikáló/stigmatizáló – átértelmezés sokszor csak szóválasztásban, frazémák megalkotásában, félmondatokban történik meg, ezek azonban az értelmezési keret hatalmának engedelmeskedve rendszerré állnak össze.

Az egyik módszer triviálisan egyszerű, a célba vett személyeknek, például a politikai élet szereplőinek átértelmezése, újraazonosítása. Az „üzenet” frazémákba sűrítése ugyanis ütőssé, koncentrálttá és – képszerűsége következtében – közvetlenül nem ellenőrizhetővé, s így hatásossá teszi az újraalkotott identitásképletet.

A politikusok átdefiniálásának néhány esetét itt is érdemes számba vennünk. A század első másfél-két évtizedének fontos szereplője volt *Jászi Oszkár*, aki ideológusként, a kibontakozó ellenkultúra motorjaként, a szociológián jóval túlmenő véleményhatalom, orientáló gondolkodó lett, és a Károlyi-forradalom hónapjaiban miniszter is volt. Őt a glosszák az egyik fő ellenséggé definiálták át: „Jászi-Jakobovits Oszkár, Magyarország legrangidősebb sírásója” (Gl 124.). Majd, még ugyanabban a glosszában: „Önt, pardon, nem üldözzük. Csak megvetjük és utáljuk, mint az idetolakodott idegen rablók kávéházi elgondolásainak megfogalmazóját, teóriává sűrítőjét és alkalmazóját” (Gl 123.). Egy alkalommal pedig nemes egyszerűséggel így említődik meg: „Oszkár, aki egy életet töltött a magyarság gyalázásával” (Gl 204.). Az igazi ütés azonban a szimpla gúny: „A halhatatlan Oszkár, úgy is mint Jakobovits, úgy is mint Jászi” (Gl 155.). *Károlyi Mihály*, aki szintén sokszor emlegetett célszemély, az 1918. őszi forradalom (egyik) névadója volt, miniszterelnök, majd köztársasági elnök, mindenekelőtt azonban „vörös gróf”. „A vezér”, mondja róla az egyik glossza (Gl 123.), a fegyverszüneti tárgyaláson „mollra hangolta farkastorkát” (Gl 123.). Igazában azonban: „Károlyi Mihály gróf, a nagy földosztó – aki előzőleg az országot is odaosztotta csehnek, oláhnak, szerbnek” (Gl 194.). *Hatvany Lajos* báró, irodalmi ambíciójú milliomos, mecénás és lapvezér (egy időben a *Pesti Napló* tulajdonosa és főszerkesztője, a háború utolsó éveiben egyebek közt Kosztolányinak is munkaadója). Ő az egyik glossza szerint: „szolgálaton kívüli forradalmárvezér” (Gl 141.). Karikatúrája: az egyik fegyverszüneti tárgyaláson, „hogyan arcának félelmetes színt kölcsönözzön, két fogpiszkálót applikált az agyarái közé” (Gl 123.). *Giesswein Sándor* pápai prelátus, polgári politikus: „nyeregbe segítette az első forradalmat, és utána március 21-én a vörös tébolyt” (Gl 82.). Schwimmer Rózsa feminista mozgalmarszervező, radikális politikus (mellesleg előnytelen külsejű hölgy). Az egyik glossza újradefiniálása során így lényegül át: „a galileista ifjúság nagyasszonya, Jászi Oszkárék sugárzó szépségű udvari dámája” (Gl 198.). Ő „alaposan levizsgázott, amikor a magyar ifjúság szája elől el akarta ütni a kenyeret; hogy görbelábú és görbeagyú bécsi fiainak, a radikális csemetéknek juttassa” (Gl 198.). *Bárczy István* várospolitikus, a főváros egyik vezető politikai szereplője. Ő olcsón megússza, ő csak „nagy demokrata lándzсарázó” (Gl 147.) – ami már-már dicséret is, hiszen a lándzсарázó szó Shakespeare nevének magyarítása.

A „négy vörös hónap” vezetői és szereplői közül is többen új identitást kapnak. A kulcsfigura értelemszerűen *Kun Béla* külügyi népbiztos, *de facto* a diktatúra első számú vezetője és emblematisz figurája volt, korábban szociáldemokrata újságíró. A kommunista mozgalmon belüli szerepe mindvégig feszültségeket generált. Őt az egyik glossza így nevezi meg: „Kun-Heródiás” (Gl 64.), akinek a *Népszava* „ezüsttálcán nyújtotta át a magyar munkásosztály fejét” (Gl 64.). Egy másik, 1919. október 21-i glossza mint „gonosztevőt” említi, jellemző módon egy köztörvényes gyilkossal (Nick Gusztáv) párban (Gl 74.). Egy másik alkalommal (1919. nov. 6.) „rablógyilkosság miatt országosan körözött egyén”-ként emlegetik (Gl 23.). Ugyanebben a glosszában mint „a vörösök nagymestere” is megjelenik. Úgy látszik, mondja a glosszaíró, „mégiscsak férfi és jellem ez a Béla, mint

volt márciustól áprilisig, amikor szerencsétlen magyarok százait küldte a vérpadra” (Gl 84.). A legrészletesebb portrét akkor rajzolja a glosszaíró, amikor Kun álnéven, Kolozsvári Balázsként bukkan föl és lepleződik le: „lompos mondatai pontosan megfelelnek lötyögő nadrájának, a szellemessége arra a püffedt és álmos arcra, petyhüdt ajakra és tág tehén szemre vall, melyet tavaly tavaszkor eleget bámultunk”. Nyílt titok, hogy Kolozsvári Balázs nem más, mint Kun Béla, aki „bizonyos kolozsvári pénzkezelések” miatt cserélt nevet (Gl 153.). Gyilkos iróniájú, többretegű jellemzés ez. És ironikus álnévajánlatai közül az egyik egy hajdani terrormetaforát hoz játékba: *Gajdesz Bálint* (Gl 153.). Hasonló utalások (például Gl 188., 196.) után az összegző ítélet is félreérthetetlen és kemény: Kun Béla „véres kommunista” és „bosszútól lihegő moszkvai szökevény” (Gl 319.).

Kun Béla „őrültségeinél” egysíkúbb kép formálódott ki a rovatban *Szamuely Tibor* népbiztosról, aki mint a „front mögötti bizottság” (rögtönítélő törvényszék) elnöke közvetlenül irányította a kivégzéseket. Ő 1919 novemberében egy glosszában mint „a gettó gyáva veszett kutyája” jelenik meg (Gl 92.). Ugyanez a glossza „vörös főhóhérnak” is nevezi, s a „túladunai sírgödrökre”, árvákra és özvegyekre alludálva utasítja el Peidl Gyuláék lapjának Szamuely-értékelését (Gl 92.). Nem sokkal később, november 28-án ez az értékelés részleteződik és megerősítést kap. A glossza most „a vörös keresztényirtás négy hónapjáról” beszél, és Szamuelyt mint „a »szegény« öngyilkos főhóhér”-t nevezi meg (Gl 95.). Ez a bélyeg Szamuelyról máig nem törlődött le. A terror gépezetének „névtelen”, inkább csak általánosságban emlegetett közemberei („áltengerészek”, „göndörfürtű galíciai legények” stb.) közül a leghíresebb *Cserny József* lett, aki név szerint is fölbukkan a glosszában. Kosztolányi nemcsak kivégzését nézte meg, de szerepét egy glosszában összegezte is: „Schön Gábor és Cserny Jóska kijelentették, hogy az eszme mozgatta markukban a rohamkést, és az eszme nevében rugdaltak a Dunába egynémely komisz burzsujt, kinek zsebéből kimentették a csengő eszmei tartalmat” (Gl 159.). Ez az identifikáció a maga nemében retorikai bravúr. Nemcsak Cserny Jóska-t intézi el – ami nem volt nehéz –, de magát az „eszmet” is – méghozzá a gyilkosra redukálva azt, s az eszme kognitív szerkezetét, dinamikáját stb. meg sem kísérelve elemezni. A stigmát itt, nem szándéktalanul, az eszme kapta, amely „hanyatt vágódott Magyarországon” (Gl 159.).

Nem véletlen, hogy a politikai nyomozók vezetőjeként *Korvin Ottónak* a szerepét a glosszák nem is igen írják le (Kosztolányi az ő kivégzését is végignézte!), helyette nevének onomasztikai újradefiniálása jelenik meg a glosszában. *Korvin-Klein Ottó* (például Gl 99., 110., 127., 280.). Egy helyen ugyan a glossza „bestiális gyilkos”-nak aposztrofálja (Gl 110.), tárgyilag minden alap nélkül, ám az igazi stigma a névalak, amely jelzi a megbélyegzett „faji hovatarozását”, zsidóságát. Az újradefiniálásnak ez a névtani formája ismétlődően előjön a glosszában – a jellemzés rutinmegoldásaként működik: *Jászi-Jakubovits Oszkár* (Gl 125.), *Göndör Ferenc*, *Krausz Nátán*, *Göndör-Krausz* (Gl 155., 160., 203.), *Sándor Pál/Schneider* (Gl 171.), *Szomory-Weisz Dezső* (Gl 175.), *Somogyi-Schlesinger Béla* (Gl 203.), *Garami-Grün Ernő* (Gl 203.), *Kunfi-Kohn Zsigmond* (Gl 203.), *Pogány-Schwartz József* (Gl 203.), *Gábor (Greiner) Andor* (Gl 207.), *Bíró-Blau Lajos* (Gl 115.).

A „négy vörös hónap” történetének természetesen sok és sokféle szereplője volt, súlyuk és szerepük a rovat szempontjából is szétszórta őket. *Pogány József*, bár népbiztos is volt, s a rovat is emlegeti, ám ő csak egyike a sok jelentéktelen figurának, a legmarkánsabb meghatározása egyik irodalmi művére épül: ő a „szökött Napóleon” (Gl 141.). E meghatározás persze a kontextus révén hatásos – a történeti Napóleon ugyanis kitűnő hadvezér volt, ám ez a hadügyi népbiztosról már a legnagyobb jóindulattal sem volt állítható. A nála jóval kisebb súlyú *Róbert Oszkár* (1891–1983) mégis karakteresebb és negatívabb meghatározást kapott, alighanem azért, mert újságíróként állt a diktatúra szolgálatába. Ő „a pesti gettó és a vörös hírlapírás szegénylegénye” lesz a rovatban (Gl 161.). Azaz nemcsak

azt közli róla a glossza, hogy „vörös”, de azt is, hogy zsidó és súlytalan figura. Érdekes fénytörésben jelenik meg Balázs Béla és Lukács György is. Történetileg mindenképpen Lukács volt a jelentősebb, az adott összefüggésben már csak azért is, mert népbiztosként is szolgált a kommünt, Kosztolányi averziója mégis inkább Balázst sújtotta. A „fából faragott Béla királyfi” (Gl 160.) meg is kapja a gúnyos karakterizálást. Lukács viszont csak mint egy „milliomos fia” kap szúrást (Gl 245.). Az igazi iróniát Lukács is Balázs viszonylatában vívja ki. Megtudjuk róla, hogy Balázs egyik nyilatkozata miatt Lukács szakított vele (Gl 160.), és a glosszaíró most az ő nyilatkozatát is követeli: „feltétlenül ragaszkodunk hozzá, hogy ő is nyilatkozzék. Egy világgondolat sorsa függ tőle” (Gl 160.).

Ravasz megfogalmazás ez is, persze. A „világgondolat” értelemszerűen a kommunizmus, a „nyilatkozás” viszont – *ad analogiam* Balázs – a marxizmusban való csalódás beismerése lett volna...

8

Az *Új Nemzedék* glosszarovatában természetesen nem csak személyek átértelmezése történt meg, sőt a személyek átdefinálása is voltaképpen egy nagyobb, személyek fölötti cél érdekében zajlott. A cél nyilvánvalóan a magyar katasztrófához vezető múlt, főleg 1918/19 átértelmezése, „megfelelő” színben való fölmutatása volt – a múlt ilyen negatív átinterpretálása igazolta ugyanis az aktuális „kurzust”.

Ennek a gyakorlatnak a teljes körű demonstrálása voltaképpen a rovat teljes anyagának a kommentált fölmondását, rekapitulálását jelentené. Ám a megértéshez alighanem elegendő néhány mozzanat bemutatása is.

Az első ilyen kognitív megoldás a „vörös” szín szisztematikus retorikai használata. Ha átnézzük a rovat anyagát, föltűnik, milyen sokszor és milyen megfontoltan szerepel a glosszákbán ez a színnév. Néhány példa erre: „négy vörös hónap” (Gl 146., 178.), „vörös terror” (Gl 63., 196.), „vörös gárda” (Gl 76.), „vörös hóhérok” (Gl 198.), „vörös főhóhérok” (Gl 92.), „frigiai vörös sipka” (Gl 141.), „vörös halálautók” (Gl 146.), „vöröseMBER” [= Bíró Mihály úgynevezett „kalapácsos embere”, plakátfigura] (Gl 128.), „vörös Káin-bélyeg” (Gl 80.), „rettenetes vörös ökök” (Gl 192.), „vörös gajdesz” (Gl 148.), „vörös újságírás” (Gl 161.), „a magyar munkásság vörös tarsolya” (Gl 220.), „vörös frazeológia” (Gl 199.), „vörös igazság” (Gl 199.), „vörös patkányok” (Gl 122.) stb. Nyilvánvaló, a *vörös* irányzatjelölő, szimbolikus szín, illetve színnév, használatában semmi különös nincs. Ez nagyon régi, hagyományos irányzatjelölés, a francia forradalomtól és Petőfitől máig. 1918/19-ben az öndefiníció része, a *Pardon*-rovat okkal, joggal, sőt értelemszerűen él vele. Ám ha megnézzük, e színnév-szimbólum milyen szövegösszefüggésben, kontextusban jön elő, nehéz nem észrevenni, hogy a szimbolikus vörös mindig valami negatív entitással kapcsolódik össze – még akkor is, amikor a kiemelt frazéma („vörös igazság”) önmagában talán ellentmondana ennek. Ám a szövegösszefüggés ilyenkor is negatívba fordítja át a frazémát: a „vörös igazság” valójában hazugság. Némelyik frazéma pedig föltűnően durva, végtelen minősítés. Mi történik itt retorikailag? A vörös szín jelszerűen azonosít egy irányzatot, a vele összekapcsolt, negatív minősítéssé átfordító nyelvi elem pedig a pozitív tartalmú ideologémát negatívvá változtatja. A sokrétű és ismétlődő használattal megbélyegzi, és ezt a stigmát be is vési a tudatba.

A másik ilyen megoldás a legdurvább, morálisan leginkább megbélyegző állapotmetafora, a „patkány” bevezetése és használata. A patkány az európai ízléskörben az egyik legviszatasztóbb, a szennyel és mocsokkal szervesen összetapadó állat – emberre való alkalmazása szélsőségesen durva minősítés, a megvetés szélsőséges metaforája. A Kosztolányi-apologetika sokáig tagadta, hogy Kosztolányi élt volna vele; erre az adott lehetőséget

az apologetikának, hogy egyik szerkesztősi társa, Lendvai István is használta e metaforát: a glosszák patkányozója tehát csakis ő, azaz Lendvai lehet, vélték. A „patkányozó” glosszák között azonban több olyan is van, amely egyértelműen Kosztolányira vall, szerzőségét nem lehet elvitatni. A metafora már 1920. január 7-én megjelent: „Böhm elvtárs itt szervezi a *vörös patkányok* hadát. A csatorna és a lebujsok csőcseléke ült [...] a tradíciókban és keresztény hűségben fejlődött rétegek fölé” (Gl 122.). E glossza több helye, így a patkányozó mondatot követő mondat képi logikája is jellegzetesen kosztolányis. Nem sokkal később, február 4-én újabb patkányos mondat olvasható az *És Salome táncol* című glosszában: „elbújtak a nemzeti hadsereg bevonulásakor minden *patkányok*” (Gl 142.). Ebben a glosszában olvasható a mondat: „Salome táncol, és a fejünk van az ő tányérján”, és e szöveg emlegeti az „ezüst tálca” alakot is. Ennek motivikus előzménye már ott van az egyik legkorábbi, 1919. október 3-i glosszában is (Gl 65.), amely a „Kun-Heródiásnak” ezüst tálcán átnyújtott fejeiről beszél. És nem véletlen, hogy a patkány metafora még 1920. december 5-én is fölbukkan: „most, hogy kitárult az igazi csatorna, a Cloaca Maxima minden szemétbogarával és patkányával” stb. (Gl 249.). Ennek szerzőségét éppen a szóban forgó motívum segítségével Takács László és Arany Zsuzsanna igazolta a Nero-regény és *Az ínség báránykái* cikk-analógiáival (vö. a glossza jegyzetével: Gl 249.).

Nota bene, az ilyesféle állatmetafora máskor is előjött a rovatban. Szamuely, láttuk, a gettó gyáva „veszett kutyája” volt (Gl 192.), máskor a „romlás hiénáit” emlegeti (Gl 112.), stb.

A harmadik, nagyon jellegzetes megoldás a *gajdesz* szó célirányos használata. A szó már 1919. december 19-én megjelent egy ironikus kérdés alakjában: „Ki ne kívánná vissza a gajdesz és a mindennapos gersli boldogulását?” (Gl 104.) 1920. január 3-án már egy egész glossza (*Tudja ön, mi az a gajdesz?*) tárgyalja e kérdéskört (Gl 126–127.). Ebben a nyugatiakkal szemben szögezi le: „mi tudjuk, mi a gajdesz, ők nem”, javaslata: „tudja ön, mi a gajdesz? Előbb próbálja meg – azután nyilatkozzék.” Majd zárásként is: „Pardon, kedves Európa [...] nyilatkozat előtt vegyen be egy adag gajdeszt!” (Gl 127.) Január 24-én már nyíltabb utalás történik erre a titokzatos szóra: „a szociáldemokraták egyelőre nem fejezhetik ki gajdeszekkel és spanyol csizmákkal a burzsoától való idegenségüket, mint a tavasszal, most megelégszenek a némaság diktatúrájával” (Gl 134.). Február 6-án egy újabb szövegben is szembesülhetünk a gajdesz szóval: „fél esztendeje, hogy a gajdeszből félholtan kitántorogtunk, és bosszút kiáltottunk a bűnös Budapestre” (Gl 142.). Ez már jó megközelítéssel szól a metafora tartalmáról. Február 29-én Lovászy Mártont szapulva térünk vissza a metaforánkhöz: „egy antantbarát pacifista Károlyi–Lovászy-forradalom és a *vörös gajdesz* után” vagyunk, mondja a glosszaíró (Gl 148.). A „vörös gajdesz” tehát a kommün egyik neve. Hónapokkal később ez az utalás ugyanebben az értelemben, de egy folyamat részeként, egyik fázisaként jelenik meg: „Kun Béla, a gajdesz, a gersli és minden elveszett” ironizál a glosszaíró (Gl 188.).

Aki csak annyit tud a gajdeszről, amennyi ma az idézett frazémából közvetlenül kiderül, nem is érti, mi ebben a szóválasztásban a pláne. Nos, a szó az ógörög Hádész szó orosz közvetítésű *zsargon* változata, azaz a jiddis szótár szava. Etimológiája szerint jelentése a ‘halottak birodalma’, Kosztolányi tehát több legyet ütött e „zsidós” szó ismételt használatával. Tartalmilag utal a halálra, nyelvileg az oroszokra és a zsidókra, és a kommün/a diktatúra megnevezéseként – a zsidó név explicit emlegetése nélkül – „zsidózik”. A kommünt lezsidózza. Ebben persze semmi speciális nincs, ezt a minősítést sokféle módon, lépten-nyomon megtette a rovat, de a gajdeszsolással finoman bővítette retorikai választékát. Ahogy a pardon szó ismételtgetésével, ezzel is finomkodva tudott stigmatizálni. A glosszaírás „művészségét” fokozta.

A glosszák leplezetlenül zsidóellenesek. Számos nyelvi jel, retorikai panel árulkodik erről. A tételes megnevezéssel sem fukarkodik a szöveg. A „zsidó lapok”, a „zsidó sajtó”,

a „zsidókérdés”, a „bócher”, a „zsinagóga” (mint metafora), a „kormányozható cionizmus” vagy éppen „a keresztény gyilkos cionista osztagok” emlegetésével ugyanúgy találkozzunk, mint a közvetett, de teljesen egyértelműen dekódolható nyelvi utalásokkal, amelyek önmagukban is ideologémaként működnek: „faji jelleg”, „fajtestvérek”, „fajba tartozók”, „faji érdek”, a finomabban utaló „makabeus tüdő”, a „libazsíros kenyér”, vagy a „zsé betű”. Utóbbi érdemes kifejtett formájában is idéznünk: „ha két éve forradalmat mondott [tudniillik *Az Est*] egy kellemetlen, de őszinte *zsé betű* helyett, ma ugyanazon *zsére* gondol, mikor jogrendet mond” (Gl 191.). A „görbelábú és görbeagyú” fiúk, a „galíciai legények”, a „göndör fürtű” terroristák dekódolása sem okozott gondot senkinek. A „vigyorgó szíriai igazság” is nyílt utalás, mint a hozzá tartozó ironikus fölhívás is: „Világ zsidai egyesüljete!” (Gl 156.) Ezekben az antiszemita ikonokban többnyire nem is a fordulatok az igazán érdekesek, hanem összekapcsoltságuk valamely „radikális-liberális-marxista” törekvéssel. Azaz ezek a jelzések mindig kettős negatív indexűek.

A glosszában megjelenő antiszemitizmus *fajelméleti* alapú. Ez paradigmatisztában jelenik meg egy olyan glosszában, amely pedagógiai szelídséggel magyarázza el a „konzervatív zsidó szervezetnek”, hogy csinálhatnak bármit, akkor is zsidók, vagyis kártekonny és veszélyes populáció tagjai maradnak. A Zsidó Magyar Diákok Országos Szövetségének így magyarázta el az antidestruktív elképzeléseik képtelenségét: „hogyan képzeleli a szövetség a destruktív irányzat ellen való harcot, mikor a destruktív oldalon *hítsorsosainak* kemény légióit fogja látni ugyanazon *hanukamécse*s fényénél, ugyanazon *vértestek* ugyanazon *hagyományai*val, ugyanazon *vágyak* testvériségében?” (Gl 88.) Ez a glossza nemcsak szokás- és rítusközösségeként írja le a zsidókat, hanem biológiai alapjuk („vértestek”) és pszichológiai konstitúciójuk („vágyak”) szerint is azonos populáció tagjaiként azonosítja őket. Akik „testvériségben” vannak egymással.

9

A glosszák írója tudatos kommunikátor volt, tisztában volt a média – a modern, nyomtatott tömegsajtó – hatalmával és szerepével. Alapvetően ezzel a médiával állt harcban, és bármily eseményt vagy személyt támadott, voltaképpen egy mediális harc frontembereként lépett föl. A „Jakobovits-ideológia építményét” (Gl 115.) és a „vörös frazeológiát” (Gl 199.) akarta például szétzúzni vagy legalábbis hiteltelenné tenni, de tudta, ehhez a „hordozókat”, a médiumokat is diszkreditálnia kell. Az identifikáló és stigmatizáló metaforákból így e lapoknak is kijutott.

A legfőbb ellenfél értelemszerűen a *Népszava* volt. Már a legelső, 1919. október 1-jei glosszában megszületett az alapmeghatározás: „a *Népszava*, a vörös terror lapja, a Szamuel elvtárs akasztófáinak, a marxista tébolynak, az országgyilkolásnak [...] a lapja” (Gl 63.). Valamivel később, november 22-én, újabb, a változásokat is fürkésző meghatározását adja: „a bolsevizmus tompított nagyharangja” (Gl 91.). December közepén „a *Népszava* lángvörös betű virágait” emlegeti, és azt állítja, a *Népszava* „csak a szenvedélyeket korbácsolja” (Gl 101.). Pár nappal később a „pártlap” lelkesítő szövegatainak ironikus dicséretét adja (Gl 103.), és retrospektíve „leleplezi” képmutatását: a „gerslizés” idején „*Népszaváék* számára a boldogulás csakugyan pezsgő, ricset és kinli alakjában jelentkezett, s a *Népszava* nem evett abból a gersliből, amit most megint be akar adni Budapest népének” (Gl 104.). A glosszairó számára, jellemező módon, a *gersli* maga volt a rossz táplálkozás szimbóluma. 1920 júliusában a népbiztosok tárgyalása kapcsán mondja ki: „minden mozdulat és mondat attól függ, hogy milyen a vörös hadijelentés. [...] általában nincsen pontosabb politikai viharjós és világtörténeti levelibéka, mint a szociáldemokrata” (Gl 197.). Nem is véletlen, hogy a rovat legfőbb ellenfele mindvégig a *Népszava* maradt.

Nagy ellenfél volt a *Világ* is. 1919. december 10-én az egyik glossza nemes egyszerűséggel „Jászi Oszkár leibzsurnáljának” mondja (Gl 79.), s nyakába varja Erdély elvesztését is: „a *Világ* volt az, amely éveken át gondoskodott arról, hogy az erdélyi kérdésben a külföld «tiszta» láthasson: ő kürtölte tele a világot magyar atrocitásokkal, ő hirdette a keleti Svájc gondolatát, [...] és, hogy Erdély a kultúrfölényes román faj karmai közé kerüljön” (Gl 99.). „A szabadkőművesség lapjaként” is említi a *Világot*, „hol Jászi Oszkár és Pogány József mocskolta a magyarságot”, „a galileisták” pedig „tajtékzó szájjal énekeltek a nemzetköziség himnuszát” (Gl 151.). 1920. május 1-jén az aktuális glossza mintegy összefoglaló bűnlajstromot ad: „a *Világnak* sok elfeledtetni valója van, a forradalmi előtáncos most hangos kiáltozással akar a felszabadulás előtt táncolni, áthangszerelve ugyanazon dávidi hárfáját.” „Az összeomlásnak ő volt” a „legzajosabb mestere, most ugyancsak ő akar lenni a kossuthlajosi trombitás, a fajmagyar Tyrtaios, aki a forradalom és a belgrádi fegyverszünet vörös Káin-bélyegét homlokán riktó nemzeti színű babérokkal takarja el.” (Gl 180.) A sorjázó metaforák bélyegét ütnek a lapra, és egy jobboldali szótár szavait alkotják meg.

A nagy hatású bulvárlap, *Az Est* is megkapja a magáét. Egy 1920. július 13-i glossza szerint „a forradalom aszfalti pacstírtája” volt (Gl 191.). Egy hónap múlva az egyik glossza szerint *Az Est* „csinált Krisztust Kun Bélából, ő licitált rá baloldaliságában a *Népszavára*, és [...] ő elsőrendűen felelős a két forradalomban” (Gl 198.). 1920. szeptember 18-án újabb hatástörténeti diagnózissal állt elő a *Pardon*: „*Az Est* még a saját bűneit is a magyar munkásság vörös tarsolyába tolja. Mert mit várhattunk volna a zsidó szocialista agitátorok által amúgy is megszedített munkásságtól, ha egyszer a kivasalt, kifésült, kapitalista-burzoá *Az Esttől* is azt kellett olvasnia, hogy Lenin az új Krisztus, Kun Béla dettó »új Krisztus«, ha azt látta, hogy *Az Est* is vezércikkben tapsol a polgári miniszterek arcul köpködésének”, stb., „és akárhányszor szociálisabb a *Népszavánál?*” (Gl 220–221.)

Az Est „méltatásához” csak annyit, az *Új Nemzedék* lapvezérének, Bangha Bélának *Az Est* volt a minta, ő is egy *Az Estet* akart megteremteni – „keresztény” oldalon.

A lapok karakterizálásának példái még sorolhatóak lennének. De a fő trend a fönti három laptipológiából kirajzolódik. Legfőljebb azt érdemes még hangsúlyozni, hogy egy glossza, már 1919. november 1-jén elparentálta az 1918 előtti évtizedek vezető irányát, és a „megkövesült liberalizmust” és „sajtógárdáját emlegette” (Gl 79–80.). 1920. decemberében pedig külön glossza méltatta Szekfű Gyulának „a szabadelvűség hanyatló koráról” írott könyvét, amelyben Szekfű „megvilágította a liberalizmus tőkeuralmát is” (Gl 251.). *Sapientia sat.*

10

1920 nyarán a *Népszava* egyik mondata, ahogy mondani szokás, nagyon kiverte a biztosítékot a glosszaírónál. Hogy mi mérgeztette föl, szorosan vett tárgyunk szempontjából kevésbé érdekes – maga a reakció azonban nagyon szimptomatikus. Sokat elárul a glosszaíróról. „Shakespeare kellene ahhoz”, mondja a glosszaíró, „hogy egyetlen gyilkos szóba markolhatnók mindazt a perfídiát, gonoszságot, egy meggyilkolt nemzet testén táncoló kajánságot, amely ebbe a félmondatba bele van gyömösölve” (Gl 192.). Az nyilvánvaló, a szóban forgó félmondat nagyon fölháborította, és abban is perfídiát, gonoszságot és kajánságot észlelt (vélt észlelni). De az már meglepő, és a többi glossza ismeretében is váratlanul nyílt beismerés, hogy a pardonozás „udvariassága” mögé bújó glosszaíró most nyíltan „gyilkos” késztetéseiről vall. Elismeri, hogy sérelmeit „egyetlen gyilkos szóba” sűrítve szeretné megtorolni. Az indulat ösztönös kimondása meglepő, ám az e késztetést alakítani képes „irodalmi” eszmény még most is azonnal „szublimáló” hatású.

Sűrítő, tömény szóval akarna válaszolni, úgy, ahogy szerinte csak Shakespeare volt képes, azaz indulatait tömör és ütős verbális alakra hozva. A legmagasabb rendű – shakespeare-i – minta szerint. Eszménye ilyen megvallása árulkodó. Ráeszméltet bennünket arra, hogy a glosszáíró – ha nem is a nagy angol „lándzsarázó” nívóján, de igen magas retorikai szinten – ezt az eszményt igyekezett megvalósítani a napi újságírói gyakorlatban. Szavaival „gyilkolni”, megsemmisíteni akart. És képei, asszociációi csakugyan minőségi-ek, hatásosak. Ám e vallomás eddig nem említett passzusai azt is elárulják, a glosszáíró meglehetősen frusztrált volt. Amikor a „meggyilkolt nemzet testén” zajló táncolást emlegeti, akkor ez még akár egy sikerületlen, túlírt metafora logikájára, képalkotásra vallhatna. Amikor azonban panaszáradata közepén, váratlan kapcsolással egy nem sztereotipizálódott népvét hoz játékba, már tudattalanjába enged bepillantani; „mi emberek vagyunk, nem csak a hottentották” (Gl 192.). Ez a globalizáció romboló dinamikájának kiszolgáltatott periféria, a kolonializáltság még öntudatra jutni nem tudó sérelme. Mélyebb sérelem, mint egy szimpla nacionalista érzületkifejezés (a glosszáíró annak elvesztése rendíti meg, ami addig lehetőségei emelkedését biztosította), és ez a megrendülés személyisége mélyrétegeiből fakad föl. (Nota bene: maga a „hottentotta”-analógia lehetősége is a globalizációról árulkodik. Ekkor már, szórakoztatóipari termékként, sok egzotikus, érdekes idegen kultúra is eljutott a magyar fővárosba. Másféleségüket észlelhették, produkciójukat „fogyaszthatták” a pestiek. A kuplék, a világ észlelésének e gyorsreagálású, léha nagyvárosi érzékszervei már reagáltak is erre az egzotikumra, furcsaságaikból olykor kulturális, például zene- és táncdivatot kreáltak, stb.) Kosztolányi erről rosszállóan maga is írt. 1920. december 3-án, már „pardonozó” periódusában például így: a pesti kávéházakban „hol füstös arcú cigányok gyantáztak hajdanán”, újabban másféle zenészek játszanak. A „zenekarok derekasan, művészien játszanak. A német, francia, olasz, spanyol, angol és amerikai muzsikán kívül naponta halljuk az ismeretlen különös fajták zenéjét: a néger dalokat, a japán indulókat, kínai táncdarabokat, a bolgár, albán és eszkimó zenei lánghelmék alkotásait. Csak magyar zene nem szerepel soha és sehol” (Gl 247.). Ez már a valódi *ressentiment* hangja. És nem véletlen, hogy a „hottentotta”-metafora egy változata utóbb, kritikus időkben, Németh Lászlónál is megjelent, például az 1943-as szárszói beszédében. Ha ezt valaki véletlennek véli, jusson eszébe a jól dokumentálható filológiai összefüggés: Németh László más „újnemzedékes” inspirációkat is hasznosított, a „harmadik Magyarország/út/oldal” gondolat forrása például a még Kosztolányi által is „terroristának” bélyegzett Lendvai volt. Az eszmék kapillaritása olykor nem lebecsülhető eredménnyel közvetít.

A *Pardon*-rovat is sok mindennek megágyazott.

11

Az *Új Nemzedék* rovata a véleményhatalomért folytatott küzdelem egyik nagyon fontos és eredményes eszköze volt. Egyes megoldásai bravúrosak, retorikai remeklések. Aki azonban tárgyi útbaigazítás reményében olvassa őket – akár hajdani kortárs olvasó volt, akár mai érdeklődő –, önmagát vezeti meg, ha hisz e glosszák retorikai sugalmainak. A rovat visszaélt a mediális szöveg és potenciális olvasója közötti szükségképpeni bizalmi viszsonnyal. Fogalmilag tiszta érvek helyett érzelmeket és előítéleteket mozgósító, képszerűsége révén könnyen befogadható metaforákat ad, „irodalmat”. Az olvasó a glosszákból a hamisrealitás-termelés történetének egyik reprezentatív magyar szövegkorpuszát kapja. És áldozatul esik a művészi retorika – megtévesztve orientáló – hatalmának.

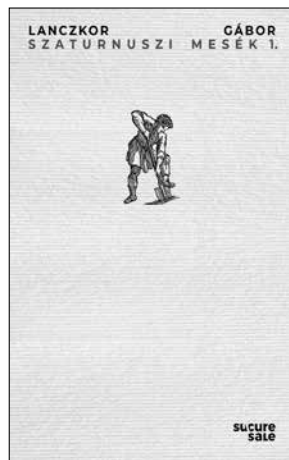
JEGYZETEK. A *Pardon*-rovat anyaga kötetben: *Pardon... Az Új Nemzedék rovata Kosztolányi Dezső szerkesztésében 1919–1921.* Szerk. Arany Zsuzsanna. Bp. 2019, Osiris. A glosszák e kötetben a 63–362. oldalakon olvashatók; ezekre Gl rövidítéssel és oldalszámmal hivatkozom. A rovatnak – Göndör Ferenc leleplező cikkétől (*Pardon. Kosztolányi Dezsőné kalandjai és viszontagságai a destruktív Bécs városában. Az Ember, 1921. máj. 1.*) Arany Zsuzsanna *Előszó* című szövegéig igen nagy, de fölöttébb vegyes, megközelítésében és színvonalában is szélsőséges végletek között mozgó irodalma van. (Arany idevágó írásainak jegyzéke a fenti kötetben: 363., ugyanott: 363–366. irodalmat is ad.) Maga Arany az apologetikus irány képviselőjeként indult, ezt utóbb némileg módosította, de álláspontját teljesen máig nem revidálta. Az általa is Kosztolányi-írásoknak minősített glosszák mennyisége azonban lehetetlenné teszi a Kosztolányi-mentegetés fönttartását. Szimptomatikus, hogy a Klub Rádió 2023. május 15-i, Szénási Sándor vezette beszélgetőműsorában a két beszélgetőpartner, Spiró György és Hatos Pál már egyaránt evidenciaként kezelte Kosztolányi negatív szerepét a rovat körül – a magam kezdetől kritikus álláspontját, egy-egy részkérdés tisztázása közben, lásd például a következő cikkekben: Lengyel András: Egy *Pardon*-cikk és utóélete. A publicista Kosztolányi portréjához. *Magyar Média, 2001/2.*, Az Apostol-ügy. Egy 1920 őszi Kosztolányi-cikk sorsa. *Holmi, 2006/11.*, Kosztolányi „latin világossága”. *Kalligram, 2009/2.*, A Kosztolányi életmű sötét oldala. *Eszmélet, 2015. nyár.* – A Pázmány-számláról: Lengyel András: Az „ördög ganéja”. A hamis realitás teremtésének artisztikus tudománya. *Forrás, 2020/4.*, – A *Pardon*-rovat irodalmából lásd még Bíró-Balogh Tamás: *Mint aki a sínek közé esett. Kosztolányi Dezső életrajzához.* Bp. 2014, Equinter. – A történeti háttér irodalmából csak három, erősen különböző, de tárgyilag gazdag anyagú munkára utalok: Horváth Zoltán: *Magyar századforduló. A második magyar reformnemzedék története 1896–1914.* Bp. 1961, újabb kiadása is van; Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Bp. 2005, Osiris (több kiadása is van és külföldön is többször kiadták); Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és a forradalom története.* Bp. 2018, Jaffa. Érdemes megemlíteni egy rövid, újabb cikket is: Berend T. Iván: Ausztria és Magyarország. *Élet és Irodalom, 2023. máj. 5.*, 13. – A *Pardon*-glosszák által támadott fejleményekhez és szereplőkhöz lásd: Jászi Oszkár *bécsi naplója.* Sajtó alá rend. Litván György. Bp., 2001. MTA Történettudományi Intézete; Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon I–II.* Pozsony, 2012, Kalligram. – E cikk, miközben épít az addigi kutatási előzményekre, módosít a nézőponton, és a glosszák értelmezésében a kognitív nyelvészet szempontjait is hasznosítja. A máris gazdag irodalomból csak utalok, inspiráló szerepe révén, George Lakoff írásaira. E megközelítés alaptézise (Lakoff megfogalmazásában): „a legtöbb ember keretezés, metaforák, narratívák, képek és érzelmek alapján gondolkodik”. Az irányultság indítóműve: Lakoff, George – Johnson, Mark: *Metaphors we live by.* Chicago, 1980, University of Chicago Press. Vö. Lengyel András: *Minerva baglya. A későmodern gondolkodás történetéhez.* Bp. 2022. Írásomhoz ösztönzést adott Hankiss Elemér régi cikke is: József Attila komplex képei. *Kritika, 1966/10.*, 11–23. A kognitív nyelvészet szerepe kritikai, föltáró. A történeti, szociológiai és filológiai munka azonban változatlanul nélkülözhetetlen a történeti realitás megértéséhez.

A BALATONHENYEI REMETE

Lanczkor Gábor: Szaturnuszi mesék 1.

„Van egy füzetem, gumis fekete jegyzetfüzet, Isztambulban kaptam néhány éve egy költészeti fesztiválon, és akkor félretettem, hogy valamikor majd írok bele valamit. A török füzet. Jegyzeteket kezdtem írni bele egy regényhez” (109.). Ha folytatjuk Lanczkor Gábor új könyvének olvasását, hamarosan el is érkezzünk ahhoz a részhez, mely *A török füzet* címet viseli, és a fikció szerint a magyar-indiai festőnő, Amrita Sher-Gil idézi fel benne gyermekkorát. A *Szaturnuszi mesék 1.* viszont nem csak ezt a füzetet foglalja magában: a teljes kötet olyan benyomást kelt, mintha a szerző elmúlt tíz év alatt teleírt noteszeit fűzte volna benne össze. Jó részét olyan rövid, egymáshoz csak lazán kapcsolódó prózaszövegek teszik ki, melyek a napló műfajában rejlő változatos lehetőségeket aknázzák ki: akadnak közöttük műhelyvallomások, családi életképek, idézetek és kommentárok, úti beszámolók, közéleti reflexiók, füveskönyvjellegű elmélkedések és sok-sok tájleírás. A három fejezetbe rendeződő feljegyzések közé került viszont még két versciklus és a fent említett, befejezetlen regényrészlet (mely annyira izgalmas és olvasmányos, hogy csak remélni tudom: lesz még folytatása), továbbá – noha a könyvben nem szerepelnek illusztrációk – egy helyen mégis egy szoborszerűre csiszolt kő fotója állítja meg a tekintetünket. A kötet anyaga tehát szokatlanul heterogén és töredékes: mintha a szerző számára ebben az esetben az (ön)archiválás fontosabb lett volna, mint a végleges formába öntés, a kompozíció lekerekítése; ugyanakkor a könyvpiac szokásrendjének figyelmen kívül hagyása valamilyen elemi szabadságigény megnyilvánulásaként is értelmezhető. Ebbe a koncepcióba illeszthető az a tény is, hogy a könyv egy kis, független kiadónál, a su\curesale-nál jelent meg, de a különutasság érzetét erősíti a kötet kézművességet idéző külleme is.

Lanczkor művét elsősorban az útinapló-szál horgonyozza le a hagyományban. Az aforizmák, szellemes megfigyelések („Az ócenáriumban. Mintha ez volna Portugália igazibb nemzeti múzeuma” – 69.) a többször is citált Márai írásainak emlékezetét hordozzák, az a Magas-Himalája csúcsai között játszódó epizód, mely egy hordárral való találkozás pillanatait örökíti meg, Kosztolányi útírajzainak *pastiche*-aként hat: „Egyetlen szó sem hangzott el köztünk. Amikor megitta a teáját, és menni készült, komor megilletődöttséggel búcsúztunk el egymástól, mint akik kölcsönösen átérzik a másik életpályájának jelentőségét” (56.). Az elbeszélő múzeumlátogató, festményekről töprengő, David Bowie zenéjén tűnődő énje viszont nem áll távol például Csehy Zoltán 2020-as *Grüezi!*-jének utazójától sem. Talán nem is véletlen, hogy az *Élet és Irodalom*ba éppen Csehy írt frappáns kritikát a könyvről, amelyet elsősorban a szaturnáliák antik szokásrendszere felől értelmezett. Az ő

su\curesale
Lyon – Budapest – Athén, 2023
344 oldal, 5990 Ft

svájci útnaplójának fókuszja azonban mindvégig kifelé irányul: a Lanczkor-könyvben ennél jóval nagyobb jelentőséggel bírnak a belső történetek, az öneszmélés mozzanatai. A világnak mégis olyan tágassága mutatkozik meg a könyv lapjain, amely a mai magyar irodalomban ritka jelenség (párhuzamként a később még szóba kerülő Krasznahorkai Lászlót említhetnénk meg): az elbeszélés jelenében zajló vagy eleve emlékképként felidézett utak nemcsak Dél-Európa majdhogynem mindegyik fontosabb szegletébe (Szicília, Ciprus, Kréta, Isztria, Nápoly, Róma, Porto), Angliába, Németországba, de Izraelbe, Kínába és (nem is egyszer) Indiába is elvezetnek. A naplóíró kívülállóként, magányos alkotóként megrajzolt önarcképének jellemző eleme, hogy Magyarországon belül a fővárost rendszerint csak érinti, és inkább két vidéki helyszín, Szeged és Balatonhenye között ingázik. A Tisza-part elfeledett, kellően nem értékelt szépségére több bejegyzésben is felhívja a figyelmet, de az a hely, ahová gravitációs erőként vonzza vissza valami újra meg újra, a Káli-medencében elhelyezkedő kistelepülés marad. „Ahhoz, hogy én innét kapcsolódni tudjak oda, ahová [...] a táj szíve szerint tartozom, ahhoz sok mindenről kellett volna hirtelenjében lemondanom, ha ezek a belső folyamatok nem feltételezték volna már jó ideje egymást” (14.) – utal a könyv elején Balatonhenyére mint egy lassan, fokozatosan kibontakozó új életforma foglatára. Az ingázó életforma több léptékben is érvényesül, hiszen nemcsak Szeged tekinthető Henye másik párjának, hanem India is, ahová a magyar utazó mint második (harmadik?) otthonába tér vissza évről évre. („Káli szanszkrítül feketét jelent, Siva feleségének pusztító neve is ez, ami szép rím nekem itt a Káli-medencében, a Fekete-hegy oldalában” [90.]. Ugyanakkor még a Balatonhenyén megvalósított, természetközeli létezésben is megfigyelhető egy finom ide-oda mozgás: a naplóíró családjával hol a falubeli, „lenti” házukba, hol az erdő szélén megbúvó, „fenti” préházba költözik vissza. Helyváltogatását azért is könnyű követni, mert mindig rögzíti, hogy éppen hol tartózkodik, miközben a naplóknál megszokott formális időjelölés hiányzik a könyvből. Csak külső eseményekre – például a Covid-járvány kitörésére – tett említésekből következtethetünk arra, hogy egy-egy szövegrész esetén éppen melyik esztendőben járunk. A dátumok hiánya is azt nyomatékosítja, hogy a *Szaturday mesék* 1. elbeszélője olyan viszonyt igyekszik kialakítani a világgal, melyben a térbeliség szerepe jóval meghatározóbb, mint a temporalitásé: pontosabban fogalmazva, arra keresi a választ, hogy a külső, objektív tényezőket zárójelbe helyezve hogyan tanulható meg, vehető át egy-egy hely *sa-ját* ideje. (A könyv első részének címe, *Az új naptár* a balatonhenyei költözést is mint egy ilyen, a naptár rubrikáit figyelmen kívül hagyó, másféle időszámítás – vagy inkább: érzékelés – kezdetét jelöli ki.) A néhány sornyi, vagy akár egyoldalas töredékek egymás után sorjázva úgy beszélik el a naplóíró életét, mint amely rendkívül mozgalmas, mégis állandók a keretei; és úgy uralja az állandóság, hogy közben alaptapasztalata az elmúlás.

Az elmúlás egyrészt a halálesetek formájában lopózik be a könyvbe. Az elmúlt körülbelül tíz évet felölelő feljegyzésekben kísérteties sormintát alkot Borbély Szilárd, Esterházy Péter, majd Térey János halálhíre. Sokat olvashatunk azonban a rokonok (az anyós, a nagymama) és a faluból lassanként kivesző öregek végső távozásáról is. Kifejezetten szimpatikus, hogy a naplóíró az elhunyt alkotótársakkal kapcsolatban csak egy-egy benyomást rögzít, nem anekdotázik, nem vállalkozik szerzői életművek részletes értékelésére (a barátjaként számon tartott, s a Káli-medencét szintén irodalmi tájjá átformáló Téreyre is csak néhány szűkszavú, szemérmes utalás történik), viszont meglehetősen sok figyelmet szentel azoknak a hétköznapi embereknek, akik nem kerülnek be egy nagyobb közösség kulturális emlékezetébe. „A Szilágyi Ferencek életéről nem írnak regényt” (82.), idézi a szomszédja temetésén hallott mondatot, s ha ennek cáfolataként regényt nem is ír róla, de a kaszáját ráhagyó férfi, aki még „egy archaikus életforma nyomai” között töltötte napjait, a könyv egyik emlékezetes mellékalakjává válik. Az, hogy Balatonhenye elveszti egykori iskolaigazgatóját, tanítónőjét, vagy az, hogy a Tomor közben kiürülnek a

házak, egy, az egyéneken túllépő elmúlásfolyamat tünetévé is válik: a napló tulajdonképpen a magyar falu eltűnését dokumentálja, mégpedig a lakótelepen felnövekvő „gyüttment” szemszögéből. (Érdekes módon olyan jelenség ez, amely időszerűsége, összetettsége ellenére a kortárs elbeszélőprózát kevésbé foglalkoztatja, inkább a költészetben – Oravecz Imre, Pál Sándor Attila lírájában – találunk példákat a megértésének igényére.) Lanczok írásmódja nem szociografikus, nem vállalkozik nagyobb ívű következtetések részletes kibontására (ezt a fragmentált szerkezet sem teszi lehetővé), inkább olyan tömören megfogalmazott megfigyeléseket kínál fel, melyek továbbgondolása az olvasóra vár. Az egyik bejegyzés például egyetlen rövid, ámde szépséges mondatból áll: „Kikopnak a dűlőnevek alól az ajkak” (282.). A felcserélés alakzata a nyelvet és a tájat egymáshoz fűző kötelékre, az összegyűjtő, listázó, archiváló – a narrátort egyébként nagyon is jellemző – igyekezet kudarcára világít rá: ha nincs már, aki nevén nevezze a dűlőt, olyan sincs, aki dűlőként (és ne potenciális építkezési telekként) használja azt. A *Szturnuszi mesék* 1. ehhez hasonló, legsikerültebb darabjaiban a nyelv költőisége, jelentésteremtő ereje mutatkozik meg, míg a kiszámíthatóbban működő szövegrészek aforizmái inkább a publicisztika műfajához közelítenek: „Sokatmondó folyamat, amikor a pannon falvakban a parasztok kalapjai baseballsapkákra cserélődtek” (18.). Az üres portákon, magukra hagyott tárgyakon, gazzal felvert kerteken végigpásztázó tekintetet megalkotó elbeszélés-mód mindenesetre egy – a címek kapcsolata által megtámogatott – világirodalmi párhuzamot is előhív: hasonlóan letűnt világok pusztulófélben lévő díszletei között vándorol Sebald angliai zárandok-énje *A Szturnusz gyűűiben*. Lanczok könyve viszont a Sebald-mű egyöntetű melankóliájához képest jóval változatosabb hangoltságú szövegegységek-ből áll; éppúgy nyílik tér benne az életöröm vagy a csendes elégedettség megnyilvánulásainak, mint a karcos, indulatos kirohanásoknak.

Utóbbiak leginkább abból fakadnak, hogy a naplóíró a hanyatlást egy, a „magyar vidék makacs romlás”-án (15.) túlgűrűző, általános tendenciaként érzékeli, melynek tüneteibe külföldön járva is lépten-nyomon beleütközik: „míg Rembrandt szibilla-önarcképe előtt álltam, töbttucatnyi fénykép készült a festményekről mobiltelefonnal. Készítők kivétel nélkül több figyelmet és időt szenteltek a fotó elkészítésének, mint maguknak a festményeknek” (115.). A „konzumidiotizmus” (255.), a kortárs médiakörnyezet, a tömegturizmus (éppen annyira közhelyes, mint amennyire tagadhatatlan gondokra rátapintó) bírálata hasonló példákon keresztül és hasonló komorsággal fogalmazódik meg Krasznahorkai László írásaiban (különösen a kínai utazási regény, a *Rombolás és bánat az ég alatt* lapjain) is. Hogy Krasznahorkai fontos vonatkozási pontot jelent a szerző-elbeszélő számára, azt jelzi az is, hogy egy helyütt hosszan idéz egy 2017-es Krasznahorkai-interjúból: „Van egy megváltoztathatatlan szerkezete az emberi, sőt a nem-emberi létnek, és ez nem fog megváltozni, és ez Indiában tapasztalható közvetlen közelből szerintem egyedül a világon [...] És képzeljék, volt, aki kétszer is elment Indiába! Kétszer! Miért megy el valaki még egyszer, ha volt már ott?” (89., eredeti megjelenés: *Litera*, 2017. május 1.) Ezek a (talán többféle olvasatot is megengedő) Krasznahorkai-mondatok reflexió nélkül, önmagukban alkotnak két bekezdést, de mintha az ellendiskurzusukat maga a teljes Lanczok-könyv képezné, hiszen a feljegyzések között azokról az évről évre megtett, várva várt indiai utakról számolnak be, amelyek sorozatának csak egy külső körülmény, a Covid-járvány kitörése vet majd véget. Lanczok elbeszélőjének megközelítésmódja Indiával kapcsolatban nem olyan metafizikai természetű, mint Krasznahorkaié, őt nem(csak) a lét, hanem az élet (is?) érdekli: „Ülök a hálókocsi nyitott, vasrácsos ablaka mellett, és a fiatal éjszakát szimatolom falvaival és ünnepeivel a fák mögött” (105.). A *Szturnuszi mesék* 1. India ábrázolásának azon hagyományához kapcsolódik, mely az európai utazót hatalmába kerítő érzékszervi tapasztalatok intenzitását, gazdagságát, széttartását nyomatékosítja. Piszkos büfékben elfogyasztott pazar reggelik, pávarikoltás, majomvisítás, a nagyvárosi

forgalom felfoghatatlan káosza, a dzsungel csöndje – Lanczkor feljegyzései akkor válnak igazán magukkal ragadóvá, amikor nem adnak magyarázatot, nem fejtenek meg semmit, inkább csak sűrítetten, pillanatfelvétel-szerűen rögzítenek egy-egy helyzetet. („Egy gyümölcsárus fantasztikusan finom, apró keze, ahogy vásárlás után újrendezte az almát” – 56.). Ugyanakkor a felszíni különbségek mögött megbújó „alapszerkezet” koncepciója jól beilleszthető a naplóíró szemléletmódjába (ebben is hasonlít az általa többször hivatkozott Hamvas Bélára). Földrajzi elhelyezkedésüktől függetlenül gyakran rendel egymás mellé olyan helyeket, melyek atmoszférájában, rá gyakorolt hatásában – ha úgy tetszik, „alapszerkezetében” – valamiféle belső rokonságot érzékel: „Azt éreztem a napra kilépve a diófák alól, hogy a Földközi-tenger egészen közel van ide, közelebb, mint a Balaton” (28.). A szöveg töredékes szerkezete elbeszéléstechnikailag is lehetővé teszi, hogy a helyszínek bekezdésről bekezdésre, átvezetés nélkül váltakozzanak, egymásra montírozódjanak, áttűnjenek egymásba. Mikor azt olvassuk, hogy „ködből kilógó vulkánkúpok” (63.), elbizonytalanodunk: vajon az Etnához megtett kirándulás elbeszélése folytatódik-e, vagy már a Káli-medence tanúhegyeihez tértünk vissza. Mindkét hely olyan ősiség emlékét hordozza, melynek eszménye köré a naplóíró tudatosan igyekszik felépíteni a saját identitását: „Volna itt a jelenkori barbárság ellen valami: egy belső őskor” (295.). Ez a külső, civilizatorikus hanyatlással szembeállított „belső őskor”-konceptió határozza meg a felesége által is „ősember”-ként becézett elbeszélő önmegjelenítését: meztelenül fürdőzik a tengerben és a Tiszában, ijázik, ha teheti, a szabad ég alatt süt-főz, saját testéhez való viszonyát is a természetesség igénye uralja („Mielőtt Balatonhenyére költöztünk, nem zavartak különösebben a mesterséges illatok. Egy jó ideje, három-négy éve a legsemlegebb dezodort sem bírom magamon elviselni. És a legfinomabb parfümök is irritálnak, másokon is” – 242.). A vademberként megalkotott identitás hangsúlyos eleme az individualizmus, a főszereplőtől, a tömegektől való tudatos távolságtartás, a naplóíró mégsem egyedül, hanem a kis család szoros egységében igyekszik visszatákolni a világ archaikusabb megélésének lehetőségeihez. Balatonhenye a négyfős ősközösség rejtett Édenkertjévé válik, és ezt az érzetet a Covid-járvány ideje alatt írott karanténepizódok csak felerősítik: „Mint az első emberpár, úgy trappolunk le Krisztivel a Tóti-hegy oldalában a monoszlói szőlőkhöz” (118.).

A balatonhenyei menedék ábrázolása talán enyhén – de semmiképpen sem eltúlzott módon – eszményítő, mint ahogy a külföldi látogatások elbeszélésmódja is az utazás romantikus mítoszát szövi tovább, diszkréten takarásban hagyva a helyváltoztatás anyagi, környezeti, intézményes feltételeit. Szó sincs arról, hogy karbonlábnyom-számolgatást meg folytonos önostorozást várnék a könyvtől, de egy-két reflexiót talán mégis megért volna az az összefüggés, hogy a balatonhenyei remete a feljegyzések által felölelt időszakban legalább húsz repülőutat tesz meg. (Van mikor a tömegizléstől, a külsőségektől való idegenkedése már-már nem szándékoltan komikus hatást kelt: „Egy irodalmi fesztivál meghívottja vagyok Katowicében. Az az érzésem, hogy teljesen fölöslegesen” [141.] – jegyzi fel a naplóíró, aki többek között ilyen fesztiválmeghívásoknak köszönhetően járja be a fél világot.) És van még egy égető, egyáltalán nem irodalmi jellegű kérdés, amely olvasás közben nem hagyott nyugodni: hogy sikerült ennyi kilométert gond nélkül megtenni két kisgyerekekkel? Jelen sorok írója már egy kisbabával kettesben megtett Budapest–Debrecen vonatutat is hatalmas sikerként könyvel el, és ezzel egyáltalán nincs egyedül. Ehhez képest a naplóíró és felesége egy kisbabával és egy óvodással zötykölődik át Indián, akik mindezt az erre vonatkozó, elszórt megjegyzések szerint nyitottan és derűsen élik meg – sőt (ami sokkal nagyobb csoda), egy-két veszekedéstől eltekintve még a szüleik is. A lehetséges fenntartások csak az anyós kritikával illetett szólamába íródnak bele: „Betegek leszünk, szajkózta. Az indiai higiénia a legkevésbé se való egy hároméves kislánynak és egy féléves csecsemőnek, magyarázta (soha nem járt Indiában)” (200.). Az elbeszélő

horizontján mintha kívül esne az a belátás, hogy az asszony aggodalmaiban – legyen ez a reakció bármennyire kispolgári – saját olvasóinak többsége is osztozna. Mivel egy Szege- dig megtett autótúttal vonatkozásában mégiscsak papírra kerül az a mondat, hogy „két gyere- kkel az elindulás időigényes feladat” (295.), nagyon kíváncsi lettem volna arra, hogy miként zajlik az elindulás, amikor a kitűzött cél egy „hétórás buszút Janakpurba” (153.). Valószínű persze, hogy a kisgyerekekkel megtett kalandok árnyoldalairól egy olyan humoros-önironikus regiszterben lehetne megszólalni, amely idegen Lanczkor írásmód- jától – bármennyire érdekelnek tehát a praktikus részletek, nem róhatom fel a szerzőnek, hogy a saját esztétikai megfontolásait helyezte előtérbe, és nem egy „India pelenkások- kal” című bédekkert írt. Zavaró vakfoltot képeznek viszont azok a szöveghelyek, ahol egy-egy kulturális jelenség (vagy akár egy teljes nyelvi kultúra) analízise erős általánosí- tásokba torkollik, melyekhez kinyilatkoztató, már-már profetikus hangnem társul. A kultúrkritikus-kultúrpeszsimista elmélekdedések ilyenkor cáfolthatatlanként közölt állítá- sokban csúcsosodnak ki: „Nem tudom elképzelni, hogy üzemszerűen templomba járó kortársaim közül Magyarországon bárki komolyan hinne a feltámadásban. Ismerem a fajtájukat, a saját halálukban sem hisznek, arról sincsen semmilyen képzetük. Hogy lehet- ne akkor hitük az örök életben” (243.). Tényleg létezne emberek egy „fajtá”-ja, amelyet a naplóíró tévedhetetlenül „ismer”? Ennyire egyszerű lenne megítélni más emberek hitét (vagy annak hiányát)? A stuttgarti majális élménye (ahol a hatalmas dorbézolást követő- en másnap reggel már patikatisztaságú a park) olyan példázattá kristályosodik ki, mely- nek tanulsága szerint „nincs Európában még egy olyan perverz nép, mint a németek” (254.). Világos, hogy ezek a provokatív kiszólások (az utóbbi például szándékolatlan szem- befordul a kilencvenes-kétezres évek magyar irodalmának kicsit valóban szervilis Német- ország-rajongásával) az ősemberként megalkotott szerep tartozékai, de a vitatható követ- keztetések vitathatatlan igazságként való kinyilvánítása roppant modorossá válik. A ki- zárólagosságra törekvő fogalmazásmód zárt monológ hatását kelti: „A divat ostobasága a legjobban a kiválasztottság érzésének demokratizálódásában ragadható nyakon. Egy szá- ri sohasem divatos, akkor sem, ha a delhi egyetem rektorasszonya viseli, és akkor sem, ha egy koldusasszony a benáreszi pályaudvaron” (93.). Nos, nem kell India-szakértőnek len- ni hozzá, elég néhány kattintás, hogy az ember az interneten rácsodálkozhasson a bollywoodi sikerfilmek hatására kibontakozó, majd elhaló száridivatok különféle hullá- maira. Lanczkor művének szári-értelmezése semmit nem árul el a másik kultúráról, csak arról (és arról is reflektálatlanul), hogy milyen vágyakat vetít ki rá a saját tekintet: a ruha- darabot önképének külső megerősítéseként használja, amikor időtlennek tételezi.

Habár könnyű lenne ember és természet viszonyát is a változás és az időtlenség ellen- tétpárjának segítségével megragadni, a *Szturnuszi mesék* 1.-nek ez a szövegrétege szeren- csére cseppet sem sematikus. A tüskéskörtével való, évszaknak megfelelő bíbelődés, a gombászások, a kaszálások rendszeresen ismétlődő rituálék formáját öltik, elbeszélésük mégsem sugallja azt, hogy a kert, illetve az erdő közelsége megszokható és kiszámítható lenne, mint ahogy számos passzus figyelmeztet arra is, hogy a Káli-medencének van egy, a benne élő emberekkel összefonódó története (lásd például a tönkrement, elvaduló sző- lőket, a parlagon hagyott parcellákat). A könyv összetett természetfelfogásának öntükrö- ző metaforájává válik a kő, a medence jelképe (mely persze a kőkorszak képzetét is elő- hívja). A naplójegyzetek és a természetlára kontextusában értelmezhető költemények felülírják a hozzá tapadó konvencionális jelentéseket, hiszen a kövek látványa, érzete nem marad állandó („Van a kertünk falában egy négyszögletes, nagy fekete bazaltkő, amely vizesen úgy fénylik, mint az antracit. Szárazon csaknem bársonyos a hasított kő tapintá- sa” – 18.), elmozdulnak („Beleszórtam a Tiszába egy csomó bazaltkövet” – 140.), műalko- tássá válnak. Ahogy a *Tizenhárom vers a kőházból* ciklus egyik versében olvashatjuk: „Eke- karcolta kövek a szántás szélén, / forgatom, olvasom, át- / fordítgatom őket / ide is” (133.).

Az ide-oda fordítgatás a kötet költészet és próza közötti egyensúlyozásának metaforája lehet, miközben arra a messzire elvezető etimológiai összefüggésre is visszautalhat, miszerint a verset jelentő latin *versus* szó egy olyan igéből ered, melynek jelentése 'az eke átfordítása a barázda végén'. Lanczkor könyvének legnagyobb erénye valóban az átfordítás műveleteiben rejlik: abban, ahogy a szövegek nyelvileg alkotják újra az érzékszervek számára feltáruuló természeti közeg tapasztalatát. A Balaton és a Káli-medence hegyeinek látványa újra és újra, mindenféle napszaktól, látószögéből, időjárási viszonyok között – „Hajnalban a dombok a láthatatlan Balatonig puhán, szürkén lógnak le, mint egy pléd” (108.) – képződik meg, úgy, hogy ezek a leírások (melyek rendszerint szinesztetikusak, akár csak az idézetben) sosem válnak unalmassá. Úgy jelenítik meg a tájat, mint ami kiszámíthatatlan, folyton átrendeződő, mindig másképpen megtapasztalható, akár csak az illékony, hol felbukkanó, hol rejtőzködő gombák, amelyekre a naplóíró oly sokszor vadászik. A feljegyzések Balatonhenyét nemcsak menedékként, a harmónia helyeként, hanem az ember és a természet közötti feszültségek, feloldatlanságok, kölcsönös erőszak ütközőzónájaként mutatják fel: „Napok óta tomboló szél. Kint alig értjük egymás szavát a zúgó lomboktól. Letörött diófagally egy vízzel teli pohárban az íróasztalomon” (232.). Mint ahogy az sem eldönthető, hogy kíméletlensége a természet részeként vagy ellenfeleként tünteti fel az ént a kötetet záró *Kék* című ciklus utolsó darabjában: „A prэшáz melletti fatároló bejáratán / óriási pókháló feszült keresztbe. / Ott volt a kezemben a fejszém, / átvágtam selyemszál-küllőit.” Minden bizonnyal lesz olyan olvasója a *Szturnuszi mesék* 1.-nek, aki a markáns véleménynyilvánításokkal, a civilizációkritika szólamával is azonosulni tud, de szépirodalomká ezeken a pontokon válik: amikor teret nyit a nyelv személytelen, koncentrált és végtelenül érzéki működésmódjának.

MIÉRT KELL MINDIG VALAKIRE GONDOLNI?

Harag Anita: Valakire mindig gondolni kell

Harag Anita már debütáló kötetével bizonyította a kritikusok és az olvasók előtt, hogy magabiztos írói hanggal bír, melyhez a második novelláskötetben a tudatos szerkesztés, a kötetkompozíció jól átgondolt kialakítása társul. A változó terjedelmű novellákban látószólag mindennapi élethelyzetekről olvashatunk: párkapcsolatok szövevényes világába pillanthatunk bele, szakítások, újrakezdések, emberi kapcsolatok rétegei tárulnak fel a gördülékeny stílusban megírt szövegekben. A vállalatok mikrovilága, egy nyelvtanfolyam sajátos dinamikája, egy anya-lánya kapcsolat ábrázolása vagy élethazugságokon alapuló házasságok felvillantása – és még sorolhatnánk. Ugyanakkor Harag Anita számára a külső történések megjelenítése mellett ugyanannyira fontos, sőt, talán még fontosabb is, hogy számot adjon arról, mit gondolnak szereplői, amire már a kötet címe is felhívja olvasói figyelmét – „valakire mindig gondolni kell”; a színre vitt kapcsolatok egy része a szövegek imaginatív szintjén játszódik. Erre még a későbbiekben visszatérek, mivel ebben az írói eljárásban és választásban látom a kötet erősségét és gyengéit egyaránt.

A kortárs novelláskötetekkel összehasonlítva Harag Anita szövegegyüttese átlagos hosszúságú kötetként lép olvasói elé, majd 200 oldalas terjedelme ellenére, ahogy haladunk az egyes darabokkal, éppen a jól elhelyezett váltásoknak köszönhetően nem válik egysíkúvá, vagy – horribile dictu – unalmassá. A 29 eltérő terjedelmű, illetve változatos, motivikailag és prózapoeitikailag mégis összetartó novella a kötet végéig leköti az olvasó figyelmét. A tartalomjegyzékre pillantva mintha partitúra lenne előttünk, amely egyaránt jelzi a visszatérő motívumokat és témákat, valamint a szövegek párhuzamos, mégis egységbe rendezhető hangzását. *A kék szemű férfiak* számozott novellái önálló ciklust képviselnek a kötetben belül, melyek nem egymás után, hanem három-négy önálló novellát követően térnek vissza, variációk egy témára, melyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a dikciójukban egy irányba mutató szövegek között jóval szorosabb kapcsolati rendszer is kialakuljon. A szerző *Évszakhoz képest hűvösebb* című első kötetéhez viszonyítva e tekintetben mindenképp komoly alkotói fejlődésről beszélhetünk.

Harag Anita novellái rendre a címben is megfogalmazott jelenséghez, a gondolatok nehezen megragadható világához térnek vissza, amivel egyrészt egy ismeretelméleti diskurzust indítanak el, miközben a szövegek narratológiai tétje sem lesz kisebb, másrészt a szerző a nyelvfilozófia és a narratív pszichológia határmezsgyéit is érinti. Mivel egy kritika

*Magvető Kiadó
Budapest, 2023
192 oldal, 3999 Ft*

keretein belül nincs mód az összes novella alapos elemzésére, azokat emelem ki, amelyekben a most röviden meghatározott, a kötet és az egyes szövegek tekintetében is lényeges elemek kiemelt módon vannak jelen.

A kötet nyitó novellája már hangsúlyos helyzete miatt is igényt tart a fokozottabb figyelemre, s valóban, Harag Anita a *Nils és Agnieszka* címet viselő szöveggel azonnal elűti írói fegyverzenálját. A szűzsé röviden összefoglalható: egy nyelvtanfolyamon járunk, a női narrátor a tanfolyamon átéltetket, a nyelvtanulás folyamatát beszéli el. A szöveg az első mondatától kezdve kettős játékot folytat: egyrészt a nyelvtanfolyam során elsajátított nyelvről van szó, arról, hogy a narrátorunk egyre többet tud magáról elmondani és egyre többet tud meg így partneréről. „Először azt tanulom meg, ki vagyok, és honnan jöttem. Megtanulom megkérdezni, te ki vagy, és honnan jöttél.” A nyelven keresztül, a tanulás révén tudja felépíteni saját személyiségét, ahogy a gyermek is megtanulja mindezt, csak kevésbé tudatos és reflektált módon. S miközben gyakorolják a nyelvet, egy klasszikus romantikus ismerkedés is kezdetét veszi – legalábbis a novella saját nyelvi eszközeivel az ismerkedés kliséit hozza mozgásba. A főszereplők számára azért is különösen izgalmas a helyzet, mivel amellet, hogy egy ismeretlen nyelvben egyre jobban elmélyülnek, a másikat is fokozatosan megismerik. Újabb csavar következik azonban, mivel nem a valós én-jüket, hanem képzelt karaktereket, alteregókat mutatnak be. Így kerül Nils és Agnieszka, a két felvett személyiség a képbe. „Elképzelünk embereket, például azt mondom, van egy Agnieszka nevű nő (...). Te elképzeled Nilset (...).” A nyelv tanulása mellett a képzelet és a nyelvi reprezentációké lesz a szerep. A novella a nyelvi közlés és megismerés korlátaira hívja fel a figyelmet, a közvetített valóságot sosem lehet a maga teljességében feltárni, megérteni és megismerni. Eközben a szereplők az új személyiségük mögé bújva, a nyelvtanfolyam feladatán keresztül új identitásra tesznek szert, kitalált karakterük teljes háttértörténettel rendelkezik, identitása e közösen éltre hívott és mozgásban tartott narratíván nyugszik. A szereplők egy idő után elbizonytalanodnak, amikor a másik fél az aktuális feladat miatt kérdez valamit, nem egyértelmű, egyáltalán kinek szól a kérdés, Agnieszkanak vagy a narrátornak. „Megkérdezi, mit csináltam a hétvégén, vagy mit fogok csinálni. (...) Orléans-ba megyek. Igaziból, kérdezi.” A novella ötletesen játszik el a szerep és a *self* kettősével, a mindennapok során magunkra vett maszkok használatának tudatosításával, melyet Harag Anita egy idegen nyelv elsajátításán és a másik, az idegen megismerésén keresztül tesz transzparenssé. A novella rávilágít a nyelv korlátaira, s e melankolikus felismerésen keresztül a képzelet révén történő menekülésről is komoly állításokat fogalmaz meg, egyfajta tudattalan eszképzizmusba hajszolja bele szereplőit, akik új identitásukon keresztül szakadnak el a mindennapoktól és tudnak kapcsolatba kerülni a másikkal.

Az *Egy szépnek mondott nő* című novella kezdetben – szintén – a beszélő identitásának elrejtésére építi poétikai megoldásait, az olvasó sokáig nem tudja, miért és kinek beszél a női narrátor, miért kommentálja saját lakását, tárgyait és életét újra meg újra, különös rácsodálkozással. Ez a szöveg is egy izgalmas narratív rejtőzködést, valamint a képzelet és a felvett szerepek váratlan játékát viszi színre. A történet főszereplője, ahogy az lassan kiderül, munkájának köszönhetően bepillantást nyerhet vadidegen emberek életébe. Megtudjuk ugyanis, hogy a narrátor az ügyfelek üresen hagyott házára vigyáz, amíg a tulajok éppen távol vannak. Harag Anita mesterien adagolja az információkat, legalább a novella feléig nem értjük, miért viselkedik a beszélő olyan idegenül saját otthonában. Aztán kiderül, hogy ő tényleg idegen, de ez egy cseppet sem zavarja; ugyanis, úgy tűnik, kedvét leli abban, ha behelyezkedhet a tulajok életébe, tárgyaik, életterük vagy akár az instrukciókat közlő cetli alapján pedig megpróbálja rekonstruálni a ház asszonyának életét és személyiségét. A szöveg az olvasónak felkínálja a voyeur szerepét, a narrátorral együtt nézhetünk be a szekrényekbe, intim terekbe, miközben a kíváncsi beszélő úgy vi-

selkedik, mint egy detektív, aki a rendelkezésére álló nyomok alapján állítja össze saját narratíváját, a hiányokat pedig képzeletével tölti ki. S ez a folyamat vezet el az öntükrözéshez, ugyanis a szöveg látványosan színre viszi, hogyan születik meg egy irodalmi szöveg. Harag Anita e novellájában ebben a nem mindennapi élethelyzetben az írás folyamatának modelljét alkotta meg, amiképp a *Nils és Agnieszka* című novellában is ezt tette a nyelv elsajátításán és a narratív rejtőzködés identitásformáló játékan keresztül.

Az *Egy szépnek mondott nő* narrátora ugyanis a nyomokból, a fényképekből, a lakás berendezéséből és a hátrahagyott instrukciókat tartalmazó cetliből megalkotja a tulajdonos személyiségét, kitölti a hiányzó helyeket, fantázia révén, ahogy az író is megalkotja saját történetét magáról és/vagy a tulajdonosról. Az identitás lebegtetésének feszültséggel teli leírásában látom a szöveg valódi erősségét, amely Harag Anita novelláinak nyelvi-retorikai leleménye miatt lehetséges, mivel a narrátor végig úgy beszél, mintha ő élne ott, egy lenne a megbízóval. Miközben a hátrahagyott instrukciókat olvassa, így fogalmaz: „Szép az írásom, lényegre törően fogalmazok, kicsit csapongok. Nem leültem, és átgondoltam a listát, hanem feljegyeztem, ami épp eszembe jutott.” A beszélő rekonstruálja a lista alapján a tulajdonos személyiségét, miközben úgy tesz, a birtokos személyjel és az egyes szám első személyű igék révén igen hihető módon, mintha ezt ő tette volna, ez rá lenne jellemző. Ám ez a folyamatos „önkommentálás”, a másik tetteinek és személyiségének kitalálása és megfejtése ebben a megszólalásmódban kísértetiesen hat, benne van ugyanis a hiány és a megfejtési vágy, az azonosulás kényszere és vágya, amely mégsem lehetséges teljesen, a két ember közti különbséget a nyelv nem képes megszüntetni. A novella főszereplője mintegy magára ölti, felpróbálja éppen aktuális ügyfele életét, amit nyelvi és gondolati szinten is megtesz a tárgyi környezet belakása, illetve a család kutyájának ellátása mellett. Sőt, nem csupán megfejt és megírja e történetet, hanem képzeletben továbbírja azt, egy alternatív jövőképet felvázolva. „Kinyitom a fiókokat, az egyik alsó konyhaszekrényben tároljuk a gyógyszereket egy ételhordó dobozban. Fejfájás-csilapító, görcsoldó, emésztéskönnyítő, aszpirin, kétféle multivitamin, az egyik sportoláshoz, C-vitamin. Ahogy öregszünk, ez a doboz egyre nagyobb lesz, még több vitamin, reumakenőcs, aranyérkenőcs, szívgyógyszer, koleszterincsökkentő, gyomorégés-csillapító, mert a szívgyógyszertől éghet a gyomor. A férjem egyre kevesebbszer járhat majd focizni, mert nem bírja a térdre, neki a szívére kell majd gyógyszert szednie, nekem a pajzsmirigyemre. Végül már csak a mikró dobozában férnek majd el a gyógyszerek.” Mindez első olvasásra érdekes és ötletes nyelvi játéknak, kreatív módon megírt történetnek hathat, de Harag Anita novellája jóval több ennél: megnyit egy olyan önreflexív és metapoétikus horizontot, amelyen keresztül bepillantást nyerhetünk a formálódó szöveg, a még gomolygó történet mögé is. A megbízó írásmódjának és/vagy saját írásának idézett kommentálását is bátran vonatkoztathatjuk a teljes kötet prózapoétikájára is.

Az identitás törekenységét, a valaki mássá válás vágyát hangosítja ki a *Legyél Sarah* című novella is, amelyet azért érdemes kiemelni a gyűjteményből, mivel egyik szereplője nem más, mint egy életmódtanácsadó algoritmus, amely folyamatosan monitorozza azt a személyt, akihez éppen beszél. A korábban leírt kísértetieség más formában, a kibernetika viszonyrendszerében tér vissza, miközben mégis a lehető leghétköznapibb kérdések merülnek fel, a novella hőse triviális problémákra szeretne megoldást találni. Az életmódtanácsadók, önsegítő kötetek, valamint az erre szakosodott trénerek és coachok hozzátartoznak a modern városi mindennapokhoz, mintegy a fejlett, nyugati társadalom fokmérőivé váltak, ezért is annyira szórakoztató, hogy ezt a szerepet egy okos applikáció veszi át. A novella főszereplője egy magányos, egyedülálló nő, aki maga sem tudja, érdemes-e újra ismerkednie, fásultsága mindenre kiterjed. Eközben Cybele 6, az életmódtanácsadó algoritmus próbál javítani a kedélyállapotán, figyel arra, hogy mindig eleget egyen és igyon. De hiába a jól karbantartott élet, ha nem lehet megosztani mással, s

Sarah alakja riasztó etalonként magasodik mindenki fölé, aki az alkalmazást használja. Sarah ugyanis minden pontot teljesített, elsőként érte el a program szerint a teljes, boldog és harmonikus életet. A novella az uniformizált és kiszámítható boldogság vágyán gúnyolódik finoman, miközben a mosoly mögött a megengedés, az együttérzés is ott bujkál. A többi szöveggel szorosan összeköti, hogy a narrátor ebben az esetben is inkább a képzeletében él, mint a valós hétköznapiakban: „Minek menjek el arra a bulira? Szerelmes leszek, járni kezdek valakivel, vagy járni kezdek valakivel, és szerelmes leszek, reggelente még a büdös száját is szeretni fogom, elképzelem, hogy vele vagyok, amikor nem vagyok vele, és amikor vele vagyok, már attól boldog leszek, hogy a lyukas zokniját nézhetem, nem szólok, a lyukas zokniján keresztül legalább látszik a bőre.” A párkapcsolat, s annak minden apró romantikus, illetve hétköznapián kisszerű, de éppen emiatt meghittén bájos oldala csak a képzeletben létezik, a jelen pedig az algoritmus meghatározott sivársága szerint telik.

A novelláskötet, ahogy eddig is láthattuk, nagy hangsúlyt fektet az imaginatív szférára, legyen szó a házra vigyázó gondnokról, a nyelvkurzus résztvevőiről vagy a Cybele 6 által vezetett és támogatott nőről – mindannyian egy elképzelt világba, egy elképzelt szerepbe feledkeznek bele. Nincs ez másként a *Naptejet hozol?* című novellában sem, amely még inkább rájátszik a képzeletbelire, valamint arra, hogy az elképzelt dolgokat hogyan tudjuk a nyelv révén magunk elé varázsolni. A nyelv leíró, ekphrasztikus aspektusát emeli ki a szöveg, miközben ismét megnyit egy önreflexív horizontot, egy metadiskurzust, amely a novellák születéséről, a szerző alkotói folyamatairól árulhat el többet. A novellában egy felnőtt nő és az édesanyja egy későbbi utazást tervezget. A szöveg nem a nyaralás leírását közli olvasóival, ehelyett arról olvashatunk, hogy a felnőtt nő elképzeletben és megosztja édesanyjával a leendő nyaralás részleteit, azzal szórakoztatja anyját, hogy milyen lenne elmenniük közösen nyaralni. Mindent saját és anyja képzelőerejére bíz, a kalandos nyaralást élénk színekkel és felfokozott retorikai eszközökkel festi meg, anyja és az olvasók szeme elé varázsolva az egzotikus részleteket is. A szöveg is így működik, amikor azzal az olvasó kapcsolatba lép, csak ebben az esetben a lány közvetlenebbül tud az édesanyjával szót váltani. „Elkezdem mesélni neki, mit csinálnánk Szártiban. Leszállunk a buszról, arról a húsz órától nem tudok mit mondani, eszünk, alszunk, pisilünk, kinyújtóztatjuk a lábunkat, ülünk, állunk, ülünk, állunk.” Az anya is beszáll a játékba, és több alkalommal korrigálja a lányát, kéri, máshogy mesélje, mit fognak együtt csinálni. „Lehetne, hogy egyik nap essen az eső? Attól olyan igaznak tűnik. Ha nyaralunk, legalább egy nap biztos esik. Akkor a második nap esik egy kicsit, nem nagyon, de annyira igen, hogy ott-honos legyen (...).” Majd a fürdőruha vásárlásának klasszikus anya-lánya programja után a tengerben való alámerülés sem maradhat ki az idilli nyaralásból. „Bemész a tengerbe, és a derékig érő vízben kipróbálsz a pipát is. A szádba teszed, és lemerülsz. (...) Figyelem a sárga, bocsánat, napsárga fürdőruhád, ahogy órákon át lebegsz a vízben, és figyeled a halakat. Utána kijössz, mert a sós víztől megszomjaztál (...). Elmeséled, hogy láttál egy óriási, kék halat, meg rengeteg tengeri uborkát.” Egy másik novella nem szól egyébről (*Minimum ígéretes*), mint egy meg nem írt könyvről, arról, hogyan írta volna meg a regényét a narrátor nagypapja – egy olyan eseményről és egy olyan könyv idéződik meg, amely az irreális tartományban van, hiszen az már nem valósulhat meg. A novella a meg nem írt könyvvel végül az időskori veszteséget festi meg erős ecsetvonásokkal, a néhány oldalas szöveg e tekintetben a végére visszanyeri erejét. A képzelet – anya és lánya kapcsolatában, illetve számtalan egyéb alkalommal – játékos módon jelenik meg, de ebben az esetben szintén komoly tétje lesz a dolognak, ahogy a korábbi szövegekben is. Harag Anita szövegei, noha sodró nyelvezetűek, azokat élvezetes olvasni és intelligens módon viszonyulnak a nyelvi közvetítettséghez és más mediális kérdésekhez, éppen azért, hogy sok esetben nem történik konkrétan semmi (csak a képzeletben), csupán potencialitásról, a

képzelet játékaról beszélhetünk, tét nélkülivé válnak az események. Ezért érzem a szövegegyütttest némiképp mégis gyengének, mivel azzal, hogy elég sok mindent erre az imaginatív szintre transzponál, a tettek valós tétje elvesz, s a szövegek túl könnyűvé válnak. Ez az olykor felemelő, máskor inkább zavaró könnyedség végigvonul a kötetben, elbódít, elzsongít, amihez Harag Anita játékos nyelve is hozzájárul, de ezzel a „valós” társadalmi és egyéni problémákról mintha elterelné a figyelmet – még akkor is, amikor az egyes főszereplők problémái komolyabb irányba viszik el a novellákat. A képzelet végső menedékként mindig rendelkezésre áll, egy képzelt nyaralás vagy egy másik ember életének kitalálása elfedheti a problémákat, a nehézségeket. Az így eljáró személy ezzel egyrészt csak konzerválja a fennálló gondokat, másrészt a valóságot is eltorzítja.

A novelláskötet címadó darabját nem gondolom a legjobban sikerült szövegnek, a gyűjteményben olvashatunk invenciózusabb darabokat is, a címe viszont kellően frappáns lett, nem véletlen, hogy a kötet is ezt kapta meg. Már maga a gondolat is kecsegtető: „valakire mindig gondolni kell”. Nincs üresjárat, nincs öncélú kontempláció, az egyén, a novella szereplői, mint egy láncmesében, kénytelenek valakire vagy valamilyen eseményre gondolni. A novella érdekessége, hogy sosem találunk két személyt, akik egyszerre, egy időben gondolnának egymásra. A novella a gondolat mellett – ismét – a képzeletet is játékba hozza, s bár a két szellemi tevékenység nem kezd el konkurálni egymással, mégis érdekes, hogy mely esetekben jelenik meg az utóbbi. A számtalan szereplő közül csupán két alkalommal ír a szerző olyasvalakikról, akik elképzelnék valamit. Nem véletlen talán az sem, hogy a képzelet mindkét esetben egy-egy zaklatott jelenetet, a hétköznapiétól eltérő, durva képet fest a képzelgő elé. „A mellette ülő nő elképzeli, hogy ez a magas férfi megy az utcán, és egyszer csak elvágódik, ez biztos komoly bajt jelent...”, majd egy másik szereplő egy lehetséges repülőgép-szerencsétlenséget képzel el: „A barátnője éppen a feje felett sercegő rádiót hallgatja, nem tudja, ez normális-e, keresi az oxigénmaszk tárolóját, és elképzeli, ahogy az arcára teszi, utána segít csak a többi utasnak, észrevesz egy anyát és a gyereket a szomszédos sorban, figyelni kell majd rájuk, mert az anya biztos a gyerek fejére teszi először a maszkot, és neki kell majd az anya arcára tennie.” A szöveg ismét a valóság és a képzelet között oscillál, egymásba játssza a kettőt. A novella kellő humorral ellensúlyozza a néhány oldal alatt is monotonná váló szerkezetet, azt, hogy egy-egy mondat erejéig beleláthatunk valakinek a fejébe, azt, ahogy a szöveg folyton kihangosítja, hogy éppen ki kire vagy mire gondol.

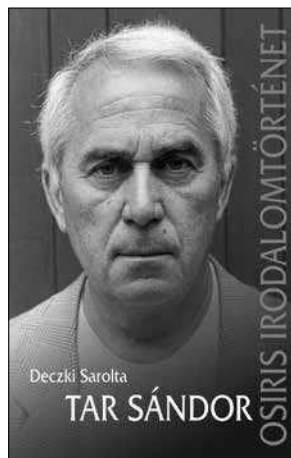
A novellagyűjtemény végül sikerrel kerüli el, hogy túlságosan önismerővé váljon, az ügyesen megszerkesztett kötet a szövegek jól eltalált és összeállított sorrendje miatt végig fenntartja a figyelmet, nem hagyja elkalandozni olvasóit. A különböző szereplők és élethelyzetek bár tematikus szinten első olvasásra igen változatos képet mutatnak, de e tekintetben mégis jóval egységibb a kötet, ha alaposan megnézzük, kikről szólnak a szövegek. Az általában középosztálybeli beszélők magánéleti gondjai mellett, melyek a társadalmi mélységet olykor zavaró módon nélkülözik, változatosságot jelentenek az idős nők és férfiak fájdalmát, a demencia fenyegető rémét színre vivő novellák (*Az agronómusnő; Minimum ígéretes; Látogatás*). A képzelet és a szereplők gondolatainak nyelvi eszközökkel történő kihangosítása is izgalmas irányba viszi el a szövegeket, ám mivel az önreflexív aspektus csak a metaszintet érinti, olyan kérdésekre nem akar választ adni, hogy miért és hogyan láthatunk bele a szereplők fejébe, milyen pozícióból szólal meg a narrátor, egyáltalán, egy mindentudó elbeszélő milyen módon tud hitelesen az olvasók elé lépni, s ahogy korábban említettem, a jelen társadalmi kérdései sem jutnak szóhoz a szereplők magánéleti gondjai mellett – a harmadik kötet akár ebbe az irányba is nyithatna majd. Harag Anita második novelláskötete továbblépést jelent a debütkötetéhez képest, a szerző magabiztosan mozog a novellák világában, hiányosságai ellenére is szórakoztató és elgondolkodtató olvasmány.

A KORSZERŰSÉG SZÍNEVÁLTOZÁSA

Deczki Sarolta: *Tar Sándor*

A monográfia előszavában Deczki Sarolta világossá teszi elméleti kiindulópontját, ha úgy tetszik, „prekoncepcióját”. (A szót most minden pejoratív melléköngétől függetlenül használom, hiszen minden irodalomtörténeti munkának van, sőt kell, hogy legyen prekoncepciója – amely azután vagy érvényesnek bizonyul, vagy nem.) Ez pedig abban a meggyőződésében foglalható össze, hogy a jelenleg megfigyelhető irodalmi folyamatokban „egyre nagyobb szerepet játszik a realizmus poétikája és a társadalmi felelősség gondolata”, nemcsak hazai, hanem világirodalmi viszonylatban is. Tar prózáját szerinte ezek a folyamatok vették a hátukra és sodorták a szélesebb ismertség vizeire. Az író által érvényesített nézőpontot a „részt vevő megfigyelő” attitűdjével írja le, aki belül van azon a mikrovilágon, amelyet megjelenít, ám azt „érzelemmentes rögzítő” leírással közelíti meg. Az olvasóban persze rögtön felmerülhet a kérdés, hogy az érzelemmentes leírás hogyan kapcsolódik a társadalmi felelősségvállalás és szolidaritás eszméjéhez – ez azonban nyilvánvalóan olyan összetett poétikai probléma, melyre a munka egészének kell válaszolnia. Már itt megjelenik Esterházy formulája, melyet a szerző a későbbiekben is sokszor idéz, miszerint ez az író „azok helyett beszél, akik nem tudnak beszélni”. Ez a szép megfogalmazás talán nem egészen fedi le Tar írói világát, bár a nyelvnélküliség problémáját (ahogy azt a *Túl a realizmuson* című fejezetben olvashatjuk) kristálytisztán látta.

Az azonban vitathatatlan, hogy Tar „akkor kezdett szociografikus ihletésű, realista prózát írni, amikor a magyar prózában már más beszédmódokkal, poétikákkal kísérleteztek”, s ennek fényében írásmódja „korszerűtlennek, meghaladottnak tűnt”. Az alaposabb olvasatok azonban hamar felfigyeltek arra, hogy ez a tematikus-hangnemi egység számos poétikai variációnak, kísérletnek adott helyet. Megjelent nála a groteszk, az abszurd, a fekete humor többféle változata ugyanúgy, mint a szürreális hangütés, nem beszélve az olyan összetettebb narratológiai megoldásokról, mint a polifónia vagy a kollázs. Deczki tudatosan kerüli el a recepcióban gyakran felmerülő megoldást, amikor egy-egy mű értelmezését élettrajzi vonatkozásokra, a szerző vélt vagy adatolhatóan valóságos tapasztalataira vezetik vissza. Nem hagyja említetlen ezeket a megfeleltetési kísérleteket, de ezeket is fikciónak tekinti, vagyis „nem tulajdonít nekik forrásértéket”. Ez azért is helyénvaló távolságtartás, mert a „realizmus” kategóriája a mai napig telides-teli van buktatókkal, valamint már sok évtizeddel ezelőtt zsákutcának bizonyult magyarázati sémákkal. Ezzel a monográfia szerzője teljes mértékben tisztában van, vagyis korántsem az a szándéka, hogy „a realista hagyomány” valamelyik idejétmúlt vonulatát próbálja restaurálni vagy élet-

Osiris Kiadó
Budapest, 2022
546 oldal, 5980 Ft

képességét Tar példájával illusztrálni. De felteszi azt a valóban releváns kérdést, hogy amennyiben az életművet a (bárhogyan is értett) realizmus-fogalom felől kívánjuk megérteni, mennyiben beszélhetünk arról, hogy Tar megújította a realista hagyományt. Véleménye szerint „kettős kötés” érvényesül ebben a prózában: az egyik az „erős valóság-vonatkozás”, amely alátámasztja a realista-szociografikus sajátosságokra való hivatkozást, a másik „a metaforikus elbeszélésmód” felé történő elmozdulás, amely olyan poétikai és narratív megoldások révén következik be, amelyek „a megújulás szolgálatában állnak”. Ezzel kapcsolatban már itt utal a Tar-művek többek által is kiemelten fontosnak tartott tér- és névpoétikájára, valamint az utazás motívumának és eszközeinek kiemelt szerepére a narrációban.

Az előszó lehangsúlyosabb koncepcionális gondolata azonban az a döntés, hogy a monográfia első nagyobb fejezetében az életrajz és az ügynökügy tárgyalására vállalkozik. Ezzel sem az a szándéka, hogy visszatérjen ahhoz az idejétmúlt irodalomszemlélethez, amely a műértelmezést egy sziklaszilárdnak feltételezett „valóság”-fogalomból levezetve kívánja végigvinni. Az egyes művek ugyan tárgyalhatók lennének anélkül is, hogy bármit tudnánk az író életrajzáról (ahogy annak idején a *close reading* módszertanának képviselői ajánlották), Tar esetében azonban ez szerintem nem működik. Az ugyanis, hogy Tar Sándor mit jelentett és jelent a 20. századi magyar irodalomban, nem értelmezhető az életútja és azon belül az ügynök-szerepre vonatkozó információk, valamint az ezzel kapcsolatos „közéleti viták” ismerete nélkül, mely utóbbiak jelenléte magukban az irodalmi szövegekben is kimutatható. Ezért a művek elemzését nem kronológiai elrendezésben, hanem inkább poétikai szempontok alapján kívánja elvégezni, míg a recepciót a pályáívet követve tárgyalja.

„A torony ég” című első fejezetben tehát Tar Sándor, a munkásíró életútja és a Hajdu fedőnéven dolgozó ügynök jelentései játsszák a főszerepet. Mint írja, az olvasók és a kritikusok számára is a kezdetektől fogva egyértelmű volt, hogy „a művekben megjelenő világ megegyezik azzal a világgal, amelyben a szerző él”, vagyis a tapasztalati tények világa és a fikció nála „nem válik el élesen egymástól, noha egymáshoz való viszonyuk sem egyszerű”. Nem tekinthetünk el attól a tényezőtől, állítja továbbá, hogy „Tar olvasói bizony tudatában vannak, ki volt a szerző”, és ez meghatározza műveinek befogadását, vagyis hatástörténeti tényező. De mit tudhatunk meg magától Tartól az élettörténetéről? Deczki minden hozzáférhető dokumentumot feldolgozott ezzel kapcsolatban, tehát megalapozottan jelentheti ki, hogy az író megszegte az önéletrajzi „paktumot” (nem mondott el mindent, elhallgatott tényeket). De megkockáztatja azt a felvetést, hogy mindezt nemcsak szerződésszegésként, hanem „sorsként is lehet olvasni”, hiszen egyszerre volt az író, a besúgó, a munkás, majd a munkanélküli szerepében. Értem ezt a javaslatot, hiszen az utókor képviselésében semmiképpen sem lehet a célunk, hogy a kívülálló szemszögéből elítéljünk egy embert azért, mert ezeket a szerepkényszereteket nem volt képes feloldani egy teljesen transzparens vallomások diskurzusban. A „sors” fogalmával kapcsolatban azonban ambivalens vagyok. Az ókori görög tragédiák óta tudjuk, hogy az eleve elrendeltség és a személyes – vállalt vagy nem vállalt – felelősség bonyolult összefüggései formálják meg a tragikus hős személyiségét. A Deczki számára kiemelten fontos gondolkodó, Vajda Mihály is kitért erre a kérdésre Tengelyi László „sorseselemény”-konceptiója kapcsán. „Mások emlékeit nem lehet megcáfolni, még ha tartalmuk megfelelését az állítólagos tényeknek kétségbe vonhatjuk is. Hogy rosszul emlékezett, arra csak az emlékező maga döbbenhet rá, ha valami – Tengelyi László nyomán ezt nevezem sorseseleménynek – belátni kényszeríti, hogy rosszul emlékezett.” Majd hozzáteszi, hogy „a sorsfordulat mindaddig nem tekinthető sorseseleménynek, amíg a szóban forgó egyén sorsának fordulata – okozza azt valami külső tényező vagy az illető szerencsés, illetve szerencsétlen döntése – nem vezet egyszersmind ahhoz, hogy az illető másként tekint egész addigi életére vagy

annak bizonyos meghatározó mozzanataira”. Ha elfogadjuk ezt az értelmezést, Tar számára a beszerzés valóban sorsfordulat volt, de arra nézve Deczki sem talált meggyőző dokumentumokat, hogy bekövetkezett volna nála az a katartikus pillanat, amely *sorsese-ménnyé* változtatta volna azt. Ezáltal pedig az olvasót is megfosztotta ennek a katarzisnak az átléphetőségétől.

Azt hiszem, alapvetően Deczki Sarolta is így látja Tar személyiségének módosulásait. Már az első fejezetben felidézi a *Gyuri* című novellát a kilencvenes évek elejéről, amely a katonaságnál öngyilkosságba menekülő fiú sorsát jeleníti meg. Ezt állítja szembe azzal a publicisztikával, amely a *Magyar Hírlapban* jelent meg 2004-ben, amikor is Tar kifejtette, hogy nem csupán ellenzi a sorkötelezettség megszüntetését, hanem egyenesen felháborítónak tartja. Ahogy a monográfus írja, ez a kliséből összetákolt, „rendpárti gondolkodást sejtető” cikk „a személyiség radikális átalakulására enged következtetni”. Az író nem alakította sorsese-ménnyé életének döntő fordulatait, hanem látásmódját, mentalitását alakította át úgy, hogy igazolja korábbi döntéseit és választásait. Joggal merül fel az a kérdés is, hogy volt-e összefüggés írói karrierje és „titkos megbízotti munkája” között. Tar maga is elmondta egy interjúbán, hogy a válasz erre a kérdésre egyértelmű igen, hiszen a belügyi szervek azért figyeltek fel rá, mert íróként ellenzéki körökkel került kapcsolatba. Azt a kérdést már a monográfus teszi fel, hogy írói pályáján élvezett-e bármiféle előnyt az ügynök-lét miatt. Az 1981-es és az 1989-es kötet pozitív kritikáit, írja, egészen biztosan nem a belügy rendelte meg. Mindenesetre nem kívánták megakadályozni a kötetek megjelenését, ami viszont még nem jelent közvetlen politikai támogatottságot. Kijelenthető, hogy a lelepleződésig az ügynök-múlnak nem volt konkrétan kimutatható szerepe az írói pálya szempontjából. Utána viszont „súlyos következményei lettek”, mégpedig nemcsak a kritikai recepcióra, hanem „a művek esztétikai minőségére nézve is”. Szintén megkerülhetetlen probléma, hogy a jelentések az írói életmű részét képezik-e. Ha a kritikai kiadások gyakorlatából indulunk ki, igennel kell válaszolnunk, még akkor is, ha nem tekinthetjük ezeket egyértelműen irodalmi szövegeknek (nem beszélve arról, hogy a megfogalmazásukban a tartótsízt gyakran tevőlegesen részt vett). Deczkinak azonban más érvei is vannak arra nézvést, hogy miért kell a jelentésekkel foglalkoznunk. Az ügynök-lét, mondja, egyértelműen hatást gyakorolt a pálya későbbi alakulására, valamint egyes művekre is; az ezzel kapcsolatos dokumentumok filológiai szempontból tehát részei az életműnek; másfelől az íróról szóló diskurzus kiiktathatatlan része, hogy ügynök volt.

A monográfus maximális alapossággal próbálja rekonstruálni az 1978-as beszerzés történetét, amikor is az író „titkos megbízott” lett, mely titulus akkor azoknak járt ki, akik „meggyőződésből” segítették az állambiztonsági munkát. Nemcsak az író által adott interjúkra alapozza ezt a rekonstrukciót, hanem megpróbálja a Tar-ügyet a lehető legszélesebb kontextusban, más példákkal összevetve elhelyezni. (Az ezzel kapcsolatos nehézségek jól ismertek: szorosan összefüggenek a rendszerváltás utáni magyar társadalmi és politikai fejlődéssel.) Tar önkomentárjaiból, ha nem is teljes világossággal, de kirajzolódik, hogy mivel zsarolták, az pedig a megfogalmazásaiból egyértelműen kiderül, hogy az idő múlásával egyre inkább áldozatnak vélte magát, akit „megbuktattak”, noha feltehetően bűntudata is volt. Ez utóbbit azonban árnyalja az a sajátosság, amelyre a jelentésekből derül fény, nevezetesen, hogy „jócskán túlteljesítette a rábízott feladatot”. Deczki hozzáteszi még, hogy nem becsülte sokra azokat a személyeket, akikről jelentett, sok mindenben nem értett egyet velük, nemegyszer szakmai kvalitásaikat is megkérdőjelezte, vagyis semmiféle szolidaritást nem vállalt velük. Az interjúbán például elismerően beszél Kenedi Jánosról és Csalog Zsoltról, míg a jelentésekben sokszor lekezelően ír róluk. Ez a kettősség persze izgalmas „pszichológiai spekulációk” kiindulópontja lehetne, de ezeket a monográfus jó érzékkel elkerüli. A Tar-vitából, amelynek bemutatja minden árnyalatát, azokkal tart, akik kimondták, hogy az író bűne „nem teszi semmivé az életművet”. Mind-

azonáltal azt is leszögezi, hogy Tar a lelepleződése után olyan csapdába lavírozta magát, amelyből többé nem tudott kikerülni, s hogy ennek az ő esetében olyan súlyos egzisztenciális következményei lettek, amelyek más esetekben nem következtek be. Ezen a ponton nem értek egyet azzal, hogy Szabó István példáját említi, akinek a közvélemény „inkább megbocsátott”. A két eset sem a történelmi szituáció, sem a jelentések minősége, sem az életművel való kapcsolatok szempontjából nem hasonlítható össze. Az persze igaz, hogy az ügynök-kérdés tisztázatlansága a mai napig súlyos társadalmi teher.

Tar három munkában próbálkozott az ügynök-ügy irodalmi feldolgozásával: a *Vadászat* című elbeszélésben, *Az áruló*ban, amely filmregény, illetve *A torony ég* című forgatókönyvben. A fejezetcím (*A megírhatatlan történet*) előrevetíti az elemző végkövetkeztetését, vagyis azt, hogy mindhárom kísérlet esztétikai kudarc. *A torony ég* és *Az áruló* kifejezetten önéletrajzi ihletésű, míg a *Vadászat* fikció. Annyiban analógiába állíthatók egymással, hogy hőseik erőszakkal beszervezett ügynökök, akiknek erre ráment az életük, vagyis áldozatok lettek. „Ennyiben mindhárom mű erősen tendenciózus, s ez sokat ront esztétikai értékükön.” Hiányzik belőlük mindaz, ami a Tar-féle próza erőssége: a szenvtelenség, a fekete humor, a groteszk szituációk; ezenkívül teret enged a szentimentalizmusnak, ami a korábbi, kevésbé sikerült műveit is fenyegette. „A saját történetét nem tudta megírni sem igazul, sem esztétikailag érvényes módon.” Deczki hozzát teszi, hogy talán azért történhetett így, mert arra kényszerült, hogy ellentmondjon írói módszerének, látásmódjának; született novellistaként távol álltak tőle a bonyolult folyamatrajzok, a jellem- és lélekábrázolás összetettsége. Ezt követően a monográfus számba veszi azokat az „ügynök-tárgyú” irodalmi kísérleteket, amelyek részben Tar esetéből inspirálódtak (Bán Zoltán András, Ménes Attila), vagy *egotrip* jellegűek, mivel egy családtagról vagy barátáról derül ki, hogy besúgó volt (Esterházy Péter, Györe Balázs, Forgách András). A legmeszebbre Esterházy Péter *Javított kiadása* kapcsán jut az elemző, amelyet a *Harmonia Caelestis* „palinódiájának” nevez. Annyiban egyetérthetünk ezzel, hogy az író maga mondja ki, egy „nagy apa-alakot” akart adni, amelyet *csak* most (a javított kiadásban) sikerült „dekonstruálni”. A „csak” szót fontosnak vélem: ugyanis a dekonstrukció mint szándék már az előző műben is erőteljesen jelen volt, amikor is „tisztán „művészi okokból” akarta szétcincálni a családregényt mint formát, hogy kiiktassa a benne rejlő nosztalgiát. (Ezt ugyanakkor nem tartotta teljesen megvalósíthatónak.) Nem akarta, hogy az apja mint áldozat „magasztosuljon”, de mutatni akarta, hogy „tényleg mindent fölzáblt a történelem”, vagyis – teszem hozzá – az áldozati szerepet is. „De ez csak most sikerült.” Deczki ezt úgy kommentálja, hogy ezúttal maga a valóság dekonstruál: „maga az eddig zárojelbe tett valóság jelentkezik be, és zilálja szét azt a narratívát, melyről végérvényesen kiderül, hogy pusztá fikció, s amely eddig az identitás és a világban benne lét alapja volt”. Igaza van abban, hogy a *Javított kiadás* a személyes és egyben az írói identitás megrendülését próbálja feldolgozni. A „maga a valóság” és a „pusztá fikció” ennyire egyértelmű szembeállítását kicsit leegyszerűsítőnek tartom. Szerintem ugyanis a korábbi mű sem „tette zárojelbe” a „valóságot”, hanem a családregény-forma lebontásával próbált közelebb kerülni hozzá. Az ügynök-jelentésekkel szembesülve egy másik, az előbbivel ténylegesen szemben álló fikció körvonalai rajzolódnak ki – de csak a körvonalai, hiszen nem formálódhat belőle olyan „retorikailag kimunkált szöveg”, mint a *Harmoniából*. Nem gondolom, hogy „mindaz, ahogyan eddig a valósághoz és a szövegekhez nyúlt, érvényét veszítette”: ugyanis ez csak erre a konkrét helyzetre áll. A „valóság” csak akkor tud „dekonstruálni”, ha irodalomnak tekintjük, vagy ha az irodalmat tekintjük „valóságnak”. És itt kezdődnek a bonyodalmak... Mindenesetre Tar és az Esterházy-apa figurájának (figuráinak) esete annyiban vethető össze, hogy mindkettejüknel „el lett véve”, vagyis elvették maguktól „a katarzis lehetőségét”. Talán ezzel is összefügg, hogy Tar esete „folyton vissza-visszatérő példa, hivatkozási alap” mind a mai napig.

A „*Mi a tengert jártuk...*” fejezet kezd meg a pályakép és a fogadtatás feldolgozását. Megismerjük az első, díjnyertes szociográfiai jellegű munka, a *Tájékoztató* történetét, a demokratikus ellenzék tagjaival való kapcsolatfelvételt, a *Profil* című szamizdat kiadvány létrejöttét. Utóbb erről Tar úgy nyilatkozott, hogy kezdettől jól érezte magát ezek között az emberek között, „megszűnt a paraszti kisebbségi komplexuma”. Más kommentátorok szerint ezek a gátlások sohasem oldódtak fel benne, vagyis inkább megvetette az értelmiséget, nem akart közéjük tartozni. A pálya első szakaszát természetesen az első két kötet fémjelzi, amelyek a kor viszonyaihoz mérten komoly sikert aratnak. A kritika „műkásirodalomról”, „szociográfiai irodalomról”, „valóságirodalomról” ír vele kapcsolatban. Deczki szerint azonban a recepciót alapvetően meghatározta az a körülmény, hogy „a valóságra hivatkozó próza” avíttnak, ideologikusnak tűnt. Az akkori új prózára egészen más poétikák voltak jellemzők. „A valóság fogalma éppúgy problematikussá vált, mint a benne létező szubjektumé vagy nyelvé.” Ez a kissé botladozó mondat (a szubjektum vagy a nyelv aligha valami „valóságon belüli” létező) talán a monográfus távolságtartását hivatott jelezni a nyolcvanas évek „kísérleti” prózájától és annak hangadó kritikai fogadtatásától. Ez utóbbiakat Kulcsár Szabó Ernő nyomán foglalja össze Deczki. „A metonimikus elbeszélésmód, melyben az érintkezésen alapuló kapcsolat, vagyis az ok-okozatiság, az időrendiség és a térbeliség egysége érvényesül, háttérbe szorul az új prózanyelvi kísérletek mellett, melyekben a metaforicítás logikája érvényesül.” Tar az első kötet megjelenése után kétségtelenül népszerű lett, sok helyről kértek tőle írásokat, de az új prózai törekvések árnyékában korszerűtlennek minősült az írásmódja. Bár hozzáteszi, már a korabeli kritikusok közül is többen figyelmeztetnek arra, hogy ez az egyszerűség csak látszólagos. A 6714-es személy kapcsán az író azt nyilatkozta, hogy „aki mert írni róla”, az jól írt. Deczki rámutat, hogy ez utólagos értelmezés, hiszen gyakorlatilag mindenhol írtak a könyvről, s ehhez nem kellett különösebb bátorság sem. Az elődök vagy a rokonítható művek mellett a kritika arra is rámutatott, hogy a szociografikusság vagy „realizmus” kliséi korántsem elégségesek ennek a prózának a leírására. (Utálnak például a folyamatosan cserélődő nézőpontokra, vagyis arra, hogy gyakran nem lehet tudni, a narrátor milyen pozícióból beszél.) A nyolc év múlva, 1989-ben megjelent *Mért jó a póknak?* kötet kapcsán azonban megint csak azt jegyzi meg a monográfus, hogy még ez a „nehezen megfogható realizmus” is túlhaladottnak tűnt „a prózafordulat hagyományait követő vagy posztmodern szövegekhez képest”. Számot vet a másik kritikai vonulattal is, amely a „valóságirodalom”, vagyis a „tapasztalatgazdag, bő életismeretű irodalom” esetleges visszatérése felől értékeli nagyra ezeket a novellákat. Deczki szerint mindkét oldalról egyoldalúan ítélték meg az írókat. Mindamellett hivatkozik Domokos Mátyásra is, aki „a posztmodern prózára jellemző szövegalkotási technikákat” vél felfedezni a kötetben.

A kilencvenes évek az írói pálya kiteljesedését hozta: hét kötete jelent meg, rangos díjakat kapott. „Kifejezetten sikeres írói pálya ez, még ha Tar némileg mellőzöttnek érezte is magát, és ha bizonyos értelmezői közösségekben nem csengett is olyan jól a neve.” Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy a kilencvenes években a posztmodern szövegekre irányult a figyelem, a másféle prózák „jóval kevesebb kritikai figyelemben részesültek”. Emlékeim szerint ez nem teljesen volt így, még ha egyet kell is értenünk azzal, hogy a Tar prózája iránt fokozottan érdeklődő kritikusok elsősorban nem a kortárs elméleti irányzatokat tanulmányozók közül kerülhettek ki. Így ez az írásművészet a posztmodern „szövegirodalom” ellenlábasaként jelenhetett meg, s ebben a pozícióban mindenképpen a rövidebbet húzta. Szerencsére Deczki ennél a leegyszerűsítő sémánál összetettebben látta a kilencvenes éveket, és felhívja a figyelmet arra, hogy főleg az évtized második felében már folyamatban van egyfajta „klasszicizálódás”, amelynek része a referencialitáshoz való visszatérés. Lehetne vitatkozni arról, hogy a posztmodern kilencvenes évekbeli felfogásából valóban teljesen hiányzott-e „a politikai, társadalmi vetület” (szerintem nem), amely

aztán Németh Zoltán „antropológiai posztmodern” kategóriáján belül már értelmezhetővé vált az ezredforduló után. Ez utóbbi fogalom (akár szerencsésnek tekintjük, akár nem) lehetőséget ad a monográfus számára, hogy kimeneküljön „a posztmodern kifulladásának” kliséjéből (mintha valami versenyfutásról volna szó). Egyben pedig arra hivatkozik, hogy a „valóság” a történelmi kataklizmák, krízishelyzetek formájában a világ több pontján beleszól az irodalmi folyamatokba, és ez „a realizmus és a dokumentarizmus előtérbe kerülését” eredményezte. Mi több, ehhez még hozzáfűzi, hogy „a Tar-féle próza, mely a realizmus, a dokumentarizmus, a szociográfia sajátos keverékét alkotja, posztmodern, szürrealista, groteszk és abszurd jegyekkel, a korabeli világirodalomban korszerűbb volt, mint a kilencvenes évekbeli magyar szövegirodalom”. Véleményem szerint ennek az érvelésnek a logikája egyrészt ellentmond a szerző korábbi megjegyzésének („a korszerűség-korszerűtlenség kérdése a kortárs irodalmi folyamatok fényében egyre inkább irrelevánssá válik”), valamint konkrét, összehasonlító poétikai elemzések nélkül nem több érzelmi állásfoglalásnál. De abban a megállapításában követhetjük őt, hogy a posztmodern és az új realizmus között nem éles fordulat, hanem „árnyalatokban gazdag átmenet” történt, vagyis az egyik „paradigma” nem váltotta le a másikat.

Nem meglepő, hogy a lelepleződés botrányát követően gyérült a recepció, amint az sem, hogy a hullámvölgyet az új évezred második évtizedében az életmű iránti fokozódó érdeklődés követte. Deczki – saját realizmus-értelmezése szempontjából logikusan – megint csak a „valóság-hatással” magyarázza ezt a visszatérést. „A »csak szöveg van« felfogása szűknek bizonyult azon kérdések számára, melyekkel legalább a kétezer éves évektől mind az alkotók, mind az olvasók kénytelenek voltak szembesülni.” Nyilvánvaló ugyan, hogy nem Derrida milliószor félreértelmezett mondatára történik itt hivatkozás („nincs semmi szövegen-kívüli”), hanem egy elképzelt szövegirodalomra vonatkozó elmarasztalásról van szó. Ez az érvelés azonban megint csak azt a képzetet idézheti fel az olvasóban, hogy bizonyos időszakokban ez a szembesülési kényszer nem, vagy csak alacsonyabb szinten állt volna fenn. Nos, jómagam nem tudnék a második világháború óta eltelt időszakból olyan periódust említeni, amely ne lett volna krízisektől és a legkülönbébb társadalmi konfliktusoktól terhes. Nem vitatom, hogy szörnyűségek kollektív meg tapasztalása az irodalommal szemben is előhív olyan várakozásokat, amelyeknek például Tar Sándor legjobb művei jobban megfelelnek, mint a textuális irodalom szélsőséges darabjai. Mindazonáltal vitatnám, hogy „a magyar irodalmi posztmodern és posztstrukturáliszmus szókészletéből” hiányoznak a következő fogalmak: „munka, közösség, feladat, feltárni, visszaemléni a felejtés ellen, melyek mind a felelősség témakörébe tartoznak”. Nem gondolnám, hogy a „posztmodern” kizárta volna a felelősség dimenzióját; azon viszont valóban érdemes elgondolkodni, hogy mi a közelmúlt társadalmi folyamatainak szerepe a Tar iránti érdeklődés érezhető növekedésében.

Nem kérdés, hogy a szociografikusság mint látásmód és módszer alapvetően határozta meg Tar írói pályáját. Dérczy Péter szavával „a társadalom peremvidékén élők szociografikus írója lett”. Más szempontból nem lenne pontos, ha (elfogadva az Esterházy-féle megfogalmazást) azt hinnék, hogy a nyelvnélküliek helyett történő beszédet morális küldetésnek tekintette. Deczki rávilágít arra, hogy ez a beállítás a képviselői irodalom hagyományára vezetne vissza írásművészetét, mégpedig ennek a hagyománynak az összes ellentmondásával együtt. Olyan szövegrészeket idéz a Tar-hagyatékából, amelyekből világosan kiderül, hogy az író pontosan értette és átélte a nyelvnélküliség problémáját és az abból képződő társadalmi kiszolgáltatottságot. A monográfus jól látja és példákra lebontva elemzi a „képviseletiség” legfontosabb problémáját, nevezetesen a *mandátum*, a „ki bízott meg ezzel?” kérdését. Tar is megélte ezt a gyötrő dilemmát, ugyanakkor személyes adottságként élte meg, hogy neki a szegények világa az igazán ismerős közeg; föl sem merülhet, hogy másról írjon, mert ez „létállapot” a számára. Benne foglaltatik

ebben az együttérzés lehetősége és kíváncsága, bár arról is beszél, hogy ez korántsem mindig jár sikerrel. „Amikor Tar azt nyilatkozza, hogy őt az »általánosan emberi« érdeklő, akkor világos, hogy írói szándékai nem tisztán szociografikusak; nem, vagy nem csak »küldetesként« tekint az irodalomra, és nem, vagy nem csak »üzenni« akar általa.” Ezért (vonja le a következtetést Deczki) prózája túllép a képviselői irodalom keretein, mégpedig azon poétikai-narratológiai megoldásai révén, amelyek többféle „izmussal” rokonítják. Éppen a „kevert” kódrendszer miatt vált besorolhatatlanná a kortárs kritika számára, ezért „lóg ki” mindenhonnan, ahová be akarják skatulyázni. Tar recepcióját meghatározta a realizmus „stigmája” és a „kivételesség” kultikus pozíciója, s ezek eltorlaszolták az utat az egyéb értelmezési lehetőségek előtt. De talán a leginkább az „eszköztelen” nyelv és „a referencialitás szempontjait (is) mozgósító, látszólag korszerűtlen próza” okozta az értelmezési nehézségeket. Deczki arra is figyelmeztet, hogy mivel Tar elbeszélő nyelve „talált nyelv”, vagyis közvetlenül abból a közegből származik, amely a művek világát alkotja, egy másik világirodalmi tendenciával, a *tényirodalommal* is rokonítható. Ugyanakkor nála a nyelv is dokumentumértékű, vagyis a *dokumentarizmustól* sem vagyunk távol. A nyelv „a maga közvetlenségében” természetesen nem megragadható, ezért alkalmaz az író olyan narratológiai eljárásokat, „melyek által bonyolultabb beszéd-konstrukció jön létre”.

Déczy Péter nyomán a monográfus megállapítja, hogy Tarnál a leggyakoribb elbeszélői pozíció a „szemtanú narrátoré”, vagyis az egyes szám harmadik személyű elbeszélőé, amely azonban nagyon közel kerül az „én-elbeszélő” beszédhelyzetéhez. A narrátor mindentudó szerepe tehát leértékelődik, az elbeszélő, a szereplő és a történet egy diskurzus-síkra kerül, ezáltal az olvasó mintegy bevonódik a történetbe. De olvashatunk monológ-szerű, egyes szám első személyű, valamint a szövegeket váltogató elbeszélésekről is – ez utóbbit nevezi Deczki „a részvét [vagy a részvétel? – A. G.] narrációjának”. Ebből a megfogalmazásból ítélve mégiscsak lát esélyt a „képviselés” megvalósulására, mégpedig nem csupán tematikailag, hanem „nyelvi-grammatikai szinten is”. Tanulságos az is, amit Deczki a „kollázstechnikáról”, vagyis a már említett „talált szövegek” alkalmazásáról ír. Ez elsősorban a pálya korai szakaszára jellemző, és a korabeli recepcióban realista, szociografikus sajátosságként kezelték, ami a mai értelmező szerint teljesen téves, mivel ez éppen hiperrealista-dokumentarista technika, amely elsősorban arra alkalmas, hogy „kifordítsa magából a realitást, és felmutassa annak groteszk, szürrealis arcát”. A groteszk, az abszurd és a szürrealis jelenléte a pálya indulásától nyilvánvaló volt a kritikusok számára, de csak „említés szintjén” kezelték, míg a monográfus két szinten is kiemelt jelentőséget tulajdonít nekik. Egyrészt, mint írja, ez Tar világának alapkarakterét alkotja, ugyanakkor Tar látásmódjának, nyelvének, formai megoldásainak is fontos regisztere; „és a kettő nem független egymástól”. Ennek az írónak a sokak számára rejtélyesen egyszerű, áttetsző prózanyelvét erős szubverzív potenciál jellemzi, ami mindenképpen magyarázatra szorul. Deczki szerint ennek a hatásnak is az az alapja, hogy „nincs hierarchia az elbeszélő szintek között, és mind a narrátor, mind pedig a szereplők azon a nyelven szólalnak meg, amelyet a mindennapi életben beszélnek”. Ennek pedig Tar írói világában az a következménye, hogy megszűnnek a nyelvi és ízlésbeli tabuk, „mindent ki mer mondani és mindenből gúnyt mer űzni”. Ez nem cinizmus vagy nihilizmus a monográfus szerint, hanem egy léthelyzet következménye, egy „fordított világé”, amelyben más, transzgresszív logika érvényesül. A realitáselv gyakran visszaszorul a szürrealis, a józan észnek ellentmondó elemekhez képest. Ez azonban sohasem jelenti azt Tarnál, hogy az adott mű egészét áthatja a szürrealitás, „hanem a narrátor ide-oda kapcsol a kétfajta logika között, kijátssza őket egymással szemben”, felmutatva, hogy a határ korántsem átjárhatatlan közöttük. Ugyanezt szolgálja a nevek, elnevezések rendkívül széles repertoárja, vagyis a nevek poétikája, amelyet Deczki egy nagyon alapos és gazdag fejezetben mutat be.

Tart a kritikusok szinte teljes egyhangúsággal novellistának tartják; ami persze nem feltétlenül elismerés, hiszen érthetjük úgy is, hogy lényegében „csak” novellista. De a hazai novellisták mezőnyét tekintve még életében az élvonalbeliek közé sorolták. „Tar novellái kis túlzással olyanok, mintha összeráznánk Bodor Ádám, Mikszáth Kálmán és Rejtő Jenő prózáját.” Az első olvasásra kissé bizarrnak látszó véleményt Deczki részletesen is kifejti, meggyőzve az olvasót arról, hogy ez az állítás korántsem légből kapott. Bodorral a kelet-európaiság, Balassa Péter szavával a „szabadságnélküliség létformája” rokonítja, ami látszólag gyökeresen ellentétes Rejtő világával, amelynek alapja „a szabadság mint ontológiai és morális fundamentum”. Tar világában mindkét oldal megjelenik, azzal a kiegészítéssel, hogy hősei számára a groteszk vagy abszurd humor jelenti a kiutat a perspektívátlanságból. Mikszáthnak annyiban örököse, hogy akárcsak a „nagy palóc”, ő is változtatja a narrátor pozícióját és az elbeszélői nézőpontokat. Annyiban Deczki is a kritikusok túlnyomó többségéhez hasonlóan látja a novellista Tar írói alkatát: „csak rövid formát tud szerkeszteni, hiányzik nála az árnyalt jellemábrázolás vagy a jellemfejlődés lehetősége”. Szituációkban mutat be embereket, akik kényszereknek engedelmessé válnak, nem urai a sorsuknak, nem autonóm módon alakítják az életüket, kijelölt pályákon haladnak. Hozzáteszi, hogy amikor próbálkozik mélyebb és bonyolultabb lelki tartalmak ábrázolásával, akkor érzélgős, közhelyes lesz. Sokatmondó, hogy a szituáció gyakorta fontosabb, mint maguk a szereplők, akik így sorsképletként, allegóriaként jelennek meg. „Tar hősei többnyire a legkézenfekvőbb módon reagálnak, nem egyéniségként, jellemként, hanem típusként.” Börleszkszerűek, egy vázlatosan bemutatott sorstragédia alanyai. A novellák szerkesztésmódjára igen sokszor az *in medias res* „felütés” jellemző, a lezárás pedig csattanóra van kihegyezve. Ez utóbbi persze magában hordozza az esztétikai problémák lehetőségét, hiszen ezek a csattanók túlságosan is kiszámíthatók, és melodramatikus, szentimentális megoldásokhoz vezetnek. Fontos összetevője Tar prózájának az általa ábrázolt terek poétikája. Arra már korábban is utalt a monográfus, hogy a novellákban megjelenő terek nagyon jellegzetesek, hiszen rájuk épül az az írói világ, amelyet azonnal felismerhetünk, amint kézbe vesszük valamelyik kötetét. Figyelmeztet azonban arra is, hogy ezeket a helyszíneket „nem lehet” csak referenciálisan olvasni, vagyis a metonimikus ábrázolásmódhoz a metaforikus olvasat lehetősége járul. „Éppen ettől zavarba ejtő ez az írásmód: miközben az egyes, konkrét, valóságanalóg módon leírt helyek a felismerés, ráismerés esztétikai élményét nyújtják, aközben saját maguk metaforáivá válnak.” A térpoétikától nem elválasztható az *utazás* ősi kulturális toposza, amely Tarnál is fontos szerepet játszik, csak éppen visszájára fordul a jelentése. Ezt a tenger látásának vágya sűríti egybe a legjobban, hiszen a tenger a szabadság és a jobb élet lehetőségének metaforája, de a novellák hősei erre akkor is képtelenek, „ha ott állnak a partján”. Ugyanez a helyzet a vonat „kronotoposzával”, amely nála nem a kiteljesedést vagy valamely vágy megvalósulását testesíti meg, hanem az ismétlődést, „a mindig ugyanazt”. De a legkomplexebb kronotoposz mégiscsak a *gyár*, illetve a hozzá kapcsolódó helyszínek: munkásszállók, albérletek, otthonok. A gyár az a helyszín, melyben az egyik termék magának a munkásnak a teste (ahogy azt Marx leírta *Az elidegenült munkában*). Ezzel együtt a gyár egyfajta létbiztonságot testesít meg, biztosítja a dolgozó világban elfoglalt helyét – ezért tudott Tar a későbbiekben olyan megrendítő módon írni a munkanélküliekről, akiknek, mint keserű szarkazmussal írja, „menekülttáborokat” kellene létrehozni, hogy „ne rontsák ott-hon a levegőt”. Ugyanígy a novellák „albérleteiben, munkásszállásain és otthonaiban is lehetetlen az élet, de másféle élet sem lehetséges”.

Deczki nem kerüli meg a szexualitás témáját sem, mely, mint írja, „állandó, noha ritkán központi” téma az írónál. Jelentősége megint csak a megjelenített világ jellegéből következik: vagyis abból, hogy hőseinek kiemelten fontos örömforrást jelent – gyakran nem is részesülhetnek más örömszerzési lehetőségekben. A szexet mégsem egyoldalúan

(mondjuk, a naturalista hagyomány szellemében) ábrázolja, hanem a megjelenési módok széles skáláját tárja elénk, a kölcsönös örömszerzéstől az erőszakig és az incesztusig, vagy éppen az önkielégítésig és a homoszexualitásig. Nem meglepő módon ezen a területen sem tartja tiszteletben a morális tabukat vagy a középosztálybeli „normalitás” elvárásait. A homoszexualitás-motívum megint csak a szervezési ügy miatt kerül előtérbe. Lehetetlen nem beszélni róla, hiszen, mint Deczki írja, az irodalmi közélet mintegy tényként kezeli Tar homoszexualitását vagy biszexualitását. Normális esetben a szexuális irányultság kérdése magánügy, akár még egy írónál is, akinek a lelke, mint József Attilától tudjuk, „közvagyon”. Tar nem tett egyértelmű nyilatkozatot ebben a kérdésben, mint ahogy arra is csak célzásokat tett, hogy a szervezéséskor ez volt a zsarolás egyik eszköze – amihez nem volt elengedhetetlen feltétel, hogy valóban homoszexuális legyen. A monográfus álláspontja egyértelmű: a művekben rengeteg hetero- és homoszexuális mozzanat van, de ezeket nem a referencialitás felől kell vizsgálni, hanem azt kell megragadni, hogy a Tar-életmű „topográfijában” hol helyezhető el a homoszexualitás. Végül is arra jut, hogy Tar az ezzel kapcsolatos „igazság” nagy részét a „a föld alatt” hagyta – csak néhány publikált írásban maradt nyoma. Tanulságosan elemzi *A sóvárgások hídja* című kései novellát, amelynek tárgya egy elveszített asszony iránti vágyakozás, de felmerül a lehetőség, hogy voltaképpen a Hansi című szereplőről van szó. A kollégiumi fiúszerelem feldolgozási kísérleteit láthatjuk *Az áruló* című filmregényben vagy *A torony ég* című forgatókönyvben. Ezek egy történet változatainak tekinthetők, vagyis nincs szó teljes egybevágóságról; azt azonban biztosra lehet venni, hogy nagy jelentősége volt az író életében, és hogy szervezéséskor ezzel (is) zsarolták.

Életrajzilag és az életmű szempontjából is a pszichiátria Tar világának időrendben az utolsó nagy „helyszíne”. Írásaiban a felesleges vagy „megunt emberek” osztályaként jelenik meg, amelynek kettős funkciója van: egyrészt a „gyógykezelés”, másrészt otthon-pótlék, hiszen az odakerülőknél többnyire már nincs saját otthonuk. Ebben az intézményben a széthulló személyiségű emberek számára a teljes kontroll, az autonómia feladása nem büntetés, hanem a vágy tárgya, sőt cél: sokan keresnek ürügyeket arra, hogy újra meg újra bekerülhessenek. A Tar világából jól ismert létmeghatározások: „megfosztottság, ki-rekesztettség, szegénység, magány, szűkösség, nyelvnélküliség, otthontalanság” itt a speciális körülmények által módosítottan jelennek meg. *Az alku. Gonosz történetek* című utolsó kötetben szokatlan gyakorisággal jelennek meg biblikus motívumok, s ennek kapcsán tárgyalja Deczki Sarolta az érzelmek megjelenítésének módozatait az író utolsó alkotói időszakában. Ami szerint ekkor sem változik, az a „hűvös, távolságtartó, szenvtelen” érzelem-elbeszélés; ez annyit jelent, hogy a szereplők érzései nem nyilatkoznak meg teljes intenzitásukban, hanem nagyrészt rejtve maradnak. Az emóciók szerepére csak következtetni lehet, mégpedig a sorsok alakulásából és a hősök viselkedéséből. Előfordul, hogy Tar megpróbálkozik az érzelmek közvetlen, részletező leírásával – ilyenkor azonban kiteszi magát annak, hogy szentimentális vagy közhelyes lesz.

Van három olyan műve Tar Sándornak, amelyeket a monográfus regénynek (illetve kisregénynek) minősít: ez a *Minden messze van*, a *Mi utcánk* és a *Szürke galamb*. Mindhárom túllépi a novellaterjedelmet (és szerkesztésmódot), és ez még akkor is vitathatatlan, ha a *Mi utcánkat* a kritikusok egy része novellafüzérnek tartja. Az előző kettő „jelentős tematikai-poétikai elmozdulást nem jelent az életműben”, míg a *Szürke galamb* új minőséget hoz létre: megteremti a magyar bűnregényt mint műfajt. A *Minden messze van* négy fiúszereplője mintha egyfajta fejlődésregény-sémából indulna ki, ami az utazás-motívumot használja fel eszközként, s amelyből logikusan következne a visszaút és a négy szereplő átalakulása. Csakhogy ez a séma „a saját tagadásába fordul”, „az utazás inkább annak a felmutatása, hogy nincs fejlődés, állandóság van, csakúgy, mint a fekete vonatok ingázói számára”. A *mi utcánk* világtól elzárt tere egy életforma metaforája, mintegy az utazás

kronotoposzának ellentéte, annál is inkább, mert a szereplők a „belső utazásokra”, vagyis az elvágyódás romantikus érzésére is képtelenek. Mentális beszűkülésről van szó, vagyis olyan emberekről, akik nem tudnak reflektáltan gondolni önmagukra. Beleragadtak a reménytelenségbe. Tar bravúrja abban áll, hogy a Görbe utca világában, amely totálisan mozdulatlanak látszik, a szereplők sorsában időnként mégiscsak vannak módosulások. Deczki kitűnő megfigyelése, hogy az idő „nem az események logikáját követve halad, hanem ugrásokban: mintha *time-lapse* kamera rögzítené, és rakná egymás mellé, szinte találomra a történeteket”. Az olvasó végül mégis rádöbben, hogy az érzékelhető változások nem ágyazódnak reális időbeli történésekbe. „A narrátor ismétlései pedig szintén azt a benyomást erősítik, hogy minden visszatér, minden ugyanaz.” Az egyes történetek különállása, zártsága és felcserélhetősége határozza meg *A mi utcánk* kompozícióját. „Az ismétlés mint retorikai alakzat egzisztenciális markerré alakul, és az egyes sorsok kilátástalanságát hangsúlyozza.” Az elemzés végén Deczki arra jut, hogy az utca „a Kádár-kor örökségével küszködő és a félrement rendszerváltás következményeit súlyosan cipelő egész ország metaforája”.

A *Szürke galamb* Tar egyetlen nagyepikai műve, vagyis mindenképpen saját helyet foglal el a pályáján. Az ötletet adó pályázati kiírás „bűnregényt” várt el a jelentkezőktől. Először tehát ennek a szóösszetételnek a lehetséges jelentését kellene megtalálni. Deczki értelmezése szerint ez a jelentés úgy foglalható össze, hogy a regényben nem a bűnügy áll a középpontban, hanem a bűn maga. Ez persze további értelmezésre szorul, vagyis meg kell világítania azokat az eljárásokat, amelyek révén az egyes bűnesetekről és azok „felderítéséről” a hangsúly egyre inkább áttevődik a regényben megjelenő világra, amelynek rendje nyugtalanítóan sérülékenynek bizonyul, amelyben a megbízhatónak tudott bizonyosságok egytől egyig meginognak. A monográfus világossá teszi, hogy Tar távolról sem az „első magyar krimi” alkotta meg, hiszen ennek a műfajnak azért jócskán vannak hagyományai nálunk. Mindazonáltal a *Szürke galamb* sok mindenben követi a klasszikus detektívregény hagyományait, azzal a megszorítással, hogy ezektől a hagyományoktól eltérően nála nemcsak a rejtélyek megoldása a fontos, „hanem emberi sorsok forognak kockán”. A tét tehát az, hogy le kell győzni a gonoszt (nem csak megoldani az ügyeket). A Jó és a Gonosz küzdelme ugyanakkor saját paródiájaként is olvasható. Ha a krimikben a nyomozás egy bizonyos ponton „a megismerés metaforájaként” funkcionálhat, vagyis azon a feltételezésen alapul, hogy a világ végső soron megismerhető, Tarnál egészen másról van szó. Regényének világa kaotikus és kiismerhetetlen, ám mégsem transzcendencia nélküli, „metafizikus anti-detektívtörténet”, amelyet nevezhetünk posztmodern kriminek is, amennyiben nincs benne helyreállítható világrend. Tovább bonyolítja a dolgot a szociografikus vonal kétségtelen jelenléte, ami viszont kizár minden játékosságot. A mű szerkezetét sokan problematikusnak tartották, főként a funkciótlannak látszó részletek miatt. Ezt Deczki érthetőnek, de nem teljesen jogosnak tartja, hiszen, mint láttuk, nem szokványos krimiről, hanem „bűnregényről” van szó, amelyben az események nem „valahonnan valahová” tartanak. Ebben a fénytörésben pedig a „funkciótlan” betétek nagyon is hozzátartoznak a megjelenített világ szürrealitásához, erős atmoszférateremtő potenciállal bírnak. A mű tehát a hagyományos „rejtvényfejtő” krimihez képest erősen eltérő univerzumot épít ki, amelyben minden csupa jelkép, metafora, ahogy Borbán ezredes mondja. Ezért „semmilyen bűn nem tárható fel maradéktalanul, mert a jelképek és metaforák egymásra utalnak, végtelen jelölőláncot alkotnak, ami csak mesterségesen zárható rövidre”.

Deczki Sarolta nem rejti véka alá, hogy a pálya teljességének leírására törekszik. Ezért a monográfia utolsó fejezeteiben fontosnak látja felmérni Tar verseinek, hangjátékainak, forgatókönyveinek jelentőségét – noha pontosan tudja, hogy nem ezek képezik az életmű csúcseit. Lelkiismeretesen (mondhatni alázattal) szolgálja ki azokat az olvasókat, akiket

még az ilyen részterületek is érdekelnek – végül is mi más lenne a monográfus feladata, ha nem ez? Tar a költészettel ugyan viszonylag korán, a hetvenes években felhagyott, de ezekben a (sokszor amatőrnek ható) szövegekben is tanulságos megfigyelni az őt ért hatásokat, hiszen azok formálták későbbi írói világát is. Az ügynökbotrányt követően Tar egzisztenciálisan leszálló ágba került (ami érthető, bár az olvasóban valószínűleg ott motoszkál az a merőben fölösleges kérdés, hogy alakulhatott volna-e másképpen a további élete). Ez nem hagyta érintetlenül az írásait sem. A kétezres évektől kapott ugyan néhány lapban saját rovatot, de az a publicisztika már akkor csalódást keltett még a vele többé-kevésbé rokonszenvezőkben is. De azért egy-két cikkben felmutat írói eredményeket is; ahogy Deczki írja, pontosan élénk tárja a társadalom peremén vegetáló, debreceni kisember élet- és gondolkodásmódját. „Aki már nem sokat tud a világról, az ingyen elérhető újságokból tájékozódik és alakít ki véleményt, cselekvési tere és lehetőségei radikálisan beszűkültek, pénze alig, munkáját rég elvesztette, és az egyetlen hely, ahol emberszámba veszik, a kocsmák.” A Vén Ede nevében jelzett cikkek azonban egyértelmű szellemi hanyatlást is tükröznek (noha a figurát nem azonosíthatjuk teljesen magával az íróval). A szerző nem felkészült azokban a témákban, amelyekről ír, írásai hangvételét sértettség és az ebből adódó egyoldalúság jellemzi, összeesküvés-elméletekhez fordul, irredenta szölamokat enged meg magának. Saját ügynökhistóriájában pedig már vitán felül áldozatnak tartja magát. Lehangelő és egyben megrendítő hanyatlástörténet. A monográfus azonban nem ezzel a negatív következtetéssel kívánja zárni ezt a kiváló munkát, ugyanis meggyőződése, hogy Tar Sándor az elmúlt években „újra aktuális és népszerű” lett. Sőt, azt is megkockáztatná, hogy akár „korszerűnek” is minősíthetnénk; azért hozzáteszi, hogy „talán az a kijelentés sem túlzás, hogy közben a korunk, a világunk is egészen Tar-szerű lett”. Találó megjegyzésnek látszik.

DIÁKOTTHON AZ ÓVÓHELYEN

Szerhij Zsadan: A diákotthon

Szerhij Zsadant a *Harkiv Hotel* (Jelenkor Kiadó, Budapest, 2023) verseiből ismertem meg. A szerző sokoldalú művész, angazsált értelmiségi, az ukrán ellenzék politikai aktivistája, a 2014-es Majdan téri tüntetések, a Narancsos Forradalom résztvevője. A kötet anyagát Vonnák Diána válogatta és fordította az 1995–2022 között írott szövegekből. Osztap Szlivinszkij *Szerhij Zsadan – az ukrán irodalom új helyesírása* címmel írt az életművet áttekintő előszót a versválogatáshoz. Felfigyeltem kijelentésére, mely szerint „Zsadan nem 2022-ben kezdett a háborúról írni, hanem már 2014-ben, amikor Oroszország először megtámadta Ukrajnát”.

Ugyanez volt a benyomásom *A diákotthon* című, háromszáz oldalas regény magyar fordításával a kezemben. Az eredeti mű, az *Internat*, Zsadan ötödik regénye 2017-ben jelent meg Ukrajnában. Ez „az ukrán háborús regények legjobbjá, a háború csapdájából való megváltás keresésének regénye”, írja Szlivinszkij. Nem idézném tovább az előszót, hisz beigazolódott első benyomásom arról, hogy Zsadan lényegében még a nagy ’22-es orosz hadjárat előtt írt regényében előrevetíti azt a mértéktelen pusztítást, amiről öt-hat évvel korábban csak megérzései lehettek.

A diákotthon ezzel a rövid párbeszéddel indul:

„– Menj el érte, hozd el! – kiabál az öreg.
– Az ő fia – kiabál vissza Pása –, hozza el ő!
– Az unokaöcséd – emlékezteti az öreg.
– Hát aztán?
– Az unokám.
Közben végig megy a tévé.” (5.)

Pása belátja, hogy a jelvény nélküli seregek, szabadcsapatok bevonulása, a helyi csapatok visszavonulása, a jelzés nélküli katonai járművek cirkálása, a fosztogatások, robbantások, ágyúzások idején nem halogatható a döntés: el kell indulnia a tizenhárom éves Szásáért. A háromnapos kockázatos út egyik kényszerű kanyara során Pása és unokaöccse egyszer még visszatérnek az internátus épületéhez, ami addigra már szétlőtt, üresen kong. A fagyoskodás, az éhezés és az életveszély helyzetei után sikerül hazaérniük.

Fordította Körner Gábor
Magvető Kiadó
Határhelyzetek sorozat
Budapest, 2023
314 oldal, 4499 Ft

A novellányi alaptörténet középpontjában egy enervált férfi áll. Szlivinszkij is azt hangsúlyozza, hogy Pása maga sem érti, mi történik, miért történik. Keserű, lemondó, passzív magatartását elkerülhetetlenül módosítja a közvetlen szembesülés a vidék, a környék, a régió pusztulásával, az áldozatokkal, a menekülők áradatával. Idős apjától eltérően, aki le nem veszi tekintetét a szenvedés, a kilátástalanság és az erőszak képsorairól, a vidéki tanár az elfordulással, közömbösséggel védekezik. Zsadan ösztönösen vagy talán tudatosan állított ilyen figurát története középpontjába. Pása mintha azt az általános tanácstalanságot reprezentálná, ami a dél-ukrajnai közösséget a rájuk törő váratlan kataklizma kezdetén jellemezte.

Tévedése nyilvánvalóvá válik, amire menekítő útja elején egy idegen újságíró is figyelmezteti: „A városban változik a hatalom. Ki tudja, mi lesz a diákokthokkal. (...) Meg fogják tisztítani a várost a magukéi után.” (30.)

Pását a reményvesztett menekülés egy későbbi pillanatában megszólítja egy elhanyagolt öregember:

„– Támadnak a mieink, mi? – nevet.

– Támadnak – feleli Pása szórakozottan; nem tudja, hogyan szabaduljon a szatyros bolondtól. – Támadnak – ismétli meg elégedetten az öreg. – Királyok.

– Királyok – Pása nem vitatja.

– Királyok! – nevet boldogan az öreg.

– Ühüm – bólint ismét Pása.

– És a tieitek miért nem vágnak vissza? – kérdezi hirtelen az öreg.

Pása összerezzen, ránéz az öregre, és rájön: nem bolond, tökéletesen ért mindent, tökéletesen kiismeri magát. És átlát Pásán.” (218.)

A tömörség emlékezetessé teszi a pillanatképet. Az átláthatatlan helyzet foglalata, melyben az otthonukat elhagyók, az életüket mentők, a tökéletes bizonytalanságba jutottak azt sem tudhatják, hogy a kanyarból, a kapualjból, a másik házból éppen ki lő rájuk, kinek a célkeresztjében vannak. Védők, segítők vagy éppen a megszállók közül settenkedik valaki mögöttük.

A „homályban hagyás”, a félhomály, a sötétség, a tompítás, az elbizonytalanítás, a konkrét helynevek és egyéb pontos megnevezések kerülése a regénystratégia elemei. A nyelvi, retorikai, jelentéstani készlet eszközei. Működésük által jön létre az a különleges hatás, ami több fikciós, filmi és képi asszociációt mozgósít bennünk Tarkovszkij zónájának képsoraitól Anselm Kiefer durva felületű, fal méretű installációin, Tarr Béla eső áztatata, saras tájain át Cormac McCarthy kietlen, zord téli világáig.

Paradoxnak tűnhet a kijelentésem, amit a novellányi eseménysorral kapcsolatban tettem. Kompozíciós tekintetben fontos, hogy létezik egy narratív mag és alaphelyzet: ez az idős apa és fia, Pása vitája arról, el kell-e indulni az internátusban lakó kölyökért. Elindulása és hazajutása Szásával a történetkeret része. Az alap- és a záróhelyzet azonban viszonylag terjedelmes regénytörténetet fog közre, ami különös módon mégsem érvényteleníti észrevételemet. A három napba sűrített cselekménysor nem epizódyszerűen, nem is hálózatosan vagy szerteágazóan bontakozik ki. Időben előrehaladó az elrendezés, ezt nyomatékosítják a fejezetcímek is, első, második, harmadik nap. Több olyan mozzanat létezik tehát, ami megfelel a műfaj poétikai hagyományának, és van, ami hiányzik. Zsadan a terjedelemmel nyomatékosít, tágit, bővít egy olyan regénysíkot, ami eltér a cselekményes vagy párbeszédes szövegrészekről.

Pásán és a kamasz kölykön kívül például alig akad egyénített, közelebbről bemutatott, tehát megismerhető szereplő. A fiú anyja, Pása ikertestvére ténylegesen is távol és kívül van az eseményeken: vasúti utaskísérő, aki saját belátásából helyezi el nehezen nevelhető

fiát az internátusban. A fiúról, jelleméről, traumáiról is csak vázlatos kép alakulhat ki a háborús vész előli menekülésben. A mentési akcióban Pása sok névtelen figurával találkozik (taxisofőr, megszálló katona, külföldi újságíró, menekülő öregemberek, asszonyok, fiatal nők). Az elbeszélő a véletlen érintkezésekben a „köpcös”, „leguán” és hasonló jelölésekkel érzékelteti az útjukba kerülők idegenségét. Honnan tudhatná bárki is e sodortásban a másik emberről, ki is valójában. Magát is csak „tanárnak” mondja. Az identitás jelentősége megszűnik, az egyéni alakok körvonallakká egyszerűsödnek. Az állomásépületben vagy valamely alkalmi járműben, teherautóban, buszban összezsúfolódtak arctalan tömegek panorámái. A vidék pusztulásra, tengődésre, menekülésre ítélt lakói előtt az sem egyértelmű, hogy hova is menekülhetnének. Nincs hova. A bezsúfolódás egy-egy zárt térbe az átmeneti biztonság érzetét kelti. Ha a felszólításra mégis ki kell pattanniuk a hidegbe, sötétbe, s megkezdeni az erőltetett és erejüket meghaladó, zaklatott futást a síneken, hóbuckákon, mezőkön, medrekén át, egyértelművé válik az, hogy bármilyen biztonság elérése esélytelen számukra.

Visszatérve a fenti gondolathoz, Szerhij Zsadan egy mindmáig le nem zárult háborús folyamat elején tervezte meg művét. Az *Internat* 2017-es megjelenése öt évvel megelőzte a 2022-ben megindított valódi orosz háborút Ukrajna ellen. Német nyelvű kiadásának évében, 2018-ban elnyerte a Lipcsei Könyvvásár díját, 2022-ben pedig Zsadant az EBRD Irodalmi Díjjal, a Német Könyvkiadók Béke-díjával, valamint a Hannah Arendt-díjjal tüntették ki. Zsadan a regény írásakor tisztában volt azzal, hogy kockázatos egy le nem zárult történelmi eseményt fikciós tárggyá tenni. Magam is úgy tapasztaltam, hogy az ugyancsak tízéves jugoszláviai háborúval sorrendben előbb a sajtóközlemények, riportok, majd a dokumentáris feldolgozások és a tényirodalom foglalkozott, a témakör pedig csak egy-két évtized elteltével jelent meg a fikció különféle műfajaiban.

Zsadan mögött sokoldalú művészi, zenészi, írói tapasztalat áll, elbeszélője a pontosan megjelölt kiindulópontból céltudatosan vezeti történetét a zárásig. A történetbeli térségre zúduló kiszámíthatatlan események, az agresszió, a rombolás, a bizonytalanság és a kényszerítés sorozatát kivételesen erős atmoszférájú állapotrajzok jelenítik meg. Ezekre utaltam, amikor a homályban hagyás, a tompítás lehetőségeit említettem. Olvasás közben elnyújtottnak tűnnek ezek az oldalak, utólag azonban rájövünk központi jelentőségükre. Az atmoszférateremtésben különleges szerepe van a látványszerű és a taktilis, a tapintással, a füllel és az orral regisztrálható érzékelésnek. Pása a sötét városi utcákon, a hóluccos mezőn, az ablaktalan épületekbe menekülve folyamatosan fülel. A tökéletes némaság éppen olyan félelmetes, mint a távoli robbanások zaja vagy a lassan lopózó kutya farka nesztelen közeledése. Az elbeszélői leírásoktól idegen a naturalisztikus beállítottság, a megrázó észleletektől is elfordítatja a tekintetet, ugyanakkor sejteti, hogy a Pása által beszippantott bűz állati, emberi tetemtől vagy egyéb rothadó anyagtól származik-e. Hasonlóképpen erős hatású a kiégett, ablaktalan házak, felszakított sínek, elszórt ruhadarabok, útközben elhajigált tárgyak, kellékek, kofferek, holmik látványa és sejtett jelenléte.

Ha valamilyen hozzávetőleges számadást végeznénk, terjedelmileg talán a romokban álló környezet, a tárgyi világ, az épített objektumok és a pusztulásra ítélt természet, a be nem takarított, megfeketedett napraforgótövek, a kiégett fatörzsek érzéletes leírásai kerülnének az első helyre. „A fagyott napraforgók mögött távvezetékoszlopok sorakoznak, mint halászhálók támasztékai. A fekete fém súlyos, hosszirányú drótvezetéseket tart: az esőbe nyúlva felvagdaltják az égboltot. A síkságon, messze, a mezőkön túl vizes bundaként sötétlenek a dácsaszövetkezet tar fái. (...) S a lényeg: sehol egy madár. Mintha rettenő éhínség pusztítana, és felfalták volna az összes madarat. Valahol mindezek között húzódik a frontvonal.” (46.) Tájnak, falunak, városnak, tanyának, háznak, kertnek, útnak, hídnak, vasútnak az elpusztított képe magának a világnak a panorámája.

Ennek a világnak a regényben megjelenített állapotát a meg nem nevezett irányok, azonosíthatatlan színű, rongyos zászlók, jelzés nélküli járművek, rangjelölés nélküli katonák, névtelen egyedek kilátástalan tömegei jellemzik. Ha visszatérnénk a kezdőképhez, ahol az idős ember szobájában „közben végig megy a tévé”, talán azzal egészíthetnénk ki a regényélményt, hogy egy évtizede sokaknál világszerte folyamatosan megy a tévé, mert nehéz közömbösnek maradni a pusztítás láttán, ami *A diákotthon* szűkebb, tágabb környezetében megszakítás nélkül zajlik. Mintha a tájékozódás lenne az együttérzés megfelelő formája.

Bárhogy közelítenénk Szerhij Zsadan regényéhez, mind erősebb a belátás, hogy a mű lényegében anticipáció. Olyasminek az előrevetítése, amit sem a történetbeli öregember, sem az elbeszélő, sem az eredeti mű első olvasói nem sejtettek. Ha nem tévedek, a regény 239. oldalán olvasható első ízben konkrét helynév, a Harkiv településnév (a szerző lakhelye). Pása, Szása és a menekülők egyik csoportja itt valahol „befordulnak a ház sarkán. Olyan, mint egy színpad, ahonnan levitték a színes díszleteket, és most gyönyörködhetünk a csupasz téglafalakban (...) Teljesen hiányzik az egyik fal: úgy látszik, közvetlen találat. Az épület kettétört, a bútorok kifordultak, mint a belek egy késszúrástól. (...) A tulajdonosok valószínűleg azt sem tudják, hány fala van most a házuknak; valószínűleg reménykednek, aggódnak, nem verte-e le valaki a lakatot. Nos, a lakatot nem verte le senki, csak hiányzik az egyik fal. S egyszersmind a veranda. No meg a bejárati ajtó.” (245–246.)

Írásomat Szlivinszkij Zsadant idéző mondataival zárom: „»Az van, hogy túl sok a halál körülöttünk.« Ez talán a magyarázata annak, hogy mi változott *A diákotthon* megszületése után eltelt három évben. [Későbbi műve] *A Fegyverszünet aratására* már nem lát reményt a párbeszédre, a megértésre, a menekvésre. Az igazat megvallva egyáltalán nincs remény.”

CSONTVÁZAK A SZEKRÉNYEKBEN

Mariana Enríquez: *A tűz martaléka*

Van egy Maupassant-novella, *Az éjszaka* a címe. Egészen rövid, mindössze arról szól, hogy az elbeszélő-főhős, akinek szenvedélye a kóborlás a párizsi éjszakában, egyik sétája során eltéved. Az addig ismerős utcák valahogy megváltoznak, nem tudja, merre jár, mind sötétebb van, újra és újra ugyanazokat a köröket rója, és egyre erősebben tör rá a rettegetés. Minden kihalt és néptelen, már fogalma sincs, mennyi lehet az idő, a korábban otthonos város mintha hirtelen szörnyű, fenyegető labirintussá változott volna. Nagyjából ennyi a történet, mégis ez az egyik legfélelmetesebb szöveg, amit valaha olvastam. Jól megragadja legzsigeribb szorongásunkat, hogy az eddig ismerősnek hitt világunk egyszer csak megváltozik. Pontosabban nem a környezet formálódik át, hanem szembesülnünk kell vele, mennyire idegenek vagyunk benne, milyen hamis illúzió, hogy belaktuk és ismerjük világunkat vagy akár saját magunkat.

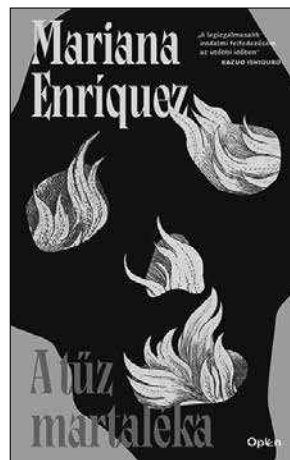
Valahogy ez az elbeszélés jutott eszembe Mariana Enríquez novelláskötetét olvasva, amelynek rémtörténeteiből ugyanez az ősfélelem tör elő. Az argentin író nő második magyarul megjelent elbeszélésgyűjteménye sok tekintetben hasonló a korábbihoz (*Ágyban dohányozni veszélyes*, 2022), de pár vonásban különbözik is tőle. Mindkét kötet történetei a mai Argentínában játszódnak, és a legtöbb mű első pillantásra zsánerszövegnek, a klasszikus rémtörténetek hagyományát továbbvivő novellának tűnik. Az új kötet fülszövege is a gótikus tradíciót emeli ki, valamint, nyilván a hazai átlagolvasók (jó eséllyel hézagos) argentin irodalmi ismereteire építve, Borgest és Cortázar nevezzi meg Enríquez hatásai között. Egy kritikus az „argentin Mary Shelley-nek” nevezte Enríquezet,¹ maga a szerző pedig egy interjúban igen változatos inspirációkat említett különböző műfaji és kulturális regiszterekből a „klasszikus” argentin íróktól (Borges, Cortázar, Silvia Ocampo) egészen a horror és a fantasy olyan alkotóiig, mint H. P. Lovecraft, Clive Barker vagy China Miéville.²

A rémtörténet műfaján (vagy legalábbis annak legfőbb sémáin) általánosságban végigtekintve elmondható, hogy alapvetően kétfajta horrort különíthetünk el. Az egyik esetében a rettenet forrása az egyén saját belső félelmei vagy pszichózisai, amelyek uralhatatlanná válva törnek a felszínre, a másíknál pedig a hor-

¹ Soledad Rubiano: Why Read Mariana Enríquez. *Muta Magazine*, 2022. szeptember 7. <https://mutamag.com/hdmlr-english/why-read-mariana-enriquez/>.

² Mariana Enríquez on Political Violence and Writing Horror. Interview with David Leo Rice. *Literary Hub*, 2018. április 18. <https://lithub.com/mariana-enriquez-on-political-violence-and-writing-horror/>.

Fordította Pávai Patak Márta
Open Books Kiadó
Budapest, 2023
272 oldal, 4499 Ft

ror kívülről jön, valamilyen idegen erő nyomul be hétköznapi világunkba, pusztulással fenyegetve azt. Az első prototípusai lehetnének, mondjuk, Poe, a másodiké pedig Lovecraft elbeszélései. Mindkettő szubverzív jellegű, amennyiben megkérdőjelezi az általunk ismertnek tételezett külső vagy belső világ uralhatóságát. Tisztában vagyok vele, hogy kissé (nagyon) leegyszerűsítettem e tipológiát, némiképp Tzvetan Todorov nem éppen új keletű fantaszttikumelméletének határműfajait (különös, csodás) gondolva tovább,³ mentésemre szolgálok, hogy most csak egyfajta kapaszkodóként használom Enríquez történeteinek vizsgálatához. Ugyanis nála is nagyjából ez a kétféle novella figyelhető meg, sokszor egymással ötvözve. A leggyakrabban az általában női főszereplő (aki sokszor a szöveg narrátora is) különös eseményekkel szembesül, és a történet során kiderül, hogy ezek a főhős személyiségéből, rejtett vagy kevésbé rejtőző pszichózisából eredeztethetők. Máskor inkább a jelenkori társadalmi problémák vagy a közelmúlt kollektív traumái állnak a rejtélyes történetek háttérében – pontosabban azok manifesztálódnak valamilyen, a hétköznapi logikát megkérdőjelező módon. Az előbbi gyakran kísértethistóriákban mutatkozik meg, jó példája az első magyar nyelvű kötet egyik elbeszélése, *A torony*, amelyben a két főszereplő, egy szakítás után összeomlott, pszichotikus lány, illetve egy tengerparti hotelban kísértő és áldozatra váró szellem története kapcsolódik össze. Vagy az új novellagyűjteményben ilyen *A szomszéd udvar*, amely első pillantásra a klasszikus kísértethistóriák modernizált változatának tűnik. Minden kellék megvan itt, amit oly sokszor olvastunk vagy láttunk filmekben: fiatal házaspár új lakásba költözik, amely rögtön gyanús lehet annak, aki már találkozott ilyen történettel, hiszen a hely tágas, kellemes, az ára is meglepően kedvező, „túl szép ahhoz, hogy igaz legyen”. Persze egy horrontörténet szereplői általában azon ritka embertípusba tartoznak, aki még sohasem olvasott vagy látott ilyet, így nem tudhatják, amit mi már sejtünk: valami probléma biztosan akad a házzal. A novella felépítése is követi a műfaji konvenciókat: először csak apró, önmagukban talán még megmagyarázható furcsaságok következnek be, majd egyre világosabb lesz, hogy a szomszéd udvarban lakik valaki vagy valami, akivel/amivel aztán a szöveg végén találkozik is a főhősnő. Mindezt azonban egy másik történet szövi át, amelyben felidéződik, hogy mi az oka a főszereplőt folyamatosan gyöttrő lelkiismeret-furdalásnak. A novella történetébe szövőődő flashbackekből ugyanis kiderül, hogy egy gyermekotthon vezetőjeként nem figyelt eléggé a rábízottakra, és részben az ő hibájából súlyos baleset történt, amely miatt elbocsátották, és amit azóta sem tud megbocsátani magának. A történet így leírva erősen klisészerűnek tűnik, de, persze, a legtöbb rémtörténetnél a „mi történik”-nél sokkal fontosabb a „hogyan prezentálódik” kérdése. Hiszen önmagában miért lenne érdekes, hogy valaki eltéved éjszaka (mint az említett Maupassant-novellában), valaki találkozik egy hatalmas békával (Csáth Géza jól ismert elbeszélésében), vagy mi foghatna meg bennünket egy sokadik, a „múlt bűne egy kísértetben manifesztálódik”-jellegű történetben? Enríquez szövegein látszik a mesterségbeli tudás: pontosan úgy adagolja és tartja vissza az információkat, hogy a feszültség fokról fokra növekedjen, az utolsó jelenet pedig kellően szürreális és szinte gyomorforgatóan nyers, a legrosszabb rémálmokat idézve meg.

Ha azonban csak ennyiből állna Enríquez eszköztára, akkor legfeljebb profi rémtörténetírónak könyvelnénk el, aki jól ismert és bejáratott kliséket képes hatásosan újrahasznosítani. Az említett interjúban maga Enríquez is elismerte, hogy előszeretettel építkezik a bejáratott zsánerelemekre. Mint kifejti: „kifejezetten szeretem újraformálni a megszokott recepteket: kísértetjárta ház, bizzarr kisgyerek, rituális bűnök, esetleg bedobni némi Lovecraftot, boszorkányokat, de egyfajta új, vagy mondjuk inkább így, kortárs olvasat-

³ Vö. Tzvetan Todor: *Bevezetés a fantaszttikus irodalomba*. Ford. Gelléri Gábor. Budapest, Napvilág, 2002.

ban”.⁴ Nemcsak kortársiak ezek a szövegek, hanem annyiban túl is lép a zsánere, hogy történetei fantasztikumukkal együtt erőteljesen realisták – sőt, paradox módon éppen a fantasztikumtól válnak igazán realistává. Persze ez sem feltétlenül újdonság, hiszen a klasszikus realizmus alkotóinál is gyakori, hogy a gótikus és romantikus rémtörténetekre hajazó, természetfeletti eseményektől burjánzó szövegek integrálódtak a realista programba és poétikába. Maupassant nem kevés rémtörténete mellett Balzac bizonyos művei is eszünkbe juthatnak, például *A számár bőr*, amely ugyanúgy az *Emberi színjáték*ba illeszkedik, akárcsak az író klasszikus „nagyrealista” szövegei (a ciklus egyik legismertebb figurája, Rastignac itt is szerepel). Enríqueznél azonban a fantasztikum és a realizmus viszonya kissé máshogy működik. Egyrészt narratív szinten sokkal erősebben épít az elhallgatásra, az információk visszatartására. Szövegeiben gyakorta nem derül ki semmi, a történetek csak félig mesélődnek el, nemritkán a (lehetséges) végkifejlet előtt érnek véget, sokkal több marad homályban, mint amit az elbeszélő megmutat. Ebből a szempontból *A szomszéd udvar* meglehetősen brutális zárata inkább rendhagyónak számít. Hogy egy másik novellát hozzak példának: a kissé hatásvadásznak tűnő című *Pablito kalapácsa koppan, avagy a Lapátfülű Törpe újra felbukkan* történetében a városi horrortúrát (vagyis Buenos Aires híres bűntetteinek helyszíneit végigjáró turistakörutakat) vezető főhős előtt egyszer csak megjelenik az egyik rég halott legendás gyilkos, az egykor több gyermeket is brutálisan kivégező Pablito nevű törpe. Mindezt itt is egy személyes történet keretezi: az ezúttal férfi főszereplő fokozatos elhidegülése a feleségétől, amelynek oka, hogy elhanyagoltnak érzi magát, mivel (legalábbis szerinte) a gyermekük megszületése óta az asszony már-már kórosan csak a csecsemővel törődik. A novella végig lebegteti a lehetőséget, hogy a rém megjelenése csupán a férfi megőrülésének következménye, sőt akár a tönkrement házasság és a partnerek önmagukba záródásának allegóriájaként is értelmezhető. Ráadásul a fokozatosan felépülő történet itt a lehetséges és várható végkifejlet előtt záródik le. Az olvasó számít a főhős és a rémalak végső azonosulására, az utolsó nagy családi bűntettre, de nem történik semmi – pontosabban egyszer csak véget ér a szöveg, nem tudjuk meg, bekövetkezik-e a végzetes esemény. A novellák legtöbbje ilyen: nemcsak feloldást nem kapunk, de tulajdonképp maga a szörnyűség is inkább csak felvillan (vagy lehetőségként megjelenik), a következmények homályban maradnak.

Még a természetfeletti sem mindenhol mutatkozik meg, vagy ha igen, szerepe elenyésző. Vannak „szimplán” az egyéni vagy társadalmi problémákat tematizáló szövegek, ahol maguk a problémák meglehetősen horrorisztikusak. A *Zöld, piros, narancssárga* például egy furcsa viszony története: az elbeszélő fiatal lány chaten tartja a kapcsolatot volt barátjával, aki egyre inkább kivonul a világból, szobájába zárkózva az interneten éli életét, annak egyre sötétebb, misztikusabb oldalait látogatva és teljesen elszakadva a külvilágtól, és már-már maga is a darknet valamelyik bugyrának rémítő figurájává válva. Vagy a címadó novellában különös járvány tör ki: egyre több nő gyűjtja fel és csúfítja el magát, létrehozva a Lángoló Asszonyok szektaszerű mozgalmát. Ennek előzménye két esemény: két lányt férje, illetve szeretője gyűjtött fel, s az ezekből kibontakozó tömeges akciók tulajdonképpen a családon belüli erőszakra adott torz válaszok. Mindkét novella esetében a történet már-már abszurd, miközben valós társadalmi problémákból nőnek ki, azokat viszik a végsőkig.

Éppen ettől, a kortársi argentin társadalmi problémák, illetve történelmi traumák szövegekbe integrálódásától lesznek Enríquez szövegei valóban egyedi és realiztikusak. A novellák gyakori közege a nyomornegyedeknek, Buenos Aires szegénylakta részeinek a világa, amelyek már önmagukban is sötétek, lehangolók és veszélyesek, s ahol a horrorisztikus események nem idegen elemként, sokkal inkább a helyszínből szervesen adódó

⁴ Mariana Enríquez on Political Violence...

sajátságokként jelennek meg. A kötet nyitóelbeszélésében, *A piszkos kisleány*ban például a főszereplő nagyszülei egykori házába költözik a Constitución nevű városrészben, amely, mint meg tudjuk, valaha előkelőnek számított, ám a 19. század végétől kezdve az arisztokrata lakók inkább a főváros északibb területeire húzódtak, az egykor patinás negyed pedig egyre romosabbá, szegényebbé válva koldusok és rablóbandák lakhelyévé vált. A területet sötét legendák övezik, még a hely védőszentjéhez is szörnyű történet kapcsolódik, amely szerint a 19. századi lovaspásztor Antonio Gilt egy rendőr ölte meg Constituciónban: felakasztotta, majd levágta a fejét. Ezután csodák történtek, és Gauchito Gil körül hamar kultusz bontakozott ki. A környéknek azonban van egy másik „védőszentje” és kultuszfigurája is: Szent Halál (San La Muerte), akinek jóindulatát apró csontvázfiguráihoz vitt áldozatokkal igyekeznek elnyerni a helyiek. Mindkét legenda létezik, Gauchito Gilé elsősorban Constituciónban, a San La Muerte-kultusz több dél-amerikai országban is működik. A novellában történnek furcsa események, megjelenik, majd eltűnik egy koldus kisleány, egy másik gyereket brutálisan lefejeznek, de a végére tulajdonképpen semmi sem derül ki. Nem tudjuk meg, ki gyilkolt és miért, a fiú és kábítószertfüggő anyja történetét is homály övezi, még az sem biztos, hogy a kisgyerek létezett. De pontosan ettől működik jól a szöveg, és válik nagyon hatásossá: az elbeszélő fokozatosan rádobban, mennyire hamis illúzió volt, hogy képes kiismerni Constitución világát, a külvilágot kizárva otthont tud teremteni nagyszülei egykori házában.

Ezek a, jobb híján nevezzük így, „társadalmi rémtörténetek” a legerőteljesebbek a kötetben, s Enríquez korábbi novellagyűjteményéhez képest több is van belőlük. Mint a szerző megjegyezte, szövegeiben el akart szakadni a Borges, Cortázar és Ocampo-féle tradícióktól, mivel ezek az írók tipikus „arisztokratikus” irodalmat műveltek: jellegzetesen városi és felsőosztálybeli szerzőkként problémáik és irodalomszemléletük is ehhez idomult.⁵ Enríquez leghatásosabb szövegei a nyomort ábrázolják, pontosabban a horror a valóságból, a valódi nyomornegyedekből nő ki bennük. Talán a kötet legjobb darabja *A fekete víz mélyén* című elbeszélés, amely úgy „nyomornovella”, hogy egyúttal megidézi a lovecrafti horrorhagyományt. A történet egy másik jól ismert és sokat alkalmazott rémtörténetklisére épül: látszólag krimiként kezdődik, egy középkorú ügyész nő gyilkossági ügyben nyomoz, aztán a szálak egyre messzebb vezetnek, Buenos Aires egy másik szegénynegyedébe, a Riachuelo-folyó menti területek babonás világába a befejezés totális örületéig. A horror azonban itt is leginkább csak „fűszer”, amely hozzátesz ugyan valamit a nagyon is valóságos kiinduló eseményekhez és környezetleíráshoz, ám a természetfeletti elemek tulajdonképpen inkább csak kiemelik a létező világ szörnyűségét. Két kamasz hazafelé tart, részeg rendőrök megállítják és megverik, majd bedobják őket a Riachuelóba, ahonnan már nem jönnek ki élve. Az ügyész nő természetesen pontosan tudja, hogy a rendőrök ellen szinte lehetetlen vádat emelni, a társadalom minden szintjébe beivódott hatalmi struktúrák és korrupció eleve megakadályozza a felelősségre vonásukat. Rebesgetik azonban, hogy az egyik áldozat kijött a vízből, ám a szóbeszéd szerint csak néhány héttel később, és most ott rejtőzik valahol a nyomornegyedben. A gyilkossági ügy egyébként valóban megtörtént eseten alapul: Enríquez is megemlíti a folyóról szóló személyes hangvételű esszéjében, hogy 2004-ben egy 19 éves fiatalembernek néhány részeg rendőr parancsára a Riachuelóba kellett ugrania, és pár nappal később találták meg a holttestét. Mint a szerző írja, a Riachuelo Latin-Amerika legszennyezettebb folyója, amelybe a környék lakói évtizedekig dobálták szemetüket, valamint a víz mellé épült vegyi gyárak is ide ürítették hulladékukat, így bűze messziről érezhető és megtelepszik a környékbeli nyomorúságos utcákon. A Riachuelo egyszerre jelent konkrét és szimbolikus határvonalat a tényleges főváros és a külterületek között, és szinte szó szerint a halál folyója, ugyan-

⁵ Uo.

is, mint az esszé végén olvashatjuk: „[M]anapság már semmi sem él meg a Riachuelóban: nincs elég oxigén a vízben az állatvilágnak. Hamarosan a part mentén sem lehet majd élni. A mostanában előforduló intenzív esőzések óhatatlanul árvizeket okoznak. Hova mennek majd akkor az itt lakók? Van erre bármi terv? Több mint hatvan éve akkora áradás volt, hogy az emberek a tízemeletes házak tején kerestek menedéket, ahonnan kenukkal evettek a sötét folyón. Víz alá került a világ. Bármikor újra megtörténhet, de senki sem hisz benne, inkább homokba dugják a fejüket, esetleg nem tudják, mi lenne a megoldás, és amúgy sincs rá pénz. A Riachuelo félelmetes: beteg, sebesült állat, halott, amely mégis él, és titkos, szomorú terrort rejt magában.”⁶

A novella nyomornegyede ugyanezt a hangulatot árasztja: koszos, reménytelen hely, tele bűnözőkkel és torzszülött gyerekekkel, akik a folyóba öntött mérgező vegyi anyagok miatt deformálódtak. Ha akarjuk, elfogadjuk a történet természetfeletti fordulatát, amelytől az események szinte apokaliptikussá válnak. A helyiek szerint ugyanis a fiatal fiúk vízbe dobása emberáldozatként felélesztett valami mélyben lappangó erőt vagy ősi istent, amely most a felszínre tör. Nem tudjuk meg, mi az, a szöveg végén a főszereplőnő csupán a hozzá intézett szertartásnak lesz a tanúja. A szituáció erőteljesen emlékeztet Lovecraft novelláira, sőt a szöveg konkrétan meg is idézi az amerikai szerző mitológiáját. A nyomornegyed megszentésénél a templomának falára ugyanis értelmetlennek tűnő betűsorokat pingáltak, de a betűket összeolvasva ott rejlik az egyik lovecrafti lény, Yog-Sothoth neve is. Ám azáltal, hogy a Lovecraft-féle kozmikus horror ütközik a nagyon is valóságos Riachuelo-környéki térrel, lényegében el is bizonytalanodik a történet fantasztikumuma. Hiszen a halott fiú visszatérését és az ősi isten feléledését is csupán a helyi legendák szájhagyománya támasztja alá, amelybe így egy irodalmi (azaz nyíltan fikcionális) tradíció is bevonódik. Magyarul, a történet ugyanúgy magyarázható, ha kivesszük a természetfeletti: néhány rendőr megölt pár gyereket, amellyel éppen a „hely szellemét”, a helyi kevert mitológiák, pletykák világát keltették életre. A gyermek halott, de a történet tovább él, formálódik, és vélhetően elpusztítja a kívülálló, az eseményeket felgöngyölíteni kívánó ügyésznőt.

A „társadalmi rémtörténetek” másik iránya az argentin közelmúlt (olykor szó szerint) eltemetett, szőnyeg alá söpört szféráit érinti. Egy tanulmány Enríquez művészetét az „új argentin elbeszélés” irányzatához köti, amely a 20. század végi diktatúrákból nőtt ki, így a horrortradíció és műfajiság annyiban képezi szerves részét az írásmódnak, amennyiben az ország közelmúltjának története is a mindennapokba épülő, ám nyíltan sohasem kibeszélhető terrorra épült. Az esszé elsősorban a „desaparecido”-jelenségnek az argentin kulturális emlékezetben játszott szerepe felől közelít Enríquez szövegvilágához. A fogalom Jorge Rafael Videla katonai diktatúrájának rémuralma (1976–1981) idején eltűnt személyekre vonatkozik, arra a több ezer emberre, akiket a rezsim elrabolt, bebörtönzött, megkínzott és kivégeztetett, és a legtöbbször pontos sorsáról azóta sincs semmi információ.⁷ Az eltűntek Argentína történetének szerves részei, akiket még a nyilvántartásokból is kitöröltek, de emléküket a mai napig kísért. A „desaparecido” áldozatai így szó szerint és metaforikusan is „a hely szellemeiként” funkcionálnak, és ebből a hagyományból, az emlékezet és a felejtés különös kombinációjából táplálkozik az Enríquez-féle „társadalmi horror”. Több novellában is felbukkan az egykori diktatúra emlékezte, ritkán nyíltan kimondva, inkább csak utalásokként, az események háttérét adó kontúrokként. A leglátványosabban *A Fogadó* című szövegben, amely ismét egy „kísértetjárta ház”-történet, ám a szellemek nagy valószínűséggel az egykor rendőriskolaként használt szálloda hajdani

⁶ Mariana Enríquez: Riachuelo. In: *Tales of Two Planets. Stories of Climate Change and Inequality in a Divided World*. Ed. John Freeman. New York, Penguin Books, 2020, 23–31., 31.

⁷ Cristina Santos: Horror as Real and the Real as Horror: Ghosts of the *Desaparecidos* in Argentina. *e-cadernos CES*, 32 (2019), <https://doi.org/10.4000/eces.4723>.

áldozatai lehetnek. Legalábbis valószínűleg, hiszen a fogadó szobáiba éjszaka beosonó két kamaszlány mindössze zajokat, ordításokat hall, különös fényeket lát, itt sem kapunk magyarázatot a történetekre: a múlt árnyai feltűnnek egy pillanatra, de a szereplők semmit sem értenek. Ők ugyanis már ahhoz a generációhoz tartoznak, akik a múltat legfeljebb hallomásból ismerik, de leginkább még onnan sem, hiszen az akkori eseményeket kollektív hallgatás övezi. Ez a „történelmi elfojtott visszatérése” több novellában is megjelenik: kísértékként, mint *A Fogadóban*, vagy az út mentén talált és valószínűleg valamelyik helyi tömegsírból származó emberi koponyaként, ahogy a *Semmi hús nem lesz rajtunk* című történetben.

Vagyis Enríquez novellái amellet, hogy a rémtörténet hagyományát megidéző és a műfaj narratív eljárásait biztosan működtető szövegek, éppen realizmusukkal, a személyes, lélektani szféra, illetve a közösségi félelmek és elnyomott emlékek megidezésével, sokszor összekapcsolásával újítani is tudnak a zsáneren. Bizonyára az argentin olvasók egészen más attitűddel viszonyulnak ezekhez az elbeszélésekhez, mint mi, akik számára az egészhez még némi egzotikum is társul, hiszen nem ismerjük Buenos Aires társadalmi topográfiáját, ahogy az ország történelméről, traumatikus múltjáról is legfeljebb hajdani hírekből, történelemkönyvekből, esetleg néhány műalkotásból lehetnek ismereteink (leginkább talán *A hivatalos változat* [*La historia oficial*, 1985] című Oscar-díjas filmből). Jó eséllyel az argentin befogadók számára erőteljesebb a kollektív traumák, lokális problémák horrorként való megidézése, sokkal jobban érvényesül a kísérteties, akár a freudi *unheimlich* társadalmi pszichózisként értelmezett változatában, ahol az egykor ismerős, később elfojtott élmény tér vissza megváltozott, félelmetes formában. Vagyis Enríquez novelláskötetei legalább annyira megjelenítik a dél-amerikai múltfeldolgozás traumáit, mint időtlen félelmeinket, szorongásainkat és kortárs világunk problémáit. Éppen emiatt, talán némiképp máshogy, de a közvetlen kontextusukon túl is működnek, hiszen zsigeri félelmeinket fejezik ki. Nagyon is valóságos rémtörténetek, és éppen realiztikusságuk miatt ennyire rémesek.

ápr
16
19⁰⁰

VANNAK VIDÉKEK

E78.hu

*BOGDÁN ZSOLT ÉS A KALÁKA
ZENEKAR KÁNYÁDI SÁNDOR ESTJE*

*A
Költészet Napja
margójára*

**ZSOLNAY NEGYED –
E78 – KONCERTTEREM**

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

Nemzeti
Kulturális
Alap

PAPPAS[☆]
ALÁNYIUDOM-TEREM

PRINT

Fizessen elő folyóiratunkra!

Előfizetési díj fél évre 6600, egy évre 12 100 forint.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2024-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SIMON MÁRTON versei 481
VARRÓ DÁNIEL: Halj meg cipőben (*részlet egy vadnyugati pókereposzból*) 492
JÁNOSA ESZTER versei 496
MELIORISZ BÉLA versei 497
KULIN BORBÁLA verse 499
SÁNDOR IVÁN: Cirkusz, mozi és ringlispíl (*regényrészlet*) 500
MÉNES ATTILA: Erdei vadak (*regényrészlet*) 511
SZÁNTÓ T. GÁBOR: A jazzprofesszor (*regényrészlet*) 517
PODMANICZKY SZILÁRD: Örök élet meg egy nap (*naplórészlet*) 523
SAJÓ LÁSZLÓ versei 532
BABICZKY TIBOR versei 535
BODA MIKLÓS versei 536
NAGY IMRE OTTÓ: A megvert almafa (*Technikumi évek II.*) 538
NORA FISCHER: A muzsikus teszi érdekessé a zenét, nem a kottafejek
(*Sz. Koncz István beszélgetése*) 560

*

- MELHARDT GERGŐ: Sokféle utazás (*Térey János: Termann hagyományai*) 567
THOMKA BEÁTA: Nincs itt rendben semmi
(*A kimozdult világ sokszólamú kalandregénye – Vida Gábor: Ahol az ő lelke*) 578
BALOGH TAMÁS: Hiány, felesleg és nyereség a Sajtban (*tanulmány*) 582

*

- BEDECS LÁSZLÓ: Másért örülünk neki
(*Parti Nagy Lajos: Hadd legyek hűs. Összegyűjtött versek, 1970–2023*) 587
KERESZTESI JÓZSEF: Felszabadulások
(*Varró Dániel: Túl a Maszat-hegyen 2. Varró Zsuzsa rajzaival*) 595
GYÖRFFY MIKLÓS: Chronica Namaidiensis
(*Vida Gábor: Senkiháza. Erdélyi lektúr*) 601

2024

MÁJUS

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortétkban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsen.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A JELENKOR VESZPRÉMBEN. Lapunk legutóbbi számaait mutatták be a Művészetek Háza S-stúdiójában március 27-én. *Domján Gábor, Fekete Richárd, Fenyvesi Ottó és Ladányi István* olvasott föl műveiből, a moderátor *Ágoston Zoltán* volt.

*

HAVASRÉTI 60. Havasréti Józsefet születésnapja alkalmából ünnepi konferenciával köszöntötték a pécsi Művészetek és Irodalom Házában április 10-én. Az előadások és kerekasztal-beszélgetések *Ágoston Zoltán, Bárány Tibor, Fenyő Dániel, Görföl Balázs, Guld Ádám, Keresztesi József, Keszeg Anna, K. Horváth Zolt, Kisantal Tamás, Mohácsi Balázs, Radnai Dániel, Takáts József, Tófalvy Tamás, Visy Beatrix és Zsembery Borbála* részvételével zajlottak. Kiss Tibor Noé köszöntője honlapunkon (www.jelenkor.net) olvasható.

*

JANKOVITS LÁSZLÓ 60. Jankovits Lászlót születésnapja konferenciával lepték meg kollégái április 18-án a pécsi bölcsészkaron. Előadást tartott *Bagi Dániel, Balázs Mihály, Bartók István, Boda Miklós, Horváth Iván* (online), *Ötvös Péter* (online) és *Zsupán Edina*.

*

BERTÓK-PÓDIUM. A költészet napja alkalmából a Prae Kiadó vendégeskedett az új keletű rendezvénysorozat április 11-ei alkalmán a pécsi Tudásközpontban. *Balogh Endrével, Jakobovits Kittivel, Láng Orsolyával és Németh Gábor Dáviddal Mohácsi Balázs* beszélgetett.

PÉCSI MAGYAROS SZAKHÉT. Az április 15-e és 18-a között megrendezett szakhétén egyebek mellett könyvbemutatókat tartottak, amelyeken *Jákfalvi Magdolnát P. Müller Péter, Moskát Anitát Kisantal Tamás*, az aktuális Babits-kutatás és kritikai kiadás kapcsán *Kelevéz Ágnes*t és *Szénási Zoltánt Mekis D. János* kérdezte. A nyolcvanas évekbeli irodalmi bölcsészlapokról *Havasréti József, Mekis D. János* és *Takáts József* beszélgetett.

*

SZÍNHÁZI PREMIER. A Szókratész védőbeszédét április 12-én vitte színpadra a pécsi Janus Egyetemi Színház. A monodrámat *Laboda Kornél* rendezte és *Czéh Dániel* játszotta.

*

TRIENNÁLÉ. Az Országos Kerámiaművészeti Triennálét március 9-e és április 21-e között rendezték meg a pécsi m21 Galériában. A tárlatot *Novák Piroska* szemlélte honlapunkon.

*

HÍDEMBEREK. A Pannon Filharmonikusok koncertjén *Bartók Béla, Radu Paladi* és *George Enescu* művei csendültek föl április 13-án a pécsi Kodály Központban. Zongorán közreműködött *Balog József*, vezényelt *Gabriel Bebeslea*.

*

IRODALMI DÍJAK. Az újonnan alapított Kovács András Ferenc Költészeti Díjat elsőként *Csehly Zoltánnak* ítélték oda. – Szintén első alkalommal vehette át a Reményi József Tamás-díjat *Nagy Boglárka*, lapunk volt szerkesztője. – A Hazai Attila Irodalmi Díjat idén *Borsik Miklós* nyerte el.

Szerzőink

Simon Márton (1984) – költő, Budapestén él.

Varró Dániel (1977) – költő, műfordító, Budapestén él.

Jánosa Eszter (1989) – költő, irodalmár, Londonban él.

Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.

Kulin Borbála (1979) – irodalomtörténész, a *Vörös Postakösi* szerkesztője, Debrecenben él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapestén él.

Ménes Attila (1961) – író, Budapestén él.

Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapestén él.

Podmaniczky Szilárd (1963) – író, költő, Balatonbogláron él.

Sajó László (1956) – költő, író, Budapestén él.

Babiczy Tibor (1980) – költő, Budapestén él.

Boda Miklós (1934) – könyvtáros, irodalomtörténész, költő, Pécsen él.

Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Nora Fischer (1987) – énekművész.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Pécsen él.

Melhardt Gergő (1993) – kritikus, a Digitális Irodalmi Akadémia szerkesztője, Budapestén él.

Thomka Beáta (1949) – kritikus, Pécsen él.

Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapestén él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapestén él.

Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.

Györffy Miklós (1942) – kritikus, műfordító, irodalomtörténész, Szentendrén él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

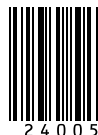
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

Mióta tudom, hogy sosem tehetlek annyira boldoggá, mint az, amikor tetrisezel

*Vettem neked
egy nagyon régi klasszikus Game Boyt,*

hogy tetrisezhess.

*Hallottam róla,
hogy
más párok is használnak
bizonyos
párkapcsolati segédeszközöket,
játékszereket,*

nekünk ez jutott.

Belegondolva, lehetne rosszabb.

Így

*néhány évembe telt csupán,
hogy megemésszem,*

*hogy egyszerűen nincs olyan szervem,
amivel azt a fajta boldogságot ki tudnám
váltani belőled,*

*mint az,
amikor kicsi, szögletes L és Z betűket dobálhatsz halomba
amíg el nem tűnnek,
sok kicsi, kicsi L és Z betűt,*

*ami leírva elég értelmetlenül nézne ki egyben egyébként,
LLZZLZZZLZLZLLZLZLZLLZLZLZLZL
nagyjából
mintha egy macska járkált volna a klaviatúráján.*

Meg persze a kockákat meg a többit.

De mondom, ezen már túl vagyok,

*mert már tudom, hogy sosem tehetlek
annyira boldoggá, mint az, amikor tetrisezel,*

így nem is zavarlak közben,

*nem mondok pont rosszkor
olyanokat,
hogy állítsd meg, mert*

*bele akarok zokogni,
mint egy szelet
vajás-mézes kenyérbe,
a tenyeredbe,*

most rögtön,

*és nem súgom a füledbe,
hogy
te vagy nekem
a vér,
a béke,
az örület,
az egymillió megtekintés,*

*nem nézek direkt hangosan
béna videókat
fitneszbalesetekről vagy
vicces állatokról,*

*csak bámulom csöndben
a hullámokat,
esetleg úszom egyet,
vagy olvasom tovább a Neuromancert.*

De kérlek, félre ne értsd ezt,

nem lett azért közöttünk semmiféle

távolság

*attól még, hogy tudom, hogy sosem leszel
annyira boldog mellettem, mint amikor tetrisezel,*

épp ellenkezőleg,

*valahogy ettől éreztem azt először igazán,
hogy eljutottunk legbelülre,*

*mert akárhányszor látlak még pisilni, vagy
akárhány kávét főzök is neked,
akármit bocsátunk meg még egymásnak,
akármennyi rossz viccemet vagy kénytelen végighallgatni,
és akárhány idétlen verset írok rólad,
akármiféle boldogságra próbállak is rávenni
az ilyen-olyan szereimmel,*

*mégis ez a legszentebb,
a közösen elfecsérelt idő.*

A betűk értelmetlen kupaca,

*mert a lélek egy klaviatúra,
amin egy sötét állat sétál,*

*és ha egy fekete kocka hull az úrron át,
az vagyok én.*

*Ezért köszönöm, hogy itt végre
tetten érhettelek,*

emberi mivoltod pixeles magasán,

*gondterhelt finomságodnak
ebben a halványzöld kontrasztjában,*

mert semmi sem őszintébb a pazarlásnál.

Szóval

*mióta tudom,
hogy sosem leszel
mellettem annyira boldog, mint amikor tetrisezel,*

*néha kicserélem neked
titokban az elemeket a Game Boyban,*

*hogy a boldogságod megszakítatlan lehessen,
zavartalan,
vagyis hogy nyugodtan tudj játszani,*

ha fáradt vagy.

És olyankor arra gondolok,

hogy ha holnap

*meteor csapódik is a bolygóba,
engem elcsap egy troli,
a macska kiszökik a kertbe,
elfogy itthon a kávé,
beszakad a Bitcoin,
szóval összedől a világ,*

*most egy darabig
ez rendben van,*

*most egy darabig
minden oké.*

Jézus és a dinoszauruszok

Dolce far niente a Palermo

*A buszmegálló melletti téglafalon
a hátunk mögött
rengeteg plakát van
felragasztva
hosszan,
nagyon hosszan
a sarkon túl,*

*egy sor Jézus
egy sor Dinoszauruszok világa
egy sor Jézus
egy sor Dinoszauruszok világa
egy sor Jézus*

és így tovább,

*néhol kitakarják egymást,
néhol kész sorminta,
mondom, rengeteg plakát,*

*egymás hegyén-hátán,
összekeveredve,
kirojtosodva,
kicsi a rakásban,*

Jézus és a dinoszauruszok,

*néhol
csak csupa kar és fej sorban
meg vállak,
mintha egy vízilabdameccset néznénk,
szinte hallani,
Jézus óriásit véd,
marad a 0-0!,*

*néhol
a kavarodásból
mintha pankráció lenne,
A brutális raptorok
bosszúja
azért a bizonyos meteorért –
ha rálépne két ősgyík,
vajon mit tenne Jézus?*

és így tovább,

*egy helyen
egy szakadás mentén
mintha az Úr az egyik
raptor hátán ülne,
meglepően harcosan,
igaz, háttal,
ettől talán kicsit
zavarban vannak,
bár a krétakori ragadozók
Isten-konceptióját
nem ismerjük, ez is tény,*

*egy másik helyen
mintha egyenesen Jézus
ölében ülne a két állat,
akár két
emberevő tyúk,*

*az utcalámpa sárgás fényében,
a mellkasig érő szemétkupacok közt,*

*a park sarkánál, a katedrálistól nem messze,
negyvenkét Celsius-fokban,
éjfélkor,*

szóval mintha csak a szép jövőben állnánk –

*és van egy pont,
csak egyetlenegy,*

*ahol véletlenül két
tökéletesen illeszkedő plakáton
teljes harmóniában néznek egymásra
a széttárt kezű
kerámia Megváltó,
(Vivete il miracolo!)*

*és a két fürkésző,
hitetlen, gumi fenevad.
(Un divertimento per tutta la famiglia!)*

*És ott,
ott Jézus mintha konkrétan
mutatna valamire a távolban,
bár nem tudni, mire,*

*talán hogy arra van
két sarokra innen
a kedvenc
kebabos helye,
fagyizója,
hogy errefelé, ott hátrébb,
mennyre állat zöldet vettek
egyszer,
igen, pont a katedrális mögött,
nemrég
itt keveredtek verekezésbe, amikor
bajnok lett a Nápoly,
vagy hogy
arra lakik az
exe,
aki abból él,
hogy a szexelő gekkóit
streameli,
iróniából pénzért.*

És az is lehet,

hogy nem is mutat sehova Jézus,
csak prédikálni próbál,
de legalábbis
mindenképp mond
valamit a raptoroknak,
mondani akar
valami fontosat,

ölelésre tárt karral,
békülékenyen,
vigasztalólag,
igaz, arról sincs tudásunk,
érezte-e valaha szomorúságot
őshüllő,
szóval ez is csak feltételezés,

talán épp most kér elnézést Jézus
a miatt a bizonyos
meteor miatt,

vagy bármi más, mit tudom én, talán az inkvizíció miatt,
vagy a v-nyakú pólók miatt,
vagy a szerelem miatt, a kalóriák miatt,
a kommentszekciók megteremtése miatt,
a rák mind a kétszáz fajtája miatt,
a holokauszttal vagy Trianon miatt,
a depresszió miatt,
az anyák halála miatt,
merthogy ezekről
kvázi,
ugye, ő tehet,
de lehet,
hogya a kortárs költészet miatt kér,
vagy a klímakatasztrófa miatt,
a folyamatos elnyomás, értetlenkedés, szemétkedés, hazudozás miatt,
a nagy közös megrohadás miatt,
a februári kedd reggelek miatt,
a beszakadó körmök miatt,
a gyerekekkel összeszereltetett telefonokba
bepötyögött bunkóságok miatt,
a kevéske időnkét röhögve bekebelező felejtés miatt,
a hidegen érkező rendelt pizzák miatt,
vagy a free jazz miatt

kér éppen elnézést a raptoroktól,
pedig ezekről meg mi tehetünk,

*csak hát ő Jézus,
és ugye, ez a dolga,*

*hogy miért épp a raptoroktól kér
ezek miatt elnézést, rejtély,
mert tőlünk sosem fog,*

*talán,
talán csak széttárja a kezét,
és sóhajt tanácstalanul,
hogy*

*Most nézzétek meg,
nézzetek körül,
basszameg,
ez van,
ez lett,
ezt csinálták ezek az állatok,
ezek szétbarmolnak mindent,*

és ránk mutat, és joggal,

*pedig mi csak a buszra,
mi csak egy sosem érkező megoldásra várunk,
nehéz, üres, zúgó fejünkkel,
föl nem emelhető szívünkkel,*

*egyébként, ami azt illeti,
boldogan.*

Vajon hányan halnak meg egyébként évente az IKEA-ban?

Szerintem itt nem lehet meghalni –

*így kezdődött,
ezzel a felvetéssel,
vagyis ezt mondtam,*

az én nézőpontomból a csokitorta közepe táján,

*a te szempontodból
a garnélasaláta
vége
felé.*

*Szerintem ezen a helyen
egyszerűen lehetetlen.*

*Szerintem viszont haladnunk kéne,
szóval az evésre koncentrálj,
ne a hallhatatlanságra,
mert mindjárt záróra,*

*és még nem vettük meg
se a fotelt,
se a jukkapálmát,*

*válaszoltad, rád jellemző módon
a misztikum elé helyezve
a praktikumot.*

*De én komolyan így gondolom –
erősködtem tovább –,
itt olyan,
mintha nem létezne
halál,
és nem azért,
mert bolt létre élhetőbbnek tűnik,
mint az ország, ahol élünk,
hanem egyébként.*

*Szerintem itt infarktusból is
három különböző típust lehet kapni,
és mindhárom organikus anyagból készült,
fenntartható gazdaságból származik,
van szilvaszínben,
és jár hozzá összeszerelési
útmutató bolgár nyelven is.
Ráadásul valami vicces nevet adtak neki,
hogyan Trölf, vagy ilyesmi,
hogyan kicsivel kevésbé legyen ijesztő.*

Ez a hely javíthatatlanul oké.

*Te erre megvonod a vállad,
hogyan ebben egyébként igazam van,*

*ez az ország,
ahol élünk,
valóban
sokban emlékeztet a halálra,
mert bármilyen beszélgetést
tönkre lehet vele tenni,
ha szóba hozzuk,
amúgy próbálunk rá nem gondolni,
és ahogy öregszünk,
egyre nehezebb viccelni vele,*

mert javíthatatlanul nem oké,

*viszont egy élhetetlen
helyen halhatatlannak lenni
elég nagy kiszúrás, nemde,*

*ugyanakkor
szánalmas,
hogy egy szelet csokitortától
képes vagyok
mindent rózsaszínben látni,*

*és hányszor megbeszéltük már,
hogy a jól működő országok
tönkreteszik az embereket,
a nép kövér lesz,
neurotikus,
unott,
kötekedő,*

a boldogság savanyít,

*mi a szeméttetelek
méltóságára alapozzuk
az egészséges önértetünk,
a mi lelkiünk egy leeresztett kosárlabda,
a mi szebbik önképünk is egy ócska,
rámásból félig kiszakadt amatőr olajfestmény,
egy csokor pipacsról, sejt,
(a csúnyábbikat meg hagyjuk is)
a mi sorsunk
hárompálcás, ólommal teli plüssróka
a céllövöldében,
a mi jövőnk
távoli ég apró repülőkkel,*

*a mi nyelvünk a holtág alján pihenő
lakodalmas CD,
amit egy reménykedő keszeg méreget,
mert az ezüstös csillogásból azt hiszi,
leendő szerelem,*

*mi a lomtalanítás vagyunk,
a világ meg egy bútorbolt,*

*és ezzel az egészszel nincsen semmi baj,
vagyis persze van,
ezzel persze rengeteg baj van,*

*viszont vegyem már őket annyira komolyan,
hogy
nem egy IKEA-ban dugom a sütőbe a fejem miattuk,*

de ezt már százszor megbeszéltük,

*ahogy azt is, hogy nem áll nekem jól,
amikor teli szájjal panaszkodom,
szóval fejezzem be a csokitortát végre,*

*mert mennünk kéne,
mert mindjárt zárnak,*

*és még nem vettük meg
se a fotelt,
se a jukkapálmát,
se a szebb jövőt,
se az eggyel jobb idegrendszeret,
se a húsgombócot,
sem a gyerekeinket,
sem az infarktuszainkat,*

*sem az örök életet,
ámen.*

Halj meg cipőben

– részlet egy vadnyugati pókereposzból –

Emberfeletti írhatnék izélget.
Múzsám, a lengőajtón lépj ki hát,
Kalapodat hajítsd oda a szélnek,
S kurjants egy szexi, cowgirlös „ji-há!”-t,
Fehér csípőd, ha kérhetem, riszáld,
Szálldosson százfelé hajad, mely ében...
S csókolj meg, ó, az ihlet érdekében.

No, kezdjük akkor. Bendzsóm húrja, pöngj,
És generáljál fikciót, mimézis,
Nagy dolgokról fog szólni majd e könyv,
Fegyvert éneklek például, s vitézt is,
Hölgyolvasóm, te zsebkendőt kikészíts,
Mert művemben találsz majd sok szakaszt,
Mi férfias, de könnyeket fakaszt.

„Fiúk, engem lelőttek” mondta Dave Tutt,
Mikor lelőtte őt Wild Bill Hickok,
És Wild Bill azt gondolta: tény ez, épp csak
Dave ezzel nem sok újat állított.
És Kelly Kerr szalonja pont nyitott,
A zongorán már klimpíroztak egy dalt.
És Dave nem mondott semmi mást, csak meghalt.

Már este volt, de még nem volt sötét.
Hosszú árnyat vetett a sok faoszlop.
Wild Bill megfújta coltjának csövét,
Nézte, ahogy a löporfüst eloszlott.
Nem aggódott. Kétség se fért ahhoz, hogy
Egy pillanattal Dave tüzelt előtte.
Dave nem találta el, ő meg lelőtte.

Ha nyílt utcán ölünk napközben embert,
Coltunkat el ne süssük, csak ha már
Ránk lőtt a másik. Így önvédelemmel
Megússzuk. Vagy – a másik eltalál.
Bekalkulált kockázat a halál,

*Van, hogy csekély, máskor viszont egész nagy.
Csak addig élsz, amíg meghalni kész vagy.*

*Zord, kaktuszokkal vadregényes préri!
Zablátlan, öntörvényű vadnyugat!
Hol az embert váratlanul nem éri,
Ha bőrén elhelyeznek hat lyukat,
Hol a csapos s a baljós hangulat
A hőst közelgő végzetére intik...
Wild Bill Hickok kész volt meghalni mindig.*

*Csend volt. Kihalt és néma volt a tér,
Csak pár kabóca percegett ijedten,
Meg cégtáblát nyikorgatott a szél
(A zongorázást kár, hogy említettem),
De néma volt különben és kietlen,
Lélek sehol, és – kell-e mondani? –
Farkát lengette búsan egy csacsi.*

*De lassan előbújt a girbe-gurba
Tetőtartó faoszlopok mögül
Először egy kovács, aztán egy kurva,
Aztán egy marhatenyésztő mogul,
S mind hüledezni kezdtek angolul,
Hogy „Wow!” meg „What the hell?”, somolygott hátul
Egy vén koporsókészítő kajánul,*

*És (innentől már fordítom magyarra)
Egy hang azt mondta: „Láttad ezt, Jacky?”
„Bill ellen? Mégis mit remélt a marha?”
„Pedig Dave basszus oldalt állt neki!”
„75 yardról!”, „Mennyiről? Ne! Mi?
Dehát egy colt célzott lőtávja mennyi?”
„25 yard...”, „És 75-ről? Hinnye!”*

*Időközben megérkezett a doktor,
És Dave Tutt mellé letérdelt a porba.
„Halott” mondta, s be is számolt az okról:
„Az ötödik és a hetedik borda
Közt egy golyó testébe van hatolva.”
„És ott mi van?” kérdezte egy naiv,
Napernyős hölgy a doktortól. „A szív.”*

*Wild Bill napcserzett arca meg se rezdült
– Egy westernhőst a nap mindig cserez,
Míg más halandó tőle barna lesz, sült,
A westernhősökkel kivételez,*

*Nem állítom, hogy értem, hogy van ez,
De a külság fokát, úgy látszik, jelzi,
Hogy arcunkat a nap süti vagy cserzi –*

*Wild Bill napcserzett arca meg se rezdült,
De felgyorsult kissé a szívverése
(Mert adrenalint agyba, szívbe ez küld,
Ha hajszaál híján meghalunk, de mégse),
De nem mutatta ennek ő jelét se,
Egy félmosoly ha volt a szája csücskén,
De bajsza azt is eltakarta büszkén.*

*Ó, hol vagytok, ti régi, büszke bajszok,
Ti pörgék, kackiások és konyák,
Amik körül nők pillantása rajzott?
Megértük, ím, a bajszok alkonyát.
Nem eszi már a hölgyeket tovább
A sóvár, mardosó bajuszirigység...
Csak engem esz, bevallom, egy kicsinykét.*

*Nem azt mondom, nő énnekem, mohódzik,
Több, mint legénytoll, ütközőbajusz,
De ellenáll e száj fölötti kóc itt,
Nem hajlandó felkunkorodni juszt,
Kefélhetem, míg van tudómba szusz,
Mehet rá zsír is, gyanta is vödörnyi,
Az istennek se bírom megpödörni.*

*Mi, kiknek elpuhult szívét csak néha
Puffantja játék-colttal Ámor át,
Nem ismerjük mi, olvasóm, a néma
Revolverhős győzelmi mámorát,
Ki a halál sötét csövébe lát,
Kilótt golyó süvít felé – mi vét,
S ő lövi át az ellenség szívét.*

*De van neki. Bár nem mutatja, érez.
Hogy tenyeréből eszik a világ,
Hisz győzött, és mindennél többet ér ez,
A szürke csőcselék közül kivált,
Bámulja most a nép, a nők kivált –
Magát élet-halál urának érzi,
Az ördöggel is szembe merne nézni.*

*Dehát mért húzta fel e két személy
A colt agyán levő acél műtyűrt
Egymás szemébe nézve, míg a szél*

*Egy Morricone-dallamot füttyült?
S a kandi nép előtt, amely kigyúlt
Bámulni ezt, milyen sötét titok
Miatt számolt le Dave Tuttal Hickok?*

*Vajon menyasszonyát szerette Dave el?
Vagy apja halálában volt-e sáros,
Mit meg kellett torolni rajta hévvel?
Vagy felbérelte őt netán a város,
Mert Dave bandája fosztogatta? Á, nos,
Regénybe illőbb volna ez, de nem.
Talán korábbról kéne kezdenem.*

*Előző este – nem tudom az órát,
Nagyon késő volt, vagy nagyon korán,
Mikor a Devil's Grandson című nótát
Harmadszor játszották a zongorán,
És fent az égi préri kék porán
A vén ólábú Hold már messze császarkált,
Wild Bill Hickok végre kapott egy ász párt...*

A Duna felett

*Korán fekszem, és azonnal elalszom.
Hajnalban felébreszt a szél, a folytonos villogás.
Ez a második ilyen éjszaka. Először sístergés,
egészen közel, és szinte azonnal heves robbanások.
Mintha egy hatalmas tenyér csapna a vízre.
A hang végigfut a Dunán, nekiütközik a rakpartnak,
és úgy ér el ide, mint egy háború zaja.*

*Ha igazán mélyre merülök magamban, még mindig
veled találkozom. A semmiről nehéz leszokni.
Nem akarom, hogy része legyél az időmnek reggel,
és a hiányod se pislákoljon esténként. Kétes, zöld mécses.
Nem őrizlek tovább, és ne őrizz engem.*

*Szakadozó felhők a Duna felett. Lassan világosodik.
Talán te is épp ugyanezt nézed, csak egy másik ablakból,
kétutcányira tőlem. Biztonságos helyről, ahogy szoktad.
Már nem kell sok időt töltenem itt, ilyen közel hozzád.
Félek, hogy váratlanul felbukkansz, hogy találkozunk
az utcán. Hogy nem leszel egyedül, és én sem.*

*Fekete folyó mellett ülünk, csíkos vászonszékekben.
A bokánk átlóg a sötétségbe, áztatjuk a lábunkat.
Jéghideg. A túlsó parton egy szennyvíztisztító épületei közt
lángok csapnak fel. Csak ülünk, és nézzük.
Senki sem hívja a tűzoltókat.*

*Azt mondják, a test mindenáron megpróbálja elkerülni
a fájdalmat. Inkább megfeszül, és rendellenes tartást
vesz fel, csak hogy kímélhessen egy érzékeny pontot.
Ettől hamarosan másfajta fájdalmak jelentkeznek,
majd egy idő után zsibbadás, érzékvésztes lép fel.
Én nem ilyen vagyok. Ott ülök elkenődött
szemfestékekkel, kezemben egy bögre tea.*

Szinesztézia

*Talán ez az első emlékem,
az élénksárga szúrás,
hirtelen öröm, aztán döbbenet,
ahogy megláttam a babakocsiból,
velem szinte egy magasságban,
az árok és a töredezett járda között.
Egy sárga virág.
Csak azt tudtam, hogy gyönyörű,
nem tudtam, de nagyon akartam,
felé nyúltam, és megmarkoltam a fejét.
A tenyerem, a sárga szín, a méh.*

M E L I O R I S Z B É L A

Kérdéseinkre csak

*mivé lesz itt minden még rejtély
csak sejteni lehet*

*rozsdásodik ami tud
s innen is onnan is lekopik az ékezet*

*a valaha olyannyira szeretett táj
így lesz egyre felismerhetetlenebb*

*ha vannak kérdéseinkre már csak
vállvonogatás a válasz*

*nyugtalanító némaság csupán
akár az emlékek rommezőin*

Helybe jön

*mindig kifut a tej
szakad a cipőfűző
s egyre több a fafej*

*az évszak bolondos
hülyéskedünk hát mi is
kinek mi a fontos*

*így döcög az idő
és itt minden oly muris
fű ég de majd kinő*

*sietni nincs hova
tollas kutyák iáznak
helybe jön a csoda*

Mi nincs

*mi igen és mi nem
álmodunk ámulunk
ami van mért ilyen*

*mért ilyen és nem más
s hogy mi nincs de mi van
csoda vagy hervadás*

*a dolgok vége mi
menni visszatérni
s mindent felejtetni*

Végül és újra meg újra

*Még nem töröltem a neved a telefonomból.
Mintha itt lennél egy gombnyomásnyira.
Nem tudom, persze, mit kérdeznék tőled,
amihez nem volt bátorságom annyi év alatt.*

*A vízcseppet kérdezném meg inkább,
amelyik a nyakadra hullt, mikor itattalak.
Téged, aki már nem tudtál semminek örülni,
megcsiklandozott.
Csepp víz, mondd, milyen anyám bőre?*

*Én nem emlékszem, és azóta por lett belőle.
Elégettük. Hiba volt talán?
Lassabb elmúlásra kellett volna bízni,
nem tűzre: földre, az élő világra, amit úgy szeretett?*

*A telefonomból még nem töröltem a neved.
Mintha rajtam múlna csak, hogy nem beszélsz.
Persze nem tudom, miről kérdeznék.
Sem a holtak, sem az élők nem érdekelnek mostanában.*

*Azt a nagy, színes madarat kérdezném talán,
ott az állatkertben, halálod utáni héten.
Görcsös ujjával markolta a rácsot,
és száraz nyelvét öltögette felém.
Madár, mondd, miért gúnyolódsz anyámon?*

*Csak ez a gyávaság ne lenne,
ami csak emléket mer –
s nem mer megidézni téged.
Lesem a hozzád hasonlókat inkább,
minden gyenge testet, ami szomjas, béna vagy riadt.
A fűszálak hegyét, ahogy végül és újra meg újra
rábólintanak a láthatatlan szélre.*

Cirkusz, mozi és ringlispíl

regényrészlet

zuhog az eső

a jelzőlámpák nem működnek, a forgalom lassú. A gépkocsik ütköznek. A pincék beáznak. A légitársaságok késnek. Az épületeket, pályaudvarokat, hidakat, templomtornyokat takarja az esőfüggöny, az autóbuszokban egymáshoz préselődnek az utasok, a kocsik megcsúsznak, a kisgyerekek sírnak

a városközponttól a buszjáratokkal huszonöt perc alatt megközelíthető Állami Jövőkutató Intézet a megnyitóra készül. Sajtónyilvánosság. Az újságírók várakoznak a felújított ódon kastély előtt

akkor is zuhogott az eső, amikor hetekkel előbb a végzős évfolyam hallgatói búcsúbullit tartottak az egyetemhez közeli sörözőben

a takarítók töröltették a küszöbön át-átcsurgó vizet

egy kék kötényt felszolgáló átvette az ernyőmet

gyülekeztek az évfolyamtársak

hosszú tölgyfa asztalok, a falakon tálasok, szarvaskoponyák előremeredő agancsokkal, kitömött üvegszemű őzfejek

már nehezen találtam szabad helyet az irodalom szakosok asztalánál. A sarkokban néhány ismerős az informatikusok közül

a felszolgálók hozták a korsó söröket

ki hová?

mit hoz a jövő?

az egyik hallgató felállt, ivott néhány kortyot, felemelte a karját, figyelem!, kiáltotta, fontos bejelentést teszek, a jövő héten felveszem a diplomával járó munkát, autóbuszsofőr leszek, kétszer annyi fizetéssel, mint egy kezdő tanáré

néhányan nevettek

még utolsó éves voltam, amikor magához hívott a tanszékvezetőnk

kis irodája volt. Könyvsorozatok a polcokon, dossziéhalom az íróasztalán

elégedett vagyok a munkájával, a dolgozataival, a szorgalmával, mondta, az egyik kollégám nyugdíjba megy, volna-e kedve a tanszéken folytatni?

hozták a söröket a kék kötényesek

sokan kételkednek a munkánk értelmében, a jövőjében, folytatta a tanszékvezetőnk. Én nem így gondolom. Mi a tanszéken az irodalmat örömforrásnak tartjuk... megvilágítja, miben élünk, nyomot hagy a korról, amiben élünk... Arany János... Ady... Babits... most más világban élünk... változnak az írói megközelítések... a formák... volna kedve?

adott új feladatokat

fejére húzott ázott köpenyben egy alak lépett be a sörözőbe

az egyik kék kötényes lesegítette a köpenyét
a fiú katonás léptekkel közeledett
a Bikafej!, kiáltották a sarokasztalnál

informatikus volt, én kétszakos, az irodalom mellett két év után meg lehetett
szerezni az informatikusdiplomát. Hárman voltunk a szakon barátok Gyula Ferivel. Bikafej a koponyaformájáról kapta a nevét, büszkélkedett az őseivel, katonatisztek voltak, az egyik harcolt a múlt századi első háborúban, a másik a Donkanyarnál a másodikban

közeledett a kék kötényesek sorfalában. Egyetlen üres hely volt. Velem szemben. Oda ült

a felszolgáló hozta a korsó sörét

Bikafej két év után folytatta az informatikát. Ketten Gyula Ferivel megelégedtünk a szakdiplomával, elmentünk az ösztöndíj kiegészítéséhez némi pénzt keresni egy gyerekeknek szóló portálhoz. Néhány hónap után otthagytuk. Gügyögünk, mondta Feri, ahelyett, hogy felkészítenénk őket, mi vár rájuk

azóta nem hallottam róla

Bikafej lassan az asztalra tette a kiürített korsót. Intett. Hozták a következőt. Azt is lehajtotta. Kifehéredett az arcbőre. Érdekesnek találtam. Nem kipirult az italtól, kifehéredett. Látszottak a koponyacsontok a kopasz fején, a kiugró állcsont is, mint a falon a szarvaskoponyákon

a harmadik korsó sört lassabban itta

faszikám, mennyi egy buszsofőr fizetése, kérdezték a sarokasztalnál üzleti titok

Bikafej markolta a már üres korsót. Az arcomba hajolt

igen... igen... ismételte a tanszékvezetőm, Arany... Ady... Babits... távoliak, mégis velünk vannak... bennünk... mintha ma írnák... Edward király, angol király. Léptet fakó lován... Babits az örök kérdéssel... miért nő a fű, ha leszárad... miért szárad le, ha újra nő

Bikafej intett a felszolgálónak: még egyet

a múlt héten a tanszékvezetőm újra magához hívott. Akadozva beszélt. A tekintete is szokatlan volt. Mintha éveket öregedett volna. A szeme alatt, a szája körül mély ráncok

sajnálom... nagyon sajnálom, kolléga, akkor nevezett először kollégának

két újabb státuszt vontak el a tanszéktől. Leállították a bővítést is. Tiltakoztam. Ügyet se vetettek rám... sajnálom... nem tudom az ajánlatomat betartani hallgattunk

az ajtóig kísért, megfogta a karomat

ne adja fel, súgta, a szellemet el lehet sorvasztani, az érzékeket nehezebb... a szellem iránti érzékeket. Kihallgatást kértem a kancellártól, nem fogadott. Írtam, nem válaszolt

a felszolgáló letette Bikafej elé az újabb teli korsót

ivott néhány kortyot

felállt, már kissé imbolygott

sorakozó!, kiáltotta

ki merre?

hozzám hajolt

te hová?
vinnék már ki a mosdóba, mondta egy fiú a sarokasztalnál
Bikafej a tenyerével lesöpörte a korsót az asztalról. A maradék sör a cipőjére folyt. Az üres korsó széttört a mozaikpadlón. Az egyik felszolgáló tálcára szedte a szilánkokat
merre?, ordított az arcomba
nem tudom
azt kérdeztem... merre?
nem tudom
nekem elegendő van ebből... az egészségből... az egészségből... ebből a cirkuszból... értitek?... az informatikámmal bárhol megleszek... elegendő van... miért kussoltok?... nyuszi csapat... te is, hajolt hozzám
amit én tudok, az sehol a világon nem kell, mondtam csendesen, Arany...
Ady... Babits... talán már itthon sem
ez az egész... cirkusz... elhúzni... súgta
még egy korsót, kiáltotta
az asztalra dőlt
két fiú felemelte, kivitték a mosdóba
kis rovar mászott előttem az asztalon. Az egyik felszolgáló rácsapott, összemorzsolta a tenyerében
álmok, tervek, gondoltam, mi lesz belőlük. Tanultunk az ismétlődések esztétikájáról, de más a tanulmány és más a tapasztalat, gondoltam
zuhogó eső verte az ablakokat
néhányan búcsúztak
Bikafej visszajött a mosdóból
üres korsók sorakoztak az asztalokon
Bikafej felemelt egyet, kortyolta az ürességet
dúdolt
ez az utolsó pohár és aztán agyó, bonsoir, bonsoir
a felszolgálók hozták az ernyőket
ázottan érkeztem haza
a feleségem elém sietett az előszobába
jó volt a buli?
nem válaszoltam
egész délután és este is dolgoztunk, mondta
visszament a szobába. Kihallatszott, hogy az új szerepét gyakorolja

a feleségemmel osztálytársak voltunk. Szerepelt a gimnázium színjátszókörében. Tehetségesnek tartották. Néha megnéztem az előadásait. Érettségi után nem találkoztunk

később egy kora tavaszi estén hazafelé igyekezve felfedeztem a nevét a Pince Stúdió plakátján. Előadás után megvártam. Nem sokat változott, de mintha a színpadon lett volna és bennem szereplőtársat látna, akitől végszót vár, kérdő volt a tekintete

másnap este is megvártam
sétáltunk

beszélt a szerepeiről, én a tanulmányaimról. A jövőnkről is beszélgettünk
 leültünk egy ligeti padra
 megsimította a kezemet
 akkor nem akarsz külföldre menni?
 nem, mondtam
 vállamra hajtotta a fejét
 megcsókoltam
 mi volt ez?, kérdezte... játék?
 meglátjuk, mondtam
 meglátjuk, nevetett
 akkor most összeházasodtunk, súgta az első éjszakánk után
 kérdés is volt, kijelentés is
 a formaságokkal, gyűrűváltás, közjegyző, nem törődtünk. A férjemnek fog-
 lak szólítani, te engem a feleségednek, mondta
 majdnem minden este játszott. Néha megnéztem. Egyre nagyobb feladatokat
 kapott. A szerepeiben élt. Mindenhol. A konyhában is, mosogatás közben, me-
 morizált. Nevetett, amikor észrevettem. Hetente kétszer járt a piacra. Volt állandó
 zöldségpultja, kedvenc halárusa
 a búcsúbulink másnapján elmondtam az estét a sörözőben
 megfogta a kezemet
 szomorú volt
 ha egyszer te is... ha mégis... úgy gondolod, hogy külföld, akkor... tudnod
 kell... vége... nekem itt a jövőm...
 Csehov *Három nővérét* próbálták. Mása szerepét osztották rá
 a rendezőnk szerint, mondta, a három nővér közül Mása a legnagyobb vesz-
 tes. Mikor a végén a katonák elbúcsúznak, ő a szerelmét is elveszíti
 egyik este fáradtan jött haza
 volt egy kis vitám a rendezőnkkel. Kértem, átvehetnék-e néhány mondatot a
 búcsújelenetben a nővérektől. A rendezőnk nevetett. Ezt beszélje meg az íróval.
 Fantasztikus fickó, leültetett, magyarázni kezdett, nem szavakkal, a tekintetem-
 mel kell követnem a két nővérem búcsúját, próbálja otthon tükör előtt, magya-
 rázta, csak az utolsó szavakra gondoltam, kértem... miért a sok szenvedés?
 miért? azt a közönségnek kell éreznie és magával vinnie, mondta a rendezőnk,
 maradjon meg a szívükben... fantasztikus pali... segítenél... felolvasnád a záró-
 jelenetet és néha figyeld közben a tekintetemet
 olvastam, ez Mása szövege... a tiéd...
 ó, hogy szól a katonazene. Elmennek tőlünk... az egyik már elment, mind-
 örökre. Mi pedig egyedül maradunk... élni kell... élni
 a húgod veszi át, olvastam, jön majd idő, mikor megtudjuk, miért ez a sok
 szenvedés
 felpillantottam, figyeltem az arcát
 még a húgod szövege, mondtam, holnap bemegyek az iskolába és tanítok.
 Most ősz van, nemsokára jön a tél, a hó, mindent betakar
 amikor ezt hallom, lehunyhatom a szemem, ajánlotta a rendezőnk, mondta a
 feleségem

Olga, a nővéred szövege jön, folytattam, a katonazene olyan vidáman pattog és úgy szeretnék élni... jaj istenem, az idő elmúlik, örökre, elfelejtenek bennünket, az arcunkat, a hangunkat, a zene olyan vidáman szól, és én azt hiszem, nemsokára megtudjuk, miért élünk, miért szenvedünk. Jaj, csak tudnánk, miért, csak tudnánk, miért

a miért a legfontosabb, magyarázta a rendezőnk, a legidősebb mondja, de mind a hárman azt érzik, a közönségnek is ezt kell magával vinnie, a nővérek nem tudják, hol a válasz, nem tudják, mi a valóság, azért játszunk, hogy ráébredszük a közönséget

odaléptem hozzá, mondta a feleségem, csak az utolsó szót, az utolsó MIÉRT-et... úgy szeretném. Rám kiáltott, az arcjátékával, mondta

jól ismertem a darabot, az egyetemi szemináriumon is elemeztük, színházban is láttam

most másképpen hatott rám. Régebben: szép, megható, szomorú, távoli. Most: ismerős, közeli... mindennapi... minden változott... megváltozott, gondoltam... én is megváltoztam

kavarogtak bennem a feleségem szavai, a rendezője instrukciói, a tanszékvezetőm sajnálkozása, a búcsúbuli, Bikafej a söröskorsóival

a nővérek nem ismerik fel az okokat, a szenvedésük okait, ismételte a rendezőnk, mondta a feleségem, de a színésznek ismerni kell, csak akkor tudja eljátszani a szerepet. Mi a sok MIÉRT? És mi a válasz, folytatta, a hatalom prése és az emberi természet

nyugtalanul aludtam

álomban a búcsúbulin kék kötényben hordtam körbe a söröskorsókat, tükör elé léptem, nem ismertem magamra, öregember nézett vissza rám, színpadon játszottam szoknyában

kora reggel jelzett a mobilom

ismeretlen hang

a nevét nem mondta

a Lex-ikon.hu rovat vezetője. Munkát ajánlott. Ismeri az informatikai képzettségemet. Gondolkozzam. Huszonnégy óra múlva hívjam vissza

kérdezni akartam, de kikapcsolt

visszahívtam

a szám nem elérhető, mondta az automatahang

a feleségem felriadt

ki volt?

nem tudom

mi az, hogy nem tudom?

nem tudom... munkát ajánlott

külföld?

nem tudom... aludj, korán van

kimentem a fürdőszobába. Rendbe szedtem magamat. Hívtam apám számát. Koránkelő volt

átmennék

baj van?

átmennék

mikor?
egy óra múlva
akkor már dolgozom
átmennék
gyere

apám a *Családi Híradó* tárcaírója volt. A neve felül, mellette a portréja. Barátságos tekintet. Az olvasók szerették az írásait. Sok levelet kapott, kék dossziéba gyűjtötte, a másikba, a rózsaszínűbe régi újságcikkeket, olyan időkből, amikor nem is élt, még a nagyapja sem, aki ugyancsak tárcaíró volt, és ugyancsak őrizte a régi, számára érdekes egykori újságcikkeket

apám ezekből merítette a témáit. Járt a könyvtárakat, levéltárakat, gyűjtötte a – így nevezte – „kapós” történeteket. Nem voltak a számára letűnt világok, bármi, bármikor megtörténhetett, meg is történik majd, mondogatta

kilenc töltőtolla volt, naponta váltotta. Hangzása van a tapintásuknak, említette egy alkalommal. Gimnazista éveim idején elolvasta néhány írásomat, javított. Minden szónak a helyére kell kerülnie, magyarázta

anyám korai halála után a nagy lakást két kisebbre cserélte. Az egyiket nekünk ajándékozta. Íróasztala közelében a kék és rózsaszínű dossziék mellé rejtvényújságokat gyűjtött

volt kulcsom a lakásához. Legyen nálad, bármi történhet hirtelen, mint anyáddal, mondta

nyitottam az ajtót

ha sáros a cipőd, találsz az előszobában papucsot, szólt ki

íróasztalánál a heti tárcáját írta

letette a tollat, homlokon csókol

hírem van, mondta, az egyik írásom az Év tárcája-díjat kapja. Amíg a hetit befejezem, olvashatod, a kék dossziében van

talán nyolc-tíz éves lehettem, talán kevesebb, nem emlékszem, egy alkalommal lapozgattam a rejtvényújságját

érdekel?, kérdezte

hallgattam

pihentet, a munkában is segít

nem mertem megkérdezni, miben segítheti

látod a kockákat?

látom

az üres kockákba kell beírni a felsorolt kérdésekre a válaszokat. Van főkérdés, vannak továbbiak, ha ezeket is megválaszolod, betöltheted az üres kockákat, olyan, mint a háló, minden összetartozik, ha egy szálát kihúzol a hálóból... az egész megreszket

hallgattam

gondolj egy hálóra, ismételte, keresd a kapcsolatot... gondolkozzál... érted?...

próbálom

a rejtvényújságok most is ott voltak a kispolcon

nemsokára befejezem az e hetit, mondta, addig olvasd a díjazottat

kikerestem a dossziéból

már a címeivel is felhívta az olvasói érdeklődését. *Cím nélkül*, ezt adta a nyertesnek

olvasni kezdem

Régi lapok között böngészve felkeltette a figyelmemet a régi városligeti vurstli. Tarkaság, vidámság. Nóta is született róla: Ujjé, a Ligetben nagyszerű, cirkusz, mozi és ringlispíl. Volt tűznyelő, erőművész, törpék színháza, elvarázsolts kastély, céllövölde. A ringlispílen állatok, hintók, trombitás angyalok. Lehetett a forgást gyorsítani, lassítani. A moziban némafilmek, Chaplin, Stan és Pan, a két bohóc. Reklámok: Jó szemüvege lesz, ha Diszbergernél vesz, Ha feléled a gyanú, kinyomozza Doktor Gyalú, mellette a magánnyomozó fotója, puha kalapjának karimája a homlokát takarja, szájsarkában pipa.

Felkeltette a figyelmemet, hogy az egyik lap tudósításának a címe: Tragédia a ringlispílen. A többi lapban is szerepelt a hír, mindegyikben másképpen, de mindegyikben ott volt Doktor Gyalú magánnyomozó neve. Rejtélyes alaknak írták le: széleskarimájú puha kalap, a szájsarokban pipa, mint a mozihirdetésben. Apja, nagyapja is hol rendőrségi, hol magánnyomozó volt.

Próbáltam összerakni a különböző cikkekben szereplő adatokat. Szeretem az ilyen munkát. Olyan, mint a hálózövés.

Összeállt a kép:

egy őszi reggelen Doktor Gyalút jól öltözött úr kereste fel. Teljes titoktartást kívánva megbízta, figyelje meg a feleségét, aki szokásos útjaira hivatkozva, fodrász, kozmetikus, ruhaszalón, érzése szerint randevúkra jár. Átadta a kívánt előleget, de hozzátette: ha megszegi a titoktartást, tönkreteszem.

Doktor Gyalú hetekig figyelte megbízója feleségét. Útjai valóban titkos randevúk voltak. Fényképet készített róla, amint a ligeti ringlispíl hintójában egy fiatalemberrel ölelkezik.

Arról, ami ezután történt, a különböző tudósítások másképpen számoltak be. Az egyik szerint viseltes öltözékben egy férfi kereste fel a ringlispíl tulajdonosát. Jelentős összeget ajánlott fel, hogy megadott időpontban állítsa le a forgó szerkezetet. Egy másik tudósításban az szerepelt, hogy a tulajdonos egy kiségitő kölykökre bízta a feladatot. Mikor a sebes forgás hirtelen leállt, az állatokról többen leestek, a hintóból kizuhant egy fiatalember, olyan szerencsétlenül, hogy hiába hívták az orvost, már nem tudott rajta segíteni. Volt, aki emlékezett rá, hogy a zűrzavarban egy hölgy arcát eltakarva rohant el.

A rendőrségi vizsgálatot rövid úton lezárták. Az eredményéről nem adtak hírt a lapok.

Doktor Gyalú szerepe azonban nem ért véget. Egy fürge riporter szerint nem nyugodott bele a vizsgálat titkosításába, tovább nyomozott. Felkereste a ringlispíl tulajdonosát, aki a kezébe csúsztatott pénzes borítékért cserében elárulta, hogy egy ismeretlen férfi, aki láthatóan nem a saját öltözékét viselte, jelentős összeget ajánlott fel, ha a forgató szerkezet indítása előtt a hintóban ülő egyik vendég bekötőövét meglazítja. A fürge riporter kiderítette, hogy a tulajdonos a kiségitőjére bízta a feladatot.

Doktor Gyalú kérdőre vonta a kölyköt, aki nevetve mondta, a fiatalember olyan szorosan ölelte a mellette ülő hölgyet, hogy a biztosító öv lazítása nem volt veszélyes, de ha ezt nyilvánosságra hozza, úgylis letagad mindent.

Egyik színházi előadás szünetében a hallban sétálva Doktor Gyalú szembe talála magát egykori megbízójával, karján a feleségével. Hozzá lépett. Megbízója ismert, magas beosztású főtisztviselőkkel csevegett, hátat fordított Doktor Gyalúnak, aki rövidesen hivatalos értesítést kapott, bevonták a magánnyomozói engedélyét. Hirdetése eltűnt a mozireklámokból.

Mosolygott, megtörtént már ez is vele, az apjával, a nagyapjával is. Fogasra akasztotta a kalapját, pipát cserélt. Megtanulta, hogy rendőrkapitányok, főtisztviselők, miniszterek jönnek-mennek. Felkereste a rendőrségi kapcsolatát. Az ilyen kapcsolat hozzátartozott a magánnyomozói és rendőrségi munkához.

Várt.

Kivárt.

Mikor eljött az ideje, visszakapta az engedélyét. Felvette a puhakalapját. Nem nyugodott, munkához látott. Hirdetése újra megjelent a mozireklámok között. Hajthatatlan volt.

apám felpillantott, különben nem ez volt eredetileg a tárcám címe, nem a szokásos *Cím nélkül*

mi volt?, kérdeztem

A rendőrség közbelép

megváltoztattad?

megváltoztatták

beleegyeztél?

a tudtom nélkül

kik? kiderítetted?

apám nevetett

ahhoz Doktor Gyalú kellett volna. A főszerkesztő is csodálkozott. Azt mondta, a korrektúrában még *A rendőrség közbelép* szerepelt. Megkérdeztem, mi lehetett az ok, a főszerkesztő töprengett, talán időszerűnek tartották, mondta. Kik, kérdeztem, a cenzorok, válaszolta

kik a cenzorok?

az is lehet, hogy ő az egyik, mondta apám... a főszerkesztőm... máig se tudom ő ítélte meg a díjadat?

ő a zsűri elnöke

nem értem, mondtam

cenzúra és díjazás... van, akinél a kettő együtt jár... így működik... utasítások magas helyről... háló... hálózat... ezt csak neked mondom, ne mondd el még a feleségednek se... tudni kell, fiam, miben élünk...

hátradőlt, pihent

mit gondolsz, kérdezte, melyik nyakkendőt kössem meg a díjátadásra... a képettyest vagy a sima feketét?

mind a kettő csinos

nevettünk

tudni kell, ismételte, miben élünk...

eltette a tollait

befejeztem a hetit, pihentetem, aztán beütöm a gépbe, átküldöm

úgy éreztem, méreget

mi a baj, fiam?

kora reggel kaptam egy különös telefont. A hívó elváltoztatott hangon közölte, hogy ismeri az informatikai szaktudásomat, a Lex-ikon.hu rovatvezetője, munkát ajánlott, gondolkozzam, huszonnégy óra múlva hívjam vissza. Kérdezni akartam, de kikapcsolt. Azonnal visszahívtam. Automatahang mondta be, a szám nem elérhető... mit gondolsz?

érdekes... érdekes... elég rejtélyes... attól érdekes...

visszahívjam?

baj nem lehet belőle... úgysem száll le rólad... Lex-ikon.hu... még nem hallottam erről... tájékozódj... tapasztalat... majd megbeszéljük...

búcsúztam

homlokon csókol

az ernyődet ne feledd itt, szólt utánam... mindig zuhog...

másnap reggel visszahívtam az ismeretlen rovatvezetőt. Megállapodtunk a találkozó helyében, időpontjában

állok az irodanegyed épületének kapuja előtt, ömlik az eső, jelzek a névtáblán, nyílik az ajtó, tegnap már a lépcsőházban voltam, mikor apám utánam szólt, légy óvatos, megkeresem a földszinti folyosón a Lex-ikon.hu ajtaját, kopogok, nem kapok választ, benyitok, kis iroda, tárgyalóasztal, két karosszék, jobbra tapétázott ajtó, a bejáratnál szemközti falon klasszikus festmények fotói, Vincent van Gogh, Caspar David Friedrich, Monet, de nem eredeti színeikben, mindegyik szürkében, feketében. Monet Tavirózsáján a virágok feketék, a víz szürke, Vincent van Gogh portréján az arc szürke, a szem fekete, Caspar David Friedrich Vándora szürke sziklákról a fekete távolságot kémleli

kiállítóteremben érzem magam

a bal oldali falon, szemben a tapétázott ajtóval, hatalmas kép, homokszínűben alig látható figurák, közelebb lépek, így is nehezen ismerhetők fel, nyilazó lovasok, királyi korona, mozsárágyú, repülőgép, Kossuth-címer, guillotine, tengerésztsiszt, Gellért Szálló, Keleti pályaudvar, Lánchíd, Colosseum, Kreml, Auschwitz kéménye, középen kiemelkedik a budai Karmelita kolostor, apám rejtvényűjságjai jutnak eszembe, ahol minden kocka, minden betű összetartozik, a kép alatt fémlapkán a festő neve felismerhetetlen, a cím: Az idő árja, körülkerítenek a fotók és a festmény, zárt világ szereplőjeként, mintha én is egy figura lennék a képen, mögöttem nyílik a tapétázott ajtó, a közeledő lépéseket érzékelem

szervusz... régen találkoztunk... ugye nem rossz a festmény

az ismeretlen telefonáló hangja

lassan fordulok meg

Feri!... A Gyula Feri...

nem rossz... ugye?, ismételte

miért nem mondtad?

később...

miért... hogy... te vagy?

nem telefontéma. Barátom munkája, mutatott a képre, a fotók is. Színpadai díszlet részletei

közelebb lépett. A festmény középpontjára, a Karmelita kolostorra mutatott, a darab, amihez a díszletet készíti, erről szól... a középpontról... nézd a kis figurákat, múlt, jelen, jövő... mit szólsz a címéhez?

mielőtt válaszolhattam volna, a tapétázott ajtóhoz lépett, átszólt, italt kért, máris nyújtották tálcán az üdítőt két pohárral, az asztalra helyezte, leült az egyik karosszékre, intett, én is leültem, olvastam irodalmi tanulmányaimban, vannak olyan állatok, akik sötétben is látnak, miközben beszélt, az arcvonásaimat figyelte
induló portál vagyunk. A tulajdonos-főszerkesztő régi barátom. Adott egy rovatot. Rám bízta, mire jutok. A portál anyagi háttere egyelőre biztosítva van
ivott egy kortyot

felállt

sétált

otthonosan mozgott a fotók és a festmény világában, tudjuk, hogy miben élünk... álvilágban, mondta, hamis információk, a gondolkodás helyett szolgál-lelkűség, az értelem helyén sötétség, kevesen fogják fel, hogy ide jutottuk... a világállapot a megoldhatatlanságok ideje... akik felfogják, sorolják a jelenségeket, klímaváltozás, bevándorlás, gazdasági csődök, véget nem érő helyi háborúk, a szélsőséges erők nyomulása

megállt, az arcomba hajolt

engem nem ez érdekel... az érdekel, hogy mindebből mi lesz a jövőben... miben élnek a fiatal nemzedékek... mi vár rájuk... két-három, öt... tíz... harminc év múlva... mi lesz a sorsa a gondolkodó értelmiségnek? az alkotó művészeknek?

nem voltak gondolataim. A határozottsága felkavart

ezt képviseli a rovatom, mondta, igen... mi lesz ebből a cirkuszból, mutatott újra a festményre. Tudom jól, ismered az informatikusi munkát, dolgoztunk együtt, ismerem az írásaidat... van kedved hozzá?... amire meg szükséged lehet, abba egy-két hét alatt beletanulsz... egyelőre gyakornoki fizetés...

várta a válaszat

várok a zuhogó esőben a felújított kastély kapuja előtt. Első munkám: a Lex-ikon. hu-t képviselem az Állami Jövőkutató Intézet megnyitóján

gyülekeznek a kollégák

tíz óra harminc percre szól a meghívó

tíz óra tizenöt van

az autóbuszban egymásra préselődtek az utasok. Embermassza. Egy gyerek sírdogált

tíz óra tizenhét

a kollégák között felismerem a végzős történészt, aki a búcsúbulin azt magyarázta, az eső, a viharok történelmet is alakítanak, a középkori hosszú háborúban a kisebb létszámú angol flotta a zivatarok felkorbácsolta hullámhegyeket kihasználva győzte le a nagyobb spanyol Armadát

villannak a várakozásban az elmúlt napok eseményei

mikor Gyula Feri irodájából hazaértem, a feleségem meg se várta, hogy az átnevesedett kabátomat levegyem

külföld?, kérdezte
nem
arcon csókol
az esőben a kastéllyal szomszédos épületeket sem látni, minden homályos
azt a feladatot kaptam a rendezőnktől, hogy a három nővér más-más tennivalóit a jövőben olvassam össze, különbözőek, de egységesek abban, hogy mindegyikük azzal fejezi be, miért ez a sok szenvedés
érdekes... töprengett apám, mikor beszámoltam... mondd csak még egyszer a Rovatvezető nevét... érdekes... próbáld ki...
tíz óra huszonkettő
tudom, hogy számíthatok rád, mondta Gyula Feri, mikor megállapodtunk a rendezőnk lejátszott egy részletet lemezen a Bach-fúga három kompozíciójából, akinek megvan, hallja meg többször, kérte, mondta a feleségem, segíti a szerep érzésvilágát... minden motívum ismétlődik
az eső erősödik, eláll, aztán újrakezdi
rendőrautó szirénázik
tíz óra huszonöt perc
a rovatvezető a főszerkesztő barátja... érdekes... háló... hálózat, mondta apám
a papírmunkát, szerződés, kezdő fizetés, regisztráció, intézem, búcsúzott Gyula Feri, a kapcsolattartás folyamatos... három-négy szavas üzenet, a válasz is ennyi... rögzíted, amit, ha visszajössz, kidolgozod közlésre
tíz óra huszonnyolc perc
villog egy mentőautó jelzőfénye
mikor elindultam, az első szobából még hallottam, hogy a feleségem elindítja a lemezejátszón Bach fúgarészletét
a kékpettyes nyakkendőt választottam a díjátadásra, mondta apám
tíz óra huszonkilenc
nyílik a nagy tölgyfa kapu

Erdei vadak

regényrészlet

Bár az igazgató napok óta nem mutatkozott, a korrepetítor mégis úgy közlekedett a művházban, mint a rajzfilmekben az óvatos kisegér, aki a macskát akarja kicselezni. Át gyorsan a bejáratú üvegajtón, halk, viszonzatlan köszönés Jorgosz úr, a portás felé, rohanni fel a félemeletre, mint akire halaszthatatlan tennivalók beláthatatlan sokasága vár. Ezen a lépcsőn az utóbbi időben megszűnt minden társasági élet, az alkalmazottak irodáik mélyén, néma csendben lapultak, pissz se hallatszott. Nem úgy, mint régebben, amikor harsány kacaj, barátságos lármázás, érdekes esetek többszöri, vontatott kitérőjezése hallatszott folyosóhosszan, ősi viccek, folytatólagos pletykázás, se vége, se hossza tereferálás, vidám kvaterkázás. A leheletvékony falakat megrezegtető, kereskedelmi adókból szüntelenül áradó kornyikálás, mint a szabados hivatali élet elmaradhatatlan velejárója, elnémult. Ő maga, az üres Közösségiben, tanítványok híján a villanyt sem kapcsolta fel, többnyire az ablaknál állt, vagy a könyvespolc előtt, amit a kerületi könyvtár leselejtezett példányaival és sárguló hivatali aktákkal töltöttek fel. A wifi-jel most éppen elért idáig, a korrepetítor a Wikipédián kutakodott, már régen utána akart nézni Edgar Froese, a Tangerine Dream alapítója életrajzának, hogy most mi van vele, min ügyködik. A régi tagok, Baumann, Franke, a nagy Klaus Schulze meg Schmoelling már régen kiléptek, ennyit tudott. Amikor az oldal kinyílt, megdöbbenve olvasta, hogy a művész már négy éve meghalt, egy bécsi koncertjén lett rosszul, tüdőembóliát kapott, és már nem tudták megmenteni. Ettől a hírtől elszontyolodott. Töprengését egy jellegzetes zaj, talán fapapucsok kopogása szakította félbe. Ilyen lábbelije a művházban egyedül Zsömi bácsinak, az igazgatónak volt, és a sajátságos koppanások egyre közeledtek. A korrepetítornak a torkában dobogott a szíve, kikapcsolta és zsebre vágta a telefonját. Most ajtónyikordulás hallatszott, s úgy vélte, ha valóban az igazgató jár erre, akkor nyilván a szervezési osztály hétindító értekezletét kereshette fel. A vesztély azonban ezzel még nem múlt el, hiszen Zsömi bácsi ide is bármikor bedughatja kerek, sajtósárga orrát, és akkor mit mond majd, hogyan tudja kimagyarázni a tanítványok hiányát. Hogy a hamarjában összetákolt hazugság hihető-e: a gyerekek így február közepén a tavaszi tanulmányi kirándulásra utaztak a Börzsönybe – ebben cseppet sem bízott. Továbbá, hogy ő most ügyeletet tart, hátha netán mégis beesik valaki. De teltek-múltak a percek, közeledett a munkaidő vége, és senki nem nyitott rá. Akkor meg az jutott az eszébe, hogy bő fél éve Zsömi bácsi azzal állította meg a folyosón, hogy neki mennyire fáj a háta meg a dereka, „lépni is alig tudok, kiskomám”, panaszkolt. „Mindig csak le és fel a pincétől a padlásig, úgy bizony, kiskomám.” „Hát, igen”, érzett együtt főnökével a korrepetítor. „Megyek majd Mátraverebélyre a mofetta fürdőbe, tudod mi az,

Attilám?” Radioaktív víz. Talán az igazgató pár hétre betegszabadságra utazott, ezt érthette félre valamelyik nagyokos. Ez mindent megmagyarázna, hiszen az öregnek kitűnő kapcsolatai vannak a kerületi meg az országos vezetéssel, innen csak a távoli jövőben, az emberi kor végső határán, lábbal előre vihetik ki. És ameddig Zsömi bácsi a helyén marad, addig neki nem eshet bántódása, ezt szentül hitte. Úgy döntött, ezt az elméletét senkivel nem osztja meg, izguljanak csak, idegeskedjenek, addig se törődnek vele. Ő a maga részéről nyugodtan visszatérhet korábbi szokásához, lejárkál a teakonyhába, gondtalanul ácsorog a könyvesbolt kirakata előtt, húszpercenként, félóránként, mikor hogy tartja úri kedve, él szabadon, kiáll cigizgetni a ház elé, akkor is, ha van tanítvány, vagy ha nincs. Most is mindjárt direkt kimegy, nem hajlandó tovább a Közösségiben rettegni, ezzel a tetteivel is jelzi majd, hogy nem tart semmitől.

Háromnegyed négykor kapott egy sms-t Andrástól, hogy felugrana a régi telefontöltőjéért, mert az új szarakszik, de ő válasz nélkül hagyta az üzenetet. Arra gondolt, mi van, ha téved, és Zsömi bácsi mégis ott gubbaszt az irodája mélyén, talán ott is alszik, mert van ott egy kihúzható bőrdívány is, ennek utána kéne nézni. Most hirtelen mintha látta is volna a kerek sárga orrot, amint egy szinttel feljebb, az iroda ajtajából pont feléje szimatol, iránta érdeklődik. Merész tervet kovácsolt. Most azonnal felmegy az öreghez, a titkárnő erőteljes tiltakozását figyelmen kívül hagyva benyit, és azt mondja, kopp-kopp, zavarhat-e. Ha Zsömi bácsi a helyén trónol, mellékes témával kezdi, úgy tesz, mintha az egészségéért aggódna, a fájós dereka felől érdeklődik. Témaként előhossa a nedves időjárást, majd laza átkötéssel rátér a lényegre. Tömören ismerteti a művházban terjengő pletykák típusait és azok alváltozatait, egyenesen nekiszegzi az igazgatónak a kérdést, mi igaz a szóbeszédből, mi nem. Ezen elképzelését nem valósította meg. Helyette az ablakhoz lopakodott, és a félig leszakadt redőny meg a sötétítőfüggöny résein át az esőáztatta utcát leste. Bámulta az úttest forgalmán túl a dominószerűen felállított tízemeletes panelházak karéját, a köztük meghúzódozó százalmas, hintái vesztett játszóteret és a rideg iskolaépületet, ahonnan a tanítványoknak érkezniük kellett volna, de nem érkeztek. Csend ült ezeken a térségeken, akárcsak magában a művházban, persze ez a csend nem a békesség és nyugalom hangulatát árasztotta, hanem valami vészjósló, pokolba taszító robbanás előtti baljós némaságot, ezt biztosra vette. Ennél még az is jobb lett volna, ha Zsömi bácsi feltépi az ajtót, és nekiszegzi a kérdést, hát te, öcsém, nem dolgozol? Szórakozol? Ezen gondolkodni fogok. Nem ebben állapodtunk meg!

Az igazgató rémképként álmaiba is beleszövődött, földig érő fekete palástot viselve, önmagát tükörszilánkokban megtöbbszörözve karmos ujaival rontott rá, miközben ő egy rakás gyereknek a legteljesebb zavarban összevissza hadoválva magyarázza a kerekítés szabályait, a levezetésbe belekeveri az első világháború kitörésének okait, mely okok közt felbukkan az Északi-középhegység faunája szoros összefüggésben a kör kerületének képletével. Ezekben az álmokban Zsömi bácsi döbbszerűen hallgatja az ő eszement dadogását, előbb hahotázni kezd, aztán harag keményedik az arcára, a gyerekek felugrálnak, felborogatják a székeket, asztalokat, az igazgató meg egyre csak azt a fura kifejezést ismételteti, hogy *imposztor, imposztor, imposztor-szindróma*. Ez a szófordulat ébredés után is

ott cseng a fülében, valahol hallotta már, talán Andrással ölelkezve egy éjszakai rádióműsorban, vagy másutt, a jelentését is ismerni vélte. Úgy emlékezett, olyanokra alkalmazták, akik sikeresek, mégsem hisznek magukban, örökké szorongás gyötri őket, a lebukástól való félelem, amikor a világ előtt is egyértelművé válik, hogy eredményeik a véletlen művei, a dicséretre, amit kapnak, valójában érdemtelenek. Ő azonban, tudta, a lehető legtávolabb áll ettől a kórképtől, valójában egy pitiáner szélhámos, aki semmit sem tud arról, ami a munkája lenne, ezt András is a szemére hányta, és a korrepetítornak nem lehettek ellenérvei. Ha létezik ellentéte az imposztorságnak, ő éppen azt testesíti meg. Nemhogy használna a gyerekeknek, de a működéssel kifejezetten árt nekik, semmiféle eredményt nem tud felmutatni. Ha mentséget keres a maga számára, az csupán annyi lehet, hogy meghallgatja őket, próbál együttérzést kicsiholni magából, az se mindig sikerül, és a legtöbb, amit értük tehet, hogy bevezeti őket a puszkakészítés rejtelseibe. Jó, ez rendben is van, ezekkel az adottságokkal ennyire képes, és a véletlen műve, hogy eddig kihúzta ezen a munkahelyen. Végül is nehezebb esett igazán szégyellnie magát. Behúzta a függönyt, a munkaideje lejárt. A folyosó irányából vidám hangfoszlányokat hallott, érkeztek páran a csillagászati szakkörbe, neki meg nem volt kedve elindulni, pedig még bort se vett estére. Zsömi bácsinak az a bizonyos régi esete jutott eszébe, amit egy részmunskaidős egyetemista lány, Eszter robbantott ki. A botrány valójában nem szólt akkorát, mint várni lehetett volna. Ha most ezt az ügyet mégiscsak elővették, az azt jelentené, hogy az önkormányzat oktatási osztályán földrengésszerűen átrendeződtek a hatalmi viszonyok, új rablói vannak a nyárnak, fiatal janicsárok, ifjú törökök kerültek döntési helyzetbe. Ha igaz. Találgatta, hogy vajon András feljön-e, és ha feljön, fognak-e szeretkezni. A művház előtt szirénázó mentőautó húzott el, a korrepetítor összerendezte. A nap olyan szögben süttött be, amittől a Közösségit egyszerűen megtöltötte a ragyogás, ilyen szépnek még sosem látta a sivár termecskét. Az egyre mélyülő szirénázást még mindig hallotta, aztán a lakótelep labirintusában elhalt a zavaró nínózás. Újabb zaj hallatszott, ezúttal valahonnan a ház belsejéből, talán a reszketeg Fájó osztályvezető görcsös köhécselése, esetleg Vencsellei bömbölése lehetett az. Bőr cipőtálpak neszezése, férfisuttogás, bizonyosan nem Zsömi bácsi az. Télvégi zápor verte a bukóra állított ablakot, a léptek zaja elhalt. Mint egy pánikszoza, gondolta. Az esőcseppek végignyalták az ablakot, üde pára keringett a Közösségiben. Ültében valameddig aludhatott, szapora lábdobogásra, csujjogatásra ébredt, énekszóra: „Maros menti fenyveserdő aljába, van egy kis ház, virág az ablakában”. A néptáncszakkör, gondolta a korrepetítor. Elindult, hogy megigyon valamit a Gólyakalifában.

A következő napon az első világháborút kiváltó okokról, a verduni vérszivattyúról, majd a békekötésről, Trianonról kellett volna órát tartania Istvánkának, meg a kétszikű növényekről, de szerencsére az üvegcsontú gyerek nem mutatkozott. Töprengéséből egy szülő riasztotta fel, a korrepetítor azt sem vette észre, hogy a terembe lépett. Arra eszmélt fel, hogy a vállánál fogva gyengéden rázogatták, és már harmadjára kérdik tőle, a korrepetítor úr nem-e beteg. Rosszul-e van? Nem is szülő volt az, hanem egy elnyűtt, töpörödött, alázatosan pislogó nagymama, kitágult, boka fölött érő rózsaszínű cicanadrágban, melegítőfelsőben, ócska tava-

szi kabátban. A korrepetítor emlékezett rá, járt már itt a két unokájával, mindig alázatos, fekete cigányszemeiből akkor is könnyek peregtek. A gyerekek apja markecolás, részek kifosztása miatt bűnügyi őrizetbe került, erről egy agyongyúrt hivatalos irat tanúskodott. Az anya ismeretlen helyen tartózkodik, a gyerekek meg hajszál híján állami gondozásba kerültek. A nagymama tartotta a frontot. A korrepetítornak rémlett, hogy a lány, Dzszenifer valami fiúval megszökött hazulról, a rendőrök a debreceni Nagyállomáson csípték nyakon az akkor már, életkora miatt veszélyeztetett terhes kismamát. Egy iskolai esetkonferencia nyomán a védelembé vételét kezdeményezték, a szakvéleményt a korrepetítorral is aláírták. Így most csak Krisztofferrel, a festenivalóan szép arcú, csillagszemű mulya kis gengszterrel kellett matekoznia. A négyjegyűek összeadását meg a kivonást gyakoroltatta, stimmett valamennyi végeredmény. A korrepetítor reménykedett, hogy a nagymama kifelé menet senkinek sem említi az ő kínos elalvását. Újabb gyerekek rontottak be a Közösségibe, már a folyosó elejétől üvöltve rohantak, Attila bácsi!!!, Attila bácsi!!! A korrepetítor zord arccal fogadta őket, minek kell visítózni, mondta, de a lelke az egekben táncolt. Most már rájuk nyithat bárki, láthatja, neki tanítványai vannak, fontos feladatot lát el, őrá itt szükség van! Ha az ég villámlik és dörög, behúzzuk a nyakunkat, ha igazságtalanul vádolnak, az ember kézzel-lábbal tiltakozik, a mai napon azonban felesleges minden aggodalom. A gyerekeket az asztalok köré parancsolta, azok a székfoglalás okán kirobant kisebb dulakodás után el is csendesedtek. Feladatokat osztott ki, valamennyiüknek ugyanazt a néhány osztást és szorzást, ő pedig ismét elmélázott. Ha hazaér, kicsit össze kéne húznia a szobát, kivinni a szemetet, mielőtt András, ahogy jelezte, felugrik pár cuccáért, és háklis lesz a kosz miatt. Megvádolhatja, hogy teljesen elhagyja magát, lement kutyába, és hogy érzelmi zsarolás miatt, direkt csinálja. Aztán a TD átélhető káosza jutott az eszébe, a *Zeit* című albumról, Froese félelmetes mániája. Nyáladzó szörnyetegek, víz alatti lidércek. A következő tétel a mágikus kalandokat sejtető csengettyűkórus, a Holdfényszonáta egy darabkájának plágiuma, aztán egy félelmetes sötét erdő, ahol a halálnál is borzasztóbb fekete dolgok leselkednek az emberre. Hetvenhétben volt még tere a gondolkodó zenének, vélte a korrepetítor. Kiment a végére. Ott hűvös vízzel leöblítette az arcát, megnedvesítette a tarkóját. A *Zeit* az elejét leszámítva macskazene, gondolta pisilés közben. Amúgy hibátlan, ha nem is tökéletes. Aztán András Shimano versenybiciklije jutott az eszébe, ami kerekénél felakasztva az előszoba faláról lóg, és ő, ha éjjel kimegy a végére, mindig beleüti a medencecsontját a padlába. Jó lenne, ha András végre eltakarítaná. Ősrégi bicaj, de még mindig fiatalabb annál a szar Suzukinál, amivel újabban közlekedik. A bicaj vázán, mióta a fickó elköltözött, rozsdás foltok jelentek meg. El fog hízni, ha mindig azzal a kocsival jár, gondolta a korrepetítor, és újabb marék hidegvizet lötytyintett az arcára. András, ha viccel, úgy fintorog, mint egy csibész kiskölyök, máskor meg úgy, mint egy túlságosan is jóképű, de aljas, szívtelen gengszter. A *Zeit*nek a térről és időről sugallt képzelet átgondolt koncepcióként hat, ismerte el magában, támadni lehet, de cáfolni nem. Ez a kompozíció egy sokdimenziós térben utazik, az irányai kiszámíthatatlanok, mint a szél mozgása, éppen ezért hat annyira valóság-hűnek. Mi az idő, mi a tér, erről pár hónapja éjjel még együtt hallgattak egy beszélgetést a rádióban valami elméleti fizikussal. A zene erről mintha többet tudna, mint a

tudomány, gondolta, míg a lépcsőn viaskodott a félemeletre. Magában ugyanakkor el kellett ismernie, a *Zeit* élvezeti értékéből sokat levon a tény, hogy annak idején egy fasiszta elveket valló ismerőse ajánlotta a figyelmébe, akivel kollégista korukban sokat részegeskedtek a parkerdő holdszünetében sétányain, és akivel együtt, egymást bátorítva szólítottak le kóborló lányokat, nem is eredménytelenül, és ő volt az a fiú az életében, akivel csókolózott. A *Zeit* utolsó harmadában elszabadul a pokol összes ördöge, nincs ezzel semmi baj. A felvételt záró *Origin of Supernatural Probabilities* egy bohóctréfa, Baumann és Franke hülyét csinálnak a rajongóikból, Froese meg röhög a markába.

A gyerekek, míg ő a mosdóban merengett, engedély nélkül hazalógtak. Így már akár fel is vehette volna a kényelmetlen fülhallgatóját, de ehhez nem volt elég bátorsága, mi van, ha pont most nyit rá valaki, ő meg negyedórával munkaidő vége előtt itt szórakozik. Így csak fejben vehette át a tapadó végső akkordokat. A bunkere mélyén lapító diktátor sem reszkethet jobban.

Elnyújtott csicsérgés, fuldokló köhögés hallatszott, a teakonyhában érces pendüléssel összekoccan két ikeás fajansz bögre.

Péntek délután felment András, szótlánul a szerelmi ágyuk sarkára telepedett, majd megivott három pohár neszkávét, a korrepetítor kétharmadig teli palackját félig kiürítette, elszívott pár cérvanília sódort spanglit, aztán szeretkeztek. Jó volt, bár inkább lett volna rossz. Ezt az ölekezést a korrepetítor már azelőtt megbánta, mielőtt kezdeményezte volna. Mikor jól kilihegték magukat, András bevallotta, hogy már rég nem volt senkivel, aztán felhúzta a nadrágját (alsógatyát a leghidegebb télen sem viselt), begombolta a sliccét, magára kapta a pólóját, pilótadzsekijét, szexisen kopaszodó feje búbjára igazította a napszemüvegét, és ment, ahogy jött.

– A bicajodat lassan takarítsd el! – kiáltotta utána a korrepetítor a függőfolyosón. Csak a visszhang felelt neki. – A kurva anyádat! – kiáltotta még oktalan gyűlölettel.

Egyenlő szárú háromszöget kellett szerkeszteni, ez jutalomjáték volt a számára. A kislány, Zoé hozott magával egy tompa hegyű körzőt, vonalzót, papír szögmérőt, rendesen kihelyezett ceruzákat. A korrepetítor a fotelból átült a gyerek mellé, fölényes mosollyal hajolt a sima füzet fölé. Most lenne jó, ha valamelyik kolléga rájuk nyitna, elnézést kérne a zavarásért, puhán becsukná az ajtót, és vinné a hírt, hogy a Közösségben gőzerővel folyik a tanítás. Néhány pillanattal később a kislány anyja úgy rontott a terembe, hogy az ajtó a keretnek csapódott, és kis, kifliforma helyen leesett a vakolat. A korrepetítor előzőleg a háromszög bal alsó sarkába húzott negyedkörívbe rajzolt egy nagypocakú alfa jelet, és már azon törte a fejét, hogyan jelölik a gammát. Hogy időt nyerjen, tudakolta, mennyi a háromszög belső szögeinek összege.

– Száznegyven fok – hangzott a felelet.
– Ügyes vagy – dicsérte meg a korrepetítor.
– A női ösztönöm – súgta kihívóan a kis Zoé.
– Talán a kislányösztönöd – tette helyére a dolgot zavartan, mert csak ekkor vette észre, hogy a gyerek kézfeje egy idő óta az ő tenyerének éléhez simul. Za-

vartan húzta el a kezét abból a forró érintkezésből. Nem mert a gyerekre nézni, érezte, hogy mélyen elpirul. Zoé nem tévázott, keze az asztal lapján tüstént odasiklott a korrepetítor tenyerének eléig. A korrepetítor kicsit megint arrább csúsztotta a kezét. Amikor az anya berontott, már ártatlanul ültek egymás mellett a kis Lolítával. A semmiből jött vihar mindkettejüket megijesztette, az anya rikácsolva kérdezett valamit, amiből a korrepetítor egy szót sem értett. A kislány akaratosan felszegte a fejét, és csak annyit ismételt, hogy nem tudom, nem tudom.

– Elnézést, csókolom, órát tartunk – próbálkozott erőtlenül a korrepetítor –, kint tessék szíves várakozni! –, de ez csak olaj volt a tűzre.

– Kis bűdös kurva, felállsz és jössz! – parancsolta az anya. – Ezért még számolunk – tette hozzá, és fenyegetően közelített, már az asztal lapjához ért a hasa. Innen bármelyiküknek könnyűszerrel adhatott volna egy lengő pofont. A korrepetítor hátrahőkölt, a kislány meg, mint egy robot, felállt, a táskájába dobta a tanszereket, nem nézett a korrepetítorra, elindult kifelé. Csak a kopott radírja maradt az asztalon.

Mindez fél három körül történt, és a korrepetítor biztosra vette, hogy a jelenetet a folyosó minden irodájában hallották. Botrányokozás. A munkaidő további részében baljós gondolatokba merülve gubbasztott. Ha a kislány, hogy mentse magát, kitalál valami históriát, azért őt simán börtönbe vihetik. Pedig nem történt semmi. Esetleg az anya talál ki valamit. Összeért a kezük, de az csak véletlen volt, mondhatná a tárgyaláson. Ő nem pedofil. Azt, hogy a gyerek érintésére mégis átfutott a gerince mentén valami izgalmasan hűvös borzongás, a bíróságon könnyen letagadhatja. Persze rémeket látott, nem történt semmi, nem volt folytatás. Többet nem látta az édes kis Zoét.

Ezen a délutánon több, mint bűn, hiba lett volna elkerülni a Gólyakalifát. A nap egy árnyalatnyival már tovább időzött a háztetők fölött, az idő kegyelmesen melegebbre fordult, a teraszt csaknem teljesen megtöltötték a szellőzködő vendégek. A kocsmát néhány napja egy fiatalos, tette kész csapat vette át, és a tulajdonosváltással új vendégkör jelent meg. Még ősz végén a szomszédos üres telket építkezés rendetlensége dülta fel, télire leálltak a munkálatok, akkorra csak egy gigantikus gödör maradt a helyszínen. Ezt majdnem színültig töltötte az olvadó hólé, amit az illatos szélben közepes méretű hullámok borzoltak. Elhatározta, hogy a hétvégén kimegy az apjához, és ettől végre helyreállt a lelki egyensúlya.

A jazzprofesszor

(1969) Valami baja van. Ül az íróasztalánál, és képtelen koncentrálni a fordításra, csak az jár a fejében, hogy valami baja van. Ahogy az anyjának, a nagyanyjának, a dédnagyanyjának és Péternek is. Ott feküdt előtte a Langston Hughes-könyv, aminek csiszolnia kellett volna a fordításán, de képtelen volt bármire összpontosítani. Mintha a karja is ólomnehézzé vált volna, közben vibrált benne a feszültség. Gyakran félt, hogy egyszer elveszíti a kedvét a játékhoz és a tanításhoz. Feltett egy Bill Evans-lemezt, fejére tette a fülhallgatót. Régebben Johanssohnt hallgatta, jobban kedvelte, de később túl harmonikusnak, barokkosnak, klasszicizálónak, túl északiinak találta. Evans mintha ismerte volna az érzéseit, és helyette játszott volna, csak jobban, mint ő.

El akart menni otthonról. Mellette aludt a felesége és a fia, akit a bátyjáról nevezett el, ő pedig menekülni akart, át a Régiposta utcai lakásába, és nem tudta, mindennek köze van-e a bajához, vagy csak magát menti fel, amikor erre fogja.

Más ember boldog lenne a helyzetében, ő pedig nem képes megnyugodni. Nem bír házasságban élni, nem bírja elviselni a gyereksírást, a babakocsi-tologatást, a monotóniát, hogy a felesége minden esti szoptatás után elalszik, és neki ott kellene ülnie otthon, velük, mint egy igazi család, de ettől a dermedtségtől, a befejezettségtől, a csendtől éppúgy nyugtalanná vált, ahogy a gyereksírástól. Nem azért, mert önző, ahogy Jutka a fejéhez vágta, bár egy ideig tűrte, hogy akkor jöjjön és menjen, amikor kedve tartja.

Nem úgy értette, ahogy Jutka interpretálta a szavait. A fejben komponálásban zavarja a gyereksírás, ezt akarta mondani, nem azt, hogy a gyerek zavarja, és még így sem volt pontos, mert nem egyszerűen zsigeri nyugtalanság fogta el a gyereksírástól, amin nem tudott segíteni. Kétségtelenül megváltozott valami a fia születésével. Nem tud kitartóan elmélyedni semmiben anélkül, hogy fel ne pattanna, és ne járkálna, vagy hogy ne motozna benne az érzés, akár egy másik lény, mely mindenáron keresi a kiutat, mintha ki akarna törni belőle.

Csak akkor tudott időlegesen megnyugodni, ha átment a Régiposta utcába, és játszott, gyakorolt, ha tanított, ha sietett a rádióba, tévébe, színházba vagy filmstúdióba, és ott beszélgetett valakivel, bár néha akkor is fel kellett állnia és járkálnia. Észre is vették rajta a feszültséget, de elhárította az érdeklődést, nincs semmi baja, folytassák csak, kicsit megmozgatja a tagjait. Mintha minden vágya és meggyőződése ellenére szabadulni akarna, éppen akkor, amikor minden sínre került. Mintha most, amikor meg kellene nyugodnia, szabad folyást engednie kiteljesedő életének, hiszen mindene megvan, a szakmai siker után a család, hirtelen minden összezavarodott volna. Jutka már azt is észrevette és szóvá tette,

amikor a szülészetről hazafelé jövet sürgette az autónál, hogy siessenek, mert utána dolga van. Fel se tűnt neki, tényleg dolga volt, de visszagondolva a nyugalanság már akkor elfogta.

Nem kellett volna együtt lakniuk az apósával és az anyósával akkor sem, ha a négyszobás Irányi utcai lakásban egy szobát átengedtek nekik. Jutkának megnyugtató volt az anyja közelsége, amikor megszületett a gyerek, de őt kezdettől fogva feszélyezte, hogy felügyelik őket, még ha vendégeket is fogadhattak. Ő volt az, aki nem tudott barátkozni eléggé, féltette az idejét, és azzal sem nyugtathatta magát, hogyha kettesben, pontosabban hármásban maradhatnak a gyerekekkel, minden rendben menne.

Mindig viselkednie kellett, kívülről rákényszerített szabályokat követni, formákat betartani, fegyelmezettnnek lenni. Egyre többször jutott az eszébe, és egyre indulatosabb lett, hányszor, hány helyzetben kellett megfelelnie másoknak, miközben nem tartotta normálisnak a saját menekülési vágyát, sem azt, hogy ilyen indulatok munkálnak benne, egyáltalán, hogy mindez épp ekkor jut az eszébe. Nem szeretett emlékezni. Előre kell nézni, mindig ezt gondolta. Mintha ezért vállalta volna a gyereket is, csak hogy itt nem működött, ami eddig mindig. Célokat kitűzni, végiggondolni a teendőket, legyűrti a lustaságot, az akadályokat, és megoldani. Nem értette, mi az, ami megváltozott, miért tör rá a szabadulhatnék, épp most, amikor megszületett a fia, akinek apja kellene legyen, Jutkának pedig társa, támasza, ahogy ő is az volt nehéz pillanataiban.

Amikor anyósa kihívta az erkélyre, hogy nézze meg ott napozó fiát, valami elpattant benne, ezért csúszhatott ki a száján, hogy köszöni, látta már tegnap is. Nem a gyerekről szólt, hanem a monotóniáról, az ismétlődésekről, a bezártságról, a kétségbeesésről. És az anyósáról. Persze jelentette Jutkának, aki utóbb azzal vádolta, hogy nem szereti a gyereket, elutasítja, és ezzel együtt az egész családi életüket. Miközben minden idegszálával a munkájára koncentrált, nem tudott gügyögni mindennap a gyerekekkel, és nem is tudott úgy tenni, mintha érdekelné a nap-napi változás, mert nem lehetett érzékelni egyik napról a másikra semmit, csak a túlzott érzelmek csöpögtek anyósából. Igen, kicsúszott a száján, mit nézzen rajta, már tegnap is látta, mert elege volt a lelkesedéséből, negédeskedéséből, hogy minden mondatával arra emlékeztetné, azzal próbálja beszélni, hogy nem elég lelkes, nem elég érzelemteli apa.

Pedig volt gyakorlata az alkalmazkodásban, a bujkálásban, az önmegtagadásban és a képmutatásban, csak elege lett belőle, legalább itthon nem akart színlelni. Gyerekkorában az elhagyott anyjának és özvegy nagyanyjának kellett örömet szereznie. A zenetanárának, akitől zongorázni tanult, a nyelvtanárának, akitől a német Fräulein után magyarul is meg kellett tanulnia, mielőtt iskolába ment, aztán az apácáknál kellett megtagadnia önmagát egy hamis személyazonossággal, ahol bujkáltak, rettegtek, aztán megint az anyjának kellett eljátszania a jó fiút, hogy vigasztalja a nagyanyja öngyilkossága után. Az ötvenes években lepleznie kellett, hogy egy ex-gyáros fia. Az ávón, amikor verték, hallgatni róla, hogy a volt nevelőapja és annak felesége is tudott a disszidálásáról. Odalént Cegléden, a börtönben kussolnia kellett, hogy ne bántsák, mert látni rajta és hallani a beszédén, hogy értelmiségi, egy rohadt burzsoá, ahogy mondták róla. Meg kellett mutatnia, hogy képes úgy megtanulni az esztergálást, mint bárki más, utána

még fél évet ráhúznia egy műhelyben, hogy munkásként bejuthasson a főiskolára. A vaskalapos tanáraival szemben is megalkuvóan kellett viselkednie, nehogy megtudják, hogy jazzt is játszik, különben kirúgják. A minisztériumi tárgyalásoknál hajlongania és a főelvtársaknak magyaráznia, hogy a jazz nem dekadens zene, és még a Zeneakadémián, az ostobább tanártársakkal is keresnie kellett a hangot az elmúlt években, akik úgy fogalmaztak, amikor a jazzkonzit létrehozták, hogy nem akarnak prostituáltakkal és dorbézoló zenészekkel egy épületben tanítani, márpedig a jazzisták nem voltak mind szentek és karót nyeltek. El kellett magyaráznia, mintha késznek és nyitottnak érezné őket a megértésre, miért is egyenrangú a jazz a klasszikus zenével. Viselkednie kellett, szerepet játszani, és most itthon is azt várnák, hogy színleljen az anyósa, az apósa, sőt Jutka előtt, akivel pedig őszintének gondolta a kapcsolatukat, de mintha minden megváltozott volna, ő is megváltozott vele szemben.

Nem azért maradt ki esténként, vagy délutánonként, mert lumpolt. Nem csak azért, mert otthon kizökkentették a saját élete ritmusából, mert segítenie kellett, és rossz szemmel néztek rá. Beindult a pályája, és ő a maximumra törekedett. Nem akart elszalasztani semmilyen lehetőséget. Nem akart támadási felületet nyújtani azzal, hogy hibázik. Az óráira készült volna, új kollégák tanterveit nézte át, fejben komponált, mégis kellett a zongora, vagy koncertre készült, netán más koncertjére ment, éjszaka pedig olvasott, vagy lement kiszellőztetni a fejét, amin Jutka megsértődött, ha nem szólt neki. Nem gondolta, hogy be kéne jelentenie, hogyha nem tud aludni, lemegy sétálni, mert nem bírja a bezártságot. Azért nem ébresztette fel, hadd pihenjen, úgyis fel kell kelni éjjel a gyerekekhez, ha sír. A Duna-parton viszont néha rossz emlékek törtek rá. Visszafordult, elsétált az Intercontinental szállodáig, ahová csak benézett, nem játszik-e ismerős. Előfordult, hogy ott ragadt, hallgatta a zongoristát, sőt még az is, hogy ha ismerős ült a billentyűknél, leült játszani egy kicsit, szimulálta a bárzenét, aztán a közönséget röviden megtréfálva jazzre váltott, majd valami könnyedebb örökzöldre, és visszaengedte a kollégát. Régóta nem aludt jól, el kellett ütnie éjszakánként az időt. Ő is rájött, hogy nem dolgozhat állandóan, miközben folyamatosan le kellett kötnie a gondolatait, hogy ne zakatoljon benne a nyugtalanság.

Jutka egyszer felháborodott, amikor hajnalban ért haza. Megvádolta, hogy nőnél volt, pedig nem, és a fejéhez vágta, hogy semmiben sem lehet számítani rá, alkalmatlan az együttélésre, az apaságra, a családra, mert önző, olyan, mint egy gyerek. Pedig ő igyekezett néha hasznossá tenni magát, amikor otthon volt, de hiába próbált részt venni egy-egy fürdetésben, etetésben, mindez nem volt elég.

Hiába magyarázta, hogy nem önzés, nem kényelmesség, egyszerűen menekülhetnék tör rá esténként, ha bezárva ülnek otthon a síró babával és a szomszéd szobában az apósával és az anyósával, valamiféle pánik a bezártságtól, aminek maga sem tudja az okát. Kétségbeesést vált ki belőle, hogy a gyerek sír, Jutka ideges, mert látja rajta a türelmetlenséget, ő pedig tehetetlen és dühös, de leginkább önmagára haragszik, hogy nem tud sem a gyerek, sem a saját állapotán segíteni, az idegeibe markol, és hiába kapja fel, hiába öleli, nem nyugszik meg, ezért visszaadja Jutkának, próbálja ő elhallgattatni, mert így képtelen dolgozni, képtelen megmaradni a lakásban.

Nem nézhet mindent kizárólag a maga vagy a hivatása szemszögéből, vágta Jutka a fejéhez. Nem élhet csak a zenének vagy a zenében. Ő is mondhatná, hogy kibírhatatlan, amikor egész napi gyereksírás után este csendre vágyna, és akkor még zenét is kell hallgatnia, de nem mondja.

Akkor kétségbeesetten megint nekivágott az éjszakának, mert úgy érezte, Jutka nem érti, ő pedig nem tudja elmondani, mi váltja ki belőle a menekülés késztetését, mi az, ami a gyereksírásban és az egész helyzetben elviselhetetlen. Nem a hang, nem a frekvencia, hanem hogy nem tud segíteni. Nem hitte el, hogy a gyerek így kommunikál, és nem bírta a sírás mellett a bezártságot sem, mert hirtelen úgy érezte, csapdában van, menekülnie kell, és senki nem tud segíteni a másikon.

Legszívesebben késő délután lelépett volna már otthonról, ahogy Jutka hazért a gyerekekkel a sétából. Különösen akkor fogta el a menekülhetnék, ha tudta, hogy az estét is otthon kellene töltenie. Próbálta leküzdeni az érzést, aminek nem tudta az okát, és szégyellte, mert látott már veszélyesebbnek tűnő helyzeteket is, mint egy síró csecsemő, de a tűrhetetlen feszültség mindennap jelentkezett. Néha tovább maradt a konziban egy-egy különórát tartani, tehetségesebb diákjaival egyénileg is gyakorolt, aztán átment az Akadémiai Könyvtárba, vagy magára csukta otthon az ajtót, amíg egyedül lehetett, és komponálni próbált. Este a saját próbájukra vagy koncertjükre ment, olykor másokat hallgatni, amit igyekezett feladatként kiróni magára, hogy felmentést adjon lelkiismeretfurdalása alól. Utóbb kedvetlenül tartott hazafelé, mert előre látta, hogy Jutka kiborul. A fejéhez vágja, hogy a gyerek születése óta változott meg, valójában nem is akarta, elutasítja, és a bohém apja rossz mintája van előtte, vagy az egész család bolondériája, amire már ő is kiabált vele, hogy az apját meg a családját hagyja ki ebből.

Mióta megszületett a gyerek, és rendszeressé váltak a veszekedések, alig feküdtek le. Jutka elhárította a közeledését. Fáradt, nincs kedve hozzá, ne haragudjon, közölte gyakran, és ő hiába érvelt, hogyha ágyba bújnának, közelebb kerülhetnének újra, mert így olyan, mintha a gyerek képezne köztük akadályt, és ezt hosszú távon megsínyli a kapcsolatuk. Jutka támadásnak vette, amit mondott, és tüntetően átment a szülei lakrészébe a gyerekekkel, vagy ami még rosszabb, az anyósa maga tett megjegyzéseket, hogy igazán lehetne megértőbb Jutkával, aki fáradt, ami azt jelentette, hogy Jutka panaszkodott, ő pedig a kioktatástól sértetten elrohant a Régiposta utcai lakásba, és vadul verte a zongorát.

Lassan minden este eljárt, akkor is, ha nem volt koncertje, vagy nem hallgathatott másokat. Ha játszani kezdett és improvizált, át tudott lendülni lehangoltságán. Hagyta az ösztöneit érvényesülni, és rábukkant egy-egy ismert vagy arra variált ritmusra és alkalmi melódiára. Ez volt az az érzés, ami megragadta a jazzben. Ez volt az az érzés, amit Jutkával átélt a kapcsolatuk kezdetén, és ez volt az, ami annyira hiányzott a házasságukból, mióta megszületett a fia. Mindig viselkednie kellett, szabályokat követni, formákat betartani, fegyelmezettnek lenni, és közben félt, hogy képtelen lesz erre, mert rajta is kitör a betegség. A jazzben és a jazzről írva tudott felszabadulni, mintha új nyelvet, vagy új törvényt talált volna, ahol egyszerre lehet törvényen belül és kívül, oda-vissza járhat szabadon, mintha nem állna ő a kapuban, mint abban a Kafka-parabolában, amit

nemrég olvasott, és megnézte a könyvtárban az eredeti német változatát is. Most különösen érezte, hogy csak az improvizációban szabad. Zűrzavart érzett a fejében, akár egy nagyváros áradó forgalmában. Idegesen villódzó és esőben elmosódó fények, mindig tompán túlkölő autók között cikázó morózus, tolakodó járókelők, akik között mégis ott a közelség elfojtott vágya. És valahol, valakik mindig szeretkeznek. Ez a felismerés számára meglepő volt és megnyugtató. Korábban sosem gondolt rá, csak most, mert az utóbbi időben, mióta Jutka nem feküdt le vele, és más nők megérezték rajta a kívánczóságot, ő is kezdte egyre világosabban felismerni a kínálkozó lehetőségeket, mert tudta, hogy mások is vergődnek, vágyakoznak, de tartanak attól, hogy felrúgják az életüket, ahogy ő is tartott attól, hogy felborul az élete. Nem értette, miért változott meg, miért olyan kusza minden. Szerette volna, ha rendben mennek a dolgok, de semmi nem volt rendben. Amikor még azon órlódott, beleugorjon-e a házasságba, hogy néha nem is tudott aludni Jutka mellett, mert elkapta a szégyenteli szorongás, amit nem tudott megmagyarázni magának, az apja nyugtatta. *A GYAKORLATBAN MINDEN MÁSKÉNT TÖRTÉNIK, MINT AHOGY AZ EMBER ELŐRE ELKÉPZE-LI ÉS KIDOLGOZZA MAGÁNAK. Mégis van valami, amire építeni lehet: AZ OLYAN EMBER, AKINEK HELYES MEGÉRZÉSEI VANNAK. ÉN ILYEN VAGYOK ÉS KÖZLÖM VELED: MINDEN JÓ LESZ; ISTEN BIZONY, JÓ LESZ. EZ LESZ AZ ÚN. TÖKÉLETES HÁZASSÁG, AMIRŐL MÁSOK PÉLDÁT VESZNEK.* Szerzűsz Hansikám! Csókol Édesapád.

Hiába ment át megint az éjszaka közepén a Régiposta utcai lakásba, hiába játszott, nem tudott megkönnyebbülni. Jutka nemcsak neki, nemcsak a gyerekeknek, hanem a saját anyjának is meg akart felelni, hogy megmutassa, nemcsak jó orvos, nemcsak jó feleség, nemcsak jó gyerek, hanem jó anya is, ettől viszont ő találta egyre kevésbé a helyét a családban, egyre jobban kiszorult közülük. Az anyjával nem tudott ilyesmiről beszélni, az apja és a bátyja messze éltek. Hiába próbáltak a távolból is apaként és testvérként viselkedni és férfias tanácsokkal ellátni őt, érezte a korlátaikat. Ezért nem írt részletesen a Jutka és közte zajló konfliktusról sem. Nem értették volna pontosan, mi történik köztük, és most nem volt kedve a bátyja metszően éles észrevételeihez a pontokba szedett kérdéseivel, hogyan tisztázza magában az érzéseit Jutkával és a gyerekekkel kapcsolatban. Az apja széles, színpadias gesztusaira sem volt szüksége. Semmire sem ment volna velük, miután Jutka közölte, hogy el akar válni tőle, és van is valakije. Ez is a bátyja egyik levele után került felszínre, amit Jutkának írt, és ő továbbított neki. Nem gondolta volna, hogy ezért tartózkodik tőle testileg. Nem gondolta volna, hogy ilyen gyorsan szerez valakit. Nem bízott már a bátyja megérzéseiben, helyzetfelismerő képességében, de Péter naturbursch stílusa, a hétköznapi kommunikációtól eltérő, durva közvetlensége ebben az esetben segített.

Ki volt éhezve ő is, mert a veszekedéseik miatt már hetek óta nem feküdtek le, de nem készült rá, hogy mást keressen, legfeljebb dühből gondolt egy átmeneti szeretőre. Eljárt esténként, de nem nőzött, ezt csak Jutka hitte, neki pedig eszébe sem jutott, hogy Jutka lép ki a házasságból. Amikor küzdeni kezdett érte, már késő volt.

Jutka viselkedéséből csak az elégedetlenséget látta, mást nem. Péter levélben küldött fotóiról sem lehetett látni semmit. Nem sejtette, hogy beteg. Az ember

semmit nem tudhat előre. A későbbi közös fotókon, amiket Ausztráliában, a kórház után készítettek, észlelte a levertségét, de akkor már mindent tudott. Láttá összeomlva a roham kellős közepén, látta a kórházban, és látta a nyugtatók hatása alatt. Önuralom kellett, hogy Sydneyben végigcsinálja a próbákat, míg Péter a kórházban volt, és nem lehetett tudni, hogy milyen állapotban lesz, amikor kiengedik. Lejátszotta az összes koncertjét a klubokban a helyi zenészekkel, akikkel keveset tudott gyakorolni, leginkább standardokra rögtönöztek. A sajtó nem a zenéjére koncentrált, hanem arra, hogy a vASFüggöny mögöl érkezett, ahol már jazzkonzervatórium is működhet. Az apja elszunnyadt a koncertjein az unalomtól, mert csak a klasszikus zene érdekelte, Adelaide-ben pedig már Péter is jelen lehetett, aki az erős gyógyszerektöl szintén elbóbiskolt, de legalább a saját lábára állt, és lehetett vele beszélgetni tompasága és fáradékony-sága ellenére. Ott még boldogok lehetek Jutkával. Örültek, hogy Péter visszanyerte a józanságát. Borzalmas volt szétesve látni, mint egy rettegöl, síró gyereket. Az apja ugyan-úgy elhallgatta Péter betegségét, ahogy most hónapokon át ő hallgatott előtte a házassága válságáról. Csak Péterrel váltott leveleket.

Az egyik ember, akit a legjobban szeret, elhagyja, a másik tízezer kilométerre él, írta a bátyjának. Másként olvasta már Péter feltűnöl, mindent csontig analizáló leveleit. Mégis ő állt a legközelebb hozzá, válni akaró feleségén kívül. Vele osztotta meg a baját, míg aztán egyszer az apjának is megírta, aki közvetítésre ajánlkozott, de ő kérte, hogy maradjon ki ebböl, az apja meg vitatkozott vele, hogy Jutka így is, úgy is az unokája anyja marad, fenn akarja tartani vele a jó viszonyt, és minden körülmények között ezt ajánlja neki is.

Nem értették pontosan, mit él át. Nem tudta velük megosztani, hogy nem csak a válás, nem csak Jutka és a fia elvesztése viseli meg. Küzdött az érzéssel, hogy ne uralkodjon el rajta, de nem talált más eszközt, amibe belekapaszkodhatott, mint a munkát, amit eddig öntudatlanul hajszott. Nem tudott nem gondolni arra, hogy felindult érzelmi állapotában rajta is bármikor kitörhet az örökölt elmebaj. És hiába nyomta el a félelmét hónapokon át, csapta le a zongorafedelet ebben a pillanatban, ugyanez a rémület kerítette hatalmába, ha a fiára gondolt.

Örök élet meg egy nap

naplórészlet

2023. november 26. – 102,2 kg

Amikor autópályán suhanva, vöröslő alkonyi fényben úszó távoli sírköveket látam, úgy éreztem, nagyon régóta élek.

*

Hidegen süteményt enni olyan, mint húslevest jégkockaként szopogatni.

*

Ma csak annyit voltam kint, hogy kivettem egy üveg francia bort a terasz párkányára. Meg még annyit leszek, hogy kimegyek érte. Persze lehettem volna többet is kint, ha én megyek le a garázsba a zöldségekért a krémleveshez, az élesztőért a kenyérhez. De nem én mentem. Ha valaha furcsán fognak alakulni a dolgok, emlékezni fogok erre a napra. Már ha lesz rá időm. De a távoli temetőre mindenképpen emlékezni fogok, ahogy narancsos fényben úsztak az apró sírkövek, mintha az időn kívülről néznék egy festményt, igen, emlékszem, ilyen volt az élet. Hordozható. A süteményre viszont nem fogok emlékezni, nem hagyott mély nyomot bennem. Épp ezt akarom elmesélni. A mély nyomot. Az elmúlt hetekben kétszer is szemtanúja voltam az agyműködésem mechanizmusának. 1. Az utcán sétáltam, azt hiszem, a postára mentem, hogy földadjam az adóigazolást, amely szerint tavaly nem volt bevétel, és akkor út közben megláttam egy távoli bokor oldalán azt a sötét testet. Egy kutyáét, tisztán láttam, hogy egy kutya. Egy nagy fekete kutya. Mégis méregettem. Ahogy közelebb értem, már nem láttam a kutyát. Egy árnyék-folt volt. Semmi több. Én mégis a kutya mintázatát töltöttem be először. 2. Éjszaka jöttünk hazafelé az autópályán, a feleségem vezetett, én a telefonon olvastam az útinformat, hogy keletkezett-e előttünk torlódás. Aztán eszembe jutott még valami, pontosan az, hogy megnézzem még egyszer, mit jelent horvátul a batakazatok. Egészen belemélyedtem. Egy döccenő után fölemeltem a fejem. A reflektorok pásztázta útsáv fölött három fényes pont sebesen közeledett felénk. Első reflexből behúztam a nyakam, hogy elkerüljük a lecsapódó repülőgéppel való ütközést. A feleségem hót nyugodtan fogta a kormányt, pedig nem sok hiányzott, hogy ránk essen a gép. Még néztem egy ideig a semmibe, mire rájöttem, hogy az agyamban a ránk csapódó repülőgép mintázata töltődött be a három közeledő fénypont képéből, és nem az út fölött átívelő információs tábla képe – mivel abból gyakorlatilag semmi nem látszott. Szóval így utazgatok, sétálgatok én, agyamban a hiperlinken elérhető analóg képmintákkal.

2023. december 1. – 103 kg

Két napja esik. És holnap is esni fog. Minden csupa víz. Vizes a könyvtár, az egészségház, ázik a kikötőben a jégpálya. Csupa víz a gömbkilátó fémszerkezete, hullik az eső abba a gödörbe, amit hónapok óta nem tudnak betemetni a strandra vezető gyalogjárda helyén, helyette kiraktak egy behajtani tilos táblát – a járdához! Áznak a napelemeim, és nem termelnek semmit, ennek ellenére zuhanyzom, iszok vizet és locsoljuk a virágokat. De: gyúlik a víz a Balatonban, hogy nyáron legyen minek elpárologni. Vajon hány éves lehet a tó legöregebb H₂O-ja, ami a mederben tartózkodik? És még egy kérdés mára, vajon ki mondhatta ezt magáról: meg- és kiismertem a magyar irodalmi kánont, most már elszakadhatok tőle.

2023. december 5. – 102,7 kg

Csörög a telefonom. Odakint sötétség, az utcai lámpa fénye átszivárog a roletták között. Nézem a számot. Hetvenes. Az esti munkám végén járok. Fölveszem és kihangosítom. Igen? Csönd. Már kinyomnám, mikor megszólal egy hang. Nagyon mélyről, a föld alól jön. Szilu, te vagy az? Én, mondom, de nem ismerem meg a hangot. Bemutatkozik. Igen, emlékszem, mondom. 72 éves vagyok, mondja, remeg a hangja, elcsuklik, megáll, aztán újraindul. Nincs már senkim. Egyedül élek. Ha ez még az élet. Fekszem az ágyban. Nincs fűtés. A vécére még kimegyek. A fiamat 25 éve nem láttam. Aztán ugyanazok az önmarcangoló mondatok, amiket harminc éve hallottam tőle. Ismerőseket sorol, akiknek egy része már nem él. Pedig milyen jó lenne velük beszélgetni. A befejezetlen munkámra gondolok. A meleg házunkra, amiben lakunk. A feleségemre, a gyerekekre. Az életünkre, ami kisebb-nagyobb zökkenők ellenére otthonos biztonságban halad előre. Arra, hogy az én életemnek is megvoltak azok a fordulópontjai, ahonnan a pokolba juthattam volna. De nem oda jutottam. A beszélgetésünk megáll, már nem kérdez. Köszönöm, hogy hívtál, mondom, vigyázz magadra! Mire vigyázzak, kérdezi, nincs már mire vigyázni, erre, ami vagyok, erre nem kell vigyázni. Hallgatok, pedig csak barátságos akartam lenni. Majd még hívlak, mondja, és látom, ahogy a családomról, az életemről elmesélt apró információk kavarnak a gondolatai között, ahogy a borízú hang mögött a csöndben napokig ott maradnak vele, és próbál elképzelni, de csak fájdalmat okozok neki, igazolom az önpusztítását, a filozófiai mélységű önsajnálátát. Egyébként azért hívtalak, mondja, mert nem tudtam, hogy meghaltál-e már.

2023. december 19. – 102,5 kg

Ó kismadár
Itt fekszel az úton
Húló tested hideg kövön
Míg a fény el nem választ
Fölötted őrködöm

*

A köd szítál
A múlt recseg
Őrzik a lelkem
Sárga petymegek

2023. december 20. – 102,2 kg

Sűrű köd, a levegő nem mozog. Varasd felé gurulunk a pályán. A határt átlépve az őrbódéknak már nyoma sincs. Halványan látszik még a burkolatról fölmart STOP fölirat. Egy lélek sincs az úton, lefotózom. Azt írtam a kép alá, hogy „úton az idő középpontja felé”. 100-zal megyünk, a felezővonalból hét csík látszik. Bárhol lehetnénk a világon, nincs semmi nyom, amivel beazonosítanánk a helyet. 1 fok. A műszerfalon kigyullad a fagyásveszélyt jelző hópehely. A sebességünk állandó. Mintha várnánk valamire. És a ködből lassan kirajzolódik előttünk egy kamion halvány négyszöge. Már ketten vagyunk az úton, ez bizonyosság. Még 20 kilométer a lehajtóig. A városban, mondom, biztosan nem lesz ekkora köd. De van. A piac előtt nincs parkolóhely, tovább bolyongunk. Türelem, mondom. A parkolóórán csak horvát fölirat. Hiába tudom, hogy mondják azt, hogy tejföl, itt annak nem veszem hasznát, de a rendszer logikája nem kérhet mást, mint rendszámot és az eltöltendő órák számát. Így is van. Bevásárolunk. Veszek kimért vukovári bort. Szépek a mandarinok, a póréhagymák, van mángold, blitva. Szinte minden 1 euró. A bor három. A legtöbben már ismerősként köszöntenek. Van egy kis bolt a piac mellett, ahol Bohmec tejfölt, Bohmec túrót, Bohmec sajtokat veszünk, és frissen sült bureket. Az eladónő végtelenül precíz és segítőkész, széles mozdulatokkal dolgozik, mintha kamera venné. Figura. A piac után a cukrászda jön, öt kifli: klipicsi. Néhány utcával arrébb látható egy hatalmas installáció, amire kiírták a klipicsi receptjét. Jönnek sorra a karácsonyi üzletek, és hamarosan a Verglec étterem, ahol a pincér már tudja, mit rendelünk, ha szerdán érkezünk. De még nem járunk ott. Az út közepén egy didergő asszony jön felénk, az arca elgyötört, rongyokba bugyolálva egy gyereket szorít magához. Kéreget. Nem én fogom megoldani más országok szociális problémáit. Nézem, ahogy távolodik. Hülye, pökhendi fasz vagyok. Utánamegyek, épp megfordul. Előveszek a tárcámból egy papírpénzt, felé nyújtom. Kihúzza a karját a rongyok közül, a seb még friss, néhány hónapos. Nincs keze. A pénzt a gyereket tartó ujjai közé csúsztatom. Hvala, mondja. Molim, mondom. Boldog karácsonyt!

2023. december 24. – 103,5 kg

Szenteste van. A borotvámra gondolok. A napelemek fél év alatt 3532 kWh-t termeltek. Meglátjuk, mire lesz elég. Az évi tizenkét borotválkozásra biztos. Két hete megszakadt a zsinórja, nem ment bele áram. Szét akartam szedni, hogy megszereljem, de olyan csavarok fogták, amilyeneket még soha nem láttam. A két szélükön volt egy-egy lyuk, abba kellett volna a speciális villás farkú csavarhúzó belenyomni. Nekem nincs ilyen. Már rég szétment a szerszámos ládám, nem tartottam egyben. Egy csavarhúzó ide, egy fogó oda. Bementem egy üzletbe, hogy villás farkú csavarhúzót vegyek, amit csak most az egyszer fogok használni az életben. Mutassa, mondta a boltos. Volt az üzletben egy kis zug, a műhelye. Kérdeztem, hogy szerencsém van, vagy lehet máskor is idehozni szerelnivalót. Fölnézett a válla fölött, azt mondta, szerencsém van. Rendes műhely volt. Kiszólt a segédnek, hogy hová tette az ónszivattyút. Nem sokra mentem volna a villás farkú csavarhúzóval, itt ónszivattyúra volt szükség, meg folyékony műanyagra. Nyakig benne voltam a történetben egy sima villamossági boltban. Valahogy belekeveredem. Mint a hódfarkú cseréppel. Vagy az van, hogy lehetet-

len kihívások elé állítom magam. Marja az arcom a jeges eső, ahogy az esti viharban jövök a boltból. Ilyen embereket a fűtött kocsiból szoktam látni. De most én vagyok az, akit a fűtött kocsiból néznek. Szegény, elment az esze, mondják, és elképzelik a lepukkant lakást, ahova hazaérek, a rozsdás fürdőkádat, a leszakadt sezlonyt, a penészes falakat és félig betört ablakot, a hidegben elpukkanó poros villanykörtét. De nem, engem a komfort magas foka vár. Tiszta falak, vacsorailat, simogatás. Így ki lehet bírni. De csak így. A borotvámért nem kérnek pénzt, javítva. Megtisztelve érzem magam. Szorongatok egy kis pénzt, de nem fogadják el. Hazafelé szégyellem, hogy nem tudtam elegánsan lezárni a történetet. Elkullogtam. De tudni kell elfogadni. Ez egyfelől. Másfelől viszont kimutatni, milyen sokat jelent az efféle segítőkészség. Mint a hódfarkú cserépnél. Eltelt a hétvége, aztán hétfőn beállítottam a villamossági boltba egy üveg borral. Megköszöntem, és másodszor is elkullogtam. Valahogy nem éreztem tisztábbnak a lelkem. Kimentem a Balaton-partra. De nem láttam semmi érdekeset.

2023. december 31. – 102,5 kg

December 30-a volt, kora este. Dolgoztam. Egy hírcsatornán láttam, hogy Kulka Jánossal beszélgetnek. Belenéztem. Arról beszélt, hogy színészként munka közben sokszor fogta el félelem, megfeleléskényszer. Korábról ismerős volt ez az írói szorongás. Kíváncsivá tett, mennyiben azonos az enyémmel. Nekiültünk, a feleségem meg én. Megnéztük Friderikusz podcastjét a Kulka testvérekkel. És mind közelebb és közelebb jött, amiről János beszélt.

Beszélt Szegedről, ahol az életem jelentős részét töltöttem. Aztán beszélt Suki Béláról, a ságváris történelemtanáról, aki először szembesítette a holokauszttal, és akiről sokat hallottam a feleségemtől, neki is ő volt a történelemtanára. És nem tudott elkerülni a végső mondat, ami akkor hagyhatja el az ember száját, ha betegség után maradandó változással kell szembenéznie, egy másik emberrel, aki már nem ő. Kulka János kimondta: Gőgös voltam.

Azt hiszem, mindent értettem. Mert én is átváltoztam.

Másnap délelőtt dolgoztam, de ott motoszkáltak a fejemben János tőmondatai, amikkel szemben talán sokan értetlenül álltak. Gőgös voltam. És akkor elindult a válaszom:

Ma délben
Miközben odabent főtt a leves
Ruhákat teregettem a szélben
Éreztem milyen hasznos vagyok
Nem kérdeztem mint régen
Hogy lesz ebből írói pálya
A választ tudom
Minden kérdésemre válaszolt az élet
Nyugodt vagyok
Biztonságban telhetnek az évek
Nem maradt több kétség
Már nem hibázhatok
Amit elvesztettem

Azon is túljutottam
A másik emberben is otthonra találtam

2024. január 6. – 102,8 kg

11 óra 45 perc, szalvétákat darabolok a konyhában. A sárga nyelvű solingeni acél-olló egyenes vonalat vág. A feleségem paradicsomos káposztát főz. Ha végzek a szalvétákkal, laskagombából készült kolbászt grillezek. Az eső megállíthatatlanul esik, az ég szürke, a fák ágai fekete vonalakat húznak bele, a beton is szürke, mint a füst. Verebek cikáznak az esőcseppek között, a rajból kettő rárepül a kiszórt napraforgómagra. A rádióban Bob Dylan után Mark Knopfler énekmondó pöngöt. A szívem némán dolgozik a biszglycinát magnéziumtól. A honlapon Macron temetési beszéde pörög. Jacques Delors mosolyog. Büszkeség lehet franciának lenni. Franciának érzem magam. Közben meg szar a fűben. Nem gondolkozom ezen, csak kimondom. Néha egy kis ösztön, mint a szexben. Miért írnál verset, miközben minden költészet? A szoftver az agyban hiperlinkeket teremt, húr nélküli hangszeren játszik. A szombat délelőtt minden atomja itt van, és szombat délelőttöt játszik. Pára az ablakon, a padlófűtés a talp alatt meleg. Egyszer azt mondta Réz Pali bácsi, hogy azért nagy vers a Nemzeti dal, mert a talp szóval kezdődik. Azóta is próbálok talp szóval mondatot kezdeni, de nem sikerül. Dél elmúlt 1 perccel. Kettővel. Hárommal. Gondolkodom. A kezem a klaviatúrán pihen. Kézzel már sikerült mondatot kezdeni.

2024. január 12. – 103 kg

Ma megint szalvétát daraboltam. És közben azon gondolkodtam, miért csinálom én ezt. Nyilván azért, mert ki nem állhatom a pazarlást. Nem, hogy nem szeretem, egyenesen idegesít, ha valaki pazarol. Ha valaki járó autóban várja a feleségét a bolt előtt, ha ott hagyja az ételt a tányéron... Főleg az étel és az energia pazarlása vérlázító. Lekapcsolni a villanyt, ha kijövök a szobából, becsukni a hűtő ajtaját, nem folytatni a csapvizet üresben, elzárni a tűzhelyt, ha nincs rajta semmi. Mindezt nem tenni az élet és a természet megalázása, az ember, sőt, az emberiség esendőségének szem elől tévesztése. És ha nagyon kell, erre megtanít a szegénység is, vagy megtanít a neveltetés. Ha azt látod, hogy akit példaként követesz, nem költi a pénzt hülyeségekre, te sem fogod. De fordítva is működik. A szegénységbe vagy beleszületsz, és megpróbálsz magad a hajadnál fogva kihúzni belőle, vagy egyszerűen belesüppedsz. Mert ha nem vagy rá fölkészülve, egy-kettőre a spirál alján találsz magad. Nincs még messze az az idő, amikor a 2008-as válság nyomán engem is, minket is bedarált. Egészen odáig, hogy el kellett rajta gondolkodni, mit kapcsoljunk ki, a tévét vagy a telefont. A tévén, gondoltam, nem kapok munkát, úgyhogy jó ideig üresen állt az a nagy fekete négyzet a nappali közepén, mint valami kikézbcsített, de ki nem bontott gyásztávírat, ami, persze, a saját végünkről értesít. Úgy jártam hajnalonta busszal a fővárosba dolgozni, hogy a fizetésem 80%-a elment az útiköltségre, de 20% maradt, ez tartotta a reményt a visszakapaszkodásra. Napra beosztva az ezresek, hát akkor nem gondolkodtam el, miért darabolom föl a szalvétát, mert ha havi 360 forintot spórolok vele, az is valami, mentálisan mindenképpen. Minden egyes kedvezmény a túlélés záloga volt. A rossz szegénység valójában két dolgot

jelenthet: vagy azt, hogy nagyon nem érted az életet, vagy azt, hogy nincs szükség rád az életben. Ez mind a kettő mentális pusztulás is. A jó szegénységet magadnak választod, amikor az ég madaraihoz hasonlítod magad, nem akarsz a semmiért túlhajszott emberiség része lenni, nem kérsz a törvényeiből, nem kérsz a pénzből és a gazdagságából, mert megélsz abból a lelki gazdagságból, amit magadban táplálsz. Nem kérsz többet az élettől, mint ami éppen fenntart, nem eszel jóllakásig, csak az éhségedet, a szomjadat oltod, nem veszel több nadrágot és cipőt, mint amire szükséged van. És hogy mit gondolnak vagy mondanak rólad, már messze nem számít. De ha nem kontrollálad magad, lassú spirálként ez is földre visz, elég egy apró föllobbanó láng vagy vágy, hogy ne maradj önmagad, és azon az apró résen még fájdalmasabban árad rád a haszonvilág. Nincs készen semmi, választhatsz, mi több, kikeverheted magadnak az arányokat. Amikor először érzed meg, hogy egyedül kell döntened, felnőtt vagy, és még ha társas is, a döntésben magányos. Ha jó, ha rossz, a döntés következménye méri le a súlyodat. Ennyit a szalvétadarabolás hajszálerekként szivárgó útvesztőiről.

*

Az ember mindig tanul valamit, ma például azt, hogy milyen veszélyeket rejt, ha tanítják.

2024. január 14. – 103 kg

Deres a faház teteje. Kerti szerszámok vannak benne, fűnyíró, aprófa, napernyő. Mínusz 2 fok van. A napsütés visszaverődik a világos házfalokról, varjak kárognak, az utca üres. Oravecz naplójába olvastam bele. Nehéz szívvel vettem, hogy ő sem látja sok értelmét írni. Csak valamit fölmutatni a halál ellen. Van ennek az országnak a levegőjében valami, ami, ha nem tudsz magadnak ügyesen hazudni, ha nem vagy képes megalkudni, rácsavar a tehetségedre, a tudásodra, az érzelmeidre, és kioldhatatlan csomót köt rá. Csütörtökön itt volt egy barátom, akit nyolc éve nem láttam, nem beszélünk hosszan. Akkor nyolc éve sem sikerült találkozni, csak az az utolsó dátum, amire vele kapcsolatban emlékszem. Akkor született a fia. Pesten találkoztunk volna, de nem tudott jönni. Aznap volt Dezső barátom temetése és a feleségem 60. születésnapja. Sok minden lezárult aznap. Dezső halálával a színházi pályafutásom, ő volt az a rendező és színházcsináló, aki feltétel nélkül hitt abban, amit írok. Néha egy-egy sort kihúzott. És ennek a nyolc év utáni találkozónak az volt a tanulsága, hogy nagyon egyedül maradunk. Mert most éreztem meg, milyen régen szembesítettek a saját gondolataimmal, azzal, hogy azonosat gondolok valakivel a világról, a sok értelmetlen csatáról, ami ebben az országban folyik művészetben, politikában, irodalomról ne is beszéljünk külön. Maradok a tiszta élményeknél, a deres háztetőnél, a rondán károgó fekete varjaknál, befagyott árkoknál, a barakkban működő zöldségesnél, a reménytelenül szomorú és ápolatlan emberek látványánál, akik csak a múltat hordják magukon és magukban, a jövő az majd valahogy úgyis eltelik. Az ég kék, a dízel ára 585 forint. Délben csak bablevés lesz, teszlek bele darált habanérót, és jól betejfölözöm. Valamiben mégis hinni kell. Van fűtés, meleg víz, és karnyújtással elérhető szeretet.

2024. január 19. – 103,3 kg

Soha életemben nem hallottam még embert ilyen halkán segítséget kérni. Mint ha a felhők távolából hozta volna egy madár, amely lassú zuhanással szakadt ki az égből, és vékony üvegszilánkként repedt szét a földön. Tudna segíteni? Egy lány állt ott a hideg bevásárlókocsik mellett, nem nő, lány, akinek kortalanná vált sápadt, elgyötört arca, és a tekintetéből egy lány nézett rám, majd elfordította a fejét, mintha bocsánatot kérne a kérdésért, nem is ő mondta, valójában egy madár alakú üvegszilánk szakadt ki az égből. Tudtam segíteni, de ezzel nem segített semmit, ugyanott állt tovább, ő ugyanaz maradt, mellette a biciklije, amin összehajtván állt a pokróc, és egy zsákban néhány holmi. Hát hogy tudhatnék egy ilyen embernek segíteni, mivel, mit tegyek? A fájdalom csak megbénít, és potyognak a könnyek a vaskos, férfias bőrkabátára, és viszem magammal a fájdalmat a ködös kikötőbe, ahol a vízparti sétányon egy patkányt hallok motozni a fekete szemeteszsákkal ellátott komfortos szeméttárolóban, és jön szembe egy pár, akik a néprajzi múzeumból beszélgetnek, és távol a ködben fölsejlik a nyári fürdőzőknek kialakított segélynyújtó állomás kocka alakú fehér szegélyléce, jobbra a strandkönyvtár, ahonnan a pihenni vágyók kölcsönözhetnek könyvet fürdőruhában. Egymásra hajlanak a létezés rétegei, és mint egy palacsintába, magába göngyölnek, hogy néhány harapással fölfaljon a láthatatlan óriás.

2024. január 24. – 103,4 kg

A posta előtt akartam elhajtani a bringával, mikor szembe találtam magam egy körbeláncolt, nyitott csatornafedővel. És mintha egy mélyen eltemetett álom húzna vissza, a láncokon ragadt a tekintetem. Ma jutott eszembe, hogy miért. Akkoriban bőrrákkal jártam utókezelésre, a mellkasomon lévő heget, amit folyton szívűtőnek néznek, rendesen előkészítve kétszer is kivágták. Egyszer a rákot, majd néhány héttel később a sebet. Ma is emlékszem a velem azonos évben született orvos hangjára, aki a frissen diplomázott sebészt hívta: Jöjjön, kollegina, nyúzzunk! Aztán félévente jártam ellenőrzésre, és az egyik ilyen alkalommal egy rabot vezettek a váróterembe. Össze volt láncolva a lába, a kezén lévő bilincs pedig összeláncolva a lábláncsal. A férfi a kezelőhelyiség bejárata mellett állt két őrral, ahonnan az egész várót belátta. Nem volt a tekintetében szegény, ellenkezőleg, mint egy vadállat, amelyik képes elharapni az örök torkát és a láncokat is. Egyenként, szisztematikusan minden embert meg nézett, ha tehetett, egyenesen a szemébe. Soha nem láttam még ilyen borotvátelen nézést. Nem éreztem magam biztonságban, főként hogy az örök a telefonjukat nyomkodták. Hogy fogja ezt a férfit az a vékony, törekeny doktornő odabent kezelni? És akkor hozzám érkezett a rab tekintete. Megsemmisítő volt. Álltam, és néztem tovább, nem történt semmi, de megsemmisültem. Legyőzött. És akkor néztem a láncokat. Hiába voltak rajta. Mint egy szellemgyilkos, aki kilép a testéből, hiába tartják fogva, és beléd hatol, és a tudatod mélyén vágja el torkodat. És akkor kinyílt az ajtó, az örök eltették a telót, bementek. Az asz-szisztensz nő felém intett: amíg a rabot vizsgálják, vetkőzhetek az öltözőfülkében. Egy másfél négyzetméteres helyiségben, negyedórán át alsógatyában bámultam a fogast, amin élettelenül lógtak a reggel még nagyon is enyémnek gondolt, fényévekre távolodott ruhadarabok.

2024. január 27. – 103,4 kg

Ma ebéd után napoztam a teraszon. Viharos szél süvített a fákon. A kert közepén álló, méhecskét formázó szélkerék (Mr. Bee) vadul tekert. Ha becsuktam a szemem, mintha turbina dolgozna a kertben. Az ebéd rizsleves és pesztós tészta volt. Még régen egy magas kilátót akartunk építeni a kert végébe, olyan magasat és nagyot, amiben aludni is lehet nyáron a csillagos ég alatt. Aztán lecseréltük a gondolatot egy kisebbre, egy szoborra. Meg is vettem hozzá a vésőkészletet, Kollár Laci szerezte a klumpás ismerőstől. Most ott tartok, hogy egy kis ládát szeretnék a kertbe, föltöltve virágfölddel, hogy abban kísérletezzem ki a répát meg a petrezselymet, mert a föld itt túl agyagos, nem nő meg benne rendesen a répa. A fonyódi piacon van egy srác meg a felesége, akik jártak Makarskán és éltek Londonban, pont mint mi, és ők most zöldségeket termelnek. Kérdeztem, milyen földben teremnek ekkora szép répák meg gyökerek. Azt mondja, jó agyagos. Hát hogy a fenébe, kérdeztem, nem a laza homokot szereti a répa? Nem, mondta, náluk az agyagot. Mi a neve, kérdeztem. Laci, mondta. Nem a magáé, a répáé! Fogalmam sincs, mondta. Hát, ennél hasznosabb eszmecesterét rég folytattam. Néha úgy vagyok vele, jobb nekem, ha csak nézek, nem beszélek. Erre törekszem. A napokban néztem meg a kis építkezést a Spar mellett, gyakorlatilag hozzáépítenek valamit a Sparhoz. Dél volt, a három munkás ebédszünetet tartott. Kettő a telefonját nyomkodta a szélcsöndben, a harmadik a nap felé fordulva ült egy téglarakáson, a fejét támasztva az öklén napozott. Dermesztően azonos pózban, mint Rodin Gondolkodója. Csak munkásruhában. Bent a boltban épp a kasszához álltam sorba, mikor feltűnt egy idős nő. Az egyik könyvem szereplője, akivel hosszú beszélgetést készítettem a szőlőtermesztésről. Nem ismert meg. Azért a könyvért sokan meggyűlöltek, kiolvasni vélték belőle régi sérelmeiket a privatizáció korából, persze, nem volt benne szó erről. Aztán már az utcán jött felém egy hatalmas markoló, integettünk egymásnak, a házunk építését vezető Gyuri bácsi fia volt. Jó érzés markolósnak integetni, olyan biztonságos. Mentem tovább, és ott, ahol a Csuja Imre barátom reklámarcával cégjelzett Mr. Alkohol nevezetű üzlet működik, megállt egy busz a felhajtónál, mintha tudná, hogy ott akarok felhajtani. Egy ismerős férfi vezette, akit sok helyen láttam már biztonsági őrként dolgozni. A buszból kiugrott három srác, és elfutottak az állomás felé. A busz üresen ment tovább, én meg felhajtottam. Valamilyen szálon mindig hozzám kötődik a történet. Végül a posta előtti zebrán akartam átbringázni, de rám hajtott egy kocsí. A férfi az öklét rázta, őt nem ismertem, de időben fékezett. Mind a ketten szabálytalanok voltunk, ő túl gyorsan jött, én meg a zebrán csak tolhatnám a bringát. Mindketten hibáztunk, de csak az én gyomromban indult el a lelkiismeret-furdalás kémiaja. Tudod, amikor etikailag egy pillanat alatt el-savasodsz. Minden eredben, még a nyirokeredben is érzed a bűntudatot, de főleg a hasban, a napfonat körül, a köldökcsakrában. De hogy a fenébe van bennem kémiailag kisavazva az a sok etikai érzés? Jól mondta édesapám, soha ne legyek politikus. Vegyileg pár nap alatt fölrobbannék. De ezek szerint nem mindenki reagál testileg a lelki bűntudatra. Vagy nincs bűntudat, csak úgy lehet. Én azért tartok itt, ahol tartok, mert képtelen voltam áttörni azokat az etikai normákat, amik az érvényesülés mindenáron hajtott motorjai előtt álltak. Bár innen nézve úgy tűnik, extra produktivításban éltem befelé forduló emberként. Most

végre összhangban vagyok magammal, miközben vágyként ott lebeg még az a másik élet, és szirénhangjai csalogatnak, hogy csapjak a lecsóba újra, de már tudom, hogy lezártam, fölszántottam, besóztam, aláaknáztam ezeket a visszatutakat. De főleg azzal együtt nehéz ezt látni, hogy az életkorral jönnek az apró lemondások, ahogy az élet pixelről pixelre bezárul. Fiatalabb koromban a mindent feladni és felforgatni képes, öngyilkos módszerrel kezeltem a konfliktusokat. Olykor most is megtámad az érzés, de másodpercek múlva csak mosolygók rajta. Megy az lassan magától is, nem kell siettetni. Hát, nem egy nagy tanulság, de mindezt egyben látni mégis életszerű konklúzió, ami egyfajta életegész-érzést ad ki a maga torzójával. Én már nem sietek sehová, ahogy Dezső bátyánk mondta a kis adriai halászfaluban, aztán a jól ápoltságával meglepett a sok száz éves antik épület maradványainak.

emlékeim az életből

(húslegyek)

*hajnali fény az utcán már maholnap
nem vagyok ott nem tapasztalom ezt sem
repülők indulnak szállnak landolnak
húslegyek nyüzsögnek a szemetesben
ezt látom reggel van de visszafekszem
nem lehetsz mindenhol minek ébredj föl
mint csiga után nyálas nyoma tettek
követnek emlékeim az életből*

*hallom a pontos időt harangoznak
e világon vagyok tudom mely szeglet
hol az angyalok gyémánt-havat hoznak
már várom huss! legyek a szemetesben
hogy itt szerettünk nőket hihetetlen
hajuk tovább testük helyén féreg nő
megtaláltam kacatok közt kerestem
ki vagyok emlékeim az életből*

*miért az emlékek miért a multak
ugy vártalak mint a vacsorát este
ifjúságom zászlói kifakultak
már késő kuss legyen a szemetesben!
körém gyűl szeliden húslégysereglet
átjár isten hidege nincs ébresztő
legyek repülők szálldosnak felettem
ki nincs csak emlékeim az életből*

AJÁNLÁS

*végigver az utcán a hajnali fény
nem vagyok ott nem tapasztalom ezt sem
íme az embernek fia alig él
hogy aztán hús legyen a szemetesben
csillagos ég fölöttem a föld bennem
ássátok feleim mik lesztek delete
örüljete a szép kurva életnek
törölve emlékeim a földi lét*

A szövegben Ady-, Petri-, Babits-, József Attila-idézet,
Kosztolányi-, Kant-, Halotti beszéd-parafrázis.

(tükör)

lenyomják a torkomon tüdőmbe
a csövet öklendezem irritál
a helyet kimutatta a röntgen
keresik és aki keres talál
az nem lehet itt lakik a halál
jól elvan zavarni nem kellene
hánynom kell nővér lefog mit csinál?!
tükröm tükröm még ne mondd meg nekem

lenyomják a torkomon tükröznek
ide bújhatott gyomrom nézik át
vándorpatkány a halál nem szökhet
ha belém döglök is végig ki vár
csak a pillanatra egyél ígyál
ölelj aludj végeztünk elmehet
ki magát is patkányostul kihány
tükröm tükröm még ne mondd meg nekem

nyomják vastagbelembe a csőnek
vége sincs csőgörény egyszer talán
kitalál beleimből belőlem
fingok bátran engedje el magát
levegőt pumpálnak most arra jár
a görény már kifelé nézhetem
felhőben majd ha valamit talált
tükröm tükröm még ne mondd meg nekem

AJÁNLÁS

mi az öreg? reggeli tükröben
csak körvonalaid tükröződnek
tükrözték beled gyomrod tüdődet
csövek be torkodon a seggeden
még van időd tüdődet kiköpjed
kiforduljon a gyomrod meg beled
tükrök egyikbe se néztél bele
tükröm most már megmondhatom neked

A szövegben Mándy-idézet.

(trolli)

*gyűlnek kidobandó és már sohasem ki-
dobott velem kidobandó kacatok
életemet ne örökölje senki
mint túllöntözött kaktuszom rohadok
kismackóm kidobtam most engem a sok
ideszart kacat közt elvagyok itt
tulajdonképpen mit élni akarok
hogyan elérjem a 70-es trolit*

*gardróbajtórésből türemkednek ki-
nőtt ruhák jók rám pelenkába szarok
innen belőlem nem tudok kimenni
leszek jólápoltság szobatiszta halott
ki nincs hova magába kapaszkodik
tulajdonképpen mit élni akarok
hogyan elérjem a 72-es trolit*

*alig férnek hozzám akik visznek ki
ideszart életemből már szaga volt
történt valami megtörtént a semmi
sem ennyi no de hát ne búsuljatok
lódítsátok ki velem a dögszagot
csak lepedő rajtam akkor mi szorít
ebben égetnek kit élni akarok
hogyan elérjem a 77-es trolit*

AJÁNLÁS
(sír felirat)

*ha kerestek találtok van rám adat
megszülettem meghaltam életem -tól -ig
de kibaszok veletek feltámadok
hogyan elérjem a 83-as trolit*

A szövegben József Attila-idézet, Petri-,
bibliai, Utassy-áthallás.

Horatius imája

*Adj lámpámba fényt, szemem mögé
könnyű életet, s friss érzést a szívembe –
hogy mint a gyümölcsfák, ősszel szerteszórjam
díszeim, sorvadjak holtan a télbe, és új tavasz
hozzon rám virágokat, hadd érjenek be nyárra
a sejtelem húsos gömbjei, hogy később majd
áttetsző szárnyak donghassák körül az édes
rothadást, s állhassak, telitődve a múlttal,
büszkén és nincstelenül, készen a baltacsapásra.*

Wittgenstein

*Déltájban, mikor mindenki visszavonul,
és csak a pincék hűvös lélegzete hoz enyhülést
az utcán, sétálj le a vízhez. Figyeld a parthoz láncolt
hajókat, szívod be a hálók hajnali halszagát –
ez a bomlás és a vágy. Támaszd mindig a hátad*

*a kétely legnaposabb falának – a hit kőcsipkés háza
előtt alaktalan mező, nézd a rajta átrohanó árnyat:
felhő tereli útját a napból sugárzó magánynak.
És még a semmi tudata, ez a képtelen
árnyékfogantyú sem marad meg neked.*

Ámulat

Csillámkaréjú teremben
 tomba dob-robaj szétcsapott,
 búrává tágult vákuumba
 áramlanak a táncosok.
 Megfeszül a térdük,
 ahogy a ritmus vágányára állnak,
 némán csapódnak
 duzzadó íramába a muzsikának.
 Feldob egy-egy alakot a sikkánó hangok
 parttalan verése,
 ez a himbáló test a részek egésze,
 tágul, egyre tágul, húrosodnak az izmok,
 rándul az ütem, előrebukik a hajzat, a homlok,
 bódul a vér, a tekintet visszahajlik önmagába,
 a pár is csak ürügy az elszakadásra.

Hol és miféle sugallat készíti ily kába,
 gyötrőléptű táncvonaglásba
 a szál-íjjú testet?
 Most imbolyog, helyet keres,
 majd megfeszül remegve
 a kitárt kar keresztjére feszítve.
 És forrón fájdalmas a zene.
 Jajdul a szaxofon,
 klarinét kígyózik árván,
 robban a trombita,
 szabadul harsona-sátán,
 szaggat a ritmus féktelen futása,
 veri a dobhártyát
 szinkópák kalapácsa.
 Habosodnak a fények!
 Karok, lábak maskarás ízei
 görcsökben összeérnek,
 bűvő pántok selyme risszen.
 Csodaváró csapat örül itten
 szálas időt, zöld fiatalságot.

Kisgyerek

*Átemeli fejét a rácson,
hogy jobban lásson,
elbambul kicsit a világon,
tekintete fennakad az ablak-láthatáron*

*Visszahúzódik újra,
kisdéd-birodalmát ki tudja hányadszor
végigtúrja,
s mintha más dolga se volna itt,
számbaveszi játékait.
Van itt minden: kétéltű gumiállat,
plim-plam-baba, eldöntöd – feltámad,
képeskönyv harmonika-háta,
emberkék hajtogatható tudománya.*

*Felnő maga is, ez törvény,
szálegyenesen jár majd a világban,
de tartásában benne lesz a kinőtt birodalom,
plim-plam-babával, ablakos kisággyal.*

A megvert almafa

Technikumi évek II.

Készülődés

Kézfogás

1975-ben a pécsi főiskola irodalmi tanszéke két tanársegédi pályázatot hirdetett meg. Pár napi töprengés után elhatároztam, hogy a tanszéken érdeklődni fogok az esetleges lehetőségeimről. Akkor már nem Kolta volt a tanszékvezető, aki engem nem nagyon kedvelt, hanem Nemes István, akinek Radnóti-szemináriumán annak idején néhány hallgatótársammal együtt szorgalmasan részt vettem. Tudtam, hogy ő jó véleménnyel van rólam. Tehát telefonos egyeztetést követően be mentem hozzá. A B épület harmadik emeletén, tanszéki szobájában fogadott. Leültetett, érdeklődött a családomról, a Zipernowskyról, tanári munkámról. Érdeklődése felbátorított, előhozakodtam hát a kérdésemmel: mit tanácsol, pályázzak-e? Ő persze tudta, hogy ezért jöttem. Kérdésem elhangzása után hosszan rám nézett, majd ingatni kezdte a fejét. „Ezek előre lefutott pályázatok”, mondta, „adott személyekre vannak kiírva. Tudod, hogy szokott ez lenni, személyes kapcsolat, pártháttér... Azt tanácsolom neked mint tanítványomnak, hogy ne pályázz. Nem érdemes”. Tulajdonképpen erre számítottam. Ha a doktorátusommal eddig nem kellettem a főiskolának, akkor most miért változna a helyzet. Ady szavai jutottak eszembe: „Nem kellek. Jól van. Jöjjön, aki kell...” Megköszöntem az őszinte szavakat, s elbúcsúztam. Nemes tanár úr az ajtóig kísért, ott búcsúzóul kezét fogtunk. És ekkor váratlan dolog történt, aminek jelentőségét csak sokkal később értettem meg. Nemes István ugyanis, még a kezemet fogva, visszahúzott az ajtóból a szobájába. „*Most* ne pályázz”, ismételte meg tanácsát, nyomatékosan helyezve az időhatározóra, ami kibővítette mondatának jelentését, ám én ennek alig tulajdonítottam jelentőséget. Ha most ne, akkor mikor? Vigasztalni akar, szép tőle, gondoltam, miközben ő váratlanul a következőket mondta: „Én öt év múlva nyugdíjba megyek. Itt az a szokás, hogy ilyenkor a tanszékvezető megjelölhet valakit, akit a tanszékre szeretne hozatni. Én téged foglak ajánlani.” Szégyellem, de én ezt csupán formális vigasztalásnak tekintettem, nem is vettem komolyan. Csak jólesett a gesztus. Szóbeli ígéret öt év távlatába helyezve... Ugyan. Nem tudtam, hogy létezik a világon olyan ember – mint ő, Nemes István –, aki tartja magát az adott szóhoz. Aki ígér valamit, és erre évek múlva is emlékezik, s teljesíti ígéretét. De erről később lesz szó. Öt év múlva.

Nagy Imre Ottó memoárfolyamának korábbi részei a *Jelenkor* 2022/1., 2022/11., 2022/12., 2023/7-8., 2023/10., 2024/2., 2024/3., 2024/4. lapszámaiban láttak napvilágot.

Kijöttem a B épületből, s elindultam a parkon át a főbejárathoz vezető folyosó felé. Amikor átlépegettem az árok fölé emelt hídon, egy pillanatra megálltam, s lenéztem a régi lépcsőre. De nem a gyerekkori vonulások jutottak eszembe, ezeknek bennem lévő öntudatlan emlékét teljesen elfedte a tanszéki látogatás általam érzékelt tapasztalata, miáltal rávetültek a megpillantott lépcső látványára a P. Karcsival olvasott Petri-vers képzetei. Szinte éreztem a zuhanást, s mintha hallottam volna a test, a testem tompa puffanását odalent a befalazott ajtó előtt. Nem tudtam, hogyan is tudhattam volna, hogy ezen a mélyponton, mint tizenöt évvel azelőtt, mikor Virág István tanácsára bekopogtam A.-néhez, most is elindult értem: mi is?, kik is? Kedves filmrendezőm, Wim Wenders azt mondaná: két angyal. Egyik sem látszik annak. Két meglett, komoly férfi, mint Peter Falk a Berlin-filmben. Az én egyik Peter Falkom a tanszékvezetői szobájában fogadott az imént, s bár jelet is kaptam tőle, ám „Falkságát” nem ismertem fel.

És a másik Peter Falk? Mindjárt megjelenik az is. Visszamentem a technikumba. Az esti tagozatos órák kezdete előtt volt fél órám. Leültem a tanáriban, egyedül voltam, hallgattam a csendet. Nem gondoltam semmire.

Szinte észre sem vettem, hogy az igazgatói iroda felől kinyílik az ajtó, s bejön a tanáriba Lőrincz József. Elmegy mellettem, a fachokba helyez dolgokat. Végigmegy a tanári szobán, visszajön, felém néz, majd megáll mellettem. Egy ideig nem szól, majd azt mondja: „Látom, Imre (ezúttal nem Doktornak szólít), gondterhelt vagy”. Megint hallgat. Végül ismét megszólal: „Holnap menj be a Gizihez.” A Gizi, azaz Gizi néni az ő felesége, a megyeháza oktatási osztályán dolgozik. Hozzá küld. Miért? Nem tudom.

Szakfelügyelő leszek („Tanférfiú”)

Másnap aztán minden megvilágosodott. Lőrinczné mosolyogva fogadott, elvitt B.-hez, a tanfelügyelőhöz, akitől megtudtam, hogy magyar szakfelügyelőt keresnek, a jelenlegi, aki Bécsy Tamást követte (maga is neves magyartanár), egy-két év után lemondott, lényegében tehát a legendás Bécsy Tamás utódját keresik, aki képes a tudományt és a pedagógiát együtt képviselni. Ezt a tanügyi koncepciót a képviselt terület szélesítésével kapcsolják össze, az új szakfelügyelőnek nemcsak Pécsre, a pécsi középiskolákat kell felügyelnie, hanem Baranyát is (a mohácsi, siklósi, szigetvári, szentlőrinci tanintézményeket). Vállalom-e ezt a munkát? – kérdezték. Igent mondtam. Közben Lőrincz Józsefre gondoltam. Ő nyilván értesült a főiskolai pályázatokról, tudta, mert ismert engem, hogy pályáznék, de ismeretségi köre, kapcsolatai révén azzal is tisztában volt, hogy nem nekem áll a zászló. Felesége révén a szakfelügyeleti krízisről is értesült, és én jutottam eszébe ennek megoldásaként. Mindenki jól jár, gondolta. Fél óraszámban ugyan, de maradok a Zípernowskyban, miközben fontos pozíciót kapok, s a szakmához is közelebb kerülök, a tudománnyal való foglalkozásra pedig félig-meddig kötetlen időbeosztásom révén több időm lesz. Ez a helyzetfelismerés jellemző Lőrincz Józsefre. Egy főiskolai tanársegédnél „különb ember” egy megyei szakfelügyelő, mondta nekem, amikor a megállapodást követően visszatértem a technikumba.

Ennek a munkának a részleteiről nem szólok. Szakfelügyelői tevékenységem öt évében több száz órát látogattam. A szakfelügyeletet voltaképpen tanácsadói munkának fogtam fel. A tantervi fegyelem betartása kevésbé érdekelt, sőt jó né-

ven vettem, ha valaki saját választása alapján dönt a tárgyalandó írókról, művekről. A magyaróra szakmai színvonalára figyeltem. A munkám alapelveit a következők szerint határoztam meg. Azt gondoltam, ez a kollégáim egy részét meglepte, hogy az irodalomtanítást a kultúra egészének kontextusában kell végezni. Ennek jegyében tanfolyamot szerveztem tanáraimnak, ahová irodalmárok mellett művészettörténészt, építészt, festőt, zenetudóst és filozófust is elhívtam. Martyn Ferenc is fogadott bennünket egy műhelybeszélgetésre. Filmkönyvem alapján kidolgoztam egy évben három (a középiskola négy évére nézve tizenkét) órás programot, de csak lehetőségként. (Ezzel nem nagyon éltek kollégáim.) A kultúratudományi kontextus tisztázását követően hangsúlyoztam, hogy az irodalomoktatást célszerű az irodalmi alapviszony (a szerző–mű–olvasó kapcsolatának) rendjébe állítani, figyelembe véve e tényezők történeti alakulását a szerzőtől a műveken keresztül eljutva az olvasóig. Ebben a közegben fognak majd felvetődni, többek között, az irodalmiság, a fikció, a poétikai funkció, a szövegstruktúra kérdései, valamint a hatás és a befogadás problémái. A műközpontú irodalomfelfogás híve voltam, amit a korszellem, az írói élményvilág és az irodalmi mű szerves egységében képzeltem el. Ezt a tablót, a portré és a műértelmezés hármasságának neveztem. Úgy véltem, hogy a tanárnak szabadon lehet megválasztania a módszerét. Tanítványaival való kapcsolatában a tapasztaltabb társ szerepét kell vállalnia, aki ismereteket közöl, véleményt mond, s a műértelmezés során személyes érintettségét sem titkolja el, adott esetben vallomást tesz. Tudja, hogy a megértés, egy irodalmi mű megértése is, dialogikus természetű. A megértés közege nem a monológ, hanem a párbeszéd. Az irodalomtanítás célja (ezt mindenki hangsúlyozza, de nem mindenki tesz érte eleget) a diákok olvasóvá nevelése. Ehhez a tanárnak is szenvedélyes olvasónak kell lennie, aki például azt mondja egyik órája kezdetekor, hogy most ezt és ezt kellene tanítanom, de olvastam egy könyvet, s élményemet szeretném veletek megosztani. Az olvasóvá nevelés folyamatát leghelyesebb a kortárs irodalom felől elindítani, ezért a szövegek történeti sorrendjét kortárs művek olvasásával és vitájával ajánlatos megelőzni. Felkavaró olvasói élményem volt Borgesnek 1972-ben a *Kozmosz fantasztikus kiadványai közé rejtett könyve*, a *Körkörös romok*, valamint Italo Calvino *Eleink* című trilógiája, ez már 1964-ben megjelent az Európánál, ennek középső részéről, *A kettészelt őrgrófról* izgalmas vitát folytattunk gépiparis tanítványaimmal. Pár évvel később egy konferencián szintén Borges és Calvino műveire hívtam fel a tanárok figyelmét (akkor már megjelent *A titkos csoda*, és a *Ha egy téli éjszakán egy utazó* című könyv is napvilágot látott). Szakfelügyelői időmben Esterházyt (a *Termelési-regény* 1979-ben került az olvasókhoz), Tandorit, Petrit ajánlottam (mondanom sem kell, hogy a *Körülrít zuhanást*), valamint Nádas Péter 1977-ben kiadott könyvét, az *Egy családregény végét*. Vajthó László egykori példáját követve egy-egy osztály akár kéziratos szövegek kiadására vagy levéltári munkák közös elvégzésére vállalkozhat, ajánlottam. (Ma már tudom, hogy a filológiai alapismeretek nélkülözhetetlenek: a szöveg mibenléte, a nyitott mű jellege, a szövegmagyarázat lehetőségei fontos kérdések, mint ahogy a hiteles szöveg kritériumainak tisztázása szintén.)

Ha most visszagondolok a szakfelügyelőként meglátogatott órákra, a drága Ica néni remeklései mellett Gy. László Arany-elemzése (*Naturam furca expellas*) és

K. Éva értelmezése jut eszembe a *Ballada a szekeresről* című Simon István-költeményről, továbbá A. Éva nyelvtan órái (a kommunikációs funkciókkal), valamint T. Tibornénak a kortárs és pécsi kötődésű Szántó Tiborral foglalkozó órája idéződik fel bennem. Elmondom még, hogy részt vettem Szegedy-Maszák Mihály és kollégái új tankönyveinek vitáján, ezek kiváló munkák, valamint a Mohácsy Károly-féle könyvek szakmai diskurzusán is ott voltam, amelyek szerintem olykor nehézkes, „tanáros” stílusuk ellenére is jól használható könyvek. Manapság a maximalizmus vádját sütik ugyan rájuk, mintha a diákok nem lennének képesek szelektálni a saját fejük szerint.

Egy szakmai vitán Lukács György *A regény elmélete* és *A heidelbergi művészet-filozófia* című műveit boncolgattuk. (1975-ben jelentek meg a Magvetőnél közös kötetben.) Egy másik program tárgya Marx korai művének, a *Gazdasági-filozófiai kéziratoknak* az értelmezése volt. Ennek a könyvnek a tudatos, fizikai szükségletektől szabad, azaz nembeli tevékenységre vonatkozó elemzéséből, valamint az elidegenedés folyamatának bemutatásából hasznosítható gondolatokat szűrtem le Balzac *Goriot apó* című művének vagy Déry Tibor *A befejezetlen mondatának* megközelítéséhez. Ez utóbbi regény Fábri Zoltán által rendezett filmváltozatát 1975-ben mutatták be, amit tanítványaimmal megvitattunk.

Irodalomóra

Verseket, prózai műveket tárgyaló egykori előadásaim közül azokra emlékszem legszívesebben, amelyek szakmai szempontból későbbi oktatói munkám előzményeinek tekinthetők. Ilyen az a József Attilával foglalkozó óráim, amely a *Nyár* című verset értelmezte. Elemzésemhez a költő 1955-ben megjelent *Összes Versei*-ben olvasható szöveget vettem alapul. Felkészülésem során – a művel foglalkozó gyér szakirodalom, valamint a kritikai kiadás alapján és könyvtárosi segítséggel – megállapítottam, hogy, ha nem is pontosan, ez a szöveg a költőnek 1931-ben megjelent *Dönts d a tőkét, ne siránozz* című kötetében olvasható textust követi, tehát a negyedik versszak (ez okozta órámon a bonyodalmat) így alakul (a középiskolai szöveggyűjtemény is ezt adja):

Ily gyorsan betelik nyaram!
Ördögszekéren jár a szél –
csattan a menny és megvillan,
elvtársaim: a kaszaél.

A kaszaél, ezt hamar tisztáztuk, a költőnek a harmincas évek elejére tehető kommunista időszakára jellemzően, egy eljövendő forradalmi népmozgalomra utaló jelkép, az *ördögszekér* pedig az idő múlását érzékelteti, s a *golyahír* tavaszi utalásával induló természeti, növényi motívum novemberi záróakkordja. Ezek a természeti folyamatok a lélek benső érlelődésének tükrői, ezért a címben szereplő tárgyas szó az idézett szakasz első sorában szubjektív formát ölt: *nyaram!*

Ez rendben is lett volna. Csakhogy én megszereztem (kölcsonkaptam pesti barátaimtól) a József Attila válogatott verseit tartalmazó *Medvetánc* című kötetet, s abban a fentebb szóba hozott negyedik versszakot olvasva a következő szöveget találtam:

Ily gyorsan betelik nyaram.
Ördögszekéren hord a szél –
csattan a menny és megvillan
kék, tünde fénnel fönn a tél.

Hát akkor most melyiket válasszuk, melyik szövegváltozat a hiteles? – tettem fel a kérdést. Előbb magamnak otthon, aztán az órán. (Alaposan utánanéztem a vers alakulástörténetének, ám a filológiai részletek nem tartoznak ide.) Tanítványaim tanácstalanul hallgattak. Egy-két percnyi csend után feltettem a kézenfekvő kérdést: melyik változat a szebb? (A *szebb* szó most ne okozzon bonyodalmat, kértem.) Parázs vita alakult ki. Voltak, akik ezt a második változatot ítélték szebbnek (mert költőibb, festőibb, egységesebb, érveltek, ők voltak többen), de a korábbi változatnak szintén akadtak hívei (mert keményebb, bátrabb). Mielőtt az *elvonatb* és a *konkrétb* ellentéte mentén félresiklott volna a vita, leszűrtem a tapasztalatot, hogy az esztétikum alapján, úgy látszik, ebben az esetben nem tudunk dűlőre jutni, mivel a szépség megítélése, mint látjuk, szubjektív, illetve korfüggő. Azt viszont meg tudjuk állapítani – igyekeztem feloldani a zsákutcába jutott beszélgetést – mert nem esztétikai, hanem egyszerű kronológiai kérdés –, hogy mi az idézett szövegek keletkezési sorrendje. Az „elvtársaim” megszólítást tartalmazó változat 1931-ben keletkezett, a „kék, tünde fénnel” záruló változat pedig 1934-ben jelent meg, tehát három évvel később, mint az előbbi. (Mindkét változat a költő kezétől származik.) Közöltem, hogy az efféle kérdésekkel foglalkozó filológusok szerint az utolsó szöveg a perdöntő (mint a végrendelet esetében, bökte közbe az egyik e téren járatos, jogásznak készülő tanuló), ez az „utolsó kéz” (*ultima manus*) elve. Ebben meg is nyugodtunk, de hozzátettem, hogy minden olvasónak jogában áll kiválasztani a neki tetsző szöveget.

Ám az óra után mégiscsak maradt bennem egy kérdés, amelyre akkor még nem tudtam meggyőző választ adni. Ennek az a magva, hogy egy irodalmi mű szövegét zártnak, statikusnak tekintjük-e, vagy pedig nyitottnak, dinamikusnak. Előbbi esetben, ha több változattal állunk szemben, akkor kijelöljük a hitelesnek tekintett változatot, általában az „utolsó kéz” elve alapján. (Ily módon döntöttünk a *Nyár*nak a *Medvetánc*ban található változata mellett, dacolva a középiskolai szöveggyűjtemény tekintélyével.) Ám a szöveget nyitottnak, dinamikusnak is tarthatjuk, s akkor a változatait elvileg egyenértékűnek ítéljük. Ebben az esetben József Attilának két *Nyár* című verse van, vagy pedig ezt a költeményt két versszöveg együttese alkotja. A változatok egy rekonstruált keletkezési útvonal állomásai. Vagyis a *Nyár* című vers – erre a megállapításra jutottunk az órát követő beszélgetés során – mintha a szemünk előtt keletkezne, íródna. Ezt az ösvényt követve gyakran oda lyukadunk ki, hogy a végső változat egyszersmind a legjobb is. De nem minden esetben.

Később, Katona József drámáival foglalkozva munkámat a nyitott szöveg elvére alapoztam. Ezeknek a drámáknak az autográf kéziratai (egy fogalmazvány kivételével) elvesztek. A színházi világban (Katona a pesti társulat színésze, dramaturgia volt) a szerző szövegét másolatok formájában rögzítették, s alkalmazták egy-egy előadáshoz vagy a színtársulat speciális igényeihez. Egy színdarabnak így módon több, egymástól eltérő kézírata jöhetett létre. Katona Jó-

zsefnek a *Bánk bán* előtt írt kilenc eredeti színdarabja tizenöt szövegben hagyományozódott. A *Jeruzsálem pusztulása* című drámának (a korai művek között az egyik legértékesebbnek) például három szövege van: egy autográf fogalmazvány, a cenzori vizsgálatra benyújtott tisztázat és a későbbi verses átdolgozás töredékei. Ez a dráma tehát nem kész, hanem keletkezésben lévő mű. Várja a folytatást. Egy rendezőre vár, aki a most már hozzáférhető szövegváltozatokból elkészíti egy ízig-vérig korszerű, a mai nézőkhöz szóló előadás rendezői példányát. Katona József drámáinak általam sajtó alá rendezett négy kötete (az első 2017-ben jelent meg, a negyedik 2022-ben látott napvilágot) a szerzői életmű jövőbeli kutatásának fundamentuma, mondják kollégáim, kritikusaim. Én közben arra a technikai irodalomóra gondolok, amelyen ennek a kutatási programnak a csírája megszületett.

Europica varietas

Ezekben az években, 1966-tól (amikor, huszonhat éves koromban, először járhatam Nyugaton), de főként a hetvenes években (a már említett „nyugatos” évtizedemben) bejártam Európát Rómától Londonig. Turista utakon, családi programokon jártam, jártunk a családommal, s Bécsben, ahol a Collegium Hungaricum vendégeként három hónapig időztem, egy konferencián vettem részt, ahol előadást is tartottam. Berlinben a felvilágosodással és a romantikával kapcsolatos könyvtári kutatásokat folytattam, de most nem a tudomány vonzza emlékidézsemet, hanem az európai élet, már amennyit megláthattam belőle. Ezeken az utakon Szepsi Csombor Márton nyomát követtem (őt is az élet eseményei érdekelték leginkább), aki 1620-ban Kassán adta ki útirajzát, amelynek címét e szakasz fölé írva eloroztam. Legyen a mentségem, hogy korábban egyetemi hallgatóként szemináriumi előadást tartottam róla, s felkészülés közben megkedveltem őt, aki egyébként nagy hatású tanár volt. (Erről tanúskodik *Udvari schola* című könyve, amiből ma is lehet pedagógiát tanulni.)

Első utam, amelyre fentebb utaltam, Ausztriába vezetett. Egy tanári csoporttal voltunk a feleségemmel. Az első nap Grazban jártunk, egy kollégiumban kaptunk szállást. Egy kisebb csapattal megnéztük a várost, egy vendéglőben sörrögtünk, a magyar tulajdonos vendégszerető asszony volt, meghívott bennünket egy plusz körre. Beszélgettünk, elment az idő. Fél tizenegy táján értünk vissza a szállásunkhoz, amelynek kapuját, nagy meglepetésünkre, zárva találtuk. Csöngetésünkre a harmadik emeleten kinyílt egy ablak, kidugta a fejét egy idős férfi, mint megtudtuk, a portás, s közölte velünk, hogy tíz óra után se ki, se be. Ismét csengettünk, felvázoltuk a helyzetünket, s kértük, hogy tegyen velünk kivételt, magyarok vagyunk. Az ablak ismét becsukódott. Semmi mozgás. Megint csengettünk, mire hallottuk is szigorú portásunk csoszogó lépteit a lépcsőn közeledni. Mégiscsak rendes ember, gondoltuk, köti ugyan magát a házirendhez (amiről minket nem tájékoztattak), de azért beenged bennünket. Nem ez történt. A kapu üveglablaka mögül, félméternyire tőlünk, akik reménykedve kint ácsorogtunk, elismételte szigorú ítéletét. Azért jött le a harmadik emeletről, hogy ezt újra tudtunkra adja, pedig csak a kulcsot kellett volna elfordítania. Ez volt az első leckénk, amit a Nyugattól kaptunk. Mit tehettünk egyebet, barangoltunk a városban hajnalig, amikor végre elfoglalhattuk szállásunkat. Még jó, hogy a

rendőrökkel nem akadt dolgunk. A grazi portás ellenpéldájaként említem azt a római buszsofőrt, aki pár évvel ez után az incidens után, késő este, miután megtudta, hogy rossz járatra szálltunk, egy jókora kerülővel hazaszállított bennünket, a többi utas beleegyezésével.

*

Most pedig Szent Elekről fogok beszélni. Szerb Antaltól tudtam róla, hogy a „nászéjszakáján ráeszmél a földi dolgok múlandóságára, elhagyja menyasszonyát, koldusként él Edessában, majd koldusként tér vissza a szülői házhoz, ahol nem ismernek rá, itt él tizenhét évig, és csak halála után, csodák révén tudja meg családja, hogy ki volt az a koldus, aki ott üldögélt mindig kapujuk előtt”, vagy gubbasztott a lépcső alatt. Elek történetét, a középkori aszkézis mintapéldáját, többen is feldolgozták, a nevezetes legendagyűjteményben, a *Legenda Aurea*-ban is szerepel. A Karthauzi Névtelen szintén elbeszéli az Érdy-kódexben (1526-ban), részletezve Elek megpróbáltatásait: „Az udvarnak ifjai kedég ötet sokképpen csúfolják vala, mert nékiek ötet arcul verik vala, nékiek szakállát szaggatják vala, és nékiek a mosdóvizet nyakába öntik vala”, de ő mindezt eltűri ott a lépcső alatt. Őrá gondoltam Rómában, amikor a róla elnevezett templomban az Aventinuson megálltam annál a mellékoltárnál, amelyen angyalok tartják azt az immár arannyal ékesített lépcsőt, amely alatt Elek kuksolt évekig, most pedig egy fekvő márványszobor idézi egykori alakját a lépcső alatt. Lám csak, gondoltam a megidézett jelenet előtt állva, s gondolom most is, amint ezt írom, hogy hiszen ez is beleillik lépcsős történeteim sorába. Elek azonban eleve a zuhanásra rendezkedett be, nem kívánt felmenni a lépcsőn, így nem is zuhanhatott már le fönről, még „körülírva” se, mert ő ott kezdte valódi életét, hogy már le volt zuhanva. Persze, ott a lépcső alján, ki tudja, lelkében miféle mélységeket járt be. A IV. században élt, 398-ban halt meg, hamarosan a szentek sorába emelték, s a nevezetes lépcsője zarándokhellyé vált.

(Elek lépcsője előtt állva, ott, az Aventinuson, hirtelen beugrott egy addig öntudatlanul magamban őrzött emlékkép: Judit üdülőbéli szobájának a falán látok egy reprodukciót: *La scala* a festmény címe. Alatta az asztalon, mintegy véletlenül odavetve fekszik Jules Supervielle francia nyelvű verseskötete, a *L'escalier*. Ezt az emléket, amelyet már-már elfelejtettem, mintha Elek adta volna vissza nekem, Juditnak a látványhoz társuló, akkor már két évtizednyi távolból váratlanul megszólaló hangjával együtt, és én nem hagytam többé ezt az élményt elmenekülni, bár jelentése akkor még nem tárult föl előttem, s később sem jó ideig. Szinte csak most, amint sok év után elbeszélem, s papírra rögzítem ezt a bensőmben hordozott tapasztalatot, s kiteszem a mondat végére a pontot, jut el hozzám Judit kései üzenete.)

*

Agia Triada egy görög falu Lamia közelében, de fönt a hegyekben. Itt találkoztam a másik Görögországgal. Mert a klasszikus, ókori emlékekhez a mai átlagos görög emberek is úgy viszonyulnak, mint bárki más európai: csodálják őket,

büszkék rájuk, de nincsenek közvetlen érzelmi, lelki kapcsolatban velük. Időszakadék választja el őket nagy hírű elődeiktől. A kultúra folyamatossága a hegyekben létezik, ahová annak idején eleik fölmenekültek a törökök elől. Ez a bizánci görög műveltség világa, amelyet az ortodox egyház és a néphagyományok őriznek, s amely áthatja mindennapjaikat. A falu neve a Szentháromságra utal. A tradíció azonban mai civilizációval társul: a templom mellett a könyvtár, a múzeumukra és az iskolára is büszkék a falusiak. Igaz, az ottani népek szóbeszéde szerint mindez annak a faluból elszármazott politikusnak köszönhető, aki miniszterként bőkezűen támogatta földijeit, például a munkanélküli fiataloknak állást szerzett az athéni rendőrségen. A falusiak mondták nekem, hogy ha valami nehézségem támadna az athéni autós közlekedés során, csak annyit mondjak az igazoltató rendőrnek: „Agia Triada”, s nem lesz semmi gondom. Ezt én nem hittem el. Azt gondoltam, hogy viccelnek velem. De igazuk lett. Kipróbáltam. Későbbi athéni kószálásaim során, amikor egyszer egyirányú utcába hajtottam szemből, meg is állítottak a rendőrök, majd, a varázsszót hallva, mosolyogva intettek, hogy mehetek tovább, jó utat. Agia Triada mindennapi életét egyébként a legendás görög józanság, észszerűség és természetesség hatja át. A kövezett utcákon a járdák mellett vályúszerű mélyedés vonul végig, mintha patakmeder lenne. Az is. Valóságos hálózat ez. A forrásból táplálkozó víztározónál lévő zsilip segítségével kétnaponként váltogatják a patak irányát, ily módon minden házhoz eljut az éltető víz, s mindenki tudja, hogy melyik napon kerül órá a sor. Hanem az iskola! Kétségtelenül jól felszerelt, korszerű tanintézmény. Csakhogy a faluba betelepült albánok gyerekei járnak oda. Azt a kevés görög gyereket pedig, akiket itt-ott lehet látni, nyár végén vendégmunkás szüleik viszik vissza Németországba, ahol ők töltik be az itteni albánok szerepét. (Akkor még az albánok, azóta mások is érkeztek.) A falu télen szinte kihalt. Csak az öregek maradnak, Kháron ladikjának utasai. Legtöbbször nyugdíjasok, akiknek a havi járandóságot Németországból folyósítják.

A Zarándok Pál-eset

Annak a történetnek a hőseit, amelyet röviden el fogok mondani, Zarándok Pálnak fogom nevezni, élve a névadás írói szabadságával, mégsem egészen alaptalanul. Emlékeim szerint végzős diák volt. Egy alkalommal bejött a tanári szobámba, s átadott két vagy három teleírt lapot. Érdeklődésemre annyit mondott, hogy ezek az ő versei, szeretné a véleményemet kérni, érdemes-e írogatnia. Éppen lyukasórám következett, átolvastam a szövegeket. Egy elkeseredett fiatalember lázadó érzéseit fejezték ki, élesen és szókimondó nyersséggel, ezt méltányoltam, de úgy véltem, hogy az indulatok ereje szétfeszíti a néhol bőbeszédűséggel fellazított formát, s ez csökkenti az érzelmek hitelét. Ezt akartam elmondani Zarándok Pálnak. Két óráig is lesz náluk, a rendes magyaróra meg egy helyettesítés, utána majd beszélgetünk a versekről, gondoltam. De más-ként alakultak a dolgok. A papírokat az osztálynapló hímzett szövetborítójának a hátsó füle mögé tettem. Az órai előadásaimat szabadon szoktam elmondani, még a verseket is fejből idézve, tehát legtöbbször, mint ez esetben is, csak a naplót vittem magammal az órára, semmi egyebet. A két óra közti szünetben a folyosón sétálgattam, a napló a tanári asztalon feküdt az üres tanteremben.

És akkor megjelent T. D., akit látásból és hírből ismertem, de nem tudtam, és ma sem tudom, hogy kollégiumi nevelő volt-e vagy szakoktató. Azt mondta, néhány jegyet szeretne kiírni a naplóból. Közben becsengettek. Amikor bevonult az osztály, T. D. még lapozgatta a naplót, de aztán gyorsan elkészönt. Óra közben vettem észre, hogy a kéziratok nincsenek a helyükön, a borítófül mögött. Óra után megpillantottam T. D.-t, amint éppen jött ki az igazgatói irodából. Megkérdeztem tőle, hogy nem esett-e ki véletlenül a naplóból néhány papíros, nem kerültek-e esetleg őhozzá, mert nem találom őket. A versekre gondolsz, kérdezte ellenségesen. Az igazgatói irodában vannak, közölte. (Abban a pillanatban eszembe jutott, hogy hiszen ő, T. D. volt az, aki azt terjesztette rólam korábban, hogy nyugati útjaimról túl sokat beszélek az óráimon; ezt egy volt tanítványomtól tudtam meg, aki a rendőrségen dolgozott, s barátilag tájékoztattott erről. Egyébként valóban meséltem diákjaimnak svájci, londoni, párizsi és más élményeiről, mikor éppen merre jártam, de ezek a beszámolók személyes jellegűek voltak, anekdotikus természetűek, és kizárólag kulturális élményeiről szóltak, politikai vonatkozású kommentárokat nem fűztem hozzájuk.) Ez a múltbeli esemény, ami abban a percben hirtelen eszembe jutott, nyomatékot adott T. D. kijövetelének az igazgatói irodából. „Azok a kéziratok kizárólag Zarándok Pált és engem illetnek: versek, amelyeknek őszinte hangja tiszteletet érdemel, nem pedig vizsgálatot” – mondtam. Ő nem őszintének ítéli a versek hangját, hanem ellenségesnek, mondta T. D., s azzal továbbment. Az *ellenséges* szó vádként hangzott, amely rám is kiterjedt. Mi lesz ebből, tanakodtam, nem minden aggodalom nélkül. Hát az lett a dologból, hogy Lőrincz József, mint minden diákot, ezt a fiút is ismerte, jóindulattal volt iránta, és elsimította az ügyet – úgy emlékszem – egy szóbeli figyelmeztetéssel. Ezzel a megoldással – alkalmasint T. D. kivételével, aki bizonyára szigorúbb ítéletre számított – minden érintett elégedett volt. Én is. (De egy emlékkép nem hagyott nyugodni: az a jelenet, amikor a nevezetes októberi napon kilépek a karhatalmisták gyűrűjéből, s magukra hagyva társaimat, távozom.)

Később jöttem rá, hogy ez a négyszereplős játszma – a diák, a tanár, a feljelentő és az igazgató esete – alighanem korjellemző képlet. Mintegy tíz év múlva ugyanis megismétlődött. A szerepkörök azonosak voltak, két szereplő is ugyanaz: én (aki akkor már az egyetemen tanítottam) és T. D., aki abban az időben, azt hiszem, a pedagógiai intézetben dolgozott, vagy oda akart kerülni, s eljátszotta lényegében ugyanazt a szerepet, ezúttal a hallgatók által rendezett, hivatalosan nem engedélyezett, egyébként merész, olykor túlzó eszközeivel együtt is figyelemre méltó képzőművészeti kiállítással kapcsolatosan. Tehát az említett viszonyrendszert akkor is az ő fellépése, a kari fórumoknál megtett feljelentése avatta drámai szituációvá. Az intézetigazgatói szerepkört betöltő Bécsy Tamás Lőrincz Józsefhez hasonlóan oldotta meg a konfliktust, megelőzve a várható bonyodalmakat. (Csak azt a hangot ne hallottam volna ismét magamban: „Ő nem tartozik közéjük.”) Lehet, hogy ez a megoldás, a konfliktus feloldása, más szóval: elsimítása (elkenése) szintén jellemző a korra, már ami a hetvenes és nyolcvanas éveket illeti. Vagy mégsem?

Pécsi mesterek

Egy tudós ember számára vidéken élni általában hátrányos helyzetet jelent. A számítógép és az internet előtti világban különösen. S még inkább az Pécssett, ahol 1941 és 1992 között hiányzott a bölcsészkar, s ezt a fájó hiányt a *Sorsunk* (1941–1948), később Németh Antal színházi jelenléte (1959–1963) és a *Jelenkor* csak kis részben volt képes betölteni. A két vidéki egyetemi város, Debrecen és Szeged kedvezőbb helyzetben volt, egy szegedi főiskolás akár bölcsészkar programokon is részt vehetett. Pécsen azonban (ebben az egykor jelentős kulturális hagyományokkal bíró városban) légritka térben élt néhány magányos hős (Várkonyi, Temesi, Dombay), ám virult a jó vagy kevésbé jó szándékú dilettánsok televénye. Ez utóbbiról fanyar humorral készített leltárt párbeszédese visszaemlékezésében Csorba Győző, Weöres Sándor pedig „homorú Parnasszusnak” nevezte a Búza tértől a Kórház térig „országos hírű” nagyságok belterjes világát. Lehetett lázadozni a „vidéki” jelző pejoratív használata miatt, e lekezelő minősítésnek azonban sajnos volt alapja. Ez a közeg olykor még a jeles tudósokra is károsan hatott: önértékelési zavarokat okozhatott, a tévedhetetlenség hamis illúzióját ébreszthette bennük. Bécsy Tamás panaszkodott nekem erről, ezzel indokolta Pestre távozását 1978-ban (itt lassan már szentírásnak veszik minden állításomat, mondta), és ennek a bosszantó szerepzavarnak a nyomai Tüskés Tibor és Fodor András három vaskos kötetben, szelekció nélkül publikált (2008–2010) levelezésében is megmutatkoznak. Még Várkonyinál is lehet néha, kései éveiben érzékelni ezt a különös aránytévesztést. Ez az ínséges helyzet 1982-ben változott meg, persze nem egyik napról a másikra, amikor a korábbi főiskola Tanárképző Kar néven, majd Bölcsészkarra alakulva és formálódva az egyetem részévé vált. A bölcsészkar légkör létrejöttében fontos szerepük volt a Pestről érkező (néhány korábbi főiskolai oktató által idegenkedve szemlélte), friss szellemet hozó kollégáknak, valamint a velük lépést tartani akaró pécsieknek, továbbá Horányi Özséb dékánnak. A bölcsészkar tradíció folyamatosságának helyreállítására törekedett az irodalmi tanszék által indított „Thienemann-előadások” című program, illetve könyvsorozat.

Futólagos előrepillantásom után (amely csak a történetemhez képest jövőbe tekintés, emlékezősemmnek azonban már ez is a múltja), lépünk hát vissza-előre a hetvenes évekbe, ahol elhagytuk (elvesztettük) a fonalat. Abban az időben számomra két ember jelentette a tájékozódási pontot, a nívót, a mércét: Tüskés Tibor és Bécsy Tamás. Ez a kapcsolat meglehetősen bonyolult volt: kollégának időben távol, tanítványnak viszont túl közel álltam hozzájuk. (Bécsy tizenkét évvel, Tüskés tíz évvel volt idősebb nálam.) Arról nem is beszélve, hogy más volt az életritmusunk. Ők szakmai értelemben negyven-negyvenöt éves korukra készen álltak, legfőbb műveiket már megírták (ez a normális élettempó), én viszont, későn érő emberként, csak negyvenéves koromban indulhattam Minerva baglyának röptetése felé, s idő kellett, hogy elkészülhessenek a könyveim. Majd’ hetvenéves voltam, amikor Csokonai-monográfiám megjelenése után (és Katona József-projektem elindításakor) J. kollégám ironikus elismeréssel a tanszék Benjáminjának nevezett. Egyszerűen nem voltam, s nem is vagyok könnyű eset. Sajátos életütemem következtében Tüskés is, Bécsy is időnként tanácstalanul tekintett rám, s olykor félreértések is megterheltek kapcsolatunkat. Ennek ellenére ők

jelentették számomra a viszonyítási pontokat. (S most, mikor ezt írom, kritikám hangja mellett a hála érzése tölt el velük szemben.)

*

Tüskés Tiborról szólva először is egy rejtély megoldásával kísérletezem. Ha jól számolom, neki hetvenkét könyve jelent meg. Amikor Fülep Lajosnak csak egyetlenegy. Ha a hat tudományos igényűnek szánt könyvet (a Csorbáról, Kodolányiról, Nagy Lászlóról, Pilinszkyról, Illyésről és Rónayról írt könyveket) külön veszem, akkor is mintegy hatvanöt kötetten kell számolnunk (amelyek most itt sorjáznak előttem az íróasztalomon). Ezeket ismét végigolvasva arra a meglepő megállapításra jutottam, hogy ezek voltaképpen nem könyvek, ahogyan az írott, nyomtatott szövegeket szoktuk nevezni, hanem olyan beszédművek, amelyeknek a közege ezúttal nem a szavakat továbbító levegő, hanem a nyomdafesték. Tüskés beszél – de nyomtatásban. Ami persze komoly nyelvkészséget, beszédformálási képességet feltételez. Igaz, néhol közhelyekre, ismétlésekre fordul a szó. A bibliográfiai talány megfejtéséhez szem előtt kell tartanunk azt a tényt is, hogy Tüskés a két világháború közötti esszéíró nemzedék utóda, olyan *homme de lettres*, akinél élet és irodalom elválaszthatatlan egységet alkot. Ebből fakad életrajzi beállítottsága. Önéletrajzi ember.

Ennek pedig az örökölt tradíción és a személyes hajlamon túl súlyos oka van. Tüskésnek ugyanis életében két komoly krízist kellett elszenvednie. Az első fiatalon, harmincas éveiben, amikor a *Jelenkornak*, az éppen csak elindult lapnak országos rangot kivívó főszerkesztője volt, de hatalmi szóval, ideológiai okokból 1964-ben leváltották. Fontos közlemények jelentek meg a lapjában, mint például Mészöly Miklós *Az ablakmosója* (ennek közlése s a vele kapcsolatos „botrány” volt a szerkesztő leváltásának legfőbb oka), és Tüskés tele volt tervekkel, ifjú tehetségeket felfedezni vágyó kíváncsisággal (ez utóbbit magam is tapasztaltam). És akkor minden összeomlott. Visszakerült a középiskolába. Ám ennek a krízisnek egy mélyebb rétege is van, s talán ez a legfájóbb. Tüskésnek látnia kellett, s látta is, hogy kedves folyóirata megy tovább, sőt idővel még a korábbinál is színvonalasabb lesz, aminek alapja részint éppen a lapnak általa megteremtett imágója, minőségigénye volt, részint pedig az a tény, hogy a hatalmi szóval kinevezett új főszerkesztő felnőtt a feladatához. Szederkényi Ervin idején a lap a magyar irodalom jelentős fórumává vált, különösen a „prózafordulathoz” köthető fiatal írók, Esterházy és társai közlése révén. Mészöly Miklós is a pécsi műhely kötelékében maradt. Tüskés korrektségére jellemző, hogy némi kivárást után ő maga is visszatért a lap szerzői közé. És megkezdte (talán önigazolásul, kompetenzálásként is) könyvei sorának a publikálását. Ehhez elegendő időt kapott a Megyei Könyvtárban, amelynek kutató munkatársa lett.

A másik válságot az 1980-as évektől élte át, túl az ötvenedik évén, amikor nem tudott, és nem is akart lépést tartani az általa „szólaboratóriumnak” nevezett posztmodern törekvésekkel. Azt mondják, hogy őt, aki egykor a modernséget képviselte, ekkor már konzervatív írónak számították. Ám a helyzet ezúttal is bonyolultabb, mint amilyennek látszik. Tüskés ugyanis, könyvei erre a tanúk, sohasem volt formaújító író. Kifinomult érzékenysége, polgári értékrendje, a

klasszikus modernségen iskolázott esztétikai nyitottsága annak idején korának új irodalmi fejleményei felé irányították tekintetét, de íróként művelt műfajai, a tájleírások és az életrajzi esszék korlátozták szövegeinek poétikai lehetőségeit. A *Nyugat* harmadik nemzedékének ízlésvilágához kötődve (Rónay Györgyről írt könyve szemlélteti ezt a kapcsolódási felületet) néha már a későmodernség törekvései is bizonytalanná tették látását – Csorba Győzőről írt elemzései s a szerzővel való vitája sejteti a szemléleti kontúroknak ezt a bizonytalanra válását –, a posztmodern nyelvi, szemléleti, s a költői én szerepválságát kiélező törekvéseivel, valamint a szöveg öntükröző poétikájának fejleményeivel pedig nem tudott mit kezdeni, de nem is kívánt. Ez pedig korlátozta nemzeti elkötelezettségű, ám az újabb kihívásokkal számot nem vető irodalomfelfogásának szemhatárát. Lassan az irodalmi nyilvánosság perifériája felé sodródott. Betegségei is hozzájárultak ahhoz, hogy, bár gyakran iróniába burkolta, mégis kifejezésre juttatta sértődöttségét, keserűségét, s mindig is indulatos természete, érzelmi beállítottsága időnként elragadta.

Több rokon vonás kapcsol bennünket össze. Ő is „pannóniai” volt, dél-dunántúli, lelki tája neki is a Balaton déli partja volt. És plebejus polgár volt, mint én. Ebből fakad tanáros tartása, akkurátus beszéde, ítéleteinek helyenkénti merevsége. Ami mögött fájdalmas önkritika rejlik, erről tanúskodik életének utolsó évében írt naplója. Úgy ismerkedtünk meg, hogy még főszerkesztő korában elvittem hozzá nagy merészen egy írólapokra, ceruzával írt dolgozatomat, amelyet Alsó-bélatelepen írtam az egyik előadásának a hatására. Nem dobott ki, átvette gyarló küllemű irományomat, s azt mondta, két hét múlva keressem fel. A megadott időben izgulva mentem a szerkesztőségbe. Megkérdezte, jelent-e már meg munkám. Mondtam, hogy még nem. „Hát akkor ez lesz majd az első publikációd” – mondta mosolyogva. Apróbb igazításokat hajtottunk végre a szövegen, majd boldogan elköszöntem. Pár hét múlva leváltották, ily módon a közlés elmaradt. De az én kapcsolatom akkor kezdődött a *Jelenkorral*. Nyolc év múlva, technikumi tanárként irodalmi vetélkedőt szerveztem *A pécsi irodalom kistükré* című, 1970-ben kiadott kötete alapján, őt kértem fel a zsűri elnökének, s ő ezt nem kis meglepetésemre el is vállalta. Irodalmi délutánna alakította a tanulmányi versenyt, értékelései során élvezetes kiselőadásokat rögtönzött. Akkor tapasztaltam meg először, hogy milyen remek tanár. Akkoriban ő volt a PAB irodalomtörténeti munkabizottságának elnöke, viszonzásul meghívott a pécsi kötődésű Surányi Miklósról szóló előadás megtartására. Ebben szerepet játszhatott Lovász Pál ajánlása. Később ez keltette egy ideig „rossz híremet” Klaniczaynál. (Pedig huszadik századi irodalmunkban a *Nyugat*, az avantgárd, a szocialista és a népi irodalmi irány képviselői mellett itt vannak ezek a konzervatív címkével ellátott írók, mint Herczeg Ferenc és Tormay Cécile *A régi házzal*, ideje lenne, hogy valaki korszerű kritikai szemlét írjon róluk.) Tüskés közvetítésével kerültem kapcsolatba Fodor Andrással, akit sikerült elhívnom a technikumba egy író-olvasó találkozóra. A költő ezt az eseményt meg is említi a hetvenes évekről írt könyvében.

Az a hat irodalomtörténeti tárgyú esszé, amit külön veszek, sok félreértésre adott alkalmat. A Kodolányi-könyvvel kapcsolatosan Kulcsár Szabó Ernő azt írta, hogy irodalomtörténeti monográfiaként elhibázott, hiányzik belőle az eszmétörténeti háttér feltárása, s nincsenek a kötetben korszerű műelemzések. Ez jogos

felvetés. Tüskés úgy ír, mintha Scherer-nél és Taine-nél megállt volna az idő, a nevezetes három erő alapján közelíti meg a tárgyat választott írókat. Nagy László esetében a *miliót* a Bakonyalja és a Kisalföld leírása képviseli, az *időpontot* a „fényes szelek” lobogása és krízise, a *fajt* pedig a paraszti tradíció és a dalhagyomány. Egy életrajzi esszében ez lehetséges megközelítés, technikumi tanítványaikkal ki is próbáltam. Működött. (Sokkal inkább, mint más szerzőktől származó, néhány későbbi, idegen szavakat halmozó, nyakatekert észjárású tanulmány.) Igaz, Tüskés nem reflektál a strukturalizmus utáni fejleményekre, s nem vet számot a *Deres majális* és a *Zöld angyal* polarizált, romantikus tradíciójával, inkább leír, mint interpretál, de saját keretei között sokat lehet tanulni tőle. Leginkább a Pilinszky-könyvét szeretem, mert a korszerű, a mai embert megszólító vallásos világkép válságokkal terhelt s egyszersmind krízisek által megajándékozott szellemiségét gondosan bemutatja. A maguk módján értékes könyvek ezek. Hiba volt azonban, s ebben a szerzőnek is része volt, hogy ezek a maguk helyén szépen megírt szövegek irodalomtörténeti rangra pályáztak. A *rang* szót rögtön vissza is vonom, mert ezek nem feltétlenül kisebb értékű szövegek, csak mások. Erre azért is térek ki, mert nem sokkal halála előtt egy nyilvános vitán összekülönböztünk. A *Pécsi Szemle* aktuális számában mindkettőnknek megjelent egy-egy tanulmánya, s számára, ő úgy ítélte meg, rosszul ütött ki ez a párhuzam. Igyekeztem világossá tenni irodalomtörténeti álláspontomat, de őt elragadták az érzelmei. Sajnálom, hogy nem voltam megértő, és éppen úgy viselkedtem igazam vélt vagy valós tudatában, mint ő szokott korábban.

Nem sokkal később szükségem volt néhány adatra, azt hiszem, Kodolányival kapcsolatosan, s felhívtam őt telefonon, ki máshoz fordulhattam volna. Már fekvő beteg volt. Kérésemet hallva azt válaszolta, van egy dossziéja, abban ezek az adatok megvannak, megpróbál elmenni érte, várjak. Vártam. Hozta is a jelzett dossziét, s megkaptam tőle a kívánt segítséget. Akkor hallottam utoljára a hangját.

*

Bécsy Tamásról még nehezebb beszélnem, mint Tüskés Tiborról. Tüskéssel „alapjáraton” összekötött bennünket a dél-dunántúliság, a plebejus értelmiségi helyzet, az, amit rám érte „pannon őserőnek” neveztek kollégáim, és ez Tüskésre nézve is érvényes jellemzés. Egészen az önmegítélés időnkénti zavaráig. Bécsy viszont alföldi volt, egy dunántúli számára mindig kissé idegen makói származék, aki a szegedi egyetem hagyományait hozta magával, számtalan anekdotával fűszerezve. Ezeknek a történeteknek jórészt Baróti Dezső volt a hőse, s ezeket Bécsy oly színesen adta elő, hogy tanszéki kvaterkázás közben előbb-utóbb elhangzott a kérés: „Tamás, meséld el a Dezsőt!” És jöttek a párizsi történetek, a szegedi éjszakák eseményei, meg ’56: amikor Dezső, aki akkor fiatal dékán volt, benyitott a marxista tanszékre, s torkát köszörülve, szokott hanglejtésével, köhintésekkel, raccsolva közölte az ottaniakkal: „Uhaim, az Önök ideje, khm... khm... lejáht.” Sajnos végül mégis Barótinak kellett Szegedről távoznia; „semleges területen”, a Petőfi Irodalmi Múzeum kutatójaként dolgozott, s közölt értékes tanulmányokat, többek között Radnóti-ról, akinek barátja volt egykor. Barótit két alkalommal meghívtuk előadni a pécsi tanszékre.

Bécsy 1951-től már a Dunántúlon élt, előbb a győri, majd a pécsi színház dramaturgia volt, azonban ezt a munkáját csak 1954-ig végezhetette (fájó seb volt ez neki, és egy „rögeszme” születése, amit úgy hívnak: színház), utána tanárkodott. Egy furcsa komplexust is hozott magával Pécsre, amelynek forrása Sótér István személye volt, akit kényszerűen szokott időnként emlegetni. Beszélték, hogy később azért vett éppen Kulcson egy kis házikót, mert Sótérnek is ott volt a nyaralója. De én ezt a kérdést nem firtattam. Pécssett kapott tehát tanári állást, előbb általános iskolában, majd gimnáziumban tanított, később a főiskolán. Ezzel az ő sorsa mégiscsak párhuzamos lett az enyémmel. Ám az ő felmenői öt nemzedéken át diplomás értelmiségiek voltak, s ez a tradíció olyan magabiztosságot kölcsönzött neki, energiát, ösztönös tudást, s valami „tankszerű nyomulást”, amit ámulva néztem, mert ez belőlem hiányzott. (Az én pannon erőm más volt: inkább passzív, de szívós és kitartó.) Ez a magabiztosság magyarázza személyiségének „luciferi” elemét is: néha rosszszelvényű volt, epés megjegyzéseket tett azokra, akiket nem kedvelt, néha a barátaira szintén, olykor énám is (persze visszahallottam, de ezért soha nem haragudtam meg), és nem válogatta meg a szavait. Modorával kapcsolatos fenntartásaimat érzékelve egy-két esetben meg is jegyezte: „Ne légy már annyira piuszista”. Persze, a háta mögött őrá is tettek megjegyzéseket, azok is, akik pedig sokat köszönhetek neki. Az én egyetemi utamat nagy tekintélyével és hathatós segítségével egyengette, támogatta, előrerendeltette, s erre mindig számíthattam. Mindent neki köszönhetek. Egy-két arcvonása, mozdulata apámra emlékeztetett, ennek következtében egy különös apakép alakult ki bennem róla. Bennem, a fiúban; nem kerülgetem a szót: a „hűtlen” fiúban.

Ezt az ítéletemet róla és magamról, a hűtlenségemről történetünk vége felől tudom – röviden – megmagyarázni. Bécsy élete befejező szakaszában a veszprémi egyetemen alapított színházstudományi tanszéket (szenvedélyes tanszékalapító volt), amire Pesten és Pécsen nem nyílt lehetőség. A kilencvenes évek közepén engem odahívott óraadónak, majd másodállású professzornak. 1998-ban, amikor nyugdíjba ment, rám bízta a tanszéket, ki is neveztek tanszékvezetőnek, ám 2000-ben, amikor választásra kényszerültem, a pécsi professzorságot választottam. Erre megvoltak az okaim, de ezek nem tartoznak ide. Ő úgy érezte, joggal, hogy cserbenhagytam. Ezzel olyan törés következett be kapcsolatunkban, amely jóvátehetetlen volt, annak ellenére, hogy a sérelmeket félretéve kibékültünk, sőt az ő motiválására a veszprémi kollégák négy év múlva ismét visszahívtak tanszékvezetőnek, miközben már Pécsen is tanszékvezető lettem. (Segíts, Uram, de ne ennyire, mondtam magamban, mint az egyszerű huszár, aki a lendülettől átesett a ló túloldalára.) Ezt a kettős megbízatást csak a kollégáim hathatós segítségével tudtam ellátni 2006-ig. (Ez szintén a kölcsönös bizalom története.) Veszprémből távozásom után kollégáim is Pestre kerültek, a Károli Gáspár Egyetemen hoztak létre egy színházi tanszéket, ahová engem vagy tíz éven keresztül óraadóként hívtak vendégül. De ez már tényleg nem tartozik ide.

Bécsy Tamást akkor láttam először, mikor a Nagy Lajos tanáraként a művelődési házban előadást tartott egy egyiptomi koronázási drámáról, amelyet a hallgatóság lelkes ovációval fogadott, ami nyilván nem Osirisnak szólt, hanem az előadónak. Néhány évvel később, már szakfelügyelőként meglátogatta egyik technikumi órát (a gyermek és a mese motívumát elemeztem a *Thomas Mann*

üdvözlése című József Attila-versben), ami tetszett neki. Meghívott a munkacsoportjába, ahol már a strukturalizmus nyelvén beszéltek, és Hankiss Elemérrel együtt elvittek egy szegedi novellaelemző konferenciára, amely számomra szakmai ablaknyitást jelentett. De amikor, egy másik alkalommal, Arany *Epilógusának* és József Attila *Karóval jöttél...* kezdetű versének összevetése során az a konklúzió született, hogy Arany bőbeszédű, sőt „fecseg”, kezdtem kételkedni ebben az elméletben. Arra gondoltam, hogy a verset nem lehet a benne olvasható információk „hírértéke” alapján latra mérni, mert nemcsak a kijelentéseknek, de a hallgatásnak, sőt a „fecsegésnek” is lehet üzenete, bár ez materiálisan nem mindig regisztrálható. Igaz, Jakobson, Propp, Lotman, Uszpenszkij és Roland Barthes munkáit is Bécsy adta a kezembe. Ezekből sokat tanultam.

Bécsy Tamás is későn került a felsőoktatásba, ha jól számítom, negyvennégy éves volt. Első önálló kötetét, a *Drámamodellek és a mai drámát* 1974-ben adta ki az Akadémiai Kiadó. Ez volt a kandidátusi dolgozata. Bécsy ekkor negyvenhatodik évében járt. Ez a könyv sorsdöntő hatással volt rám: ebből tanultam meg drámát elemezni. A dráma titka a szerző szerint egy szópárban rejlik, amely fogalmi rendszerének tengelyét alkotja. A fogalmi kettős tagjai: a *situáció* és a *viszonyváltozás*. Ezek jegyében a drámát így határozza meg (fejből idézem a *Drámamodellek*-ből): „az a mű nevezhető drámának, amelynek minden lépése, etapja eredetileg egy szituációba épített potencia gyakorlati megvalósulása”. És citálok nagydoktori disszertációjából, *A dráma lételméletéről* című könyvből: „Dráma [...] az a mű, amelynek cselekménye szituációból bomlik ki, és a szituáció viszonyrendszerének potencialitását, vagyis a szükségszerű viszonyváltozásokat alakítja cselekménnyé”. A szituáció fogalmát a szerző a drámáról szóló beszédet a romantika óta uraló konfliktus-elv helyére állította.

A többi, ami még történetünkől hátravan, egy szakmai vita, amely azonban idegen szólamként felsértené az emlékezés hangnemét. Ezért csak röviden utalok rá. A beszédaktus-elmélet, Austin és Searle szerint szavainkkal is tudunk cselekedni (ezek a *performatív*, a világban valamely változást előidéző, megvalósító mondatok). Az *Antigoné* is egy beszédaktussal kezdődik: Kreón parancsával, mely szerint Polüneikészt, a város ellen támadó fivért sem eltemetni, sem megsejratni nem szabad. Antigoné megszegi ezt a parancsot a halottaknak kijáró végtisztességet erkölcsi parancsá avató isteni törvény alapján, valamint a szívében lakozó testvéri szeretet jegyében. Tettét nem látjuk, mert fontosabb ennél cselekedetének indoklása, szavainak aktusa. Bécsy viszont, szerintem, a drámaiettek körébe leginkább csak a fizikai cselekvéseket vonja be, s elkerüli figyelmét, hogy például a hatalmától megfosztott Lear király a szavaival nagyon erős tetteket hajt végre, tehát korántsem passzív, mint ahogyan azt a középpontos dráma modellje megkövetelné tőle. Arról nem is szólva, hogy a cseldrámáknak a dramaturgia centrumában álló hősei kifejezetten aktívak, még ha szándékukat terüknek sikere érdekében jó ideig leplezik is. Vagyis a modellek (műfajok) normatív rendje felbomlani látszik. A konfliktusos dráma modellje felől szemlélve például Bécsynél a *Bánk bán* gerincét az idegenekkel való szembenállás hozza létre, mint Hevesi Sándortól Pándiig másoknál szintén, holott a műben három spanyol szereplő is található (Bánk felesége is spanyol), akikkel Peturnak semmi baja, vagyis az idegenek nem egy kettéosztott terep egyik pólusánál gyülekez-

nek. Ráadásul az elméleti rendszer megköveteli, hogy a királyné ne csak idegen, hanem gonosz kerítő is legyen, pedig ez nem bizonyítható. Az elemzés egyébként nem is foglalkozik a női szereplőkkel, holott a *Bánk bán* megértésének kulcsa a nőknél van. De erről elég ennyi.

A hetvenes években Pécsen csak Bécsyhez fordulhattam tanácsért szakmai kérdésekben. Gyakran felhívtam telefonon: „Mikor mehetnék el hozzád”, kérdeztem, s ő minden esetben azt válaszolta: „Gyere most”. A Rókus utcai tízemeletes épület egyik felső szintjén lakott. Könyvekkel bélelt dolgozószobájában többször meglátogattam, s magyarázataival minden esetben segítségemre volt. A szobájában egyetlen fénykép volt: az öreg Lukács György. A *regény elmélete* és a *Modern dráma* nekem is alapműveim voltak. Amikor az egyetemen *Az esztétikum sajátosságát* Bécsy az elméleti oktatás bázisává emelte, én meg is próbáltam ebben az irányban haladni, de később megtorpantam. Elvontan teoretikusnak érezkeltem a rendszert. Lukács ontológiáját pedig idegen műként lapozgattam. Bécsy azonban erre a fundamentumra alapozta két lételméleti művét, s ez akkor már aláaknázott terep volt. Nem lett akadémikus, s ezt a kudarcot nehezen dolgozta fel, bár fegyelmezetten leplezte.

Tőle tanultam drámát olvasni a dialógusok és az instrukciók együttesében, tőle kaptam indíttatást Csokonai komédiáival foglalkozó könyvemhez, s *A színjáték lételméletéről* című könyve alapján ismertem fel – ami így odavetve persze közhely –, hogy a dráma voltaképpen *színdarab*, akkor is, ha a szerző nem színpadra szánta művét, s talán nem is játszották soha. Mert a drámai párbeszéd helyzetet teremt térben és időben, színpadot hoz létre, s ez olvasás közben is megtörténik a képzeletünkben. Drámai cselekvés az, amely – akár fizikai tett, akár beszédaktus – a képzelt vagy valódi színpadon történik a cselekmény jelenében. A cselekmény kezdete előtt megtörtént, vagy a díszletek mögött sorra került eseményekről elbeszélésekből, híradásokból értesülünk, ezek nem kevésbé fontosak, mert a jelenbeli események során válnak ható tényezővé. Mindezt még tovább egyszerűsítve úgy is mondhatnám, hogy *látom* a drámát, s ehhez Bécsy Tamás adott nekem szemet.

Utoljára nem sokkal halála előtt láttam Pécsen. Óra után benyitottam a doktoriskolának az én szobámmal szomszédos szobájába, s ő ott ült az asztalnál: egy műanyag dobozkából kefert kanalazgatott. Néhány szót váltottunk. Gégeműtétjét követően rekedt volt a hangja. Fáradtnak látszott. Egy hallgatóval üzent a többieknek, hogy mindjárt folytatja az előadást. Abban a félévben Shakespeare királydrámáit elemezte. Kézfogással búcsúztunk el egymástól. Örökre.

*

Tüskés és Bécsy mellett létezett egy harmadik iskolám is. Kézműves őseim töretlen munkakedve. Akik szőttek, kalapáltak, faragtak, gyalultak, tették, amit kellett. Veszedelemes időkben eldugták a szerszámaikat, hogy a hadak elvonulása-kor ismét elővegyék a kalapácsot, a szekercét és a gyalut, s folytassák a műhelyükben kényszerűen félbehagyott munkát. Előszedték az elrejtett vakolókanalat, s tovább építették a falat. Itt vannak velem. Legközelebb mégis azok állnak hozzám közülük, akik megpróbáltak kitörni az iparos létből (oly kevésnek sikerült),

de, akár rangos polgárként, tekintélyes citoyenként is, hűségesek maradtak kispolgári erényeikhez: szorgalmasak voltak, a lehetőség szerint tisztességesek és rendszeretők. Hittek a munkában, bárhova is kerültek. Ahogyan Apáczai Csere János tanította: mindennap leültek a munkapadhoz. Kézműves őseim iránti tisztelem azonban erkölcsi természetű. Életformabeli vonatkozása nincs. Nekem a könyveken, ceruzákon, tollakon, írógépeken kívül semmiféle szerszámom nem volt soha. Kizárólag csak szellemi tevékenységet folytattam. Másra nem vagyok alkalmas. Írtam, olvastam, tanítottam, előadásokat tartottam – képességeim szerint. De a kézművesek, iparosok szorgalmával.

Alsóbélatelepi históriák

Az a két balatoni história, amelyet elmesélek, a hetvenes évek végén történt. Akkor már autóval jártunk Alsóbélatelepre, néhány éve villanylámpák égtek a szilárd burkolatot kapott Attila utcában, s a vízvezeték is elkészült. A telkünket kerítés vette körül. Civilizálódtunk. A szomszédokban építkezések folytak. Az akácerdő lassan eltűnt, a fákat (amelyek gyökereikkel fogták a homokos talajt) kivágták, csak egy-két öreg akác maradt mutatónak az újabban telepített fenyők között. A bányászüdülőből esténként tánczene áradt („Különös éjszaka volt...”), a Bors csárdából Kispipa lett, ahol esztrádműsor szórakoztatta a nyaralókat („Jön már a bika, fúj az orra lika...”). Napközben a házunk előtt elvonuló dömperek szállították a téglát, homokot, cementet a munkálatokhoz. A vasúton megrakott tehervonatok vonultak észak felé az olajszállítmányokkal, döngött alattuk a föld, megreszkettek a házfalak.

Most pedig mesélni fogok! Családom három nőtagja kitalálta, hogy a születésnapomat ezúttal nem a nyaralónkban, hanem Badacsonyan ünnepeljük meg, méghozzá a Kisfaludy-házban, amelynek egykori lakóját szerintük már addig is untig emlegettem, hát akkor, nosza, irány a „nemesi fészek”. Ahogy egy ünnepelhez illik, mármint hozzám, világosszürke vászonöltönyben (mellény, fehér ing, nyakkendő) indultam a fonyódi kikötőbe, s szálltam hajóra. Családom nőtagjai nem győztek viccelődni polgári megjelenésemre: nyár közepén, tűző napon, nincs-e melegem, kérdezték. A Kisfaludy-házban cigányzene szólt. Rántott fogast ettünk, száraz rizlinget ittunk hozzá, s félédes muskotályt (ebből egy korty nyit családom legkisebb, serdületlen nőtagja is kapott). A kis ünnepség tetőpontján a prímás mosolyogva az asztalunkhoz közelített, s felcsendült, sőt bizony megszólalt Dankó Pista dala (mint egy Jávor Pál-filmben) a madárról, a szélről csókdosott virágról, meg egy hideg szoborról, aki nem, és nem, és csak azért sem érti meg a dalt. Még akkor sem, ha maga Jávor Pál énekelné. Hát még most hogyan is értené, mikor nem is ő dalol. (Majd ezen is fog-nak poénkodni a lányok, gondoltam, s már előre megadtam magam sorsomnak.) Beesteledett. Lenéztem a tóra, szemben a Fonyódi-hegy, déli halmának tövében ott a mi házunk, amit ugyan nem lehetett látni, de oda lehetett képzelni. Szemlélődés közben észrevettem, hogy a badacsonyi kikötőből a déli part felé kihúz egy hajó, milyen szépen fodrozódik utána a víz, állapítottam meg elégedetten. Tudtam, hogy ez egy emlékezetes nap. De azt nem tudtam, hogy az a hajó, amely ott lent lassan eltűnik a szemünk elől, az aznapi utolsó járat. Amikor ez a körülmény tisztázódott, lesiettünk a vasútállomáshoz, ahol közölték

velünk, hogy csak késő éjjel lesz majd vonat Keszthelyig. Egyúttal azt a tanácsot kaptuk, hogy inkább fogadjunk taxit, Edericsen még elérhetünk egy vonatot Keszthely felé, aztán majd csak lesz valahogy. A taxi valójában egy nyitott terrepjáró volt, s az egyre hűvösödő estében családom legidősebb nőtagja kezdte szemügyre venni a zakómat. „Fázom”, közölte, mire én szó nélkül levetettem, s vállára terítettem a zakót. Amikor Edericsen felszálltunk a Celldömölk felől érkező személyvonatra, már egészen sötét este volt, és meglehetősen didergető szelek fújdogáltak, amikor is családom középső nőtagja elkérte a mellényemet, hogy az a továbbiakban afféle lélekmelegítőként szolgáljon neki. Keszthelyen pár órás várakozás után kaptunk egy vonatot, de csak Szentgyörgyig. Hajnal felé aztán felszálltunk a pesti gyorsra, ahol befejeződött a ruháimtól való megfosztás processzusa. Ingemet átadtam családom legkisebb nőtagjának, amelyet az a nyakkendőmmel kötött át magán. Alsóbélatelepre meglehetősen alulöltözötten érkeztem, ünnepelthez méltatlanul, egyetlen atlétatrikóban szálltam le a vonatról. Hajnalodott. Az Attila utcában hazafelé bandukolva arra gondoltam, hogy a Kisfaludy-ház és a mi nyaralónk között légvonalban nyolc-kilenc kilométer lehet a távolság. De ennek leküzdéséhez félig meg kellett kerülnünk a Balatont, mint annak idején Eötvös Károlynak. Az is eszembe jutott, hogy miközben nekünk már szolgálatunkra álltak, úgy-ahogy, a vasúti közlekedés lehetőségei, voltaképpen nem jutottunk tovább az időben Eötvös Károlynál. Az elmesélt anekdota is órá, a Balaton nagy hívére emlékeztet. Isten nyugosztalja a szegedi Dankó Pistával együtt.

*

A balatoni táj sokszínű: ellentétes, mégis egymáshoz kapcsolódó képekből és hangulatokból alakul egységes élménnyé. Az északi és a déli part két külön világ. Északon vulkanikus hegyek emelkednek a tó fölé, délen ellenben a Balaton beleolvadni látszik a somogyi síkságba. Északon a magyar Tempe-völgy nemesi tradíciója hatja át a vidéket, amire a déli part polgári miliője válaszol. Ott a Tihanyi apátság a középkort, Badacsony a XIX. századot, a *Himfy szerelmeit* idézi, itt viszont a déli vasút már a polgári világban zakatol. A tó délnyugati csücskében az utasra méltósággal tekintő Keszthely barokk hangulatát a túloldalon Siófok urbánus modernségére ellenpontozza. És ezek az ellentétek, mint egy jól megkomponált zenemű különböző akkordjai, összecsengve harmonikus egészet alkotnak. És nekem diákkoromban nem is kellett Alsóbélateleptől sokkal távolabbra mennem, hogy az ellentéteknek ezt az összetartozását tapasztalhassam. Ha gyalogosan vagy busszal felmentem a Fonyódi-hegy déli halmára, ott Bélatelep úri villái előtt sétálgathattam, Huszka Jenő és Márffy Ödön nyaralt itt hajdan intelligens társasággal (ez a villasor akkoriban eléggé elhanyagolt volt, de még abban az állapotban is felidézett egy művelt világot), erre a polgári jómódra a hegy lábánál a Fenyves felé terjeszkedő Alsóbélatelep kispolgári öntudattal válaszol. Szaporodó nyaralói szerényen meghúzódnak a gondozott kertekben, néhány stílusos épület akár fönt a hegyen sem hatna oda nem illőnek, házai serényen őrzik, ami még igazi ebben az otthonias világban, ami „dacosan part nád békanyál habok”.

Most pedig elmesélem az almafánk történetét. Két előregegett akác helyére ültet-tük, szépen meg is nőtt, de termést nem hozott. Nem ide való, gondoltuk. Akko-riban új tetőt kapott a házunk, és a tetőtérben padlásszobát alakíttattunk ki. Egy idős fonyódi ácsmester, Feri bácsi végezte a munkát. Lassan dolgozott, de megfontoltan, hibátlanul. Közben sokat mesélt az öreg, aki egykor Pusztaberényből költözött Fonyódra, és a somogyi Nagyberekben nőtt fel. Jól ismerte ezt a külö-nös, zárt világot, az ottani életet, a berki embereket. Mivel ezt a tájat én magam is kíváncsian bejártam, hol kerékpárral, ameddig „pedálozható” utat találtam, hol pedig kisvasúttal, Fenyvesről indulva Fekete akolig, vagy még tovább Csiszta-pusztáig. Érdeklődéssel hallgattam hát Feri bácsi meséit. Tudni kell, hogy a Nagy-berек eredetileg a Balaton öble volt, amely Keresztúr és Boglár között félkörívben nyomult Somogyba. A tó vízszintjének a déli vasút építésével összefüggő csök- kentése következtében azonban különvált a Balatontól, mivel a Balaton, mintegy önvédelemből, új partjával párhuzamosan elnyúló homokturzással leválasztotta magáról ezt az ingoványossá, zsombékossá vált területet. A homokdombok, a „buckók” között kis berki tavak hullámoztak. A halmokon apró falvak nőttek ki a homokból, hagyományos halászeletformák fészkei. Feri bácsi Fekete-Bézsényben született berki halászok gyermekeként, aki nagyobbacsaként halcsőszként segí- tette szüleit. Erre a munkájára büszke volt, mert, mint mondta, a halcsősz ügyelt a halászat rendjére, s tartotta távol az orv zsákmányra törőket. Így nőtt fel Feri bácsi, úgy ismerte a „buckók” és „döngületek” világát, a vízfolyásokat, a nádaso- kat és a szittyósokat, mint a tenyerét. Kócsagok, darvak fészkeltek itt, még haty- tyúk is, mesélte, ezeket külön-külön „személyenként” is ismerte. Még egy berki legenda is eszébe jutott Keledfia Pétörről és a szép Cicelkéről (ha jól emlékszem e nevek-re), akik zsuppszalmába rakott halakat szoktak vinni a fonyódi vásárra, de a vasas németeknek a fonyódi földvárban tanyázó kapitánya, Majland úr üldözé- se elől (merthogy az szemet vetett a szép Cicelkére) a berki nádrengetegbe mene- kültek, amely elrejtette, megóvta őket. Ez a berki világ ma már csak nyomokban létezik. Jöttek a mérnökök, akik lecsapolták a mocsarat, a tiszta vizű tavacskákat szintén, és megérkeztek a mezőgazdászok, akik az itt honos növények helyébe gabonát próbáltak vetni. Pedig, ha már tudomásul kell is vennünk az idők múlá- sát, másként is viszonyulhattunk volna a dolgok alakulásához: a széles, finom homokkal borított turzáson, mint Takáts Gyula költőtől, a Nagyberек legjobb is- merőjétől tudom, csodálatos lédót lehetett volna kialakítani, a megőrzött Berek pedig, eredeti életformáját idézve, sajátos állat- és növényvilágával idegenforgal- mi látványosság lehetne. Sajnos, a Csorba Győző által kárhoztatott „antropomorf önzés” csak rövid távon képes gondolkodni, a mielőbbi hasznot akarja bezsebel- ni, a természetet pedig meghódítandó ellenségnek tekinti, mint annak idején a vadnyugatra törő telepesek az indiánokat.

Na de most már jöjjön az almafa históriája. Egy alkalommal a tetőn dolgozó Feri bácsi meghallotta, amint a fentebb említett almafáról beszélgetünk, hogy kár volt ideültetni, semmi haszna. „Mi a bajuk azzal a fával?” – kérdezte főntről az öreg. „Nem akar teremni, pedig már jócskán itt lenne az ideje.” „Tanár Úr, verje meg!” – hangzott a magasból. Azt hittem, viccel. „Hogy érti ezt, Feri bácsi?

– kérdeztem óvatosan. „Hát úgy, ahogyan mondom” – jött a válasz. „Fogjon egy gereblyét vagy kapát, s a nyelvél húzzon jókat a törzsére, jobbról, balról, köröskörül. De közben szidja is a fát, és szigorúan fenyegetse meg: Kivágunk, ha itten lopod a napot! Megértetted, te lustaság?” Feleségem, aki tanúja volt a jelenetnek, elfordulva nevetett. Én pedig arra gondoltam, legyen meg a dolog az öreg ígéje szerint, jó móka lesz. Így tettem. – Aztán elkészült a padlásszoba, elbúcsúztunk Feri bácsitól, örültem a hajópallóból épített kis rejtekhelyemnek. Az sem zavart, hogy a padlásteret meg kellett osztanom egy nyesttel, pontosabban ő osztotta meg velem, mivelhogy régebbi lakója volt a háztetőnek, mint én. Este tíz körül rendszerint hallottam, hogy oson fel a lépcsőn, kívülről végigszaglássa a padlásszobát, majd meglapul mögöttem, szimatol, ő kívül, én belül, ismerkedik a padlás új lakójával. Megvoltunk egymással.

Aztán meg is feledkeztem Feri bácsi leckéjéről. Amikor a következő év őszén szokás szerint elmentünk a villát vízteleníteni, hirtelen megpillantottam az almafát. Mintha rám kiáltott volna. Nem akartam hinni a szememnek. Roskadásig tele volt kárminpiros starking almával. Na, erre jól ráijesztettem, gondoltam. Leszüreteltük a termést, két tele pakkot cipeltünk a csomagtartóba. Túl szép ez így, korholom magamat írás közben, mesemondó lettem, mint Jókai a Tempevölgygel, s most én mondom itt tovább a déli parti berek meg a kert legendáját. De ennek a mesének a fészkeben ősi tudás költ. Amikor az almafa történetét elmeséltem egy biológus kollégámnak, azt mondta: Feri bácsinak igaza volt. Mert a fa megverésével megroncsoltam a törzsnek a gyökereket erősítő külső tápcsatornáit, így a fa kénytelen volt a törzs belsejében lévő erekre összepontosítani energiáit, amelyek a termést táplálják. Honnan tudta ezt Feri bácsi? Biztosan a nagyapjától hallott erről a módszerről Fekete-Bézsényben. Mint ahogy az is a nagyapjától hallhatta. Na és a verést kísérő fenyegetés, a szidalom? Arról szintén az elődei által ismert és őrzött szóhagyományból értesülhetett az öreg ács. És én most már nemcsak a fákkal való bánásmódnak ebben a nemzedékről nemzedékre szálló módszerében hiszek, saját tapasztalatom által megerősítve, hanem a szavak erejéről is megbizonyosodtam. Már ami az almafát illeti.

Átszállás!

1980 januárjának elején csengett otthon a telefon. „Nemes István vagyok. Most jártam a személyzeti osztályon, nincs még ott a pályázatod. Hamarosan lejár a határidő” – hangzott a kagylóból. Hirtelen nem is tudtam, miről van szó. Tisztáztuk, hogy Nemes István arra az ígéretére gondol, amit öt évvel korábban tett nekem. S amit ő, velem ellentétben, nem felejtett el, s ahhoz tartja magát. (Ilyen ember is van, döbbsenem rá hitetlenkedve.) „Gyorsan készítsd el a pályázatodat, s add be mielőbb” – mondta.

Alig tértem magamhoz. Pár héttel korábban járt Pécsen egy tanácskozáson az Országos Pedagógiai Intézet osztályvezetője, I. N., aki tudott arról a tervemről, amely a műelemzés, az írói pályakép és a korrajz elméletileg megalapozott összehangolását célozta a műközpontú irodalomtanítás jegyében, s ismételten bátorított, hogy írjak ebből egy kandidátusi dolgozatot, amelyet ők támogatni fognak. Ennek örültem. Hát most mit tegyek? A feleségem hallani sem akart a főiskolai pályázatról. „Felépítettél egy karriert (ezt a szót használta), és most ezt

otthagynád, s elszegődnél kezdőnek a főiskolára negyvenévesen?” – kérdezte, s még hozzátette: „kevesebb fizetésért”. Kérdése, ezt mondanom sem kell, jogos volt. De éreztem, hogy a sorsom vezet engem, s engedelmeskednem kell. A technikumban könnyű helyzetem volt a távozás szempontjából, mert Lőrincz József nyugdíjaztatása után ott új helyzet alakult ki, s abban én már nem éreztem ott-hon magamat. A Városházán pedig azt mondták, s ez igen jólesett és megnyugtató, hogy megvárják a pályázat eredményét, és ha meggondolnám magamat, nyitott ajtókkal várnak vissza. Beadtam tehát a pályázatom a főiskolai adjunktusi állásra. Úgy tűnt, sínen van az ügyem. V. lesz Nemes István utóda, ő ismer engem, számít rám. A csillagok állása tehát kedvező volt, de, hogy a hasonlatnál maradjak, nem vettem figyelembe az akaratos bolygók mozgását. (Az események mögöttem és fölöttem játszódtak le, én csak következtetek a dolgok alakulására.) A fiatal, főiskolai berkekben népszerű, akkoriban elkötelezetten Lukács György-hívó B. szintén tanszékvezető akart lenni, s őmelléje állt a kari pártvezetőség, ő pedig tanítványát, az éppen akkortájt végző vagy végzett, igen tehetséges M.-et kívánta a tanszékre hozni. Szóval minden megváltozott. Nem is nagyon bántam. G. közölte velem az új helyzetet, akinek döntő szava volt főiskolai ügyekben, bár tudományos munkát nem végzett. Igaz, hatásosan dolgozó tanár és szervező volt (engem is tanított annak idején). Ám a csavar újra fordult egyet. A kari pártvezetésnek lejárt a mandátuma, s a tagság új vezetőséget választott. Ezek pedig V. tanszékvezetői pályázatát támogatták, aki viszont engem akart. Kapkodtam a fejem, de valahogy éreztem, hogy én leszek „a befutó”. V.-nek sokat köszönhetek, sajnálom, hogy felfogásunk különbözősége miatt később csalódnia kellett bennem. Ő a főiskolai viszonyokhoz szokott, kiváló tanár volt, de a tudományos munkáját, jeles tehetsége mellett is, elhanyagolta. Nem fejezte be Papp Dánielről szóló kandidátusi dolgozatát (ennek egy fejezetét közölte az *Irodalomtörténeti Közlemények*), ehelyett tanári gyakorlatára helyezte a hangsúlyt. Hősies erőfeszítéseket tett – az út mellett. Én viszont tudtam, s le is vontam ennek konklúzióit (végső soron ez távolított el bennünket egymástól), hogy két év múlva ebből a főiskolából egyetemi kar lesz, ahol nem válnak el a tanári és a tudományos munka követelményei, mert éppen a tudományos kutatás adja meg az oktatói tevékenység hitelét, megváltoznak tehát a munka súlypontjai, értékelési szempontjai. Más lesz a diskurzus, a szakmai gondolkodásmód, mivel a tudományos teljesítmény lesz a perdöntő. Én erre készültem. Szerencsémnek bizonnyult, hogy nekem nem volt időm beágyazódni a főiskolai tradícióba. Késve érkeztem ide, de éppen akkor jöttem, amikor a sorsom szerint érkeznem kellett.

Kidolgoztam egy drámatörténeti koncepciót, amely az 1810-es évek reprezentatív műfajának a drámát tekinti, s az időszak színdarabjait (többek között a két Kisfaludy és Katona József műveit) a klasszikából a romantikába való váltás közegeiben, s ezzel párhuzamosan a nemzeti tradíció és a szárnyait bontogató individuum ellentétes, mégis összetartozó pólusai köré rendezi. 1982. január 2-án felutaztam Pestre, és Bécsy Tamásnak, Vörösvári úti dolgozósobájában, felvázoltam elképzeléseimet. Elismerése jeleként kibontott egy Lánchíd konyakot. (A könyv – első irodalomtörténeti monográfiám – megjelenésekor magvas kritikában is elmondta véleményét, rámutatva a könyv általa érzékelt fontosságára.) Ezzel triásszá alakult a „Peter Falk-szerű” angyalaim kettőse. Megkezdődött az

új életem. Egy ismeretlen terepen, ahol a megnyíló szakmai lehetőségek mellett talán útvesztők is leselkednek rám. És a régi életem, az éppen lezáruló korábbi? Azzal mi lesz? Kételyek gyötörnek: lehet, hogy mégis az volt az én igazi életem?

Úgy éreztem, hogy egy vasúti csomóponton át kellett szállnom egy várakozó gyorsvonatra. Még éppen elértem. Ennek örülök, de kissé szomorú is vagyok. Visz a vonat. Visz... Negyven éve. De ma már ennek az elbeszélésnek a hangja is zakatol bennem. Hálás vagyok annak a percnak, amikor három évvel ezelőtt a rácsos ablakon túl megpillantottam az életemben oly fontos szerepet játszó lépcsőt. Annak a pillanatnak köszönhetem, hogy el tudtam mondani az idáig vezető történetet. Amikor erre gondolok, s képzeletben a fonyódi kikötő felé evezek, s annak a nőnek a hangját hallom, aki akkor csónakom pihenőpadján ült. Éppen telefonál a másik szobában. „Igen, szezámragos halfilét kérünk” – mondja (ebédet rendel) –, „házhoz szállítva. Bessenyei utca 2... Tegyek a bejárati ajtó mellett lévő sámedlira... Igen... A sámedlira.”

Jobb híján, ennél a sámedlinál fejezem be elbeszélésemet.

*

Délután a ház előtt ücsörgök, a kert felől. Spekulálok, mint a hajdani Antalek cirkusznak az egykor, még gyerekkoromban látott bohóca, kövérek figura, bőszáros gatyában, aki egy vízzel teli vödörre ülve próbálta leplezni orv szándékát, hogy az előtte, neki háttal álló társára zúdítsa a vödör tartalmát. Csakhogy gyáva fickó volt, a vödört felemelve már készült a merényletre, de mikor a másik (nyurga alak kopott katonatiszti öltözékben) váratlanul megfordult, akitől nyilván tartott, gyorsan letette a vödört, és ráült. „Te mit csinálsz itt”, kérdezte tőle a másik. „Spekulálok”, hangzott az óvatos válasz. És ez így ment tovább: vödör-emelés, megfordulás, leülés. „Mit csinálsz?” „Spekulálok.” Ezzel az ismétlődő összjátékkal, meg-megállva, megindulva vonultak ki a porondról. Aztán megszólalt egy bánatos trombita, és másik jelenet kezdődött.

A muskátlikat kellene megöntöznöm, de egyre halogatom. Esteledik. A feketerigók már elültek, és a denevérek is befejezik szokásos, csapongó körözésüket a kert fölött. A Kálvária-domb mögül lassan felkel a Hold, s megkezdí augusztus végi vonulását. Fölém ér, bevilágítja a kertet, majd bekúsí a gesztenyefák sűrű, sötétlő lombjai közé. Elrejtőzik a fény. De tudom, hogy ott van.

A MUZSIKUS TESZI ÉRDEKESSÉ A ZENÉT, NEM A KOTTAFEJEK

Sz. Koncz István beszélgetése

Michel van der Aa, Louis Andriessen, Osvaldo Golijov – a kortárs zene bennfentes értői számára szédítő névsor. Ami, pontosabban, aki egybefűzi őket, Nora Fischer, énekesnő. Valamennyien írtak ugyanis kifejezetten neki, az ő mezzoszoprán hangjára művet vagy műveket. Egész dalciklust akár. Dolgozott azután Steve Reichel, David Langgel és Nico Muhlyval is. Vagy említsek inkább lemezkiadókat? Excelsior Recordings, MCA Records, Universal Music, Deutsche Grammophon – nyilván több név is van, amelyik ismerősen csenghet. Egyebek mellett ezekkel a cégekkel dolgozott Nora. Soroljak inkább sokunk számára még nézőként is elérhetetlen helyszíneket? Nos, tessék: Philharmonie de Paris; Lincoln Center, New York; Walt Disney Concert Hall, Los Angeles; Royal Albert Hall, London. Ezek mindegyikében föllépni sem csekélység, ugye? S bár a Művészetek Palotájában is otthonosan mozog, itthon mégis, mintha kevésbé ismernénk az említett helyszínek közös hősét. Sztárját, mondhatnánk, de Nora Fischer igazán mentes mindenféle sztáralúrtól. Akit pedig Louis Andriessen hangja sokoldalúság tekintetében Cristina Zavallonihoz és a néhai Cathy Berberianhoz hasonlított, és akiről Morris Kliphuis, a *The Secret Diary of Nora Plain* (Nora Plain titkos naplója) című ciklus zeneszerzője azt mondta: *gyakorlatilag bármit írhatok neki, egészen furcsa, őrült anyagot is, tökéletesen ráérez*. Akiről egybehangzóan kiváló kritikát írt a *New York Times*, a *BBC Music Magazine*, az *NRC Handelsblad*, a *Guardian* vagy éppen a *Times*.

De kicsoda tulajdonképpen Nora Fischer?

1987 nyarán Hollandiában született, édesanyja Anneke Boeke, ismert blockflöte- és a fuvolajátékos, az Ensemble Cantilene művészeti vezetője. Édesapja Fischer Iván Kossuth-díjas karmester, a Budapesti Fesztiválzenekar alapító-zeneigazgatója. Élete első éveiben magyarul beszélt, majd szülei válása után apjával is angol nyelvre váltott. Az angolon kívül hollandul, németül és olaszul érteti meg magát. Zenei tanulmányait az Amszterdami Konzervatóriumban kezdte, majd Koppenhágában folytatta, végül a Hágai Királyi Konzervatóriumban fejezte be. Ott szerzett mesterdiplomát is. Nem csak vokális képzést kapott: az Amszterdami Egyetemen zene- és bölcsészettudományt hallgatott. Koncertező művészként Európa számos országában lépett föl, de az Amerikai Egyesült Államokban, Indiában és Indonéziában is turnézott. Énekelt többek között a Los Angelesi Filharmonikusokkal, a Kronos Quartettel, a L'Arpeggiatával, a BBC Szimfonikus Zenekarával. Öt esztendővel ezelőtt meghívást kapott az Európai Hangversenytermek Szervezetének tizenöt államost érintő nagyturnéjába, a *Rising Stars* című programba. Számos hanglemezen közreműködött, egyebek mellett a Silkroad Ensemble-lel, Ties Mellema szaxofonos-sal, a La Sfera Armoniosa régizenei együttesével és Claron McFadennel. Önálló albumai: *HUSH* (2018, Marnix Dorrestein), *Folk* (2019), *Ayre* (2020).

Bár a helyszínek a beszélgetés szempontjából nem lenne különösebb jelentősége, az olaszországi Vicenzában találkozunk, a Fesztiválzenekar előző esti koncertje után, ahol Nora a hangverseny második részében közreműködött. Kurt Weilt énekelt, egyebek mel-

lett a Bilbao-dalt, a *Koldusoperából* a Kalóz Jennyt, és a *Berlini rekviemből* a Balladát a vízbe fulladt lányról. Németül énekelt, és mi is németül beszélgetünk. Neki egyszerűbb, mint magyarul, nekem egyszerűbb, mint olaszul.

Sz. Koncz István: – *Olyan helyen ültem a nézőtérén tegnap este, ahonnan be lehetett kukucskálni kicsit a színpalak mögé. Azt láttam, hogy ön is, zenésztársai is kiadtak magukból mindent. És eszembe jutott egy kép, Wahorn András képe: A koncert után a zenész csak áll. Wahorn a muzsikust egy csecsemő testével és egy vénember fejével ábrázolja.*

Nora Fischer: – Nem ismerem a képet, de nagyon találó, ahogy ön leírja. Kurt Weil, ugye, a negyvenes évek Németországa, náciizmus, tudjuk... Nem egy csecsemő zeneanyaga, mégis, az az energia, amit megpróbálok hozzátenni a dalokhoz, egy kisgyermek energiája, a tekintetem egy gyermek tekintete, rácsodálkozása. Vagy legalábbis ilyennek szeretném. De ami a szövegeket illeti, a mögöttes tartalmat, az nagyon mély. Nagyon kiüriti az énekest. Életem során mindig arra törekedtem és törekszem, hogy valamiképpen gyermek maradhassak, hogy meg tudjam őrizni a gyermeki látószöveget. Még akkor is, ha nem tűnik mindig észszerűnek.

– *Hogyan vezeti le egy-egy hangverseny feszültségét?*

– Attól függ, éppen kivel vagyok. Ha színházi projektről van szó, többen vesznek körül. Ha szőlisztikus produkcióról, akkor nyilván elég magányos az ember. Ezúttal olyan muzsikussal dolgoztunk, akik szinte családtagjaim. Sokukat egészen fiatal korom óta ismerem. A hangverseny végeztével együtt igyekeztünk csökkenteni az adrenalin-szintünket. Nem tudok azonnal aludni. Egyszerűen képtelenség! Többnyire megiszunk egy kávé, meg ami még vele jár, és dumálgatunk. Tegnap például apukám asszisztensével beszélgettem sokat, akit nagyon kedvelek. Fogadás volt, utána ott maradtunk néhányan a bárban. Az egyetlen bárban, amelyik még nyitva tartott Vicenzában.

– *Mondja, hogy régóta ismeri a zenekar tagjait.*

– Némelyiküket szinte csecsemőkorom óta. Remek társaság, és a közös munka velük mindig feldob. A Fesztiválzenekar sok szempontból különleges.

– *Miért?*

– Apám, Iván elképzelése egy szimfonikus zenekarról egészen eltért az általános gyakorlattól. A gyermekséggel, ha szabad így kifejeznem magam, neki is dolga van. Mindig azt mondja, öregember vagyok, mégis igyekszem úgy nézni a világot, mint egy tizenkét éves. És úgy is nézi. Játszik, kreatív, ötletei vannak... Kocsis Zoltánnal azért is alapította a zenekart, mert valami hiányzott neki. A munkát, amit más együttesekkel végzett, azt hiszem, nemegyszer unalmasnak találta. Kemény dolog nála játszani, mert nincs igazi biztonságérzet. Nem kényelmesedhetsz el. Új és új erőket kell mozgósítanod magadban. Szólistaként is folyton készen kell állnod. Mindig teljes lelkeddel ott kell lenned a hangszered mellett. Még abban sem lehetsz biztos, hogy hol ülsz. Mert lehet, hogy a hegedűsöket elülteti hátra. Cserébe viszont friss, egyszeri, bizonyos szempontból megismételhetetlen az egész, és sosem érzed úgy, hogy a mindennapi robotot végzed. Amikor velük dolgozom, az az érzésem, hogy egy játszótérén vagyunk. Hogy együtt építjük föl a várat.

– *Azt hiszem, értem, köszönöm. Ha megengedi, egy anekdotával szembesítem, amire a kultúrtörténész, Seregélyesi János hívta föl a figyelmem. Az ön nagyapja, Fischer Sándor karmesterként, zeneszerzőként volt ismert. Illetve épp ez az: akkor vált igazán népszerűvé, amikor Huszka Jenő utolsó operettjéhez, a Szabadság, szerelemhez megírta a dalszövegeket. Többek között olyanokat, mint a Doktor úr, a maga szíve sose fáj? A történet szerint a jogdíjából tudott aztán zongorát vásárolni, hogy az ön édesapja és testvére, Ádám zongorázni tanulhasson.*

– Képzelle, erről nem is tudtam. De nagyon is el tudom hinni.

– *Legfőképpen azért meséltem el, mert érdekel, hogy él-e hasonló történet a családi legendáriumban az édesanyja oldaláról.*

– Anyukám is muzsikás családból jön, az édesapja például maga alapított egy kórust. Amatőrnek indult, ám profivá nőtte ki magát. A régizene a fő működési területük. Anyám és a testvérei ott kezdtek el énekelni. Valószínűleg azért, mert nagymamám is énekesnő volt. A nagyszüleim a konzervatóriumban ismerték meg egymást... Mindenki muzsikás tehát a fölmenőim között.

– *Olvassom, hogy gyerekkorában ezzel együtt sem hallgattak túl sok zenét.*

– Nem, valóban nem, tehát olyasmi, amiről sok családban tudok, hogy szinte szünet nélkül szólt a rádió vagy a CD, nálunk nem fordulhatott elő. Számunkra ismeretlen volt a háttérzene fogalma. Azt hiszem, apuék szerettek volna valamiféle szünetet adni maguknak otthon. Természetesen sok mindent hallottunk a nővéremmel, mert gyakran vittek magukkal a szüleink próbára vagy előadásokra. De nálunk, a lakásban szakadatlan csend volt. Leszámítva persze azt az időt, amikor a zongoránál gyakoroltunk. A muzsika számunkra a munkához, a hivatáshoz kapcsolódott.

– *Már kisgyerekként ezt érezte?*

– Így tanultam meg. Ez volt az életformánk. Bevallom, néha kicsit irigykedtem azokra a családokra, ahol együtt játszottak, muzsikáltak, énekeltek; arra gondoltam, milyen jó lenne, ha mi is megtehetnénk. De nem adatott rá lehetőség. Illetve jóval később annyiban mégis, hogy nyaranta, a születésnapom körül mindig Magyarországon voltunk, és előadtuk valamelyik Mozart-opera családi változatát. Hetekig próbáltunk a rokonokkal, kicicpeltük a csembalót a kertbe, ott volt ugyanis az egyetlen alkalomra szóló bemutató. Apám, nagybátyám is játszott, énekelt.

– *Mondja, hogy zongorázni tanult. Egyszer csak odaültették? Vagy hogy ment ez?*

– Nem, nem, ennél is egyszerűbben. A nővérem zongorázott, és azt szerettem volna csinálni, amit tőle láttam. Őt akartam utánozni. Nagyon élveztem, imádtam gyakorolni. Ahogy most visszaemlékszem, hajlamos vagyok azt gondolni, hogy egész ügyes lehettem. Persze, nem tudjuk ellenőrizni, hisz néhány év után abbahagytam.

– *Miért?*

– Tizenegy éves koromban elment a kedvem az egésztől. Már nem tudom, hogy mi volt az utolsó csepp a pohárban. Ám többé nem akartam zongorázni.

– *Vezényelni szeretett volna inkább? Hallottam ilyen kísérletéről ugyanis.*

– Az inkább csak vicc volt. Apu gyakran vitt magával próbákra, és egy kis székre ültetett maga mellé. Úgy ötéves koromban egyszer eszembe jutott, hogy mi lenne, ha utánóznam a mozdulatait. Alig lehetett folytatni a próbát, a zenekar tagjai annyira nevettek.

– *Mit csinált azután, hogy befejezte a hangszeres muzsikálást?*

– Tinédzser voltam. Néhány évig nem zenéltem. Gondoltam, hogy biológus leszek, vagy csillagász. Jártam békésen vagy inkább háborogva, lázadozva iskolába. Az amszterdami Református Líceumba, amit nem szerettem különösebben. Nem volt túl sok barátom.

– *Hosszabb szünetet azért nem adott magának, hiszen ha jól tudom, tizennégy éves volt, amikor egy Iván által vezényelt opera-előadáson megtalálta a hivatását.*

– Dvořák *Rusalkája* volt, máig emlékszem. Amikor meghallottam a *Dal a Holdhoz* című áriát, le voltam nyűgözve. Az operában szerepel gyerekkórus is. Amikor őket az előadásban megláttam, azt gondoltam, hogy ez igen, ez érdekel, nekem is ezt kellene csinálnom! Közös érdeklődésű emberek közé járni, és énekelni boldogan. Hazamentem, és egy tizennégy éves gyerek öntudatával kijelentettem, hogy énekelni akarok, és el akarok járni egy gyerekkórusba. Apám érdekes megoldást választott. Megkérdezte a *Rusalkát* alakító énekesnőt, hogy mi a teendő. *Láttott téged, énekelni akar, most akkor segíts!* Hát, kicsit korai még, jött a válasz, olyan, mint amikor egy serdülő gyerek kosarazni jelentkezik. Nem lehet tudni, hogy megnő-e kétméteresre, de az alapokat megtanulhatja. Mert egy tizennégy éves gyerekről nem tudható, milyen lesz a hangja. Még kialakulatlan.

Anyukám mindenesetre körbekérdezett, hogy milyen közegben lehetne a legtöbbet fejlődni, és tanárok után is érdeklődött. Így kezdtem járni az első énektanáromhoz, és felvételiztem egy kórusba, ahol rengeteg mindent tanultunk, elsősorban énektechnikai fogásokat. Abból a társaságból sokakkal mentünk tovább konzervatóriumba.

– *De ön nem töltött ott túl sok időt, fél évet talán. Miért?*

– Azt tapasztaltam, hogy mindenkiből, akit fölvettek, operaénekest akarnak faragni. Rendben, engem a *Rusalka* indított el a pályámon, de mire a konzervatóriumba értem, már nem érdekelt annyira a műfaj. Nem vágytam rá, hogy örökké vibrato énekeljek, és az évek alatt megtanultam, hogy mennyi mindent tehet még az ember a hangjával azon kívül, hogy bekiabál egy termet. Elmesélek egy történetet, hogy érthetőbb legyen, miért nem éreztem jól magam. Az egyik óránkon egy Debussy-dalt gyakoroltunk. Volt egy olyan rész, amiről kifejezetten úgy éreztem, hogy nagyon intim, csak hangról hangra haladva volna szabad énekelni, halkán. De nem, mondta a tanár, ez Debussy, ezt végig legato kell előadni, még akkor is, ha nem látom jelezve a kottában. Tehát mást gondoltam, és másnak kellett volna megfelelni. Láttam, hogy a hallgatók az első évben még különbözők, aztán lassan egyformára gyalulja mindannyiukat az iskola. De hol vannak az egyéniségek? Hol a személyesség? Egyre inkább azt éreztem, hogy ezt nem akarom. És nyilván ők sem akartak engem.

– *Utólag hogy látja?*

– Örülök, hogy nem maradtam azok között a keretek között. Persze akkor kétségbeesem. Mit fogok csinálni?

– *Tulajdonképpen mi volt a baj az operával?*

– Több minden. Az operaházak, a termek, a beéneklendő terek, sőt, a zenekarok is egyre nagyobbak, és elvárás, hogy az énekes, segítség nélkül, amilyen hangosan csak tud, harsogjon. Túlénekeljen minden korlátot. Mindegy, hogy közben elveszíti a lehetőségét, hogy igazi érzelmeket közvetítsen, és nem lényeges, hogy akár csak egyetlen szót is érteni lehessen abból, amit mondani akar. Számomra felfoghatatlan, hogy miért nem használható a technikai mankó. Van hangosító berendezés, nem muszáj egyazon dinamikát használnunk, amikor egészen mély gondolatokat közlünk, vagy amikor tényleg ordítani kell, mondjuk, fájdalomunkban. Magam is több kortárs opera előadásában közreműködtem már, és nem szégyellem segítségül hívni a technikát. Csak összetettebbé, sokrétűbbé válik az előadás a hangosítás adta többlet révén. Ugyanakkor több kortárs szerző sem kér már a hagyományos előadásmódból.

– *Steve Reich jut eszembe hamarjában.*

– Igen, nagyon jó példa. Mindemellet látnunk kell, hogy az operaházak sincsenek könnyű helyzetben. Mert a közönség nem az általam említett irányzaton szocializálódott. A *bravo* akkor harsan föl, ha valaki úgy süvölt, ahogy a torka bírja. Illetve nem bírja, de még süvölt. És az operák a mai kornak kicsit lassúak is talán. Most persze nem Mozartról beszélek. Mozart csoda. De nyilván nem véletlen, hogy néhány nagy házat leszámítva a játszóhelyek világszerte állandó látogatottsági gondokkal küzdenek. Ezért találok érdekesebbnek az operán kívüli világot.

– *Visszatérve a korábbi gondolathoz: hová ment, amikor félbehagyta a konzervatóriumot? Ott állt kétségbeesetten, mondja.*

– Igen, a pánik jeleit véltem fölfedezni magamon. Dolgoztam, aztán jelentkeztem Amszterdamba, az egyetemre, tanultam filozófiát, zenetudományt. Közben valaki fölhívta a figyelmemet a koppenhágai Complete Vocal Institutra, amiről addig semmit sem hallottam. Ahol pedig a legkülönbözőbb zenei irányzatok szerinti éneklést lehet elsajátítani. Egész Hollandiában egyetlen embert találtam, aki oda járt, és aki azt mondta: ne törődj semmivel, eredj! Tényleg csodálatos volt. Koppenhágában hazaérkeztem. Zenei értelemben mindenképp. Vezető professzorunktól, Cathrine Sadolintól a rockhymuszokon

keresztül a bolgár népi harmóniáig mindent tanulhattam, ami érdekelt. A jazzéneklést, a világzenei stílusokat, a soul-t sajátítottuk el többek között, de még a heavy metalt is gyakoroltatták velünk. Rájöttem, hogy a hangszerem, a hangom hányféleképpen használható. Egyszeriben kiteljesedett a zenei világom. Megtanultam, hogy bár klasszikus zenén nőttem föl, nem minden helyzetben áll a klasszikus képzettség a hierarchia csúcán. És hogy az előadó soha ne magasodjon a közönsége fölé! Ha kérdezik, mégis azt szoktam mondani, hogy kalandvágyó klasszikus énekes vagyok.

– *És amikor végzett?*

– Kell-e mondanom? Megint pánikba estem egy kicsit. Na, igen. És most? Mit fogok csinálni? – ilyen kérdések kavargtak bennem. Szerencsére néhány lánnyal megmaradt a kapcsolatom a kórusból, alapítottunk egy vokális hangzásokon alapuló együttest. Őt fiatal. Koncertezni kezdtünk. Nagyon szerettem.

– *De?*

– Néhány év elteltével arra gondoltam, hogy ennél többet akarok elmondani a világnak. Jó pár ötletem volt, kezdtem azokat megvalósítani. Kapcsolatot kerestem kortárs szerzőkkel, szerettem volna mélyebben benne lenni az új zene világában. És akkor rátaláltam a hágai Királyi Konzervatóriumra, ahol a mesterfokozatot szereztem. Tulajdonképpen megnyugodtam. Hiszen megint hallgató lehetek, gondoltam. Két év, semmi pánik. Mondjuk, azért ez sem volt ennyire egyszerű. Nem lévén alapidiplomám, írtam nekik, hogy ha valóban olyan nyitottak, amilyennek hirdetik magukat, akkor engem föl kell venniük, ugyanis épp odaillő vagyok, ott a helyem. Sok reményt nem fűztem a levélhez, de nagy öröömre azt írták, rendben, jöjjön, felvételi vizsgát kell ugyan tennie, de majd meglátjuk.

– *Tudjuk, bevált. Ott mit tanult?*

– A koncertezés kreatívabb módjainak kidolgozását, a művészként elérhető, alkotó fejlődést.

– *Az igaz, hogy a diplomahangversenyén főzött a közönségnek?*

– Tudtam, mit akarok előadni, de azt is tudtam, hogy mindenképp el akarom kerülni a sablonokat és az unalmas órákat. Együtt töltjük az időt sok emberrel, az ajtók be vannak zárva, halad a szokásos rituálé szerint a folyamat, hogy lehetne személyesebbé tenni? Mi az a közösségteremtő erő, ami jobban összehozhat minket? Hát, persze, hogy az étkezés! Énekeltem tehát, és főztem a nézőknek. Kezdetben arra gondoltam, hogy a barokk zene mellé a barokk kor fogásait találom föl. Találtam is egy szakíró, aki eligazított abban a világban, de be kellett látnom, hogy a feladat túl nagy. Az iskolai mentorom épp akkoriban jött haza Izlandról, és elég sokat tudott a szárított halakról. Segített egyszerű, majonéz receptet is találni. Csak hát, amikor valaki bejött a koncertterembe, olyan szag volt, mint egy halpiacon. Bevittük a bűdös étetet a nézők közé. *(Nora nagyot nevet.)* De azért siker volt.

– *Hogyan alakult Hága után az élete?*

– A pályához sok kitartás kell, szerencse és harmadsorban tehetség. Egyik lépés követi a másikat: itt énekelsz, ott valaki meghall, azután amott, egy koncerten másvalaki fölfigyel rád, és így tovább.

– *Mégis, hogy jött el a pillanat, hogy, mondjuk, a Los Angeles-i Filharmonikusokkal lépett föl?*

– Nyilván nem azonnal. Ez a sokadik lépés. A néhány éve elhunyt holland zeneszerző, Louis Andriessen *Theatre of the World* című operájában kaptam egy kisebb szerepet. Olyan szerepet, amelyben a zeneszerző egyáltalán nem klasszikus képzettségű énekest álmódott a színpadra. A partitúrában láttam egy nagyon magas hangot, és mellette az utasítást, hogy sikítani. Nos, jó, ha ez az előírás, legyen. Ott álltam az operaházban a próbán, és megpróbáltam sikítani, de nagyon tisztán. A zeneszerző, aki történetesen jelen volt – látja, a szerencse, amit említettem –, szóval Andriessen maradéktalanul elégedett volt. Dolgoz-

tunk együtt, és egyszer csak azt mondja, hogy *szeretnék neked írni egy darabot*. Nagyon szép bók, gondoltam, de soha nem válik valósággá. Aztán mégis megtörtént, és a bemutatóra Los Angelesben került sor.

– *Ez volt a The Only One, Az egyetlen című dalciklus?*

– Igen.

– *Amennyire tudom, ebben az időben már sokat dolgozott az USA-ban, és szakmai körökben igen jól csengett a neve. Izgalmas elemzés, bő terjedelmű írás jelent meg önről a New York Timesban is.*

– Az volt a dolog előzménye, hogy bevásárlhattak a Rising Stars című programba, nagyon komoly fellépési lehetőségekkel.

– *Ennek keretében járt Budapesten, ugye?*

– Igen, Magyarországon is volt estem. És sok más mellett Hamburgban, ahol ott ült a *New York Times* szakírója. Német származású, és mint kiderült, amikor hazamegy, beül hangversenyekre. Történetesen hozzám ült be aznap. Másnap, a szállodában fölkeresett, beszélgettünk, és utána cikket írt rólam. Hússzor kell jó időben a megfelelő helyen lenni ahhoz, hogy ilyesmi megtörténhessen. Megint a szerencsét említhetném, de már volt róla elég szó.

Mindenesetre az utóbbi években a meditáció, a buddhizmus hatására megváltoztam. Azelőtt pánikba estem többször, pedig jöttek a munkák rendesen. Most, hogy nem vagyok már annyira aggodalmas, gyakorlatilag minden változatlan, csak elmaradt a rettegés.

– *Mitől szorongott?*

– Nyilván szerettem volna elérni valamit. Ha sikerült, féltém az emberek véleményétől, ítéletétől, a magam mércéjétől: elég jó volt-e? Zenésznek lenni mentálisan nagyon megterhelő. Nekem sokat segít, ha az adott pillanatban élhetek, ha csak arra kell koncentrálnom. Az emberek azt mondják: *hiszen ott állsz a Royal Albert Hallban, tapsolnak neked, minden fantasztikus!* De ez egyáltalán nincs így. Az énekes szólisták élete eléggé kiszolgáltatott. A teljesítmény sokkal jobban függ a pillanatnyi diszpozíciótól, mint más hangszeres esetében, nagy a felelősség, és hozzá még nagyon magányos is vagy. Jobban érzem magam, ha színházi projektekből vehetek részt, ahol sokakkal dolgozom együtt, vagy akár csak egy gitárossal állok ki a színpadra.

– *Aminék a lenyomata például a HUSH című lemeze Marnix Dorresteinnel?*

– Igen, ő a pop műfajából jött, és a lemezre közösen készített átiratokat tettünk föl többek között Monteverdi, Purcell, Vivaldi barokk darabjaiból. Látja, ez az! Számtalan alkalommal előadtuk ezeket a dalokat, és útban a helyszínekre könyveket olvastunk, beszélgettünk, tágítottuk egymás látóterét, tanultunk a másiktól. Ha ott állsz a Walt Disney Concert Hallban, nagyon egyedül vagy. Öt óra, jön a próba, a zenekar tagjait nem ismered, amikor vége, megint egyedül maradsz, és magányosan kutyaagolsz vissza a szállodába. A koncert ugyanez, nem történik semmi, ami az alkotóképességedre döntő hatással lehet. Csak keveset tudsz tanulni, és kiszolgáltatott vagy a nagy feszültségben. Ezt egyre kevésbé szeretem. Jó, most Vicenzában megcsináltuk a programot, de Iván azért mégis csak az apukám, és az nagyon más. – *Ez a karrier* – mondta apám a koncert után, aminek tényleg nagy sikere volt. De a karrier egyáltalán nem érdek! Ami érdek, az az alkotóerő, a lelki fejlődés, az együttműködés egymást erősítő emberek között. Lehet, hogy kevesebb nézőhöz jut el, lehet, hogy a hatása lokális marad, de sokszor az az érzésem, hogy számomra most már ez a fontos.

– *Hasonló a most induló amszterdami kezdeményezése is a népszerű koncerthelyszínen, a Splendorban?*

– Még magam sem tudom pontosan, mi lesz belőle. Olyan muzsikussal dolgozunk együtt, akik nagyon inspirálók számomra. Zenészként és emberileg is. Olyan együttlét lesz, amelyben jobban megismerjük egymást, és a közönség is megismerhet bennünket.

Beszélgetni fogunk olyan kérdésekről, hogy ha fájdalmaink vannak, akkor mihez kezdünk velük, hogyan éljük meg az örömeinket, és így tovább. Mind az öt zenész gyökerei eltérők. Más-más kultúrát képviselnek. Én is szeretnék tanulni tőlük.

– *Látom az előzetesben, hogy ön basszusgitáron játszik majd.*

– Igen, ez is odakerült a plakátra. Hogy tényleg játszunk-e, eljutunk-e addig, hogy egyáltalán hangszert vegyünk a kezünkbe, az erősen kérdéses. Azt sem tudom, hogy egy este lesz, vagy sorozat formálódik belőle. Majd meglátjuk.

– *Mi lesz a nagy koncertekkel?*

– Ha jön valami egészen egyedi, mint például jött most Kurt Weil, abban azért szívesen részt veszek.

– *Igen, ahogy hallgattam a dalokat, arra gondoltam, ha engem egyszer halak zabálnának föl, szeretném, hogy közben legalább maga énekeljen.*

– Weil volt talán az egyik első, aki színészekre bízta a dalai előadását, és nem muzsikusokra. Nem várta el, hogy minden hang abszolút a helyén legyen, inkább azt szerette volna, ha minden kicsit karcos. A popzenében is ez izgat. Ha a szöveg úgy követeli, akkor lehet az énekben a kottától eltérőt hozni a jobb érthetőség kedvéért. Szabad nyersnek lenni akár. Azért, hogy elérjük a hatást, amit a szerző akart kiváltani a befogadóból. Ha muzsikus vagy, te fogod érdekessé tenni a zenét, nem a kottafejek. A klasszikus műfajokban ez elfogadhatatlan. Mindennek szépnek kell lennie. Miközben az élet sem mindig szép, és a szövegek sem csak a harmóniáról szólnak.

– *Színésznőként, színpadi szerzőként is debütál hamarosan, jól tudom?*

– Az utóbbi években arra használtam a magamnak adott szüneteket, hogy írjak egy darabot. Voltaképpen egy történetet, amelyet monológ formájában fogok előadni. Énekelek is, és megmutatom egy előadó vívódásait, kétségeit, a sikerei mögött meghúzódó küzdelmeket, félelmeket, bizonytalanságokat. A háttérrel szól ez a dráma, amit a közönség nem lát, nem ismer. Részben arról, amiről mi most itt beszélgettünk. Háttha másnak is segítségére lehetek. Szóval reményeim szerint ezt kezdjük el játszani zenész barátaimmal a következő színházi évadban.

Ezen kívül szeretnék olyan zenei projektekben részt venni, ahol nem kell elfelejtkeznünk arról, hogy ez a munka tulajdonképpen nekünk is örömet okozhat. Hogy számunka is lehet szórakozás. Mert erről azért a profi muzsikuskok hajlamosak olykor másképpen gondolkodni. Mintha elvesztenénk néha ezt az érzést valahol...

SOKFÉLE UTAZÁS

Térey János: *Termann hagyományai*

Varsói útitársaimnak ajánlom

„Jelenkori háborús regény”¹ volt a *Café Autodafé*, ami a fiatal Térey több korábbi regénykísérlete után az 1990-es évek közepére készült el, ám sosem jelent meg: a szerző visszakérte az elfogadott kéziratot a kiadótól.² Kevésbé ismert tény, hogy egyszerre kezdett versben és prózában alkotni, regényírással 1988 óta próbálkozott.³ A publikálatlan *Café Autodafé* „romjain [...]”, a személyességre helyezve a hangsúlyt⁴ született első novelláskötete, az 1997-ben kiadott *Termann hagyományai*.⁵

A Téreyvel foglalkozó írások ritkán említik a novelláskötetet, és szerzője is, alig néhány évvel később, lekicsinylően szólt róla: a recepció és Térey is általában sikerületlen kísérletként, zsákcaként értékeli. Újraírt szöveggel, *Termann hagyatéka* címmel 2012-ben jelent meg második kiadása.⁶ Ha egyenletes színvonalúnak nem is nevezhető a *Termann hagyományai*, számos tekintetben jelentős mű. Újat hozott például a Térey-életmű város- és térábrázolása tekintetében;⁷ narrációs és stílári szempontról a kilencvenes évek magyar prózájában tökéletesen egyedi és innovatív; a különféle tudatállapotok, például kábítószeres hallucinációk ábrázolásában pedig kifejezetten előremutató. A továbbiakban ezeket a témákat járjuk körül.

Az elbeszélésciklus⁸ a Debrecenből Budapestre költöző fiatal Termann Dezső életese-ményeit közvetíti, egyes szám első személyű narrációval (két kivétellel: a *Café Autodafé* és a *Délszak* harmadik személyű). A nevelődési történetként felfogható, egymással lazán összefüggő novellák a felnőttkor küszöbén mutatják a saját önálló identitását kialakítani igyekvő főhőst. Minden cselekményelem e célnak van alárendelve, ahogy az események és tudatállapotok írásos rögzítésére utaló metairodalmi gesztusok is.⁹ A budapesti színhelyek mellett fontos szerepe van Termann és barátai életében az utazásoknak: nyaralnak az Ad-

¹ Térey János: *A Café Autodafé vendégei*. Bán Magda interjúja [2012], in: Térey János: *Szükséges fölösleg. Összegyűjtött interjúk*, szerk. Darvasi Ferenc (Jelenkor, Budapest, 2022), 322–328., 325.

² A regényt később technikai hiba folytán – a *Termann hagyományai* helyett – be is tördelték. Ha ennek fennmaradt is példánya, jelenleg nem ismeretes.

³ Térey János: Természetes arrogancia lírában és prózában. Bóday Péter Pál interjúja [1993], in: Térey, *Szükséges fölösleg*, i. m., 5–7., 5.

⁴ Térey János: A színész sohasem választ. Poós Zoltán interjúja, in: Térey, *Szükséges fölösleg*, i. m., 724–734., 724.

⁵ Térey János: *Termann hagyományai* (Seneca, Budapest, 1997).

⁶ Ebben a dolgozatban a novelláskötet második kiadásával (*Termann hagyatéka* [Libri, Budapest, 2012]) nem foglalkozom. Az átírást értelmeztem korábbi írásomban: Újraírt pályakezdés prózában. Térey János novelláskötete 1997-ben, 2012-ben és azután, *Alföld*, 2022/5, 71–84.

⁷ Erről lásd tanulmányomat: Warszawa/Dresden. Városok és építészet Térey János 1990-es évekbeli költészetében, *Literatura*, 2023/4.

⁸ A műfaj értelmezéséhez lásd Hajdu Péter: Az elbeszélésciklusok elmélete, *Literatura*, 2003/2, 163–184.

⁹ Vö. Bengi László: Krónikás és filológus. Térey János: *Termann hagyományai*, *Alföld*, 1998/7, 97–106., 105.

rián és a Balatonnál, elutaznak Varsóba, Krakkóba, Londonba, Erdélybe, Dezső Párizsba is eljut.¹⁰ Több novella címe is utazásra, helyváltoztatásra utal: *Termann merül, Próbaút, A mézeshét, Délszak*. De utazásként szcenírozódnak – mentális és fizikai értelemben egyaránt – a gyakori albrételváltások, ahogy a nevelődési narratívában kiemelt fontosságú Budapestre költözés is (többször látjuk a két város között közlekedő Termannt). Az utazás, ahogy az irodalmi alkotásokban mindig, belső, mentális utazás is: a szülőváros erős gesztusokkal kísért elhagyása („öklömet ráztam a vonatablakból Debrecen felé” [15.]) a gyermekkorral való leszámolás, az új, önálló élet megkezdése is egyben. Még inkább egymásba épül az utazás térbeli és lelki síkja a két novellában is bemutatott LSD-tripek esetében, amelyek hallucinációs térbeli és időutazással járnak (ezekről később bővebben lesz szó).

A novelláskötet a nevelődési regény, a művészregény és a bohémtörténet műfaji kódjait használja, prózanyelvét pedig a kilencvenes évek budapesti szlengjének és a századforduló irodalmának – elsősorban Szomory Dezső és Szép Ernő stílusának – imitációja határozza meg.¹¹ A két regiszter ironikus konfliktusa a kötet egyik leginkább előremutató sajátossága.¹² Az első novella indításának Krúdy-utalása is a századforduló irodalmának allúzióit kapcsolja az ezredvég világához: „Boldogult legénykoromban a Kopter izmait bámultam” (7.).¹³ Néhány jellemző példa a stílusra:

Szó se róla, torkig vagyok a lagymatag délutánokat betetőző ernyedt estékkel [...] a vérem se kerget vasárnap meg hétfő éjjel a vigalmi negyedbe [...] Nem hitványabb, nem esélytelenebb ez a két kopár estém, mint a megelőző öt, melyek szilaj lumpolással, mókával, kacagással, paráználkodással telnek, rendszerint borgőz és szivarfüst átitatta falak között. (100.)

Csömörig jóllaktam a bérlemény párnás menedékében töltött napokkal is. *Únom*, igenis únom a délutáni postabontás görcsös szertartását [...] (101.)

Zákányos reggeleken átláthatatlan és veszedelmes volt az utcai élet. Gyakran csak délben bújtam elő bérelt zugolyomból, indítókává szürcsölése végett. (90.)

A Liget mellékén holland lunapark tanyázott akkoriban. (95.)

A századforduló szecessziós, pszichologizáló irodalmához társított képzetek, úgymint decadencia, spleen, pesszimizmus, mind áthatják Térey novelláit. (Ismert Szomory iránti fiatalkori rajongása.¹⁴) A *Termann hagyományai* kísérleti prózapoétikájának¹⁵ kulcsa épp

¹⁰ Nemzedéki irodalomként értelmezi a kötetet Radnai Dániel Szabolcs: Térey hagyományai. Stílusimitáció, nemzedéki élmény és önéletrajziság Térey János prózájában, *Studia Litteraria*, 2022/3–4, 119–136.

¹¹ Uo., 124.

¹² Vö. Keresztury Tibor: Végjáték-hangulat, *Népszabadság*, 1998. február 28., 29., és Németh Gábor megjegyzésével: Angyalosi Gergely, Bán Zoltán András, Németh Gábor, Radnóti Sándor: Irodalmi kvartett. Térey János *Termann hagyományai* című könyvéről, *Beszélő*, 1998/3, 108–112., 109.

¹³ Radnai, i. m., 123.

¹⁴ Térey János: Páriz! Páriz! Szomory Dezső avagy a megrendülés, in: Térey János: *Teremtés vagy sem. Esszék és portrék, 1990–2011* (Libri, Budapest, 2012), 13–34. Térey hagyatékában számos Szomory-kötet, jóformán a teljes életmű megtalálható. Köszönöm Pogrányi Péternek, hogy a debreceni Méliusz Juhász Péter Könyvtárban őrzött, egyelőre feldolgozatlan hagyatékba betekinthettem.

¹⁵ A kísérleti prózáról lásd Bényei Tamás: A kísérleti regény, in: *Az angol irodalom története, 7.: Az 1930-as évektől napjainkig. Második rész*, szerk. Bényei Tamás, D. Rác István, Friedrich Judit (Kijárat, Budapest, 2022), 27–43.; Bényei Tamás: A nyolcvanas évek prózafordulata és az „angol posztmodern”, uo., 174–206.

abban rejlik – a prózanyelv ironiájával párhuzamosan –, hogy a századvégi, pesszimista hangoltság és világnézet az elbeszélések tulajdonképpeni cselekményét nem jellemzi. Hiszen semmi tragikus nem történik a hősökkel, buliznak, utaznak, egyetemre járnak, verseket írnak, mégis minden esemény a felstilizált, dekadenciával társított kifejezőmód szűrőjén keresztül tárul az olvasó elé. Ugyanakkor ami valóban tragikus Termann hagyományai közül – anyja halála, apja skizofréniája, nagybátyjával való konfliktusa –, annak leírása stílusosan elkülönül az elbeszélés alaphangoltságától: ezeket a minden íróniától mentesen leírt epizódokat mély tragikum és drámaiság jellemzi (*Termann merül*).

A *Termann hagyományait* megelőző két fontos verseskötet (*A természetes arrogancia*, *A valóságos Varsó*) darabjaira nemegyszer utalnak a novellák.¹⁶ A versekkel ellentétben azonban a novellákban a hely- és időjelölések a novellaskötet első felében mindig egyértelműen rögzítettek. Például: „Nyolcvankilenc augusztusában, mikor elhagytam bölcsőhelyemet, hogy a fővárosban legyek tanárjelölt” (15.); „Februári péntek, hét, Savoy, 1990” (42., kiemelés itt és minden további idézetnél az eredetiben); „Kolozsvár hideg volt és rendkívül sáros 1992 novemberében” (55.). Ezek a deiktikus gesztusok a naplószerűség felidézésével a szövegek „személyességét”, az identitás kialakításán végzett munka középpontba állítását hangsúlyozzák.¹⁷ Később látni fogjuk, hogy amint a sajátos, töredékes *Bildung* során a főhős tudata és világa mentális értelemben jelentősen kitágul, az ilyenfajta jelölők eltűnnek vagy nem referencializálhatók, és az elbeszélés módja egyre kevésbé kronologikus.¹⁸

„Pest nem fog megváltani” – mondja Termann, néhány héttel a fővárosba költözése utáni keserű tapasztalatként (16.). És a továbbiakban is a fővárosi miliővel szemben kritikus megszólalások vannak túlsúlyban. Budapestet Ady nyomán¹⁹ Átokvárosnak nevezi (41., 97.), és a nagyvárosi élet körülményeivel gyakran elégedetlen: „Pesten nem lehet emberi tempóban közlekedni” (93.); „Gyilkos zebra egy bizonyos *Piknik-büfé* előtt, a leghetetlenebb forgalmi renddel Pesten” (90.); „az ordenáré Pest” (97.). A pesti oldal viszont még mindig jobb, mint a budai: „A budai vendégségtől óvjon meg a jóisten. Budán mindig tengeribetegség, sőt, honvágy gyötör” (97.).²⁰ A személyiség építésében ugyanakkor kiemelten fontos a fővárosi közeg. „Az utóbbi években belakott bérleményeim [...] a mostanára csöppet lehasználdott épületek [...] állandó kulisszául szolgáltak fővárosi fejlődéshez” (99.). Vagyis az új, maga választotta élete térbeli és társadalmi környezetét egyértelműen kihívásként éli meg Termann, olyan nehézségként, amelynek legyőzése hozzájárul érett identitása kialakításához.

Az urbanisztikai érdeklődés a fiatal Termann is jellemzi. Megfigyeli és rögzíti a városi terek változásait az elbeszélő és az elbeszélte én idősíkjai közti időben: „Kakaós csigát veszek a földalatti végállomásán, van ott egy mozgóárus (*már nincs*)” (16.); „1992. szept-

¹⁶ Az önidézetek a versek gyakran enigmatikus kifejezőmódjától a referencialitás felé mozdulnak el, például: „A nyolcvankilences ősz jelenetezése, az valami démoni. / Micsoda ősz. Ki fogja végigélni?” (15.) A *Túlutazni Varsót* című versben nyitottabb a szövegtér, nem kifejezetten egy adott őszről van szó: „Micsoda ősz – ki fogja végigélni”. Hasonló Hedvig (Jadwiga) szerepeltetése is: míg a versekben több alakból összeálló szimbolikus figura, az elbeszélésekben konkrét női szereplő. A versek és novellák további összefüggéseiről lásd Bengi, i. m., 97–98.

¹⁷ Valószínűleg szerepelnek a novellákban Térey naplójából átvett szövegek, ahogy a *Boldogh-ház*, *Kétmalom utca* egyes részeiben is. A napló fennmaradt, nem kutatható.

¹⁸ Bengi, i. m., 98.

¹⁹ Lásd Ady *Költözés Átok-városból* című versét. A hatásos terminus Karinthy *Moslék-ország* című Ady-paródiájában is előkerül: „Hajh, Átok-város, Redves-ugar: / Pizok-hazám, mit kapaszkodsz belém?”

²⁰ Ironikus, hogy az *Asztalizenében* a Café Autodafé nevű vendéglátóhely, amely az egyik szereplő szerint a dekadens ifjúság törzshelye, a budai Királyhágó téren működik: „Éppcsak megvan a Café Autodafé: / Az olyan füstös, neoszob hely, / Égőszemű, tizenéves géniuszokkal...” Térey János: *Asztalizene* (Magvető, Budapest, 2008), 11.

tember 14-én Vargánya költözteti a Madách Imre útra. (1994 nyaratól sétálóutca díszburkolattal)” (55.). Leggyakrabban azonban a fővárosi helyek ábrázolását a személyesség határozza meg: a leírásokat a beszélő véleménye – gyakran ellenérzése – uralja, mint például a VII. kerület Csikágónak nevezett részéről szólva:

Liget-mellék, peremvidék, Csikágó. „A főváros bűzővezetének egyik legbűdösebb láncszeme”, ahogy egy ellenzéki estilap tollnoka nevezte a háború előtt. [...] A kerület szíve a Garay tér. Förtelmes piac dakotákkal, csikánó testvérekkel és kínaiakkal. [...] ha letelepedtem végre [a vendéglőben], bámulhattam mocskos függönyökön keresztül a mocskos Ligetet. (39.)²¹

Az idézett szakasz elején a Csikágó a Városligethez képest helyeződik el a beszélő mentális térképén és ítéletében, azt sugallva, hogy a – más novellákban is említett – parkhoz képest ez a városrész alacsonyabb rangú. Néhány mondattal később azonban a Liget jelzője is a „mocskos” lesz, tehát a korábbi összehasonlítás azonosítássá válik: minden, amit Termann maga körül észlel a városban, kisszerű és romlott. A városlakók is éppúgy, mint a házak és terek – de a Budapesten kívüli utazások esetében ugyanezt látjuk –; a telefonfülkét használók például, akik miatt Termann nem tudja felhívni barátait, „életem kerékkötői” (94.), de említhetjük a *Pánik* című elbeszélés kéregetőkre mondott gyalázkodásait is. Ezek az erősen lealacsonyító gesztusok a hős felnagyított, felstilizált, elhivatottságot, sőt kiválasztottságot magára vállaló, önróniától egyébként nem mentes önképének ellentéteiként működnek: a kellemetlen, mocskos városból Termann kimagaslik tisztaságával és tehetségével: „Nem sejtette senki a pinceodúk törzsvendégei közül, hogy *Termann én vagyok*” (38.).

Az említett két verseskötet epikus háttéréül szolgáló látomásos, kiismerhetetlen, katonai konfliktussal és politikai elnyomással terhelt erőszakos világ²² az elbeszélések szövegében kétféleképp jelenik meg.²³

Elsőként mint elmejáték, később mint a tudatmódosítók által előidézett és vágyott hallucinációk közege. Az első esettel kétszer találkozunk, először a *Termann merülben*:

Hogy teljék az idő, elképzeltem, milyen lenne, ha időközben gazdát cserélt volna szülőföldem szép határa. Szolnok határváros. Vámvizsgálat a híd előtt. A Tisza vonala az új országhatár, azontúl idegen karhatalom vezetett be katonai közigazgatást. Húszpercenként tépik föl kupénk ajtaját az olajzöld egyenruhás biztonságiak, papírokat követelve. Végig esik. Döbbenet figyelem az ablak előtt sorjázó álmásokat. Nevüket idegen névre cserélték: Sâiâu, Chiş Uisalasâu, Sannicolaè de Turcesc, Carţag, Episcopia de Ládani, Sâbâslâu de Haiduc, Debreţin. Vigasztalanul fest a vidék a mocskos üveg mögött. A bombázás okozta romokat nem engedték eltakarítani. Ronda transzparenszek mindenütt. A fölszálló utasok ápolatlanok, magyarul nemigen mernek megszólalni. (19.)

²¹ Az „ellenzéki estilap tollnokától” idézett szakasz forrását nem sikerült azonosítani.

²² Lásd említett írást: „Warszawa/Dresden...”

²³ A novelláskötet egyik, *Café Autodafé* címen regényrészletként közölt előzményszövege egy teljes város kulisszáit és e város történetét is felépíti. A szövegből néhány passzus változatlanul, más részek nagymértékben átdolgozva kerültek a *Termann hagyományai*-ba. A részlet Kemény István *Az ellenség művészete* című regényének erős hatását mutatja (az enigmatikusként felmutatott világépítés mellett például a különböző elbeszélői nézőpontok és narrációs módok – tudatfolyam, napló, fiktív újságikkal – váltakoztatásával). Lásd Térey János: *Café Autodafé, Magyar Napló*, 1993/14, 7–13.

[Termann] Kedvenc játéka a folyami átkelés. Pestet megszállták, új hatalom trikolóráját paskolja az eső a Margit-hídon. A Helytartótanács rendelete szerint helybéli lakos egy héten kétszer kelhet át a balpartról a jobbpartra és viszont. A hatóság csupán akkor tesz kivételt vele, ha munkahelye a túlparton van. [...] Az átlépéshez szükséges irat neve: átkelőjegy. A hidak előtt félórát áll a villamos. Utasait szemérmetlen motozásnak vetik alá, mielőtt a jegyeket érvényesítenék. (46.)

A *Termann hagyományai* Nagy Atilla Kristóftól való fülszövege szerint a novelláskötet „műfaji megjelölése: Lábjegyzet. [...] Mihez? Prózaí adalék a korábban megjelent négy verses-kötethez?” A kritikák közül nem egy éppen így, a versekkel teremtett összefüggéseket kutatva értelmezte az elbeszéléskötetet.²⁴ A megszállás alatt álló város ábrázolásának eltérése azonban erősebben hívja fel a figyelmet a két műcsoport különbségeire. A versekben a labirintikus, fojtogató városi és mentális környezet, a térben és időben meghatározhatatlan, politikai elnyomás alatt nyögő világ nyomainak töredékes ábrázolása a szövegek alapvető poétikai szervezőelve, ebben a két novellában ugyanakkor a referenciálisan olvashatóként bemutatott budapesti, debreceni és varsói helyszínek személyes érdekessé tételének játékos eszköze. A *Termann* novelláinak világa nem kevésbé erőszakos, mint a verseké, ám ez az erőszak nem kiismerhetetlen és nem elnyomó hatalmaktól ered, hanem a főhős lelki világát és társaihoz fűződő viszonyát jellemzi, ahogy Németh Zoltán írja: „Minduntalan az erőszak képeivel szembesülünk [...] az emberi kapcsolatok egy posztkommunista ország kezdődő vadkapitalizmusának analógiájára épülnek fel.”²⁵

Az a fizikai és mentális tér, amelyben Termannék élnek, tele van ugyan agresszióval (telefonbetárázkodástól kezdve sértegetéseken át a műemlékrongálásig), mégis a maga valójában kiismerhető, sőt, megunható („Csömörig jóllaktam a bérlemény párnás menedékében töltött napokkal is. *Unom, igenis unom*” [101.]), és éppen ezért van szüksége Termann-nak a látomásokra („Hogy teljék az idő, elképzeltem”, „Kedvenc játéka”). A látomások nem uralják a környező világ befogadását, korlátozott érvényűek: mindkét fenti példában egy-egy bekezdést töltenek ki, előtte és utána Termann saját, referencializálható, konkrét világának dolgairól értesülünk. A két példa ugyanakkor különbözik abban, hogy az első történelmi eseményekre utal (az 1919-es magyar–román háborúra), vagyis „mi lett volna, ha?”-gondolat kísérletként kereteződik, a másik viszont sosem volt történelmi szcenáriórt olvas rá a város kortárs tereire. Egyik sem jelent egzisztenciális vagy politikai fenyegetést a beszélő számára, míg a versekben nagyon is ez az érzés dominál. Ez a különbség aláhúzza a novelláknak a korábban idézett szerzői visszaemlékezésben is programként szereplő „személyességét”, vagyis azt, hogy a *Termann hagyományai* nem művészi világépítésben, hanem elsősorban – csaknem kizárólag – a főhős tudatának bemutatásában érdekelt.²⁶

A városviziók a kötet második felének szövegeiben kábítószerek segítségével élhetők át. Ez a változás a kötet nevelődési történetként való olvasása²⁷ számára ahhoz a belátáshoz juttat, hogy a hős identitásának stabilizálása érdekében egyre komolyabban vett beavatási szertartásoknak veti alá magát. A Debrecenből Budapestre költözés, a Budapesten

²⁴ Például Keresztury, i. m., illetve Angyalosi – Bán – Németh – Radnóti, i. m.

²⁵ Németh Zoltán: A referencialitás temporalitása (Az 1989-es fordulat prózába írása kelet-közép-európai irodalmakban), in: Uő.: *A széttartás alakzatai. Bevezetés a „fiatal irodalom” olvasásába* (Kalligram, Pozsony, 2004), 9–26.

²⁶ Mielőtt átírta volna, épp a „túlzott alanyiség, kibeszélő modor” miatt tagadta meg Térey a novelláskötetét. Térey János: Másához nem nagyon értek. Ménesi Gábor interjúja [2006], in: Térey, *Szükséges fölösleg*, i. m., 105–111., 107.

²⁷ Vö. Bengi, i. m., 103.

belüli albérletváltások, a baráti és szerelmi kapcsolatok mind ebbe a vonulatba illeszkednek, Termann mindegyikben sikerre, uralomra törekszik, ahogy a város megismerésének, „bevétele” is ez a célja.

Két egymással összefüggő elbeszélés, a *Próbaút* és *A mézeshét* ír le LSD-tripeket. Ezek annyiban hasonlítanak az elmejátékokhoz, hogy meghatározott, nagyjából előre kiszámítható időre terjednek ki, és a hatás elmúltával a hős – remélhetőleg – visszailleszkedhet addigi megszokott világába. Felforgató hatásuk tehát kiszámíthatóan korlátozott. A magyar irodalomban nem gyakori a kábítószeres élmények ábrázolása,²⁸ aminek egyik oka, hogy a tudatmódosítók kiváltotta hallucináció eredendően nem nyelvi természetű élmény. „A pszichedelikus diskurzusban szinte közhely, hogy az így létrejött állapotokat nagyjából lehetetlen leírni olyanok számára, akik nem élték át azokat [...] a szöveg mindig le van maradva egy lépéssel a hivatkozási pont [a pszichedelikus élmény] mögött”.²⁹ Az LSD-trip a használók egybehangzó tanúsága szerint kizárja a koncentrált irodalmi alkotómunka lehetőségét. Mégis számos pszichedelikus élményt megörökítő irodalmi mű játszik el az egyidejűséggel, vagyis azzal, hogy az olvasott szöveg valós időben rögzíti a megváltozott tudatállapotban átélteteket.

A két pszichedelikus Termann-elbeszélés közül az első, a *Próbaút* cselekményét egy másik novella címe foglalja össze: *Edzés a mézeshetekre* – hiszen a *Próbaút* valójában *A mézeshét* előzményszövege. Termann nagy gesztusokkal készül az utazásra, ami felkészülés a még nagyobb, varsói utazásra – ami ebben az esetben tudatmódosítóval elért mentális, spirituális, időben és térben való utazást jelent.³⁰ A kábítószeres trip élménye, és főként hogy azt egyedül hajtja végre a hős, fontos személyiségépítő elemként, önmagára kirótt és maga által celebrált beavatási szertartásként jelenik meg:

Nagykorúságom első komoly bizonyítékát fogom fölmutatni, amikor a késő délutáni órákban *egyedül* kezdem meg az utazást. Ragyogó cáfolat lesz irigy pályatársaim bírálatainak ellenében. (58.)

Magam miatt utazom, önös érdekből. (59.)

A kábítószerhez a beszélő nem spirituális élményként fogja fel, és nem romantizálja a drogfogyasztást, a neki tulajdonított fontosság és a trip személyiségformáló erejével szembeni elvárások ereje ugyanakkor a romantika utazástoposzáinak elemeit idézi fel.³¹ Az utazásként szcenírozott pszichedelikus trip megtervezése („Ezek fölkészülésem órái”) magában foglalja a városi térnek az érzéki benyomásokra gyakorolt hatásával kapcsolatos ígéretyeket is:

Akarom továbbá, hogy veszélyérzetem legyen békésnek ismert budapesti góche-lyeken. Érhessem tetten bárki bármely állomásomon. [...] Lássanak útközben gyarlónak és ügyefogyottnak. [...] Acélból vagyok úgyis. Éjjelre túlleszek a próbaút göröngyös szakaszán. Megmutatom ép testemet a pirkadatnak, és bajnok lesz a nevem. (58.)

²⁸ A – talán a téma társadalmi tabusítása miatt – rendkívül kevés számú magyar szakirodalomból e tárgyban kiemelkedik: Sebestyén Attila: Lucy ül a fűben. Irodalom- és kultúrtörténeti kollázs drogokról és drogmédiákról, *Debreceni Disputa*, 2007/6, 4–10.

²⁹ James Riley: The Spiderhood. Psychedelic Literature, Literary Psychedelia and the Writing of LSD, in: *British Literature in Transition, 1960–1980: Flower Power*, ed. by Kate McLoughlin (Cambridge University Press, Cambridge, 2019) 182–196., 188.

³⁰ Kábítószeres és utazás kapcsolatáról az irodalomban lásd Lindsey Michael Banco: *Travel and Drugs in Twentieth-Century Literature* (Routledge, New York–London, 2010), különösen: 1–31.

³¹ Uo., 20.

Az LSD-utazáshoz társított határozott elvárásokat tükrözi a sok felszólító módú ige és a később is visszatérő „akarom” kifejezés. A „veszélyérzet” akarása nem más, mint a korábban maga szórakoztatására kitalált háborús szcenáriók érzékibb átélésének vágya. Azt is határozottan rögzíti a beszélő, hogy milyen térben fog végbemenni a trip: „Nem fogok kilépni a Budapest-táblák köréből. [...] A középpont meg a végpont is fővárosi helyszín. *Betépve* is rájuk fogok ismerni” (59.). A felkészülés leírásában a kábítószerezés minden eleméhez az utazás metaforikája társul: a bélyeg „útiokmány [...] tízórás útra följogosító átszállójegy” (59.). Az átszállójegy azonban rövidesen Budapesten kívülre repíti Termant: miután egy terézvárosi udvaron halvásárba ütközik, eszébe jut: „A Visztula pontosan két megállónyira van a miniatűr, Teréz körúti halpiactól. Erre jöttem rá abban az udvarban” (60.). A folytatásban tipográfiaileg elkülönítve, zárójelek közé tett bekezdésekben Varsó látomás szerepel, amely bár kábítószeres hallucinációnak tűnik, ugyanis éppúgy jelen időben szólal meg, mint a novella többi része, valójában a trip során Termant eszébe jutó emlékek sorozata, tehát nem maga a hallucináció. Hiszen egyrészt a novella elején azt mondja, „[d]ecemberi tavaszban” (59.) indul útnak (noha ez a megfogalmazás az enyhe időjárás mellett az idő- és térkoordináták szétszúsását is előlegezheti), itt, a Visztula-partra gondolva „forró varsói október”-t emleget (61.), másrészt míg a felkészülés során hangsúlyos, hogy egyedül fog LSD-zni, a zárójeles bekezdésekben sorra tűnnek fel a többi novellából is ismerős barátok. Ezek a beágyazott szakaszok tehát korábbi, közös kábítószerezések emlékei, amelyekben a helyszínek fluidok, a tér elemei mozognak: „A Somo gyi Béla utcában bejött a Víziváros” (61.); „A Mátyás-templomon kőszent bólint” (61–62.). A zárójelbe tett emlékek után tér vissza a szöveg Termant magányos útjának tudatfolyam-elbeszélésére, amelynek legfontosabb, visszatérő eleme a beszélő saját identitásának felnagyítása: olykor paranoiáig menően hiszi, hogy mindenki őt figyeli: „Mindenkinek itt poharazik, aki féltékeny legénykorom parányi sikereire” (62.); „Távoli sarkokban húzzák meg magukat a Termant-rajongók” (63.).

A pszichedelikus szerek okozta hallucinációk nyelvi megformálásában jóval előremutatóbb novella *A mézeshét*. Egyrészt azért sikerültebb, mert a tér- és időkoordinátákat folyamatosan egymásba csúsztatja, vagyis a módosult tudatállapotot hatásos narrációs eszközökkel imitálja, másrészt pedig mert intertextuális utalásaival is hasonló, többirányú kapcsolatokat hoz létre. Térey hagyatékában több, a varsói gettóról szóló kiadvány található, de a novella motívum- és szövegátvételei két riportkönyvből: Hanna Krall *Egy lépéssel az Úristen előtt*, illetve Kazimierz Moczarski *Beszélgetések a hóhérral* című munkáiból származnak.³² A magyarul egy évben megjelent kötetek a két szembenálló fél nézőpontját közvetítik: Krallé a varsói gettófelkelés egyik vezetőjével, Marek Edelmannel készült interjúk alapján írt megrázó és szembesítő erejű visszaemlékezés, Moczarskié, az ellenálló Honi Hadsereg tisztjéé pedig a gettófelkelést leverő SS-altábornaggal, Jürgen Strooppal közös börtöncellában folytatott beszélgetések utólagos rekonstrukciója.³³

A mézeshét – ahogy, mint említettem, számos más LSD-témájú irodalmi alkotás is – a pszichedelikus élmény és az írás létrejötte egyidejűségének illúzióját igyekszik fenntartani. A kábítószert fogyasztásának megjelenítésében pedig nyoma sincs a – főleg az 1960–70-es évek amerikai alkotásaira jellemző – ellenkulturális és ezoterikus jelentésadásnak,

³² Hanna Krall: *Egy lépéssel az Úristen előtt*, ford. Gimes Romána, utószó Kovács István (Európa, Budapest, 1981); Kazimierz Moczarski: *Beszélgetések a hóhérral*, ford. Gimes Romána, előszó Kovács István (Európa, Budapest, 1981).

³³ Fontosabb átvételek a két könyvből a „háromféle Varsó” közül a legerősebb hatású LSD-bélyegnek, a vörösnek a leírásában találhatók. Krall könyvéből: az égő kefegyár képe (107.), „bunkerből csatornába” (49.), ciánkáli (15.); Moczarskitól: a Míla utcai bunker (265.), az erkélyről kiugrás motívuma (229., 255.). Moczarski könyvére egyébként több más Térey-műben is találhatók utalások (*A valóságos Varsó* kötet LVIII. Özevgyesség Völgye című verse; a *Tulajdonosi szemléletből az Aleja Róz és a Sütikézés*; az *Ultrából a Pillantás*).

ahogy a tudatmódosító szerek romantizálása is teljességgel hiányzik. Az LSD-zés itt a tudatműködés kitágításának eszköze, aminek célja kifejezetten az egyéni tudásszerzés és személyiségépítés (hiába van Dezsőnek útítársa Jadwiga személyében).

A tizennégy rövid egységből és egy epilógusból álló elbeszélés első fejezetének címe, a *Tájépszés* jellemzi a kötet leginkább kísérleti poétikájú darabjának idő- és térkezelését, amit Bengi László „az elválásuk pillanatában szinte azonnal egybe is fonódó, szétválaszthatatlanul keveredő, egymásra vetítődő és egymásban tükröződő síkok rögzíthetetlen mozgása”-ként írt le.³⁴ Ahogy Banco írja már idézett könyvében, „a térérzékelés kábítószerek általi megváltoztatása gyakran olyan tér kialakításához hasonlít, amelyre a tudat rávetíthető”.³⁵ Így van ez *A mézeshét*ben is: Varsó szimbólum és helyszín, ám eldönthetetlen, hogy Termann és Jadwiga Budapestről „utaznak”-e a lengyel főváros címerébe emelt jelképét, a szirént (hableányt) ábrázoló LSD-bélyegekkal, vagy már eleve Varsóban vannak, és utazásuk az idősíkok között zajlik. A novella nyitánya az elpusztított várossal és a hős instabil identitásával szembesít: „Azt a bizonyos Varsót, ahol ember lett belőlem, kitörölték az atlaszokból” (65.). A kábítószer tehát lehetőséget ad a tudatműködés olyan fokú kitágítására, hogy Termann érzéki úton is megtapasztalja a háború előtti Varsót, amit addig a „józan” képzelet munkájával, tanulás és irodalmi alkotások útján teremtett meg (a novella első két mondata erre az előzetes tudásra is utalhat: „Föl tudnám sorolni összes valahavolt villamosvonalait. Térkép nélkül is eligazodnék bármelyik viharvert peremkerületében” [65.]).

A jelzőlámpa színeivel jelölt „háromféle Varsó” – amelyeket *A valóságos Varsó LI. A védőnő és védenice* című verse is szerepeltet – a város történetének különböző korszakait és a háromféle, eltérő hatóanyagú drogot jelenti. Termannék a leggyengébbet, a háború előtti szcenáriót ígérő zöld Varsót akarják bevenni (az elfogyasztás és az elfoglalás értelmében is), de valószínűleg mást, kiszámíthatatlanabb hatású szert kapnak („Ez nem a zöld Varsó, ez legalábbis a sárga.” [74.]), ami részlegesen magyarázhatja a narráció konfúz jellegét, mivel láthatóan a narrátor számára is váratlanul következnek egymásra az események. Nemcsak a különböző idősíkok, hanem a mentális és az időbeli utazás is egymásba íródik. „Sehol a Szász-kert. A promenád hársfái: sehol” (74.) – vagy azért nem látják ezeket, mert nincsenek ott, elpusztultak a háború során, vagy mert a hallucinogén más látványokat vetít eléjük. Az ezt a megfigyelést követő fejezetek (12–14.) a trip lecsengését, a lassú kijózanodást imitálva az addigiakkal szemben lineárisan szerveződő cselekményt írnak le, az évtizedekben mérhetőre tágitott időből kiszakítva a novella címében is jelölt egy hetet, 1941 karácsonyától újévig.

A szilveszteri összejövetel jelenete, ahogy arra Daniel Warmuz felhívta a figyelmet, Mary Berg varsói gettónaplójából emel át kissé megváltoztatva részleteket.³⁶ A gettó mindennapi életére vonatkozó adatok (topográfia, mozi- és színházműsor, kávéházak neve, egyéb intézmények, helyszínek és személynevek) mellett két esetben a novella kapcsolatba is lép a Berg-naplóval.³⁷ Nem egyszerűen szövegátvételtől van szó, hanem a fordított irányú szövegátvétel illúziójáról: Termann *beleírja* magát Berg szövegébe. Az első, rövid

³⁴ Bengi, i. m., 99.

³⁵ Banco, i. m., 28.

³⁶ Daniel Warmuz: Węgry, *Twórczość*, 2020/6, 159–161., 160. (A megtévesztő cím ellenére az esszé Térey életművéről szól. Ugyanitt *A valóságos Varsó* című vers is olvasható Warmuz fordításában: *Warszawa bez złudzeń*.)

³⁷ Az eredetileg angolul írt, 1945-ben az Egyesült Államokban megjelent visszaemlékezés magyar kiadása, amelyből Térey idéz: Mary Berg: *Napló a varsói gettóról*, ford. Gimes Romána (Európa, Budapest, 1990). Ez a kötet ugyancsak fennmaradt Térey hagyatékában. *A mézeshét* lengyel fordításában (Térey János: Tydzień midowy, ford. Daniel Warmuz, *ha!art*, 56. sz. [2016], 78–85.) az átvett szöveghelyek a napló lengyel kiadásából valók: Mary Berg: *Dziennik z getta warszawskiego*, ford. Maria Śalapska (Czytelnik, Warszawa, 1983).

példa azzal kapcsolatos, hogy a naplóíró a május 1-jei és 3-ai, a megszálló náci által betiltott ünnepekről (utóbbi lengyel nemzeti emléknap) a gettón kívülről érkező hírek alapján tudósítja: „Valaki egy csokor virágot tett az Ismeretlen Katona sírjához”.³⁸ A Térey-szöveg azonban tudja, ki volt az. A novella női főszereplője, Jadwiga mondja: „Mennyire hitetlen voltam Termann-nal kapcsolatban. Mit mondjak, nem néztem volna ki belőle, hogy virágot fog csempészni az Ismeretlen Katona sírjára” (71.).

A másik eset hosszabb szövegátvétel. Balra *A mézeshét* szövege, jobbra Berg naplója:

A folytatásról annyit tudok, hogy bulihiénák voltunk egy Sienna utcai összejövetelen. Bizonyos Miriamra kellett hivatkozni az ajtóban.

[...]

Tucat lánynak és fiúnak lettünk bemutatva. Bútorok alig voltak a lakásban, a szülők már átrámoltak a nagy gettóba. Pezsgő helyett limonádé, sütemény helyett pedig szendvics a „büdöskéből”.

Miriam meggyújtotta az asztalon a kis karbidlámpát. A beszélgetéstől nem hallatszott a láng sistergése, de a kiömlő gázt egyre erősebben lehetett érezni a szellőzetlen szobában.

Éjfél körül láttuk, hogy a láng vészajtóslóan keskenyedik. Miriam elfelejtett karbidot venni az ünnepekre. Egy Harry nevű fiú azzal vigasztalta, hogy most nagyon is illő sötétben köszönteni az újévet.

Dolek ránézett az órájára, és fölkiáltott: „Rögtön éjfél van!” Kórusban számoltuk a másodperceket. Mielőtt az óra elüthette volna a tizenkettőt, a lámpa keskeny lángja egyre hosszabbra nyúlt, s hangos sercenéssel aludt ki. Abban a pillanatban ütött tizenkettedszer az óra a Borromei Szent Károly templom tornyában. Miriam fölhúzta a fekete papírból készült elsötétítő rolót, hogy fényhez jussunk. Kint hó hullott, s a hold lassan úszott az erősen felhős égbolton.

Romek a pianínóhoz lépett. Óriási erőfeszítéssel kezdett bele Chopin *Gyászinduló*-jába. Hirtelen valaki azt kiáltotta: „Romek, nem játszánál valami mást?” Sosem tudta végigjátszani a *Gyászindulót*, és éppen ma éjjel kellett, hogy megsejtsa a műzsája. (78–79.)

Előadás után a barátaim az együttesből azt ajánlották, hogy tartsuk nálam a szilvesztert. A szüleim már elmentek az új helyükre a Chlodna utcába, így zavartalanul tölthetjük az éjszakát. [...] Pezsgő helyett limonádé, sütemény helyett pedig szendvics volt a „büdöskéből”. Meggyújtottam az asztalon a kis karbidlámpát. A beszélgetéstől nem hallatszott a láng sistergése, de a kiömlő gázt egyre erősebben lehetett érezni a szellőzetlen szobában.

Az órák repültek, éjfél körül láttam, hogy a lámpa lángja vészajtóslóan keskenyedik, de én elfelejtettem karbidot venni. Harry azzal vigasztalt, hogy most nagyon is illő sötétben köszönteni az új évet.

Dolek váratlanul ránézett az órájára, és felkiáltott: „Rögtön éjfél van!” Egy pillanatig néma csend volt. Romek odalépett a pianínóhoz, mikor a közeli templom tornyából idehallatszott az éjfél jelző gongütés.

Mielőtt az óra – miközben kórusban számoltuk a másodperceket – elüthette volna a tizenkettőt, a lámpa keskeny kis lángja egyre hosszabbra nyúlt, és hangos sercenéssel kialudt. Abban a pillanatban ütött tizenkettedszer az óra. A szobában sötét volt.. Fölhúztam a fekete papírból készült elsötétítő rolót, hogy egy kis fényt eresszek be. Kint világos hó hullott, s a hold lassan úszott a felhős égen.

Ebben a félhomályban láttam, amint Romek lassan a billentyűkre teszi a kezét. Óriási erőfeszítéssel kezdett bele Chopin *Gyászinduló*-jába. Mindenki hallgatott. [...]

Hirtelen valaki azt kiáltotta. „Romek, nem játszánál valami mást?” Sosem tudta végigjátszani a *Gyászindulót*, és éppen ma éjjel kellett, hogy sejtse a műzsája. (125–126.)³⁹

³⁸ Berg: *Napló*, 145.

³⁹ A novellában említett Borromei Szent Károly-templom néhány oldallal később szerepel Mary Berg naplójában (128.).

Bármennyire a kilencvenes évek nyelvét idézi a „bulihiéna” szó, mint láttuk, a látomásban 1941 szilveszter éjjel járunk, és a szóban forgó Berg-naplórészlet is 1942. január 1-jei keltezésű. Termann a Berg által leírt buli vendégei közé írja magát és Jadwigát. A megérkezéskor „bizonyos Miriamra kellett hivatkozni”, és Termann kétszeresen is ezt teszi, amennyiben szövege az átvétel révén a Miriam Wattenberg néven született Mary Berg naplójára hivatkozik. Jelentőségeltjes, hogy a dokumentumigényű naplóból nem a varsói gettó megrendítő nyomorúságát megörökítő valamelyik részletet dolgozza fel Térey szövege, hanem egy nyugodtabb, a körülményekhez képest felszabadult történet már-már humoros, anekdotaformájú elbeszélését (talán az egyetlen ilyen a Berg-naplóból). A szilveszteri ünnepély lecsengeti a korábban megtapasztalt konfúz Varsó-élmény feszültségeit, és az „új év, új kezdet” metaforája révén a kijózanodással párhuzamosan a továbblépésre is alkalmat ad Termann számára.⁴⁰

A kötet záródarabja, a *Fércmű*, noha narrációja és motívumkezelése inkább széttartó, mintsem *A mézeshé*hez hasonlóan izgalmasan kísérletező, nemcsak a nevelődési történetív (nyitott végű) zárlatát adja, hanem a térkezelés tekintetében is eljut az első novellák erősen referenciális, „személyes” ábrázolásmódjához képest a túloldalra. A varsói helyszíneket – számos kerületet, utcát, kávéházat – megidéző szövegben a lengyel főváros topográfiája és Termann ottani mozgása olyannyira inkoherens, hogy Varsó neve egyre üresebb szimbólumként értelmezhető. Az eggyel ez előtti novellában (*Edzés a mézeshetekre*) Termann az „Átokvárosból” történő kivonulására készül, így feltehető, hogy valóban elhagyta Budapestet. Ám a *Fércmű*ben olyannyira nincsenek lehorgonyozva az idő- és térkoordináták, hogy a szöveg nem olvasható másképp, mint hogy az elbeszélő valójában varsói helyekre írja bele a – feltehetően máshol, mindegy, hol megesett – epizódokat. Varsó minden, a hős által valaha bejárt helyet magába sűríti: ha Termann felfogható szerzői alteregófigurának, akkor ez a Varsó a biográfia tereinek alteregója. Az életmű utolsó, a referencialitás maximumához az önéletrajzi vallomásosság írásmódjával közelítő darabja, a *Boldogh-ház, Kétmalom utca*⁴¹ felől olvasva ez még egyértelműbb. „Eszembe jutott négy olyan hely, ahol legalább tíz éve nem fordultam elő”, olvassuk a novella felénél (106.), és a rákövetkező, varsói helyszíneket soroló lista elemei közül három is azonosítható a memoárból: egy debreceni és két budapesti epizódban.⁴²

A *Fércmű* – talán a címe is erre utal – számos szöveget megidéz.⁴³ A varsói gettó folklorján (*Geto Lider*)⁴⁴ és cím szerint említett könyveken kívül egy The Cure-dalszövegrészlet

⁴⁰ Szintén Mary Berg naplójából származik a novella legtöbb gettóbeli utca- és személyneve (például a Hirschfeld [vagy Hirszfeld] kávéház, Helena Ostrowska énekesnő, Weisman-tánciskola, Új Kamara és Femina színházak, „Harc a spekuláció ellen” bizottság, Sienna és Chłodna utcák, Leszno utcai bíróság stb.).

⁴¹ Térey János: *Boldogh-ház, Kétmalom utca: Egy cívis vallomása* (Jelenkor, Budapest, 2020). A továbbiakban: *BH*.

⁴² „A Mickiewicz utcai iskola földszintje, ahol indigókék köpenyben kakaóztam” – „Ott kakaóztunk a büfében az indigókék köpenyünkben [az Eötvös utcai iskolában]” (*BH*, 78.); „Marszałkowska utcai szoba, ahol először aludtam Varsóban, s ahol a *Gázlángot* néztük anyámmal. Hideglelős volt benne az Ingrid Bergman.” – „anyám nővérénél [...] egy Rákóczi úti gangos, palaszürke bérházban [...] aludtam először Budapesten [...] A *Gázlángot* néztük [...] A film hideglelős és hátorzongató hangulata elbűvölt” (*BH* 276., 279.). A negyedik helyszín („A tábori harцерз [lengyelül: cserkész]-tábor büféje, ahol rácsúsztam a rostos őszilére”) a csillebérci táborot idézi (*BH* 321–322.).

⁴³ Az itt említetteken kívül a novelláskötet más szövegekői kapcsolatait tárgyalja Angyalosi – Bán – Németh – Radnóti, i. m.

⁴⁴ Az archív felvételeket tartalmazó, a gettóban énekelt vagy ott született lengyel és jiddis nyelvű dalokat tartalmazó, Térey hagyatékában fennmaradt kazetta: *Pieśni getta / Geto Lider*, Vega, 1991. *A mézeshé* szilveszteri jelenetében elhangzó *S'brent* című dal is szerepel rajta.

fordítását is olvashatjuk (104.). Termann az egész elbeszélés során Helena nevű szeretőjétől búcsúzik, vagy rá emlékezik vissza, és ilyen hangulatban veszi kézbe „Słowacki levelezését azon a helyen, hogy »Elmúlik az élet, édes Helenka, biztosan elmúlik, és aztán már minden mindegy.«” (105.) Az idézet forrásában Helenka helyett Ilonka olvasható, szerzője pedig nem a lengyel költő, hanem „Desiré”, azaz Kosztolányi Dezső, aki leendő feleségének írta e sorokat.⁴⁵ Ez az átsajátító szövegátvétel arra mutat rá, hogy a *Termann hagyományai* végére, a hős identitáskeresésének végére (?) minden valóságvonatkozás illuzórikussá, minden tulajdonnév szimbolikussá, valami mást helyettesítővé válik. Dezső végre önmaga lett, de minden más bizonytalanabb, mint valaha.

⁴⁵ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*, s. a. r. Réz Pál, Kelevéz Ágnes, Kovács Ida (Osiris, Budapest, 1998), 325. sz. levél, 233–235., 235.

NINCS ITT RENDBEN SEMMI

A kimozdult világ sokszólamú kalandregénye – Vida Gábor: Ahol az ő lelke

„Nincs itt rendben semmi, mondja komoran
az ember, feldob még pár gallyat a szekérre,
elrántja a ló elől a maradék szénát, aztán megindul
egy alig látható sáros úton.” (160.)

Hogyan lehet kalandos az olyan arányú történelmi megrendülést és fordulatsort kiváltó esemény, amilyenbe az első világháború sodorta a kontinenst? Vida Gábor *Ahol az ő lelke*¹ című regénye vállalta a kockázatot, hogy mégis fordultatos történet sorba foglalja két huszadik század eleji, erdélyi nemzedék történelmi tapasztalatát. A regényíró a zsigereiben hordozza a képességet, ami a magyar elbeszélő hagyomány rég nem hallott tónusát idézi. Azt, ami tartósan leköti a figyelmet, az értelemre, az érzékekre hat, és mozgósítja a képzeletet. A kalandszövéshöz adottság kell, erről tanúskodnak a műfaj nagy, múltbeli mesterei. A regény szereplőinek második generációjához tartozó Werner Lukács látószögéből fogalmazódik meg a mondat: „Megszokta Afrikában, hogy semmin se csodálkozzék, de ott, kivált az első időkben, és még sokáig, semmit sem értett a dolgok folyásából, vagy csak nagyon keveset. Itt gyors iramban fogott fel valami fontosat, mégis közönyt erőltetett magára, pedig a tapasztalat, az észlelés mikéntje drámai volt: itt most mindenki gyűlöl mindenkit, és nem lehet tudni, miért” (109.). Magyar regényben ritkán találkozunk ilyen tiszta állapotfelméréssel. A világháborús regény mondata mintha jóslatként vetülne előre, aktualitása változatlan, érvényesülése töretlen a régióban. Vida merészen, kalandos utakkal, meg nem valósítható szerelmekkel bontja ki regényfikcióként az erdélyi apa és fiú megrendítő történelemélményét. Párhuzamossá teszi az apa életén át tartó szerelmét fia anyja iránt, valamint a fiú kitartó vonzalmát Daniel Klaudia iránt. Ismétlődés, párhuzamosság, mély és meg nem valósítható, életre szóló érzelmi kötődések, hűségek és esélytelenségek. Bennük a nagy fordulatok, vissza nem fordítható bekövetkezések. Kalandok a sodrásban, pergés az eseményekben és kiszámíthatatlan, váratlan, drámai következmények minden síkon.

A regénykompozíció megfontolt megoldásaival érzékeltetni kívánja, és oldani azt a kiheverhetetlen, majd mégis túlélhetőnek bizonyult törést, amit az erdélyi, partiumi (máskor a bánáti, bácskai, felvidéki, kárpátaljai) régió sorsába az első világháború utáni térképek hoztak. A *Legyünk hát akkor túl a nehezén!* című bevezető fejezet a pontos helyzet és viszonyulásmód kijelölése, a személyes elbeszélő értékelő álláspontjának deklarálása. Kolozsvárt 1918-ban megszállják a románok, ez már történelem, Erdéllyel nem tudtunk mit kezdeni, ez a vélekedés pedig radikális bírálata az egész magyar magatartásnak, korról korra folytatódó iránytévesztő magyarországi politikának és országglásnak. Egyértelmű, hogy a fikció mai látószögű történelembírálatát a 20. századi história következményeinek tapasztalata érlelte ki.

¹ Vida Gábor: *Ahol az ő lelke*. Budapest, Magvető, 2013. Az idézetek a regény második, átdolgozott 2019-es kiadásának oldalszámaira utalnak.

Középpont. Regényes fantázia és fikció sem szükséges ahhoz, hogy a Nagyháború előtti időszakból indított, és az 1913 és az 1919 között zajló regénytörténetben ne a választott vagy a kényszerű eltávozás, a történelmi sodrás által mozgásba lendült helycserék, menekülések, repatriálások, visszatérések alakítsák az előtérben és a háttérben álló szereplők sorsát. Mindezt érinti, érzékelteti és fordulatos epikába foglalja a történet. Elgondolkodtató azonban, s talán éppen ebben áll az *Ahol az ő lelke* mesterségbeli bravúrja, hogy két főalakját, Werner Sándort és fiát, Lukácsot útra bocsátja ugyan, ám a nagy kalandok után vissza is téríti a kiindulópontba. Kolozsvár a keret, ezen belül azonban létrejön egy kivételes árnyaltsággal megalkotott, sok jelentéssugalmú, szimbolikus tartalmakkal gazdagított centrum: a Kolozsvár főterén, a Szent Mihály-templom előtt álló Mátyás-szobor. Minden lényegi érzelmi és értelmi tartalom együtt van itt. Már-már úgy tűnik, ha ezt nem jelölné ki a képzelet, az egész kalandokkal mozgatott regénytörténet is a levegőben lebegne, értelmét veszítené. Lesz, ami lesz, maradt hova visszavágyani, és lesz, ami lesz, vissza kell oda toppanni.

Lukács és barátja, Bartha Kálmán festő viszonya, története több ízben is megeleveníti a valós vagy anekdotikus eseményt, amikor Jókai felveti az elkészült szobor alkotójának, Fadrusznak, hogy Mátyás király, Magyar Balázs, Kinizsi Pál, Vitéz János és Báthori István mellől hiányzik a szoborcsoportból egy nőalak. A fikció remek ötlettel csakugyan a közelbe varázsol egy fiatal nőalakot, akibe mindkét fiatalember szerelmes lesz. „Minden valamirevaló ércszobor olykor leszáll a talapzatáról, sétálni egyet, vagy hogy beavatkozzon a történelem menetébe, mondja Jókai elégedetten” (27.). Daniel Klaudia a véletlenül felbukkant nőalak, aki nemcsak sok rajz, vázlat és vágyakozás tárgya lesz, s marad, hanem a szoborhoz hasonlóan a tartós vonzást, ragaszkodást képviselő asszonyalak. Lukács sokéves hányattatásai, megpróbáltatásai alatt és kimerültsége, visszaérkezése idején is megismétlődnek a szobor megelevenedésének jelenetei. Mintha csak innen, más pontból nem is lehetne orientálódni. Központi, sokjelentésű jelkép tényleges valójában és minden megelevenített, virtuális képzetében: mint ábrázolandó rajztárgy, mint a megőrzött történeti tudat centruma, a későbbi nemzedékek tájékozódási pontja. S mindezt rávetül a felejthetetlen nőalak, a szerelem, a hovatartozást megerősítő vágykép.

„Igaz, hogy Kolozsvár Magyarország másik végén van, de mi ez a távolság Afrika végétlen szavannáihoz vagy az Indiai-óceán hullámhegyeihez képest? Azt nem tudja még, hogy Kolozsvár nincs többé Magyarországon, Magyarország is éppen csak hogy, esetleg tudja már, de nem érti, nem ér rá foglalkozni azzal, hogy ideiglenes állapot ez, történelmi baleset, amilyen sok volt eddig is, vagy örökre így marad” (108.).

A főter és a Mátyás-szobor regénybeli rendeltetése kiemelkedő. Szinte az egész kompozíciós struktúra íveinek gyűjtőpontja, ami nélkül nem is értelmezhetők a cselekvések, késztetések, elindulások, visszaérkezések, kiindulópontok és célpontok, valamint az alakok közötti viszonyok. Tehát e helyen, ennek a városnak a főterén, éppen e szobor tövében egyesül a nehezen megfogalmazható vonzás, töretlen kötődés, végső döntés. Innen el, ám pont ide vissza. Legyen bármi is. Egyértelmű többlettartalom a hovatartozás és a letisztult azonosságtudat. A szobrok több élethelyzetben, álomban, látomásban mozdulnak meg, megelevenednek, mozgósítanak, figyelmeztetnek, fegyelmeznek, leszállnak talapzatukról, bátorítanak, helyükre térítik az elbizonytalanodókat.

Werner Lukács véletlenül adódott, hosszú afrikai kalandútja után visszavánszorogva városába mintha arra rebbenne fel, hogy szólítják. „Merre voltál, kicsi szolgám, rezzen fel egy dörmögő hangra, és nem tud felállni, megmocanni, de azt érzi, hogy válaszolni kell. Mindent el kellene mesélni, nyilván a király kérdez, aztán egy súlyos kéz nehezedik a vállára, szorítja is, meg tartja erősen, hátrafordulna, hogy miféle játék ez, de rémülten veszi észre, nincs a szobor sehol, üres a talapzat, és a zászlókat nekitámasztották, nem libben egyik sem. Eltűnt Mátyás a négy emberével, csak a templom sötét tömbje magas-

dik fenyegető háttérnek (...) Erős kéz tartja, szorítja, és ő mondani kezdi, sorolni, hogy Mount Elgon, Eldoret, Mombasa, Port-Szaid, Trieszt, Budapest, Kolozsvár, ez utóbbi három a te országod is volt, uram király, aztán egy ló patacsattogását hallja, mégiscsak igaz lehet, amiről annyit beszéltek, hogy időnként leszáll a szobor..." (167.) Úgy rétegződnek itt egymásra a képzetek, látomások, a belső bizonytalanságból kivetülő tartalmak, kapaszkodó mozdulatok, hogy még a piederstálon álló szobrot is kimozdítják helyükből. A kimozdult világ egyetlen centrumba rántása ez. Visszatalálás a saját helyhez, az egyetlen rögzített ponthoz. Kapaszkodó, biztonság, a tökéletes bizonytalanság közepette. Honatalanság és hazatalálás. Hova?

Stiláris sokhangúság. Az alig egyoldalas bevezető fejezetben együtt van a tiszta hangütés, a benne foglalt ironia, távolságtartás, keserűség. A narráció tónusát a továbbiakban humorérzék, a népi logika rövidre zárt, tömör beszédmódjának, groteszk bölcsességének, szentenciózus hajlamának és szótlanságában is beszédes fordulatainak hatása alakítja. A regény lexikális gazdagsága, korjellemző szókincse, hangulatérzékeltető sokszínűsége, hatásos kompozíciós megoldásai (lekerekítés, váratlan berekesztés, ellenpontoszó csattanók, keménység és gyengédség, kihagyásosság, céltudatosan vezetett narratív ívek, megszakítás, váltás) és az egyedülálló elbeszélői stílus árnyalt elemzést igényel. Nehéz eldönteni, melyik megoldás nyomába eredjünk, hisz oly sok a frappáns, emlékezetes nyelvi csín, bravúr. Minthogy a harmadik személyű elbeszélő gyors ritmust diktál, peregnek, peregnek az események, megoszlik a figyelem a történetek és a mondás, a beszéd, a szereplői szövegek nyelvi eredetisége között. Vissza-vissza kell lapozni, megállni, hogy a regény nyelv élvezése töprengő tűnődésben mélyülhessen el. Közben pedig ne maradjunk le az eseményzajlás követéséről.

Bahtyin nyomán dúskálhatunk a nyelvi rétegek és a stiláris fineszek, váltások gazdagságában. Együtt van az egy évszázaddal ezelőtti erdélyi és a budapesti polgári modor, az úri réteg szókincse, továbbá a vidéki, a helyi nyelvhasználat, a paraszti nyelv tömörsége, a szótlansággal határos rövidre zárás. A döntő kérdésekre adott válasz: *csak*. A kilátástalanságban elhangzó kérdésre, jön-e vonat és mikor, a válasz: *majd*. Egy-egy szó elég arra, hogy magába foglalja a szituáció lényegét. Erősek a tudatos vagy a véletlen, természetes hatáseffektusok. Ott így mondják, másutt másként.

Az *Egy dadogás történetéből* (2017) idézek: „És én hiába írok le mindent pontosan úgy, ahogy történt, vagy ahogy legjobb tudásom szerint megesett, mert azonnal fikció lesz belőle, kitaláció, ami újabbakat vonz magához” (346.); „mindig a mondhatóság mentén haladok a történet vége felé, ami lehet, hogy az igazság, de ki tudja ezt most megígérni?” (358.) Mészöly Miklós se merte ezt megígérni. A mondhatóságot ebben a regényben sok forrás táplálja. A sokszólamúság több perspektívából és többféle nemzedékhez, társadalmi réteghez tartozó szereplők beszédmegnyilvánulásából szövődik. Vida Gábor különleges érzékeléssel működteti a Románia előtti erdélyi régió és az új román korszak különféle nyelvi megszólalásmódjait. Más a stílusa az 1900-ban kvietált honvéd hadnagynak, Werner Sándornak és tisztokollégáinak a modora, mint a vidéki népé. Másként szól a rejtélyes gazdagsághoz jutó Ilarion Savinról szóló fejezet, aki cigány rabslógaival épített a galaci turzáson magának kastélyt, s hol orosz, hol török, hol román alattvalóként gazdagodik gabonakereskedőként, rablásból, ebből, abból. Egzotikus epizód, pillantás a Balkán keleti tájkának mindenkor keveredő, kavargó, furcsa históriájára.

Az *Ahol az ő lelke* regényfikciójában Werner Sándor volt honvéd hadnagy és fia, Lukács sorsa a bevezetésbeli történelmi reflexió forrása. Az apa és a fiú hányattatása, kalandjai, kockázatos nekilendülései és megtorpanásai kimondva, kimondatlanul is azt igazolják. Erős karakterek, emlékezetes alakok, akikhez a (látszólagos) kívülálló narrátor ironikusan, egyben szeretettel viszonyul, s így vezet végig a történeten. Furcsa lehet az állítás, mégis érvényesül egy különös érzelmi többlet a meseszöveg és figurái között létesülő vi-

szonyban. A dinamikus történet elbeszélője a mesemondás közvetlenségének, az élő megszólalás fordulatainak mestere. A *mendegélt* igeforma is éppen ezt idézi bennünk, holott nem mesében vagyunk, hanem a románok által megszállt 1918-as budapesti utcán. Vida nyelvi készlete, stílusbravúrai kitágítják a történet horizontjait. Helyenként a lokalizálás érvényesül, az ismert világ árnyalódik, máshol a nyelv az idegen közegekbe csöppentek bizonytalanságainak rendelődik alá. A magyar prózát új síkok bővítik, autentikus és eddig nem hallott beszédfordulatok, más nyelvi logika, mint a mai köznyelvi kiüresedésből táplálkozó, közhelyes elbeszélő szövegekben.

A Nagyháború világot felforgató eseménye előtt, alatt, után játszódó történet elbeszélője vállalja a kalandos cselekményszöveget, a reménytelen szerelmek sorsokat befolyásoló témáját, a lemondás, eltávozás és visszavágyódás emócióit mint a két főalak, Werner Sándor és Lukács döntéseit és történetét meghatározó erőket, motivációkat. A kaland már-már ismeretlen a kortárs magyar prózában, az érzelmek, a ragaszkodás, vágyakozás mint ha régóta kiveszett, említésre sem méltó tartalmak lennének. Az *Ahol az ő lelke* függetlenedik mindettől, és a regényműfaj időnként háttérbe szorult lehetőségeit és tartozékait mozgósítja. A cselekményszöveg és bonyolítás kiválóan működik, a dinamika poétikai rendeltetésű. A hatás a kiválóan koncipiált alakokból, viszonyaikból, valamint a felfordulást hozó történelmi változások erőteljes, ám mégis közvetett érzékeltetéséből következik.

A történetek nem a harctereken, hanem azoktól távol zajlanak. A törést így inkább a visszatérés hordozza a megváltozott körülmények közé, a régi helyszíneket tartalmazó új térképekre. „Soha többé nem lehet megszokni azt a világot, amelyben a tudott és a teljesen ismeretlen nyelv már nem jelent védelmet. A valóban fontos kérdések nem nyelvi kérdések, gondolja Lukács” (241.). „Lukácsot nem hatja meg a sok reménykedő, megalázott, megszégyenített ember, akik hónapok óta nem kapnak fizetést, és túlradnak lassan az ékszereiken, a jobb ruháikon, mindenben, ami nélkülözhető, és el lehet kótyavetyélni, aztán felgyurakodnak egy repatriáló vonatra, és azt hiszik, hogy sikerült az utolsót elérni, ha nem is boldogok, de felszusszannak és remélnek. Nem látták, hogy milyen a megszállt Budapest.” (222.)

A regénycím értelmezéséért az afrikai kalandhoz kell visszalapozni. A sebláztól, máliától szenvedő, furcsa körülmények folytán afrikai vadásszá lett Lukácsról mondja egy öreg maszár, hogy „nem halhat meg a fiatalember, nincs itt az ő lelke” (125.). Évekkel később a Kolozsvárt megszálló román tiszt teszi fel a kérdést Lukácsnak, hogy hol volt az ön lelke akkor. „Azt nem tudom én sem, de most már egészen közel van, egyre közelebb” (uo.), így hangzik a válasz. S talán a regény 2019-es kiadásában szereplő fejezetcímek, a helynevek, Kolozsvár, Fiume, Afrika, Trianon, Duna, valamint a többszöri személyes odafordulás, a „fiam” megszólítás ismétlődő felmerülése, az irányjelzések, „menni kell”, „hazafelé”, a kétkedések, „és akkor most hová?”, mind, mind bolyák, világító, vagy éppen kihunyó fényforrások. Magukban is megálló rajzolatai a ténferegésnek, keresésnek, ragaszkodásnak, együvé tartozásnak mindabban a bizonytalanságban, amit a korszak talajvesztése magával hozott. Egy remekül megszerkesztett, nagy jelentőségű, eszméltető kortárs regényben.

HIÁNY, FELESLEG ÉS NYERESÉG A SAJTBAN

A flamand Alphons de Ridder (1882–1960) egyszerre volt dörzsölt vállalkozó (ma azt mondanánk: reklámszakember, de fellépése előtt Belgiumban ez a szakma gyakorlatilag nem létezett) és író, aki Willem Elsschot néven publikált. Életében De Ridder – néha kényszerűségből is – igyekezett különválasztani két énjét, kétféle tevékenységét: irodalmi pályáját is azért fejezte be idő előtt, mert nem akarta, hogy az első, majd a második világháborúban is a németekkel kollaboráló flamand mozgalmár, August Borms mellett írott verse körül kibontakozó botrány befolyásolja üzletemberi ázsióját. Egyes könyveiben viszont éppen – több mint kétes – üzleti ügyeit és a magánéletét meghatározó alapvető kettősséget tematizálta. Üzletember-énje, ha az irodalmat nem is, az irodalmi életet és intézményrendszert mindig kajánul szemlélte. Jellemző, hogy üzleti machinációival még azokat az irodalmárokat is megpróbálta lóvá tenni, akik felfedezték – vagy inkább felfedezni *vélték*, mivel a fennmaradt dokumentumokból ma már az is tisztán látszik, hogy Elsschot valójában az irodalmi karrierjét is maga irányította, csak jól felfogott érdekében hagyta, hogy hiú és önhitt szerkesztői és kritikusai azt hihessék: az ő védencük, ők találták ki és alakítják az írói imázsát. A groteszkbe hajló realista kisregények mesterét látták benne, akit ironikus, kaján humora, cinizmus mögé rejtett érzékenysége megkülönböztet a tősgyökeres flamand „népi” íróktól, a friss hangú, nagyon „nem irodalmi író”, akinek a művei általában városi környezetben játszódnak, és nemritkán a modern életet ábrázolják, vagy egyenesen a „feje tetejére állított” kapitalizmus természetrajzát adják.

De Ridder írói nevében a Willem köztudomásúlag egyik legkedvesebb olvasmányára utal, a rókaregény középholland változatának,¹ a *Reynaert de Vos* zseniális szerzőjére.² Ez a rendkívüli alkotás termékenyen találkozott De Ridder életével; mindenesetre Elsschot néven élete bizonyos szakaszának történéseit, úgy tűnik, csak alig-alig elváltoztatva, olyan minta szerint írta meg *Lijmen* (Rászedés) című 1924-es regényében, amely nagyon emlékeztet a rókaregényre. Mindkettőnek a törvényen kívüli, a magánzó a hőse, akinek minden ravaszságára, élelmességére, önzésére, sőt gonoszságára szüksége van ahhoz, hogy talpon maradhasson a világban, ahol farkas (azaz róka)törvények uralkodnak. Elsschot regényében Boorman és adeptusa, Laarmans csúnyán megbünteti azokat, akik nem tudnak maguknak parancsolni, akik többre-nagyobbra vágnának, mint amire beárazza őket az élet. Boorman „rászedéssel” foglalkozik: abból él, hogy kiszemelt áldozataival, többnyire iparosokkal és boltosokkal lehetőleg százezer példányban megrendelteti színes-szagos folyóiratát, az *Egyetemes világszemle* soron következő számát, melyet ígérete szerint legalább részben az illető vállalkozásának szentel majd. Módszere egyszerű, de nagysze-

Elhangzott a Hites Sándor és Szabó-Reznek Eszter által szervezett *Elbeszélni a pénzt. Gazdasági reprezentációk a prózairodalomban* című budapesti konferencián 2023. április 28-án.

¹ A középkori németalföldi irodalom egyik gyöngyszeme, a *Reynaert, a róka* (Van den Vos Reynaerde) címen ismert állateposz 1257 és 1271 között íródott. Máskülönbben ismeretlen szerzője Willemként mutatkozik be az elején. Willem közvetlen mintája a francia *La Plaid* (A védőbeszéd) volt.

² Keveset olvasott, nagyon megvágotta az olvasmányait; rossznnyelvek szerint a számlakönyvét szerette legjobban.

rú: többnyire apróbb csaláson kapja a cégtulajdonost, aki a leleplezéstől tartva aláírja az orra alá dugott megrendelőszelvényt; de az is előfordul, hogy a megrendeléshez elég az illető hiúságát legyezgetnie. Ezután Boorman Laarmans segítségével elkészíti az új számot (ehhez csak kicsit kell átgýúrniuk a korábbi évfolyamokban megjelent cikkeket), majd leszállítják az igényelt mennyiséget, ami aztán ott porosodik a cégnél ítéletnapig, hiszen ekkora tömegben semmire sem jó. És persze a megrendelő is inkább takargatná, hogy szégyenszemre fogást találtak rajta és rászedték – nemhogy terjesztené annak nagyon is nyilvánvaló bizonyítékát.

Jó pár év kényszerű hallgatás után Elsschot újabb kisregénnyel jelentkezett, a *Sajttal* (1933), melynek megint csak Laarmans lett a főszereplője, és amelyben a szerkezettől kezdve a motívumokon át a szereplőkig, sőt, komplett jelenetekig számos eleme visszaköszön a *Rászedés*nek. Ebben a kisregényben (két magyar fordítása is ismert: Sajt [fordította Wekerle Szabolcs], in: *Sajt/Lidércfény*. Gondolat, Budapest, 2008, illetve Sajt [fordította Dékány Károly]. Forum, Amsterdam, 1987) Elsschot mintha fordított volna egyet korábbi nézőpontján: a rászedés motívuma némileg háttérbe szorul, helyette (vagy inkább mellette) a „becsületes munka” lehetősége-kérdése merül fel. Itt jegyzem meg: ha a család, a rászedés eleme el is halványodott valamelyest, az új műbe bekerült egy másik, úgyszintén a rókaregényből ismerős motívum: akárcsak Reinaert, a róka egykoron, a magánzavá avanzsált lázongó Laarmans is a saját útját szeretné járni a világban, ugyanakkor nagyon ragaszkodik a családi fészekhez, ahová az erősek és a gyöngék is visszavonulhatnak egy-egy sikeresen vagy sikertelenül megvívott ütközet után.³ Ez még akkor is igaz, ha a *Sajt*-ban történetesen ennek a mintának egy sajátos változatával találkozunk: a világban sikertelen, balkezes antihős otthon *kompenzál*, az egyik pillanatban letorkollja, a másikon már keblére ölelné a feleségét és a gyerekeit. Remélt üzleti sikereivel megrendülni érzett családfői szerepét is próbálná helyreállítani, de ezek elmaradásával otthon is csak még frusztráltabb lesz. A *Sajt*-ban Laarmans botladozásának története családi kontextusba ágyazódik és az anya halála után maradt úr a legfontosabb.

A *Sajt* cselekménye röviden a következőképpen foglalható össze: anyja halála után az irodista Laarmans sajtkereskedésbe kezd „pártfogója”, Van Schoonbeke úr kezdeményezésére. Patrónusa összehozza egy holland barátjával, Hornstrával, aki kinevezi az általa forgalmazott edami sajt terjesztőjének – a lúd legyen kövér! – Belgium, Hollandia és Luxemburg nagyhercegség egész területére. Laarmans több energiát fordít a külsőségek megteremtésére, mint a vállalkozás tényleges elindítására. Alig ad el valamit, és hamar úgy érzi, hogy nem bírja tovább, összeroskad a teher alatt. Visszaadja a megbízást Hornstrának, és visszatér a munkahelyére, ahol immár jobb érzéssel „veszi újra magára a láncokat”.

Szempontunkból most talán az a legérdekesebb, hogy miként kapcsolódik a *Sajt* a *Rászedés*hez. Miben, hol ragadható meg a pozícióváltás az előző kisregényhez képest, amely arról szólt, hogy Laarmans rászedőnek áll, és egy jobb, könnyebb élet reményében mások álmainak vámszedője lesz (ha a vége felé már élmelyeg is a „munkájától”)ate Ha a történet legelején esetleg még azt is hihetnénk, hogy a *Sajt*-ban Laarmans ott folytatja, ahol a *Rászedés*-ben abbahagyta, hamar kiderül, hogy inkább a fordítottja igaz, eleve a másik oldalon, a megvezetettek között találja magát.

A *Sajt* elején ugyanis az egyik minden hájjal megkent szereplő belerántja az üzletbe a jobb életre ácsingózó Laarmant (ez tehát még a *Rászedés*-re emlékeztet), aki azonban ezál-

³ Egy korát megelőző Meursault lenne? Sok a motivikus egyezés: a Mamához ragaszkodás, a társadalmon-kívüliség, a képmutatás elutasítása. Laarmans néha nagyon élesen lát, főleg, ha környezete képmutatásáról vagy machinációiról van szó (de nem mindig). Ez azonban egyáltalán nem hat vissza a magatartására.

⁴ Ezt mondjuk inkább a *Lijmen* 1938-as folytatásából, az *Het Been*-ből (A láb) tudjuk.

tal rászédett lett – legalábbis annak érzi magát –, minthogy ezúttal neki kellene eltüntetnie a próbaként leszállított hatalmas mennyiségű árut (ami most történetesen sok láda sajt, és nem több bálányi papír).⁵ Amikor azonban kiderül, hogy a maga egyszerű módján aligha lesz képes többet eladni néhány guriga sajt nál, pánikszzerűen más eszközhöz folyamodik, egy hirdetés nyomán találkozik Boormannal (akit azonban, noha a *Sajt* cselekménye elvileg jó pár évvel később játszódik a *Rászedés*énél, ebben a kisregényben korábban még csak nem is ismert). Boorman félórás gyorstalpaló keretében megpróbálja kiokosítani, elmondja neki, hogyan, milyen fellépéssel, milyen praktikákkal adhat el – à la *Rászedés* – nagyon sok sajtot egyszerre. Laarmans felkeresi az ismerős sajtoltot – és itt megismétlődik a *Rászedés* egyik jelenete. A *Rászedés*ben a csalónak állt Laarmans nagyon nehezen tanul. Először akkor látjuk felsülni, amikor egy bútorboltban felajánlja a tulajnak, hogy vállalkozásáról dicshimnuszot ír a *Világsemlébe*. A tulaj azonban rövid úton kiadja az útját: tudja magáról, hogy nem klasszikus fémágyakat gyárt, hanem olcsó forgácsárut, de erre is akkora a kereslet, hogy alig győzi; köszöni, nagyon jól megvan. A *Sajt*ban gyakorlatilag ugyanez játszódik le: a boormani instrukciók alapján megkönyékezett sajtoltosról is kiderül, hogy érti a dolgát, tudja, meddig nyújtózkothat, s mivel beszélgetésük közben sorban kapja a telefonokat, majd gyorsan autóba ül és elviharzik, világos, hogy sok munkával és józan szakértelemmel biztonságosan lehet működtetni egy közepes vállalkozást. Az ilyen embereken lehetetlen fogást találni, minden rászédő trükk hiábavaló, Laarmansnak esélye sincs (de Boormannak se lett volna). Csakhogy a *Sajt*ban, Boorman ide vagy oda, elvileg mégsem azt kellene kitanulnia Laarmansnak, hogyan sózzon el nagy tételt valamiből minimális munkával (illetve azt, hogy kit *nem* lehet befűzni, hogy mire vigyázzon, ha csalni akar), hanem azt, hogyan adhat el folyamatosan megfelelő mennyiséget valamiből, ahogyan például „a jó sajtkereskedő” csinálja. Ehhez azonban rövid az esze, az adott szituációban képtelen váltani, nem kapcsol, hiszen nem erre készült... És nem is igazán lenne ideje elgondolkozni az eseten, mert lélekben már feladta, teljesen kétségbe van esve: úgy érzi, nem bírja tovább, vissza akarja adni az ipart (noha legfeljebb három hónap telt el a szerződés aláírása óta).

Úgy tűnik, Elsschot három lehetőséget, három hozzáállást vázol fel, melyek közül talán csak az elsőt nem ajánlaná senkinek (mintha kicsit le is nézné azt, ha íróként meg is adja a tiszteletet a kisembernek). Laarmans abban él, hogy csak az nevezhető munkának, amit az ember a két kezével, homloka izzadságával végez (jellemző, hogy kis kosárban személyesen viszi ki a sajtgurigákat), mindenestre a munka akkor az igazi, ha kellőképp kényelmetlen és kellemetlen (bemenni egy sajtoltba számára maga a halál, mert undorodik a szagoktól stb.). Úgy érzi, azonosulnia kell a gyűlölt munkával, bele kell adnia a lelkét. De még ez sem ilyen egyszerű. Hiszen egy utalásból kiderül, hogy csak jobb híján hordja ki kisszámú kliensének saját maga kis tételben vagy egyenként kosárban a sajtokat, hiszen ezt ilyenformán mégsem lehetne mással (például egy semleges céggel) elvégeztetni. Vagyis igazából szívesen eltekintene a kicsit szégyenletesnek érzett kulimunkától, és szíve szerint úgy irányítaná az üzletet, mint egy igazi nagykereskedő – de éppen azért nem teheti, mert sohasem lesz képes igazi nagykereskedővé válni. Az olvasó egy ideig – ha némi rossz érzéssel is – azon szórakozik, hogy Laarmans mindennel foglalkozik, csak azzal nem, ami a dolga lenne (írógépet vásárol, térképet vesz, de ugyanakkor beszerez egy arany töltőtollat is, stb., stb.), egyre halogatja a munkát, ül otthon ölbe tett kézzel; egy idő után azonban rájövünk, igazából az jár jól, akinek egy szalmaszálat sem kell keresztbe tennie. Ezt mutatja Laarmans patrónusának, Van Schoonbekének és léha társainak a pél-

⁵ Szegény rá se jön, hogy ez az első szállítmány, amivel nem boldogul, csak amolyan próbának volt szánva – pedig ennek tudatában nem érezte volna úgy, hogy sietnie kell, nem esett volna már egész hamar kétségbe az előtte tornyosuló feladattól.

dája, akik, úgy tűnik, valamiféle piramisjátékot működtetnek.⁶ De Laarmans a saját tapasztalatából is rájöhetne erre, ugyanis végső tanácsalanságában minden mindegy alapon beindít egy ügynöki rendszert (persze rögtön meg is bánja, mert sok csóró már a jelentkezéskor megpumpolja, aztán köddé válik). Már visszaadta az ipart, amikor befut az első levél az egyik ügynökétől (akit ismeretlenül, véletlenszerűen vett fel, és már teljesen el is felejtett), amelyben az illető jelzi, sikerült vevőt szereznie egy nagyobb tételre – az olvasó kiszámolhatja, hogy a Laarmansnál levő mennyiség harmadára! Vagyis Laarmans kínjában véletlenül fején találta a szöveget, ez az ügynöki rendszer kiválóan működhetne, antihősünk, mint egy pók, nyugodtan ücsöröghetne hálója közepén (és ehhez még csak rászédőnek sem kellene lennie). De már késő, ráadásul Laarmans itt is csak arra tud gondolni, hogyan fog majd elszámolni az így felmerülő ügynöki jutalékkal és a visszalépés után eladott sajtmennyiséggel, hiszen kínosan, mániákusan ügyel az ilyesmire... Magában már „lekerékítette” a történetet – isten ments, hogy megint kinyíljon valami, hogy megint megkezdjenek valamit...! A harmadik, köztes lehetőséget a gürcölő és a másokon élősködő „nagymenő” között pedig a már említett „jó sajtkereskedő” képviseli.⁷

Talán nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, Laarmans próbálkozása azért van eleve halálra ítéelve, mert nem érti, hogy egy sikeres vállalkozás esetén semmi sincs lekerékítve: mindig egyszerre van felesleg és hiány. De úgy is fogalmazhatnánk: Laarmansnak az a végezete, hogy nem képes pénzben gondolkodni. Csak a konkrét árut látja, amin túl kellene adnia, állandóan az lebeg a szeme előtt, úgy érzi, fenyegetően, ellenségesen sorakoznak fel vele szemben a gurigák. Pedig ezzel kapcsolatban is kap figyelmeztető jeleket, amelyek elgondolkoztathatnák. Amikor hajón megérkezik a sajt szállítmány Hollandiából Antwerpenbe, felháborodottan konstatálja, hogy az utolsó láda fel van bontva, és az egyik sajtgurigának hiányzik a fele. A raktározó cég munkatársai felvilágosítják, hogy a vámások akár mind a 370 ládát felnyithatták volna, és hogy a fél sajtért cserébe sokkal előnyösebb vámtarifát alkalmaztak az árura. Vagyis – bár ezt külön már nem magyarázzák el neki (sajnos) – igazából sokkal, de sokkal többet nyert az ügynök egy fél sajt áránál, de még az egész felnyitott ládányi sajt is az áránál is. A kevesebb több, sokkal több is lehet. Laarmans azonban nem számolgat, nem értékben gondolkodik, hanem azt vizionálja, hogy a felnyitott ládából „kiszöknék” a sajtok, szinte látja az előtte tornyosuló feladatot (és mindig, mindenhol érezni véli a sajtok szagát, amit gyűlöl). A vámolásakor felnyitott láda elindítja azon az úton, amelyen valószínűleg különben is járt volna:⁸ először a meg-

⁶ A *Reynaert*ban Willem is eljátszik a „heer” (úr) és az „eer” (tisztesség, de reputáció is) szavakkal (a középhollandban a szókezdő „h” ráadásul valószínűleg néma volt).

⁷ A könyv a holland és a vallón mentalitás szorításában vergődő „belga” lélek ábrázolásaként is olvasható, Hornstra versus Laarmans, illetve Laarmans versus Van Schoonbeke. Sokan ma is a flamand lélek legjobb ábrázolását látják a *Sajtbéli* Laarmans figurájában.

Kicsit szájbarágós könyv a *Sajt*. Szorgos irodalomtörténészek már bebizonyították, hamis az a legenda, amit Elsschot (a kisregényben is szereplő) Ida nevű lánya terjesztett, tudniillik hogy egy nap az iskolában az irodalomkönyvből jött volna rá, hogy az a bizonyos Elsschot nevű író nem más, mint az apja, s hogy tanítás után a padláson megtalálta volna Elsschot addigi könyveinek stóckokban álló, ott porosodó példányaait (értelmezésében az eladatlan sajt az eladatlan könyvek helyett állna). Elsschot a korábbi könyveivel sem volt sikertelen, inkább csak pechje volt, több mint ígéretesen debütált, de első regényét elfelejtették a háború miatt (igaz, a *Lijmen* már egy kis antwerpeni kiadónál jelent meg, és nem keltett nagy feltűnést). Mégis lehet benne valami, hogy a *Sajttal* most már egyszer tényleg be akart futni – úgy írta meg.

⁸ Laarmans vállalkozása már eleve halálra van ítéelve. Jellemző, hogy amikor ürügyet keresnek, hogy mivel igazolják hiányzását a munkahelyéről, másodjára bátyjának, aki orvos, az ideggyógyeség jut az eszébe (márpedig ha valaki, akkor ő jól ismeri). Ha Laarmans addig nem lett volna idegbeteg, ezután biztos az, még hajszoltabb lesz, az utcán állandóan azt lesi, nem ismeri-e fel valaki.

kezdettel kell végezni – értve ezen a félgurigát és a megbontott láda tartalmát egyaránt –, azt kell eltüntetni, ami aligha történhet másként, mint elajándékozgatással, illetve kis tételek értékesítésével. Néha az ár sem számít. Nagybani kereskedésre így semmi remény. Egyszerűen képtelen elviselni, ha valami meg van bontva, megőrül, ha valami hiányzik valamiből, legyen az egy darab sajt vagy egy láda tartalma.⁹ Jellemző módon az olvasóra vár a feladat, hogy szaldót készítsen, neki kellene a számoktól nyüzsgő kisregényben adagolt információk alapján kiszámolnia, végül is nyert-e Laarmans a sajtkalandon, mármint gazdagabb lett-e, mint volt előtte, illetve ha nem, mennyit veszített.

A legfontosabb szempontból azonban Laarmans számára mindenképp feltétlenül nyereséges volt a sajtkaland. Botcsinálta kereskedőként rettenetes mélységeket kell megjárnia, úgy érzi, valóságos keresztúton vagy sötét ávilágon kell keresztülmennie – a végén már az öngyilkosságon gondolkodik –, de a hányattatásainak köszönhetően megtanulja értékelni azt, amije van, amire – sejteti a kisregény – magától, ekkora sokk nélkül sohasem lett volna képes. (Természetesen az egész csak ő éli meg hatalmas megrázkódtatásként, valójában – legtöbbünk számára – semmiség.) Sőt, megtanul kicsit kevésbé görcsösen, kicsit bátrabban élni, megérzi, hogy nem kell mindig tartalékolni azt a keveset – de nem *nagyon* keveset –, amije van, családjával többet is megengedhetnek maguknak szorongás nélkül. Ennek az oldódásnak egyik jelképes tárgya a távolságot áthidaló, a nagyvilággal való találkozást lehetővé tevő telefon, amit kezdő sajtkereskedőként Laarmans bevezetett magukhoz (hogy aztán folyton azon mérgelődjön, hogy a felesége meg a gyerekei milyen sokat használják „az új családtagot”), de ami az ipar visszaadása után is náluk marad. Jellemző módon Laarmans azzal igazolja maga előtt a döntését, hogy úgyis kifizették egy évre előre. Csak nagyon nehezen tud kibújni a bőréből, de... sikerülhet. Valamivel többet megenged magának, mint addig, és így a világ is máshogy néz vissza rá, szebb, derűsebb arcát mutatja felé.

De mielőtt még ellágyulnánk... Elsschot felfogásában az író nem a megrögzött *irodista* Laarmansra hasonlít (akinek attribútumai a használtan vásárolt írógép, a vécepapírként végző fejléces céges papír, de a nagyzóló arany töltőtoll is), de nem is a „jó sajtkereskedőre”, hanem az imposztorra (Boormanra, illetve Van Schoonbekére és Hornstrára), aki lelkiismeretlenül kihasznál másokat, hogy kevés munkával sok papírt adhasson el – értve ezen a példányszámot.¹⁰ Az is az eladást szolgálja (vagy legalábbis azt *is* szolgálja), hogy Elsschot olvasóiként szánhatjuk ezeket a jobb sorsra érdemes szereplőket és/vagy nevet-hetünk rajtuk.

⁹ Mintha nem csak Van Schoonbeke, de Hornstra is az emberek veséjébe látna. Nem véletlen, hogy Van Schoonbeke rögtön első, temetőbéli találkozásuk után elhívja magához Laarmanst. Laarmans anyja temetésére nem vásárol új, fekete öltönyt – egy alkalomra nem akar ennyit áldozni, pedig futná rá –, helyette fekete gyászszalagot visel szürke ruhájának ujján, ami a kondoleálásnál folyton lecsúszik, vissza kell rángatnia. Laarmans zavarban érzi magát, mert túl mély a seb, de nem tudja kifejezni az érzéseit (elmondja helyette mechanikus és kényszeres mozdulata) – ugyanakkor kapóra is jön neki, hogy valamivel elfoglalhatja magát a sír mellett állva, és nem kell a lelkében kavargó zűrzavarral foglalkoznia. Van Schoonbeke mindkét dolgot – az öltöny hiányát és a gyászszalag szerepét is – kiszúrja, tudja, hogy Laarmans az ő embere, akit könnyen megdolgozhat. Egyébként a gyászszalagról sem lehet eldönteni, hiány-e vagy felesleg. Több hasonló motívum is van a könyvben, például a kalap is ilyen.

¹⁰ A „kevés munka” úgy értendő, hogy a *Sajthoz* csak kicsit kellett átírnia a *Lijment*, pontosabban, hogy a két könyv nagyon emlékeztet egymásra, pont úgy, ahogyan a *Világszemle* különböző számainak a cikkei hasonlítottak kísértetiesen egymásra. (Amúgy kimutatták, Elsschot sokáig érlelte magában a műveit, csak a konkrét megírásuk, a *leírásuk* ment már gyorsan.)

MÁSÉRT ÖRÜLÜNK NEKI

Parti Nagy Lajos: Hadd legyek hűs. Összegyűjtött versek, 1970–2023

Nagyon érzelmdús, magáról és a környezetéről sokat tudó költőről van szó, aki azonban igyekszik elrejtetni az érzéseit például rég elfelejtett vagy sosem volt, általa kitalált szavak mögé, bonyolult versformák és mondatstruktúrák mögé, torzított idézetek mögé, viccek és nyelvi játékok mögé, alakmások mögé, és végül olyan jól sikerül ez a rejtegetés, hogy alig-alig marad nyoma a versben érzéseknek, alanyiságnak, nem magáról a versről szóló gondolatnak.

Efféle meglátásokkal zártam be Parti Nagy Lajos minden tekintetben reprezentatív és tiszteletet parancsoló gyűjteményes kötetét. Megállapítottam, hogy ebben a költői életműben nincsenek látványos fordulatok vagy újrakezdések, ez sokkal inkább egy lineáris történet, ahol a fejlemények egymásból és logikusan következnek, néhol nagyon is megjósolhatóan. Mindez úgy, hogy az életmű alakulásának fél évszázada alatt a kontextus, ami elsősorban a magyar költészetet és annak intézményi hátterét jelenti, többször és gyökeresen megváltozott. A hetvenes évek kádári levegője és benne Nagy László, Illyés Gyula vagy Juhász Ferenc először, majd másodszor Tandori Dezső vagy Petri György olyannyira elmúlt, hogy ma már a Parti Nagy-versek inkább Nemes Z. Márió, Ferencz Mónika vagy Borsik Miklós szövegeivel kerülnek párbeszédbe a lapokban vagy az antológiákban. Óriási a kontraszt kívül, sokkal kisebb az életművön belül.

Ez azt is jelenti, hogy Parti Nagy költészete jellegében és törekvéseiben ma is szinte ugyanolyan, mint pályakezdése évtizedében volt, ugyanolyan egyedi, utánozhatatlan és követhetetlen, mint akkor, de közben a magyar költészet nyelve, értékrendje, érdeklődése megváltozott, és a mai közegben már nem hat ez az időközben jól megismert és kiismert versnyelv olyan erővel, mint különösen a rendszerváltás körüli években. Ma is olyan fogalmakkal írható le leginkább, mint az irodalmi hagyományhoz való újszerű viszony, a lírai én és a vers beszélője helyett központi helyzetbe kerülő nyelv és nyelvi játék, a csak Weöres Sándoréhoz és Kovács András Ferencéhez mérhető formakultúra, az Esterházy Péteréhez hasonlítható magyar-nyelv-ismeret, a magyar és a magyarra fordított költői szövegkorpusz mélységesen mély, bármikor aktívva tehető ismerete vagy a közép-kelet-európai groteszk létformánk és ennek szociális vetületei iránti érzékenység. És az első bekezdésben említett rejtett érzelmesség – amiről alább bővebben is szeretnék beszélni.

Az életmű egységét az is jól jelzi, hogy az első gyűjteményes kötet, az 1995-ös *Esti kréta* struktúrája nagyon hasonló a mostanihoz, az ugyanis az addig megjelent köteteket (*Angyalstop*, *Csuklógyakorlat*, *Szódalovaglás*) közölte egységes ti-

Magvető Kiadó
Budapest, 2023
800 oldal, 7999 Ft

pográfiával, és egészítette ki az utolsó kötet óta írt, nagyrészt alkalmi versekkel. Fontos különbség persze, hogy az *Esti kréta* néhány, szám szerint tizenegy verset kihagyott, vagyis nem vállalt az *Angyalstopból*, a mostani kötet viszont még ki is egészítette azt a gyűjteményt jó néhány, nagyjából nyolcvan akkor be nem válogatott afféle zsenyével. Kiemelendő, hogy Parti Nagy nem változtatott a verseken, nem írta át őket, mint például saját verseit Kukorelly Endre a *Mind, átjavított, újabb, régiek* című 2014-es gyűjteményes kötetében – sőt Parti Nagy igyekezett a szövegeket keletkezésük sorrendjében közölni, ami vélhetően komoly filológiai munkát követelt. Mindkettő jelentős szerzői-szerkesztői döntés volt, és mintegy felhívás arra, hogy mi magunk is a fejlődésre, a változásra és a mégis megmaradó, állandó költői eszközökre figyeljünk.

Én azonban a kötet végén, a legújabb versekkel kezdtem az olvasást, és nem egészen azt találtam, amit vártam. Lényegében alkalmi versekre, azon belül születésnap-i köszöntőkre, nekrológokra és kiállításmegnyitókra szűkült ez a költészet, mintha semmi másról nem kívánna már beszélni, sőt, mintha nem is kívánna már beszélni, de a személyes kapcsolatok, az illendőség, esetleg hasonló gesztusok viszonzása még rábírájk Parti Nagyot a ritka versbéli megszólalásra. Ezek a versek egyébként formai megoldásokban, stílusimitációban, játékoságban nem maradnak alatta a korábbi verseknek, legfeljebb komorabbak, kedvetlenebbek, itt-ott klisébe csúsznak, már csak azért is, mert a sokadik születésnap-i köszöntőbe is befurakszik egy „isten éltesse”. Ezzel együtt is szomorú látni, hogy korunk legfontosabb költőinek egyike hosszú évek óta csak efféle versekre tartogatja kreatív energiáit. Persze, nem kellene eleve gyanakodva figyelni az alkalmi szövegekre, hiszen sok olyan Parti Nagy-vers született korábban is, ami felkérésre készült, mégis az életmű fontos darabja lett, elég csak az 1994-es tatai író tábor „róka” tárgyú felolvasására írt *Róka-tárgy, alkonyatkorra*, az 1992-es József Attila-játékra írt *Dallaszövegre* („a dallam nem változtat szövegén”) vagy a *Grafitnesz*-ben szereplő *Két Weöres-sor, tűzre gondolni*. De ezek a példák csak azt igazolják, hogy néha-néha jól is elsülhetnek a felkérésre, nyomás alatt születő versek, és nem azt, hogy önálló arcú kötetet lehetne ezekből összeállítani. A nagyrészt egy rugóra járó szülinapi köszöntők és nekrológok minden figyelmességük, érzékenységük és kedvességük ellenére is azt bizonyítják, hogy nem igazán akarnak ezek a versek megszületni, a szerző nem szeretne arról beszélni, amiről pedig korábban, ha rejtetten is, de beszélt: szerelemről, öregedésről, öngyilkos gondolatokról, magányról, halálfélelemről.

De látnunk kell, az sem példa nélküli, hogy valaki az élete első felében írta meg az irodalomtörténetileg is fontos műveit, és aztán csak ígérte vagy kerülgette a hasonlóan fontosakat. Ottlik jut eszembe elsőként, aki az *Iskola a határon* után még harminc évig alkotott, ám azt a szintet sosem érte el többé, de Lengyel Pétertől is harmincöt éve várja az irodalmi közvélemény a *Macskakőhöz* fogható regényt – és természetesen semmit nem fog levonni a korábbi érdemeiből és ma is meglévő jelentőségéből, ha az új regény végül mégsem születik majd meg. Véleményem szerint Parti Nagy Lajos költői életművében az első kiemelkedő, mára klasszikussá vált kötet az 1990-es *Szódalovaglás* volt, ám az 1995-ös, más szempontból mérföldkőnek számító *Esti krétát* követő, szintén a legújabb magyar költészet megkerülhetetlen darabjai közé tartozó verseskötvények, vagyis a 2003-as *Grafitnesz* és a 2017-es *Létbűfé* jobbára a korábban megtalált eszközökkel írt új, de poétikájukban mégis a régit ismétlő verseket közölnek. Már a *Grafitnesz* is kevés verstechnikai, több hangvételbeli különbséget mutatott a korábbi kötetekkel összehasonlítva, de voltaképp mindaz megtalálható benne, ami miatt Parti Nagy Lajos költészetét a kritika a legjobbak közé emelte. Ugyanolyan radikális és árnyalt a szövegköziség, mint korábban, továbbra is frissek a rímek és a szóképzések, közel hasonlóan átgondolt és következetes a beszédhelyzet, ugyanúgy jelen van a költészet létmódjára való direkt rákérdezés és egyszersmind annak belátása, hogy a vers szükségképpen töredék. A Dumpf Endre-féle költői maszk megjele-

nése azért volt mégis jelentős esemény, mert végképp bekerül az amúgy is rejtőzködő én és a szöveg közé ez a fikatív alak, és ettől a közlések ahelyett, hogy közelivé és átélhetővé válnának, ironikusak, teátrálisak, távoliak lesznek, olyanok, amivel már nem képzelhető el azonosulás.

De nézzük meg, honnan indult ez a történet.

Az 1982-es *Angyalstop* még a mostani, felhígított formájában is nagyon jó első kötet. Ma már látjuk, hogy ott van benne a később oly fontos nyelverteremtő erő, elsősorban a korábban sosem létezett összetett szavakat szülő asszociációs képesség, ott van az olvasó számára is ismert klasszikus és kortárs verssorok átírása, kiforgatása, ott van a dalszerűség, a jól hangzás, az eredeti, ügyes, sőt néhol bravúros rímelés, de még nincs a szó- és mondatcsonkolás, és a beszélő személyének szétbontása sem. És külön kiemelném a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján létező szomorú magyar valóság megjelenítését, különösen az olyan sorokat, mint a „lebben a szeptemberi villanyszámla” (*Nyár kiadó*, 94.) vagy a „fölköttem filléres szappan” (*Dal*, 87.), mely utóbbi még morálfilozófiai jelentéssel is bír, Kantra és Tandori *Kant-émlékzajára* is utalva. Ha ugyanis a pénztelenség határozza meg a hétköznapiakat, nehéz a belső erkölcsi törvényt megtalálni, és pláne követni. A *Haza-jöttél*, a *szonettek meg a strandra mentek* már címében megvillant valamit e költészet humorából és szokatlan, a korban újnak ható versértelmezéséből, de a szövegen belül ugyanúgy ott van a középosztály parizer-állagú, főtt kukorica-illatú, olcsósággal kibélelt, fűtetlen, fáradt élete, amiben a költészetnek, pláne a díszes, megemelt, pátoszos költészetnek semmilyen helye nem lehet – nevetséges is azt gondolni, hogy lehet. Két idézet igazolja ezt ebből az igazán nagyszerű versből: „nagyon-nagyon fáradt vagyok ma / verset szöszöltem fogvacogva” és „kicsomagolsz húsz deka hideg vacsorát” (81.). Milyen angyalokról beszélt Pilinszky és Nemes Nagy? Miféle transzcendencia lehetne a kredenc körül? Itt nincs az a fajta szegénység, mint Nagy Lászlónál, de a félig tele, félig üres állapot, és a változás reménytelensége sugárzik a versekből.

Pontos láttelet a *Szelíd tájban fél korszó hiány*, ami érzékletesen írja le a kor elkeseredettségét, szomorúságát, a világos sörtől savanyú leheletek világát, az állandó hiányérzetet, ami csak annál nyomasztóbb, minél nehezebb megfogalmazni, mi is hiányzik az emberekenek: „Napok sora szomorúra, / válik söre keserűre. / Hab apad, megmarad / kivárás jogán / fél korszó hiány” (55.). Amikor viszont ezt a képet újra használja – egyébként is sok kétszeri-háromszori nekifutás látható a kötetben, egy-egy kép vagy szó próbálgatása –, már politikai jelentés is beúszik a sorba: „Habnak maradni képtelenség, / sörré horpadni hiány” (*Vagy egy teljes*, 88.). A hab-rab együtthangzásból érződik ki a 'rabnak maradni képtelenség' jelentés (vö.: „Rabok tovább nem leszünk!”), és az is, hogy a kocsmai (vagy kistelki, balatoni stb.) szabadságérzet egyáltalán nem szünteti meg a valóságos szabadság hiányát. A klottgatyák, a légszeszgyár, a műanyag kilincsek és a lángospapír határolta költői világ nagyon is bátran kritizálja a kádári puha diktatúrát – és egyben jelzi, hogy Parti Nagy Lajos nem a 2010-es években lett politikai-közéleti irányban is nyitott költő, a szabadság hiányára érzékeny alkotó –, és ezt a magam részéről többre tartom, mint akárhány intertextuális játékot, nyelvdarálást, rímtrükköt. Mert ugyan ez utóbbiak is lehetnek szórakoztatók, de alighanem másért olvasunk, úgy általában is, költészetet.

Az 1986-os *Csulklógyakorlat* még mindig ennek a kornak a lenyomata, de egy a korábbinál összetettebb, nyelvileg szélesebb teret bejátszó kötet. A szabadság a nyelv szabadságában teremődik meg elsőként: egyrészt a régies, tájnyelvi, alig használt és még annyira sem ismert szavak használatával (csak példaként a sokból: partedli, bócog, dorozma, emlény, borág, barhent), másrészt ismert szavak ritka, toldalékolt alakjaival (íván, ellírulok, elhamvavál, rádmosolydul), harmadrészt a talán legnagyobb találmánnyal, a szóképzés és szóösszeillesztés végtelenné növelt játéktérével („turbinaszóda”, „plombamély”, „répatűz”, „daravetítő”, „tehénkugler”, „tevecérna, „babacsörlő” stb., stb.). Sőt van egy negyedik

pillér, az ugyancsak meglepő, olykor mellbevágó hasonlatoké: „fénylik, mint a fogtömés” (115.), „soványka csillagok fénye, / mint a szövőnők vízisíelése” (93.) „néma, mint / a pókhiány” (145.). Ezek hatására, és az ezeket körülvevő finom, jó ízléssel mért ironia eredményeképp egy kifejezetten tágas, könnyed világ jön létre a kötetben, és maga a címbe rejtett szó, a „csuklógyakorlat” is azt jelzi, hogy mindez könnyen elérhető, mintha a szabad beszéd csak rutin lenne. Sok-sok dallam, sok-sok rím, sok színes díszlet.

A címben azonban a ‘csuklóztatás’ szó is megbújik, sőt a ‘csuklógyakorlat’ szó épp a már emlegetett *Iskola a határonban* a reggeli, félórás büntető-tornát jelenti, ami némi gyanakvásra ad okot, a dallamok, a rímek, a díszletek mögötti sötét világ feltárására. Operett-díszletek ezek, egy helyé, ahol kifelé lehet, sőt kötelező mosolyogni, belül viszont korhad, rohad minden. Megjelenik itt Parti Nagy szatirikus, sőt parodizáló képessége is, és már a rímeléssel is érvényre tudja ezeket juttatni, például a kancsal és kecskerímekkel, vagy épp az itt már meghatározó és afféle névjeggyé váló csonka- vagy torzított rímekkel is. Lehetséges a szóösszevonásokról vagy a latin mondások ‘félrehallásairól’ is beszélni, de ezeket sokan, unalomig tárgyalták már. Elég megjegyezni róluk, hogy ezek is a humor és a távolságtartás eszközei – távolságtartás attól a világtól, amiben a beszélő is mindenestől benne él. Amiből kilépnie esélye sincs. És ez a legfontosabb: a versekben megjelenő tér mindezentől a beszélő tere, a mindent uraló rossz közérzet az ő közérzete is.

Erről érdemes most beszélni, az itt még nem is annyira rejtett alanyiságról, a viccbe, a játékba, a fülbemászó dallamba, a rímbe oldott keserűségről, ami ezekben az első kötetekben még viszonylag könnyen kihámozható a nyelvi-poétikai eszköztár mögül. Rögtön a kötet első versében, a *Téli színikörben* ott a figyelmeztetés: „nem tud a nevetőizom összecsapódni” – azaz lehet bármilyen vicces is a polgárok számára vetített hétköznapi színház, van és mindig lesz, aki nem tud mindezen nevetni. Külön érdekes, hogy a kötet egyik fontos pretextusa József Attila *Altatója*, amit nem nehéz az állami ‘altatás’ jelzésének, az oda célzott kritikának olvasni, pláne akkor, ha a hatalmi manipulációval, a hatalom által eljátszott ellenzékiiséggel kerül közvetlen szomszédságba: „egy mozdulattal törli izzadt / száját az állami szamizdat / és nem mozog tovább” (*Három nyugta*, 116.). Mára már nem mozog tovább. Hasonlóan: „a jócukor még eluszik” (*Melasz*, 125.) – a cukorral etetett, és azzal altatott tömegek világa ez. Vagy: „befonja gyöngé pánik” (*Puderett*, 124.) – ami egyszerre utal a „lehunyja kék szemét” sorra és a félelemben tartott, bepánikoltatott, majd a mesterségesen keltett veszélytől megvédett emberek hamis biztonságérzetére.

Ezzel szemben itt is megjelennek a szabadság lehetőségére utaló versek, és a beszélő kifejezett vágya, hogy korlátok nélküli életet élhessen. Kiemelkedik a kötetből a *Szabad vízek* című, hatrészes, egyenként tíz soros vers, melynek nyitó képe a fürdőkádban a tengerre vágyakozó fiúra fókuszál, és nem is kell mondanom, hogy a tenger a maga végtelenségével maga a szabadság, amihez képest a kád csak kényelem-illúzió – épp úgy, ahogy ez egy operettországhoz illik. Mert nem rossz egy kád melegvízben pihenni, akinek ez megadatik, akár azt is képzelheti, hogy sokat megengedhet magának, hogy kivételezett helyzetben van, de ez hamis megnyugvás. A vers második részében annak rendje és módja szerint megjelenik a „hosszú lánc”, ami, persze, nagyobb mozgásteret ad, mint a rövid, de hol van ez a végtelen tértől? A „trambulin”, a „kondenzcsík” szabadságmetaforák, a „súlygolyó”, az „örökké vigyázban áll” ezek ellentéte. És az egész verset átjárja a szomorúság, a kádban ülő, a tengerre vágyó, de oda soha el nem jutó ember végtelen keserűsége.

Hasonló logikára épül a *Sej* is, vagyis a strandon labdázó, a szabadon szálló labdát kergető emberek és közben a szovjet esztrádműsort, a kötelező, sőt mintává tett kulturális eseményt követő emberek ellentétének verse. A versszöveg maga színre is viszi ezt a kettősséget: az amatőr verselés, a csasztuskaszerű forma és beszédmód mintegy elfed egy jólformált verset, előhozva a később sok poétikai problémát és csapdahelyzet okozó profi-dilettáns kettősséget. Hosszabban idézem:

labdázna ők, zömmel röp és tollas,
elenyésző reajtuk a sörhas,
azután beleszaladnak a Tiszába,
így mulat az egész kisztábor.

aug. 20-adián a népi amatőr munkácsi
szovjet együttesre mindenki kíváncsi,
a műsor, amit ők előadnak,
kedvére van kicsinek és nagyoknak,
mialatt húznak délnek a délceg,
sugárhajtókás profi zenészek.

Ez a vers a nyolcvanas évek legelején nem kis politikai relevanciával bírt – miközben jó példa arra is, milyen nyugtalanító érzésekről, frusztráltságról, reménytelenségről tud ez a költészet beszélni a figyelmet olyan gyakran elvonó rímek, nyelvjátékok, idézetbravúrok mögött. És ha ehhez még idézem a *Haris* két sorát is („szalmazoknit húzva is kívárja / míg jég alatt a dolgok lassú árja”, 129.), talán sikerül néhányakat meggyőzőn arról, hogy Parti Nagy játéka poétikai szinten nem elsődleges versalkotó tényező, inkább paravánok, melyek elfedik e költészet szívbe markoló, érzelmekről, szorongásokról, félelmekről árulkodó kiáltásait. Valamint a reményt, hogy a jég hátán vagy alámerülve a változás kivárható, az addig hátralévő idő kibekkelhető.

Ha valaki hiányolná ezekből az első kötetekből az igazán nagy, megrendítő verseket, érdemes az itt felvetett szempontok szerint is végigolvasni a 1990 előtt született műveket. Amibe beletartozik a *Szódalovaglás* 331 verse is. Hadd emeljem ki ebből elsőként a 226-ost, ami újra csak az *Altatót* idézi, ezúttal torzítás nélkül: „szunnyadozik a szakadás”. A fenti logikából itt az következne, hogy már érződik valamiféle szakadás, hasadás a rendszeren, de konkrétan ez a szövegrész nem mutat politikai érdekeltséget. Viszont a kötet-ötlet része, hogy az új versek lábjegyzetei lesznek a régiek, jó néhányszor jelölten, konkrét helyhez kötve – ám feltételezem, hogy a költői intenció szerint valójában mind a két korábbi kötet, teljes egészében lábjegyzete a *Szódalovaglás*nak, de nem volt szükséges ezt minden esetben kiírni. Van egy kis segítség, onnantól az olvasó lehetősége a kapcsolatok megtalálása – és mi más lenne kézhez állóbb kapcsolat, mint az ugyanazt a József Attila-verseket idéző versek hálózata. És ha a korábbiakba nyilvánvaló politikai jelentést, szabadságvágyat láttunk, akkor azok az új vers lábjegyzeteiként az új verset is bevonják a szabadságversek, vagyis a beszélő elemi vágyait kinyilvánító művek körébe.

Kicsit továbbmenve: úgy érzem, a hibázás joga is a szabadság részeként értelmezhető. Ahogy a *Tiszta szívvel* lázadó húszévese megsérti az ikes igék akkor még kőbe véssett ragozási szabályát („eszek”), ezzel is jelezve, hogy semmilyen törvényt nem tart tovább érvényesnek magára nézve, úgy harcol a hibás beszéd jogáért Parti Nagy költészete is, a harmadik kötettel kezdődően programszerűen. És vannak is érvei emellett, hiszen a nyelv inkább hibásan lekezelik, mint tökéletesen. A hétköznapi beszélők jelentős többsége a nyelvtani szabályokat megsértve nyilvánul meg, sőt, azt is kijelenthetjük, hogy alig-alig akad olyan ember, aki, ahogy mondani szokás, nyomdakészen, azaz hibátlanul fogalmaz. De ez még az írásbeli megnyilatkozásokra is érvényes: kevesen tudnak úgy írni, hogy az a morfológiai, a szintaktikai és a szövegtani szabályoknak és elvárásoknak is megfeleljen. Az ilyen szöveg tulajdonképpen a kivétel. Vagyis Parti Nagy „rontott” vagy „hibás” szövegei a mindenkor megszülető szövegmenyiség többségéhez állnak közelebb. Szolidárisak azokkal. De a gyakorlata egyfajta pszicholingvisztikai kísérlet is: hogyan tudja a halott vagy olvasott szöveget a hibái ellenére is helyesen érteni a befogadó, miként korrigál – már ha egyáltalán felismeri a hibát. Amikor azt írja, az imént már idéztem: „A jócukor

még eluszik” (*Melasz*, 125.), az igében is helyesírási hibát hagy. A költői többlet egy szóvicchez képest az, hogy két irányba javíthatjuk a hibát: alkalmunk lehet az eredeti József Attila-vers felé indulni, főleg, ha felismerjük az idézetet („A jó cukor is aluszik”), vagy a deformált idézet felé, ahol az igéből „elúszik” lesz. Érdekes, hogy Angyalosi Gergely (vagy a szerkesztő, vagy a korrektor) például rosszul idézi ezt, és automatikusan a második lehetőségre javítja a Parti Nagy-vers szövegét, elrontva, félreértve annak szabad játékát (*ÉS*, 2023/50, 16.). A most kötetcímmé emelt „Hadd legyenek hús” sorral hasonló a helyzet: hajlítható az eredeti „húséges” felé az értelmezés, de az eredetit nem ismerve inkább a „hős”-féle lesz a domináns, és így érthetnénk: ‘Hadd legyenek hős egy olyan világban, ahol hősök már nincsenek, vagy ahol nincs is hősökre szükség.’

Fantasztikus szóösszetétel a *Szódalovaglás* kötet címe, kiváló példája annak, miféle nyitott jelentésű, megfoghatatlan szavak születnek százával vagy ezrével Parti Nagy Lajos verseiben. Veri, mint szódás a lovát, talán ettől a kifejezéstől indulhatunk el, ha próbáljuk megfejteni a címet, de még ez sem fix kiindulási pont. Ha a szódás lován lovaglásról lenne szó, akkor a lovon ülöt is ütné a ló gazdája, elkerülhetetlenül. És miért üti? Mert szegény ló nem bírja húzni a szódásüvegeket szállító szekeret, azaz valami olyasmire kényszerítik, amire nincs ereje – mégis próbálkozni kell, mert befogva, szemellenzőben a szabadulásra, de még csak az ellenállásra sincs semmi esélye. A szituáció ismerős a torinói ló filozófiai és kultúrtörténeti mítoszából. A név arra a lóra utal, amelyet Nietzsche pillantott meg torinói lakásából kilépve. A jól ismert történet szerint a kocsi elé kötött ló megmakacsolta magát, mire a kocsis ostonnal ütlegetni kezdte. Nietzsche odalépett a lóhoz, átölelte, miközben zokogott. A filozófus, aki innentől kezdve élete hátralévő tíz évét némán, szellemi leépülésben töltötte, összeroppant a kiszolgáltatottság, a rabság és a kegyetlenség együttes jelenléte miatt. Ismerős ez is a diktatúrákban élő emberek számára. Az egyetlen menekülési lehetőség a halál: ha a ló megmakacsolja magát, talán agyonverik, ha megerőlteti magát, beleszakad, talán belehal. Parti Nagy szóképzése és címadása természetesen ezt a történetet is bevonja saját műve jelentésmezéjébe – és ezzel még csak vázlatosan írtam le, mi mindent sűrít magába ez az egyetlen szó. És ilyenből rengeteg van ebben a költészetben, nagy szellemi kaland lenne csak ezeknek utánajárni.

A kötet 331 szövege, töredéke ugyan jól strukturáltnak látszik, de maga a szerző árulta el az Enesey Diánával és Csehy Zoltánnal a Nyitott Műhelyben nemrég tartott beszélgetésen, hogy kényszerből rakott össze egy esetleges struktúrát, ő maga úgy képzelte, hogy a töredékek, mintegy kalapból kihúzva, tetszőleges sorrendben kerülnek majd az olvasó elé, vagy az olvasó lehetősége lesz a darabokat csoportosítani, sorba rakni, a maga teljes szabadságában. Ez könyvként, nyilván, elképzelhetetlen, ezért volt szükség egy alaposan átgondolt sorrendre. Ebből a kompozícióból olvasta ki Balogh Gergő nagyon meggyőzően egy öngyilkosság egész kötetben végigvonuló történetét, amire, teszem hozzá én, nagyon is jól rímel a szódás lovának egyetlen menekülési lehetősége (*Alföld*, 2018/12, 121.). Az, hogy a kötet megjelenése után majd harminc évvel merül fel a szempont, jelzi, mennyire sűrű, mennyire nehezen felfejthető ez a kötet, de jelzi azt is, hogy mennyire keveset foglalkozott a kritika a Parti Nagy-versek tematikai szálaival, mennyire leuralták ezt a diskurzust a természetesen ugyanolyan fontos poétikai-retorikai vizsgálódások. Megértem, ha sokaknak az is különleges olvasásélményt jelent, ha egy vers bravúrosan kidolgozott, a hagyományba ágyazódott, stb., de én magam mást keresek benne, vagy József Attilával szólva: másért örülök neki. Az olyan dolgok, amik csakis a tematikus síkon jelenhetnek meg. Ha van adósságunk Parti Nagy Lajos felé, akkor az épp a nyelvi bravúrok között megbúvó, azok árnyékába került „mondanivaló” sokkal jobb megértése.

A *Grafitnesz* még nem is annyira, a *Létbüfé* versei azonban ezeket a konkrét témákat engedték el. Hiába működik nagyon jól a technika, hiába íródnak könnyedén, csuklógyakorlatként, rutinból, ‘ki ne jöjjünk a gyakorlathoz’ alapon az újabb versek, ha a szembené-

zés elmarad. Az „őszológia”, az öregedés és a közelgő halál nyilvánvalóan elég jó téma lenne e költészet számára is, és az is nyilvánvaló, hogy minderről csakis valamilyen csavarral, a posztmodern tapasztalatot is bevonva beszélhet. Az ősznek mint romantikus toposznak a szétírása, az elmúlás évszakához kötődő magyar nyelvű versek sokaságának megmozgatása, átforgatása érdekes költői feladat, de a dilettáns költő alakjának mint szűrőnek vagy a fényt eltérítő prizmának a bevonása túlságosan erre a szereplőre, az ő túlzásaira és ügyetlenségeire koncentrálja a figyelmet. Ha megpróbálnánk ezt a szűrőt levenni a versekről, úgy olvasni tehát őket, mint például a *Szódalovaglás* verseit – amelyekből egyébként sokat idéz, újraír, újra felhasznál az újabb kötet –, azokhoz képest kevesebb poént, és kevesebb drámát találnánk.

Érdekes, a *Grafitnesz* megjelenésekor, 2003-ban a magyar költészet kitüntetett kötete volt, hiszen egy olyan költő régóta várt könyvét ünnepelte a szakma és a szélesebb olvasóközönség is, aki az akkor domináns lírai köznyelvet teljes egészében meghatározta, és aki a kilencvenes években induló generáció (Varró Dániel, Karafiáth Orsolya, Orbán János Dénes és mások) meghatározó és követendő mesterének számított, és aki maga is alkotói ereje teljében volt. Mondhatjuk, a sokműfajú, de eredendően mindig költőként számon tartott Parti Nagy Lajos ebbe a kötetbe csatornáztta be az életmű egészét. Itt-ott még a prózájából és a drámáiból (és drámafordításaiából) ismerős motívumokat, szereplőket is. A versben is megjelenhettek a groteszkbe hajló, mégis hétköznapi események, apró történetek és az akár dramaturgiailag is értelmezhető, pendülő életképek, de teljes eszköztárát felvonultatta a nyelvvel való finomkodó, teljesen újszerű bánásmód, a versmondatok és -sorok státuszának újraértelmezése vagy a hibátlanra csiszolt rímtechnika is. Ezt a kötetet újraolvasva csak ismételni tudom magam: talán még senki sem használta ki a magyar nyelv zeneiségét olyan tudatossággal, mint ő, senki sem volt képes korábban a részeikre szedett szavakból ilyen határozott építményeket alkotni, és még senki sem használta ki ennyi leleménnyel a magyar nyelv gazdagságát – és csak kevesen gazdagították annyival, mint ő. Az anyanyelvünkkel való találkozás elementáris élménye ez a kötet, bepillantás a szavak csodálatos életébe, a nyelvtani szabályok sosem gondolt rugalmasságába és mindabba, ami az utca nyelvének sekélyes, közhelyes paneljei mögött rejtve marad.

De mindezt valójában az teljesíti ki, hogy a Parti Nagy-vers mindig látómezejében tart legalább egy hagyományos lírai kérdést is, és ez a *Grafitnesz*ben már nem az egyéni szabadság, hanem inkább a halál problémája. A kötetet záró nagyformátumú, és több mint tíz év alatt a *Létbüfé* című köteté bővült ciklus például egy kórházban fekvő beteg szövegeit tartalmazza. Ez a bizonyos beteg, azon túl, hogy szerelmes lesz a kórházi büfésnőbe, a maga dilettáns eszközeivel költészeti klisékbe próbálja oltani a halálközelség szülte érzéseit. Lehet-e, szabad-e nevetni a szenvedésen vagy azon, aki nem tud irodalmi nyelven beszélni a szenvedéséről és a halálféleleméről? Tényleg a sírás és a nevetés határvidékén vagyunk, ahová talán Parti Nagy szeretett volna minket, olvasókat helyezni, vagy rosszul célzott, és csak a nevetés maradt? Ha az egyáltalán megmaradt.

Fentebb azt írtam, hibázni, akár a beszéd közben is, emberi dolog, a hiba elfogadása demokratikus gesztus – a hiba kinevetése viszont arisztokratikus. A *Grafitnesz* előtti versekben a demokratizáló, nyitó, elfogadó magatartás volt az erősebb, a mindenkori versbeszélő vagy azonos volt a kádári kisemberrel, vagy maga mellé emelte azt, hiszen az elnyomásban, a SZOT-üdülőben, a bezártságban, fürdőkádak nyomorult álmodozásában és az augusztus 20-i esztrádműsorok kényszerében egy szinten voltak, a szolidaritás kötelessége megkérdőjelezhetetlen volt. A *Grafitnesz*ben azonban ez változott, és bár Dumpf Andre nem egy visszafejthető sorssal létező személy, az őt megalkotó szerző bizonyosan fölé emelkedik. Valójában egyáltalán nem érdekli a sorsa, se a korábbi, se a kórházi napok vagy hónapok alatt átélt, ezért nem tudjuk, az állapota romlik vagy javul. Ez pedig olyan óriási hiány, ami a kötetet mint egészet értelmezhetetlenné teszi, és az amúgy is nagy,

nehezen áttekinthető szöveghalmazt dzsungellé változtatja. Vannak, persze, kiváló darabok, de ezekben is inkább a jól bejáratott poétikai eszközök működnek együtt hatékonyan, mintsem a beszélő halálhoz való viszonyáról tudnánk meg valami újat, többet.

A *Grafitnesz Drótváz zöld* című verse számomra többet mond erről a kérdésről, mint a *Létbüfé* egésze. Már a mottójával: „Gyászollak, Lajos, / gerbera 20 szál, / drótváz zöld, / október 19. 14 h fizetve”. Ez egy klasszikusnak mondható, mégis Parti Nagy-os hangulatú gyászvers, és talán azért a hangulat, mert e költészetben mindig megfigyelhető birkózás szépség és annak szétmaszátolása, posztmodern, avantgárd, illetve a nyugatos költészet között itt valamelyest a modernitás értékrendje felé dől el: „kopogásod még én vagyok, kórházruhá, hús lázlapod, / a mankó és a hónalj” (329.). Épp a mottó rántja be a klasszikusnak ható szöveget egy játékosabb kontextusba, de nem téríti el teljesen, hiszen a mottó maga is a halálról és a gépiesített, üzletiesített, érzelemmentes temetési bizniszről beszél. Annak minden szomorúságáról, egyben kitettségünkről ennek a valóságos iparágnak, akár gyászolók, akár az elhunytak vagyunk, leszünk.

Még inkább érvényes ez a ma már klasszikusnak számító *Nyár, némafilmre*, mely egy bonyolult képbe, a vattaszerű virágokat a nyárba eregető nyárfák vedlésének, a búcsúzó nyár elégikusságának és egy cirkuszától elköszönő bohóc távolodásának együttesébe írja át a halál és az eltávozás egyszerre drámai és törvényszerű, könnyfakasztó és mindennapi eseményét, egy játékos dallamra: „Vedlik a nyár, szívem, lenyergelt vattapóni, / na bumm sztarára bumm, hát nem fogsz folytatódni” (330.). De láthatóan itt is a szépségé és a nagyon is klasszikus hangzásvilágé az elsőbbség, a posztmodern vagy pláne az avantgárd eszközök már kevésbé jelentősek. A filmszerűség, sőt a némafilm világának megidézése pedig még inkább a száz évvel azelőtti művészeti gondolkodás előtti főhajtást jelenti. A megrendülés hiányának hangoztatása („mind elmegyünk, na bumm”) és a vers dallamának lejtmenete, melankóliája, az életnek a születéssel és a halállal együtt létező, illetve a vers rímes, jólformált kerekése együtt alkotják meg a Parti Nagy-költészet utóbbi harmadát.

A gyűjteményes kötet persze sok más irányból is forgatható, a költői életmű és az életmű egészének viszonya pedig újabb kérdéseket vethet fel. Az azonban biztosnak látszik, hogy az ezredforduló előtti és az aközüli kérdéshelvetések hangsúlyeltolódásokat eredményeztek, emiatt fontosabbnak látszott e költészet vizsgálatakor is például az intertextualitás vagy a hagyománykezelés, mint amennyire fontos a mai olvasó számára lehet. Húsz-harminc év alatt is sokat változott a magyar költészet és azzal együtt a magyar versértés is, és ha akkor a hangsúly a nyelvi megformáláson, a nyelvhasználat egyediségén volt, ma inkább a világhoz való viszonyon, a tematikus szálon van. Ha egykor sokat beszéltünk Parti Nagy Lajos költészetének szinte felmérhetetlen hatásáról, ma ideje arról beszélnünk, erre a költészetre mi minden hatott, és még inkább arról, mi minden ez a költészet. Mi minden más, mint amit eddig, sokszor unalomig ismételt elmondtunk róla. Az új, filológusi szemmel nézve is kifogástalan kötet pusztá léte is felhívás az irodalomtörténeti figyelemre, ezért bízom benne, hogy azt a feladatot is elvégzik majd az arra hivatottak. Ám mi, egyszerű olvasók mégis azt keressük, hol és miként szól hozzánk, rólunk, nekünk ez a költészet, hol tudunk mi a saját személyes érzékenységünkkel kapcsolódni hozzá. Azt hiszem, bőven van erre is lehetőség, és ezzel arra, hogy ez a költészet még sokáig élő maradjon.

FELSZABADULÁSOK

Varró Dániel: Túl a Maszat-hegyen 2. Varró Zsuzsa rajzaival.

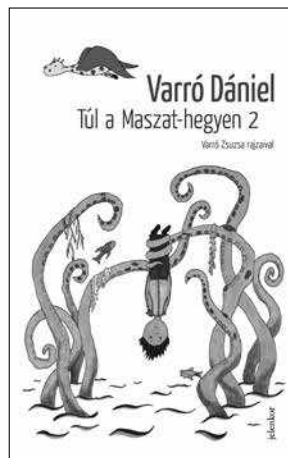
Az Anyegin-strófa komisz jószág. Úgy kell hatnia, mintha élőbeszédként állna elő, de ez persze csak a látszat. A dallam, a játékoság, a spontaneitás megteremtése az elengedhetetlen költői invención túl kőkemény nyelvi-szerkezeti munkát igényel. Ráadásul az aránylag rövid sorok és a bonyolult rímképlet szűrőjén – legalábbis egy verses regény esetén – epikai anyagot kell átpréselni: a nehezen kezelhető forma dacára a történetmeséléssel is haladni kell.

Az Anyegin-strófát a költői munka szempontjából tehát úgy lehet elképzelni, mint egy akadálypályát, ahol a szerző pusztá formai okokból folyton kisebb-nagyobb kitérőkre kényszerül, miután a szótagszám kötött, és az adott rímre az adott helyen rímmel kell felelni. Ezek a formai kitérők pedig retorikai kitérőkre kényszerítik a szerzőt – mondhatni, ebbe a strófaformába mintha eleve bele lenne kódolva a fecsegés gesztusa:

Én szeretek fecsegni hosszan,
Vidít a szó, mi szerteszt
Szalad, de mégis összekoccan.
Be szép a könnyű, halk beszéd!
Imádom sodrását a dalnak,
A szemtelennek és badarnak,
És irritál a vasszigor,
Mi tüntetően tapsikol...
(8. oldal / 2. strófa)

A gúzsba kötve táncolás végső soron sajátos szabadsághoz vezet, a fecsegés szabadságához. A verses regény dinamikáját a történetészövés és a fecsegés játékos kettőssége szabja meg, amit csak még szembetűnőbbé tesz a műfaj másik fontos sajátossága, magának a fecsegő elbeszélőnek a belépése a játék terébe.

Ha akadhat hiányérzete az olvasónak a húsz évvel ez előtt megjelent első kötettel kapcsolatban, akkor az a történetvezetés következetességével lehet kapcsolatos. Varró Dániel új könyvét viszont nem illethetik ilyen vádak, a hosszas kitérők, betétek és elkalandozások dacára magabiztosan tartja kézben a párhuzamosan futó történetszálakat. Rögtön maga a prologus is reflektál erre a helyzetre, ugyanis elvarr egy elvarratlan szálát: az előző rész végén az egyik szereplő, Emil bácsi, a postás ott felejtődött Paca cár börtönében. A kö-

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2023
306 oldal, 4299 Ft

tet nyitánya tehát Emil bácsi kiszabadulásáról szól, hiszen ezt az adósságot törleszteni kell a mesélőnek ahhoz, hogy belevághasson az új történetbe. Áruklodó azonban, hogy a prológos tízoldalasra nyúlik, és kap egy hosszú betétverset is, idejekorán jelezve, hogy mire számítsa az olvasó.

Az elbeszélést lelassító-szétíró fecsegés ilyenformán persze a feszültségkeltés eszközévé válik, ami különösképp hatásos a hirtelen témaváltások, illetve a fejezetvégi cliffhangerek esetében:

Habár hősnőnk óriási svunggal
Most épp a föld felé zuhan,
S halálba tartó Andrisunkkal
Se tudjuk még, mi lesz ugyan,
De nyilván jobban érdekelhet
Most titeket, hogy mi a helyzet
(Megérezem ám az ilyet én!)
A Paca cár volt szigetén.
(161/1)

Ami pedig az elbeszélő beléptetését jelenti, a Varró Dániel nevű szereplő – úgy is, mint az előzménykötet szerzője – nem pusztán mesél és kommentál, hanem a családtagjaival együtt aktívan részt is vesz az eseményekben. A verses regény két meghatározó eleme, a fecsegésszerkezet és az elbeszélő szerepeltetése szántsándékkal túl van hajtva, helyenként az abszurd komikumig: a *Túl a Maszat-hegyen 2* mint verses regény úgy reflektál folyamatosan a saját műfajára, hogy ez a reflexió egyszersmind az elbeszélés fő hajtóereje lesz.

*

A fentiekben nem sok szót ejtettem a történetről, és a lentiekben sem szeretnék, mert nem akarom megfosztani a kötet leendő olvasóját a meglepetések örömétől. Legyen elég anynyi, hogy a galád Paca cár kiszabadul, bosszút forral, és bajban van a világ: a cselekmény több szálon fut, fordulatos és bonyolult, de logikus. Az alábbiakban ehelyett inkább néhány műhelyfogást igyekszem áttekinteni, amelyek jelentős kötetű teszik a *Túl a Maszat-hegyen 2*-t mind Varró Dániel pályáján, mind a jelenkori magyar irodalmi mezőnyben.

A legszembetűnőbbek a retorikai megoldások. A közbevetések, kitérők, a bonyolult, pattogó párbeszédek természetes közvetlenséggel jelennek meg, ami persze eltakarja az olvasó szeme elől azt, hogy mindennek milyen aprólékos poétikai munka áll a háttérben. Mindez pedig lankadatlan kísérletezőkedvvel párosul. Különösképp jó példa erre az a tervezett kaosz, amikor az elbeszélő próbát tesz a szimultán történetvezetéssel, és az elbeszélői kísérlet kudarca újabb poénként simul bele az elbeszélés menetébe:

Nincs könnyű helyzetem nekem sem,
Elváltak újra, örület!
Most melyik hősömet kövessem?
Egyszerre mindkettőjüket?
Andris rükverben száll az égen.
Janka egy erdőt lát meg éppen.
Andris röptében jegyzetel:
– Az óra! Ne felejtsem el. –
Janka alatt a fák ugatnak.
Kinyúl felé egy szőrös ág!

– Hány perccel is állítsam át? –
Töpreng Andris, míg száll nyugatnak,
Céljától éppen elfele...
„Ez a Kutya-fák Erdeje!”

Nem, asszem így ez mégse lesz jó.
Egy helyre nézni jobb talán.
Jankánál túl nagy most a feszkó,
Maradjunk Andris oldalán!
(239/2–240/1)

Az elbeszélő ugyanakkor nem csak a narráció csavarjaiért felel. Például trollkodni is tud, ahogy azt a Paca cár monológjához fűzött, egymondatos közbevetett kommentár bizonyítja:

„(...) Hehehehe-hehehe-hehehe-hehe!
Höhöhöhö-höhöhö-höhöhöhö!
Megnő a cár, és vesztetekre
Röhögtek, hogy pöttöm ő!
Hogy »jaj de vicces, ahogy azt a
Kis csöppnyi öklét rázogattja« –
Nevetnivaló nincs ezen!”
Rázta kis öklét viccesen.
(72/1)

A fent említett kísérletezőkedv leglátványosabb megjelenési formája a rengeteg versformaváltás, illetve betétvers. A teljesség igénye nélkül: szerepel a kötetben bokorrímes vitézi ének, *Családi kör*- és *János vitéz*-átirat, és természetesen sok-sok nonszensz (badar) vers. Mindez persze nem véletlen, és nem is csak arról van szó, hogy a szerző időnként szabadulni szeretett volna az Anyegin-strófa formakényszere alól. Varró Dániel költészetének a kontextusa mindig is a lírai hagyomány volt, úgy a magyar költészeté, mint a világlíráé, már a pálya indulásától, a *Boci, boci tarka*-átiratoktól kezdve. Az *oeuvre* könnyed-játékos-humoros karaktere talán el is tereli némiképp a figyelmet arról a tényről, hogy ez a költészet hagyománytörténeti tételekben játszik. Méghozzá olyan elkötelezettséggel teszi ezt, ami a pályatársak közül – mutatis mutandis – csak Kovács András Ferencről elmondható; az ő fájdalmas hirtelenséggel lezárult pályája, noha más hangoltsággal, de ugyancsak a világköltészettel mint egésszel, ezzel a térben és időben egyaránt beláthatatlanul tágas hagyománykomplexummal állt párbeszédben.

Ugyanakkor nehéz erről a hagyománykomplexumról – a költészetről úgy általában – olyan állításokat tenni, amelyek túlmutatnának az általánosságokon. De az talán kijelenthető, hogy a költészet a nyelvet a játék eszközévé teszi – e kijelentés ellen persze sokan tiltakoznának, ugyanakkor egy ilyen vita során előbb-utóbb minden bizonnyal a játék fogalmának a pontosítása-kiterjesztése kerülne előtérbe. Játsszik a nyelvvel Edward Lear, mint ahogy játszik Pilinszky János és játszik Salamon király is. A játék lényege pedig nem a humorban vagy a szórakoztatásban rejlik, nem a játékosság köznapi fogalmában, hanem a speciális szabályokhoz való alkalmazkodásban. Azt hiszem, Varró Dániel költészetének, illetve új kötetének a jelentősége e kompromisszummentes elkötelezettség felől látható be.

Az például aligha érheti meglepetésként e költészet olvasóit, hogy Varró mennyiféle rímjátékkal él ebben a kötetben is. Még az sem különösebben meglepő tőle, amikor soron belüli rímekkel pörgeti föl az Anyegin-stófát:

„Ez nem lehetne itt pediglen.
 Ez itten” szólt a jó öreg,
 „A Tintatenger. Abba’ meg
 Csak tintahal kering, hering nem.
 Ez közismert pákászdolog.
 Jobb lesz, ha feltápáskodok.”
 (162/2)

Ugyanakkor magából az Anyegin-strófa rímképletéből is képes viccet csinálni egy bravúrosan adagolt, némileg katatón párbeszéd révén:

„Nincs több rudi” tér rá a tárgyra
 Hősünk egyből, s nem halogat.
 – Akkor – szól a zsiráfmadárka –
 Vágd le az egyik karodat!
 „A karomat?” Andris nyel egyet.
 „És más megoldás nincs esetleg?
 Mi az, amit még te szeretsz?”
 – A mesekeksz. „A mesekeksz?”
 – A mesekeksz. Adj mesekekszet!
 „Mesekekszet már nem ehetsz.”
 – Nincs mesekeksz? „Nincs mesekeksz.”
 – De volt? „De volt.” – Csak te megetted?
 „Meg. Nincs több mesekeksz.” – Ne már! –
 Dühöng a kis zsiráfmadár.

– Adj mesekekszet, vagy levetlek!
 „De mondom, nincs több mesekeksz.”
 – Üzemanyag kell, hogy lebegjek.
 „De attól nem lesz, ha levetsz.”
 – De nem hagytál a mesekekszből!
 „Ne hánytorgasd már nekem ezt föl,
 Ezen hiába keseregsz.
 Nincs mesekeksz.” – Nincs mesekeksz?
 „Nincs. És a mesekekszezést én
 Szeretném már, hogy befejezd.”
 – Miért, nincsen több mesekeksz?
 „Nincs! Nincs több mesekeksz, te észlénny!”
 – Mert mind megetted sutyiban?
 „Igen.” – És túró rudi van?
 (113/1–2)

Érdemes fölfigyelni rá, hogy e magával ragadóan szellemes és virtuóz strófák milyen összetett poétikai tartalmat hordoznak. A párbeszéd pazar retorikával tölti ki az adott kereketet, ugyanakkor szét is feszíti őket: Varró ironikusan fordítja ki a választott formát, az Anyegin-strófát, méghozzá egy pszichológiailag tökéletesen indokolt szituációban, egy kissé mániákus szereplő beiktatása révén. A „mesekekszezéssel” ugyanis felborul az eredeti, kötelező rímszerkezet, konok megátalkodottsággal tér újra és újra vissza ugyanaz a rím. És ha komolyan vesszük a hagyományt (Varró Dániel olvasójaként van-e más választásunk?), akkor be kell látnunk, hogy mindez nem pusztán játék, nem csupán poénkodás

vagy ornamentika: ahogy az elbeszélő belép a verses regény terébe, és a megjelenése révén megváltoztatja annak belső viszonyait, a kis zsiráfmadár hisztérikus követelőzése úgy változtatja meg, alakítja át az Anyegin-strófa kötelező rímszerkezetét. Az önmagára reflektáló verses regényben a történetek nem csupán dramaturgiai, hanem poétikai következményekkel is járnak.

*

Talán mehökkentő lehet, hogy a zsiráfmadár meg akarja enni a főhős, Muhi András karját, de az a helyzet, hogy a *Túl a Maszat-hegyen 2* nem akar feltétlenül simulékony, az elképzelt olvasóközönség feltételezett ízléséhez igazodó könyv lenni. A szabályszegés a szabályszegő poémokban is megnyilvánul:

Jó étel az almakompót,
kettő kell, mert szar napom vót.
(170/4)

Ahol tényleg úszkált különben
Pár óriás tintahal dühödten,
Tintát kakilva, szép lilát
(Külföldi szóval szépiát).
(163/1)

A példákat hosszan lehetne még sorolni (különös tekintettel a sétatifikákra, Maszat Janka életre kelt, pikírt modorú fikagolyóira). Mindez persze közvetlenül kapcsolódik Varró Dániel egyik legfontosabb ihlető forrásához, a nonszensz költészethez. A karcos poémok, a badar költemények, a szereplők mulatságosan idióta párbeszédei mind ide köthetők. Mindez a fékevesztett 8. fejezetben ér el a csúcra, amikor a regényszereplők egy csoportja arra jut, hogy meg kellene enni Turgenyevet, a burgonyát:

Ó, mit tesz az, ha nincs uzsonna!
Szívünkbe sündörög osonva
Egy terv, akár a leggenyább –
„Együk meg őt, a burgonyát!”
Hörögte kannibáli hangon
A falni vágyó, dúlt sereg.
– Engem? – sipított Turgenyev. –
Csak úgy, sorsot se húzva, random?
Miért pont engem? Ez nem ér!
„Mert krumplici vagy” mondták. „Azér’.”

– Hallatlan! – háborgott a krumplici. –
Hisz ez negatív diszkrimi... –
Nem bírt a szó végére jutni,
Mert ráugrottak! Iszkiri...
(166/1–2)

Szegény burgonya a vízbe ugrik az üldözői elől menekülve, mire a kaján elbeszélő felteszi a kérdést: *„Szerintetek melyik halál jobb / a kettő közül, gyerekek?”* (167/1) A fenti példák talán kellőképp bizonyítják, hogy Varró Dániel új könyve nem kíván jól fésült meseregény lenni.

ni (mint ahogy hősei sem kívánnak jól fészült mesehősökként viselkedni). És a kötetben felbukkanó poénok és utalások jó része természetesen nem is a kisiskolás korosztálynak szól: rendszeresen előkerülnek például a földön heverő piros heringek, méghozzá minden magyarázat nélkül (a „vörös hering” a figyelem elterelésére vagy a másik fél összevarrására használatos érvelési hiba), más helyen pedig az elbeszélő arról mesél, hogy miért költené el rossz szájjal a Nobel-díjjal járó kilencmillió svéd koronát (188/1–2). E folyamatos regisztráltatások pedig a meglepetés folytonos ígérétével töltik meg a könyvet.

A történet zárása aztán képregényre vált, mégpedig sajátos narrációelméleti indoklással:

– De kár, hogy nem egy képregényben
Vagyok! – gondolja Andrisunk.
– Úgy akkor volna még reményem.
Csak egy-két piff-paff!, némi dzsung!,
És gyorsan megoldódna minden.
Az sokkal jobb műfaj szerintem...
(256/1)

A képregény szövegezése természetesen ugyancsak verses műfaj: a rímes próza, a makáma, amiről már jó ideje lehet tudni, hogy a szerzőnek különösképp kézre áll. S noha ezt a fejezetet követi még egy utóhang és egy epilógus, a képregényre váltás jól mutatja, hogy Varró Dániel a műfaji váltások, sőt határátlépések milyen széles skáláját járja be a *Túl a Maszat-hegyen 2* lapjain.

Akár jelképes gesztusnak vagy rejtett invokációnak is tekinthető, hogy a kötet a derék postás, Emil bácsi szabadulásával indul. Merthogy ez a felszabadult és jókedvű verses regény leginkább az irodalom szabadságáról szól, arról a tágasságról, amely az igazán jelentős irodalmi alkotások sajátja. Az önfeledt lubickolás a különféle verses műfajokban, a váratlan regisztráltatások, a képzelt közönséggel nem foglalkozó beszédmód szabadsága, egyáltalán, a választott műfajon belüli világalkotás, amelyben egyszerre működik a játék és a játékszabályok komolyan vétele, valamint a koordináta-rendszerük folyamatos újragondolása – az irodalmi alkotás keretein belül létrehozható szabadságnak a megteremtése, illetve ennek a munkának a kérlelhetetlenül komolyan vétele teszi fontos kortárs alkotássá Varró Dániel meseregényét.

S ha korábban azt ígértem is, hogy nem spoilerizek, annyit mégiscsak elárulnék, hogy a könyv vége abszolút nyitott: a *Túl a Maszat-hegyen 2* cliffhangerrel, valamint a harmadik kötet ígérétével zárul.

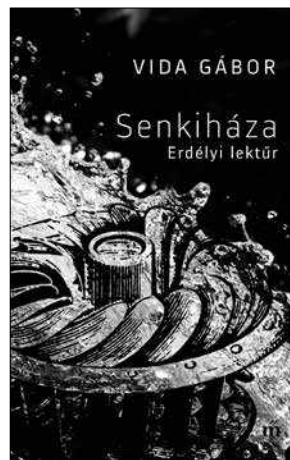
CHRONICA NAMAIDIENSIS

Vida Gábor: *Senkiháza. Erdélyi lektűr*

Az utóbbi időben számos magyar regény született, amelyek többé-kevésbé fikatív helyszínen játszódnak. Többé-kevésbé – ez úgy értendő, hogy olyan nem létező, költött helyen, amelyet ismert, hozzá közeli, azonosítható helyek vesznek körül, sőt akár egybe is eshetnek velük. Rendszerint kisvárosokról van szó. Krusovszky Dénes *Akik már nem leszünk sosem* című regényének központi helyszíne egy Hajdúvágás nevű város, amely a valóságos Hajdúnánás megfelelője – hogy mennyire pontosan, azt legfeljebb a helybeliek tudnák megállapítani. A *Levelek nélkül* című következő regényének a helyszíne egy nagyon hasonló, de névtelen alföldi kisváros. Péterfy Gergely regénye, *A golyó, amely megölte Puskit* egy Herkulesvár nevű kisvárosban játszódik, amely valahol a Duna-kanyarban található, ahol a valóságban nincs még csak hozzávetőleges megfelelője sem, de ismerős, létező és a regényben meg is nevezett települések között helyezkedik el. Tóth Krisztina *A majom szeme* című disztópikus regénye egy meg nem nevezett ország meg nem nevezett fővárosában játszódik, amelyet nehéz nem Budapest allegorikus megfelelőjének tekinteni. Bodor Ádám *Sehol* című kötetének novellái – mint Bodor korábbi kötetei – részben referencializálható kelet-európai, részben ezek fikcionalizált változataiként értendő, képzeletbeli helyszíneken játszódnak. Darvasi László *Magyar sellő* című regényének helyszíne egy kitalált és groteszkül karikázott 19. századi német kisváros, ahol hiába keresik a Magyarországról érkezett, de eltűnt magyar sellőt, és ahol az abszolút önkényúr, a gróf hatalmaskodásának abszurd végletei, mint az egyik mottó utal is rá, Örkény *Tótékját* idézik.

Vida Gábor új regénye, a *Senkiháza. Erdélyi lektűr* nem Senkiházán játszódik, mint a címe alapján vélhetnénk, hanem a nem kevésbé beszélő nevű Namajdon. Hogy mégis miért *Senkiháza. Erdélyi lektűr* a regény címe, ez egy fogós kérdés, amire később még visszatérünk. A képzeletbeli Namajd a regényszövegben található utalások szerint valahol Marosvásárhely és Szováta között helyezkedik el, egy folyó mentén, amely nincs megnevezve, de csakis a Nyárad lehet. *A hálátlan utókor* című prólogusszerű első fejezetben arról elmélkedik a többes szám első személyű elbeszélő, város-e ez a Namajd, ahol végtére is országos vásárt ülnek, mióta világ a világ. „A gondolat tehát, hogy mi város vagyunk, régről származik, és mélyen gyökerzik a köz tudatában, azóta sem tudta senki feledtetni, pedig volt próbálkozás rá bőven” (5.).

A helyi román jegyző szemével nézve „olyan az egész, mint egy száz városka, ugyanazok az arányok, formák, koptott színek. Mivel kisebb minden és szűkebb, első pillantásra építészeti paródiának tűnik...” A főutcán „sorakoznak az üzletek, pék, hentes, kalapos, Krausz, Tiegelmann, Spierer,

Magvető Kiadó
Budapest, 2023
424 oldal, 5999 Ft

borbély, szabó, Spielberg, Schwartz, rövidáru, csemege, posta és takarékpénztár, a Birt és a Kék Fenyő nevű kocsmá... Van egy hely a folyón túl a hegyoldalon, ahonnan... teljes hosszában látható a főutca. A középső része kiszélesedik, mint egy hurka, és ahol szűkülni kezd, egyre kisebb tornácos házak sorakoznak egyre nagyobb telkeken..." (21.)

A *Senkiháza* első fejezetei olyan töményen adagolják a (kis)város lakóihoz fűződő információkat, hogy az olvasó alig győzi megjegyezni őket, sőt egy idő múlva talán fel is adja a próbálkozást, vagy újrakezdi az olvasást. Sokáig nem mutatkozik olyan elbeszélői terv, amelybe beilleszthetné a neveket és a tudnivalókat. A tájékozódást nehezíti, hogy jó darabig egyik megnevezett és röviden akár be is vezetett szereplő sem tűnik a többenél fontosabbnak. Az is csak lassan derül ki, hogy a városka a regény jelenében Romániában van, míg korábban Magyarországon volt. Igaz, a helyiek közül sokan még most sem tudnak románul, a románok meg magyarul. Az elbeszélt történelmi idő felismeréséhez nem árt tudni, ki volt Goga Octavian és II. Károly király. A városháza faburkolatú tanácstermében az utóbbi képe néz le a testületre, vagyis az 1930-as években vagyunk. A polgármester magyar, de a jogköre csupán annyi, hogy a rendeleteket kidoboltassa, és megkérdezze a román jegyzőt, milyen jelentéktelen ügyben szabad eljárnia. A jegyzőt Moldovanak hívják, ő „egy idő után már nem fárasztotta magát, hogy minduntalan figyelmeztesse a tanácsot, a hivatalos nyelv a román” (11.). Van még egy román csendőr, Danila, a városi tanácsosok pedig „nagydarab, sötét arcú, eltökélt magyar emberek”, „derék iparosok” (14.). Nevek is elhangzanak, épp hogy csak egy-két alkalommal, annál többet lesz szó később Ursu Arcadia román tanácsosról és Popa Aurelia jegyzőkönyvvezető kisasszonyról. Élnek Namajdon zsidók is, mindenekelőtt Wolf Sámuel téglagyáros, a „téglabáró”, az ő lánya a szép és világlátott Wolf Nelly, továbbá a művelt Tiegelmán Ahasvér, akinek boltjában mindent lehet kapni. És voltak még a név szerint szintén alig egy-két alkalommal említett „főutcai gazdag zsidók” (77.). Őket ’44-ben majd utoléri a zsidókra kiszabott sors.

Közismert namajdiak a Mátisch lányok, akiket Özvegyeknek nevez mindenki, bár sosem voltak férjnél. A 70. oldal táján lép be a szereplők közé a férfiasan erélyes Lóczy Alíz tekintetes asszony, aki ténylegesen özvegy, de a férfiakról még korántsem mondott le. Fischer vendéglős inkább csak a vendéglőjével szerepel, de azzal annál többször; itt gyűlnek össze ebédelni a tanácsosok és itt tartják a helyi bálokat. A román nacionalizmus térhódítása idején a vendéglőt átnevezik Pescarulnak, abban a hiszemben, hogy a Fischer név halvendéglőt jelent. Mircea Dragomir, a megyei alprefektus unokaöccse magyarul tanul, és monográfiát készül írni egy igazi magyar faluról, azaz lakhelyéről, Namajdról, de monográfiája sohasem készül el, mire az elbeszélő mintegy a helyiek nevében megjegyzi: „hogyan is lehetne falumonográfiát írni egy városról?” (19.) Namajd város monográfiáját, a *Chronica Namaidiensis*t végül a szerző írja meg a *Senkiháza* című regényében.

Vissza-visszatérő szereplő Anton Schwartz, a német (szász?) vándorfotográfus, aki nem namajdi ugyan, de valahogy mindig ott terem, amikor vásár vagy valamilyen ünnep alkalmával fényképezni való akad. Országos vásár napján érkezik a városba Kalagor Máté is, aki aztán lassanként a regény főszereplőjévé lép elő. Mikor megérkezik az állomásra, mint gyanús idegent igazoltatja a csendőr, és fényképes igazolványa alapján Matei Călugăru oklevél nélküli bukaresti mérnökként azonosítja. Kalagor Máté magyar is, román is, és ebben a mivoltában a népek-etnikumok erdélyi keveredéséről, egymás mellett éléséről szóló Vida-regény programadó főhőse.

A *Transtellex* nevű erdélyi hírportálon Vida Gábor így beszélt regénye történelmi-társadalmi hátteréről: „Volt egy csomó olyan erdélyi kisváros, ahol mindenféle népek laktak: Dés, Torda, Erzsébetváros, Szamosújvár, Déva, Beszterce, Máramarosziget, Dicsőszentmárton. Kis települések voltak, etnikailag is sokszínűek, de különböző habitusú, műveltségű társadalmi osztályba tartozó emberek éltek egy kis területen. Volt egy iparosság, egy értelmiség, mindig volt jegyző, tanító, orvos, pap, lódoktor. Két-három birtokos, egy vál-

lalkozó, szeszgyár-, cséplőgép-tulajdonos, nagygazdák, tehát egy sokkal színesebb társadalom, mint ma van ezeken a településeken.

Nyárádszereda például, ahol lakom. Örmények, zsidók laktak ott a magyarokkal együtt, a zsidókat elvitték, a zsinagógát lebontották. A mostani kávéház '34-ben épült, az ipartestület székhelye volt, a márványtábla most is ott van, hogy kik mennyit adakoztak, hogy megépülhessen. A 30-as évek elején betiltják Romániában a szerencsejátékot, a rulettet és a kártyajátékokat, a rómit viszont nem. És ebben a házban azóta römiznek. Ők sem tudják már, hogy miért.

Voltak tehát ezek az urbánus falvak, iskolával, több templommal, főtérrrel. A centralizáló állam azonban szétverte őket. Elnémította, visszaszorította a helyi elitet, fölszámolta a legényegyleteket, cséplő bandákat, borszövetkezeteket, mindenféle társulást. Mindent állami kézbe vett és megfojtott.” (Vida Gábor: Évtizedek óta építem a magam egyszemélyes transzilvanizmusát. Vig Emese interjúja, *Transtellex*, 2023. július 16.)

Sok hasonló kisvárost ismerünk a magyar irodalomból Mikszáthtól Török Gyulán, Kaffka Margiton, Krúdyn és Móriczon át Kosztolányiig, és ha belehelyezzük ebbe a kelet-európai kulturális képletbe a *Senkiházában* megelevenedő mikrokozmoszt, felidézzük azt az iróniát, amellyel Vida maliciózus hangú elbeszélője távolságot tart alakjaitól, olyan szerzők és filmek kisvárosai is eszünkbe juthatnak, mint Bruno Schulz, Vladislav Vančura, Bohumil Hrabal, Jiří Menzel.

Kalagor Máté származása, múltja a homályba vész, annyit tud róla az elbeszélő, hogy egy örmény kolóniában nevelkedett Bukarest közelében, a Sahaghian-birtokon, ahol egy régi hatalmas műhelyben ezermester apja mellett maga is ördögösen ügyes gépész lett belőle. Közben, „a hadüzenet előtti nyáron” (51.) – azaz nyilván az első világháború kitörése előtt – apjával menekülnie kellett, hogy miért és közelebből hová, azt nem tudjuk meg, csak annyit, hogy a háború alatt fenn a havasokban egy szénégető tanyán tengették a napjaikat. A háború után visszatértek a „birtokra”, ahol Máté és Yeznig Sahaghian nevelt lánya, a szertelen, „barna bőrű, hirtelen mozgású” („mint egy menyét”) (55.) Endza között szenvedélyes szerelem szövődött.

Homályban marad az is, hogy Kalagor Máté, azaz Matei Călugăru mikor és hol tanult meg magyarul, egyáltalán mennyiben tekinthető, ha csak „félíg” is, magyar nemzetiségűnek, a román vagy akár az örmény mellett. Bukaresthez, úgy tűnik, felemás érzések fűzik; egyrészt itt van kedvenc tartózkodási helye, a gépszerelő műhely, itt van a gazdag örmény pártfogója, itt van a szerelme, másrészt: „Haza kell menni, ahogy az apja tervezte, mert ott van az otthon (...), de mihez kezdett volna otthon, amikor nem volt semmije, meg az sem volt egészen biztos, hogy hol van ez, bár egy téli napon [apja] megmutatta neki a grivicai víztoronyból, amikor tisztán látszottak a behavazott hegyek, ott van azokon túl” (69.). Sokáig azt is csak találgathatjuk, hogy Máté mikor hány éves, aztán a regény vége felé, amikor, nem először, behívják tisztí kiképzésre, ezúttal a magyarok, a jelentkezését fogadó százados értetlenkedve nézi az iratait: ahány hivatalos irat, annyi név, és bár Bukarestben született 1906-ban, „Firtosváralján anyakönyvezték 1916-ban, Kalagor Mátyás néven, mint aki tízévesen született” (337.). Visszamenőleg megállapítható, hogy harmincéves volt, amikor Namajdra érkezett.

Különleges sajátossága Vida regényének, hogy az időviszonyok egyébként is meglehetősen homályosak. A helyi időt sokáig csak a helyi események, vásárok, esküvő, temetés, vadászatok, bálók és az évszakok tagolják. Egyáltalán az időjárás, a természeti környezet. Ritmikusan visszatérő leírásaik gyönyörűségek, érzékletesek, szuggesztívek. A harmincas évek végétől aztán a történelem is megérkezik Namajdra, bár az események, a bécsi döntés, a magyar világ visszatérése, majd a háború, az oroszok megérkezése épp hogy csak átcsap a város fölött. A történelmi időre, a román politikai viszonyok alakulására, a vasgárdisták mozgalmára és a távoli világháborús eseményekre főleg az elbeszélő

utal: ezekből nagyjából annyi jelenik meg az elbeszélés horizontján, amennyi az egyes namajdiakat, illetve Kalagort érinti – ez persze nem kevés, a zsidókat elhurcolják, Kalagort többször is bevonultatják, hol a románok, hol a magyarok.

A hiányok és bizonytalanságok talán arra szolgálnak a regényben, hogy a főhóst a lehető legkevesbé határozzák meg olyan adottságok, amelyek egy erdélyi tárgyú, magyar nyelvű elbeszélésben kikerülhetetlennek tűnnek. Figyelemre méltó, amit Vida Gábor a fentebb már idézett interjúban ezzel kapcsolatban mondott: „úgy telt itt el velünk száz év az erdélyi magyar irodalomban, hogy a könyvekből nem derül ki, hogy itt románok is élnek. Van egy-egy juhász, az *Ábel a rengetegben* Surgyelán csendőre meg egy-két negatív szereplő, a gonosz jegyző, a szakállas pópa, de azon túl nincs román társadalomábrázolás. (...) Mivel egy meghosszabbított Magyarországon élünk mentálisan, a szépirodalom sem tükrözhet más állapotot. Engem viszont nagyon izgatott, hogy lépjek ki ebből a sémából. És azt mondtam, én ezt az egy országot ismerem alaposan, ezt írom bele a könyvbe. Milyen lehetett egy '30-as, '40-es évekbeli ember, aki Bukarestben él. Elég régóta van Bukarestnek magyar kolóniája, még a 48-as szabadságharc óta. Volt egy kozmopolita magyarság a román fővárosban, amelyik románul is, magyarul is tudott, Romániában élt, de jól ismerte a magyar kultúrát, és sokkal nyitottabb volt, mint az erdélyi beszűkült nacionalisták” (*Transtelex*, i. m.).

Kalagor szerencsét próbálni érkezik Namajdra, és mint mérnökembert a helyi „vízerőtelep” híre vonzza ide. A Ganz-turbina azonban nem működik, mert az 1934-es tavaszi jeges ár – ez talán az első konkrét évszám a regényben – a zsilipet tönkretette, és azóta se pénz, se szándék nem volt a rendbehozatalára. Így most csak annyi a villany a városkában, amennyit a malomban „csinál” két rozoga dinamó. Bár Kalagor becsvágyát mindjárt felébreszti a vízerőtelep megvásárlásának és életre keltésének terve, nemcsak ezért telepszik meg Namajdon, hanem szerelmi csalódásában is. Mindjárt megérkezése után, miközben bámészkodik a vásárban, rövid időre kis repülőgép száll le a közeli legelőre, és két utasa közül az egyik, egy hölgy, kézmozdulattal és papírlapra írt francia nyelvű üzenettel arra kéri Kalagort, hogy ne vegye észre, ne ismerje fel, ne árulja el. Az olvasó itt legfeljebb még csak sejtethi, hogy Endza az, Kalagor bukaresti örmény szerelme.

„Tavaly történtek ezek, meg azelőtt, ő pedig világgá van menve, megnézte a legkisebb Ganz-féle vízturbinát, eladó” (57.), mondja vagy gondolja ezt Kalagor vagy az ő nevében az elbeszélő, mint ahogy egyébként sem különül el mindig világosan, hogy a szereplők véleményét, gondolatait közvetíti-e az elbeszélő függő beszédben, vagy ő beszél-e a maga személytelen, mindentudó státuszában. A háttér-információk olyan töredékesen és látszólag esetlegesen vannak elszórva a szövegben, hogy olvasó legyen a talpán, aki elsőre össze tudja olvasni őket. Felvetődhet benne a kérdés, hogy mit honnan tud az elbeszélő, illetve miért épp azt tudja, amit elmond, és miért nem mond el sok mindent, ami túl van a regényvilág bizonytalan határain.

Endzáról elmondja, hogy bár még a „tavaly történtek előtt” a lány valamikor férjhez ment, aztán botrányos körülmények között megszabadult a férjétől, Mátehoz továbbra is ragaszkodott, és autóval elvitette magát vele a Fekete-tengerhez. Aztán kinézte magának Costel Enache pilótát, „úgy nézte ki magának, mint bármelyik férfit, kell nekem, villant a szeme, elvihetne repülni engem is (...) Majd egyszer elviszem, mosolygott Costel” (57.). Ezzel a Costellel száll le Endza a namajdi legelőre, és mintha titkos küldetésben lennének, vagy Costel előtt nem akarna lelepleződni, a nő észrevétlen akar maradni Kalagor előtt. A detektívek azonban mintha tudnának róluk, rátörnek Schwartz vándorfotográfusra, hogy mutassa a vásárban készült felvételeit, talán azért, mert mint később kiderül, Costel és Endza kommunisták és egy idő múlva a spanyol polgárháborúból üzennek, de lehet, hogy a detektívek valamiért inkább Matei Călugărura kíváncsiak, mert aznap éjjel a marosvásárhelyi Transylvania Szállóban őt keresik. Jellemző, hogy mivel Costel állítólag ha-

sonlít a királyra, a namajdiak közül sokan azt gyanítják, hogy inkognitóban maga a király látogatott el hozzájuk.

Kalagort aztán mégsem bántja, nem keresi senki, csak azt „kénytelen elviselni, hogy Endza Sahaghiannak új szeretője van, nem váratlan ez, nem is meglepő, de belemart a szívébe” (66.). Bár a vízerőtelepet egyelőre nem tudja megvenni és beindítani, kibérli a Namajdtól kocsival egy óra járásnyira, az erdőben, a „havason” található, elhanyagolt, lakatlan Ránkolczy-villát és a hozzá tartozó birtokot, és ide költözik. Csúrt épített, berendezkedik, gazdálkodni kezd, és feleségül veszi Havadi Borbálát, aki kisleányával együtt Vársárhelyről menekült el előző férjétől, a lókupec Ács Lőrincről, aki úgy megvadult két pohár pálinkától, hogy dührohamában rendszeresen megverte feleségét. Bora a namajdi rokonánál, Lóczy Alíz portáján talál menedékre, és az asszony Tiegelmann Ahasvér boltjában lesz eladó. Kalagor itt ismerkedik meg vele: „Szerelem lett ez a sokadik látásra, de túl sokat ez nem jelent, ijesztően messze vannak egymástól. Kalagor egy vetődött, jöttment, mindenki tudja róla, hogy bérlő, árendás, folyékonyan beszél románul csendőrral, jegyzővel, nem gatyás, nem harisnyás, de nem is nadrágos ember egészen, de miért ott kint lakik a havason?” (85.) Aztán mégis sor kerül az esküvőre.

Az *Esküvő lesz* című 7. fejezettől (91.) a 20. *Barbarossa hadművelet* címűig (336.) tartó, csaknem 250 oldalnyi részben, tehát voltaképp a *Senkiháza* nagy részében a házaspár és a namajdiak „hétköznapijairól” van szó, amint a 8. *Hétköznapiok* fejezet címét explicit módon jelzi is. De olyan fejezetcímek is, mint 9. *Vadászat*, 10. *Mulatságok*, 14. *Béke van*, 15. *Vásár megint*, 16. *Édes Erdély*, arra utalnak, hogy a szereplők életében nem történnek sorsfordító nagy események, a város éli a mindennapi életét, a baljós történelmi események moraja sokáig csak mint távoli mennydörgés hatol el Namajdra. Kéky Sándor, egykori magyar királyi hadnagy mindenesetre rajta tartja kezét a történelem ütőerén, és lesi a magyarok visszatérését. „Azon a nevezetes reggelen, amikor még kevesen voltak tisztában a világpolitikai fordulat jelentőségével, szinte senki nem tudta mire vélni, hogy Kéky hadnagy nemcsak magyar tiszt uniformisban, köpenyben, csákóban és fényesre vikszolt csizmában lépkedett végig a jeges tócsákkal borított Regele Ferdinand utcán, de látszott jól a kardja is, pedig eskü alatt állította többször, hogy ’18 őszén a református parókia kútjába dobta” (136.). A városháza elé masírozott, és bár a téren nem volt senki, kardját kivonva dörgő hangon többször elkiáltotta: Heil Hitler! Időbe telt, amíg egyesek megértették, hogy Kéky hadnagy az Anschlusst ünnepli. A regény idejében tehát ekkor 1938 márciusát írjuk.

Hasonlóképp szüremkednek be a hírek Kassa bombázásáról, a Kapitány, vagyis a vaspártista Codreanu meggyilkolásáról, a világháború kitöréséről, de közben Namajdon Anna-bált rendeznek, Schwartz vándorfotográfus híradófilmet vetít a Fischer-Pescarul kertjében, 1939 szilveszterén újabb filmvetítéssel kísért mulatságot tartanak, Kalagor Máté pedig időnként elutazik Bukarestbe, hogy eleget tegyen a behívó parancsra és felkeresse örök szerelmét, Endzát. A magyarok átmeneti visszatérése sem változtat sokat a namajdiak életén, csak iratokat égetnek a csendőrség udvarán, előkerülnek a magyar zászlók, és biciklin megérkeznek a magyar katonák. Az utolsó fejezetekben aztán az elbeszélő fő mesélőnivalója már egyre inkább az „Igazi háború”, amint a 22. fejezet címe mutatja. Kalagornak szinte az utolsó pillanatban sikerül egy új turbinát szereznie, és üzembe helyeznie a vízierőművet, de aztán jönnek az oroszok, mindent leszerelnek és elvisznek. A 24. *Folytköv.* című rövidke utolsó fejezet azt sugallja, hogy a kommunista hatalomátvétel után kisebb-nagyobb változások és veszteségek árán az élet megy tovább Namajdon, immár persze megint román fennhatóság alatt. Kalagor Mátét a Vlagyimir Iljics Leninről elnevezett békási vízierőmű építkezésére helyezik át.

Hogy miért *Senkiháza* ennek a kitűnő regénynek a címe? És az alcím miért *Erdélyi lektűr*? A kritika eddig véleményem szerint a kelletténél többet foglalkozott ezzel a kérdéssel. Gyanítom, hogy Vida tréfából választotta ezeket a címeket, talán az elbeszélő ironikus-

fölényes hangját előlegezve. A *Senkiháza* cím legfeljebb úgy lenne értelmezhető, hogy csupa senkiházi él itt, vagy hogy Namajd „senkinek sem háza”, azaz a szereplők nincsenek itt otthon. Ez azonban nem igaz, még leginkább Kalagorra lehetne érvényes, de ő máshol sincs otthon. Egyszóval nem tartom jónak ezt a címet. És ugyanez vonatkozik az *Erdélyi lektűr* alcímre is. Megint csak lehetne esetleg az ironikus-idézőjeles értelmezésre hivatkozni, de én ennek sem látom sok értelmét. Egyébként, ha kellően figyeltem, a „senkiháza” szó egyszer sem hangzik el a regény szövegében, tehát mintegy kívülről van ráragasztva. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy Vida regénye az irónia virtuóz módon variált modulációival beszélteti mindvégig többes szám első személyű, fiktív kilétű elbeszélőjét, aki otthon is van Namajdon, belülről ismeri hőseit, de egyben fölényes, kívülálló krónikás is, aki történelmi távlatból mesél egy különböző nemzetiségű emberekből álló közösség hányattatásairól.

FOTÓ: FALLUS KRISZTA

7 ÉV UTÁN ELŐSZÖR

Váci Eszter és a Quartet

LEMEZBEMUTATÓ KONCERT

LESZ MAJD ÚGY

JÚNIUS

06

SZÖVEGEK: MESTERHÁZY BALÁZS ÉS VÁCI ESZTER

A KONCERT ELŐTT PÓDIUMBESZÉLGETÉS
JUHÁSZ ANNA VEZETÉSÉVEL

Miért nem vers a dalszöveg?
Meglepetésvendéggel

19:00
PESTI
SZÍNHÁZ

JEGYVÁSÁRLÁS: [HTTPS://VIGSZINHAZ.JEGY.HU/](https://vigszinhasz.jegy.hu/)

Zsolnay Piknik

május 31.
– június 2.

A ZSOLNAY PIKNIK KIEMELT PROGRAMJAI

2024. május 31. 20.00

THE BEATLES BY THE BITS EMLÉKZENEKAR KONCERTJE

Zsolnay Negyed | Pirogránit udvar

2024. június 1. 20.00

FELESÉGEK ÉS SZERETŐK – SZÜCS GABI, SCHELL JUDIT ÉS A SZÜCS GABI QUINTET zenés színházi estje

Zsolnay Negyed | Pirogránit udvar

2024. június 2. 20.00

IMAGINE – HORGAS ESZTER, FALUSI MARIANN ÉS A CLASSJAZZ BAND KONCERTJE

Zsolnay Negyed | E78 | Koncertterem

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

Nemzeti
Kulturális
Alap

PAPPAS
KLASSZIKAI VEZETŐ

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Száz éve halt meg Franz Kafka

- FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Az írás mint megváltás (*Franz Kafka elbeszéléseiről*) 609
FORGÁCH ANDRÁS: Kinézett az ablakon (*A Kafka-mondat szingularitása, avagy az írás folyamatának leképezése a mondat szerkezetében*) 615

*

- VÁRADY SZABOLCS: Régi csorbák köszörülgetése
(*Byron halálának kétszázadik évfordulóján*) 626
GEORGE GORDON, LORD BYRON: Harold lovag vándorútja (*Részletek a IV. énekből*) 630
MOLNÁR T. ESZTER versei 634
CSORDÁS KATA versei 637
BALOGH ENDRE versei 639
TAMÁS FERENC versei 640
MESTERHÁZY BALÁZS versei 643
RAKOVSZKY ZSUZSA: Vattacukor (*elbeszélés*) 644
ZSEMBERY BORBÁLA: Amazónia frissessége (*novella*) 657
HORVÁTH VIKTOR: A Júdás-terv (*regényrészlet*) 661
FRÉDÉRIC GROS: Elfogadtuk az elfogadhatatlant (*esszé*) 670
KERESZTESI JÓZSEF: A kritikus neve (*Néhány szó Havasréti József kritikai praxisáról*) 675
KURTÁG GYÖRGY: Noch etwas? Eötvös Péter (*Mit veszítettünk – kit veszítettünk?*) 680

Színház

- ARANY ZSUZSANNA: Csók, halál, sikoly, függöny le!
(*Csáth Géza ismeretlen melodrámája*) 681
CSÁTH GÉZA: Egy csók!... Melodráma 685
MILBACHER RÓBERT: Vörös Rébék (*Arany-átiratok 2.*) 696
P. MÜLLER PÉTER: Illat, színház, illékonyág, és a tartós emlékezet paradoxona
(*tanulmány*) 712
BÁLINT BÁLINT MARCELL – PARTI NAGY BERTA: Visszavonulás a világ végéről
(*dramamelléklet*)

*

- RADNAI DÁNIEL SZABOLCS: Kritikus, szerkesztő – szerkesztő, kritikus
(*Reményi József Tamás: Mindig volt egy szigetem. Darvasi Ferenc életútinterjúja*) 723
WEISS JÁNOS: „Hol a kulcs, mely minden zárt kinyit?”
(*Forgách András: A játékos és a többiek. Válogatott színdarabok*) 733
CODĂU ANNAMÁRIA: A valóság mint végtelen csillagporból gyúrt gyűrűsféreg
(*Mircea Cărtărescu: Szolenoid*) 738

2024

JÚNIUS

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

6. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BERTÓK-PÓDIUM. A beszélgetéssorozat újabb rendezvényén kettős könyvbemutatóra került sor május 17-én a pécsi Tudásközpontban. Előbb a *curessale* kiadó szerzői, *Harcos Bálint*, *Lanczkor Gábor* és *Szabó Marcell* könyveiről esett szó, majd *Balázs Imre József*, *Szálinger Balázs* és *Vajna Ádám* közreműködésével *Szócs Géza* *Összegyűjtött verseiről* zajlott beszélgetés, a moderátor *Mohácsi Balázs* volt.

*

MAJDNEM LEHETETLEN. Upor László *Az SZFE autonómiaharcának története* alcímű könyvét mutatták be május 20-án a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Balogh Robert* beszélgett.

*

PÉCSLIT KÖLYÖK. Első alkalommal rendezték meg a szeptemberi PécsLit Irodalmi Fesztivál előfutáraként a gyerekeknek szóló fesztivált május 18-án a Tudásközpontban. A különböző alkotófoglalkozások mellett bemutatták *Harcos Bálint*, *Kertész Erzs* és *Simonfalvi Anca* könyveit, *Oravecz Gergely* képregényrajzoló workshopot tartott, *Varró Dániel* és *Molnár György* zenés irodalmi műsort adott.

VESZÉLYES CSILLAGZAT ALATT. Az Európai Iskola történetét feldolgozó szentendrei kiállítás katalógusának bemutatójára került sor május 21-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. *Bodonyi Emőke* és *Várkonyi György* kurátorokkal, valamint a kötet szerzői közül *Havasréti Józseffel* *Ágoston Zoltán* beszélgett.

*

ALFA ÉS OMEGA. Beethoven *I. és IX. szimfóniáját* játszotta a Pannon Filharmonikusok május 4-én a pécsi Kodály Központban. Közreműködött *Pasztircsák Polina*, *Gál Erika*, *Brickner Szabolcs* és *Cser Krisztián* énekművész, valamint a Magyar Rádió Énekkara (karigazgató *Pad Zoltán*), vezényelt *Gérard Korsten*.

*

IRODALMI DÍJAK. Az Artisjus Irodalmi Nagydíjat idén *Rakovszky Zsuzsán*nak ítélték oda, Artisjus Irodalmi Díjban *Győri László*, *Milbacher Róbert*, *Bényei Tamás*, *Reményi József Tamás* posztumusz és *Darvasi Ferenc* részesült. – Az ez évi Osvát Ernő-díjat *Margócsy István* vehette át. – A Békés Pál-díjat 2024-ben *Bognár Péter* nyerte el.

Szerzőink

Földényi F. László (1952) – esztéta, kritikus, Budapesten él.

Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Várad Szabolcs (1943) – költő, műfordító, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.

George Gordon, Lord Byron (1788–1824) – angol romantikus költő.

Molnár T. Eszter (1976) – író, biológus, Budapesten él.

Csordás Kata (1984) – költő, szerkesztő, Pécsen él.

Balogh Endre (1971) – szerkesztő, a Prae Kiadó vezetője, Budapesten él.

Tamás Ferenc (1956) – a Szilágyi Erzsébet Gimnázium magyartanára, költő, irodalomtörténész, Budapesten él.

Mesterházy Balázs (1974) – költő, író, Budapesten él.

Rakovszky Zsuzsa (1950) – költő, író, műfordító, Sopronban él.

Zsembery Borbála (1987) – író, kritikus, Budapesten él.

Horváth Viktor (1962) – író, műfordító, Pécsen él.

Frédéric Gros (1965) – francia filozófus.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Keresztési József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.

Kurtág György (1926) – zeneszerző, zongoraművész, zenepedagógus, Budapesten él.

Arany Zsuzsanna (1976) – irodalomtörténész, a Pannon Egyetem oktatója, Budapesten él.

Csáth Géza (1887–1919) – író, orvos, pszichiáter.

Milbacher Róbert (1971) – irodalomtörténész, író, Kővágószőlősen él.

P. Müller Péter (1956) – irodalom- és színháztörténész, kritikus, Pécsen él.

Bálint Bálint Marcell (2003) – író, az ELTE szabadbölcész hallgatója, Budapesten él.

Parti Nagy Berta (2003) – író, Budapesten él.

Radnai Dániel Szabolcs (1995) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.

Codău Annamária (1993) – irodalomkritikus, a *Látó* szerkesztője, Marosvásárhelyen él.

E lapszámunk Kafkára emlékező írásainak megjelenését a Budapesti Goethe Intézet támogatta.

Csáth Géza kéziratának képei az *Egy csók!...* című színpadi művéből 636, 638, 669, 695, 737

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

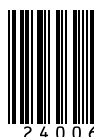
www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

2 4 0 0 6

AZ ÍRÁS MINT MEGVÁLTÁS

Franz Kafka elbeszéléseiről

Gregor Samsa és Georg Bendemann, Gracchus és Karl Roßmann, K. és Josef K., és a többiek, a névtelenek, élükön a falusi orvossal és a Törvény kapuja előtt várakozó vidéki emberrel. Egy és ugyanazon mítosz szereplői. Nem hétköznapi, prózai emberek, de nem is a fantázia mesés alakjai. Ebben a világban élnek és mozognak, de közben van bennük valami nem e világi is. Többnyire az ismeretlenből bukkannak elő, a végén pedig, ha nem halnak meg, nem tudni, hová távoznak. De amíg itt vannak, addig semmi kétségük afelől, hogy rossz helyre érkeztek, eltévedtek, az életük elhibázott, mivel nem abba a világba születtek bele, amelybe szerettek volna. Innen szeretnének kikeveredni, akár még a haláluk árán is. Mint akiket száműztek a Paradicsomból, és az eredendő bűn jegyével a homlokukon a megváltásra várnak. A csodával határos módon csöppennek egyik pillanatról a másikra meghökkentően új helyzetekbe, de azután kiderül, hogy továbbra is ugyanabban a vigasztalan világban tévelyegnek. Nem képesek kikeveredni a valóságból. A falusi orvos belerúg az évek óta üresen álló disznóól rozoga ajtajába, és máris az ismeretlenben találja magát (*Egy falusi orvos*). De változatlanul ugyanannak a világnak a foglya. Gregor Samsa egy reggel a fosztóképzők áldozata lesz: szörnyű féreggé – *ungeheuer Ungeziefer* – változott. De ettől még nem szabadult ki a világból. Nem is nagyon csodálkozik az új alakján, miként a többiek is legfeljebb undorítónak és visszataszítónak találják, de egy pillanatra nem merül fel bennük, hogy kiléptek volna a valóság keretei közül. A fosztóképzők nem megfosztják a világot valamitől, hanem ellenkezőleg, gazdagabbá teszik. És ezzel még nyomasztóbbá.

El lehet-e menekülni ebből a világból oda, ahol már semmi nem változik, ahol az ember végre nem rabnak érzi magát? Ahol az „elpusztíthatatlanban” találja magát, s maga is elpusztíthatatlan lesz? Be lehet-e lépni a Törvény kapuján? Képes lesz-e Gracchus végre meghalni? Kafka számára ez volt a nagy kihívás. „Nemcsak a dolgok alapjáig akart leátni, hanem ő maga is volt ez az alap”, írta róla Dora Diamant, utolsó élettársa. Amihez hozzá kell tenni, hogy éppen az alap véget nem érő keresése jelentette azt, hogy ő maga volt az alap. Elpusztíthatatlan volt benne az elpusztíthatatlan keresése.

Ehhez pedig egyetlen eszköz állt rendelkezésére: a nyelv.

*

Baal Sém rabbi egyszer megparancsolta egy tanítványának, hogy ünnepre ő fújja meg a sófárt, ezt a kosszarvból készült hangszert, amihez előbb meg kell tanulnia az úgynevezett kavvánát, azoknak a hangoknak az előírt sorát, ami biztosítja az Istenhez való odaforulás bensőségeségét. A tanítvány azonban, amikor sor került volna a sófár megfújására, hiába keresgélte a céduláját, amelyre felírta a kavvánát, ugyanis Baal Sém úgy intézte, hogy azt elveszítse. Elkeseredésében könny szökött a szemébe, és végül sírva fújta meg a sófárt. Baal Sém pedig, ahelyett, hogy megfeddte volna, így szólt: „A király palotájában

Az írás Kafka összegyűjtött elbeszéléseinek a halála 100. évfordulójára (1924. június 3.) megjelent német kiadása utószavaként jelent meg (S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main).

sok vendég tartózkodik, és finom kulcsok nyitják az ajtókat; de a balta mindegyiküknél erősebb, és semmiféle retesz nem képes neki ellenállni. Ugyan mit ér az összes kavváná a szívből jövő, igazi megbánáshoz képest!”

Egy kulcs bonyolult eszköz, egy zár még bonyolultabb. Aki mindenképpen be akar menni egy zárt ajtón, annak bárdnal kell betörnie. A kétségbeesés könnyei is hamarabb eljutnak Istenhez, mint a kavváná bonyolult hangsorai.

1906-ban Robert Musil, aki Kafkát később nagyra becsülte, a *Törless iskolaévei* című regényében ezt írta: egy gondolat csak akkor lesz eleven, ha olyasmi társul hozzá, ami már nem a logika kérdése, és „érezniünk kell igazságát túl minden igazoláson, mintha horgonyt vetett volna eleven húsunkba hasítva”.

Kafka egyetértéssel olvashatta a haszid történetet, amelyet Martin Buber 1908-ban tett közzé. És Musilt is, aki két évvel korábban, 1906-ban jelentette meg a regényét. Ő maga ugyanis már öelöttük, 1904 telén, még mielőtt írni kezdett volna, egy levelében ezt írta: „olyan legyen a könyv, fejsze, a bennünk befagyott tenger jegéhez”.

Balta. Fejsze. Horgony. Az erőszak eszközei. Kafka számára a nyelv volt a szerszám, amellyel, miután írni kezdett, a valóság befagyott tengerét fel akarta törni, hogy eljusson oda, ahol a valóság már nem tartogat semmilyen rettenetet, hanem ahol az ember otthon érzi magát. Rövid írói pályafutása során ennek elérésére törekedett. Biztos volt a meglétében, de abban is, hogy soha nem fog eljutni oda. Ezért kelti minden írása a törekvés, a kísérlés benyomását. Úgy „készek” az elbeszélései, hogy közben lezáratlanok is hatnak. Még amikor egy-egy írását tökéletesen be is fejezte, akkor is érezni, hogy a történet továbbmutat ismeretlen irányba. Merre hajózik tovább Gracchus? Mi lesz a császári üzenettel? Hol lesz a vödör lovasának új hazája? Mifélek Samsa úr és felesége „új álmai”, miközben lányukat nézik a villamosban Gregor halála után? Kafka úgy zár le, hogy közben egy fejszével szét is töri a zárat. Az irodalom számára többet jelentett annál, mint amit az ő korában szépirodalomként tartottak számon: áttörés az ismeretlenbe, olyasminak a megidézése szavak segítségével, amire talán nincsenek is szavak. Egyfajta ima.

*

„Az írás mint az ima formája.” Kafka értelmezői közül többen, így barátja és hagyatékának gondozója, Max Brod is úgy magyarázzák Kafkának ezt a híres kijelentését, hogy az irodalmat a vallás szolgálatába állította. Ezzel azonban leszűkítenénk az életművét. Az ima eredendően varázslatot jelentett: szavak segítségével előhívni azt, amire látszólag nincsenek szavak. „Az élet pompája”, ami délibábként Kafka írásai mögött ott lebeg, nem elérhetetlen ugyan, de messze, a mélyben rejtőzik. „Ha a megfelelő szóval idézik meg, a megfelelő néven, akkor eljön”, írja *Naplójában*. Majd hozzáteszi: „Ez a varázslat lényege, ami nem létrehoz, hanem megidéz.”

Az ilyen varázslat rokon a költészettel. Még akkor is, ha nem feltétlenül vers formájában történik. Kafka prózája ebben az értelemben mondható költőinek: pontos szavakat talált arra, ami látszólag elmondhatatlan. Nem egyszerűen „irodalmat” akart írni, hanem a szavak segítségével varázsolni. A korai írásai, a *Szemlélődés* című kötet darabjai, amelyek 1907 vége és 1912 eleje között keletkeztek, megannyi tapogatózás ebbe az irányba. Egyelőre még csak „irodalmi” szövegek. Az áttörés 1912. szeptember 22-ről 23-ra forduló éjszakán következett be, amikor egy ültő helyében megírta *Az ítéletet*. Amikor a kiadójával *Az ítélet* megjelentetéséről levelezett, akkor azt írta, hogy „»Az ítélet«... inkább költemény, mint elbeszélés”. Ezért is nevezte a legkedvesebb munkájának: sikerült a varázslás. Az elbeszélés kapcsán azt írta, hogy csakis „a testnek és a léleknek ilyen maradéktalan megnyílásával” lehet írni. S ezzel mintha átszakadt volna a gát: pár nappal később elkészült *A fűtő* című szövege, amelyet Max Brod szerint éjszakánként szabályos eksztázisban írt, majd két hónappal később a világirodalom leghíresebb elbeszélése, *Az átváltozás*, amely-

nek végére érve úgy zokogott, ahogyan legkedvesebb írója, Kleist is, amikor befejezte a *Pentheszileiát*. (A három elbeszélést *A fiúk* címmel közös kötetben szeretne volna kiadni.) S ettől kezdve rátalált a saját hangjára: „Álomszerű belső életem ábrázolásához való érzésem minden mást háttérbe szorított”, írta a *Naplójában* 1914 nyarán. Ezt az írásából kibontakozó „álomszerű belső életet”, aminek az európai irodalomban nincsen párja, azóta is „kafkaí” jelzővel szokás illetni.

*

Amit 1914 decemberében a naplójában feljegyzett („Tegnap csaknem öntudatlanul írtam *A falusi tanítót*”), azt számos írása kapcsán leírhatta volna. De vajon tényleg lehet „öntudatlanul” prózai elbeszéléseket írni? Igen is meg nem is. Kafka elbeszélései radikálisan különböznek a kortárs novellairodalomtól. Ha csak a korabeli nagy elbeszélőkre gondolunk – Robert Walser, Thomas Mann, Musil, Joyce, Hemingway –, akkor ezek, mégoly különbözőek is, egyvalamiben hasonlítanak: nem áttörik a valóság falát, hanem azon belül akarnak építkezni, annak egyre több rétegét napvilágra hozni. Vérbeli prózaírók, a szó hagyományos értelmében. Nem csoda, hogy többnyire a regény műfajában teljesedtek ki: otthonosan mozogtak a valóságban, és nem a „valóságon túli valóságot” keresték. Kafka ezzel szemben az olvasót egy tükörlabirintusba tereli be, ahol, mint az álomban, minden ismerős és még sincsen fogódzó. Prózát írt, de alapvetően nem prózában gondolkodott. Ezért is okozott számára gondot a regényforma. *A fűtő* egyetlen nagy lendület eredménye. Ám amikor folytatta, és a regénnyé formálódó történet (*Amerika*) egyre terjedelmesebb lett, úgy érezte, már nem ura az anyagnak, a kezdeti lendületet már csak mesterségesen tudja fenntartani, mivel engedelmesskednie kell a realizmus szabályainak. „Öntudatlanul” nehéz regényt írni. Csapdában érezte magát, s a történetet nem egyszerűen félbehagyta, hanem elmenekült előle.

Ahhoz az irodalomhoz képest, amit a kortársai képviseltek, Kafka írásai megannyi idegen test benyomását keltik. A műfajuk ezért is kérdéses. Nevezhetők *elbeszéléseknek*, noha Kafka a nyelv baltájával már az első mondatokkal áttöri a valóságosság kapuját, s a mögötte feltáruuló képtelenségeket a lehető legtermészetesebbnek látja. Nevezhetők *beszámolóknak* – olyan visszafogottak, olyan „objektív” beszámolók, mintha ténylegesen megtörtént esetekről szóló híradások lennének. *Testvérgyilkosság* – olyan érzelemmentes a hangneme, mint egy film forgatókönyvéé. De közben izzik a lehetetlentől. *Anekdótáknak* is lehetne őket mondani – Kafka annyira lelkesedett Kleist anekdotáiért, hogy miután 1911-ben kötetben kiadták azokat, nemcsak írt róluk, hanem azt szeretne volna, ha a *Szemlélődés* ugyanabban a kötésben jelenik meg, ugyanolyan papírra nyomva. *Legendák* is lehetnének – Kafka maga nevezi így például *A törvény kapujában* című írását. De *paraboláknak*, *példabeszédeknek*, *meséknek* vagy *hasonlatoknak* is lehetne őket nevezni. De bármilyen műfaji megjelöléssel illessék is őket, kibújnak az irodalom szabályai alól.

Nincsen író, akinek az írásait milyen sokféleképpen próbálták volna magyarázni; de ennek oka az, hogy olyan írói életmű sincsen, amely ennyire ellenállt volna a különféle értelmezéseknek. Nem vitás, hogy minden elbeszélése mögött fölsejlik valamilyen rejtett értelem, de ez mindig kicsúszik azok keze közül, akik meg akarják ragadni. *A törvény kapujában* értelmezései százszor olyan terjedelmesek, mint maga a rövid szöveg, anélkül, hogy valaha is megnyugtató magyarázat született volna. Legkedvesebb elbeszélése, *Az ítélet* kapcsán maga Kafka azt írta leendő jegyesének, Felice Bauernek: „»Az ítéletben« találsz valamilyen értelmet, úgy értem, valamilyen nyilvánvaló, összefüggő, követhető értelmet? Én nem találok, és nem is tudok benne semmit megmagyarázni”. De közben az elbeszélésnek – miként a többi írásának is – megvan az a „belső igazsága”, amely a költészetnek a jellegzetessége. *A hasonlatokról* című rövid szövegében ezt írta: „Mindezek a hasonlatok voltaképpen csak azt akarják mondani, hogy a megfoghatatlan

az megfoghatatlan.” Ennek a megfoghatatlannak a véget nem érő tükröződéseiből épül fel Kafka univerzuma.

Kafka írásai, legyenek befejezett elbeszélések, befejezetlenül hagyott regények, napló-feljegyzések, töredékes vázlatok, a kilátást próbálják megnyitni arra, ami itt van a közvetlen közelünkben, de amit csak elvéve sikerül megpillantani. Maurice Blanchot azt írta, hogy Kafka töredékei olyanok, mintha ereklék lennének, „melyeknek ereje oszthatatlan”. Ám ehhez hozzá kell tenni, hogy az ereklek amennyire segít a keresésben, annyira el is zárja a keresőt az igazságtól. Egy kézzelfogható tárgynak kellene átsegítenie a keresőt oda, ahol minden megfoghatatlan. Kafka univerzuma: kilátást ígér a végtelenbe, de közben olyan is, mint egy áthatolhatatlanul vastag falakból épült hatalmas börtön.

*

„Ez az élet elviselhetetlennek látszik, egy másik pedig elérhetetlennek”, írta egyik aforizmájában. Az élet elviselhetetlenségéről sokan írtak előtte is, utána is. De hogy az élet egy másik, egy elérhetetlen élet felől nézve elviselhetetlen – ez Kafka sajátos, máséval össze nem téveszthető látásmódja. Az az élet, ami az írásaiban megjelenik, látszatelet, labirintus, ahonnan nem vezet kiút az igazi életbe. Bábel tornya nem azért nem sikerült, mert Isten nem engedte közel magához az embereket, írta *A Kínai Fal építése* című elbeszélésében, hanem mert az ember vétette el az utat Istenhez. Kafka írásaiban a „valóság” a telyegys világa: semmiről nem mondható el végérvényesen, hogy „az, ami”. Az oroszországi barát létezése éppúgy kérdéses (*Az ítélet*), mint a kísértetként feltűnő gyermek (*Boldogtalanság*), pedig akik elmesélik a történetet, nem kételkednek a létezésükben. A falusi orvos szórakozottan belerúg az évek óta használaton kívüli disznóól rozoga ajtajába, s két jöltáplált ló kúszik elő a mélyből. (Honnan jönnek ezek a lovak? Természetesen a *Kohlhaas Mihályból*, hiszen Kohlhaas két lovát egy disznóólba zárták.) „Sosem tudhatja az ember, miféle dolgok akadnak a tulajdon házában”, mondja a falusi orvos a szolgálólánynak, s mindketten nevetnek. Freud cseng ebben vissza („Az ember nem ura önmagának”). Kafka ezt a pszichológiai felismerést egyetemesé tágítja: az ő világában minden alá van aknázva, mindenütt az idegenségnek, a megfoghatatlannak a nyomaira bukkanni. Ennek felfejtésében semmiféle pszichoanalízis nem segít. A dolgokat nem lehet egy Egésszé összerakni. A valóság romhalmaz benyomását kelti, ami agyonnyomja az embert.

Kafkánál nem az ember van beledobva a világba, ahogyan ezt a gnosztikusoktól kezdve az egzisztencializmusig sokan állították, hanem fordítva: a világ az, ami rázuhant az emberre, a csillagokkal, a Holddal, az égbolttal és a házakkal együtt (*Beszélgetés a részeggel*). „A kalicka elindult, hogy madarat keressen”, írta egyik aforizmájában. A rá leselkedő kalitka – a létezés súlya – elől senki nem tud elmenekülni. Az emberre a létezés csapdája előbb vagy utóbb rázárul. Ettől olyan, mint aki már életében is meghalt – mint Gracchus, a vadász, aki képtelen meghalni, hiszen még él, de élni sem tud, hiszen már halott.

Miért nem tud Gracchus rendesen meghalni? Mert nem találja a kiutat a labirintusból, az élet csapdájából. A kalicka ajtaját belülről nem lehet kinyitni. A megváltás Gracchusnak nem a halál lenne, hanem hogy végre partot ér – a túlsó parton, ami már nem ennek a világnak a része. Az éhezőművész számára az éhezés szintén nem cirkuszi mutatvány, mint sokan gondolják róla, hanem lehetőség, hogy az életből valahová máshová átkerüljön. Ezért csatlódott, amikor negyven nap után fel kell hagynia az éhezéssel. Föl sem merül benne annak gondolata, hogy esetleg meghalhat. A halál gondolata mellékes a fő célhoz képest: nem csak minden idők legnagyobb éhezőművésze szeretne lenni, úgy, hogy „még önmagát is felülmúlja, túl az értelem határain”. A végső horizont az értelem határain túl van. Hogy ez merre húzódik, nem tudni; mindig máshol nyílik meg, sohasem ott, ahol az ember éppen keresi. Ismered a célod?, kérdezi a szolgál az urát, aki lóhátra száll. Igen, feleli ez, „»Innen el«, ez a célom” (*Útrakelés*).

Kafka szereplői saját megváltatlanságuk foglyai. Ha mégis meg akarják váltani magukat, akkor olyanok lesznek, mint Münchhausen báró: saját hajuknál fogva szeretnék kiemelni magukat a valóságból. De mivel elválaszthatatlanul hozzátartoznak ehhez a valósághoz, ezért csakis saját pusztulásuk révén tudnak elmenekülni. Georg Bendemann az apja ítéli ugyan halálra (*Az ítélet*), de valójában a fiú legbelsőbb vágyát mondja ki. A keselyű, aki a névtelen elbeszélő lábát időtlen idők óta vagdossa, a végén az elbeszélő torkába vájja a csőrét. „Hátrazuhanomban felszabadultan éreztem még, ahogy belefullad minden mélységet kitöltő, minden partot elárasztó vérembe” (*A keselyű*). Saját vérébe fulladnak mindketten, s ő ettől válik szabaddá. Az odú (*Az odú*) körös-körül van véve láthatatlan ellenséggel, amitől végül olyan érzése támad, hogy már nem is a saját házában lakik, hanem idegenekében. Nagy álma hasonlít az éhezőművészére: bevehetetlen odút szeretne építeni, ahol semmi nem fenyegeti őt többé. A megváltás az lenne számára, ha maradéktalanul úr lehetne a saját házában – ha végre felfogható lenne az, ami addig felfoghatatlan volt. Erről álmodva „az öröm és a megváltás könnyei” csillognak a szemében és a szakállán.

*

Walter Benjamin azt írta egyszer Kafkáról, hogy egyedüli és egyetlen tárgya „a létezés eltorzítása”. Kafka azonban nem egyszerűen „eltorzította” a létezést (mint például E. T. A. Hoffmann vagy Poe), hanem olyannak mutatta be, amilyenek akkor látszana, ha az ember a megváltás állapotából tudna visszatekinteni rá. *Beszélgetés az imádkozóval* című írásában az imádkozó így szól az elbeszélőhöz: „Mindig vágyom arra, kedves uram, hogy olyannak lássam a dolgokat, amilyenek, még mielőtt megmutatnák nekem magukat.” A látástól elválaszthatatlan a tudás – legalábbis az ember esetében. Bármire irányítsuk is a tekintetünket, soha nem vagyunk képesek kikapcsolni a tudásunkat, amit a bűnbeeséssel szereztünk. Végső soron nem azt látjuk, amire a szemünket rászegezzük, hanem amit látni akarunk. Egy poharat, egy széket, egy könyvet látunk, mondjuk, miközben szigorúan véve nem poharat, széket, könyvet látunk, hanem formákat, alakzatokat, színmezőket, s csak a tudásunk birtokában mondjuk egyből, hogy pohár, szék, könyv. De mit mondana egy állat, ha képes lenne beszélni (anélkül persze, hogy bármiféle tudása lenne)? A *Nyolcadik duinói elégiában* (1922) Rilke azt írja, hogy egyedül az állat látja „a Tártat”. Kafka egy évtizeddel korábban hasonlóképpen ír arról, hogy a „tisza látáshoz” az kell, hogy „az állat szemével lássuk a másikat” (*Döntések*). *Szétszórt szemlélődés* című írásában is ilyesmire gondol: látni valamit, anélkül, hogy értelmet adnánk neki. Ilyen lehet a bűnbeesés előtti látás. Vagy a megváltást követő látás. Amilyen ijesztő, olyan felszabadító.

Az, ahogyan Kafka a világot látja, nem „eltorzítja a létezést”, hanem a létezést az eredendő bűn állapotában lévőnek mutatja. Attól, hogy Gregor Samsa féreggé (*Ungeziefer*) válik – és Kafka szándékosan nem a rovarvilág konkrét példányáról ír –, a valóság nem „eltorzul”, hanem a leplezetlen mivoltában mutatkozik meg. Kafka röntgenschemmel vizsgálja a valóságot, és tárja fel a bűnbeesettség végtelenül sokféle változatát. Újabb és újabb rétegek bukkannak felszínre, és bármelyik kerül napvilágra, az nem a végső. A szörnyeteg, amely félig macska, félig bárány (*Kereszteződés*), éppúgy a megváltatlanság áldozata, mint Gracchus. A bűnbeesésen túl, de a megváltáson innen a valóságot a maga „valóságában”, „színről színre” soha nem lehet tetten érni. Az ember örökös tévelygésre van ítélve. Úgy, ahogyan a falusi orvos, aki „földi kocsin, földöntúli lovakkal” sodródik a véget nem érő télben. Vidékről (Land) jön, mint ahogyan a törvény kapujához is az ember vidékről (Land) érkezik (*A törvény kapujában*). A vidék az Édentől elzárt földi világ, ahol nincsen megváltás, ahol az ember kirekesztettségben él. Nem részesül a Tanból, a törvényből, a földi viszonyok foglya. Kafka kutatója, Heinz Politzer utal rá, hogy az ilyen embert héberül *Am-ha'arez*-nek, jiddisül *amhorez*-nek nevezik. Kafka a *Naplójában* írt is egyszer az

„amhorez”-ről, aki a túléléshez szükséges dolgok ismerője. Minél otthonosabban mozog az e világi ügyes-bajos dolgok között, annál messzebb kerül az igazságtól, a megváltástól.

*

Túl a bűnbeesésen, de még a megváltáson innen: mindez nem lenne annyira fájó Kafka szereplői számára, ha közben nem sejtene, hogy kell lennie valaminek, ami nem része az őket körülvevő valóságnak, és ezért nem is változik. Az „elpusztíthatatlanba” vetett hit láthatatlan kötőszövekként sejk fel Kafka legtöbb írása mögött. „Az ember nem élhet anélkül, hogy ne lenne tartós bizalma valami benne lévő elpusztíthatatlanban”, írta. De még mielőtt ebből pozitív, erős hitre következtetnénk, érdemes elolvasni a mondat második részét: „miközben mind az elpusztíthatatlan, mind a bizalom tartósan rejtve maradhat előle”. Hinni, minden remény nélkül – Kafka számára ez az alapvető emberi léthelyzet, a *condition humaine*. Az emberlét eleve egyfajta gyötrelem, ahogyan erről a majom beszámol az akadémiának szóló jelentésben, amit Kafka barátai egyszerűen csak „majomtörténetnek” neveztek. Max Brod szerint e történet a zsidók asszimilációra törekvésének a szatírája. De jóval több annál: a *Jelentés az Akadémiának* magának az emberlétnek a szatírája, amelyel keserűségében csak Swift *Gulliverje* ér fel. Embernek lenni annyi, mint végtelen sok gyötrelmet elviselni – hagyni, hogy mindaz, ami nemes lehetne bennünk, szétmorzsolódjon. Egyedül az nem pusztítható el, ami vagy megelőzi, vagy követi az emberlétet.

Még Kafka életében, 1921-ben jelent meg Franz Rosenzweig *A megváltás csillaga* című könyve, amelyben ez áll: „Végtelen életet keresünk, véges életet találunk. A véges, amit találunk, tehát csupán a még nem végtelen. A világnak teljesen élővé kell válnia... A létezésnek minden pontján élővé kell válnia. Az, hogy ez még nem így van, nem jelent mást, mint hogy a világ még nincs befejezve.” Nem tudni, Kafka olvasta-e Rosenzweig könyvét; Rosenzweig mindenesetre nagyra becsülte Kafkát, s egy levelében azt írta, hogy egyetlen könyv sem emlékeztette őt annyira a Bibliára, mint *A kastély*. Kafka mindenesetre Rosenzweighoz hasonlóan érzett. 1922-ben, már nagy betegen azt írta a *Naplójában*, hogy még nem született meg: „Életem a születés előtti habozás.” Éppúgy nincsen még készen, ahogyan Rosenzweig szerint a világ sincsen. Kafka minden leírt szóval egy jobb, élhetőbb életbe szeretne beleszületni – vagyis kikerülni abból a világból, amely megadatott számára –, úgy, ahogyan Gracchus, a vadász is végre meghalni szeretne.

A marionettszínházról című írásában Kleist szerint a bábu vagy az isten az, amelyiket nem érinti az emberi léttel együtt járó deformáltság. Ahhoz, hogy büntelenné váljon, az embernek ismét ennie kellene a tudás fájáról. Addig azonban minden véges és romlékony. Kafka is a bűnbeesettség állapotából szeretne kikerülni. Az írással a Paradicsom kapuját próbálta feszegetni, anélkül, hogy tudná pontosan, odabent mi vár rá. Nem az őt körülvevő világ társadalmi, történelmi viszonyai érdekelték, hanem a létezés csapdájából akart kikeveredni. Amilyen szilárd volt az ebbe vetett hite, olyan biztosan tudta azt is, hogy reménytelen hinnie. Ezzel a belső őrlődéssel magyarázható, hogy naplója tele elbeszéléstörredékekkel, s maguk a kész elbeszélések is olyanok, mintha valami nagy elveszett Egészből törtek volna le darabonként. Úgy teljeseek, hogy közben törédekesek. Ha valaki egyben, folyamatosan olvassa az úgynevezett *Októfüzeteit*, akkor fölsejk egy univerzum, amely a maga teljességében mégsem pillantható meg. Mint akinek mindvégig egy hatalmas, megírhatatlan mű lebegett a szeme előtt. De ez nem egy regény, nem *A varázshegy*, nem *A tulajdonságok nélküli ember* – hogy csak a két legjelentősebb kortárs művet említsük –, hanem egy új, szilánkokból, törédekekből, kész és félkész evidenciákból összeálló *Biblia*, amely azért modern, mert befejezhetetlen, és azért kínál megváltást az olvasónak, mert befejezetlenségében tökéletes. Kafka a megváltást kereste egész életében, de közben a keresés eszköze, az írás bizonyult számára egyedüli megváltásnak.

KINÉZETT AZ ABLAKON

*A Kafka-mondat szingularitása,
avagy az írás folyamatának leképezése a mondat szerkezetében*

*Az ihletem különös fajtája, amilyen állapotban én,
a legboldogabb és legboldogtalanabb, most, éjjel 2-kor aludni megyek
(ez az ihlet talán, ha a gondolatát kibírom, megmarad,
mert magasabbrendű minden eddiginél),
az, hogy mindenre képes vagyok, nem csak egy bizonyos fajta munkára.
Ha találomra leírok egy mondatot pld. Kinézett az ablakon,
az máris tökéletes.
(Napló, 1911. február 19.)*

*Csúfnak vélem a „K”-kat, szinte viszolygok tőlük,
mégis leírom őket, nagyon jellemzőek lehetnek rám.
(Napló, Berlin, 1914. május 27.)*

Kafka úgy kapaszkodott Flaubert-ba, mint saját magába. Nem is csupán a művei voltak fontosak a számára (bár azokat eredetiben és divatos angol szóval élve close readinggel olvasta, nemritkán Max Broddal közösen), hanem az íráshoz való viszonya. Erről Flaubert így beszél: „Je suis un homme-plume. Je sens par elle, à cause d'elle, par rapport à elle et beaucoup plus avec elle.” „Én egy ember-toll vagyok. Mindent azon keresztül érzékelek, miatta, hozzá képest és általa sokkal többet”, írta Louise Colet-nak 1852. január 31-én. Kafka pedig így írt Felicének 1913. augusztus 14-én: „Ich habe kein literarisches Interesse, sondern bestehe aus Literatur, ich bin nichts anderes und kann nichts anderes sein.” „Engem nem érdekel az irodalom, hanem irodalomból állok, én nem vagyok semmi más, és nem is lehetek semmi más.” Érdekes módon mindkét szerző így hozza kis kerülőúton az általa megudvarolt nő tudomására, hogy az csak második helyet foglalhat el az életében. Ez a hasonlóság jól hangzik, de nem egészen igaz: Flaubert szerelme sikeres költőnő volt, a kapcsolatuk szabad, és Louise Colet Felice Bauerral ellentétben szellemi társa is volt Flaubert-nek, azonkívül Flaubert komoly vagyont is örökölt az apja halálakor, aki a levél írásakor már hat éve halott volt, és így nem is tudta nyomasztani a fiát azzal, hogy milyen egy semmirekellő, és hogy ugyan miért is hagyta félbe az egyetemet, stb. Ami viszont nagyon hasonló mindkettejüknél: a szünet nélküli önmardosás, önkorbácsolás, önbecsmérlés. Az elérhetetlenül magasra tett léc. Amivel szemben csak alulmaradni lehet. És hogy soha nem adtak maguknak könnyítést vagy önfelmentést. Ma már legenda a Flaubert leveleiből kibontakozó éjt nappallá tevő viaskodás az írás démonaival és praxisával, mindent tudunk a szüntelen átírásokról, átfogalmazásokról, kerti elkiabálásokról, a sok ezer oldalas kompendiumokról, könyvtárnyi könyv kijegyzeteléséről, az írás sivatagáról, mint ahogy az is a legenda része, ahogyan Kafka meg-megtorpanva, de mindig újrakezdve, telve mardosó kételyekkel írja később megtagadott főműveit, a megtagadásuk által beépítve a művekbe létrehozásuk legfontosabb elemét, az önmagával való elégedetlenséget.

Nabokov frappánsan foglalja össze a Flaubert–Kafka együttállást egy *Az átváltozásról* szóló egyetemi előadásában:

„A legnagyobb irodalmi hatást Flaubert gyakorolta Kafkára. Flaubert, aki minden öntetszeglően csinos prózaírást megvetett, ünnepelte volna Kafka viszonyát az eszközhöz. Kafka szívesen kölcsönözte kifejezéseit a jog és tudomány nyelvéből, egyfajta ironikus precizitással, a szerző privát érzéseinek taglalása nélkül; pontosan ez volt Flaubert módszere is, miáltal egyedülálló költői hatást ért el.”

Hozzáteszem, hogy két, Kafkával egy időben alkotó író, Joyce és Proust művészetében legalább olyan nagy szerepet játszott Flaubert (ám gyökeresen más eredménnyel). Joyce bonmot-ja szerint „Gustave Flaubert immár megpihenhet, megalkotván engem”, Proust viszont egy a halála előtt nem sokkal írt, strukturalistákat megelőlegező csodálatos esszéjében fejt ki, miért olyan kiemelkedően fontos számára Flaubert, aki szerinte végrehajtotta a kopernikuszi fordulatot az irodalomban, habár, teszi hozzá szigorú pedellusként, a metaforáit illetően, ami szerinte a szépirodalomban a lényeg, többnyire alulmaradt. Többek között ezeket írja: „Mindenesetre van grammatikai szépség is (mint ahogyan van erkölcsi, drámai szépség, stb.) amelynek semmi köze a nyelvhelyességhez. Ezt a fajta szépséget kellett Flaubert-nek nehéz vajúddással megszülnie. (...) többek között a személyes névmás úgymond megfordított használatának szigorú grammatikája van, mert a tét a tabló részeinek viszonya egymáshoz, a Flaubert-re jellemző szabályos ritmus: »...a domb, amely jobbról követte a Szajná, lassanként aláhanyatlott, s újabb domb tűnt fel, még közelebb, a folyó szemközti partján«. (...) Mindennek ellenére az *Érzelmek iskolájában* beteljesül a forradalom; ami Flaubert előttig cselekvés volt, benyomás lett. A dolgoknak nála legalább annyira van élete, mint az embereknek, mert a következtetés tulajdonít utólag minden vizuális jelenségnek külső okot, de az első benyomásunk ezt nem tartalmazza. Újra előveszem az *Érzelmek iskolájának* második oldalán található mondatot: »...a domb, amely jobbról követte a Szajná, lassanként aláhanyatlott, s újabb domb tűnt fel, még közelebb, a folyó szemközti partján«. Jacques Blanche mondta, hogy a festészet történetében egy felfedezés, egy újdonság gyakran a tónusok egyszerű viszonyában, két egymás mellé állított színben nyilvánul meg. Flaubert szubjektívizmusa az igeidők, az előljárósók, a határozósók új használatában fejeződik ki, az utóbbi kettőnek az ő mondataiban szinte csak ritmikai értéke van.”

Ami Joyce-t illeti, hetyke bonmot-ján túl az ő epifánia-elmélete – amelyet a *Stephen Herőben* az *Ifjúkori önarckép* első változatában fogalmazott meg először, és ami az *Ulysses* esztétikájának egyik meghatározó princípiuma lesz – nem születhetett volna meg a Flaubert-ral való intenzív foglalkozás nélkül. Joyce világábrázolása soha nem a cselekvő szubjektumnak pszichológiai motívumokat tulajdonító szemszögből történik, a *Dublini emberek* minden darabjából süt a végtelen önfegyelem és a választott témának novelláról novellára, a zsánereket tekintve is enciklopédikus bejárása, az *Ulysses*ben pedig, a fejezetek változó előjegyzésű stílusgyakorlataiban szinte tobzódik a Flaubert által először fölvetett lehetőség nyelvi kihasználásában: a leírás az első, a „történetülés”, hogy így fejezzem ki magam, avagy a hős csak ahhoz képest van érvényben.

Részlet a *Stephen Herő*ből:

„...Egy este, egy ködös este az Eccles streeten ment át, gondolatai nyughatatlan táncot jártak a fejében, amikor egy jelentéktelen esemény lelkes verssorok írására indította: »A megkísértés villanellája« címet adta nekik. Egy ifjú hölgy állt a barna téglaházak egyikének lépcsőjén, amelyekben Stephen az ír paralízis megtestesülését látta. Egy ifjú úriember az alagsort körülvevő rozsdás korlátra támaszkodott.

Stephen, ahogy keresőútján elhaladt ott, a következő szóváltást hallotta, amely igen mély benyomást gyakorolt rá, s érzékenysége súlyos csapást mért:

Az ifjú hölgy (*óvatos vontatottsággal*): ...Hát... igen... a temp...lom...ban... vol... tam...

Az ifjú úriember (*alig hallhatóan*): ...Én... (*ismét alig hallhatóan*): ...én...

Az ifjú hölgy (*lágyan*): ...Ó... de maga... na...gyon... rossz...

Ez a jelentéktelen eset adta az ötletet, hogy sok hasonlót összegyűjtsön egy epifánia-könyvbe. Epifánián hirtelen spirituális megnyilatkozást értett: a beszéd vagy a gesztus közönségességében, vagy magának az elmének egy emlékezetes állapotában. Hitt benne, hogy az ilyen epifániák rendkívül gondos rögzítése az irodalmi ember feladatai közé tartozik, mert ő képes felismerni, hogy ezek a legfinomabb, legtünékenyebb pillanatok. Azt mondta Cranlynak, hogy a tőkesúlyhivatal órája is képes epifániára. Cranly a tőkesúlyhivatal kifürkészhetetlen számlapját faggatta nem kevésbé kifürkészhetetlen arckifejezéssel.

– Igen – mondta Stephen. – Időről időre elmegyek mellette, utalok rá, hivatkozom rá, megpillantom a szemem sarkából. Csak egyetlen tétel Dublin utca-bútor-katalógusában. Aztán egyszer csak meglátom, és azonnal tudom, micsoda: epifánia.

– Micsoda?

– Képzeld el, hogy azok a pillantások, amelyeket az órára vetek, egy spirituális szem tapogatózásai, amelyekkel a pontos fókuszra próbálja beállítani a látásélességet. Abban a pillanatban, amikor megtalálja a fókuszot, a tárgy epifanizálódik.”

Kafka naplója, 1912. június 6.: „Most Flaubert leveleit olvasom: »Regényem a szikla, amelybe kapaszkodom, és nem tudok semmit arról, mi folyik a világban«. – Hasonló, mint amit én jegyeztem fel magamnak május 9-én.” A május 9-i Kafka-feljegyzés pedig így szól: „Ahogy minden zaklatottság dacára kitartok a regényem mellett, szakasztott úgy, mint egy emlékmű alakja, amely a távolba néz, és szilárdan tapad a kötömbjéhez.” Ez a távolba (előre? hátra?) néző kőalak emlékeztet Walter Benjamin *Angelus novus*ára, a történelem angyalára, aki: „mintha rámeredne valamire és el akarna hátrálni tőle. Szeme tágra nyílik, szája nyitva, szárnyai kifeszülnek”. Kafka később így ír Felicének (november 15-én): „...az *Education sentimentale* évekig olyan közel állt hozzám, mint legföljebb talán két vagy három emberi lény; akármikor és akárhol nyitottam is ki, mindig rám ijesztett, és magával ragadott, és később mindig úgy éreztem, hogy ennek az írónak vagyok a szellemi gyermeke, noha szegény és gyámoltalan gyermek.” (Két nappal később kezdte el írni *Az átváltozást*.)

Kezdetnek szemügyre vehetjük a legjelentősebb Kafka-művek nyitómondatait.

1. Vasárnap délelőtt történt, gyönyörű tavaszi időben. (*Ítélet*)
2. Amikor egy reggel Gregor Samsa nyugtalan álmából felébredt, szörnyű féreggé változva találta magát ágyában. (*Az átváltozás*)
3. Amikor a tizenhat éves Karl Rossmann, akit szegény szülei Amerikába küldtek, mert elcsábította egy cselédlány, és gyereket szült tőle, a már lassuló hajón megérkezett New York kikötőjébe, a szabadságistennő szobra, melyet már jó ideje figyelt, egyszerre tündöklő napsütésben tárult eléje. (*A fűtő*)
4. Valaki megrágalmazhatta Josef K.-t, mert noha semmi rosszat sem tett, egy reggel letartóztatták. (*A per*)
5. – Különleges egy gépezet – mondta az Utazónak a tiszt, és noha jól ismerte már, mégis némi bámulattal nézett végig a gépezeten. (*A fegyencgyarmaton*)

6. Az utóbbi években igen megcsappant az éhezőművészek iránti érdeklődés. (Az éhezőművész)
7. Késő este volt, mikor K. megérkezett. (A kastély)
8. A mi énekesnőnket Josefíne-nek hívják. (Josefíne, az énekesnő, avagy Az egerek népe)

Feltűnő szinte mindenütt a többé-kevésbé precíz időmeghatározás – és ha most a nyitómondatokat játékosan egyetlen virtuális elbeszélő-folyamnak tekintjük, a reggelből és délelőttől lassan késő este, és végül föld alatti félhomály lesz. Csupán az 5.-ből és a 8.-ból hiányzik a pontos idő- és térmeghatározás (habár a címekből: „egerek népe”, „fegyencgyarmaton” az utóbbiról kapunk eligazítást). És csupán *A fegyencgyarmaton* kezdődik *in medias res*, vagyis egy már korábban elkezdett beszélgetés közepén elhangzó félmondat-tal, amennyiben a novella legközepébe ugorva egy számunkra ismeretlen valaki, egy „tiszt”, egy bizonyos nem tudni milyen „gépezet” iránti csodálatáról beszél az „Utazónak”. A többi nyitómondat általában valódi kezdőpont, később kifejlő mag, illetve a 2-es, a 3-as és a 4-es azt is elárulja, mi is az a legfontosabb, dinamikus körülmény (nyugtalan álom, féreggé változás, elcsábította a cseléd lány, rágalom és letartóztatás), amelyből aztán kibontakozhat egy előre nem látható logikájú történet. A 8-as nyitómondat csupán annyit árul el, hogy van egy „énekesnőnk”, akit Josefíne-nek hívnak. A kollektív tudatú elbeszélő annak a világnak a része, amelyről beszámol, ám maga a nyitómondat még mindig csupán tényközlés, és a többes szám sugallja csupán, hogy mégiscsak kívül vagyunk ezen a ténytyszerűségen. Leginkább *A fegyencgyarmaton*, ez a szubtilis szadomazochista rémálom lóg ki a sorból, egy olyan elbeszélés, amellyel Kafka (az „Utazó”) talán a leginkább azonosult. A híres nevetőgörcs, amelyet felolvasás közben kapott, némi értetlenséget váltott ki a hallgatók között. Kafka úgy érezhette, hogy muszáj a történet kibillentségét, devianciáját megelőlegezni ezzel a bemozdult pillanatfelvétellel. De ha nem is voltak ilyen előzetes megfontolásai, képzeletében ő már ekkor egészen biztosan ott állt a magában régen építgetett, a középkori inkvizíció kínpadjaira és egyben a modern ipar gépeire emlékeztető monstrum előtt. Egy kis szadomazochizmus egyáltalán nem volt idegen Kafkától, szüntelen belső hadakozása a külvilággal, illetve a saját démonaival gyakran kulminálódott ilyesféle, a fájdalomhatárig részletezett szadomazochista fantáziákban, mint amilyen az örök megkorbácsolása *A perben* vagy Josef K. brutális kivégzése, vagy a Gregor hátába fúródott alma *Az átváltozásban*. Továbbá ezt olvashatjuk a naplójában 1913. május 4-én: „Szüntelenül egy széles hentesbárd képze, amely nagy sebesen és gépies szabályossággal oldalról belém hatol, és egészen vékony szeleteket hasít belőlem, amelyek a gyors munka közben csaknem összegöngyölödve röpködnek odébb”. Ehhez tudni kell, hogy ugyanezen a napon írt levelet menyasszonyának, melyben az egy héttel későbbre tervezett rettegett berlini családlátogatásának részleteivel kapcsolatban kér tanácsokat, valamint bejelenti: az a legfőbb célja, hogy elmondja Felice apjának, mennyire alkalmatlannak találja magát a férj szerepére.

A nyitómondatok többnyire szikár alulfogalmazottsága még nem árulja el, vagy inkább tudatosan leplezi azt, ami a regények és elbeszélések szövetéből határozottan kifelik, vagyis hogy Kafka viszonya a nyelvhez egyenesen testi viszony, és ennek az lesz az egyik következménye, hogy a regényei szereplői társírókká válnak. Nem egyszerűen azért, mert – mint ez legnyilvánvalóbban *A perben* vagy *A kastélyban* látszik – a szereplők ugyanazon a hangon beszélnek, ugyanazzal a szókinccsel, megtévesztően hasonló stílusban, mint a regény főszereplője és írója, hanem azért, mert mindig úgy lépnek föl, mint fordulatok, ők tulajdonképpen a regényfordulatok *elnevezései*, és K.-val, a Földmérővel egy szinten állnak, ami az anyagformálást illeti. De Kafka ennek is tudatában van.

„Nagyon zaklatott vagyok most, talán nem is kellett volna írnom. De a kis elbeszélés sem hősné is nagyon-nagyon rosszul ment ma a sora, pedig ez csak az utolsó lépcsőfo-

ka immár állandóvá váló boldogtalanságának. Hogy lehetnék hát akkor jókedvű én!" – írja Felicének 1912. november 23-án *Az átváltozás* születőben, illetve pusztulóban lévő hősről, Gregor Samsáról.

Kafkának testi viszonya van a szavakhoz, mondatokhoz, ennek tudatában is van, és ez nála ráadásul állandó elemzés tárgyát is képezi – bizonyos értelemben a regényeiben sem történik semmi más. Ez K., Josef K., Gregor Samsa és a többi alteregó cselekvésének indítéka, forrása, hajtóereje is, sőt, jószerével ez maga a cselekmény.

„Bizonyos, hogy mindaz, amit előre kitalálok, jó érzésemben akár szóról szóra vagy csak mellékesen, de határozott szavakban, az íróasztalon, mikor megkísérlem leírni, *száraznak, zagyvának, mozdulatlanulnak, az egész környezetét gátlónak, félénknek, de mindenekelőtt hiányosnak fog hatni*, pedig az eredeti leleményből nem merült semmi feledésbe. Ennek persze nagyrészt az az oka, hogy a papírtól szabadon csak a felemelkedés idejében, amelytől jobban félek, mint amennyire vágyom rá, bármennyire vágyom is rá, találok ki jót, de ilyenkor aztán olyan nagy bőség támad, hogy lemondásra kényszerülök, vaktában, csupán a véletlenre bízva ragadok ki valamit az áradatból, csak épp belenyúlok, és ez a szerzemény aztán a megfontolt leírás során semmi ahhoz a bőséghez képest, amelyben élt, képtelen rá, hogy ezt a bőséget oda vonzza, és ezért ócska és zavaró, mert hasztalanul csalogat.”

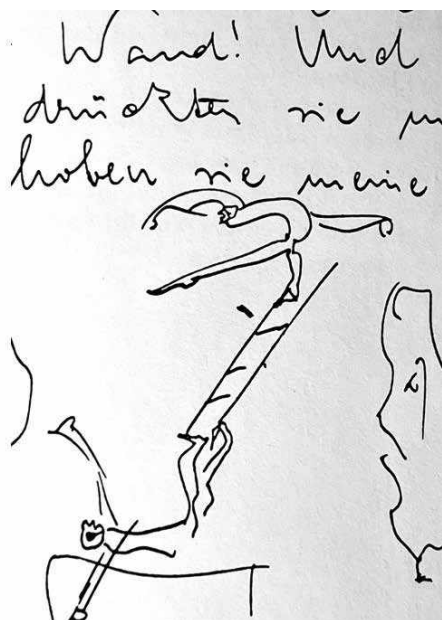
(Napló, 1911. november 15.)

„Csakhogy éppen az az egyik hibám, hogy akármilyen gondosan összerakosgatok is előre valamit, utána képtelen vagyok egyhuzamban leírni. Nagyon rossz az emlékezőképességem, az igaz, de még a legjobb emlékezőképesség sem érne semmit, ha le akarnék írni egy akármilyen rövid, előre kitervelt és pusztán fejben tartott bekezdést, minthogy minden mondaton belül vannak árnyalatok, amelyek a leírás előtt óhatatlanul függőben maradnak. Amikor pedig nekiülök, hogy a fejben tartott mondatot leírjam, csak törmelékét látok, ott hever szanaszéjjel, nem igazodom el benne, nem látok át rajta, és akár el is hajítanám a tollamat, ha kitelnék a lagyma-tag természetemtől.”

(Felicének, 1912. szeptember 28.)

„Hogy nem tudom, ez biztosan összefügg azzal, hogy nem tudok írni. Emezt pedig érteni vélem anélkül, hogy tudnám az okát. Ugyanis bármi eszembe jut, nem gyökerestül jut eszembe, hanem csak valahol félúton. Próbálja aztán azt így megtartani valaki, próbáljon valaki megfogni egy fűszálat, amely csak a közepénél kezd nőni, és hozzáigazodni. Egyesek biztosan képesek erre, japán szemfényvesztők például, akik olyan létrára másznak föl, amely nem a földön áll, hanem egy hanyatt fekvő társuk felfelé tartott talpán, és nem falnak támaszkodik, hanem csak úgy felnyúlik a levegőbe. Én nem tudom, arról nem is beszélve, hogy az én létrámnak az a talp sem áll a rendelkezésére. Ez persze nem minden, és ilyen megszólítás még nem készlet megszólalásra. De legalább egy sor írás szegeződjék nekem naponta, ahogy a távcsövet szegezik mostanában az üstökösre.”

(Napló, 1910. január 1.)

Kafka szerelmes-horrorisztikus kapcsolatban áll a nyelvvel, ezzel egyidőben pontosan tudja, hogy mire szolgál, és mikor és miért mond csődöt.

„A hamis mondatok ott ólálkodnak a tollam körül, a hegye körül kígyóznak, és belopóznak a levelekbe. Nem hiszem, hogy az embernek ne volna bármikor ereje tökéletesen megfogalmazni azt, amit valóban meg akar mondani vagy írni. Nagy hiba a nyelv esendőségére hivatkozni vagy a szavak korlátoltságát és az érzelmek határtalanságát szembeállítani egymással. A határtalan érzelem szavakban éppoly határtalan, mint volt a szívben. Ami belül világos, az feltétlenül az lesz a beszédben is. Épp ezért sose féltsük a nyelvet, féltsük inkább a szavaink láttán önmagunkat. Mert ugyan ki tudja meg magától, hogy hogy van önmagával. Az a viharzó vagy fortyogó vagy ingoványos mélység mi magunk vagyunk, de azon a rejtelmesen létrejövő úton, amelyen kitör belőlünk a szó, napvilágra jut az önismeret, és még ha leplezetten is, ott van a szemünk előtt, fölemelő vagy lesújtó látvány.”

(Felicének, 1913. február 18.)

A szavak hangzása, a betűk látványa, a szöveg teste számára épp olyan fontos információ vagy ihletforrás, mint ami egy adott helyzetről, továbbá olvasmányai hatására eszébe jut (Flaubert mellett futólag meg kell itt említenünk Kleistet, Dickenst, E. T. A. Hoffmann, Stevensont, Kierkegaard-t, Nietzschét, Dosztojevszkijt, Poe-t, Robert Walsert, de Grillparzert is), és legalább annyi impulzust kap az éppen leírt mondattól, mint a saját belső világa gomolygó képzeletétől.

„...nem ismerem tökéletesen magamat. Meglepetések és csalódások szakadatlan láncolata van bennem. A levelekben rejtőző lehetőségek rejlenek bennem is, a rosszak éppúgy, mint a jók. A lényemnek ez a képlékenysége, ez a talán szerencsés, talán szerencsétlen változékonysága.”

(Napló, levélfogalmazvány Felicének, 1914. március 25.)

Továbbá ezt írja 1915. január 25-én, szintén a Naplóban:

„...gondolkodásom, vagyis pontosabban tudattartalmam roppant *ködös*.”

Ez a roppant ködösség, képlékenységgel, változékonysággal, a meglepetések és csalódások szakadatlan láncolata arra utal, ami érezhető is Kafka szövegein, hogy voltaképpen improvizatív maguknak a szövegeknek a születése: a szerző folytonosan meglepi magát, javít ugyan, de egyáltalán nem olyan sokat, mint Flaubert, és ezért is áll neki olyan jól a haszid szövegek csattanójához hasonlatos minden kinyilatkoztatásszerű megnyilvánulás, amely Kurtág György *Kafka-töredékek* című kompozíciójának legfőbb alapanyaga. Kurtág hegedűre és szopránhangra írt zenedarabjának egyik titka: hogy 4 tételben 40 töredékből, 40 mozdulatból meg lehetett írni Kafka harmadik regényét. (Egy példa: „Nichts dergleichen, nichts dergleichen” – „Csak ezt ne, csak ezt ne.” Kurtág, I/19) És a regényekké bővülő Kafka-mondatok, mert Kafkánál a bekezdések voltaképpen írásjelek és mondatrészek, ennek a cirkuszi számnak is beillő szellemi erőmutatványának a demonstrációi. Ez a rögtönzöttség (habár Kafka bizonyos gondolatokat és témákat évekig formálgat magában) nem kevés kockázattal is jár:

„Az elmúlt napokban sok mindent nem írtam fel magamról, részben lustaságból ... de részben attól félttem is, hogy elárulom az önismeretemet. Ez a félelem jogos, mert az önismeretnek csak akkor volna szabad feljegyzés által végleges formába rögződnie, ha ez a legmellékesebb következményekkel együtt is a legteljesebb tökéletességgel és maradéktalan igazsággal történhetne. Ha ugyanis nem így történik – és én legalábbis nem vagyok képes erre – akkor a pusztán általános érzést az önszántunkból végzett és a rögzítettség lenyűgöző erejével ható feljegyzés csak oly módon pótolja, hogy a valódi érzés eltűnik, míg a feljegyzés értéktelensége csak később ismerszik fel.”

(Napló, 1911. január 12.)

Amikor végre lélegzethez (íráshoz) jut, állandóan egyszerre nagyon sok minden jut eszébe. Erről, vagyis az ő „asszociációs” írói technikájáról így ír:

„Számomra örökre felfoghatatlan, miként képes szinte minden írástudó a fájdalom közepén a fájdalmat objektiválni, ahogyan például én, nagy szerencsétlenségemben, a szerencsétlenségtől izzó fejjel leülök és írásban közlöm valakivel: szerencsétlen vagyok. És ezt még fokozni is tudom, és a tehetségemtől függően, melynek ehhez a szerencsétlenséghez úgy látszik semmi köze, asszociációk egész zenekarával tudok erről a szerencsétlenségről fölöttébb cikornyás fordulatokban egyszerűen vagy az ellentétes oldaláról fantáziálni. És ez egyáltalán nem hazugság, a fájdalmat sem csillapítja, mert ez nem más, mint az erők kegyelemszerű túláradása éppen abban a pillanatban, amikor a fájdalom, láthatólag lényem legaljára kaparva az utolsó cseppig kimeríti minden erőmet. Akkor honnan ez a túláradás?”

(Napló, 1917. szeptember 19.)

Honnan ez a túláradás? És az elakadás:

„Az egész testem figyelmeztet minden egyes szó előtt, és a szó, mielőtt megengedné, hogy leírjam, előbb körülnéz; a mondataim széttörnek, meglátom a belsejüket és akkor gyorsan abba kell hagynom.”

(levél Max Brodnak, 1910. december 17.)

Ennek fontos része, hogy kizárólag a saját belső világa érdekli:

„Az irodalom felől nézve a sorsom nagyon egyszerű. *Álomszerű belső életem* ábrázolásához való érzékem minden mást háttérbe szorított.”

(Napló, 1914. augusztus 6.)

Ezt az „álomszerű belső életet” alapvetően a mindenre kiterjedő szellemi bizonytalanság határozza meg, ez a lehetőségek egymást tükröző végtelen tükörfolyosója, részben ebből ered az állandó döntésképtelenség, a habozás („Van cél, de nincs út: amit útnak nevezünk: habozás.” Kurtág: Kafka-törédek III/7) – mely a lerázhatatlan életfeltételek függvénye: kezdve azon, hogy nem tud megbékülni a külsejével, folytatva azzal, hogy az apjával – az egész családjával – szemben nem tudja érvényesíteni legsajátabb belső igényeit, hogy felnőtt emberként is a szüleiével lakik, mint egy kiskorú, tehát fenntartja azt az elviselhetetlen érzelmi-anyagi függőséget, ami állandóan lehetetlen helyzetbe hozza, hogy hivatalba kell járnia ahhoz, hogy igazolja a létezését a világban, hogy ugyanezen okból beleesik egy házasság fenyegető csapdájába. A Felicének írt végtelen levéláradat maga egy óriási paradoxon, mert miközben úgy érzi, hogy a házasság megölné benne az író, közben ezek a levelek az íróvá válásának talán legfontosabb dokumentumai, ki is használja a folyamatos, pillanatról pillanatra történő nyilvános gondolkodás és önkifejezés lehetőségét, és az is kiderül, mennyire felszabadítóan hat rá a családjáról való leszakadás lehetősége. Viszont a házasság, ha létrejönne, a normalitás kényszerzubbonyában épp önállóságától való végleges megfosztatása lett volna, miáltal írni se írhatott volna, de az is igaz, hogy első remekművei, *Az ítélet* és *Az átváltozás* enélkül az abszurd fordulatokkal teli szökési kísérlet nélkül talán sosem születtek volna meg. A szüntelen krízishelyzet, melynek végállomásaként a külső és belső függetlenséget csupán azzal sikerült kicsikarnia a sorstól, hogy 1917. augusztus 12-ének éjjelén, amikor éppen hogy kezdett berendezkedni a Schönborn palotában, ahol magának és jövődöbelijének, Felicének vett ki lakást, nagy megkönnyebbülésére arra ébredt, hogy a torkából ömlik a vér.

Tehát adott a bizonytalanság, ez a végtelen hőmező, és vele átellenben a fizikai realitás szűkössége, az ember sebezhetősége, halálra ítéltetettsége, és mégis, a nyelv által történő önkifejezés révén az egyetlen lehetőség a kitörésre, a létezés meghosszabbítására, a túlélésre. Ebből a minden-semmiből alakul ki a karkai mondatok és bekezdések tényleges ritmusa. **A és nem-A**, ez pulzál minden egyes mondatában. Amire aztán ráépül az „álomszerű belső világ”, „az asszociációk egész zenekara.”

Hogyan is épül föl tehát a Kafka-mondat?

Itt mondaton most, meglehetősen önkényesen, bár úgy vélem, megalapozottan, nem a szintaktikai (mondattani) értelemben vett mondatot értem, hanem a regénynek vagy prózai műnek hosszabb, mégis egyetlen mondatként értelmezhető egységét.

Ebben az értelemben akár egy egész Kafka-mű egyetlen mondatként értelmezhető.

Lássuk *A kastély* első fejezetét, amit nyitánynak tekinthetünk.

Nem térek ki a szöveg minden elemére, ez itt most csak illusztráció.

A szövegbeli ugrásokat külön nem jelölöm.

„Késő este volt, amikor K. megérkezett.” (A)

„K. sokáig állt a fahídon, mely az országútról a faluba vezetett, és föl nézett a semmibe.” (nem-A)

„A kocsmában még ébren voltak, kiadó szoba nem volt” (A)

„de a kocsmáros ... azt ajánlotta neki, aludjék egy szalmazsákon az ivóban” (nem-A)

„Néhány paraszt még ott gubbasztott az ivóban” (A)

„Ő azonban senkivel nem akart szóba elegyedni” (**nem-A**)
„Meleg volt, a parasztok hallgattak, fáradt szemével egy ideig még fürkészte őket, aztán elaludt.” (**A**)
„De hamarosan felébresztették.” (**nem-A**)

Itt most egy magasabb szintre lépünk, az eddig sejtetett primitív, világvégi közeg világával hangsúlyosan ellentétes szereplő lép színre:

„Városi ruhás, színészes arcú ... fiatalember állt mellette” (**nem-A**)
aki ugyan durván felrázza, de
„udvariasan bocsánatot kért K.-tól, amiért fölébresztette” (**A**)
„bemutatkozásul közölte, hogy a várnagy fia” (**A és nem-A** – valójában nem mutatkozik be, és később kiderül róla, hogy nem is a várnagy fia)
„Ez a falu a kastélyé, aki itt lakik vagy éjszakázik, mintegy a kastélyban lakik vagy éjszakázik. Ehhez pedig grófi engedély kell.” (**A**)
„Milyen faluba tévedhettem? Hát van itt valami kastély?” (**nem-A**)

A diskurzus a fiatalember és K. között, mely a hangnemváltások és riposztok tekintetében ugyanilyen **A és nem-A** logika mentén folyik tovább, voltaképpen a kastély, illetve a földmérő létezésének megkérdőjelezése és valódisága mentén, és odáig fajul, hogy a fiatalember kijelenti:

„Megkérdezem telefonon” (**A**)
„Hogyan, hát ebben a falusi kocsmában telefon is van?” (**nem-A**)
„K. hirtelenében meglepődött, alapjában véve természetesen számított rá.” (**A és nem-A**)
„A telefon majdnem a feje fölött függött” (**A**)
„csak az álmodástól nem vette észre” (**nem-A**)

A fiatalember neve csupán a telefonbeszélgetésből derül ki (Schwarzer – az író a nevet az általa felidézett éjszaka fekete színéből kölcsönözte, voltaképpen az éjszaka leírásához tartozik, a figura csak egy elejtett jelző vagy határozószó a nagy Kafka-mondatban), és azt a kifejezetten flaubert-i technikát („sárbovári”), hogy a szereplők nevéről az olvasó mintegy elejtve, véletlenül értesül, talán el is siklik fölötte (Joyce és Proust is előszeretettel alkalmazták, fontos szereplők a szövegben elrejtve már jóval korábban felbukkannak, észrevétlenül), mint ahogy annak a nevét („egy alvárnagy, egy a sok közül”) is, akivel Schwarzer telefonon beszél („bizonyos Fritz úr”), mellékesen tudjuk meg. Kafkánál a valódi nevek mandinerből való megismerése a névtelen és fenyegető szereplők tényleges létezésének pillanatnyi valódiságát bizonyítja, és azt vannak hivatva jelezni (**nem-A és A**), hogy van remény.

„Újra csend lett, Fritz utánanézett odafönt a dolognak, itt meg várták a választ.” (**A**)
„K. feküdt, ahogy addig, még csak meg se fordult, maga elé nézett, egyáltalán nem látszott kíváncsinak.” (**nem-A**)
„Schwarzer elbeszéléséből, a gonoszságnak és óvatosságnak ebből a keverékéből” (**A és nem-A**)
„sejthette, hogy a kastélyban még az ilyen Schwarzer-féle alantasabb rangú embereknek is van bizonyos diplomatikus képességük. (**A és nem-A**)

Schwarzer, amikor meghallja a meglepően gyorsan jelentkező Fritz által adott választ, dühöngve lecsapja a kagylót.

„Nyoma sincs semmiféle földmérőnek!” (A – erre az állításra később érkezik a válasz)

K. már attól fél, hogy a kocsmában levők Schwarzer uszítását hallva rárohannak.

„Ekkor ismét megszólalt a telefon” (A és ugyanakkor egy másik szinten **nem-A**, mert a korábban befejezettnek vélt telefonálás mégiscsak folytatódik)

„K.-nak úgy tetszett, különösen erősen.” (**nem-A** és ugyanakkor **A**, mert a vélt hangerő-fokozódás a realitás valamiféle megerősítésének tűnik)

„Bár valószínűtlen volt, hogy a hívás megint K.-ra vonatkozzék” (A és **nem-A**)

„Schwarzer visszament a készülékhez” (**nem-A** és A)

„Hogy magyarázzam meg a földmérő úrnak?” (A – Schwarzer, mint eddig is, a folyamatosan változó regiszterű beszéd móddal jelzi, hogy a beszéd címzettje létezik)

„K. fölfigyelt. Szóval a kastély kinevezte földmérőnek.” (**nem-A** – K. fölfigyel, mint egy vadászkutya, szimatot fog, ellentétes hatással van rá ez a kinevezés, éberre teszi)

Ami most Schwarzer számára megkérdőjelezhetetlen valóság, az K. számára voltaképpen különös fejlemény, hiszen csak félálomban rögtönözte helyreutasító szavaiban a foglalkozását, és hogy segédei vannak, tette mindezt abból a pozícióból, hogy lerázhasson egy hatáskörét túllépő goromba fiatalembert és aludhasson tovább, és erre most legnagyobb meglepetésére kiderül, hogy amit ő az előbb félálomban konfabulált, arról a valóság jelenti ki azt, hogy valóság. Most kell ébernek lennie a nyelvnek. Ebben a világvégi faluban van telefon, van kastély, hatalmas apparátussal – és jön az első úgynevezett „túláradás”, amilyenből egyre több lesz a regényben: a megsokszorozódó, egymásban tükröződő lehetőségek matematikai számbavétele, egyfajta szintugrás. Ugyan a szerkezet folytatja az eddig megismert **A** és **nem A** komponálási módot, amit a környezet vagy a szereplők viselkedésének leírásában láthattunk, de az az eddiginél jóval bonyolultabb és sokrétűbb, archaikus, habár anonim és kortalan, belátni enged K. (Kafka) gondolkodásába. Amiképp a telefon váratlan megjelenése ebben az archaikus világban meglepetést keltett, ugyanígy meghökkentő, hogy az erőviszonyok analízise filozófiailag és pszichológiailag, de politikailag is mennyire komplex ebben a látszólag egyszerű helyzetben. Ez voltaképpen egy komplett Kohlhaas-szinopszis. Az írói „túláradást” a lehetőségek számbavételének öröme okozza, az író örül, hogy erre milyen lehetetleni nüanszokig elmenve képes:

„Ez egyfelől kedvezőtlen volt rá nézve, mert arra vallott, hogy a kastélyban mindent tudnak róla, fölmérték az erőviszonyokat és mosolyogva fölvettek a harcot. (**nem-A**) Másfelől viszont kedvező is volt, mert azt következtette belőle, hogy alábecsülték, és több szabadsága lesz, mint amennyit eleve remélhetett. (A) Ha pedig azt hiszik, hogy földmérőségének ezzel a szellemi szempontból kétségkívül túlzott elismerésével tartósan megfélemlíthetik: nos, akkor tévednek, (**nem-A**) éppen csak beleborzongott egy kicsit, ennyi volt az egész.” (A)

Vajon miképpen lehet a földmérőséget „szellemi értelemben” elismerni, ráadásul „túlzot-tan”, és ezáltal „megfélemlíteni” valakit, ráadásul „tartósan”? Hiszen ez a földmérőség

éppenséggel Kafka, vagyis K. kósza ötlete volt. De mint ahogy máshol írta: „Bele fogok ugrani a novellámba, még ha az arcom szabdalja is szét.” (Kurtág: Kafka-törödékek I/17.)

„Szinte egyetlen leírt szavam sem illik a másikhoz, hallom, ahogyan a mássalhangzók bádorgórgéssal súrlódnak egymáshoz, és a magánhangzók úgy énekelnek hozzá, mint a kirakat-négerek. A kétségeim minden egyes szót körbefognak, előbb látom őket, mint a szót, de mit beszélnek! a szót egyáltalán nem látom, azt csak kitalálom. És ez még nem volna a legnagyobb szerencsétlenség, csak tudnék aztán olyan szavakat kitalálni, amelyek a hullaszagot olyan irányba képesek terelni, hogy ne csapjon azonnal az én arcomba és az olvasóéba. Amikor leülök az íróasztalomhoz, nem érzem magam jobban, mint az, aki a Place de l’Opera forgatagában elesik és eltöri mindkét lábát.”

(Napló, 1910. december 15.)

Kafkánál mindig és mindenkor az írói pozíció megteremtése a fő cél – a következő mondat megírásának kényszere és lehetősége. (És ez van a mondatba beleírva.)

„Hogy ilyen gyalázatosan kelljen bűnhődni a jól sikerült írás öröméért! Tulajdonképpen nem is igazi boldogtalanság ez, nem érezni benne a boldogtalanság tüzes fullánkját, csak nézi az ember véghetetlenül a füzetlapokat, mint telnek meg sorra olyan dolgokkal, amelyeket gyűlöl, amelyek undort vagy legalábbis kusza közönységet keltenek benne, de mégis le kell írnia őket, ha életben akar maradni.”

(Felicének, *Az átváltozás* írása közben, 1912. november 30.)

(A szövegben szó szerint idéztem vagy kissé átdolgozva felhasználtam Tandori Dezső, Györffy Miklós, Rónay György, Szabó Ede, Gyergyai Albert és Kappanyos András fordításait. Van olyan is, ami az én fordításom. A Kafka-szövegekben található valamennyi kiemelés tőlem származik.)

RÉGI CSORBÁK KÖSZÖRÜLGETÉSE

Byron halálának kétszázadik évfordulóján

Nem csak életünkben öregsünk, öregszik a halálunk is. Byroné most lett kétszáz éves. Ebből az alkalomból már jelentek meg új fordítások. Ebbe a sorba szeretnék beállni én is, csak hogy az én fordításom újdonsága magyarázatra szorul. A *Childe Harold's Pilgrimage* negyedik énekéből vett, Velencét dicsőítő tizenkét stanza megjelent Byron *Válogatott műveiben* (Európa, 1975), és aztán benne volt a klasszikus angol költőknek abban az antológiájában is, amelyet 1986-ban adott ki az Európa Könyvkiadó. Sőt megjelent 2009-ben is, amikor Deme Gyula földmérnök, lelkes műkedvelő lefordította és megjelentette a teljes Byron-művet, helyenként közbeiktatva a korábbi fordítók részletfordításait. Mi több, én magam is beválogattam ezt a fordításomat *A rejtett kijárat* című gyűjteményes kötetembe (*Versek, fordítások, próza, egyebek*. Európa, 2003). Legalábbis azt hittem, hogy ezt a fordítást. Ha Byron nem kétszáz éve hal meg, most is boldog tudatlanságban élne efelől. Az évforduló alkalmából azonban felkérték Nádasdy Ádámot, hogy fordítson le egy részletet a *Childe Harold* negyedik énekéből. Ádám, szokása szerint, körbeküldte a fordítását néhány barátjának: bíráljátok! Egy-két észrevétellel és javaslattal együtt azt is megírtam neki, hogy ugyanebből az énekből egykor én is lefordítottam valamennyit. Elkérte, és a kölcsönösség jegyében meg is bírálta. Három hiba volt különösen fájdalmas. Az pedig ennél is fájdalmasabb, hogy kiderült: ezeket már annak idején a Byron-válogatást készítő és kontrollszerkesztő Tótfalusi István is észrevette, ki is javítottam, az évszázadot évezredre az első szakaszban, a sort porra a negyedikben, a tizenegyedikben pedig a császár nem part-ra szállt, hanem mint kérő járt a téren. Ezt még tovább kell javítani, mert azt hihetnénk, hogy leánykérőben járt, igazából azonban ez a császár, Barbarossa Frigyes, 1177-ben térdre borult a Velencében tartózkodó III. Sándor pápa előtt, kérve és elnyerve az egyházi ki-közösítés feloldását.

Hogy sikerült ezeket a már 1975-ben kijavított hibákat visszacsempészni a 2003-ban nyomdába küldött kéziratba (aminek következtében most már ott virítanak a Digitális Irodalmi Akadémia honlapján is)? Csak találgatni tudok. Évfordulókra gyanakszom. Ezúttal nem Byron, hanem a fordítója részéről, és nem halál, hanem születés forog fenn. Nekem még nem volt számítógépem, amikor ötvenéves lettem (1993-ban), de feleségem meg akart lepni egy számítógépről kinyomtatott, szépen bekötött kötetel. Az én fordításaim voltak benne. *50 költő* – ez állt a címlapon. Talált egy dossziét, ebben gyűjtöttem az elkészült és itt-ott még szerkesztetlen versfordításaimat. Ebből lett – titokban, a hivatal egyik számítógépén, baráti segítséggel – a könyv. Amikor már nekem is lett számítógépem, a komputerbe gépelt anyagát nyilván megkaptam a pendrive előtti időkben használt kis lemezen (floppynak hívták). És jött egy újabb évforduló, a hatvan. Most is könyvet kaptam ajándékba, ezúttal a munkahelyemtől. És mivel az könyvkiadó volt, nem is titokban nyomtatták ki. Addigra a könyvkiadás is számítógépesedett. Sok mindent be kellett írni, de ami már megvolt, az tiszta haszon, ugyebár. Így sikerülhetett végre nyomtatásban közreadni a régen kigyomlált hibákat.

Nádasdy Ádám alapos ember. Nem csak a rikító hibákra figyelmeztetett. Sorról sorra megvizsgálta a fordítást. Vegyük mindjárt az első négy sort.

A Sóhajok Hídján megálltam egyszer,
s úgy rémlett – mint ha varázspálca int –,
a habokból börtön s palota kel fel,
Velençe műve föltámad megint –

A megjegyzések: úgy rémlett – láttam, ahogy; kel fel – balra palota, jobbra börtön; műve – épületei; föltámad megint – nem! Csak ott magaslik, kiemelkedik a vízből.

I stood in Venice, on the Bridge of Sighs;
A palace and a prison on each hand:
I saw from out the wave her structures rise
As from the stroke of the enchanter's wand:

Hát persze. És ha jobban meggondolom, az sem jó, hogy „egyszer”. Nem egy régi úti élményt elevenít fel, hanem folyamatosan elbeszéli utazását, a negyedik énekben Itáliát járja be. Az első állomás Velençe.

A Sóhajok Hídján megálltam, ott, hol
egymásra börtön s palota tekint,
és láttam, hogy kibomlik a habokból
Velençe, mint ha varázspálca int –

Mindent javítottam, amit és amennyire tudtam. És amennyire a versforma engedte. Byron ezt a művét azokban a nagyon szigorú rímképletű kilencsoros strófákban írta, amelyeknek a szerkezetét Edmund Spenser alkotta meg nagy eposza, *A tiündérkirálynő* (*The Faerie Queene*) számára a 16. század végén. (Szerette halmozni a nehézségeket a rímelésben: a maga külön szonettformáját is ennek jegyében alakította ki.)

Nádasdy Ádám a saját fordításában a Dantéval megkezdett gyakorlatát folytatta. A pontosság érdekében a versformából csak a metrumot tartotta meg, a rímeket elhagyta. Illetve nem egészen. A spenseri stanza utolsó sora egy lábbal hosszabb a többinél, cezúrával tagolva, s ezzel – miközben rímel az előtte levőre – hangsúlyosan lekerekíti a strófát mint verstani alapegységet. Ezt Nádasdy is pontosan követi. És ezzel jobban érzékelteti e lírai útleírás formai menetét, mint elődje a rímtelenségben, a teljes mű első fordítója, a címlapon Johankává magyarosodott Lady Jane Bickersteth (Teleki Sándor gróf angol felesége) 1857-ben.

A teljes *Childe Harold*ot a még egyetemista Kosztolányi is lefordította, 1904-ben, a Kisfaludy Társaság pályázatára. Péti Miklós írta meg a *Vigília* 2024. áprilisi számában, hogy az elveszettnek hitt kézirat megvan. És idézi – betűhíven – a fordításhoz csatolt előszót, amelyből kiderül, hogy Kosztolányi sem ragaszkodott az eredeti versformához:

„A fordító még csak annyit jegyez meg, hogy az eredeti versmértékét a Spencer [sic] stanzát, nem annyira rim-készlete szegénysége miatt, mint inkább aesthetikai szempontból, nem tartotta meg. A rimelhelyezésnek (ababbcbcc) változtatásával (ababcbdd) oda törekedett, hogy minél szabadabban és kerekebben adja vissza a költő gondolatát, ki – bár a rímekben bámulatosan gazdag angol nyelven írt – sokszor lett a versmértéknek és a rímeknek rabszolgája.”

A művet általában *Childe Harold*ként emlegetik. Kosztolányinál a cím: *Childe Harold zarándoklása*. Harsányi Zsolt azonban, amikor 1924-ben publikálja az első két éneket tartalmazó, 1812-ben megjelent kiadás fordítását, a címadásnál figyelembe veszi, hogy a Childe nem keresztnév. Országh László és Magay Tamás nagyszótárában: ifjú lovag, ifjú nemesember. Harsányi a nemességet nem jelzi, nála a cím: *Ifjú Harold zarándokútja*. Nádasdy közelebb megy a *Childe* jelentéséhez, a *Pilgrimage* esetében viszont távolabb lép, a zarándok-

doklást túl fennköltnek érzi, a cím: *Harold úrfi utazása*. (A szótár jóváhagyja ezt a választást is. A *pilgrimage* második jelentése: (biz) hosszú utazás, és a *pilgrim* nemcsak zarándok, hanem világjáró, vándor, utazó is. (A Childe-nak van más magyar fordítása is. Childe Roland egy régi skót balladából került a *Lear királyba*, innen meg egy Robert Browning-versbe, magyarul Roland vitéz lett.) Én most, bevallom, zavarban vagyok, milyen címmel is tegyem közzé ezt az alaposan átdolgozott, tehát lényegében új fordítást. Szívesen átvenném Ádám címét, de aki nem látta az áprilisi *Vigiliát*, azt hihetné, hogy az én leleményem. A *Childe* lefordítása egyébként lehetőség, de nem evidencia. Az Európa Könyvkiadónál, ahol életem felét töltöttem, két iskola volt. Az asszony például a franciásoknál Bovaryné, az angolosoknál Mrs. Dalloway. Sir John Falstaff Szőrét senkinek sem jutna eszébe leborotválni. Byron azonban az előszóban többször is kitér a *Childe* elnevezésre. A régies hangzása miatt választotta, mondja, jól illik a régi verselési technikához. Az előszóhoz írt kiegészítésben védelmébe veszi a lovagi mivoltát azokkal szemben, akik a lovagkor (szerinte félreértett) hagyományait kérnék rajta számon. Úgyhogy a magam számára végül is annál a címnél kötöttem ki, amit majd odateszek ennek a fordításnak az elejére. Most térjünk még vissza a szöveg alakulásához.

Az első négy sort javítottam, az ötödikben csak a szerencsétlenül elért évezredet kellett helyre tenni, de az igazi nehézségek most kezdődtek.

A thousand years their cloudy wings expand
Around me, and a dying Glory smiles
O'er the far times, when many a subject land
Look'd to the winged Lion's marble piles,
Where Venice sate in state, throned on her hundred isles!

Prózában: Egy évezred terjeszti ki körülöttem ködös szárnyait, és egy haldokló dicsfény mosolyog át a távoli időkön, mikor sok alávetett föld nézte a szárnyas oroszlán márványoszlopait, ahol Velence nagy pompával trónolt száz szigetén! Versben:

ködös szárnyán egy évezred kering
körém, s haldokló dicsfény mosolyog rám
az időből, mikor Velence mint
királynő trónolt, s a szárnyas oroszlán
sok szolgaföldön állt márványoszlopok ormán!

Az évezred szárnyainak tevékenységét egy kissé módosította a rím kényszere, de ezt elfogadható kompromisszumnak érzem. Nagyobb baj, hogy kimaradt a száz sziget, viszont belekerült a „királynő” szó, amit Byron majd a XI. stanzában fog alkalmazni. Ráadásul a kényszer, ami behozta, a rímet biztosító „mint” Nádasdy szerint csak látszatrím, csak a szemnek szól, „hiszen az éles áthajlás miatt nincs sorvég – írta –, ha pedig nincs sorvég, akkor sorvégi rím sincs”. Én ebben engedékenyebb vagyok, vagy másképpen van a fülem beállítva, amellet Byron is használ éles áthajlásokat. (A szülőföldjétől búcsúzó Harold dalában megszólaló apródja például az „I am” szintagmát is képes kettévágni, rímhelyzetben: „Let winds be shrill, let waves roll high, / I fear not wave nor wind; / Yet marvel not, Sir Childe, that I / Am sorrowful in mind”.) Ráadásul itt egy négyes rímnek kellene újra nekifutni.

A „szolgaföld”-et valószínűleg a *Nemzeti dal* sugallta. Eszembe jut, hogy mehetnék egy lépéssel tovább is a száz szigetén trónoló Velence irányába: „a szárnyas oroszlán / száz szolgaszigetén állt márványoszlop ormán”. Dalmáciában nyaralva gyakran láttam a szárnyas oroszlánt, nem okvetlenül oszlopon állt, gyakran középületek vagy városkapuk falán – de hát költői szabadság is van a világban. De van fonetika is. A z után az sz nehezen

mondható ki. A szolgaföld meg már a szívemhez nőtt. Hagyjuk így. De valami mégis zavart. Időbe telt, amíg rájöttem: egy névelő hiánya. „Haldokló dicsfény mosolyog rám / az időből, mikor Velence mint...” Velence fénykorából halott dicsfény mosolyog? Ez a fénykor ezek szerint hazugság? Nem. Csak kell a névelő. A haldokló dicsfény – nem mosolyog, mert az így egy szótaggal hosszabb a kelletténél, hanem ragyog. Az a dicsfény, amelyik a jelenben haldokol, tüstént ragyogni kezd, ha a múltból néz vissza.

A munka úgy zajlott, hogy javítottam, cseréltem, amit tudtam, majd visszaküldtem Ádámnak: „Csere itt, szerva ott.” És ő le is csapta a labdát még jó néhányszor. Volt már gyakorlatunk ebben. Nem sokkal előbb az ő egyik Keats-szonett-fordítása alakult, akkor csoportos munkával, heteken át, kettős haszonnal: új fordítás született, én pedig megírtam ennek a történetét a Széchenyi Akadémia versfordítás-konferenciájára, amelynek az anyagát aztán a *Magyar Tudomány* is közölte a 2023/5. számában.

Nem csak javítani volt nehéz, sokszor dönteni is. Nádasdy Ádámnak az az alapelve, hogy inkább legyen kevesebb a fordításban, mint az eredetiben, de az álljon biztosan a lábán; kényszeredetten ne akarjunk hüek lenni. Legnehezebben a fordításom utolsó stanzájában álltam kötélnek. Itt Byron a Velencéhez fűződő irodalmi élményeit sorolja.

Szerettem már gyerekként – meseváros!
ahogy vízoszlopként emelkedett
a tengerből – piaca kincse számos,
és benne lakni csupa élvezet.
Otway-, Radcliffe-, Schiller-, Shakespeare-művek
formálták bennem képét, s így találván,
nyomorában sem válok tőle meg.
Tán becsesebb is mostani apályán,
mint a büszke csoda, a pompás régi bálvány.

Mi? Rövid ü-vel, verstani kényszerből? Na ne! – háborgott Ádám. Én meg azt gondoltam, elmegy, van ilyesmire jó néhány tekintélyes példa, és ki kellene hagynom az egyik nevet, ha szebben akarom megoldani. De az utolsó menetben Ádám visszatért rá. „Tiltakozom a »művek« ellen, pláne sorvégen – kétszer kellett nekifutnom az olvasásnak, míg rájöttem, hogy ezt hímrímnek akarod eladni. Ilyen szóalak nincs. (És mivel rímel?)” Beláttam: rímnek elég gyatra volna akkor is, ha nem erőszakolja meg a kiejtést. De mivel négyes rím, nem csak az egyik írótt kellett kitessékelni a szövegből, Anne Radcliffe-et (1764–1823), akinek több regénye játszódik Velencében. Lényegében újra kellett írni az egész stanzát (az utolsó két sorban figyelembe véve két korábbi Nádasdy-megjegyzést).

Szerettem már gyerekként – meseváros!
Mint vízoszlop toronylott fölfele
a tengerből – piaca kincse számos,
időzni benne örömmel tele.
Otway, Schiller, Shakespeare művészete
formálta bennem képét, s így találván,
nagy bajában sem szakítok vele.
Tán kedvesebb is mostani apályán,
mint régen a csoda, a fény, a büszke látvány.

Két köszönetet kell mondanom. Az elsőt Lord Byronnak, mert halálának kétszázadik évfordulójával alkalmat adott nekem, hogy valamelyest kiköszörüljek egy régi csorbát, a másodikat Nádasdy Ádámnak, hogy odakényszerített a köszörűkőhöz.

Szükségesnek látszik néhány lábjegyzet. Amit maga Byron írt, azt idézőjelbe teszem.

Harold lovag vándorútja

Részletek a IV. énekből

I

*A Sôhajok Hídján megálltam, ott, hol
egymásra börtön s palota tekint,
és láttam, hogy kibomlik a habokból
Velence, mint ha varázspálca int:
ködös szárnyán egy évezred kering
körém, s a haldokló dicsfény ragyog rám
az időből, mikor Velence mint
királynő trónolt, s a szárnyas oroszlán
sok szolgaföldön állt márványoszlopok ormán!*

II

*Az óceánból, tenger Kübeléje,¹
hűvös fenséggel kiemelkedett,
büszke tornyok ékét tűzvén fejére,
úrnő a habok hatalma felett –
ilyen volt. Népeket sarcolva meg,
lányainak telt hozományra; zsákszám
hordta ölébe kincseit Kelet.
Bíbort öltött; s uralkodó akárhány,
mind büszke volt, ha részt vehetett lakomáján.*

III

*Nem visszhangozza Tassót már Velence,
nem hallani gondolás énekét rég,²
a paloták enyésznek düledezve,
elzengtek a zenék. De itt a Szépség –
állam bukását, mű megszürkülését
a Természet túléli, s benne lüktet,*

¹ Kis-ázsiai eredetű istennő, földanya. Neki tulajdonították a városok alapítását is, és gyakran városfal koronával ábrázolták. „Velence megjelenését leírva Sabellicus a fenti képet használta, amely nem lenne költői, ha nem lenne igaz. »Quo fit ut qui superne urbem contempletur, turritam telluris imaginem medio Oceano figuratam se putet inspicere.«” Magyarul: Ennek következtében aki felülről látná a várost, úgy gondolná, hogy az óceán közepén kialakult tornyos szárazföld képét szemléli. – Marcus Antonius Coccius Sabellicus vagy Marcantonio Sabellico (1436–1506) velencei tudós és történész volt.

² A gondolatok egykor egymást váltva Tasso verseire írt dalokat énekeltek.

*hogy milyen volt Velence, benne él még:
Itália bálterme, mindig ünnep,
hol egy egész világ vidult és részegült meg.*

IV

*Nekünk van benne még nagyobb ígézet,
mint hírneve és mint ama nagy árnyak,
kik a dőzsétlan város levitézlett
dicsén borongni sorra visszajárnak;
a mi zsákmányunk nem romlik, szilárdabb,
mint a Rialto: Shylock és a Mór
és Pierre³ mozdíthatatlanul állnak:
kőoszlopok! Ha semmi nincs sehol –
nekiünk benépesül megint a pusztá por.*

.....

XI

*Urát gyászolja most az Adria,
a frigy nem újul meg már minden évben,
a Bucintoro⁴ korhadozva ma
árván hever, özvegyi fátylaképpen!
Szent Márk oroszlánja még megvan épen,
de csak hogy csúfos romlását jelentse,
ahol egy császár térdre hullt, a téren,
mikor gazdag királynő volt Velence,
s irigy uralkodók bámulták szemmeresztve.*

XII

*A sváb könnyörgött, regnál most az osztrák⁵ –
császár tapos, hol császár térdepelt;
gyarmattá satnyult sok független ország,
fővárosok bilincsből, égre kelt
népek, akikre a nap rálehel,
szétmállva omlanak le mély verembe,
mint lavina, mit hegygerinc növelt.*

³ Thomas Otway (1652–1685) angol drámaíró *A megóvott Velence* című drámájának főszereplője.

⁴ Aranylemezekkel borított luxusgálya, a dőzse minden évben kihajózott rajta, és egy gyűrűt vízbe dobva eljegyezte magát a tengerrel. Napóleon 1797-ben a dőzse intézményével együtt ezt a szertartást is megszüntette.

⁵ Napóleon bukása után Velence Ausztria fennhatósága alá került.

*A vén, vak Dandolo⁶ ha itt teremne!
Nyolcvanéves vezér, ki Bizáncot bevette.*

XIII

*A Szent Márk előtt még napszakra támad
az érclovak arany szerszámzatán.
De nem telt be jóslata Doriának?⁷
Nincs zabra rajtuk? Vesztve-győzve, lám,
ezerháromszáz szabad év után
fejét Velence vízbe visszahajtja.
Hullámok alatt jobb is volna tán
az ellenséget elkerülni halva,
mint a behódolás gyalázatos nyugalma.*

XIV

*Ifjan – új Türosz⁸ – tündökölve kezdte.
Ki tűzzel-vassal terjeszkedni látta
szárazon és vízen, csak úgy nevezte:
„az oroszlánplántáló”.⁹ Leigázva
sok mást, maga szabad maradt továbbra:
ottomán ellen, Európa, pajzsod!
Tanú vagy rá, Kandia,¹⁰ Trója mása,
s örök habok, ti láttátok Lepantót.¹¹
Olyan nevek: idő nem győz rajtuk, se zsarnok.*

XV

*Üvegszobrok, holt dózsék nagy sora:
szétzúzva lenn a porban mindegyik;
szilánkjeik fényűző otthona
tűnt káprázatukról tanúskodik;
jogaruk eltörött, kardjuk pedig*

⁶ Enrico Dandolo (1107 k.–1205) a Velencei Köztársaság negyvenegyedik dózséja. Több mint nyolcvanévesen és már vakon került trónra. A kereszties hadjáratba kapcsolódva személyesen vezette a flottát előbb Zára, majd Bizánc (Konstantinápoly, a mai Isztambul, az egyházszakadás után akkor az ortodox kereszténység központja) ellen. Megszilárdította Velence hatalmát a Földközi-tenger keleti térségében.

⁷ Lamba Doria (1245–1323) genovai admirális. 1298-ban a curzolari csatában legyőzte a velenceieket, és állítólag azt jósolta, amire Byron itt utal.

⁸ Virágzó föníciai városállam (a mai Libanonban), fénykora Kr. e. 332-ig tartott, akkor Nagy Sándor elfoglalta.

⁹ „Szent Márk oroszlánjáról, a Köztársaság címerállatáról van szó, innen ered a Pantalone név – Pantaleone, Pantaleon, Pantaloon.”

¹⁰ Krétai kikötő, a velenceiek fontos kereskedővárosa és flottabázisa a 14–17. században. A velencei-török háborúk idején több mint húsz évig zajlott Kandia ostroma, amely 1669. szeptember 4-én a törökök győzelmével ért véget.

¹¹ A lepantói csatában 1571. október 7-én az egyesült keresztény – velencei, genovai és spanyol – flotta döntő győzelmet aratott az Oszmán Birodalom hajóhada felett a Jón-tengeren, a mai Görögországhoz tartozó Patraszi-öbölben.

*a jöttmenteknek hódolt. Pusztá termék,
külföldi arcok emlékeztetik
folyvást Velencét, hogy kit és ki vert meg:
a szép falak fölött sötét, mogorva felleg.*

XVI

*Midőn Athént legyőzte Szirakúza
s rabszíjra fűzve vánszorogtak ezek,
a távolból az attikai múzsa¹²
szerzett nekik a hangjával kegyelmet:
a gyászdal hallatán, mit énekelnek,
döbben ten áll a győző, s a rabok
béklyóját, nézd, elmetszi, és csak egyet
köt lelkükre: „A bárdnak mondjátok
köszönetet ezért s azért, mit alkotott.”*

XVII

*S neked, Velence, ha más semmi se,
ha tetteid felejtés mossa el,
isten költő emlékezete:
Tasso-szerelmed a csomót, amely
a zsarnokodhoz köt, nem vágja el?
Sorsod más népek szégyene – tiéd,
Albion, főképp! Nem karolja fel
tenger úrnője¹³ tenger gyermekét?
Te is bukatsz el így, pedig víz-bástya véd.*

XVIII

*Szerettem már gyerekként – meseváros!
Mint vízoszlop toronylott fölfele
a tengerből – piaca kincse számos,
időzni benne örömmel tele.
Otway, Schiller, Shakespeare művészete
formálta bennem képét, s így találván,
nagy bajában sem szakítok vele.
Tán kedvesebb is mostani apályán,
mint régen a csoda, a fény, a büszke látvány.*

VÁRADY SZABOLCS fordítása

¹² „A történetet Plutarkhosz mondja el a *Nikiasz életében*.” Párhuzamos életrajzok: *Nikiasz–Crassus*. A foglyok Euripidész kardalait énekelték, ennek köszönhatték szabadulásukat.

¹³ Az angol flotta 1588-ban szétverte Spanyolország „Győzhetetlen Armadá”-ját, és ezzel bejelentette igényét a világtengerek feletti uralomra. Ennek megvalósulását évekig próbálták a hollandok megakadályozni, de végül London átvette a holland városoktól az Amerikából érkező gyarmatárúk fő elosztóközpontjának szerepét, és Anglia (költői nevén Albion) valóban a tengerek királynője lett.

Vándorkövek

Terméskő

Szoknyáim felfogom, úgy ülök rá.
Rücskös és hideg, sérti a bőröm.
Ez a szikla szemérmetlen idegen,
oldalát zöldre festi a zuzmó,
arrébb húzni ökrökkel sem lehet,
az iskolát, temetőt, templomot,
az egész falut köré építették.
Azt beszélük, az ördög labdája,
és átkot hoz arra, aki ránéz,
ám ha egy asszony meglovagolja,
bő gyermekáldás kíséri útján.
Én már másfél éve vagyok asszony,
nappal a földek fölő görnyedek,
üres bölcsőt ringatok éjjelente.
Most tavasz van, nedves alattam a kő.
Nyolcat üt a toronyban az óra.
Mielőtt hazamennék, azt kívánom:
négy fiam legyen és három lányom,
erősek legyenek, mint a bivaly,
a lányok csípője bírja a terhet.
Néma idegen, felsérti a bőröm.
A tó felől nekem támad a szél.

Írott kő

Itt állt. Vagy ott. Gyerek volt.
Porrá robbant és kavicsná,
zöld és zöld és hideg víz hullámszik felette,
de nem pusztult el. A szelleme velünk él.
Régen történt. Kicsi volt, és elveszett a prérin.
Leesett a szánról a hóba. Hideg és fehér és hideg.
Bölények találtak rá. Gyerek, mondták, és felnevelték.
Velük élt, azt hitte magáról, hogy bölény.
Földet rágott, és eget ivott rá, amíg egy nap,
mikor már nagyobb volt, meglátta magát a patakban.
Bölénynyelven kérdezte az apját: ki vagyok?

*Miért vagyok más, mint a többiek körülöttem?
 Ember vagy. Megtaláltunk, és felneveltünk. Ember.
 Nehéz és forró és éget.
 Nem ízlett a föld, nem kellett az ég.
 Elhagyta a bölényeket. Az emberek befogadták.
 Megtanulta a nyelvüket, családja lett,
 mégis visszavágyott.
 A tűz mellett ült, de a testvéreiből nem evett,
 földet és eget kívánt helyette.
 Egy nap elment. Otthagyta a családot.
 Fekete és barna és meleg: a bölényeket kereste.
 Az emberek követték. Ehesek voltak, új volt a hátukon.
 Éles és éles és éles. A fiú apját is lenyilagták.
 A fiú elfutni nem tudott, támadni nem akart.
 Előbb bölénnyé, majd sziklává változott.
 Mondom, itt állt. Vagy ott. Kő és gyerek és bölény.
 Porrá robbant, kavicsá. Vízátározó hullámsík fölött.
 Sötét és hideg és fehér.*

Ingó kő

*Rücskös és húvös, mint egy orrszarvútetem.
 Hús tonnákat nyom, mikor összehúzza magát.
 Árnyékában állok, árnyékot vetek rá.
 Reszket és könyörög, hogy hozzá ne érjek.*

*Tudja, hogy ha élne, meg kellene ölnöm.
 Tudja, hogy én vagyok ő, és ő vagyok én.
 Amire nem emlékszem, az vele történt.
 Amit letagadtam, azt ő követte el.*

Zárvány

*Eltévedt lelenc, reszket benne az út.
 Nem kérdez, jöhet-e. Ideállít,
 nehézkedik, elfoglal, kiszorít.*

*Egy még hidegebb kor eredője,
 üledékeimbe ékelődik
 a magmás, durva rácsú pegmatit.*

*Ellenem van, nálam maradása
 betölt, feszít, még egyre tágul,
 szántóföld, patak nem állja útját.*

Jégnyelv hordaléka. Használ, velem él,
részeseül belőlem. Idegen test,
mohával fedem, bokorral borítom,

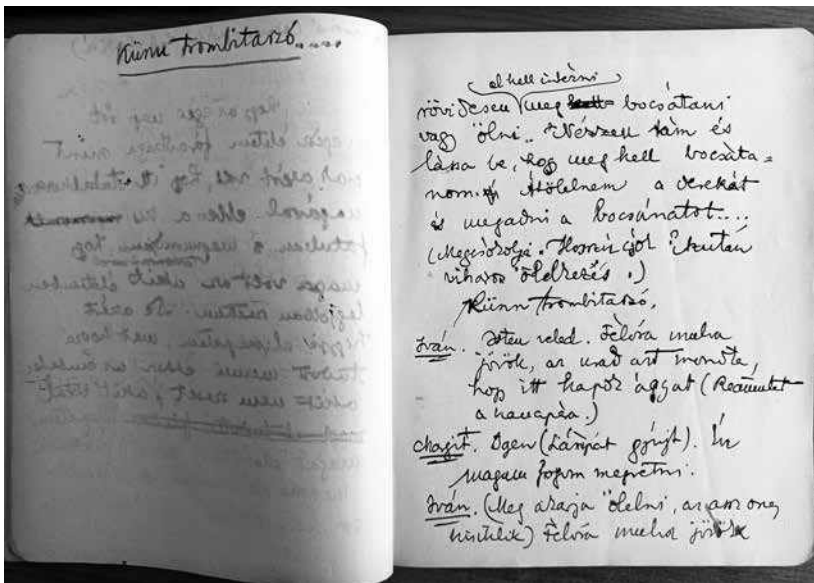
de menne tovább. Nem nyugszik, moco rog,
mállik. Víz koptatja, morzsolja a fagy.
Lebontom. Hordják el háznak a maradékát.

Kristálygóc

Négy ember a parton,
táncolnak egy ősi szikla körül.
A legkisebb felmászik a tetejére,
most ő lesz a legnagyobb.

Fényrianás jelzi az éjszaka közeledtét,
fartükör a felriadó őz távolodását,
a kiáltást pedig villódzó szárnyfehér.

Négy ember a parton.
Táncolnak, kerülgetik egymást.
Árnyékuk a sziklára hullik,
és beivódik a jégmart felszín alá.

Csáth Géza Egy csók!... című színpadi művének kézírata.

Neonzöld atomvillanás

*Lőni tanítottad, dadogod majd,
ha lebuktál, mert le fogsz
bukni, ez bizonyos.
A vásári forgatagban még most is
őt keresed: szemed sarkában
neonzöld atomvillanás.*

*Csak a testtartását akartad beállítani,
megemelni a könyökét.
A kiszőkült pihék a karján. A neonzöld top,
rövidnadrág, az elcsúszó szövet alatt
az árnyalatokkal fehérebb bőr.
A szájából áradó dinnyeillat.
Megfoghatatlan, melyik pillanatban lett
a jószándékból vágy.*

*A kezed a tarkójára tetted:
egy atyainak hazudott mozdulat.
A nyakába hulló haj sűrűjében
nyirkos pára. A tenyered nyirkos.
Ez a te tenyered, ez az élettársad lánya.*

Kedves Ismerőseim!

*Nincsenek nagy igényeim, ezt tudjátok,
hiszen titeket sem kereslek soha.
De azért arról ábrándozom, hogy a feleségem
haja az arcomba hull, amikor fölém hajol.
Nincsenek nagy igényeim, de azért az a haj
barna legyen, és hosszú.
Aztán csak úgy mellékesen elmorzsolok
egy hangyát, és sírva fakadok.
Értsétek meg: egy olyan liftben élek,
ahol kizárólag Wagner szól.*

A munkámra nincs panasz, bár
előléptetni nem engem fognak.
A háztartást ellátom, mégis el tudnék vészni
egy női testben. Talán cserébe
a gyerekzsívoajt is elviselem. Nem tudom,
még soha nem próbáltam.
Szóval van-e valakinek kölcsönbe esetleg.
De akár meg is vásárolnám.

~~aludni aludtok. Főrdt vapo~~
Föl foghelteni?
Magit. Igen!
Kökönyös nevelés. ~~É~~ Jován
kannu tétovázva távozik.
künn a takaró hangjai
egőren ötet van.
Nj pleuet.
~~Dan~~
Magit. (csenget)
János. (Bejő. mindig úpauar a
vápauar alásato nére)
Magit. Karajott az ár?
János. Előp nincs itthon! Part

Szájszag

*Csendben kikúsznál az ágyból,
de átkarollak, mert észreveszem,
a legkisebb mozdulatodra is reagálok,
a túlzóan józan délutáni fényben
végigszkennelem az arcod, orrod,
szemed, itt az ajkak, közelítek –
várj, súgod, kimegyek fogat mosni,
de nem hagyom – ne gondolj a szagra,
kérlek, jó lesz az – de ha ilyen hosszan
csukva tartom, akkor büdös, amitől
megundorodsz – meglátod,
egy-két pillanat, és minden,
ami zavart, íz, illat, feloldódik,
huss – nem hiszem – de, higgy
nekem, és igazam lett, mondtad
aztán, és olyan illatosan szálltunk ki
az ágyból, mint két óvodás, a délutáni
alvásból, minden porcika ruganyos,
teára kész, játékra, dalra, sétára.*

Szemtanú

*Elfordíthatná a fejét,
mégsem néz félre.
A valóságra kíváncsi,
még ha önmagától is
undorodnia kell
a látvány miatt.
Közel áll a szemtanú.
Jutalma és púpja egy:
látja őket, a képmutatást,
hallja a hazugságot,
részben részt vállalva
benne, mégis
hű marad. Osztozik
életen-halálon.*

Karácsonyi stáció

Kingának

*A gyógyulásomat szerettem volna hozni
karácsonyi ajándékként neked,
hogy örvendezhessünk: a győztes fény ragyog... ni!
Gyötrő, komor, sötét idők helyett.*

*Üres kezű karácsony! s az égbolt még sötétebb,
halványan itt-ott kósza csillagok,
angyalszárny nem suhan, nem hangzik fel az ének...
... a semmi ága ... bizony, ott vagyok.*

*Szűkös nyelőcsővem nem vesz be szinte semmit...
két hónap óta... kínok, izgalom:
kiszáradás-veszély, kóros fogyás – de meddig?
meddig tart még? s én meddig húzhatom?*

*De te itt vagy velem, megtartóm, feleségem,
a vénás táplálásra elkísérsz,
velem van mosolyod, erőt adsz gyöngeségben,
foszló köddé teszed a csüggedést,*

*ápolsz és támogatasz hű társamként a bajban,
együtt könnyebb a nehéz küzdelem.
Az esti biztatód rám omló dunna, paplan:
„Holnap legyen jobb nap!” Úgy lesz... S ha nem?*

2023 szenteste

Egyedül vagy haláloddal

*Egyedül vagy haláloddal
még ha fogják is a kezed
kupacnyi szürke semmi
a kijelölt helyed*

*minden parányi itt
sejtmagnyi maszat ennyi vagy
ebben a nyúlós semmiben
még érzékeled magad*

*itt nincs idő csak állapot
örökre süket néma csend
behúz körülvesz átitat
a végtelen a végtelent*

*amikor felold ott a vég
ágyad mellett családtagok
a végső ponton túlkerülsz
de nem tudják te sem tudod*

*csak várakoznak csendesen
fönről látod idegenek
mozdulatlan némaságban
szemléled hűlő testedet*

*az nem te vagy már nem dehogy
gyerek vagy elhagyott gyerek
még intenél de nincs kinek
foszlik kialszik ez a kép is
elvégeztetett*

(2023 karácsony másnapja hajnalán)

Alba

*bogársötét a kórterem
nem tudni hol az ablak
falra mereszted szemedet
tágult pupilla vak vagy*

*falra mereszted szemedet
hol a világ kopoghat
sötétben órád figyeled
mikor hozza a nappalt*

*mikor jön el a pillanat
amikor rezzen a sötét*

*meg fogod-e pillantani
az új nap legelső jelét*

*meg fogod-e pillantani
látni fogja-e szemed
parányi pendülés csupán
mintha derengő képzelet*

*akár ha káprázat csupán
szomjas szemed káprázata
reményedből kipattanó
jelentéktelen jelhiba*

*fél négy körül van július
bármelyik pillanat lehet
most már bármelyik pillanat
húrként feszülve figyeled*

*és akkor itt van rád tör és
egész lényed beleremeg
az éjszakának vége van
az éjszakának vége lett*

*az éjjel sűrű rejtekén
csírázásba kezdett a fény*

*a kert a fák a madarak
szívükben felujjonganak*

*halál torkából kikerült
elindult útjára a nap*

(2024 január)

A Mediterrán-állandó

UTOLSÓ ESTE LEMENTÜNK A PARTRA. Te a bokáig érő vízben, mezítláb, a buzukit utánozva táncoltál, kezeden egy üveg ouzo. A parton már nem fért el több görög közhely. És mégis, valahogy nagyon saját volt ez a búcsúzás, privát közröhej, felületi vérzés létfontosságú szervén, szivacsból szikladarab. Tudtuk, holnap indulunk, de a tenger itt marad. Néhány nap múlva majd ugyanazt az életet kell folytatnunk, amit nemrég odahagytunk, abba az életbe kell belehelyezkednünk, ami talán nem is létezik. Mi pedig már soha nem leszünk ugyanazok. Nézem, ahogy táncolsz, olyan vagy, amilyen én voltam, na, milyen vagyok?, vagy amilyen egyszer lehetnék. Az idő iránya, olybá tűnik, lényegében csak játék, a végén pedig már nem értünk semmit, és nem is kell.

*

ÚGY HITTED, HA VISSZATÉRSZ a szigetre, megismétli magát a múlt, és minden úgy lesz, ahogyan volt régen. A kikötőben a középkorú, elvált nő ül a jegypénztárban, az Il Mare teraszán ugyanaz a lány van, két rendelés között még mindig a tupírozott haját mutatja a barátnőjének, hogy borzadály, ugyanazok a pékek, a sóhajok, a halászhajók, a legendák, mi pedig fiatalon ülünk ugyanannál az asztalnál, ahol már harminc éve is azt mondtad, mindegy, végtelen. A szigetet időből kimetszett térnek, megismételt múltnak gondoltad. Ahogy a komp orra lassan, nyögve, szuszogva nyílik, és látod előtűnni a pálmafákat, egyesével, sorban, az egész már nem is tűnik olyan lehetetlennek. Vagy fontosnak.

Vattacukor

– Szegénykém! Mint egy kis koreai gyerek!

Ez a mondat a legkorábbi világos emlékei közé tartozik (mert vannak korábbiak is, de ezek meglehetősen homályosak, egy idősebb férfi szerepel bennük, aki örökösen egy fotelben ül, egyik lábát mereven kinyújtja, bal karja élettelenül hever a fotel karfáján, jobbával szorosan magához öleli őt, a feje a férfi vállán, az arcát nem is látja, csak a fülét: lilás ereket és ősz szőrszálakat). Ez a férfi azóta nyomtanul eltűnt, csak gyanítja, hogy az apja lehetett.

A mondathoz képek is kapcsolódnak: egy asztalon áll, a karjait égnek emeli, hogy az anyja ráadhassa a hálóingét. A csillár óriáspókja, minden lába végén egy-egy világító gömbbel, most közelebb lebeg a feje fölött, mint amikor lentről, a padlóról látja. Két arc hajol föléje, az egyik szelíd, szemüveges, orra tövénél összetorlódott a púder, ezt az arcot csillogó ősz haj keretezi, a másikat, a fiatal, rakoncátlan, sötét fürtök sokasága. A fiatal az anyja: ő öltözteti éjszakára. A hálórúha, amit éppen ráad, bár hálóingnek nevezik, valójában sötétzöld, kötött női blúz, itt-ott tényleg lyukas. A másik, az idősebbik, a nagynénje, a nővére annak a bizonyos férfinak a fotelben.

(Később, amikor már többet tudott ezekről a dolgokról, néha eltöprengett rajta, hol is láthatott a nagynénje ilyen rongyos, koreai kisgyereket. A tévében aligha, hol volt akkor még a tévé? Esetleg a filmhíradóban... de nem, a nagynénje aligha vett magának mozijegyet, hiszen mindig panaszkodott, hogy a nyugdíja semmire sem elég. Talán egy plakáton... igen, ez lesz az, egy plakáton láthatta...)

– Menjek a gyerekért hétfőn? – Ezt a nagynénje kérdezte, talán egy másik, későbbi alkalommal. Mert amikor az anyja túlórázik, olyankor a nagynénje megy érte az óvodába, márpedig gyakran túlórázik. Néha a nagynénje nem hozza egyenesen haza, hanem a saját lakásába viszi. Szeret nála lenni: színes gombokból bonnyolult ábrákat rak ki a padlón, vagy a nagynénje fejből mesét mond neki, törpékről, tündérekéről és egy engedetlen medvebocsról, aki elcsavargott otthonról, és eltévedt, végül egy angyal vezette haza. Imádkozni is a nagynénje tanította meg, a mennyekben lévő Atya képe a képzeletében homályosan egybeolvadt a karosszékben ülő férfiéval, talán mert róla is azt mondták, azért nem találja többé, mert fölment a mennybe.

De szoktak a nagynénjén kívül más öregasszonyokat is látogatni. Némelyik panaszos hangú és könnyes szemű, mások gunyorosak és életvidámak, és mindenütt egyforma szag van, öreg bútorok, molyirtó és vaníliás kifli szaga. És mindenféle tárgyak egy eltűnt világból, tacsikólábú székek, furcsa, szögletes madárminták a kopott perzsaszőnyegeken, aranyozott szélű csészék és porcelán pásztorlányok a vitrinekben.

De azért van az anyjának fiatal barátnője is, magas, nyúlánk, nevetős, igaz, férje neki sincsen, de az övé nem halt meg, hanem ez a bizonyos Judit állítólag megszökött tőle: ezt a lányától hallotta, a kicsi Jutkától, egy nála néhány hónappal idősebb, dacos képű, „komisz kölyöktől”, akiben „tíz fiú veszett el”, legalábbis így mondogatja róla sóhajtva az óvónőjük, mert ugyanabba az óvodába járnak, a Textiliparéba, ami, ha úgy vesszük, szerencse, mert Jutka, családi ismeretségükre való tekintettel, megvédi őt, ha az óvoda réme, egy bizonyos Attila, sípcsonton akarja rúgni. „Az én apám egy gazember! – közölte vele egy alkalommal Jutka sötéten, felnőtt, ellentmondást nem tűrő hangon, nem mintha ő ellent akart volna mondani neki: az apákra vonatkozó tapasztalatai a karosszékben ülő, félig béna férfit korlátozódtak.

– Jaj, igen, igen! – feleli az anyja a nagynénjének. – Köszönöm, Mancikám, angyal vagy! Nem is tudom, mi lenne velem nélküled! Hétfőn megint túlórázom... és ha még legalább megfizetnék! Még lecsúsztatni sem tudom, amíg a Bözsike betegszabadságon van! Már annyi túlórára összegyűlt... ha a Bözsike egyszer meggyógyul végre, egy teljes hétig nem csinállok semmit! Leadom a gyereket az óvodában, aztán otthon végigvágom magam a díványon, és csak olvasok. Vagy nézem a plafont...

– Mancikám, meghívhatlak egy kávéra? – Ezt az anyja kérdezi, amikor vasárnap délután hármában elsétálnak az Ibolya cukrászda előtt. A nagynénjének persze nem lenne pénze cukrászdára, „abból a nyomorúságos kis nyögődjéből”, az anyja, ahogy mondani szokta, egy Krózus hozzá képest. A nagynénje szabódik: – Ne könnyelműsködj, Klárám, te se nagyon ugrálhatsz a gépirónői fizetésedből! – Hát abból nem is... de eladtam az egyik retikült! Azt a gomba alakút, a rojtokkal! – suttogja a nagynénje füléhez hajolva az anyja. – Az Illésné vette meg a bérelszámlából! – Ne mondd, megint csomagot küldött a Bébé? Hát jó... De tényleg csak egy szimplára! – A nagynénje ellenállása gyengül, végül egy tátracsúcsra is engedi rábeszélni magát. – Ezzel meg is van a vacsorám! – sóhajtja elégedetten, miután a csúcsos, sündisznó forma sütemény – fehér mandula-tüskék állnak ki a fényes csokoládémázból – piskóta alapját is eltüntette. Az anyja lassan, elgondolkodva kortyolgatja a kávéját, mintha várna valamire. Az egyik távoli sarokasztalnál feláll egy férfi, és odalép az asztalukhoz:

– Megengedik a hölgyek...? Ha már így véletlenül összefutottunk...?

– Egy kollégám! – mondja az anyja elpirulva. A kolléga bánatos, sovány, hűséges szemű kutyára emlékeztet, eltekintve a szemüvegtől. – De igazán nem akarok zavarni! – szabódik. A hangja zavart és ünnepélyes. – Csak sétáltam egyet így vasárnap délután, ebben a szép időben, és megörültem az ismerős arcnak... Még nem sok embert ismerek ebben a városban! – Dehogya, egyáltalán nem zavar... Én már különben is menni készültem... Te maradj csak nyugodtan, Klárikám! Egyedül is hazatalálok! – mosolyog rá a férfitra esetlen, öregasszonyos kacérsággal, és zavarában egy pillanatra olyan lesz, mint egy fiatal lány. Az anyja kollégája udvariasan felemelkedik a székéről, így, állva várja meg, amíg a nagynénje fürgén, öregesen kacsázva kisiet a cukrászdából. A férfi visszaül, nagyon egyenesen tartja magát, hűséges kutyatekintete most őrá, Kisklárára fordul, zavartan mosolyog, nehézkesen tréfálkozni próbál:

– Meghívhatom a kis hölgyet egy Rigó Jancsira?

– Ugyan, dehogy, miért haragudnék? Nagyon rokonszenves, komoly fiatalembernek tűnik. Azt mondod, elvált? És a felesége kirakta a lakásból? – A nagynénje szomorúan csóválja a fejét. – Szegény ember... Persze szerencsésebb lenne, ha özvegy volna, de nálatok, reformátusoknál ez nem képez házassági akadályt... És ha azt mondod, a felesége hibájából...

– Dehogyis, Klárikám, egyáltalán nem gondolom azt, hogy rosszul teszed... Azt mondják, kitűnő munkaeő, tudod, a Manyi, aki a szalagraktárban dolgozik, az valósággal ódákat zeng róla, hogy milyen pontos és megbízható! Hát persze, ezerszer inkább egy ilyen, mint valami széltoló szoknyavadász, mint például a Tóni a könyvelésről! Tudod, aki egy időben tetszett nekem... És látszik, hogy imád téged! Csak éppen... – A szép Judit megnyikkan, és a szájára tapasztja a tenyerét, hogy elfojtsa a kikíváncozó nevetést. – Jaj, ne haragudj, tudom, butaság, csak... nekem mindig az jut eszembe róla, hogy egy kicsit olyan, mint a Bádogember, akit elfelejtettek megolajozni!

De az anyja nem haragszik, ellenkezőleg: ködös, ábrándos arckifejezéssel néz el valahová, ahogy olyankor szokott, amikor szóba kerül valamilyen számára kedves emlék abból az eltűnt, régi világból: régi filmek, könyvek, amelyeket már nem lehet kapni, vagy például a törökméz vagy a vattacukor. Talán a vattacukrot emlegeti a leggyakrabban.

– Istenem, a Bádogember! Meg a Gyáva Oroszlán! Emlékszel? Ha én még egyszer láthatnám az Őzt, csak egyetlenegyszer... Azt, meg a Manderley-ház asszonyát... Erről jut eszembe! – Az anyja közelebb hajol a szép Judit füléhez: – Az Ilésné, tudod, aki megvette a retikült, azt mondja, meg tudja szerezni valakitől egy hétre az *Elfújta a szél*...

Jutka szigorú arccal tanulmányozza a kezében tartott Fekete Péter-kártyákat.

– Mostohád lesz! – mondja vészjóslóan, miközben a keze egy pillanatilag ott tétovázik Kisklára legyezőszerűen széthúzott kártyái fölött, aztán határozott mozdulattal kihúzza a kéményseprőt. – Verni fog! – közli ellentmondást nem tűrő hangon. – Engem is vert az apám, azért is jöttünk el tőle. Nekem az anyám megígérte, hogy nem megy többet férjhez...

A vasárnapok szokott rendje átalakult: most nem a nagynénjét látogatják meg ebéd után, hanem amint az anyja kapkodva elmosogatott, megszólal a csengő: megérkezett a Bádogember. Többnyire hoz is valamit, egy doboz konyakos-meggyet, az anyja kedvencét („Jaj, igazán nem kellett volna!”), vagy neki egy zacskó Zizit vagy Dunakavics cukorkát. Egy pillanat türelmet, eseng zavartan nevetve az anyja, és eltűnik a másik szobában. Amikor előkerül, szokatlanul elegáns, a sötét kosztüm, amelyet visel, csomagban jött, és biztosan akadt volna rá vevője, de megtartotta magának. Eddig többnyire feketét viselt („Tudom, hogy régen lejárt a gyászév, de valahogy nincs szívem megválni tőle...”). És a harisnyáján sincsen felszaladva a szem, mint rendszeren, biztosan járt a szemfelszedőnél. – Mehetünk? – kérdezi a Bádogembert, aki erre fölemelkedik a karosszékéből, ahol eddig ült, és a kezét nyújtja Kisklárának, aki a karfán kuporog. Elindulnak, őt közrefogják: most egészen olyanok, mint mások, mint egy igazi család. Elsétálnak egészen a Zita-kertig: ott a Bádogember leakasztja a válláról a fényképezőgépét, és lekapja őket, amint a padon ülnek, és az anyja a kislány után kotorá-

szik a retiküljében. („Hagyd csak, nem szeretem a mesterséges beállításokat... nagyon jók vagytok így, nagyon természetesek!” – mondja a Bádogember.)

A séta után beülnek valahová, többnyire az Ibolyába, és ő kap egy gesztenyepürét vagy egy Rigó Jancsit. Amazok meg szimplát rendelnek, és munkahelyi dolgokról beszélgetnek. Legalábbis úgy tűnik, de néha mintha mégsem. Legutóbb például arról tanácskoztak, mennyivel előbb kell feliratkozni a listára, ha az ember nyáron szeretne két hetet tölteni a Balatonnál a vállalati üdülőben. – Akkorra már... – mondta jelentősegteljesen a Bádogember, és az anyja kezére simította a kezét. Megpróbált a szemébe nézni, de az anyja elkapta a pillantását, és néhány másodperc múlva a kezét is elhúzta, hogy kibontogassa a papírjából a kockacukrot, amit a kávéhoz adtak. Az egyik, kávéba áztatott kockacukrot ő szokta megkapni, de az anyja erről most megfedkezik.

Mostanában gyakran megesett, hogy amikor az anyja túlórázott, nem a nagynénje ment érte az óvodába, hanem a Bádogember. Míg az anyját várták otthon, a Bádogember a saját gyerekkoráról mesélt neki, egy házról, ahol az udvarban csirkét és kacsát tartottak, a kert végében folyt egy patak, és volt ott egy kisbárány is, meg egy Pajtás nevű puli. A ház még most is megvan, a Bádogember édesanyja lakik benne, és még most is vannak időnként kiscsirkék. A bárány már nincs meg, de a puli igen, vagyis hát nem a régi Pajtás, hanem annak az ük-ük-ük unokája. Majd egyszer, nemsokára elviszi őt is abba a házba.

Ősz van, kora délutáni sötétség, ezúttal megint a nagynénjénél ülnek. – Hát pedig lassanként döntened kell! – mondja a nagynénje töprengve. – Nem halogathatod az idők végezetéig! Nézd – mondja, és most ő simítja a kezét az anyja kezére, talán hogy megengesztelje, amiért az előbb olyan szigorúan beszélt vele –, ne felejtsd el, hogy már nem vagy egy húszéves fruska... érhető, ha nem ugyanúgy érzel, mint annak idején szegény Árpád iránt! Az a fő, hogy derék ember, és ragaszkodik hozzád... a gyereket is szereti... és hogy sokkal könnyebb lesz az életed, ha ketten vagytok!

– A gyerek meg egyenesen imádja! – mondja az anyja nevetve, de mintha bosszúság vagy – ami még rosszabb – gúny bujkálna a hangjában. Mind a ketten lenéznek rá, ahogy ott rakosgatja a gombokat a szőnyegen, az anyja lábához húzódva. – Mindig valami házat emleget, amiről Sándor beszélt neki, hogy ott kiscsirkék vannak meg valami patak... – Na látod! – vágja rá a nagynénje, aztán a nyomaték kedvéért megismétli: – Na látod!

Karácsonykor a Bádogembertől meséskönyvet kap ajándékba, és könyvet kap az anyja is, verseskötetet. – Nahát, Mécs László! – mondja az anyja zavartan. – Hogy tudtad megszerezni? – Megvannak a titkos forrásaim! – tréfál nehézkes büszkeséggel a Bádogember. Az ő meséskönyve láttán a nagynénje összecsapja a kezét: – Istenem, a Mesék az erdőből! Maga tényleg egy varázsló! – mondja a szerényen elpiruló Bádogembernek. Aztán a Bádogember odaülteti őket a karácsonyfa alá, az anyja a fotelben ül, ő a kissámlin az anyja lábánál, és lefényképezi őket. Margitka megengedi, hogy magáról is csináljak egy képet? – kérdi a nagynénjét a Bádogember, de az nevetve szabadkozik: – Ugyan mi fényképezni való van már énrajtam, öregasszonyon? – Akkor, ha megkérhetem... ezt a gombot kell meg-

nyomni! – A Bádogember odaáll a fotel mögé, a keze az anyja válla fölött, mintha rá akarná simítani, aztán mégis inkább csak a fotel háttámlájára támasztja. A nagynénje, kezében a géppel, kicsit mintha imbolyogna. – Ne haragudjatok, olyan ügyetlen vagyok! – Aztán mégiscsak megnyomja azt a bizonyos gombot. – Jaj, Istenem, már megint pont akkor pislogtam! – nevet büntudatosan az anyja.

Az anyja áll a nagyszekrény előtt, kezében a levéllel, a szép Judit helytelenítően csóválja a fejét. – Nem írhatnád meg neki, hogy rövidesen férjhez mész? A két szoba kellene fog nektek meg a kicsinek! – De hát értsd már meg! – vág vissza fölindultan az anyja, és Kisklára valami hamisat érez az anyja hangjában, valami nem őszintét. – Nem tehetem meg vele, szegény boldogult nővérem lánya, félig-meddig mintha az enyém lenne... Még ha nincs is több köztünk tíz évnél... És ha egyszer ide helyezték! Most végzett orosz–könyvtár szakon. Pesten nincs elég tanári állás. Választhat: kirakják valami kis alföldi faluba orosz tanítani... őt, aki olyan igényes! Rengeteget olvas, gondolhatod, egy könyvtáros! – és imádja a zenét, a komolyzenét! Egy ilyen kis faluban soha nem lesz magához illő társasága, se hangverseny, se színház... gondold meg, milyen élete lesz ott! Egy ilyen fiatal lány, pár év, és valóságos vénkisasszony lesz belőle... abban a környezetben! Vagy pedig elfogadja ezt az állást itt az iskolai könyvtárban, de ehhez nem adnak szolgálati lakást. Olyan csinos kislány... Itt előbb–utóbb biztosan férjhez megy, és akkor ez a lakásprobléma is remélhetőleg megoldódik. – Vagy a férjét is ide akarja majd hozni! – dűnnyögi a szép Judit. – Ne haragudj, nem akarok beleszólni... végül is te tudod!

– Mancikám, ugye te megérted? Hogy nem tehettem mást? Végére is az unokahúgom! – A nagynénje zavartan kerüli az anyja pillantását.

– Na és szegény Sándor mit szól hozzá? – kérdezi végül óvatosan. Az anyja vállat von.

– Hát mit szólhatna? Megérti, persze... tudod, milyen rendes ember! Ellesz még egy darabig az albérletében... Mondtam neki, hogy ez csak átmeneti megoldás...

Ebben Kisklára is őszintén reménykedik: nem szereti ezt a Karolát. Már a neve is... mintha fiúnév akarna lenni, csak a vége felé hirtelen meggondolná magát. Pesten náluk szoktak megszállni, az apja ünnepélyes, kopaszodó férfi arany keretes szemüveggel, állítólag orvos. Karola talán nem olyan csinos, mint az anyja állítja, igaz, a haja hullámos és sötétszőke, a szeme barna, a pillantása egyszerre megbántott és fölényes, kicsit emlékeztet a *Színház és Mozi* barnadrapp címlapján látható filmszínésznőkre. De a lába rövid és vaskos, a nevetése meg valahogy erőltetett. Kisklára hallotta, ahogy a Duna-parton a fiúk, az „évfolyamtársai”, ahogy nevezte őket, Karcsinak szólítják, ő meg magas, erőltetett üveghangon kacag. Kisklára úgy találta, az anyja sokkal szebb, ahogy az illedelmes, sötétkék, egyrészes fürdőruhájában, könyökére emelkedve, fejét hátra hajtva, behunyt szemmel napozik, olyan, mint valami szobor, sugárzó és titokzatos. Vajon mi járhat ilyenkor a fejében?

– Eeez? – kérdezi Karola egy kínosan akadozó társalgással eltöltött félóra után, melynek során a Bádogember félszegen és tiszteletteljesen a tanulmányai iránt érdeklődött, és hogy mit gondol, sikerül-e megszoknia neki a nagyváros után

ebben a csöndes, álmos kisvárosban. Hát nem lesz könnyű, nevetett föl Karola azon az éles, természetellenes üveghangon, különösen a zene fog neki hiányozni, ő ugyanis él-hal a zenéért. – A Pannónia kertvendéglőben – felelte bizonytalanul a Bádogember – esténként van cigányzene. A Textiles-kultúrházban pedig szombatoként szalonzenekar játszik... – tette még hozzá gyorsan, mert érzékelte a két nő kényelmetlen feszengését. Kis kínos csönd, Karola kis éles kaccanást hallat, amit megpróbál csuklásnak álcázni. – Igen, igen – mondja végül, és elnéz valahová a semmibe a Bádogember válla fölött – de én nem egészen erre gondoltam...

– Eeez? – ismétli meg most, hogy hármásban maradtak Kisklárával és az anyjával. – Már ne is haragudj, Klárikám... Cigányzenekar meg szalonzene... És te, aki imádod a *Toscát*! Meg Mécs Lászlót hoz ajándékba... neked, akinek Ady a kedvenc költő! És még nekem volt rossz a lelkiismeretem, azt hittem, hogy az érkezéssel beletenyerelek valamibe, egy perspektivikus kapcsolatba... most már nagyon is örülök, hogy még idejében jöttem! Én megértem, hogy nehéz neked egyedül a gyerekkel, de azért nem kellene ennyire leadnod az igényeidből! Te nem vagy egy besavanyodott özvegyasszony, aki örül, ha akad valakije... Szép vagy, és fiatal! A Laci, tudod, aki a műszaki rajzot tanítja nálunk, és látott minket együtt vasárnap délután, azt mondta, nem is tudta, hogy ilyen csinos nővérem van! Nővérem, érted? Nem nagynéném – nővérem!

És ettől kezdve megváltozik az élet. Emberek tűnnek föl, férfiak főként, fiatal férfiak, Karola kollégái, de nők is, az iskolából meg a kórusból, mert Karola rövidesen csatlakozik valami kórushoz, ahol madrigálokat énekelnek – de vajon mi az a madrigál? –, és a kórustagok kirándulásokat szerveznek vasárnap délutánonként. Ilyenkor a nők halásznadrágot viselnek, napszemüveget vagy bő szoknyát, alatta kikeményített alsószoknyát, a széle kivillan a szoknya alól, ahogy elnyújtóznak a fűre terített pléden, a merészebbek kigombolják a blúzukat, vagy éppen le is vetik, fürdőruha van alatta, szeplős fehér és egyenletesen aranybarna vállak ragyognak a napsütésben. A férfiak a tábortűz körül tüsténkednek, tréfás-gorombán ugratják egymást (– Na mi az, Sanyikám, nem gyullad? Pedig a te korodban még...), a nőket oktatják a szalonnaszelet és a hagyma nyársra húzásának fortélyairól, vagy vizet hoznak kulacsban a forrásból, leveszik a cipőjüket és a zoknijukat, feltűrt nadrágszárral gázolnak a süppedős, szittyóval benőtt talajon a forrásig. Kávét főznek fémdobozban, szűrős szagú, fehér tablettával gyűjtanak alá a kávéfőzőnek. A patakon túl tehenek bukkannak elő, szám szerint három, kettő közülük tudomást sem vesz róluk, odaadóan legelnek, de a harmadik megáll és báván, kitartóan bámul rájuk. – Na, mit szeretnél? – kérdezi a csinos Panni, akinek állatorvos a férje. – Talán a Gyurit keresi! – jegyzi meg csípősen az éles nyelvű Mara. – Gyuri, egy hölgy keres! – kiált fel az egyik végzős főiskolás, a Misi nevű. – A tehénszemű Héra! – kiált fel Lenke, a csúnyácska magyartanár-nő fontoskodva. Gyuri, a kövérkés, szeplős állatorvos férj, behunyt szemmel hever a pokrócon, egy fűszálat rágcsál, és elengedi a füle mellett az ugratást. – Bőg a tehén... – kezdi rá a mókás, kissé majomképzű Ella. Nagy nevetés.

Az első néhány kiránduláson még a Bádogember is velük tart. Ahogy kettésével-hármásával haladnak a keskeny földúton, az anyja és Karola egymás mellett, mögöttük két-három harsány és vidám fiatal férfi, végzős mérnökhallgatók, aztán sorra a többiek – a Bádogember lemaradva, valahol a sor végén. Kisklára

az anyja mellett, igyekszik lépést tartani vele, az anyja mintha nem venne tudomást a jelenlétéről, a mögötte haladó fiatal férfiak közül az a bizonyos Misi, akinek nagy, fényes barna szeme van, mint két gesztenye, az arcvonásai meg olyan mozgékonyak, mintha gumiból lennének, igyekszik felhívni magára a két nő figyelmét. Az anyja néha oldalra fordítja a fejét, kicsit gúnyosan hátramosolyog, odavet valamit a gumiarcúnak, aztán megy tovább, emelt fejjel, gyors léptekkel, halásznadrág van rajta, meg valami sötétkék blúz, nyilván csomagban jött az is.

Kisklára az anyja kezét rángatja, próbálja magára vonni a figyelmét ő is, akár a gumiarcú. Az anyja lehajol hozzá: – Mi baj? Szomjas vagy? Pisilni kell? – kérdezi suttogva. Kisklára a fejét rázza, aztán: – Igen... szomjas vagyok! – mondja, bár igazából nem szomjas. – A kulacsot... odaadnád egy pillanatra? – fordul az anyja Karolához sóhajtván, mintha bosszús lenne, amiért megzavarták. Kisklára iszik néhány langyos kortyot a kulacshoz tartozó fémpohárból, a fém áttüzesedett a napsütésben, szinte égeti a száját. – Én is! Én is kérek! – bohóckodik a gumiarcú Misi. – Te? Mikor ittál te utoljára vizet? – ugratja a térdre, magas, szőke, az orrán napszemüveg, ha leveti, látszik, hogy az arca keskeny, és olyan szép, de éles vonásai vannak, mint a főtéri félmeztelen szobornak. Kisklárát valamiért egy sásra emlékezteti, amelyet egy filmen látott, talán mert van az arcában valami kegyetlen. – Hát ha jobb nincs! – von vállat a gumiarcú. – Maga nem kér, Gábor? – kérdi Karola a napszemüveget azon a csengő üveghangon, ahogy a férfiakkal szokott beszélni. A napszemüveges vállat von: – Vizet? Nem, köszönöm. Én tudok várni, megvárom, amíg beérünk a Turistaházba. – Mert ott szoktak letelepedni a kirándulás után, a férfiak sört isznak vagy hosszúlépést, a nők szódát, Kisklára többnyire bambit.

Hátrasandít, merre lehet a Bádogember, mert az anyja már megint nem figyel rá. Kiáll a sorból, engedi, hogy a nevető, fecsegő felnőttek elhaladjanak mellette, a Bádogemberhez szeretne csatlakozni. Csakhogy az már nincs egyedül: Lenke, a csúnyácska tanárnő magyaráz neki valamit fontoskodva. A következő kirándulásra már nem jön el, az azután következőre sem.

– Örülj neki! – mondja felháborodva Karola az anyjának. Kisklára, maga sem tudja, honnét, de sejti, hogy a Bádogemberről beszélnek. – Még ezt a kis szórakozást is sajnálja tőled! Képzeld el, micsoda életed lett volna mellette! Ki akart sajátítani magának: az persze nagyon kényelmes volt neki, hogy rajta kívül nem volt körülöttes számba jöhető férfi. Amikor kiderült, hogy mások is érdeklődnek irántad, felhúzta az orrát, mint egy elkényeztetett kölyök.

Az anyja vállat von:

– Ugyan, ki érdeklődik énrántam? Talán inkább teirántad! Öreg vagyok én már ezekhez a fiatal gyerekekhez!

– Már hogy volnál öreg! – háborog Karola – Harminchárom, az még egyáltalán nem kor! Különben se nézel ki huszonhatnál többnek... legfeljebb huszonhétnek! – Kritikusan méregeti a másik nőt. – Világosabb holmikat kellene hordanod!

Aztán beáll az esős idő, és nincs több kirándulás. De a társaséletnek ezzel nincs vége: hol itt, hol ott gyűlnek össze, igaz, fogyatkozó számban, mígnem végül csak a főiskolások maradnak, és egy-két fiatalabb, magányos tanár, akiket vala-

honnan messziről helyeztek ide – hozzájuk legalábbis csak ezek járnak látogatóba, nők nincsenek köztük, csak Karola barátnője a kórusból, a gúnyos és szabadszájú Éva néz be időről időre, aki rikító vörösre festi a száját és a körmét – igen, még a lábkörmét is! –, és olyan szavakat használ, amelyeneket Kisklára felnőttek szájából még sose hallott, legfeljebb az óvodában a rossz gyerekektől. Éva nem járt kirándulni („Már ne is haragudj, kisanyám, de hogy én azért keppesszek két óra hosszat, hogy aztán a végén beleüljek egy hangyabolyba és a hangyák összecsípjék a se... sejhajomat... hát olyan Isten nincsen!”), viszont a cukrászdában rumos feketét rendel, mint a férfiak, és csúnya képet vág, ha odahaza Kisklaráéknál csak teával kínálják („Valami komolyabb nincs?”).

De van komolyabb: hoznak a fiúk. És Karola fizetésnapon egy valódi, szalagos magnóval állít haza: ketten cipelik a gumiarcú Misivel, és Karola éles, izgatott, parancsoló hangon rendelkezik, hogy hova rakják („Klárikám, azt a régi vázát nem lehetne elrakni onnét valahová? Úgyis repedt a széle...”). És ettől kezdve tánc is van: hej, mambó! Kisklára az ajtórésben leskelődik, mert már ágyba dugták, aludnia kellene, de nem tud, a szomszéd szobából átszűrődő zenétől és az ismeretlen izgalomtól: Karola fölszegett állal, kimérten táncol, mint akinek semmi köze ahhoz, amit a lába művel odalenn; de az anyja... Kisklára rémülten nézi, ahogy mintha egy idegen öltötte volna magára az anyja alakját, egy jóval fiatalabb, de vad és féktelen idegen, akinek zilált a haja, égő és ködös a pillantása, és könnyű elhinni róla, hogy a következő pillanatban fölpattan egy seprűnyélre és kiröppen a fekete téli égbe. Kisklára az ajkába harap, megpróbál nem sírni.

– Az a szegény ember... – A nagynénjénél ülnek, mostanában ritkán látják egymást, a nagynénje nemigen jön hozzájuk, talán nem kedvelik egymást Karolával, vagy ki tudja, miért. – Itt járt nálam, és elpanaszolta...

– Igen? Elpanaszolta? – Az anyja fölszegezi a fejét, a szeme villog. A nagynénje gyorsan megrázza a fejét, de maga elé néz, nem az anyja szemébe.

– Nem, ne érts félre, nem rád panaszkodott... utóvégre arra nincsen semmiféle jogcíme, vagy igen? Igaz, neki voltak bizonyos reményei, de te még nem köteleztél el magad, és ezzel ő is tisztában van...

– Jaj, Istenem! – szisszen föl bosszúsan az anyja. – Ekkora ügyet csinálni egy ilyen semmiségből! Hogy társaságba járok, és néha vendégeim vannak... Vendégeink! – javítja ki magát gyorsan. – Az unokahúgom barátai! Utóvégre is egy fiatal lány... mert Karola alig múlt huszonhárom... az még nem élhet úgy, mint egy remete. Mint ahogy én éltem idáig! – tör ki az anyja, de mintha valami bizonytalanság lenne benne, és azt akarná túlkiabálni. A nagynénje szomorúan ingatja a fejét.

– De hát hidd el, nem mondott rád semmi rosszat...

– De valamit csak mondott?!

– Csak annyit, hogy ő, úgy látszik, félreismert téged... Hogy ő egy komoly, szolid, mély érzésű fiatalasszonyt látott benned, aki csöndes családi boldogságra vágyik... és nagyon tisztel téged, amiért egészen idáig egyedül is helytálltál és neveltetted a kislányodat... de most hirtelen úgy érzi, mintha kettő lenne belőled, mintha időnként átváltoznál egy másik nővé, egy olyan... izé...

– Micsodává? – kérdezi az anyja szinte vicsorogva. – Egy... démonná? – kérdezi kihívóan, de azért valamivel csöndesebben. Valószínűleg nem ezt akarta

mondani, hanem valami még rosszabbat, de a nagynénje figyelmeztetően Kisklára felé intett a szemével, aki ott rakosgatta a szőnyegen a gombokat.

– Semmi ilyesmit nem mondott! – feleli a nagynénje erélyesen. – De ha már szóba került... és már ne is haragudj, de kénytelen vagyok... már csak a kicsi miatt is... szóval szerintem sincs ez így rendben... már mások is észrevették, és ők nem olyan tapintatosak, mint szegény Sándor...

– Mit? Mit vettek észre? – Az anyja fölvágja a fejét, a szeme szikrázik, de a nagynénje nem hátrál meg.

– Nézd, én tudom, hogy nincsen ebben semmi... nehéz életed volt hosszú évekig... most egy kicsit kikapcsolódsz, egy kicsit visszafiatalodsz az unokahúgod mellett... De azért ne felejtse el, hogy neked már gyereked van, és felelősséggel tartozol érte... Már ne is haragudj, de nem szerencsés dolog, ha holmi ugrifüles fiatalemberekkel... táncolsz – fejezi be gyorsan a nagynénje, mert az anyja égő szemmel, merően néz rá. Aztán valamivel csöndesebben még hozzáteszi: – Valaki azt terjeszti, hogy isztok is... napközben. Gondolom, hogy nem te... természetesen nem te, hanem a vendégeid... de hát tudod, milyenek az emberek! – mondja békítően, és a másik nő karjára teszi a kezét.

– Tudom – mondja az anyja keményen. – Már hogyan tudnám. Ne haragudj, Margit, most mennünk kell! – Föláll a székből, és Kisklára felé fordul. – Fejezd be, légy szíves! Indulunk!

– De még nincsen készen! – kiáltja döbbsen Kisklára. Máskor az anyja majdnem mindig tiszteletben tartja, ha ő csinál valamit, ha mondjuk ő be szeretné fejezni a kifestő oldal beszínezését vagy a kirakóst, akkor, ha csak nincs éppen sürgős dolguk, legfeljebb azt szokta mondani, jó, csak siess! Márpedig most nincs sürgős dolguk, és a virágnak, amit kirakott a gombokból, még hiányzik az egyik szirma. De az anyja most mintha meg se hallaná, némán nyújtja a kezét, és ő kénytelen belekapaszkodni, és felhúzódkodni a szőnyegről. – Ne fáradj, Margit, kitalálok! – veti oda az anyja, és húzni kezdi kifelé Kisklárát.

– Jár a szájuk! – mondja otthon Karola megvetően. – Azt hiszed, én rólam nem pletykálnak a kolléganőim? Egyik-másiknak böki a csőrét, hogy én nem vagyok olyan sötlan, bigott vénkisasszony, mint az itteniek! Szerintem a drágalátos kolléganőd kürtölhette szét, hogy mi itten orgiázunk!

– Ugyan... Judit nem az a pletykás típus – mondja az anyja fáradtan, és Kisklárának eszébe villan, hogy egyik délután csakugyan beállított hozzájuk a szép Judit, de csak percekre, és amíg ott ült, a szemét a földre szegezte, igyekezett nem nézni semerre, se a borospoharakra az asztalon, se a férfikalapokra a díványon, sem a kisháló felé, ahol a két főiskolás az elromlott magnót igyekezett megszerelni.

– Te eddig túlságosan is alkalmazkodtál hozzájuk, ne is haragudj, ez nem volt okos dolog! – tüzelt Karola. – Nem élhetsz úgy, mint egy apáca, csak azért, hogy egy csomó kisvárosi kávézárának a kedvére tegyél! Magadra is gondolnod kell!

– De nekem itt van a gyerek... – mondja az anyja rekedten. Karola megvetően elbiggyeszi a száját.

– Na és milyen példát mutatsz te annak a gyerekeknek? Mit lát tőled? Hogy egy nőnek muszáj alkalmazkodnia ezekhez az ósdi, zsarnoki követelményekhez?

Hogy nincs joga a saját életét élni? A gyerekek is akkor teszed a legjobbat, ha nem igyekszel mindenkinek megfelelni, hanem önmagadat adod... az igazi önmagadat! – fejezi be tanárnősen. Az anyja elnéz a semmibe.

– Az igazi önmagamat... – ismétli szórakozottan. – De melyiket? Vagy te nem tudtad, hogy kettő van belőlem? – kérdi és fájdalmasan elmosolyodik. Karola hökkenten néz rá, aztán vállat von.

– Azért az nem szép tőled, ahogy azzal a szegény fiúval bánsz! – mondja vádlón, tanítónősen.

– Milyen szegény fiúval? – kérdi az anyja, de mire kimondja, alighanem már tisztában van vele, kire vonatkozik a kérdés, mert elpirul. Kisklárának eszébe jut a szilveszter este, őt már ágyba dugták, de kicsit később valami nagy csöndre ébredt: aznap este nem volt más vendég, csak a két főiskolás, de amikor bekukuskált az ajtórésen, Karolát és a szőke Gábort nem látta sehol, biztosan a konyhában ügködtek valamit, talán ellenőrizték, megfőtt-e már a második adag virsli – az első adagból még ő, Kisklára is kapott –, és először nem is értette, hogy mit lát. Az anyja a fal mellett állt, de nem sok látszott belőle, mert eltakarta a gumiarcú, igaz, neki csak a hátát látta, de csak ő lehetett az. Az anyja hajából és homlokából látszott egy kevés, meg a tehetetlenül lecsüngő fél karja: úgy tűnt, mintha a gumiarcú nekiszorítaná a falnak. Kisklára az anyja segítségére szertett volna sietni, odarohanni, hogy rárontson és elrángassa onnan a gumiarcút, de aztán hirtelen valami névtelen, alig elviselhető szégyen megbénította: mert mi van akkor, ha az anyja nem örülne a segítségnek, hanem kinevetné vagy öszszeszidná. Vagy csak csúnyán nézne... Aztán hirtelen megoldódott a helyzet: nyílt az ajtó, és Karola meg a másik főiskolás léptek be a virslivel meg a pezsgővel, Karola zavartan, mégis győzelemittasan nevetve, a szőke Gábor fanyarul mosolyogva, és az anyja erőlesen eltolta magától a gumiarcút.

– Nagyon jól tudod, kiről beszélek! – csattan fel most Karola. – Azt mondja, úgy bánsz vele, mint egy gyerekkel!

– Mert az is! – mondja az anyja ingerülten. Karola elvörösödik felháborodásában.

– Csak tudnám, mitől félsz! A világ nyelvétől? Én régebben nem ilyennek ismertelek! Hogy nem mered vállalni az érzéseidet! – kiáltja feldúltan, majdnem sírva. Az anyja vállat von.

– Félreérted a helyzetet! – mondja hűvösen. – Nekem nincsenek semmiféle érzéseim... ezzel a Misivel kapcsolatban legalábbis biztosan nem. Na és ti – kérdezi sokkal lágyabb hangon, és kíváncsian fürkészi a fiatalabb nő arcát –, ti hogy álltok Gáborral?

Karola boldogan, zavartan nevet.

– Azt hiszem, elég jól... Csak az a baj, hogy a főbérője, az a sárkány, nem engedi, hogy vendéget fogadjon. Ebben a hidegben mégse trappolhatunk órákon át föl-alá az utcán. Klárikám... Nem akarod valamikor moziba vinni a kicsit? Vagy meglátogatni a sógornődet?

– Ide benézünk egy percre! – mondja az anyja. Kettesben sétáltak, mint régen, amikor még sem Karola, sem a Bádogember nem volt sehol, az anyja mindig is ragaszkodott hozzá, hogy télen is sokat legyen a szabad levegőn. Fönn járkáltak az erdő szélén, a friss hóban ott maradt a lábnyomuk. Most már hazafelé igye-

keznek, mert ilyenkor már hamar sötétedik, sietősen lépegetnek, aztán az anyja előbb az órájára pillant, majd megáll az egyik sarkon, egy kétszintes, öreg ház előtt, és becsönget.

A nő, aki ajtót nyit, jól benne jár a korban, széles, kövér arca van és apró, gyanakvó szeme. Kontyot visel és elnyűtt pongyolafélét, egyszerre mézesmázos és elutasító, mintha nem tudná eldönteni, melyik fajta viselkedés jár ezeknek az idegeneknek. Talán mert nem tudja, kicsodák, vagy mert nagyon is tudja?

– Kit tetszik keresni?

– Tóth Sándort – mondja zavartan az anyja. – A... kolléganője vagyok, és mondták az üzemben, hogy beteg... Hogy nincs-e esetleg szüksége valamire, nem kell-e bevásárolni...

– Ó, már egészen jól van a Sándorka... nincsen szüksége semmire, minden nap bevásárol neki a kis menyasszonya... A tanárnő! – feleli a kontyos álnok lelkesedéssel, és kárörvendő kíváncsisággal fürkészi az anyja arcát. De azért félreáll, és ők elindulnak fölfelé a nyikorgó falépcsőn. – Egy pillanat! – hallják, amikor bekopognak.

Odabenn mindössze egy ágy, egy asztal az ablak előtt, amelyen át bevilágít a hó. A falon falvédő, cikornyás, hímzett betűkkel: Ora et labora! A Bádogember elnyűtt, csíkos fürdőköpenyben fekszik az ágyban, nyilván most kaphatta magára. Nincs rajta a szemüvege, az ornyergén két piros folt jelzi, hogy az imént még rajta lehetett. Alighanem beletette könyvjelzőnek a könyvbe, amit olvas, és ott van mellette az éjjeli szekrényen. Szemlátomást zavarban van.

– Elnézést, hogy csak így... – mormolja, és tétova kézmozdulattal a paplanra meg a fürdőköpenyre mutat. A nyakánál kilátszik a paplan alól a pizsama legfelső gombja.

– Ugyan, ez egészen természetes! Ha egyszer beteg vagy! – mondja bizonytalanul az anyja.

Egyetlen, rozogának tűnő szék van a szobában, a kerek ülőkéről egy darabon lepattogzott a politúr, egy világos, némileg elpiszkolódott foltban kilátszik a nyers fa sárgásfehérje. A foltnak pillangó alakja van, állapítja meg Kisklára. Az anyja tétovázik egy pillanatig, aztán odahúzza a széket az ágy mellé. Kisklára lehuppan az ágy végébe.

– A kabátodat... nem veted le? Rád melegszik! – kérdi elfúló hangon a Bádogember. Az anyja türelmetlenül vállat von.

– Csak egy pillanatra ugrottunk fel! Éppen erre sétáltunk, és gondoltuk, benézünk...

Előredől, éppen csak egy keveset, nem ér hozzá a Bádogemberhez. Egy darabig hallgatnak.

– Az üzemben mondták... az Irénke a bérelszámolóból... hogy influenzás vagy – kezdi bizonytalanul az anyja. – Gondoltam, talán szükséged van valamire....

– Köszönöm, nagyon kedves vagy! De nincs szükségem semmire, gondoskodnak rólam! – mondja fojtott hangon a Bádogember, de nem néz az anyjára: kicsit elfordítja a fejét, és az ornyergét nyomogatja ott, ahol azt a piros foltot hagyta rajta a szemüveg.

– Igen, tudom... Mondta a háziasszonyod. – Az anyja se néz a férfitra, a tulajdon térdét vizsgálgatja, úgy látszik, megint fölszaladt egy szem a harisnyáján.

Megint hallgatnak. Végül a Bádogember elszánja magát.

– Nézd, Klári... – kezdi, de továbbra is kerüli az anyja pillantását, maga elé mered, mintha a paplan tükrének fényes, vörös selyemrózsáit tanulmányozná. – Te nagyon jól tudod, hogy én hogy érzek... éreztem – javítja ki magát sietősen. – De be kellett látnom, hogy én kevés vagyok neked... hogy unatkozol mellettem... hogy neked mozgalmasabb életre van szükséged, mint amit én nyújtani tudok. Fiatal vagy, még szórakozni szeretnél...

– Ugyan, dehogy! – vág közbe kapkodva, elfúló lélegzettel az anyja. – Egyáltalán nem... csakis az unokahúgom kedvéért... nekem egyáltalán nem hiányoznak azok az emberek! Már régen elegendem van belőlük, de mégse dobhatom ki őket, az unokahúgom igényli a társaságot! Szegény boldogult nővérem lánya, kicsit mintha az enyém lenne – hadarja az anyja, mintha leckét mondana föl, aztán gyámoltalanul elhallgat. A Bádogember a fejét ingatja, nem tudni, hitetlenkedve-e vagy csak szomorúan.

– Hát... most már mindegy! – szólal meg végül nagyon halkán. Fölemeli a tekintetét a paplanról, az anyja szemét keresi. Egy ideig némán nézik egymást. – Sajnálom... most már az van, ami van... – mondja a Bádogember sóhajtva, és ügyetlenül megsimítja az anyja kezét. A pizsama rövid ujjá alól kilátszik a csuklója. Ahogy az anyja elhúzódik, a szék kicsit megreccsen.

– Vigyázz, a támlája el van törve! – mondja rekedten a Bádogember. Az anyja föláll, kurtán biccent („Hát akkor jobbulást...”), és a kezét nyújtja, hogy fölhúzza Kisklárát az ágyról. Amikor leérnek a lépcső aljára, valamelyik ajtó mögül kipattan a kontyos, mintha odáig lesben állt volna, és kiengedi őket.

Kinn közben már egészen besötétedett; a szél szemközt fúj, hordja a havat. Az anyja nagy, kemény léptekkel halad szemközt a széllel, Kisklára alig bír lépést tartani vele. A hó éles, kemény tűhegyekkel csapódik az arcába. Ahogy az utcai lámpa fényében felnéz rá, látja, hogy az anyja arca is nedves, nem tudni, a hótól-e vagy valami mástól. Elkanyarodnak az Eötvös tér felé, az Ibolya cukrászda kirakatából kiszűrődő fényben az anyja újra megnézi az óráját: – Azt hiszem, most már hazamehetünk! – dünnyögi.

Otthon Karola puha, zavart, ellágyult arccal jön elő a szobájából. Fényes, sárga pongyolát visel, amit Kisklára még sohase látott rajta. Talán az is csomagból van.

– Jaj, ti szegények... tisztára, mint két hóember! Nagyon átfáztatok?

Telik-múlik az idő: tavasz lesz, még kirándulnak néhányszor az előző évi társasággal, de valahogy mintha mindnyájan fáradtak lennének, és egy kicsit, egy egészen kicsit unják is egymást, amit hiába igyekeznek erőltetett harsánysággal és jókedvvel leplezni. Aztán nyár lesz, a kirándulásoknak vége, ha éppen nem nagy a meleg, megint kettesben sétálnak az anyjával. Kisklára elkapja a báránymaglót, és két hétig nem mehet óvodába: egy hétig az anyja otthon van vele („A szabadságom terhére...” – mondja Karolának sóhajtva), aztán már csak a szomszédasszony néz be hozzá napjában kétszer és melegíti meg neki az ebédet. Meg néha a nagynénje. Különbözik egyedül van a lakásban, de hát hiszen már nagylány, októberben tölti be a hetet, ősszel már iskolába megy. Amikor unalmában a szekrényben kotorászik, a *Ki nevet a végén* dobozát keresi, amivel egyedül is tud játszani, ha két embernek képzelet magát, a lába elé hullik valami a zsúfolt polc-

ról: a fényképalbum. Ahogy visszarakosgatja a fényképeket, az egyiket sehogyan sem sikerül visszaillesztenie az áttetsző papírsarkok közé: hárman vannak rajta, ő, az anyja és a Bádogember, ünnepélyes, boldog, kissé báva arccal néznek a gépbe.

– Egerbe – mondja az anyja a szép Juditnak, aki mostanában megint gyakrabban látogatja őket. – Ahol a családja is él, nyilván ott voltak hozzá megfelelő kapcsolatai, hogy megkapja azt az állást. Amint végzett, utazott haza... és nem, nem írt azóta egy sort sem. Megadott Karolának egy telefonszámot, mármint azt mondta, hogy az a telefonszáma, azon keresheti, de amikor Karola megpróbálta felhívni, a központ közölte, hogy nincs előfizető azon a számon...

A szép Judit együttérzően bólogat.

– Szegény Karola... nagyon megviselte?

– Hát eleinte eléggé – mondja elgondolkodva az anyja. – Egy darabig minden este hallottam, ahogy álomba sírja magát... Aztán reggel megint reménykedni kezdett, hogy aznap talán jön tőle levél, de persze nem jött. De aztán adódott ez a pesti állás, és az nagyon felvillanyozta...

– El is hiszem! – mondja a szép Judit. – Most majd mehet hangversenyre minden héten... és ott majd talál magához illő társaságot. Na és te – kérdezi zavartan, a retikülje csatját babrálva –, te hogy érzed magad... megint így egyedül? Nem mintha nem kapnál minden ujjadra másikat... a múltkor is, az az új mérnök tőlem érdeklődött utánad, hogy ki az a feltűnően csinos, barna fiatalasszony... – Aztán halkabban, összeesküvő suttogással: – Láttam őket múlt vasárnap... az Ibolyából vitték hazafelé a Rigó Jancsit. Szegény Sándor nem látszott valami boldognak...

Az anyja vállat von.

– Boldognak... Miért, hát ki boldog? – Aztán a szeme sarkából a kisszoba felé néz, ahol Kisklára és Jutka társasoznak. Pár pillanatig némán töpreng, aztán felnevet... a nevetése egy kicsit, de csak egészen kicsit, emlékeztet Karola erőltetett üveghangjára. – Tudod, néha, amikor hazajövök a munkából, ledőlök a díványra, fogok egy könyvet... képzel, az Illésné megszerezte *A halászó macska uccáját!*... és arra gondolok, milyen jó, hogy most nyugodtan olvashatok egy órát, este meg majd csinálok magunknak pár szelet pirítóst, nem kell azon törnöm a fejemet, mit főzök vacsorára, meg nem kell inget vasalnom... és hidd el, olyankor igazán remekül érzem magam. Olyan szabadnak...

A szép Judit hümmög. Hiszi is, nem is, amit hallott.

– Na és az a ... másik? Az a fiatal gyerek? – kérdezi óvatosan. Az anyja a fejét rázza.

– Ugyan... azzal nem volt semmi. Na jó... szilveszterkor egy kicsit a fejembe szállt a pezsgő... de ez minden. Valakitől hallottam, hogy Pesten menyasszonya van... nem mintha ez számítana bármit is...

– Képzel! – mondja az anyja ragyogó arccal a nagynénjének. – Megint lehet vattacukrot kapni! Jövök haza a munkából, és egyszer csak látom, hogy a sarkon árulják! – Kiveszi a táskájából és az asztalra teszi *A halászó macska uccáját*. – Egy hétig maradhat! Utána az Illésné már sajnos odaígérte az Olginak a könyvelésből... Szóval a vattacukor... Képzel, van belőle fehér meg rózsaszín is! De

tudod, mi a legfurcsább? – teszi hozzá töprengve. – Amíg nem lehetett kapni, mindent megadtam volna érte... na jó, nem mindent, de azért sok mindent... ha legalább egyszer újra megkóstolhatnám. És most, hogy van... valahogy nem ízlett. Hát nem furcsa? – néz fel zavart, ijedt szemmel a nagynénjére, de az nem válaszol.

– Az ember változik – mondja végül. Az anyja hevesen bólogat. Aztán valami másról kezdenek beszélni.

Z S E M B E R Y B O R B Á L A

Amazónia frissessége

Elég az egyik oldalán meghúzni a madzagot. Egyetlen, apró mozdulat, és a csomó kioldódik. Enged a szorítás. Villanásnyi, hullámzó mozgás, és a madzag gilisztaként hever a földön.

Napok óta nem tudok rendesen aludni. Ha mégis sikerül, erről a mozdulatról álmodom. Ilyenkor könnyen megy, a kezem szinte magától mozdul. Egy pillanat műve az egész. Nappal azonban mintha más erők hatnának. A fürdőszobába a szellőzőablakon keresztül alig jut be fény, egész évben párás, nyirkos őszi délután van. Mindig úgy érzem, nem látok itt teljesen tisztán.

Amikor eljöttem megnézni a helyet, azonnal feltűnt a fürdőszoba sötétsége. A főbérő észrevehette rajtam a megütközést, mert rögtön magyarázni kezdett az anyósáról, akinek annak idején leválasztották ezt a lakrészt. Az eredeti tágasabb, fényesebb, az náluk van, amit itt látok, egy gyors megoldás volt. De tökéletesen működik minden, és hát az ember egyébként sem tölt el órákat a fürdőszobában. Higgyem el, nem ettől fogok depresszióba esni.

Gondolkodtak rajta, hogy kiépíttetnek egy fénycsatornát, ezzel lehetne növelni a bejövő fény mennyiségét. Fogalmam sem volt, miről beszél, és ez valószínűleg látszott is az arcomon, mert részletesen kifejtette, hogy olyan csőről van szó, ami tükrök segítségével hozza be a fényt a kevésbé világos helyiségekbe. A hosszúra nyúló magyarázat nem kötötte le túlságosan a figyelmemet, mégis, amióta beköltöztem, gyakran eszembe jut. A kinti és a benti világot összekötő járat, aminek a belsejében tükrök dobálják egymásnak a lefelé csúszdázó fénynyalábokat,

hogy belopják a napfényt a szobába. Nem tudom, képes lennék-e ebben az erőszakkal eltérített fényben meztelenre vetkőzni.

A lakás nagy részében már viszonylagos rend uralkodik. Alig van egy-két doboz és szemeteszsák a sarkokban. Ezekben azok a holmik vannak, amikről már csomagolás közben tudtam, hogy nem kéne magammal vinnem őket. Gyerekkori emlékkönyv, kicsorbult, megkopott játékok, levelezés az alsóskori barátnőmmel. Olyan tárgyak, amikhez elvileg emlékek kötnek, valójában azonban semmi nem jut róluk eszembe.

A fürdő ajtaján vállfára akasztott árnyékként lóg a fekete ruhám. El kéne raknom, de nincs kedvem. Már egészen megszoktam, hogy ott van. Ha elteszem, végképp egyedül maradok. Ezt a ruhát annak idején azért vettem meg, mert úgy éreztem, jól nézek ki benne. A próbafülke zöldes fénybe vont tükréből egy felnőtt nő nézett vissza rám.

Egy héttel ezelőtt, anyám temetésén mintha ugyanabban a hideg, zöld fényben állt volna az a maréknyi lehajtott fejű, fekete ruhás ember, akiről jobbra azt se tudtam, kicsodák, és úgy tűnt, elsősorban unalomból jöttek el.

Épp a költöztető cég emberével beszéltem, amikor apám hívott, hogy „baj van”. Ideges lettem ettől a szófordulattól, felesleges és semmitmondó kerülő, mielőtt kimondanánk, mi történt. Apám egyébként sem a szavak embere, néha úgy érzem, fél a szavaktól, nem bízik bennük. A telefonba ráadásul motyog is, utálja használni. Amikor végül sikerült kihúznom belőle, hogy milyen baj történt – anyád meghalt –, nem tudtam, mit mondjak. Meglepődtem, egy kicsit talán meg is ijedtem, de leginkább nem éreztem semmit. A költöztető embernek megmondtam, hogy másnap visszahívom. Végül apámnak is ugyanezt mondtam.

A szertartáson úgy jelentem meg, mint valami idegen. Annak is éreztem magam. Régen nem láttam már anyámat, nem sok mondanivalónk maradt az utolsó években. Persze, ha tudtam volna, hogy ezek az utolsó évek, lehet, hogy találtam volna valami mondanivalót, de ez már sosem fog kiderülni.

Valójában nem is temetés volt, anyám mindenáron hamvasztást akart. Nem is tudom, minek nevezik az ilyet. Kínos volt az egész, igyekeztem inkább nem is figyelni. Anyám annyiszor meghalt már, hogy nehéz volt mit kezdeni ezzel az utolsó, végleges halállal. A hamvak szétszórása épp olyan drámai túlzásnak tűnt, mint az egész élete. Értelmetlen színjáték, közönség nélkül. Én nem voltam hajlandó odanézni. Amennyit láttam a dologból, elég szálnalmasnak tűnt. A hamvak mintha nem úgy szálltak volna, ahogy a filmekben, meg ahogy nyilván anyám is elképzelte. Az ismeretlen, visszataszítónak tűnő anyag gyenge porfelhőt bocsátott ki magából, a maradék pedig valami zsíros tömegként szinte egyetlen kupacba zuhant ki a földre. A porszívót ürítem így, egyenesen a szemetesbe.

A résztvevők értetlenül, fintorogva néztek egymásra. Én végig a ruhámat rángattam, túl mélynek éreztem a dekoltázsát, nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy valaki rám fog szólni. Közben folyton anyámat láttam magam előtt, ahogy betolják egy fényes, hosszú csőbe, ami egy pillanatra felizzik, majd elsötétül.

Az üresen maradt lakást hamar kipakoltuk. Apám és a nagybátyám feltűnően otthonosan mozogtak. Ruganyos, határozott lépetekkel járták be a teret, félszavakból is megértették egymást. Egy-egy mozdulattal, intéssel jelezték, hogy valamit kidobásra szánnak vagy érdemes megtartani. A gyerekkori indiánkönyve-

im jutottak eszembe róluk. Néma, határozott férfiak, akik összeszorított szájjal, könnyek nélkül takarítanak a halál után. Apám, aki sok évvel ezelőtt elvált anyámtól, semmilyen érzelmet nem mutatott, fogalmam sincs, mi játszódhatott le benne. Elszólásokból úgy vettem ki, hogy meglepően sokat járt itt, gondolom, anyám néhány havonta rendszeresen jelentkező „epizódjai” miatt.

Meg se tudnám mondani, pontosan mikor vált a mindennapjaink részévé az a rengeteg különböző méretű, színű és formájú gyógyszeresdoboz, amik azon a délutánon a lakás legváratlanabb pontjain kerültek elő. Apám gyakorlott szemmel járt körbe, kezében egy reklámszatyorral, és mint valami bűvész, mindenhol újabb fiolákat, dobozokat szedett elő. Talált belőlük a cipőösszeakrénnyben, a konyhában a fűszerek között, de még a nyolcadik emeleti lakás apró erkélyén is, az üres cserepek mögött.

Én nem igazán tudtam mit kezdeni magammal, céltalanul tébláboltam ebben a félig idegen lakásban. Sosem éltem itt, mégis nyomokat kerestem, amik rám utalnak. Nem találtam semmit, kivéve egy régi művészeti albumot, amit gyerekkoromban sokat nézegettem. Idővel összeszedtem magam, és nekiálltam én is pakolni, apámék azt mondták, vigyem nyugodtan, amire szükségem van. Egészen biztos voltam benne, hogy semmire nincs szükségem erről a helyről, de attól féltem, gyerekesnek gondolnának, ha ellenkezem. Ezért végül fogtam egy nagy dobozt, és félig odafigyelve elraktam pár holmit. Tányérokat, evőeszközöket, néhány könyvet, az albumot.

A fürdőszobában találtam egy szatyrot, amiben, úgy tűnt, hasznos dolgok vannak. Egy zacskó facsipesz teregetéshez, mosózsákok, madzag, bontatlan folyékony öblítő. Felkaptam az egészet, úgy gondoltam, ezzel már kellően tele van a kezem ahhoz, hogy hihető legyen, vannak emlékeim arról az emberről, aki ebben a lakásban lakott és itt is halt meg.

Nem tudom, miért húztam ki az éjjeliszeakrénny fiókját, talán valami morbid kíváncsiság, indiszkréció hajtott. A szívem mélyén, azt hiszem, abban bíztam, hogy találok valami kínosan személyeset, valamit, amivel lebuktathatom anyámat. Hogy milyen bűnre vagy titokra számítottam, magam sem tudom, de jó érzés lett volna rajtakapni valamin, még így, a halála után is.

A fiókban elsőre semmi érdekeset nem láttam, gyógyszerekkel volt tele az is. Alattuk egy szív alakú bonbonosdoboz hevert. Reménykedve nyitottam ki, de teljesen üres volt. A gyógyszereket önkéntelenül beleszórtam az üres dobozba, ekkor tűnt fel, hogy ez a legnagyobb adag, amit találtunk. Amennyire értek hozzá, elsősorban nyugtatók és altatók alkották a többmaréknyi gyűjteményt.

Otthon az egész pakkot ledobtam a nappali sarkába, nem tudtam mit kezdeni ezekkel az idegen tárgyakkal, amik minden átmenet nélkül vándoroltak át egy élet végéből egy élet kezdetébe. Úgy éreztem, útjába állnak valami újnak, akadályoznak valamiben, amit magam sem látok még pontosan.

Néhány napja aztán leültem az ágyra, és magam elé vettem mindent, hogy átnézzem a tartalmukat, és ami használható, azt elvigyem egy adományboltba. Ekkor találtam meg a mosóport is. Nagyjából a fele hiányzik, egy madzaggal van összekötve.

A csomó valójában nem tűnik szorosnak. Már sosem tudom meg, mennyi erő volt a kezekben, amik kötötték. Fehér ruhákhoz készült, a zacskón keresztül is

érzem az illatát. Anyaillata van. Gyerekillata van. Évnyitó-, fehéring-, fáradtőszifény-illata van. Hányás- és fertőtlenítőszaga van, lepedő-, géz- és vérszaga van.

A felirat szerint az illat fantázianeve „Amazónia frissessége”. Azt se tudom, milyen földrajzi egységet takar pontosan Amazónia, rá kéne keresnem. Annyira emlékszem, hogy a Föld tüdejének is nevezik ezt a térséget.

A mosóport végül kivettem a fürdőszobába. Egyre többször azon kapom magam, hogy valamilyen ürüggyel bemegyek, és hosszasan szagolgom. Elképzelem, hogy kibontom, belemarkolok és két kézzel szórom mindenfelé. Száll, hull a fehér por, beborít mindent. Újra és újra ráhajolok a zacskóra, lehunyom a szemem, mélyen beszívom a műanyag mögül szívárgó édes illatot.

Anyá hintázik, anyá hintázik, miért hintázik anyá. Először halkán, aztán egyre hangosabban ismétletgetem. A mosógép zúgása erősödik, oldalra nézek, a ruhák eszeveszett sebességgel forognak, a világos színek egybeolvadnak. A gép felhördül, ugrálni kezd, közelít. A kádban fehér, ismerős illatú hab fodrozódik, a cső okádja magából a szürkés vizet. Forognak a ruhák, lábak himbálóznak felettem. Csontos, meztelen lábak, ismerős lábak. Félek tőlük, nem akarom látni őket. Zúg, ugrik, leng, forog a virág illatú szoba. Férfiak jönnek. Apa jön, és a nagybátyám. Valaki kivisz. Maradj itt, ne mozdulj, ne sírj. Vacogva ülök a túl nagy fotelban, szinte eltűnök benne. Bárcsak eltűnnék benne. A fürdőszobából kapkodó mozdulatok, elfojtott szitkozódás szűrődik át a centrifuga zörgésén. Vágd el azt a kurva csomót. Ki csinál ilyet, bazmeg. Puffanás, hörgés, köhögés, nyögés. A könyvespolcon egy album borítóján Andrea Mantegna Krisztusa fekszik. Lábai a sebek szemekként merednek rám, nem merek féltreézni.

Felpattan a szemem, köhögnöm kell. Két kézzel szakítom szét a madzagot, nem gondolkodom, mégis biztosan tudom, mit fogok csinálni. Az éjjeliszekrényem felső fiókja akad, nehéz kihúzni, most mégis sikerül, fél kézzel is. A piros, szív alakú dobozból kirázom a gyógyszereket, és a helyükre öntöm a maradék mosóport. Egy része mellémegy, ellepi a pirulákat, tablettákat, az ismerős illat az arcomba csap. Élesen csikorognak a szemcsék a műanyagban, ahogy próbálom visszazárni a dobozt. Amikor végre sikerül, belököm a fiókot, és elterülök az ágyon. Maradj itt, ne mozdulj, ne sírj.

A Júdás-terv

A pálya

Próbáltam felbosszantani az őrséget, mert a dühös ellenfél könnyebben hibázik. Közöltem Gabriella nővérrel, hogy bár az úszás nagyon jól tesz nekem, sokoldalúan kell megmozgatnom az izomzatomat, tehát focizni is akarok.

– Focizni? Hol akar itt focizni? Kivel?

– A kerti pavilon mögött van egy tisztás. Azazhogy a kápolna mögött. Ott leszúrunk egymással szemben két-két botot, és megvan a két kapu.

– De azt csak nem képzeled, hogy én fogok rohángálni önnel a labda után?

– Azt képzeltem. De ha maga nem akar, akkor lesznek többen is az őrségből.

Fiatalok.

– Azt már nem. Az őrségnek tilos önnel érintkeznie.

– És amikor győnni járnak hozzám?

– Az más, az lelkiismereti kérdés, nem pedig szórakozás.

– Akkor jöjjön a Münnich Ferenc. Vagy ha az a nagy hasától nem tud, akkor jöjjön a Lehel alezredes.

– Főtisztelendő úr, arra nincs lehetőség. Még hogy az alezredes.

– Azért csak hozasson nekem egy labdát és focicipőt. Ne stoplisat, mert azt nem bírom, hanem teremcípőt; abban mindenhol lehet.

A méretemet meg sem kérdezte, mert tudta, vásároltatott nekem egy pár vadonatúj cipőt, egy bőrlabdát és két sortot, mindenből a legjobb márkát, én pedig elkezdtem rugdosni a ház ablaktalan, északkeleti falát ott, ahol az őrség szobái, az irodák és az informatikai központ, azaz a kémközpont volt. A sok úszástól a lábaim már visszaerősödtek, de azért kicsiben kezdtem, közelről, mert féltem, hogy a nagyobb rázkódásokra a fejemben az agyvelő még mindig tiltakozni fog; aztán ahogy stabilnak éreztem a fejemet, napról napra növeltem a távolságot, ezzel a rúgások erejét, a legkisebb pontatlanságra is villámgyorsan kellett ugri nom, hogy elérjem a visszavágódó labdát, a félmagasakat fordulásból, a levegőből lőttem vissza, ami jobb lábra jött, azt jobbal, ami bal lábra jött, azt ballal, belsővel a szélekről vagy rüszttel középről, aztán amikor már egészen messze voltam a faltól, külsővel is rányestem, ezek a csavart lövések kiszámíthatatlanul pattantak vissza, és én csatakosan rohantam, hogy elérjem őket, nehogy a pont a képzeletbeli ellenfelemé legyen, aki odabent ül, és biztosan elege volt belőle, hogy napok óta döng a fal. Tényleg így lehetett, mert néhány nap múlva kijött hozzám az őrség parancsnoka.

– Főtisztelendő úr, kérem, tartson pár nap szünetet, amíg egy vasbeton falat húzunk ide, mert így tönkre tetszik tenni a vakolatot. Kérkeztem a technikai csoportfőnökségtől, hogy adjanak anyagot és szakembereket a kőművesmunká-

hoz, holnap kijönnek Budapestről, bezsaluzzák, kiöntik, egy nap alatt megköt, még ad neki pár napot, hogy szilárduljon; addig elegyengetjük előtte a terepet, hogy rendes pálya legyen. Szeretne rekortán burkolatot is vonalakkal, mint a szkvaspályán?

– Azt már nem. Sivatagosodik a Föld, maga meg még be akarja vonni műanyaggal. Legyen csak salak, mint a régi pályákon. A vonalak jöhetnek.

Az őrség parancsnoka Kardossh Vlagyimir százados volt. Mostanra valame-lyest megszoktam, legalábbis annyira, hogy szólni tudtam hozzá, de amikor először összefutottam vele, szorongató forróság öntött el, és menekülni akartam, de közben nagy szeretetet és gyermeki rajongást is éreztem. A tetőn történt, a villa lapos tetőteraszán, még az első napokban, amikor felderítettem a házat. Felmen-tem a saroktorony csigalépcsőjén, kiléptem a zöldtetőre, és az alacsony bokrok között mászkáltam, amikor észrevettem: távcsővel nézte a távoli várost. Még nem láttam az arcát, de félelem fogott el, aztán megzörrent a lábam alatt valami tavalyról ott maradt száraz kóró, ő megfordult, és összenéztünk.

A futás

Másnap tényleg jöttek a munkások a betonkeverőjükkel a zsaluzóanyaggal meg a vasbetétekkel, de én nem hagytam magam, folytattam az őrség kikészítését. Az erdőben futottam, végig, a birtok kerítése mentén, persze belül, körbe-körbe. Gondoltam, így felőrlöm az idegeiket, mert eddig mindig csak akkor kellett ki-jönniük és láthatóvá válniuk, amikor a kerítéshez mentem. Ilyenkor egészen cso-dálatos módon ott termett egyikük, mindig úgy, mintha az öreg Merlin egy tűn-dére varázsolta volna oda magát a kelta mitológiából. Persze rájöttem, hogy az a figyelőrendszerük csodája volt: a mozgásérzékelők jelezték a sétáim irányát, és mindig kényelmesen odaérkeztek ahhoz a falszakaszhoz, amit megközelítettem, hogy elvágják az utamat, és nem kellett állandóan a falaknál ácsorogniuk – azért persze járőröztek is. A tervem az volt, hogy ha folyamatosan a fal mentén futok, akkor a figyelőrendszer miatt az ügyeletes állandó riasztásban tartja a csapatot, legalábbis azokat, akik éppen szolgálatban vannak, mert mindig valakinek ott kell lennie, ahol én mozgok, tehát állandóan a fal különféle pontjaihoz kell ro-hangálniuk, így túlterhelem az őrszolgálatot, és vagy a létszámot kell emelniük, vagy nem jut idejük a szolgálaton kívüli pihenésre. Az első esetben felhígul a kommandó, és az újakat könnyebb lesz kijátszanom, a második esetben pedig kimerülnek, és azért játszom ki őket.

Sajnos kitaláltak egy harmadik megoldást: egyikük sportcipőt húzott, és fu-tott velem az erdőben, úgy tizenöt-húsz méter távolságot tartva. Eleinte próbál-tam lerázni, kiszámíthatatlan irányváltoztatásokkal sziklák vagy bokros részek mögött eltűnve, aztán ellenkező irányba fordulva, mélyedésekbe, vízmósásokba térve, és ott felgyorsítva, de bármit csinálhattam, nem sikerült. Fiatalok voltak, gyorsak és ügyesek; nyilván élvezték a kergetőzést. Végül beláttam, hogy én is élvezem.

A J-terv

Az új fallabdapályámon rugdostam, amikor a nővér szólott, hogy menjek fel, mert vendégem érkezett. A park növényeitől innen nem láttam rá a behajtó útra, de ha autó közeledett volna rajta, hallanom kellett volna a motorzajt és a kavics zörgését, márpedig semmit nem hallottam. A tetőn nem szállhat le helikopter, és az még zajosabb lett volna, gondoltam: az égből csak ejtőernyővel jöhetett. Vagy ha nem, akkor a föld alól.

Az emeleti nappali teraszán várt rám, arányos alkatú negyvenes nő, jól nézett ki, elém jött, bemutatkozott, a kézfogásnál számítottam rá, hogy majd kezet akar csókolni képmutatásból, de rezdülésnyi bizonytalanság sem érződött rajta: mosolygott. Benke Valéria, korábbi igazságügyi miniszter, háromgyerekes családanya, elvált. Hogyan keverednek bűnözők közé szép és képzett emberek? Ráadásul olyanok, akik egy ideig jogállamokban tanultak és éltek, van fogalmuk arról a szabadságról és átláthatóságról, ami bár tökéletlen, de egyelőre a lehető legjobb és legmozgékonyabb, amely a legjobb esély az emberiség túlélésére, de ha arra nem is, az egyén, a családok és a közösségek jólétére biztosan. Ez a nő még fiatalon tanult odakint, amikor a friss személyiség úgy szívja fel a példákat, a mintákat, a szokásokat, mint a szivacs a vizet, és gyorsan magába építi a függetlenség európai reflexeit. Miért jött ide vissza dohos középkort csinálni? Hiszen odaát látta a polgárt, tudhatta, hogy a polgár az, akinek nincs gazdája, erre hazajött szolgálni egy komplexusos, kontrollkényszeres, infantilis és kisstílú, nagyhasú tolvajt.

Nem értjük, hogy miért lesznek lakájok. Valószínűleg nem szolgának születnek, hanem ilyenre nevelte őket a családi minta, aztán ha nagyon traumatizáltak, akkor uralkodóvá hajszolja őket a gyötrelme, ha pedig kevésbé traumatizáltak, akkor csak az uralkodók lakájai lesznek; és mi nem tudjuk eldönteni, hogy amit hazudnak, arról tudják, hogy hazugság, vagy maguk is igaznak képzelik. Ezeket a dolgokat nem értjük, nem a mi világunk, nem a mi agyműködésünk, ezért ők mindig tudnak meglepetést okozni nekünk, mindig előttünk járnak egy lépéssel, minden csatájukat megnyerik velünk szemben, és elveszítik a háborút velünk szemben. Mert ők háborúban utaznak, mi meg nem. Mi meg nem annyira. Többnyire. Azazhogya mi is. De ők mindenáron. Mi is. Akkor hát mégsem győzünk ellenük; a külföldi szellők szokták őket kisöpörni az országból.

Az asztalon tejszínhabos málna, gyümölcskocsonya, limonádé és sör. Sört eddig csak a hűtőből szerezhettem, ha akartam, Gabriella nővér magától nem tette elénk. Tehát sör. Akkor most előrelépés következik. Valami újdonság jön.

Leültünk, keresztbe tette a lábát, kissé felcsúszott a szoknyája, kivillant a combján a harisnya felső szegélye. Ez igazán megalázó. Meleg volt, nem kellett volna harisnyában jönnie, illetve lehetséges, hogy az erősen klimatizált hivatalából jött, és oda fel kellett öltöznie, de biztos, hogy ennek a találkázónak minden másodpercét megtervezték, tehát idejövét átöltöztethetett volna, ha tudta, hogy a teraszon fogunk ülni, ahol csak egy napernyő lesz köztünk és a nagy, nyári ég között. Ezek tudták, hogy miket néztem az interneten, apróra elemezték minden hajlamomat, minden választásomat, döntéseimet, az egerem és a billentyűzetem minden mozdulatát algoritmusokba rendezték és szinkronba hozták a számító-

gépen kívüli életem információival, a gyerekkori orvosi kartonjaimtól, az általános iskolai bizonyítványaimtól, a sorkatonai minősítésemtől a felnőtt kori baráti beszélgetésekig és olvasmányokig, tudták, hogy mikor keseredtem el, amiért nem kaptam labdát a meccseken, pedig gyorsabb és technikásabb voltam, mint a többiek, és azt is tudták, hogy miért nem kaptam labdát; mindent összehangoltak, elvégezték a pszichológiai modellkísérleteket, tudták rólam, amit én is tudtam magamról, és ezenfelül azt, amit én magam nem tudtam magamról.

Tehát amikor leültünk, és én arra gondoltam, hogy milyen megalázó és olcsó ez a trükk a szoknyával, a hosszú combokkal és a harisnyával, akkor ő arra gondolt, hogy igen, Viktorkám, te most azt hiszed, hogy olcsó trükk, csak hogy a trükköket a hatékonyságuk árazza be, és ez itt működik, mert feláll tőle a farkad.

– Én imádom a meleget, főtisztelendő úr, de azért ez sok. Viszont itt legalább jár a levegő; örülök, hogy elszabadultam a városból, és idejöhettem önhöz. Sajnos délután még vissza kell mennem az irodámba.

– Gondolom, Brüsszelben nincs ilyen meleg. Miért jött haza? Csak nem nyaralni?

– Ön miatt. E miatt a beszélgetés miatt, ami most következik – letett az asztalra egy dossziét, és felém fordította, hogy el tudjam olvasni a feliratát: A J-TERV.

A rákövetkező éjszakán elolvastam a tartalmát, de nem fárasztom önöket azal, hogy itt leírom. Már úgyis tudnak mindent, hiszen benne élnek. Annak a világnak a szerteágazóan kibomló organizmusában élnek – akár velem együtt, akár a halálom után –, amit ez a dosszié tömören összefoglalt. Ha pedig mégsem tudnák, mert egy távoli földrészen laknak, a magyarországi és európai eseményektől és közélettől elzárva, akkor ennek a történetnek a végére megtudják, hogy mi volt a dossziében. De talán már előbb is. Vagy ha nem tudják meg, akkor kitalálják.

– Nem írom alá a szarságaikat – ezt mondtam, de már nem voltam olyan elszánt, mint a titkosszolgálat pincéjében; kezdett hatni a hetek óta tartó kényelem és a Stockholm-szindróma. Főleg, amióta megtudtam, hogy a miniszterelnök imádja a beszédeimet.

– Nem kell aláírnia. Ez nem az. Ezt csak olvasni kell.

– Tudja, kedves leányom, hat rám, ahogy bánnak velem. Elolvastam a BÁN VIKTOR PRÉDIKÁCIÓI, INTELMEI ÉS JÖVENDŐLÉSEI című kiadványt. Igazán egy szavam sem lehet; a beszédeket hűen közölték, amit maguk költöttek hozzá, az úgynevezett intelmek és jövőndölések pedig sokkal kevésbé szégyenletesek és ízléstelenek, mint amire számítottam.

– Látja, ez az egyensúly. Az ellenzéki értelmiségiek, az ön világa, ők értékelik a beszédeit, a többit pedig elnézik magának, mert örülnek, hogy egy pap józanul is képes gondolkodni. Arról nem is beszélve, hogy imádják a mártírokat, és most küzdhetnek önért.

– De a saját kormánypárti népüknek ez hogy megy le a torkán?

– Sehogy. Ők a maga beszédeit nem értik. Ha értenék, nem lennének kormánypártiak. Tehát ez nem árt az ön imidzsének, a miniszterelnök rajongói szeretik magát, mert pap. A beszédeket nem értik, az intelmeket és jövőndöléseket viszont értik, mert Kölcsey Ferenc szellemében és Jules Verne stílusában írtuk őket; mi és a mesterséges intelligencia.

- Szégyellje magát, kedves Valéria.
- Nem vagyunk tökéletesek, de meg tesszük, amit tehetünk. Azért dolgozunk, hogy egyszer majd ne így legyen, ahogy most van. Gondoljon majd erre.
- Aha. Mikor gondoljak erre? Ha maguk már nem lesznek itt?
- Miért mondja ezt?
- Mert a maga Münnich Ferenc elvtársa is így mondta.
- Ahogy akarja, akkor is gondolhat erre, amikor mi már nem leszünk itt. Megaddig is gondolhat rá, amíg itt vagyunk.

A medence fölött elhúzott három-négy fecske, olyan alacsonyan, hogy a kitárt csőrük alsó csücske éles, vékony csíkot húzott a víztükrön. Mint amikor a tűzoltó repülőgépek lecsapnak a tengerre, és a sebesség a kinyitott tartályaikba tereli a vizet, hogy aztán becsukják a tartályt, lomhán felemelkedjenek, és a szárnnyukat megdöntve elforduljanak a szárazföld fölött emelkedő füstoszlop felé.

– Egyre kevesebb fecske jön – mondtam. – Már túl széles nekik a sivatag, nem bírják átrepülni. Mit gondol, meddig hordja a Föld az egymással versengő nemzetállamokat? Meddig bírja ezeknek az erős vezetőknak a gyenge országait? Tudja, a Paradicsomkertet adta nekünk Isten. Mi elvesztettük, eljátszottuk. Akkor Isten azt mondta: jól van, gyerekek, ezt elszúrtátok, de ne siránkozzatok rajta, hanem abból hozzátok ki a lehető legjobbat, ami maradt. Itt van a maradék Föld az összes földjével és vizével. Azért még ez sem olyan rossz. Nem olyan hiperszuper, mint a Paradicsom volt, itt már van tövis a rózsán, vannak évszázkok, fel kell öltöznünk nyáron is, mert szégyellősek lettünk, van halál és van fogszuvasodás, a focilabdák is leeresztenek, de azért ebből még mindig ki lehet hozni valami jót, ha észnél vagytok. Erre mi nem vagyunk észnél.

– Erről jut eszembe. Maga focizott, amikor jöttem. Nem akar velem lejönni és fallabdázni? Hoztam ruhát meg cipőt.

– Maga?

– A szabályok azok, mint a szkvasnál meg a tenisznél. A falnak rúgjuk a labdát, és vissza kell adni. Ha kimegy, vagy ha kétszer pattan, itt a pont.

– Meleg van.

– Majd utána lezuhanyozunk.

– Lezuhanyozunk?

– Én legalábbis.

Átöltözött a fürdőszobába – külön –, lementünk a pályára, ő kicsit passzolgatott a falnak meg nekem, hogy megszokja a helyet, aztán bedobtuk a labdát a szerváért, ő nyerte meg, és elkezdte.

A meccs

A hízelgésre egyszerűen nincs ellenszer. Hiába tudod, hogy sunyi gazember, aki csinálja, és hogy csak el akar érni nálad valamit, vagy a féltelme és a szorongása miatt hízeleg. Ha jól tudod az eszeddel, hogy hazudik neked, a dicséret akkor is célba ér, akár megérdemled, akár nem. Ez ellen nem véd az intelligencia és a józanság, mert a józan ész fiatal; még csak ötvenezer éves, akkor született, amikor az ember megtanult hinni nem létező dolgokban, a közös mesékben, mítoszok-

ban, szellemekben, istenekben, tudományban. A józan ész akkor született, amikor a művészetet, a vallást és a tudományt adta az embereknek Isten az elvesztett Paradicsomkert helyett, hogy képesek legyenek elviselni a kitaszítottság fájdalmát, és az emberek akkor veszítették el a Paradicsomot, amikor feltalálták a művészetet, a tudományt, a vallást, és ezekkel a józan eszt, hogy istenek lehessenek – istennek lenni annyit jelent, hogy kényelmesen élni.

A csecsemő korú józan ész ötvenezer éve alatt ott lapul a mélyben a milliárd éves szív, és amikor a hízelgés a szívbe talál, a józanságunk azt képzei, hogy könnyen megvédheti a szívet, ezt a vén gazembert, hiszen látja a józanságával a támadást. Csakhogy mégis tehetetlen a józan ész, mert a szív a mélyből azt mondja neki, hogy nyugalom, kicsim, nyugalom, ez a hízelgő itt igazat mond, mert én szeretem a kiválóságot. És akkor a józan eszünk azt mondja magának, hogy rendben, ő tudja, én csak gyerek vagyok, semmi tapasztalatom, de ő vén és bölcs, hiszek neki, igaza van, én csak olyan iskolákat jártam ki, amit emberek alapítottak, és amelyekben emberek tanítgatják egymást – vak a világtalant –, de a szív a Paradicsomkertből hozza a bölcsességét, onnan kitaszítva pedig Isten iskolájában tanult a tigrisektől, sasoktól, kenguruktól, patkányoktól, őshüllőktől, darazsaktól, rájáktól, kobraiktól, rákaktól, piócáktól, medúzáktól és amőbáktól meghalni és túlélni, és ezeknek sikerült rendesen meghalni és túlélni, pedig nincs eszük, viszont van szívük.

Nem bántam, hogy az övé lett az első szerva; kezdjen. Kíváncsi voltam, hogy csak a kedvemben akar-e járni ezzel a közös sporttal, hadd nyerjek, őt nem ez a meccs érdekli, hanem az, amit nem ezen a pályán játszunk, és ami abban a dosz-sziében van, amit magával hozott; játék közben majd összezelelegsünk, barátok-zunk, és könnyebben eléri, amit akar. Azt hiszi.

A nők hagyományosan nem jó focisták. Biztosan azért nem, mert gyerekkoruktól az sugárzik feléjük a férfiakból, hogy a nők csak nyugodtan pingpongozzanak, fussanak maratont, ússzanak négyszáz vegyest, atletizáljanak, kosárlabdázzanak, de el a kezekkel a focitól, illetve a lábakkal, mert a foci a férfiaké, a focit nem adjuk; megengedjük ugyan, hogy legyen női labdarúgás, de az ilyen meccsekre senki nem jár.

Ő az első szerváját jobb külsővel csavarta közvetlenül a képzeletbeli háló, a betonfalra húzott vonal fölé; a labda nem a beesési szöggel megegyező visszaverődési szögben pattant vissza, hanem a pördület miatt erősen balra, lepattant az oldalvonal és az alapvonal sarkán, még éppen belül, én ugrottam, rohantam, a labda felpattant és elhagyta a pályát, szállt, én rohantam, még éppen utolértem, mielőtt leesett volna, bal belsővel alányúltam és úgy megemeltem, ahogy csak tudtam, magas ívben szállt, jól fent neki a betonfalnak, még éppen elérte, de a távoli, magas emelés miatt erőtlenül csorgott le róla, közel a falhoz esett le a sálakra, ő kényelmesen odaért, és a magasra ugró labdát erősen fejelte vissza a falra, pont ellentétes irányban azzal, ahonnan én kétségbeesetten igyekeztem visszarohanni. Nem értem el.

És ez így ment. Úgy mozgott, mint egy férfi, jól fejtelt, biztosan fogadta a labdát lábbal, helyezve küldte a falnak, és mire észbe kaptam, jócskán elhúzott tőlem. Beleadtam mindent, nagyon pontosan nyestem a vonal fölé az adogatáso-

kat, a rövidítéseket is ügyesen pörgettem lefelé, lehetetlennek látszó labdákat értem be és adtam vissza; úgyhogy kezdtem visszatornászni magam.

Az első ór a szet vége felé jelent meg. Aztán szállingóztak a többiek is. Nyilván látták a kamerákon, hogy mi történik, a külső kerítésnél most úgysem kellett vigyázni rám, itt voltam az orruk előtt, hát kijöttek nézni a meccset, elismerően felkiáltottak egy-egy szép megoldásnál, hogy ez szép volt, felszisszentek a hibáknál, nevettek, jól érezték magukat, és szemlátomást szurkoltak. Ezek sportemberek, erre hajlamosította őket a kemény kiképzésük, illetve azért lettek kommandósok, mert mindenük volt a sport, tehát ismerték a Benke Valéria sportmúltját, és az én addigi működésemből azt is, hogy amatőr vagyok, és egyszer csak úgy éreztem, hogy nekem szurkolnak. Nem biztattak, és nem nyomasztották az ellenfelemet, de reakcióik tónusából egyre inkább úgy tűnt. Mindannyiunkban ott a hajlam, hogy az esélytelenebbet támogassuk, és talán tudattalanul még a társadalmi helyzetünk miatt is tetszett nekik, ha jól szerepeltem: Benke Valéria az ő oldalukon állt, a hatalom és az állam oldalán, de magasan fölöttük, olyan összehasonlíthatatlan magasságban, amellyel már könnyebb volt pajtáskodni és összekacsintani, mint a közvetlen felettesükkel, ám így is a fölöttes hatalom volt a számukra. Én viszont lázadó voltam, a hatalom és az állam ellensége, a király ellensége, annak az ellensége, akit ők szolgáltak – bár azt nem lehetett pontosan tudni, hogy kuruc vagy labanc vagyok –, mindenesetre ellenség, de fogoly ellenség, viszont olyan fogoly ellenség, akire vigyázni kell, ráadásul egy luxusvillában, és akit védeni is kell, akit féltetni kell.

Öt férfi volt, és két nő – mind tiszthelyettesek őrmestertől főtörzsőrmesterig –, aztán a menet végére megjelent a parancsnokuk, Kardossh Vlagyimir százados. Most először láttam őket együtt, már amennyire biztos lehettem benne, hogy mind előjöttek. Ez hét ember, plusz a parancsnok, pontosabban most ennyien vannak szolgálatban, tehát nyilván váltják egymást, de mindig ennyien vannak szolgálatban, és ez nem is olyan sok, persze még ott voltak a birtok körül a külső járőrök, de ez itt nem túl sok; a high-tech informatika kiváltja az élőerőt, de az informatika csak segítség, és önmagában ostoba lesz, ha én az embereket játszom ki.

Az első szetet elvesztettem, a másodikat megnyertem, az őrség boldog volt, szemlátomást büszkék voltak az emberükre, rám, a munkadarabjukra, a feladatokra, a pártfogoltjukra, a gyóntatójukra; én voltam a munkájuk célja és értelme, és most megmutatták a kívülről jött tekintélyes embernek, ennek a közvetlen és barátságos nőnek, aki szinte egy közülük, mert egy oldalon állnak, közös célért dolgoznak, közös a gazdájuk, megmutathatták neki, hogy milyen jól végzik a munkájukat, mert a védencük, ez a mimóza lelkipásztor azért nemcsak a maga lila ködében él, hanem itt is keményen helytáll. Látszott, hogy szívesen levetnék az egyenruhát, és beállnának, vagy akár egyenruhában is beállnának, de hát szolgálatban voltak, örültek, hogy a főnökük engedékenyen velük nézi a látványosságot. Ásványvizet hoztak nekünk az irodából, a szemükben ott volt a gyóntatójuk iránti bizalom.

A harmadik, döntő szet pengeélen táncolt, mindkettőnkről folyt a víz, többször vezettem, de Benke Valéria mindig kiegyenlített; minél hosszabbak voltak a

labdamentek, annál izgalmasabbak, és annál nagyobb ováció a befejezésük, aztán mintha a politikusnő fáradni kezdett volna, talán évek óta nem volt ideje sportra, elszokott a sok mozgástól, én pedig hetek óta úsztam, futottam az erdőben, és rohángáltam a labda után. Most a délutáni nap eltűnt a ház mögött, a pálya fele árnyékba került, de így is túl meleg volt, én illetlenül ledobtam a pólómat, de az ellenfelem nem ugrálhatott félmeztelenül; szemlátomást mindent beleadott, továbbra is éppolyan gyorsan mozgott, mint addig, de a pontossága kissé megkopott, éppen csak annyira, hogy a szet legvégén én szereztem meg a döntő pontot, és nyertem. Akár azért, mert ő tényleg elfáradt, akár azért, mert hagyta magát. Mindegy, és az is mindegy, hogy én mit hiszek erről, mert azon vettem észre magam, hogy boldog vagyok, mint egy gyerek a nyári vakáción.

Régóta tudtam, hogy tíz perc fociból többet tudsz meg egy ember jelleméről, mint tíz év beszélgetésből, azt is tudtam, hogy a hízelgésnek nincs ellenszere. Nem is olyan rossz fej ez a nő, gondoltam.

A mesterterv

A hosszan tartó, intenzív mozgástól a szervezet természetes drogot termel, ez bekerül a véráramba, tartós eufóriát okoz, könnyű, lebegő boldogságot sok órán át, hasonló drogot ahhoz, mint amit az orgazmus termel, olyat, mint amilyennel egyes mérgek, az ópíát származékok tévesztik meg az idegrendszert; és ahhoz hasonlót, amelyik a hajdani Paradicsomkertben minden nap és minden éjjel ott pezsgett a vérünkben.

A politikusnő zuhanyozni ment, én úsztam egyet, átöltöztünk, visszaültünk a teraszra, a horizont felé süllyedő nap még melegített, kitöltöttem egy sört, és úgy éreztem magam, mint a régi nyarakon. Talán ez volt az a pillanat, amikor megadtam magam; azazhogy megadtam volna magam, ha még bárkinek szüksége lett volna arra, hogy megadjam magam, és hogy feladjam az ellenállást, aláírjak minden papírt, amit élém tesznek, cserébe ezért a kellemes életért. A dosszié már nem volt az asztalon, Benke Valéria eltette, amikor lementünk, de most újra elővette, a kezembe adta, és már nem a sportbarátság volt a tekintetében; lassan és tagoltan mondta.

– Ezt a dokumentumot itt hagyom önnek, főtisztelendő úr. De csak holnapig. Olvassa el, figyelmesen olvassa el, jegyezze meg, és holnap délután adja át Gabriella nővérnek. Utána beszélünk telefonon. Felhívom önt. Mondom, semmit nem kell aláírnia.

– Mi ez a cím? Mi az, hogy J-TERV?

– Ez egyfajta mesterterv.

– Mi az, hogy mesterterv?

– Azt a tervet hívják így, ami az ellentéte annak, mint aminek a felszínen látszik.

– És miért készít valaki ilyen tervet? Miért nem arra készít tervet, amit el szeretne érni?

– Móricka szeretne nagyfiú lenni, mindenáron cigarettázni akar, és cigit lop az apukájától. Az apuka észreveszi, mestertervet készít Móricka észre térítésére.

Azt mondja Móríckának, hogy Móricka, gyere, te már nagyfiú vagy, gyűjtsunk rá egy szivarra, férfi a férfival. Rágyújtanak, Móricka előtt elsötétül a világ, roszszul lesz, összehány mindent, és többé nem akar lopkodni se cigit, se szivart. A mestertervek velejárója, hogy fájdalmasak, kockázatosak, de gyors eredményt hoznak.

– Rendben. Elolvasom a mestertervüket. Imádom a regényeket.

– Ön a történelmet is imádja. És a 18. századot is, benne a felvilágosult abszolutista uralkodókkal. Ezek a királyok és császárok kihúzták a hatalmat a főnemesség alól, totális diktatúrát vezettek be, nem hívták össze a rendi parlamentet, és a főnemesség kiiktatásával úgy megerősödött a polgárság, hogy végül még azokat a királyokat is megölte, akik segítették az erősödését. Az abszolutizmus a korábbinál nagyobb hatalmat összpontosított, hogy utána ne lehessen hatalmat összpontosítani. Ez volt a királyok öntudatlan mesterterve. Úgy is mondhatjuk, hogy valójában ez Isten mesterterve volt, hiszen a királyok nem akartak volna meghalni.

– Jól van. És mi a J?

– Júdás.

Ma's hang: Keesen ~~toen~~^{veemal} a konink!.
Harabik hang: elán- eg legelátb tór ház
Birné. (Ömcsappá e lúret) Éronyá! (Kint e
 vikuo onorletotál, rovan lüml e roban, ki
 draga nyitni ar ablakot.)
Biró. Né nyit ki ar ablakot!
Birné. Miert ne nyissau?
Biró. Miert én nem abaron
Birné. Mit kívón van törás?
Biró. It uat vapot.
Birné. Te vag ar uram? Tekem vag
 Te átesítetted ~~a fát~~ ar ellensejft.
 Kein vótál, aljós kém, e ellensé
 kéme. (A Biró elnépít ~~azt~~ arcoal
 áll a roba türepén ar arony mint
 eg bönös anszal eraltb föl e rajat)

Csáth Géza *Egy csók!...* című színpadi művének kézírata.

ELFOGADTUK AZ ELFOGADHATATLANT

A szörnyek léteznek, de túl kevesen vannak, hogy valóban veszélyesek lehessenek; veszélyesebbek a hétköznapi emberek, a vita nélkül hinni és engedelmeskedni kész tisztviselők.

Primo Levi

Átveszem – paradox kiindulásként – Howard Zinn¹ provokációját: a probléma nem az engedetlenség, a probléma az engedelmesség.² Amire rímél Wilhelm Reich mondása: „Az igazi kérdés nem az, miért láznak az emberek, hanem hogy miért nem láznak.”³

A világ aktuális állapotának el nem fogadására készítő okok majdhogynem túl számok. Valamennyiük felsorolása a szerencsétlenségek litániájával volna azonos.

Itt csak háromra fogok kitérni, három nyomós okra, amelyek régóta oda vezethettek volna, hogy ne engedelmeskedjünk, és még ma is oda vezethetnének, hiszen a szemünk láttára csak még súlyosabbak lettek.

És mégsem történik semmi, nem mozdul senki vagy majdnem senki. Az első ok természetesen a társadalmi igazságtalanságok, a jövedelmi egyenlőtlenségek elmélyülése. Marx megállapítása (a radikális pauperizációról) ma még inkább érvényes,⁴ mintha a globalizáció végre lehetővé tette volna, hogy a gazdasági nacionalizmusok megfékezése után teljes terjedelmében kibontakozzon egy fékevesztett, totális kapitalizmus, amelynek aktuális hozadéka egy kőgazdag elit, egy gazdagsága súlya alatt fulladozó, halálra zabált kisebbség létrejötte a kifosztottak 99 százalékával szemben, akik erejük fogytán vonszolják magukkal tartozásukat vagy nyomorukat. A középosztályok elszegényedésének és egy kisebbség exponenciális gazdagodásának szorosan összefüggő spiráljait fokozzák az új technológiák, amelyek eltörlik a mostanáig észszerű egyensúlyt fenntartó késleltetés, a

Részlet a szerző *Désobéir* című könyvéből (Párizs, Flammarion, 2019. Első kiadása: Albin Michel / Flammarion, 2017), amely *Engedetlenség* címmel a Typotex Kiadónál fog megjelenni.

¹ H. Zinn: „Nem a polgári engedetlenség a mi problémánk. A mi problémánk a polgári engedelmesség. A mi problémánk azok az emberek, akik engedelmeskednek kormányuk vezetői diktatúrnának, akik tehát támogatták a háborúkat. Milliókat öltek meg e miatt az engedelmesség miatt. A mi problémánk az emberek engedelmessége, amikor szegénység, éhínség, ostobaság, háború és kegyetlenség pusztítja a világot. A mi problémánk az, hogy az emberek engedelmeskednek, miközben a börtönök tele vannak a kis tolvajokkal, a legnagyobb banditák pedig az országok élén állnak. Ez a mi problémánk” – részlet egy 1970-ben a polgári engedetlenségről tartott vitában elhangzott felszólalásból, lásd *Violence. The Crisis of American Confidence*, Baltimore, Johns Hopkins UP, 1972.

² Ezt az esszét a párizsi Collège universitaire de Sciences Póban tartott szemináriumom ihlette. Köszönet a hallgatónak kritikus figyelmükért. Köszönet továbbá Héléne Monsacrének, Amandine Chevreau-nak és Gérard de Cortanze-nak hozzáértésükért, szemfülességükért és jóakaratukért, amely nagy segítségemre volt az esszé megírásában.

³ Idézi D. Hiez és B. Villalba: Réinterroger la désobéissance civile, in: *La Désobéissance civile. Approches politique et juridique*, Villeneuve d'Ascq, Presses universitaires du Septentrion, 2008, 11.

⁴ Bernard Maris: *Marx, ô Marx, pourquoi m'as-tu abandonné?*, Párizs, Flammarion, 2012, xi.

„súrlódás”⁵ hatásait. A folyamat gyorsul, nekilódul. A biztosítási racionalitás (a rideg kalkulátszámítás) mindenütt azokkal fizettet sokat, akiknek semmijük sincs. Jéghideg aritmetikai nyilvánvalóság jellemzi, amely költségkímélő módon öblíti át a gazdasági döntéshozók lelkét, mindazokét, akik a legközelebb elbocsátandók jegyzékét kézben tartva megalázó leereszkedéssel kijelenthetik: „Mit tegyünk, sajnálatos helyzet, de végtére is a számok számok, és nem mehetünk szembe a számok realitásával”.

Csak éppen a számok „realitása” az ő nyugodt lelkiismeretükön kívül sehol sem található.⁶ Vagy nem is: a számok realitása a létrehozott, kemény és szörnyű *valóság következményeinek* realitása. Amikor az egyenleteket tekintély forrásának, az Excel-táblázatokat orákulumnak tekintik, amelyek előtt tisztelettel fejet hajtanak, amikor ez a döntések mozgatóereje, akkor a társadalmi reménytelenség, a hóvégi nyomorúság, a lecsúszás, a rombolás eleve igazolva van. És mindez a közgazdaság ércműveivel, az egyenletek megkerülhetetlen „realitásával” összhangban: a számok számok.

Miféle realitás? Nem az elfojtott kölcsönös szolidaritásé, nem az elemi igazságérzeté, az osztozás eszményéé. Nem az emberi realitások gazdagsága, amelyet a vezetők – a „felelősök”, mint mondani szokás, kétségtelenül ironikusan – könnyen elegy számításból elfelejtenek, letagadnak, elrejteneik önmaguk elől fényes papírra nyomtatott statisztikáik vetítésvászna mögött.

És miféle „felsőbb” törvényszerűség? Én szegyetlen mohóságot látok csupán. Hol a gondviselés, amelyre hivatkoznak? És az elkerülhetetlen szükségszerűség? Értem, hogy a hatalom és a pénz birtokosai tanúságot tesznek hitükről, ha alkalmat adunk rá. A vállalkozások vezetőinek fitogtatott jámborságát sokáig képmutatásnak véltem. Holott nem az. A cinizmus magasabb, szinte éteri fokra ért, ahol nem elválasztható az őszinteségtől. Hiszen a gazdaság törvényei és Isten kinyilatkoztatásai hasonlítanak, ugyanabban a transzcendenciában lebegnek, ugyanolyan elkerülhetetlenséget sugallva, amely kivétel nélkül mindenkre „érvényes”, mint az idő, amely adott, és a halál, amely elkövetkezik. Olyannyira, hogy a világrend rendkívüli előjogokat élvező kedvezményezettjét – a tömeggel szemben, amelynek sorsa ezután már csak a *túlélés* – ez szinte már alázatra készíti. Hol van megmondva, hogy ekkora esztelenségnek – az egyenlőtlenségek letagadott szörnyének – felsőbb, legalábbis teológiai-matematikai magyarázata kell legyen, és nem pusztán csak felszín? Pontosan ez a gazdaságtanba bevezetett matematikai formalizmus kegyetlen funkciója: a nyereséget besöprők ártatlanná nyilvánítása. Nem, nem a mocskos haszonleső sanyargatja az emberiséget, hanem a törvények alázatos szolgája, a törvények hatalma, bonyolultsága pedig a hétköznapi halandók fölött áll. Hallom e túlfizetett vezetők, sportos milliomosok hangját. Ezzel az ellenvetéssel könnyítene lelkiismeretükön: „De végtére is, ezeket a mértéktelen járandóságokat nem én követeltem, hanem felajánlották nekem! Alighanem mert megérdemlem.” Mondják csak azt a kizsákmányolt munkásoknak, hogy megérdemlik a fizetésüket, hogy azért alulfizettek, mert alja-emberek!

A gazdagok gazdagodásának és a szegények elszegényedésének kettős folyamata a középosztály fokozatos összeomlását vonja maga után.⁷ Vagy arrogancia, vagy reménytelenség: egyre kevésbé létezik köztes realitás azok között, akik párnázott karosszékeikben elvárják cselekedeteik fokozott méltánylását, és akiket fizetésük csökkentésével sújtanak, úgyhogy az hamarosan nem lesz elég, nem mondom, hogy az életben maradáshoz, de adósságaik törlesztéséhez. Az élet az a kevés, ami a bankok kifizetése után marad. A leg-

⁵ A kifejezést Henry David Thoreau-tól veszem át (*A polgári engedetlenség iránti kötelességről*, ford. Vámosi Pál, Budapest, Európa, 1990).

⁶ Vagy a matematika autisztikus realitása ez, amelynek érvényessége kikezdetlen, mivel szigorúan belső – tautologikus, mint Wittgenstein mondta volna. Lásd *Logikai-filozófiai értekezését* (Budapest, Atlantisz, 2004.)

⁷ L. Chauvel: *La Spirale du déclassement*, Párizs, Seuil, 2016.

elemibb szolidaritás szabályai felmorzsolódnak. Az emberi realitás szétfoszlik, és a könnyedén elmélkedő és heverésző vezetők aranyozott szalonjaiban nem marad belőle más, mint Isten és az egyenletek, miközben a másik világban morzsákon marakodnak. A középosztály eltűnésével egy közös világ vész el – az általános hasznosság eszményei, a közjó, amelynek mindig is az volt a feladata, hogy fenntartsa egy középosztály állagát, amely korlátokat szabott a végtelen nyomornak és a végtelen gazdagságnak, és ahogy Euripidész több mint húsz évszázaddal ezelőtt írta az *Oltalomkeresők*ben, egyenesen a demokrácia lehetőségét testesítette meg.⁸

Ez a hasadás mégis alig szítja még fel a nép politikai gyűlöletét a jómódúak ellen. Belső megosztottságok határtalan során törik meg. Minthogy a legtehetősebbek körülményei elsősorban a hozzájuk hasonlóvá válás szenvedélyét táplálják, minthogy a szegénység büszkesége, amelyet a jövőbeli elégtétel reménye táplál, az agresszív szegyenkezésnek adta át a helyét, hiszen a mindenhová eljuttatott üzenet szerint csak a mértéktelen fogyasztás adja az élet értelmét, és hagynunk kell, hogy könnyű élvezetekkel bekebelezzen a jelen. Ilyen és más okok folytán a kizsákmányolt többség jogos haragja a kisebbség ellen rövidre záródik, megoszlik a kis haszonélvezők gyűlölete és a kis bűnösök félelme között.

A birtokban lévők gazdagodásának sebessége növekszik, a lecsúszás spirálja gyorsul. A hatalmasok gazdagsága meghaladja a képzeletet, és annak kínja, amit hajdan „hóvég”-nek neveztek – de ma már a következő tíz vagy húsz év van adóssággal megterhelve –, nem elgondolható a felső osztályok számára, amelyek csak óriási profitjuk *változásaira* kapják fel a fejüket. Az „igazságtalanságról” szóló beszéd elavult. A szemérmertlenség korában élünk. A nagyvállalatok igazgatóinak járandóságai, a média által ajnározott sportolók fizetései, a művészek jövedelmei trágár mértékűek. Az egyenlőtlenségek elértek azt a pontot, hogy már csak a *két emberiség* hipotézisével igazolhatók.

Korunk világának második elviselhetetlen vonása környezetünk fokozódó pusztulása. A levegő, a talaj és „termékei”, a növényzet: minden szennyezett, mocsok fojtogatja. Holott a természet mindig is a megújulás képessége, az Ugyanaz ismétlődése volt számunkra. Azt mondtuk, a kultúra termékei elhasználódnak, elöregednek és elpusztulnak, a természet ezzel szemben lényegében a tavasz. Minden mindig újramezkezdődik. Az Ugyanaz örök ismétlése, szüntelen újraindulás, ugyanazoknak a formáknak a mágikus újramegjelenése, változatlan frissesség. Az *Antigoné* kórusa „a szüntelenül termő Földanyáról” énekel (338–339.). Nos, a Föld elfáradt, a 21. század a kimerülés és a sivatagok százada lesz. Az emberiség korlátai elé állítja a természetet. A talaj termékenysége kimerül, a források kiszáradnak, a készletek elfogynak.

Hans Jonas a *Principe de responsabilité*-ban⁹ felveti a visszafordíthatatlanság kérdését. Azt mondtuk: mi, törekeny halandók évszázadokon keresztül a technikával védekeztünk a természet ellen. Ám technikai lehetőségeink olyan mértékben megnöttek, hogy most már nem csupán az élők külső jegyeit befolyásolják, hanem magát az élet alapját – szolgáltatnak példa gyanánt a genetikai módosítások. Technikai beavatkozásainkkal visszafordíthatatlan változásokat idézünk elő, a boszorkányinas szerepét játsszuk. A természet, most először, sebezhetőnek tűnik. Évszázadokon át a technikával védjük magunkat a természet ellen. Mostantól a természetet kell védeni a technikától. Csakhogy ma, majdnem fél évszázaddal Jonas elemzése után immár nem a természet megváltoztatásáról, hanem

⁸ „Mert háromféle polgár él: a gazdagok / dologtalan mindegyre többre éhesek. / A koldusok, ha még kenyér se jut nekik, / veszélyesek: vad irigységre hajlanak, / dusakra mérgezett fulánkot öltve ki, / kiket gaz népvézerek nyelve lépre csalt. / A közbüzlálló tartja fenn az államot / a három osztály közt, államrend őreként.” *Oltalomkeresők*, ford. Kárpáty Csilla, in: *Euripidész összes drámái*, Budapest, Európa, 1984, 238–245.

⁹ *Le principe responsabilité*, Párizs, Flammarion, 2013. Eredeti kiadás: *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*, Frankfurt a. M. Insel, 1979.

megfajtásáról van szó: az élő fajok és a természeti erőforrások „megújulásának” feltételei nem hozhatók össze, az újjászületés ciklusa megszakadt. A tavasz vége fenyeget.

Az utolsó elfogadhatatlan, amely kétségtelenül magában foglalja és spirális mozgásban tartja a két előbbit, a gazdagság létrehozásának mai folyamatával kapcsolatos. Amit „kapitalizmusnak” nevezünk, diffúz, bonyolult, próteuszi természetű. Annyi bizonyos, hogy a részvényesi rendszer elterjedése, a pénzügyi spekuláció fontossága, az eladósodás általános elve és az új technológiák által lehetővé tett gyorsulás körülményei között valójában évtizedek óta egy új kapitalizmus van jelen: a gazdagság létrehozása adósság és spekuláció útján, ami hitelteleníti a munkát (a fizetés a szegényeknek való), elsorvasztja az erőket és az időt. Nem pontosan arról van szó, hogy a szakadék felé rohanunk – és még kevésbé fejjel a falnak –, ez a rohanás *maga* a szakadék. A gazdagodás a jövődöbéli emberiség rovására zajlik.

Ez a világ a mélységes egyenlőtlenségeivel, természetes alapjai beszakadásával, öngyilkos előrrohanásával, ez a világ, amelyet émelyítő örökségként hagyunk a jövődö nemzedékekre, a miénk. És ha azt mondom, „miénk”, ez nem annyi, mint mást mondani a tegnaphoz képest. Azért nevezem „miénknek”, hogy azt mondjam: ez a világ, amelyet már évtizedek óta mi hoztunk létre, amelyet mi hagyunk felépülni, mindenesetre az a világ, amelyet az utánunk jövőkre hagyunk. Eszement egoistáknak, halálosan felelőtleneknek fognak találni minket.

És miért nem mondtunk semmit, miért állunk még ma is tétlenül, nem mondom, hogy belenyugvóan, de mindenesetre megpróbálva félrenézni? Miért hagytuk megtörténni, miért viselkedtünk a katasztrófa nézőiként?

Ez a könyv az engedetlenség kérdését azért az *engedelmességből kiindulva* tárgyalja, mert a világ folyásának abszurditásával, irracionalitásával szemközt az engedetlenség magától értetődő. Nem sok magyarázatot igényel. Miért ne engedelmeskedjünk? Elég ki nyitnunk a szemünket. Az engedetlenség olyan mértékben indokolt, normális, hogy a reagálás hiánya, a passzivitás a megdöbbenő.

Miért engelmelkedünk, és főként: hogyan engedelmeskedünk? Az engedelmesség stilisztikájára van szükségünk, amely egyedül vezethetne el az engedetlenség stilisztikájához. Újra kell definiálni az alávetettség, a hozzájárulás, a konformizmus stb. különbségeit; meg kell különböztetni egymástól az ellenállás jogát, az együttműködés megtagadását, a lázadást stb. Sokat tanulmányozták a demokráciakritikákat.¹⁰ Ez a könyv egy *kritikus demokrácia* gondolatát veszi védelmébe. A demokrácia egészen más valami, mint intézményesített forma, amelyet a szabadságjogok védelme, a pluralitás elfogadása, a többségi akaratok tiszteletben tartása ihlette „jó” gyakorlatok vagy eljárások jellemeznek. Még ha *ennek kell is lennie*, a demokrácia egyúttal a mindannyiunk szívében élő etikai feszültséget is jelenti, a politikára való rákérdkezés követelményét, a nyilvános cselekvést, a világban forgást az egyetemes igazságosság elvét hordozó *politikai én* gyanánt, és legfőképpen nem az én egyszerű „nyilvános megjelenése” a belső énnel szemben. Abba kell hagyni a nyilvános és a külső összekeverését. A nyilvános én a politikai bensőségünk. A megítélés, a gondolkodás képessége, kritikai adottság bennünk. Az a pont bennünk, ahonnan az egyezményes igazságok, a társadalmi konformizmusok, az előregyártott gondolatok elutasítása előtör.¹¹

¹⁰ Lásd J.-M. Donegani és M. Sadoun kitűnő könyvét: *Critiques de la démocratie*, Párizs, PUF, 2012.

¹¹ Ebben az értelemben a kritikus demokrácia nem egy politikai rendszer a sok közül, hanem a politikai szubjektum etikai strukturálódása. Azt a mindenkinben nyitott, strukturális lehetőséget jelöli, hogy ne engedelmeskedjen a másoknak, másoknak, az államnak és az intézményeknek, egy vetődés révén, amely az individuális én minden pszichológiájára, a lélek minden metafizikájára visszavezethetetlen.

A politikai énnak ez az erőforrása mindazonáltal hiábavaló, terméketlen marad, ha nem támasztja alá kollektivitás, ha nem a jövőre vonatkozó, többesben elhatározott tervet hordozó közös cselekvésben ölt alakot. Enélkül az engedetlenségi mozgalmakat minden pillanatban az instrumentalizáció, a bekebelezés, a parancsszóra elfojtás, a vezetőváltás veszélye fenyegeti.

Azt a mozgalmat fogjuk „polgári különvéleménynek” nevezni, amely által a politikai szubjektum az engedetlenség állapotában találja magát.

A lázadás nem elhatározás kérdése. Akkor ragad magával egy közösséget, amikor a közös engedetlenségre való képesség ismét érzékelhetővé, ragályossá válik, amikor az elviselhetetlenség tapasztalata összesűrűsödve társadalmi nyilvánvalóság lesz. Ez előzetesen feltételezi a polgári különvélemény közös tapasztalatát és az arra való felhívást, aminek megélését önmagában és önmagáért senki sem kerülheti el. Szókratész („törődj magaddal”) és Kant („merj tudni!”) óta filozófiai szabálya is a gondolkodásnak és az időszerűtlen bensőségességnek.

Amikor a „szakértők” azzal hancegnek, hogy döntéseik névtelen és jéghideg statisztikák eredményei, az engedetlenség az emberi mivolt kinyilatkoztatása.

Ez a könyv nem az aktuális társadalmi mozgalmakat tárgyalja változatos megjelenési formáik (társadalmi küzdelmek, polgári engedetlenségi mozgalmak, ülősztrájkok, riadóláncok, a törvények nyilvános vitatása, lázadásra buzdítás) és motivációjuk (környezetvédelem, társadalmi igazságosság, jelképes elismerés, kisebbségvédelem, a személyes méltóság tisztelete¹²) szerint. Nem tekint el mindettől, hanem éppen azt akarja megérteni, a lázadások tényleges kitörésének közeledtével, hogy milyen mértékben lehet az engedetlenség az én felett aratott győzelem, a világ általános konformizmusának és tehetetlenségének legyőzése. A politikai szubjektum etikai körülményeire rákérdezve azt szeretné megérteni, miért olyan könnyű belenyugodni a világ aktuális berendezkedésének reménytelenségébe, viszont olyan nehéz nem engedelmeskedni neki.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

¹² Erről lásd például, száz másik mellett, az itt alkalmazottól eltérő, részletezőbb nézőpontból: S. Laugier és A. Ogien: *Pourquoi désobéir en démocratie?*, Párizs, La Découverte, 2011; M. Cervera-Marzal: *Les Nouveaux Désobéissants*, Lormont, Le Bord de l'eau, 2016.

A KRITIKUS NEVE

Néhány szó Havasréti József kritikai praxisáról

Havasréti József (a továbbiakban, mint eddig és mindig is: Jóska) legfrissebb kritikája – legjobb tudomásom szerint – az Ungváry Rudolf *Eszmélésem története* című könyvéről szóló írás a *Jelenkor* 2023. novemberi számában. Átlátható, világos szerkezet, fejezetszerű tagolás. A rövid felütés informatív, sorvezetőként szolgál a továbbiakhoz, előzékenyen tájékoztat a kötet tartalmáról, képbe helyezi az olvasót. Az előrevetített kritikai kifogás (itt konkrétan: Ungváry „státusz-, illetve identitás-érzékenysége”, amely akár „irritáló is lehet”) nem végkövetetés, hanem belépő a szerző identitáskonstrukciójának a megértéséhez. Ezt a konstrukciót Jóska kulcsfogalmak mentén rekonstruálja: írása felfejtő kritika, ha tetszik, nyomozástörténet. Tárgyilagos elemzés, amely úgy vezet a mű mélyére, hogy egyúttal kedvet csinál az elolvasásához is, miközben a kifogásait sem söpri szőnyeg alá. Mindehhez természetesen hozzátartozik az Ungváry-életmű alapos ismerete: a kritikus nem marad magára a könyvvel, annak teljes háttérrel behatóan birtokolja.

Mutatis mutandis, a fenti eljárások és erények Jóska korábbi kritikai írásaira is jellemzők, egész a kezdetektől.

Jóskának nem jelent meg önálló kritikakötete. Legutóbbi könyvében, a *Ráolvasásban* található egy könyvkritika-ciklus, négy írás, sorrendben: György Péterről, Király Istvánról, Réz Pálról és Radnóti Sándorról. Nyilvánvaló, hogy ez a válogatás a kötet tanulmányaihoz illeszkedik, nem pedig a kritikai pálya keresztmetszetét kívánja nyújtani. Ha azonban a teljesség igénye nélkül végigtekintünk Jóska könyvkritikáin, jóval eklektikusabbá válik a kép. Most csak a *Jelenkorban* publikált munkákból szemezgetek: Vargyas Lajos, Csizmadia Ervin, Rainer Werner Fassbinder, Truffaut és Hitchcock, Boldizsár Ildikó, Dávidházi Péter, Szerb Antal, Sebők János, Csorba Győző, Róheim Géza, Szőnyi Tamás és így tovább. Zenetudomány és folklórisztika, politológia, filmelmélet, mesekutatás, irodalom- és esztétik történet, rocktörténet, underground kultúra, pszichoanalízis, kulturális antropológia és így tovább.

Ez a számtalan különböző téma többé-kevésbé lefedi ugyan Jóska kutatási területeit, mégis: a könyvkritika más, mint a tanulmányírás. Ha néha úgy tűnik, hogy össze is csúszik a kettő (a Szerb Antallal kapcsolatos kritikák eredményeit Jóska nyilvánvalóan felhasználta Szerb-monográfiájában), a kritika mégis máshonnan beszél, más megszólalás-módot feltételez.

Melyek ezeknek az írásoknak a közös jellemzői?

Többé-kevésbé ugyanazok, mint amiket az Ungváry-kritikánál is számba vehettünk. Világosan előrevetített, átlátható szerkezet, sőt, a kétezres évektől kezdődően fejezetszerű tagolás. Előzékenység, a könyv „előolvasása”: a kritikus olyan olvasóra számít, aki még nem ismeri a kötetet. Mi több, ha szükségét érzi, életrajzi összefoglalót is nyújt, mint Róheim Géza esetében. Ismeri a szerző teljes életművét, illetve a vonatkozó alap- és háttér-szövegeket. Szabatosan rekonstruálja a bírált könyv fő állításait, célkitűzéseit, illetve kife-

Elhangzott 2024. április 10-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában a hatvanéves Havasréti József tiszteletére rendezett interdiszciplináris konferencián.

löli a legfontosabb problémaköreit. De a bírált kötet belső rekonstrukciója csupán a kötelező feladatok egyike. Ahogy azt a Bezeczky Gábor *Irodalomtörténet a senkiföldjén* című könyvéről szóló írásban maga Jóska is megfogalmazza: „a kritikus egyik feladata az, hogy kulturális szempontból kontextualizálnia kell a könyvet, amelyről ír...” És természetesen nem maradhat el az értékelés mozzanata, éles bírálatot is meg tud fogalmazni (mint például Csizmadia Ervinnek a demokratikus ellenzékről szóló monográfiája esetében), ugyanakkor képes hangot adni az elragadtatottságának is, például a Fassbinder-recenzióban (a dicsérni tudás legalább olyan fontos kritikusi erény, mint az okos bírálat képessége).

Mondhatnánk persze, hogy mindezek többé-kevésbé egy lelkiismeretes kritikus szakmai kötelességei. Am ezenfelül ott a „hozzáadott érték”: a gondolkodásmód flexibilitása, illetve az a meglehetősen ritka vonás, amikor a kritikus nemcsak felfeji-rekonstruálja, hanem olykor tovább is gondolja az adott kötet koncepcióját. Bezeczky Gábor Kulcsár Szabó Ernőről szóló könyve kapcsán él Jóska efféle kiegészítő meglátással, miszerint Kulcsár Szabó művének koherenciáját voltaképpen nem a rendszerbe integrált elméleti szempontok, hanem az ideológiai többletjelentésekkel szabadon felruházzható konnotációk biztosítják. Itt most nem is ennek a meglátásnak a tartalma, hanem a ténye fontos: ahogy a kritikus meghosszabbítja a vizsgált könyv erővonalait, és új következtetésekre jut; ahogy nem csupán olvasója és recenzense az adott műnek, hanem aktív auktorává válik a mű intellektuális terének.

*

Jóska nemigen művel szépirodalom-kritikát, bírálatai jobbára értekező szövegekről szólnak. (Figyelemre méltó kivétel nem igazán elragadtatott recenziója Cserna-Szabó András első kötetéről, a *Fél négyről* a *Holmi* 1999. februári számában: sommás megállapítása szerint Cserna-Szabó „első kötete inkább harsány, mintsem erős bemutatkozás”). Értekező bírálatai ugyanakkor nem tisztán szaktudományos recenziók, noha minden bizonnyal akadnak olyanok is a *Tabula* vagy a *BUKSZ* hasábjain. Rendre felbukkannak bennük ugyanis olyan irodalmilag megformált passzusok, amelyek nem csupán retorikailag tesszik elevenné az írását, de igazolják, hogy a kritika az esszé rokona, és személyes töltetének köszönhetően önálló műfajként tarthat számot érvényességre. Amikor például Király István majd’ ezeroldalas naplóját recenzeálja, pszichológiai portrét vázol fel, a zárlat pedig érzékenyen exponálja Király pályájának drámáját:

...a naplóíró igazi tragédiája az, ahogy Király körül fogyni kezd a levegő a hetvenes évek végén, majd még inkább a nyolcvanas években. Helyezkedése ettől kezdve az állandósuló rossz helyzetfelismerésen alapszik; olykor szinte már komikusan ügyetlen. A nyilvánosság szemében népszerűsége és tekintélye töretlen, de a belső körben működők számára alakja kezd mind kínosabbá, feszélyezőbbé válni. Egyre növekvő üldözöttségi tudata azt sugallja számára, hogy mindenki szabadulni akar tőle – még gyerekei is. (...) az ideológia és az elvek primátusát hirdeti egy mindinkább pragmatikussá váló politikai közegben. Esszéi, publicisztikai írásai egyszerre kényszerítik bele a dogmatikus-szektás öskövület, illetve a veszélyes nacionalista szerepébe. A napló utolsó oldalai végül a rendszer összeomlását és az akkor már nagybeteg naplóíró egyre növekvő tanácstalanságát rögzítik.

Ezt a részt azért idéztem hosszabban, hogy bemutassam a kritikusnak azt a gyakorlatát, amikor nem pusztán az olvasott anyagot – az élethossziglan vezetett naplót – ismerteti, hanem narratívát kerekít az olvasottakból, hőse élettörténetének a summázatát. De hasonlóképp vérbeli retorikai fogás a Juhász Ferencről szóló sommás kitétel a Réz Pál-kötet

kapcsán: „jó volt olvasni a rá vonatkozó élményszerű visszaemlékezéseket, és látni, hogy miként lehetett valamikor elbűvölő személyiség valaki, aki élete utolsó évtizedeit gyakorlatilag önmaga szobraként élte le, és a nyilvánosság is körülbelül annyit foglalkozott vele, mint amennyit egy szoborral kell”. Ugyanakkor ebben a szövegben is megtalálható egy számadás, amely a Király Istvánról szóló fent idézett bekezdés rokona:

A szöveg laza kedélyességébe, intellektuális és nyelvi sziporkái közé beszüremle-
nek a mélységes szomorúság, a tragikum, néha az önvád motívumai (...). És mint-
ha három ember maradt volna megoldhatatlan rejtély a mesélő előtt: Réz Ádám
(megközelíthetetlenlensége miatt), Szűcs Jenő (gondosan eltitkolt belső démonai és
megmagyarázhatatlan halála miatt), illetve Csurka István (emberi-morális össze-
zuhanása, politikai ámokfutása miatt). Úgy érzem, ehhez a három személyhez
csak közelít a beszélgetskötet, bármennyi szó is esik róluk egyébként.

Hozok egy harmadik példát is Jóska kritikusi működésének esszéista-szépírói aspektusa-
ira. Miután hosszasan körüljárta Csorba Győző római feljegyzéseit, levonja a következte-
tést, hogy Csorba, aki eminens pedantériával veszi leltárba a város műkincseit, a római
Magyar Akadémián egybegyűlt sokszínű társaság dacára nagyon magányos lehetett
1947–48 fordulóján. Ezután viszont írását egy olyan gondolatmenettel zárja, amely nem
közvetlenül az olvasott anyagból következik:

A műkincsek társasága – amellet, hogy a művek (talán) valóban lehetnek barátok
és valamiféle párbeszéd is folytatható velük – a legszorongatóbb magány. Dialó-
gusba lépni azzal, ami úgy él, hogy közben élettelen, egyenrangú társként visel-
kedni azzal, ami felmérhetetlen történelmi, művészi, spirituális tekintéllyel ren-
delkezik, beszélni ahhoz, ami úgy „válaszol”, hogy közben egy szót sem szól – ez
olyan magány, amely, mint minden valódi egyedüllét, embert próbáló feladat is
egyben. Könnyen kiállta ezt a próbát – a fiatalok közösségétől jól láthatóan amúgy
is elidegenedett – Lukács, Kerényi és Fülep, de sokkal nehezebb volt annak, aki
náluk védtelenebbül és sérülékenyebben látott neki a klasszikus világ és az élő
Róma megismerésének.

Mindhárom idézett passzus az olvasottak továbbgondolása, ám – a Bezeczky-kritikában
olvasottakkal ellentétben – nem elméleti szempontok mentén. A kritikus portrét skiccel
föl néhány gyors mozdulattal, egyszersmind bevilágít a kötetekből kiolvasható emberi
drámák mélyébe.

*

Mind ez idáig a szövegekkel foglalkozó kritikusról beszéltem, ám érdemes azt is szem-
ügyre venni, hogy mihez kezd Jóska, amikor nem szöveget olvas, hanem képet-képeket
néz. Ekkor természetesen megváltozik valamelyest az értekezői nyelv is, a leírás és az
értelmezés nem különül el szigorúan egymástól. Ilyen Tolvaly Ernő *Egy pohár víz vízben*
című installációjának elemzése Erdély Miklós és Szentjóby Tamás rokon munkáinak, a
Tavalyi hónap, illetve a *Hűlő víznek* az erőterében. Vagy ilyen a György Péter-kritika zár-
lata, ahol a mű személyességéről beszél, majd a borítóképet kezdi értelmezni.

Ebből a szempontból legérdekesebb az az írás, amelyben Jóska a 2005-ös József Attila-
emlékévk alkalmából megjelentetett fényképes albumokat veszi szemügyre. Hosszasan
elemzi az 1931. áprilisi csillebérci kirándulás nevezetes fotóit, ahol a társaság tréfás pó-
zokban örökíti meg magát: „meglepő, hogy ezeken a képeken József Attila megjelenését

illetően kivétel nélkül megfigyelhető valami furcsa, disszonáns elem”. Különösképp az a fénykép válik számára figyelemre méltóvá, amely József Attila instrukciói szerint lett megrendezve, s amely a költőt „fa tövében ülve ábrázolja, míg barátai – erdei banditák szerepét alakítva – az életére törnek”. Itt Jóska a kép szuicid jellegét emeli ki, ahol valaki épp a saját halálát rendezi meg, miközben „a nagy irodalmi ellenfél, Illyés (...) sötét és alig felismerhető árnyékként rejtőzik a fa tövében”, és arra a következtetésre jut, hogy „az egész csillebérci fotósorozat együttesen egy roppant árnyék képe: *adumbratio*, a jövő árnyéka, a bibliai tipológia értelmében”. Ugyanilyen erőteljesek a József Jolán (Jóska szavával: „a magyar irodalomtörténet egyik legfurább peremalakja”) mosolyáról megfogalmazott gondolatok. „Egy minden szépsége ellenére is félelmetes és neurotikus lárvaarcon ragyog e mosoly: győzedelmeskedő, olvatag, kíméletlen” – írja, miközben bekezdésnyi portrét rajzol József Attila nővéréről. Figyeljünk föl arra, hogy a leírás, legalábbis ami a mosoly karakterét illeti, nem verifikálható: a kritikus hitelét itt a saját esszéírói eszköztára biztosítja.

Számomra mindamellett a legizgalmasabbnak az a rész bizonyult, ahol Jóska József Attila cipőire veti a tekintetét. A cipőt a társadalmi helyzet szimbolikus jelentőséggel bíró, „sajátos indexeként” veszi szemügyre, és ezt alaposan adatolja is, egészen a *Csoszogi, az öreg suszter* című József Attila-novelláig, ahol meglátása szerint a cipő a szegénység metonímiájának a szerepét tölti be. De nem is Jóska olvasatát szeretném rekonstruálni, amely a József Attila nélkülözései köré formált „szimbolikus sűrítést és a stilizálást” járja körül, hanem ismét csak a kritikus tekintet irányára igyekszem felhívni a figyelmet. Joan Didion nevezetes gyászkönyve, *A mágikus gondolatok éve* beszámol róla, hogy miután Didionnak sikerült megválnia halott férje ruháitól, a cipői komoly gondot okoztak: mintha a mindennapi viseletünknek ez a darabja őrizne meg valamilyen titokzatos módon a legtöbbet a személyiségünkben. És akár eszünkbe juthat itt Can Togay és Pauer Gyula holokauszt-élműve, a *Cipők a Duna-parton*. Mellbevágó hatásában minden bizonnyal szerepet játszik, hogy a meggyilkolt budapesti zsidók levetett cipői egyszerre személytelenek és személyesek: mind más-más karaktert, életutat, sorsot tükröz. Egyszóval arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy mennyire jelentésteremtő mindaz, amire Jóska felfigyel ezeken a képeken, noha mennyire nem magától értetődő, hogy a kritikus tekintetnek épp a költő cipőjén kellene fennakadnia.

A szépíró ott áll az értekező mögött-mellett, de talán nem is helytálló ez a kép, mert hogy a kettő a kritikus működés során igazából elválaszthatatlan egymástól. Az értekező Havasréti József legszebb és legszemélyesebb szövege mindazonáltal nem kritika, nem is esszé, hanem a mesteréről, Kisbali Lászlóról írt nekrológ. Ebben az írásban – amelyből most nem idézek – a portré és a pályakép megrajzolása, valamint a személyes érintettség, a szeretet és a ragaszkodás kifejezése nem szálazható szét, nem válik elkülönülő szövegrészek témájává, hanem ez utóbbi az egész írást átítatja.

*

Jóska kritikáit olvasva szembetűnik két visszatérő motívum. Az egyik a zsidó asszimiláció kérdése, úgy is, mint a modern magyar irodalomtörténet végzetes töréspontja. Ahogy a Róheim Géza-kötet kapcsán írja: „most, visszatekintve, szinte mintaszerű érvényességében látjuk-láthatjuk ezt a magyarságot – sok más nagyszerű magyar tudós és gondolkodó esetében is. Nyilvánvaló, hogy a magyar folklór Róheim Gézának, a »mese világa« Honti Jánosnak, a magyar irodalomtörténet Szerb Antalnak és Halász Gábornak ugyanazt jelentette: valódi (egyszerre reális és ideális) magyarságot, antiszemita törvényeket gyártó politikusoktól és sötéten gyanakvó kispolgároktól mentes szellemi világot”. Minderről kifejtett formában természetesen nagyszabású Szerb Antal-monográfiájában olvashatunk. A má-

sik, és az előzőtől talán nem is teljesen független motívum a vonzódás a perifériához. Nem csupán az underground, illetve a neoavantgárd szcénával kapcsolatos kutatásokra gondolok, hanem az általában vett szellemi undergroundra is, a szelárnékbán, intézményen kívül létrehozott teljesítmények iránti érdeklődésre, és itt sorolhatnánk a neveket Oltványi Ambrustól egész a jelenlegi kutatási témáig, az Európai Iskoláig.

És ha már underground: az 1997-ben fanzinnak induló, majd bölcsészkarlappá váló, szép emlékü *Déli Felhő*t kezdetben Leiszter Attila és Lovyk Gábor szerkesztette. Már nem emlékszem, hogy Jóska miért vette föl egy ipszilonnal megvadított álnévként a neves ködlovag, Lovik Károly vezetéknévét, mindenesetre a második számtól már a saját nevére szerepel az impresszumban, és *snowfield* néven közöl lemezkritikákat. Ezekben olyan eredményekről tesz tanúbizonyságot, amelyek nem látszanak a fentebb körüljárt kritikáiban. Frappánsan lendületes, a *Magyar Narancs* gonzóját idézően személyes hangon szól, az ismertetés, kontextualizálás, kibontás, értékelés kritikai mozzanatait természetesen megtartva. Egy nekrológszerű kisesszé Tupac Shakurról, egy sor lemezkritika – a teljesség igénye nélkül: Prodigy, Chemical Brothers, Pantera, Körök (a 30Y elődzenekara), Anima Sound System –, valamint egy beszámoló Ganxsta Zolee és a Kartel pécsi koncertjéről. Látható, hogy Jóska érdeklődési köre a könnyűzene terén sem kevésbé szerteágazó, mint a társadalomtudományok területén. Olyannyira, hogy a Fantastic Plastic Machine-lemezkritika újraolvasása során magam is meghökkenve húztam fel a szemöldökömet: „Jellegzetes japán popzenei produkció: technikai precizitás, művészi extravagancia, műfaji idézetek az európai és az amerikai könnyűzenéből, és emellett valami nehezen megragadható, árnyalatnyi infantilizmus hatja át az egészet. / Igaz, sokan – sajnos én is – éppen ezt keresik a japán popzenében”.

Azért ne ez legyen a végszó. Lapozzunk vissza az első *Déli Felhő*-számig, amelyben mindjárt két Lovyk Gábor-írással találkozhatunk. Az első egy esszé, *A könyvtár és a könyv a mágia erőterében*, amely a könyvtár katalógusát, pontosabban a könyvek felsorolását „az érintkezésen, illetve a hasonlóságon alapuló mágia” működési elveként értelmezi. Ez az írás voltaképpen egy felsoroláselméleti áttekintés, amely Perneczky Géza Popper Leó-recenziójától Hamvas Bélán, Szabó Lajoson és Babbitson át jut el Lőrincz L. László *Holdanyó fényes arca* című detektívregényének a könyvtárleírásáig, ismét csak tanúbizonyságát adva, hogy Jóska milyen magától értetődő természetességgel közlekedik szellemi világok, eszmetörténeti regiszterek és irodalmi zsánerek között. A másik Lovyk Gábor-írás viszont könyvkritika, egy akkortájt megjelent, két novellát újraközlő Mircea Eliade-kötetről szól. Lovyk pontosan azt csinálja ebben a kritikában, mint egyéb könyvkritikáiban Havasréti: kontextusba helyez, felvázolja a két novellát, elhelyezi őket Eliade vallástörténeti munkáinak, konkrétan a jogakönyvének az erőterében, mint ahogy Eliadét is elhelyezi a harmincas évek szellemi áramlatai között, miközben kedvet teremt a könyv elolvasásához – mindezt a frissen induló fanzin négy oldalán.

Egy társadalomtudós a pályája során, mi sem természetesebb, könyveket is recenzál: ezek a bírálatok a tudományos munkásságának, úgymond, az óhatatlanul adódó melléktermékei. Ebben a rövid áttekintésben arra szerettem volna rámutatni, hogy Jóska nem ilyen szerző, az ő kritikái nem pusztán lábjegyzetek a tudományos életműhöz, nem pusztán az értekezői pálya alműfaját jelentik. Az ő kritikái klasszikus kritikusi eredményekkel bír, ráadásul több regiszterben is érvényesen megszólaló munkák, a műfaj jelentős teljesítményei. Lovyk Gábor, *snowfield*, Havasréti: Jóskának mint kritikusnak önálló kritikakötet híján is neve van – nem is egy.

Noch etwas? Eötvös Péter

Mit verztettünk – kit verztettünk?

1966, Köln

Egész élete példamutató volt. Stockhausennél akart továbbtanulni, és ehhez azzal készült, hogy a *Gruppen*, Stockhausen három zenekarra írott főműve zongorakivonatát elkészítette, és azt vitte magával Kölnbe.

1978–1981, Párizs

Később Pierre Bouleznek, a kortárs zene másik pápájának lett szoros munkatársa, és Boulez rábízta az Ensemble InterContemporain vezetését.

Megmutatta Bouleznek a *Bornemissza Péter mondásait*, és felhatalmazást kapott arra, hogy darabot rendeljen tőlem: ez lett a *Truszova* – és az én első nemzetközi sikerem.

1985–2014, Szombathely, Nemzetközi Bartók Szeminárium, Klenjánszky Tamás és Mezei Mária
Az új Szombathely, ahol átjárás volt mindannyiunk műhelyei közt – de a középpontban az Eötvös–Kocsis-féle Bartók I. zongoraverseny állt.

Kékszakállú – itt már az Eötvös Alapítvány körvonalai kezdtek megvalósulni.

Központi problémája volt a zenekar felállításával való kísérletezés, ami későbbi operáinak lett vezérmotívuma. Ahogy Mártával együtt írtuk minden kompozíciót, úgy köszönhetjük Mezei Marinak is Péter operáit.

2013-tól napjainkig és azután, BMC

Gőz László már úgy tervezte a házat, hogy otthona legyen az Eötvös Alapítványnak, és ez most már a jövőbeli kortárs művészeteknek is segítője lesz: fiatal karmesterek az egész világról itt tanulhatnak – megérteni azt, ami körülöttük történik –, és fiatal zeneszerzők itt tájékozódhatnak majd. Péter nagyon fog hiányozni – de az öröksége viszi tovább: a mindig friss gondolatait, hogy merre jó és merre érdemes továbbmenni.

Végül talán legszebb emlékem 1971-ből, Dahlem, Berlin

Berlini házamban hajnalig mesélt – Stockhausen pontosan érti, hogy a legapróbb részlet milyen fontos a zenében, egészen addig, hogy milyen irányban legyenek a hangszórók –, majd kimegyünk az elhanyagolt kertembe, ahol a fű és a gaz majdnem derékig ér, és a közeli botanikus kertből áthallatszik egy pár zseniális fekete rigó – egyikük a ház tetején –, a felkelő nap sugarai le se érnek még hozzánk, és Péter ott áll derékig a magas fűben, a hajnali megvilágításban, zöld tónusú ruhájában, mint egy mesebeli herceg – a nagy zenei titkok tudója.

A beszéd eredetileg Eötvös Péter búcsúztatóján, április 18-án hangzott el a BMC-ben.

CSÓK, HALÁL, SIKOLY, FÜGGÖNY LE!

Csáth Géza ismeretlen melodrámája

Előljáróban

Csáth Géza már kamaszkori naplóiban foglalkozott a színházzal, sőt több dráma-vázlata, színpadi művek cselekményével kapcsolatos ötlete is fennmaradt. Kosztolányival folytatott levelezésében közismerten szó esik operett-tervekről is,¹ s ezen elszólások alapján Szajbély Mihály meg is állapítja: „Csáthot különösen foglalkoztatta a zenés színmű, benne ugyanis a »hármasművész« (ahogyan Kosztolányi nevezte őt) legalább kétféle, írói és zeneszerzői hajlamát kiélhette volna. Sőt a harmadikat is, hiszen kéziratban maradt drámáinak színpadkép-vázlatai egyértelműen bizonyítják, hogy Csáth komolyan érdeklődött a képzőművészettel rokon díszlettervezés iránt is.”² Legtöbbet játszott darabját, *A Janikát* épp azzal a *Hamvazószerdával* közös esten mutatták be – 1911 tavaszán a Magyar Színházban –, melynek zenéjét ugyancsak maga Csáth szerezte. Hivatkozott cikkében Szajbély röviden összefoglalja a szerző színpadi műveinek eddigi megjelenéseit, utalva a szabadkai irodalmár, Dér Zoltán szövegközléseire,³ valamint saját kötetkiadására is, amelyben az addig ismert összes drámát igyekezett megjelentetni.⁴ Almási Miklós utóbbiról írt kritikájában megjegyzi: Csáth szövegei – egy-két kivételtől eltekintve – inkább a „kísérletezőről vallanak”, de ezenfelül azt is odaszúrja, hogy az író „elbeszélői habitusához nem illett a színpad”, így lényegében csalódás az 1996-ban kiadott drámagyűjtemény.⁵

2022 nyarán jelentősebb, Csáth- és Kosztolányi-kéziratokat tartalmazó hagyatéki anyag került a veszprémi Pannon Egyetemre.⁶ A megvásárolt dokumentumegyüttesnek (kiemelve ezúttal a Csáth-hagyatékot) különböző magángyűjtemények adták az alapját, melyek közül egészen biztosan azonosítható Dér Zoltán gyűjteménye. Utóbbinak azonban pusztán kis hányadát tartalmazza a kézirategyüttes: jelentősebb mennyiség került ugyanis Szabadkáról a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonába, valamint föltehetően lapanganak még számottevő kéziratok ismeretlen magánszemélyeknél határon innen és a

¹ Például: „Kedves Józsi, megkaptam a leveledet s az operett tervezetet. Igérem, hogy még e héten elküldöm a kért szöveget s ez tőlem áldozat lesz, mert most csakugyan nem vagyok hangolva a dalköltésre.” Kosztolányi Dezső levele Brenner Józsefnek. Bécs, 1905. jan. 23. In *Kosztolányi Dezső Levelezése 1. 1901–1907*. Szerk.: Buda Attila. Pozsony, Kalligram, 2013, 344.

² Szajbély Mihály: Csáth Géza drámái és ismeretlen drámatörredéke. *Élet és Irodalom*, 1996. nov. 15., 20.

³ Csáth Géza: *Hamvazószerda*. Szerk., bev.: Dér Zoltán. Budapest, Szépirodalmi, 1974; Csáth Géza: *Ismeretlen házban*. I. köt. *Novellák, drámák, jelenetek*. Szerk.: Bori Imre – Juhász Géza – Szelei István – Dér Zoltán. Újvidék, Forum, 1977.

⁴ Csáth Géza: *Az életet nem lehet becsapni. Összegyűjtött színpadi művek*. Szerk.: Szajbély Mihály. Budapest, Magvető, 1996.

⁵ Almási Miklós: Variációk a gyengeségre. *Élet és Irodalom*, 1997. jan. 17., 15.

⁶ Az irodalmi hagyatékot – mely a Kosztolányi családdal kapcsolatos kéz- és gépiratokat is tartalmaz – a Pannon Egyetem Könyvtár és Tudásközpont Muzeális Különgyűjteményében őrzik, a Sziveri János Intézet Kelet- és Közép-Európai Irodalmi és Társadalomtudományi Kutatóközpont szakmai felügyelete alatt.

Vajdaságban.⁷ A Csáth Géza szellemi örökségét képező autográfok sajnálatos szétszóródása komoly kihívás elé állítja a filológusokat több szempontból is. Nem teljes művek kéziratai kerültek ugyanis egy-egy gyűjteménybe, hanem az adott írásművekből bizonyos oldalak az egyik közgyűjteményben találhatók, míg más oldalak a másokban, a hiányzó lapok pedig olykor magánkézen maradnak.

A Veszprémben őrzött kéziratok között a szépirodalmi művek és művázlatok sorában több drámatöredék is szerepel. Az *Egy csók!...* című „melodráma” (PEKT, Ms Csáth 1/3/1.) ellenben kivételes példa, hiszen teljes terjedelmében fennmaradt egy iskolai füzetben. Bár a színdarabot a kézirat alapján Dér kezdeményezésére és az ő szervezésében bemutatták Szabadkán, sohasem jelent meg nyomtatásban. A *Megemlékezés Csáth Géza születésének 75. évfordulójáról* elnevezésű eseményről az alábbiakat sikerült kiderítenünk: „A csók. Részletek a melodramából. Rendezte: Virágh Mihály. Előadták a Szabadkai Népszínház művészei az Életjel emlékestjén 1962. február 19-én a szabadkai zeneiskola nagytermében 19 órakor. Szereposztás: Margit, bíróné – Romhányi Ibi; Iván, őrnagy – Szilágyi László; János, szolga – Czehe Gusztáv.”⁸ A kézirat akkori tulajdonosa nemcsak a műsort állította össze, hanem ő írta az összekötő szövegeket is, valamint az előadás narrátorának szerepét is vállalta. Miután nem tudunk olyan film- vagy hangfelvételtől, amely ekkor készült volna, illetve nem találunk tudósítást a helyi sajtóban (köztük a *Magyar Szóban*) sem, kénytelenek vagyunk egyelőre beérni a fenti információkkal.

Az 1962-es ősbemutatót követően az *Életjel Évkönyvek*ben mindössze háromszor esett szó az estről: a honvéd őrnagyot játszó Szilágyi László, a János szolgát alakító Czehe Gusztáv, valamint a Margitot megszemélyesítő Romhányi Ibolya (Ibi) nekrológjaiban. „A Csáth-darabokban feledhetetlen munkát végzett: a Csók című ismeretlen Csáth-dráma ősbemutatóján a főszerepet ő játszotta” – így a mondat, mellyel utal a szerző, Lévy Endre az *Egy csók!...* című alkotásra a színész, rádió- és tévérendező Szilágyiról szóló megemlékezésben.⁹ 1983-ban tehát még mindig ismeretlen műként tekintettek a Csáth-szövegre, akárcsak majd 1998-ban, a Czehe Gusztáv életútját közlő híradásban: „1962. február 19-én egy mindmáig közöletlen, ennél fogva ismeretlen Csáth Géza melodramájából [*sic!*], A csókból mutattunk be egy részletet, amelyben a szabadkai színház jellemszínésze a Szolgát alakította.”¹⁰ Sőt, 2003-ban is szó esett a darabról, miután Romhányi Ibolya szerepei között az *Egy csók!...* Margitjaként nyújtott alakítást is felemlgették.¹¹

Ez idáig nem találtunk indokot arra, hogy az ősbemutatót követően végül miért nem publikálta a kézirat egykori tulajdonosa, Dévavári (Dér) Zoltán a drámai szöveget. Miután ő szerkesztette az *Életjel Évkönyveket* is – melyekből a fenti passzusokat idéztük –, a kérdéses mű újra és újra a horizontjába kerülhetett, s még a kétezres évek elején sem döntött a Csáth-dráma közlése mellett. Kétségtelen, hogy nem éri el kidolgozottságban, dramaturgiai téren és nyelvezetében sem *A Janikát* vagy épp a *Hamvazószerdát*, valamint sok helyütt inkább a kamasz író szárnypróbálgatását sejtjük benne, ám – még ha Almási Mik-

⁷ A Szabadkai Városi Könyvtár ugyancsak őriz Csáthtól dokumentumokat, valamint az MTA Könyvtár Kézirattárának és az OSZK Kézirattárának állományában is található komolyabb mennyiségű hagyatéki anyag az írótl.

⁸ Dér Zoltán: *Csáth Géza-bibliográfia*. Újvidék, Forum, 1977, 141–142., 1443. tétel. Lásd még *Életjel Évkönyv 1. 1958–1967*. S. a. r.: Dévavári Zoltán – Lévy Endre. Szabadka–Újvidék, Suboticei Munkásegyletem – Forum Lap- és Könyvkiadó, [1968], 103.

⁹ Lévy Endre: Halottaink. Szilágyi László. *Életjel Évkönyv 4. 1978–1983.*, S. a. r.: Dévavári Zoltán – Horváth Emma – Lévy Endre. Szabadka, Veljko Vlahovic Munkásegyletem, 1983, 450.

¹⁰ [Dévavári Zoltán vagy Juhász Géza]: Halottaink. Czehe Gusztáv. *Életjel Évkönyv 7. 1995–1998.*, Szerk., szövegmond., s. a. r.: Dévavári Zoltán. Szabadka, Szabadegyletem, 1998, 486.

¹¹ [Dévavári Zoltán vagy Beszédes Valéria]: Halottaink. Romhányi Ibi. *Életjel Évkönyv 7. 1999–2003.*, Összegejt., s. a. r., szövegmond., utószó: Dévavári Zoltán. Szabadka, Szabadegyletem, 2003, 476.

lós szavaival élve „csalódást” is okoz – mégiscsak a Csáth-korpusz része, és nem utolsósorban gazdagítja filológiai tudásunkat is.

Az *Egy csók!*... alcíme műfaji megjelölés is egyben: „melodráma”. A szöveg tehát a zenés színpadi tervekhez kapcsolható, s akad is benne zenei betétre történő utalás: az első és a második részt elválasztandó ugyanis egy „Intermezzo simfonica” [!] utasítással találkozunk a kéziratban, valamint rögtön az első kihúzott sorban is ezt olvassuk: „<Talán Erzsike után kellene visszahívni a hadnagyot és Jánost az intermezzo előttre hagyni>”.

A melodráma mint műfaji megjelölés több értelemben is relevanciával bírhat Csáth nyomtatásban eddig közöletlen műve esetén. Nem pusztán a föltételezhető zenekíséretben vagy zenei betétekben való gondolkodás igazolja ugyanis ezt a választást, hanem a drámai cselekmény is, mely némileg „iskolásan”, de megfeleltethető a *Magyar Színházművészeti Lexikon* meghatározásának, s összefüggésbe hozható a 19. század elejének francia színjátektypusával, ahol „a bűn leleplezésének és üldözésének izgalmas cselekményével a jó és a rossz örök konfliktusát” jelenítették meg, valamint a darabot „mindig erkölcsi és jogi igazságtétel” zárta.¹²

A kevés szereplőt felvonultató dráma helyszínéül a Bíró és a Bíróné (máskor „Margit”, majd „Az asszony”) háza szolgál, időben pedig az 1848–49-es szabadságharc hónapjaiban vagyunk. Történelmi vonatkozásokról is beszélhetünk tehát, s ez a korszakválasztás tovább erősíti azon feltételezésünket, miszerint a rövid kis művet Csáth még kamaszkorában írhatta. Kosztolányi életrajzából is tudható, hogy az 1848-as örökség igencsak meghatározó volt a két szabadkai unokatestvér számára, de a Brenner családban szintén jelentős szereppel bírtak a ’48-as alapértékek.¹³ A kamasz Kosztolányi Dezsőnek még a gimnáziumi önképzőkori érdemkönyvbe is bekerült egy szövege az aradi vértanúkról, mely nem mentes az olykor patetikus, hazafias kiszólásoktól sem.¹⁴

A történelmi háttér ellenére a melodramai vonal győzedelmeskedik Csáth fiatalkori írásában. A szabadságharcos honvédek parancsnoka, Iván őrnagy (aki szintén különböző megjelölésekkel szerepel a szövegben: hol mint „Parancsnok”, hol mint „Iván”) ugyanis a Bíró feleségének volt kedvese. A szerelmi bonyodalom azonban nem áll meg e ponton: Jánosról, a szolgáról szintén kiderül, hogy szinte már önfeláldozóan epekedik az asszonyért, s csak azért szegődött el a Bíróék házába, hogy végre kaphasson egy csókot a fiatal nőtől. Az egyik jelenetben kifejti, hogy szerelme még hazaszereteténel is erősebb, s ha nem találkozott volna Margittal, már rég ő is a szabadságharcos honvédekhez csatlakozott volna. Adott tehát két szerelmes hazafi és egy férj, aki azonban a Habsburgoknak kémkedik, vagy még pontosabban: egy-két főből álló kémhálózatot működtet. Áruló voltát János leplezi le az asszony előtt, akinek ezzel végre megvan az alibije ahhoz, hogy szerencsétlen házassága miatt bosszút álljon. Azt már nem tudjuk meg, mi késztette annak idején a házasodásra, mindössze sejtjük: valamiféle érdek állhatott a háttérben. A dráma kettős gyilkossággal végződik: előbb Margit öli meg a Bíróét, majd nem sokkal később a tettet magára vállaló János szúrja le az őt kikacagó (és egyben megalázó) asszonyt, aki „nagy kegyesen” végre hagyta, hogy a mindenét odavesztett férfi megcsókolja.

A műben szövetszerűen és tematikusan is történik utalás Bizet *Carmen* című operájára. Egyfelől Margit megakasztása lesz párhuzamba állítható a zeneirodalom legendás femme fatale-ja viselkedésével (például „A bíróné Carmen-szerű mozdulattal az asztalnak támaszkodik s gyengén mosolyogva a levegőbe bámul”); másfelől a szerelemföltételezésből

¹² *Magyar Színházművészeti Lexikon*. Főszerk.: Székely György. Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó – OSZMI. <https://www.mek.oszk.hu/02100/02139/html/index.html> (Utolsó letöltés: 2024. máj. 3.)

¹³ Lásd pl. Dévavári Zoltán: Messziről, szuronnal. Az ismeretlen Csáth Géza. *Magyar Nemzet*, 2004. júl. 3., 36.

¹⁴ Kosztolányi Dezső: Október 6. In: *Szabadkai Főgimnázium Önképzőkör Érdemkönyve*. Oldalszám nélkül. Vároasi Könyvtár, Szabadka, 91342/1956.

elkövetett gyilkosság összefüggésbe hozható Don José tetteivel, amennyiben Iván, a honvédparancsnok afféle „torreádor Escamillóként” vonul fel előttünk, hiszen az árulás ellenére sikerült győzedelmeskednie az ellenség fölött. Ha Csáth más szövegeivel (novelláival vagy épp esszéivel és kritikáival) hozzuk kapcsolatba az *Egy csók!...* című melodrámat, akkor a szeretőivel kacérkodó nőalak ábrázolását, valamint a zeneirodalomra tett utalásokat hangsúlyozhatjuk. A *Carmen* előadásairól az író egyébként több ízben is közölt bírálatot, s azt sem felejtette el kiemelni, hogy az általa kedvelt filozófus, Friedrich Nietzsche kedvenc operája volt.¹⁵

A kéziratban maradt színdarabon mindennek ellenére érződik annak kidolgozatlan-sága: következetlenségei mind azt mutatják, hogy Csáth vagy eleve nem kívánt vele többet foglalkozni (talán el is felejtődött idővel), vagy nem szánta közlésre és/vagy bemutásra. A szereplők nevei gyakran váltakoznak, a jelenetek nincsenek megszámozva, amiből arra következtethetünk: szerzőjük talán még újabb színekkel gazdagította volna a drámai cselekményt. Az utókor azonban másként látja az *Egy csók!...* helyét és szerepét: azáltal, hogy szerzősége Csáth Gézához köthető, egyfajta kanonikus státuszt kap, s mindeképp az irodalomtudomány – sőt, akár a művelt nagyközönség – érdeklődésére tarthat számot.

A kézitról és a szövegközlés elveiről

Az *Egy csók!... Melodráma* kézírata 50 folió terjedelmű, fekete tintával írt és néhány helyen grafitceruzával javított autográf, mely egy iskolai füzetben található. A szöveg mellett grafikai elemek is láthatók egyes oldalakon, ahol Csáth a színpadképpel kapcsolatban kíván eligazítani: először a Bíró és a Bíróné házában lévő dolgozószozobának, majd a második rész helyszínéül szolgáló hálószozobának az alaprajzát adja meg.

A mű kézirat szövegének közlésénél néhány egyszerűsített szövegkritikai jelet is alkalmaztunk, maradványok a forrásközléseknél és a kritikai kiadásoknál használatos betűhű átírásnál. Jeleztük az áthúzásokat („De mondja <édesem> miért sír hát”), de nem tüntetjük fel a szöveghez való hozzátoldásokat, továbbá nem jelöltük külön az alulról, illetve felülről történő betoldásokat, az írás közbeni és az utólagos áthúzások közötti különbségeket, illetve az írószerhasználat (fekete tinta versus grafitceruza) eltéréseit sem. A kiemeléseket azonban kurzív szedéssel megkülönböztettük, szerkesztői megjegyzéseinket pedig [] zárójelben jeleztük („Megvetem magát Margit és nem is bocsátanék meg ha nem volna <itt> olyan idő itt körülöttünk amikor mindent [előző oldal verzóján:] *Künn trombitaszó...* [szöveg folytatása:] rövidesen el kell intézni meg <kell> bocsátani vagy ölni.”), akárcsak az olyan eseteket, amikor nem sikerült kiolvasnunk egy adott szót vagy szótagot („Ha megkapom elmegyek innen és <olvashatatlan szótag> ha eddig egy asszony miatt gyáván elbújtam a harcok elől ezután hétszeres bátorsággal fogok harcolni, mert számomra akkor nem lesz többé boldogság sehol.”).

¹⁵ Cs[áth]. G[éza]: *Carmen a Népszínház-Vígoperában*. *Budapesti Napló*, 1907. okt. 13., 9. Lásd még Csáth Géza: *A muzsika mesekertje. Összegyűjtött írások a zenéről*. Szerk., s. a. r.: Szajbély Mihály. Budapest, Magvető, 2000.

Egy csók!... Melodráma

<Talán Erzsike után kellene visszahívni a hadnagyot és Jánost az intermezzo előttre hagyni>

Személyek.

- <Biró> A <fa> városka birája (54.)
- A felesége? (27.) *Margit*
- Etelka (lány) (19)
- Özv. Borosné (35.) a biróné barátnői.
- A szolga (25.)
- A magyar csapatok parancsnoka: őrnagy (26.) *Iván*
- Az őrnagy adjutánsa, hadnagy
- <Osztrák> Kém

Katonaság, nép (a szinfalak mögött)
Történik 1849 januárjában
<Erdélyi> Egy erdélyi határszéli városkában

Első <rész> kép

Férfi dolgozószoza. Régies stílű nehéz, de értékes butorok

[itt a dolgozószoza alaprajza látható a kéziraton]

Második jelenet.

(Borosné bejő. Gyászruhász szomorú asszony)
(A két nő összeölelkezik)

Bíróné. <(Ugye kedvesem tehát most már minden rendbe) Maga> Láttam már édesem a huszárokat, a honvédeket, mondja mit beszélnek? Csatából jönnek? <[olvaszhatatlan szó]> Mondja el mit tud!

<*Borosné.* Borzasztó baj. (Megsimogatja a fiatal asszonyt.) Azután újra árva>
De mondja <édesem> miért sír hát (Megöleli)

Borosné. A férjem után a fiam is. Most mondták éppen; a fiam tegnapelőtt esett el. A homlokába fúródott egy osztrák golyó, a szép homlokába. Éppen <olyan> mint az apjának és éppen olyan homloka is volt mint az apjának. Borzasztó ez, borzasztó!
(Sír.)

A biróné. Legyen nyugodtabb édesem. (Kiabál) <Legy> És legyenek átkozottak az ellenségeink. Jöjjön üljön le ide. <Adjak talán egy kis> Adok egy kis szíverősítőt. (Kiabál.) János jöjjön be! (Megölelgeti az asszonyt.[]]

<János. János. Hozza ide>

János. Parancsol a ténsasszony?

Biróné. Hozza ide a törkölyt a pohárszékről.

János. Igenis. (merően néz az asszonyra.<)> Azután <elmegy> kimegy ahol jött)

Borosné. Hát látja édes lelkem így vesztettem el én <fél> két hónap alatt <mindenkit> azokat akik engem igazán szerettek. (Sír.)

János. (Bejön hozza egy tálcán a pálinkás üveget és kis poharakat. Az asszony egy kézmozdulattal jelzi, hogy elmehet. János némán távozik, de ismét éhesen nézi asszonyt.)

Biróné. Nézze dehát örülünk annak, hogy most már itt vannak <azok a kato> a honvédek és sokan vannak erős gyilkos fegyverekkel, s (az ablakhoz szalad,<)> kinyitja megölnék mindenkit aki ellenség és aki bánt bennünket.

Borosné. Ne örüljön annyira kedvesem mert <(soka sok)> más rosszakat is beszélnek. Az <oroszok> muszkák is betörték erdőlybe és nincsennek ám messze. Bem nem fog velök bírni nem fog velök bírni és akkor elveszünk. Az oláhok <pedig pedig> és osztrákok pedig elvégezik a többi. (Iszonyattal.) Itt a szomszédban Zalatnán egy hét előtt iszonyú dolgok történtek. (A biróné némán figyel.) Most hallottam ezt is. Az oláhok berontottak éjjel a községbe. Férfi <nincsen ott> nem volt ott sehol. Az asszonyokra és kis gyerekekre vetették magukat. A nőket megkorbácsolták és megbecstelenítették és azután megölték mindenkit. Iszonyú kínzásokkal ölték meg a kis gyerekeket. A szopósokat keresztre-feszítették vagy kettéhasították őket egy <kard> kardcsapással.

<Biróné. Jaj, ne mondja tovább... ez történt. (Sirva fakad és>

Biróné. Biztos ez? (<sirva> majdnem sirva fakad)

Borosné. Igen. Egy káplártól hallottam. Aki velök jött (kimutat az ablakon, ahol még mindig hallatsz<ik>anak [?] az elhaló trombitaszó töredékei.) régen ismerem ezt a fiút. <Ő> Ő látta a pusztulást az egész halott, vérbefulladt falut.

Biróné. Dehát ez nem lehet? <így én> Hát így állnánk! (Izgatottan járkál)

Borosné. (Sirva bólogat)

Biróné. <[olvashatatlan szó]> Jöjjön én is megyek. (Zavarosan) <Hadd látom azokat a katonákat a honvédeket> Megnézem a honvédeket és megmondom nekik, hogy harcoljanak halálos elkeseredéssel és hogy mentsenek meg bennünket. (A bíróné nyakába vesz egy sált. Elmennek.)

– A szín félpercig üres –

Második jelenet.

(Azután bejön a bíró a jobb ajtón. Őszbe hajló, <vén> vén arcú férfi. Vörös orral. Simára borotválva. Szürke ruhában. <) T> Türelmetlenül néz ki az ablakon azután leül az asztalához. Azután újra felugrik és elfüggönyözi az ablakot. Még kinéz a függönyt félrehúzva és a fenékajtóhoz siet. Bebocsátja a kémet. Az íróasztal elé állanak. A bíró majdnem sűgva beszél.)

Bíró. A feladata lesz kimenni a hegyre és ott a nyugati lejtőnél <[olvashatatlan szótag]> a hágónál

A kém. Ahol az a nagy fenyőfa van...

Bíró. Igen ott várják önt. És elvezetik a vezérhez. Ott pedig el fogja mondani, hogy a <sereg> honvédek ezernél csakugyan nincsenek többen. Igen fáradtak. Könnyű lesz velök elbánni az éjjel (hunyorit)

Kém. Az nem lesz nehéz valóban.

Bíró. Ezeket kell megmondania, s azt is mondja meg, hogy a bíró küldte

Kém. Igen.

Bíró. Siessen. De óvatosan ám. Én ajánlanám, hogy tíz óra felé már <üssenek a városra> fogják körül a várost. A sereg valószínűleg korán fog lefeküdni. És az első álom a legmélyebb.

Kém. Igen akkor lesz legjobb.

Bíró. <Ne> Erre menjen (Nem fognak kezét; <A jobb> A fenék <ajtón ereszti ki> akarja kiereszteni, de azután láthatólag mást gondol és a jobb ajtóhoz viszi.) A <kert ajtón>

Bíró. A kis kertajtó nyitva van...

Harmadik jelenet.

(Künn a parancsnok hangja és lépések zaja)

Parancsnok (künn) Itthon van a bíró.

<*Bíró.*> János (künn) Itthon van, tessék, (kinyitja az ajtót)

Parancsnok. (Csákovával bevonul...<)> Fiatal 30 éves fekete ember. Kicsiny bajusz. Oldalt elválasztott nagy haj.) Jónapot. (Kezet nyújt)

Bíró. (Alázatosan meghajlik)

Parancsnok. Kedves bíró úr az én embereimnek sürgősen kell szállás. <Hatszáz embert> Nyolcszáz <embernek> embert kell elhelyeznünk egy óra alatt mit gondol <sik> lehet-e?

Bíró. Igen, ki ne fogadná <a haza derék védőit> örömmel a házába a haza derék védőit és ki ne <válna meg> adná oda örömet a saját fekhelyét is...

Parancsnok. Például ön is?

Bíró. Miért kérdi parancsnok úr?

Parancsnok. Mert én itt önnél kérnék szállást. <Jó lesz ez a kanapé?>

Bíró. Kész örömmel uram. Nagyon szívesen. Jó lesz ez <az ágy> a pamlag. (Rámutat a pamlagra.)

Parancsnok. Hogyne (megtapogatja) kitűnő. De magam korán szeretnék feküdni. <Talán ön végezne> Az elszállásolást nem is végzem el teljesen hanem megkérem önt járjon kezére az adjutánsomnak. <A haza nevében.> Kemény verekedésünk volt. Nagyon fáradt vagyok. (Ásit)

Bíró. <Szívesen uram.> Hol történt az ütközet. <Itt a hegyek aljában aljában.>

Parancsnok. Itt a hegyek aljában...

Bíró. Osztrákok?

Parancsnok. Osztrákok és oláhok! És két <*Bíró*> kémet fogtam el, mindketten magyarok voltak és mégis az ellenség szolgálatába állottak. Mind a kettőt <fölhúztuk> fölhúztam (Ásit) <Jerünk.> Jerünk. Köszönöm. (A bíró <kinyitja> aki

fölkészült, kinyitja az ajtót, alázatos és alattomos képet ölt amint hallja a „felhuzást”. <)> Kimennek. <(> A bíróné ebben a percben megjelenik a <ba> jobb ajtóban. Megpillantja a parancsnokot és megismeri. <Azután> Mikor becsukódik az ajtó, hirtelen az ablakhoz szalad és utánnuk néz. Felhuzza a függönyt, kinyitja az ablakot. Künn már <sötét lett> alkonyodik. A hó kékesen világít <csupán>. Trombitahangok <mindig> elvéte messziről hallhatók. [beszúrva a másik oldalról:] Ide egy jelenet Erzsike és a Bíróné között

Negyedik jelenet

Bíróné és János. (János lassan jön be a fenéken és nézi a kihajoló asszonyt. Mikor a bírónő észreveszi őt megszólítja <Megismerte> Az asszony csakhamar becsukja az ablakot. De a függönyt le nem ereszti.)

János. Megismerte a parancsnokot

Bíróné. Igen megismertem... mit akar ezzel

János. Semmit, csak azt, hogy <ez> most már itt egy ember aki<nek> miatt érdemes hűtlennek lenni.

Bíróné. (Mintha nem hallotta volna) Az arca csak igen keveset változott. Megfőrfiasodott és megszépült. Azt hiszem, hogy a vér és a puskaporfüst megszépíti a férfiarcot.

János. <[olvashatatlan szó]> Az én arcom nem szépülhetett meg. Maga miatt hagytam ott a szüleimet és álltam ehhez <a kémhez gazemberhez, maga miatt> gazemberhez, akit férjéül tisztel, <ön miatt> és *szeret is*. És ön miatt nem mentem el a csatákba mert mindig látni akartam és várni, hogy a csókot amit ígért megadja. <Pedig hagyja el és és Adja ide és azután lat> Sose követeltem, most is csak így szépen kérem adja meg azt a csókot ha már nem szeret és sose is fog szeretni. <Hagy menjek a> Ha megkapom elmegyek innen és <[olvashatatlan szótag]> ha eddig egy asszony miatt gyáván elbújtam a harcok elől ezután hétszeres bátorsággal fogok harcolni, mert számomra akkor nem lesz többé boldogság sehol. Ezt az egy boldogságot kell várnom (A bíróné Carmen-szerű mozdulattal az asztalnak támaszkodik s gyengén mosolyogva a levegőbe bámul) még az egész életemre s bármelyik pillanatban talán arra szeretném kérni, <hogy ne kapja adja meg és ne> hogy ne is adja meg soha azt a csókot mert akkor már tudom, hogy vége mindennek ami ebben az életben szép és jó... <[olvashatatlan szó]> És> Mert <Bíróné.>

sohase leszel az enyém, mert hü akarsz maradni ehhez a gazemberhez, ehhez a hazaáruló becstelen vén kémhez, aki ma <éjszakára> is már izent az ellenségnek, hogy éjszaka orozva rohanják meg a falut, <támadják> Mert a honvédek fáradtak és mert férfi nincsen a faluban csak <nyomorult> öregek bénák és egy ilyen nyomorult<ak> mint én akit <egy asszony miatt> te tettél ilyen nyomorulttá<.>

Bíróné. (Az utolsó szavak alatt <eros> kiesik a „szerepéből”. János szemeibe néz. Felsikolt) Honnan tudod hogy az uram izent az ellenségnek?

<Kih>

János. Kihallgattam; <mert tudni [?]> azt <akar [?]> a gyanús embert küldte aki már három hónapja minden héten egyszer megfordul itten

<Bíróné. És mit mondott neki> (szünet)

Bíróné. <[olvashatatlan szótag]> Gondoltam erre, de nem mertem elhinni. Az irántam érzett szerelmedre <mondod> esküdj meg, hogy ez igaz.

János. <Arra> Esküszöm reá.

Bíróné. (Révetegeten <és megváltozottan> néz ki az ablakon <ki>; a színésznőnek éreztetnie kell, hogy az asszonyban itt nagy változás történik <és más> és pedig a meglátott parancsnok irányában <)>. Lassan akadozva beszél.) <Úgy hát János>

János. (Igen csendesesen akadozva, dadogva beszél) Látta be tehát hogy e miatt az ember miatt <nem szabad, nem lehet hogy ilyen> utasítsa vissza az én életemet amelyet magának <ajánlok> ajánlottam mert ilyen igazságtalanságnak nem lehet történnie. Értse meg, hogy nem lehet és nézzen rám a szemeivel (át akarja ölelni) és adja meg a csókot (a mozdulat nagyon félénk mintegy elkészült a visszautasításra)

Bíróné. (Hátra lép.) Ne még János (Komolyan beszél.) Nézze még tudnom kell, hogy csakugyan becsstelen <gaze> gazember-e hogy megérdemli-e azt hogy elpusztuljon. Ezt tudnom kell előbb <látta>. Ugye belátja... (Zavartan) és csak azután lehet beszélni majd másról. Mindenesetre kérem, hogy legyen közelben este és ha hívom (kacéran) a csókot <megkapja érte> – ha igaz amit mondott. – meg fogja kapni

János. (Egy mozdulatot tesz amely elárulja, hogy kérdezni szeretne valamit. De hirtelen visszarezzen, mert az ajtón <belép a parancsnok.>) kopognak

Új jelenet

Voltak, Parancsnok.

(Az asszony int. János erre sietve kimegy)

<Parancsnok.>

Bíróné. Szabad.

Parancsnok. (Belép) Jóestét kívánok. (Pár pillanatig némán néznek egymásra)

Bíróné. Nem ismeresz meg Iván?

<Parancsnok. Nagyon is megismerem.>

Parancsnok. (Kissé meghatottan) Margit, hát itt találkozom magával.

Bíróné. (Hallgat)

Parancsnok. Férjhez, ment hozzá? Mióta a felesége?

Margit. Már másfél esztendeje.

Parancsnok. Boldogok.

Margit. Igen.

Parancsnok. Ennek <nagyon> szivemből örülök. <(Ámbár ha Margit meg kell val-lani) Ámbár ha megvallom az igazat>

Margit. Igazán? <örül neki?>

Parancsnok. <Hogyne> Igen, tudja így a háborúban hamar felejt az ember és hamar megbocsát. ... És ha arra gondol, hogy holnap a hazáért homlokán vágja egy ólómgolyó, nem ér reá arra gondolni, hogy tegnap vagy tegnapelőtt oda akarta adni az életét valami bolondsáért.

Margit. (szünet) <Mióta> Mikor állt be a seregbe.

Iván. <Négy> Fél esztendeje épen.

Margit. Mondja, milyen az <amikor embert öl> embert ölni.

Parancsnok. Kicsit szomorú, később az ember megszokja és örömet is talál benne.

Margit. <Tudja> Ezt értem, ó néha én is szeretnék ölni. És sokszor gondolok is reá ha hallom, hogy a közelben csata volt. Paripán ülnék. Nekivágnék az embertömegnek és jobbra balra vagdosnám a kardommal a fejöket. A lovam szügye tele lenne vérrel és az arcomra fröccsene

Parancsnok. (Nevet) Jól <állana> illene magának.

Margit. Én is azt gondolom (hiszterikus nevetés) pirosabb lenne az arcom, most úgyis egy <kicsi> kissé sáppadt vagyok.

Parancsnok. Nem az arca azelőtt is ilyen volt. Így halványan a legszebb, <emlékezem, hogy mindig> így tetszett nekem mindig és így <tetszett> tetszik ma is.

Margit. Mást nem szeretett azóta?

Parancsnok. Senkit

Margit. Én pedig sohase szerettem.

Parancsnok. <Nem hisze> Hazudik.

Margit. Miért, mondja meg.

Parancsnok. (A szemébe néz) Nem mondom meg és mégis tudja. És most is ahogy itten a nehéz fáradtságos nap után (a bíróné Carmen-pózbba helyezkedik) a maga szemébe nézek, úgy tetszik nekem, hogy az egész nap sőt az egész életem fáradtsága mind csak azért volt, hogy itt találkozzam magával ebben a kis <nyomorult> faluban és megmondjam, hogy maga volt az <Carmenszerű hévvel> akit életemben legjobban szerettem. De azért, higye el: megvetem, mert hozzá tudott menni ehhez az emberhez akit nem szeret és akit utál. <mert el tudott feledni> Megvetem magát Margit és nem is bocsátanék meg ha nem volna <itt> olyan idő itt körülöttünk amikor mindent [előző oldal verzőján:] *Künn trombitaszó...* [szöveg folytatása:] rövidesen el kell intézni meg <kell> bocsátani vagy ölni. Nézzen rám és lássa be, hogy meg kell bocsátanom. <és> Átölelnem a derekát és megadni a bocsánatot... (Megcsókolja. Hosszú csók. Azután viharos ölelkezés.) Künn trombitaszó.

Iván. Isten veled. Félóra múlva jövök, az urad azt mondta, hogy itt kapok ágyat (Reámutat a kanapéra.)

Margit. Igen (Lámpát gyújt). Én magam fogom megvetni.

Iván. (Meg akarja ölelni, az asszony kisiklik) Félóra múlva jövök <aludni akarok. Fáradt vagyok> Föl fogsz kelteni?

Margit. Igen!

Kölcsönös szembenézés. <A> Iván lassan této vázva távozik. Künn a takarodó hangjai egészen sötét van.

Új jelenet

<János>

Margit. (csenget)

János. (Bejő. Mindig ugyanaz a vágyakozó alázatos nézés)

Margit. Hazajött az úr?

János. Még nincs itthon! S azt hiszem <nincs jobb alkal>, hogy most kellene megadni a csókot. Az éjjel az ellenség rátör a falura s maga megint nem fogja beváltani az ígéretét...

Margit. Elég. Ha igaz amit az uram aljasságáról mondott akkor megkapja az ígért jutalmát. Különben nem. Várjon. Majd <az> éjjel legyen a közelben, hogy meghallhassa a hangomat.

János. A hangját meghallanám akárhonnán is.

Margit (<Int> Int, hogy menjen)

János (el.)

Új jelenet

<Ez A kert felől>

<Kopo> A fenékajtón motoszkálás hallatszik. Tolvajlámpával <Erzsike a> bíró és Erzsike lépnek be. A bíró maga előtt engedi a lányt azután némán átmegy a szobán s a másik ajtón kimegy.

Erzsike. (Zokogva Margithoz siet és a nyakába borul. Csipkekendő van a fején. Kicsúszik alóla a szőke haja)

(Beszél:) Jaj édesem olvasd el ezt a levelet. Azt írják benne, hogy Gábor meghalt. <Piskinél> Branyiszkonál lőtték le. Egy bajtársa írta, olvasd el, mellette volt amikor kilehelte a lelkét az én Gáborom. <Azt mond> Az volt az utolsó szava: édes Erzsikém.

Margit. (Simogatja)

Erzsike. Jaj ezt nem élem túl. Ezt <lehetl> lehetetlen túlélni mondd, hogyan lehet tovább élni. Az első és utolsó szerelmemet temették el; azt se tudom merre fekszik, azt se tudom hogy hol keressem; nincsen egyszerűen nincsen.

Margit. (Ezalatt kibontotta a levelet és elolvasta. Erzsike az asztalra borult. Rövid szünet.) Sohase szerettél senki más?

Erzsike. Soha

Margit. Szegénykém! (Simogatja.)

<Erzsike.> Megcsókoltátok egymást

Erzsike. Igen kétszer összesen és csak egyszer szájon... Ó én nagyon nagyon szerencsétlen vagyok; lehetetlen hogy ezt túléljem.

Margit. Nagy kár, hogy csak egyszer csókoltátok meg egymást a szájon.

Erzsike. Bizony kár, de ki hozhatja helyre, senki, senki. Istenem, ha a halottak föltámadnának!

Margit. A halottak nem támadnak föl

Erzsike. De igen az utolsó ítéletnél.

Margit. Nem hiszem.

Erzsike. Nem hiszed, ugyan ne mondj ilyeneket.

Margit. Egyszer él <az> az ember.

Erzsike. Mennyire sajnálom (szepegeve) Margit, de mennyire sajnálom, hogy nem akartam Gábort többször szájon csókolni. Pedig kért. Olyan szépen <kért. kért [?]> kért!

Margit. (Bólingat)

(Trombitaszó)

Erzsike. Az éjjel talán megint elmennek csatázni. Hány menyasszony fog újra sírni.

Margit. Bizony! <Képzeld, az> Láttad Ivánt. Kadocsa Ivánt.

Erzsike. Láttam.

Margit. Ő az ezredparancsnok.

Erzsike. Nagyon csinos fiú lett

<*Margit.*>

(Csend)

Trombitaszó

Erzsike. Istenem mi fog történni még... (Sír.)

Intermezzo simfonica

– MÁSODIK RÉSZ. –

(A bíróék hálósobája)

[itt a hálósoba alaprajza látható a kézíraton]

Mindketten nagyon nyugtalanok.

Bíróné. Miért nem fekszel le már? <(Az asszon)>

Bíró. Nem tudok még aludni.

Bíróné. Én sem tudok.

Szünet. (A kakukkos óra 11et üt)

Bíróné. Azt hiszed, hogy az éjjel csata lesz a közelben. <[olvashatatlan szó]>

Bíró. Az ilyet sohase tudhatja az ember.

Bíróné. Mégis gyanítani lehet a dolgot.

Bíró. (Vállat von)

Bíróné. Én például attól félek, hogy csata lesz.

Bíró. Miért félsz, hiszen nem eshetik bajod.

Bíróné. Nagyon fáradt a sereg. <Nem fognak megbirkózni> Nem gondolod, hogy a honvédek nagyon fáradtak.

Bíró. Nem féltem én a honvédeket

Bíróné. Én féltem őket.

Rövid szünet.

(Puskalövés. <Agyulövés> Közvetlen közelből mozgolódás.)

Kiáltások: Gyertek, haho! (Trombiták)

(A <[olvashatatlan szótag]> színén lévőek felugranak.) <észre[...] K>

Kiáltás: Az ellenség a falú alatt van! Felgyújtottak már néhány házat!

Parancsnok hangja <[olvashatatlan szó]> messziről:

Utánnam, rohamlépés.

(A szobafüggönyön rohanó alakok árnyképe rajzolódik.)

Bíróné. (Holdkóros<an> tekintettel nézi a férjét.)

<Bíró.> (Sikoltozva kiabál.) Valaki itten <aru> értesítette az ellenséget, valami aljas ember.

(A csatazaj távoli állandó lármává lesz, katonaindulóval és trombitaharsogással és dobszóval.)

Bíró. Én nem tudom, nem hiszem.

Bíróné. Én pedig biztosan tudom

Bíró. Már honnan tudnád? (Nevet)

<Bir> (Kivül valaki azt kiabálja:)

Hang: <(> Le fogják ölni az egész falut. <Assz> Az asszonyok szedjék elő a konyhakéseket

Más hang: Kevesen <lesznek> vannak a honvédek!

Harmadik hang. Már ég legalább tíz ház

Bíróné. (Összezsapja a kezét) Iszonyú! (Hiszterikus mozdulatokkal rohan körül a szobán; ki akarja nyitni az ablakot.)

Bíró. Ne nyisd ki az ablakot!

Bíróné Miért ne nyissam?

Bíró. Mert én nem akarom

Bíróné. Mi közöm van hozzád?

Bíró. Az urad vagyok.

Bíróné Te vagy az uram? Te kém vagy Te értesítetted <a falut> az ellenséget. Kém voltál, aljas kém, az ellenség kéme. (A Bíró elképedt <arcot> arccal áll a szoba közepén az asszony mint egy bosszúangyal emeli föl a karját)

Egy hang. <Az o> A honvédek hátrálnak.

<A falu másik sarka>

Másik női hang. A falu másik sarka is ég.

(Sikoltozás. Lódobogás. Trombitaszó.)

Bíróné. És te miattad ég le itten a falu és hal meg <annyi> annyi ember. Mindig utáltalak, most is utállak, utállak, utállak (nekirohant, és fojtogatni kezdi. Dulakodnak. A nő üti a férfit. Feldöntik az asztalt. A gyertya leesik kialszik a világ. A szoba elsötétül.)

Bíróné. (kiált) János, János, János.

János megjelenik <a szoba közepén> bal ajtón habozás nélkül a fetrengő küzdőkhöz siet és a felülkerekedett Bíróba belemártja a kését.

Az asszony (<nevet> talpra áll nevet) Köszönöm köszönöm, most csak egy kis világosságot kell gyűjtanunk. Hozzon csak be lámpást.

János. <Mondja> Mi történt

Az asszony. Semmi, azaz mindjárt meglátja csak siessen gyűjtsön világot.

János. (Kimegy. Majd égő lámpával visszajő

Ezalatt az asszony kinyitja az ablakot. Tűzfény. A zsvaj erősebbé lesz. Kivül győzelmi láрма.

I Hang. Kiverték, győztünk

II Hang. Az ellenség fut.

III Hang. A honvédek győztek.

Bíróné. (Kiordit az ablakon) Öljetek, győzzetek!

János. (Meglátja, hogy a holttest a Bíróé. Meghököl.)

(Nyögve:) Uram istenem. <A Bíró>

Bíróné. Meg kellett ölni ezt az aljas szemét embert. Képzelve (nevet) meg akart engem fojtani, mert megmondtam; <hogy> tudom ám <hogy>: *kém.*

<*János.*>

János. <Ne> (Megtörve) És maga hú volt hozzá <mondta> mindig. <(És nekem egy csókot se adott soha. De most nem merem kérni mert félek az isten haragjától, de mégis ne feledkezzék el rólam meg arról róla. És isten bűnül hogy meg ne feledkezzék a dologról: emlékeztetem.)>

<Ha Az>

Hang: Jönnek a honvédek.

Hangok: Éljenek a megszabadítóink!

<Hangok.>

(Az asszony az ablakhoz rohan. János mereven áll a hulla mellett. <A> Az ablakon kihajoló bírónét nézi. A zshivaj egyre közeledik. Végre közvetlen közelből hallatszik a katonák trombitája és a nép hálaadó kiáltásai)

A bíróné. Erre jöjjön Iván. Iván, Iván,...

János. (Összerezzen.)

Iván hangja.

A bíróné. Ne mossa le az arcát. Így akarom látni porosan, <füstös> füstösen... Ne mossa le. (A bal ajtóhoz megy ahol csakhamar megjelenik Iván alakja. A tisztjeivel jön. Köszönnek.)

<*Bíróné.*> *János.* Ez az ember a bíró. Én öltem meg. Hogy miért ne kérdezzék. De kém volt azt tudom. És a saját füleimmel hallottam amikor az elenség spionjaival beszélt.

Parancsnok. Pardont kapsz! Vigyétek ki ezt a hullát. És temessétek valahová.

(Négy közkatonára kivetíti a hullát.)

<(Udvariasan és melegen az asszonyhoz: És mi most ennivalót kérünk egy szép assz>

Ránéz az asszonyra. Bizalmasan.)>

Leccsatolja a kardját és odaadja <a> Margitnak.

Margit. Köszönöm. (Hiszterikus nevetés.) Véres? <Ki> Megnézem

Iván. Ne nézze meg. (Megfogja a kezét.)

<Paran> *Margit.* De azt hiszem, hogy mégis megnézem. (Egymás szemébe néznek.)

Iván. Megnézi?

Margit. Jó, nem nézem meg. (Nevet és odasimul a férfihoz. E pillanatban... a katonatisztek a háttérben beszélgetnek. János a bal előtérben kimeresztett szemekkel a jobb előtérben <olvashatatlan szó> beszélgető párt.)

János. Tisztelt parancsnok uram! <Ug>

Parancsnok. (Megfordul.)

János. Ugyebár én pardont kaptam.

Parancsnok. Megmondtam.

János. Igen, hát én most már elmegyek erről a vidékről és nincs is semmi keresni valóm itt. <A gazdám> Megöltem a gazdámat, nincs aki kenyeret adjon. Vagy talán nem is ezért megyek. De az asszony az ön oldalán egy csókot ígért nekem. S azt meg kell még kapnom. Kérem tehát.

Iván. Igaz, hogy maga egy csókot ígért ennek az embernek?

Margit. (Nevet) Igaz.

Iván Hát adja meg neki.

Margit. (Kissé félénken.) Jó, megadhatom. Jöjjön ide. (Egy lépést tesz előre és visszanez a parancsnokra nevetve)

(A tisztek körülállják a „jelenetet”)

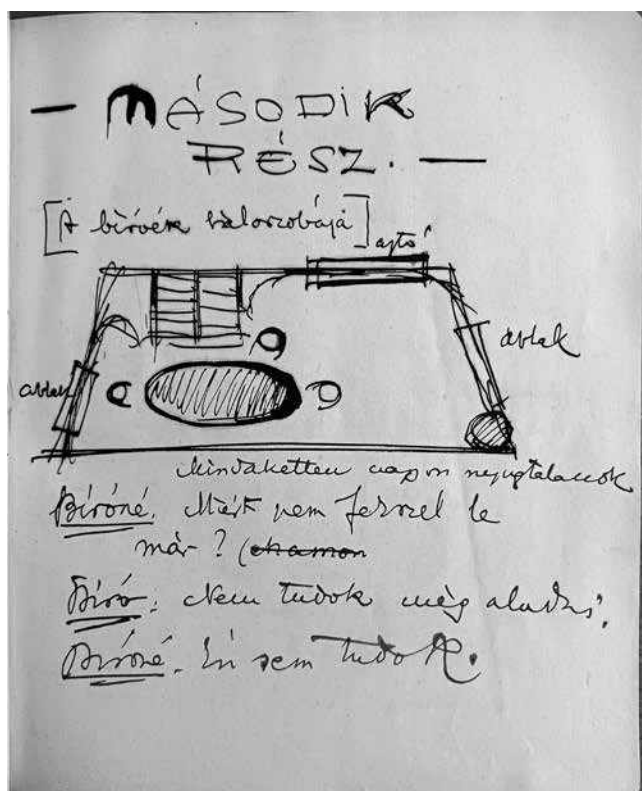
(Odatartja az arcát. János átöleli balkézével a nyakát. A jobbal pedig bedöfi a kését a nőbe. Sikoltás.

János kiszalad.

A tisztek (felkiáltanak) Ah.

Iván. Ó, Margit! <(Nekirohan Jánosnak)>

Margit. (Sikolt). (Függöny le.)

Csáth Géza *Egy csók!...* című színpadi művének kézírata a Pannon Egyetem Könyvtár és Tudásközpont Muzeális Különgyűjteményének anyagából.

Vörös Rébék

Arany-átiratok 2.

(Bíróági tárgyalóterem, szemben bírói pulpitus, jobboldalt esküdték, balra kissé elkülönítve a tanúk pulpitus, háttal a nézőtérnek ülnek a szereplők, onnan szólítják őket.)

BAJÓ MIHÁLY Nagyszalonta választott bírāja
BÍRÓ: MISKOLCZI MIHÁLY szalontai főszolgabíró
FÁSI ILONA Gali István 18 éves cselédje
FÜSÜS NAGY JÁNOS másodrendű vádlott
GALI ISTVÁN elsőrendű vádlott
KOZMÁNÉ szalontai javasasszony
SZÉKELY JÁNOS Veress Rebeka férje, 40-es évei közepén járhat
SZÜTS MIHÁLY a város törvényszolgája, ármása
TÖRVÉNYSZÉKI SZOLGA
ÜGYÉSZ: GULYÁS KIS FERENC fiskális, ügyész, a vád képviselője
ÜGYVÉD: BIGE MÁRTON fiskális, Gali István védője
VASVÁRINÉ Veress Rebeka lánya
VERESS JÁNOS Veress Rebeka testvére, 52 éves
VERESS REBEKA szalontai javasasszony
WESZPRÉMI JÁNOS borbély, szalontai lakos

TÖRVÉNYSZÉKI SZOLGA

Álljanak fel! A bíróság.

BÍRÓ

Az Úr 1808. esztendejének szeptember 15. napján Nemes Bihar Vármegye Magistralialis Esküdtszékének nevében. Itt megjelent nemes Gali Istvánt és tettestársát, nemtelen Füsüs Nagy Jánost vádolja Veress Rebeka nagyszalontai, nemtelen lakos. Kérem az ügyész urat, ismertesse a vádat.

ÜGYÉSZ

Nagyszalontai lakos, Veress Rebeka, ki Székely Jánosnak felesége, panaszának kivizsgálásában jár el a tekintetes esküdtszék, hogy e szerencsétlen asszonynak igazság szolgáltatassék. Emlí-

tett Veress Rebeka azzal a váddal illeti nemes Gali István elsőrendű vádlottat, hogy őt fogságba vetvén megkötözte, szabadságától megfosztotta, tettelesen és szavakkal rajta erőszakot tett. Továbbá másodrendű, nemtelen Füsüs Nagy János azon váddal illetetik, hogy panaszost kézzel, kötéllel, egyéb eszközökkel megvervén, testi integritásában sértvén, egészségét és életét súlyosan veszélyeztette, asszonyi szemérmében meggyalázta, mellyel egyszersmind emberi mivoltában őt megalázván kegyetlen kínzásnak vetette alá.

BÍRÓ

Szólítom nemes Gali István elsőrendű vádlottat. Gali István, megértette-e a

vádat, és van-e hozzáfűznivalója az itt elhangzottakhoz?

GALI ISTVÁN *(feláll, kalapját a kezében gyűrögeti)*

Tisztelt bíróság, én ezen cselekedeteket el nem követtem, Veress Rebekát sem meg nem kínoztam, sem meg nem gyaláztam. Az ellenem felhozott vádakban ártatlan vagyok.

BÍRÓ

Szólítom Füsüs Nagy János másodrendű vádlottat. Füsüs Nagy János, megértette-e a vádat, és van-e hozzáfűznivalója az itt elhangzottakhoz?

FÜSÜS NAGY JÁNOS *(feláll)*

Tisztelt bíróság, nem tettem semmit, a mi emberi vagy isteni törvénybe ütközött volna, semmit, mi lelkiösméremmel összeegyeztethetetlen nem volna. Ártatlannak vallom magamat.

BÍRÓ

Elsőként Szalonta város ármásai képviselőjében szólítom Szüts Mihályt, a törvényszolgák strázsamesterét. A többi törvényszolgák nevében is eljár-e kend?

SZÜTS MIHÁLY

Tekintetes törvényszék, ahogyan én mondom, úgy mondja azt a többi is, ki résztvevője volt azon eseményeknek. Az én szavam az övéké is.

ÜGYÉSZ

Mondja el hát a maga szavaival, mi történt 1808. július 8-ának délutánján.

SZÜTS MIHÁLY

Az történt, kérném tisztelettel, nemes Bajó Mihály, Nagyszalonta város bírāja, minket négyünket, a város ármásait, nevezetesen, jómagamat, azaz Szüts Mihályt, Köteles Istvánt és Méhész Istvánt és Janó Jánost elküldött nemes Gali István Kölesér utcai házához azonnali hatállyal.

ÜGYÉSZ

Mi okból küldötte oda kendteket a nemes Gali István házához?

SZÜTS MIHÁLY

Azon okból kifolyólag, hogy kiszabadítanánk onnan Veress Rebeka nagyszalontai lakost, kit ottan fogva tart Gali István.

ÜGYÉSZ

Hogyan történt az a kiszabadítás?

SZÜTS MIHÁLY

Elsőnek csak felszólítottuk nemes Gali Istvánt, hogy adja ki nevezett személyt, de Gali István a kamaraajtót lakatra vetvén, minket Veress Rébékhez semmiképpen bé nem eresztett. Ezen azokon közülünk kettő, nevezetesen Janó János és Méhész István visszament a bíróhoz, s a dolog miben létét tudtára adván, Bajó Mihály azt parancsolta, hogy az ajtót törjük bé, mely parancsolatot megértvén Gali István, az ármásokat bébocsátotta önként a kamarába, s úgy találtuk ott Veress Rébékét, kit kiszabadítottunk.

ÜGYÉSZ

Meg volt-e kötözve Veress Rebeka, mikor kiszabadították?

SZÜTS MIHÁLY

Akkor már, kérem, csak a kamarába volt elzárva, megkötözve nem láttuk, sem kezén, sem lábán béklyót nem találtunk.

ÜGYÉSZ

Köszönöm, nincs több kérdésem.

BÍRÓ

Megkérdem tisztelettel az ügyvéd urat, van-e kérdése a tanúhoz?

ÜGYVÉD

Ha nem volt béklyó a felperesnek sem kezén, sem lábán, miből gondolták, hogy Veress Rebeka ott fogva vagyon, és nem önkéntesen tartózkodik Nemes Gali István házában?

SZÜTS MIHÁLY

Nem gondoltunk mi, kérem, semmit is, nem dolgozunk a gondolkodás, mink csak Nagyszalonta bírójának, nevezett Bajó Mihály úrnak a parancsát

teljesítettük, letett eskünknek értelmében.

BÍRÓ

Ha nincs több kérdés, elmehet, kend. Szólítom nemes Bajó Mihályt, Nagyszalonta város választott bíráját.

ÜGYÉSZ

Elmondaná az esküdtszéknek, mi okból küldte az ármásokat 1808. július 8-án nemes Gali István házához?

BAJÓ MIHÁLY

Mélyen tisztelt esküdtszék, aznap bejelentés érkezett, nevezetesen Ersók Vasvári Jánosnétól, ki gyáraki lakos, és a sértett, Veress Rebeka leánya, hogy asszony anyját otthon nem találta, mert nemes Gali István őt már harmadnapja házában fogva tartotta.

ÜGYVÉD, ÜGYÉSZ *(együtt)*

Köszönöm, nincs több kérdésem.

BÍRÓ

Szólítom nemtelen Ersók Vasvári Jánosnét, gyáraki lakost, ki nemtelen s reformata vallású, ki leánya Veress Rebekának.

ÜGYÉSZ

Mikor tudtad meg, hogy asszony anyádat, nevezett Veress Rebekát fogva tartják.

VASVÁRINÉ *(riadt, buta tekintetű, húszas évei közepén járó nő)*

ÉN, kérem, csak 1808. július 8-án dél körül értesültem asszony anyám szerencsétlen sorsáról, midőn őt a házában nem találtam, pedig frissen sült tepertős pogácsát hoztam néki. Igen szerette mindig is a tepertős...

BÍRÓ *(unottan)*

Maradjon a tényeknél, kérem, mi dolgunk a kendtek tepertős pogácsájával?

ÜGYÉSZ

Honnan tudtad, hogy nemes Gali István házában kell keresni az asszony anyádat?

VASVÁRINÉ

Hát, azt, kérem, mindenki tudta.

ÜGYÉSZ

Hogyhogy mindenki?

VASVÁRINÉ

Látták, kérem, az utcabéli asszonyok, amikor Gali nagy dérel-dúrral őt magával rángatta, s akkortól fogvást nem tért haza harmadnapra sem. És akkor kihűlt a tepertős, amit azért csak ott hagytam néki a verandán, mert...

ÜGYÉSZ *(leint)*

Előfordult-e másszor is, hogy asszony anyád akár egyetlen éjszakát nem töltött saját házában?

VASVÁRINÉ

Á, az, kérem, az soha. Még ha nálunk érte is az este, mindég hazaigyekezett, az urammal együtt hiába marasztaltuk, hogy hosszú az út ebben a sötétben, de csak nem állt kötélnek. Az csak azt mondogatta volt, ne félünk mi őtet semmi veszedelemtől, meg nem akar ő a mi terhünkre lenni. Hát ilyen egy figyelmes lélek az én asszony anyám, most meg így tettek vele ezek a... Pedig annyira szereti a...

ÜGYVÉD

Az asszony anyád járt-e máskor is nemes Gali István házában?

VASVÁRINÉ

ÉN, kérem, azt nem tudhatom, de sok házhoz bójáratos volt, az már egyszer biztos, hol gyerekszületésnél való segítség végett, hol betegség kúrálásából kifolyólag.

ÜGYVÉD

Tehát Veress Rebekát, asszony anyádat, bábaként ismerik a városban?

VASVÁRINÉ

Igenis, kérem, olyan híre járja néki.

ÜGYVÉD

Akkor nem lehetséges-e, ahogyan azt előzetes vallomásában nemes Gali István is állítja, hogy egyszerűen kúrálás céljából, mégpedig a vádlott beteg feleségének kúrálása céljából tartózkodott

nemes Gali István házában Veress Rebeka?

VASVÁRINÉ

Azt, kérem, én nem tudhatom, csak azt tudom, hogy három napja nem aludt a házában.

ÜGYVÉD

És azt honnan tudod ilyen pontosan, hogy három éjszaka óta nem aludt odahaza, ha csak állítólagos kiszabadításának napján, nevezetesen július 8-án érkezéssel asszony anyád házához?

VASVÁRINÉ

Hát a szomszédok, az utcabeli asszonyok nekem így mondták, kérem, mert gyanús volt, hogy a kutya úgy vonyított a láncon, mint aki se inni, se enni nem kapott.

ÜGYVÉD

És ezek a szomszédok mondták azt is, hogy Gali István erőszakkal rángatta magával Veress Rebekát?

VASVÁRINÉ

Igenis, kérem, így volt.

ÜGYVÉD

Fölhívnám a tisztelt esküdtszék figyelmét, hogy az előzetes meghallgatások nyomán olyan vallomások is születtek, amelyek szerint Gali István nemhogy erőszakkal rángatta volna magával Veress Rebekát, hanem szép szóval, szinte könyörögve kérte, jönnie meggyógyítani a nyavalyatörésben szenvedő feleségét.

BÍRÓ

Ha nincs több kérdés, elmehet. Most szólítom a tanúk padjára Weszprémi János nagyszalontai lakost, ki egyben Nagyszalonta városban borbély-sebészként praktizál.

(kicsi, kopaszodó ember lép elő, kalapját a kezében gyűrögeti)

ÜGYÉSZ

Milyen állapotban találta 1808. július 8-án estve a sértettet, vagyis Veress Rebekát, nagyszalontai lakost?

WESZPRÉMI JÁNOS *(tudálékosan beszél)*

Tisztelt esküdtszék. Kérem szépen, midőn elémbe hozták nevezettet, gyenge komplexiójúnak találtam, ha értik, mire gondolok. Az egész teste reszkett, és minekutána tőlem alaposan megvizsgáltatott, találtam sérüléseket szép számmal: *(mutatja magán)* a feje tetejének hátulsó részén, itt, a két karjának belső felén, itt, meg a farán és combján nagy contusiókat, és füléből egy darabocskát kivétem. Melyeket, hogy így találtam, hitem mellett bizonyítom.

ÜGYÉSZ

Mi okozhatta ezen nevezett sérüléseket a sértett testén?

WESZPRÉMI JÁNOS Minden kétséget kizáróan megveretett bottal és kötéllel, fülét pedig éles tárggyal metszették meg.

ÜGYÉSZ

Ezen sérülések veszélyeztethették-e az életét a sértettnek?

WESZPRÉMI JÁNOS Mivel a sérülés igen kiterjedett, úgy veszedelmes állapotban volt ugyan a sok sértés miatt, de halálossá az csak a sértettnek gyenge complexiója miatt lehetett volna.

ÜGYÉSZ

Nincs több kérdésem.

ÜGYVÉD

Mitől lehet megbizonyosodva a sérüléseket szerző eszköz mivoltáról? Vagyis ezeket a fentnevezett zúzódásokat csakis kötél és bot általi megveretés okozhatta-e?

WESZPRÉMI JÁNOS Igazság szerint meg kell mondanom, nem csupán, de az ügyész úr által ismertetett környűllások alapján ezen következésre jutottam.

ÜGYVÉD

Szóval, akármilyen sérüléstől, akár egy eleséstől is keletkezhetnek hasonló zúzódások az emberi tetemen?

WESZPRÉMI JÁNOS

Ha így teszi fel a kérdést, akkor a válaszom igenleges, azzal a kiegészítéssel, hogy a sértett gyenge testi complexiója és az ismeretes környüállások...

BÍRÓ *(közbevág)*

Tisztelettel, engedtessek megjegyeznem, hogy éppen ezen környüállások kiderítése okán gyűltünk itt össze.

WESZPRÉMI JÁNOS

De kérem, a tudomány mai állása szerint...

ÜGYVÉD

Köszönöm, nincs több kérdésem.

BÍRÓ

Elmehet.

Szólítom Veress Rebeka sértettét, ki nemtelen, nagyszalontai lakos, reformata vallású. Adja elő, mi történt 1808. július 6-tól 8-ig terjedő napokban, mi panasztételre késztette nemes Gali István vádlottal szemben.

VERESS REBEKA *(negyvenes évei elején járó, fekete hajú, fekete szemű, karvalyte-kintetű, nagyon szemrevaló asszony, fekete kendő a vállán)*

Engemet, kérem, nemes Gali István azzal keresett föl házamnál, hogy ugyan jönnék már el őhozzája, mert a felesége igen beteg lévén, csak én tudok nyavalyatöréses állapotján segíteni.

ÜGYÉSZ

Mi okból kifolyólag tudtál volna csak te magad segíteni rajta?

VERESS REBEKA

Mert már másszor is segitettem én az asszonyon kenyőcsökkel, ráolvasásokkal, gyógyfüvekből főzött teával, borogatásokkal.

ÜGYÉSZ

Mi a foglalkozásod?

VERESS REBEKA

Gyógyítással, szülésénél való segédkezéssel keresem a betevőmet. Hírem van Szalonta határán túltonnan is, egész

Váradig hínak, ha szükség van a tudományomra.

ÜGYÉSZ

Érttem, folytasd, mi történt azután, hogy nemes Gali István fölkeresett.

VERESS REBEKA

Igen, kérem. Mentem én vele, önként, mert ahová hínak, ott segíték, kérem, de aztán az a Gali, ez az ördögfatty kurafija, nem az asszonyhoz vezetett engemet, hanem a bűdös kamarába belökött, s bészárt egyenest.

BÍRÓ *(feddőleg)*

Válogassa meg a szavait az esküdtszék előtt, nem a kocsmában van.

ÜGYÉSZ

Mi célból zárt a kamarába?

VERESS REBEKA

Hogy ottan, kérem, előbb édes szóval, ígérettel, ajándékkal csábítgatván a kedvére tegyek néki.

ÜGYÉSZ

Hogyhogy a kedvére tégy?

VERESS REBEKA

Hát úgy, ahogyan az asszony szokott a férfiember kedvére tenni.

ÜGYÉSZ

És te a kedvére tettél?

VERESS REBEKA

Nem vagyok én olyan rosszéletű személy, kérem. Szép szóval mondtam néki: édes Gali, van tenéked hites feleséged, hát az Isten előtt tett esküdre nem adsz te semmit? Ezen ő fölbőszülve, rólam a ruhát leszagatta, kezemet lábomat kikötözte, és hiába sikoltoztam, többször megszeplősített ottan engemet a bűdös kamarában...

GALI *(közbekiabálva)*

Nem igaz. Hazudsz, te ördög szukája, sátán kurvája, egy ujjal se nyúltam hozzád...

BÍRÓ *(kalapácsával a pulpitusra ütve)*

Uralkodjék magán, vagy kivezettetem. *(A nőhöz fordulva)* Folytassa!

VERESS REBEKA *(egyre vadabbul)*

Tartott ottan étlen-szomjan, megkö-
tözve három nap és három éjjel. Köz-
ben mocskos vágyát napjában többször
kiélte énrajtam, és amikor megunta,
hívta komáját, nevezett Füsüs Nagy Já-
nost, hogy ő is kedvét töltse rajtam, ki-
szolgáltatottságomat kihasználván...

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Hazudik ez, tekintetes esküdszék,
minden szava kigyóknak sziszegése,
varnyúnak károgása...

BÍRÓ

Kendet is kiveztetem, ha még egy-
szer közbekiált. Megértette-e, kend?

ÜGYÉSZ

Meddig tartott ez áldatlan állapot?

VERESS REBEKA

Amíg, kérem, az ármások segedel-
memre nem siettek, és meg nem szaba-
dítottak ezeknek a kurafiaknak a
mocskos kezei közül.

BÍRÓ

Ügyvéd úr, öné a tanú.

ÜGYVÉD

Honnan ismered nemes Gali István
vádlottat?

VERESS

Mondtam már, kérem, másszor is gyó-
gyítottam a feleségét néki. Sehonnan
máshonnan, mint innen.

ÜGYVÉD

Máskor is erőszakoskodott-e Gali Ist-
ván teveled?

VERESS

Igenis, kérem, ölelgetett, simogatott,
tapogatott, ha úgy kapott.

GALI *(közbekiabálva)*

Nem igaz, hazudik a beste kurvája, fe-
kete kányája!

BÍRÓ

Utoljára figyelmeztetem, ha nem tud
uralkodni magán, kiveztetem.

ÜGYVÉD, ÜGYÉSZ *(előbb összesúgnak,
majd a bírói pulpitushoz lépnek)*

Kérjük a tisztelt bíró urat, hogy a vád-

lott és sértett szembesítését rendelje el,
hogy egymás szemébe mondhassa ki-
ki a maga igazságát, hogy elejét ve-
gyük az efféle rendbontásoknak.

BÍRÓ

A bíróság elrendeli nemes Gali István
elsőrendű vádlott és Veress Rebeka
sértett szembesítését. Kérem, álljanak
fel, és nézzenek egymásra. Nemes Gali
István, ki nagyszalontai lakos, refor-
mata vallású, mondja a vádlója szemé-
be, hogy hogyan is esett, hogy az ár-
mások ez év július 8-án kénytelen vol-
tak kiszabadítani itt jelen lévő Veress
Rebekát a kamarájának fogságából.

GALI ISTVÁN

Veress Rébékét a feleségem betegsége
miatt annak gyógyítása végett hívtam
légyen magamhoz. Más célom vele nem
volt, sem szemérmében, sem testi mivol-
tában én őtet meg nem szeplősttettem.

VERESS REBEKA *(gúnyosan, édelegve)*

Ugyan, ugyan, édes Galim, hát nem
emlékszel, hogy harapdáltad lecsupa-
szított csecseimet, azt mondogatva,
hogy adsz pénzt, fehéret, csak enged-
jek neked?

GALI ISTVÁN

Szemedbe mondom, Veress Rebeka,
hogy én ilyen istentelen ocsmánysá-
got, jó keresztyén ember létemre el
nem követtem.

VERESS REBEKA *(gúnyosan)*

Hát most azt is tagadod, hogyan pró-
báltad begyömöszlölni erőnek erejével
gyöngye szemérmembe ágaskodó fa-
szodat, mégsem sikerült.

BÍRÓ *(felkapja a fejét, szórakozottan)*

Nem sikerült neki?

VERESS REBEKA

Nem bizony, mert még ágaskodtában
is annyira kicsike neki, hogy sehogyan
se fért hozzá a likamhoz. Akkor dühö-
dött be, és húzott föl az ágasfára lán-
con, hogy hátulról jöjjön nekem, mint a
kutyák szokták csinálni, éppen úgy.

GALI ISTVÁN *(magából kikelve)*

Micsoda szemérmetlen beste teremtés vagy te, Veress Rebeka, hát nem szégyelled mocskos száddal bepiszkolni egy becsületes férjet, keresztyén apát?

VERESS REBEKA

Akkor is annyira férj és keresztyén apa voltál, amikor a бүдös likamba dugtad a karikásod faragott nyelét дühөдben, mikor már magadat férfitvá ajzani nem tudtad?

GALI ISTVÁN *(kétségbeesve a Bíró felé fordul)*

Tisztelt bíró úr, nemes ember létemre miért kell eltűrnöm ennek az ebadta sátán kurvájának károгását? Elmondom inkább, ahogy volt, töviről-hegyire az igazságot, csak állítsák le azt az istenkáromló károгást. Mert igaz való, hogy én fogva tartottam ezt a Belzebúb szolgáját, de szemérmében meg nem sértettem, hozzá férfitvággal nem közeledtem. Igaz az is, hogy láncsal a derekát megkötöztem, mert hogy ne tudjon dolga végezetlenül elrepűlni.

BÍRÓ *(gúnyos fölénnyel)*

Úgy, komolyan mondja, hogy különben tényleg elrepűlt volna? Még hogy elrepűl? Ember, hallja, hogy miféle babonásáгokat beszél össze, felnőtт, keresztyén ember létére?

VERESS REBEKA

Nem másért beszél mindent összeviszsa, csak hogy mentse pöre baszdűhét.

BÍRÓ

Maga meg vigyázzon a szájára, jót mondok!

GALI ISTVÁN *(makacsul)*

Igenis, kérem, hogy elrepűl. Ugyanis hírében, nevében az egész városban, mint boszorkány tartatik számon. És szerte beszélіk róla, ha keresztűlbucskázik a fején, hát varnyűvá váлtozik s úgy elrepűl, s a feleségemről le nem veszi a rontást, mit ő tett rá maga.

BÍRÓ *(gúnyyal)*

Gali, magát tanult ember hírében hallottam, hogyan hihet el ilyesféle buta babonásáгokat?

GALI ISTVÁN *(szemlesűtve, riadtan, de teljes meggyőződéssel)*

Igenis, kérem, hogy így volt. Többen látták a városban egyik portától a másikhöz szállni, hogy rontást vigyen oda, ahonnan valami hasznot remél. Boszorkány ez, kérem, nem közönséges asszonyszemély. Hiába is mondanánk mást.

VERESS REBEKA *(hisztérikusan közbeváгva)*

Miket hordasz itt össze, te istentelen, bezzeg nem boszorkányoztál, mikor komáddal, azzal a Fűssel egyre másra meggyaktatok, amikor ahhoz támadt kedvetek, s férfi erőтök is visszatért kis idő telтével, meg hogy a másikat lestétek a kulcslikon át, hogy mit mivel velem.

ÜGYÉSZ

Kérem a bíró urat elrendelni Fűsüs János szembesítését.

BÍRÓ

Szólítom nemtelen Fűsüs Nagy Jánost, hogy tanúskodják az őt ért vádak ellenében maga mentségére. Kinek hínak, hová való vagy? Hány esztendős vagy, és micsoda valláson vagy? Van-e feleséged, gyereked?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Fűsüs Nagy Jánosnak hínak, Nagyszalontára való vagyok, 42 esztendős vagyok, van feleségem, gyermekem, reformata valláson vagyok.

BÍRÓ

Voltál-e valaha fogva?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Soha nem.

ÜGYÉSZ

Esméred-e Veress Rebekát, Székely János feleségét? És tudod-e, mi módon, mi okból hívatta nemes Gali István magához?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Veress Rébékét igenis ismerem, és tudom, hogy azért hívatta magához Gali sógor, mert a feleségét megrontotta boszorkányos praktikával, tudniillik, hogy a nyakát félretekerte, s a szeme rángatózott, s sem a szeme, sem a szája nem úgy járt, mint embernek, és a fél tagját sem bírta. *(mutatja)*

BÍRÓ *(félre az Ügyészhez, Ügyvédhez)*

Na egy újabb babonás paraszt, jól nézünk ki, még egy jó kis boszorkányper lesz a vége. *(fennhangon nem kevés gúnynyal Füsüshöz)*

Aztán mégis honnan tudod, hogy a felperes tette rá a rontást arra a szerencsétlen asszonyra?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Hogy a Gali István feleségét a Veress Rébék rontotta meg, azt egyenesen onnan tudom, hogy a Gali István cselédje, nevezetesen Fási Ilona nekem azt elbeszélé, hogy azon héten vasárnap, mikor Gali Istvánnal a vásárban voltunk, Gali István az utcán menvén, ötöt Veress Rébék előtálalta az útjában, s megölelte ezt mondván: „No édes Galim!” Ezt az ölelést meglátta az öreg Kozmáné, ahogy hallottam, hogy hívják, elment Gali Istvánékhöz, míg mi Váradon voltunk, s ott azt beszélte: no, meglássák kendtek, vagy magoknak, vagy cselédjeknek, vagy marhájoknak mostanában bajok lesz, mivel vasárnap Veress Rébék Gali Istvánt megölelte. Aminthogy csakhamar Gali Istvánénak baja is lett.

BÍRÓ

Ügy, tehát megölelte Galit, és Galinének tekeredett ki a nyaka?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Ügy volt.

BÍRÓ *(lemondóan sóhajt, legyint)*

Ügyész úr, magáé a tanú. *(foga között)*
Ezt az istenbarmát!

ÜGYÉSZ

És Gali István mit cselekedett ennek okán Veress Rebekával, hogy feleségét meggyógyítsa, vagy a te szavaddal élve, hogy „levegye róla a rontást”?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Mit cselekedett ezért Gali István Veress Rébékkel, én megmondani nem tudom.

ÜGYÉSZ

Hát téged miért fogadott meg Veress Rebeka kínzására? Kínzottad-e, verted-e ötöt, és miféle káromkodásokkal szidtdad, rajta erőszakot tettél-e?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Engem Veress Rébék kínzására Gali István sem nem hívott, sem nem fogadott, hanem az úgy volt, kérem, hogy mint kupeczek vettünk mi Gali Istvánnak 20 disznót. Azokat elhajtottuk a váradi sarlós vásárra, és el is adtuk, mellyeknek árát Gali István felvén, tőlem elválva többet reá nem akadtam.

BÍRÓ *(türelmetlenül közbevág)*

Miért érdekelné ez a sok zagyvaság az esküdtszéket, térj a lényegre!

FÜSÜS NAGY JÁNOS

De hát ez a lényeg, kérném szépen, hogy aztán hogy hazaértem Szalontára azon héten pénteken, uzsonna tájban elmentem Gali Istvánhoz, hogy véle számot vessek az eladott disznók eránt, s mindnyájokat szomorkodva találván, kérdeztem: nohát mi baja van kenteknek? Mire Gali István azt válaszolta: jaj, sógor, megvert engem az isten a rosszak által, erre ismét megkérdeztem: hogyan? Na, mire akkor előbeszélé, hogy az asszonyt megrontotta a Veress Rébék, és most a kamarában láncon van. Én akkor bémentem Gali István szavára a kamarába, s már akkor a Veress Rébéknek a derekára volt a lánc lakatolva s csakugyan a gerendára volt kötve,

olyan volt ott, mint egy fekete kánya, de úgy, hogy amiatt ülhessen, ült is a földön. S ekkor mondtam Veress Rébéknek, baszom az anyád születését, te boszorkány kurva, hogy csinálsz az emberből nyomorékot, gyógyítsd meg Galinét, mert mindjárt megkötözlek, s meg is kötöttem a kezét meg a lábát kötéllal, de többet egy ujjal sem bántottam vagy ütöttem meg. – Engem viszont a város őrei Gali István házából a városházára kísértek, ahol három napig szenvedtem.

ÜGYÉSZ

Miért volt szükség a szerencsétlen aszszony megkötözésére, ha már Gali úgyis láncra verte?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Azt megmondani pontosan nem tudom, de az biztos, hogy mikor megkötöttem kezét-lábát Veress Rébéknek, akkor estére, amely nap megkötöttem, fogadása szerint meg is gyógyította Gali Istvánnét, és azóta Gali Istvánnénak semmi baja nincsen.

ÜGYÉSZ

És Veress Rebeka érintkezésbe jött-e evvel a Galinével?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Bezárva volt, vele érintkezésbe nem tudott jöni.

ÜGYÉSZ

Hát akkor Gali Istvánt még egyszer megölette?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Másodszori megölettetésről én nem tudok semmit is mondani.

ÜGYÉSZ

Akkor hát Gali Istvánnéval nem találkozott Veress Rebeka?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Nem, vele nem találkozott.

ÜGYÉSZ

És mégis meg lett gyógyítva?

FÜSÜS NAGY JÁNOS *(büszkén)*

Ez az igazság.

BÍRÓ *(egyre türelmetlenebbül)*

Csak hogy magam fajta, ilyen boszorkányos ügyekben kevésbé tájékozott ember is értem: Galiné úgy lett megrontva tehát, hogy korábban Galit megölette Veress Rebeka, aztán Galiné úgy lett meggyógyítva, hogy Veress Rebeka keze-lába meg lett kötve, dereka láncsal a gerendához lett béklyózva, és Galinéval nem találkozott sem a megrontásakor, sem a meggyógyításakor?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Igenis, kérem, így volt, mert hogyan is lehetett volna másképpen.

BÍRÓ *(az Ügyészhez és az Ügyvédhez)*

Kérem, jöjjenek ide hozzám rövid tanácskozásra. *(csak kettejüknek)* Valamit csináljanak ezzel a sok ostoba paraszttal, mert még eljut a híre a vármegyéig, hogy itten boszorkányokat akarunk égetni. Csak olyan célzott keresztkérdéseket tegyenek fel, amik a Veress Rebeka fogva tartásához és vele szembeni erőszaktételre vonatkoznak. Megértették?

ÜGYÉSZ, ÜGYVÉD

Igenis.

BÍRÓ

Folytassa, ügyész úr.

ÜGYÉSZ *(Füsüshez)*

Ugye te se gondolod komolyan, hogy attól gyógyult meg Gali Istvánné, hogy a bűdös kamarában megkötözött Veress Rebekán erőszakot tettek?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Erőszakot nem tettem rajta, hozzája illetlen módon sem nem közeledtem, sem nem nyúltam. Hogy a megkötözéstől gyógyult-e meg, nem-e, nem tudhatom, de másnapra Gali Istvánnénak baja nem volt, semmi. Az anyám sírjára esküszök.

VERESS REBEKA *(átkozódva, közbekiabálva)*

Hazudsz, kutya, még a faszod görbülését is meg tudom mondani, hogy balra hajlik el, hogy a ráksebb rágja le tövig.

BÍRÓ

Fegyelmezze magát, vagy kivezettetem.

ÜGYÉSZ

Már csak egy kérdésem van. Hát Veress Rebeka jobb füléből minek kellett levágni?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Soha nem vágtam én abból le semmit, hanem amint Gali István elbeszélte, amikor Kozmánét, ki másképpen is neveztetik, és Veress Rébékét a csakugyan megmondott pénteken a házban az ágashoz láncolta, a két asszony összeveszvé, egyik a másikat régibb boszorkánynak kiáltván, Kozmáné Veress Rébék fülét elkapta, s belőle egy darabot kiharapott, és azt mondta Veress Rébék, hogy én vágtam volna el.

BÍRÓ *(leplezetlen gúnnyal, nevetve)*

Harapta, mi, harapta?

ÜGYÉSZ

Biztos vagy benne, hogy nem vágta?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Harapta-e, vágta-e, pontosan nem tudnám megmondani.

ÜGYÉSZ

Akkor hát nemcsak Veress Rebeka alperest, hanem ezt a bizonyos Kozmánét is a gerendához kötözte ez a Gali?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Azt én nem tudom megmondani, akkor már Kozmáné nem volt a kamarában, mikor én oda bémentem.

ÜGYVÉD

A helyzet tisztázása végett, kérem Kozmánét tanúnak szólítani.

BÍRÓ

Szólítom özvegy Kozma Jánosnét, ki szalontai lakos, nemtelen, reformata vallású.

ÜGYVÉD

Mesélje el, hogyan keveredett Gali István kamarájába, és ottan mit látott, tapasztalt.

KOZMÁNÉ *(aszott, ravasz tekintetű öregasszony)*

Engemet, kérném, nemes Gali István keresett meg, mert megmondtam én, kérem, néki, hogy meglássa, kend, a feleségét megrontotta ez a szukafattya, sátán kurvája *(sűrűn köpköd Veress Rebeka felé)*, és ennek okán segítsék én néki rávenni, hogy az átkot levegye szégyen ártatlan asszony fejéről.

BÍRÓ

Ne köpködjön itt az esküdtszéken, mert tömlőcbe vettetem!

ÜGYVÉD

Milyen állapotban találta Veress Rebekát ott, a kamarában? Ruhája megszaggatott volt-e, maga testileg-lelkileg meggyötört-e?

KOZMÁNÉ

Nem volt annak semmi baja, kérem, csak megláncoltatott derekánál fogva, hogy át ne bucskázzon a fején, míg meg nem gyógyítja Galinét. Ahogyan azt én Gali Istvánnak előzetesen meghagytam volt.

ÜGYÉSZ

Maga tanácsolta hát a megláncoltatást?

KOZMÁNÉ

Igenis, kérem, így kell eljárni ezekkel a beste boszorkányokkal.

BÍRÓ

Hagyjuk már ezt az átbucskázást, kérem szépen. Elvégre is a tudomány századában élünk, tán még itt Szalontán is.

ÜGYÉSZ

Arra válaszoljon inkább, mi oka volt kiharapni annak a magatehetetlen asszonynak a füléből egy darabot.

KOZMÁNÉ *(fölháborodva)*

Ez már csak szemenszedett hazugság, kérem, még hogy én kiharaptam volna belőle egy darabot, hát minek néz az ügyészúr már engemet?

ÜGYÉSZ

Akkor mivel magyarázza Füsüs Nagy János vallomását, amit Weszprémi borbély szakvéleménye is alátámaszt,

miszerint Veress Rebeka füléből hibá-
dzott egy darab?

KOZMÁNÉ

Az úgy volt, kérem, hogy nem harapás
által, hanem éles kés metszése által lett
kivágva belőle egy kis darabka. De
olyan apróka, kérem, hogy szinte vére
se serkent ennek a sátán szukájának,
csak kényeskedik az, hogy sajnáltassa
magát.

ÜGYÉSZ

Mégis mi okból kellett megcsonkítani
ezt a szerencsétlen asszonyt?

KOZMÁNÉ

Méghogy szerencsétlen, kérem. *(megint
felé köp)* Mi másért, mint hogy elvétes-
sék boszorkányos ereje néki, mert tud-
ni való, hogy így testi integritásában
megsértve gyengül a sátántól kapott
bűbája ezeknek a boszorkányos sze-
mélyeknek.

BÍRÓ *(a fejét fogja)*

Uram, irgalmazz szegény fejemnek.

ÜGYÉSZ

És hová lett a Veress Rébék füléből ki-
metszett darab?

KOZMÁNÉ

Hát, kérem, annak rendje s módja
szerént azt a nyavalyatörőssel, avval a
szegény Galinéval lenyelettem, aho-
gyan azt kell, kérem, hogy evvel leve-
gyem a rontást róla, amit ez a sátán
szukája rája tett. *(köp)*

ÜGYÉSZ

Akkor tehát nem Veress Rebeka gyó-
gyította meg az asszonyt, hanem ma-
ga?

KOZMÁNÉ *(büszkén)*

Igenis, kérem, így volt, ha másként
nem. A jó öreg Kozma mamára mindig
számíthatnak, kik bajba kerülnek.

BÍRÓ *(gúnyosan, de egyre idegesebben)*

Akkor hát, Kozmáné, kendtek is bo-
szorkány hírében áll tán? Elvégezhe-
ti-e kendteken is a boszorkánypróbát a
bíróság?

KOZMÁNÉ *(megijedve, észbe kapva, ne-
gédesen beszél)*

Dehogysis vagyok én boszorkány, ké-
rem. Jámbor, istenfélő asszon vónék
én, csak tetszik tudni, segíték, ha meg-
kérnek, amiben csak tudok.

BÍRÓ

Ha nincs több kérdés, akkor szólítom
Fási Ilona 18 esztendőös, szalontai la-
kost a tanúk padjára.

ÜGYÉSZ

Fási Ilona, te Gali István házában cse-
lédkedsz, jelen voltál-e a tárgyalat ese-
mények idejében a háznál?

FÁSI ILONA *(pironkodva, alig hallhatóan
beszél)*

Igenis jelen voltam, kérem.

ÜGYÉSZ

Mit tudsz Veress Rebeka sértett fogva
tartásáról, megveretéséről és a rajta
esett erőszaktételeiről elmondani az es-
küdtszéknek?

FÁSI ILONA

Arról én, kérem, semmit elmondani
nem tudok, mert engem Gali István ki-
küldött a leányával a mezőre, hogy fü-
veket szedjünk. Estvére kelve szed-
tünk is jóformán, hogy...

ÜGYÉSZ

Miféle füveket?

FÁSI ILONA

Beléndeket, cickafarkot meg minden
efféle gyógyító füveket, kérem.

ÜGYÉSZ

Aztán mi célból szedted ezeket a füve-
ket?

FÁSI ILONA

Nékem azt mondták, kérem, hogy ne-
mes Gali István feleségét, szegény gazd-
asszonyomat, Veress Rébék megrontot-
ta, ő meg is tudja gyógyítani, csak ezek
a gyógyító füvek kellene hozzá, mert
Gali István osztán magához hívatta Ve-
ress Rébékét, aki is azt mondtotta, hogy
ő meggyógyítja, csak szedjenek néki
olyan fűvet, amilyet ő mond.

ÜGYVÉD

Szóval Gali István magához hívatta
(*kihangsúlyozza a szót*) Veress Rebekát?

FÁSI ILONA

Igen, kérem, Gali István magához hívatta, aztán pedig bezárta a kamarába, hogy addig el nem megy onnan, míg meg nem gyógyul a felesége.

ÜGYVÉD

Láttad, amikor bezárta a kamarába?

FÁSI ILONA

Én azt a magam szemével nem láttam, kérem, de úgy kellett lennie, mert ő csak olyan kóborló személy, s közönséges hír a városba, hogy ő boszorkányos asszon vóna.

ÜGYVÉD

Mit értesz az alatt, hogy kóborló személy?

FÁSI ILONA (*egyre ijedtebben*)

Nem értek én alatta semmit is, kérem szépen, hanem csak így mondják, hogy kóborló vóna.

ÜGYVÉD

De az alatt csak értesz valamit, hogy boszorkányos asszony?

FÁSI ILONA (*már szinte sírva, félve pislogva Veress Rebeka irányába*)

Azt is csak úgy hallottam, hogy megrontott volna sokakat, tulajdon testvér bátyját is, aki ott ül, ni. Ő biztos jobban tudja.

BÍRÓ

Legyen ennyi elég ebből. Szólítom a tanúk padjára szalontai lakos Veress Jánost, ki nemtelen, 52 esztendő, ki a sértettnek testvér bátyja, reformata vallású.

ÜGYÉS

Mit tudsz asszony húgod fogva tartásáról s meggyaláztatásáról?

VERESS JÁNOS

Én, kérem, akkor jelen éppen nem voltam, hanem meghozták hozzám hírül, hogy a húgomat, Veress Rébékét Gali István magához hívatta, s ott tartóztatja

avégett, hogy a feleségét, amint mondták, megrontotta, s gyógyítaná meg, mely hírre én odamenvén Gali Istvánhoz, kérdeztem tőle, hogy hol van az a rossz asszony, az én húgom, hadd verjem meg, mert már fejünket vette, rossz magaviseletével, úgy, hogy a városon is szégyenlünk miatta járni. Mire Gali István azt mondotta, nem bántja biz azt, kend pajtás uram, ott van a kamarába, ne legyen őrája kendnek semmi gondja, mert nincsen annak semmi baja.

ÜGYVÉD

Azért mentél hát Gali István házához, hogy megverd tulajdon asszony húgodat?

VERESS JÁNOS

Úgy valahogy, mert szégyent hozott ránk nap mint nap, meg mert az ura is, az a Székely János is ezt tanácsolta nekem, hogy csak így lehet vele bánni, ha már a szép szó mit se használ.

ÜGYVÉD

És Gali István azt mondta, hogy nincsen annak semmi baja?

VERESS

Igen, kérem, úgy mondta.

ÜGYVÉD

Miért mondod rossz életűnek tulajdon asszony húgodat?

VERESS JÁNOS

Ő bizony csak olyan rendetlen életű asszony, az urától is külön lakik, s többnyire koldulással él, és közönségesen boszorkányos asszonynak tartatik a városban.

ÜGYVÉD

Mi okon mondatik boszorkányos asszonynak nevezett Veress Rebeka?

VERESS JÁNOS

Én arra nem merek semmit se mondani, de megrontott már többször engemet is, tulajdon egy testvérbátyját, olyan kurva fattya, ördög szukája az.

ÜGYVÉD

Hogyan rontott meg téged?

VERESS JÁNOS

Hát kérném szépen, midőn nem adtam ki néki az örökségbeli jussán fölül, amit követelt, mondván, azt is eltékoztad, amit kaptál, megsavanyodott a tehénben a tej, oszt rövidre rá el is pusztult. De nekem is azóta hasogat a derekam, most is ni, ahogyan reám tekint. De megrontotta az még a hites urát is, ki most csupa fekély meg himlő, ni (*kimutat a tanúk felé*), hogy ma holnap halálán lesz. Meg aztán ott van az a szegény Dani gyerek, annak se kellett volna el-, messze menni, bujdosásra adni a fejít, ha ez a sátán kurvája meg nem rontotta volna, azt beszélük. Most meg annak a házában lakik ez, mintha mindig az övé lett volna.

BÍRÓ (*idegesen fölcsattanva*)

Miféle Dani gyerekről hadoválsz itt össze mindent?

VERESS JÁNOS

Hát a Pörgéről, a Pörge Daniról, na.

BÍRÓ (*beletörődően, mint aki megadta magát*)

Halljuk, hogyan rontotta meg nevezett személy, Veress Rebeka azt a szóba hozott férfit?

VERESS JÁNOS

Én csak hallottam, magam szemivel nem láttam, csak ahogy a városban beszélük, hogy az asszonyon keresztül.

BÍRÓ

Az asszonyon keresztül?

VERESS JÁNOS

Úgy, úgy, mert nagy házasságszerző volt ez az én asszony húgom, aztán meg megkérte az árát, azt beszélük. A kasznárral édesgette össze a Czifráék lányát, akit aztán a Danival ördögös praktikával elvetetett, mivelhogy szégyenben maradt a kasznártól. Így mondják legalábbis.

BÍRÓ (*érdeklődve*)

És mi lett azzal a Pörge Dániel nevezett megrontott gyénnel?

VERESS JÁNOS

Úgy beszélük a népek, hogy szegénylegénynek állt, aztán a törvény kezére került, s felakasztották.

BÍRÓ

Tán még a szemét is kivájta az asszony húgod varjú képében, miután átbucskázott a fején, s elrepült, ezt akartad mondani nemdebár?

VERESS JÁNOS

Én ilyet nem mondtam, kérem szépen, de elképzelni el tudom az én asszony húgomról.

BÍRÓ (*magából kikelve ordít*)

Takarodj innen a szemem elől, amíg kalodába nem dugatlak.

(*Ügyész, Ügyvéd sokatmondóan összenéznek.*)

BÍRÓ (*iszik, próbál uralkodni magán, de látszik, hogy össze van zavarodva*)

Szólítom hát Székely Jánost, ki szalontai nemtelen lakos, reformata vallású, s a sértett hites ura.

ÜGYÉSZ

Tényleg hites ura vagy-e a sértettnek, nevezett Veress Rebekának?

SZÉKELY JÁNOS

Hitesnek hites, de ágytul, asztaltul elváltan rég.

ÜGYÉSZ

Hogyan s miképpen romlott meg a házasságod Veress Rebekával, hogy ágytól s asztaltól elváltak?

SZÉKELY JÁNOS (*lerí róla, hogy súlyos alkoholista, remeg a keze, bizonytalan a tekintete, stb.*)

Hát nézzen reám a tekintetes úr, nem elég-e, mit a maga szemével lát?

BÍRÓ (*egyre kevésbé kontrollálva magát*)

Én meg úgy látom, hogy inkább az ital, mint az asszony rontott meg téged.

SZÉKELY JÁNOS

Annyi nyomorgattatás meg szégyen után nem csoda, ha ivásra adja az ember a fejít, kérem tisztelettel. Mi mást is tehetne az ember gyereke?

ÜGYVÉD

Miféle szégyenről beszél?

SZÉKELY JÁNOS

Közönséges hír a városban, hogy ő boszorkányos asszony, és félnek tőle, sokat is rontott már meg, amint mondják, ráadásra kurválkodik is, kérném, hiába is mondanám másképpen.

ÜGYVÉD

Miért javasolta a sógorának, hogy verje meg Veress Rebekát?

SZÉKELY JÁNOS

Azt beszélük róla, hogy ha valakit megrontott, s az előkapta, s jól elverte, és azután semmi baja nem lett a megrontott személynek. Meg hát nekem is sikerült hébe-korba megfegyelmeznem kicsinység. Igaz, az utóbbi időbe én hiába vertem meg, nem fogott azon már semmi, csak egyre megátalkodottabbá lett. Gondoltam, hátha idegen általi megveretése használ.

ÜGYÉSZ

És Veress Rebeka erőszakos megbecs-telenítése útján is vették már le másról a neki tulajdonított rontást?

SZÉKELY JÁNOS

Nem kellett azt erőszakkal tenni, kérem, szívesen tette szét a lábát mindenkinnek magától is, akinek csak tudta. Főleg, ha még pénzt is remélt, mert...

BÍRÓ *(fölkapja a fejét, közbeváág)*

Jól értem, a tanú azt állítja tehát, hogy a felesége pénzért árulta magát?

SZÉKELY JÁNOS

Engem, kérem? Nem árult az, csak átkozott minden szíre-szóra, meg...

BÍRÓ

Mármint az asszony saját magát...

SZÉKELY JÁNOS

Ja, kérem, én azt már nem tudhatom, mert elköltözött tőlem, mikor kikergettem a házból.

ÜGYVÉD

Miért kergetted ki?

SZÉKELY JÁNOS

Mert összeszúrta a levét már a szomszéddal is, aztán meg a jó isten tudja, kicsodával. Hát kell nekem az ilyen szégyen, kérem. De meg is bosszulta, azóta tele vagyok fekélyvel, mert rontást tett rám, ahogyan megköpködött. Nézzék. *(mutatja a keléseit, himlőfoltjait)*

ÜGYÉSZ

Nem egyszerűen csak a himlőt kaptad el, ahogyan itt a környéken olyan sokan a járvány idején?

SZÉKELY JÁNOS

Lehet, kérem, de azt is ez a sátán szukája szabadította rám.

BÍRÓ *(fáradt beletörődéssel)*

Ha nincs több kérdés, elmehetsz. És minthogy az ügyben több tanút nem idéztek meg a fiskális urak, hála a jó istennek, kérem az ügyész urat, tartsa meg záróbeszédét.

ÜGYÉSZ

Tekintetes Törvényszék!

Nagyszalontai lakos Veress Rebekát, Székely János feleségét csakugyan szalontai lakos, nemes Gali István 1808. július 6. napján szép szín alatt magához csalta, s midőn hozzámment, ekképpen szólott néki: no, micsoda disznó teremtetted boszorkánya, kurvája, megrontottad a feleségemet, kitekerted a nyakát, gyógyítsd meg, mert ha meg nem gyógyítod, megöllek, itt issza fel a kutya a véredet. Ezután Gali István maga lévén a szobában, láncot tett Veress Rebeka derekára, s lakatot vetvén reá, kivitte a siket kamarába, ahonnan nem hallatszott ki semmi, s ott felhúzta a láncnál fogva a gerendába, és többszörösen megbecstelenítette, mert nem az asszony meggyógyítása volt az igazi célja, hanem csak az alkalmat kereste, hogy régi, nemtelen vágyát rajta egyszerűsmind kitölthesse. Hiába kérte az Istenre nemes Gali Istvánt Veress Rebeka, hogy őtet ne bántsa, csak annyit enge-

dett néki, hogy lebecsátotta a gerendából annyira, hogy ülhetett. Az után megfogadta nemes Gali István Füsüs Nagy Jánost, hogy Veress Rebekát köttözzé meg, meg is kötözte Füsüs Nagy János kötéllel a nyakát, a két karját, keze fejét és a két lábát, s összekötvén gombolyagba, ugyancsak felhúzta a gerendába, és többszörösen közösült a magatehetetlen asszonnyal, melyet nemes Gali István kívülről a kulcs lyukán keresztül nézett. Azután, hogy Füsüs Nagy János pedig pusztá kézzel megpofozván Veress Rebekát, kiment a kamarából Gali Istvánhoz, s vele borozván, a borozás közbe bé-bészaladt a kamarába, s egy kötéllel jól meg-megverte, s vallatta mondván: péntek van, valljál, micsoda disznóteremtette kurvája, boszorkánya, megmondtam, hogy a kezembe akadsz. Most már aztán meggyógyítsad Galinét, mert különben itt issza fel a kutya a véredet. Ekkor Veress Rebeka mondta Füsüs Nagy Jánosnak, hogy mivel semmi gonosztságot nem tud, Galinét meg nem gyógyíthatja, s a lelke esméretibe ne is turkálódjon. Akkor Füsüs Nagy János és Gali István részegségében az asszonnyal való erőszakosságot tovább folytatta. Ennek okán kérem az esküdtszéket, hogy nemes Gali Istvánt és nemtelen Füsüs Nagy Jánost bűnösnek állítván, a bíróság méltó büntetésének vesse alá.

BÍRÓ

Köszönöm, ügyész úr, most felkérem Bige Márton fiskális urat, hogy tartsa meg védbeszédét.

ÜGYVÉD

Tekintetes Törvényszék!

Az alperes a maga mentségére és könynyebbségére való tekintettel azt adná elő, hogy ő a megkínóztatottnak állított Veress Rebekát a felesége betegségének gyógyítása végett hívta legyen magához, mivel ottan úgyis hírében,

nevében az egész városban boszorkánynak tartatott. Az asszonynak oltalmára lenni állítja magát, és hogy az asszony is önként való vallásánál fogva őtet nem terhelné, mégis mind a felperes a Magistratus Fiscus által előadott írásoknál fogva világosságra jött volna az, hogy ő az asszonyt, minek utána magához hívatta volna, felesége gyógyítása miatt, letartóztatván a büdös kamarába valóságosan bészárta, ottan derekánál fogva leláncolta, de csak hogy el ne repüljön, boszorkányos híre okán, és hogy a feleségét bizton meggyógyítsa, kire maga tett rontást egykoron. Midőn Galiné nyavalyatörése elmúlni látszott, Gali István éppen elengedni készüle Veress Rebekát, ám ekkor reája törtek a törvényszolgák, és erőszakkal megvádolták. Holott tanúsíthatja Füsüs Nagy János, de Kozmáné úgy szintén, hogy felperesen semmiféle szemérmetlen erőszak nem esett, csupán boszorkányos képességei megzabolázásának céljából volt lefogva Gali István kamarájába mindaz idáig, míg Galiné a kínos állapotjából ki nem gyógyult. Gali István tehát nem saját érdekében, pláne nem állatias vágyának engedelmeskedve cselekedék, hanem jogos védelmében megbabonázott feleségéért való aggodalmában tette, amit tett. Becsületét, hitét és a közösség javát szem előtt tartva. Bűnükül legföljebb is kétes babonáságuk róható fel, melynek mindketten áldozatául estek. Ennek okán, kérem az tisztelt esküdtszéket a vádlottakat fölmenteni.

BÍRÓ

Az ítélelhozatal előtt nincs más hátra, mint megkérdézzem a sértettet, akad-e még hozzáfűzni valója a tanúvallomásához.

VERESS REBEKA

Tisztelt bíró úr, úgy jött ki a végére, mintha bizony én magam lennék vádol-

va, mert ez a két mocsadék kurafi, ni *(rámutat Galira és Füsüsre)* kedvére kiélték rajtam póre baszdühüket, mocskos vágyaikat, amire már olyan régóta ácsingóztak. Mit tehettem volna erőszakosságuk ellen gyenge fehérszemély létemre, láncra vetve, megkötözve? Semmit is, kérem. Ahogyan nem tehettem semmit is az uram ellenében, ki részségében vert, kikötözött úgy szintén, ha nem tettem a kedvére, ha olyanja támadt néki, most meg itt boszorkányozik a világ előtt, meg vádol, hogy így rontottam meg, meg úgy küldtem reá a himlőt. Mind állatok ezek, semmi mások, csak találjanak lukat, ahová bedughatják ágaskodó faszukat, hogy aztán lecsapolva nedvüket kanosságuk csillapodván elheveredjenek részegen hortyogva a vackukon. Ilyenek ezek mind. Ilyenek vagytok egytől egyig mindnyájan. *(körbemutat a teremben ülő férfiakon egyesével, majd a nézőtér felé fordulva folytatja)* Te is, meg te is, meg te is... Ennyit szerettem volna még elmondani a tekintetes törvényszék előtt.

BÍRÓ *(szinte megbabonázva nézi a nőt)*

Üljön le, és próbáljon ember módjára viselkedni, ha nehezére esik is. Utolsó szó jogán kérdezem a vádlottakat. Mit tud Gali István elsőrendű vádlott fölhozni a maga mentségére?

GALI ISTVÁN

Tisztelt esküdtszék, elfogadom, bármi is lett légyen a döntés reám nézve. Bűnösök vagyunk, nem-e, úgys csak a Jóisten a megmondhatója, mert hitünk szerint, ő annak a rendelője is egyszerűsmind. Csak azt nem érem föl ésszel,

miért engemet, becsületes magyar nemes embert vádol a bíróság, mikoron itt vagyon köztünk városunk elveszejtésére egy ártó asszonyszemély, ez a boszorkányos ördög szukája, ki annyiakat megrontott már, s magát rendetlen életnek adva megbabonázott férfiak eszét vette el, családokat dúlt szét. Voltanak szebb idők, tisztelt esküdtszék, nem is oly rég, mikor még máglyán végezték az ilyen sátán kurvái, nem pediglen igazság szolgáltatott nekik. Ezt akartam elmondani minden becsületes magyar ember javára.

BÍRÓ

Utolsó szó jogán Füsüs Nagy János másodrendű vádlott mit tud fölhozni mentségére?

FÜSÜS NAGY JÁNOS

Én, kérem, nevezett nőszemélyt meg nem becstelenítettem, még bottal sem piszkálnám meg mérges pináját neki. Jól is néznénk ki, hogy a végén még megfertőzzön bujakórral, egyéb ocsmány betegségeket ragasszon rám, becsületes, keresztyén ember létemre. Minden, amit piszkos száján káromva kiejt, aljas rágalom, amit...

(félbehagyja a mondatot, és meredt tekintettel, megbabonázva bámulja Veress Rebekát, aki démonikus jelenséggént, fekete kendőjét szárnyként szétterjesztve, valójában imitálva a démonikusságot, hisztérikusan nevetve, rikoltozva felugrik helyéről, és nekiront a vádlottak padján ülő Galinak meg Füsüsnek, hogy kikaparja a szemüket)

BÍRÓ *(riadtan, keresztet vetve, mintegy magát védve)*

Hess, madár!

ILLAT, SZÍNHÁZ, ILLÉKONYSÁG, ÉS A TARTÓS EMLÉKEZET PARADOXONA

*„mikor a régmúltból többé már semmi se marad, az
élmények halála után, a dolgok pusztulása után, egyedül
az íz és az illat élnek még tovább sokáig, törekenyebben,
de elevenebben, anyagtalanebbul, szívósabban és híveb-
ben mindennél – mintha csak lelkek volnának, amelyek
idézik, várják, remélik, minden egyébrek romjai felett, s
amelyek moccanás nélkül tartják majdnem megfoghatat-
lan harmatjukon az emlék óriási épületét.”¹*

A fentieket Marcel Proust írja *Az eltűnt idő nyomában* híres részlete, a madeleine felidézése után pár sorral. Amikor Proust ezeket a sorokat papírra veti, akkorra már az érzéketterületek sorában a szaglás leértékeltté, megtagadottá és mellőzötté vált. A tudományban és a közfelfogásban a hierarchiába rendezett érzékek között a szaglás az utolsó helyre került. Ez a helyzet történeti fejlemény, társadalom- és tudománytörténeti egyaránt, és alapvetően az európai (nyugati) kultúrára jellemző.

Mit tud kezdeni a színházi emlékezet, ehhez kapcsolódva a technikai rögzítés, az archíválás a színházi előadásnak² azzal a vetületével, az illattal, amely létmódjában látszólag a legközelebbi rokona ennek az illékony műfajnak, ám amely az érzékek rendjében a leginkább mellőzött, a hierarchia alján található? A nyugati gondolkodás az érzéketterületek közül a látást és a hallást helyezi az érzékek élére, és a színház genealógiájában is a művészeti ág mint „a látás helye” (theatron) kap meghatározást. A vizualitásnak ezt az uralmát erősítette tovább a látás karteziánus dominanciája, majd pedig a technikai rögzítés alakulástörténete. Az illatok (szagok) tekintetbe vétele természetesen nem a molekuláris szint vizsgálatát vonja maga után. Ahogyan a (színházi) látványban sem fotonokról és hullámhosszokról stb. esik szó, és a (színházi) hang kapcsán sem rezgésekről és frekvenciáról.

Ennek a kulturális/antropológiai kérdésnek a kapcsán tehát nem arról van szó, hogy az illatok (szagok) elkülönülten kerüljenek be a színházról szóló dokumentálási, archiválási, emlékezeti diskurzusba. A gyakorlatilag mellőzött vizsgálati szempont releváns lehet a történeti kutatásban, érintve például a szagoknak az európai középkorban és kora újkorban megvolt sajátosságait és ezek hatását a színházi befogadásra/élményre, vagy például a szagok jelenlétét és hatását a naturalista színpad gyakorlatában, továbbá a szagok szerepét a kortárs színház egyes alkotásaiban/eseményeiben.

A szag – biológiai és pszichológiai vonatkozása mellett – kulturális jelenség. Megítélése és helye koronként, korszakonként és kultúránként is eltérő. A színház, az archívum és az emlékezés kapcsán is figyelmet érdemel, ha e tényezők némelyikével rokon ismerveket mutat. A színházi esemény és az illat (vagy szag – a továbbiakban mindkét kifejezést hasz-

¹ Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában* I. Swann, ford. Gyergyai Albert, Európa, Budapest, 1983, 57–58.

² Színházon a jelen írásban mindenekelőtt az *eseményt* értem, nem pedig az intézményt, az épületet, a struktúrát.

nálom) lényeges ontológiai vonása a tűnékenység, az illékonyosság. Ha hihetünk a nyelvben rögzült (bár gyakran feledésre ítélt) emlékezetnek, a magyarban az illa, illan, illat szavak mindegyike ugyanarra a – mára elavult jelentésű – illik (azaz eltűnik, elszalad) alapszóra vezethető vissza. Az (el)illan szóból azért lesz, lehet illat – az *Etimológiai szótár* magyarázata szerint –, mert „az illatok gyorsan terjednek a levegőben és gyorsan el is tűnnek. Eredeti jelentése ‘szag’ volt, ebből jelentésszűküléssel fejlődött a mai ‘kellemes szag’.”³

A szaggal kapcsolatos 20–21. századi fenntartások is részben éppen az illékonyossággal, a megragadhatatlansággal függenek össze. A szagok nem rögzíthetők, nehezen tárolhatók, határuk, kiterjedésük bizonytalan, ahogyan az is, hogy térben és időben meddig hatnak. Ugyanakkor ezek a sajátosságok nem teszik lehetetlenné a szagok társadalmi, kulturális – ezen belül színházi – jelenlétével történő foglalkozást, melynek – a színházi tárgyba vonás kapcsán – nem az a célja, hogy (mint említettem) elkülönülten, a többi érzékszervi területtől leválasztva legyen elemzés tárgya az illatok szerepe színházi alkotásokban, eseményekben, hanem az, hogy amennyiben ezekben jelen vannak a szaglással érzékelhető mozzanatok, akkor ezek ne legyenek elnémitva, kitakarva az elemzésben, beszámolóban. Mivel az érzékszerveink együttesen, a maguk összességében működnek, ezért az egyes érzékterületek kizárólagossággént történő számbavétele legtöbbször módszertani könynyítés az elemzés számára. Az itt tárgyalt színházi téma kapcsán indokolt volna, hogy azokban az esetekben, amikor egy-egy színrevitelben a szagok (akár alkotói, akár befogadói oldalról, vagy mindkettőről) funkciót kapnak, akkor ez ne maradjon reflektálatlanul, ne legyenek a szaglást játékba vonó megoldások elfojtva, mintha egyébként befogott orral bármit lehetne a maga teljességében érzékelni.

Előbb azonban lépünk térben és időben hátrébb, hogy vázlatosan szó essen a szagoknak a modernitás előtti jelenlétéről, megítéléséről és jelentőségéről!

A korszakok között nem határvonalak, hanem gyakran évtizedekre, évszázadokra nyúló időszakok vannak. A modern higiénia, a csatornázás, a rendszeres tisztálkodás, a modern gyógyítás kialakulása előtt a szagok jelenléte, az illatszerek használata és a szagoknak tulajdonított jelentőség sokkal nagyobb volt, mint a 19. századdal kezdődően. Erre most nem történelmi, kultúrtörténeti példákat említek, hanem néhány drámarészletet.⁴ Szophoklész az *Oidipusz király* kezdetén azt írja (a darab negyedik sorában), hogy Thébában „[a] város tömjén illatával árad”.⁵

Az egyénnek a szagáról történő felismerésére példa Plautus *A hetvenkedő katona* című darabjának alábbi részlete:

MILPHIDIPPA Most miért bámulsz? Mért nem kopogsz be?

ACROTELEUTIUM Mert nincs a házban.

MILPHIDIPPA Hogy tudod?

ACROTELEUTIUM Mivel szagát nem érzem, tudom, felismerné az orrom, ha bent volna.

[...]

ACROTELEUTIUM Már azt hiszem, közelben áll szerelmem, szaglik, érzem.

PYRGOPOLINICES Többet lát orrával, mint szemével.

PALAESTRIO Mert vak a szerelemtől.⁶

³ *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, főszerk. Zaich Gábor, Tinta Kiadó, Budapest, 2006.

⁴ Ezt a néhány antik drámapéldát a következő kötet is említi: Constance Classen – David Howes – Anthony Synnott: *Aroma. The cultural history of smell*, Routledge, London – New York, 2003 [1994].

⁵ Szophoklész: *Oidipusz király*, ford. Babits Mihály.

⁶ Plautus: *A hetvenkedő katona*, ford. Devecseri Gábor.

A városlakó és a vidéken élő ember eltérő szagáról tesz említést Arisztophanész a *Felhők* egyik helyén:

Vesztett is volna el az a banya,
Ki elvétette az anyád velem!
Megvolt az én víg életem falun,
Bő, csintalan, kényelmes gazdaság,
Méhvel, juhval, szürettel duzzadó ;
De, hogy Megakiesi Megakies úr
Húgát – paraszt létemre városít –
Finnyás, pazarló, fényűző leányt
Elvettem: úgy feküdtünk össze, én
Törköly, aszalvány, gyapjú, pénz szagú,
Ö mirrha, balzsam, nyelvcsók, dőzsölés,
Költség, szerelmi mámor illatú.⁷

A fentiek természetesen nem a színrevitel példái, de azé a közös szaglászervi tapasztalaté, ami a közönség számára ismerőssé tette ezeket a szituációkat.

Az antik drámapéldákat követően említést érdemel a kora kereszténység illattal kapcsolatos felfogása. Pál apostolnak a Korinthusiakhoz írott második levelében szerepel, hogy „[h]ála legyen Istennek, aki Krisztusban mindig győzelemre segít minket, és ismertet jó illatként mindenütt elterjeszti általunk. Mert Krisztus jó illata vagyunk mi az Istennek, azok közt, akik üdvözülnek, éppúgy, mint azok közt, akik elkárhoznak”.⁸ A szentség szaga édes illatot jelentett, ami aztán a templomépületek és az ott folyó szertartások állandó illata lett. Az illatosítás helyenként olyan méreteket öltött, hogy a templomokban nemcsak a belső teret töltötték meg erős illatokkal, hanem az építéskor a habarcsba is illatosítókat kevertek.⁹ A szentséget megidéző leggyakrabban használt illat a tömjén volt. A másik pólushoz, a Sátánhoz és a pokolhoz a kénszagot kapcsolták. Ez utóbbi vezet el bennünket egy színházi előadásnak a szaglásra gyakorolt hatásához, annak vizsgálatához. Az erre vonatkozó alábbi rész Jonathan Gill Harris *The Smell of Macbeth* című tanulmányának főbb megállapításait követi.

Harris abból indul ki, hogy vajon mit jelent az, ha a színházban nemcsak nézünk és hallunk, de szagolunk is.¹⁰ A Shakespeare-kutatók konszenzusa szerint a *Macbeth* 1606-ban került először színre. A nyitó instrukció szerint: „Pusztaság. Villámlik és mennydörög. Három boszorkány jön”.¹¹ Ez nem olvasnivaló, hanem színpadi látvány és történet. Ebből – témánk szempontjából – a „villámlik és mennydörög” az érdekes. Ezt a hatást valószínűleg petárdával, lőporral, gyantaporral idézték elő a Globe-ban. A pirotechnikai eszközök füstje és szaga átjárta a színpadot és a nézőteret. A domináns szag a kén volt, ami a kor felfogásában a pokollal asszociálódott. Ezt rövidesen Lady Macbeth szavai is megerősítik, amikor így szól: „Jöjj, / Sűrű éjszaka s pokolfüstbe öltözz...”¹² Ezt a füstöt (és vele a kén szagát) az előadás kezdete már szerepeltette. De ez a lőpor szag túl is mutatott a színpadra vitt fikción. Nagy valószínűséggel erős érzéki utalást tett a közelmúlt egy rendkívüli eseményére, a lőporos összeesküvésre.

⁷ Arisztophanész: *Felhők*, ford. Arany János.

⁸ Szent Pál: A Korintusiaknak írt második levél, 2: 14–15., ford. dr. Gál Ferenc.

⁹ Vö. Classen et al., i. m., 18.

¹⁰ Jonathan Gill Harris: *The Smell of Macbeth*, *Shakespeare Quarterly* Vol. 58, No. 4 (Winter 2007), 465–486., 467.

¹¹ Shakespeare: *Macbeth*, ford. Szabó Lőrinc, I. 1.

¹² Uo., I. 5.

A darab, amit néhány hónappal a Guy Fawkes és katolikus összeesküvő társai által kitervelt lőporos merénylet felfedezése (1605. november 5.) és a merénylők kivégzése (1606. január 31.) után írtak és mutattak be, világosan utal a botrány nyilvánosan megvitatott részleteire, így arra, hogy egy lojálisnak tekintett személy a király megölésére tör, és a kétértelmű beszéd a hazaárulás egyik eszköze. A lőporos összeesküvés leleplezését egyébként utóbb a király személyes tettének tulajdonították, és a szagnak, illetve a szaglásnak ebben – egy fennmaradt vers szerint – meghatározó szerepe volt.

Then, „Powder I smell;” quoth the our gracious King
(now our King was an excellent smeller);
And lowder and lowder,
quoth the King, „I smell powder”;
And downe he run into the Cellar.¹³

A kénszagnak a Sátánnal és a pokollal való összekapcsolása a lőporos összeesküvés révén csak megerősítést nyert, amit a *Macbeth* boszorkányai és a dráma merényletsora tovább fokozott.

A tűzijáték (azaz lőporral működő színpadi eszköz) több korabeli dráma instrukciójában szerepel, például Christopher Marlowe *Doctor Faustus*-ában (1597 körül), melyben Mephistopheles tűzijátékkal lép a színre; Thomas Heywood *Silver Age* (1613) című darabjában, ahol a színpad minden sarkából ördögök jönnek mindenféle tűzijátékokkal. Azaz a *Macbeth*-ben használt kénszagot árasztó pirotechnika nemcsak a lőporos összeesküvést idézte meg, hanem a katolikus felfogásban a démonit, a sátánit jelölő bűzt is. Shakespeare egyébként nem csak a *Macbeth*-ben kapcsolja össze a bűnt a szagokkal. A *Hamlet*-ben Claudius így beszél: „Ó, rút az én bűnöm, s az égre bűzlik!”¹⁴ Vagy az *Othello*-ban, ahol Emília ezt mondja Jágóról (és itt az eredetit kell idézni, mert a magyar fordítás ezt megmásítja): „... I smell't; O villany” („... most értem! Ó, micsoda gázság!”).¹⁵

A szag ezekben a példákban a belső morális igazság jelölője. Ami szorosan összefügg azzal, hogy a korban a szagnak és a látványnak a modernításban kialakult szerepétől eltérően teljesen más felfogása volt. Ha már fentebb az illékonyság kapcsán a magyar nyelvben megőrzött jelentésemlekezetre utaltam, itt az angol nyelvben egykor megvolt jelentést kell előhívnom az *essence* szó kapcsán. Az *Oxford English Dictionary* szerint a kora modern angolban az *essence* szónak kettős, egymástól el nem váló jelentése volt. Egyrészt jelentette azt, ami valamit önmagává tesz, ami egy dolog létezését megteremti (azaz annak a lényegét adja), másrészt egy illatnak, szagnak, parfümnek a sűrítményét (azaz az esszenciáját).¹⁶ Ahogy a magyarban ma is beszélünk valaminek, egy dolognak az esszenciájáról, és az esszenciáról. A szag és a látvány kapcsán egy másik fontos különbség a modernításban kialakult és ma is meglévő felfogással szemben, hogy a megelőző korszakokban a szagokat úgy tekintették, mint amelyek az ember belső lényegét adják, egy belső igazságnak a megnyilatkozásai, azaz a szagokon keresztül a bensővel lehet kapcsolatba lépni. Ezzel szemben a látás csak a felszínt tudja érzékelni, azaz nem tud hozzáférni a lényeghez.¹⁷

¹³ *Old English Ballads 1553–1625, Chiefly from Manuscripts*, ed. by Hyder E. Rollins, Cambridge at the University Press, 1920, 362. „Aztán, »lőporzagot érzek« szólt a dicső király / (a királyunk kitűnő szagoló), / és hangosabban és hangosabban / szólt a király, »lőporzagot érzek«; / és leszaladt a pincébe.”

¹⁴ Shakespeare: *Hamlet*, ford. Arany János, III. 3.

¹⁵ Shakespeare: *Othello*, ford. Mészöly Dezső, V. 2.

¹⁶ Vö. Harris, i. m., 479.

¹⁷ Classen et al., i. m., 4.

Az ipari forradalom megváltoztatta a (nagyobb) települések szagi környezetét, a szén-tüzelés, az üzemek, gyárak füstje a korábbi organikus hulladék mellé létrehozta az ipari hulladékot a maga bűzével. Amikor Louis Pasteur az 1860-as években felfedezte a baktériumokat, a korábbi vélekedés a szagok fertőző hatásáról megszűnt. Elterjedt az általános egyéni higiénia, és a tisztálkodás mellett megjelent a parfüm újféle felfogása és használata, amit már nem a patikából lehetett beszerezni (gyógykészítményként), hanem a kozmetikai termékeket árusító üzletekben. A parfüm korábbi megítélése is megváltozott, és a kapitalizmus logikája szerint az illatszer a tűnékenysége miatt extravagáns árucikké vált. „A parfümre költött pénz szó szerint elpárolgott, ez a folyamat pedig annak a polgári értéknek az ellentétét reprezentálta, ami a pénzt tartós vagyontárgyakba fekteti. Parfümöt venni olyan volt, mint szétszórni a pénzt a szélben. Ebből következően a parfümök többé nem számítottak lényeges dolognak, és átkerültek a pazarló hiábavalóságok kategóriájába.”¹⁸

Miközben az illat ennek következtében kikerült a köznapí életben korábban fontos komponensek közül, aközben a tudományos megítélése és helye is gyökeresen megváltozott. Darwin szerint az emberi törzsfejlődésben a szagérzék feleslegessé vált, és a látásé lett a vezető szerep. Freud pedig azt állította, hogy a normális emberek esetében a szaglász szerepét teljes mértékben átvette a látás.¹⁹ Ezt Freud ugyancsak egy egyetemes evolúciós folyamatba helyezte, amit Jacques Derrida úgy összegez, hogy Freud „azt állítja, hogy a patriarchátusra való áttérés egyet jelent az értelem érzékenységen aratott civilizációs győzelmével, az érzékelés fölött diadalmaskodó tudománnyal”.²⁰ Azokat, akik a fentiek dacára „hangsúlyozták a szag jelentőségét, vagy tökéletlenül kifejlődött vadaknak, degenerált proletároknak, vagy másféle aberráltaknak: perverzeknek, örülteknek vagy bolondoknak minősítették”.²¹ Ez utóbbiak között volt számos – a szagoknak, illatoknak jelentőséget tulajdonító és alkotásaiban ezt meg is jelenítő – művész. És ugyanez a megítélés övezte – és övezi máig – a szaglászra irányuló kutatásokat, amelyek „ugyanattól a kulturális kiközösítéstől szenvednek, mint általában maga a szaglász, és [... ez azzal jár, hogy] egy kutatás fontosságának vagy jelentéktelenségének megítélését nem annyira belső minőségéhez, mint inkább a tárgyhöz társított értékhez kötik”.²²

Az európai színházban a 19. század végére előtérbe kerülő polgári illúziószínház mint intézményi közeg sokféle stílusirányzatnak és színházfelfogásnak volt a terepe. A szagok használata ezek mindegyikében előfordult. Csak egy-két példát említve: alkalmazta a naturalizmus előfutárának számító Meiningeni Színház, amikor Albert Lindner *Vérnász* című darabjának előadásában „illatosított gyertyákat használtak, hogy a közönség is érezze a »halálos méreg« szagát”.²³ André Antoine 1888-as *Mészárosok* című rendezésében a Theatre Libre-ben például igazi báránytetemből származó agyarak lógtak a színpadi mézszárszékben – minden bizonnyal érzékelhető szagot árasztva a nézőtérre. Használta a teátrális, stilizált színház irányába tájékozódó Mejerhold is, amikor például 1910-es *Don Juan*-rendezésében Szentpéterváron a függöny nélkül játszott előadásban – ahogy ő maga feljegyezte – „[a] statiszták a néző szemé láttára készítik majd elő a színpadot az előadás-

¹⁸ Classen et al., i. m., 83.

¹⁹ David Howes: *Sensual Relations. Engaging the Senses in Culture and Social Theory*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2003, xv.

²⁰ Jacques Derrida: *Az archívum kínzó vágya. Freudi impresszió*, ford. Bereczki Péter, Kijárat, Budapest, 2008, 50.

²¹ Classen et al., i. m., 4.

²² Chantal Jaquet: Szaglászfilozófia, ford. Farkas Henrik, 2000, 2015/12, 64–70., 66.

²³ Kékesi Kun Árpád: *A rendezés színháza*, Osiris, Budapest, 2007, 22.

hoz”,²⁴ aminek része volt az is, hogy parfümöt permeteztek szét a színen, „hogy a fény-
űzés légkörét megteremtsek”.²⁵

Vannak olyan elterjedt példái a színpadi szaghatásnak, amelyek mint szagok szinte
mindig reflektálatlanul maradnak. Ezek közül leggyakoribb a dohányfüst. Ha nem is
ilyen gyakori és csak a nyilvános füvezést lehetővé tevő országokban találkozhatunk vele,
a *Hair* színrevitele során számos esetben van jelen a marihuána szaga stb.

Sally Banes *Olfactory Performances*²⁶ (hozzávetőleg szaglászervi/szagokra épülő elő-
adások) című tanulmányában felvázol egy tipológiát, amelybe a szagokra épülő vagy azo-
kat számottevő módon használó előadások és a bennük előforduló szaghasználati módok
besorolhatók. Kiindulópontja az, hogy a színházi előadás integrált érzékszervi kép,
amelynek a szaglászervi hatás (csak) az egyik összetevője. A szagok szerepe a következő
lehet: (1) illusztrálja a szöveget, a szereplőket, helyszíneket, cselekvéseket; (2) hangulatot
teremt; (3) az akusztikus és/vagy képi jelek kiegészítője vagy ellenpontja; (4) bizonyos
emlékek felidézője; (5) rítusként keretezi az előadást; (6) az eltávolítás eszköze. Banes em-
líti egy hetedik típust is, a felismerhetetlen szagokat (amelyek érzékelhetők, de nem beazo-
nosíthatók).²⁷ Ebbe a tipológiába a színházi előadásokban előforduló szagok többnyire
különböző nehézség nélkül besorolhatók, és ebből az osztályozásból az is kitűnik, hogy
a leggyakoribb szaghasználat az illusztráló és a hangulatteremtő.

Sally Banes a tipológiájában a leggyakoribb szaghasználatra példaként a színpadi
(vagy kulisszák mögötti) főzést hozza fel. Idézek egy színikritikából, amely reflektál egy
ilyen esetre és annak a (kritikusra gyakorolt) hatására. A cikk a *Kurácsi mama* 1989-es ka-
posvári előadásáról szól. „A kétrészesben játszott darab első felének végén, a tábori sátor-
ban [...] Kurácsi mama az italméressé alakított kocsin valamit főz. A piros lábas tartalmát
időnként megkavarja. S miközben zajlik a játék, és a pap fát aprít [...] a színháztermet
bejárja valamilyen illat. (Az én élményem erről a következő volt: miközben a földszint
utolsó sorából erősen koncentrálni néztem a színpadi játékot, először csak valamilyen
öntudatlan diszkomfort érzés alakult ki bennem. Nem tudom, egy-két perc volt-e, több-e
vagy kevesebb, míg megéreztem: az előadásban az zavar, hogy nem elegendő csupán
látnom és hallanom. S fokozatosan a tudatomba tolakodott a felismerés, hogy valamilyen
szagot érzek. Ám a szagot először nem a színpadhoz tartozónak gondoltam, s ez érthető-
en – még jobban zavart. Ám éppoly öntudatlanul, mint az »egyenműköző«-ből történő
kimozdulás során, egyszer csak megláttam, hogy a lábasból gőz száll föl, s így a szemem
segített abban, hogy higgyek az orromnak: a színpadon valóban főztek.)”²⁸

A jelen írás elején említettem színdarabokat, amelyekben a szag a dialógusokban
tematizálódik. Magyar drámapéldát megidézve adja magát Örkény István *Tótek* című da-
rabja, amelynek elején a frontról hazaküldött levelében Gyula azt írja az Örnagyról: „na-
gyon érzékenyen reagál egyes szagokra. Van olyan, amit nem tud elviselni, mások ellen-
ben, például a fenyőszag, valósággal megnyugtató”. Ennek kapcsán pedig rövidesen az
alábbi párbeszéd zajlik le a lajtos és a családfi között:

Lajtos: „Jelenleg a Tót úr árnyékszékének a szaga kissé szúrós, de nem kellemetlen.”
Tót: „Ha szaga van, akkor pumpáljunk! Gyulánk életéről van szó...”

Nincs tudomásom róla, hogy valaha is készült volna olyan előadás, amelyben ezt a „kissé
szúrós, de nem kellemetlen” szagú budít szaggal is illusztrálták volna a színpadon, és

²⁴ Mejerhold *műhelye*, válogatta és szerkesztette Peterdi Nagy László, Gondolat, Budapest, 1981, 46.

²⁵ Robert Leach: *Vsevolod Meyerhold*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, 90.

²⁶ Sally Banes: *Olfactory Performances*, TDR, Vol. 45, No. 1 (Spring 2001), 68–76.

²⁷ Uo., 69.

²⁸ P. Müller Péter: Személyes történelem (A Kurácsi mama Kaposvárott), *Színház*, 1989/5, 1–4., 2.

erre nyilvánvalóan nincs is szükség. Mert elképzelhető, hogy a budit lehet szagtalánítani, de a színpadot és a nézőteret nem (ilyen gyorsan).

Ugyanakkor létezik olyan előadás, amelynek meghatározó összetevője a fekáliaszag, amely terjed, de nem oszlik. Ennek egyik provokatív kortársi példája Romeo Castellucci 2010-es, *Az arc fogalma Isten fiában* című produkciója, amely 2012 szeptemberében Budapesten a Trafóban is látható és érzékelhető volt. Az előadásról szóló elemzések, beszámolók részletesen leírják az inkontinenciában szenvedő idős férfi önkéntelen székletürítéseinek folyamatát, fiának igyekezetét, hogy ezt feltakarítsa.²⁹ Ehhez a felkavaró képi benyomáshoz szorosan hozzátartozik a szaghatás: „A nézőtéren terjeng az ürülék szaga, a közönség befogott orral ül.”³⁰ Miként egy, az előadás felvételét tanítás során levetítő kollégám erről írta, a Trafóban „kibírhatatlan fekáliaszag terjedt, ami iszonyatosan fontos szerepet játszott a befogadásban, értelmezésben. Később, amikor az előadásfelvételt megnéztem a diákokkal [...], alácommentáltam, hogy »akkor itt képzeljék most el, hogy borzasztó szarszag terjeng...«”³¹ Ez az érzékszervi tapasztalat, amely a szaglást ilyen meghatározó szerephez hozza, mások számára fel nem idézhető (ellentétben az előadás képileg rögzített audiovizuális dimenzióival), ellenben mélyebben és tartósabban rögzülhet az érzéki emlékezetben, mint a technikai replikáció révén külsővé – a befogadó testétől elkülönültté – tett tárgyi dokumentáció.

De térjünk vissza a magyar drámairodalom példáira! Nádas Péter *Takarítás* című darabjában nem esik szó szagokról. A nyitó instrukcióban sem. Ott csupán – ide vonatkoztathatóan – annyi áll, hogy „Minden valódi. [...] valódiak a koszolódások is...”³² A darab első bemutatójához kapcsolódóan az *Egy próbanapló utolsó lapjai* című esszéjében Nádas ezt írja: „A súrolás nagyon érdekes hangot ad. És a vödörnek is van hangja [...] A rongynak szintén, amikor kicsavarják. És hangot ad a víz a padlón, a víz a vízen...”³³ Ebből az is következik, hogy – bár Nádas nem írja – az előadás során, annak végére meg kell változnia a színpad szagának: dohos, poros térből a frissen kitakarított tér szagát árasztó helyszínné kell válnia. Ehhez szükség van vízre, tisztítószerekre, amelyek mind szagot adnak. Ezzel a „minden valódi” előírással azonban voltaképpen a szerző maga teremt teljesíthetetlen feltételt az előadás illetően nem realista, de valódi megszületése elé. Illetve az elé, hogy a takarítást követően egy közeljövőben megismételt előadásban az előírt koszolódások újra valódiak lehessenek. Ily módon a *Takarítást* egy helyszínen/színpadon csak egyszer lehet eljátszani, s utána következnie kellene egy hosszú szünetnek, ami akár éveket jelenthetne.

A *Találkozás* című Nádas-darabban a nagyon hosszú bevezető instrukcióban van egy mozzanat – az immár a színpadi történéseket, Mária és a zenészek cselekvéseit leíró részben –, amely kizárólag az előadás során válik felfoghatóvá és átélethetővé. Ezt a felismerést a darab 1989. április 15-i pécsi bemutatóján tettem, és egészen ennek az itteni témának a kifejtéséig azt hittem, hogy meg is említettem az előadásról írott kritikámban.³⁴ De hiába jelentett számomra revelációt a produkció nyújtotta tapasztalat, ennek szóba hozatalától

²⁹ Például Tompa Andrea: Egy felsértett Krisztus-arcról, *Színház*, 2012/7; Néder Panni: A sajnálat grimasza, <https://revizoronline.com/romeo-castellucci-socetas-raffaello-san-zio-sul-concetto-di-volto-nel-figlio-di-dio-heb-bel-am-ufer-berlin/> (Ez a cikk a produkció berlini színreviteléről szól. Megtekintés: 2024. 01. 17.)

³⁰ Néder, i. m.

³¹ Antal Klaudia közlése.

³² Nádas Péter: *Takarítás*, in: Uő.: *Színtér*, Magvető, Budapest, 1982, 10.

³³ Nádas Péter: *Nézőtér*, Magvető, 1983, 151.

³⁴ P. Müller Péter: Pécsi színházi esték. (Ivo Bresan: *Paraszt Hamlet*; Edward Albee: *Nem félünk a farkastól*; Nádas Péter: *Találkozás*; Dale Wassermann: *Kakukkfészek*), *Jelenkor*, 1989/9, 859–864., 861–862.

épp úgy tartózkodtam, mint ahogyan az a fentebb említett általános kritikai gyakorlatra jellemző. Erről az instrukcióról van szó: „nagyon hosszú csend”.³⁵ Ezt elolvasni csupán egy pillanat. Az előadásban értelemszerűen mindez időtartamot nyer. Ezt a „nagyon hosszú csend” kifejezést megelőzi és követi (kihagyással idézem) a két alábbi szerzői utasítás. Mária „a kályhához megy, és a kávéfőző zsinórját bedugja a konnektorba [...]” Ezt követően a zenészekről következik egy négysoros instrukció, utána pedig ez olvasható: „nagyon hosszú csend / a kávéfőzőből lassan csurogni kezd a kávé, sziszegve, gőzölögve, annak rendje és módja szerint kifolyik”.³⁶

Az előadásban a következő történik: a hosszú csend alatt Mária (Sebők Klára játszotta) mozdulatlanul ül. Percek múltán a kávéfőző csövéből lassan terjedni kezd a kávéillat, ami fokozatosan szétárad a teremben, aztán a csőből folyni kezd a kávé, tovább fokozva a szaghatást. A jelenetnek a kávéfőző a dramaturgia, annak működése szabja meg a csend és a néma színészi jelenlét időtartamát. Azaz a „nagyon hosszú csend” elviselhetőségének határát nem a színésznek a közönség magatartására adott válasza, nem a nézőtérnek a reagálása, hanem a szétáradó illat teremti meg.

A szaghatást szándékosan használó kortárs színházi előadások kapcsán röviden érinteni kell a szagok használatában társadalmi szinten bekövetkezett egyik fontos változást, a mesterséges illatok előállításának megjelenését és elterjedésének folyamatát. „Ma olyan világban élünk, amely tele van dezodorokkal, izzadásgátlókkal, illatosított tisztálkodó- és testápolószerekkel, parfümökkel. [...] A testszag tehát marketingelemény eredménye, a 19. század társadalmilag egyik legjelentősebb találmánya, amely még ma is hatással van a világra. Az illatosítás a testünk és a környezetünk minden részletét elérte.”³⁷ Az emberi testen kívül a lakó- és munkahelyi környezetet, a közlekedési eszközöket (például a személyautókat) mesterségesen (vegyi úton) előállított illatok töltik meg. Ezek ma már olyanra elterjedtek, hogy legtöbbször ezeket a szagokat tartjuk természetesnek, és a természetes szagokat vesszük idegeneknek, zavarónak. Ezeknek a mesterségesen megalkotott illatoknak nem feltétlenül van természetes megfelelőjük. Erre az *Aroma* kötet legvégén a szerzők (és most kivételesen ízfajtára hivatkozom) a kóla ízét hozzák fel példának. Ennek az íznek, amit egy amerikai gyógyszerész talált fel, semmi köze a kóladióhoz, amiről az ízt elnevezte. Ez egy úgynevezett fantázia íz. Ennek a minden ízében mesterséges kreációnak a Coca-Cola marketing jelmondata az 1970-es évektől kezdve az lett, hogy „It’s the real thing”, azaz, hogy „ez az igazi”. Noha nem igazi, nem természetes, hanem mesterséges.³⁸

Mindez a művi szagkörnyezet a színházban használt illatosítás percepciójára is hatással van. A kifejezetten az illatok szerepével foglalkozó elemzések, illetve beszámolók említést tesznek arról, hogy – egy 2021-es tanulmány szerint – manapság a nézők nemegyszer a színpadon használt természetes illatokat is mesterségesen előállított illatoknak érzékelik. Egy 2015-ös amerikai előadásban (M. J. Kaufman: *Sagittarius Ponderosa*) a színpadon látható fenyő (ami a darab címében is szerepel) illatát a nézők illatosítószer szagának érzékelték, azaz a fenyőszagnak mint mesterséges illattípusnak a képzete „győzött” a fenyő valódi szaga fölött. Ezt Charles Spence azzal magyarázza, hogy a városlakók többsége idejének 90 százalékát belső terekben tölti.³⁹ Az ott érzékelt szagmintákról pedig több tapasztalatuk van, mint a természetben jelen lévő szagokról. Azaz ezekre a laboratóriumokban előállított és napi környezetünket alapvetően meghatározó szagokra / illatokra jobban emlékezünk, mint azokra, amelyek a természetben fordulnak elő.

³⁵ Nádas Péter: Találkozás, in: *Színtér*, i. m., 96.

³⁶ Uo.

³⁷ Juhász Katalin: Test – szag – tisztaság, *Korunk*, 2011/12, 22–31., 29.

³⁸ Vö. Classen et al, i. m., 199., 204.

³⁹ Charles Spence: Scent in the Context of Live Performance, *i-Perception*, 2021, Vol. 12 (1), 1–28., 17.

De hát mi is a baj a szagokkal? Miért vannak az európai/nyugati kultúrában ennyire háttérbe szorítva, miért ilyen ritkán alkalmazzák a színházi előadásokban, és ha azokban szerepet kapnak is, miért vannak a bemutatókról szóló beszámolókból ilyen mértékben mellőzve? És miért hiányoznak az archívumokból? Mindennek tapasztalati, szemléleti és technikai okai egyaránt vannak.

Az orrban lévő hámszövetekben mintegy 350 különböző típusú szagreceptor található, amelyek egymással kölcsönhatásban állnak. Ennek következtében a feltételezés szerint mintegy tízezerféle szag megkülönböztetésére képesek. Ez a döbbenetesen nagy szám természetesen vitatott, részben azon az alapon, hogy a hivatásos parfümőrök nagyjából 800 féle szagot tudnak megkülönböztetni.⁴⁰ Ugyanakkor ezeket a szagfajtákat nem tudjuk megnevezni. Mert sohasem a szagot nevezzük meg, hanem azt, aminek a szagáról szó van, például levendula, rózsa, bazsalikom, gyömbér, hagyma stb. A testszagok esetében is a testrészt nevezzük meg, nem a szagot, például láb, hónalj, száj. Az ízek esetében nem ez a helyzet, mert ott meg tudunk nevezni a magyarban négy külön alapízt (édes, sós, savanyú, keserű). Az előfordul, hogy az illatra íz megnevezéssel utalunk – lásd „édes illat” –, de az kölcsönvett kifejezés. Az, hogy a szagoknak nincsen nevük, azt jelzi, hogy ez az érzékelés oly mértékben „zsigeri”, hogy nem jutott el a nyelvi absztrakció tartományába. Illetve olyannyira sokféle, hogy diverzitása nyelvileg már nem leképezhető.

A szag európai/nyugati kultúrában történő elfojtásának okaira fentebb már részben utaltam. A vizualitás dominanciája, az ész uralma az ismereteket állította piedesztálra, és a testhez kapcsolta az érzelmeket, amelyeket a fegyelmező ész fennhatósága alá igyekezett kényszeríteni. Az érzékelésben pedig a szorosan, közvetlenül a testhez kapcsolódó érzékelési módokat primitívnek vagy állatiasnak mutatta be – ezek közül leginkább a szaglást és az orral észlelhető jelenségeket. Ennek a deklarált jelentéktelenségnek azonban ellentmond az a tapasztalat, hogy bizonyos szagok észlelése és azonosítása élet-halál kérdés. „Gyakran hagyatkozunk az orrunkra, hogy eldöntsük, biztonságos-e továbbra is kapcsolódni egy adott ingerhez”.⁴¹ Ilyen például a szivárgó gáz szaga, az, amikor füstszagot érzünk, vagy amikor azt akarjuk eldönteni, hogy egy élelem ehető-e még vagy pedig romlott.⁴² Nem szándékom anekdotikus regiszterbe navigálni a jelen szöveget, de ez utóbbi eshetőség kapcsán megemlítem azt az esetet, amely 2023. szeptember elején történt Bordeaux-ban, ahol egy étterem vendégeinek házilag tartósított szardíniát szolgáltak fel. Az ételtől egy személy meghalt, öten lélegeztetőgépre, további vendégek intenzív osztályra kerültek. Az étterem tulajdonosának „[e]lmondása szerint néhány üveg halat ki kellett dobni, mert felbontás után bűdösek voltak, de a többi tartalma megfelelőnek tűnt és felszolgálták”.⁴³

A szaggal kapcsolatos színháztechnikai nehézségek főként abban állnak, hogy egy adott előadáshoz, színrevitelhez, annak részletéhez nehéz egy konkrét, speciális szagot előállítani, azt szétáramoltatni, majd pedig eltávolítani, visszavonni. Ebből eredően, a hatásmechanizmus képlékenységeiből adódóan nehéz jól körülhatárolható funkciót adni a használatának. Ugyanakkor hatásában mégis ott van minden esetben egy különösség.

⁴⁰ Susan L. Feagin: Olfaction and Space in the Theatre. *British Journal of Aesthetics* Vol. 58, No. 2 (April 2018), 131–146., 132.

⁴¹ Alberto Gallace, Mary K. Ngo, John Sulaitis, Charles Spence: Multisensory Presence in Virtual Reality: Possibilities & Limitations, in: *Multiple Sensorial Media Advances and Applications: New Developments in MulSeMedia*, eds G. Ghinea, F. Andres, and S. Gulliver, Hershey, PA, IGI Global, 2012, 1–40., 12.

⁴² Fabian Huttmacher: Why Is There So Much More Research on Vision Than on Any Other Sensory Modality?, *Frontiers in Psychology* Vol. 10 (October 2019), 1–12., 5.

⁴³ <https://telex.hu/kulfold/2023/09/13/franciaorszag-bordeaux-etterem-szardinia-botulizmus-kolbaszmergezes-halal> (Megtekintés: 2023. szeptember 19.)

Mégpedig az, hogy a szagnak a domináns érzékszervektől eltérően megkülönböztető sajátossága, hogy testi komponenst hoz be a tapasztalatba. Színházi közegben ez azt jelenti, hogy „[a] szag belélegzése során a közönség ráébred saját testi mivoltára és térbeli kapcsolódására”.⁴⁴ Ez egy olyan tapasztalat, amit a látás és a hallás nem hív elő. Ez a testi komponens pedig nem feltétlenül, vagy nem igazán a színpadot és nézőteret elválasztó polgári illúziószínház hagyományát és gyakorlatát követő előadásokban mutatkozik meg, hanem inkább a színpad/nézőter elválasztását felszámoló előadásokban, a részvételi színház produkcióiban és az immerzív színházi eseményekben.

Ez utóbbihoz kapcsolódó példával zárom a gondolatmenetemet. 2023. szeptember elején került sor a Balatonboglári Kék Kápolnában a *Szeánsz (Necromancy)* című VR-installációra, amelyet a kápolna terében egyszerre legfeljebb két fő tekinthetett meg (élhetett át), a nézők 30 perces turnusokban vehettek részt az eseményen.⁴⁵ A VR-szemüveg 360 fokban tette beláthatóvá a virtuálisan megidézett teret. A projekt kiindulópontja egy fél évszázaddal korábban ezen a helyszínen lezajlott happening volt, amikor a budapesti Dohány utcai lakásszínházban létrehozott *King Kong* produkciót a Kék Kápolnában és környezetében adta elő Halász Péter és csapata. A Kelemen Kristóf által koncipiált és megrendezett VR-szeánsz – alcíme szerint szellemidézés – az első részben a helyszín előzményeit, valamikori történéseit idézi meg, a második rész elvisz a Dohány utcai lakás egykori és mai tereibe és a Kék Kápolna ötven évvel ezelőtti világába, a harmadik pedig a Halász Péter-csoport emigrációját, rotterdami és New York-i jelenlétét, majd a mai – az ő működésüket dokumentáló – archívumi kutatóhelyet mutatja meg. A VR-szemüvegen követhető látványt mindvégig narráció kíséri, ami mellett egyéb érzékelési módok is játéka kerülnek: illatok (levendula), a hűsítő szél szaga; tapintások, a néző tenyerével megérintheti a VR-szemüvegen át látható nőalak tenyerét, megfoghatja a társulatról fennmaradt dokumentumok papírlapjait, úgy, hogy a VR-szemüvegen át látható virtuális térbe „belenyúlva” taktilis élményhez is jut.

A *Szeánsz (Necromancy)* tárgya az emlékezet: helyeké, embereké, eseményeké. A megidézés eszköze pedig egy négy érzékszervet (látás, hallás, tapintás, szaglás) működésbe hozó performatív kompozíció. Az immerzív színház általános jellemzőit pontokba szedő tanulmányában Bakk Ágnes Karolina hét ismérvet említ, melyek közül ebben a balatonboglári produkcióban jelen van a 360 fokos virtuális környezet, az összes érzékre gyakorolt hatás (a *Szeánsz*-ban ízlelés nincs, de ugyancsak megélhető a Bakk említette egyensúly-érzék megszólítása), az előadás nem egy ismert történet adaptációja/feldolgozása, és fontos eleme az atmoszféraérzet megteremtése és megélése.⁴⁶

Noha a szag nem kitüntetett összetevője Kelemen Kristóf alkotásának, mégis szerves része az előadásnak, és visszaigazolja azt a tapasztalatot, hogy a múltidézésben, az emlékezésben a szagoknak szerepük van. Ez az emlékezés nem intellektuális, hanem testi. A test egykor megszerzett, átélt – szagokat magukba foglaló – tapasztalatai válnak elevenné és kapcsolják össze az időben egymástól távolit (az egykorit és a mostanit), úgy, ahogyan arról Proust ír a bevezetőben idézett mondataiban. Ezek a testi tapasztalatokban tovább élő, valamikor érzékelt illatok behuzalozzák az egyén érzékeit a korábban megéltéktől a jelenig tartó privát univerzumba, hozzájuttatva e kiemelt helyzetekben ahhoz az élményhez, amit József Attila úgy fogalmaz meg, hogy „minden, ami volt, van...”⁴⁷

⁴⁴ Jim Drobnick: *Reveries, Assaults and Evaporating Presences: Olfactory Dimensions in Contemporary Art*, *Parachute: Contemporary Art Magazine* 89 (1998), 10–19., 17.

⁴⁵ A produkció azóta szerepelt Drezdában, Budapesten a Jurányiban, a Trafóban és a Merlinben.

⁴⁶ Bakk Ágnes Karolina: *Immerzív színház analóg terekben – görbe tükrökkel*, *Theatron* 16.1 (2022), 44–54., 47.

⁴⁷ József Attila: *A Dunánál*

Az illékony színházi esemény és a tartós emlékezet között feltételezett paradox viszony alapja az archívum logikájában rejlik. A tárgyakkal – köztük szövegtárgyakkal – foglalkozók számára az objektumok tűnnek maradandónak, míg az érzéki, testi tapasztalatok tűnékenynek, emiatt másodlagosnak, vizsgálatra kevésbé érdemesnek. Indokolt azonban emlékeztetni rá, hogy „a posztstrukturalizmus egyik elsődleges belátása az, hogy az eltűnés az, ami *minden* dokumentumot, *minden* feljegyzést és *minden* anyagi maradványt jellemez. Valójában a maradványok az eltűnés révén válnak maradványokká”.⁴⁸ Az archívum logikájában rejlő dichotomikus gondolkodás következménye az is, hogy mivel ott a tárgyasult elemek számítanak, ezért a testtel kapcsolatos nem tárgyasultó vonatkozások elsikkadnak. Ezért lesznek negligálva a szaglás révén észlelhető mozzanatok, annak dacára, hogy gyakorta tartósabban élnek tovább az emlékezetben, mint a tárgyként (képben, hangban, írásban stb.) rögzíthető, archiválható és dokumentummá alakítható elemek.

A prózaíró Marcel Proust szag és emlékezet kapcsolatára vonatkozó gondolatából indultam ki. Zárásul egy képzőművész sorait idézem. Andy Warhol írja a következőket: „Az öt érzék közül a szaglás áll a legközelebb a múlt teljes erejéhez. A szag valójában transzportálás. A látás, hallás, az érintés és ízlelés nem olyan erős, mint a szaglás, ha *egész lényeddel* vissza akarsz térni valamihez egy pillanatra. [...] Az a jó a szag emlékekben, hogy egy pillanat alatt megszűnik a transzportáló érzés, amikor abbahagyod a szaglást. Utóhatása nincs. Ez a remiszccencia tiszta formája”.⁴⁹

Mindkét szerző, Proust és Warhol is a szag/illat egyénre gyakorolt hatása szempontjából hangsúlyozza ennek a hatásnak a közvetlen mivoltát. Ebből a szempontból a színház számára külön kihívás, ha a közösségi befogadás keretei között fordul a szag/illat illékony eszközéhez, ám ennek a kockázatnak a vállalásával mégis megteremtve a lehetőségét egy elmélyültebb és tartósabb emlékezeti tapasztalatnak.

⁴⁸ Rebecca Schneider: *Performing Remains. Art and War in Times of Theatrical Reenactment*, Routledge, London – New York, 2011, 102.

⁴⁹ Andy Warhol: *Andy Warhol filozófiája (A-tól B-ig és vissza)*, ford. Halász Péter, Budapest, Konkrét Könyvek, 2004, 165. (Kiemelés tőlem – PMP)

KRITIKUS, SZERKESZTŐ – SZERKESZTŐ, KRITIKUS

Reményi József Tamás: Mindig volt egy szigetem. Darvasi Ferenc életútinterjúja

1

Fontosak a személyes viszonyok. Sok egyéb mellett ez biztosan kiderül abból az életútinterjúból, melyet Darvasi Ferenc készített a nemrégiben elhunyt Reményi József Tamással. Így, mielőtt a Cser Kiadó gondozásában megjelent kötet ismertetésébe fognék, szükségesnek tűnik néhány bevezető megjegyzés arról, ami a könyv főszereplőjéhez és az abban elmondottakhoz köt. Ellentétben Reményi József Tamás kor-, nemzedék- és harcstársaival, valamint az életútinterjút lejegyző Darvasi Ferencel, nem ismertem személyesen Reményit – talán egy konferencián hallottam beszélni, kellő távolságból –, így írásom szükségszerűen nélkülözni fogja az értékelés azon dimenzióit, melyeknek a közösen megélt valóság, a személyes ismeretség, az egykoron lezajlott irodalmi-művészeti eseményekben való együttes részvétel lehet az aranyfedezete. Reményi József Tamással leginkább a nyomtatott papír médiumán keresztül – mint Hajnóczy Péter műveinek gondozójával – találkoztam, jóllehet különböző tisztségei, például szerkesztői munkássága vagy kuratóriumi tagságai is részben ismertek voltak előttem. Mindezt azért fontos elmondani, mert a Reményivel kapcsolatos megnyilvánulásoknak – még hirtelen bekövetkezett halálát megelőzően is – gyakran volt, van egyfajta kollegiális-nemzedéki hangneme. Jelen recenzió mindehhez nem tud csatlakozni, célja azonban nem kevesebb, mint megjelölni Reményi pályának olyasfajta tétjeit, melyek a személyes élettörténeten túlmenően általánosabb érvényűek, irodalom-, kritika- és művelődéstörténeti távlatokkal bírnak.

2

Elsőként érdemes áttekinteni a kötet tartalmát. A könyv törzsét azok a 2018 decembere és 2019 szeptembere között készült beszélgetések alkotják, melyekből korábban már megjelentek részletek különböző folyóiratokban, portálokon, valamint lezárásként csatlakozik a beszélgetésfolyamhoz egy összegző jellegű interjú 2023 eseménydús júliusából. Míg a beszélgetések egy-egy jeles mondását címbe emelő fejezetek nagyjából kronologikusan vezetnek végig Reményi pályáján – együtt láttatva a személyes eseménytörténetet, a szerkesztői-kritikusi pálya nemzedéki vonulatait és

Cser Kiadó
Budapest, 2023
286 oldal, 4995 Ft

Magyarország kulturális életének változásait –, a kötetzáró interjú egyfelől a visszatekin-tés, másfelől az aktuális (csaknem egy év elteltével persze már múltba zárult) helyzetér-tékelés terepe.

A *Mindent jóval később tudtam meg* című első fejezet a debreceni kálvinista hagyomá-nyok közegéből Újlipótvárosba keveredett értelmiségi család (sajtmunkás apa, tanítónő anya) gyermekének élménygazdag, mégis törekeny, titokteljes léthelyzetéről ad hírt: a családi hagyományok elkendőzött-elhallgatott momentumairól (innen a cím), az ötvenes évekbeli Budapest és a meditatív debreceni nyarak disszonanciájáról, a gyerekkori olvas-mányokról, a focirajongásról, a Visegrádi utca 53. szám alatti gangos bérház mikrovilágá-ról. Az apai ágon eredendően ruszin származású Reményi József Tamás családtörténeté-nek taglalásából és az önkényuralmi, majd kora Kádár-kori Budapest részletgazdag leírá-sából izgalmas fő- és mellékalakok emelkednek ki – például a hatvanas évek elején a szintén a Visegrádi utcában lakó, időnként sakk- és fejlődőbajnokságot rendező, danolászó Szörényi-testvérek –, ám ennek a részegységnek egyértelműen az édesapa, az ötvenes évektől az MTI-nél elhelyezkedő, ezzel nagyjából egy időben a titkosszolgálatba is beszer-vezett idősebb Reményi József a főszereplője.

A meleg, szeretetteljes hangon emlegetett anya, a hivatását, a magántanítást szinte „infantilís odaadással” (17.) végző Boross Edit, aki tulajdonképpen egyedül felelt a fiú neveléséért („Én gyakorlatilag anyámmal nőtem föl. Bizonyos feminin jegyeket is ennek köszönhetek.” [18.]), személyisége rejtőzködő-elnyomott voltában („Apám szinte nem is lakott otthon, állandóan megcsalta anyámat, akit gyakorlatilag rabszolgaként tartott.” [17.]) eltörpül a talányos személyiségű, besúgóvá lett apa portréja mellett. Miképp a poli-tikával átszőtt családi eseménytörténetre érzékenyen rákérdező riporter, úgy a beszélge-tések alanya, Reményi is érzékeli, hogy a diploma nélkül, hiányos nyelvtudással osztály-vezetőként dolgozó, folyton s kényszeresen bizonyítani akaró, ismeretségét-feletteseit kisszerűen lepipálni vágyó, de alapvetően tehetséges, jó íráskészségű apa életútja és meg-hasonlása már-már *Tények és Tanúk*-sorozatba kívánczik. Jóllehet, végül nem vállalko-zott apja történetének tüzetes feldolgozására és megírására: „Napra nap végigdolgoztam az életemet, kérnem kellett volna rá egy ösztöndíjat?” (42.) Apák és fiúk, egymást követő generációk szükségzerű párbeszédképtelenségének nagyszabású példameséjét látjuk ki-bontakozni az idősebb és fiatalabb Reményi kapcsolatában: a kritikusként, szerkesztő-ként, rádiósként szép karriert befutó Reményi József Tamás csak a 2000-es évek elején tudja meg, hogy édesapja az ötvenes évektől egészen a hetvenes évek végéig jelentett – azonban az idős apa ekkoriban már Alzheimer-kórral és súlyosbodó paranoiával küzdve (több szökési kísérlet után) végleg eltűnt a Fehér Kereszt Alapítvány zebegényi gondozó-épületéből: „Még eltemetni sem tudtam” (38.).

A következő fejezetben az apa hideglelős élettörténetéről (melyre a későbbiekben már csak egyszer történik érdemi visszautalás [221.]) az iskolai, majd egyetemi tanulmányok-ra, általánosságban a kulturális-irodalmi szocializációra terelődik a szó, így jutunk el a korai újságírói és szerkesztői karrier hátterének megismeréséhez (A *hatalom szemében „árulók”*). A Kádár-korba beleszülető értelmiségi nemzedékek számára jellegzetesen az érvényesülés szinte egyetlen útját jelentő művelődés („A család egyetlen szórakozása az volt, hogy olvasunk.” [49.]) éthosza, valamint a fullasztó konfliktusok közötti kompro-misszumos lavírozás vonul végig e fejezeten, megmutatva, miképp vezetett az út az állan-dó olvasmányéhségben leledző, film- és színházkedvelő Reményi József Tamás számára a Kölcsey Gimnáziumtól az ELTE orosz–magyar szakán és a Szovjet–Magyar Baráti Tár-saság hírszerkesztői állásán át egészen a Pándi Pál vezette *Kritika* szerkesztőségéig, majd pedig a külön fejezetben tárgyalt (rég) *Mozgó Világ*ig. A visszaemlékezés gyakran felbuk-kanó, fontos mellékszereplője Reményi barátja, évfolyam- és szerzőtársa, Tarján Tamás, az ELTE egykori docense, akivel voltaképp együtt kötelezték el magukat a kritikaírásnak,

majd pedig az irodalmi paródia műfajának. Tarján izgalmas alakjáról, gazdag és szertelen életművéről Reményi nekrológban is megemlékezett,¹ illetve – mint a kötetből megtudhatjuk – a hetvenes években a publikáláshoz fölvetett második, Tamás keresztnévben a pályatárs emléke is tovább él(t).

A *Nem mentünk az öltözőbe* című fejezet – túl azon, hogy röviden értesülünk Reményi magánéletének egynémely eseményéről: házasságáról, gyermekeiről, válásáról, jugoszláviai utazásairól is – voltaképp az 1980-ban havilappá alakult és ebben a formájában 1983 végéig fennálló, utóbb önmagán túlmutató jelentőségre szert tevő *Mozgó Világ*ról, a szerkesztőség működéséről és tágabb szerzői köréről kíván hiteles krónikát nyújtani, mely rövid periódus a szerkesztői pályakép leginspiratívabb korszakának tűnik: „Nemcsak a legfontosabb lapom, de a legfontosabb szellemi műhelyem volt a *Mozgó*” (106–107.). S természetesen Reményi ebbéli ténykedése, a szakadék felé igyekvő kultikus folyóirat élén vállalt főszerkesztői helytállása, karizmája tette alkalmassá, hogy majdan a rendszerváltás utáni irodalmi élet legintegratívabb, mindig mozgósítható „hídember”-szereplőjévé (247.) váljon, akár mint kiadói szerkesztő, akár mint kuratóriumi döntnök. Persze a régi *Mozgó* tragikomédiába illő (a helyzethez képest sokszor ironiával és leüledett humorral előadott) ellehetetlenülésének felidézése szükségessé teszi a szerkesztőséget egykor összetartó emberi kapcsolatokra való rákérdezést, pontosabban a személyes viszonyok szétfőrdezésének megvallását is: Reményi beszámol az Alexa Károlytól, Kulin Ferenctől való elhidegüléséről, arról, miképp teremtdtek „az eszmei-politikai térben nagy távolságok” (125.) közte és a lap egynémely szerzője között. S ugyancsak ebben a fejezetben emelkedik ki a sporadikus említések és névsorolvasások sűrűjéből két fontos szerző, az irodalomértelmező és szöveggondozó Reményi életművének két (hasonlóan tragikus sorsú) főhőse: Hajnóczy Péter és Sziveri János; a kötet érzékletes képet ad a velük való „találkozás” egzisztenciális és esztétikai dimenzióiról.

A következő fejezetben (*Nincs honnan beszélni*) a *Mozgó Világ* szétverése utáni években, s majd a rendszerváltozás után is huzamosabb ideig a *Filmvilág* munkatársaként tevékenykedő Reményi egyetlen jelentős lapalapítási kísérletéről, a mindössze egy-másfél évig működő *Magyar Naplóról*, a hetilap sikertelenségének hátteréről és mindennek a kilencvenes évekbeli irodalompolitikai összefüggéseiről (leginkább az Írószövetség belső konfliktusairól) esik szó, mintegy beletorkollva a „mai helyzet” (megreformált NKA, megvágott és diszkriminatív támogatási rendszer stb.) pesszimista kritikájába: „Egyre inkább azt tapasztalom, az abszurditásig menően, hogy tényleg nem az számít, mit írsz, hanem az, hogy honnan beszélsz” (225.). Tanulságos a ma már leginkább a Wikipédiáról ismert avétos irodalmárok, nagyhangú publicisták és expolitikusok gyakran nevetséges csatározásairól olvasni Reményi élvezetes előadásában, mivel a kilencvenes évek e helyzetközeli leírása egyértelművé teszi, hogy harmincegynéhány évvel ezelőtt milyen előzményei, egyértelmű előjelei voltak a mai társadalmi polarizációnak a kultúra egy igen szűk – persze akkoriban még sokkal inkább közügynek tekintett, több presztízzsel bíró – területén, az irodalomban. A *Magyar Napló* dicstelen történetét és a kilencvenes évekbeli irodalmi állóháború hosszadalmas elbeszélését játékonan temperálja a személyes élet-történet továbbszövése; a kötet ezt követő egysége az egyéniség árnyaltabb bemutatása felé mozdul el. Reményi a lapszerkesztéstől visszavonulva az irodalmi kultúra kevésbé látványos területein és szerepeiben vállalt testhezálló feladatokat – volt olvasószerkesztő

¹ Reményi József Tamás: Tarján Tamás (1949–2017), *Jelenkor* 2018/1, 1–3. Itt érdemes megjegyezni: a beszélgetéseket rögzítő Darvasi Ferenc nem csupán fókuszált és gondolatébresztő kérdéseivel adja tanújelét a Reményi-univerzumban való jártasságának: a konkrétan idézett vagy csak szórtmentén említett Reményi-írások előzékeny („rjt” rövidítéssel jelölt) lábjegyzetek formájában kísérik végig a beszélgetőkönyvet, amiképp a szóban forgó irodalmi-közéleti-kultúrtörténeti momentumokat is minden esetben korrekt szakirodalmi és forráshivatkozások támogatják meg.

a már említett *Filmvilágnál*, kolumnista a *Népszabadságban*, egy szemeszteren keresztül tanított az ELTE Kazinczy utcai tanárképzőjében fölkérésre, majd jöttek a kiadói munkák (Holnap, Palatinus), végül a Magyar Rádióban lett rovatvezető. A hatvanévesen nyugdíjba vonult, s így „szabadúszóvá” (181.) lett Reményi számba vehetetlen szerkesztői-szöveggondozói munkáiba, kuratóriumi tagságainak (régi NKA, Magyar Könyv Alapítvány, Artisjus) fény- és árnyoldalaiba, irodalomszervezői feladataiba kapunk betekintést az utolsó fejezetben (*Az éppen születő művek mámora*), majd pedig – Darvasi Ferenc már-már unszolásnak ható kérdéseire – hömpölyögni kezd a Reményi által „felfedezett” fiatal írók-költők véget nem érő névsora. Ebben a részben tereli rá Darvasi az interjú-alanyt saját életpályájának átfogó értékelésére – kritikusi, szerkesztői példaképek, éremkatalógusok és hibák, kedvenc írók, még élő és már elhunyt mesterek, pályatársak kerülnek itt elő. Míg nem a beszélgetéssorozathoz toldott utolsó, 2023. nyári interjú egyfelől folytatja a szellemi leltárt, még folyó ügyekről, jövőbeni projektekről tudósít, másfelől elkeseredett politizálásba (a „hatalom”, a politikai polarizáció és napi közéleti ügyek kritizálásába) fullad, amely – különösen egy ilyen egyenletesen élvezetes, gondolatgazdag kötet végén – némileg rossz szájízrt hagy maga után az olvasóban.

A fentiekén túl hosszasan el lehetne időzni még az életútinterjú számos izgalmas fejezeténél, szót ejtve Reményi filmélményeiről, irodalmi-irodalompolitikai kapcsolattrendszereiről, utazási tapasztalatairól és más inspirációs forrásairól, saját olvasatomban viszont csak néhány kiemelt jelentőségű – vagy legalábbis a könyvben megrajzolt portré árnyalása szempontjából kulcsfontosságúnak tűnő – mozzanatra terjeszkedem ki.

3

A kortárs magyar irodalom újabb és újabb vonulatait lapszerkesztőként (*Mozgó Világ*, *Magyar Napló*) és kiadói szerkesztőként, irodalmi vezetőként (Palatinus) ösztönző, mederbe terelő Reményi József Tamás impozáns portréja mellett a kötet olvasása alkalmat ad a kritikus és irodalomértelmező Reményi értékelésére is.

A már említett Tarján Tamás-nekrológban – melyet Darvasi Ferenc is felidéz az interjú-könyvben – Reményi úgy fogalmaz: „mi pedig tényleg kritikusnak készültünk (szerintem ma már ilyen állatfajta nem létezik)” (92.), s ítélete elgondolkodtató. A kritikusnak az a típusa, amely Reményi és kortársai számára még alapvető volt – az elsősorban a szélesebb sajtónyilvánosságban érvényesülő, nem feltétlen szaktudósi minőségben megszólaló, de az irodalom és a művészet iránt elkötelezett, közlésvágytól fűtött recenzens – ha nem is halt ki egészen, de ritkaságszámba megy. A kritika gyakorlatának professzionalizációjával – hogy tudniillik a szerző, nagy respektussal bíró irodalmi-kritikai lapokba leginkább „hivatalos olvasók”, irodalom- és kultúratudósok vagy annak készülő lelkes PhD-sok írnak – az is egyértelműnek látszik, hogy azok a kritikusi életművek, amelyek nem alakítanak ki egy meghatározott, egyéni stílust és gondolkodásmódot, jellegzetes megszólalást, valamint nem szervesülnek valamilyen tudományos működésben, hamar kihullanak a kulturális emlékezetből. Már a kötet elkezdésekor is gondolkodóba estem azzal kapcsolatban, hogy vajon az irodalmi-kritikai közéletben konszenzusosan nagy tiszteletnek örvendő Reményi József Tamás írásai mennyire élnek élénken a köztudatban, akár ismertebb nemzedéktársaihoz (Alexa Károly, Balassa Péter, Margócsy István) vagy épp az elmúlt évek-évtizedek befutott kritikusaihoz mérten. Azt hiszem, a beszélgetőkönyvet szorgosan végigjegyzetelő Darvasi Ferencen kívül ma viszonylag kevesen ismerik a kritikus Reményi József Tamást. Ennek okai pedig lépten-nyomon előkerülnek a *Mindig volt egy szívetem* lapjain.

Mikor Reményi arra emlékezik vissza, hogy Tarjánnal beiratkoztak az egyetemen Kabdebó Lóránt kritikaíró szemináriumára (ahová többek között Ördögh Szilveszter és

Tverdota György is járt), következőképp viszi tovább a gondolatmenetet: „mi [...] Tamással kritikusok lettünk – azt kell mondanom, hogy elég felemás felkészültséggel. Elméleti irodalom a mi kezünkbe alig került, ami nagy baj. Ennek máig is érzem a hiányát. Nem véletlenül arattak gyors sikert az új irodalomelméleti iskolák jóval később, hiszen légüres terepre zúdultak be.” Majd folytatja: „Gyakorlatilag hályogkovács módjára dolgoztunk. A pusztá ízlésünk segített bennünket. Azért lehettünk kritikusok, mert tudtunk írni, és az olvasottságunk révén rendelkezünk viszonylag biztonságos ízléssel. A kellő filozófiai, esztétikai, irodalomelméleti felkészültség hiányzott, utólag pótolva szereztük be” (67.). Ha kezünkbe vesszük Reményi életében megjelent két karcsú kritika- és tanulmánykötetét, melyeket sok évtized szekérderéknyi kritikájából válogatott össze két menetben,² csakugyan ez lesz a benyomásunk. Egy kivételesen érdeklődő, remek íráskészségű,³ profi zsurnaliszta munkamódszerének rutinszerűen előállított produktumait látjuk magunk előtt; és egy olyan olvasót, aki éppúgy nyitott nagyszabású életművekre (Esterházy, Mészöly, Tolnai Ottó, Bodor Ádám, Parti Nagy stb.), mint különös ködlovagok és ma már kevesek által ismert szerzők könyveire, írásmódja pedig tükrözi a szöveg mögötti olvasmány örömet. Persze érzékelhetők szükségszerű eltérések a két kötet írásmódjában: az 1998-as *Sinistrától Ibusárig* kritikáiban – az irodalmi diskurzus nyolcvanas–kilencvenes évekbeli átalakulását megélő szerzőkre jellemző módon – többnyire az *értelmezés*, az *elődőző* analízis nyomja el a művek tárgyilagosa *bemutatását* és az *ítéletalkotás*, az *értékelés* mozzanatát,⁴ míg a körülbelül 60 darab, egyenként 2,5 oldalas (legfeljebb 4000 karakter terjedelmű) írást tartalmazó *Zsurnál* (2007) épp a szövegek napi- és hetisajtóhoz kötődő beszédmódja (rövidsége és kedvcsináló jellege) miatt nem alkalmas határozott kritikusai arcél felmutatására.

E formai-műfaji kötöttségnek s a hozzá kapcsolódó gondolkodási módnak valaminő korlátait Reményi is érzékelteti az interjúkönyv egy-egy pontján: „Ez lett a műfajom, ez a két flekk. Teljesen beleálltam abba, hogy két flekkben igenis plasztikusan el lehet mondani valamit. Nem mint egy recenzióban, hanem a kritika klasszikus értelmében. Ez a műfaj pedig fényévnnyi távolságra van az összefoglaló munkáktól. Ha megírok, mondjuk, a ma-

² Reményi József Tamás: *Sinistrától Ibusárig. Irodalmi kalauz*, Budapest, Orpheusz, 1998; *Zsurnál. Újságos kritika*, Budapest, Kortárs, 2007.

³ Figyelmet érdemel Reményi szóhasználatában az „íráskészség”, amely egyfelől saját szakmai elvárásrendszerének a mércéje, a tehetség szinonimája, másfelől a meghasonlott apa emlékét is magában hordja: „Amikor megtudtam, hogy besúgó lett, valamilyen kutatási céllal, másként nem lehetett, fogadtak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL), igazán előzékenyen. Csakhogy a jelentései szétszórva heverték itt-ott, belefogtam, ezt-azt megtaláltam, de módszeresen még sem időm, sem erőm nem volt szembesülni az összképpel. Valószínűleg nem is lesz már soha. A Takács Tibor kötetében [*Besúgók a besúgásról*, 2013 – R. D. Sz.] megjelent szövegek tanúsága szerint 1969–1970-ben részben emlékiratként, részben egy tartótiszt kérdéseire válaszolva mondta el besúgói »krédóját«. A rendkívül zavaros, helyenként primitív indoklások s főképp az egész szöveg hivatali stílusa mögött keserves volt ráismerni a kiváló irodalmi ízlésű és publikációiban ritka íráskészségű emberre...” (27.); „Apám egyébként közölt tárcanovellákat az *ÉS*-ben és a *Magyar Hírlap*ban is. Elég sokat publikált egy időben, jól írt. Az íráskészségemet tőle örököltem. És a formakészséget, a szókincset is, amellett persze, hogy végigolvastam az egész gyerekkoromat” (43.); „Ezekben az években [az 1970-es években] az egyetem alatt – R. D. Sz.] teljesedett ki az irodalom iránti, immár szakmai jellegű rajongásom. Rájöttem, hogy az íráskészségemet mégsem abba kellene ölni, hogy éppen hogy hívják az ENSZ főtítkárá – hiába volt rossz agyam: a neveket a világpolitikából, az államalakulatokat napra készen ismertem, mindent tudtam. De az irodalom jobban izgatótt, és emellett a színház és a film is” (65.).

⁴ Mindezekről lásd Lapis József *Elég* című kötetének metakritikai írásait: Lapis József: *Elég. Közeli-tések a kortárs irodalomkritikához*, Debrecen, Alföld Alapítvány – Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2022, 17–120.

gyar folyóirat-irodalom legújabb fejleményeiről tizenhét oldalt, az nekem már grandiózus vállalkozás. Ilyen az alkatom, a természetem. Nincs türelmem. Ötletem, jegyzeteim (úristen, de mennyi!) persze vannak” (222.). Ugyanakkor a kritikaíró szerep problematikussága, úgy vélem, összefügg az irodalomfogalom és a szakszerű irodalomértés történeti változásával, melyre fentebb már utaltunk. 1998-ban, Reményi első önálló kötetének hátlapján jogosan szerepel affiliációként, hogy a szerző „kritikus, irodalomtörténész”, mert minden bizonnyal három évtizeddel ezelőtt még irodalomtörténészként volt felfogható egy újságokban aktívan publikáló, néha előadásokat tartó, szerkesztőként tevékenykedő, irodalom-szervezői feladatokat magára vállaló szerző (ezt némi eufemizmussal ma „irodalmárnak” mondanánk); s az irodalomértés bevett gyakorlatai közé tartoztak azok a ma már marginalizálódott (vagy épp halott) műfajok, amelyeket Reményi színvonalasan művelt. Hiszen mit írt Reményi József Tamás, ami nem kritika? Kötetnyi *műelemzést*⁵ és *irodalmi paródiát*⁶ publikált Tarján Tamással – olyan szövegtípusokat, amelyekkel ma már csak elvétve találkozni. Az iskolai irodalomoktatás szótárában még létező, de az agyonjegyzetelt szaktanulmányokra, recenziókra (mint amilyen ez is) és monográfiákra szűkülő irodalmi kultúrában már ritkaságnak számító műelemzés mellett az irodalmi paródia műfajának leértékelődése⁷ is jelzi azt a folyamatot, hogy miképp távolodott el egymástól a történő irodalom és a művelt olvasóközönség, pontosabban: miképp változtak meg az irodalomról való beszéd (társadalmi, technológiai, mediális) feltételei. Nem véletlen, hogy az életútinterjúban már ekképp vélekedik a kritikus/irodalomtörténész önmeghatározás kényszeréről: „Van, hogy megkérdezik egy-egy közreműködés alkalmával, minek tituláljanak engem, mit írjanak a nevem mellé, alá. Van, hogy előre beírják, hogy irodalomtörténész, netán azt, hogy író. Én mindig azt kérem, azt írják oda: szerkesztő, kritikus. Nem vagyok irodalomtörténész, persze kritikusnak lenni irodalomtörténeti háttér nélkül nem lehet” (214–215.).

Havasréti József taglalja részletesen a Réz Pál visszaemlékezéseit tartalmazó kötetről írott bírálatában *alkotó* és *szerkesztő* burkolt szerepkonfliktusát, s ennek nyomait Réz látásmódjában.⁸ Érzésem szerint az életútinterjúban is megemlített Réz Pálhoz hasonlóan Reményi pályaképebe is belelátható egy nem feltétlenül tudatosított szerepkonfliktus, ám ez leginkább a *szerkesztői* és a *kritikusi* működés összeegyeztethetőségével van kapcsolatban. Hiszen Reményi leginkább a szerkesztés változatos terepein tudott kiteljesedni, s munkásságának igazi értéke irodalmi szövegek publicitásának a megteremtése volt – annak ellenére, hogy Reményit eredendően az írási kedv és a kritikai gyakorlat felszabadító ereje vonzotta az irodalmi (s emellett filmes, színházi) világhoz, s annak ellenére is, hogy a *Holmit* több mint húsz éven át irányító Réz Pállal szemben csak kétszer, s viszonylag rövid ideig lehetett irodalmi-kritikai folyóirat vezető szerkesztője. Ugyanakkor a kritikus működés Reményi által is elősorolt – s a maga szempontjából erénynek minősített – kor-

⁵ Reményi József Tamás – Tarján Tamás: *Magyar irodalom 1945–1995. Műelemzések*, Budapest, Corvina, 1995.

⁶ Reményi József Tamás – Tarján Tamás: *Írtok ti így? Paródiák ötven íróról és egy évtizedről*, Budapest, Kozmosz, 1980; *Mindent hét lapra*, Budapest, Magvető, 1981; *Babérköszörű*, Budapest, Kozmosz, 1987; *Ciróka-maróka. Irodalmi paródiák*, Budapest, Ferenczy, 1995; *Sírfirkák*, Szentendre, Kairosz, 1997; *Szusztarmatt. Válogatott és új paródiák*, Lakitelek, Antológia, 1998; *Szénszünet. Irodalmi paródiák*, Budapest, Palatinus, 2009.

⁷ A paródia műfajának voltaképp létoka is a parodizált szerzők, művek érvényessége, maradandósága és/vagy széles körű ismertsége az olvasók körében. Az se véletlen, hogy manapság ritkábban íródnak irodalmi paródiák; az utóbbi évekből Darvasi László – hogy-hogysen – Karinthy címadását idéző paródia-összeállítása ugrik be, amit az *Élet és Irodalom* is úgy harangozott be, mint valamifajta kuriózumot. Lásd: Darvasi László: Így írunk mi, *Élet és Irodalom*, LXV. évfolyam, 16. szám, 2021. április 23.

⁸ Havasréti József: A filosz. Réz Pál: *Bokáig pezsgőben*. In: Uő.: *Ráolvasás. Irodalmi tanulmányok és kritikák*, Pécs, Kronosz, 2022, 277–289.

látai (irodalomelméleti jártasság hiánya, zsurnalisztikus beidegződések) mellett arra is érdemes utalni, hogy az újabb és újabb szerzők publikálási fórumának hősies kieszközlése (melyről sok szó esik a kötetben) önmagában is olyan tevékenység, amely más módon alakítja az irodalmi mezőt, mint a kritikusi gyakorlat. Míg a lapszerkesztés és a kritikaírás tevékenységi körei viszonylag összeegyeztethetők egymással, az újabb irodalmat üzleti vállalkozásként népszerűsíteni törekvő kiadók szerkesztői munkája és a kuratóriumi szerepvállalás, ha nem is egészében ellentétesek a kritika gyakorlatával, mindenesetre más módon járulnak hozzá az irodalmi élet vitalitásához, s ekképp a két szerep összekeveredése problémákat vethet föl. Amennyire meg tudom ítélni, Reményi számára mindez azért nem okozhatott különösebb fejfájást, mert egyrészt a kritikaírásról nem voltak különösebben teoretikus elképzelései,⁹ másrészt pedig a kritikát is az irodalom életben tartásának egy lehetséges módozataként: szerzők és szövegek láthatóvá tételeként foghatta fel, nem pedig olvasási módok artikulációjaként vagy épp etikai-esztétikai-világnézeti modellek ütközőzónájaként. Így Reményi esetében végső soron a kritikaírás átfogóbb, életprogramszerű tevékenység, a szerkesztői munka – legyen az lapszerkesztés, korrektorság, szöveggondozás, miegyéb – kiegészítéseként, mintegy melléküzemágként tudott működni. (Az is jellemző Reményi kritikusi önmeghatározására, hogy Schöpflin Aladárt nem elsősorban maradandó, értékálló esztétikai ítéletei miatt tartotta példaképének, hanem „elfogulatlan, modernitástól megérintett konzervatívizmusát” méltatta, „amellyel rendkívül széles spektrumot tudott átfogni, és sokféle irányban volt fogékony” [206].)

4

A beszélgetőkönyv talán leglátványosabban explicált problémája *élet és irodalom* összefüggése: az írott szöveg élet-halál fölötti primátusa és az irodalmi működés személyes, emberi háttere, e két érték különválasztásának nehézsége. Nem véletlen, hogy a kötet fülszövegét jegyző Lapis József is azt a részletet tartotta fontosnak kiemelni, amikor Reményi – Hajnóczy Péterhez és Sziveri Jánoshoz fűződő kapcsolatáról szólva – élet és irodalom összefüggéséről beszél, mivel e két életmű (és személyes kapcsolódás) „jól példázza, hogy az embernek az irodalom az élete, és az élete az irodalom” (133.).

Voltaképp az egész visszaemlékezés azt a nagyon törekeny – s Reményi által is csak fokozatosan kiismert – viszonyrendszert próbálja láttatni, amely az elmúlt ötven év magyar irodalmi kultúráját jellemezte-jellemzi, s változatos módokon állítja előtérbe a mező működésének személyes vonatkozásait (találkozásokat, barátságokat, konfliktusokat,

⁹ Feltűnő például, hogy a könyv részletesen tárgyalja az irodalmi élet kilencvenes évekbeli átalakulását s annak politikai dimenzióit, ugyanakkor a kortárs irodalomkritika mai viszonyait alapjaiban meghatározó 1995–96-os („nagy”) kritikavítáról egy szó sem esik. Reményi József Tamás 1996. április 27-i, *Népszabadság*-ban publikált kerekasztal-beszédéből arra következtethetünk, hogy nem igazán érezte magát megszólítva az akkoriban még zajló kritikavita(k)ban, illetve véleménye leginkább a zsurnalisztika megvédelmezésére szorítkozott: „A kívülrekedő közönség kiszivárgó hírek, információk alapján igyekszik tájékozódni, s az ízlését az irányítja, amit pedig »a szakma« megvet: a zsurnalizmus. A könyv máskülönben kicsi példányszámban (sem) fog. Ugyanott tartunk hát, ahol a *Nyugat* forradalmának hajnalán. De őszinte beszéd, terapeutikus kibeszélés híján. Kezdehetjük az irodalom polgárosulását még előbből. Az érdeklődő érdekháború képlekeny, alkalmi szövetségekben zajlik, változó ellenfelekkel, csupán egy dolog állandó és változatlan: maguknak a műveknek a kiszolgáltatottsága. Ami körülveszi őket: zagyva, kicsi publikum, fölszabadult zöld írók, dafkekritikusok.” Reményi József Tamás, Jól értesültem, *Népszabadság* 1996. április 27., 25. (A szöveg egyébként a Kulcsár Szabó Ernővel készített *Az irodalom legyen csak irodalom* című interjú alá lett betördelve.) 2007-es *Zsurnál* című kötetének fülszövege alapján Reményi ebbéli meggyőződéseai később sem változtak.

esztétikai/politikai rokon- és ellenszenvek dinamikáit stb.), rálátással bírva a születő irodalom és az emberi kapcsolatok elválaszthatatlanságára: „Sokan nőttünk fel úgy a mi generációnkban, hogy nem lehet különválasztani a magánéletet és az irodalmat, és az irodalmon belül sem lehet különválasztani bizonyos funkciókat. Összekeverednek, átjárások vannak köztük, és erősítik is egymást” (133–134.). Nem véletlenül örökít meg az életútinterjú sok-sok egymásra találást, megismerkedést, huzamosabb ideig fennálló kapcsolatot (például az önmagát fokozatosan felszámoló Hajnóczynak való egzisztenciális segítségnyújtást vagy a „véget nem érő ivászatokba” torkolló találkozásokat Sziverivel és Balázs Attilával). Ugyanígy: a régi *Mozgó* gárdájának széthullása is azért keltett nemcsak csalódást, de utóbb elkeseredést is Reményiben, mert a Bertalan Lajos utcai szerkesztőségben a roskadozó rendszer súlya alatt „együvé préselődött” szerzők összetartása, közösségi éthosza egészen rövid időn belül illúzióknak bizonyult.

Reményi azonban a személyes kötődéseknél döntőbbnek fogta fel az írott szöveg önértékét; ugyanazon gondolatmenet részeként, a Hajnóczyhoz fűződő kapcsolat taglalása után fogalmazza meg szerkesztői-kritikusi krédójának másik, sugalmazása szerint lényegesebb oldalát: „Ha olyasvalakiknek a könyvét szerkesztettem, vagy olyasvalakik kötetéről kellett írnom, akiket nem szeretek, ellenszenvesek, sőt ki nem állhatom őket – vannak jó néhányan –, esküszöm, soha a legcsekélyebb mértékben sem befolyásolt sem az emberi kapcsolatunk, sem az ő jellemük. Durván fogalmazva: felőlem az anyjukat is meggyilkolhatták volna. Azt kell néznem, mi lehet az, ami szöveggént megállja a helyét, akár még akkor is, amikor mi már rég nem élünk. És ez sokszor azzal a sajátos döntéssel is jár, hogy bizony egy-egy művet meg kell védenünk a szerzőjétől. E tekintetben nem ismerek se istent, se embert, csak szöveget” (134.). Nincs okunk kételkedni Reményi elveiben, ám a kötetet olvasva az a benyomás keletkezhet, hogy esztétikailag értékelhető műalkotás és alkotói aura nehezen választhatók el egymástól: a folyamatosan születő újabb és újabb szövegek (eltérő mértékben persze, de) „szíviügyekké” (133., 199.) váltak Reményi kezén, lett légyen szó a körülrajongott Hajnóczy Péterről, Sziveri Jánosról vagy épp Borbély Szilárdról, Szvoren Edináról és Grecsó Krisztiánról. Az se véletlen, hogy Reményi szöveg-gondozói munkásságának két igazán maradandó főhőséről (Hajnóczy, Sziveri) a napi kritikaíráson túlmutató módon, hosszabb terjedelemben is értekezőven nem tudott megmaradni a szövegelemzés neutrális nyelvhasználatánál, így két nagytanulmánya – hossz- szas műelemző részleteik ellenére – csak szenvedélyes *portréként* olvashatók.¹⁰ Az interjúbeszélgetés közepette reflektál is rá ironikusan az emlékező, hogy folyton névsorolvasást tart azokról a szerzőkről, akik publikáltak a lapjaiban, akikkel jó kapcsolatot ápolt, akiknek szerkesztette írását, akivel együtt elnökölt kuratóriumokban, s akinek a halála pótolhatatlan hiány. Mindez azt is mutatja, hogy az irodalomhoz való hozzáférés, az irodalom iránti elemi érdeklődés forrása mai napig elsősorban a *szerzői én* – nem csupán a rajongásra és reflexszerű ítéletekre hajlamos mindennapi olvasók számára, hanem egy rutinos szerkesztő számára, akinek élete menthetetlenül összefonódott az irodalmat életben tartó, s abba belépni óhajtó egyénekkel. (Nem igazán meglepő, de érdemes följegyezni: a könyvben sokkal többször szerepelnek nevek, mint műcímek.) S mindez, hogy Reményi számára az irodalom „szíviügy”, s a szerkesztői-kritikusi munka „személyes érintettség” volt, – legalábbis számomra – egyáltalán nem visszatetsző: a kötet végére érve olyannak képzeltem Reményi József Tamás világát, mint amelyet Ray Bradbury festett föl *451 Fahrenheit* című regényének végén. Reményit valóban „könyvemberek” vették körül, s minden ember valamilyen izgalmas szöveg eleven másaként lépett be életébe, minden könyv egy-egy nagyon különleges embert és életutat jelenített meg tárgyi mivoltában –

¹⁰ Reményi József Tamás: „Szétszórom, majd felépítem magam” (Hajnóczy Péter). In: *Sinistrától Ibusárig...*, i. m., 114–145.; „Isten báránya, nyárson” (Sziveri János). In: uo., 146–165.

ahogy könyvember, „könyves ember” volt maga is, hiszen munkásságának igazi nagysága mások műveiben, könyvek sokaságában mérhető.

A *Mindig volt egy szigetem* és a hozzá hasonló, manapság nagy népszerűségnek örvendő értelmiségi visszaemlékezések nem pusztán történelmi hitelük miatt, dokumentum mi-voltukban értékesek, hanem lélektani szempontból is érdekfeszítő olvasmányok. Már so-kan mások leírták, hogy nagy hadvezérek, jelentős államférfiak, világhírű művészek élet-és lélekrajzainál mennyivel érdekesebbek-tanulságosabbak lehetnek kisebb jelentőségű karriertörténetek, melyeknek a dolgok sűrűjébe vetett (gyakran középszerű) főhősei a maguk történetén keresztül egy hajdani valóság sok-sok rétegét képesek megmutatni. Ugyanez igaz Reményi József Tamás visszaemlékezésére is: noha szerkesztői-kritikusi pályája nehezen nevezhető sikertörténetnek (ahogy Margócsy István fogalmaz: „nemes próbálkozásai rendre kudarcba fulladtak”¹¹), az ő történetén keresztül mintegy fél évszázad magyar irodalmi kultúrája – az irodalom „közélete” és „magánélete” – bontakozik ki egy nem túlpontírozott, kellően mértéktartó vonal- és színkezelésű tablón. Ha az olvasó nemcsak az elmúlt évtizedek nagy irodalmi teljesítményeire kíváncsi, hanem arra is, hogy milyen volt egy *átlagos* és egy *nem-átlagos* szerkesztőség élete a szocializmusban, milyen érdekcsoportok alakították a rendszerváltás utáni kulturális nyilvánosságot, mekkora mozgástere van egy szerkesztőnek a szöveg megszületésétől a publikálásig vezető úton – biztosan kap valamilyen választ a kérdéseire.

A könyvben felvonuló fő- és mellékalakok – a besúgó apa, a korán elhunyt Hajnóczy és Sziveri János, Tarján Tamás, a pályatárs, vagy épp a könyv vége felé felbukkanó Kabai Lóránt stb. – pár vonással fölskiccelt személyiségrajzán túl a visszaemlékezés természetesen önjellemzés is: mire befejezzük az olvasást, Reményi személyes ismerősünké válik. Remek stílusa, már emlegetett íráskészsége, humora s a legtöbb esetben tárgyilagos hozzáállása és mértéktartó ítéletei egyértelműen megkedveltetik az énelbeszélő főhőst az olvasóval, visszaigazolva azokat a pozitív ítéleteket, amelyek életében és halála után is olvashatók voltak róla az irodalmi sajtóban. Különösen megható például, hogy szenvedélyes szónoklatokban bár, de ugyanazzal a melegséggel, érzelemgazdagsággal tudott beszélni közös ügyekről, projektekről és emlékekről, mint emberekről: „Az nagy baj, ahogyan rávetítjük gyakran elhibázott utóéletünket a múltunkra. Ahelyett, hogy a múltunk értékeit próbálnánk melengetni – mert én érzelmesen melengetem, ezt nem szégyellem. Enélkül mi marad az embernek?” – írja a *Mozgó Világ* felemás utóélete kapcsán (169.), s szóhasználat, az abból kiolvasható odaadás önkéntelenül felidézi a fiúgyermekét az éjjeli félhomályban cumisüvegből tápláló és ringató apát is a kötet egy korábbi pontjáról (91–92.).

Persze az is egyértelmű, hogy Reményi rendkívül önérzetes ember volt: indirekt és szándékolt bántást, méltánytalanságot sosem hagyott szó nélkül, időnként már-már görccsösen ragaszkodva igazához. Mint a kötetből kiderül, megírta Szirák Péternek, hogy Kertész Imre-monográfiájában helytelenül, kontextusából kiragadva idézte saját korábbi *Sorstalanság*-kritikáját (69.); többször „beleállt” az amúgy általa nagyra becsült Bán Zoltán Andrásba: egyszer mivel más véleményen voltak Hajnóczy Péter irodalomtörténeti helyével kapcsolatban (208.), utóbb pedig azért, mert BZA „meglepően felületes írást” tett közzé *A betiltott Mozgó Világ* (2017) című kiállításról (mindehhez Reményi kissé zavarba ejtő módon hozzászóló zárójelben: „2019-ben, az Artisjus-díj »véleményező bizottságának« tagjaként habozás nélkül, nagy elismeréssel szavaztam meg BZA díját, a *Betűtészta* című remek kötetéért” [156.]). Végül, a kötet leginkább elkedvetlenítő részében, a 2023. júliusi záróbeszélgetésben az ország sorsa fölötti keserűséget is tetézi Reményi számára,

¹¹ Margócsy István: „Pályám emlékezete”, *Élet és Irodalom*, LXVIII. évfolyam, 5. szám, 2024. február 2.

hogy Nádas Péter – aki korábban saját maga által alapított egyszeri díjat adományozott a *Mozgó Világ* lemondott szerkesztőségének – „feszélyező stílusban” meztelenül mozgós múltját. Előbb idézi Nádat: „»...a *Mozgó Világ*tól én elég távol álltam, az nem az én ízlésem szerint való volt, bár szolidáris voltam velük, publikáltam is ott többször, kétségtelenül.« Kétségtelenül. Micsoda hányaveti mellérendelés attól az embertől, aki nem »szolidárisan«, hanem megrendülten adta át a díjat a szerkesztőség minden egyes tagjának (ahogy arról korábban már esett szó). Mi nem volt ízlése szerint? Mészöly, Pályi, Balassa, Esterházy, Kocsis meghatározó jelenléte? És persze másfajta értékek is – ez az érdem ma már gondot okoz? Miért nem mondja el magyarul, mi a baja? Hol marad a konfesszió? Károlyi Csaba hiába erősködik, nincs válasz. Mára ilyen messze jutottunk a magunk egykori esélyeitől” (248.). Sorait nem pusztán azért olvashatjuk némi melankóliával, mert kiérezhető belőlük az idősebb szerző egyszerű csalódottságon túlmenő keserősége, lemondása, szomorúsága, hanem azért is, mert a fentiek magukban hordozzák a dialógusképtelenség egyre inkább mindennapossá váló tapasztalatát. Azt a folyamatot, hogyan lett a kis közösségekben, barátok között megélt szigetlétből (229.) „lángban álló szigetenger” (250.).

6

Mint minden súlyosabb olvasmány, úgy Reményi József Tamás életútinterjúja esetében sem lehet igazán rámutatni egy „ideális olvasóra”: míg egy hajdani pályatárs a saját személyiség és a közéleti tapasztalatok analitikusabb megközelítését hiányolhatja (minden bizonnyal jogosan), egy látványos tehetségű fiatal irodalmár önnön szerkesztői-kritikusi példaképét vélheti benne megtestesülni.¹² A magam részéről azzal a gondolattal zárnám méltatásomat, hogy a *Mindig volt egy szigetem* című, rendkívül gondosan szerkesztett kötet – melynek izgalmas képmellékleteiről nem is tudtunk szót ejteni – nem pusztán egy nagyon érdekes és tanulságos irodalmár-életúton vezet végig, hanem nehezen reprodukálható módon példázza riporter és interjúalany, kérdező és válaszadó optimális találkozását, amely egyúttal az olvasó érdekeltté válásáért, valódi beszédpartnerre avatásáért is szavatol.

¹² Lásd: Margócsy István: „Pályám emlékezete”..., i. m.; Zelei Dávid, Irodalom életre-halálra. *Élet és Irodalom*, LXVIII. évfolyam, 5. szám, 2024. február 2.

„HOL A KULCS, MELY MINDEN ZÁRT KINYIT?”

Forgách András: A játékos és a többiek. Válogatott színdarabok

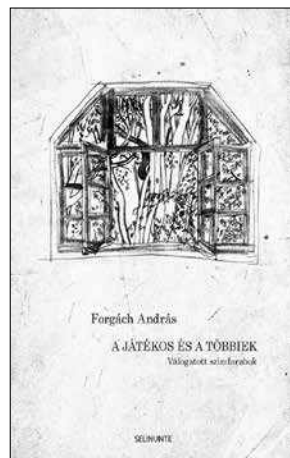
A kötet reprezentatív módon áttekinti Forgách András drámaírói életművét, összesen hét művet tartalmaz, amelyek 1979 és 2013 között születtek (*A játékos* [1979], *Vitellius* [1982–1989], *Mandulák* [1987], *A pincér* [1988], *A fiú* [2013], *A takarítónő* [2002], *A kulcs* [2003]). A kötetet záró jegyzetekből megtudhatjuk, hogy a hétből három valamilyen módon kötődik Pécshez.¹ Több darabját a szerző maga rendezte, és néhány eljutott külföldi színpadokra is. Ha a darabok születési (és nem előadási) dátumát tartjuk szem előtt, akkor négy a rendszerváltás előtt, három a rendszerváltás után született. A terjedelmet tekintve a kötet kétharmadát a rendszerváltás előtti művek teszik ki. (Érdekes, hogy az 1990-es évekből egyetlen mű sem szerepel – valószínűleg nem is született –, miközben a rendszerváltás fontos cezúrát képez a művek sorában.)

I. Egy színpadi adaptáció és a kötet értelmezésének kiindulópontja

Forgách András első drámája, *A játékos*, Dosztojevszkij azonos című művének színpadi adaptációja, 1977 és 1979 között készült (a szerző ekkor a kecskeméti színház dramaturgja volt). A darab a Radnóti Zsuzsa által szerkesztett *Dinamit* című drámaantológiában jelent meg először, 1983-ban. Ennek a kötetnek az irodalmi és drámatörténeti jelentőségét aligha lehet túlbecsülni.² De előbb nézzük azt a két adalékot, amelyet a szerző most a záró jegyzetekben a darab keletkezéséről közöl: (a) „Radnóti Zsuzsa kihúzott körülbelül húsz szereplőt” (376.), vagyis a dramaturg munkájának dramaturgja lett. És ez természetesen a darab lényeges lerövidítéséhez vezetett. (b) Radnóti Zsuzsa megmutatta a darabot Nádas Péternek, azzal a kérdéssel, hogy beválogassa-e a drámaantológiába. „Nádasnak tetszett.” (Uo.) – A darab egyszerre benne áll a *Dinamit* kötet kontextusában, és hozzá is járul ennek a kontextusnak az értelmezéséhez.

¹ A *Vitellius* című darabnak Pécsen volt az ősbemutatója 1992-ben, rendezte Vincze János. A *Mandulák*nak volt egy felolvasó-színházi változata, amelyet Pécsen adtak elő, vélhetőleg ugyanakkor 1992-ben. Végül *A takarítónő* című drámát a *Jelenkor* közölte 2002 júniusában.

² Egy róla szóló tanulmánynak feltétlenül ott lett volna a helye a *A magyar irodalom története* című mű utolsó kötetében. Szerk.: Szegedy-Maszácz Mihály és Veres András, Gondolat Kiadó, 2007.

*Selinunte Kiadó
Budapest, 2024
180 oldal, 5990 Ft*

(1) A kötet címadó darabja Hajnóczy Péter *Dinamit* című drámája volt. Ennek első jelenetében a narrátor ezt mondja: „Azon törtem a fejem, hogy a műűűvészetek minden lehetséges, a kifejezést szolgáló eszközei, valamint e kifejezési eszközökkel létrehozott műűűvek szükségszerűen tragikumot, mégpedig mééélýsýges tragikumot szűlnek e világra.”³ (A darabot a szerző az ekkor már öt éve elhunyt Latinovits Zoltánnak ajánlotta, a hosszan kitartott magánhangzókból nyilván az ő sajátos deklamációját kellene hallanunk.) Mehetünk tovább, jön az alkotó tragédiája: „Tessék kérem fontolóra venni, kényes ízléssel latolgatni az alkotó tragikumát, azt, hogy a fentiek tudatában mégis újra és újra kísérletet tesz, eleve kudarcra ítélt művekbe kap, a Nagy Fazekast szeretné ... khm ... lepipálni.”⁴ És ezután következik a darab: a világ tragédiájával. Az ábrázolt tragédiáról írja nagyon szépen Ács Margit: „Igen fontos eleme a Hajnóczy írásoknak, hogy az a személy, akiről szólnak, aki megszólal bennük, nem rabiátus forradalmár, ellenkezőleg, minden erejével azon van, hogy megfeleljen az elvárásoknak, mérlegel és belát minden ellenérvet, elmegy az alkalmazkodásban a végsőig, amíg elmehet – csak itt a bökkenő; hogy ez sose elég, hogy a világ mindig a teljes behódolásra pályázik, s ez a személy ennek nem képes megfelelni.”⁵ Ez a tragédia: itt mindenki vesztes (vagy azzá lesz). A „dinamit” szó a darabban az 56-os forradalomra utal, amit „hivatalosan” nem vett észre senki; a drámaantológia címeként viszont azt jelenti, hogy lázadó darabokról van szó; s a darabok azáltal ilyenek, hogy a vesztes-létet ábrázolják, merik ábrázolni. Ehhez kiválóan illik Forgách András *A játékos* című Dosztojevszkij-adaptációja is. A játékos mondja a darab végén: „Mit írjanak a síromra? Ez az ember nem tanult semmit. Ez nem tanult meg semmit, ez az ember. Ez semmiből sem tanult, ez az ember. Ez az ember szörnyű.” (63.) Ez az ember a vesztes. (Ez a motívum – a vesztesek iránti érdeklődés – végighúzódik Forgách András egész drámaírói *œuvre-jén*.)

(2) Radnóti Zsuzsa 1983-ban egyetlen pillantással az egész fiatal drámaíró generáció alapvető beállítottságát szerette volna megragadni. Ehhez kiindulópontként Bereményi Géza – Cseh Tamás *Dosztojevszkij* című dalának néhány sorát használja: „A miért helyett csak a *hogyan* keresi majd, mivel / Érdekesekek az emberek! / Így jut el emberhez az *intézmény* helyett.” És ezt Radnóti Zsuzsa nagyon szépen így kommentálja: „*Hogyan?* Mintha ez a kérdés állna most az érdeklődés középpontjában. Hogyan viselkednek és élnek az emberek az adott történelmi és társadalmi viszonyok között? A személyiség belső rajza, rejtettebb alakulásai kerültek előtérbe, úgy, hogy a külső körülményekre (az »intézményre«) az írók csak utalnak.”⁶ Radnóti Zsuzsa még nem mondja ki elég egyértelműen: ami elveszett, az tulajdonképpen a történelmi perspektíva, vagyis a reálisan létezett szocializmus nagy-elbeszélése. Mire a kötet megjelent, már egy félelmetes visszatekintés- és nosztalgia-hullám söpört végig az országon és a magyar kulturális életen.⁷ (Ekkor lesznek népszerűek a történelmi drámák, amelyek közé Forgách András *Vitellius* című darabja is

³ Radnóti Zsuzsa (szerk.): *Dinamit. Drámaantológia*, Magvető Kiadó, 1983, 97. Az antológia szerzői: Baranyai László, Forgách András, Hajnóczy Péter, Kornis Mihály, Schwajda György, Spiró György.

⁴ Uo. 98–99.

⁵ Ács Margit: [Utószó], in: Hajnóczy Péter: *A véradó. Válogatott elbeszélések*, Osiris Kiadó 1999., 172–173.

⁶ Radnóti Zsuzsa: Utószó, in: *Dinamit*, i. m., 410.

⁷ „[A tapasztalat azt mutatja], hogy a nosztalgia vagy viharok elültével, vagy várható viharok árnyékában köszönt be. [...] Tehát: megrázkódtatások utó- vagy előszele. Nos 1978–79: érkeznek az első híradások déli szomszédunk kiemelkedő államférfiújának megrendült egészségi állapotáról, bekövetkeznek az első áremelések, fokozott nyilvánosságot kap a gazdasági helyzet.” Papp Zsolt: Emlékképek a 70-es évek végéről, *Élet és Irodalom*, 1983. december 2., 3. Papp Zsolt a nosztalgiahullám kezdetét 1978–79-re datálja vissza, pedig talán érdekesebb lett volna a csúcspontja, ami nagyjából egybeesik a cikk megjelenésével. És a fenti felsorolás is némileg tétova, a szerző

tartozik,⁸ amely nyomtatásban először 1991 januárjában jelent meg a *Színház* című folyóiratban.) A *miértről a hogyanra* való áttérésnek lesz egy fontos következménye: a jövő teljesen bizonytalanná válik. Radnóti Zsuzsának nem kellett tovább idéznie, nagyjából mindenki tudta, hogy a fent citált vers vége felé többször elhangzik a kérdés: „Hogy itt mi lesz, ki érti ezt?” (Ez a motívum is végigkísérte Forgách András egész drámaírói pályáját: a darabok mindig csak a konkrét személyek mindennapi életéről szólnak, sohasem érdekesek – elsődlegesen – a történelmi-társadalmi keretfeltételek.)⁹

II. Két kamaradarab

A *pincér* című darab még a rendszerváltás előtt, 1988-ban született, 1991-ben jelent meg nyomtatásban, de a bemutatójára csak 1995-ben került sor (Zsótér Sándor rendezésében, Miskolcon). A darabnak azért van döntő jelentősége, mert Forgách András itt a nagy művek adaptációja és a történelmi drámák sokszereplős kísérletei után egy minimalista kamaradarabot ír. Az ilyen darabokban viszont – szinte magától – a kommunikáció és annak stílusa kerül előtérbe. A 2007-es Városi Színházban bemutatóhoz (rendezte: Illés Edit) Forgách a következő ajánlást fogalmazta meg: „Írtam egy sorozat kétszereplős darabot, afféle dramaturgiai spanyol lovasiskolának tekintettem, hiszen korábban, ha egy színpadi helyzetet nem tudtam megoldani, mindig behoztam egy újabb szereplőt. A sorozat első darabja *A pincér*”.¹⁰ Egy vidéki szállodában vagyunk, a színész nő egy sikeres fellépés után már-már elaludt a szobájában, amikor belép a pincér, és hozza a megrendelt kaviárt. A szereplőknek nincs nevük, nem mutatkoznak be egymásnak, de elkezdenek beszélgetni. Szigorú értelemben a darabnak nincs is cselekménye; így minden azon múlik, hogyan sikerül megformálni a beszélgetést. Forgách András azt írja: „Arra voltam kíváncsi, hogyan lehet végig játszani egy ilyen játszmat csalás nélkül.”¹¹ „Csalás nélkül” – ez talán azt jelenti, hogy a kommunikációban semmiféle megszépítő, üres udvariaskodás nem lehet. Ez a kommunikáció nagyjából abból indul ki, amit Almási Miklós Csehov kapcsán leírt: „Ma már értjük a rejtőzködő, önmagát soha meg nem mutató magatartást is, amely legfeljebb olykor-olykor engedi, hogy átlássunk maszkjain, ám akkor is csak annyira, hogy egy újabb álcára bukkanjunk.”¹² De ez csak a kiindulópont, létrejön egy kellemetlenkedő, a sértegetés és a bántalmazás határán mozgó kommunikáció. A beszélgetés egyik csúcspontja a következő: „SZÍNÉSZNŐ Maga egy kicsit bolond, ugye? / PINCÉR Mondták már. / SZÍNÉSZNŐ Kicsoda? / PINCÉR Orvosok. / SZÍNÉSZNŐ És maga mit gondol? / PINCÉR Nem szeretek gondolkozni ezen.” (219.) Bolond itt mindenki: a pincértől a színésznőig és vissza.

2002-ben jelent meg *A takarítónő*, egy rádióváltozata hangzott el 2003-ban, Zoltán Gábor rendezésében, a kötet végi jegyzet nem említi színházi bemutatót, de rá lehet bukkanni, hogy Szolnokon a Cafe Freiben volt egy előadása 2010-ben, rendezte Rigó József. A darab mintha formailag semmi újítást sem tartalmazna *A pincér*hez képest. De talán két újítást mégiscsak rögzíthetünk. (1) A beszélgetésnek van egy nagyon határozott referen-

ugyanis nem mondja ki a döntő okot: a kommunista jövőkép a lakosság széles körében minden hitelét elvesztette.

⁸ A hetvenes és a nyolcvanas évek fordulóján ilyen műveket írtak (a korabeli *Rivaldák* tanúsága szerint): Hernádi Gyula, Páskándi Géza, Németh László és Szabó Magda.

⁹ És ez még a *Vitellius* című drámára is vonatkozik, amit azonban most nem tudok részletesebben megmutatni. (Ugyanúgy, ahogy a *Mandulák* és *A fiú* című drámát sem fogom itt elemezni.)

¹⁰ https://szinhaz.hu/2007/03/21/forgach-andras_a_pincer

¹¹ Uo.

¹² Almási Miklós: *Mi lesz velünk, Anton Pavlovics?*, Magvető, Budapest, 1985, 7.

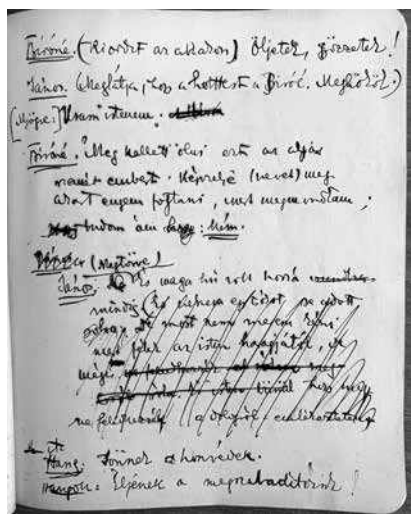
ciapontja: válás után – vagy már közben – a (takarító)nő szeretne beköltözni a férjhez. „TAKARÍTÓNŐ Most énvelem mi lesz már? Mi lesz már énvelem? Meghúznám magam a konyha mögött. Itt lennék és meghúznám magam a konyha mögött. És csöndben lennék, nem zavarnám magát. Én itt mindent megcsinálnék.” (305.) (2) A beszélgetés most nem egyenletesen zsörtölődő, vannak nagyon empatikus részei is. „TAKARÍTÓNŐ Ne haragudjon, hogy ekkora bajt csinálok magának. Hogy pont magának csinálok ekkora bajt. FÉRFI Nem haragszom. / TAKARÍTÓNŐ Maga megért engemet, ugye, megért? / FÉRFI Megérttem magát.” (303. és 306.) A nő lassan elmegy, becsukja maga mögött az ajtót, a férfi utánanéz, de hogy ez a távozás végleges-e, nem tudjuk, és nem is lehetünk benne egészen biztosak.

Mintha Forgách Péter itt a drámai kommunikáció egy sajátos alakjának kikísérletezésén fáradozna: mindkét esetben egy férfi és egy nő, egy alá- és egy fölérendelt szereplő (akik nem vagy alig-alig ismerik egymást) egy szűk térben találkoznak és beszélgetnek egymással.

III. Szintézis

A *kulcs* című darab Forgách András drámaírói életművének legsikeresebb alkotása, és azt gondolom, teljes joggal. A 21. század első évtizedének legjelentősebb művei mellett van a helye. (Szubjektív elfogultsággal: Eörsi István *Halálom reggelén*, Háty János *A Pityu bácsi fia*, Egressy Zoltán *Portugál* és Háty János *A Gézagyerek* című darabjai mellett.) A mű már 2003-ban elkészült, de csak 2005. október 15-én mutatták be a budapesti Katona József Színházban, Ascher Tamás rendezésében. Nyomatásban a 2005–2006-os *Rivaldában* jelent meg. A darab három jelenetből áll, ezek közül az első kettő egy kávéházban, az utolsó pedig egy budapesti lakásban játszódik. Az első kettő rövidebb is, és jóval kevésbé súlyos, mint a harmadik. Az első kettőben két fivér beszélget, a korábban említett két kamaradarab stílusában. Csomó mindent kerülgetnek, és pontosan nem is tudjuk, miről beszélgetnek, hogy *egyáltalán* miről is van szó. Talán mindegy is: érezzük, hogy az életutak szétváltak. Még azt sem tudjuk meg egyértelműen, hogy a szereplők mivel foglalkoznak. (Egy helyen a báty azt mondja, hogy „filozófus vagyok” – de aztán a következőkben ezt semmi sem támasztja alá.) Egyvalamit lehet biztosan megtudni: a két testvér nem szereti egymást, és inkább fegyverszüneti viszonyban állnak egymással. Ha mégis valahogy lokalizálni akarjuk a darabot, akkor talán ebből a két mondatból lehetne kiindulni: a báty mondja az öcsnek a második jelenetben: „Rossz rád nézni. Ártott neked a rendszerváltás.” (331.) A 21. század első évtizedének közepe táján lehetett először érezni, hogy a rendszerváltás a maga általánosságában is félrecsúszott, de azt talán még nem lehetett sejteni, hogy totális zsákutcába fog torkollni. Itt már mindenki a rendszerváltás vesztese, még akkor is, ha a nyertesek oldalán áll vagy állhatna. (Erről nem tudunk meg semmi részletesebbet.) Hogy lett itt mindenki vesztes? Forgách darabja azt sugallja, hogy ez a jelző nem az anyagi gazdagságra vagy szegénységre vonatkozik, hanem a társadalom kommunikatív struktúrájára. Először is tönkrement a testvérek közötti kapcsolat: van egy bizonyos egymásra való rászorulás, de mellette egy masszívan ellenséges, sokszor már-már agresszióba hajló beszédmódot használnak. „BÁTY Nem akartam veled találkozni. Egyszerű tényközlés ez a részemről. Nem akartam, mert nem akartam. És nem is érek rá. Pá, kis aranyom, pá. (Föláll.)” Aztán a hang még tovább és még tovább durvul: „ÖCS Igazad van, meg is ölhetnél. / BÁTY De nem öllek meg. Nem szerzem meg neked ezt az örömet. / ÖCS Örömlés. Népi szokás. Ezt felhasználhatom? / BÁTY Mire? / ÖCS Akármire.” (311.) Beszélnek-beszélnek, de sokáig úgy tűnik, mintha a beszédnek nem lenne semmi referenciája. Vagy ez talán túl szögletes megfogalmazás: mintha a referencia valahogy rejtve maradna. „ÖCS

Tehát szomorú lettél tőlem tegnap. / BÁTÝ Tény, hogy mostanában egyre jobban idegesítesz. [...] Nem egyszerűen megváltoztál vagy megöregedtél, végül is egy harmincvalahány éves férfi még nem öreg ... / ÖCS Harminchét. / BÁTÝ Egy harminchét éves férfi még nem öreg, nem erre gondolok, hanem arra, hogy egy idegen ember költözött a testedbe.” (330.) A kommunikatív struktúrának ezt a rongálódását régebben „elidegenedésnek” nevezték, de itt mintha már éreznénk, hogy ez a fogalom nem elég komplex. Aztán megtudjuk, hogy valamiről mégiscsak szó van: egy kulcsról, arról, hogy a báty kulcsot kapjon az öcs lakásához, de hogy miért, arról fogalmunk sincs. (Mintha ezen a ponton a darab maga is átvenné a szereplők szakadozott közlésmódját.) Szóval, a kulcs. Bereményi Géza még ezt énekelte Cseh Tamással: „Vacogva sandítunk tükreinkbe, / hol a kulcs, mely minden zárt kinyit?” Itt nem egészen ezt kérdezzük, hanem inkább azt, hogy hol van az a kulcs, amellyel mindannyian beléphetnének egy közös térbe vagy közös lakásba, ahol a szereplők élete újra érintkezhet vagy találkozhat egymással. Ehhez kell egy kulcs, amely egy és mégis sok. Ez lesz a hatalmas harmadik jelenet tárgya. Az első két jelenet kis kamaradarab. A harmadik viszont inkább egy hatalmas epikus forgatag. Itt Forgách András kiválóan érvényesítheti a regényadaptációból szerzett tapasztalatait. Találkozások találkozások hátán, miközben ezek nem is lesznek igazi találkozások, hanem inkább csak egymásra vonatkozások. Mert az egymásra való vonatkozás nélkül (a totális izolációban) még a kommunikáció megrongálódását sem lehetne felmutatni. Itt, ebben a közös térben láthatjuk a szerelmi kapcsolatok totális erodálódását, sejtjük, hogy a legintimebb emberi érintkezéseket is átítatja a durvaság és az agresszió. Most össze se akarom számolni, hogy a nagy lakástalálkozón hány pár talált egymásra és ment szét; a beszélgetési stílus sajátos, és miféle bűnök vannak ezek mélyén: a megcsalástól a lopásig. És a harmadik szinten, végül még a szülők is megjelennek. Az anya kihozta az apát a kórházból, aki súlyos demenciában szenved. „APA Mért jöttünk ide? / ÖCS Jobban vagy? APA Mért vagyunk itt? / ÖCS Még sohasem voltál nálam, apa. Még nem láttad a lakásomat. / APA Még nem láttam a lakásodat?” (365.) És itt mintha már a memóriakienges is a kapcsolatok felbomlásának következménye lenne: a vesztes-lét a tébolyba vezet. Vagy talán már ez az egész világ egy tébolyda?

Csáth Géza *Egy csók!...* című színpadi művének kézirata.

A VALÓSÁG MINT VÉGTELEN CSILLAG- PORBÓL GYÚRT GYŰRŰSFÉREG

Mircea Cărtărescu: Szolenoid

Mircea Cărtărescu legfrissebb magyarul olvasható regénye kimerítő, hátborzongató, izgalmas, kétségbeejtő *mindfuck*, totális tobzódás – nyelvében, motívumaiban, utaláshálójában egyaránt. Totális nemcsak önmagában nézve, hanem az életmű eddigi alakulását, a Cărtărescu-művek átjárhatóságát, ismétlődő motívumait, kapcsolódásait is tekintve, amint a *Szolenoid* legtöbb értelmezője kiemeli. Katartikus is a szerencsés – a kiválasztott? – olvasó számára, akinek sikerül rácsatlakozni a megbabonázó szövegfolyamra, amelyben nincsen langyosság, hanem minden intenzív, hiperbolikus, gyötrelmes, a tanári élet unalma és nyomora, a város áporodottsága és fantasztkuma, a szerelem és a rettegés is. A regény olyan sűrű nyelvileg és történetét tekintve, hogy beszippant, ránk nő, elvarázsol, de, ismétlem, csak ha rácsatlakozunk. Különben pusztán egy nárcisztikus paranoiás őrült képzelgéseinek, egzisztenciális neurózisának látjuk az elénk terülő oldalakat, így azonban elszalasztjuk a lehetőséget, hogy meglássuk a lepusztult Bukarestben a csodák vetületeit.

A *Szolenoid* névtelen énelbeszélője egy húszas évei végén járó férfi, aki, miután nagy-szabású költeménye hatalmas kudarcot vallott az egyetemi irodalmi körben, lemondott az írásáról, és romántanárként Bukarest egyik külvárosi iskolája és az otthona közötti tengelyen éli a nyolcvanas évek sivár és nyomasztó hétköznapijait. Tulajdonképp az ő újabb kéziratát olvassuk, amelyben élettörténetét, hatvanas-hetvenes évekbeli felnövekvésének körülményeit, a kommunista rezsim teremtette képtelen elvárások és életkörülmények által keretezett iskolai és orvoslátogatási epizódokat beszéli el. De a szöveg legfőképpen a „rendellenességeinek” – több mint nyugtalanító álmainak, tripszerű élményeinek, gyerek- és felnőttkori furcsa, hiányos emlékeinek, örökös félelmének, végtelen

magányának – beszámolója. E beszámolókhöz összefüggéseik és azok magyarázatai is hozzátartoznak, továbbá elgondolások az irodalom, a fikció, a valóság és az emberi lét értelméről, valamint kitérők igazán érdekes tudománytörténeti figurákról. A narráció nem lineáris, a kézirat írásának (és a történetek egy részének) idejével szinte egybeolvadnak a felidézett tapasztalatok és a férfi régi naplóiból vett betétek. A befogadó eligazodását azonban sok minden segíti, bár első olvasásra a szöveg lehengerlő volta miatt talán kevéssé szembeszökő, hogy az első fejezetek mennyi mindent megelőlegeznek, a későbbiek pedig olykor igazi metanarratív

Fordította Koszta Gabriella
Jelenkor Kiadó
Budapest, 2023
572 oldal, 7999 Ft

összegzések. (És noha Koszta Gabriella munkája nagyszerűen adja vissza magyarul az eredeti szöveg lexikai és szintaktikai komplexitását, hatalmas fordítói tudásról és készségről tesz tanúságot, a regény első felében maradt jó néhány, szörendileg nehézkes vagy félrefordított többszörösen összetett mondat, amely a szerkesztő figyelmét elkerülhette, és az olvasást megakasztja.) Metanarratív összegzés például a regénybeli kézirat négy füzetének rövid tartalmi összefoglalása (a 431. oldaltól), amely füzeteket a regény négy nagy fejezetének feleltethetünk meg. Ezen belül ötvenegy alfejezet járul hozzá a labirintikus szerkezetű, bűvópatakként fel-felbukkanó szálak, ismétlődések, előreutalások és megszakítások által szabdaltnak épp olyan tempóban, hogy egyikbe se fáradjunk-unjunk bele: „Ilyennek képzelem az életemet, úgy érzem, mindig ilyen volt: az egyhangú, monoton és megfogható világ az egyik, és a titokzatos, intim, képzeletbeli, álomszerű valóság az érem másik oldala” (66.).

Az elbeszélő kéziratának fő tárgya saját maga, hiszen önmaga felfokozott fontossága, felsőbbrendűségi tudata egyszerre oka és okozata azoknak a képzelgéseknek, miszerint különleges küldetésnek a része, a kiválasztottja. Az egyszerűség kedvéért képzelgésekről beszélek, de a regény dimenziójában egyáltalán nem biztos, hogy pusztán képzelgésekről van szó. Legalábbis Cărtărescu végig ezt az elbizonytalanító játékot űzi mesterfokon, s korántsem – vagy csak részben – posztmodernkedő öncélúságból (ettől függetlenül bizonyára sokaknál kiveri a biztosítékot). De miközben a gyerekkori fogak, a levágott hajfűrtök, a régi fényképek őrzése, azaz az önkonzerválási gesztusok (majd a regény végi látomásos utazásban a saját élete „múzeumának” a bejárása) az önmagába zárulás jelei, az elbeszélőt mind jobban foglalkoztatja az önmagából, a saját világából való kilépés lehetősége a kézírata, valamint a valóság egyre aprólékosabb feltérképezése által: „paradox módon a boldogtalanság, hogy nem lettem író, utat nyitott, és remélem, ez nem újabb illúzió, az életem valódi értelméhez. Nem írtam fikciót, de ez felszabadította a valódi hajlamomat: a valóság kutatását, a tisztánlátás, az álom, az emlékezés, a hallucináció és minden más valóság iránti érdeklődésemet. Bár félelemmel és rettegéssel jár, teljesen kielégít ez a kutatás” (27.).

Amint a regény egyik értelmezője-kritikusa, Radu Vancu észrevételezi, „a nagy romantikusokhoz hasonlóan Cărtărescu is szolipszista, akinek meggyőződése, hogy a világ pusztán a saját én projekciójaként létezik, aki az egyetlen valóban létező (*solus ipse*), vagy legalábbis akinek a létezése szigorúan ellenőrizhető. Életműve a *Szolenoid*-ig érzésem szerint egy olyan szolipszistáé, aki azon igyekszik, hogy elhiggye, a világ létezik. A *Szolenoid* ellenben egy olyan szolipszista rendkívüli dokumentuma, aki *tudja*, hogy minden eshetőség ellenére a világ létezik. És aki – ritkaság a szolipszisták között – empatikusan tud viszonyulni a világ többi részétől légmentesen elzárt szigetekhez (amilyen ő maga is).”¹ A szolipszista énből való kilépésnek az első módoszata az énnel a másikaival való szembesülése, illetve feltétele az azoktól való elválása. A regény előbb a nemíró-énnek az író-éntől való elszakadásáról tudósít, amikor a költeményt lesújtó bírálat éri a „híres kritikus” (34.) részéről azon a végzetes irodalmi körön. Cărtărescu autofikciós furfangja, hogy a *Szolenoid*-ban a valóságban (mármint abban a valóságban, amelyben ezt a recenzíót a *Jelenkor* számára írom) sikeres debütálásának az ellentettjét írja meg – a *Szolenoid* elbeszélője pedig elgondolja azt az énjét, akiből a rajongással fogadott költeménye után sikeres, elismert, a narrátor által pedig irigyelt-megvetett író lesz, azaz egy olyan meg nem nevezett valakit képzel el, amilyen a valóságban a Mircea Cărtărescu nevű író maga. (A *Szolenoid* román recepciójának egyik pikantériája, hogy a regénybeli híres kritikus referenciája a valóságban az idén márciusban elhunyt Nicolae Manolescu, a XX. század második felé-

¹ Radu Vancu: Mircea Cărtărescu, „Solenoid”. „Mesia printre sarcopti”. *Contributors.ro*, 2016. január 26.

nek egyik legmeghatározóbb román kritikus és irodalomtörténész, Cărtărescu sikerpályájának megágyazója, aki elég lesújtó véleménnyel fogadta e regényt, többek között számon kérve rajta klasszikusabb strukturális és koherenciabeli konvenciókat.)

Ám ezt az imaginatív megkettőződést az elbeszélő élettörténetében jóval több és fizikaibb megkettőződés előzi meg, amelyekről viszont később értesülünk (talán mert pusztán retrospektív kitalációk?). Például a mű egyhatodánál kerül szóba a Victor nevű testvér, aki „mint egyetétűjű iker nem volt azonos velem, hanem az ellentétem volt, egy másik dimenzióba fúródott hasonmásom” (111.). Ez a gyerek egyéves korában betegség következtében „eltűnt”, az esetről megnyugtató magyarázatot nem kap az elbeszélő. Az ilyen jellegű réseket tudja aztán nagyon jól kiaknázni a fantázia – vagy ezekben feslik fel a világnak a rejtélyes és borzalmas működése. A regény egésze mindkét értelmezési lehetőséget megengedi: vagy arról van szó, hogy tényleg valamilyen titkos terv részévé válik a narrátor, és kiskora óta erre a szerepére készítik elő a jelek; vagy arról, hogy a szülők nem akartak a halálról vagy egyéb kellemetlen témákról beszélni a gyereknek. (A gyerekek és felnőttek közti különbségekről több ponton szó esik: lásd a gyerekekről mint egyenesen másik fajról való eszmefuttatásokat [84.], mint akiknek az esze közelebb van a szentséghez, mert kevésbé korrumpált [334.]; vagy a tébécés gyerekeknek fenntartott „ál-szanatóriumbeli” barát meséit a felnőttek gyerekekkel szembeni hazugságairól halál és nemzés témájában [amelyek valódi tabuk szoktak lenni], az automata nevelőről, a gyerekeken végzett kísérletekről – nem nehéz elképzelni, mindezek miként befolyásolhatják egy hiperérzékeny és a fantasztikumra fogékony kisfiú elméjét). Szintén egy a testhez köthető „másik” jelenik meg akkor, amikor az egyik gyereke elvesztése miatt vélhetőleg traumatizált anya egy ideig az életben maradt fiát lányként neveli, öltözteti, fésüli – a női én (az anima?) felfedezéséről való beszámoló a *Második rész* elejére kerül. A *Harmadik rész*ben a tükörbeli énnel való nagyon későre bekövetkező találkozás drámájának felidézésével is találkozunk, ugyanis ha hihetünk az elbeszélőnek, életében először a tébécés megelőzőszanatóriumban, kilencéves korában néz tükörbe, és ismeri fel benne önmagát. (Kiváló ez a terep a pszichoanalitikus megközelítések számára is.)

Mindezek összefüggenek tehát az elbeszélő fantáziaműködésével vagy éppenséggel jelzésértékűek a küldetése tekintetében, hiszen hasonló „anomáliák” észlelése miatt végig azt érzi, predesztinálva van valamire. A saját legendárium mellé pedig kiválóan illeszkednek a világirodalmi olvasmányok, művészettörténeti jelentőségű alkotások, s a férfi élete eseményeinek értelmezésekor olyan alkotók műveire utal, mint Kafka, Borges, Dalí, Dosztojevszkij, Lewis Carroll, Thomas Mann és sokan mások a nagyok közül (sőt, egy Dylan Thomas-vers is kulcsfontosságúvá válik a cselekmény során). A *Szolenoid* az expliciten jelzett kapcsolódásokon túl is rengeteg mű felé nyit, világirodalmi és hatástörténeti kontextusára Thomka Beáta mutatott rá még a magyar fordítás publikussá válása előtt, értekezésében motivikus párhuzamokra hívta fel a figyelmet olyan alkotókkal, mint Proust, Camus, Hieronymus Bosch, Piranesi, Desiderio Mansú, Blake, Dalí, Borges, Swift, Lautréamont, Poe, Hoffmann, Chamisso, Kafka, Nichita Stănescu és Pynchon, hozzátéve, hogy „Cărtărescu kései utódja a fantasztikus irodalom klasszikusainak szentelt, hetvenes években indított sorozatnak. Éppen e kontextusban értelmezhető a huszadik–huszonegyedik századi hozzájárulás, amivel a román szerző az elődök látomásos és abszurd tapasztalatát tovább viszi”.² Bármennyire számonkérő és talán rosszmájú a kritikája, Nicolae Manolescu is érdekes párhuzamokra világít rá, Joyce Dublinját említi, de román irodalmi elődféleségeket, Mihai Eminescut, Max Blechert, Mircea Eliadét, Camil Petrescut is szóba hozza.³ Ezekén felül Marius Chivu a sci-fi-mozi, többek között Kubrick és Ridley

² Thomka Beáta: A feszításvot kitágító fikció. 1749.hu, 2022. december 29.

³ Nicolae Manolescu: Fratele meu geamăn, scriitorul. *România literară*, 2016/2.

Scott látványvilágának hatásait is tetten éri a regényben.⁴ S ha már film, Gyenge Zsolt David Lynch és David Cronenberg felől értelmez.⁵

Az elbeszélő magabiztos nagyképűséggel állítja, hogy „tulajdonképpen már az összes valaha leírt betűt elolvastam” (26.), és saját ifjúkori költeménye, a végtelen magányban született *Bukás*, a „világot helyettesítő költemény” (32.) is ezek egyfajta összegzése (vö. a Cărtărescut ért örökös plágiumvádakkal, amelyek értetlenül állnak a posztmodern intertextusokkal építkező poétikája előtt. Ahhoz hasonló helyzet, mint amelyben Esterházy Péter találta magát.). Kudarca után mintha ezzel az irodalmi íróssággal (is) számot kellene vetnie, így kezdi mind jobban elutasítani az elképzelt sikeres író-énjét, és az irodalmat kárhozthatni, mint ahogy később megfogalmazza: „Így tesznek mind az írók, filozófusok, zenészek és festők az egész világon, s ezt teszik a cirkuszi szemfényvesztők és bolhaidomárok: mentik a művet, és hagyják benn égni a gyermeket. Itt írom estéről estére a lakásom, a város, az univerzum közepén az ellenkönyvet, az elleníró mindig zavaros művét” (436.). A regény jelenében épp íródó kézírata így lesz az elleníró ellenregénye, a profi irodalmi alkotásokkal szemben álló („Igen, a kéziratom meghaladja az irodalmat, mert igaz” – 363.), a metaforikus bőrre írás, amely a menekülést jelenti (hogy honnan hová, arról később). Mindez akkor lényegült képletesen az *élet vagy irodalom?* kérdésévé, amikor szerelme, Irina feltette a kérdést: „mit tennél, ha csak egy dolgot menthetnél ki egy lángokban álló házból, és választanod kellene egy értékes festmény és egy újszülött között?” (232.)

Habár a narrátor rögtön rávágja a választ, hogy a gyermeket, odáig még el kell jutni, hogy Irina is azt válassza, és hogy el is következzen az a helyzet, amikor a választás nem pusztán teoretikus. Ehhez azonban különböző szürreális terekben szükséges különböző szerkezeteket, a mérnöki precizitással különböző bukaresti épületek (köztük a saját háza) alá elhelyezett és a narrátor által megtalált, elektromágneses tereket létrehozó szolenoidokat „aktiválni”, legalábbis erre következtethetünk a sok bolyongásból, pszichedelikus pokoljárásból és zűrös műveletből az elhagyott gyárépületekben, álomszerűen folyamatosan változó szerkezetű folyosórendszerekben, föld alatti üregekben. Nem tekinthetünk el hangsúlyos jelenléte és atmoszférája miatt attól, mennyire Bukarest-regény ez a könyv minden szürreális, groteszk, abszurd és sci-fi jellegével együtt. Olyanná írja Cărtărescu „a földkerekség legszomorúbb város”-át (89.), mint az egyetlen helyet a világon, ahol egy másik dimenzió vetületei észlelhetők volnának. Mintha minden bukaresti épület valami titokzatos funkciót rejtene (lásd a következetesen működtetett architektúra/emberi organizmus egymást leíró/átható metaforikáját is: „Bukarest nem város, hanem lelkiállapot, mély sóhaj, szálnalmas és hasztalan kiáltás. Az öregekhez hasonló, akik két lábon járó sebek csupán, megalvadt vágyak, mint a lehorzsolts bőrre száradt vér” – 381.), ilyen az iskola épülete is, a narrátor saját, hajó formájú háza (állandó ez a jelzős szerkezet, mitikus áthallásokat engedve meg), a Mina Minovici Intézet Halottasháza, de még a várostól meszebb, a Bucsecs-hegységben elhelyezkedő gyerek-tüdőszanatórium, Voila is.

Az én és a másikai, a mű és a fikció, a terek és a hozzájuk kötődő emlékek kiismerhetetlensége, valamint a szolenoidok léte egyre kétségbeesőbbben élezi ki a kérdést, hogy mi a valóság, honnan tudhatjuk, és megismerhető-e a szerkezete az emberi elme által: „Honnan tudhatnám, hogy létezik Malibu, ha sohasem jártam ott, és sohasem találkoztam senkivel, aki ott járt? Hogyan nevezhetjük egyaránt valóságnak a konkrétan felfogott, körülöttünk lévő dolgokat, a szemünkkel, a fülünkkel, az ujjbegyünkkel és nyelvünkkel érzékelt topográfiajukkal és a szóbeszédet helyekről, városokról és csillagokról, amelyeket sohasem látunk? (...) *Mi a valóság?* (...) Sokszor gondoltam arra, hogy mennyire tévedünk, amikor úgy gondolunk a valóságra, mint valami egyszerű és alapvetően adott do-

⁴ Marius Chivu: *Dimensiunea Solenoid (III). Dilema Veche*, 624. sz., 2016. február 4–10.

⁵ Fazakas Márta – Gyenge Zsolt – Tamás Dénes: *Négydimenziós Möbius-szalag. Látó*, 2024/3, 96–102.

logra, miközben a valóság az elképzelhető legbonyolultabb állapot, a legrétegzettebb, belső szervekkel, nyelvekkel, csövekkel, zsírokkal és porcokkal teli. Az állapot, amelyben élünk, a végtelen csillagporból gyúrt gyűrűsféreg.” (379.)

S ha mindez nem volna elég, ott az egész örület, amivé konvergálnak a különböző, az elbeszélő által jeleként („jelentéscsomók, a világ idegrendszerének gócpontjai” – 145.) interpretált „rendellenességek”, az álmok, az éjjeli hátborzongató látogatók jelenléte, a hallucinációk. A szürreális atmoszférateremtéssel párhuzamosan persze pszichiátriai racionalizálás is fut: a narrátor maga ad a kezünkbe olyan terminusokat, mint a paranoia, a skizofrénia, az alvási bénultság, a „bal parietális lebenyben görcsökkel nem járó álombeli epilepszia” (325.). A szent, látnoki örület korántsem új keletű motívuma hasznosul Cărtărescu regényében, amint arra minduntalan figyelmeztet is a szöveg maga: „Itt, a kéziratom gyomrában, a tekervényes béli rendszerében bolyongva, a különös bugyogásait hallgatva érzem a szabadságot és elmaradhatatlan kísérőjét: az örületet” (344.). Ám ugyanennyire a tünetek önmagukon túlmutató jelentőségét hivatottak igazolni és a valóság szövetébe ágyazni azok a tudománytörténeti kitérők, amelyek különleges kutatással foglalkozó (valós) személyiségek különös élettörténeteit és teljesítményeit beszélik el. A *Szolenoid*-nak ezt a vonulatát a férfi egy kiskamasz kori hiányos olvasmánya, Ethel Lilian Voynich 1909-es *A Bögöly* című műve körüli kutakodás indítja el. Így jut el a Boole család tagjainak matematikai, matematikafilozófiai teljesítményeinek részletezéséig, majd Charles Howard Hinton „tesseract”-jáiig (a hiperkockáig, amelynek háromdimenziós vetülete a kocka, kétdimenziós vetülete a négyzet, egydimenziója a szakasz); másfelől pedig Nicolae Minovici orvosnak a dobrodzsai tetoválásokat dokumentáló, 1898-as úttörő munkájáig (vö. a bőrre írás motívuma, az írás testisége), az általa gyakorolt, különös víziókat indukáló ellenőrzött akasztási technikáig, majd pedig Nicolae Vaschide pszichológus és pszichiáter, Alfred Binet munkatársának álomkutatásaiig. Mindezek hosszas – de magával ragadó – elbeszélésével megteremti azt az értelmezési lehetőséget, hogy a saját álmok/kísérteties látogatók/hallucinációk az ő „látó” elméje által felfogható vetületei egy magasabb – negyedik – dimenzióknak. Innen csak egy lépés annak elgondolása, hogy rengeteg dimenzió létezik végtelenül egymásba ágyazva, és ez egyszerre rettenetes, mert ijesztő a felfogóképeség számára a felsőbb dimenzió elképzelhetetlensége, és egyúttal reményteli – amennyiben létezik az átjárás-szabadulás lehetősége. Itt tetten érhető újabb metafikciós játék: a *Szolenoid* (a regény, amelyről most beszélünk) maga is egy külön dimenzió, s így ezen a dimenzión belül valósnak tekinthetők a képtelenségnek tűnő dolgok is.

És miért van mindennek a dimenziósdinak tétje? Épp azért, mert az elbeszélő a kilépést keresi az énből, a testből, a valóságból – a szenvedés, illetve e világ meghaladásának vágya hatja át, azt vallva, hogy „[a] menekülés volna a sorsunk, még ha csak tágabb börtönbe is, ahonnan még tágabb nyílik, zárkák végtelen sora...” (70.) (vö. Marin Sorescu *Jónás*-ában, a XX. századi román drámairodalom egyik fontos művében, az egymást elnyelő cetek sorával). Arra érzi predesztinálva magát, hogy megtalálja a menekülési útvonalat, a megváltást a félelemtől, a magánytól – és ami nem mondódik ki, de kikövetkeztethető: az eredendő kudarcból, a hatalmas egó hatalmas bukásának szégyenétől. Miközben az erőteljesen magába forduló férfi egyéni megváltásigényéről nem elsősorban szó, a kilépés a saját tudatból a többi ember felé fordulásnak is egy gesztusa, és az egyéni megváltás a kollektív megváltás kulcsa lesz és fordítva. Az elbeszélő az emberi szenvedés minden formájával szemben tiltakozók (köztük több tanárkollégája) csoportjához (szektájához) csatlakozik, velük együtt kiáltja az eltűnése után áttetsző bőrrel visszatérő, profétává előlépő cigány iskolai portás buzdítására tizenkét oldalon keresztül, hogy „segítség!” (496–507.), és lesz majd egy szolenoid indukálta káfkai átváltozás révén a rühatkák Jézusa, aki azzal küszködik, hogy emberi tudattal egy rühatka testében lefordítsa a könyvtáros kézfején tenyészett rühök számára a teremtőjük – a gazdatest – gondviselő üzenetét. Ha a

mű e pontjáig nem volt nyilvánvaló, hogy a regény nyelve miért él obszesszívan a rovarokkal, férgekkel, tetvekkel, atkákkal, lárvákkal való hasonlítás stilisztikai eszközével (ráadásul egy, a világirodalom emlékezetes kezdőmondatainak halmazába illeszkedő indítással: „Megint megtetvesedtem...” – 9.), azon túl, hogy az iskola leírásaival, a gyermekkori betegségek és orvoslátogatások gyötrelmének hiperbolizáló elmesélésével együtt a groteszk-abszurd atmoszférák megteremtésének részei, itt adódik egy további lehetséges indok: a rüh-ember közti léptékváltás segít elképzelni, az embert hogyan láthatja egy nála komplexebb intelligencia: „vajon nem vagyunk-e mi is atkák egy felsőbbrendű világban, amely olyan hatalmas, hogy túl van a felfogókéességünk határán” (521.). És itt nyílik tér egy újabb, énből való kilépésre, valamiféle paradox alázat, illetve a világ minden létezőjével való összekapcsoltság érzése számára is, amire egy regény eleji mondat is felkészített már: „Mert nincs több esélyünk a megváltásra, mint a bélfőránk bármelyik baktériumának” (73.).

A rühátka-Jézus ugyanúgy jár, mint az emberek Jézusa, de visszatér a saját dimenziójába, magától értetődően folytatódnak még néhány tíz oldal erejéig szürreális kalandjai. És amikor élesen kell választania a kézírata és a pár hónapos kislánya között, felmerülhet az olvasóban a kérdés, hogy ez valódi választás-e, vagy pusztán beteljesülése annak, amire determinálva van. Vagyis ha ő az az én a multiverzumból, aki nem lett író, akkor szükség-szerű, hogy nem a művet választja, hanem a gyereket, aki „mint az összes véletlenül és szerelemből született gyerek, a kemény és vak érme élére esése, a megvalósult képtelenség, vagyis a csoda, hogy lehetséges a szabadulás” (533.). Akkor ez az önlegitimáció vagy a beletörődés regénye-e, ha ezután, a zárlat közelében elhangzik, hogy „[ö]rökre ennek a völgynek a foglya vagyok” (570.)? Érzésem szerint mindkét lehetőséget fenntartja a *Szolenoid*, és mindkét eset konklúziója az olvasó számára is felszabadító lehet. (Más megközelítésben viszont giccses a regény zárlata, lásd erről és a regény összetett világteremtő és nyelvi teljesítményéről Fazakas Márta, Gyenge Zsolt és Tamás Dénes már hivatkozott hatkezesét.) Megtörtént-e az egyetemes kilépés a szenvedésből, ahogyan bekövetkezett Bukarest fantasztikus felemelkedése az emberek fájdalmából táplálkozó démonok közegéből? Ez már kevésbé biztos. S végezetül: igazabb – vagy ironikusabb-e ez az ellenkönyv minden irodalomnál, szükségtelenné teszi-e bármilyen további könyv megírását?

Érdekes módon a *Szolenoid* magyar megjelenését rögtön a *ne kiáltsd sohasem segítség* követi Visky András fordításában (Bookart, Csíkszereda, 2024), amelynek eredetijét 2020-ban adta ki a bukaresti Humanitas, több másik, a 2015-ös *Szolenoid*-ot követő Čartărescu-kötet után. Az új verseskötetnek a *Szolenoid*-beli tizenkét oldalnyi segélykiáltáshoz visszacsatoló címe és abszolút nyelvi-képi minimalizmusa esztétikai-poétikai tekintetben folytathatatlannak mutathatná az itt elemzett regény vállalásait. De a *Szolenoid* saját inherens logikája szerint talán mégsem a végső ellenkönyvet tartjuk kezünkben, hiszen: mindig van egy következő dimenzió, minden zárkából csak egy nagyobb zárkába lehet szabadulni.

ZSOLNAY

FENY FESZTIVAL PÉCS

2024. JÚLIUS 4–7.

fenyfesztival.hu

**FÉNYFESTÉSEK ÉS FÉNYMŰVÉSZETI ALKOTÁSOK PÉCS MEDITERRÁN
BELVÁROSÁBAN | FÉNYÁRBAN ÚSZÓ UTCÁK | MEGELEVENEDŐ ÉPÜLETEK
LÁTVÁNYOS UTCA SZÍNHÁZI PRODUKCIÓK | NEMZETKÖZI VIDEO MAPPING
VERSENY A VILÁG LEGJOBBJAIVAL | AZ ORSZÁG ELSŐ ÉS EGYETLEN
FÉNYFESZTIVÁLJÁN!**

ZSOLNAY
ALAPÍTMÁNY
KÖZT.

Pannon Hírelérő
Közvetítő és Szervező

EPSON

Megvalósult a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával

Nemzeti
Kulturális
Alap

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Kész regény 2.0 (*Gabriely György naplója*)

(*A részletet közreadja NÉMETH GÁBOR*) 745

TOLNAI OTTÓ: Pécsi próza (*Kifakad-e a könnymirigye?*) 758

BALLA ZSÓFIA versei 766

FEKETE VINCE versei 769

DEMÉNY PÉTER verse 773

KUKORELLY ENDRE verse 774

ORCSIK ROLAND versei 778

TURI TÍMEA verse 780

G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 781

SOPSITS ÁRPÁD versei 783

HORVÁTH IMRE OLIVÉR versei 785

FRANCESCO PETRARCA versei 788

BOGNÁR PÉTER: Elmész, visszajössz, sose halsz meg (*regényrészlet*) 790

BARNA IMRE: Stop time (*próza*) 797

KOSZTOLÁNCZY TIBOR: Autobahn (*novella*) 801

PERNECZKY GÉZA: A tetőterasz

(*Történetek egy fényűző villa lakóiról és különös vendégeiről*) 808

HAVASRÉTI JÓZSEF: Visszatekintés az Európai Iskolára 835

HATÁR GYŐZŐ és MEZEI ÁRPÁD levelezéséből (1980–1981) 836

Nádas Péter

HERTA MÜLLER: Monumentális és filigrán

(*Nádas Péter Világító részletek című művéről*) 846

BERNHARD FETZ laudációja 852

SZEMES BOTOND: Péter barát (*Nádas Péter és a szerzetesi hagyomány*) 860

*

TATÁR GYÖRGY: Amálék banalitása (*tanulmány*) 868

TAKÁTS JÓZSEF: Költészet és valóság (*Hevesi András: Irén*) 881

FEHÉR RENÁTÓ: A néma tartománytól keletre (*Tanúságtétel – első kísérlet*) 893

*

GYÖRFFY MIKLÓS: Az ember is hús (*Jászberényi Sándor: Mindenki másképp gyászol*) 899

KRUPP JÓZSEF: Függelék antik költőkhöz

(*Kovács András Ferenc: Névtelen cserépdarab*) 903

MOHÁCSI BALÁZS: Málna és bőrspenót

(*Szőcs Géza: Összegyűjtött versek. Szerk. és utószó: Balázs Imre József*) 911

ZELEI DÁVID: Hanem? (*Kemény Lili: Nem*) 915

2024

JULIUS-AUGUSZTUS

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortétkban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT DR. VARGA LEVENTE. A pécsi gyermekgyógyászt, műgyűjtőt május 11-én, nyolcvannégy éves korában érte a halál. *Anghy András* megemlékezése honlapunkon olvasható (www.jelenkor.net).

*

MEGHALT HORVÁTH IVÁN. Az irodalomtörténész június 3-án, hetvenhat évesen hunyt el. Horváth Ivánról *Jankovits László* emlékezett meg honlapunkon.

*

ELHUNYT ANDRÁS SÁNDOR. A költő, irodalomtörténész június 6-án, kilencvenévesen vesztette életét.

*

FOLYÓIRATUNK júniusi számát, illetve Forgách András *A játékos és a többiek* című drámakötetét mutatták be június 6-án a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. *Forgách Andrást* könyvéről *P. Müller Péter* kérdezte, a számban szereplő *Csordás Kata* verseiből olvasott fel, az est moderátora *Ágoston Zoltán* volt.

*

BERTÓK-PÓDIUM. A rendezvényt sorozat két beszélgetéssel folytatódott június 12-én a pécsi Tudásközpontban. *Borsik Miklós Futárlíra* és *Kerber Balázs Szám-*

tan a holdas estékre című könyveiről a szerzőket *Mohácsi Balázs* kérdezte. *Életrajzi kísérletek* című verseskötetéről *Krusovszky Dénessel Göröf Balázs* beszélgetett.

*

FOROG BENNEM. *Demény Péter* esszéketét mutatták be június 19-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Kosztai Gabriella* beszélgetett.

*

TAVASZI SZERENÁD. A Pannon Filharmonikusok koncertjén *Karol Szymanowski*, *Szervánszky Endre* és *Antonín Dvořák* művei csendültek föl május 30-án a pécsi Kodály Központban. Klarinéton közreműködött *Milan Rericha*, vezényelt *Charles Olivieri-Munroe*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Mastercard – Alkotótárs ösztöndíjat idén *Mohácsi Balázs* és *Puskás Panni* nyerte el. – A Szinva Irodalmi Díjat ebben az évben *Havasréti József* és *Tolnai Ottó* vehette át. – Az Erzsébetvárosi Irodalmi Ösztöndíj 2024-es nyertesei *Bíró Kriszta*, *G. István László*, *Kiss Tibor Noé*, *Péntek Orsolya* és *Tompa Andrea*, a különdíjas *Miklya Zsolt*.

Szerzőink

Németh Gábor (1956) – író, szerkesztő, Csobánkán él.

Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicsón él.

Balla Zsófia (1949) – költő, Budapesten él.

Fekete Vince (1965) – költő, szerkesztő, Budapesten és Kéziszentkereszten él.

Demény Péter (1972) – író, költő, Bukarestben él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Orcsik Roland (1975) – költő, műfordító, a *Tiszatáj* szerkesztője, Szegeden él.

Turi Tímea (1984) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Sopsits Árpád (1952) – film- és színházi rendező, forgatókönyvíró, költő, Budapesten él.

Horváth Imre Olivér (1991) – költő, a Debreceni Egyetem tanársegédje, Debrecenben él.

Francesco Petrarca (1304–1374) – itáliai költő.

Képes Júlia (1954) – műfordító, szerkesztő, Budapesten él.

Bognár Péter (1982) – költő, író, az ELTE tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.

Barna Imre (1951) – író, műfordító, kritikus, Budapesten él.

Kosztolánczy Tibor (1967) – irodalomtörténész, novellista, az ELTE oktatója, Budapesten él.

Perneczky Géza (1936) – művészettörténész, Kölnben él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.

Határ Győző (1914–2006) – író, költő, műfordító, filozófus.

Mezei Árpád (1902–1998) – pszichológus, filozófus, művészettörténész, író.

Herta Müller (1953) – bányai sváb származású német író, Berlinben él.

Frank Ildikó Eszter (1976) – színész, műfordító, Pécsen él.

Bernhard Fetz (1963) – osztrák irodalomtudós, Bécsben él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.

Szemes Botond (1994) – az ELTE BTK PhD-hallgatója, a *prae.hu* szerkesztője, az ELTE Digitális Bölcsészeti Központ munkatársa, Budapesten él.

Tatár György (1947) – vallásfilozófus, az ELTE nyugalmazott címzetes egyetemi tanára, Svájcban él.

Takács József (1962) – esztétikustörténész, kritikus, Pécsen él.

Fehér Renátó (1989) – költő, esszéista, a *Hévíz* szerkesztője, Budapesten él.

Györfly Miklós (1942) – kritikus, műfordító, irodalomtörténész, író, Szentendrén él.

Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.

Zelei Dávid (1985) – irodalomkritikus, történész, Budapesten él.

Modor Bálint (1988) – szerkesztő, kritikus, Budapesten él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Tarnai Csillag (1999) – irodalmár, fordító, kritikus, Budapesten él.

MODOR BÁLINT: Párhuzamosok ha találkoznak

(Bognár Péter: *Minél kevesebb karácsonyt*) 919

KISANTAL TAMÁS: Vödörben az óceán (*Karl Ove Knausgård: Az öröklét farkasai*) 923

TARNAI CSILLAG: Kísérlet az intim női szenvedély nyilvános rögzítésére

(Annie Ernaux: *Egyszerű szenvedély / A fiú*) 929

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

Kész regény 2.0

Gabriely György naplója

A részletet közreadja Németh Gábor

„Sem a halláshoz nem értenek, sem a beszédhez.”

(Hérakleitosz, B 19.)

Terapikus följegyzések, a Doktor fölszólítására.

Azt mondják, in concreto a Doktor, hogy ezt itt, aki éppen ír, ezúttal Gabriely Györgynek hívták. Call me Ishmael, mondja valaki a fejemben. Gabriely, ha járt is itt valaha, már ismeretlen helyen van. A seholban tartózkodik. Mindentől, ez idő szerint legalábbis.

Akárhogy van is, ezen a néven tartanak itt számon. Az egyes szám első személyű alakok kétséges használata. Bele volt hímezve a neve állítólag a zakó bélésébe. Jézus Mária! Miféle ember lehetett az ilyen. Ez például megvan, megmaradt, a Jézus meg a Mária. Meg, hogy valamiért fontos a Harris tweed. Zakó és felöltő. Fontos lehetett neki.

Miféle nyomok.

Az éjjel esett, folyamatosan, tizennégy milliméter. Csupa sár minden. Kiöntöttem a mércét. Feljegyeztem. Kifejezetten erre a célra kifejlesztett füzetek, az van rájuk írva, hogy Észlelések. Az észlelés lett tehát a munkám. A munkát ezek itt a leánykori névén, Therápiának szólítják. Nekem is lett új nevem, itt mindenkinek új nevet adnak. Mint az indiánok, tényleg, a moribundust elnevezik az első dolgról, ami megkülönbözteti a többi ugyanolyantól. A neved lesz a történeted, vagy legalábbis azzal kezdődik, te vagy az „egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer” után az „egy ember”.

Hol fogom meglelni az észet? Mindenesetre kölcsönvettem a készletből ezt a füzetet. Megtetszett a címe. Kivettem a közösből, úgymond, magánhasználatra. Szolgának jó lesz.

Második napja voltam ébren, két hónapos alvás után. Kéken ragyogott az ég, sehol egy felhő, és én megmondtam, hogy egész éjszaka esni fog. Kinevettek, persze. Csak tudnám, hogy honnan tudom. Reggel nagy csend lett, amikor az ebédlőbe léptem.

Időjós, mondta Keresztes, a többiek meg suttogva megismételték.

Hidegfront.

Hangosan csak az időről szoktam beszélni. A többit magamban intézem el.

Ma éjszaka alig bírtam aludni. Ilyenkor hajnalban lüktetni kezd a forradás. A Kastélyban egyetlen hely van, ahol meg tudom nézni. Valamikor árvaház működött itt állítólag, ez volt a lányok közös mosdóterme. Négy hosszú vályú, kettő a két falon, kettő állványzatra szerelve, szabadon a térben, méterenként egy-egy csap a fölöttük futó csövön. És két sor tükör párhuzamosa, a két szemben lévő falon. Ha jó helyre állok, az egyikben megláthatom, ahogy a hátam a másikban tükröződik. A bal lapocka alatt indul el a sebhely, és enyhe ívben metszi a keresztcsont fölött a húst, hogy a jobb csípőmön érjen véget. Fogalmam sincs, hogyan szerezte.

Elgondolkodtam ezen. Úgyszólván. Hogy ez az egész olyan, mint egy levél, mint ha volna is valakinek, csak nem jut eszembe, hogy kinek. Beszámoló. Kiszámoló. Ecc-pecc-kimehetsz, ezek az ősdí, rozsdafoltos szerkezetek, úgy látszik, megmaradtak. Maradandó roncsok. Azt találtam ki, hogy arról, aki régen volt(am), G-ről tehát, egyes szám harmadik személyben beszélek. Már, ha megtudok róla valamit egyáltalán. Van ez, hogy megmaradnak a szavak, de nem maradnak meg az emlékek. Ha nem emlékszem arra, hogy milyen volt az élete, hol, hogyan és mit csinált, akkor miért emlékszem bármi másra, mondjuk arra, hogy mit jelent az, példának okáért, hogy gyermekláncfű vagy zsinór?

„Életem teljesen értelmetlen. Ha különböző szakaszait vizsgálom, olyannak tűnik, mint a Schnur szó a szótárban, amely egyszer zsineget, azután pedig menyét jelent. Az hiányzott csupán, hogy a Schnur szó harmadszor tevét, negyedszer pedig tollseprűt jelentsen...”

Ezt például egyszer valamikor G. megtanulta, hiszen az, akit jelenleg tartok énnek, egészen biztosan nem. Idézetnek tűnik, de honnan? A forrására miért nem emlékszem? Mert emlékezni rá csak ő, G. tudna, ez az „én”, aki maradt belőle, már nem.

De akkor miért emlékszem arra a szóra, hogy tébolyda? Vagy nem *emlékszem rá*, hanem egyszerűen *van*? Állandó, mint egy viszonyszám a matematikában? Nincsen kitéve semmiféle történetnek?

Ez itt kétségtelenül tébolyda, mondjuk, induljunk ki ebből, te meg én meg ő, hiszen nem nagyon lehet kétségünk. A Doktor szerint, akit a többiek maguk között Sztetoszkópnak hívnak, nem ez a helyes kifejezés. A téboly ugyanis kívül van, mindenhol körülöttünk, csak itt nincs, ez itt a Kivételezettek Köztársasága. Ő alapítot-

ta. Azt mondja, még a háború előtt. De milyen háború? Meg se merem kérdezni. Nem derült ki még, mi volna a helyes magatartás, mint ahogy az sem, hogy szorgalmazzam-e a távozást, vagy inkább marasztaljam ezt, aki belőle lettem. Ahhoz kellene tudnom, mi van odakint. De a Doktor nem akarja a nyugal munkát megzavarni. Azt mondja, a köztársaságot csak a kivételezetlenek nevezik tébolydának.

Úgy kell elképzelned – honnan tudom, például, hogy tegeződünk? –, úgy kell elképzelned, hogy van ez a test, a Gabriely György, amit udvariasságból a testemnek hívok, de az, akit ezen belül meg énnék, szóval (az) „én”, mintha egy hatalmas bérház garzonját birtokolná(m), ott kupor'g(ok) valahol a szív és a gyomor között. Mint Jónás a Cethalban. Azt hiszem, jonh. Hogy jonhnak nevezték a régiek ezt a helyet, a szív és a gyomor között. Búval azok, epedek? Az én jonhom búval fárad? Legyen a nevem Jonh? Vagy mégis inkább Jonas?

Call me Jonas.

Kivételezettek, ez a helyes kifejezés, kivették onnan őket, „onnan is kivették”, aztán betették ide, ott nyilván nem voltak eléggé *beleválók*. Vagy úgy kellene írnom, hogy „voltunk”?

Lenn az úton egész éjjel őrjöngtek a kutyák, senki nem tudott aludni. Telihold fényében ácsorog a falka. Harmincnál is több, ilyen-olyan házörző, de nem őriznek házat, hanem falkában járják a falut. Pár generáció alatt egyformára basznák egymást, nagyjából, ha így maradna a dolog. De nem maradhat így, gondolom. Előbb-utóbb valakinek végeznie kell majd velük.

Első pillantásra meg nem állapítható számosság.

A seregélyek felhője Róma fölött. Mint egy elszabadult gyászfátyol, úgy kavarogtak. Mintha mindenáron valamilyen üzenetet próbálnának átadni. Minden forma egy másikra utal. „*Szoros rend van és bölcs művészet a dolgok viszonyában: s ez a Forma teszi Isten képévé az Egészet.*” Tárgyakra emlékszem és szavakra. Képekre és jelenségekre. Eseményekre nem. A történetre nem. Gabriely egész élete a homályba vész, de minden, amire emlékszem, az ő tulajdona. Használjunk múlt időt, élete a homályba vészett. A hagyatéka nem. Az élet maradványai.

Újságos azt mondja, elvitték őket. Kiket, kérdezem. Hát a svábokat. Ezerháromszáztizenkét svábot, vonattal, Németországba. Néhány óra alatt össze kellett pakolniuk. A kutyákat nem vihették magukkal. Nem kérdezek a miértre. Elvitték, és kész, rémlik, hogy a létezés így van megszerkesztve, időnként valakik elvisznek valakit valahova. A kutyák azóta járják falkákba verődve a falut, általános rettegést okozva a magyarok körében.

Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?
Es ist der Vater mit seinem Kind;
Er hat den Knaben wohl in dem Arm,
Er faßt ihn sicher, er hält ihn warm.

Ezt például tudom kívülről. Csak azt nem, hogy mit jelent, az levált róla, a jelentés. Ezek szerint Gabriely tudott németül, de Jonas nem tud. Elfelejtettem? Elfelejtette? De miért nem felejtette el a magyar nyelvet? Az mélyebben van? És az angol?

A Doktor azt mondja, hogy az Exxxx-villában találtak G.-re. (Nevezzük a továbbiakban így.) Villám csapott a házba, és kigyulladt a teteje, a széljárás miatt pilanatokon belül égett az egész, a pajta, a fészter. G. két egymásra zuhant gerenda alatt feküdt a könyvtárszobában, a gerendák G. és, tegyük hozzá, az „én” szerencséjére, zuhantukban megakadtak a könyvszekrényeken. „Mint a mikádó nevű játékban a pálcikák”, így a Doktor. Emberen túli képzelet. Megakadtak, ezért felfogták a földém lehulló darabjait. Az így keletkezett, sátorszerű üregben találták meg G.-t, eszméletlenül. Alatta, „mintha csecsemőt védett volna a testével földrengéskor”, így a Doktor, „vaskos fóliáns hevert”. A Doktorban egy költő vészett el, és, sajnos, még azt sem mondhatnám a régi viccel, hogy nyomtalanul. Velem duplát kivételez: nem a Vizsgálóban fogad, hanem a Toronyban.

Valamikor tüdőszanatórium működött itt, nem sokkal azután, hogy a Kastélyt a gróf elkártyázta. Állítólag egy kád szamorodniban találták meg, hosszában (!) felvágott verőerekkel. Biztosra akart menni. A szanatórium igazgatója aztán a gróf kedvenc helyén, a toronyszobában rendezkedett be, azt mondják (Újságos), a betegek nem nagyon érdekelték, viszont szenvedélyes *birdwatcher* volt, megszállottja a madármegfigyelésnek.

Hamvasszürke küllő, fakopáncs, erdei pityer, nyaktekercs, rozsdafarkú, ökörszem, barázdabillegető, szécinege, macskabagoly. Így elsőre ezek a szavak jutnak eszembe. Azok nem, akikre vagy amikre (?) vonatkoznak.

Ezek nekem csak szavak, neki, az egykori igazgatónak föltehetően az egész világot jelenthették. Vannak a szavak, és van a valóság, és több szó maradt meg, mint amennyi valóság. A valóság elenyészett, kikopott, elfogyott alóla(m). Ahogy a szőnyeg kopik el, amin jársz. Elkopik, fakul, végül marad a mintázat emléke, aztán az is szétfoszlik, elfelejtet.

Itt eddig az volt a rendszer, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék, így a Doktor. Háttal áll nekem, egy karosszékekben ülök, az íróasztala előtt, ő pedig az ablaknál szobroz', hátul összekulcsolja a kezét. A haja mákos szénaboglya, határozott tonzúrával, ahogy bejön a fény, glóriát rajzol a feje fölé. „No persze, hogy kinek mi a munka, az páciensenként változik, az anamnézistől függ. Az ön esete rendkívüli. Státusa és elhelyezése nyilvánvalóan átmeneti, mégis, ha, tekintettel a körülményekre, felmenteném, az a többiek szemében értelmezhetetlen anomáliának számítana. Azt is mondhatnám, arra kérem, színleljen valami egyszerűbbet, és tekintse álruhának.”

A Doktor különleges esetnek nevez, marasztal, az élete szerencséje vagyok. Publikációk, az összes civilizált nyelven, jelentősnek nevezhető folyóiratokban. Utazások vannak kilátásban, közös fellépések konferenciákon. Az a szó jut eszembe, hogy Almanzor. És egy majom képe, majom áll valami furcsa ruhában, lorgnont

emel a szeméhez, a másikkal biedermeier asztalkára támaszkodik. Egészen ügyes tollrajz, talán illusztráció lehetett egy könyvben, amit G., felteszem, gyakran forgatott.

A nagyteremben száz kanál csörömpöl.

Elhatároztam, hogy kinyomozom, ki volt ez az ember a tweedzakóban. A ruháit egy zsákba gyűjtötték, a zsákot leplombálták, és a Raktárba tették. A zsákon nemzeti színek. Egy piros és egy zöld sáv, köztük a daróc színe jelzi a fehéret. G. ingóságairól lista készült. A Raktárt az Álmatlan őrzi. Állítólag az ember egy hétig bírja alvás nélkül, azután meghal. Az Álmatlan ehhez képest föltűnően elevennek látszik, pedig soha senki nem látta aludni. Nincs benne semmi bonyolult, gondolom, nyitott szemmel alszik, percek, éjjelek, amikor szolgálatban van. Nem derült ki, mi lehet annyira fontos a Raktárban, hogy folyton őrizni kell. Megkérdeztem a Doktort, de csak nevetett válasz helyett. Aztán azt mondta, semminek sincs súlya, és mindennek van. Ami az egyiknek tollpihe, azt a másik meg se bírná mozdítani. Attól függ, éppen ki tartja a kezében a dolgot. Ki az, aki mérlegeli. Das Ding, mondja, mintegy magyarázatképpen, the thing, mondja, la chose, mondja, és nevetgél hozzá. Aztán, mint aki adut vág ki, diadalmasan: „La cosa! A latinok, kérem. Mindennek van valami, hogy is mondjam, metafizikai árnyéka. Az olaszoknak a dolog egyben ügyet is jelent, tehát valami megfoghatatlant, ami mégis fontosabb nála. Nagy rajongója vagyok az olaszoknak, de csitt, ezzel mostanában nem tanácsos kérkedni. És végül itt vagyunk mi, magyarok, már ha egyáltalán használhatja ezt a gyűjtőfogalmat.” A munkára gondol? – kérdeztem tőle. Mi másra gondolhatnék, válaszolta, a hangja egyszerre volt szomorú és megsemmisítő. A dolgokat, mondja, ha úgy vesszük, bárki összevissza fogdoshatja, de csak az idióták gondolhatják komolyan, hogy mindennek nincs semmiféle következménye. Hogy az idióták nem hagynak mindenben nyomot a ragacos kezükkel. Amikor idiótákat mond, természetesen nem a Köztársaság polgáraitra gondol, bár ezt valószínűleg teljesen felesleges hangsúlyoznia, látja, hogy egy húron pendülünk, hogy figyelmem, bár szerteágazó, de mindenre kiterjed.

Igyekszem a megfelelő helyeken bólogatni.

G. régebben szerethetett fogalmazni. Olyan ez, mint amikor semmi mást nem tudsz hajnalban, csak azt, hogy álmodtál *valamit*. Elvettek egy követ, a helye ott marad, zuhog rá az eső, elmosódnak a körvonalai, csak egy homályos foltot hagy belőle, semmit sem mutat abból, aminek a nyomát őrzi. Hirtelen egy másik kő emléke, kifordították a helyéből, alatta temetőbogarak nyüzsögnek. És három szó: NON OMNIS MORIAR. Ez latinul van. A latin megmaradt, valahogyan. Megmaradt Horatius. „Nem halok meg egészen.” Mintha G. üzenné J.-nak. Az, aki volt(am), üzen annak, aki lett belőle(m).

Disznókat hizlalnak.

A Doktor szerint a disznótartás önmagában komplex metafora. A disznó tartása, ölése és feldolgozása az emberi kultúra paradigmája. A felsőbbrendű létező min-

denestül bekebelezi az alsóbbrendűt. Jó, mondja, ez elsőre nyilván kegyetlenül hangzik. Pedig a bekebelezéssel szenteli föl. Azzal, hogy nem marad utána semmi hulladék. Tehát minden porcikája értékes. Semmit se érne, ha nem ölnénk meg, és evvel az aktussal nem bizonyítanánk be, hogy minden ízében értékes. A gyilkosság mint értelmezés. A disznótartás mindazonáltal, ezt higgyem csak el, mindezenestül keresztényi, Istennek tetsző dolog. Azok ott a túloldalon, ha értem, mire gondol, egy félreértett Istennek a nevében nevezték ki az egyik teremtményét tisztátalannak, pusztán azért hogy önmagukat tisztának tarthassák. Ugyan miféle eltorzult logika ez? Mi végre teremtene az Isten tisztátalan állatokat?

Fölkerestem a könyvtárat. Még a szanatórium idejéből maradt rájuk. A kastély padlásterében rendezték be, szabadon hagyták a földem vaskosan méltóságteljes, feketére érett gerendáit, és a gyümölcsösre néző ablaknyílásokat vágtak a tetőszerkezetbe. Innen fentről a birtok rejtettebb, hátsó részére látni. A mestergerendáról egy macska pergamenre szikkadt maradványa függ. A foszladozó kötélén hangyák masíroznak. Ezek szerint ők még mindig találnak benne valami felhasználhatót. Rovargyűjtemény. Ez a szó jutott az eszembe, amikor megláttam a dróthálóval borított polcokat. Békalencse – Burgonyavész. Simor kódex – Tearóza. Théba – Zsuzsok. Előbb fölparcellázzátok a világot, aztán megszüntetitek a hozzáférést.

„Amire emlékszem, azt előbb még ki kéne találnom.”

Mintha G. látott volna ilyesmi polcokat valahol. Abban a kitalált emléken minden könyv gerince sárga, mintha könyvesboltban járnánk, te és én és ő, antikvárium lehet, és az összes polcot háló védi, halászhálóra emlékeztet. Háló védi a könyveket az összefogdosástól. *Giallo*. Hirtelen ez a szó jutott eszembe. De nem úgy, mintha emlékeznék, hanem, mintha előre látnék valamit. Nem a múltból jött a szó, hanem a jövőből, ezt valahogy érezni lehet. Sajnos, nem látni tisztán a gerincekre írt címeket, sem a szerzők nevét. Jonasként nem tudok G. kitalált emlékeihez közelebb hajolni, főként, ha a jövőből származnak.

A megfigyelőállomást az intézethez tartozó, bizonytalan határu terület legfelső pontján helyezték el, kis ketrec védi az illetéktelenektől, a ketrec ajtaját lakattal zárták le, a lakatkulcs a nyakamban lóg, a Doktor úgy adta át, mint egy kitüntetést, „mostantól” te vagy Cawdor thane-ja, mormogta hozzá, a Cawdort elsőre kóbornak értettem.

*Stay, you imperfect speakers. Tell me more.
By Sinel's death I know I am Thane of Glamis.
But how of Cawdor? The Thane of Cawdor lives
A prosperous gentleman, and to be king
Stands not within the prospect of belief,
No more than to be Cawdor. Say from whence
You owe this strange intelligence or why
Upon this blasted heath you stop our way
With such prophetic greeting. Speak, I charge you.*

A Doktor a kulcs mellé adott egy kézzel írt tájékoztatót. Olcsó füzet, ácsceruzával teleírva. Meglepően szakszerűnek látszik, eminens kalligráfia, női kéztől származik, és a szöveg olyan kimódolt, mintha úgy másolták volna ki valahonnan. Semmi spontaneitás, a kisasszony tollhibákat sem ejtett.

A hegy aljába hatalmas üreget vájtak, a falait terméskőből rakták, a homlokzaton három boltíves nyílást alakítottak ki, ablakokat kétfelől, és középen a bejáratot. Mintha a hegy, őskori szörny, lassan és komótosan el akart volna nyelni egy ki tudja, milyen célokat szolgáló építményt, de aztán meggondolta volna a dolgot. Kovácsolt vaskapu zárja a látszólag tökéletesen kiürített raktárat, már, ha raktár volt valaha egyáltalán, mert most inkább egy régen elfelejtett rítus egykori színhelyének tűnik. Odabent a falon üres fáklyatartók, fölöttük a korom fekete örvényei. Halálhörgés, siralom és más efféle asszociációk.

Tegnap hajnaltól éjfélig zuhogott, túlcordult a mérce, a lehetséges maximumot jegyeztem fel, és megjegyzésként mellé írtam egy + jelet.

A Doktor azt mondja, nem árulhat el semmit sem abból a kevésből, amit G.-ről sejt, mert odaveszne a „tisztá kísérleti helyzet”. Rá kell jönnöm, kik hozták ide a testet, és tőlük szerezni némi információt.

Ismerkedni, ez volna a feladat.

A földművesek, a tehenészek, a kelmefestők, a fürdő alkalmazottai, a konyhások, az időtöltés-felelősök, a kultúra letéteményesei, az erdőjárók, az örök és a rendfenntartók. A munka mint terápia. A Doktor az úgynevezett elmebetegségek, a zavart tudatállapotok valóságos okát az össztársadalmi figyelmetlenségben, a kellő ismeretek hiányában, illetve a félreértésben véli fölfedezni. Azért örülsz meg, mert a jelenlegi szisztémában nem derül ki, mire vagy való. Tehát, ha az egyén fölismert alkatából következő mire-valóságát sikeresen azonosítjuk, így a Doktor, akkor esély mutatkozik rá, hogy az eszerint elgondolt és végrehajtott munkamegosztás révén a foglalkoztatottat (ún. „beteget”) sikerélményben részesítsük, ily módon a szolgálat alázatának képét átélve tökéletesen felszabaduljon. A társadalom alapvető rendeltetése, hogy a devianciát, a perszonális, tehát végső soron antiszociális tébolyt kollektív sürgölődéssé szelídítse, az antiszociális agressziót proszociálissá alakítsa. Vegyük észre, így a Doktor, hogy elsősorban azok örülnek meg, akik egy valamire nagyon valók. „Az egy-ügyűek! Micsoda szó! A magyar nyelv, ugye! Egyszerűen zseniális! Ha bármit akar tudni, csak a magyar nyelvet kell megkérdeznie! Mintha halott anyánkkal beszélgetnénk!” Zihál. „Kissé elragadtattam magam”, teszi hozzá valamivel halkabban. A normalitás a neveléssel legyengített tébolyok (diszharmóniák) inperszonális harmóniáján, azaz egyensúlyán alapszik, az abnormálisnak tartott személyiség egyetlen téboly uralkodik, amit a társadalom jelenlegi, relatíve primitív állapotában nem képes máshogy kezelni, mint kitaszítással, és ez a fejlemény, fájdalom, nem más, mint a kollektív kudarc látványos beismerése, barbár megünnepélése, ha szabad így fogalmaznia. Lényegében kriminalizálják alkalmatlanságuk áldozatait, ahelyett, hogy fölismernék az isteni rendet, de erről majd később! És

hogy ebben az *erről-majd-később*-ben nekem kulcsszerepet szán, mondja. Nehéz lenne eldönteni, hogy ez most ígéret volt, vagy fenyegetés.

Úgy kacsint, mintha üvegszeme volna.

A barackfák törzsét hófehérre meszelték a kártevők ellen, ennek természetellenes, már-már gyűlöletes a pedantériája. Mintha valaki, mondjuk egy kóristalány vagy cserkészfiú, kényszeresen fölhúzkodná a hófehér térdzokniját, minden egyes lépésnél.

Kacsoznak, hónaljznak, kapálják kifele a tarackot. Lenyűgöz az emberi sürgölődés valamennyi formája. A folyamatos tevékenykedés. Egyre bonyolultabb eszközöket találnak ki, noha bizonyos értelemben már a szakóca is túl bonyolult volt. A következmények felől nézve, úgy értem. Okosabbnak képzelni magunkat a teremtsénnél.

Egy erősebb köztárssal kellene próbálkozni, akiről feltételezhető, hogy segédkezett G. beszállításában. Mondjuk a Szartúró, aki napszámban a tehénganajjal törődik. Kifakult kék kertésznadrág, a meztelen felsőtesten hanyagul átvetett kantárokkal, a bal válláról elindul egy ügyetlen tetoválás, óriáskígyó tekereg a csuklójáig, ha jól veszem ki. Szerencsémre cigarettázik. Az ebédeknél észrevettem, hogy néz. A legváratlanabb pillanatokban a földbe szúrja a vasvillát, és rágyújt. Szerencsémre G. is dohányozhatott, gondolom, találhattak némi szemcsét a tweedzakó zsebében, vagy valami tűzgyújtásra való alkalmatosságot, egy skatulya Turul gyufát vagy öngyújtót, mondjuk, és ebből következtettek rá. Nézem a kezem, nem sárga a mutatóujj és a középső ujj legfelső perece. A Szartúró Munkást szív, ezt a vadonatúj, föltehetően szárított kecskeszarból és afrikából készült cigarettát, ugyanis hétköznapiokon ezt kapja alapellátmányként. Bizalmasan fölvetette, hogy elnézve ezt a kort, fölremlik a jogosnak tűnő kérdés, hogy Paraszt cigarettá miért nincs. Velem viszont a Doktor kivételez, a Trafikosnál naponta faszolhatok egy pakli Darut, amihez a közemberek csak vasárnap férhetnek. Egy szál Daru három Munkást ér a Köztársaságban, tehát a Szartúróhoz hasonló láncdohányosok számára aranytartalék. Megáll, előveszi a szakadt paklit, és rágyújt. A távcsövön át nézem, a könyvtár ablakából. A távcsövet a Dokortól kaptam. Tízszer ötvenes Zeiss, a Wehrmachtól. A szanatórium igazgatója egykor ezzel figyelhette meg a madarakat. Fekete, katonai Zippo a Szartúró kezében, *black crackle*, ha jól látom. Kedvtelve forgatja, nézegeti. Új szerzemény lehet. Váratlanul megérezem a szemcséket az ujjaimon. Az sincsen kizárva, hogy a Zippo eredetileg G. tulajdona volt. És, ha nem tévedek, talán volt ott még ez-az, mondjuk a Harris belső zsebében, ami érdekes lehet számunkra.

A napot reggeli tornával kezdik. Tojás, ordítja a Doktor, mint egy jutasi őrmester. Úgynevezett alaki gyakorlatok. Csak viccelek. Szórakoztat, hogy bármit leírhatok, mindenképpen el fogod hinni. Valójában az öt tibeti gyakorlatot kell elvégezni, a hozzá tartozó bemelegítésekkel. A vélekedés szerint a naponta ismételt huszonkettes sorozat évtizedekkel hosszabbítja meg az életet.

Kutyák, hát örökké akartok élni?, ordította állítólag II. Frigyes a kolini csatában a menekülő gránátosai arcába.

A könyvtárba fészkeltem be magam, fölhurcoltam oda egy matracot. Régi, barna folt a közepén, mintha elvérzett volna rajta valaki. Daróccal takartam le, és katonai hálósákban alszom. A könyvek között biztonságban vagyok, még akkor is, ha egyelőre nem férek hozzájuk. Ez az érzés például valószínűleg nyomnak volna tekinthető, már amennyire bármilyen érzés nyomnak tekinthető. G-nek talán komolyabb dolga lehetett a könyvekkel. Mit kereshetett az elhagyott Exxxx-villa könyvtárszobájában? Szerinted? Válaszolja a pingvin a kocsmában, amikor a kocsmáros megkérdezi, hogy néz ki az unokabátyja, akit keres.

Csak a Bibliát vitték magukkal, így az Írnok.

Ez a pingvines vicc például történetnek számít? Minden vicc egy történet? Valójában fordítva igaz? Minden történet vicc, csak némelyiknek nem lehet a végén nevetni, ezeket egyszerűbben rossz viccnek nevezzük. Jonas miért nem emlékszik G. történeteire, ha egyébként minden más történetre emlékszik? Pontosabban, csak azokra nem emlékszik, amik éppen G-vel történtek meg.

Hasonló zsákot nem volt olyan nehéz szerezni. Nem untatnálak a részletekkel, bárki is vagy. Kitömtem rongyokkal és szalmákkal, és megvártam az ebédidőt, amikor az Álmatlan a többiekhez csatlakozik. Nehézkesen bezárja a Raktár ajtaját, lakatot tesz rá, és mint aki jól végezte dolgát, távozik. Tulajdonképpen megható naivitással, a lakat pántját két primitív csavarral rögzítették a faajtóhoz. Egy tollkés hegye is elég volt a kicsavarásukhoz. Kicséréltem a zsákokat, aztán szacsavaroztam a pántot. G. hagyatékát a könyvtárba vittem. Volt ott egy öreg katonaláda, üresen, abba rejtettem el a zsákot, nem mintha volna bárki is, akiről feltételezném, hogy éppen itt fogja keresni. Félretettem, mint valami becses ajándékot, halogattam a kibontását.

A Doktor azt mondja, tökéletesen megérti kíváncsiságomat, maga sem érezne mást a helyemben, ám a tudományos hitelesség azt kívánja, ne segítsünk rá a folyamatra, már azt is bánja, hogy annyit elárult, amennyit, higgyem el, megéri várni, a módszere káprázatos, minden bizonnyal teljes lesz a siker, de a tudomány haladása érdekében a tiszta kísérleti helyzetet kell megteremtenie, valójában majd csak odafenn, a fővárosban, a Klinikán, úgynevezett nemzetközi szaktekintélyek előtt, ellenőrzött körülmények között kezdhethük el a folyamatot. A tébolydában? Kérdezem tőle. Nem érti, rázza a fejét. Csak azért kérdezem, döfök be egy újabb picát a két szarva fölött behajolva, mert mintha arról lett volna szó korábban, hogy ez itt, a Kivételezettek Köztársasága a normalitás, és odakint, ami körülvesz minket, az volna maga a téboly. A szemembe néz, éles a tekintete, mintha fel akarná mérni a támadás komolyságát. Aztán megenyhül. Ő érti a tréfát, de tőlem ennél azért emelkedettebb eszmeifutamokra számít. Bizonyos helyzetekben kompromisszumokat kell kötnie, hosszú távú stratégiák szerint kell játszania. Ahhoz, hogy a békének és az igazságnak ez a szigete fennmaradhasson, kifelé, nyomja meg a szót, kifelé, ismétli meg, erős tekintéssel kell

rendelkeznie. Bizonyos források, melyek a működésünkhöz, többes szám első személy!, elengedhetetlenül szükségesek, mindenfajta sikeres önálló tevékenységek mellett, ezt megérthetem, zavarodik bele a mondatba, csak ilyen módon, az ő személyes karrierjének építésével, és persze ez lehet egyesek számára, akik nem látják át a nagyobb összefüggéseket, némileg visszatetsző, de ő, engedtessek ez meg neki, nem nagyon törődik az egójával, mintegy áldozatul veti a pozitív önértékelésre való törekvést, ami pedig minden emberi tevékenység első mozgatója!, szóval, szavát ne feledjem, az ő személyes karrierjének vehemens építésével lehetséges, fejezi be végre, pontosabban hagyja abba a szörnyszülött mondatot. Bólogatok, mint aki tökéletesen megérti. Ezért arra kér, folytatja, legyen a szövetségese ebben a nemes misszióban, ha értem, mire gondol. Érteni vélem, mondom. Pompás, mondja, akkor, úgy véli, szintet is léphetnének. Furcsa zajok a lépcsőházból, léptek dobognak a falépcsőn, doktor úr, doktor úr, jöjjön, nagy baj van, lihegi elfúlva Kengyel a föltépett ajtó nyílásában.

A „vaskos fóliás” foglalkoztat, ami állítólag G. alatt „hevert”, „mintha csecsemőt védett volna a testével földrengéskor”. Hogy azt vajon hova rejtette a Doktor. Azt mondta, két kézzel ölelte magához G., mint *wide receiver* a bravúros elkapás után a „disznót”, nehogy a földet érje.

De: Ezek szerint G. láthatott amerikai futballt? És: Honnan tudja J., mi fán terem a *wide receiver*?

Kengyel szerint ha baj van, akkor az mindjárt nagy baj, jelző nélkül a „baj” szót nem ismeri, nem használja. Úgyhogy a Doktor kelletlenül tápáskodik föl, de nem kérdez vissza, mert Kengyel ebben az állapotában képtelen bármiféle interakcióra. Int nekem is, hogy jöjjenek, hiszen a Toronyban senkit nem hagyhat magára. Pedig itt lett volna a remek alkalom, kicsit körülnézni az odújában.

Találtam egy tenispályát az üvegházak mögött, évek óta nem használhatta senki, a salakját fölverte rendszeren a gaz. Magas drótkerítés veszi körül, a kiskaput elrozsdált lakat védi, a bírói székre fölfutott a vadszőlő. Van az egész látványban valami baljós. Ha tudnék festeni, megfesteném, így, ahogy van, minden évszakban. Az eredményjelzőn 6:4, 4:6, 5:2, egy örökre befejezetlen meccs emléke. Váratlanul szakadhatott le az ég, hogy ilyen állásnál abba kellett hagyniuk a játékot. „A rettenetes öt-kettő!”, ezt kiáltja valaki a fejemben, ismerős a hang, és érteni vélem, hogy arra a különös tapasztalatra céloz, mely szerint valószínűtlenül gyakran fordul meg éppen ennél az állásnál, mondhatni, a győzelem finisében a meccs, kap erőre váratlanul a vesztesre álló játékos, és bizonytalanodik el az, akinek már csak néhány pontot kellene megnyernie. Mintha az erők, amelyek a játék menetét alakítják, egyetlen zárt rendszert alkotnának, és az egyik játékos a másiktól szívna el azt az energiát, amellyel váratlanul a maga javára fordítja a játszmát. Aki átélt már ilyesmit, a legdermesztőbbnek a tehetetlenséget találja, ahogy elkeseredett küzdelme ellenére mintegy szemtanújává válik a saját elkerülhetetlen bukásának, anélkül, hogy erőfeszítéseinek bármilyen, akár a legcsekélyebb hozadéka volna. Tényleg, G. vajon tudott teniszezni? Vagy csak tudott egyet-mást a teniszről? És ha G. tudott, J. vajon tudhat-e? Emlékezhete-e a test a tudatnál job-

ban? Tiszta kísérleti helyzet, ahogy a Doktor mondaná. J. csak akkor tudhat teniszezni, ha G. tudott. Az végre valami információ volna róla. Rendbe kéne hozni a pályát. Ütőt, labdát szerezni valahonnan. Vonalzókocsit. Slazenger és Dunlop, ezek jutottak eszembe. Rávenni a Doktort, szervezzünk edzést, bajnokságot. Az arca, amikor mindezt elővezetem. Alszik benne egy szelíd bolond, ideje fölbereszteni.

Ma az üzem ablakán át hosszan bámultam a kelmefestőnőket, amíg be nem lepte az ablakot a lecsapódó pára. Feketén kavargtak a kádakban a leplek, az asszonyok bőrkötényben, hosszú lapátokkal igazgatták az érthetetlenül, túlzóan merevnek látszó végeket, elszabadult ingujjak, elkoszolódott alsós szoknyák hullámoztak elő, vad és hirtelen mozdulataikat kirajzolták a gőzben. Néha megálltak, és alkarjukkal letörölték homlokukról a verejtéket. Azt hittem, nem veszik észre, hogy figyelem őket. Volt valami finálészzerű az egészben, mintha már minden túl volnánk, csak még ezt a sötét munkát kellene elvégezni, hogy vége lehessen a világnak. De semmi köze nincs ennek az érzésnek a szomorúsághoz vagy a gyászhoz, amit éreztem, azt sokkal inkább lehetne megkönnyebbülésnek nevezni, mint fájdalomnak. Amikor már alig látszott belőlük valami a párától, az egyik alak kivált a csoportból, felém szaladt, az ablak üvegére tapasztotta a tenyerét, és a hirtelen támadt kémlelőnyíláson át rám nevetett. Váratlanul éles, kék tekintet, mintha átlátna rajtam, jobban tudná, ki vagyok, mint én. Persze, ahogy a dolgok állnak, ezen nincs semmi csodáltnivaló. Vörös kendő alá rejtette a haját, de kiszabadult onnan egy jégszöke tincs, mint egy életveszélyes fenyegetés.

Az erdőben, a temető fölött, a gombaszedők egy öreg Hillmant találtak. Fölborulva és kifosztva. A Doktor maga is nagy gombász, de a gombászat arisztokratái közül való, csak szarvasgombára megy, idomított disznóval, más nem is érdekli. Kérdezem, színtiszta provokációként, persze, hogy nem lehetne-e természetzeni. Megvető pillantás – if looks could kill, I would be dead. Feláll az asztalától, a könyvespolcához lép, ahol a kedvenceit tartja. Leveszi Dobos C. József Magyar-francia szakácskönyvét. Lapozgatja egy darabig, aztán önelégült mosollyal fölolvassa a kedvenc passzusát. *„A szarvasgomba eredete ismeretlen; megtalálják azt, de nem tudják miből ered és hogyan nő. — A legügyesebb emberek foglalkoztak vele, igyekeztek magvát szedni és azt tovább tenyésztetni, mind hasztalan, mert az soha sem sikerült. De ez nem nagy baj; mert ha mint a burgonyát természetzeni lehetne, úgy ez is, mint minden a világon, elvesztené értékét.”* „Mint minden a világon! Egészen csodálatos, nem? Dobos C., ez a született szakácsfejedelem, ez a valóságos porphyrogenitus, egyszerre mint a rezignáció lovagja lép elénk, akárha a Semiből. Leveti hedonista álarcát, de csak egy gyorsan elillanó pillanatra. Mit szól ehhez, mon amie? Formidable, n'est pas? Tanulmányozza, üres óráiban!” És atyailag a kezembe nyomja a könyvet. „Akárha”, baszd meg! Igazi barom. Esküszöm, nagy S-sel mondta a semmit.

Láttak-e már valaha tenispályán kaszáló napszámost? Olyan ez a világ, mintha magyarul beszélne, gyakorlatilag bármilyen mondat létrejöhet benne. Ezt is, ezt a hajnali képet, olajban kéne megfesteni, mondjuk Mednyánszky modorában.

Kinyitottam Gabriely zsákját, és a benne talált tárgyakról készítettem egy listát.

1. Kulcsok, karikára fűzve, nyolc darab összesen, kofferkulcsok, lakás- vagy irodakulcsok, szekrénykulcsok, s még egy lapos kulcs, talán biztonsági záré.
2. Két pénztárca, egy aprópénznek, egy másik a papíroknak, üres.
3. 1 db. üres, vörös bőrtárca, útlevélnék és vasúti jegynek való, olyasféle, amelyet előkelő utazási irodákban nyomnak emlékül az utazó kezébe.
4. Egy összetört Maria Mancini Robusto. Néhány gyűrt Gitanes Mais.
5. Szarukeretes, zöldüveges napszemüveg, eredetileg lila, ám az idők során megfeketedett bársonnyal bélelt bádogtokban.
6. 1 db. aranyceruza.
7. 1 db. Kaweco Sterling Sport töltőtoll.
8. 1 db. félig elhasznált párizsi autóbuszjegy-füzet.
9. 1 db. ceruzával számológécédulára írt nyugta százhusz dinárról, melyet a szabó „négy ruha vasalása és tisztítása fejében köszönettel átvett” – a számológécédula színes oldala daliás katonatisztet ábrázol, aki forgós kócsagtollas kucsmával fején, lovon vágat a csatába, s kezében kerek üveg gyomorerősítőt villogtat.
10. Két szem komprimált állati szén tabletta.
11. Egy szál olasz gyufa.
12. Lapos bőrtok, duplasor papírgyűjtővel.
13. Keskeny gumipánttal átszorított, Moleskine márkájú fekete notesz.
14. Kombinált nikkel pipatisztító, körömrészelő és dugóhúzó, aranytokban.
15. Libatoll szárából nyesett fogpiszkáló.
16. Keskeny Solingen zsebkés, bőrtokban, két pengével és körömmollóval.
17. 1 db. teknősbéka-keretes, monokli nagyságú nagyítóüveg.
18. Belépőjegy a British Museumba.
19. Arany óralánc, óra nélkül.
20. 1 db. borostyán cigarettaszipka.
21. 1 db. bőr cigarettatárca.
22. 1 db. üres barna bőr revolvertok, 9 mm-es Browninghoz.
23. 1 db. zsebvillanylámpa, elem nélkül.

Egy úriember és a nehezékei. Egyszerre minden ismerős lesz, de J. semmiről sem tudja, hogy G. mikor, hogyan szerezte, és honnan. Leváltak a történetek a dolgokról. Az epizódok. Az útlevél és a revolver, és a papírok, persze, ha voltak egyáltalán, föltehetően a Doktor páncéljában. Semmi írásos nyom, amiből kiindulhatnék G. elsüllyedt életére vonatkozóan. A noteszből jó pár lap kitépve.

Azt mondja, bevezetésekként mindennap jegyezze fel két eseményt. Nehezen álltam meg, hogy szofisztikába ne bonyolódjam, a fogalom tisztázásakor. Nem mintha más volna az egész filozófiatörténet, mint annak a meghatározása, egészen pontosan mit értünk egy bizonyos fogalmon. A könyvtárban persze, ahogy írtam volt, jobb híján ott a Pallas. Jó lesz vidékre. Vételeztem egy drótvágó ollót a Doktor engedélyével. Az esemény szót hiába keresné, csak jelzőbe bújva találod meg a szócikkek között.

„Eseményes költészet

közös neve Gregussnál az epikának és drámának, mint a melyek (összefüggő) eseményeket vagy történeteket adnak elő, szemben a leíró költészettel, a külvilág költészetének másik fő nemével, mely mintegy költői képirás, térbeli jelenségeket ábrázol, a természet képét, a mesterség és művészet alkotásait és az emberi élet viszonyait. Ha az események a mult formájában mint megtörtént dolgok vannak elbeszélve, származik az epikai, ha pedig a jelen formájában mint történők vannak élénk vezetve, származik a drámai ábrázolás.”

Hát, ezzel se én, se ő, se te nem lettünk okosabbak. Az esemény az, ami megesett, megtörtént. Ugyanakkor a hétköznapi nyelvhasználat szerint mintha köze volna valamiféle jelentékenységhöz. Eszerint az esemény az a történés vagy cselekvés, ami említésre méltó. *Quod erat demonstrandum*. Vagy finom kis tautológiával élve: ha azt jegyzem fel, ami fontos, akkor abból lesz esemény visszamenőleg, amit feljegyeztem.

Beszélik, az oroszok sorra járták az elhagyott házakat, és elvittek mindent, ami mozgatható. Üresek a pajták, nincs vetőmag, már tavaly elvitték azt is, rekvirálás címén, se zab, se kukorica. A svábok helyére magyarokat telepítettek a Felvidékről, messziről jött családokat, azok költöztek a kifosztott házakba. Elüldözöttek helyébe kiüldözötteket. Az Újságos szerint gyakoriak a verekedések a betelepítettek és az őslakosok között. Késelésről is hallani.

Telihold volt, és nem tudtam aludni, lelopakodtam tehát a kertbe, mint valami útonálló. Aztán valahogy a tenispálya irányába keveredtem. Az üvegházakban sötét árnyak bolyongtak, fölteszem, a szem apró hibájának következményeképpen, nem hiszek semmiféle misztériumokban. *Stands not within the prospect of belief*. Föltámadt a szél, tisztára csiszolta az eget, ragyogott fönn a Dél Keresztje. Vagy valami, ami annak látszott. A pálya kerítését friss lakat védte az illetéktelen behatolóktól, de nem ez az, ami érdekes volt, hanem a jelenés: hatalmas fehér dog feküdt ott, a bezárt pályán, albinó Anubisként, a folyosó és alapvonal találkozásánál, rövid időre tényleg azt lehetett hinni, élethű szobor alabástromból, ha már az egyiptomiakat emlegetjük. De aztán fölfigyelhetél az orrából kiáramló pára felhőjére a hűvösre fordult éjszakában. A látvány önmagában is hátborzongató lett volna, ha nem társul hozzá egy másik *sensatio*, hogy ez, amit látok, föltehetőleg *déja vu*, a jelen emléke, tehát hamis ráismerés, gondolhattam volna, ha normális lennék, és nem valaki régen voltanak az árnyéka. Mi van, ha egyszer már tényleg láttam ezt, vagy valami nagyon hasonlót, amikor még Gabriely voltam? És egyszerre a kerítésen túl, odakint, a faluban őrzöngeni kezdtek a kutyák. Anubis rájuk sem hederített, mint aki rangon alulinak tartaná, ha a csőcselékkel érintkezne.

Pécsi próza

Kifakad-e a könnyimirigy?

T. Olivérnek van egy *Pécsi prózák* című prózasorozata. Közülük itt van egy kéznél, mert a többit keresgélne kellene, az egyik első, ez előtt csak kettő van még, amelyből már mutattam is valamit Jonathánnak. Azt tudta, kettőt, a *Koncentrációs táborok kis Buddháját* és a *P. mint Pécs, avagy értekezés a módszerről* címűeket már közzétettem.

Ez az egyik első a *Kifakad-e a könnyimirigy?* munkacímet viseli, melyben talán leginkább tetten érhető, hogy honnan is eredeztethetők az én könnyes (sírós) dolgaim.

A *Pécsi prózák* ezen részében egyik pécsi fellépésemet és a fellépés utáni éjszakát írtam volt le, mondja T. Olivér, illetve azt, hogyan kerültem aztán hajnal felé a Jókai tér antikváriumának kirakata elé. Vidéki városokban, Szegeden, Debrecenben, Kecskeméten, Győrött, Szombathelyen és Sopronban, de nagyobb helyeken, Mariborban, Ljubljanában, Zágrábban, Belgrádban is gyakran esik meg velem, hogy irodalmi estek után, hajnalban a városok jellegzetes, egymásra sokban hasonlító antikváriumainak kirakatai előtt találom magam – és minden alkalommal ugyanaz a dolog játszódik le velem. Váratlanul egy könyv mutatkozik, egy könyv kezd sugarazni, melynek rövid passzusát, valamelyik mozzanatát, leginkább mondatát, gyakran első mondatát, úgy érzem, azonnal újra kell olvasnom. Olyankor kis híján betöröm a kirakatüveget. De már olyan is volt, hogy egzaltáltan, mert valóban az vagyok olyankor, felhívtam az antikvárium tulajdonosát, üzletvezetőjét. És kértem, jöjjön azonnal, vegye ki nekem a kirakatszékből azt az éppen sugárzó könyvet. Debrecenben például, éjfél után valamivel, mivel a boltos nem vette fel azonnal telefont, megkerestem a házat, amelyben lakott (az antikváriumok aajtáján mindig írja az üzletvezető, avagy a tulajdonos címét, telefonját, hogy tűz, betörés esetén értesíteni tudják), becsöngettem, tíz percet sem kellett várnom, és az üzletvezető, egy okos, nyurga, Lennon-szemüveges fiú máris kijött. Minden idegesség nélkül, még a hangját sem emelte fel, ami, ugye, Magyarországon nagy szó – akkor döbbsentem rá, a jó antikvárius olyan, akár a jó orvos –, megkérdezte, kit keresek, mi járatban vagyok, jártam-e már előbb is Debrecenben, úgy átaljában milyen a közérzetem, előadtam neki esetemet, óhajomat, azt mondta, rendben, csak visszamegy a kalapjáért, a kulcsért, a fülhallgatójáért... Elfelejtettem említeni, hogy Karácsony Benő *Pjotruskája* volt az a könyv, ami akkor hirtelen életbevágóan fontossá vált számomra. Van az embernek néhány immár teljesen megszokottá vált, szervült egérfarkincányi huzal-, zsineg-, avagy valami finom minőségű mondatrészlete, a vékony fémcsikokból képzett velencei

függönyről leszerelt-lemotringolt zsineg például olyan valami volt, amit valami banánnal akár azonnal a szívedbe dughattál volna... Igen, a *Pjotruska* egyik mozzanata éppen olyan volt... Sopronban meg például Márai szintén szép kötésű, 1943–44-es *Naplója* volt az éppen nélkülözhetetlen könyv, amelyből jelzett nekem az a világot új szempontból értelmező mondat; a *Napló* most is itt van az asztalomon. Márai Bernanos *Egy falusi plébános naplója* című munkáját elemezgeti a maga módján, vissza-visszatérve hozzá. Okosan, mint általában, de csak elvétve igazán mélyen, ám itt, teljesen váratlanul, a kor egyik alapvető mondatát írva le, páratlanul mélyen:

„De ebben a gyomorrákos fiatal plébánosban, valóban az Isten beteg...”

Itt talán még csak azt kellene megemlíteni, hogy mi Bernanoshoz tulajdonképpen a filmen, Bresson filmjein keresztül jutottunk el.

Na mármost, az említett pécsi prózában viszont az Olcsó Könyvtár sorozat *A sötétség mélyén* című, két kisregényt tartalmazó, vékonyka Joseph Conrad-füzet volt az, amely jelzett nekem a kirakatból. Benne alapmondataimmal. Amelyekről már évek óta megfeledeztem volt. Hirtelen egyértelművé lett, megvan a pont, ahonnan egész világom átfoghatom, új foglalatba helyezhetem végre. Már ismételtettem, idézgettem is Kosztolányi szavait, amely szerint a tenger, az Adria Isten tintatartója, azúr tintatartója, majd szégyenlősen hozzátettem, én pedig, lábamnál kutyámmal, asztalomon tékáimmal, köztük természetesen a „J-i (jerikói) rózsza öntözése” című tékával, az írődeákja...

Azon a pécsi hajnalon, abban a pillanatban, ahogyan a kirakatüveg különös csillogásában megpillantottam a könyvecskét, Conrad mondatai valamiféleképpen ehhez a tintatartóhoz koccantak, valóságossá téve azt a tintatartót, Kosztolányi tintatartóját, az én tintatartómat... Sokáig fejből tudtam e mondatokat, sok noteszomba, nem egy füzetembe, tékámba beírtam őket, de aztán már csak a skorpió hogyanjára és mikéntjére emlékeztem, afféle közmondásfélét is gyártva belőle, mondván például, hogy mindenekelőtt nézzük a skorpió hogyanját és mikéntjét satöbbi, de az összefüggésekre már nem emlékeztem. A Jókai tér egyik padján, a hajléktalanokkal vacogva vártam meg a nyitást, berontottam az antikváriumba, és a kereskedők csodálkozása közepette, kik első kávéjukat itták, még nem láttak ilyen révült, feldúlt kuncaftot, mohón megvásároltam a könyvecskét, és futtában máris olvasni kezdtem a mondatokat, futtában, mert közben hirtelen fogyni kezdett az időm. Egy hajóskapitány leírásáról van szó éppen, mint írónknál annyiszor. Roppant körültekintő volt, írja Conrad, figyelme mindenre kiterjedt. Ahogy ő kifejezte: szeretett számot adni magának szinte mindenről, ami az útjába keveredett, még arról a nyomorult skorpióról is, melyet egy hete talált a kajútjében. E skorpió hogyanja és mikéntje – hogyan került a hajóra, és miért választotta épp az ő szobáját, és nem a kamrát (amely sötét volt, és kíváncsiabbnak ígérkezhetett volna egy skorpió számára), végül pedig miként követhetett el öngyilkosságot az íróasztalon, a tintatartóban...

Ezután nagy nehezen bejutva vendégszobámba, bekaptam egy halkonzervet, igen, egy kicsit vicces, de a dolog tényleg vicces, majdhogynem szó szerint értendő, ugyanis nem találtam konzervnyitót, letusoltam, és már rohantam is a buszállomásra. Most részben vagy egészben szeretném átmásolni azt a korai, mondjuk így, *Pécsi próza* említett részét (*P. mint Pécsi prózák*, első rész, harmadik fejezet):

Reggel a buszállomáson, az indulás előtti pillanatban, a város tekintélyes, sárga fedelű folyóirata, a JELENKOR szerkesztőnöje (kritikusa), Nagy Boglárka, mert ő jött ki elbúcsúzni, közölte velem, telefonált a feleségem, Jutka: meghalt édesapám. Akkor valami szünet állt be. Megszédültem tán. De aztán ismét hallani kezdtem őt. Tapintatosan azt mondta, fogadd részvéteimet. Cipőm kopott orrát néztem, 20-30 centire tőle a kesernyés illatot lehelő barna avarral eldugított esőcsatorna kifolyóját... Arra gondoltam, keresek egy pálcát, és kidugítom az esőcsatornát... Jóllehet minden bizonnyal szemem könnycsatornájára gondoltam tulajdonképpen, arra, hogy durván felszakítom, valami ággal kiszúrom szememet...

Nem tudom, most, tíz év után, per pillanat, a szerkesztőnő, kedves barátnőm, könyveim szerkesztője érzi-e, hogy reá gondolok, hogy éppen róla írok? És édesapám? Ő érezte-e szegény, miért nem mondtam, miért nem jeleztem neki, hogy az Újvidék Áruházról írva, a szabadkai kisállatpiaccal, a pécsi kispiaccal, a pécsi nagy kispiaci vásárral, valamint a világ párizsi és berlini nagy bolhapiacaival, a szabadkai kisállat-nagykereskedők eredeti figuráival foglalkozva, valójában visszaírtam/visszasírtam/visszavásároltam neki durván elvett, államosított boltjait? Nem tudom, miért nem mondtam, miért nem jeleztem neki. Most meg már késő. Most várhatom, hiába várhatom, jóllehet várom, visszajuttassák az édesapám boltjai helyére épített nagy, többemeletes, RODA vagy lehet, már más nevet, IDEA satöbbi, viselő áruházat...

Elhelyezkedtem a buszon, amely 9-kor indult, és 13 óra után kellett Szegedre érnie. Ahol majd Jutka fog várni rám az Engels téren. Fáradt voltam, ugyanis én valójában Marosvásárhelyről érkeztem Pestre, és onnan indultam volt Pécsre. Marosvásárhelyről, ahol a város víztisztító üzeme után nyomoztam, egy csöppet sem aludtam, egész éjszaka a város víztisztítója körül lődörögtem, ugyanis egyik szeretett mesterem, a Franciaországban, illetve Afrikában élő Lorand Gaspar gyerekkorában arrafelé lakott... Gondoltam, a buszban, az üvegre tapadva – mi-féle akváriumi lény is vagyok, kérdeztem, noha egy pillanatban úgy tűnt, az akvárium valójában azonos azzal a bizonyos tintatartóval, hol kívülről lesek befelé, hol belülről kifelé?! –, az előttem álló négy óra alatt lesz bőven időm elsiratni édesapámat, mint Homérosz hősei, akik előbb ettek, és csak azután siratták el halottaikat, igen, gondoltam, előbb elfoglalom helyem a buszon, s aztán zokogok fel. Aztán siratom el édesapámat, aki, mint éppen értesültem volt (ez az értesülés olyan volt, mint egy ütés, amely, azt hittem, majd mindent átszakít, át, mint egy vécépapirost, mint egy vécépapirosból készült műrostos papírmásét, volt ugyanis egy belgrádi szobrászbarátom, montenegrói piper valójában, nagyon szerettem, de már rég nem láttam, aki vécépapirosból készítette szobrait, állítólag egy egész vécépapírgyár állt a rendelkezésére), igen, éppen most értesültem volt: meghalt...

Édesapám 93 éves volt, már vagy tíz éve ágyban feküdt, húgoméknál Bácsotpolya és Ómoravica között, Krivaján leginkább, de nálunk, Palicsfürdőn is. Bátyám, majd édesanyám halála óta már nemigen szólalt meg, ha netán megszólalt, üldözőiről beszélt, ám hogy kik is üldözik, azt már nem tudtam kiszedni belőle, ma sem tudom, kik üldözték, de üldözőit, valami koszos falkát (Palicsi P. Howard az egyik helyen a holdvilágban sakállá tűnő kerti törpék falkájáról beszél) mintha valamiféleképpen megörököltem volna...

Majd nézem édesapámat, mint gondoltam volt panorámán nézni a vidéki Magyarországot, ami nyomorult közlekedési rendszerével nagygyá tette magát, anynyit kell úton lenned, akárha az ún. Nagy-Magyarországon utaznál, jóllehet a kicsin utazol, majdhogynem helyben topogsz... Négy óra talán elég lesz, nem lesz elég persze, hogy elsirassam... De, hasított belém, ahogy lehuppantam, el-síráthatom-e könnyek nélkül?

Ugyanis már évek óta, valójában bátyám és édesanyám halálakor vettem észre, döbbsentem rá, mint később kiderült, Jutka, biztosan mások is, már előbb észrevette, nem sírok, nem bírok, nem tudok, képtelen vagyok sírni... Így családomat de facto könnyek nélkül temettem el. Aztán nemsokára begyulladtak a szemeim, afféle árpák keletkeztek, majd alul, körül is egészen bedagadtak, emlékszem, épp a tengeren voltunk, a sós vízre gyanakodtam, aztán meg éppen a sós vízzel próbáltam kúrálni, tengernyi könny, tengernyi sós könny, amit befele én sírtam volt bátyám, édesanyám ravatala, sírgödre előtt... Szemorvoshoz mentem, Jutka egykori osztálytársához, akit különösmód éppen úgy hívtak, mint édesanyámat: Gizellának. Jó volt, ahogy hozzám ért tiszta, fényes, ropogósra keményített köpenyében, jó volt, ahogy megoperált. Operáció közben láttam a szemem. Miközben Gizella férje, a vékony falú szomszéd szobában székelő, szimpatikus, kétméteres montenegrinó, egykor ismert, népszerű rocker egyfolytában és hangosan telefonálgatott négy-öt maroktelefonján egyszerre, különös volt, míg az öreg rocker hangjátékát hallgattam (lám, gondoltam, él még az egykor dicső műfaj: a hangjáték!), saját szememet néztem, néztem, mint egy bagoly nagy szemét, néztem, mint egy kaleidoszkópot, és közben Gizella illatát éreztem, Gizella kifogástalan köpenyén keresztül akárha, nem is akárha, édesanyám mellét érintettem volna.

Ő, Gizella világosított fel, könnyzacskóimmal van baj. Kiszáradtak. Műkönyvet írt fel. Azóta, mint jeleztem, műkönyvön éltem, üzemeltem, két kiszáradt kúton keresztül nézgelődtem, gukkeroztam, sőt üzleteltem is: macedón műkönyvet hozva be Szerbiába, Magyarországra, Bulgáriába, megdöbbenve tapasztalva, a bolgár kisállat-nagykereskedők milyen jól beszélnek szerbül, magyarul is már, kár, hogy immár nem lesz alkalmam Borbély Szilárddal újra végigbeszélgni Kosztolányi bolgár kalauzát... Csak Sinkó testes Csokonai-monográfiáját beszél-tük végig, beszélgetésünket Szilárd azzal zárta, Sinkó Csokonai-könyve egy jó könyv... (Akkor merült fel, tudományos értekezletet kellene szentelni Sinkó *Csokonaijának*...) Ami a műkönyvet illeti, semmi ismerettel nem rendelkeztem a macedón gyártmányú műkönyvre vonatkozóan. Semmit sem tudtam például arról, hogy Hollywoodban milyen műkönyvet használnak, mert minden bizonnyal ott gyártják a világon a legjobb műkönyvet, igen, több mint valószínű, Hollywoodnak külön műkönygyára van, de mondom, fogalmam sem volt Hollywood évi műkönyvhasználatáról, mármint arról, Hollywood hány hektoliter műkönyvet használ el évente stb. stb.

És valóban, ott a buszon, akárha homok pergett, folyt volna a szememből. Félni kezdtem, mi lesz, ha a homok betemeti az utasokat, be, mint a futóhomok Magyarországot. Előbb az emberek térdéig ér, aztán a szájáig...

Apámék tízen voltak testvérek, már mindannyian meghaltak, ő volt a legfiatalabb. Édesapám, mondogattam. Édesapám, mondogattam, miközben Magyar-

országot néztem a maszatos üvegen, a vidéki Magyarországot, a két száraz fene-kű kúton keresztül. Amit a reálszocializmus után éppen a vadkapitalizmus fosztott volt ki még soha nem látott mértékben, noha, hogy ez a dolog se legyen egyszerű, a vadkapitalisták nem az égből estek, hanem maguk az átvedlett szocialisták voltak. Valahogy úgy nézem Magyarországot, mint a vak Borges hőse nézi Magyarországot térképét...

Igazán csak egyszer kerültem közel édesapámhoz, amikor egy rövid időre magunkhoz vettük őket, úgy volt, ott is maradnak, de aztán húgom akarta őket. Akkor, reggelente, ahogy pamacsoltam végtelen, ahogy aztán borotváltam, ha kicsit ügyetlenkedve, olykor összevissza vagdosva, vérezve is, akkortájt sokat simogattam az arcát, bőrén mindinkább átvilágító koponyáját – Istenem, akárha egy kristálykoponya! – sokat ölelgettem. De aztán, ahogy húgomékhoz kerültek Krivájára, már csak nagy ritkán adódott alkalom borotválnom, húgom montenegrinó férje borotválta haláláig, sőt, mint majd hallani fogom, ő borotválta meg holtában, utoljára is, miközben, mint különben mindig, majd minden alkalommal, adekvát Njegoš-idézetekkel élve...

Emil Ludwig írja le a szemével bajlódó Herdert: ott ül a félhomályban bekötözött szemmel, a vonásai élesek, a homloka magas, orra kissé tömpe, gondolkozó léte-re a szája talán érzékibb a kelleténél, ott ül Herder, a tanító és prédikátor egy személyben, fejedelmi sarj nevelője s a népi művészet új összefüggéseinek felfedezője, huszonhat éves, híres, viták középpontjában álló ember, ott ül az elhomályosított szobában, s várja, kifakad-e a könnyimirigye.

Alább majd Ludwig arról is tudósít, hogy könnyimirigye csak nem fakad föl, bőszen haraggal mond búcsút a klinikának és a városnak.

Akkor egy törekeny, vékony, akár egy száraz ág, roma asszonyka (persze az nem egészen biztos, hogy roma volt) szállt fel, ült mellém. Öt kisleány. Öt csodálatos kisleány. Mindössze csak egy-egy év lehetett közöttük, sőt már a következő is ott domborodott az anya soványka testén. Minden érdekelte őket. Hatalmas élmény volt számukra ez az utazás. Pontosan úgy forgatták szép fejüket, mint az ürgék (manguszták, szurikáták). Nem tudtam betelni velük, égő szemekkel, jóllehet mindnek számárköhögése volt, talán éppen orvoshoz vitte őket az anyjuk. Látszott, hihetetlenül szegények, de az is, szépen, frissen van mosva a gúnyájuk. Egy ideig azon tűnődtem, hogyan győzhette nagyanyám, majd korai halála után Kracsun nagyapám húga... Mert immár őket láttam. Édesapámékat. A tíz Kracsun gyereket. Édesapám volt az utolsó előtti. Jóllehet, ő halt meg utoljára, húga már néhány évvel korábban. Majd meg azon tűnődtem, hol lehet az édesapjuk. Kracsun nagyapám az Isonzónál volt. Az ő édesapjuk talán valahol külföldön dolgozhat, netán börtönben van éppen... És akkor az is ugyanolyan nagy ünnep, ha látogatóba mennek hozzá, vagy talán most is éppen oda mennek, a börtönbe, látogatóba. Mert minden biztonnyal csak akkor mozdulnak ki, ha orvoshoz mennek, meg ha az édesapjukat látogatják Szegeden, a Csillagban... Igen, az is mekkora élmény lehet számukra. A Csillag! Az örök oldalán igazi fegyver. Büszkék, biztosan nagyon büszkék édesapjukra. Hogy valódi fegyverrel kell őrizni, nem is őrizni, díszőrséget állni mellette.

Az én édesapám is volt rab. Gyerekkorom talán legfontosabb korszakában. Ifjúkorom három meghatározó élménye, édesapám raboskodása az albán határon és házunk, édesapám boltjainak elvétele-államosítása, majd leégése volt. Mind a hármat valami különös áttételekkel észleltem, csak most látom, könnyek nélkül... A börtönt nem értettem, illetve valami pozitív, kalandos dolognak tudtam, zord hegyek, nehéz veszekedések, szökési kísérletek, börtönlázadások, alagútfúrás, állítólag, csak állítólag, egy Albániába vezető titkos barlang felfedezése, miegymás. Mellesleg említtem meg, e raboskodás nélkül később biztosan nem kezdtem volna el az albán bélyegek gyűjtését, nem lettem volna az egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb albán filatelistává... Édesapám, gondolom olykor, ha netán akkor átszökik Albániába, kis filatlista boltot nyitott volna Tiranában, az első filatlista boltot Albánia történetében... (Nem tudom, meséltem-e, amikor Pécs Európa Kulturális Fővárosa első grémiumának tagja lettem, csak egy kérdésem volt: van-e filatlista bolt Pécsen? Ugyanis számomra, mondtam határozottan, egyetlen kritérium létezik az Európa Kulturális Fővárosait illetően: van-e filatlista bolt abban a városban?) A tűz pedig egyszerűen felszárította-kiszárította-kiégette könnyeimet, amit inkább a nagy kavargás, pánik, haját tépő édesanyám miatt hullajtottam, ugyanis akkor, a börtön után édesapám bent dolgozott Szabadkán, még nem érkezett meg a tűzhöz... Kétségtelen, nyugtáztam most, először annál a tűznél száradtak ki a könnyimirigyeim...

Kikövetkeztettem, az öt kisgyerek, ürge (mangusztá, szurikáta) közül melyik az utolsó előtti a sorban. És attól kezdve már nem vettem le róla a szemem. Édesapám, mondtam. Édesapám, mondogattam.

Amilyen váratlanul bukkant föl a kis törzs, ugyanolyan váratlanul tűnt is el mellőlem. Ismét megindult szememből a homok. Le kellene szállnom velük, gondoltam. És ezekkel a gyémánszemű ürgékkel (mangusztákkal, szurikátákkal) folytatni életemet, vagy netán önként bevonulni a Csillagba... Egy kis cuccal a kezemben becsöngetni, vagy a szabadkai, požareváci, koszovói börtönökbe csöngetni be kezemben azzal a kis cuccal... És mondani, hogy jöttem. Hogy itt vagyok. Nem tudom, vannak-e önkéntes börtönlakók. Mert valamiféleképpen meg kell váltanom – ki kell váltanom édesapám börtönéveit, s az utána következő nehéz éveit úgyszintén, hiszen engem csak feltételesen ítélték el, ám én már attól is összeomlottam, nem is omlottam, hanem összeroppantam, akárha egy pingponglabda, ha netán rá találhatnak lépni, összeroppant a bensőm, a lelkem, a szívem, sokkjából a mai napig nem épültem fel igazán, mintha a feltételeesség az én esetemben, nem tudom, másokkal ez hogyan van, valamiféleképpen a mai napig tartana, afféle életfogytiglanivá tűnve át... A különös az egészben az volt, hogy nem tudom, mit gondolhatott édesapám, mit édesanyám, amikor azt hallották, bíróság előtt állok, amikor az újságokban meglátták, elítéltek. Édesanyám minden biztonnyal arra gondolt, ismét hordozhatja majd a csomagokat Jugoszlávia-szerre a börtönökbe, ismét hordozhatja, cipelheti fel a csomagokat az Átkozottak hegyére, ahol majd én is fát fogok irtani évekig, mint édesapám, karácsonyfát fogok vágni, és közben az Albániába való szökés módozatait fogom latolgatni, azt a titkos, Albániába vezető barlangot fogom keresni, jöllehet sejtem, nem is létezik...

Baja után valahol két néni ült fel mellém. Már lenn, a buszra várakozva elkezdhettk a beszélgetést, mert alig véve levegőt csak folytatták.

Tizenkét lány volt, mondta az egyik. Erre figyeltem fel. Hogy tizenkettő. Édesapámék tízen voltak. Majd pedig az öt ürge (mangusza, szurikáta). És most ez a tizenkét lány. Nem értettem. Hirtelen megállt az eszem. Én egy hőssel, magammal is becsődölök. Vagy legalábbis Regény Misura kell hagyatkoznom. Ők meg lám, tizenkét hőst pörgetnek...

Szántottak, kaszáltak, hordták a zsákokat a padlásra, fűzték a dohányt, szellőztették a babot, vezették a kecskét a bakkecskéhez, csodálatos volt látni, ahogy a tizenkét lány körülállja a bakkecskét, drótozták, miskálózták, szurkálták, pörkölték a disznókat, vezették folytatni tehénkéiket, vettek tizenkét szamarat, azon közlekedtek, szőtték a gyékényt, árulták a piacon a szakajtókat, árulták az árvalányhajcsokrokat, amiket hipermangánba mártogattak, pucolták a reterátot, fogdosták a patkányokat, a girindeket, a véres menyétkéket, falaztak, meszeltek, húzták el alul feketével a házat, nyúzták a birkákat, gyűjtötték a tojást – és mindig megörültek, ha gyűrt tojást (gyűrt gyémántot) találtak, pontosan úgy mozogtak, olyan ügyesen az ólakban, mint ahogyan egyszer a cirkuszbán láttam táncolni a tojások között egy szép nőt, meg egy másikat oroszánt szelídíteni korbáccsal, tizenkét lány volt, mondta ismét az egyik, hogy levegőt vehessen, majd folytatta, hordták a földre a ganét, kopasztották a kacsákat, libákat, amikor a tollas jött a tollért, nagy ebédet adtak neki meg a tollas cigányainak, akik persze a hangszereiket is hozták, mert voltak közöttük olyan tollasok is, akik muzsikusnak is megmaradtak közben, mert a tollasnál inkább csak afféle idénymunkások voltak, hosszú asztalokat raktak ki a puszta közepére, nagy kosarakban szárították az almát, aszalták a szilvát, szedték-fűzték-vágták-szítták a kapadohányt, mind a tizenkét lány pipázott, el kellett színi a kapadohányt, csak úszni nem tudtak, vett levegőt, jöllehet éppen a légzés akadozását utánozva, és jött az árvíz, és Istenem, elvitte mind a tizenkettőt...

Első hallásra sokalltam a tizenkét lányt, ha három-négyről mesélnek, tán lehetőbb lett volna a dolog, de akkor eszembe jutott Apollinaire alapvető lírai szövege, az

Onirocritique

(Michaux talán éppen ettől a szövegtől indult ifjúkorában, életművének ez volt a munkacíme, ahogyan René Charnak is talán), amelyhez majd még minden bizonnyal vissza-vissza fogok térni, csodálatos dalbetéte és ama gyöngyszemfejjű, zokogó lény miatt, illetve ama prés miatt, amelyben összepréselve egy egész nép vérzik énekelve, az én szeretett kis népeim mind így énekelnek, összepréselve, vérző fejjel. A minap az egyik privát klinika folyosóján üldögéltem, akkor harapott meg először a kutyám, egy fiú ment el előttem rövidnadrágban, majd jött visszafelé, hogy tíz perc múlva ismét elhaladjon előttem, kínosan éreztem magam, azért jöttem, felvegyem a tetanuszt, s akkor a fiú szőrös lábára pillantottam, és azt kellett látnom, valamit a lábára tetováltak, egy portrét tetováltak szőrös alsó lábszárára, ikrájára, de akkor már továbbhaladt, nem tudtam kivenni, kinek az arképe is van lábikrájára tetoválva, csak azt sikerült megállapítanom, nem nőről, férfiról van szó. Különös volt nagyon, lévén hogy a leborotvált lábszáron éppen serkenni kezdett a borosta, meg azt sikerült még regisztrálnom, hogy valami kabátka van rajta, s a kabátka alatt nincs ing, nincs semmi, izgatot-

tan vártam, s amikor visszafelé jött, hirtelen egészen közel került hozzám a tetovált arc, a kabátka: Gavriilo Princip volt.

Szóval eszembe jutott az *Onirocritique*, mert a két nénike meséje olyan volt, akárha álmukat mesélték, fejtették volna, mert magyarra úgy fordították az *Onirocritique*-et, hogy *Álomfejtő*, szóval eszembe jutott az a szöveg, amelyben Apollinaire húsz vak szabó érkezéséről ír, akik avégből érkeznek, hogy fátylat varrjanak stb. stb. És akkor, a húsz vak szabó mellett, hirtelen egészen valóssá lett a tizenkét lány, a tíz Kracsun gyerek, az öt kis ürge (mangusztá, szurikáta), és máris elszenderülve továbbálmodtam történetüket, ahogyan a tollas és a tollas cigányai ott ülnek a puszta kihelyezett asztaloknál pöfékelve, mert közben nekik is tömtek a lányok pipákat, és megérkezik a húsz vak szabó, őket is megvendégelik, összebarátkoznak a tollassal, össze a sudár termetű tollas cigányokkal, majd azonnal hozzáfognak a fátylak varrásához... Mire az öreg tollas már szerette volna kimenteni magát, ám az egyik vak szabó görbebotjával magához húzva azt súgja a fülébe, ne feledje, a lányok jobban szeretik az öreg királyokat, mert azok erősebbek a szerelemben, akárha az öreg kutyák...

És Apollinaire *Onirocritique*-je után Füst Milán *Látomásának* (amit talán szintén másképpen kellene olvasni, talán úgy, mint egy Ponge-kötetet) gyönyörű kis prózabetéte, az „Egy elkésett utas története” is eszembe jutott, illetve Füst bevezetője, mármint hogy például nem azt kell írni, egy részeg megy az utcán, hanem azt, hogy kettő. És amikor példát kreál, akkor meg már négy figurával operál. Négy kis kurta fekete férfi... Különös ez a multiplikáció, Szegedig szaporítottam a figurákat, jöllehet egész idő alatt édesapám üvegkoponyáját simogattam, édesapám üvegkoponyáján keresztül néztem a vidéki Magyarországot, Magyarország fájkiskösségeit... M. Ristić, a jelentős szerb szürrealista párizsi naplókönyvében (Jugoszlávia nagykövete volt éppen, képzeljük el, valóban próbáljuk elképzelni, hogy Magyarországnak egy szürrealista költő lenne a nagykövete, kivéve persze, ha nem Illyés Gyulának hívják, ahogyan Jugoszláviának a külügyminisztere az volt) arról ír, hogy Lebel egy levelezőlapot helyezett Breton ravatalára, amelyen a nevezetes kristálykoponya volt látható...

Nem tudom, a *Pécsi próza* után, hogyan is került a kezem ügyébe most meg az *Üres téka*, noha igaz, az üres tékát gyakrabban forgatom. Forgatja, mondja Misu Jonathánnak, avagy Jonathán mondja Regény Misunak, forgatja az üres tékát. Mint majom faszán a staniclít.

Olvasgatom, itt-ott folytatom, részletezem a bejegyzéseket, a T. Olivérhez kötődőket, a róla szólóakat különösen, illetve hát T. Olivér bejegyzéseit, az első *Pécsi prózát* is természetesen, mert szabad átjárás van, ahogy Regény Misu megjegyezte, túl sok szabad átjárás...

A pécsi paksamétának ez a kupaca egy Manfred Mittermayer írta Thomas Bernhard-életrajzból vett mondattal zárul, ideje idemásolnom:

Semmit sem szabad egészében adni, darabokra kell tépni.

A csönd

*A csönd itt marad. Csak éji csend,
sötétnek álcázott, ám zajos.
Éhes érzékeimre mered,
nyár s forróság a vágyamból kimos.
Egy titok csöndje terjeng, mint a tinta.
Mindenki tudja – és nem mondja ki.
Nyakunkon élősködik egy érzelmi junta.
Bárki gazdagon szolgálhat neki.
Tudjuk, foglyok vagyunk, de még lazán,
még ki lehetne törni,
nem őriz most kozák.
Minél később, annál nehezebb lesz.
Elkoptak vészjelzőink, gyatrák a szíveink.
Nincs Csaba királyfi, hogy csillagútra hívna.
Csak hazug szónokok, parlamenterek,
csupán a Hatalom ugat ránk.
Még nem a véredek.
Barátaim, ideje, hogy fölkeljete.*

A szüleim

*Ha nem lehetnek már velem –
engedje elfelejtenem
anyám gyapjúszoknyáját,
finom blúzait.
Lent vékonyka, csontos lábait;
apám frissen mosott arcát,
kockás ingeit
ne lássam, ne érezzem itt.*

*Ami nincs többé, az ne legyen.
Ne kérődzek a törtéteken.
Hagyjon hiányuk is magamra.*

*Hagyjon az Isten
írnom még néhány sort,
hogy bekerítsem.
S majd én is eltűnök,
hogy maga fölé,
mint egy esernyőt
kiterítsen.*

Az univerzum búcsúja

*A félig teleírt füzetek.
Az a sok és kevés
nyakaszakadt titok –
folytatás nélküli ölelkezés.*

*Megbőrzött a víz a pohárban,
– s nem tűnik el a terített asztalról
mint árva égi jel,
amelyre vártam.*

Az asztal sem foszlik semmivé magától.

*Csak a székek üresek, az ég,
a parancs nélküli csillagok hada
sodródik az éjszaka szelében.
Sötétből sötétbe tart az űr.
S néha felizzik, lángol.*

*Nem kell messzire szállania,
hogy semmit se lássanak már belőlünk
az égi testek.*

*A felelősség nélküli létezés
mélyén
halkan nyílik-csukódik egy virágkehely.
Állunk az alján, beporozva.*

*Meddő csönd őrizi még
darab ideig kínos tökélyét,
az emberi fajt.*

Önazonosság

*Én csak sors-zsidó vagyok.
Letéphetetlen hordozok
egy jelet, digitális azonosítót,
mindenki felfog, sugározok,
afféle billogos magyar.
Nem vetkőzöm le egyhamar.
Kagylók, kövek halmaza, én,
egy mér föld tenger, darabka ég,
csak ez. A közös fájdalom,
a kiver szem, elégett könyv,
füstbement rokonság vagyok.*

*

*Az éjszakát mustrálad.
Hová rejti eltűntjeid.
Múlt veti ki a hálót,
a képről rád tekint.
Pirosan izzik fejed gömbje,
ismétli hármashangzatát.
Ami gyötör, néha örömré
vált, a só és sav megadja magát.*

Gyönyörű apokalipszis

Északi fény

Szavak nélkül, pillantásokból, titkos érintésekből értették egymást a társas helyeken, együttlétekben, pedig szinte még nem is tisztázták pontosan magukban, hogy kik is ők egymásnak, mire kell az egyik a másiknak vajon,

szexre csak?, romantikázásra?, szerelemre?, mert hogy fel sem vetődött közöttük, fel sem mert vetődni, hogy egy kicsit is többet képzeljenek bele, mert egyikük sem akarja feláldozni otthoni, megszokott életét, és ezért képesek

betartani bizonyos szabályokat, amelyeket soha meg nem beszéltek, egyeztettek addig, csak úgy jöttek maguktól, a törölt SMS-ek, a kivágott bemenő és kimenő hívások, a szigorú napirend szerinti üzenetváltások, hogy este, későn

csak nagyon ritkán, és akkor is csak lenémított telefonnal, a minden eshetőségre felkészült fedősztorikkal, az alternatív e-mail címmel, a nyilvános helyeken való, s ezért aprólékosan átgondolt, körütekintő viselkedéssel, hogy ne legyen árulkodó

jel utánuk, találékonyak voltak, elszántak, és nem volt előttük semmi lehetetlen, semmi kivihetetlennek tűnő, fantáziájukat használták csak, rugalmasak és beállalások voltak, mint akik – szinte fuldokolva – szeretni, érezni, látni akarják egymást...

Vonat. Haza. Stop

Hirtelen nagyon hideg lesz a tóparton, öltöznek és menniük kell, ki a tetőre, a megismerkedésük egyik legelső helyszínéről, amikor ott állnak, két aprócska pont, egymáshoz közel, a kápolna bal oldalán, azon a fotón, távolba nézően, mintha csak a jövőbe kémlelne az a két apró alak azon az őszi fekete-fehéren, az ismeretségük kezdetén, a legelső együttlétük után, és a tető felé indulnak

*a kanyargós, emelkedő úton, ahová azóta is többször
visszatértek, még télen, hóban is, amikor a tó jegére
is bemelegszkedtek, és a nő elkezd a medvékről
érdeklődni, és intenek nekik, és máris vezetik
a villanypásztoros szemeteskert és a barakkok
közötti részre, ahol egy nagy edényben várja már
az állatokat az aznapi szemeteszacsókából, kukákból,
lacikonyhákból összegyűjtött kenyérmennyiség,
előbb csak beállítják az autót, szembe a rögtönzött
étkeztetővel, jó húsz-huszonöt méterre attól,
és várnak, ő kissé el is bóbiskol talán, amikor
nem kis izgalommal a hangjában szólítja, hogy
jönnek, itt vannak, és tényleg jön egy anyamedve
két kis boccsal, és ügyet sem vetve az óvatoskodó
és lassan szaporodó nézőközönségre, elfogyasztják
a vacsorájukat, és lassan, cammogva, ingó járással
visszaballagnak az erdőbe, amelyet hanggal,
zajjal, egyebekkel kisajátítottak, elvettek tőlük,
a még rejteket, búvóhelyet nyújtó otthonukba,
mint ők is később, pár napos önfeledt együttlét
után, távolra egymástól, ki tudja, mennyi időre megint,
ellenkező irányba, haza, vonattal, stoppal, autóval.*

Szét

*Tulajdonképp a napok olyanok, mint eddig
voltak, reggel van reggel, és este van este,
csak mintha hosszabbak lennének valamivel.
A háttérben halkán valami klasszikus zene megy
a laptopon, miközben jól vigyáz, hogy ne figyeljen
túlságosan befelé, az úgynevezett lélekre, hogy
elfoglalja, hogy lekösse, szinte szusszanásnyi,
lélegzetvételnyi időt se hagyjon magának a tépelődésre.*

*Tulajdonképpen a napok ugyanolyanok, csak ha most
egy hete még arra várt, hogy holnap, majd holnap,
ma a csendre, a hallgatásra, mint aki létezik ugyan,
de még sincsen sehol, csak egy-egy ritka üzenetben,
levélben, és csupán az éterben, virtuálisan, távol, valahol.*

*Tulajdonképpen ugyanolyan minden, csak hiányzik
nagyon, mint az élete mára letűnt, elvesztegetett
alkatrészei, a hónap-csavarok, nap-bigyuszok,
pillanat-hajszálrugók. Sétál azokon a helyeken, ahol
egyébként korábban együtt, el a szálló előtt, ahol*

*valamikor ketten is, aztán a téren, ott van mindenhol,
ahol vele volt, lopott időben, vagy másképp,
szállókban, házakban, vendéglőkben, erdőkben, tavon,*

*kiránduláson, barlangok közelében, kéz a kézben, egy-
másba feledkezve. Csak szétfoszlott, elszállt, felszí-
vódott, szétpukkant, elillant minden...*

Kétszemélyes nyelv

*Jaj, Drága, Drága, Drága, a világ végéről a világ
Másik végére, de inkább onnan ide, a világnak
Erre a végére, Isten háta mögé, hegyes-dombos-
Borvizes vidékre onnan, a nagyvilág szívéből,
A nagyvilág valóságos központjából, államából,
Országából, a legnagyobbból, sokaknak a leginkább
Áhítottból, hogy onnan érkezik meglepetésszerű
Hívás ide, olyankor, amikor már ott sem kellene
Neki lennie azon a helyen, ahol utoléri, de ott van
Valamiért, véletlenül jelen van, illetve jelen vannak,
És ő veszi fel, holott máskor nem is ő szokta
Felvenni, de most ő, és nem hisz a fülének,
Nem hisz annak, amit hall, így hát kétszer is újra
Kell mondania, és egy széket is odahúznia,
És le kell ülnie, nehogy hátratántorodjon az
Örömtől, a váratlan és hirtelen rázuhanó nagy-nagy
Örömtől, a meglepetéstől, hogy Őristen, nincs,
Mert nem ismer lehetetlent, nem is az Ember,
Hanem Ő, aki a világ irigyelt nagyvárosából,
Talán egy medence szélén, vagy egy nagy uszoda
Épületében, talán fürdőruhában, talán épp a piros
Fürdőruhájában üldögélve, és kedvenc úszását
Is mellőzve, reggel bepötyögi azt a számot, nem
Tudja pontosan a hivatalost, de feltalálja magát,
És bepötyögi a hívószámot, amelyen véletlenül
És váratlanul eléri őt, és éppen őt éri el, aki nem is
Szokott ebben az időben már ott lenni, de most
Mégis ott van, mintha valamit még várna, várt
Volna, mintha valaminek még történnie kellene
Aznap, amiről akkor még nem is tud, csak azután
Jön rá, hogy igen, hát annak, vagyis ennek kellett
Megtörténnie, hogy felhívja őt itt a világnak ezen
Az onnan nézve világvégi pontján, Isten háta
Mögötti helyén, s hogy akkor pont ő legyen ott,
Akit épp keresnek, akit szeret, és ezt ki is mondja*

*Ott, ahol van, mert itt még a falnak is füle van, és
Éberem figyelnek, hallgatóznak még a bútorok is,
Kimondja szinte madárnyelven, a madárnyelvükön,
Amelyiken egymással beszélgetnek, ezen a csupán
Kétszemélyes nyelven, amelyen (rajtuk kívül) senki
Más meg nem értené kettejük közös szerelemnyelvét,
Szépséges, varázslatos, kétszemélyes anyanyelvét...*

Szeptemberi ég

*Mindent jól tudtak már a legelején,
hogymegy, eltűnik, szertefoszlik
az éterben, és hogy a felhők között, a levegő
hullámain, a felkelő nap fényében
csillámló nagyvíz fölött messzire szárnyal.*

*És hogy legszebb hónapjaik is vele repülnek!
És sem az ég csodálatos hatalma,
sem semmilyen erő ugyanúgy vissza nem
hozhatja már... (Milyen rövid és kedves
volt utolsó éjjelük, mint addig annyiszor,
megannyi helyszínen, egymás örömében
lenni titkon, a lopott és ilyenkor mindig
kizökkenő időben!)*

*És hogy addig minden ajándék percnél,
pillanatnak leszakították a virágát,
a „Dilige et quod vis fac”, a „Szeress,
és tégy, amit akarsz” szentágostoni
törvénye jegyében, amíg végül eljött
az a nap is, és el nem szólította őt
óperencián is túlra, több ezer kilométerre tőle.*

*Ponttá zsugorodott a gépe az éterben, majd
a felhők között, a levegőben, a hajnal
fényében békésen áramló vizek fölött
vele együtt szerte, szertefoszlott ő is.*

Séta

*Át a parkon.
 Élő csontvázak.
 Míg hús volt rajtuk, nem tudtak szeretni,
 ma már csak sírnak.
 Sétányok, pavilon.
 Az életed, amilyen volt talán.
 Varjak vagy hollók, ezt a két fajt
 soha nem tudtad megkülönböztetni.
 Kell ide egy egymástól? Hát legyen.
 Vékony szél, csak éppen
 nem hagy élni, belül.
 A sálad sem véd meg, pedig piros.*

*Állsz a lámpánál.
 Mész valamerre.
 Az útvonal egészen ismerős,
 mégis idegen.
 Vagy inkább mindegy.
 Egyes szavakat kurziválsz,
 úgy talán van értelmük.
 A csontvázak a tarkód mögött
 zörögnek, hívnak vissza, holott
 csak ölni tudnak, igaz, azt nagyon.
 És végre zöld.*

*Nagy ez a Bukarest, mégis
 odaérsz túl hamar, tudod,
 még mielőtt elindulnál.
 A lakásban mégsem
 tudsz maradni. Japánka tornászni ment,
 te meg nem bírod, pedig a belült
 úgyis viszed magaddal.
 Ha meleg lenne kint, vagy
 merészebb volnál, lefeküdnél
 a földre, a füledbe óriási
 dugókat dugnál, és csak néznéd
 az eget. Hátha meglátod magad benne,
 benne magad. A vonzatok
 nem a legerősebb oldalam.*

A marionettszínházról

„Visszatér a grácia ott, ahol az ismeret mintegy megjárta a végtelent, s így egy időben abban az emberalkatban jelenik meg a legtisztábban, amelyben a tudat egyáltalán nincs jelen, vagy pedig végtelen, azaz a bábuban vagy az Istenben.”

Heinrich von Kleist

6 fiú áll a 6-os villamos
peronján, és. Mindjárt mondom majd, hogy
mi van. Mi és. Nincs peron,
szóval a villamosban állnak, középtájt, az
egyik ajtó közelében. Kiment a divatból
a peron. Hat tizenhat körüli fiú,

úgynevezett jóarcú, jól öltözött fiatalemberek, belőtt
séró, talán tetoválások is, az nem
látszik. A fiatalember szó is kiment
a divatból. Öten állnak, a hatodik
ül a kerekesszékeben. Nem egyből figyelek
oda, miért figyelnék oda, mit figyeljek,

olvasok, plusz a kilátás. A Margit hídon vagyunk, Budáról Pest felé,
innen a legjobb a kilátás. Bármerre nézel. Jobbra is, balra is. Az anyám
mindig bökölte az oldalam, ha átmentünk a hatossal Budára, hogy nézzek
ki. És mindig megjegyezte, hogy milyen ronda a vár kupolája. Mindig,
mindig, igen. Esik az eső, a cseppek gyűszűnyi krátereket ütnek a Duna
felszínén. Mint a pesti bérházak homlokzatán a 45-ös ostrom vagy az
56-os harcok ütötte lövedéknyomok. Viszonylag sok a hely a villamoson,
ritkán fordul elő, hogy ennyi hely legyen, úgy látszik, nem csúcsidő. Ha
egyáltalán létezik még olyan, hogy csúcsidő, vagy nem csúcsidő. Általában
csúcsidő van, kivéve most. Kifestettek egy hidat. Zöldre festették az egyik
hidat, az nem látszik innen, viszont amikor a Szigetnél kanyarodunk, úgy
tűnik, mintha a Gellért-hegy tetején hátrébb lépne a Szabadság-szobor.
Hátracsúszik a Gellért-hegy. Kelen-hegynek hívták, aztán Blockbergnek.
A Citadella is hátracsúszik. Most mindjárt az a hídszakasz következik,
ahonnan jó pár évvel ezelőtt egy arra andalgó szerelmespár szórakozásból
letört egy apró kőkeresztet, ha jól emlékszem. A mellvédre faragott Szent
Korona tetejéről letörték a keresztet, csak úgy. Csak hogy? Vagyis, hogy
miért törték le. Miért törnek. Miért van egyáltalán valami. A kerekesszékes
fiú, mondjam azt, hogy legény?, forog ide-oda, ügyesen csinálja, be lesz
mutatva, mit tudnak ezek a mai kerekesszékek. Nem mondom azt, hogy

legény. Csak leírtam. Forgolódik, látványosan előzékenykedik, helyet ad, nem tudni, kinek, hogy legyen elég hely, mit tudom én. A leszállóknak nyilván, bár láthatja, hogy nincsenek leszállók. Akkor is, ha senki nem száll le, függetlenül attól, hogy az égvilágon senki nem akar leszállni. Mindentől függetlenül, na.

És innentől fogva kicsit már jobban
figyelek. Kezdtém odafigyelni, bár a könyvemet
azért nem csuktam be, ha jól
emlékszem. Hogy miért nem csuktam be?
Nem csuktam be, csak később csuktam
be, zsebre vágtam, erre viszont emlékszem.

Megfelelő méret, a zsebembe fér, a telefon mellé. Enyhe jobbkanyar a Margitszigetnél, Pest felé, emlékszem rá, ahogy becsúsztatom, a zsebembe sülyesztem a könyvet. Megfelelő, tényleg, a mérete, ráadásul a kabátom zsebe is megfelelő méretű, dacára annak, hogy nem beszélték meg egymással a tervezők. Dacára mindennek. Dacára és sülyesztettem, ezeket a szavakat nem szoktam használni. Pont becsusszan. Könyvertervező és zsebmérettervező, melyik volt előbb. Margitsziget, nincs leszálló, senki sem száll fel, fölöslegesen előzékenykedik a hülyegyerek, gondoltam. Vagy csak most gondolom? Mondtam magamban azt, hogy hülyegyerek, vagy most gondolom, hogy akkor ez jutott róla eszembe? Ilyen esőben, mit szálljanak le, ki a franc szálljon le, kinek volna kedve le-föl sétálgatni esőben a Margitszigeten! Én biztos nem szállnék le. Vagy ki. Akad nyilván jócskán, aki szívesen sétál esőben a Margitszigeten, de azok sétálnak, nem villamosoznak. A jócskán szót sem szoktam használni. A kerekesszékes most átgurul a másik ajtóig, megpördül, szembefordul a többivel. A másik öt fiúval, az öt fiatalemberrel. Azok meg vele. Ahogy a kerekesszékes változtatja a helyét a peronon, vagy mi is ez, az ajtóknál, a többi is nyomban megváltoztatja a pozícióját, hogy megint szemben álljanak vele. Pozíció, igen. Pozíció, jó lesz ez ide. Úgy helyezkednek, hogy lássák, mintha egyetlen pillanatig sem volna szabad szem előtt téveszteniük őt. Mintha felülről mozgatná az egészet egy bábozó. Egy jóisten. A villamos tetejéről. Engem is mozgat? Koreográfia készült volna arról, hogyan kell nagyjából félkörívben helyezkedniük, szemközt a kerekesszékesrel, attól függően, hogy az miként változtatja a helyét, hová irányítja a masinát? Fiúbalett? Valami koncertről beszélgetnek, csak most hallgatok oda, most kezdek odahallgatni, illetve nem magáról a koncertről van szó, hanem arról, hogy kaphatók-e még jegyek, vagy már elfogytak, és hogy a nyomorékoknak

kedvezőbb. Mármost a jegy ára. Kedvezőbben
adják, kedvezőbben áron kapja a nyomorék.
A nyomorékok kedvezőbben kapják, kicsivel olcsóbban,
nem igazán tudom visszaidézni, mert azért
még félig-meddig olvastam, nem erre figyeltem.

Vagy akkor már nem olvastam? Amire mindenképp figyelni kezdtem, az a kerekesszékes fiú szuperügyes manőverezése volt a kerekesszékevel, aztán meg, ahogy a másik őt leköveti a mozgását. Ahogy figyelnek rá, félkörben körülveszik, mint az életveszélyesen kapura törő futballcsatárt a fegyelmezett védelem. És csak azt hallottam rendesen, vagyis tisztán, hogy nyomorék. Aztán négy-öt másodperc múlva, hogy nyomorékok. Akkor fogtam fel, hogy egy koncertről van szó, jegyárakról, és hogy egyesek kedvezőbb áron kapják, még hozzá a nyomorékok kapják kedvezőbb áron. Ez már a Szent István körúton volt. Ott tartottunk. Ott hallottam. Lett egy csomó cseresznyefa ültetve a körút és a, azt hiszem, Hollán

Ernő sarkán, ezen egy pillanatra muszáj
volt közben elcsodálkoznom. Hogy miközben? Közben.
Lehet, hogy rosszul értettem, talán nem
azt mondta a kerekesszékes fiú, hogy
kedvezőbb áron, hanem épphogy nem kapják
kedvezőbb áron, most már végképp nem

vagyok benne biztos. Hogy mérges volt-e, mert nem kapják kedvezményes áron, vagy ellenkezőleg, meg van elégedve amiatt, hogy kedvezményes áron kapják. Sokszor eszembe jutott már, hogy utánanézzek, ki az ördög a Hollán Ernő, de mindig kimegy a fejemből. Azt is meg kéne néznem a neten, mikor törte le az a szerelmespár a kőkeresztet a Margit hídon. Nem volt amúgy felháborodva a kerekesszékes, nem mérgesen beszélt, nem látszott mérgesnek, és most, hogy ezt írom, végképp elbizonytalanodtam, mit is mondott, kedvezőbben kapták-e, vagy ellenkezőleg. Hogy pont az a baj, a pofátlanság, az a felháborító, hogy nem adják kedvezőbben, vagy esetleg azt tartja pofátlanságnak, hogy kedvezményes áron adják, mert miért kéne kedvezményes áron adniuk a jegyet épp neki. A többiek nem szóltak. Nem szólnak bele, a kerekesszékest nézik. Egymást nem nézik. Hallgatják, amit a kerekesszékes mond. Néha azért pár szót beszélnek mégis egymáshoz, azt nem hallom jól. Hallottam, de nem emlékszem, hogy mit. Arra emlékszem, hogy egyik sem káromkodik, úgy értem, hogy semmi baszd meg vagy mi a fasz, semmi csúnya szó. Olyanok, hogy baszd meg, ehhez hasonlók, semmi ilyesmi. A kerekesszékes hangosan beszélt, mindenki hallhatta. Mármint aki akarta. Persze, ha valaki hangoskodik, akkor is hallod, ha nem akarod, bármit teszel, akár be is foghatnád a füled. Mégsem foghatod be a füledet, hogy nézne ki! Hogy néznél ki, állsz a peronon befogott füllel? A villamos közepén állsz befogott füllel? Nem beszélve arról, hogy hiába, mert ha befogod a füled, akkor is hallod. Olyan volt, mintha a kerekesszékes azért beszélne így, ebben a regiszterben, hogy mások is hallják, ne csupán az az öt fiú, akiknek mondja. Nem kiabált, csak, hogy is mondjam, folyvást feljebb csúszott a hangja. Hangosabban beszélt, jó, de hát persze mihez képest hangosabban. Mindenesetre jól hallottam, ha nem is egészen fogtam fel, amit hallok. Belépőjegy, kedvezés, ez biztos. Koncert, és hogy már nem lehet arra a koncertre jegyet kapni. Megállt a villamos a Nyugatinál.

Zöttyen, megáll, a fiúk egymáshoz csapják a tenyerüket, na, ezek leszállnak. Összeütik a tenyerüket, mint a futballisták, amikor gólt rúg a csapat. Több futballhasonlat nem lesz. Csak ketten szállnak le, egy szőke meg egy másik, azok köszönnek el így, ezzel a pacsizással. A kerekesszékes marad. Meg még hárman. A két fiú, aki a leszálláshoz készülődik, először a kerekesszékesrel üti össze a tenyerét, aztán a többivel, a másik hárommal. Balett. Balettoznak. Most jut így eszembe, akkor ez nem jutott eszembe. Hogy balett, és hogy begyakorolták. Vagy gép? Mechanika az egész? Marionettfigurák? Mind a hatan? Próbálnak, vagy ez már előadás? Vagy a próba és a műsor ugyanaz? Hat bábu, nem emlékszem az arcukra, ez is csak most jut eszembe. A legtöbb dolog mindig csak most jut az ember eszébe, ha egyáltalán eszébe jut, nem? Volt arcuk, és nem emlékszem az arcukra, semelyiknek sem. A kerekesszékesnek sem. Annyira nem emlékszem rá, hogy le tudnám rajzolni. Az egyiknek világosszőke volt a haja. Lenszőke haj, hátul gondosan felnyírt, de hát mindnek gondosan volt nyírva a frizurája, mintha egyenesen a fodrástól jöttek volna. Sokkal nehezebb leszállni a villamosról, mint felszállni. Bonyolultabb leszállni. Nehézkés. Összetett feladat. Legjobb, ha maradsz, az nem bonyolult. Át kell magad leszállásnál, ööö, szóval nyomni. Nyomakodás mások közt. Lekecmeregsz a villamosról, ahol harapófogóba kerülsz akkor is, ha alig lézeng ott valaki.

Valószínűleg a Nyugati pályaudvarnál a legnehezebb leszállni. Itt szoktam leszállni a legtöbbször. Vagy pedig az Oktogonnál. A kerekesszékes fiú itt még nem száll le. Felszállni sem épp könnyű amúgy, de leszállni, az mégis más. Kicsit másmilyen.

Falovak

*Zöld sörényű lovak a fák,
kérges bőriük
törekény páncél,
nyerítésük
gyantává dermedt.*

*A nyerítés indulat,
az indulat éhség,
az éhség morzé.*

Ti-ti-ti, tá-tá-tá, ti-ti-ti.

*A távolban rian,
reccsen a gleccser,
szíven üt a geller.*

*Csattan a szél,
zörög a lombsörény,
beomlik a mennyei
boltozat.*

*Kibontakozik a roham,
torzkép álhír után.*

*Lovam nyakába
kapaszkodom,
mozdul a törzs,
mozdul a faláb.*

Moha

*Kinyújtom a karom,
nem az enyém,
idomított biotárgy.*

*Hangok, betűk, szavak,
készen kapott kényszer-
zubbony.*

*Torokban, tüdőben,
idegben, hidegben
a tiltás üledéke,
a tiltás slejmje.*

*Ki ne köpd,
legyél férfi:
nyelni dicső.*

*Csatlakozz a hadhoz,
légy a tőke
hősi húsa
a válság vágó-
hídján:
a fű se nyög
utánad.*

*Lennék inkább
puha moha
a kemény törzsön.*

*Ki lakik a mohában,
ki lakik a fák hegyén,
ki vagy te, hogy igazold,
ki vagyok én.*

*Se gyökerem, se szállító-
szövetem, se őszám.
Bőven elég
a napfény.*

*Kinyújtom a kezem,
bízom benne.*

*Fölmelegszik a combod
közti mohás szem-
éremdomb.*

Egy titok

Rám bízott egy titkot.

*Azt mondta, olyan, mint egy macska,
nyugodtan otthon hagyhatom.*

*De mire hazaértem, mindent feldúlt,
a kárpitokat szétmarcangolta,
és mindenhova odacsínált,
csak az alomba nem.*

Rám bízott egy titkot.

*Azt mondta, alig lehet látni,
mégis – biztos, ami biztos –
bezártam a szekrénybe.*

*De mire hazaértem,
kiderült, hogy egy moly,
és minden ruhát kilyuggatott.*

Rám bízott egy titkot.

*Azt mondta, igénytelen növény,
nem kell neki se víz, se napfény.*

*De mire hazaértem, mindenhol elburjánzott,
eltorlaszolta az ajtót, alig tudtam benyitni.*

Rám bízott egy titkot.

Azt mondta, olyan, mint egy gyerek.

*De mire hazaértem, felnőtt,
és most mindent számonkér rajtam,
pedig nem is az én titkom.*

Őt csak rám bízta,

hogy őrizzem meg,

hogy ne vesszen el,

hogy ne csináljon még nagyobb galibát.

Pedig azért bízta rám,

mert ők se bírtak vele.

Azért bízta rám,

hogy legalább én ne bízzam másra

a macskát, a molyt, a futókát, a lelencet.

Álljak útjába én

a pusztításnak.

Vincent van Gogh: Csillagos éj

A Hold sarlója élesen összegörbül, szarvai között is fénylik, ezüstarany napfogyatkozás. En itt se vagyok, lángalakban nyújtózom az égre, mint a temetőkben korán ébredő, lustán fölfelé tapogatózó kezek istenkísértése. A kéz nem tudja, kihez tartozik. Talán egy sírkő csápja, mely megunta a vízszintes gránitnyugalmat, s amit a hosszú várakozásban elfelejtett, most maga körül örvényleni hagyhat. A falu nyugodt, de más szögben áll. A templomtorony is, a provence-i tájban holland élességgel nyársalja fel, amit egyszerre gyűllött és dédelgetett magában. A festék sűrű, levegőt se kapni, a tört fehér alapozásra vastag foltokban hull a kék és a sárga. Jákob második álma álmodott ide engem, nem kellek másra, csak hogy úgy legyek társa az égi közlekedési eszközöknek, hogy egymás magányát felkavarjuk, és Örvénykoddé legyen a tejút, mint az a homlok, amely örülésétől megijedve színekre bomlott, s a Hold jobbfelén még vörös csíkkal is jelzi, mi várhat arra, aki megszelídíti. Te csak úgy lehetsz itt, aki nézel, mint a legélesebb fényben is megmutatózó éjszaka. Amikor legtágabbra mereszted szemed, retinád mélyén idegen idegrendszerek színapsziszai kapcsolnak, szakadnak, s kapcsolódnak megint. S ha tájékozódnál, úgy zavarodsz össze, hogy lényed mélyén nem zavar meg semmi. Mert a te lényed nem te vagy, lehet, hogy nem is lény. Isten is csak egy ki-kihunyó jelzőfény.

Henri Matisse: A zöld csík

A zöld csík két oldalán egész más
a látvány. Mondd, hogyan néztelek?
Ezzel a vonallal kettéosztod azt, amit
nem lehet. Mert vörös szenvedélyem,
zöld nyugalmam, lila hidegségem,
ha a háttér geometrikusan tagolja is,
szétválasztani tiltja a szemérem.
Nem úgy, mint a feszület
választja szét a jobb és a bal latort,
bennem üdvözlés és kárhozat
egyetlen ötvözetbe forrt.
Téged is úgy látlok a csík két oldalán,
mint káromló szatírt és festőkirályt,
aki úgy hintáztatja ecsetjén a színt,
hogy ami balra jut, jobbra is tekint,
két kék szemöldökívem azt fogja
satuba, ami fuldokolna benned,
s úgy jut levegőhöz, hogy belőlem
szívja ki az oxigént. Bal szemem
alatt hosszú árok, a jobb alatt
rövid. Akárhogy figyelek, elvesztelek
megint. Mert ecseted úgy járta be
fürkészőn az arcom, hogy ez az arc
ne csak arc maradjon, hanem
osztott síkú, torz foncsorú tükör,
aki belenéz, bárkit összetör.

Van egy hely

*Van egy hely, ahol a még éretlen búzamezők
felkiabálnak az égre több fényt követelve
és a pipacsok szárnyra kelnek vérpiros törékeny szirmaikkal,
hogyan körbetáncolják a féktelen napot, nehogy árnyékuk
fixálódjon a felázott, néma, sáros talajon s elfonnyadjanak...
Van egy hely, ahol a szabadságot kilóra mérik,
de a maximális fejadag csak 35 deka, és nincs jogod kétszer sorba állni,
sem beváltani, ha valaki lemond a javadra a saját adagjáról...
Van egy hely, ahol a tengerek hullámai körbenyaldossák az összehajtott égboltot,
s az égbolt felhői szigeteket vajúdnak a víz alatt, ahol az emberek nem viselnek kopolytűt, sem
palackot, hogy szabadon lélegezhessenek,
és nem ismerik a fájdalmat, sem a könnyeket, csak mosolyok lágy énekét...
Ez a hely agyám fekete lyukaiban rejtőzik s felzabálja még ép sejtjeim,
miközben sugarak elől menekül, mik el akarják pusztítani.
Vajon ennek a fogócskának mi lesz a vége?*

Azt hittük boldog

*Volt méretes kertes ház, új autó,
díszes, kényelmes, szép nyaraló,
két gyermek, orosz agár és perzsa macska,
volt kiszáradt, öreg pad, kerti tó
benne huszonhét színváltó, izgága díszhalacska
azt hittük boldog
Volt hűséges férj s kitartó házibarát
szorgos házvezetőnő, hat ezüstkanál,
némi arany és sok sok
bársonytokban őrzött karát
azt hittük boldog
Volt sárkányrepülő s Adrián ringó vitorlášhajó
Volt perzsaszőnyeg s egy Klimt a falon
fölötte ferde, kézzel írt idézet:
„ó csak élni, élni, örökké élni volna jó”
azt hittük boldog*

*Volt súlyos kristálycsillárnak plafonba erősített kampó,
a gyermek kifeszült ugráló kötele,
Volt félig kiivott borospohár,
felborult szék a szoba közepén
s a test néma, lassuló vonaglása frissen vasalt, fényes,
barackvirágszín selyem kombinében,
és kifordult nyak s égre meredő kérdő tekintet
azt hittük boldog*

Fólia

Élnél pároddal diszkrétén
az ismert négy fal között,
de a szembe szomszéd, aki
talán demens, talán nem,
éjszakánként zseblámpával
bevilágít a lakásodba,
áll az ablaka alatt, kiabál,
húzd már le a redőnyt,
csak azért sem húzod le,
teleszkópos botját lóbálja.
Ezzel nagyot lehet ütni,
de nem hívod a rendőröket,
csak hetekkel később,
amikor megpróbál hozzátok
betörni, kijönnek ketten,
összevissza halandzsázol,
nem tudod, hány éves lehet,
felismerhetetlen arca van,
miért nem húzod le a redőnyt,
végiül átmennek hozzá,
és a szomszéd egy ideig
valóban nem jelentkezik.
Öntapadós fóliát teszel
az ablakaidra, nem akarsz
inkább már kilátni sem,
csak ne lehessen belátni,
elég, ha a fény bejön.
Mint egy gyerek, bízol
abban, hogy ha meghúzod
magad, elkerül a büntetés.
Újabb hetek telnek el,
már alig gondolsz rá,
magabiztosan mászkálsz
a lakásban, sőt meztelenül,
meztelen pároddal,
amikor újra rád világít,
átvilágít a fóliádon,
órákig áll az ablakban,
a külső szürkehálygon át
szemed mögé világít.

Új postás

1.

*Jött egy kis aprópénz, vissza a szolgáltatótól.
Ön a Tamás? Hát, hogy hívják?
Az nem lesz jó.
Melyik kollégámmal?
Én ezt értem, de nem lesz jó.
Tudja valahogy igazolni?
Akkor erről kellene a papír, van papír?*

*Jó, hát nem mindennap látni ilyet, érti.
Nekem főnököm van. Nekem ezt igazolnom kell, érti.
Mégiscsak pénzről van szó. Ezer, kétezer,
háromezer-kilencszázhatvannégy forint.*

*Itt írja alá olvashatóan, folyóírással.
Olvashatóan írja alá, a kézjegy nem elég.
Ne nyomtatottal, folyóírással írja alá.
Az Imrét is olvashatóan.
Az Imrét is folyóírással.*

2.

*Amikor az előző postás kérte
az anyakönyvi kivonatot, még nem
tartottuk kéznél, a poharak mellett:
be volt hajítva a többi márványozott,
bársonyborítású irat közé.*

*Általános iskolás helyesírási
versenyek oklevelei alatt találtam meg.
Kívülről fújtam a tizenegyedik kiadást.
Akkor még nem tudtam, mit jelent,
de már rövid i-vel írtam, hogy sztereotip.
Néhány szabály elfelejt elavulni.*

*Tizenegy évig jártunk jegyben,
hátha. Nem történt változás,
be kellett érniünk a vigaszdíjjal.
Bejegyzés, majdnem esküvő.
Mikor aláírtuk a nevünket, bíztam benne,*

*hogy a magyar ötösön túl
tényleg elértem valamit.*

*A régi postás elvette, nézegette.
Nem adta ide a leveledet.
Panaszt tettünk, elnézést kért. Elnéztük.*

Használati tárgyak

*Éjjeliszekekrényről nézem
a szuszogó formákat.
Egymás mellett fekszenek,
közel eső száraik
a lámpa alatt
lazán összefonódnak.
Párhuzamosan domborodik-
süllyed közepük, gyűjtik-
szórják a fényt
a langyos szobában.*

*Gond hídja
húzódik köztük,
karcos külső rétegükben
viselt dolgaik.
Lecsapódik egy csók párája,
óvatosan törlik
egymásról a port.
A végére mindketten
mázgások lesznek a másiktól.*

*Lassan közös
tokjukba süllyednek.
Figyelem, ahogy kékes
torzképekké szűrik
a külső ingereket,
tükrözik őket
egymásban. Aztán
odakint is kivilágosodik.
Egyikük felkel, orrára vesz,
nekiül dolgozni.*

18. szonett

*Ha hölgyem felé fordulok, Napom
Fénye csodás arcáról rám ragyog,
Bennem ez a láng mély nyomot hagyott,
S megolvasztja belsőmet egy napon.*

*Félek: szívem összetörik; Napom
Elhomályosul; mindent itthagytok,
Elindulok, bár szinte vak vagyok,
Nem tudva, hova érek, s mely napon.*

*Ha nem szököm el innen, meghalok,
Nem oly gyorsan, hogy vágyam ne kövessen:
Bár ellenemre van, mégis bevárom;*

*Nem szólhatok: minden szavam halott,
Nem hagynák könnyek nélkül a követ sem,
De hadd sírjak csak én: magány a váram.*

Ez év júliusában kettős évfordulót ünneplünk: 720 éve, 1304. július 20-án született Arezzóban Francesco Petrarca, és 650 éve, 1374. július 19-én halt meg Arquában. Így az olasz költészet kedvelőinek az idei esztendő „Petrarca-év”.

A költő 1327. április 6-án látta meg a templomban Laurát, örök, de reménytelen szerelmét és műzsáját, akihez egész életében halhatatlan szonettjeit írta. Legismertebb műve az ezeket tartalmazó *Daloskönyv*. A Laura-versek olvasásakor határozottan felismerhetjük a trubadúrköltészet hatását. Az „alapképlet” szinte megegyezik az udvari szerelemével: a Költő a Hölgyet megpillantva menthetetlenül beleszeret, a viszonzás leghalványabb reménye nélkül, és attól fogva híven szolgálja Őt. A választott nő általában férjezett, így Laura is. A költő ezt az érzést egyszerre érzi égi áldásnak és súlyos csapásnak. A Hölgy életet adó fény, ám egyben a halálvágy forrása. A költő műzsája, ám egyszersmind tolla megbénítója is. A versek sokszor egyszerre tűnhetnek szerelmes versnek és vallásos áhítatnak, hiszen az írásokban a Szeretett Nő legtöbbször inkább Égi Lénynek tűnik, mintsem valós személynek. Ezek az egymásnak feszülő ellentétes érzések megmutatkoznak az itt közreadott három újrafordított szonettben is.

A költő versei óriási hatással voltak a kortárs és a reneszánsz költőkre, verseinek számos motívuma köszön vissza később Sir Philip Sidney vagy Pierre de Ronsard verseiben, míg Geoffrey Chaucernél és Sir Thomas Wyattnál több szonettje fordítását vagy átdolgozását is felfedezhetjük. *(A ford.)*

20. szonett

*Szégyellve, amiért nem szólhatok
A szépségéről, rímbe szedve, Hölgyem,
Felidézem, hogy megjelent előttem,
S azóta mást nem is csodálhatok.*

*Silány művet miként csiszolhatok?
A nagy feladványhoz karom erőtlen,
Hiába kínzom szellemem erősen,
Mielőtt kész lenne, minden lefagy.*

*Többször volt úgy, hogy ajkam szóra nyílna,
De egy hang sem szakad ki mellkasomból:
Ily magasra egyik szó sem jutott.*

*Többször vetettem verset már papírra,
De a toll, a kéz s a szellem, tudom jól,
Már az első csatában elbukott.*

74. szonett

*Belefáradtam már a gondolatba,
Hogy meg nem fáradok gondolni Önre,
S hogy életem nem hagytam el örökre,
Hogy el ne vesszek súlyos sóhajokba;*

*Hogy hangom mindig kész, hogy visszaadja
Arcát és szép szemét, mely rám ragyog le;
Miközben én Önhöz vagyok kötözve
Éjjel-nappal az Ön nevét szavalva.*

*Hogy még nem gyöngül el attól a láb, ha
Lankadatlanul megy csak Ön mögött,
Megannyi lépést téve meg hiába,*

*Hogy innen toll s papír, telve örök
Szépségével; a Szerelem hibája,
Nem a művészeté, ha felsülök.*

KÉPES JÚLIA fordításai

Elmész, visszajössz, sose halsz meg

A fiú, aki megállt mellette, nem lehetett több tizennégy évesnél. Motoron ült, de nem terepmotoron, hanem valami nagyobbacska robogón. A motor eredetileg talán vajszerű volt, de a ráakódott portól nehéz volt megállapítani. A fiú vézna volt, kerek volt a feje, a haja rövid, elől kis frufu. Az egyik fülében karika csillogott, a nyakában vékony aranyláncon aranykereszt. Fehér atlétatrikót viselt, meg valami rövidnadrágot. Meztelláb volt. A körmei piszkosak voltak, a fogai helyén elől fekete csontok, a bal szemével beszéd közben folyamatosan hunyorgott, mintha por ment volna bele.

A lába között, a sebességmérő órába kapaszkodva egy másik gyerek állt. Komoly arcú, vézna fiúcska. Olyan nyolc-tíz éves forma. A barátjával ellentétben a kisebbik fiú ingben volt, fehér, mandzsettás ingben, csillogó bőrvet és lakkcipőt hordott.

A kisebbik fiú leszállt a járgányról, és ingzsebéből egy doboz cigarettát vett elő. Kivett egy szálat, rágyújtott, majd megkínálta Antal barátomat is. Ő és az alkalmazottja, itt a másik fiú felé bökött az állával, ő és az alkalmazottja kutyákkal foglalkoznak, ha az úr kutyát szándékozik venni, szinte bármilyen fajtából tudnak szerezni neki, milyen kellene.

Antal barátom persze kioktatta a fiút, és elmondta neki, hogy a dohányzás halált okoz, és hogy azok, akik ilyen korán rákapnak, tüdőrákkal végzik. A fiú türelmesen végighallgatta, aztán megismételte a kérdést, hogy milyen kutyára lenne szüksége. Antal barátom kezdte elveszteni a türelmét. Fáradt volt, fájt a feje, továbbra se volt semmi híre Kálmánról vagy Kalmanról, és akkor most még ez a két gyerek is, de higgadt maradt.

Elmondta a fiúknak, hogy vár valakit, és hogy semmilyen kutyára nincs szüksége.

A mandzsettás nem lepődött meg, mintha ezt a választ várta volna. Szaffó szorosan Antal barátom lába mellett állt. Egy darabig hallgattak.

Milyen kutya ez, kérdezte aztán a mandzsettás, pitbull?

Antal barátom türelmesen elmagyarázta nekik, hogy nem pitbull, hanem bullterrier. Hogy a két fajta teljesen más. Hogy össze szokták keverni őket, pedig a bullterriernek stop-mentes feje van, míg a pitbullnak jól elkülönül a homlokrésze az orrától, a pofája lóg, mint egy bernáthegyinek.

Neki akar az úr egy párt venni, kérdezte a fiú.

Neki, válaszolta Antal barátom, de már megbeszélte valakivel.

Kivel?

Tóni nem válaszolt. Hallgattak egy darabig.

Azért nem akar az úr tőlünk venni, mert nincs is pénze, mondta akkor a fiú, és köpött egyet. Csak úgy, maga mellé, a porba. Aztán megtörölte a száját az inge hajtokájával. A mandzsetta hozzákoccant a fogához.

Antal barátom már nagyon unta őket. Van pénzem, de azzal, akitől a kutyát veszem, már aláírtuk a szerződést, füllentette.

Hadd nézzem azt a szerződést, mondta a fiú.

Antal barátom kellemetlenül érezte magát, amiért hazudott, de nem mozdult. A fiú egy darabig méregette.

Nincs pénze az úrnak, mondta, és megcsóválta a fejét. Már az elején tudtam, hogy nincs pénze az úrnak.

Antal barátom szó nélkül kicipzározta a mellénye bal felső zsebét, kivette belőle a köteg eurót, és meglóbálta a gyerek orra előtt. A fiú szakszerű tekintettel nézte a pénzköteget, aztán elfordult, legyintett, és összenevettek a fogatlannal, aki gázt adott, továbbment vagy tíz métert, majd visszafordult, hogy a falu felé nézzen a robogó orra.

Mennyi az, kérdezte lekicsinylően a fiú, miközben felszállt a másik elé. Öt-száz? Antal barátom elvesztette a fejét.

Amikor kérdeztem, már nem emlékezett rá, hogy egyesével megszámolta-e előttük a köteget, vagy csak megmondta, hogy mennyi pénz van nála, de azt elismerte, hogy hibázott. Hogy nem kellett volna megmutatni a gyerekeknek a pénzt, vagy ha már megmutatta nekik, legalább nem ugyanabba a zsebbe kellett volna visszaraknia.

A fiú az összeg hallatán mindenesetre mintha megkomolyodott volna. Leszállt a barátja elől, és rágyújtott egy újabb szál cigarettára.

Szimpatikus nekem az úr, mondta, és elgondolkozott. Egy százasért hozok az úrnak öt gramm füvet.

Antal barátom sóhajtott, és elrakta a pénzt.

Be fogják csapni az urat, csóválta meg a fejét a fiú. El fogják szedni a pénzét. Úgy látszott, tétovázik, majd közelebb lépett Antal barátomhoz, mintha titkot árulna el.

Akkor hozok az úrnak egy nőt.

Antal barátom most már elnevette magát. Milyen nőt? A fiú komoly maradt.

Jó nő. Ennek a nővére, bökött hátra a fejével. De nem olyan, mint ez. Van foga. Egy százas, és negyedóra múlva itt van. Mi ott fogunk várakozni annál a fánál, amíg nem int az úr, hogy jöhetünk vissza érte.

Mikor a fiúk elmentek végre, Antal barátom visszaült az autóba, és a biztonság kedvéért kettészedte a pénzt. Az egyik köteget, ezer eurót visszarakta ugyanabba a zsebbe, a másik ezret a pénztárcájába tette. Aztán még egyszer megpróbálta felhívni Kálmánt, de a vonal üresen csöngött.

Elővette az olvasószemüvegét, és bepötyögött neki egy üzenetet. Az üzenetben azt írta, hogy egy órája a megadott koordinátán várakozik, de ha újabb egy órán belül nem kap hírt a kutyáról, hazaindul.

Az üzenetre öt percen belül választ kapott. Közbejött valami, az egyik kutyát el kellett látni az itatóhelyen, Kálmán csak nemrég tudott elindulni, megvan-e a pénz, a telefon szerint negyven perc múlva érkezik a kiskutyával. Egy piros Opel figyeljen.

Szaffón egyre jobban látszottak a nyugtalanság jelei. Merev volt, előredőlvé figyelt valamit, aztán összerezzent, és tanácstalanul nézett Antal barátomra. Tőni megkereste az autó csomagtartójában a labdáját, és megfuttatta. A kutya úgy tett, mint aki örül a játéknak, de látszott rajta, hogy bizonytalan. Hogy nem érti, miért vannak itt. Amikor feltűnt a piros Opel, már abbahagyták a játékot, és a fenyő alatt ültek.

Antal barátom felállt, az autóhoz ment, és elővett egy távcsövet. Az autó a faluval ellentétes irányból közeledett. Lassan bukdácsolt a földúton. Valami régi modell volt, talán egy Corsa. Ketten ültek benne. Egy férfi meg egy nő.

Bár a levegő továbbra is mozdulatlanul tűnt, a közeledő autó után felkavarodott por nem maradt ott az út fölött, hanem a szántóföld felé sodródott. Egy piros Opel, benne egy férfi és egy nő.

Antal barátom leengedte a messzelátót, hátrament, és kinyitotta a csomagtartót. A kisebbik szállítóketrec a nagy mögött volt. Kivette őket, a nagyot visszarakta, és intett Szaffónak, majd rázárta a ketrec ajtaját.

Szaffó most nyugodtnak tűnt, a hasán feküdt, orrát nekinyomta a rácsnak, kék szemében bizalom. A barátom benyúlt a rácson, és megsimogatta a kutya fejét. A közeledő autó még jó fél kilométerre volt. Beszélni kezdett a kutyához.

Elmondta neki, hogy mindjárt kapnak egy kisfiút. Egy ugyanolyat, mint ő, fehéret, kék szeműt. Együtt kell felnevelniük, együtt kell kitanítaniuk. Elmondta neki, hogy amikor felnőtt, ez a kisfiú lesz a párja. Ettől fognak gyerekei születni. Elmondta neki, hogy sokat vár tőlük. Hogy viselkedjen jól, fogadja kedvesen az érkezőt, keltse a családuk jó hírét. Antal barátom persze tudta, hogy a kutya ebből semmit se hall. Inkább magának mondta, amit mondott.

A férfi ötven év körüli lehetett, vagy annál valamivel idősebb, a nő jóval fiatalabb volt nála. A férfi nyúzott, fekete, rövid ujjú trikót viselt, arcán kétnapos borosta, karján sűrű, fekete szőr. A tükörre egy CD meg egy rózsafüzér volt felakasztva. A nő ki volt festve, de nem túlzó módon, az arca nyugodt volt, kedves. A fülében vékony láncokra bomló fülbevaló. Fehér blúzt, rövid szoknyát, harisnyát és tornacipőt viselt.

A lány a cég jogi képviselőjeként mutatkozott be, a nevére már nem emlékezett a barátom, az is lehet, hogy el se hangzott.

Kálmán nem tudott jönni, mert több kutyát is el kell látnia, mondta a lány. Egy kollégáját küldte, a lány itt a szőrös karú férfira mutatott, akiben teljesen megbízik, ő fogja megvizsgálni a másik kutyát. A férfi biccentett.

A lány elkérte a száz eurót, amit a kutya szállítására számolt fel Kálmán, aztán megkérték, hogy mutassa meg a kutyát. Antal barátom kinyitotta a polgárőrség autójának csomagtartóját, hogy kieressze Szaffót.

A férfi mondott valamit a nőnek.

A nő lefordította. Nem kell kiengedni a kutyát, a doktor úr így is ellenőrizni tudja, hogy van-e valami baj a hallásával. Addig ők csinálják meg a papírmunkát. Beültek az Opel hátsó ülésére.

Bent kevés hely volt, a lány a barátom felé fordította szorosan összezárt térdeit, és egy összetűzött iratcsomót nyújtott át neki.

Hogy milyen nyelven beszélt a nő és a férfi, azt Antal barátom nem tudta megállapítani. Még az is lehet, hogy németül. Az autón osztrák rendszám volt,

ami megnyugtatta, de most, hogy ott volt a kezében a szerződés, elbizonytalanodott.

Megkérdezte, hogy hol a kutya.

Hol lenne, nézett rá a lány.

Ő abban állapodott meg Kálmánnal, mondta a barátom, hogy elhozzák a kutyát. A száz euró, amit az előbb odaadott, a szállítási költség volt.

A lány meglepettnak tűnt, kiszólt az ablakon a férfinak. A férfi mondott valamit az autó mögül. Antal barátom nem látta, hogy a férfi mit csinál az autó mögött. Hogy megvizsgálta-e egyáltalán Szaffót.

Itt valami félreértés lesz, mondta aztán a lány. Ők azt az utasítást kapták Kálmántól, hogy jöjjenek el érte, vizsgálják meg a kutyát, csinálják meg a papírmunkát, aztán vigyék el a kamionhoz, hogy ki tudja választani a legszebb kutyust. Sok kutyus van, a vevőnek kell tudnia, hogy melyik láttán dobban meg a szíve.

Antal barátom belelapozott a szerződésbe, ami legalább húsz lapból állt. Voltak nagyobb betűkkel írt részek, meg voltak olyanok, amiket alig tudott elolvasni. Elbizonytalanodott.

A lány nem sürgette, de meleg volt. A szőrös karú közben végzett a vizsgálattal. A lány kérdezett tőle valamit, a férfi válaszolt. A lány azt mondta Antal barátomnak, hogy a vizsgálat sikeres volt, és a kollégája igazolta a süketséget. A lány gratulált Antal barátomnak, és kijelentette, hogy most már semmi akadálya annak, hogy Antal barátom kétezer euróval olcsóbban vásárolja meg a kiszemelt kutyust. A férfi fel-alá sétált az autó előtt, és az óráját nézegette.

A barátom ingadozott. A nő tollat nyújtott oda neki, és azt mondta, hogy a vételár felét a szerződés aláírásakor szokták kifizetni a vevők, de törzsvásárlóknál Kálmán el szokott tekinteni az előlegtől, így ő mint a cég jogi képviselője a cég nevében Antal barátomnak is felajánlja az átvételkor, egy összegben történő fizetési kedvezmény lehetőségét.

A barátom megkérdezte, hogy milyen messze van a kamion, mire a lány azt mondta, hogy fél óra alatt oda-vissza megjárják. Csak rosszak az utak.

A barátom megpróbálta rábeszélni a lányt, hadd kövesse őket a saját autójával. Nem akarja az autóban hagyni Szaffót.

A lány erről hallani sem akart. Kálmán a lelkére kötötte, hogy kerüljék a feltűnést. A kutya eladása teljesen legálisan fog történni, de ha Antal barátom számlát kér, akkor meg kell duplázniuk a vételárat. Ha viszont nem kér számlát, akkor mindkettőjüknek jobb, ha a lehető legegyszerűbben bonyolítják le a vételt.

Antal barátom nem kért számlát, a lány gondosan elrakta a szerződést.

Aztán a barátom kiszállt, és halkán, hogy a másik kettő ne hallja, elmagyarázta Szaffónak a helyzetet. Ne féljen. Fél óra az egész. Ide megy valahová a közelbe. És már jön is vissza. Esznek, és indulnak haza. Aztán résnyire nyitott két ablakot, hogy járjon a levegő az autóban. Mikor elindultak, már bánta az egészet.

A gödrökkel teli úton le-leért az autó feneke. Egyikük se szólalt meg. A szőrös karú egy idő után bekapcsolt valami rádiót, zenék mentek, egy ismeretlen nyelven beszélő műsorvezető szövegelt, aztán a lány mondott valamit a férfinak, a férfi kikapcsolta a rádiót. A lány behunyta a szemét, mint aki aludni készül, de Antal barátom óvatosan megérintette a kezét. Legalább húsz perce úton voltak már, de inkább fél órája.

Antal barátom azt kérte a lánytól, hogy vigyék vissza. Lemond a kedvezményről, meggondolta magát, lehet, hogy mégse kell neki még egy kutya, ha kell, majd vesz egyet otthon.

A lány nagyot ásított, még nyújtózkodott is hozzá.

Ez az ő döntése, neki kell tudnia, hogy hány kutyára van szüksége.

Igen, kétségkívül, mondta neki Antal barátom, és nagy kő esett le a szívéből.

A lány előreszólt a szőrös karúnak, aki szó nélkül megállt. Csöndben ültek, egyikük se mozdult, Antal barátom nem értette, hogy mire várnak. Egyre kellemetlenebbül érezte magát. Aztán megkérdezte a lányt, hogy miért nem fordulnak meg.

A lány csodálkozva nézett rá, és kijelentette, hogy a doktor úrral ők már percek óta rá várnak. Antal barátom megdermedt.

Milyen értelemben várnak rá?

Mivel a vevő oldaláról történik a szerződésbontás, mondta a lány, a vevő köteles kifizetni a vételár felét.

Antal barátom kijelentette, hogy erről szó se lehet.

Egy darabig hallgattak.

Azért mondta neki, hogy olvassa át a szerződést, szólalt meg aztán a lány, hogy később ne legyen vita. Ez van a szerződésben, mondta a lány, erről állapodtak meg az előbb. Azzal, hogy felmondta a szerződést, Antal barátomnak tartozása keletkezett az osztrák cég felé. Addig nem tudják visszavinni az autójához, amíg ki nem egyenlíti a tartozását.

A barátom kijelentette, hogy semmiféle tartozást nem hajlandó kiegyenlíteni, mivel nem vásárolt semmit. Akart venni egy kutyát, egy napot utazott, fél napja itt vár rá, de a kutyát nem kapta meg. Ha keletkezett valami tartozás, akkor neki tartoznak. A lány csak mosolygott.

Ha nem hajlandó kifizetni a szerződésben az elállás esetén meghatározott ezer eurót, akkor kénytelenek felhívni Kálmánt.

Antal barátom nem volt hajlandó fizetni, a lány előreszólt a szőrös karúnak, aki felhívott valakit telefonon, miután lerakta, mondott néhány szót a lánynak. Aztán vártak.

Most mi fog történni, kérdezte egy idő után Antal barátom.

Nem örült a Kálmán a bonyodalomnak, mondta a lány. Várnunk kell. Aztán majd, ha ráérnek, kiküld két másik embert. Azok fogják visszavinni.

És?

Maga oda fogja adni nekik az autó kulcsát, beül hátra, ők meg átvezetnek a magyar oldalra, és letétbe helyezik az autót, amíg nem tisztázódik a jogi helyzet.

Antal barátom úgy fogalmazott, hogy amikor megértette, amit a lány mond, forogni kezdett vele a világ. Elképzelem, ahogy ott ül a két csalóval abban a porlepte, szakadt autóban, távol a kutyájától, távol mindenkitől, valahol a senki földjén.

Antal barátom azt mesélte, hogy nem olyan messze tőlük őzeket látott, egy csapat őzet. Sose figyelte meg őket korábban. Pont úgy mentek, ahogy abban a karácsonyos könyvben megírtam. A bak elöl, a három suta mögötte. Őket figyelték. Megálltak, elindultak. Megint megálltak, megint elindultak.

Talán fél órája ültek mozdulatlanul az autóban, mikor Antal barátom felajánlotta, hogy fizet nekik ötszáz eurót, ha visszaadják a szerződést, és visszaviszik

az autóhoz. A lány kedves volt, de határozott. Nekik el kell számolniuk Kálmánnal. Ha csak ötszáz eurót visznek, a másik ötöt nekik kell kifizetniük. Tovább vártak.

A szőrös karú rágyújtott, a lány mondott valamit, mire a férfi szó nélkül kiszállt az autóból, és odébbment néhány lépést. Aztán a lány is kiszállt, és elindult az ellenkező irányba. Olyan hűs métert tett meg, közben levette a lábáról a cipőjét, majd leguggolt a szántóföld szélére, és hosszan pisilt. Volt ott egy vadrózsabokor, amögé bújt be a lány. Mikor végzett, a nejlonharisnyát nem vette viszsza, hanem kibújt belőle, csomóba gyűrte, és behajította a bokor alá.

Antal barátom egyszer megpróbált kiszállni az autóból, de akkor a szőrös karú megkerülte az autót, mondott neki valamit, majd visszacsukta az ajtaját. A lány már nem ült vissza mellé.

Nem tudja megmondani, hogy mennyi idő telt el. Talán fél óra. Talán több. Egyszer biztos megnézte az óráját, de nem emlékszik rá, hogy mit mutatott. Csorgott róla a víz, az ingét teljesen átizzadta.

Egy idő után elővette a pénzt a mellénye zsebéből, kiszámolta az ezer eurót. A lány közben a motorháztetőre ülve dohányozott. Kiszólt neki, hogy hajlandó kifizetni az ezer eurót. A lány nem tűnt meglepettnek.

Odaadta a cigarettáját a szőrös karúnak, visszabújt a cipőjébe, és beült az autóba.

Most előre ült be.

Antal barátom odaadta neki a pénzt, a lány megszámlolta, adott neki valami átvételi elismervényfelét. Az előre megírt, nyomtatott lapon fénymásolt aláírás szerepelt. A barátom szóvá tette a hiányosságot. A lány pófákat vágott.

Aztán kotorászni kezdett a kesztyűtartóban. Mikor meglett a toll, odakanyarított valami kriksszkrakszot. Az arca fáradt volt, gyűrött. Köhögni kezdett.

A legfurcsább az volt az egészben, mondta a barátom, hogy a szíve mélyén ő még ekkor is hitt benne, hogy csak meg akarják tréfálni. Tudni tudta, persze, hogy nem így van, de mégse akarta elhinni, ami történt. Folyton azt várta, hogy a másik kettő majd elneveti magát. Hogy odaadják neki a bullterrier kölyköt, amit hoztak, megveregetik a vállát, és azt mondják, hogy nem kell rögtön úgy berezelni.

A szőrös karú, aki időközben beült a kormány mögé, most mondott valamit a lánynak. A lány lefordította. Ahhoz, hogy vissza tudják vinni, meg kell fordulniuk, de fél, hogy elakad a kerék a puha földben. Azt kéri tőlük, hogy szálljanak ki, és a lány az egyik oldalon álljon fel, Antal barátom a másikon. Ha túl közel kerülne a felszántott részhez, akkor emeljék fel a kezüket.

A barátom kikászálódott az ülésből, és hátrament az autó mögé. A dereka fáj, a lábai el voltak gémberevedve. Mire észrevette, hogy a lány bent maradt, már el is indult az autó. Tett néhány bizonytalan lépést utánuk, de a szőrös karú akkor beletaposott a gázba, és ő ott maradt egyedül a porfelhőben.

Mire visszaért az autóhoz, már esteledett. Órák óta nem jutott vízhez, por csikorgott a foga alatt, kétszer vagy háromszor el is tévedt a szántóföldek között, a kialvatlanságtól és a fáradtságtól alig állt a lábán. Azt számolgatta, hogy mikorra érnek haza. Miskolc felé mennek, ha eléri az autópályát, akkor már csak három óra. Aztán meglátta az autó alá tolt téglákat.

Antal barátom szerint, amikor észrevette, hogy le van szerelve a bal hátsó kerék, eltört benne valami. Futni kezdett az autó felé, de néhány lépés után megállt, és visszafordult, mint akit fejbe kólintottak. Percekbe telt, mire összeszedte magát.

Az autó teljesen ki volt fosztva, a műszerfal odvaiból drótok álltak ki, a kesztyűtartó tartalma ki volt szórva az ülésre, az autó körül is tárgyak heverték szanaszét, a csomagtartó üres volt, Szaffónak a ketreccel együtt nyoma veszett.

Amikor idáig ért az elbeszéléssel, a barátom elhallgatott, lehunyta a szemét. Percek teltek el. A szája meg-megrándult, egyébként mozdulatlanul feküdt. Elfordultam. Sajnáltam a barátomat, de haragudtam is rá.

Mikor már nem bírtam a csöndet, rászóltam, hogy igyon egy kis teát. Edina benézett az ajtón, Antal barátom csak legyintett.

Egy darabig hívogatta Szaffót, hátha csak szélnek eresztették a bűnözők, aztán megnézte, nem maradt-e a kocsiban egy flakon víz. Az ülés alatt talált egy bontatlan palackot, ivott, körbejárta az autót. Az autó körül terepmotorok nyomával volt tele a föld.

Erre a részletre többször is rákérdeztem, de Antal barátom mindig ugyanazt válaszolta. A poros úton jól felismerhető volt két vagy három terepmotor egymást kerülgető nyoma. A falu felől jöttek, és miután kifosztották az autót, menekülni is a falu felé menekültek el. Autónyomok voltak még a porban, de azok korábban is ott lehettek.

Miután ivott, előkereste a pótkerékszár kulcsát. A zárat szerencsére nem tudták feltörni. Leszedte a pótkereket, és odagurította a csonkként meredező tengelyvéghez. De se a csavarokat nem találta meg, amivel rögzíthette volna a kereket, se a csavarkulcsot. Minden erő kiment belőle.

Leült a fűbe, a hátát az autónak támasztotta, és lehunyta a szemét. Talán aludt is valamennyit. Aztán hangokat hallott. Többször is azt hitte, hogy Szaffó ugat valahol. Fölkelt, körbenézett, a távcső persze nem volt meg, visszaült a fűbe. Amikor meghallotta a fiú hangját, biztos volt benne, hogy megint képzelődik.

Becsapták az urat, igaz? Elszedték a pénzét. Mondtam az úrnak, hogy be fogják csapni. Még a kereket is elvitték.

Antal barátom nem hallotta a robogó hangját, de a mandzsettást most is ugyanaz a fogatlan szállította, mint néhány órával ezelőtt. A fiú megcsóválta a fejét.

Most már bánja az úr, igaz? A robogón üldögélő fogatlan felé bökött az állával.

Jobb lett volna, ha idehozom a nővérjét, igaz? Elgondolkozott, megcsóválta a fejét, köpött egyet. Egy százasért idejött volna az úrnak.

Antal barátom feltápászkodott, és átment az autó túloldalára, majd hosszan vizelt. Hányingere volt, fogalma se volt róla, hogy mit fog csinálni, de nem volt ereje hozzá, hogy válaszoljon a fiú kérdéseire.

Mért nem teszi föl a kereket az úr, kérdezte a fiú, mikor Antal barátom befejezte a dolgát. Nem bírja el?

Elvitték a csavarokat meg a kulcsot.

A fiú megnézte a csonkot.

Ötvenért hoz a kollégám csavarokat, mondta. Kulcsot is hoz. Fél óra. Majd kis szünet után megkérdezte. Tudja az úr, mi történt a kutyával, ami az autóban volt?

Stop time

(Mozgókép, 1956)

Hogy most van ez.

Mi van most?

Bizonytalan körvonalú, sötétebb és világosabb szürke foltokat látni egy dobozba foglalt domború tükörfélén. Vibráló párhuzamosokat, lépegető pálcikafigurákkal. Mozgókép, mondja Nagyjutka, teszi hozzá súgva.

Televízió!

A Nagyjutkáéké, nekik ilyen is van már. És mozogni tényleg mozog, csúszkál, remeg, vibrál az egész. Persze, mert most van. Ez a fontos: hogy most mennek fel valahová valakik valami lépcsőn, ők tudják, miért. És hát mi is most vagyunk itt a Nagyjutkáék lakásán. Most!

Ősz végén lőni fognak, bezár az óvoda, csak jövőre nyit újra, Nagyjutkáék addigra eltűnnek, disszidáltak, mondja majd egyszer valaki, Nagyjutkát nem látom többé. De most még csak most van, azért is mozog ez. Fontos pálcikafigurák egy vibráló lépcsősoron, ami visz valahová. Mozgókép, jut majd eszembe egyszer, idézem majd a Nagyjutkát, aki sehol sincs addigra már, csak a neve marad.

(Hepidész, 1959)

Ha kinyitom, a zsványtanya is kinyílik. De lenyúl fentről egy ismeretlen, kitépi a kezemből a Kukorica Jancsit. Hopp, szakad a kihajtott. Haha! És áthajítja a szomszéd ágyra, onnan valaki más egy túloldalira, én kapkodok ügyetlenül, ők hahotáznak, rajtam nevetnek.

Jön egy ősz hajú, rám förmed. Miért rám? Hogy reggel, azt mondja, annyit kapunk a seggünkre, ahány ránc lesz a pokrócon.

Utána zászlófelvonás.

A szputnyikról kell majd énekelni, aztán pedig, hogy hepidész. A szputnyik szovjet. Sárga kúp szegeccsel az alján, papírpatront kell ragasztani rá, kőre ejteni ügyesen, akkor pukkan és visszapattan. Messze száguld, éjjel-nappal meg nem áll. Tátogok, mintha tudnám, nehogy baj legyen. Érti ezt a szív. A zászlót a rúd tetejére a félkezű táborvezető kötélén húzza fel. Vonja. A kövér fél kezével vonja, másik keze nincs, a karja helyén üresen lifeg az inge. Valamilyen bácsi, Laci, Béla vagy Pista, nem fogok emlékezni rá. Csak az ősz hajúra, aki most benyit a zajra, és rám kiált. Nem ismerem, de ha ráncot talál, meg fog verni.

Reggeli után Balaton, a kerítés túloldalán Mamiék, rájuk se nézhetek. Ők se énrám, tilos. Hepi-hepidész! Mindenki tudja, mit jelent, csak én nem.

(No seeds, 1968)

A fülében aranykarika, a haja sötét, a szája vastag, a kezében a dinnyeszelet a magokkal zöld, vörös és fekete.

Elhúzza a vastag száját, a magokra mutat.

No seeds!

Nem hozzáam beszél, rám se néz. A szeme is fekete. Más. Amerikai. Mindene erős, az orra is. Tetszik. A zöld firenzei kertben zöld és piros görögdinnye fekete magokkal, erős amerikai lány, jó volna, ha legalább észrevenne. Én hatvan kiló vagyok, és tizenhét múltam. Diciassette, vágom majd oda foghegyről valakinek a trieszti pályaúdváron, mielőtt felszállnék a vonatra, ami hazavisz.

Hova?

Ezerkilencszázhatvannyolc nyara, fontos év.

Diciassette, mondom olaszul, mert kérdezték. Miért kérdezték? Később úgy képzelem, hogy azzal a lánnyal futok össze itt, akit Eszternek nevezek el, és aki-vel mégis a szüzességemet veszttem el sajnos. És hogy a híres harangtorony messé legtetetéről nem a híres városra nézek le majd aztán, ahol elkezdhetnék végre élni, hanem a galambokat bámulom, és sajnálom majd magamat, amiért. Sőt, ez lesz később a kulcsjelenet a galambokkal: itt és ekkor derült ki, hogy.

Mi derült ki?

No seeds, rázza a fejét az amerikai lány, és nem én vagyok a problémája. Két hét múlva felszálllok Triesztben a vonatra, aztán lesz, ami lesz. Tizenhét múltam. Diciassette.

(La plus belle Polonaise, 1970)

Nélküled élni, írom 1970. augusztus 6-án hajnali negyed ötkor.

Írja tizenkilenc évesen az, aki ír.

Annyi biztos, hogy 22-én, szombat délután Krakkóban lesz. Meg talán hogy egy frankofón közép-kelet-európai lányhoz fog becsöngetni, aki nagyjából egy éve visszanézett rá valami kerthelyiségben, és aztán sajnos – *au revoir!* – távozott sudáran (*Bardzo dusza dziewczyna*), pont mielőtt ő (aki ír) észbe kaphatott volna. És hogy valamivel később, miközben a holdra szállás televíziós képeit bámulta egy zakopanei boltkirakat előtt a barátjával, és Neil Armstrong éppen a Holdra lépett, el is határozta, hogy megkeresi ezt a lányt, és aztán tényleg cédulákkal tűzdelte körül a kerthelyiséget: *La plus belle Polonaise*, és *bardzo dusza dziewczyna*, halló, én voltam az.

A lány pedig, mondjuk (mondom), válaszolt egy ilyenre. És akkor ő ott fog állni Krakkóban az ajtaja előtt, és becsönget.

Vagy nem csönget be? Lehet, hogy ezt csak elképzelem később?

Krakkóban esni fog. Dél óta szemerkél, pontosítja majd, amikor megírja ezt, és valamiért igyekszik arra gondolni, hogy másutt, Prágában vagy Budán is eshet egy ilyen szombat délután, az is itt és most lenne, mint a holdra szállás; és elképzelem, igen, ahogy te (írja nem sokkal később a zöld füzetbe, de nem terád gondol itt már) hazaérkezel, a lépcsőházban lerázod a vizet a fekete, sárga, piros és pasztelltarka ernyődről, és fordul a kulcsod a zárban.

Ki az a te?

La plus belle Polonoise. A helyszín pedig a Föld nevű bolygó, Közép-Kelet-Európa. Bronz női mellszobor a barna komódon. Zöld díványkárpit, kovácsoltvas állólámpa. Szombat délután, szeretők az ágyon, zene szól, halk blues, nyilván a *Nature Boy*, Miles Davisszel. Odakint esik, a parkányon dobol az eső, hát persze.

De otthon találja-e végül is a sudár krakkói lányt? És ha igen, nem csalódik-e benne? Nem túl magas (*bardzo dusza*), nem túl szemüveges-e például? Ő az egyáltalán, aki Neil Armstrong holdporba huppanó fehér bakancsát nézve az eszébe jutott?

28-án viszont már hazakészül, Rozsnyó főterén ül a barátjával, és a biztonság kedvéért rögzíteni akarja, amit lát. Még rajzol is a golyóstollával a kockás zöld füzetbe. Templomot, a templom körül zászlókat és lombokat, a lombok alatt padokat, a padokon hunyorgó öregeket. Tarka zászlókat, zöld lombokat, piros támlájú padokat, a kék golyóstollával. És meg akarja állapítani (mielőtt megjönne a busz), hogy most van ez, és hogy ezek a zászlók már nélkülöd lobognak, és kábé megint terád (terád) gondol mégiscsak.

Írom kék golyóstollal a zöld füzetbe, pontosítja majd, aki emlékszik.

(Szerecsendió, 1972)

Mosolyog, bólogat, hunyorog is hozzá.

Reszelni kell belőle, és úgy.

Hogy?

Hát lenyelni, mit tudom én.

Pont ekkor áll meg az asztalunknál a vörös hajú lány, elénk tesz egy gépelt szöveget, hogy írjuk alá. Látásból ismerem, a tavaly őszi kari gyűlésen magyarázott hosszan és szenvedélyesen. Ő meg mosolyog tovább, de látom rajta, hogy kurva ideges lett.

Szerecsendió? Kérdezném, hogy minek, de nem kérdezem. Mosolyog, de semmi köze hozzánk.

Mondom, hogy ne most, a vörös hajú meg legyint, viszi a papírját a szomszéd asztalhoz, de onnan azért visszanéz rám, és némán felnevet. Ő néhány év múlva disszidál.

Nézem, forgatom: tömör, recés golyócska. A késemmel megkaparom, megnyalom, semmit sem érzek.

Noce moscata, mondja. Jövőre mégiscsak visszakapja az útlevelét, elhúzza a halálba. Hunyorogva bólogat, hogy ugye, ugye. Pedig semmi.

(Acél vagy Óvári?, 1981)

Késtél, mondja selypegve, és csücsörít.

Írom a barna naplómbe.

Meg hogy aztán párás tekintettel néz percekig.

Én most káderezlek ám téged, szólal meg végre (írom), és megcsillan, majd elhomályosul ismét a szeme. Szimpatikus vagy nekem. Pesten születted?, szegezi rám a mutatóujját. A szüleid? A nagyszüleid? Na gyere, kászálódik, és húz imbohyogva a lift felé. Megiszunk egy sört. Ne beszéljek a főnököddel?, kérdezi már a liftben. Biztos ellenzéki vagy. Egy pillanatra elszomorodik. Én őszinte vagyok

veled, te pedig nem vagy őszinte. Aláírtál, mi? De felvidul megint. A Csoóri is aláírt! Meg a Komlós Aladár! Azt hitték! Legyint. Ki szervezte ezt az egészet? Brrr, rázza meg az arcát, amikor leérünk.

Na, igyál, löki aztán elém a korsót a Háryban, akkor őszintébb leszel, mondja, és cuppog hozzá. Én Moszkvában végeztem. Felrántja a szemöldökét. Na és? Mi, alföldiek nagyon ravaszak vagyunk, teszi hozzá jelentőségteljesen, hajol előre, néz hosszan megint, húzogatja a száját, grimaszol és csücsörít. Hirtelen az asztalra csap.

Aczél vagy Óvári?!

Fél kettőkor szabadulok. A kiadóban leborulok és elalszom, írom majd a naplómbe, a barna fedelűbe.

Autobahn

1.

Kora délelőtt érkeztek meg a Keszthelyi-hegységben lévő őrhelyre. A dombon, amelyet kettős kerítés vett körül, állítólag lőszerraktárak voltak. Az országút melletti legénységi épületben minden kisebbnek tűnt, mint a laktanyában. A bejáratától balra a sorkatonák körlete, vele szemben a vizesblokk, egy légtérben a vécéfülkék és a tusolók. Az eligazításokat az ebédlő előterében tartották. November volt, és azt mondták, az egész hónapot itt fogják tölteni őrsgben.

Novák hadnagy berakta a holmiját a folyosó végén egy egészen kis szobába; az őrmesterek, Ebergényi, Harkály és Péceli elfoglalták a nagyszobát. Ide vitték az ő ládáját is. Ebergényi azt mondta, maradjon velük, ez lesz az iroda. Péceli ki-be járkált az ajtón, egy levelet lobogtatott. A levelet attól a nőtől kapta, akivel még a mezőgazdasági munka alatt ismerkedett meg. Hangosan olvasta a szöveget, a mondat, „Másállapotban vagyok, és aki teherbe ejtett, vegyen el feleségül”, láthatóan tetszett neki, aztán rájött, hogy róla van szó. A levél az egész család közös munkája lehetett. „Másállapotban” – próbálgatta Péceli a szót, amit eddig nem ismert.

A szeptemberi alapkiképzés alatt a gázálarcot is ki kellett próbálniuk. Sátorakat állítottak fel, amelyeket könnygázzal töltöttek meg. Ötösével mentek be a sátorakba, ahol azután pedagógiai célzattól le kellett venniük a gázálarcokat. A sátorral szemben, a raktár oldalában katonák ültek, röhögtek a fuldokló újoncokon. Amikor ő került sorra, köhögnie is alig kellett. De azért eljátszotta. A régiek röhögtek. Akkor még nem tudta, hogy ezek lesznek a századtársai. Azért üldögéltek ott, mert várták a teherautókat, aznap indultak a Nyírségbe mezőgazdasági munkára.

Péceli egy kazettás magnóról az Edda együttes *A kör* című dalát ordított. Bizonyos részekhez visszatért, és a szöveget is megpróbálta elmagyarázni, de ez sehogys sikerült neki. Ilyenkor még egyszer visszatekerte a szalagot: „Most jön! Most jön!” – kiabálta. Novák hadnagy látta, hogy Péceli használhatatlan, kiállította a szabadságos papírját, és azt mondta, utazzon el, és rendezze el a dolgokat.

Az első, találomra összeállított váltás elment őrsgbe, Harkály lett az őrpáncsnok. Megjött a vacsora, az ételt a Reziben lévő kiképzőtábor konyhájáról hozták, tojásrántottát adtak rengeteg nyers hagymaszárral. A rántotta rossz volt, és hogy később mit ettek, arra már nem emlékszik.

Ebergényi átöltözött melegítőbe, hanyatt feküdt az ágyán, a Kraftwerk *Autobahn* című dalát hallgatta walkmanról, végtelenítve. Valószínűleg a menyasszonyára gondolt, akit néha úgy emlegetett: „az asszonypajtás”. Ebergényi vékony

volt, halk szavú – és becsületes. Orosházán végezte a tiszthelyettesképzőt, és amikor onnan megszabadult, a maga részéről – így mondta – a „háborúskodást” befejezte. Huszonegy évesként a sorkatonák nagy része idősebb volt nála, úgy hívták: a gyerekarcú őrmester. Ebergényi mégis veteránként tekintett magára. A zuhanyzóban a forró víz alatt hosszú előadásokat tartott az élet értelméről. A katonák szerették hallgatni.

A legénységi körletben bekapcsolták a magukkal hozott tévét, éjszaka is ment, műsorzárás után magas frekvencián zúgott a monoszkóp, aztán teljes adásszünet jött. Sercegő zajban aludtak, és enyhe hányingerrel ébredtek.

Másnap délelőtt, amikor Harkály benézett a nagyszobába, azt hitte, Ebergényi meghalt, pedig csak a fülhallgatóval a fején, nyitott szemmel aludt. Ezt még Orosházán sajátította el. Harkály a délutáni váltás után ki sem csomagolt, átköltözött a sorkatonákhoz. Ez váratlan, nagy jótétemény volt. Harkály rikácsoló hangon szinte folyamatosan ontotta magából a hülyeséget. Kibírhatatlan volt, rosszabb, mint a tévé.

Novák hadnagy unatkozott a kisszobában, úgyhogy átköltözött hozzájuk a nagyszobába. Azt mondta, itt az alkalom, hogy megismerkedjen a sorállomány-nyal. Egyesével berendelte magához a katonákat. Kérdezgette őket mindenféleképpől – ő hallotta is, amint egyikőjük azt mondja: „Hadnagy elvtárs, az a nő már régen nem volt szűz.” Másvalaki szerint már azelőtt is terhes volt. Novák hadnagy már nem unatkozott. Úgy döntött, hogy sorban kiadja a felhalmozódott szabadságokat. Névsor szerint haladtak, behívták Ambrust az őrségből. Novák közölte vele, hogy a váltás után kiviszi a vonathoz, otthon lesz három napot, szombaton visszajön, és újra őrségbe megy. Ambrus azt válaszolta: „Hadnagy elvtárs, az nekem nem jó.” „Elmész, és kész.” „Hadnagy elvtárs, az apám Pesten dolgozik, kivel találkozok én hétközben otthon!” – mondta, pár pillanatig maga elé bámult, és elsírta magát. Nagyon rossz volt nézni. Aztán Ambrus pénteken ment el, és kedden jött meg.

Őrá bízták, hogy igény szerint ossza be a szabadságokat: ne legyen sírás-rívás, de az őrlétszám is mindig meglegyen. Töltögette a szabadságos papírokat olyan helyekre, amelyekről soha nem hallott. Azóta sem.

2.

Felső tagozatosként többször nyaralt Keszthelyen, szeretett ott lenni. Talán *ott* a legjobban. Reggelente elment bevásárolni a vasúti átjárón túli kisboltba, aztán egész nap már semmi dolga. Dehogynem. Volt, amikor már fél hatkor felébredt, és egyáltalán nem volt fáradt. Egy ideig hajnalonta a *Nagy indiánkönyvet* olvasgatta, aztán rájött, hogy ez nem köti le. Pulyákkal való hülyéskedés, meg minden. Mások pihentek, de neki *feladata* volt, hogy mindent megfigyeljen, birtokba vegyen és megértsen. Hogyan ébrednek a kempingben; mit adnak a moziban, a szabadtéri színpadon, milyen plakátok vannak, és így tovább. És hogy ez hogyan vonatkozik az ő életére. Üzenetet keresett a hirdetményeken.

Ja, nem. Szóval nem volt gyagya, vagy ilyesmi. Ám a város egyszerűen hipnotizálta. Egyik este már majdnem besötétedett, amikor egy ismerős szombathe-

lyi családdal találkoztak a vasúti átjárónál. A lányok óriási adag fagyaltot ettek, ő akkor éppen elvonón volt, szédülten bámulta őket. Gyengéden világítottak a színes gombócok.

A belső kerítés mentén négy vagy öt őrtorony állt, egy-egy őrtoronyban háromóránként váltották egymást az őrk. Szolgálatadás délután négykor, huszonnégy óra szolgálat után ugyanennyi pihenő járt. A feladat fontosságára való tekintettel az őrparancsnokok, akik szintén naponta váltották egymást, csak tisztek vagy tiszthelyettesek lehettek. Az őrkatonákat a tornyokhoz felvezetők vitték ki, nekik kellett felrugdosniuk az alvókat. Néhány nap múltán egy-egy éjszakai váltást már kihagytak, így a tornyokban és az őrszobán is hat órát aludhattak.

Megkérdezte Novák hadnagytól, beköltözhetne-e a megüresedett kisszobába. „Igen.” Átvitte a kék színű írónoki ládáját is, amelyben számos kisalakú könyv lapult, főként regények, de ismeretterjesztő olvasmányok is a *Gyorsuló idő* sorozatból. Utóbbiakat nem bírta elolvasni, annyira unalmasak voltak. A szobában nem volt asztal, csak egy tábori ág, azon alakígtatta a vezényléseket. Életében most először volt külön szobája. Az ablakon át egy dimbes-dombos rétre és egy távvezetékre látott. Vacsora után átöltözött melegítőbe, olvasott, takarodó után a Telefunken zsebrádióján a Szabad Európát hallgatta. Csütörtök esténként a 3. műsoron David Bowie összes felvételét adták, időrendben. Amikor az 1977–1978-as kísértetező lemezek jöttek, úgy érezte, tud valamit a világról, amit a többiek nem. És ez pontosan így is volt.

Két-három óránként ki kellett mennie a kazánházba, és raknia kellett a tűzre; halomban állt a hasított fa. A kazánházat a hátsó udvar felől lehetett megközelíteni, egyetlen szabály volt, a víz hőmérséklet nem mehetett 70 fok fölé. Mindezt a kazán fölötti hőmérőn kellett ellenőriznie. Egyébként *szabad* volt.

Első gimnázium után Vonyarcvashegyen nyaraltak, és az egyik délelőttön vinnal átment Keszthelyre. Bejárta újra a várost. Abban a bizonyos maszek fagyaltozóban kétszer is járt (lehet, hogy ez a kettő valójában három). A hűvös színházépületben két nála idősebb fiú szobateniszezett a színpadon. Érezte, hogy ezek másik társadalmi réteghez tartoznak, és hogy neki ide kéne bejutnia. És hogy akárhogy is lesz, ez nem lesz magától értetődő, sem könnyű, sem nagyvonalú. Csak magára számíthat. Ez akkor világosan látszott.

De a nap jól telt, arra is gondolt, hogy képeslapot küld a szüleinek és az öcsésének Vonyarcra, aztán erről letett. Viszont mindenki kapott ajándékot. Saját magának a könyvesboltban megvette a *Rock évkönyv 1981-et*, amelyet másnap kora reggel sajnálatos módon már be is fejezett.

A fát nem ő vágta, hanem az állandó őrszemélyzet, három sorkatona. Ha nem fát vágtak, akkor a kerítést foltozták, a vízcsapokat javígtatták vagy az utakat tisztogatták. Nem álltak szóba senkivel. Nekik volt a legkisebb szobájuk, a fürdő mellett, benne egy emeletes ág és egy másik az ablak előtt. Délután négykor bevonultak ide, és már nemigen jöttek elő. Illetve egyikőjük tálcán bevitte a vacsorát. Együtt laktak mind a hárman, mint férj és feleség, vagy valami ilyesmi.

Novák hadnaggyal időnként bement Keszthelyre a postáért. Egyszer havas eső esett, a posta elhasznált hajópadlója magába szívta a vizet. A város szinte üres volt, a tömeg, ami nyaranta itt zsongott, álomszerűnek tűnt. Egyszer kimaradáson

is volt, a kisbolt le volt lakatolva. Elment a szabadtéri színpadhoz. Megnézte a vendéglőket, művirágok a vázákban, az asztalokon só, paprika – vendégek nélkül. Leülni sem volt kedve, már jóval vacsora előtt visszabuszozott a bázisra.

Békén hagyták, nem tudták hova tenni. Mint előfelvettét, leendő értelmiségit utálták, ugyanakkor tudták, hogy a szabadságolások tőle függnék. Egyszer Dvorecz tizedes, látható szerepzavarban, kiküldte a havat eltakarítani, és ő lelkesen söprögetett. Aztán Dvorecz fél óra múlva azt mondta: „Elég lesz, látod, tudsz te szépen is dolgozni.” Amúgy sem volt hó.

Az egyik vasárnap délután elment vacsoráért Rezibe az ügyeletesekkel. Még nem volt kész a vacsora, ő egy üres társalgófélelben álldigált, az ottani sorkatonák teljes erőbedobással fogócskáztak a környező folyosókon. Kavarodás. Átjöttek ide a nyaralók. De mégis, zavarta ez az összevisszaság. A tévé itt is be volt kapcsolva, az osztrák kettőn a slágerlista ment, senki nem törődött vele, de ő a dalra is emlékszik, megigézve hallgatta és nézte.

Egyszer nagyvonalúan belépett őrségbe is, mert a szabadságolásokat csak így lehetett megoldani. A többiek leterítették az őrbundát a toronyban, és már aludtak is. Ő ezt nem merte. Olvasnivalót sem tett a zsebébe, egy *Galaktika*-számot talált az őrszobán, azt vitte magával. Tematikus szám volt, lényegében a földönkívüliek rendszertani osztályozásával foglalkozott.

Az őrtoronyból távcsővel el lehetett látni egészen Keszthelyig, látta a Helikon Szálló kivilágított lépcsőházát, külön az összes emeletet. Eszébe jutott a nyár, amikor a strandon szörfözni tanult, esténként meg együtt nézték a Tejutat. Szívszorító volt, úgy fájt minden, ami elveszett, hogy azt hitte, elment a józan esze. Aztán hajnalodni kezdett, és reggel nyolckor kialudtak a lépcsőházi fények.

3.

Visszakereste a naptárból, november 23., szombat volt. Novák hadnagy elment a hétvégére, ő is házasodni készült, igaz, önszántából. A katonákat Harkályra bízta, Ebergényi lett az őrparancsnok. Este ő is átment pár percre a legénységi körletbe, a tévében a genfi csúcstalálkozóról tudósítottak, először mindenki (nem a százada) aggódott, hogy nem lesz megegyezés, aztán mégis lett. De nem ez volt az érdekes. Az öregkatonák valahonnan bort szereztek, talán Harkály hozta nekik. Harkály látszólag velük ivott, de inkább heccelte őket. Aztán az öregkatonák elkezdtek terrorizálni az újoncokat.

Dobálták az üvegeket, felrúgták a felmosóvödröket, zajlott a szokásos műsor. Úgy hívták: *rodézia*. Azt akarták, újra és újra, hogy az újoncok megtörjenek. Nem kellett kimondani, csak lássa mindenki, hogy szolgák. Hallotta a kisszobából. Feküdt. Később valaki az ő ajtaját is kívágta, és felkapcsolta a villanyt. Ő úgy tett, mintha aludna. Az illető talán közelebb is lépett, de ő nem mozdult. Talán egy perc is eltelt. Az ágy mellett ott volt a kék színű írnokláda, a karja félig rajta. A másik visszalépett, lecsapta a villanyt, és elment.

Éjfél után elcsendesedett minden. Felkelt, kiment a kazánházba, elkezdte a tűzre rakni a hasábokat. Amíg lánggra kaptak, kiment az udvarra. Nézte a halovány vörös eget, várta az ufókat. Visszament, a víz hőmérséklet már 95 fokon

volt. Aztán a lángoló hasábokat egy vasvillával kidobálta az udvarra. Pattogtak és sziszegtek a szemerklő esőben. Csernobilról később az a hír terjedt el, hogy szórakozott a személyzet, kísérleteztek. Hát ő nem szórakozott.

Reggelre megenyhült az idő, mondták, már éjszaka is milyen meleg volt. A tévében az *Óvodások filmműsora* ment. Az öregkatonák ilyenkor elvárták, hogy mindenki úgy tegyen, mintha mi sem történt volna. „Halálra kínozzunk benneket, és nem lázadhattok. Nevezzetek a primitív vicceinken.” De az újoncok sötét arccal méregették őket. Vacsora előtt az egyikük félrehívta, és azt mondta, ne igyon a teából, mert belevizeltek a kannákba. Harkály is szomjas volt, gyanútlanul ivott.

Ez a nép – gondolta ő. Emberek mindenféle terv vagy értelmes elképzelés nélkül. Csak a szövegek mentek. Hogy miként lesz majd egyszer, ha ők... De a gyarapodást csak úgy tudták elképzelni, hogy a másiktól elvesznek valamit. Nőt, tulajdont, szabadnapot. Az ő holmiját például a műszaki írnok lopdosta; nem volt kétséges, mert utána mindig nagyszabású történeteket adott elő önnön kiválóságáról. Csak sajnos túl hangosan. Mindegy.

De ő élt, itt volt, felfokozott lélekállapotban, hogy mindent megfigyeljen, birtokba vegyen és megértsen.

Később történt. Két, februárban bevonult újoncot azok, akik most, novemberben szolgáltak, nem tudtak megtörni. Pethőt és Vadászt. Főiskola után vonultatták be őket, vizet kellett hordaniuk, felmosniuk, újra és újra, de mindenki tudta, hogy nem szolgák. Szerette őket, és titokban kedvezett nekik. Nyáron egyszer megpróbálta csillapítani az őrjöngést, ekkor egy Tamás vezetéknévű oldalról az ágyra lőtte, a nyakához szorította a bicskáját, és elmondta neki a tudnivalókat. Akkor elővigyázatosságból néhány napig a raktárban aludt.

„Mindez örökké fenn fog maradni, ennek így kell lennie, mert ez itt a rend” – magyarázta neki egyszer Dvorecz, nem rosszindulatúan, inkább mint egy hülyegyereknek.

4.

Más már nem nagyon történt. Péceli megérkezett a Nyírségből, bejelentette, hogy megházasodik. Az *Autobahn* szalagja kezdett már elkopni. Ebergényi egyszer levette a fülhallgatót, egy ideig figyelmesen nézte őt, majd azt mondta: „Az én sátramban csak fehér füst volt, nem vetted észre?”

Eljött a november vége, letelt a négy hét. Ebergényi megvált a melegítőjétől. Az utolsó napon tiszta, hideg idő volt. Felsorakozva álldigáltak az épület előtt. Az állandó őrszemélyzet a kerítést javította. Aztán megjött a váltás, ők meg felpakoltak a teherautókra. Elég sok holmija volt, és még az írni láda. Ketten is segíteni akartak, hogy viszik aládát, neki csak az írógép jutott. Szóval ez a hatalom – gondolta. Nincs mit szégyellni, nincs egyenlő mérce, küzdje ki mindenki a helyét a nap alatt.

Így lettek újra szombatok és vasárnapok.

Nagykanizsán, a laktanyában kinyitotta a szekrényét, két tízdekás nápolyit hagyott ott a visszaérkezés napjára (maga sem tudta, miért). A nápolyinak belül-

ről ezüstös papírja volt, de így is megrágták az egerek, ki kellett dobnia. Fájt a szíve, hogy – úgy emlékszik – 12 forint most kárba ment. A saját elveszett egy éve eszébe sem jutott.

A laktanyában felsőágyas volt, mellette Molnár aludt, ő rendőrnek készült, a benyíló másik oldalán Makai, aki talán már akkor is az volt. A két alsó ágyon Doma és Udvaros.

Udvarosnak meghalt az apja, és csak néhány napra engedték haza. Visszajött, nagyon rosszul volt. Amikor az ágy körül járkálni kezdett, félhangosan magához beszélve, Doma azt mondta neki: „Udvaros, gyere ide Doma bácsihoz!” (Doma talán három évvel lehetett idősebb.) „Mondd csak el, Doma bácsi mit szállít a boltokba.” „Hagyjál.” „Elmondtam már neked. Na, mit szállít?” „Túrókrémet.” „És milyen túrókrémek vannak?” „Mazsolás és málnás.” „Van még másfajta is?” „Van. Kajszi és vaníliás.” „És milyen kiszereelésben?” „Száz és százötven gramm.” „Látod, tudod te. Gyere, feküdj az ágyadra. Ne törődj semmivel. És most azt mondd el, mennyibe kerülnek...” Így beszélgettek.

Ő is pontosan tudta, hogy a túrókrémek milyen ízűek; bármennyit meg tudott volna enni belőlük. Az árukra is emlékezett, drágák voltak. Ezért aztán Keszthelyen is naponta csak egyet evett, a strandon lévő tejbüfében vásárolta őket. Megdöbben, amikor az eladó csak úgy, minden teketória nélkül odalökte a pulton. Ez szentségtörés volt.

Amikor írnok lett, megígérte Novák hadnagynak, hogy soha nem fogja elárulni, és ezt be is tartotta. Ha ketten voltak, tegeznie kellett a hadnagyot, vagyis Norbertet. Kölcsönkapta tőle *A 22-es csapdáját*. Egyszer együtt utaztak a vonaton Szombathelyre. Nézték, ahogy elmaradnak a foci pályák, a gyárak, és akkor egyszerre, mintegy varázsütésre, tiszta erőből elkezdtek szidni a rendszert. Ez elmosott köztük minden különbséget, két magyar állampolgár voltak csupán.

Harkálynak lejárt a tartalékos szolgálata, sajnálta, hogy vissza kell mennie szobafestőnek, azt mondta, ez sokkal érdekesebb.

Péceli megkezdte hosszú menetelését a leszerelésig. De a parancsolgatáson kívül nem értett semmihez, és mint kiderült, semmilyen képzettsége sem volt, eltekintve a jogosítványtól, amelyet a seregben szerzett. De már a parancsolgatásban sem lelte örömét, mert a katonák vigyorogtak, ha mondott valamit. Egyszer nyáron vele is megpróbált szórakozni, de ő leállította. Ezen Péceli egészen meglepődött: „Maga most megsértődött?” – kiabálta. Aztán kapott egy lakást a katonai lakótelepen, úgyhogy aláírt még pár évet.

Több mint tíz éve is lehetett, hogy Budapesten, a Ferenciek terén meglátta Pécelit, egy betonból készült virágágyásnak támaszkodott. Azonnal felismerte a csákányszerű álláról, ideges fejmozgásáról. Egy nőt oktatott a lejmolásra.

A kétezres évek elején mintha Novák hadnagyot látta volna a tévében valamilyen afganisztáni misszió résztvevőjeként. De lehet, hogy nem ő volt. Afganisztánban mindenki ott végzi el a dolgát, ahol éppen rájön a szükség, a köves földön elásni nem lehet, és a tüdeje mindenkinek tele lesz porított ürülékkel. Aki hazajön, lassan kiköhögi. Aki ott hal meg, annak idővel lebomlik a föld alatt.

Megkereste Z.-t a Facebookon, ő volt a legnagyobb szemét. Kint van a katonakori fényképe is, nem lehet tévedés. A többieket bujtogatta az újoncok ellen, és mosolyogva figyelte a kínzásokat. Méregette, hogy ki mire alkalmas. Szadista

volt. Nemrégiben valami zarándokhelyen járt, le van fényképezve a hálaadó táblák előtt. Meg valami szarról beszél, amin keresztülment. Helyes.

Ő soha többet nem nyaralt Keszthelyen, bár többször járt ott. Keszthely mindig szép. De számára elveszett az összetartó erő. Az atmoszféra.

5.

Tavaly nyáron elment a szabadtéri színpadhoz. A nézőteret már korábban tönkretették, átalakították autóparkolóvá. A kerítést félig ledöntötték, az autók ki-be jártak. De a színpad úgy-ahogy még megvolt. Az utcán aszfaltoztak. Sírt, de a járókelők ezt nem láthatták rajta.

Az őrhely nem szerepel az akkori térképeken. Doma szerint a dombon semmi sem volt.

– Ez egy kis ország – mondta –, nekem elhiheted, én már mindenhova hordtam túrókrémet. A Rózsadomb kicsi, a Mátra alacsony, és itt igazán nem lehet elrejtteni semmit. Miért is tették volna a lőszerraktárt az autót és a város mellé, ahol nyaranta tízezrek fordulnak meg?

– Talán éppen azért.

– Itt minden le van pacsizva. Minden, mintha játék lenne – fejezte be oktatását Doma.

Kivéve a kínzásokat, gondolta ő.

Az őrhely a mai térképeken sem látható, mert az épületeket időközben földig rombolták, csak a környezetpusztítás maradt meg, ami példaanyagként még egy tudományos munkába is bekerült. Ám a megálló valahogy bennragadt a buszmenetrendben.

Az információs pultnál kétkedve hallgatták.

– A megállóhely tényleg létezik – mondta végül a diszpécser.

– És még soha nem szállt le ott senki? – kérdezte ő.

– Még soha – mondta a sofőr. – Nincs ott semmi és senki.

Csak ő.

A tetőterasz

Történetek egy fényűző villa lakóiról és különös vendégeiről

2023 októberében kiállításmegnyitóra kaptam meghívót New Yorkból, a Michael Rosenfeld Galériából. A tárlatot a 88 éves korában elhunyt Mary Bauermeister munkáiból állították össze, akinek a működése, személye és életútja egybeforrott a második világháború után magához tért művészeti progresszió történetével. Mifelénk kevésbé ismerik a nevét, de én egy alkalommal olyan szerencsés voltam, hogy nemcsak ismeretségbe kerültem Maryvel, hanem néhány évre gyakori vendége lettem a házának – így hát bátran mesélhetek róla.

Nagyon régen, még az 1950-es években történt, hogy Kölnben egy fiatal, nyurga lány a hóna alatt egy tömött rajzmappával házról házra járta az utcákat, és azért csöngetett be sorban minden lakásba, hogy a meghökkent lakóknak ellenállhatatlan kedvességgel elmagyarázza, a náci rendszer bűnei közé tartozott a modern művészet üldözése is. De íme, ezt most jóvátehetik, ha vásárolnak tőle olyan művészeti munkákat, amikkel felejtetni lehet a szégyenletes bűnt. Mert amit ő árul, az alkalmas lehet erre a feladatra – és mesélni kezdett az éppen akkor újra eleven formát öltő kortárs művészet világáról, meg az akkortájt kialakuló modern művészeti múzeumok messzi hálózatot alkotó nemzetközi kapcsolatairól és forgalmáról. Talán hihető, hogy tátott szájjal hallgatták, hiszen érezni lehetett, hogy jó helyről érkezett. És ehhez jött még az is, hogy ez a lány, Mary Bauermeister nemcsak nagyon magas volt, hanem ahogy készségesen ott maradt a megnyílt ajtókeretben állva, a látvány fenomenálisnak tűnt, akár egy atléta és egy antik istennő keverékére is emlékeztethetett volna. Jobbra-balra röpködő szőke copfjaival pedig nemcsak a fiatalabb ajtónyitók szemében tűnhetett kellemesen ismerős látványnak, hanem a tradicionális német múlton és mesevilágon, a hőskölteményeken és mondákon felnőtt középgeneráció tagjaiban is bizalmat ébreszthetett. Ehhez járult aztán – ha elhúzódott kissé a beszélgetés – a nyilvánvaló olvasottsága, a német irodalmon kiművelt, nagyon elevenül ható beszédmodora és az a hibátlan hochdeutsch akcentus, amit hesseni szülővárosából, Frankfurtból hozott magával.

Ha ehhez még hozzávesszük a tágabb környezetét is, az 1950-es években pergő ütemben újjáépült német nagyvárosok felfrissülő atmoszféráját, akkor úgy tűnhetett, hogy ami őt körülengte, az nemcsak a nyitott ajtón át érkező

Az itt olvasható írás Pernecky Géza emlékezésének szerkesztett, rövidített változata – *A szerk.*

huzat volt, hanem maga lehetett a nyugatnémet csoda, amiről akkoriban legendák jártak.

Még esztendőkkal később is, amikor én megismertem, gyakran megtörtént, hogy elragadta az ifjúkori hév, mesélni kezdett, és ilyenkor képes volt rá, hogy mint egy szárnyakat bontó fénix, a hallgatóságát is magával ragadja. Magától értetődőnek tűnhetett, hogy egy ilyen jelenség az anyagiak terén is magabiztosan áll a lábán, ami ezekben a diadalmas esztendőkből, a Marshall-terv nyomán kibontakozó konszolidáció és jólét légkörében különben is természetesnek tűnhetett, Mary esetében pedig különösképpen igaznak bizonyult. Hiszen csakhamar arra is jutott pénze, hogy a nyári hónapokban beutazza Párizst, aztán New Yorkot is, sőt, pár esztendővel később egy ízben még Kaliforniáig is eljusson, hogy mindenütt, ahol megfordult, megismerkedjen az ottani művészeti élet élvonalával.

Nem sokkal később, 1960-ban már odáig vitte, hogy a kölni belváros egyik utcájában – stílszerűen egy öblös padlástérben – megnyitotta a műtermét, amit rögtön szalonnak is szánt, és amely rövidesen újszerűen hangzó koncertek és nagyon szokatlan intermedialis bemutatók otthonává vált.

Kik voltak a vendégei? Csak kisebb részben hagyományos értelemben vett művészkollégák. Többségükben inkább olyan fiatal értelmiségiek, újságírók, költők, muzsikusok vagy kulturális káderek, akikre az alkotómunka szeretete vagy értő művelése lehetett jellemző. Különben is Kölnben koncentrálódott ez idő tájt a német művészeti élet regenerálódni képes nemzedéke, így hát nem csoda, ha Mary szalonja lett ennek a forrongásnak a sikert sikerre halmozó központja. Híre és vonzereje gyorsan nőtt, Amerikáig hatott – és csakhamar feltűntek Mary törzsvendégei között a nemzetközi avantgárd azon képviselői is, akik néhány évvel később már nagyjágyúknak számíthattak: George Maciunas, John Cage, Christo, Wolf Vostell, George Brecht vagy Pek Namdzsun és így tovább. Ezek az akkor még alig ismert művészek egy időre Kölnben ütötték fel a tanyájukat, később pedig így, csaknem ebben az összeállításban bennük látták a kritikusok a Fluxus (a talán legutolsó avantgárd izmus) megalapítóit és legismertebb művelőit. Hadd említsem meg, hogy maga Mary pedig – az ezekre az évekre visszatekintő szakirodalomban – a „die Mutter des Fluxus”, a Fluxus mozgalom anyja címet érdemelte ki.

Persze közben Mary sok minden másba is belekóstolt még, így például az 1960-as évek küszöbén odalátogatott a darmstadti nyári kurzusokra, ahol éppen Karlheinz Stockhausen, az újjászülető német zenei élet legdinamikusabb képviselője tartott előadásokat, például a Webern-féle szeriális zenéről és a Schönberg-féle klasszikus zenei avantgárd szigorú szisztémáiról. Mary azonnal rájött arra, hogy ő is az efféle szisztémák híve. Faképnél hagyta a festészeti kísérleteit, és simára csiszolt folyami kavicsokat kezdett gyűjteni meg osztályozni, majd ezt a tevékenységét kiterjesztette még sok minden másra is – táblázatokot állított fel a művészetben előforduló legkülönbözőbb dolgok lehetséges kombinációiról és szisztémáiról. De aztán ezt az érdeklődését csakhamar árnyékba borították a szalonjában nyüzsgő New York-i vendégek a maguk észvesztően izgalmas és neveletlen neo-dada tréfáikkal meg mulatságaikkal. Ekkor már Stockhausen is úgy érezte, hogy a jövőt előlegező frissebb szelek tényleg ebből az irányból, New Yorkból fújdognak, és most már ő volt az, aki kurzusokat kezdett venni Marytól, és igyekezett bevágód-

ni a szalonjába. Ők ketten aztán, mint két egymásnak teremtett kiváltságos lélek, csakhamar egybe is keltek, és ezt követően, akárcsak a mesében, nemsokára két kedvesen szöszke fürtű gyermeknek, Julikának és Simonnak adtak életet. Stockhausen volt aztán az is, aki – feltehetőleg Richard Wagner „Gesamtkunstwerk”-jének a nyomdokaiba lépve (mert azért maradjunk csak németek...) – rábeszélte Maryt a műfajokon áthajló, azokat egy csokorba fogó közös munkára. Ennek egyik első gyümölcse az a tárlat lehetett, amit 1962-ben az amszterdami Stedelijk Múzeumban rendeztek. Itt Mary Bauermeister művészeti alkotásai között, azok tőszomszédságában reggeltől estig a legújabb zene alkotásai szóltak, és a bemutatott művek megalkotói között is első helyen szerepeltek az elektronikus muzsika képviselői – élükön Stockhausennel.

Az ezután következő évek lettek Mary legsikeresebb esztendei. New Yorkba költözött, és most már kifejezetten az elektronikus zene hatására alkotta a műveit – mintegy azon munkálkodva, hogy miként találhatná meg ezeknek az extravagáns akusztikai élményeknek a tárgyi megfelelőit.

Ekkor már teljesen maga mögött hagyta a tradicionális technikákat. Kezdetben még megmaradt az apró kövek és kavicsok szekvenciáiból komponált relief-szerű tábláknál, amik afféle kabbalisztikus titkokat sejtető „szisztémák” lehettek, de aztán egyre inkább azon volt, hogy az ásványi világ helyett olyan anyagokkal foglalkozzon, amelyek közelebb állhattak a tünékeny, csak a speciális elektromos műszerek és instrumentek segítségével gerjesztett, és csak így tetten érhető akusztikai munkáknak. Üveglapok közé fogott kompozíciók születtek a műtermében – titokzatos fényű anyagok ultrahangokon zizegő csillogásával és a fénysugarakat megtörő üveghasábok és lencsék hallucinatív hatásaival.

Falra akasztható és teljesen átlátszó lapos dobozok voltak ezek a munkák, megszórva az üveglemezek közé szórt, illetve ragasztott apró tárgyak, betűk meg jelek, szövegtöredékek és aforizmák szípkorkázóan tarka halmazával. A merészségük és a leleményességük lázba hozhatta a kritikusok táborát, így hát nem vitás, hogy azonnal tetszést arattak. És máig is ott rezeg bennük valami nem mindennapinak tűnő örökség, mert túl azon, hogy bátran odasorolhatók a Fluxus gátlást nem ismerő provokációihoz is, mégiscsak ismerősek lehetnek – de honnan is?

Úgy érzem, hogy egy jóval régebbi és sokkal békésebb korral, a biedermeierrel tarthatnak rokonságot, mert nemcsak példaképeiket, az elektromos zenét, hanem a 19. század eme évtizedeinek talányosan szórakoztató szobadíszzeit és falra függeszthető regényes applikációit is az eszünkbe juttathatják. Sőt, talán akár E. T. A. Hoffmann megtévesztően furfangos és bizarr szerkezeteihez is hasonlíthatók lehetnének, mintha az ő általa leírt csodálatos találmányoknak és csalóka optikai eszközöknek lennének az unokái. Ezzel magyarázható, hogy végül is ismerős élményekről szólnak, hiszen képesek rá, hogy mesésen rejtélyes applikaturáikkal a négy fal közé hívják be a német erdők szípkorkázó túléveleit és a hegyek varázsos kristályvilágának a romantikáját.

Mary csak az 1960-as évek végén tért vissza New Yorkból Kölnbe, de akkor már nem valamelyik belvárosi utcában, hanem valamivel odébb, a dimbes-dombos és erdőkkel tarkított külterület egyik fenyvesére nyíló kisebb településen rendezte be az immáron szuper-szalonná bővülő tanyáját. Forsbachnak hívták ezt az ápolat légkörű, üdülőtelepekhez hasonló villanegyedet. Itt adott aztán

megbízást egy teljesen újszerű épület, majdnem hogy egy „Bauermeister Műveknek” is nevezhető otthon építésére – egy futurista vonásoktól sem érintetlen architektúrára. Mert ez az új otthona is sokban hasonlított a kaleidoszkópszerű hatásokra törekvő dobozaihoz. Több rétegben egymásra helyezett emeletekből volt összerakva, amiket át- meg átjárt a fény és a közeli fenyők által színezett napsütés. A falakat ugyanis nagyvonalúan odahelyezett hatalmas üvegtáblák szakították meg. Mögöttük tűntek fel aztán a különböző helyiségek, a csarnok-szerű nappali és az oldalszárnyakban labirintusszerűen elágazó kisebb lakóterek. Mary az épület szuterénjában rendezte be a műtermét, még hozzá úgy, hogy ide is besüssön a nap. És itt még évekig tovább születtek a prizmatikus felépítésű Bauermeister-munkák.

De amilyen a világ, tudjuk, minden csoda három napig tart csupán – meddig tudta Mary vásárra vinni és eladni ezeket a szokatlan és a kortárs művészet mézőnyébe is csak nehezen beilleszthető műveket? Azzal, hogy letelepült Forsbachban, tulajdonképpen vidékre került, távolabbra a nemzetközi művészeti élet útvonalaitól. Ami azzal járt, hogy halványulni, lanygulni kezdett a munkásságát övező érdeklődés is. Érezte, hogy új foglalkozást – mit foglalkozást, új élethivatást...! – kellene keresnie magának, és eljött az ideje annak, hogy a helyi adottságokhoz illessze a személye körül kialakult és nagyon speciális mítoszt.

Néhány szerencsés véletlen hozta magával, hogy körülbelül ugyanebben az időben költöztem én is Budapestről Kölnbe, és miután úgy nézett ki, talán sikerül ott megkapaszkodnom, rögtön az első hetekben én is beléphettem Mary forsbachi csoda-otthonába.

Hitetlenkedve és a fejemet rázva kezdtem megismerni az ott forgolódó személyeket és a háttérként szolgáló kulisszákat, de ugyanígy az őket mozgásban tartó erőt is, Mary vállalkozókedvét és határtalan fantáziáját. Egyik korábbirol jegyzett ismerősöm, Eötvös Péter, aki ez időben karmesterként és szintetizátor-specialistaként dolgozott Stockhausen mellett (a hívószó persze megint csak az elektronikus zene...!), vitt el engem egy délután a nevezetes házba, ahol aztán csakhamar gyakori vendéggé váltam – nem túlzás azt mondani, hogy egy időre, három-négy esztendőre Mary egyik legkitartóbb látogatója lettem. És amit ott láttam, arra ösztönzött, hogy jegyzeteket kezdjek készíteni az élményeimről.

Mindjárt az ismeretségünk legelején történt, hogy Mary megkért, az éppen soros kiállításához, amit a milánói Schwarz Galériában rendeztek a számára, én írjam a katalógus-előszót. Ezt a munkát aztán tényleg el is vállaltam, de mégis úgy találtam, hogy mint művészettörténész, tulajdonképpen lekéstem Maryt. Hiszen ő már éppen azon volt, hogy ebben a frissen épült házban elsősorban ne mint képzőművész lásson újra munkához. Hanem...? Az épület igencsak terjedelmes volt, és ez a tágassága nagyon alkalmassá tette arra, hogy egyfajta színházként szolgáljon – csak az nem volt még azonnal világos, hogy miféle előadások megtartását teszi lehetővé a helyi adottságok. Embereket, aktőröket kellett Marynek felhajtania, akik benépesíthetik a színpadot. Így aztán mire a kötetet kinyomtatták, engem már alig érdekelt, hogy a milánói kiállítás mennyire lett sikeres, vagy az általam írt katalógust végül is kik olvashatták.

Mert láttam, hogy Mary toborzó munkát végez. Hogy szereplőkre, érdeke-sebb jövevényekre és szokatlan foglalkozású személyekre kezd vadászni. Ott, a

házban járva újabb és újabb arcokkal találkozhatott az ember, akik köszönés nélkül suhantak el mellette, és vélhetőleg nem is tartoztak oda a háztartáshoz, mégis otthonosan mozogtak benne. Kezdtém sejteni, hogy Mary egyik-másik vendége, úgy látszik, ott felejtette magát Forsbachban, és az ilyenek aztán egész egyszerűen beköltöztek a házba. Történetek alakultak ki ezúton, amik fölött Mary őrködött anyai gondoskodással. Mások viszont csak rendszeres látogatóként érkeztek, többnyire úgy, mintha végtelen történetek fonalgombolyagjait hoznák magukkal. Az ilyenek a látogatásaik során aztán azzal voltak elfoglalva, hogy eladják a narratíváikat, és ezúton érik el, hogy nevük – mint a három királyoké – felkerülhessen az ajtófélfára. Nem csoda, ha eközben az egész ház, és annak valamennyi helyisége meg emelete úgy hatott, mintha e megterhelés súlya alatt finom remegésben lenne. És diszkréten, nagyon hallgatólagosan egy konspiratív találkozóhely szerepét vállalná magára.

Maga Mary is átalakult eközben, mert hozzászokott a titkolódzás és a nagyvonalú tolerancia furcsa egyvelegéhez. Megváltoztak a gesztusai, és egyre jobban érdekelték az okkult és ezoterikus dolgok, a távolból érkező, de meghonosítható ismeretek, és ugyanígy a sokféleképpen értelmezhető, misztikus légkörű események, személyek és tárgyak. Már a kavicsokból épült szisztémái idején is megérintette őt egyszer egy ehhez hasonló szenvedély, most viszont mintha már emberekből szeretett volna összeállítani hasonlóan érdekes táblázatokat és kompozíciókat magának. Eközben persze arra is vigyázott, hogy ne veszítse el privilegiált helyzetét. Fontos volt, hogy bármi is történjen, mindig ő maradjon a kapcsolatok és az események főszereplője, aki úgy trónol a ház legmagasabb szintjén, a tetőterasz alatt berendezett hálósobában, mintha egy sehol be nem jegyzett titkos társaság nagymestere lenne. Nagyon szerette volna, hogy a nap, a hold és a csillagok legyenek a társasága. Csak annyit sikerült elérnie, hogy afféle őszanya lehessen, aki, íme, inkognitóban jár-keel most közöttünk. Mint legelső az örök avantgárd papnői között, aki egyúttal rokona az ősi, de soha el nem felejtett mátiárkáknak.

Ha képeket keresek ennek a helyzetnek a jellemzésére, akkor azt mondhatnám, hogy olyasvalaki szerepét vállalta magára, aki időtlen idők óta egy mély kútból jön fel, valahányszor indokoltta teszik azt a földi körülmények. És ilyenkor mindig hoz magával valamit, amit aztán itt felejt a többieknek. Madárlátta csodákat.

*

Ilyen ránk maradt csoda volt például a látnok.

Korábban is tudtam, hallottam, olvastam róla, hogy vannak emberek, akik titokzatos képességekkel rendelkeznek, Marynek köszönhettem aztán, hogy egy ilyennel tényleg meg is ismerkedtem. Ezt a látnokot Mary pár hónappal a Kölnbe való megérkezésem előtt, valamikor 1970 tavaszán vagy nyarán fedezhette fel magának.

Az előzményekhez tartozott, hogy egy szép napon konstatálnia kellett, lopások történnek a házban. Rendszerint csak nagyon kicsiny összegek tűntek el, amelyeket valahol elől hagyott a lakásban. Mivel igen sok vendég fordult meg

nála, és nemcsak régi ismerősök, hanem olyanok is, akik egyszerűen csak bejelentkeztek, vagy akiket az ismerősök ismerősei verbuváltak, elég kilátástalan lett volna, hogy köztük keresse a tolvajt. Sőt, a saját családján kívül akkor még a húga és a sógora is vele együtt laktak a forsbachi házban, és nekik is megvolt a külön idegenforgalmuk. Egyszóval túl sokan voltak ahhoz, hogy bárkit is gyanúsítani lehetett volna. Hogy a rendőrség segítségét kérje, annak meg azért nem lett volna semmi értelme, mert ahhoz az elveszett összegek túl kicsik és jelentéktelenek voltak. Valami más megoldás után kellett néznie. Így történt, hogy érdeklődése az egyik közeli faluban élő nyugdíjas öregember felé fordult.

Az a hír járta róla, hogy képes volt elásott pénzek nyomára lelni vagy elveszett tárgyakat megtalálni, sőt, néha eltévedt gyerekek vagy eltűnt személyek tartózkodási helyéről is elég pontos leírással szolgált. Specialitása volt, hogy a keresett dolgokat az otthonában ülve, behunyt szemmel is „lássa”, és aztán a helyzetükkel és a tárgyi környezetükkel együtt valamiféle leírást adjon róluk. Az már aztán a többiek dolga volt, hogy felismerjék a mondottak alapján, merre kell keresni a megoldást. És ezen az úton elég gyakran eredményessé vált a széánsz, mert sikerült beazonosítani a „tethelyet”, és megtalálni az eltűnt személyt vagy tárgyat.

Persze a hír, hogy él egy ilyen öregúr nem is olyan távol, kissé gyanús volt. Maryt az ilyesmi már csak azért is zavarta, mert nem érdekelte őt különösebben az egyszerű emberek kopottas világa. Korábban sem mutatott semmi érdeklődést a hiedelmek és népszokások iránt, ha azok a vidék szürke rutinjába voltak eltemetve, vagy egyszerűen ott feküdtek előtte a sárban. Már az a homály is jobban érdekelte, amivel a balladák szolgáltak, hiszen az mégiscsak egy művészeti forma. Ezt a büszke tartást, és a választékosabb formákhoz való ragaszkodását talán az édesanyjától örökölte, aki neves operaénekesnő volt a háború előtti békevilágban. Amint 18 éves lett, azonnal rájött arra, hogy az a legcsodálatosabb, ha élhet a neki kijáró szabadsággal, így hát beiratkozott az ulmi főiskolára, ahol a világhírű művész, Max Bill tanítványa lehetett. Amit ott tanult, azzal kezdte aztán a saját pályafutását. És még később is gyakran történt úgy, hogy a végletekhez fordult: vagy mélyen a talajszint alatt járt az érdeklődésével, mert rabul ejtették őt a mélyértelműségek, vagy – mert telhetetlen volt – azonnal a felhők fölé vágyott.

Ezt a látnokot Mary még csak hírből ismerte, de hogy mire használhatná, azt azonnal kevesellte. Kitervelte, hogy a pénzlopás történetét majd csak ürügyként használja. Próbára teszi vele az öreget, hogy anélkül, hogy valaha is járt volna nála, képes lesz-e majd eligazodni a labirintushoz hasonló forsbachi otthonában. Úgy tervezte, hogy ha az öreg mégis kiismeri magát, és képes lesz a tolvajt is lebuktatni, akkor már nem lesz nehéz fontosabb munkát is találnia a számára – mert Mary rendelkezett ilyen fontosabb kérdésekkel, a magánéletével összefüggő nehéz problémákkal. És úgy gondolta, hogy egy látnoktól több is elvárható, mint hogy apró-cseprő háztartási zökkenőket simítson egyenesbe. Ragadozók nyalják így meg a szájuk szélét, ha gyanútlanul legelésző állatokat látnak.

Mivel úgy hallotta, hogy pénzt nem fogad el az idős Hubert bácsi, ahogy a látnokot hívták, vásárolt hát két extra minőségű alsónadrágot a számára, se-lyempapírba csomagolta őket, és a látnok címével a zsebében beült a Volkswagen

kisbuszába. És amikor megérkezett a nem nagyon távoli Much falucskába, meg lehetett elégedve a saját különbejáratú személyes aurájával is, ami, úgy tetszett, vele utazott, sőt meg is előzte őt, mert alighogy megérkezett, az volt az első benyomása, hogy az öregúr már tudott róla, miért keresi fel őt így, alsónadrágokkal felpakolva a tarsolyában.

Hogy aztán miként kapta meg a választ, azt később Mary nekem is elmesélte. Úgy tűnt, hogy az öregúr egyáltalán nem úgy kezdett neki a megoldásnak, ahogy azt a krimikben látni, hanem helyette azt akarta tudni, hogy mi fán terem ez az úriasszony, akit Mary Bauermeisternek hívnak, és miért fordul hozzá a problémáival. Úgy látszik, rögtön átlátott az ürügyként felhozott aprópénz-afféron is, mert nem mutatott különösebb érdeklődést iránta. Helyette arra volt kíváncsi, miként lakik, vagyis, hogy hol van az a falu, és miként található meg benne Mary háza. Aztán behunyta a szemét – de csak félig –, és szinte forgott a székén, amikor az irányt kereste, hogy azt a bizonyos Forsbachot megcélozhassa, és benne a kérdéses házat – mintegy madárperspektívából – megtalálja. Eközben úgy rezgettette a szemhéjait, mintha arra vigyázott volna, hogy az instrukciók követése közben ne csak a Forsbachba vezető országutat lássa, hanem egyúttal a vele szemben ülő Maryt is szemmel tartsa. Mintha mindazt, amit „látott”, tulajdonképpen nem is valahonnan egy ismeretlen dimenzióból, hanem nagyon egyszerűen Mary tekintetéből szeretné kiolvasni.

De aztán mikor így, pusztán csak a szellemi erejére támaszkodva az öregúr végre belépett Mary otthonába, majdnem megijedt attól, amit az első pillanatban látott, és ez az ijedtsége nagyon őszintének hatott. Csak a fejét rázta, és hangosan aggódni kezdett amiatt, hogy úgy látszik, csütörtököt mond a látnoki képessége.

Meg kellett magyarázni neki, hogy belépve a házba azért lát a szemközti fal helyett erdő felé kinyíló színes tájat, mert e helyen tényleg hiányzik egy falrész. Csaknem földig érő kirakatüvegből volt oda illesztve egy elég nagy és vastag tábla. Az öreg kuncogni kezdett, hogy hát milyen szép is ez, és hogy ő ilyet eddig még soha nem látott. És aztán, mint egy gyerek, örült még néhány egyéb apróságnak is. Érdekesnek találta a falakon lógó díszeket például, amikre kerekded micsodák, például kavicsokból összehordott halmok voltak elhelyezve, és megkérdezte, miként lehet az, hogy ezek a kavicsok nem esnek le egymásról meg a falon függő kemény fatábláról. Mary reliefszerű kompozíciói, az úgynevezett „szisztémák” voltak ezek a kollázsok. Mikor aztán már kissé otthonossá vált a lakásban, kezdte az öregúr az egyes embereket is jobban látni – sőt, azt is, hogy mit csinálnak. Így bukott le végül aztán a tolvaj is, de biztos, hogy eltartott egy ideig, amíg az öreg Hubert bácsi az illetőt, mondjuk így: „megtalálta”, és Marynek kiadta. Mary aztán csak megdorgálta azt a szolgálonak felfogadott falusi fiataalt, aki azonnal szipogni és bőgni is kezdett, amikor kérdőre vonták. Hogy el is bocsássa, arra nem gondolt, az túlzás lett volna.

Engem ez már nem érdekelt annyira, mert én az egészen inkább csak jól elszórakoztam. Világos volt, hogy az öreg ugyanazt a rítust pergette le Marynek is, mint amit a falujában szokott előadni hasonló alkalmakkor. Az, hogy meg tudta mondani ott, Muchban, a karosszékében ülve, hogy ki volt a tolvaj a forsbach-i házban, komoly teljesítmény lehetett, kétség nem fér hozzá. De – gondolom – nem így, araszolva jutott el az eredményhez, ahogy nekem azt Mary előadta,

hanem valami közvetlenebb úton. Talán egy olyan intuíciót követve, amely anyyira erős volt, hogy az eredmény látható képekké állt össze az agyában. Mert különben, hogy miként csinálta, azt, fogadni mernék rá, ő maga sem tudta. De már rég hozzászokott ahhoz, hogy amit így látott, azt a közönségének valamiképp kipreparálja. Körüljárja, lépésekre bontsa, és eközben némileg racionalizálja is – nehogy boszorkányt lássanak benne, és elégessék ott a falujában.

Később, amikor a látnokról szóló élményeimet másoknak is mesélni kezdtem, akadt olyan ismerősöm, aki arról is tudott, hogy miként szokott a rendőrség az efféle ritka csodaemberekkel egyezséget kötni. Ha alkalomadtán a hatóság is igénybe veszi az illető segítségét, akkor még a személyi védelméről is gondoskodni szoktak. De csak azzal a feltétellel, ha a látó ember megígéri, hogy soha nem fogad el pénzt a szolgáltatásaiért, mert az a tapasztalat, hogy a pénzadományok könnyen korrumpálnak. Fontos persze a diszkréció is, hiszen sokkal többet tud az őt környező embertársairól, mint amennyit illik.

És lenne még egy dolog, ami főleg falun fontos: ne felejtsem soha templomba járni.

*

Az öreg látnokot kissé meglepte, hogy Mary alig figyelt oda azokra a közléseire, amik végül is pontot tettek a pénzlopással kapcsolatos kutakodások végére. Mary csak bólogatott, és szórakozottan morgott valamit az öregúr szavaira. Alig várta, hogy rátérhessen a saját családi ügyeire, amik már régóta nyomasztották.

Egyik ilyen problémája volt, hogy miért nem tud a férjével együtt élni. Holott nagyon jó barátok voltak, mégis, jobban jöttek ki egymással, ha csak a gyerekek miatt találkoztak néha. Igaz, volt annak már több esztendeje is, hogy az egyik fő művét, amit oly gyakran játszanak, a *Stimmung*ot Stockhausen neki ajánlotta. Én is megkaptam aztán a partitúráját, *für Marienchen*, ez az ajánlás áll nyomtatott betűkkel a szép kiállítású kiadvány belső címlapján. Volt úgy, hogy ezt a nagyon színes és érzelemgazdag vokális muzsikát meghívott közönség előtt a forsbachi házban is előadták. Egy másik problémája volt, hogy mit kezdjen az egyik első szeretője emlékével, írjon-e neki? És megbocsájtólag, természetesen? Mondja-e neki, hogy nincs már mitől tartania, mert belenyugodott a szakításba? De, ha úgy gondolná, hogy az mégis fájna, megírja-e neki, hogy már egyáltalán nem fáj? És hogy soha nem jut már az eszébe, és akkor meg ezzel bántsa? Mary egy alkalommal nekem is elmondta, hogy efféle kérdésekkel ostromolta az öregget, aki természetesen nem tudott sokat hozzáfűzni ezekhez a lamentálásokhoz. Én meg elképedve konstatáltam, hogy Mary, úgy látszik, lelkének valamelyik titkos zugában mennyire nem nőtt fel még máig sem.

Teherként nyomta őt aztán a húgának a sorsa, nem azé, akivel már évek óta együtt lakott a forsbachi házban, hanem a másiké, aki sokkal fiatalabb volt nála. Ebből a húgából színésznő lett, de aztán súlyos cukorbetegséggel megjárta nála, olyannyira súlyosat, hogy már nem titkolták senki előtt, mire kell felkészülni. A család tervbe vette, hogy ez a húga feljön Münchenből Maryhez, a forsbachi házba. A ház nagyon szép, a fekvése gyönyörű, teli volt élettel, nyüzsgő forgalommal – kellemes a szemnek, feledtető a bajtól megtapasztalt színművész leány-

nak. Aztán meg is történt, hogy édesanyjuk felkísérte ide, és vele is maradt, hogy ápolni tudja. Ami azzal járt, hogy az idős asszony, ez a visszavonult operaénekesnő váratlanul megvakult itt Forsbachban – idegi alapon, ahogy megállapították. De aztán két-három hét múlva ugyanilyen váratlanul megint vissza is tért a látása. Megpróbáltatások, de kibírta őket a ház, csak Maryt szorította a dolog már jó előre is, meg közben is, és hát utána is, néha egészen a légszomjig. Hisz akkor már két húga is ott volt vele egy ideig – úgy rémlett, egy harmadik hűgát már sok évvel ezelőtt eltemették. Talán ott is a diabétesssel kezdődtek a bajok. Családi örökség, úgy tűnt...

Mintha az a nagy adag egészség, amiből, ha egymás közt elosztják, a Bauermeister lányok mind megéltek volna, mindjárt az elején Marybe költözött volna. Ő volt nagyon egészséges, már-már szuper-egészséges. Felgyűlt benne a zaft, úgy, mint a víz a duzzasztó mögött emelkedő tóban. Látni is lehetett rajta, hogy túl erős, hiszen másfél-két fejjel volt magasabb, mint a család többi tagja. És szerencsés is volt, mert belőle lett a leghíresebb testvér, és vagy húsz esztendőn át ő kereste a legtöbb pénzt is a családban. De hát a pénz nem segíthetett ezeken a bajokon, itt már csak az öreg Hubert úrtól lehetett várni némi vigasztalást.

Én elég kéretlenül cseppentem bele Mary és a látnok közös afférjába azzal, hogy eléggé a kezdetek idején Mary egyszer elvitt magával Muchba, az öreg Hubert bácsi otthonába. Nekem nem mondta, de talán azért, hogy „belenézzen” az aurámba. Majd még elmesélem ezt az utazást, mert nem volt érdektelen tapasztalat beülni Mary VW buszába. Most csak a látogatás lényegéről, arról, hogy az öreg akkor engem is mintegy „kezelésbe vett”, mert oda állított a fal elé a tisztaszobában, és „orvosolt”, vagyis vizsgálni kezdett – talán azért, mert érezte, Mary nagyon kíváncsi, hogy mit is talál majd az aurámban. Szóval ott álltam engedelmesen a fehér fal előtt, ő pedig majd átfúrt a tekintetével. Majd pedig rezegni kezdtek a szemhéjai, és akkor úgy éreztem, mintha már nem is engem nézne, hanem valami mögöttem kirajzolódó jelenséget vizsgálna aprólékosan, teljesen elmerülve a látványban. Lassan jött ez össze nekünk, kettőnknek, hogy én csak vártam, ő meg figyelt nagyon, hogy végül azt a könnyen elillanó finom képződményt, az „aurámat” lássa.

Igen, az asztrális burkot, amiben együtt van múlt és jövő, meg mindaz, ami tudott dolog és eltitkolt tudomány. Az öreg talán értette valamennyire, hogy mit jelentenek a jelek. És volt egy sajátos, nagyon archaikusnak tűnő nyelvezete ahhoz, hogy beszélni is tudjon róla. Amikor én voltam a delikvense, akkor például folyamatosan fel kellett mondania Marynek, hogy mi az, amit az aurámban lát. Mindeközben a látottakat az öreg nem interpretálta, meg sem próbálta feloldani a szimbólumok értelmét. Csak elmondta, leírta a dolgokat, ahogy azok megjelentek, és furcsa, nehezen érthető szavakat meg fordulatokat szőtt eközben a beszédebe. Mary meg lázasan jegyzetelte, amit hallott, miközben ide-oda csapkodott és lapozott a megviselt, gyűrött füzetében.

Nem mesélem el, mi mindent látott a muchi látnok az én aurámban, mert az nagyon bonyolult lenne. A lényege az volt, hogy száraz szalmán álllok, aranylóan sárgán, a fejem fölött meg néhány számjegy lebegett, egy hármas, egy hetes és kétszer a kilences, ezekkel a jelzésekkel vagy szimbólumokkal voltam kiprepárlva. Többek között – teszem hozzá, mert volt ott még sok minden más is, köz-

tük akár még számomra is ismerősnek tekinthető motívumok a közelmúlt élményanyagából, vagy a Magyarországon hagyott dolgaimra vagy ismerőseimre aggatott, azokkal kapcsolatos motívumok. A számok csak a fináléra érkeztek be a fejem fölött kiszélesedő térbe, de akkor már tele lehetett a meszelt fal a hátam mögött mindenféle ábrával.

Persze én soha nem foglalkoztam számmissztikával, máig sem tudom kellően értékelni – csak Mary kezdett szípotgni egy kicsit. Útban hazafelé el is mondta nekem, hogy a hármas a pitagorasz triászt jelenti, azt a mitológiai örökséget, ami a világ egységét szimbolizálja, és ennek az emléke él tovább a kereszténységben is, a szentháromság formájában. A kilences pedig nem más, mint a háromszor három – nem is kell magyaráznia, hogy az miért szenzáció. A hetes pedig a másik mitologikus hagyomány legerősebb számjegye, gondoljak csak a „hét mennyország” fordulat jelentésvilágára. Én persze ott és akkor csak annyit tudtam méltányolni ebből, hogy úgy látszik, Maryben felébredtek az olvasmányai, és különösen az én hetesem meg kilenceseim láttán kialakulófélben van benne valamiféle meghatottság is, olyan hangulat vagy kalandos irányokat követő fantáziálás, aminek már nem sok köze lehetett az aurámhoz, és nagyon messzire vezetett az öreg Hubert bácsi tiszteletre méltóan egyszerű és homogén világától is. Míg ott álltam a fal előtt, egyre jobban zavart Mary ujjongó asszisztálása és kapkodása, alig tudtam megállni, hogy ki ne szakadjon belőlem, hogy ebben a körítésben az egész szeánsz csak hülyeség vagy sznobság. És aztán, sajnos, volt is egy fegyelmetlen pillanatom, amikor tényleg tettem egy nagyon oda nem illő megjegyzést az öreg Hubert bácsi valamelyik megállapítására.

– Du bist blöd..., blö-ö-öd... – volt az öreg reakciója rá. Rekedten lehülyézett, és aztán elgyengülve köhécselni kezdett. Zavarba jöttem, majd megtörve a szertartás rendjét otthagytam a falat, ami előtt álltam, és oldalra somfordáltam. Ezzel vége is lett az aurám vizsgálatának. Mary neheztelt érte, de örült is neki, mert rátérhetett a családi ügyeire – amik meg inkább már csak panaszáradatnak tűnhettek, és csak nagyon távolról kapcsolódhattak az öregúr praxisához. Nem volt hová mennem, így hát ott maradtam a tisztaszobában, és arra vártam, hogy mikor dob ki végre mindkettőnket az öreg az otthonából. Az azonban türelmes maradt. Talán, mert nem mert ujjat húzni Maryvel – vagy csak azért, mert már rég hozzászokott a kuncsaftjai ömlengéseihez?

*

Biztos, hogy nem én voltam az első vendég, akit Mary magával vitt az öreghez. Hogy ki mindenki járt már korábban is nála, nem tudom. De nem sokkal az előtt, hogy én Muchban jártam, Mary a barátnőjét, Maritát vitte el egy alkalommal Hubert bácsihoz.

Marita huszonöt éves lehetett, esetleg valamivel több is, de mindenképpen vagy tizenöt évvel fiatalabb Marynél. Nemrég szakított végleg a férjével, aki muzsikus volt, zenei munkatárs a népes és sokféle szakembert foglalkoztató Stockhausen-kompániában. Nem volt különösen szép asszony, csak csinoska, de ambiciózus fajta. Az, aki okosnak tartja magát, és éppen ezért be is iratkozott – ahogyan mesélte – a kölni egyetemre, ráadásul ott is a filozófiai fakultásra. Amikor

én találkoztam vele, éppen azon volt, hogy eldöntse, Kantból vagy inkább Heideggerből írja-e a disszertációját. Félő volt azonban, hogy mindegy is, melyik mellett köt ki, hiszen érezhető volt, megragad majd – hiszen nagyon is beleillett – a forsbachi háztartásban.

És Mary valóban hasznát is vette Maritának, szüksége volt egy tükörre, amelyben nap mint nap önmagát látja, vagy egy visszhangra, amely újra hallhatóvá teszi és megerősíti őt a terveiben és az elképzeléseiben. Marita aztán abban is ügyesnek és alkalmazkodóképesnek bizonyult, hogy egész egyszerűen ott lakjon nála a házban – már majdnem „vele” a házban. Segítségére volt ebben az egyszerűsége, a gyanútól és aggályoktól mentes jóhiszeműsége, meg az a körülmény is, hogy került a bonyolult problémákat (Kant versus Heidegger? Nem szabad az ilyesmit komolyan venni...). Nem, őt tulajdonképpen nem foglalkoztatták messzire vezető tervek vagy magasröptű álmok. Amióta külön élt a férjétől, mintha még az sem jutott volna soha az eszébe, hogy szert tegyen valamiféle állandó barátira. Igaz, erre ideje sem maradt ott, Mary otthonában. Maga Mary, ha férfi látogatója érkezett, azt néha marasztalni szokta, és ha az illető engedett, előfordulhatott, hogy együtt aludt vele az ágyban. Mary az ilyen vendégeit azonban csak arra használta, hogy néha-néha messzebbre tolhassa magától a magányos éjszakákat. Furcsa volt, és talán nehezen is hihető, hogy ennyi felfűtöttség és extravagancia dacára Mary körül nem lebegett különösebb érzékiség, és a háza az ott megforduló nagyon extrém vendégek dacára is inkább hasonlított egy kolostorhoz, mint valami fülledt légkörű örömtanyához. Marita pedig e téren is példás hűséggel követte a főnökasszonyát. Egyszerűen ott ragadt nála, és szolgált.

Elintézte az apróbb elintéznivalókat, néha segített a gyerekekkel törődni, főként azonban – hogy egy idejétmúlt kifejezést használjak – a társalkodónő szerepében vált nélkülözhetetlenné Mary számára, és ez a szerep, anélkül, hogy ezt észrevette volna, az egzisztenciális gondjaitól is megszabadította. Mert Mary házában mindenki úgy látta el magát, ahogy éppen tudta. Lakott, evett, ivott, használta a mellékhelyiségeket, időnként még azoknak az autóknak az egyikét is, amelyek a ház előtt az erdei úton álltak, vagy pedig rendetlen összevisszaságban a bejárat közelében a fák alatt parkoltak. Mary talán még Kaliforniában tanulta meg, hogy ha többen élnek ugyanabban a háztartásban, akkor nem éri meg kihúzni a slusszkulcsot, csak bosszantaná vele a többieket. Minden zökkenőmentesen zajlott, amihez persze az is hozzátartozott, hogy néha át kellett menni a szomszéd községbe, Rösrathba, ahol a helyi Dresdner Bank-filiáléban Mary számláját vezették. De az ilyesmi sem okozott semmi nehézséget. A pénz most már jön – szokta Mary mondani, és igaza volt, a pénz most már jött. Főként attól a két New York-i galériától, amelyek Mary képeit és objektjeit szerződéses alapon árulták.

Hosszú ideig Mary idősebb húga segített a kollázsszerkezetű képek és objektvek sorozatban történő előállításában. Sokat kellett bíbelődni velük, vágni, fűrészelni, ragasztgatni, és így tovább, elkelt tehát a segítség. Ez az a húga volt, aki a férjével, Löwvel ott lakott a forsbachi házban, övék volt az emelet egy része. Löw – nem hiába, hogy oroszlánra emlékeztetett a neve – nagyvadnak számított az akkori Nyugat-Németországban, mert jogásként, a német gazdasági élet egyik legfontosabb pozícióját mondhatta a magáénak. A véletlenek egész sora segítette

hozzá. A szülei ugyanis a harmincas években a német diplomácia szolgálatában álltak, és amikor kitört a háború, ott rekedtek Indiában, aminek akkor még a brit birodalom volt a gazdája. De aztán sikerült – mint internált külföldieknek – angol földre kerülniük, és Löw az egyik legprominensebb egyetemen végezte a tanulmányait a háború utáni Angliában. Megbízható gentlemannek számított, sok reményre biztató tehetséggel, már csak a megjelenése révén is, mert szálas természetével és elegánsan nyírt bajuszával, valamint a nagyon szabályos, markáns férfitípusával nemcsak vezető sztárként ment volna el bármely filmprodukcióban, de méltóságteljes nyugalomával és megmagyarázhatatlanul erős személyes kisugárzásával valami mást is, talán többet is éreztetni tudott: kuszt mondhatott volna sok vérbeli angol arisztokratának. Az angolok Löwnak fontos bizalmi szerepet szántak. Túlzás lenne azt állítani, hogy rábízták volna az újjáéledő német nehézipar ellenőrzését, hiszen ahhoz az ötvenes években, amikor Löw a Rajna mentén otthonra talált, még tapasztalatokkal sem rendelkezett volna. De Kölnbe küldték, a kettészakadt ország egykori angol szektorának a vezető helyzetű városába, ahonnan szemmel tarthatta például a Ruhr-vidéket is. Néhány év múlva pedig a német gyárilárosok központi orgánusának lett az egyik legfontosabb tisztségviselője, majd pedig az éppen alakulófélben lévő Közös Piac felé a delegált képviselőjük is.

Löwre még visszatérek később, most csak annyit, hogy szenvedélyes barkácsoló volt, és a ház alagsorában egy külön helyiség volt fenntartva a számára, ahol nagyon szakszerűen Mary munkáit csomagolta be erős dobozokba vagy habanyaggal bélelt faládákba. Mary gyakran mondogatta: soha nem a városba, mindig csak a repülőtérre járok! Mert a kölni reptér tényleg ott volt a közelükben, légvonalban alig hat kilométernyi távolságban. Igaz, mivel még egy erdő is ott sötétlett közben (és az erdő neve „Wahn” volt, vagyis agyrém, őrület), tanácsosnak látszott, hogy az aszfaltozott úton maradjon az ember, ami néhány kilométeres többletet jelentett. Mary a Volkswagen buszával két-három hetente vitte ki a reptérre a Löw által becsomagolt munkákat, ahol azok egy ablak nélküli Boeing 707-es gyomrába kerülve repültek át Amerikába.

A harmonikus együttműködés azonban csakhamar akadozni kezdett. Mary húga és a férje, Löw egyre nehezebben viselték el azt, hogy nem érezhették magukat igazán otthon ebben az architektonikus csodában. Legfőképpen az állandó jövés-menés zavarta őket. Fárasztó volt, hogy egy pillanatig sem lehettek biztosak abban, hogy ha elindulnak valamelyik irányban, akkor ne ütközzenek bele valamelyik alkalmatlankodó „lakótársba”. És ezek a nagyon fölösleges félig-meddig idegenek soha nem jöttek zavarba, hanem rutinos ismerősök módjára jöttek-mentek és közlekedtek a házban. Csak futólag eresztettek meg egy könnyed mosolyt köszönésképpen. Néha a fejükkel biccentettek, máskor meg a jobbjukat emelték meg reflexszerű szórakozottsággal. Ha pedig Mary valami partyt rendezett, vagyis hát „emberek érkeztek”, akkor gyakran kiderült, hogy konyhájukat és ételkészítési eszközeiket is meg kell osztaniuk Mary vendégeivel, a frissen betoppant jövevények hadával. Persze megtették, hiszen mindnyájuk számára fontos lehetett, hogy jól érezzék magukat a jövevények, hogy megmaradjon a ház jó híre.

Mary szenvedélyes szívéllyességgel gondoskodott a látogatóiról, és mindig kárpótolta Lövéket is a rugalmas segítőkészségükért, hiszen nagyvonalúan szá-

molt el az ilyenkor nyújtott segítségért. De az idegrendszerük mégis felmorzsolódott ebben a kényszerűen felvállalt örök haptákban állásban. Néha már az lehetett a benyomásuk, hogy soha nem múlnak el a vendégeskedések, hiszen az egyik a másikba kulcsolódott, mintha csak véget nem érő fesztiválok sorát szolgálnák. Amikor én is bejáratos lettem a házba, Löwék már egy esztendeje azon voltak, hogy függetlenítsék magukat Marytól, és az egyik közeli telken tényleg épülőfélben is volt már a saját otthonuk. Onnan sem volt messze az erdő széle, ott is sok napsütést kapott az épület, és ugyanúgy ott is fenyőfák vetettek hűsítő árnyékot a falakra, mert ez látszott a legjobb megoldásnak.

Mary házat még Erich Schneider-Wessling tervezte, egy sokáig Amerikában élő híresség, Frank Lloyd Wright és Richard Neutra egykori munkatársa, aki aztán nagyon keresett professzor lett Németországban is. Löwék földszintes otthonát, ezt a sokkal puritánabb épületet viszont már nem jegyezte semmiféle építészeti nagyság. Löw volt az, aki egy kockás papírra fölrajzolta a ház beosztását, és aztán egy közelebb is elérhető okos építésszel a részletes terveket is kiókumlálta. Viszont amikor már elkészült, a ház ismertetése – néhány színes fotóval illusztrálva – mégiscsak belekerült az egyik legrangosabb német építészeti szakfolyóiratba, mert úgy látszik, a vártnál is jobban sikerült. Talán azért is, mert a Löw által tervezett épületben szintén szóhoz jutott a természet, igaz, csak egy jelzésszerűen oda komponált kicsiny átrium formájában, de mégis úgy, hogy érdekesnek tűnhetett ez a megoldása. Mert az átrium a ház közepére került, felül nyitott volt, az oldalélei pedig alig voltak tágasabbak két-három méternél. És az volt a fő funkciója, hogy az épület egyéb helyiségei is innen kapják aztán a legtöbb világosságot. De míg a klasszikus előképei oszlopsorral övezve illeszkedtek a házhoz, Löw átriuma egy átlátszó kubus volt, amelyet négy oldalról víztiszta thermoüveg falak vettek körül, úgy, hogy ezeken az üvegfalakon át a lakók állandóan ráláttak erre a házba mentett természetszeletre. Zölden virított, mert gyep és apró bokrok tarkították, bejárat pedig csak madaraknak...! Ezt figyelmeztető táblaként akár oda is lehetett volna tűzni az átrium fölé benyúló valamelyik ágra. És Löw boldog volt, ha ennek a megoldásnak az előnyeit részletezhette.

Miután Löwék beköltöztek az elkészült épületbe, mégis kiderült, hogy a megszerzett függetlenségük pirruszi győzelemmel ér fel. Mert hát például az a probléma, hogy gyermektelenek voltak, hirtelen nagyon is érezhetővé vált – mondhatni, fájdalmassá. Eddig mindig adódott valami, ami átsegítette őket rajta, és nem fordult elő, hogy az árnyoldalaira is ráébredtek volna. De most, hogy magukra maradtak, szinte fojtogatni kezdte őket a magányosság. Olyan volt, mint a küszöb alatt beszivárgó hideg – és egyre érezhetőbbé is vált az új lakásban. Az első jele az volt, hogy ami korábban soha nem történt meg velük, most előfordult: unatkozni kezdtek. Később pedig, amikor már ráébredtek arra, mi a baj, hiába próbáltak menekülni előle. Az egyik legsúlyosabb következménye az volt ennek a furcsa árvaságnak, hogy Frau Löwnél kínjában – hiszen a férje naphosszat az irodában ült, vagy tárgyalásokat vezetett Brüsszelben, Genfben, Londonban vagy Amszterdamban – kezdett jelentkezni ugyanaz a cukorbetegség, ami a fiatalabb Bauermeister lánynak is a végzetét okozta. Ebbe – hiszen nem volt tréfadolog – belesáptak.

Mary életvitelén először csak kevéssé változtatott a sógorék kiköltözése, sőt, voltak annak előnyei is, így például a legfelső emelet most teljes egészében az övé lett, mert ahol eddig Löwék laktak, azoknak a helyiségeknek a nagy része szabaddá vált, és ezzel megnőtt például a vendégszobák száma. Viszont kiderült, hogy Löw hivatali tevékenysége, bármennyire távol esett is a forsbachi háztól, mégiscsak fontos része lehetett a Marynél kialakult komplett életvitelnek, hiszen mint egy távoli, de nagy hatalmú gépezet, idáig hallatszott a Löw körül forgó diplomáciai nagyüzem zakatolása, a nagyiparosok egyesületének meg a Közös Piac munkájának az állandó moraja. Mindez pedig nemcsak hozzátartozott a Mary által megteremtett sajátos légkörhöz, hanem ki is egészítette azt, mégpedig nagyon egészséges irányban, és rutinná vált eseményeivel meg a hetente újrainduló taposómalmával jelentős szerepet játszott abban, hogy a Schneider-Wessling-féle terek hűvös kubusai lakhatóvá váltak. Ez a zaj most egy kicsit elhalkult, most már be kellett érni a gyerekek hancúrozásával. És maga Löw is tagadhatatlanul hiányozni kezdett. Mert mégiscsak ő volt valamiképpen a tradicionális értelemben vett családfő, az a biztos pont a házban, aki nem hajlott semmiféle káoszra vagy extravaganciára, és akire ráhagyatkozhatott az ember. Arról nem is szólva, hogy a zsebeiből szinte naponta hullottak ki olyan hírtöredékek, amiken a többiek is kapva kaptak. Ha pedig történt valami a nagyvilágban, a partner szerepét játszotta ahhoz, hogy meg lehessen beszélni a történeteket, hangozan, elfogultan, szenvedélyes mohósággal.

Mindezt elvitte most a légkutat, ami pontosan akkora volt, mint az a távolság, ami Löwék új házát választotta el Mary sok rétegesen bonyolult otthonától. Marita megjelenése Mary háztartásában csak néhány hónappal előzte meg a sógorék elköltözését, ezért aztán rá várt a feladat, hogy amint megtörtént a költözés, pótolja az eltávozott családtagokat. Mivel a képek és objektok elkészítésében nem sok hasznát lehetett venni, és a csomagoláshoz sem volt különösebb tehetsége, Mary nem sokat habozott, hanem egy fiatal egyetemistát fogadott fel még gyorsan Löw pótlására, ez a fiú aztán mindenhez nagyon jól értett. Ott lakott az alagsorban, a műterem melletti kis szobában.

Nem sok vizet zavart, és most, hogy írok róla, engem is meglep, hogy egyáltalán az eszembe jutott – hiszen még a nevét sem jegyeztem meg különben. Pedig hát ő is ott volt a házban, fontos kerék volt az épület üzemvitelében. Mindig kéznél volt, és úgy tudott jelen lenni, hogy a többiek számára csak árnyék maradt, hasznos, de mindig készségesen vissza is húzódó segítség – és ezt a mutatót nagyszerűen csinálta.

*

Mary pedig – amint Löwék tényleg elköltöztek – ráhajtott a látnokkal való intenzív foglalkozásra.

Most már soha nem felejtette el, hogy a füzetét is elvigye magával. Maryt mindig is érdekelték a távoli érdekességekről és kultúrákról szóló beszámolók, és ezekből tudta, hogy az archaikus népeknek meg kultúráknak a képi világa általában zárt rendszert alkot, az olvasásához pedig az ott használt szimbólumok felfejtése, egyfajta szótár segíthet hozzá. Mi lenne, ha sikerülne összegyűjtenie

az öreg Hubert úr által használt jelképes fordulatokat is? Ha sikerülne, akkor ezt a listát mint egy szótárt használva végre kulcsot találhatna a látnok által használt képek és fordulatok értelmezéséhez is. Minden alkalmat megragadott ahhoz, hogy ellátogathasson az öreghez, és az egyik ilyen alkalommal teljesen véletlenül úgy adódott, hogy engem is elvihetett magával – ez a látogatás torkollott aztán, mint arról fentebb már beszámoltam, az aurám vizsgálatába. De adós maradtam azzal, hogy elmesélem ennek a kirándulásnak a történetét is – most pótolhatom ezt a mulasztást.

Elviselhetetlenül fülledt volt aznap a levegő Kölnben, éreztem, el kell menekülnöm valahová. Gondoltam, meglátogatom Maryt, az amolyan veszélytelen vállalkozás. Mert ha esetleg nem is lenne otthon, valaki akkor is ott van mindig a házban, ami azt jelenti, hogy az ember nyugodtan maradhat, élvezheti a kertet és az erdőt, vagy pedig szívhatja a fenyvesekkel körülvett falu tiszta levegőjét – csak úgy a saját öröme. Ha pedig Mary otthon van, akkor meg pláne. És hát, mit tesz Isten, tényleg otthon volt.

Ahogy megálltam a ház előtt, és kihúztam a slusszkulcsot, nagy nyugalom és csend fogadott. Az üvegfalak félre voltak tolva, és a földszinti hall padlózata alig két-három lépcsőfoknyi átmenettel alakult át gyeppé, veszett bele a virágos kertnek is nevezhető vad összevisszaságba. A virágok közt a hat hónapos Sophy, a legkisebb gyerek hasalt egy odavetett pokrócféleségen. Az apja Stockhausen egyik tanítványa volt, aki egy fél évig élt Maryvel, de az utóbbi időben már bent lakott valahol Kölnben, és csak a gyermekét, akit Mary hozott a világra, hagyta ott Forsbachban, talán, hogy mégis maradjon valami kézzelfogható emlék is utána. A lépcsőkön pedig Mary és Marita ültek.

– Éppen azon tanakodtunk, hogy veszekedni jössz-e, vagy békét hozol – kezdte Mary, miután üdvözölte.

Ez meglepett. Mary nem szokott azzal törődni, hogy az emberek mivel érkeznek hozzá. Különösen pedig az hatott szokatlannak, már majdnem bántónak, hogy én esetleg veszekedni jönnék. De aztán kiderült, hogy egyáltalán nem akart megbántani vele, csak hát új szempontjai vannak. Azt a tanácsot kapta, hogy lazítson egy kicsit, és csak olyanokkal keressen kapcsolatot, akik spontánul, minden hátsó gondolat nélkül érkeznek a forsbachi házba. És nem ütik bele az orrukát örökké a mások dolgába. Mary gyorsan tisztázta, hogy békét hozok-e. – Natürlich – válaszoltam. És tényleg úgy éreztem, hogy én pont egy ilyen vendég lennék. De tűkön ültem, mert nem értettem, miként került ez a szempont ilyen hirtelen a társalgás középpontjába.

Később aztán fény derült rá, hogy a látnok volt az, aki ezt a tanácsot Maryre tukmálta, válaszként arra a kérdészuhatagra, amivel Mary őt elárasztotta – de akkor én az öregről még semmit sem tudtam. Azonkívül – erről azonban már inkább lehetnek sejtelmeim – Mary kedélyvilágát az is megfeküdte, hogy a húga és a sógora nemrégiben elköltöztek tőle. Úgy tűnt, Mary még nem épült fel a csalódásból. Mit lehetett tenni? Ahogy megérkezve odaültem Mary és Marita mellé a gyepre vezető lépcső legalsó fokára, közömbös témákról kezdtünk beszélgetni, de nem oldódott fel a feszült atmoszféra. Aztán Mary mégiscsak rászánta magát, és miután kicsit megfeszítette a száját, úgy, hogy eközben majdnem az ajkába harapott, hirtelen megkérdezte:

– Hiszel a telepátiaiban?
– Persze – válaszoltam. – De nem szoktam ügyet csinálni belőle. – Vártam, hová akar kilyukadni vele.

– Akkor igazán hiszel benne, mert természetesnek tartod – válaszolta. Meg volt könnyebbülve, majd nagy lélegzetet véve beavatott a látnokkal való különös ismeretségébe. Ahogy már említettem, még fogalmam sem lehetett róla, hogy él egy ilyen öregúr valahol Mary kiterjedt birodalmában.

Mary szokatlan kérdéseit az tette aktuálissá, hogy kiderült, Mary két vendéget várt volna aznap délutánra, mi több, mindkettő külföldi lett volna, és olyanok, akik foglalkozásukra nézve a parapszichológiának nevezett területen munkálkodnak. Igazi profik. Ez idő szerint éppen Bonnban tartózkodtak, de csak átmenetileg, mert hamarosan visszatérnek Angliába. Marynek mégis sikerült beszélnie velük – és rögtön meg is hívta őket Forsbachba, azzal az ígérettel, hogy majd bemutatja nekik a látnokát, egy sokat tudó öregembert. Az lesz majd a nap fénypontja – meglátják! Telefonált közben az öregnek is persze, és megkérte őt, hogy bár váratlan ez a fordulat, de egyezzen bele, hogy vendégeket vigyen hozzá.

Ám erre a két bonni uraságra Forsbachban aztán mégis hiába vártak, pedig ezért üldögélt ott Mary is a gyepe levezető lépcsőkön, és beszélgetett akkor már legalább egy órája Maritával. Viszont helyettük megérkeztem én az akkor éppen bejáratott VW bogárhátúmmal. Mary pedig ebben a szerepcserében titkos erők útmutatását látta:

– Már rég bejelentkeztünk, de téged viszlek el – mondta eltökélten. Miközben látszott, hogy azért nem biztos a dolgában, úgyhogy egy kis gondolkodás után hozzá is tette: – Ha esetleg nem akar az öreg fogadni minket, akkor útközben azt úgylis jelezni fogja. Úgy intézi majd, hogy ne érkezzünk meg – jelentette ki. Rám nézett, hogy egyetértek-e.

Meghökkentem. Szóval elindulunk, de nem érkezünk meg? Mielőtt azonban kinyithattam volna a számat, Mary már folytatta is, elemében volt: – Csak koncentrálni kell rá! – és már perdült is, hogy bevigye a kis Sophyt a házba, és útnak indulhassunk.

Nyugtalanság fogott el, mint mindig, amikor Maryben forgószerűen hasonló váratlansággal felülkerekedett az anarchista énje. – Hogyan megyünk? – kérdeztem majdhogynem szorongva, hiszen akkor még azt sem tudtam, hogy ki ez a látnok, és hol lehet az a Much, ahol lakni méltóztatott. Talán nem is olyan messze, és akkor gyalog is elérhető lenne? Mary rám nevetett: – Hát hogyan is menénk? A VW busszal. – Körülnéztem. A kisbusz ott állt a fák alatt, ütöttek-kopottan, sután lógó visszapillantó tükrökkel, és azzal a flegma közönnyel, ami a mindenhez hozzászokott teherhordó jószágok sajátja.

Beszálltunk, és vagy huszonöt-harminc kilométert mentünk az alacsony dombok között kanyarogva. Eszembe jutott, hogy mit mesélt Löw nekem Mary vezetői stílusáról: – Mary a füle után vezet – jelentette ki Löw, és élvezte, szinte átélte, ahogyan részletezni kezdte: – Ha balról hall egy reccsenést, hát jobbra húzza a kormányt, ha meg jobbról koppan valami, akkor meg balra fordul kisé. De az ilyent soha nem éri semmiféle baleset – fűzte hozzá, mint valami diadalmas slusszpoént. – Annyira figyelmetlen, hogy eszébe sem jut, hogy megijedjen. – Na, hát akkor nekem sincs okom aggódásra, gondoltam, de azért nagyon meg-

nyugtatónak találtam, hogy amerre az utunk vezetett, ha voltak is valaha fák az országút mentén, úgy látszik, azokat már régebben kivágták.

Mary nem is sejtette, miféle gondok gyötörnek. Úgy tűnt, mégiscsak feltámadt benne a kétség, helyesen teszi-e, hogy a bonni vendégek helyett most engem visz magával. Próbálta megnyugtatni magát, nekem meg gyorsan odasúgta, most arra kell koncentrálnia, hogy mi lenne, ha valami erre vonatkozó üzenettel éppen most próbálkozna jelet adni az öreg – és becsukta a szemét. De nem érkezett jelzés, és Mary a fejét rázta. Persze nem adta fel, hanem egy idő múlva inkább felnézett mereven az égre, de ott is csak üres, semmitmondó felhőket látott, és semmi híradást. Akkor már közeledni kezdtünk a magaslati vonulaton fekvő falucskához, és Mary, megérezve az emelkedőt, most tényleg tövig nyomta a gázpedált, miközben még mindig arra várt, hogy érkezzen valami üzenet az öregtől. Láttam, hogy egyre eltökéltebb. Türelmetlenül pásztázta a határt, mintha csak a tekintetével próbálta volna elfogni azokat az éterben úszó szálakat, amiken, mint valami ökörnyálon, az öregtől származó intelmek utaznának.

Nem esett nehezemre, hogy átnyúlva az anyósülésről a bal kezemet a kormánykerékre fektessem. Miközben azzal nyugtattam meg magamat, hogy fölösleges izgulnom, mert Löwnek igaza lehet, csalánba nem üt a ménkű, nincs okom a nyugtalanságra. És tényleg, a kisbusz, mint egy öreg, sokat tapasztalt csacsi tartotta magát az országúton sötétlő nyomvonalhoz, és nem volt szükség beavatkozásra.

A meleg már mérséklődött, amikor megérkeztünk. A nap azért még sütött, de csak úgy, a vidékre jellemző őszi, nyirkos módján – megjegyzem, még csak június volt, de hát tudjuk, milyen a Rajna-menti nyár. Az öreg egy kis házban lakott a templom közelében, és amint becsengettünk, a felesége nyitott ajtót, és kért minket, hogy várjunk, míg elkészül a férje. Lehet, hogy átöltözött közben? Néhány perc múlva aztán maga a látnok jött oda az előszobába, hogy betessékellen minket a tisztaszobába.

Nagyon szép arcú öregember volt, kissé hajlott hátú, vontatott mozgású. A szeme akkor is magára vonta volna bárki figyelmét, ha az nem tudta volna, hogy kivel van dolga. A színe búzavirágkék volt, és az a fajta, amire a lepkék is szívesen szállnak. De akár tovább is szőhetem a képet: az ilyen tekintetben már ott van az ígéret, hogy mint a lepkék a párjukra, ezek a szemek is már nagyon nagy távolságból mindenre rátalálnak. A beszédmódja lassú és jól tagolt volt, de erősen tájszólásos, a szókincse pedig tele archaikus fordulatokkal. Sokszor csak töredékes volt, amennyit megértettem belőle. És kerülte, hogy bármit is megmagyarázzon. Ha visszakérdeztem, csak nevetve legyintett: – A fenébe is, magának ezt jobban kéne tudnia. – Vagy: – Blőd vagy, ezt te amúgy sem érted. – Ebből adódott aztán, hogy a vele való dialógus olyan volt, mintha egy billegő csónak két végén állnánk, és labdát dobálnánk egymásnak. Figyelni kellett arra, hogy fel ne boruljon a társalgás.

Viszont gyorsan napirendre tért afölött, hogy a beharangozott bonni vendégek helyett én érkeztem, fölösleges volt tehát Mary aggodása. Csak annyit mondott, hogy tudta ezt, és ma egy órát volt a templomban, hogy megerősítse magát, mert úgy érezte, hogy szüksége lesz rá. Mikor Mary megkérdezte, mit gondol,

miért maradtak el a bonni vendégei, újra csak nevetett: – Mert ő erősebb volt! – és rám bökött a mutatóujjával.

Arról már beszámoltam egyszer, hogy Mary közben elővette a füzetét, és minden szót följegyzett. Valahányszor új téma került terítékre, gyorsan húzott egy vonalat, lapozott kettőt-hármat, és új oldalon kezdte. Majd pedig, ha úgy érezte, hogy indokolt, hát visszatért egy korábbi jegyzetére. Ha újra felidézem ezeket az emlékeimet, akkor azt is valószínűnek találom, hogy össze is keverhettem közben a szóba hozott problémákat, de ezt talán észre sem vette. Lázban volt. Percek alatt kiderült, hogy ő az, aki itt mindenről pontos értelmezést adhat. Ha az öreg Hubert barátunk a zakóm ujján keresztül is látni vélte, hogy baj érte a kezemet, és a maga direkt, majdnem goromba stílusában megkérdezte, mitől törtém el a karom (hozzáteszem: – majdnem igaza volt, mert néhány nappal korábban volt egy koccanásom, és a kormánykerék lila nyomokat hagyott a karomon) – Mary akkor már tudta, hogy mit jelent a törött kéz valahol, teszem azt, a hindu mitológiában. Vagy ha az öreg azt mondta nekem: – Maga huszonnyolc éves – és ezt megismételte azzal, hogy ha másként is állna a papírjaimban, akkor is nyugodjak bele, hogy én huszonnyolc vagyok, és az is maradok majd mindhalálíg. Ezt a beszélgetést koronázta meg aztán az aurám tanulmányozása.

Utána Mary gyorsan visszahódította magának az öreget, és én attól kezdve már csak passzív szemlélővé váltam. És amikor végre neki is elege lett a szeánszból, és hazaindulhattunk, kisvártatva újabb megpróbáltatások szakadtak a nyakamba. Amikor ugyanis már Forsbach határába értünk, majd pedig ott gurult a VW busz az első házak között, Mary hirtelen tövig lépett a fékbe – majd felborultunk. Sikongtak a gumik, ahogy az ülésen előrebukva megálltunk.

Mi történt? Előttünk a járdán egy hindu pap és talán egy jól öltözött helybéli asszony lépegettek. Mary felkiáltott: – Meg kell ismerkednem vele! – És rám nézett. Nem tudom, milyen arcot vágtam, de attól, amit leolvasott rólam, csak nyelt egyet, és gyorsan helyesbített: – Megkérdezem, hogy szabad-e, hogy megismerkedjem vele. – A kisbusz még vesztegelt egy darabig, mert meg kellett várnunk, hogy a guru és az asszony egy nyitott kertajtó elé érve bemenjenek az ott lévő ház udvarába. Mary mormogott valamit, hogy ez a ház a jógaiskola, és már éreztem, tudtam, hogy ennek a váratlan találkozásnak mi lesz majd a folytatása. Most már én kezdtem hadarni. Rábeszéltem Maryt, hogy menjünk előbb haza, hisz már közel voltunk az otthonához. Most, hogy már azt is tudjuk, hová tért be a guru, Mary könnyen rátalálhat.

Leparkoltunk a fák alá, Mary dadogott valamit, hogy magára kell kapnia valami rendes ruhát, de látszott rajta, hogy legszívesebben azonnal visszarohanna a jógaiskolához. Én nem vártam meg, hogy végre elinduljon, hanem beültem a kocsimba, és sikerült még alkony előtt kiérnem a kölni országútra. Nagy nap volt ez az életemben – éreztem, tudtam –, mégis boldog voltam, hogy ép bőrrel megúsztam. Talán csak azért, mert ez a szerencsés befejezés is bele volt írva az aurámba.

*

Később megtudtam, hogy a hindu mester New Yorkból érkezett vendégprofesszorként. Azért jött, hogy ismerkedjen a helybéliekkel, mármint azokkal, akiket a jobb módú középosztályba sorolhatnánk. És a segítségükre legyen, például azzal, hogy méltányos honorárium fejében angol nyelvű előadásokat tartson a légzéstechnikáról vagy a mentálhigiénéről.

A környék tele volt kuratóriumokból és igazgatóságokból kiöregedett magányos remetékkel vagy az özvegyeikkel, és olyan, már öregedő nyugdíjas párokkal, akik megtehették, hogy kiköltözzenek a túlszűfolt és szmogos belvárosi utcákból ide, a friss levegőjű tájba, és ezt nemcsak anyagilag bírták, hanem képesek voltak az itt dívó dialektust is adaptálni, nevezetesen, hogy az anyanyelvként használt németet angol szavakkal és kifejezésekkel tarkítsák. Éltek itt persze egyszerűbb lakók is, de az ilyenek közül is jó néhánynak sok mozgást és légzés-gyakorlatot meg fegyelmezettebb életmódot írt fel a házi orvosuk – szükségük lehetett tehát bizonyos mankókra, például a jógalégzés vagy a mentálhigiéniai gyakorlatok elsajátítására.

A guru eredetileg csak egy-két hetet akart Forsbachban tölteni, de hogy ebből végül legalább két hosszú hónap lett, az annak volt köszönhető, hogy amikor Mary fölkereste őt, azonnal sikerült elérnie, hogy betársulhasson mellé a vállalkozásába. Régóta várt már valami hasonló alkalomra, hiszen nagy tisztelettel tekintett a hindu kultúrára, az onnan érkező küldöttekben pedig a szellemi képességek bennfenteseit látta. Mivel a világ közönségesnek látszott, igenis szükség lehetett valami magasabbrendű tanításra – és ez alól, úgy tűnt, nem volt kibúvó.

Én csak úgy másfél-két héttel a muchi öregnél tett látogatásunk után kerestem fel újra Forsbachot, de ahogy leparkoltam a háznál, azonnal láttam, hogy a villa földszintjének az üvegajtaja megint oldalra van húzva, és a ház össze van nyitva a gyeppel és az ott viruló virágokkal – hiszen meleg nyár volt. De bent közben megváltozott a kép, mert ahogy beléptem a házba, Mary haldokló húga fogadott a hallban. Egy karosszékben ült, kissé sápadtan, de különben – úgy tűnt – jó erőben. Ahogy beléptem abba a nagy helyiségbe, azonnal feltűnt az édesanyja is, egy alacsony termetű intelligens asszony a két világháború közti nemzedékből. Mary után érdeklődtem, és azt a választ kaptam, hogy a tetőn van. És hogy Marita van nála.

Elindultam tehát a ház lépcsősen emelkedő belső tereiben, míg az egyik legfelső szintre, a hálósobába nem értem. Ide még soha nem tévedtem be korábban. De láttam, hogy itt is félre volt húzva az üvegfal, és ki lehetett lépni az oldalt elterülő tetőre, amely szélteben-hosszában messze nyúló teraszként teljesen befedte az alatta fekvő épületszárnyakat. És ami meglepett, víztükröz csillogott rajta – egy tó, amit alulról, a ház előtti gyepon állva egyáltalán nem lehetett látni. A tóból festői foltokban odatelepített sás és nádcsomók emelkedtek ki, a szélesen elterülő víztükrözben pedig a házig nyúló fenyőerdő lombzatának a képe tükröződött tótágast állva. Különben pedig a víz tükörsima felületét csak néhány odahelyezett széles fakorong szakította meg. Ezek kissé kiemelkedtek a vízből, és olyan távolságban voltak a vízbe fektetve, hogy lépkedni lehessen rajtuk. Persze volt olyan korong is, amin egy odahelyezett teknőszerű faedényben vadul izzó virágok nyíltak. Szép volt a látvány.

Mindjárt a hálósobából nyíló ajtó mellett egy kis létra volt a falra szerelve, ami még egy szinttel magasabbra vitt – Mary hálósobájának a tetejére. Ennél magasabbra már csak a kék égbolt vezethetett volna, meg a napsütés, ami ezen a napon békés fénnel árasztotta el a nyári délutánt. Felmásztam a létrán, és itt is egy tó fogadott, de ez már sokkal kisebb volt, és nagyon sekély is lehetett. Gondolom, csak azért volt ott, hogy az alatta lévő helyiségeket hűtse. A tükrét pedig csak néhány vaskos deszkarács törte meg, amiket úgy fektettek oda, hogy ezek is kiemelkedjenek valamennyire a vízből. Ezen a vízzel borított, de különben korlátok nélküli meztelen tetőn, egy ilyen odafektetett bordázott szárazulaton ültek, illetve kuporogtak egymással szemben Mary és Marita – háromemeletnyi magasságban.

Suttogva beszélgettek, mintha ezzel is hangsúlyozni akarták volna, hogy milyen magasan vannak – és talán azért is, mert, ha meggondoljuk, ebben a magasságban már angyalok röptével is számolhatott az ember. Én persze nem hajaztam angyalokra, így hát tudomást sem vettem rólam. Olyan atmoszféra vette körül őket, amilyennel eddig Forsbachban soha nem találkoztam. Ennyire megváltoztatta volna a guru a település levegőjét? Aztán hirtelen eszembe jutott az is, hogy a földszinten ott ül a karosszékekben Mary nagybeteg húga, talán miatta alakult ki ez a fojtott légkör. De mindegy is. A tó sarkába húzódtam, ahová már nem ért el Mary és Marita halk párbeszéde, de még maradt elég hely mellettem ahhoz is, hogy kényelmesen üljek, és ne essek le a tetőről.

Most jobban megnéztem őket: lóbuszülésben ültek. Azokból a beszédtrémelésekből, amik mégis eljutottak hozzám, arra következtettem, hogy misztikus látomásokat cserélnek ki egymással, vagy legalábbis olyan dolgokat, amiket ők így értelmeztek. Időnként azonban szóba kerülhetett Mary beteg húga és a mamája is, valamint egyéb személyek. Mary, ahogy ott ült feszesen, és majdnem a semmiben, Maritával szemben, megviseltnek látszott. Kitárulkozó, kíváncsi lényre mintha megszűnt volna, először láttam őt gyűröttnek, zártnak és furcsán szigorúnak. Arcát mintha sápadt maszk fedte volna, amely ráragadt, és nem engedte, hogy kitekintsen mögüle, és észrevegye, mi minden van körülötte a világban. Úgy hatott, mintha nagyon fegyelmezett lett volna, bár valószínű, hogy ez a fegyelem nem belülről érkezett, hanem valahonnan kívülről költözött beléje, vagy a háta mögül lepte meg, ahol a hisztéria angyalai laknak. Egyszer csak fölemelte a hangját, és azt mondta: – Tudom, mit kell tennünk. Most fél óráig meditálunk, és meglátod, minden sikerülni fog. – Ezzel becsukta a szemét, ugyanígy tett vele szemben Marita is, és – néztem a karórát – pár perc híján fél órán át mindkét nő tényleg mozdulatlan maradt. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy ez volt életem legérdekesebb és legkellemesebb fél órája, hiszen még arra sem voltam képes, hogy átadjam magamat valamiféle pihentető kikapcsolódásnak. Különben azért rendben lett volna a világ, barátságosan sütött a nap, és csend volt az erdőszélen, sőt, még odébb is, ahogy ráláttam Forsbachra, az alant fekvő utcákra. Ezt a némaságot csak a kis Sophy halk visongása törte meg néha, ami valahonnan a mélyből érkezett.

A fél óra leteltével a két nő újra természetellenesen gyors suttogásba kezdett. Marita közben reflexszerűen leült egy szúnyogot a karjáról, mire föl Mary hangosan rendreutasította: – Egy élőlényt öltél meg! – És mindketten kimozdul-

tak a lóbuszülésből. Marita kétségbeesetten próbálta életre piszkálni a szerencsétlen rovar, és bizonygatta, hogy még él. De a szúnyog halála visszavonhatatlannak látszott, és valamiképpen jótékony hatással volt a két asszonyra is, mert végre teljesen magukhoz tértek. Mary üdvözölt, és megkért, hogy vigyem be a kocsimmal Maritát a közeli Rösrathban lévő bankig, hogy pénzt válthasson ki ott a számára. És bejelentette, hogy lefekszik aludni, mert nagyon fáradt.

Mikor a bankból visszaérkeztünk, Mary még nem kelt föl, a ház üres volt, és azt gondoltam, legjobb, ha az erdőn keresztül elgyalogolok a sógorékhoz, Löwék csak három-négy száz méterre laktak. Ahogy azonban az erdei útra tértem, megláttam magam előtt a haldokló húgot és az édesanyját, amint egy kosár virággal szintén arrafelé igyekeznek. Mivel Marita a bankba menet elmesélte, hogy a két asszony csak nemrég érkezett Münchenből, úgy éreztem, nem lenne okos dolog a családi találkozót illetékelenül megzavarni. Visszafordultam, és beleütköztem a kert előtt lődörgő Maritába, aki élvezte, hogy szabad volt, mert Mary még nem bízta meg újabb feladattal. Elhatároztuk, hogy együtt sétálunk, és Marita rögtön meg is mondta, hogy hová: a vízmosásba.

– Az egy különös hely – mondta, és kézen fogott. – Kíváncsi vagyok, neked mi lesz a benyomásod. – És aztán hozzátette: – De őszintén meg kell mondanod, hogy közben mit érzel.

Mire föl én a fejemet ráztam. Az volt a benyomásom, hogy Marita kalandokra vágyik, nekem azonban ehhez semmi kedvem nem volt, különösen nem ott lent a nyirkos szurdok árnyékos öbleiben. Megmagyaráztam, hogy labilis egészségi állapotomnak nem tenne jót a nyirkos levegő, úgyhogy azt javasoltam, maradjunk csak itt fenn, az erdő szélén. Maritának mindegy volt, így hát csakhamar elértük azt az ösvényt, ahonnan csak pár perccel ezelőtt fordultam vissza. Az út menti padon most egy idős házaspár pihent, világos volt, hogy ők is levegőzni jöttek ide, a fenyőfák közelébe. Marita azonban visszarántott: – Pszt! – Megálltam. – Figyeljük meg, mit csinálnak. – Engedelmesen vártam, de hát nem csináltak semmit, Marita viszont pontosan ezt érezte nagyon is sokatmondó dolognak. Kifejtette, hogy szerinte medítnak, mert ezen a területen mostanában sok ember viselkedik így, a környék igen alkalmas az efféle foglalatosságra. Mivel nem nagyon értettem az összefüggéseket, megkérdeztem, hogy mégis miért gondolja ezt. – Mert ez egy szent környék! – válaszolta, és csodálkozott rajta, hogy nekem erről még nem volt tudomásom. Majd pedig egészen pontosan meg is mutatta, hogy mettől meddig szent. A rét egy része is beletartozott, és természetesen az egész erdő, a vízmosásba vezető mély úttal a középpontjában. Ezen az oldalán pedig Mary háza volt szent, sőt a szomszédos házak közül is jó néhány, amik már a Maryhoz vezető forsbachi utcában álltak.

Közben visszaértünk Mary otthonába, és én bementem a földszinti hallba, ami egyúttal a gyerekek közös játszósobája volt. Kicsit tanácstalan voltam, hogy mit csináljak. Levettem a polcról néhány képeskönyvet. A legérdekesebbnek köztük Goethe *A bűvészinásának* az illusztrált kiadása látszott. Abban lapozgattam, amikor nyikorogni kezdett mellettem az egyik hatalmas üvegtábla, igen, mert valaki kívülről félrehúzta. Majd lassan bejött az illető a hallba, megállt előttem, és a két tenyerét imádkozva összetéve mélyen meghajolt előttem – a hindu guru volt az.

Sután meghajoltam én is, majd egy ideig barátságosan mosolyogva méregettük egymást. Ezután a guru újra útnak eredt, és nesztelen léptekkel végigpásztázta a nagy hallt, majd eltűnt a konyha irányában. Pár perc múlva az előszoba felől nyílt az ajtó, és három-négy asszony lépte át a küszöböt, soha nem láttam még őket. Egyáltalán nem törődtek velem, hanem felhasználva a hindu által megnyitott falat, kimentek a kertbe. Egy idő múlva Marita és a guru léptek ki a konyhából. Marita derekán most egy meztelen férfikar csavarodott lassú, simogató óriáskígyóként. Először nem is gondoltam arra, hogy ez a kar a hinduhoz tartozhatna, mert annyira más volt a mozgása – nemcsak ruganyosságot, hanem férfias erőt és eltökélt céltudatosságot is sugárzott, míg maga a guru a szoknyszerű szárijával és a puha mosolyával inkább hasonlított az asszonyokra. Maritával együtt a kert felé tartott, de mielőtt az üvegfalon lévő nyílásig értek volna, két újabb nőbe ütköztek, akik a kert felől érkezve léptek be a hallba – ezek meg nyilván a gurut keresték. A meztelen férfikar ekkor kígyóból hirtelen macskává változott, lágyan átlendült az egyik nő vállára, majd onnan a gerincen és a derékon végigcsúszva kilépett a levegőbe, és megtalálta ott a másik asszony tenyerét, hiszen az már várt rá. És ekkor, akárcsak egy tangót járó táncospár, a két tenyér egymásnak feszülve maradt egy-két másodpercig. Aztán – mivel a guru is a kert felé tartott – mindannyian kivonultak a virágok közé.

Csak most tértem magamhoz. Egész idő alatt nem szólt senki egyetlen szót sem – és ez volt ebben a színjátékban a legmeglepőbb vonás. Rájöttem, hogy még mindig kezemben van Goethe *A bűvészinasa*. Visszatettem a polcra, és én is kimentem a kertbe.

Mary már régebben felkelhetett, mert most egy csoport nőtől körülvéve ott állt a fák alatt, lehetek vagy huszonöten. A hindu mindenkit üdvözölt, most már mindkét kezében tartott valamit. A jelenet egy keleti evangéliumhoz hasonlított, Sivával és a paradicsom leányaival. Mindazonáltal feltűnt, hogy a paradicsomi lányok egy része mennyire nem szép, vagy legalábbis mennyire nem fiatal már. Az egész társaság ekkor útnak indult, és láttam, hogy a gyülekezet az erdei ösvény felé kanyarodik.

Marita boldogan futott hozzám: – Jössz te is? – kérdezte. – Hová? – Marita magasba dobta mindkét kezét: – Meditálni! – A fejemet ráztam: – Én addig inkább vigyázok a házra – válaszoltam. Semmi kedvem nem volt ahhoz, hogy ezen a nőkön a hinduval osztozkodjak. Marita azonban még egyszer megfordult, és visszafutott hozzám. Elmagyarázta: – Ez a környék a szurdokkal kiválasztott hely. Fentről választották ki, és most Mary anyai fennhatósága alatt áll. De nem szabad erről senkivel sem beszélned, mert a szomszédok, akiknek a háza szintén beleesik a kijelölt területbe, nehézségeket okoznának. Imádsággal kell előzni őket. Mary meg akarja venni az egész területet, hogy világközponttá alakítsa.

Bólintottam. Tulajdonképpen semmi okom nem volt a csodálkozásra.

*

Mary mindig is szerette a nagy társaságot, és megtalálta a módját annak, hogy az embereket maga köré gyűjtse. Már hallottunk az ötvenes években létrehozott kölni szalonjáról, ami néhány hónap alatt a Fluxus egyik előretolt bástyájává

vált. Hogy aztán ezt a vállalkozását valamilyen rokon formában még Amerikában is meg tudta ismételni, és a jelenlétét ott is intézményessé tudta tenni, még hozzá már azokkal a művészekkel kibővíttve a társaságát, akik a pop-arton lovalgolváltak éppen azon, hogy az egyetemes művészettörténet arany fényű lapjait írják tele a neveikkel, nos, az már egészen valószínűtlen teljesítmény lehetett. Amikor visszatért Németországba, ez egy időre komoly szellemi tőkét jelenthetett a számára.

Még akkor is, amikor én bejáratos lettem Mary házába, el-elhangzott például Robert Rauschenberg neve, sőt, egy idő múlva rájöttem, hogy Mary több rétegen üveglapokra applikált kompozíciói bizonyos mértékben rokonságban állnak Rauschenberg hasonlóan réteges kollázsszerkezeteivel is – csak hát azok méreteiben és mondanivalójukban egyaránt monumentálisabbak voltak. Igen, ez tényleg egy barátság lehetett, hiszen Mary még itt, Forsbachban is őrzött tőle kisebb-nagyobb nyomokat a lakásban. De különben is érezhető volt, hogy huzatos folyosó köti össze a forsbachi házat a New York-i avantgárdokkal – akkoriban történt például az is, hogy majdnem professzor lett Maryból az egyik legtekintélyesebb amerikai művészeti főiskolán.

George Segal, az élő emberalakokról leöntött gipszszobrok megalkotója, aki ott tanított, hívta meg őt kollégának, de Mary akkor volt éppen terhes a kis Sophyval, és némi hezitálás után végül is lemondta a meghívást. Kárpótlásul azonban a gyerek születése után nagy ünnepséget – ahogy ő nevezte: keresztelőt – rendezett, és ekkor hívta talán utoljára össze azt a fantasztikus társaságot, aminek a magját az ötvenes-hatvanas években maga köré gyűjtött barátai jelentették. Nemcsak a legkülönbözőbb német városokból, hanem Londonból és New Yorkból is érkeztek vendégek – hiszen közel volt a reptér.

Erre a délutánra én is hivatalos voltam. És amikor megérkeztem, még nem is sejtettem, hogy életem egyik legemlékezetesebb művészi produkcióját fogom majd látni. Mert a keresztelő délutánjának a csúcspontja egy hindu énekes volt, egy fehér hajú pátriárka, akit Mary a kíséretével, egy ütőhangszereket kezelő férfival és két húros hangszeren játszó nővel együtt repülőgépen hozatott el erre az alkalomra az USA-ban lévő otthonából. Az öreg énekes a klasszikus szankszrit iskola képviselője volt, másfél-két órás terjedelmű, rafinált felépítésű és szabad variációkban kibontakozó zenei formák nagymestere, aki ezt a mozgalmas recitációt először, mint egy szobor, teljesen mozdulatlanul intonálta, majd – ahogy belemelegedett – csuklójának és kézfejének a hallatlanul kecses táncával kísérte.

A vendégseregben felfedeztem Stockhausent is, ő talán nem is a keresztelő miatt érkezett, hiszen nem ő volt a kis Sophy édesapja, hanem inkább az öreg énekes érdekelte. A vendégek nagy része azonban még azután is, hogy elkezdődött a koncert, nem vett azonnal tudomást a nagy hallban felhangzó zenéről. A ház különböző emeletein szétszéledve társalogtak és élvezték a hidegkonyhát, aminek a tálcákra rakott termékei – nagyon figyelmesen – szintén több felé voltak elosztva a házban. Lassacskán azonban elhalkultak a beszélgetések, és egyre többen gyűltek össze a szalonban. Mikor már a leghátsó helyek is mind foglaltak voltak, és még mindig újabb fejek bukkantak fel az ajtónyílásban, az énekes – miközben tovább zsongtak az artisztikusan zizegő húros hangszerek – a legtermészetesebb amerikai kiejtéssel megszólalt, és a későn érkezőket a közvetlenül előt-

te üresen maradt szabad négyszögbe invitálta. A zene egy pillanatra sem halkult el eközben. Az érkezők még ott, az ajtóban lehúzták a cipőjüket, és amennyire tudtak, nesztelenül, s nagyon óvatosan előrefurakodtak.

A koncert még ezután is sokáig tartott, és ahogy azt a jelenlévők érezték, a szuggesztivitása mellett is nagyon szanszkrit lehetett. Ha pedig azt kérdeznénk, hogy honnan érkezett, hát talán több ezer évnyi távolságból.

Mint egy finoman csipkézett folyondár kezdte befogni a hallgatóságot, és onnan kezdődően nőtt, emelkedett és gazdagodott tovább – ha még órákig tartott volna, talán a gyengébbek közül néhányat meg is fojtott volna a szelíd, de legyűrhetetlen hatalmával. Úgyszólván senki nem volt a teremben, aki érteni vagy követni tudta volna az énekest, és meg tudta volna fejteni, mit jelent a pátriárka kezének a hangszerekkel kísért táncos játéka és lágy hullámozása. Csak kábán követték azt, amit látni és hallani véltek – az életszentséget birtokló titokzatos darazsak zsongását vagy a társaságukban érkezett tollbokrétás madarak ritmikus lejtését, mágikus köröket kirajzoló bókolasát. Mint egy lassú szárnycsapásokkal a magasba feljutni vágyó kócsag kapaszkodott az idős pátriárka az énekével a ritkább levegőjű régióba, hogy aztán lassan vitorlázva és nagy kanyarokat leírva süllyedjen onnan újra mélybe. És ugyanígy vette a következő emelkedést is, ami talán még hosszabbra nyúlt, és még magasabb szférákig jutott el a szárnyalásával.

A ház falai ebben a pulzálásban elporladtak, lassan semmivé váltak, és már csak annyi maradt a földszinti nagy hallból is, amennyi elég lett volna egy nagyobb fajta akvárium számára, hogy egy óriási medúza lebegjen benne, puhán hullámozó mozgással. A produkció nagyon is idegen volt, mindazonáltal érthetlenségében is lenyűgöző, és hát ellenállhatatlan a zsibbasztó hatása. Mikor az énekes egy pergő és vibráló kadencia után bal kezét a levegőbe dobta, és szabadon lebegő ujjával egy szirmai elhullajtó virágot formált, majd arról gondoskodott, hogy ez a virág néma kupaccá essen össze, és a kezét az ölébe ejtve azt is érzékeltetni tudta, hogy itt az idő a hervadásra, a vég, a befejezés elfogadására, és arra is, hogy eközben ő maga csak tovább üljön, mozdulatlan szoborrá válva... akkor jó néhány percig még továbbra is néma csend uralkodott a házban.

De aztán újra magukhoz tértek a vendégek, és megemberelve magukat megint zsákmányok után eredtek. Csak Mary férje, Stockhausen, aki különben mindig a Number One szerepében ágált, üldögélt továbbra is mozdulatlanul az egyik sarokban. Most alig lélegzett, hiszen lehet, hogy fülében még mindig ott zúgott a szanszkrit darazsak zsongása. Olyan volt, mint egy suta parasztfiú, aki rosszul érzi magát az itt összegyűlt úri népek társaságában. Életének egyik ritka pillanata tartotta őt fogva, az az állapot, ami hasonló lehetett ahhoz, ahogy megszületett. Még ártatlanul, és még a világhírrrel együtt érkező paranoiától is érintetlenül, minden zavaró behatolástól távol, majdnem úgy, mintha Buddha valamilyik reinkarnációja lenne, süppedt bele a messziről lehívott Nirvánába, és merengett ott egymagában – belezuhanva és fogva tartva lényének talán legmélyebb aknájában.

A hindu mester és muzsikusi társai néhány perc múlva eltűntek, és talán kissé furcsa is volt, de senki sem kereste utána őket. Mary húga, aki nemrégén még Löwvel együtt a ház felső szárnyának a felét lakta, talált rájuk fél óra múlva, amikor véletlenül felment az egykori hálószobájába. A helyiség még őrizte az

ottlétük emlékeit, senki sem változtatott még a falra akasztott szőttesek vagy a bútorok rendjén. A két nő a szőnyegen üldögélt, és azzal voltak elfoglalva, hogy csomagoljanak. A hangszereket meg az énekes apró kegytárgyait csavarták színes kendőkbe, szóltanul, kissé elmélázva. Maga a pátriárka korú énekes, valamint az ütőhangszereken játszó férfi kíséroe pedig ruhástól feküdtek az ágyban – abban a kettős ágyban, amit Mary húga szokott a férjével, Löwvel megosztani. A két egzotikus vendég tekintetéből, ahogy ott pihentek, felfoghatatlan tisztaság, nyugalom és elmondhatatlan békeség áradt.

Mary húga megilletődötten nézte őket egy darabig, majd lefutott a férjéhez. Ők ketten ezen a napon már csak vendégek voltak a házban, és nehéz volt pontosan tudni, hogy mit érezhettek ezen a keresztelőn. Az asszony kimerültnek látszott, a férje nyakába borult: – Löw, én ezt nem bírom tovább! – szakadt ki belőle, és keservesen sírva fakadt, csak úgy rázkódott a válla.

*

Azután az emlékezetes sétámat követően, hogy láttam, amint Mary a frissen toborzott nőtársaságával a szurdokba vonul, hónapokig nem kerestem fel a forsbachi villát. Ezért aztán csak Löw, a sógor elbeszéléseiből tudom, hogy miként folytak le ott, ezen a világközpontnak kinevezett helyen a meditációk. Illetve az az igazság, hogy tőle sem tudtam meg ezt, mert Löw csak azt ismételgette: – Mary megbolondult...! – És kétségbeesetten emelte a magasba a karját. Először nem is értettem, hogy miről beszél, kérdőleg néztem rá. – Most meg van sértve, hogy a szent emberét házasságszédelgőnek neveztem. Valaki ezt visszamondta neki – tört ki Löwből a panasza.

Löw tényleg dühös volt. Mary ugyanis, miután értesült Löw tiszteletlen megjegyzéséről, vendégeket is meghívott hozzá, és azok előtt imádsággal és füstölőkkel körbejárta a házat, sőt a kertet is, meg a szurdok felé vezető ösvény táját, és úgy próbálta megtisztítani a gonosz rokon emlékétől és esetleges ártó hatalmától a világcentrum központi területét. De volt a történetnek másfajta folytatása is.

– Az az ember összeszedte a nők megtakarított pénzét – kezdte Löw a dolgot részletezni. – Kihirdette, hogy egy kéthetes kurzus alatt bárkit kész bevezetni a szellemlátás és a telepatikus gyógyítás tudományába. Azok a szerencsétlen asszonyok erre föl kivették a takarékból a pénzüket, és odaadták neki, részben a kurzus tandíjaként, részben pedig azért, hogy Mary az imádságaival és ezekkel az összegekkel elősegítse a világközpont felépítését. – Löw komor szünetet tartott, de aztán úgy döntött, hogy folytatja: – Mary meg akarja venni a szomszéd telkeket is, de nem tudom, hogy miből. Hogy a képeit már nem csinálja, az biztos, legalábbis alig dolgozik valamit rajtuk. – És kétségbeesve megrázta a fejét. Hallgattunk.

– És mit csinálnak az erdőben, a meditáció alatt? – kérdeztem kis idő múlva, még emlékeztem ugyanis a házasságszédelgésre. Löw habozott, mint aki szégyelli, hogy ebbe is belemenjen. Majd végül két kezét tanácstalanul a mennyezet felé emelve kirobbant: – Az az ember hangosan számol angolul húsztól visszafelé nulláig! – Majd mikor látta az elképedt arcomat, hozzátette: – Na jó, ez egy

marhaság. De húsz nő között, akik mind férfiak nélkül élnek, ennek megvan a hatása. Egyébként pedig mit tudom én, meditálnak, ők tudják, hogy miről.

Úgy nézett ki, hogy már semmi sem segíthet a konfúz helyzeten meg a zsákutcába jutott, forsbachi prominenseken, amikor lassacskán mégiscsak kiderült, hogy Hubert bácsi, az öreg látnok az erősebb, hiszen a maga passzív és türelmes módján csak-csak képes volt kivárni, hogy eltűnjön a hindu szédelő, és ezután már visszahódíthatta magának Maryt is. Egyszerűen az történt, hogy amikor a New York-i vendég végre elutazott (egyések szerint ez egybeesett azzal, hogy kiderült, Mary vagyona tényleg nem elég a világközpont felépítésére), akkor Marynek újra eszébe jutott az öreg Hubert, és felkereste azzal, hogy úgy érzi, új fejezetet kell nyitnia az életében, ami, mint aztán kiderült, nem nagyon különbözött a régebbi életvitelétől. A különbség abban állt, hogy most meghirdette: minden szerdára szeánszot hív össze, részben a nyári meditációk azon tagjaiból, akik a történetek dacára is hűségesek maradtak hozzá. És ezekre az alkalmakra a kocsijával elhozta a falujából az öreg látnokot is, aki szívesen jött, és nagy kedvvel beszélgetett az összegyűltekkal. Világéletében nem hitte volna, hogy nyugdíjas korára ilyen érdekes és gazdag környezetben mulathatja az időt – neki ez úgy jött, mint egy teljesen váratlan ajándék. Vakáció a „gazdagok” birtokán.

Ősszel aztán egy nagy útra is meg lett híva Hubert bácsi, a látnok. Mary ugyanis megtudta, hogy Skóciában konferenciát rendeznek a parapszichológusok és a telepátiával foglalkozó beavatottak, illetve az ezzel rokon tudományok gyakorlói. Mary mindig is önzetlen volt, és roppant büszke a patronáltjaira, magával vitte tehát az öregot is a messzi Skóciába. Később aztán, amikor végre újra nála jártam, természetesen szóba került ez a skóciai út is. Mary el volt ragadtatva az emlékeitől – Skócia gyönyörű – mondta –, a természet ott még csaknem érintetlen. – És elmesélte, hogy az öreg látnok milyen jól érezte magát, és hogy erőit megsokszorozta a vele rokonlelkűek társasága.

Mary azonban nem beszélt mindenről, ezt érezni lehetett – talán nem akart a részletekkel meghökkenteni, vagy attól félt, hogy magamban kinevetem őt. És hát lehetnek olyan élményei is, amiket nem szívesen osztott volna meg mással. Kissé kiszolgáltatottnak látszott, és olyannak, aki szívesebben hallgatna egyről és másról. De annyit mégis elárult, hogy a kis Magritte-ot, a nagy szürrealista mester dollárban számolva milliós összegeket érő képét, amit Mary a kincsei között őrzött, mégiscsak el kellett adnia ahhoz, hogy az anyagi helyzetét egyensúlyba hozza.

Löw aggódó szavai jutottak az eszembe, és az, aminek a kimondásához Löwnak sem volt bátorsága: lehet, hogy Mary képzőművész korszaka lassan lezárul, hiszen a műveivel már telítettek voltak a gyűjtemények. Már csak emiatt is előfordulhat, hogy csökken a kereslet irántuk, és ha így alakul, akkor talán a galériák is kezdik felbontani majd a Maryvel kötött szerződéseiket.

Olyan jövő rajzolódott ki ebből, ami szorongással fogott el engem is. Biztos, hogy Mary nem fog csak úgy elszegényedni, ehhez több helyről is érkeznek majd hozzá továbbra is pénzek vagy másféle segítségek, például Stockhausennek tulajdonképpen kötelessége lehetett, hogy rendszeresen támogassa Maryt a nála felcserepedő gyermekei után. De lehet, hogy Marynek ez nem lesz elég, és akkor mégis valamilyen „civil foglalkozás” után kell majd néznie. Talán szerényebb for-

mában, és kevesebb egzotikus külsőséggel, de tényleg tanulmányi központot vagy kurzusokat kell majd szerveznie. Magyarán: a világközpontnak – amit most tapintatosan nem hoztunk már szóba – lehet, hogy mégiscsak lesz valamilyen folytatása. És tényleg lett is, de sokkal szerényebb keretek között, mert Mary egy idő után kertek művészi tervezését vállalta – akkor már majdnem úgy, mint egyszerű gazdasszony –, és hát az úgynevezett gazdagok pártfogását kérte hozzá.

Mindenesetre az arca újra tiszta lett, a tekintetéből megint kíváncsi fény áradt, noha kissé ráncosabbnak tűntek már ezek a szemek, mint régebben, sőt, talán szomorúbbnak is. De a legfontosabb, a gyermeki elfogulatlansága, a minden lében kanál természete, és az a mohóság, amivel az egész világot habzsolni szokta, megmaradt, hiszen az efféle kérdésekben nem ismert fegyverletételt, féket vagy akadályt. És arról sem mondott le, hogy másokkal is megoszthassa az újra és újra felfedezett szenzációkat, mert csak így érezte helyénvalónak és elfogadhatónak a privilegiált helyzetét. Mindent összevetve úgy tűnt tehát, hogy ebből a soha senki másnál nem tapasztalható optimizmusból és nagyvonalúságból még mindig nagyon sok megmaradt benne.

Ám ennek ellenére is érezni lehetett, hogy egy fejezet közben lezárult – olyanira, hogy még azt is el tudtam képzelni, nincs már kedve felmászni a létrán oda a magasba, a hálósobája fölötti tetőre, arra a különös szigetre azzal a szárazulatként kimagasló bordázott faráccsal. És erre gondolva egy alkalommal nagy sóhajt eresztve az égnek megpróbáltam számot vetni azzal, mióta is ismerem Maryt, vagy hogy egyáltalán miképp kerültem én oda, évekkal korábban a házába. Lehetséges lenne, hogy a ráncok ott, Mary szeme körül, amiket észrevettem, figyelmeztetések lennének? Talán ideje lenne annak, hogy én is leszálljak arról a háromemeletes magasságban lebegő tetőteraszról, ahonnan – igaz, csak vendégként, de – mégiscsak beláthattam Forsbachot, és vele együtt képet alkothattam magamnak Mary birodalmáról is.

(1973–2023)

VISSZATEKINTÉS AZ EURÓPAI ISKOLÁRA

Válogatás Határ Győző és Mezei Árpád levelezéséből

Magyarországi pályaszakaszát követően Határ Győző a nyugati irodalmi emigráció egyik jelentős alakjaként áll előtűnk; kiterjedt munkásságával (a részletelemzések mellett) több monográfia is foglalkozik.¹ Ezzel szemben a klinikai pszichológusként, irodalmárként, műkritikusként tevékenykedő Mezei Árpád életműve kevésbé feldolgozott. Mezei Árpád (testvérével, Pán Imrével együtt) az 1945 és 1948 között működő Európai Iskola alapítói, illetve legfontosabb teoretikusai közé tartozott.² Határ és Mezei barátsága az Európai Iskola időszakig nyúlik vissza, mikor is rendszeresen találkoztak az európaiiskolás kiállításokon és egyéb rendezvényeken.³ A csoport körében-közelében szerzett tapasztalatai feltűnnek Határ 1947-ben kiadott *Heliáne* című regényében is, különösen ami az Európai Iskola, illetve a regényben szereplő egzaltált-szektás művészkör közötti hasonlóságokat illeti.⁴

1980-ban a már Londonban élő Határ Győző felkérést kapott a Hollandiában működő Mikes Kelemen Körtől, hogy tartson előadást az 1945 és 1950 közötti időszakhoz kötődő irodalmi emlékeiről.⁵ Ugyanekkor a Szabad Európa Rádió is hozzá fordult, hogy műsorában köszöntse az akkor nyolcvanéves Mezei Árpádot.⁶ Mezei ekkoriban New York mellett, a Hartsdale nevű településen élt feleségével, a pszichológus és műfordító Erdély Évával.⁷ Összeállításunk a két előadás és az ezek nyomán publikált esszék keletkezéstörténetéhez kapcsolódik. A levelezés bepillantást nyújt az Európai Iskola utóéletébe, Határ és Mezei irodalmi műhelyproblémaiba, de az emigráció belső viszonyaiba is. A levelek írógépen íródtak, Mezei Árpád levelei eredetiben, a Határ által írottak másolatban maradtak fenn.⁸ A nyilvánvaló szöveghibákat, elgépeléseket kijavítottam, egyébként tiszteletben tartottam Határ és Mezei írásmódjának formai sajátosságait.

Havasréti József

¹ G. Komoróczy Emőke: *Felvonásvég a világszínpadon*. Budapest, Stádium, 1994; Rugási Gyula: *XX. századi freskó*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2000; G. Komoróczy Emőke: *Határ Győző életműve*. Budapest, Stádium, 2003; Mohácsi János: *Határ Győző regénypoétikája*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2015.

² Mezei és Pán munkásságára lásd: Hornyik Sándor: Mezei Árpád (1902–1998), *Enigma* (110), 2022, 104–121.; Balázs Imre József: *A szürrealizmus története a magyar irodalmi mezőben*, Budapest, Ráció, 2021, 173–187.; Pócs Veronika: „A műremek, túl az etikán, az üdvösséget szolgálja”. Pán Imre tevékenysége a franciaországi emigrációban, *Korunk*, 2021/4, 88–97.

³ Határ Győző: *Életút*. 2. kötet. Szombathely, Életünk Könyvek, 1994, 129–155.

⁴ Határ Győző: *Heliáne*. Budapest, Magyar Téka, 1947.

⁵ Írott változata: Határ Győző: De nobis fabula, avagy Szemelvények egy Non-Person emlékezéséből. *Új Látóhatár*, 1981/1, 21–42.

⁶ Határ Győző: Akiben a filozófia magára talál. A nyolcvanéves Mezei Árpád, *Új Látóhatár*, 1982/2, 232–238.

⁷ Erdély Éva fordításában jelentek meg például az Európai Iskola kiadványsorozatában Marcel Proust, André Breton, valamint Manuel Agüelar írásai.

⁸ Határ Győző és Mezei Árpád levelezését a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában őrzik. Itt szeretném megköszönni a Kézirattár munkatársainak szíves segítségét.

HATÁR GYŐZŐ ÉS MEZEI ÁRPÁD LEVELEZÉSÉBŐL (1980–1981)

1.

Határ Győző – Mezei Árpádnak
[London, 1980. július 15.]

1980 07 15 Drága Árpádom – a hollandiai Mikes-kör idei szeptemberi Wunsch-koncertjén Te lettél az én osztályrészem, pontosabban te is: 40 perces kiselőadásomban nekem kell elénekelnem és eltáncolnom az 1945-től 1949-ig terjedő időszak irodalmi és művészeti pezsdülését, szárbaszökkenését/virágbaborulását. Ennek során nem csak hogy kikerülhetetlen az Európai Iskola annáleszeinek felelevenítése, de eszem ágában sincs kikerülni. Nem szeretnék azonban sem hézagos, sem adatszegény, sem csak-nosztalgikus, sem csak-szubjektív lenni. A kérdésem az mármost (adj-uramisten-de-mindjárt alapon), hogy.

Akad-e a Te százcáncú szoknyád valamelyik szütyőjében olyan kiadvány/cikk/ségédlet, amivel a jó ügyet szolgálhatnád? Ha tudsz ilyen múróról, és az Hunniában beszerezhető, kérlek, legalább a címét adnád meg. Nem kérek tőled semmi olyat, amivel kincses idődből a kelleténél többet pazarolnál (lévén, hogy szerződ is, témája is arra érdemtelen), még kevésbé azt, hogy költségbe verd magad. Minden nyersanyag-jellegű eszmei hozzájárulást köszönettel leszek nyugtázandó: aranykeretes lábjegyzetek tömegében. Ismerem azt az érzést, amikor valami alja-alpári dolog sokkalta fontosabb munkámtól elvon – mert ez az én esetem is. Bocsásd meg piaci-légy alkalmatlankodásomat. Kézcsókkal, öleléssel agyonhajszolt robotos híved és barátságodat kívánni óhajtó legkisebb szolgád
[aláírás nélkül]

2.

Határ Győző – Mezei Árpádnak
[London, 1980. szeptember 28.]

1980 09 28 Drága Árpádkám – a bajt már megcsináltam neked: egekig magasztaltalak a MIKES-KÖR hollandiai összeröffenésén, melynek hogy évkönyvéből postázok neked egy-két tiszteletpéldányt, az szamo po szibja razuméjeszjá.⁹ Örömet elküldeném a 20-ol dalas gépirat másolatát; de szétoztottam mind a négy példányt az illetékeseknek, akiknek – adminisztratív okokból – kötelezőleg beszolgáltattam; a megmaradt tám-példányt pedig csak akkor fogom számodra le-xeroxoltatni, hogyha ismét felkerülök az eladóso-dottság e mélypontjáról, ahol most vagyok (rosszul keresek és minden időmet leköti új könyvem előállítása; vagyis: lógásom a „szeren”). Ámde halljad a bajt is, amit megcsináltam neked. Borbándi¹⁰ barátunk (a SZABAD EURÓPA RÁDIÓTÓL) annyira felfigyelt rólad szóló joviális ditirambusomra, hogy megkérdezte, nem írnék-e rólad 10-15 percet mint filozófusról. Én ezt 95%-ban elutasítottam, azzal az indoklással, hogy magam is

⁹ Само по себе разумеется: „magától értetődik”.

¹⁰ Borbándi Gyula (Budapest, 1919 – Budapest, 2014) író, irodalomtörténész, 1951 és 1984 között a Szabad Európa Rádió munkatársa, valamint a Münchenben megjelenő *Új Látóhatár* folyóirat főszerkesztője.

szembeköpném azt, aki hajlandó filozófiáról írni újságíró skribler alapon, annak beható ismerete nélkül; jómagam annál kevésbé állnék kötélnék ilyen „link” alapon, mivel M. Á.-ot (teljesen intuitíve) mint filozófust magasan Hamvas Béla¹¹ fölé helyezem – akit ismerek és akiről minden további nélkül tudnék 10-15 percet zengedezni. A fennmaradó 5%-ot neked hagyom, manőverezési latitúdnak – hogy hátha eszedbe jut valami: hogyan lehetne áthidalni az áthidalhatatlant? Mert milyen csudálatos, hogy Pesten mi nem beszélünk (mi ketten) soha se filozófiáról (se semmiről), olyan igaz, hogy megérzésem szerint azokban a tiszteletreméltó dossziékban, amelyeket most sajtó alá rendezni méltóztatolsz [sic], nyilván nem paraesztétika és metafizológia van, hanem bölcsélet, tán megismerés, tán lételmélet, tán elmékedések a Végső Dolgokról (hogy a megf. latin-görög kifejezéseket kerüljem és csak ilyen pongyolán írjak, ad usum delphini). Így hát jól megírtam veled. Sárközi Matyi (Molnár Ferenc unokája) címe: 3, BACK LANE LONDON NW3 HAMPSTEAD, U. K., EUROPE. Utasítást kérek a Nagyvezérkartól, hogy mi legyen az elküldött segédlettel. Átutalod megőrzés végett, esetleges későbbi felhasználásra?

Évának kézcsókkal, téged a régi szeretettel ölel
a betűrobotban megfáradt társad, de már csak talpas-kengyeltartó minőségben
[aláírás nélkül]

3.

Határ Győző – Erdély Évának és Mezei Árpádnak
[London, 1981. január 24.]

1981 01 24 Drága Éva, kedves Árpád! Tegnapelőtti kétsoros sürgető missive-em nem érvényes.

Örömmel értesítlek, hogy a Vastag Boríték megérkezett. Úgy is mondhatnám: a leterített veréb melyre lőttetek vele, örömmel jelenti, hogy az Ágyú – lövedékestől – megérkezett. Mert e gazdagság láttán már csak pihenő veréb vagyok a leterített pillanatában – és annak utána, helyettem a lélek röppen fel csupán, (feltéve, hogy osztod a szentenciózus „állatnak nincs lelke” nézetet s hogy ezt Akvinás Tamás vette át Aristutestul [sic] avagylan a Pogány hajolt meg a Summa¹² tekintélyének szerzője előtt – ennek eldöntését rád bízom). Bőven van igézetes/idézetes anyag, szám- és adatszerűség, így hát akár könyvet is írhatnék szűkebb értelemben M. Á.-ról és tágabb értelemben is M. Á.-ról. Most hát feladom magamnak a leckét, február folyamán veregetek egy sort (sok sort) az írógépen s már csak azon mélázok, hogy mi volna jobb: ha a kész anyag a meglepetés (leverő) erejével hatna, vagy ha az újdonság elszörnyesztő hatását elkerülendő, a másolatot előbb („expressz”) átröpíteném tengerentúlra és ott adná meg rá a Szent Hivatal a Nihil Obstatot és esetleg az Imprimatur-t Borbándi Gyuszi u. i., amilyen számár, le akarja közölni a cikket s nekem még nem sikerült lebeszélni róla. Hosszú hallgatás után a Hartsdale-i felleghár megszólalt tehát és mivel nem okozhatott nagyobb örömet tőled immár csak hosszútűrés kéré, téged művednél is feljebb – de művedet sem alább becslő – öregpajtásodnak és hívednek, csatolva amaz utolsó kérését, hogy vajha vajdó lelkéért elrebe gnéd Erasmus imáját, „Sancte Socrates, ora pro nobis” [Szent Szókratész, imádkozz értünk] - - - szeretettel

[innentől kézírással:] köszönt és ölel, Évának hálás kézcsókkal
(: HGy. :)

¹¹ Hamvas Béla (Eperjes, 1897 – Budapest, 1968) író, filozófus, esszéista, az Európai Iskola tagja. Budapesti éveik során Határ Győző baráti viszonyt ápolt Hamvassal, az emigrációban viszont egyre jobban irritálta Hamvas Béla mind erősebben kibontakozó magyarországi kultusza.

¹² Utalás Aquinói Szent Tamás *Summa theologiae* című munkájára.

Határ Győző – Erdély Évának és Mezei Árpádnak
London, 1981. február 3.

1981 02 03 Kedves Éva, drága Árpád, hadd köszönjem meg mindkettőtök segítségét, a „puskák” nélkül nem mertem volna belefogni: melléfogás lett volna a vége. Nem is apológiaként, de hadd fűzzek a mellékelt mini-tanulmányhoz mentegetőző megjegyzéseket. Ez a mini máris maxi: kétszer annyi, mint amennyit a rádió rendelt tőlem. Megpróbálom rábeszélni őket, hogy adják le kétszer húszpercesnek; ha nem állnak kötélnek, Borbándi fogja meghúzni, de biztosra veszem, hogy amit az ÚJ LÁTÓHATÁRBAN lehoz, az teljes lesz. Ahhoz még csatolni fogok mini bibliográfiát is (nem bánám, ha ezt is jóváhagynátok majd, bár ez még jóval odébb van) – rádió-csevejben nem lehet bibliográfiát a mikrofonba beleduruzsolni. Megszegtem-e a copy-right-ot, ha egy-két helyen szó szerint át-emeltem kifejezéseket a „puskából”? Áldásokat adjatok-e rá? Bizonyára tisztában vagyok vele és nem is kell mondanom, hogy amikor egy kétezeroldalas életművet az ember belegyömöszöl egy gyűszűbe, az eszmék hozzátörpülnek, a kifejezés miniatürizálódik. A Péter-templom Bramante-famodellje¹³ nem lehet akkora, mint a templom maga (si parva licet...) ¹⁴Elnézést a rosszacska kópiáért: ez az első fogalmazvány, letisztázáskor még tán eszközlők rajta stiláris változtatásokat; de voltaképp ezért röpítem át expressz, hogy néznéd át Árpád és írnod meg a) ha valami tárgyi tévedés van benne, b) van-e valami, amit szeretnél még belevenni vagy c) aminek a leszögezéséhez feltétlenül ragaszkodol. ¹⁵NB. Utóbb arra a belátásra jutottam, hogy életrajzi adataidat a háttérbe szorítom s majd-hogynem kiszórom, mert 1) ezzel helyet szoríthatok a lényegnek és 2) mini-portrédát megírtam már a Mikes-kör ankétján elhangzott előadásban, 4-5 oldalon (most fogják lehozni) végül, mert 3) a világháború idestova félévszázad távolában van, Te nem vagy Uriel D' Acosta, aki életpályájának lényege az üldöztetés, amelyre öngyilkossággal tesz pontot; Te derűs és társias lény vagy és ami életedből kicsapódott: a mű – az a lényeges, az utókor elsősorban erre kíváncsi. S hogy Nagyságod ontológiai aspektusára fektettem a fősúlyt? Mint magad is mondhatnád, „szabad folyást engedtem” predeterminált hajlamaimnak – de meg a M.-korpusznak ez az a része, ami megérzésem szerint a legkevésbé publikus. Mi történjék a nálam lévő anyaggal: felcsaphatok táborszernagyodnak? Megkérhetnélek, hogy Te is expressz gyorsalkodjál a válasszal és a (titkon hön remélt) nihil obstattal? Nem bocsátanám meg magamnak, ha nem függeszthetném fel bekeretezve, dolgozóm falára a legfelsőbb Főkegyúri Megelégedésről szóló leirati Nemesi- és Adomány-Levelet.

MELLÉKLET¹⁶

Kézcsók – ölelés

¹³ Donato Bramante készítette el a római Szent Péter székesegyház első terveit; a munkát végül Michelangelo fejezte be.

¹⁴ „Si parva licet componere magnis”: „ha ugyan nagyhoz kicsi dolgot hozzámérni szabad” (Vergilius, *Georgica*, IV. 176. ford. Lakatos István).

¹⁵ Árulkodó lélektani apróság, hogy Határ Győző a Mezei-köszöntő első változatából az Európa Iskoláról szólva kihagyta/kifelejtette Gegesi Kiss Pál nevét (akit nem valami sokra becsült). A mecénás említése csupán Mezei feleségének kifejezett kérése nyomán került a szövegbe: „Nameg egy negyedik apróság: az Európai Iskolával kapcsolatban Kiss Pali nevét ne hagyjuk ki” – írta a kéziratot szemrevételezve. Erdély Éva levele Határ Győzőnek (Hartsdale, New York, 1981. február 12.), Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Határ Győző-hagyaték.

¹⁶ A melléklet bizonyára az *Akiben a filozófia magára talál. A nyolcvan éves Mezei Árpád* című tanulmány kéziratát tartalmazta.

PS. Mint látod, elhatározom, hogy nem mélázok, hanem melózok inkább. Ám a Szabad Európa addig nem fizet, amíg ez szalagon és a szalag náluk nincs. Remélem, nem vagy olyan rozoga, mint podagrás pedellusod és hajlongó archivistád.
[aláírás nélkül]

5.

Határ Győző – Erdély Évának és Mezei Árpádnak
[London, 1981. február 19.]

1981 02 19 Édes Éva, kedves Árpád – ebben a küldeményben meglelitek a gépiratot és a rádióelőadás (valószerű) változatát. Nincs beleszólásom a továbbiakba – hogy Borbándi mester két részletben adja-e le avagy megrövidíti húsz percre; az utóbbi a valószínűbb. Itt ott elhagytam az idegen kifejezéseket és „magyarítottam”, ahogy olvastam; és persze mint mindig, átugrottam a lábjegyzetet. Az én feladatom itt – ha jól fogtam fel – most nem a bírálathat volt, hanem az ismertetés; ha mégis itt-ott „belemartam” Árpád vékonyába – ezt baráti tréfalkozásnak szántam no meg engedménynek a „műfaj” felé: a hallgatóság „zömmel” hatókör s ez is, amit írtam már-már olyan színvonalon van, hogy isteni csoda lesz, hogyha az igazgatóság nem dobhatja ki szőröstül-bőröstül. (Jelezni fogom, ha lemegy.) Már azt is megsokallták, hogy Vanyó László ÓKERESZTÉNY ÍRÓK c. 2000-oldalas művét ismertetve végigbotladoztam a metafizika bölcsellettörténeti csodabogarain: már csak Te kellettél... Hálásan köszönöm a küldött korrekciót; látom, hogy az egyik „segédlet” első sorait teljesen félreértettem: nem járta ki az eszem, hogy az indítás pejoratív előjellel értendő.¹⁷ Sajnos, keveset használtam föl a – különben engem szörnyen érdeklő – anyagból, mert egy rádiókiselőadás nyomorú keretében nem szabad beleveszni az eszmék labirintusába, rejtse bár mégoly nagyétvágyú és emberevő minotauroszt is a belső végén, mint Nagyságod. Kinek hogy kusztódiusa [örzője] is vagyok immár – irattartóim megtiszteltetésnek veszik. Borbándi a bibliográfiától ódzkodik s azt mondja ne biggyesszünk utána könyvesbolti reklámot, Pesten a hallgató a műveket úgysem kapja meg. Én viszont szívesen gépelnék utána max. 4-3 sor bibliográfiát a legfontosabb művekből – hátha addigra az is szaporodik, ui. az „átfutási idő” – az, ami a kéziratból szedés és abból Új Látóhatár-cikk lesz, minimum egy év. Hízolgőleges ígéreted, hogy utolsó opuszomról írnál, megbizsergette kengyeltartói szívemet... Hová? A MAGYAR MŰHELYBE? Írásod mindenkiénél nagyobb súllyal esik a latba, véleményed mindenkiénél jobban izgat. Kivált örülnék, ha lepiszkolnál a sárga földig és látványos kiűzetésemről is gondoskodnál a bölcsélet Édenéből, a sajtóban is bejáratos lángpallosú angyal közreműködésével. Avagy már uraságodtól sem remélhetek szerencsecsináló botrányt? Arra a kérdésedre viszont, hogy van-e engedélyem honi terjesztésre, olyan hosszúra nyúlt a bornyú arcom, hogy csak néztem-néztem napestig kezvedvonását. Mikor jöttél el? Hol élsz? Mikor láttál utoljára irodalom-forgalmistát? – Türelmet kér és hatalmas jóegészséget kíván – Évának is, hálás kézcsókkal a hasznos közreműködésért

(kissé hajszoaltan) baráti híved
[aláírás nélkül]

¹⁷ Határ Győző néhány apróságban félreértette Mezei egyik írását, megjegyzései Erdély Éva ezzel kapcsolatban írott levelére vonatkoznak. Lásd: Erdély Éva levele Határ Győzőnek (Harttsdale, New York, 1981. február 12.), Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Határ Győző-hagyaték.

Határ Győző – Mezei Árpádnak és Mezei Évának
[London, 1981. május 4.]

1981 05 04 Drága Árpád, Édes Éva – visszafogtam levélíró kedvemem s halogattam a választ, hogy hátha írhatok valami érdemlegeset a M. Á.-ra vonatkozó cikkekre vonatkozólag. Sajnos semmi különösöt nem jelenthetek. Megpróbáltam meggyorsítani közlését, de hazudnék, ha azt mondanám, hogy „előre nem látott” akadályokba ütköztem. Az ÚJ LÁTÓHATÁRNÁL örökös a torlódás, ha egyébert nem, hát azért, mert maga a folyóirat évek óta késve jelenik meg. „Ránkhalt” szegény Kovács Imre,¹⁸ az ő elparentálása elvitte az utolsó számnak több mint a felét; most meg egy teljes számot elvisz az 56-os forradalom negyedszázados megemlékezése. Így azután szerkesztője, Borbándi Gyuszi mint a hóéke a havat, tologatja maga előtt a felgyűlt és elfogadott anyagot. Tőlem (ami téged is érdekelhetne) a tavalyi Mikesen elmondott előadás már igencsak esedékes lenne, hiszen hamarosan nyakunkon az új Mikes-ankét szeptemberben – és abban az előadásban az újholdasok mellett főleg az Európai Iskoláról locsogtam. Puhatolództam Méray¹⁹ mester-nél is, hogy az I. U.-ban [az Irodalmi Újságban] nem volna-e hajlandó lehozni az M. Á.-méltatást. Válaszlevelében az írta, hogy ő nagy tisztelőd ugyan, de a cikk – úgymond – „annyira elvont, annyira »szakmai«, – mondjam azt, hogy magasröptű és mélyenszántó? – hogy az olvasók nagy többsége egyszerűen nem értené meg”. Így Méray. Igaz, felteszi a kérdést, hogy írják-e rólad egy teljes oldal terjedelemben „egy, az I. U. színvonalára leszállított tanulmányt”, ám ezt nemigen tudom vállalni, mert 1) hamarosan megműtenek – immár harmadszor – ugyanazzal a bajjal; és mert 2) nem szeretnék az I. U. színvonalára „leszállni” olyan áron, hogy kihagyom a lényegét. Hovatovább azt kell mondanom, az otthoniakhoz képest a béka fenéke alatt vagyunk; mert ennél sokkal „szakmaibb” bölcséleti tanulmányok jelennek meg a kolozsvári KORUNKBAN, az újvidéki SYMPOSIONBAN és most már az őskonzervatív HÍDBAN is; mi több, a pesti KORTÁRS is közölt – irodalmi ürügyekre csomagolva – bölcséleti érdekű elmefuttatást, a katolikus VIGÍLIÁBAN pedig rendszeresen jelennek meg hitbölcséleti fejtegetések, melyeket „az olvasók nagy többsége” nem ért. Javallatom: türelem. Gyuszi azt ígérte, jövőre mindenképp megjelenik a cikk. Egyébiránt B. Gyuszi, a SZER [Szabad Európa Rádió] irodalmi osztályának a vezetője, az egész Hungarian Desk feje pedig Szabados József (óvatosan lavírozó, de „belevaló” jópofa, szürke adminisztrátor). Hogyan ismertetheti Kéri Tamás²⁰ új könyvemem, ha példányt neki nem küldtem? Volna-e „gőze”, hogy mi az? A müncheni rádión egy Román Jarosláv István nevű kiugrott kispap vágta le kegyetlenül: hiányolta belőle a kiskátét és a plébános úr aranyigazságait; a Nemzetőrben a derék Kabdebó Tamás²¹ írt róla szemenszedett ökörségeket („özön közöny” = a közönség közönye az irodalom iránt, a Nyugaté a Magyar Úgy iránt, stb.). Belefáradtam a butaság kínai falának ostromlásába s csak az vigasztal, hogy (si parva licet componere magnis:) Karl Spitteler is azt írta Nietzsche Zarathustrájáról: „höhere Stilübung” [magasabb stílusgyakorlat]. Nem tudom, jól teszem-e, ha hagyom és tűröm, hogy irattartómban tovább gyűljenek a kutanyelvek a következő kötet anyagához; s ha ezt az olvasó nem érti, attól majd még kétféle állhat a füle. Vigasztalj meg, édes Árpádom, hogy még *vagy*, hogy sokáig *leszel* és még van kinek írni – ha nem is egyetértő rábólintásodra számít, csupán megértő türel-

¹⁸ Kovács Imre (Alcsút, 1913 – New York, 1980) író, szociográfus.

¹⁹ Méray Tibor (Budapest, 1924 – Párizs, 2020), újságíró, 1971 és 1989 között a Párizsban kiadott *Irodalmi Újság* szerkesztője; 1947 és 1949 között a *Csillag* folyóirat felelős szerkesztője.

²⁰ Kéri Tamás (Budapest, 1926) szerkesztő, 1978-tól a Szabad Európa Rádió New York-i tudósítója.

²¹ Kabdebó Tamás (Budapest, 1934 – Dublin, 2018) író, műfordító, irodalomtörténész.

medre a vásott, javíthatatlanul és visszaesően bűnös módjára író író társad, aki mindket-
tőtöknek igaz híve, neked meg már kipróbált – ölelve-köszöntő – barátod
[aláírás nélkül]

7.

Mezei Árpád – Határ Győzőnek

Hartsdale, 1981. aug. 17.

Kedves Győző

Nagy élvezettel olvassuk a megjelent szöveget. Számomra sok új van benne, mert tulaj-
donképpen sohasem tartoztam az „irodalom berkeibe”, nyilván nem bírtam a szusszal,
ami a frequentálásához szükséges lett volna. Azonban szöveg alapján én is valóságos-
non-personnak éreztem magamat.

Ad Keszi:²² nem ismertem személyesen. Azt hiszem azok közé az üres és tehetséges
irigylő emberek közé tartozott, akik boldogan ártnak mindenkinek, akiknek valódi ér-
zelmei és gondolatai vannak. Így bosszút állhatnak az istenek, akik üresnek teremtet-
ték, árthat megbízóinak, és ezért magas pozíciót kaphat, Herz, was willst du mehr? [Szív,
mit kívánsz többet?] De miért halt meg, miért nem élvezi tanári nyugdíját? Tudsz erről
valamit? Talán szomatikusan is üres volt és csak a gyűlölet tartotta elevenen?

Milánról²³ szóló történeted exakt. Kardos prof²⁴ kijelentette, hogy Milán tézisei nem
felelnek meg a tudomány mai állásának. Megjegyzem Woodworth nagy kézikönyvében²⁵
azt írja, hogy a kísérleti behaviorista lélektan egyetlen tételeit nem ismerteti, csak a mód-
szert magát tárgyalja. De kérdelem, ha a módszer egyetlen eredménye sem érdemli meg az
ismertetést, minek kell azt a módszert ismertetni. Azóta volt néhány fordulat, de lényegé-
ben a helyzet az, hogy ezek a problémák jelenleg meghaladják az átlagtudós képességeit,
de ezt nem vallhatjuk be. Miért nem? Ad tic: végül is Milán jelentkezett Pető András
(Buddha)²⁶ intézetében vele. Pető kiüzte, hogy nem fogadhatja, de beosztotta egyik leg-
kedvesebb kezelőnőjéhez, ahol tudomásom szerint a tic rendeződött is.²⁷

Az általad felsorolt írók nagy részét személyesen nem ismertem. Tardost²⁸ igen, mert
abban az időben ismert szerző voltam Párizsban, és mintegy jelentkezett nálam (tagja volt
a kommunista szürrealista csoportnak); frequentált is egy ideig. Talán érdekel a problé-
ma: láttam a kézírását. Van egy tételem: ha egy fiatal embernek öreges az írása, akkor

²² Keszi Imre (Budapest, 1910 – Budapest, 1974) író, újságíró, kritikus; a *Szabad Nép* kulturális rova-
tának vezetője. A *Füstparipa farka* című 1946-os írásában élesen támadta az Európai Iskola törek-
véseit.

²³ Füst Milán (Budapest, 1888 – Budapest, 1967) költő, író, esszéista, 1947 és 1950 között esztétikát
tanított a budapesti bölcsészkaron.

²⁴ Kardos Lajos (Rákospalota, 1899 – London, 1985) pszichológus, 1947 és 1971 között a budapesti
egyetem Pszichológia Tanszékének tanszékvezető professzora.

²⁵ Robert S. Woodworth: *Experimental Psychology*, New York, Henry Holt & Co., 1939. Számos ké-
sőbbi kiadása létezik.

²⁶ Pető András (Szombathely, 1893 – Budapest, 1967) orvos, mozgásterapeuta. A mozgássérültek
gyógyítására kifejlesztett „Pető-módszer” létrehozója. Mezei Árpádék baráti köréhez tartozott.

²⁷ Határ a *De nobis fabula* szövegében említi Füst Milán arcának feltűnő kényszermozgásait.

²⁸ Tardos Tibor (Berettyóújfalu, 1918 – Párizs, 2004) író, újságíró. 1938-ban Párizsba költözött, részt
vett a francia szürrealista mozgásokban. 1947-ben visszatért Budapestre, ekkortól a hazai sztálin-
ista sajtó jellegzetes alakja. 1956-ban részt vesz a Petőfi Kör munkájában; 1957-ben börtönbün-
tésre ítélik. 1963-tól újra Párizsban él.

szülei öregek voltak, amikor született. Megkérdeztem – s kiderült: nagyapja nevelte, akit nagyszerű embernek tartott. Egyetértek abban, hogy tehetséges ember. Azonban nem csak pártkönyvre cserélt a golyhó, hanem a Szabad Nép vezetőbizottságának tagja lett, ami sokkal több az egyszerű pártkönyvnél. Ahogy a személyi kultusz kialakult, eljött hozzám, hogy leszámoljon ezzel a kellemetlen kapcsolattal. Feltette a vizsgakérdést: szabad-e a munkásságnak népi demokráciában sztrájkolni. Nem szabad... Nagyszerű, akkor egyet-értesz velünk! Engedd, mondtam, hogy befejezzem. Nem szabad, hanem kötelessége. Ha most nem sztrájkol, később már lehetetlenné lesz téve. (A kis fizetést is csak két hétre előre adták.) Ítéletet mondott: Akkor tehát te trockista vagy. Válaszom ez volt: nem tudom, mi az a trockizmus, de hangsúlyodból azt veszem ki, hogy az sértés. Azonban, ha ez a trockizmus, ennyiben trockista vagyok. Elment és hosszú ideig nem láttam.

Később újra köreimbe került. Az 56 előtti időkben vezérürü lett, mint több hasonló tehetséges ember, aki aktívan számolta fel a tudományt művészetet irodalmat magas pozícióban és a fordulatkor azonnal átvette a vezetést (miután közben kegyvesztett lehetett valamennyire, minthogy már nem volt rá szükség). Ez az embertípus, aki mindig mélyen átélve a kor szellemét vezeti a nemes felbuzdulást és aki megkérdi hogy is volt ez a gleichschaltolással,²⁹ úgy 48 körül, az egy aljas ember. Emlékszem Révai³⁰ egy nyilatkozatára úgy 55 körül: ő elment a szovjet követhez és megmondta neki, hogy így meg úgy, mire a követ revolvérrel meglőtte. Tardos is képtelen volt ez alkalommal is ellenállni vezetőszerep-igényének, mire börtönbe került. Kiszabadult. Én politikai szerep helyett inkább a Korányi kórház TBC osztályának tudományos munkatársa lettem, és ott bukkant fel kiszabadulása után. Felesége kitartott mellette, de tb-t [tbc-t?] kapott. Én addigra Levendel főorvost³¹ átképeztem a modernnek patrónusává, aki még vásárolt is, az extra kezelés, ellátás mellett, és így természetesen Tardosné is odakerült. Később félfüllel hallottam: fiatal leány gyermek szerelem, válás – de ezt nem állítom biztosra, mert elvesztettem Tardos iránti érdeklődésemet. Azonban az Irodalmi Újságban olvastam egy karcolatot tőle: az igaz nagyszerű nők őt elhanyagolják – ezek a nők!

Az Újhold körüli társaságra³² vonatkozó rész számomra csupa újság, nem ismertem. De talán túlzol, amikor szürrealizmusukról beszél.

Az Európai Iskoláról mondottakért örök hálára köteleztél, amint mondom, valóságos non-personnak éreztem magam. Különösen örültem a Pánról³³ szóló soroknak. Pán a rákosizmus alatt a könyvszakmába került, amelyet a pesti leggazdagabb könyvkereskedők szerveztek és uraltak. Kellett egy igazi kapitalista szellemiségű ellenség (Pánnak az Operával szemben volt egy miniboltja, ahol reprodukciókat árult). Éberen letették egy nedves pincébe csomagoló munkára. Erről majd beszélgetünk. Most csak az általad idézett Szántó Piroska interjúhoz³⁴ szólok hozzá: az úgy volt ahogy Piroska írja, a festők nehezen vészelték át az időket. De Piroska nem: ő megtért bárányként Vas³⁵ támogatásával

²⁹ Gleichschaltolás (a német „gleichschalten” szóból): a sajtó, a közélet, a kultúra erőszakos egységesítése diktatórikus politikai szempontok alapján.

³⁰ Révai József (Budapest, 1898 – Balatonaliga 1959) kommunista kultúrpolitikus, 1949 és 1953 között népművelési miniszter.

³¹ Levendel László (Budapest, 1920 – Budapest, 1994) tüdőgyógyász, műgyűjtő-mecénás.

³² Határ Győző *De nobis fabula* című írása két súlyponttal rendelkezett, az egyik az Újhold folyóirat, a másik az Európai Iskola működése volt.

³³ Pán Imre, eredeti nevén Mezei Imre (Budapest, 1904 – Párizs, 1972) költő, újságíró, művészeti író, esszéista.

³⁴ Szántó Piroska (Kiskunfélegyháza, 1913 – Budapest, 1998) festő, grafikus, író. Az Európai Iskola tagja; Vas István felesége. Az említett interjút lásd: „A háborúnak vége”. Szántó Piroska válaszol Kabdebó Lórántnak, *Kortárs*, 1980/9, 1351–1359.

³⁵ Vas István (Budapest, 1910 – Budapest, 1991) költő, író, műfordító.

jól megvolt. Sőt, azon felül Vas egy versében³⁶ élesen támadta a modern festőket, Piroska pedig egy közös ismerősünknek azt mondta: Veled nem lehet barátkozni, mert te az ellenséggel barátkozol. Ki az az ellenség, kérdezte Illető közös ismerős rémulten. A Mezeiek (de facto nőm barátnőjéről van szó). Én gyakorlatilag a non-personságot éltem. Mikor megalakult a Műkritikusok csoportja a képzőművészek szervezetében, engem Rabinovszky Máriusz³⁷ meghívott. Néhányszor elmentem, majd feltettem Máriusznak a kérdést: Mondd Máriusz, ez valóban jó nektek, hogy én idejárom? Máriusz határozottan állította, hogy igen. De mondd azt is Máriusz, nekem is jó lesz az, hogy én idejárom? Többé nem mentem el, köd előttem, köd utánam. Hallottam később, nagy önkritikák és kritikák folytak arról, ki írt jót az Európai Iskolaról. Rabinovszky régen halott, gyorsan kialakult nála egy malignus hypertonia.

Számomra a kor a következő tanulsággal szolgált: Vagy legyen erőd, hogy adott esetben elmehezz földmunkára, vasúthoz kirakásra, vagy legyen több szakmád. Ha egyetlen szakmád van és erőd nincs, azt kell tenned, amit parancsolnak. Ha még ehhez szereted is a töltött káposztát, akkor el vagy végleg veszve. Ezért tehát nem kifogásolhatjuk Szántó Piroskát, Bán Bélát³⁸ és az írói behódolókat. A vasúti rakodómunkás sora nehéz mesterség (véletlenül munkatáboros koromban sokáig gyakoroltam).

Ha időd engedi, jó lenne, ha a tanulmányt könyvvé fejlesztenéd, dokumentumokat begyűjtve, ahogy ez a magunkfajta embereknel szokás.

[Kézírással:] *Pestiektől hallottam, hogy nagyságod és én vagyunk a kulturális nívó kiemelkedő fenntartói, az egyébként szürke környezetben. Keszi sajnos nem végzett tökéletes munkát.*

[aláírás nélkül]

8.

Határ Győző Mezei Árpádnak és Mezei Évának

[London, 1981. november 9.]

1981 11 9 Édes Éva, Drága Árpikám, ha ránézek a Hartsdale-i levél dátumára, elsüllyedek szégyenletemben. Kezdhethém azzal is, hogy nincs semmi jelentenivalóm; ami igaz nyelvre átforgatva azt jelenti, hogy ezer minden veletek – és csakis veletek megbeszélhető szót-érteni-valóm volna. Ha multimilliomos lennék, tudnám mit kell tennem: félórás távolsági beszélgetéseket folytatnék Hartsdale uraival, a magas wimbledoni grottámból s már látom is mi lesz ennek az elcsaklott-nyaklott levélnek a sorsa: mint a többinek – az. Kimerül apológiáimban. A légyapír-realizmus mindig a földhözragadság jele, márpedig ezúttal ugyancsak beleragadtam érzem magam Európa földjének sarába. Egyrészt csodálattal irigylem azokat, akik idejekorán felszisszentek, hogy Amerika partjaira kell felkapaszkodni és nem elég a Csatorna (Anglia előbb fog odarohadni, ahonnan jöttünk); másrészt a Tagewerk – a megélhetési zsumnalisztika és a nyelvtanítás eleszi időm, levegőm, életerőm. Igaz, próbálok rendet tenni dolgaiban; délelőttönként, ha nem megy

³⁶ Lásd: Vas István, *Művészet* (1950), in: Uő.: *Rapszódia egy őszi kertben: Versek és úti jegyzetek*, Magvető, Budapest, 1960, 41–42. A vers által kiváltott konfliktusról lásd: Szántó Piroska Bálint Endrének (1963. február 24). In: *Levelek Szántó Piroska hagyatékából*, közléteszi Grécsi Emőke, *Holmi*, 2013/12, 1510–1521.

³⁷ Rabinovszky Máriusz (Budapest, 1895 – Budapest, 1953) művészettörténész. Részt vett az Európai Iskola körüli vitákban.

³⁸ Bán Béla (Budapest, 1909 – Tel-Aviv, 1972) festőművész. Az Európai Iskola tagja, a Rákosi-korszakban a szocialista realizmus képviselője, 1956-ban emigrált.

tönkre a program, dolgozni próbálok az Ö. K. [Özön Közöny]³⁹ folytatás(-féljén). A javát már kikokszoltam; odahaza az író úr ilyenkor már leadná a nyomdába a második tisztázatot és más opuszon törné a fejét; és azon, hogy mint-s hogyan fogom tető alá hozni, győzni energiával, bírni anyagilag, hogy a szokvány egyetemi jegyzet színvonalán napvilágot lásson. De most hadd simítsam végig a Hartsdale-i papírt s hozzak szóba egyet-mást. Leveled oly sok núvumot tartalmaz, hogy vajha a cikk megírása előtt érkezett volna; de már hiába, ez a dolgok természetéből folyik, egyik közlemény a másik „logosz szpermatikosza”.⁴⁰ Könyvvé kiszélesíteni? Nem az én dolgom, ezer és egy okból. Én csak mellékszereplője voltam mindkét tömörülésnek vagy még az se; az európásokhoz későn érkeztem, amúgyis éppen kikopófélben voltam a képzőművészet-központúságból; az újholdasok meg egyenesen félték tőlem: félték tőlem és féltékenyen lavíroztak és lehetőségeiket iparkodtak a maguk javára fordítani. Honi levelezőim felbolydultak persze, és szolgáltak mindenféle Lépcsőházi Gondolattal; jött mindenféle önigazolás, bizonykodás, negyedszázadot késett felcsatlakozás, egy papírkosárnyi rágalomtömeg visszaható érvénnyel, stb. Rába Gyurka⁴¹ például közli, hogy igenis voltak – ő és még valaki – ketten hárman az Újholdnál, akik érdeklődtek a modern képzőművészet iránt (szívére tett kézzel biztosít, hogy ilyesmivel tapétázta ki a szobája falát); más informátorom, maradjon névtelen, tengerikígyó levélben sorolja az újholdas és európás közszereplők akkori vagy későbbi „viselt dolgait”, episztolájában művész, író, nem marad kompromittálatlanul, név megrágalmazatlanul. Méray Tibor viszont őszintén megorrolt egy oldalvágásom miatt, mivel a Csillagról⁴² azt találtam írni, hogy „forró drót” vezetett a szerkesztőségéből a rendőrségre meg hogy folyosói tele voltak denúciánsokkal – pontosan talál rá leveled, ahol azt írod, aki megkérdi, hogy is volt azzal a gleichschaltolással úgy 48 körül, az aljas ember. Aljas csak annyiban vagyok, hogy nem fojtottam el Csillag-ellenes ingerültséget Németh Andor⁴³ kedvéért (aki már akkor nagybeteget volt és mindent M. T. intézett); különben is, az én fordított teleszkópom „nézőkéje” a börtönre lógott, és a perspektíva nagyot fordult velem. Viszont elmarasztalhat abban, hogy nem voltam alapos, mert nem néztem meg a Csillag egyetlen számát sem. 1) nem a Csillagról érkeztem 2) Egyetlen számom nincs – nemhogy a Csillagból: az Újholdból se, amiről írtam 3) ha Mezeiék jóvoltából nem jutok hozzá az E. I. [az Európai Iskola] adattárához, hát alighanem nagy sületlenségeket írtam volna, vagy semmit. Bánt, hogy az Új Látóhatár még mindig nem hozta le Árpáddal foglalkozó cikkemet⁴⁴ (bár a rádión lement); de mint látjátok: hol ránkhal egy érdemes Nagy Magyar, hol a negyedszázados jubileum elviszi a „számot”, hol meg elbibózzuk⁴⁵ a lapot: így van ez minden folyóirattal, amely csak 30%-ig ad teret – „egyéb” címszó alatt – az irodalomnak/bölcseletnek. Időközben a magyar LAUTRÉAMONT is megjelent B. L. „Dédé” [Bajomi Lázár Endre]⁴⁶ kitűnő zárótanulmányával s hacsak az éj-

³⁹ Határ filozófiai műve (Határ Győző: *Özön közöny*, London, Aurora, 1980).

⁴⁰ Szent Jusztinosz szerint: a logosz csírái/magvai, a mindenhol jelen lévő isteni értelem.

⁴¹ Rába György (Budapest, 1924 – Budapest, 2011) költő, irodalomtörténész, az *Újhold* folyóirat köréhez tartozott. Határ a *De nobis fabula* lapjain kissé gonoszkodó ellentétet formált a budapesti Darling presszó (az újholdasok törzshelye) és Párizs (az Európai Iskola legfőbb vonatkoztatási pontja) között.

⁴² *Csillag*: 1947 és 1956 között a Magyar Írók Szövetségének folyóirata volt.

⁴³ Németh Andor (Kiscell, 1891 – Budapest, 1953) író, költő, kritikus; a húszas években a szürrealista törekvések képviselői közé tartozott, 1947 és 1950 között a *Csillag* főszerkesztője.

⁴⁴ Az *Akiben a filozófia magára talál*. A nyolcvanéves Mezei Árpád című írásról van szó.

⁴⁵ Bibó István (Budapest, 1911 – Budapest, 1979) jogtudós; a Nagy Imre-kormány államminisztere. Halálát követően számos terjedelmes Bibó-méltatás jelent meg az *Új Látóhatár* 1980-as évfolyamában.

⁴⁶ Bajomi Lázár Endre (Biharnagybajom, 1914 – Budapest, 1987) író, műfordító. A Határ által közölt hír fontossága bizonyára Mezei Árpád Lautréamont-könyvéhez (Jean Marcel – Arpad Mezei: *Maldoror*. Paris, Pavois, 1947) kapcsolódik.

szakából el nem lopom az időt, nem tudom, mikor fogom méltóképp megünnepelni az eseményt az éteren. A nyugati költőantológia *versus* VÁNDORÉNEK⁴⁷ ügyét már „írógéphegyre” tűztem: hiába ódzkodtam, más nem akadt. A VÁNDORÉNEK akkora port vert el a Honban, hogy azonnal kirendelték a locsoló brigádot: a példányok zömét nyugatra irányították (valutáért), ahol lassan keletet, odahaza már keresett ritkaság. Cséről [Cs. Szabó Lászlóról]⁴⁸ csak annyit, hogy belefoglalták a protokollba – E. Fehér Pál⁴⁹ támadása ellene az egyik ÉS-ben már a mennybemenesztés volt – és a legutolsó pletykák szerint Illyés Gyuláné lakást keres számára Pesten (nehogy lemaradjatok *erről* a brosúráról). Mezei András⁵⁰ két évvel ezelőtti interjút velem lerövidítve-eltorzítva hozta le a győri Műhely (nyugati írók-költők lepratelepe, létezéséről a fővárosban nem tudnak); ennek ellenére mérges és támadó hangja miatt felfigyeltek rá, máig sem értem, hogyan hozhatták le. Hogy jellembevágó „átigazításait” rendreutasítsam, arra is nyílik nemsokára alkalom: a VIGILIA hosszú interjút kér tőlem, ezúttal írásban, és meg is csinálom; de a VIGILIÁT az üzletekben nem forgalmazzák, s eddig még kevés nyugati vitte odáig, hogy a KORTÁRS vagy az ÚJ ÍRÁS megnyissa előtte kapuját. Hálásan köszönjük az ONION-t,⁵¹ élvezzük a (hamarosan könyvvé kerekedő) esszé-sorozatot: jó volna tudni, milyen a visszhangja Torontóban és New Yorkban. Bakucz mestert⁵² szoktatók-e látni? Nemigen ír már, új címét se közölte. A hollandiai MIKES-kör csalódás volt (témája: eszmék, vallások, ideológiák, bölcséleti rendszerek válsága: krizeológiai korrobori); ám az előadások zöme a kérdést még csak nem is érintette, a hallgatóság gazdag volt és figyelmetlen, felkészültsége minimális. Érezni lehetett, hogy (miközben nyakig benne ülnek) – ezek észre sem veszik körülöttük a válságot; különben is, megülte őket a „Morbus Hungaricus”: nem olyan téma amit tálni lehetne a Hungarológiai Intézetben – nincs „magyar vonatkozása”... Még csak annyit, hogy mire e soraimat megkapjátok, már nem leszek a 66 évesek sorában: négy nap múlva betöltöm a 67-et. Nem mondom, hogy megsokallom – de már sokallom. A reumával töltött éjszakákon szent olvasómat morzsolom: Epikurosz barátunk keserves nyavalyakórságainak katalógusát. Piroskám⁵³ grávámenje [neheztelés, jogsérelem], hogy három hete részlegét áthelyezték a West Endről Északlondon határára, ami napi kétszer két óráig ingázást jelent, a hosszú vonatozást megédesítendő, vettem neki egy újdonság SONY WALKMAN-t, s most önelégülten gondolhatok arra, nemhiába készítettem kalózfelvételeimet, a sok óra klasszikus zenének – kazettáról – lesz már értő élvezője. Adjátok meg rá felmentéseket, hogy oly ritkán jelentkezem, éppen százszor ritkábban, mint szeretném, de – time please! Nagy szeretettel, kézcsókkal – öleléssel

(bácsi)⁵⁴

⁴⁷ Béládi Miklós (szerk.): *Vándorének. Nyugat-európai és tengerentúli magyar költők*, Budapest, Szépirodalmi, 1981.

⁴⁸ Cs. Szabó László (Budapest, 1905 – Budapest, 1984) író, szerkesztő. Emigrációját követően a BBC magyar osztályán dolgozott.

⁴⁹ E. Fehér Pál (Budapest, 1936 – Budapest, 2013) újságíró. 1971-től a *Népszabadság* (akkor az MSZMP központi lapja) kulturális rovatának vezetője.

⁵⁰ Mezei András (Budapest, 1930 – Budapest, 2008), író, költő, szerkesztő. Az interjút lásd: Mezei András: Beszélgetés Határ Győzővel arról, hogy mitől magyar a magyar író és hogy kiket szeret a haza. *Műhely*, 1981/3, 26–30.

⁵¹ *The Onion*: Torontóban kiadott folyóirat, melynek Mezei Árpád rendszeres szerzője volt.

⁵² Bakucz József (Debrecen, 1929 – Boston, 1990) költő, műfordító. Az előbb Washingtonban, majd Montreálban megjelenő *Arkánium* folyóirat szerkesztője.

⁵³ Prágai Piroska (Szeged, 1927 – London, 2006) Határ Győző felesége.

⁵⁴ A „bácsi” vélhetően a hatvanhetedik életévbe-lépés fent ecsetelt traumájára utal.

MONUMENTÁLIS ÉS FILIGRÁN

Nádas Péter Világló részletek című művéről

„Teszek belé zöldet, mondta a nagyanyám a húsleveséről. Mert nemcsak örökösen tevékenykedett, hanem minden mozdulatát a legnagyobb bizalommal teli szavakkal babusgatta, becézte, magáévá tette. Nem értettem, miért kell neki így beszélnie, s miért éppen a lábossal, a levessel beszél. (...) Értelmetlenül járatta a száját, mert senki, de senki nem beszélgetett vele, a szófukar nagyapám aztán tényleg nem. (...) Legfeljebb befogadták, de nem kommentálták az eseményeket. Napszámra, évszámra, Tauber Arnold egy hosszú életen át hallgatta Nussbaum Cecíliát. Ma is elborzadok a gondolattól, nem értem, miként bírta ki. Még a tekintetét is csak ritkán emelte rá. (...) Mintegy elmélyült a tekintete a nagymama meghallgatásában, nem voltak megjegyzései vagy ellenvetései, nem akarta volna megakasztani, szerényen és odaadóan mosolygott hozzá, feloldódott a hallgatásban. Hallgatása azonos lehetett a szeretetével. Mégsem a nagymamára mosolygott, hanem magának. Vagy nem tudom, kinek.”

Ez a nagymama városi családban él, és falusi természetével magányos marad. „Törékeny, darázsderékú, fiatalka” leányként került Budapestre, és csiszoló lett egy ezüstművesnél, ahol megismerkedett a nagyapával, Tauber Arnolddal. Nádas így írja: „szerintem keményen nekiment a nagyapámnak”.

Majd ezt is írja: „Mikor fenyegetőn és szárazon, becenevén szólította a feleségét. (...) Cili. Akkor a nagyanyám készségesen és gondolkodás nélkül elhallgatott. Ez úgy hatott, mintha valamilyen erre vonatkozó egyezés lenne közöttük”.

„Mindig akadt valami kis rendellenes, meglepő a szóhasználatában, a mondat szerkezetében, az intonációiban, amin fennakadtam és másra nem is figyeltem többé, csak erre, a sajátságosra” – írja Nádas.

A nagymama egyszerre három nyelven beszél: jiddisül, németül és magyarul.

„A nagymama nem azt mondta, hogy ne pazaroljak, ne költekezsek, hanem azt mondta, ne legyél már olyan pazar. Az egy pazar ember. Az egy nagy pazar ember.” Nem azt mondja, hogy valaki életképtelen, hanem azt, hogy „élhetetlen”.

Nekem úgy tűnik, hogy a nagymama a mellékneveket nem a dolgok tulajdonságaként használja, hanem becézésként, amely, miként az étel, kielégíti az éhséget. A közelség iránt érzett éhséget.

Ugyanis „[A]zt mondta, veszek egy jó vajat. Mintha ugyan vehetne rossz vajat. Csínállok már egy jó kis bablevest. Hiszen szándékosan senki nem készíthet egy rossz bablevest. Jól berántom ezt a jó kis tökfőzeléket, de jó káposzta”.

És ezt is mondja: „Jaj, hoznál már egy csöpp vizet, mert azonnal szomjan halok. Ami nem jelentett mást, mint hogy szomjas és egy pohár vizet kér. Egyszer vittem neki egy csöpp vizet. Nekem már kirágja a gyomromat az éhség. Ami nem jelentett többet, mint hogy ideje asztalhoz ülni”. Túlzásai furcsa módon egyúttal bagatellizálásként hangzanak.

Herta Müller és Bernhard Fetz itt olvasható írásai a „Literatur im Nebel” fesztiválon hangzottak el előadásként 2023. október 6-án és 7-én az ausztriai Heidenreichsteinban.

Beszédéhez a rendes kirohanások, a hangos óbégatás is hozzátartozik, mintha apró, hétköznapi dolgok miatt az egész világ széteshetne. Nádas Péter a beszédnek ezt a fajtáját „rituális tirádá”-nak nevezi, mely ugyanakkor „sehová nem vezet”. Olvasás közben az ember úgy érzi, mintha ez a nagymama a testében ringatná a nyelvet, mintha siránkozással akarná érvényre juttatni önmagát. Ez elragadtatást szül, az egó mámorát, hogy keze munkáját hitelesítse. És hogy elviselje.

Azt mondja a gyerekeknek: „Ti rajtam csak ne nézzetek keresztül. Vagy nagyon sokáig nem értettem, hogy miért beszél többesben velem, akkor is többesben beszél, amikor egyedül vagyok. Ti ezt így csináljátok, vagy úgy csináljátok. Mintha nem is egyedül velem állna szemben, és nem csak én nem néznék rajta keresztül. Számára többesben létezem”.

Nem tudni, hogy ez vajon csak a magával hozott falusi beszédmód-e. Vagy tudattalan visszalépés azokra a helyekre, ahonnan réges-rég a jiddis érkezett. Menekülés, hontalanság, félelem van-e ezekben a tirádákban. Nádas „ritualizált fájdalom”-ról beszél, amelyről nem tudni, „mit jelent egy ember életében”. És egy egészen más összefüggésben élete első szerelmi bánatát úgy említi, mint „mintafájdalom”. A mintafájdalom szó nem hagyott nyugodni. Áttevődött Nussbaum Cecíliára. Átruházható-e egy ősrégi szenvedés, jelen lehet-e a nagymamában anélkül, hogy ezt maga választotta volna. Vajon súlyos, szomorú mondatfüzérei a gettó, a pogromok emlékei, melyeket őseitől örökölt – azaz mintafájdalom. Mintha a szavaknak nem maradt volna senki más rajta kívül.

Nekem úgy tűnik, hogy Nussbaum Cecília addig hagyja lobogni szavait, míg dühösek nem lesznek, hogy neki magának ne kelljen dühösnek lennie.

„Te egy senki vagy. Érted, kiáltozta, egy senki. Meg sem hallom. Fel sem veszem. Az én szememben egy nagy nulla, egy nagy senki vagy. Átnézek rajtad. Levegő vagy nekem. Ezt a nagyobb nyomaték kedvéért többször, több nyelven mondta fel. De ezt sem értettem, mert ha levegő vagyok, akkor minek húzza fel magát. Egy senki, egy nulla, egy niemand, egy nimolé. Végtelenítette. Ez a nagy senki, még hogy egy ekkora nagy niemand, egy ekkora nagy nimolé leckéztessen, egy ilyen senki, egy ekkora nulla, ez a niemand, ez a nagy senkiházi. Rikácsolt, kis szaros. Hogy történhet meg velem, hogy egy ilyen kis szaros bánjon el velem. Végeztünk. Nem vagy a kis unokám többé. Kitagadtak. A türkizköves gyűrűmet sem te fogod örökölni, hanem a Mártika. Megtagadtalak. Ezt jegyezd meg örökre. Tőlem te semmit, de semmit nem fogsz örökölni. Örökre kitagadtalak a családból. Hangos sírásban tört ki, megtépte mellén a ruháját.”

Nussbaum Cecília szereti a gyermeket, akinek ezt mondja. Nekem úgy tűnik, mintha önnön szavaihoz könyörögne. Nem lapul-e ott egyébként is a félelem és a zsarolás legszeledebb fajtája a szeretetben. Nádas Péter azt mondja, hogy egy-egy ilyen kitörés „nem személyes és nem családi, hanem éppenséggel kiűzi a személyesből a családit”.

Nussbaum Cecília portréja csodálatos nyelvi portré. A nő a maga kis világában tölti az időt, amely valószínűleg nem is kicsi, hanem valami nagy elhagyatottság, önmagán kívüli lét. Nádas Péter az „éntelenítés”-ről beszél.

Élete és e könyv végén pedig Nussbaum Cecília demens lesz, még főzni is elfelejt. Mosóporból készíti rántást. Elfelejt főzni, a nagyapa pedig elfelejt beszélni.

Tauber nagyapa „napszámra a szobájukban ült egy igen kényelmetlen széken (...) Nem szólt, nem kérdezett. (...) önmagától, pláne önmagáról akkor már évek óta nem beszélt” – írja Nádas.

Addig viszont Nussbaum Cecília szavainak tirádáival száll szembe a létezéssel. Személyében az elementáris áthatolhatatlanná válik. A hétköznapi fájdalmas súlyt kap. És azt hiszem, Nádas Péter éppen ebből a fajta beszédből tanulta meg már gyerekkorában, mintegy mellékesen, a szavak harsány és néma súlyát érzékelni, és ragaszkodni ahhoz, míg magának a kimondott szónak is nem fáj. A szavakban való keresésről beszélek. És amikor megvan a legfinomabb árnyalat, Nádas azt mondja: „ez volt rá a szó”.

Nádas Péter 1942-ben született. Gyermekkora első éveiről, amikor Budapestet ostromolták és bombázták, így ír: az emberek ebben a városban „nem csak bátrak voltak, hanem vakmerők”. A zsidó család hamis papírokkal bujkálva él, és más családokat is segít búvóhelyekkel és hamis papírokkal. Tauber nagyapa ehhez olyan vegyi anyagokat használ, melyeket jól ismer az aranyműves műhelyéből. Ezt hívják papírmosásnak. Az adatokat kitörlik, és új adatokat írnak be „rég receptek szerint készített, antikra, azaz megkopottra, napszáttára árnyalt barna, kék, illetve fekete tintákkal”. „Precíziós munka volt.” A bélyegzőknek és az aláírásoknak sértetlenül kellett maradniuk. Ugyanazokat az anyagokat, amelyeket ebben a vegytisztítási folyamatban használtak, alkalmazták az éhínség idején rendelkezésre álló kevés hús tartósítására is.

Nádas írja: Magdának és Klárának, azaz édesanyjának és nagynénjének kellett a hamisított papírokat közvetlenül sötétedés előtt szétosztani a konspirációs címekre, vagy átadni egy kapcsolattartónak.

Ezek a nők „szabad prédák, az első katonai járőr helyben lelőhette bármelyiket bármely utcaszegleten”. „Egy hernyótalpas harckocsin szállították fel őket a budai Várban székelő Gestapóhoz, onnan le a várbarlang legmélyére, a kínzókamrának használt egykori jégverembe.” Ahol „originális középkori eszközökkel, nyakszorítóval, hüvelyk-szorítóval, tüskével, amit a végébe szúrtak fel, a szokásos repertoárt jóval felülmúló módszerekkel dolgoztak.” Emberek tűntek el és nem bukkantak fel soha többé. Nádas így ír: „eltűntnek lenni sokáig a létezés egyik önálló formája maradt az ostromot követő években”. Az „eltűnt” kifejezés reményt takart. A halál szót kerülték, hiszen az végleges lett volna.

Anyjáról és annak sógornőjéről így ír Nádas: „Magda és Klára szerette és értette egymást, közösségük érzete, a feltétlen kölcsönösség, minden biztonnyal növelte bátorságukat; úgymond fölös biztonságot adott nekik a családi és elvtársi közösség. De engedjük meg, hogy egy árnyalatnyival hangsúlyosabban szerették egymást, mint ahogy akkoriban nőnek illendő lett volna nőt szeretnie. Azért sem tartom elképzelhetetlennek e későbbi időkből származó benyomásmat, mert anyám egy nő képét őrizte a kígyóbőr levéltárcájában. Amikor egyszer megkérdeztem tőle, hogy ki ez a nő, akkor szabályosan elpirult, holott soha nem pirult el, nem volt pirulás, gyöngéd imádatlalt mondta ki a fiatal, borzasan göndör hajú nő nevét (...) hozzá járt volna valamilyen kommunista szemináriumra, és a nyilasok a nyílt utcán felkoncolták”.

Nádas Péter szerint a bajtársnők között ebben a veszélyes időszakban ragaszkodásnak kellett kialakulnia, mert annyira egymásra voltak utalva. És mert ugyanúgy hittek a kommunizmus jövőjében. A kommunizmusnak ebben az első őszinte álmában, amelynek eszméibe, mint tudjuk, már a kezdetektől fogva oly silányan belerondítottak. Már az 1947-es első választásokat is meghamisították.

Nádas az elvtársnők közötti ragaszkodást úgy írja le, mint „azt a valamit, ami minden más ismerős szeretetformától elüt, s amit minden biztonnyal elszínezett egy kis lesbikus szerelemre irányuló hajlamuk”. Valamint ezt is mondja: „Nincsen olyan politikai szisztéma vagy szellemi mozgalom, amelynek ne lenne eltévelyedése vagy amelyben a meggyőződés ne kerülne az érzéki késztetés közvetlen közelébe”.

Nádas megfigyelése a politikailag üldözöttek csoportjaiban jelen lévő erősről megmagyarázza mind a kockázatos hűséget, mind a nyereséges árulást, melyet saját életem során tapasztaltam meg a diktatúra alatt.

És ugyanilyen fontos számomra az, ahogy Nádas megkülönbözteti a ragaszkodást és a szerelmet. A ragaszkodás érzékenyebb, mint a szerelem. Nádas megmutatja, hogyan tompul el, marad mégis fenn a családi szeretet az állandó ellentétek ellenére. A ragaszkodás viszont elhalványul, ahogy a szülők 1945 után egyre jobban belegabalyodnak a silány kommunizmusba.

Az anya elveszíti pimasz melegségét, érzéki intelligenciáját. Az apa gyermekhez intézett türelmes magyarázatai helyét pedig szűkszavú mondatok veszik át. A családban oly alapvetőnek számító „észszerűség” szó homályossá válik. Észszerűnek talán megmaradtak – de opportunistán észszerűnek, és egyre fokozódó félelemmel a szovjet irányítású uszítástól. A sztálinizmus évei következtek, ismét bárkit letartóztathattak, ezúttal a saját elvtársaik, mint szektásokat vagy árulókat. Tisztogatás zajlik. A „fellógatás” szó a gyilkosság megszokott fogalmává válik. A polgári származású szülők proletárnak vallják magukat, miközben mindennap tudják, hogy nem azok. Addig idomulnak, amíg már nem akarják tudni, milyen volt az a becsületes, vágyott kommunizmus, milyenek voltak ők maguk is valaha.

Ismét az „éntelenség” szó jut eszembe. De a szülők egészen másképp veszítik el magukat politikai felemelkedésük közben, mint Nussbaum Cecília. Nádas szerint „világos volt, hogy ők sem a valóság, hanem a látszatok foglyai”. Látszatproletárok. És emellett állandóan az átkozottul valós politikai félelem a párton belüli feljelentőktől, a szektás és áruló szavaktól. A tisztogatások önkényét mégis szükségszerűséggént fogadják el. „Hiszen foglalkoztatott – írja Nádas –, hogy mi történik akkor, ha a mi szüleinkről [van egy négy évvel fiatalabb testvére, Pál] is kiderül, hogy árulók. Mi lesz velünk. Akkor majd engem is faragnak.” Anyja ugyanis azt mondta neki, az árulók gyermekeivel az történik, hogy „intézetbe viszik őket, és tisztességes embereket faragnak belőlük”. Ezek a szülők az ostrom idejéről tudják, hogy a „tisztességes” szó mennyire értékes, mert életet mentett meg, köztük a sajátjukat is. És most az anya épp ezt a szót alkalmazza, és használja párt-szerű értelemben, a kényszer-örökbefogadások szintjére silányítva azt.

A szülők kénytelenek egy üres villába költözni, ahonnan a tulajdonosokat kilakoltatták. Most már csak magas rangú hivatalnokok és a diktátor Rákosi lakik a környéken. Lezárt terület. A budapestiek „káderhegy”-nek hívják. Mindent, ami a villában pompázatos volt, a párt parancsára lebontanak. A telek jegesek, de fűtés már nincs. Nádas így ír erről: „Álltam az üres szobákban. Álltam a bántóan világos télikertben. Az égvilágon semmit nem csináltam az üres szobákban. Váltogattam az üres szobákat. Egész lényemet lefoglalták az üres szobák, mindazt, ami voltam és vagyok. Ebből lettem. Mindennap meg kellett nézmem az üres szobákat, meghallgatnom a csendjüket”.

Nádas ekkor hétéves. Emlékszik a Rákosi-villa körüli hosszú kerítésre az örkutyákkal, akik „szigorúan emberre vannak idomítva”. És néha látott három egyforma autót fehér csipkefüggönyökkel, és az egyikben Rákosi ült.

Nádas Péter könyveinek olvasásakor az ember áttűnéseket tapasztal. A fotós tekintete? A fehér csipkefüggönyök ugyanolyan ijesztők, mint a kutyák fehér, hegyes fogai.

Amikor Sztálin meghal, Nádas Péter tizenegy éves. Így ír erről: „Sztálin halála feletti megrendültséggel úgymond egyedül maradtam a családban. (...) nagyanyámat, Nussbaum Cecíliát arra kértem, hogy adna nekem valamilyen fekete anyagot, talán van ilyen neki a rongyos zsákjában, mert az iskolai faliújság még másnap is piros maradt. Nem maradhat így. Csak egy régi fekete kombinét talált. Ezt a kombinét szabdaltam szét, lefejtettem róla a csipkét és ezzel a kombinéval vontam be az iskolai faliújság tábláját. (...) Anyánk inkább úgy viselkedett, mintha idegenkedne, mintha attól undorodott volna el, amit apánkkal együtt belém táplált vagy felidézett. Pontosan ez volt életük nagy gondja.” Egyre gyakrabban veszi észre, hogy szülei „módszeresen és összehangoltan hazudnak”. Az apa a miniszteriumban a Lorenz-gépért felel, a titkosított kommunikációért és a beszelgetések lehallgatásáért. Sofőrje van, az anyjának pedig egy csukaszürke szolgálati autója. „Annyi bizonyos – mondja Nádas –, hogy szüleink az ostromot követő négy évben érték pályafutásuk csúcsára.” A nagynéni, Magda, aki nőiesen uralkodó természetével mindig is dominánsan lépett fel, most még inkább skrupulusok nélkül csinál karriert. És soha nem tántorodik el. Éntelenítése határtalan. Soha nem kételkedik a pártban. Még idős

korában is gyűlöli a nagy renegátokat, Nagy Imrét, Gyilaszt, Koestlert, Gide-et, mert „hangosan szakítottak a kommunista mozgalommal”. Súlyos szívbeteg, törekenyen mondja ki az iszonyatos mondatot: „Engem csak a pártom temethet el, senki más”.

De a két szülőnek már négy év elteltével elege lesz a párthűségből. Nem tudnak megbirkózni a feltétel nélküli engedelmességgel. Belül már régóta nem, végül aztán már kívül sem. A megfigyelő államban ez gyorsan kiderül.

Eljön a lejtmenet keserves ideje. Az anya fellázad Rákosi családpolitikája ellen. Kellemtelenné, majd idegesítővé, végül elviselhetetlenné válik. Lefokozzák. Elbocsátani már nem kell. Tudvalévő, hogy átesett egy rákműtéten, már csak egy kis együttérzésre van szükség. Kivárnak.

Ugyanekkor az apát sikkasztással vádolják. Tudja, hogy ártatlan, és megszállottan küzd a jogaiért. De a tisztviselő elvtársak veszni hagyják. Nádas azt mondja „kivárnak, még a hajukat sem mossák többé, hadd zsírosodjon, várják az új ember érkezését. (...) Halálosan sebzett apám ki volt rúgva a munkahelyéről, eljárás folyt ellene, szegények voltunk a hideg svábhegyi Perczel-villában. Fél kiló kettőhúsas kolbászt vett a születésnapomra. Az volt benne az ünnepi, hogy (...) büszkén a drágábbikat vette. (...) Amikor az ajándékot kipakoltam az átszírosodott papírból, minden fiúi önfegyelmemre szükségem volt, hogy ne bőgjem el magam. (...) Úgy terítettem, ahogy teríteni kell. Damasztyszalvétával és ezüst szalvétatarikával. 1953. október 14-én ez volt az utolsó születésnapom. Az összes továbbit, ami még hátravolt, megkínzott apám elfelejtette, s jól tette”. Nádas azt mondja, hogy szülei „némán zuhantak a semmibe”.

Az anya minden élni akarásával küzd a rák ellen. Nádas így ír: „Már halálosan beteg, két kórházi tartózkodása között tanított meg a társasági táncok alaplépéseire, tangóra, foxtrottra, slowfoxra, de keringőzni, polkázni és csárdásolni is. (...) Felragyogott tőle a megcsonkított teste. Táncszenvédélye átömlött belém vagy örököltem”. A tizenegy éves Nádas Péter a főzés tudományát Nussbaum Cecíliától leste el. Mindennap főz valamit, és beviszi a kórházban fekvő édesanyjának. Mos és vasal, mindennap friss fehérneműt visz neki.

Szívszorító a május elsejei felvonulás jelenete:

Az elvtársak „odafenn a tribünön az esetlen moszkvai kabátjaikban”. Lent a karszalagos anya felel a lelátó mellett elhaladó munkásbrigádok zavartalan felvonulásáért. Kézen fogva tartja tizenegy éves gyermekét. És végül, a legvégén megtörténik. Elengedi a gyerek kezét, letépi a karszalagját, és elkezd vele hadonászni a lelátók irányába. „Integess te is” – mondja. Felemeli a karját, és halálosan beteg, abban az állapotban, integet a karszalaggal, és hisztérikus boldogsággal kiabál: „éljenrákosi, éljenapárt, éljenrákosi, éljenapárt, ezt azonban csak én hallhattam, én láthattam, rajtam kívül minden bizonnyal senki más, és nem tudtam, miért, de nem tudtam integetni”.

Az anya, bár halálosan beteg és le van épülve, kétségbeesetten próbál újra visszatalálni a pártba. Visszaesik a régi éntelenítésbe. Tragikus lázadás ez a betegség ellen, és tehetetlen, irracionális és képzeletbeli megbékélés a párttal.

Az anya két héttel később, 46 éves korában meghal.

Az apa összeroppan. Három évvel később, 49 éves korában öngyilkos lesz. Búcsúlevelet ír a pártnak, és bocsánatot kér, mondván, hogy két gyermekét, Pétert és Pált is „magával viszi”. Amikor pedig rájön, hogy nincs hozzá szíve, úgy zárja levelét, hogy bocsánatot kér, amiért a gyerekeket az elvtársakra és sorsukra kell hagynia.

A *Világlo részletek* első oldalának rejtélyes mottója: „Amikor szerdán”. Ez a megszakított mondat tartja feszültségben a könyvet. Folytatásra csak a 870. oldalon talál: „Azon a bizonyos szerdán (...) születtem meg”. 1942. október 14., szerdai nap. Nádas számára születésnap, 1947 zsidó számára az ukrainai Misocs gettóban a halál napja. A nap, amikor a nácik meggyilkolták őket. „Anyám látta, milyen világra tol” – írja Nádas. „Hetvennégy

évesen most azt mondom, hogy elcsinált állapotomban sokkal jobban éreztem volna magam, mint túlélőként.”

A könyv utolsó oldalán Nádas arról beszél, hogy életében kétszer is elvérzett („kettős kivérzés”). Beszél a szerdai születésnapjáról és az 1956-os magyar forradalom véres végéről, amely mindössze 13 napig tartott. Aztán jöttek az orvlövészek és a tankok Moszkvából. És a vérfürdő. Ugyanolyan gyalázatos módon, mint ma Ukrajnában, az oroszok azt állították, hogy Budapesten fasiszták ellen harcolnak. Ami 1956-ban történt, az Magyarország „korszakos szeparációjához” vezetett Nyugat-Európától. És amit ma Orbán tesz, az ugyan nem egy harmadik vérengzés Nádas Péter életében, de ugyanabba az irányba vezet, és katasztrófa Magyarország számára.

Ez az emlékirat monumentális és filigrán. Érzelmi térkép, bőrre írt honismereti könyv, gyermekkor-eposz. Mi több, a kelet-európai szocializmus költői ténykönyve. Olyan könyv, ami felszólal minden politikai éntelenítés ellen.

Néhány mondatot említenék még, amelyek a szívemben dobognak.

„Hogy a csudában mentsék őket lakkcipőben.”

vagy

„Olyan állatias jellegű Istenünk van, aki minden időben mindenki cselekvésének ki van szolgáltatva. (...) s ennyiben tényleg mindenható.”

vagy

„Vannak az életben órák, amikor érzi az ember, hogy a levegő anyagból van.”

Ezek örökre szóló mondatok.

A könyv utolsó mondata pedig így hangzik: „Nagyon sajnálom”.

Ez a hétköznapi mondat valami fundamentális dologra utal: „Patetikus felhang és szomorúság nélkül mondom, hogy a kettős kivérzés jegyében telt el az életem. Azóta nemcsak az önkényuralmat gyűlölöm, de a reszpublika és a demokrácia gyengeségei, olcsó színjátékai és önvészélyes elfogultságai láttán sem tudom a fejemet elfordítani. Nagyon sajnálom”.

FRANK ILDIKÓ ESZTER fordítása

Kedves Nádas Péter, igen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Milyen távolinak tűnik ez a nagy és hiteles életmű egy olyan korban, amelynek igazságai egy sor vélekedésből, ellenérzésből és obskúrus világmagyarázatból táplálkoznak. Viszonylag sokan hisznek az összeesküvés-elméletekben, mintha az ördög szállta volna meg őket; és ennek az ördögnek a kiűzése már nem sikerül a felvilágosodás eszközeivel, az ész itt a határaiba ütközik.

Nádas Péter műveiben nincsenek hattyúdalok a nyugatról, ahogy olcsó apokaliptiszek sem, hanem egy fundamentális felismerésre épülnek: a felvilágosodás nem fed le teljes emberlétünket, az ész csak egy bizonyos szintig tudja irányítani a cselekedeteinket; ugyan nem lehet elpusztítani, mégis összefonódik az értelmetlenség végtelenül sok fajtájával: a rajongástól a barbárságig. Nádas Péter könyvei a kitágított felvilágosodásban hisznek, amit már abból is le lehet olvasni, hogy ezek centrumában nem a fej, hanem a test áll, illetve egy testi gondolkodás. „A lét szemléletének egyetlen középpontja van, a testem”, olvashatjuk a már 1991-ben németül megjelent *Emlékiratok könyvében*.¹

A középpontban a test áll, összes érzékelési képességével, emlékeivel és sérülékenységeivel. A *Párhuzamos történetek* című regény, amely 2012-ben jelent meg németül, és amelyen Nádas Péter 18 évig dolgozott, ugyanúgy, mint a 2017-ben *Emléklapok egy elbeszélő életéből* alcímmel megjelent *Világló részletek*, tele van közép-európai történetekkel – ám a tulajdonképpeni témájuk a test, amely teljesen kinyilvánítja magát, amely az ész minden ellenvetését félresöpri, amely egyszerre fed fel és rejt el magát, egyszerre kísérteties és kíváncsi, de mindenekelőtt végtelen szenvedésre képes: megkínzott és meggyötört. Azután van a fajbiológusok által megmért nép- és társadalomtest, a tömegtest, amely minden egyes testet magába foglal.

„Nem ő félt, hanem a test félt helyette”, ezzel a mondattal jellemzi a fajbiológus Otmar Freiherr von der Schuert a *Párhuzamos történetek* címet viselő, alig átlátható regényben.² A műben von der Schuere értékrendszere azokon a tapasztalatokon törik szét, amelyeket az első világháborúban szerzett. Az arisztokrata harcos, aki egy modellszerű német hős testével rendelkezett, azt hitte, hogy az „eredetet”, az eredeti német „entitást” sikerül megtalálnia a testben. Von Schuere hisz a néptestben. Rasszista antropológus és evolúciós biológus lesz, akinek a „tudományos” felismeréseit a náci állam alapként fogja használni. Ezt az alakot – s ez a szerző pontos kutatásait dicséri – Otmar Freiherr von Verschuerről mintázta, aki 1927 és 1945 között több antropológiai és öröklésbiológiai intézet igazgatója is volt. Az ő egyik asszisztense volt a szörnyűséges auschwitzi orvos, Josef Mengele.

A szerző, Nádas Péter részletek iránti megszállottsága csak ott végződik, ahol már semmit, az égvilágon semmit sem lehet találni, már semmit egy épület történetéről, már semmit azokról a nyomokról, amelyeket az emberek egy múltbeli életben hátrahagytak. Ez alkotja a legnagyobb kontrasztot a valóság szelektív észlelésével, illetve az egyes emberek és egész társadalmak feledékenységével szemben.

¹ Péter Nádas: *Buch der Erinnerung*. Aus dem Ungarischen von Hildegard Grosche. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 1994 (= rororo 2490), 256. Magyarul: *Emlékiratok könyve*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2022, 168.

² Péter Nádas: *Parallelgeschichten*. Aus dem Ungarischen von Christina Viragh. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 2012, 1036. Magyarul: *Párhuzamos történetek*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005, 3. kötet, 102. (negyedik, javított kiadás)

Hogy példát is mondjak: 1977-ben a kommunista Magyarországon szamizdat-publikációként mindössze három példányban megjelent egy kollektív napló, amelyet kézről kézre adtak, és amelyben több szerző szövege is szerepelt.³ Nádas Péter is írt e föld alatti publikációba egy saját fotókkal kiegészített szöveget, a *Helyszínelést*. A címet először is teljesen szó szerint kell értenünk, kriminológiai értelemben: lehet, hogy az a budapesti villa, fent a budai hegyekben, amelyben a szerző egy régi barátnőjével a hetvenes évek végén találkozott, azonos *azzal* a villával, amelyben az 1940-es évek végén a sztálini koncepciók perек során embereket kínoztak meg? Ez előtt a villa előtt, ahogy Nádas emlékezik, a gyerekek felcsatolták a síléceiket, hogy egy lejtőn lecsússzanak. A gyanút egy beépített párnázott ajtó váltotta ki; miért lenne ilyen egy normális villában? A helyszínelés, ami a szöveget működteti, idézeteket használ fel Szász Béla memoárjaiból (író és újságíró volt, aki vonakodott eljátszani az egyik koncepciók perben rá kiosztott szerepet, és aki a kínzás tortúráit később részletesen is leírta), s ezeket összeveti az ott talált helyi körülményekkel. Szinte mindent rekonstruálni lehetett, még az épület változásait is, így például a nyilvánvalóan befalazott garázsajtót, amelyen keresztül a sötét limuzinok az áldozatokkal érkeztek. A centrumban egy szokatlan hatszögletű szoba áll, amelyben a kihallgatásokra került sor. Még szinte az eredeti állapotban megőrződött a fürdőszoba, a fémlemez fürdőkád, amelybe az áldozatoknak meztelenül kellett belépniük, mielőtt a kínzók elektromos áramot vezettek volna be. A tárgyilagos rekonstrukciót a dokumentarista fotók támasztják alá; a szerző megjegyzésein keresztül létrejövő újabb dimenzió, hogy megjegyzéseket fűz az áldozatok és a tettesek biográfiájához, a fotókhoz készült képaláírásokon keresztül egy újabb kiadásban.

Az individuális én – amelynek az adott esetben Nádas Péter a neve – egyfajta membránná változik, amelyen a politikai események és a tapasztalatok átmennek. És így nemcsak a terror elevenedik meg a szemünk előtt, hanem a politikai és társadalmi kontextus is megragadhatóvá válik: a valójában létezett szocializmus lepukkant polgári villájában ma (1974-ben) egy rendőr turistáknak ad ki szobákat, és nekik mesél korábban lejátszódott rémtörténeteket. Ez a régi villa a magyar polgárság megsemmisülését meséli el; ennek felszámolását, kettős morálját, felemás rituáléit és értékeit Nádas az összes regényében leírja – amihez még általában hozzátartozik az államterrorhoz való átmenet bemutatása. A mű valami elveszettnek a nyomait keresi. Sokan vannak, akiknek a szellemi, kulturális és fizikai fiziognómiáját a szerző-elbeszélő rekonstruálja, és ez még a kitalált személyekre is vonatkozik. Éppen ezért sokkal fontosabbak az üres helyek; éppen mivel olyan végtelenül sokat mond el, és hihetetlenül sokat tudunk meg, ezért nagy súlyt kap az is, amit nem mond el. Az *Emléklapok* második fejezetének elején olvashatunk egy gondolatmenetet arról, hogy mennyire lehetetlen a tömeggyilkosság fikcionalizálása.⁴ Az elbeszélés ugyanis már feltételezi az individualizálást. „Elbeszélés nincsen meg emlékezés nélkül”, ezt a különös mondatot Nádas a *Szépírás mint hivatás* című esszéjében fogalmazta meg.⁵ A sok meggyilkolt nem engedi elbeszélni magát, nincs nevük, nincs arcuk, nincsenek tulajdonságaik, nincs individuális sorsuk.

A hallatlan intellektuális és emocionális munka a lehető legsűrűbb leírásokba torkollik, amelyek nem ismernek más határt, mint az érzéki észlelő képességnek és az önanalízis intellektuális képességének parancsát. Ez a munka a szerző önmagára rótt parancsára

³ Péter Nádas: *Spurensicherung*. Aus dem Ungarischen von Akos Doma und Ruth Futaky. Berlin: Berlin Verlag 2007, 85. Magyarul: *Helyszínelés*, in: *Talált cetli*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1992, 143–160.

⁴ Péter Nádas: *Aufleuchtende Details. Memoiren eines Erzählers*. Aus dem Ungarischen von Christina Viragh. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 2017. 659 f. Magyarul: *Világító részletek. Emléklapok egy elbeszélő életéből*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2017, 2. kötet, 7.

⁵ Péter Nádas: *Schreiben als Beruf*. Aus dem Ungarischen von Christina Viragh. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 2022, 61. Magyarul: *Szépírás mint hivatás*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2023, 52.

épül: semmit sem szabad elhagyni vagy elhanyagolni.⁶ Ha az a feladat, hogy az individualitás részvételét a kollektivitásban vagy megfordítva, a társadalmi vagy a nem-specifikus vonások részesedését az individuálisban felmutassuk, hogy így az énről – patetikusan szólva: az *emberről* – pontos képet nyerjünk, akkor ezt csak ezzel a részletességgel és pontossággal lehet és szabad megvalósítani. A legpontosabb rekonstrukciókon, a fantázián és az emlékezésre való képességen keresztül – e lassú individuális erények révén tehát – Nádas szövegei a mind a nyugati, mind a keleti társadalmakban tapasztalható általános feledékenység és kollektív emlékezeti hézagok ellenében íródnak.

Milyen távolinak tűnik ez az életmű, a maga fenomenális emlékezetével és vizionárius erejével. Nincs még egy művészi projekt, amely a részletek iránti ilyen megszállottsággal írta volna le a 20. századi erőszak európai történetét. A *Párhuzamos történetek* 39 fejezetben, 1724 oldalon a 20. század olyan panorámáját vázolja fel – Berlin és Budapest koordináta-rendszerében –, amely elképzelhetetlen borzalmak leírásából áll. Ezeket egyes emberek ellen követték el, de olyan szociális, politikai és mentális felfordulások idején, amelyek túl nagyok voltak ahhoz, hogy a mindennapi észlelés módusában fel lehessen fogni őket. Ezért van szükségünk a művészetre és a nyelvi műalkotásra. Semmit nem tesz jobbra, de dolgozik az emlékezetünk és a morális fantáziánk kialakításán.⁷ Az autobiografikus önmegbizonyosodás egyedülálló projektjében, a *Világoló részletek*ben Nádas ezt konstatálja: „Valamennyien súlyos háborús sérültek és súlyos háborús sérültek leszármazottjai vagyunk Európában.”⁸ És akkor is azok vagyunk, ha a holtakra és az erőszakra gondolunk, amelyet Oroszország Ukrajna elleni háborúja okoz, vagy az Izrael elleni terror.

Az életmű történeti és individuális értelemben egy szélesen hömpölygő irodalmi családkutatás: a *Világoló részletek* a szerző családtörténetét rekonstruálja a 19. század közepétől az 1960-as évekig. A középpontban az az időszak áll, amely Nádas budapesti születése, 1942. október 14. és az 1956-os magyar népfelkelés között húzódik. Ebben a mindössze 14 évben, 1942 és 1956 között játszódott le Budapest német megszállása, a fasiszta nyilasok kollaborációja a nácikkal, a szovjet megszállás (1944 októbere és 1945 februárja között), valamint a szövetségesek bombatámadásai Budapest ellen. Eluralkodott a terror a zsidók, a kommunisták és a rezsim ellenfeleivel szemben, és a félelem a lehulló bombáktól.

Itt mindenekelőtt két nő játszik fontos szerepet: az anya, Nádas Klára, és az apa testvére, Aranyossi Magda, Nádas Péter nagynénje. Ez a két nő a megszállás idején számos zsidó és illegális kommunista életét mentette meg, miközben állandóan a letartóztatás és a kínzás fenyegette őket. A könyvben női ellenfiguraként szolgál az anyai nagynénje, aki a keleti zsidó ortodoxiát képviseli; ő minden más családtag számára idegen marad, és az unokának is erőlködni kell, hogy elfogadja ezt a törzsi összetartozást.⁹

Az anya és a nagynéni körül, akik az ellenállásban hatalmas dolgokat visznek végbe, csoportosulnak a férfiak: az apa, László, aki szintén tagja az ellenállási mozgalomnak a háború alatt, távközlési technikus, a kisfiúnak elmagyarázza a fizikai és a kémiai világot, és mindenre van valamilyen válasza, egészen addig, amíg a háború utáni Magyarország politikai fejleményei el nem némítják.

⁶ Uo., 67., „az égvilágon semmi ki nem hagyható”.

⁷ Az író és filozófus, Günther Anders hevesen szorgalmazta az atombombával szemben az erkölcsi képzelőerőnek a – művészet eszközeivel is történő – fejlesztését, már az 1950-es években. Vö. Günther Anders: *Die Antiquiertheit des Menschen*. 1. kötet: *Über die Seele im Zeitalter der zweiten industriellen Revolution*. Különösen ebben a fejezetben: *Die Ausbildung der moralischen Phantasie und die Plastizität des Gefühls*, 271–276. München: 6., változatlan kiadás, C. H. Beck 1983.

⁸ *Világoló részletek*, i. m., 1. kötet: 284.

⁹ Uo., 368.

Abban a tényben, hogy Nádas 1942-ben kommunista ellenállók gyermekeként született a fasiszta nyilasok által terrorizált, és két évvel később a szovjet hadsereg által megszállt Budapesten, ellentmondások garmadája rejlik. Az anya kispolgári miliőből, az apajómódú polgári családból származott. Kettőjüket az illegális kommunista mozgalom eszményei hozták össze. A zsidó pár a kisfiút egy református templomban kereszteltette meg, de ateista módon nevelte. Nádas egy makacs rákérdezés hatására csak nyolcévesen szembesítették saját zsidó voltával, méghozzá elég brutálisan. A szülői útmutatás szerint, ha annyira gyűlöli a zsidókat, és szeretne is egyet látni, lépjen csak a tükör elé, és nézzen bele. Ez egyike azon biografikus kulcsélményeknek, amelyeket Nádas a *Világló részletek*-ben elmesél.¹⁰

A háború után a szülők a kommunista hatalmi apparátusban csináltak karriert: a család villája Rákosi Mátyás, a kommunista párt hírhedt első titkára és magyar miniszterelnök villájának közelében helyezkedett el. Közeli barátokat és útítársakat az ellenállásból elhurcoltak, megkínóztak és meggyilkoltak. Az anya már az 1956-os népfelkelés előtt meghalt, az apa pedig súlyos gyanúsításoknak volt kitéve. 1958-ban, amikor elkezdődött a rehabilitációja, Nádas apja öngyilkos lett. A szülők nem akarták, vagy képtelenek voltak bevallani maguknak a sztálinista terrort és azt, hogy ebből le kellene vonni a szükséges következtetéseket. Az apa még a búcsúlevelében is a párttól kér bocsánatot. A *Világló részletek* egy utópia kudarcának történetét meséli el, amely sokáig hatott, de 1989 után egyre inkább elszivárgott egy áramlás általajában, amely egészen másfelé vette a maga irányát. Nyugaton a fogyasztás által hajtott „utópiamentes pragmatizmus” felé, ahogy Nádas egy 2017-es beszélgetésben mondja.¹¹ Ez olyan pragmatizmus, amely, úgy tűnik, egyszerre garantálja a biztonságot és a jólétet. Keleten pedig a megzabolázatlan magánérdekek, valamint a privát és a nyilvános élet mindent átható korrupciója felé, amely az egykori szocialista társadalmakban sok mindent szétzúz.¹²

Az *Emléklapok* vége hosszú reflexió a magyar népfelkelés feloldhatatlan ellentmondásairól. Ennek emancipatorikus eszmei tartalmát felzabálta *egy*részt a hidegháború logikája, konkrétan az, hogy a nyugati hatalmakat nem érdekelte a magyar társadalmi-forradalmi mozgalom, és ez összefonódott az atomháborútól való félelemmel, *másrész*t a főszereplők egyéni beállítottsága, amelyet még mélyen a párttól való függőség határozott meg.

Nádas műve jól mutatja, hogy mit tehetnek az eszmék az individuumokkal. Nádas olvasása nemcsak arra taníthat, hogy pontosabban lássuk az olyan jelenségeket, mint a nacionalizmus, a szélsőjobb vagy az ideálok korrumpálhatósága, hanem az ezek mögött álló hosszú távú meghatározottságokra is fényt derít. Ez a mű nagyon szépen körülírja Közép-Európa mentális biográfiáját a 20. és a 21. században.

És másrészt milyen közel áll hozzánk ez az életmű! Milyen közel kell, hogy álljon hozzánk, osztrákokhoz, akiknek Magyarországgal közös történelme és közös határai vannak. Hozzánk, akik többé-kevésbé európaiaknak érezzük magunkat, és általában úgy érezzük, hogy fölényben vagyunk a kontinens másik részével, a kelet-európai térséggel szemben, még akkor is, ha éppen megértőnek mutatjuk magunkat. Milyen közel áll hozzánk ez az életmű egy olyan országban, ahol, mint számos más országban, a város és a vidék közötti szakadék szemmel láthatóan egyre nő – még akkor is, ha ez történeti okok miatt Ausztriában másképp néz ki, mint Magyarországon. „Orbán ösztönös meggyőződése szerint a

¹⁰ Uo., 461.

¹¹ Die Totale des Jahrhunderts. Von Iris Radisch. *Die Zeit*, 2017. október 12., 47.

¹² Vö. „Merkel hat ein totales Chaos hinterlassen”. Péter Nádas im Gespräch mit Paul Jandl. *Neue Zürcher Zeitung*, 2022. október 25., 31.

város és a vidék között háború zajlik. Az ő politikája abban áll, hogy ezt az ellentétet életben tartsa”, mondta Nádas Péter a *Süddeutsche Zeitung*nak adott interjújában.¹³

Aligha van kozmopolitább, inkább városiasan élő író, mint Nádas Péter, aki a megsemmisített zsidóságból, a szétzilált polgárságból és kommunista ellenálló családból származik; aki Budapesten nőtt fel és élt, fotográfusként és íróként átfogó műveltséggel rendelkezik. És aki mégis ritkaságszámba menően jól érti a vidéki életet. Nádas falura vetett pillantása könyörtelen. Az elmúlt évben jelent meg egy könyv, amely azt a régmódi címet viseli, hogy *Rémtörténetek*, és amelynek középpontjában egy hatvanas évekbeli falu áll, amely a két Duna-ág által képzett szigeten helyezkedik el, Budapest közelében.¹⁴ A regény szereplői nagyrészt bolondok és kívüllállók: egy némán önmagába befelé füstölő, súlyosan traumatizált öregasszony, egy törpe nő, aki kurva, egy szellemileg fogyatékos fiatal nő, aki epilepsiában szenved, egy izomsorvadásban szenvedő fiú, aki kerekesszékekben ül, egy szadista és ösztönök által vezérelt fiatalember, akinek antik istenekre emlékeztető tökéletes teste van, egy pap, aki ördögűzést művel. És Nádasnak a vidékre vetett pillantását mégis az empátia, a vidéki elvonultságban töltött élet és írás több évtizednyi tapasztalata határozza meg. Nádas Péter, aki a kommunisták csábító ajánlatait visszautasítva a hatvanas évek végétől többéves publikációs tilalomnak volt alávetve, Kisorosziba, a Dunaszigeten, Szentendre közelében elhelyezkedő faluba vonult vissza. „Néha-néha az elhagyott földeken loptam hagymát a krumplipaprikás főzéséhez, és téli almát, hogy egy kis kompótot készítsek, így adván némi méltóságot az étkezésnek.”¹⁵ Később, nagyjából negyven évvel ezelőtt a feleségével önként átköltözött egy Gombosszeg nevű nyugat-magyarországi faluba, amely nincs messze az osztrák határtól.

A felvilágosodás nem lehetséges anélkül, hogy valamiképpen fel ne dolgoznánk a város és a vidék ellentétét – ez olyan fundamentális igazság, amit a leginkább tőle tanulhatunk meg. Ezt képviseli az esszéista, a fotográfusi és az írói életműve. Már az első regénye, az *Egy családregény vége* (amely 1977-ben jelent meg magyarul és 1979-ben németül) egy kertben három gyermek szexuális színezetű játékával kezdődik. Az öregasszony kertjét a *Rémtörténetekben* a lehető legnagyobb szakértelemmel írja le, azt, hogy mi és mikor terem, mit lehet belőle főzni stb. (ajánlom annak a magyar borsófőzeléknek a receptjét, amely a 161–162. oldalon olvasható). Egy feldúlt gyermekkori kert elbeszélői rekonstrukciójának már az *Emlékiratok könyve* is hosszú passzust szentel, amely könyvön a szerző tizenegy évig dolgozott vidéki elszigeteltségben.

A kert és szélesebb értelemben a vidék egyszerre Paradicsom és végzet, ugyanúgy, ahogy a test egyszerre lehet paradicsomi állapotok és elképzelhetetlen erőszak színtere. Az 1945 utáni magyar irodalom egyik legnagyobb hatású könyvében – ebben az irodalomban sok világirodalmi jelentőségű alkotás van – az úgynevezett „zárt övezet” ide-oda mozog a Paradicsom és a Gulág között. A könyv címe *Sinistra körzet*, melynek szerzőjét, Bodor Ádámot nálunk aligha ismeri valaki, éppúgy, ahogy Mészöly Miklóst sem, aki Nádasnak mint írónak irodalmi nevelőapja és „mestere” volt.¹⁶ Ez nagy kár, de jól bizonyítja, hogy a kelet-európai társadalmak megértése iránti érdeklődés az 1989 utáni évekhez képest jelentősen alábbhagyott. Több kelet-európai könyv, amit az 1989-et követő években fordítottak le, adtak ki és recenzeálták, időközben újra feledésbe merült.

¹³ Immer für die Satten. Von Svante Weyler. *Süddeutsche Zeitung*, 2022. március 31., 14.

¹⁴ Péter Nádas: *Schauergeschichten*. Aus dem Ungarischen von Heinrich Eisterer. Hamburg: Rowohlt 2022. Magyarul: *Rémtörténetek*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2022.

¹⁵ Nádas, *Spurensicherung*, a.a.O., 133.

¹⁶ Vö. „Geheimes Selbstbildnis eines Schriftstellers” im Essayband *Leni weint*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 2018. Magyarul: Egy író titkos önarcképe. In: *Talált cetli*.

Az emlékezés módjai és az a kérdés, hogy ebből hogyan jöhet létre valami olyasmi, mint az *Emlékiratok könyve* – ez áll szerzőnk poétikájának középpontjában. Hogyan működik az emlékezés? Milyen viszonyban áll egymással a vizuális és a verbális emlékezet? Meddig a pontig és a megbízhatóság mely szintjéig tudunk közel kerülni a gyermekkorhoz, egy távoli tudathoz, aki mégis mi vagyunk, még évtizedekkel később is? 12 évesen, „1954 forró nyarán”, ezt olvashatjuk a *Világoló részletek*ben, a gyermek olyan elhatározásra jutott, amely a későbbi szerző egyik vezérelvévé vált, és amely jól illik a szerző ama igényéhez, hogy semmit ne hagyjon el: „Mindent, de mindent meg fogok írni, amit az emberek elhallgatnak egymás elől.”¹⁷ Ahhoz, hogy ennek a hitelességi parancsnak eleget tegyen, fel kell törnie a nyelvi formulákat, fel kell törnie az ezekben lévő leülepedett rétegeket, és a helyes információkat el kell választania a hamisaktól. A könyvben van egy hatásos kép arról, mi történt, amikor a nyelvileg rosszul táplált fogalmak egyszer csak kipukkadtak: „akkor csúnya nyílt sebeket hagyva felrepedtek ezek a fogalmi bendők, vakbelek, bábok vagy hüvelyek, dől ki belőlük a sok peshedt tévedés”.¹⁸

Ahol a kutatás abbamarad, ott kezdődik a kitaláció. Csak ebben az értelemben „hazudnak” a műalkotások. Nem azért hazudnak, hogy másokat eltérítsenek az igazságtól, eltekintve a propagandisztikus és ideológiai irodalomtól. A kitalációra szükség van, nem csak azért, mert minden kutatás valamikor beleütközik a faktítás határába; ez még a legkörültekintőbb és a legnagyobb erőbefektetéssel végzett kutatásra is igaz. Sokkal inkább azért van rá szükség, hogy létrehozzunk valamiféle distanciát; e nélkül a közvetítő distancia nélkül nincs gondolkodás, nincs önészlelés, és nincs megkülönböztető erő sem.¹⁹ A regény erőssége az a képessége, hogy közvetíteni tud az érzéki észlelés és a gondolkodási folyamatok között. A kitaláció és a fantázia is mindig a pontosság szolgálatában áll. Nádas Péternél az önmagára vonatkozó kérdés nem ismer tabu- és fájdalomhatárokat, és nem engedi meg a szégyenlősség korlátait sem.

Már az *Emlékiratok könyvé*ben lévő emlékezeti munka a gyermek vágyait, kívánságait, szorongásait követi, közvetlenül a felnőttkor határáig. Az emlékezés itt szó szerint befeküdt az apa meztelen teste mellé az ágyba; kikutatja a nyelv nélküli érzelmeket, például a néma beszélgetést a fiú és a beteg anyja között. Csak a gyermekkor és a felnőtt lét küszöbén válik világossá az átmenet az anarchiától, a belső szükségyszerűségtől és a szabadságtól a szabályokig és a törvényekig, amelyek meghatározzák az egész későbbi életet. A korai időkben megszerzett tapasztalatok a test titkos emlékeiként élnek tovább.

Nádas Péter minden könyve a test munkája körül körözik; ez a kapocs a természet és a civilizáció, a terror és az érzéki boldogság között. A *Párhuzamos történetek* opus magnuma közel 150 oldalon ír le egy közöszlést, egészen a legrejtettebb testnyílásokig és tudati üregekig. Látva a váladékokat és kipárolgásokat, a kidomborodásokat és izgatásokat, amelyekre a testünk képes, az olvasók könnyen úgy érezhetik, hogy túl nagy kihívással szembesülnek. A szexuális aktusnak a legnagyobb szemléletességgel és a legnagyobb fogalmi pontossággal való ecsetelése egyrészt még mindig a szabadság aktuusa a kommunista prűdéria és homofóbia évtizedei után. Ez a prűdéria olyan örökség, amelyet Orbán Viktor és társai a legnagyobb elánnal védelmeznek. Másrészt a leírás nyugati-liberális perspektívából jó bizonyítéka annak, mennyire nagyon is szükséges a sima felület, az erotika fotoshop által generált digitális felszíne alá betekinteni. A test a maga szépségében csúnyának mutatkozhat és fordítva, kölcsönhatásban az intellektussal és a lélekkel, amely már egyáltalán nem közmondásszerűen illékony dolognak tűnik, sokkal inkább kézzelfogható ténynek.

A döntő viszonyok az *Emlékiratok könyvé*ben, a *Párhuzamos történetek*ben, de már az *Egy családregény végében* is, háromszög-történetek. Általában van egy fiatal férfi főhős, aki

¹⁷ *Világoló részletek*, 522.

¹⁸ Uo., 92.

¹⁹ Vö. *Szépiírás mint hivatás*, 72.

egy nő és egy férfi között áll, nemritkán párhuzamos konstellációk által kibővítvé és kontaszta állítva. A *Családragényben* két fiú és egy lány, akik családot játszanak. A *Rémtörténetekben* Piroska, a szép pszichológushallgató még saját magának is nehezen érthető többértelmű érzéseket táplál a destruktív ösztönei által vezérelt vonzó fiatalember iránt, és ezzel együtt a kerekesszékehez kötött nagyon intelligens Misike iránt, akinek a teste egyre inkább zsugorodik. A szexualitás Nádas számára minden oldalra nyitott fogalom. Alakjai gyakran labilis nemi identitásúak, általában még nem kész karakterek, a szerelemben még ingadoznak a nemek között, az életben még nincs meg a szilárd helyük, még nincs meg a mindent közös nevezőre hozó életperspektívájuk. Még akkor sem, ha látszatra áthatolhatatlan én-páncéllal rendelkeznek.

A határ a halál küszöbénél helyezkedik el. E küszöb mentén, és néhány pillanatra még ezen túl is, mozog a *Saját halál* szövege, amelyben a főszereplő, a szerző 51 éves korában szívinfarktust kap, és az orvosok csak néhány perc után tudják visszahozni az életbe. Ebben az úton-levésben az észlelés túlmege az „időiség”, és már a térbeliséghez sem kötődik.²⁰ Ez a haláltapasztalat mélyreható felismerése – egy olyan szerző tapasztalata, aki úgy írt le történeti és individuális *időtereket*, mint senki más, és aki e szélsőséges tapasztalat – amit a halál jelent – ugrópontjáról visszatekint a saját gondolkodására: „A testi érzékeléstől megfosztott tudat a gondolkodás mechanizmusát észleli utolsó tárgyaként.”²¹ Az ég és a föld között hidat képeznek az egyik kiadásban a szöveghez csatolt fényképek, amelyeken a Nádas Péter kertjében álló vadkörtefa látható. Az, amit már nem lehet kifejezni, megmutatkozik a szöveggel folytatott dialógusban, a fa képének fényeiben és árnyékaiban, minden évszakban a virágzástól a téli kopárságig.

A poétika, amely megfelel az észlelés eme iskolájának, nyílt poétika. Nádas bizalmatlan a harmadik személyű elbeszélő mindenhatóságával szemben. A *Párhuzamos történetekben* a belső perspektíva összefonódik a külsővel, az én az ővel. És éppen a test és annak szexuális vonzereje vonja ki magát a tiszta én-elbeszélés centrális perspektívájából. Az elbeszélésben a belső és a külső, a férfias és a nőies vonások állandóan váltogatják egymást. Ez a határozatlanság különösen érvényes a könyv egyik központi szereplőjére, a 19 éves Kristófra, aki valószínűleg nagyon közel áll a szerzőhöz. A *Párhuzamos történetek* a maga kompromisszum nélküli struktúrájával nemcsak az én-formában elbeszéllet múlja felül, és a többé-kevésbé összefüggő történetet, amely még az *Emlékiratok könyvében* is jelen volt, hanem az összes elterjedt regénytípust, különösen az annyira sikeres amerikai családregényt.

Már az *Emlékiratok könyvében* is megsokszorozódnak az ének. A *Rémtörténetekben* pedig egy falusi hangokból álló kórus tudósít bennünket az eseményekről – ez a kórus, úgy tűnik, a kollektív „mi”-t testesíti meg összes előítéletével és közönségességével. De ebbe a kórusba aztán megint csak belevegyül egy elbeszélő, aki tudással és műveltséggel rendelkezik.

Az irodalomra is érvényes az, ami a látható világra érvényes. Olyan szerkezeti alapelvek és kapcsolódások tartják össze, amelyek anélkül hatnak, hogy szemmel láthatók lennének. Az egész és részei láthatatlan törvényeket és döntéseket követnek. Nádas Péter ezeket a struktúrákat, amelyek alátámasztják a szöveget, „néma poétikának” nevezi: „Úgy látják, a világ nem az anyagságán van megalapozva, hanem az architektónikáján, azokon a szerkezeti elveken [...]”. Ami számít, az nem az anyag – tehetnénk hozzá – vagy egy szilárd ének mint a világ középpontjának az illúziója, „hanem a változat és összefüggés”.²²

Ez a „néma poétika” nemcsak egy költeményre vagy egy regényre érvényes, hanem az életre is, amely végső soron maga is műalkotás, az összes banalítás, pusztítás, erőszak,

²⁰ Péter Nádas: *Der eigene Tod*. Aus dem Ungarischen von Heinrich Eisterer. Göttingen: Steidl Verlag 2002, 131. Magyarul: *Saját halál*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2002, 32.

²¹ Uo., 31.

²² *Szépírást mint hivatást*, 40.

betegség, szörnyűség ellenére, vagy talán éppen azért. Ezekről Nádas néha alig elviselhető részletességgel tudósít. Az élet is – a sajátunk, de másoké is, amelyeket figyelemmel kísé-
rünk – számos olyan döntést követ, amelyek nincsenek papírra vetve, illetve nincsenek
kimondva. Néha jelen vannak olyan személyek is, akik fizikailag egyáltalán nincsenek je-
len. Barátok és barátnők, akiket hiányolunk, ellenségek, akik árnyékként követnek minket,
halottak, akik áthatják a mindennapiainkat. A „hiányzó személyek jelenlétének felépíté-
se”,²³ így nevezi Nádas a távollét poétikájának ezt a további jellegzetességét. Ha követjük
az élet néma poétikáját, akkor például az is a valósághoz tartozik, amit nem mondunk ki,
hanem a fejünkben hangként képződik. A belső szavak a *Rémtörténetek*ben a realitás meg-
határozó részei lesznek. Vannak hallható hangok, azok, amiket hangosan vagy csendesen
kimondunk, amelyek előadásként, dialógusként vagy ordításként hallhatóak, és van az,
amit halk monológokban, néha néma belső dialógusokban permanensen fogalmazunk.
Vannak olyan emberek, akiknél ez a belső hang a meghatározó, ami akár patológikus
vonásokat is magára ölthet. A *Rémtörténetek*ben az idős asszony esetében ez a helyzet:
egyedül él, a falu lakói megvetik és üldözik, és ugyanakkor kísérteteket lát. Állandóan
önmagában beszél. Attól fél, hogy tévedésből egyszer hangosan megszólal, és akkor a vele
szemben álló, akit éppen intenzíven szidott, mindent meghallhat. Eközben sok minden
lebegésben maradt. Am a gyűlölet és szidalom közepette valami jó is felbukkan: a Rózáról,
a szellemileg korlátolt epilepsziás nőről való gondoskodás, a kert és annak terményei irán-
ti odaadás.

Ezek az átmenetek és küszöbök, az irodalmi struktúrának ez a nyitottsága a feltétele an-
nak, hogy megszabaduljunk mindattól a borzalomtól, amelyről Nádas Péter könyvei ta-
núságot tesznek. Ezeket a hézagokat akarják kivilágítani, amelyekben gyarapodhat és
virágozhat a felelősség, az empátia és a figyelem – s ezek a hézagok gyakran a test héza-
gai. A test iránti különös figyelem összekapcsolódik a minket körülvevő dolgok iránti
általános figyelemmel. A figyelem a figyelmesség testvére. Nem mindegy, hogy egy levél
sok barna levél között még zöld, vagy hogy egy étkezőasztal tömör tölgyfából vagy akril-
ból készült. A természet és a dolgok a mi figyelmünk nélkül is léteznek, ám a differenci-
áltabb látáshoz, érzékeléshez és gondolkodáshoz koncentrációra és pontos szemügyre-
vételre van szükség. Ha egyszer beléptünk az észlelésnek ebbe az iskolájába, amit az ol-
vasás megkövetel, akkor más részletek sem fogják elkerülni a figyelmünket, legyen szó
bútorok elhelyezéséről egy lakótérben vagy a legkisebb változásokról az emberek közötti
viszonyokban. A szövegek rejtett helyekre vezetnek, amelyekből a közös energiákat me-
rítethet, és ahol minden szörnyűség ellenére a jóság is lakozik.

WEISS JÁNOS fordítása

²³ Uo., 38.

PÉTER BARÁT

Nádas Péter és a szerzetesi hagyomány

Nádas Péter több szövegében is megidézi, kommentálja és továbbírja a szerzetesség hagyományát; azét a viselkedés- és életformáét, amely saját írói gyakorlatát is képes leírni. Már az *Egy családrégény vége*-ben is a művész és a szerzetes hasonlóságára mutat rá a Nagypapa („A szerzetes és a művész, az örök keresők, akik előtt meghajtjuk tiszteletünk zászlaját, pedig hazug sarlatánok”¹), de később Nádas esszéiben teljesebben ki az a gondolat, miszerint írásművészete a szerzetesi munkával mutat rokonságot – lásd például: „Azóta az első órát minden reggel klasszikus asszociációval, klasszikus analízisben, a tudattartalom elemzésével és újbóli elrendezésével töltöm. Ott folytatom, ahol a szerzetesek a középkor végén abbahagyták”². Még inkább így van ez a *Szépírás mint hivatás* című 2022-es összegzésben, amelynek központi metaforikája erre a megfélemlítésre épül (például: „Szerzetesi munkában eltelt egy élet...”³), sőt amely az írói mesterség alapvetéseit, kíváncsalmait is *regulaként* fogalmazza meg.

Ugyanakkor az egyes szövegekben eltérő jelentések kapcsolódnak a szerzetességhez; ezeknek a jelentésárnyalatoknak a kibontása és kapcsolatba hozása egymással jó vezérfofnak tűnik, hogy kijelölhessük Nádas ars poeticájának sarokköveit. Sőt, ezen keresztül az esszék legfontosabb kérdései és a szépirodalmi művek „szellemi probléma-gyűjteménye”⁴ is vizsgálhatóvá válhatnak. Ennek érdekében egyszerűen listázom ezeket a jelentéseket és az azokat kidolgozó szöveghelyeket, hogy e gondolatrendszer a maga összetettségében és rendszerezve legyen belátható. Fel kell hívni azonban a veszélyre is a figyelmet: Nádas nagy hatású és normatív kijelentései – azon túl, hogy történetileg/tényszerűen sem mindig pontosak – azt az érzést kelthetik, mintha az *egyedül helyes* magatartásformát írják le (sőt írják *elő*, szerzetesi szigorral), ahogyan erős önértelmezései is előre megszabhatják, miként közelítünk szövegeihez. Ezzel szemben érdemes az alábbi rendszerezést nem regulaként olvasni, hanem inkább annak felfejtéséként, hogy egy szerző miként hozza létre saját írói portréját.

*

1. Életvitel. Az első jelentésréteg a szerzetesi és írói munkához mint életvitelhez kapcsolódik. Ennek lényege a szigorú időbeosztáson és az ismételt gyakorlatokon alapuló *rendszerezesség* – gondoljunk a fenti idézetre: „azóta az első órát minden reggel klasszikus asszoci-

¹ Nádas Péter: *Egy családrégény vége*, Jelenkor, Pécs, 2012, 36.

² Nádas Péter: Az írásbeliség testmelegében, in: *Leni sír*, Jelenkor, Budapest, 2019, 29–34., 31.

³ Nádas Péter: *Szépírás mint hivatás*, in: *Szépírás mint hivatás*, Jelenkor, Budapest, 2023, 35–84., 48.

⁴ Balassa Péter kifejezése a *Vonulás* című novella kapcsán, amely egy szerzetes lelki útját viszi színre. Balassa Péter: *Nádas Péter*, Kalligram, Pozsony, 1997, 71. A korai művek biblikus parafrázisai nem véletlenül a „gondolati-, mondattechnikai és stílári tempókeresés” (Uo., 72.) időszakának központi alkotásai, hiszen a vallási hagyomány olyan – alább kifejtett – kérdések megfogalmazásához járulnak hozzá, amelyek az életmű későbbi, tematikusan csak lazán kapcsolódó darabjait is meghatározzák.

ációval [...] töltöm” (kiemelés tőlem), de ez köszön vissza a *Szépírás mint hivatás*ban is, ahol a rendszerességhez az aszketikus, lelkiismeretes munka képze is társul:

Reggel nyolckor az asztalomnál ülök, kivételes esetekben hatkor, olykor hajnali négykor, mikor a rendházakban és a kolostorokban elhangzik az első matutinum. Délig biztosan fel nem állok. Nem eszem, nem iszom, telefonjaim ki vannak húzva a világból. Fiatalon kettőig, olykor háromig dolgoztam egyhuzamban. Elégedett lehet velem a rendfőnököm. Mármint a lelkiismeret, a tudattalan, a felettes én vagy a felelősség tudata, amelyek az elégedettségi viszonyokat hírből sem ismerik.⁵

Ehhez tartozik továbbá a „hivatásrendi alázatnak”⁶ a lelkiismeretes munkával rokon fogalma, amely már a korábbi esszéekben is megjelent; ennek változata a Misimáról szóló szakasz, aki „szerzetesi szorgalmú író”,⁷ vagy Esterházy Péter jellemzése, akinek „a lehető legmélyebben keresztényi, úgymond szerzetesi volt a minden emberrel szemben tanúsított figyelme és alázata”.⁸ Az írói mesterség Nádas számára alázatos és rendszeres napi munkát jelent, amely egyaránt vonatkozik az önmagára és másokra irányuló analízisre, a szövegek létrehozására és visszaolvasására-szerkesztésére is.

2. Hivatás. A „hivatásrend” összetétel újabb összefüggésekre irányítja a figyelmet. Egyrészt az elsődleges jelentés (‘a keresztény dolgozók érdekvédelmi szervezete’) a szakmaiság közösségi szempontjait helyezi az előtérbe. Másrészt az esszé címébe is emelt és a szépíráshoz tartozó *hivatás* fogalmát hozza játékba. Eszerint olyan (közösségileg) ellenőrzött, mesterségbeli tudásrendszert kell elsajátítania egy szakma művelőjének, amely bár a praxisra irányul, mégsem kizárólag tárgyias, azaz nem nélkülözi a munka szellemi és lelki összetevőit sem; a hivatás nemcsak a helyes gyakorlatok ismeretét, hanem egy hívásnak, megszólításnak való engedelmességet is jelent. Nádas e képzetnek – munka mint hivatás – az európai kultúrából való eltűnését regisztrálja, amely egy általános hanyatlás-folyamat tüneteként is értelmezhető:

Az elhivatottság, mi több, a kegyelem az amerikai és az európai kapitalizmusban a siker analogonja lett. A hivatás spirituális értelme a *job* tárgyias, üzleti fogalmával ért szellemi pályafutásának végére. [...] A román építészeti stílus korában az építkezéseket matematikában és statikában jártas szerzetesek tervezték és vezették, ahogy a növények keresztezésével is ők tették az első lépéseket a genetikában, vagy Platón és Arisztotelész műveit szintén szerzetesek másolták, fordították, úgymond ők gondozták a szöveget, félre is írtak benne ezt meg azt rendesen, míg aztán a csúcsíves építkezéssel a tervezést és a vezetést a világiak közösségei vették tőlük át, ahogy az érett gótika korszakában a könyvnyomtatás vette át a szerzetesektől a másolás és a szöveggondozás funkcióját. Így került a szöveg és az építészeti világi iparosok kezébe, habár ők szintén hivatásuk művelésére kiképzett, a szakmai titkok őrzésére és ápolására felesküdtött kivételes személyek, s így a szerzetesi minta a mai napig megmaradt, habár Isten az üdvözléssel, a kegyelemmel, az áldozattal, a megváltással egyetemben úgymond kikerült a műveléskörből.”⁹

⁵ Szépírás mint hivatás, 56.

⁶ Uo., 84.

⁷ Nádas Péter: Misima mondat, in: *Arbor mundi*, Jelenkor, Budapest, 2020, 220–235., 221.

⁸ Nádas Péter: Haydn a panelban, in: *Szépírás mint hivatás*, 5–25., 21.

⁹ Szépírás mint hivatás, 46–47.

3. Praxis. A mesterségbeli tudás tág értelemben nemcsak a saját szakmára irányul, hanem általánosan a dolgok működésének, a velük végezhető gyakorlatoknak az ismeretére is. Ekkor a *műveleti láncok* működtetésére és leírására való képességet jelenti. A fenti idézetben is tetten érhető ez a tágabb szempont a „matematikában és statikában jártas szerzetesek” kapcsán, ahogyan más esszéikben is, például: „A kisparaszti vagy középparaszti gazdálkodáshoz nemcsak jó föld kell, hanem állat, szerszám és a talajismerettől a meteorológiáig terjedő, az adott táj jellegének megfelelő szakismeret. A proletárléthez szaktudás és szervezettség, a hivatalnoki léthez átlátható hivatalnoki logisztika.”¹⁰ Bármely fogalomról csak úgy adhatunk számot hitelesen a nádas felfogás szerint, ha ismerjük a jelenséget létrehozó műveleti láncot, illetve magának a számadásnak a technikáját. Ez a belátás teszi termékenyen olvashatóvá Nádas életművét azok felől az általa nem hivatkozott és elsősorban távolinak tűnő elméletek felől is, amelyek szintén abból indulnak ki, hogy a jelenségek a technikai operativitás során jönnek létre (például Bruno Latour munkássága vagy a német médiatudomány). Nagy hatású szövege ennek az elképzelésnek a *Világoló részletek*, ahol a „részletek” kifejezés e rutinizált gyakorlatokhoz az elemekhez is vonatkozik (a kertészkedéstől a vasárnapi ebédhez megfelelő terítés technikáján át a munkatáborokig); a szöveg szerint minden ideológia, társadalmi-történelmi változás csakis ezeken keresztül érthető meg (jó példa erre annak bemutatása, hogy az illegális kommunista szervezetek konspirációs technikái miként működtek tovább a kiépült államszocializmusban). Nádas rámutat továbbá arra is, hogy a szerzetesek a világi dolgokat illetően is tisztában voltak a mesterségbeli tudás ilyen jelentőségével: „A szerzetesek nem azért csináltak jó bort, mert a jó bort szerették (azért is), hanem azért, mert megvetették és megtagadták az anyagi világot, de nem a hordót, nem a hófokot, nem az oltványt, nem a vesszőt, nem a metszést, és nem az optimális mennyiségeket vagy az optimális időpontokat.”¹¹ Ám ez a technikai, gyakorlati fókusz nem kizárólag tárgyias, anyagelvű gondolkodást jelent; ahogy az előző pontban láttuk, ennek éppen a hivatás szerzetesi gyakorlata tarthat ellen.

4. Önreflexió. A reflektív technikai tudás kíváncsi a tudati működésre is vonatkozik; a műveleti láncok végigkövetése elsődlegesen a saját tudattartalmak kapcsolatba hozását jelenti. Nádas ezt leggyakrabban a „reflektív gondolkodás” fogalmával írja le, „amivel a megtörténtet rögzíti, más történésekkel veti egybe, a kollektív tudat szempontjából értékeli az egyénit, s ezekkel a reflexiókkal együtt helyezi vissza a tudatba”,¹² és amelyet megint csak a szerzetesi hagyományhoz is kapcsol, ahogy *Az írásbeliség testmelegében* többször idézett passzusában is láttuk („Azóta az első órát minden reggel [...] a tudattartalom elemzésével és újbóli elrendezésével töltöm”). Ennek viszonyában nyer kitüntetett jelentőséget az *emlékirat*, amely ilyen önreflexív műveletek számára biztosít lehetőséget, és amely

azokon a helyeken lesz nagy jelentőségű irodalmi műfaj a tizenhetedik vagy tizenkilencedik században is, ahol folyamatos volt a szerzetesi kultúra, s ezért gyökerei igen mélyre nyúlhatnak le a társadalmi tudatban. Ennek a kultúrának a folyamatossága Magyarországon a török hódoltsággal megszűnt. [...] Amikor észreveszi ezt a nagy hiányt, Pilinszky talán mégis megfeledkezik arról, hogy Erdélyben a szerzetesi kultúra hagyománya, s így az életvallomás kultúrája is fennmaradt, s az erdélyi emlékiratokkal bizony még sokáig virágzott.¹³

¹⁰ Nádas Péter: A dolgok állása, in: *Leni sír*, 374–418., 380.

¹¹ Nádas Péter: A függetlenség és patriotizmus jegyében, in: *Leni sír*, 121–129., 125.

¹² Nádas Péter: *Világoló részletek*, Jelenkor, Budapest, 2017, II/215.

¹³ Nádas Péter új, kétkötetes memoárjáról (Szalay Zoltán interjúja), *ujszo.com*, 2017. április 18., <https://ujszo.com/kultura/nadas-peter-uj-ketkotetes-memoarjarol>

5. Személyesség–személytelenség. Mindezzel szoros összefüggésben „a hivatás első regulája”¹⁴ szerint írás közben túl kell lépni a személyesen – még ha az írói munka mindekelőtt személyes, személyre vonatkoztatható tevékenység is. Nem épülhet ugyanis Nádas elképzelése szerint elbeszélés reflektálatlan belső tartalmakra; a személyes vágyakat, félelmeket, ismereteket mind meg kell haladni, akár a tudatalatti felszabadításával, akár egy kollektív nézőponthoz csatlakozva: „ha nem áll közvetítő a szóhasználat és a grammatikai alakzatok, illetve a minden helyzetben önös én, a beszélő személy, a szereplő és az egyezményesen használt nyelv közé, akkor a szöveg legfeljebb dokumentáció”.¹⁵ Ezt nevezi az *éntelenítés* folyamatának. A *Szépírás mint hivatás*ban T. S. Eliot katalizátor-metáforáját hasznosítja újra: eszerint az én csak úgy vesz részt az irodalmi szöveg létrehozásában, mint a katalizátor a kémiai folyamatokban – beindítja, reakcióra készíti a többi összetevőt, de a végső vegyületben már nincsen jelen. Anyai nagyszüleiéről írva a *Világító részletek*ben az éntelenítés két módozatát különbözteti meg: az egyik a nagypapa „fogalmisággal éntelenített racionális világa”,¹⁶ ahol reflexiós műveletek, közös jelentések és gyakorlatok korlátozzák az egyén megnyilatkozásait. Ezzel áll szemben a nagymamához kötődő „rituálisan éntelenített világ poézise”,¹⁷ ahol egy reflektálatlan közösségi tudat lép a személyiség helyébe. Az előbbi tehát a személyesből, az egyénből indul ki, és végez önkorlátozást (vö. „az éntelenítés aszketikus óhaja”¹⁸), vagyis egyéni döntés és felelősségvállalás eredménye. Nádas írói programja leginkább ehhez, a személyesből kiinduló és nem az azt tagadó személytelenséghez kapcsolódik. Ugyanakkor ezt a felfogást nem tartja idegennek a vallási (főként szerzetesi) gyakorlatoktól sem. Hiszen az imát, a lelki munkát habár közösségi rítusok szervezik, mégis elsősorban személyes tétellel bíró cselekvés, amelynek célja éppen a személyen való túllépés és a transzcendenciában való feloldódás. Annak felismerése, hogy a vallási gyakorlatok éntelítő eljárásai összeegyeztethetők a fogalmiságon alapuló racionalizmussal, egészíti ki Nádas nagyapjától „örökölt” nézőpontját is, aki ugyanis kizárta a családi elbeszélésekből rabbi őseit, mivel miszticizmusukat nem tartotta beépíthetőnek az értelem által vezérelt világképébe. Az írói munka azonban mind a kettőhöz kapcsolódik: „S azt kell mondanom, hogy az éntelenítés műveletét rendszeresen el is végeztem a magam anyagában, habár nem tudtam róla, hogy valójában azt végzem el, amit a nagyapám felmenői.”¹⁹

6. Kézírás. A mesterségbeli tudás szűkebb értelemben az írói technére vonatkozik. Ez magában foglalja az időbeosztáson, a rendszerességen túl a konkrét eszközök helyes használatát is. Ennek kapcsán legerőteljesebben *Az írásbeliség testmelegében* című esszé hangsúlyozza a kézírás fontosságát: „Fontos, hogy évtizedek óta ne mással, hanem kézzel írjon, s így rögtön lássa a kézírásán az előző napok és a mai nap különbségeit, hasonlóságait és azonosságait. Ezeket a szinteket írástudónak meg kell tudnia különböztetni. Amit egy gépiraton vagy a komputer képernyőjén soha nem fog tudni szemügyre venni.”²⁰ A mesterségbeli tudás mint kézműves technika jelen esetben még szorosabban a szerzetességhez köthető, hiszen a kézírásos kultúra középkori alapjai a kolostorok, s e kultúrát, ahogy láttuk, a könyvnyomtatás teszi iparivá és mechanikussá, és eredményez – rossz értelemben vett – személytelenséget.

¹⁴ Szépírás mint hivatás, 62.

¹⁵ Uo., 61.

¹⁶ Világító részletek, I/353.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo., I/326.

¹⁹ Nádas Péter: Éber csöndjeink, in: Szépírás mint hivatás, 26–35., 35.

²⁰ Az írásbeliség testmelegében, 33.

7. Test és lélek. Ezen a ponton fontos látnunk, hogy Nádas kritikát is megfogalmaz a szerzetesek által működtetett kultúrával szemben. Hiszen bármennyire is gyakorlatias, a reflektív technikai ismereteket előtérbe helyező közösségként tűnnek fel a szerzetesrendek az esszéikben, működésük nagy szerepet játszott abban, hogy a testiség zárójelbe kerüljön a nyugati kultúrában:

Mert mindazok az érzések, késztetések és vágyak, amelyekről az antik iratokat másoló középkori szerzetesek mélyen elpirultak, tulajdonságokként voltak jelen az isteneikben, s így a görögök önmagukban se fedezhettek föl mást, csupán olyan dolgokat, amelyeket az istenek egyszer már elkövettek vagy aminek az elkövetésére törekedtek. Amikor plátói szerelemről beszélünk vagy a platonizmust valamiféle lemondással hozzuk kapcsolatba, amikor a mértékletesség fogalmát a lemondás vagy egyenesen a megtagadás fogalmával helyettesítjük, akkor nem teszünk mást, mint a mértékletesség elvének eredeti értelmét eltakarjuk a keresztényi lemondás elvével.²¹

A másik oldalról nézve viszont éppen ezek a másolói munkák tették egyáltalán elérhetővé a kizárni kívánt antik felfogást:

Ősidóktól fogva nincsen ember, aki vágyként, sejtelemként, az empatikus készség örömmünnepeként ne ismerné e kérdések elragadó halmazát, s így aztán a halmaz egymásra utalt részfogalmai a megannyi néven nevezett képzzettel, sejtelemmel, vággyal és törekvéssel egyetemben alaposan át is járnak az Ótestamentumot, a görög mitológiát és az antikvitás írásos nyomait szorgalmasan másoló koraközépkori szerzetesek jóvoltából az egész igen tisztelt keresztény egyháztörténetet.²²

8. Felvilágosodás, liberális demokrácia. Az esszéikben a szerzetesség nemcsak az antikvitás közvetítőjeként tölt be meghatározó kultúrtörténeti szerepet, hanem a felvilágosodáson alapuló modern polgári társadalom forrásaként is. Kornai János emlékiratairól írt recenziójában Nádas így jellemzi a szerzót: „Kornai mindkét lábával a felvilágosodásba, a modernitásba torkolló szerzetesi tradícióban áll. Attitűdje leíró jellegű és kritikai jellegű. Azt pedig igazán nem felejthetjük el, hogy ezek a dolgok az európai szellem történetében egymásnak nem ellentettjei.”²³ Ezt az európai tradíciót a személyes felelősség és az én korlátozásának kettőssége, valamint a fogalmi rendszerezés (leírás) és a reflektív gondolkodás (kritika) kettőssége határozza meg. Ezek a strukturális hasonlóságok erősebbek Nádas elképzelésében, mint az egyes hagyományok különbségei (például a felvilágosodás egyház- és vallásellenessége). Larry Siedentop hívja fel a figyelmet arra, hogy az európai kultúra önelbeszélései, melyek a modernitást intellektuális és erkölcsi értelemben az antikvitáshoz igyekeznek közelíteni és a „sötét” középkortól eltávolítani, félrevezetők, és végső soron a liberalizmusnak a piacgazdaságra és az individualizmusra való leszűkítéséhez járulnak hozzá.²⁴ Ezzel szemben Siedentop azt követi végig, hogy a középkori teológia és különösen a szerzetesi mozgalmak miként alapozták meg a modern értelemben felfogott egyén és az egyenlőségen alapuló közösség képzetét; valamint a szerzetesi regulák és a mintájukra létrejött pápai kánonjog miként előlegezik a jogos hatalom és a de-

²¹ Nádas Péter: *Az égi és földi szerelemről*, Jelenkor, Budapest, 2016, 84–85.

²² Nádas Péter: *Az élet sója*, Jelenkor, Budapest, 2016, 101.

²³ A függetlenség és patriotizmus jegyében, 125.

²⁴ Larry Siedentop: *Inventing the Individual. The Origins of Western Liberalism*, Cambridge (MA), The Belknap Press of Harvard University Press, 2014, különösen: 349–364.

mokratikus törvénykezés kialakulását.²⁵ Nádas hasonló elképzelései feltehetőleg az esszéiben gyakran hivatkozott Szűcs Jenő történelmi munkáiból eredeztethetők. Szűcs szintén a felvilágosodás és a liberalizmus előtörténeteként gondol Nyugat-Európa középkori fejlődésére,²⁶ és bár kisebb hangsúlyt fektet a szerzetesi hagyományra, *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében* című írásában éppen a ferences rend működése és az egalitárius szabadságmozgalmak, illetve a reformáció kapcsolatát dolgozza ki:

A reneszánsz és humanizmus az emberi természetet mint olyat, emancipálta, „naturalizmusánál” fogva azt sugallva, hogy minden, ami természetes, éppen mert a természettől való, erkölcsileg jogos. A későközépkori misztika teoretikus értelemben éppen ellentétes oldalról, „spiritualizmusánál” fogva az emberi természet átszellemülése felől indult ki, de ezt már az itteni, evilági életben vélte megvalósíthatónak, következésképpen gyakorlatilag ugyanoda jutott: az ember (legalábbis a „kiválasztottak”) minden hajlama és kívánsága erkölcsileg jogos. [...] A későközépkori spirituális megalapozású misztikát és a radikális népmozgalmakat eszmei tekintetben rejtett közlekedődény-rendszer kötötte össze, s rokonította – minden eredendő idegenségük, sőt ellentétük ellenére – a reneszánszsal, mert az eredményt tekintve találkoztak. Mindkettő ugyanazt a struktúrát rombolta, s végső fokon – mindegyik a maga eszközeivel – ugyanazt szolgálta: az ember felszabadulását.²⁷

Nádas ennek kapcsán – Siedentophoz hasonlóan – kettős retorikát működtet: gyakran a felvilágosult, reflektív gondolkodás előzményeként hivatkozik a szerzetességre, máskor viszont e gondolkodás individuális-kapitalista túlhajtásainak kritikáját biztosíthatja ez a hagyomány (lásd például a hivatás fogalma kapcsán).

A hazai viszonyokat illetően még erőteljesebb kritikát fogalmaz meg, amennyiben Magyarországon a szerzetesi tradíció teljes eltűnését regisztrálja. Ez a hagyománytörés értelmezésében komoly szerepet játszik a magyar kultúrának a nyugati világtól való lemaradásában. E lemaradás részletesen tárgyalt Bibó és Szűcs munkáiban, amelyekhez Nádas is kapcsolódik, de a szerzetesi hagyomány hiánya mint kiváltó ok nála kerül leginkább az előtérbe:

²⁵ Uo.

²⁶ Például: „Olyan fogalmakra gondolva, mint természetjog, társadalmi szerződés és népszuverenitás, hatalomátruházás vagy hatalmak elválasztása, bizonyára legtöbbeknek Hobbes, Locke, Montesquieu, Rousseau neve jut eszébe, s természetesen a francia forradalom és ami utána következett. Bizonyára kevesen tartják számon, hogy e kulcskérdések Bolognában, Párizsban és Oxfordban jó félévezreddel korábban nyerték el első fogalmazásukat, jöllehet a moderntól meglehetősen távoli és idegen kontextusban; mi több, a középkor zenitjén és »nagy századában«, a tizenharmadikban, alig kevésbé álltak a politikai elmélet fókuszában, mint a modern idők előkészítő nagy században, a tizennyolcadikban. Márpedig ha a »nyugati értelmű társadalomfejlődés« gyökereit keressük (mint Bibó István fogalmazott) vagy a Nyugat »eredeti karaktervonásait« akarjuk kitapintani (ahogy Marc Bloch fogalmazott volna), ennek az alig számon tartott összefüggésnek súlya van.” Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról, *Történelmi Szemle*, 1981/3, 313–359., 317.

²⁷ Szűcs Jenő: *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében, Irodalomtörténeti Közlemények*, 1974/4, 409–435., 418. Később Laskai Osvát 15. századi szerzetes munkáiban mutatja ki az emberi egyenlőség és méltányosság gondolati megalapozását: Uo., 427–429.

A kudarcok, a hibák és a bűnök töredezmes megvallása a klasszikus keresztény erények közé tartozik, minden más a göghöz és a megbotránkoztatáshoz. Ahhoz, hogy a keresztény viselkedésnek ez az elengedhetetlen alapgesztusa éljen és virulhasson a társadalomban, az egész kultúrának, azon belül még a technikai civilizációnak is szüksége van a több évszázados szerzetesi hagyományra. Nálunk ennek a hagyománynak a folyamatossága a török hódoltság idején megszakadt. A hiány utólag nem pótolható, s így e hiány megannyi következményével és nyomával nemcsak a társadalom életében, de az egyházak belső életében is számolni kell. Hiányzik az állandó önreflexió kényszer, amelyet öntudatlan napi gyakorlatként, majdhogynem a kanonikus órák rendje szerint végeznek el másutt az emberek.²⁸

A szerzetesi kultúrának úgymond alig maradt nyoma a társadalmi tudatban. Sem az alázat kultúrája, sem a tárgyak és eljárások iránti figyelem, azaz a kutatás és ápolás kultúrája nem élte túl a török hódoltságot.²⁹

A skandináv világban, Hollandiában, Németországban, Svájcban a kálvinizmus, a lutherizmus eleve segítette, kötelezettséggé tette az önművelési munkát. Ott a céhekben és a szerzetesrendekben folyamatosak maradtak a művelődés módszerei és hagyományai. Magyarországon a török hódoltsággal a vallástörténeti vagy szakmatörténeti folyamatosságnak vége lett. A kereszténység felvétele és a reformáció között nincs folytonossági történetünk. A reformáció jórészt úgy ért el Magyarországra, mint az ellenreformációval folytatott vallásháború. Holott politikai háborúságból nem születhet élet, szerelemből és szaktudásból kell megszületnie. Vagy éppen spiritualitásból.³⁰

Ez a kritika egyben a reflektív gondolkodás és az abból következő fogalmiság hiányát is magában foglalja:

Annak a ténynek, hogy nemcsak magyar konyha nincs, hanem magyar filozófia sincs, s így a magyar nyelvnek nincs önálló és szisztematikus fogalmi reflektivitása, amelyet minden magyar a saját individuális szintjén birtokolna és változó élethelyzetekben értelmesen alkalmazni tudna, az a következménye, hogy magyarul mindenkinek minden egyes beszélgetésben úgy kell előlről elkezdenie minden téma megvitatását, mintha magyar nyelven még soha senki nem beszélt volna meg semmit senkivel.³¹

9. Egyén és közösség. Végezetül a szerzetesség felől vizsgálható egyén és közösség összetett viszonya is Nádas esszéiben. A szerzetesi munkát ugyanis elsősorban mint magányos, személyes műveletet írja le, de gyakran hangsúlyozza nemcsak az éntelenítés kívánalmát, hanem a másikhoz való odafordulás szolidáris gesztusát is ebben a hagyományban. Ezáltal a francia forradalom három jelszava is kibékíthetőnek tűnik egymással – amire a modern európai berendezkedések nem voltak képesek:

²⁸ Nádas Péter: Kemény dió, in: *Leni sír*, 58–70., 61.

²⁹ Nádas Péter új, kétkötetes memoárjáról, i. m.

³⁰ Nádas Péter: Önmagukat az emberek úgymond nem érik fel többé ésszel (Jánossy Lajos, Nagy Gabriella és Modor Bálint beszélgetése), *Litera*, 2022. október 16., <https://litera.hu/magazin/interju/nadas-peter-onmagukat-az-emberek-ugymond-nem-erik-fel-tobbe-esszel.html>

³¹ Nádas Péter: A reflektivitás nagyszerűségéről, in: *Leni sír*, 157–163., 161.

A nyugati félteke emelt fővel lemondhatott a testvériségről, és jogi garanciákat temertett az egymástól elszigetelt lények személyes szabadságára. Lemondott az egyenlőségről is, de jól temperált szociális egyensúlyokat teremtett. Ebben a jogilag és szociálisan proporcionált világban a testvériségnek hiányként, és az egyenlőségnek látszatként kell megjelennie. A keleti félteke viszont éppen az egyenlőség nevében, a testvériség mélységesen mély vágyának érdekében a szabadságot szüntette meg. A személyes szabadságra nem adott jogi garanciákat, mert a szabadságot az egyenlőség és a testvériség következményeként képzelte el, s ezért a lényeket nem is szigeteli el egymástól, amivel azonban nem az emberek egyenlőségén megalapozott testvéri közösséget, hanem a tagolatlan csordaszellemet tette uralkodóvá.³²

Az egymást testvérként megszólító szerzetesek életformája ismét belső kritikáját biztosíthatja az ebből a tradícióból eredő, de az individualitás kizárólagosságát hirdető vagy a személyes szabadságot zárójelező modern társadalmaknak. Egy olyan kíváncsi hozzáállás kapcsolódik ehhez az életformához az esszéiben, amelyben az egyéni függetlenség mint felelősség (vö. „Végre szabad voltam, felfedeztem az önmagam és a mások iránti felelősségérzetet”³³) összeegyeztethető az egyenlőség és a testvériség fogalmaival:

Kornai olyan független ember, aki néhány eszement antiszemita őrjöngése miatt nem hagyja magát eltéríteni az európai kultúra nagy humanista áramától. [...] Függetlenségének származási helye a huszadik század hiú szociális reménye, amelyhez éppen az európai kultúra nagy szerzetesi és kritikai áramához való ragaszkodás vezette el. Mikor is az egyenlőség eszméjétől tette függővé az életét.³⁴

*

Nádas számára tehát a szerzetesi hagyomány megidézése egyfajta visszatérésként értelmezhető: olyan gyakorlatokhoz és életformához, amely az európai kultúra alapját képezi, ám annak modern megvalósulását is belső kritikával illetheti. A szépirodalmi szövegek közül tematikusan inkább a biblikus utalásokban gazdag korai művek kapcsolódnak ehhez a tradícióhoz; a beszédmódot tekintve viszont a későbbi alkotásokra jellemző a reflektált, a személyest korlátozó külső nézőpontból megszólaló, fogalmi pontosságra törekvő nyelvezet. A biblikus parafrázisokban éppen e racionális körülhatárolás lehetetlenségétől szenvednek a gyakran első személyű megszólalók, mint például a *Vonulás* – Mészöly Saulusát idéző – Pál nevű szerzetese is: „Illés! Te meg tudod különböztetni a gonosz szándékát a jó szándékától? Te meg tudod különböztetni, hogy ki hív? Kérlek, válaszolj! Hallgatásod is válasz. Megvetés. Tudom. Tudom, nékem kéne különválasztani, az én dolgom a megkülönböztetés, hiszen sem az Istent, sem a Sátánt, a bennem lakót, te követni nem tudhatod. De most azért válaszolj, kérlek!”³⁵ Innen jutunk el a fogalmi tisztázásra törekvő esszékhöz, valamint a harmadik személyű narrátor „mindentudásához” a *Párhuzamos történetekben*. Ezáltal Nádas életműve a bizonyosság elérésének folyamatjellegét is színre viszi – újabb szállal kapcsolódva a szerzetesség (elsősorban ágostoni) hagyományához.

³² Nádas Péter – Richard Schwarz: *Párbeszéd*, Jelenkor, Pécs, 2008, 58.

³³ Nádas Péter: A másik ránk bízott kertje, in: *Leni sír*, 164–177., 169.

³⁴ A függetlenség és patriotizmus jegyében, 128–129.

³⁵ Nádas Péter: *Vonulás*, in: *Minotaurus*, Jelenkor, Budapest, 2018, 280–363., 295.

AMÁLÉK BANALITÁSA

„Az antiszemitizmus istenbizonyíték.”
(Franz Rosenzweig)

1.

Mózes 5. könyve, a Deuteronómium, egy egész sor aprólékosan részletezett vallásjogi parancs sorozatának kellős közepén, egyszerre és minden átmenet nélkül Izrael emlékeztetőbe idézi, hogyan támadt Amálék annak idején az Egyiptomból még csak kivonulóban lévő népre, hogyan mészárolta le a menet gyengéit, betegeit és lemaradozóit, majd megparancsolja: „Töröld el Amálék emlékét az ég alól, ne feledd!” (25,17)

Igaz, ezt az utolsó mondatot megelőzően ott áll, hogy mindez akkor válik majd teljesítendővé, amikor Izrael népe már birtokába vette a földet, amit Istene ad neki, és nyugalma lesz végre körös-körül minden ellenségétől, de azért ezegéta legyen a talpán, aki értelmezni képes, hogyan kell valaminek egyszerre eltörölni minden emlékeztetőt, s ugyanakkor ezt semmiképpen nem elfelejteni. Különös tekintettel arra a problémára, amelyet az képvisel, hogy maga a feledésnek ez a parancsa kitörölhetetlenül és elfeledhetetlenül bele lett írva a Biblia egyik könyvébe. Tartalmától tehát egészen eltekintve, a parancs logikája azt írja elő, hogy „semmiképp ne feledkezz meg a majdani nem emlékezésről”. A sorrendből ugyanis világosan kiderül, hogy előbb kell Amálék minden emlékét eltörölni, majd utána nem elfelejteni a kitörölés feladatát. Ami persze, bárhogya forgassuk is, újra fel fogja idézni Amálék emlékét. A szöveg mintha azt feltételezné, hogy a majdani megváltottak, amikor idáig érnek a Tóra olvasásában, értetlenül merednek majd az Amálék névre, mert már nem is rémlik nekik, kiről és miről is esik itt szó. Azután remélhetőleg rádöbbennek, hogy hibát követtek el, hogy talán emlékének az ég alóli kitörlése helyett ők pusztán elfelejtkeztek róla, márpedig ez nem azonos a felszólítás teljesítésével. Attól még ugyanis, hogy ők nem emlékeznek már rá, attól még Amálék emléke az ég alatt kitörölhetetlenül mindenütt jelen van, legfeljebb a nem emlékezők és kortársaik nem lesznek már képesek saját valóságukat értelmezni.

Minden jel szerint az Írás szerkesztői – talán ennek tudatában – két külön parancsnak próbálták felfogni ezt a mondatot, s annak első részét, tudniillik Amálék emlékének eltörölését az ég alól, nyomban maradéktalanul teljesítették is. Mózes 1. könyvének 10. fejezetében ugyanis, a Noé hetven közvetlen és közvetett leszármazottját elsoroló nemzetségi táblázat még csak meg sem említi Amálék nevét. Ami annál is furcsább, mivel ennek az elátkozott törzsnek a névadó őse és vezére Ézsauinak, Jákob kétértelmű fivérének az unokája. Meglehetősen közeli rokon. Mózes 2. könyvében, az Exodusban természetesen már nem maradhatott a neve említetlenül. Nyomban a sziklából való vízfakasztást követően, Refidimnél bekövetkezik az amálekiták első nagy támadása, amelyet hosszú csatában sikerül csak legyűrnie egyfelől a harcoló nép élén Jósuének, a hadvezérnek, másfelől egy közeli dombtetőn a Húrtól és Árontól kétfelől támogatott Mózesnek, miután a tapasztalat nyilvánvalóvá tette mindőjük számára, hogy csak Mózes széttárt és égnek emelt karjai mellett tudnak győzedelmeskedni, mert valahányszor kezei a kimerültségtől lehanyatlának, mindig Amálék harcosai kerülnek fölénybe (17, 8–13). A csata történetének záróak-

kordjaként Isten arra utasítja Mózeszt, hogy írja be emlékezetül egy könyvbe, és ugyancsak emlékeztetésül mondja el szóban Jósueának is, hogy „törölve törlöm el Amálék emlékét az ég alól!” Itt az emlék eltörlésének feladata tehát meg lett osztva Isten és Izrael között, amit Mózes egy rögtönzött oltár mellett állva így fejez ki: „Mert kezét [emelt] JaH trónjára, háború JHVH-ért Amálék ellen, nemzedékről nemzedékre!” A mondat második fele más, ugyancsak lehetséges fordításban: „JHVH háborúja Amálék ellen, nemzedékről nemzedékre!”

Ettől fogva képviseli Amálék és népe a zsidó tradícióban mind a mai napig a mindenkori örök, halálos ellenséget, akinek feltűnő jellegzetessége a szinte érdek nélkülinek mondható gonoszság, a zsákmányt pusztá mellékes esetlegességnak tekintő vérszomj, az Izraelre irányuló megokolhatatlan ölésvágy. Gyűlöletét nem támasztja alá semmiféle ok, már az is kérdés, hogy egyáltalán beszélhetünk-e ebben az esetben gyűlöletről, hiszen tisztára úgy fest, mintha valamiféle természeti automatizmussal állnánk szemben, egy olyan óceán gyakran pusztító hullámverésével, amely előttünk ismeretlen fizikai törvényeknek engedelmeskedve végképp függetlenítette magát a szél járásától. Fel-felviharzásait egyedül saját, rejtett élete határozza meg, kitöréseihez még világra se igen van szüksége. Bizonyos értelemben ahhoz hasonlatosan viselkedik, mintha egy másik világ volna, egy onnan acsakodó vulkán, amelynek kitöréseit nem lehet semmiféle kauzális összefüggésbe hozni a hegy lába körül zajló valóságos történelmi eseményekkel. Nem világunk viszontagságaira válaszol, hanem mindig valamire, valami belső készítésére, amiről nekünk sejtelmünk sincs. Valójában olyan, mint egy önálló életet élő, világidegen lény. A messze a Biblián is túlnyúló hagyományt tekintetbe véve, olybá tűnik, mintha itt valamilyen erő akarna tusakodni Isten egész teremtet világával, amelyet ugyanezen Isten választott népénél fogva vél elpusztíthatónak.

Természetesen az eltelt évezredek során tömérdek tudomány előtti, majd tudományos magyarázat is született az amálekíták viselkedésének megvilágítására, hiszen a dog az Izraelen kívüli világ figyelmét is magára vonta. Hosszú és kimerítő történelme során Izrael gyakran azonosította aktuálisan élenjáró, legfőbb gyűlölőit Amálékkal. Így már a Bibliában is tudta, hogy az Eszter könyvében szereplő Haman, aki a Perzsa Birodalom zsidóit akarja a királlyal maradéktalanul kiirtatni, természetesen Amálék egyik egyenes ági leszármazottja volt. E sorban jelent meg aztán később Róma, előbb mint pogány Birodalom, utóbb mint Egyház, majd idővel Hitler és Sztálin is. Legvégül az iszlám. A témára irányuló tudományos fejtegetések a fentieknél persze jóval meggyőzőbbeknek tűnnek, mert roppant leleménnyel vélik felfedezni a metafizikusan ok nélküliként újra meg újra felbukkanó gyűlöletorgiák legkülönbözőbb okait, végigpróbálgatva a vallástörténeti, gazdaságtörténeti, kultúrtörténeti-politikai és a társadalomtörténeti okok végtelen bőségét. Az Amálék keletkezésének végső soron megoldatlan rejtélye, azaz a gyűlölet ősrobanásának titka azonban mindig újból tudtul adja magát önmaga megokolhatatlanságában, haragjának aránytalanságában, vagy amikor minden érv és érvelés, minden oksági bizonyíték és cáfolat, magyarázat, és voltaképp minden tapasztalat fegyvere kicsorbult és meggömbülve pattan le róla. *Causa sui*. Minden újabb jel is arra utal, hogy bár a Biblia népeinek legnagyobb többsége idővel eltűnt, Amálék csak búvópataká lett, és onnan táplálja a népek és kultúrák mindenkori tengerét.

Amálék imént említett abszolút meggyőzhetetlenségére és megbékíthetetlenségére adott magasabb válasz található például Sámuel könyveiben, ahol Izrael bírása és prófétája adja tudtul Isten parancsát az amálekíták ellen hadba vonuló Saul királynak, miszerint seregét az Úr győzelemre fogja vezetni, de minden legyőzöttet meg kell ölnie, és még zsákmányt sem ejthet. Azt is el kell pusztítania. Mintha a nem szűnő gyűlölet alaptalanságát a maradéktalan elpusztítás alaptalanságával válaszolná meg. E parancsban talán Amálék emlékének az ég alól történő eltörlésére tett korai kísérletet kell látnunk, minden-

esetre ennek teljesítését Saul önzése elvétí, amire válaszul Isten visszavonja tőle Izrael felkent királyának címét, és Dávidot keni fel a helyébe.

Amálék Izrael iránti gyűlöletének indokolhatatlanságát jól egészíti ki történeti létének bizonyíthatatlansága. A bibliai Izrael életében játszott enyhén szólva nem jelentéktelen szerepével kiáltó ellentétben, a szó történeti értelmében Amálékról és népéről annyira nem tudunk semmit, mintha sosem léteztek volna. A korban rengeteg népről írott említést hátrahagyó Egyiptom és Asszíria feliratai ezt a nevet sosem említik, régészetileg pedig nem rendelkezünk semmivel, amit valamennyire is meggyőzően hozzájuk tudnánk társítani. Ehhez képest valóban mellbevágó a bibliai Bileám jóslatának megfogalmazása, amikor abból az alkalomból, hogy Báláknak, Moáb királyának a megbízásából átkot akar na mondani Izraelre, ám ehelyett Isten áldást helyez a szájába, körültekintve egy magaslatról, hirtelen megpillantja Amálék táborát. A modernizált Károli-fordítás szerint Bileám ekkor így szól: „Amálék első a nemzetek között, de végezetre mindenestől elvesz.” A héber eredeti annyira tömör, hogy gyakorlatilag megfejtethetlen. *Résit gojim* (ראשית גוים) – mondja a szöveg, ami kétséggkívül jelentheti akár az előbbi is, de betű szerint inkább a „népek kezdete”, „népek eleje”, „népek élén álló”, egy olyan szép fordítás is akad, hogy „népek elseje”. Valami egészen kiemelt pozícióról van tehát szó, amivel drámai ellentétben áll, hogy igenis el fog veszni, bár mintha még az sem volna egészen egyértelmű, hogy „végtére” fog-e elveszni, vagy hogy még a végét alkotó, utolsó csoportok (אחריתו) is el fognak veszni az utolsó szálíg. Az örök kommentátor, *Rási* szerint a mondat eleje arra utal csupán, hogy Amálék volt az első azon népek közül, amelyek hadat viseltek Izrael ellen. A legtöbben ezt az értelmezést veszik át. A Buber–Rosenzweig-fordítás több lehetőséget is igyekszik egyszerre visszaadni: „Vorhut der Erdstämme war Amalek, / doch seine Nachkunft – zum Schwindenden hin!” (Eszerint Amálék egyszerre a világ népeinek egyfajta élcsapata vagy előőrse, legalábbis az Izrael elleni rohamait tekintve, illetve utódainak vagy követőinek, netán utóvédjének lesz sorsa a teljes eltűnés, ahol az ezt jelölő német szó az előőrse ellentétéként lett képezve, ráadásul úgy, mintha az „utóvéd” főnév a jövőt jelentő Zukunft szó utánképzése volna.)

A szaktudományos irodalomban olykor már az a feltételezés is felbukkant, hogy az amálékiták netán pusztán egy mitológiai nép volna, amely a szó történeti értelmében sohasem létezett. Ebben az esetben a megbékíthetetlen ellenség reprezentánsaként született volna meg a nép képzeletében, bár erre a szerepre maga a történelem is oly bőkezűen gondoskodott jelöltekről, hogy nehéz elképzelni, mi szükség lett volna mítoszra. A képzelet inkább abban tűnik szerepet vállalni, hogy vissza-visszatérően körüljárta Amálékot, akinek említett első pusztító támadása időben gyakorlatilag egybeesik Izrael népként történő megszületésével: az Egyiptomból való Kivonulás mintha csak a sivatag útirányként célba vett üres mélyéből hívná létre önmagával szemben a gyűlölet népét. Amálék Izrael népének mintegy az ellenkezője. Egy nép alakját öltő sivatag.

A midrások jóval informáltabbnak tűnnek lenni Mózes könyveinél, legalábbis ami az amálékiták alkotta ellennép sötét fondorlatait illeti. A zsidó legendárium szerint nem is a refidimi csata volt az első találkozás velük. Tudni vélük, hogy az egyiptomi szolgaság szigorodásának idején, amikor – ismeretes módon – olyan új király ült a fáraók trónján, aki már nem ismerte Józsefet, fennállt egy olyan rendelkezése is, mely szerint a zsidó munkaszolgálatosoknak kötelességük volt felírni nevüket és nemzetségüket minden egyes téglára, amit hajcsárjaiknak engedelmességgel elkészítettek, hogy a teljesítményük számon tartható legyen. Ezek a téglák mintegy archívumként pihentek aztán felhasználásuk helyein, mígnem Amálék utódainak sikerült a kezüket rátenni ezekre az épületeknek látszó adattárakra, s így szert tenni az Exodus résztvevőinek nevére és családfájára, azaz pontos személyazonosságára. Ez a feltűnően modern elképzelés a tömeges gyilkosságra történő felkészülésről, mely szerint a halálos ellenségesség már az először majd csak a

Kivonulásban megvalósuló nép létrejötte előtt elkezdődött, természetes módon tükrözi, hogy a hagyomány Amáléknak semmilyen egyéb létokáról nem tud, mint egyedül az Izrael népe iránti gyűlöletéről mint Első Okról. A pusztá elmélkedés a majdani Kivonulásról, és az azzal egybekötött Isten népévé válásról, mint valami sivatagi rémlátást vonta maga után Amálék rosszat forraló árnyait a Negev-sivatag mélyéről. Izrael elpusztításának ontológiai készítése a történelem közegében egy nép alakját ölti magára.

2.

Amikor hajdanában Ábrahám vitába merészkedett Istennel Szodoma és Gomora lakóinak sorsáról, hogy tudniillik a bűnös városokban akadhat esetleg néhány igaz ember is, akiket a világ igazságos Bírója mégsem ítélhet halálra a bűnösökkel együtt, voltaképp arra kérdezett rá – mai kifejezéssel élve –, vajon megkíméli-e a kén- és lángeső a két település civil lakosságát, vagy járulékos veszteségnek akarja-e felfogni őket. Ábrahám e korai érveléséből még teljesen hiányzik korunk könnyfakasztó hazudozása, a nők és gyermekek szívhez szóló emlegetése, a mennyei tűz- és kénesővel együtt járó humanitárius katasztrófa, az ősatyát kizárólag az „igaz” és a „bűnös” ellentéte foglalkoztatta. Ábrahám láthatólag nem ismerte a város bűnös vezető elitjének olyan fogalmi megkülönböztetését a város „civil” lakosságától, ahol a „civil” szó a büntelenség és ártatlanság természetével lesz azonosítva. A város népe ugyanis nála még nem egy üres dobozba költözött be, hogy ezentúl ez legyen a városa, de akár bármikor tovább is költözhetne egy másik városdobozba. A város népe ennek a városnak a népe, városa pedig ezé a népé. Civil az, aki véletlenül jár éppen a városban, ezért lényét a város bűnei sem érintik. Isten végső válasza (hogy tudniillik az igazak – azaz a civilek – számának tízig való lealkudása után emberi beszélgetőtársát egyszerűen faképnél hagyja) arra taníthatta Ábrahámot, hogy egy város nem egyszerűen lakóinak összlétszámát jelenti, hanem egészében tekintve maga is önálló létező, amelynek felelőssége nem múlik vélekedések belső statisztikai megoszlásán. Ha azon múlhatna, akkor tulajdonképpen nem beszélhetnénk városról, legfeljebb alkalmilag összeverődött emberek csoportosulásáról. Hiszen akkor akár azt is állíthatnánk, hogy olykor a város lakói mind bűnösök ugyan egytől egyig, de szerencsére a város maga – lakóitól eltekintve – ártatlan civil. Hiszen a város maga nem képes elkövetni semmit, arra legfeljebb lakói, sőt azoknak is csupán a kisebbsége képes. Ez lényegében a sok-sok századdal később született egyház önképe, majd még később a kommunisták pártjáé.

A teljességgel bűnös városban is akadhat természetesen néhány büntelen polgár, bár ennek feltétele volna tökéletes elszigeteltségük, a város bonyolult és szervesen kavargó életéből való végső kirekesztettségük, vagyis a város szempontjából való nem létezésük. Ez esetben annak a pár igaznak a háza, hiába állna is akár a város főterén, valójában egy másik várost alkotna. Nyilván ez a tanítás fejeződik ki abban a fordulatban, ahogyan a két angyal kimenekíti Lót családját a még ép városból, ami után már tényleg nem marad hátra egyetlen igaz ember sem odabent.

Ahogyan Amálék sem csupán Izrael népének egyes tagjait, vezetőit, de még csak nem is a nép valamennyi tagját akarja megölni, hanem Izrael népét óhajtja mint egészet nyom nélkül kitörölni a világból, mert Isten népének – és nem a nép tagjainak! – létezése váltja ki csillapíthatatlan gyűlöletét. Ha történetesen egy amálékita Ábrahám (ami persze tökéletesen elképzelhetetlen) felvetette volna a vezérek egy tanácskozásának alkalmával, hogy de mégis mi van akkor, ha Izraelben mégiscsak akad néhány igaz ember, ha nem is ötven, de mondjuk tíz, alighanem nyomban bezárták volna Amálék valamelyik sivatagi elmegyógyintézetébe. Amálék ugyanis nem büntetni törekszik valamiért Izraelt, és egyáltalán, népe nem ítélet vagy megtorlás végett jött a világra. Még csak arról sincsen soha

szó, amiről más alkalmakkor gyakran, hogy Isten, népének valamely súlyos félrelépése miatt, kitér egy-egy történelmileg ellenségesen hangolt nép útjából, hogy büntetés gyanánt ne akadályozza annak Izrael elleni csapását. Amálékot egyes-egyedül Isten népének a létezése hívta elő a nemlét semmijéből. Mintha nem is teremtmény volna, mint a többi nép. Amálék mindenekelőtt „lett”. Egész saját létezése e megsemmisítendő nép létezéséhez van kötve, nem tagjainak tetteihez vagy mulasztásaihoz. Nem véletlen, hogy Amálék népéről e gyűlöletén túl nem tudunk semmi érdemlegeset, még azt sem, hogy létezett-e. Magyarán: az sem tudható, hogy ennek a történelem teljes hosszában újra meg újra felbukkanó gyűlöletnépnek az eredeti őse maga a reális történelem szülötte volt-e, vagy valami ahhoz hasonló magasabb választás küldte a létezésbe, mint amilyen Izrael népét. Fogalmunk sincs előéletéről, mezőgazdasági vívmányairól, kultuszairól, belső társadalmi ellentéteiről, életmódjáról, hozzávetőleges szállásterületéről, amik pedig a legtöbb ókori nép esetében valamelyest rekonstruálhatók. Amálék esetében csupán egy nép formájában alakot öltött, megváltoztathatatlan szándékról tudunk, ami időről időre megtestesül a bibliai – és nem bibliai – valóság színpadán. Ameddig történelem van, addig – úgy tűnik – egyedül Izrael eltűnése idézhetné elő Amálék emlékének semmivé foszlását az ég alatt. Amikor már egyikük sem emlékezhetne a másik hajdani létezésére.

A környező népek, ha máshonnan nem, a Bibliából tudomást szerezhettek erről az ontológiai engesztelhetlenségről, és eltűnődhettek azon a kérdésen, hogyan tulajdoníthatja Sámuel próféta Saul királynak szóló isteni utasításnak Agág, Amálék aktuális királya elpusztítását valamennyi családtagjával és alattvalójával együtt, beleértve minden zsákmány felégetésének követelményével. Ezt a kérdést Saul maga is feltehetette volna, hiszen az a napnál világosabb, hogy ha önkéntes és győzelmes seregét megfosztja a zsákmányolás lehetőségétől, akkor Isten legközelebbi mozgósítási parancsakor egy zászlóaljnyi harcost nem lesz képes újból összekürtölni. Kérdésük egészen jogos. Tekintve, hogy az ókori Közel-Keletnek nyilván a legtöbb népe, vagy tán mindegyike, olykor szintén háborúságba keveredett Amálékkal, már ha csakugyan létezett persze, hiszen e korban a háború még a népek életének természetes kinyilvánítása volt, jogosan merülhet fel a kérdés, miért reagál Sámuel ezzel az Istenével oly közös indulatával ennyire másképpen, mint ahogy Izrael bármely egyéb háborújában tenné. A magát megadó, már nem harcoló ellenség megölése vagy hátszárnya civil lakóinak, pláne háziállatainak lemészárlása és gazdátlanná vált terményeinek lángba borítása – az érthetetlen haszontalanságon túl – már abban a korban is etikai megfontolásokba ütközött, még ha akkoriban a katonai kérdéseket kevésbé gyakran próbálták is etikai megfontolások alapján eldönteni, mint manapság. Ezek az etikai megfontolások nagyrészt közösek voltak Izrael és a környező népek között, sőt még jelen korunkéival is. Miben rejtőzhet tehát ezúttal Sámuel (és Isten) éles megkülönböztetésének oka minden más háborútól? Mi lehet az, amit Sámuel (és megbízója) lát, Saul és a környező népek pedig nem, és mi lehet ennek az oka?

3.

A Biblia még a pusztta lehetőségét sem veti fel annak, hogy Amálék esetleg megpróbálhatná Izraelnek elmagyarázni, mondjuk egy esti tábortűz mellé telepedve, és együtt bámulva a szerteszt szállingáló szikrákat, hogy mi okból is tartja annak létezését problematikusnak, s milyen javaslatok volnának ezek kiküszöbölésére, ami a jövőt tekintve lehetővé tenné a háborúmentes békés egymás mellettélést, sőt netán a gazdasági és kulturális együttműködés termékeny lehetőségeit. Igaz, a próféta Saulra rontó haragja sem próbálkozik a pusztító isteni utasítás mögöttes indokainak kifejtésével. Sámuelcseppet sem foglalkoztatják Izrael Istenének vélelmezhető indokai, ahogyan Mózeszt vagy Jósuét sem izgatják

Amálék gyilkos gyűlöletének lehetséges alapjai. E harag és e gyűlölet a tudomásul vendő valóság részelemei, nem különböző vélekedések ugyanerről a valóságról. Isten az elsoroltak egyikét sem bízta tárgyalásokra, végképp nem egy izraelita és egy amálekita állam egymás melletti létesítésére.

Hasonlóan ahhoz, ahogyan Ábrahám reagál szeretett fia feláldozásának magasabb parancsára: a parancs a valóságos történetnek egy valóságos eleme, s Ábrahámnak egyedül abban a kérdésben kell döntenie, hogy aláveti-e magát a parancsnak, azaz hogy ez az epizód bekerül-e a Könyvbe, vagy sem. A parancs valóság volt, és nem egy valamire vonatkozó vélemény, amire szintén vélemények és megítélések vonatkozhatnak. Isten motívációjának fürkészése és megítélése nem tartozik Ábrahám feladatai közé. Ha oda tartozna, akkor annak is meg kéne jelennie a szövegben, hiszen Isten beszédeit és tetteit kizárólag az ember felől tekintve tapasztaljuk. Az elbeszélő is csak annyit tud, hogy „próbáról” van szó, és csak a sok századdal későbbi midrás válaszolja meg azt a Bibliában fel sem vetett kérdést, hogy mi szüksége volt a Mindenhatónak próbára ahhoz, hogy tisztában legyen az epizód végkifejletével. A majdani midrás hozza majd a tudomásunkra, hogy Isten és Ábrahám egész idő alatt átláttak egymáson, s mindkettejük előre ismerte a végkifejletet: de mindkettejük akarátának az felelt meg, hogy ez a történet helyet kapjon az írott kinyilatkoztatás szövegében. Mindkettejük számára hivatkozási alapot jelenthet majd a későbbiekben, ha az epizódot követő örök időkben erre valaha is szükség lenne. A korai keresztény egyházatyák figyelmét pedig – például Órigenészét – sajnos nem Amálék gyilkos gyűlöletének *ex nihilo* teremtsége kötötte le, hanem az egész idő alatt a domb tetején széttárt karral álló Mózes testtartása, akinek e gesztusában a kereszten függő Krisztus előképét vélték felfedezni. Ez a szellemes észrevétel azonban sajnos mit sem segíthet nekünk Amálék létrejöttének megértésében. Márpedig Amálék mint szintén valaminek a lehetséges előképe, sajnos nem vonta magára az egyházatyák figyelmét.

Az Istennel szemben felvetett etikai szempontok vizsgálatához megint csak vissza kell nyúlnunk Ábrahám személyéhez, ám ezúttal nem a Mózes első könyvében cselekvő hőshöz, hanem ahhoz, ahogyan Kierkegaard kísérli meg az ő tetteinek értelmezését. Tollát az az intuitív meggyőződés vezeti, miszerint Ábrahám hitének megértése Isten lényének megértéséhez vihet közelebb, mert ez a hit és ez az Isten oly szoros kapcsolatban állnak egymással, hogy már-már egy lénynek volnának nézhetők. A dán keresztény gondolkodó *Félelem és reszketés* című művében mélyenszántó kísérletet tesz a zsidó hagyományban *Akedának* (megkötözés) nevezett bibliai jelenet megértésére, ahol is Ábrahám megpróbál eleget tenni fia, Izsák isteni parancsra történő feláldozásának utasítására Mórja hegyén. A korai egyházatyáktól – mint mindenben, ebben is – eltérően kísérletet sem tesz arra, hogy Krisztus áldozatának valamilyen előképét lássa bele abba a képbe, melyben az Atya a Fiú feláldozására vállalkozik. Ábrahám hitének abszurditása az, ami szerint magyarázatra szorul, méghozzá olyan magyarázatra, amely kizárja tettének megmagyarázhatóságát a kívülállók felé, amelyet Kierkegaard szerint tökéletesen illusztrál is Ábrahám mindvégig megszakítatlan hallgatása a jelenet elbeszélésében. Hogy az áldozat bemutatásának kísérlete a Bibliában utólag sem kerül senkivel megvitatásra, mivel mind Ábrahám, mind Izsák örökre hallgatnak róla, miközben a Biblia teljes szövege nyilvánvalóan feltételezi, hogy ő maga ezt a benne elbeszélte történetet teljes mélységében érti, hiszen különben miért helyezte volna ilyen kiemelt pozícióba, ilyen tömegű róla hallgató szöveg közé, ez készteti Kierkegaard-t arra, hogy ezt a hallgatást összevesse a görög tragédiák hasonló helyzetű hőseinek lenyűgöző költőiségű beszédességével.

A dán szerző mindenekelőtt többször is körüljárja azt a kérdést, hogyan szörnyedne el, és főleg mitől, az a templomi szónok, aki megtudná, hogy Ábrahám hatalmas és csodálatos hitéről tartott múlt heti prédikációjának hatása alatt a hívek egyike – hitét tanúsítandó – kést akar emelni a fiára. Ha az egyház történetében a ténylegesnél sokkal, de sokkal

több „aranyshájú” szónok akadt volna, az már Kierkegaard előtt is ki kellett volna váltása azoknak a teológiai fejtegetéseknek a napvilágra kerülését, amelyek rávilágíthattak volna Ábrahám helyzetének alapvető különbségére mindenki másétól. Mert ha ez nem világos, akkor az Istennek bemutatott áldozatot tényleg nem tudjuk megkülönböztetni a közönséges gyilkosságtól, s ebben az esetben Ábrahám a hit számára elveszett, s pusztán egy hajdani fanatikus barbárság mitikus emlékeként hagyományozódhatik ránk. Valóban, Kant szerint is Ábrahámnak azt a választ kellett volna Isten parancsára adnia, hogy mivel a te Tórád és Tízparancsolatod szigorúan tiltja az emberölést, te, aki most mégis így beszélsz hozzám, semmiképp nem lehetsz az az Isten, aki az Írást adta, benne a Tízparancsolattal. Vagyis nem tartozom neked engedelmességgel, még csak próbára sem tehetesz engem, azt se tudom, ki vagy. S Kant szerint természetesen az is tökéletesen közömbös, hogy a parancsot éppen Ábrahám kapja-e, vagy akárki más, mert kivétel nélkül mindenkinek a fenti választ kellene adnia rá, tekintve, hogy az ölés etikai tilalma kivétel nélkül mindenkire és mindig érvényes, nem csak egyesekre és nem csak időnként, akárcsak az etika valamennyi más szabálya. Kierkegaard kérdése tehát úgy hangzik, hogy van-e olyasmi, és ha igen, mi lehet az, ami az etikai mindenkire és mindenkor kötelező általános érvényét mintegy „felfüggesztheti”. Azért csupán felfüggesztheti, de meg nem szüntetheti, mert különben nem etikáról beszélnénk, hanem különböző társasjátékoknak a játékosok mindenkori kedvéhez igazítható játékszabályairól. Ebben az esetben már eleve úgy döntöttünk volna, hogy Ábrahám az utókor tiszteletére méltatlan gyilkos, de etika híján ezáltal főleg nem is őt, hanem magunkat ítéltük volna el. Meg hát persze általában mindenkit. Ahhoz, hogy a probléma csorbítatlan élességgel lehessen szemügyre vehető, okvetlen szükség van az etikai megtörhetetlen érvényességére, hiszen az ezáltal keltett feszültség nélkül mind a hit, mind Ábrahám értelmezhetetlen volna. Ábrahám hite az általános érvényekkel szemben létezik. Ha utóbbiak nem volnának érvényesek, a hitnek sem találhatna helyet a földön.

Ha az emberi alaphelyzet az, hogy az általánosan érvényesnek kivétel nélkül minden Egyes személy (*der Einzelne*) alá van vetve, mi lehet az, aminek következtében Ábrahám esetében ez az Egyes (tudniillik Ábrahám) – Kierkegaard szerint – fölébe emelkedik az általánosnak, vagyis az általánosnak az érvényessége fel lesz függesztve, igaz, csupán egyetlen ponton, tudniillik az Ábrahám nevű ponton. Általános érvénye persze – lásd fentebb – továbbra is sértetlen, sőt minden más időbeli állapotban Ábrahámmra magára is érvényes marad, ám e pillanatban valami erősebb van jelen nála, ami nem érvényteleníti, de átlépi ezt az érvényességet. Természetesen a probléma egyáltalán nem abban áll, hogy az Izsák feláldozásának parancsát Isten megfellebbezhetetlen autoritása támasztja alá, hiszen az ölés etikai tilalmának általános érvénye is őtöle magától való. Ez az ellentmondás, mint láttuk, Kant számára feloldható azáltal, hogy a kettő egyikét érvénytelennek nyilvánítja, az áldozatbemutatás parancsának szerzőjétől megvonja Isten identitását. Kantnál Isten szájából nem jöhet egyszer hideg, másszor meleg, ez megtörné személyiségének egységét. A Biblia-beli isteni személyiség abszolút volta azonban abban is kifejeződik, hogy feltétel nélkülsége nemcsak kifelé, de befelé is érvényes: itt nincs saját egyéniség, amely különböző tulajdonságainak összeütközésével korlátokat állíthatna önmaga elé. Egyedül a saját akarat korlátozhatja, ez viszont, mivel saját, nem korlát. Az akarat tulajdonosa szabadon irányítja, olykor változtatja akaratát. Az isteni személyiség önmagával szemben is szabad, szemben az emberivel, akit saját valamilyenségei meghatároznak és korlátoznak. Ezt az Istent nevezi a tradicionális vallásfilozófia abszolút személynek. Minden saját természetétől és tulajdonságától szabad, milyensége egyedül akaratának van alávetve. Ne feledjük: az ember akarata is szabad, de tettereje már távolról sem. Bármit képes akarni, de valóban csak akarni, mert a külső körülményektől egészen eltekintve is, saját természete minden lehetőségét korlátozza. Kant számára azonban, ha Isten csak-

ugyan személy, akkor alárendelődik a személy általános fogalmának, akárcsak minden emberi személy fogalma. Kierkegaard-nál is fennáll a képmásiságból fakadó rokonság Isten személyisége és Ábrahám személyisége között, de hangsúlyosan csak éppen a hit kivételes pillanataiban, és nem az általános fogalmak szintjén. Amikor az emberi térfélen az Egyes (*der Einzelne*) lép az előtérbe, olyankor a legnagyobb fokú a hasonlóság.

Kierkegaard Ábrahámja számára Kant útja azonban nem járható, azon egyszerű oknál fogva, hogy valahányszor Isten valamilyen szándékkal felkeresi, először mindig néven szólítja őt. Amire Ábrahám minden alkalommal a maga „Itt vagyok!”-jával válaszol, s beszélgetésük, ahogyan a történet során egész viszonyuk is, minden általánostól távol zajlik. A Genézis elejének állítása az ember teremtésével kapcsolatban, hogy az tudniillik „Isten képére és hasonlatosságára” történt, bizonyos értelemben illusztrálva lesz ezekben a négy szemközti jelenetekben, ahol a néven szólítás hangsúlyozása jelzi, hogy minden Egyes ember ahhoz hasonlatosan egyetlenegy, ahogyan a teremtője is az. Vagyis az áldozati parancs nem általános érvénnyel hangzik el, nem valamennyi emberre vonatkozóan, ez ugyanis csakugyan megszüntetné az etikai általános érvényét, értelmetlenné téve a törvények kinyilatkoztatását. A parancs senki másra nem vonatkozik, csak egyetlenegy, néven megnevezett személyre, Ábrahámra, és semmiféle általános érvénye vagy más számúra mondanivalója nincsen. Kantnak akkor volna igaza, ha Isten mint az emberek egyikehez fordult volna Ábrahámhoz, akit így meghagyott volna az általános etikai parancsok alattvalójának az összes többi emberrel együtt, miközben az etikai parancsokkal elmentés cselekvésre buzdítja. Ami természetesen csakugyan lehetetlen. De nem ez történt.

Valami olyannal bízza meg, mégpedig egyes-egyedül őt, ami rajta kívül nem vonatkozik az egész mindenségben senki másra, egyetlen más létezőre sem, amivel persze elképzelhetetlenül teljes magányba löki, amely magány felől tekintve az egész erkölcsi emberiség valahol egy másik, távoli univerzumban lakik, ahonnan nem szüremkedik át egyetlen nesz sem, és semmi nem szolgál többé mintának semmire. Vagyis ez az Egyes itt – az őt kiválasztó parancs súlya alatt – elrettentően különbözik az általánost alkotó egyesek különben végtelen sokaságától. Magánya olyan utánozhatatlan, akár az első emberé volt, nem sokkal megteremtése után. Amit Kierkegaard itt az „abszurdnak” hív, voltaképpen az a hit, amivel Ábrahám egyszerre hiszi, hogy parancsolója miatt tartozik a parancsot végrehajtani, és egyben azt is, hogy a fiát egyedül ettől a parancsolótól kaphatja valami képpen vissza. Vagyis hogy engedelmességével – Istenen kívül senki nem tudhatja, hogyan – mégsem veszít, hanem nyer. Voltaképpen ezt hívjuk áldozatnak. Kierkegaard Ábrahámja tehát – az egész rajta kívül eső emberiségtől eltérően – közvetlen és konkrét viszonyban áll Istennel, miközben mindenki más a betartott vagy be nem tartott etikai törvényeken, vagyis az általános szféráján keresztül.

Nem is annyira Kierkegaard keresztény voltából fakadhat, mint inkább abból, hogy gondolkodása számára minden lehetséges kollektív fogalom nyomban megszűnik az Egyes kifejeződése lenni, sőt egyenesen annak az ellentétévé válik, hogy mellőzi Ábrahám hitének amúgy felülmúlhatatlan elemzése során azt a nehézséget, hogy a Biblia poétikai összefüggésében ennek a hitnek sorsa és osztályrésze, hogy továbböröklődjék egy egész még csak ezután megalkotandó népre, mint annak hite. Hiszen az egész *Akeda*-jelenet nem volna egyéb, mint érdekesség más érdekességek között, ha nem a nép mint nép számára került volna a hit mintájaként az Írásba. Vagyis hogy a mózesi könyv is valami olyannak gondolja el Isten népét mint egészet, amilyennek Kierkegaard láttatja Ábrahámot mint Egyest: a néven szólított Egyes nép mintegy népszemélyként lép „abszolút viszonyba az abszolúttal”, és mint ilyen nem az általános nép mivolt egyik eseteként vagy példányaként viszonyul az abszolúthoz, hanem mint az az Egyes, aki Egyesként áll az abszolúttal kapcsolatban, és nem az általános közvetítésével. Ez a nép mint Egyes a népek történelmi általánosságához képest elkülönülten létezik. Egyéneinek minden megvaló-

sult törekvése ellenére, népként magányra van kárhóztatva. A történelem mint a népek általánossága ezért gyanakvó tekintettel méregeti a közé keveredett idegent, aki mintha hasonlóan nem tudná magát elmagyarázni a közönségnek, akárcsak Kierkegaard Ábrahámja. A történelmi általánosságok nyelve bármikor ellene fordítható.

A külső magánynak ez a feltűnő párhuzama Ábrahám és a belőle fakadó nép között, akik mindketten a hit lovagjai, s amely magány azon alapul, hogy a nép ősatyjának hitét tette a magáévá, az eredeti néven szólítottasgot is magára véve („a te neved ezentúl nem Jákob, hanem Izrael”), a történelmen belül kerülve egy további szempontból is felfüggeszteni kényszerült az etikai általánosságot. A népet kizárólag a magáénak valló féltékenységgel szemközt a sivatagból felbukkant Amálék, aki – minden jel szerint – pusztító szándékának tárgyát maga is néven nevezi, az első pillanattól fogva mindig is néven nevezte, más nevet soha ki nem ejtett a száján, egyedül Izraelét. Minden nép a történelem lakóinak általános életét éli, még sorsuk is a történelmi sorsok általános szabályait és lehetőségeit követi. Azáltal azonban, hogy Izraelt Amálék a néven szólítja, ölési szándékát mintegy egyes szám második személyben juttatja kifejezésre, és félreérthetetlenül egyedül ezt a népet óhajtja örökre kiiktatni a népek létköréből, nem általában az „ilyenfélét”, maga sem vetve ügyet ily módon a népek általános világára, Izrael számára egy pontnál fogva felfüggeszti a népélet általános érvényét. Jóllehet a történelem csakugyan számos okot ismer különböző szereplőinek olykori leöldöklésére, mint etnikai, vallási, faji, politikai stb. kisebbségi lét, ezek a rémségek mind a történelmi lét általános szintjein zajlanak, és bár súlyosan sértik az etikai általánost, de csak sértik, és érvényét nem függesztik fel. Ezekben az általános esetekben mindig hiányzik a saját tulajdonnéven szólítás, vagyis annak a névnek a gyilkos szándékú szólítása, amely a megtámadott saját, tényleges, egyben a magáénak tekintett neve is. A kétféle üldözés összecserélése nem jóhiszemű, ezért Amálék emlegetésekor üldözési mániáról beszélni szintén nem jóhiszemű. Népek, akiktől más népek olykor területeket akarnának zsákmányolni, gazdaságilag szeretnék őket kifosztani, ősi számlákat óhajtának velük rendezni, mindig számolnak azzal, hogy a népek és körülményeik nem örök életűek, ezért tiltakoznak, fellázadnak, s más népek sorsából tanulva harcolnak is magukért az általános szabályok szerint. Nincsenek nevükön nevezve, esetleges leigázójuknak ugyanis tökéletesen mindegy, kik is ők, hiszen csak vagyonukra és szabadságukra tartanak igényt. Amikor ellenállnak a támadónak, voltaképp nekik is meglehetősen közömbös, hogy kik is ők maguk, az ellenállók, elegendő, ha tudják, mi ellen is küzdenek. Megpróbálnak fennmaradni, mint általában minden nép, és megküzdeni ellenségeikkel, akik nyereségvágyók és hatalmaskodók, mint általában minden nép. Izrael és Amálék viszonyában azonban más a helyzet.

Erről azonban a népeknek nincsen tudomásuk, és nyilvánvalóan nem is szándékoznak tudomást szerezni. Valahol tudat alatt tisztában kell lenniük érintettségükkel, nevezetesen azzal, hogy belőlük magukból, maguk elől is titkolt mélységeik sivatagából elő tud törni Amálék. Diplomata öltönyeikben körülsegleglik Izraelt, s a maguk általánosságának megbiztos nyugalmával intik, hogy róluk vegyen példát, hogy ne engedjen üldözési képzeteknek, a múltból itt rekedt rémlátásainak, amelyek már régen minden aktualitásukat elvesztették. Nyugtatógatják, csitítgatják, s bár közben maguk is észlelik, ahogyan már pusztán e nyugtató tevékenységük fárasztó monotonája közben is érezhetően kezdi előnteni őket valami fokozódó türelmetlenség, valami növekvő irritáltság, azzal kapcsolatban, hogy mindig ezekkel van valami baj. A különböző népek csak régen tettek olykor ilyesmit, amitől ti még mindig reszkettek, mint a nyárfalevél, tesztek hozzá türelemre intve saját magukat is, sajnáljuk, hogy veletek csakugyan megeshetett, hiszen ti is jól tudjátok, hogy mi rendszeresen megemlékezünk ezekről a szörnyű dolgokról, iskoláinkban is az oktatás részévé tettük, hogy „Soha többé!”. A benneteket bemutató szomorú múzeuma-inkról, a maguk szakképzetten mosolygó, beavatottan csöndes tudósaival, nem is szólva.

De csillapodjatok: most már mindig minden csak általában lesz, soha nem esik meg többé semmi sem kivételesen. Hogyan is eshetne meg, ha egyszer általában többé sosem? Hogy nem vagytok képesek ezt belátni? Mi mind belátjuk ezt, általában és kivétel nélkül, ti vagytok – már megint! – az egyetlen kivétel. A ti Amálékotok nem léteznek, ha egyáltalán létezett volna valamikor is. Különbözik is csak a szája nagy, és még ráadásul nem is létezik.

Külön felhívják Izrael figyelmét arra a letagadhatatlan tényre is, hogy nem normális dolog az, miszerint Amálék pusztítás céljából állandóan a nevén szólítaná Izrael népét, hiszen – mutatnak rá diadalmas arckifejezéssel – egyetlen más népet sem szólongat ehhez hasonlóan, márpedig olyan nem létezik, hogy valamilyen mégoly szörnyű viszontagság mindig is csak egyetlen konkrét valakit érintsen. Biztos mások neveit is emlegeti az az Amálék, vagy kicsoda, csak azt persze ti nem halljátok meg. Töménten disznóság és rémség esett már meg ebben a történelem nevű eltévelyedésben, sok-sok Amálék gyilkolt már sok-sok Izraelt, ez az általános, nincs ebben semmi különös, sajnos. A történelemben semmi olyan nem fordulhat elő, ami ne szokott volna előfordulni, lássátok be ti is, mennyire idegesítő ez a dolog, hogy ti mindig mindent magatokra vonatkoztattok, nem tudtok magatokból egy pillanatra sem kilépni, ezért hiszitek folyvást ezt a „néven szólítottaságot”. Annyi a név, mint a pelyva. Márpedig ki kellene lépnetek végre magatokból meg az állítólagos nevetekből, és határozott testtartással elfoglalni méltó helyeteket a történelem általános világában, ahol minden vonatkozik mindenkire, és nincsen felfüggesztve semmi. Fel kéne hagynotok végre ezzel az elviselhetetlen aggodalmaskodással, lehetőleg még azelőtt, hogy előhívnátok mibőlölünk is ezt a ti Amálékotokat! Miért van az, hogy ennyire nehéz meggyőzni benneteket ilyen egyszerű és mindenkire kivétel nélkül érvényes igazságokról?

Az etikai és történelmi általános kellős közepén állva így szónokolnak a népek, szerencsés esetben csak bolondnak, szerencsétlenebb esetben önzőnek és felfuvalkodottnak minősítve a kioktatottat. És ez így természetes is, hiszen az általánosság varázskörén belül elhelyezkedve egyikük sem hallja, hogy őt magát a saját nevén szólítaná bárki is, akár Izrael Istene, akár Amálék. Az már valamivel nehezebb kérdés, hogy miért nem hallják a szóban forgó népek azt, amikor Amálék csakugyan a nevén nevezve fenyegeti halállal Izraelt. Persze az is lehet, hogy igenis hallják, csak az ő fülük számára ez nem valami elevennek a tulajdonneve, hanem nekik csupán annyit mond, hogy valami nép, akár a többi. Akit persze fenyegetnek, mint általában bárki mást is.

Ha mégis meghallanák a név szerint halálra szánt nép nevét, akkor persze nyilván maguk is észlelnék, és rá is ismernének Amálék törzsére, ahogy felkészül a fáradtak, gyengék és lemaradozók elleni hadjáratára. Ebben a felismerésben azonban messzemenően megakadályozza őket létezésük tudatának történelemfilozófiai általánossága, s hogy jöllehet ők is erős viszonyban állnak a világtörténelmi abszolúttal, ám szigorúan csak az etikai, azaz az általános szféra közvetítésével. Ezzel függ össze, hogy valahányszor a név szerint megtámadott Izrael harcba száll valamely Amálék ellen, szinte nyomban felharsan a megdöbbenet kórus hangja: „Hát Amálék gyermekeiért nem kár? Az ő oldalán nem jár a háború szenvedéssel?” Ennél a szemlélődő felháborodásnál jobban mi sem jelzi, hogy e kezüket tördelő szemlélők egyikét sem szólítja nevén a pusztítás, ők mind Izraelt, mind Amálékot az általános fogalmak eseti példányainak látják, azaz általános nézőkként verődtek csak össze, rögtönzött tribünjeikről még harmadik személyként sem látják a harcot Amálék és Izrael küzdelmeként, amely nevek legalább emlékeztethetnék őket valami személyesre. Ha véletlenül részvétet is éreznének, azt is csak általában képesek tenni, még részvétük sincs a harcban név szerint beleszólítva, vagyis együttérzésük csak a harc látványának szól általában. Megélt részvételre egytől egyig képtelenek és alkalmatlanok, mert néven szólítottaság nélkül még a pusztító érzelmi „Itt vagyok!” sem lehetséges, hiszen a látvány nem intézhet hozzájuk más kérdést, legfeljebb azt, hogy „Ugye, szörnyű?” Erre

képesek rábólintani, de itt vége is szakadt a párbeszédnek. Kierkegaard-t követve úgy fogalmazhatnánk, hogy az örök-elfogulatlan általános felől nézve a néven szólítottságára a maga nevében válaszoló Egyes nem egyszerűen érthetetlen rigolya, de az általános iránt rajongó világszemléletek zavarkeltő merényleje is. Botrány és örültség.

4.

A népnek, amely a számára felfüggesztett általánosra immár csak szorongva visszatekintő Egyessé vált, Amálék utolsó nagy, 20. századi támadásával nem ért véget a háborúja. Izrael azóta – ha változó intenzitással is, de – változatlanul Amálék ugyanazon ostromát éli, mégpedig egy, a fel nem függesztett történeti-etikai általános lakói felől tekintve tökéletesen megváltozott világkorszakban is. Az Egyes felől nézve az általános – ha nem is feltétlenül hazudik, de – látóköre mindenképpen súlyosan korlátozott, ahol a valóságnak legfeljebb mutató eszméi akadnak, de nincsenek örök és változhatatlan nevei. Olyanok például, mint az Amálék és az Izrael. Talán a legpontosabb jellemzése korunknak, ebből a szempontból, ha kétségtelen univerzalizmusra irányuló törekvését univerzális provincializmusnak nevezzük. Az egész emberi mindenség valójában egy isten háta mögötti, kis poros falu, amelynek lakói egy életen keresztül nem teszik ki belőle a lábukat. Az nyilvánvaló, hogy a világ minden lehetséges nemzetközi szervezetét az emberi mindenség általános szférájára szabták, mindnyájan az etika és a jog általános nyelvét beszéljük, a tulajdonnevet hordozó valóságokkal nem képesek közvetlen kapcsolatba kerülni. Az Egyes valóságokkal nem tudhatnak szót érteni, ahogyan azok se övelük. A holokausz a többi népet nem a néven szólította, nekik csak elbeszélte magát harmadik személyben. Ha e történet egyáltalán valahogyan szólította őket, akkor ezt „emberként” tette, a kommunikálható általános fogalmak mentén. Innen ered, hogy a legjobb esetben is legfeljebb az általános emberi jogok rettentő sérelmeinek a folytonosságát képesek látni, a holokausz máig tartó saját folytonosságát nem. A holokausz ugyanis mint tulajdonnév csak az érintettek tulajdonnével együtt érvényes.

Amálék hátterén tűnődve más forrásokhoz is kényszerülünk nyúlni, mint Kierkegaard gondolatai. Matei Călinescu, néhai román irodalmár és kritikus írja magyarul is elérhető művében (*Zacharias Lichter élete és nézetei*. Kriterion, 1971), hogy a Gonosz feltehetőleg nem is létezik. Ám ez az elviselhetetlen fogyatékosága olyan emésztő haraggal és gyűlölettel tölti el, hogy miközben leküzdhetetlen létezésvágyban ég, egyszersmind rivalizál is a létezéssel. Érdemes ehhez újra elővenni a kabbalista misztika Lurjánál megfogalmazott alapeszméit. Itt a kiindulópont az *éjnszof*nak nevezett teremtés előtti állapot (= *Végenincs*), ami nem más, mint az Egy és Minden-Isten, az önmaga mindenségét teljesen kitöltő végtelenség, amely maga nem tekinthető sem létezőnek, sem nem létezőnek. A teremtést megelőző, és azt egyáltalán lehetővé tevő mozzanat ennek az *éjnszof*nak az önmagából való részleges kihúzóódása, ami létesít egy olyan „helyet” vagy teret, ahol az *éjnszof* egyáltalán nincs jelen. Ennek az így keletkező „úrnek” sajátossága, hogy tartalma maga a tiszta nem létezés, az a radikális semmi, ami már nem Isten, és még nem is teremtés. Ez jelöli ki az ezt követő teremtés helyét. A továbbra is Egy, de immár nem Minden Isten (hiszen rajta kívül most már van nem létezés is, ami eddig nem volt) nekifog a világmindenség, egyáltalán a létezés létrehozásának. Dióhéjban ez Lurja gondolatmenete a teremtés nélkülözhetetlen feltételéről. Tanításait kizárólag tanítványainak feljegyzéseiből, illetve mesterükről szóló legendás elbeszéléseiből ismerhetjük, Lurja maga nem írt. Úgy tűnik, nem foglalkoztatta az isteni önmagából kivonulás révén hátramaradó nemlét viszonya a teremtetett létezőkhöz, amelyek pedig a nemlét e közegében, mintegy abban „lebegve”, annak felszínén áttörve tűnnek elő. A megteremtett világ ugyanis nyilvánvalóan nem tölthette ki egészen a rendelkezésére

létrehozott úrt, már csak azért sem, mert a teremtetést követő elbeszélésből tudhatjuk, hogy a teremtető teret akart hagyni alkotásának későbbi, önerőből történő növekedéséhez is. A világot a maga egészében, valamint minden egyes elemét külön-külön is körülvevő semmi az, ami nem képes túltenni magát a létezés felett érzett haragján és féltékenységén. Mindenáron vissza akarja szerezni azt az eredeti, számára meghitt állapotot, amit a létezők oroztak el tőle a létezésükkel. Valami olyasmire gondolhatunk, amit a buddhizmus a mindenséget örök körmozgásban tartó „létszomjnak” nevezett el, azzal a persze nem jelentéktelen különbséggel, hogy a buddhista fogalom nélkülözi a már létezők iránti rosszindulatot. Ennek az ellentétnek egy képét őrizi a kabbala például abban a gondolatban, miszerint korunkban a Biblia lapjain csupán a betűk fekete vonalait olvashatjuk, ám az általuk körülzárt, illetve őket környező fehérség számunkra kiolvashatatlan rejtély. Azonban a Messiás eljövendő napjaiban ez is feltárul majd előttünk, és a fehérség is kiolvashatóvá válik.

Csakugyan, Călinescu felvetését követően nem gondolhatjuk többé, hogy a nemlét ugyanaz a nemlét marad akkor is, amikor már léttel áll szemben, mint amikor még nemlét volt minden létet megelőzően. Ahogyan Lurja világképében mindennek lelke van, nemcsak az élőknak, de az életteleneknek is, amilyen például a kő, bár persze minden létezőnek más-más lelke van, a kőnek nyilván csupán kőlelke, úgy a nemlétnek is kell, hogy legyen, ha más nem, nemléttelke. E lélek birtokában nehezen képzelhető el, hogy a nemlét minden további nélkül tudomásul vegye értékének váratlan és tökéletesen önkényes lefokozását a semmiből megjelenő léttel szemben. Fellobbanó létellenes féltékenysége arra készteti, hogy minden erejéből a létező nem létezését kívánja, vágyja, sóvárogja, méghozzá mindig annál nagyobb mértékben, amilyen mértékben az illető létező nemcsak általában létezik, hanem egyesként, név szerinti létezésének kedvéért. A haragvó nemlét persze minden általában vett létező általában vett elenyésztését is érdekében állónak tartja, hiszen a dolgok előbb-utóbb való megszűnése maga is általános sors és szabály. De a névvel megjelölt és egyszer s mindenkorra kitüntetett egyedi létező semmivé változtatására e gyűlölettől marcangolt nemlétnek magának is elő kell lépnie a pusztulások és pusztítások általános névtelenségéből. Ha éppen népek létéről van szó, akkor a nemlétüket képviselő népeknek is névvel kell előlépnie. A Bibliától alapított szellemi világban ez a nemlétezés Amálék nevével jelölten jelenik meg.

5.

A teremtetés bővítése és gyarapítása mint feladat egy nép számára nemigen állhat másban – talán az egyén számára sem –, mint az értékvesztések értéknövekedéssé alakításában (Vö. Tábor Béla: *A zsidóság két útja*. 2. kiad. Budapest, 1990). Amíg a nép a történelem szereplője, addig elháríthatatlanul érik súlyos veszteségek, s ha az akarat megvan hozzá, a feladat e veszteségek nyereséggé fordítása. Nem pontosan, de valamelyest hasonlóan törekszik megfogalmazni Nietzsche is a *Zarathustrában*, amikor hőse azt tanácsolja, hogy a múlt nyomasztó kudarcain, bűnein és veszteségein úgy tegye az ember túl magát, hogy mondja rá mindezekre a kudarcokra, bűnökre és veszteségekre: „Így akartam!” A kudarcok és veszteségek értéknövekedéssé fordításának legrégebbi példái azok a bibliai csapások, amelyeket a hit isteni szidalmaknak, nevelő célzatú büntetéseknek tekint, amelyeknek súlya alatt viszont Istennek és népének viszonya válik mind szorosabbá. Ilyennek fogható fel az is, ahogyan Izrael bölcseinek irányításával hitének tartalmává vált az elvesztett ország iránti szent honvágy, az elvesztett nyelv szent nyelvvé válása és a Törvény változhatatlan szentséggel való felruházása. Hasonló történelmi veszteségeket más népek többnyire önmaguk teljes elvesztésével voltak kénytelenek fogadni, Izrael esetében ezek a veszteségek sorra mint egyre súlyosabb, ám tudatos áldozatokként jelentek meg. Iste-

nük mindennapi életükhöz való olyan közelségét teremtve meg, amellyel az elvesztésüket megelőző állapot nem is versenghetett.

Mindebből szinte természetes módon adódik Amálék történelmi feladata. Ez a feladat abban áll, hogy Izrael minden megszentelő áldozatát a lehető legnagyobb értelemben veszteséggé alakítsa, kudarcná redukálja, lehetőleg nem pusztán Izrael maga számára, hanem látványosan az egész világ számára, ezzel is tovább apasztva a népnek a netán a világ szemében némileg még mindig fennmaradt értékét. Amálék szemével nézve már Izsák feláldozásának szándéka sem volt egyéb köztörvényes gyilkossági szándéknál, s e meggyőződése a világ végéig nem megváltoztatható. Létiigység és létbővítés küzdelme ez, és a teremtés szénája feltűnően nem áll jól.

*

Ha Amálék egyszer végérvényesen diadalmaskodna, ami Európa tekintetében mind kevésbé tűnik kizárhatónak, harminchatnál bizonyosan kevesebb olyan személy maradna csak, akit a zsidó hagyomány *igaznak*, Kierkegaard pedig nagybetűvel *Egyesnek* nevezne. Magányosan botorkálnának olvasóiktól rég elhagyott könyvek belsejében, titokzatos útjelzők után lenének, amiket még szerzőik hagytak maguk után, ki tudhatja, mennyire szándékosan, a szél zúgására fülelnének a mindent kitöltő eleven gondolatok sűrű rengetegében, meg-megpihenve olykor valami feltárulkozó tisztáson, azon tűnődve, miként élhetnék itt az életüket, ha ez a mindenség történetesen az ő mindenségük volna.

KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG

Hevesi András: Irén

Az volt az eredeti tervem, amikor Keresztesi József kis Rubin Szilárd-könyvét olvasva rátaláltam a Takács Ferenc *Csirkejáték*-bírálatából származó idézetre, melyet mindjárt én is idézek, hogy újraolvasom a sok évvel ezelőtt már kézbe vett Hevesi András-művet, az *Irént*, a szerző másodikként megjelent és második számúként számon tartott regényét, leellenőrizve, hogy úgy van-e, ahogyan jeles névrokonom állította: Rubin és Hevesi művei rokonok. Az idézet így hangzik: „A *Csirkejáték* »franciás« regény, egyrészt abban a nagyon is pontatlan értelemben, ahogyan analitikus intellektualizmus és érzelmes-szenvedélyes pszichologizálás ötvözetének egy bizonyos fajtáját (vagy mértékét) a francia regényhagyomány – vagy legalábbis egy bizonyos francia regényhagyomány – részének érezzük. Nem teljesen rokontalan mű tehát: régebből Hevesi Andrástól a *Párizsi eső* és az *Irén*, kevésbé régről Mészöly, talán leginkább *Az atléta halála* sejlik fel az olvasónak párhuzamként.” Takács ki is tér Rubin művének érdekes Julien Sorel-hasonlatára, megjegyezve, hogy e Stendhal-utalás „kicsit félre is vezet a gyanútlan olvasót, mivel a *Csirkejáték*nak legalább annyi – ha nem jóval több – köze van az *Érzelmek iskolájához* és *Az undorhoz*, mint a *Vörös és fekete*hez”.

Mint Keresztesi monográfiájából megtudtam (milyen remek, hogy vannak monográfiák, amelyek egyben esszék is), Rubin nem túl terjedelmes életművének más kritikusai a *Csirkejáték* társtalan voltát hangsúlyozták a magyar irodalomban, s főként egyetlen francia párhuzamát nevezték meg, a Takács által nem említett Céline-t. Érdekes, hogy ez a Céline-kapcsolat megint csak Hevesi András felé mutat: ő volt ugyanis az *Utazás az éjszaka mélyére* első magyar fordítója (legalábbis a könyv nagyobbik feléé), s leghíresebb művét, a *Párizsi esőt* egy időben írta a fordítás elkészültével. Illés Endre egykor meggyőzően írt arról *Egy dühöngő fiatal a 30-as években* című portréjában, hogy a magyar regény és a francia regényfordítás szövege át meg át járta egymást. Csakhogy az *Utazás az éjszaka mélyére*, legalábbis magyarul olvasva, nem hasonlít, sem a stílusát, sem a térképezését tekintve a *Csirkejáték*ra (a *Párizsi eső*re valamivel jobban). Céline alkotása nagyszabású, harsány *Candide*-paródia, utaztató regény, olyan „valóságban” játszódva, amely művi, mint egy filmgyári felvétel; sztereotípiákból felépített világ. Rubin regénye nem ilyen. Csupán a főszereplők jellege köti össze a francia és a magyar művet: mindkettőjüket eltölti az előkelőség, a gazdagság, a felső osztály iránti irigy-ellenséges vágyakozás. De egészen más történelmi helyzetben: Bardamu évtizedeiben nem változik a társadalom rendje, Till (Rubin hőse) idejében azonban teljesen felfordul. Ugyanakkor a két főhős egészen más hangon beszél el önnön történetét. Több a különbség, mint a hasonlóság.

Hevesi és Rubin között más összekötő szálakat is találhatunk. „Hevesi regényeszménye: a regényesített önéletírás” – állapította meg említett esszéjében Illés Endre, s ez igaznak látszik a *Csirkejáték* írójára is. Keresztesi könyve idézi Rubin 1967-ben írott német nyelvű bemutatkozó szövegét: ebben azonosította magát regénye főszereplőjével. Az *Irén* még egyértelműbben kulcsregény – erről alább részletesen írok. A *Párizsi esőt* Szerb Antal, a *Csirkejátékot* Szentkuthy Miklós nevezte „mai *Werther*”-nek; Szerb a kötetről írott kritikájában, Szentkuthy a szerzőnek írt levelében, amelynek részlete a regény harmadik ki-

adása (2004) hátoldalán is olvasható. Keresztesi „negatív szerelmesregény”-nek mondja a *Csirkejátékot*, s ugyanezt elmondhatnánk Hevesi két regényéről is – különösen az *Irénről*. Kettejük említett alkotásai a témát és a formát tekintve is hasonlítanak: visszatekintő énelbeszélések, amelyekben egy férfi mondja el megalázó, eszeveszett szerelmének történetét. Másként mondja el: az *Irén* komikus (kissé egyszerű) keretbe helyezi önkínzó valloását; Rubin elbeszélése csak záró fejezetében alakít ki némi távolságot elemi ösztönöket mozgató történetével szemben. Hevesi szereplő-elbeszélője okos, reflektív elme, aki megfejteti szeretné, miért olyan Irén, amilyen; s miért olyan ő maga, amilyen. Till jóval kevésbé képes kívülről nézni önmagát; zaklatott elbeszélése talán épp ezért hatásosabb.

I. A cselekmény

Egyszóval újraolvastam az *Irént*, s arra jutottam, hogy Takács Ferenc idézett megállapítása helytálló. Ám közben ráébredtem arra is, hogy ma egészen más helyzetben vehetem kézbe Hevesi alkotását, mint harminc évvel ezelőtt, ugyanis időközben megjelent egy napló az 1930-as évekből, amelynek feljegyzéseiben – ha hézagosan is – nyomon követhetem az *Irén*ben leírt szerelem valós történetét: Gyarmati Fanni naplója. Tudtam első olvasásakor is, hogy a mű kulcsregény. Címszereplőjét azonosítottam Tomori Violával, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma Budapestre került falukutató-szociálpszichológus tagjával; egykori szerelmét (a regényben már csak külföldi levelezőpartnerét), L. K.-t Buday Györggyel, ugyanabból a szegedi társaságból. Honnan tudtam? A Hevesiről szóló irodalomban volt, aki úgy tett (például a már említett Illés Endre), mintha semmit sem tudna az *Irén* életrajzi háttéréről. De 1971 óta azok számára is egyértelművé vált a mű kulcsregény volta, akik egykoron nem ismerték személyesen Hevesit. Gál István ugyanis a *Jelenkor*ba írott cikkében (*Adatok Hevesi Andrásról*) világosan fogalmazott: „Köztudomású volt, hogy a népi mozgalom egyik vidéki szárnyának ifjú szociológusnője játszotta a Franklin igazgatójának, Péter Andrásnak álarcosbálján kalotaszegi ruhába öltözve a kísértő szerepét.” Sok ifjú szociológusnő (valójában falukutató) nem szaladgált akkoriban Budapesten.

Nem mesélem el az *Irén* cselekményét. Helyette kimásolom Gyarmati Fanni naplójából azokat a részeket, amelyekből megismerkedhetünk Tomori Viola és Hevesi András viharos szerelmével, mármint a naplóíró által ismert és megítélt változatával. Az előzmények: a valós történet női főszereplője 1937 legvégén költözött Szegedről Budapestre, „a Szociálpolitikai Intézetben kapott egyelőre állást” (I. 243.). A naplóból úgy tűnik, Gyarmati Fanni összetartozó párnak látta őt és Buday Györgyöt: „Este Buday Gyurka és Viola. Nagyon helyesek, melegen összetartozók, és Viola ritka érdekes és szép jelenség. Megvan benne az, amit Lillában hiányolok: mennyi szíves melegség és nőiség, nem pózokra beállított bábu. Jobb szeretném, ha Gyurka mellette tartana ki” (I. 246.). A bejegyzésben említett másik nő Bauer Lilla táncművész, Buday korábbi szerelme: a kapcsolatukról író Varga Katalin szerint 1937-re véget ért a viszonyuk. A valós történet férfi főszereplője, úgy tűnik, 1938 legelejétől kezdve járt fel rendszeresen a gépirónő Gyarmati Fannihoz diktálni: „Hevesi Bandival ma, nagyon frissen kiborotválkozott kedvében lévén, no meg a Thomas Mannban is megrekedtünk – sokat dumáltunk. A Baumgarten-díjakról és a nyertesekről” (I. 262.). Sajnos nem tudom, miféle Mann-művet fordított 1938 elején Hevesi. 1936-ban a *Szép Szóban* jelent meg Mann-fordítása, a *Freud és a jövő*. Franciából, angolból, németből is ültetett át műveket magyarra, kiváló írókat: Roger Martin du Gard-t, Aldous Huxley-t, Virginia Woolfot.

Az álarcosbál, melyet a művészettörténész-kiadóigazgató Péter András rendezett 1938. január 15-én, csak rövid bejegyzést kapott a naplóban: „Este 10 felé indulunk, Mik

[Radnóti Miklós] a Bruckner Gyuritól kapott egy autószerelő-ruhát, meg egy demonstratív franciakulcsot. Odaérve az a legkomikusabb, hogy az álarc alatt is nyilvánvalóan rém sok idegen pofa van. Menekülve bújunk össze Bálintékkal [Bálint Györggyel és feleségével, Csillag Verával], akik Rivelseknek [azaz bohócoknak] vannak öltözve, vörös majomábrázattal" (I. 264.). A társaságukat azonban még napokig foglalkoztatta a bál: „Tolnai Gábor járt itt, és ő meséli, hogy Halász Gábor szerint a két legcsinosabb nő volt a Péterék bálján a Viola meg én" (I. 268.). S néhány héttel később kiderült az is, hogy a bál utóbb legfontosabbá váló eseménye Viola és Bandi megismerkedése volt: „Hevesi Bandi ropant izgatott, azt hiszem, a Péterék estélye óta komolyan szerelmes Violába, akivel sűrűn, majdnem naponta együtt vannak. Viola referál a hétfői kollégiumi estéken félig-meddig. Kicsit bánt, hogy úgy elhanyagol, eszébe sem jut felhívni engem, és hogy csak arra voltam jó, hogy asszonyi gondoskodásomat és tapasztalataimat vegye igénybe. [Ő segített neki orvost találni nagy ijedelmében, amikor azt hitte, teherbe esett.] Most nagy karrierista társadalmi életet él Viola. Olyan szép és üde minden hatalmas szellemi munkája után és ellenére is, úgy irigylem, pedig már közel jár biztos a 30-hoz, de 23-nak néz ki, és amellett az a tiszta világos koponya hozzá. Egész rendkívülien szerencsés nő, és Bandika szomorú és erőszakos csecsemő lett ebben az epedő állapotában" (I. 274.).

A Művészeti Kollégium szegedi társasága – vezetőjük, az angliai ösztöndíjas Buday távollétében – Pesten is összetartott, s úgy tűnik, a tagok a magánéletükről is beszámoltak a többieknek. Egykori egységük valójában éppen 1938-ban bomlott meg, részben Buday külföldre kerülése következtében (mely utóbb emigrációvá vált), részben Tomori Viola magánéletének kanyarulatai, részben Gáspár Zoltán eltávolodása miatt, aki addigra a *Szép Szó* szerkesztője lett. Mindez nyomon követhető Gyarmati Fanni naplójában is. E csodálatos naplóró rendkívül éles szemű, ám gyakorta elfogult megfigyelő volt. Az újonnan megismert emberek sokszor heves rokon- vagy ellenszenvet váltottak ki belőle. Csodált nőkből és férfiakból ábrándult ki egy-egy eset hatására, vagy fogadta el őket huzamos ideig tartó elutasítás után. 1938-ban sok bejegyzésében „szegedi szemmel” méregette értelmiségi környezetét, azaz Radnótinak és társaságának a szemével. Olykor merevek voltak társadalmi, politikai és morális ítéletei. Íme, egy példa: „... jön a Hevesi, és gőzerővel gépelek, mert sürgetik a fordítást. Igaz, hogy sokszor egy óra hosszat is átdumáljuk az időt. Ma is őszintén megmondtam, mit mondanak róla, mert nagyon kíváncsian kérdezte, és remélem, megszívlel némely dolgot a nagypolgári osztályöntudatára vonatkozólag" (I. 278.).

Hevesi valóban nem illett bele egészen abba a baloldali szubkultúrába, amelyről – mint Lengyel András megírta e hasábokon közel tíz évvel ezelőtt – Gyarmati Fanni naplója a leginkább részletgazdag tudósítás. Ide kötődtek baráti és szellemi kapcsolatai, de a habitusa és a politikai nézetei csak félig-meddig. Húszas évek végi párizsi ismerősei – például a memoárját író Simone de Beauvoir – úgy emlékeztek rá, mint Charles Maurras hívére, azaz mint jobboldalira. A harmincas években Budapesten harcos urbánus publicista lett belőle – ezt például a népi írók felé tájékozódó „szegediek” nem nézték jó szemmel. Újságíró volt, történetünk idején a *8 Órai Újság*ba és a *Magyar Hírlap*ba írta a cikkei. Ismeretes George Orwell mondása, miszerint 1933 után sokan elkövették a hibát, hogy antisziszták voltak anélkül, hogy antitotalitáriusok lettek volna. Hevesi nem tartozott közéjük: a náci Németországról éppoly elutasítóan írt, mint a Szovjetunióról. Péter András jelmezbalja baloldali résztvevőinek többsége biztosan egyetértett vele, ha Németországról írt, s valószínűleg nem értett egyet, ha Szovjet-Oroszországról. Rendhagyó alakjáról nagyon markáns képet rajzoltak a baráti-ismerősi emlékezések. Ellentmondásos, nehéz ember lehetett. Cs. Szabó László szeretetteljes 1945-ös írásában (*Turauskas* a címe, a *Párizsi eső* szereplőjére utalva) „erőszakos, zabolátlan természet”-nek nevezte. Róla írta azt a naplójába 1938. február 10-én Gyarmati Fanni, hogy „szomorú és erőszakos csecsemő lett” a szerelem „epedő állapotában”.

A naplóíró közel egy hónap múlva, március 7-én tudósított legközelebb a viszony állásáról: „Este lemegyek én is a kollégiumi kávéházba. Violkát tanácsoljuk körül a Bandika-ügyben. Kiábrándulok kicsit Violából. Komolyan panaszkodik, hogy barátnői nem tartják helyesnek a Bandival való együttléte, mint karrierjét veszélyeztető okot, s ezt ő elhiszi és sopánkodik, és egyáltalán, hogy így kijön belőle egész hatalmas karrier-éhsége” (I. 280.). Vajon hogyan kell érteni, hogy a Hevesivel való kapcsolat veszélyeztethette Tomori Viola karrierjét? A Szociálpolitikai Intézet kormányzati intézmény volt, a férfi ellenzéki újságíró. Erről volna szó? Vagy arról, hogy Hevesi zsidó származású, s a vele való viszony hátrányos lehet a keresztény partner számára? Ha eddig azt hihettük a napló kivágatait olvasva, hogy szerelmi történet tárul elénk, most gyanakodhatunk, hogy valójában politikai történet ez. Két nappal a bejegyzés előtt a magyar miniszterelnök bejelentette, hogy a kormány törvényt készít a zsidókérdés rendezésére, mert „a zsidóság aránytalanul nagy szerepet játszik a gazdasági élet bizonyos ágazataiban”. Öt nappal a bejegyzés után március 12-én német csapatok vonultak be Ausztriába, a náci Németország Magyarország szomszédja lett. Egy hónap múlva a napilapok közzétették a kormány első zsidótörvény-tervezetét, s május végére a parlament elfogadta. A történelem nekilódult a maga útján. Ám addigra a mi szerelmi történetünk már véget ért.

A szakítás híre március 28-án érkezett meg a naplóba a „szegediek” köréből, ekként: „Aztán Viola levélben szakított Bandival, és most nagy válságok gyöttrik” (I. 286.). Egy hét múlva, Viola lakásszentelésekor (újra együtt a Kollégium társasága), kezd kiderülni, mi-féle válságok: „Viola sajnos nagyon tévelyeg a hovatartozásban. Katonatisztek társaságában látják mostanában, és hivatkozik is jólértesültségére a katonaság irányában” (I. 288.). Még két hónap kell ahhoz, hogy a „tévelygése” célhoz érjen: „Viola pedig négy szemközt kijelentette [Ortutay] Gyulának, hogy ő nyilas, állandóan Szálasi legszemélyesebb barátai-val látják, talán szívügye is onnan valaki, szóval tetemre kell hívni, és megtárgyalni a »feloszlátást«” (I. 309.). Mármint a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának a feloszlátását, amit Buday György a távolból, levélben sürgetett, Tomori Viola politikai „tévelygése” pedig aktuálissá tett. Másnap, június 16-án azonban mégsem oszlott fel a Kollégium: Viola letagadta a nyilatkozatát, Ortutay nem hazudtolta meg, a társaság egyben maradt (I. 309.). De csak napokra ült el a válság: hamarosan Viola is a feloszlátás pártjára állt. De ezt a szálát nem követem tovább, nem a Kollégium történetét írom.

A júniusi napokra – tehát fél év alatt – Gyarmati Fanni véleménye Tomori Violáról mindenestül megfordult. A kezdeti csodálat és irigykedés előbb értetlenkedésbe, utóbb teljes elutasításba torkollt. „Szomorú, szomorú, hogy micsoda romlás van ebben a nőben, micsoda csalódás nekem. Komolyan a nyilasok felé fordul, komolyan is veszi őket, mert egy tiszt csapja neki a szelet, és így a nőiességén keresztül jut el hozzá minden. Ezt nem hittem volna róla, ezt a minden méltóság nélküli átengedését az ostobaságnak.” (I. 311.) „A Viola, az egy sötét pont, fenékiig őszintetlen macska, telve ronda, önző karrierizmussal, semmi igazi melegség és hivatástudat nincs benne. Nagyon meggyűlöltem, pedig mintakép volt szinte előttem.” (I. 311.) Ezekre a hónapokra – március végétől július elejéig – Hevesi András eltűnt a naplóból, Viola viszont sok-sok bejegyzésben szerepel. Azután egyszer csak a július 11-i szakaszban ismét feltűnik, kissé kiábrándító összefüggésben, férfi főhősünk is. A Kollégium egyik összejövetelén Viola újabb szívügye a téma: „nagy ugratás van [Baróti] Dezső körül”, mert „bebeszéli magának, hogy ő szerelmes Violába, és úgy is viselkedik, folyton mellette van és házasságot emleget, Viola pedig a maga sötét, felelőtlen komiszságával tűri és táplálja ezt. Nagyon kiábrándultam ebből a nőből. Közben Hevesi Bandival is fenntartja az áldatlan barátságot, illetve nem is áldatlan. Jó vacsorákat eszik az ő jóvoltából” (I. 316.).

Az utolsó komolyabb bejegyzés Gyarmati Fanni naplójában Tomori Violáról augusztus 19-én kelt. Az ő története ebben a szövegben véget ér – hogy éppen ekkoriban kezdje egy

másik szövegben új, fiktívvé változtatott életét. Az utolsó hírünk róla így szól: „A kollégiumi összehívás oka, hogy Viola írt [Ortutay] Gyulának, hogy eljegyezte magát a nyilas katonatiszttal. Egyelőre titokban, mert az még elvégzi az Akadémiát, de azért már végleges ez. Ő tudja, hogy butaság, de nem tehet másként, mert szereti” (I. 323.). Idemácsolom rövidesen a naplóíró kérlelhetetlen véleményét is, előre jelezve, hogy az ítélete szigorúbb, mint az *Irén*ből elének rajzolódnó kép. Írásom olvasója már ráébredhetett, hogy a napló nem csupán megismertette velünk Tomori Viola és Hevesi András szerelmi történetét, de színre vitte Tomori Viola és Gyarmati Fanni párhuzamos történetét is, amelynek *ugyanaz az íve*, mint a férfi–nő kapcsolaté: a vonzalom, a csodálat kifejlődésén kezdődött, csalódásba és értetlenkedésbe fordult, és teljes kiábrándulásban végződött. „Á, csúf némben a Viola, nagyon nagy csalódás nekem nőben. Azt hittem, teljes értékű, biztosan a lábán álló ember, akit nem vadítanak meg női dolgok: csalódás, magáramaradottság stb. De csak egy elfojtott nőstényiesség tört ki belőle a pesti időzése alatt, aljas kacérkodások és egészen aljas viselkedés. Most ez a betetőzése az ő ideológiai múltjával. Ennyit ért rajta a Kollégiumban eltöltött fiatalság. Ennyire zavaros maradt minden tudományossága mellett is.” (I. 323.)

Gyarmati Fanni sorainak hatása alatt nem szabad azt gondolnunk, hogy Tomori Viola ilyen volt, amilyennek a napló mutatja. Nem; csak a naplóíró szemével látott Tomori Viola volt ilyen. A napló szereplője is megformált alak, mint a regényé – s ez esetben mindkét alkotás hasonló mértékben kölcsönözte az elemeit az írójuk tapasztalatából. Az *Irén* a maga fiktív világában magában foglal *minden* szereplőt, cselekményelemet, fordulatot, adatot, amit a naplóból összeállítható Viola–Bandi történet tartalmazott. Az író csak a kulcs-szereplők nevét és foglalkozását változtatta meg (némi következetlenség árán): a regényben Irén nem falukutató vagy szociálpolitikai szakember, hanem matematikus, s összetartó társasága nem szegedi, hanem debreceni. Egykori szerelmét nem Buday Györgynek hívják, hanem L. K.-nak. Irén új társaságát a regény forradalmároknak nevezi, nem használva a „nyilas” kifejezést. A nő új udvarlója a regényben mérnök, s nem katonatiszt-jelölt. Ám a történet – amennyire ez lehetséges – ugyanaz, mint amit a naplóból megismerhetünk. Az *Irén* nem egyszerűen Tomori Viola és Hevesi András életéből vette az anyagát. Nem csupán irodalmi ambíció szülte. Inkább valamiféle áttételes szerelmi bosszúé. Regény az olvasóközönségnek, de egyben a csalódott férfi elszámolása, leszámolása is. Önkínzás, és a másik kínzása is. Végző üzenet a szeretett nőnek, hogy immár sosem szabadulsz tőlem, mert fiktív alakká változtatva ezentúl mindig együtt maradunk:

Hevesi András: Irén

A naplóból kiderül, hogy az író nyár végén vagy őszi elején adta le regénye kéziratát Péter Andrásnak, azaz a Franklinnak. Azután múltak a hetek kiadói válasz nélkül. (I. 331.) Hevesi csak november elején kapott végleges választ: „Péter Bandi visszaadta Hevesi Bandi regényét úgy, hogy már hetek óta áltatta, hogy már nyomdában van a könyve, és nem sokára kapja a levonatokat. Bandi tajtékzott. Igaza volt ezúttal, csúnya dolog volt ez. Úgy se felejtik el nekik, Péteréknek, hogy zsidók voltak, és akármennyire katolikus könyvkiadónak játsszák ki magukat, nem használ. És e miatt a túlzott óvatosság miatt nem akarják kihozni a könyvet, mert zsidó főszereplője van. Csúf dolog ez, de Bandi máris elvitte Cserépfalvihoz, aki persze örömmel kihozza” (I. 343.). Az író néhány nappal, héttel később adta oda a műve levonatát vagy kéziratát Gyarmati Fanninak, aki így a megjelenése előtt egy hónappal olvasta. November 16-i bejegyzése utólag, a napló 2014-es megjelenése által, az *Irén* első ismert kritikájává változott: „Hosszú beszélgetés Hevesi Bandival a könyvről. Tegnap kiolvastam nagy vágatással. Hát a végző benyomás minden rettenetes exhibicionizmusa mellett mégse rossz, sőt, Viola egész belül büszke is lesz, mert igen rendkívüli benyomást kelt. Mindent összegezve a főhős inkább Bandi maga az, aki egész

kegyetlenül le van leplezve. Jó könyv, sok szépség van benne, de mégsem, ez sem az »igazi«. Nem is készült ugyanolyan igénnyel, de miért nem lehetett volna ez is az” (I. 346.).

A decemberi megjelenés után a napló beszámol a regény fogadtatásáról is: „Csak-ugyan egyértelműen nagy sikere van” (I. 358.). 1939 elején Gyarmati Fanni feljegyezte beszélgetésüket, amelyben Hevesi megkérdezte: „Mondja, nagyon elképedt, amikor azt mondtam, hogy vagyok olyan író, mint a Roger Martin du Gard?” (I. 362.) A napló e szakaszából derült ki számomra, hogy magázódtak. A francia író 1937-ben kapott Nobel-díjat. Hevesi fordította magyarra *Egy lélek története* című regényét, vélhetően Fanninak dik-tálva a fordítását – talán ennek kéziratára céloz az itt utolsóul idézett szövegrész, napok-kal a férfi franciaországi emigrációja előtt: „Hevesi Bandi mégis eljött kifizetni az adósságát. Megható ez a gondossága mindig elutazás előtt. Igaz, hogy kellett neki a re-gény kézírata, amit én őriztem eddig, meg a nagy francia szótárát is. Azután elbúcsú-zunk, állítólag már hétfőn utazik Párizsba” (I. 380.).

Cserépfalvi Imre rosszul emlékezett a memoárjában (*Egy könyvkiadó feljegyzései*) a könyv megjelenésének időpontjára. A regény nem augusztus végén, hanem december közepén került piacra. Talán azért tévedett, mert emlékezett rá, mennyire sürgette az író a megjelenését. Leírta a jelenetet, ahogy Hevesi kora reggel kialvatlanul, gyűröttten beállí-tott hozzá a kézirattal, s letette az asztalára: „a regénynek még ebben az évben meg kell jelennie”. Kiadására a leggyorsabban a *8 Órai Újság* reagált, amely napilapnak az író a munkatársa volt: 1938. december 14-én. Keresztury Dezső kritikájában nincs célzás arra, hogy a mű kulcsregény volna, ahogyan az *Irén* többi, 1939-es recenziójában sincs. Egyet-len kivétellel: „Yti”, a *Magyarság* cikkírója nyilvánvalóvá tette, hogy kulcsregényt olva-sott: „Hevesi nem tagadja, sőt magánéletében is folyvást hangoztatja, hogy az ebben a regényben szereplő szerelmi ügy valóságos élmény, a maga egészében minden részleté-ben így történt”. „A mód azonban, ahogy magánügyéből közügyet csinál, rendkívül visz-szatetsző, sőt, ha jobban megfigyeljük ennek a bűvészkedésnek a mikéntjét, egyenesen felháborító.” De a kritikus nem a magánélet védelmében szólalt fel Hevesi műve ellen. Ő politikai műnek: tendenciózus faji regénynek látta az *Irént*, amely becsületesnek és szor-galmasnak állítja be az elbeszélő zsidó férfit, és gonosznak, szeszélyesnek a keresztény nőt – zsidó, zsidósággal rokonszenvező olvasóközönsége kedvéért.

„Yti” tehetséges ellenfélnek tekintette újságíró kollégáját, Hevesit, akitől el lehet tanul-ni a félrevezetés technikáit. „Aki... végigolvassa a regényt, az, ha zsidó, okvetlenül a be-folyása alá kerül. A tálalás, a stílus, az ügyes adagolás bűvészműtatványa ez a mű, mely őszintének ható vallomásszerű trükköt alkalmaz. Edzett nemzeti szocialista kár nélkül végigolvashatja, legföljebb bosszankodni fog, a megírás módszeréből azonban tanulhat.” „A zsidók örülhetnek ennek a munkának. Mi se szomorkodjunk. Egy nagyon ügyes, je-lentős, felkapott ellenfél megmutatta, mennyire képtelen a magába szállásra, az igazsá-gosságra, a hamisítatlan őszinteségre. Ez a regény is figyelmeztetés lehet számunkra: le-gyünk állandóan résen, legyünk éberen, sohase lankadjunk a zsidó szellemiség elleni szívós küzdelemben”. S nem a *Magyarság* antiszemita cikkírója volt az egyetlen 1939-ben, aki politikai műként olvasta az *Irént* – részben akként olvasta a baloldali Fejtő Ferenc is, a *Korunkba* írva. Míg „Yti” „a zsidóság elleni harc” hősnőjeként ábrázolta a címszereplőt, Fejtő épp ellenkezőleg, „az új, támadó, szélsőséges emberfajta” jelképének látta, akinek „gátlástalan vidékisége úgy gázol át a gyámoltalan és védhetetlen urbanitáson”. Az ő bí-rálatában Irén ellenszenvesebb alakká lett, mint magában a regényben: „a vidékiesség szörnyetege, irtózatoss, undorító, grandiózusan közönséges nőszemély”. Az indulatos fo-galmazás felfedi, Fejtő tudta, hogy kulcsregényt olvas, noha nem árulta el az olvasóinak.

De nem az *Irén* fogadtatástörténetét akarom szemlélni; csupán arra szerettem volna rámutatni, hogy volt bírálat, amely kulcsregénynek tekintette a művet, felvetette a ma-gánügy–közügy etikai kérdését (hogy azután túl is adjon rajta), s voltak recenziók, ame-

lyek politikai alkotásnak látták Hevesi könyvét. A szerző és modellje ismerősei biztosan kulcsregényként olvasták (s alkalomadtán önmaguk mását keresték benne). Egyetlen példát tudok erre hozni Gyarmati Fannin kívül: Ortutay Gyula naplóját. Idézem 1939. január 12-i bejegyzését: „Hevesi Bandinak nemrégiben jelent meg új regénye, s ebben Tomori Violával való keserves szerelmi kalandját meséli el, reménytelenül szerelmes dühét, zúzó-dásait. Violának förtelmes karakterológiáját, magamagának meg patológikus jellemrajzát adja ebben a megsemmisítően exhibicionista regényben. A regény különben a befejezés bizonytalanságától eltekintve kitűnő francia lélektani regény annak összes előnyeivel és szűkösségével. Minden bizonnyal kegyetlen a könyv, de az is igaz, Hevesi elsősorban önmagához kegyetlen. (...) Nos hát, valami ízléstelen »baráti közlemény« Buday Györgynek is a tudomására hozta, hogy a viszony gyümölcse, a regény is megjelent, s abban »becsületébe gázoltak« volna. Én ugyan pár enyhe ironikus megjegyzésen kívül semmit sem találtam Györgyről, s kényelmetlenül érintett, hogy a témát egyáltalán felhozta. De becsületesen megírtam a véleményem a könyvről... Azt nem is írtam Györgynek, hogy a Hevesi–Tomori-szerelem összes inkorrektégeit Viola követte el, s a regény még jóval szigorúbb is lehetett volna, s párhuzamosan egy plutarkhoszi hajlamú író megírhatta volna a Baróti–Tomori-viszony kísérteties történetét is, és a nyilas Tóth Miklós–Tomori-viszony megszegyenítő históriáját is, mely utóbbi különben egy »legális-titikos« eljegyzés formájában az összes polgári és romantikus kedélyeket is kielégítheti; amellet politikailag is jobb megoldás minden eddiginél. Mindezek után csak azt nem értem, bár lehet, hogy az én fölfogóképességem hiányosságait mutatja ez, mit ettek ezek a szerencsétlenek Violán?”

Aki ismerősként kulcsregényt olvas, mint Gyarmati Fanni és Ortutay, egyszerre látja a művet az általa ismert társas valóság interpretációjának, s ugyanakkor esztétikai teljesítménynek. A kései olvasó, ha tudja is, hogy az elé került alkotás kulcsregény, ha össze is tudja vetni egyidejű személyes iratokkal, ha megfogalmaz is magában különféle feltevéseket az egykori társas valóságról, mégiscsak fikciónak kell hogy lássa a regényt, sőt, nem szabad elfeledkeznie a naplók formáló munkájáról sem: nem valóságlenyomatok, hanem valóságinterpretációk. Nyolcvanöt év választ el bennünket e szerelmi történetről, amelynek a szereplői és szemtanúi rég meghaltak. Ugyan honnan tudhatnánk, melyiküknek miben, mennyiben volt igaza? Mindazonáltal az *Irén* önmagában is, a két napló bejegyzéseivel még inkább, mégiscsak egyenlőtlen helyzetet állít elő, amelyből hiányzik a másik fél meghallgatása. Tomori Viola – aki évtizedekkel élte túl az 1940-ben a francia fronton francia katonaként meghalt Hevesit – több visszaemlékezést is írt, mindig feltétlen odartartozás-tudattal szólva a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumáról és tagjairól, sosem tárgyalva a Kollégium pesti felbomlásának folyamatát, eltávolodását a többiektől, sosem említve viszonyát Hevesivel, sosem utalva magánélete nyilas kiterőjére. Vajon maradt-e a hagyatékában szöveg, levél, amely az ő szemszögéből nézve is megvilágíthatja az itt elmondott történetet?

Mindenesetre úgy sejtem, 1939-ben nem ment feleségül a Tóth Miklós nevű nyilas katonatiszt-jelölthöz. A kapcsolat nem tarthatott sokkal tovább, mint korábban a Hevesivel való viszonya. Az *Új Magyarország* egyik októberi rövidhíre ugyanis már Verseghyné Tomori Violaként említi őt, aki a „Magyar a magyarért” mozgalom támogatásával végzi szociális gondozó munkáját a visszatért Felvidéken. A házasságot nyáron köthették meg, mert augusztus elején Erdei Ferencnek levelet írva a nászútját említette. 1941-ben aszszonyneve nélkül, Tomori Violaként publikált a *Nép- és Családvédelem* című lapban, 1942-ben viszont már Váróné Tomori Violaként. S azután ezt a nevet viselte haláláig, több mint ötven éven át. Ortutay naplójában is 1942-ben kerül elő újra a neve, amikor a „szegediekkel” való sikertelen békülési kísérletét említi. Váró Györgyöt még a szegedi években ismerhette meg, az Erdélyi Fialatok mozgalmával való együttműködésük során. 1942-ben a férfi ismert közéleti szereplő volt, egyike azon politikusoknak, akiket a visszatért Erdély-

ből képviselőnek hívtak be a magyar parlamentbe. Az asszony fél évszázaddal később egyik interjújában felidézte, hogyan menekült 1944 őszén Székelyudvarhelyről, katonának bevonult férje nélkül, két kicsiny gyermekével a kiürítési parancs nyomán Budapestre, majd Pomázra, hogyan latolgatták a háború átvonulása után, kivándoroljanak-e Amerikába, s végül hogyan tértek vissza mégis Erdélybe, „haza, haza”. Viszontagságos életük további folyama nem része az itt elmondandó történetnek. Azért fűztem mégis hozzá e szakaszt a fenti naplóbejegyzésekhez, hogy érzékelhetővé váljon a naplókban megjelenített rövid időszak léptéke Tomori Viola teljes életéhez képest.

Milyen lehetett tehát a harmincas évek végi Tomori Viola? Nem tudom. Mint ahogy azt sem tudom, milyen volt Hevesi András. Csak azt tudhatom, milyennek mutatják őket a ránk maradt szövegek. 1975-ben írott, 1985-ben megjelent *Kukko* című különös könyvében azonban, amely egyszerre alapfokú szociálpszichológiai tanfolyam, öregkori életvezetési tanácsadás és töredékes visszaemlékezés, található *egyetlen* bekezdés, amely *egyetlen* pillanatra megmutatja, milyennek láthatta negyvenes évek elejei önmagát Tomori Viola. Idemásolom e szövegrészt, elmaradt 1938-as, 1939-es visszatekintéseinek pótlására. A jelenet, amit felidéz, „energiatermő örömmel” teli emlékei közül való, írja, „amelyben az érzelem döntött minden hideg tudatosság ellenére”:

„Az uram meg én magunkban már kacérkodtunk a gondolatlan, hogy össze kéne házasodni. Sok mindent görgettünk a gondolat útjába, pedig amúgy is bőven voltak külső akadályok. Többek közt hogy másnak a felesége voltam. Annyira végzetesen sok volt, ami összesodort, hogy önkéntelenül is küzdöttünk ellene. (...) Furcsa szeméremből játékosan hangsúlyoztunk mindent, ami elválasztott. Az uram meg is fogalmazta: soha nem vesz el olyan nőt, aki diplomás, festi magát és cigarettázik. Én csak kacagtam rajta, annál jobban festettem magam, cigarettáztam, és egy helyett két főiskolai diplomám volt. Kergetőzéseink egyszer egy szép nyugalmas terepre vezettek. Jóízű fagyalt után, a derűs, friss levegőben már csak inkább mókából vettem elő a szép hosszú Dames cigarettákat, s egyet végigropogatva rúzsos ajkaim közé vettem. Legnagyobb csodálatomra az uram nyúl a gyufa után, meggyújtja a cigarettám, s utána maga is a szájába tesz egyet, szó és hangszünet nélkül. Csak úgy, egész egyszerűen – kedvesen. Erre már bennem is elpattant a gát, a meleg szeretet hulláma mindent elöntött, s olyan erővel csavartam derékon a cigarettákat, hogy még a papírkosárból sem volt érdemes senkinek kiszedni őket. Valódi sárkányölő Szent György volt abban a percben az én György lovagom...” E jelenetben ugyanazt az öntudatos, kacér, morálisan kétesnek tartott helyzeteket is vállaló, szeszélyes, férfiasság-kereső, magát az érzelmeinek átadó nőt látjuk, akit előbb csodálva, majd elutasítva ábrázolt Gyarmati Fanni, s aki egyidejűleg az *Iré*n modelljévé vált. S aki hatvannégy évesen is romantikus maradt, s visszapillantva is az érzelem oldalára állt a „hideg tudatosság” ellenében.

II. Az elbeszélő értelmezései

Az *Iré*n nem más, mint az elhagyott férfi kísérlete, hogy megfejtse a nőt, akibe beleszeretett. Mostantól kezdve már csak a regényről fogok beszélni, s nem a kiindulópontjául szolgáló valóságról; csakis Irénről, s nem Tomori Violáról. Az elbeszélő nemcsak elmeséli viszonyuk történetét, a megismerkedést, a heves érdeklődést, a beteljesülést, a házassági terveket, az akadályokat, más férfiak felbukkanását, a szakítást, a viszony időszakos felújulásait, az ámitásokat, a mentegetőzéseket, s a végleges szakítást, hanem közben újabb és újabb értelmezéseket fűz a nő és saját maga viselkedéséhez. De megfejthető-e a mindig másmilyennek mutatkozó, titkolózó nő? Egyszer csak így kiált fel Irén: „Annyiféle személyiségem van, hogy már nem is tudok eligazodni köztük... Már nem tudom, melyik az

igazi...” (138.) Lássuk tehát, miféle politikai, társadalmi, kulturális interpretációkkal látja el közös történetüket a férfi, aki még egy lélektani magyarázatot is kölcsönvesz lélekelemző orvos ismerősétől.

A regény kritikusai leegyszerűsítették a főhősnő alakját, amikor „új, támadó, szélsőséges emberfajta”-ként (Fejtő), „irracionális politikai mozgalmak képviselője”-ként (Gál) határozták meg. Irén a történet során kapcsolatba lép egy meg nem nevezett „szélsőséges mozgalommal” (138., 192.), a „forradalmárokkal” (158., 166.), akiket előbb veszedelmesnek lát, utóbb azt fontolgatja, hogy csatlakozik hozzájuk, később azt állítja (talán azt hazudja), hogy valakinek a megbízásából megfigyeli őket. A szövegben nincs leírva a „nyilas” szó. Csak a szóhasználatukból sejtheti az olvasó, hogy e forradalmárok jobboldaliak (165.). A cselekmény egy pontján a nő bevallja, hogy csatlakozott a mozgalomhoz, de az olvasó nem lehet biztos benne, hogy igazat mond. Lehet, hogy csak a közéjük tartozó mérnök vonzza. Irént mindig túl sok bizonytalanság és ellentmondás veszi körül. Ám mégis, maga a regényszöveg készítette elő Fejtő és Gál István idézett politikai értelmezéseit olyan részleteivel, mint az itt következő. Az elbeszélő mondja: az Irénnel való viszonyomban „hagytam, hogy a fejemre nőjön és eltaposson, úgy álltam szemben vele, mint puha és szentimentális demokráciák a készülődő és szervezkedő parancsuralmakkal” (120.). Mondta egyszerűen politikai allegóriává változtatja magánéleti történetét.

Fejtő Ferenc egykori *Korunk*-beli kritikája különben útjára indított egy másik leegyszerűsítést is. A *Párizsi eső*-ből vett metaforával a lélektani „szörnyetegek” írójának nevezte a szerzőt: „Hevesi András új regényének két szörnyeteg a hőse”. Koncepcióját átvette az *Irén* 1980-as sajtó alá rendezője, Petrányi Ilona is, aki a kötethez írott bevezető tanulmányában megismételte Fejtő egykori nézetét. Noha az *Irén* elbeszélője egyszer (kissé indokolatlanul) valóban „szörnyetegnek” nevezi szeretőjét, nem hiszem, hogy erre alapozva érdemes volna a *Párizsi eső* Turauskas alakjában megtestesülő epikai törekvését kiterjeszteni a szerző szóban forgó regényére vagy akár egész életművére, amint Petrányi tette. Az én szememben e történet szereplői egyáltalán nem lélektani szörnyetegek, csak két különböző, végtetességre hajló, kissé egzaltált ember. Az egyikük, a férfi, kifordulva önmagából, alávetni szeretné a másiknak magát, miközben magához is hasonítaná; a másikuk, a nő, egyszerre szeretne uralkodni a partnerén, s várná el tőle, hogy minél férfiasabb és parancsolóbb legyen. Dehogy szörnyetegek – ilyen emberek járkálnak körülöttünk az utcán.

Két rendkívüli módon különböző ember találkozott össze e viszonyban, a szó szociológiai értelmében is. A férfi, amikor számba veszi a kettőjüket elválasztó jellemzőket, említi, hogy „én budapesti vagyok, ő vidéki” (125.). Sejteti, hogy ő zsidó származású polgár („a származásom az egyetlen hibám”, 118.), míg Irén dzsentrí családból való (115.). Mégsem ez magyarázza meg eltérő magatartásukat (150.), hanem a bennük működő eltérő kulturális hajtóerő. Irén „nem tűrte, hogy szokások alakuljanak ki az életében, nem volt a világon semmi érzéke a hagyományok iránt. (...) Gyűlölte mindenféle családi élet, talán minden kultúra, és minden alkotó munka lényegét, az ismétlést... Ez a lány nem tudott hátránézni, nem tudott megállni, csak rohant előre és rohan most is, valami eszelős végtelenbe.” (105.) De nem egyszerűen elütő alkatú emberek ők (nehézkés férfi, kalandor nő), hanem egymással ellentétes eszmék emberei, abban az értelemben, ahogyan Mihail Bahtyin írt Dosztojevszkij hőseiről. Íme, a dialógus, amely köré a regény épül: „Egyszer-kétszer félénken védelmezni próbáltam a polgári életforma szépségét meg gyakorlati bölcsességét... Irén ilyenkor unottan, kelletlenül, barátságtalanul hallgatott, talán oda se figyelt a szavaimra”. Vagy éppen „gonosz diadallal a szemében, felcsattanó, majdnem rikácsoló hangon... ünnepelte a maga végtelenbe törő, kalandos és veszedelmes életeszményét” (128.).

Az orosz irodalomtudós ezt írta: „Dosztojevszkij főhősei, mint az eszme emberei, teljesen önzetlenek, minthogy személyiségük legmélyebb magját is az eszme tartja hatalmában. (...) Még egyszer hangsúlyozzuk: a lényeg itt sosem a jellem és a tett megszokott

minősítése, hanem annak kimutatása, hogy a személyiséget mennyire mélyen tudta fölszívni magába a meghatározó eszme". A szerelmi történet eseményein túl az *Irén* nagy vitája két ember, két eszme, tehát két emberré vált eszme között zajlik, a polgári életformát védelmező férfi, s az ellene lázadó nő között. Honnan ered Irén „kalandos és veszedelmes életeszménye”? Az elbeszélő egy ízben a *Lady Chatterley szeretője* című regényre és szerzőjére utalva beszél a nő egyik udvarlójáról: „Tökéletes, remek emberpéldány volt az erdőmérnök, Irén Lawrence-embere, az ösztönök nagyszerű kivirágzása, ez a fejedelmi állat... Ez nagyon fontos volt Irénben, ez a modern rousseau-izmus, ez a visszavágyódás az emberi természet ősi, töretlen szilajságába” (123.). S Irénnek nemcsak a férfivonzalmait határozta meg „a modern rousseau-izmus”, hanem a politikaiakat is: „Egyáltalán nem haragudtam rá azért, mert belesodródott ebbe a mozgalomba. Éreztem, hogy ez logikus és elkerülhetetlen volt. Ez is Irén Lawrence-komplexusába tartozik, mint a bikaviadalok, a kalózfilmek, a szocialista vitaestek és Havanna...” (193.) Úgy tűnik e mondatból, hogy az elbeszélő egyként a „modern rousseau-izmus” változatainak tekintette a bal- és jobboldali forradalmiságot.

A regény kétharmadánál különös, két részből álló kitérőt tesz a cselekmény: az immár elhagyott férfi beszámol egy színházi főpróbáról, s ugyan nem nevezi meg sem a darab címét, sem a szerzőjét, könnyű azonosítanunk: Németh László *Villámfénynél* című drámáját látta. A felvonásközi szünetekben pedig kigondol egy újságcikket, amit végül mégsem ír meg, ám rövidítve belefoglalja az elbeszélésébe. A színpadon Irén férfi másával találkozik: nemzeti/társadalmi küldetéstudattal felruházott emberrel, akinek nincsenek kétségei önnön igazában. A cikkvázlat pedig Közép-Európa szellemi életrajzát foglalja össze a felvilágosodástól annak visszavonásáig. „Meg akartam mutatni, mennyire hasonlít ez az életrajz Oroszországhoz” – írja (178.). Történetében a fordulópont Dosztojevszkij elfordulása a Nyugattól, s az orosz muzsik felé fordulása; a végeredménye pedig Oroszország mai (1938-as) teljes idegensége Európától. A párhuzamos magyar történetet így lehetne tömöríteni: Kazinczy még „otthon volt Európában”, Ady már hánykolódott közte és Magyarország közt, s hatásaképp a gát átszakadt: ma „Közép-Európa elhajtja a nyugati álarcot, amelyet másfélszáz évig viselt”. „A helyi ösztönök, amelyet az egyetemes nyugati gondolat eddig úgy-ahogy fegyelmezett, teljes győzelmet arattak.” (181.) Az elbeszélő férfi, a szerelmi viszony vesztese, vesztese a történelmi folyamatnak is.

Petrányi Ilona az *Irén* 1980-as kiadása elé írott nagy előszavában már rámutatott Hevesi művének szerkezeti alapelvére és esetleges mintájára: „Ezt a novelláiban is alkalmazott feszültségteremtő írói fogást Hevesi talán Hunyady Sándortól tanulta, akinek *Erdélyi kastély* című színművéről azt írta, hogy »mint a sorvégi csattanónak a rímmel, úgy kell nála egybevágnia a magánélet drámájának valami kollektív összeomlással, országos katasztrófával«”. Akár Hunyadytól tanulta, akár nem, ezt az alapelvet érvényesítette az író az *Irén* szerkesztésekor. A szakítás dátuma majdnem megegyezik az Anschluss napjával; az elbeszélőben még az is felmerül, hogy az Anschluss következménye. Ma már nehéz elgondolni, milyen vízvázlatzó hatással volt sok kortársra ez az esemény. Vas István memoárja jut eszembe, a *Mért vijjog a saskeselyű* jelenete: másnap, amikor bement a munkahelyére, a könyvelői irodába, a munkatársait egy csoportban találta, mint még soha, éles vita közepette, egyszer csak Hitler-pártivá lett és Hitler-ellenessé lett kollégákkal, akikről korábban sosem derült ki a politikai állásfoglalásuk, most azonban büszkén vállalták, hogy nácinak, illetve zsidóbérencnek nevezte őket a vitafelük. Az utak elváltak, ahogy mondani szokás. Elváltak Irén és az elbeszélő férfi viszonyában is. Ami szerelmi történetnek tűnt, politikáivá változott.

A *Villámfénynél* főpróbájától kiinduló kettős esszébetét a népi-urbánus vitába is bekapcsolja az *Irént*. „Bámulom ezt a kitűnő író, és nincs egy atomom, amely közös vele” – mondja az elbeszélő, nem ismerve föl a színdarabban önnön lelki helyzetének rokonát: Németh

drámája is egy szerelem kiváltotta magánéleti válság szülötte volt, akárcsak Hevesi műve. Sok évtizeddel ezelőtt Antal Gábor újságíró-író az *Irén* 1980-as kiadását követően az *Élet és Irodalomba* írott kis cikkében még azt a feltételezést is megfogalmazta, hogy a *Kisebbségben* Hevesi cikkvázlatára írott ellendarab lehetett. Ami úgy volna elképzelhető, hogy Németh elolvasta a regényt, benne a *Villámfény*-betétet, a cikkvázlatot, s megírta, sokszoros terjedelemben, a maga variációját Hevesi témájára: választ az urbánus író kihívására. Antal így fogalmazott 1981-ben: „Nincsenek filológiai bizonyítékaim, de szerintem van bizonyos összefüggés a regényben tervezett »cikk« és Németh László 1939-ben írt *Kisebbségbenje* között”. Amennyire tudom, ma sincs több filológiai bizonyíték az összefüggésre. Az azonban szabad szemmel is látható, hogy a cikkvázlat és Németh műve egymás ellenlábasai.

De nem kellett Németh Lászlónak az *Irén* esszébetétjét elolvasnia ahhoz, hogy szembeálkózzon a benne foglalt nézetekkel. Talán 1938-ban nem írta meg Hevesi a regényben emlegetett cikket – de megírta korábban, más változatokban. Például *Forradalmi reakció* címmel 1930-ban a *Századunk* hasábjain. E vitairat a Bartha Miklós Társaság ifjainak parasztideológiája ellen készült, s éppúgy állította párhuzamba a 19–20. századi orosz és magyar értelmiség fejlődését, Dosztojevszkij és Ady döntő hatását, mint a majdani cikkvázlat. S a végeredmény itt is ugyanaz: „Az »új arcú magyarok«, a »harmincévesek« addig hirdették a nyugattal való szakítást, addig próbáltak visszatérni az ősmagyarság gyökereiig, amíg sikerült horgonyt vetniük egy szlávos ideológiában”. 1930-ban a bolsevizmus előszobájának vélte az ifjú népiesek „forradalmi reakciós” eszméit; 1937-es egyik cikkében – melyet Nyerges András idézett kiváló *Színrebontása* egyik darabjában – már látta, hogy más modellje is van a Nyugattal való szakításnak: „A mai német rendszer minden eddigi kísérlet közül a leggyökeresebb leszámolás, a legkíméletlenebb szembe fordulás a nyugattal”. Mikor cikke megjelent, már írta a náciizmust Nyugat elleni háborúként értelmező nevezetes könyvét (*The War Against The West*) az emigrációban Kolnai Aurél. Egyszóval, az *Irén* nemcsak szerelmi bosszú volt, hanem szerzője politikai nézeteinek összefoglalása – talán utolsó összegzése – is.

A legszebb emlékező esszét Hevesi Andrásról Cs. Szabó László írta: *Turauskas* a címe, a szerző *Két part* című 1946-os kötetében olvasható; idéztem már. Nem a budapesti író-újságíróról szól, hanem a párizsi ösztöndíjas fiatalemberről, aki a kalauza lett a francia fővárosban négy évvel ifjabb honfitársának. 1924-et írtak. „Tizenkilenc éves legénykének huszonhárom éves tanár a legjobb mestere.” Párizst, az Ile de France-t bejáró kóborlásaikról, a Deux Magots és a Dôme kávéház hangos társaságairól, a Bibliothèque Nationale kutatói asztalairól ír benne a szerző, megidézve zabolátlan természetű barátját. „Néha megsokalltam franciaimádatát – írta róla. – Fiatal voltam, azt hittem: a mérsékelt szeretet is ér valamit. A szeretetnek azonban csak akkor van értelme, ha szertelen. Turauskas úgy szerette az édes Franciaországot, ahogy kell: szertelenül.” Az *Irént* olvasva úgy tűnik, Hevesi a címszereplő modelljéül szolgáló nőt is szertelenül imádkozta. Nem tudom, igaza van-e Cs. Szabónak a mérsékelt szeretet le-, a szertelen szeretet felértékelésében. De a regény, azt hiszem, kifigurázza az elbeszélő férfi szertelen szerelmét (ahogyan kifigurázza a nő szertelen lázadását is). Az *Irén* nem a szertelenség dicsérete, inkább a bírálata. Hevesi olyan lehetett, ahogyan Cs. Szabó leírta, de a műve nem.

Az esszé fel nem oldott hivatkozásai

Keresztesi József: *Rubin Szilárd. Pályarajz*. Budapest, Magvető, 2012. – Takács Ferenc: *Szenvedélyek, szenvedések* (Rubin Szilárd) című kritikája e kötetében található: *Mobilis in mobile. Esszék és kritikák a Mozgó Világból*. Budapest, Jósöveg Műhely, 2008. – Illés Endre Hevesi

portréját *Mestereim, barátaim, szerelmeim* című könyve II. kötetéből idéztem (Budapest, Magvető, 1979.) – Gál István 1971-es cikke utóbb *Bartóktól Radnótiig* című kötetében is megjelent (Budapest, Magvető, 1973.) – A Gyarmati Fanni naplójából származó valamennyi idézet az I. kötetből való: Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló 1935–1946*. Budapest, Jaffa, 2014. Az idézetek után zárójelben megadom az oldalszámokat, minden esetben a kötetszám feltüntetésével. – Varga Katalin „mi ketten rettentően veszedelmesek vagyunk egyik a másra”. *Buday György szerelme: Bauer Lilla. Életrajzi vázlat* című tanulmányát a világhálón találtam. Eredetileg itt jelent meg 2017-ben: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiség-tárából*. – Lengyel András kritikája Gyarmati Fanni naplójáról elsőként a *Jelenkor* 2015/2-es számában jelent meg, utóbb e kötetében: *Irodalom és modernizáció – kollíziós szerkezetben*. Szeged, Quintus, 2017. E bírálat már előre jelezte a lehetőséget, amit az esszém első fele beteljesített: a napló összevetését Hevesi regényével. – Cserépfalvi Imre: *Egy könyvkiadó feljegyzései*. Budapest, Gondolat, 1982. – „Yti”: Hevesi András: Irén. *Magyarság*, 1939. július 22. – Fejtő Ferenc: Hevesi András: Irén. *Korunk*, 1939/5, 469–471. – Ortutay Gyula: *Napló*. Pécs, Alexandra, 2009. I. 34–35. – Szabó C. Szilárd interjúja Váróné Tomori Violával, *Délmagyarország*, 1994. nov. 9. – Váróné Tomori Viola: *Kukko*. Kolozsvár–Napoca, Dacia, 1985. – Az esszé II. részében e kiadásból idézem a regényt: Hevesi András: Irén. Vál., sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta Petrányi Ilona. Budapest, Szépirodalmi, 1980. Az idézetek utáni oldalszámok az esszé ezen fejezetében e kötetből valók. – Mihail Bahtyin: *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Budapest, Gond–Cura / Osiris, 2001. 110. – Antal Gábor: Stigmák. *Élet és Irodalom*, 1981. június 20. – Nyerges András *Egy tagadásban gazdag író* című cikkében írt Hevesiről: *Színrebontható. Istenkáromló oknyomozások*. Budapest, Magvető, 2003. 223. – Cs. Szabó László *Két part* című kötetét 1946-ban a Révai adta ki.

A NÉMA TARTOMÁNYTÓL KELETRE

Tanúságtétel – első kísérlet

a hetvenéves György Péternek

„...a lényeges különbség mégiscsak az, hogy míg az
önéletraiz valamire visszaemlékezik, a fikció megteremt
valamilyen világot.

Szerintem a visszaemlékezés is egy darab világ újjáteremtése.

Anélkül azonban, hogy ezen a darab világon túllépne.

Márpedig a fikciónál így történik. A fikció világa
szuverén világ, amely a szerző agyában megszületik,
s a művészet, az irodalom törvényeit követi. S ez nagy
különbség, ami a mű formájában, a nyelvében és a cselek-
ményében tükröződik. A fikció minden részletét a szerző
találta ki, minden eleme...

Csak nem azt akarod mondani, hogy te találtad ki Auschwitzot?

Márpedig egy bizonyos értelemben ez pontosan így van.

A regényben nekem kellett kitalálnom és létrehoznom
Auschwitzot. Nem támaszkodhattam a külső, a regényen
kívüli úgynevezett történelmi tényekre. Mindennek her-
metikusan, a nyelv és a kompozíció varázslatával kellett
létrejönnie.”

(Kertész Imre: K. dosszié)

És monda Isten: Legyen világosság: és lőn világosság. És látá Isten, hogy jó a világosság – olvasom a Teremtés könyvében, első fejezet, harmadik-negyedik vers. A mottóban idézett szövegrész Kertész Imre *K. dosszié*-jának egy igen korai pontján kerül elő, és benne az író az irodalomra mint egyfajta teremtésre utal. És monda az író: Legyen Auschwitz: és lőn Auschwitz. És látá az író, hogy [szövegromlás, természetesen]. A beszédaktus tárgyának (Auschwitz) és teremtő jellegének egyébként is zavarba ejtő és szédítő tapasztalata itt már-már teremtői önfelkenéssel egészül ki. Az irodalom: világosság. Az író: Teremtő. Írni: teremtés. Olga Tokarczuk azért azt is megkérdezi *Az érzékeny narrátor* című Nobel-beszédében, hogy mégis ki beszél, amikor az Írás ezt mondja: és látá Isten, hogy jó a világosság.

Hogy az író világot terem, persze ősrégi közhely és bevett fordulat. Lépjén elő, ki tud egy jobb világot – olvasom Ingeborg Bachmann-nál. De vajon eleve istenkísértő vállalás-e az íróé, vagy mindez csak a teremtői pózzal való önhitt azonosulás, ami viszont olyan mértékű hübriszt sejtetne, amelyhez képest Prométheusz lázadása piromán gyerekcsíny? Mindenesetre Kertész a teremtés mindenhatóságát pár sorral később a nyelv és a kompozíció varázslatára mérsékli. És bár az irodalom valóban nyelvi kompozíciós teljesítmény, de épp mint ilyen, nem a világtól elzárt jelrendszerből, nem isteni szikrából és szférából, nem zsenialitás révén vagy transzcendens-mágikus inkarnációként jön létre. Mert ami a nyelv és a kompozíció varázslata során megszületik a szerző agyában, az agy hermetikus világosságában, az agy hermetikus sötétjében, az nem tiszta és elkülönített, hanem mint-ha mégis viszonyban lenne a regényen kívül megtapasztalt külsővel: nem tényekkel, ha-

nem a világgal, a történelemmel, a létezést meghatározó körülményekkel. Például azzal, hogy melyik nyelven születik a regény. Miért épp magyarul? Ha ismeri, honnan ismeri ezt a nyelvet a szerző, és kitől tanulta meg? És honnan ismerem én, aki *valóban kontextualista vagyok*?

De az üres papír mégsem egy fényérzékeny vagy foncsorozott felület, amelyre már-már mechanikusan ráíródhat, amelyen majd tükröződhet jó, mert tanulságos irodalomként ez a világkülső, hogy ezáltal szövegbelesőként ne csak hasonlítson, ne csak ugyanolyan, hanem egyenesen ugyanaz legyen. Mert ez lehetetlen, legalábbis számunkra, akik a teremtésben sem vagyunk illetékesek, ahogy abban sem, hogy az Ige testté lett, a test pedig örömhírré.

De a papír mégiscsak kietlen és pusztá vala, amelyen legalábbis apró alapítóesemény történik az írás által: káromkodásból állítatik katedrális, kamaszbeszédből pedig koncentrációs tábor. És itt is érvényes a beckett-i bon mot, miszerint a nyelvet akkor használjuk a legjobban, ha a legcélzatosabban *rosszul* használjuk. Kertész tétova kamaszbeszédként fordítja nyelvívét, fordítja *félre*, fordítja regénybe, kompozícióba az „Auschwitz” szóalak hosszú, sötét árnyékát, ha már erről a felfoghatatlan és áttekinthetetlen valóságról – írja szintén ő – egyedül az esztétikai képzelet segítségével alkothatunk valóságos elképzelést. Csak így lehetséges, hogy Köves Gyuri a koncentrációs táborok boldogságáról beszéljen. Ez tilalmas, kegyeletsértő, botrányos? Mint a ravensbrücki varieté, Germaine Tillion *Lágeroperettje*? Alászállás offenbach-i modorban. Tüll helyett rabruha, de halálfüga helyett halálrevü. Haláltánc, de halálkánkán. Tanúságtétel és esztrádműsor. Kuplák dalama a kockacsendben. Botrány – mondja Pilinszky más vonatkozásban, mégis mintha ugyanerről. Az ég kék, a fű zöld, kicsit unatkozom, és bármikor agyonlőhető vagyok; nem tudom, milyen a pokol, én Auschwitzban voltam. És csakis így lehetséges, hogy Kertész a sorstalanság élményének univerzalizását oszthassa meg.

Mert végül tapasztalásnak (mi? mit?) és kifejezésnek (hogyan?) ebből a kölcsönhatásból, a valóságérzékelés és a nyelvű fordítás összjátékából bomlik ki az a szuverén világ, amit irodalomnak hívunk – így nem azonosíthatjuk pusztán az előbbivel vagy az utóbbival, nem súlyozhatunk ide vagy amoda. A valóságos Auschwitz ezért sem tévesztendő össze a regénybeli Auschwitzal, tapasztalás az elbeszéléssel, még ha vonatkozhatnak is egymásra önkéntlenül. De mit várnánk, ha a magunk változékony és inkohérens antropológiai és morális normarendjét kérnénk számon a regényen? Igazoljon vissza, szolgáljon ki? Az olvasó az úr, a vers cifra szolgál? És akkor kinek ad hangot a levéltári hétpécsetes fiókban várakozó *Én, a hóhér*? Mindig volt egy titkos regényem és mindig az volt az igazi? Ez a regény mit és kit tesz láthatóvá? Mit erősít meg? Ki helyett beszél? Ki beszél el?

Amit elbeszélni kezdünk, az az elbeszélés által is változik, folyamatos elmozdulásban van az „eredetitől”. Ezért sem lehet magától értetődő, csak közve(tí)tett. Szakítottunk a közvetlen létünk egységével, amikor ettünk a tiltott gyümölcsből – olvasom Hegelnél. Előbb csak észrevettük a meztelenségünket, aztán megfogalmaztuk és kimondtuk, tehát történeté alakítottuk és színre vittük. Ezért mindaz, amit elbeszélünk, nem lehet a valódihoz mérten igazságkötele, csakis immár önmagához. Nem lehet a valóságot irodalommal és irodalomként lekerekíteni és bennfoglalni, megjavítani vagy elrontani, érthetővé torzítani, irodalmat a valósággal szembeállítani, megmérteni. Csak újabb hübrisz volna azt hinni, hogy a végére lehet érni, hiszen valójában a kezdetben volna a vége. Addig lehetne csak azonos, tehát érvényes, amíg meg nem szólok, mert abban a pillanatban, hogy megszóllok mégis: számon tarka hazugság.

De lehet-e magyarázó erejű, ami nem szólal meg? Ami nem szólal meg, azt nem halljuk – ez nyilvánvaló, de az, hogy amit nem hallunk, az nem szólal meg, kevésbé az – olvasom Tamás Gáspár Miklósnál. Nem halljuk tehát, vagy nem szólal meg? Milyen módon kellene megszólalnia a sokaságnak, hogy értelmiségi bírása meg is hallja, s amit hall, azt

(politikailag) érvényesnek nyilvánítsa? Érezheti-e a sokaság *magától* és *magában* a magányt, a fáradtságot és a dühöt az elszenvedett igazságtalanság miatt? Nem ez lenne-e az elismerési politika nulla foka? Érezheti-e *magától* és *magában*, vagy kell valaki, aki elmagyarázza neki? Mit gondol a lehetőségeiről, ha magányosnak, fáradtnak vagy dühösnek érzi magát az elszenvedett igazságtalanság miatt? Ha pedig tehetetlennek és tétlennek érzi magát, attól még érvényesen érezheti-e magányosnak, fáradtnak vagy dühösnek magát az elszenvedett igazságtalanság miatt? Az elméleti pallérozódás természetes értelmiségi igénye, amely mögött szerencsés esetben nem a fölény öncélja, hanem a valóság minél jobb megismerésének elsődleges szándéka munkál, nem jár-e együtt annak az önhítével is, hogy helyes fogalmak használatára tanítva kell mégiscsak elmagyarázni a magányt, a fáradtságot és az elszenvedett igazságtalanság miatti dühöt azoknak, akik azt nem megfogalmazzák: csak érzik. Vigyázz a szádra, mert nem szabadítalak ám föl!

Olyan megfogalmazásokra kellene törekedni, amelyek totálisan magukban foglalják az élettapasztalatot (vagyis a katasztrófát); olyan megfogalmazásokra, amelyek meghalni segítenek, és mégis hagyományoznak valamit a túlélőkre is. Semmi kifogásom ellene, ha ilyen megfogalmazásokra az irodalom is képes: de mindinkább úgy látom, hogy csupán a *tanúságtétel* képes rá, esetleg egy némán, a megfogalmazása nélkül leélt élet *mint megfogalmazás* – olvasom Kertészénél. Például hogyan és miért szembesültek milliók épp Zámbo Jimmy-dalokon keresztül saját fájdalmaikkal és kötelekeikkel? Hogyan és miért, hogy milliók privát fájdalmát és kötelékét ezek a dalok tették hallhatóvá hallgatók és magányos önmaguk előtt, s ezáltal mégis az osztozás terepévé? Lemérhetők-e, hierarchizálhatók-e a katarzisok a műalkotás alapján, amely kiváltja őket, vagy a katarzis származásfüggetlen? Van-e különbség meghatottság és meghatottság között? Ízléscenzus adja-e meg egy zokogás érvényét? És önmagunk elmesélése lehetséges-e a maga bonyolultságában a zámboi eszközkészlet által? Magától értetődő-e a nyelvtelenség, amely itt önmagával találkozik, vagy ez már maga a következmény? Következménye-e a kulturális kasztosodásnak, a műveltségfétisnek és a műveltségi álfölelőnek, a domináns középosztályi trendérzékeny sznobériának, a szolidaritást elbábozó értelmiség szűkös kulturális és osztályperspektíváinak? Következménye-e az igazságtalanságnak? A valódi kulturális hozzáférés iránt politikai ignorancia mutatkozik, mert a kultúrpolitika azoknak zenél, akik politikailag aktívak és mobilizálhatók, a kultúra csupán elitdiskurzusok tárgya és foglya, és sehol a konszenzuális művészet bonyolult ajánlata, sehol a közművelődés nem alkotó-, hanem állampolgárközpontú újjászervezése, amely nem passzív élményt, hanem aktív készséget kínál. A kultúrharc hamis és unott mantrái alatt valójában szakadék tátong. Emiatt téved, aki tagadja, hogy létezne társadalom. Ezt a szakadékot tagadja le. Pedig a társadalom van, és így *fogalmazódik* és *mutakozik meg*, szakadékként, és ez köszönhető sok egyéb mellett a tagadásnak és a hamis mantráknak is. Az elitek a maguk privilégiumait nem demokratizálják, nem közteherviselnek általuk, hanem a saját felelőtlenségüket gúnyos nevetéssel, vagy ami még rosszabb: szamaritánus önbrandinggel takarnák el. A felfoghatatlan, áttekinthetetlen és rettenetes valóság kérlelhetetlen kritikája helyett az életmódbaloldali, tehát neoliberalis látszat nagyüzemi termelésével mélyítik tovább ezt a szakadékot. A beszelgetés, tehát a közösségsszervezés, tehát az öntudat felszabadítása legfeljebb falusi tanítóknak jutott még eszébe, korszerűtlenül. Mi többiek meg hüledezünk, hogy vannak, akik egy készen kapott, szűkös, de érthető nyelvbe, nemegyszer a giccs nyelvbe dúdolják bele saját fájdalmaikat és kötelekeiket – de csak magukban, anélkül, hogy megszólalnának.

Talán megírtam ezt már pontosabban is. „William Kentridge elvadult táján gázolok. Ezt a vad mezőt ismerem? Magyar Ugar? Puszta ország? A kentridge-i fikció szerint Soho Eckstein üzletember és filantróp megvette fél Johannesburgot. Bányamegművet állíttatott a bányááldozatoknak, ahol a bányáözvegyek és bányáárvák leróhatták kegyeletüket. Vállalatunk egy nagy család, együtt sírunk, együtt nevetünk. Hamarosan pedig terra-

formáljuk a Marsot, és folytatjuk a kitermelést. Nelson Mandela tegnapelőtt kiszabadult, de győzni végül – tegnap és ma – Elon Musk győzött. *Lágyabban játszod a táncot*, mondja Kentridge. De hova tart ez a kentridge-i tömeg? A menet mögött kifosztott táj van. S bár arctalannak tűnik ez a menet, mégsem egyarcú. Egyszerre hordozza genocídium és forradalom előérzetét. Mert mi ez a vonulás? Haláltánc? Triumphus? Május elseje? Körmenet? Éhségmenet? Népvándorlás? Temetési menet? Arról szól Kentridge, hogy a kolonializmus apartheidhez vezetett, és arról, hogy mi van az apartheid után. A posztkolonialista posztapartheid posztindusztriális állapotról. Hogy ami történt és ami azóta történt, arról végül mégiscsak árnyalakokkal és szénrajzzal lehet egyáltalán. S én húnyt pillák alatt őrzöm tovább e vonulást – olvasom Pilinszkynél. Ki nézhet és ki láthat élesen? Kentridge nem hiszi ezt magáról, még Johannesburgból sem, ahol élt és él. *We Are The World*, énekelte világsztárok kara meghatottan, és éhező afrikaiakra gondoltak közben. De kitart-e akkor is a társadalmi érzékenykedés identitásképző többes szám első személye, a művészi reprezentáció retorikai nagyvonalúsága, ha közelebb érnek a csontsoványok, a maskarák, a menetelő, a tántorgók, a tátogók, a táncolók, a buckalakók? És mi kik vagyunk közben? Hölgyeim és Uraim, kedves utasaink, nézőink, vendégeink, vásárlóink, olvasóink, ügyfeleink, tisztelt választópolgár, Krisztusban kedves hívek, elvtársak, polgártársak, honfitársak, bajtársak, tömbtársak, mai magyarok, testvéreim! Sokaságnak vagyok valakije, élőknek és holtaknak. Férj, fiú, testvér, unoka, barát, szomszéd, tanítvány, kolléga, rokon, ismerős. Ezek kölcsönös viszonyok-e egyáltalán? És hányfélek? Ugyanúgy voltam, vagyok és leszek-e fia az anyámnak? Ugyanúgy voltam és vagyok-e fia az anyámnak, mint voltam és vagyok a néhai apámnak? Hát őrzője vagyok én a testvéremnek? Hányféleképpen írom magam, és hányféleképpen olvasnak ők? Kik azok az »ők«? És ki az a »mi« egykor és ma? Hol végződik a szolidaritás és hol kezdődik az önérdék? Kentridge válaszkísérlete egyszerűnek látszik és monománnak, ám mérhetetlenül bonyolult. Légy, ami lennél: árnyképrajzoló. A fordulat utáni eufória mindig illúzió. Semmi sincsen úgy, ahogy 1994-ben volt. Kentridge munkái félreérthetetlenül teszik, hogy az apartheid nemcsak faji, hanem gazdasági és ökológiai elnyomás is. Kiérezni a tájból a terheket. És nincs múlt idő, mert a történelem nem ért véget. És ez akkor is így van, ha a jövőt nem a jelen meghosszabbításaként képzeljük el és értjük félre. Az viszont gyanítható, hogy ugyanúgy lesz feltéve a mindenkori válságok első kérdése: az ostromlottnak vélt kulturális önazonosság felől. Tehát napnyugaton mégiscsak napnyugta utáni faji akcentussal. És elegendő válasz lesz-e a konjunktúrakorszakok humanizmusának megszokott hüledezése, vagy marad, ami mindig is volt: ócska színjáték? Nem lenne-e mégis feltehető más-hogy egy másmilyen kérdés, ha idegenség, háború, virtualitás és szárazság együtt köszönt be? Mert eközben a másik identitásalapú világmagyarázat nem a profilképet filterezi megelégedetten az éppen aktuális empátia színekjével, hanem a fokozódó lokális félelmekre reagál, a vártán állva mutatja cselekvőnek magát. És a lincshangulat provokálásában is érdekelt, hogy aztán ennek polgárháborúvá eszkalálódását megakadályozni persze ugyanez a rendpárti hatalom kérjen és kapjon felhatalmazást saját állampolgáraitól. De mi jön, amikor a lokális és egyetemes szolidaritás kizáró ellentétbe kerül? És mi jön azután? Nem rohanunk a forradalomba. Lágyan ballag a menet. Ki és milyenek írja majd a kétezerhúszas éveket?”

De a máig aktuális közelmúltból és a tegnap óta aktuális közeljövőből ideje mégis visszatérni. Visszatérni a virtualitás karanténjának állandósuló jelen idejébe. Az új korszak idegenségét, a harmadik helyek eltűnését és kiürülését, a közterek túlintézményesítését és a karanténtapasztalatot mintha elsődlegesen a némulás, a fülsiketítő csend hanghatásaival írtuk volna le. Pedig az a virtuális szöttes, amit a Covid-átváltozás következtében kénytelenek voltunk magunkra húzni, hihetetlen digitális zajjal járt és jár azóta is. A szociális életünk és öleléseink a social platformjaink pszeudogesztusaiba atomizálódtak:

a sima lájk kevés, hiszen lehetne szívecske, aki pedig nevetőfejet választ, az valószínűbb, hogy nem velünk nevet, hanem rajtunk: kiröhög. Magvető helyett megvető. Egyedül vagyunk, egyedül vagyok, miközben streamek sokasága fut át rajtunk. Ez pszichés-lélektani szintlépés ahhoz képest, amit az internet végtelensége vagy az információs szupersztráda (ma már mulatságosnak ható kifejezése) valaha jelentett. A digitális énválónk helyettesít minket, veszi át a szerepünket. Ismerjük lassacskán egymás Zoom-celláit. A virtuális „csapda”, ez a spirál azonban nem előzmények nélkül lett az életmódunk. Ahogy korábban a közösségi médiát a demokrácia templomának láttatta számos tech-optimista narratíva, mára az látszik, hogy ezek a platformok szétdemokratizálták a nyilvánosság újfajta terét. És ezt az „elitista” kapuőrök nélküli terepet nem az emancipáció hívei hódították meg. Az emancipáció ellenfeleinek pedig falóra sem volt szükségük, mert Trójának megszűntek a tűzfalai. Az a politikai stratégia, ami eddig is az információs relativizmusra, az inkonzisztenciára, nem állításra és cáfolatra épített, olyan munícióhoz jutott a digitális addikció, a virtuális klausztrofóbia és a szorongásos félelem által, amiről kedvezményezettjei talán nem is álmodtak. A trollhadviselés és a kommentszekció nem is csatatere, csak frontvonala annak a pszichés és társadalomlélektani állapotnak, ami az új korszakkal beköszönt. Egyszerűen nem tudunk, de nem is merünk találni szavakat. Szétparalizálódik a nyelv. Mert mit is felelhettünk volna a 4chanen vagy a Megafonnak? Így érkezünk végül mégis meg és vissza ahhoz a némasághoz, ami a digitális édentől keletre van.

Amikor a szó elhagyja a néma tartományt, száműzetik. Ebben áll az irodalom, tehát a nyilvánosságot kereső, tehát az agitatív szándékú beszéd nagy paradoxonja: a buzgalom benne legfeljebb nyelvi alakzat, mert amit a költő tesz, az „csak” szó. Ez a belátás persze tétlenséggel és tehetetlenséggel is vádol: a nyilvánosságba belemondott szavak nem elevenednek tette, tehát nem egyenesednek föl a papírról, nem lépnek ki a nyomdaipari késztermék szorításából. A vers nem tud eredni, nem a vers lesz osztályharcos. Hiába minden riadalom és hiába minden illúzió.

De a vers mégsem csak szöveg, amelyet a képernyő vagy a könyvtükör mint kétdimenziós atomszarkofág zár le, és amelyet majd mégis a magasba emel a minden csábítás-tól (világnézettől, ideológiától, ízléstől, értéktől és érdektől) mentes, elvont, objektív, a(nti)politikus és steril szakmaiság. Mert önmagunk azonosítása ezzel a mindenmentes, elvont, objektív, a(nti)politikus és steril „szakmaisággal” valójában az igazi és hamisítatlan élcsapat-önhit: talán naiv, esetleg ravasz, vagy csak cinikus, de mindenképp dogmatikus hatalmi önkény.

Az eljövendő olvasók viszont a folyton újdonsült és folyton változatlan írást olvassák – mindig máshogy. Az olvasó az Úr akkor mégis, a vers pedig csak cifra szolgálja? Nem. De az olvasás lehet végül is a teremtő mozzanat, misztérium és forradalom, ima és kiáltvány, istenbizonyíték és katarzis. Az irodalomból inspirálódó képzelet pedig immár a jövő és az ég felé nyitott: a tekintet és a szöveg mindenkori találkozása új olvasatokhoz, új értelemadásokhoz, új változatokhoz és új választásokhoz vezet a régiék helyén. Vissza is íródik a regényen kívüli külsőbe, a világba, a történelembe, a létezés meghatározó körülmények közé. Vissza belénk, akikben egyébként is régi és új személyes emlékek, tudások, élmények, stabil és instabil történeti és esztétikai tapasztalatok és tudatos vagy öntudatlan szemléletek morajlanak ellentmondásosan, dinamikusan, következetlenül – a valóságtól, a valóságig és a valóságért való hajsza közben. Born to run. Volt már légszomjam, zsiibasztó szédülésem irodalomtól. A szöveg Arcachonban játszódom, de nekem olvasás közben járkalnom kellett a lakásban Budapesten, mert rettegtem, hogy megáll a szívem.

És az olvasóknak ettől az állandó változásától mozdulnak meg az irodalom véglegesítettnek hitt szavai, az irodalom szuverén világa, amely éppen ezért mégsem enged bármit megtenni önmagával. Nem jelenthet szubjektíven akármit, nem jelenthet önkényesen kinek-kinek mást, mert a szó azzal, hogy elhagyja, szűkíti is a néma tartományt, hiszen ha-

tárt húz. Kigyarmatosít. Az én országom a száműzetés – olvasom Kertésznél. Az irodalom kitettség, száműzetés, amely haza akar, hazajutni végül. Az irodalom utóidő.

(epilógus)

Beckettől akartam írni. Vagy épp azt csinálom? Vagy már azt csinálom? Mióta csinálom? Mióta csináltam? Elkezdtem vagy beköszöntött? Itt lenne az ideje, itt van az ideje, vagy beállt az ideje? Mindenesetre ahol tartok, az egyszerre hely és idő. Nem az óramutató járása, hanem számlap. Nem ismerem az analóg órát. A beckett-i világvége is ilyen: állni a korszakban, ázottan, verten, elveszetten, referenciák nélkül. A szó helye: vesztőhely. Mikor esedékes? Tegnap óta? Vagy holnap? Közeledik a vég, esetleg vége lesz?

Nem tudok írni róla, csak a földeket tudom járni és az árkokat tudom mászni a nyomában – olvasom Beckettől egy levélben, amit az apja halálakor írt. Beckettől akartam írni, de csak torzított idézetekig jutottam.

*Mert töredékes az ismeretünk, és töredékes a prófétálásunk,
úgyhogy maradjon minden annak, ami egy költőhöz illik: töredéknek –
mivel az álmaiban élő művészet büszkesége tiltja a közlés és a befogadás bohóctréfáját,
tehát semmi hajlandósága, hogy az öröklét kedvéért bohóckodjék,
ezért inkább Semmit nem írni, mintsem semmiséget írni,
és ha nem gondol semmit, az is művészet:
kifejezni, hogy nincs mit kifejezni, nincs mivel kifejezni, nincs miből kifejezni, nincs kifeje-
zőerő, nincs kifejezési vágy, még ha van is valami kifejezési késztetés.*

Ez lett a valóság anyagából, amelyből dolgozni Beckett is kénytelen volt. Belőle dolgozott és nem érte, nem azért, hogy végül elérje, mint valami céltárgyat, nem azért, hogy visszatérjen bele. Hiába is próbálkoznánk. Persze korunk gyermekei vagyunk, ezt talán nem kell már tudatosítani, ahogy a gravitációt sem. A prezentista korszellem viszont mindig konformizmussal kecsegtet: kor-szerűséggel. A kor-szerűség gyanúba keveredett. De akkor inkább megpróbálni semmilyennek lenni. Nem látszani inkább. Nem lenni inkább. Túl lenni rajta. Utána lenni.

A vigasz – akárcsak az irodalom – szintén utóidő. A tragédia utóideje. A posztapokalip-szis felebaráti létmódja. A szenvedésre adható emberi válasz. Egybeesik a végjátékkal. De mikor veszi kezdetét? Már a kezdetben ott van a játszma vége? Síron guggolás és nehéz szülés. A gödör mélyén a sírásó merengve előveszi a fogóját. Van idő megöregedni. A levegő jajgatással terhes – olvasom Beckettől. A vigasz nem giccs. A giccs henye, olcsó, sovány vigasz. A vigasz egyik formája inkább az absztrakció. A vigasz nem pityergés és nem kedélyeskedés. Nincsen benne semmi ünnepélyes, se lélekemelő reménykeltés, se ezoterikus elvontság, se fatalizmus, se dekadencia, se nihil, se apátia. A vigasz szikár és felelősségteljes, kölcsönös és körkörös, aktív és korszerűtlen.

Téged megtartalak – mondja Hamm a rongynak a *Végjáték*ban, és az arcához húzza. Aztán függöny.

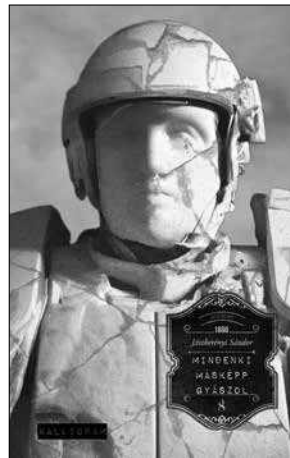
AZ EMBER IS HÚS

Jászberényi Sándor: Mindenki másképp gyászol

Jászberényi Sándor *Mindenki másképp gyászol* című prózakötetének borítója, amelyet maga a szerző tervezett, egy rohamsisakos katona kőből (márványból?) készült mellszobrát ábrázolja, amelyen sárga színű törésvonalak húzódnak végig. Mint a könyv első fejezetének-szakaszának egy részletéből megtudhatjuk, ez a töredezett katonafej a *kincugi* nevű ősi japán művészetre utal, amely a törött kerámia porított arannyal történő összeragasztásának hagyományos technikája. A kincugi nemhogy nem leplezi, hanem az arannyal kiöntött törésvonalakkal megmutatja, hogy az adott tárgy cserepekből van összeillesztve. „A kincugi filozófiája, hogy a törött edény a töréseivel együtt lesz teljes, mint ahogyan az élet is azokkal az” mondja Jászberényinél dr. Clara Magda ideggyógyintézeti pszichiáter a pácienseinek egy csoportfoglalkozáson. „Szeretem úgy gondolni, hogy mi is ezt csináljuk itt. Mindenki megragasztja az összetört életét” (16.).

A *Mindenki másképp gyászol* főszereplője, a szövegek többségének elbeszélője, hol első, hol harmadik személyben, ezúttal is Jászberényi fiktív alteregója, az előző kötetek novelláiból ismerős Maros Dániel haditudósító, aki itt – valamiféle hiányos kerettörténet szereplőjeként – egy elmeegógyintézet önkéntes lakójaként próbálja összeragasztgatni az ukrán–orosz háborúban elszenvedett lelki sérüléseit, kiheverni a testében önálló életet élő irracionális pánikot. Mindjárt megjegyzendő, hogy nyilván a szerző tudatos döntése alapján nem tudjuk meg, hogy ez az ideggyógyintézet, amelyet az elbeszélő újra meg újra szanatóriumnak is nevez, hol, melyik országban található. A fent említett dr. Clara Magda, a „PTSD”, azaz a post-traumatic stress disorder, a poszttraumás stressz szindróma elismert szaktekintélye és Maros alkalmi szexuális partnere meghatározatlan nemzetiségű személy. A kötet leghosszabb novellája (fejezete?), az „Angyal” című azzal kezdődik, hogy a szanatóriumban Maros szobatársa volt Anton, egy ukrán fiatalember, aki borzalmas harctéri megrázkódtatások következtében húszegynéhány éves korában megöszült és éjszakai rémálmaiban egy kiterjesztett szárnyú óriási fekete angyalról, a halál angyaláról képzelődik – és azzal végződik, hogy felettesei „egy betonépülethez vitték, körülötte nagy park. Előtte kék ruhás férfiak, maszkban és gumikesztyűben. (...) Másnap kórházi pizsamában ébredt” (90.).

Ukrajnában lett volna ez a szanatórium? Ugyanakkor nem sokkal később, egy másik fejezetben „Marosnak a pszichiáter jutott eszébe Budapestről. Szeretők voltak korábban, ami kizárta az orvos–páciens viszonyt. Kedvelték egymást, mindig ittak egy italt, ha a fotós otthon volt” (98.). Ki más lehetett ez a pszichiáter, mint dr. Clara Magda? Mellesleg tőle is elhangzik itt az a megállapítás, amit másoktól is hall

Kalligram Kiadó
Budapest, 2023
256 oldal, 3990 Ft

Maros: „Senki sem jut haza egy háborúból. Nem azok jönnek vissza, akik elmentek” (99.). A kötet utolsó előtti darabjában, amely a cím nélküli, kurzívval szedett, első személyű szövegek egyike, Clara épp túl van a csoportszexen, hat partneréből már csak régi barátja, Maros várja, hogy lezuhanyozzon, felöltözzön, és elmenjenek inni valamit: itt a vázlatosan jelzett környezet annyira semleges, hogy bárhol lehet.

Kerülgettem eddig, hogy a *Mindenki másképp gyászolt* regénynek nevezzem, noha a belső címlap annak nevezi. Bármennyire képlékeny műfaj is regény, bármennyire nagy is a regényforma játéktere, olyannyira, hogy alig-alig alkalmazhatók rá esztétikai és normatív szabályok, Jászberényi „kötetéről” nem véletlenül beszéltem eddig mint kötetről, heterogén darabjairól pedig mint novellákról, szövegekről, fejezetekről. A szereplők, a helyszínek, az időviszonyok tetszőlegessége és inkongruenciája nem teszi lehetővé koherens regényszerkezet létrejöttét. Ennek egyik tünete, hogy míg az ukrainai, egyiptomi események topográfiailag is pontosan azonosítható és kidolgozott térben játszódnak, a „szanatóriumi” fejezetek tere légüres.

Ettől még ezek a hosszabb-rövidebb betétszövegek is lehetnek külön-külön szorongatók, kísértetiesek. És szólhatnak ugyanarról, mint a harctéri tudósítások. A félelemtől, a rettegés, a traumák okozta személyiségzavarokról. És főleg ugyanazon az eszköztelen, részvétlen, kopár tudósítói nyelven, amely annak a tehetetlenségnek a lenyomata, amelynek a kívülálló, de mégiscsak közvetlenül érintett tudósító és a tudósítás tárgya, a katona, az áldozat egyaránt ki van szolgáltatva.

Döbbenetes, ahogy az én-elbeszélő mindjárt könyve kezdetén, mintegy mihezértartás végett, tömören megfogalmazza a borzalmakhoz való tudósítói viszonyát: „Én vagyok az a csávó, aki végigfotózza, ahogyan elvérzel előtte, és közben arra gondol, hogy ennie kellene valamit. Nem azért, mert szociopata vagyok, vagy mert hidegen hagyna az emberi szenvedés, hanem mert tudom, hogy nem tudok segíteni. Nem azért vagyok ott. A problémáim mindig praktikus problémák, sosem morálisak” (8.).

A haditudósító csak így tud dolgozni, és ha nem tudósítana, ha nem a tudósítás elkészítését és célba juttatását – és az ehhez szükséges túlélését – tekintené elsődleges feladatának, akkor az egyelőre békésebb tájon élő olvasó könnyebben eshetne áldozatul azoknak az álhíreknek és hazugságoknak, amelyek éppen a háborúhoz való *morális* viszonyt torzítják el. Jászberényi vagy a nevében megszólaló elbeszélő mindamellettt kényszerű kívülállása és részvétlensége ellenére sem hagy kétséget az iránt, hogy kinek az oldalán áll a szóban forgó háborúban:

„Nem véletlenül lőttek ránk az oroszok. Felénk irányították az aknavetőiket, négy-öt gránát is becsapódott, miközben a földön feküdtünk. Tudták, hogy újságírók vagyunk (...) Tudták, csak leszárták. Ugyanúgy lőttek ránk, mint a hetven feletti kendős bábuskákra, a kisgyerekekkel menekülő családokra. Mindenre lőttek.

Az orosz hadsereg rengeteg ősi hagyományt ápol. Ilyen például az állatias kegyetlenség. Ahová a történelem során csak betették a lábukat, ott divatba jöttek a kivégzések, a nők elleni csoportos erőszak, a kínzások, a fosztogatás. Ugyanazt csinálják Ukrajnában, mint amit Magyarországon és Lengyelországban csináltak a második világháborúban” (9–10.).

Egyszer terepjárón utazik egy ukrán őrmesterrel, és beszélgetnek. „Ezek nem emberek, hanem állatok”, indokolja egy ponton az őrmester a foglyul ejtett vandál oroszok likvidálását. Maros egyetért vele, ő sem tett volna másként. És komolyan is gondolta, amit mondott. „Semmi részvétet nem érzett az agyonlőtt oroszok iránt, és nem érezte rosszul magát amiatt, hogy nem volt benne semmi érzelm” (93–94.). Kemény, erős szavak ezek egy olyan elbeszélő részéről, aki többé-kevésbé a szerzőt képviseli, főleg ma Magyarországon. Hangsúlyozzuk, Jászberényi ott volt, látta, amit látott, ellentétben azokkal az újságírókkal, akik felsőbb utasításra írják, amit írnak. Ugyanakkor nemcsak az oroszok iránt nincsenek érzelmei, hanem egyébként is tüntető részvétlenséggel ír az élményeiről.

Munkaeszközként használt kívülállása ellenére maga Maros is megsínyli a harctéri élményeket. Ezért is vonul szanatóriumba. Egyik ukrainai küldetéséről hazatérve házassági évfordulót ünnepel Rotterdamban. Az osztrigavacsora után a hotelük felé sétál a feleségével, amikor mögöttük egy autó ráhajt egy műanyag palackra. „A durranásra reflexből a földre vettem magam, és lerántottam a feleségemet is.” (13.) A félelem aztán „átitatja a szívedet, a májadat. Minden sejtöd üvöltöni kezd, hogy »menekülj!« Rettegsz, és semmit sem tehetsz ellene. A tested nem kíváncsi a racionális magyarázataidra...” (11–12.)

A betétszövegek vagy novellák többsége olyan ukrán katonákról vagy civilekről szól, akik megpróbálnak ellenállni a háború súlyos pszichikai kihívásainak, de rendszerint kudarcot vallanak, és előfordul, hogy ugyanabban a szanatóriumban kötnek ki, ahol Maros ragasztgatja össze magát. A hatalmas tarkopasz Petya fényképeket mutogat Marosnak a családjáról. Esténként egyfolytában a családjáról mesél. Az élteti, hogy a háború végén együtt lesznek újra. Mikor Maros visszatér egy brigáddal Kijivbe, váratlanul Petya is csatlakozik hozzájuk. Kijivben a katonák első dolga, hogy bordélyházba mennek. Petya is. A meglepett Marost felvilágosítják: Petya családja már az invázió másnapján elpusztult Harkivban.

Anton annyira retteg a fronttól, hogy bár többször a csodával határos módon egyedül éli túl az összecsapásokat, és jutalmul egy hétre haza is mehet, végül mégis megbolondul, és az elmeegógyintézetben éjjelenként az angyalt nézi, amint a „kurva fekete szárnyait meresztgeti” (56.). „Az ember is hús” című novellában Maros látogatást tesz egy tábori hullaházban. A zsúfolt váróban ülő emberek a hozzátartozóik maradványait szeretnék azonosítani. Mivel az elesett katonák gyakran hónapok óta hevernek kinn a mezőkön meg az erdőben, a vadállatok, a madarak, az időjárás már rég kikezdtek a holttesteket, és így már csak maradványok kerülnek be a hullaházba. Maros tanúja, amint egy öreg házaspár zokogva fiaként azonosítja a húsdarabokat, amelyeket elsőként mutatnak meg nekik. Az agnoszkálást vezető orvos szerint csak azért, hogy végre befejezhessék a keresést, és eltemethessék a fiukat.

Egy ápoló mondja el Marosnak az Artem nevű fiatalember történetét, aki kerekesszéken ül a szanatóriumban és nem hajlandó megszólalni. Maros azt hiszi, hogy „szegény ördög ott maradt a háborúban. A lelke legalábbis” (129.), de kiderül, hogy ez a fiú sosem járt a fronton. Otthon maradt és tanult, míg a bátyja, Makszim elment a háborúba. Először ő jön onnan úgy haza, hogy nem tud vagy nem hajlandó beszélni, írásban kommunikál a családjával. Artem, hogy segítsen bátyján, a poszttraumás stressz szindróma tüneteiről olvas az interneten, és egy filmből értesül az ayahuasca nevű indián hallucinogén főzet állítólagos jótékony hatásáról. Elviszi bátyját Lengyelországba, egy idős, amerikai házaspár tanyájára, ahol mindenféle meditációk után alávetik magukat a bűvös szertartásnak. A harctéri traumák újraélése révén Makszim nagyjából rendbejön ugyan, de Artem „nem jön vissza” a *bad trip*ből (ez a novella címe), „agykérge és insulája maradandóan károsodott a kábítószerrel” (152–153.), és így került a pszichiátriára.

A kurzivált, cím nélküli, első személyű szövegbetétek közé tartozik egy roppant szugesztív beszámoló a Sínai-félszigetet kettéválasztó Tih-fennsíkban való átkelésről. Maros – bár itt nincs megnevezve – a testében működő biztonsági rendszer vészjelzésére vállalkozik erre az útra, hogy „kitisztítsa a fejét”. A kairói forradalom leverése után a külföldiek társaságában életveszélyesen sokat ivott és narkózott, és ahogy az ukrainai traumára a bentlakásos rehabilitációs intézet tűnik megoldásnak, ezzel a krízissel a sivatagban próbál megbirkózni. Felfogad kísérőnek két beduint, egy idősebbet és egy fiatalabbat, és az ő vezetésükkel teszi magát próbára a pokoli hőségben és a szikkasztó homokviharban. A beduinok révén fenyegető ősi hiedelmekkel is szembe kell néznie. Kairóba visszatérve egy újságból arról értesül, hogy a fiatalabbik beduin az Iszlám Állam terroristája volt, és egy merényletben elpusztult.

A már említett utolsó előtti novellában arról az ürességről van szó, amely a poszttraumás stressz szindrómához hasonló tünetekkel jár. Hogy ezt az érzelmi ürességet éppen mi okozza, arról itt nincs szó. Jászberényi alakjait általában is jellemzi valamiféle ontológiai üresség, amit – ha tehetik – alkohollal, droggal, szexszel tompítanak. Clara, a pszichiáternő, miután mobiltelefonos applikáció segítségével megszervezte magának a *gangbang*-et, és az én-elbeszélő az őszinte barátság jelének vette, hogy a többiekkel ellentétben az ő nevét megjegyezte, egy bárban iszogat vele, és arról beszél, hogy mindenki ilyenkor, a karácsonyi ünnepekkor akarja kinyírni magát. „Mert ilyenkor kellene az embernek együtt lennie a családjával, meg ugye a szeretetről kellene szólnia mindennek. Szembesülnek azzal, hogy nem szeretnek senkit, és őket sem szeretik, kétségbeesnek, és megölik magukat.” Mikor öngyilkosságot követett el egy páciense, akit az igazgatóság hazaengedett, noha ő jelezte az aggályait, azért hibáztatja magát, mert „érzelmi kötődést” (247.) alakított ki vele. Bár a nő érzelmi üressége dermesztő, előfordul, hogy szakmai hibából mégis érez valamit.

Néhány novella kilóg a sorból, nem Ukrajnában, Egyiptomban vagy a szanatóriumban játszódó hidegrázós történetek, hanem inkább a sztenderd magyar novellákhoz hasonlítanak. A „Farkasok között” címűben Maros (egy tetszőleges Maros?) kisia szereti a részeges szomszéd kutyáját, és amikor egy nap eltűnik a kutya, Maros ezt úgy magyarázza a fiának, hogy beállt a farkasok közé, és mivel nagyon bátor volt, a vezérük lett. A gyerek képzelődik a farkassá lett kutyáról, aztán mikor éjjel mélyen alszik, Maros elássa az agyonvert kutyát. „Az igaz szerelem vár” című darab arról szól, hogy a valaha családos férfi, aki a friss kórházi teszteredmények alapján halálra van ítélve (AIDS-es?), mintegy annak fejében, hogy a hosszú évek óta nem látott követelőző feleségének ad öt milliót autóra, közösül vele – óvszer nélkül. A „Kegyelem” groteszk fordulattal véget érő szocionovella: a visszaesőként börtönben ülő Zolit odabenn megtéríti egy pap; szabadulása után nem akarja újrakezdeni a bűnözést, de semmi sem sikerül neki, így végül újból rászánja magát a kábítószer-csempészésre. Amszterdamból hazafelé jövet igazoltatják az osztrák rendőrök, és már látja, hogyan fogják megtalálni a kocsiban a drogot, de váratlanul fontosabb dolguk akad, és elfüstölnek.

Jászberényi igazi erőssége az, amiben különbözik a kortárs magyar novellisztikától. Tematikai és stílárius téren egyaránt. Közeli rokona mindenesetre Földes András, az *Index*, majd a *Telex* újságírója, aki hasonlóképp személyes szemszögből és életét kockáztatva tudósított afrikai és ukrainai helyszínekről. Jászberényi sem csak a mindenkori eseményről tudósít, hanem saját magát, saját szubjektív szemszögét is beleírja az elbeszélésbe. Ő maga Hemingwayt nevezte meg egyik mesterének, de hűvös, szenvtelen férfialakjairól eszünkbe juthat Graham Greene is, meg az olyan kíméletlen háborús filmek, mint Oliver Stone *A szakasza*, Michael Cimino *A szarvasvadásza* vagy Spielberg *Ryan közlegénye* és mások. Az újságírást a fiktív irodalom eszközeivel ötvöző módszere Tom Wolfe és Hunter S. Thompson *gonzo*-újságírására emlékeztet. Aligha véletlen, hogy könyveit kiadják többek közt az Egyesült Államokban, Franciaországban, Indiában is. A mai Magyarországból szinte semmi sem látszik Jászberényi kötetében. Hogy ez jó-e vagy sem, döntse el az olvasó.

FÜGGELÉK ANTIK KÖLTŐKHOZ

Kovács András Ferenc: *Névtelen cserépdarab*

Kovács András Ferenc költői beszédmodokat és kulturális hagyományokat magába olvasztó költészetének egyik legfontosabb vonatkozási pontja és forrása az antikvitás. A *Névtelen cserépdarab*, KAF-nak az életében megjelent utolsó verseskötete, két ciklusában átfogó képet nyújt a költői életműnek erről a vonulatáról. A terjedelmes alcím: *Versek, válogatottak, régiek, újak – valamint műfordítások: Caius Licinius Calvus harminchat verse*, jelzi, hogy milyen anyagból épül fel a kötet. A saját név alá rendelt versek nagy része megjelent Kovács András Ferenc korábbi kötetekben, ezek mellett a gyűjtemény végre ciklusba rendezve mutatja meg a Calvus-versek – vagyis a Kr. e. 1. századi költő elveszett és ezért csupán elképzelt verseiből készített fiktív műfordítások – egy részét. A folyóiratközlések után immár egy könyv lapjain is elolvashatjuk KAF-nak ezeket az álműfordításait. A nagy Calvus-kötet azonban már csak posztumusz jelenhet meg. Kovács András Ferenc terve és ígérete, hogy befejezi a „fordítások” sorát – a *Névtelen cserépdarab* második ciklusánál sokkal terjedelmesebb anyag jelent meg folyóiratokban –, nem tudott megvalósulni. Amennyiben erről nincsenek szerzői feljegyzések, a sajtó alá rendezőkön múlik majd, milyen sorrendben tárják az olvasók elé a Calvus-verseket. Kovács András Ferenc nem szigorú, de tudatos kompozíciót hozott létre a kötetben; amikor folyóiratokban jelentette meg a darabokat, akkor is érezhető volt, hogy a versek elrendezése során többnyire arra törekszik, legyenek megfeleltetések, felismerhető összefüggések a versek között. A szövegek összetartozását annak idején az is erősítette, hogy római sorszámmal látta el őket – a számozás minden közlésnél előlről kezdődött –, a kötetben ezzel szemben a költemények első szavai szerepelnek címgyanánt.

Ez a kiváló kötet KAF költészetének legközepébe vezet be. Az igen szép könyvtárgy – meg is kapta a „Szép Magyar Könyv 2023” verseny egyik különdját – két ciklusban hetvenkét verset tartalmaz; a tartalomjegyzékben egyébként a második ciklusból kimaradt egy vers, éppen az egyik legemlékezetesebb Calvus-szöveg, a *Trágár? Én? Soha...* kezdetű (71.). A könyv két fele több szempontból is elkülönül egymástól, más pontokon viszont kapcsolódásokat mutat. Az első, a szövegeket KAF saját verseiként bemutató ciklus túlnyomó része ugyanúgy antik formákban íródott, mint a második rész Calvus-versei. Az első verscsoport számos darabjában is meghatározó az antik motívumok jelenléte, viszont a költemények szcenírozásában alapvető különbségek mutatkoznak. A Calvus nevében írott versek jelen ideje a Kr. e. 1. század, terük a tág értelemben vett római világ, címtettjeik latin nevet viselnek, vagy görögöt. Az első ciklus változatosabb, ami a szövegekben meg-

Bookart Kiadó
Csíkszereda, 2023
126 oldal, 5290 Ft

szólított figurákat illeti: itt is akad görög címzett, de kortárs hírességek is (mint Alexander Brody vagy Esterházy Péter), a legtöbbször pedig nincs konkrét megszólított.

A könyv első része abban a tekintetben is eltér a másodiktól, hogy itt az antik mellett a magyar költészet történetének számos rétege, műve és alakja közvetlenül is megidéződik. Itt csak két olyan verset említek, amely az hommage formai kellékeivel van felővezve: *Esztergom, Előhegy, augusztus* (a cím alatti megjegyzés: *Babits-centenáriumra*), *Óarany óda* (alcíme: *Hódolat Ber'senyinek!*). Persze a második ciklus is csak látszólag homogén, ami a nyelvi-kulturális rétegek jelenlétét illeti. A Kovács András Ferenc Calvus-verseit tárgyaló szakmunkák meggyőzően tárták fel, hogy KAF a Calvus barátjaként és költőtársaként számon tartott Catullus mellett többek között Horatius, Ovidius, Martialis és Iuvenalis szövegeit, sőt, a késő antik *Pervigilium Veneris* is bevonja abba az intertextuális játékba, melynek során létrejönnek a Calvus-fordítások.¹ Ez többek között azért is számíthat az irodalomtörténeti hagyomány provokációjának,² mert a nevezett négy szerző a Calvus utáni költőnemzedékekhez tartozik, vagyis az eredeti Calvus-versek aligha utalhattak az ő műveikre.

Kovács András Ferencnek a magyar műfordítás-irodalommal folytatott párbeszédéből első helyen Devecseri Gábor Catullus-fordításait kell megemlítenünk. A láthatóan rendkívül könnyedén verselő KAF-nak semmiféle gondot sem okozott a Devecseri által a műfordításokban megkövetelt metrikai tisztaság, s ez meghatározó eleme a verseire jellemző formatökélynek. (Igaz, ennek kevésbé szerencsés következményei is vannak – ezekről alább lesz szó.)

A műfordításra való érzékeny reflexió és a műfordítások intertextusként való használata sok árnyalattal gazdagítja KAF szövegeit. Itt csak egy példára utalok: Polgár Anikó feltárta, hogyan épít az *Érik a fény...* című Calvus-vers Ibükosz *Törredék a tavaszról* címen emlegetett versének különböző fordításaira, és gondolja tovább elsősorban Radnóti Miklós és Franyó Zoltán egyes megoldásait.³ Az „Érik a fény” verskezdés egyik ismert magyar fordításban sem szerepel – talán József Attila azonos című verséből helyezte ide KAF nyelvi törmelékként? Ez a megoldás nem lenne példa nélküli, a magyarra „fordított” Calvus nyelve épít a szélesen értett magyar költészeti hagyományra. Így például az *Édes Quintiliám...* kezdetű siratóban azt olvassuk: „minden bánat az ég alatt”, s elsősorban Berzsenyre gondolunk (főleg *A közelítő télre*, de *A magyarokhoz* című ódára is), másodsorban pedig az általa klasszikussá tett fordulatot könyvcímbe emelő Krasznahorkaira (*Rombolás és bánat az Ég alatt*). Kovács András Ferencnek ezek az intertextuális játékok bonyolult összefüggéseket eredményeznek. A *Trágár? Én? Soha...* kezdetű vers elemzésében Tamás Ábel meggyőzően érvel a következő állítás mellett: a Calvus-vers összeköt egy antik és egy huszadik századi magyar verset. A Hadrianus császár halálos ágyán írt versről van szó egyfelől (*Animula, vagula, blandula* – Várady Szabolcs fordításában: *Lelkecske, te lengeteg, ingatag*), Kosztolányi Dezső *Akarsz-e játszani?* című verséről másfelől. Tamás szerint Calvus „arra invitál minket, hogy Hadrianus versében Kosztolányi költeményének intertextuális modelljét ismerjük fel”.⁴ Ezt az olvasatot persze nem kell KAF intenciójaként

¹ Polgár Anikó: *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*. Kalligram, Pozsony, 2003, 209–221. Tar Ibolya: Kovács András Ferenc egyik álarca. *Studia Litteraria*, 2015/1–2, 159–170. Kerti Anna Emese: A „maszklehullás poétikája”. Kovács András Ferenc „Calvus-verseinek” elidegenítő gesztusairól. *Jelenkor*, 2019/9, 910–916. Uő: „Verseimbe te fújj, lehelj ma lelket!” Kovács András Ferenc Calvus-verseinek intertextuális hálózatairól (Catullus, Horatius, Ovidius). *Ókor*, 2019/4, 59–70.

² Kerti: A „maszklehullás poétikája”, 910.

³ Polgár, i. m., 218–220.

⁴ Tamás Ábel: „Bölcsen játszani, mindig azt szerettem”. A kulturális emlékezet újraírása Kovács András Ferenc / Calvus *Trágár? Én? Soha...* kezdetű versében. In: Bónus Tibor – Halász Hajnalka

azonosítanunk, de a szerző szövegeiben érzett „nyelvi és műveltségbeli határtalanság”⁵ jó indikátora, hogy a versek teret adnak az ehhez hasonló értelmezéseknek.

A két ciklus mottója alapján azt hihetnénk, hogy a könyvnek van egy horatiusi és egy catullusi fele, de ez legfeljebb csak erős megszorításokkal lehetne igaz, hiszen Kovács András Ferenc intertextuális univerzuma ennél összetettebb. A mottók a KAF-költészet fontos vonásaira mutatnak rá, és a hagyományokhoz kötődő költői önreflexió révén utalnak a líra talán legfontosabb jellemzőjére.

Az első mottó Horatius ódáiból való, a második könyv huszadik, záró darabjának első versszaka: „Újfajta, izmos szárnyakon indulok, / kétarcu költő, a laza légen át, / nem késem immár én a földön, / szállok, a városok elmaradnak” (5.). KAF Kardos László fordításában idézi az ódát, az ebben található „kétarcu” jelző kapcsolatot alkot a cikluscímmel, amennyiben a *Ianus könyvei nyílnak* címben olvasható tulajdonnevet a kezdet és vég kétarcúként ábrázolt római istenével, Ianusszal asszociálhatjuk. Az eredeti latin szövegben nincs szó kétarcúságról, a Horatius-szövegben szereplő *biformis* jelentése ‘kétfalakú’. Bár a melléknévnek Janus jelzőjeként valóban a ‘kétarcú’ az elsődleges értelme (éppenséggel Janus Pannoniusnál is előfordul a „Ianus ... biformis” jelzős szerkezet), az idézett versben nem a január hónap névadóját minősíti a jelző, hanem a költőt – ahogy Horatius nevezi, a *vatest*. A kétfalakúság arra utal, amikor a római költő hattyúvá változik, és egyszerre viseli ember és madár ismertetőjegyeit. A halálban való átlényegülés az óda későbbi szakaszaiban nagyon konkrét átváltozásként jelenik meg, és a lírai alany széles földrajzi perspektívát vázol fel, amikor a maga költői hírnevéről beszél. A halálban addigi alakját elvesztő költő rajza az egzisztenciális határok kitapogatásába, valamint a hírnév kiterjedésének megjósolásába tűnik át Horatiusnál. Az első mottóban megjelenő átváltozás meghatározó mozzanat KAF költészetében, mely az éntől eloldott és újraírt költői hagyományok által működtetett lírai megszólalás modulációiként írható le.

A kötet második mottója a Calvus-ciklus élén található: „Tegnap, Licinius, pihenve, játszva, / táblácskámra soká, vidám örömmel / firkáltunk dalokat, mulatva, mint jött. / Játszi verseket ontva, váltogattuk / mértékük, poharazva válaszoltunk / egymásnak s vetekedve élcelődtünk” (63.). A Devecseri Gábor fordításában idézett Catullus-vers (Catullus, *carm.* 50. 1–6) megszólítottja maga Caius Licinius Calvus, akinek a neve alá KAF a ciklus verseit rendeli; a nevet magyarul általában Licíniusznak ejtik, míg az idézett fordításban a Lícínusz ejtés kívánczik – ebben a latin szóban egyébként mindegyik magánhangzó rövid. Ez a fontos szöveghely szépen tanúskodik arról, hogy Calvust, akinek életműve csak töredékesen maradt ránk, milyen szoros kapcsolat fűzte a neóterikus költők másik, sokkal ismertebb alakjához, Catullushoz. Amit KAF Catullustól idéz, az mintegy igazolása a Calvus nevében megvalósított költői programjának. Ez a költészeti program alapvetően játék: innen a könnyed beszédmód és a verstani sokszínűség. A közös írást színre vivő jelenet a költészetet társas tevékenységnek mutatja, szemben azokkal a modern lírafelfogásokkal, amelyek a versírást, a verset inkább egyéni teljesítménynek és kihangsúlyozott belső beszédnek tartják. Tágabb értelemben a közös írás az irodalom intertextuális létmódjára is vonatkoztatható. A Catullus-vers első szava a „tegnap”. Ez KAF kötetében a neóterikus költészet múltbeli voltát jelöli, vagyis arra hívja fel a figyelmet, hogy számolni kell a hagyomány temporalitásával, ugyanakkor az időbeli távlat rövidsége a közelre hozás eszköze. Mintha Catullus azt mondaná, csak a minap volt, hogy Calvusszal játszadoztak.

– Lőrincz Csongor – Smid Róbert (szerk.): *Hatástörténetek. Tanulmányok Kulcsár Szabó Ernő 70. születésnapjára*. Ráció, Budapest, 2020, 503–514., 512.

⁵ Fried István: „S miközben antik metrumokat cipel”. Vázlat Kovács András Ferenc lírájáról. *Helikon*, 2024/10, 10–12., 10.

A két ciklus közötti átjárásoknak a maga eszköztelenségében is az egyik legfeltűnőbb példája a *Névtelen etruszk költő arca fölizzik* (59.) és a *Névtelen etruszk költő verstörédéke* (114.) kettőse. Az átírás, újrahasznosítás és áthelyezés mint a költői alkotás elvei látványosan jelennek meg ebben a két versben. A szöveg, illetve szövegek egy korai változata a *Forrás* 1998. decemberi számában jelent meg, a Calvus-versek folyóiratközléseinek megfelelő módon, cím nélkül, a lapszámban közölt Calvus-fordítások első darabjaként, amire szokás szerint római szám utalt. Ez még valóban töredék volt, három teljes versszaka után a következő két sortöredék következett „(– – –) kecsesebb, tüzesült agyagurna a lelkem: / benne halottak (– –)”. Nyolc évvel később, a *Tiszatáj* 2006. decemberi száma olyan változatot közölt, amelyben már négy teljes strófa szerepel. A vers első tizenegy sorában ejtett néhány jelentéktelen változtatás mellett jelentős beavatkozást vehetünk észre a harmadik versszak végén. 1998-ban ez még így nézett ki: „Tarquiniába szakadt”, és ezt követte az idézett két csonka sor. 2006-ban ennek helyére a „római mérce szerint” került, ez vezeti fel az utolsó szakaszt: „nagy s kicsi is vagyok én, noha külsőm lényege semmi. / Tarquiniába való, / thybrisinél kecsesebb, tüzesült agyagurna a lelkem – / rejt halottaimat.” Ahogy látszik, a korábbi, töredékes szövegből a harmadik versszak utolsó sora átalakulva beépült az új változat negyedik strófájába, csakúgy, mint a korábbi csonka versszak anyaga.

A vers alakulástörténetének harmadik állomását szintén egy folyóiratközlés jelenti (*Látó*, 2023. március), mely nem sokkal előzte meg a most tárgyalt könyv megjelenését, tehát feltételezhető, hogy a szerző kifejezetten gondolt a kötet két ciklusára, amikor a lapban két változatot tett közzé. Ezek már megkapták a kötetben szereplő címüket. A *Névtelen etruszk költő arca fölizzik* a lapszám élén szerepelt, és az *Amor! Róma! Tavaszdal!* című vers követte: a kötetben ez a két költemény zárja az első ciklust. A *Névtelen etruszk költő verstörédéke* a folyóirat végén, a költők kézírását tartalmazó „Névjegy” rovatban olvasható. Nem véletlenül került a „Névjegy” előtt álló „Talált vers” rovatba Horatius Manlius Torquatushoz címzett verse (*carm.* IV. 7), hiszen ez az óda abban a ritka második arkhilokhoszi strófában íródott, mely KAF „etruszk” verseinek is a versmértéke: egy daktilikus hexametert követ egy úgynevezett hémiepesz kólon (tá-ti-ti – tá-ti-ti – tá); ha a hosszú és rövid sor kapcsolatát megismételjük, meg is van a négysoros versszak. A *Látó*-ban közölt Horatius-vers a híres *Diffugere nives* kezdetű óda, mely tavaszi nyitóképe révén az *Amor! Róma! Tavaszdal!*-hoz is kapcsolódik.

A *Névtelen cserépdarabban* található két etruszkos vers szövege azonos a *Látó*-ban olvashatókéval. A 2023-as változatok legfontosabb különbsége az 1998-ban és 2006-ban megjelent folyóiratközlésekhez képest azon túl, hogy címet kaptak, egy teljes, bevezető versszak betoldása a versek elején. Az első ciklusban szereplő vers kettősponttal záruló első strófája: „Névtelen etruszk költő arca fölizzik – a múltból / küldöm örömmel elé! / Drága, fogadd szeretettel – a vers örök, égi ajándék. / Most idemásolom én” (59.). A már korábban is meglévő négy strófa ezután idézőjelek között áll, az idézett versben kurziváltan, a Calvus neve alatt közölt változatban kurziválás nélkül. Az első ciklusban a költemény a „D-nak” ajánlással szerepel, a második ciklusban ez elmarad – az antik költészetből nem ismerünk efféle, paratextuális dedikációkat –, viszont ott a harmadik sor első fele tartalmazza a d-vel kezdődő nevet: „Doria, vedd szerelemmel” (114.). A Doria név gyakori címzettje KAF Calvus-verseinek, melyek, hasonlóan Catullus vagy éppen Horatius költeményeihez, rendre megszólítanak valakit. Ha összehasonlítjuk a *Névtelen cserépdarabban* olvasható két változatot, feltűnik, hogy négy hémiepesz kólon – vagyis páros, rövid sor – kivételével az összes sor eltérést mutat. Kisebb-nagyobb szemantikai eltolódások jönnek így létre, részben megváltozik a kulturális regiszter. KAF-nál Etruria „lágý”, Calvusnál „lyd”, az agyagurna az előbbinél „rómainál tüzesebb”, az utóbbinál „thybrisinél kecsesebb, tüzesült”.

Egy fontos ponton egyenesen vitatkozik egymással a két vers. Az ezredfordulón megjelent szövegváltozatokban a versbeszélő, etruszk vonásaira utalva és kinézetét az önazo-

nosság jegyében elfogadva, így beszél saját arcáról: „Még Clusium és Volaterrae / küldte nekem, csak enyém, / s nem tagadom le sosem, tán megmarad át az időkön”. (A *Tiszatáj*-ban megjelent változatot idézem, a *Forrásban* apró központosági különbségtől eltekintve ugyanez a szöveg szerepel.) A kötetben a „csak enyém” után mindkét versben három pont következik, s utána új mondatként Kovács András Ferenc szentenciózus megfogalmazásokat helyezett el. „Meztelen arc elenyész, csak a szó szakad át az időkön”, állítja KAF „saját” versében az etruszk költő, amikor viszont Calvus versében szólal meg, ezt mondja: „Szó tovaszállhat, a kép tán megmarad, átüt időkön”. A címben az arc felizzását kiemelő KAF és a megidézett vers töredék voltát hangsúlyozó Calvus ugyanannak az etruszk költőnek a szavait adják vissza, de a medialitás kérdéséről mást hallanak, illetve olvasnak elődjüknél. Az a döntés, hogy a *Névtelen cserépdarab* két ciklusa tartalmazza ezt a két verset, nemcsak a KAF- és a Calvus-versek közötti folyamatosság jelzése miatt fontos, hanem azért is, mert performatív módon jelzi, mindkét szöveg érvényes, és mindkettőnek meghatározó jegye a költői kreativitás szerinti alakíthatóság.

A két versnek van néhány gyengesége, amely összefügg KAF koncepciójával. A *lyd* szó írásmódja alighanem Devecseri hatásával magyarázható, és igazából értelmezhetetlen a magyar olvasók számára. Ennél fontosabb problémára világít rá a „thybrisinél kecsesebb, tüzesült”, melyben az első szó megfelel a filológusi rekonstrukció kívánalmának, de magyar költői szöveg részeként értelmezhetetlen, és sterilinek hat. Az „idemásolom én” második eleme jellemző példája az antik versfordításokban oly gyakran használt rövid, egyszótagú szavaknak (*bús, dús, bősz, vén, ős* stb.). Személyes névmás esetében ez kifejezetten zavaró, hiszen teljesen felesleges: azonkívül, hogy metrikailag kézre áll, más létjogosultsága nincs. Kovács András Ferenc szövegeiben az ilyesmi helyel-közzel előfordul, és lesznek, akiket ezek már kisebb mennyiségben is távol tartanak a kötetől. Hogy KAF ilyen nagy mértékben kapcsolódik a műfordítói nyelv Devecseri-hagyományához, az alighanem tehetetlennek tekinthető. Másként szólna a magyar Calvus, ha a szerző szeme előtt nem Devecseri Gábor, hanem például Babits, Szabó Lőrinc vagy Vas István metrikailag lazább, de természetességében költőibb fordításainak eszménye lebegett volna.⁶

Kovács András Ferenc Calvus-átfordításai a második ciklusban kaptak helyet, de a könyv első részében is van két vers, amely mottóként Calvus-szöveget tartalmaz. Az egyik a *Függelék antik költőkhöz*, amely eredetileg mottó nélkül jelent meg az *Alföldben* (2007/10.), majd ugyanaz a szöveg, de mottóval kiegészülve a *Helikon* 2009/5. számában és a *Sötét tus, néma tinta* című KAF-kötetben (2009). A 2009-es változat úgy jött létre, hogy egy két évvel korábbi vers élére a szerző mottóul odaillesztette az *Alföld* 1999. áprilisi számában megjelent Calvus-vers első strófáját: „Perzselő vágy Persephonéja lettél, / egyre mélyebben lakozol valómban – / titkosabb vágy, Tertullia, lázas, égő / vérlobogásnál”. A szerelmi szenvedélyt, a te és az én kettősét, a test és az alvilág képzetét összekapcsoló, sűrű Calvus-vers részlete jelentős távlatokat nyit KAF költeményének élén.

A mostani kötetben, vagyis a vers immáron végsőnek tekinthető formájában a Calvus-mottóból Tertullia neve eltűnt, helyére a referenciálisan nyitottabb *Te* személyes névmás került, a harmadik sor a következő lett: „titkosabb vágy már Te a lázban égő”. Nemcsak a referenciális viszonyok miatt fontos ez a változtatás, hanem azért is, mert eltünteti az egyébként szabályos szapphói strófa poétikailag nem nagyon indokolható metrikai megbicsaklását: a *Tertullia* egy szótaggal hosszabb volt a kelleténél (a *Tullia* névvel például kijött volna a verselés). Tehát Kovács András Ferenc metrikailag is kiigazította a Calvus-

⁶ A Calvus-versekről más okból fogalmazott meg szkeptikus véleményt Kórizs Imre a versek közlésének legintenzívebb időszakában: úgy látta, a virtuóz formakészség agyonnyomja a megte-remtett Calvus „egyéniségét”, és nem rendelődik alá a szerepnek, valamint „a versek mindig elég jók – és mindig elég egyformák”. Kórizs Imre: Átvitt értelem [Polgár Anikó *Catullus noster* c. könyvéről]. *Ókor*, 2004/2, 90–92., 91.

idézetet, ami azért is figyelmet érdemel, mert a *Függelék antik költőkhöz* egyik fő antik vonatkozása éppen a metrika. A vers egymásra vetíti az életerő és a költői alkotóképesség kérdését, miközben az évszakok toposzát és néhány természeti képet összeköt a hajózás metaforájával.

A költő ebben a versben három antik, illetve antikizáló strófát alkalmaz. A legismertebb ezek közül a mottót és a vers ötödik versszakát adó szapphói. A legkevésbé ismert az első strófa versformája; ez nem antik, hanem antikizáló. A három hendecasyllabusból és egy adóniszi sorból álló strófáról Csehy Zoltán kimutatta, hogy Kazinczy Ferenc hozta létre – minden bizonnyal a szapphói strófa nyomán – *Az áldozó* című versében: a metrikai formát KAF mellett többek között Markó Béla és Szálinger Balázs is használja.⁷ A *Függelék...* 2–4. versszakának metrikai mintája megtalálható az antik irodalomban. A három glükóneus és egy pherekráteus kombinációjából létrejövő strófát Anakreón használta, például ebben a versben: „Gyermek, szűzi tekintetű, / kívánlak, de te nem törődsz / avval sem, hogy az én szívem / gyeplőszára kezeden” (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása). KAF tipográfiai eszközzel idegeníti el és hozza közel az említett metrumokat. A négysoros strófákat ugyanis öt-, illetve hatsoros versszakokba tördeli. Így például a második szakasz, amelynek első glükóni sornyi egysége a következő szavakból áll: „Bódult, illatos ég borít”, így van tördelve: „Bódult, illatos / ég borít földet, füge / vizet, mezt – rügy / bomlik, vad idő vonul, / boldog szél fut a réten” (50.). Vagyis a KAF-féle tördelés nem követi az antik strófaképletet, a vers sorhatárai nem esnek egybe azzal, amit az antik költészetet olvasva szövegfelületként, látványként megszokhattunk. Az elcsúsztatás révén sajátos ritmus, valamiféle billegés jön létre, hiszen a metrikai értelemben vett ritmus más tagolást sugall az olvasónak, mint a tipográfiai elrendezés; a szemantikai és szintaktikai tagolódás az előbbivel esik egybe. Persze előfordulhat, hogy valaki a tördelés miatt szabadversként tekint a szövegre. Azért beszélhetünk idegenné tevésről, mert KAF megbontja az antik strófa rendjét, közelre hozásról pedig azért, mert a modern költészet felől érkező olvasónak a rövidebb sorok alighanem familiárisabbak. A *Függelék antik költőkhöz* cím arra utal, hogy a mű kiegészítés, hozzáírás az antik motívumokhoz és metrikához – részben Kazinczyt követve –, de a *függelék* szónak térbeli értelme is lehet: a verssorok függőleges irányba vannak kinyújtva, ami deformálja a strófák klasszikus zártságát. A vers illeszkedik a kötet haláltematikájába: „Ró a sápadt kéz / a viaszba pár sort... Vár / a költő még, s mosolyint, / ha lányok melle / villan, ring – szerelembe / hulltan szebb a halál is” (51.).

A kötet másik KAF-verse, amely Calvus-mottót kapott, a *Momentumok mint monumenumok*. Az idézet eredeti szövegösszefüggése is megtalálható a könyvben: az *Emlékoszlopot, hír hamis érceit* című Calvus-vers,⁸ melynek utolsó két sora adja a mottót: „kérded: mit hagyok itt? Verseket – és örök, / szép emlékjelemül tán csak a víg időt” (KAF: 56., Calvus: 98.). A *víg* jelzőt itt is alighanem csak egyszótagos volta indokolja. A Calvus-vers Horatiuszal perlekedik, több ponton szövegszerűen is megidézve az *Exegi monumentum* kezdetű (Kosztolányi: „Emléket hagyok itt, mely ércnél maradóbb”; Devecseri: „Áll ércnél maradóbb művem”) ódát (*carm.* III. 30). A kötetzáró Horatius-vers részletesen kidolgozott anyagi metaforával beszél az elkészült költői műről és a halhatatlanságról. Ezt Calvus elveti, és paradox módon úgy véli, a versek mellett „tán” – ami itt ismét töltelékszónak hat

⁷ Csehy Zoltán: Adeste, hendecasyllabi, quot estis! A repetitív és a refrénes hendecasyllabus a humanista költészetben, különös tekintettel Janus Pannonius költeményére. In: Békés Enikő – Tegye Imre (szerk.): *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*. Magyar Neolatin Társaság Debreceni Tagozat – MTA ITI, Debrecen – Budapest, 2012, 47–61., 53.

⁸ A versről lásd Kerti Anna Emese idézett munkáit és Ménesi Bence László tanulmányát: *Énkonstrukció és műfaji kódolás* Kovács András Ferenc három Calvus-versében. *Szkholion*, 2023/2, 85–96., 93–96.

– valami olyat hagyhat hátra, ami anyagtalan, és valójában vagy elmúlt már, vagy nem kötődik igazán hozzá: hiszen az ő életének víg ideje nem maradhat örök emlékjel, ha pedig a mindenkori víg időre gondol, ahhoz nincs specifikusan köze, hacsak nem az, hogy életében neki is volt benne része. A Calvust idéző KAF-vers a címébe emeli a Horatius-óda második szavát (*monumentum*), és állapothatározóként az időpillanatokra utaló *momentumok* alá rendeli. Ezek szerint igaz az, amit Calvus pedzett: az időpillanatok tölthetik be az emlékjelek szerepét.

De ez, mint látni fogjuk, nem ilyen egyszerű. Versében Kovács András Ferenc latinul idézi az említett Horatius-ódát: „*Non omnis moriar* – véli a váteszi / költő... (Nemde hiú málha a hír, a név?) / Nem sziklák a szavak, nem monumentumok – / zengő porszemek és néma momentumok” (56.). Az *Exegi monumentum*mal megegyező módon aszklépiadészi verselésű költeményt több szempontból is más szabályok működtetik, mint Calvus versét. KAF közvetlenül idézheti Horatiust: a Calvus-fordításban nem volna értelme latin citátumnak, hiszen az elvileg lefordítódna magyarra. KAF a „váteszi költő” antonomáziával konkrétan utalhat Horatiusra, Calvus ezt nem teheti, hiszen korábban élt nála. A szállóigeként is ismert latin szintagma Devecseri-féle fordítása: „Meg nem halhatok én teljesen” (Kosztolányi az utolsó szót elhagyta). KAF követi abban Calvust, hogy kétségbe vonja a venusiai költő szavának igazát.

Az idézett stófa mintha visszavonná a vers címének sugallatát. Itt nem a momentumok vannak monumentumokként elgondolva, hanem mindkét kifejezés a szavakra vonatkozik. A *porszemek* előtti jelző, a *zengő*, megidézi a páli szeretethimnusz szavait a szeretet hiányában hiábavaló beszédről: „zengő érc vagy pengő cimbalom” (1Kor 13,1). A „zengő érc” az *Exegi monumentum* felütését juttathatja az olvasó eszébe. Horatius ércnél maradandóbbnak nevezte az emlékművét, Pál zengő ércet emleget, KAF pedig már csak zengő porszemeket: utóbbi kép igazából az intertextuális vonatkozások között nyeri el értelmét. Az idézett szakasz hangzósságához hozzájárul a *monumentumok*, illetve a *momentumok* előtt álló *nem* és *néma*. A szinte egybeolvadó nazálisok kihangosítva a szemantikai kiüresedés irányába viszik a két sorzárlatot, a másodikiké már szinte nyelvtörő, a *nem* és a *néma* pedig jelentésüknél fogva is a Horatius által hangsúlyozott nyelvi erő tagadása felé mutatnak.

Az előbb tárgyalt két vers a kötetben nagyon hangsúlyos elmúlásmotívum miatt is említést érdemel, mely különösen a könyv vége felé válik meghatározóvá. A tudatos kötetkompozíciónak ezen a helyen csak néhány pontjára utalok. A kötet élére KAF első könyvének (*Tengerész Henrik intelmei*, 1983) három darabja került, az *Aszandrosz hazatér*, az *Aszandrosz a pusztán* és a *Cseréptánc*. A hazatérés mellett a cserép és a maszk képzelete miatt is fontosak ezek a versek, a könyv összetett motívumhálója a cserépdarabról már ezen a ponton alakulni kezd: „nem véd repedő cseréparc, / sem redőző rongy” (*Aszandrosz a pusztán*, 8.), „nyelvem tövéből dől cseréptánc, / maszkdarabok kusza törmeléke” (*Cseréptánc*, 9.). A kötet címét adó „névtelen cserépdarab” jelzős szerkezet az első ciklus végén jelenik meg. A *Cserépdarab görög tragédiából* című vers, amely a gyűjtemény egyik legkésebbi darabja, hömpölygő szövegmondásban kapcsolja össze a születést és a halált, miközben fontos szerep jut a meztelenség motívumának: „csupasz maszk szája zeng fent meztelen szemek / figyelnek árnyak arca csontja meztelen / csonk hull hádészba névtelen cserépdarab” (58.).

Ezután még két vers következik az első, *Ianus könyvei nyílnak* című ciklusban: a már tárgyalt *Névtelen etruszk költő arca fölizzik*, melyet a névtelenség és az arc mellett a meztelenség is köt az előző vershez, valamint az *Amor! Róma! Tavaszdal!*. Ez a költemény nemcsak a tavasz miatt jelent derűs cikluszárlatot, hanem azért is, mert a természet és a költészet közötti határ lebontásával és az egyszerre záró és nyitó Ianus alakjával fejeződik be: „körben a fák hegyén / Ianus könyvei nyílnak!” (60.). A ciklus utolsó sora megismétli és

egyben értelmezi a ciklus címét. A könyv második, a Calvus-verseket tartalmazó egysége a mottó és a római költőről szóló, történelmileg hiteles és fiktív elemeket vegyítő szócikk (64.) után, a *Jó Catullusom...* kezdetű verssel kezdődik, amely megismétli Catullus első *carmen*jének gesztusát, és barátja figyelmébe ajánlja éppen elkészült kötetét. Ahogy utaltam rá, a ciklus és a könyv utolsó darabjaiban sűrűsödik a halál jelenléte, megjelenik a szerelmi kapcsolat bizonytalansága, és újra a némaság kísértete. „Szólj hozzám, vacsorázz velem, / érezzem szavak ízeit – / nem szeretne a szám, a nyelv / szótlan megkeseredni szép, / némult égiek ajkán.” (*Ősz volt, Doria...*, 120.)

Csak még egy példa azokra a kapcsolatokra, amelyeket a kötet elrendezése erősít fel. A *Fennkölt strófák alsóbb neműkről* című vers, mely Horatius mellett utal Csokonaira, Berzsenyire és Adyra is, az alsóneműk – a gatyá és a bugyi – világát járja körül. Az ezután következő *Óarany óda* pedig így kezdődik: „Ó, arany, csurdé Danaéra csurgó / Juppiter, vágyak bugyogó esője”, ahol is a melléknévi igenév *bugyogónak* az előző vers aktualizálja a főnévként való értelmezését is (30.). A *Fennkölt strófák...* a fergeteges humora miatt emlékezetes. Abban a sokféleségben, amely a *Névtelen cserépdarab* lapjain elénk tárul, a lírai versek mellett találhatók csevegő episztolák, támadó és szatirikus élű darabok, pajzanság és obszcenitás. A negyven év terméséből válogató kötet egyes verseit ma nem érezzük meggyőzőnek, így például az *Ezredvégi ódák*ok harsány szójátékait. A metrikai hibátlanság oltárán feláldozott költőiségre fentebb láttunk példákat. Ezek azonban nem vonnak le annak a költői teljesítménynek a jelentőségéből, amely megvalósítja antik és modern ózmóztását, s amelynek ez a könyv emlékezetes monumentuma.

MÁLNA ÉS BŐRSPENÓT

Szócs Géza: Összegyűjtött versek. Szerk. és utószó: Balázs Imre József

Mondják, a szerző halála után az életműve purgatóriumba kerül, hogy eldőljön, az utókor elfeledi vagy kanonikussá emeli. Különös ebből a szempontból Szócs Géza esete, akinek halála után három évvel megjelentek az összegyűjtött versei. A recepció szerint Szócs Géza fontossága már pályakezdőként, a hetvenes években sem tűnt kérdésesnek, feltűnő, agilis figurája volt költő, szerkesztő, gondolkodói mivoltában is az úgynevezett harmadik Forrás-nemzedéknek.¹ Később nemzetközi ismertségéhez a Securitate is hozzájárult: az *Ellenpontok* című szamizdat folyóirat szerkesztőjeként őt is vegzálták, letartóztatták, helyzetének világszerte híre ment.² Szócs végül 1986-ban emigrált, de a rendszerváltást követően visszatért Romániába, ahol előbb politikai szerepet vállalt, majd az erdélyi magyar kultúrában tevékenykedett könyv- és lapkiadóként. Szerzőként viszont háttérbe húzódott, 1992-es *A vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban* című kötetének borítójára afféle alcímként még azt is ráíratta, hogy »Sz. G. utolsó verseskötönyve« – bár a későbbiekben publikált még prózát, drámát, lírát úgy saját nevében, mint Carbonaro szerzői néven. A kétezertizedes években, a második Orbán-kormány idején a magyarországi politikában vált aktívvá, előbb kultúráért felelős államtitkár, majd a miniszterelnök kulturális tanácsadója volt, ám idővel eltűnt a frontvonalból. Szócs 2020 novemberében, 67 évesen a Covid okozta szövdéményekben hunyt el – kiemelkedő fontosságú, de régóta stagnáló életművet hagyva maga után.

A harmadik Forrás-nemzedék a korábbiaknál és a későbbieknél is oldottabb politikai klímában indult, „szabadon fontolgathatták alternatív életformák megélését – beleértve a korszak beat- és hippieletérzéseinek lokális adaptálását”.³ Szócs számára a lokális hagyományon túl Weöres Sándor, Hamvas Béla, Várkonyi Nándor és Szentkuthy Miklós írásai szolgáltak – nem feltétlenül poétikai, inkább szemléleti-gondolati – mintául. Ezekből az előképekből eredeztethetők legalábbis a Szócs-líra olyan jellegzetességei, mint a mitológizálás, a spekulatív és/vagy popkulturális műfajok (alternatív történelem, sci-fi, fantasy,

¹ Vö.: Balázs Imre József: A harmadik Forrás-nemzedék irodalomtörténeti szerepe, in: *A harmadik Forrás-nemzedék viszonyhálózatai. Tanulmányok* (szerk. Balázs Imre József), Komp-Press, Kolozsvár, 2022, 7–14., 9. Illetve: Balázs Imre József: Apokrif kultúrák. Szócs Géza korai verseskötönyvei, uo., 33–39., 33–34.

² A vonatkozó dokumentumokat lásd Szócs *Az uniformis látogatása* (Hungarian Human Rights Foundation, New York, 1986) című kötetének politikai írásokat tartalmazó IV. fejezetében, illetve az *Amikor fordul az ezred* című könyvben (Beszélgetőkötöny és dokumentumgyűjtemény; Sz. G. és Farkas Wellmann Endre, Ulpius-ház, Budapest, 2009).

³ Balázs: A harmadik Forrás-nemzedék irodalomtörténeti szerepe, i. m., 7.

Helikon Kiadó
Budapest, 2023
740 oldal, 7999 Ft

krimi stb., de akár a rockopera) iránti kísérletező érdeklődés, a játékoság, az irónia. Ám az életmű első három kötetében – *Te mentél át a vízen?* (1976); *Kilátótorony és környéke* (1977); *Párbaj avagy a huszonharmadik hóhullás* (1979) – poétikai-formanyelvi szempontból az avantgárd-neoavantgárd rekvizitumok meghatározók: szürrealista képiség, merész asszociációk, az antilíra eljárásai (jegyzetek és tudományos hivatkozások beépítése, ezáltal a költői nyelv létmódjának feszegetése, tágitása, megkérdőjelezése), tipográfiai és vizuális kísérletek, valamint nagyfokú – komplex versfűzéseket, ciklusokat, kötetkompozíciókat összemontázsoló – konceptualitás, ami megágyaz a szövegstruktúrákban létrejövő mitologizáló-spekulatív történetmondásnak. Bár kétségtelen, hogy az avantgárd beszéd-módok jellemzően érthetők a fennállót provokáló vagy arra fittyet hányó ellenbeszéd-ként, ám a Szócs-líra látványos politikai-közérzeti elköteleződése valójában a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján történt meg az ellenzéki aktivizálódással, illetve a hatalmi visszaélések fokozódásával párhuzamosan. Ezek a versek két egy időben, 1986-ban kiadott kötetben is megjelennek (részleges átfedésben). Szócs emigrációját követően a Magvető publikálja *A szélnek eresztett bábu* című gyűjteményt, amely az első három kötetet adja közre, illetve *Konkrét vers az afrikai lópestisről* cikluscím alatt a kevésbé direkt közérzeti verseket. A *Nicht vor dem Kind* (242.⁴) című kiemelkedő darab például gyerekversbe burkolja kritikus megjegyzéseit: „Veszek én neked / dominót, / nádimanót és dinamót, / mandolint, sózott mandulát, / levendulát / és rajzolunk / ki épp egy pallón indul át // és rajzolkodok, ha jó lesz / hajcip... azazhogy hajcihót, / gondolatot és gondolat, / nyaktilót is, cipót, / cipót, / cécét,⁵ spinétet és spinét // de előbb fogyjon innen el / ez a drága jó bőrspenót – / hej-haj, folyó. // »Óráról órára más az élet.« Egy- / szer lenn, / máskor lennebb.” Az *uniformis látogatása* című kötet, amely nemcsak Szócs közérzeti-politikai verseit tartalmazza, de néhány román vers fordítását, szemelvényeket a korabeli román történelemhamisító, magyarellenes könyvekből, valamint politikai írásokat is, a Magyar Emberi Jogok Alapítvány gondozásában, New Yorkban lát napvilágot. E két kötetet egymás mellett szemlélve egyértelmű: a nyolcvanas évek írásainak vaskosabb részét még nem bírta el a nyomdafesték 1986 Magyarországon. Ezek nem köntörfalaznak, az *Underground* (259.) például így indul: „Íme ezredes elvtárs másik verset írok a tőlem elkobzottak helyett”. Ám a szürreális látásmód itt is dominál: „Nagyritkán hív meg valaki / pohár borra, vagy épp ebédre. / (Anyám szalonnát csomagolt a / házkutatási engedélybe; // így élek, élek, éldegélek.) / Számban a tudóvérzés vörös fésűjével” (uo.). Vagy: „gyanús málna nő a költő mellén, / át is üt a kenderen” (A. Sz. *over the Ocean* – 217.).

A nyolcvanas évek verstermése felemás ítéleteket kap a recepcióban. Keresztury Tibor a korai Szócs-költészetről azt írja: „Lemond tehát arról a tágabb kontextusról, amit a társadalmi-közösségi viszonylatok beemelése jelentene, így felszabadítja a lírai teret mindazon aktualitások jelentésmezőitől, amelyek a verset konkrét helyzethez, korhoz kötve tennék értelmezhetővé, a megértést annak ismeretéhez kötnék”, majd a nyolcvanas évek verseit szinte mentegeti korábbi állítása fényében: „a Szócs-líra feltöltődése konkrétabb jelentéssugallatokkal nem önmagában értékképző tényező, s a legkevésbé sem a művészi megformáltság hiányosságait hivatott pótolni – mint az a napjaink politikai tárgyú költői törekvéseiben gyakorta tapasztalható”.⁶ Az 1992-es *A vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban* című válogatott és új verseket magába foglaló kötet kapcsán Kemény István ennél szigorúbb: „Úgy lehet tehát megalázni a költőt, ha az aktualitások ellen kénytelen fellázadni, ha az aktualitások fölénnyé kerülnek vele szemben. És így válhat korszerűtlenné később. Szócs Géza nyolcvanas évekbeli versei romlékonyabbak, mint a régebbiek. Korábbi játékos érzelmesség-

⁴ Bár írásomhoz az eredeti kiadásokat is forgatom, az oldalszámokat mindvégig a Helikon gyűjteményéből adom meg.

⁵ Comitetul central (román): központi bizottság, a Román Kommunista Párt legfőbb szerve.

⁶ Keresztury Tibor: A jelenlét archaikus biztonsága. Szócs Géza költészetéről, *Jelenkor*, 1989/12, 1133–1142., 1133. és 1138.

ge ekkor gyakran vált érzelgősséggé – a mai nem-romániai olvasó számára (Pl. az *Indián szavak a rádióban* vagy az *Ez már a feltámadás avagy a nemzet mélyrepülése*).⁷ A Kemény által kiemelt versek valóban nem a legjobbak – az előbbi esetében például maga a szerző is hosszabb jegyzetben magyarázza el, azért ajánlja a verset William Least Heat Moon indián szerzőnek, mert felszólalt mellette –, ugyanakkor mai szemmel nézve a két 1986-os kötet versanyaga a legérdekesebb történetileg, és poétikai-formanyelvi szemszögből is igen gazdag, arról nem beszélve, hogy a leginkább megrázó is. Ám a fanyar iróniát se nélkülözi, például a megfigyelés, a „személyi követés” paródiáját színre vivő *Egy januári délelőtt* című emlékezetes opusban, amelyben a lírai ént egy ügynök követi, az ügynököt egy nyomozó, a nyomozót a felesége, a feleséget egy ápoló, az ápolót stb.

Mint látható, a nyolcvanas évek Szőcs-könyvei – alighanem kiadáspolitikai, de meg lehet, csakúgy koncepcionális okokból – nem önálló kötetek, hanem elegyes műfajú vagy az életműből válogató gyűjtemények. Így van az 1989-es *A sirálybőr cipővel*: javarészt új verseket közöl, de átvesz néhány korábbi is – többek között a Kemény által kárhoztatott *Indián szavak a rádióbant*. És bár új verseket is közread, válogatás a már említett *A vendégszerető* is. Gács Anna e gyűjtemény kapcsán arra figyelmeztet, hogy a korábbiánál is több idézetből és utalásból épül a Szőcs-líra, ami talán válságjelenséggént értelmezendő: „A versek eddigi jellemzésében ugyanis nem esett szó arról a hangról, mely *A sirálybőr cipő* kötet óta egyre artikuláltabbá válik, s *A vendégszerető*ben már legalábbis egyenrangúvá lett azzal, amit Keresztury Tibor a »jelenlét biztonságá«-nak nevez Szőcs költészetében. A költő-szerepet is érintő elbizonytalanodás, keserűség hangja ez. [...] A magabiztosság megingása a költészetben, a költő küldetésébe vetett hitre is kiterjed, ezt mutatja a sok próza és vendégszöveg. [...] Talán ez az oka annak, hogy a címlapon ez a felírás szerepel: »Sz. G. utolsó verseskötönyve«”.⁸

Az életmű folytatása Gács sejtését látszik igazolni. Tizenegy év után, 2003-ban látott napvilágot (saját nevéen) *Az al-legóriás ember avagy mikor a szomszédgyerek a holdra lép*. Szőcsnek régi eljárása a versek allegorikus alternatív történeti keretezése. Ilyen a *Mikor II. Lajos voltam* ciklusa, melynek az a kiinduló fikciója, hogy II. Lajos nem halt meg a Csele patakban, hanem elbujdosott és jobbágyként élt, ami alighanem áthallásos a titkosrendőrség elől való bujkálással: „Elfogy a pisztráng asztaláról / a kék piros karfiolja / a hírszerzők kék vacsorája. / Vállunkban ott lebeg fehérén / a csonttrák szárnya, szárnyacsapása. / / Bokánkban vakít / és megdagad a holló / lecsúszott, rongyos harisnyája” (*Az erdőházba, mikor? A Hargitára, mikor?* – 287.). De hasonló allegória található az *Indián szavak a rádióban* magjában is: egy indián lovassapat átkel a Bering-szoroson, és Bem apó seregének segítségével siet Segesvárnál, ez áll párhuzamban William Least Heat Moon felszólalásával. A 2003-as kötetben ez a szemlélet válik dominánssá, ám a túlzott használat mintha egyel-
vűvé tenné ezt a versanyagot: az ötletek érdekesesek, de nem mindig magától értetődő, mi a tétjük: egy Erdélyből elhurcolt gyerek janicsárként visszatér és saját családját hányja kardélre (*Egy janicsár önarcképe* – 475.), kisciklust kap a Szent László-legenda, a GO AHEAD, MR. RIGBY! avagy *Mikor a szomszédgyerek a Holdra lép* ciklusban Szindbád és Nemo kapitány alakja montírozódik bele egy holdraszállás-apokrifba, a 901 ÉVVEL KÉ-SŐBB avagy 1097 nyarán Tengerfelhőváron Könyves Kálmán menyasszonyát, a szicíliai normann hercegnőt várja ciklusban a történelmi verstéma egybeíródik a versírás 1998-as jelenével, a *Marsvársárhelyi emlékek* ciklus családtörténetet olt sci-fibe („Apám a Marson volt prérifarkas. / Szőcs István Lajosnak hívták.” – *Apám*, 539.), és így tovább. A 2010-es a *Nyestbeszéd* alcíme Szőcs Géza 33 verse *Faludy György válogatásában*. A kötet korábban nem közölt verseket is közread, ám ezek egy része minden eddiginél egyértelműbben a posztmodern hagyományjátékban érdekelt: többek között Petőfi, Ady, József Attila, Faludy, az *Ilíasz*, a

⁷ Kemény István: A mennybolt lovasszobra, in: Kemény István – Vörös István: *A Kafka-paradigma*, Széphalom, Budapest, 1993, 79–86., 84.

⁸ Gács Anna: „A lélekműves éjszakája”, *Jelenkor*, 1993/1, 85–89., 88–89.

Jézust megtagadó Péter idéződik meg. A versekhez általában játékos forma társul, amelyek lényege ki is merül a játékbán: „nem-e Laiosz? / Laokoón? vagy / Meneláosz? / Maga nem, / maga nem / Agamem- / non?” (*A nyolcvanas évek*, 566.)

A 2015-ös *Hat-százhat. Utazás tréfás rímekben Magyarországon és a világ körül* (az eredeti borítón Carbonaro szerzői név és 6–106 címalak áll) valójában *Az al-legóriás ember* kötet Antonio Bagatelli miniatűrjeiből című ciklusából nőtte ki magát, a kötet első verse, *A libanoni liba* (579.) már ott megjelent: „Libát vettem Libanonban, / Haj, haj, haj. // El is lopták Trianonban, / baj, baj, baj. // Non, non, non, / liba non, non, non.” Meglehet, van olyan versízlés, mely szerint e szövegek esztétikai értéket képviselnek, legalábbis szórakoztatók, ám az *Összegyűjtött versek* kontextusában látványosan elmaradnak az életmű 1992-ig tartó első korszakának átlagszínvonalától – hát még a magaslataitól. *A sirálybőr cipő* záródarabja volt *A dudás* (430.): „A dudás munka után, / estefelé, fáradtan megjön. / Tépett és piszkos és füstös / meg véres. / Szájából feltör a mother-tej íze, / mother-nyelv, csipogás, / tatárjárás, kísértet- / járás, nyelvjárás tölti meg a száját. / – Ma is – az asszonyka kérdi tőle. / – Ma is – bólint kimerülten a dudás. / És hozzáteszi: / Szeretnék életnagyságú lenni. / Lótuszt szeretnék vacsorára. / Paradisumut házoá. / Fűrössz meg. Nézz rám. Hull a hó. / Fűrössz meg. Love me. Lave-moi.” Szójátékai nem állnak kritikán felül, de erőltettségük, nyakatekertségük is jelentésszerű, jóval több tréfás rímekbe szedett versnél, miként Vajna Ádám írja, „van itt irodalomtörténeti, szituációs és (idegen)nyelvi humor is, és van abban is valami mosolyra késztető, hogy a dudás-költő nekiáll munka után panaszkodni és csodálatos költészetet művel közben”.⁹

Nem véletlen, hogy ha felfedezhető Szőcs Géza-hatás a kortárs költészetünkben, az többnyire a hetvenes-nyolcvanas évek verseire mutat vissza. Varró Dániel önreflexív játékos-sága és műfaji kísérletezőkedve csakúgy ott gyökeredzik,¹⁰ mint Kemény István, Szálinger Balázs vagy Vajna Ádám írásainak karneváli, rokokós látásmódja.¹¹

Az *Összegyűjtött versek* kiadása elősegítheti, hogy költőként emelje vissza a köztudatba Szőcsöt, aki élete utolsó éveiben inkább (kultur)politikai botrányaival vettette észre magát. Ám elképzelhető, hogy a kiadvány valójában nem a teljes költői életművet adja közre, az utolsó rész kötetbe fel nem vett folyóiratközlései jellemzően a kétezertizedes évek terméséből valók. A házkutatások-elkobzások, az emigráció következtében bizonyára megsemmisültek vagy elvesztek a korábbi versek, ám talán felkutathatók még kéziratban maradt művek is. Azt is fontos megjegyezni – bár ez a gyűjtemény műfaji, illetve az életmű történeti sajátosságaiból következik –, hogy az egyes, egymással olykor átfedő kötetek koncepciói-kompozíciói általában véve kevésbé átláthatók – aki ezeket meg akarja ismerni, az kénytelen lesz beszerezni az eredeti kiadásokat. Szerencsés lett volna segíteni az olvasót: gyakran nehéz megállapítani, hogy nagyobb kompozíciók, versciklusok mettől meddig tartanak, ebben olykor a tartalomjegyzék sem segít, mivel különálló versekként jelzi az összetartozókat (amelyeket az eredeti kiadványokban még megfelelően jelöltek). Aprópó tartalomjegyzék: fájoan hiányzik a kötetből egy betűrendes címmutató.

Mindenesetre jó, hogy ez a gyűjtemény megjelent. Az érdeklődő nagyközönség teljes fessztávjában láthatja Szőcs Géza költői teljesítményét. Egyébként pedig serkentőleg hat-hat a szakmára: segítheti a neoavantgárd–posztmodern viszonyrendszer jobb megértését, amelynek határán ez az életmű létrejött, és új irányokat mutathat az utóbbi években a játékos iróniától távolságot tartó, az avantgárd formabontással csak ritkán kacérkodó kortárs költészetünknek.

⁹ Vajna Ádám: Konkrét esszé Szőcs Géza lírájáról, avagy egy költészet ki- és besajátítása, *Forrás*, 2021/5, 135–139., 136.

¹⁰ A *Szövesszert* egyik mottója *Az al-legóriás ember*ből származik, viszont a formailag kísérletező szonettek mintája inkább a *Párbaj...* kötet *Kettős szonettjében* ismerhető fel.

¹¹ Vajna esetében onnan eredeztetném a vizuális és tipografikus, valamint az antilíra-kísérleteket is.

HANEM?

Kemény Lili: *Nem*

Két könyv emelkedett ki magasan a *Magyar Narancs* 2024-es könyvheti toplistájából:¹ Szűcs Teri *Visszatért hozzám az emlékezet* című, vékonyságában és töredezettségében is fontos és eleven demencianaplója, és Kemény Lili magyar irodalmi életet fenekestül felforgató autofikciója, a *Nem*. Mindezt természetesen még nem tudtam, mikor többé-kevésbé egyszerre olvastam őket, e párhuzamos olvasás ugyanakkor rámutatott arra, mennyire eltérő eredményekhez vezethet az, ha valaki életének bizonyos szegmenseit megfelelő irodalmi tehetséggel képes élénkebb társadalmi érdeklődést kiváltó szöveggé konvertálni.

Szűcs és Kemény köteteiről ugyanis aligha mondható el az, amit a *Nem* egyik fontos mellékszereplője, Sipos Balázs Knausgård *Harcom*-sorozatának első regényéről, a *Halálról* megfogalmaz: tudniillik, hogy narrátora „minden figyelmét egy olyan élet részletezésére áldozza, amellyel az a legnagyobb probléma, hogy senkit sem érdekel”.² Kemény esetében ennek ez érdekességnek három faktora van: egy veleszületett (hogy narrátora az egyik legjobb élő magyar költő lánya), egy etikai (hogy a könyv egyik fő gravitációs pontját egy ritkán irodalmiasított, nem-konvencionális szerelmi háromszög adja) és egy tematikus (hogy főszereplője aktív szerepet vállalt az SZFE autonómiaharcában). Szűcs esetében ugyanakkor egyértelműen a téma, a demencia és az ahhoz való egyéni és társadalmi viszonyulás adja az érdeklődés és a könyv centrumát. Ezeket lehámozva ugyanakkor megejtően egyszerű kisemberi létek állnak előttünk: nagyreményű fiatal egyetemisták váltják meg ilyen-olyan füstökben és testnedvekben fürödve a világot, egy középkorú nő pedig idős anyját ápolja.

Mindez egyáltalán nem áll távol a mai poszt-posztmodern irodalom sztenderdjeitől: a nagy történetektől a posztmodern idején, a valóság játékos, ironikus zárójelbe tételezől pedig szimbolikusan a 9/11-gyel búcsúzunk: innentől már, ahogy Sári B. László fogalmaz, az az etikai szólam érvényesül, mely szerint „itt már nem lehet tovább hülyéskedni és a végtelenségig ironizálni; itt van egyfajta referenciális valóság, amiről nem lehet nem tudomást venni”.³ A kétezertizedes évekre itt maradtunk hát a saját kis hatókörű, komoly és érzékeny éntörténeteinkkel, melyek kulcsszavai az identitás, a trauma és a kisebbség, és ha a magam szükség-szerűen felületes módján jól monitorozom a világirodalom-

¹ Balajthy Ágnes: Az autofikció fölénye, *Magyar Narancs*, 2024. június 12.

² Sipos Balázs: A férfiként létezés szégyene. *Magyar Narancs*, 2016. november 27.

³ „Itt már nem lehet tovább hülyéskedni” (Beszélgetés Sári B. Lászlóval), *Élet és Irodalom*, 2019. április 26.

su\curesale
Lyon – Budapest – Athén, 2024
432 oldal, 5490 Ft

gyártás aktuális trendjeit, e tekintetben a kétezerhúsas években sem látható látványos elmozdulás.

Ez ugyanakkor mára egy olyan monstruózus, kiscsömböcként dagadó szövegcorpuszt eredményezett, amiből nagyon nehéz kitűnni, főleg, mivel a traumafaktor a humort, az önéletrajzi kód a fantáziát, a játékoság eltiprása és a komolyság fetisizálása pedig a nyelvi invenciót szárítja ki. Hogy ezeknek a sokszor minimalista eszköztelenséggel megírt, redukált nyelvű, célirányos regényeknek mégis ilyen nagy a sikere, annak alighanem az a kulcsa, hogy funkciójukat tekintve *gyógyító könyvek*. Ha valami proppi ambícióból megpróbálnám sarkítva és nagyon leegyszerűsítve felvázolni az autofikció morfológiáját, valami olyasmit mondanék: a traumatizált főhősnek az egész világgal kell megküzdenie identitásáért, ő azonban a leírás aktusával koherens keretbe rendezi történetét, narratív identitása megteremtésével meggyógyítja önmagát, a publikálás aktusával pedig sorstársait is segíti a gyógyulásban.

Valahol ennél a pontnál válik el egymástól a fent említett két kiváló kötet. Bár Kemény Lili tudhatóan falra mászik a „traumázástól” (nem is szeretném ebbe a krelibe beleerőltetni a könyvét), és egy interjúban kifejezetten ellene megy annak, hogy a *Nemet* efféle „terápiás könyvként” értsék/használják, néhány mondatnál később szinte szótári definícióját adja annak („Nem azért írtam, hogy gyógyítsam magam, de úgy alakult, hogy gyógyultam munka közben, és remélem, másokat is segíthet felkavarni és leülepíteni”), s céljai megfogalmazásakor is a kiszebáb-égetés téltemető stratégiája fénylik fel: összegyűjteni minden rosszat a mögöttünk hagyott múltból, és egy performatív aktussal átlényegíteni valami újjá és jobbá. („Elhatároztam, hogy megmentem magamnak az összes félbehagyott munkámat – legyen az regény, film, előadás, politikai vízió –, elvarrok minden szálát, amit elvarratlanul hagytam.”⁴) Szűcs Teri céljai, mint az már az első mondatából felsejlik, más fókuszúak és szerényebbek („Hogy a saját ágyában haljon meg, ezt szeretném”) – de ezeknél fontosabb, hogy kifelé nyílnak és dialogikusak. S itt nemcsak arról van szó, hogy szerzőjük úgy beszél el évtizednyi életvilágát, hogy egy pillanatig sem törekszik főszerepre benne, hanem arról is, hogy ez a könyv úgy gyógyít, hogy közben nincs rá reális esélye, hogy főszereplője a terápiás irodalomban megszokott módon a gyógyulás útjára lépjen. Gyógyítja helyette az olvasót – pusztán azzal, hogy megmutatja neki: nézd, itt van ez a kegyetlen helyzet, amiben vagyok, lehet, hogy te is ilyenben vagy, voltál vagy leszel, próbáljuk meg együtt megérteni minden oldalról, és a legtöbbet kihozni belőle. Ez a folyamatos beleérzés elszívja az erőt a vádtól és ítélkezéstől, és lehetővé teszi a helyzethez való alkalmazkodást – ez pedig megélhetővé teszi a lehetséges örömeit is.

A *Nemből* mindez teljes egészében hiányzik. Bár a szerző úgy foglalja össze a történetet: „X. sokáig a saját egójába van zárva, aztán kinyílik a másokra, aztán kinyílik a közösségre, aztán kizáródik a semmibe”,⁵ elegendő lenne az első tagmondat is. Sosem olvastam még ennyire magára zárult, kevésbé empatikus könyvet, ami ugyanakkor ennyi irodalmi kvalitást tartalmazott volna – ezért vagyok különösen zavarban, mikor egyértelmű állításokat kell tennem róla.

A könyv alapképlete ugyanis már az első mondatokban készen áll: „Prágában fogantam, ahol anyám az ösztöndíjából tartotta el apámat. Egy magyar szakos doktorit és egy jól induló tévériporter karriert hagyott félbe gyors egymásutánban, hogy káprázatos lánygyermekkel láncolhassa magához kiszemeltjét, a korszakos jelentőségű szentimentális költőt” (7.). Néhány ecsetvonással (s ez fontos: Kemény félmondatnyi csuklómozdulatokkal képes emlékezetes karaktereket teremteni) előttünk áll a könyvben fokozatosan kifejlődő permanens életválság minden faktora: az eltékozolt karrierjét lányaiban kiélni vá-

⁴ Mindkét idézet forrása: Krausz Viktória: A takarítás élvezete – Kemény Lili az elvarrt szálakról. *Népszava*, 2024. 04. 28.

⁵ Uo.

gyó, intrikus anyja, a tehetséges, de tutyimutyi apa és a gyerekek muszájherkulesi terhe, a *káprázatosság*, mely aztán minden probléma gyökeréül szolgál majd – mindez pedig a *J'Acusse* modorában, permanens, igazságkereső vádbeszédben.

De mi lesz ebből? Bár a *Nem* látszólag már címével ellenáll a hagyományos műfaji keretezésnek, alapproblémájával Benjámin Labatut zseniregényeit idézi, melyekben aszketikus természettudósok korszakos felfedezéseik után nekimennek az *igazi* feladatnak: a mindent átfogó igazság keresésének. Csakhogy Kemény Lili regényének hőse zseninevelést kap, ezért az első lépcsőfokot átugorva már mindig is a Nagy Feladatot próbálja abszolválni: megkísérli egy színdarabba, egy filmbe, egy politikai vízióba (félve mondom: egy párkapcsolatba) belesűríteni a mindenséget (ahogy Melhardt Gergő fogalmaz: „folyton a »lényeket«, a »lényegeset« keresi”⁶) úgy, hogy az autentikus és külön is legyen⁷ – Labatut hőseihez hasonlóan pedig rendre szükségszerűen elbukik, ha szerencsére tőlük eltérően nem is őrl meg.

Éppen ezért meglepő, hogy az eddig született kritikák a címet (talán Darida Veronika kivételével⁸) leginkább a tagadás mivoltában ragadják meg – holott megragadhatnák a hiányában, vagy e kettő dinamikájában is. Merthogy nemcsak az van, hogy nem akarom, hanem az is, hogy akarom, de nem tudom vagy nem sikerül. A regény ördögi spirálja ugyanis éppen ez: „Tökéleteset akartam, és csak másolni voltam képes, aztán dühöngtem a tökéletlenségeken. Képzelműm nem volt, szabályt szegni nem voltam eléggé szabad” (10–11.). Ez számtalanszor megismétlődik a történet során: a főhős mimézis útján próbál valami sajátot és lényegest alkotni, de az rendre idegen marad és szétesik a kezei közt, ettől pedig elbizonytalanodik és félbehagyja – más zsenik és konzumalkotók ugyanakkor folyamatosan *befejezik* műveiket, ami egyszerre táplálja hősiüket inspirációval (előbbieket) és haraggal (utóbbiak). Az inspirációból egy másik műfajban, egy másik zseni hatására újabb projekt keletkezik – ennek befejezetlensége azonban csak növeli a frusztrációt, melyet egyre nehezebb szétteríteni vád és önvád formájában, és ami egyre jobban radikalizálja a főhőst. Ebből nyeri a szöveg „a (szado)mazochizmus határát súrolóan kíméletlen” jellegét: nagyjából egyet tudok érteni Melhardt Gergővel abban, hogy a *Nem* „minden mondata a kegyetlenségtől feszül – amikor humoros vagy cinikus, az épp azért van, mert a kegyetlenség állandósága elviselhetetlen”.⁹ Hogy ez a kegyetlenség gazdag, színes, termékeny élvezeteliséget eredményez, nem vitatható – az már nyitottabb kérdés, kinek a számára termékeny, és mit lehetett volna belőle fikcionalizálni vagy elvinni egy terápiába. (*Nem*, nem egy Freud/Lacan-olvasókörbe.)

A kérdés ugyanis adott: vajon a mérsékeltebb médiahájp és a kevesebb eladott példány mellett mi szól az *ellen*, hogy egy ennyire érzékeny történetet kellően eltávolítva, tehát semmiképp sem kulcsregényként írjon meg az ember? Darida Veronika ugyanis pontosan teszi fel minden önéletrajzi művek legfontosabb etikai kérdését: „Önmagunk nyilvánosság elé tárása szabad akaratunkból vállalt döntés, de mennyire és miként lehet ebbe másokat is bevonni?”¹⁰ Az ember azt gondolná, a *Nemben* leginkább kiadott, eleve sérült embereknek (a szerelmi háromszög férfitagjainak, a testképzavaros „fakírnak”, Balázsnak, és a „plágiumparában”, obszesszív-kompulzív zavarban szenvedő Mikesnek)

⁶ Melhardt Gergő: Manipulatív realizmus, *KULTer*, 2024. május 9. <https://www.kulter.hu/2024/05/kemeny-lili-nem-kritika/>

⁷ Csak egy példa: „Nagyszabású projekten dolgoztak Gajdossal: egy 2015 Magyarországnak megragadásánál nem kisebb célt kitűző szkeccsfilm” (79.).

⁸ „A *Nem* nemcsak a tagadásról szól, hanem legalább annyira az elakadásról és a kudacról is. A valamire való képtelenségről, a nem tudásról, a tehetetlenségről és a halogatásról.” Darida Veronika: Nemet mondani. *Élet és Irodalom*, 2024. május 3.

⁹ Melhardt: i. m.

¹⁰ Darida: i. m.

legendő büntetés volt az a számtalan megaláztatás, amit az életben el kellett szenvedniük, de nem: most az irodalomban is el kell. Sokat és nem kevés indulattal gondolkodtam azon, miért volt erre mindenáron szükség, mert hittel hiszem, a szerző/lírai én nem eleve gonosz, és arra jutottam, hogy valószínűleg azért, mert a *Nem* belső logikája nemigen enged meg más megoldást: nemcsak arról van szó, hogy a kíméletlen őszinteség bevallotta családi program, hanem arról is, hogy a közelállók bántása egyszerre működik szeretetnyelvként (például a kamaszszerelm, Markó esetében) és frusztrációvezető kanális-ként („Ha kiborítottam Balázst, jobban lettem” [180.], mondja Lili).

Mindez ugyanakkor nem szabadítja fel a könyvet a nyomasztó részvétlenség és teljes empátiahiány alól: teljesen egyet tudok érteni Bartók Imrével, aki leginkább a szeretetet és az intimitást hiányolja a könyvből.¹¹ „Mindig megnyilvánulni szoktam, sosem másokat megnyitni” (33.), írja a kötet elején Kemény, majd később hozzáteszi: „Sokáig mindenki bensejét a sajátom mintájára képzeltem el; azt vártam el tőlük, amit magamtól” (155.). Ez a szabályrendszer ugyanakkor a poligám kapcsolat kezdetén felborul: „Két kivételes ember, vállalva a vele járó meghunyászkodást, tulajdonképpen összedolgoznak azért, mert szeretnek. A legjobban akkor tudom nekik meghálálni, ha élek a felajánlásukkal, és (...) igyekszem ragyogni. Igen, ennek az engem favoráló kegyelmi állapotnak a fenntartása az önző célom” (238.). E kapcsolatrendszer fenntartása természetesen a „két kivételes ember” számára pusztító kínokkal jár, főszereplőnk ugyanakkor mindezt őszinte meglepetéssel konstatálja: képes arról panaszkodni Balázsnak, vajon miről beszélget majd Mikes-sel (!) egy hosszú autótúrán, mire az szelíden megjegyzi, reméli, „nem valami hülyés-kedésért vállalja ezt a fájdalmat hónapok óta” (249.). Hasonlóképp nem tűnik fel neki, hogy Balázsnak alighanem oka van rá, hogy annak ellenére sem hagyja el, hogy Lili szisztematikusan megcsalja, vele ugyanakkor letiltja az együttléteiket. „Meglepően sok időbe telt, amíg felfogtam, hogy kellemes neki. Hogy mindennél fontosabb neki az a kis idő, amit együtt töltünk” (271.).

Ilyen érzelmi miliőben elképesztően nehéz szeretni ezt a regényt, pedig érényei sokkal számosabbak, mint a legtöbb kortárs regénynek. Bár a könyvbe fércelt filmtérvek, hamisinterjúk és más, torzóban maradt alkotások nem ezt sugallják, Kemény Lili tényleg piszkosul tehetséges: csak rá jellemző, egyedi nyelve, letaglózóan éles cinizmusa, telibe találó karakterrajzai, kiváló jelenetvezési képessége mind-mind egyedülálló, és igen kevés olyan alkotó van, akinek a mondatai közepén ennyire kevésbé tudnám, merrefelé kanyarodik majd a végük. Fájó, hogy ugyanez a karneváli regény egésze is igaz: nemcsak az a kérdés, mire válasz a cím, hanem az is, hogy a permanens tagadás, kudarc és hiány óceánjában mi az az alternatíva, az a hanem, amire szerző és olvasó *együtt* bólintana.

¹¹ Bartók Imre: A tékozló hazatér. *Litera*, 2024. április 19. <https://litera.hu/magazin/kritika/a-tekozló-hazater.html>

PÁRHUZAMOSOK HA TALÁLKOZNAK

Bognár Péter: *Minél kevesebb karácsonyt*

Esterházy Péter *Termelési-regénye* óta nem írtak olyan regényt, amely annyira erős nyelvi invencióval ragadja meg, képezi le, tükrözi vissza, hajtja túl az aktuálisan fennálló rendszer logikáját, mint Bognár Péter regényei. Bognár költőként indult, és a versesköteteiben sem állt távol tőle az az intenció, hogy rafinált, egész kötetet átfogó koncepciókban gondolkodjon, és hogy inkább versesköteteket írjon, semmint a verseiből állítson össze kötetet. Gondoljunk csak *A rodológia rövid története* című harmadik kötetére, amely már a címében is egy történetet ígér elmesélni, vagy a második verseskötetére, a *Bulvár*ra, amelyben egy bűnesetet nyomozhat ki az olvasó. A szerző koncepciózus alkatából kiindulva és a krimiszerű verseskötete után, valamint a már megjelent regények fényében könnyen állíthatjuk utólag: ez a pálya predesztinálva volt arra, hogy eljusson a költészettől a regényírásig, még hozzá a krimiírásig. Így nem csoda, hogy Bognár Péter 2022-ben *Hajózni kell, élni nem kell* címmel (malacos borítóval) regénnyel jelentkezett, amelyben a krimi műfaji kódjával játszik el, és – sok más kortárs prózával szemben – a prózafordulat poétikai tanulságait is megtartva mesél a kortárs magyar valóságunkról. Aztán ezt a könyvet követte (szarvasos borítóval) 2023-ban *Minél kevesebb karácsonyt* címmel a folytatás, és ha hihetünk a – megbízhatatlan elbeszélőivel szemben megbízhatónak tűnő – szerzőnek, hamarosan trilógiává bővül a sorozat.¹

A regények egyik elbeszélője Oktáv, „a függetlenített magánember”, akit a zsurnálszociológia nyelvén a rozsdáövezetek középkorú, deklasszálódó fehér férfitípusának emblemikus példányaként lehetne leírni. Főbb címkékkel ellátva: elmagányosodott, reflektálatlanul rendpárti, reflektálatlan nő- és idegengyűlölő, elégedetlen az életével, elhagyta a felesége, folyamatos bizonyítási kényszere van, etc. Míg az első regényben egy válással betetőződő identitásválság és egy új polgárőri identitás megtalálásával kezdődő új élet története bomlik ki, és ezáltal a csetlő-botló nyomozónk szerethető marad, addig a második regényben ez a karakter az atyai szeretet és a gyerekpótlékként kvázi-örökbefogadott fiú miatt olyan hazugságspirálba kerül, amely igencsak kérdésessé teszi erkölcsi integritását. Vagyis ebben a regényben már jóval kevésbé szerethető Oktáv karaktere, aki a *Minél kevesebb karácsonyt*-ban már nem pusztán csetlő-botló nyomozóként van jelen, hanem bűntársként, és

¹ Ligeti Nagy Tamás: Bognár Péter író: Az egész nyugati kultúrára a gyűlölet és a rettegés vár, ha nem szerzi vissza önbecsülését, *HVG*, 2024. április 08., https://hvg.hu/360/20240408_hvg-bognar-peter-iro-interju-oktav-rakacsol (A készülő harmadik regényből lapszámunkban is olvasható egy részlet – a szerk.)

Magvető Kiadó
Budapest, 2023
278 oldal, 4499 Ft

ha aktívan nem is vesz részt a bűntettekben, de eltussolásukban mindenképpen igyekszik szerepet vállalni.

Kultúrafogyasztásában atipikus Oktáv karaktere: nem a kortárs tömeggyártás epikus fantasyjait vagy a képregényeket olvassa, és nem is nézi se tévét, se mobilon a rá targetált, sokszor érzékenyítő szándékú sorozatokat, hanem életének fordulópontján a kezébe akadó klasszikus monsturnak, Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzok* című művének lesz mániákus olvasója, értelmezője és passzusainak visszhangozója. Plutarkhosz könyvét bibliának használva nemcsak hogy ennek tanításai alapján vezeti az életét és választja új hivatásául a polgárőrséget, hanem a világot is ezen keresztül magyarázza és érti meg. Gondolkodása Plutarkhosz párhuzamosaihoz hasonló analógiákat termel, jellemeket és sorsokat feleltet meg egymásnak, és ezek alapján gyárt magyarázatokat. Ez az analógiákra épülő világ- és Plutarkhosz-értés nemegyszer tévutakra vezet, mivel gyakran elfelejti, hogy minden hasonlat végső soron különbségeket is hordoz magában: talán ez az egyik legnagyobb erénye ezeknek a regényeknek, ahogy megalkotják ennek a figurának a szuverén, sajátos logikára épülő, a Máthé Elek magyar fordításában megjelent *Párhuzamos életrajzok* nyelvén inspirálódott nyelvét.

Oktáv nyelve mellett mindkét regényben legalább ennyire felépített az a beszédhelyzet, amelyből a főszereplő megszólal. Ugyanis Oktáv, a deklasszáldott fehér férfi, a polgárőr mindig magyarázkodni és védekezni kényszerül. Vagy legalábbis mindkét regényben ezt a pozíciót veszi fel. Olvasóként ahhoz, hogy megértsük a mondatait és követni tudjuk a gondolatmenetét, folyamatosan rekonstruálnunk kell azt a másik szöveget, amellyel szemben megszólal. Oktáv lényegét kerülgető beszédének a retorikai szituáció mellett a másik eleme a körmönfont alárendelésekben gazdag Plutarkhoszt parafrázáló nyelve, ami jócskán megnehezíti az olvasást. Vagy úgy is mondhatnám, a könyvek újraolvasásra hívnak, ugyanis elsőre az ember könnyen beleveszhet ebbe a homogénnek tetsző nyelvbe, amelynek az olvasó ilyenkor csak észleli, de nem látja át zavarba ejtő összetettségét és rétegzettségét.

Plutarkhosz műve és más antik irodalmi utalások több tekintetben is beépülnek Bognár mindkét regényébe, különösen az elsőbe. Erről hosszabban nem írnék, mert mindent, amit erről mondhatnék, Pataki Elvirától tudom, aki többek között erről a témáról maga is tanulmányt készül írni. Ám annyit mindenképpen meg kell említenem, hogy mind a két regényben Oktáv párhuzamosaként, ellenpontjaként jelenik meg „Bognár úr”, aki egyszerre a regény egyik szereplője, egyik elbeszélője és írója is. Szereplőként, Oktáv szemszögéből ábrázolva, ő is megkapja a maga görbe tükrét. Elbeszélői szolamát a regényekben dőlt betűvel jelzik, amely a törzsszövegtől leválasztva fejezetcímekben, a fejezetek előtti intésben és a szövegbe ékelődő betétekben szólal meg. Az első kötet olvasható a regény világából levezetve mind Oktáv kompilálta, „Bognár úr” jegyzetelte szöveggént, mind pedig utóbbi karakter regényeként is, így mind a ketten egyaránt igényt tarthatnak a szerzői státuszra. Ez a termékeny eldöntetlenség gazdagítja a regényt. A *Minél kevesebb karácsonyt* esetében ezt a szerzőségért folyó párharcot mintha „Bognár úr” nyerné meg, aki a regény folyamán ellátogat a (NER) „Erő Központ(já)ba”, és „Balog Minus” (értsd: miniszter becézése) atyai jó barátjától tanácsokat fogad el a regényének alakítása végett. De nemcsak ez a különbség, hanem míg az első regény felütésében egy színházi előadás miatt tör ki a botrány, vagyis mondhatnánk, hogy a kezdő konfliktusban már a művészet politikára tett hatásáról szól, addig hasonló leegyszerűsítéssel élve: a második regény pedig a politika művészetre gyakorolt hatását ábrázolja. De a kecsegtető ellenpontozással szemben, azt hiszem, Bognár Pétert ezekben a regényekben inkább a kölcsönhatások érdeklik. Másképp mondván: Plutarkhoszsal és az őt olvasó Oktávval szemben elsősorban nem a párhuzamos világok analogikus megfelelései érdeklik, hanem ezeknek a párhuzamosoknak a találkozásai. Részben ezt húzzák alá a borítóra kerülő állatok, amelyek mind a két regényben összekötik a két elbeszélőt.

És ha már a párhuzamosok találkozásánál tartunk, vagy szakszerűbben megfogalmazva, a regények metalepsziseinél, akkor éppen ez az, amiben újat hoz a *Minél kevesebb karácsonyt*. Ugyanis a második regény egyik csúcspontján az aktuálisan elbeszélői pozícióban lévő Oktáv találkozik a könyv egyik olvasójával, „Bognár úr” feleségével, aki legnagyobb meghökkenésére nemcsak ismeri legbelsőbb gondolatait, hanem arra is biztatja, hogy egyszer és mindenkorra vessen véget a férje politikai befolyásoltságának azzal, hogy „elszabadult szereplőként” egy jól irányzott lövéssel irtsa ki a regényben többször is politikai nyomásra feltűnő békemadarat. Persze Bognárné motivációiról Oktávnak sejtelleme sincsen – és máris egy rendkívül izgalmas, következetesen végigjátszott borgesi túrkörlabirintusban találja magát az olvasó.

Bognár Péter nem épít meg a regényében olyan külső nézőpontot, ahonnan érvényes kritikai pozíciót és ellenajánlatot lehetne kidolgozni, mint ahogyan azt Esterházy Péter tette a *Termelési-regényben*.² De úgy épít ellenbeszédet a fennállóval szemben, hogy a rendszer logikájának túlhajszolásával, totalizálásával modellezi és nevetségessé teszi azt. Gondolok itt a polgári Magyarországot látó – az olvasónak ennek így torz paródiáját mutató – Plutarkhoszon edzett Oktáv érzékelésére, akinek a világa így lesz ennek a paródiája. De gondolhatunk arra a hivatali, jogi, rendőri túlcsvart nyelvre is, amit működtet. Talán legdirektebben az első regényben ér össze a hivatali nyelv és a rendszer üres ideológiája, amikor a polgármester szövetkezeti törekvéseit így jellemzi Oktáv: „nemzeti és keresztény alapra helyezte a koncepciót”.³ Mondhatnám, e regényekben Bognár a nyelvi túlhajtással és totalizálással hasonló irodalmi művetet végez az Orbán-rendszeren, mint amelyet Esterházy Péter végzett a hetvenes-nyolcvanas években az egészen más Kádár-rendszeren. Ezt a hasonlóságot és a hasonlóságban megjelenő különbséget jól meg lehet ragadni a kultúrpolitikus és író találkozását feldolgozó történetben. „Balog Minus” és „Bognár úr” találkozásának jelenete sok tekintetben hasonlít Esterházy Péter 1984-es *Kis Magyar Pornográfijában* megfestett jelenethez, ahol a Kádár-rendszerben a személyi kultuszt kritizáló művekből vett ihlettel a névtelen elbeszélő Révai Józseffel, a Rákosi-időszak rettegett kultúrpolitikusával találkozik. Vagyis a hatalom embere és a művész találkozásának az okorig visszavezethető toposzánál vagyunk, ám míg Esterházynál korai (az I. osztályos tankönyvből származó) írásgyakorlatában („OTTO ÜTÖTT, TALÁLT ÖTÖT”⁴) Habsburg restaurációs törekvést orront és ezért eltiltja a publikációtól, addig Bognárnál egy zacskóba akadt lábú madárban látja meg a béke hírnökét „Balog Minus”, és ennek a képnek, a képre ráolvasott ideológiának a felerősítésére buzdítja. Az pedig külön elgondolkodtató, hogy míg egy modernista diktatúrában a dominánsan fegyelmező társadalom idején a paranoia győz és a tiltás domborodik ki a jelenetben, addig a posztmodern autokráciában a ráolvasás gyakorlatában az inkorporáció és a propaganda lehetősége sejlik fel. De abban, ahogyan a két politikus olvas – hajtsa őket a paranoia vagy a marketingstratégia –, van a korszakok között hasonlóság. A *Minél kevesebb karácsonyt* esetében a metalepsziseknek is lehet egy erősen kritikai olvasata, amiről Bocsik Balázs így ír a regények politikumát alaposan körüljáró, hamarosan a *Műútban* megjelenő kritikájában:

„Egy szó, mint száz, a regényben minden átjárható, minden összefügg mindennel, és ami a felszínen a vélemények pluralitásának álcázza magát, az valójában a NER narratív szintjei közti önkényes átjárások működését modellezi az elbeszélés-poétika szintjén. Kicsit olyan ez, mint gyakorlatilag akármelyik Kormányinfó, ahol a leg-

² Ha valamire építeni lehetne illet, vagy pontosabban valakire, az „Bognár úr” felesége, de ő nem kap saját nyelvet, megszólalási lehetőséget a két különmű bukástörténetet megjelenítő elbeszélővel szemben.

³ Bognár Péter: *Hajózni kell, élni nem kell*, Magvető, Budapest, 2022, 87.

⁴ Esterházy Péter: *Bevezetés a szépirodalomba*, Magvető, Budapest, 1986, 424.

nyilvánvalóbb dolgokat a legképtelenebb körülírások, orátori cikkcakkok és szofista zsoltoszmák övezik, oly módon, mintha ez lenne a legtermészetesebb dolog a világon. (...) Másképp megfogalmazva: minden átjárható, minden narratív határsértés, és minden határsértésnek van narratív feloldása. (...) A *Minél kevesebb karácsony*t a NER teljes működését viszi színre. Nyelvileg ugyan nem forgatja azt ki, de hátha majd a trológia záródarabjában eljön az is. Kiforgatás helyett itt a NER-struktúra szövevényes, ám mindenfelől át- és bejárható szintjeit kapjuk meg.”

Jórészt egyetértek Bocsik Balázs gondolatmenetével, amit a regény metalepsziseinek kritikai erejéről ír, ezért ha nem is teljesen elhibázottnak, de felületesnek érzem az olyan közelítéseket a *Minél kevesebb karácsony*t felé, amely szerint „Bognár Péter szövege arra világít rá, hogy a művészi nyelvhasználat milyen mértékben elszegényedik, ha azt nem művészetként értelmezik. (...) Akik ezt ideológiai síkon szeretnék értelmezni, bármikor megtehetik, de a tisztességes olvasónak jó esetben fel sem tűnik a rajzocska, és el sem gondolkodik azon, hogy a regényen túli valóságra vonatkoztassa azt. A háttérszálon futó, az író önmeghasonlását feldolgozó történet tanulsága megismétli azt, amit évezredek alatt megtapasztalhattunk: a művészet nagysága és ereje abban rejlik, ha a valóság ábrázolását úgy kísérli meg, hogy minden hitelessége dacára eloldja azt a megélhető valóságtól, a mindennapi élettől, a reális környezettől, hiszen természeténél fogva fikciós, és ebből táplálkozik szuverenitása.”⁵

Vagyis amikor a regénybeli Bognár úr azzal védekezik, hogy „*író vagyok, rikoltottam bosszúságomban, író, s nem egyéb, és mint ilyen semmit se akarok, és semmit se tudok, és semmit se érzek, és semmi se érdekel, hanem ábrázolom csak a valót, ez munkám*” (97.), akkor azt nem tudom egyszerűen az ideológiákkal ideologikusan kritikus esztétikai ideológia felől, az ellentétező irónia alapján érteni, ahogy Baráth Tibor megkísérli. Nem is tartom termékenynek a valóságot és a fikciót ilyen élesen szembeállítani egymással a regények kapcsán, amelyekben a fiktív és a valós sokkal inkább egymást átszövő minőségeknek mutatkoznak. A második regényben pedig a NER logikájának leképeződéseként is olvashatók. Vagy ahogy O. Réti Zsófia fogalmazott az ÉS-kvartettben, „a kortárs magyar társadalommal mint nyelvi konstrukcióval”⁶ dolgozik ez a próza, azt állítja pellengérré úgy, hogy nem feledve a prózafordulat poétikai tanulságait, nem akar kisrealizmusná válni.

A *Minél kevesebb karácsony*t című regényben Bognár Péter nemcsak másolja az első rész bevált receptjét, hanem tovább is gondolja azt, és izgalmas metalepsziseivel, borgesi tükörlabirintusával – Baráth Tibor szavát kölcsönvéve: tisztességtelen olvasóként bátran mondhatom – a leginvenciózusabban termeli az irodalmi ellenbeszédet. Arról nem is szólva, milyen parádésan ábrázolja az egyik csúcsejezetben Oktáv vásárlási rohamát, vagy hogyan épül bele a regénybe az állam csecsen lógás metaforája in concreto. De mindenről persze nem lehet szólni egy kritikában. Arról viszont muszáj, hogy mennyire fúrja már az oldalamat, vajon merre megy tovább ez az állatos regényfolyam, a disznó és a szarvas után melyik állat teremti majd meg a következő könyvben a szintek közötti kapcsolatot.

⁵ Baráth Tibor: Egy polgárőr bukása, *Szófa*, 2024. április 19., <https://www.szofa.eu/iras/egy-polgaror-bukasa>

⁶ Deczki Sarolta, O. Réti Zsófia, Károlyi Csaba, Zelei Dávid: ÉS-kvartett – Bognár Péter *Minél kevesebb karácsony*t című regényéről, *Élet és Irodalom*, 2024. március 8.

VÖDÖRBEN AZ ÓCEÁNT

Karl Ove Knausgård: *Az öröklét farkasai*

Úgy tűnik, Karl Ove Knausgård csak nagy formákban képes gondolkodni. Ezt nem csak könyvei méretei jelzik, hiszen az utóbbi időben minden nagyobb vállalkozása minimum hétszáz oldalnyi lett. Sőt, amikor látszólag kisebb formában alkotott, mint az *Évszakok* pár oldalas szösszeneteiben, akkor is négykötetes kvartetté álltak össze e szövegek, átfogva az éves természeti ciklust, illetve lánya születésének időszakát. Van némi – jó értelemben vett – ódivatúság abban, amit Knausgård csinál. Hiszen évtizedekig a töredékességről, a relativitásról, az én, az élet és a világ ábrázolhatatlanságáról, mi több, értelmetlen-ségről szólt az irodalmi fővonal, hogy aztán a 2010-es évek egyik legnagyobb könyvsikere a nagyközönség és a kritika részéről egyaránt egy hatkötetes, több ezer oldalas ciklus legyen, amelyben valaki megpróbálta megírni a teljes életét – ráadásul egy fehér, középosztálybeli, heteroszexuális férfi, akinek a problémái is jellegzetesen középosztálybeli férfiférfi-problémák. Persze számtalanszor elemezték már (köztük én magam is), hogy a kortárs irodalom újrealista és/vagy autofikciós művei is illeszkednek a közelmúlt tendenciáihoz, hiszen nem a 19. századi ábrázolási konvenciókat veszik ismét elő, sokkal inkább a mostani világ- és irodalmi tapasztalatok felől gondolják újra azokat. Mindezzel együtt mégis azt gondolom, hogy Knausgård monstroidumai olyasvalamivel kísérleteznek, amiről rég lemondunk: a teljesség, a világ megragadásának és regényes ábrázolásának projektjét próbálják hol több, hol kevesebb sikerrel megvalósítani.

2020-ban a *Hajnalcsillag* című regénnyel a norvég író új sorozatba kezdett, amely jelenleg a negyedik kötetnél tart (2023-ban jelent meg norvégul *Nattsolen* [Éjszakai iskola] címmel), és egyelőre még nem tudni, mikor ér véget. Itthon idén látott napvilágot a sorozat második darabja, *Az öröklét farkasai*, s így az alábbiakban nemcsak egy 830 oldalas regényről kell írnom, hanem egy ciklus második epizódjáról is. Bármilyen lehet – ezzel a mondatdal fejeztem be tavaly a *Hajnalcsillag*ról írt kritikámat, s lassan magam is úgy élem meg az utóbbi években az éppen aktuális Knausgård-mű olvasását és a róluk való írást, mint egyre terebélyesedő projektet, saját harcomat a norvég szerző műveiben kibontakozó problémákkal és e szövegek problémásságával.¹

A második rész már tisztábban megmutatja a sorozat struktúráját: nem az előző könyv történetének folytatása, inkább narratív univerzum jellegűen épülnek fel az egyes kötetek. Vagyis ugyanabban a fikcionális világban játszód-

¹ Az eddigi „Knausgård-sorozat” első két darabja, a *Harcom* zárókötetének, valamint a *Hajnalcsillagnak* a kritikái a *Jelenkor* 2022/1-es és 2023/6-os számaiban jelentek meg.

Fordította Kúnos László
Magvető Kiadó
Budapest, 2024
834 oldal, 7999 Ft

nak, ám különböző térben és időben: míg a *Hajnalcsillag* eseményei 2023 nyarán zajlottak, a második kötet 1986 tavaszán kezdődik (egészen pontosan április végén, ugyanis több utalás történik benne a csernobili atomkatasztrófára), és e regény is ugyanazzal a kozmikus eseménnyel, a csillag feltűnésével ér véget, amely köré az első darab szerveződött. Az *öröklét farkasai* is több elbeszélőt mozgósít, bár nem olyan sokat, mint az első könyv (ott kilenc volt), és a súlyuk sem egyforma: az öt narrátor közül két központi karakter szölamá alkotja a szöveg nagy részét. Egyikük, Syvert, norvég fiatalember, épp katonaidéjét letöltve tér vissza szülővároskájába, és az első nagyjából négyszáz oldal az ő mindennapjait mutatja be. Ezek pedig, ahogy Knausgård-tól megszokhattuk, nem sok különleges eseményt tartogatnak, miközben igen aprólékosan vannak ábrázolva. Felesleges lenne újra értekezni e leírások közeli, az események felszínét pontosan megragadó sajátosságáról, a történet szempontjából mellékes apróságok, hétköznapi történések hosszú bemutatásáról, hisz e stílus már a szerző védjegyévé vált. Itt is ugyanez jelenik meg, Syvert beszámol mindenről, amit tesz, és ami foglalkoztatja, legyen az vacsorafőzés, futballedzés, zuhanyzás vagy az anyjával és a testvérével való nem épp felhőtlen kapcsolata. Most először éreztem azt, hogy ezek a leírások túl terjengősek, sokszor kifejezetten öncélúak. Hiszen amíg a *Harcom*-sorozatban a projekt lényegéből adódott a stílus, a *Hajnalcsillag* esetében pedig a lassítás és a bekövetkező rejtélyes események ritmusával folyamatos feszültséget tudott kelteni a szöveg, itt folyamatosan lassú a tempó, és az aprólékosságot kétféleképp is magyarázhatjuk. Mondhatjuk, hogy Syvert életritmusát vesszük fel, úgy kell látnunk a környezetet, ahogy ő látja: hétköznapi, számára mégis egyedül fontosnak. Így lassan ismerjük meg problémáit, és e tempót követve bontakozik ki az a történet, amely aztán összeköti figuráját a másik főszereplő-narrátorral. Persze, van egy kevésbé jóindulatú (és szerzőcentrikusabb) válasz is: Knausgård nem tud és nem is akar máshogy írni, bármiről van szó, akármit kell ábrázolni, a stílus és az elbeszélésmód ugyanaz lesz. Az is tagadhatatlan, hogy Syvert és a *Harcom* kamaszkori kötetének énje erősen hasonlít egymáshoz: nem találják helyüket a világban, családi problémáik mellett leginkább saját csip-csup ügyeikre, illetve legfőképp a barátnőszerzésre próbálnak koncentrálni, több-kevesebb sikerrel. Talán annyi különbség van, hogy a regénybeli fiatalember egoistább, felszínesebb figura, apró problémái között él, a regény egy későbbi pontjában majd saját felesége is azt állítja róla, hogy hiányzik belőle az önismeret. Így az olvasó nehezebben azonosul vele, miközben épp a fent emlegetett narráció miatt igen közel kerülünk világához.

A regény középső részét kitevő pár száz oldal a kétezres évek elejének Oroszországában játszódik, és egy pár napos út története: az elbeszélő egy középkorú moszkvai nő, Alevtyina, aki felnőtt fiával elutazik Szamarába, hogy meglátogassa a nyolcvanadik születésnapját ünneplő mostohaapját. E szálnál is lassan bontakozik ki a történet: különböző emberi kapcsolataival mellett (a családi szféra itt is problémás, régi konfliktusokkal terhelt) a biológusnő szakmai pályafutását is megismerjük. Alevtyina elbeszélő szölamá kissé összetettebb az előzőnél (bár ugyanazt az aprólékos, részletező előadásmódot működteti): a születésnapra utazás számos emléket hív elő, az út és a szülővárosában töltött napok során megidéződik a múlt, megtudhatjuk, hogy az egykor nagyreményű biológus miként jutott szakmai és magánéleti zsákutca. Syvert és Alevtyina élete ugyan teljesen más (és a nő fejezete nagyjából két évtizeddel később játszódik), a két narratív szál sok tekintetben ellenpontozza és kiegészíti egymást. Leginkább a regény fő gondolati síkját és motívumrendszerét alkotó halál kérdéskörében. A norvég fiatalember mindennapjai ugyanis különböző módokon érintkeznek a halállal: édesapja pár évvel korábban egy autóbalesetben vesztette életét, és a családtagok közül senki sem tudta feldolgozni a veszteséget, édesanyját a történet idejében tüdőrákkal diagnosztizálják, a kataonaságból hazatérő Syvert pedig egy temetkezési vállalkozónál talál munkát. Az orosz nő biológusként az élet titkát, a DNS működését és kommunikációját kutatja, miközben a saját életével nem tud mit

kezdeni: vér szerinti apjával sohasem találkozott, pár évvel korábban meghalt édesanyját sem ismerte igazán. Folyamatosan előkerülnek a halál és az élet természettudományos titkainak kérdései, már a fejezet elején az egyik jelenetben, amikor a nő az egyetemen az evolúcióról tart előadást, és egy kötekedő hallgató üres pozitívizmussal vádolja a tudományt, hangsúlyozva: csak a „hogyan” foglalkozik, a miért kérdéséről nincs releváns mondanivalója. Alevtyina korábbi kutatásai miatt számos, a témával érintkező probléma idéződik meg: a DNS-ek felépítése, a sámánizmus és a különböző tudatmódosító szerek által gerjesztett eksztatikus élmények, a tudomány és a művészet szerepe stb. A tudós nő kétségbeesetten vágyakozik valami mélyebb megismerésre, miközben életében folyton rossz döntéseket hoz és menekül: egy kilátástalan szerelmi kapcsolatból maradt gyermek felnevelésébe, a tudományba, később egy másik kapcsolatba és egy újabb gyermekvállalásba. A norvég fiatalember és az orosz nő élete nemcsak tematikus és motivikus szinteken fonódik össze, hanem konkrétabban is. Syvert történetszálának fő eleme ugyanis egy nyomozás: a fiú véletlenül megtalálja hajdani édesapja orosz nyelvű levelezését, és kiderül, hogy a férfi annak idején többször járt a Szovjetunióban, ahol beleszeretett egy nőbe. Sőt, a férfi már eldöntötte, hogy elhagyja családját és Norvégiát, szerelméhez költözik, tervét azonban a hirtelen autóbaleset végleg keresztülhúzta. Syvert sok évvel később ír apja egykori szeretőjének, ám ekkorra már a nő is halott, annak özvegye kapja meg a levelet, és adja oda mostohalányának, azaz Alevtyinának, aki csak most tudja meg, hogy van egy féltestvére Norvégiában.

Így, röviden leírva, talán kicsit melodramatikusnak hathat a történet, a regényben viszont aránylag jól működik: a norvég szálon lassan bontakozik ki, és szerencsére az oroszban sem jelent váratlan fordulatot a levél, hiszen az olvasó már Alevtyina előéletének felidézéséből könnyen rájöhet a két főszereplőt összekötő rokoni kapcsolatra. A regény utolsó fejezeteiben, 2023-ban valósul meg a találkozás, amikor az égen feltűnik a különös csillag (vagyis a szöveg végére ugyanahhoz az eseményhez érkezünk, amelyre az első könyv épült).

Van emellett egy filozofikusabb sík is, amely bizonyos szereplők töprengéseiben, illetve a mű vége felé olvasható hosszabb esszéiben bontakozik ki. Ez utóbbi szinten Knausgård-i jellegzetesség: már a *Harcomra* is jellemző volt (és az utolsó kötet sok száz oldalas Hitler-esszéjében járt a csúcra), ahogy a *Hajnalcsillag* vége felé is az egyik szereplő esszéjét olvashattuk. A téma is közös: a halál, amely köré, úgy tűnik, az egész regényfolyam szerveződik. Persze ebben sincs semmi újdonság: Knausgård korábban is újra és újra visszatért a halál problémájára, de a *Harcomhoz* képest itt megfordítja az irányt. Ott a halál mivoltáról és funkciójáról szóló elmélkedéssel kezdődött a szöveg, és az első kötetben az apja elhunytának eseménye köré csoportosul az emlékezésfolyam – egyébként az első könyv második fele, az apa temetése körüli napok, a konkrét tennivalók és a gyász leírása nemcsak a sorozat egyik legerősebb darabja, hanem Knausgård általam ismert szövegei közül is az egyik (ha nem a) csúcspont. Ebből az emlékezésből alakul aztán ki a hatkötetes autofikció, amely az utolsó részre jut el valóság és fikció az első kötet megjelenésével járó összekapcsolódásának, illetve a Hitler-esszéiben többek között az élet művészetté formálásának boncolgatásáig. A *Hajnalcsillag* kozmikus távlatból indított: a csillag megjelenésének és a halál eltűnésének apokaliptikus képe keretezi a különböző szereplők töprengéseit (általában zsákutcába jutott) életükről, valamint a halál személyes és társadalmi funkciójáról. Az *öröklét farkasa*iban pedig a szereplők mindennapjait át- meg átszövi a halál, gondolkodnak róla, különböző élethelyzetekben szembesülnek vele, s a történet végére jutunk el az előző rész apokaliptikus jelenetéhez.

Amiben ez a regény mindenképpen új, az az orosz szál, hiszen eddig Knausgård nem igazán merészkedett ki a számára ismerős nyelvi-kulturális és földrajzi közegből. Az orosz társadalom és kultúra nemcsak Alevtyina figurája és a körülötte lévő karakte-

rek révén tematizálódik, hanem a szöveg által megidézett utalásrendszerben is. Már a Syvert-fejezetben szerepet kap Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődése* (a lelkésze adja a könyvet a fiatalembernek, miután megtudja, hogy az hivatalosan is fel akarja adni vallását). A fiú nem nagyon érti, miért kellene elolvasnia Raszkolnyikov történetét, kifejezetten taszítja a szöveg. A fejezet végéig nem is fejezi be a könyvet, a Dosztojevszkij-utalás nem a karakter konkrét sorsa szempontjából, hanem a regény egésze felől bír jelentőséggel. Az orosz történetiszámban két másik elbeszélő is van, egyikük Alevtyina egykori évfolyamtársa, az író Vaszilisz, akinek esszéje, az *Öröklétfarkasok* számos orosz író és vallási gondolkodót megidéz. A cím (akárcsak a regényé) Marina Cvetajeva egyik szövegéből származik, fő témája pedig a halál és a feltámadás szerepe az orosz kultúrában – pontosabban, hogy bizonyos művészek és gondolkodók milyen válaszokat adtak a halál problémájára. Az esszé központi figurája Nyikolaj Fjodorov, a 19. század végi filozófus, aki a holtak feltámasztásának projektjét hirdette. Az orosz bölcselő egészen különleges gondolati rendszert gyúrt össze vallásból, természettudományos gondolkodásból és utópizmusból, ahol a „projektet” szó szerint kell érteni: a halál legyőzése és az eddig meghaltak újra életre keltése az emberiség közös ügye, amely az ember lelki, szellemi és tudományos fejlődése révén vihető véghez.² Az ő alakja köré szerveződik az esszé, amelyben emellett szó van a vonatok funkciójáról az orosz irodalomban és kultúrában, a halhatatlanságra irányuló tudományos és féltudományos kutatásokról, valamint többek között Tolsztojról, Dosztojevszkijről, Vlagyimir Szolovjovról és Csingiz Ajtmatovról is.

E betétfejezet olyan, mint a szerző eddigi regényeinek esszéi: jól megírt, informatív, nagy tudásról árulkodik, emellett időnként csapongó, olykor pedig kifejezetten felszínes. Sokkal érdekesebb és a norvég író művészetére nézve árulkodóbb azon elgondolkodni, hogy miért kellene ezek az esszék Knausgård műveibe, miért érzi fontosnak az elbeszélések megtörését e részekkel. Mert úgy érzem, a legtöbbször valóban törést jelentenek ezek a szövegek, kissé idegen elemként jelennek meg a könyvekben, miközben általában az adott narratívában megfogalmazódó kérdésekre reflektálnak – vagy talán éppen ezért. A *Harcom*-könyvek bölcselkedéseinek megvolt a maguk szerepe, bár igazán jól az első kötet emlegetett bevezető szakaszában működött a módszer, az utolsó rész nagyszéje minden gazdagsága ellenére is erősen túlírt. A regényciklus első két kötetének esszéiben közös, hogy egy-egy szereplő tollából fogalmazódnak meg, mindketten művészek (a *Hajnalcsillagban* a dokumentumfilm-rendező Egil írt hosszán a különböző kultúrák halálképzeteiről), és egyaránt magányos figurák. Az esszé célja tehát mindkét regényben az, hogy továbbgondolja és új megvilágításba helyezze a szereplők szólamaiban és a történet során előkerülő problémákat. Inkább az a kérdés, hogy a regény egésze szempontjából mennyire szükséges elem az esszébetét. Hogy az orosz irodalmi utalásrendszerhez igazodva magam is onnan hozzak analógiát: Knausgård jellegzetesen monologikus író, a fogalom bahtyini értelmében. Minden szereplői szólamot saját szerzői ideológiája alá rendel, az egyes karakterek pedig ehhez az autoritáshoz képest bírnak funkcióval.³ Ami persze önmagában nem lenne probléma, hiszen például Tolsztoj is ezt teszi (Bahtyin szerint legalábbis), és a *Háború és béke* záró esszéje a történet szempontjából szintén kisé rendszeridegen elem, ahogy Knausgård esszéi is azok. De, az analógiánál maradva,

² Magyarul Fjodorovnak kevés szövege jelent meg. Posztumusz főművéből rövid részlet olvasható: A közös ügy filozófiája. *Tiszatáj*, 52. (1998/9), 70–74. A szöveg fordítója, M. Nagy Miklós rövid esszében mutatja be Fjodorov gondolatait és jelentőségét: Egy különös filozófus különös feltámadása. Uo., 63–69. Az orosz filozófus nézeteinek ezoterikus gyökereiről: George M. Young Jr.: Az okkultizmus Fjodorov féle változata. Ford. Teller Katalin. In: B. G. Rosenthal (szerk.): *Az okkult az orosz és a szovjet kultúrában*. Budapest, Európa, 2004, 214–239.

³ Vö.: Mihail Bahtyin: *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Ford. Kőnczöl Csaba et al. Budapest, Osiris, 2001, 90–93.

a norvég író monologizmusa zavaró: figurái egysíkúak, sőt eltérő életkörülményeik és háttérük ellenére elbeszélői szólamuk nyelvezete erősen hasonló, bölcsekedéseik pedig időnként kifejezetten tendenciózusak. Míg Tolsztojnál a regény végi nagyesszének összegző funkciója van (bár mindig is azt gondoltam, hogy kissé feleslegesen), Knausgård inkább eszméletörténeti kontextusba állítja a szereplők töprengéseit. Vagyis az esszéek célja, hogy reflektáljanak a szövegben motivikus és gondolati síkon felvetődő problémákra. Ez azonban a narrációval együtt mind egyfelé mutat: a szöveget uraló (bahtyini értelemben vett) szerzői hang autoritása felé. Bár az esszéek nem adnak válaszokat, inkább újabb és újabb kultúrtörténeti és filozófiai rétegeket tesznek hozzá a korábban felvetődöttekhez, mégis nyíltan egy felső rendezőelv felé mutatnak, amely fontosnak tartja, hogy a történetből kilépve, azt megszakítva felvesse ezeket a bölcseleti kontextusokat. Ráadásul itt az esszét író személy, Vasziliszta leginkább azért kell a regénybe, hogy legyen valaki, aki ezt a szöveget megírja, figurája ugyanis kevésbé kidolgozott, nem túl érdekes. Knausgård módszerét ismét a regény által mozgósított példákkal szembeállítva: a *Bűn és bűnhődés* eszméinek vitája a gyilkosság révén a történetbe integrálódott, a szereplők cselekvései és gondolatai egyaránt a történetet szolgálták. Vagy Csingiz Ajtmatov az esszében többször megidézett könyve, *Az évszázadnál hosszabb ez a nap* szintén egy kozmikus eseményt, egy idegen fajjal való találkozást állít szembe egy személyessel, amelyben egy isten háta mögötti vasútvonal állomásfőnöke elindul, hogy eltemesse halott barátját ősei szent földjére. Ehhez kapcsolódik az emlékezésfolyam, és az ezt ellenpontoszó fantasztikus szál végül egyensúlyba kerül, a regény végének katartikus, egyszerre realista, kozmikus és mitikus jelenetében össze tudta fogni a különböző síkokat. Knausgård regényében éppen ez az egyensúly hiányzik. A különböző szálak összetartanak ugyan, de nem erősítik egymást, a gondolati sík olykor erősen elkülönül a hétköznapi ábrázoló részekről. Ráadásul a két szféra kidolgozottsága sem egyforma, nemcsak a filozofáló, teoretikus részek felszínesek időnként, hanem olykor a történet motívumai, szimbolikus elemei is túl direkttek. Csak egy példát említve: nagyon jól működne, hogy a csernobili eseményeken töprengő Syvert nevében is megidézi a radioaktív sugárzás mértékegységét („sievert”) – ha nem épp maga a karakter venné ezt észre és hívná fel rá figyelmünket. Ezzel szemben Knausgård akkor van igazán elemében, amikor a mindennapi interakciókat, a karakterek közti viszonyrendszereket ábrázolja, ezeknél látszik, mennyire jó író: Syvert és öccse furcsa kapcsolatát, a fejezetet záró különös „randevút” vagy Alevtyinának a mostohaapjával való ambivalens kapcsolatát, illetve a felnőtt fiával folytatott már-már kínos összeütközéseit bemutató részek nagyon erősek.

Az orosz szál másik problémája az, hogy Knausgård itt valóban idegen terepre téved. Míg a norvég (és egyáltalán, a nyugati) életet, hétköznapiakat igen jól ismeri, és szuggesztíven tudja bemutatni, ez a közelmúltbeli és a mai Oroszország ábrázolásánál már messze nem annyira meggyőző. Tulajdonképpen nincs túl nagy különbség az Alevtyina-rész környezetleírásai, a szereplők viselkedésének és közérzetének bemutatása és a norvég epizód között. Ami „jellegzetesen orosz” (ha létezik ilyen egyáltalán), az a felszín, inkább olyan, mint ahogy nyugatabbról látni, elképzelni véljük e kultúrát. Knausgård egyébként tett egy orosz körutazást néhány évvel korábban, és a *New York Times Magazine*-ban megjelentetett egy képes úti beszámolót az ottani élményeiről. E szövegben egy helyütt reflektál is a vállalkozás kétségességéről. Mint írja: „Mítoszok, romantikus képek felől néztem Oroszországot. Miféle hübrisz hitette el velem, hogy egy kilencnapos út után, a hatalmas vidék aprócska szeletét bejárva képes leszek mondani valamit a valódi Oroszországról? Mintha egy vödör vizet leírva akarnánk valamit mondani az óceánról.”⁴ Más kérdés, hogy maga

⁴ Karl Ove Knausgård: A Literary Road Trip Into the Heart of Russia. *The New York Times Magazine*, 2018. február 14. Online: <https://www.nytimes.com/2018/02/14/magazine/a-literary-road-trip-into-the-heart-of-russia.html> (letöltve: 2024. május 22).

a cikk hőiesen próbálkozik a „vödör víz” alapos elemzésével. Mindezt képekkel együtt – ugyanis a szerző fényképészt is vitt magával, egy, talán tényleg spontán elkapott, de a szövegben igen tendenciózusnak ható fényképen például láthatjuk, ahogy a Kazanyba tartó vonat fülkéjében az író épp egy Leninről szóló könyvvel a mellén alszik. Az út során tolmácsa segítségével igyekezett minél több helyi lakossal beszélgetni, ezek a kis történetek, reflexiók ékelődnek Knausgård beszámolóí, elmélkedései közé. Az egyikben egy Szergej nevű kamionsofőr elmesélte, ahogy egy Moszkva melletti parkolóban két idegen megtámadta, késsel megszárták, de sikerült valahogy kiugrani a teherautóból. A véres, sebesült férfi próbált segítséget keresni, végül egy útszéli házba ment, ahol éppen valamilyen ünnepséget tartottak. Nem akart véresen a házigazdák elé toppanni, így inkább észrevétlenül ellopott pár ruhát, és továbbállt. Végül a rendőrség őt tartóztatta le tolvajlás miatt. E történetet Knausgård valószínűleg annyira jellemzőnek érezte, hogy *Az öröklét farkasaiba* is beemelte – itt a Jevgenyij nevű narrátorral esik meg, és a jelenet (akárcsak maga a figura) legfőbb (és talán egyetlen) funkciója, hogy „valóságossá”, „életszerűvé” tegye Oroszország ábrázolását.

A regény utolsó részében a két főszereplő találkozik. Syvert Moszkvába látogat, és narrátori perspektívájában egyértelműen érvényesül a nyugati turista idegensége az országban. Megtekinti a fontosabb látványosságokat, egy nosztalgiabárba téved, később fegyveres rablás szemtanúja is lesz. Persze más kérdés, hogy három nap moszkvai tartózkodás során mennyire realiztikus mindez, de a rablásepizódznak itt már narratív szerepe is van, a csillag megjelenésével és a halál eltűnésével kapcsolódik össze. Alevtyina és Syvert kétszer találkoznak, amit a regény két külön szemszögből ábrázol: először a nő perspektívájából, majd a második beszélgetésnél már Syvert az elbeszélő. Beszélgetéseik nem valódi dialógusok, nem értik a másikat, elbeszélnek egymás mellett. Itt egyébként nem éreztem szerencsés fordítói-szerkesztői döntésnek, hogy az eredetileg angolul zajló párbeszéd a szövegben magyarítva szerepelnek. Hiszen az angol mindkét szereplőnek közvetítőnyelv, egyikük sem mozog benne otthonosan (különösen Syvert nem), és az angol nyelvű párbeszéd sokkal inkább „csikorognak”, mint magyar változataik. Mindketten várnak valamit a találkozástól, de nem sikerül kapcsolatot teremteniük, túlságosan különböznek, túl sokat akarnak a másiktól (főleg Alevtyina). Tulajdonképpen egyikük sem változik, a férfi még nyitottabb lenne, de hiába a köztük lévő vérségi kötelék, és a vágy, hogy valóban megismerjék és megkedveljék egymást, második találkozásuk kifejezetten kínos beszélgetéssé fajul. Itt ér véget a szöveg, mindketten hazaindulnak, az égen ott tündököl a különös csillag, a halál pedig eltűnni látszik a világból.

Még mindig úgy érzem, korai lenne Knausgård egész regénysorozatáról ítéletet mondani, hiszen egyelőre csupán a narratív univerzum néhány elemét ismertük meg. Ráadásul e regény is befejezetlen, egyszer csak félbeszakad, akárcsak a *Hajnalcsoillag*. Feltételezhető (vagy legalábbis remélhető), hogy a szerző tudja, merre vigye tovább az elbeszélést. A következő regény, a *Det tredje riket* (A Harmadik Birodalom) a csillag megjelenése utáni napokat mutatja be, és mindkét előző kötet bizonyos szereplői feltűnnek benne, a negyedik, a *Nattskollen* pedig ismét az 1980-as évek közepén játszódik, új szereplőkkel. Vagyis tulajdonképpen megismételhetném előző kritikám utolsó mondatát, még mindig bármi lehet. Jelenleg úgy érzem, a második kötet felemásra sikerült, nagyon erős részek mellett egyre jobban látszanak a knausgård-i ábrázolásmód korlátai. Van bennem ugyan némi szkepszis, de nem kizárt, hogy később minden a helyére kerül, értelmet kap, ami itt a regény hibájának látszott. Más kérdés, hogy számomra egyre inkább úgy tűnik, Knausgård tulajdonképpen a *Harcom* koncepcióját írja újra, a távlatot változtatja meg, de azt is csak látszólag. Amíg ott „csak” a saját életét próbálta megragadni (vagy inkább szétírni), itt az élet teljességét igyekszik ábrázolni. Kérdés, elhisszük-e, hogy a kettő ugyanaz.

KÍSÉRLET AZ INTIM NŐI SZENVEDÉLY NYILVÁNOS RÖGZÍTÉSÉRE

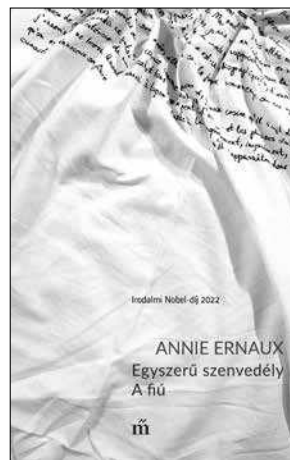
Annie Ernaux: *Egyszerű szenvedély / A fiú*

A magasirodalomként meghatározott kánonban kevés kivételtől eltekintve a nők hagyományosan a múzsa szerepében, a szövegek passzív tárgyaiként jelentek meg. Amikor pedig szerzőként tűntek fel, írásaik a lektúr vagy a middlebrow kategóriájában maradtak, vagy kizárólag az intim, személyes tér szereplőinek, a szerelem és a szenvedély mindent elsöprő érzéseinek ábrázolására vállalkozhattak – amely tapasztalatok pedig a kritikai visszhang tanúsága szerint nem tarthattak igényt a széles közönség figyelmére, nem voltak univerzalizálhatók. A feminista irodalomkritika egyik célkitűzése, hogy feltárja ezeknek a szerepeknek és hiedelmeknek a társadalmi-gazdasági-politikai gyökereit, a kortárs női szerzők pedig gyakran reflektálnak erre a hagyományra,¹ a nőknek az irodalmi hagyományban felkínált szerepek változékony viszonyrendszereire. Az Annie Ernaux két írását egy könyvben egyesítő *Egyszerű szenvedély / A fiú* már borítójával megidézi egy bizonyos hagyományt: a gyűrött lepedő és a ráírt szavak egy lányregény intim együttlétének szenvedélyét idézik meg, amelyben a fiatal nő szerelmi fájdalmát könnyáztatta ágyneműjének vallja meg. Ernaux ugyanakkor mindkét szövegében rendkívül tudatosan reflektál erre a hagyományra, és arra keresi a választ, hogyan lehetséges az irodalomban az intimításban megélt tapasztalatokhoz a lehető legközelebb férkőzve és ezzel egy időben az azt körülvevő társadalmi konvenciókkal számot vetve ábrázolni a női szenvedélyt.

A női intimitás ábrázolására felkínált kulturális kódokra és az irodalom ezek lebontásában vállalt szerepére történő reflexiót segíti elő a két szöveg párbeszéde. Amikor azzal szembesülünk, hogy két eltérő élethelyzetben és korban készült szöveg egymás mellé kerül egy könyvtárgyban, elgondolkodhatunk azon, hogy a terjedelmi és ezzel szorosan összefüggő gazdasági megfontolások mellett mi vezethette a kiadót, hogy arra invitálja az olvasót, olvassa egymás mellett ezeket a szövegeket. A válasz itt kézenfekvőnek tűnik: mindkét írás egy, a patriarchális társadalom által elítélt szerelmi viszonyról, szenvedélyről szól. Míg az *Egyszerű szenvedély* egy nő férfi és a női narrátor döntően a testiségben kiteljesedő viszonyáról számol be, addig *A fiú* egy, a női elbeszélőnél több mint harminc évvel fiatalabb férfival való szerelmi kapcsolatról szól. Ernaux barthes-i értelemben elkötelezett író, és a szövegekben több

¹ Magyar viszonylatban az utóbbi években például Kállay Eszter *Vérehulló fecskefű* (2023) vagy Kali Ágnes *Megvakult angyalok* (2023) című kötetei.

Fordította Szávai János
Magvető Kiadó
Budapest, 2024
72 oldal, 2999 Ft

helyen is említi, hogy írásaival célja ezeknek a társadalmi tabuknak a felszámolása, ugyanakkor mégsem ez szövegeinek legizgalmasabb aspektusa. Az *Egyszerű szenvedély* és *A fiú* tétje sokkal inkább számvetés a női szenvedély nyilvánossá tételének kérdéseivel és buktatóival, és azzal, hogy a női szexualitás, az intim terekben zajló események hogyan válhatnak a kollektív társadalmi emlékezet, valamint egy olyan irodalmi hagyomány részévé, amely ezeket a témákat a női emancipáció célkitűzésével gondolja újra.

A szerző mindkét kisregény előtt egy mottóval, az *Egyszerű szenvedély* esetében pedig egy Barthes-idézettel is világossá teszi az írás célját, és azt, hogy pontosan mi számára a női szenvedélyt tárgyaló irodalmi szövegek tétje. Az *Egyszerű szenvedély* mottójául választott Barthes-idézet („*A Nous deux* – a magazin – obszcénebb, mint Sade.”) a nőknek kulturálisan kódolt és felkínált szerepeket hasonlítja össze. Azzal, hogy a mottó pozíciójába helyezi az állítást, a szöveg affirmatívan viszonyul ahhoz a gondolathoz, hogy a nők számára legyártott, konvencionális házastársi és szenvedélyes jeleneteket ábrázoló tömegkultúra többet árt a női szerepekről alkotott elképzeléseknek, mint Sade márkinak a szexuális felszabadulást szorgalmazó pornográf szövegei. Azt, hogy a szöveg hogyan viszonyul a férfiak és nők intim viszonyait ábrázoló pornográf tartalmakhoz, már az első oldalon meg is magyarázza. Az elbeszélő életében először néz pornófilmet, és a kulturális produktum benne kiváltott érzéseit az irodalmi szöveg kívánt hatásával azonosítja: „Úgy gondoltam, az írásnak is efelé kellene tartania, ugyanolyan hatást keltenie, mint a nemi aktus látványának, szorongást és megdöbbenést, az erkölcsi ítélőerő felfüggesztését” (9.). Mind a nős férfival való viszony feltárása, mind az az írói praxis és eszköztár, amelyből a szerző a történet elmesélésére válogat, ezt a meghökkentést célozzák. Az erkölcs ugyanakkor nem állandó viszonyítási pontként, hanem társadalmilag kódolt, folyamatos változásban lévő kategóriaként tűnik fel, ahogyan az elbeszélő a pornóval kapcsolatban is megállapítja, hogy az emberek végül hozzászoktak a nemi szervek látványához. A két kulturális produktum és hatásuk összekapcsolásával Ernaux felhívja a figyelmet az irodalom szerepére és felelősségére abban, hogy felmutasson megbotránkozást kiváltó társadalmi jelenségeket, ezzel új hagyomány-alternatívákat hozva létre.

A *fiú* mottója az irodalom és a személyes, megélt tapasztalat viszonyára kérdez rá: „Míg meg nem írom a dolgokat, nem jutnak el a végkéfélig, csupán megéltem őket”. Az írás tétje így az értelmezés, a feltárás, egyfaja önantropológia, ahol a szerző azt a távolságot szeretné felvenni önmagától és tapasztalataitól az íráson keresztül, hogy az ne az intenzív megélés szintjén, hanem az utólagos, higgadt értelmezés, egyfajta terepnapló szintjén rögzüljön. A csaknem harminc év különbséggel közreadott két mű irodalomról alkotott felfogása így termékenyen kiegészíti egymást – az írásnak olyan funkcióval kell rendelkeznie, amely megdöbbenést az olvasót, átállítja erkölcsi iránytűjét, ezt pedig azzal tudja elérni, ha alapos, az éntől eltávolított reflexióval, valamint szinte tudományos igényű elemzi az egyén legbelsőbb, legintimebb érzelmi világát, és azt, hogy a társadalmi viszonyok hogyan formálják a tapasztalat e legelemibbnek és a társadalmi hatásoktól legfüggetlenebbnek vélt szintjét is. A címek is hasonló, egymást kölcsönösen kiegészítő dichotómiában szerepelnek egymás mellett: míg az *Egyszerű szenvedély* arra utal, hogy a szenvedély természetének leíró megértése válik az irodalmi alkotás tárgyává, addig *A fiú* sokkal inkább egy bizonyos nem, egy bizonyos életkor által kiváltott viszonyulásokra, így pedig a szenvedély társadalmi meghatározottságaira reflektál.

Nemcsak a női szerepek hagyománya meghatározó azonban a szövegek viszonyrendszerében, hanem az a műfaji hagyomány is, amelybe az írások illeszkednek. Az Ernaux-életműre jellemző módon az önéletrajziság expliciten megjelenik, a szövegekben szereplő elbeszélőt nagy biztonsággal azonosíthatjuk a szerzővel. Az *Egyszerű szenvedély*ben meg is határozza, módszertanilag miért fontos számára, hogy tapasztalatait ne regényszerűen írja meg, hanem tudatosan azonosítsa az életrajzi szerzőt és az elbeszélőt, ez pedig a teljes feltárlkozás igénye, amely nem engedi meg egyfajta látszat fenntartását. A szerző az írás

közreadásával magánügyét közösségivé, a társadalmi elvárások és normák ítéletének tárgyává teszi. Az önéletírás így válhat az emberi tapasztalatok tükörképévé: az intim és a személyes óhatatlanul politikai-társadalmi-gazdasági viszonyok kereszteződésében találja magát. Az egyéni tapasztalatok közösségivé tételének ugyanakkor az irodalomban vannak korlátai: az *Egyszerű szenvedély*ben Ernaux kiemeli, hogy a kelet-európai férfi kilétét nem fedheti fel, hiszen szeretője „csak arra vállalkozott, hogy az élet[é]ben szerepeljen, arra nem, hogy a könyv[é]ben is” (24.). A személyesen megélt tapasztalatok és a nyilvános rögzítés közti különbség így érzékenyen mutat rá arra, hogy az önéletírás feladata valóban a saját tapasztalatok teljes feltárása, de a másik kiléte engedélye nélkül nem fedhető fel. Ernaux önéletrajzi írásaiban a tárgyilagos nyelvezeten keresztül is megképződik ez a távolság, a témaválasztás személyessége miatt mégis megjelenik az intimitás illúziója. Ezekben az önéletrajzi szövegekben a szerző, úgy tűnik, tökéletesen feltárulkozik, legmélyebb és legintimebb pillanataiba enged betekintést, ugyanakkor tudáshorizontja mindig az olvasóé fölött lesz.

Ernaux az önéletíráson túl is reflektál arra, hogy pontosan milyen műfaji hagyományba kapcsolódik be írásaival: „Mindez idő alatt úgy éreztem, regényes módon élem a szenvedélyemet, most azonban nem tudom, milyen műfajban írok: tanúságot teszek-e, esetleg vallomást, úgy, ahogyan a női magazinokban szokás, vagy kiáltványt írok, talán jegyzőkönyvet, netalántán úgy, mintha szöveget értelmeznék” (22.). A műfajmegjelölésekben keverednek a hagyományosan a populáris kultúra területéhez tartozó szövegtípusok a jogi vagy mozgalmi kontextusban írott művekkel, de megjelenik az interpretációs szerepkör, a saját életét egy antropológus tekintetével vizsgáló szerző képe is. A felsorolásból azonban feltűnően hiányzik a napló mint műfajmegjelölés. Az intim tapasztalatok feldolgozására szolgáló privát írásmű fel sem merül, az irodalom létrehozása a kezdetektől nyilvános feltárássra, feltárulkozásra készült, a kérdés tehát inkább az, hogy a stílusregiszter és a témaválasztás játéka pontosan melyik, hangsúlyosan nyilvános fogyasztásra írt műfajt eredményezi majd. Az intimitás és a szenvedély ugyanakkor olyan tapasztalatok, amelyek a privát szférába tartoznak, az intim és a közösségi között feszülő ellentétes dinamika pedig mindkét szövegben megjelenik úgy, hogy az irodalmi szöveg írásának folyamata és a szenvedély szinonimává válnak.

Ernaux számára a szenvedély és a szexualitás konstitutív eleme mindkét írás esetében a (látszólagos) reciprocitás. A kelet-európai férfival folytatott viszonyát ajándékcseréként határozza meg, ahol az elbeszélő tartozik A.-nak annyival, hogy megírja és keretbe foglalja történetüket azokért a szenvedélyben felszabadult pillanatokért, amelyekben a férfi részesítette őt. A fiatal férfival való kapcsolatában pedig A. az ő életében betöltött időnyitogató szerepéért cserébe a narrátor bevezeti őt a magasabb társadalmi rétegek világába. Ez a reciprocitás-eszme ugyanakkor hamar lelepleződik, amikor kiderül, hogy a szexualitás nem alapulhat teljes kölcsönösségen, hiszen az egyik fél mindig dominánsabb pozícióban van. Míg az *Egyszerű szenvedély*ben a nő kerül kiszolgáltatott helyzetbe, hiszen minden gondolata, minden igénye arra, hogy feldíszítse testét, a férfi igényeit szolgálja, az ő tekintetében történik, napirendje is teljességgel hozzá igazodik, addig *A fiú*ban a nő foglal el a társadalomban magasabb pozíciót, és az ő vagyonsága teszi lehetővé az együttléteket: „Vizsgálható kapcsolatunk a haszon szempontjából is. A gyönyört adott nekem, neki köszönhetően újraéltem mindazt, amit nem reméltem újraélni. Úgy éreztem, azzal, hogy utazni vittem, és lehetővé tettem, hogy ne kelljen dolgoznia, amivel tőlem rabolná el az időt, kölcsönösen előnyös üzletet, jó *dealt* kötöttünk, annál is inkább, mert a szabályokat én határoztam meg” (63.). Emellett a szerző A. kódnévvel nevezi meg mindkét férfit az életében, és a szenvedély természetének megmagyarázásához nélkülözhetetlen tulajdonságaikon kívül minden mást elrejt az olvasó elől. A férfiak valódi kilétének védelme mellett ez ismét rámutat az egyoldalú feltárulkozásra – míg az együttlétek (látszólag) a reciprocitásról szólnak, addig az írás gesztusában is óhatatlanul a szerző, itt a nő nézőpontja

válik hangsúlyossá. Ebben a szerepben a férfiak kerülnek abba az arctalan helyzetbe, amelyben korábban a nők múzsákként voltak jelen. Ezáltal hiába látszik feloldódni a szenvedély pillanataiban a távolság két ember között, a szövegek rámutatnak, hogy a hierarchia különböző formái alapjaiban formálják az intim kapcsolatokat – és az irodalmat egyaránt.

A szexualitás emellett társadalmi-gazdasági-kulturális elvárások által meghatározott. A kelet-európai férfi egyes megnyilvánulásai alkalomadtán az elbeszélőt saját korábbi viselkedésének parvenü jellegzetességeire emlékeztetik, ugyanakkor mivel a férfi külföldi, nem beszél tökéletesen a franciát és a vasfüggönyön túlról érkezett, nem kerül azonos megítélés alá *A fiúban* szereplő A.-val, akiről viszont a narrátor így nyilatkozik: „Első világom emlékezetét hordozta” (62.). A viszonyban részt vevő személyek osztálykülönbségeire való belső reflexió mellett a társadalom tekintete is kíséri ezeket a kapcsolatokat, hiszen az elbeszélő kénytelen nőtársaival megküzdeni a kiválasztott férfiak figyelméért. Az *Egyszerű szenvedélyben* megkönnyebbül, hogy azon a fogadáson, ahol szeretője részt vett, csak „bányarém” nők voltak jelen, amikor pedig a fiatal férfival sétálnak együtt az utcán, megütözik azon, hogy mind a fiatalabb, mind az idősebb nők megpróbálják elcsábítani tőle fiatal szeretőjét. Nem szégyelli azonban döntését, és hitet tesz amellett, hogy ha a férfiaknak is szabad szemrebbenés nélkül fiatalabb nőkkel mutatkozniuk, akkor a nőknek is kijárhat ugyanez a kiváltság („A férfiak öröktől fogva tudják ezt, nem értettem, hogy akkor nekem miért is volna tiltva” [65.]). Éppen ebben a kiszolgáltatott helyzetben létfontosságú azonban a sorstársakkal való közösségvállalás – amikor fiatal szeretőjével hasonló párokkal találkoznak az utcán, cinkos pillantásokat váltanak egymással: „Kinn ugyanis lehetetlen volt elfelejteni, hogy történetünket a társadalom szeme láttára éljük, amit én felhívásnak vettem a konvenciók megváltoztatására” (66.). A szenvedély megélése emellett gazdasági jóléthez kötött. Az elbeszélő jótékonykodással igyekszik „fizetni” azért, hogy kelet-európai szeretője visszatérjen hozzá, illetve a fiatal férfit is kisérti anyagiilag annak érdekében, hogy folytatni tudják viszonyukat. Az *Egyszerű szenvedély* konklúziója szerint maga a valódi szenvedély megélése is valójában olyan fényűzés, amelyet csak az anyagi jólétben élők engedhetnek meg maguknak: „Ma úgy látom, fényűzés az is, ha szenvedélyt élhetünk meg egy férfi vagy egy nő iránt” (52.).

A szenvedély megéléséhez hasonlóan a szenvedély kifejezésének eszköztára is kulturálisan kódolt. Amikor a szenvedély elragadja, az elbeszélő a populáris kultúra termékeit fogyasztja („Ebben az időszakban egyetlenegyszer sem hallgattam klasszikus zenét, csak szanzonokat” [20.]), hogy ennek termékeiben felfedezze saját szenvedélyének mását, ám végül sem a nő, sem a fiatalabb férfival való viszonyának mediatisált vagy könyvformában közreadott történetei nem egyeznek azokkal az érzésekkel, amelyeket az elbeszélő átél. Valóság és tömegkultúra viszonya így reflektál a mottóban is kiemelt gondolatra: a tömeggyártott médiában elbeszélt történetek hamis és káros modelleket és gyakorlatokat mutatnak fel nők és férfiak viszonyáról. A szenvedély e hiteltelen ábrázolásához és az azonosulás lehetetlenségéhez az is hozzájárulhat, hogy a szépművészet kánonjának létrehozásából is kizárták a nőket: a narrátor a Dávid-szobrot nézve elkeseredik, amikor ráébred, hogy a férfi test szépségét egy másik férfi tudta csak feltárni, ahogyan arra is reflektál, hogy ez azért lehetséges, mert a nőket hosszú ideig szisztematikusan kizárták a művészet termeléséből: „Még ha erre magyarázatot jelent is a nők alávetett helyzete, úgy éreztem, itt valami jóvátehetetlen mulasztás történt” (35.).

A szenvedély és az írás több helyen egymás szinonimáiként szerepelnek, ráirányítva a figyelmet arra, hogy az irodalmi szöveg létrehozása és főleg publikálása ugyancsak a személyes és a társadalmi között oszcillál. Ennek a feszültségnek a kiegyensúlyozásában pedig az idő kap kiemelt szerepet. A cselekmény szintjén az *Egyszerű szenvedélyben* a nő idejét az határozza meg, hogy mikor telefonál a férfi, a nő várakozik a férfitra. A késleltetés ugyan fokozza a vágyat, mégis fájdalmat és szenvedést okoz a várakozó nőnek. *A fiú pe-*

dig az elmúlt egyetemista idők és a jelen idő egymásra csúszását eredményezi a már idősödő szerző elméjében, nemcsak időben, hanem térben is, hiszen a nő Rouenban, egyetemi tanulmányainak helyszínén találkozik fiatal szeretőjével. Az írás ideje ebben a kontextusban a folyamatos múlt lesz, ami az emlékek megőrzését, a korábbi érzelmi állapotba való visszalátogatást teszi lehetővé: „Holott épp azért kezdtem írni, hogy benne maradhassak abban az időben, amikor minden egyetlen irányba tartott, amikor egy film vagy egy szájrúzs kiválasztása mind valaki felé irányult” (42.). A szerző nem érez szégyent, amikor leírja azokat az intim pillanatokat, amelyeket szeretőivel élt meg, ugyanakkor amint a szöveg bekerül a számítógépbe, amint publikálásra kerül, és így a történetet már nem lehet folytatni, a szerző elveszíti szövege felett az irányítást, és a társadalom szabályai által irányított erkölcsi ítéletnek teszi ki intim tapasztalatait: „Amikor elkezdem begépelni ezt a szöveget, amikor nyomtatásban olvasom majd, akkor vége az ártatlanságomnak” (48.). Ebben a kontextusban halál és szenvedély összekapcsolódik, hiszen a szenvedély, a vágy és így az írás fokmérője, hogy az elbeszélő hajlandó lenne-e meghalni azt követően, hogy elvégezte a vággyal vagy az írással járó munkát: „Elég biztos módszer vágyam felmérésére – és talán arra is, hogy a sorsot kihívjam – annak a mérlegelése, hogy hajlandó volnék-e képzeletben megfizetni az árát” (14.). Így mind a női szenvedély, mind az írás olyan önátadást feltételez, amely segít megőrizni a korábban megélt érzelmeket, ugyanakkor ez az átmentő folyamat fegyelmezett, értéktelített munkát igényel, amelynek a vége halál: vagy a szenvedélyben való feloldódás, vagy az életrajzi személy felszámoló-dása a szerzővé válás folyamatában.

Az írás ebben a kontextusban olyan aprólékos, nehéz munkává válik, amelyben a cél a megértés, a feltárás („Nem megmagyarázni akarom a szenvedélyemet – ez ugyanis azt jelentené, hogy igazolásra szoruló tévedésnek vagy zűrzavarnak tekinteném –, csak egyszerűen feltárni” [23.]), ebben a folyamatban pedig elengedhetetlen a késleltetés. Az *Egy-szerű szenvedélyben*, amikor az elbeszélő a szeretkezéseket követően egyből írásban rögzíti tapasztalatait, ezeket nevetségesnek érzi, később azonban, amikor alapos szerkesztői munkával összeállítja a történetet, az írás a megőrzés eszközévé válik. Ernaux éppen ezért utasítja el azt is, hogy az önéletíró exhibicionista lenne, „ugyanis ez utóbbinak egyetlen vágya, hogy ugyanabban a pillanatban lássák, amikor mutogatja magát” (31.). Ezzel szemben a szerző nem érez szégyent, amikor megírja tapasztalatait, ezek az érzések akkor válnak relevánssá, amikor a szöveg kikerül a nyilvánosságba. Az irodalmi szöveg írása itt válik el a magánéleti beszámólótól, és itt válik közösségivé: munkává alakul, események aprólékos és tudatos egymás mellé helyezésévé, feltárássá, értelmezéssé, közössé tétellé – ahogyan a szeretkezés maga is folyamatos teremtként jelenik meg.

Annie Ernaux Szávai János kiváló fordításában olvasható két szövege így elsősorban nem témaválasztását tekintve újszerű, hanem abban, hogy a női intimitásról és szenvedélyről szóló kulturális narratívákat egy önantropológiai terepnapló tanulságai segítségével kíséri meg újrarajzolni. A legfontosabb kérdés a vágy, a szenvedély természetére irányul, arra, hogy milyen társadalmi-gazdasági-kulturális folyamatok szavatolnak azért, hogy kinek kínálkozik fel egyáltalán a szenvedély megélésének a lehetősége, és arra, hogy a nők ennek a szenvedélynek a kifejezését, amelynek nyelvezetét, eszköztárát, gyakorlatait hosszú ideig kisajátították a férfiak, hogyan tudják a saját képükre formálni. Az intim nyilvánosság tételének folyamata az irodalomban felveti a kérdést, hogy mik az önéletírás valódi téjéi – lehetséges-e, hogy az irodalom valóban maradéktalanul feltárja az intim érzelmi világot? Ha nőként nem vagyunk képesek felismerni magunkat a számunkra felkínált kulturális narratívákban, akkor hogyan teremthető új szemlélet? Annie Ernaux szociológiai nézőpontjával lehetséges alternatívát kínál a női tapasztalatok újszerű megjelenítésére, ezzel pedig az irodalmi szöveg fontos jellegzetességét, a nyilvános intimitást állítja a társadalmi konvenciók megváltoztatását célzó küzdelem szolgálatába.

VILÁGÖRÖKSÉG
PÉCS

FÖLD ALATTI PÉCS *Séta a város alatt*

Időutazás Pécs belvárosában idegenvezetéssel,
két különleges helyszínen, az ókeresztény sírkamrákban
és a Pezsgőpince 5 szintes mélységében.

Minden szombaton 14 órától.

www.vilagoroksegepecs.hu

Találkozó és jegyvásárlás:

Cella Septichora Látogatóközpont, Szent István tér

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PECS

unesco

NÖF

MÚZEUMI ÉS EMMÓCIÓS
KÖZPONT

PAPPAS

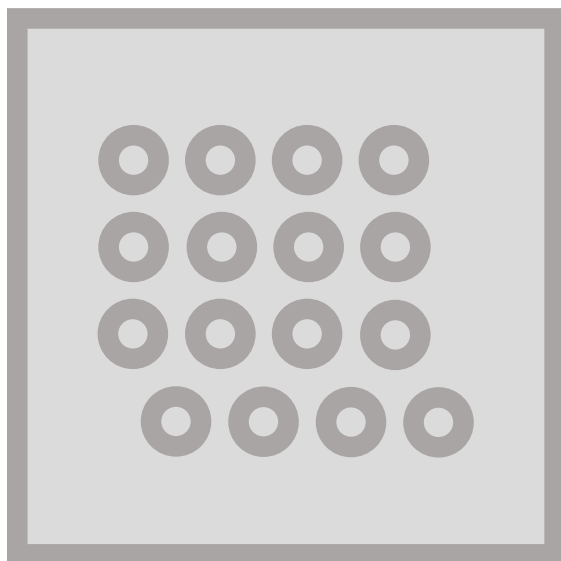
@PECSLIT_FESTIVAL

6 NAP IRODALOM SZEPTEMBER 09-14.

RAKOVSZKY ZSUZSA
KEMÉNY LILI
DARVASI LÁSZLÓ
NYÁRY KRISZTIÁN
JÁSZBERÉNYI SÁNDOR
BECK&GRECSÓ

HÁY JÁNOS
SZVOREN EDINA
ZOLTÁN GÁBOR
CSERNA-SZABÓ ANDRÁS
KUKORELLY ENDRE
ÉS MÉG SOKAN MÁSOK

FB.COM/PECSLITFESTIVAL

PRINT

Fizessen elő folyóiratunkra!

Előfizetési díj fél évre 6600, egy évre 12 100 forint.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2024-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TÓTH KRISZTINA versei 937
FEKETE RICHÁRD verse 938
ÁFRA JÁNOS versei 940
KRUSOVSKY DÉNES: Bronzszínű foltok (*novella*) 942
SZALAY ZOLTÁN: A prikulics (*novella*) 953
UNGVÁRY RUDOLF: Egy nyaraló alkonya (*elbeszélés*) 961
HALASI ZOLTÁN: A venyige (*próza*) 968
DOMJÁN GÁBOR verse 972
ACSAI ROLAND verse 973
BÁNFALVI SAMU versei 974
BABICZKY TIBOR: Kagylók a lagúnán (*Biagio Marin versei elé*) 976
BIAGIO MARIN versei 978
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Egy vándor nyomában
(*Caspar David Friedrichről – születésének 250. évfordulója alkalmából*) 983
HEBLING JÁNOS: A kutatók mindig árkok előtt állnak
(*Sz. Koncz István beszélgetése*) 990

Írások a magyarországi németiség köréből

- TILLMANN J. A.: A köztes lét sváb sávján
(*Földi tartózkodásom rövid története 0.3.*) 996
WEISS JÁNOS: Identitásküzdelmeim (*esszé*) 1007
BALOGH ROBERT: Nincs már itt dolgom semmi
(*Érzelmek, sorsvariációk egy felvonásban*) 1015

*

- BAZSÁNYI SÁNDOR: Vezeklés dióval (*Oravecz Imre: Alkonynapló*) 1037
ZSEMBERY BORBÁLA: „Aki beszél, beleszédül”
(*Nagy Gabriella: Elviszlek Amerikába*) 1039
P. MÜLLER PÉTER: Túl az Óperencián, avagy a mesefolyamok óceánja
(*Kárpáti Péter: Térkép a túlvilágról. A drámaíró regénye és válogatott színdarabjai*) 1043
HORVÁTH LÍVIA: Gyilkos romantika
(*Cristina Rivera Garza: Liliana legyőzhetetlen nyara*) 1051

2024

SZEPTEMBER

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortétkban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsen.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT VJACSESZLAV SZEREDA. Az orosz irodalomtörténész és műfordító, aki számos más szerző mellett Eszterházy Péter és Nádas Péter fordítója volt, július 25-én, hetvenhárom éves korában halt meg.

*

MEGHALT GYUGYI LÁSZLÓ. A villamosmérnök, Zsolnay-gyűjtő, Pécs díszpolgára július 27-én, életének kilencvenkettedik évében hunyt el.

*

ÖRDÖGKATLAN. A tizenhetedik alkalommal megrendezett összművészeti fesztiválnak ezúttal Beremend, Nagyharsány, a kisharsányi Vylyan terasz és a palkonyai Mokos Színház adott otthont július 30-a és augusztus 3-a között. Az irodalmi programok

sorában a Bertók-pódium beszélgetéssorozat részeként *Krusovszky Dénest Mohácsi Balázs* kérdezte augusztus 3-án a Vylyan teraszon.

*

LAPSZÁMBEMUTATÓ. A *Jelenkor* nyári duplaszámát a Múzeumutca Plusz elnevezésű háromnapos pécsi művészeti fesztiválon mutatták be augusztus 18-án a Káptalan utcában. A szám szerzői közül *Havasréti Józseffel* és *Németh Gáborral Ágoston Zoltán* beszélgetett.

*

IRODALMI DÍJAK. Augusztus 20-a alkalmából *Fenyvesi Ottó* költő és *Gy. Horváth László* műfordító Magyar Érdemrend lovagkereszt polgári tagozat kitüntetését vehetett át.

Szerzőink

Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Montreux-ben él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprém-ben él.

Áfra János (1987) – költő, szerkesztő, Debrecen-ben él.

Krusovszky Dénes (1982) – költő, író, Budapest-en és Bécs-ben él.

Szalay Zoltán (1985) – író, kritikus, Pozsony-ban él.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapest-en él.

Halasi Zoltán (1954) – költő, író, műfordító, Budapest-en él.

Domján Gábor (1952) – költő, Veszprém-ben él.

Acsai Roland (1975) – költő, Budapest-en él.

Bánfalvi Samu (2002) – költő, az ELTE BTK hallgatója, a Késelés Villával beszélgetéssorozat társszerkesztője, Budapest-en él.

Babiczyk Tibor (1980) – költő, Budapest-en él.

Biagio Marin (1891–1985) – olasz költő.

Földényi F. László (1952) – esztéta, kritikus, Budapest-en él.

Hebling János (1954) – fizikus, a PTE oktatója, Pécs-t él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Pécs-t él.

Tillmann J. A. (1957) – esztéta, Budapest-en él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécs-t és Szűrön él.

Balogh Robert (1972) – író, költő, drámaíró, Pécs-t él.

Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, Piliscsabán él.

Zsembery Borbála (1987) – író, kritikus, Budapest-en él.

P. Müller Péter (1956) – irodalom- és színháztörténész, kritikus, Pécs-t él.

Horváth Livia (1997) – kritikus, az ELTE Spanyol Tanszékének doktorandusza, Budapest-en él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

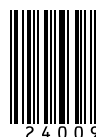
www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

2 4 0 0 9

TÓTH KRISZTINA

Április

*Vágtam a hajad az áprilisi kertben.
Hűvös volt még, de mi vágytunk a napra.
Te meztelenül ültél egy hokedlin,
én mögéd álltam, az olló csillogott.*

*Nem messze tőlünk leszállt egy rigó.
Óvatos távolságból figyelte,
ahogy a hajak hullanak a földre,
félrebillentve kis madárfejét.*

*Oldalra léptem, hogy a kék
törölközőt a gyér fűre kirázzam.
Levágott tincsed a csőrébe kapta,
és egy közeli ágra szállt vele.*

*Kineveltük a bajuszos rigót.
Fészket rak, mondtad. Lesöpörtem a vállad.
Újjászületni hol fogunk, ki kezdte
halálunk fészket kibélelni, mondd?*

Fesztivál

*Még dübögött a mellkasomban
a szabadtéri koncert basszusa,
de hazaérve le akartam szedni
a csuklómról a papírszalagot.*

*Túl vastag volt, nem vágta el az olló.
Foggal estem a szoros karszalagnak,
és amikor a fürdőből kiléptél,
felnéztem rád, hogy gyere, és segíts.*

*Hirtelen bevillant a macskánk,
ahogy kórház keneljében tépte
leborotvált mancsán a gézt, hogy
szabadulhasson végre innen el.*

*És nagyanyám is, aki a halála
előtt felkelt, és a branült kitépve
bevetette a kórházi ágyat,
hazaindult a linóleumon.*

*Nem jött: hiába rángattad, haraptad.
Vigyázz, ez fáj. Jó volt a koncert.
Dübög a mellkasunkban még a ritmus,
és a csuklónkon itt a karszalag.*

F E K E T E R I C H Á R D

Dóri igéi

*Az újvidéki tévétorony tövében ismét az evés,
bomba súrolta '99-ben,
kiharapott
belőle egy darabot, meséli Dóri,
a találat a torony melletti hotelt érte,
szétrepült
az egész, mint a szabadság,
a Szabadság hidat
összetépték,
a város melletti finomítót rakéta
döntötte le.*

*Dóri igéi igazán szépek:
szárnyas medvék, veszett angyalok
támadhatták akkor Újvidéket.*

*A pécsi Malomvölgyi-tó mellett
a távoli villanások
és az ég titkos morgása.
Tizenhárom éves vagyok,
tenyeremen frissen nyírt fű illata,
szememben a vakító délután, a nővérem
a tóparton áll, azt mondja, bombát
vetnek
Jugoszláviában, késő van,
haza kellene menni.*

*Újvidéken félelmetesek a termőföldek.
Dóri tizenhárom éves,
megtanulja,
hogyan kell
éhezni, és megtanulja,
hogy három liter meleg víz
egy egész család fürdéséhez elég.*

*A nővérem a napban fürdött,
Dóri az olajban fürdött,
én pedig nem tudok
kimosakodni a szavaikból,
késő van
most a szabadsághoz.
Igazán késő.*

Rendeltetés szerint

*Ha egy másik életben, eltérő törvény-
szerűségekhez igazodva, bizzar körülmények közt,
de mégiscsak megszülnél újra,
én kutya volnék, aki indokolatlan hűséggel,
körbe-körbe ugrálna, lábaidnál csaholna.
Saját farkamra támadnék, fárszتانám magam,
hogy aztán visszeres sebeidbe
nyalva nyugtassam le bőrödöt.
Te szeretnél ezért, mint egy embert,
és öledbe fogadnál jobb napjaidon,
de nem helyeznék rád túl nagy terhet.
Akkor sem szöknék meg, ha kikötőznél
egy bothoz, majd néznéd, ahogy a kánikulában
egész nap szomjazom, akkor sem, ha eltörnéd
az állkapcsom, és sötét pincébe zárva éheztenél,
akkor sem, ha szájkosarat erőszakolnál fejemre,
amiben fáj az ástás és eltompul a hang,
még akkor sem, ha fejem seggemhez nyomva
kiáltanál rám: ugass már, szökj meg, szabadulj.
Csak várnám tovább összeszorított pofával,
lebénult törzssel, a földön elterülve,
hogy felém emeld végre hófehér kezedet,
mert ha fájna is szorításod, legalább erős lenne,
olyan erős, mint soha ebben az életben.
Örülni kell a rettegésnek – jobb a semminél.*

Tágul, szűkül

*Vajon hányszor mész el ismét
az ébredéssel?
Hány szemhunyással tudsz
feltámadni még?*

Hófehér ruhában állok előtted,
kisgyerek, a szél
lebegteti földig érő ingemet,
amikor éjszaka
rám nézel vörös árkaiddal,
hogyan könnyeim
peregjenek, közelítve nincsbe
hajló lényedet.
Gödreid iszapjából
előmosódik
a manna, és megcsillan
a múlt boldog
alapja. Amikor a súly
visszadereng,
a héjban megpillantod
régi önmagad,
és csikorogni kezdenek
a ténybe vetett
érzések. Koponyádból,
mint az idő
tengelyén forgoló
tojásból,
amely hajlamos a recs-
csenésre,
kikelnek és szerte folynak
újabb napjaim.
Így esik meg, hogy akaratom
ellenére felébredek –

a ház mellett levert fészek,
el kellett menned,
hogyan újra szeresselek.

Bronzszínű foltok

Néhány órával korábban az is képtelenségnek tűnt, hogy egyszer csak felhív, és a segítségemet kéri bármiben, ehhez képest hirtelen ott álltam az egykori vasutas művelődési ház folyosóján kifeszített Goliath Strong feliratú molinó mögött, és egy gyanús tégelyből barnítókrémet kenegettem apám hátára. Legutóbb karácsony előtt beszéltünk egymással, és akkor is csak néhány lankadt udvariaskodásra futotta, ráadásul ennek is lassan fél éve már. Fogalmam sem volt, azóta mi lehet vele, hogyan telnek a napjai, és igazság szerint nem is nagyon érdekelt. Amikor az egyik könyvhalom tetejére kitett telefon rezegni kezdett, és megláttam a képernyőn a nevét, az is átfutott rajtam, hogy kinyomom. Éppen a könyvtár selejtlistáját ellenőriztem, és ha ez a munka nem untatott volna pokolian, biztosan nem veszem fel.

Az üzemi könyvtár őskori maradvány volt, egy régi világ mementója, féregjárat egy olyan múltba, amiről már azt sem tudjuk biztosan, hogy valóban létezett-e. Tulajdonképpen egy lerobbant, egérszaros koszfészek, ami eddig is egyegyedül a totális érdektelenségének köszönhette létét. Egyszerűen senkinek nem jutott eszébe hamarabb bezárni, mert senkinek nem jutott eszébe, hogy egyáltalán létezik. Nekem mégis menedék volt, búvóhely, és ezzel együtt valamilyen képp börtön is. Igaz, szabad akaratomból dolgoztam itt, de hogy a szabad akarat, amire annyira szeretünk hivatkozni, mit is jelent pontosan, abban, egyre kevésbé voltam biztos az elmúlt időben. Mindenesetre amióta hazajöttem, itt dolgoztam a városi vízszolgáltató cég üzemi könyvtárában. Lényegében anyámtól örököltam az állást, mást nem is igen hagyott rám, már persze egyáltalán a létezésemet leszámítva. Egészen kicsi gyerekkoromtól fogva bejártam ide, pontosabban még mielőtt járni tudtam volna, már behoztak. Anyám azt mesélte, hogy egy mózeskosárban fektetett két összetolt székre, és úgy dolgozott mellettem. Erre természetesen nem emlékszem, de arra annál inkább, hogy valamivel később már a polcok között bújócskáztam egyedül. Végso soron magányosan is lehet bújócskázni, ha az ember nem akarja, hogy megtalálják. Elég elszánt voltam, alaposan kidolgoztam a titkos útvonalaimat, bizonyos polcok alján néhány könyvet félreállítva átjárókat készítettem, a piros, plüssszatú forgófoteleket úgy rendeztem el, hogy mögéjük, mint egy barlangba, észrevétlenül be tudjak húzódni. Különféle menekülőutakat hoztam létre arra az esetre, ha valami szörnyűség történne odabent, vagy mégis üldözne valaki. De se szörnyűség nem történt, se üldöző nem jelent meg a színen. Azt hiszem, bújócška nélkül se vette volna észre senki, hogy ott vagyok.

Miután hazajöttem, anyám időnként megkérdezte, hogy mihez akarok kezdeni, és mivel néhány hónap elteltével sem tudtam válaszolni a kérdésére, egyik délután megkért, hogy kísérjem be a könyvtárba. Nem sok kedvem volt hozzá,

de ahhoz még annál is kevesebb, hogy anyám egyre türelmetlenebb noszogatásait hallgassam, így végül is bekísértem. Út közben nem szóltunk egymáshoz, pedig eszembe jutott néhány dolog régről, amire rá akartam kérdezni, mégis inkább hallgattam. Úgyis hamarosan kiderül minden, gondoltam, de aztán nem derült ki semmi.

Mikulka egy gurulós kocsin gördített végig mellettem egy újabb adag könyvet. Kissé túlpakolta a járgányt, görnyedt háttal kellett nekifeszülnie, hogy mozgásban tartsa, közben a rossz lába meg-megcsúszott a kopott linóleumpadlón, és a házicipője idegesítő sikkantásokat hallatott. Az egyik lába rövidebb volt, mint a másik, nem sokkal, de épp annyival, hogy a járásában mindig legyen valami bizonytalanság, valami fenyegetés, hogy nem a következő lépésnél fog-e eldőlni épp. Persze sosem dőlt el végül. Amikor gyerek voltam, azt mondta, motorbaleset miatt lett ilyen, de azt hiszem, igazából már így született. Mikulkán és rajtam kívül nem volt senki az épületben, bár az üzemvezető ígérte, bejön majd megnézni, hogy haladunk, napok óta nem láttuk már.

Amikor apám megszólalt a telefonban, Mikulka épp két vaskos könyvet dobott a kocsira, a csattanásoktól nem hallottam, apám mit motyog. Az *Új Magyar Lexikon* két kötete volt az. Kétszer is vissza kellett kérdeznem, mire megértettem, mit akar. Pontosabban akkor sem értettem még, de legalább azt ki tudtam venni, hogy mit mond. Zavart volt, dadogott és olyan furán cuppogott, mintha egy hatalmas kockacukrot tartogatott volna a szájában. Képtelen vagyok felidézni, mikor kért utoljára segítséget tőlem, kért-e egyáltalán, nem mondhattam nemet.

Azt nem hinném, hogy anyám és Mikulka között valaha is történt volna bármi, de abban egészen biztos vagyok, hogy Mikulka mindig is szerelmes volt anyámba. Ő viszont, mármint anyám, eleinte házas volt, aztán meg rideg lett. Hány évig dolgoztak együtt? Utána sem bírok számolni. Mikulka valahogy mindig ott lebegett az életemben, akár egy árnyék, lidércet azért nem mondanék, egy sánta szellem azzal a hülye nyikorgó házicipőjével. Jól megöregedett mindenetre, és egészen elcsöndesedett, habár soha nem volt szószátyár. Egyszer láttam lázadni, amikor szakállt növesztett, de az sem tartott sokáig. Fiatalabb koromban azt gondoltam róla, hogy olyan buzi, aki magának sem vallja be. Aztán rájöttem, hogy inkább csak nem volt szerencséje. Azt hiszem, hiányozni fog.

Amikor a szerencséről beszélünk, folyton olyan érzésem van, hogy valami helyett használjuk ezt a szót, mivel arra, amit igazából mondani szeretnénk, nincsenek megfelelő kifejezéseink. Mikulkának vajon mikor úszott el a szerencséje? Amikor csípőficammal született? Vagy amikor könyvtáros lett a vízszolgáltatónál? Esetleg, amikor anyámmal megismerkedett? Ha jól emlékszem, anyám azt mesélte egyszer, hogy nem sokkal, talán néhány hónappal, legfeljebb fél évvel Mikulka után került ide. Akkoriban volt egy afféle központi iránymutatás, hogy az állami vállalatok hozzanak létre üzemi könyvtárakat. Olvassanak a munkások, művelődjenek, az mindenkinek jó lesz, gondolták, de végül is nem vált be a dolog. Mikulka meg az anyám ellenben álláshoz jutott, és aztán úgy kaptak még éppen elviselhetően rossz fizetést egy életen át, hogy lényegében alig kellett valamit csinálniuk. Az mindenestre pech lehetett Mikulka nézőpontjából, hogy anyám friss házasként lépett be a képbe. Tényleg nincs kizárva, hogy hiányozni fog az öreg, pedig ahányszor elcsoszog mellettem, mindig kiráz tőle a hideg.

Apám nem árulta el pontosan, mit akar, csak annyit mondott, hogy nagy segítség lenne, ha este egy órára ráérnék. Mikor visszakérdeztem, hogy mit kéne csinálnom, fejhangon kezdte magyarázni, hogy semmi komolyat, csak lesz egy rendezvény, és az előkészülethez kell neki valaki. Amikor ilyen hangon beszélt, mintha satuba szorítanák épp a hüvelykujját, tudni lehetett, hogy valami súlyosabbról van szó, de ráhagytam ezúttal is, mint olyan sokszor korábban. Úgysem lehetett volna kiszedni belőle ennél többet. Megbeszéltük, hogy a munkaidőm végére értem jön kocsival. Azon, mondjuk, meglepődött, hogy még mindig a könyvtárban vagyok, de nem tett rá külön megjegyzést, pedig nyugodtan tehetett volna. Már úgysem tudott megbántani semmivel.

Amióta hazajöttem, valahogy nem hatnak rám úgy a dolgok. Eleinte arra gondoltam, valami igazán megalázó munkát kellene vállalnom, nem is tudom, elmenni szemetesnek, biztonsági őrnek a Pennybe, vagy éjszakai portásnak a szakiskola kollégiumába. Egyszer végignéztam az ablakból, ahogy az önkormányzat közmunkásai levágják a fűvet a lakótelep házai között, egészen rákívántam, hogy én is ott toljam a robbanómotoros fűkaszt velük. Maradt némi félretett pénzem, ráértem kitalálni, mi legyen. Amikor aztán anyám bevitt magával a könyvtárba, világos lett, hogy ennél jobb nem lesz sehol. Mikulka akkor úgy bámult rám, azt hittem, mindjárt elsírja magát, és fel sem merült bennem, hogy esetleg örömeben. Anyám már nyugdíjas volt, de még szinte mindennap bejárt. Egyszer megsúgta, nem bízik benne, hogy Mikulka kézben tudja tartani a dolgokat. Bólogattam, pedig tudtam, hogy már nincs is mit kézben tartani.

Aki elvált gyerekként nő föl, az élete végéig elvált gyerek marad. Ezt nem én mondom, hanem egy cikk alatti kommentben olvastam pár éve, és azóta nem megy ki a fejemből. Először teljesen felbasztam magam rajta, Ami nem is értette, mitől borultam ki, kénytelen voltam elmagyarázni neki részletesen. A magyarázattól viszont rögtön le is higgadtam, talán mert egy másik nyelven kellett mindent újragondolnom. Ami rendes neve Amelia volt, úgy kellett volna becézni, hogy *Émi*, de én inkább magyarosan mondogattam neki, Ami, Ami, egy darabig nagyon szerette. Ő nem elvált gyerek volt, hanem félárva, ráadásul felnőttként lett az, nem sokat értett az én frusztrációimból, és attól tartok, annál kevesebbet, minél többet magyaráztam neki. Egy idő után abba is hagytam, nem akartam az elkerülhetetlennél jobban összezavarni. Amíg volt ereje hozzá, nagyon szépen alakította a megértő partnert, nem hibáztatom érte, hogy később belefáradt.

Ma lehet, hogy beugrik Hajagos, szólalt meg mögöttem Mikulka. Nem vártam már, hogy bármit is mondani fog a munkaidő végéig, ráadásul könnyen lehet, hogy nem is volt igaz. Mégis mit akarhat? Beszélgetni szeretne? Zavartan húztam fel a vállam, *A magyar festészet mesterei* sorozatból tartottam egy stócnnyit a kezemben, Czigány Dezső volt legfelül, valahogy nem volt súlya a könyveknek, vagy legalábbis nem annyi, amennyinek lennie kellett volna ránézésre. Soha nem nyitották ki őket, lapjával emeltem be a halmot egy barna kartondobozba. Hogy hova kerülnek innen, nem tartozik rám. Hajagos mondott erről is valamit, de úgy pusmogott, hogy nem volt türelmem odafigyelni rá. Amióta elküldték Fehérvárit, a korábbi igazgatót, Hajagos lett a megbízott üzemvezető. Már az első naptól láttam rajta, hogy tudja, csak azért nevezték ki, hogy lebonyolítsa a felszámolást. Nem is válaszoltam semmit Mikulkának, nehogy félreértse.

Elképzelésem sincs, hogy anyám mit gondolt volna erről az egészről, ha megéri. Nem tartom kizártnak, hogy igazából nem érdekelte volna. Talán mindig is sejtette, hogy felesleges ez az üzemi könyvtár, nem jár ide a kutya sem, mégis eltöltötte itt a fél életét, és végső soron engem is idehozott, miután hazajöttem. Ezzel akart volna megmenteni? És vajon sikerült neki? Elnézek az egykori folyóirat-olvasó felé, akkor veszem csak észre, hogy a hegesztett virágállványról eltűntek a cserepes növények. Legalább azokkal nem nekünk kell törődni. Miután váratlanul hazajöttem, anyám nem tudott jobbat kitalálni, és felhívta apámat, pedig évek óta nem beszéltek már egymással. Ezt persze csak később tudtam meg, apám mondta el anyám temetése után. Nem is az, hogy egy világ omlott volna össze benne, mert arra talán már jóval korábban sor került, hanem hogy megijedt, a nyakán maradok. Végül csak néhány napig szálltam meg nála, aztán kivettem egy garzonlakást a lakótelep másik végén. Nem én jártam a nyakára, hanem ő kezdett el hívogatni, naponta többször, általában a legrosszabb pillanatokban. Mindig ugyanazt kérdezte, meglehetősen kis átéléssel, mintha csupán valamiféle kötelességet teljesített volna, én meg mindig ugyanazt válaszoltam. Mindegy is, hogy mit. Így beszélgettünk akkoriban. Nem akarta felfogni, miről van szó, aztán mégis megérthetett valamit, hiszen miután beszervezett a könyvtárba, a telefonhívásai is abbamaradtak. Az új lakásom ablaka a telep melletti szikes rétre néz. Azt hiszem, e miatt a látvány miatt vettem ki végül is éppen ezt a garzont. Miután beköltöztem, esténként gyakran a párkányra könyököltem, és csak bámultam kifelé. Mára már leszoktam erről, és nem csak azért, mert még mindig nem értem, hogyan száradhatott ki ennyire minden odalent.

Hajagos végül tényleg felbukkant, de mintha lopakodott volna, én már tulajdonképpen csak akkor vettem észre, amikor Mikulkától búcsúzkodott. Néhány szót még az én irányomba is elpusmogott, de megint nem értettem jól. Ráadásul egy pillanatra azt hittem, valami ételmaradék ragadt a bajszára, és csak ahogy jobban megnéztem, akkor vettem észre, hogy ilyen idétlenül őszül a szája sarkánál. Ha holnap be tudnánk fejezni, az nagyon jó volna, dűnnyögte végül. Miután elment, Mikulka még hangosabb csattanásokkal dobálta a könyveket a gurulós kocsi tetejére. Odakint, azt hiszem, szép nyári este vette kezdetét, de mintha erre is tőlünk függetlenül került volna sor. Én épp az útikönyveket süllyesztettem bele a dobozsírba, egy pillanatra elbizonytalanodtam, hogy a londonit ne vigyem-e magammal, aztán végül is azt tettem legalulra.

Apám legalább nem játszotta meg magát, abszolút hidegen hagyta, hogy miért jöttem haza, és itthon mit fogok csinálni. Akkoriban vált el a második feleségétől, és akármiről beszélünk, folyton oda lyukadt ki, milyen szerencse, hogy nem vállaltak gyereket. Igyekeztem nem magamra venni, vagy nem úgy. Az jutott eszembe valamiért, hogy Ami egyszer a fülembé suttogetta, most már nem kell óvszert húznom, mert spirált tetetett be magának, de nem hittem neki.

Mikulka pontban hatkor megállt a kisterem közepén a gurulós kocsival, és úgy hagyta ott, hogy alig lehetett eljárni tőle. Ahogy kikerültem, fel is rúgtam egy halom évfolyamonként bekötött *Vízügyi Figyelőt*. Ezek közvetlenül a zúzdába mennek, gondoltam, eszembe se jutott lehajolni és felpakolni őket. Nem tudom, hogy a csípőficam tehetett-e erről is, de hiába indult Mikulka előttem, mégis nekem kellett várnom rá odakint. Úgy látszik, egész nap ezt a kinyúlt, csíkos

tenispólót viselte a szürke köpeny alatt, amit a selejtezés kezdete óta hordott amolyan munkaruhaként. Nem emlékszem, hogy valaha is testesebb lett volna, úgyhogy valószínűleg szándékosan két-három mérettel nagyobbat vett, mint amilyet kellett volna. Ráadásul az évek alatt jól ki is nyúlt az anyag. Ez a nyúlás is különös dolog, egy ideig nem jelentkezik, majd egyszer csak megindul, deformál mindent, és aztán megint vége szakad. A ruhák sem nyúlnak a végtelenségig. Mikulka folyton ilyen deformált pólókban járt, de nem is indokolta semmi, hogy másképpen tegyen. Az üzemi könyvtár kulcstartóján a főbejárathoz tartozó kulcson kívül még vagy öt másik is függött egy nyomasztóan nagy karikára fűzve. Sosem kérdeztem anyámat, és aztán Mikulkát sem, hogy vajon miféle ajtókat nyithatnak azok. Alighanem csak megszokásból nem vették le őket a karikáról, de ennek végképp semmi jelentősége nem volt már. Miután végzett a zárral, és jól megrángatta az ajtót, hogy biztosan sikerült-e bereteszolni, Mikulka szípgova nézett fel rám. Te nem jössz, vagy mi van, biccentett a buszmegálló felé. Eszembe jutott, hogy rávágom, ma kocsival visznek el, de mire megszólaltam volna, le is fékezett egy autó pár lépéssel mellettünk, és a lehúzott ablakon keresztül apám földikutya szemeit láttam felvillanni. Mikulka szó nélkül sarkon fordult, és olyan fegyvelmezett lépésekkel távolodott csatos bőrszandáljában, hogy ha nem tudtam volna róla, talán fel sem tűnik, hogy sánta. Alighanem apámnak szólt az erőlködés, de ő mintha ügyet se vetett volna rá, maga elé pislogva törölgette a verejtéket összenőtt szemöldöke alól. Egy darabig még Mikulkát figyeltem, meddig bírja, meg kell hagyni, elég kitartó volt. Valóban lehet, hogy hiányozni fog egyszer még a csoszogása. Csak néhány lépéssel a sarok előtt billent meg ismét a járása, kedvem lett volna megtapsolni.

Na, hova megyünk, kérdeztem apámtól, ahogy becsúsztam mellé az anyósülésre. Nem válaszolt azonnal, és nem is indult el, egyre csak a homlokát dörzsölte, mintha egyenesen az agyát akarta volna masszírozni, csak épp a koponyája útban volt. Azt hittem, ez a könyvtár már rég megszűnt, morogta végül. Most szűnik meg éppen, feleltem tompán, éreztem, hogy időhúzásra játszik. Ahhoz képest, hogy apámat nem tartottam különösebben őszinte embernek, mindig meglepett, milyen sok barátja van. Lassan értettem meg, hogy ezek az emberek, akik folyton körülötte kavarogtak, nem valódi barátok voltak, csak nagyon ügyesen tudtak ők is és apám is úgy viselkedni, mintha azok lennének. Hibátlan beszélgetéseket folytattak úgy, hogy közben semmit nem mondtak egymásnak, pontosabban semmi érdemi közlésük nem volt. Panelekből állt a párbeszédük, de ezeket olyan profin variálták, hogy gyerekként nem is vettem észre, mennyire gépies az egész. *Small talk*, van rá ez a kifejezés, azaz magyarul nincs, pedig kéne, hogy legyen. Egész életeket beszéltek így végig ezek az emberek. Én mindig igyekeztem menekülni az efféle helyzetek elől, nem állítom, hogy átütő sikerrel. Elmondod, hogy mi ez az egész, néztem apámra, aki végre abbahagyta homloka gyurmázását, de ahelyett, hogy válaszolt volna, megköszönte a torokát, és beindította a kocsit.

Nagycsoportos voltam, mikor elköltözött tőlünk ahhoz a másik nőhöz, aki egyébként sosem lett a felesége, viszont akivel őt megcsalta, az lett végül a második felesége, de tőle is elvált már egy pokoli pereskedés végén, nagyjából akkor, amikor anyám beteg lett, azaz tulajdonképpen nem is túl régen. Hogy meny-

nyit örökölttem apám hűtlenségi ösztönéből, nehéz lenne megmondani, valahogy mindig igyekeztem ellene dolgozni tudattalanul is, meg tudatosan is talán, de mindeközben mégis sokszor belém hasított, hogy az igény ott motoszkál az én zsigereimben is. Amit sem csaltam meg sosem, de meglehet, hogy túl büszke voltam erre az eredményre, és az ő nézőpontjából már nyilván önmagában ez a büszkeség is bántó lehetett.

Miközben a város utcáin haladtunk, apám jobb kezével a biztonsági öv kinyomógombját kocogtatta idegesen. Csak akkor derült ki, hogy végül is az egykori vasutas művelődési házba megyünk, amikor a kocsi lassítani kezdett a parkoló előtt, aztán egy határozott manőverrel behúzódozott egy üres helyre egy nyugtalanítóan ferde törzsű akácfa árnyékába. Láttam valami mozgolódást a bejáratnál, de fogalmam sem volt, hogy mi folyik odabent. Apám leállította az autót, és még mindig a kormányt markolászva hosszan, szótlánul elbámult a motorháztető fölött. Beesettnek láttam az arcát, mintha fogyott volna, nem is állt rosszul neki, adott valami szikár karaktert az ábrázatának, talán egy plusz árok is megjelent a szeme sarka és az állkapcsa átlójában, ami jól ellenpontosította a korrall egyre karvalyszerűbbé váló csontos orrszerkezetét. Ide figyelj, szólalt meg kisvártatva, könnyen lehet, hogy nevetséges bohóckodásnak fogod tartani, szíved joga, számomra fontos dolog, hobbi egyfelől, másfelől meg több is annál. Itt elakadt egy pillanatra, kapucnis felsőjének cipzárján dörzsölgette a húzókat két ujja között. Miféle hobbi lesz ez, forgattam magamban a lehetőségeket. Csak nem főzőversenyre jöttünk, vagy pipaklubba? Mondjuk ahhoz minek kéne segítség neki? Körülbelül egy éve komolyabban belevágtam a testépítésbe, nyögte ki végre. Én persze nem tudtam megállni, rögtön kiszakadt belőlem egy gúnyos fújtatás. Ne vess csak, folytatta félrehúzott szájjal, nem kell egyetértened vele, csak annyit szeretnék kérni, hogy a ma esti versenyen segíts egy kicsit. Versenyen? Felvont szemöldökkel meredtem rá. Senior kategória, tette még hozzá, aztán kinyitotta a kocsi ajtaját.

A művelődési ház folyosóin már elég nagy volt a sürgölődés, a regisztrációs pult előtt kisebb sor alakult ki, a háttérben egy táplálékkiegészítőket forgalmazó cég standja körül is volt némi tömörülés, közben az öltözők felől előbukkant egy-egy kiscigitás izomkolosszus meg néhány szögletesre gyúrt bikinis nő is magas sarkúban tipegve. Apámat többen is ismerősként, de némi távolságtartással üdvözölték, engem meg rendre gyanakodva mértek végig. Mint kiderült, máris késésben voltunk, előbb a juniorok következtek, aztán rögtön a seniorok, és csak azután jöttek a hivatalos versenykategóriák, ahogy egy szervezőtől megtudtam. Amíg apám aláírta a szükséges papírokat, zsebre dugott kézzel oldalagotam oda a táplálékkiegészítő standhoz. Egy trikós alak egy nagyobb shakerből éppen kis kóstoló poharakba csurgatott valami zavaros lötytyöt, és közben a sárkánygyümölcs ízesítés előnyeiről beszélt. Nem sikerült végighallgatnom, apám egyszer csak megkocogtatta a vállamat, és megindult az öltöző felé. Valahol félúton járhattunk, amikor hirtelen megtorpant, és olyan előrefeszülő figyelemmel nézett a folyosó túlsó vége felé, akár egy vadászkutya. Többen is álltak ott, fogalmam sem volt, kit vizslat ennyire, de a következő pillanatban kivált a körből egy szőkére hidrogénezett harmincas nő, szorosan összefogott hajjal, tapadós sportruhában. Egyértelműen apámat vette célba, két ruganyos lépéssel előtte termett,

és a vállát simogatva suttogott valamit a fülébe. Amikor közelebb húzódtam, épp azt magyarázta, hogy nem kell izgulni, és valóban, apám szemöldöke alatt ismét gyülekezni kezdtek baljósan a cseppek. Egy pillanatig mintha ott se lettem volna, aztán a nő pillantott fel rám szigorúan. Talán azt hitte, csak valami perverz vagyok, aki ki akarja hallgatni őket, meglehet, tényleg annyira nem illetem oda, hogy ettől rögtön betolakodónak nézett ő is, mint mindenki. Ami igaz, az igaz, feltűrt ujjú, bő, kockás ingemben és farmer rövidgatyámban eléggé kilógtam a sorból. Ráadásul vézna is voltam, szinte hivalkodóan satnya a sok túlbujánzó korpusz között.

Ez itt a fiam, mondta apám, és mintha némi pironkodás is vegyült volna ebbe a bemutatásba. Érdekes volt ezzel szembesülni, mert közben én is kifejezetten szégyenkezve figyeltem apámat, ahogy elvegyült ebben a szürreális miliőben. De talán mégis az ő pironkodása volt a hitelesebb, hiszen itt tényleg én voltam az, akinek a megjelenése több szempontból is magyarázatra szorult. Ő pedig, köhintett egyet apám, miközben folytatta, Rita, a személyi edzőm. A nő kezét nyújtott, csontos szorítást éreztem a kézfejemben, de volt benne valami elbizonytalanító melegség is. Nem sokkal lehetett idősebb nálam, ha egyáltalán, hegyesre spirálozott szempillái alatt szinte bocsánatkérően kék tekintete úgy függött rajtam, hogy rögtön gyomortájon kezdtem érzékelni ennek a találkozásnak a jelentőségét. Hát persze, hasított belém, nyilván neki szól ez az egész, miatta van itt apám, és így én is. Csalódás volt erre gondolni, de közben valamiképp azonnal természetesebbé vált a helyzet mindenestől, a tér, az idő is, apám feszült ábrázata, hiszen mind ugyanarról az egyszerű dologról szólt, ugyanabba a pontba irányult, amit inkább nem is akartam magamban sem megnevezni.

Az öltözőbe be sem tudtam lépni, annyira megtelt a kis helyiség. Szülők, edzők, szeretők és egyéb kollegiális testek kókuszillatú kipárolgása lebegett ki odabentről, a folyosón is szinte fojtogatóan sűrű lett a levegő. Végül az előadótéremből hangzott fel egy utolsó figyelmeztetés a junioroknak, amire többen is vadul elcsörtettek mellettem a backstage felé. Apám néhány pillanat múlva lépett a folyosóra, és szinte szabadkozva nézett rám. Egy fényes, tűzvörös alsónadrág volt rajta, meg egy Adidas strandpapucs, semmi más. Ráadásul az alsónadrágnak egészen meghökkentő fazonja volt, egyértelműen látszott, hogy nem úszógatya. Férfitangára emlékeztetett inkább, de mégsem vágott be egészen apám farpofái közé. Szóltanul emelte fel a kezét, és egy fémesen csillogó tégelyt nyújtott felém. Van egy barátom, mondta hunyorogva, aki segíteni szokott, de ma nem ért rá, megtennéd, hogy bekened a hátam? Tehát ebben kellett segítenem, gondoltam, és kezembe vettem a tégelyt. Ha az én közreműködésemre szorul, jutott eszembe, elég magányos lehet. Letekertem az edény kupakját, és belezagoltam a krémbe, volt valami gyanús az illatában, hajnali vasudvarok rozsdás derengése keveredett benne olcsó gyümölcsaromával. Quick Bronze, ez a felirat állt rajta, egy pillanatra kedvem támadt volna megkóstolni, de ettől a késztetéstől azonnal átjárt az émelygés. Hogy kell ezt csinálni, néztem tévován apámra. Csak vegyél egy diónyit a tenyeredbe, mondta, és dörzsöld át vele a bőröm. Undorral toltam bele az ujjaimat a takonyszerű anyagba, apám közben megadóan hátat fordított, és lecsüggesztette a fejét. Elkezdtem dörzsölni, kicsit remegett a kezem, a diónyinak szánt adag épp csak befedte a nyakszirtjétől

a lapockájáig tartó részt, még vagy négyszer bele kellett túrnom a tégelybe. Amikor végeztem, apám visszavette a krémet, és azokat a részeket, amiket maga is elért, határozott mozdulatokkal átkente. Ügyesebb volt, mint én, látszott, hogy nem először csinálja. Egészen sötét lett a tenyerem az anyagtól, szerettem volna letörölni, de nem volt kéznél se rongy, se zsebkendő. Amikor a lábszárával is végzett, felegyenesedett, úgy állt ott előttem az apám, mint egy sápadt képű bronzszobor. El kell ismernem, végül is elég jól nézett ki. Mellizmai kidomborodtak, a krém hatására a hasizmának is szabályos tónusa lett, a bicepse úgy gömbölyödött, mintha agyagból gyúrták volna, és nyakszirtjein is meggyőző lankákba állt össze a hús. Természetellenesen barna teste felett ugyanakkor szinte riasztóan világított pergamenszerű arca. Korábban fel se tűnt ez a fakó arcszín, de mióta bekente magát, mint egy rosszul betekert égő, szinte pislákoltt a feje. Nem is tudtam eldönteni, hogy csak a bronzkrém miatt van ez a kontraszt, vagy tényleg kiment a vér az arcából. Már-már hullaszerűnek láttam a művház kíméletlen neonjai alatt. Jól vagy, kérdeztem. Csak a lámpaláz, lihegte nem túl magabiztosan. Mennem kell, tette hozzá végül, és ő is a backstage felé intett. Megvárlak, mondtam erre önkéntelenül, pedig valószínű, hogy már nem is volt rám szüksége. Mégis bólintott egyet, aztán a papucsban csattogva megindult a folyosót lezáró kordonok irányába.

Miközben a mosdóban próbáltam az olcsó folyékony szappannal lesikálni tenyeremről a bronzréteget, nem tudtam nem arra gondolni ismét, hogy anyám mit szólna ehhez a cirkuszhoz. Elégtételt nyilván nem jelenthet az ilyesmi semmiért, de legalább egy délutánját kacarászva tölthette volna el. Vagy ha itt lenne, csak legyintene erre is, hogy ugyan, hagyjam őt békén ezzel az egésszel? Akárhogy is, jobb, hogy ebből a komédiából ő már kimarad. Az élők valójában méltatlanok a holtak figyelmére, nem is értem, hogyan hihetnek egyesek a kísértetekben. Kinek lenne kedve ide visszajárni? Olyan gyorsan ment át rajta a rák, hogy mire felfogtam, búcsúzni kellene, máris el voltam késve.

A hátsó sorok egyikében találtam helyet magamnak, egyik oldalamon egy energiatápláló dobozokkal hadonászó kamaszcsoport mocorgott, a másikon egy túltáplált falusi család ült tunyán belesüppedve a plüssülésekbe. Amíg apámat ke-negettem, lement a junior szekció, ha jól értettem, már csak az eredményhirdetésre vártak, de igazából nem is figyeltem oda. A telefonomat nyomogattam jobb híján, még délután töltöttem fel egy pár képből álló sorozatot a könyvtár lekopaszított polcairól az Instagramra. Nem is tudom, miért, talán a pókhálós ablakréseken beeső fény és a könyvek után a polcok porában maradt nyomok játékos váltakozása tetszett meg. Néhány kedvelés érkezett a fotókra, semmi különös, a virtuális térben kitartó egykori barátok, egy-egy régi kollégiumi cimbora, volt évfolyamtárs, néhány munkatárs a kinti életemből. Igazából nem is nézegettem volna végig a neveiket, ha nem untatott volna végtelenül a testépítőverseny közjátéka. Csak emiatt láthattam meg tehát, hogy Ami is odatett egy szívecskét a sorozatomhoz. Apróság volt persze, mégis meglepett, ilyesmit nem csinált, mióta hazajöttem, és ha nagy ritkán váltottunk is egy-egy levelet, karácsonykor vagy a születésnapján, mindig végtelenül udvariasan és fagyosan fogalmazott. A szívecske, habár nyilván nem nekem szólt, hanem a képnek, mégis más szint volt. Valami rég nem érzett izgatottság járt át, egy pillanatra mintha elsötétedett

volna a terem, és csak a telefonom képernyője ragyogott volna benne elpusztíthatatlanul. Kiszáradt a szám, köhintettem néhányat, a combomat váratlan zsibbadás járta át, fészkelődni kezdtem, a megfelelő ülőpozíciót kerestem, de nem létezett ilyen. A testes falusi apuka bosszankodva bámult egy darabig, de végül nem szólt rám. Persze könnyen lehet, hogy csak azért, mert elkezdtek bemondani a senior versenyzők neveit. Én még mindig Ami szívecskéjével voltam elfoglalva. Megengedhetem-e magamnak, hogy ebből akármilyen elrugaszkodott következtetést vonjak le? Végül is úgysem kérheti rajtam számon senki, nincs kinek magyarázkodnom.

Mielőtt visszajöttem, Ami mindenféle módon igyekezett meggyőzni, hogy maradnom kellene. Azt nem mondta, hogy vele vagy miatta, hiszen eltökélt volt, hogy nekünk most szünetet kell tartanunk, külön kell költöznünk, de attól mégis megrémült, hogy egyik pillanatról a másikra egy fél kontinensnyi távolságba kerülhetünk. Nem értette, mi történik velem, folyton azt szerette volna kideríteni, mi az, amit akarok, holott arra kellett volna rájönnie, mi az, amit nem. Ha anyám betegségét hozom fel magyarázatként, nyilván mindennek más súlya lett volna, csak hát anyám akkor még nem is volt beteg. Micsoda pech.

A műsorvezető éppen apám nevét kiabálta bele a mikrofonba, erre már nyilván én is felkaptam a fejem. Három versenyző lépett a színpadra, mindhármuk teste bronzbarnára volt mázolva, ősz hajzatukkal pedig mind eléggé riasztóan mutattak a vakító reflektorfényben. Apám feje még ebben a mezőnyben is kiugróan sápadtnak látszott, és nem csupán azért, mert ő volt a legöregebb köztük. Valamifajta előre egyeztetett koreográfia szerint forgolódtak a zsűri és a közönség előtt. Hol oldalt álltak, és a bicepszüket feszegették, hol szemből düllesztették ki a mellkasukat, majd kissé előregörnyedve villogtatták kockás hasfalukat. *Six pack*, jutott eszembe, néha már egészen el tudtam vonatkoztatni attól, hogy az a kigatyás alak, akit figyelek, egyébként a saját apám. A legkínosabb talán a hátizmok bemutatása volt, ahogy lapockáikat rángatva próbálták minél terebélyesebbre széthúzni a megfelelő hússzakaszokat, fokhagymányi seggük úgy szorult össze, mintha épp egy vulkáni méretű hasmenés kitörését akarnák megakadályozni. Furcsa módon, ha a fejüket nem néztem, az volt az érzésem, hogy ezek az aszott kis bácsipopsik árulják el a leginkább, hogy itt bizony már nem fiatal titánok mérkőznek egymással. A farpofák közti vágatra rásimuló kigatyák nem rejthették el a bronzréteg ellenére sem a bőr petyhüdtségét, a rostok egyre esetlegesebb szerkezetét, a test zsugorodását, a némán zúgó idő erózióját. A közönségnek mindezzel együtt tetszett a látvány, bár a kamaszcsoport mellett többször gúnyosan összesűgött, a falusi család a másik oldalon a publikum nagyobb részéhez hasonlóan rendületlenül tapsolt és óbégatott.

Még a lábizmok voltak hátra, ebben a szegmensben apám biztosan nem tartozott a legjobbak közé, de ahogy tudta, felvette ő is a pózokat. Aztán, amikor egyszerre abbahagyták a feszegetést, és valamiféle pihenő pozícióba rendeződtek át, láttam, hogy apám megbillen egy kissé. Hirtelen olyan ferdén kezdett állni, ahogy Mikulka szokott a könyvtárban, ha valamin nagyon elgondolkodik. Csakhogy Mikulka egy ponton túl sosem dőlt tovább, apám viszont úgy vágódott el, mint egy odvas fa a viharban. Mintha lassított felvétel lett volna, szinte ünnepélyesnek hatott az összeomlása. A közönség rémülten felhördült, valaki

orvosért kiáltott, az egyik zsűritag felkapott egy ásványvizes üveget az asztalról, és felugrott a színpadra. Rita, apám személyi edzője is kétségbeesetten guggolt le mellé, és csontos kézfejével, amit nem is olyan rég még nekem is szerencsém volt megszorítani, most hevesen legyezgetve próbálta apámat mielőbb friss oxigénhez juttatni. Fölálltam én is bizonytalanul, odamenjek-e vagy ne, aligha férnék már fel a színpadra, gondoltam, olyan sokan sürgölődtek ott a még mindig mozdulatlan barna test körül. A versenyorvos mindenkit hátrébb parancsolt, és egy zseblámpával világított bele apám szemébe. Az jutott eszembe, hogy inkább hátulról közelítem meg a helyszínt, kivágtattam a folyosóra, és a kordonoknál álló biztonsági őrhöz futottam. Meglepetésemre nem kellett sokat győzködnöm, hamar átengedett, és kisvártatva már a színpad mögött találtam magam. Mire felfedeztem a rivaldához vezető csapást a függönyök, díszletállványok és egyéb kellékek között, apám két öltönyös szervező vállára támaszkodva, az orvos kíséretében vánszorgott szembe velem. Még alig volt magánál, észre se vett, vagy talán nem ismert fel, nem tudom, felém nézett, de nem reagált semmit.

Egy edzőtermi polifoamra fektették le, és ugyan nem hallottam, hogy mit beszél, de annyit láttam, hogy legalább már az orvos kérdéseire képes válaszolni. Rita közben hisztérikusan ráborult az egyik öltönyös kolosszus vállára, és azt hajtogatta: most mi lesz, úristen, hogy történhetett ez? Amennyire a színpad felől beszivárgó hangokból ki tudtam venni, a műsorvezető épp nyugalomra intett mindenkit, és azt ismételte, nincs komoly baj, aztán valami idélen viccel próbálta tompítani a helyzet élet. Végül zenét kapcsoltak be, és a reflektorok is sorban kihunytak. Fogalmam sincs, mennyi idő telhetett el, de apám egyszer csak felkönyökölt, és kitisztult tekintettel, bocsánatkérően pillantott fel a körülötte állókra. Az orvos türelmetlenül forgolódni kezdett, aztán rekedt hangon azt kérdezte, itt van-e valahol az úr fia. Odaléptem hozzá, ő meg a karomnál fogva félrevont kissé. Rita térdre ereszkedve ölelgette apámat, még mindig rémülten zihált, azt hiszem, kissé túl is játszotta az aggódó edző szerepét. Ha egyáltalán ebben a szerepben volt épp, és nem valami jóval bensőségebb viszonyhoz igazította inkább a gesztusait. Nehezen tudtam levenni a tekintetem róluk, de az orvos duruzsolása végül is elterelte a figyelmem. Szerencsére nincs nagyobb baj, mondta, az apja kicsit túlzásba vitte a fogyasztást a verseny előtt, ilyen korban már nagy megerőltetést jelent a szervezetnek, ha nem eszik, nem iszik hosszabb ideig. Azt javaslom, adjon neki valami cukros üdítőt, aztán egy könnyű, de tartalmas vacsorát is elfogyaszthat. Haza tudja vinni? Meglepett a kérdése, de végül is miért ne, bólintottam.

Miközben egy vastag fürdőköpenybe csavarva kitámogattam a kocsihoz, az járt a fejemben, vajon miért nem az edzője jött vele. Mintha megérezte volna, erőtlén hangon motyogta, kösz, hogy segítesz, Rita is elvitt volna, de így nem kell kihagynia a többi tanítványát. Hümmögtem valamit, aztán segítettem neki beülni az autóba, végül a kezébe nyomtam a kólát, amit a büféből hozott nekünk valaki, ahogy az orvos javasolta. Már majdnem beszálltam én is, amikor eszembe jutott, hogy a többi cucca bent maradt az öltözőben. Gyorsan kikérdeztem, hová akasztotta a ruháit, merre találok a sporttáskáját, aztán visszafutottam az épületbe. A verseny a legizgalmasabb résznél tarthatott, legalábbis jóval nagyobb volt a hangzavar, mint korábban. Kurjantások, füttyök, keményen csatto-

gó tapshullámok töltötték meg a szebb időket is látott folyosókat. Apám ruhái valóban ott lógtak, ahol mondta, gyorsan belegyűrtem őket a cipőjével együtt a sporttáskába, és indultam is a kijárat felé. A színházterem ajtajában egy pillanatra még észrevettem Ritát, felszabadultan, hangosan kacagva magyarázott valamit egy tagbaszakadt szépfiúnak.

Kínos csönd ült az autóban egész hazaúton, egy darabig abban sem voltam biztos, ébren van-e egyáltalán apám, de amikor bekanyarodtam a háza előtti kocsibeállóra, az utcalámpák beszűrődő fényében láttam, hogy nyirkos tekintettel pislog maga elé. Kinyitottam neki a kocsi ajtaját, aztán a kezemet nyújtva segítettem kievickélni az ülésből. Mielőtt becsaptam volna az ajtót, valami szokatlan csillogáson akadt meg a szemem. Bronzszínű foltok csúfították el a drága bőrhuzatot, odanyúltam, hátha le tudom törölni őket, de makacsabbak voltak, mint hittem. Végül a bejárati ajtóig vittem utána a sporttáskát. Innen boldogulok már, köszönöm, szólalt meg, de nem nézett rám. Biztos vagy benne, kérdeztem. Persze, felelte, aztán megveregette a vállamat, többször kéne találkozunk, tette hozzá mosolyogva. Hát, hívj fel valamikor, vágtam rá, itt vagyok a közelben, tudod. Persze-persze, motyogta, feltétlenül keresni foglak, de te is hívhatsz, amikor csak akarsz. Úgy lesz, mondtam, aztán még megvártam, hogy belépjen az előszobába, és becsukja maga mögött az ajtót. Amikor hátat fordítottam, és elindultam, amerre a buszmegállót sejtettem, már biztos voltam benne, hogy megint jó ideig nem látjuk majd egymást.

A prikulics

Karácsony másnapján érkeztem meg a faluba. Nyirkos, szélcsendes délután volt, valamelyik szomszédban gumit égettek, a ragacsos füst beterítette az égboltot. Apám hosszú háza, amely mellett egy keskeny, kacatokkal telezsúfolt udvar húzódott, sokkal elhanyagoltabbnak tűnt, mint egy évvel korábban. Az oldalsó bejáráshoz fémrácsokat szereltetett fel, ezért inkább hátraballagtam a hátsó bejáratához, elhaladva az ócskasághalom mellett, amelynek mélyén girhes macskák és megtermett, agresszív patkányok vadásztak egymásra.

Hátul is rács fogadott. Benyúltam, és bekopogtam az üvegen. Pár pillanat múlva apám elhúzta a függönyt, és rám villant rémült tekintete. Amikor megismert, mintha mosolyt próbált volna erőltetni az arcára, de inkább vicsorba torzultak a vonásai.

Amikor levetettem a kabátomat, vetett egy idegenkedő pillantást az övemén lógó pisztolytáskára, de aztán elkapta a tekintetét.

Odabent a jól ismert szűrös faggyúszag fogadott. Idén is a régi, félholt kaktuszát díszítette fel. Egy kelletlen csókot leheltem az arcára, és átadtam a sután becsomagolt ajándékomat. Olyasmit hoztam a kikötővárosból, amihez itt senki nem juthatott hozzá: kolbászt, téliszalámit, füstölt sajtot, tokajit és Merci csokit.

Letette a csomagot a kaktusz alá, és úgy csinált, mint akit különösebben nem érdekel a dolog, pedig látszott a mozdulatain, mennyire felvillanyozták a rég nem érzett illatok.

Majd később sort kerítünk rá, mondta, és a saját ihatatlan borával kínált. Elfogadtam egy pohárával, ez a szertartás része volt.

Kérdeztem, nem ázott-e be a ház, mint decemberben általában. Az elmúlt években olyan mocskos, sűrű eső csapott le egymást követő hullámokban a partvidékre ezekben a hetekben, hogy sok régebbi falusi ház megadta magát. Apám háza is megrottyant a nagy téli esőzésekben. Gyerekkoromban ilyenkor a hó rogyasztotta meg a tetőt, és a kertben a fagyos szombat reggeleken lelkesen cite-ráztam a jégcsapokon. Amikor ezt apámnak megemlítettem, ingerülten legyintett, mintha a gyerekkoromat csak kitaláltam volna. Az a rossz érzés motoszkált bennem, mintha igaza lenne.

Idén a falut megkímélték a pusztító esők, amit én is tudtam, de ez a kérdés a szertartás része volt. A fáskamrában valamit kellene csinálni az iszappal, mondta apám, mert attól tartok, beleköltöznek a víziborjúk.

Bólintottam. Később kilapátolom, válaszoltam. Szigorúan csóválta a fejét, ma nem, ma ünnepnap van.

Nem firtattam, hogy a víziborjúk is ünneplik-e szerinte a karácsonyt. Néhány éve találta ki, hogy be fognak költözni a fáskamrába, ahol meglazult és eliszaposodott a talaj. Ha pedig az ikrákat megeszik a macskák, behozhatják a házba magu-

kat a víziborjúkat. Ha egy ilyen macska megkarmol valakit, abba beleköltözhet a víziborjú, és belülről megzabálja a szerveit. Amikor mindent felfalt, odabentről felhasítja az áldozata hasát, és továbbáll más gazdatestet keresni.

Egyszer mutatott róla egy rajzot is, amit az egyik pajtása, Bütyök rajzolt. Olyan volt, mint egy tarajos göte, csak épp hosszú cápafogakkal. Elismerően bólogattam, hogy Bütyök milyen tehetséges, igazi művészvénája van. Apámnak tetszett, hogy elismerem a barátja kreativitását.

A mobilját nyomogatta és simogatta, ami újdonság volt. Már régóta megvolt neki ez az ócska kis telefon, de nem szokta használni, mindig elhagyta valahol, soha nem vette fel, amikor hívtam. Nagy nehezen kibökte, hogy Bütyök internetet telepített a faluban. Vagy valami hasonlót. Tudják használni a vaccapot. Azon küldözgetnek egymásnak mindenfélét. Mutatta is, hogy ez itt a Bütyök új moppedje. Egy ütött-kopott robogó volt, ami akár apám szemétdombján is heverhetett volna. Nem rossz, vágtam rá, és kortyintottam egy aprót a borból.

Annyit bújta a mobilt, hogy a halsütéssel is elkésett. Ekkor tűnt csak fel, hogy a hűtő leláncolta. Egy vastag láncot tekert körbe az ócska szerkezeten. Amikor rákérdeztem, először csak megvonta a vállát, mintha úgysem tudná ezt nekem elmagyarázni. Aztán mégis kibökte.

A prikulicsok tejet és tojást esznek. Ezt nem tudják kinyitni.

Nem tudtam, hogy vannak errefelé prikulicsok, jegyeztem meg semleges hangon.

Idegesen horkantott egyet. Még hogy nem tudtam, morogta.

Fél hét elmúlt, amikor a sercegő olajba belerakta a halszeleteket. A halat is Bütyök szerezte, nem lehetett tudni, honnan, de garantáltan tiszta forrásból. Apám süteménnyel is készült, az apróra vágott szeletek elmorzsolódtak a kezemben, mire a számba raktam volna őket.

A hálnak nem volt íze, amit meglelégedéssel nyugtáztam. Talán idén is túlélhetem a karácsonyt, ha Bütyök műhúst adott el hálnak álcázva. Csak azért imádkoztam, hogy tényleg ne a Nagymocsárból vagy a Taknyosból kifogott apróponty legyen, de annak éreztem volna az iszapszagát.

Amikor leszedte az asztalt, apám egyszer csak izgatottan kapta fel a mobilját. Másodpercekig nézte a kijelzőjét kigúvadt szemekkel, majd olyan határozottan szólt, hogy alig ismertem rá.

Fogtak egyet, mondta. Induljunk.

A füst eloszlott odakint, de mindent beborítottak a pernye nyers darabkái. Tele lett velük az arcom, a szám, a nyakam. Apám gyors léptekkel szelte át az udvart, és türelmetlenül toporzékolva várt meg a kapuban. Mielőtt kiléptem, nagy robajjal szétesett egy fémkupac az udvar végében, és éles visítás hallatszott. Gyorsan behúztam magam mögött a kaput, és kissé összereztem a csatánásától.

Apám megiramodott, nem volt könnyű vele lépést tartanom. Már sejtettem, hogy a Nagyfaszú nevű barátjához tartunk. A falu szélén lakott egy kis kockaházban, amelyet elvadult akácok vett körül. A csupasz gallyak úgy nyújtóztak felénk, mint megannyi segélykérő kéz. Apám benyitott a kapun, és láttuk, hogy a ház mellett, a bejárat előtt már többen várakoznak.

Ott volt természetesen Bütyök, egy nagydarab, túlmozgásos, kortalan fickó, aki mindenkinek mindent elintézett, mindenkinél mindent jobban tudott, csak ő

maga úszott épp mindig adósságban, és küszködött mindenféle rejtélyes nyavalyákkal, amelyekről napokig képes volt értekezni. Apám túl sok időt töltött vele, az én véleményem a Bütyökével szemben már egyáltalán nem érdekelt.

Itt van bent, gyertek, itt van, üdvözölte messziről apámat, rólam tudomást sem véve, csak egy gyanakvó pillantást vetett rám, mint aki megzavarhatja az ő ragyogását.

Ott volt Feketezsaru, akit a helyi hivatal valamiféle polgárőrként alkalmazott, de soha nem vette túl komolyan a munkáját. A falu névleg a Főparancsnokság felügyelete alatt állt, de a kikötőváros nem fordított különösebb erőfeszítéseket az itteni rend fenntartására. Kötöttek egy megállapodást a hivatallal, hogy megfizetnek nekik egy helyi embert, és ezzel letudták a dolgot. Ő volt Feketezsaru. Komolykodó képpel ácsorgott az ajtó előtt, és ő is rosszálló pillantásokkal fogadott.

A többieket nem ismertem, mind morgolódo helybeli öregek voltak, és láttam a szűnyoghálós ajtón keresztül, hogy odabent még többen vannak.

Bementünk a konyhába, és amikor levettem a kabátomat, ugyanolyan idegenkedő tekintetek vetültek az oldalamon lógó pisztolytáskára, mint amilyenben apám is részesített az érkezésemkor.

Felbukkant Nagyfaszú, akinek a neve hallatán nem egy ilyen töpörödött, görnyedt vénember jutott volna elsőre az ember eszébe. Dadogva beszélt, vagy inkább csak mutogatott, és egy feslett szélű, barna foltos textilzsebkendővel egyfolytában a homlokát törölgette.

Kiderült, hogy a prikulicsot a kamrába zárták. Nagyfaszú kora délután épp ment hátra a tyúkokhoz – a kis házikó mellett néhány félig összeroskadt melléképület tanúskodott róla, hogy valaha több állatot is tarthatott –, amikor a ház háta mögül rátámadt a vadállat. Szerencséjére épp kéznél volt egy lapát, nekitámasztva a ház oldalának, és olyan pontosan sikerült lesújtania a prikulics fejére, hogy az megszédült, tántorogni kezdett, ő pedig megragadta a bundáját a marjánál, és minden erejét összeszedve bevonszolta őt a házba. Egyenesen a kamrába tuszkolta a dögöt, és gyorsan a kamraajtó elé húzta a kredencet. Aztán kimerültségében összeesett, és a fia, Iván talált rá, aki csak véletlenül nézett be hozzá délután. Úgy kaparta össze a konyhapadlóról az öreget. Csak akkor vették észre, hogy a prikulics megmarta a vádliján. Ellátták a sebet, de Nagyfaszú lábán jól látszottak a harapásnyomok. Már tekerte volna le a hevenyészett kötést, hogy apámnak is megmutassa, de apám tiltakozott, hogy nem kell, így is hisz neki.

Amikor bezárták, a prikulics szűkölt, kaparta az ajtót, de később lecsillapodott. Most pedig azon ment a tanakodás, mihez kezdjenek vele.

Bütyöknek meggyőződése volt, hogy ez a prikulicsoknak egy új alfaja, amely nappal is kutya formájában bukkan fel. Rendesen éjjel kellene kutyává változniuk, de az, hogy már nappal is kutya képében jelennek meg, olyan változás, ami a faluban nem voltak felkészülve.

Feketezsaru azt ismételtette, egyértelmű, hogy ez egy minden eddiginél veszélyesebb prikulics, mert fényes nappal eddig még nem támadtak emberre. Sőt, arra sem volt példa, hogy éjszaka megharapjanak valakit, ő ilyesmire nem emlékszik.

Ekkor toppant be Iván, akiben egykori osztálytársamat ismertem fel. Homályosan emlékeztem már csak a falubeliekre, és most raktam össze, hogy Nagyfaszú fia velem egyidős, és itt maradt a faluban.

Aprócska gyerek volt, mint most az apja, időközben viszont óriási termetűre nőtt. Pontosabban puffadt, mert mindene inkább puffadt volt, és óhatatlanul az jutott eszembe, ha egy gombostűvel megszúrnák, leeresztene, mint egy lufi.

Vidáman lépett hozzám, csak akkor hűlt le kicsit, amikor megpillantotta a pisztolytáskámat.

Jöttél megnézni a prikulicsot, kérdezte nagy hangon, kis nyálpacákat küldve az arcomba.

Épp erre jártam, mondtam, de láttam rajta, hogy nem nagyon érdekli a válaszom.

Bizony, elszaporodtak. Idén ősszel volt olyan, hogy minden este láttam egyet az erdő szélén. Akármilyen formában jelennek meg, felismerem őket. A mozgásukból rá lehet jönni, érted, ahogy sunnyognak, meg a szemük villanásából, az is olyan sunyi, büdösül alattomosak, én mondom.

Értem, válaszoltam halkán. Nem tetszett neki ez a válasz, féloldalasan pillantott rám, mint aki kérdést várna. Még odaát vagy, kérdezte végül, a kérdést leginkább a pisztolytáskám felé intézve.

A Főparancsnokságnál, bólintottam. Vizsgálótiszt vagyok. Már nyolcadik éve.

Hallottam a légpárnásról. Eltűnés, rejtélyes körülmények között, talán a hajóházból is benne volt valaki. Azt is te vizsgáltad?

Nem beszélhetek ilyesmiről, mondtam. Annyi biztos, hogy prikulicsok után még nem nyomoztam.

Ez komoly dolog, ide komoly szakértelem kell, mondta felszegett fejjel. Úgy tudom, a kikötővárosig nem merészkednek el. Ott vannak másféle veszélyes fajták.

Láttad már, kérdeztem, és megpróbáltam bizalmasabb hangot megütni. Amikor átváltozik. Láttad?

Kihúzta magát, és hatásszünetet tartott. Borzalmas látvány, elhiheted nekem. Megtépázza az ember lelkét. Annál már csak az rosszabb, ha egyenesen megtámad. Mint most az apámat. Nézz rá. Megviselte az öreget. Bütyök segített neki valami főzetekkel. Az öreg attól tart, most ő is átváltozhat. Hogy belőle is prikulics lesz.

És van mitől tartania?

Iván végigmért, mintha valami megbotránkoztatót kérdeztem volna. Nem lesz akárből prikulics. Az aljából lesz. Azokból, akik nem tartoznak közénk.

Sietve bólogattam.

Nem tudjuk, ki hozta ránk őket, folytatta némileg megenyhülve Iván. Nem éltek erre mindig prikulicsok. Amikor a Nagymocsár elérte a falut, akkor kezdett valami megváltozni. A kutyák, a kutyák változtak meg elsőként. Elmenekültek az udvarokból, nem lehetett őket visszatartani. Amelyiket nem engedték, az koplalni kezdett, sorra veszték éhen az ebek. Volt, amelyiknek minden szőre kihullott, volt, amelyik csak úgy magától rángatózni kezdett, amíg meg nem fulladt. Nem tudom, előfordult-e ilyen máshol is a Nagymocsár mentén, de nálunk ez volt.

Igen, a nagy kutyavészre én is emlékszem.

Akkor te már nem voltál itt. De tudom, hogy jársz az apádhoz. Neki is volt egy kis dögje, amelyik elpusztult. Sajnáltuk őket. Amikor az első prikulics felbukkant, azt hittük, visszatérnek a kutyák. Megörültünk. Csakhogy kiderült, hogy ezek nem kutyák, ezek egyenesen a pokolból jönnek.

Ahogy kimondta ezeket a szavakat, irtózatossá robaj rázta meg a kis házat. Az elrekesztett ajtó felől érkezett a hang, amire mindannyian összerendeztünk. A pár másodperces riadt némaság után a férfiak felbolydultak, odarohantak a krendéhez, hogy minél jobban rányomják az ajtóra. Ki akar törni! Menekülne a rohadék! Nyomjad, ne engedjed!

Odabentről nem jött több hang. A házban alig maradt levegő, kimentem az ajtó elé, ahol az érkezésünkkel levegőzték a férfiak. Ott ütköztem bele Grétába.

Grétára úgy emlékeztem valamelyik alsóbb osztályból, mint egy hörcsög-képű, aprócska, morgós kislányra, aki mindenre csak prüsszökölt. Az arca most is megmaradt kicsit hörcsögösnek, de egyébiránt nem emlékeztetett a suta kis méregzsákra. Egy magas, izmos szőke nő állt előttem, lila, testhezállós bőrdzsekiben, a nyakán kilátszott a tetoválásának egy darabkája, mintha egy kinyúló kéz lett volna.

Hirtelen nem tudtam megszólalni, pedig láthatta rajtam, hogy megismertem.

Hát te mi az ördögöt keresel itt, kérdezte.

Valami olyasmit, erőltettem egy mosolyt az arcomra. Prikulicsnézőbe jöttem. És te mit keresel itt?

Az apámhoz jöttem. Az apámat harapta meg ez az állítólagos bestia.

Hát persze, döbbsentem rá. Nagyfaszúnak nem ez a szerencsétlen Iván az egyetlen gyereke. Gréta Iván húga, akármilyen nehéz volt is ezt ebben a pillanatban elhinni.

Állítólagos, vontam fel a szemöldököm. Gréta nem folytathatta, mert odabent nagy zúrzavar támadt, alighanem megint ki akart törni a szörnyeteg a kamrából. Amire beértünk, a helyzet némileg csillapodott, csak azt lehetett hallani, hogy a férfiak arról tanakodnak, nem lenne-e itt az ideje megnyúzni a sátánfajzatot.

Gréta félrevonta az apját, de közben fél szemmel felém sandítgatott. Hevesen magyarázott valamit Nagyfaszúnak, közben a kamraajtó felé mutogatva. A nagy zsvájban nem értettem, mit mond, csak azt láttam, hogy az öreg a vállát vonogatta és elég kellemetlenül érzi magát. Felhúzta a nadrágja szárát, a sebére akarta megmutatni Grétának, a jól kivethető fognyomokat, nyúlt volna, hogy letekerje a hanyag kötést, de Grétát ez nem érdekelte. Addig vonogatta a vállát az öreg, míg sikerült Grétát alaposan felhúznia, vörös fejjel robogott át a helyiségen, de amikor mellém ért, megtorpant. Az övem felé pillantott, de korántsem azzal az idegenkedő tekintettel, mint a férfiak, hanem élénk érdeklődéssel. Egy diszkrét mozdulattal széthúzta a dzsekijét, és egy laposüveget villantott fel a belső zsebéből.

Gyere, igyunk egyet a nagy ijedségre.

A hátsó verandára vezetett, amely meglepően jó állapotban volt a házikó többi részéhez képest. Egy kis szobán keresztül lehetett megközelíteni odabentről, de mi kívülről mentünk, és átmásztunk a rozoga fakorláton. Az akácokra nyílt kilátás a verandáról, és még egy kis kanális is csobogott alattunk, mintha egy kedves kis patak csörgedezne a fák között, pedig talán csak a szennyvizet vezette így el a ház gazdája.

Gréta gyorsan elmesélte, hogy egy ideje ismét a faluban lakik. Fiatalon elment a szitibe, és építésznek tanult, néhány éve pedig a kikötővárosban helyezkedett el, de a Főparancsnokság megszüntette a céget, ahol dolgozott. Akkor úgy döntött, hazajön, mert amúgy is megcsömörlött a várostól, a bűztől, a zajtól, a

hatóságok szüntelen figyelmétől. Persze itt sem jobb semmivel sem, mondta, és mielőtt meghúzta volna az üveget, jó alaposan végigmért, tetőtől talpig.

Én most nem a hatóságokat képviselem, mondtam.

Na persze. Átnyújtotta az üveget, finomabb mozdulattal, mint a szavai alapján várható lett volna.

Az én történetemre nem volt különösebben kíváncsi. Azért elmondtam, hogy néha nekem is hiányzik a falu, a maga egyszerű szabályaival. A Főparancsnokságnál sok minden túlszabályozott, tettem hozzá, de mindjárt éreztem, ez milyen sután hangzik.

Gondolom, alaposan teletömték már a fejedet ezzel a prikulicshistóriával, mondta.

A bátyád mesélt pár dolgot. Amikor legutóbb itt jártam, még nem kerítette őket így a hatalmába ez a téma.

Ivánnak egy szavát se hidd el, mondta Gréta. Persze nincs is sok értelme annak, amiket összehord.

Húztam egy rövidet az üvegből, és visszaadtam neki. A kutyák eltűnéséről beszélgettünk. Úgy rémlik, annak van valóságalapja.

Csak nem úgy, ahogy ő meséli. A kutyák tényleg alaposan megjárták, de nem holmi prikulicsok miatt. Egy félkegyelmű módszeresen mérgezte a falubeli kutyákat hónapokon keresztül. Azok, akik megúszták, megérezhették valahonnan, hogy veszélyben vannak, ezért elszöktek. A kutyák kiszagolják az ilyesmit. Sokan közülük inkább beleölték magukat a Nagymocsárba. Nem hiszem, hogy ismerhették azt a félkegyelműt, a kikötővárosból menekült ide, mert ott is csúnya balhékba keveredett. Aztán egy nap vérbe fagyva találták meg a határban. Igazából akkor kezdtek először suttogni a prikulicsokról, de ezt a részét hangosan nem szokták emlegetni.

Azt mondták, nem szoktak emberre támadni. Feketezsaru mondta, hogy nem emlékszik ilyesmire.

Összevissza beszélnek, vont vállat Gréta, és kortyolt egyet. Ne csodálkozz, ha legközelebb azt fogod hallani, a fél falut felfalták már.

Mégis, mi az ott bent a kamrában?

Gréta megkomolyodva nyújtotta át az üveget. Tudod, mindig voltak prikulicsok, csak nem mindig így hívták őket. Itt éltek velünk. Szabad szemmel sokszor meg sem lehetett őket különböztetni azoktól, akik most meg akarják lincselni ezt az állítólagos alakváltót. Valamiben különböztek, de akik veszélyesnek kiáltották ki őket, néha azok sem tudták megmondani, miben. Az is lehet, hogy semmiben, nem tudom. Tudod, mielőtt kihirdették a rendkívüli állapotot, mielőtt a Főparancsnokság rátette volna a kezét erre a helyre is, senkit nem zavartak. Sőt, én emlékszem azokra az időkre, amikor nem volt menő bántani őket. Amikor még az apámnak sem jutott volna eszébe, talán még a félnótás Ivánnak sem. Észre sem vették őket. Na jó, lehet, hogy cikizték őket a suliban, talán kaptak ártatlan veréseket, nem tudom, ezek az idéetlen férfijátzmák rajtam kívül zajlottak. De úgy gondolom, volt egy idő, amikor nem volt különösebb félnivalójuk.

A prikulicsoknak?

Nevezzük őket így. A prikulicsoknak. Aztán valami megváltozott. Minden megváltozott. Hatalmasra duzzadt a Nagymocsár, és az emberek fejében zizegni kezdett valami. Ezt a valamit mostanra maximális hangerőre tekerték, úgy dü-

börög az emberek fejében, mint egy kibaszott gőzturbina. Totális zaj. Tudom, hogy a Főparancsnokság azt hangsúlyozza, józanságra és rendre van szükség, de ami itt van, az minden, csak nem józanság és rend. Nem véletlenül jelentek meg a prikulicsok, nem véletlenül kezdtek el róluk beszélni.

Egy ideig némán járt közöttünk az üveg, és Gréta egyre közelebb simult hozzám. Hűvös volt az este, és jól éreztem az arcomon a Nagymocsár felől érkező nyirkos huzatot. Gréta testéből kellemes melegség áradt, a keze puha volt, a szeme egyszerre gyanakvóan élénk és megadóan gyengéd.

Igazából sajnálom őket, mondta. Mindannyiukat, odabent, az apámmal és a nyomorult bátyámmal együtt, mert tudod, ők nem akarnak rosszat, csak össze vannak zavarodva. Igazából ortalomra vágynak, de senki nem tudja megadni nekik. Ti pláne nem, a híres Főparancsnokságotokkal. Nevetséges, hallod, nevetséges még a szó is, mondta bele az arcomba, lassan szótagolva, nyersen, de a szája sarkában bujdosó mosollyal.

Oldalfegyver, na persze. Tutira van seriffjelvény is a zsebedben.

Furcsa, hogy egy ilyen kis hörcsög milyen finoman tud csókolni, futott át a fejemen, és hagytam, oldozza le a derekamról a pisztolytáskát, és dobja le a verandán álló kicsi asztalra. Odabent hangosan hóbörgött az egyre jobban lerészegedő férfitársaság, idekint viszont a tökéletes csendben olyan hangosan csattogott a nyelvünk, hogy teljesen elnyomta a kis kanális csobogását. Gréta ellágyult a karjaim között, és lehúzta a kezemet végig a hasán, a bugyijába, ami már csatagos volt az izgalomtól.

Beráncigált a veranda melletti sötét kis szobába, ahol semmit nem tudtam kivenni magam körül, és megfordult a fejemben, most vajon az ő egykori gyerekszobájában vagyunk-e, netán Nagyfaszú hálójában. Gréta ledobta a dzseki-jét, kigombolta a blúzá, lehúzta a melltartóját, és a fejemet ráhúzta a lágyan domborodó mellére. Nem hagyta, hogy kiszabadítsam magam a farmeremből, ő irányította a kezemet, letolta a nadrágját, és jó mélyre dugta az ujjamat a combja közé. Benyomta az ujjaimat a számba, hogy lenyalassa velem róluk az erőteljes, fűszeres ízt.

Odakintről fokozódott a zűrzavaros hangáradat, mintha dulakodtak volna, recsegést és nyikorgást hallottunk, ami a testnedveink tocsogásával vegyülve furcsa, túlvilági zenévé oldódott.

Valahogy végül sikerült kibújniom a nadrágomból, és feltoltam Grétát egy asztalféleségre, mire ő ritmust váltott a lihegésben, zaklatottan szólított meg, és azt követelte, üssem meg. Egyre hangosabban hajtogatta, hogy vágjam pofon, amilyen erősen csak bírom. Végül már kiabált, hogy basszam pofon tiszta erőből, és mintha görcsölni kezdett volna. Egyszeriben kiveszett belőle minden gyengédség. Lefagyva álltam ott néhány pillanatig, majd elengedtem Grétát, egyet hátraleptem, és majdnem elbotlottam közben valamiben.

Elhallgatott, és csak némán lihegett tovább. Basszus, hát akkor ez ennyi volt, mondta, furcsa kis nyihogások kíséretében, mintha egészen halkán zokogna. A szemem lassan hozzászokott a sötétséghez, és kirajzolódott előttem az alakja, olyan volt, mint egy búskomor angyal. Közelebb léptem, és megérintettem a combját, amikor irtózatoss csattanás rázta meg a házat.

Egy pillanatra megmerevedtünk, majd azonnal szedelőzködni kezdtünk, és rohantunk ki a szobából.

A konyhában csend fogadott minket, csak halkan pusmogtak néhányan a férfiak közül. A falubeliek serege körülállt valamit, ami ott heverhetett a padlón. Közelebb kellett lépnünk, hogy rápillanthassunk. Ahogy közeledtünk, zavaros tekintetek villantak ránk. Bütyök szemében fátyolos elégedettség tükröződött, Feketezsaru szigorúan nézett, az apám arcán tanácstalanságot láttam, míg Nagyfaszú remegve, meg-megroskadva bámult a padlóra.

A túloldalon, a félretolt kredenc mellett, a tárva-nyitva álló kamraajtóval szemben diadalittasan állt a hatalmasra puffadt, élvezeg, nyáltól csillogó arcú, tátott szájjal lihegő Iván. A kezében ott szorongatta a fegyverem, amelynek a csöve még mindig lefelé meredt, az áldozatra.

Gréta tolta félre őket, és leroskadott a fiú teste mellé. Nem zokogott hangosan, de rázkódott a teste, ahogy megérintette a véres mellkasát. Felismertem a prikulicsot. Rosszul emlékeztem. Nagyfaszúnak nem két gyereke volt. Iván és Gréta mellett volt még egy fiatalabb fiú, akinek a neve nem jutott eszembe, de az arca most már felderengett előttem. Szótlan, vézna fiú volt, kedves, ártatlan arcú, szomorú mosolyú gyerek, akit soha nem válogattak be egyik focicsapatba sem, és mindenki távolságot tartott tőle. Ennyit tudtam róla. Gyerekkorunkban nem beszélt arról senki, hogy a faluban prikulicsok élnek.

Iván egyetlen szó nélkül átnyújtotta a pisztolyt, és nem tiltakozott, amikor kilökdöstem a ház bejárata elé, és rákiáltottam, hogy támaszkodjon a falnak. A férfiak fokozatosan kiosontak a házból, és belevesztek a decemberi éjszakába. Hívtam a Főparancsnokság bűnügyi osztályát, és csak annyit mondtam, gyilkossági ügyhöz küldjenek ki egy csapatot a faluba.

Ott álltam Iván mellett, míg a férfiak kisompolyogtak a házból, biccentettek egyet felénk, és eltűntek. Apám egy pillanatra megállt mellettünk, elcsukló hangon annyit mondott, nem zárja be a kaput, és elbotorkált.

Megvártam, míg kiértek a kollégák. Hajnali fél három múlt már, alaposan átfagytunk Ivánnal. A kollégák csak biccentettek, és annyit mondtak, innen ők átveszik. Kérdezték, mi lesz a holttesttel. Azt itt a maguk módján intézik, válaszoltam, mire megint biccentettek. Elvezették Ivánt, percekig tartott, mire sikerült begyömöszölni a hatósági terepjáróba.

Amikor már indulni akartam, kilépett Gréta, és sápadt arccal pillantott rám. Mi lesz vele, kérdezte reszketeg hangon.

Vállat vontam. Nem tudtam semmit kipróbálni a számon.

Gréta fáradtan bólintott. A prikulicsoknak nincs jó híre a Főparancsnokságon sem. Talán jobb lett volna nem bolygatni a dolgot.

Azt nem tehettem, tártam szét a kezem.

Persze, a fegyver, bólintott.

Én is bólintottam. Halkan kimondtam, hogy részvétem, amire alig láthatóan biccentett. Fagyos mosolyféle jelent meg az arcán, mielőtt hátat fordított, és bement a házba.

Lehajtott fejjel követtem.

Egy nyaraló alkonya

Kemény Istvánnak

*Ha kilépek a hivatali szobámból, ellenséges területen találok magam.
(Fritz Bauer, 1959, hesseni államügyész, mialatt ellenszélben Eichmann után nyomozott.)*

Különös,

*különös nyár-eleje volt. Azt hittem, eleinte azt hittem, a hely miatt. Egy napra megint itt volt az egész család. Abban a házban, melyről néhány éve a *Balatoni nyaraló* című regényem szólt. Megírtam a történetét, remélve, hogy megmenthetem a múltját és egykori, deportált tulajdonosai sorsát a felejtéstől. Nem írtam bele sem azt, hogyan került látókörmbe ez a nyaraló, sem azt, hogy mi történhet majd vele.*

Gyöngyvér, a feleségem unokanővére még a hatvanas évek végén Párizsba disszidált. Idővel áttért a zsidó vallásra. A megérkezése utáni magányt akarta így feloldani. – Úgy éreztem, ez egy erős, megtartó közösség – mondta később. Sötét haja, barna bőre, különleges lénye miatt voltak zsidó barátaim, akik eleve zsidónak hitték őt – Gyöngyvért, a de genere újlaki és nyírbaktait. Évek múlva feleségül ment a velem egyidős ortodox Georges-hoz. Mindketten pszichológusok. Férje családja Litvániából egyenesen Franciaországba vándorolt ki a húszas években. Rokonai nem éltek. Megálltak egykor Berlinben.

Amikor 1989-ben megszűnt a pártállam és felszabadultunk, Gyöngyvér is úgy érezte, sokakkal együtt, hogy lehetne még valami. A nyarakra hazatért, hogy Badacsonyan töltsen az időt férjével és lányukkal, Myriammal. 1993-ban megvette ezt a Péntek-árok mellett fekvő nyaralót. Egy nagy telektől övezett, igazi, 19. századi svájci stílusú házat. Fogalma se volt a múltjáról – csak a szépségét látta. A faoszlopok tartotta, finom fűrészelt mintázatokkal díszített, hatalmas verandája a tó felé nézett. Az 1952-ben államosított épületet az utolsó bérlője adta el, aki a piacgazdaság újjászületésével kitúrta a kevésbé erőszakos társbérlőit és a tulajdonosa lett. A 250 négyzetméteres alapterület túl nagy volt neki. Gyöngyvér Évával, a feleségemmel 1946 és 1952 között kora gyermekkori éveik egy részét töltötték együtt a környéken, egy közeli, Bauhaus stílusú villában. Az utóbbit Gyöngyvér apja tervezte távoli rokonának, bessenyei és velikei Skublics Ödön nyugalmazott zalaegerszegi főszolgabírónak. Bazaltból ilyen stílusú épület nagyon ritka. Szintén államosították, lakóit kitelepítették, de az unokanővér hazalátogatásainak kezdetén nem volt eladó. Ez a nagy, svájci stílusú szép is volt, a közelében feküdt az egykori háznak, de a legfontosabb a mélyen gyökerező, tárgyát kereső vágyakozás volt. A vétel a közös sorsunk részévé vált.

Gyöngyvér a nyaraló minden szobáját a tapolcai bolhapiac cigány lomisaitól vásárolt bútorokkal rendezte be. Még a nagy, szárnyas zongorát is ott vette, me-

lyet minden évben hangoltatni kellett, és rajta később Csalog Gábor adott házi koncerteket. A szalonnak nevezett, nagy szobában *Brahms-zene szól, s eláraszt a bú [...] a séta, a víz, s a virágkoszorú...* A gyerekkorában látott környezetének világát próbálta újra megteremteni, az egykor lassan, de csírázni kezdő polgári lakásbelsőket. És ehhez a sok kopott, erősen használt és azóta tovább romló bútor volt a hiteles, nem az újdonság.

A visszatéréssel Gyöngyvér és Éva életének közel húsz közös éve kezdődött el felhőtlen boldogságban, gyerekestül, unokástul, rokonostul. Hiszen felszabadultunk, amiben egyikünk se reménykedett. Nyaranta sokszor Georges is a feleségével tartott. Mintegy ráadásként Gyöngyvérék olyan nonchalance-szal kezelték a házat, mintha mindenkié lenne, akit szerettek. Éva és én gondnokoltuk a távollétükben.

Műveltük a veteményest, átadtuk magunkat a teraszról nyíló kilátásnak. Kellemesen döngicséltek körülöttünk a még létező, túlélte vagy nyaranta szintén vissza-visszajáró régi ismerősök. Meg az én barátaim, a te barátaid és az ő barátai. Tavaszonként az egyik budapesti piacról hurcoltuk Badacsonyra a paradicsompalántákat. Nem zavartak a piszkos, füledt, csattogva zakatoló és már akkor is sokszor késő vonatok, úgy éreztük, szabadok lettünk. Saját autóra nem vágytunk. Kora reggelente a még üres tomaji strandon néhány más helybeli nyaralóhoz hasonlóan hatalmasakat úsztunk hárman együtt a tóban. Utána a barátokkal terefer a parton, míg el nem kezdtek szállingózni a vendégek. Közös, verőfényes kerékpározások a mellékutakon; tapolcai és káptalanfői bolhapiac, diszeli és füredi kiállítások. Nyüzsgő élet Gyöngyvérrel, a lányával és unokájával, Ejjárral, meg az akkor még ráéró saját gyerekeinkkel és unokáinkkal.

Most néhány napot töltöttünk a kihalt nyaralóban. Azért jöttünk, hogy családi körben a földbe szórjuk Éva hamvait. Se Gyöngyvér, se Georges nem fog már idejutni. Gyorsabban öregedtek nálam. Myriam nyaranta csak egy hónapra szabadul a munkájából, akkor Ejjárral jön. Utóbbi már nem beszél magyarul.

Utána kondéros gulyásleves mellett hosszan beszélgettünk. Már ritka, hogy mind együtt vagyunk, ráadásul itt, a balatoni nyaralóban. És ez csak a kezdet. Pedig úgy tűnik, minden egyben maradt. Nem a családtagok távolodnak egymástól, hanem az általuk alkotott tér kezd el megnyúlni, a kezdetek sugárzása után mindenki messzebb kerül a másiktól, és minden lassan elhomályosodik körülötte. Még ha nem is hiszi. Az első évtizedekben ez még alig vehető észre, míg nem a második-harmadik nemzedék és elődei, meg a tagjai között is a keletkező sötét anyag a tágulás sebessége miatt már akkora, hogy azt semmiféle emberi érzelem nem tudja áthidalni. Így marad meg a faj, és nem tudni a végét. Elmondtam, hogy nem látom már a ház távolabbi jövőjét. Myriam nyaranta még ide utazik egy-egy hónapra, de így vagy úgy a ház előbb-utóbb el fog kelni. A telek önmagában is nagy érték. Akik meg tudják venni, méretes urak. Velük szemben nincs, *hogy sokáig, vagy hiába*. Lehet, hogy ledózeroltatják, és lakóháznyi haciendát emeltetnek a helyére. Vagy társas nyaralókat szobányi odvakkal. Az ilyenek lopakodó csendben már megjelentek a környéken, a közvetlen közelben is. Visszautasíthatatlan ajánlataikat úgy teszik, mint aminél mi sem természetesebb.

Most ezt a házat is eltemettük – mondtam –, remélve valami cáfolatot. A többiek hallgatásában a múlt vált feltámaszthatatlanná. Erről nem volt, nem lehetett

mit mondani. Az egyik nap lövi fejbe a másikat a láthatatlanná szálasodó jövőben. A jelen pedig, akár valami önmagába görbülő Klein-palack, dermesztő természetességgel fordul vissza múltjába, és a nyaraló megint sorstalanná válik. Legfeljebb a regénybe mentett története, a *Balaton* nyaraló marad fenn egy ideig még, mintegy a műalkotás által képviselt tömbidő jeleként, amelyben múlt, jelen és jövő egybeesik.

Együtt voltunk, akár a réges-régi orosz regényekben az otthonukban csendes búcsúzásra összejövő nagycsaládok, mielőtt valamelyik tagjuk elindul, hogy vonatra szálljon. Aztán mindenki ment. Másnap nekiestem kitakarítani és rendet tenni a házban. Előtte bekapcsoltam az internetrádiót. Öt állandó adót programoztam be. A magyar Klubrádiót, a kölni Deutschlandfunkot, a berlini Infórádiót, az augsburgi Klassik Radio Barockot és a Massachusettsben sztrímelő Rockin Rhythm and Bluest. Az utóbbin épp Willie Littlefield verte a zongorán a *Jim Wilson's Boogie*t. Védekeztem, ahogy a genetikai kódomban kényszerített. Teljes hangerőre csavartam és vártam egy kicsit, hogy hasson a mentális működésre. Gyorsan módosulok az ilyentől, és az enyhe transzban hozzáálltam. Gyöngyvér és főleg Georges nyomán ugyanazok a dolgok számtalan helyen, változatos számban lepték be a polcokat és a bútorok belsejét. Fültisztító pálcikák, íróeszközök, vattazacskók, nagyítók, fésűk és felsorolhatatlan más apró tárgyak özöne a fürdőszobákban, konyhákban, szobákban. Meg a gyógyszerek. Másfél nehezen kihúzható, mély öblű komódfiókot töltöttek meg, a többi helyről nem beszélve. Mind tizenöt-húsz éve lejárt. Georges az összes nem fontosnak tekintett francia könyvét és folyóiratát is ide szállította, amikor dugig megrakott autójukkal ide utaztak. Tudományos, filozófiai és zsidó tárgyú szakmunkák, meghittten egyszerű fedőlapú, a múlt század húszas éveiben kiadott francia regények. Én néztem olykor beléjük utolsónak, abba a már elérhetetlenül vonzó, szép világukba. Már soha nem fogja olvasni őket senki. Megható és megtarthatatlan értékek, egy Magyarországtól távoli világ. Svájci német anyámtól tanult francia nyelvem őrzői. Myriam a gyógyszerek dolgában szabad kezét adott, mindet kidobhatom (két hatalmas fekete zsákot töltöttek meg), de a többihez még ne nyúljunk.

Értelmetlen, de kéjes érzés volt, amikor az órákig tartó, lüktető trip után végre megszületett a biztonsággal hitegető, kényszeres rend és tisztaság. A baráti terület. A pókhálómentes falak, a kiporszívózott szőnyegek; a fürdőszobában az ágyneműk és törülközők takaros oszlopai; összehajtogatva, kivasalt élel, ugyanazzal az oldalukkal kifelé, élvezetes áttekinthetőségben nyugodtak a polcokon. Miközben a többi lomot kitrágyáztam, vissza-visszamentem a fürdőszobába, hogy beteljek a legkülönbébb méretű terítők, lepedők, takaró- és párnahuzatok megnyugtató látványával. Eltűntek a kiábrándító, szétspriccelt fehér fogkrém nyákos maradványai a mosdókagylóról és tükrökről. Sehol vízcsepptől meszes körvonalú maradványok a nikkelezett csaptelepek fényes felületén. Semmi lerakódás a bojler be- és kimenő vezetékén. Tudtam, nagyon vigyáznom kell, mert veszélyes e rendpárti kék, a szellemi leépülés észrevétlen temetőkapuja.

Amikor kiléptem a házból, és elindultam az állomás felé, a külvilág hatása megint felerősödött. Elkezdtem elengedni a múltat. A tudatom folytatni kezdte a dolgát: a tapasztalással szemben saját képem önhasonló létrehozását a világról. A nézésből a látást. A különös nyárelő lassan alakot öltött. Már idejövét feltűnt,

hogy a Balaton mellett valami nagyon megváltozott. Sose szerettem ezt a tavat. Szerény pasztell zöld vagy kéklő színe, alig tagolt, többnyire párás horizontja, pannon természeti környezete önmagában gyönyörű – volt. Olykor kora reggelente még fel is ismerhető, mielőtt a tavat körülvevő hangtér át nem veszi az uralmat. A strandzenék, a fűnyírók, a járművek zaja. De főleg a partvidékét már a pártállami idők kezdetétől kezdve egyre inkább beborító építészeti szemét. Akár valami kulturális exkrementumok. A még ma is épülő ólszerű, hitvány stílusú, túlméretezett reterátokra emlékeztető nyaralók a szűk telkeken. A kerítésekhez telepített strandbódék kifelé néző, a vonatról különösen jól látható, az ablaktalan szibériai munkatáborok barakkjait idéző, rideg hátsó részei. Olyan ülepek, melyekből ki sem törlik az ürülék. A lángosok és a forró étolaj szagától terhes strandi fővények. A terjeszkedő térkövezés. A kerékpárutak, melyek alatt megtakarították az alapozást, és a fák gyökerei kezdik keresztül-kasul apró aszfalthurkákkal hepehupássá tenni az aszfaltot; a fű meg kétoldalt sokszor annyira benövi őket, hogy alig látszik már az út. Estére rákezdnek a kikötői negyedek zenekarai. A primitív fogyasztói dallamok nem, de a tompa, monoton dübögés a tavat övező hegyek tetejéig felkúsznak. Nincs előle menekvés: se az esti opál, se a lassan sötétlő pasztell kék nem állhat ellen neki, akár szennycsatorna a patkányoknak. Mindezen még a kora reggeli csönd és az esteledő derengés lassan megtörő fénye sem segít.

És ahogy mentem az egykori Felső, ma aszfaltos Római úton a falu felé, mely már errefelé is szétterjedt, kezdtem felfogni, amit látok. 1944 emlékét nyolcévesen úgy őriztem meg, mintha csupa sötéten dinamikus, nyilas típusú ember járna az utcán. Pedig csak néhányat láttam a járókelők között. Mégis, a fess egyenruhák, a kobalt fekete, formás géppisztolyok, a harci plakátok voltak az emlékeztetésekk. Belém égett a látvány. Aztán átment rajtunk a front, az öröknek hitt rendszerből a plakátcafatok, a szétlőtt vakolatok még sokáig láthatók maradtak, de szinte néhány hónap alatt kibontakoztak a koalíciós típusú emberek, arcukon a katasztrófa utáni újramegzés fakó fényével. A könnyed, tét nélküli szving, a Nyugat lehelete, a *Chattanooga Choo Choo* (a szlengben *Chocha*), Fényes Kató, a beérkező cowboyfilmek és a presszóknál gazdát cserélő Napóleon-aranyak varázslatosan önfeledtnek látszó kora. Minden mozgásban volt. Miután 1947 őszén rövid svájci utunkról visszatérünk, már véget is ért az átmenetként engedélyezett feltámadás. Egyre több lett az elhasznált szürke, térden aluli lódenkabátos, keskeny karimás kalapú vagy ellenző nélküli svájci sapkás, aktatáskás pártállami típusú alak. A gyűrött arcok. Az ivartalanított boldogságot ígérő *Megáll az idő, az égen néma álló csillagok* töltötte be a társadalmi hangteret.

Vele szemben a távoli euro-atlanti Nyugat ösztönéletének brutális vagy érzelgős, de magától értetődő, nyílt önfeledtsége az éteren keresztül. Az egyetlen érzelmi kapaszkodó a bedeszkázott ég alatt. A *Haund Dog*, ahogy Willie Mae Thornton, a Big Mama énekelte lemezre 1952-ben a templomi himnuszt. The anthem of Rhythm and Blues. Aztán jött 1956-ban Elvis Presley, és átfordította feketéről fehérre a maga dobszólós gépfegyver ropogású változatával. A *Vadászkutya* cím maradt. De mindegy, más a lényeg.

Az egyenletes, mégse tökéletesen monoton, hanem az ütemvégződés észrevehetetlen késleltetésével keletkező, pulzáló bluesrock ütemeinek specifikus térbe-

li amplitúdói elérik a dobhártyát, amely átveszi a kilengéseket és elvégzi a dekódolást neurológiai ingerre. A hanginger valószínűsíthetően az alsó homloktekervényben a paraszimpatikus idegrendszerre is kiható fiziológiai válaszokat generál. Megindul a noradrenalin felszabadítása az agyban. A precuneusnak nevezett mediális (középső) agyfelszínen aktiválódik az érzelmi háztartás. Az agyhullámok hatására a bazális előagy accumbens magjában a kiáramló dopamin a koronáriákban, a vesében, a májban és a mesenteriumokban – bélfodrokban – az ütemerőtől függő vazodilatációt vált ki. A mezolimbikus rendszerben is jelek keletkeznek. A tágult erek agyi oxigénszállítása nagyobb sebességre vált. Erőre kap az agytörzsi neuronok szerotoninkibocsátása. A mezolimbikus pályákról érkező hatások az idegrendszerben a kellemes érzetekkel járó jutalomként csapódnak le.

A paraszimpatikus rendszer változását elkerülhetetlenül regisztrálja a tudat. Az életősztön vezérelte állandó fizikai-szellemi éberséget fenntartó kényszernek egyre nagyobb részét váltja föl a ritmusban megbúvó külső fizikai erő. Mindezt a tudat a saját állapotnyelvére fordítja: tehercsökkenést érz. Kevesebb saját erőt kell a létfenntartási ősztön működésére fordítania. A feszültségcsökkenés utat nyit az ugrásra kész érzékiség áradásának. Felülírja az állandó önvédelem kifelé irányuló fizikai-szellemi készenlétének egy részét, ami visszahat az együtt érző mélyrendszerre; élettanilag is gyors megkönnyebbülés keletkezik. A paraszimpatikus rendszer állapotváltozására keletkező vigasztaló öröm tudatosulása hirtelen (amennyire képes rá) felszabadítja a testet is. A képzeleti rendszer mozgósul. Az önmagát állandóan újraszervező, konstitutív autopoietikus tudat elkezd saját magán belül a vegetatív ingerek hatására egy ezzel korreláló, saját világot létrehozni, mely a kéjvágyra épül és kifelé, az elévezés felé irányul. A gondolati rendszer egyre élénkebb, vadabb működésbe kezd. Felgyorsul az egyes fogalmak összekapcsolódása a tömegüknél fogva tudatosíthatatlan, talán pikoszekundumnyi asszociációk milliárdjaira, melyek az univerzum egészének átélésével kecsegtetnek. Ugyanakkor ezek közé eleve vezérelten csak kellemes érzetek kerülhetnek, mert az érzelmi rendszer az öröm keretezésével nem enged át semmit a delírium vagy a katatónia tartományából, hanem a nemiség felé irányítja a testi állapotot, és az agyi lüktetéssel párhuzamba kerülve, a test spontán, nehezen visszatartható mozgásba kezd. Megengedett – szublimált – formában valósul meg a megengedhetetlen. A megnemesített, teremtettség.

A szabad világ egykori lehetete. A lelki kapaszkodó. A pasztell kék nyugati látóhatár, a *Blueberry Hill* vigasza a pártállami éjszakában, a 208 méteres középhullámon. Este 10 óra után a *Rockin' To Dreamland* – with Keith Fordyce: Ó, Radio Luxembourg II, ó, Radio Saar!

1970-től megint változni kezdett a kép. A nyugati határon túlról a Beatles, majd a Rolling Stones *Cant't You Hear Me Knocking* fertőtlenített szakszerűsége. A magyarok államában megint és még inkább a legalacsonyabb ágat ragadták meg. Az ősi önsajnálát szépséges szép értelmiségi mákonyát: – Ó, a régi, ó, a Balaton... régi nyarakon... Ugyan melyik, „rég”i? Ugyan melyik „nyár”? Amikor mindig elővették a húgyfoltos szliccből a Nagy Októberit? Vagy előtte? Amikor mosdatlan kézzel zsidónak nyilvánított nők vaginájába felnyúlva keresték Cion bölcseinek kincseit? Aztán 1989–90 után váratlan gyorsasággal és természetességgel

– ahogy már annyiszor – néhány hónap alatt minden teljesen más lett. A kaotikus jövőből egy lineárisnak tűnő jelen. Egy időre újra szabadon lehetett félni és örülni. Csak a típusok árnyai derengtek át a láthatatlan valóságból. Egyik álmomban égett a parlament.

Azóta 33 év telt el. *Kedv s öröm röpkedtek.* Néhány éve még a vendéglők dugig voltak. A falvak boltjaiba reggelente alig fért be az ember. Most lézengenek, és a vendéglők mellől eltűntek a kerékpárok, a közelükben parkoló feketén csillogó nagy autók egy része a legjobb minőség. Markáns és dinamikus formavilág. Az asztalok mellett pedig egy jól öltözött új nép, egy másfajta raj. Kormányzati típusú emberek. Londonban, a Great Queen Street és a Drury Lane sarkán, a város egyik étellel teli negyedében álló Prince of Wales Pubban (7233 Covent Garden WC2B 5T/D, 105. Aug. 2023, felszolgált: Joshua, Table 5. az ablak mellett) olcsóbb egy ebéd, mint a tó partján.

Az állomáson még várnom kellett a Pestre menő vonatra, közben befutott az ellenirányból érkező gyors. Az utóbbi évtizedekben se lehetett igazán másképp, de most mellbe vágott. Mintha csupa korpulens, vaskos végtagú, olykor hasastomporos férfi és a nő szállt volna le, pedig voltak mások is, de valahogy mégse ők határozták meg a téridőt. Bennszülött falusiak, általuk bebíróknak nevezett apró nyaralók birtokosai, meg a lángossütők átmenő, takarékos vendégei. A szegényebb osztály; szeretni vagy legalábbis szánni kellene őket – csak ne lenne köztük annyi ronda. Csak utazáskor és az üzletekben keverednek. Esendőségük az érték. Mintha mind hűbéressé váltak volna, a kormányzat familiáriusai. Becsületük a hűség; cserébe uraiktól védelemre számítanak. Ennyi a biztonságuk. Így emelték föl a szívüket. Mögöttük a láthatatlanított való. Nincs már szükség körülhatárolható, pontosan azonosított kirekesztendőkre. Csak az a kirekesztett, aki nem hasonló. A hatalom mérnöki felépítésének diadala a fondorlatos ész jóvoltából. Minden magától működik, akár a mesterséges intelligencia. A lélektan, a szervezélmélet, a jog és a politikai technika legmodernebb eredményei tökéletessé tették az ember- és társadalomkezelést. Ami egykor megsemmisült, újjászületett másként. Rejtve tartalmazza eredetét. És akiket – bizonyára nem mindegyiküket – ez az újjászületés magához kötött, azoknak könnyebb. Nem kell észrevenniük, hogy boldogtalanok. Lelkükben megfogant a tan: csak barát és ellenség létezik. És a vezér akarata törvény. Kivételek is akadnak, mint mindig. *Láttam én a boldogságot is.* A váróterem rideg terében egyszer csak megjelent egy irdatlan kövér, egészen fiatal ember is, a háj minden csontjáról lógott. Kezében pizzás dobozt egyensúlyozott derűsen. Babrált rajta is a piszkos várótermi oldalüvegeken keresztül beszűrődő fény. Egy jó szívú, szelíd és aljosai ártatlanságú ember. Óvatlansága a védelem.

Mindig első osztályra veszek jegyek, akkor is, ha kerékpárral utazom. Holott a kerékpárszállító kocsi olykor messze van tőle. Újabban ugyanis csoda történt az észak-balatoni vasútvonalon, igaz, csak a nyári idényben. Az első osztályon van büfé (ez még semmi), de van három „csendes fülke”. Ezeken felirat, hogy nem szabad mobilt használni és mások által is jól hallhatóan beszélgetni. A figyelmeztetések szövege időnként belül, a fülkékben a vonat időpontjait és útvonalát mutató kijelzőn is megjelenik. És hihetetlen: az egyes állomásokat magyarul és angolul felsoroló, „előzékenységnak” tekintett, harsogó vagy recsegő, percekig tartó

tájékoztatás ezekben a fülkékben egészen halk, piánó. Tiszta Nyugat-Európa. – Miért nem lehet másutt is csendesebbre venni a bemondásokat? – kérdeztem egyszer a vonatkísérőtől. – Azt, kérem, nem lehet. Nem is tudnánk állítani.

A fülke, az ülések vadonat. Bársonyos, kékesen fénylő, ruganyos-puha tiszta-ság. A hat ülés közül mindig csak négyre adnak helyjegyet, és minden ülés előtt van kihúzható, lehajtható asztalka, konnektor, wifi. Csak négyen voltunk. Mély, emberi, szelíd csendben. Zavartalan, természetes állapotában működhetett bennem a testem, a tudatom, a lelkem – és mégse voltam egyedül. A tökéletes véletlen; a saját kultúráim társai vettek körül. Ehhez nem kellett a személyes ismeretség. Egy buborék. A szemben levő ülés alatt, jó mélyen pihenő műanyag szemétkupac. Az előttünk levő fülkében viszont nem pihentek. Ki-be jártak, az ajtóüvegen keresztül látszott. Ahogy a folyosóról befelé beszélgetnek a nyitott ajtón keresztül a fülkébe. Mint akik megrészegültek valami ősi lehetőségtől. A védekezésre képtelen prédaállattól. Melyet végre, akadálytalanul a magukévá tehetnek. Föl-falhatnak. És nincs emberi szó, amely feltartóztathatná őket. A parancsok meg, hol vannak már azok – az ő parancsaikhoz képest. Mintha másfélék soha nem is lettek volna.

A fülke utasai egy óra múlva kiszálltak. A tökély látszata helyreállt. Bennem pedig befejeződött az átalakítás. Végre láthatóvá vált a láthatatlan. Ahogy majd megsemmisül a badacsonyi ház. És nincs *Búcsúlevél*, mert nincs mitől. Csak *a fejében szólal majd meg*, akár egy *csengetés*. Nincs haza. Csak körkörös – az ellenséges terület.

A venyige

1

Belőlem készül a bálvány. Na, erre sem számítottam! Madárral, medvével sokáig elvoltam; ami táplálékszámba ment belőlem, letépték, lecsipkedték, boldogan magukba tömték. Nem úgy a csupasz testű nagyeszűek! Azok a madarat, medvét elkergették, közben fintorogtak, ami nem volt édes, kiköpdösték, de az egész termést lefoglalták. Vízvájta, öblös sziklakövekbe hajigálták, odvas farönkökbe, és rájártak. Aztán csodálkoztak, hogy a fejükbe száll, hogy úrrá lesz rajtuk, hogy ordítanak tőle, ugrabugrálnak, a földön fetrengenek, hallucinálnak. De ahelyett, hogy véget vetettek volna a csoportos önkívületnek, még inkább rákaptak, megtették ünnepnek, a szükségből erényt, belőlem kultnövényt csináltak, a bogyótaposást tartva civilizációnak, a dülöngélést felszabadítónak.

Módszeres torzítás tárgya lettem, őszierintük nemesedtem: nemsokára szám-talan változatban, egyre kövérebben, egyre cukrosabban, egyre katonásabb alakzatban sorakoztam valamennyi napsütötte domboldalon, fényt csapolva, befogva a nagy munkára, mint a mámor rabszolgája, zöld forrása. Megaláztak és imádtak: emberarca lett a szertartásnak. A bor az elme tükre, a bálvány az elme szobra: testére inda fonódik, az indán a szőlő fürtje, fejét borostyán koszorúzza.

Ez még egy előző kultúra. Lehetett volna lonc is a fején. Vagy tüskés vadszederág. Mi, kúszónövények magasra megyünk és mélyre. Ugyanezt teszi velünk a bálvány: felröpíti őket az égbe, a szabadság szédületébe, aztán leejti a porba, a másnapos ürességbe. Ők mélyebben gyökereznek a nemlében, mint mi. Mi újra kinövünk a földből, visszajövünk, ők soha. Mindig a harmadnapra várnak, mégse jön el, csak a másnap: a zúgó, szűrő abroncs a széteső fejre pántnak, a töviskorona.

2

Akik most alattam lakomáznak, senki nem találná ki: menekültek. Mögöttük árulás, vereség, abszolút történelmi másnap. Harmadnap sehol a láthatáron. Ötven férfialak, átmentve a jelenbe, menedéket élvezve, haladékat kapva, ötvenen: aznapiak. Meg rokonok is, egy szerteágazott királyi család tagjai. Bár nyakig a pácban, a süvegük csúcsáig benn a hagyományban. A hagyomány előírja az ünnepet. Gyászra, születésre, egybekelésre. Az idő szorít, neki is látnak mindjárt a lakomának, nem lehet panasz a terítékre: mozgósítva a falu népe.

Részlet az 1688 munkacímű szövegből.

Sajtos, sonkás talak, friss és szárított fűszerek, ecetes diópaszta, töltött padlizsán, grillezett, gránátalmamagokkal szórva. Szárnyasok, vadak, töltetlen és töltve. És persze tükörtojásos lepénykenyerek, a többi nem sorolom. Mindez egy folyóvölgyben, egy sziklaasztalon, a Kaukázus déli oldalán, ami nekem még mindig oltalom. Itt még vadon is elvagyok és mégsem szedetlen: még mindig van olyan ízkomponensem, amire a bálvány igényt tart. Nem is tudom, hízzon-e ettől a venyige-lelkem vagy inkább sírjon. Mindegy: engem is beletaposnak a kádba, szükség van a sok ásványból és növénytársból, cserzőszumákból, galagonyából, csipkerózságból, feketenyárból, magaskőrishből, homoktövisből összeálló kisvilágra, termőhelyem vad illatára, zamatára.

Itt vannak alattam; fatörzsekre kúszó, ágakról lehajló lánjaim szinte eltakarják őket, a trónfosztottakat és a kísézőket. Följük borulok, mint valami baldachin, fűtösen-levelesen, meg néhol rájuk mint védelmező sátruk, takarásuk. Fölöttünk az ég mélykék pavilonja, egy fiatal daru a szárnyát próbálgatja, lent barna kecsketömlők az asztal mellé dobva. Szolgák szívják a bálványt a lopóba, a királyi családtagok közfelkiáltással választanak asztalnagyot, mindjárt hármat, egyet a gyásznak, egyet a kisdednek, egyet az ifjú párnak; de milyennek?! Mindenki komoly, mindenki vár, mindenki készül a bálvány jöttére, a kitöltésre, a hörpintésre.

Folyékony bátorságnak hívják. Édes támaszuknak, lelki gyámoluknak. Asztaluk dísze, legjobb barátjuk, nyoszolyán is a társuk. Felszítja lanya vágyuk, táncban vezeti a lábuk. Leöblíti a hajukat, illatosítja a ruhájukat, tisztítja sebeiket, elveszi bűneiket. Loccsan a tűzbe, a földre, szent lesz kehelybe töltve. Isszák tülökből, pohárból, cipőből. Állva, térdelve, ülve. Összefogódzva, csókolózva, maguktól megrendülve.

3

Első a köszöntő, ami az imával egyenlő. Kérj, követelj, köszönj. Az asztalnagyok a bálvány papjai. Ahogy a grúzok a borivás, ők a meggyőzés bajnokai. De amiként egy a haza, úgy csak egynek van/lehet igaza. Igen ám, csak hogy a haza széjjel van kapva. Jelenleg ketten osztoznak rajta. Két birodalom mancsa tépi. Az egyik a perzsa oroszlán, a másik egy farkas, az oszmán. És már bejelentkezett a harmadik, egy medve, az orosz, hogy ő is besegíthetne.

Grúzia az Úr szőlőskertje, amit magának tartogatott a teremő, amikor a földet felosztotta. Minden nép beállt a sorba, kivéve a grúzokat. Azok egy nagy asztalt ültek körül akkor is: mulattak. Mire észbe kaptak, mindenről lemaradtak. De Urunk, nekünk nem jár semmi?, estek kétségbe a grúzok. Hol voltatok, ti ostobák?, korholta őket Isten, *a süketnek nem csöngetnek kétszer*. Ez nem igazság, feltették a grúzok, mi azért maradtunk ki az osztozkodásból, mert épp a te egészségedre ittunk! Az Úr mosolyra fakadt, amit magának szánt, nekik adta; ez a mosoly fűrészi azóta is Grúziát, ha nem is egyformán éri az arcokat.

Feláll az első asztalnagy, a második, a harmadik. Egyik az övét húzogatja, másik harántállásba helyezkedik, harciasba, könyöknyi bajuszát pödri a harmadik. Már nyelvükön a szó. Bár a sorrend eldöntetlen, mindjárt kiderül, melyik-

nek aranyabb a torka. Ám ekkor, bár ez nem egyezik az etikettel, leinti őket a házigazda. Hármat leint, a többinek beint, felzúg a férfikar, valamelyik hegyi nép dala. Hallottam már medvétől, madaraktól, elég idézni belőle egy sort: *Szülőházamat egy még oly megálmodhatatlan Paradicsoméért sem adnám oda!*, íme, a grúz lélek költői foglalatata.

4

Én, iskolázatlan vadszőlő, aki túléltem a jégkorszakot, nem tudom, van-e még hazám, mert ahány csak van/lehet a föld domborulatán, mindegyikből kiszorulólok. Azt sem tudom, mik a jó verssorok, és most már nem is akarom megtanulni. Tanulják meg a kiválasztott fajták, a jól hizlaltak, hogyan dicsérik őket erre tartott szavak, szabvány formába szorítottak: *ők a mézízűek, az éjszínűek, a jóerejűek.* Kezddjenek ők valamit azzal, aki ilyet szaval, mint ez a királyi herceg, ugyancsak semmibe véve az etikettet: *A bánat óceánján az eltemetett remények urnája úszik!*

Odakínálom neki a lelógó bütykös száram: akassza fel rá a lantját, csak ne verseljen! Inkább énekeljen! Fonják együvé a hangjuk, ahogy a templomban szokták. Illetve, azt se kelljen. Fonódjon magától a forma. Keljen. Legyen telt, levegős, mintha kalácsból volna. Legyen nekik, ha azt szeretik, úrvacsora: hangkenyér. Ajánlják fel az égieknek mind a három szólamot: *Te vagy a szőlőskert, borulsz virágba, nincs nálad méltóbb a magasztalásra...* Ha nem is rólam szól, mert a címzettje Mária, azért szép. Remegnek a leveleim, csilingelnek a fürtjeim, az apró szemű vigályosak.

Innentől nincs megállás, nincs lélegzetszünet, egyik asztalnagy a másik szájából veszi ki a szót, bár ezt is tiltja az etikett. Ezt a szónoklatvágtát aligha bírhatnák tüdővel, ha én és társaim, a fák, a bokrok nem pumpálnánk tele a lakomát tiszta levegővel. Őket ez nemigen hatja meg. Telitöltik az ivótülköket, termik a szogyümölcsöket.

5

Emelik poharukat a házigazdára, aki a nagy felfordulásban is gondol a hazára, az egység ügyére, befogadja az üldözötteket, akikből, remélik, még üldöző is lehet, de addig is itt megpihenhetnek, sereget gyűjthetnek, hogy kitakarítsák Grúzia pestisét, a perzsát. Isznak a holt költő lelki üdvére, Tbiliszi érsekére, a perzsaverő hős unokájára, aki eldalolta hős nagyapja sorsát, odafönt várja már a keresztény mennyország. Isznak a keresztre, az a legjobb fegyver, isznak a pápára, Rómára, egy hajtásra!, aztán a cárra, Moszkvára, szintén egy hajtásra!, az összefogásra hittestvéreikkel, a szájuk összenő az ivótülkökkel.

Isznak Grúziára, a szétszabdalt hazára, amit lám, csak nem véd meg számtalan ereklýe; barlangban elrejtve Ábrahám sátra, a Kisjézus jászla, katedrális alatt Krisztus tunikája. De ha a Gondviselés nem vigyáz ezekre, Iránra nem sújt le, hogyan építsenek a hittestvéreikre? Irán közel, a keresztények távol, katonákra nem számíthatnak tőlük, csak ígéretekre igazából, viszont a reményről nem te-

hetnek le. Igyanak tehát a kisebbik rosszra, nyugati szomszédjukra, az Európával küzdő oszmán birodalomra, a lazább függésre, fenéig!

Nem, mégsem, ostobaság lenne elköteleződni egynek, Grúzia szép lány, több kérője is van; nem remélni kell, ezzel kell élni! Isznak a kellemre, a legjobb fegyverre, az okatlan hősködés elvetve. Isznak az eszükre, az ügyességükre, arra, hogy a kapós Grúzia ide is ad, oda is ad, ujja köré csavarja a birodalmakat, a fenevadak is jóllaknak, a haza is megmarad; a többférjűség az alap, erre emelik poharukat, ki kell inni, ki kell bírni! A kis népnek női a neme. A világ a hódítók háreme.

6

Remek! Én valamikor hímnős voltam, akkor jobban szaporodtam, aztán a hosszú jégkorokban eltűntek a magamfajták a Kaukázuson túl és innen. Nem is értem, hogyan, de végül fiú és lány lettem, kétivarúvá venyigésedtem. Lehet, hogy ez volt a dolgok természetes rendje, hogy a kedvezőtlen körülmények miatt a termékenységeből visszavettem. Csakhogy aztán a csupasz testű nagyeszűek, a bálvány alkotói, akiken sok növénytársamhoz hasonlóan nekem sem sikerült felülkerekednem, a hozamnövelés érdekében igyekeztek a kétneműségről, akár csak a savanyúságról, minél hamarabb leszoktatni, és a jó öreg hímnösséget rajtam is keresztülnyomni; de az már nem én vagyok, arra én nem vágyom, az az akármilyen neműség, ami a szőlőtáblákon uralkodik, nem az én világom.

Mint ahogy a haszonelvhez sem értek, botlevelű vagyok. Elég rám nézni, hogy mit kezdek a rám bízott tőkével; hogy ennyi fényt, rengeteget, amennyit a vállalkozásomhoz felveszek, mibe forgatok: még több levélbe, temérdek indakötélbe, végükön vaksi kacsokba. Minden megy az eszetlen növésbe, a tapogatózva felfelé törésbe, a termésbe pedig – abba a néhány aprócska fűrtbe, csenevész boggyóba – szinte semmi. Egészen kiszárít a felismerés: én a semmibe kapaszkodok, egyre feljebb, az ég alatt, a fák között, mint egy ugrócsoport, lombátlat: gúlát alkotok, látványosan artistáskodok, de hasznót szinte semmit sem hozok. Már azon a pár csepp nedven kívül, ami kinyerhető belőlem, amikor készül a bálvány, és a levem a nemesített utódokéval összeerjed. Benyomnak az ízalapba, de abba a nagy-nagy fordulatba, amikor a cukor átmegy alkoholba, már nemigen szólok bele, hálaisten. Ott minden levegőtlen, néhány íznyomon kívül semmi sem marad belőlem. Mint amikor egy kis nép beleolvad a birodalomba.

Mérlegház

*Kétféle vevő van: az egyik területet akar,
a másik fél a területtől, bölcsekedett,
aki a fémhulladékot jött szemügyre venni.*

*Osztálytársak voltatok, emlékeztetett rá,
de nem baj, hogy nem emlékszel,
és (ezért vagy másért) elmesélte, milyen
jól szórakozott (ki nem hagyta volna),
mikor édesapád, pár pohár után,
beolvasott a vezetőségnek
a zárszámadó közgyűléseken.*

*Tekintettel a régi ismeretségre, gáláns
ajánlatot tett: felárral veszi át a fémet,
el is szállítja kisteherautóján, csak annyit
kér, hogy egy helyre gyűjtsünk mindent:
a szekértengelyeket, a boronát, a földfényes
ekét, a disznófürosztó láncokat (a rendfa
hova lett?), rozsdás dróttekercset, hordókat,
lábosokat, kannákat, az öntöttvas kályhát,
a szivattyúmotort, a fejőgépet, hűtőt,
tévéantennát, rossz kerékpárokat (gumit
leszedni!), kosárba az apróvasat.*

*Látom, maga bizalmatlan, dohogott,
mikor bekéredzkedtem az autóba, hogy
elkísérjem a szállítmányt a volt téesz-
mérlegházhoz. Ó, dehogy! Csak látni
szeretném a munkánk eredményét, ha már
két napig dolgoztunk az előkészítéssel.
Tüske egy óra alatt végzett volna! Nem
igaz, Tüske?, szólt hátra jötevőnk. Aztán
becslést kért: hány mázsa van a platón?
Mindketten alábecsülték a súlyt.
Tíz mázsa mínusz három forduló után.*

*Pedig számíthatott volna szolidaritásomra,
hisz sorstársak vagyunk (nemrég temette
öngyilkos fiát), s mi az a tíz mázsa,
ha senki nem ül a mérlegházban.*

Alkaiosz darabokban

1

*a szarka fészke
épül az ág között
pár gally megint lehull
sima mondatok
simák akár
a fénybe tévedt
emberi árnyak
üres szobákban*

2

*mi hátra lenne még
legelő lovak
mezőben állva
nagy zivatarban
a mondhatatlan
óra fénye
kánikulában
a reggel inge*

3

*emelkedők
a múlt labirintusok
fonálra fűzve
egy katakombaként
nyarunk telünk telik
magában
még magasodnak a fák
a kertben*

4

*japán sirálykapinty
dalolásait
az óvodába ment
gyereked szavát
a kávé illatát
az orrban
már ne felejtsd el
amíg az est jön*

Dal a meztelenségről

Ladik Katalinnak

*Mindenki csak otthon legyen meztelen.
Az ember a hálósobájában legyen meztelen.
Az idős ember az idősek otthonában legyen meztelen.
A magányos ember a holdfényben is lehet meztelen.*

*A Költő a versben legyen meztelen.
A Költő a színpadon ne legyen meztelen,
a Költő a tükörben legyen meztelen, de
a tükör küldje a holdat vissza a versben az égre,
mert a hold az égen legyen meztelen.*

*A szél meztelensége az eltérített lövedék szégyene.
A sarló meztelensége nem a hasításban van,
ami megcsillan a pengeélen, az volt a meztelen.
A föld az ágak vajúdásában legyen meztelen.
Aki a földben benne van, az már meztelen, mert
a föld hidege isten testhőmérséklete.*

*Mindenki otthon legyen meztelen.
Az arc a púder ködén keresztül legyen meztelen.
Az arc egy törzsi maszk homorú oldalát vizsgálva legyen meztelen,
egy arc sosem lehet igazán meztelen,
míg át nem döfték a belső maszk szálkái a bőrt,
akár egy fordított akupunktúra.
A lámpakörte meztelensége az alászálló hímpor.*

*Mindenki otthon legyen meztelen.
A köpés a szájban legyen meztelen,
a vér csak akkor meztelen, mikor alvadt,
a lepedő meztelenségébe törjön bele
a körme annak, aki otthon
nem egyedül meztelen. Aki meztelen,*

*az ne tudjon mit kezdeni a karjával,
álljon idétlenül, mint egy épp életre hívott madárijesztő
a fagyott talajban, háta mögött hófoltos termőföldekkel:*

*merev, fekete ég és bárányszerűek.
Nézzé ezt, miközben meztelen, mert*

*aki szégyentelen, az állat.
Aki állat, hiába meztelen. Aki meztelen,
otthon van. Mindenki otthon
legyen meztelen.*

Kidobós

*Egykori osztálytársam, aki mindenkit dominált
kidobósban (én féltem a labdától és pelyhedző
arisztokratikus attitűdöm csak a passzív részvételt engedte meg),
aki a többi mulékony népszerűsége szert tevő,
korán mutató, szerencsés testalkatú fiúhoz képest
szokatlanul megértő és kedves volt, főleg,
ha véletlenül kettesben maradt vele az ember,
akinek bár pénzügyis volt az anyja, az apja meg
hátrafele magyarázta a taxijában az utasainak,
hogy mikre volna képes egy végre ideológiamentes, szakértői kormány,
prekonceptióinkat meghazudtolva tudott hallgatni
flegmán előadott ellenérveinkre, most
„Nincs kegyelem!” felirattal rakta ki Facebookra a képet,
amin a Magyar Honvédség kadétképzésén
talpig terepszínű egyenruhában, zöldre festett arccal,
kezében gépfegyverrel, szigorúan kémleli a horizontot.
Vajon mit lát?*

*Milyen ellenség sziluettje körvonalazódik ott, a távolban?
Melyik idegen nyelv csatakiáltása fűzi szorosabbra ujjait a markolaton?
Azt keresi-e most, amihez anno elég volt
kiszúrnia a testnevelőterem sarkában, ahogy az órát figyelem,
és kiejtenie egy jól irányzott dobással,
vagy a fiúöltözők dezodor- és verejtékpárájában
kimondatlanul megszülető, kérészerű testvérieséget
nem tudta már nyújtani az egyetemi közösségszervezés?
Nézem az arcát,
a zöld szemhéjak satuja által befogott tekintetet: felismerem-e
a srácot, akinek néhány évvel ezelőtt még egészen mástól gyöngyözött a homloka?
Van-e közös fantáziánk? Volt-e akkor?
Az én ellenségeimnek sincsen arca, de a kegyelemben hiszek.
És végleg elmúlt a gyerekkor.*

KAGYLÓK A LAGÚNÁN

Biagio Marin versei elé

Biagio Marin 1891-ben született Gradóban, és ott is halt meg 1985-ben. Jónévű, középosztálybeli családból származott, apja fogadótulajdonos volt. Anyja korán elhunyt, ezt követően apai nagynyja nevelte. Marin Goriziában (akkoriban, az Osztrák–Magyar Monarchia idején még Görznek hívták a települést) kezdte iskoláit, majd Velencében és Firenzében, később Bécsben folytatta tanulmányait. Innen azután visszatért Firenzébe. Ott kötött ismeretséget többek közt Umberto Sabával, Eugenio Montaléval, valamint Scipio Slapaterrel – mindannyian a XX. századi olasz irodalom és költészet jelentős alakjai.

Marin fiatalon sokat vándorolt, tanított Goriziában, állást vállalt Triesztben, míg végül visszatért Gradóba, egy tengerparti házba, ahonnan már nem mozdult többé. (Gradóról fontos tudni, hogy az Aquileiát ostromló és elfoglaló hun Atila elől menekülő emberek elsőként Grado alapjait tették le, majd innen építették fel Velencét, a helyiek „kis Velencének” is hívják.) Marin, kései éveiben, ugyanolyan állócsillaga lett városának, mint amilyen Immanuel Kant volt a königsbergieknek.

Identitása egyértelmű, bár összetett: az Osztrák–Magyar Monarchia olasz nemzetiségű polgára volt. Az I. világháború idején, amikor egy olasz tiszt durva hangnemben szólt hozzá, így válaszolt neki: „Wir Österreicher sind an einen anderen Stil gewöhnt”.¹

Korai műveit német nyelven írta, majd átváltott anyanyelvére, a venetói-friuli dialektusra, amelyen végül – megingathatatlan céltudatossággal és következetességgel – a teljes életművét létrehozta. (Ahogyan ő fogalmazott: „Ha a Világsszellem úgy döntött, hogy eltörlí az Adria keleti részéről Veneto ezeréves nyomait, meghajtom a fejem, és elfogadom, *fiat voluntas tua*,² de magamban azért hozzáteszem, »hogy, az a jó kurva...«.”³) 1912-es debütáló kötete, a *Fiuri de tapo* az első venetói-friuli dialektusban kiadott verseskötet. A cím egyik szava lefordíthatatlan: A *tapo virágai*, a *tapo* pedig a Velence- és Grado-környéki lagúnák világának egyik zátony- vagy szigetfajtaját jelöli – a *tapo* a lagúna vízből épphogy kiemelkedő rengeteg szigetek egyike (míg például a *velma* csak apálykor tűnik elő). Ahogy Claudio Magris megfogalmazta: „Hála Biagio Marin lírájának, aki költői mítoszt teremtett belőle, Grado lírai táj. Marin előtt alig volt itt költészet.”⁴

A venetói dialektus jelentősen különbözik a sztenderd olasz nyelvtől, fonetikáját és kiejtését tekintve az egyszeri befogadó közelebb érezheti a spanyolhoz vagy a katalánhoz, mint az olaszhoz. Habár rétegnyelv(járás), a mai Olaszország területén belül nagyjából 5-6 millió ember beszéli. A XIX. századi vándorlások következtében a venetói dialektus a Trieszti-öbölben is elterjedt, felváltva ezzel az addig ott beszélt Tergestinót, és létrehozva a Triestinót, amely – bár venetói alapú – jelentősen eltérő. Emellett nagy számban beszélik a venetói nyelvet – mind a mai napig – Brazíliában és Mexikóban is.

Biagio Marin következetesen – és ebben, ha másban nem is, hasonlóságot vélhetünk felfedezni Maigret felügyelő megteremtőjével, Georges Simenonnal – mindössze néhány

¹ „Mi, osztrákok, másféle stílushoz vagyunk szokva.” (német)

² „legyen meg a te akaratom” (latin)

³ Idézi: Claudio Magris, *Corriere della Sera*, 1990. február 20.

⁴ Claudio Magris: *Kisvilágok*. Ford.: Barna Imre és Szirti Bea, Budapest, Libri Kiadó, 2012, 77.

száz szó használatával alkotta meg költészetét. És nem csak szókészletében, formáját tekintve is redukált Marin verselése: ölelkező vagy keresztrímek, gyakran egyetlen versen belül is váltva, hullámzó szótagszámmal. Kagylószerű költészet, amely jól tapad keletkezési helyéhez, a lagúnák falához. És habár szókészletét és formaiságát tekintve egyszerűnek – már-már monotonnak – tűnhet Marin világa, tartalmilag hihetetlenül gazdag és rétegzett. Walt Whitman sorai juthatnak eszünkbe róla: „Do I contradict myself? / Very well then I contradict myself, / (I am large, I contain multitudes.)”⁵

Marin költészete mintha minden egyes versben azt a pillanatot rögzítené, amikor a ragadozó – hosszas üldözés után – beleharap a prédájába. Üldöző és üldözött teste egyetlen testet alkot – hacsak egy szempillantás idejére is. Vadság és indulat, szelídség és szorongás összeolvad, élet és halál között fellazul a határvonal. A jelen fordítás alapjául szolgáló kötet fülszövegén Magris így fogalmaz: „tisztá és derűs természetességgel érinti meg a metafizikai magasság csúcsait”.

És ha már Magris másodszor is előkerült: két fontos barátság vonult végig Marin életén. Az egyik szülővárosa, Grado talán legismertebb alakjához, Pier Paolo Pasolinihez kötötte. Pasolini „a költészet csúcsának” tartotta Marin műveit. Marin pedig Pasolini tragikus – és mind a mai napig kérdőjelekkel terhelt – halála után külön versciklust szentelt barátjának.⁶ A másik a trieszti Claudio Magris, aki egyszerre barátként és apafiguraként tartja számon Marint. A magyar olvasó, említés szinten, Magris *Kisvilágok* (Microcosmi) című könyvéből tudhat Biagio Marin létezéséről. Egyetlen műve sem olvasható magyarul.

Így ír róla: „Marin társaságában nem vesztegette az idejét az ember; ő a szó szoros értelmében szinte nem vett tudomást a hétköznapiságról, a semmitmondó köntörfalazásról, mely olykor megóv a kegyetlen valóságtól, és attól, hogy a semmi fölé kelljen hajolnunk. (...) Marin szinte képtelenül lényegre törő volt, hol indulatos, hol derűs, mint egy tengeristen. (...) Fantasztikus, démoni életkedvének köszönhetően személyisége megsokszorozódott, abnormálisan elburjázott, elnyomta, aki mellette volt. Marinra is igaz, amit Diderot mondott Racine-ról, Marin is egy nagy fa volt, melynek nagyra kellett nőnie, hogy hosszú ideig életet és árnyat adjon, de növekedvén, el is nyomorította a körülötte élő növényeket. Néha úgy tűnt, több ember él benne, nemes és pór, nagylelkű és mohó egymás mellett. (...) A teremtmények örökléte az ő szemében az az értelem volt, mellyel az élet teljességében bírnak, a tengerhullám taraja, melyet nem aggaszt, hogy hamarosan megtörik. Marin egész költészete ezt az egységet énekli meg, melyben úgy virágzanak és hervadnak el az egyes létezők, ahogy a növény elpusztul és újjászületik.”⁷

Részen nyelvi – vállalt és választott – elszigeteltsége, részben költészetének időn kívülisége miatt Marin jelentőségét csak viszonylag későn ismerték fel hazájában, Olaszországban is: 1970-ben megjelentek összegyűjtött versei, sztenderd olasz nyelven, és ettől kezdve figyelt fel rá a tágabb irodalmi közeg. Marin erős nyomás alá került, hogy szakítson dialektusával, egy könyv erejéig ennek eleget is tett,⁸ majd inkább visszavonult: nyelvébe és otthonába.

1983-ban kutatóközpontot és könyvtárat neveztek el Marinról, és egy díjat is alapítottak (Poesia in Dialetto) a nevével.

⁵ „Ellentmondok magamnak? / Jól van hát, ellentmondok magamnak, / (Én nagy vagyok, sokaságok vannak bennem.)” (Walt Whitman: *Ének magamról*, 51. – Gáspár Endre fordítása)

⁶ *El critoleo del corpo fracassao*, 1976.

⁷ Claudio Magris: i. m., 84–87.

⁸ *Aquamarina*, 1973.

Marin – ez is költészetének transzparenciájához tartozik – a legritkább esetben adott címet a verseinek. A fordítások címadása – amikor nincs konkrét, megadott cím – a bevett magyar filológiai gyakorlatot követi: a költemény első sorának egy összefüggő részlete került a vers fölé, zárójelben.

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:

Biagio MARIN, *Poesie*. A cura di Claudio Magris e Edda Serra,
Milano, Garzanti Editore, giugno 2022.

A fordítást az eredetivel egybevetette: Studniczky Katalin.
Köszönet az értékes észrevételekért Tomaji Attilának.

(2024. február, Trieszt–Budapest)

B I A G I O M A R I N

(Ez hát mind)

*Ez hát mind az én világom,
a lélek elveszett belül,
s az ég, amely fölém terül,
Isten alvilága, látom.*

*A napok sorát nem vágyom,
sem váltását az évszakoknak,
át a télen, át a nyáron
fák s bomlott állatok hajolnak.*

*Megfulladok e világban,
a sötét csillagok között,
ellobban a fényem, a vágyam,
s a nem-létbe költözöm.*

(Lényem még virágban)

*Lényem még virágban állhat,
fáradt, fehér a testem:
szírmot, szerelmet kerestem
tüskés ágán a galagonyának.*

*Öregszem bár, de élek,
s a torkomból zenélek:
minél magányosabban –
csalogány-fújta dalban.*

*Locsogni kezd a tenger,
és a hullámok hasát
fehérre festi át
a rím, lassu, szép ütemben.*

(Minden, mit elsodort)

*Minden, mit elsodort az idő,
a lélekbe végül visszatér:
hány régi alkony bukkan elő,
és éjszakák, és hajnali fény.*

*És már semmi meg nem halhat,
mi éli a teljességet:
a virág a nap fele réved,
és minden gyümölcsben van mag.*

*Derű és rejtély egyben,
hogyan körbeér az élet:
teljes valómmal élek
egy rég lezárt jelenben.*

*Sed tantum dic verbum**

*A szó, mely soha ki nem mondatott,
és nem mentett meg téged:
s így mentél, és érted el a véget,
egyenes úton, szép halott.*

*Csak egyetlen, árva szó volt,
mely megválthatta volna életed,
de mindig elnémult az a száj neked:
s a halál szárnya csapdosott.*

* „Hanem csak egy szóval mondd” (latin) – Utalás a katolikus liturgiára, valamint Mt. 8:8-ra. A kettő közti különbség is lényeges a vers befogadásához: előbbiben a folytatás: „és meggyógyul az én lelkem”, utóbbiban: „és meggyógyul az én szolgám”. (A ford.)

(Húsz év)

*Húsz év is eltelt már,
hogy nem csókoltalak;
szememből könny szaladt
egy májuséjszakán.*

(Még a nap is)

*Elpusztul még a nap is,
és a nagy kalandra itt
alig jut percnyi idő:
az Örök nem kikezdhető.*

(Szürke a tenger)

*Szürke a tenger, és szürke a lagúna,
áttetsző gyöngyök verik vissza a fényt:
mezítelen, lezárt üreg az ég,
a víz felett a csöndet szertefújja.*

*Lelkemet kétség és kín járja át,
magamra hagyva, végképp egyedül:
körém ember árnyéka nem vetül,
s álom sem ringatja part menti hajóját.*

*Nincs otthon, mely magába fogadna,
sem derűs nő, ki az ajtóban áll,
tartaná szívem, ne érje halál,
s ha szól, szavában ismernék magamra.*

(A bennünk lakó Isten)

*A bennünk lakó Isten
mindig hallgat és magányos;
mezítelen, akár a szél,
még ruhája sincsen,*

*és mindent a sorsra bíz,
elhagy életet, halált,
s a végtelen falát
ostromolja, mint a víz.*

*Magában marad örökre,
s akár minket, kétség gyötri;
nem rakta otthonát a földre,
s a csillagokat sem örökli.*

(December van)

*December van, halála az évnek;
komótos, aranyló fény
szítál, a növények álma mély,
a szunnyadó rózsák fejére.*

*Egy derűs isten dobta
ezt a virágot kertembe,
s fényekkel körbevette,
újuljon benne bokra.*

*S most minden kreatúra
lágyan lélegzi be
a tiszta szépséget újra,
mit az ég lehel bele.*

BABICZKY TIBOR fordításai

EGY VÁNDOR NYOMÁBAN

Caspar David Friedrichről – születésének 250. évfordulója alkalmából

„Éppen egy sötét, komor erdőből léptem ki, és egy elég magas dombon találtam magam. Előttem a völgyben, termékeny domboktól körülvéve barátságosan feküdt a bájos város, és az esti fényben megcsillant az újonnan fedett torony. Az Elster buja, virágokkal teli réten kanyargott, gyönyörű látványt nyújtva. A dombok mögött hegyek húzódtak, a hegyek mögött pedig bércek magasodtak, és így sorakozott egyik a másik után, távol, a légies messzeségben. Örömmel telve sokáig álltam, és néztem a gyönyörű tájat, néztem a kisváros felé közeledő marha- és juhcsordákat, néztem a szorgalmas kaszásokat, amint villogó kaszáikkal Elsterwerda felé igyekeztek.”

1803-ban, huszonkilenc éves korában jegyezte fel e sorokat a fiatal Caspar David Friedrich a naplójába. Látjuk őt, amint vándorlása során éppen előbukkan a sötét erdőből, s fentről, egy magas pontról tekint szét. Nem először és nem is utoljára. Gyakran kelt vándorútra, mindig gyalog. A kirándulás néha hosszabb volt, és napokig vagy akár hetekig tartott. 1811 júniusában például a Harz-hegységbe indult útra, s Drezdából oda-vissza körülbelül 300 kilométert tett meg. Máskor is elindult ugyanabba az irányba. 1815 körül festőkollegája, Georg Friedrich Kersting készített egy rajzot róla és egy útítársról. Két vándor, simléderes sapkában, szíjjal lekötött hátitáskával. Pár évvel korábban, 1810 júliusában Friedrich Kerstinggel kelt útra, a cél ekkor az Óriás-hegység volt, amit nem sokkal ezután *Reggel az Óriás-hegységben* című festményén örökített meg. Kersting ekkor is készített egy rajzot Friedrichről, a vándorról. A hosszú út során sok egyéb hely mellett érintették a ma Csehországban lévő Iser-hegységet is. Száz évvel később szolgálati útjai során Franz Kafka rendszeresen járt az Óriás-hegységtől északnyugatra fekvő Iser-hegység kisvárosaiban. A naplójában Kafka egyes szám harmadik személyben egy egészen különös, nyomasztó történetet jegyzett fel egy lány elcsábításáról – feltehetően személyes élmény alapján.

A lányokra Friedrich is felfigyelt. Igaz, nem az Iser-hegységben, hanem Elsterwerdában. Sőt, mintha kifejezetten keresett volna egyet, akire hónapokkal korábban felfigyelt. Az előbbi naplóbejegyzését így folytatja: „Aztán eszembe jutottak a szép lányok, akiket néhány hónappal ezelőtt láttam, amikor átutazóban voltam, és siettem a város felé, mielőtt besötétedett volna. Lassan sétáltam a kisváros csendes utcáin, és láttam néhányat ezek közül a szép lányok közül; ugyanazok voltak, akiket korábban is láttam. Tisztán láttam őket az átlátszó ablaküvegeken keresztül. Épp csak biccentettem feléjük, barátságosan, de ők egyből megfordultak, és szégyenlősen eltűntek.” Friedrich – kissé homályosan és szégyenlősen – lányokról ír, többes számban. Pedig biztos, hogy egyetlen lányt keresett. S ez vajon miért fordult el szégyenében elpirulva a festőtől? Mi történhetett az ablak alatt?

Hagyjuk a lányt vagy a lányokat. Figyeljünk inkább arra, hogy Friedrich kilép a sűrű erdőből, megáll a magaslaton, nézi a hegyeket, a légies messzeséget. Nyolc évvel korábban, 1795-ben Schiller *A séta* című versében hasonló helyzetet ír le:

„Szinte határtalanul tárul ki előttem a tájkék,
s kéklőn zárja le egy távoli hegyvonulat.
A hegy alatt mélyen, meredek lejtője tövében

halványzöld tükörét rengeti lent a folyó.
Végtelen éter alattam, s fönt is végtelen éter;
borzad a szem, ha lenéz, s szédül, amint eget ér.”
(Rónay György fordítása)

De még mielőtt a borzadály és szédület úrrá lenne rajta, s ettől a látvány is fenségesse változna, a költő megpillant valamit, amitől a fenséges megszéldül és széppé változik át:

„Ám az örök magas és az örök mély közt a bolyongót
korlátszegte szilárd út viszi biztosan át.”

S ezt követően a vándor már látja is a városokat, falvakat, parasztokat, munkásokat, árusokat és kereskedőket, utazókat és hajósokat, látja a szabadság és a művészet csíráit, látja az igazságot és a hazugságot, a nyomort és a reményt. Egyetlen szóval: látja a civilizációt, amely nem fent, a magasban van, hanem odalent, a földön.

Friedrichnek is hasonló tapasztalatban volt része. Ő is szétnézett a magasban, s a végtelen éter vonzotta a tekintetét. Azután ő is leereszkedett a hegyről, bement a városba, járta a szűk utcákat, elvegyült az emberek között, kereste a lányokkal a szemkontaktust. Vagyis hétköznapi polgárként viselkedett. Ha a műtermébe hazatérve ezt festette volna meg, akkor a képein nemcsak a hegyeket, az erdőket, a távoli messzeségeket látnánk, hanem az embereket is, akik az előtérben tevékenykednek, szántanak, vetnek, a házaik előtt állnak vagy ülnek, s kisebb-nagyobb csoportokba vegyülnek. Vagyis a táj az emberi cselekvések terepe lenne, és valamiféle viszony állna fenn a táj és az emberek között.

Schiller, a költő a fenti magaslatok és a lenti civilizáció közötti átmenetet írta meg. Friedrich, a festő ezzel szemben nem adott lehetőséget az átmenetre. Magánemberként természetesen kivette a részét a társas életben. Jó példája ennek a viszonylag későn, 1818-ban készült *A greifswaldi piactér* című akvarell. De ha nem tudnánk, hogy ő készítette, nem mondanánk meg, hogy ez egy Friedrich-mű. Festőként ugyanis az áthidalhatatlan szakadékokat festette meg. Tanulságos ebből a szempontból a késői festménye, az Alpok egyik hegységét ábrázoló *Watzmann* (1824/25). Friedrich soha nem járt az Alpokban, s festményéhez részben egyik tanítványa, Johann August Heinrich rajzát vette alapul, részben pedig saját, több mint tíz évvel korábbi vázlataiból és rajzaiból emelt ki elemeket, hogy azután, mint egy puzzle-t, összerakja őket. 1824-ben kollégája, Ludwig Richter Drezdában kiállított egy festményt, amely szintén a Watzmannt ábrázolta. A távolban látni a hófödte csúcsokat, amelyek megközelíthetetlenek; az előtérben viszont erdők, patakok, vízesések, amelyeket nagyon is jól meg lehet közelíteni. S látni egy kápolnát, valamint egy kunyhót, mellette egy embert a kutyájával. Richter Schiller sétáját mutatja be: egyszerre látni a fenti fenséges borzongást és a lenti meghitt civilizációt. Még látványosabb ez Ferdinand Olivier *Csütörtök* című litográfiáján 1823-ból. Ezen is látni a háttérben a Watzmannt, az előtérben viszont látni Berchtesgadent, egészen elől pedig egy paraszt éppen egy halott fát vág ki, mögötte nők pihennek gereblyével a kezükben, arrébb egy anya a gyermekével, előtte virágcserepek.

Friedrich a Watzmann-hegyet ugyanabból a nézetből festette meg, mint a többi festő. De nála nemcsak egyetlen ház vagy ember nem látszik, hanem maga az előtér is megközelíthetetlen az ember számára. Nem látni az emberi világot, helyette egy különös szikla torlaszolja el az előteret – amelyet egyébként Friedrich egy korábbi vándorlása során 1811-ben a Harzban örökített meg. Ez a gránitszikla több mint egyszerű természeti jelenség: szinte már misztikus képződmény. Hasonló gránitsziklán áll a *Vándor a ködtenger felett* című festményén a vándor, s szintén egy gránitszikla látható a *Reggel az Óriás-hegységben* című festményen. 1810/11, 1818, 1824/25: Friedrich újra és újra visszatér ehhez a kü-

lönös sziklához. A Watzmannon nem látni embert; a másik két festményen igen. De ezek is különös figurák: városi ruhájukban olyan benyomást keltenek, mint akik egy másik világból kerültek ide. Bármennyire átadják is magukat a természet áhítatának, az otthonuk máshol van. A természet és a civilizáció között nincsen átmenet. Ez utóbbihoz képest a természet: a rejtélynek a világa, ami mindent felülmúl. Vándorútra kelni – legalábbis a festmények tanúsága szerint – annyi, mint kiszakadni a prózai világból, megtapasztalni a transzcendencia élményét.

Végül is Friedrich maga városi ember volt. Drezda lakossága 1800-ban 62.000 fő volt, s Friedrich halálakor már megközelítette a százezret. Biztos, hogy a felhők mellett a kémények füstfelhőit is tanulmányozta. Friedrich egy bérházakkal sűrűn beépített utcában lakott, az Elba partján, Drezda belvárosában. A bérház harmadik emeletén volt a lakása és a műterme (fölötte lakott a negyedik emeleten, illetve a padlástérben a norvég származású festőkollégája, Johan Christian Dahl). Innen, a harmadik emeletről indult napi sétára, általában alkonyat beállta után, vagy hosszabb vándorútjaira. És azt sem tartom kizártnak, hogy élete vége felé néha vasúton tette meg az első szakaszt. Végül is az első német távolsági vasútvonalat éppen Drezda és Lipcse között nyitották meg – méghozzá Friedrich életében. Nem tudni, ült-e valaha vonaton; de nehéz elképzelni, hogy ne nézte volna meg a vonatokat. És a mozdonyok kéményeinek füstje is biztosan beindította a fantáziáját.

A képein látható vándorokhoz visszatérve: ezek – külsőjükről ítélve – bérházak lakói. Soha nem falusi öltözetben tűnnek fel, és látni, hogy a tájat, amelyben vannak, azért figyelik olyan áhítattal, mert az nem az otthonuk. A *Reggel az Óriás-hegységben* című festményen egy férfi mászik a gránitsziklákon – nagyon is nem az alkalomhoz illő városi ruhában. A gránitvonulat a horizont alatt húzódik, miként az egész táj is. Friedrich erőszakot követett el a természeten: a hegyek fölött látható horizontvonalat valószínűleg azzal a fejes vonalzóval húzta meg, amelyet műterme látogatói oly értetlenül szemléltek a falon. Az éles horizont, amelyet egy hegyvidéki tájban így sohasem láthatnánk, mértani felezővonal is: a ködlepte természet alatta, a fényárban úszó égbolt fölötte helyezkedik el. Egyetlen dolog metszi a horizontot: a feszület, amelynek a gránit az alapzata, de amelynek a felső része, a Krisztus-szoborral, a horizont fölé került. A kereszthez felkapaszkodó férfi így nemcsak a feszülethez és nem is csak Krisztushoz akar feljutni, hanem – minden kétséget kizáróan – a horizontvonal fölé akar átkerülni. De erre nem képes önerejéből. Az őt segítő nő nem partnere, nem társa, hiszen akkor a férfi segítené őt. Ez a nő, ha közelről megnézzük, nem is ember: inkább Kharisz ő, a Kegyelem, aki a kereszt és a horizont metszésében megnyitja az utat az anyagi és az immateriális, a véges és a végtelen létezés között. A *Vándor a ködtenger felett* vándora is egy ilyen megmentő angyalra vár: onnan, ahol áll, nincsen átmenet a messzi tájak felé. Legfeljebb csak leugrani tud a szakadékba. Friedrich, miközben a harmadik emeleti műtermében a képeit festette, az alakjait belső utazásra küldte, olyan tájakra, amelyek, mint az álomban, hasonlítanak a valódi tájakra, és mégis idegenszerűek.

A városból érkezett vándorok, akik Friedrich képein újra és újra feltűnnek, valójában megváltásra váró emberek, akik bejárhatatlan labirintusban tévelyegnek, amelyben nehéz megnyugtató értelemre találni. A természet, amely más korabeli tájképfestőknél megnyugtató, hívogató és befogadó, Friedrichnél mély idegenséget és otthontalanságot áraszt. A festményein a táj első pillantásra ismerősnek látszik, olyannak, amelyet hagyományosan megszoktunk. És mégis, minél tovább nézzük, annál furcsább, különösebb lesz. Mégannyira élethűnek mutatkozzon is, minden tájképében van valami mesterkelt, valami megtervezett, nem természetes – mintha egy művi konstrukció eredménye lenne. És ettől nemcsak csodás, hanem nyugtalanító is, hiszen a néző úgy érzi, hogy a táj meghódíthatatlan, az ember soha nem fogja otthon érezni magát benne.

Már pályája kezdetén megfigyelhető ez. Noha a koppenhágai akadémián a képzés a klasszicizmus hagyományában zajlott, ő nem ezt az utat követte. Az általános (sematikus) helyett az egyedire irányította a figyelmét – az egyes jelenségek minél alaposabb megfigyelése vonzotta. Mintha jó előre megfogadta volna azt, amit két generációval később Flaubert tanácsolt a fiatal Maupassant-nak: „Figyeld meg egy fát egészen addig, amíg nem különbözik a világ minden fájától”. Friedrich is képes volt órákig elmélyedni egy tárgy megfigyelésében és rajzolásában. Saját feljegyzései szerint például 1807. április 30-án három és fél órán keresztül figyelt egy fenyőfát, egy másikat pedig május 1-jén és 2-án összesen öt és fél órán keresztül. Mit lát a szem, ha ennyi ideig egy tárgyra szegeződik? Látja még a fenyőt? Pontosabban: lehetséges-e még fenyőnek nevezni azt, amire oly hosszasan irányul a tekintet? Nem az történik-e, mint amikor sokszor egymás után elismétlünk egy szót? Elveszti jelentését, és felismerhetetlen hangsorral alakul át – illetve a jelen esetben látvány-együttessé? A fenyő természetesen fenyő marad, és a róla készült rajzon is felismerhető. De a tekintet olyan rétegébe hatol, amely már nem látható. A szem egyre jobban elmélyed a látványba, amiben végül fölsejlik valami, ami már nem látható, és amit Rilke később majd „Tártnak”, „Nyitottnak” fog nevezni.

Jól megfigyelhető ez azon az akvarelljén, amelyet 1797-ben, 23 éves korában készített a koppenhágai tanulmányai idején: *Vidéki ház erdei lombok között* címmel. Már itt látni, milyen irányba fog elindulni. A háttérben egy ház látható, pontosabban a teteje, mert a többi részét az előtte lévő fák és bokrok teljesen eltakarják. A vegetáció burjánzó, érezni, hogy előbb vagy utóbb mindent beborít és elfed. Vagyis legyőzi azt, amit az ember épített és létrehozott – legyőzi a civilizációt. Nem tudom, látta-e a fiatal Friedrich Albrecht Altdorfer vagy Hercules Seghers metszeteit és rajzait; ez a korai képe mindenesetre rokon az ő műveikkel, amelyeken a természet szintén kivonja magát az ember fennhatósága alól és kozmikus idegenséget áraszt. Seghers, Altdorfer vagy Adam Elsheimer képein a természet több önmagánál: mágikus jelenség, amely nem a néző előtt terül el, hanem a nézőt körbeveszi, beburkolja, foglyul ejti – elnyeli az embert, s ettől elveszti természetjellegét is és fenyegető őserővé alakul át. Ezen a korai rajzon a fák némelyike halott, az előtérben egy fatörzs hever a földön, de ez sem annyira az elmúlásnak, mint inkább a természet őserjének a megnyilvánulása. A ház kapuja félig nyitva, s feltehetően nem is fogják soha becsukni. Az előtérben pedig két férfi áll. Mindkettőjük kezében vándorbot. Az egyik a kezével előre mutat, a másik pedig egyetértően néz rá. Persze ez a beállítás eléggé sematikus – sokan mások is így ábrázolnak két figurát a tájban, például Jakob Philipp Hackert. De két embernek az ilyen beállítása Friedrichnél később egyre mélyebb értelmet nyer. Hasonlítanak a tengert néző két alakra a *Két férfi a tengernél* (1817) című olajfestményen, vagy a többi hasonló kép férfialakjaira. Például *Két férfi a Holdat nézi* (1819/20) vagy *Férfi és nő a Holdat nézi* (1824). Samuel Beckett számára ezek a félig háttal álló figurák adták az első ösztönzést a *Godot-ra várva* című színdarabhoz: a feloldhatatlan magány megtestesítői. Friedrichnek már ezen a korai rajzán látni, hogy olyan vándorokról van szó, akik útra kelve maguk mögött hagyják a már alig látható házat, az otthont, amit hamarosan benő a természet, s nem lesz hová hazatérniük. Kezdetét veszi a vándorút, melynek célja ismeretlen. Egyetlen cél: el innen, minél messzebbre.

A vándorlás – vagy Schillerrel szólva: a séta – célja Friedrich számára a civilizációból való kilépést jelenti. Nem hétköznapi kirándulókról van szó, hanem metafizikus vándorokról, a transzcendencia megszállottjairól. Nem csoda, hogy Friedrichet a biedermeier, majd a realizmus korában elfelejtették, és csak az 1906-os berlini újrafelfedezéssel került a figyelem középpontjába, a Hugo von Tschudi által szervezett „Deutsche Jahrhundertausstellung” keretén belül. Tíz évvel később, 1916-ban a fiatal Lukács György *A regény elméletében* azt írta, hogy a modern élet alapélménye „a transzcendentális otthontalanság”. A művészettörténészek, Robert Rosenblummal az élen részletesen kimutatták,

mennyi szállal kötődik a huszadik századi absztrakt és modern festészet Friedrichhez. De nemcsak az absztrakt festészet előfutára Friedrich, hanem Kafka, Beckett és a többiek rokona is. Friedrich vándorai: mintha valamennyien a huszadik századi utódoknak akarnák átadni a stafétabotot.

Hogyan mutatkozik ez meg? Elég megnézni a *Szerzetes a tengerparton* című festményt, amelyen az emberi figura számomra nem szerzetes, hanem vándor. Már régóta úton van, s most végre eljutott oda, ahonnan már nincs tovább. Bizonyos értelemben hazatalált. És itt mi történik? Friedrich így kommentálta e festményt: „És ha reggeltől estig, és estétől éjfélig töprengenél, akkor sem fognád fel, értenéd meg a felderíthetetlen Túlvilágot!” A megfejtethetlen rejtéllyel szembesül a vándor. A vallásos hit bizonyára vigaszt nyújthatna. De Friedrich szerencsére nem adja meg ennek lehetőségét. Beéri azzal, hogy az ember elenyésző kicsinségét érzékeltesse, azt, hogy létezése nem más, mint porszemnyi véletlen. Az előbbi feljegyzését ezzel az illúziótlan gondolattal fejezi be: „Mélyek ugyan a lábnymaid a pusztá homokos parton; de elég egy enyhe szellő, és a nyomod már nem látszik: öntelt ember, tele hiúsággal”. Az ember örökösen úton van, élete örökös vándorlás, anélkül, hogy célba jutna. Ráadásul nem is tudja, mi a célja, hiszen azt köd borítja, amely soha nem oszlik szét. Ez a köd magának a létezésnek a megfejtethetetlen rejtélye. Friedrich nemcsak felhőket és ködöt festett, hanem a látásmódja, a szerkesztési módja is „felhős”, „ködös” volt. A felhő és köd számára nem csupán „téma” vagy „tárgy”, hanem kötőszövet, amely még a legragyogóbb fényben úszó képein is átszűrődik. Friedrich nemcsak felhőket és a ködöt festett, hanem eleve a felhők és a köd szűrőjén át látta ezt a világot.

S ekkor természetesen nem lehet nem említeni a *Vándor a ködtenger fölött* című, talán legismertebb festményét. Friedrich itt nem egy ködbe vesző tájat festett meg, hanem egy férfit, aki a ködbe vesző tájat nézi. Mi, nézők pedig nem a ködöt és felhőt látjuk, hanem egy nagyon is hétköznapi külsejű férfit, aki elmélyülten nézi a ködöt, ami azonban őt nem takarja el. E többszörös közvetítés nyomán a vándor feszült és merev tartású alakja több kérdést vet fel. Át lehet-e törni a valóság falát, hogy meglássuk, mi van a látszatok mögött? Meg lehet-e pillantani azt, amit az oly korlátozott érzékszerveink eltakarnak előlünk? Van-e lehetőség arra, hogy részesüljünk abból, amit Platón „valóban létezőnek” nevezett? Vagy csak örökös közvetítések révén szerezhetünk tudomást arról, amit „világnak” nevezünk? Félrevonhatjuk-e valaha is a fátylat, amit Schopenhauer Maja fátylaként emlegetett, és ami az örökös tévedés fogságában tart bennünket?

A köd, aminek szemlélésébe a vándor belemerül, nem egyszerűen természeti jelenség, hanem a létezésről elválaszthatatlan fátyol, ami Friedrich szerint a legszokrázóbb napsütésben is mindenre ráborul. Nagy rokona, William Turner felhőképei kapcsán John Ruskin ezt írta: „Bármit nézzünk is, legyen az nagy vagy kicsi, közeli vagy távoli, egyenlő arányú rejtéllyel (mystery) terhes”. Majd így folytatta: „HOMÁLY NÉLKÜL NEM LÉTEZHET LEGMAGASABB RENDŰ TÖKÉLETESSÉG”, tipográfiailag is hangsúlyozva álláspontját. Turnerhez hasonlóan Friedrich sem csupán önmagában szerette a ködöt, természeti látványként. „Ha egy táj ködbe burkolódzik – írta –, nagyobbak, fenségesebbnek látszik, növeli a képzelőerőt, fokozza a várakozást.” De közvetlenül ezt megelőzően olyasmint is mond, ami a ködöt sokkal tágabb összefüggésbe helyezi: „Akinak a szeme és érzéke túl tompa ahhoz, hogy felismerje a nagy fehér leplet, a legnagyobb tisztaság jelképét, amely alatt a természet új életre készülődik, a finom színjátékát, vagy akinek a képzelőereje szegény, és a ködben csak szürkéséget lát, annak érthető az ellenérzése”. (Egy nem azonosítható festőnek a képe kapcsán írta ezt Friedrich.)

A „nagy fehér lepel” mindenre ráborul, látható, és mégis láthatatlan. A felhők – és általában a levegő – megfestése Friedrich számára a nagy lehetőséget jelentette, elszakadni ettől a világtól, átlépni egy másik, az érzékek számára nehezen hozzáférhető létezésbe. Felesége számolt be arról, hogy ha férje eljutott oda, hogy képein a levegőt kezdje festeni,

akkor senki sem szólhatott hozzá, és műtermébe sem volt szabad belépni. Nem az anyyáloknak, nem az imádkozó vándoroknak, nem is a feszületeknek, hanem az átlátszó levegőnek a megfestése jelentette az igazi áhítat pillanatát. A ködbe vesző távlat, a lazúrtechnikával érzékelhetővé tett végtelenség alkalmasabb az isteni jelenlét érzékeltetésére, mint a kézzelfogható dolgok felszíne. Friedrich képein minden túlmutat önmagán, és minden véges dolog csak annyiban létezik, amennyiben végtelenné is táguul – létének alapját nem önmagában hordozza, hanem azt kívülről kapja.

Johanna Schopenhauer, a filozófus anyja, miután Goethe társaságában 1810-ben Friedrichet meglátogatta a műtermében, azt írta, hogy „a levegő, amit ... mesterien kezel, a legtöbb festményén a tér jóval több mint felét elfoglalja, a közép és a háttér pedig gyakran teljesen hiányzik... Szeret szemmel felmérhetetlen felületeket festeni.” Friedrich festményeinek különös, a képek egész felületét betakaró lazúros csillogása nemcsak a szemnek kínál szép látványt, hanem a fantáziát is a befelé mélyülő végtelenség felé indítja meg. Festményei előtt állva a nézők is belső vándorútra indulnak. A „nagy fehér lepel”, amiről Friedrich írt, nem idegen attól, amit ugyanebben az időben – pontosan 1809-ben – a filozófus Schelling „a mélabú fátylának” nevez: „Ez az a szomorúság, amely minden véges élethez tapad, de amely soha nem válik valósággá... Innen a mélabú fátyla, amely az egész természetre ráborul, az élet mély, feloszlan nem képes melankóliája” (*Az emberi szabadság lényegéről*). Röviddel halála előtt, 1811 nyarán Friedrich barátja, Heinrich von Kleist is valami hasonlót írt: „azt hiszem, a generálbasszusban a költői művészetről minden lényeges tudnivaló benne van” – s ezt Kleist nemcsak a költészetre, hanem a festészetre is vonatkoztatja. És az ekkor Drezdában élő Schopenhauer, aki szeretett hegyet mászni és vándorolni, ezt írta: a köd és a felhők miatt minden lebegni látszik. A gránit ellenére minden hullámlázónak tűnik. A „hegyek egyedül dacolnak a pusztulással, amely gyorsan elsöpör minden mást, különösen a mi múlandó személyünket. Nem mintha a hegyek láttán mindezzel tisztában lennének; de hangulatunk alaphangjává (Grundbaß) válik ennek sötét érzése”.

„Nagy fehér lepel”, „a mélabú fátyla”, „generálbasszus”, „alaphang” – mindnyájan keresik, nyelvileg hogyan fejezhetnék ki azt, amire nincsenek szavak. A látható mögötti láthatatlan foglalkoztatja Friedrichet, és a festményein megjelenő vándorok számára végső soron ez az igazi kihívás. Céljuk: áttörni azt a burkot, amely civilizációként eltakarja az ember elől a kilátást a kozmikus távlatra, vagy Friedrich szavával: a „légies távlatokra”. Ezt több kortársa gyanakvással figyelte. A filozófus Hegel szerint Friedrich festészetét „titokzatoskodás” („Geheimniskrämerei”) jellemzi. (Egyébként ugyanezt a szót használja majd, szintén elítélően, Bertold Brecht is Kafka írásaival kapcsolatban.) 1808. október 24-én Goethe művészeti tanácsadója, Johann Heinrich Meyer azt írta Nikolaus Meyer brémai orvosnak és gyűjtőnek: Friedrich „a tájképfestészetben az újabb keresztény miszticizmusra törekszik”. Amit mindketten hiányolnak a képeiből: a polgári világba való betagozódás. És amit pontosan látnak: Friedrichnél nem „séta” van schilleri értelemben, hanem „vándorlás”. Ráadásul ez a vándorlás nem is olyan, mint Goethénél. Wilhelm Meister a vándorlásai végén a világban talál rá önmagára. Friedrichnél ezzel szemben a vándorlás befelé vezet, úgy, mint Novalisnál, aki szerint „befelé vezet a titokzatos út”. Friedrich bizonyára egyetértett ezzel, hiszen ő maga ezt írta: „Csukd be testi szemed, hogy előbb szellemi szemeddel lásd a képedet”. Majd: „A festő ne csak azt fesse, amit maga előtt lát, hanem azt is, amit önmagán belül lát”. Viszont azzal valószínűleg nem értett volna egyet, amivel Novalis az előbbi gondolatát folytatja. Novalis ugyanis ezt mondja: „A külvilág az árnyvilág, amely a fény birodalmába veti árnyékát”. Friedrich számára a külvilág egyáltalán nem árnyékvilág, hanem éppolyan valóságos, mint az, ami nem látható. Festőként nem elhagyni akarta a külvilágot, hanem mindenben, ami látható, a nem láthatót akarta megmutatni. A képei felszínét befedő lazúros csillogástól, valamint a ködszerű homály-

tól, ami még a legvilágosabb képeinek a világát is áthatja, a képei olyanok, mintha a látványok be lennének csomagolva, mintha valami áttetsző burokba lennének bezárva. A végtelenség utáni vágyát, a nosztalgiát és a melankóliát, ami a képeit áthatja, ezzel a képeire ráboruló burokkal magyarázom. Mintha Platón barlangjába lennének a szereplői bezárva, és ebből a bezártságból szeretnének kilépni valahová, de maguk sem tudják, hová. Ha előbb azt mondtam, hogy a láthatóban a láthatatlant akarta megmutatni, akkor ilyesmire gondoltam: valami, ami a képein nem látható, mágnesként vonzza mindazt, ami látható. Ebbe az ismeretlenbe szeretnének átjutni valahogyan, áttörni a burkot, ami körül fogja őket. Szeretnének megszületni – mert a létezésük abban a világban, amit a képeken látunk, nem teljes. Mint Platón barlanglakóit, őket is a kinti teljes fény vonzza, aminek idebent, a barlangban csak a tompa visszfényt látják. A vándorai jellegzetes embrió-filozófusok, abban az értelemben, ahogyan erről az angol orvos-filozófus, Sir Thomas Browne írt a 17. század közepén egy dialógusban, amely sajnos nem maradt fenn. A címe: „Két csecsemőnek az anyaméhben folytatott párbeszédje e világ állapotáról kellőképpen illusztrálhatja tudatlanságunkat az eljövendő világot illetően, melyről szerintem Platón barlangjába zárva még most is társalgunk, s ennyiben csupán embrió-filozófusok vagyunk.” Az embrió magabiztosan állítja, hogy a világ olyan, amilyennek érzékeli; megszületése után azonban csodálkozik egykori naivitásán. De vajon a megszületése utáni világ valóban a végérvényes világ? Mi vár az emberre a halál után? Nem fog akkor is hasonlóképpen csodálkozni korábbi naivitásán?

Vándornak lenni alapvetően szellemi állapot. Folytonos elmozdulás egy újabb, ismeretlen irányba, átlépni valahová, amiről az embernek nem volt korábban tudomása. A Friedrichről írott könyvében az amerikai művészettörténész, Leo Koerner Friedrich vándorait Káinnal, Ahasvérral, Fausttal, Coleridge Vén Tengerészével hozza kapcsolatba. Friedrich vándora azonban nem számkivetett, nem valamiféle „ösbűn” miatt kell vezekelnie. Nem, Friedrichnél a vándorlás annyi, mint folyamatosan a bizonyosság után futni, anélkül, hogy azt valaha is el tudnák érni. Futóhomokon járni. Mennek előre, mögöttük felszámolódik minden, előttük pedig a „túlvilág”, amiről viszont semmit nem tudnak.

Ez a nem-tudás annak a mélabúnak az elapadhatatlan forrása, amely Schelling szerint „az egész természetre ráborul”, Kleist vagy Schopenhauer szerint pedig ez a „generálbasszus” vagy „alaphangulat” élménye. És mit mond Friedrich? A vándorai számára nincsen egyéb, csak ez az élet, amibe beleszülettek. A lét eleve bezártságot jelent. A vándorok ennek a bezártságnak a foglyai. Az őket ábrázoló festmények a lazúros technikának köszönhetően azt sugallják, hogy nem azt az életet élik, amit szeretnének. Még akkor sem, ha közben nem tudják, milyen lenne az igazi, valódi élet. Ha tudnák – pontosabban ha Friedrich tudná és valamilyen választ kínálna –, akkor a festményei is másnyelven lennének. Feltehetően elvesztek volna a sok korabeli közepszerű kép tengerében.

A KUTATÓK MINDIG ÁRKOK ELŐTT ÁLLNAK

Sz. Koncz István beszélgetése

– *Engedelmes alattvalókkal népesítjük be az örökös zavargások földjét* – ez volt a Bécsi Telepítési Bizottság jelmondata a karlócai béke után. Ennek nyomán a Habsburg Birodalom nyugati területeiről, többek között Badenből, Hessenből, Pfalzból érkeztek új lakók egyebek mellett Bácska, Bánát és Szlavónia területére, valamint a Dunántúli-középhegység vidékére. A Rákóczi-féle felkelés idején nemcsak a kolonizáció szakadt félbe, hanem a kurucok az első telepések házait is fölperzselték, például Zircen. 1725-ig azonban szegény, de szorgalmas osztrákok csoportjai érkeztek ismét; elkezdődött a település újjászervezése. Mária Terézia és II. József alatt Zirc lakosai szinte kizárólag német ajkúak lehettek, de még a múlt század fordulóján is közülük került ki az ott élők fele. Hogy a Heblingeket melyik hullám hozta a Magas-Bakonyba, ma már nehéz volna kideríteni, ám annyit tudunk: Stájerország területéről érkeztek. És egy további dolgot állíthatunk biztosan: a tudós nagymamája még németül vagy inkább svábul tereferélt kor- és sorstársaival a piacon, a péknél, az utcán...

Nagymama későbbi büszkesége, középső fiúunokája Hebling János 1954. május 9-én született Zircen. Általános és középiskolai tanulmányait a városban (akkori nagyközségben) végezte, ott is érettségizett, majd a József Attila Tudományegyetem fizikus hallgatója lett Szegeden. 1978-ban diplomázott, az egyetemen kezdett dolgozni, és három év múlva már doktori címet szerzett. Eltelt tizenegy esztendő, és kandidátusi disszertációjának védésén is túl volt. Újabb tizenegy év elmúltával, 2003-ban lett akadémiai doktor. Időközben, még 1999-ben átigazolt Pécsre – visszajött a hegyek közé, mondhatnánk, de a váltás valódi okát megkérdezzük tőle magától, hamarosan.

Dolgozott a PTE Kísérleti Fizika Tanszék vezetőjeként (2004–2012), a PTE Fizikai Intézet igazgatójaként (2008–2018), és az MTA–PTE Nagyintenzitású Terahertzes Kutatócsoport alapítójaként, vezetőjeként (2012–2022). Fő kutatási területe az ultrarövid impulzusú nemlineáris optikai eszközök fejlesztése. Kidolgozta a spektrális bontóelemek általános elméletét. 2002-ben javasolta, és azóta, munkatársaival közösen, folyamatosan fejleszti a döntött impulzusfronttal gerjesztett lítium-niobát, illetve félvezető alapú terahertzes impulzusforrásokat. A beszélgetés során megpróbálunk ezekhez egy kicsit közelebb kerülni.

2014-től tiszteletbeli tagja az Amerikai Optikai Társaságnak (Optical Society of America, OPTICA). Rajta kívül csak két másik magyar kutató, a friss Nobel-díjas Krausz Ferenc, valamint a New York-i City University professzora, Bergou János dicsekedhet ezzel a címmel. Számítalan hazai köztisztület tagja; egyebek mellett az MTA Fizikai Tudományok Osztályának és az Eötvös Loránd Fizikai Társulatnak. Három cikluson keresztül volt a titkára az MTA Fizikai Osztály Lézerfizikai Tudományos Bizottságának. 2015 és 2022 között tagja volt az Európai Fizikai Társaság Kvantumelektronikai és Optikai Bizottságának. Publikációinak független hivatkozási száma rendkívül magas, hétezeret meghaladó, és van egy olyan tudományos szakcikke, amellyel önmagában „ezredes”. Megbeszéljük majd, hogy pontosan miről van szó.

Hosszabb-rövidebb vendégprofesszori működései, tanulmányútjai közül kiemelkednek a stuttgarti Max Planck intézetben töltött, talán tíz alkalmat is felölelő hónapok, évek, de tartalmas együttműködés volt a müncheni is. A Massachusetts Institute of Technologyban (MIT-ban) 2006 és 2008 között dolgozott, Athénban pedig még 1987-ben töltött két hónapot.

Elismeréseit igen nehéz lenne felsorolni, csak néhány a fontosabbak közül: Selény Páldi (1992), Széchenyi-díj (2015), Jedlik Ányos-díj (2016), Gábor Dénes-díj (2020). A kaliforniai Stanford Egyetemen pár esztendővel ezelőtt kidolgoztak egy rendszert, amellyel kutatók egyéni teljesítményét lehet mérni. Kell-e mondanunk? A professzor e lista alapján a világ élvonalbeli tudósai közé tartozik. Kollégáival húsz szabadalmat, ezen belül nyolc nemzetközi szabadalmat, hangzatosabban: világpatentet jegyez.

Magánéletéről soha nem nyilatkozik. Felsője Takács Dóra, nyugalmazott középiskolai tanár; egyébként szakmabeli – fizika-kémia szakos. Három asszonylányuk és több unokájuk van. Persze, először a professzor németes csengésű nevéől kezdünk eszmecserét, és megállapítjuk, hogy nem is olyan ritka az a Magas-Bakony környékén.

Sz. Koncz István: – Olvastam valahol, hogy az alsóörsi polgármester névrokon.

Hebling János: – Igen, valószínű, hogy ő is Zircről származik. Édesapám még értett németül, nagymamám a napi érintkezésben használta a svábot, de a szűkebb családi körben már a magyar volt a kommunikáció nyelve.

– *Édesapja lakatos volt a dudari bányában, ugye, jól tudom?*

– Hegesztő és lakatos. De otthon is volt egy kis műhelye. Frissen épült családi házunk bejárati ajtajára készített például nagyon szép kovácsoltvas betéteket az üvegezett részek elé. Az utcai kerítés is döntően vasból készült: a huzalfonatokból álló két-három méter hosszú elemeket ötvenes zártszelvény oszlopok tartották. Egyszer kaptunk az általános iskolában egy feladatot fizikából, hogy szerkesszünk periszkópot. Hazamentem, a megmaradt zártszelvényből levágtam egy félméteres darabot, a két végét az éleknél befűrészeltem, majd az ellentétes oldalakon az utolsó néhány centiméteres részt behajlítottam negyvenöt fokos szögben. Ezekre ráragasztottam az akkor szokásos olcsó tükörből, üveg-vágóval megfelelő méretűre nyisszantott darabot, és kész volt a periszkóp. Jó masszív, stabil szerkezet született. A tantárgy iránti, amúgy is meglevő érdeklődésemet csak fokozta, hogy ötöst szereztem vele.

– *Jó kézügyességgel rendelkezett?*

– Azt hiszem, igen. A finommotoros mozgások fejlesztésében biztosan szerepe lehetett annak a csehszlovák építőjátéknak, amit egyszer karácsonyra kaptam. Sokaknak volt ilyen: különböző hosszúságú, úgy emlékszem, egy centi széles, vékony fémlapocskákból állt, rengeteg furattal. Rémlik, mintha buszt lehetett volna építeni ezekből az alkatrészekből. De sok más apróságot is.

Anyai nagyszüleim, róluk még nem esett szó, a Soósok, a múlt század húszas éveiben kerültek Várpalotáról Zircre. Számomra ismeretlen okok miatt és körülmények között. István nagyapám finommechanikai műszerész volt. Nem melleleg a helyi tűzoltó egyesület elnöke. Varrógép- és kerékpárjavítással foglalkozott. Meglehet, az ő kézügyességéből örököltem valamit. Egy ideig náluk laktunk, mindazonáltal utóbb sem költöztünk messzire. Velünk szemben volt a műhelye. Gyakran átjártam hozzá.

– *Az óvoda terasza meg majdhogynem az arborétumra nyílt.*

– Igen, az apátság egykori és mostani épületében, az első emeleten, ott, ahol a múzeumot találjuk, működött az óvoda. A balkon hátrafelé nyílt, illetve nyílik ma is. Első gyerekkori emlékeim egyike, ahogy ott állok, és gyönyörködöm a hóésben.

– *Ragadt meg még önben hasonló kép?*

– Arra pontosan emlékszem, ahogy a bátyámmal, oldalunkon a tízórais tarisznyával indulunk Soós nagyszüleinktől az óvodába, vagy ahogy sorban állunk, hogy megkapjuk

a kockacukrot, amire rácepegetetik, most már tudom, a gyermekbénulás elleni Sabin-cseppet. Aztán meg... Ülünk az asztal körül, nyilván ebédelünk, de mint átszoktatott balkezes, eléggé bizonytalan vagyok benne, hogy melyik a szép kezem. Látom a fiút, aki velem szemben ül, gondolatban átmegyek a helyére, leülök, és úgy fogom meg a kanalat, ahogyan ő. Az átszoktatás rengeteg nehézséget okozott, de hajlamos vagyok azt gondolni, szerepe volt abban, hogy viszonylag jó lett a térlátásom.

Hárman voltunk testvérek, édesapám dolgozott a bányában, édesanyám pedig velünk, gyerekekkel foglalkozott. Bátyám egy évvel idősebb, öcsém nyolc évvel fiatalabb volt nálam.

– *Olyan következetesen használja a múlt időt, hogy rá kell kérdeznem: testvérei nem élnek már?*

– Mind a ketten meghaltak. Bátyám ötvennégy éves volt, öcsém ötvenhárom. Nehéz sors jutott mindkettőjüknek. Idősebb fivérem, amint megnyílt a lehetőség, Ausztriában talált magának munkát. Bár viszonylag jól keresett, és gyakran hazajárt, a hétközi, hosszú napok, a távolság, a sok cigaretta elemésztette. Főleg a cigaretta. Rengeteget dohányzott, tüdőrák vitte el végül. Öcsém a konok, nagyon kitartó sváb emberek mintapéldánya volt. Levelezőn végezte a főiskolát; már ahhoz is komoly állhatatosság kellett. Hanem aztán viszonylag fiatalon elvált. A válás utáni nehéz lakáskörülményekből úgy próbált szabadulni, hogy a megtakarított pénzből építkezni kezdett. A tervezéstől kezdve jószerével mindent egyedül csinált – ugye, megint a szívóssága diadalmaskodott. De szüksége volt hitelre. Történetesen svájci frank alapút vett fel, amibe, tudjuk jól, sokan belerokkantak. Igyekezett előremenekülni, eladta az építhető házát, és újra építkezésbe fogott. Megint szinte csak magára hagyatkozhatott. Előfordult, hogy a fizikai munkába besegítettem. Jó erőben volt, a hat méter hosszú tetőgerendát együtt raktuk fel. Elég volt a magam végét megmarkolni. Miközben ő egy másikat, korábban, már egyedül a helyére tett! De a sok nehézség és a betegség végül fölörölte őt is...

– *A gyerek-, pontosabban a tinédzserkorhoz visszakanyarodnék még, ha megengedi! Úgy tudom, hogy talán valamiféle rádióamatőr szakkör munkájában tevékeny szerepet vállalt.*

– Ó, hát erről is hallott! Ahhoz képest, milyen alapokat szerezhettem volna Barna Lajos igazgató úrnál, az elektronikához nem nagyon értek. De technikaórán volt például kerékpárszerelés, na, az nagyapám révén nem okozott különösebb gondot. Tudtam, hogy melyik szerszámnak mi a neve, s hogy mire való. Ugyanakkor volt olyan év, hogy számtanból csak középeket kaptam. Legfőképp amiatt, mert egyszer otthon felejtettem a körzőt, és a tanárnő elégtelent adott. Ehhez kapcsolódik egy kis anekdota. A következő félévben tanítási gyakorlaton járt nálunk egy kistanár, és valami apróságot elhibázott. Kijavítottam. Épp mögöttem ültek, akik figyelték, hogyan zajlik a próbatanítás. Meg is kérdezték, hogy hányas voltam félévkor? Közepes, feleltem. Hűha, mondták, milyenek lehetnek akkor itt a jelek!

Egyszer azután jött megint a karácsony, történetesen egy modellautót hozott nekem ajándékba a Jézuska. Roppantul izgatott, kérdezgettem keresztapámat, hogy ha nagyobb kereke lenne, gyorsabban haladna-e? Nem biztos, mondta bölcsen, de hagyta, hogy elgondolkozzam azon a felismerésen, hogy ha ugyanaz lenne a fordulatszám, akkor valóban nagyobb lehetne a sebesség. A gyerekkor nem mindennapi, a felejtés rostáján ugyan csak fennakadt képe ez is.

Néha eszembe jut, hogy olykor a kívülálló számára valószínűleg úgy viselkedhettem, mint egy autista. Előfordult, hogy szociálisan nehezen alkalmazkodtam, de bizonyos kérdésekre, fizikai, matematikai problémákra az átlagosnál talán nyitottabban, és alighanem a koromat meghazudtolóan válaszoltam. A szorzótáblát például úgy tanultam meg, pillanatok alatt, hogy iskolába menet fölmondtam magamnak. De amikor a számok írását tanultuk, mondjuk, a kettesét, az volt a házi feladat, hogy rajzoljunk egy csomó kampósbotot, és hullámvonalat otthon, a füzetünkbe. Visszamenőleg talán nem ront a jegyemen, ha

elmesélem, hogy édesanyám bizony besegített. Az írásom sem volt szép sosem. De valahogy élt bennem az a törekvés, hogy a fizika kérdéseivel foglalkozzam. Ez kitartott azután a gimnáziumban is. Eljártam például a könyvtárba, ahonnan az irodalmi művek mellett kivettem többek között Einstein népszerűsítő munkáját a relativitáselméletéről.

– *Középiskolásként?*

– Igen. De hangsúlyozom, inkább a tudományos ismeretterjesztés színvonalán mozgott, semmint a tudományén. Mindenesetre fölkelte az érdeklődésemet, és bizonyos alapismereteket adott.

– *A kiteljesedés helyszíne miért éppen Szeged lett?*

– Oda volt valódi esélyem sikerrel felvételizni. Az érettségi jegyei akkor még vagy akkor éppen beszámítottak a felvételi pontokba, és magyarból, történelemből hármasmal volt. Budapest, az Eötvös Loránd Tudományegyetem emiatt szóba sem jöhetett. Debrecen messzinek tűnt nagyon, maradt tehát a Tisza-part. A felvételi beszélgetésen előkerült a relativitáselmélet – onnan már nem volt olyan nagyon nehéz dolgom.

– *Rögtön a hatalmába kerítette a lézer?*

– Viszonylag új dolognak számított. 1960-ban fedezték fel, én meg '73-ban kezdtem a tanulmányaimat. Szegeden akkor már foglalkoztak a témával. Úgynevezett lumineszcencia-kutatás folyt.

– *Végzés után három évvel doktorált.*

– Váratlanul, szerencsés módon bent tudtam maradni az egyetemen. Egész pontosan: működött a Lumineszcencia- és Félvezetőfizikai Akadémiai Kutatócsoport, és ott jutottam másodmagammal kétéves lehetőséghez. Elindulhattam az egyetemi pályán. Az első időszakban viszonylag kevés oktatási kötelezettségem volt, de amikor véglegesen állományba kerültem, már heti tíz fölött volt az óraszámom. A késő délutáni, kora esti napszakokat kihasználva így is maradt azért idő kutatásra.

– *Már akkoriban szép eredményekkel. Mégis, alig több mint két évtized elmúltával, ami a kutatásban nem olyan sok, 1999-ben, váltott. Miért?*

– Kezdetben csak vendégként jártam át Pécsre, hetente három napot töltöttem a Mecskealján. A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy Szegeden akkoriban elég gyors egymásutánban születtek a nagydoktori dolgozatok. Az egyetemi tanári kinevezéseket ugyanakkor az anyagiak erősen behatárolták. Fölmértem, hogy hamarosan válaszütem elé kerülök. Készült már a disszertációm, ugyanakkor nem szerettem volna kiszorítósdi játszani. Arra gondoltam, hogy ne ott tülekedjek, hanem inkább itt erősítsem a csapatot. Ráadásul olyan kollégák, akik a Szeged–Pécs útvonalon már előttem jártak, invitáltak is.

– *Beváltak a reményei?*

– A reményeim? Annyiban igen, hogy biztos voltam benne: a kezdet zökkenőkkel teli lesz. Kísérleti fizikát művelni olyan helyen, ahol hiányoznak a kísérleti eszközök, legalábbis nehézkes. Tudja mit? Pontosabban fogalmazok. Az eszközpark sokkal szegényesebb volt, mint Szegeden. Pécsen néhány lencsét örököltem, és hozzáférést egy nem működő lézerhez. Egy sikeres pályázatomat, a nyertes munka minden előnyét és anyagi eszközét azonban áthozhattam magammal. Ne képzeljen el hatalmas összeget, de legalább az itt lévő, most említett, használaton kívüli, lerobbant berendezés javítására elegendőnek bizonyult. Ilyen mostoha körülmények között született az első pécsi tudományos publikációnk. Utóbb a technikát, amit 2002-ben kitaláltam...

– *...a puskámból olvasom: a döntött impulzusfrontú gerjesztésen alapuló terahertzes impulzus-előállítás technikáját...*

– ...igen, ezt, kollégáimmal folyamatosan fejlesztettük. Olyan kifejezéseket igyekszem használni, amelyek közérthetőek. Az elnevezés arra utal, és a dolog lényege valóban az is, hogy az impulzusfrontot térben megdöntjük. Anélkül, hogy a részletekben nagyon elmélyülnénk, kijelenthetjük, hogy ezzel a megoldással jobb hatásfokú eszközt tudunk alkotni.

Kicsit tudományosabban: adott energiájú lézerimpulzusból nagyobb energiájú terahertzes impulzusokat lehet előállítani. Illetve: jóval komolyabb lehetőségeket nyit a módszer új típusú alkalmazások irányába. Ebben a kutatásban huzamosabb ideig világelsők voltunk. De nyilván sokan mások is fölfigyeltek az eredményeinkre, akik jobb technikai háttérrel, jobb lézerekkel rendelkeznek. Ha be tudnánk üzemelni egy nagyenergiájú berendezést, az megint a világ élére repítene minket, javítva a PTE helyét is a nemzetközi egyetemi rangsorban.

– *Komolyabb lehetőségek, új felhasználási területek – ha szabad, így összegzem az imént elhangzottakat. Tudunk olyan eljárásokról, amelyek, hogy népbetegséget, köznap példát említsek, a rákos sejtek elpusztításához protonnyalábokat használnak. Javítson ki, ha pontatlanul fogalmazok: az önök kutatásai ebben az irányban is eredményeket hozhatnak.*

– Képpen van olyan módszer kidolgozása, amely a nagyenergiájú terahertzes impulzusok segítségével új utat nyit. Az új út során sokkal kisebb berendezéssel, nagyobb hatásfokkal, olcsóbban lehet elérni az azonos célt. De meg kell mondani, hogy ez nem a holnapután technikája még.

– *Egyik, az említett témára vonatkozó tudományos közleményénél a hivatkozások száma több mint ezer.*

– Igen, ezernél többen idézték azt a dolgozatunkat, amely a döntött impulzusfrontra tett javaslatunkról szólt. Az értekezés kétezerkettőben született. Az ilyen magas szám azért elég ritka.

– *Büszke rá?*

– Különös dolog ez, tudja? A tudósemberek megítélésében három dolgot szoktak górcső alá venni. Egy: a publikációk száma. Kettő: a hivatkozások száma. Három: a folyóiratok impakt faktora, amelyek közölték a cikkeit. Na most, ha a második szempontot nézzük, nyilván kiderül, miben voltam erős. De azért mondtam, hogy furcsa dolog ez, mert volt olyan közleményem, amelyet legalább olyan fontosnak éreztem, és nem lett népszerű, nem lett nagyobb visszhangja. Magam előtt egyik-másik, a hivatkozások számát tekintve kevésbé sikeres írásomra legalább olyan büszke vagyok, ha nem büszkébb, mint a legtöbbet hivatkozottra.

– *Említene példát?*

– Írtam két cikket is, ami a spektrum előállítására használt eszközök általános leírásával foglalkozik. Legfeljebb ha öten vagy hatan utaltak rá az elmúlt években. Pedig alapvető fontosságúnak érzem. Mások meg nyilván nem így látják. Ha már szinte észre sem vették...

– *Majd most, a Jelenkorból megismerik! A külföldi vendégprofesszori fölkerések, tudományos együttműködések magas számát szeretném e helyt rögzíteni még.*

– Németországban sokszor, gyakorta huzamosabb ideig dolgoztam. Egy pillanatra visszalépek a kezdetekhez. Az akkori keleti blokk tagjaihoz hasonlóan Szegeden olyan berendezések működtek, amelyeket az ottani kollégák maguk építettek. Volt ezek között nitrogén-lézer, illetve festéklézer, amelyet nitrogén-lézerrel pumpáltak. Utóbbi a lumineszcencia-kutatásokhoz kiváló volt, de technikailag nehézkes. A nyolcvanas évek elején kezdtek el foglalkozni titán-zafír berendezésekkel – ezekkel lehet manapság a legrövidebb impulzusokat előállítani. De vissza a festéklézerekhez: amikor '88-ban kikerültem Stuttgartba egy évre, akkor egy ilyen készüléket kellett megépítenem.

– *Megtörtént, amennyire tudom, hisz az egy évből kettő lett mindjárt.*

– Sőt, később is visszajárhattam.

– *Von Haus aus beszélt németül?*

– Vajmi kevésbé. Korábban említettem, hogy mire mi jöttünk, fiúk, a családi érintkezés mindennapos nyelvhasználatából a német már kikopott. A középiskolában ráadásul olaszul tanultam. Az angolt az egyetemen sajátítottam el, majd amikor a doktori fokozathoz

kellett a második nyelv, vettem föl apáink nyelvét, mondhatnám stílusosan. De valljuk meg, nagyon messzire nem jutottam vele. Azért a boltban nem adnak el. Leginkább három nyelven kommunikálok. Magyarul, angolul és németül. Egyszerre! (*A professzor nevet.*) Sajnos sosem volt kiemelkedő a beszédképességem vagy a nyelvérzékem. Ezzel együtt gyönyörű időszakokat tölthettem a Max Planck Szilárdtest Kutatóintézetben hosszú éveken, majdnem évtizedeken keresztül. Otthon éreztem magam.

– *Azután jött a cambridge-i Massachusetts Institute of Technology huszonöt hónapja, ha jól számolom.*

– Négy évvel az emlegetett ezredes cikkünk megjelenése után került sor ideiglenes kiköltözésemre. Az ottaniak is érezték, hogy az általunk javasolt módszerben nagy potenciál van, ezért hívtak meg. Egy doktorandusszal és egy úgynevezett poszt-dokkal kerülünk egyidőben oda, vagyis egy olyan kollégával, aki éppen előtte szerezte meg Németországban a doktori fokozatát. Lényegében ők voltak az én kis csoportom.

Vissza még Stuttgarthoz. Életemben először adódott ott olyan alkalom, hogy a kutatási eredményünk gyártásba került, és, nem fogja elhinni, pénzt is hozott. Második ciklusomban titán-zafír lézerrel gerjesztett optikai parametrikus oszcillátor építésével bízott meg a főnököm. Nem volt könnyű munka, de sikerült. Egy fiatal kollégám felismerte, hogy az új eszköz piacképes. Grünolt egy kis céget, és az értékesítés során elismerte a szellemi hozzájárulásomat a termékhez. Tudtam venni így egy autót. Kollégám apja – igazi, földből gyúrt, sváb parasztember – furcsállta, hogy az asztalnyi berendezés többbe került, mint a traktor, amit használt.

– *Beszéljünk két mondatot a jövőről is! Mik a tervei, professzor úr?*

– Még nem adtam fel, hogy beüzemeljünk egy nagyenergiájú lézerberendezést. És vannak elgondolásaim a szűk kutatási területemen kívül is.

– *Látom, nem szívesen válaszol. Akkor, hogy stílszerűen zárjunk, ideidézem a honosított osztályközmondást, amit Rómer Flóris Bakonyról írott, 1860-ban megjelent könyvében találtam: csak akkor mondjál hoppot, ha által ugortad az árkot!*

– Valahogy így, igen. A kutatók mindig árkok előtt állnak.

A KÖZTES LÉT SVÁB SÁVJÁN

– Földi tartózkodásom rövid története 0.3. –

„Két nagyon jelentős következménye van annak a körülménynek, hogy az etnikai emlékezet a zoológiain kívüli áll: az individuum szabadsága arra, hogy a fennálló etnikai kereteket elhagyja, és annak a képessége, hogy az etnikai emlékezetet a maga számára továbbfejlessze.”

André Leroi-Gourhan: Le geste et la parole

Az első tapasztalatok egyike akkor keletkezik, amikor érzékletessé válik a különbség, ami a testünk és minden más között feszül. Aztán idővel a kint és a bent kettőssége további elhatároltságokkal tagolódik, bővül és fokozódik. Különbéféle szociális és kulturális rétegek rakódnak rá, és masszív mintázatokká válnak. Mi – a családunk – és mindazok, akik nem mi vagyunk, ők.

A mi esetünkben ehhez még más is tartozott: a mi és a többiek – a magyarok, a mi (régi) világunk és az (új) izmus – világának különbözősége. Noha ez kimondva nem volt soha. Túl fájdalmas lett volna a sorozatos veszteségek után, a háború, a megszállások, elkobzások, a kitelepítések nyomán. Amelyek annyi mindent, közeli életeteket, otthonokat, helyeket, életszakaszokat töröltek el.

Az ősök számára ez adottság volt, az utódok pedig ráéreztek. Volt, amire korán és könnyebben jöttem rá, és volt amire csak hosszabb tapasztalatok és tanulmányok nyomán.

A nyelvek különbözősége elég egyértelmű volt; a szomszéd Maris néniével csak magyarul lehetett beszélni, ahogy a falubeli gyerekekkel se lehetett másként. Csak egyszer hallottam kiskorúakat egymás közt svábul beszélni, Ófaluban, amikor egy barátommal elbringáztunk oda, miután elkészült a *betonút*. Az elszigeteltség, a megközelítés nehézsége elősegíti a kultúra konzerválódását.

A svábok – és más németek – vándorlása, szervezett betelepítése mintegy háromszáz évvel ezelőtt, a Magyar Királyságnak a török megszállás folytán elnéptelenedett területeire irányult. (Pár éve egy Hölderlin-esszét olvasva arról értesültem, hogy ezzel kolonizálták volna a korábban *Schwäbische Türkei*, *Sváb Törökország* névvel is illetett területet. Az amerikai posztkoloniális ideológia importja olyan áthatóvá vált az akadémiai közegben, hogy másként már nem is képesek érzékelni és értelmezni a tényeket. A sváb „kolonizáció” kapcsán persze törökökről szó sem esett.)

Ez a népvándorlás – a korábbiakkal ellentétes irányban – Nyugatról Keletre, nagyrészt vízi úton, a Dunán zajlott. Az új települések is főként a folyóhoz közel eső vidékeken jöttek létre, ezért is nevezik németül őket *dunai sváboknak* (*Donauschwabern*). Ők is úgy vélték, ahogy Hölderlin írta a Duna alsó szakaszáról szóló költeményében: „itt akarunk építeni. / Mert folyamok teszik termővé / A földet...” (Az *Iszter*). Bár számukra Hölderlin *unbekannt* volt, mert akkor még meg sem született.

Velem csak Nagyanyám beszélt kizárólag az anyanyelvén, mivel törte a magyart, aminek egyébként a különféle tájszóláselemekből keveredő kiejtése folytán megvolt a maga bája. Nagyvonalú és játékos természeténél fogva amúgy sem feszélyezték túlzottan a szabályok, a nyelveket is könnyedén kezelte; magyarul is képes volt rímes szójátékokat fa-

A 996. és 1036. oldal közötti összeállítás a Pécsi Német Önkormányzat támogatásával jelenik meg.
(A szerk.)

ragni. Humora és lazasága révén eléggé kilógott a rokoni közezből. Ebben bizonyára közrejátszott származása is: Theresia Patton a vallon ágról érkezett. Családnevének nem kifejezetten német hangzása folytán a családi legendárium franciának vélte. Ahogy Patton tábornokot is, jöllehet ő angolszász volt, a többi Patton.

A francia kapcsolatot Nagyanyám mély barna szeme és fekete haja is alátámasztani látszott, bár abból nem sokat engedett látni. Mindig sötét fejkendőt hordott, amit csak esténként vett le, és bontotta ki hosszú, feltűzött copfjait. A kendő alatt sokáig még fehér fejkötőt is viselt, ami olykor mint *Haubi*, máskor mint *Tschebelje* volt említve, mindig némi humoros színezettel. Elég komikus ruhadarab volt, ez a nevekben is kifejeződött. A *Tschebelje* már akkoriban is furcsa hangzásával (csébelje) tűnt fel; a *csé* hang nem nagyon fordul elő a németben, valamiféle magyarizált szónak sejtett, amiből volt jó néhány. Ám rákeresve más irányú hatás derült ki: a *Schweizerisches Idiotikon* szerint a *Tschäbi* „horpadt, ferde, elnyúlt kalap”, *Schäppi*, *Schapó*.

A Pattonok vallóniai eredete egy Amerikába szakadt rokon családtörténeti kutatásai nyomán vált bizonyossá. A nyugállományba vonult magándetektív levéltári vizsgálódásai alapján a 16. század elejéig tudta visszavezetni a családfáját: Melchior Patton az 1600-as évek közepén vándorolt ki Vallóniából, a mai Belgium déli részéről, és telepedett le a közép-németországi Mömbri városában. Egyik leszármazottja száz évvel később egy hozzánk közeli falu, Bonyhádvarasd adólistáján szerepel.

Nagyszüleim egy kis zsákfaluban éltek, amelynek 1829-ben kelt leírása szerint: „Ladomány fekszik egyenes völgyben, áll egyenes egy utzából, rendesen építve. Vagyon 18 ház, 30 pár, 254 lélek, mind pópista. (...) némelyek értik a magyar szót is”.¹ A falu mérete és jellege a következő százegynéhány évben sem változott, a II. világháborút követő ki- és betelepítésekig egynyelvű maradt. Nagyanyámnak se szüksége, se alkalmá nem volt arra, hogy magyarul tanuljon. A legközelebbi kisváros zsidó kereskedői, akiknek terményeiket eladták, beszélték a nyelvét. Ha nem a németet, akkor a jiddist, amit a sváb felől amúgy is jobban lehet érteni – legalábbis amikor Jeruzsálemben a jiddisül beszélő Chaimmel szóba elegyedtem, ezt tapasztaltam.

A zsidósággal először akkor találkoztam, amikor ’63-ban Bonyhádra költöztünk: Kohn bácsi személyében, aki szódásként járta az utcákat. Jelenség volt maga is, méginkább az, amivel megjelent: két szürke szamarával, és a szamarakhoz illő, a szokásos lovasszekerek méreténél kisebb kocsjával. Amint jókora szakállával és a helyi mértéknél hosszabb hajjal, kezében csengőt rázva időről időre befordult a sarkon, nemcsak az asszonyok gyűltek szóadásvegekkel a kocsija köré, hanem az utcabeli gyerekek is odasereglettek.

Szinte szüntelenül mosolygott. Mosolyában volt valami különös, amit aztán más arcon láttam viszont, és csak jóval később kezdtem érteni: a már mindenen túli, megértő és szomorú mosoly volt ez; az arc sokat tudó és szenvedésen edzett nyugalma. Mintha kissé már a túlsó távlatból tekintett volna vissza. Amiben, oly sok társához hasonlóan, lehetett némi jártassága. Ez a mosoly – ha emlékezetem nem csal – még akkor sem hervadt le arcáról, amikor a „nagyfiúk” csúfolni kezdtek, csak szeme vált ilyenkor haragosabbá, és a szamarak közé csapott.

A mosoly mögött rejlő Nagy Utazásról, a két elnéptelenedett zsinagóga romjain kívül, családtörténetünk idevágó fejezetéből értesültem: az osztálytársakról, a barátnőkről, akik „nem jöttek vissza”; Klienenbergékről, akik, mielőtt el kellett menniük, elhozták a családi porcelánjaikat, s mikor visszatértek – Palesztinába menet –, eljöttek érte. A Nagyanyámról, aki élelmet vitt nekik a gettóba, és az őrtálló „fajtársa” közbenjárása folytán majdhogynem maga is a kerítésen belülré került.

Nagyapám is az anyanyelvét használta otthon, bár már fiatalon megtanult magyarul, izes kiejtéssel beszélt. Afféle „cseregyerekként” egy ismerős szekszárdi családnál sajátí-

¹ Cserna Anna – Kaczián János: *Egyed Antal összeírása és 'Korrajz Tolna Vármegyéből'*, Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 1986.

totta el, akikkel – ők is bortermelők lévén – kapcsolatban álltak. Amíg ott járt, a magyar család gyereke tanult náluk „németül”. Nyelvtudása később a téeszcsé kollektívájába kényszerülve tovább javult, amit aztán kórházi dolgozóként tökéletesített.

Nagyanyám a köztes nyelvi helyzetet – úgy a némethez, mint a magyarhoz képest – elég jól érzékelte, különösen azt követően, hogy a hatvanas években Crimmitschauban, a korabeli Kelet-Németországba kitelepített testvérénél töltött néhány hetet. Mondta is időnként a visszalátogató rokonoknak: *Konet ungrisch, konet deutsch*. Nem tudni se magyar, se német. (Németül: *Kann nicht ungarisch, kann nicht deutsch*.)

A standard németet a bécsi rádió révén ismertem meg, amit Anyám szinte állandóan hallgatott, mivel úgynevezett háztartásbeliként nem kellett munkába járnia. Tennivalója volt azért bőven, mert a falusi tanítók állattartók is voltak – *pedagógusföld* járt nekik; a kukoricatörésben nekem is részt kellettennem; nem egy kellem. Mindig voltak disznók, tyúkok, olykor pulykák is, és az állatok ellátása többnyire Anyám dolga volt.

Az osztrák német máig kellemes dallamán túl az időjárás-jelentés visszatérő fordulata vált maradandó nyelvemlékemmé, pontosabban a félreértése: nem tudtam ugyanis mire vélni, miért biztatják a hallgatókat *Matsch- und Schneereisenra*, azaz latyakos és havas utazásokra. A mi dialektusunkban ugyanis a ma használatos *Reifen / gumibroncs* szó nyilvánvalóan nem létezett, csak a lovas kocsi fakerekének fém pántja értelmében, ezért csak is a hangzásban közeli *utazásokra / Reisen* gondolhattam...

De-németesedés

A különbözősnek a nyelvek között húzódó határokon kívül volt még egy s más területe, s persze a svábokon belül is léteztek választóvonalak. Hozzánk képest valamivel távolabb és lentebb kaptak helyet a hallgatólagos hierarchiában a *luthranerek*, a lutheránusok. Akik nem csupán konfesszionálisan különültek el, hanem felmenőik más vallási fennhatóság alól, más vidékről származtak, így aztán a tájszólásuk is másként szólt, mint a miénk (ha nem is annyira, mint két svájci falu a Jungfrau két oldalán).

A tárgyakban nem nagyon lehetett érzékelni a különbözőségeket, sokkal inkább az archaikus paraszti világ manifesztálódott bennük. Ahogy az elmúlása is. A rozsdásodó vaseke az „eke szarvával”, két faborítású fogantyújával és eltérő átmérőjű kerekeivel. Ami sokáig érthetetlen volt; látni kellett a lóval szántást, ahol a kisebb kerék már az előzőleg felszántott és felmagasodó barázdákon ment, míg a nagyobb a mélyedésben.

Abban a néhány könyvben, ami a házukban volt, ugyancsak kevésbé jelent meg a két kultúra; a *Szabad Föld* Kalendáriumán és a *Méhészet* évfolyamain kívül magyarul más nem volt olvasható, németül csak imakönyvek és a kódex külsejű, néhány öltéssel összevarrt borítójú *Evangelium*, egy Újszövetség-kivonat, Nagyapám vasárnapi olvasmánya. Hallottam aztán további német könyvekről, amelyeket ajándékba kaptak, de Dédnagyanyám a háború végén elásta őket. Lépése nem volt teljesen indokolatlan, bár jobb lett volna, ha csak rejteket talál nekik. Félelmét feltehetően nemcsak a háborús helyzet, hanem az őket közelebből érintő előzményei is táplálták.

A két háború közt fellángolt magyar nacionalizmus támadásai főként a zsidóság ellen irányultak, de a legnagyobb lélekszámú kisebbségként a németeknek is jutott belőle. Az erőszakos magyarosítás hatására a német kulturális egyesületből 1938-ban megalakult a Volksbund der Deutschen in Ungarn. Ennek vezetője Franz Basch lett, akit korábban „nemzetgyalázás” vádjával bíróság elé állítottak és börtönbüntetésre ítélték, mert a hozzánk közeli Bátaapáti községben a tömeges névmagyarosítás ellen emelt szót.² A későbbi-

² Spannenberger Norbert: A Volksbund. Egy népcsoport nemzetiszocialista szervezete, vagy emancipációs kisebbségi egyesület? *AETAS* 2000/4.

ekben a Volksbund egyre inkább a náci Németország befolyása alá került, és megosztó hatása a rokonságunk körében is érvényesült. Apám családjában többen volksbundosok voltak, Nagyapám kivételével, akit ennek ellenére velük együtt üztek el. Így aztán nem is találkoztam vele soha, a hatvanas évek elején hunyt el (Nyugat-)Németországban.

Anyai nagyszüleim az ellen-Volksbundba, a „Hűséggel a hazához” mozgalomba léptek be, ennek formális jelentősége volt, semmiféle tevékenységről nem hallottam, míg a volksbundosok gyűlésekre jártak, felvonultak. Talán ennek köszönhető, hogy maradhattak, bár sok esetben ez sem bizonyult garanciának; majdhogynem teljesen esetleges volt, ki maradhat, és kinek kell mennie ... Az adott helység közösségének összetétele, belső viszonyaik, rokon- és ellenszenveik, és főként adminisztrációjának tetszése, önkénye, korrumpálhatósága játszott meghatározó szerepet.³

Apám könyvei között is sokáig csak a *Sprach-Brockhaus* értelmező szótár volt az egyetlen német könyv, mivel grábóci szolgálati lakását a háború alatt kifosztották, berendezését széthordták. Négyéves hadifogsága után hazatérve csak a bútorai egy részét sikerült a falubeliektől összeszednie. Később aztán a „szocialista német állam” könyvkiadásának köszönhetően került néhány klasszikus is a házba. A szótárt gyerekként szerettem lapozgatni, különös rajzolatú, részletgazdag illusztrációi miatt. Olvasni amúgy sem tudtam volna gót betűi folytán. A gótot csak egyetemi éveim alatt sajátítottam el valamelyest, amikor némi zsebpénzért az *Arbeiter Zeitung* 1900-as évfolyamából gyűjtöttem csoporttársam történész anyjának munkásmozgalmi híradásokat. A talált anyaggal időnként felkerestem őt a Párttörténeti Intézetben, ami a korabeli Néprajzi Múzeum – az egykori Kúria – déli oldalában működött, és a folyosóiról nyíló ajtókon – vélhetően a mozgalmi körökben dívó *éberség* jegyében – nem voltak nevek. Az újság Nietzsche haláláról is tudósított; ez az egyetlen hír maradt meg máig.

Goethe *Itáliai utazását* is gót betűs kiadásban szenvedtem végig, noha amúgy elég élvezetes olvasmány. A formás és könnyen felismerhető antikvához képest, amelyet már a rómaiak is használtak, érthetetlen, miért terjedt el és használták sokáig, még Angliában is a gót betűs írást. A (neo)román betűkhöz képest – amivel ezeket a szavakat is írom – a gót olyasfajta eltévelyedés, mint amit manapság a fekete romantikába révült gót fiatalok stílusa mutat. Fennmaradása a korabeli német nyelvterületen nem kis mérvű identitásínséget, ősiség-ábrándot és más zavarokat mutat, csúcspontja a birodalmi téboly, amikor az ettől eltérő betűtípusokat be is tiltották.

Manapság gót betűt szinte már csak a *Neue Zürcher Zeitung* élén szoktam látni; lapcímlógóként alkalmazták, minden más, ami benne van, már más tipográfia. A zürichi újságnak, továbbá két másik lapnak köszönhetően ismertem meg a német sajtónyelvet, némileg sajátos körülmények között. Az egyetem után két nyáron át a tihanyi révnél németországi ismerősöm szörfkölcsönzőjeként dolgoztam, majd tanítottam is a széllovaglást. A szálloda portásaitól kollegiális kedvességből nap mint nap kaptam a *Zürcher*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* és a *Frankfurter Rundschau* előző napi, eladatlan példányaiból. Így aztán volt alkalmam az összehasonlító olvasatokra is (a svájciak a németeknél tágasabb perspektívából szemlélték a világot, ők francia forrásokból is tájékozódtak az angol mellett). Felfedeztem a feuilleton tájainkon akkor ismeretlen műfaját és minőségét (ebben a német lapok voltak erősebbek; akkoriban az FAZ olykor még konferenciákról is tudósított). Ma már csak ezt olvasom, a történeésekről a szalagcímek alapján tájékozódom.

Az első német könyvet a hatvanas évek elején kaptam, bár elolvasni még nem tudtam, de szokatlan színészsége miatt emlékezetes maradt, annyira különbözött a Móra és más korabeli – romániai és csehszlovákiai – kiadók gyerekkönyveitől.

³ Erről ad átfogó képet könyvében Ritter György: *Hazáink*, Napkút, Budapest, 2018.

Kezdeti német olvasmányaim eredetüket tekintve amerikaiak voltak: Brigitta kuzintól jöttek a *Donald Duck* füzetek. Ezekben a szövegbuborékok tőmondatai majdnem olyan egyszerűek voltak, mint a sűrűn előtüremelő hangutánzó szavak ... Tőle később is érkeztek különféle, a haladó országokban hozzáférhetetlen kultúrkincsek, így '69 körül egy köteg kislemez, köztük a *California Dream*, a korszellem sűrítőménye és egyik csúcsa, a borítóján a négytagú *Mamas and Papasszal* egy fürdőkádban. Egyszer pedig Rudi unokabátyám hozott egy *Esther és Abi Ofarim* LP-t, ez lett a harmadik nagylemezünk *A Mosoly Országá* és a *Csárdáskirálynő* mellett.

Más rokonok is hoztak kislemezeket, de azok az úgynevezett *Heimatlied* hasonlíthatatlan műfajába tartoztak, és provinciális nosztalgiában ázó negédességük folytán számomra éppoly élvezhetetlenek voltak, mint a sváb népzeneének is nevezett sramli. Ezt lakodalmon néha élőben, magyar nóták társaságában élvezhettem, szombatonként pedig családilag a rádió úgynevezett nemzetiségi műsorában voltam kénytelen hallgatni.

Ez aztán elmúlt, eltűnt, ahogy annyi más erről a vidékről. Amikor egy budaörsi sváb kerekasztal-beszélgetésen vettem részt, megkérdeztem, svábul, németül vagy magyarul beszélgessünk, a közönség választása az utóbbira esett. Pár éve a *Schwabenzug / Svábvándorlás* egyetemi projekt kapcsán az egyik német diák méltán vetette fel: *Mi van jelen? Mi valóságos?* Mert mi is van jelen a svábok valóságából? Hiszen a közép-európai történelemnek ez a jelensége szinte már nincsen, fokozatosan eltűnt, s leginkább az emlék színezte képzelet projekciós felületeként működik – már nem jelenvaló, csak elbeszélésekből, tudósításokból, fényképekből, levelekből és ereklyékből áll.

Ami az egykori német kulturális zárványból megmaradt, az elég csekély: néhány idős ember, sok emlékekkel; helytörténeti múzeumok, nosztalgiák és számos kínos stíluskombináció, amelyhez hasonló posztmodern variációk minden felbomló tradicionális kultúrában nagy számban fellelhetők.

Re-németesedés

Rokonaim elűzése rám nézve nem kevés kedvező következménnyel járt. Ez a másféle *svábvándorlás* a II. világháborút követően, több lépcsőben történt. A dunai svábok felét elűzték és szétszórták. Így aztán rokonságom egyik része a Rajna mellékére, a másik pedig Thüringiába került, ahol már földjük nem lévén, szakmákat tanultak, iparosok lettek, néhányan, mint Eva unokanővérem, főiskolát végeztek.

Számukra Németország (akkoriban *Nyugati*, illetve *Keleti zóna*, a későbbi NSZK, illetve NDK) nem volt valamiféle hűn áhított „anyaország”, nem lévén vele élő kapcsolatuk; a kötelekek már száz-kétszáz éve megszakadtak. Már csak azért sem érezték anyainak, mert az odaérkezőket olykor *magyar cigányoknak* nevezték. (Ez a fajta mély „faji” felebarátság a közeli magyar múltban sem ismeretlen; az erdélyi magyar menekülteket és vendégmunkásokat is nevezték „románoknak” a nép körében.) Mentségükre legyen mondván, nekik a háborút követően a rokonaim nélkül is volt elég bajuk. Továbbá tetemes kulturális szakadék is húzódott köztük. Ez a földművelő életmód változatlanságából, az önellátásban és elszigeteltségben töltött évszázadokból adódott. Izolált helyzetük nemcsak archaikus hagyományaik fennmaradásával járt, hanem a közösségek fejlődésképtenségét, továbbá az egykor hátrahagyott honi környezettől való leszakadásukat is elősegítette. A korabeli német kultúrával való kapcsolatot – a kommunikációs nehézségeken, utazási tilalmakon és hatalmi korlátozáson túl – a 18. századi vidéki tájszólásuk sem könnyítette meg. A különféle – és a magyarban egykor létezőknél sokkal erősebb – dialektusok folytán nem volt könnyű a mai németre való átváltás.

Nagynénémék az első hullámban egy Rajnához közeli faluba, Martinthalba kerültek. Hányatott sorsuk ellenére már a hatvanas évek közepén megnyitották saját fogadójukat

A völgykilátáshoz (Zum Talblick). Ennek áldásait első németországi utam során élvezhettem; rám akkor, kilencévesen különösen a szabad hozzáférésű jégkrémes hűtőszekrény hatott, annál is inkább, mivel a tartalmát képező, a szívárvány összes színében pompázó, ízek és fajták sokféleségében kínáló jejes műfaj itthon jószerével ismeretlen volt. Ahogy az utcai rágógumi-automaták és a Matchbox-játékautók is más világállapotot mutattak. Az utazás fénypontja a hajózás volt a Rajnán; a szomszéd kisváros, Eltville kikötőjétől Loreley legendás szikláig – mesebeli tájak, szirtek, a szigeteken várak, a szőlők között kastélyok.

Ennek az utazásnak a rokoni szálakon érkező tárgyak és látogatások mellett volt egy alapvető hatása, amire jóval később, Szilárd barátom példátlanul szomorú gyerekkoráról szóló könyvének olvasásakor ébredtem rá.⁴ Ugyan nekem is bőséggel jutott a szegénységből; sóvárogva néztem azokat az osztálytársakat, akik kiflit hoztak uzsonnára, mert 40 filléres kiadás nem fért bele az adósságtörlesztéssel és sváb spórolással terhelt családi kasszába. Nem mintha éhezünk volna, a szendvicsbe mindig került valami; a disznóvágás után kolbász vagy hurka, vagy ha nem, akkor főtt tojás. Méz is bőven csorgott Opa méhészetéből, de a szombati kakaós kalács eseményszámba ment. A szocialista falu szürkesége mellé nekem adatott egy alternatív, élénkebb és derűsebbnek tetsző másik világ. Ami különösen a gyerekkorból kinőve vált számomra egyre érdekesebbé.

A házunkkal átellenben lakó barátomnak is voltak rokonai a Nyugat-Németországban, ennek köszönhetően járt nővérenek a BRAVO magazin. A lap java részét popzenei híradások, szövegek és fotók képezték, de volt benne még mindenféle más, divat és szexuális tanácsadás; akkor szinte maga volt a szinkron másvilág. A hozzáférhetősége tényének helyiértékét csak a korabeli lapkörnyezet fényében lehet igazán érzékelni. Akkortájt, a béketábor magyarországi lágerében – a francia kommunista párt kiadójának PIFF című gyereklapján kívül – kizárólag a *Szovjetunió*, a *Dolgozó Nő* és más hason minőségű külföldi lapokhoz lehetett hozzáfutni. A honi *Magyar Ifjúság* pedig a Kommunista Ifjúsági Szövetség kiadványa volt, ahol a mozgalmi élet mélységeibe nyíló bepillantásokon túl némi zenéi anyag is előfordult, de az is többnyire hazai felhozatalból állt.

Apám, aki orosz és ének mellett németet is tanított az iskolában, egy ideig vasárnapként nekem is rendes, tankönyvi alapú órákat adott. A történetek ostobasága éppúgy taszított, mint a nyelvtani vonala, akárcsak az atyai pedagógia, ezért ha lehetett, inkább a tévémeccsre hivatkozva igyekeztem elodázni, bár az sem különösebben érdekelt. Később lelkesedésem láttán felhagyott az okítással. Így aztán a *der die das* többnyire megvan, de a melléknevek ragozása hozzátétőlegesen megy, lévén ez a svábben inkább elmormolódik, mintsem hogy kimondódna. Mivel a helyesírásban sohasem voltam tévedhetetlen, már a régiben sem, nemhogy az újban, ezért ha németül írok, végképp a hálójánáláira hagyatkozom.

A felnémetben való elmélyülésem könyvekkel folytatódott; tizenhat évesen kezdtem bejárni Szekszárdra a Megyei Könyvtárba, ahol nyugati német lapok is szabadpolcon álltak. Valami helyi érdekeltségű *deal* lehetett, mert a hetvenes évek elejének „reálisan létező szocializmusában”, kivált vidéken, korántsem volt magától értetődő, hogy *Der Spiegel* lehessen olvasni. (A könyvtárosoknak köszönhetően előfordultak ilyen anomáliák; egy debreceni fiókkönyvtárban is megvolt a *Traktatus* Wittgensteintől, noha nagyobb bibliotékákban se nagyon lehetett fellelni.)

Első fordításomat egy történelmi szemináriumra készítettem, hosszú volt és érdektelen, de gyakorlatként hasznosnak bizonyult. Kevésbé hasznos, de tanulságos volt egyetlen javadalmazott tolmácsi működésem, a Vakok és Gyengénlátók delegációja számára – a szocialista országok szövetségeinek találkozáján. Ezen tartalmi tevékenység nem történt, annál inkább volt evés-ivás és országai pártvezéreinek éltetése, akik a szólamok

⁴ Borbély Szilárd: *Nincstelenek*. Jelenkor, Budapest, 2013.

szerint még a vakok számára is a világosság fáklyáit hordozták. Nem vágytam hallani ilyesféle fordulatokat, melyekben különösen a román szövetség vezetőjének tirádái bővelkedtek, nemhogy még hallassak is hasonlókat. Bár *a valóban létező szocializmus* – ahogy a haladó nyugati erők emlegették – ilyen világtalan performanszt szemlélni keveseknek adatott.

A költészet és filozófia nyelvét Ancsel Éva műelemző szemináriumának köszönhetően kezdtem elsajátítani, aki Hölderlin verseit tágas szellemi közegben értelmezte. Egy ponton filozófus interpretátora, Heidegger neve is fölmerült, akinek írásait aztán többedmagammal együtt olvastuk és próbáltuk megérteni. Ez nehéz feladatnak bizonyult, nem is csak a gondolatok súlya, hanem a nyelvezete miatt, mivel szélsőségesen és önkényesen etimologizáló fogalomfejlesztései folytán mondatai olykor a „bennszülöttek” számára sem könnyen felfoghatók. Ezért aztán tetemes részük nem is fordítható.⁵

A szeminárium maradandó hatásának bizonyult; Caspar David Friedrichről és Hölderlinről írtam a szakdolgozatomat,⁶ és mivel a „költők költőjének” poézise az antik világgal is folyvást interferált, a görög neveknek és helyeknek számomra azóta is van némi hölderlini akusztikája.

Terepmunkák német területeken

Korántsem volt mindig magasztos a konkrét kultúrával és képviselőivel való találkozásom. Első felnőttkori nyugati utamon autóstoppal jutottam el Karlsruhéig, ahol hús-vér mivoltában találkoztam *a nemzetiszocialista* némettel. A *Jugendherberg* szálloda gondnokának képeben került elém, aki életkoránál fogva a Hitlerjugendben vagy még súlyosabb szervezetekben szocializálódhatott. Ennek agresszív alkatán túl úgy adta jelét, hogy még a szálló szobáiban is a farkaskutyája társaságában közlekedett.

A német realitás további rétegét az Iflinger-rokonok rauenthali kovácsműhelyében ismertem meg behatóbban, ahol a további, tengerhez vezető utam költségeinek előteremtése végett dolgoztam. A szomszéd faluban lévő kisüzembe Rudi unokabátyám Volkswagen-bogarával jártam át, aki akkor már évek óta teniszszedzőként tevékenykedett Spanyolországban. Jogosítványom ugyan nem volt, de vezetni tudtam; minden eshetőségre készen nálam volt a diákoknak járó MÁV-igazolványom ...

Satuval ellátott fúróállványon kellett különféle alkatrészeket megmunkálni, amiben már volt némi gyakorlatom. A korabeli heti egynapos *politechnikai* képzésnek és a kiváló Simon tanár úrnak köszönhetően valamelyest megtanultam nemcsak a fúrógépet, de még a vasesztergát is működtetni, a tokmányt és a kést szakszerűen kezelni. A műhelyben mellesleg az anatóliai folklórba is némi betekintésem nyílt, mivel a mellettem dolgozó kolléga folyvást melankolikus török munkadalokat dünyögött.

Egy hétvégén Kornélia kuzin lovastúrára hívott. Apja, Jakob, a falu jól menő hentese nemcsak tehető, hanem nagyvonalú is volt, mindkét lányának vett lovat. Amúgy sem volt szűkkeblű; valahányszor találkoztunk, megtámogatott egy 50 márkással;⁷ amikor pedig nálunk járt, még a Mercedesét is kölcsönadta. Lehet, hogy ezzel ellenpéldát is akart adni. Elmondta ugyanis, hogy amikor Apámmal egyszer Pesten járt, moziba mentek, de neki kint kellett megvárnia a film végét, mert *nem volt neki való*. Amit erős kétellyel kell

⁵ Néhány írását később lefordítottam: Heidegger: *Útban a nyelvhez* (Helikon, Bp., 1991.), továbbá technika- és tudományfilozófiai írásait, in *A későújkori józansága* I–II. (Szerk. Tillmann J. A., Göncöl, Budapest, 1994, 2004).

⁶ Ennek Friedrichről szóló része megjelent: Caspar David Friedrich alkonyi lépcsőin, *Művészet* 1986/3.

⁷ Az euró bevezetése idején 2:1 cserearányú volt, de az euró azóta jelentősen inflálódott.

kezelni, mert a negyvenes évek keresztény úri közepszer uralta, penetráns prűdériával átjárt kultúrájában aligha volt mozi, ami megzavart volna egy serdülő ifjút érlelődésében.

Lovagolni első egyetemi évem alatt Debrecenben valamelyest megtanultam, de a kurzus során az ügetésnél tovább nem jutottunk, mert a karámon belül kellett maradni, ami nagyobb nekilendüléseknek nem adott teret. A Rajna fölötti hegygerincen viszont lehetett vágatni is. A vágta nem pusztán a ló megülésének egyik módzata, hanem a lovaglás veleje. Hasonlíthatatlan alaptapasztalat; az állat sebes futása hullámlázó áramlasként hordoz, az összehangolódás az animális testtel teljessé tud válni.

A kilovaglás a végén még egy további egzisztenciális élménnyel járt: ahogy visszaértünk a karámhoz, a hazatérés örömeiben lovam hevesen ugrándozni kezdett, majd levett magáról. Fejjel értem földet, és noha elég nagy ütés ért, nem vesztettem eszméletemet, de lefagyott a kép, és megállt az idő. Ilyen lehetett a *nunc stans*, az álló most, amit a középkori filozófusok kontempláltak. Nekem akkor nagyon is érzéketes mivoltában mutatkozott meg.

A nyugatihoz képest a keleti német valóság nem volt különösebben ígéretes, viszont megannyi kontrasztban bővelkedett. Állaga ugyan alig különbözött a korabeli kelet-európaiótól, de volt néhány kirívó sajátága, ami részben a porosz tradícióból származott: a Frigyesek által militarizált mentalitásra előbb a nemzeti-, majd a nemzetközi szocialista rendszerek erősítették rá.

Más színezetű volt az NDK a színek tekintetében is; a designban és az építészetben a pasztellek domináltak. Az utcákon vajszerű és halványárga Trabantok és Wartburgok, az újjáépített városokban fakókék és piszkosfehér középületek. Aztán a nálunk már szokatlan méteres szlogenek sokasága. Ezek az ötéves tervről, a szovjetekhez fűződő örök szövetségről és más ilyesféle álságokról szóltak. A „népi demokratikus” német dadaizmust talán csak a kései román múltja felül. Legszebb példáját 1984-ben, a klasszikus műveltségnek a megszállók szolgálatába állítását nem Orwell regényében, hanem a Lipcse melletti idomtalan emlékmű, a *Völkerschlacht Denkmal*, az 1813-as Népek csatájára emlékeztető építmény tövében láttam egy plakáton, ahol a Kreml felől *Ex oriente lux* felirattal jött föl a hajnal.

Ich bin ein Berliner

A rokoni kötelékek idővel elhalványultak, de új kapcsolatok alakultak, barátságok szövődtek. Uwe először egy barátjának oldalán tűnt föl Budapesten, később főként Berlinben találkoztunk, nála laktunk a Prenzlauer Bergen. A költészet művelése mellett szerkesztője volt a *MIKADO* című féllegális lapnak, mely utóbb „az NDK legfontosabb és legmagasabb művészi értékű független lapjának” (Wikipédia) bizonyult. Itt jelent meg egy esszém Klaus Nomiról, amelyben a hallatlan énekes és lenyűgöző jelenség értelmezésére tettem kísérletet, eléggé kezdő lévén akkor az írásban.⁸

Az esszét a nyugat-berlini Merve Kiadónak is elküldtem, de nem érkezett reakció. Pár hónappal később csengettek, az ajtóban egy negyvenes éveiben járó, élénk tekintetű vékony nő állt, fején kis kalappal, mellette egy idősebb, magas férfi; Heidi és Peter – maga a teljes, kétszemélyes kiadó. Grazban jártak a Steirische Herbst fesztiválon, és erre kanyarodtak, és a város mellett érdekelte őket a dolgozat szerzője is. A Luther utcában laktak, egy fiatalabb fazonnal, aki kocsijával hozta őket, de *lover* is volt, meg *dealer* is. Marokkói hasisból jókora készletet hozott magával, amiből időnként tekert és körbeadott egy nagy szálát; füstfelhőket magunk után húzva jártuk a várost. Néhány napig maradtak, összeba-

⁸ Magyarul *Tartóshullám – Jövőlág 2. – A Bölcsész Index antológiája* 1985.

rátokoztunk. A Nomiról szóló szöveget nem jelentették meg, de a Caspar David Friedrich-ről szóló esszém belekerült a következő magazinjukba.⁹

Később megkaptam a könyveiket is, melyeket az útra magukkal hoztak, csak nem engedtek át a határon. Hazatérve aztán elküldték a Tántimnak, aki következő látogatásakor el is hozta a mintegy másfél folyóméternyi Merve-kiadványt. A babaarcú öreg hölgyről nem gyanították a vámosok, hogy szellemi csempészárut szállít. Így aztán a nyolcvanas évek közepétől kezdve olvashattam Blanchot, Cage, Deleuze, Lyotard, Serres, Virilio és Böhrringer könyveit, ami a korabeli alvadt közegben különösen frissítő volt.

Először a Fal leomlását követő tavaszon jártam náluk a Kiadóban, ami egy hatalmas teremben, a Crelle Strasse egyik gyárépületének hátsó szárnyában székelt, melyhez teherlift is tartozott. Egyszerre volt munkahely, raktár, alkalmi kiállítótér és rendezvényterem, továbbá archívum és lakás; Béla barátommal mi is ott aludtunk egy beugróban. A falon húzódó ablaksorból a gyorsvasút fákkal szegélyezett pályájára lehetett rálátni.

Ezen a helyen elég sokan megfordultak; a szerzők és fordítók mellett a művészeti és zenei szcénákból is; korábban Cage is művelte itt a gomba-konyhaművészetet. Hannes Böhrringer is itt találkoztam először; a Merve adta ki első esszéketét. Ebből fordítottam a *Posztmodernitás. Gondolatfoszlányok a Kotányi Attilával folytatott beszélgetésekből* című írását, a Beke László szerkesztette *HASBESZÉLŐ*ben jelent meg.¹⁰ Böhrringer később, Beke meghívására egy féléven keresztül előadott a Képzőművészeti Főiskolán. Miután az első alkalommal kiderült, hogy a hallgatóság körében kevesen tudnak németül, kiültem mellé és tolmácsoltam előadásait.¹¹ Ez nem volt nagyon nehéz, mert élőbeszédben, ahogy írásban is, szinte mindig tömondatokban fogalmaz. Az órák után mindig beültünk valahová; a társaságban többnyire Kotányi vitte a szót, de elég jó emelkedésű esték voltak.¹²

Írásait fordítani számomra felüdülés volt, kilépés saját köreimből, a környező szövegek és vonatkozások szövevényéből, áthangelődés egy tágasabb hullámtartományra. A fordítás alighanem a legszorosabb olvasat. A nyelvek különbözősége, a szavak, kifejezések eltérő jelentés- és felhangtartományának, továbbá képvilágának és metaforikájának különbözőségeiből adódó feszültségek olyan erőteret teremtenek, ami a szöveg mélyre menő megértésére ad alkalmat. Amennyiben persze rendelkezik a szöveg ilyen szellemi sűrűséggel. Fordítottam már olyan filozófiai textust másról, amely kongott az ürességtől.

A gondolatok folyama a nyelv fénytörésében formálódik szóvá, majd szöveggé. Aki beszél több nyelven, annál interferenciák jönnek létre, alternatív lehetőségek merülnek fel, más színezetei szólalhatnak meg. Ebből eredően érzékletesebbé válik egy nyelv szeleme, a hangja, a dallama. Amire rá lehet hagyatkozni. A magyarban különösen, mivel nincs olyasféle fogalmi egyértelműség, mint a németben; a rokon értelmű szavaknak nagyobb a közös jelentéstartománya.

Böhrringerrel egyre gyakrabban találkoztunk, előbb néhány szimpóziumon, aztán többnyire náluk. Ahogy megszűnt a bezártság, évente jártam Berlinbe, olykor többször is. Egy idő után úgy tűnt, bizonyos fokig berlini vagyok, *ich bin ein Berliner*. Legalább annyira, mint J. F. Kennedy, aki ezt ékes amerikai akcentussal állította, sőt.

Kezdttem megismerni a művészeti szcenákat és az akadémiai közeget is. A nyugati egyetemek a *reálisan létező* jégkorszaka alatt legfeljebb vágyak tárgyai lehettek. Akinek

⁹ STOP ART. Ein Magazin. Merve, Berlin, 1987.

¹⁰ Hasbeszélő a gondolatban. A Tartóshullám antológiája, Bölcsész Index, Bp., 1987.

¹¹ Ezek megjelentek a Hannes Böhrringer: *Szinte semmi. Életművészet és más művészetek* (Balassi, Bp., 2006) kötetben.

¹² Kotányi Attilához fűződő barátságunktól indítva szerveztük a *Kotányi Attila művészetfilozófus: a mondott szó elkötelező ereje* című szimpóziumot (MOME, 2011). Az elhangzott előadások magyarul a *Lettre Internationale* 85. 2012 nyári számában, németül a *Tanzen wir Philosophie! Begegnungen mit Attila Kotányi* (Hg. von Hannes Böhrringer und J. A. Tillmann, Salon Verlag, Köln, 2012) kötetben jelentek meg.

mégis sikerült – akár tanulni, akár tanítani –, annak csak kivételes és többnyire kétséges kapcsolatok révén. A campusok valósága jóval kevésbé bizonyult vonzóknak. Amikor '91-ben a kasseli művészeti főiskolán jártam, egy docensi állásra kilencvenen pályáztak. Azóta a nemzetközi és az egyetemi helyzet más tekintetben fokozódott, a temporális szerződések időtartama rövidült, a tartós, *tenure* státusok lassanként megszűntek, a *publish or perish* présében sokasítani – és ami ezzel többnyire együtt jár: hígítani – kell a publikációkat. Jellemző Viola kollegina karrierje, akivel a braunschweigi főiskolán találkoztam: szerződése lejárta után egy évig Innsbruckban tanított, majd két évig Hildesheimban működött; annak utána Düsseldorfba járt, miközben mindvégig Berlinben lakott.

Nem különösebben vonzó a középserre polírozott korrektség, ahogy az elvárt genderelés sem, amire a német nagy lehetőséget ad, mivel a főneveknek nemük is van. Ennek a nemnek ugyan köze sincs semmilyen más nemhez, se nem biológiai, se nem társadalmi *genus*, ezért el is vetik a nyelvészek. Ennek ellenére van, ahol ildomos, máshol kötelező, sőt egyetemi közegben szankcionált ez a redundancia. Így ha történetesen portásokról írunk, akkor kíváncsodni tudatni, hogy a portás férfi és nő is lehet, ami ilyesféle formás megfogalmazásokra vezet: *PortierIn* vagy szóközbéni ponttal *Portier•In*. Pedig fölösleges extrákból épp elég a főnév-nagybetűzés. Ami kézzel írva csak nagyobb ív húzásával jár, az a gépelésben eggyel több billentyű. De minek?

Ich war ein Berliner

Ahogy a Nemzeti Elsötétedés Rendszerének árnya egyre több területet kezdett elborítani, és megszűnt a Magyar Köztársaság, bejelentkeztem Richard berlini lakásába. Nem terveztem odaköltözni, de az állampolgárság megszerzéséhez egy állandó lakcím a belépő. Mert korántsem pusztán politikai változás zajlott, hanem újra uralkodóvá vált a mélyeséges népi minőség. Amelyet érzékeny antennáival Erdély Miklós már a nyolcvanas évek közepén érzékelt: „A Magyarországon kibomlott értékválság és a nyomában fellépő erkölcsi és tudati zavar, úgy látszik olyan méreteket öltött, amely a világon egyedülálló és amely tekintetben – és ezt minden káröröm és csüggedés nélkül tudomásul kell venni – nagy nemzeteket előztünk meg.”¹³

Később kiderült, a magyar álladalom területén a jogbiztonság nem csak számomra vált kétségessé; az állami intézmények iránti kétségtelen bizalom jele, hogy Kertész, majd Nadas és Esterházy archívuma is Berlinbe került. Ahol senki sem fogja tudni lenyúlítani, széthordani, felégetni.

A berlini kerületi lakáshivatal ügyintézője leginkább egy laza értelmiségi alaknak, mintsem hivatalnoknak tűnt. Szövetségi szinten már nem jellemző ez a lazaság; állampolgárságot kapni manapság még magamfajta számára sem egyszerű. Régebben ez német származásúak esetében simán és gyorsan ment. Ennek megváltozása részint a Szovjetunió szétesését követően bevándorló mintegy kétmillió oroszországi németnek volt köszönhető, akik nem nagyon tudtak németül, olyannyira sem, mint a rokonaim, mivel a nyelv használata ott évtizedeken keresztül be volt tiltva. A hetven éven át tartó szovjet szocializáció pedig hatványozta az amúgy is meglevő kulturális különbözőségük mértékét.

Talán ennél is erősebb tényező volt a német önmegvetés '68 utáni elmélyülése, melynek következtében egy de-németesített multikulturális ország elképzelése vált közkeletűvé. Így a türkök vagy a togóiak sokkal kíváncsabbá váltak, mint holmi innen-onnan jött-ment németek. Ez a *Willkommenskultur* állami ideológiává és politikává válásához ve-

¹³ Erdély Miklós: [A kalocsai előadás] (1985), *Művészeti írások*, Képzőművészeti Kiadó, Bp, 1991. 201.

zetett, ami aztán a milliós muzulmán migráció elősegítésében és kezelésében tetőzött: *Wir schaffen es. Megoldjuk.*¹⁴

De nem csak e téren változott a helyzet. A mai német állam külföldön már nem áll ki a polgárai jogaiért; több tucat német (kettős) állampolgár török börtönök foglya. Így a német állampolgárság megszerzésének már nem sok értelmét láttam; amikor Richard házat vett és elköltözött, már nem jelentkeztem be hozzá. Berliin voltom múlttá vált. *Ich war ein Berliner.*

Sem-sem és is-is

A különbözős korai tapasztalata, amihez később továbbiak gyűltek, nem könnyítette meg a más közegekben való közlekedést. Amihez még a falusi világ zártsága, a társasági helyzetek hiánya is járult. Ez a kondicionáltság sokáig eléggé elszigetelt, és nem indított különösebben arra, hogy felismeréseim érvényesítésére, elgondolásaim másokkal való elismertetésére törekedjek. Így a mindenkori környezethez és uralkodó képzetekéhez való alkalmazkodás sem vált sajátommá. Meglehet, ezért is értem jobban a környező országokban felnőtt magyar barátaimat; talán jobban, mint ahogy az itteniek érték őket.

A különbözős sáncai akkor olvadtak le teljesen, amikor egy tánc- és mozgáscsoportba jártam. Az éveken át tartó rendszeres, nagy intenzitású találkozások során elmosódtak a kultúrák, személyiségek, sőt olykor még a nemek közti különbségek is. A zene és tánc áthangol, lebontja az izoláció határait. Hatására alábbhagyott bennem mindaz a tartózkodás, gátlás, félelem, ami a felnövekedés során képződött és gyülemlett föl.

Amióta nagyanyám meghalt, nem beszélek svábul; nincs kivel. Nincs körülöttem senki, aki értené. Évekkel ezelőtt egy pécsi patikában a sorban előttem két asszony fekete szoknyás-kendős *tracht*-ban svábul beszélgetett. Váltottam velük pár szót, elmenőben hallottam, amint az egyik azt mondja a másiknak: *ein Teutscher, egy német ...*

Ein Deutscher? Elég jól bírom a magyart, bár azért magyarnak is csak módjával mondanám magam. Annyi más mellett Erdély Miklós erre vonatkozóan is adott egy alapvető tanítást: az egyenlő távolságról, ami egyúttal egyenlő közelséget is jelent.¹⁵ Az egyidejű *sem-sem* és az *is-is* helyzetét. Amelyben egyik kultúra és hordozói iránti vonzalom változik a másikkal. És mindegyre előáll az ellenirányú dinamika is, a distancia pátosza. Aminek megvan a felhajtóereje és felszabadító hatása.

Köztes léthelyzetem folytán nem kell magamra vennem a történelmi bűnök terhé, ahogy nem kell osztoznom a Türk Tanácsba emelkedett ország tüneményes minőségében és világra szóló jó hírében sem. Bár mocsárvilágának kigőzölgéseit el kell viseljem. Nem tervezem a horizontális áttelepülést – hacsak el nem űznek, vagy tűrhetetlenné nem válik. Ha mennék, akkor már inkább Délre, de Krétánál akkor se tovább. A vertikális tengelyen pedig

„mindenütt felyül ég,
a' föld lészen alsó.”¹⁶

¹⁴ Tillmann J. A.: Nem könnyű németnek lenni, *Szombat*; 2018. 06. 07.; <http://www.szombat.org/politika/nem-konnyu-nemetnek-lenni>

¹⁵ Tillmann J. A.: „Nem hiszem, hogy még egy ilyen ember van a világon.” Erdély Miklós: A kalcedoni zsinat emlékére. In Erdély Miklós-Szimpózium. Múcsarnok. *Magyar Műhely* 110–111.; <https://www.c3.hu/~tillmann/irasok/muveszet/erdely.html>

¹⁶ Zrínyi Miklós: *Befed ez a kék ég*

IDENTITÁSKÜZDELMEIM

Szüleim emlékének ajánlom.

„A mai Magyarország legnagyobb nemzetisége a 220 ezer főre becsült németiség. Egyes ősei már ezer, mások csak néhány száz éve élnek együtt a magyarsággal. Az együttélés [...] *általában* gyümölcsöző volt. Válságossá csupán a második világháború időszakában, külső befolyás és belső meg nem értés folytán vált [...]. Ennek súlyos következményeit kellett viselnie a hazai németiségnek mindaddig, amíg a helyzete nem konszolidálódott.”¹ Ezt Bellér Béla írta 1992-ben. Lehet, hogy a helyzet konszolidálódott, de a következmények itt maradtak, sőt még generációról generációra tovább is örökítődnék. Talán célszerű ezt a kihívást kérdésként megfogalmazni, és egy kicsit radikálisabb formát adni neki. Gerhard Seewann ezt írta (2000-ben): „Mit jelent [...] 1945 katasztrófája, a magyarországi németiség az évben történt megterhelése a fasizmus és a nemzetárulás kollektív felelősségével, a rá következő kitelepítéssel, mely a kisebbséget számában a felére csökkentette? Mit jelent ez a katasztrófa mint az azt követő időszak napjainkig tartó fejlődésének kiindulópontja?”² Ezekre a kérdésekre megpróbálhatunk általános síkon is válaszolni, úgy sem könnyű. Kevés a valóban komolyan vehető munka, és általában nem érik el a többségi társadalom érdeklődésének ingerküszöbét.

Én most sajátos utat szeretnék választani: kimondottan szubjektív beszámolót szeretnék írni arról, hogyan határozta meg az életemet, az identitásomat és a gondolkodásmódomat az, hogy másodgenerációs kitelepített vagyok. (De ez nem is olyan egyszerű: csak úgy lehet megírni, ha egyszerre mind a három szintre figyelünk: [1] van a nagypolitika, a nemzetiségpolitika, sőt időnként a nemzetközi helyzet; [2] aztán vannak a közvetítő intézmények: a faluközösség, a rokonság és a család, és végül [3] jöhet csak a szubjektív életút.)

Nagyjából harminckét éves koromig fogom követni az élettörténetemet, ami nagyjából fedésbe hozható a Kádár-korszakkal, és annak nemzetiségpolitikájával. „A szocialista éra magyar nemzetiségpolitikájának mérlegét megvonva először is arra kell utalnunk, hogy egy ilyen politika csak az »automatizmus-tézis« annulálása után létezett, és ezért egy olyan időszakaszban, amely nem sokkal hosszabb, mint húsz év, vagyis 1968-tól 1988/89-ig tartott.”³ Az automatizmus-tézis (a szocializmus univerzalisztikus „értékek” mentén szerveződik, ezért a kisebbségek helyzete automatikusan megoldódik, illetve fel sem merül) a felső politikában, a német–magyar kétoldalú kapcsolatokban, a kulturális szférában talán valóban érvényét veszítette, de a mindennapokban azt lehetett érezni, hogy a vezetés szinte végig ragaszkodott ahhoz, hogy a szocializmus olyan társadalmi berendezkedés, amely minden kérdést nemzetközi és nemzetek fölötti síkra transzformál, és ezért a kisebbségekre, a belföldi kisebbségekre igazából nem kell figyelni. A kisebbségek mint kisebbségek nem részei a társadalmi közbeszédnek; ez a politika arra

¹ Bellér Béla: Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950. *Századok* 1992/2, 331. Kiemelés tőlem.

² Gerhard Seewann: A magyarországi németek fejlődése, a nyelv és tradíciók megőrzésének lehetősége, in: *Uő.: Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze*, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, 2000, 130.

³ Gerhard Seewann: Minderheiten in der ungarischen Innenpolitik 1949–1989/90, in: i. m., 61.

ösztönözte (hovatovább kényszerítette) a kisebbségekhez tartozókat, hogy maradjanak észrevétlenek és láthatatlanok; vagy azt is mondhatnánk, hogy az automatizmus-tézis az asszimiláció nagy továbblendítője volt. A korszak végére a nagypolitikának az volt a véleménye, de a társadalomnak is az volt a benyomása, hogy Magyarország magas fokúan homogén nemzetállam.

I.

(„*A hatvanas években nyár felé ...*”)⁴ Tizenkét-tizenhárom évvel a traumatikus 1944–45-ös időszak után születtem. A hatvanas évek közepén már iskolás voltam, otthon csak a német dialektust beszéltük, tulajdonképpen az iskolában tanultam meg magyarul. (Igaz, ezt megelőzte egy hosszabb kórházi tartózkodás a pécsi gyermekklinikán, ahol más beteg kisgyerekek tanítottak.) A faluban csak alsó tagozatos iskola működött, két tanítóval. Még az iskola előtt anyámmal mentünk el az iskolaudvar mellett, a gyerekek szavalóklubban mondták az egyszeregyet, nem értettem semmit, anyámtól kérdeztem, hogy mit mondanak. A falu (Szűr, német nevén Sier) lakóinak száma négyszáz és ötszáz között mozgott. 1963-ban épült meg egy bekötőút Himesháza felé, az izolált faluból ekkor zsákfalú lett. Ettől kezdve vitte a busz a felső tagozatosokat a szomszéd faluba. A falu amúgy is önmagába záródó közösség volt, a II. világháborúig csak németek laktak; körülbelül két évszázadon át körbeházasodások voltak, így a falu nagy része közelebbi vagy távolabbi rokonom volt. Az 1960-as évek közepén a döntő élményeim az NSZK-ból, Stuttgart környékéről látogatóba hazaérkező rokonok voltak. Mindig nyáron jöttek, a nyári szabadság idején. Ők a szó szűk értelmében nem is kitelepítettek voltak, hanem az 1944. őszi német mentesítő vonatokkal távoztak,⁵ sokáig Ausztriában voltak egy táborban, majd parasztként dolgoztak, végül onnan mentek tovább Németországba. És most néhány szó a családról: az apai ág tagjai is ezekkel a vonatokkal menekültek, de Ausztriából visszajöttek Magyarországra.⁶ Az anyai családom jómódú volt: ők maradtak. 1944 karácsonyán jöttek az oroszok, és mindenkit vittek a munkatáborokba, aki nem volt kiskorú vagy idős, vagy ágyban fekvő beteg. Igazán tragikus az ő sorsuk lett: a nagyon mostoha körülmények között sokan meghaltak, a nagyapám harmickilenc évesen, 1945 májusában.⁷ A nagynéném, anyám kilenc évvel idősebb nővére túlélte, ő tizennyolc éves volt az elhurcoláskor. Négy év után tért vissza (nagyon szerette elmesélni a „szabadon engedés” napjának történetét), a családi hagyomány szerint harminckilenc kilósan.

⁴ A fejezetek elején szereplő idézeteket Bereményi Gézától vettem.

⁵ Erről elsőként talán Vitári Zsolt írt: „A Volksbund azon erőfeszítései ellenére, hogy a lehető legtöbb németet evakuálják, a hazai németiség túlnyomó többsége [...] a maradás mellett döntött; így végül [...] kb. ötven-hatvanezer magyarországi német hagyta el az országot.” Vitári arról is ír, amit a visszatérő apai családom átélhetett: „Később, amikor a harcok az ország területén befejeződtek, sokan visszatértek közülük, néhol akár tömegesen is, ez pedig ismételten feszültségekhez vezetett, mert vagyonukat arra az időre már zárolták, esetleg már ki is adták menekült magyaroknak.” Vitári Zsolt: Kínálkozó alkalom vagy bosszú? Elűzések Magyarországon, in: K. Erik Franzen: *Hitler utolsó áldozatai*, Canissa, é. n., 315.

⁶ Valószínűleg ez a kérdés merült fel: „Otthon bűdös svábok, itt cigányok vagyunk! Most mik vagyunk?” Lásd Tóth Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*, Gondolat, 2008, 84. skk.

⁷ Ezek a különböző tapasztalatok a családon belül az állandó kibeszélésben csapódtak le; nem volt tabutéma, a náciizmus korszaka sem volt az. És a disznóvágások utáni vacsorák rendre sírásban végződtek – a legszűkebb rokonságban ugyanis ketten is voltak, akik megjárták az orosz munkatáborokat.

A falu közösségi élete a templom köré szerveződött. Vasárnap délelőtt fél kilenckor mise (a hatvanas évek végéig a misék latinul voltak, az olvasmányok és a prédikáció németül). Utána senki nem sietett haza, beszélgetések, pletykacsere a templom előtti téren. Délután litánia, ide csak asszonyok jártak, volt egy előimádkozó, aki nagy becsben állt, ha nem volt valamilyen alkalom, akkor általában a rózsafüzért imádkozták. A férfiak vasárnap délután a kocsmába jártak, a gyerekek meg mehettek, ahová akartak. Ilyen fontos azért nem volt, de minden este kötelező volt meghallgatni a *Teitsch Sendungot*, benne sok-sok zene, riportok, beszélgetések. A pécsi rádió német szerkesztőségének műsorát. Volt ebben valami ünnepélyesség: még vagyunk és összekapaszkodunk.⁸ Semmiféle kényszert nem érezve hallgattuk, futottunk haza, hogy ne késsük le. Én személy szerint annak ellenére is örömmel hallgattam, hogy a zene elkezdett nem tetszeni, majd egyre visszataszítóbbnak találtam. Közben elindult a magyar nyelv térhódítása, főleg az iskolabajárásnak köszönhetően; amikor olvasni kezdtünk, döntően a helyi kis könyvtárat használtuk, és elkezdtünk könyveket venni, gyűjteni. A legfontosabb azonban az volt, hogy 1968-ig vásároltuk vissza a saját házunkat; egy központi rendelkezésen keresztül a politikai vezetés az egész népcsoportot a mélyszegénység határán tartotta.

Szóval, a kitelepültek első hazalátogatásaira 1965-ben került sor, azt nem tudtam már kideríteni, hogy erre vonatkozóan volt-e valamilyen adminisztratív megkötés vagy rendelkezés. Jöttek, autóval, a faluban más autó nem volt, többnyire Mercedesszel. Mít mondjak? Az érkezésük feszültségekkel járt.⁹ Nekem a nagyszülők első és a szülők másodunokatestvérei voltak a legközelebbi Németországba úzott rokonaim. Természetesen húsz év múlva megható viszontlátásokra került sor. De ekkor már volt egy alapvető élmény, amit a rokonok érkezése tovább erősített. A falu egységes diskurzív kultúrája már megbomlott. Először is a háború után érkezett magyar „telepések” miatt. Velük kapcsolatban a sérülések és a neheztelek a szőnyeg alá lettek söpörve, ami az agresszivitás föllendüléséhez vezetett. (Volt a faluban verekedés, számtalan lopás, rablás, sőt még egy gyilkosság is.) A visszatérő rokonok sem tudták az egységet erősíteni. Sőt, itt egy újabb választóvonal kezdett kirajzolódni. Az elűzöttek húsz év alatt házasságot kötöttek, a házastárs már nem lehetett falubeli, többnyire a Budapest körüli kitelepítettek közül került ki, esetleg már gyerekek is születtek. Az idősebbek közül már többen meghaltak. De mindenestre ők is asszimilálódtak már valamennyire, a saját dialektusukból kiindulva megtanulták az irodalmi németet. Az egyik legfontosabb gyermekkori tapasztalatom talán éppen ennek a kevert nyelvnek a megjelenése volt, de ez sokáig nem tudatosult. Az itthon maradottak (vagy visszatértek) és a kintiek között szabályos identitásharc bontakozott ki. Az elűzöttek elvesztették a falu melegségét (Magyarországra látogatva azt láthatták, hogy ez már amúgy is nagyjából elsüllyedt), az itthon maradottak pedig abban bíztak, hogy a falu melegsége a megtépázás ellenére még menthető. Beszéltek egymással, értették egymást, de a nyelvük már nem ugyanaz volt.¹⁰ És gyerekként az embert már a hatvanas évek közepén megcsapta valami a jólétből. A következő évtől, 1966-tól kaptunk kisebb ajándékokat, tolltartót, golyóstollat, csokit, cukrot, néha rágógumit, amelyek csomagolásán híres

⁸ Lásd ehhez Klein Judit kiváló disszertációját: *Die Funktion und Geschichte der deutschsprachigen Minderheitenmedien in Ungarn im Sozialismus*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2016.

⁹ Klein Judittól tudom, hogy a korabeli magyar titkosrendőrség árgus szemekkel figyelte a hazalátogatókat, de még inkább azt, hogy nem ássák-e alá a szocializmusba vetett bizalmat.

¹⁰ „A magyarországi svábok számára – nemcsak a kitelepítetteknek, de az itthon maradóknak is – az elűzés sorsszerű, traumatikus életemény, amely alapvetően érintette a közösség és az egyes személyek önazonosságát. Bár az esemény az identitás több – szakmai, szociális, lokális – elemét lényegesen megváltoztatta, leginkább a nemzeti identitáselemek újragondolását kényszerítette ki.” Tóth Ágnes, i. m., 85–86.

focisták képei voltak. Emlékszem, az 1966-os világbajnokság döntőjét a német rokonokkal rádión hallgattuk, mert még nem volt tévé a faluban.

II.

(„*A hetvenes évek ifja ...*”) 1968-ban lettem felső tagozatos, buszoztam mindennap, ide-oda. Kezdődött a bejárós korszakom. Megnyíltott a világ. Az osztályban is jobban éreztem magam, a szűri osztályban nem, de itt volt két viszonylag közeli rokonom. Aztán 1972-ben Pécsre kerültem a Kereskedelmi Szakközépiskolába; ha valaki elsőként tanult egy családból, akkor rendre szakközépiskolába ment – nem tudjuk, mire képes a gyerek, biztos, ami biztos, legyen egy szakmája is. Az osztálynak mintegy a háromnegyedét magyarországi németek tették ki. Kiváló magyartanárom Lukács György tanítványa volt; azt hiszem, ő azt tartotta a legfontosabb feladatának, hogy mi, sváb gyerekek az érettségi után magyar fiatalokként távozzunk az iskolából. De ha ez nem is lett volna, az asszimiláció hihetetlenül felgyorsult; mi a kollégiumban is magyarul beszélünk egymással (a horvát gyerekek nem). A kollégiumból ritkán mehettünk haza, nem volt már se a templom, se a *Teitsch Sendung*, se az ételek, se egyéb népszokások. Egyfajta eltávolodás vette kezdetét. Az iskolában volt ugyan németóránk, de az üzenet egyértelmű volt: a német (nekünk is legyen) idegen vagy tanult nyelv. Magyartanárunktól sokszor hallottuk: „maguk soha nem fognak megtanulni rendesen magyarul”. Dolgozatot írtunk, amelyben az egykori kisvárosi dzsentrí világ miliójéba tartozó szavakat kellett volna értelmeznünk, persze, hogy nem tudtuk. De voltak a nyaralások, és jöttek továbbra is a német rokonok. Mostanra világosan beállt, hogy a szabadságuk első napjától az utolsóig itt vannak. Az idők már nem jöttek, de a szülők generációjába tartozók imádtak hazajárni, hozták magukkal a házasársat; a hetvenes évek elején néha még a gyerekeket is. Ám ez a világ nekik távoli volt, semmi vonzót nem találtak az ittlétben és végtelenül unalmasnak is tartották. Ők már az igazi irodalmi németet beszélték, mindenféle dialektus nélkül, így nehéz volt velük kommunikálni. Lassan-lassan tudatosult a világaink közötti szakadék: megerőltető kemény mezőgazdasági munka itt, szabadság, autó, jólét ott. A kollégiumban versenyeztünk, hogy ki milyen ruhadarabot kapott a nyugati rokonoktól, és versenyeztünk abban is, hogy ki tud többet Varga Zoli német (illetve holland) focikarrierjéről. A közösség homogenitása és belső kohéziója tovább mállott. A hetvenes évek elején már elviselhetetlennek éreztem az ennek helyreállítására irányuló erőltetett kísérleteket. Általában idős vagy viszonylag idős asszonyok az utcán, egy hosszú padon összeültek, mások meg székeket hoztak, a gyerekek ott futkostak, és akkor megbeszélték a világ dolgait. Ezek a beszélgetések mindig abba az irányba mentek, hogy ha a fiatal lányok továbbra is így öltöznék (divatba jött a miniszoknya, melltartók stb.), és a fiúk hosszú hajat viselnek, akkor bajba kerül a világ jövője. A kohézió helyreállítási kísérlete már-már elviselhetetlen nyomást jelentett, és jól mutatta a tolerancia alacsony szintjét. És akkor (talán egyszerű provokációként) öcsémel hosszú hajat kezdtünk növeszteni. De a legnagyobb csodálkozásunkra nem a kirekesztés és az elutasítás lett a sorsunk, hanem lassan-lassan kivételezett helyzetbe kerülünk: az évtized második felében én már Pécsre jártam egyetemre, öcsém pedig a PMSC OB I-es sakkcsapatában játszott. (Vasárnap esténként a pécsi rádió részletesen is bemondta az eredményeket, a fél falu ott ült a rádiókészülékek előtt...) Itt-ott elhangzott azért egy-egy beszólás, de nemcsak a családom, hanem a legszűkebb és legközelebbi rokonságunk is mögém/mögénk állt.¹¹ És lassan-lassan kialakult bennük valamiféle büszkeség. A

¹¹ Herold Róbert pszichiáter barátom ébresztett rá arra, hogy ez csak azért következhetett be, mert már a szülők megkezdtek a lázadást a teljesen zárt és homogén kultúra ellen. Ők nagyjából tíz-

Németországból érkező rokonok is lassan kitüntető figyelemmel fordultak felénk.¹² Ugyanakkor életemben a hetvenes évek voltak a legviharosabb asszimilációs évek. Ezt valószínűleg a szülők is látták vagy előre látták: az egyetemi felvételi előtt nagyon tapintatosan közölték, hogy bármit tanulhatunk, de otthon mindig és kizárólag németül (a német dialektusunkat használva) fogunk beszélni.¹³ (A helyzetet lényegesen bonyolította azért, hogy már a középiskola/gimnázium választásakor igyekeztek lebeszélni arról, hogy valami olyasmit válasszunk, ami a németiséggel vagy a német nyelvvel közvetlenül összefügg. Ennek a fedőneve az volt, hogy ne akarjunk jogtalan előnyökből megélni.) Ez ugyan valóban a totális asszimiláció ellen hatott, de privatizálta is a német identitásomat. Ugyanakkor voltak más nyelvvesztést fékező, vagy az ezzel való szembeszegülést motiváló élményeim. Az alábbiakban ilyenekről fogok beszámolni. Ezek közül a legelső még közgazdász hallgató koromban ért: az orosz után a németet választottam, azért, amiért mindig (bár már egyre kisebb reményekkel): az irodalmi németet is végre rendesen meg kellene tanulni. Egyszer azzal játszottam a fejemet, hogy nem hallok a „leuten” és a „leiten” közötti különbséget. És a fiatal tanárnő nagyon keményen rám szólt: ezt azonnal hagyjam abba, nekem a dialektusból kiindulva kellene (kellett volna) megtanulnom az irodalmi németet, hogy a teljes iskolai szocializációm ezt nem tudta nyújtani, arról nem ő tehet. Csakhogy tudjam, nekem ez lenne a feladatom, lehet, hogy az életfeladatom.

III.

(„A nyolcvanas évek sapkát viselnek.”) A nyolcvanas évek nem indultak unalmasan: Ronald Reagan lett az új amerikai elnök, aki a fegyverkezési verseny új fordulójával próbálta térdre kényszeríteni a Szovjetuniót. Ez egy évtizeden belül sikerült is. De néhány évre a hidegháború szele újra meglegyintette a világot. A nyolcvanas évek elejétől az ELTE Filozófia szakára jártam. A felvételin Hermann István beszélgetett velem (bár volt ott egy egész bizottság). Még le sem ültem, amikor máris azt kérdezte, hogy maga egy dél-baranyai faluból érkezett, biztosan beszél még német dialektust. Hát igen..., és itt valószínűleg teljesen elvörösödtem, hiszen a dialektust ekkor már csak otthon és a legszűkebb rokoni körben használtuk. Mondjon valamit – jaj ne, biztos, hogy itt a Pesti Barnabás úton... Na, akkor én mondok valamit, fordítsa... mondja, fordítom. És a röstelkedés közben átcúsztam az irodalmi németbe. Erre ő: „Hochdeutschul” én is tudok. A következő mondatokat már fordítottam. Volt ott nagy csodálat és csodálkozás. (Hermann-nak valószínűleg volt egy nosztalgikus emléke: az ő gyermekkorában tűnhetett el a jiddis a budapesti utcákról.)

És aztán ez az egyetem alatt folytatódott: Kant-óra – Fehér M. István tartja, rengeteg német szóval, egész passzusokat idéz németül. Hallom, hogy a kiejtése rossz, ha nem katasztrofális: kemények a mássalhangzók, a hangsúlyok sorra elcsúsznak. És innen már csak egy kis lépést kellett megtennem: nem *nekem* kellene olvasnom és értenem Kantot

éves gyerekek voltak a „kidobás” idején. Az övék volt az első generáció, amely megtanult (így-úgy) magyarul, a nők levetették a népviseletet, stb.

¹² Azért a súrlódások itt is megmaradtak. Nagyanyám unokatestvérének Budaörsről származó felesége mondta a boltban (nagyanyámról): „Diese Frau kenn’ ich nicht”, miközben két nappal korábban nálunk vacsorázott. Mintha a megvendégelés kötelező lett volna. (Amennyire emlékszem, egy ilyen vacsora elkészítése félnapos munka volt, miközben ilyenkor rengeteg munka lett volna a földeken.)

¹³ Unokanővéreim már jó néhány évvel korábban otthon elkezdtek magyarul válaszolgatni, s ez egy idő után a szülőket is arra kényszerítette, hogy magyarul beszéljenek. A szülők még azt is hihették, hogy ezzel segítenek a gyerekeknek, hiszen az iskolában amúgy is a magyar az oktatási nyelv. Ez erősen felgyorsította a nyelvvesztést.

németül? És elkezdtem olvasni, kiderült, hogy nem is olyan nehéz, talán csak azért, mert az én dialektusom is 18. századi.¹⁴ A tanulmányaim végén az általános hangulatnak (de Fehér M. Istvánnak is) köszönhetően heideggeriánus lettem. S mivel a tanárom Heideggerrel foglalkozik, én valami más pályát akartam keresni. Akkoriban egy Heidegger-tanítvány (Hermann Mörchén) két könyvet is írt arról, hogy a Frankfurti Iskola meghatározó gondolkodója, Theodor W. Adorno (minden polémia ellenére) milyen közel állt Heideggerhez. Így lettem Adorno-kutató.

De még a nyolcvanas évek elején, illetve első felében tartunk: a magyar gazdaság egyre több és több hitelre szorult rá. Ezek pedig nagyrészt Németországból érkeztek: a magyar politikai vezetés így hamarosan rákényszerült arra, hogy bizonyos gesztusokat tegyen a hazai németiség felé. Így Aczél György 1983-ban egy beszédben kimondta: a németek kitelepítése jogtalan volt.¹⁵ Ez azonban csak politikai kijelentés volt, a társadalom véleménye semmit sem változott. Ugyanakkor azt el kell ismerni, hogy a kijelentésnek volt egy anti-asszimilációs felhangja. Ha a németekre hárított 1945-ös katasztrófa jogtalan volt, akkor a németeknek nem kell többé szégyenkezniük, eltűnniük, sietve beolvadniuk a magyar társadalomba. Ehhez kellett volna a németészen belül is egy diskurzus: hogy akkor most mit is kezdjünk magunkkal. A nyolcvanas évek közepén egy ilyen „megbeszélés” mintha el is indult volna, de aztán hirtelen le is állt.

Az már csak egy *farce* volt, hogy Aczél György kijelentése milyen nehezen jutott el még a tudományos életbe is. Történt ugyanis, hogy Fehér István pécsi főiskolai tanár 1983-ban nagydoktori értekezést nyújtott be az Akadémiának a magyarországi németek kitelepítéséről. Gerhard Seewann a *Neue Zeitung* tudósítása alapján számol be a meglehetősen viharos védésről. A dolgozat eredetije olvasható az Akadémiai Könyvtár kéziratárchívában, amit én a nyolcvanas évek második felének elején át is tanulmányoztam.¹⁶ Fehér abból a megállapításból indult ki, hogy a pártnak még nem sikerült integrálnia a hazai németiséget a szocializmus építésébe. A németek a falujukhoz ragaszkodtak, próbálták fenntartani a saját közösségüket, de maga a társadalmi berendezkedés nem nagyon érdekelte őket. Fehér viszont azt szerette volna, ha a németek nem egyszerűen a magyar kultúrához, hanem a szocializmus építéséhez asszimilálódnak. És Fehér jól érzi: ezzel szemben volt egy ösztönös ellenállás. Ennek oka pedig az (szerinte), hogy a párt nem beszélt eleget, elég mélyen és nyíltan a kitelepítésekről. Magyarán: nem segítette a németeket

¹⁴ Közben a szülőknek már nem volt ellenükre, hogy így egyre közelebb és közelebb kerülök a német kultúrához. Sokkal nagyobb nyugtalanságot okozott, hogy a filozófiaoktatás Magyarországon – általában – marxizmus-leninizmus intézetekben folyt, és a minisztériumhoz tartozó Marxizmus-leninizmus Főosztály felügyelete alá tartozott.

¹⁵ „A szocialista időszakban első politikusként Aczél György (1917–1991; hosszú időn át az MSZMP Politikai Bizottságának kulturális kérdésekért felelős tagja) volt az, aki a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének IV. kongresszusán 1983. december 3-án tartott beszédében a »kitelepítést« és a kollektív bűnösség elvét jogtalannak és elítélendőnek nevezte. Belpolitikai és társadalmi szempontból ezzel lényeges módon járult hozzá a magyarországi németiség rehabilitálásához”. Gerhard Seewann: *A magyarországi németek története*, 2. kötet, Argumentum, 2015, 356–357. Fordította: Vitári Zsolt. (Véleményem szerint Seewann túlértékeli Aczél kijelentésének általános jelentőségét.)

¹⁶ Amikor 2011-ben én lettem az MTA Filozófiai Bizottságának elnöke, rögtön kezdeményeztem, hogy nézzük át az összes kandidátusi és nagydoktori értekezést, és nyilatkozzunk arról, hogy a mai tudományos szempontjaink alapján melyik vállalható, és melyik nem. Ezzel más szakmákat (így a történelemszakt) is valami ilyesmire szerettem volna ösztönözni – és természetesen Fehér disszertációja csípte a leginkább a szememet. Annak kimondása, hogy ez a disszertáció (ma már) nem vállalható, egy kis jóvátétel lett volna az egész közösség számára is. És bár az Akadémia vezetősége egy pillanatra megijedt, de a javaslatból nem lett semmi, még a legközelebbi barátaim sem támogatták.

abban, hogy magukra vegyék a II. világháborúban elkövetett bűneiket, és utána meggyőződésből vagy vezeklésképpen beálljanak a szocializmus építésébe. Fehér nem kevesebbet hiányol, mint azt, hogy a párt eddig nem fordított kellő figyelmet a kitelepítés igazolására. Az értekezés központi tézise az volt, hogy „a Volksbund tevékenysége volt a kitelepítések jogpolitikai alapja”.¹⁷ A disszertáció egyik opponense, Juhász Gyula szerint a kitelepítések *ex post* igazolása teljesen értelmetlen, mert „a kitelepítés nem elvileg alátámasztott politika, hanem a nacionalizmus brutális megjelenése volt”. És így a legjobb esetben is csak egy rövidlátó „politikai taktikának” nevezhető. És ezután igen kemény következtetést vont le: „A történész elvétí a maga hivatását, ha azt, ami történt, egyetlen lehetséges alternatívának tekinti, és ezt történelmileg igazságos megoldásként próbálja felmutatni.”¹⁸ A kemény bírálóat ellenére Fehér megkapta a nagydoktori címet; talán csak azért, mert a *témát magát* fontosnak tartották.¹⁹

A rokonok továbbra is jöttek (bár csökkenő számban), de mostanra már mindent tudunk, a tudományos szocializmus órán hallottakon (a szocializmus fölényéről) már csak neveltünk. De általában is: ezekben az években a magyar társadalom széles rétegeiben létrejött egy erős Nyugat-imádat. És a nyolcvanas évek elejétől öcsémmel elindultunk fölfedezni a német városokat. Hivatalosan csak háromévente lehetett utazni, de ha az ember rokonoktól kapott meghívólevelet, akkor minden évben lehetett menni. Igaz, pénz csak háromévente járt, de ilyenkor a rokonok elkísérték az embert a helyi önkormányzat-hoz, és akkor kaptunk egy kis Begrüßungsgeldet, ami persze nekünk rengeteg pénz volt, és többnyire könyvekre és kisebb ajándéktárgyakra költöttük. Ezeken az utakon találkoztam számos belföldi turistával, egyetemistákkal – beszélgetni kezdtünk, hol milyen az egyetem, hol mit tanulnak erről vagy arról. Kérdezték, hogy ismerem-e Hölderlint, Goethétől az *Urfaustot*, Eichendorff verseit és a Bach-kantátákat, ne adj Isten, ezt vagy azt közülük, esetleg Beethoven kései vonósnyegyeseit. Ekkorra már általában tudtam, hogy miről beszélnek. Éreztem: meg kell tanulnom a német kultúrából mindazt, ami azóta történt, hogy az őseim eljöttek. Bepótlás, utolérés.

És a nyolcvanas évek közepén felmerült az ötlet, hogy esetleg ki kellene menni Németországba tanulni. De úgy, hogy nem disszidálok: a saját faluközösségem a disszidálásokat a lehető legmélyebben elítélte (ugyanúgy, mint a névmagyarosítást vagy az önkéntes és túlbuzgó asszimilációt). A falumból nagyon sokáig nem volt disszidálás, pedig még automatikusan jogosultak voltunk a német állampolgárságra. A nyolcvanas évek második felének elején aztán disszidált egy másodunokaöcsém. Ez mélyen megrázta a falut: aki viszszafelelt (Németországba) az nemcsak az egykori betelepülést vonta kétségbe, hanem a diaszpóra helyzetben kialakított saját identitást is. Nem volt más, mint valahogy ösztöndíjhoz jutni, de éppen ez volt teljességgel lehetetlen. Egykori tanárom, Munkácsy Gyula ebben nagyon sokat segített. Jó egyéves próbálgatás és tapogatózás után sikerült szerezni egy német állami ösztöndíjat, ami igazából ki sem volt írva.²⁰ És amit az elnyerése után a minisztérium megpróbált megvonni tőlem. Aztán a dolog valahogy rendeződött, és már

¹⁷ Katrin Sietzler – Gerhard Seewann: Nationalitätenpolitik und Geschichtsschreibung, in: Gerhard Seewann: *Ungarndeutsche und Ethnopolitik*, i. m., 169.

¹⁸ I. m., 170.

¹⁹ A védésre 1985 januárjában került sor. Sajnos ennek rám nézve lett egy fatális következménye: az akkor alakuló pécsi bölcsészkarra beadtam egy pályázatot. Fehér volt a főiskolai Marxizmus Intézet vezetője. Ő folytatta le velem az állásinterjút 1985 májusában. Rögtön szembesített azzal, hogy egy ilyen álláshoz be kell lépni a pártba. (Emlékezzünk: a magyarországi németeket még nem sikerült integrálni a szocializmus építésébe.) Megfordultam, és kirohantam.

²⁰ Ebben Kerner Lőrinc nyújtott hatalmas segítséget, aki előbb a pécsi rádió német szerkesztőségének, majd a rádió egészének elnöke volt. Neki köszönhető a pécsi Lenau-ház megalapítása és megvalósítása.

csak egy meghívólevelet kellett szereznem. De hová menjek? Nem sokkal korábban Papp Zsolt (az örökös német nyelvterületre utazó)²¹ beszámolt róla, hogy Habermas visszatért a frankfurti egyetemre (ahonnan 1969-ben, Adorno halála után távozott). Ha a Frankfurti Iskolával akarok foglalkozni, akkor jó lenne Frankfurtba menni. A várost a turistautakból ismertem, nem tartozott a kedvenc helyeim közé. De hogy tudom meg a frankfurti egyetem címét, vagy ne adj' Isten, telefonszámát. Nem akartam már megint a rokonokat riadóztatni. Megint isteni szerencse: egy volt ELTE-s tanárom, Faragó-Szabó István mondta, hogy a múlt hónapban nyílt Budapesten egy nemzetközi tudakozó, hátha megvan nekik a frankfurti egyetem központi száma. És megvolt, telefonáltam... nem tudom, hányan hallgathatták le, miután túljutottam a megdöbbenésen, hogy Habermast nyúlszája miatt alig-alig értem a recsegő telefonban, azt mondta, hogy nála az egész világról vannak ösztöndíjasok és doktoranduszok, de a keleti blokkból nincs senki. Ha van pénzem, akkor jöhetek, nagyon szívesen lát. Küldjek egy részletes önéletrajzot, és írjam meg pontosan, mikor jövök, a titkárnője foglal nekem szállást. Így lettem 1988 elejétől 1994 nyaráig (az emeritálásig) Habermas doktorisa. És nem is annyira Habermas maga, hanem a körébe tartozó németek (akik nálam nyolc-tíz évvel voltak idősebbek) rengeteget foglalkoztak velem. Bőven volt elolvasni való: irodalomból, filozófiából, szociológiából. És így lassan elindultam egy új identitás felé.

²¹ Lásd Papp Zsolt: *Hétköznapiak és filozófiák*, Kossuth, 1981.

Nincs már itt dolgom semmi

Érzelmek, sorsvariációk egy felvonásban

Történik az ezredforduló után, Magyarországon, falun

Helyszín egy öreg sváb telepesház konyhája, két ajtóval: egy az udvarra, egy a szobába vezet; egy konyhaasztal található benne, három hokedlivel, egy sparherd, előtte kosárban hasított fa, a másik sarokban gáztűzhely gázpalackkal, egy öreg hűtő, a bejárati ajtó mellett nagy bekeretezett esküvői fénykép lóg, egy fiatal, megszeppent nő látható rajta egy egyenruhás férfi oldalán.

Szereplők

Vendég: idős, de koránál fiatalosabb, életerős, büszke tartású, elegáns, vonzó férfi

Öregasszony: idős asszony, érzelgős, kissé habókos, német népviseletben

Férj: idős, megtört, keserű, magába forduló férfi, munkásruhában

A közönség érkezésekor az Öregasszony már a színpadon van sváb népviseletben (nem ünneplőben, hanem munkához valóban, kötényben), ül a konyhaasztalnál, együtt dúdol a hangosan szóló kisorádióval (nemzetiségi adás, kívánságműsor, klasszikus világlágerek sramli verzióban, német nyelven előadva). Az Öregasszony lassan, bizonytalanul töri a diót, nézegeti, eszeget is belőle, de beleragad a protézisébe, kipiszkálja, cuppog. A dió héját, ha összegyűlt pár maroknyi, egy ócska vödörbe dobja. A szép dióbelet egy nagy zománczott tálba teszi, a kevésbé szépet egy tányérba. Az egyik lábát, ami be van fáslizva, egy hokedlín pihenteti. Kopognak, egyre hangosabban. Az Öregasszony fülel, lekapcsolja a kisorádiót, nehézkesen feláll, odalépked az ajtóhoz. A Vendég és az Öregasszony távolságtartással, kissé túlzottan udvariaskodva viselkednek egymással.

Öregasszony: Jó estét!

Vendég: Jó estét, asszonyom! (lopva körülnéz, tétova, zavarban van) Elnézést kérek a zavarásért...

Öregasszony: Asszonyom?! Khádi néni! Jó estét! Kerüljön beljebb! Ne haragudjon, de visszaülök, időváltás lesz, hasogat a lábam... Még hogy asszonyom! Miket tetszik mondani! (csend, leül, a Vendég felé fordul, aki még az ajtóban áll) A szőlő miatt? Mert most nincs itthon a férjem, de velem is megbeszélheti, igaz, csak asszony vagyok, de a szőlőhöz értek!

Vendég: Szőlő?

Öregasszony: Hát tetszik tudni, mink már nem győzzük, elég munka akad itt a

ház körül, nem bírja már az Öregem! Kapálás, kacsolás, permetelés... Ez volt az életünk, de már nem megy. A gyerekek... Azokat nem érdekli a szőlő! Már disznót se tartunk az utóbbi időbe', veszünk egy felet karácsony előtt, így nem kell belet mosni, csak bele a fagyasztóba. Pár tyúk maradt a ház körül, a tojás ugye... Kukoricával etetek, így szép a sárgája, szeretik a gyerekek a piskótát, a bolti meg sápadt. A szőlővel már nem bírunk. Kapálás, kacsolás... meg a permetelés! Maga olyan nagyüzemis? Van itt pár faluval arrébb nagy pincészet, borút, meg úgy lögybölík a vinkót egy nagy pohárba, meg szagolgatják... Ajaj, mit össze nem flancolnak ezek! Régen csak rézgáliccal permeteltünk, úgylis jó volt! Most meg?!

Vendég: Bocsánat, nem tudom, milyen szőlőről beszél, kedves asszonyom!

Öregasszony: Itt a hegybe! Teccik tudni, kedves Uram, a Bíróék fölött, az a nagy rész, alig meredek, ott a keresztnél balra, egész a földes útig. Van egy sor csemege, de a többi az borszőlő, tetszik tudni, húsz éve telepítette az Öreg. Olaszrizling, kadarka. Régen... Na, ja, régen más volt, de maga olyan nagyüzemis, maguk helikopterrel csinálják...

Vendég: Bocsánat, de tényleg nem a szőlő miatt...

Öregasszony: Beszélek itt összevissza. Csak gondolkodom közbe', annyira ismerősnek tetszik lenni. A hangja! Nem maga járt itt két éve a mézért? Maga lesz az, aki elvitt tíz kilót, két nagy dunsztosba! Azt itt hagyta a buksztárcáját a kredencen, a szomszéd faluból fordult vissza, és velünk vacsorált! Ugye maga volt?

Vendég: Bocsásson meg, de nem.

Öregasszony: Idén kicsit drágább a méz, kevesebb lett, de bio! Bioméz! Nem adjuk mink az orvosságokat a méheknek, meg az Öreg az erdőbe viszi ki, az akácosba. Mink nem etetjük őket cukorral, nem zárjuk be őket a kaptárba egész évbe', mink olyat nem csinálunk, ne hallgasson a Tótékra, azok mióta a fiúnk nem vette el az ideggyenge lányukat, na azóta beszélnek összevissza. Ne hallgasson rájuk. Jó méz ez, bio. Az uram pergeti, hátul. Kevés a nyugdíj, ezért kell még dolgozni az embernek. De már nem nagyon megy. *(pillanatnyi csönd)* Lássá, na, beszélek itt lukat a hasába! Na, üljék már le! Majd megjön a férjem. Addig meg kibeszélgessük magunk. Ritka itt a vendég. Főleg az ilyen úri féle! Tudja, nem szeretik az én uram. Régen tisztelték, de most már nem. Így van ez. Most meg itt az az ünnepség a faluba. Avattak harangot, jöttek azok... Teccik tudni! Azok a régiek! Akiket innen... Még régen... Akiket úgy elintézték!

Vendég: Tudom.

Öregasszony: Szóval akkor nem is a szőlő miatt...?

Vendég: Nem.

Öregasszony: Mézért se?

Vendég: Nem.

Öregasszony: Akkor dióért!?

Vendég: Diót sem szeretnék venni.

Öregasszony: Nagyon ismerősnek tetszik lenni, a hangja. Biztosan nem a mézet tetszett venni nálunk?!

Vendég: Biztosan. Tudja, én nagyon régen nem jártam már itt. Nagyon rég!

Öregasszony: Akkor maga is... olyan... Szóval magát is... Akkor régen. De a férjem nem az ünnepségre ment ám! Ő nem megy a lakodáréba! Ezeket traktálni! Így mondja, ezeket! Na, üljön csak ide az asztalhoz, csak ez a körte van a lámpába, mert drága az áram. Mink meg spórolunk. Kevés a nyugdój, ugye. Meg minden drága. Meg kell az unokáknak adni mindig kicsit. Az öreg nagyon smucig. Ha még sváb lenne, akkor érteném! De nem az, rosszabb, mint egy sváb! Kér egy pohár vizet? *(feláll, sántikálva jár, csorba zománcos bögrével merít a zománcos vödörből)* Van csapi víz is, de az klóros, meg azért fizetni kell, mink is a kútról isszuk. Na, nédd má', csak ez az öreg bögre van! Mink is öregek vagyunk, nemde? Benn lehet az okulárém, ha a kredencen nincs, a hűtőn se, akkor a tévénél hagytam talán, na, csak üljön le. Kihozom.

A Vendég előbb bizalmatlanul szolgoltatja a vizet, aztán belekortyol, elcsodálkozik, és jóízűen megissza, úgy tesz, mintha minden megváltozott volna, elkezd másképpen nézni a konyhára, kényelmesen elhelyezkedik a széken, megoldja a cipőjét, kigombolja az ingujját...

Öregasszony: Megtaláltam. Ne haragudjon, de tisztára vak vagyok okula nélkül. Az egyikkel hímezni, hámozni, krumplit, almát, diót pucolni lehet, a másikkal meg tévét nézni. Vannak ezek a sorozatok. Maga is nézi? Ha nincs itt az Öreg, a németet nézem. Gute Zeiten, schlechte Zeiten, meg a Hegyi doktor! Megy a magyaron is ilyen, csak az kicsit más. De az okula nélkül olyan, mintha rádiót hallgatnék. Csak mindig elhagyom. Pedig van vagy három. Néha a nyakamban lóg, néha ráülök, akkor sem találom. Na, nézzed már, most is a nyakamba volt az egyik! Hát, az ilyeneket, mint én már csak agyonütni kéne, ahogy a férjem szokja mondani, ha vicces a kedve. Nem vagyunk mink már jók semmire... *(felhúzza a szemüveget, s a Vendégre néz, tátva marad a szája)* Jézusom!

Vendég: Szervusz, Khádi! *(mosolyog)*

Öregasszony: Jézusom!

Vendég: Nem ismeresz meg, Khádi!

Öregasszony: Jézusom!

Vendég: Nem én vagyok Jézus Krisztus! Jól vagy?

Öregasszony: Maria, mach uns nass! Jaj nekem, jaj szegény szívemnek! Jajajajaj! Jézus, Mária, Szent József, ne hagyj el!

Vendég: Na, hát így kell fogadni a vendéget! Minek ez a cirkusz?

Öregasszony: Leéltem azóta egy fél életet!

Vendég: Vagy még többet!

Öregasszony: Ne számold, Joseph! Jaj, Istenem! Ölelj meg!

(A Vendég odalép az Öregasszonyhoz, bizonytalanul átöleli, az Öregasszony sír, csókolgatja a Vendéget, remeg a keze, de lassan megnyugszik, kifújja az orrát, majd szégyenkezve igazgatni kezdi a ruháját, kendőjét.)

Öregasszony: Aztán ki mondta, hogy itt találsz meg?

Vendég: Senki. Igazából nem hozzád jöttem. Illetve hát, nem tudtam, hogy hozzád jövök. Akkor hoztam volna ajándékot. Sohasem szoktam üres kézzel...

Öregasszony: Ugyan már! A mi korunkban már nem kell ajándék!

Vendég: Nem szeretem én már a nagy hangoskodást, ricsajt. Ott, ahol régen a lagzikat tartották...

Öregasszony: A faluházban van most a nagy lakodaré, megy a nagy trakta, három napja főznek. Vágtak borjút, malacot, libát, tyúkot... Beszélték az asszonyok, hogy három napja főznek, sütnek!

Vendég: Na ott a faluházban annyi az ember, mindenféle butaságot összebeszélnek... Énekelnek, már ebédkor lerészegednek... Hát, fogtam magam, elindultam kicsit sétálni, kimentem a temetőbe, útközben törtem egy szál rózsát, a sírok közt kerestem az enyéimet. Opa sírját, apámét... Emlékszem, ahogy Oma vezetett. Karon fogott, érdes bőr volt az ujjain, erősen fogott, én meg, mafla kamasz, szégyelltem, hogy fogja a kezem. Észrevette! Megsértődött, előre sietett, ma is látom magam előtt a hátát, az egyenes derekát, a büszke tartását. Úgy éreztem ma is, előttem lépked. Csak hiába, már más sírok állnak ott, idegen nevek, aranyozás, műkő, márványgalambok... Alig néhány régi sírkő maradt meg. Azok még homokkőből készültek. Az egyiken már teljesen lekopott az írás, azt simogattam. Álldogáltam ott vagy fél órát, aztán leültem egy padra, el is szundíthattam, csak a hűvösre ébredtem. Beesteledett. A temetőből hová máshová jöhettek volna...

Öregasszony: Haza!

Vendég: Igen, haza! A lábam magamtól hozott... Mint a tehenünk régen. Kihajtották a csordával, de minden este magától hazatalált. Én is úgy voltam. Nem is tudom, mióta nem jártam földes úton. Nálunk Németbe' már alig van ilyen, falun se nagyon! De hol látsz te ott így szilvafát? Balról, jobbról az út szélén, nézem, senki nem szedi a gyümölcsöt, ott rohad a fűben!

Öregasszony: Hát nem eszi azt már senki. A gyerekek is csak csokit esznek, meg kekszet, chipset, ropit. Még pálinkának összeszedik néha. Régebben lekérték a főztünk, de már nem bírok lehajolni! Az emberem meg? Áh, ötet ez nem érdekli, elmegy a kocsmába...

Vendég: A házunkat megismertem egyből. Te Khádi, itt nem sok minden változott ennyi idő alatt! Az utca ugyanúgy kanyarodott régen is, ugyanaz az ív. A villanypóznák nem voltak itt, meg talán az árok nem ilyen volt. A ház meg kisebb lett!? Minden kisebb lett! Az iskola régen óriásinak tűnt! Nézegettem kívülről a házunkat. Még el is bőgtem magam. Mondom magamnak, öreg számár, mit bőgsz, ha már idáig eljöttél, akkor rajta. Nézd meg. Lesz, ami lesz, én megnézem. A torkomban dobogott a szívem, és bekopogtam...

Öregasszony: Annyira ismerős volt a hangod. De ki gondolta volna, hogy egyszer csak felbukkansz. Kamaszlány korom óta nem láttalak.

Vendég: Hány év is annak?

Öregasszony: Ki számolja már ezt?! Ül már le, mert énnekem nem szabad állni, hasogat a lábam! Ha a vendég áll, én se ülhetek! Az orvos mondta, hogy fel kell polcolni, és akkor jobb, meg fáslizni. Ha nem megyen bele annyi víz, akkor jobb. Hiába eszem azt a marék gyógyszert! Megismertél ugye egyből?

Vendég: Meg. Ha nem is egyből, de megismertelek. Előbb csak gyanakodtam. De aztán már tudtam.

Öregasszony: Miért nem szóltál? Férfiak! Hiú népség! Annyira megcsúnyultam, hogy meg sem akartál ismerni? Féltél, hogy rád ugrok?!

Vendég: Micsoda? (*elneveti magát*) Ne viccelj, Khádi! Van az úgy, hogy nem lehet kimondani valamit. Amikor az ember torkában van egy ízé... gombóc. Se lenyelni, se kiköpni... Mit kellett volna mondanom?

Öregasszony: Mit, mit! Azt, hogy Khádi, nem ismersz meg, én vagyok az, Joseph! Így, ilyen egyszerűen, de te csak hallgattál! (*csend*) Joseph, mondd már meg nekem, hol maradtál el ennyi éven át? (*sír*) Ha nem megyek be az okulásért, képes vagy, és szó nélkül elmész?!

Vendég: Gondoltam rá! Talán jobb lett volna! Nem akartam zavarni. Ennyi idő után... Amikor utoljára láttalak, még lány voltál, egy szekérről integettél. Akkor is öregasszonynak voltál öltözve. Jöttek az oroszok, ti futottatok a nácikkal.

Öregasszony: Tehetek én arról, hogy az apám SS-katonának állt? Kétszer akkora zsoldot adtak, mint a magyaroknál, hát az SS-be ment! Öregasszonynak kellett álcáznom magam az oroszok miatt, hátha nem erőszakolnak meg. Mert jött a vörös veszedelem, így mondták akkor, mink meg menekültünk a nácikkal. Ki hitte el, hogy egy tizenhét éves lány púpos öregasszony? Most már nincs szükség púpra, úgy is elhiszik nekem! (*nevet*) De nem jutottunk túl messze. A szekerek úgy másztak, mint a kövér tetűk, az oroszok meg gyorsak voltak, jöttek a tankjaikkal, repülőkkel, lőttek katyusákkal. A front megelőzött minket, de a katonák miatt nehezen jutottunk vissza a faluba, zónák voltak, határok, még Bécsig se értünk, nemhogy Berlinig. Hónapokig tartott, csak karácsony előtt jutottunk haza. De te már nem voltál itt!

Vendég: Elvittek robotra.

Öregasszony: Tudom. Édesanyád mondta. Málenkij robot.

Vendég: Nekem is mondta a Mama, hogy jártál hozzá. Vigasztaltad, vittél neki... Na, várjál, nem jut eszembe, mit vittél!

Öregasszony: Vittem neki, amit tudtam. Aludttejet. Almakompótot vagy rántott levest? Alig volt valamink akkor. Már nem tudom, mit vittem. Éhezünk mi is. De azt tudom, hogy vártalak! Nagyon vártalak!

Vendég: Elvittek Szibériába, ott kettéválasztották a szerelvényeket. A transzport eleje indult vissza, mi meg végül Groznijban kötöttünk ki. Nők voltak a vasutasok, a váltókezelő, a bakter, mindenki! Ennyire nem volt férfi a ruszki világba, a férfimunkát is nők végezték. Csak a katonák voltak férfiak. Azt hittem, kivisznek minket a világból, amikor már a harmadik hete ment a vonat. Nem gondoltam volna, hogy ilyen óriási a világ, addig a szomszéd falun túl nem is jutottam. „Vagy ez egy kísértetvonat?” Ezt kérdezgettem mindenkitől. Meg vagy te örülve? – mondták. Hát, nem álltam messze tőle, mire hat hét után megérkeztünk! Khádi, hat hétig vonatoztam. Aztán meg gyalogoltunk egy napot, még vécére sem volt szabad megállni. Hajtottak minket a lágerig. Édes istenem, olyan szegénység volt a ruszkiknál, te azt el se tudod képzelni. Még kanaluk se volt, csak fából valami. Híg zupát adtak mindig, valami káposztaleves félét, alig úszott benne néhány cafat, meg fekete kenyeret, de milyen kenyér volt az? Még a disznó sem ette volna

meg itthon! A lágerben a legelső éjszakán csak az oldalamon tudtam aludni, alig volt hely, hárman feküdtünk egy ágyon. De hat hét múlva háton, kinyújtott karral feküdtem, még forgolódhattam is! Hullottak az emberek. Lefogytam vagy huszonöt kilót két hónap alatt.

Öregasszony: Joseph, én vártalak!

Vendég: Amikor hazajöttem, másfél évre rá, egy halott nő cipőjének vágtam le a sarkát, abban jöttem, vonattal, gyalog, az anyám nem ismert rám elsőre, mikor hazaértem! És mire ideértem, te már nem voltál sehol.

Öregasszony: Tehetek én arról, hogy kitelepítettek? Az első transzporttal mentünk, minket is bevágtak egy marhavagonba. Alig valamit vihettünk magunkkal.

Vendég: Hát, én hazajöttem a málenkijből, talán elsőnek a faluból. Másnap kérdezni kezdtek az asszonyok előbb, de később a férfiak is, mi van a férjükkal, feleségükkel, gyerekükkel, apjukkal, anyjukkal? A nagybácsim él-e még? *(csönd, egy idő után szomorúan elkezd bólogatni)* Tudod, mi volt az én dolgom ott kinn, a lágerban, a nagy büdös orosz pusztán, a fagyos homok tetején? Kölyök voltam még, ki tudja, miért engem szúrtak ki erre a munkára. De hát ezt is meg kellett valakinek csinálni! Mindenkit én temettem el! Csak akkora gödör kellett, hogy ne lógjon ki az orra meg a nagylábuja. Ez volt a szabvány. Kis földet rá, azt' annyi. Kemény föld volt arra, télen meg erős fagy. Se koporsó, se mise, zsák se jutott mindenkinek, keresztről nem is beszélve. Ha temettem, nem kellett elmenni a transzporttal a gyárba.

Öregasszony: Kinn Németben mondták nekünk, hogy Endstation! Mindenkinek ki kellett szállni a vagonból. Mi maradtunk utoljára, mert legbelül volt a cuccunk. Nekem az apámat is kellett segítenem, megrogyant szegény, nem bírták az idegei a strapát. Láttam, ahogy a vakokat is beterelgették a sorokba. Beosztották, ki hová kerüljön. Meg adtak papírokat. Personal-ausweis! Kértem őket, a vakokat, miért kerültek maguk a transzportba? Azt mondták a vakok: mi nem tudjuk, mi vakok vagyunk. Nekem az apám legalább náci volt. Én tudtam, hogy mi miért. De vakokat?!

Vendég: És akkor ezt mondtam volna el nekik? Hogy én temettem el a fiad, a férjed, a lányod, a feleséged. Nem mondtam semmit. Örültem, hogy hazaértem, nem akartam én ott mindenkit sírni látni. Csak hallgattam. Örülni akartam és felejtetni. Meghagytam nekik a reményt. Csak tizenkilenc éves voltam. A fejemet ráztam, ha kérdezték, egy lágerbe kerültünk-e az ő rokonával. Pedig legtöbbjüket én temettem el. Apát, testvért, nagybácsit...

Öregasszony: Jaj, hagyjuk ezeket a régi históriákat! Rég volt már. Hagyjuk!

(csend)

Tudod, Joseph, olyan sokszor elképzeltem, hogy megjelensz egy vasárnap délelőtt a házunknál. Májusban már illatos a reggel. Megmosakszol a gangon kútvízben, iszol egy pohár tejet, aztán felveszel egy fehér inget, egy fekete zakót, a gomblyukadba tűzöl egy kis virágot. Nem is otthon, hanem itt, nálunk törsz a kapunál egy kis rozmaringágat. Pár évente kifagy, de akkor épp hatalmasra nőtt. A szíved fölé tűzöd, van ott egy kis zseb a kabá-

todon. Mindig vártam, hogy megjelensz. Minden májusban eszembe jutott, és minden évben tovább költöttem a történetet. Volt, hogy beleléptél egy vakondtúrásba! *(elneveti magát)* Volt, hogy félregomboltad az inged... De egy idő után már halványodni kezdte. És már nem meséltem tovább magamnak. Csak sírtam.

Vendég: Inkább este jöttem volna. Éjszaka. Május első éjszakáján. Előtte kimentünk volna az erdőre a fiúkkal, akkora fát kívágni, hogy tízen is alig tudtuk volna idecipelni, és csöndben felállítottuk volna az udvarotokba azt a felszalagozott fát. Majdnem olyan magas lett volna, mint a templom tornya! Talán anyáddal megbeszéltem volna, hogy a kutya ne legyen szabadon, vagy tudod mit, dobtam volna neki egy fél kolbászt, akkor csöndben maradt volna az is. Lehet, hogy a kaput is nyitva hagyta volna nekünk anyád, bár azt nem illett a lányos háznál! Átmásztunk volna a fiúkkal a kerítésen. Hoztam volna egy harmonikást is. Hogy is hívták? Tudod, az az apró, mosolygós szemű fiú. De nem is egyet hoztam volna, hanem kettőt!

Öregasszony: Szegények voltunk, mennyire szegények! Dehogy hoztál volna kettőt! Még hogy májusfa! Még hogy zenészek! Még hogy...

Vendég: Lehet, hogy a zenekart is elhoztam volna. Hogy is hívták a trombitást? Milyen jól fújta azt a dalt... Azt, amelyiket ilyenkor szoktak... Azt a... *(dúdolni kezd)*

Öregasszony: Az egész zenekar a fronton volt már! Dehogy hívtad volna őket! Enni alig tudtunk, nemhogy egy egész zenekart kifizetni! Ki hallott még ilyet, egy egész zenekart!

Vendég: Akkor a szomszéd faluból a hegedűsöket! Volt az, amelyik pár üveg borért is eljött, jóban voltak még apámmal. Májusban beálltunk volna az udvarotokra, az ablakod elé, a cseresznyefához...

Öregasszony: Miket beszélsz! A cseresznyefa mellett a trágyadombra? Az udvaron egy nyári almafa volt, de az is úgy elöregedett, hogy ki is dőlt a kardvirágokra...

Vendég: Hány éves is voltam? Tizenhét, azért nem vittek a frontra, apám már nem élt, anyám beteg volt, de én neked énekeltem volna. Ha tudnád, hogy én...

Öregasszony: Hogy te?

Vendég: ...mennyire szerelmes voltam akkor!

Öregasszony: Ne beszélj ilyeneket!

Vendég: Hogy én ezt hányszor, de hányszor elképzeltem... Az első éjszaka csak egy harmonikással. Halkan. Hogy is kezdődött? *(dúdol, az Öregasszony pár taktus után vele dúdol)*

Öregasszony: Du, du liegst...

Vendég: Du, du liegst mir im Herzen. Az első versszakot csak halkan. De a többi már úgy, hogy mindenki hallja, ébredjenek fel a szüleid, a szomszédok és végig az egész Szerb utca, hogy velünk vonyítsanak a kutyák, és a hang eljusson a Gödörig, hogy felébredjen az egész falu, hogy mindenki megtudja!

Du, du liegst mir im Sinn.
Du, du machst mir viel Schmerzen,
Weisst nicht, wie gut ich dir bin.
Ja, ja, ja, ja, weisst nicht, wie gut ich dir bin. Bin!
Weisst nicht, wie gut ich dir bin.
Ja, ja, ja, ja, weisst nicht, wie gut ich dir bin. Bin!

(itt a Vendég mögé lép egy harmonikás, és kíséri a dalt)

So, so wie ich dich liebe,
So, so liebe auch mich!
Die, die zärtlichsten Triebe
Fühlte ich einzig für dich!
Ja, ja, ja, ja, fühle ich einzig für Dich!
Ja, ja, ja, ja, fühle ich einzig für Dich!

(belép a második harmonikás)

Doch, doch, darf ich dir trauen,
Dir, dir mit leichtem Sinn?
Du, du kannst auf mich bauen,
Weisst ja, wie gut ich dir bin.
Ja, ja, ja, ja, weisst ja, wie gut ich dir bin!
Ja, ja, ja, ja, weisst ja, wie gut ich dir bin!

(egy hegedűs és egy trombitás is jön még a Vendég mögé, az Öregasszony sírni kezd, ő is énekel, és egyre közelebb lépnek egymáshoz, mintha táncolni készülnének)

Und, und wenn in der Ferne,
Mir, mir dein Bild erscheint,
Dann, dann wünsch ich so gerne,
Dass uns die Liebe vereint.
Ja, ja, ja, ja, dass uns die Liebe vereint.

(Az Öregasszony sír a Vendég mellkasán, a zenekar eltűnik. Csönd. Az Öregasszony fájós lábbal visszabotorkál a székéig, nehézkesen leül, kifújja az orrát, igazgatja a kendőjét, a ruháját.)

Öregasszony: Hát aztán család van-e? Unokák?

Vendég: Hajaj! Három feleség, öt gyerek, nyolc unoka...

(keresgél a zakójában, tárcát vesz elő, képeket vesz ki belőle)

Jaj, te, ne nézzél úgy! Az egyik feleségem meghalt, a másik mindig veszedett, elváltunk. Na, nézzed már, ezek az unokák, és ő a mostani feleségem. Nálad? Nálatok?

Öregasszony: Két gyerek, három unoka. Benn laknak a városba'. Mindegyik egyetemet végzett. Orvos, tanár, mérnök. Urak lettek! Te, Joseph! Én, amikor kitelepítettek Németbe, hazaszöktem. Ahogy apám meghalt. Eltemettem, eladtam, amit tudtam. Szegénység volt ott is a háború után. És hazaszöktem. Jöttek többen, még egy öregasszony is. Hol gyalog, hol vonattal. A csehek kétszer visszazsuppoltak. Mentem újra, kicsit máshol. Gyalogoltam, amíg bírtam. Emlékszem, loptam is egyszer-kétszer almát. Aludtam pajtában, szénaboglyában, mezőn. Én hazaszöktem. Miattad.

Vendég: Miattam?

Öregasszony: Te olyan udvarias ember voltál. Még a bálban is. Csak néztél azzal a nagy szomorú kutyaszemeddel. Úgy néztél, hogy majd megetted az embert. A füleidre is emlékszem. Olyan nagy füleid voltak, elálltak, ha télen kalapot húztál, akkor is. De olyan aranyos voltál. Emlékszem, hogy mindig láttam a szomorú kutyaszemedet, aztán hazaszöktem. Ott kinn lecigányoztak minket. Magyar cigányok. Kinevették a viseletet. Kinevették, ahogy beszéltünk. Lenéztek minket.

Vendég: Bizony!

Öregasszony: Apám majd egy évig feküdt az ágyban, én ápoltam. Eltemettem tisztességgel, aztán tavasszal megindultunk hatan. Öt fiatalasszony, meg egy hatvanöt év fölötti néni, mindig várni kellett rá, ha felfelé mentünk. Kétszer visszazsuppoltak minket a határról, de harmadjára átszöktünk a csezkó határon, a magyaroknál meg már nem volt nehéz dolgunk, segített egy ember, adtunk neki egy kis pénzt, nem volt sok, azt nekiadtuk és úgy... A magyar határon szétváltunk, ki-ki ment a faluja felé. Amikor hazaértem, tele voltam várakozással, remegtem, mindenhol téged kerestelek. A bokrosból lestem a falut, rokon már nem volt, csak benned bízhattam.

Vendég: Honnan tudhattad volna, hogy második transzport is ment? Engem is kivittek Németbe! Én nyugatra kerültem, de anyámat a keletiekhez küldték! Úgy kellett keletre szöknöm! Beteg volt szegény. Jöttek, mondták, hogy kiraknak innen, és úgy is lett. Elvittek. Nem öltek meg, mint a zsidókat. Csak elvettek mindent.

Öregasszony: A magyarok elküldtek a németekhez, mert hogy németek vagyunk. A németeknek meg magyarok voltunk. Ungarische Zigeuner! Amikor hazaértem, itt álltam egy szál ruhában egy kis batyu ócska holmival. Még a rózsafüzéremet is eladtam, kellett a pénz vonatjegyre. A faluba csak este mertem bejönni. Hátha a rendőr visszaküld a németekhez, vagy börtönbe kerülök...

(nyílik az ajtó, belép a Férj)

Férj: Na, jó napot! Nem is mondtad, hogy vendéget vársz?

Öregasszony: Én sem tudtam, hogy jön.

Férj: A szőlő miatt van itt? Miért nem hoztál egy kis kalácsot meg bort?

Öregasszony: De...

Férj: Semmi de! Fürgén, igyekezz! *(a Vendéghez)* Bocsánat, már itt fejbe nem a régi!
(az Öregasszony felé int a fejével) Nem láttam kinn autót, hát nem gondoltam

volna, hogy vevő jött! Na, szóval a szőlőt nem adjuk drágán. Tudja, berozs-
dásodtam már. Az ízületeim. Ha front jön, akkor végem. Itt hasogat, ott
hasogat (*a derekát tapogatja, meg a nyakát, az ízületeit ropogatja*), hiába küld
az orvos ide-oda, gyógyfürdő, meg tudja a frász... Nagygenerálra szorul
már ez a gép! (*veri a mellét*) Ha ki lehetne cserélni mindent, a térdet, a tüdőt,
a szívet, akkor nem adnám a szőlőt senkinek! Így is csak olyannak adom,
aki ért hozzá. De aki kívágná, az nem kapja meg, amíg élek! A mai fiatalok
nem akarnak dolgozni! A gyerekeim panelba költöztek. A szőlővel sok a
munka, kapálni, kötözni, permetelni... A bor se ízlik nekik! Flancos külföl-
di lötytyöket isznak! Én megittam régen napi két litert szódával. De senki
nem látott görbén menni. (*az Öregasszony ingatja a fejét*) Úgy álltam, mint a
cövek! De ma már nem ihatok. A savam. Az orvos mondta. Nem ihat, bácsi,
nem ihat, ha élni akar! Pedig nem rossz bor, majd mindjárt megkóstolja.

Vendég: Tudja, nem a bor miatt jöttem.

Férj: Kár. Már azt hittem. Akkor mézért. Na, asszony, hozzá csak abból az akác-
mézből kóstolót!

Vendég: Nem. Nem mézért.

Férj: Maga nekem ismerős. Nagyon ismerős! A fatelepen dolgozott? Mérnök?

Vendég: Nem vagyok én mérnök!

Férj: Hozod már azt a bort, meg a kalácsot!? Nem tudok rájönni, honnan ismerem
magát! De hogy ismerem, az hót ziher!

Vendég: (*komoly hangon szólal meg*) Hát, elég régen volt.

Öregasszony: Nem ismered meg?

Férj: (*összezsapja a tenyerét*) Kollega volt!? Szintén körzeti megbízott? Vagy a me-
gyétől?

Vendég: Nem. (*kis szünet*) Csak ez a ház a családomé..., hogy is mondjam, a csa-
ládomé... volt.

Férj: Mi? Még hogy a családjáé?! Van pofája idejönni?! Egy tisztességes öregem-
bert zargatni? Mit akar tőlem?!

Vendég: Ne féljen! Nem akarok én semmit. Csak valami idehozott. Nem is értem.
A temető után valahogy... hazajöttem.

Férj: Maga nem jött haza! Maga nem akarhat itt semmit! Maga innen ki lett tele-
pítve! Őrzöm ám a papírokat! Törvényesen enyém a ház! Magának itten
semmi joga! Magukat kárpótolták! Maguk ki vannak fizetve! Maguknak
amúgy is sok a pénzük!

Vendég: Engem nem kárpótolt senki. És velem ne merjen így ordítani egy senki a
házamban! Most jobb lesz, ha elmegyek.

Férj: Mindig is ilyen gyáva volt. Mekkora nagydarab ember, aztán milyen gyáva,
szar alak! Mit akarnak maguk itt? Az egész pereputty! Mit ünnepelnek?
Minek jöttek vissza? Lakodárét tartani? Harangot vettek a templomnak?
Megvoltunk mi eddig is egy haranggal, minek három? Bűnbánatot ülnek?
Pénzt adnak az iskolának? Miért nem jött haza akkor? Hány éve ennek?
Leéltem egy életet azóta! Látja ezt a nőt? Ő hazaszökött. Papírok nélkül.
Gyalog. Nálam kopogtatott egy este. Azt hitte, maga fog ajtót nyitni! Erre
ki lakott itt? Az utolsó бүдös paraszt, az az ávós geci, a komcsi fakabát, a
hülye rendőr! Az ilyen gyáva, szar alakok, mint maga, nem mertek haza-

jönni! Nem volt vér a pucájukba'! Az oroszoktól elsőnek lelépett! Biztos spicli volt, azokat küldték legelőbb haza! Tudtuk mink azt magáról, hogy milyen ember maga! Mink tudtuk!

Vendég: Mit tudtak maguk? Tizenhét évesen vittek el a ruszki, két évre rá jöttem haza, tenyérszori gennyes sebvel a lábamon, csoda, hogy felgyógyultam, aztán maguk meg kitelepítettek! Milyen náci lehettem én, kedves uram, tizenhét évesen? És ne nevezzen gyávának! Ha maguk annyi mindent tudtak rólam, akkor azt is tudhatná, hogy az egyik ruszki kiskatona mindig elvitt boksizni. Én voltam a bokszsákja, kék-zöld volt a testem, ha megsorozott. Vagy erről nem írtak a maguk előjárói? Majd egy éven át nem mertem visszaütni neki, mindig szembe röhögött, na, ő is legyávázott.

Férj: Mondom én, hogy gyáva! Utolsó szar...

Öregasszony: Hogy beszélsz, ez mégiscsak az ő háza volt...

Férj: Fogjad be a lepcsés pofád, te utolsó sváb kurva!

Vendég: Elég legyen! Karácsony előtt kerültem haza, nyárra kimeszeltem a házat, új kerítést csináltam, a kert is szép volt... Az úgy lehetett, hogy amikor maga kinézte ezt a házat, kinek másnak, mint magának, akkor minket felírt a listára, s így kerültünk a németekhez. A beteg anyámmal nem futhattam neki a határnak! Hogyan jöhettem volna vissza?! Magának meg itt volt a berendezett ház, egy disznó, egy tehén, tyúkok, kert, sőt még a szőlő is. A Bírókék főlött, az a nagy rész, alig meredek, ott a keresztnél balra, egész a földes útig. Hát az is a miénk volt! Maga engem ne fenyegetsen, mert engem csak addig üthettek, amíg az oroszok a lágerben tartottak. Kinn, Németbe' elmentem boksizni, alakult az üzemben egy sportklub. Először nem tudtam visszaütni. Csak védekezni tanultam meg a ruszkiknál. De aztán odasóztam! Vittek spartakiádra, aztán német bajnok lettem. Még az olimpiát is megjártam. Szóval ne hergелjen, mert... Öreg vagyok, de gyáva? Hát az nem.

Öregasszony: Ne veszekedjete. Elmúlt minden. Már vége. Béküljete meg, kérlek!

Férj: Engem a saját házamban ne oktasson ki senki! Főleg egy ilyen sváb szar ne! Jött ez a nő, érted, jött, hallottam, ahogy motoszkál valaki a ház körül. Már majdnem éjfél volt. Fogtam a pisztolyom, csőre töltöttem. *(mutatja)* Kopogtatott. Gondoltam, kilövék az ajtón, engem nem fognak ezek a bűdös sváb parasztok megverni! Mert volt, akit megvertek! A szomszéd faluban még késeltek is! Pedig csak a kötelességét tette mindenki! Nem is tudom, miért nem lőttem ki az ajtón?! Még egy rendes cipője sem volt, ott állt a szerencsétlen viselés ruhában. Nem engem várt, olyan pofát vágott, de olyat... Láttam, mit akar. El akart futni, amikor megismert, de elkaptam a karját. Behúztam, a fejéhez tartottam a pisztolyt. Nem voltam részeg, mint most. De muszáj volt inni. A sok munka. A stressz. Gondoltam, jó lesz nekem egy nő. Még ha ilyen, akkor is nő. Sovány volt, mint egy gebe, remegett, de láttam, ha eszik kicsit, formás lesz. Egy-két hónap alatt kigömbölyödött, mert nálam volt mit enni, és még egy hónap, s ott állt mellettem a tanácsházán. Mert mink nem templomba mentünk esküdni! Magához jött, de engem talált! Mert én itt voltam, nem az olimpián mutogattam magam! És alattam izzadt, nekem szült gyereket! Na, asszony! Így volt-e? Csak mond-

jad el ennek a szarnak! Elmegyek a kocsmába. Maga kap egy órát, aztán nem akarom itt látni többet, mert a vasvillával jövök! Ez az én házam! Engem itt egy ilyen szar ne oktasson! (*A Férj sarkon fordul, és becsapja az ajtót, elmegy.*)

Öregasszony: (*diós kalácsot hoz, kistányért, majd újra fordul, és üvegpoharakat tesz a konyhaasztalra és üveges szódát*) Jaj, Istenem! Hát most látod, milyen tud lenni a férjem. Nem mindig ilyen. Mérges a harangok miatt. Meg miattatok. Hogy visszajöttetek.

Vendég: Biztosan fél.

Öregasszony: Ez eszembe sem jutott. De most, hogy mondod! (*keserűen nevet*) Ha nem megyek hozzá, Joseph, akkor az utcán aludhattam volna. El akartam futni, de erősen elkapta a karom, s nem eresztett. Hetekig lila volt utána. Ez az ember nagyon makacs. Ott volt a kezében a pisztoly. Nem voltak papírajaim, rokonaim, pénzem. Ő meg nyomakodott. Elgyengültem. Engednem kellett. Minden éjjel. Aztán igent mondtam, amikor jött a gyerek... Te nem voltál sehol. Senkim nem volt, csak ő. Mindent meg lehet szokni, mindenbe bele lehet törődni. És jött a többi gyerek. A második után már nem sokszor jutott eszembe, hogy egy májusi reggelen megjelenysz... Néha elmentünk színházba a téesz busszal, nyaralni is a balatoni rendőrségi üdülőbe. Néha megvert, ha ittak a kollegákkal. De megszoktam, Joseph. Mindent meg lehet szokni. A faluban senki nem mert a szemembe nézni negyven évig. Ami fájt, de már elmúlt. Vorbei... Nem is emlékszem rá. Alles vorbei... Csak most, hogy jöttél. Most nagyon... fáj!

Vendég: Minden elmúlt? Nem tudom. Még anyám mondogatta ezt, hogy elmúlik. Minden elmúlik. Öröm, bánat. Nagy öröm, nagy bánat. Elmúlik. Nem tudom. Te csak miattam jöttél vissza?

Öregasszony: Nem tudom. Ki tudja ezt ma már? Apám meghalt, az ő Deutschlandjában kerülhetett földre. Nem volt semmim. Csak a nagy szegénység ott kinn. A háború végén az oroszok elől menekültünk, aztán visszajöttünk mégis. Aztán elvittek minket, és én megint visszajöttem. Már magam sem tudtam, minek megyek és hová. Amikor megragadta a karom ez az ember, ez a rendőr... a férjem... Amikor láttam azt a pisztolyt a kezében, akkor azt gondoltam, hogy el kell szaladni! De hová? És mi lesz azután? Nem tudtam hová menni. Úgy éreztem, kész, vége, mindennek vége. Azt hittem, meghalok. (*csönd*) Évekig álmodtam a marhavagonokkal. Álltunk az állomáson, a mozdony elindult, okádt a füstöt, ahogy a kerekek kattogtak, még most is hallom. Mi, asszonyok ott maradtunk az állomáson, mindenki mondta a szerettei nevét, és egyetlen hanggá olvadt össze az a sok név, nem is emberi hang volt az már, rikoltás. Néha kislány voltam álmomban. Futottam a vonat után. Keskeny hidakon át, létrákon fel, le. Szűk lyukakon kellett átbújni. Aztán csak futottam. És hiába futottam, a sok marhavagon, az óriási fekete mozdony, mégis egyre kisebb lett. Előbb csak a borjak tűntek nagyobbak, majd a kutyák is, végül még a verebek is nagyobbak lettek, mint a vonat. Már csak a füstje látszott. Izzadtan ébredtem. Évekig ez ment.

Vendég: Hová lettek azok a marhavagonok? Volt idő, hogy mindent és mindenkit fel akartak rá tenni. Zsidókat, cigányokat, németeket, lengyeleket... Amikor

hat hétig ültem a marhavagonban, mindig és mindenhol megálltunk a végtelen Oroszországban. Az állomásokon óráig vesztegeltünk, senki nem tudta, miért álltunk meg, senki nem tudta, mikor megyünk tovább. Csak álltunk valamilyen cirill betűs állomáson, szállingózott a hó, és vártunk. Mert fontosabb az ágyú és a tank, a lőszer és a benzin, de még a ló és a széna is sokkal, de sokkal fontosabb, mint az ember... A háborúban minden fontosabb, mint az ember. És mi még csak embernek sem számítottunk. Micsoda világ is volt az! Elmúlt, igaza volt anyámnak. Elmúlik minden, ez így helyes! Emlékszel, amikor egybegyűjtötték a falu mellett a cigányokat? Emlékszel, néztük, miért is terelik egybe őket? Százat? Háromszázat?

Öregasszony: Nem emlékszem mennyit, de sokat.

Vendég: Ott kinn, a németeknél azóta folyton erről beszélnek, hány embert, hogyan... Milliókat. Zsidót, cigányt, buzit, fogyatékos, szakszervezetist, kommunistát, lengyelt, magyart... Ezeknek mindegy volt? Csak el akartak égetni mindenki mást a fasiszták!

Öregasszony: Egy cigányasszony hazajött, annyi idős volt, mint én, azt is elvitték, szegény félig megbolondult, néha beszélgettünk, kapott egy kis levest, aztán megeredt a nyelve. Kérdezte, mit csináltam lány koromban vasárnap. Mondtam neki, minden vasárnap hajnalban eljártam a fésülködőasszonyhoz, fonja be a hajam, kenje meg vastagon olajjal, hogy fényes legyen, mikor megyek a misébe. Az volt a fontos, hogy szép legyek. Az az asszony meg azt mondta, halottakat pakolt közben máglyára! Azt gondoltam, nem normális. A németek nem ilyenek!

Vendég: Miért, mi volt normális az életünkben?

Öregasszony: El kellett fogadnunk mindent. Úgy tenni, úgy viselkedni, ahogy mások akarták. Csak az álmaimban lehettem néha szabad. A múlt éjjel is felébredtem, aztán nem tudtam visszaaludni. Forgolódtam, szúrt a hátam. Kértem az Őrzőangyalom, vigyen el egyszer templomba, mert én már nem tudok messze gyalogolni: az ágyam, az asztal és a vécé között élek... Ahogy elaludtam, templommal álmodtam, a mi templomunkkal, és aztán egy másikkal is, amelyik sokkal szebb a miénknél.

Vendég: Én azt álmodtam újra meg újra, hogy visszajövök. Le voltunk fogyva, szólni is alig tudtunk néha. Annyit tudtunk csak, hogy élünk. Amikor hazaküldtek, először nem bírtam felmászni a vagonba. A többiek, akiket küldtek velem, azok sem bírtak segíteni. Azokat küldték, akik a végüket járták. Jött egy katona, feldobott, mint egy zsák rongyot. Ott is maradtam, csak sokára ültem fel. Összekuporodtam, és azt éreztem, hogy elindult a vonat. Ezt sokszor álmodtam, ha összekuporodtam, sokáig mozgott velem az ágy.

Öregasszony: Jaj, Istenem, Joseph!

Vendég: Tudod, ahogy most itt ülök, kezdenek visszatérni az emlékeim. Én megpróbáltam kitörölni mindent. Ezt az egészet. A vagon, a ruszvikat és ezt a falut. A disznóólakat, a káráló tyúkokat, a vályogházunkat. Nem akartam én idejönni. Mit keresek itt? Én már mindent elfelejtettem. Ezt az egész országot, ezt a falut. A nyomorúságot. Magyarul sem beszéltem mostanában, csak amióta itthon vagyunk, egy hete. Sokáig azt hittem, el is felejtettem ezt a nyelvet. Mielőtt nyugdíjba mentem, akkor volt egy magyar kollégám.

Azzal muszáj volt, mert nem tudott mindent németül. Sokáig undorodtam a magyar szavaktól. De jó ember volt. Összebarátkoztunk... Mit tehetett ő arról, hogy engem... Hogy velem...

Öregasszony: Nem ér ennyit! Minek erre elfecsérelni egy életet, vagy egy percet is arra, hogy gyűlölsz valakit vagy valamit?

Vendég: Jaj, ezek a templomi szövegek. Mi ez? Hogy tudtok ilyen szagban élni? És hogy öltöztöl te? Pont úgy festesz, mint az öreganyám! És akkor hozzámentél ehhez a... szar alakhoz, ehhez az ávóshoz vagy rendőrhöz. Ehhez, aki összeírt minket! Én azt hittem, hogy ez a ház már régen szétmállott. Azt gondoltam, hogy az egész falu leégett, felrobbant, lebombázták, elgyalulták, bevetették kukoricával... Erre itt sorakoznak az új házak, és helyettünk a telepések családjai pöffeszkednek benne! A téész épített focipályát, víztornyot. *(felnevet)* Még a mi kis házunk is áll a Szerb utcában! Vagy Petőfi utca most, vagy mi!? A mi régi vályogházunk. Tisztára, mint a mesében. Áll, és még hozzá úgy, ugyanúgy, nem változott benne semmi. Talán csak le lett meszelve párszor!

Öregasszony: Régen itt nem volt áram, se víz. Egyszer elvitte a vihar a fél tetőt. És más stráfok voltak a falon, nem így nézett ki a festés. Építettünk fürdőszobát. Leköveztük a többi szobát is...

Vendég: Ja, tényleg, földpadló volt.

Öregasszony: A gyerekek mindig hintáztak a székkal, és folyton lyukat fúrt a székláb a padlóba. A férjem lekent pár pofont, de tudod, milyenek a gyerekek. Csak újrakezdték.

Vendég: A pap ebéd alatt végig arról szövegelt, hogy új tankönyvet ír, és hogy mennyi pénzre lenne szüksége a kiadásához, és hogy hová szeretne elutazni zarándokútra. Az iskolaigazgató is kunyerált, hogy beázik a tornaterem, a polgármester is, hogy állítana nekünk egy keresztet, csak nincs rá pénz. Mindenki kunyerál! De kérdem én, hol vannak a sírok!? Hová tüntették el a nagyszüleim sírját? Ezeknek adjak én pénzt? Mire föl?

Öregasszony: Meg kellett volna hosszabbítatnod a sírt, Joseph! Ha lejár, és senki nem gondolja, egy idő után elbontják. Ez mindenhol így van! Joseph, ne légy haragos, kérlek!

Vendég: Nem vagyok haragos, csak összekeveredett bennem minden. Megkerestek ott kinn, adakoznék-e a hájmát javára. Először csak néztem, milyen hájmát, aztán már tudtam. Na jó, gondoltam, adok száz eurót, aztán hagyjanak engem békén a hájmáttal! De nem hagytak. Elém raktak egy füzetet, mutatták, ki mennyit ajánlott fel. Csupa háromszáz, ötszáz euró. Hű, mondtam, az anyátok keservit, adok nektek ezret, telik rá, csak hagyjatok a régi hájmát históriával. De nem hagytak. Nyaggattak, hogy jöjtek el az Óházába. A feleségem épp hazautazott Törökországba, betegek a szülei, én meg fogtam magam, és eljöttem. Gondoltam, eszek egy jó paprikást, mulatunk, és kész! Erre a buszon elkezdtek énekelni. És sorban jöttek elő az emlékek. Amikor leszálltam itt a faluban, már bőgtem. Tudod, mikor sírtam utoljára? Anyám temetésén! Ölelgettem az embereket, pedig azt sem tudtam, ki kicsoda. Sírtam, nevettem. Csak magával ragadott valami érzés. Majdnem sikerült elfelejtenem, hogy ki vagyok. Erre...

Öregasszony: Joseph, te mindig is ilyen makacs voltál. Makacs, de jó szívű. Ezért szerettelek. Már amennyire emlékezni tudok arra a 16-17 éves gyereklányra. Te nem vittél ki a bálból a sötétbe, a padra, ahogy a barátnőimet sorra vitték a többi fiúk. Te jó voltál, nem is fogdostál, csak tánc közben, de a többi az markolászott, ahol ért. Jó ember vagy, de mégsem kérhetsz rajtam számon semmit! Én megmaradt parasztnak. Amikor jöttek a nejlon otthonkák, az asszonyok sorra levették a trachtot. A férjem is mondta, hogy már nem ez a módi. De én ezt szoktam meg. Pofozott, de akkor sem vetettem le a szoknyáimat. A férjem olyan, amilyen. Ismerted. Gondolhatod, mennyire szerették itt a faluban, amikor mindenkinek a rokonait ő küldte a marhavagonba. Csoda, hogy nem ütötték le egy sötét sarkon. A kocsmában se verték meg! Csak nem beszéltek vele, ha nem volt muszáj. De a gyerekek szépek lettek, amíg meg nem nőttek. A kisebbik sokat járt pszichológushoz. Valamilyen zavara van neki a fejébe. Szorongott, az volt a baja, kapott rá gyógyszert, azóta meg hallgat és zabál. Más baj nincs. Csak a nyomorúság. Gondoltam rád, Joseph, hogyne gondoltam volna rád! Egyszer láttam egy képet az újságban, a férjemnek járt, a Párttól kapta. Egyszer mintha te lettél volna az egyik képen. Éremmel a nyakadban. A szemétre dobta az újságot, onnan vettem ki. El is tettem azt az oldalt. Már rég kifakult, megsárgult, alig látszik valami belőle, de még őrzöm.

Vendég: Régen volt. Az olimpián a magyar lett a harmadik, a ruszki a második, és én győztem. Pedig nem lett volna szabad. Mondta az edző, hogy a ruszkit azt nem szabad. De én nem bírtam ki. A lágerben folyton engem ütöttek, hát ott visszaütöttem. Ledőlt, mint a zsák! Ezzel vége is lett a sportkarrieremnek. Hazafelé csempészésen kaptak. Mindenki csempészett. Harisnyát, ékszer, parfümöt. Engem jól elintézték. Csak engem. Sofőr lettem végül, az igazgató sofőrje a kombinátban, nem panaszkodok. Asszonyok jöttek-mentek, gyerekek születtek, felnőttek. Amikor leomlott a Fal, kaptam szép nyugdíjat és külön pénzt... a hányattatásaimért. Nincsen semmi bajom. Kopott a vállam, néha fáj. A feleségem húsz évvel fiatalabb. Török. Khádi, mit keresek én itt? Miért jutnak eszembe a régi dolgok? A buszon beszélünk arról, hogy mindenhez tésztát ettünk. Babot knédllivel. Káposztát knédllivel. Répát tésztával. Babot gőzgombóccal, aszalt szilvával. Tejlevest cérnametélttel. Párolt káposztát és krumplicipörét knédllivel. Vendégségben meg sós kiflit. Tudod, mikor beszélünk utoljára ennyit ételekről? A lágerben, a ruszकिनál. De ott minden este. Hogy ki mit enne a zupa helyett. Mivel fogadná az anyja otthon. A felesége mit sütné neki. Mákos rétest vagy dióskevertet? Még össze is verekedtek néha azon, hogy melyik étel a finomabb. A töltött káposzta vagy a paprikás csirke!? A rántott hús vagy a rósejbni? Erre itt a buszon megint csak erről volt szó, hogy mi kell a jó paprikáschba! És eszembe jutott minden. Apám halála, hogy tizenhárom éves lehettem akkor, hogy akkor lehettem utoljára gyerek. Amikor hazaküldtek, itt voltak már a telepések, mi meg verekedtünk velük. A sötétben este a kapitánynak is bevágtam egyet, csak úgy eldőlt, mint egy zsák.

Öregasszony: Joseph, elmúlt! Vége. Én is bíztam egy darabig, hogy újra eljön az a régi világ, vagy legalább te visszajössz. De nem jöttél. És ami volt, elmúlt.

Vendég: Találtam magamnak családot Németországban. Nem is egyet. A gyerekek jó helyen nőttek fel. Van állásuk, az unokák szépek! Mi kell még?

Öregasszony: A nővéred? Róla hallottam, hogy málenkij után egy hétig itt volt a faluban, sokára került elő, de aztán hamar eltűnt. Én akkor szültem a második gyereket.

Vendég: Kikerült ő is Németbe. Még él. De soha nem jött helyre. Fát vágott tíz évig Szibériába. Lehet vele beszélgetni, de nem fogadott el férfit soha. Se gyerek, se senki. Minket se tűr már meg sokáig. Amióta elvettem ezt a török nőt, velem sem áll szóba. A fiatalabb nővérem már meghalt. Tíz-tizenegy éve. Valami daganat. Műtötték, sugarazták, mégis meghalt. *(csend)* Na és nálatok? Mi lett a gyerekekkel?

Öregasszony: A gyerekek? Amikor kicsik, akkor szépek. Néha még kedvesek is, amelyik nem olyan vad, azt még meg is lehet simogatni. Amikor elesik valamelyik, akkor sírva odabújik hozzád. De aztán? Elkerültek iskolába, kollégiumba, a városba szakmát tanulni... Kéthetente jártak haza, idegenek lettek... Amelyiknek idegje van, csak néz, a lányommal még lehet beszélni, de jobbra a pénz várja... Te Joseph, minek beszélünk most a gyerekekről? Havonta eljönnek egyszer, pár órát itt vannak. Az unokák unatkoznak, nézik a tévét, ábrándoznak, én meg egész nap görnyedezhetek a tűzhelynél. Ez érdekel?

Vendég: Csak udvarias szerettem volna lenni!

Öregasszony: Nekem itt te ne udvariaskodjál! Nem vagy vendég! Otthon vagy! Engem is kitelepítettek, de én elindultam haza, hátha megsegít a Jóisten, hát ha kibírom hazáig. Aztán eszembe jutott, hogy nincs is otthonom. Hová megyek, ezt kérdeztem magamtól. Hát hozzátok kopogtattam be! Hová másodra! Miért nem jöttél korábban? Neked is érezned kellett volna! Vártalak! Mások jöttek, amikor már lehetett! Wartburggal, Trabanttal. A keletiek hoztak takarót vagy margarint, mikor mi volt olcsóbb! De jöttek a nyugatiak is, Opel állt az utcánkban is évente egyszer, látogatták a rokonokat, hoztak ruhákat, színes magazinokat, nézegették az ittenieket, az elmaradottakat, de a keleti és a nyugati is ette a paprikást, vitte az őrlött pirospaprikát, a stifoldert, a sonkát... De te... te sohasem jöttél!

Vendég: Nem jöttem.

Öregasszony: Hát nem! Jönni azt nem jöttél!

Vendég: Előbb anyám miatt nem. Beteg volt. Nem volt senkim rajta kívül. Elkezdtem dolgozni. Aztán jött a sport...

Öregasszony: A sport? Már nem volt érdekes a falubeli bősöknyás, kendős, neked olyan modern kellett, olyan műszálas, szagos!

Vendég: De hát azt sem tudtam, hogy élsz!

Öregasszony: Mit ígértél nekem?! Emlékszel!?

Vendég: Szerinted, amit tizenhat évesen mondtam, az meddig kötelez valamire?

Öregasszony: Aki férfi, az tartja a szavát!

Vendég: Micsoda?

Öregasszony: Minek kellett neked az a török nő? Mit tud rólad egy török? Mit tudsz te egy törökkel? Én enni adtam az anyádnak, amikor egyedül volt! Egy vén trotty vagy már! Nem veszed észre, hogy ez így nincsen rendbe'?

Vendég: Mi nincsen rendbe'?!

(bejön a Férj, először nagyon kedélyesen mosolyog, részeg, egyre inkább túlzásokba esik)

Férj: Ejnye-bejnye, gyerekek! Hát mi történik itt? Ki ez a kedves vendég? Csak nem évődtek? Az én házámban? De most komolyan!

Öregasszony: Nem, nem! Ez az úr...

Férj: Csak nem a szőlő miatt jött?

Vendég: Nem. És nem akarok mézet sem vásárolni, ha bioméz, még akkor sem!

Férj: Akkor megkérdezhetem *(széles mosoly, párat biccent)*, mi célból tért be éppen mihozzánk?

Vendég: Nem ismersz meg, te rendőr?

Férj: Van egy sejtésem! *(lassan végigméri, aztán hirtelen megijed)* Joseph?

Vendég: Igen.

Férj: Joseph! *(letérdel elé, meg akarja csókolni a kezét, a Vendég nem érti, nem akarja engedni)* Joseph, könyörgök tenéked, a szent Szűzre! Bocsássál meg! Joseph! Én tudom, hogy vétettem ellened! Bűnös vagyok, szánom a vétkeimet. Joseph, ha te tudnád, hogy hány éjjel hánykolódtam az ágyamban...

Vendég: Az én ágyamban, itt minden az enyém volt!

Férj: Bocsánat! Joseph, itt minden a tiéd! A ház. A szőlő. Én tudom, hogy nem lehet semmit helyrehozni, amit elvettem tőled. Az éveket. Elvettem a szeretett nőt is előled. Elvettem az életed. Joseph, én mindent vissza akarok adni. *(még mindig térden)* Khádi, gyere ide! Gyerünk, gyerünk! Gyerekek, fogjátok meg egymás kezét! Én tudom, hogy ti szeretitek egymást! Joseph, legyen mindenem a tiéd! A ház, a szőlő és ez az asszony! Én szeretetotthonba megyek! *(a kályhához lép, kihúzza a hamus fiókot, hamut vesz ki egy marokkal)* Hamut szórok bűnös fejemre! Megszagatom a ruhám! Elbujdosok. Joseph, bocsássál meg! Nem is zavarlak titeket! Joseph, bocsássatok meg! *(ki)*

Öregasszony: Bocsáss meg Joseph, de utána kell mennem! *(gyorsan ki)*

Vendég: Csak menj! *(értetlenül nevetgél)* Még ilyet!

(Vendég egyedül marad, körülnéz a szobában, bekapcsolja a kisorádiót, megint egy világláger szól sramli átíratban. Iszik egy kis vizet, feltör egy diót, nyílik az ajtó, az Öregasszony hozza a férjét.)

Öregasszony: Hát maga kicsoda? Hogy került ide?

Vendég: Elnézést, én csak...

Öregasszony: Mindegy, segítsen már! *(férjéhez)* Megint a kocsmába' voltál! Te utolsó, te, semmirevaló... Kicsoda maga?

Vendég: Elnézést, épp erre jártam, és csak úgy bejöttem.

Öregasszony: Lopni akart? Nincsen nekünk semmi olyasmink, ami egy ilyen elegáns úrnak kellhet. Nem lássa, hogy mink szegények vagyunk? Nem elég, hogy ez a szerencsétlen megint berúgott... De azért tisztaság van mindenhol...

Vendég: Elnézést, hogy a szavába vágok, de régen, nagyon régen itt laktam.

Öregasszony: Na, azért ekkorát ne hazudjon az úr!

Vendég: Nem, kérem, én nem hazudok. Nem tévedhetek ekkorát. Én itt laktam, ez a ház ugyanis a világháború előtt és még utána is két esztendeig a családkunk tulajdonában állt.

Öregasszony: Maga?

Vendég: Én.

Öregasszony: Bocsánat. A Josephék családjához tetszik tartozni?

Vendég: Igen. Sőt.

Öregasszony: Sőt?

Vendég: Én... vagyok... Joseph!

Öregasszony: Tudja, bocsánat, nem ismertem fel. Tudja, én vagyok... De ez mindegy. Nézzen csak körül! Elnézést, a férjem a kocsmából jött. Néha iszik. *(leülteti az asztalhoz, a Férj az asztalra dől, és hortyog)* De most már alszik. *(fojtott hangon)* Tudja, nagyon felizgatta, hogy itt vannak... maguk. A régiék. Akiket... Nézzen körül nyugodtan!

Vendég: *(fojtott hangon)* Valami itt megváltozott!

Öregasszony: Talán a padló.

Vendég: Igen. A mi időnkben földpadló volt. Ja, meg látom, a vezetékeknek is végni kellett, mi még petróleumlámpával világítottunk. Rosszabb időben zsírmécsessel.

Öregasszony: Ja, ja, azok voltak ám az idők! De tudja, mit mondok én magának! Bármennyire nyomorúságos idők is voltak, nekem valami mégiscsak hiányzik! *(elneveti magát)* Isten úgyse, én olyan jóízűeket tudtam harapni az almába, csak úgy harsogott a fogam alatt! Most meg!

Vendég: Na igen. Maguk kitől vették ezt a házat?

Öregasszony: *(némileg zavarban)* Áh, maga azt nem ismeri, azt az alakot. Az volt a rendőr a faluba.

Vendég: A rendőr? Az előbb láttam egy fényképet, ahol...

Öregasszony: Az a nővérem és a férje... Már ne haragudják, de ez nem múzeum! Örüljön, hogy beengedtük. Illetve maga bejött magától. Mit képzelt?

Vendég: Bocsánat. Nem is tudom. Talán az utazás teszi. Meg előtörnek az emlékek. Tudja, engem kétszer is elvittek innen, egyszer a ruszkhöz, egyszer meg a németekhez.

Öregasszony: Sok mindenkit vittek, de akinek igazán fontos volt, az hazajött!

Vendég: Tudja, asszonyom, én úgy éreztem, nincsen hová hazajönni. Először, amikor feldobtak egy vagonba valahol Oroszországban, csak összekuporodtam, aztán csak ülni tudtam napokig. Másodjára, amikor a németekhez kerültem, onnan már nem sikerült...

Öregasszony: Lárifári! Utólag mindenki mindent meg tud magyarázni. Utólag mindenki nagyon okos! De nekem ne magyarázzon senki semmit. Én tudom, amit tudok! Hazajöttem a németektől, papírok nélkül... Három határon átszöktem, erre nem várt itthon senki! De nem érdekes ez már.

Vendég: Igen. Elmúlt. De anyám mindig azt mondta, hogy az otthon, az mégiscsak otthon.

Öregasszony: Na látja, igaza volt a kedves édesanyjának! És most, hogy hazajött, mi változott? Milyennek lát minket?

Vendég: Azt látom, hogy itt is élnek emberek. És ez a fontos. Az, hogy én ebből kimaradtam? Az mindegy.

Öregasszony: Mióta nem járt itthon?

Vendég: Itthon? Milyen furcsa ez a szó... Mintha egy másik életről beszélnék...

Öregasszony: Másik? Nem másik?! Ki tudja? Na és, megtalálta, amit keresett?

Vendég: Őszintén? Azt sem tudom, mit kerestem. Szóval nem tudom. Még áll a templom, ugyanott vannak az utcák, már alig maradt földes út, a házunk – bocsánat –, az egykori házunkban sincs földpadló már, de valami még ezen túl is megváltozott.

Öregasszony: Dehogyan változott! Itt aztán semmi, de tényleg semmi nem változott! Csak be tetszik magának beszélni, hogy valami is változott. A padló is csak azért, mert a gyerekek mindig hintáztak és lukat vájtak a földbe. De nem, más nem változott. Itt aztán semmi.

Vendég: Nem szeretnék vitatkozni magával, de én mégis azt látom, hogy ez már nem az én falum. Ez már nem az a falu, ahonnan eljöttem.

Öregasszony: Miért, mit várt?

Vendég: Az égvilágon semmit. Nem vártam én semmit, aztán kiderült, hogy mégis.

(a Férj felébred)

Férj: Mégis.

Vendég: Nem tudom, hová jöttem. Nekem idegen itt minden és mindenki.

Férj: Miért, kicsoda maga?

Vendég: Az enyém volt ez a ház.

Férj: Akkor miért nem ül le? Ne álljon, ha otthon van!

Vendég: Nem akarok tovább zavarni.

Férj: Csak üljön le, amíg szépen mondom! Megyek, hozok egy kis bort. Iszik egyet velem? Talán maradt még valami pogácsa, vagy hájas sütemény is.

Vendég: De én már indulnék...

Férj: Nem megy maga sehová! A magáé volt itt minden? Akkor innia kell a boromból. A borából. Szóval érti! *(kimegy, a Vendég fáradtan leül egy székre)*

Vendég: Khádi, megismersz?

Öregasszony: Egyből tudtam, hogy csak te lehetsz az! De előtte nem mertem... *(feláll, lassan elindul a Vendég felé, csábítóan mozog, elkezd a blúzát gombolni.)*

Vendég: Khádi, mit csinálsz?

Öregasszony: Joseph! Egész életemben vártam rád!

Vendég: És hozzáméntél ehhez az alakhoz?

Öregasszony: Nem számít! Most csak mi ketten vagyunk! *(beleül a Vendég ölébe, erősen és hosszan megcsókolja, a Vendég hiába ellenkezik, nagy nehezen kiszabadul az öleléséből)*

Vendég: Khádi, mit akarsz? Hagyd már abba! Khádi! Bármikor bejöhet a férjed! Na, elég lesz! *(huzakodnak, sikerül teljesen lefejténie magáról az Öregasszony kezét, kitolja az öléből, felállnak)*

Öregasszony: De Joseph! Mit csinálsz?

Vendég: Elmegyek.

Öregasszony: Ezt nem teheted! Itt maradsz!

Vendég: Dehogyan maradok. Mi történik itt? Mindenre emlékszem. Ott állt a sublót, ott ült régen az anyám, az asztalfőn apám... Ez volt az én helyem... A nővéreimé a kályha felőli oldalon... A bolond nagypapa bámult be a kút

mellől... Elmúlt. Édes istenem, Khádi! Elmúlt. Tévedés volt idejönni. Felejtse el, hogy itt jártam! Isten veled! Nincs már itt nekem dolgom semmi. *(elindul az ajtó felé)*

Öregasszony: De Joseph! Joseph! Ne menj el! *(a kezét nyújtja felé)*

Vendég: Na, minden jót! *(kimegy)*

Öregasszony: Ne menj el, Joseph! *(a vendég erőteljesen becsapja maga mögött az ajtót, az Öregasszony álldogál egy kicsit, fájdalmas arcot vág, majd legyint egyet, bekapcsolja a kislámpát, megszólal a Du, du liegst mir im Herzen, és nekiáll diót törni, kis idő után nyílik az ajtó, a Férj érkezik)*

Férj: Na, képzeljed csak, még mindig tart a lakodaré! Nem gondolnád, milyen sokan vannak. Üres a kocsmá. Be is zártak. Hallottál már ilyet! És engem is hívtak. A polgármester direkt odajött hozzám, hogy jöjjen át, már csakis egyedül én hiányzom. Én! Na, az lenne valami!

Öregasszony: Erre te? Mit mondtál neki?

Férj: Mit mondtam volna? Elmúltak már azok az idők, amikor nekem parancsolgatni lehetett. Mit tehet velem? A tűzifa nekünk is ugyanúgy jár, mint másnak! Mert régen, amikor azt mondták, hogy fogd meg, akkor én megfogtam. És amikor azt mondták, hogy ugorj, akkor én ugrottam. Amikor azt mondták, hogy csináld ezt, meg azt...

Öregasszony: Jól van, jól van! Szóval nem mentél oda! Na, gyere ide, te, morgós vén csont. Megmasszírozzom a nyakad!

Férj: Az jó lesz. Ehhez csak te értesz. Úgy, azzal a bütykös ujjaiddal, az a jó, csak erősen... Még! Még! Te, Khádi! Tudod-e, hogy kit láttam az utcában?

Öregasszony: Kit?

Férj: Nem merek rá megesküdni, hogy ő volt, csak gyanús volt. Több mint gyanús!

Öregasszony: Na kit? Mondd már meg, vagy eltöröm a nyakadat! Lopni jött valaki? Ki volt gyanús neked?

Férj: Tudod, kié volt ez a ház?! Hogyne tudnád?! Na, emlékszel még a Josephre?

Öregasszony: Joseph? Milyen Joseph?

Férj: Semmire nem emlékszel már? Akkor mindegy. Aki itt lakott, az a Joseph. Aki aztán kikerült külföldre.

Öregasszony: Akit te írtál fel a listára annak idején?

Férj: Én. Ki más?! Na, itt volt egy ember az utcán, álldogált a ház előtt. Nézegette. Még sírt is. Mondok magamnak, ki ez, miért sír. Aztán csak összeraktam, hogy itt vannak ezek a lakodaréba, ezt meg ideette a fene. Csak ő lehetett, senki más. Más minek jött volna ide sírni? Ugye, hogy más nem lehetett! Meg volt öregedve a pofája, de még a tartása az megvolt neki. Meg kivakarózott rendesen. Van ott pénz! Nem kell ezeket sajnálni!

Öregasszony: Meglátott?

Férj: Amikor elindult vissza a faluba, akkor igen, nem tudtam hová elbújni.

Öregasszony: És megismert?

Férj: Ki tudja?! Bár, ha én megismertem őt, ő is megismerhetett engem.

Öregasszony: És mi volt? Beszéltetek?

Férj: Köszöntem neki. Mégiscsak egy ember. Mégiscsak falunkbéli. Vagy az volt valamikor. Meg hát mégsem tehettem úgy, mintha nem látnám, ha látom.

Emberek vagyunk, gondoltam. Ő meg lassan felemelte a fejét, megtörölte a szemét a kabátujjába, és megnézett.

Öregasszony: És?

Férj: Mit és? Alaposan megnézett, mintha láttam volna, hogy ő is megismert, és tovább ment.

Öregasszony: Nem is köszönt?

Férj: Nem. Egy árva szót sem szólt. Annyit se, hogy fapapucs! Még csak nem is biccentett!

Öregasszony: Azért ezt mégsem illik! Ezek azt hiszik, csak mert kikerültek Németbe, akkor nekik már mindent szabad.

Férj: Megmondtam én neked, hogy semmi sem történik véletlenül a Földön! Látod, milyen emberek voltak ezek! Megérdemelték, hogy ez történjen! Még csak vissza sem köszönnek az embernek.

Öregasszony: És én egy ilyenhez akartam hozzámenni!

Férj: Még jó, hogy kiszórtuk őket innen!

Öregasszony: Még jó! *(nekiállnak diót pucolni)* Nem is köszönt! Még ilyet... *(csend)*

Férj: A szőlő után nem érdeklődtek? *(kis csend)*

Öregasszony: Nem.

Férj: Mézet? Mézet nem vettek? *(kis csend)*

Öregasszony: Nem. Talán holnap. Holnap vasárnap lesz. Akkor jobban ráérnek az emberek. *(tűzijáték hang, villódzás kintről)* Gyere, Öreg, nézzük!

Férj: Nem érdekel engem az ilyen hacacaré! Ezt is csak azoknak csinálják. Te csak rohanjál, rohanj, csorgassad a nyáladat, mert még lemaradsz valamiről! Hülye vénasszony!

Öregasszony: Rohanok is! *(ki)*

Férj: *(nagyokat ásít diótörés közben)* A rohadtak! Erre van pénz, mi! Lakodaré, tűzijáték! Ez a dió meg kukacos! Azt a kurva istenit! *(elhajítja a kályha felé, aztán nagyot ásít)* Volt pofája idejönni az utcába! *(még nagyobbát ásít)* De mindegy! Holnap úgyis eltakarodik innen a fenébe az egész díszes kompánia. És nem jönnek vissza soha, de soha többet. *(ásít, és elbóbiskol az asztalra dőlve, kint abbamarad a tűzijáték, lassan jön az Öregasszony, odabotorkál a Férjéhez)*

Öregasszony: Öreg, öreg! *(költögeti a Férjet)*

Férj: Mi történt? Miért zargatsz fel?

Öregasszony: Elaludtál, Öreg! Na, gyere! Tegyük el magunkat holnapra.

Férj: Elfáradtam, Mama. Meg ez a nagy lakodaré! A sok idegeskedés! Nem úgy volt, hogy jönnek a gyerekek? Vagy a jövő hétvégén? Mondtam neked, hogy kivel találkoztam? Nem mondtam. Egy férfival, de úgysem ismered. Mindegy is. Na, gyere, Mama! Alukáljunk!

(Elmennek a szoba felé, amikor kilépnek a konyhából, az Öregasszony lefekteti a Férjet, aztán kibotorkál az ajtóig. Kitérja, és azt suttogja, hogy Joseph.

Kintről Joseph halkan énekelni kezd (Vat'r und Mutter), az első versszakot egyedül. Majd versszakonként egyre több hangszerrel.

Vat'r und Mutter, lebet wohl,
weil ich einrücken soll,

mit schwerem Herten muss ich gehn,
Gott weiss ob wir noch mal sehn!

Ich sag Dank für jedem Tag,
für eu'r Sorg, und euer Plag!
mit Traenen küss ich eure Hand,
für eure Liebe sag ich Dank

Einst kehr ich mit Freund nach Haus,
Eile schnell zum Friedhof 'naus.
Ich geh das Hüglein auf und ab,
dort find ich meiner Eltern Grab!

O, de Stilles Elternherz,
wie Ruhst hier in stillem Schmerz!
Und eure Wangen sind todesbleich,
und meine Augen sind Traenenreich!

VEZEKLÉS DIÓVAL

Oravecz Imre: Alkonynapló

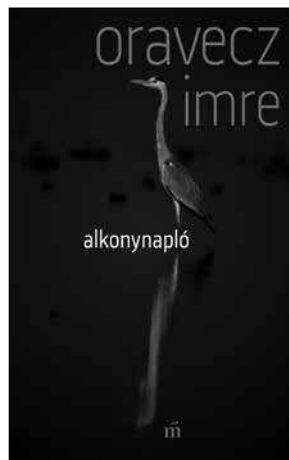
„Sosem vezettem naplót, és a jövőben is tartózkodni fogok tőle.” Nem éppen a legelegánsabb döntés úgy kezdeni az *Alkonynaplóról* szóló kritikámat, hogy felelőlegesen a szerző egykori, több mint három és fél évtizeddel ezelőtt papírra vetett vélekedését arról a műfajról, amely nem mást jelent szakmailag (és persze emberileg), mint a magánélet és a nyilvánosság közötti határ értelmezését, netán áthágását, és amely éppen ezért számos veszélyt rejt magában, és persze számos lehetőséget is.

Nem mintha más irodalmi műfajjal ne pontosan ugyanez volna a helyzet: értelmezés és áthágás, veszély és lehetőség.

Most azonban maradnék még egy mondat erejéig Oravecz Imre 1972. szeptember című prózaversnaplójának *Előszójánál*, amelyben a szerző arról beszél, miként talált az önmagában „fojtogató” és „kikívánczó”, mindamellett teljességgel magánjellegű nyersanyag (versanyag) közérdeklődésre számot tartó irodalmi formát: „Egy szó, mint száz, így mondtam végleg búcsút a naplónak, így lettek a hevenyészett feljegyzésekből egymást kiegészítő, egymással feleselő prózaköltemények”. Mindnyájunk legnagyobb öröme és épülésére. Nos, az *Alkonynapló* olvasója is bőven részesülhet épületes örömeinkben, bár ezek nagyon más természetűek, mint az 1988-as „prózaköltemény”-kötet által felkínált lelki javak. És nem feltétlenül azért, mert míg ott egy ereje teljében levő férfi ad számot tetemes szerelmi megpróbáltatásainak dús történetéről, addig itt egy magányos öregember keserű önértelmezését olvashatjuk. Sokkal inkább azért, mert itt már bármiféle eltávolító stilizálás nélkül van szó a legszemélyesebb gyökerezettségű és egyúttal legáltalánosabb léptékű dolgokról: testről, lélekről, öregedésről, büntudatról, szegénységről, elmúlásról, természetéről... – egyszóval a nyolcvanas éveibe lépő Oraveczről, aki szembeesül saját halandóságának tényével, és ezt mi, olvasók, egyúttal nem kevésbé halandók, nem tudjuk nem a saját létezésünk alaptényének tekinteni.

Jó ideje már – az 1998-ban megjelent, rövidebb-hosszabb lírai „töredékekből” álló „faluregény”, a *Halászóember* jelentős műfaji teljesítménye óta – két műfaji pályán fut Oravecz életműve. Az egyiken formálódott emlékezéselvű családtörténeti regénytrilógiája: *Ondrok gödre* (2007), *Kaliforniai fűrj* (2012), *Ókontri* (2018). A másikon pedig megszületett az életösszegző számvetés nagyformátumú költészete: *A megfelelő nap* (2002), *Távzó fa* (2015). A zárójeles címekekkel ellátott napi bejegyzéseket tartalmazó *Alkonynaplót* az utóbbi vonulattal rokoníthatjuk. Témájában mindenképpen. Sőt olykor megfogalmazás-módjának könyörtelen pontosságában és eszköztelen szépségében is. Jóllehet nagyon másként szólalnak meg a nagyon hasonló témák a nagyon különböző műfajú könyvekben.

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
200 oldal, 4499 Ft

Más például a magánéleti fájdalom és indulat dialektusa akkor, amikor a 2015-ös verseskötet *Matyi* című ciklusának darabjait olvassuk az idős férj és a fiatal feleség válásáról, továbbá annak legfőbb következményéről, a férfi megfosztottságáról hatvankét éves korában született kisfiától, a gyerek hiányának csillapíthatatlan kínjáról. És megint más akkor, amikor a 2018 és 2023 között keletkezett naplóbegyegyzésekből értesülünk az idős férfi újabb szerelmi történetének kudarcáról, valamint a rákövetkező kétségbeesés lelki formáiról. Ezek között van olyan, amely takarékos nyelvi kidolgozottságában már-már felidézi a *Távozó fa* költeményeinek szikár méltóságát: „(Keszerv) [...] Hiába a kor, az élet, a tapasztalat, a ráció, megint a régi javíthatatlan bolond voltam. Ideje megint megszagatnom a köntösömet, a szakállamat.” Vagy: „(Nézet) Tekintsd így! Ajándék volt ez a szerelem. Késő őszi virág, de virág!” Ám akad bőven olyan begyegyzés is, amely szemléletileg és stílusosan megmarad a teljességgel érthető bántottság, sőt sértettség emberi, túlságosan is emberi érzelmecsapdájában: „(A vétőjog vége) [...] Megígértem neki, hogy mielőtt megjelenik könyv alakban, átolvashatja az egészet, és ha valamelyik rólunk szólóval nem ért egyet, azt kiha gyom. Most már erről szó sem lehet. A vétőjogát eljátszotta.” Mindaz, ami versként nehezen volna elképzelhető, megtalálja helyét az emberi esetlegességektől és esendőségektől (sértettség, hiúság, gyanakvás, mogorvaság...) is hemzsegő naplóbegyegyzésekben.

Ezt a sokszor zavarba ejtő érzelmi hemzseget keretezik és tagolják, mi több, emelik át az egzisztenciális alkonytapasztalat immár jóval poétikusabb-filozofikusabb hangzásterébe azok a versszerűen tömör megfogalmazások, amelyek így már nem maradhatnak foglyai az ontológiai értelemben gyarló teremtmény által felállított szemléleti és nyelvi korlátok között nyíló sérelemtérnek. Ezekben a részletekben, amelyek hál’ istennek nem nélkülözik a rezignált humor bölcsességét, sokszor a környezet, a természet egy-egy jelensége mozdítja ki az öregedő embert saját magából, önnön érzelmi-indulati szűkösségéből – például a nyitóoldald második begyegyzésében (bár idézhetném a legelsőt is): „(Diófa) Hét diófát ültettem az évek során, és mind a hetet kivágtam, mert az építkezéskor útban voltak vagy akadályozták a kilátást. Most dohos, vett diót törve ülök a tűző napon, és vezeklek.”

Ám ezek a poétikus-filozofikus részletek leginkább a vegyes egészen belül találják meg a tényleges helyi értéküket. Merthogy az *Alkonynapló* egészének legfőbb értéke, egészértéke: a személyiség gyarlóbbik és bölcsőbbik feleinek stílus-szerkezeti együttállása, ha tetszik, antropológiai hibriditása. Ahogyan például a bölcsőbbik fél beszél a gyarlóbbikról (lásd az idézett *[Diófa]* című begyegyzést). Vagy ahogyan a gyarlóbbik fél győzedelmeskedik a bölcsőbbiken (lásd a szintűgy idézett *[Vétőjog vége]* című sérelemtörténeti anekdotát). A naplóformának ez a kettőskönyvelése teszi hitelessé, sőt szerethetővé a könyvet – a *Távozó fa* megrendítő verseinek afféle prózai szatírákéaként.

Joggal került ki tehát a kötetborító hátoldalára a *(Vívódás)* című alkonynapló-begyegyzés, amelyben Oravecz nagyon pontosan elmagyarázza, miért nem ír az öregség éveinek tapasztalatai nyomán újabb regényt vagy verseket. A regényhez már nincs ereje. A verseknek pedig már nem látja értelmét. („Ám azt is minek? Hogy több legyen? Hogy legyen még egy kötet vagy egy ciklus?”) De mit tehet az olyan író, aki ugyan már elbúcsúzott az irodalom hagyományos formáitól, ám írói mivoltától, az írói életformától mint az értelmes életet fenntartó tevékenységtől nem képes – és nem is akar – búcsút venni: „Mit kellene hát tennem? Érjem be a pusztá létfenntartással? Akkor meg mit szegeznék szembe a hanyatlással, a pusztulással, a véggel?”

Bár az *Alkonynapló*ból megismert személyiség vállalt esetlegességébe még az is bőven beleferne, hogy meggondolja magát, és ha nem is regénytrilógiát, de *A megfelelő nap* vagy a *Távozó fa* darabjaihoz fogható verseket írjon arról, hogy van élet – irodalmi értelemben – az *Alkonynaplón* túl is. Vagy legalább folytatja a naplóformát. Vagy talál valamilyen más formát. Valamit. Bármit. Amíg lehet. Hogy az Oravecczel egy időben indult költőtárs legutolsó kötetének címét idézzem.

„AKI BESZÉL, BELESZÉDÜL”

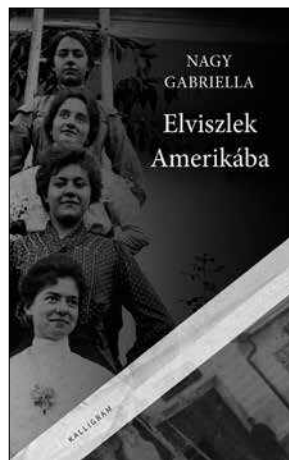
Nagy Gabriella: Elviszlek Amerikába

Tíz év után jelentkezett új kötettel Nagy Gabriella. Az *Elviszlek Amerikába* rendkívül összetett regény. A szöveg minden szintjén állandó összpontosítást igényel az olvasójától, figyelmét szinte erőszakkal tartja fenn. A három idősíkon kibomló történet kegyetlenségével, brutalitásával egy pillanatra sem engedi el az olvasót, akinek emellett az archaizáló nyelvezettel és a komplex narratív megoldásokkal is meg kell küzdenie. Mindez nem feltétlenül hangzik túl csábítóan, Nagy Gabriella regénye mégis súlyos és fontos olvasmány, ijesztően aktuális áthallásokkal.

A regény alapja Kiss Béla, a „cinkotai rém” által elkövetett gyilkosságsorozat. 1916-ban egy véletlen folytán hét nő holttestre bukkantak Cinkotán. A gyilkosságok kegyetlensége és módszeressége hosszú ideig lázban tartotta az egész országot, a sajtóban az esettel kapcsolatos információk maguk mögé utasították a javában tomboló világháború híreit is. A néven nevezhető tettes és beazonosítható áldozatai olyan közelségbe hozták a borzalom és a veszély érzését, amihez képest a háború absztrakt, a kisebb közösségektől függetlenül végbemenő pusztításnak tűnhetett. A tettes kilétére a bizonyítékok (elsősorban az áldozatokkal folytatott levelezések) és a tanúvallomások alapján ugyan hamar fény derült, a feloldozás azonban sosem történt meg – Kiss nem került elő, a hivatalos álláspont szerint 1915-ben halt meg szerb hadifogságban, tífuszban. Ez a bizonytalanság tökéletes táptalaj volt a legendáknak, mendemondáknak, amik a legkülönbözőbb verziókban terjedtek, de a lényegük azonos volt: Kiss nem halt meg, csak elcserélte a dögcéduláját, és álnéven élte tovább életét. Többen látni vélték még évtizedekkel később is, a világ legkülönbözőbb pontjain.

Mindez lehetne akár egy krimi vagy egy horrorba hajló thriller is (érdekesség, hogy valóban készült egy Zs kategóriás horrorfilm a történetből *Bela Kiss: Prologue* címen), Nagy Gabriella azonban más utat választott. Regényének célja nem egy történet elmesélése, nem egy gyilkos profiljának felrajzolása, nem az ijesztgetés vagy az öncélú leskelődés. A kötet tárgya valójában nem is a gyilkosságsorozat vagy Kiss Béla hátborzongató alakja, sokkal inkább az áldozatlét lélektana, azoknak a társadalmi berögzültségeknek a megmutatása, melyek minden korban óhatatlanul kitermelik a kiszolgáltatottakat, a potenciális áldozatokat.

Az *Elviszlek Amerikába* ezzel megfordítja a manapság népszerű streaming szolgáltató platformok sorozatainak logikáját – a figyelem középpontjába az áldozatokat állítja, és elutasítja a „szörnyeteg”, a gyilkos központi karakterre emelését. Kiss Béla így sokkal inkább szervezőelv a könyvben, mintsem aktív szereplő, alakja a háttérben marad, és elsősorban az áldozatok történeteinek keresztül rajzolódik ki. Nagyon

*Kalligram Kiadó
Budapest, 2024
272 oldal, 3990 Ft*

sokat nyer ezzel a megoldással a regény, mert egyrészt nemcsak elkerüli a netflixes hatásvadászatot, de azzal, hogy a cinkotai rém alakja csak közvetetten jelenik meg, valójában sokkal rémisztőbbé válik, mintha fix elbeszélői nézőpontból, közletről követnének nyomon a tetteit. Ez az áttételesség közel hozza a bizonytalanságból fakadó félelem érzését. Így, hogy a tettes körvonalai nem egyértelműek, motivációi feltáratlanok maradnak, és sorsára se derül fény, végeredményben a befogadó ugyanúgy egyedül marad a képzeletével, mint a korabeli újságokat böngésző olvasók.

A három nagy fejezetre bomló regény, annak ellenére, hogy az egységek között első sorban nem cselekménybeli, hanem motivikus összefüggéseket találunk, fokozatosan növeli a feszültséget. A harmadik fejezet csúcspontja a személyesség beemelése, Kiss Béla megjelenítésével mégis olyan közelségbe hozza az erőszakot, amire nem igazán lehet felkészülni. A regény deklarált célja,¹ az áldozatok közel hozása, megmutatása ezen a ponton talán sérül is kissé – az iszonyat elfedi az áldozatot is, a kiszolgáltatott nő képe helyett a gyomorgörccs marad meg az olvasóban.

A három nagy fejezet eltérő szögből vizsgálja a gyilkosságokat, és azokon keresztül a hordókban talált nők sorsát. Az első fejezet a közösség, a második a tudomány, míg a harmadik egy, az előbbieknél közelebbi, személyes nézőpontból mutatja be a történeteket. A nem egy ívre felépített szerkezetet olyan összetett narrációs technika tartja össze, amely nyelviileg is az állandó közvetettségre épít. A regény során valójában szinte végig feltételezéseket, következtetéseket, gyanúsításokat olvasunk, soha nem konkrét tényeket. Minden fejezet a saját logikája szerint kísérli meg felvázolni az okokat és következményeket.

Az első egység középpontjában a közösség áll. A hordók felnyitása 1916-ban nyilvános esemény volt – amiről nem melléleg Karinthy is írt tudósítást annak idején –, így hatalmas tömegben jelentek meg a bémészakodók, környékbeli lakosok. Ebből fakadóan a pletykák, híresztelések a szokásosnál is nagyobb sebességgel születtek és terjedtek. A korabeli sajtó sem maradt a rémhírekre éhes olvasók adója, az olyan szalagcímekekkel, szófordulatokkal, mint „az asszonyirtó vámpír”, „a cinkotai hullagyűjtő” vagy a „cinkota rémregény bestiája”.²

Nagy Gabriella egészen közletről mutatja meg, hogyan hat egy közösségre egy olyan mértékű tragédia, mint a cinkotai gyilkosságsorozat. Egy ilyen eset napvilágra kerülése után a közösségnek is újra kell definiálnia magát, személyenként és közösségként is. Talán ezt a szembenézést (is) fedi el a görccsös megérteni akarás, ami az *Elviszlek Amerikába* szereplőit hajtja. A falu lakói esténként összegyűlnek Vargyasnéknál, egy helyi, boszorkányszerű öregasszonynál, hogy elmondják, mit tudnak a lányokról és Kiss Béláról. Ezek a szeánszra emlékeztető esték az igazság felfedését célozzák, azzal együtt, hogy maguk a beszélők is érzik vállalkozásuk lehetetlenségét. Az egybegyűltek sorra emelkednek szóra, de érzelmeik folyton elragadják őket, egymás szavába vágnak, meghazudtolják a másikat, összevesznek, sírva fakadnak, kiabálnak. Az objektív megszólalás lehetetlensége eleve adott. A beszélők egy része közeli ismerőse vagy rokona az elhunyt lányoknak, míg mások tudálékos, szerepelni vágyó pletykafészek, valójában tehát az objektivitás nemcsak hogy nem lehetséges, de nem is áll érdekében senkinek. Minderre az elbeszélő is több alkalommal reflektál: „Ember legyen a talpán, ki a valót kihámozza” (10.); „A beszélő, bármily erősen fogja vissza az oltalmazó igyekezetet, nem tudja monológját szilárd földbe cövekeltetni, érintett lesz, beszívja, magáévá teszi a történetet” (12.).

A *Dekameron*-szerű jelenetben (ahol a szereplők nem egy járvány, hanem a kint ólalkodó, ismeretlen rém elől zárkóznak be) a falu közösségének tagjai nemcsak az áldozatok, de az elkövető alakját is igyekeznek megismerni. Ez a törekvés első sorban a második feje-

¹ Hegedűs Claudia: „Találtam magamról egy fotót 1937-ből”. Beszélgetés Nagy Gabriellával. *Élet és Irodalom*, 2023. június 16.

² Szűcs Gyula: 100 éve halt meg a nőfaló cinkotai sorozatgyilkos, *Index*, 2015. 02. 06.

zet tétje lesz, de a cinkotai lakosok töredékes információi már előrevetítik egyrészt a kor pszichológiai, antropometriai és fiziognómiai megközelítéseit, másrészt pontosan tükrözik az emberek magyarázatkereső attitűdjét, amivel mindenáron valami értelmet, magyarázatot keresnek a legsötétebb bűnök mögött is. Az első felszólalók Kiss Béla születésének körülményeiben, gyerekkorának fontosabb történeteiben keresik jellemének kulcsát, majd későbbi tetteinek az okait, előjeleit. A felvonultatott fordulatok szinte közhelyeszerűen egyeznek azzal, ahogy egy átlagos ember valószínűleg elképzei a pszichopata gyilkos gyerekkorát – ideggyenge anya, erőszakos apa, kifürkészhetetlen, ijesztő kisgyerek, akiről az a hír járta, hogy egereket fojt vízbe pusztá szórakozásból, korai árvaság és így tovább. Kiss kiemelkedő intelligenciájáról és memóriájáról a korabeli sajtó is többször említést tett, a regény szereplői számára ez a képesség csak tovább növeli az alakját körüllelő misztikumot.

Az áldozatok portréjának felrajzolása hasonlóan működik. Nincsenek egységes történetek, egy ívre felhúzzható narratívák. A tudás a lányokkal kapcsolatban is fragmentált, összeadódó jellegű. A beszélők rendszeresen elbizonytalanítják, megkérdőjelezik egymást. Az így összeálló történeteket tehát néhány konkrétum, kevés személyes vonás teszi egyedivé, távolabbról – az olvasó pozíciójából – nézve azonban sokkal általánosabbnak tűnnek. Ezeknek a lányoknak az élethelyzete alapvetéseiben szinte egyezett egymással: mindannyian tanulatlan, naiv cselédek vagy más alacsonyabb sorból származó, és ebből kifolyólag kiszolgáltatott fiatalok voltak, akiknek a házaságon kívül nem sok lehetőségük volt a kitörésre. A kötet címében szereplő ígéret azt a beteljesületlen, elérhetetlen vágyálmot jelöli, ami végül egyikük számára sem válhatott valósággá. Amerika és az emigrálás állandó motívuma a kötetnek, egyszerre jelöli a megvalósulatlan álmokat, a reményt és a halált. A regény szerkezetének tagoltsága indokoltá teszi a visszatérő motívumokat, melyek kapocsként szolgálnak a különböző egységek között. Nagy Gabriella meglehetősen kevés ilyen motívumot használ, azok viszont annyira erősek, hogy a *kevesebb több* elve szerint elegendőnek is bizonyulnak. A távoli Amerika mellett rendszeresen megjelenik Kiss Béla saját készítésű akváriuma, melyet egyrészt a holttestek tárolásához használt hordókhoz hasonlóan kitűnő bádogosi képességei fitogtatására készít, másrészt saját különlegességének bizonyítékát látja benne. A cinkotai parasztházban valóban idegenül hat az óriási üvegedény a díszhalakkal, akiknek a vergődése, bezártsága később összemontírozódik a tartályokba zárt nők alakjával. Harmadik összekötő elemként az emberi test méretei szolgálnak. A méretvétel aktusa az összes fejezetben többletjelentéssel bír: a gyilkos méretet vesz áldozatairól, hogy tudja, mekkora edényre lesz szüksége, a második fejezet orvosai a páciensek testarányaiból igyekeznek általános felismerésekre jutni, a harmadik részben a női főszereplő tehetséges szabó- és varrónő lehetne, ha körülményei nem sodornák óhatatlanul más irányba.

A test és a lélek elválaszthatatlansága, a lelki torzulások testi megmutatkozása a második fejezet tétje, habár a korszellemnek megfelelően mind az első, mind az utolsó fejezet szereplői utalnak ilyen jellegű megfigyelésekre.

A helyszín egy elmeorvosi klinika, ahol két orvos ténykedését követhetjük nyomon. Morvay professzort Kiss Béla elkövetői profiljának felállításával bízzák meg, miközben vezető orvosként felügyeli beosztottját, Bács Géza kísérleteit, aki egy amnéziában szenvedő nő emlékeit igyekszik visszahozni. A regény szinte összes szereplője azonosítható valós személyekkel. A második fejezet sem kivétel ez alól: Morvay professzor alakja Moravcsik Ernő ideg- és elmeorvost idézi meg, míg Bács Géza Csáth Gézának feleltethető meg. Nem Csáth az egyetlen irodalmi figura a regényben, a figyelmes olvasóban Karinthy és Kosztolányi alakja is felidéződhet. Vitathatatlan, hogy az időszak pezsgő irodalmi élete behálózta a kor értelmiségi rétegét, ezek az utalások, beemelések sokszor mégis kicsit erőltetettnek hatnak a regényben. A Csáthról mintázott Bács a kötet egyik legrémisztőbb

karaktere, aki szisztematikusan gyöttri, kínozza, többször meg is erőszakolja páciensét, aki így a kezelés alatt újabb és újabb traumákat szenved el. Csáth naplójának felhasználása, a karakter démonizálása nagyon direkt módon mondja újra a Csáthoz az irodalmi köztudatban kötődő kegyetlenség és perverzitás narratíváit. Mindemellett a második fejezet egyik legnagyobb erénye, hogy a feszültséget indirekt módon növeli azáltal, hogy bepillantást nyerve az orvosok gondolataiba is, akik a feladataikon túl saját démonaikkal is küzdenek. Egy ponton az olvasónak az az érzése támadhat, hogy valójában senki nem normális (és így senki nincs biztonságban) a klinikán (Bács drogfüggő, Morvay egy halott kollégának ír leveleket), ami leginkább egy Lars von Trier-film hangulatát idézi.

A történetmesélés közvetettségét – ami a regény talán legfontosabb elbeszéléstechnikai megoldása – ebben az egységben a tudat zavartsága okozza. A kísérletek középpontjában álló fiatal nő, akit Emmának neveznek el, nem emlékszik semmire a múltjából, ám az újratraumatizálódások során megjelenő emléketörések arra engednek következtetni, hogy azon kevesek közé tartozhat, akiknek sikerült elmenekülniük Kiss elől. Az elidegenítést fokozza a Morvayn keresztül beemelt tudományos beszédmód, amivel – az első fejezethez hasonlóan – végül nem sikerül megragadni a cinkotai rém motivációit.

A harmadik fejezet személyes nézőpontból beszéli el az elbeszélhetetlent. Márta fiatal, ambiciózus varrónő, akit jegyese éveig hiteget, majd megcsal. A megalázottság olyan mély kétségbeesésbe taszítja a (kor mércéje szerint egyre kevésbé) fiatal nőt, hogy mindent eldobva Kiss karjaiba szalad. Az előző két fejezethez hasonlóan itt sem elsősorban az elmondottak, sokkal inkább az elbeszélés módja kap hangsúlyt. Márta történetét elvileg retrospektív módon ismerjük meg, ugyanis a történet jelenében már idős, haldokló nő, akire az elbeszélő, egy fiatal rokon vigyáz. Ő azonban a lakásban kutakodva újságkivágásokra és egy naplóra bukkan, melyek hatására szinte transzszerűen minden részletében átéli a Mártával történeteket. Ez a többszörös áttételesség így a háttérben marad, az olvasó szinte elviselhetetlen közelségbe kerül a Mártát érő fizikai erőszakhoz. Maga a narratív technika is erőszakosnak hat, ahogy nem engedi elfordítani a pillantásunkat, ahogy arra kényszerít, hogy belülről nézzük végig a regény véres csúcspontját.

A kötetnek nem mindenhol sikerül elkerülnie az anakronizmus csapdáját, egyes helyeken túl erősen érződnek a 2010-es évek végi *me too* mozgalom hatásai: „tudtommal egyetlen fattyú se törte derékba még férfi karrierjét” (68.) – mondják nagy hangon az első fejezet női megszólalói, míg a megvert Juliska, aki takarja arcán a monoklit, ilyen megjegyzéseket kap: „Fiam, maga felnagyítja a semmit, (...) felült a módinak, hogy meglegyintett nők az egyenjogúságért vívott harcuk vak tüzeiben tisztas férfiakat förtelmekkel vádolnak” (44.).

Az *Elviszlek Amerikába* nem könnyed nyári olvasmány, ám nem a témája miatt. Nagy Gabriella érezhetően mives precizitással teremti meg minden fejezet saját nyelvét, melyek célja látszólag a gyilkos elme megértése, valójában azonban az áldozatok hangjává válik. Ezt a hangot pedig bármilyen fájónak tűnik is, muszáj meghallanunk, hiszen, ahogy az egyik elbeszélő mondja: „Kit érdekel a bűnöző, amikor hét leány várja holtan, hogy kurta élete ne tűnjön semmibe nyomtalan” (17.).

TÚL AZ ÓPERENCIÁN, AVAGY A MESEFOLYAMOK ÓCEÁNJA

Kárpáti Péter: Térkép a túlvilágról. A drámaíró regénye és válogatott színdarabjai

„Ha azt hasonlítgatjuk össze, hogy ki mit keres,
elvértjük a célt. Az akarat, hogy megtudjuk...
ez az, ami számít. Különbözik ugyanúgy távozunk,
ahogy érkezünk. Ezért nem hihetsz te a túlvilágban [...].
A 'túl'-ban igen, hogynem, de nem a világban.
Hihetsz Istenben, a lélekben, a szellemben,
a végtelenben, hihetsz angyalokban, ha úgy tetszik,
de a nagy mennyei összeröffenésben,
ahol majd tisztázódnak a nézetek, abban nem.”¹

„fertőzés minden történet, és szájon által terjed,
és nincs rá orvosság, csak egy: a felejtés.”²

A *kivándorló zsebkönyve* című, 2004-ben megjelent kötete fülszövegén Kárpáti Péter megidézi Tonelli Sándor (1882–1950) az Ultonia kivándorlóhajón tett utazása során készített útijegyzeteinek (1929) *Éjszaka* című fejezetét, és eltöpreng azon, hogy milyen lehetett a fedélközben összezsúfolódtott sokféle népcsoporthoz, társadalmi státuszhoz, nyelvhez tartozó kivándorlók utazása, amikor a sötétben meséket, történeteket mondtak egymásnak, úton az óceánon. „Ezek az emberek [...] a maguk kis történeteit viszik, és vele sok fura tapasztalatot, félelmet, nyomort, a kultúrát, amivel majd eltűnnek ott a nagy semmi-
ben, az Újvilágban. Magát a mesehajót egyelőre nem írtam meg, és lehet, hogy soha nem is fogom, de néhány történetet már lejegyeztem az éjszakai mesék közül” – fogalmazott ott Kárpáti.³ E sorok után másfél évtizeddel jelent meg a *Menni vagy maradni?* című antológiában *Ultonia* címen egy színdarabja,⁴ amely valamennyire kibontja a témát, az utasok magukkal vitt történeteinek –

¹ Tom Stoppard: *Árkádia*, ford. Várady Szabolcs, in: *Holdfény. Öt mai angol dráma*, válogatta és az utószót írta Giles Croft és Úpor László, Budapest, Európa, 1995, 144.

² Kárpáti Péter: *Díszelőadás*, in: *Uő.: Térkép a túlvilágról*, Budapest, Selinunte, 2023, 168.

³ Kárpáti Péter: *A kivándorló zsebkönyve*, Pécs, Jelenkor, 2004, első és hátsó fül.

⁴ Kárpáti Péter: *Ultonia*, in: *Menni vagy maradni? Mai magyar színdarabok*, szerk.: Szűcs Mónika, Budapest, Selinunte, 2018, 11–46.

*Selinunte Kiadó
Budapest, 2023
436 oldal, 6490 Ft*

leginkább a kivándorlás egyéni motívumaira vonatkozó elbeszéléseinek – az univerzumát, de még csak a hajóra szállás és a kihajózás idejét, és a fedélzetet (még nem a fedélközt) színre hozva.

A mostani kötet tartalomjegyzékére pillantva úgy tűnik, mintha az *Ultonia* kimaradt volna a beválogatott drámák közül. Ám a könyv legterjedelmesebb írása, a címadó, önéletrajzi esszéregény tartalmazza – kisebb módosításokkal – e darab antológiában közölt szövegének túlnyomó részét (42–63.). Az itteni szöveg azzal ér véget, hogy: „Nem folytatom, ugye nem baj?” (63.), majd felvázolja a történet lehetséges folytatását, hosszabban idézve Tonelli *Éjszaka* című fejezetéből egy passzust (63–69.). Míg az *Ultonia* ily módon beágyazódik az önéletrajzi esszébe, a jelen kötetbe beválogatott többi mű esetében az esszé a keletkezéstörténet fázisait, inspirációit, motivációit meséli el, e módon megkettőzve és egymásra tükrözve az alkotói folyamatot és az eredményt, a Kárpáti íróként foglalkoztató témákat, gondolatokat, és ezek drámai-színházi párlatát. Mivel Kárpáti műveinek közönsége elsősorban a színház közegében találkozik az alkotásokkal, előbb vessünk egy pillantást a szerző drámaírói munkásságának néhány meghatározó jellemzőjére.

Kárpáti Péter már drámaírói pályájának korai szakaszát követően, bő három évtizede odafordult a mese műfajához és a mesélés performatív aktusához, először még szorosan és jól felismerhetően a folklórhoz kapcsolódóan. A *Világvevő*⁵ című, öt színdarabot tartalmazó drámakötete kapcsán még e folklórinspirációnak a nyelvi megformálásban megmutatkozó sajátosságait hangsúlyoztam, de már jeleztem, hogy ennek a dramaturgiára nézve is meghatározó következményei vannak. A *Világvevő*ben közölt (a most szemlézett kötetbe be nem válogatott) *Országalma* esetében például megemlítettem, hogy a szöveg „szakít a drámaformálás számos kézenfekvő eszközével. A darab két részének két hőse van [...]. A laza szerkezetű, epizódokra épülő, pikareszk jellegű mű a mese időn kívüliségének közegében játszódik, ahol minden megtörténhet, és ahol mindenféle anakronizmus megengedett”.⁶

A mese mint műfaj és a mesélés mint aktus Kárpáti felfogásában összefonódott a színház elevenségével. A bevezetőben idézett fülszöveget azzal a kijelentéssel zárta 2004-ben, hogy a forrásul szolgáló meséket színházzá alakította át, „mert a mesélés mint forma ma már nem létezik. Egyedül a színház maradt számunkra, ahol élő ember egy másikhoz beszél”.⁷ Ebben a meséléssé formálásban aztán fokozatosan kialakult az a gyakorlat, amely nem akarja előzetesen írásban maradéktalanul rögzíteni a mesélés aktusát, azaz nem kívánja tovább képviselni az irodalom uralmát, hanem teret ad az eleven megtörténés esetlegességének, ideiglenességének, s ezzel szabadságának. Ezzel összefüggésben álljon itt egy rövid kitérő az irodalmi műnemekkel, illetve a szóbeliség/írásbeliség kérdésével kapcsolatban, ami Kárpáti dramaturgiai fordulatához, színházalkotói gyakorlatához is magyarázatot kínál.

Az írásbeliség széles körű elterjedése, a könyvnyomtatásnak, később a néma olvasásnak az uralkodóvá válása leválasztotta a szöveget (beleértve az irodalmi művet) a performativitásról (az előadásról, az elmondásról), mindhárom irodalmi műnemet beleértve. Ha nem vetítenénk vissza a modernitásban megszilárdult állapotot és gyakorlatot az azt megelőző korszakokra, akkor értelmét vesztené az a szembeállítás, amivel a drámát a lírától és az epikától azon az alapon szokás megkülönböztetni – és amit a közoktatásban mindenkinek evidenciaként állítanak, nevezetesen –, hogy a dráma sajátossága az, hogy előadásra (színpadra) szánt műről van szó. De mi más lett volna a líra is, mint szavalásra, az epika pedig mint elmesélésre „szánt” – voltaképpen akként közzétett – mű az olvasni tudás, majd a néma olvasás elterjedését megelőző korokban? A vélelmezett szándék he-

⁵ Kárpáti Péter: *Világvevő*, Pécs, Jelenkor, 1999.

⁶ P. Müller Péter: A drámanyelv folklorizálása. Kárpáti Péter drámaíról, *Jelenkor*, 2001/6, 718–724., 723.

⁷ Kárpáti: *A kivándorló...*, uo.

lyett az eredeti létmódot alapul véve úgy is fogalmazhatnánk, hogy a vers a szavalat, az elbeszélés pedig a mesélés írásos rögzítése. A drámai szöveg eredetileg a színházi előadásból íródott vissza (vagy át) az irodalomba. Miként Spiró György írja egy helyütt: „*a dráma valójában megkövült színház*”.⁸ A színpadi gyakorlat, az ott elhangzott mondatok, dialógusok rögzültek aztán irodalomként. Nem akként értve persze, hogy ne lett volna egy dramaturgiai váz, kanavász, „forgatókönyv”, jelenetstruktúra stb., de mindez a maga komplexitásában – nyelvtileg is – előbb született meg a színpadon, az előadás során, mint „véglegesített” szöveggént. Kárpáti Péter legújabb kötete ezt a gyakorlatot rehabilitálja, és teszi a drámaként kinyomtatott szöveg alapjává a színházi előadást. Ennek a gyakorlatnak az egyik következménye pedig az, hogy – miként a színrevitel, úgy a rögzített szöveg is – csak variánsokban létezik. Nincs „eredeti”, többféleség van.

Kárpáti korábbi, pályája első szakaszában kialakított drámaírói praxisa is ezt, a változatok létrehozását követte. Nem kívánok itt részletes filológiai elemzésbe bocsátkozni, csupán megemlítem, hogy Kárpáti kezdetben a címadással is felhívta a figyelmet arra, hogy változatról van szó. A teljesen eltérő címek inkább azt sugallták, hogy az új címek teljesen eredeti műveket jelölnek, de tartalmukat tekintve minden esetben felismerhető a szoros kapcsolat a változatok között. E címmódosítások révén lett a *Szingapúr, végállomásból* (1988) *Fogollyszöktetés* (1990), *Az ismeretlen katonából* (1990) *Halhatatlan háború* (1996), *Az út végén a folyóból* (1990) előbb *Méhednek gyümölcse* (1996), majd *Világvevő* (2000).

A *Térkép a túlvilágról* című kötet is a változatok létrehozásának gyakorlatát folytatja, és egyúttal műnemhatárokat is átlép. A könyvben kilenc írás szerepel, három prózai mű és hat színdarab, terjedelmileg körülbelül fele-fele részét alkotva a kötetnek. A keretet a „túlvilág” adja: a nyitóírás a kötet címadó szövege, a záróírás címe pedig ez: *A túlvilágon túl*. A kötetbe beválogatott hat színdarab közül öt – részben módosított címmel – már szerepelt Kárpáti korábbi drámaköteteiben, közülük négy *A kivándorló zsebkönyvében*. A címek itt a korábbi művekhez képest nem teljesen újak, csupán módosultak, így jelezvén, hogy változatokról van szó. A *Térkép a túlvilágról* kötetben álló címek után zárójelben megadom *A kivándorló zsebkönyve* gyűjteményben szereplő drámacímet és alcímet. *Tótféri, misztériumjáték* (*Tótféri avagy hogy született a világhőse, kinek keresztanyja a Szempétör volt, misztériumjáték*), *Végző számlálás Doktor Quartzal, játék* (*Nick Carter avagy végző számlálás dr. Quartzal, játék*), *Negyedik kapu* (*A negyedik kapu, klezmerdarab*), *A szerelem megszállott rabjának története, avagy mit tett Umáma Átikával?* (*Első éjszaka avagy utolsó. Mit tett Umáma Átikával? avagy a szerelem megszállott rabjának története*). A *pitbull cselekedetei* Kárpáti azonos című drámagyűjteményében, változatlan címmel jelent meg.⁹ A mostani könyv hatodik színdarabja, a *Szturnusz Gyűrűje* itt olvasható először.

A címadásban látható elmozdulásoknál sokkal feltűnőbb a szövegek módosulása. Egyik színdarab élén sincsen szereplőlista (a háromszereplős *Végző számlálásban* korábban sem volt), gyakorlatilag nincsenek instrukciók, csak elvétve (a *Tótfériben* találunk ilyet: „*Szempétör meggyújtja a tüzet*”, 192.), valamennyi szöveg rövidült és folyamszerűvé vált, magára öltve a színházi előadás folyamatszerűségének, szünettelen mivoltának jellegét.¹⁰ A *Térkép a túlvilágról* drámái a színrevitel tapasztalatai alapján átfírt, meghúzott, kisebb-nagyobb mértékben átdolgozott szövegek, amelyek ily módon mintegy visszatérnek ahhoz a fentebb említett drámai eredethez, amely megvalósult előadások szövegét és ta-

⁸ Spiró György: *Shakespeare szerepösszevonásai*, Budapest, Európa, 1997, 8. – kiemelés az eredetiben.

⁹ Kárpáti Péter: *A pitbull cselekedetei. Négy színdarab*, Budapest, Új Palatinus Könyvesház, 2011.

¹⁰ A szünet a színházi előadásnak mint társasági eseménynek volt a folyománya, és ezért került bele a dramaturgiai struktúrába. Korábban, az antikvitás drámaiban nem volt szünet – modern kategóriával élve, azok mind „egyfelvonásosok” voltak. Shakespeare egyik darabjában sem volt eredetileg szünet. Jelenetek voltak, azonban felvonások (közük szünettel) nem. Ezt a későbbi korok szövegkiadásainak szerkesztői iktatták bele a darabok szövegébe.

pasztalatait rögzíti. A kötetvégi jegyzetben a szerző meg is említi, hogy ezeket a darabokat a korábbi publikálásuk óta megrendezte, és a színrevitel tapasztalatai nyomán alakította át a szövegeket.

Hogy zavaró-e a szereplőlista hiánya? Mivel megszoktuk a meglétét, nyilvánvalóan az. De ha visszaidézzük azt a korszakot, amikor színdarabokat elsődlegesen performatív közegben fogadtak be az emberek, akkor azt látjuk, hogy abban az időben sem volt szereplőlista a nyomtatásban kiadott drámák élén. Például az 1623-ban kiadott úgynevezett Első Főlióban, a Shakespeare-nek 36 drámáját tartalmazó, két színésztársa által összeállított kötetben egyetlen dráma elején sem található szereplőlista. (Előfordul, hogy a darab végén, mintegy függelékként megtalálható ez a szereplőnévsor.) A szemléleti különbség nyilvánvaló: ez a kora modern kori gyűjtemény még magától értetődő módon a színház közegében látta a színdarabot, és nem az irodalomében. Felfogható Kárpáti Péter dramaturgiai gesztusa akként is, mint a drámaszöveg újrakeretezése és a színházi dimenzió jelentőségének kiemelése, amivel kapcsolatban Shakespeare-re az ismertsége miatt hivatkozom.

Ez a színházi közegből történő kiindulás különösen igaz a kötetben most először közölt *Szaturnusz Gyűrűje* című szövegre, mely jelentős mértékben az Örkény Színház színészeinek improvizációiból született, melyből aztán Kárpáti Péter rendezésében 2023-ban előadás készült, amelynek „visszaírása” az itt közölt darab. Ennek az alkotói módszernek van önálló drámagyűjteménye is Kárpátitól, a *Színház az orrod hegyén. Kárpáti Péter improvizációs technikájával készült színdarabok* című kötet, melynek előszavában a következő szerepel: „A kötetben olvasható összes színdarab közösségi alkotás. A szerző hozta az ötletet, a témát, a figurák és a viszonyok körvonalait, a kezdő szituációt, azonban az elhangzó mondatok és a konkrét történetfordulatok már nem az ő agyában születtek, azokat a színészek adták hozzá – nem íróasztalnál, hanem a játék lendületében”.¹¹ A *Térkép a túlvilágról* másik öt színdarabja nem ezzel a technikával készült, de a szerző itt is végrehajtotta azt a fordulatot, amellyel – mint említettem – a színházi megvalósítást, saját rendezői tapasztalatát tette a közölt szöveg alapjává.

Ami a kötetbeli dramatikus és epikus szövegek kapcsolatát illeti, ebben a két műnemet és az egyes írásokat összekötő kompozíciós elem és motívum a mesélés. A három prózából a *Díszelőadás* a nyitószövege volt *A kíváncsi zsebkönyvének*, egy, az itteni kiadásból elhagyott alcímmel kiegészülve: *A bosnyákok gyógyítása avagy a kísérleti kórtani buvárkodás haladása hazánkban*. A jelen kötetben közölt változat a korábbinál jóval rövidebb. Bár az oldaltűköt nem azonos a két kiadásban, de a terjedelmi eltérést jól mutatja, hogy a korábbi változat közel nyolcvan oldal volt, az újabb viszont mindössze huszonhárom. 2019 februárjában Kárpáti a Trafóban vitte színre a szöveget, amelynek a szerzőség mellett a rendezője és a főszereplője is volt. Korábban Simon Balázs rendezte meg a Bárka Színházban, 1997-ben. Kárpáti rendezői/szereplői tapasztalatát mutatja a mostani változat, melyből hiányoznak a korábbi közcímek, amelyek három nagy egységre tagolták dr. Hőgyes Endre előadását a veszettségről és az ehhez a kórhoz és gyógyításához kapcsolódó különféle történetekről. Itt hat számozott részben szembesülhetünk Hőgyes becsavarodásának folyamatával, melynek során folyondárszerű, burjánzó történetmesélésen keresztül ad számot világraszóló felfedezéseiről, melyeknek mintha nem csupán kutatója és diagnosztája, de egyben saját egészségi és mentális állapotának közvetlen feltárásával az önkéntelen demonstrálója is volna. A könyv címadó esszéregényében Kárpáti erről a művéről leírja, hogy miként talált rá – véletlenül – a témára, amellyel aztán három évig együtt élt, s amelyet legszemélyesebb írásának tart (37.).

A *Tótféri* két hőse Szempétör és Atyám Teremtőm, akik egyszerre kéregetők, valamint bibliai alakok, továbbá Amerikából hazatérő, ott bányásztként dolgozó magyarok. Az ő

¹¹ Kárpáti Péter és barátai: *Színház az orrod hegyén. Kárpáti Péter improvizációs technikájával készült színdarabok*, Budapest, Selinunte, 2018, 5.

Pennsylvániában (Pencelvéniában) szerzett tapasztalataik felbukkannak az ebbe a kötetbe be nem válogatott *Ulltoniában*, amelyben a hajó több utasa visszatér Amerikába, vagy családtagjai után megy az Újvilágba. Az itthonról Amerikába visszatérők nyelvbe már belekeveredik a magyarba torzítvá beemelt angol, ahogy az a *Tótfériben* is volt. A darabban a Szögén Asszon beinvitálja a viskójába a két vándort, akik vacsorát, takarót, fűtést kérnek, és ezek híján mindent előteremtenek maguknak a házigazda helyett. Előkerül Bogdány, a Szögén Asszon férje, akiről az asszony azt mondja: „Már ötven esztendeje, hogy kiment éccaka, azóta nem láttam” (195.). Az asszony egyszer csak gyönyörű lánnyá változik, a ház padlásán disznók éneklik *A szentek bevonulását* (*When The Saints Go Marching In*). A hat disznót a darab 2000-es Bárka Színház-beli, Novák Eszter rendezte ősbemutatóján a következők alakították: Prókai Annamária m.v., Bérczes László, Kárpáti Péter, Matuz János, Novák Péter, Tasnádi István.

A fiatal lánnyá vált Szögén Asszonnak máris hatalmas hasa van, és hamarosan kezdődik a történet második, pikareszk fele, melynek középpontjában a megszületendő gyermek, Tótféri áll. A történetathárt az éjféli harang megszólalása jelzi, a jelenetekét pedig a növekvő számú harangütések. Innentől Kárpáti megőrzi a 2004-es kiadás jelenetcímeit, de elmarad a tizedik és a tizenegyedik harangütés (*Az ördög bibliája*, illetve az *Ócejjány* című jelenet), és a szülési jelenethez érkezünk. „Hát már megvagytok?” – kérdi Tótféri (212.), de nem ő jött világra, hanem egy Julika nevű lányka. A két égi vendég elköszön, megáldja a kisbabát, s ott marad a Szögén Asszon a férjével, Bogdánnyal és a kislánnyal, mint a bibliai szent család groteszk megfelelői. A kötetnyitó esszéregényben röviden szó esik a darab létrejöttének körülményeiről, melyekről Kárpáti ezt írja: „Évekig mániákusan csak magyar népmeséket olvastam. [...] Egyszer csak azt vettem észre, hogy a *Tótféribet* írom, Krisztus-legendák és népi világvége-látomások alapján” (96.). Ugyanezen az oldalon történik említés az itteni kötet három további darabjáról. Az általam kiemelt idézetnél kissé részletesebben. Kárpáti írja: „írtam egy örültnél is örültebb Nick Carter-darabot. [...] Azután haszid legendák nyomán megírtam a *Negyedik kaput*, és a zsidó mese után rögtön egy muzulmán. Ennek a címe: *A szerelem megszállott rabja, avagy mit tett Umáma Átikával?* [sic! – pontosan így volna: rabjának története] Leraboltam a készletet, ez volt az aranykor. Harminchéttől negyvenhárom éves koromig írtam ezeket...” (uo.)

A *Nick Carter* forrása egy amerikai ponyvaregény-sorozat, ami 1886-ban indult, s amely később detektívfilmek alapjául is szolgált. A címszereplő a híres magánnyomozók (Sherlock Holmes, Hercule Poirot, Father Brown stb.) sorába illeszkedik, és ahogy a populáris kultúrában szokás, számos replikában fordul elő, miként Pókember vagy Batman. Kárpáti darabjában két barát közül az egyik a szerepjáték során a nyomozó, Mr. Carter szerepébe bújik, a másik pedig a furfangos rabló, Dr. Quartz alakját ölti magára. Közéjük toppan be a rejtelmes rablónő, Zanoni, akit mindkét férfi igyekszik meghódítani. Mindezt olyképpen színpadra állítva, mintha a darab az *Utas és holdvilágot* írná tovább, melyből Kárpáti a mű mottóját veszi. A háromszereplős, itt alig húsz oldal terjedelműre tömörített darab már eleve hordozta a mostani kötet számos motívumát, az egymásban tükröződő szereplőket, a megidézett meséket és az óceán képét.

„A megsemmisült haszid birodalom ragyogása a prágai Jiří Langer Kilenc kapuján keresztül szivárgott felém (KP)” – áll a *Negyedik kapu* elején (242.). A mostani közlésből kimarad a klezmerzenekar említése, nemcsak a törölt alcímmel és szereplőlistával, hanem a korábbi, kétrészes változat mindkét felvonásvégi zárlatában még szereplő utasítással együtt („Finálét játszik a zenekar.”). Bár a jelenetcímek szinte kivétel nélkül megmaradnak, elmarad a szöveget kettéosztó szünet is. Ezekkel az aprónak tűnő változtatásokkal, valamint a szöveg áramlásszerűvé alakításával a darab a korábbihoz képest alulstilizált jelleget kap, és bár a történet nem változik, az aurája igen. A 19. század eleji Galíciában élő haszidok körében játszódó történet Ízele világra jöttével és *circumcisiójával*

kezdődik. Majd az egész cselekményt meghatározó kereséstörténeté bomlik, melynek során a főhős a Mesterét igyekszik megtalálni, akivé aztán végül ő maga válik. A vándorlás pikareszk epizódjait mesék alkotják, vagy egy-egy szereplő által elmondva, vagy jelenetként szcenírozva.

Az *Ezeregyéjszaka* meséi adják a forrását *A szerelem megszállott rabjának története* című darabnak, követve az arab mesefolyam dramaturgiáját, melyben újabb és újabb mese elmondásával tud haladékokat kapni Sehrezád a Királytól, hogy elkerülje elődei sorsát. Az itteni változat tizenkilenc számozott jelenetből áll. A korábbiiban ugyancsak voltak jelentszámozások, de ott két – markánsan, szünettel elválasztott – részre tagolódott a darab. Sehrezád a túlélése érdekében olyan nyitott dramaturgiát alkalmaz, hogy egyetlen történetet sem fejez be addig, amíg bele nem fog egy újabbba, ébren tartva ezzel a Király kíváncsiságát. A mesefolyam fókuszában Umáma és Átika „végtelenített” története áll, melyet Sehrezád negyven éven át bonyolít. Addigra a Király megöregszik és már a halálra gondol. Lehet, hogy már csak napjai vannak hátra. Vagy a mesék tették erőtlenné, vagy azok táplálták. Lehetetlen eldönteni. Az egész élet egyetlen meseláncolat: az első éjszaka is, meg az utolsó is.

A *pitbull cselekedetei* című kötetből átemelt címadó darab hat szereplőjéből ott négyet piktogram jelölt, kettőt pedig név. Ez a szereplőlista ebből a gyűjteményes válogatásból ugyancsak elmarad. A dialógusok jelölésekor ezeket látjuk: ♀ (szín) héber betűvel jelölve a főszereplő, továbbá szerepel ♂ és ☼, valamint (itt újként) X, N és M. Az itteni változatban vannak kihagyások a dialógusokból és az instrukciókból. A módosítások között található például ilyen: *A pitbull* kötetben: „– Hány éves vagy? / – Ötven. / – Akkor legyen száznegyven per kilencven. / – Jó. / – De legyél fiatalabb. Mondjuk, negyvenöt. / – Oké. Kösz szépen.” *A Térkép...* kötetben: „Hány éves vagy? / – Harminchét. / – Akkor legyen száznegyven per nyolcvan. / – Jó. / – De legyél öregebb. Mondjuk, negyvenhárom. / – Negyven. / – Negyvenegy. / – Oké. Kösz szépen.” (342.)

A darab reflektál önnön előadás mivoltára, a főszereplő időnként kiszól a nézőkhöz. A nyitójelenet a főszereplő monológja, mely banalitások és metafizikus kérdések keveréke. Ennek vége felé válik világossá a színházi beszédhelyzet, amikor a főhős így szól a jelenlévőkhöz: „Figyeljetek, mielőtt becsöngetnék, elmondom a játékszabályokat. Hogy ne legyen feszültség köztünk vagy botrány vagy ilyenek. Tudom, mennyit fizettetek a jegyért, nem szeretnék senkit hazaküldeni” (320.). A szöveg önreflexiója egyre erősebb, a történetek egyre inkább a színházi szituáció ismérveit demonstrálják. M (itt Martin, a korábbi változatban Gergő) a nézők között ül. Mellé telepedik a címszereplő, beszédbe elegyednek. M e párbeszéd és a darab vége felé ezt mondja: „Nézem. Már mint a csajt. Aztán a végén, amikor megyünk kifelé, oda sodródok, és elkezdek káromkodni: – Francba, elkúrták a mai estémet. – Erre ő megkérdezi: – Miért, nem tetszett? – De, nagyon tetszel – mondom. Erre zavarba jön, és elfordul.” (355.)

A köztes időben a címszereplő beletolakodik a házigazda pár lakásába és életébe, részévé válik az életüknek. Fokozatosan katalizátora lesz a pár kapcsolatának. Aztán egyszer csak átlépi a fikció kijelölt keretét, és játékba vonja az addig a közönségben ülő egyik nézőt, aki így szereplővé válik. Zsuzsának szólítja (a korábbi változatban Anita volt), a szövegben a jele ☼. Aztán ezt teszi Natasával (N) és Martinnal (M). Mindhármukkal van egy-egy külön jelenete, amelyek inkább szolgálnak betétként, mint a történet mozgatórugójaként. A darab befejezése az, hogy a főhős „fölkapja Natasát, és kidobja az ablakon. Zuhanás, sikítás, csobbanás” (358.). Ez a tett a történetet lezárja, de a darabban felvetett kérdéseket nyitva hagyja. A mese, mesélés itt nem áthagyományozódott és az átváltozás folyamatában megmutatkozó folklór, hanem a mindennapi élet kommunikációs kötőanyaga, amely a maga banalitásával, elkoptatott dialógusaival képes megsejtetni a hétköznapit is átszövő általános létkérdések és egyetemes összefüggések jelenlétét.

Ez a vonás kapcsolja ide a kötet utolsó, hatodik darabját, a *Szturnusz Gyűrűjét*. Aminek kapcsán érdemes visszautalni a mese és fikció viszonyára, s arra, amit erről egy helyütt Kárpáti Péter mond: „bizonyos esetekben én se tudom, hogy a történet melyik része fikció, melyik része valóság”.¹² A darab szereplői az előadás színészeinek (kereszt)nevét viselik, akiket Kárpáti a mű előtti jegyzetben meg is említ. Az önreflexió ebben a műben is jelen van. Zsolt mondja egy helyütt: „Nincsenek lezárva a történeteim / Minden nyitva hagyva” (390.). Apróság, de az is valamiképpen az élőbeszéd lenyomata, hogy nincsenek mondatvégi pontok (az idézetet módosítva: nincsenek lezárva a mondatok), csupán a kérdő- és felkiáltójelek vannak kitéve. Ez utóbbi pedig nyilván a színészi intonáció rögzítése is.

Zsoltnak valaha volt egy Szturnusz Gyűrűje nevű zenekara, volt egy nagy szerelme, Annamari. Ma már mindez csak emlék. Zsolt kamionsofőr, mostani párja, Bettina babát vár, a kilencedik hónapban van. Zsolt barátai tejfakasztó bulit szerveznek. Zsolt Lengyelországból száguld hazafelé éjszaka, a szlovák hegyek között, hogy időben megérkezzen. A hazaút során telefonon beszél vagy találkozik (?) különféle alakokkal. A darab mindvégig lebegteti, hogy a dolgok valóban megtörténtek/megtörténnek-e vagy sem. Elmosódik a tények és a képzelet határa (ha van ilyen határ egyáltalán). A mottó („Engedj maradnom!” /Eurüdiké) és a darabba beleszótt motívumok jelzik, hogy ennek az életközepi válságban lévő férfinak a történetében egyúttal egykor volt nagy szerelmének a görög mitológiáig nyúló eredetmondája, Orpheusz és Eurüdiké története is megidéződik. Annamari előadja Carol Ann Duffy *Eurydice* című költeményét, aminek elején arra is utalást kapunk, hogy miért nincsenek pontok a mondatok végén: „It was a place where language stopped, / a black full stop, a black hole / Where the words had to come to an end” (396.).¹³ A *Szturnusz Gyűrűje* elkerüli a pont kitételét; a (mondat)véget s vele a mesét nyitva hagyja. A hiányzó pont nem hozza metonimikus játékba a fekete lyukat.

Ez a lezáratlan, nyitva hagyott kompozíciós technika szövi át a kötetet keretező két prózát is, amelyek ezzel is utalnak a „túl” által jelölt végtelenre. A kötetvégi jegyzetben a szerző mindkettőt esszének nevezi, melyek részlete, korábbi változata a *Holmiban* jelent meg. A DLA-dolgozat nyomán újraírt kötetvégi, *A túlvilágon túl* című írás néprajzi vizsgálódásokba oltott mesemotívum-elemzés és mesemorfológiai értelmezés, mely az e világon kívüli/túli szférákat megidéző történetmozzanatok és dramaturgiai fordulatokat kutatja. A szöveget közcímek tagolják, amelyek megjelennek az előfejekben is: Merre van a túlvilág?; Angyalbárányok; A beszélő koponya; Elmélkedő Konrád; A nagyállói botrány. Az első alfejezet a magzatlét tapasztalatát, a terhessélményeket kapcsolja be a „túl” dimenziójába. „Ha terhes vagy, a saját testedben van a túlvilág. Az anya mit se tud a gyerekről, a gyerek mit se tud a külvilágról” – írja (416.). Később az eredetmondák kapcsán megjegyzi, hogy a „túlvilági út – út az őshazába is” (419.). Szóba kerül a motívumvándorlás, a szerepösszevonás, a szerepátvétel, bibliai mozzanatok beszűrődése a népmesei regiszterbe. És bár nem a következő megállapítás a záróesszé összegzése, voltaképpen Kárpáti írói univerzumának önreflektív tapasztalatát fogalmazza meg itt: „A mesék, mondák, anekdoták, legendák, történetfoszlányok ugyanabban a bugyorban kavarognak – nincsenek műfajok, témák, tudatszintek szerint katalogizálva. Ráadásul ott vannak ebben a hatalmas bugyorban (az agyvelőben) a saját személyes emlékeink is” (427.).

A könyvben egyetlen illusztráció szerepel, a címadó, legterjedelmesebb írás végén: egy fénykép. Az önéletrajzi esszéregény egyik vetülete egy nyomozás története, melyben a szerző dédapja sorsának homályban maradt, feledésbe merült mozzanatai után ered,

¹² Szemlélődő fura aktivitás – Kárpáti Péter nem tud leállni a mesékkal. Marik Noémi interjúja, *Népszava Online*, 2024. 02. 24.

¹³ Az angolul elkezdett szöveget Annamari magyarul folytatja. A fenti idézetet is: „Véget ér a szó ehelyt, / fekete lyuk a mondatvégi pont, / nincs beszéd, megáll a nyelv.” (Kappanyos András fordítása)

hogy megpróbálja rekonstruálni, mi és hogyan történt akkor, s azt megelőzően, amikor Bergl (Bíró) Móric (újságíró) a fia elbeszélése szerint 32 évesen – családját hátrahagyva – „New Yorkba szökött [... ahol] napszúrás következtében elhunyt” (15.). A fotográfiáról – amelyen nyitott automobilban ülő alakok láthatók – ezt írja Kárpáti: „Egyetlen fényképpem maradt a dédapámról. Ez az egy, mielőtt hajóra szállt, és elindult a túlvilágon túlra. Tessék, megnézheted. Százhusz éves kép, a Vasárnapi Újságból vágtam ki...” (157.)

A nyomozással párhuzamosan tárul fel az ezzel egy időben kibontakozó drámaírói munkásság műhelyének világa, de mindez nem lineárisan, nem egy „hagyományos” időrendi elbeszélés narratíváját követve, hanem folyondárszerűen, előre- és hátrautalások, párhuzamosságok hálójában. Szinte megkísértve a kényszerű egymásutánosságokra épülő elbeszélői gyakorlatot, és megidézve azt a Gertrude Stein által – a színházi recepcióra vonatkoztatva – megfogalmazott jelenséget, amit az amerikai szerző szinkópás időnek (*syncopated time*) nevez,¹⁴ s amit itt Kárpáti kompozíciós technikája, dramaturgiája kapcsán lehet kölcsön venni. Ez a kibillentés, a narratíva ütemhangsúlyainak kimozdítása, az asszociációk és írásformák/műfajok (mese, szcenírozott jelenet, párbeszédes forma, naplóbejegyzés stb.) keverése, ellenpontozása különös bűverőt kölcsönöz a szövegnek. Mesei aurával vonja be. A folytonosan mesélő nagyapa kapcsán (akitől a dédapja különös történetét hallja) írja Kárpáti még az esszéregény első lapjain: „Nyilván épp ezért ilyen meghatározó emlék, mert amikor mindenki csóválja a fejét, hogy miért van, hogy én folyton meséket írok, pontosabban úgy írom le az életet, mintha annak ez lenne a legfőbb tartalma és értelme, hogy valaki *mesél*, akkor nem tudom nem gondolni, hogy ez a kényszer innen származik” (11.).

Nem akarom elmesélni a dédapa rekonstruált történetét, de annyit megemlítek, hogy az írói nyomozás egyik eredménye egy színháztörténeti csemege, amelyben szerepel az 1904 áprilisában Szegeden vendégszereplő Márkus Emília és a vele egy időben ott fellépő Jászai Mari (akiknek valamikori jelentőségét talán jelzi, hogy a Bajor Gizi Színészmúzeum állandó kiállításában évtizedeken át a négy tematikus szobából kettő az övék volt). Jászai Mari szegedi szereplés másnapján (április 22-én) premierje volt kitűzve a Nemzetiben, ahol Herczeg Ferenc *Bizánc* című drámájának ősbemutatóján Irené szerepét kellett játszania. Hogy eljutott-e az épp akkor bekövetkezett vasúti sztrájk és a Budapestre érte küldött autó műszaki hibája ellenére Szegedről Budapestre, azt meséli el – korabeli dokumentumok alapján – Kárpáti. Miként azt is, hogy mi volt a kapcsolat az ünnepezt színésznő és a dédapa, Bíró Móric között.

Műfajilag nem igazán besorolható Kárpáti Péter kötete, ha egyáltalán szükség van a besorolásra. A sokféleség, sokszínűség heterogenitása nem teszi széttartóvá a könyvet, épp ellenkezőleg. A kifejezésformák változatossága mélyén szemléleti koherencia, virtuóz dramaturgiai kompozíciós tapasztalat van, amelyek révén a nézőpont- és regiszterváltások épp azt a létgazdagságot képesek megidézni, amelyet a „szétírás”, illetve „szétmesélés” látszólag roncsol. A mese műfaja nem az itt és most világa, hanem a máshol és máskor megtörtént eseményeké. „Tudósítás” az ittenin túli világ(ok)ról. És voltaképpen a színházi előadás leggyakoribb, uralkodó típusa is ezt teszi: paktumot kínál a nézőnek, hogy fogadja el, nem itt és most vagyunk, hanem a színre vitt történet máskor és máshol játszódó világában, túlhan. Ez az ittenin túli világhoz való kapcsolódás köti össze a *Térkép a túlvilágról* kötet esszéprózáit és színdarabjait, melyek így könyvvé rendezve túlmutatnak önmagukon, és amelyek térben és időben behuzaloznak bennünket egy elfeledettné váló, túlvilágivá stilizálódott történetuniverzumba.

¹⁴ Gertrude Stein: *Lectures in America*, Boston, Beacon Press, [1935] 1985, 93.

GYILKOS ROMANTIKA

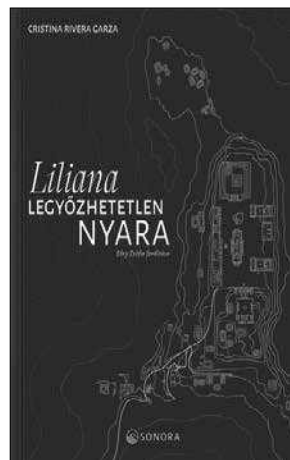
Cristina Rivera Garza: Liliana legyőzhetetlen nyara

Liliana Rivera Garzát 1990. július 16-án Mexikóvárosban hajnali 5 órakor megfojtotta a volt fiúja. A lány húszéves volt. Az ügy a mai napig nem zárult le, a tettest, Ángel González Ramost még mindig nem fogták el. Cristina Rivera Garza, az áldozat nővére *Liliana legyőzhetetlen nyara* címmel írt 2021-ben oknyomozó-megemlékező könyvet, ami idén nyáron jelent meg magyarul a Sonora Kiadónál Eöry Zsófia fordításában. Cristina Rivera Garzát korábban hat mexikói irodalmi díjjal tüntették ki, idén pedig ezzel a könyvével a Pulitzer-díjat is elnyerte. A szerző június 18-án ellátogatott a Budapesti Cervantes Intézetbe is, ahol a könyvbemutató keretében Miklós Laurával, a Sonora Kiadó felelős kiadójával beszélgetett.

Cristina Rivera Garza a húga halála után harminc évvel kérvényezte a gyilkosság nyomozati iratait. A könyvbemutatón elmondta, ehhez a lépéshez azért volt szüksége ennyi időre, mert korábban érzelmileg nem állt készen arra, hogy szembenézzen Liliana tragédiájával, illetve az ehhez köthető személyes, illetve intézményes igazságtalansággal. Ezt az is mutatja, hogy korábban már kétszer is belekezdett, hogy megírja a történetet, azonban mindkét próbálkozás sikertelen volt, a kéziratok pedig egy kulcsra zárt fiók mélyén végeztek. Bár a nyomozati iratokat végül nem sikerült megszereznie, gondosan átnézte Liliana füzetait, jegyzeteit, leveleit és határidőnaplóit, ezek alapján próbálta rekonstruálni, hogyan is fajulhatott gyilkossáig a húga tiniszerelemnek vélt románc. Ahogy Cristina kifejtette, a jegyzetekben megjelenő hang – Liliana hangja – adott volt, csak szerkezetet kellett neki adni. A feljegyzéseken túl a könyv családtagok, barátok, osztálytársak visszaemlékezésein, vallomásain alapul (V., VI., VII., X., XI. fejezetek). A könyv az oknyomozó publicisztika, a nekrológ és a szépirodalom stílus eszközeit vegyíti, műfaja az író szavaival élve „tényfeltáró fikció” („ficción documental”), így összetettebb elemzést igényel, hiszen nem illeszkedik a hagyományosan szépirodalmi esztétikai keretbe.

A könyv a nyomozati iratok felkutatásával indul, pontosan huszonkilenc évvel, három hónappal és két nappal Liliana halála után – a gyász minden másodpercet számon tart –; rögtön hivatalok és ügyvédi irodák végeláthatatlan labirintusába csöppenünk. Bár nem feltétlenül megkapó könyvindítás, hogy az ember harminc oldalon keresztül irodák közötti átirányításról, utazásról és várakozásról olvas, az első fejezet remekül illusztrálja a mexikóvárosi bürokrácia bugyrait: a főügyési hivatalból indulunk, ügyvédi irodák között cikázunk, először a területi kirendeltség, majd a Politikai és Bűnügyi Statisztikai Főigazgatóság, ez sem jó, menjenek a Nyo-

Fordította Eöry Zsófia
Sonora Kiadó
Siklós, 2024
308 oldal, 6490 Ft

mozó Ügyészség Előzetes Nyomozásokkal Foglalkozó Kerületi Osztályára, ehhez szükség lesz egy fénymásolatra a kérelmező igazolványáról, itt sajnos fénymásolni nem tudunk, irány a fénymásolószalon, majd vissza az azcapotzalcoi Államügyészi Hivatalba, 3-tól ebédszünet, sajnos másik ügyésznőhöz kellene fordulni, ő azonban most nincs bent, az ügyel egy másik kirendeltségen foglalkoztak, újabb ügyvédi iroda, elnézésüket kérjük, az ügyvédnő nincs bent, viszont talán később még visszajön, magyarázkodás, az operációs rendszer nem ismeri fel a nyomozás számát, de néhány akta átkerülhetett a Ritkán Használt Iratok Tárába, talán, esetleg, ha szerencsénk van, bár ott sem őrzik meg ezeket a végtelenségig, „egy percig se higgyék, hogy az akták örökké élnek”, egy percig se. Az intézmények közötti bolyongást reflexiók szakítják meg: gondolatok Lilianáról és arról, hogy a bürokratikus rendszer hogyan szolgálja a patriarchális, elnyomó hatalmat.

Az akta felkutatásának kudarca után Cristina Rivera Garza a megmaradt feljegyzésekre és az ismerősök beszámolóira támaszkodik. Az elbeszélés tengelyét Cristina narrációja adja, amelyet változatos regiszterben írt kitérők (például hivatalos iratok, személyes levelek, naplóbejegyzések, újságcikkek) szakítanak meg. A könyv a tipográfiával is illusztrálja az eltérő dokumentumokat: a hivatalos leveleket és újságcikkeket kisebb betűmérettel szedték, Liliana leveleihez és naplóbejegyzéseihez pedig cirkalmasabb, a kézírásra hasonlító betűtípus társul – ettől és a szerelmes, kétségbeesett hangvételtől a szövegnek néha kicsit tiniregény hangulata van, ám a sorokból kiolvasható, hogy a háttérben valami sötétebb, súlyosabb történet húzódik –, emellett pedig több valódi, szkenelt dokumentum is szerepel a könyvben (naplórészletek, a körözési fotó stb.). A könyv nyelvezete nem bonyolult, olvasmányos. A fordítás során nehézséget jelenthettek az eltérő stílusregiszterek, Eöry Zsófia azonban ügyesen, gördülékenyen fordította magyarra a nyelvileg sokszínű szöveget.

Bár a könyv intim hangvételi – ahogy a szerző a bemutatón is hangsúlyozta –, nem célja, hogy Lilianát mártírként mutassa be, sokkal inkább a bántalmazás és a párkapcsolati erőszak általános, égető kérdését szeretné tudatosítani egy személyes példán keresztül. A kiválogatott levelek, illetve a hozzájuk fűzött kommentárok, megemlékezések témája azonban kissé csapongó, néhol túlságosan elveszik a részletekben (például abban, hogyan mentett meg Liliana egy kismacskát). Tekintve, hogy valós történet bemutatásáról van szó, az eklektikusság is megállja a helyét, hiszen jól tükrözi a gyász okozta tehetetlenséget, értetlenséget és zavart. A családtagok, barátok megemlékezéseiben Liliana személye áll a középpontban, azonban a leírások sokszor ellentmondanak egymásnak: „Összezavarodott lány, egy ragadozó mindennapos bántalmazásának áldozata. Szinte túlságosan szabad nő. Fegyelmezett úszó. Megtévedt fiatal, aki mindent ki akar próbálni. Jó és engedelmes lány, nem ismeri fel a veszélyt. Hazug. Mintadiák. Ártatlan. Jó barát. Szerelmembe borult nő. Óvatlan. Valaki, akinek múltja van” (50–51.).

Maga a kapcsolati dinamika azonban kevésbé bontakozik ki: Ángelről megtudjuk, hogy „nagyon féltékeny volt [...] és a legkisebb apróságok miatt is dührohamot kapott” (159.), többször megcsalta Lilianát, illetve az összeveszések után mindig nyájasan és simulekónyan próbált visszaférközni Lilianához (például: „Hidd el hogy meg fogok változni ígérem már nem okozok több bánatot vagy gondot mindezt már magam mögött hagytam de értsd meg hogy ezt néha nem készakarva csinálja az ember” [sic!] – 96.). Csak (baljós) sejtéseink vannak arról, mivel foglalkozott, milyen körökben mozgott, illetve miként bánt Lilianával. Ez a rejtett jelenlét is illusztratív: Liliana elszigetelődése jól mutatja, hogy a párkapcsolaton belüli erőszak sokszor milyen láthatatlan. A baráti megemlékezéseken keresztül betekínthetünk abba, kívülről milyen jelek utalhatnak arra, hogy egy viszony nem egészséges (például: „Ángel kiszállt az autóból, és nagyon bizalmatlanul méregetett; kezét fogtunk, de nagyon kellemetlennek éreztem a hangulatot. [...] Aznap értettem meg, hogy Liliana nem szabad” – 165.; vagy: „Már rá sem ismertem a lányra, aki három-négy évvel azelőtt volt” – 220–221.). Liliana naplója rávilágít a bántalmazott nézőpontjára: az óvatos-

ságra, a védelemre, a bizalmatlanságra, a szabadság utáni vágyakozásra és az okozott fájdalomra (például: „nem tudom, nem bírom megérteni, miért ragadtál meg, ha utána ezt csináltad... miért nem engedted tovább?” – 98.; vagy: „Nem tudom, mit tehetnék, hogy ki-keveredjek ebből a helyzetből. A szerelem fájdalmat okoz nekem” – 182.).

A személyes beszámolókon túl Cristina Rivera Garza általános érvényű, ám szakmai jellegű kitérőket is tesz a kérdés kapcsán. Többször is idézi például Rachel Louise Snyder *No Visible Bruises: What We Don't Know About Domestic Violence Can Kill Us* [Láthatatlan sebek. Amit nem tudunk a párkapcsolati erőszakról, az akár az életünkbe kerülhet] című könyvét, amelyből értesülhetünk a bántalmazó viszony tényezőiről és lefolyásáról. A párkapcsolati erőszak nem ér véget a szakítással: „A veszély radikálisan megnő, amikor az áldozat megpróbálja elhagyni a zaklatóját, és három hónapig még nagyon magas marad a kockázata, majd a következő kilenc hónapban fokozatosan csökken. Egy év elteltével érezhetően megszűnik” (53.). Ezenfelül több helyen is említi Jacquelyn Campbell ápolónő a családon belüli és párkapcsolati erőszak kockázati tényezőit tartalmazó listáját (mérgező anyagok fogyasztása, lőfegyverbirtoklás, szélsőséges féltékenység, halálos fenyegetés, fojtogatás, szexuális erőszak, elszigetelés a barátoktól és családtagoktól, öngyilkossággal való fenyegetőzés és állandó kémkedés).

A párkapcsolaton belüli bántalmazás és erőszak sokakat érint. Sokkal általánosabb, mint azt gondolnánk, hiszen sok esetben észrevétlen, láthatatlan, illetve sok fajtája van, nem minden esetben kötődik fizikai erőszakhoz. A könyv nemcsak tudatosít, de lelki támaszként is szolgál: Liliana jelmondata, a sok szöveghelyen, köztük a címben és a mottóban is visszatérő Camus-idézet erőt, motivációt nyújthat a hasonló helyzetben lévőknek: „A legnagyobb téiben tanultam meg, hogy legyőzhetetlen nyár lakozik bennem”.

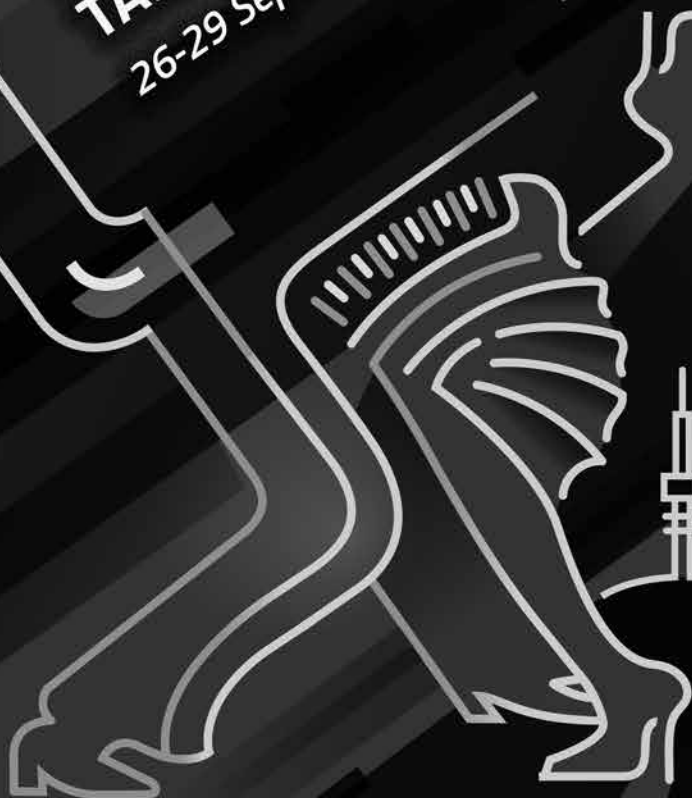
ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYES

IV. PÉCSI NEMZETKÖZI TANGÓ ÜNNEP

2024. szept. 26-29.

IV. INTERNATIONAL TANGO FESTIVAL IN PÉCS

26-29 September 2024

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PÉCS

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

PAPPAS[☆]
KONFERENCIA-KÖZPONT

PÉCSI
NEMZETI
KÖZPONT

Itémónia

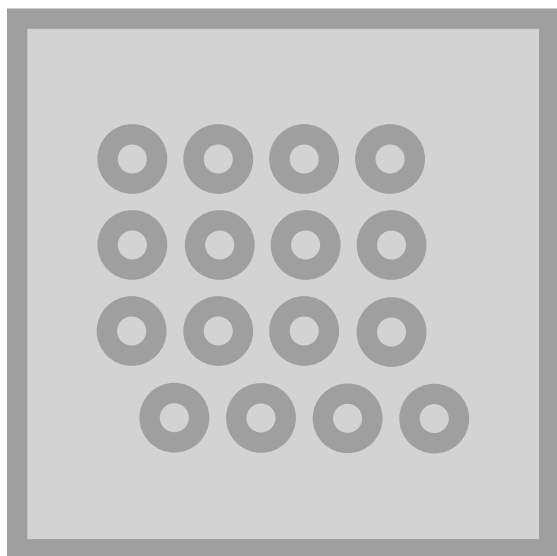
@PECSLIT_FESTIVAL

6 NAP IRODALOM SZEPTEMBER 09-14.

RAKOVSZKY ZSUZSA
KEMÉNY LILI
DARVASI LÁSZLÓ
NYÁRY KRISZTIÁN
DANIEL KEHLMANN (D)
BECK&GRECSÓ

HÁY JÁNOS
SZVOREN EDINA
ZOLTÁN GÁBOR
CSERNA-SZABÓ ANDRÁS
KUKORELLY ENDRE
ÉS MÉG SOKAN MÁSOK

FB.COM/PECSLITFESTIVAL

PRINT

Fizessen elő folyóiratunkra!

Előfizetési díj fél évre 6600, egy évre 12 100 forint.

WEB

JELENKOR.PDF
HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2024-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BALLA ZSÓFIA verse 1057
TAKÁCS ZSUZSA verse 1060
ALLEGRA GOODMAN: La Vita Nuova (*novella*) 1061
BRURIA ZSUZSA: Az utolsó jeruzsálemi busz (*elbeszélés*) 1068
SÁNDOR IVÁN: Cirkusz, mozi és ringlispíl (*regényrészlet*) 1074
BECK ZOLTÁN: Elöljáró beszéd (*próza*) 1087
MÉHES KÁROLY versei 1091
KUPIHÁR REBEKA versei 1093
SZABADOS ATTILA versei 1095
KERESZTESI JÓZSEF: János vitéz (*Második fejezet*) 1097

*

- NAGY IMRE: „A mitológia szövetének nincs szegélye”
(*Kerényi Károly a pécsi bölcsészszékén*) 1100
LŐCSEI PÉTER: A „kis elhagyatott fészek” vendégei
(*Weöres Sándor látogatói Csöngén*) 1118

*

- FORGÁCH ANDRÁS: Ki szavatol Nádas biztonságáért?
(*Nádas Péter: Széppírás mint hivatás*) 1140
SZALAI KLÁRA: Variációk szorongásra (*Szilasi László: Saját élet*) 1153
GÖRFÖL BALÁZS: Kézben tartott életválság
(*Méhes Károly: A fikusz téliesítésének napja*) 1157
LOCKER DÁVID: Az elbeszélés nehézségei
(*Biró Zsombor Aurél: Visszatérő álmom, hogy apám vállán ébredek*) 1162

2024

OKTÓBER

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortétkban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félfévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT DICSŐ ZSOLT. A szekszárdi költőt, irodalomszervezőt augusztus 23-án érte a halál. Dicső Zsoltról Gacsályi József emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

PÉCSLIT. Negyedik alkalommal rendezte meg a hatnapos irodalmi fesztivált a Csorba Győző Könyvtár és a *Jelenkor* szeptember 9-e és 14-e között. Több helyszínen, elsősorban a Tudásközpontban félszáz program, könyvbemutatók, irodalmi beszélgetések, zenés előadások és gyermekprogramok várták az érdeklődőket. A fesztivál külföldi vendége *Daniel Kehlmann* volt, akit *Wilhelm Droste* kérdezett. A tavaly év végén elhunyt Kovács András Ferencről tartott megemlékezésen Ágoston Zoltán, Markó Béla és Takáts József beszélgetett a költőről, közreműködött Köles Ferenc színművész. Fellépett a Hervay-könyvek képviseletében André Ferenc, Fischer Botond, Horváth Benji és Szercey Szabolcs, a *Nincs* folyóirat képviseletében Biró Sára, Ráday Zsófia, Szabolcsi Alexander és Szűcs Anna Emília, továbbá Áfra János, Balla Gergő, Beck Zoltán és Grecsó Krisztián, Biró Zsombor Aurél, Cserna-Szabó András, Danyi Gábor, Darvasi László, Földényi F. László, Gyórfy Ákos, Háty János, Horváth Viktor, Jánossy Lajos, Kállay Eszter, Kemény Lili, Kende Kata, Kukorelly Endre, Láng Orsolya, Láng Zsolt, Markó Béla, Mezey Katalin, Németh Róbert, Nyáry Krisztián, Rakovszky

Zsuzsa, Simon Bettina, Szűcs Teri, Szvooren Edina, Zoltán Gábor. Moderátorként többek között Ágoston Zoltán, Böhm Gábor, Csuhai István, Fehér Renátó, Fekete Richárd, Fenyő Dániel, Görfő Balázs, Havasréti József, Hegedűs András, Károlyi Csaba, Keresztesi József, Kiss Georgina, Mekis D. János, Mészáros Sándor, Milbacher Róbert, Mohácsi Balázs, Radnai Dániel Szabolcs, Simonfalvi Anita, Szegő János működött közre. A fesztivál eseményeiről Fenyő Dániel és Korsós Gergő tudósított honlapunkon.

*

ISTENI KÖLTEMÉNY. A Pannon Filharmonikusok első bérletes pécsi koncertjén Reznicek, Korngold és Szkrjabin művei hangzottak el szeptember 12-én a Kodály Központban. Hegedűn közreműködött Boris Brovtsyn, vezényelt Kesselyák Gergely.

*

PÉCSI DÍJAK. Szeptember 1-jén a Város Napja alkalmából művészeti elismeréseket is átadtak. Pécs díszpolgára lett Vidovszky László zeneszerző. Pécs Város Kulturális Nagydíját a Széliklító együttesnek ítélték oda. Művészeti-kulturális díjakban részesült Böhm Gergely, Getto Tamás, Gömöry János, Kosári Aurél, Köles Ferenc, Sramó Gábor és Sztranyák Gergely. – Nagy Imre professzor emeritus a Pécsi Tudományegyetemért végzett munkájáért Nagy Lajos Király Díjat vehetett át.

Szerzőink

Balla Zsófia (1949) – költő, Budapesten él.

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.

Allegra Goodman (1967) – amerikai író.

Balogh Edina (1992) – alkalmazott nyelvész, illetve irodalom- és kultúratudomány szakos bölcész, Dunaújvárosban él.

Bedegi Kitti (1986) – irodalom- és kultúratudomány szakos bölcész, pedagógus, Kaposvárott él.

Bruria Zsuzsa – író, Budapesten él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Beck Zoltán (1971) – zenész, egyetemi oktató, Pécsen él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Kupihár Rebeka (1999) – költő, pszichológus, irodalomterapeuta, Budapesten él.

Szabados Attila (1999) – költő, a BME mesterszakos hallgatója, Budapesten él.

Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.

Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Lőcsei Péter (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Kőszegen él.

Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Szalai Klára (1997) – kritikus, Budapesten él.

Görfő Balázs (1984) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztő-helyettese, a PTE Esztétika Tanszék oktatója, Pécsen él.

Locker Dávid (1998) – költő, kritikus, az ELTE BTK ITDI doktorandusza, Budapesten él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

9 770447 1642002

2 4 0 1 0

Szakállas férfi portréja

Preambulum

Őt kerestem, őt, ezt a férfit.
Haladtam termen, csarnokokon át.
Várt rám, míg lassan közelítve
nem is láttam még homlokát.
Nem néztem a lengő nimfákat,
nemesi portrét, sok csipkés-ráncos ruhát;
sem hölgyet ölebbel, ahogy az állat
csillogva néz, és a nő boldogan-sután.
Nem, lassan át sok termen, csarnokon,
föbe dermedt istenek, fejedelmek
arca előtt, hol ünnepi s konok
tekintetek figyelmet követelnek.
A sok kép mind történetét
mondta volna. Hogy és miképp
folyt a csata, vagy kérte meg
egy úr a hercegnő kezét.
S tudtam, ki most festve vagy kőben
sorban élémbe lép,
nem az, akit keresek az időben.

S csak mentünk ott, hárman, elébb-elébb.

*

Nem egy történet érdekelt.
Nem festék, fa, vászon, cserép.
Nem az anyag hívott, hanem
a határ, hova elérni elég.

I.

És a teremben jártam már. Föl-le, előre-hátra.
Bámultam görög vázára. S egy szép ívelő hátra.
És akkor messziről, mintha várt volna rám,
megpillantottam a helyből születettet.
Aki lehetett bárki, de itt már sarja az isteneknek.
Egy ruhátlan férfi mellszobra ott
fordult-nyílt, mint egy legyező.
És tudtam már, kit keresek. Ez ő.

Már nagyobb helyre került. Hérosz, és
túl van az emberin: halott.
Ott ül az istenek során.
Íme, hát megeltem hazámat –
mondhatná kései utóda verssorát.
Néki nem sok most-támadt dicsősége,
néki többé már semmi sem kevés.

Kissé féloldalt fordul, vár. Derűs folyam
a létezése. Rám néz, és senkire néz,
abban a teremben valahogy kimagaslik.
Szemem meg-megérinti, ide-oda rebben.
Nem azt látom, hogy ki s mi volt, hanem
hogy mint mutatja szívesebben
emlékét a régi kő-faragó:
nem azt, kinek valaha tűnt s ki tovatűnt... na, nem.
Hanem akinek – végleg – e kőképben tűnik:
talán légiós, meglett férfi, izmai
nem kőkemények s arca sem.
Minden eleven és mai.

S hogy kész lett,
s bár nincs kifaragva írisz, pupilla,
mégis néz rám a szem.
Nem hanyagság, hogy így maradt:
valaha sok kis részlet
festve volt, azt hiszem.
Nincs befejezve még egészen
s ezzel önmagára mutat:
torzó, mint a legtöbb emberi élet.
A vágy és képzelet teremtet,
egésszé tölti föl a művet, s az befejezett...
De egy részlet, egy lélegzet már félbe marad.

II.

Szakáll? alig dereng – tán arca gömbölyű húsa az.
Erről kapta nevét, de nem látom én ezt a szakállat.
Szeme, bár nincs írisze, rám néz,
s felém mozdul a válla.
A tassosi márvány színe finom, bár föld csókolta már.
Jó mester véste-csiszolta, hogy ezt az arcot
mutassa mindörökre.
Egy szobor elmossa testi valódat
és végleges formába zár.
Ember voltál ugyan, most már csak ideál.

III.

*Óh, igen, a klasszikus ideál:
egy felső osztálybeli úr,
hisz portrészobra van. Szép érett férfi,
civis romanus. A fején s állán alul
szőrzete két császárhoz is hű, hozzájuk idomul:
haja traianusi, szakálla Hadrianusra hajaz.
Urára néz, felé igyekszik az.*

*Nem tudjuk, mibe halt bele e császárhű alak.
Ez a képmás olyan más-állapot,
melyben élet-gondok nem tudhatók,
immár nem fontosak.
Öröklét a fényes cél és a csöndes ok.*

IV.

*S ami hívott-vitt-sodort engem
sok csarnokon és teli termen át:
mintha láttam volna tekintetét.
S titkos, rejtelmes mosolyát.*

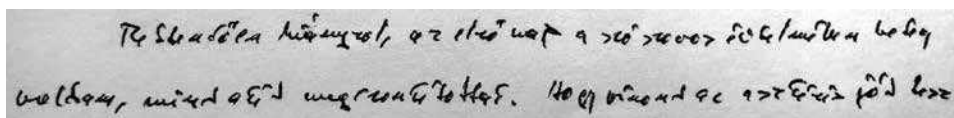
*Mondták, ez csak a szakálla. De nem.
Ez a Mona Lisa-rokon
sugárzás, amely hasonló titkot
rejt a szájugban, s kelt az arcukon.*

*A mosolyt kerestem, amely nincs megfaragva,
s tán csak nekem dereng
e szemérmes derű, a másföldi tudás.
Szinte láthatatlan, de minket is elér:
Életen innen s túl te már ne félj.
Attól se tarts, ami még ismeretlen
a kosaradban.*

Coda

*Az időn túlról néz egy arc: hogy élsz!
Ő élt, de mennyire! s az is, ki kőbe látta.
Ha nem lesz föld vagy ég, s nincs semmi, akkor is
Űr óceánján, Föld-hajón fut át.
Valaki így lobog tovább, valaki fújja
az úr ölén, a létezés után.
A mosoly itt száll – s több, mint a világ.*

Abelard és Héloïse

Rettentően hiányzol, az első nap a szó szoros értelmében
beteg voltam, mint akit megcsónkítottak.
K. I. levele, Szigliget, 1986. 05. 22.

A kés elvégezte dolgát, nem
gyógyult a seb. Hiába cseréltük rajta
a kötést, szüntelen átvérzett a géz.
A kék, fehér, zöld s megannyi hidegszín
változat, a lángoló és cikkanó vörös
a pólyán folyton-folyvást kiütött.
Jajgatott a sápadtbarna ragtapasz,
bőrödbe és bőrömbé tapadt.

Küldöncök jöttek, levelet hoztak.
Csatakos ágak az ablakon kopogtak.
Kérdezett a lámpás, tagadott a sötét.
Futott velük a jó és rossz szekér:
az elragadtatás és megszegyenülés.
A kés elvégezte dolgát, nem
gyógyult a seb. Hiába cseréltük rajta
a kötést, szüntelen átvérzett a géz.

La Vita Nuova

Aznap, amikor a vőlegénye elhagyta, Amanda elsétált a Garden Street melletti régi temetőbe. Az elhanyagolt sírköveken már alig lehetett elolvasni a feliratokat. Teljesen benőtte őket a gaz. Nagyon borús ember vagy, mondta neki a vőlegénye.

Hazament, és leült a félig üres ruhásszekrénye elé. Az ötvenes évekbeli vintage menyasszonyi ruhája fullasztó műanyag zsákban lógott. „NEM JÁTÉK” – állt rajta a felirat.

Bevitte a munkahelyére a ruhát. A vállfát a metró kapaszkodórúdja akasztotta, a menyasszonyi ruha csak suhogott és imbolygott útközben. Amikor kiszállt a Harvard Square-en, a forgóajtó mellett gitározó srác odakiáltott neki: – Gratulálok.

A Garden Iskolában tanított művészetet: színjátszást, bábozást, történetmesélést, dobolást, táncot és mostanában szövetfestést. A fehér szaténruhát kiterítette a művészszoba padlójára. Két lány rózsaszín tollakat ragasztott a szegélyére. Voltak, akik zölddel és lilával festették meg a szoknyát. Egy Nathaniel nevű fiú piros festékbe mártott kezének apró lenyomatát hagyta a fűzőn, mintha indián póni lenne. Ebédszünetben az igazgatónő behívatta Amandát az irodájába.

Mintha egy sötét felhővel élnék, mondta a vőlegénye, amikor lelépett. Folyton szomorú vagy.

Most szomorú is vagyok, mondta Amanda.

Az igazgatónő szerint egy pedagógus számára fontosak a határok. – A magánéleted nem megfelelő projekt az elsősöknek. Nem hozhatod be a problémáidat a tanterembe! Pakoljuk el azt a menyasszonyi ruhát!

– Még nedves – válaszolta Amanda.

Az anyja nem hitte el. Csak nemrég küldte ki a meghívókat. Az apja megesküdött, hogy megöli azt a rohadékot. Nem tudták felfogni, hogyan történhetett, habár tulajdonképpen már az elejétől kezdve kételkedtek az egészben.

Allegra Goodman 1967-ben Brooklynban született amerikai író. Gyermekkorát Hawaiiin töltötte, mindössze hétéves volt, amikor első regényét írta és illusztrálta. Egyetemi tanulmányait a Harvardon végezte angol és filozófia szakon, itt ismerte meg férjét is. 1996-ban PhD-fokozatot szerzett angol irodalomból a Stanford Egyetemen. A Whiting Writer's Award és a Salon Award for Fiction díjazottja. Négy gyermeke született, családjával Cambridge-ben, Massachusettsben él.

Az amerikai holokausztirodalom jeles alkotói között számontartott Goodman nevéhez olyan, hazánkban kevésbé ismert regények fűződnek, mint a *Sam* (2023), a *The Chalk Artist* (2017, a Massachusetts Book Award nyertese), az *Intuition* (2006), a *Kaaterskill Falls* (1998, a National Book Award döntőse). *Isola* című regénye 2025-ben jelenik meg.

Novelláit számos folyóirat közölte, *La Vita Nuova* című műve 2010-ben a *The New Yorker* hasábjain jelent meg; 2011-ben a *The Best American Short Stories* kötet sorozat a legjobb novellái közé válogatta be a történetet.

Esszéi és kritikái is több helyen jelentek meg: *The New York Times Book Review*, *The Wall Street Journal*, *The New Republic*, *The Boston Globe* és *The American Scholar*. (fordítói jegyzet)

Lissa, Amanda nővére azt mondta, elképzelni se tudja, hogy a testvére min mehet keresztül. Biztos szörnyen érzi magát. Ír majd mindenkinek, akit meghívtak? Valami levlapot vagy ilyesmit? Hiszen mindenkinek meg kell mondani, ugye?

Végig kivártam, nem akartalak megbántani, mondta a vőlegénye.

Tanítás után Amanda Patsyvel, az idősödő szőke tornatanárral beült gintonikozni a Cambridge Common nevű bárba. – Egyszer rájössz majd, hogy így jártál jól – jegyezte meg Patsy.

– Túl sokban különböztünk – mondta Amanda.

Patsy megemelte a poharát. – Na látod!

– Például én szerettem őt, de ő engem nem.

– Ne lepjen meg – mondta Patsy –, ha egyből elvesz valakit. Az ilyen pasik hajlamosak egyből elvenni valakit.

– Miért? – kérdezte Amanda.

Patsy felsóhajtott. – Ha tudnám, már a Harvardon tanítanék, nem pedig itt alsósokat.

Amanda megpróbált valami kártyafélét írni. Először azt írta, hogy a vőlegényével úgy döntöttek, nem házasodnak össze. Aztán meg, hogy a vőlegénye úgy döntött, nem akarja őt elvenni, és sajnálja az esetleges kellemetlenségeket. Azt is hozzátette, hogy az ajándékoknak azért örülne.

A szülei mondták, hogy ne küldje el a lapokat. Át akartak menni hozzá egy hétre, de Amanda lemondta, mert épp festi a lakást. Nem festette a lakást.

Télen fiúszra vágatta a haját.

– Ó, a hajad! – mondta Patsy. – Azok a gyönyörű fürtjeid.

Tavasszal az igazgató közölte Amandával, hogy sajnos nem tudja meghosszabbítani a szerződését a következő tanévre, mert a Garden Iskola művészeti programja más irányt vesz.

Nyáron a vőlegénye elvett egy másik nőt.

A tanév végével Amanda vállalta Nathaniel bébiszittelését. Ő volt az a fiú, aki a piros kézlenyomatot festette. Nathaniel anyja azt kérte, legyenek fejlesztő foglalkozások, projektek, tanulás. Semmi tévé. Az apja nem kért semmit.

Az első közös napjukon Amanda megkérdezte Nathanieltől: – Mit szeretnél csinálni?

– Semmit.

– Gondolatolvasó vagy – mondta Amanda.

Csokiegeret ettek a Burdickben. A Harvard ajándékboltja előtt perui zenészeket hallgattak. A temetőt is felfedezték, Amanda pedig elmesélte, hogy a sírkövek valójában sárkányfogak. Amikor a folyó mellett sétáltak, így szólt: – Ha egészen odáig követed a folyót, ahonnan ered, találsz egy varázssbarlangot.

Metróval átmentek Bostonba, ahol a közparkban kipróbálták a hattyús csónakokat. – Éjjel ezek a hattyúk életre kelnek – mondta Amanda.

– Jó a képzelőerőd – válaszolta Nathaniel.

Az anyja a Buckingham Streeten lakott egy viktoriánus stílusú házban. Az MIT kutatólaboratóriumában dolgozott, állandóan határidős munkái voltak. Nathaniel még a kertben sem játszhatott rendesen a sok szép virág miatt.

Az apja egy fordított kialakítású társasházban lakott a Chauncy Streeten. A hálósobák az alsó szinten voltak, míg a konyha és a nappali az emeleten. Könyvet írt, és mindig későn járt haza. Amanda és Nathaniel kivettek néhány Chaplin-filmet a videotékából, és pizzát rendeltek. Néha meg kiterítették egy lepedőt a kanapéra, és megettek egy hatalmas tál popcornrt.

Nehéz veled együtt élni, mondta a vőlegénye. Úgy érzem, megfulladok.

Nyiss ablakot, felelte Amanda.

Amikor vége lett a filmnek, Amanda összeszedte a lepedőt, kiment az erkélyre és kirázta a morzsákat.

Játszós napokat rendeztek Nathaniel barátaival a Walden-tónál. Kenuztak a Charles Riveren, ahol Nathaniel beleejtette az evezőt a vízbe. Amanda majdnem felborította a csónakot, miközben próbálta kihalászni. Kalózos könyvet írtak. A történetet Nathaniel találta ki, és Amanda gépelte le a fiú apjának számítógépén. „Aaarr, pajti! – írta. – Itt rekedtem egy hajón.”

Nathaniel apja néha nem ért haza altatásra, ilyenkor Amanda fektette le a fiút, aztán a dolgozósobában olvasott. Amerika történelméről szóltak a könyvek. Csak egy-két oldalt sikerült elolvasnia, semmit sem jegyzett meg.

Ha csak egyszer is odafigyelnél, megértenéd, mondta a vőlegénye.

Amanda felállt egy székre, hogy a szekrény tetejéről levegyen pár puhafedles könyvet. Dantétól az *Isteni színjáték* új fordításban. Boccaccio *Dekameronja*, Chaucer *Canterbury meséi*, a teljes kiadás. Egy másik Dante-könyv, *Az új élet*.

Ez elmagyarázza, hogy lehetünk nagy költők. A titok nyitja, hogy beleszeress a tökéletes lányba, anélkül, hogy valaha is megszólítanád. Siránkozz inkább. Tégy úgy, mintha mást szeretnél. A szonettjeidnek legyen három fázisa. A végén haljon meg a tökéletes lány!

– Előtted van még az egész élet – mondta Amanda anyja.

Mire a fiú apja hazaért, elaludt a kanapén. Amikor felébredt, látta, hogy a férfi előtte térdel. – Mi a baj? – kérdezte.

– Nincs semmi baj. Bocsánat. Nem akartalak felkelteni – válaszolta a férfi.

Pedig felkeltette. Hazament, és egész éjjel virrasztott.

– Menjünk el valahova! – mondta másnap Nathanielnek.

– Hova?

– Valahova messzire.

Egészen a piros metró vonalának végéig, Ashmontig utaztak. Miközben a zakatoló kocsiban ültek, fánkokról beszélgettek.

– Szeretem a fahéjasat, de köhögöm kell tőle – mondta Nathaniel.

Elszundított. Álmában egy fenyőerdőben sétáltak Nathaniellel. Szólt a fiúnak, hogy ne lépjen rá a kolibritetekre. Zafírkéken fénylett a madarak nyaka. Ellopta *Az új életet*. Csak egy olcsó puhatáblás példány volt.

A nővére hívta, hogy mi van vele. A barátnője, Jamie ismer valakit, aki szívesen találkozna Amandával. – Majd – válaszolta Amanda.

– Tulajdonképpen mire vársz? – kérdezte Jamie.

Nathaniel apja úgy tett, mintha nem nézne rá, Amanda pedig mintha nem venné észre a férfi sötét szemeit.

– Az a kérdés, hogy mit csinálsz majd szeptemberben – mondta a telefonban Amanda anyja.

– Inkább az a kérdés, hogy mit kezdesz az életeddel – jegyezte meg az apja.

Dante szerint „*Kik jártok Ámor ösvényén haladva, / figyeljetelek szavamra, / mely elbeszéli mily nehéz a terhem.*”¹

– Mikor festettél utoljára bármit is? – faggatta az anyja. – Már mint a lakásodon kívül.

– Fizettem az egyetememet – mondta az apja.

Amanda és Nathaniel egész nap a Buckingham Street vörös hangyáit figyelték. Süteménymorzsákkal kísérleteztek, szétszórták, és nézték, ahogy a hangyák az ételt érzékelve irányt változtatnak. Nathaniel azt fontolgatta, hogy felnőtt korában rovarkutató lesz.

Másnap elhatározta, hogy saját fagylaltozót nyit.

Eltekertek Christina fagylaltozójába, az Inman Square-re. Nathaniel ment elől a kis biciklijén, Amanda mögötte a nagyon, közben figyelte, jön-e autó.

Nathaniel majdnem az összes címkéről le tudta olvasni az ízeket a fagyizóban: adzuki bab, szeder, karamell, banános csoki, narancsos csoki, kardamom. – Vanníliát szeretnék – mondta a fiú. Leültek a közelben egy tábla elé, amin hirdetések voltak: gitáróra, korrepetálás, csakrameditáció.

– Mi az a petesejt-donor? – kérdezte a fiú.

Veled akarom leélni az életemet, mondta neki egyszer a vőlegénye. Te vagy a legjobb barátom. Mindig megnevettetsz. Ezt írta a születésnapj képeslapjára.

„*Szerelmesek, sírjatok hát!*”² – írta Dante.

– Kérhetek aprót rágóra? – kérdezte a fiú Amandát.

– Most ettél fagyit – mondta a lány.

– Légyszi....

– Nem. Most ettél fagyit. Nem kell több édesség.

– Légyszi-légyszi! – kérlelte.

– Nagyon szép vagy! – suttogta aznap késő este Nathaniel apja Amanda fülébe. Éppen indult, miközben a férfi kinyitotta neki az ajtót.

– Nem lenne szabad ezt mondania! – súgta oda Amanda. – Írjon inkább szonetteket!

Nathaniel szerint ő tudja, mit kell csinálni, ha valaki ideges. – Na és mit, Nathaniel? – kérdezte a lány.

– El kell menni az állatkertbe!

A fiú már nézte is a menetrendet. A narancssárga metróval a Ruggles megállóig mentek, majd tovább a 22-es busszal a Franklin Park állatkertjéig. Megnézték az orángutánokat, ahogy ott ücsörögtek és egyenként tépdesték az újság-lapokat. Felmásztak a kilátóba zsiráfnezőbe. Bejártak minden ösvényt. A kigyókat is megkeresték. Betévedtek egy kis istállóba, ahol Nathaniel megijedt egy kecskétől. Amanda szerint az állat csak kíváncsi volt. – Nem esznek meg a kecskék – mondta neki.

Hazafelé Nathaniel elaludt a metrón. Nekidőlt Amandának és lehunyta a szemét. – Milyen szép! – mondta az Amanda mellett ülő nő.

¹ Baranyi Ferenc fordítása

² Baranyi Ferenc fordítása

Jamie, Amanda egyik barátja bulit tartott Somerville-ben. Pocsék volt a bor. Jamie ismerőse, akit be akart mutatni Amandának, berúgott. Ahogy Amanda is, de ez sem segített.

Másnap el is késett a munkából. Nathaniel a verandán várt rá az anyja háza előtt. – Azt hittem, beteg vagy – mondta a fiú.

– Az is voltam – válaszolta.

Elsétáltak a Harvard Square-re, és nézték a bűvészeket. Aztán beugrottak egy vietnámi étterembe, ahol elfeleztek egy vegetáriánus tavaszi tekercset és egy thai jeges teát.

– Olyan az íze, mint egy narancssárga krétának – állapította meg Nathaniel.

Séta közben matrjoska babákat nézegettek egy orosz szuveníresnél. – Nézd csak, szét lehet őket szedni! – mondta Amanda a fiúnak. – Kettébontod a nőt, és találsz benne egy másikat, majd még egyet és még egyet.

– Ne nyúljanak hozzá, kérem! – szólt rájuk az eladó.

Lementek a folyóhoz, leültek a fűbe egy fa alá, és a kedvenc kutyáikról beszélgettek.

– Rottweiler.

– Schnauzer – kuncogott Nathaniel.

– Drótszőrű schnitzel!

– Ilyen kutyád volt kiskorodban? – kérdezte a fiú.

Amanda álmában matrjoska baba volt. Belül önmaga egy kisebb változatát találta, abban egy még kisebb Amandát.

Online rendelt egy sorozat natúr fababát, és festeni kezdett. Fehér alapozóval lekente a babákat, majd a legvékonyabb ecsetjeit használva akrilfestékekkel díszítette őket.

Először pici gyereket festett kockás fürdőruhában.

Majd egy szemüveges iskolás kislányt.

Harmadiknak egy művészhallgatót, mappával a hóna alatt.

Negyediknek egy menyasszonyt, fehér ruhában, hosszú csillogó hajjal.

Ötödiknek egy bébiszittert, szandálban és lenge nyári ruhában. Megfestette Nathanielt is, ahogy gekkós pólójában és kék rövidnadrágjában áll előtte. A lánybaba a derekáig érő kisfiú vállára tette karját.

Miután megszáradt a festék, lakkal vont be a figurákat. Amikor ez a réteg is megszilárdult, addig kente újra, amíg a pirosak cukormázas almákra emlékeztettek, a kékek meg szinte ragyogtak, és minden szín olyan volt, hogy legszívesebben beleharapott volna.

Majd vett még egy garnitúrát, és kezdte az egészet előlről. Mindig késő estig festett.

– Miért vagy ilyen álmos? – kérdezte Nathaniel délutánonként.

– Miért késel mindig? – kérdezte az anyja reggelenként.

Egyik este, nyolc óra tájt Nathaniellel együtt elaludt. Odakuporodott mellé az ágyra, majd arra ébredt, ahogy a fiú apja megérinti az arcát.

– Arra gondoltam, hogy velünk jöhetnél Cape Codba – suttogta a férfi, miközben lábujjhegyen kimentek a folyósóra.

Amanda megrázta a fejét.

– Csak pár napra augusztusban.

Halk volt a hangja. Szinte könnyörgött a szemével. Olyan szép vagy, mondta a vőlegénye.

Nathaniel apját is ráfestette egy matrjoskababa-készletre.

Elsőnek egy kisbabát rugdalózóban.

Majd egy iskolás fiút katolikus egyenruhában, rövidnadrággal és nyakkendővel.

Harmadiknak egy vőlegényt, jázmint tűzve a fekete öltönye gallérjára.

Negyediknek egy fiatal apukát, a csecsemő Nathaniellel a karjában.

Ötödiknek egy ősz férfit olvasószemüveggel. Idősebbnek és testesebbnek ábrázolta, nem volt olyan jóképű, mint a valóságban, pocakosabb, nagypapaszerű.

A babákat megint addig kengette átlátszó lakkréteggel, míg élénk színt nem kaptak. Most is nagy odafigyeléssel készítette őket, de a legtöbb időt a legnagyobb, idős baba megformálására szánta.

Ezután még több szettnyit vett, ismerősöket és ismeretleneket is megfestett. Akiikkel csak találkozott. Portrésorozatokat, fejenként öt babával. Patsyt, egyre szőkábban és szőkábban. Vőlegényét kisfiúként, sportolóként, joghallgatóként, pocakos, kopasz férfiként és rokkant vénemberként. Nem ölte meg, csak megőregítette.

Felsorakoztatta és lefényképezte a babákat. Ösztöndíjakról képzelődött. Egyedi és csoportos kiállításokról. Visszautasított interjúkról.

Úszni vitte Nathanielt. Edzés után lementek a kikötőbe, és popcornt dobáltak a sirályoknak, akik elkapták a szemeket a levegőben.

Nathaniel hetedik születésnapi bulija a Castle Islanden volt. A barátaival homokvárat épített, vastag fallal és vizesárokka. A fiú volt az építész, Amanda az asszisztense. Nathaniel apja fotózott, anyja tálalta a tortát.

A buli végén Amanda összegyűjtötte az ajándékokat. Nathaniel Cape-be utazott apjával, anyja pedig a munka ünnepén elvitte Martha's Vineyardra. – Amikor visszajövünk, már szeptember lesz – mondta Nathaniel.

– Igazad van – felelte Amanda.

– Velünk jössz? – kérdezte a fiú.

– Nem tudok. Ki kell festenem a lakásomat – válaszolta.

– Milyen színűre?

– Igazából elköltözőm.

– Elköltözől?

– Telefonon majd beszélgethetünk – mondta Amanda, mire a fiú sírni kezdett.

– Édesem! – szólt az anyja.

A fiú sírva bújt oda Amandához. – Miért nem akarsz többé a bébiszitterem lenni?

– New Yorkba megyek – válaszolta.

– Miért?

Mert az anyád nem bír engem, mondta magában. Mert az apád le akar fektetni. Mert csak a vőlegényem miatt jöttem Bostonba. Mert az a kérdés, hogy mihez is kezdjek az életemmel. De végül csak ennyit mondott: – Mert onnan származom.

Letérdelt a fiú elé, és egy saját kézzel rajzolt térképet adott neki. A pergamen széleit megégette, hogy réginek tűnjön.

Rajta volt a barlang a Charles River forrásánál, ahogy a hattyúcsónakok éjszaka életre kelnek és elrepülnek, a csokiegér a Burdickból, a Christina-fagyaltozó és Ashmont, a sárkányfogakkal teli temető.

– Ez csodálatos – mondta Nathaniel anyja.

– Nagyon tehetséges vagy – tette hozzá az apja.

Nathanielnek nem kellett a térkép. Közölte, hogy össze fogja tépni.

– Nathaniel! Így kell bánni az ajándékokkal? – kérdezte az anyja.

– Gyere ide! – mondta az apja.

Nathaniel letépett egy nagy darabot a térképből, és a szüleire förmedt. – Nem! Nem titeket akarlak! – ordította.

– Fáradt – mondta az anyja Amandának. – Kimerült. Túl sok volt az izgalom egy napra.

– Nem vagyok fáradt! – üvöltötte Nathaniel, és nem akarta elengedni Amandát. Belekapaszkodott a nyakába, majdnem megfojtotta.

– Figyelj, Nathaniel! – kezdte az apja.

– Csak megnehezíted – szólt közbe az anyja.

Nathaniel még jobban sírni kezdett. Egész testét rázta a zokogás. Senki sem tudta megnyugtatni.

Amanda lehunyta a szemét. Azt mondta, sajnálja. – Kérlek, hagyd abba! Végül a karjában ringatva már csak ennyit tett hozzá:

– Tudom. Tudom.

BALOGH EDINA és BEDEGI KITTI fordítása

Az utolsó jeruzsálemi busz

A Filmmúzeumba igyekeztem megnézni a *Rocco és fivérei*t. A miniszoknya balettozásban megizmosodott combjaimra, valamint a mellékesen feszülő ing hamvas, alig bimbózó kebleimre csak a kor követelményeinek próbált eleget tenni. Szerettem volna kiélvezni azokat a felhőtlen pillanatokot így tizenhat évesen, mikor mindez a csoda még az enyém, miközben nagyon is koraéretten, rossz előérzetektől gyötörve tudtam, szépségem másodpercei meg vannak számlálva, szinte előre le vannak morzsolva, mert a hús fékezhetetlenül romlandó, pláne ha a rontásra az ember maga is rásegít, mintegy hajszolva azt.

A Filmmúzeum aijájában Budapest egyik leghíresebb happeningművészebe botlottam, aki leplezetlen kedvteléssel mustrált végig, majd dorgálón megkérdezte, hogy a szemközti zsinagógába tartok-e.

– *Rocco és fivérei* – hebegtem zavaromban a megtiszteltetéstől, hogy egyáltalán szóra méltatott. Ő elítélően nézett rám és megkérdezte, tudom-e, mi az a Hosszúnap. Tisztában voltam vele, a kérdés valamiféle teszt, amire nem tudom a választ, de némi gondolkodás után mégis tettem egy halvány próbát:

– A hosszúnap az, amikor nyolc óra helyett tizenhatórának a melósok – feleltem.

Azt hiszem, a *16 tonna* című Bob Dylan-szám ugrott be, meg akkor még amúgy is a munkásosztály heroizmusát gondoltam a legfőbb megváltó erőnek.

– Szépen állunk – mondta a híres happeningművész számonkérően, majd faképnél hagyott. Égtem a szégyentől, haloványan éreztem, a kérdésnek valamilyen köze lehetett ahhoz, hogy eszembe se jutott a zsinagógába tartani, ahol még sohasem jártam. Este kiderült, bátyám tudja, mi az a hosszúnap, mert apánk elmesélte neki, hogyan lázadt fel a hosszúnap ellen, mikor is hívő anyja kérésére végigülte a templomudvarban iskolatársaival az ünnepet egyetlen falat nélkül, pontosabban reggel, barátai szeme láttára bekapott egyetlen darabka kenyérmorzsát, erősködve, hogy nem fog estig lesújtani rá a Mindenható, mint azt unokafivére jósolta. No, persze, ha én lennék a gondviselést kutató atya a *Szent Lajos király hídjából*, akkor bizonykodhatnék, hogy de nagyon is lesújtott apámra az ő Mindenhatója, rendkívül tragikus sorsot mérve rá a későbbiekben, de egyrészt nem hiszek az összefüggéseknek ebben a típusú felállításában, másrészt elhamarkodottan azt ígértem magamnak, hogy mellőzöm a szomorú szálakat, ami persze önmagában vett lehetetlenség, ha az ember zsidó vonatkozású történettel próbálkozik, de azért mindenesetre igyekezni fogok.

Másnap, nagy elhatározással életemben először átléptem a Dohány utcai zsinagóga küszöbét. Ami ott fogadott, teljesen elképesztett. Egészen addig csak keresztény templomokban jártam. Akkoriban egész nap nyitva álltak, és alig volt látogatójuk. Egyedül üldögélhettem a csöndben, és nézhettem a színes üvegtáb-

lákon csordogáló fényt. Csöndre és megnyugvásra nagy szükségem volt, mivel időm túlnyomó részét népes, zajos családom és ugyancsak nagyszámú, még zajosabb iskolatársaim körében töltöttem. Most viszont legnagyobb meglepetésemre a zsinagógában nem volt csönd és nem volt ájtatosság és rend és nyugalom sem, hanem nagy jöves-menés, forgolódás, beszélgetés, mosolygás, kézrázás, szemrevételezés, magyarul közösségi nyüzsgés minden mennyiségben. Templomban ilyen még sohasem tapasztaltam, mindenestre szórakoztatónak és elgondolkodtatónak találtam, hogy mindaz, ami a zsinagógában folyt, nem különült el, nem ellenpontosította a mindennapi életet, nem lógott ki belőle, hanem épp ellenkezőleg, mintha annak szerves részét és folytatását képezte volna.

Persze nem egyedül mentem, hanem a barátnőmmel, mert nem mertem volna átlépni a zsinagóga küszöbét valamilyen lelki támasz nélkül. Egy ponton kimentünk az utcára cigizni, és kirakni a placra a hajzuhatagunkat. Élveztük az alkonyatot, figyeltük a ki-be sétáló embereket, akkoriban persze alig lézengetek a látogatók. Egyszer csak odajött hozzánk egy gyönyörű sábeszdeklis fiú, aki már egy ideje keringett körülöttünk, és mosolyogva és bizalmaskodóan mélyen a szemembe nézett, majd váratlanul a számhoz nyúlt, kitépte belőle a cigit, a földre dobta és eltaposta.

– Zsidólány nem cigizik – jelentette ki, majd diadalittasan otthagyt minket.

Elképedtem. Na, így sem zsidóztak még le, gondoltam. Megmagyarázhatatlanul, életemben először büszke voltam rá. Tetszett a srác, és szórakoztatott a pófátlansága. Aztán a barátnőmre néztem, és meglátva sértődött arcát megértettem, kirekesztve érezte magát. Mintha ez a szépfiú nyilvánosan kijelentette volna, te nem vagy zsidó, te mérgezheted magad. Azonnal barátnőm szájához nyúltam, és pont ugyanolyan mozdulattal, ahogy az előbb a srác az enyémből, én is kitéptem a szájából a cigit, majd eldobtam és eltapostam.

– Hallottad, nem? Zsidólány nem cigizik.

Erről a pontról persze azonnal átugorhatnék történetem sivatagi szakaszába, azzal az ürüggyel, hogy a hosszúnapról eléggé el nem ítéhető módon a hosszú sivatagi út jut eszembe, de akkor lemaradnánk utazásom indítékáról. Mert nagyon sokáig egyáltalán nem akartam elmenni Izraelbe, bizonyos értelemben tudni sem akartam róla, mert túl bonyolultnak, érzelmileg túl ellentmondásosnak találtam a szembenézést az ott folyó végtelenített háborúval, nem akartam még ennek a terhét is magamra venni, volt untig elég bajom abból, hogy naponta kellett megbirkóznom a zsidóság mindennapjainak kelet-európai bonyodalmaival.

Aztán sok-sok évvel később egy szép napon abban az erdőben kirándultam, mely közel feküdt ahhoz az icipici faluszéli zsidó temetőhöz, melyben dédnagyapám, anyám és apám is nyugodott. Illetve mindannak fényében, ami akkor ott történt, arra jutottam, hogy anyám lelke feltehetően beköltözött a közeli erdőbe. Ugyanis elvesztettem anyám kendőjét. Pontosabban halála óta az volt a negyedik rám maradt kendője, melyet elvesztettem. Erre csak hazafele ébredtem rá, mikor már a temető mellett húztunk el a barátommal, aki nem akart visszafordulni, félt, kocsija ezúttal egészen biztosan beleragad az erdőszéli sárba, melyből tényleg alig tudtunk kikászálódni. Lelkiismeret-furdalással terheltlen, de engesztelhetetlenül azt javasolta, jöjjen ki másnap egyedül a távolsági busszal. Na, nagyon dühös voltam rá, de tudtam, nincs más választásom.

Másnap hajnalban buszra ültem, hogy újra nekivágjak ezúttal egyedül az erdőnek, melyet nem ismertem, hiszen előző nap jártam benne először, ráadásul nem is figyeltem az utat, teljesen rábízta magam barátomra. Csak az zakatolt bennem rendíthetetlenül, hogy az anyámtól rám maradt negyedik kendőt nem veszíthetem el, vagy mindenesetre úgy illik, hogy ha már balga módon elvesztettem, mindent megtegyek felkutatásáért, mielőtt fájdalmasan végleg lemondok róla.

Az éjszaka folyamán leesett a hó, ami még reménytelenebbé tette vállalkozásomat, de nem tágitottam. Ezt a tiszteletkört anyámért és utolsó kendőjéért meg kellett tennem. Bár nem tudhattam, hol kell leszállni a távolsági buszról, mégis sikerült beletrafálnom a helyes megállóba. Aztán körülbelül ahogy Piroska a kósárcájával, én is nekivágtam reszkető lélekkel az erdőnek, miközben különböző hangok lázadoztak bennem, hogy semmi értelme, adjam fel, mert fogalmam sem lehet, hol jártunk előző nap, hiszen nem követtük az ösvényt, hanem találomra vágtunk át a fák között. Nemcsak a farkastól és vaddisznóktól tartottam persze, akiknek természetét nem ismertem, de rossz emlékeim voltak azokról a férfiakról, akik korábbi magányos erdőbeli sétáim során bukkantak fel, rendszerint váratlanul, hogy díszszemlére tegyék férfiasságukat, ajánlatokat téve nekem, úgy, hogy kivétel nélkül mindig menekülésre kellett fognom kiruccanásaimat.

A majd harminc centis érintetlen hó elvárásolta az erdőt, és még kevésbé találtam támpontokat. Már egy órája tekeregtem eredménytelenül a térdig érő hóban, mikor elhatároztam, hogy nincs mese, nem kísérem tovább a lehetetlent. De amint megfordultam tengelyem körül, ismerőssé vált néhány faág, és az apró dombocskák is, melynek tetején találtam magam. Igen, igen, igen, bármilyen hihetetlen, de mintha itt vágtunk volna át előző nap, és ott-ott lenn a bokrok alján van egy hópúpocskák. Persze valószerűtlen, hogy ott legyen alatta, de mit veszíthetek azzal a négy-öt lépéssel? Közelebb léptem, benyúltam a hókupacba, és elképedve húztam elő belőle a kendőt, melyet, mikor leráztam róla a havat, teljesen száraznak és épnek találtam. Egyszerre volt magától értetődően természetes, hogy ott tartottam kezemben a kendőt, mint valamilyen isten- és anyabizonyítékot, és mégis velőt rázóan hihetetlen. Ilyesmi tényleg csak meg nem történt mesékben fordul elő. Előbb lesz ötösöm a lottón. De az élet rácáfolt erre a bölcseségre is. A negyedik kendőt nem veszíthettem el, az olyan lett volna, mintha magamat veszíteném el, hiszen én voltam a negyedik és utolsó gyerek a sorban. És akkor ott a boldog, hitetlenkedő izgalom közepette csendes és nagy bizonyosságot árasztó gondolat szállt meg. Ha legyőztem aggályaimat és visszajöttem a kendőért, ugyanúgy bátorságot is gyűjthetek és elmehetek Jeruzsálembe, anyám szülővárosába, hogy felkutassam a házat, melyben született. A kendő elvezet anyám életének megismeréséhez, és talán segít szembenézni vagy inkább kitálatni saját életem értelmes folytatását. És akkor ott az erdőben, a hóban, a szikrázó napsütötte fák között elhatároztam, hogy legyűröm félelmeimet és ellenérzéseimet, melyet a soha véget nem érő közel-keleti háborúval és bonyolult származási történetemmel szemben tápláltam.

Persze így is előfordulhatott volna, hogy sohasem pillantom meg és vesztetem el azon nyomban életem nagy szerelmét, mert semmi kedvem nem volt kimozdulni a napfényes, kényelmes, egzotikus kertecskékből és mesebeli házikókból álló kibucból, melybe egyenesen a repülőtérről szállítottak rokonaim,

és amelyben oly régóta nem tapasztalt zsongító, bágyasztó, óvó kényeztetésben részesítettek.

– Tudod, a mennyország is pokolnak tűnhet azoknak, akik hosszú ideig vannak összezárva benne – figyelmeztetett unokatestvérem a kibucletről folytatott áradozásaim hallatán. Kíváncsi lettem volna, mennyi ideig kell a kibucban élnem, míg felismerem, amit Kelet-Európában már egész kora ifjúságomban felfogtam, hogy a pokol a másik ember. Mindenesetre kétheti kedélyes láblógázás, dagonyázás után a családi melegben, nénikém unszolására mégis nekiveselkedtem Jeruzsálemnek.

Egy falafeles vendéglőst kértem meg az arab negyedben, hogy segítsen megtalálnom a házat, melyben nagyapám egy szobát vett ki egy arab tanítótól a kilencszázhuszas évek elején, és amelynek földszintjén az arab tanító meg nagyapám, a zsidó tanító együtt vezettek egy iskolát arab és zsidó gyerekeknek. Sokáig bizonytalan voltam, hogy a megfelelő házhoz vagy pár házzal arrébb vezetett-e a fiú, akit a vendéglős kerített nekem, és aki megvetően a földre dobta a pár sékelt, amit adtam neki az útbaigazításért cserébe, és még fenyegetően, követelődzően utánuk is köpött. Én persze gyáván még többet adtam neki, hogy magamra hagyjon, és nyugodtan bekopogtathassak a házba, ahol látszólag egy árva kukkot sem értettek abból, amit magyaráztam, mégis kedvesen felvezettek a tetőre, miután hosszasan bizonykodtam, hogy anyám itt született. Csak a tetőn elem táruroló látványból értettem meg, miért pont abban a házban kötöttek ki szüleim negyed évszázaddal később Budapesten, ahol végül én is megszülettem és felnőttem. A lapos tetőről ugyanolyan kilátás nyílt a magas falakkal körülvett erődszerű templomhegyre, amilyen budapesti házunk tetejéről a várhegy erődszerű falaira. És bár a jeruzsálemi házak sűrűn egymásba voltak építve, ugyanolyan díszítés nélküli minimalista tervezésűek voltak, mint a miénk Budapesten. Az a szürke blokkház, amiben felnőttem, egy hátsó lépcsőház csigalépcsőjének tetején, megtoldva a kilátással, anyámnak némi otthonosságot nyújthatott, mert saját szülőházára emlékeztette.

Megvilágosodásomat megkoronázandó még aznap tovább indultam, hogy lerójam magamnak másik régi adósságom, és meglátogassam Masadát, az óriási méretű anyahajócsodát, melyről emberek fabrikálta gépek helyett csak isten madarai szállnak fel. Ezt a sziklahajót odalenn a sivatagban, a Holt-tenger partján a természet faragta ilyen impozánsra, a zelóták pedig Jeruzsálem eleste után még három évig védték a roppant római túlerő ellenében, és képe már évtizedek óta csiklandozta fantáziámat. Persze annyira lekötött az odavezető út látványa, hogy nem olvastam el előre a szükséges tudnivalókat útikönyvemből, és amikor órák múlva kiszálltam a buszból és felpillantottam a sziklahegy oldalára, melyen miniatűr emberkék másztak fel fegyelmezett libasorban a csúcsra a dögmelegben, kishitűen azt mondtam magamnak, akármilyen régi is ez a szerelem ezzel a sziklával, testem ilyen fokú gyakorlatoztatása a napszúrás és a lesben álló szívroham fenyegetésének terhe alatt nem áll arányban mindazzal a tudással, amit odafenn nyerhetek. Úgyhogy feszes, fegyelmezett hátraarcot csináltam, majd felpattantam a Jeruzsálembe épp visszainduló járgányra. Kényelmesen elhelyezkedtem és elővettem az útikönyvet, hogy legalább utólag kiokosítsam magam, és persze legszívesebben sikítva leállítottam volna a buszt, mikor a könyvből kiderült, hogy a

sziklahajó fedélzetére természetesen egy drótkötélpálya is felvezet, és szó sincs mártírgyaloglásról a gyilkos napon. De már késő volt. Azon nyomban elhatároztam, hogy önbüntetésből és önjutalmazásból másnap hajnalban ismét útra kelek a sziklahajóhoz, bár többen is óvtak, hiszen pénteken a Sabbath miatt már kettőkor elindul az utolsó busz vissza Jeruzsálembe, és ha azt lekésem, akkor vele együtt lekésem a vasárnap reggeli repülőt is Budapestre. Igen, mert péntek kettőkor nincs apellata, hiába minden sírás-rívás, turistafohász és könyörgés, egyszerűen bezár a sivatag és utána se ki, se be, szombat naplementéig.

Mindegy, kiszámoltam, hogy másnap pont két órát tartózkodhatok a Masada tetején, mielőtt visszaindul a Sabbath előtti utolsó járat. Szentül fogadtam, hogy minden másodpercet kiélvezek odafenn, és beleégetem agyamba a Holt-tenger ékkő türkiz kékjét, és végsőkéig kiélvezem tekintetem akadálytalan szárnyalását a fokozhatatlanul tágas térben, hogy sohase tudjam feledni.

Amire, pontosabban, akire előre nem gondolhattam, az a kocsikísérő férfiú volt, aki a drótkötélpályán felfelé lebegő, turistákkal tömött kocsiban azonnal kiszúrta, hogy egyedül utazom. Mintegy véletlenül szorosan mellém állt, icipicit talán dörgölődött is (épp csak annyira leheletfinoman, mintha nem is dörgölődzne, nehogy elriasszon), és mintha ez is munkaköri kötelessége volna, az ajtók bebiztosításán túl, nekiállt bevezetni a hegy rejtelseibe. Közben igyekezett elkapni tekintetem, hogy felmérje, milyen esélyt is tudnánk egymásból kicsiholni. Én persze szendén bámultam a hegyet, nem akartam idő előtt kaphatónak mutatkozni, nehogy felesleges bonyodalmakba keverjem magunkat. Ám odafenn le-fel gyalogolva a hatszáz méter hosszú és kétszáz méter széles fedélzeten, minden lelki óvintézkedésem ellenére megkezdtem a légvárak rohamszerű építését. Tetszett a kocsikísérő hangja, tulajdonképpen a visszafogott nyomakodása is, imponált, ahogy értésemre adta, vonzónak talál, és elképzeltem, hogy a hegy lábánál álló motelban dolgozik vagy egy közeli, sziklák között megbújó kibuchban, ahol részdőben szakács vagy istállófelügyelő, esetleg ács. Pár év itt a sivatagban biztosan jót tenne mentális újjászületésemnek és a lelki üdvömnek is, legrosszabb végkimenetel esetén a tiszta sivatagi levegő pár hét alatt kitisztítja tudómból szülővárosom mérgező lerakódásait – így toldozgattam-foldozgattam képzeletemben ezt az amúgy életképtelen mozaikot az önigazoláshoz. Miközben ígéretemhez híven kötelességtudóan bámultam a Holt-tengert, türkizkékjét lelkiismeretesen recehárttyámba égetve, kiszámoltam, pontosan hét percünk lesz a lefelé suhanó kocsiban, hogy eldöntsük, van-e értelme belevágjunk életünk legnagyobb kalandjába. De vajon ennyi idő elég lesz-e? Agyamban egyik fantáziacsavar széleseben licitált rá a másikra, miközben egyre gyorsabb tempóban színeződött, gyarapodott, szélesedett a vászon, melyen gejlí optimista, velőkéig giccses és romantikus mozgóképek cikáztak át rólam és a kocsikísérőről. Ezek között a képek között botladoztunk, esetlenkedtünk a kocsikísérővel, hol virágot ültetve, hol fát locsolva, hol szégyenlősen szikláról le-fel balettozva, buk-fencezve, a Holt-tengeren lebegve, illetve abból ólmozott gumilabdaként ki-be pattanva, de főleg és leginkább ki sem mozdultunk képzeletbeli nyoszolyánkban, egymás karjaiból.

Egy kiskatona-szerelésben futó hegyfelügyelő kiabálása vert ki nyoszolyám magányából, a drótkötélpálya felé parancsolva, hogy elérjem az utolsó járatot

lefelé. Szívdobogva léptem be a kocsiba, ám a kocsikísérő sehol, helyette egy másik kiskatona indította el a szerelvényt. Lenéztem a mélybe és megpillantottam a hegy lábánál a másik szerelvényt. Az ment le előttünk. Erre nem voltam felkészülve, jellemző módon eszembe se jutott, hogy van egy utolsó előtti járat is, amelynél őrködnöm kellett volna, viszont az egészen biztos, hogy az utolsó jeruzsálemi busz tíz perc múlva indul, és mint említettem, nem sokkal később bezár a sivatag vagy másfél napra. Három percem lesz, hogy életem elveszőfélben lévő szerelmére rátaláljak valahol a mélyben, és meggyőzzük egymást, van értelme belevágnunk. Persze egy egyéjszakás kaland miatt nem akarnám lekésni a repülőt. De egy kéthetes kölcsönös kifárasztási játékban a végkimerülésig már benne volnék. De hiába is alkudozom magammal, a kocsikísérőnek odalenn se volt se híre, se hamva.

Vert seregként szálltam fel a buszra, ami azonnal nekilódult, majd rögtön le is fékezett. Valaki futólépésben közeledett a buszvezető ablakához és benyújtott rajta valamit. Oda sem figyeltem arra a mellékes gondolatomra, hogy az a valami nagyon hasonlít anyám kendőjére. A negyedikre. Aztán a busz újra nekilódult, és a buszvezető több nyelven is elmondta, hogy aki elvesztett egy kendőt a drótkötélpályán, tőle megkaphatja. A busz oldalában megpillantottam a mosolyogva integető, mutogató kocsikísérőt. Mit mutogat? Miért nem várt a hegy lábánál? Miért kell ilyen élehetetlennek lenni? Mármost nekem. Aztán felfogtam végre, hogy amit a buszvezető tükrében látok, az ülése mellé akasztva, az nem más, mint anyám kendője. A negyedik, melyet mégsem sikerült elveszítenem. Már megint nem. Köszönet a Mindenhatónak.

Cirkusz, mozi és ringlispíl

(2.)

homályos folyosó. A kanyarban idős férfi ül a recepciós pultnál. Végigmér, ellenőrzi az irataimat, kétszer megismétli a portálom nevét, int, továbbhaladok

mögöttem érkeznek a kollégák

a ruhatáros asszony átveszi az ázott kabátokat, kezembe nyomja a bilétámat.

Nyeles törölővel tisztítja a nedves mozaikpadlót

kétoldalt lépcső, a jobb oldalin megyek tovább

a falakon feliratok kartonlapokon: *A jövő a miénk! Tomorrow Belongs to Me!*

Előtérbe érek. Három ajtón fémtáblák: 1-es szekció, 2-es szekció, 3-as szekció.

Kopogok az 1-es ajtón, fekete öltönyös férfi lép ki, fehér ing, aranyszínű nyakendő, karon fog, visszavezet a lépcsőhöz, mosolyogva lefelé int, villog a fogsora, arcbőre mézszínű, mintha álarcot viselne, figyeli a lépteimet, leérek, visszanezdek, még fent áll, követi az utamat

a ruhatáros asszony még a padlót törli, a másik lépcső felé mutat, a többiek arra mentek, mondja, töröl tovább, elindulok, terembe érek, a falakon szarvaskoponyák, a sarokban kitömött barnamedve, oldalt fémkampókra akasztott régi fegyverek, ez lehetett az egykori vadászterem

a kollégák már elhelyezkedtek a bársonyhuzatú karosszékekben, némelyikük tudósít a mobilján

nyílik az emelvény mögötti ajtó, öten lépnek be. Egyikük a mikrofonhoz lép, üdvözlí a sajtó tisztelt munkatársait, tisztelt munkatársait, ismétli, bemutatja az asztal mögött elhelyezkedőket

középen a miniszter. Egyik oldalán a kísérelője, a másikon az intézet igazgatója, oldalt az 1-es szekció vezetője. Most is mosolyog, most is villog a fogsora, a miniszter feláll, ő is üdvözlí a sajtót, az Állami Jövőkutató Intézetre nagy feladatok várnak, jelenti be, az eredményes munkához eddig is, ezután is minden támogatást biztosítunk, önök láthatták a feliratokat, jelenti ki, igen, a jövőbe tekintünk, kezet nyújt az igazgatónak, átölelik egymást, a kollégák közül néhányan tapsolnak, az igazgató köszönetet mond az állam támogatásáért, a legkorszerűbb módszerekkel dolgoznak a különböző szekcióinkban a munkatársaink, egy-három-öt évre prognosztizáljuk a jövőt, bemutatja az asztal szélén ülő mosolygó szekcióvezetőt, köszönjük a sajtó megjelenését az intézet avatásán

két kolléga felteszi a kezét, kérdeznének

a mikrofon mögött álló is megköszöni a jelenlétünket, bejelenti, hogy a következő sajtófogadásról értesítést küldenek, az asztalnál ülők felállnak, kisietnek, fáradjanak, hölgyeim és uraim, a tükörterembe, mondja a moderátor, koccint-sunk az ünnepi alkalomra

Egy készülő regény részlete.

cirkusz, nevet a mellettem ülő kolléga. Nem tudom, miért ilyen bizalmas velem, talán mert nem tapsoltam meg a miniszter és az igazgató beszédét, nem szeretek tapsolni semmiféle szónoklatnak

megvárom, amíg mindenki átmegy a tükörterembe, üzenek Gyula Ferinek, semmi... cirkusz... kérdezni nem lehet... várható volt, jön a válasz, haladj tovább...

átmegyek a tükörterembe

az egyik falon hatalmas tükör, az asztalokon szendvicsek, franciasaláta, kaszi-nótojas, desszertek. A felszolgálók fehér ingben, aranyszínű kötényben. A búcsúbulin ugyanilyen szolgálatkészek voltak a kék kötényesek. Próbálom a tükörben megkeresni magamat, nem találom, a tükör homályos, a látvány homályos, azon a reggelen, amikor az akkor még ismeretlen hangját meghallottam és utána kibotorkáltam, a fürdőszoba tükre volt ilyen homályos, alig voltak láthatók az arcvonásaim, a portál irodájában a falra függesztett fotón a kis alakok egykori fegyvereikkel, az épületekkel, hidakkal voltak hasonló homályban, csak az alakok kavargását látom most, hiába keresem közöttük magamat, semmire sem jutottam, lehet, hogy alkalmatlan vagyok erre a munkára, a kaviárosból vegyél, mondja mellettem a kolléga, aki néhány perce cirkusznak nullázta le az egész megnyitót, majszolom a kaviárost, tényleg finom, a lazacos is, benne vagyok a tülekedésben, a feleségem vacsorára lecsót készít, szereti, én nem annyira, szeleteli a paradicsomot, a hagymát, közben a szerepét ismételteti, a nővérek előtt homályos a jövő, mondta a próbán a rendezőnk, szólt oda a feleségem egyik este, olyan szép a búcsúszöveg, úgy szeretem, mondta, körülnézek, látják-e, aranysegélyű szalvétába csomagolok három szendvicset, egy másikba desszertet, az oldaltáskámba csúsztatom

az asztalokon a tálak már üresek. A kollégák a ruhatárba mennek. Várok. Nem szeretem a tülekedést

az egyik felszolgáló figyel. Elindulok. Lépked mögöttem. Mosolyog, mint a szekcióvezető. Kísér a kijáratig

már a ruhatár is üres, mire leérek. A ruhatáros a nedves padlót törölgeti. Keresem a bilétámat. Nem találom. Visszamegyek a három szekció előteréig. Talán a lépcsőkön kicsúszott a farmerom zsebéből, mondom lent a ruhatáros asszony-nak. Mosolyog. Már csak az én kabátom lóg az akasztókon. Int, bemegyek, lemelem, elköszönök

a többiek már a busznál vannak, mondja, törli tovább a padlót. A kapuból látom, hogy a busz elindul

a permetező esőben közeledik egy alak. Megáll előttem, meghajol, igazítja a bohócsapkáját, az oldaltáskájából kivesz egy plakátot, átnyújtja, újra meghajol elolvasnád?

a hangja mintha alt volna, bizalmas, türelmesen várja a válaszat, simítja a bajuszát

szó nélkül átveszem, olvasom. A *Raktár Teátrum* szívesen látja következő bemutatója, Alfred Jarry *Übű papa* című darabja hazai változatának nyilvános próbájára ugrik egyet, hipp-hopp, kiáltja, újra meghajol érdekel?

az *Übű papát* ismerem. A tanszékvezetőnk tartott róla beszámolót, nagy botrányt kavart Párizsban, Übű papa szörnyeteg, magyarázta, háborút indít bohóc-

sapkában, mit jelent az, hogy hazai változat? gondolom, a *Raktár Teátrum*ról nem hallottam, érdekeli?, kérdezi újra a bohócsapkás, bólintok, megfogja a karomat, mintha simítaná, mosolyog, a többiek közül akit érdekeli, már elmentek az autóbusszal, gyere, tudok rövidebb utat, előresiet, megyek utána

sötétedik

üzenek Gyula Ferinek, találtam valamit, váratlan... remek, jön a válasz

parkon haladunk át. Kis patakhöz érkezünk. Hidacsán lépegetünk. Kerüljük a tócsákat, Übü papa velünk van, belénk bújik, szembesít a rejtett énünkkel, magyarázta a tanszékvezetőnk, nevetünk rajta, elszörnyedünk a sorsán

léptek hallatszanak mögöttem. Közelednek. Útikalauzum előttem, az ismeretlen mögöttem, üzenek Ferinek, légy óvatos, jön a válasz. Jobbra épületsor. A földszinten élelmiszerbolt, optikus, órajavító, balra raktárak, az egyikken kéken villogó neonfelirat: *Raktár Teátrum*. Nem így képzeltem a jövőmet egyetem után, könyvtárakban képzeltem, doktori munkában, diákok között szemináriumon előadóként, a mögöttem haladó mellém ér, hozzám hajol, mosolyog, igazítja az aranyszínű nyakkendőjét, villantja a fogsorát

azt hiszem, ugyanoda megyünk, mondja

nem válaszolok

elérjük a *Teátrum* kapuját. A pénztár üres. A kis nézőtéren félhomály. Néhány kolléga az autóbusszal érkezők közül a padokon várakozik

a színpad egy dobogó

a bohócsapkás leültet az első sorba, felmegy a sötét színpadra

a szekcióvezető mögöttem ül

a színpad fényt kap

az oldalfüggöny mögül belép, bemutatkozik az igazgató-rendező. Bemutatja a bohócsapkást, a munkatársam, dramaturgom, mindenesem, asszisztensem

mind a ketten meghajolnak, az asszisztens lejön, mellém ül, az igazgató üdvözlí a saját munkatársait, figyelmünkbe ajánlja a következő produkciójukat, nem előadást, produkciót mond, Alfred Jarry *Übü papa* című groteszkjének hazai változatát próbálják, mondja, tapsol, hat színész lép be, feldobják a fejükre húzott, az asszisztenséhez hasonló bohócsapkájukat, hipp-hopp, kiáltják, leguggolnak-felugranak, produkciónk vezéreszméje, mondja az igazgató, miről írna Shakespeare, ha ma élne, ha itt lenne közöttünk, Jarry mindenkit kigúnyolt, Shakespeare-t sem kímélte, de átvett tőle mondatokat, ráruházta Übü papára

int, az egyik színész előrelép, magas, mélyhangú, újra feldobja a bohócsapkáját, újra kiált, hipp-hopp, meghajol, kiált, a hangja betölti a nézőteret is: úgy döntöttem, hogy gazember leszek

az igazgató újra int, fényt kap a háttérdíszlet. Egyik oldala hatalmas tükör. A másikon festményfotó, amit a portál irodájában is láttam. A tükörben minden látható, ami a színpadon történik. A másik felületen az alakok nagyobbak, mint amilyenek az irodában voltak. Ezen is kavarognak a korabeli fegyveresek, a hidak, a templomok, kiemelkedik középen a Karmelita kolostor, mit szólsz a díszlethez, kérdezi mellettem az asszisztens, ismerem a képet, mondom, honnan? A szekcióvezető közelebb hajol, az asszisztens tekintete rám szegeződik, honnan?, ismétli, nem válaszolok

a szörnypapa háborút indít, magyarázza az igazgató a színészeknek, trónra törekszik, meg akarja hódítani a világot, de majd utoléri a sorsa, elbukik

első jelenet...

az elől álló színész mellé lép az egyetlen színésznő

kezdjétek!...

Übü papa: Szaaaar az egész

Übü mama: Ejnye... hogy beszélsz... nagy zsvány vagy te

Übü papa: Mért nem ölnek már?... nem engem... valaki mást... megtámadjuk Mangóliát...

Übü mama: Miért éppen Mangóliát?... Mindegy... ez jutott eszembe... voltam híres dragonyos kapitány... a Nagy Sasrend tulajdonosa... a trón várományosa... hipp-hopp, támadunk...

egész jó... mondja az igazgató. Kicsit hülyébbre vehetitek... mint egy gonosz bábjátékot... Übü mama, te amolyan tyúkanyó vagy... mindenbe mintha csak belekotyognál, de alig várod, hogy a papa mellé ülhess a trónra

látszunk a tükörben? Minden, amit csinálunk? Minek?, kérdezi a színésznő, és mit jelent a kép a másik oldalon?

az übük látszanak a tükörben, mondja az igazgató, az übüség, a másik oldal általánossá emel... valódi és kozmikus egysége

akkor a seggem is látszik, mikor ugrálok

minden... minden... együtt

a színészek nevetnek

az igazgató a dobogó szélére lép, leszól a nézőtérre

minden második nap próbálunk... a sajtónak nyilvános, köztes napokon vendégrendezek...

ott is Jarryt?, kiált be az egyik kolléga

Csehovot... a *Három nővért*

te jó ég, mondja a kolléga... Csehov és Jarry, ég és föld

ne gondolja. Közel egy időben írták. Persze más téma, más stílus, más hangzás... az *Übü papa* olyan népszerű volt Párizsban, hogy az omnibuszon is énekeltek... Nézd, hogy forog a gép, nézd, ahogy az agyakba lép... a *Három nővért* több mint száz éve játsszák a világszínpadokon... Jarry dala is velünk marad, a nővérek búcsúszavai is... Jaj, miért élünk, miért szenvedünk, miért?

felteszi a kezét egy másik kolléga

mi van akkor, ha Übü papát nem éri el a végzete? Sem az eredetiben, sem itt a hazai változatban?

jó kérdés... azt szeretnénk, ha a közönség is erre gondolna a végén... ha ez nyugtalanítaná... akár van válasz rá, akár nincs

másik kolléga kérdez

nem tart a kritikáktól... a támadásoktól?

megszoktuk... hozzátartozik

a színészekhez fordul

szöveggyakorlás. Menjetek! Készüljetek!

nem mondom el a feleségemnek, hogy megismertem a rendezőjét... nem zavarom meg, gondolom

a színészek kimennek

a háttérdiszletről leveszik a fényt

a kollégák is indulnak

felállók

az igazgató lejön a dobogóról
 a szekcióvezető is feláll
 az asszisztens megfogja a karomat, maradj, monddja, várj...
 az igazgató megáll előttünk. Mosolyog
 szervusz, Öcsi, monddja a szekcióvezetőnek
 szervusz, Bátyó... beszélünk kell
 anyánk panaszkodik, régen látott
 beszélünk kell
 tegnap voltam nála. Finomat süttött... lekvárosat... azt monddta, a kedvenced...
 van itt hely, ahol beszélhetünk?
 itt is beszélhetünk
 csak kettőnkre tartozik
 a jövő héten anya túrós sütit készít
 ne makacskodj, Bátyó... beszélünk kell... a te érdeked...
 az asszisztens fogja a karomat, súg az igazgatónak
 csak a sajtó előtt, Öcsi
 nem tartozik a sajtóra
 a szekcióvezető rám pillant, kifelé mutat
 érthető, tudósító?
 az asszisztens nem engedi el a karomat
 csak a sajtó előtt, monddja az igazgató
 makacs vagy, Bátyó
 te is... ha bármit nyilvánosságra hoz, fordul felém a szekcióvezető, tönkrete-
 szem magát is, a portálját is
 mi hozott ide, Öcsi?
 aggodalom
 miért?
 érted
 színjáték tanúja vagyok, gondolom, már szereplője is, legszívesebben hívnám
 Gyula Ferit
 tönkreteszem, ismétli a szekcióvezető
 ezt a kis jelenetet is valahogy belekomponálhatjuk a következő előadásunk-
 ba, monddja mosolyogva az igazgató az asszisztensnek
 még egy évetek van, Bátyó... talán már annyi sem. Abban a szekcióban dol-
 gozom, ahol egy évre tervezünk... anya aggódik miattad... voltam nála én is,
 kérte, óvjalak
 te mikor pihensz, Öcsi?
 a színészeid sorsát is kockáztatod
 jó csapat... összeszoktunk
 nem ebben a világban élsz, Bátyó
 anya mutatott rólad egy gyerekkori fotót... nem is gyerekkori... csecsemőko-
 ri... hason fekszel, rózsaszínű a popsid
 a szekcióvezető elindul. A bejáratától visszaszól
 maga, tudósító, ne felejtse, amit mondtam, ha bármit...
 ez így megy évek óta, monddja csendesén az igazgató... és így is fog menni...
 vállalja a nyilvánosságot?

száraz az ajkam. Valamit válaszolnom kell
én vállalom... de nem én döntök
beszéljétek meg, mondja az igazgató az asszisztensnek, a következő produk-
ciót is... Engem vár Csehov... készülnöm kell

szűk folyosón vezetett. Kis irodába értünk. Az asztalon, a szőnyegpadlón
dossziéhalom. A sarokban televízió. Bekapcsolta, hírek futottak az orosz-ukrán
frontról, égő házak, kilőtt harckocsik, temetetlen halottak

sms-t küldök Gyula Ferinek: kockázatos... fenyegetések... remek, haladj to-
vább, jön a válasz

lekapcsolta a televíziót

fontos nekünk a sajtónyilvánosság. Kérdezhetsz akármiről
akármiről?

akármiről

a bajuszod oldalt lejjebb csúszott... miért?

elővett egy zsebtükröt, nevetett

nem vettem észre a kavargásban

két ujjá közé csippentette a bajusz végét, lassan lefejtette, a papírkosárba dob-
ta, lerántotta a bohócsapkáját, szőke haja a vállára omlott, fiatal nő állt előttem

két széket egymás mellé húzott, intett, üljek mellé

a raktárvilág veszélyes, mondta, kétes alakok is kószálnak erre a sötétben...
kis szörnyek, belőlük lesznek a nagy szörnyek... egyik este rám támadtak, meg
akartak erőszakolni, volt nálam gázspray... rájuk fújtam... ezt ne írd meg... a
próbát, az igazgató öccsét megírhatod

igazgatta a haját

ráférne a mosás, mondta

a dossziéhalomról apám dossziéi jutottak eszembe

ezek mik?, kérdeztem

már a következő produkcióhoz gyűjtöm az anyagot... ki hogy látja a jövőjét...
te mit végeztél?

elmondtam

mi a terved?

egyelőre a portál... nem tudom, hova vezet... nem tudom, mire jutok... te mit
dolgozol?

mindent, ami a működéshez kell. Elsősorban dramaturgmunka. Anyagkuta-
tás... az anyag jelenetekbe rendezése

mit végeztél?

zenei gimnáziumba jártam. A főiskolán énekszakra. Nem voltam elég tehet-
séges, eltanácsoltak. Jelentkeztem a színművészetire, többször nekifutottam, vé-
gül bejutottam a dramaturgszakra... és te mit?...

elmondtam

miért választottad a portált?

nem én választottam, engem választottak

a dossziéhalomra mutattam

ezekben mi van?

minden produkciónak külön dossziéja van

kiemelt egy kéket és egy rózsaszínt
a rózsaszínűben az Übű-produkció. Kritikák a külföldi előadásokról... a hazai változat munkapéldányai... a kékben riportok a következő produkcióhoz... ki hogyan képzei el a jövőjét... ha gondolod, felhasználhatod... nevek, helyszínek nélkül érdekel?...

úgy éreztem, engem is riportalynak tekint... érdekesnek találtam, hogy egymást faggatjuk... voltam cirkusznéző az intézetben, voltam megfenyegetett... most kérdező vagyok, de riportalany is közben

hogyan lesz ezekből a riportokból színpadi jelenet?

ez a munkám... a dramaturgyszakon volt egy tanárunk... külön szemináriumot tartott néhányunknak... figyelj...

felállt. Keresgélt az interneten. Felirat jelent meg: Glenn Gould Johann Sebastian Bach *A fuga művészetét* játssza. Szürke öltönyben, fekete csokornyakkendőben. A zongorához lépett

figyeljék az ujjait, mondta a tanárunk, figyeld te is, mondta az asszisztens a kamera csak az ujjakat mutatta, futottak a billentyűkön

az ujjai hívják elő a hangokat, de a mozdulataival, a testével is követi, mintha ő maga szólna a billentyűkön, a váltakozó hangokban, a különböző szólamokban, az ismétlődésekben, figyeljék a vezérmotívum visszatéréseit, folytatta a tanárunk, mintha a hirtelen szünettel véget érne, de nincs vége... minden újra kezdődik... az alapotívum örökéletű...

jöttek más szakokról is... hallgatták a tanárunkat... akkor ismertem meg az igazgatónkat, a díszlettervezőnket...

hogyan lesz a dossziék tartalmából színpadi jelenet, ismételtem

így, ahogy a tanárunk a hangokat elemezte... alapotívum... a különböző riportok összerendezése, párbeszéd, ahogy a szólamok váltakoznak... kell egy főalak közben... ahogy az alapotívum a zenében visszatér... ha munkához kezdek, mindig újrhallgatom a fűgákat

elolvashatom?

melyiket?

a kék dossziét

a kezembe nyomta

figyelj, nekem még van egy megbeszélte interjú, egy-két óra múlva visszajövök, addig olvashatod

megigazította a haját, fejébe nyomta a bohócsipkáját, kisietett

Glenn Gould leült a képernyőn a zongorához, várt, előrehajolt, a kamera csak az ujjait mutatta a billentyűkön

nyitottam a dossziét

Április 21. Színhely az egyetemhez közeli söröző.

Professzor úr, nem voltam a tanítványa, de hallottam, hogy mostanában ünnepelte a hetvenedik születésnapját. Gratulálok. Életutakat gyűjtök. Miért ezt a helyet adta meg a találkozáshoz?

Ide járnak a tanítványaim. Szeretek a fiatalok között lenni.

Hogy érzi magát hetvenévesen?

Fizikailag jól, lelkileg rosszul. Mihez készíti az interjút?

Színházi előadáshoz gyűjtök anyagot a jövőről.

Szép feladat.

Mit jelentsen az, hogy lelkileg rosszul?

Nézze... nem könnyű erről beszélni. Az az érzésem, hogy amire az évtizedeimet szenteltem, a humanista szellem, az emberi állapotokat megmutató irodalom, maga a gondolkodás, általánosságban leáldozóban van. Álvalóság terjed... agytalanítás.

Számíthatunk változásra?

Nem látok biztató jeleket. Általában a magyar irodalommal foglalkozunk a tanszéken, de keressük a kapcsolódásokat a világirodalommal. Nemrégiben Samuel Beckett műveiről tartottam szemináriumot. Az *Előre vaknyugatnak* című kötetében olvasható ez a mondat: „*Valahogy lehet rosszabb...*”

Évtizedek óta tanít. Féltucat elismerés, díjak... mire a legbüszkébb?

Az egykori Színművészeti Főiskolán rövid ideig vendégtanár voltam. A hallgatók évenként szavaztak egy díjról, amit ők adtak valamelyik kedvenc tanárunknak, Nyakkendő-díjnak nevezték. Ha jól emlékszem, 2014-ben én kaptam. Egyszerű fekete nyakkendő. Ünnepi alkalmakra megkötöm.

Egy ideig hallgató voltam a főiskolán. Én is a professzor úrra szavaztam.

Érdekes... érdekes. Miért nem ezzel kezdte?

Nem akartam rögtön erre hivatkozni.

Nemrégiben az egyik külföldi egyetemen tartottam előadást. Az egyik fiatal ember azt mondta, úgy hallotta, hogy Magyarországon én vagyok az utolsó szellemtörténész...

Mit felelt?

Elsősorban nem szellemtörténészként dolgozom, de ha így volna, arra büszke lennék, mert ennek van ellenzéki íze.

Voltak mesterei?

Kiválóak... Még a legnehezebb időkben is kivonták magukat a diktátumok alól. Őrizték az európai szellem hagyományait... próbálom most is a munkatársaimmal a tanszékemen... de, tudja, már csak amolyan utóvédek vagyunk.

Milyenek az új hallgatók?

Tudja, van egy kibékíthetetlen ellentmondás. Ahhoz, hogy a tanszék működhessen, bizonyos felvételi létszámot fel kell mutatni. Ez azzal jár, hogy gyengébb középiskolai ismeretekkel is be lehet jutni. Valamikor többnyire az élenjárókból lettek hallgatók, most a lemaradókhoz kényszerülünk igazodni... A baj a gimnáziumokban kezdődik... még lejjebb, az általános iskolákban.

Ezt a folyamatot nevezik disztópiának?

Pontosan. Nemrégiben az egyik kiváló végzős hallgatómat meghívtam a tanszékre gyakornoknak, ha beváltja a hozzá fűzött reményeimet, majd tanársegédnek... nem engedélyezték, ugyanakkor két kiváló munkatársam státuszát megszüntették. Folyik a leépítés... utóvédek vagyunk... bocsánat, ezt már mondtam.

Milyen tervei vannak?

Kidolgozom néhány kedvenc témámat... Vörösmarty éleslátása... Arany bölcsessége... vannak jegyzeteim a *Hamletről*... a nagymonológiról... Talán összeáll belőlük egy kötet... Vannak külföldi meghívásaim... vezetem a tanszéket, amíg lehet... Maga kinek dolgozik?

Dramaturg vagyok egy kis társulatnál. Alfred Jarry *Übü papájára* készülünk.

A korában nagy figyelmet kapott... de mondhatjuk, a *dolgok* állására nem volt hatása. A bemutatója után másfél évtizeddel kitört az első világháború... tízmillió halott... és ez csak a század kezdete.

olvasás közben jelzett a mobilom, a feleségem hívott
mi van veled?

dolgozom

én is... mikor jössz?

még nem tudom

kikészítem a mikró mellé a vacsorádat...

az első jelenetet tanulom... azt vesszük... csók...

kinyomom a mobilt

Glenn Gould a billentyűk fölé hajolt a képernyőn, játszott

jólesett, amit a tanszékvezető rólam mondott, gondoltam

egyelőre nem tudom, hová vezet az utam...

olvastam a következő riportot

Szeptember 14. Színhely a söröző.

A takarító asszony a régi. Most is nyeles töröljével tisztítja a küszöbön becsorgó vizet. Mindig töröl, évek óta. Cigarettaszünetet tart. A tekintete fásult.

Hol dolgozik még?

Ahol lehet, ahová hívnak.

Fél négykor kel, tizenegy órakor fekszik le. Van, mikor éjszaka is dolgozik, mondja, szállodákban. A mosdókat, a klozetokat, így mondja, takarítja. Van egy állandó munkahelye, nyugdíjas asszony lakása, egyedül él, ott szeret dolgozni, tízóraít is kap. Havonta egyszer rendelőbe megyek, a körzeti orvos továbbküld, a munkát még bírom, de a hajlógatásnál néha szédülök, a fülem is zúg. A férje rakodómunkás, cukorbeteg, a gyógyszerek drágák, van, amelyiknek beszüntették a gyártását. Ilyenkor újat kell felíratni a körzetiben.

A mosdókhoz vezető előtérben készítem az interjút.

Bemegy a vécébe, bedobja a cigarettacsikket.

Megfizetik a munkáját?

Hallgat.

Amíg esik az eső, van mit feltörölni, mondja egy idő után.

Fogja a nyeles törölt, indul, nem köszön. Az ajtóból visszaszól... amíg bírjuk...

apám hív

megvan a díjkiosztás időpontja, szeretném, ha ott lennél... végleges... döntöttem...

mi végleges?

a sima fekete nyakkendőt választom. Anyádtól kaptam az egyik születésnapomra... jól vagy?

rendben, Apa

semmi sincs rendben, gondoltam, az intézeti cirkusz, az Übü-próba, a két testvér vitája, az asszisztens riportjai... minden kavargott bennem

mi ez a zene?... hol vagy?

behallatszik?

be... szép... mi ez?

majd elmondom
dolgozol?
dolgozom
érdekes?

majd elmondom
a díjat a főszerkesztő adja át
ott leszek, Apa
magam elé húztam a következő riportot

November 8. Színhely a Hotel Astoria kávézója. A riportalany az országszer-
te ismert akadémikus professzor.

A Bécsi Nemzetközi Konferencián tartott előadásáról érdeklődnék. A konfe-
rencia a jövő útjairól szól...

Valóban, kisasszony.

Miért szánta rá magát, hogy az értelmiség helyzetéről tart előadást?

Meghívtak... Mikor találkozót kért, említette, hogy színházban dolgozik.

Hasonló témákról tájékozódnánk. Megjelenik az előadása, professzor úr?

Ezen töprengek még.

Miért?

Használok vele, vagy... hogy mondjam... lehangoló lenne...

Miért?

Hozták a két kávét.

Hogy van, Karcsi úr?, kérdezte a felszolgálót.

Köszönöm, professzor úr...

Maga se lett fiatalabb.

A szokásos, professzor úr... kis tej... édesítő.

Nézze, kisasszony, én hosszú időn át hirdetem jó néhány tudóstársammal,
hogy mindenekelőtt a humanológiával foglalkozók munkássága elengedhetetlen.
Előadásokat tartottam, könyveket írtam erről, de azt kellett tudomásul vennem,
hogy tévedtem... tévedtünk... az új kérdésekre nincsenek érvényes válaszaink.

Sehol? Senkinek?

Vannak hatalmi központok, ahol felhasználják, de többnyire eltorzítva, a ma-
guk céljaira fordítva az eredményeinket, vannak, ahol figyelembe sem veszik.
Előadásom lényege, kisasszony, az volt, hogy mindaz, amiről írunk, konferenci-
ázunk, belemosódik az uralmi működés szerkezetébe, ahelyett, hogy éppen az
kerülne belőle nyilvánosságra, pontosabban a közgondolkodásba, amit arról
üzenünk, hogy miben áll a korszak. Szűk körben, egymás között beszélgetünk...
aztán egy fordulattal áttértem arra, hogy éppen ezzel kell szembenéznünk, ne
áltassuk magunkat... képzelje, kaptam tapsot, de kaptam kritikát is...

A kritikákra mit válaszolt?

Keresem a gondolatok, a felismerések terjesztésének lehetőségeit... szórakoz-
tató... ezért fogadtam el kegyed jelentkezését... a színház mindig fórum is volt...
tájékoztam, úgy látom, az a kis teátrum is, amit képvisel... most mi van a
programjukon?

Elmondtam. Megkérdeztem, felhasználhatom-e, amit eddig hallottam.

A nevemet is említheti... nincs mitől tartanom... azt a néhány tapsot akkor
kaptam, amikor arról beszéltem, hogy felismerhetjük a *dolgozók állását*, ez volt a

konferencia témája, de ellene nem tudunk semmit és szerintem éppen ennek a felismerése a munkánk értelme... partra vetett halak vagyunk... étkek a hatalmi érdekek asztalán... kicsit patetikus, tettem hozzá, de talán nem áll távol az igazságtól.

A felszolgáló elvitte az üres kávéscsészéket, jöhet a szokásos?, kérdezte. A professzor bólintott.

És a kisasszonynak?

Csak ásványvizet kértem.

Hozta. A professzor lehajtotta a konyakját.

Régen ismerjük egymást. Az egykori világban a New York Kávéházban kezdte a pályáját. Akkor Hungáriának hívták. Én fiatal tanársegéd voltam... micsoda törzsasztalok az étteremben... micsoda viták, felolvasások... ha csak lehetett, még a vécére is úgy mentünk ki, hogy a nagyok, az írók, költők közelébe kerülhessünk... Kemény, nehéz, néha szörnyű világ volt, de a szellemnek, a rejtőző gondolatnak volt becsülete... ha egy híres színész végigment az utcán, az emberek bámulták... felhasználhatja nyugodtan, amit mondtam.

Mivel zárult a konferencia?

Átmentünk a kisterembe. Vitakoztunk. Jól kidühöngtük magunkat.

Kártyával fizetett.

Karcsi úr nem fogadott el borraivalót. A bejáratig kísért. Kezet fogtak. pihenek, újranezrem az interneten Glenn Gould játékát. Olvasom a következő riportot, miközben szól a zene

Társaságban ismertem meg. Néha találkoztunk baráti körben. Kutatóintézetben dolgozott. Sok mindenről másképpen gondolkoztunk, de tudtunk beszélgetni. Abban megállapodtunk, hogy a bizalmas dolgokat nem használjuk fel a munkánkban, nem hozzuk nyilvánosságra. Legutóbb egy parkban üldögeztünk.

Ugye nem kapcsolod be a mobilodat, kérdezte. Megnyugtattam. Nevettünk. Emlékezetből írom a beszélgetésünket.

November 22. Színhely egy park.

Elég kilátástalannak látom a helyzetemet. Az intézet, ahol dolgozom, eddig viszonylag nyugodt műhely volt. Nem kaptunk felső helyekről utasításokat, hogy milyen eredményeket, adatokat várnak el. Mostanában ez megy. Én szívesen elköteleztem magam a fő-fő főnökségnek is. Sok jó dolog is történt szerintem az elmúlt években, de nekem ne akarják parancsba adni, hogy milyen eredményeket hozzak ki... hogy... egyáltalán mit gondoljak szakmailag. Ez egy gazdasági kutatóintézet. Én tényekkel dolgozom, nem áltényekkel. Én így nem tudok élni. Hányok a propagandistáktól, akik esztelenül nyomják a szövegeket. Csókolatom őket, de ne kelljen velük együtt dolgoznom. Benyelik az utasításokat és tovább köhögik. Feláll tőlük a hátamon a szőr. Nekem ne mondják meg, hogy mit gondoljak. Az épület legfelső szintjén vannak az irodáink. Az alsó szinten az étterem, cégek, oda belépő nem kell, hozzánk már kell. Tudod, miért van belépőkártya például egy minisztériumban? Ha kiszivárognak valami egy bizalmas megbeszélésről, akkor a rendszerben átböngészik, ki, mikor lépett be az épületbe. Nekem állandóan hajtogatják, hogy bizalmas témán dolgozunk. Bizalmas, ez rendszerben. De hogy a propagandisták mit adnak tovább belőle, arról fogalmam sincs. A pályám elején vagyok, és nem látom, hogy így hová jutok. A bezártság kiké-

szít, fizikailag is, szellemileg is. Nekem egy liftbe is nehéz belépni, elfog a zárt-ságtól a félelem. Irtó gyorsan ki kellene találnom, hogyan tovább. Szerinted mennyire fontos egy hangya?

A parkban, ahol beszélgettünk, gyerekek labdázta. Jöttek kutyasétáltatók. Nem egyformán látjuk a dolgokat, de van gerince, vállalja a különvéleményét, gondoltam.

Glenn Gould ujjai búcsúznak a billentyűktől. Taps. Feláll. Meghajol. Lassú léptekkel kimegy. A taps folytatódik

kiléptem a böngészőből. Oldalanként lefotóztam a riportlapokat. Éppen befejeztem, jelzett a mobilom

egy óra múlva ott vagyok, mondta az asszisztens, átküldök egy újabb riportot, mire visszaérek, még meghallgathatod

fáradhatatlan... hajthatatlan, gondoltam

November 9. Késő délután. Színhely az igazgatónk szüleinek otthona. Apja kiszálláson van, statikusmérnök. Jártam itt többször. Az édesanyja mindig azzal fogad, mi van a nagyfiammal. Kimegy a konyhába. Bekapcsoltam a mobilomat. Jön vissza, süteményt hoz.

Lekváros... most sütöttem, majd csomagolok, vigyél a nagyfiamnak... sokat dolgozik... bírja?...

Jól... tessék nyugodt lenni.

Öcsit régen láttam.

Ma ott volt a próbán, beszélgettek.

Istenem... végre... miről beszélgettek?

Régen is ilyen volt a kapcsolatuk?

Együtt játszottak. Öt év nem nagy különbség. Versenyeztek... mindig a nagyfiam győzött... Öcsi vissza akart vágni.

Jönnek együtt néha?

Csak külön jönnek... Öcsi ritkán.

Miért?

Erről ne beszéljünk... vegyél a sütiből... a férjemmel sokat vitatkoztunk a gyerekekről.

Már nem gyerekek.

Nekünk azok maradnak... attól, hogy más pályát választottak, még szerethetik egymást... én belebetegszem ebbe... a férjem is nehezen viseli... azt mondja, lehet, hogy mi hibáztunk, nem vettük észre időben.

Mit?

Éppen ezen vitatkozunk... éjszaka felébredünk... akkor is ezen.

Szól a telefon.

Várj... lehet, hogy az Öcsi.

Kimegy. Visszajön.

Valami közvéleménykutatás. Lecsaptam a kagylót. Öcsi azt mondja, biztos az állása... a karrierje... fontos a munkája, szereti. A nagyobbik is sikeres, tudod jól, vele dolgozol... nagyra becsülik, írnak róla... a férjem azt mondja, küzdőképes.

Süteményt csomagol.

Mondd, drágám, nem tudnád rávenni, hogy ő kezdeményezzen?

Mire tetszik gondolni?

Békülésre. Attól, hogy más utat választottak, nem kell szakítani... néha együtt ebédelhetnénk négyen... együtt a család. A múlt hónapban, mikor Öcsi itt járt, azt mondta neki a férjem, tudod, fiam, ahol te szolgálsz, hogy a szakmánál maradjak, statikailag nincs rendben, eljöhet az idő, amikor nem bírja a terhelést... egyél, drágám, még a sütiből... öregkorunkra nyugalomra vágyunk... együtt a család... mondd, miért kell ennek így lenni... milyen világ ez? Csak az eső... Van ernyőd?

Sapkám van.

Fejemre húzom a bohócsipkát. Búcsúzunk. Utánam szól, segíts... beszélj velük...

végighallgattam. Elteszem a mobilomat. Elrendezem a lefotózott riportlapokat, az oldaltáskámba teszem. Mire befejezem, berobban az asszisztens meghallgattad?

bólintok

a bajuszára mutatok

felragasztottam, már sötét van

felhasználhatom a riportokat?

azért adtam oda, segíts a nyilvánossággal... csak nevek, helyek nélkül

indultam

elkísérjelek?

tudom az utat, amerre jöttünk, a raktárak, a kis patak, a híd, az intézet... onnan a buszmegálló

fárasztó volt a mai napom... plakátosztás, meghívóosztás... próba... a két testvér, az édesanyjuk... a tudósító fiú, most hol lehet már... talán a kis hídnál a patak fölött... az ajkam fölött kis seb van. Ügyetlenül téptem föl legutóbb a bajuszt. Kimegyek az iroda melletti mosdóba. A tükör előtt óvatosan húzom le. Kis piros folt a bőrömon. Előkeresem a mosdó fölötti szekrénykéből a kenőcsöt, bekenem, nézem magamat a tükörben. Hányféle vagyok? Bajusz nélkül... bajuszszal... Mikor először felragasztottam, a félelem diktálta... később a játék... elválaszthatatlanul... a játék a félelem ellen... összetartoznak... színház... a bajusz díszlet, gondolom... félelem a tükörben... a tükörben itt a mosdóban is összetartoznak... miközben nézem a tekintetemet, a félelemre gondolok

visszamegyek az irodába. Magam elé húzom a riportdossziét. Előkeresek egy tiszta lapot. Három részre osztottam. Az elsőbe a riportok számát, a másodikba a riportalanyok munkakörét, a harmadikba a színészek közül azoknak a nevét írtam, akikre a riportalanyok szerepét képzeltem

a két testvér anyjának a szerepét az Übü mamát játszónak gondoltam, a színészek szeretik a változatos feladatokat

papíron minden működött... minden összekapcsolható volt... csak éppen a lényeg hiányzott... ami a papíron működik, hogy működhet a színpadon?... miről szólhat...

a tudósító azt mondta, ismeri a járást. Utánaszóltam, jó utat, én még dolgozom. Talán mégis el kellett volna kísérenem a sötétben

Elöljáró beszéd

Talán úgy tűnhet, kevesebbet tudok a világról, mint Önök, azaz újra nekifutva azt mondhatom, bizonytal kevesebbet tudok a világról, mint Önök, még pontosabban fogalmazva összehasonlítani egyáltalán az Önök tudását az enyémmel, még ha abból Önöket hoznám is ki győztesnek, önmagában sértő lehetne az Önök számára, még úgy is, hogy engem megnyugtat az a tudat, hogy Önök, akik nálamnál jóval többet tudnak a világról, fölismerik tudatlanságomat, és tudásukból adódó nagyvonalúsággal fogadják bátortalan és együgyű közeledésemet, hiszen éppen ezért lettek Önök azok, akiket éppen Önökként ismerek, és akiknek most ezeket az ügyetlen mondatokat fogalmazom, amelyekkel egyszerre szándékom kifejezni tiszteletemet és megbecsülésemet Önök iránt, amit persze ügyetlenül, sután teszek, hogyan is tehetném másként: az Önök számára nem csupán nem létezem, valójában nem is számít a létezésem, ily módon az sem, miként vélekedem a világról általában, sem kiváltképp és például: Önökről. Ám ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy elvonnám Önöktől világról való széles tudásukat, szándékkal és nyomatékkal használva ismeret helyett tudást, amelybe éppenséggel beleértem azt is, hogy rólam is rendelkeznek ezzel a tudással: hiszen a világ része vagyok, még ha parányi, jelentéktelen része is, ám az Önök figyelmét aligha kerülhetni el. Ezért nehéz számomra kifejezni nagyrabecsülés-mérhetetlen mértékét, mert olybá tűnhetne, mintha azt feltételezném, mintha abból indulnék ki, hogy Önök számára valamiféle legitimitást kínálna az, hogy én, éppen én, Önöket valami módon, dicsérőleg persze, szóba hozom, mintha azt feltételezném, hogy az Önök létezése, kiváltképp az Önök éppen így való létezése bármi módon is összefüggésben állna az én jelentéktelen, Önökkel összevetve pedig kétségtelenül említésre sem méltó létezésemmel. De én ennek még a lehetőségével sem szeretnék előhozakodni, nem is feltételezem, hogy ez a lehetőség egyáltalán adott, hogy adva volna, és nem azért, és kérem, ne értsék félre, mert Önök ezt esetleg ne vennék komolyan, hiszen megfontolnák, tudom, bölcssek Önök annyira, hanem azért, mert belátom, ténylegesen belátom képtelenségét annak a feltételezésnek, hogy Önök általam léteznének. Én, aki a bölcsességről, annak határtalanságáról aligha tudhatok bármit, hogyan is képzeltem, hogy majd arról éppen Önökre vonatkozóan megnyilatkozhatnék, tehát kérem, a kijelentést, tudniillik az Önök határtalan tudására vonatkozóan, mint tőlem származót, ne vegyék figyelembe, azaz hogy éppenséggel vegyék, de ne oly módon, mintha én venném a bátorságot, és nemkülönben a jogot arról ítélkezhetni, hogy az Önök intellektusa, tapasztalata, műveltsége és empátiája, melyet szívesen nevezek bölcsességnak együttesen, milyen is volna, hanem csak oly

módon tekintsék, mint egy ostoba ember ügyetlen hangú nagyrabecsülésének megfogalmazását az Önök irányába. Mert hiszen hogyan jöhetnék ahhoz, hogy az Önök bölcsességét egyáltalán méltatni merjem, micsoda önteltség volna ez egy olyan balgától, mint amilyen én vagyok, azt föltételezni, hogy ha föl nem is ér, de fölláthatni fölláthat odáig, ahol az Önök bölcsessége szétterülve sugároz. Ebből is láthatóvá válik az Önök számára balgaságom, sutaságom, ama fennsík-ról nézve lefelé, mint azt fentebb már írtam, az tehát, hogy megszólítani Önöket aligha volna és lehetne bátorságom. Hiszen, ahogyan ez világos lehetne számomra, ha ostobaságom és ebből fakadó bátorságom nem vette volna el a belátás józan képességét, Önök nem tudnak, hogyan is tudhatnának létezésemről, és ha mégis hallottak volna már felőlem, ami a számomra igazán megtisztelő, mi több, hízelgő és szívet dobogtató érzés, még úgy is, ha csupán elképzelem, hogy Önök tudhatnak a létezésemről, hogyha tehát mégis hallottak felőlem esetleg, mit is számítana az Önöknek, látszani pedig ugyan minek is látszana onnan, ahonnan Önök tekinthetni tekinthetnek a világra. Ám ilyenkor, képzeletben nem állhatom meg, hogy ne fogalmazzam tovább ezt az álmot, talán inkább vágyálmot, amely így már, továbbírva nem is vágynak, hanem határozottan ostobaságnak tűnhet fel Önök előtt, ostobaságom újabb ékes bizonyítékának, még úgy is, hogy az Önök bölcsessége előtt bizonyítás nélkül is megmutatkozik az én ostobaságom, tehát hogy azt képzelhetem, hogy Önök nem csupán tudnak rólam, hanem konkrétan talán arról is hallottak, mit csinálok. Esetleg – és tudom, hogy ez most már az álmok és az ostobaság végleges birodalma, a valóságnak ehhez semmi köze nem lehet, ez a képtelenség maga – az is lehetséges, hogy találkoztak valamely munkámmal, mi több, talán az megragadta az Önök képzeletét, és beköltöztek egy pillanatra abba a világba, melyet én teremtettem, bár világos a számomra, hogy teremtésnek mondani azt a farigcsálást, sőt, és engedjék meg, hogy alászálljak olyan világokba, melyeknek nyelvét Önök aligha értik, azaz, megint ne értsenek félre, bizonynyal értik, hiszen Önök mit ne értenének, hanem inkább nem használják. Hogy szerény személyem nem teremt, az bizonyos, onnan, ahonnan Önök rám esetleges pillantást vetnek, inkább farigcsál, amiként írtam az előbb, ekecsöl, ami még igazabb arra a nevetséges és Önök által tény szerint nem ismert tevékenységre, és annak megmutatkozó, látható eredményeire, amelyet munkának neveztem imént, hogy tehát Önök az Önök által teremtett világból, melyet Önök méltán neveznek a valóságnál is igazabb valóságnak, hirtelenjében és átmenetileg átköltöztek oda, az enyémbé, amely az Önök által teremtett valósághoz nyilvánvalóan nem mérhető, hiszen az Önök valósága mindannyiunké, továbbá örök, az enyém meg csak az enyém és pillanatnyi, és az is a maguk valóságában van, benne foglaltatik az Önök által éltetett valóságba, hiszen valójában Önök adták nekem annak a lehetőségét is, hogy álmodhassak valamit az Önök világába, nekem szabad helyet, kis üres helyet hagytak, annyit, hogy legalább megszólíthatom Önöket annak apropóján, hogy csalfa képzeletemben feltételezhettem az Önök rám vetett tekintetét, és abban a tekintetben alkotásom átmeneti felfényesedését. Ezt is az Önök bölcsességének bizonyosságaként látom, és nem a magam dicsőségének, hiszen nem én érdemeltem ki az Önök tekintetét, hanem éppen az Önök tekintete teremtett meg engem, szóval ez az Önök bölcsességének bizonyossága, miközben ne értsenek félre: nem

szükségeltetik ezt a bölcsességet igazolni, hiszen Önök bíznak bölcsességükben, és mivel Önök bölcssek, hogyan is lehetne megkérdőjelezni egyáltalán saját bölcsességükbe vetett megalapozott bizalmukat. Hiszen ki volna közelebb az Önök bölcsességéhez, mint éppen Önök, és mi állhatna jobban egyben Önökkel, mint az Önök önnön bölcsessége. Valójában tehát az én együgyűségem, sutaságom nem is Önökhöz, hanem az Önök bölcsességéhez fordul, hiszen nem kívánok oly ostobának tűnni, hogy összekeverném a bölcsességet a bölccsel, miközben nem is állítanám, hogy Önök külön állnának bölcsességüktől. Semmiképpen nem kibérbítve az Önök érdemét abban, hogy ezt a bölcsességet Önök teremtik, őrzik és hordozzák, tehát hogy félre ne értsenek, nem kétely, kérdés húzódik meg kijelentéseim mögött, miszerint kik is volnának Önök a bölcsesség nélkül, mert még csak feltételezni is azt, hogy Önök kevesebbek annál, mint aminél annyival többek, balgaság volna, és én ismerem jól ezt a balgaságot, az én balgaságomat, melyhez oly közel állok, amennyire Önök a maguk bölcsességéhez. Valójában úgy is mondhatnám, hogy nem én szólok Önökhöz, hanem az én balgaságom beszél most az Önök bölcsességéhez. Ám ha úgy van, amiként azt az Önök bölcsessége hangoztatja, hogy a balgák oly balgák, hogy önnön balgaságukat felfogni képtelenek, a bölcs szerénysége pedig abból fakad, hogy éppenséggel tudomása van arról, hogy a világból mennyi mindenhez nincsen hozzáférése, akkor tehát, és bízom benne, nem elhamarkodott és ostoba a következtetés, melyet éppen az Önök bölcsességének köszönhetően vél érteni az én balgaságom, éppen a legbalgábbnak tűnik bölcsességnek az ő balgasága, míg a legbölcsőbb az, aki kétellyel kel és fekszik nap nap után, saját bölcsességét illetően. Így tehát én Önöket a legbalgábbnak kell, hogy lássam, hiszen bölcssek, én magam pedig legbalgább vagyok, ily módon magamat tévedhetetlennek ismerem, és hogy én Önöket mint bölcsket szólítom meg, és Önök rám úgy tekintenek mint ostobára, abból az következnek, hogy én Önöket mélyen sértem meg, tudom, mintha megvetném Önöket, mintha gúnyt űznék Önökből. Ezért lett volna illendő Önöket, hogy legnagyobb tiszteletem megmutatkozhassék az Önök irányába, ostobának neveznem. Ekkor és csakis ekkor várhatnám az Önök megbecsülését és elismerését annak tudatában, hogy tanaik szerint járva el nem ismerem rá önnön ostobaságomra, és így Önökhöz, mint balgákhoz szólok, míg Önök méltán nyugtázhatnák tanaik igazát azzal, hogy a balgák tehát tényleg bölcsnek látják önmagukat, és a bölcsket ostobának. Gondolatmenetemből tehát az következik, hogy nem csupán megsértettem Önöket azzal, hogy bölcsnek ismertem fel Önöket, hanem továbbmenve, a magam ostobaságának belátásával az látszhat feltételeződni, mintha magam is bölcsnek gondolnám magamat, azzal bizonyítva éppen Önök előtt ezt, hogy ostobaságomat felismerni és föltárni Önök előtt nem átalom, mi több, mintha még büszkén kérkednék is azzal, hogy furfangos módon bizonygatom ostobaságomat, újra és újra azt vágva az Önök arcába, hogy én magam bölcsnek hiszem magamat. Nem az Önök mélységes megvetése és megsértése ez? Talán azt gondoltam volna, hogy az Önöknek írt soraim esetlegesen megingatják Önöket abbéli meggyőződésükben, hogy Önök Önök? Hiszen Önök éppen azért oly bölcssek és Önök, hogy ráismerjenek kisdéd játékaira egy olyanak, mint én, és ennek a provokációnak első mondata Önök előtt már akkor leleplezve árválkodott, amikor én még le sem írtam a továbbiakat. De higgyék

meg, nem provokáció ez, nem is pökhendiség, önteltség, és talán nem is ostobaság – bár ha valaminek, inkább látsszék ez utóbbinak, mintsem az előzőeknek –, hanem elárvultságom, bizonytalanságom, kétségem ide helyezése, ide, erre a papírlapra, ide, ezekre a szavakra és mondatokra bízva mindent, és a szóközhöz, ahol aztán tényleg fölfehérlik a papír, úgyhogy nem is így mondanám, hanem inkább úgy volna helyesebb, ha azt képzelném arról, amit Önök csak legmerészebb álmaimban látnak, tehát az Önök valóságában ez csak azért létezhet, mert én éppenséggel itt az álmomról fecsegek, az álmomról, amelybe mintegy beleálmodtam Önöket, hogy egy tegnapi újságpapírba lenne belehajtva kenyér, szalonna, hagyma, és ezt képezem én az Önök uzsonnájának, és amikor kicsomagolják a kenyeret, szalonnát, hagymát, még úgy is, hogy biztosan nem hagymát, inkább paprikát vinnének magukkal, mert bölcsességük arra is tekint, hogy megszólalásukkal ne terjengjen azonmód hagymaszag, és esetlegesen nem is paprikát, amely ártalmas gázokkal tölti fel az éhes testet, hanem paradicsomot csomagolnának, amely viszont kétségtelenül savat csinál még a legbölcsebbek gyomrának is, szóval oly tudatlan vagyok, hogy valójában kenyér és szalonna mellé zöltséget csomagolni még képzeletben sem mernék, hogy tehát akkor az asztalra, a meleg tenyerükre vagy a puha ölükbe terített konyharuhán volna kiterítve az Önök uzsonnája, és a zsírfoltos papírlapon egy-egy szó kivehető volna, az én hiúságom szavai, és arra Önök felfigyelnének, ahogyan kissé előredőlve, vagy nem is, inkább a papír fölé hajolva egyet-egyet jóízűen harapnának.

Augusztus

*Van egy már teljesen barna lombú fa a kertben
mondják beteg azért de akkor is barna
és a legkisebb légmozgásra is
leperereg róla néhány lassú levél*

*Ha itt lesz az igazi ősz
senki sem veszi majd észre
De most ő a legkülönlegesebb fa
az intő jel még néhány
rekkenő héten át*

Hófehér karosszéria

*Ma elgázoltam egy galambot
esélyem sem volt kikerülni
belém nyilallt a halálos koppanás
valahol onnan előlről*

*Nem hinném hogy direkt öngyilkos
akart lenni bár vad elszánással
repült a kocsni elé vajon mit látott meg
élete utolsó előtti pillanatában*

*Van-e valami szimbolikus ebben
galambot gázolni a Rákóczi út
és Irgalmasok utcája kereszteződésében
amikor zöld a lámpa*

*Aztán megszemléltem az autó elejét
de a galamb vére nem vált ki
a temérdek bogár maradékából
amik szintén tucattal kenődnek szét
az amúgy hófehér karosszérián.*

Régi szemüvegek

Matrjoskababa-szerű ez a felfedezés
Belépek a régi házba
Belépek a régi szobába
Odalépek a régi szekrényhez
Kihúzó a régi fiókot
egymás hegyén-hátán a régi szemüvegtokok
s bennük a régi szemüvegek
Ahogy egyiket a másik után
veszem elő felrémlik régi arcom
a tükröből de inkább a fényképekről
ezek a szemüvegek voltam én
mind én voltam egykor
homályos és karcos a szélén kicsit
megzöldült üvegükön át láttam
a világot a gyerek születését a monacói
nagydíjat meg az összes reggelt és estét
mind elmúlt majd ezek a szemüvegek
is elmúltak és ide kerültek a mélybe
Az egyiket felveszem nem jó már
gyengén homályosan látok vele
hát visszadugom a tokjába
Visszatolom a fiókot
háta fordítok a szekrénynek
kilépek a szobából
kilépek a házból
hunyorogok az augusztusi fényben
szinte megvakít olyan erővel tűz a nap

Őszi szék

Az őszi szék a nyári szék folytatása és emlékezete
még ott terpeszkedik rajta a dögmeleg
karfáján a tenyér izzadsága lábain a kisült kert pora
súlyként viseli magán a bizakodó hajnalokat
a lihegő délutánokat és a tunya estéket kabócastul
Az őszi szék mégsem csak a múlt
jelene van és némi jövője
mostantól eső veri majd nedves levelek tapadnak

*a támlájára és az ülőkéjének léceire
esetleg fázósan beleereszkedünk egy napos órán
pokrócba bugyolálva teát szürcsölgetve szertartásosan
aztán már ehhez is túl hideg lesz
csak az ablakból nézzük és azon morfondírozunk
le kéne festeni persze nem most majd tavasszal
hiszen nyáron éppen szeretünk ücsörögni a leginkább*

K U P I H Á R R E B E K A

Jézusnak öltöztem

*pedig akkor még a Miatyánkot
sem tudtam hibátlanul.
a demokratikus szavazás alapján
én vihettem haza a nagytáblás milkát,
még egy felügyelő tanár is gratulált.*

*másnap persze mehettem az igazgatóiba.
de a felismeréstől és nem a félelemtől remegtem
a bőrrel párnázott ajtó előtt,
ítéletre várva.*

*a filcborosta még halványan a bőrömön,
és mellkasomban a leszorított ragyogás,
hogy bármi is következik,
a te fiad,
a te fiad,
a te fiad
vagyok.*

girl in grün

*a nyakadban apró pajzs,
az enyémben kereszt.
nem ismered fel Máriát a szentképeken,
nekem pedig fogalmam sincs arról, mit csinál egy sámán.*

*hibás szórenddel vallok szerelmet,
míg te a szemüvegeddel hadonászva
magyarázol kantról,
egy rögtönzött nyelven,
amit csak ketten beszélünk,
erős akcentussal.*

*de elég a kézfejre gondolnom,
hogy az alhasamtól lefelé
zuhanni kezdjek
valami irányába,
ami annyira izgató,
mintha sosem teljesülhetne be,
és annyira elkerülhetetlen,
mintha már megtörtént volna.*

intimissimi in aeternum

*öltözl. a mellkasod
kamaszosan lapos.
fogmosás közben odahúzlak az
egész alakos*

*tükör elé. pirulva nevetünk,
mint gyereklányok.
rajtad csipkés, rajtam
lézervágott*

*fehérnemű. beszél a bőrünk,
négy világszép mell.
Isten csodál, dönt.
így támaszt fel.*

A világ legjobb kereszténye

*Negyven évig palackozta a szeszesitalokat.
A színesekkel vigyázni kell, mondja
a karácsonyi vacsoránál, koccintunk
egy feles gyömbérkeserűvel, lehúzza,
hú basszameg, aztán imádkozni kezd.*

*A világ legjobb kereszténye örül
a salátalevesnek és a tepertős pogácsának.
Telefonál a választások előtt: tudom-e,
Isten akkor is szeret, ha nem a megfelelő
helyre teszem az ikszet. Hitvita helyett*

*az időjárásról meg az ágyások mélységéről
kezdünk beszélgetni. A világ legjobb
kereszténye megbecsüli, percekig
simogatja az alig használt szalvétát,
majd táskájába teszi. Rokonai fényképe*

*születésük sorrendjében kiakasztva.
A falon függő Mária-képet az előző
esperestől kapta ajándékba. Ha ránéz,
szép az öregkor, mondja, de ezen kívül
mit csináljon. A világ legjobb kereszténye*

*szörnyülködik a híreken, aztán
meghallgatja az Egri rádióban a déli
szentmisét. Nehezebb napjain még
akkor is elsírja magát, ha a szomszéd
virágairól beszél. Mert szép az öregkor,*

*de ezen kívül mit csináljon? A világ legjobb
keresztényét egyedül az különbözteti meg
a világ más legjobb keresztényeitől, hogy
a vége felé haladva egyre inkább
képes magát is feloldozni.*

Az egyik kedvenc saját versem

*Termékeny erőlködés eredménye.
Előtte Keményt olvastam meg Petrit,
valamit kezdeni akartam a formával.*

*Az addig komfortos narratív kereteket
szétziláltam, de csak annyira, hogy
a verseszéd még követhető legyen.*

*Működőképes anaforás szerkezet,
hosszú, köznyelvi cím – magamtól
váratlanul nagy és impozáns tétek.*

*A tördeléssel is sokat bíbelődtem,
mert néhány éve egyik pályatársam
azt mondta, aki a sorok végén névelőt,*

*kötőszót hagy, dilettáns, és ez a
mondat végig a fülemben csengett.
Aztán megjelent, közölte az egyik*

*jelentős havilap, amely része a nagy
triónak, legalábbis a szerkesztő ezt
mondta. A kritikusok és idősebb*

*szerzők, akiknek elküldtem, szeretik,
minősítése A+, itt-ott azért mindenki
módosítana. Anyámat meg, ahogy*

*mondani szokta, rázza tőle a hideg.
Ha meg kellene nevezni, például egy
váratlan ismerkedés során kedvenc*

*saját versemet, valószínűleg az lenne
az. Termékeny erőlködés eredménye, és
valamit a formával is kezdeni tudtam.*

János vitéz

Második fejezet

*Forog az öreg Föld éjjekete úrben,
Egyik orcájával sötétbe merülten.
Másik fele fényben: vajon honnan kapja?
Hinti rá világát a Magyarok Napja.*

*Jut e nap fényéből mindegyik országnak,
Azért hívják mégis Magyarok Napjának,
Merthogy csak ott fénylik legszebben az égen,
Hol a magyar nép áll őrségen őrregeen.*

*Ötet cirógatja, ötet dédelgeti,
Hinti sok finom D-vitamint neki;
Ettől olyan selymes a magyar arc bőre –
A Jóisten ránéz, s jobb a kedve tőle.*

*Hanem hogyha lehet, még jobb kedve lesz tán,
Ahogy végigtekint a hatalmas pusztán:
A Magyarok Napja, minden fények atyja
Forró csókjaival pont telibe kapja.*

*Hol a délibábbal tündérlik a határ,
Ott fészkel a vércse, ott bolyong a betyár.
Fönn a kéklő égen vándorútját járja
Jegenyék csúcsán a felhők karavánja.*

*Délidőben buzgón tilinkóz a pásztor,
Szívének nótáját elpróbálja százszor.
Százegyedjére már sikerül is félig.
Vadvizek tükrében kócsag szárnya fénylik.*

*Örül a Jóisten, kedvét leli benne,
Hogy a magyar pusztát tágnak teremtette.
Tágnak teremtette, dejszen helyigényes:
Ott legel a gulya, ott porzik a ménes.*

Ott tolong, kolompol a birkáknak nyája,
Két deli szép juhász ballag a nyomába'.
Különös látvány e két juhász szerfölött:
Huszárcsákó billeg a subájok fölött.

Egyikük idősebb, szép szál öregember,
Tereli a nyáját higgadt türelemmel.
Hanem az ifjabbik – oly ismerős nekem!
Láttuk már őkelmét ezen a vidéken.

Kukoricza Jancsi, ő az, nem más bizony!
De mire föl ez az ambivalens viszony?
Mért ily sajátságos az egyenruhájuk?
A huszárcsákóhoz hogy passzol subájuk?

Nos, a derék gazda Jancsit rábeszélte,
Álljon be az ország dicső seregébe,
Ám hogy mégse egyék oly forrón a kását,
Eszesen terelte tervének folyását.

Minden befolyását, lám, latba vetette,
Hogy úgy zupálgjon be Jancsi a seregbe,
Ne töltse napjait őrségben-haptákban,
Hanem kezdjen mindjárt rögvést a hadtápban –

Lennének ott neki érdekeltségei,
Pont ahogy az ember azt úgy elképzei;
Hát fogadott fiát e bizalmas posztra,
Mint Toldi a bikát, odapasszírozta.

Így Jancsink számára a katonaelet
Nem dicső csatáké, hősi tetteké lett.
Azon buzgólkodik, min eddig is fáradt:
Terelgeti egyre a kincstári nyáját.

Ballag a roppant nyáj, panaszosan béget,
Botozgatják sűrűn a szolgálat végett
Egyik laktanyából másik laktanyába,
S nem oldódik Jancsi szívének magánya.

Sorsa továbbra is úgy folyik, mint rég folyt:
Ráborul a ménkű, vigasztalan égbolt,
Hogy minden lépéssel bánatát növessze,
Messze falujától, Iluskától messze.

Mert indulás előtt, az utolsó estén
Megállt ablakánál, Iluskát keresvén,
S kezét hátrátéve, szemét tartva rajta,
Ilyetén szavakra nyílt Jancsi ajka:

„Szívemnek gyöngyháza, lelkem Iluskája,
E kép helyzetemet híven illusztrálja:
Ha látsz egércsapdát háztartási boltban,
Egy bús pillanatra emlékezz meg rólam.”

„Most hát, Jancsi lelkem, eredj, ha menned kell!
A Jóisten tesztel ezzel a helyzettel.
Ha látsz művirágot halboltkirakatban,
Bús életem képit pillantsd meg abban.”

Hiába nyílt ajka további panaszra,
Mert ablakát ekkor egy zord kéz be... (csukta),
Majd a megtört szívű árvát mostohája
Gyorsan betelerelte a pink lányszobába.

Így vett szegény Jancsi búcsút Iluskától,
Csak amúgy röptiben, mint levél az ágtól,
Búcsúzó szavuknak más tanúja nem volt,
Csupán fejük fölött a magenta mennybolt.

Van tehát Jancsinknak utjában két társa:
Egyik a búbánat, amely szívét rágja;
Másik a barátság, melyet szíve táplál:
Bajtársa, Bem apó, a vén vicekáplár.

Derék számadó tiszt, Lengyelhon szülötte,
Istápolja Jancsit, örökös fölötte.
Bízvást beavatja ezernyi fortélyba,
Mindegyik tanácsa értékes portéka.

A Kozmosz Könyvére ő tanítja társát,
Ő mutatja meg a csillagok járását;
Ő tartja számon, hogy egy-egy laktanyának
Húsos avagy zörgő csontú juhok járnak.

Istápolja Jancsit, támaszt nyújtva neki,
Amiként a nyáját, pont úgy terelgeti.
Mennek a végtelen pusztán, polák-venger:
Macskabajszú ifjanc, snájdig öregember.

„A MITOLÓGIA SZÖVETÉNEK NINCS SZEGÉLYE”

Kerényi Károly a pécsi bölcsészszéken

A korábban írt pécsi tudósportrék esetében a rendelkezésemre álló szakirodalom, ha hiányokkal is, többnyire megfelelő kiindulási alapot kínált, és elegendő információt biztosított ahhoz, hogy hiteles, a pécsi bölcsészkar professzorainak tablójába illeszthető, összefoglaló jellegű arcképek készülhessenek, jöllehet kiegészítő kutatásokra azért többnyire szükség volt. Ezúttal viszont a forrásul szolgáló tanulmányok ritkán tapasztalható bőségének zavarával küzdöttem. Nem pótlásra, inkább válogatásra volt szükség. A rendelkezésre álló anyag gazdagsága és sokrétűsége, ezt könnyű belátni, természetesen fakad a témával választott tudós európai tekintélyéből, valamint az általa művelt diszciplína, az ókortudomány nemzetközi jellegéből. Én viszont nem vagyok ókortörténész. Kerényi Károly műveinek bibliográfiája, németül írt műveinek sokaságával, már eleve tiszteletet parancsolt iránta, és mértéktartó óvatosságra intett engem, mint vele – irodalomtörténészként – foglalkozni szándékozót. Ennek jeleként szűkre vontam dolgozatom határait. A műhelymunkában természetesen a teljesség igénye vezetett. Kerényi műveinek számtalan tanulsággal szolgáló és nem kis élvezettel járó végigolvasása, s a rá vonatkozó szakirodalomnak a lehetőség szerint gondos áttekintése jó néhány hónapomat vette igénybe. Aztán fájdalmas művelet következett: a válogatás, a tágabb témaválasztásból adódó szelekció szükségessége. Ez a tanulmány része a huszadik század első felének pécsi irodalmi műveltségéről készülő könyvemnek, e portré arányait ehhez a nagyobb egészhez kellett igazítani. Segítségemre volt az a körülmény, hogy Kerényi életrajzát éles cezúra bontja két szakaszra. 1943-ban Svájcba költözött, ahol tudományos tevékenysége tovább gazdagodott, de pályájának ezzel a szakaszával nem foglalkozhatom, s figyelmemet arra a hat évre (s ennek előzményeire) összpontosítom, amikor ő a pécsi Erzsébet Tudományegyetem professzora volt. Ez felelt meg munka alatt lévő könyvem koncepciójának.¹

¹ Kerényi Károly 1897. január 19-én született a többnemzetiségű, akkoriban nagyrészt németek és magyarok, kisebb részt románok és szerbek által lakott Temesváron. Még gyermekkorában Aradra került, e városban érettségizett 1915-ben. A budapesti egyetemen folytatta tanulmányait, itt doktorált 1919-ben klasszika-filológiából. 1920-ban latin–görög szakos tanári oklevelet szerzett. Ezután majd’ tíz évig középiskolai tanár a fővárosban. 1927-ben Tübingenben megjelent *Die griechisch-orientalische Romanliteratur...* című dolgozata, amely felhívta rá a tudományág művelőinek figyelmét. 1926-ban egyetemi magántanár lett Pesten, s az *Egyetemes Philológiai Közöny* társszerkesztője. A Stemma-kör szellemi vezetője, amelynek tagjai, többek között, Szerb Antal, Dobrovits Aladár és Dömötör Tekla. 1934-ben a klasszika-filológia, illetve az ókortudomány professzora lett a pécsi egyetemen, ahol a bölcsészkar megszűnéséig, 1941-ig vezette az Ókortudományi Intézetet. Ez idő alatt szerkesztette és fontos tanulmányokkal gazdagította a *Sziget* című időszaki kiadvány három kötetét, valamint az *Officina Kétnyelvű Klasszikusok* sorozatot. 1941-ben Pécsről Szegedre került, majd 1943-ban Svájcba költözött. Intenzív levelezést folytatott Thomas Mann-nal. 1946-ban az MTA levelező tagjává választották. Ettől a címétől a kommunista fordulat után megfosztották, de a rendszerváltás után akadémiai státusát posztumusz helyreállították. 1948–1966: a zürichi Jung-Institut munkatársa. Tagja lett a Norvég Tudományos Akadémiának

Az ily módon keretek közé foglalt portrénak a megrajzolását Kerényi személyiségének, a Kerényi-jelenségnek a felvillantásával kezdem. Azaz, ahogyan tanítványainak emlékeiben ránk hagyományozódott. Mondják róla, hogy lila pulóvert viselt, mert mellőzni akarta az akkor divatos színskálát. Dömötör Teklától tudjuk, hogy a híres pesti és pilisi kirándulásokon görög és latin klasszikusokat szavalva barangolt. Péntek esti egyetemi előadásait valóságos legendakör övezi. Ennek néhány mozzanatát emelem ki Szilágyi János György segítségével.² Egyik tanítványa, Brelich Angelo ezt írja róla: „Előadásai bizonyos értelemben mintegy fellépések voltak, akár egy zenészé vagy előadóművészé, de érezni lehetett, hogy szerepét valóban mélyen átélte.” (A fentebb említett lila pulóver ezek szerint egy tudatosan választott jelmez része volt, a hegyi ösvényeken előadott versek pedig olyan színpadi cselekvések, amelyek önfelmutatásként szolgáltak.) „Lelkesült volt, a szó legjobb értelmében, és ezt a lelkesültséget át tudta vinni hallgatóira is. A görög

vallás, amelyet óráról órára mintha ott fedezett volna fel, mindenki számára felfedezés lett. A vallásnak, amelynek szokásos fogalmát élesen vitatta, soha nem sejtett mélységeit tárta fel. De Kerényiben az is lenyűgöző volt, hogy élő emberként, egy átélt kultúra birtokosaként viselkedett.”³ Devecseri Gábor szerint „Kerényi péntek esti órái *jelképesen* éppen a frissebb levegőt őrizték abban a világban, mint Kútvolgyi úti lakásának kertjében ókortudós köre, a Stemma, vagy mint *valóságosan* kirándulásai egyre bővülő tanítványi körével”.⁴ Szerb Antal pedig így látja őt: „Egyetemi oktatásunkban, amely a normálisnál is iszaposabb és élettelenebb, tudományos világunkban, amely az aggkori végelgyengülés jeleit mutatja, Kerényi az újszerű szín, az eleven gesztus, a teremtő nyugtalanság.”⁵ Somlyó György *Árnyjáték* című regényében a Kerényi-jelenséget idéző professzor „galambósz hajával és fénylőn ifjú arcának ellenállhatatlan szubjektivitásával” nyűgözi le hallgatóit, akár Catullust interpretálja, akárha egy ős-itáliai halálment ábrázoló etruszk sírkőről beszél. Úgy dolgozott, „mint a művész, és nem úgy, mint a tudós. Ami nem akadályozta meg, hogy egyike legyen azoknak, akik szemünket az igazi tudományra felnyi-

(1961), s az uppsalai egyetem teológiai karának díszdoktori címével tüntették ki (1963). 1973. április 14-én halt meg Svájcban. (Árkay László: Kerényi Károly – ember és tudós. In: *Kerényi Károly és a humanizmus*. Zürich, Svájci Magyar Irodalom- és Könyvbarátok Köre, é. n., 7–15. A továbbiakban KKH.) Kerényi életrajzát, személyiségének képét fontos információkkal gazdagítja leánya, Kerényi Grácia részint közös úti élményeik felidézésével, részint szellemesen megírt, ironikus életrajzával. Ez utóbbit *Kiterítve* címmel közölte *Csupa boldogság* című kötetében (Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 187–195.), útirajzai pedig megtalálhatók *Utazás (Romok, színek, madarak, Görögország)* címmel a *Vigiliában* (1972/11, 764–772.), illetve *Topográfia* című könyvében (Bp., 1976, 40–45.)

² Szilágyi János György: Kerényi-év, 1977 – „Religio Academici”. In: *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Bp., Osiris Kiadó, 1999, 12–27., 37–45. (A továbbiakban MH)

³ Szilágyi MH 37.

⁴ Szilágyi MH 39.

⁵ Szilágyi MH 40.

tották”.⁶ „A megszállottság, az ihlet hajtja” – ezt már Dömötör Teklától idézem, Kerényi tanítványától és a Stemma-kör krónikásától –, „de hogy hová, merre, abba már neki is van beleszólása. Ilyesfajta tudós volt Kerényi is, egyeseknek kiváló klasszika-filológus, másoknak értelmiségi vezető, ismét másoknak némileg fellengző különc; látszólag pedig egy harmincnégy éves, sovány, görög–latin szakos tanár, nős, két kis leánygyermekkel, és ott lakott egy Margit körúti bérkaszárnnyában.” Táltsos volt, írja Dömötör Tekla emlékezése summájaként, és hozzáteszi: „ő volt ifjúságunk vezércsillaga, főleg az 1930-as években”.⁷

Kerényi tudományos portréjához nem tartoznak hozzá azok az ifjúkori versek, amelyeknek a javát két kéziratos füzet, a *Csokrocška* és a *Terpsikhorém* tartalmazza, s amelyeket Fáj Attila közölt a tudós recepciójával foglalkozó tanulmányának a függelékeként.⁸ Viszont a tágabban felfogott Kerényi-jelenséget mégiscsak gazdagítják ezek a szövegek egy-egy kevésbé ismert karaktervonással. E versek közül az *Akácágacskáról* című szöveget idézem.

Kezemben hordtam az illat kelyhét,
Akácvirágos május mézes terhét,
Kezemben hordtam, s elfeledtem.
Honnan az édes üdítő jó szag,
Mind kerestem,
Miért nem az enyém
A titkos szépségek egén
Egy csillag? –
Elmélkedtem.
S ha bírni nem a sorsom,
Mi a fény, az élet, az illat,
Mért is sejtem?
Kezemben hordom
Az élet teljét,
Akácvirágos május mézes kelyhét,
Kezemben hordom,
S mindig elfelejtem.⁹

A szöveg mindössze egy impresszió, s egy hozzá simuló gondolat kifejezése. Arról szól, hogy az érzékek is felejenek, nem csak a gondolatok. A múlt idejű igék jelenbe vetítése állandó folyamattá emeli az érzéki benyomások elvesztésének, s az ebből fakadó örök hiányérzet bánatos tapasztalatát.

A lírai kitérő után (egyébként Kerényi munkáinak mindig érezhető egy hol rejtőzködő, hol előbukkanó s nyíltan megmutatkozó költői hangoltsága) most a Kerényi-jelenség tudósi lényegét próbálom megközelíteni. Persze, ez sem nélkülözi a személyes bélyeget, mert kutatói ars poeticáját leánya, Grácia kérdésére („Mondd, apu, mi a főfoglalkozásod?”) válaszolva fejt ki: „a főfoglalkozásom a görögség tudománya” – mondja, majd így folytatja feleletét: „A mitológiával foglalkozás azt jelentette számomra, hogy úgy, ahogy a görögség önmagát nem értette meg másként, mint a saját mitológiáján keresztül, próbáljuk megérteni a görögöket ugyanezen keresztül. [...] A görögök megértése az emberiség megértése szempontjából fontos. [...] a görög mitológiában én egy bizonyos fajtájú embertant láttam.”¹⁰ Az egzisztenciális ókortudománynak nevezett diszciplína lényegéhez jutottunk. Kerényinél

⁶ Somlyó György: *Árnyjáték*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1977, 196–199.

⁷ Dömötör Tekla: *Táltsosok Pest-Budán és környékén*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 41–103.

⁸ Fáj Attila: Kerényi Károly hatása a hazai és a nyugati magyar írókra. KKH 38–63.

⁹ Uo., 48–49.

¹⁰ Kerényi Grácia: Amit Kerényi Károly mond. *Vigilia*, 1971/2, 124–126.

ugyanis az istentan lényegében embertan, a valódi mítosz az ember mítosza, mert a görög istenek voltaképpen lelki realitások. 1943-ban erről így írt Fülep Lajosnak: „Ahová a görög-ség kutatójának el kell jutnia, s ahová a vallásos, az abszolútummal meztelenül szembenálló ember megértésének el kell vezetnie: az az ember megértése. Mint tudomány: az antropológia, minden eddig antropológiának nevezett tudománytól függetlenül az emberség csupasz talajára felépítve. Ehhez kell eljusszon minden igazán humanisztikus törekvés...”¹¹

Amikor a pécsi egyetemen szóba került Kerényi professzori meghívása, már jelentős munkásságot tudhatott magáénak. Pécssett nemcsak neki hírnevet szerző regénytörténeti tanulmányát ismerhették (amelyet Thomas Mann is nagyra becsült), de olvashatták a kevésbé ismert pályakezdő, *Görög tragédiánk* című dolgozatát is, amely a magyar irodalom egyik elfelejtett remekét, Ungvárnémeti Tóth László *Nárciszát* interpretálja.¹² Rámutat, hogy a klasszikus görög irodalomra asszociáló motívumok ellenére az ihletforrás sokkal későbbi; ez a kiváló mű, amelynek szövege teleszivárgott bukolizmusokkal, voltaképpen a pásztorjáték műfajának kontextusába helyezendő, a benne szereplő kardal is Metastasiót idézi. Éppen ez által fejezheti ki egy modern, újkori lélek magányos vergődését.¹³

A pécsi egyetem vezetői tudták tehát, hogy kit hívnak meg, de ő még nem ismerte az itteni viszonyokat. Röviden felvázoljuk ezt a közeget, sok egyéb forrás felhasználása mellett főként Havasréti József,¹⁴ Weiss János¹⁵ és Csibi-Fekete Ágnes¹⁶ kutatási eredményeire támaszkodva.

A pécsi egyetemen 1923-ban két ágon indult a klasszika-filológia-oktatás: latin és görög ágon. Az intézmény lehetőségeit és a hallgatói érdeklődés alakulását figyelembe véve Halasy-Nagy József professzor és Weszely Ödön dékán azt látta helyesnek, hogy a görög filológia helyett inkább egy másik irodalomtörténeti tanszéket hoznának létre. Thienemann Tivadar pedig azt javasolta, hogy a megüresedett görög filológia helyére ókori történeti tanszék létesüljön. Gyomlay Gyula professzor viszont igen fontosnak tartotta a klasszika-filológia megüresedett ágának betöltését. Erre a feladatra szemelték ki Kerényi Károlyt. Kerényi 1926-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemen a görög-római vallástörténet magántanára lett, akinek fentebb már szóba hozott 1927-es *Die griechisch-orientalische Romanliteratur...* című műve nemzetközi ismertséget szerzett, aminek következtében az *Egyetemes Philológiai Közlöny* társszerkesztője lett. Kerényi pályájának további alakulását a klasszika-filológia feladatkörével kapcsolatos vita függvényében lehet követni. Moravcsik Gyula magyar célú felfogásával szemben ugyanis Kerényi – mint azt *Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok* című előadásában (s ezt követően máshol is) – hangsúlyozta, hogy az ókortudomány a jelen megértésének és megváltoztatásának eszköze, ezért a nemzeti tematikánál tágabb horizonton művelendő. Ezt nevezte „az antikvitással való összenövésnek”. E felfogást képviselte Pécssett. Kerényi ezzel az elképzeléssel lett 1934-ben az Erzsébet Tudományegyetemen a klasszika-filológia professzora. (1934-től nyilvános rendkívüli, 1936-tól nyilvános rendes tanár címmel.) Pécssett hat évig tevékenykedett, a bölcsészkar sajnálatos megszűnéséig. Az általa vezetett Ókortudományi Intézet a tudományág második ágának (a görög ágának) módosult pécsi utóda lett. Az 1938/39-es tanévben Kerényi a bölcsészkar dékánja, majd dékánhelyettese volt. Tettyei otthonában gyakran

¹¹ Lackó Miklós: Előszó. In: Thomas Mann – Kerényi Károly: *Beszélgetések levélben*. Bp., Gondolat Kiadó, 1989, 14–15.

¹² Kerényi Károly: *Görög tragédiánk*. *EPhK* 1918, 42–51.

¹³ Nagy Imre: *Ágistól Bánkig. A dramaturgia nyelve és a nyelv dramaturgiája*. Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 2001, 205–219.

¹⁴ Havasréti József: Kerényi Károly és a pécsi egyetem. *Jelenkor*, 1997/9, 901–905.

¹⁵ Weiss János: Adalékok a pécsi bölcsészkar történetéhez. *Jelenkor*, 1997/9, 906–914.

¹⁶ Csibi-Fekete Ágnes: Kerényi Károly és a pécsi ókortudomány az 1920-as és 1930-as években. *Ókor*, 2019/2, 61–69.

vendégül látta hallgatóit, akikkel mecseki kirándulásokon is megismertette az „élményszerű Plátón-olvasást”. Fontos tanulmányokat közölt az egyetem folyóiratában, a *Pannoniában*. Ezek az évek jelentik az általa megteremtett „Sziget-mozgalom” pécsi „száműzésének” idejét. A hozzá tartozó szerzői csoport az antik örökségben keresett megoldást a harmincas évek válságára. Ennek a keresésnek a dokumentuma a *Sziget* című kiadványnak az „egzisztenciális ókortudomány” jegyében készült három kötete.¹⁷ A második kötet impresszumában ezt olvashatjuk: „A szerkesztőség és kiadó hivatal címe: Pécs, Tettyedűlő 5.” A *Sziget*-ben közölt tanulmányok úgy tárják fel a görög kultúra fontos kérdéseit, s keresik a választ azokra (írás és könyv, táj és szellem, a hagyomány múltja és jelene), hogy az antikvitással találkozó modern ember „megragadottsága” is érvényre jut. A szerkesztőn kívül fontos szerzője volt a kiadványnak Hamvas Béla, Németh László, Prohászka Lajos és Szerb Antal.

A *Sziget*-ről ezt írja Vincze Zsuzsa: „írógárdája azt az örök és független szubsztancia-ként felfogott szellemet kereste, amely, ha különböző alakváltozatokban is, mégis saját immanens változtathatatlanágában kísérté végig az emberiség történetét”.¹⁸ A te szigeted, írta Németh László Kerényinek, „kicsiny szekta egy megragadt lélek körül – azt mutatja, hogy a görögség megint több lett, mint jegyzeteket töltő tanulmány – emberformáló példa”.¹⁹ (A „megragadottság” szó lényegi jelentése szerint a görögség által megszólított modern ember élményére utal.)

Kerényi pécsi éveit viták is terhelték. A *Pannonia* idegen nyelvű közleményeinek szaporodását egyesek nem nézték jó szemmel, a Keszthelyi Nyári Egyetem című eseménysorozat anyagi okokból történő megszüntetését pedig Kerényi nehezményezte.²⁰ Ezek a nézeteltérések azt jelzik, hogy Kerényi fokozatosan elidegenedett pécsi környezetétől, s nem sikerült a városban tartós szellemi otthonra szert tennie. Gulyás Pálnak írt egyik levelében Pécsset „kevésbé magyar és kevésbé emberi” városnak nevezi. Persze, az ő mértéke szerint.

A folytatás ismert. A pécsi bölcsészkar megszűnésekor²¹ Kerényit átvette a szegedi egyetem, de mint Thomas Mannhoz írt egyik leveléből tudjuk, ebben a városban sem érezte otthon magát. 1943-ban Svájcba távozott. Ott élt haláláig, 1973-ig. Adódik a kérdés: mit jelentett Kerényi számára Pécs, a pécsi bölcsészkar? A száműzés helye? Kitérő, sőt törés volt a pályáján? Igen, mert neki Pesten járt volna katedra, amit nem kapott meg. Ott maradtak a baráti kapcsolatai, a Stemma-kör lelki-szakmai közege, amelyhez Pécsre helyezése után is ragaszkodott. De professzori kinevezést Pécsset kapott, sehol máshol, külföldön sem. Itthon később szóba se került. Lukács György cikke a *Társadalmi Szemlében* kirekesztette őt a magyar ókortudományból. Többek között irracionalizmussal vádolta, ami annyiban igaz volt, hogy ő Willamowitz pozitivista historizmusa után Nietzsche életfilozófiai felfogásához és a Jung-féle pszichológiához közeledett, s ez szöges ellentétét képezte a marxista ókorfelfogásnak, amely levált a klasszika-filológia európai útjáról. Kerényi munkássága ebbe a diskurzusba „semmilyen formában nem integrálható”, állították róla. Bizony, nem. Az idő azonban Kerényit igazolta.

Ám Kerényi eltávolodása a klasszika-filológia hazai iskolájától, más szóval itthoni elszigetelődése jóval korábban kezdődött. Lackó Miklós szerint ez a helyzet már a harmincas évek végére kialakult.²² Lackó az 1929-es görögországi utazást tekinti fordulópontnak,

¹⁷ Nagy Imre: *Várkonyi Nándor. Portré és tabló*. Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 2017, 111–128.

¹⁸ Vincze Zsuzsa: Palackposta a szellem szigetéről. A Sziget-kör és a sziget-gondolat. *Jelenkor*, 1997/9, 875–886., 876.

¹⁹ Uo.

²⁰ Havasréti, i. m., 902–904.

²¹ A pécsi bölcsészkar megszűnésének körülményeiről: Weiss, i. m.

²² Lackó Miklós: *Sziget és külvilág. Kerényi Károly és a magyar szellemi élet*. Bp., Gondolat Kiadó, 1981, 248–298.

valamint a frankfurti iskola képviselőivel, Walter F. Ottóval, Karl Reinhardt, Franz Altheimmel való szellemi érintkezés létrejöttét, amely megerősítette Kerényiben az antikvitás vallástörténeti megközelítésének fontosságát, az életszerű, párbeszédessé viszony kialakítását a vizsgálódó részéről. Ez együtt járt az általa hungarocentrikusnak ítélt hazai felfogás kritikájával, amelyet a már említett előadásában fejtett ki. Külön utakon járt mind szemléletét, mind módszereit tekintve. Képletesen szólva: a hazai színkálától eltérő lila pulóvert hordott szellemi értelemben is.

Kerényi számára a harmincas évek szellemi közegét három barátsága határozta meg: Thomas Mannhoz, Szerb Antalhoz és Németh Lászlóhoz fűződő kapcsolata. A nagy német íróval folytatott levelezése 1934-ben kezdődött, és az 1941–1944-es kényszerű megszakítást leszámítva egészen az író haláláig tartott. Az írásbeli párbeszéd 1945-ig terjedő első része 1946-ban németül, 1947-ben magyarul is megjelent, később mindkét nyelven a teljes anyag szintén hozzáférhetővé vált,²³ úgy is mondhatnánk, hogy a levélváltás közönség előtt zajlott, s ezt a publikumot már a megjelenés előtt is odaképzelték. Kerényi szövegeiben nyomon követhetjük felfogásának alakulását, annak további elmélyülését. Thomas Mann levelei pedig fontos szerzői kommentárokat fűznek a regényekhez, s ezek során elismerően szól Kerényi segítőtársi szerepéről. A *varázshegy* hermészi természetének értelmezéséhez vagy Potifárné dionüszoszi szenvedélyének rajzához bizonyára hozzájárult Kerényi inspirációja, aki a két említett istenről szóló dolgozatait is rendre elküldte az

Kerényi Károly és Szerb Antal

²³ Thomas Mann – Kerényi Károly: *Beszélgetések levélben*, i. m. Előzmény: *Gespräch in Briefen*. München, 1967.

írónak. A varázsjeleket megrajzolásához is hozzájárult Kerényi, aki szerint az egyiptomi lényeg az egyiptomi vallásban található, s ezzel a tetralógiáján dolgozó író egyetértett.²⁴

A Szerb Antallal való barátság kialakulása már a Stemma-körben megtörtént, s a tudós pécsi éveiben is megmaradt. Annak ellenére, hogy az *Utas és holdvilág* részben Kerényiről mintázott tudósának, Waldheimnek a portréját olvasva Kerényi megsértődött. De a halál megértésének szándéka, s beemelése egy harmonikus énképbe, vagyis a halál életoldalának érzékeltetése kétségkívül Kerényi hatását mutatja.²⁵

A Németh Lászlóval való barátság bonyolultabb jelenség. A Kerényi-féle Sziget-eszmény és Németh László Kert-ideája között kétségkívül vannak rokon vonások,²⁶ a két szerző sorsfelfogása sem áll messze egymástól, ám az író görögségmodellje (ami a magyarság számára a bizánci és az alexandriai jellegű görögségből való visszatérést teszi kívánatosná a klasszikus értelemben vett hagyományhoz) csak távoli rokonságban áll Kerényi görögségfelfogásával. Berzsenyi klasszikájának megítélése pedig egészen eltérő. Németh szembeállítja a görög mélységet a nyugati literátorsággal, amit szerinte Kazinczy képvisel, s ezt a kontrasztot a tudós vitatja. Némethnek az a megjegyzése pedig, hogy Kerényinek nincs érzéke a magyar dolgokhoz, komoly feszültséget jelezhet kettejük gondolkodása között, ám a barátságuk kezdetéről tanúskodó *Levélváltás* elegendő municiót kínál egy viták terhére is elviselő kapcsolathoz.²⁷ Ebben Németh ezt írja: „A görög irodalomban önmagamot fedeztem fel.”²⁸ Pontosan érti Kerényi felfogásának lényegét: „Antigoné-tanulmányodban te magad hangsúlyozod, hogy Antigoné: egzisztenciális kérdés s hogy az ókortudományban éppen a görög vallást választottad szűkebb tárgyardul: arra mutat, hogy az ókor tolmácsolásával az emberek egzisztenciális ösztönehez, vallásosságához akarsz hozzáférni.” Kerényi az őt lényegében megértő Némethet bizakodva tájékoztatja a tudományos intézményrendszerrel kapcsolatos terveiről. „A görögség valamennyi életmegnyilvánulását kutató intézet felállítását régen sürgettem. És most, hogy az első »Ókortudományi Intézet« Magyarországon talán megvalósíthatja a példaszerű görög kultúra kutatását, nem tartom szerencsétlen véletlennek, hogy ez vidéken, a pécsi egyetemen történhetik.”²⁹ Ez a *Levélváltás* határozottan jelzi a Kerényi-Németh kapcsolat fontosságát.³⁰

²⁴ Uo., 9., 65., 78., 82.

²⁵ Fáj, i. m., 56–58.

²⁶ Lackó, i. m., 265–273.

²⁷ Németh László – Kerényi Károly: *Levélváltás. Válasz*, 1935/2, 12–20.

²⁸ Uo., 14.

²⁹ Uo., 18.

³⁰ Nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, de a Kerényi-életmű és Pécs kapcsolatához adalékul szolgál, hogy a tudós özevegének, Kerényi Magdának a hagyatékát a Pécsi Tudományegyetem Klasszika-filológia Tanszékén őrzik, gondozója Bélyácz Katalin. Az itt folyó tudományos kutatás mellőzhetetlen eredménye a *Kerényi Magda válogatott levelei és írásai* című, Bélyácz Katalin által szerkesztett kötet (Bp., Gondolat Kiadó, 2002), amely leveleket, különböző tárgyú írásokat és bibliográfiát közöl. Az utóélet fontos forrásmunkája. Itt hozzuk szóba, a Németh László-témához kapcsolódva, Kerényi Magda *Belátás és örültség* című tanulmányát, amely az *Égető Eszter* eredeti, a görögségtémához kötődő értelmezése. Kerényi Magda szerint ez a regény huszadik századi eposz, középpontjában olyan hősnővel, aki a rögeszmékhez ragaszkodó „örült” férfakkal szemben a megértés és a segítő belátás megtestesítője. Égető Esztert, aki az elbeszélés nézőpontját képviseli, kilencéves korában ismerjük meg, s ötvenhez közeli nagymamaként búcsúzunk tőle. Körülötte megszállott, a kölcsönös megértés helyett egymással küzdő férfiak tablóját szemlélhetjük: a nehézkes, paraszti életformát képviselő nagyapa, a mozgékony, városi reformer apa, a népi eszmék vonzáskörébe került, de pályáján félresikló fiú, a hóbortos, könnyelmű férj mellett a nemes eszméktől megszállott tanár, Méhes Zoltán alakjában az író önportréjára ismerhetünk. A cselekmény szimbolikája szerint Eszter a görög földistennőt, Démétért idézi, aki képes életet, vegetációt teremteni, ám ezt az övét

A Magyar Csillag Szentkuthy tanulmányát közlő számának címlapja

1941-ben azonban a pécsi bölcsészkar megszűnt, a város nem tudta, talán nem is akarta megtartani, ezzel a pécsi álmok végleg szertefoszlottak. Kerényit átvette ugyan a szegedi egyetem, ahol azonban, mint már említettem, még kevésbé érezte magát otthon, s még inkább hiányoztak munkájának feltételei. És 1941-ben jelent meg a *Magyar Csillagban* Szentkuthy kritikája, amely valósággal letaglózta Kerényit.³¹ A *mitosz mítosza* című bírálat alapjául Kerényinek a homéroszi himnuszokhoz írt bevezető tanulmányai (1939, 1941) és a *Die Antike Religion* című kötet (1940) írásai szolgáltak. Szentkuthy az eredetiség hiányával vádolta a szerinte lejárt szavatosságú német eszméket követő, a dekadens vitalizmustól elszakadni nem képes szerzőt, aki a „germán fények és árnyak” között „hervadtkori” felfogást képvisel. Azt állítja, hogy Kerényi a tudományos megfigyeléseket költői lelkesedéssel helyettesíti, elavult elvontságokkal traktálja olvasóit, mert számára teljesen közönyös a téma, „mindenütt csak a magyarázók közös kényszerképzei tekerelsődnek le előttünk”.³² Mint a csörtlét ismertető Hanák Tibor megállapította, Szentkuthy végső soron romanticizmussal vádolta Kerényit.³³ Persze, a frontális támadásként értékelt kritika nem maradt válasz nélkül Kerényi hívei részéről. Szerb Antal, cáfolva a német forrásokat és a kutatói

közül senki sem tudja megbecsülni. (A tanulmány az *Új Látóhatár* című folyóiratban jelent meg – 1962/1 –, később az *Új Forrás* is közölte: 2001/4.)

³¹ Szentkuthy Miklós: A mítosz mítosza (Kerényi újabb vallástörténeti munkái). *Magyar Csillag*, 1941/2, 86–90.

³² Uo., 87.

³³ Hanák Tibor: *A nélkülözhetetlen bírálat*. München, Kerék Könyvek, 1983, 269–275.

módszereket illető vádak, új megvilágításba helyezi a témát. „A klasszikus filológia legfőbb célja érzésem szerint nem is az – írja –, hogy igazságokat tárjon fel (ez a természettudományok dolga), hanem az, hogy kedvet ébresszen az antik világ alkotásainak személyes megismeréséhez és ahhoz, hogy lelkünket elmerítsük örök-újjaszülő vizükbe”. Szerb szerint Szentkuthy maga is kimondja írásá végén, minden előzetes megokolás nélkül és minden előző mondanivalóját megcáfolva, cikkének egyetlen igazán elfogadható mondatát: Kerényi előadásai és művei „ihletforrás és izgatószer lehet azoknak, akik el akarnak indulni Hellász útjain”.³⁴ Devecseri Gábor pedig kijelenti: „A lelkeség nem megfigyelést helyettesít, éppen a megfigyelések ébresztik a lelkesedést, bár az is igaz, hogy az utóbbi az előbbinek bizonyos értelemben egyszersmind előfeltétele is. Érdektelen kutató, hideg kutatás nehezen képzelhető el.”³⁵ Szentkuthy viszontválasza olaj volt a tűzre. Állítása szerint nem a százéves alapelvekkel volt az ő baja, hanem az ezeket újszerűként tálaló „pubertáskori” lármával, mert „sohasem azok hőroszai a szellemnek, akik fizetett halott-síratókként, vagy önkívületben lihegő quakerek módjára vesznek körül, hanem akik a ráció és szépség jegyében született szolid műveket alkotnak”.³⁶ Itt már nem a tudományos módszerekről van szó, hanem a stílusról, amely, mint tudjuk, maga az ember. A bírálat a tudós személyiségére vonatkozott. Ez fájlhatott leginkább Kerényinek. Tudta, hogy magára maradt.

„1941 őszére Kerényi szinte egyedülálló módon vált magányossá” – írja Lackó Miklós. „A hivatalos tudomány képviselői – értetlenségből és konzervativizmusból – mindjobban kiközösítették. Németh Lászlóval és Gulyás Pállal fennálló barátságának lazulása azzal járt, hogy most már a népiek semmiféle irányzatával sem volt kapcsolata. De mert a Némethhez fűződő barátság kereteit megőrizte, a Babits-tanítványok zöme továbbra is szellemi ellenségnek tekintette. [...] szembefordult vele a konzervatív-újkonzervatív katolikus tábor is.”³⁷ Frankfurti barátaitól szintén eltávolodott. Ilyen körülmények között döntött a Svájcba távozás mellett. De én e portét rajzolva még adós vagyok az itthon írt legfontosabb tanulmányainak szemügyre vételével. Két istenről lesz szó: Dionüszoszról és Hermészről.

Kerényi *Gondolatok Dionysosról* című tanulmánya a pécsi egyetem Kastner Jenő által szerkesztett lapjában, a *Pannoniában* jelent meg.³⁸ Eszmefuttatásának kiindulópontja pszichológiai természetű: arról a „megragadottságról” beszél, amely lelkiileg képessé teszi a vizsgálódót az antikvitással való párbeszédre. Az ő Dionüszosza „örült isten”, az ekstázis istene, akit őrjöngő nők vesznek körül, akik együttműködésre kényszerülnek rájuk rémképeket küldő istenükkel. A démoni nők önátengedése „édes veszedelem”, pusztító kavargás. Dionüszosz félelmetes hatásában Nietzsche szerint is társul a szerelmi ösztön mámore a kegyetlenséggel. Kerényi elemzése azt a dinamikus, drámai, ellentpontokra komponált felfogást példázza, amely a rá jellemző istenalak-értelmezéseket oly mélyen áthatja. A pszichológiai megközelítést a Dionüszossal kapcsolatos attribútumok gondos számbavétele követi: a *repkény*, a *koszorú* és a hosszú bot, azaz a *thyrsos*, hegyében fenyőtobozzal és lombdísszel egyaránt a túlárado életerővel kapcsolatos, az *álarc* viszont a titokzatosságot növeli. Kerényi tanulmányához kapcsolódva Dénes Tibor,³⁹ aki a pécsi

³⁴ A *Magyar Csillag* szerkesztősége „A mítosz mítosza” közös cím alá foglalva közli a lap előző számában közölt Szentkuthy-íráshoz kapcsolódó három szöveget, Szerb Antal, Devecseri Gábor cikkét, valamint Szentkuthy reagálását. *Magyar Csillag*, 1941/3, 209–215. Szerb Antal írása: 209–211., 210.

³⁵ „A mítosz mítosza”, i. m., 213.

³⁶ Uo., 215.

³⁷ Lackó, i. m., 287.

³⁸ Kerényi Károly: *Gondolatok Dionysosról*. Walter F. Otto „Dionysos”-ának megjelenése alkalmából. *Pannonia*, 1935/1–3, 78–102.

³⁹ Dénes Tibor: *Dionüszosz – a menekült isten*. KKH 16–37.

bölcsészkaron indult tudományos és írói pályájára, *Dionüszosz – a menekült isten* című tanulmányában az istenalak idegenszerűségét emeli ki, azt, hogy mindig máshonnan érkezik, talán ezért segít az üldözötteken és a rászorultakon, mint Ariadnénak Naxosz szigetén. Dénes Tibor tanulmánya az alapul vett művel és szerzőjével való párbeszédbe kerülés szép példája. Ehhez hasonlólt mondhatunk Ferdinandy Mihály *Az élet elpusztíthatatlan ösképe* című, szintén Kerényi Károly könyvével foglalkozó tanulmányáról,⁴⁰ aki a mitológia által ihletett esszéjében egészen az evangéliumokig végigvezeti az istenkép alakulását. „A környezetben, amiben fellépett és hatott, minden készen várta hát ahhoz, hogy valóban benne jöhessen el az új Dionysos, Jézusban, aki a vizet borrá, a bort a maga vérévé változtatta, Mária s Márta, a samaritánus asszony s Mária Magdaléna személyében lehajlott a nőhöz, hogy magához emelje.”⁴¹ Kerényi hatását Ferdinandy *Kun László siratása* című regényében is megtalálhatjuk.⁴² A fikció szerint a meggyilkolt király holttestét a nagyváradi székesegyházba viszik, ott kerül sor a regény központi jelenetére, amelynek során elsiratja őt életének három asszonya: az anyja, Kun Erzsébet, felesége, Nápolyi Izabella és a szeretője, a kun Édua, aki végül a halottra veti magát, és azt átölelve öngyilkos lesz.⁴³ (Mint Szunyoghy Ozmonda Jókainál, Ocskay László sírjára tapadva egy végzetes, utolsó ölelésben.)

Kerényi joggal volt büszke arra, hogy Nietzsche isten-kettőse, Apollón és Dionüszosz után ő egy harmadik isten, Hermész alakjának jelentésvilágát tárta föl. *Hermész, a lélekvezető* című művében (*Hermes, der Seelenführer*, 1942) a phallikus szemérmertlenség istenének illentlensége csak félrevezető, mondhatnánk, cseles látszat, amely mögött az istenalak megjelenésének összetett és bonyolult jelentésvilága tárul fel.⁴⁴ Hermész megértésének kulcsa a „sutogó szavú” jelzős szerkezetben található, mert ez az isten rejtvény formájában beszél, az

⁴⁰ KKH 64–76.

⁴¹ Uo., 75.

⁴² A regény szerint a lisszaboni Nemzeti Könyvtár gyűjteményében egy magyar nyelvű kéziratra bukkannak, amely Márkus nagyváradi örkanonok alkotása, aki Károly Róbert (Kun László nővéreinek fia) kérésére írta meg az utolsó egyenes ági Árpád-házi király történetét. Ebből a kéziratból, s a kézirat olvasóinak beszélgetéséből, vagyis hát Ferdinandy regényéből a 13. századi Magyarország képe bontakozik ki, benne a királyi ház tagjainak küzdelmeivel, sötétlő szenvedélyeik felidézésével. Kun László ravatalánál, akinek „vére ömlésével” elapadt mindörökre „vére-faja” Emesének, a család ősnőjének, színpadi jelenetbe sűrítve jelenik meg a magyar középkor. A halott király alakját, történetét tehát három egymással viaskodó asszony (az anya, a feleség és a szerető) szavai idézik fel számunkra. A szenvedélyes párbeszéd során, s a beszélgetők hozzá fűzött kommentárjaiból feltárul a távolabbi múlt is, a halott király dédanyjának, a meggyilkolt Gertrudisnak a története (Katona, azaz Catona nevét is megemlítik, aki *külvülről* (külföldről, Merániából jött), s egyszersmind (rangját tekintve) *alulról* érkezett, s „esztelenséghez hasonlítható egyoldalúsággal” pártolta híveit, a merániakat (mint korábban Gizella). Gertrudis, mondják róla a beszélgetők, „a hatalom éhes áhítója volt, de nincsen vele mihez kezdenie”. Az időben még mélyebbre ásva szóba kerül az Árpád-ház ősnője, Emese, akit később sok bajt okozó idegen királynékként követtek. A forrásokat keresve Szent Istvánra fordul a szó, akinek a fia, Imre fiatalon meghalt, közvetlen örököse nincs, mégis benne, első királyunkban testesül meg az Árpád-ház „szellemi atyasága”. Ehhez az eszméhez kapcsolódva az egyik beszélgető Kerényi Károlyra hivatkozik, s az ő elméletére a görög mitológia Zeuszának szellemi atyaságáról. Ferdinandy regénye Kerényi utóéletének, hatásának fontos dokumentuma.

⁴³ Ferdinandy Mihály: *Kun László siratása*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989. Lásd még: Fáj, i. m., 43–44. Fáj szerint e nők az asszonyi lét három aspektusát – Venus Genetrix, Urania, Porné – testesítik meg.

⁴⁴ A művet először Tatár György fordította le. Alcíme szerint a tanulmány *Az élet férfi eredetének mitológemájával* foglalkozik (Európa Kiadó, 1983). Később megjelent a *Mi a mitológia?* című, Kerényi Károlyné által szerkesztett és gondozott Kerényi-könyvben (alcíme: *Tanulmányok a homérosi himnuszokhoz*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 59–131.).

általa hozott üzenet megfejtésre vár, arról nem is szólva, hogy sok esetben ő maga az üzenet. (Közvetítő, követ, útítárs, mint az a titokzatos ifjú, aki Thomas Mann regényében a testvére-
ihez igyekvő Józsefet szóval tartja, és elkíséri a végzetes találkozásra, majd ott ücsörög a Józsefet rejtő kút peremén, s egy darabig az Egyiptomba tartó izmaeliták között is felbukkan.) Ezért tekinthető a nyelv feltalálójának. „Hermés herméus a nyelv révén közvetítő, s nem pusztán ennek az összecsengésnek az alapján. Lényege szerint nemzője és közvetítője valami világosságnak, megvilágító; a közlés istene, az értelmezése”⁴⁵

Szilágyi János Györgyre hivatkozva már említettem, hogy Kerényi nem a végleges távozás szándékával hagyta el az országot. Sem állampolgárságát, sem szegedi katedráját nem adta fel. Tervei azonban kudarcot vallottak. Nem lett a római Magyar Akadémia igazgatója, a római egyetemi tanszéket Kardos Tibor kapta, a budapesti egyetem ókortörténeti tanszékének professzorává pedig Marót Károlyt választották. A fentebb említett Lukács György-kritika (a *Napleányok* című tanulmányról a *Társadalmi Szemle* 1946. júniusi számában) már egy koncepciós logikájú eljárás részét képezte: a német gondolkodás sötét oldalával hozta összefüggésbe, ha nem is magát Kerényit, csupán azt, amit ír. De ez éppen elegendő volt ahhoz, hogy a bírált tudóst az újonnan kialakult akadémiai és egyetemi viszonyok számára „beilleszthetetlennek” lehessen minősíteni. És ebben a maguk módján igazuk is volt a Lukács mellett s mögött állóknak: sem abban nem reménykedhettek, hogy Kerényi megnyerhető, sem abban, hogy elhallgatja majd kritikáját.⁴⁶ (Jusson eszünkbe a lila pulóver példázata!) Órá is a Márai-sors várt. Asconában telepedett le, 1962-ben svájci állampolgárságot kapott.

Tanulmányom vállalt időhatárából adódóan Svájcba már nem követem hősömet. De búcsúzóul pár sort még megfogalmazok a Kerényi főművének tekintett *Görög mitológia* „megragadott” olvasójaként.⁴⁷ A könyv arra a tézisére épül, hogy egy nép megértése mitológiájuk tanulmányozása által lehetséges. Ezért a szerző a mitológiát visszahelyezi az egykori elbeszélés eredeti közegébe. Kerényi tehát maga is elbeszél, azonosulva azokkal, akik a maguk módján mesélték el egykor a mítoszt. Mintha ő maga is egy tudós görög szigetlakó lenne. Ez megkönnyíti a mai olvasó munkáját, anélkül, hogy a történetek sűrűségét, rétegzettségét feloldaná. Ebből fakad a szöveg kettőshangzata: például a szerző úgy beszéli el a szirének történetét, mintha Odüsszeusz mesélné. „Nekem elsősorban arra kellett vállalkoznom – olvassuk az író egyik kommentárjában –, hogy határozottan a tartalomhoz hatoljak el. Ebből a célból iparkodtam – amennyire lehetséges volt – benne élni a szövegekben [...]. Az én feladatomban, úgy láttam, a ránk hagyományozott anyagot élővé és könnyeddé tenni, hogy a hős-sz-alakok mintegy maguktól lépjenek ki belőle, eredeti körvonalaiikkal. Ehhez az elbeszélő művészet fejlődése – az út, amit Virginia Woolf óta megtett – a tudományos írónak is adott némi biztatást. Mindegyik hős-sz, ha kultuszával együtt szemléljük, egy-egy woolfi Orlando, s a hős-szok és istenségek bizonyos állapotainak éppúgy lebegő állapotban kell maradniok, ahogyan Thomas Mann ifjú Józsefének mitológiai ön-azonosításai lebegnek.”⁴⁸

A *Görög mitológia* tehát a tudományos értéket és mértéket magába ölelő szépirodalmi szöveg. Jellemző erre Árész és Aphrodité története. Mint tudjuk, a megcsalt Héphaisztosz bosszúból egy vékony acélláncokból szőtt hálójával ejtette foglyul a házasságtörő párt, akiket ezzel kített a láthatóság szégyenének. A csapdába esetteket szemlélő istenek gúnyosan kinevetik a látványt (az istennők szemérmesen otthon maradtak), miközben egyikük megkérdi a jelen lévő Hermésztől, hogy ilyen megszégyenítő áron vállalná-e Árész helyét

⁴⁵ Uo., 121.

⁴⁶ Szilágyi, MH 98–100.

⁴⁷ Kerényi Károly: *Görög mitológia. I. Történetek az istenekről és emberiségről. II. Hérosztörténetek*. Fordította Kerényi Grácia. Bp., Gondolat Kiadó, 1977.

⁴⁸ Uo., 184.

Aphrodité mellett fekvő Hermész habozás nélkül rávágja: „Hát persze!” Egy másik jelenet egészen mai asszociációt keltett bennem. Héphaisztosz szerelmével üldözi a szűz Athéné, aki menekül előle. Amikor az üldöző utolérné őt, az istennő eltaszítja magától támadóját, akinek csupán vágyának „harmata” fröccsent a testére, amit Athéné a kezében lévő gyapjuszövettel letöröl. Ezt olvasva Tolnai Ottó jutott eszembe, aki a *Szeméremékszerek* egyik jelenetében az efféle szövetdarabot „gyapjúrongyikának” nevezi. Ha az ember Kerényi mitológiáját olvassa, sok minden más könyvet is vele olvas.

Kerényi hősein az isteni eredet fénye ragyog, de halandóságuk árnya is rájuk vetül. Történetüket olvasva a mesék jutnak eszünkbe, amelyeknek hősei szembefordulnak létük korlátaival, s kalandjaik boldog véget érnek a menyegzővel. A mesemondó „cáfoló-művész”, mondja Kerényi, egy „anti-tragédia” szerzője. A hőszok történetei ezzel szemben inkább a komor izlandi

ságakra emlékeztetnek. Mint az argonauták históriája, Héraklész tizenkét munkájának az elbeszélése Nesszosz égető vérével a végén. Meleagrosz esetéről, akit hiába ébresztgetett az anyja, az apja, a testvére, hogy nagy a baj, menjen harcolni a rájuk támadó ellenséggel, ám ő csak akkor fogott fegyvert, amikor szép felesége sírva kérte, hogy mentse meg őt a gyaláztatól és városát a pusztulástól – a magyar olvasónak Kerekes Izsák juthat eszébe.

Tanulmányom végéhez érve Oidipusz történetének befejezését idézem, azt a jelenetet, amikor az Alvilágba vezető lépcsőknél a hős kéri őt kísérő lányait, hogy öltöztessék halotti ruhába, ahogy illik, és énekeljenek siratót. Ekkor borzadva meghallják az isteni szótatot a ligetben: „Halljad, halljad, Oidipus! Miért váratsz bennünket?” Aztán a lányok már nem látták az apjukat. Eltakarták arcukat. Oidipusz eltűnt.⁴⁹

Kerényi Károly pécsi emlékét szolgálta az Irodalomtörténet Tanszék által alapított és működtetett Kerényi Károly Szakkollégium, amely előadásokkal és egyéb programokkal tisztelgett a Tetteye-dűlő egykori lakójának hagyatéka, gazdag életműve előtt. A tudós egykori egyetemi előadásainak programját felkutatta, s ezzel munkámat nagymértékben megkönnyítette Weiss János és Csibi-Fekete Ágnes. Ez utóbbinak a munkáját idézem.⁵⁰

⁴⁹ Uo., 253.

⁵⁰ „Kerényi általában három típusú kurzust hirdetett meg minden szemeszterben: egy általános előadást (Bevezetés az ókortudományba, Római irodalomtörténet, A görög szellem története, Görög vallás, Római vallás), egy auktorral vagy egy problémakörrel foglalkozó szemináriumot (Horatius, Homeros, Platon Symposium, Vergilius Aeneis VI., Hesiodos, a görög filozófia és művészet kezdetei), végül egy szövegolvasó szemináriumot (Antik szövegpszemelvények magyarázata, Görög filozófiai szövegek olvasása, Válogatott római szövegek) és/vagy egy ókortudományi gyakorlatot.” Csibi-Fekete, i. m., 65. (A kurzusok címét nem kurziváltam.) A Pécsi Tudományegyetem Levéltárában megtalálhatók Kerényi bölcsészkarinak működésének hivatalos dokumentumai: 1373–1935/36. 24. 213/1936. IV. – 2013 – 1938/39.; 1854/39. Ezúton köszönöm meg Gutai Csilla levéltárosnak a kutatásomhoz nyújtott segítségét.

**A MAGYAR KIRÁLYI ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM
REKTORI HIVATALA**

Iktatószám: 1934
1933/34

A beadvány beérkezése:

A megkereső hatóság: Önk.

As ügydarab száma: 20145/1934. IV. főszt.
helte: 1934. IV. 20.
beérkezése: 1934. IV. 28.

Tárgy:
Dr. Kerényi Károly
egyetemi magántanárként
egyetemi ny. rk. tanárként
történt kinevezése fl. bírálat
1. Klasszika-filológiai
tanterv. listájára.

(db. melléklet.)

Határidő:

Egyattal elintézett szám:

Előirat száma:

Utóirat száma: 196/1934-35

Vonathozó szám:

Másolta:

Egyeztetve: B. M. B.

Küldetve: 1934. IX. 14. Postai

Ü.B. R.B. JEGYZET:
Bevezetés
1934. évi szeptember 14-én
tartott tanácskozásán
Indoklásul megvit.

Pis. 1934. évi szeptember 14. sz.
Dr. Kerényi Károly
egyetemi tanárként
kinevezése

Exp.: I. a. kiadó Dr. Kerényi Károly
ny. rk. tanárként 11. d. el.
II. a. kiadó Dr. Thiering Károly
prof. mag. / Budapest
III. a. kiadó Dr. Thiering Károly
prof. mag. / Budapest
IV. a. kiadó Dr. Thiering Károly
prof. mag. / Budapest
1934. IX. 14.

Kiadás előtt:	Kiadás után:	Levélár:

Kerényi Károly egyetemi nyilvános rendkívüli tanárrá történt kinevezésének dokumentumai

Az akta mellett elfekvő leirat szerint a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter ur/dr. Kerényi Károly egyetemi magántanár, budapesti középiskolai tanárképzőintézeti rendes tanárt egyetemünk bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karán ürességekben levő klasszika-filológiai tanaszékre egyetemi ny.rk. tanárrá kinevezni méltóztatott.

A leirat birtokában

Kiadandó: Nagyságos Dr. Kerényi Károly egyetemi ny.rk. tanár urnak,

Budapest
II. Margit körút 56.

Nagyságos Professor Ur!

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter ur f.évi július hó 23. án kelt 20.145/1934.IV. számú leiratával arról értesíti egyetemünk Tanácsát, hogy előterjesztésére a Kormányzó Ur Ó Főméltósága Budapesten, 1934. évi július hó 18.-napján kelt magas elhatározásával Nagyságodat egyetemünk bölcsészeti, nyelv- és történettudományi karán ürességekben levő klasszika-filológiai tanaszékre egyetemi nyilvános rendkívüli tanárrá kinevezni méltóztatott.

Midőn erről a kinevezési okmány csatolása mellett örvendetes tudomásvétel végett van szerencsém Nagyságodat értesíteni, megkapom az alkalmat, hogy a magas helyről jött ^{hírvérem} kitüntetésre felelt érzett ószinte öröömnek egyetemünk Tanácsa nevében is kifejezést adjak a Nagyságodnak további tudományos működéséhez sok sikert kívánjak.

Egyben tisztelettel értesítem Nagyságodat, hogy illetményeinek utalványozása iránt a hivatali eskü letétele után lesz

módozban intézkedni.

Pécs, 1934. évi július hó 28.

Kiváló tisztelettel:

S. W. Kerényi
Prorator.
S. W. Kerényi
Irodatiszt.

Rectori rendeletre

II.

kiadandó: Nagyságos Dr. Kerényi Károly
egyetemi ny.rk. tanár urnak,

Budapest
Margit körút 56.

Nagyságos Professor Ur!

Tisztelettel kérem Nagyságodat, hogy
esküdtétel céljából I. évi szeptember hó
19.-én d.u. 1/2 1 órkor a rectori hivatal-
ban megjelenni sziveskedjék.

Pécs, 1934. évi szeptember hó 13.

Kiváló tisztelettel:

III.

kiadandó: 1., Máltóságos Dr. Bozók Gyula jog- és állam-
tudományi Dekán urnak,

2., Máltóságos Dr. Rhorer László orvostudo-
mányi Dekán urnak,

3., Máltóságos Dr. Prinz Gyula bölcsész-
nyelv- és történettudományi Dekán urnak

1-3.,

Pécs.

Máltóságos Dekán Ur!

Az egyetemünk bölcsész-
történettudományi karán ~~megüresedett~~ ^{szabványosított} klassz-
szika-filológiai tanszékre kinevezett dr.
Kerényi Károly egyetemi ny.rk. tanártól
hivatali eskü ^{titellere} ~~szabványosított~~ idejét I. évi
szeptember hó 19.-én d.u. 1/2 1 órára
tűztem ki.

Erről Máltóságodat ^{arról a köről} ~~arról a köről~~

^{szabványosított} ~~szabványosított~~ ^{szabványosított} ~~szabványosított~~

^{szabványosított} ~~szabványosított~~ ^{szabványosított} ~~szabványosított~~

^{szabványosított} ~~szabványosított~~ ^{szabványosított} ~~szabványosított~~

^{szabványosított} ~~szabványosított~~ ^{szabványosított} ~~szabványosított~~

^{szabványosított} ~~szabványosított~~ ^{szabványosított} ~~szabványosított~~

^{szabványosított} ~~szabványosított~~ ^{szabványosított} ~~szabványosított~~

^{szabványosított} ~~szabványosított~~ ^{szabványosított} ~~szabványosított~~

^{szabványosított} ~~szabványosított~~ ^{szabványosított} ~~szabványosított~~

^{szabványosított} ~~szabványosított~~ ^{szabványosított} ~~szabványosított~~

^{szabványosított} ~~szabványosított~~ ^{szabványosított} ~~szabványosított~~

^{szabványosított} ~~szabványosított~~ ^{szabványosított} ~~szabványosított~~

^{szabványosított} ~~szabványosított~~ ^{szabványosított} ~~szabványosított~~

^{szabványosított} ~~szabványosított~~ ^{szabványosított} ~~szabványosított~~

I. titellere a prorr. prob.
675-óra

Prorator

S. W. Kerényi
Prorator.

S. W. Kerényi
Irodatiszt.

Dr. Kerényi Károly ny.r. tanárnak a részére 1938. nyarán engedélyezett 900 pengő utisegély felhasználására ~~val~~ tett külföldi tanulmányutjáról szóló jelentését nevezett professzor kérésére és az elnöklő rektor javaslatára az egyetemi tanács az 1939. évi június hó 24-én tartott X. rendes tanácsülés napirendjéről levette s annak tárgyalását az 1939-40. tanévi I. rendes tanácsülésére halasztotta.

Pécs 1939. július 12.

M. M. M.
egyet. tanács-
tanácsjegyző

Dr. Kerényi Károly egyetemi ny.r. ^{nak} tanár utisegéllyel tett külföldi tanulmányutjáról szóló beszámoló jelentése rektori előterjesztés alapján

Tárgyaltatott a Senatusnak
1939. évi ~~september~~ hó 27-én
tartott I. rendes ülésében

Határozat: Lásd az akta mellett
elfekvő tanácsulási jegyzőkönyvi kivonatot
/36.jkvi pont/.

Tanácshatározat végrehajtásában

kiadandó;

Leíró!

Az 1939-40. tanévi I. rendes
tanácsulási jkv. 36. pontjáról 2
jkvi kivonat készítenendő!

I.

A tekintetes bölcsészeti-, nyelv- és
történettudományi karnak, Pécs

Dr. Kerényi Károly ny.r.
tanár külföldi tanulmányut-
járól szóló beszámolója.

Melléklet: Ø

A m.kir.vallás- és közoktatásügyi
miniszter ur ^{ez} 1938. évi június hó 22-én
kelt és a tekintetes karral 1938. ju-
nius 23-án 1854/1937-38.r.sz.alatt kö-
zölt 23.137/1938.IV. számú leiratával

dr. Kerényi Károly egyetemi ny.r.tanár
~~ak~~ Frankfurtban, Halleben és Koppenhá-

Kerényi Károly a pécsi egyetem által támogatott tanulmányútjának dokumentumai

gában tartandó előadásaiival, valamint
svédországi kutató utjával kapcsolatos
költségeinek fedezésére az egyetemi ren-
des javadalomból 900 pengő utisegélyt
engedélyezett.

Nevezett professzor urnak ezen
külföldi tanulmányutjáról szóló, rektor
elődökhöz közvetlenül beterjesztett beszá-
moló jelentését az egyetemi tanács elő-
terjesztésem alapján 1939. évi szeptember
hó 27-én tartott I. rendes ülésében tárgyal-
ta és azt tudomásul vette.

Erről a tek. kert tudomásulvétel- és
az érdekelt professzorral való közlés végett
tisztelettel értesítem.

Pécs, 1939. évi október hó 24.

II.

a vkm-hez:

Tárgy, mint az I. alatti.

Hiv.szám: 23.137/1938.IV.

Meilleklet: 2 db.

Nm. Miniszter Ur!

Dr. Kerényi Károly egyetemi ny.r.
tanárnak a Nagyméltóságod által 23.137/
1938. IV. rendelettel részéről engedélye-
zett utisegély felhasználásával tett kül-
földi tanulmányutjáról szóló beszámoló
jelentését egyetemünk tanácsának 1939. évi
szeptember hó 27-én tartott 1939-40. tan-
évi I. rendes üléséről felvett jegyző-
könyv 36. pontjáról készült kivonat kap-
csán Nagyméltóságodhoz tisztelettel fel-
terjesztem.

Pécs, 1939. évi október hó 24.

rektor.

egyetemi tanácsos,
tanácsjegyző.

Exp.: Belsőszékhely. karnak,

1939. X. 27.

felterjesztendő

Leíró!

1. On 1939-40. Tanévi I. rendes
Tanácsülésén j. h. 36. pontja-
ról 2. füzet kivonat készült
Tudós.
2. Kerényi Károlyról j. h. 36.
pontjának kivonat készült
Tudós.

L. Nagyméltóság, a tanácsjegyző
j. h. 36. pontjának kivonatát
m. j. h. 36. pontjának kivonatát

Exp.: Vkm. - nek

2 db - tel

1939. X. 27.

I. beadvány.

Magnifice Rector !

Méltóságos Uram !

Tanácsunknak az utazási segélyekről hozott rendeletéhez hiven tisztelettel a következőket jelentem:

A NM. VKM. uralomtól engedélyezett uti segéllyel 1938 jun. végétől augusztus elejéig Németországban és a skandináv államokban voltam. Junius végén a majnai Frankfurtban a Deutsche Gesellschaft für Kulturmorphologie megalakulása alkalmából, augusztus elején pedig Koppenhágában a Nemzetközi Ethonológiai Kongresszuson az ünnep lényegéről tartottam előadást. Ez az előadás megjelent a "Paideuma" c. folyóirat 1938.-iki 2. füzetében.

A közbeeső időt arra fordítottam, hogy a Norköping környékén és Bohuslän tartományban ~~számos~~ nagy számmal található sziklarajzok területét részben gyalog bejárjam, s ezeket a fontos kulturális és vallástörténeti emlékeket eredeti alakjukban és környezetükben tanulmányozzam. Ez az őkortudomány művelője számára azért vált fontossá, mert az északitáliai Val Camonicában ősitáliai eredetű hasonló sziklarajzok kerültek elő az utóbbi években, s már ezeknek a felkutatásában is részt vettem.

Ugyanekkor megtekintettem a skandináv államok egyébként nehezen hozzáférhető antik gyűjteményeit is.

Fogadja Méltóságod igaz tiszteletem őszinte kifejezését.

Pécs 1939. VI. 1.

Kerényi Károly
egyetemi ny. r. tanár

A „KIS ELHAGYATOTT FÉSZEK” VENDÉGEI

Weöres Sándor látogatói Csöngén

Fontos-e, hogy egy költő, író milyen barátokat, alkotókat látott vendégül diákként, egyetemi éveit során, pályájának első felében? A válasz attól is függ, hogy mi előzte meg, mi követte a találkozásokat. Maradtak-e emlékei, művészeti nyomai a közösen eltöltött napoknak? Az sem lényegtelen, hogy melyik korszak szereplőire gondolunk. Már gyakoriságuk miatt is más jelentőségük volt a baráti látogatásoknak a XVIII. vagy a XIX. században, illetve az 1930-as években. Hány pályatársával találkozott (és mennyivel nem) például Kölcsy, Ungvárméti Tóth László, Berzsenyi? Miként változott ez Vörösmarty, Arany idejére vagy a kávéházak virágkorára? Érdemes figyelembe venni, hogy hol, milyen körülmények között élt a vendéglátó és a meghívott. Volt-e akár intézményes, akár nemzedéki szerepük a korszak irodalmában? Viszonozták-e a látogatást?

Weöres Sándor Hanauer Zoltán kérésére írta össze, hogy kik keresték föl falujában, a vasút elkerülte Csöngén.¹ A keltezés nélküli listán tizenhat ismert és kevésbé ismert személy szerepel. Költő, író, műfordító, zeneszerző, előadóművész, festő, sőt egy régész és egy pedagógus is van közöttük. Nemzedéktárs, atyai barát, Mesternek nevezett példakép. Volt, akivel mindössze néhányszor találkozott, másokkal több évtizedes barátság, munka kapcsolta össze. Érkezésüket többnyire levélváltás, várakozás előzte meg. Több esetben köszönetük is fönmaradt. Az üzenetváltások fontos benyomásokat őriznek a faluról, a barátságról, a költő szüleiéről és környezetéről. A látogatók javáról könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre. Általában bőséges adataink vannak arról, hogy milyen kapcsolatban álltak Weöressel. Mellettük főltnnek olyan személyek, akik nem, legföljebb érintőlegesen szerepeltek eddig a költő pályaképeinek vázlataiban.

Pável Ágostont szombathelyi, Illés Árpádot győri diákként ismerte meg Weöres Sándor. Berda Józseffel Pesten barátkozott össze. Pálffy (később Pálfi) Istvánt alighanem Karácsony Sándornak és lapjának, *Az Erőnek* köszönhetette. Korein Andorral, Takáts Gyulával, Takács Jenővel, Tatay Sándorral, Várkonyi Nándorral Pécsen találkozott. Ott került kapcsolatba azokkal a barátokkal, támogatókkal, művésztársakkal is, akik nem jutottak el falujába. Ilyen volt például Lovász Pál, Solymos Ida, Gergely Márta, Barátos Endre, Zsikó Gyula, Fischer Béla, Fülep Lajos, Martyn Ferenc és Székely György.

Az 1930-as években nagyjából 1100 lakosú Csönge ellentmondásosan tűnt föl Weöres verseiben, leveleiben, korabeli és visszatekintő vallomásaiban. Kemenesalja nyelvét, az ott szerzett élményeket írásainak bázisaként említette. Predesztinált falusi költőnek tartotta magát; a másutt összegyűjtött benyomások kidolgozásához elszigetelt nyugalomra volt szüksége. Környezetét azonban gyakran a társtalansággal, az unalommal, a végtelen elmaradottsággal azonosította. Vendégeitől azt remélte, hogy kimozdítják tompult álla-

¹ Hanauer Zoltán, aki Weöres Sándor rokona volt, úgy emlékezett vissza, hogy a költő piliscsabai látogatásakor írta össze a vendégeket. A neki dedikált kötetek és a találkozásról készült fényképek alapján erre 1980. VIII. 24-én került sor. A nevek melletti megjegyzések alighanem Károlyi Amytól származnak. Magántulajdon.

potából. Leveleiben részletesen írt a „kis elhagyatott fészek” megközelítési lehetőségeiről; esetenként várható programjaikról is. Ezek – a lehetőségeket ismerve – nem voltak túlságosan változatosak, mégis emlékezetesek maradtak. A hozzá látogatók beszámolóiban megelevenedtek a Lánka-parti horgászatok, a fürdések a Rábában, a kirándulások, a beszélgetések, nem utolsósorban az italozások. Weöres diákkorától kezdve a szülői háztól kőhajításnyira lévő cselédházban kapott lakrészt. Kosztolányinak így jellemezte környezetét: „Most újra ott vagyok lakásunktól különálló szobámban, a domb tetején, ahonnan látni nappal a stájer hegyeket, éjjel pedig a Rába-gát fényeit. Itt szoktam írni és aludni.”² A hozzá érkezők többsége ebben vagy a mellette lévő vendégszobában szállt meg.

A rövid idejű csöngői találkozásokra akár legyintheznék is. Ugyan mi történhetett volna néhány nap, esetleg hét alatt? Nyilván nem szabad aránytévesztő módon értékelni a látogatásokat, de az eredmények önmagukért beszélnek. Egy születésnap méltatásban szereplő visszaemlékezésen, egy adatokban gazdag memoár részletén, egy felesége által írt szép esszén és sok feljegyzésén kívül egy regény, több vers és két festmény is elvászathatatlan Csöngétől. A véletlen úgy hozta, hogy még Weöres Sándor és Károlyi Amy megismerkedéséhez is kapcsolódik. Részletesebben a találkozások bemutatása során lesz róluk szó.

A listán szereplő nevek egy részét Weöres Sándor magyarázta, némelyikük mellett idegen kéztől származó megjegyzés olvasható. Utóbbiakat szögletes zárójelbe tettem. A kapcsolati hálót árnyaló adattárat a látogatásokkal összefüggő – részben kiadatlan – levelek részleteivel, versekkel, dedikációkkal, visszaemlékezésekkel egészítettem ki. A terjedelmi korlátok miatt elsősorban a csöngői vonatkozásokat hangsúlyoztam. A nyilvánvalóan hibás évszámokat pontosítottam. Igyekeztem csökkenteni az átfedéseket, ismétlődéseket; néhány azonban szükségszerűen így is előfordul.

Az üzenetek egy része megsemmisült a költözések, a háborús beszállásolások miatt. Másik felük bizonyára lappang, illetve feldolgozásra vár. Egy leendő kritikai életrajzban megkerülhetetlen a kapcsolatok további árnyalása, a hagyatékok alaposabb tanulmányozása. Mindez remélhetően az egyes életművek jobb megismerését szolgálja.

Weöres Sándornál járt művészvendégek:

Kodály Zoltán zeneszerző [(1935-36-37)]

Takács Jenő – // –

Illés Árpád festő [(39-40)]

Várkonyi Nándor filozófus [(43-44)]

Pável Ágoston író, nyelvtudós [(38-41)]

Jékely Zoltán költő

Berda József – // –

Takáts Gyula – // –

Tatay Sándor író [„Eszter és a fajdkakas” című művében írta meg csöngői élményeit.]

Berczeli Anzelm Károly író, költő

Pálfi István költő (Székesfehérvár)

Wéber Gyula régész (Celldömölk)

Karl Baltz hegedűművész (Ausztria) [– Felesége csöngői nő volt Molnár Ilona]

Arnaldo Tapia Caballero zongoraművész (Chile)

Korein Andor pedagógus (Pécs)

Károlyi Amy költő

² Weöres Sándor Kosztolányi Dezsőnek; Csöngő, 1932. dec. 20. In: Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek*, szerkesztette Bata Imre és Nemeskéri Erika, Pesti Szalon – Marfa Mediterrán, 1998, I, 166. A továbbiakban: WSLév.

Kodály Zoltán (1882–1967) a zeneszerzők közül elsőként fedezte fel Weöres líráját. Kapcsolatuk az *Öregek* megzenésítésével kezdődött, és évtizedeken keresztül folytatódott. Weöres Sándor nem lehetett jelen a bemutatón, de mégis részesült az élményben. Írt is erről a zeneszerzőnek: „A kecskeméti előadást rádióan hallgattam Karl Balzal együtt, ki osztrák zenei doktor, elég jónevű Bach-muzsikusz és a bécsi rádióban szokott szerepelni; most Csöngén nyaral, felesége magyar és itt vannak birtokai.”³ (Karl Baltzról, aki így írta a nevét, később részletesebben is szó lesz.)

Azt, hogy a visszaemlékezések, interjúk adatait érdemes kritikával kezelni, Weöresnek Kodállal kapcsolatos beszélgetése és múltidézése is jól példázza. Moldován Domokosnak azt említette például, hogy Kodályt 15 éves korában ismerte meg személyesen, az általa megzenésített *Öregeket* pedig Szombathelyen hallotta először.⁴ A kecskeméti bemutató idején Weöres nem réaliskolás volt, hanem pécsi egyetemista. A szombathelyi előadás időpontjáról egyelőre nem találtam adatot. *Kodály Zoltánra emlékezve* című írása ezzel a bekezdéssel kezdődik: „Kodály Zoltán mesterrel tizenhat éves koromban találkoztam először. Egy ifjúkori versemre, az *Öregek*-re, hatalmas polyphon kórust épített. Zsenge írásom nagyon tökéletlen volt, s a mester formálta meg végleges alakját, nem csak zeneileg, hanem költészetileg is: csodálatos ízlése és jártassága volt az irodalomban éppúgy, mint a zenében és a népművészetben.”⁵ A versben Kodály a „*verandán*” szó kicserélését javasolta „*tornácon*”-ra, és kórusművében elhagyta az utolsó 16 sort. Az *Öregek* 1928 őszén *Az Erőben*, 1929. május 19-én a *Pesti Hírlap Vasárnapjában* és a *Hideg van* című kötetben jelent meg változatlanul. A megzenésítést követően *A hallgatás tornyában* és azóta a Kodály javasolta formában olvasható.

Csőngei találkozásukat a költő leveleinek és későbbi visszaemlékezésének segítségével idézem föl. A listán szereplő három évszám közül csupán az első hiteles. Kodály egy alkalommal, 1935-ben járt a költő falujában. Weöres 1935. május 26-án azt írta Pestre, hogy szüleivel együtt nagyon örül a Mester közelgő látogatásának.⁶ Számított arra, hogy vendége népdalokat szeretne gyűjteni. Megígérte: kocsival várják a celldömölki állomáson, és a helyi tanítókkal előkészíti a csöngei adatközlőket. Néhány nap múlva Pável Ágostonnak már a szép eredményekről számolt be.⁷ Leveléből kiderül, hogy a zeneszerző érkezésére június 5. előtt került sor. Évtizedekkel később Moldován Domokosnak így mesélt erről a másfél napról: „hívásomra Kodály mester eljött abba a faluba – Csöngére –, ahol a szüleim laktak, és ahol a vakációkat én is töltöttem. Ott elég bőséges szöveg- és dallamanyag élt a nép száján, és részben talán él még ma is. Erről Kodály mestert levélben értesítettem, és ő eljött Csöngére, meghallgatta az akkor még élő öregembereket, öregasszonyokat, az ő fejükben és szájukban élő dallam- és szövegkincset. Magnó vagy fonográf nem volt vele. Jegyzetett, kottázott, de bőséges anyagot tudott Csöngén összegyűjteni.”⁸ A falu kocsmájában harmincan-egyvenen várták a messziről érkező vendéget, de nemigen tudták, hogy mire kíváncsi. Egy anya például a kislányával az „*Éjjel az omnibusz tetején*”-t énekeltette el. Ezt Kodály fanyar képpel ugyan, de türelmesen hallgatta. A látogatás után néhány héttel Weöres régi kemenesaljai népdalokat küldött neki. Norvégiai útját követően többek között egy „*regülő-ének*” csöngei változatát postázta. A zeneszerzővel megosztotta költői, drámaírói terveit, prozódiai ötleteit. Költőtársai közül többet is figyelmébe ajánlott. A Weöres-

³ Weöres Sándor Kodály Zoltánnak; 1934. július 29-én; WSLev. II. 9–10.

⁴ *Kodály Zoltánról*; Moldován Domokos magnetofonbeszélgetése Weöres Sándor és Károlyi Amy költőkkel. In: *Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*, s. a. r. Domokos Mátyás; Szépirodalmi, 1993, 189. A továbbiakban: *Egyedül mindenkivel*.

⁵ Weöres Sándor: Kodály Zoltánra emlékezve, *Egyedül mindenkivel*, 337.

⁶ Weöres Sándor Kodály Zoltánnak; Csönge, 1935. máj. 26. WSLev. II. 11.

⁷ Weöres Sándor Pável Ágostonnak; Csönge, 1935. VI. 5. WSLev. I. 86.

⁸ *Egyedül mindenkivel*, 189.

versekkel kapcsolatban Kodály rendszeresen javasolt kisebb-nagyobb hangrendi, szórendi átalakításokat. A kérések és a születő módosítások sokat elárulnak a zeneszerző és a költő szándékáról, felfogásáról. A fennmaradt levelekre és a visszaemlékezésekre hivatkozva az *Öregek* mellett a *Norvég leányok* és az *Anyámnak* esetét említem.

Weöres többféle módon is hálával emlékezett a Mesterre. 1952-ben négyszakaszos verssel köszöntötte születésnapján. Az ő tiszteletére írta az 1954-es datálású *Géniusok* második darabját (*A nyájas*). Ha összevetjük Weöresnek Trencsényi-Waldapfel Imréhez levélben küldött – gyermekverseivel kapcsolatos – hitvallását⁹ a dicsőítő ének képeivel, saját ars poeticájaként is olvashatjuk. A vers bevezető és záró sorait idézem:

Örvendj Pannonia, szökkenj virágba:
ezentúl én vagyok a te mosolygó lelked,
én állok kicsinyeid ágya mellett,
lépteiket az én dalom fogadja... [...]
Örvendj, szökj virágba
a kóbor széltől elragadtalak,
hogy tiszta szálból szőjjem a jövődet.
Sorsod vagyok, és sorsod az enyém.

Batári Gyula kérésére számos olvasmányélmét, forrását írta össze. Áttekintésben szerepel a következő mondat: „Robert Lach gyűjtéseit (»Gesänge russischer Kriegsgefangenen«: főként kaukázusi, volgai, uráli anyag, melyre Kodály Zoltán figyelmeztetett) igyekeztem híven fordítani tartalmilag és formailag.”¹⁰ Neki mondott köszönetet, amikor földízte, hogy Kodály presztízse segítette számos versének megzenésítését. A zeneszerző is megbecsüléssel szólt a költőről, akivel annyi közös munkában vett részt. Olyan alkotónak tartotta, akinek a versei nem szakadtak el a magyar ritmustól, muzsikától.

Takács Jenő (1902–2005) zongoraművészt és zeneszerzőt 1942-ben ismerte meg Weöres Sándor. A baranyai megyeszékhely megpezsdlülő szellemi életével kapcsolatban írt róla Takács Gyulának: „Szaporodnak Pécsen a rendes emberek, mostanában érkezett Takács Jenő zeneszerző a városi zeneiskola igazgatójául, már egész magyar Weimar van itt. Gyere okvetlenül.”¹¹ Ez idő tájt költözött haza Párizsból Martyn Ferenc képzőművész. Ekkoriban nevezték ki a Pécsi Nemzeti Színház igazgatójává Székely Györgyöt. Mindketten a költő baráti társaságához tartoztak. Takács Jenő Weöres révén ismerkedett meg második feleségével, Pasteiner Évával, aki nem sokkal korábban vált el Jékely Zoltántól.

Takács Jenő első csöngei látogatásának pontos idejét többek között egy dedikálásból ismerjük. *A kő és az embert* ekképp ajánlotta neki barátja: „Jenőnek, szerető öccse Sanyi. Csönge, 1943. júl. 5.” Weöres egyik versesfüzetében, amelyben vázlatok, rajzok, ritmikai kísérletek sorakoznak, Takács Jenő autográf levélfogalmazványa is fennmaradt:

„Csönge 1943 VII. 5.
Kedves Gyula,
Csöngei napjainkban születtek ezek a felcserélt szerepű dalok Sanyi a zeneszerző,
én mint költő. Az ugandai dalért Sanyi felelős. De azért szép ugy-e?
Annának tisztelettel mellékelünk egy emlékkönyvi lapot.
Tisztelettel üdvözlök Takács Jenőt.

⁹ Weöres Sándor Trencsényi Waldapfel Imrének; Csönge, 1941. II. 11. WSLev. II. 417–418. Weöres ebben a levélben gyermekverseinek céljairól beszélt.

¹⁰ Weöres Sándor: Vallomás olvasmányaimról, *Egyedül mindenkivel*, 248.

¹¹ Weöres Sándor Takács Gyulának; Pécs, 1942. nov. 10. WSLev. II. 136.

Ugandai szerelmi dal

Kagyló-szinű éj,
hasítatlan héju gyümölcs,
vijanzi-janzi-janzi!
Kedvesem, sógornőd hajának illata édes,
mint a szárított bivalytrágya.
<kedvesem> De a te hajad illata erős,
mint a friss oroszlántrágya,
vijanzi-janzi-janzi!
Nincs nálam szebb legény, <se derekabb,>
ki válogat<hat>na, ha én nem?
Sógornődet ne küldd el hozzám.
<víj> Ma részeg vagyok, légy rám büszke,
vijanzi-janzi-janzi!
Házad előtt üvöltök
s ha tünődész, mi ez a harangozás:
ajtód cölöpjét hímveszőmmel kopogtatom.
Hasítatlan héju gyümölcs, én kedvesem,
vijanzi-janzi-janzi!
Sógornőd nem kell. (S. TH Walker gyűjtése.) [...]

liku kuku kuti liti
malilu makuku makuti maliti
maliluvo makukuvo makutivo maliti [...]"¹²

A zeneszerző második látogatására Weöres hazaköltözése után került sor. Időpontját egy Csorba Győzőnek küldött levélből tudjuk, amelynek bizonyító bekezdése így szól: „Itt járt nálunk Takács Jenő; gombát és körtét szedtünk, fűrödtünk és ő zongorázott, én pedig örültem, hogy végre valami rendes hangot hallhatok.”¹³ A csöngői találkozásokról néhány fénykép is rendelkezésünkre áll Takács Jenő hagyatékából.

A *holdbeli csónakos* megzenésítésére Maros Rudolf és Veress Sándor is felkérést kapott. A darab sorsának alakulását többek között az Illés Árpádhoz írt Weöres-levelek segítségével követhetjük nyomon. Egy időben úgy volt, hogy ő tervezi a díszleteket. Később a választás Fábri Zoltánra, végül Martyn Ferencre esett. A darabot Székely György állította volna színpadra, de a bemutatót a közeledő front megghiúsította. Alig ért véget a világháború, a Pécsi Nemzeti Színházban hangversenyt rendeztek a 8. honvéd gyalogezred és a Zenekedvelők egyesített zenekarával. A sikeres rendezvényről többek között ez jelent meg a helyi sajtóban: „Érdekessége volt az estnek Szathmáry Endre »Ana« c. operájának 3 részlete és Takács »Holdbéli csónakos« c. 14 apró, színes tételből álló szvitjének a bemutatója, melyet Weöres Sándor bábjátékához komponált a budapesti Nemzeti Színház részére. Külön hálaival tartozunk Székely Györgynek, a pécsi Nemzeti Színház igazgatójának a magasnívójú hangverseny rendezéséért.”¹⁴ Weöres megértő türelemmel várta színművének premierjét. A *Szivárványban* így nyilatkozott róla: „Szeretném, ha előadná A

¹² A levélvázlat Takács Jenő kézírása, a versfordítás és a ritmusjáték Weöres-autográf. Magántulajdon (Lásd: Lőcsei Péter, Vázlatok, versek, szövegváltozatok Weöres Sándor csöngői füzetében, *ItK*, 2021/6, 845–875.; Lőcsei Péter: Weöres Sándor „falra mászott” fogkeféi, elhagyott írásai, szövegváltozatai, *Jelenkor*, 2022/6, 683–698.)

¹³ Weöres Sándor Csorba Győzőnek; Csöngő 1944. aug. 6. WSLev. II. 397.

¹⁴ *Új Dunántúl*, 1945. ápr. 17., 2.

holdbeli csónakos című mesejátékomat, amely műfajilag Kodály Hány János-ához áll legközelebb. Muzsikát Takács Jenő írt hozzá. Az előadásával, gondolom, még kicsit várni kell, mert túlságosan sokba kerülne.”¹⁵

Habár a távolság és a vasfüggöny komoly akadályt jelentett, kapcsolatuk a Takács házaspár Amerikába távozása, illetve Ausztriába költözése után sem szakadt meg teljesen. Weöres Sándor egykori közös reményüket is említette 1964 őszén írt levelében: „»A holdbeli csónakos« jövőre talán megjelenik könyv-alakban; esetleg lehetséges, hogy aztán színpadon és filmként is meginduljon, bár ez további évek kérdése. Megvan-e még valamire a hozzája komponált színházi zenéd?”¹⁶ A színjátékot a *Hold és Sárkány* című kötetben 1967-ben adták ki. A színházi premier előzményét Takács Jenő így idézte föl: „Harmincöt év elmúltával Sík Ferenc főrendező azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy be akarja mutatni a művet. A zenekari szvit alapján rekonstruáltam a zenét, a szöveggönyv alapján néhány új részt is komponáltam.”¹⁷ A *holdbeli csónakos* pécsi bemutatóján Martyn Ferenc, Takács Jenő és Weöres Sándor együtt köszönte meg a közönség tapsát.

Illés Árpád (1908–1980) festőművészre, Győrben megismert barátjára halálával emlékezett Weöres Sándor. 1974-ben ezt írta róla: „Ő vezetett be a képzőművészetbe, és győri kollégái, Borsos Miklós, Endrédy György. Mindegyiktől sokat tanultam, de legtöbbet Illés Árpádtól: lassanként rányílt szemem korai festményeinek érzékeny szín-harmóniáira. [...] Sokat vitatkoztunk. Ezeknek a beszélgetéseknek néhány töredékét bevettem *A teljesség felé* című prózavázlatkönyvembe, amelyet rajzokkal ő illusztrált. Több verskötetem címlapja tőle való (*Elysium*, *Tűzkút*, *Merülő Saturnus*).”¹⁸

A méltatásból és emlékidézésből kimaradt, hogy amíg távol voltak egymástól, rendszeresen váltottak üzeneteket. Levelaikből sok mindent megtudunk a győri diák és a kezdő egyetemista képzőművészeti, zenei ismereteiről, művészi felfogásáról, irodalmi terveiről. Reménytelennek érzett állapotát, világfájdalmát, falusi magányát is megosztotta vele: „Hát, kérek szépen, itt ülök a tojásaimon Csöngén és nem törődöm se Istennel, se emberrel. Mogorva vagyok, mint a medve és álmos, mint a mormota és tetlen, mint a kő. [...] Tele vagyok rosszkedvvel, irtózom a mozgástól, az emberektől. Talán majd Köztetek kigyógyulok ebből egyszer.”¹⁹ Testi-lelki bajainak elpanaszolása mellett szóba kerültek közös terveik is. Ilyen volt *A holdbeli csónakos* díszlete, egy gyermekverseket tartalmazó kötet kiadása, a *Dalok Naconxypan-ból* és más Weöres-versek illusztrálása. Jó részük csupán vágy, vázlat maradt, de a velük kapcsolatos üzenetváltások így is tanulságosak.

Weöres 1943. szept. 20-án Pécsre, 1944 tavaszán pedig falujába hívta barátját. Részletes vasúti tájékoztatója minden bizonnyal első csöngői találkozásuk előtt született: „Győrben közel vagy hozzánk, ha van hozzá kedved és időd, látogass el ide. Vasútállomásunk Ostffyasszonyfa, a Budapest – Győr – Szombathely vonalon. Ez az állomás tőlünk nyolc kilométerre van, de nincs közelebbi, így el vagyunk rejtve a cudar világtól. – Érkezésedet 3-4 nappal előbb sürgönyözd meg, érkezésed napját és idejét, hogy az állomáson kocsival várhasssalak. Azért kell ennyivel előbb megsürgönyözni, mert a kézbesítés itt lassan megy. – Szüleim is, én is örömmel várunk.”²⁰ A vendéglátásra valamivel később, júniusban került sor. Ezt Weöres közvetlenül 31. születésnapja előtt köszöntte meg: „Jólesik, hogy látogattál Csöngén és sajnálom, hogy a háborús, ideges világban az itt-tartózkodásodat

¹⁵ *Szivárvány*, 1946, 16. Egyedül mindenkivel, 26.

¹⁶ Weöres Sándor Takács Jenőnek; Budapest, 1964. nov. 21. A levél fényképe megjelent: Radics Éva: *Takács Jenő élete és munkássága*, Szentgotthárd, é. n. [2003], 79.

¹⁷ Radics, 96.

¹⁸ Weöres Sándor: Illés Árpádról; *Kortárs*, 1974/2, 332.

¹⁹ Weöres Sándor Illés Árpádnak; Csöngé, 1935. febr. WSLev. I. 244.

²⁰ Weöres Sándor Illés Árpádnak; Csöngé, 1944. március, WSLev. I. 274–275.

nem tehettem kellemesebbé.”²¹ Bár ebben az üzenetben nem szerepel, egy másiktól egyértelmű, hogy Illés Árpád a csöngői napokban mutatta meg Károlyi Amy verseit. Weöres ezek hatására írta neki „Kedves Nyári sors!” megszólítású, dicséretet és tanácsokat is tartalmazó üzenetét.²²

Minden bizonnyal ekkor (vagy ennek emlékére) készült Illés Árpádnak az a festménye, amelyikről a költő epigrammát írt. Címébe bizonyosan téves évszám került:²³

W. S. Csöngén 1943-ban

Ez én vagyok. Alvó, egészen kicsi fej,
mellette bögre tej,
és nincsen égbolt.
Rég volt.

Illés Árpád a falu házait is megörökítette (*Fészerek, ólak Csöngén*). Mindkét reprodukció szerepel a *Weöres Sándor és Károlyi Amy élete képekben* című kötetben.

Várkonyi Nándor (1896–1975) művelődéstörténész, irodalomtörténész, szerkesztő, a pécsi egyetem könyvtárosa és magántanára Weöres Sándor barátja, támogatója volt. Halláskárosulása okán „beszélgetőcédulák” őrzik a találkozásukon elhangzottak egy részét. Hagyatékában fennmaradt a fiatal költő bemutatkozó jegyzete. Ebből rekonstruálható, hogy vendéglátója miket kérdezhetett tőle:

„Weöres Sándor vagyok, Berda üdvözlétét hozom. Okt. 1-én jön. Reggel 9.
»Nyugat« Babits, Kosztolányi, Füst, Gellért, Mollinár, Kassák
Csöngői, vasi vagyok, I. éves bölcsész,
reál, Szombathely, Győr, Sopron
történelem, földrajz
Már írtam. 9-kor az állomáson várom, onnan egyenest ide jövünk.”²⁴

Pécsi éveit alatt Weöres gyakori vendége volt Várkonyinak. Eszmecseréiknek fennmaradt cédulái értékes dokumentumok. Mintha hangfelvételek lennének a harmincas-negyvenes évekből a *Nyugatról*, a *Magyar Csillagról*, az egyes költők, írók megítéléséről, az induló *Sorsunkról*, költői tervekről, világnézeti kérdésekről. Az egyetemi szünetekben Weöres rendszeresen beszámolt otthoni állapotáról, legújabb írásairól vagy ihletének elapadásáról. Érzékletesen jellemezte faluját. „Csöngé ez az üres latyakfészek, nem nyújt semmi elmondani-valót. Olvad a hó és ha kimozdul az ember a házból, bokáig süpped a szürke, jegedes, omlatag masszába, ami az uccákat födi” – írta 1933 telén.²⁵ Atyai barátját több alkalommal hívta vendégségbe. 1938 nyarán így kérlete: „ha teheted, gyere le Csöngére a nyáron, zökkents kicsit emberibb hangulatba”.²⁶ 1939 tavaszától újabb érv is adódott a korábbiak mellé; hármásban (Pável Ágoston, Várkonyi és Weöres) egy dunántúli versan-

²¹ Weöres Sándor Illés Árpádnak; Csöngé, 1944. jún. 21. WSLev. I. 278.

²² Weöres Sándor Károlyi Amynak; Csöngé, 1944. jún. 11. In: Steinert Ágota: „Szép távolsággal itt vagy”. Károlyi Amy és Weöres Sándor alkotói kapcsolata, *Életünk*, 2013/4, 41.

²³ Weöres Sándor: *Versek Illés Árpád festményeiről* (Bolond Istók; W. S. Csöngén 1943-ban; Missa Luba; Ufó; Köviületek; Az ismeretlenből érkezett vendég ünneplő ruhában; Kompozíció vörös színekkel)

²⁴ Weöres Sándor autográf „beszélgetőcédulája”. Magántulajdon. Ezúton köszönöm Kende Katának a dokumentumok másolatait.

²⁵ Weöres Sándor Várkonyi Nándornak; Csöngé, 1933. dec. 28. WSLev. I. 481.

²⁶ Weöres Sándor Várkonyi Nándornak; Csöngé, 1938. jún. 2. WSLev. I. 494.

tológiát terveztek, és leveleikben számos kérdést igyekeztek tisztázni. Közülük a költők kiválasztását, az arányokat, a kimaradt szerzők pótlását, a bevezető tanulmányt említtem. A triumvirátus tagjai abban reménykedtek, hogy a függőben maradt pótlásokat, finomításokat Csöngén tisztázhatják. A *Pergő évek*ben Várkonyi részletesen földidézte az emlékezetes napokat. Nem hallgatta el azt sem, hogy a szerkesztés gondját pihenésre, hasznos szórakozásra cserélték. Pávella, Weöressel és Bárdossy Kálmánnal egy kisebb földvárát és más régészeti lelőhelyeket néztek meg. Programjukból nem maradt ki a kerékpározás, a fürdés és az irodalmi, történelmi, politikai témájú beszélgetés sem. Csak tervezett céljukig, az antológia összerendezéséig nem jutottak el.

Az emlékek felsorolását Várkonyi Weöresék családjának és környezetének jellemzésével folytatta: „Tetszett a régimódi udvarház, a Rába egykori árterének szélén állt, tágas gazdasági udvar elején. Akácfa alatt karám a lovaknak és teheneknek, földbe ástott, zsuptetős juhakol, veteményes. A meredek parton, fent melléképület, benne vendégszoba, messzevivő kilátással a folyó ligetes síkjára. Régi fajta bútorok mindenütt. Az új időket csak a házigazda motorkerékpárja jelképezte, azon száguldozott, peckes tartásban, mint kvietált huszárornagyhoz illik. Sanyi édesanyja művelt és szerény úrnő; különös: a művelt nők legtöbbször szerény, csendes és enyhe ironiára hajló. Minden érdekelte, s valahogyan akkor is beszélt, ha nem szólt; éreztem lényegét szuggesztív hatását. És úgy éreztem, Sanyi és édesanyja egymás szuggesztíójában, lelkileg állandóan egymás jelenlétében élnek. Fölsejlett bennem annak a kivételes-sajátos, termékeny reverenciának eredete, amelyet később anyavallásnak neveztem el Sanyinál.”²⁷

A csöngői összejövetel után leveleikben egy ideig még téma volt az antológia. Weöres 1939. aug. 9-én azt írta Pécsre, hogy késve ugyan, de postára adta náluk felejtett könyvét, Marék Antal tanulmányosorozatát. (Ez minden bizonnyal a *Mai dunántúli lírikusok* című kötet volt, amelyet Pável Ágoston adott ki, és amelyet felhasználtak munkájukhoz.) Az üzenet így folytatódott: „Kitartóan tanulgotok, amellel a dunántúli antológia leendő anyagát is rendezgetem. Néhány nagyon szép verset találtam olyanoktól is, kiknél igazán nem számítottam erre.”²⁸ Két héttel később ehhez még hozzátette: „Azt hiszem, könnyű lesz rendkívül szép versgyűjteményt összehoznunk.”²⁹

Pável Ágoston (1886–1946) középiskolai tanár, költő, műfordító, szerkesztő előbb Weöres Sándor szállásadója, később atyai jóbarátja, támogatója lett. Sokat tett a pályakezdő Weöres megismertetéséért. Folyóiratában, a *Vasi Szemlé*ben (*Dunántúli Szemle*) több ismertetést jelent meg könyveiről. A *Vak völgy ölen így zsolozsmázok* című Pável-kötetet Weöres három fórumon (*Nyugat*, *Magyar Ifjúság*, *Szivárvány*) ismertette.

Weöres győri diákként és egyetemi hallgatóként is visszajárt Szombathelyre, rendszeresen fölkereste Pável családját. Nagyon sajnálta, hogy a tőle kapott levelek szinte kivétel nélkül megsemmisültek. Az ő üzenetei szerencsére fennmaradtak. Nagy kár, hogy kiadásukban rengeteg jelöletlen kihagyás, szövegtévesztés, helyesírási hiba fordul elő.

Pávelt több alkalommal hívta falujába. 1935 nyarán – mintegy csalétekként – megemlítette neki, hogy Celldömölkön találkozott Csorba Tiborral, aki látogatóba készült Csöngére. Lenne-e kedve csatlakozni hozzá?³⁰ A Várkonyi Nándor kapcsán említett „triumvirátus” megbeszélése előtt és után hosszan leveleztek egymással. Weöres hol lelkesen számolt be a szaporodó anyagról, hol pedig szabadkozott késlekedése, betegsége, közelgő doktorálása miatt. Tervezett vállalkozásuk végül nem járt sikerrel; a dunántúli lírai antológiát nem tudták kiadni.

²⁷ Várkonyi Nándor: *Pergő évek*; Széphalom Könyvműhely, 2004, 384–385.

²⁸ Weöres Sándor Várkonyi Nándornak; Csöngé, 1939. aug. 9. WSLev. I. 515.

²⁹ Weöres Sándor Várkonyi Nándornak; Csöngé, 1939. aug. 22. WSLev. I. 516.

³⁰ Weöres Sándor Pável Ágostonnak; Csöngé, 1935. VI. 5. WSLev. I. 87.

A világháború utáni évben elhunyt Pável Ágostonról prózai írással és verssel megemlékezett.

Jékely Zoltán (1913–1982) nemzedéktársa, barátja volt Weöres Sándornak. 1935 tavaszán írt bemutatkozó levelében meghívta egy olyan biciklitúrára, amelyet Tatay Sándorral tervezett.³¹ Szeptember elején arról értesítette Takáts Gyulát, hogy a közeljövőben érkezik hozzá Jékely.³² A látogatásnak több nyomára is bukkantam. Weöres Sándornak Vas Istvánhoz szóló leveléből kiderül, hogy egyszerre ketten keresték föl: „Én csak ellábolok; közben meglátogatott Jékely Zoltán és Takáts Gyula, nagy tüzeket gyujtottunk a Rába patak mellett és pikáns kamaszvicceket mesélgettünk egymásnak.”³³ (Takáts emlékeit később idézem.) Bár Weöres itt nem említette, de ez idő tájt írt leveleiben rendszeresen szóba került nemzedékük szervezése, egymás kötetének ismertetése. A *Vonatozás* című Jékely-vers keltezése így szól: „Csöngéről jövet, 1935”.³⁴ Az ismétlésekre épülő 12 szakaszban közvetlenül nem szerepel sem a falu, sem a vendéglátó barát neve, de képei alighanem elválaszthatatlanok tőlük.

Az együtt töltött napokra Takáts Gyulának írt levelében így emlékezett Jékely: „Idestova fél éve annak, hogy békát dobáltunk a csöngői pataokban s mint álvadorzókhoz illik, törökbúzázt süttöttünk fűzfanyáron. Kis társaságunk mind nagyobb és különlegesebb lesz, ahogy az eseménytől távolodik az időben. Vajon hányadik numerájánál tart – barátunk, a gaulois-szájú archeológus; (Hozzon neki is ez az esztendő gazdag, váltott-nőjű éjszakákat és vidám özvegyasszonyokat, kiken gyakorolhatja hétpróbás tudományát.) S vajon hányadik versénél drága kis Sanyikánk, a legkisebb-legnagyobb fiatal költője ennek a kiaszott birodalomnak.” Ezután közös fórumukról, a *Válaszról*, Takáts tervezett folyóiratról és a Berzsenyi Társaság felolvasóüléséről érdeklődött. Végül lelki alkatukról ejtett szót: „úgy látom, te sem vagy még a magány embere. Közülünk Weöres Sanyi az leginkább, melynek ékes bizonyítékai azok a versei, melyekben nyilvánvalóan egy icipici élmény-magból terebélyesít csodálatos költeményfát (Az üres szoba pl.).”³⁵

Weöres a *Nyugatban* ismertette az *Éjszakák* című Jékely-kötetet, nemzedéktársa, barátja 1938 októberében epigrammát írt róla (Weöres Sándornak), a következő évben pedig *A teremtés dicséretét* méltatta Babits folyóiratában. Jékely halála után Weörestől rádiónyilatkozatot kértek. Ebben – az idővel mindig hadilábon álló költő – a nála csupán pár hónappal idősebb eltávozót hetvenöt évesként említette. Jellemző módon nem költészetét, hanem emberi vonásait, így a nőkhöz való viszonyát emelte ki. Személyes emlékként utolsó találkozásukat és az elsőket hozta szóba: „Szenvedélyes halász, rákász volt; a patakból kézzel tudta szedni a rákokat. Mikor szüleimnél és nálam volt látogatóban Csöngén, egy hetet együtt töltöttünk, és a pataknak rákgazdag helyeit találta olyan helyeken, ahol azt nem is sejtettük.”³⁶

Berda József (1902–1966) és Weöres Sándor barátságának számos összefüggését még titok fedi. A nála bő évtizeddel idősebb újpesti költőt huszadik születésnapja előtt egy nappal írt levelében hívta meg Csöngére. Kamaszos hetykeséggel kínált számára programot:

³¹ Weöres Sándor Jékely Zoltánnak; Csöngé, 1935. máj. 24. WSLev. II. 280.

³² Weöres Sándor Takáts Gyulának; Csöngé, 1935. IX. 3. WSLev. II. 94.

³³ Weöres Sándor Vas Istvánnak; Csöngé, 1935. szept. 15. WSLev. II. 47.

³⁴ Jékely Zoltán: *Vonatozás*, In: *Az idősárkányhoz*; Szépirodalmi, 1975, 86. Ez nem volt jellemző Jékelyre. Olykor ugyan feltűntette a megírás helyszínét (Magyar-Valkó, Kolozsvár, Szigligeten, Velence, Chiavari, Rozsnyó), de ezzel a közvetlenebb formával csupán itt találkoztam.

³⁵ Takáts Gyula: *Helyét kereső nemzedék*, Magvető, 1984, 105–106.

³⁶ Weöres Sándor: Jékely Zoltánról – Rádiónyilatkozat (elhangzott: 1982. márc. 31.) *Egyedül mindenkivel*, 408.

„Azt hiszem, jót fog tenni Neked egy kis falusi élet. A bor ugyan elég rossz errefelé, de enni annál inkább lehet és a Rábában fürödni. És visszagyerekesedni, aminél nem tudok nagyobb élvezetet. Bukfencezni a fűvön, fára mászkálni és első-kézből, a természet kezéből közvetítő nélkül fogadni el a gyümölcsöt és a hétköznapi emberekkel folytatott kuglipartik, kártyacsaták, mulatások, udvarlások, szerenádosások, tereferék közepette elfelejteni az egész irodalmat, végig, Homerostól Ady Endréig.”³⁷ A levél folytatásában Pakots József haláláról ugyanúgy szót ejtett, mint a *Napkelet* megfiatalítási kísérletéről és a líra állapotáról. Nehezen képzelhető el, hogy ezeket vagy a magyar irodalom egyes kérdéseit mellőzték volna. Ezt erősíti meg (igaz, a témák megnevezése nélkül) Pável Ágostonhoz szóló üzenetének részlete: „Most itt van nálam Berda József, az újpesti költő és Csiszár Miklós, egy kőszegi fiú, volt instruktorom. Elég jól telnek a napok, fürödni járunk, gyümölcsözünk, sokat beszélünk irodalomról és nem írunk semmit.”³⁸

Weöres Sándor leveleiben feltűnően gyakran használt meghökkentő fordulatokat. Jellemző módon nem csupán nemzedéktársainak írt polgárpukkasztó módon, hanem időnként a nála évtizedekkel idősebb Fülep Lajosnak, Kosztolányinak, Füst Milánnak és Babitsnak is. Utóbbinak kamaszos szertelenséggel így számolt be vendégéről: „A közelmúltban itt volt nálam Berda József. Naponta két-három liter bort elfogyasztottunk, néha még többet is. Ökör iszik magába: mióta elment, megint minden foglalkozás nélkül maradtam. Már halálosan unom a csöngői nyárspolgárokat, fürdő-, kugli-, ivó- és kártyapartnereimet; alig-alig megyek közéjük, inkább angolul tanulok, meg olvasgatok.”³⁹

Berda pécsi látogatásairól és ingyenc étkezéseikről többek között Tatay Sándor számolt be. Akkor még töretlennek látszott barátságuk. Az 1934-ben írt Weöres-levelek sem sejtetnek konfliktust. Az előzmények után igazán meglepő és különösen sértő Berda Józsefnek az az üzenete, amely a szombathelyi Weöres-hagyatékban maradt fenn. A levelezőlap bevezető részét idézem:

Kedves Sanyikám,
mondhatom, furcsa pofa vagy. Pesten jársz és felém se szagolsz. Ellenben jó szimadot rendkívül sürgősnek találta, hogy felkeresd ama kulturzsídó jampecet, kit Rónai Mihály Andrásnak hívnak (s akinél különb emberi példányok jönnek ki naponta a fenekemből), de felkerested a cserkész-buzeráns Szabó Zoltánt is, sok rossz vers szülőjét, csak a költőt nem kerested fel, mert ez most irodalompolitikailag nem okos.⁴⁰

A Csöngéről keltezett válasz nem sokat késett. Weöres igyekezett tisztázni a félreértéseket. Biztosította arról, hogy nála az úgynevezett „irodalompolitikai” szempontok nem játszottak szerepet; a denunciació pedig nem szokása. (Ezek mindvégig érvényesek voltak rá.) Kijelentette, hogy Berdát a barátság meglététől vagy végétől függetlenül „érdekes, értékes és érdemes” költőnek tartja.⁴¹ Weöres Sándor leveleinek gyűjteményében ez az utolsó hozzá szóló üzenet, de biztos, hogy ez nem jelentette kapcsolatuk lezárását. Egyelőre nem tudom, szükségük volt-e újabb tisztázó beszélgetésre, levélváltásra. Maradt-e

³⁷ Weöres Sándor Berda Józsefnek; Csöngé, 1933. jún. 21. WSLev. I. 349.

³⁸ Weöres Sándor Pável Ágostonnak; Csöngé, 1933. júl. 12. WSLev. I. 68.

³⁹ Weöres Sándor Babits Mihálynak; Csöngé, 1933. aug. 17. WSLev. I. 196.

⁴⁰ Berda József Weöres Sándornak; [pb: Ujpest, 935. jan. 22.] Lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, A Weöres család iratai (íjf. Weöres Sándorhoz írt levelek 1928–1947) XIII.43./7. 72. Lőcsei Péter: *Weöres-mozaiik*, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2014, 33–34. A továbbiakban Lőcsei 2014.

⁴¹ Weöres Sándor Berda Józsefnek; Csöngé, 1935. jan. 31. WSLev. I. 368.

valamilyen túske az újpesti költőben? Ami tény: számos közös irodalmi fórumuk volt ezután is.

Szepesi Attila a *Három veréb hat szemmel* előmunkálatainak idején gyakran volt Weöresék vendége. Bata Imrével és Kovács Sándor Ivánnal együtt a régi magyar irodalom ismerőjeként és antik könyvek beszerzőjeként is segítette az antológia anyaggyűjtését. A költő házaspárral folytatott beszélgetéseiből több érdekes, jellemző mozzanatot idézett föl barbár szonettjeiben. Közéjük tartozik a következő emlékezés is:

Berda⁴²

A Muraközi utcában, Weöreséknél
ha valamelyikünk kiejtette Berda József nevét,
Károlyi Amy azonnal dühbe gurult.
Elmesélte, hogy a csavargó költőt
alig tudta levakarni Sándorról.
Gyakran rájuk telefonált, hogy várja éppen-abban a
zenebonás kocsmában,
és ilyenkor szegény Weöres mindig hullarészegen került elő késő
éjszaka, ráadásul egyetlen fillér nélkül
mert handabandázó és örökké koldusszegény cimborája
vele fizettette ki a számlát.
Weöres kajánul mosolygott és csak ennyit fűzött hozzá:
aranyos ember volt a debilnek látszó Jóska,
nem lehet tudni, honnan jöttek elő remek versei.

Takáts Gyula (1911–2008) költő, író, szerkesztő, múzeumigazgató, Weöres nemzedék-társa, fél évszázadon keresztül jó barátja volt. Számos közös fórumuk akadt; több alkalommal szerepeltek együtt irodalmi esteken. Takáts Gyula kétszer látogatott el Csöngére. Az első alkalommal – Jékely Zoltánnal együtt – kiadós viharban érkezett. A környezetre, a családra, a változatos napokra születésnap köszöntőjében így emlékezett vissza: „Weöresék háza Csöngén puritánul egyszerű volt, de tágas. Az udvarházakra jellemző parkokat őrző gond helyett itt a munkát és a gazdálkodás gondjait tükrözte pázsit helyett a nagy és kopár mezőgazdasági udvar. A házzal szemközt az udvarvégi dombon cselédházak között állt a vendégszobás házacska. Lent a nagy csibekeltető konyha mellett volt az ebédlőszoba. Az asztalfőről a »Termő ékes ág« – »a jó anya« szertartásosan koppantotta elő a fogásokat, úgy, ahogy ujjá koppintásaival ugyanitt nemrég a ritmus-variációkat verte, és mellette a gyermekköltő verset gyakorolva, mondta a ritmusokra illő szövegeket...

A rövid huszárapa még rövidebb szárú csizmában, ló helyett Puch-motorkerékpáron árkon-bokron át tartotta gazdasági tereplovaglásait. [...]

– És Sándor? – ... Ő kerékpáron jött ki a kertek alatt folyó Lánka patak igazán antik hangulatú ligetébe. Mögöttem leheveredett... Bár a horgászás titkos szekta, mégse a titkot pedző – apja szakította – pulykatoll rezdüléseire figyelt, de Pirandellót olvasott.”⁴³

Az azóta kiszáradt patakat és az együtt töltött órák hangulatát négyszakaszos szép versében is megörökítette, amely eredetileg ajánlás nélkül, később a két barátinak, „*Jékely Zoltánnak és Weöres Sándornak*” dedikálva jelent meg:

⁴² Szepesi Attila: *Varázsfüvek*, Nap Kiadó, 2016, 127.

⁴³ Takáts Gyula: Weöres Sándor köszöntése, *Életünk*, 1973/4, 291.

Csöngei emlék⁴⁴

A Lánka sása közt liliomok ültek.
Kacsák csőre csergett vízének vánkosán,
kék gyíkok körme szólt a száraz nádtorzsán,
s mint ezüst pohárban, halak hegedültek.

S mint költő, ha szavait tűzére rakja;
ujjunkon zenélve pattogtak az ágak.
Tejfehér tengerit nyujtottunk a lángnak,
s keserűn könnyezett akácnyársunk habja.

A füst az égből csüngött, mint ringó selyem.
Kék díszén át madarak, pásztorok jöttek.
A fűzfa kontya közt leányok fürödtek,
s tűzünk fészken kikelt a hamvas sejtelem.

Az est, mint róka fark, súrolta a vetés fejét.
S mint gyertya, melyet kívájt tökébe rejtene,
oly ferde szemmel szálltak ránk a szellemek,
s köd pólyázta orvúl a templom tetejét.

Második látogatásának kevesebb dokumentumával találkoztam. 1938 tavaszán Weöres így kérte: „Csöngére pedig okvetlenül elgyere a nyáron, hosszú időre. Majd megbolygatjuk együtt a Rába és a Lánka halait; és kirándulunk a német határ felé.”⁴⁵ Takáts Gyula júniusban érkezett, és a vendégség után Kőszegre és környékére utazott tovább. Három epigrammában örökítette meg élményeit. Közülük az utolsót idézem:

Csönge⁴⁶

A halak Csöngén
nemigen kaptak.
Asztalra sem került
Csak egyszer pár falat.

Kőszeg, 38. VI. 24.

Weöres némi mentegetőzéssel köszönte meg barátjának a látogatást: „Örülök, hogy jól érezted Magad Csöngén és hogy kőszegi utad primán sikerült. Ne haragudj, hogy itt-taratózkodásod ideje alatt nem gondoskodhattam Számodra külön szórakozásokról; de újabban még inkább elátalkodott fészkek lett ez a Csönge, mint azelőtt volt, már alig-alig van itt fiatalság; a nőnemű fiatalság meg egészen szétfilálódott innen.”⁴⁷

⁴⁴ *Családfa helyett*, Bolyai Akadémia, 1941, 25.

⁴⁵ Weöres Sándor Takáts Gyulának; Csönge, 1938. ápr. 11. WSLv. II. 114.

⁴⁶ WSLv. II. 148.

⁴⁷ Weöres Sándor Takáts Gyulának; Csönge, 1938. júl. 3. WSLv. II. 116.

Csaknem 40 év múlva Takáts Gyula szellemes verses dedikációval köszöntötte barátját és feleségét: „Ami minket összeköt / Nikla és Csönge közt / Somogyból a vazsinak / küldöm Weöres Sanyinak / és Károlyi Amynak! 976 szeretettel Gyula”.⁴⁸

Tatay Sándor (1910–1991) íróval, szerkesztővel pécsi egyetemistaként barátkozott össze Weöres Sándor. Megismerkedésüket többek között a *Lődörgések* korában örökítette meg az író. Weöres albérlétéről és baráti köréről (Barátos Endre, Ficzkó Gyula, Takáts Gyula és Várkonyi Nándor) az *Öttorony* című fejezetben szólt. A következőben (*Vendégiünk az angyal*) pedig Berda József egyik pécsi látogatását idézte föl.⁴⁹

Weöres a leveleiben tapasztalt, becsületes emberként, jó cimboraként jellemezte Tatayt. Nemzedéki tervezetéseiben is számolt vele. Több közös fórumuk volt a *Vártól* a *Sorsunkig*, a *Nyugattól* a *Tücsök* nevezetű irodalmi és művészeti szövetkezetig, sőt egészen a *Jelenkorig*. 1938 tavaszán azt írta Takáts Gyulának: „Közben itt volt Tatay Sanyi; biztos megkaptad a kártyát, amit együtt írtunk Neked. Eldumáltunk, elidögáltunk kicsit, együtt szidtuk a »Kelet Népe«-t, az ottani csizmás kandurokat.”⁵⁰

Tatay számára maradandó emlékeket, lényeges ihletforrást jelentett a csöngei vendégeskedés. Élményeinek egy részét az *Eszter és a fajdkakas* című könyvében írta meg. A történetet a sok azonosítható vonás ellenére sem dokumentumregény, más típusú, mint a már említett *Lődörgések kora*. A megélt események erősen áthangszerelve követik egymást. Nem elemzem a regényt, csupán néhány jellemző részletére hívom fel a figyelmet. A Kanizsai Dorottyára, Nádasdyra, Sylvester Újtestamentum-fordítására vonatkozó utalások egyértelművé teszik, hogy Sárváron, illetve környékén járunk a történet kezdetén. Izsák gyalog érkezik a közeli, vasút kerülté faluba, ahol barátjának, a költő Artúrnak a vendége. A szerző a különö gondolkodású és viselkedésű apával, az egykor katonatiszt, most falusi gazdálkodó idősebb Artúrral elmondhatja azt, amit Weöres Sándor nyugdíjaztatott édesapja is vallhatott volna. Nem Kun Béla eszméiért harcolt, hanem a Felvidék visszafoglalásáért. Fiával való egykori konfliktusait, verseinek megítélését szelídítve hozta szóba. Feleségét úgy jellemezte, mintha a költő anyaversét alakította volna át emelkedett prózai valomással. Valami nagyon fontosat érzett, érzékeltetett a családi viszonyokból is: „Ilma ekkor ötvenéves lehetett, de a rézüst csodát mívelt megkopott arcával. Tündöklő szépségű fiatalasszonyt mutatott, büszke szépségű asszonyt. A szépség maga volt büszke, és nem az arckifejezése. Az inkább álmodozó, messze néző. A női arc és a dús, bronz hajkorona uralta az üst fenekét. Az optika különleges törvényei szerint a rézgömb megnövelte a távolságot, ami közte és a két Artúr között a valóságban volt. Kicsi figurák a háttérben. Az idősebbik Artúr egészen jelenéktelenné vált. Miért ment feleségül hozzá a lenyűgöző szépség? Minden bizonnyal hogy megszülessék a költő. Megszülte, felnevelte, és betöltve hivatását, elhullatta díszét.”⁵¹ Izsákot az emelkedőn lévő tágas vendégszobában helyezték el. A képzelt események az Anschluss után játszódnak; a valóságtól némiképp eltérően. A szobáról ugyanis azt mondja Artúr, hogy egy héttel korábban legnagyobb zeneszerzőnk lakott benne. (Mint idéztem, Kodály 1935-ben szállt meg ott.) A történetben föltűnnek a falu nevezetes helyszínei: a kocsmá, a temetőben lévő családi kriptá, a templom. Megelevenednek jellegzetes alakjai is: a postás kisasszony, a tanítóék, a segédjegyző, a plébános

⁴⁸ Takáts Gyula: Hódolat Berzsenyi szellemének, *Somogyi Almanach* 24., szerkesztette: Kanyar József, Kaposvár, 1976.

⁴⁹ Tatay Sándor: *Lődörgések kora*, Szépirodalmi, 1983, 326–355.

⁵⁰ Weöres Sándor Takáts Gyulának; Csönge, 1938. ápr. 11. WS Lev. II. 114. (A minősítés háttéréhez tartozik, hogy Weöres sajnálta, hogy a *Válasz* megszűnt, illetve átvette a *Kelet Népe*. Csupán azok a versei jelentek meg ott, amelyeket még a *Válasznak* küldött; ráadásul a Dsidát búcsúztató epigrammájának címében vaskos hibával: *Dzsida Jenő emlékének* alakban.)

⁵¹ Tatay Sándor: *Eszter és a fajdkakas*, Szépirodalmi, 1986, 277.

és a cigánylány. A regénybeli Eszter szerelmi bonyodalmainak közepette egy sárvári kirándulásra, egy piknikre és egy fura, kacér fürdésre is sor kerül. (Mintha az egykori csöngői vendégségek esszenciája tűnne föl.) Tatay Sándor a következő dedikációt írta ihletőjének ajándékozott könyvébe: „Weöres Sanyinak szeretettel régi jóbarátja: Sándor Bp. 1971. XI. 26.”

Berczeli Anzelm Károly (1904–1982) költő, író, műfordító egyetemi tanulmányait Nápolyban kezdte, és Szegeden fejezte be. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagja lett. A diploma megszerzése után az egyetem gyakornokaként dolgozott. 1934-ben ő szerkesztette a mindössze két számot megért *Izenet* című folyóiratot. 1938-tól az OSZK-ban dolgozott. Írásai többek között a *Nyugatban*, a *Magyar Csillagban*, az *Írott Kőben*, a *Válaszban*, a *Tiszatájban* jelentek meg. Weöres levelezésében csupán két apró, jellegtelen hivatkozást találtam vele kapcsolatban. Amit azonban *Július* című kötetéről írt, rendkívüli rövidsége ellenére is megérdemli figyelmünket. Dicsérte pózok nélküli megszólalását, verseinek átéltségét, egy-egy részlet rendkívüli megjelenítő erejét. Hiányérzetét sem hallgatta el, de ismertetőjét a remény szólamával zárta: „Biztosra veszem, hogy ekkora kifejezőkészség nem vész kárba: tán Berczelitől várhatjuk az új nagy drámai-költeményt.”⁵²

Egyelőre nem tudom, hogy méltató soraira kapott-e valamilyen választ, mint ahogy azt sem, mikor, milyen körülmények között találkoztak Csöngén. Mindössze két olyan levélrészletre bukkantam, amelyik árulkodó lehet. Berczeli Anzelm Károly 1935. júl. 15-én Alsóörsről azt írta Bálint Sándornak, hogy a közelmúltban körülbelül 10 napot töltött Sárváron. 1936. szeptember 3-án Kontuly Béla arról értesítette, hogy a Sárváron tartózkodó Berczelitől kapott üzenetet.⁵³ (Sárvár és Csöngé körülbelül 20 kilométerre van egymástól. Könnyen elképzelhető, de nem bizonyítható, hogy ekkor kereste föl Weöres Sándort.)

Pálfi István költő Pálffy és Pálfy formában is használta nevét. Versei, kritikái, novellái, tárcái többek között a *Magyar Ifjúság*, a *Tulipán*, *Az Erő*, a *Fejérmegyei Napló*, a *Napkelet*, az *Új Erő* és a *Vár* hasábjain olvashatók. Mindössze egy karcsú füzetet adott ki a harmincas évek derekán. Az általa szerkesztett lapok közül az *Új Erőről* és a *Várról* alig jelent meg értékelés, pedig a kiadványokban például Buday György, Dallos Sándor, Erdélyi József, Féja Géza, Illés Endre, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Képes Géza, Marconnay Tibor, Németh László, Takáts Gyula, Tatay Sándor alkotásaival találkozunk.

Pálffy a húszas évek második felétől levelezett Weöres Sándorral. Személyesen ritkán találkoztak. Kezdeti közös fórumuk *Az Erő* és a *Magyar Ifjúság* volt. Weöres két verset dedikált számára, illetve számukra (*Lírai vers töredéke*: „Kedves Pálffy Pistámnak, az ujjongó vőlegénységében is angyalian jó barátoknak”; *Anzix*: „Bóka Lacinak, Pálffy Pistának és a többi, »kiöregedett« csittvárnak”).⁵⁴

Pálffy a listán szereplők közül alighanem elsőként, 1929 őszén kereste föl Weöres Sándort, aki akkor ismételte magántanulóként a hatodik osztályt Győrben. Csöngői napjaiknak két dokumentumát találtam meg eddig. Az első egy baráti levél: „Kedves Sanyikám, először nem is hozzád (Te úgy is elnéző leszel) akarok fordulni, hanem a kedves szüleidet kérem meg nagyon szépen, hogy bocsássanak meg az illetlenségemért, amiért ilyen elkésve köszönöm meg azt az igazi, magyaros vendéglátást, amellyel körükbe fogadni szíve-

⁵² Weöres Sándor: Július. Berczeli Anzelm Károly versei, *Nyugat*, 1939, I. 339–340.

⁵³ Lengyel András: Bálint Sándor életrajzához – Levelek a hagyatékából (1929–1943), *Tiszatáj*, 1987/8, 86., 90.

⁵⁴ Weöres Sándor: *Elhagyott versek*, Helikon, 2013, 193.

sek voltak. Ha időben nem is sietős a köszönetem, hálában azonban annál nagyobb s azért még egyszer és mind még egyszer köszönetet mondok.”⁵⁵

Az első Weöres-kötetre Pálffy két fórumon is fölhívta az olvasók figyelmét. Ismertetésének bővebb változatából betűhíven idézek:

Tárgyilagosan írnom róla lehetetlen. Láttam, amikor az őszi párás ablaküvegre verset írt és már nem volt ideje azt papírra másolni, mert a felmelegedő nappal a verset letörölte. Olvastam a jegyzőkönyveit annak az »irodalmi társaságnak«-nak, amelyet tíz éves kora körül alapított.⁵⁶ Tudom, hogy az első olvasmánya – még elemista kora előtt – Az Ember Tragédiája volt. Láttam a levelet, amelyben Kosztolányi »isten csodagyereknek« nevezte, emlékszem, hogy egy szereplésekor Hegedűs Lóránt elragadtatásában homlokon csókolta.

Lehetetlen tárgyilagosságnak maradnom. De így is tudom, hogy az a verse, amelyet az ablaküvegre írt, elmosódhatott. De azok közül némelyek, amelyeket első kötetében gyűjtött össze, továbbhangzanak az ifjú szívekben. [...]

Mivel jellemezhetném legjobban? A szüleinél néhány gyönyörű nyári napot együtt töltöttünk. A napok érdekesen teltek: naphosszat olvasott, vitatkozott, táblázatot készített a magyar tehetségek periodikus váltakozásáról (ezt a jövőre vonatkozólag is elkészítette). Megállapította, hogy élete folyamán hány kötete jelenik meg. Címet adott nekik. Közben Budhával [sic! – L. P.] és a spiritisztákkal is ráért vesződni. Hajnalig pedig verset írt. Így éltünk.

Egy estén kimentünk a Rába partjára, már kora őszi ködök úsztak a vízen, Weöres hosszan, elmélyedve álldogált a parton. Tizenhétéves volt. És mennyi könyv és mennyi görnyedt óra már!

Hirtelen feleszmélt s diákos örömben bukfencezni kezdett a parton.

De ez csak hazudott jókedv volt. A gyermekkor elmúlt – vagy el sem érkezett?...

Pálffy István⁵⁷

Weöres Sándor őszinte vallomásban mondott köszönetet; ebből érthető, hogy ritka találkozásuk ellenére miért tartotta igazi barátjának: „Nagyon ideges vagyok, egyre idegesebb (valószínűleg még ez évben bevonulok néhány hónapra a pesti Park-szematóriumba) és levelet írni se nagyon van türelmem. Hiába: megbosszulja magát az a bizonyos »elmúlt, vagy el sem érkezett« gyermekkor, amiről írtál.

Ha nem mondanám, akkor is tudnád, hogy mennyire örültem a »Magyar Ifjúság«-ba írt, rólam szóló cikkednek. Hálásan köszönöm. Olyannak írtál le, amilyennek optimista perceimben látom magamat, amikor kitör belőlem a kisebb-nagyobb mértékben mindenkiben meglevő önimádat.

Tegnap érkezett a cikked és ma már majdnem kívülről tudom: képzelheted, mennyire hízog rám nézve, hogy valaki olyannak lát, amilyen lenni szeretnék.”⁵⁸

⁵⁵ Pálffy István Weöres Sándornak; Tolnanémeti, 1929. november 13. Lőcsei Péter: Weöres Sándor és Pálffy István barátságának korai dokumentumai, *Vasi Szemle*, 2018/1, 107.

⁵⁶ Dr. Blaskovich István 1963. aug. 25-én Lovász Pálhoz írt levelében arról számolt be, hogy 1925–26-ban Weöres Sándorral és két diáktársukkal megalakították a Homeros Irodalmi Társaságot: „melynek kézzel írott lapját, a HIT-et Weöres szerkesztette és nagyrészt írta is”. Szirtes Gábor: *Ötnegyed*, Pro Pannonia, 2012, 15.

⁵⁷ Pálffy István: Új erők a magyar földön – Weöres Sándor, *Magyar Ifjúság*, 1934. okt. 15. (XVI./2. 2.). Szinte ugyanez jelent meg, rövidebb változatban az *Új Erő* hasábjain is. (1934. június 10., 4.)

⁵⁸ Autográf levél; lelőhelye: PIM V. 5396/8/10.

Wéber Gyula (1913–?) celldömölki autodidakta régész, műgyűjtő, múzeumalapító volt. 1932-ben a szombathelyi Martineum kiadásában jelent meg nyolcvanoldalas tanulmánya (*Sághegy őskora – A prehisztórikus művészet kibontakozása*), amelyben saját régészeti gyűjteményére is többször hivatkozott. Bár nem volt képesítése rá, restaurálással is foglalkozott. Ellentmondásos működését az archeológusok közül többen bírálták; szakszerűtlenséggel, sőt hamisítással vádolták. Wéber gyakori vendég volt a Celldömölkötől 15 kilométernyire lévő Csöngén. A faluban és a környéken több feltárást vezetett.⁵⁹ Az egyikről, amelyik a Weöres család birtokát is érintette, ez olvasható a *Magyarság* című lapban: „Weber Gyula celldömölki régész mintegy két héten át Csönge, Ostffyasszonyfa és Rábakecskéd határában próbaásatásokat végzett. Csönge határában, Weörös Sándor ny. őrnagy birtokán, bronzkori urnatemetőre, hun sírokra és kőkori veremlakásokra bukkant. Rábakecskéd határában kő- és népvándorláskori települést, sírmezőket talált. Ostffyasszonyfa közelében viszont sáncépitmény falmaradványokra bukkant, ami nem lehetetlen, hogy az Ostffy-család első kemenesaljai birtokának, Kigyókö várának maradványa...”⁶⁰

A műkedvelő régészt Weöres alighanem mitológiai olvasmányai és irodalmi terveibe is beavatta. Erre Babits-hoz írott levelének egyik részlete alapján következtetek: „Most itt nyaral falunkban Wéber Gyula régész, akinek a révén alighanem meg tudom kapni a Gilgames-eposz nyersfordítását. Hatalmas művet lehetne összemodernizálni belőle.”⁶¹

Néhány évvel később Weöres Sándor egy újabb – környékbeli – ásatás kapcsán említette Wébert. Dr. Smidt Lajos szombathelyi orvosnak, műgyűjtőnek jó adag iróniával számolt be az előkerült leletek állapotáról: „Wéber úgy ül a harmincegy-néhány urnájának cserepei között, mint Marius Carthago romjain. A legértékesebb edények (a Hallstatt – C.-periódusból származó ékítményes urnák) már megkezdtek a mállást. Nem tudom, meg lehet-e még menteni őket; igen nagy kulturális veszteség, ha elpusztulnak. Preparálatlanul már nem szállíthatók. Ha tudsz valami módot a megmentésükre: kérlek értesíts. Sürgősen kéne intézkedni, mert a három ékítményes serbli már a végét járja.”⁶² Dr. Smidt Lajos, aki Érsekújváry Lajos szerzői néven verseket is kiadott – gazdag képzőművészeti, régészeti, numizmatikai gyűjteményét pedig Szombathely városának ajánlotta föl –, szintén megfordult Csöngén. Akár Weöres listáján is szerepelhetett volna.

Karl Baltz (1898–1987) hegedűművész, koncertmester; a *Rudolf Steiners musikalische Impulse* (Dornach, 1961) című kötet szerzője. Felesége a csöngei születésű Molnár Ilona volt. A házaspár többször töltött hosszabb-rövidebb időt a vasi faluban. Weöres Sándor leveleiben, interjúiban is megemlékezett róluk és arról a szellemi hatásról, amely részben az ő körüknek tulajdonítható. Kabdebó Lórántnak így nyilatkozott: „Gyermekkoromban Csöngén antropozófusok is éltek, akik a kereszténységet a keleti filozófusokkal szintetizálták. Magam sose lettem antropozófus, de sokat tanultam tőlük. Ők nyitották rá szememet a buddhista, a vaisnava, a saiva világra.

Csőngén és Celldömölkön olyan antropozófus mesterek is megfordultak, mint Albert Steffen, aki egyike a XX. század első fele nagy drámaíróinak. Egy csöngei nő, akit Molnár Ilonának hívtak, Bécsben tanult, és ott – hogy, hogy sem – nem tudom, milyen körülmények között, beállt antropozófusnak. A férje is az volt, a gyermekük is. Anyósa, egy nagyon kedves de erősen korlátolt hölgy, szintén antropozófus volt.”⁶³

⁵⁹ Szabadváry Tamás: Restaurátormunka az egykori Országos Magyar Történeti Múzeum Régiséggyűjtőjében és Wéber Gyula tevékenysége, *Múzeum Café*, 2020/3, 227–239.

⁶⁰ *Magyarság*, 1934. szept. 25., 11.

⁶¹ Weöres Sándor Babits Mihálynak; Csönge, 1935. aug. 15. WSLev. I. 202.

⁶² Weöres Sándor Smidt Lajosnak; Csönge, 1939. jan. 3. (Magántulajdon.)

⁶³ *Egyedül mindenkivel*, 460–461.

Arnaldo Tapia Caballero (1907–2002) chilei zongoraművész nem csupán vendég volt Csöngén, hanem művésztársával együtt szerepelt is ott. A *Celldömölki Hírlap*ban ez az előzetes jelent meg fellépésükről: „Külföldi művészek hangversenye Csöngén. Baltz Károly bécsi hegedűművész és Tapia Caballero Arnaldo dél-amerikai (chilei) zongoraművész, akik már hetek óta Csöngén nyaralnak, ma délután 3 órai kezdettel a csöngei evangélikus ifjúsági otthon nagytérképében az otthon alapja javára hangversenyt rendeznek a következő műsorral: 1. Mozart: B dur szonáta. 2. Frank Caesar: Szonata. 3. Brahms és Sarasate magyar tárgyú művei. 4. Spanyol zongoraszámok. – A két európai hírnévű művésznek ez lesz az első magyarországi hangversenye s így természetes, hogy Csöngén és a közeli Ostffyasszonyfán is óriási az érdeklődés a szereplésük iránt.”⁶⁴

A többhetes nyaralás ideje alatt Weöres Sándor találkozhatott a művészekkel (Baltzcal korábban és később is), de ezt a koncertet biztosan nem hallgathatta meg, ugyanis a fellépés idején Bulgáriában tartózkodott.

Karl Baltz a Weöres Sándort is tanító Szabó Dezsővel a csöngei evangélikus templomban is szerepelt. Ezt egy dátum nélküli fénykép bizonyítja.

Korein Andor (19??–1979) tanár, szakíró és szerkesztő, a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet adjunktusa volt. Életéről, Weöres Sándorhoz kapcsolódó tevékenységéről eddig alig találtam adatokat. Csak feltételezem, hogy Gergely Márta írón keresztül ismerték meg egymást. Az is lehet, hogy a Koreintől és Weörestől is verset közlő, tiszavirág-életű *Argonauták* körében találkoztak.⁶⁵ Nem sikerült kiderítenem, hogy mikor járt Csöngén, milyen tapasztalatokat szerzett ott. Neve akkor tűnt föl Weöres levelezésében, amikor munkaszolgálatra hívták be. Az általam megtalált üzenettörödékekből a legfontosabbakat idézem. Gergely Márta 1944 januárjában megköszönte Weöresnek az elküldött *Meduzát* és a *Bolond Istókot*. Ezután így folytatta: „Andortól levelet kaptam, amelyben arra kér Téged, írd neki néhány sort. Kérlek, tedd ezt. Hosszabb levelet is írhat, ezt lesz szíves hozzám eljuttatni és én majd továbbítom. De egy egyszerű tábori lapnak is biztosan örülne. Ez esetben küldd el kérlek magad, címe a következő: Korein Andor, K 646.”⁶⁶ A választ nem ismerjük, de egy Solymos Idától kapott levél alapján valószínűsíthető, hogy eleget tett a kérésnek.⁶⁷ 1944 nyarán Solymos Idának küldött újabb üzenete ennél egyértelműbb: „Gergely Mártának egy hónapja írtam s a levélhez mellékeltem egy másik levelet, mely Korein Andornak szólt. Egyiktől se kaptam feleletet. Meg tudnád-e érdeklődni, hogy megkapták-e?”⁶⁸

Korein Andor túlélte a munkaszolgálatot. Egy Weöres-levélből az is kiderül, hogy 1946-ban találkozott vele. (Természetesen ez nem zárja ki, hogy előtte és utána is kapcsolat volt közöttük.) Beszélgetésüknek azt a részét, amelyikben újabb verseiről volt szó, Fülep Lajosnak így idézte föl: „Elfordulok az élményvilágtól, a valóditól, és pótszerekekkel, sacharinnal, sütőporral dolgozom – mondta Korein Andor, a zsidó mágus.”⁶⁹ A félreértések elkerülése végett említem, hogy Weöres nem sértődött meg a minősítésen. A kiemelt mondat szövegkörnyezetében mások aggodalmát is megosztotta a professzorral. 1945 után nem csupán ideológiai támadások érték. Barátai, lírájának hívei közül is sokan tartottak merész újításaitól, rokontalannak látszó kísérleteitől. Weöres Sándor és Korein Andor ugyancsak szellős, forrásokban nem bővelkedő kapcsolatának felidézését itt abba is hagytam volna, ha nem talállok rá Szepesi Attilának arra a barbár szonettjére, amelyben egykori szeretett tanárára és Weöres Sándorra emlékezett:

⁶⁴ *Celldömölki Hírlap*, 1936. szeptember 6., 2.

⁶⁵ Korein Andor: Izsák, *Argonauták*, 1938. jún. 15. (3–4. szám), 207–208.

⁶⁶ Gergely Márta Weöres Sándornak; 1944. január 22. Lőcsei 2014, 64.

⁶⁷ Solymos Ida Weöres Sándornak; Bpest, 1944. márc. 4. Lőcsei 2014, 69.

⁶⁸ Weöres Sándor Solymos Idának; Csönge, 1944. jún. 15. WSLev. II. 360.

⁶⁹ Weöres Sándor Fülep Lajosnak; 1947. febr. 27. WSLev. I. 449–450.

A zsidó mágus⁷⁰

Szóba jött egyszer
Weöreséknél, a Muraközi utcában
legkedvesebb általános iskolai magyartanárom, Korein Andor.
Sándor szeme felcsillant és elmesélte,
jó komája volt hajdan Korein,
és kezdő költőként igyekezett őt támogatni, néhány verse itt-ott meg is jelent.
Én nem tudtam, hogy verseket írt, sosem említette.
Verseket ám, mondta Weöres, nem is akármilyeneket,
igazi zsidó mágus lehetett volna belőle.
Azt is csak később tudtam meg,
hogy Korein, akit Bandi bácsinak hívtunk,
egyszer aggodalommal mondta Sándor legújabb verseiről:
olyanok, mint a kelekótya cukrász süteménye,
aki alapanyagok nélkül, csak sütőporból akar nyalánkságot kotyvasztani.

Károlyi Amy (1909–2003): magyar–német szakos középiskolai tanár, költő, műfordító, Weöres Sándor felesége. A listán ő az egyetlen hölgy. Előbb vőlegényével, aztán férjével ő járt legtöbbször Csöngén. Verseiben, egyéb írásaiban is felidézte a faluval kapcsolatos élményeit.

Megismerkedésükről, házasságukról sok pletyka, legenda, vegyes hitelű visszaemlékezés maradt fenn. Vázlatomban a legfontosabb tényekre szorítkozom. Steinert Ágota idézte a már említett üzenetet, amelyet Weöres Sándor Illés Árpád soraihoz fűzött. Ez volt az első levele Károlyi Amyhoz: „Kedves Nyári sors! Engedje meg, hogy a megszólítás nehézségét egyik szép verscímével kerüljem ki. Árpi barátom olyan szíves volt, és a Maga verseit megmutatta nekem. Nagyon tetszenek, mert nemcsak szépek, hanem talajra épülők. Igen tetszik, ahogyan a bútorokból felidézi az erdőt és annak kényes, boldog madarait, és ahogy megmutatja a tárgyak honvágyát. Ma csak néhány költőnő tud ennyire a lét mélységeihez, az igazi valósághoz férkőzni, a férfi költők elkárhoznak az artisztikumok útvesztőiben, vagy még rosszabb esetben a napi politika bűdösségében. Vigyázzon a tehetségére, el ne nyeljek a napi gondok, a polgáriasság, a polgárias könnyedség, a cukorból készült álerkölcstelenség. Legyen masszív, mint egy aranyból készült papnő.”⁷¹

Károlyi Amynak a *Nyugatban* két verse jelent meg, a *Kék virág* és az *Éjjel*.⁷² Ezeket követte a *Magyar Csillagban* a *Pázsiton*, az *Ifjú halottak* és a *Hazatérés*.⁷³ Babits és Illyés folyóiratán kívül más fórumokkal is próbálkozott. Az *Új Magyarságban* tucatnyi cikke, interjúja mellett több verse is megjelent. Írásaiból jó néhányat a *Magyar Nők Lapja* közölt. Köztük található a Weöres által említett *Nyári sors*, amelyik mindkettőben olvasható volt, illetve a *Bútorok*, amelyik előbb a *Magyar Nők Lapja*, később az *Új Idők* hasábjain szerepelt.⁷⁴

A személyes találkozó(k) és a lánykérés után következett a csöngői látogatás; Weöres Sándor szüleinek felkeresése. Károlyi Amy alighanem ennek közvetlen előzményeit idéz-

⁷⁰ Szepesi, i. m., 52.

⁷¹ Albert Zsuzsa: Legenda Károlyi Amyről. Csernus Mariann, Csorba Győző, Domokos Mátyás, Lator László, Marsall László, Steinert Ágota, Tatay Sándor és Tellér Gyula történetei, *Kortárs*, 2005/11, 41. A levél részlete több helyesírási eltéréssel megjelent: Steinert, i. m., 41.

⁷² Károlyi Amy: *Kék virág; Éjjel; Nyugat*, 1940. 567.

⁷³ Károlyi Amy: *Pázsiton; Ifjú halottak; Hazatérés, Magyar Csillag*, 1943. I. 92.

⁷⁴ Károlyi Amy: *Bútorok, Új Idők*, 1946. II. félév 465. A lapban korábban jelent meg a *Vallomás* (1941. jan. 5., 14.) és a *Június* (1942. I. félév, 707.).

te három évtizeddel később írt epigrammájában. Ezt a vers címében szereplő dátum alapján feltételezem:

Megérkezés Csöngére 1947. szeptemberében, este.⁷⁵

Kenyeri szürke porral
szegett csöndje
után magányos gyertya lobban
Csönge

A házasságkötésre 1947. október 8-án Budapesten került sor. Az anyakönyvi kivonat legfontosabb adatait a csöngői Weöres Sándor–Károlyi Amy- emlékházban található másolat alapján foglalom össze. A dokumentumban a vőlegény nevét dr. Weöres Sándor formában írták. Foglalkozásaként író, vallásaként ág. h. ev., lakcímeként Budapest III. Törökvész-út 3/c. szerepelt.

A menyasszony adatai a következők: „Károlyi Amália Mária Franciska r. kat. szül: Budapest 1909. júl. 14. lak: Budapest III. Törökvész-út 3/c. Szüleinek családi és utóneve: néhai Károlyi József és Janda Leontina.” Érdekességként említem, hogy foglalkozását nem nevezték meg. A házasságkötés két tanúja dr. Haitsch Emil és dr. Károlyi István volt. A megjegyzésben ez olvasható: „Megjegyzés szerint a születendő gyermekek valamennyien az anya vallását követik.” A kivonat másolatának dátuma: Budapest, 1947. okt. 17.

A fiatal házások rövid idő múlva Itáliába utaztak, és csaknem egy évet töltöttek a Római Magyar Akadémián. Az is megfordult a fejükben, hogy nem térnek haza, hanem az Egyesült Államokba telepednek ki.⁷⁶

1951-ben Weöres Sándor édesanyja hosszú betegség után meghalt; édesapját kulákká nyilvánították. Az állástalan, nehéz sorsot vállaló költő házaspár Budapestről próbálta segíteni a Csöngén maradtakat, Weöres Gizellát, a legendás Giga nénit és testvérét, idősebb Weöres Sándort. Károlyi Amy nem csupán férjében, hanem bennük is próbálta tartani a lelket. 1952 karácsonya előtt ezeket a megható sorokat küldte Csöngére:

Kedves Gizi néni,

karácsonyi kedves levelét megkaptuk és örülünk, hogy ilyen szép tartással viseli magas korát, hogy egészséges és jókedélyű. Ha az állandó csúnya időjárás nem akadályozott volna meg bennünket, bizony meglátogattuk volna, s kicsit közelebb hoztuk volna a nagyvilágot Gizi nénihez. Talán a tavasz elenged majd minket Budapestről.

Most kétszáz forintot küldünk Sanyi apa részére, szeretnénk, ha az egyik százast Gizi néni venné gondozásba, legjobb belátása szerint tessék Sanyi apa részére élelmiszert venni, vagy sürgős apró dolgokat, mint pl. az ablak megcsináltatása, stb. abból fedezni. Nem szívesen terhelem ilyen gondokkal Gizi nénit, de a fiatalabbak talán még jobban küszködnek, s így mégis Gizi néni tud legjobban Sanyi apával törődni. Irja meg Gizi néni, hogy Sanyi apa földje ellátja-e még élelemmel, mert akkor pénz helyett, mikor van rávalónk inkább egy-egy inget, zoknit, küldenénk, amit Sanyi apa biztosan nem vásárolna magának. Ha Sanyi apa újra Csöngén van, kérem Gizi nénit, mondja meg neki, hogy szedje össze Sanyi gyerekkori írásait, leveleit, könyveit. Igen fájlalnám, ha ezek a számomra igen kedves dolgok elhálódnának és elvesznének számunkra. A mi életünk Pesten csupa küzdelem,

⁷⁵ Károlyi Amy: *Vers és napló*, Szépirodalmi, 1981, 110.

⁷⁶ Lócsei Péter: *Válaszutak – Mozaikok a „háromesztendősi irodalom” korszakából*, *Holmi*, 2014/12, 1522–1534.

munka, izgalom; hosszan az éjszakába belenyúlóan dolgozunk, s bizony házaszszeny létemre, aki a pénzkereső írói foglalkozásom mellett főzők és beszerzek s így reggel mégiscsak talpon kell legyek – egyetlen kívánságom, hogy még az életben alaposan, jól kialudjam magam.

Későre jár, Gizi néni, búcsuzom, minden jót kívánok új esztendőre, további jó egészséget, jókedvet, maradjon meg továbbra is a mi kedves, szerető Gizi néninknek, akinek kezét csókolja Amy.⁷⁷

Károlyi Amy emlékek sorát írta meg Csöngéről. Versben, prózai vallomásban idézte föl látogatásaik élményeit. Valamennyit nem is lehet pontos időrendbe állítani, külön tanulmányt érdemelnének. Befejezésül közülük említek néhányat, rövid jellemzésükkel, esetleg háttérükkel.

Weöres Sándort többször kérdezték, hogyan kell ejteni családi nevét. Ő vörösnek mondta, válaszaiban hasonlatként az ökör szerepelt. Egybegyűjtött írásainak szerkesztőjével, későbbi monográfusával, Bata Imrével és Károlyi Amyval együtt a csöngei evangélikus lelkészt, Szerdahelyi Pált is fölkereste, hogy falujának anyakönyvében utánanézzon a család régebbi névváltozatainak. 1972 tavaszán több variánssal is találkozott. Az evangélikus templom kertjében, a Tessedik-féle akácfa előtt fénykép készült a vendéglátóról és a látogatókról. Az eseményt egy „franciakockás” papíron is megörökítették. Ilyenformán: „Szerdahelyi Pálra és Jutkára sok szeretettel vissza emlékezve Csönge, 1972. ápr. 11. Weöres Sándorné és Weöres Sándor (idevalósi) / Bata Imre nem idevalósi, de Weöresékhez tartozik / (W. S.-né Károlyi Amy költőné) / (egy „e” betű miatt jöttünk) Cina.”⁷⁸ Az íráson lévő kis elszíneződés tanúsítja, hogy a találkozás és a felfedezés örömeire fogyasztott konyakból egy kevés a poharakon kívül a lapra is került.

Weöres Sándor és felesége később is ellátogatott Csöngére. Utazásukat, programjaik megszervezését több alkalommal is Dala József (1930–2001) helytörténész, Celldömölk tanácselnöke és dr. Gonda György (1923–2000), a Vas Megyei Tanács elnöke, a megye országgyűlési képviselője segítette. Részben ezeknek az élménye tükröződik a *Bozsoknak hódoló* és a *Vas megyei képeskönyv* lapjain, a szombathelyi alkalmi versekben és dedikációkban, és ezekhez köthetők Károlyi Amy csöngei ihletésű versei. Közös jellemzőjük az elmúlás átélése, az eltűnt idővel való szembesülés, az átlényegülés. A megváltozó életforma, a pusztuló vagy átalakított környezet. Közülük kettőt idézek:

Egy Csáfordi kisasszony udvarháza Csöngén⁷⁹

fonnynadnak már a hibiszkuszok
ez már az ősz, a visszavonhatatlan
felhők szállnak ingben, kalapban
ez már az ősz, a visszavonhatatlan

kaporszagú a dél, a délelőtt
estére mégis kék petuniák

⁷⁷ Károlyi Amy Weöres Gizellának; Budapest, 1952. dec. 30. Magántulajdon. (A levélhez Weöres Sándor is mellékelte néhány sort. Megismételte Károlyi Amy üzenetét, Cinaként aláírta, és dátumozta.)

⁷⁸ Társas emléklap; magántulajdon. (Az eseményt, gyermekkori becenevével hitelesítve, Weöres Sándor magyarázta.)

⁷⁹ *Nincs út Avilába*; Magvető, 1982, 58.

lehellik forró augusztus szagát
estére mégis kék petuniák

és fába szökkenő paraszti páfrány
öreg kisasszony ajtó küszöbén
nyugalmas helyet választott, szegény
kisasszony, páfrány nő a küszöbén

Csönge⁸⁰

Utaztunk öt órát autón, vonaton
hogyan megtaláljuk *azt* a helyet

s megtaláltuk a ház helyét a ház helyett
megtaláltuk a tó helyét a tó helyett
a fák helyét a fák helyett
a fű helyét a fű helyett
patak helyét patak helyett

a dombok megmaradtak, kopaszon
ezért utaztunk öt órát autón, vonaton

hát így esett.

Csönge – lehetett volna-e másként? – Károlyi Amy számára mindig Weöres Sándort is jelentette. Társának elvesztése után, nevének említése nélkül, írta meg az igavonó állat metamorfózisát. Az astrofikus vers az olvasóban egyúttal az örök gyermek költői átváltozását is földézi:

Pegazus⁸¹

csöngei gyerek,
fára-mászós, harmatban futkározó.
Amire apja ülteti,
szekér-húzó állat,
széles hátú ló.
Először csak lassacskán ballagott,
hiányzott a megszokott teher,
fickándozó kis lovasával
trappolt a domboldalra fel.
Ott már vacsorával várták a gyereket,
frissen sütött, meleg csillagot evett.
S a jámbor ló kék mezőn áttelelt
kék füvet a kék mezőn legelt.
Nem tudta még, hogy új nevet kapott,
két domb közt pegazussá változott.

⁸⁰ *A szobrok elindulnak*; Magvető, 1986, 183.

⁸¹ *Jelenkor*, 1991. július-augusztus, 598.

A *Sok tünemény* című kötetet Bata Imre szerkesztette Weöres Sándor verseiből. Előszavát Károlyi Amy írta. Lírai vallomás ez a költő falujáról és kettejük egymásrautaltságáról, szimbiózisáról is. Bevezető soraiból idézek:

„Isten háta megetti falu, Ezt az elnevezést mintha Csöngére találták volna ki. [...] Csöngét akár középkorinak is mondhatnám. Kicsi, zsúptetős, fehérre meszelt házak. Semmi hivalkodás, Minden hiteles, mint egy tehén vagy egy bivaly. A falunak a nevét »csengő«-nek olvastam az első levélborítékon. Mindig is második szülőföldemnek éreztem ezt a tájat. Gondolatban még most is őrzöm érinthetetlenül. Gondolatban Sándor helyett még mindig hazajárok Csöngére.”⁸²

Amikor Weöres Sándorék egy „e” betű miatt érdeklődtek. Csöngé, az evangélikus templom kertje, 1972. ápr. 11. A képen Weöres Sándor mellett balra: Szerdahelyi Pál csöngői evangélikus lelkész.

Károlyi Amy mellett jobbra: Bata Imre és felesége, Mile Emma. A balra álló férfi ismeretlen.

⁸² Károlyi Amy: „Nem kívánok nagy ember lenni”, in: Weöres Sándor: *Sok tünemény*, Pesti Szalon, 1993, 5.

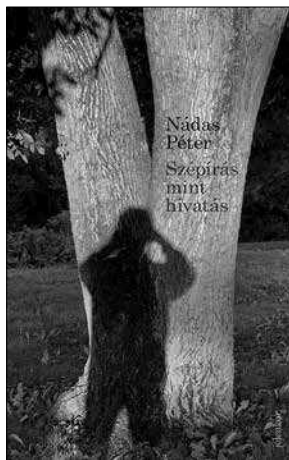
KI SZAVATOL NÁDAS BIZTONSÁGÁÉRT?

Nádas Péter: Szépírák mint hivatás

„Mi történik egy szöveggel, amikor kihúzok belőle. Ez például igen kényes művelet, de miért érdekelne bárkit, ha egyszer a szövegben már nincsen ott” – veti fel Nádas, egy meglehetősen svájci újságírónak egy interjú végén a *Szépírák mint hivatás*ban, amikor az újságíró óvatlanul megkérdezi tőle, hogy miről szeretett volna még beszélni. Kezdi tehát az alapoknál. Hogy írók kihúznak a szövegükből, és aztán bele is írnak, ez az írás művészetének, szakmájának egyik legkézenfekvőbb, legprimitívebb eszköze, olyasvalami amit nemcsak az író, de a legtöbb szerkesztő, újságíró, dramaturg is naponta szorgalmasan gyakorol. De hogy mit jelent valójában, és hogy mi lesz a kihúzás után a kihúzott résszel? Ott van, mondja Nádas, mint egy bűvész az eltüntetett nyusziról. A másik véletlen lehetne Hölderlin. Őt nem Nádas rázza ki a kabátujjából, hanem én. Ebben a szövegben Nádas két bámulatos példája közül az egyik Celan lesz (a másik példa Kertész Imre), mert Celan, mint kéziratait tanulmányozva Nádas megállapította, a maga „átmenetileg végleges változataival” úgy dolgozta át mindennap a verseit, hogy adott esetben hozzájuk sem nyúlt, mégis átdolgozások lettek, mert a korábbi kihúzások vagy beleírások miatt akkor is változtak, ha nem nyúlt hozzájuk. Ezt a különös észrevételt önmagára is vonatkoztatja, amikor közli a svájci újságíróval:

„A napnak legalább hat órájában valami olyasmit alakítok, aminek nincsen kész formája.” (kiemelés tőlem)

Vagyis soha nem lehet kész. Ahogy másutt mondja: „Mindez kicsit hasonló ahhoz, amit fizikusok, biokémikusok és csillagászok manapság váltig mondanak, miszerint az egyes elemek közötti kapcsolat fontosabbnak látszik, mint maga az anyaguk. [...] Amit úgy is kifejeznek, hogy a világ valójában nem eset, hanem változat és összefüggés.” És talán nem véletlenül az lett a *Szépírák mint hivatás* zárszava, hogy „verzió”. És így marad nyitva.

Ennyiben nem is olyan távoli példa Hölderlin: egyes kéziratai rendkívül szövevényesek, alig kibogozhatók, tektonikusan sokrétegűek, tele vannak írva olyan változatokkal, felülírásokkal, húzásokkal és betoldásokkal, amelyhez az irodalomtudomány, mivel Hölderlin egyik változatáról sem hajlandó lemondani, a kinyomtatás és közzététel érdekében külön, sajátos, Hölderlinre vonatkozó jelrendszert alakított ki, és Hölderlin kéziratai a maguk gyönyörű kuszaságában kanonizálódtak. Minden ott van és egyszerre van ott, felülírva a konvencionális nyelvi modus vivendit. Persze csak szent szövegekkel lehet vagy érdemes ezt megcsinálni, olyan

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2023
116 oldal, 3499 Ft*

szövegekkel, amelyeknek minden töredéke, atomja, lélegzetvétele hozzátartozik a műhöz, ahol a mű egyenlő önmaga történetével.

Hogy az, ami ki van húzva, az mégis ott marad, ezt a tételt a svájci újságíró számára Nádas Esterházyra hivatkozva bizonyítja: „Egyszer Esterházy Péterrel állapítottuk meg, bizony ott van. Mintegy megerősítettük egymást ebben a tudásban.” Tehát hivatkozik egy másik íróra, akivel megerősítették egymást ebben a tudásban. Aki nincs itt, és mégis itt van. Vajon eltűnik-e Trockij Sztálin mellől a fotóról, ahonnan egyszer kivágták vagy kiretusálták? A helyzet az, hogy még inkább ott van. Nádas ennek a misztériumnak a megpendítésével (korai filozófiai tanulmányaim okán a hegeli „aufheben”, magyarul csak két szóban kifejezhető „megszüntetve-megőrzés” cseng most elmémben mint távoli harangszó) kezdi a svájci újságíró felvilágosítását, és aztán hosszan-hosszan sorolja mindazokat a külvilág számára láthatatlan döntéseket, amelyeket az íróasztalánál minden valamirevaló írónak meg kell hoznia. Amelyek jelentős része negatív döntés, hogy mit *ne* tegyen. Makacsul visszatér ehhez a gondolathoz, amelyet összefoglalóan „néma poétikai szerkezetnek” nevez. Hogy mi minden nincs ott, ami ott van. Aztán előrukkol az aduásszal:

„a néma poétikai szerkezet minden valamirevaló írásműben nem csak a mesénél, hanem magánál a szövegnél is jóval fontosabb.” (kiemelés tőlem)

Hopp. Ezt hogyan lehet elmondani? El lehet-e egyáltalán mondani. Itt utóbb szándékosan hagytam el a kérdőjelet, hogy a mondat nádasiasabban hangozzon. Volt egyszer egy olyan élményem Nádasal – és neki velem –, hogy amikor Monory M. Andrásnak filmet írtam *A fotográfia szép történetéből*, és Nádas megkapta a treatmentet – sajnos a film nem készült el –, igen erősen elcsodálkozott, hogy ő olyasmiket is leírt, amiket tudomása szerint nem írt le, mivelhogy az én mondataimat nem tudta megkülönböztetni a sajátjaitól.

Mindazonáltal ebből is látható, hogy a *Szépírás mint hivatás* nem gyorstalpaló regényírói tanfolyam – bár egy ponton eljutunk az úgynevezett „reguláig”, amelyből végül ötöt sorol fel Nádas, inkább az írás filozófiájának nevezném, a szépírás *Lét és semmijének*, és ezeknek a reguláknak a betartásához vagy alkalmazásához szerintem minden „valamirevaló” íráshoz szükség van. Én nem is szeretnék most a regulákkal, sem a szintén középponti „éntelenítéssel” (lásd a *Stockholmi beszédet* a Berman-díj átvételekor), sem az „észrevétel, felfogás, tudomásulvétel” szentháromságával részletesebben foglalkozni, az én különböző alakjaival való ritka találkozásokkal a „keresztvezetésben”, sem örök kedvencemmel, a „sérült mondattal” (milyen is a sérült mondat? és miért is van rá szükség? miért keletkezik? miért nem szabad hozzányúlni?), mert ami engem most voltaképpen érdekel, az Nádas poétikájának különös metamorfózisa a *Hazatéréstől* a *Szépírás, mint hivatás*ig. Leginkább ez volt az élményem ennek a nagyon sűrű szövegnek az olvasásakor. Akár egy tulajdonképpen megtaníthatatlan szakma virtuális tankönyvének is tekinthetnénk Nádas egyik másik írását. A *Szépírás mint hivatás* elején szinte bocsánatot kér, hogy kikívánczolt belőle.

Nádas látható élvezettel tartja föl a jólnevelt svájci újságírót a mindennapos írói aprómunka egészen a szubatomi részecskéig hatoló sebési vagy atomfizikusi taglalásával. A helyzet azonban drámai: „S arról sem beszéltünk, mondtam az igazán rokonszenves svájci riporternek, miközben azért követtem az üvegfal mögött türelmetlenül tevékenykedő technikust, aki gesztikájával nyersen közölte, időnk lejárt, menjünk a pokolba” – és gondtalan vidámsággal erre a két emberre zúdítja a szépírói tennivalókkal kapcsolatban minden kis nüanszra kitérő szövegáradatot, ezt a talán szándékoltan monoton, elvont fogalmakkal operáló, végtelenbe nyúló, szenvedélyes, de egy érdektelen hallgató számára mechanikusnak hallatszó monológot, nem törődve pillanatnyi közönsége türelmetlenségével. Azaz szituációba hozza a monotóniát. Ő maga mondja egy helyütt: „A monotó-

nia halálos csapás a szövegre, de olykor éppen ezért van szükségünk monotóniára. Csapást mérni a szövegünkre.” Azaz az unalom – használjuk most leegyszerűsítve a monotónia szinonimájaként, holott nem az – bizonyos értelemben ennek a nagyon eredeti, egy pillanatra sem konvencionális szépírói hitvallásnak az egyik eredeti alkotórésze. Ebben az esztétikában vagy módszertanban nincs helye hatásos írói technikákhoz való bigott ragaszkodásnak. Például kiderül, hogy olykor egy túl hangos, teátrális, rosszul megírt vagy finomkodó, ügyetlen, „sérült” mondat kell éppen oda, ahova, ki tudja, milyen rendet, nyelvi meghatározottságot követve került. Egy mondhatni rossz megoldás olykor a jó megoldás. „Olykor vissza kell térni egy megelőző, durvább, nyersebb, megmunkálatlanabb, azaz tökéletlenebb, brutálisabb változathoz.” Nos, makacs monotóniájával ebben a pillanatban az író nem csak a szövegre, hanem a szövegben felbukkanó riporterre és az üvegfal mögött ügyködő technikusra is csapást mért. Ott és akkor, pedig közismerten jólnevelt emberről van szó, szüksége volt erre a normaszegő viselkedésre, hogy érzékeltesse egy különben értelmes riporterrel, hogy a fölvetett riportban a lényegről egyáltalán nem beszéltek. Tehát éppen azt csinálja, azt helyezi szituációba, amit demonstrálni akar. Az írás praktikumával kapcsolatban ugyanilyen nagyszerű megfigyelése, amit azonnal illusztrál is, hogy: a szöveget „majd mindig ki kell kicsit igazítani. Ami nem jelenti, hogy a szöveg a végtelenségig változtatható lenne. [...] elérkezik a pillanat, amikor a szöveg nem reagál többé a kiigazításra. Eldobod vagy így hagyod. Ha a változtatás igényével ostromolják, akkor romlásnak indul.” Meg még ilyet is mond: „A repetíció [...] esetén a szigorú választás a szövegismétlés és szövegváltozat között.” És mivel illusztrálja ezt? Magával a repetícióval.

Egy olyan trükkhöz folyamodik, amit első olvasásra észre se vettem. Visszatér egy olyan szöveghelyhez, amit az esszéje elején már letudott. Pedig egyszerűen utalhatna is rá, hiszen az olvasó, ha akar, visszalapoz. De nem, neki szüksége van rá, pedagógiai ösztöne arra készteti, hogy az a szöveg dialogikus pozícióban, egy másféle kontextusban *újra elhangozzon*. Vagyis először „hangozzon el”, hiszen Nádas említi, hogy mindezt fennhangon mondta el, egy monológban. Mit nyerünk mi ezzel? Egy dolgot mindenképpen: ott állunk a szerzetesi cellában, az író háta mögött, aki, megengedem, picit elégedetten is önmagával, a hangyaszorgalommal papírra rótt negyvenezer variációból megmutat nekünk kettőt. Egyik kedvenc száma ez a negyvenezer, több helyütt említi, és azt is, hogy a nagyapjától hallott a napi negyvenezer szívverésről először, akinek az unokája szemében utólag imponáló és nagyon is informatív hallgatagsága érzésem szerint a maga módján beleszivárgott ebbe a „néma poétikai szerkezetbe”. Mint ahogy legutóbbi, Zürichben a Literaturhausban *Planetáris hipokrizis* címmel elmondott beszédének szenvedélyes csöndjei is rokonságban állnak ezzel a „néma poétikával”. De lássuk a két változatot, a kezdetet és a véget:

Az elvégzett munkát, ami nincs leírva, mégis benne van a szövegben, néma poétikának nevezném. Döntéseim hálóját, amint fenntartja a szöveget. **A szókinccsel kapcsolatban hozott negatív döntéseimel együtt.** Hogy mikor mit nem használok, holott a köznyelv, az irodalmi nyelv vagy a grammatika megkívánná a használatát. Mikor és mitől legyen sérült a mondatom, és mikor mitől teljes, akár mindenféle nyelvi cifrasággal is teliaggattott. Vagy ellenkezőleg, mi a minimum vagy miként ágyazok meg egy közönséges köznyelvi fordulathatnak. Bőven folytathatnám a sort. **Hasonló jellegű negatív és pozitív döntések sokasága** rajzolja ki a szöveg néma, ám gyakorlott olvasó számára nyilvánvaló poétikáját. A mondatritmus alakításának módja, a szövegritmus, a szavak hangalakjának zeneisége. **A szövegritmus érdekében megváltoztatott szórendek. A hosszú és rövid mondatok váltakozásának üteme, az ilyen jellegű ritmusok arányai.** Önkéntelenül adódó rímek a prózai szövegben, belső rímek, rejtett rímek. Rímek, amelyek adódnak, szépek is, értelmük is lenne, mégis elrontom őket. Monotóniák modulációi. **Ismétlések esetén választás azonosság és variáció között. Szinonima vagy variáció. Hasonló, azonos, különböző helyi és eseti arányai. Szándékos szóismétlés, visszatérő hangsúlyos szavak és hangsúlyos mondatvariánsok rendszere.** Motívus és logikai kapcsolódás különböző tárgyak között. Idegen szövegek beépítése a saját szövegbe, utalások idegen szövegekre, idézetek, átiratok, belső idézetek. **A szövegritmus és a cselekmény szinkronja vagy éppen aszinkronja.** A különböző cselekményszálak terjedelmének és intenzitásának egymáshoz mért arányai. Egyáltalán, válogatás a cselekményvezetési technikák között. Megszakítások, közbevetések, előrefutások, visszautalások. **A szimmetriák és aszimmetriák arányai, illetve ezek alkalmi meghatározása adott szöveghelyen.**

Döntések a szöveg statikáját illetően. Terjedelmek, hangsúlyok és sú-

hol empirikus eszközökkel, hol mások tudásán és tapasztalatán ellenőrzött kutatással olyan kérdésekkel foglalkozom, amelyek textuálisan nem jelenhetnek meg a szövegben, feszültségként mégis benne vannak. **Például a szókinccsel kapcsolatban hozott negatív döntéseim. Mikor mit nem használok, habár a köznyelv vagy az irodalmi hagyomány megkívánja a használatát. Hasonló jellegű negatív döntések sokasága,** amelyek a mondat szerkezetre, a nyelv stílár követelményeire vagy éppen a grammatika szabályaira vonatkoznak. **Nemcsak a szó jelentése érdekel, hanem a hangalakja.** S mivel mindkét tulajdonsága mérvadó, **a szövegritmus érdekében nyilvánvalóan igazítanom kell a szórendeken** vagy intonációs szempontok szerint előzetesen válogatnom a szinonimák között. Megőrizni a ritmust, s ehhez keresni megfelelő hangalakokkal rendelkező szinonimát, s nem fordítva, vagy éppen megtörni a ritmust, ritmusidegen elemekkel kiemelni a szöveget a ritmikai monotóniából, s ehhez keresni a szinonimát. A monotónia halálos csapás a szövegre, de olykor éppen ezért van szükségünk monotóniára. Csapást mérni a szövegünkre. Vagy éppen szélcsendes vizekre evezni, csak semmi meglepetés, révbé érni. Vagy ellenkezőleg, szövegvihart támasztani. **Aztán ott van a hosszú és a rövid mondatok váltakozásának ritmusa, aránya. A repetíció, azaz visszajátszás esetén a szigorú választás a szövegismétlés és szövegváltozat között. A szóismétlések, a mondatvariánsok rendszere,** ismert idegen szövegek beépítése a saját szövegbe, utalások ismert idegen szövegekre, idézetek, átiratok és belső idézetek. **A szövegritmus és a szöveghely követelményeinek szinkronja vagy éppen aszinkronja** az adott cselekménnyel. A különböző cselekményszálak terjedelmének és intenzitásának egymáshoz mért aránya, egyáltalán, a cselekményvezetési technikák. **A szimmetriák és aszimmetriák ideális arányai a szöveg egészében, illetve helyi értékük szerinti arányai.** Ezek mind

lyok. Az egész és a rész viszonyait illető döntések. A spontán hiányok érdekében hozott metodikai döntések. Fogalmi és tematikai hiányok megépítése. Például hiányzó személyek jelenlétének felépítése, jelenvalóságuk erősségének vagy gyengeségének szituatív variációi. *A point de vue* változásai a nagytotál és a szuperközeli között, a közelítések, a távolítások, a zoomolások helye és sebessége. Leállások, holtpontok, elakadások. Kényszerű kitérők, mulatságos kitérők, asszociatív alapú kitérők. Lassítások, gyorsítások, fennakadások. Vágások, ugrások. Ugrások többszörösen előkészített terepen, ugrások a logikusan várhatóba és a semmibe. A kívül és a belül, a külső és a belső, a reflektálatlan, a reflektált és a önreflexiós váltakozása, ugrásai, csúszásai, olykor durva vágásai. **Leírás és dialógus arányai.** Választás a direkt és indirekt beszéd, kijelentő mód és feltételes mód között. **Döntések a bekezdés felől, a bekezdések hosszúsága vagy rövide, váltakozásuk ritmusa, tematikus vagy érzelmi, indulati jellege, a bekezdések egymáshoz mért és a cselekményvezetéshez szabott arányai.** Akadályoztatásuk vagy gördülékenységük.

(37–39.)

statikai problémák mérlegeléséhez vezetnek. A néma poétikai szerkezetnek terjedelmeket, súlyokat és hangsúlyokat kell hordoznia, miközben egyetlen pillanatban sem feledheti, hogy az emberi lény harmóniára törekszik ugyan, cselekvéseivel azonban diszharmóniát kelt és káoszt támaszt. Szerelemmel ér a káoszba, a beteljesedés pedig a világi rend szünetjele. **A hiány és a hiányok kiépítésének metodikája, fogalmi vagy tematikai hiányok megépítése, hiányzó személyek hangsúlyos jelenléte a szövegben, jelenlétük erőssége vagy gyöngesége.** *A point de vue* változásai, mozgások a nagytotál és a szuperközeli között, a közelítések és távolítások sebessége, a szemszög változásainak ritmusa. **Leállások, holtpontok, elakadások.** Tárgyhoz tartozó elakadások. Személyemhez tartozó elakadások. Az írói mindenhatóság természetes határai, súlyos törésvonalak a formán, ezek elrejtése vagy éppen nyilvánvalóvá tétele. A kívül és belül, a külső és a belső váltakozása, vagy ezek ugrásai, csúszásai, olykor a lehető legdurvább vágásai. **A leírások és a dialógusok arányai. A bekezdések helye, hosszúságuk vagy éppen rövide, egymáshoz és a cselekményvezetés szükségletéhez mért arányaik.**

(75–78.)

Ami a szerzetesi létformát illeti:

Szerzetesi munkában eltelt egy élet, de inkább azt szoktam róla mondani, hogy csaknem teljesen letöltöttem hosszú börtönbüntetésem, és még barátokkal, kollégákkal is ritkán lehetett ilyesmiről szót váltani – olykor Mészöly Miklóssal, olykor Esterházy Péterrel.

Hiszen amint hozzányúl az ember ehhez a nagy tapasztalati anyaghoz, szóval illeti a műveletek roppant halmazát, könnyen pátosza csúszik a hangja. Mintha azal hivalkodna, hogy valamijével érinti a világ tengelyét. Holott hajsza nem rendül, porszem el nem mozdul. Barátaim ráadásul halottak.”

Azaz a halott barátok némán beszédes létezése is a „néma poétika” része. A dialógus egy másik dimenzióban folytatódik.

A Haydn a panelban és a Szépvírás mint hivatás abban rokon, hogy az írás szituációja és a szituáció, amit ábrázol, egymásra simulnak, egymást jelentik. Nádas a saját szövegén mu-

tatja meg, mit jelent szépirni. Mit jelent hagyni, hogy a nyelv működjön, hagyni működni egy nyelvet, ami nála is erősebb. Milyen is az út az észlelettől a tudomásulvételig. Ennek most egy svájci újságíró lesz az első áldozata és mi pedig privilegiált helyzetbe kerülünk, mert Nádas, általános megjegyzésektől eltekintve, ritkán elemzi nyilvánosan saját mondatait, sőt, mások rájuk vonatkozó elemzéséhez sem fűz kommentárokat, legfeljebb interjúkban vagy utószavakban elemzi mondjuk Misima vagy Füst Milán mondatainak teherbírását. És utalok még az *Egy teljes évben* szereplő történetre Balassa Péterről, aki nem tudta elviselni, hogy Nádas nem hajlandó véleményt mondani az ő róla szóló elemzései nek helyességéről vagy helytelenségéről.

Talán ez a *Szépirás mint hivatás*, de ugyanígy a *Haydn a panelban* egyik fő érdekessége: folyamatosan rámutat arra, hogy mit művel éppen. Vagy ahogyan a hivatkozott másik író írta valahol: „A posztmodern kélgyó enfarkába harap.”

Pedig a *Haydn a panelban* úgy indul, mint egy hagyományos elbeszélés: „A városszéli panelból, ahol laktunk, a nyolcadik emelet magasából, akár a véghetetlen magyar pusztaságba elláthatott az ember.” Majd következik egy kis pedagógiai esszé a pusztaság és az üresség korántsem azonos mivoltáról, arról, hogy minden látszat ellenére mennyire nem üres a pusztaság, majd jön a pusztaság flórájának kézikönyveket lepipáló leírása, majd következik egy zenei hasonlat az ürességtől irtózó komponista Haydnról, és arról, hogy a zeneszerző például zenedarabjaiban miként tölti ki az űrt és hiányt, mindenféle szimmetriákkal, továbbá arról, hogy a természet vajon ismeri-e vagy nem az ürességet, a semmit, és még egy olyan állítás is elhangzik, miszerint az üresség gondja korunkban a festészetre és fizikusokra marad (nem jutunk el John Cage 4:33 című örökbecsű darabjáiig vagy Bachmann Gábor *A Semmi Építészeti*), és aztán hirtelen, minden előkészítés nélkül felharsan egy drámai hang:

„Az én jóbarátom, Esterházy Péter ezzel szemben azt ordítja az én jól ápolott, magam telepítette óriási kertemben, amikor sétára invitálok és a két szemével látja, milyen szépen növekedik a dombhajlatra telepített vegyes erdőm, hogy gyűlölöm a természetet. Gyűlölöm a természetet.”

Itt nem állja meg, hogy az egészet metaforává ne alakítsa, és egy kiselőadásban bemutatja a sóvirágot, amelyik, mint megtudjuk, ott is megterem, ahol semmi nem él meg, és ahol „üresség híján kell tenyésznie” („üresség híján” = üresség a négyzeten), de még ennél is tovább megy, emeli a téteket, és a sóvirágokat Esterházy „barokkos szóvirágjaihoz” hasonlítja, amivel nem stíluskritikát gyakorol, hanem azt sugallja, hogy hiába is gyűlöli a „nagyokos” Esterházy a természetet („Ő nem része semminek, ordítja a sudár csemeték közé.”), ha egyszer ő maga is úgy működik, mint maga a természet. És itt történik, ezen a ponton, amikor a szöveg már nehezen lenne tovább feszíthető, hogy Nádas váratlanul kilép az elbeszélői szerepkörből, az egészet a feje tetejére állítja:

„Így aztán ebben az első kilenc bekezdésben járulékosan bemutattam, ha jól értjük egymást, miként váltakoznak ritmikusan a rövidebb és a hosszabb mondatok, miként tagolok időt és teret vele, miként akasztom meg az idők folyását, mikor mit folytatok, miként utalok vissza, miként utalok előre, miként képek szimmetriát és aszimmetriát...” (kiemelés tőlem)

Aha. Vagy úgy. Ez történt tehát. Ezután precízen lajstromozza, mi mindent nem művelt ő az első kilenc bekezdésben, és ráadásul közben az egyes szám első személyből észrevétlenül többes számba vált:

„szavakból és relációkból miként építjük a témát és mire fűzzük fel minek az anyanyelvi dallamát. Miként mit emelünk fel a köznyelviből, miként használjuk a felhangzást, az irodalmiast, az obszcént, illetve miként alakítjuk mindezzel a szövegkompozíció nagyságrendben következő alapelemét, a bekezdést.”

hogy aztán a következő bekezdés egy megfellebbezhetetlen közlés legyen:

„Prózai szövegben bekezdésekből épül a tétel. A tételben már annak is benne kell lennie, ami le sincs írva a papírra. Így képződik a hangzásnak, a szünetnek, a hiánynak és a jelentésnek az összehangzó többlete.”

Kissé emlékeztet ez az 1994-es *Alkat és szövegszerkezet* wittgensteiniánusan ellentmondást nem tűrő kijelentéseire:

„A mondatok hossza az írói tudás szintjéről vagy állagáról árulkodik. [...] A szövegszerkezetben a megfontolásokat és a szándékokat a részek és a fejezetek kötik meg, míg a mondatok és a bekezdések kisebb szerkezeti egységei inkább az észleléseit és az érzéseit kötik meg. Miként harmonizálja ezeket az elemeket: ez a karaktere.”

Ám itt sincs szó még „néma poétikáról”. Mint ahogy a *Hazatérésben* sem, amelyik az *Emlékiratok könyve* nyelvének és témájának születését mondja el. Nem arról van szó, ami hiányzik belőle, hanem ami benne van. Érezhető, hogy gondolatilag még nincsen kész ez a konstrukció. Ez a metafora. Ám ez sem teljesen igaz. A beszámoló egy korai kézirat megsemmisítéséről, amelyben az éjjel fölriadt kamasz (a szerző) önkielégítését és apja azzal szinte percre egyidejű öngyilkosságát ábrázolja, és amelyik, így elhagyva, elengedve, elégetve, a maga negatív módján, döntő módon definiálta a leendő *Emlékiratok könyve* nyelvi terét, tehát ebben a gesztusban már az első nagy „néma poétikai” felismerésről beszélhetünk. Igaz, az illetéknépp informált olvasó, mostantól fogva lehetőséget kap, hogy ezt a kiírt epizódot beleképzelje a regénybe. Továbbá az összes elhagyott idegen szót is – mert Nádas, az Oulipo szerzőihez hasonlóan egy ilyen (később túl szigorúnak ítélt) szabályt is betartott.

De túl a mondaton, és túl a bekezdésen, immár fölemelkedtünk a tételig: egy tétel csak akkor „tétel”, ha benne van, *ami le sincs írva a papírra*, a próza hangzás, szünet, hiány és jelentés összhangzattana, valójában a zenei nyelvvel rokon. És ezek után bevallja, hogy:

„Az az igazság, hogy ifjú emberként Haydn mesterhez jártam kontrapunktra.”

És rögtön idekívánczik a talán legerősebb gondolatfutam Haydnról:

„Ez a Haydn különben is teljességgel feltűnésmentes ember lehetett, ahogy így a róla írott beszámolók nyomán elképzelem. Egy szabad lélek. Olyan magától értetődően lehetett szabad, hogy amikor szőröstül-bőröstül megtanultam őt, maga az ember nem is foglalkoztatott. *Művében eltiűntette önmagát*. Nem vettem észre, hogy valaki állna mögötte vagy kiállna belőle.” (*kiemelés tőlem*)

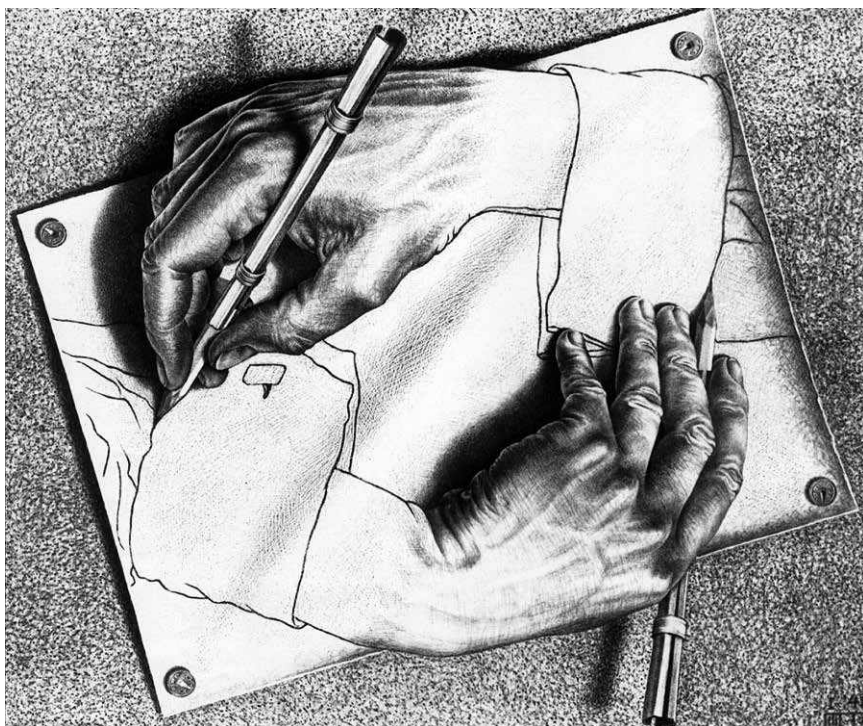
Ahogyan a *Szépírás mint hivatás*ban mondja:

„Kiderül, hogy a nyelv és a sok elvégezett művelet a változatok tömegével okosabban gondolkodott előre, mint amire én egyáltalán képes lennék személyként.

Hogy kerültem én ide, hol vagyok, és hogy jövök én hozzá.
Ez egyszer úgy kell hagyni a szöveget sérülten.
Nincsen rajta mit javítani.
Minden én kívül került az énem.”

Úgy jutott eszébe Haydn, hogy a nyolcadik emeleti panellakásba először ellátogató, késve érkező, és erre a késésre soha semmilyen magyarázatot nem adó Esterházy nem hallja meg a külön az ő kedvéért (finom utalás egy másik Esterházyra) a lemezjátszóra gondosan föltett *Búcsúszimfóniát*. Ez a késés-tematika is megkapja a maga koppanó kontrapunktját az elbeszélésben. Egy másik alkalom, amikor ő maga, aki soha nem késik el, nem késett el.

De a lényeg a kilépés az elbeszélői szerepből. A szemünk előtt keletkező szöveg váratlanul az írói fogások példatárává változik: kiderül, hogy a szöveg nem mást, hanem éppen azt ábrázolja, ahogyan a szöveg ábrázol valamit, mint egy rekurzív függvény, egy *mise en abyme*, akárcsak M. C. Escher *Rajzoló kezek* (1948) című litográfiáján:

és hát mostantól igencsak résen kell lennünk, hogy értsük: ezekben a szövegekben nem csupán azért kerül elő bármely jelenet, legyen bármilyen eredeti, brutális vagy személyes, mert önmagában érdekes, hanem azért is, mert az a jelenet az írásról mint olyanról mond valamit, de ami a lényeg, egy másik íróhoz fűződő mély, baráti, sőt, szerelmes viszonyon keresztül, és ebben a másik íróban való tükrözőedésben, ebben a kontrapunktban, amely kontrapunkt nem véletlenül meg van még kontrapunktozva, egy valóságos francia

négyes ez már, az elbeszélés két másik fontos szereplőjének (Joseph Haydn, a jobbágy, a zeneszerző és Esterházy Miklós, az úr, a herceg) viszonyával. A nyolcadik emeletről mint helyszínről nem is beszélve.

Akárcsak a *Szépírást* mint hivatásban, minden egyszerre önmaga és önmaga példája is, hasonlóan némely Magritte-képekhez, amelyeken egy olyan festmény játszik festményszerepet, amelyik egyszerre tárgya és alanya is a festménynek. Egy voltaképpen tudományos igénygel megírt szöveg esetében (amelyik Max Weberre és Hans Jonasra is hivatkozik) ez mindenestre (jó értelemben) meglepő. „Szavaimat oly szorosra fűzőm”, mondja, „hogy mondataim hangzását és jelentését senki ne tudja egymásról leválasztani.” Mondja ezt egy olyan passzus zárataként, amelyben szorosra fűzi saját nyelvzenéjét Haydn zenéjével:

„Az udvarok többségében terebélyes diófa állt. Ezeket a gyönyörűséges diófákat, amelyek mintegy hatvan éve a családi élet biztonságának jegyében növekedtek itt, valamivel később törzseiknél fogva megragadta egy erőgép és addig rázta, rázta őket a tömött lombjaikkal egyetemben, míg a talajból ki nem fordította egymás után valamennyit. Vontatókkal hurcolták el a hulláikat. Lerombolták a szerény méretű és mérsékelt igényességgel épített családi házakat. Csak nézte, bámulta az ember odafentről az üres pincegyomrokat. S hogy esztétikai szempontból minek mi az értéke, azt most mégse ezek a rombolásban járatos kibaszott várostervezők, hanem én mondom meg a zenei mintakönyvem és a saját anyanyelvem muzikalitása alapján képzett mondatokkal.

Szavaimat oly szorosra fűzőm, hogy mondataim hangzását és jelentését senki ne tudja egymásról leválasztani.” (kiemelés tőlem)

Messze nem véletlenül áll ott az a hirtelen, szinte a semmiből előbukkant „kibaszott” ebben a gondosan frazírozott szövegben, amelyben a diófák kitépése a földből már-már flaubert-i szenvtelenséggel van leírva (a „gyönyörűséges” szó persze szándékoltnak kilóg a szenvtelenségből): a felhangzó „kibaszott” adja meg a leírásnak azt az indulati töltését, amittől hangzás és jelentés szétválaszthatatlanná válik. Illusztrálja azt, amit csinál. A szöveg egyszerre történet és példabeszéd. Egyébként a *Haydn a panelban* tele van baszással. Na, nem szó szerint, mint az a híres jelenet a *Párhuzamos történetekben*, amelyet Nádas a Széchenyi akadémiai beszédében provokatívan teljes hosszúságában felolvasott, hanem olyaténképpen, hogy jól használható indulatszó, egy mívesen megírt szövegben kéjjel felvállalt stílusterés – és hát ismerjük Nádas véleményét a baszásról, hiszen Bojtár Endre publikálta a neki írt fiatalkori Nádas-leveket, és ott egy helyütt az ifjú Nádas kikotyogja:

„az én becsvágyam nem az elsőség, csak az, hogy amit írok, ne legyen másodlagos; az én becsvágyam sajnos arra szorítkozik, hogy higgyek magamban annyira, hogy le tudjam írni a következő mondatot; nem azt a következő mondatot, amely a Paraszussal kecsegtetne, hanem azt, amit gondolok; az én becsvágyam arra szorítkozik, hogy tudjam: mit gondolok, mit gondolhatnék, mit kéne gondolnom. Nem az első és nem a második helyre vágyom, hanem arra, hogy egyáltalán legyek – annak ellenére, hogy állandóan érzem az írás, az olvasás, az evés, a baszás kissé humoros képtelenségét.” (1971. január 8.)

Igen, „a baszás képtelensége” miatt alkalmas annyira ez a szófordulat, hogy némi nonszalansszal a szövegben, amely nem dialógus, nem előbeszéd, hanem leírás, hogy hangzás és jelentés egymásról lecsavarhatatlan, vésővel, kalapáccsal is különválaszthatatlan legyen egy rendes Nádas-mondatban.

„De mit csináltál, miért nem vetted fel azt a *kibaszott* telefont.” (kiemelés tőlem)

Kérdezi, kérdőjel nélkül, és tényleg nem kell oda kérdőjel, Esterházy Nádasról, aki soha nem késik el, és persze most sem késett el, míg barátja egy szálloda portáján türelmetlenül várt rá és ezért késésnek érezte azt, hogy nincs ott és ráadásul nem veszi föl a telefont. Az erőteljes, már-már szemérmetlen szókimondás – „kivételesen megmondhatom, hogy miért nem vettem fel. Azért nem vettem fel, mert szartam” –, Nádas a *Szépírás mint hivatásban* szinte mellékesen előadott fundamentális észrevétele tanbeszéd az ember „opportunista” természetének és a regényírás felismert szabadságának összefüggéséről.

„Az ember születetten opportunistá lény, jó oka van rá. Nincsen egyedül, holott egyedüli példány, mégis csupán változat. [...] Opportunizmusának ez az eleme fontosabb a sérülékenységnél. Mert szabadságának, megszabadulásának vágya mindig erősebb a veszélyérzeténél. Majd mindig elragadja. Gondolatban ragadja el [...]. Ki akar törni a karámból. [...] kitörése gyakran vezet káoszba, pusztulásba és véres pusztításba. [...] Még szerencse, hogy szabadsága ellenében sikerül magát idejében visszafognia. [...] Így aztán inkább változatokban gondolkodik, variációkban, modulál, mutál [...], egyszerre több felől indul egyetlen dolog vagy jelenség felé, többfelé tart, több vasat tart a tűzben.”

Azaz a regény, amit az író nem előről ír, hanem folyamatosan minden irányból, olyan mint magának a regénynek az egyik szereplője.

A *Hazatérésben*, legutolsó, majdnem negyven évvel ezelőtti, erősen önéletrajzi írásában, amelyik azt meséli el, hogyan született meg az *Emlékiratok könyvének* szinguláris nyelve és világa, hangzás és jelentés „szoros összefűződését” még így írta le:

„Észrevettem azt a kétirányú kölcsönösségi viszonyt, amely a szó hangalakját és jelentését összefűzi. Atomi létet tulajdonítottam a szónak, melyben a hangalaknak és a jelentésnek olyan funkciója van, mint az elektronnak és a protonnak. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy most már nem csak én gondolkodtam a szavakról, hanem a szavak kezdtek el gondolkodni helyettem, illetve velem.”

Mindez elsősorban vallomás és beszámoló. Az „éntelenítés” pedig így jelenik meg a *Hazatérésben*:

„immár tudatosan úgy igyekeztem beszélni magamról, hogy közben az ne csak én legyenek, hanem amennyiben én, annyiban a bennem létező közös.”

Továbbá:

„Kétségtelen, hogy valamiféle formaelvre letem, de távol volt még az a tapasztalat és belátás, hogy az igazi, tehát a teljes formában, *arányos helyet kell kapnia a formátlannak, a nyersnek, a deformáltnak, a nem szépíthető csúnyának, az esetlennek és a mágiakusan esetlegesnek.*” (kiemelés tőlem)

írja ugyanott. Nagyon nagy formai tudás kell a formátlanság használatához. Mert valójában mindent szabad, és még az ellenkezőjét is. Ez a *Szépírás mint hivatásban* már, a „néma poétika” ismeretében így néz ki:

„Leállások, holtpontok, elakadások. Tárgyhoz tartozó elakadások. Személyemhez tartozó elakadások. Az írói mindenhatóság természetes határai, súlyos törésvonalak a formán, ezek elrejtése vagy éppen nyilvánvalóvá tétele.”

És így (írói tanácsokkal spékelve):

„Nem beszélve a mondatok hangerejéről. [...] Vannak szükségesen hangos mondatok. *Vannak szükségtelenül hangos mondatok, amelyek a szöveghelyen szükségesek.* [...] S ugyanígy vannak csöndes mondatok, kínosan vagy szükségtelenül csöndes mondatok, melyek a kontextus miatt feltétlenül szükségesek, észrevétlen mondatok, plakatív mondatok, s így tovább...” (kiemelés tőlem)

Még egy példán szeretném érzékeltetni a két szemléletmód közötti távolságot. Hogy mit is jelent, mire példa az a bizonyos nyolcadik emeleti panellakás. A *Hazatérésben* még csak pokoli háttér, a depresszió szinonimája, a legyőzendő ellenfél, a diadalmasan letiport:

„Akkoriban egy lakótelepi ház nyolcadik emeletén laktunk, s velünk átellenben építeni kezdtek egy hasonló betonmonstrumot. Éjjel és nappal, vibrátorokkal, keverőkkel, dömperekkel és toronydarukkal. Gondolom, ilyen lehet a pokol zaja. [...] Kivételesen zajérzékeny vagyok, egész felnőtt életemet a zajok elleni küzdelem, a zajok előli menekülés és a zajoktól való lelki szenvedés tölti ki. Furcsa módon mégis ebben a pokoli építkezési lármában született meg bennem az elhatározás, hogy körülményeim javulására nem várhatok tovább, tehát a dolgot nem odázhatom el. [...] Fölálltam, leültem az asztalhoz és dolgozni kezdtem.”

Ezzel szemben ez a bizonyos nyolcadik emelet a *Haydn a panelban* című írásban kap egy komoly vajszerű árnyalatot. Nem csak azért, mert drámai helyzetbe illeszkedik: a két Péter találkozik, először engedi be a fiatalabb Pétert az idősebb Péter a maga intim terébe, és mindketten tisztában vannak azzal, hogy élethossziglan tartó dialógus kezdődik kettejük között. De a szövegben most azon a ponton állunk, hogy a két jóbarát egy szálloda portáján egy pillanatra egymásnak feszül, az indulatok fölcsapnak, és az a jelenet csap át a nyolcadik emelettel szemközti világ leírásába:

„Mégis elmondhatatlanul jólesett, hogy néhány másodperc alatt ekkorára növekszik az én barátom szeretettel teli aggodalma, elér vele akár a gyűlölethez. Most azonban még minden érintetlen volt. *A házak, az udvarok, a diófák, a kerítések és a barátságunk.* A végtelenbe tartó városszéli utcaháli nyugalmát ebben az órában semmi nem zavarta meg. [...] *Nehéz lenne ugyan megmondani, mi a barátság. Válaszáért általában Arisztotelészhez fordulok.* Autók sem járnak, hogy felvernék a port.” (kiemelés tőlem)

Ez zene. A könnyed, észrevétlen asszociációlánc, amelynek legnagyobb mestere nem is annyira Joyce, aki kiteszi a placra, hogy jól lássuk, milyen fantasztikusan pattan át egyik témáról a másikra vágta közben, hanem Proust, akinél észre sem vesszük, hogyan változik folyamatosan a regény tájképe. És Nádas a roncsmetéővé vált kertjében bolyongó autószerelőben felismeri önmagát, „rémülten magamra ismerek ebben a nagy kuplerájban”, elsősorban is fölismeri az író, aki „valami olyasmit alakít, aminek nincsen kész formája”: az autószerelő az írói létezésről való látomássá válik – minden út Rómába vezet –, megtoldva azzal a paranoia kifejlődésére nagyon is alkalmas nüansszal, amelyikről a *Hazatérésben* még nem számolhatott be, hogy egy olyan hivatalosan elrendelt szilencium

áldozata, amiről őt elfelejtették értesíteni, tehát nyugodtan azt hihette, hogy azért utasítják vissza, mert nem elég tehetséges, és ez a duplicitás egyben összefonódik Esterházy akkori kettős életvitelével:

„Van azonban egy csupasz udvar, ezen se bokor, se fa, se szál virág, ahol mindig matat és folyvást kalapál egy munkásruhás férfi a szétszerelt és szertehányt géproncok [...] között. [...] Amit itt kiszerez, azt ott beszereli. Van, amit nem szerel be, hanem csak oda viszi innen, hogy otffelejtse. Közben bizonyára szitkozódik, hiszen látom, csapkod, valamihez hozzávágja a fogóját, a kalapácsát. [...] Vagy, hogy helye legyen másnak, onnan vonszolja át, akkor valami mást arrébb kell taszigálnia. Láncra fűzi, traktorral húzatja. Hiába nézem, nem értem, semmit nem értek. *Aus dem Nichts, kann doch etwas werden*, mondja Haydn. Önmagát jellemzi a semmivel, amint látja, hogy ennek a semminek még nagy jövője van. [...] se tele, se tava-sza ennek a szegény léleknek ebben a roncstemetőben. Dolgozik reggel, dolgozik este [...] csinálja, csinálja, de ettől az udvarán semmi nem változik. *Rémülten magamra ismerek ebben a nagy kuplerájban*. Én sem viszek el semmit, tőlem sem vesznek semmit át. Írhatok, amit akarok, publikációs tilalom alatt állok, ami szintén szigorúan titkos. [...] Egy soromat nem fogják közölni. Minden szövegemet visszaküldik, visszaadják. A híres szerkesztők *visszabasszák*. Nem elég jó, nem kell, írjak másikat. Olykor azonban titokban bejönnek a szobámba, megnézni, vajon mit írtam. [...] Most azonban galántai és fraknói gróf Esterházy Péter kollégára várok, aki az 1947. évi római négyes számú törvény szerint sem előneveit, sem címeit, semmiféle titulusát soha többé nem viselheti. Díszítmények nélkül kell léteznie és meghalnia. Jobbágya sincs. Matematikus egy kalandos nevű tudományos intézményben [...] Egyszer meglátogattam, bemutatta, miként írja a fiókban a könyveit. Azt mondja magában, nem fogtok ti velem *kibaszni*, ti kommunisták, nem fértek ti hozzám.

Földet vissza nem veszek.” (kiemelések, a német mondat kivételével, tőlem)

Ez egy szépen megkomponált kvartett, autószerelőre, Nádasra, Haydnra és Esterházyra.

Esterházy Nádas mindkét mostani, írással foglalkozó szövegében kardinális szerepet játszik. Kettejük kontrapunktikus alkatát Nádas először egy hat évvel ezelőtti írásában, az *Emléklapok két elbeszélő életéből* című, Esterházy halálára írt szövegében írta meg.

„Elbeszélésének az volt a specialitása, hogy többes szám első személyben számolt be róla, nem királyi többesben, hanem úgy, mintha mindkettőnk sikeréről lenne szó. Nem akart a sikerrel egyedül maradni. Meg akarta velem osztani. Ebbe az átkozott többesbe akarta belegyömöszölni személyisége legnagyobb vonását, a fiúi jószágát. Habár napnál világosabb volt, hogy ez aztán megoszthatatlan.

Álltunk az esőben, s megkértem rá, hogy ezt a többest inkább adja fel. Nézzünk szembe a nagy bűdös realitással. Én itt egy polgári elem vagyok, ahogy aztán később egy laudációban szellemesen és keményen kiegészítette: egy polgár polgárság nélkül, ő pedig egy birtokaitól már születése előtt megfosztott főnemes, akiről az 1947. évi IV. törvény úgy rendelkezett, s a republikánus eszmék értelmében igen helyesen rendelkezett, hogy örökletes címeit és rangjait nem viselheti. De a nevet viseli. A nevével pedig jön a magyar történelem reprezentatív korszaka. Most ő személyiségével és a teljesítményével adja vissza olvasóinak ezt a reprezentációt, s ezért aztán jóval többen szeretik, mint ahányan olvassák. Ebbe a képbe én nem férek bele. Az én nevem nem mond semmit senkinek. Legfeljebb annyit mond, hogy magyarosított név, német név, zsidó név. Önmagamon kívül senkit és

semmit nem képviselek. Talán gőgösen hangzik, de a polgári irodalomban ez a szerepem, s én jónak látnám, ha akarja, akkor a nemzet szempontjából látnám jó-nak, ha mindketten megmaradnánk a szerepeinknél. Ez csak így arányos. Felvetett fejjel állt az esőben. Igen távolról hallgatott. Jeges lett a tekintete.”

Hogyan lehet tanítani az írást? Hogyan lehet egyáltalán beszélni róla? Kell-e róla beszél-ni? Atadható-e egyáltalán ez a tudás? Annak fényében, hogy:

„A ténylegesen elvégzett munkámról a mesteremmel beszéltem utoljára, Mészöly Miklóssal, vagy Esterházy Péter kollegámmal, a barátommal, aki azóta szintén ha-lott. Azt kell mondanom, hogy ennyire kényes tárgyról még kollegával sem beszél-get szívesen az ember. A másik szemérmét, az egyéniségét, a szubsztanciáját, mindazt, ami a szemérem érzése mögött rejtetik, az isteni részünket, a legsajáto-sabban egyénit, az adottat, a változati elemet, a megváltoztathatatlant, az emberi egyed karakterét senki nem kívánja a másokban megérinteni vagy megsérteni.”

De Nádas nem áll meg itt:

„Ha ellenben beszélni kezd róla egy kollegával, akkor elemi élvezettel, zabolátla-nul, a másik szavába vágva. Hiszen ki más érthetné jobban őt. Kicsit olyan lesz a beszélgetés, mint egy szándékosan csúcspont nélkül hagyott szeretkezés.”

VARIÁCIÓK SZORONGÁSRA

Szilasi László: *Saját élet*

„És a lélek azt is gondolta [...], hogy minden gyermekének élete jellemezhető egyetlen eseménnyel. Egyetlen esemény, amely magába foglalja az egészet, akár egy kivonat, egy sűrítőmény, akár a levest egy jó minőségű Maggi-kocka” (401.) – hangzanak egy szereplő gondolatai a Szilasi László *Saját élet* című regényéhez csatolt, *Egy nap* című elbeszélésgyűjteményben. A *Saját élet* bár úgy látszik, mintha cáfolná ezt a felvetést, végső soron mégis alátámasztja. A sajátos szerkezetű mű – a zavartalan folytonosságot mellőzve – egymástól elkülönülni vágyó történetek halmaza. Minden esemény önmagában a legfontosabbnak tűnik, minden emlékdarabka újabb nekifutás arra, hogy az elbeszélő megteremtse jelenét. Akadhat mégis egy olyan kiemelt mozzanat, amely átfogja az itt elbeszél sors alakulását, vissza-visszatérő természetével megtörve a különálló történetek autonómiáját.

A kötet elején mottóként olvasható, az élettörténetek elbeszélésére vonatkozó idézetekkel a szerző tisztázza, hogy ebben az esetben is életrajzi regényről van szó. Ezek az idézetek az irodalmi fikció és a valóság objektív leírásának kérdéskörét hozzák fel, és a kötet előszavában, amely a *Gondolatkísérlet* címet viseli, szintén az elbeszélhetőségről, illetve az elbeszélés módjáról szól a dilemma. Itt kifejezésre jut Szilasi arra irányuló törekvése, hogy a leírás minél inkább önazonos legyen, és olyan valós tapasztalatokból épüljön fel, amelyek részt vettek az egyén formálásában. A narrátor tehát gondosan kiválogatott emlékeken keresztül meséli el saját és szűkebb családja életének egyes szeleteit. A rövid, zömmel egyoldalas fejezetek mind egy-egy eseményt beszélnek el, címekkel vannak ellátva, amelyek gyakran a szövegekből kivett kulcsszavak, esetleg félmondatok, e tulajdonságukkal pedig leginkább lexikonszócikkekre emlékeztetnek. A címek lehetnek kiszámíthatóbbak, ahogyan például a *Bácsi, bácsi, jaj, jaj* rámutat az adott fejezetben körüljárt gyermeki idézetre; de lehetnek teljesen váratlanok is, mint például a *Hónaljikutya*, amely nem a szöveg kulcsmondatainak egyikére utal, vagyis ebben az esetben a gimnáziumi évnnyitón készült videófelvétel főbb cselekményét leírókra, hanem annak egy látszólag jelentéktelen pillanatát – a felvételen látható nők borotválatlan hónalját – emeli ki. A címeknek egy harmadik típusa is akad, amely az előző kettővel szemben egyáltalán nem része az alatta futó szövegnek, hanem a lehető leghagyományosabb módon tartalmilag összefoglalja az egész fejezetet. Ennek a típusnak egy különleges példája az *Erdélyben*, ahol maga az *Erdély* szó még csak meg sincsen említve, az itt lefestett utazás helyszínére tehát egyedül a címből lehet következtetni. Említésre méltóan szép párhuzam bontakozik ki a fejezetek szócikkjellege és a történet alanyának egyik gyermekkori emléke között: a narrátor édesanyja ugyanis esténként önnön

Magvető Kiadó
Budapest, 2023
380 oldal, 5999 Ft

múltjáról mesélt fiának, aki ezeket kis cédulákra jegyezte le, címmel ellátva. A regényben leírt saját emlékek azáltal, hogy lezárt narratív egységekként működnek, önmagukban teljesek és gyakran csattanóval zárulnak, valamint még címük is van, azt a hatást keltik, mint ha csak ezeket a „cédulatörténeteket” akarnák leképezni.

A bemutatott események legtöbbször időben egymás után haladnak, de előfordulnak nagyobb, oda-vissza történő ugrások is: ilyenkor az egyes emlékek asszociációs minta alapján hívnak elő másokat. Szorosabb szerkezeti kapcsolatok ritkán alakulnak ki, de elvértve hiperszöveghez hasonló láncolatokat is tapasztalhatunk, mint például a narrátor szüleinek megismerkedése a *Nevetés* című fejezetben, amikor az apa „Mi már egyszer aludtunk együtt, drága” (43.) pimasz nyitómondatát a következő fejezet magyarázza. Egy oldallal később ugyanis kiderül, hogy az 1944-es bombázások alatt kisgyermekként valóban egy istállóban húzódtak meg családjaik, az első történet idézett mondata ily módon átirányítja az olvasót egy jóval korábbi eseményhez. A regény struktúrája tehát rendkívül izgalmas, a rövid történetek váltakozása fenntartja a figyelmet, a cselekmény olykor azonban kissé zilálttá válik a nagyobb ugrások miatt.

A gondosan szemezgető módszer többé-kevésbé kiküszöböli azt a jelenséget, amelyet „hamis emlékeknek” hívunk. A hamis emlékek ugyanis vagy a valóságban meg nem történt események, és csupán az emberi agy konstrukciói, vagy megtörtént, de az elme által kiszínezett változatok. Az előszóban megfogalmazott cél tehát ily módon teljesül, az élettörténet a lehető legvalóságosabban, a köré vetített fikció minimalizálásával tárul elénk. Bár a regény elején előkerülnek olyan történetek is, amelyek még az elbeszélő születése előtt estek meg, ezekre az ismeretlen területekre bekúsznak olyan emlékfoslányok, amelyekhez már az elbeszélőnek is közvetlen kötődése van, és az elődök jellemzése is gyakran saját aktív memóriáján keresztül történik meg.

A regény három nagyobb tematikus egységre oszlik, amelyek az [A], [B] és [C] jelölést kapták. Ezekben az egységekben felfedezhető egyfajta nagyobb kronologikusság, az első rész az előzményeket, vagyis a nagyszülők és a szülők életéből vett pillanatokat beszél el; a második már a narrátor életútjáról szól születésétől kezdve egészen az első regényének megalkotásáig; a harmadik részben pedig a narrátor közelmúltjáról olvashatunk.

Az [A] szövegegység az ősök szinte családfaszerű bemutatásával indul, majd a 20. század eleji Szarvasról eljutunk a narrátor szűkebb rokonságának békéscsabai otthonaiba, a Pozsonyi utca 50. alá és a Franklin utcába. Ezek a házak, valamint az elbeszélő későbbi lakhelyei fontos mérföldkövekként vannak jelen a regényben, ezenkívül a helyismeret – néhány utca említése és egyes útleírások jelenléte – is a szöveg prominens része, identitásképző erővel bír. Ebben a részben különösen nagy szerepet kap a brutalitás, a „némelyik kan felfalta a malacokat” (39.) falusi környezetben valószínűleg mindennapi jelenségén kívül olvashatunk például a szomszéd kislány belférgességéről is, ami megdöbbentően tényyszerű leírást kap: *„És aztán előmáztak belőle, kikúsztak a száján, a fogai közül a belférgek. Éhesek voltak. Előjöttek”* (23.). A hasonló élmények mellett az elbeszélőnek és testvéreinek el kell viselniük egyes rokonaik mind szóbeli, mind fizikai bántalmazását is. *„Nem gyerekek vagytok, hanem fajzatok, mocskos fajzatok”* (26.) – hangzanak a hozzájuk intézett szavak, de a *„le fogtok soványodni, csontig fogtok kopni, rátok szárad a bőrötök, mi pedig majd lenyúzzuk, és kiakasztjuk ide a diófára, hadd fújja őket a szél”* (27.) fenyegetés is joggal hat felkavaróan a gyerekekre.

A [B] jelzésű rész már kizárólag az elbeszélőre fókuszál. Az előzőekben tárgyalt brutalitás felvezető jellege után itt már előkerülnek a betegségekhez és balesetekhez kötődő szorongás különböző fajtái, és az eddigi tárgyilagos hangvétel helyett már jóval bensőségesebb nézőpont érvényesül. A gyermekkor megfigyelései, a külvilág érzékelése és megismerése újabb és újabb félelmek kialakulását eredményezi, amelyek lassan egész szorongásos mintázatokká épülnek fel. Minden előkerül itt, ami csak nyomaszthat egy embert:

az elbeszélőt tizenegy évesen érő felismerés, amikor „hirtelen megérti, hogy mindenki meg fog halni” (127.), azt eredményezi, hogy mások baleseteit önmagára, valamint közeli hozzátartozóira vetíti ki, folyamatosan a legrosszabbtól rettegetve.

Ha döntenünk kellene arról az egyetlen történeusről, amely központi eseménye, „kivonata” lehet ennek az életrajzi regénynek, az *Apám fasza* című fejezetben leírt jelenetre eshetne a választásunk. A narrátor kisgyermekként ugyanis ekkor látja meg először apja nemi szervét, amelyet saját csekély méretéhez hasonlít, ez pedig elindít benne egy egész életen át tartó szorongó állapotot. Az esemény jelentőségét a szöveg sem felejtí el hangsúlyozni: „Megállt az idő. Bizonyos értelemben most is áll” (69.). Az apa alakja, és a hozzá kötődő intenzív érzelmek ettől kezdve visszatérő motívumként haladnak végig a regényen, és még a regényhez csatolt *Egy nap* című elbeszélésgyűjtemény oldalain is központi szerepet kapnak. Ez utóbbi bontja ki igazán a kérdéskört, hiszen itt nemcsak maga az apa, de a többi családtag nézőpontja is érvényre jut. Különösen érdekes a fiúk hozzáállása szülőjükhöz: míg az első két gyereknél – Lacikánál és Zolikánál – főként a negatív érzelmek uralkodnak, a legkisebb fiúról szóló részben egészen másról olvashatunk. Az akkor éppen második Robika ugyanis szereti és tiszteli apját, „olyan akart lenni, mint ő, minden területen olyan, azonossá akart vele válni” (379.).

A másik két testvér ellenézése, sőt, olykor gyűlölete apjuk iránt a férfi bizonytalan mentális állapotából adódik. Depressziójával küzdve ugyanis nem tud teljes értékű példa lenni gyermekei számára, és irántuk érzett szeretetét sem tudja kimutatni. Rövidesen bekövetkező ideg-összeroppanása még jobban eltávolítja őt gyermekeitől, főleg legidősebb fiától – az elbeszélőtől –, akinél egyrészt a már korábban felmerült kasztrációs komplexus, másrészt viszont az apja apaként való kudarca miatt érzett lekicsinylés egészen a végletekig fajul: „Egy fiúnak meg kell ölnie az apját. Nekem azonban akkor nem volt apám. Azt hiszem, hiányzik belőlem ez a gyilkosság” (147.). Elutasító érzelmei ellenére azonban a kezdeti probléma, hogy másokhoz kezdi hasonlítani magát, megmarad benne folyamatos megfelelési kényszer formájában, amelyet az iskolai közeg csak még tovább fokoz. Hogy osztálytársai strébernek tartják, és a lányok is kinevetik, de még a cipővásárlásnál sem illik bele a konfekcióméret egyetlen darabjába sem, újabb és újabb csalódásokat okoz számára. Piros kordbársony nadrágjától ugyanakkor nagyfiúnak érzi magát, a cigarettától már egyenesen felnőttnek, emellett folyamatosan éhezi és törekszik is kivívni szülei elismerését – „Aztán szóltam anyámnak. Ha nem látja, az egésznek nem lett volna semmi értelme” (80.).

A [B]-ben eljutunk a kakaóba mártott kenyérrel és erőstúrós tésztával kikövezett jaminai gyermekkortól a Szegedi Tudományegyetemen töltött éveken át egészen az első szerelmekig, majd az első házasságig. Ezt követi a válás, majd az irodalmi karrier felledülése, amivel le is zárul ez a nagyobb tematikus egység. A [C] jelű szakaszban már helyet kapnak az elbeszélő gyermekeihez köthető emlékei, valamint egy második házasság is, bár ez a rész – természetesen az élet lezáratlansága miatt – érezhetően nyitottabb, befejezetlenebb marad. A *Saját élet* fejezetei után közvetlenül az *Egy nap* áll, amely a fő regényhez csatolt mellékletnek tekinthető. A tematika azonos, az elbeszélésmód viszont különböző: itt a már korábban megismert események egy részét a család különböző tagjainak szemszögéből olvashatjuk. Felismerhetünk olyan összekapcsoló motívumokat – mint a diófa asztal, az apa bocsánatkérése, mielőtt alvásnál hátat fordít családjának, valamint a legkisebb fiú, Robika gyomorrontása –, amelyek a regényben is igen hangsúlyosnak számítanak. Az *Egy nap* előnye, hogy remekül letisztázza azokat a szereplőket és viszonyokat, akik és amik homályosabbnak tűnhetnek a *Saját élet* soraiból. Ilyen például Anyumama – a nagymama – és Keresztmama – az ő testvére – alakja: ezek a karakterek a regényben néha összemosódnak, a kiegészítés tehát nemcsak hasznos, de szükséges is a mélyebb és pontosabb megértés érdekében.

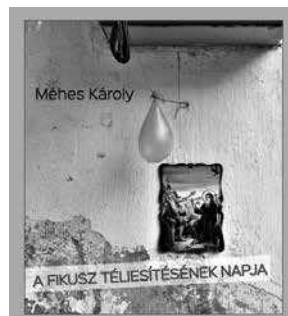
A *Saját élet* egy cselekményében igen sűrű regény, hiszen egy egész életút elbeszélésére vállalkozik, ám ez a sűrűség a kötet olvasása közben mégis kevésbé érzékelhető, terhelőnek pedig semmiképpen sem mondható, hiszen a rövid, dinamikusan változó emlékek sorozata szellősebbé teszi a narrációt. A különböző múltbeli pillanatok kapcsán tett érzékeny megfigyelések és azok érzékletes leírásai igazán élővé teszik a szövegeket, olyan plasztikus képeket teremtve, mint például az egyik szomszéd kikötött kutyájával kapcsolatos leírás: „Szépen lassan tömörödik a föld a kutya lába alatt, egyre mélyebbre süllyed, egyre mélyebben él. Halad vele lefele a mélybe egy hatalmas fúró, ami önmaga, saját láncos futása egy mozdíthatatlan fatuskó körül” (86.). Emellett a zárómondatok is gyakran igen erősek, álljon itt példaként ugyanennek *A korcs* című fejezetnek a lezárása: „És amikor aztán ebbe végleg beleőrül, a gazdája agyonveri baltával, és szerez helyette egy pontosan ugyanolyat. Nincs különbség a piszkosfehér korcsaik között. Ugyanaz az állat” (87.). Bár a gyakran önkényesnek tűnő történetvezetés nem mindig olvasóbarát, az időben tett csapongásokat olykor nehéz követni, valamint a történetek szereplőinek viszonyai is néha zavarosak, úgy tűnik, ez az ára annak, hogy az életrajz minél valóságosabb és őszintébb lehessen. Az additív módon egymás után sorakoztatott emlékek szeparáltan, ugyanakkor együttműködve, a kaleidoszkóp elemeihez hasonlóan állnak össze mégis egy képpé.

KÉZBEN TARTOTT ÉLETVÁLSÁG

Méhes Károly: *A fikusz téliesítésének napja*

Rejtőzködik Pécsen egy költő. Nem mintha ne lehetne vele gyakran találkozni a város kulturális eseményein vagy az utcán járva-elve. Inkább arról van szó, hogy bár versekkel indította pályáját, hamar prózát is kezdett írni, és az azóta publikált több mint egy tucat novelláskötet és regény, a sportkönyvekről és publicisztikákról nem is beszélve, árnyékba vonta egyre ritkábban, de folyamatosan megjelenő költeményeit. Míg 1991 és 2000 között három és fél verseskötete látott napvilágot (a *Csontválogatók kézi könyvecskéje* felerészt prózákat tartalmaz), addig a rá következő bő két évtizedre csak két verskönyv jut. Ráadásul mind a hat kötet más-más kiadónál jelent meg, gátat szabva annak, hogy bármelyik szakmai műhely úgyszólván felépítse, fókuszba állítsa szerzőjét és annak lírai életművét. Abban az értelemben is rejtőzködik ez a költő, hogy noha gyakran megjelennek verseiben Pécs helyszínei és történelmi alakjai, nem könnyű elhelyezni a város újkeletű költészeti hagyományaiban. Bár második, a Jelenkor Kiadó gondozásában megjelent *Csend utca* című kötetét Bertók László szerkesztette, ő inkább csak néhány vers ajánlása és a mostani kötet emlékező versei alapján tekinthető mesternek, poétikailag viszont nem beszélhetünk erős hatásról (szemben Tandori Dezsőével). Az 1980-ban megjelent emblematis, szintén Bertók által válogatott *Fél korsó hiány* című antológia négy költője is idősebb az 1965-ös születésű szerzőnkénél, akitől távol áll Parti Nagy Lajos radikális nyelvművészete, Meliorisz Béla minimalizmusa, Csordás Gábor avantgárd politikuma, sokrétű formahagyománya vagy Pálincás György merész asszociativizmusa. Legfeljebb a lefokozott költőszerep és a tágran értett hiánytapasztalat rokonítja idősebb pályatársaival, amely viszont kevésbé specifikus jellemző, inkább a modern (és nem modern) költészet egyik legalapvetőbb kiindulópontja és éltetője. Viszont életkora alapján szerepelhetett volna az 1985-ös *Valcer és fehérnemű* pécsi antológiában (szerkesztő Bertók László, az írások szerzői Szilágyi Eszter Anna, Erős Zsuzsa, Bagossy László és Kaszás Máté), de ekkoriban nem él a városban. Nincs látványos tanújele annak sem, hogy szerzőnk költészete különösebb hatást gyakorolna a nála fiatalabb nemzedékekre. Azt sem lehet mondani, hogy e lírának erőteljes kritikai recepciója lenne, bár persze születtek írások a kötetekről. Ennek ellenére nagyon is figyelemre méltó, autonóm, formátumos költészetről van szó, és Méhes Károly legújabb verseskönyve is érdemi teljesítmény – noha előjáróban szeretném megjegyezni, hogy az egyre ritkább megjelenés szemmel láthatóan nem tesz jót ennek a lírának, szaporodnak a kevésbé emlékezetes, kevésbé markáns költemények.

Az elmúlt tíz év verterméséből válogató *A fikusz téliesítésének napjában* többé-kevésbé felsorakoznak Méhes Károly

Prae Kiadó

Budapest, 2022

92 oldal, 2990 Ft

költészetének fő jellegzetességei: a személyes, olykor konkrétan alanyi-biografikus megszólalás; az életrajzi motívumok (pécsi családtörténet, pannonhalmi tanulmányok, külföldi utazások, írói lét); a hétköznapi, szöszmötölő élethelyzetek és a belőlük kivilágító általános felismerések, tapasztalások; a nem jámbor, kissé áttételes, de nem destruált katolicizmus; a szabadverses, világos értelmű, enyhén stilizált beszédmód, amely bár nem enigmatikus, gyakran szürreális-abszurd képzetekkel dúsul; a metapoétika, a költői önreflexió és a nyelvi játékoság vagy nyelvkritika. A kötet lapjain leginkább egy konszolidált, kézben tartott életválság mindennapjai jelennek meg: a költői én bőven küzd már ezzel-azzal, megszenvedi a kor előrehaladtát, a kezdődő testi fájdalmakat, megtapasztalja az idő lelassulását, a változás, az újdonságok hiányát, vannak már veszteségei, és kilátásban is vannak újak, küzd a tanácstalansággal. De talán túlzás is válságról beszélni: nincs szó semmi igazán felforgató, vészterhes, a személyiség integritását kikezdő, az eddigi életet megbomlasztó tapasztalatról. Ehelyett a versek túlnyomó része kordában tartható nehézségekről, hiányokról ad hírt, ami szép költői kihívás, és a kötet meg is felel neki. Nem csak a radikálisan szubverzív költészet lehet legitim. Érzékelhető is egyfajta prózai józanság Méhes korábbi költészetéhez képest: a *Csontválogatók...* kötet elvontabb, személytelenebb versei még a halál állandó közelségével szembesültek, vagy a 2000-es *A másik táj* kötet jó néhány verse ha nem is pátosszal, de nagy komolysággal vetett számot olyan váratlanul jelentkező antropológiai kihívásokkal, mint a végesség, a töredékesség, a hiábavalóság, a fenyegetettség vagy a kétségbeesés. Az újabb versek többsége ennél kisebb horderejű, egyszerűbb, kevésbé súlyos problémákkal néz szembe, és ennek fő irodalmi veszélye a banalizálódás. Ezt a veszélyt nem is mindig sikerül elkerülni: például a már a Kosztolányira rájátszó címében sem túl szellemes *Hajnali részecskék* hiába operál Pilinszky-allúzióval, a vers bagatell, lapos, üresbe fut: „Korán kelek a sötét világot / az alvó szegedek még alszanak / (...) / halkan bugyog a kávé / nézem az első facebook-posztokat / (...) / hat és fél óra már eltelt / ebből a nappól is / a meteorológia szerint kurva / hideg lesz ma” (8.). A kötet egyik fő kérdése, hogy mi szegezhető szembe az effajta banalitással.

A fő válasz ott gyökerezik Méhes költői életművében: ez a líra mindig is fogékony volt a világ furcsaságaira, különös, olykor bizzarr jelenségeire. Ez adta a hol a képhasználatban, hol a motívumok összefűzésében megnyilvánuló szürrealisztikusságot. Az új kötet is bővelkedik furcsa mozzanatokban: egy tócsában ázó fényképet egy kisfiú kitesz a kerítésre, de a szél visszafújja; télen belepi a hó a dinnyestandot, de az emlékezet felvillantja a nyári dinnyevásárlás képét; egy idős papnak úgyszólván kiakad a nyaka, ezért kezével tartania kell a fejét; egy emlékező versben a tengerparton ödöngő fiatal szerelmeseket gyerekek fügével dobálják. Vagy ott van a *Hétfő volt* című vers első strófájának furcsaság-katalógusa: „Elhajított rozsdás nadrágot láttam / széttiport eperszemeket láttam / felismerhetetlen madártetemet láttam / árpától gyulladt dagadt szemhéjat láttam / kukában esernyőnyéllel turkálót láttam / defektes halottaskocsit láttam” (50.). Mindegyik dologban jelen van valamiféle romlás, de számomra inkább önmagukban való különösségük, szokatlanságuk az érdekes, miközben nem irracionális, hanem nagyon is valóságos dolgokról van szó, ám figyelem kell, hogy valaki észrevegye őket. Méhes költészete ilyenkor felfedezi a világban megnyilvánuló össze-nem-illéseket: úgy látom, nem a világ egymástól távoli, mégis egymásra rímelő dolgai, a világ rejtett összefüggései érdeklik, mint pályatársai közül például Tóth Krisztinát, de nem is hoz létre teljesen abszurd, a valóságra távolról, rémálomszerűen emlékeztető világokat, mint például újabban Szijj Ferenc. Ezzel összefüggésben a *Tengeridő* című vers első strófája akár ars poeticaként is felfogható: „Néha jó apróságokban / üzenetet sejteni az ismeretlen titkát / és néha jó elhinni minden egyenesen / nekem üzen / felfoghatatlanul ugyan mégis egyedül / nekem” (35.). Vagyis a versekben megfigyelt szokatlan apróságok valami ismeretlenről adnak hírt, ennek a megsejtésében rejlik a szövegek jelentősége.

Néha éppen az válik érdekessé, hogy a hétköznapi helyzetekben felvillanó különös apróság vajon tekinthető-e üzenetnek. Talányos ebből a szempontból a *Szenteste délelőtt-jén*. Vállalva a parafrázis eretnokségét, összefoglalóan a versben arról van szó, hogy a beszélő december 24-én délelőtt épp úton van az autópályán, amikor a belső sávban próbálja megelőzni egy törődött férfiakat, nőket és egy kisleányt szállító furgon, de a manőver sikertelen marad, és a kompánia lekanyarodik a soron következő pihenőhelyre. A beszélő megáll a benzinkútnál, hogy bevérdje az autót, de az nem jelenik meg. Végül így morfondírozik: „A lámpákat is megpucoltam / egészen beleizzadtam a munkába / abnormális hogy tizenkét fok legyen / szenteste napján majdnem hogy melegebb / mint Betlehemben volt amikor ott / jártam februárban még a járvány előtti / utolsó pillanatban” (56.). A vers rafináltan játszik rá karácsony ünnepének alapítótörténetére: a furgon elnyűtt utasai felidézhetik a nehéz úton lévő szent családot, a „mint Betlehemben volt amikor ott” sor pedig akár úgy is folytatódhatna, hogy amikor „megszületett a kis Jézus”. Vajon a furgonbeli rejtélyes társaság és a közel-keleti meleg olyan apróságok, amelyekben itt és most, vagyis az ünnep stuktúrájának megfelelően hírt ad magáról a szent, vagy csupán teljességgel profán, esetleges jelenségek, amelyek épp arról tanúskodnak, hogy a transzcendencia távoli, nem elérhető, érdektelen vagy nincs is? Persze a profánba alászálló szakralist, és így a két szféra közötti határ eltörlését képviselő keresztény szemlélet alapján túl éles az iménti szembeállítás, és a vers talán épp e szembeállítást akarja kikezdeni. Akárhogy is, a költemény ad gondolkodni-, tűnődnivalót. A kötet néhány további verse, így a *Nagyszombatiak* és a *Húsvétolás* szintén a hétköznapi és az ünnep által képviselt szakralis közötti feszültséget jeleníti meg, és valamelyest idesorolhatók a pannonthalmi osztálytalálkozókat elbeszélő versek is. Ám túlzás lenne Méhes Károly költészetét katolikusnak nevezni, ahhoz a vonatkozó versek túlságosan is távolságtartók, hiányzik belőlük a hitvallás gesztusa, de így is fenntartják a kereszténység iránti érdeklődést.

Az viszont már nem a legszerencsésebb, ahogy bizonyos vallási motívumok a szegények és az elesettek alakjaihoz kapcsolódnak a kötetben. A periférián tengődők iránti figyelem Méhes költészetének új vonása, önmagában teljességgel rokonszenves is, de felémás megoldásokhoz vezet. A nélkülözők a versekben rendre az angyal vagy a szent képében jelennek meg. A *Kiskarácsonyokban* a költői én egy kerítésen ülő, elhanyagolt, szatyrokat szorongató nőre lesz figyelmes, és a saját szatyaiban kezd kutakodni, hogy mit adhatna neki; ám „mire felnéztem nem volt sehol / mintha a föld nyelte volna el vagy az ég” (58.). Egy másik vers egy örültnek tűnő nincstelen nőt „furcsa angyal”-nak nevez (59.), a kevéske cókmojkját babakocsiban tologató, szemetesekben turkáló emberről a *Hazafelé* így ír: „Ahogy a járdaszívet végénél balra fordul / a lenyugvó nap vöröslő glóriát / biggyeszt a feje tetejére” (68.). Olvashatók ezek a versek a nélkülöző másik ember szentségét hangoztatóként, de úgy is, hogy kiszínezzik, megemelik ezeket a személyeket, elkülönítve, eltávolítva őket. Ezekkel az angyalokkal nem lehet kapcsolatba lépni, így nem is lehet segíteni nekik: ők mások, akiknek angyalságukban még egyéni emberi személyiségük sincs. Vagyis épp a méltóságukat kiemelni hivatott szakralizálás teszi hozzáférhetetlenné, távolivá őket. (Ha pedig szakralizálás – keresztény szempontból nem is elég radikális a versek szemlélete: evangéliumi alapon a szegényeket nem angyalokkal, hanem egyenesen Jézussal lehetne, kellene azonosítani.) A versekben persze a szegényekkel szembeni tehetetlenség is megjelenik, ennyiben józannak és reálisnak tekinthetők a szövegek, de az angyalozás elfoglalja a tehetetlenség miatt érzett lelkiismeret-furdalás helyét. Természetesen a szociális költészet hatalmas nehézségeket vet fel, ám ezeket nem Méhes Károly vonatkozó versei oldják meg.

A magánélet legfontosabb ügyeit tárgyaló versek jóval sikerültebbek, különösen az anya- és apaversek. Az előbbieket különlegessége, hogy az idős, betegségekkel küszködő anya már erősen rászorul a fia támogatására, de még nagyon is tartja magát. Ez a kettős-

ség gazdag érzelmi viszonyulást hoz létre a versekben: törődés, aggodalom, bosszankodás, élcelődés és folytathatnám. E törékeny egyensúly ábrázolása újszerű a kortárs magyar költészetben. Szép a *Találkozások apámmal* is, amely az apa álombeli felbukkanásairól számol be. Az álmokra jellemző groteszk, burleszkszerű jelenetek sorjázása finom humort csempész a versbe, amelynek zárata szelíden fájdalmas: „jön-megy, amikor akar, tizenhárom / éve halott. Holnap éjjel majd, talán. / Úgy tűnik, mostanában szeret / velem lenni egy kis időre” (79.). Ezekben a versekben nincs üresjárat, szemben például a *Még a lányom* című verssel, amely egy hétköznapi helyzetből, a kislány reggeli készülődéséből indul ki: a beszélő kiszámolja, ő mikor volt pontosan annyi idős, mint most a lánya, és elmeséli neki, aznap reggel hogyan vették körül a szülei, és eltűnődik, felnőttként a lánya hogyan fog mesélni a gyermekének a gyermekkori reggelekről. Szép, ahogy egy teljesen mindennapos szituációban váratlanul felvillan a generációkat a múlttól a jövőig összekötő kapocs, de a kétoldalas vers túl bőbeszédű és körülményes, ami csorbítja a látomás hirtelenségének erejét. Ellenpéldaként Méhes Károly *Hárman* című, impozánsan sűrű költeményét lehet említeni a 2013-as *Röntgen* kötetből: „Tizenöt éve fél tízkor este / világra csusszant vérmázás kis teste / hanyatt feküdt az égre nézett // Elevenen látom ezt a képet / a kezdetet – és a csöndes véget / ahogy apám meghalt a kissozában // (...) // Így maradunk kézen fogva láncba’ / mindegyik a maga fiaskája / ami örökre szól akárhogy is legyen”.

Szintén ellenpélda lehet Csorba Győző *A város oldalában* című, az időbeli dimenziókat ugyancsak együtt láttató verse, amelyre a kötet egyik szövege maga is utal. Pécs terei és szellemi hagyományai továbbra is fontosak Méhes Károly költészetében. Ugyanakkor például a *Csend utca* kötetben a város megjelenítése áttételesebb, ihletettebb, szervesebb volt. Ezt legszebben a kötet címe mutatja, amely *Az utcák körbeölelnek* című kis ciklusban is felbukkan. Az itt szereplő utcanevéről – Tulipán, Szív, Alkony, Csend – minden bizonynyal csak a városban élők tudják, hogy valódi pécsi utcanevék, amelyek ráadásul határozottan kijelölnek egy környéket. Ezek a versek így oly módon ragadják meg a város egyes helyeit és hangulatait, hogy a nem helybéliek számára is hozzáférhető, általános-metaforikus minőségeket jelenítenek meg. A korai kötetben továbbá Janus Pannoniusról és Csontváryról is egyénített, színes költemények szólnak. *A fikusz...*-ban ezzel szemben hol tisztelgőbbben, hol direktbben, de szerveslenebbül pécsi vonatkozású versek kapnak helyet, alighanem azért is, mert részben alkalmi szövegekről van szó. A Bertók László halála után született *Egy nappal később* még meglepő a szépen előkészített, ugyanakkor váratlan zárlat miatt, ám a Csorba Győző születésének centenáriuma írt háromrészes *Hallgasson oda* hiányérzetet kelt. Rögtön az „Egy név ami kettő milyenséget jelez” felütés – ezt már sokkal frappánsabban kiaknáztta Esterházy Péter még 1991-ben, a Csorba 75. születésnapjára írt *Jelenkor*-beli köszöntőjében, amely így zárul: „Se nem csorba, se nem győző”. Méhes Károlynak nem Csorba, de még csak nem is Bertók a mestere, hanem a hétköznapiokban a különöst fürkésző Kosztolányi és a nyelvkritikus, illetve az én ügyes-bajos dolgait skrupulusok nélkül előadó Tandori Dezső (még ha a nyelvi önreflexió és játékoság Méhes Károly legújabb kötetében meglehetősen háttérbe szorul is). A város egyes részei, például a Sétátér is esetlegesen jelennek meg a versekben: az ábrázolt szituációk bárhol játszódhatnak, nem kapcsolódnak szervesen a pécsi helyekhez. A *Kicsit távolabbra nézve* című fanyar humorú, az idő múlásával szinte mellékesen szembesítő, finom versben szintén mellékes, hogy a költő én épp egy *Jelenkor*-estre igyekszik, amikor betér egy üzletbe, ahol az elhalasztott vásárlás lesz a költemény gondolati magva.

Ugyancsak esetlegesnek hatnak a koronavírus-járványt megjelenítő versek. A maszkokról és a karanténról beszámoló szövegek a megjelenésükkor talán még újszerű és szokatlan tapasztalatokat fejeztek ki, de mostanra nem tűnnek maradandó műveknek. Olykor mintha egyszerűen kevés, lényegtelen lenne a versekben nagyszabásúként vagy em-

lékezetesként ábrázolt jelenség, például a *Teregetés* második felében: „A szemközi ház teraszán nagyapa / és kamasz lány unokája / tereget berzenkedve évődve / az online oktatás szünetében / Végül is ez szép / Örök emlék a járvány / harmadik és negyedik hullámának / határmezsgyéjén / a tavasz és az elmúlás fénylő árnyékában” (65.). Kérdéses, hogy ez a jelenet miért lenne örök emlék. Csak a járvány miatt? De akkor nem önbecsapás ennyire felfokozni? Vagy önmagában is örök emlék? De akkor nem kellene mélyebben, részletesebben ábrázolni a pusztá deklaráció helyett? Így inkább szépelgőnek tűnik a vers. Egyáltalán, nem visszás-e a járványidőszak kényelmetlenségéről vagy szépségeiről beszélni, amikor sokan igazi veszteségeket szenvedtek? Problémát jelent, hogy bizonyos versek esetében csak gyanítani lehet, hogy a járvány áll a háttérben: az *Egészségügyi séta* zárlatára alighanem a lezárások nyújtanak magyarázatot („manapság semmilyen körülmények között / nem mehetünk semmiféle Operába”). A vers megjelenésének ideje bizonyára könnyen eldönthetővé tenné az olyan dilemmákat, hogy a vers beszélője miért is nem mehet semmiképpen az operába, de a kötetben hiányzik a versek datálása, és ciklusok híján a szövegek sorrendje sem mindig eligazító, például a szóban forgó költemény előtt és után épp nem járványversek szerepelnek. A túl közvetlen aktualitások efemer jellege világlik ki *A csillagokról* felütésében is: „Délelőtt olvastam az Indexen” – korántsem mindegy, mikor is olvasta a beszélő a hírportált: a 2020-as tömeges felmondás előtt vagy után. A járványidőszak igazán sikeres költői feldolgozásával sokkal inkább Szócs Petra szintén 2022-ben megjelent *A gonosz falu legszebb lakói* című verseskötetében lehet találkozni, amely egyrészt valódi tragédiákat ábrázol, másrészt abszurd-groteszk versvilágokba ágyazva mutat rá az időszak bizarr vonásaira.

Nagyon jó pillanatai vannak viszont ennek a költészetnek, amikor az impressziókból valami általános, átfogó élményt bont ki. Szép például a *Fénnyel hintve*, amely látszólag szentenciákat közöl, de a második versszakból kiderül, hogy színesztézia jellegű, sokrétű, egyszeri tapasztalatról van szó, amelyet szembe lehet szegezni a végességgel: „A galambbúgásban a régi galambbúgások a legjobbak / A cseresznyében a régi cseresznyék a legízletesebbek / A kora esti fényekben a régi kora esték fényei // És e pillanatban picit sem fáj / hogy lesz olyan, hogy nem leszek / csak a galambbúgás és a cseresznye / a kora este játszi-súlyos / fényeivel hintve” (28.). És példaértékűen sűrű és összeszedett a kötetzáró *Esti gyakorlat* is: „Átrecsegünk a szobán / a szoba és én / vén parkettái csontokként / bőröm alatt vázom lécei // Egy tabletta két korty vízzel / lassan nyelem mint ínycsokolat / bámulom a sötétet / s beleborzongok milyen mohón / bámul engem a sötét” (92.). Emberi és tárgyi egymásba játsztatása, valamint a nem emberi minőséggel, a fenyegető sötétetl való interszubjektivitás valóban olyasmi, amit a líra tud a legjobban kifejezni. Az ilyen pillanatokban lobban föl legerősebben Méhes Károly költészete.

AZ ELBESZÉLÉS NEHÉZSÉGEI

Biró Zsombor Aurél: Visszatérő álmom, hogy apám vállán ébredek

A valóság mint esztétikai mérce – ki hallott már ilyet.

Estherházy Péter: Hasnyálmirigynapló

DE-vel nem kezdünk mondatot, nyilatkoztatta ki apám,

én pedig azonnal rávágtam, hogy: de.

Vida Gábor: Egy dadogás története

2024 minden bizonnyal az autofikció éve a magyar prózában. Sőt, akár ki is terjeszthetjük ezt a megállapításunkat a fiatal magyar irodalom egészére – igaz, ekkor érdemesebb lenne talán az inkább epikai műfajként értett autofikció/önéletírás helyett általánosságban a *személyesség diadaláról* beszélni. Hiszen ha a kortárs fiatal líratermésről beszélünk, az elmúlt években sokaknál a szerzői és textuális identitás (lírai én, megszólaló, szubjektum stb.) közelítésére, ilyen-olyan egybejátszására és/vagy szétreflektálására látunk példákat. Véletlenszerűen sorolva a húszas éveikben járó költőket: Vida Kamilla, Korsós Gergő, Purosz Leonidasz, Veszprémi Szilveszter, Kormányos Ákos, Kállay Eszter, Rékai Anett, Biró Krisztián, Kellerwessel Klaus stb. stb. – jócskán visszalökte azt az ingát a korszellem.¹ Az önéletírásnak pedig, mint tudjuk, legalább Szent Ágostonig visszanyúló prózahagyománya van.

Miért hatnak akkor most a recepció számára mégis újnak, érdekesnek, izgalmasnak az önéletrajziséggel *játszó* autofikciós szövegek? Azt gondolom, azért, mert a személyesség, az őszinteség, az autentikusság és az igazság/valóság (*horribile dictu*: referencialitás) fogalmai a posztmodern évtizedei alatt sokat veszítettek ázsiójukból. Ennek okaiként idehaza egyik oldalról nyilván az irodalom(tudomány) depolitizálási és (re)autonomizációs szándéka nevezhető meg, melynek csak útjában állt a Szerző szövegen kívüli léte, annak minden ezzel járó társadalmi-politikai-morális hozadékaival. Ezt támogatták meg nálunk bizzarr módon² a korszerű irodalomelméletek (hermeneutika, dekonstrukció, posztstrukturalizmus stb.), amelyeket – mint ahogy az egykoron szű-

kös *horizontú* magyar irodalomtudomány egyes berkein kívül mindenkinek nyilvánvaló volt – nem sok minden kötött össze, egyet kivéve: a (legalábbis hagyományos) szerzőfogalom – a liberális humanista individuum a nyelv instrumentumán keresztüli tudatos önkifejezése – és hangsúlyosan a szerzői intenció jelentőségének radikális elutasítása. A szer-

¹ Takáts József: Az inga visszaleng, *Helikon*, 2018/4, 336–347.

² A nyugati, eredendően politizáló (s közvetten a klasszikus, önelvű, önalkotó és autonóm európai humanista individuum marxista kritikájából kinövő) *Theory* hazai depolitizálásáról lásd: Horváth Gyöngyi: *Utazó elméletek*, Balassi, Budapest, 2014.

Kalligram Kiadó

Budapest, 2024

184 oldal, 3990 Ft

zői szubjektum feloldódása (vagy inkább felolvasztása) a nyelvben, a hagyományban így azoknak a, mondjuk így, konzervatívabb teoretikusoknak és íróknak is jól jött, akik meg akarták fosztani az irodalmat a biografikus Szerzőn keresztüli Valóságba való beköttetésétől (s így politikai-etikai felelősségétől, relevanciájától, funkciójától) és azoknak a politikusabb értelmezőknek is, akik Foucault, Barthes vagy Derrida tételei nyomán a karteziánus én és a mérgezően tekintélyelvű zseniesztétikán edzett polgári individuum halálát ünnepelték. (Náluk persze a *hagyomány* szerepét olyan determinánsok töltik be, mint osztály, rassz, gender, szexualitás stb.) De miért tartok most itt hevenyészett irodalomelméleti és -szociológiai gyorstalpalót? Azért, mert azt hiszem, az autofikció műfajában alkotó sok szerző arra törekszik, hogy választ adjon a fent tárgyalt elméleti kihívásokra: nem azzal, hogy ignorálják őket, hanem hogy megpróbálják úgy beépíteni a posztmodernség belátásait, hogy közben meg is mentse, sőt: visszaszerezzék a Szerzőség, az Ön kifejezés, az Őszinteség, a Valóság, vagy ha úgy tetszik: az Igazság fogalmait. És Bíró Zsombor Aurél ezek közé a szerzők közé tartozik.

Nagyjából egyetértve a recepcióval, magam is úgy látom, hogy a *Visszatérő álomom, hogy apám vállán ébredék* leginkább az íróvá és felnőtté – és hangsúlyosan: *férfivá* – válás történeteként olvasható. A regény színhelyeiként feltűnnek a gyermekkori úszóedzések, a vidéki nagyszülők, kezdetben az iskolai-öltözői, később pedig az egyetemi-művészeti mikroközösségek hangsúlyosan kompetitív terei. Ezek között is kiemelt fókusz irányul a szűk értelemben vett családra, amely, mint kiderül, annyira átlagos, hogy nem igazán kínálkozik megírandó anyagként, a szerző „mégis mindig róluk beszél”.³ Ezt az is motiválhatja, hogy, mint majd látni fogjuk, a narrátor folyamatosan az elbeszéltek viszonylagosságával, nézőpontfüggőségével találkozik – így kénytelen maga járni az „igazság” után. A szűk család körén belül is külön figyelem irányul az apa figurájára, akinek sokszor hangoztatott maskulinitása egyszerre jelent ösztönösen követendő példát, és mind alkatilag, mind intellektuálisan antipólust Zsombor számára, aki vékony, idéetlen, de a macsó-ságot levedleni kívánó progresszív bölcsészértelmiségi.⁴

Ám az apa alakján kívül van egy másik fontos szereplő is a regényben. Ez Sári, a narrátor-szerző szerelme, akit az apával a már említett genderproblematika köt össze, s helyezi ezzel a regény tematikus hangsúlyát a férfiasság – pontosabban a 21. században megélhető férfiasság – kérdésére. Sári öntudatos és hiperreflektált bölcsészlánya, aki Zsomborral „feminista háztartást vezet”, és aki a szerzőhöz hasonlóan irodalmi ambíciókat dédelget. Visszatérő jelenet, ahogy a szerző azért semmisül meg Sári szemében, mert reflektálatlanul reprodukálja az apjától ellesett férfiszerepeket, miközben a lány maga is ezekbe a maszkulin magatartásokba kényszeríti Zsombort, bár tudja, helytelenül: „Mi egy feminista háztartás vagyunk, mondja Sári, és elzárja a vizet. [...] nem jegyzem meg, hogy

³ „Egyébként igaza van, tényleg nem túl különleges a családom, átlagos, felsőközéposztálybeli emberek vagyunk, Bírók, Kovácsok, Magyarok és Vargák, semmi jól hangzó szlávos név, ami leugrana a boltban a könyvespolcra, sehol egy ötvenhatos szabadságharcos vagy egy Donkanyarban megfagyott hősi halott, akinek a vállára fel lehetne húzni a következő Sorstalanságot. De én mégis egyfolytában róluk beszélek, az ágy alá is benézek otthon egy jó történetért.” (27–28.) Ebből a felismerésből – a „puszta valóság” nem elég izgalmas arra, hogy irodalomként is működjön – fakad a könyv vezérfonalát adó, fikciós, azaz a művészeti formává színezett valóság etikai-esztétikai problémája, amelyről még lesz szó.

⁴ Ugyanakkor annyiban pontosítanék a korábbi recepció értelmezésein, hogy az apa alakja maga sem tisztán, minden komplexitástól mentesen felel meg a maszkulinitás sztereotip-macsó követelményeinek. Hisz a szöveg visszatérő észrevétele, hogy az olyan „érzelmes”, tehát „nőies” regiszterekbe, mint a (magas)művészet, tulajdonképpen az apa vezeti be a szerzőt, míg a valóban „nőies”, mert spirituális-ezoterikus anya teljesen idegenül viszonyul az irodalomhoz vagy épp a zenéhez.

feminizmus ide vagy oda, azért az olasznál múltkor is én fizettem, pedig egyébként fele-zünk, de Sári, ugye, egy férfi jelenlétében nem akar a pincérről pénzezni” (124.).

Ám a nemi szerepminták nem csak Zsombornál okoznak problémát. Hisz ugyanebben a jelenetben Sári is ösztönösen a férfiassághoz rendeli a székjavításhoz hasonló praktikus képességeket, amin persze egyből rajtakapja, majd korrigálja is magát: „Miért nem szóltál, kérdezem – miközben leguggolok mellé, ő pedig belefog, hogy nem akart segítséget kérni, mert meg kell tanulnia ezeket neki is, nem csinálhatnak meg helyette egy életen át mindent a férfiak, már nem mintha attól lenne valaki férfi, hogy meg tud csinálni valamit, ezt nem úgy értette, annyi minden lehet még férfias, az érzékenységek is például, vagy az intellektus.”⁵ (119.) Amire a művészlélek-narrátor meg is adja a csattanós választ: „*Le-
gyen érzékeny a faszom.*”

A gender problémájához kötődik a regény egyik legtorokszorítóbb jelenete is, amikor Sári azért kap pánikrohamot, mert a szerelme megkapta azt az ösztöndíjat, amelyet ő nem – és amelyre ő csak titokban mert jelentkezni. Hisz ez nemcsak arra mutat rá, hogy a hagyományosan férfiasnak gondolt versengés rá is ugyanúgy jellemző, mint az ezért folyamatosan kritizált – mert néhol valóban patologikus mértékeket mutató – Zsomborra, hanem arra is, hogy az irodalmi mező olyannyira a maga versengő logikájához idomítja a mező szubjektumait, hogy azok a legszentebbnek gondolt életterületükben – a szerelemben – sem képesek függetlenedni tőle.⁶

Ugyanakkor annak ellenére, hogy a Sári-szál a cselekmény egyik, ha nem fő mozgatórugója, itt található a legtöbb következetlenség és elnagyoltság is. Az idillből nagyon gyorsan váltunk a szakításra – és mivel a regény a figurák ábrázolása során a lélektani realizmus kódjai szerint szerveződik, zavaróan implauzibilis és motiválatlan, hogy a(z egyébként gyönyörű) „nagy szakítás monológ” után miért mennek még el közösen ikeázni (?), ahol nemcsak egy pettingbe keverednek bele, hanem a kölcsönösen szeretetteljes magatartásukból következően semmi nem indokolja az olvasó számára, miért is kellett ez a szakítás – talán épp a dramaturgiai kényszer miatt? Ez elvezet ahhoz a problémához, amire a regény is elereszt egy megelőző reflexiót: „Ha előre rámutatsz a szöveg hibáira, akkor azzal majd sakkbán tartod a kritikust, hiszen te direkt írtad szarul, itt a bizonyíték? És akkor Esterházy az öncélú, ugye? Olyan gyáva ez így. Meg hiteltelen.” (158.) Magam nem vagyok benne biztos, hogy minden jó lesz esztétikailag pusztán attól, hogy szándékolt – még akkor sem, ha ezt láthatólag a szöveg is így gondolja.

Az irodalmi-művészeti élet szereplői, formális és informális mechanizmusai – az SZFE-s protekciózástól kezdve az írótaboros smúzolásig – egyébként szokatlan nyíltsággal vannak jelen. (Habár az irodalmi élet szociológiai működését jobban is megbolgyathatta volna: az írótaborbéli jelenet utóbb funkciótlan, a cselekmény folyása szempontjából

⁵ Egy másik remek példa a regény egyik legtechnikásabb eljárására – a függő beszédben megszólaló figurák folyamatosan reflektálnak arra, hogy függő beszédként vannak közvetítve – is rámutat: „Így működik egy női narratíva, kicsit körözzük, beszélünk erről-arról, aztán szépen lassan megérkezünk a lényeghez, hát ezért nincs a nőknek orgazmusa, mert a férfiak nem hajlandók megérteni, hogy a vetközz és durr bele, az nálunk nem működik. Nyilván ez most egy elég sztereotipizáló kijelentés, ezt te férfiként nem írhatod le, szóval majd valahogy lábjegyzeteld oda, hogy tényleg én mondtam.” (160.)

⁶ A maskulinitás problémájának komplex – mert sem nem afirmálja, sem nem tagadja meg teljesen az ehhez társított értékeket – bemutatása miatt magam a *Visszatérő álmom*...-ot az egyik legfontosabb kortárs magyar „genderregénynek” is tartom. Elsősorban azért, mert remekül rajzolja fel a magyar „milleniál” és Z-generáció ilyen szempontú átmenetiségét: már nem viszonyulnak problémátlanul a megörökölt nemi szerepekhez, de még nem alakultak ki általánosan az új autentikus szerepminták. Hasonlót állít Purosz Leonidasz legutóbbi, Magvetőnél megjelent verseskötete is (*Egy férfi sosem hagyja félbe*), amely szintén a patriarchális szerepelvárások közt szenvedő férfiakat mutat be; s amelyet a recepció teljesen érthetetlenül úgy kezel, mintha legalábbis a macsóság apológiája volna.

hatástalan zárványnak bizonyul.) Úgy vélem, ezek említése, kibeszélése is a regény radikális transzparenciaigényének tudható be: ahogy a szöveg nem akarja elfedni saját megalkotottságát, úgy szociológiai beágyazottságát sem. Ugyanebből fakad a szöveg azon eljárása is, hogy nyílttá teszi: az adott részletet, frázist, nyelvi megoldást honnan és melyik szereplőtől (nagyon sok esetben Sárítól) kölcsönözte. A regény ezzel az igénnyel egyrészt valóban lebontja a zseniális eredetiség esztétikájában gyökerező szerzőfogalmat, ugyanakkor vissza is ment valamit belőle. Éppen az Őszinteséget. Ám ez az igény elsősorban nem a tematikus-referenciális explicitésben, hanem a narratív szerkesztésmódban mutatkozik meg.

Meglepett, hogy az eddigi recepciónak nem tűnt fel a *Visszatérő álmom...* és Vida Gábor 2017-es nagy sikerű regénye, az *Egy dadogás története* közötti jól látható párhuzam. Kezdve az olyan nagyon elemi szintű narrációs eljárásoktól, mint az állandó iteratív jelen idő használata és anekdotikus beszédmód, át a műfaji-elbeszélői pozícióból adódó evidencián, miszerint mindkét szerző-narrátor író, egészen az apához való, lélektanilag mindkét regényben összetett viszony bemutatásáig. Azért is lep ez meg, mert Vida regényét sokan a hazai autofikciós irodalom egyik, ha nem legnagyobb teljesítményének tartják. A két regényt még inkább közelíti az is, hogy az apához való viszonyt az eltérő maszkulinitáskonceptciókon túl éppen az irodalom teszi ambivalenssé. Vida regényének hatásáról ráadásul Bíró maga is nyilatkozott már.⁷

Vida az ottliki hagyomány nyomvonalán haladva maga is többször reflektálttá teszi az emlékezet működésének kihagyásait: „már annyi apró dologra nem emlékszem pontosan, annyit meséltem, fabuláltam, hozzáírtam és hallgattam el, hogy magamban is kételkedem”.⁸ Amiben Bíró továbbmegy, az az, hogy nyílttá teszi, hol „fabulál”, hol teszi „színesebbé”, „irodalmiasabbá” a valóságot. „Nem felelek, mit lehet erre mondani, bámulom a rács mögé zárt kirakatokat a körüton, és hallgatom, ahogy rángatja a sebváltót üresből egyesbe, aztán vissza, az írásaimban mindig ezt csinálja, amikor ideges. Amúgy nincsen sebváltó, csak a szövegeimben, apám évek óta automatát vezet, és amióta megengedheti magának a tízmilliós Volvót, egy kicsit mintha a járása is más lenne...” (8.) Sőt: még a korábbi „önleplezését” is mint írói technikát leplezi le az apa nézőpontjának bevonásával: „De azért megállás nélkül hazudni talán nem kéne. Mert érted, most az egy dolog, hogy bárcsak lenne tízmilliós Volvóm. Na de hogy átirom az örökséget? Meg hogy lemondok rólad? Ezeket melyik agytekerényedből fejed? Jó lenne már letisztázni akkor egyszer és mindenkorra, hogy én nem akartam belőled olimpiai bajnokot csinálni. Értem, hogy a bildungsromanhoz ez kellene.” (23.) Persze, honnan tudjuk, hogy itt valóban az apa beszél, nem egy újabb rétegnyi, önleplezésnek álcázott írói trükkel állunk szemben? Bíró Zsombor Aurél remekül mutat rá arra, hogy a reprezentáció mindig reflexió is, tehát: tükörterem.

Nem gondolom azonban, hogy Bíró az ilyen írói eljárások nyílttá tételével, illetve az eltérő nézőpontok bemutatásával – az öccsének „nincsenek meg”, vagy „nem úgy vannak meg” családjuk történetei, mint neki vagy az anyának – egyszerűen „a regényírásnak az esetlegességére és a narráció viszonylagosságára is ébreszti rá az író”.⁹ Azt sem gondolom, hogy Bíró ezekkel a fogásokkal az „autofikció paródiáját”¹⁰ írta volna meg. Merthogy itt nem a posztmodern „nincs igazság”-medence kényelmes és gondtalan langyvizében mártózik meg, miközben odakint elcsendesedik a történelem. Az írói megmásítás, *formálás* leleplezése, valamint a különböző, egymást relativizáló narratívák összejátszása valóban épp az Egész, ha úgy tetszik, az elérhetetlen Valós megragadására törekszik – úgy

⁷ Lásd például: Juhász Tibor: Írók a kortárs autofikcióról 1. (A körkérdésre Bíró Zsombor Aurél, Szűcs Teri és Vida Gábor válaszol), *Alföld Online*, 2024. 09. 07.

⁸ Vida Gábor: *Egy dadogás története*, Magvető, Budapest, 2017, 22.

⁹ Bence Erika: Egy családregény kezdete, *Kortárs Online*, 2024. 08. 07.

¹⁰ Uo.

vélem, itt lép el a posztmodern „szövegirodalom” pánfikcionalizmusától.¹¹ És itt jön képbe a fent említett írói magatartás: az Őszinteség. Hiszen éppen azért leplezi le a „regényt, amint írja önmagát”, hogy ott csípje el az életanyagot, ahol az még nem formálódik művészeté – és rögzíti ezáltal mégiscsak művészetként. Amit Biró Zsombor Aurél rajzol, az tulajdonképpen a modern művész tragédiája. Tragédia: mert nem tudunk soha *teljesen* kihátrálni a nyelvből – a formából – a közvetlen Valóságig: még ha ez a hátrálás a legtöbb és a legheroikusabb is, amit tehetünk. De tragédia azért is, mert az ilyen élet és az ilyen ember – ahol és akinél semmilyen öröm, semmilyen bánat nem pusztán önmaga, hanem mindig eszköz is: *anyag* – élhetetlen. Sőt: nem is élet voltaképp; csak egy ígéret, amely arra való, hogy formává merevüljön.

A regény zárata emiatt két értelmezést hagy nyitva. Miután a szerző elhatározza, hogy megsemmisíti a kéziratát, a regény utolsó mondatában ünnepélyes fogadalmat tesz: „annyit hazudtam már, mint a rossz tükör, lassan a plafon is rám szakad, de ezentúl, és akkor ezt most megígérem, esküszöm, hogy csak az igazat fogom mondani” (179.). Hol hazudott eddig? A regényben, amit a kezünkben tartunk, vagy a regényben, amit végül megsemmisített? A válasz nyitott marad: a *mise an abyme* technika révén a regény zárlatát olvashatjuk egy el nem készült regény krónikájaként is; de akár az életmű későbbi alakulására tett prediktív állításként is. Ami mindkét értelmezésben közös, az az igazságigény. De milyen *státuszú* is lenne ez az igazság?

Itt hadd tegyek néhány kritikus megjegyzést is. Hiszen bár úgy tűnik, Biró tételez – számomra rokonszenvesen – valamifajta „objektív”, vagy legalábbis közösen hozzáférhető igazságot, ez az igazság kizárólag a referenciális valóság formájában jelenik meg: „nem úgy történt”, „anyád nem ilyen”, stb. Az igazság/valóság e felfogása pedig legalábbis műfajspecifikus probléma: egy önéletírásban, testamentumban stb. valóban helye van. Ám az irodalom nem csak annak a terepe, hogy elmondjuk, „valójában” hogyan történtek a dolgok. Legalább a romantika óta az különbözteti meg (sőt: teszi érvényesebbé) más nyelvhasználati módoktól az irodalmat, hogy nem tekintjük benne hazugságnak a képzetet. Amely közben nem jelent öncélúságot sem – hisz a képzelet is a valóságból táplálkozik, akár annak ellenvilágaként. Evidens, hogy például egy kritikai realista regényben történő fiktív cselekményelemet nem tartunk hazugságnak. Hisz az egyszer már ide konkludáló Platónnal vitatkozó Arisztotelész óta tudjuk: a költészet (a fikció) nem hazugság. Mert nem történetírás. Épp ezért filozofikusabb annál: nemcsak az egyszerű-partikulárist, hanem a (relatív) általánost tudja megmutatni. Ami (bizonyos feltételek mellett) történhet vagy aminek történni kellene. Magyarul: egy jó kortárs realista regény – azon túl, hogy a *Visszatérő álmom*...-hoz hasonlóan lemond a problémátlan mimézisről – olyan jellemző történeteket, figurákat, viszonyokat tud felvillantani, amelyek a jelen (Magyarországnak) társadalmi (diszkurzív, episztemológiai, politikai, technológiai, mediális stb.) faktorai között létezhetnek – még ha nincs is referenciális tudásunk arról, hogy az ábrázoltak valóban megtörténtek-e. Kétlem, hogy egy ilyen regényt bárki is hazugságnak tartana. És én őszintén örülnék – anélkül, hogy szigorú elvárásokat támasztanék –, ha Biró Zsombor Aurél írói pályája egy ilyesfajta regény felé távolna tovább.

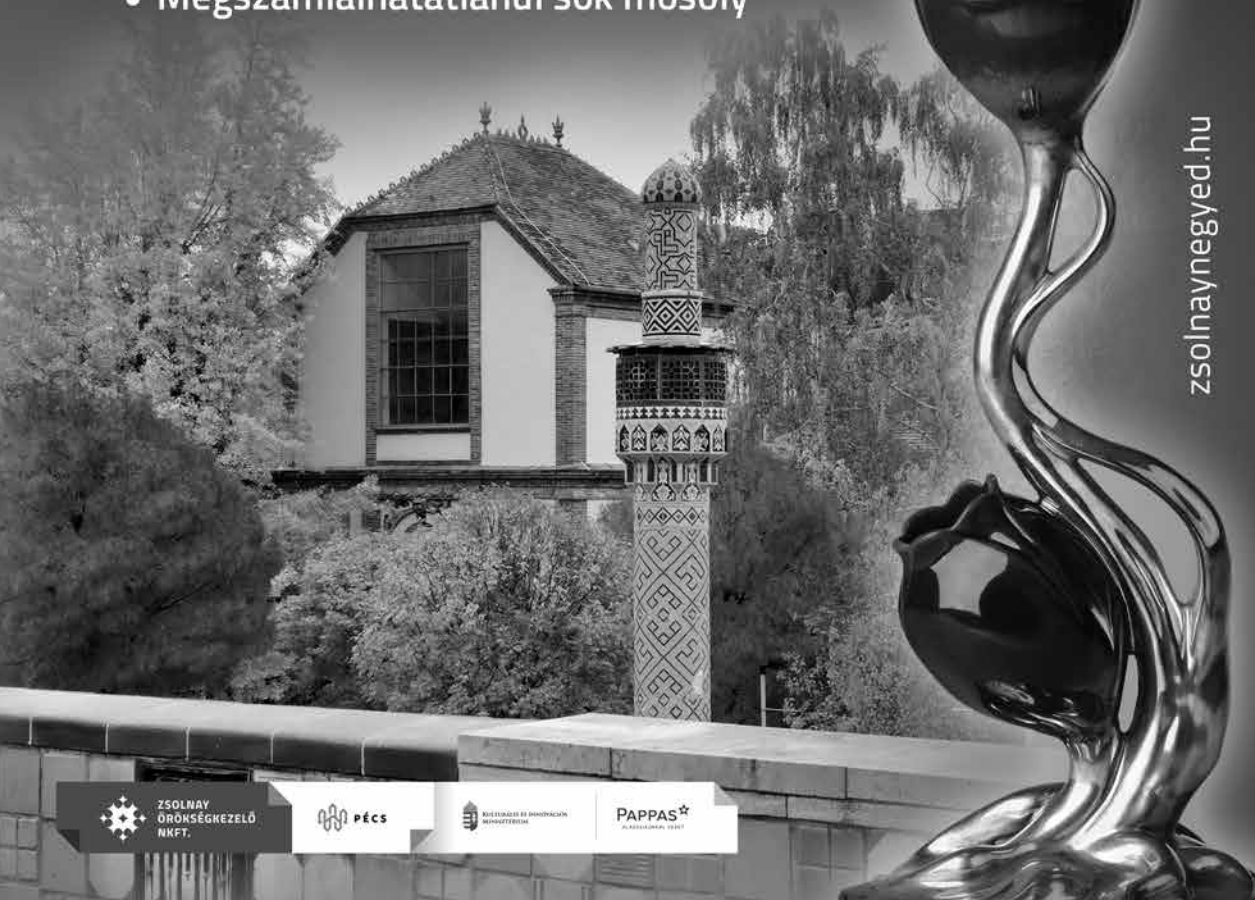
¹¹ Z. Varga Zoltán nevezi így azt a posztstrukturalizmusból eredő felfogást, amely *minden* tudás- és tapasztalatformát (nyelvi) fikciónak tételez, s így értelemszerűen az irodalomban is minden referencialitást/faktualitást naivitásnak tart. Lásd: Z. Varga Zoltán: Autofikció és önéletírás-ku-tatások Franciaországban, *Filológiai Közöny*, 2020/2, 5–25.

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYES

Zsolnay Kulturális Negyed ✦ PÉCS

- Élmeny az egész családnak
50.000 négyzetméteren
- 250.000 látogató évente
- Több mint 700 műtárgy
a világ egyik legjelentősebb
Zsolnay kiállításán
- 15 védett műemlék épület és
88 köztéri Zsolnay-szobor
- Megszámlálhatatlanul sok mosoly

zsolnaynegyed.hu

ZSOLNAY
ÖRKÖSÉGKEZELŐ
NKFT.

PÉCS

KULTURÁLIS ÉS MONDORACIÓ
MINISZTERIUM

PAPPAS

ALFÖLDI KÖZÖSSÉGI SZOLNAY

PRINT

Előfizetési akció!

Fizessen elő a Jelenkor folyóiratra fél évre most csak 6 ezer forintért, egész évre most mindössze 11 ezer forintért! Előfizetését legegyszerűbben közvetlenül szerkesztőségünkön keresztül intézheti. E-mail címünk: jelenkor58@gmail.com, telefonszámunk: 72-310-673, 72-215-305, 72-510-752, 72-510-753.

Támogassa a mai szabad magyar irodalmat és a holnapét!

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

Vásárolja meg a Jelenkor folyóiratot PDF-formátumban, lapszámonként mindössze 500 forintért! Sőt, aki egy teljes évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat lapszámaihoz.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FENYVESI OTTÓ verse 1169
LACKFI JÁNOS versei 1172
PEER KRISZTIÁN verse 1176
MOLNÁR KRISZTINA RITA verse 1179
BALÁZS ATTILA: Ulysses Mohácsnál – továbbgondolva (*próza*) 1180
PODMANICZKY SZILÁRD: Örök élet meg egy nap (*naplórészlet*) 1188
KUN ÁRPÁD: Amn adzong (*regényrészlet*) 1193
BORCSA IMOLA: Paradicsom (*novella*) 1197
TATÁR SÁNDOR versei 1201
SZÉKELY SZABOLCS versei 1203
VÉSSEY MIKLÓS versei 1205
CSAPÓ ANGÉLA versei 1206
SOPRONI ANDRÁS: Fordítónapló
(*Töredékek Mihail Jurjevics Lermontov szerelmi lírájából*) 1208
BODONYI EMŐKE – HAVASRÉTI JÓZSEF – VÁRKONYI GYÖRGY:
Veszélyes csillagzat alatt (*Ágoston Zoltán beszélgetése*) 1212

*

- BOKA LÁSZLÓ: „Okvetetlenkedő, nyugtalan, rossz fiú”
(*Ady Petőfi-képéről, tágabb kontextusban*) 1219
CSELLE GABRIELLA: Láthatatlan cigányok
(*A sztereotip cigányreprezentáció a népszínműben*) 1237

*

- FÖRKÖLI GÁBOR: Déli végekről a négy égtáj
(*Balázs Attila: A déli végekről. Regényes irodalomtörténet*) 1243
BALAJTHY ÁGNES: Sérelmi poétika (*Rékai Anett: Menetiránynak háttal*) 1247
LŐCSEI PÉTER: Méltató és pontosító jegyzetek egy hiánypótló kötethez
(*Kedves Bátyuskám! Várkonyi Nándor és Weöres Sándor barátsága levelezésük tükrében*) 1254
FENYŐ DÁNIEL: Megtalálni Európát (Bodonyi Emőke – Pataki Gábor [szerk.]:
Európai Iskola – Veszélyes csillagzat alatt [1945–1948]) 1260

2024

NOVEMBER

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHÉLYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

PÉCSLIT AFTER. Jón Kalman Stefánsson izlandi író volt az irodalmi fesztivál ráadásprogramjának vendége szeptember 29-én a Tudásközpontban. A szerzővel Sárga tengeralattjáró című regényéről Simonfalvi Ancsa író, könyvtáros beszélgett.

*

VÁRNI A 29-ESRE. Görcsi Péter regényét október 7-én mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt Görföl Balázs kérdezte.

*

BERTÓK-PÓDIUM. A programsorozat újabb rendezvényén Simon Mártonnal Hideg pizza című verseskötetéről Mohácsi Balázs beszélgett október 8-án a pécsi Reggeli kávézóban.

*

LAPSZÁMBEMUTATÓ. Folyóiratunk októberi számát október 10-én mutatták be a szekszárdi Tudásközpontban. A lapszám szerzőivel, Forgách Andrással és Keresztesi Józseffel Ágoston Zoltán beszélgett.

*

FALTENYÉSZET. Immár harmadik alkalommal szervezték meg az összművészeti akciót szeptember 29-én Pécs belvárosában. Az eseményről Ágoston Zoltán tudósított honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

STREET UP FESZTIVÁL. A street art előzményeit, nemzetközi megjelenéseit és kü-

lönböző irányzatait bemutató rendezvényssorozatot tartottak Pécssett május 24-e és október 6-a között. A workshopok mellett Art of Skate – A gördeszka Kaliforniától Pécsig, Street Up – Nemzetközi urban art kiállítás, A város falain – Jacques Villeglé kiállítása címmel a Pécsi Galériában és az m21 Galériában rendeztek tárlatokat, melyekről Fekete Róbert írt kritikát honlapunkon.

*

SZÍNHÁZI PREMIEREK. A Shakespeare színművének felhasználásával Vinnai András és Nagy Péter István által írt *Vízkereszt vagy amit forgattok* című darabot szeptember 21-én mutatták be a Pécsi Nemzeti Színházban, Nagy Péter István rendezésében. – Ibsen *Nórját* Zakariás Máté rendezésében szeptember 27-én tűzte műsorra a Janus Egyetemi Színház.

*

À LA FRANCAISE. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Messiaen, Saint-Saëns, Debussy és Poulenc művei csendültek föl október 18-án a pécsi Kodály Központban. Hegedűn közreműködött Mira Foron, vezényelt Nicolò Umberto Foron.

*

AZ IRODALMI NOBEL-DÍJAT idén Han Kang dél-koreai írónak ítelték oda. – A Margó-díjat ebben az évben Kemény Lili vehette át Nem című regényéért.

Szerzőink

Fenyvesi Ottó (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.

Lackfi János (1971) – költő, író, műfordító, Zsámbékon él.

Peer Krisztián (1974) – költő, Kismaroson él.

Molnár Krisztina Rita (1967) – költő, író, műfordító, Telkiben él.

Balázs Attila (1955) – író, műfordító, Budapesten él.

Podmaniczky Szilárd (1963) – író, költő, Balatonbogláron él.

Kun Árpád (1965) – író, költő, Norvégiában él.

Borcsa Imola (1990) – gyógyszerész, író, a SZIFONline prózaszerkesztője, Budapesten él.

Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.

Székely Szabolcs (1983) – költő, Budapesten él.

Véssey Miklós (1990) – író, költő, szerkesztő, Budakeszin él.

Csapó Angéla (1970) – költő, tanár, Kiskunmajsán él.

Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.

Lermontov, Mihail Jurjevics (1814–1841) – orosz költő.

Badonyi Emőke (1964) – művészettörténész, a szentendrei Ferenczy Múzeumi Centrum muzeológusa, Budapesten él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécssett él.

Várkonyi György (1951) – művészettörténész, muzeológus, Pécssett él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécssett él.

Boka László (1974) – irodalomtörténész, egyetemi docens, Budapesten él.

Cselle Gabriella (1995) – színháztörténész, a PTE doktorandusza, Budapesten él.

Förköli Gábor (1986) – irodalomtörténész, kritikus, az ELTE Régi Magyar Irodalom Tanszékének oktatója, Budapesten él.

Balajthy Ágnes (1987) – kritikus, irodalomtörténész, Debrecenben él.

Lőcsei Péter (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Kőszegen él.

Fenyő Dániel (1996) – kritikus, a PTE BTK IKDI doktorandusza, Pécssett él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

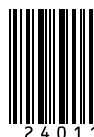
www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

2 4 0 1 1

Azúrkék villamosok tetején

Branko Malešnak

Zágrábban kezdődött majdnem minden:
Moszkvából, Sztálin akoljából
oda menekült Sinkó Ervin,
és Újvidékről Tolnai Ottó is,
ott szökkent szárba az Új Symposion.
1974 őszén én is Zágrábban csellengtem,
filmrendező akartam lenni,
nem beszéltem igazán a nyelvet,
nem tudtam, mi a szubjektív kamera,
nem álltam a helyzet magaslatán:
nem tudtam, hogy akkor nyílt meg
Chicagóban a világ legmagasabb
felhőkarcolója, a Sears Tower
(azóta átnevezték Willis Towerre),
nem tudtam, hogy a Praxis kör
filozófusai röpiratot tettek közé,
Vissza a sztálinizmusához? címmel.
Abban az évben, augusztus legvégén,
százötvenen haltak meg a legnagyobb
zágrábi vasúti katasztrófában
(a Belgrádból Dortmundba tartó gyorsvonat
lassítás nélkül, a központi pályaudvar
felé rohanva kisíklott).
Láttam a baleset nyomait, tétován
toporogtam a körülszalagozott helyszínen.
Nem volt még se hideg, se meleg,
a Žrtava Fašizma téren laktam,
a középiskolai kollégiumban,
a belváros tele volt mozikkal,
egyikből mentem a másikba,
láttam Bergmant, Fellinit,
Tarkovszkijt, Godard-t, Polanskit,

Antonionit, Sergio Leonét.
 A világmegváltás elmaradt, és az álom
 is véget ért, visszakerültem
 a legkisebb közös többszörösbe,
 az újvidéki magyar irodalomba.
 Még csak sejtettük erősen,
 hogy a testvériség-egység
 maszlag csupán, és igazán
 a pénz és a hatalom számít,
 és a több pénznél is van több, és passz!
 Mi inkább az enciklopédiákra utaztunk,
 kiraboltuk a világirodalmat és a rock and rollt.
 Szótövekre járuló toldalékok voltunk.
 Kerestük a stílus hírértékét,
 a megismételhetetlen egyediséget,
 az esendő mulandóságot.
 Pályaudvarokon ücsörögtünk,
 Újvidéken, Belgrádban és Zágrábban,
 vártuk a nyugatra tartó szerelvényeket,
 ludizmussal és Malešsal feltöltődve.

Olykor Branko Malešre gondolok.
 Ha Zágrábban vagyok, mindig végigmegyek
 a Drašković utcán, a Hanžić gyógyszertár felé,
 elhaladok a zöldséges épülete mellett,
 amiről Maleš verset írt.
 Már nincs meg a bolt, régen bezárt,
 tönkrement. Senkinek se könnyű.
 A bohémiát is elsodorta a történelem
 és a gazdasági válság.
 Egyszer Malešt is kiraboltam
 (lásd: Orcsik Roland egyik régi tanulmányát¹).

Olykor Malešre gondolok,
 a horvát OFF költészetre,
 a szatizsfakcióra, a szabadságra,
 amelyből egyre kevesebb van,
 maradnak hát a szabadversek,
 csak semmi szabály és kötelék!
 Sloboda generalima!² – virít az egyik
 zágrábi házban, újabbkori falfirka.
 Egészséges ételek boltja és látványpékség
 mellett haladok, tekintgetek ide-oda.

¹ Orcsik Roland: Istenem, emlékszel-e valamire? (Fenyvesi Ottó költészetéről), *Új Forrás*, 2006. október.

² Szabadságot a tábornokoknak!

Elérem a Vlaška utcát, jobbra fordulok,
milyen sokszor mentünk a Dolacra, a piacra,
zöldséget vettünk, retket és karfiolt,
burekot faltunk, csevapcsicsát hagymával,
majd azúrkék villamossal siklottunk az Ilícán,
örömtől repesve, könnyedén.
És vártuk Tin Ujević azúrkék záporait,
vártuk a vihar utáni pocsolyákat,
vártuk, hogy majd a harmatos horvát hegyeken túlról
előbukkan a kék tenger utáni szenvedély,
hogy ránk talál az új égboltok,
szélesebb horizontok utáni vágy.
Vártuk mindazt, ami bennünk szunnyadt,
mindazt, ami bennünk sírt,
bennünk jajveszékelt.

A Trg Žrtava Fašizmatól kicsit délebbre
volt a Kulušić zenei klub, a Hrvojeva utcában,
egy kis utca a park mellett (a mostani neve:
Park Kralja Petra Krešimira), az volt a világ közepe:
(Zamisli život u ritmu muzike za ples³ – Film és Jura Stublić),
Ljubljánából hazafelé (Pankrti- és
Laibach-koncertek a Križankán),
mindig leszálltam Zágrábban,
ízlelgettem a kerületek nevét:
Dubrava, Trešnjevka, Maksimir, Borongaj,
és sokszor megfogadtam, hogy fel fogok
menni a Mirogojra: Sinkó Ervin sírjához.

De addig itt van nekem,
messzi tájakon és a Kossuth utcán is túl,
ott, ahol a madár se jár,
Branko Maleš, a legenda,
a rock and roll Manitu!
a Honky Tonk poéta!

Kétségtelen, hogy nehezen indult a dolog:
majdnem minden Zágrábban kezdődött,
és ki tudja, hol-mikor szakad el a cérna?
Csak lazán, csuklóból adogatunk egymásnak.
Lustán pattog a labda
az azúrkék villamosok tetején.
Ide-oda, világvége. Pingpong.
Kip-kop, kaucsuk.

³ Képzeld el az életed a tánczene ritmusában.

Tértelen tér

*jártam a tértelen térben
zsibbasztó sötétje körbeölelt
nem tudtam, visszatalálok-e valaha
szót értek-e valakivel
lesz-e, aki keresésemre indul
vagy végleg elvesztem
szólsorok egymás után
a sötétben, az elbújt hold alatt
sehol a dűlőút
mely szállásomra vezet
előbb még itt volt, most eltűnt
összeforradt csodamódon
benőtték a venyigék
nyoma sincs már
itt, kérem, nem lehet elmenni
sohasem is lehetett
tévedni tetszik, de alaposan
eltévedni tetszettem
az éjszaka kellős közepén
a szlovén borvidéken
és nem volt, aki mondjon bármit
a sötétnek nem volt emberi hangja
csak tompasága
csak fojtogatása
valahol, kérem, nekem családom van
engemet, kérem, meghívtak
erre az irodalmi borfesztiválra
mindez most nem volt érdekes
ott a nihil közepén
csak a határtalan tér
mely magába szippantott
melyben eltűntem nyomtalan
felismertem egy emberalakot
de nem, szőlő volt csak az
egy lovas állt az út szélén
de nem, egy fa volt csak az
megláttam egy felcsillanó lámpát
de nem, holdfényreflex volt csak az*

*pedig a takaros pince vendégházában
ott várt a szobám, a Bibliám, a könyveim
a zoknijaim, az alsóim, az életem
mely most velem együtt elveszett
pontosabban tőlem külön veszett el
a tárgyaim ott veszttek el, én itt
kerestetnek majd, nem találhatnak
szüretkor kerül elő csontvázam
azonosítanak
tárgyait bepakolják
egy dobozba, hazaküldik
zoknijaimat kidobják
és most nincs senki más
én vagyok az elbűjt hold fénye
a szőlősorok ritmikája
a remegő ima, hogy visszatallják
én vagyok az aszfalt még langyos köve
én vagyok a tértelen tér
a nincstelen nincs
a rettegő dobogás
majd a présház váratlanul elém ugró fénye
mégis visszatalltam
ott várom magamat
mert a présház is én vagyok
én a kulcs és én a zár
én a sziluett a kertben
s mikor megérkeztem
megkerültem, megmenekültem
végre otthonosan
belepattintom magamat önmagamba*

Hajnali keresgélő

*Hajnalban köztéren,
buszokban, parkokban
élettel-halállal
agyam felpakoltam.*

*Tégedet kicsikét
mindenütt kereslek,
talállak morcosnak,
talállak kedvesnek.*

*Hajnalban utcákon,
metróban kereslek,
engem meg csak az új
munkanap keres meg.*

*Millió konyhában
a kávék lefőnek,
csészékben emberarc,
enyémben te főleg.*

*A lámpák égnek még,
az égen sötétség,
minden busz ideges,
nehogy még lekéssék.*

*Kőarcú kőszobrok,
mennek a munkások,
éjszaka mélyében
eltévedt kútásók.*

*Én meg az arcodat
kutatom arcukban,
amíg a nappal az
aszfaltra rácuppan.*

*Keresem kezedet
olajos kezükben,
pont szemben teveled
örökre leültem.*

*Az a baj, hogy szemben
énvelem nem ülsz le,
kihunyt az éjszaka,
a nappal de büszke.*

*De büszke a nappal,
színtiszta menőség,
beindul az élet:
mentők meg rendőrség.*

*Beindul a halál:
nagyüzem mindennap,
nyitnak a temetők,
sohanap bezárnak.*

Elmegyek tégedet
én is majd temetni,
sohasem ejtem már
többé a neved ki.

Járdákon kupakok,
fejetlen nyalókák,
csikkek és levelek,
csellengő anyókák.

Jégkrémes pálcikák,
sétáló kuttyuskák
mormogó alkeszek:
joggingjuk kihízták.

Himbáló szatyorban
kiflik és májkrémek,
ha nem jössz azonnal,
ne gyere már, kérlek!

Koppanó gördeszák,
beindul a nappal,
kukások villognak
koptatott szavakkal.

Ne sírj és ne nevéss,
ne is tudj énrólam,
egyedül csövezek
lepattant kéróban.

Úgy éltem, úgy haltam,
mint hogyha nem volnál,
sosemvolt templomban
nem volnál az oltár.

Kereslek parkokban,
házakban, fejemben,
csavarós gránátban,
dobozos tejekben.

Járdákon te ballagsz
előttem, mögöttem
fordulok kereslek,
lebegsz már fölöttem.

Lebegsz már fölöttem.

Alkalmi vers a Bázis fesztiválra

„Mondtam, hogy egy
huszas, és ez nem az ára. Én akartam, a huszas
meg egyszerűen kell.”

*Ezt a verset 50 euró és egy napi szállás
reményében írom, akkora szellemi erőbedobással,
mintha az életemről lenne szó –
ennyit a megtérülő befektetésekről.
De ezzel még nem ért véget a kaszálás.
Megjelenhet majd folyóiratban is,
az újabb tizenötezer,
vagy kirakhatom a Patreonomra,
akkor az ottani bevételem arányos része, mondjuk nyolcada,
nem mondanék számot, ha lehet.
Nem akarok szárnalmat kelteni.
(Javítandó irigységre,
ha beüt a bolt.)
Van még az a nehezen számszerűsíthető tétel,
amit növekvő népszerűséggel szerzek meghívásban,
ha megfuttatom a Facebookon is.
Felolvasom mondjuk négyszer három év alatt
vakbélyszerű vidéki könyvtárakban,
sideprogramként a fesztiválon.
Aztán könyvbe kerül,
de a könyveladásból származó jövedelmem elhanyagolható.
Tévébe, rádióba nem hívnak,
az Artisjusnak nincs oka tejelni,
ösztöndíjakra én nem pályázom.
Ha véletlenül egy pályakezdő lelkesedésből lefordítja,
az csak plusz x nap ingyenmelő.
Ha nagyon megerőltetem magam,
meg tudok írni heti kettőt,
de realisabb a havi kettés átlag,
sokszor ennyire sincs elég motivációm,
amit azzal magyarázok,
hogy a teljes irodalmi tradíció mint empátiaprojekt
csődjét látom akkor, amikor a szemem előtt nyeri el
honfitársaim rokonszenvét egy bántalmazó.
Továbbá, amint épp látható*

– látszik, mert mutatom –,
 gyakran ütközöm abba a problémába, hogy nincs igazi témám,
 és akkor önmagáról kezd szólni a vers azzal a jelszóval,
 hogy így ragadja meg saját születésének pillanatát.
 Lássuk, mi van még? A hosszútávú haszon.
 Ha megérem az aratást.
 Nem állítom, hogy ez a vers
 a halálom után majd bekerül a tankönyvekbe,
 de nem is zárható ki egészen.
 És a nyelvtankönyvszerzők dolga e ponton,
 ím, könnyebbé tétetett.
 Kérdés, hogy egy kvázi megrendelésre készült szöveg
 elbír-e komolyabb téteket.
 Na, ez is egy olyan szó, amit nem értettem soha.
 Ködös definiálatlanság.
 Nyilván tétje a versnek a költőségem maga,
 hiszen csak akkor és addig vagyok költő,
 ameddig írok, ezen az aktuális szövegen kívül,
 mondjuk a svédasztal becserkészése közben
 (lesz az is, beleszámoltam az ellátásba)
 valójában jogtalanul nevezem magam annak,
 lásd a vonatkozó Petri-anekdótát.
 „egészen hétköznapi szombatnak indult.”
 Szép Ernő voltam.
 Tétje továbbá a költészet maga
 – ha tudomást veszek erről, ha nem –,
 amennyiben felmerül benned, aki olvasol/hallasz,
 hogy amit olvasol/hallasz,
 költészet-e még egyáltalán.
 Tétje a megélhetésem, ezt előbb részleteztem.
 Hogy mennyi ideig maradok téma a halálom után.
 Elég egyetlen olyan verset írni,
 amelyik miatt majd időről időre az összes többi is újraolvassák.
 Tudom, tudom – már ki kellett volna derülnie,
 ha ez lenne az.
 Pontosan érkező, elkártyázhatatlan nyug-, illetve jogdíj.
 A vers tétje, hogy értelmesen töltöttem/töltöm-e az időt.
 Lelek-e benne élvezetet,
 kapok-e visszaigazolást,
 földíjat, nyíltszíni tapsot,
 a Kabaitól egy huncut szemvillanást.
 Itt találkoztunk utoljára.
 Egy kijáratközei ruhatári pultnál váltottunk három szót,
 semmi jelét nem adta annak,
 amennyire ivási asszimmetriánk, interferáló zavarunk engedte megfigyelni,
 hogy pár hónappal később majd bántani akar.

„azt is hihetnénk, megvan minden
rendben; de nem kell nagyon hunyorogni, hogy a bejáraton
túllássak” – egy rendes referátummal
a Moaréről még mindig tartozom,
veszteségként le kellett írnom nyolc eladatlan Bizonyt,
amit tovább maradóként ő hozott haza.
Emiatt akartam mindenképp újra kijönni,
arra meg rászorulok, hogy az utam kifizessék.
Vagy csak olcsó eszközökkel akartam hatást kicsikarni –
belőled, aki szintén itt beszéltél vele utoljára,
amint az előtérben hamarosan majd úgyis megtudom,
miközben összecsap
moralitás és referencialitás.
Mire elég 50 euró?
Kijön-e nullszaldósra a nap,
amelyikért ez a vers született?
Magas lesz a rezsi, mivel társaságban alkoholt fogyasztok,
és nem ismerem a viszonyokat.
Ráadásként ez a mai, amikor összesen ennyit tudtam írni,
ha mindent belerakok.
Mindent, kivéve az alkoholt,
mert a múltkorinál megfogadtam,
hogy munkához nem iszom többet.
Nem ér annyit az egész.
Gondolnom kell a holnapra is.

A világon semmit

*Este későn, bár nem enyhült a hőség,
tettem egy sétát a mólóhoz a parton.
Itt-ott családok, párok üldögéltek,
egymást nézték, vagy messze a hajót.
A tenger és az égbolt is sötét volt,
hollószín mélység, hívogató, hűvös.
Elindultam a lépcsőt megkeresni,
a lépcsőt, ami levisz, hogy levegyem a sarum,
hogy a vízbe lépjek.
A párkány mögött álltam, bebújtam egészen
a simogató kékbe. A hullámozó szörny
ezer nyelve nyalogatta, hűsítette bokám.
Kész voltam egészen, kész
a víz színén a fény alá, ahogy vagyok,
torkában elmerülni.*

*Akkor a támfal mellett egy hangszóró
az Amélie valcerét kezdte szórni.
Már ez is, de végképp az, amikor megláttam
a sétány kőlapjain a táncot.
Húsnál valamivel többen lehettek,
mint te vagy én, olyan ruhában.
Volt köztük fiatal, idősebb, öreg,
de ez mindegy egészen.
Az egész úgyis elmesélhetetlen.
A csodák általában egyszerűek.
Párban és körben, körben és párban
röptültek, a követ alig érte lábuk.
Néztem sokáig, és arra nem emlékszem,
hogyan értem vissza közéjük a partra.
Nem akartak semmit, mást nem,
csak a táncot.
Örömük sugárzott, kigyúlt, mint a foszfor.
A világon semmit nem akartam én sem.*

Ulysses Mohácsnál – továbbgondolva

Brodaricsék

Valahonnan a görög szigetvilágból érkeztek réges-rég a dalmát tengerpartra. Hajóval, és a hajózás a foglalkozásuk is maradt. Előbb kicsiben kezdték, aztán egyre nagyobbban folytatták. Utóbb már nemcsak javították a gályákat, hanem építették, és a saját tulajdonú hajóik nemcsak az Adria vizét szelték, hanem a Földközi-tengerét úgyszintén. Határozottan jól ment soruk, azonban akadtak közöttük olyanok is, akik új kalandra vágytak, az akkoriban fellendülő folyami hajózás vonzotta őket. Úgy látták, arra érdemes terjeszkedni, abba érdemes befektetni. A népes családból így egyesek kiváltak, majd elindultak északnak. Egy részük Valkóváron, a legutóbbi balkáni háborúban szörnyű időket átélt mai Vukovaron telepedett le. Kimondhatatlan és megjegyezhetetlen görög nevüket valahol otthagyták hátul, a poros úton. Valkóváron már mindenki így ismerte őket (nomen est omen): a Brodaricsók.

Úgy olvasható a *A DÉLI VÉGEKRŐL* regényes irodalomtörténetében, hogy Brodaricsék a Duna partján is folytatták mesterségüket. Hajókat úsztattak, újakat építettek, csak most folyami hajókat, amire nem volt különösebben nehéz átállniuk. Gyorsan megértették az új követelményeket, hogy oda másrmilyen vízi járművek kellenek, ha nem is egészen. (Mert például a lyukas sehol sem jó.) Úgyesen ötvözték hozott tapasztalataikat az újakkal, utóbb már valóságos kis középkori gyárak működött lenn a parton. Jó, nevezzük műhelynek, mindenestre ott sorakoztak az állványokon szépen, szemrevalóan a készülő darabok, hogy aztán vízre kerüljenek.

– Vajon pezsgődurranással-e?

– Valószínűleg nem, ám ki tudja.

Szerették és megbecsülték őket a valkóiak, mert derék, szorgos emberek voltak, ráadásul elég sok helybelit foglalkoztattak. Ment a dolog, mint a karikacsapás. Puhafából és keményből egyaránt készültek náluk vízi járművek, az egyszerű csónaktól a nagy, ár ellenében partról vontatott teherszállító uszályokig. (Utóbbiakat némi finomítással a kifejezésen: „szellentőseknek” is hívták viccből, célozva a vontatók erőlködésének némely hangos melléktermékére.) De készültek kecses, evezős-vitorlás naszádok ugyanúgy, elsősorban hadi célokra, és egy olyan modellt is sikeresen kifejlesztettek, amelyik kimondottan személyszállításra bizonyult hibátlanul alkalmasnak. Akár felfelé is a Dunán. Mindössze annyit, hogy a váltást jelző füttyre a férfi utasoknak, bezzeg, a tenyerükbe kellett sercinteniük, aztán megragadni az evezők végét. – De ezen akkoriban nem cso-

dálkozott senki, sőt, volt olyan, aki kimondottan élvezte, hogy aztán vidáman mesélje boldog-boldogtalannak az ő nagy élményét.

Megjegyzendő, hogy a nőket itt kivételesen kímélték, nekik máshol kellett gályázniuk. Esetleg említésre méltó az itt elmondottakkal összefüggésben, hogy egyesek kivételes tehetséget mutattak az evezésben, valóságos bajnokká fejlődtek, úgyhogy minden hajós örült, ha az illető felszállt hozzájuk. Az egyik neve máig fennmaradt. Így hívták: Weisz Rudolf. Ő volt az a pétervárad kardjavító mester. A későbbi nyomdász.

Egy szép napon aztán – folytatjuk vígan Mohács felé – az történt, hogy a vállalkozás feje, id. Brodarics István vért köpött reggeli köhögés közben a kockás zsebkendőjébe. A doktor előrehaladott tüdőbajt állapított meg nála, ezzel együtt azt az okos dolgot tudta javasolni, hogy menjen arrébb a beteg. Oda, a Tarcal valamelyik lankájára, többé ne strapálja magát, vegyen mély levegőket és igyon sok kecsketejet. Némi gondolkodást követően így is lett. A műhely maradt Valkóváron (hogy később a törökök kezére kerüljön, akik ott a saját szakállukra és elképzelésükre folytatták a hajóácsolást), id. Brodarics pedig fogta magát, elköltözött. Vett egy házat Kamanc felett prima kilátással a Dunára, majd odavitte a családját. – Történt ez akkor, amikor tudomásunk szerint a távolabbi szomszédságban még nem működött az a belcsényi cementgyár, amelynek cementjéből Budapesten majd a maga legendás oroszlánjaival a híres Lánchíd is felépül.

Nem tudjuk pontosan megmondani, vajon ekkor, az odahurcolkodás idején élt-e már a mi kanyargós, mégis lendületesnek tűnő történetünk szempontjából legfontosabb szereplő, ifj. Brodarics István azzal a kocsiderék hangos testvérével együtt, akiknek a lármájával még ma is oly szívesen eljátszogat a rég bezárt, visszhangos kőtörő. Vagy ő már Kamancon született, netalán pont ama virányos mezőcskén (Poljánán), ahol bizonyos források szerint éppen arra járó édesanyját elkapták a szülési fájdalmak. Végül is nem fontos. Lényeg az, hogy az apja valahonnan ismert egy katolikus papot, aki ismert valakit, egy rámenős cincár szakácsot, aki ismerte a pécsi püspököt, aki utóbb segített a gyermeken, amikor annak eljött a megfelelő ideje. Ezen az úton és módon került a mi Brodarics Pistánk Páduába, hogy ott szerezzon kánonjogi doktorátust 1506-ban.

Róla fennmaradt, hogy nagyon sok vallásos szöveget elolvasott, szinte képtelen mennyiséget, ugyanakkor korlátlanul tudott bármelyikből bámulatos pontossággal idézni. Miként megmaradt az is, hogy kedvenc szórakoztató világi olvasmánya az *Iliász és Odüsszeia* volt. Mindkét eposzt fejből fújta, játszi könnyedséggel véste agyába a hexametereket, azonban az igazságnak tartozunk azzal, hogy az *Odüsszeiát* sokkal jobban ismerte eredetijében, mint latinul. Gyakran bosszankodott is ezen. Idegességében a szakállát tekergette bal kezének hosszú mutatóujjára folyton, miközben a kalandos textust bújta, azonban élete végéig nem tudott ezen az egyenlőtlenségen vagy egyenetlenségen jelentős mértékben változtatni. Ahogy ettől a szerinte átkozott rossz szokásától, „az zakáltzintzálás-túll” sem volt képes megválni.

Feljegyezték róla, hogy az *Ulysses*t a Szent Bibliával együtt mindenhová magával vitte, és bújta, amikor csak tehette. Még az árnyékszéken is, miközben némán mozgott az ajka, ezzel együtt a latint gyakorolta. Egy festő így is örököltette meg még messzi itáliai napjaiban, ahogy valahol gubbasztva Homérosz híres

művét olvassa. Csak később javított rajta a megrendelő-modell kifejezett kérésére a hírneves olasz művész, festett a homéroszi ének helyett bibliát a kezébe. Nagy kár, hogy ez a portré Páduában maradt, aztán nyoma veszett. – Nem így ifj. Brodaricsnak – meséli tovább bölcsészkar professzorunk, dr. Bori Imre a délvidéki részével a jugoszláviai magyar irodalom történetének szakavatott megteremtője –, nem veszett nyoma a mi emberünknek, aki csakhamar kanonok Zágrábban, Pécsen prépost, bekerül a királyi kancelláriába, onnan a szerémségi püspöki székre, hogy aztán következzen a püspökinél is kívánatosabban kicsúszósodó falat ebben a dicső sorban: a királyi kancellária legfelsőbb széke.

Pontosan 1526-ban került a kir. kancellária élére Brodarics István, akinek más neve nem maradt fenn az utókor számára, mint az, amellyel a mohácsi vésről szóló *Igaz leírás*át aláírkantotta.

Ígyen:

Stephanus Brodericus.

Azaz: Brodarics István.

Azaz: Stjepan Brodarić.

Azaz: Stevan Brodarić.

(Több „azazról” nem tudunk, közben persze mindez 1 név.)

Joggal beszélhetünk történelmi vésszel kapcsolatos privát lelki drámáról az ő esetében, mert hát balszerencséjére hiába volt az erős vonzódás a humanizmus iránt, a korabeli viszonyok közötti élénk levelezés Rotterdami Erasmusszal, hiába minden békevágy, amikor megszólaltak a hadikürtök, csatába kellett menni: a hon védelmében a király oldalán. A magyarokra, egyben a keresztény világra súlyos katasztrófát jelentő mohácsi ütközet előtt állítólag úgy heccelte a harcra jelentkező főkancellárját II. Lajos, hogy esetleg megtenné-e azt a szívességet, mielőtt mindenki fűbe harapna, hogy megpróbálná kieszközölni a pápánál az egész sereg szentté avatását. – Ebből is látható, hogy azért mégse lehetett teljesen humor híján Lajosunk, mintegy megérezve a saját rút veszét ugyanott.

Persze, nem futott oda a pápa ölébe Brodarics, hanem elnevette magát, majd kiállt a mezőre, ahol a csata forgatagában egyszer csak azt vette észre, hogy ugyan nem az oroszlánéba, hanem egy török ágyú torkába néz. Szerencsére a golyó bennrekedt a csőben, így megúszta egyetlen gyors hátraarccal, azonban az ott is magánál tartott *Ulysses* az életmentő futás közben elveszett.

Boszporusz felett a félhold felhős

Az ORTA AVRUPA EDEBIYATI GÜNLERİ nem más, mint: KÖZÉP-EURÓPAI IRODALMI NAPOK. Ám hol is? Kérem: Konstantinápolyban. ORTA AVRUPA... És mikor? Hát, a megírás pillanatában most, amúgy immár húsz évvel ezelőtt. EDEBIYATI GÜNLERİ. Európa aortája, vagy mi? Edebijánsan. 2004 őszén, amikor már a Boszporusznál is sárgulnak a levelek, hidegek az éjszakák. Kabátot húznak a magas hidak horgászái.

Lombhullás ide vagy oda, tény: él és virágzik ez az ugyancsak érdekes nyelv, a török. Tele olyan ékezzettel, amitől első pillantásra, jó messziről magyarnak nézhetnek, aztán mégsem az. Érthetetlen szóözőn számunkra, miképp nagyjából pél-

Benes László képe

dául a finn. (És fordítva is érvényes, persze...) Ám, itt-ott mintha több hasonlóságot mutatna a török, mint a messzi, hideg, halolaj-illatú finn, illetve a rén-faggyús lapp; csakhogya – valamiért – nem erre, a széles türk vonzerő központja felé gravitált a mi tudományunk. Nem ragadtunk bele a törökmézbe anno. Lehet amúgy, hogy egy álom lassan romba dől. Az északi fény délibábjá szertefoszlik, és akkor marad a török? Egervár ostromlója, legénykéek elrablója, kislánykák megrontója, a gyilkos török, a mohácsi bestia, az örök ellenség. Jumurdzsák, a híres feneketlen Gyomorzsák. Jumurdzsák a rokonunk. Mit szólnak hozzá?

– Na, de ez tényleg nem kérdés – állítja az isztambuli könyvfesztivál egyik szimpatikus, alkalmi taxisa, aki bajszával és egész fizimiskájával erősen emlékeztet Zrínyi Miklósról, mondja erősen tört angolsággal –, hogy a török és a magyar testvérené, sokat szenvedett együtt a történelem folyamán. – Mondja őszintén ez a gigantikus testnagyságú ember, s hogy szavainak nyomatékot adjon, semmiféle borralalót nem hajlandó elfogadni a magyartól. – Testvérek közt nem illik, véli. Üzmülü-güzmülü, oké, helló. *Fil fájn hír...Meni bux, big bux. Szmól bux...Lájk it!*

És aztán könyvből tényleg van itt bőven. Elképzelném Zrínyit, amint rendet vág közöttük. (?) Nem, elképzelem inkább, amint a *Szigeti veszedelem* fordítása

után kutat. Tenné ezt hasztalan, mert ha valamelyik csücsökben van is itt némi magyar irodalom, akkor ahhoz különleges detektor kellene, hogy megtaláltasson. Nincs, morzsányi sem, inkább az lehet. De van régi orosz, például Dosztojevskijtől *A félkegyelmű*, helyben *Budala* címmel. Van Proust és Joyce – ha jól emlékszem –, az egész joyce-i *ULYSSES* törökül, tán még némi *Finnegan* is? Vagy csak álmodtam? Francia költők, német kortárs prózaírók, Günter Grass természetesen stb. Könyv hátán könyv, mondhatni. Különféle időrétegek a jelenben. És itt van Ivo Andrić is törökül: *Híd a Drinán*. De most nem ez az érdekes.

Mert felettébb érdekes egy másik történet, amelyben az *Ulysses* előkerül Magyarországon, méghozzá Mohácsnál. Evlija Cselebi török történész egyik távolabbi leszármazottjára utal valaki. Nevezetesen egy ankarai prof, aki egy kis mosollyal a szája szegletében előadást tart a népes rendezvényen. A típusában, habitusában Umberto Ecóra meg a szerb Milorad Pavićra emlékeztető tanár úr neve innen nézve részünkről immár a feledés homályába veszett, de arról beszélt ez az ember, hogy Cselebi rokona – kutatásai szerint legalábbis – kinn járt egykor rég a mohácsi csata színterén, ugyanis – a vér nem válik vízzé – könyvet szándékozott írni a török hódításokról, amiben aztán hirtelen halála akadályozta meg. Arról beszélt, hogy ez a rokon egy fura könyvet talált anno, érdekes mód szinte érintetlenül az egyszer volt harcmezőn. Feltüntetett szerzőt (nem lehetett tisztán érteni, mit mond) – nem ismerte a megtaláló, inkább csak a címet: *Ulysses*. A nyelv pedig akárha angol lett volna, de nem volt benne biztos.

A dolgok aztán itt nem nagyon értek egybe a továbbiakban, innentől már csak találgatni tudunk. Azért is, mert nem hallottuk, pontosabban egyáltalán nem hallottam az előadás summázó végét. Történt ugyanis, hogy az ajtóból, valami óriási defterrel a kezében felém integetett az egyik szervező, hívott ki a folyosóra. Pánikban volt az illető, mert valami váratlan dolog történt a következő fellépővel, s engem kért meg arra, hogy ugorjak be a nekem kijelölt idő előtt, amit meg is tettem.

Részünkről én a kisebb, rugalmasabb kiadók együttműködését ajánlottam ott, Európa kapujában, konkrét műként pedig Háy János *Dzsigerdilenjét*, azaz: *A szív gyönyörűségeit*, amely az *Egri csillagokból* is szépecskén merít, azzal együtt már a legújabb magyar irodalom gyöngyszeme. Mert ugye, mégiscsak: aligha számíthat a mai török olvasóközönség részéről különösebb érdeklődésre Brodarics Istvánunknak az a régi beszámolója a mohácsi ütközetről. Azután ennek is vége lett, taps, elmentünk ebédelni, jó kis szármát meg baklavát enni. – Nem olyan finom szármát, mint a bácskai magyar, de azért megtette.

Magyar ember megette.

Már hazafelé a gépen jutott eszembe a mohácsi *Ulysses*. Igazából meg szerettem volna kérdezni azt a török professzor urat, pontosan hogy is van ez az egész, szerencsétlenségemre azonban ő rögtön az előadása után elutazott Amerikába (nehezen érthető angolját tökéletesíteni?), és én soha többé nem láttam az életben. Legalábbis idáig nem.

Szóval ott a repülőn hazafele jutott ismét eszembe a dolog, közben egyre jobban megtetszett az az elképzelés, miszerint az a török férfiú a Cselebi „klánból” – valamilyen csoda folytán – tulajdonképpen James Joyce *Ulysses*-ét találta meg. Mert miért is ne? Ha egyszer az idő valamiért a könyvön kívül is úgy kezd el

viselkedni, mint teszi azt sok modern regényben. Valamiért hirtelen oda-vissza, előre-hátra folyik, mielőtt visszatérne szokásos irányába, medrébe. És jutott eszembe az evezőbajnok plusz kardjavító mester, Weisz Rudolf, a délvidéki nyomdászati egyik, itt már említett úttörője, aki – mielőtt őt is megtréfálta volna az idő – egy különleges technikáról beszélt, amely örökre tartósítaná az arra érdemesült műveket.

Aztán itt tényleg nem jutottam tovább a gondolatban, mert gépünk váratlanul belerepülhetett valami szörnyű légkavarodásba, ugyanis rémisztően rázkódni kezdett, recsegett-ropogott egész testében, ingott-bingott-vergődött-kapaszkodott, hogy rövidesen fentről, a poggyásztartó alól megérkezzenek az oxigénmaszkok. Szerencsére sikerült – miközben a rövidszoknyás, mosolygós légikisasszony is majdnem tótágast állt – visszakanyarodnunk valahonnan távolabbról a reptérre. Végül így jártam én a tervezettnél eggyel többször Isztambulban.

A kelták 2 könyve

Ha valahol az internet végtelen tengerén rátalálunk a Balk.hu „ír-ott” szigetére (nehéz kibírni szójáték nélkül Joyce bűvkörében, akármilyen silány is a miénk), majd leülünk egy kicsit beleolvasni, gyorsan rábukkanhatunk bizonyos B. A. Balkanac közelmúlti dublini cikkére.

Ott írja szerző, hogy:

Dublin egyik átlagos, hosszan kanyarodó, így csak enyhén kifli utcájában áll egy bezárt, összefirkált fémredőnyű iroda. Hogy azért találtuk-e zárva, mert éppen vasárnap volt a minap, az Úr 2024. évének „szeptembervégén”, amikor sikerült máshová igyekezve arra járnunk, vagy sem, nem tudjuk pontosan. Mindenestre eléggé elhagyatottnak tűnt. – Mint ami szebb időkre vár?

Helyénvalónak tetszik a kérdés, vetületében annak, ami ott olvasható a lehúzott redőny fölött. Mégpedig az, hogy a Sinn Féin kerületi irodájáról van szó. Valamiféle átmeneti fegyvernyugvásban, talán. Mert aligha történt meg a végső búcsú a fegyverektől. – Itt sem.

A Sinn Féin (Mi magunk) ugyebár egy ír republikánus párt, amely rég ott van az ír parlamentben, és amely mind az Ír Köztársaságban, mind Észak-Írországban aktív, fő célja az utóbbi maradéktalan egyesítése Írországgal. Bár mindig is tagadta összefüggését az Ír Köztársasági Hadsereggel (IRA), a napnál is világosabb, hogy az nem igaz, ezért a Sinn Féint gyakran nevezik az utóbbi politikai szárnyának.

Mindenesetre, úgy tűnik, jelenleg egy hosszabb fegyvernyugvási szakasz van érvényben, de hát olyan törekenynek tűnhet a dolog, amilyen törekenyek Joyce feleségének apró porcelánfigurái azzal a sok cuccal, köztük az a kis fehér balett-táncosnő a múzeumbéli vitrinben. Amott hátrébb, a James Joyce Múzeumban, persze. Mi pedig most útban vagyunk a Trinity College és a *THE BOOK OF KELLS* régi-régi, vallásos, evangélikus könyve felé. Meg a világ egyik legszebb, ódon, Harry Potter-beli könyvtára felé.

Annak a Szentháromság-helynek előtte tartottunk még ennél a pontnál, emitt. Előtte annak is, ahol egykor a joyce-i *ULYSSES* legendás központi figurája,

Leopold Bloom rémulten behúzódot az árkdok alá, vagy valami ilyesmi történt, mikor észrevette, hogy az úton a levakarhatatlan ficsúr, kedves feleségének a szeretője, Bagzó Boylan közeledik feléje. (Ijedelme ne váljék hősi becsületére!)

Érdekes, hogy ezen a ponton találkozott bennünk az írek és az írség négy markáns motívuma, hívó szava, címe-tárgya-neve: egy keresztény vallásos könyv a messi múltból, ez ugye a Book of Kells, egy modern regény és az ír szabadságvágy két aktív megtestesítője. – Nem rossz kis társaság. Őket/ezeket ismerni kell kezdetnek, ha egyáltalán kicsit is többet akarunk tudni az írekről. Márpedig igen. – Jól el lehet ezeken is gondolkodni, akár egy vérbeli Guinness bár szegletében, a *WHISKY IN THE JAR* részeg öröklágerét hallgatva, amelyben piásan fegyvert fogunk a pénzét számláló valakire. Kocc-kocc!

Aztán: ámen.

Mindenképp ide kell írunk, hogy alig van a világon még egy hely, ahol kis híján nemzeti ünnep szintjére emeltek egy hatalmas modern regény hosszú, fikatív cselekménysorát egyetlen nap időkeretébe szűkítő dátumot. Az pediglen 1904. június 16. napja, amikor az irodalmi mű oldalain keresztül bebarangolhatjuk Dublin városát. Csak elsőre tűnhet kusának és érdektelennek a dolog, másodikra nem, mert akkor már mintegy keressük az ismert színtereket. Közben annyi nyelvi finomság, árnyalat, rejtett célzás, mögöttes tartalom van benne, amennyi kevés műben.

A hosszabb műelemzés itt ezúttal kimarad, azonban érdekes dolog, faktum, hogy a Bloomsday – ír szenzációhajhász sajtótermékben legalábbis így áll – egybeesik azzal a történelmi dátummal, amikor az író első ízben tette magáévá későbbi feleségét, Nora Barnacle-t. Mondjuk, Bronzavonz és Kéj arany után? (A két gyönyörű nevet mi, magyarok Szentkuthy Miklósnak köszönhetjük.). Mi van akkor, ha így? – Erről még a magyar Szombathelyen is, Bloom származási helyén, vagy akár Pesten: szerényebb keretek közt, de megemlékezünk.

A Mi magunkról meg az Ír Köztársasági Hadseregről és hasonlókról jut eszünkbe amúgy az elképzelés, amely a Balkánhoz hasonlítja az írek területét. Az ír nép véres történelmi létét, lényegét – egész földjét. Mihez? Nem annyira sörös, mint inkább puskaporos hordóhoz.

Mohácsi és kosovói vesztés csatával egyébként. Emerre.

Erről beszélünk majd angol barátunkkal később Newcastle környékén, Francis Redvers Jones egyetemi professzorral. Dr. Jones, aki fordítója a mi Radnóti tinnak, ahogy a bosnyák Mak Dizdarnak is többek közt, valamikor a háború előtt egy darabig a szarajevói egyetemen tanult. Megtapasztalt ott ezt-azt. Simán egyetért a puskaporos hordó hasonlatával.

Majd koccintunk, akár egy-két ír whiskyvel épp. Kevés jéggel. Joyce alkal szifosz zsenikolléga emlékére, és mintegy első blikkre egyetértünk abban – mi közben az ír Finnegan kocsmadalt hallgatjuk –, hogy tkp. az Ulysses a kelták másik reli gió z sus alapkönyve, és még viszonylag könnyű dolga lehetett a kötetet megtaláló, diplomáciában is jártas derék török férfi únak Mohácsnál, legalábbis a nyelv felismerésében. Mert például mi van akkor, ha valamiért a *FINNEGAN ÉBREDÉSE* címűt találja meg?

Különben említésre méltó még, hogy Dublinban sok fordítása tekinthető meg az ír *Ulysses*nek. Egyebek mellett kínai, arab, perzsa japán, szerb-horvát és sok más idegen nyelvű, azonban nincs közöttük a török, pedig létezik. Csak éppen mint ha a hűlt helyét látnánk, elkalandozott volna valahová, mert eleve vérében van neki is az ilyesmi.

Végül is elképzelem az örök, egyik változatában akár török Odüsszeuszt, ahogy a Brodarics kompánia valamelyik szupersikkes tengeri hajójával – Weisz Rudolfal az evezőknél –, Isten erős szelével a háta mögül, vígan dalolva röpül a Multikulturális-szigetek közt az ő kelta Ithakája felé. Dublin városától délre. Vagy ez már sok lenne? – Talán.

(Mindenesetre a törökkel és a mesemondással összefüggésben lásd e kacskaringós írás legfelülről nézve második bekezdésében említett könyvnek: *A kis jani-csár utazása a Gutenberg-galaxisban* című fejezetét!)

Örök élet meg egy nap

naplórészlet

2024. április 15. – 4944 kWh áramtermelés

Ma még 28 fok meleg van, holnap 8 lesz. Estefelé fölállítottuk a fóliasátrat a kiültetett paradicsomokra. Északról fog fújni a szél, ezért az északi végét lezártam. Hideg napok jönnek, előkészítettem a bőrmellényt és a legvastagabb pulóvert, kesztyűt, sapkát, már csak egy basszusgitár hiányzik a hátamra. Ebben a cuccban kibírom a biciklin. A virágládában fölállított habanéroültetvényemet szét-túrta egy állat. Hisztérikusan szétkaparta. Talán könnyebb napok jönnek. Most nagyon mélyen vagyunk.

*

Február eleje óta küzdök az internetes lapom fönntarthatóságáért. Se látogatottság, se pénz. A Google megváltoztatta a rendszerét, kivonta azokat a reklámokat, amikkel pénzt kerestünk. Ha ez így megy tovább, tönkre megyünk. Nem akarom újra eldönteni, hogy mit kapcsoljunk ki. Tévé vagy telefont. Nem akarok megint ide jutni, de minden erre utal. Háborúban állok, senki nem tudja, mi a hiba. Én ugyanúgy dolgozom, mint eddig, a cikkek nem jobbak, nem rosszabbak. Változtatni kell. De mit? A webmester azt mondja, nincs technikai akadály. Én meg azt mondom, hogy van. 14 éve együtt élek ezzel a lappal, ismerem minden rezdülését. Megpakolod a kályhát, de nem fűt. Ha ugyanazt a szöveget rakod, akkor a kályharendszerben van a hiba. Döntök. Változtassunk meg mindent, a fürdővízzel együtt öntsük ki a gyereket is. A webmester azt mondja, a szakadék felé haladok, és én ahelyett, hogy fékeznék, rálépek a gázra. Fölbontom vele a szerződést. Áttelepülünk egy új szerverre, a teljes bizonytalanba a biztos pusztulás helyett. Éjszaka nem tudok aludni. Azt álmodom, hogy újra a régi szegedi szerkesztőségben dolgozom, de az irodám egyben hálósoba is. Ekkor megjelenik egy nő egy soktagú sleppel, és azt állítja, hogy Vitray Tamás húga. Készséggel elhiszem neki. Barna dzsörzénadrágot visel, hátközépig, mell alá felhúzva. Azt mondja, Szolnokon meglátogatja a szüleit, de gyalog. Menjünk vele, és írjunk róla úti riportot. Elindulunk. Jön utána a slepp, apró gyerekeket tartanak a karjukban, olyanok, mint az ikonok. Valahol a pusztában járunk, zöld fák, földút. Hatalmas kutya rohannak ránk, el-elragadják a gyerekeket, én egy husánggal védekezem. Megjelennek a helyiek, és számon kérik, miért bántjuk szegény kutyákat. Ekkor meglátják Vitray Tamás hógát, és elolvadnak a gyönyörűségtől. Az agresszív gyűlölet barátságba vált. Invitálnak a faluba, ahol épp ünnepség van, lehetne a hógát a díszvendég. Bevonulunk a nagyterembe, zászlók, trombiták.

S ekkor valaki hátulról finoman megfogja a kezem. Felébredek. Az álomnak vége, de a valóság nem változik, tönkre fogunk menni. Nagy levegőket veszek, az ereimben megszűnik a zizegés. Ha a probléma belül fölemészt, akkor kívültre kell kerülni. Képes vagyok érzelmileg újrhangolni magam. A nyugalom és a pokol ugyanannak a létezőnek az élménye. Ha van megoldás, megtalálom. Lépcsőről lépésre haladok, az oroszlánfogás módszerét használom. Kizárom a nemmegoldás irányait. Fórumokba lépek be, kérdezek, válaszokat kapok, ez jó, mert szubjektív hibákat zárok ki vele. Igaz, a boltban más bevásárlókocsiját tolom el a pénztárba, de ez figyelmeztetés arra, hogy a forgalomban jobban oda kell figyelni. Az új serveren kezd a látogatottság visszajönni. Már csak arra kell rájönnöm, hogy a Google új szisztémája mögött milyen megvalósítási gondolat lapul, és ő ehhez milyen eszközöket kínál fel – hisz nem akarhat tönkretenni engem. Mikrokozmosz vagyok, de vagyok.

2024. április 19. – 104,7 kg

Két hónapja, a káosz kellős közepén kaptam egy levelet, amelyben fölkértek egy előadásra a lapomról, és ezzel kapcsolatban az irodalmi publikációról egy konferencián. Elfogadtam. Új irányt láttam benne, a régiből kiindulva. Ma megérkezett a műsorvezető levele, és látom, hogy az egész az irodalmi marketingről szól, ami mára oly mértékig nem érdekel, hogy nem fogom tudni megértetni magam arról, hogy nem tartok előadást. Semmiről. Én nem ez az ember vagyok. Miért gondolnak rám így?

2024. április 21. – 103,7 kg

Még mindig fúj a szél és hideg van. Meghallgatom Tom Morello *Hold the line* című számát, fölpaprikáz. A zenei gyökereim. A vadság, az extázis, az örület. És mégis zene. Olyan energiákkal tölt föl, amiket nem tudok mire használni. Mire használjam a vadságot? Hogy lehet ebben a szelíd emberben ennyi vadság? Ezek azok az erők, amiket ha mégis használasz, képesek elpusztítani. Volt, hogy ebben éltem. Ismerem. Hol van ehhez képest a „Hogyan publikáljunk irodalmi lapokban?” előadás? Ittam egy korty pálinkát, most lehiggadok. Rákerestem arra a szóra, hogy szédülés. Napok óta szédülök. De csak fekve. Akkor éreztem ilyet, mikor a Fekete-tengerben görgettek a hullámok a part felé. Aztán lefejeltem egy zöldséges ládát. Hirtelen mindenütt műanyag zöldséges ládák úsztak a tengeren. Valami elsüllyedhetett, vagy beledőltek a vízbe. Sokat nevettünk rajta. Ennek lassan negyven éve. Ma olvastam egy jó mondatot: A mosoly nem öregszik.

2024. április 26. – 103,7 kg

Újra elkezdtem tornázni. Ez egyszerre annyi mindent jelent, hogy nem is tudom, hol kezdjem. Még Londonban ritkítottam a tornát, aztán itthon teljesen abbahagytam. Azt vettem észre, ha nem tekergetem magam, elhagynak a fizikai fáj-

dalmak. Csak a frontok elektromos villámai maradtak. De a napokban rájöttem, kompromisszumot kell kötnöm. Úgy mentem föl a lépcsőn, mintha valaki más ment volna föl. Egy korlátolt mozgású ember, de nem én. Én nem lehetek ilyen. De, lehetek. Nem szabad hagyni az izmokat megrövidülni. Van ismerősöm, aki magasabb volt nálam, és most kisebb. Leterítettem a tornaszőnyeget, fejem alatt kölespárna, jobbra labda, balra súlyzók. Már a fekvés keménysége megropogtatott. Aztán elkezdtem a gyakorlatokat, amiket talán több ezerszer is megcsináltam. És némileg untam. Most viszont lassan, komótosan, mint mikor száz év után újra biciklire ül az ember. Mint egy keleti harcművész, aki a lapockái földre szorításában is az univerzummal társalog. Ésszel, barátom, ésszel! Nem a test tornázik, hanem a szellem. A szellemet pedig a test tartja kondiban, és viszont. A vállak körkörös mozgatásában éreztem a farizom kapcsolódását, a hasizom hullámzó mozgását. Olyan lettem, mint a víz, amibe kavicsot ejtenek. Minden mozdulatot végigjárom a testemen. Olyan lettem, mint egy hangszer, amit bárhol zengetsz meg, az egész zengeni fog. És ez az ő hangja. Hirtelen hálás lettem annak a több ezer órának, amit a gyakorlatok zsigeri betanulásával töltöttem. Amikor már nem a napra nap ismétlődése pörgeti a mókuskereket, hanem túl az ismétlődés gyötrelmein, elérjük azt a testélményt, amelyet inkább újra és újra vágyunk, hogy jutalomként éljük meg mindazért, amiért eddig kitartóan dolgoztunk. Ez az. Gukci-bukci!

2024. április 28. – 103 kg

Lomtalanítás van. Napok óta lovas kocsik járnak az utcákat, lepukkant furgonok. A lovacskákat büszkén trappolnak, mintha cirkusz porondján futnának körbe. Az emberek nézik, mit lehetne haszonnal kiszedni a szemétből. Fémet leadni, bútorot tüzelőnek, egy-egy darabot talán használni. Sok dohos matrac élvezi a napfényt, szerencsére nem jött rájuk eső, mert akkor a kutya sem viszi el őket. Villogó tekintetek remélik a zsákmányt, a jó fogást. Némelyik szemétkupac mellé fiatal öröket állítanak, hogy az az övük, lefoglalták. És elképzelhetetlen mennyiségben ömlik a házakból a szemét, olyan mocskok, ami már tíz éve is mocskok volt. Mire vártak? Jó lesz valamire? Néha én is használok ezt a mondatot: Ne dobjuk ki, hátha jó lesz még valamire. Egy műanyag tok, leégett lábas, vaskos drótköteg. Persze, aztán semmire nem használjuk. Idén nem sok mindent tudtunk kirakni. Tényleg, mintha produkálni kéne magunkat. A két fűnyírót, a levízkövesedett, de már tízszer kisavazott villanybojlert korábban elvitték, akik a lomtalanítást hetekkel megelőzve járták az utcákat, néha élelmiszert, takarót is kértek. Idén egy szegélyvágót raktunk ki, már akkor nem lehetett használni semmire, mikor megvettük. Kiment két hatalmas műanyag szőnyeg, amiket a teraszon lévő konyhamban használtam a lecsöppenő olaj ellen, de a nyár végére az erős UV szétégette, és apró műanyagmorzsákkal szórta be a földet. Kiraktuk a serpenyőt, amit megevett a használat, és amiből annyi finom tésztamártás, zöldséges rántotta került ki. Így válnak ezek a tárgyak az életünk személyes részévé, és ezért kötődünk hozzájuk, és aztán kidobjuk őket a múlttal a szemétkébe. De ezek csak tárgyak, szokta mondani a fiam. És igaza van, csak számomra személyes tárgyak, melyekre oly hosszú időn át számíthattam, mintha barátok lettünk volna.

Kiraktunk egy vastag acéldrótköteget, ami még az építkezésből maradt ránk. 17 éve. Hátha jó lesz valamire. De nem lett jó semmire. Kiment egy nagy nejlonba csomagolt, komplett, kézzel készített ágyneműgarnitúra, amihez olyan rossz minőségű tollat használtak, hogy egy hónap után nem lehetett benne aludni a szagtól. És ennyi. Amikor ebéd után az utolsó csomagot kiraktuk, megállt egy kocsi mellettünk, és a jelenlétünkől övezve pakolászni kezdte egy férfi. A fémekeket kiszedte, aztán fölegyenesedett és ránk nézett. Az arca kerek volt, napszitta, a szeme mély és mosolytalan. Csak ennyi, kérdezte. Ennyi, mondtam, és sajnálkozva tártam szét a karomat, kutatva a gondolataim mélyén, hátha oda tudnék még adni valamit. De nem jutott más eszembe, mint a vegetáriánus koszt miatti legyengülésre nemrég bevett vastabletta.

2024. április 29. – 103 kg

50 körüli focibírónál vágatom a hajam. Régen a másodosztályban játszott. Jó fodrász. Alacsony férfi gömbölyű vádlikkal. Pont kézre esik neki a fejem. Évente egyszer járok hozzá, így a nyár közeledtével, hogy úszás közben kilássak a hajam alól. A többi évszakban én intézem. Van két speciális borotvám, azokkal szobrászkodom magamon. Aztán megnézi a feleségem, és azt mondja a napozóágyon állva, hogy hátul egy kicsit egyenetlen, mert nem látod, hozd az ollót. Régen könnyebb dolgom volt, mikor rámentem a távtartós Remingtonnal, és mindenütt félcentisre vágtam. De állítólag sokkal jobban nézek ki hosszú hajjal, a kopasz nekem nem áll jól, mert túl melankolikus a tekintetem. Szóval, fölhívtuk az én focibírómat, hogy úszósra vegye a frizurámat. Én éppen a fürdőszobában voltam, a feleségem beszélt vele, mikor annyit hallok csak a beszélgetésből, hogy úristen, úristen. Hallgatok, mint a sír, hátha meghallok még valamit. Mi van, kiabálok ki a fürdőből. Mi történt? Csak június elején tud fogadni, mondja a feleségem. Hogyhogy? Gipszben van a lába, és nem mehet sehová, nem járógipsz, júniusig fekszik. Úristen, mondom. De hát mi történt? Karambol? Dehogy, mondja a feleségem, hétvégén a második félidőben bokaszalag-szakadást szenvedett.

2024. május 4. – n. a.

A szombati piac végén fölmentem a pénzváltóba, és vettem kétszáz eurót. Zárás előtt úgy fél órával lehetett, nem is volt több a kasszában. Pár éve kaptam egy névjegyet, ha nagyobb összeget szeretnék, akkor egyeztessünk előre. Azóta itt hevert az asztalomon a névjegy, de ezúttal nem találtam. Fölforgattam a fiókokat, laponként átnéztem a naptárt, még a József Attila-díjam alá is benéztem, de nem volt sehol. Itt vége is lenne a történetnek, de mégsem lett vége, ennyiért nem kezdtem volna bele. Pár napja meghalt Paul Auster amerikai író. A *The Guardian*-ból fordítottam a cikket mesterséges intelligenciával, meg több helyről hozzáolvastam, és felkeltette az érdeklődésemet. Mert rájöttem, hogy semmit nem olvastam tőle. A figura megvolt, de a szöveg nem. Átmentem a könyvtárba Krisztához, kölcsönöztem két regényt, az egyik a főműnek tartott *New York trilógia* volt.

Ahogy ma megjöttem a piacról, megebédeltünk, a második a kedvenc tormamártás tükörtojással volt, és a délutáni szundi előtt megterveztem a délutánt, úgy, mint a ki nem kelt csilik és determinált paradicsomok újravetése, két liter pálinka szétmérése, a harmadik pedig, hogy a délutáni napsütésben kiállok a teraszra Paul Austert olvasni. Finom kis munka, magával ragadott. Titokzatos, mint egy csukott szempár. De belemerülni mégsem akartam, úgyhogy pár oldal után bejöttem a napról, az asztalról fölvettem egy régi ismerősöm névjegykártyáját, és beletettem a könyvbe. A mozdulat annál is ismerősebb volt, mint mikor tükörbe néz az ember. Megvan! Odafordultam a könyvespolchoz, és leemeltem O. könyvét, amit utoljára olvastam. És igen! Megvolt. Ott lapult benne a pénzváltó névjegykártyája.

2024. május 5. – 102,6 kg

S-ben egy ingyenes parkolóban álltam és régi ismerősömmel beszélgettem, akitől két liter szilvapálinkát vásároltam, mikor a délutáni vakító napfényben, tőlünk úgy ötven méterre föltűnt, hogy sűrű szárnyverdesések közepette a fiúvarjú éppen egy leányvarjú megtermékenyítésén fáradozik. A természetben élők nevezhetnék ezt teljességgel megszokottnak, de míg a somlekvárról beszélgettünk, vissza-visszavonzotta tekintetem az ifjú pár, s akkor egy ponton a fiúvarjú befejezettnek véelve az aktust, lepattant a leányvarjúról, s mellette megállt. Aztán így álltak dermedten, mint a jó színészek, akik épp mozdulatlanságukkal képesek kifejezni a legdrámaibb feszültséget, s ez esetben is szinte átélhető volt a varjak nem mindennapi máмора, a mámorból való lassú ocsúdása, az oly közeli emlék gyönyörűsége, mi több, gyengédsége. Akkor a fiúvarjú megmozdult, de háromnál nem lépett többet, és társának félig hátat fordítva a távolban parkoló autók felé nézett. A leányvarjú, mint aki ezzel engedélyt kapott a mozdulásra, a közeli tócsához lépett, és kiszáradt torkára néhány csepp vizet görgetett. Közben áttértünk a somról a szőlőlekvárra, már nem tudtam másra figyelni, csak a két varjú további viselkedésére. Mi lesz most? Néhány méterre eltávolodtak egymástól, de érezni lehetett a köztük lévő kábulatból táplálkozó vonzerőt, ami együvé rendezte őket. Vártam, hogy egyikük elrepülne, de nem, a szárnyak mozdulatlanul simultak a hát két oldalán. Aztán elindultak, ám egy irányba, vagyis közös sétába kezdtek a parkoló nedves murváján. Barátommal kezet fogtunk és elköszöntünk. Egy ideig nem tudtam, mit gondoljak erről az egészből. És most sem tudom. Csak nézem a szomszéd kertjében vörösen izzó cseresznyefát. Várom az alkonyt, amikor a szél lassan leáll.

2024. május 10. – 103 kg

Egy ismerősöm leírta az FB-n, milyen viselkedésű idős és fiatal magyar emberekkel találkozott külföldön. Sokan elmondták hozzá a véleményüket, saját tapasztalatukat. Csak néztem és néztem magam elé a telefon képernyőjére. Bizonyos dolgokról nem beszélek, azt remélve, hogy így kevesebb részét veszik el az életemnek.

Amn adzong

Odiüsszeusz kuttyája, a hű Argosz emlékére

A pelazg rapszódoszok sok évvel az első olimpiász előtt arról énekeltek, hogy a bölcs istenanya elsőszülött lánya, rögtön miután lábra állt, magához vette az anyja porosodó lándzsáját, amely kétszer magasabb volt nála, és csatangolni kezdett mindenfelé a Peloponnészosz őserdőiben, egyedül azért járva haza, hogy az anyja melléből a tejet kiszopja. Az anyja nem féltette, ismerte a tej hatalmát. Büszkén mosolygott, ha a kislány időnként oroszlán vagy óriáskígyó lenyűzött bundájával, pikkelyes bőrével tért haza.

Egy nap a kislány furcsa hangyabolyra bukkant, amelyben a hangyák potroha kátrányszínű kocsonyától duzzadt. Otthon az anyja kínálhatta bármilyen jó falattal, pici orrával fintorgott, és utálkozva elhúzta a száját. Másba, mint az anyatejbe még belekóstolni sem volt hajlandó. Ez a különös kocsonya azonban varázslatos hatással volt rá. Kikapott egy hangyát a nyüzsgésből, majd tétovázás nélkül leharapta a potrohát. Már a legtöbb tejfoga kinőtt, alaposan szétrágta a rugalmas héjat, és kiköpte. Az a valami, ami a szájában maradt, jobban ízlett neki az anyatejnél. Több tucat hangya kocsonyáját megette, és rá se hederített a csípésekre, hiszen oroszlánokkal és óriáskígyókkal megküzdve ezeknél sokkal fájóbb sebeket elviselt már. Miután alaposan belakott, hazaindult. Ezúttal nem kapkodta úgy apró lábát, mint szokta, amikor hajtotta az éhség az anyatej után. Igazából egyre lassabban lépkedett, a tagjai fokozatosan elnehezültek. A lába olyan ólmossá vált, hogy a végén alig bírta megemelni. A palota kapujáig még elvonszolta magát, de ott mindörökre megállt, kővé dermedve a küszöbön.

A rapszódoszok idáig érve gyászosan rezegtették a teknőcpáncél felett a kithara húrjait, úgy énekeltek tovább.

Hogy az istenanya talán fel se ismerte volna a furcsa alakú szikladarabban az elsőszülöttjét, ha az egyik hű kuttyája oda nem viszi neki a fogában tartva a lándzsát, amely kihullott a kislány kezéből, és nem nyűszít panaszosan a kő mellett. Az álnok hangyákat szintén a hű kutya leplezte le, miután visszavezette az istenanyát és kíséretét a kislány friss nyomain. Az istenanya és kísérete – gyönyörű lányok markukban ádáz lándzsával – elkeseredett dühükben szanaszét dúlták a hangyabolyt, tűzcsóvát dobtak rá, és harci táncot jártak körülötte, míg porig nem égett.

Az istenanya hatalmasabbnál hatalmasabb varázslatokat próbált ki, hogy a drága követ életre keltse. De az még neki sem mozdult meg újra. Mégsem maradt ugyanolyan élettelen, mint a közönséges kövek. Időről időre halkan zsongani

kezdett. Ha ilyenkor valaki rátapasztotta a fülét, meghallotta, hogy a kőbe zárt lélek kristálytiszta énekel.

Az istenanyát feneketlen gyászba döntötte a veszteség. Múltak a napok és éjszakák, de ő egyre a követ utánozta. Hevert mellette mozdulatlanul, és a fülét rátapasztva együtt énekelt a lányával.

Hűséges népét, a pelazgokat hajtotta a düh és a bosszúszomj. A lányok és asszonyok lándzsát ragadtak, és szentül megfogadták, hogy addig nem nyugszanak, amíg ebből a hangyából a legutolsót is ki nem irtják. Felkutatták az ősvéneiket, végigmentek rajtuk az utolsó fűszálig, hogy ráakadjanak a bolyra, amit aztán feldúltak és felégettek.

– Azért szüljenek-e a nők keménykötésű lányokat – üvöltötték közben –, hogy éneklő kővek legyenek belőlük?! Ezerszer is nem!

Csak akkor fújták ki magukat, miután az írmagjukig kipusztították az ocsmány férgeit. Azt nem tudhatták, hogy egyetlenegy szerencsés hangyaboly egy eldugott helyen mégis elkerülte a vészt.

A kisleányok, kezükben az anyjuk lándzsájával, újra szabadon csatangolhattak az egész Peloponnészoszon.

Igen ám, de közben mind különösebbé váltak az éjszakák. Míg régebben csak elvélve botlottak bele az álmatlanok vagy a titkos szerelmet keresők szellemeibe, addig most egyre gyakrabban, míg a végén azt vették észre, hogy zsúfolásig tele van halott árnyakkal a sötétség. A szellemek, akik korábban messzire húzódtak az élők elől, és nyugodt természetűek voltak, szinte lomhák, úgy megszorodtak, hogy már nem tudtak hova bújni, ráadásul mozgékonyak lettek, összevissza cikáztak. Az elkerülhetetlen találkozások mindkét félnek igen kínossá váltak. Az élők megrettenve a házaikba zárkóztak éjszakára, miközben a holt lelkek céltalanul nyüzsögtek a sötétben, és ha mégis előbe botlottak, unalmukban jobb híján – korábban ilyet sose tettek volna! – ijesztgették.

A pelazg nőknek a szívük szakadt meg, hogy kedves halottjaik milyen méltatlan körülmények közé kerültek. Régen, még ha fájdalmas volt is a búcsú, még ha hirtelen és fiatalon ért is valakit a halál, minden szomorúságon túl érdem volt meghalni. A halottak – néhány ritka esetet kivéve – feltűnés nélkül eltávozhattak az élők közül, hogy a másvilágon gondtalan nyugalom várja őket a neves ősanák oldalán. Most azonban a halottak az élők között rekedtek.

A tarthatatlan helyzet miatt maga a másvilág úrnője látogatta meg az egyik éjjel az istenanyát. A két nővér azóta sem látta egymást, hogy előbújtak a tökéletes semmiből a világ kezdetén, majd elindultak két irányba, hogy mindegyikük elfoglalja a neki rendelt birodalmat. Az úrnő ekkor odatérdelt a kőként heverő istenanyához, és gyengéd szavakat suttogva a szabad fülébe, kívárta, hogy a másiknak kioldódjanak elmerevedett tagjai, majd felsegítette a földről. Több keserves évszak elmúlt, amióta az istenanya ott feküdt, a lelkifurdalás és tehetetlenség kínjában elmerülve. Felocsúdva rácsodálkozott a nővére és a mögötte sorakozó halottak végeláthatatlan seregére. Felrémlt benne, hogy elmúlhatott ezred éve tartó halhatatlansága, és holt lélekként járult a nővére színe elé.

A hosszúra nyúlt csend elég volt, hogy kölcsönösen kiolvassák egymás gondolatait. A nővére kajánul elvigyorodott, ő pedig megértette, hogy a helyzet fordított. A másvilág úrnője járult az ő színe elé.

Ezek az áldatlan állatok a pelazgoknál szigorú tabu alá estek. Még ha úgy hozta is a helyzet, hogy kényszerűségből megemlítették őket, a nevüket, amit századok óta nem volt szabad kiejteniük, régen elfelejtették, és csak „azok a bogarak” voltak. A bolyaik tiltott helyeknek számítottak, minden épeszű nő messzire elkerülte őket. Ha egy szerencsétlen mégis arra tévedt, egy kivagyri férfi leginkább, mindig pórul járt. Vagy szőrén-szálán eltűnt, vagy megbomlott elmével bukkant fel újra. Az előbbi esetben azt rebesgették, hogy kővé vált, utóbbiban, hogy a holt lelkek látványát, akikkel ott találkozott, nem bírta ép ésszel elviselni.

Az istenanya kimeríthetetlen ismeretek birtokosa volt. Megválogatta, ezekből mit oszt meg az alattvalóival, mit sejtet csupán velük – hogy a buták ne értsék, de az okosak kitalálhassák –, valamint, hogy mindebből mi legyen az, amire azok tíz, húsz, vagy akár több ezer év múlva fognak majd rájönni. Annak tudásától, hogy a holt lelkek ezeken a hangyabolyokon keresztül kelnek át a másvilágra, és hogy a hangyák potrohában felgyűlt kocsonya végzetes, derék pelazgjait megkímélte. Elsőszülött lányával kapcsolatban, aki az ő tején élt és mindenben ráütött, biztos volt benne, hogy ugyanazt a tudást hozta, amit ő. Csakhogy amíg az istenanya a tökéletes semmiből keletkezett, addig az istenanyát egy alkalmi valaki termékenyítette meg a hitvány férfinemből. A kislány végtelen sok mindent tudott, ügyesen gyilkolt például kígyót és oroszlánt, de a hangyákról fogalma sem volt, a kocsonyájukkal szemben pedig isteni származása ellenére védte-
lennek bizonyult.

A másvilág úrnője egy végtelenül kecses mozdulattal ráhelyezte éjfekete balkezét a drága kőre. A kő visszaváltozott a kislány testévé, a lelke kiszabadult. Ám lélek és test elválása minden alkalommal örökre szól. A kislány lelkének a holttest már idegen volt. Mielőtt elvegyült volna a többi lélek közé, akik a nagynénje mögött kavarogtak, méltóképpen elbúcsúzott az istenanyától, akinek ez mérhetetlen megkönnyebbülést hozott, ahogy az is, hogy a porhüvelyt visszakapta.

A két isteni nővér mindenben megegyezett.

Mielőtt az úrnő visszaindult volna a másvilágra, megfogadta a nővérének, hogy anyja helyett anyja lesz az unokahúgának, majd elváltak, mint a világ kezdetén, hogy azután a világ végéig már ne találkozzanak újra.

Az istenanya az összes pelazgjának kihirdette, hogy az egyetlenként megmaradt hangyaboly a másvilág bejárata, szent helyként szigorú tilalom alatt áll. Megközelítése, valamint a hangyakocsonya fogyasztása főbűn, a vétkezésre a legkegyetlenebb büntetés vár.

A két isteni nővér a kátrányszínű kocsonyát borostyánszínűvé és átlátszóvá halványította. Az a leggyengébb fénynél is olyan erős ragyogást kapott, hogy azokat a zavaros fejű, jórészt pinátlan pelazgokat, akik az isteni tiltással dacolva odacsábultak, azonnal elvakította, hogy fájdalmas szemgolyóval fetrengve utoljára még meggondolhassák magukat.

A megmaradt hangyaboly egy bozótos takarásában lapult odafenn a Mainaloszon egy sziklafal aljában. Az istenanya földrengést támasztott. A sziklafal meg-ingott, fülsiketítő robajjal végigrepedt, majd a repedés szélesre tárult. A gombalakú porfelhőt, amely felgomolygott, mindenholnán látni lehetett az árkádiai égen, a szertegördülő kövek letarolták a bozótost, de a hangyabolyra, amely a hasadék közepén feküdt, egyetlen porszem se szállt, az sértetlen maradt. A kö-

vetkező századokban egyre magasabbra tornyosult, mígnem csurig töltötte a hasadékot. Egymagában akkora tömege lett, mint az elpusztított hangyabolyoknak összesen.

A megrekedt halottak a hangyairtás után nagyon keservesen kerülhettek át a másvilágra, de ahogyan a boly gyarapodott, minden évben egy kicsit könnyebben. A két isteni nővér azzal is enyhített a torlódáson, hogy az akkori nemzedékekben százéves kora előtt egyetlen pelazg nő sem kezdett el öregedni, és így kevesebb lélek állt be a sorba.

A pelazg rapszódoszok innentől halkabbra fogták az éneket, és lágyabban pengették a húrokat.

Azt a titkot, hogy a pelazgok végső soron nagyon hálások lehetnek a hangyáknak, az istenanya sose tette világossá, mindig csak sejtetni engedte.

A szorgos rovaroknak a holt lelkeken kívül még egy másik, legalább olyan népes társasággal is kellett foglalkozniuk. Méghozzá a tetvekkel, akiknek avarba göngyölt petéit tavasszal előásták és kicsomagolták, felragasztották a barátcsérje kibomló leveleire, ahol kikeltették, felnevelték őket, majd a kifejlett példányokra egész évben vigyáztak. Megóvták őket sárga penésztől, pöttyös katicabogártól, miközben azok zavartalanul nyalogatták a leveleket, amelyek éjjel-nappal édesen harmatoztak. Az édes harmatot, ami bennük összegyűlt, a hangyák mindennap kiszívták, majd átzsilipeltek a saját testükön, hogy kocsonyává lényegítve elraktározzák a potrohukban. Ősz végére a hangyák potroha kikerekedett, pattanásig feszült. A fagyok beálltával a kocsonya megdermesztette a tagjaikat, az első havazáskor elaltatta, majd a zord hónapokban végig táplálta őket, hogy tavaszra elfogyjon az utolsó cseppig.

A téli alvás idején a hangyák a tökéletes semmibe álmodták vissza magukat, ahol még nem volt világ és idő, de még isteni nővérek se voltak. A tökéletes semmibe egyedül a csillagok illeszkedtek bele hibátlanul. Azok öröktől fogva ragyogtak, ezek a hangyák pedig akkor a csillagok alakját öltötték magukra. Óriási bolyokban, milliószámra sziporkáztak, időtlen mozdulatlanságuk ellenére nyüzsögni látszottak, majd a világ keletkezésekor hangya lett belőlük. Amitől szemernyi sem lettek kevesebben a végtelen számú csillagok.

A megdermedt hangyáknak egyedül a csápja maradt éber. Az eltűnt illatokat és ízeket már nem érezhette meg, mégis ugyanolyan finoman lengedezett és rezgett tovább. Ahogy korábban a hangyáknak segített a tájékozódásban, most telen a holt lelkeknek tette ugyanezt.

Az év illatos és ízletes felében a lelkek várakoztak. Az érzéki világtól viszolygva nappal beszivárogtak a nyugalmas földbe, majd éjjel előpárologtak. A hangyakocsonyának ők sem bírtak ellenállni. Az elpihent hangyák potrohát szívogetták, anélkül, hogy a legkisebb kárt tették volna bennük. A kocsonya rájuk üdvösen hatott. Elmúlt életüktől elvadultak, múlhatatlan halálukhoz hozzászelődültek. Mind lomhábban gomolyogtak, mígnem tehetetlenül lebegve, a dermedt hangyák csápjára sodródtak, amely megannyi üres csónakként átterelte őket a másvilágra.

A pelazg rapszódoszok idáig tudták az éneket, és még egy záró futamot kijátsoztak a kitharán. A görög rapszódoszok sokkal később vettek kezükbe kitharát, és egész más énekbe kezdtek bele.

A hangyákról szóló ének idején a görögök szedett-vedett hordák gyülekezete volt. Még jó pár évtizedbe telt, amíg előzőnlőtték és meghódították a pelazgok földjét, amelyet ők majd Hellásznak neveztek. Már gajdoltak harci dalokat a tá-bortűz mellett részegen, és verték a ritmust a pajzsukon, de ettől még igazi söp-redék voltak abból a fajtából, akik nem ismertek se embert, se istent. Ez a dórok-ra különösen állt, akik, még mielőtt leigázták volna a Peloponnészoszt, annyi megalázó vereséget, kínos kudarcot szenvedtek el a hőiesen harcoló pelazgoktól, hogy nem csoda, ha később őket állították be afféléknek, amilyenek egykor saját maguk voltak. Ennek a mintájára avval a csúfnévvel illették a pelazgokat, amivel azok őket. Nevezetesen, hogy amazonok lennének.

Ez az „amazonok” eredetileg úgy hangzott, hogy *amn adzong*, és pelazgul azt jelentette: *hiúlye férfiak*.

B O R C S A I M O L A

Paradicsom

Felmászom az ágyra. A közepén van egy mélyedés, próbálom bevaccolni magam oda, aztán mégis inkább felkúszom a peremére, az ágy belső felére. Magamra húzom a barna kockás pokrócot, a régi pöttyöst már kinőttem, kikandikál a lábam alóla. Magamra húzom, és a fal felé fordulok. Így könnyebb alvást tettetni, nem bukhatok le akkor sem, ha éppen nyitva a szemem, amikor anya belép. Ő küldött be, növésben vagyok, azt mondja, azért kell délután is aludnom, de én utálok, sose jön álom a szememre.

Néha alvás helyett bekapcsolom a tévét. Hang nélkül nézem a Vízi-sarukat, távirányítóval a kezemben, ujjammal a piros gombon, hogy ha léptek közelednek, azonnal megnyomhassam, de az úgy is veszélyes, mert az ajtóból egyből a tévére látni, lebukhatok akkor is, ha végig résen vagyok.

Unalmamban a faliszőnyegen kezdem huzigálni az ujjam, fényes vagy sötét csík marad utána, aztán eltörölöm az egészet a tenyeremmel, és újból kezdem, de már nem összevissza húzom a vonalakat, iksz-zérózni próbálok. Nem jön össze, a rács még látszik, de benne az ikszek és nullák nem. Fekszem tovább, figyelem a konyhából átszűrődő zajokat. Edénycsörömpölés és víz locsogása, anya mosogat. Aztán csend lesz, most töröl kezet, gondolom, majd próbálom kitalálni, mi

következik, de időm sincs rá, már nyílik is a szobaajtó nyikorogva. Becsukom a szemem, mozdulatlanra dermedek. Alszol, kérdezi apa suttogva. Felülök, rázom a fejem, mire ő hív, hogy akkor menjek segíteni, én pedig pattanok is ki az ágyból, meg sem kérdezem, miről van szó.

Odakint ragyog a nap, anya utánam kiált, nehogy sapka nélkül menjek. Viszszaszaladok érte a szobába, apa az ajtó előtt vár rám. Mielőtt indulnánk hátra, még elrohanok a műanyag kádhoz, amit reggel tettünk ki az udvar közepére, és mertünk tele kútvízzel, hogy felmelegedjen a napon. Belemártom az ujjam, ez már jó, kiáltok fel örvendezve, mire apa is odajön, megnézi ő is, és azt mondja, mire végzünk a paradicsommal, tökéletes lesz.

Karózni fogunk, abban kell majd segítenem. Jobban szeretek barkácsolni, de igazából nem számít, most ezt is szívesen csinálom. Már tudom, hogyan kell, tavaly is együtt karóztunk, én kötöttem a madzagra a bogot. Hátramegyünk a fásszínhez, mellette van egy rakás deszka és karó. Előbb levesszük a négy téglát, ami a nejlonfóliát tartja, aztán leemeljük a fóliát, ami a rakást fedi. Apa egyenként veszi kézbe a karókat, mindeniket megforgatja, földhöz üti az alsó végüket. Hogy a korhadt része letörjön, magyarázza. Tudom, vágom rá, aztán meg kell őket hegyezni. Megdicsér, hogy emlékszem, mi következik, aztán én is kapok a kezembe egyet, hogy próbáljam meg, de csak óvatosan, nehogy fadarab szökjön a szemembe. Amíg apa hegyez, engem beküld, ki kell hozzam a fiókból az ollót és a madzagot, majd megmutatja, milyen hosszú szálakat vágjak.

Ő üti a földbe a karót, az én dolgom pedig a kötözés. Utána hónaljazunk. Az elején ott guggol mellettem, ne szepetelj, figyelmeztet, aztán látja, hogy tényleg ügyelek, egyszer sem sértem meg a tövet, úgyhogy megdicsér, és hagyja, hogy egyedül folytassam, míg ő a szomszédos soron dolgozik.

Pont az utolsót csinálom, mikor szálka megy a kezembe. Utálom a szálkát, mert túvel kell kipiszkálni, a tútól pedig rettegek. Nézem, ahogy apa nyomkodja az ujjam, és rájövök, hogy igazából ez nem is olyan vészes, ennyi belefér. Nem jön ki, csóválja ő a fejét, majd anyát fogjuk megkérni, hogy piszkálja ki túvel, mondja, én pedig már nem is félek.

Már csak a permetezés van hátra, mikor azt mondja, mehetek fürödni, ha akarok. Várom, hogy vízben legyek, most mégis inkább maradok. Figyelem, ahogy megkeveri a bordóilét, bottal kavargatja a vederben a katyvaszt, közben a kékkőről és az oltott mézről magyaráz. Aztán egy meszelőecsetet vesz kézbe, a vederbe mártogatja, azzal spriccolja a palántokat. Mikor végzett, együtt indulunk előre.

Odabent sül valami, már az ajtóból megérezem az illatot. Anya éppen az aragáz előtt áll, akkor fordít meg egy palacsintát, mellette egy tányéron már egész rakás van. Érdeklődik, hogy elfáradtunk-e, mire mindketten rázzuk a fejünket, apa azt mondja, olyan jó segítsége voltam, így meg se kottyant neki a munka. Nekem se kottyant meg, mondom büszkén, pedig dehogynem, teljesen kipurcantam, de nem akarok gyengébbnek tűnni apánál. Anya megpuszil, aztán szemügyre veszi a sebemet. Előbb áztassam picit, mondja, ami éppen kapóra jön, így mehetek egyből pancsolni. Beszaladok felvenni a fürdőgatyámat, úton kifelé apa a kezembe nyom egy megkent palacsintát, hogy azt előbb faljam be. Azt is csinálom, egészen gyúrom be a számba, ahogy ő szokta néha, te mondtad, pró-

bálom mondani, de csak érthetetlen hangmassza jön ki a számon. Apa nevet, anya ránk szól, ne bolondkodjatok, megnyuvad a gyermek.

Még mindig teli szájjal, kuncogva megyek ki a konyhából, ki egyenesen a kádhoz, békaként szökök bele, aztán megpróbálok elmerülni a vízben, de sekély, nem lehet. Utána felugrok, szökdécselek, spriccol a víz szerte-szét, élvezem. Odaviszem a kisautóimat is, most azt játszom, hogy kételtűek. Közben apáék kihozzák a horgászszékeket és az összecsukhatós asztalt, tőlem nem messze telepednek le. Anya hív, hogy egyek még palacsintát. Odafutok, harapok egy falatot, aztán vissza a vízhez, oda-vissza, oda-vissza, míg négyet bevágok.

Észre se veszem, anya mikor surran be, de mire észbe kapok, már túvel a kezében, az orrán szemüveggel hív magához, hogy intézzük el a szálkát. Tenyerébe veszi a kezemet, és én hiába akarok bátor lenni, muszáj elfordítsam a fejem, összeszorított foggal várom az iszonyú kínokat. Készen is vagyunk, szóval megkísértetve, én pedig nem tudom, higgyem vagy se, előbb csak résnyire nyitom az egyik szemem, odapillantok, és tényleg, anya már a seböző kupakját csavarja be. Az egészről semmit nem éreztem.

Ettől még jobb kedvem lesz, és eszembe jut, hogy társasozhatnánk. Anya azt mondja, ő két perc alatt elmosogat, addig döntsem el, mit akarok játszani. Kockázzunk vagy kártyázzunk, kérdezi apa, miközben ő is hátratolja a székét, feláll, sörért megy a konyhába. Amint belekortyol az üvegbe, észbe kapok, hogy én akarom leinni a habot, és hadarni kezdem, hogy töltsd ki, töltsd ki, töltsd ki! Beszalaszt pohárért, aztán mutatja, mennyire döntsem meg, miközben ő beleönti a sört.

Úgy szürcsölöm a habot, hogy bajuszom legyen tőle, aztán vigyorgok szélesen, apa nevet, majd utánam csinálja. Épp ezen szórakozunk, mikor megérkezik anya, befejezte a mosogatást. Na, mi legyen, kérdezi csípőre tett kézzel, én pedig rávágom, hogy az özönvizest akarom. Az vajon hol van, vakarja a fejét, apa pedig kérdezi, nem-e akarok inkább amerikai hetezni? Nem, rázom a fejem, mindeképp az özönvizest akarom, az a legjobb. Apa arcán mosoly fut át.

Ő készítette nekem ezt a társast, vagyis ő találta ki, aztán együtt készítettük el, mi csináltunk mindent, csak a dobókockát vettük hozzá a kerek bódéból. Monopolyt szerettem volna, de nagyon, egy csomót könyörögtem érte, apáék mégsem vettek, azt mondták, most nem lehet. Hogy miért, arra nem feleltek, de úgyis tudtam, hogy nincs rá pénzünk, mert néha esténként, lefekvés után, mikor ők még a konyhában ücsörögtek, és anya sírt, apa meg cigarettázott, kihallgattam a beszélgetéseiket. De hiába tudtam, attól nagyon elkeseredtem. Ekkor állt elő apa az ötlettel. Hogy készítsünk mi egy társast, egy igazán különlegest, olyat, amilyenre senki másnak nincsen.

Nem is hittem az elején, hogy ki lehet találni egyet csak úgy a semmiből, de apának sikerült. Az volt a lényeg, hogy jön az özönvíz, el fogja árasztani a farmot, ki kell menekíteni az állatokat. A kacsát és tyúkot az ólból, a tehenet és lovat az istállóból, a nyulakat a ketrecből és a juhokat az akolból. Bárkára kell tenni őket, mindenikből kettőt. Egy szétvágott emvéjes doboz oldalára rajzoltuk a pályát, hosszan kacskaringózott. A négy szakaszon – ól, istálló, ketrec és akol – voltak zöld mezők, az üresek, és állatosak. Állatkártyát csak állatos mezőre érve vehettünk fel, olyan kártyát, amilyen mezőn álltunk éppen, a szakasz végére

pedig két-két kártyát kellett összegyűjteni minden ottani állatból, ha ez nem sikerült, vissza kellett térni az épületbe, a szakasz elejére. Az nyert, aki a leghamarabb gyűjtött össze minden kártyát és ért el teli bárkával a pálya végére.

A kártyákat is apa rajzolta. Nem szakadós papírra, hanem anya selyemharisnyáit bontottuk fel, azok között vékony karton van, annak a fehér oldalára, aztán én színeztem ki őket kariókéval. Nagyon szépek lettek, senkit nem ismertem, aki olyan ügyesen rajzolt állatokat, mint apa. És a játékot is élveztem. Csak egyszer Szila azt mondta, nem is igazi társasjáték, aminek mi találjuk ki a szabályait, igazi társast csak boltból lehet venni. Lehet, azért mondta, mert veszített, és dühös volt, meg irigy, de én elhittem neki, és eldöntöttem, hogy soha többé nem akarok özönvizest játszani, nekem is igazi társas kell.

Most mégis ezt akarom. Apa azt mondja, sejtí, melyik dobozban lehet, és bemegy a verandába, hogy előkeresse. Nemsokára érkezik széles mosollyal, kezében felemelve tartja a pálya lapját, integet vele. Megíramodok felé, elveszem tőle, kirakom az asztalra, kiosztom a bábukat. Apa minden dobásnál bohóckodik, fújja a kockát, a feje fölött rázza vagy karját magasra lendítve dobja el, anya csak szorult helyzetben trükközik. Én is akarok csinálni valami különlegeset, de olyat, amit nem apától majmolok el, ezért hozok egy poharat, abban rázom majd a kockát.

Szoros a verseny, izgalmas, egy hajszállra vagyok tőle, de az első kört végül mégsem én nyerem. Nem szeretek veszíteni, de igazából most ez sem zavar. Kezdenénk már a visszavágót, mikor hirtelen felkel a szél, cibálja a fát, becsapja a szúnyoghálós ajtót a konyhánál. Felhők is gyülekeznek. Vihar jön, mondja anya, és siettet, hogy szedelőzködjünk, inkább bent folytassuk a játékot. Mindenki a kezébe fog valamit, én az egyik széket cipelem, a bejárathoz érve apa átnyúl fölöttem, lenyomja a kilincset.

Ahogy nyílik az ajtó, megnyikordul.

Mozdulatlanná dermedek, lehunyom a szemem, tettetem, hogy alszom. Pedig délután utálok. Néha inkább ledőlök az ágyra, magamra húzom a barna kockás plédet, ami régen az apáé volt, és alvás helyett megpróbálom elképzelni a Mennyszágot, ahol megint mind együtt vagyunk.

Mi__mi helyett__meddig?

*Haltam volna meg sárgalázban?
Spanyol golyó talált volna szíven?
Végezhettem volna a sárga házban...
– Lehetett volna rosszabb, azt hiszem.*

*Mondjuk, elárultak így is az évek:
elvágtattak mind, kis gecik.
Az ember gyakran bambán visszaréved
(bár átkozódhatna, az istenit!)*

*A pár foszlány világ, amely élém jött,
lenne a kárpótlás a kihagyottakért?
Mi Tandorinál fél három, már ½ 5!*

*A véletlen s hogy fogytán: borzalom.
Nem mondhatom soha, hogy bármi visszatért
– be kell (nincs más), mi van még, osztanom.*

Színe ma...

*Hány őszre válthatsz még jegyet?
Hány színes évszakfilmre?
míg el nem fogy az életed –
nem leszel bent se, kint se.
Tudd: nélküled is lesz mozi.
Kóla, popcorn és porszag,
mert hát nemigen változik
se táj, se nép, se korszak.
Mindenkinek múltó hiány:
a holt helye bezárul;
a túlélő más oldalán
– azt hihetnéd: elárul
(ahogy Petőfi özvegye,
vagy bárki, ha továbblép*

– hogy, örök gyászban, ne tegye,
eleve önző vágykép).

De most még tán ne csomagolj –
villózik, nézd, a fénykúp,
nyüzsgő köröttes hangyaboly,
s lábadnak is van még út.

Markolj emlékstancicliba
(csak a tetszőt ropogtasd);
mik elbűvöltek annyira,
sose mondd límlomoknak!

Igen, az Úr hallgat, de les:
megérzi, hogyha innál
pár kortyot még, s az ősz kegyes:
langy sugárborral kínál.

Az éjszakai erdő közepe

*Közös vagyok, mint az úttest.
Saját vagyok, mint a hold.
Nyár vége van, az égbolton
berúgják a gölt.*

*Állsz az oldalon mellett,
minden kocsit megelőz.
Horpadt motorháztetődön
elalszik egy őz.*

Címlapos fotó, képaláírással

*Benzinesvödörrel és tűzoltótömlővel
kezeiben néz ránk egy ember,
mögötte tűzvész.*

*Az emberek legnépszerűbb időtöltéseit
összegyűjtő százas toplistán
idén is fent volt a túrás.*

Kivágott filmjelenet

*A kórházfolyosón egész a kertig
sétálok. Délután van, dől a fény.
Hogy miért vannak itt, el is felejtik
az öngyűlölők önképzőköre.*

*Az emeletről az udvarra látni,
észrevesznek a nagy sövény előtt.*

*Az ablaknál áll egy csoportszobányi
kíváncsiskodó, nagybeteg kölyök.*

*Miért engedik külön kórterembe,
aki leggyengébb mindegyik között –
ezt kérdezi a kórház őszi kertje,
hogyan emlékszem-e, kit is gyűlölök.*

Szerotonin

*Mi vagyunk a tisztességes,
protestáns fiúk.
Elforr a tej a tűzhelyen,
ki sohase fut.*

*A Nagyöncöl alá parkol,
vár egy Zsiguli.
Dübörög a művőházban egy
farsangi buli.*

*Egyikünk a templomkertből
figyeli az úrt.
Azt hiszi, hogy boldog –
de csak kimerült.*

Játék

Gödröt ástam, hogy a homokozót
le tudjam sülyeszteni. Két méter hosszan,
egy méter szélesen lazítottam fel
az agyagos talajt. Ha lehasalok,
hogy formát öntsek vízből és homokból,
elférjek benne, ez volt a cél,
mert a földön ülve megfájdul a hátam.
Mikor kész lett, ellenőrizvén a gödör méretét,
hanyatt feküdtem benne. Egy darab ég,
amin átúsznak a repülők, a felhők: élveztem
ezt a téglalapnyi csöndet. A fáradtságtól
el is aludtam. A gyerekek találtak rám,
apa, apa, szölongattak egy percig,
de amikor látták, hogy nem mozdulok,
megértették. Először a nagy
nevette el magát, aztán a kicsi is,
és lapátolni kezdték rám a földet.

Kálvária

Hajad rózsaszín gumival összefogva,
lila kabátod a térdedig ér,
az unikornis szarva meg-meghajlik
a cipődön, amikor erőlködve
feljebb lépsz egy fokot. Nézd apa,
Jézus elesett, kiáltod, fehér leheleted
ellebeg mellettem a hűvös,
koratavaszi szélben. Látod apa,
kiáltod ismét, látod, a földre esett,
majd nagy nehezen felmászol a következő
veled egymagas lépcsőfokra. Egy ideje már
nem hagyod, hogy fogjam a kezéd.

Jobb napok

*És jönnek majd jobb napok.
A lakók visszatérnek az eladó házba,
és ott folytatjuk, ahol abbahagytuk
egy éve, kettő vagy húsz éve.
Felvesszük a távozáskor leejtett fonalat
egy esős, óceánparti kisvárosban,
és tovább éljük azt a másik életünket.
Lesz újra erő a tagjainkban,
újránőnek a fogaink,
és a méhünk is meglesz még a hasunkban.
Felkelünk és járunk.
És akik jól-rosszul szerettek minket,
és akiket jól-rosszul szerettünk,
nem halnak meg.*

Kósza öröklét

*Amikor elvitték a függőágyat és az egérrágta,
csíkos vászonszéket is, amiről akkor derült ki,
hogy mindhármunknak kedvence volt,
véggépp felszámolódott a lehetőség,
hogy még egyszer kiléphessen az ember
a napfoltok és bonyolult árnyékok közé,
abba a sokszor volt, magától értetődő nyárba.*

*A boldogság kósza: véletlen és tökéletlen pillanat,
és éppoly tehetetlen az ember, ha rájön, mintha nem,
hogy most volt épp a leginkább boldog.
A szemét lehunyja így is, úgy is. S elringatja a tájban
a szél, ami majd őt is, a tájat is elsodorja.
Egy csíkos szék tartja mindössze,
ami innentől már csak öröklét.*

Saját szoba

*Az életben, ami nem lehet az enyém,
reggelente tejeskávét iszom a pékségben,
és miközben a kirakatüvegen túl
a buszhoz, munkába, iskolába
sietőket nézem a szitáló esőben, írok.*

*Mert kétségtelenül író vagyok ebben
az el nem érhető, rám szabott életemben.
Néha felnézek a toronyóra is,
megszokásból és álcázásképpen:
jobb, ha úgy tűnik, sietek én is.*

*Éppen ezért nem is időzhetek
sokáig. A napom azzal telik el,
hogy különböző helyeket keresek,
ahol olyan társaságban lehetek egyedül,
ami idegen, de ki nem lakoltat.*

*És ahol van asztal. Tovább írni.
Az életemet, mindkét értelemben.
Nem megoldásokat bele, vagy kiutat belőle,
azok nincsenek ebben a verzióban sem.
Idő van. Elgondolni magamat.*

FORDÍTÓNAPLÓ

Töredékek Mihail Jurjevics Lermontov szerelmi lírájából

Amikor több évtizedes prózafordítói gyakorlat után pár évvel ezelőtt kedvtelésből belefogtam Puskin verseinek fordításába, sejtelmem sem volt, mi lesz belőle. Aztán 2022-ben megjelent az Európa Könyvkiadónál *Szabadság árva magvetője* című kötetem, és hamarosan kedvem támadt a folytatásra. Célpontnak magától adódott az orosz irodalom aranykorának másik nagyja, Mihail Jurjevics Lermontov. Azóta tőle is lefordítottam vagy ezer sort. Most a költő szerelmi lírájából adok ízelítőt.

A fordítói tapasztalat is megerősíti Pjotr Vajl és Alekszandr Genisz kitűnő, hagyománytörő könyvének (*Édes anyanyelv. Az orosz irodalom aranykoráról*. Ford. Goretity József) megállapítását, amely szerint Lermontov megörökölte és hibátlanul megtanulta a harmonikus versírás fogásait, a dallamos ritmust (amire az orosz nyelv különösen alkalmas) és a csengő-bongó rímeket. A költeményekben megörökített szenvedélyek azonban már a következő évtizedek zaklatottabb lelkivilágát mutatják.

Az első három vers a mesterségbeli tudás korai elsajátítását igazolja. *A hárfa* a kordivat híres hamisítványainak, az Osszián-énekeknek a hatását mutatja. Egyik ihletője Vaszilij Andrejevics Zsukovszkij (1783–1852) *Az eol hárfa* (*Эолова арфа*) című 1814-es, rendkívül népszerű balladája lehetett, de Osszián közvetlenül is hathatott Lermontovra, aki Byron kedvéért megtanult angolul.

A hárfa
(*Арфа*)

Ha majd a fű benőtte síromat,
Ha búcsúzván egy kurta lét után,
Egy név leszek csak szádon, az marad,
S a képzetedben is egy árny csupán;
Ha híveim a lakomák alatt
Kupáik nem üritik már reám,
E hárfát fogd a bánat napjain:
Barátom volt, és őrzi álmaim.

II
A házban ablakod elé akaszd,
Hogy játsszon majd fölötte őszi szél,
S ő énekeljen válaszul panaszt,
Amelyben tán a múlt visszhangja kél;
De, jaj, nem ébreszti a húrokat,
Nem érinti kezéd, a hófehér,
És az, ki énekelt szerelmedért,
Aludni fog, s nem kíván ébredést.

(1831)

Az 1832-es *Szép volt, minő az álomkép lehet* kezdetű költemény egy tizennyolc éves ifjú romantikus hevületét örökíti meg egy Jekatyerina Szuskova nevű, nála két évvel idősebb – tehát a korabeli fogalmak szerint jóval felnőttébb – leány iránt. Szuskova nem veszi komolyan a fiút, aki azonban évekké később afféle társasági szórakozásként a szerelmi intrikák mindenféle trükkjével magába bolondítja. A történetet Lermontov meg is írja *Ligovszkaja hercegnő* (*Княгиня Лиговская*) című befejezetlen kisregényében.

Szép volt, minő az álomkép lehet
(*Она была прекрасна как мечта*)

Szép volt, minő az álomkép lehet,
Mit gyermek lát, dél csillaga alatt;
Ki mondja meg, a szépség mit jelent?
Telt kebleket? Pirosló ajkakát?
Nagy szemeket? – ám olykor ez kevés,
Szépségnek ezt nevezni tévedés:
Szépnek száját, ha nincs szava, ki lát?
Tűz nélkül szem – illattalan virág!
De ő, ő, erre esküszöm, egek,
Szép volt! S ha reszkető kezem haja
Arany selyméhez hozzáérhetett,
Az volt szívemnek minden óhaja,
Hogy lábai elé vessem magam,
És rá áldozzam szívem és velőm,
Egyetlen pillantásért, boldogan,
Mít rám vet, üdvözítőn – s mérgezően

(1832)

A következő vers címzettje Varvara Lopuhina, ősi nemesi család sarja. A költő 1831-ben ismerkedett meg vele, és hamarosan kölcsönös vonzalom ébredt bennük. Az ifjú költő számos verset szentelt a lánynak, Lermontov azonban nem számított jó partinak, és Varvarát 1835-ben hozzáadták egy nála tizenhét évvel idősebb gazdag földbirtokoshoz. A házasság – szinte természetesen – boldogtalan volt. Lermontov és Varvara a költő haláláig levelezésben állt egymással, az asszony a férj féltékenykedése ellenére megőrizte a levelezésüket és kapcsolatuk ereklýeit, és Lermontovot is haláláig elkísérte kapcsolatuk emléke.

Nem büszke szépséggel hivalgva...
(*Она не гордой красотою*)

Nem büszke szépséggel hivalgva
Igézi meg az ifjakat,
Nem megy nyomában – nem akarja –
A néma hódoló csapat.

Se termetét, se szúi keblét
Istennők nem irigyelik,
És senki benne szentek szentjét
Imádni térdre nem esik.

De minden apró mozdulatja,
Vonása, mosolya, szava
Élettel úgy át van itatva!
Az egyszerűség ő maga!

És lélekbe hatol a hangja,
A szebb napok emlékeként,
S a szív szeret, fáj, s nem mutatja,
Szinte restellve már hevét.

(1840)

Ugyancsak valós személyhez szól az Alekszandra Oszipovna Szmirnovához írott vers. Alekszandra az özvegy császárné, Marija Fjodorovna udvarhölgye, és állandó látogatója az 1820–1840-es időszak legfontosabb irodalmi szalonjának, ahol megfordult Puskin, Zsukovszkij és Lermontov is. A költemény tipikusan a kor szokásainak megfelelő album-vers, nem feltétlenül a személyes szenvedély lenyomata (a feltűnően szép – és nem mellesleg magas státusú – hölgy iránt a társaság férfitagjainak többsége valamilyen szinten vonzalmat tanúsított), talán inkább afféle ujjgyakorlat.

A. O. Szmirnovának
(*A. O. Смирновой*)

Ha nincs velem, szólnék magához.
Ha itt van, inkább hallgatom;
Ha hallgat, zord szigort sugároz,
S én szólni sem tudok nagyon.
Hát mit tegyek?... Sütán dadogva
Magát meg nem hódíthatom...
Nevetni kén' ezen nagyon,
Csak olyan szomorú ne volna...

(1840)

Az 1840-es *Egy arcképhez* címen íródott költemény csak annyiban kapcsolódik Lermontov szerelmi lírájához, hogy egy híres szépség vonzó arcképét rajzolja meg. A modell szintén valós személy, Alekszandra Kirillovna Voroncova-Daskova grófnő, akinek litografált portréját Henri Grévedon készítette Párizsban. Lermontov több hasonló tárgyú verset írt, ami arra vall, hogy valójában a nagyvilági hölgy általánosítottabb jellemrajzát fogalmazta meg.

A grófnő gyakran adott bálakat, ezek egyikén – 1841-ben – Lermontov is megjelent. Nemrég érkezett Pétervárra a Kaukázusból, ahová egy párbaja miatt helyezték a harcoló hadseregbe, és éppen azon volt, hogy nagyanyja nagyvilági kapcsolatait kihasználva elérje nyugdíjazását, vagyis a szolgálat alóli felmentését. A grófnő bálján azonban megjelent az uralkodói család is, és őfelsége nehezményezte a kegyvesztett költő jelenlétét, olyannyira, hogy a háziasszony kénytelen volt a palota lakosztályán keresztül kikísérni. Az eset valószínűleg hozzájárult, hogy Lermontov nem kapta meg a felmentést, visszautazott a Kaukázusba, ahol hamarosan újabb párbajba keveredett, amely az életébe került.

(Fordítói megjegyzés: az utolsó előtti sor enjambement-ja – a *nem* tagadószó elválasztása a hozzátartozó igétől – kétségkívül idegen Lermontov korától, viszont úgy érzem, a vers csipkelődő hangneme megengedi.)

Egy arcképhez

(*К портрету*)

Mint kisleány, oly eleven,
Pompázik, mint lepke a nyárban;
A semmi ígéretesen,
Mint szív szava, csenghet e szájban.

Soká neki tetszeni? Ó!
Nem túrne szokást, az a lánc.
Elsiklik, akár a kigyó,
Elröppen, akár a madárka.

Vált homloka ifjú színén
Borút, ha akarja, a kedvvel.
Szemében a mennyei fény –
A lelke sötét, mint a tenger!

Hol minden szavát hihetem,
Hol színlel és ámít a szentem.
Ki tudja megérteni? Nem
Szeretni viszont lehetetlen.

(1841)

Végül egy meglepő érzelmi zűrzavar tanúsága az 1841-es *Nem, nem te vagy, kiért így lángolok* kezdetű vers. A címzett valószínűleg egy Jekatyerina Bikovszkaja nevű távoli rokon hölgy, aki feltűnően hasonlított Lermontov korábbi nagy szerelmére, Varvara Lopuhinára.

Nem, nem te vagy, kiért így lángolok

(*Нет, не тебя так пылко я люблю*)

Nem, nem te vagy, kiért így lángolok,
Nem szép valódnak szól a szenvedélyem.
Amit szeretek: régi szenvedésem,
S az ifjúságom, mely már rég halott.

Ha olykoron elnézlek tégedet,
Tekintetem bár elmerül szemedben,
Titkos beszélgetés foglal le engem,
Mással beszél a szívem, nem veled.

Szólítom ifjúságom kedvesét,
Vonásaidban más arcot keresve,
Az ajkadon rég néma ajkat lesve,
Szemedben rég kihúnyt szemek tüzeit.

(1841)

VESZÉLYES CSILLAGZAT ALATT

Ágoston Zoltán beszélgetése

Ágoston Zoltán: – Szeretettel köszöntök mindenkit a Veszélyes csillagzat alatt című könyv bemutatóján. Körünkben van Bodonyi Emőke, aki vezető kurátora a szentendrei Ferenczy Múzeumi Centrum által létrehozott Európai Iskola-kiállításnak. A kiállításához kötődve jelent meg ez a katalógus, amely káprázatos munka már a könyvészeti kivitelezéstől kezdve, de kiváló tanulmányok is olvashatók benne. Szeretettel köszöntöm Várkonyi Györgyöt, aki szintén kurátora volt a kiállításnak. Bodonyi Emőkéhez hasonlóan írással is jelen van a kötetben, csakúgy, mint harmadik beszélgetőpartnerem, Havasréti József. A kötet paramétereiről szólnék egy keveset: az előszót Pataki Gábor írta, aki az Európai Iskola történetét több mint harminc évvel ezelőtt dolgozta fel egy monografikus igényű könyvben György Péterrel közösen (Az Európai Iskola és az elvont művészek csoportja, Corvina, Budapest, 1990). A mostani kötet első felében kapott helyet sok-sok kiváló tanulmány, amelyek jobbnál jobb illusztrációkkal, fotódokumentumokkal egészülnek ki művekről, egykori kiállítások enteriőrjéről. A kötet második felében a kiállításon szereplő alkotásokról készült képek láthatók nagyszerű minőségben a szentendrei tárlat tematikus egységeinek megfelelően blokkokba rendezve. A könyv végén az Európai Iskola tagjairól szóló jegyzetek és az Iskola történetének kronológiája található. Ez hatalmas munka, a kiállításához művek sokaságát kellett megszerezni, kölcsönözni, és ott van a mögötte álló kutatómunka is. Passuth Krisztina felteszi a kérdést a kötetbeli írásában, de most is érdemes elgondolkodni rajta, hogy milyen aktualitása lehet egy 1945 és 1948 közötti művészeti csoportosulásnak. Az Európai Iskola kutatása során akkumulálódott mostanra annyi anyag, hogy az kikényszerítette egy új kiállítás megrendezését, vagy valami más volt a szempont? De akár a mai szellemi, kulturális élettel is párhuzamot vonhatunk, hiszen ahogy akkor, úgy most is érzékelhető az európai gondolkodás fenyegetettsége.

Bodonyi Emőke: – A kiállítást prózai okból rendeztük: régen volt Európai Iskola-kiállítás. Gulyás Gábor egykori múzeumigazgatónak jutott először eszébe, hogy csinálni kellene egy újabbat. Az előtörténethez hozzátartozik, hogy 1973-ban volt Székesfehérváron a Csók István Képtárban egy tárlat, utána pedig 1984-ben a Budapest Kiállítóteremben, amelyet többek között Pataki Gábor rendezett. Azóta nem született nagy Európai Iskola-kiállítás. A szentendrei helyszínnek egyébként az ad különös aktualitást, hogy nagyon sok szentendrei művész vett részt annak idején az Európai Iskola tevékenységében. A kiállítás megvalósításának az ötlete három-négy évvel ezelőtt merült föl, közben kitört a vilájárvány, igazgatóváltás is volt a múzeum élén, tehát kalandos a megvalósítás története. Felkértünk egy kutatócsoportot a kiállítás előkészítésére. Hat szakértő vett benne részt: Árvai Mária, Hornyik Sándor, Passuth Krisztina, Pataki Gábor, Várkonyi György és én. Így több szempontot tudtunk érvényesíteni a tervezés során. A kiállításon 250 mű látható, amelyeknek a megszerzése, kölcsönzése komoly adminisztratív munkát is igényelt. A kiállításnak nem volt különösebb szándéka azzal, hogy mit gondoljunk Európáról vagy Magyarország és Európa kapcsolatáról, de érdekes, hogy a kritikusok is föltek hasonló kérdéseket. Többen megjegyezték, hogy hasonlóságok vannak a mostani és az akkori ál-

A pécsi Művészetek és Irodalom Házában 2024. május 21-én lezajlott kötetbemutató beszélgetés rövidített, szerkesztett változata.

lapotok között. Ez nyilván erős párhuzam, de ahogy az Európai Iskolának is az volt az alapvető szándéka, hogy a magyar művészetet szinkronba hozza az európai progresszív művészettel, úgy ma is érezhető hasonló törekvés.

Á. Z.: – *A kötetben szereplő írásodban alaposan tárgyalod az Európai Iskola egykori kiállításait és a kiállító terek enteriőrjét. Mit lehet tudni ezeknek a kiállításoknak a megvalósulásairól?*

B. E.: – Három kiemelt helyszíne volt annak idején az Európai Iskolának. Egyrészt az Üllői út 11–13., tulajdonképpen ennek a bérháznak az első emeletén lévő lakásban működött az Európai Iskola. Ennek az volt a jelentősége, hogy a csoportnak volt saját kiállítóhelye, amelyet nem kellett megosztania másokkal, így önálló kiállítási program alapján működhetek, szinte havonta, ha nem még gyakrabban rendeztek újabb és újabb kiállításokat. Emellett nagyon fontos volt az úgynevezett Művészbolt, amelyet Pán Imre, az Európai Iskola egyik alapító tagja működtetett. Ez az Andrássy út 27. alatt volt, az Operaházzal szemben, Európa legkisebb galériájának nevezték. Amilyen kicsi, olyan jelentős volt, mivel nyugat-európai művészekről is kerültek ide olyan alkotások vagy reprodukciók, amelyeket addig nem ismert a magyar közönség. A kiállítóhelyek történetéhez hozzátartozik, hogy az Európai Iskolából viszonylag hamar kiváltak az elvont művészek, ők a Semmelweis utca 1. szám alatt működő Misztótfalusi könyvesbolt emeletén létrehozták a Galéria a Négy Világtájhoz elnevezésű kiállítóhelyet, és ott hat kiállítást rendeztek 1947-ben. Az elvont művészek egy másik, tulajdonképpen negyedik helyszínén, a Képzőművészek Szabad Szervezete Andrássy úti helyiségében (a mai Képzőművészeti Egyetem épületében) még két kiállítást hoztak létre. Az Európai Iskola az Üllői út alatti kiállítóhelyen harmincnyolc kiállítást rendezett, ehhez hozzávehetjük a Galéria a Négy Világtájhoz hat kiállítását és az elvont művészek további két kiállítását, tehát összesen negyvenhat kiállítást rendeztek három év alatt. Ez elképesztő intenzitású szervezési munkát jelentett. Egy idő után a kiállításokhoz ha nem is terjedelmes, de pár lapnyi terjedelmű katalógust is nyomtattak, voltak saját kiadványaik is.

Á. Z.: – *Várkonyi Györgyöt szeretném megszólítani, aki a pécsi és mohácsi alkotókat kutatta. Az írásod megállapítása az, hogy felemás helyzet jön létre. Számos dunántúli alkotó kerül valamilyen módon az Európai Iskola vonzáskörébe, említhető Martyn Ferenc, aki egyébként később a Jelenkor mai arculatát is tervezte, Martinszky János, Rozsda Endre, Gyarmathy Tihamér, a Brazíliába távozott Fejér Kázmér, illetve Fekete Nagy Béla, belőlük azonban mégsem jön létre valamilyen formálisabb, intézményszerű közösség, megmarad laza szövésű kapcsolatrendszernek. Arra kérlek, beszélj erről bővebben, hogyan látod ezt a helyzetet.*

Várkonyi György: – Onnan indulnék, hogy miből is lett az Európai Iskola. Mert nem Pallasz Athéné módjára, teljes vértetben pattant elő egy különös történelmi helyzetben. Az 1945–1948 közötti, úgynevezett koalíciós időszakról egyébként ebben a katalógusban Ständeisky Éva írt kitűnő tanulmányt. Az Európai Iskola alapító okiratát öten írták alá: Gegesi Kiss Pál, Pán Imre, a testvére, Mezei Árpád, Kállai Ernő és Kassák Lajos, aki ekkor tulajdonképpen nem is képzőművész. Ez egy fontos mozzanat, hogy irodalmárok, természettudósok, filozófusok, pszichológusok, tehát a szellem egyéb területeiről verbuválódott munkások voltak jelen az alapításnál. Arra akarok rámutatni, hogy nem 1945 ősze volt az Európai Iskola megalakulásának időpontja, amely a formális alapító okiratban van rögzítve. A folyamat már elkezdődött egyrészt a Kassák-féle előzménnyel, az 1926-os hazatérése után szerveződő Munka-körrel, de kiemelendő a *Párizsi magyar művészek* című kiállítás is, amelyet 1938-ban rendeztek a Tamás Galériában. Martyn Ferenc Török Lajossal, a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága elnökével folytatott levelezéséből kiderül, hogy az 1926 és 1940 között Párizsban élő Martyn ápolta ezt a kezdeményezést. 1938-ban létrejött a kiállítás, és valójában ez tekinthető az elvont művészet első magyar csoportkiállításának. Ezen a címen 1946 tavaszán rendeztek kiállítást, ami az „absztraktnak” az Európai Iskolából való kiválását eredményezte, de közvetlen előzménynek az

1938-as tárlat tekinthető. Az előzmények között még felsorolandó, hogy 1944-ben Kállai Ernő *Új romantika* címen rendezett kiállítást, és itt jelentős személyi átfedések voltak a későbbi Európai Iskolával.

A pécsi-baranyai szárlól: volt szentendrei iskola, volt szentendrei művésztelep, illet Pécssett nem sikerült létrehozni. A pécsi-baranyai kapcsolatháló fő szervezője Martyn Ferenc volt, akinek a működése Párizs–Budapest–Pécs háromszögében bontakozott ki, Szentendre semmiféle szerepet nem játszott benne. Martyn nem hozott létre iskolát, de a mohácsi Martinszky Jánossal való kapcsolata során létrejött valamiféle együttműködés. Martinszky szervezte a mohácsi művészeti életet, de bekapcsolódott a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága munkálataiba, Martyn Ferenc pedig Mohácson szervezett kiállításokat. Fontos, hogy ezek a kiállítások nem mutattak be absztrakt alkotásokat. Valójában kétfokozatú nyilvánossága volt Martynnak. Nem állított ki absztrakt műveket Pécssett egészen 1948-ig, helyette régi tájképeket, portrékat küldött a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága kiállításaira, miközben a sajtó beszámolt róla, hogy a műtermében óriási absztrakt képek és nonfiguratív szobrok készülnek. Az 1946-os kiválást követő kiállítást, ahogy Kállai Ernő a kiállítás tájékoztató füzetében leírta, Martyn kezdeményezte. Kállai Martynt a legjobban képzett és legmódszeresebb absztrakt festőként jellemezte. Érdekes, hogy a Pécs–Mohács-viszony egy kicsit emlékeztet a Budapest és Szentendre közötti kapcsolathoz, bár ez sem pontos. Mohácsnak van szerepe, főleg a folklór és a busójárás miatt, amiről Árvai Mária írt a kötetben. Martyn 1947-ben írja egy helyi kiállítás bevezetőjében, hogy az absztrakt művészetet néhány pécsi festő kezdeményezte Magyarországon. Így pozicionálja magát, Gyarmathyt és Martinszkyt, akik nála legalább tíz évvel voltak fiatalabbak. Érdekes módon Rozsda Endrét Martyn nem említi, pedig fontos szereplője a *Veszélyes csillagzat alatt* kiállításnak és a kötetnek is. A kilencvenes évek óta azonban rengeteg tény, dokumentum és mű került elő, bővült a tanulmányozandó anyag, ami miatt sok minden másképp látható az Európai Iskola történetéből.

Á. Z.: – *Több tanulmány is beszél arról, hogy mi az Európai Iskola szellemi környezete. Hornyik Sándor a művészetelméleti kontextust járta körül a tanulmányában, Havasréti József pedig az irodalmi vonatkozásokkal foglalkozott. A Jelenkorban is jelent meg szöveged Szentkuthy Miklós és az Európai Iskola kapcsolatáról („Mezei és Kiss urak metafizikai humbugját gyűlölöm...” Szentkuthy Miklós és az Európai Iskola kapcsolatáról, Jelenkor 2023/4, 433–445.). A kötetben szereplő tanulmányban szintén Szentkuthyval foglalkozol, a végét pedig Szántó Piroskával és Mándy Stefániával zárod. Az Európai Iskola története nagyon szövevényes, a szellemi áramlatok sokszínűsége jellemzi, ráadásul még a személyi konfliktusok és egyet nem értések, sértettségek is tovább bonyolítják a kapcsolatrendszert. Foglald össze, kérlek, hogy ezek a személyek miként kapcsolódnak az Európai Iskolához.*

Havasréti József: – Amikor megkaptam a felkérést, hogy a katalógusba írjak az Európai Iskola kortárs irodalmi kapcsolatairól, végig kellett gondolnom, miből is állnak ezek a kapcsolatok. Az egyik problémát az jelentette, hogy ez nagyon erősen képzőművészet-centrikus csoportosulás volt. Akik tollat fogtak a kezükbe, legtöbbször úgynevezett teoretikusok voltak: Kállai Ernő, Hamvas Béla, Gegesi Kiss Pál, Mezei Árpád, Pán Imre. Az ő nézeteik nagyon különböző minőséget képviseltek. Kállai Ernő rendkívül jelentős figura volt, ám Gegesi Kiss Pál gyerekgyógyász hiába írt számos esztétikai tanulmányt, azok lényegében műkedvelő szövegek voltak. Írásaik a képzőművészeti munkák értelmezésében játszottak nagyobb szerepet.

Az irodalmárokkal kapcsolatban az a legegyszerűbb, ha végighaladok az érdemben szóba hozható neveken. Szentkuthy Miklós gyakran vett részt az Európai Iskola rendezvényein, kiállításokat nyitott meg, katalógust is írt. Emellett tartott előadás-sorozatot a modernitásról, modern kultúráról, James Joyce-ról, Dickensről, William Blake-ről, Shakespeare-ről, a modern regény problémái kapcsán pedig tulajdonképpen saját magáról is, a

Prae bizonyos passzusait elemezte. Ám kifejezetten kérte, hogy vegyék ki az Európai Iskola tagjainak névsorából. Ez egyrészt Szentkuthyra jellemző excentrikus, fontoskodó gesztus volt. Másrészt adatolható, hogy Szentkuthy az Európai Iskola tevékenységében a legintenzívebben részt vevő magyar irodalmár volt. Nem nagyon szerette a teoretikusokat, egyedül Kállai Ernőt tartotta nagy formátumú gondolkodónak. Ebben az időben írta a *Bezárult Európa* (1949) című regényét, abban sok szó esik Picassóról és úgy vélem, hogy fejtegetéseiben Kállai Ernő Picasso-monográfiájából is inspirálódott. Volt egy egészen vad húzása is: *Gyermek kereszteshadjárat* címen agresszív és gúnyos bírálatot írt Kemény Katalin és Hamvas Béla *Forradalom a művészetben* (1947) című könyvről, ami a burzsoá dekadenciát ostromozó későbbi támadások felől nézve sem volt a legszerencsésebb kritikai gesztus. Szentkuthy ettől függetlenül jóban volt Hamvas Bélával, majdnem hogy baráti kapcsolatban álltak. A kutatás során elolvastam az 1945 és 1948 közötti Szentkuthy-naplókat, ahol nagyon sokat ír az Európai Iskoláról. A naplókából kiderül, hogy volt egy másik baráti társasága, akik a *Válasz* folyóirat és a népi írók köreiből kötődtek: Szabó Lőrinc, Borsos Miklós szobrász és a felesége, Kéry Ilona. A társaság tagjai rendszeresen megfordultak egymásnál, Szentkuthy pedig nagyon kínosnak érezte, hogy egy olyan „urbánus körben” is mozog, mint az Európai Iskola. Kéry Ilona egyébként, akinek a véleményétől Szentkuthy nagyon tartott, ezt kifejezetten rosszalotta.

Határ Győző esete is érdekes, mert ő nem volt tagja az Európai Iskolának, ugyanakkor sok mindenkivel szoros baráti kapcsolatot ápolt, Mezei Árpáddal, Szentkuthy Miklóssal, Hamvas Bélával. Határ ebben az időszakban jelentette meg *Héliane* című regényét, amelyben van egy Gábiel kör nevű egzaltált művészi csoportosulás. Ezt a kompániát az Európai Iskoláról, illetve főleg annak teoretikusairól mintázta. Izgalmas lehet még Határ és Mezei levelezése 1980 és 1981 között (*Jelenkor*, 2024/7–8, 836–845.). Mezei Árpád ekkor már az Egyesült Államokban élt, Határ Győző Londonban. Határ retrospektív cikket írt az Európai Iskoláról, ahhoz kért anyagot, a levelezésben pedig nagyon sok művészettörténeti, eszméletörténeti, irodalmi és magánéleti vonatkozás is előkerül.

Érdekes Szántó Piroska esete, aki az Európai Iskola idején festőként és grafikusként működött, írni csak a hetvenes évek végén kezdett el, aminek eredményeképpen 1982-ben a Szépirodalminál megjelent az első könyve *Bálám számara* címmel, amelyet később az *Akt* (Európa, 1994), majd *A bálám számara és a többiek* (Európa, 1997) követte. Ezek visszaemlékező, önéletrajzi szövegek, ahol sokat beszél az Európai Iskoláról. Ide tartozik még Szántó Piroska Vas Istvánnal való kapcsolata, amelyből később házasság lett. Ennek az Európai Iskola szempontjából is van jelentősége, ugyanis az Európai Iskola tagjai közül például Mándy Stefánia, Bálint Endre, Vajda Júlia nem szerették Vas Istvánt. Amikor megszűnt az Európai Iskola, ezek az emberek általában nehéz helyzetbe kerültek. Vas István mint irodalmi szerkesztő, Szántó Piroska mint illusztrátor sokkal biztosabb egzisztenciát tudhattak maguk mögött. Az Európai Iskola tagjai úgy érezték, hogy Szántó Piroska elárulta őket. Ehhez jön Vas István *A művészet* című verse, amelynek egyes részei az absztrakt művészetre vagy a szürrealistákra vonatkoztathatók. A vers miatt évtizedekig húzódó gyűlölködés bontakozott ki a Vas–Szántó házaspár, illetve az Európai Iskola egyes tagjai között.

Szokás említeni Weöres Sándort, aki egyetlen szöveget jelentetett meg egy európai iskolás kötetben (*Testtelen nyáj*, Index Röpirat és Vitairat Könyvtár 12, 1947.). Említhetjük még Mándy Stefániát, aki formálisan is az Európai Iskola tagja volt. Verseket írt ebben az időszakban, de az Európai Iskola emlékeztetének a szempontjából az is lényeges, hogy művészettörténészként Vajda Lajos életművét kutatta. Pán Imre már nagyon korán, az *Is* című korai magyar szürrealista/dadaista folyóirattal megjelent az avantgárd művészet területén, majd az Európai Iskola időszakában érkező szövegeket és verset írt. Ezek között nagyon sok „művészportré-vers” található, amelyek az Európai Iskola tagjairól szólnak. Izgalmas kérdés, hogy egy irodalmár miként próbálja a képzőművészek arcát versbe szőni.

Á. Z.: – Mindenképpen beszéljünk az Európai Iskola fogadtatásáról. Beszédes, hogy Martyn Pécselt nem állított ki absztrakt műveket. Talán mert azt gondolhatta, hogy nem tudná azokat eladni, vagy csak nem akart botrányt, mindenesetre rendkívül taktikus volt. Az Európai Iskolának tehát volt pozitív, de volt negatív kritikája is. Emőke, szeretném, ha beszélne arról is, hogy ennek milyen pártpolitikai vonatkozásai voltak. Ständeisky Éva szövegéből kiderül, hogy a kommunista párt egy darabig tűrt, aztán elkezdte támadni az Európai Iskolát.

B. E.: – Az Európai Iskola alapító okiratát 1945. október 13-án írták alá, az első kiállítás 1946 márciusában nyílt meg a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége elnevezésű szervezet Kossuth Lajos utcai irodahelyiségében. Mielőtt azonban az Európai Iskola első hivatalos kiállítása megnyílt volna, a képzőművész tagok már a felszabadulás utáni első fontos tárlatokon jelen voltak. A Magyar Kommunista Párt például elkezdett kiállításokat szervezni a kerületi párhelyiségeiben, később a Magyar Szociáldemokrata Párt is rendezett kiállításokat. Ezeken ott voltak a leendő Európai Iskola tagjai. Az egyik kultúrpolitikai szereplő, Horváth Márton már az Európai Iskola megalapítása előtt kritizálta azokat a művészeket, akik absztrakt műveket állítottak ki. Akkoriban az absztrakt művészet fogalma nem volt teljesen tisztázott. Nemcsak a nonfiguratív művészetet értették rajta, hanem azt a művészetet is, amely bizonyos izmusokat követett. Horváth Márton az MKP egyik párhelyiségében szervezett kiállításon a pártfunkcionáriusokat is kritizálva becsmérelte az alkotásokat. Elég hamar elkezdtek egyébként használni ezekre a művekre a destruktív, a kispolgári, bizonyos esetekben még a fasisztoid jelzőt is. Amikor az Európai Iskola megrendezte az első kiállítását, történt egy nagyon furcsa dolog: Picasso művészetére hivatkozva megrongáltak grafikai műveket. Nem tudjuk, hogy kik tették, de feltételezhetően valamelyik párt funkcionáriusai lehettek. Azt is pontosan tudjuk, hogy Gadányi Jenő és Bokros Birman Dezső grafikai jellegű műveibe rajzoltak bele. Fontos, hogy már 1946-ban születtek negatív kritikák, amelyek aztán egyre erősebbek lettek, 1947-re az Európai Iskola művészei támadások keresztútjében érezhették magukat. Aztán jött az absztrakció-vita, Lukács György írása, ezzel elindult egy olyan folyamat, amelynek a végén az Európai Iskola 1948-ban a harmincnyolcadik kiállítása után, amelyet Anna Margit műveiből rendeztek, a Japán Kávéházban feloszlatta saját magát.

H. J.: – Volt egy nagyon érdekes, valójában persze lesújtó vita Horváth Márton, Justus Pál és Kállai Ernő között. Justus és Horváth részéről elég különös argumentumok hangzottak el azzal kapcsolatban, hogy ebben az időszakban milyen létjogosultsága van az absztrakt művészetnek vagy a szürrealizmusnak. Az érvekben szerepet kapott az is, hogy miként is van ez a Szovjetunióban. Horváth Márton, Lukácsy Sándor és Keszi Imre azt mondták, hogy a Szovjetunióhoz hasonlóan nekünk is a szocialista realizmust kell követni. Érdekes módon erre azt mondta Justus Pál, hogy a Szovjetunióban már lehet szocialista realizmus, mert ott már *megvalósították* a kommunizmust, de mi még csak a jövő építésének a korszakában vagyunk, ezért nekünk akár az avantgárd utópikus, aktivista irányzatai is megfelelőek lehetnek. A kommunista kritikusok szívesen használták egy sajátos szitokszót az Európai Iskolára, az úgynevezett weimarizmust. A vitákban sokszor előke-rült, hogy persze voltak a weimari köztársaság idején avantgárd művészek, akik a maguk módján tiltakoztak a fasiszmus és a nácizmus előretörése ellen, de – mondták Horváth Mártonék – a történelem megmutatta, mit ért az a weimarizmus: semmit. Csúnyán elbuktak. Hitler eltaposta őket, tehát történelmileg is leszerepelt az avantgárd. Erre a weimarizmusra Magyarországon 1945 után (amikor Lukács György már azt mondta kissé evangelizáló hangot megütve, hogy a művészeknek fejest kellene ugraniuk az új idők árájába) semmi szükség nincs. A Lukács-kritika (*Az absztrakt művészet magyar elméletei*) egyébként Keszi Imre *A füstparipa farka* című írásához képest még szakmai írásnak volt nevezhető. Lukács komolyan vette Kállait és Hamvast, csak hát a maga módján, és kioktatta őket, mondván, hogy dilettáns és kártékony nézeteket vallanak.

Á. Z.: – Az is feltűnő, hogy az Európai Iskola alkotóinak gondolkodásában megmutatkozik egyfajta integrativitás, amely folyamatos kritikának volt kitéve minden oldalról. Ahogy Várkonyi György mondta, az 1938-as Tamás Galériában rendezett kiállítástól kezdve, tehát sok évvel az Európai Iskola megalakulása előtt már megjelent a kritikája is. A jobboldali, turanista kritika ezt a fajta művészetet judeo-bolsevik címkével látta el, pillanatokon belül aztán a judeo-bolsevik a baloldaltól nézve fasisztoid művészet lett, tehát van itt valami kontinuitás.

V. Gy.: – Weimarról még valami eszembe jutott: találtam egy olyan cikket még a harmincas évekből, amelyből látszik, hogy nemcsak Martyn építette a saját mítoszát, hanem a város is. Pécs nem versenyezhetett Szentendrével, sem a művészek száma, sem jelentősége, sem szervezettsége tekintetében, de volt itt ambíció és kivagyiság. Olyanokat írtak a sajtóban, hogy ez a város a kultúr-hagyományaira építve majdan a magyar szellemi élet Weimarja lehet. Egyébként a Corvina Kiadó szép emléké Művészet és elmélet című sorozatának egyik köteteként jelent meg 1976-ban a Kritikák és képek 1945–1975. A könyv leírja ezt az iszapbirkózást, amely 1945 és 1947 között zajlott. Fontos, hogy nem csak az absztrakcióról szólt a vita, pozícióharc volt valójában, kenyérharc. A mostani kiállítás és a kötet újdonságértékéhez feltétlenül hozzátartozik, amire sem a György Péter és Pataki Gábor által 1984-ben rendezett Európai Iskola-tárlat nem tudott érdemben kitérni, sem az általuk írt, 1990-ben megjelent könyv. Ezek a külföldi kapcsolatok, amelyeket itt most alaposan feldolgoztak, Pataki Gábor szennzációs tanulmányt írt róla. Ez most egyrészt megjelent a kötetben, másrészt a műtárgyak is ott vannak ezen a kiállításon. Ami még ennél is fontosabb, hogy a francia mellett a cseh és a román szürrealizmus is képviselve van. A rendezők és a szervezők elévülhetetlen érdeme, hogy ezt összehozták csehországi és romániai köz- és magángyűjteményekből.

Á. Z.: – Arra kérlek benneteket, hogy mindenki mondjon ebből a hatalmas anyagból valakit, aki számára kedves figura.

H. J.: – Az Európai Iskolához kötődő publikálatlan anyagokból két megragadó dolgot tudnék kiemelni. Az egyik nyilván a Szentkuthy-napló volt. A másik Pán Imre hagyatéka, amiből kicsit más figura bontakozik ki, mint ahogy az Európai Iskolával kapcsolatban emlegetni szokták; sokrétűbb, gazdagabb, Hamvas Béla pandanjaként is jellemezhető. Igazából, akit tényleg megszerettem a kutatás során, az Mándy Stefánia. Ő is holokauszttúlélő volt, a vészkorszakkal kapcsolatos rémisztő tapasztalatait hol szürrealista stílusban, hol valamiféle szikár nyelvi minimalizmus jegyében fogalmazta meg, amelyben a dialógusfilozófia és a kabbalista hagyomány is helyet kapott. Költőként is megragadott, de művészettörténészként is rendkívül érdekes, a Vajda Lajos-könyve egészen különleges olvasmány. Nagyon erősen áthatja az ezoterikus, religiózus spiritualitás, mint ahogy a verseit is. Ez a szellemiség, ha úgy vesszük, eleve egy európai iskolás réteg a Vajda-könyvön, amit azért az újabb, főleg fiatalabb művészettörténészek egy kicsit soknak tartanak. De a Vajda-monográfia hatalmas olvasmányélmény és szellemi tapasztalat volt. Ott vannak persze mellette a gigászok, Weöres Sándor, Határ Győző, Szentkuthy Miklós és így tovább. Hozzájuk képest is nagy élmény volt Mándynak, mint egy kevésbé ismert, különleges világnak a felfedezése.

V. Gy.: – Én úgy kezdem, hogy Martinszkyról írtam, aztán Gyarmathyról, akivel személyes jó kapcsolatba kerültem, de tulajdonképpen azzal a Martyn Ferencel, akit szintén jól ismerhettem, valahogy nem akaródzott foglalkozni. Nem csak amiatt, mert Hárs Éva személyében monográfusaként és katalógusszerkesztőjeként jobbat nem kívánhatott volna magának. Volt ebben valami idegenkedés. Most, hogy dokumentumok tömegét dolgoztuk fel ez alatt a hároméves szisztematikus kutatómunka alatt, kezd kirajzolódni előttem egy olyan személyiség képe, akit én nem ismertem. Martyn személyében egy papucsban és háziköntösben járó kedves, kék szemű öregemberrel találkoztam, aki elképesztő tiszteletnek örvendett. Pécsen természetesen Martyn volt a központi figura, akinek a sze-

repe, szerepváltozásai nagyon érdekesek. Pontosan követhető a levelezésből és a megjelent sajtómegjelenésekből, hogy Martyn már a harmincas években szisztematikusan építette a mítoszát Párizsban. Hazajött 1940-ben, kulcspozícióba került, a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának fontos szereplője lett. A háború után nagy váltás következett, minden megyében és Budapesten is megalakult a Képzőművészek Szabad Szervezete, ennek Martyn Pécssett elnöke lett, Budapesten pedig alelnöke. És amit eddig nem nagyon emlegettek: a kommunista párt delegáltja volt. Akkoriban nagyon fontos közéleti megbízatásokat kapott helyben olyan szigorúan reprezentatív, figurális alkotásokra, mint Doktor Sándor domborműve, Zsolnay gyári kivitelezésben, portrék Dózsáról, Petőfiről. Mind-eközben szerveződtek az absztrakt kiállítások Budapesten. Szóval Martyn nagy taktikus volt. Aközben, hogy a Magyar-Szovjet Baráti Társaságnak a tagja, a francia kulturális kapcsolatokat is ápolta, François Gachet, a Francia Intézet igazgatója francia nyelvű cikket jelentetett meg róla az *Alkotás* című folyóiratban, ő pedig Kisfaludi Strobl Zsigmondnak a szovjet szobrászatról tartott előadását vezette föl. Noha Kisfaludit 1945-ben az *Újjáépítő magyarok* című, Pécssett kiadott, nagyon érdekes, „népfrontos” szerkezetű kötetben megjelent cikkében Martyn még a szobrászat elrettentő példájaként említette.

Á. Z.: – Hát igen, a könyvből az általános tanulságok, művészeti, esztétikai tények és eszmefuttatások mellett az Európai Iskola ilyen jellegű belső viszonyai is megismerhetők. Szántó Piroksa is például azt írja Bálint Endrének egy levélben, hogy tudja, ebben a körben soha nem tartották festőnek. Borzasztóan érdekes, hogy ezt a közeget hogyan tagolták a személyes ellenszenvnek. Emőke, mondd el te is, kérlek, hogy melyik szereplőhöz kötődsz leginkább, ki a szíved csücske, hogy ilyen egyszerűen fogalmazzak.

B. E.: – Lehet, hogy végszót szeretnék inkább mondani úgy, hogy nem árulom el, ki a kedvencem. Várkonyi György érintette azt a nagyon fontos dolgot, hogy van a katalógus, tulajdonképpen most leginkább arról beszélgettünk, de van maga a kiállítás is, amely tényleg hatalmas, hangsúlyozom, 1200 négyzetméteren valósult meg 250 műtárggyal. Logikusan egymást követő szekciókból épül föl a kiállítás, és olyan váratlan összefüggések kerültek felszínre, hogy azokat sokszor pontosan nem is tudtuk jól megfogalmazni. Bizonnyos helyeken pedig szinte ösztönösen alakult ki, ahogy a képek egymás mellé kerültek, vagy ahogyan a téregységek egymásba nyílnak. A kiállítást látva én magam is teljesen meglepődöm az újonnan feltáruló összefüggéseken. A beszélgetés elején említettem, hogy a kiállítás előkészítése bizonyos időközönként megszakadt, mert nem volt rá pénzünk, szinte újra kellett kezdeni az egész szervezést, de közben a katalógus készült, egyre terebélyesedett. A katalógus és a kiállítás szinkronban van egymással, ám önmagukban is élvezhetők. Akkor lehet még teljesebb, átfogóbb képet kapni az Európai Iskoláról, ha az érdeklődő megnézi a kiállítást. Hadd reagáljak még Várkonyi György egyik mondatára. Azt mondta, nagyon sok műtárgy került elő mostanra. Igen, viszont pár műtárgy sajnos el is tűnt, és egyelőre nem tudjuk, hol vannak. Ilyen a műtárgymozgás. Van, hogy felbukkannak művek, éppen a kiállítás előkészítése során került elő egy Martinszky János-kép, közben meg Korniss-műveket, voltaképpen a kulcsműveit nem találjuk. Azok sajnos időközben tulajdonost cseréltek. Zárásként a katalógusról még annyit mondanék, hogy tizennégy szerző írt bele, hatalmas munka volt, és valóban kiváló írások születtek.

„OKVETETLENKEDŐ, NYUGTALAN, ROSSZ FIÚ”

Ady Petőfi-képéről, tágabb kontextusban

Az alábbiakban némiképp tágabb kontextusban igyekszem közelíteni Adynak a Petőfiről vallott nézeteihez (értelmezni kettejük alkotáslélektani eredőit, árnyalni Ady egykori élethelyzete révén is egy-egy cikke háttérintencióit), mint ahogyan azt e kérdéskör önmagában, a szövegvilágok primátusa felől igényelné. Egyrészt, mert nem egyszerűen a hatás-történet felől s még kevésbé a jelenből visszavetített szemantikai összetettségek nyelvi kódjai, vagyis versek és publicisztikák mai olvasati lehetőségei irányából, hanem szorosabb filológiai keretekben, esettanulmány-szerűen kívánok közelíteni a kérdéskörhöz. Ebből fakadóan nem valamiféle összegzés igényével, mintsem többnyire időrendi sorrendben, primer forrásokra támaszkodva, okok és háttérindokok szoros megvilágításával igyekszem rámutatni a legfontosabb motiváló faktorokra. Másrészt azért is, mert mindez a 20. század első két évtizedében, a hazai modernség-hullámok koordináta-rendszerében, azok fokozott térnyerése, intézményesülése közepette zajlik, ugyanakkor s legkevésbé sem egységes szemléleti fókuszpontokkal. Ezek közt csupán egy az úgynevezett Ady-nemzedék felléptéig rögzült Petőfi-kép visszaperlésének (tágításának, újrakonstruálásának) a kérdése, melynek eltérő irányai óhatatlanul irodalomszociológiai és kánonkritikai megközelítéseket is indukálnak.

I.

„Amíg Arany társadalmának minden tagja lényegében ugyanazt a választ adta a politika, társadalmi élet, erkölcs és életfilozófia alapkérdéseire, az utána jött új társadalomban széles világnézeti ellentétek nyíltak s ezek előbb-utóbb megszólalást kerestek az irodalomban is, úgy hogy az előbbi kor irodalmának világnézeti egysége mindinkább differenciálódott, az irodalom mind nagyobb része már nem az egész nemzet egységes képét tükrözte, hanem azoknak a különböző csoportoknak a képét, amelyek a társadalomban egymás mellett és egymással szemben állottak.”¹ A *Nyugat* egyik vezető kritikusa, Schöpflin Aladár e szavakkal jellemezte egy 1921-ben kelt, visszatekintő cikkében a 19. század végétől fokozatosan kialakuló irányzati tagolódást, elsődlegesen a századelő irodalmi életére és annak csoportos világnézeti ellentéteire utalva. Ha szavainak a korábbi, vélt egységgel kapcsolatos részére vonatkozóan (a nemzeti klasszicizmus és a romantika korának viszonylatában) lehetnek is kételyeink, árnyaló javaslataink, az aligha tűnik megkérdőjelezhetőnek, hogy a 20. század elejére egy merőben új társadalmi-kulturális helyzet állt elő, a modernség hazai térnyerése pedig hol csendesebb, hol harsányabb módon, de határozott diszkurzuspluralizációt eredményezett. Ez nem csupán a korszak költői megnyilatkozásaiban és alkalmazott technikáiban vált érezhetővé, hanem visszahatott diakrón módon a

¹ Schöpflin Aladár: Konzervatív kritika, fejlődő irodalom. *Nyugat*, 1921/8, 569.

múlt értékeinek szükségszerű újraértelmezéseire is. Schöpflin a hazai irodalmi életben magában ezt követően is a „teljes zenekar” szükségességét hangoztatta, amiben minden képletes szólamra (szekértáborra, irodalomszemléletre stb.) szükség mutatkozik, ugyanakkor korabeli írásaiban sem tagadta, hogy minden új, fellépő generáció a maga szükségletei és értékrendje szerint válogat a múltból s a vállalt elődök hosszú sorából.² Az új század első évtizedének sokszorosan megváltozott helyzetében az irodalmi szcéna jelei (az ekkor még nagyon nagy többséggel bíró nemzeti konzervatív, akadémikus irodalomszemlélet hívei éppúgy, mint az oroszlánkörmeiket épp csak megvillantó modernnek) óhatatlanul előképeket kerestek és gyártottak önmaguk számára, s hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a korábban közösnek vélt szellemi ősök és hagyatékuk előbb-utóbb értelmezési-kisajátítási viták tárgyai lehetnek. Mindez erőteljesen érintette Petőfi (és részben Arany) újraértelmezését is, a korábban kisajátított, politikai célzattal is „domesztikált” Petőfi-életmű poétikai visszaszerzésére törekvő kísérleteket vagy a költőideál emberi jellemvonásainak az árnyalását, de a saját nemzeti múlt- és hagyományképek szerinti olvasatokban az epigonság-szólamok felszámolását is célozta.³ A modernség diszkurzusalakzataiban a teljes irodalmi közelmúltra vonatkozóan megindult egy olyan hagyomány- és kánonszelekció, amely az európai szellemi áramlatokra is kitekintve, múltértelmezéseiben többek között már 1890-től, *A Hét* elindulásától is szordínósan érezhetővé vált, hangsúlyosan viszont 1908–1909-re érett be, mondhatni a modernnek többfrontos intézményszerű törekvéseivel és csoportos felléptével vált kritikus mértékűvé. A *Nyugat* megjelenése e térben kezdetben – legalábbis a jelzett éveket tekintve – még nem keltett nagyobb feltűnést, maga a lap elindulása nem sok ellenzőre akadtt,⁴ az uralkodó irodalomszemléletet és az irodalmi/kulturális erőviszonyokat nem tűnt még különösebben befolyásolni. Az ugyanekkor Nagyváradon kiadott modern versantológia, *A Holnap* első kötetének⁵ fogadtatása viszont annál harsányabb volt, s erőteljesen felkavarta a hagyományértelmezés téren is az irodalmi állóvizet. A megjelenése utáni viharos polémiaikat, országos pennaháborúkat az indokolta elsődlegesen, hogy a csoportos fellépés sokak szemében az elodázhatatlanná váló irodalmi mellett a társadalmi modernizáció kérdésköreit is tematizálta. A lírai antológiákban szerepet vállalók (Adyval az élen) így gyorsan és igaztalanul megbélyegzettek lettek: nemzetietlennek, modernkedőknek, betegeseknek, a hagyományokat tagadóknak s csak a külföldet majmolóknak nevezték őket, új hangú lírájukat pedig jobb esetben is „múló betegségnek”, átmenetnek vagy hóbortnak nevezték. Így tett többek között Szabolcska Mihály és Rákosi Jenő is, akik sokáig nem akartak tudomást venni a változó időkről, később pedig már Ady-féle veszedelemről beszéltek. Meglehetősen elfogult és felületes, főképp moralizáló véleményük kialakításában (amit aztán napilapok vezércikkei vettek át sommás megjegyzésekkel országszerte) az első antológiában közölt verseknél döntőbb szerepet játszott annak – programírásként is értelmezett – bevezetője.

² Schöpflin Aladár: Öregek és fiatalok. In: *A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1909*. Szerk. Szerdahelyi Sándor, Bp., Révai és Salamon, 1909, 172–178.

³ Olyan eredetiség-képet szorgalmazott, mely túl kívánt lépni az előző évtizedek szólamain, amelyek a hivatalos, kormányzati kultúrpolitikai szintre emelve beérték az Arany által betetőzöttnek mondott népi-nemzeti nyelvi regiszter és az ehhez mért költőideál olvasóközönségben is elfogadott, kanonizált tulajdonságainak másolásával, átörökítésével.

⁴ Ignótus programcikke, a *Kelet Népe* már címe szerint is igyekezett mindenfajta nemzeti érték megbecsüléséről biztosítani, kellő óvatossággal megnyugtatón a címe szerint tekintetét nyugatra fordító új irodalmi lap olvasóit, ehhez képest volt „*A Holnap* programja irodalmi forradalom a *Nyugat*é mellett” – ahogyan azt Ilia Mihály is megírta. Vö. Ilia Mihály: *A Nyugat és a Holnap*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 1., Szeged, 1961, 31–38.

⁵ *A Holnap*. Szerk. Antal Sándor, Nagyvárad, Holnap Irodalmi Társaság, 1908. A *Poetes d'aujourd'hui* mintájára szerveződő nagyváradi kötetben Ady Endre mellett Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka szerepeltek verseikkel.

A polemikus előszó szerzője, Antal Sándor eleve elhatárolódott ugyanis saját jelene irodalmi hatalmasságaitól s azok elszürkült idoljaitól és avultnak minősített irodalomeszményétől, a magyar irodalmi életben pedig új fejezetet hirdetett, aminek a nagyváradi „igric csapat” (ahogyan később többen a holnaposok közül önmagukat is jellemezték) afféle előhírnöke kívánt lenni.⁶ E szándék értelmében az újfajta közlésmód, az új lírai nyelvezet mellett a múlt – kisajátított, máskor méltatlanul a feledés homályában hagyott – „rebellis” nagyjaihoz is visszatértek, nem csupán a jövőbe tekintettek: antológiájukat „Vajda János szellemének” ajánlották, első nyilvános fellépésüket, 1908 szeptember végi matinéjukat is Vajda-ünnepséggént szervezték, akiről a népnemzeti nagyságok s más irodalmi társaságok elfeledkeztek, s még a nehezen készülő szobra kovácsoltvas rácsaira sem futotta a magasztos szólamok között.⁷ A magyar irodalom századeleji megújulásának társadalomkritikai tartalmára az antológia által felfedezett, de már korábban, egyetemista társaival ezt tudatosító Babits így emlékezett vissza mintegy húsz év távlatából: „Megdöbbenve ébredtem rá a magyar középosztály és az egész akkori magyar kultúra elmaradottságára. Ez a kor a magyar szellemi életnek nagy apálya volt. A magyar élet bennünk, a látszólag biztosban is visszaesett a régi magyar apátiába. Arany János halála óta fajunk zsenije is kihaltak látszott.”⁸ Babits szerint generációjából „egy kis csoport verődött össze az egyetemen, amelyből azóta az új magyar irodalom kitűnőségei nőttek ki”, s ők – főként Juhász-szal, Kosztolányival, s másokkal – „a fiatalság egészséges és szuverén megvetésével” tekintettek „a századvég epigon, népieskedő s jelentéktelen kedvességeket hajszoló irodalmára”. E csapat aztán „Vörösmartyig tért vissza ízlésével vagy a külföldre nézett, nyugat felé, lehetőleg túl a németen, Párizsba, Albionba!”⁹ Soraiból egyértelművé válik, hogy saját jelenük sivárságai közül nem egyszerűen az előző század utolsó évtizedeihez, vagyis nem a közvetlen előtűk járókhoz tértek vissza, hanem időben korábbi szellemi-költői példaképekhez fordultak. Az 1908 októberében az irodalomba berobbanó Móricz visszaemlékezésében ugyanígy vélekedett: eszerint indulásakor is még a „szürkék és tehetségtelenek iskolakönyv-poézise”¹⁰ volt az uralkodó, saját fellépésükhöz tehát legitimáló cézzal is régebbi idők nemzeti nagyjaihoz, korábbi életművekhez s azok megkérdőjelezhetetlenértékéhez, tekintélyéhez fordultak. A „látszólagbiztos” politikai-társadalmi-gazdasági élet sivár irodalmi-művészeti jelenéből s a felszínes közelmúltból valami tisztább, művészeibb, eredetibb, öntörvényűbb felé. Mindez nem csupán átértékelést jelentett, hanem olykor a teremtéshez eredendően szükséges rombolást is maga után vont, amit a modernség első, esztétizáló hullámának több alkotója, így a *Nyugat* első lapszámaina méltató

⁶ Antal más nyilatkozataiban, még az antológia megjelenése előtt is hasonlóan éles, olykor egyenesen provokatív hangokat ütött meg. „Az új társadalom nemcsak a tudomány, ipar és kereskedelem terén ébreszt fel új szükségletet, hanem a művészet terén is... A halottakon élőködők a haza és a művészet nevében kiáltanak feszíttsdmeget azokra, akik nem akarják elhinni, hogy a régi négykrajcáros aranyból van. Ami nekik nem tetszik, lápvirágművészetnek nevezik, de a múltba tekintő szemük nem látja a holnapot [...] A vadregényes hatásvadászó műromok ellen alakult A Holnap [...] be fogja mutatni a mai forrongó társadalom művészetét” – nyilatkozta például 1908 tavaszán. Vö. Antal Sándor: *A Holnap. Nagyváradi Napló*, 1908. április 19.

⁷ *A Holnap* bemutatkozásakor, az első matinén is erre a célra gyűjtöttek az 50 filléres belépőjegyekből s az eladott példányokból, mondván: „A magyar irodalmi társaságok százai közül csak egyetlen egynek jutott eszébe Vajda János emlékének méltó megünneplése. Annak, amelyiket kegyeletértéssel, ifjú titánkodással vádoltak meg.” Lásd a *Nagyváradi Napló* névtelen cikkét, 1908. szeptember 23.

⁸ Babits Mihály: Írók vallomása (F. J. interjúja), *Magyarország*, 1923. december 8.

⁹ Uo.

¹⁰ Lásd Móricznak az 1923-ban, Osvát Ernő negyedszázados írói jubileuma alkalmából rendezett ünnepségen tartott beszédét.

Juhász Gyula mint *A Holnap* egyik legfontosabb szervezője is hangoztatott szegedi, illetve nagyváradai lapokban közölt cikkeiben ekkoron.¹¹

Fontos e ponton megjegyezni, hogy ez a leválás és teremtő eredetiség-igény kezdetben a lírában érvényesült elsődlegesen. Ahogyan Schöpfung írta 1908 legvégén: „míg a legújabb líra egészen függetlenítette magát a tiz-tizenöt év előtti lírától s sok tekintetben ennek egyenes ellenzéke, addig a legújabb regényírás annyira függ az előtte való generáció regényírásától, hogy ugyyszólván íróról-íróra ki lehet mutatni, a nyolcvanas-kilenczvenes évek melyik elsőrendi írójának irányát igyekszik tudva vagy öntudatlanul tovább fejteni”.¹² Ezért is különösen fontossá vált, hogy a „legújabb nemzedék sajátlagosan lírai nemzedék”-ként értelmeződött, amely „forradalmi jelszókkel lép fel”, s amely „összetöri a régi dikciót, a régi technikát s ujat akar helyette”.¹³ A régi líra, melynek elsődleges törekvése sokáig az volt, hogy „szó és gondolat teljesen egy testté” simuljon, hirtelen időszerrütlenné vált: „ezt az egy darabból faragott stílust nem bírja meg a mai fiatalság nyugtalan, lázas, hajszálnyi árnyalatokig differenciált, ideges érzésvilága”.¹⁴ A fiatal modernnek pedig már az asszociációk, a szimbólumok, a sejtetések, az erőteljes képi átmenetek és hangulatok révén láttatnak, verseikben a „közeli gondolatról távolabbi gondolatra való ugrásokkal”. Ezért írhatta gondolatmenete sommázataként Schöpfung, hogy: „Nem csak az apa nem érti fiát – elvégre természetes dolog – hanem a bátyja sem érti öccsét és haraggal nézi, amit csinál”.¹⁵

A századelő felgyorsult világában az új lírikus nemzedék tagjai egyfelől elvetették tehát a korabeli népműzeti iskolák technikáit és módosították témáit, új csapásokat, új kifejezésformákat és ideálokat kerestek, a modernség jegyében korszerűbb, vagyis az aktuális életviszonyokkal jobb párbeszédre törekvő, új nyelven szólaltak meg, miközben ugyanilyen hangsúlyosan az apák helyett mondhatni a nagyapák vagy dédapák nemzedékéhez is visszanyúltak bizonyos kérdésekben. Így többek között az eredetiség kérdésében és a saját koruknak megfelelő, differenciált kifejezésforma megtalálásában, ami szükségszerűen új lírai nyelvet is feltételezett, ugyanakkor legitimációs bázist is igyekezett teremteni a generációs fellépést eleve ellenző, azt kirekesztő „öregék”, a jobbára konzervatív-akadémikus szemléletet vallók szemében. Ugyanilyen fontos, hogy e komplex folyamatokban (az irodalmi mezőn addigra megindult mozgásokat értékelve) másokhoz hasonlóan Schöpfung is hangsúlyozta 1908 őszén, hogy a „fiatal líráról beszélve” lehetetlen, „hogy ki ne kelljen ejtenünk Ady Endre nevét. Az egész legifjabb lírának ő az apja, őt szidják haragosai, ő érte lelkesülnek hívei. Azok közül, akik a legutóbbi 4-5 év óta fejlődtek költőkké s léptek az irodalomba, egy sincs, aki független tudna maradni tőle. Ő nyitotta meg a kaput az új lírának (...)”.

E konstellációban nem csoda, hogy amikor a többnyire húszas éveikben járó (egy, legfeljebb két kötettel vagy többnyire még egyel sem) rendelkező poéták 1908 körül csoportosan léptek színre, s a fővárosban és vidéki nagyvárosokban intézményesen kívántak megmutatkozni, a kritika szemében részben vagy egészben az Ady által nyitott csapáson haladtak, vagyis e korábban főként általa vívott harcnak akaratlanul is a részeseivé váltak. E „forradalmi jelszók” az olvasók többségének szemében is a konzolidált társadalmi értékrend minden korábbinál erőteljesebb felbolygatását jelentette, a *szép*, a *jó* és az *igaz* korábbi hármasan való felülemelkedésben pedig az Ady-féle tudatos botránkoztatást, a dekadens életérzést, a hangsúlyos nemzeti önkritikát, s ez utóbbi révén akár osztársadal-

¹¹ Lásd többek között Juhász Gyula: Nyugat. *Szabadság* [Nagyvárad], 1908. április 19. 5., illetve *Juhász Gyula Összes Művei* 5. Bp., Akadémiai, 1968. 132–135.

¹² Schöpfung: Öregék és fiatalok, i. m., 174.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo., 175.

¹⁵ Uo., 176.

mi forrongást vagy komoly értékválságot is megalapozhatott.¹⁶ Ez pedig már Petőfi megidézésének (vagy visszaperlésének) a módját is meghatározta. A korabeli pennaháborúkat tekintve kiemelten fontos ezért, hogy Antal Sándor, az első nagyváradi versantológia szerkesztője bevezetőjében legitimációs szándékkal tételesen felsorolta mindazokat a szellemi elődöket és példaképeket, akik *A Holnap* gárdája szemében követendőnek számítanak, hisz egykoron ők is „elégtek, meghaltak a holnapért”.¹⁷ Felsorolásából Arany látványosan kimaradt. A felsoroltak viszont (Balassa, Csokonai, Petőfi, Vajda János és Reviczky) túl egyéni költői teljesítményeiken az antológiaszerkesztő olvasatában – s némiképp nem függetlenül Ady korábbi nyilatkozataitól – attitűdjük, habitusuk, szabadságszeretetük okán is szellemi elődökként nevezettek meg, ahogyan Antal sokszor nagyotmondó, provokatív nyilatkozataiban is egy forrongó társadalomról magáról, s nem csupán megreformálandó irodalmi-művészeti életéről beszélt. Vagyis az irodalmi érték és az esztétikai teljesítmény mellett *A Holnap* első antológiájának szerkesztője is tematizálta a nevesített elődök sorában azok nemzetért, szabadságért, társadalmi modernizációért vívott áldozatkész harcait, csak immáron nem valamiféle külső elnyomó ellenében, hanem a maradi visszahúzó szemléletekkel, gondolatbéklyókkal szemben, akkor is, ha ezzel némiképp a vátesz-költők toposzát is továbbélte.

Véleményével nem mindenki értett egyet a modern (holnapos-nyugatos) táborokon belül sem, előd-válogatásával pedig még kevésbé. Juhász a *Holnap* Irodalmi Társaság programcikkében, amit a *Független Magyarországnak* küldtek hivatalos megalakulásuk után 1908 októberében, azt írta: *A Holnap* „a bihari hajdú határon, Arany János igrictelkén” alakult.¹⁸ Az ezt megelőző napokban Juhász össze is szólalkozott Adyval Petőfi vagy Arany képletes elsősege, nagysága kapcsán.¹⁹ Juhász jóbarátja, Dutka Ákos, vagy a kettejükre mint rangidősökre egyaránt felnéző fiatal Emőd szintén rajongott Aranyért is, akár csak az említett Babits, aki már egyetemi szakdolgozatában is Arannyal foglalkozott még 1907 előtt, később pedig értekező munkák és költemények sorában méltatta a hunyt mestert. Úgyszintén (az antológiához végül épp Ady vélt vezérsége miatt nem csatlakozó) Kosztolányi, aki nem csupán a költőt, hanem a fordító Aranyt is zseniálisnak mondta.²⁰ Velük ellentétben Ady Endre (aki önmagát költészettörténeti korszakos jelentősége s önmagára öltött szerepei révén is erős, tehát „strong” szerzőként,²¹ Petőfihez hasonló lángelkűként és váteszként kívánta első korszakában elfogadtatni, amihez a már életében ki-

¹⁶ Ady ugyanis olyasmiről is szólt verseiben, amiről nemcsak a közmorál, de a konvencionális illendőség is tiltotta korábban beszélni: a tiltott szerelemről, a mámorokról és a bűnös vágyakról, a pénzről, a lét zavaros élményeiről; s persze mindeközben hazája, nemzete valós gondjairól, elmaradottságáról, a vezetői réteg és az őt megvetők képmutatásáról. Vö. Keresztury Dezső: Ady. Halálának 25-ik évfordulójára. *Magyar Csillag*, 1944/2.

¹⁷ „A Holnapba, a mi társaságunkba pedig Balassa, Csokonai, Petőfi, Vajda János és Reviczky tartozik. Mindazok a magyarok, kik elégtek, meghaltak a holnapért. Ők már régen elmentek. Ma semmit sem kérnek. De a magyar udvarházakban ma is olyan alacsony a kapu szemöldökfája, hogy ők nem férnek be.” Vö. Antal Sándor: [cím nélkül – Előszó], In: *A Holnap*. i. m., 7–10.

¹⁸ Vö. Juhász Gyula programcikke a *Holnap* Irodalmi Társaságról. h. n., 1908. PIM Kézirattár, Analekta, V. 2332.

¹⁹ Ennek értelmében, közvetlenül a *Holnap* Irodalmi Társaság alakuló ülése után a két költőről vitatkozva Juhász azzal hagyta ingerülten faképnél Adyt, hogy „Petőfi úr volt, Arany János paraszt volt! Ady Endre úr, Juhász Gyula paraszt! Alászolgája!” Vö. Dénes Zsófia: *Akkor a hársak épp szerettek*. Bp., Magvető, 1957, 206.; illetve *Emlékezések Ady Endréről* IV. Szerk. Kovalovszky Miklós, Bp., Akadémiai, 1990, 179.

²⁰ „Arany az, akit legjobban irigylek a világon” – írta többek között Kosztolányi. Vö. Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése. S. a. r. Belia György, Bp., Akadémiai, 1959, 81–82. (lev. 36. és 37.)

²¹ Harold Bloom kifejezése. Vö. uő.: *The Western Canon. The Books and School of the Ages*. New York, Harcourt Brace, 1994. 517.

alakuló, sok vonásában kultikus recepció is segített) nyilatkozataiban, cikkeiben, verseiben nyíltan hadakozott az Arany-epigonok és a Petőfi-kisajátítók hadaival, miközben magáról Aranyról is ritkán mondott jókat.

Az eltérő stíluseszmenyeken túl a fokozódó eszmei konfliktusok, nemzedéki szembenállások, különböző érték- és irodalomszemléletek, illetőleg személyes preferenciák is megmutatkoztak abban, ahogyan a korszak alkotói más-más princípiumok mentén a saját maguk képére igyekeztek formálni a nemzet irodalmi hagyatékából egy-egy jelentősnek vélt szegmenst. Részben egy egészséges kontinuitást felmutatva, máskor éppen fásult eszményektől és időszerűtlen magatartásoktól elhatárolódva mutattak rá ilyenekre, de mindenképpen a „kulturális tőke”²² újraosztásának a szándékával vállaltak (olykor késhegyre menő) vitát egy-egy költőelőd „igazi” arcélének, voltának, lényegének, eszményeinek a megmutatásáért, igazolásáért. Mindez természetesen egyéni pályáik menedzselésén s elődkép-formálásaikon túl nagymértékben habitus kérdése is volt. Babits épp a vérmérséklet szerinti kategorizációt kárhóztatta a korabeli sajtócikkekben és kritikáiban is már, s több írásában kiemelte, hogy Arany vagy Vörösmarty rendre azért marad alul Petőfivel szemben, mert utóbbi személyében az olvasni megtanult tömegek a 20. század elején is elsődlegesen a szabadsághóst, a népvézért, s nem magát a költőt látják. A modernség diszkurzusrendjében az Ady mögött közvetlenül fellépők (a nála 4-5-6 évvel fiatalabb kortársai) közül többen épp a Petőfi óta hangoztatott cselekvő, társadalmi szerepet is vállaló költői ideállal ellentétben hangsúlyozták az esztétikai modernség jegyében az apolitikus, visszahúzódo, a közhelyektől és populizmustól ódzkodó, viszont belső kínokat magára vevő, nemzetét így féltő, bölcselő Arany János megkerülhetetlen szellemi hagyatékát. A „festett vérzés” helyett a „takart seb” kínjait, miközben az említettek (legfőképp a Négyesy-szeminárium egykori hallgatói) az Arany-életművön belül is disztिंगváltak: elődjüknek a vívódó, félelmekkel küzdő idősebb poétát mondták, aki szemükben kései városi lírájával már nem is epikusként, hanem lírikusként számíthatott az *első dekadensnek*.²³

A megváltozott irodalmi-kulturális mezőn az új század első évtizedének végére konszolidálódó *Nyugat* vagy az említett modern versantológia bemutatása után megalakult Holnap Irodalmi Társaság csak csekély részben jelentett tehát egységes szellemi platformot, szerzőik indulásuktól kezdve megosztottak maradtak számos kérdésben, többek között Petőfi vagy Arany hatását tekintve is. Ha alaposabban szemügyre vesszük e képletes rangsorolásokat, jól láthatóvá válik ráadásul, hogy a következő évtizedekre (nem függetlenül persze a közelső centenáriumból, 1917-től majd 1923-tól, túl az egyes történelmi eseményeken, katalizmákon és ezek ösztársadalmi jelentőségén) a modernség jelei a példának állított életművek teljességéből is alapvetően más-más olvasatokat ragadtak ki. Nem csupán egyik vagy másik életmű fölértékelése volt immáron a tét, hanem inkább az, hogy egy-egy kanonikus életműből milyen szegmenst állítsanak hivatkozással saját olvasóik elé. Kosztolányi nem kevesebbet állított 1917-ben, Arany centenáriumban Nagyváradon, mint hogy: „A költőben minden korszak mást lát, az új nemzedékek mindig a maguk ígét olvassák ki ugyanabból a könyvből, amit őseik az asztalon hagytak. Minden epocha feléje utazik s az évekkel új és új távlatok bukkannak fel. Apáink más Arany Jánost olvas-

²² A kifejezést (*cultural capital*) John Guillory vezette be az amerikai kánonvitákban az 1980-as évek legvégén. Azonos címmel megjelent kötetét lásd: John Guillory, *Cultural Capital. The problem of Literary Canon Formation*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 1993.

²³ Vö. Komlós Aladár: *A magyar költészet Petőfitől Adyig*. Bp., Gondolat, 1980, 65., illetve Boka László: A lírai disszonancia momentumai. Babits és Kosztolányi Arany-képéről. In: uő.: *Peremek és középpontok*. Bp., Balassi, 2018., 164–202.

tak, mint mi. Övék volt az epikus, a fiatal, a nyugodt. Miénk a lírikus, az öreg, az ideges.”²⁴ Míközben a természetesnek mondható átértékelések állandóan napirenden voltak tehát, az út az ilyen fontos distinkciókig meglehetősen hosszú volt.

II.

A századfordulón elfogadott tételnek számított, hogy míg Petőfi részben politikai indíttásból, részben pedig saját zsenitudatából adódóan, de a természet szavát követve alkotott, vagyis olyan konvenciómentesen és szabadon hozta létre életművét, ahogyan a romantikus elképzelések szerint a népi, a folklorisztikus is „fakad”, addig Arany népiségének mindenekelőtt belső, alkati és lelki, valamint bölcselői okai voltak. Fontos különbség a hatástörténetüket tekintve is akadt. Míg Petőfi „csillagként ragyogott a magyar égen”, s „benne nem a költőt, hanem a szabadsághóst, a népvezért tisztelték” leginkább,²⁵ vagyis kultusza lett, amit több irányból tudatosan tartottak fent, s használtak napi politikai célokra is, addig Aranyban sokkalta inkább a nemzet törzsökös értékeit az anyanyelvben betetőzni tudó, azt a legmesteribb fokon felmutatni képes költőt láttatták. Ehhez később is legfeljebb a bölcselő, a fordító, a lapszerkesztő vagy az Akadémia titkára címek társultak. Az utódok, az új költőnemzedék jelesei közül a legtöbben ehhez vonzódtak inkább, hiszen számukra „Petőfi mítosz lett, Arany emberközelségben maradt”.²⁶

Ady másként gondolkodott. Haragudott egyrészt a szabadságharcot (s Petőfit) az ő olvasatában „cserbenhagyó”, de főleg a későbbi hatalommal „kiegyező” Aranyra mint megalkuvó bárdra, ugyanakkor a saját népéért, társadalmáért eléggé, azt „verskorbácsaival” is felrázni akaró költőideál Petőfi eleve közelebb állt hozzá. Adynak az ismert, méltatlanul túlzó Arany-jellemzése²⁷ („kádenciázó falusi nótárius fejlett típusa”) az *Új versek* megjelenése előtti hetekben ugyanakkor a tudatosan provokatív, polgárpukkasztó gesztuson túl erőteljes kánonkritikai alapozásnak is tekinthető. Idézett sorai, akárcsak majd a *Strófiák* „Buda halálát”-ról „történetileg teljesen indokolt kiátkozás”-ként is olvashatók.²⁸ Adynak mint újjítónak ezen években ugyanis „szükségképpen meg kellett tagadnia azt a közvetlen elődjét, aki vele egyenrangú, tehát kimerítette a nyelv lehetőségeinek bizonyos körét, s ezért hatása már bénító lehet, utánérzésre csábíthat”.²⁹ Fráter Zoltán ugyanerre hivatkozva állította, hogy „az »Új versek«-et író Ady esetében akarva-akaratlanul végbemegy annak az esztétikai posztulátumnak a megvalósulása, hogy jelentős alkotás aligha jöhet létre az elődök költészetének felülbírálata nélkül. A babérokra törő tehetségnek új nézőpontból, új kifejező eszközök alkalmazásával térdre kell kényszerítenie a korábbi életműveket. El kell felejtenie, el kell fojtania a kiváltó mozzanatokot, el kell tagadnia, sőt bűnjelként lepleznie kell az írásra, alkotásra inspiráló, kényszerítő okokat, a túnt idők remekét”.³⁰

Ady nem minden inspirációt fojtott el, ahogyan nem minden elődjére, szellemi rokonára érvényes, amit lírája bizonyos alaphangját tekintve maga is bizonygatni igyekezett, vagyis, hogy nem ismerőse és nem „utódja” ő senkinek, s hogy neki tanítói sem voltak, őt

²⁴ Vö. Kosztolányi Dezső előadása, *Nagyváradi Napló*, 1917. március 25. In: Kosztolányi Dezső: *Látjátok, feleim*. Szerk. Réz Pál, Bp., Szépirodalmi, 1976, 140–145.

²⁵ Kispéter András: Az új dalosok közt régi Arany fia. *Irodalomtörténet*, 1983/3, 615–633.

²⁶ Uo.

²⁷ Ady Endre: Ignotus könyve. *Budapesti Napló*, 1906. január 25.

²⁸ Ahogyan azt Szegedy-Maszák Mihály már megfogalmazta. Vö. Szegedy-Maszák Mihály: Arany életművének változó megítéléséről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1981/5–6, 561–580.

²⁹ Uo.

³⁰ Fráter Zoltán: Elhallgatás, elfojtás, hiány az Ady-versben. *Iskolakultúra*, 2006/7–8, 18–26.

maga az Élet tanította.³¹ A közvetlen elődöt, s az uralkodó irodalmi nyelvet a maga totalitálásában leuraló Aranyt látványosan eltolta magától, miközben Petőfit egyértelműen ideálként tisztelte akkor is, ha költészetüknek gyakorlatilag semmilyen közös nyelvi, verstani vagy tematikus vonása nem volt, ám annál több habitusbeli és alkotáslélektani rokonság mutatható ki kettejük között. Ady olvasatában Petőfi ugyanis leginkább „szilaj, nagy gyermek, egy őszinteség-Etna, mely nem tud úgy haragudni s tombolva rombolni, hogy ez neki ne fájjon legfájóbban”.³²

Vagyis haragja, dühe, aggodalma is népéért, nemzetéért, a szabadságért, közössége kitűzött céljaiért s nem azok ellenében fogant – akárcsak Ady esetében. Fontos lehet e distinkció még egy szempontból: a hivatalos irodalompolitika (nem függetlenül Arany szemérmes, csöndes, rejtőzködő magatartásától) nem nézte jó szemmel a „művészi különködést” a századfordulón sem. A saját, új költői nyelvteremtés szükségességét elutasította, s éppúgy érthetetlennek és idegennek, mulandó hóbornak mondta az új poézist, mint ahogyan kritizálta a felületesen magamutogatásnak minősített költői pózokat, miközben erkölcsi szempontokból ítélkezett a mámorok és a testi szerelem „konzumálásának” a megénekelésével kapcsolatban. Mindezek fölött elsődlegesen utasította vissza a saját nemzet, faj, ország állapotainak nyílt kritizálását, ostromozását. Márpedig a költőelődök tudatos kijelölésekor Ady a Petőfi–Arany párhuzamaiban is a lángelkű, tette vágyó, majd a harcban elhunyt huszonhat éves „csodát” mérte össze az elnémult, megszélidült öreg bárd alakjával, miközben habitusbeli párhuzamot keresett önmaga küldetstudata számára.

Tulajdonképpen ezt a fajta túlzó, a szövegek helyett az életvitelre (s legfőképp a halálra és az áldozatra) kihegyezett kultuszt, s az eszerinti rangsorolást fájlalta Babits, aki a költők körüli ilyenforma lármát saját korában is károsnak ítélte. A „regényes életpálya és a politikai dicsőség” – ahogyan 1910 novemberében fogalmazott³³ –, vagy akár a publikum előtt élt magánélet is, mind olyan tényezőknek számítottak szemében, amelyek erősíteni látszottak azt a meglehetősen fals elgondolást, miszerint az esztétika „bizonyos fókig vérmérséklet kérdése” is lehet. Az ő kettős portréja Petőfi és Arany mérlegre tételekor 1910 végén csak látszólag kettős jellemrajz, minthogy egyik szereplőjét tekinti csak valós tárgyának. Azt, akiben saját egyéniségének visszatükrözését látja, aki közvetlenül a születése előtti évben hunyt el, s akiről Babits úgy gondolta, zsenijét és alkotásait fogják évtizedek múltán is emlegetni, nem pedig Petőfi hősi (de akár értelmetlennek is mondható) halálát. Ezért is ő a „szalmatűz” magyarság képviselőivel szemben foglalt állást, történeti kontextusban pedig Aranyt Deák mellé, Petőfit Kossuth mellé helyezte. Ady, mint látható volt, más irányból, éppen az élet (és a társadalmi szerep, a küldetés és a felelősség) felől közelített.

Az idézett Babits-nagyesszé előtt, 1910 kora nyarán két olyan Ady-írás is megjelent Petőfiről, amelyek a szerzőjük olvasatában a „forradalmárt”, a meg nem alkuvót, a nonkonform egyént állították elsődlegesen előtérbe. Ady a *Nyugat* 1910. júniusi számának Figyelő rovatában közölte A *forradalmár Petőfi* című cikkét,³⁴ melyben kora Petőfi-kisajátítoiról szólva tulajdonképpen az őt magát ért kritikákról tudósított: közvetetten arról,

³¹ „Tanítóim nem voltak, nem volt tanítókra szükségem, mert éltem, s mert nagyon éreztem az életet. Éreztem, akartam, teljes egészében, hatványán, ezért a nagy, féktelen életakaráért vízgálnak ma fejcsóválva az orvosaim” – amint első, 1908-as *Önéletrajzában* is erőteljes önkanonizáló gesztussal állította. Vö. Ady Endre: *Önéletrajz. Nyugat*, 1909/10–11., június 1. [eredetije: OSZK Kézirattár, Analekta 103.]

³² Ady Endre: Petőfi nem alkuszik. *Renaissance*, 1910. június 10. – augusztus 25., illetve lásd még: *Ady Endre Összes Prózai Művei* X. Szerk. Vezér Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1973, 75.

³³ Lásd Babits Mihály: Petőfi és Arany. *Nyugat*, 1910/22, 1577–1590.

³⁴ Lásd Ady Endre: A forradalmár Petőfi. *Nyugat*, 1910/11, 773–775.

hogy verskötetet kellett összeállítania Petőfitől, s ő „a nagy nemzeti és társadalmi átalakulás egyik fanatikus munkálójáról” akart a válogatása mentén hű képet formálni. Az első kritikája, amely aztán főként a könyv bevezetője miatt érte, végül olyan méreteket öltött, hogy a kötetet a kiadó bevonta és bezúgatta.³⁵ Ady „előljáró” írása hadüzenettel ért föl ugyanis azoknak, akik maradi, feudális jellegű pártpolitikát hirdettek vagy nacionalista eszméket vallottak, s életben tartották a 20. század első évtizedében is a társadalmi változásokat gátló ’48-as hagyományokat. Ugyanígy felszisszentek azok is, akik tekintélyes irodalmi társaságok élén álltak, s programjaikat Petőfi mögé bújva, az ő nevében fogalmazták meg, miközben díjaikat önmaguk közt osztogatták szét évről évre.³⁶ A *forradalmár Petőfi*-kötet főszereplője márpedig igazi szabadságharcos, Ady szemüvegén át a társadalmi változás örök híve, aki népéért és igazáért kész meghalni: „Petőfi nem azoké, akik belőle 1849 óta élnek, de a mienk, mindazoké, akik Magyarországon a változás, a megújulás, a forradalom áhízóírói és harcosai vagyunk”.³⁷ A magyarázkodó Ady-cikk legfőbb mondanivalója is ez:

Eszteendő óta folyik Magyarországon majdnem büntetlenül egy csúnya komédia Petőfi nevével Petőfi ellen. Petőfibe kapaszkodva ágálnak, árnak, sűrögnek, gyarapodnak olyanok, akiket az a néhai isteni fiatal ember, aki haragudni is jobban tudott, mint mi, ha velük él, okvetlenül véresre ver. Rossz könyvek, farizeus beszédek, lelketlen ünnepek, lelkes üzletek omlanak és ömlenek. És egyszerre csak teljes vakmerőséggel már teljesen a magukénak hirdetik Petőfit éppen azok, akiket Petőfi legjobban utált. Népellenes urak, apáca-telepítő mágnás-asszonyok, cifra reverendás papok, s nagyurak galád szolgálói jönnek elénk – Petőfivel. És azok, akiket Petőfi még jobban utált: a gyávák, az üres, hazug honfiaszkodók és mindenek fölött a rossz írók, a tehetségtelenek.

Ady Petőfi meghamisítói ellen szólalt fel tehát, eredeti szándéka is az volt, hogy rámutasson, velük alaposan elbánni csak egy ember tudna: Petőfi maga.

³⁵ 1909-ben bízta meg Kemény Miksa, a Deutsch és Társa kiadóvállalat tulajdonosa Adyt, hogy szerkesszen válogatást Petőfi forradalmi verseiből, s kommentálja is azokat. Ady 1910 márciusában, Párizsban 76 darab, 1844 és 1849 között készült Petőfi-verset válogatott ki, de kommentárok helyett az úgynevezett „előljáró írást” készítette el *Piros és fekete* címmel. A kötet (*A forradalmár Petőfi. Petőfi Sándor válogatott, forradalmi költeményei*. Budapest, Deutsch és Tsa, 1910) komoly felzúdulást idézett elő, álságos módon azonban nem annyira Petőfi ily módon megidézett alakját, sajátos olvasatát, hanem nyíltan Ady személyét támadták.

³⁶ Természetesen itt magát a Petőfi Társaságot s azt az összetett vitahelyzetet is említünk, ami Ady „leválasztási kísérleteként” ismert s 1908 őszén állt elő. Adyt ekkor – a *Budapesti Naplónál* megszűnt állása következtében a szokásosnál is kiszolgáltatottabb anyagi helyzetében, sokszorosán tépázott idegállapotában és erőteljes magányosságában – többen arra sarkallták, hogy csapjon szét azok között, akik „húsát kilóra kimérik”. Vö. Horkayné [Herczeg Ferenc]: Ellesett párbeszéd. *Új Idők*, 1908. október 25., 367–368. Ady a csapdahelyzetet nem mérte fel, kötetének kétségbeesetten kiadót keresve megingott, lépre ment, az év novemberében, az *Új Időkben*, Herczeg Ferenc lapjában közölt *A duk-duk afférban* pedig mindenkit, ellenséget és társat egyaránt elrúgott magától. Az utóbb „átgondolatlan kísérletnek” minősített cikkét végül megbánta, 1909 januárjáig kibékült mind a *Nyugat*, mind *A Holnap* embereivel, e folyamatnak része volt az is, hogy nem fogadta el a felajánlott tagságot a Petőfi Társaságban, az *Irodalmi háborgás és szocializmus* címmel közölt cikkében pedig a korábbi megszokott hangon nyilatkozott Herczegről és Rákosi Jenőről is. Részben emiatt is, Kenedi Géza s mások a Petőfi Társaság 1909. január 6-i nagygyűlésén méginkább kiátkozták, s a „szocializmus költészeteként” interpretálták a teljes nagyváradi antológiát, valamint általában is „dekadens, szimbolikus és beteges irodalmi irány”-ról beszéltek. Vö. Ady Endre: *Irodalmi háborgás és szocializmus. Szocializmus*, 1909. január 2., 112–114.

³⁷ Vö. Ady Endre: *Piros és fekete. Előljáró írás*. In: *A forradalmár Petőfi*, i. m., 6.

Jöjjön ellenük Petőfi maga, a maga szociális hitvallásával, a maga csillapíthatatlan és határtalan forradalmiságával, a saját verskorbácsaival. Úgy látszott, hogy a körműlmények is segítenek e régi háborús tervemben: Petőfivel megfenyítettetni Petőfi ál-barátaikat.

Aligha kérdéses, hogy Petőfi radikalizmusa volt az, ami Adyt leginkább vonzotta. Maga is leírta, hogy nem költészete esztétikai értéke számított elsődleges iránytűnek a válogatásban, nem is Petőfi legismertebb verseit akarta kötetben közreadni, hanem annak forradalmiságát kívánta hangsúlyozni, amikor elvállalta e felkérést. Ady szemében így – Babitscal s másokkal ellentétben – eleve nem más *irodalmi* nagyságok (például nem Vörösmarty vagy Arany) számítottak igazán jelentős Petőfi-kortársaknak, hanem magáról Petőfiről is mint államférfiúi nagyságról beszélt, mint „Ferdinánd császár, Kossuth Lajos és Táncsics Mihály” kortársáról, kiemelt *történelmi* figuraként tehát.

Ady, a *Nyugat*-ban közölt gyors magyarázatát követően, melyben a Deutsch és Társa által végül bevonni kényszerült, botrányba fulladt kötetbe írt hevenyészett előszavát védte, 1910. június és augusztus között a *Renaissance* című lapban immáron kiérleltebb és alaposabban hat részletben publikálta a *Petőfi nem alkuszik* című nagyesszéjét. „Gyönyörű Petőfi-portréja” – ahogyan később Földessy Gyula fogalmazott ezen írásról³⁸ – miközben argumentáltan támadta a Petőfi-kultusz kisajátítóit, saját optikán keresztül egyéni portrét is rajzolt, amelyben Ady és írásának tárgya látványosan azonos vonásokkal bírtak.³⁹ „Azt el akarom mondani: hogyan látom én [Petőfit]. Aranyos, csunya, diákos magyar Apolló (...)” – írta.⁴⁰ Ady elsődlegesen Petőfi emberi arcát, jellemét rajzolta meg tehát, ugyanakkor kultikus magasságokba emelte a társadalmi haladásban, változásban hívő, cselekvő költő-elődjét. „Az igazság az, hogy a kivételes művész kivételes akarata a megnyilatkozásnak – írta –, ő a megnyilatkozó kedve a rejtelmes Mindennek.” A „Mindenség”-re való hivatkozás, mely Petőfiben nyilatkozik meg, illetve a kiválasztottság olyan kultikus elemek, melyek a biblikus párhuzamokon túl valóban rájátszottak Petőfi öntudatos szereplírájára és önkanonizátori mivoltára (elegendő csak *A XIX. század költőit* említenünk), ugyanakkor Ady alkotáslélektani diszpozícióit (kivételességét, kiválasztottságát vagy látnokságát, sámán-szerepköreit) is jól lefedték. Ráadásul a magát „öreg”-nek mondó Ady (33 évesen) már a *Petőfi nem alkuszik* bevezető soraiban is azt írta, hogy:

a forradalmat ma is olyan bolondosan szeretem, mint valamikor régen és Petőfi Sándort jobban. Jobban, egyre jobban szeretem, búsabban és irigyebben e darabos, e vad, e mennyei nagyságos suhancot. Nincs egyetlen jó arcképe sem, de én látom az ő lázas, paraszti, sovány, fiatal arcát ébren és álmomban.

Ady mindezek után a nép nevében megnyilatkozó egyént s a társadalmi progressziót minden téren óhajtó, azt őszinte hittel támogató elődöt láttatott a meg nem alkvó fiatalban, az elveit fel nem adó egyénben és a 26 esztendősen is kész életművet maga mögött tudó költőóriásban. Babits *Petőfi és Aranyja* 1910 végén ezt követően és ezen írások fényében is olvasandó. Azért a hangsúlyos kötőszó, mert Babits már az ezt megelőző években is sokat foglalkozott Arannyal, s feltehetőleg úgy érezhette, a Petőfi kisajátítói és az Ady

³⁸ Lásd Földessy Gyula: Ady harcai. in: uő.: *Újabb Ady-tanulmányok*, Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag, 1927.

³⁹ Ady ebben a tükörkép-jellegű esszéjében írja többek közt: „Végig próbálom gondolni százszor és újból százszor ezt a magyar titkok-titkát s érzem, érzem, hogy ez örökre titok marad”, továbbá: „Bámult és látott, nem írhatnám le elégszer ezt, bámult és látott, bámult és látott ő, akiben minden csak akként és akkor létezett, ha belsőjében élt”.

⁴⁰ Ady Endre: *Petőfi nem alkuszik*, i. m., 75.

közi vita argumentációja abban mégis megegyezik, hogy a költői habitust s az életvitelt magát tartja ugyanolyan fontos értékmérőnek, mint az esztétikát. „A Petőfi nem alkuszik éppúgy költői hitvédelem, mint Babits írása”⁴¹ – állította Rába György e két fontos, 1910-ben keletkezett írásról. Ebben a fiatal „csoda”, a „vad, szeszélyes” „gyermekember” poétaelőd portréját rajzolta meg Ady érzékletesen. Azét a Petőfiét, akinek legfőbb programja az volt a 19. század derekán, hogy körülötte „minden változzon!”

A kontextus azonban ennél is tágabb. 1909-re Ady a *Nyugat* legfőbb díszévé, belső munkatársává, illetve a nagy vitákat kiváltó lírai antológiák (*A Holnap* és *A Holnap új versei*) ünnepelt és gyalázott főhőisévé emelkedett. Ekkor vált igazán értékcentrumává a modern irodalomnak, sőt bizonyos fokig az új magyar szellemi élet egészének. Ady daccal és erős önbecsüléssel érezte át e vállára nehezedő felelősséget, ami esetében sohasem korlátozódott pusztán a poézisre. De ha az *Új versek* előhangja egyértelműen a költői megújítás programverseként tételveződik, akkor a *Vér és arany*, s részben *Az Illés szekerén* már a maguk egészében programköteteknek is mondhatók. Alkotói funkciójuk a 20. századi Petőfi karakterének, a társadalmi és az irodalmi élet egyik vezéregyéniségének a megformálása. Ennek a vezéregyéniségnek az elfogadtatását, költészetének hitelesítését kísérhetjük figyelemmel a *Nyugat* korai, első évfolyamaiban, de az utóbbi kötet, mely a Singer és Wolfner cégnél látott napvilágot, még lehetőséget adott arra is, hogy Ady „konszolidáltabb” formában az *Új Idők* törzsolvasói előtt is megjelenjen, mely lap még az első *A Holnap* antológiából is közölt szemelvényeket 1908 őszén. 1909-re ez a helyzet némiképp „letisztult”, miután *A Holnapot*, a *Nyugatot* s általában a moderneket övező pennaháborúk már nyíltan Ady-féle veszedelmet hirdettek,⁴² főképp azt követően, hogy Ady 1909 januárjában visszautasította a Petőfi Társaság részéről számára álságosan felajánlott tagságot.⁴³ Következő kötete, a *Szeretném, ha szeretnének*, év végén már a *Nyugat* Kiadónál jelenhetett meg (1910-es dátummal), az új esztendő ugyanakkor (a *Nyugat* berkein belül is) már a Babitscsal, Ady szemében a lap új üdvöskéjével való nézeteltéréseket is felszínre hozó év lett. Ráadásul még alig vagyunk túl a *Nyugat* 1909. júniusi Ady-lapszámán, benne Babits „Ady-analízisével”, s abban a nyílt Petőfi–Ady párhuzammal, illetve ezt megelőzően is, 1909 tavaszán *A Holnap új versei* nem túl sikeres fogadtatásán (amiben a Rákosi Jenőék-féle csoportos kiátkozások, a piaci fiaskó és a *Nyugat* részéről sokáig leplezett, két modern fórum közti rivalizálás egyaránt kiemelendő). A második *A Holnap*-antológiát már a fővárosban adták ki, azt ugyanaz a Deutsch és Társa jelentette meg, amely az anyagi kudarc ellenére 1909 végén felkérte Adyt a későbbi botrányos Petőfi-könyv megszerkesztésére is. A valós munka, a válogatás 1910 márciusában kezdődött. Ekkorra már megjelent Babits *Arany János*hoz című verse is a *Nyugat* 1910. januári legelső számában, amely Aranyt nevezte „hunyt mester”-nek. Megítéléseik mögött saját legitimációs szándékok húzódtak, amelyek eltérő költészeti eszményekből és irodalomszemléletből fakadtak, miközben a háttérben Ady részéről gyakori féltékenység, Babits oldaláról szükségszerű elhatároló-

⁴¹ Lásd Rába György: Amikor a költő bölcselő is. Az esszéirő Babits. In: uő.: *Az ünneptől a hétköznapi ünnepek felé*. Bp., Argumentum, 2008, 88.

⁴² A cikkek 1908 őszéig csak elszórtan „s nagyon silány színvonalon” (lásd N. Pál József) támadták az induló *Nyugatot* s a *Huszadik Századot*, igaz, többnyire már akkor is „a vallás, az erkölcs s a haza” védelmében, később azonban *A Holnap* megjelenését követően, Ady vélt tábora ellenében a „modern elvadulások veszedelmétől” óvott immár maga Apponyi Albert is egy Beöthy Zsoltnak írott, nyílt levelében. 1908 végére, 1909 első hónapjaira a vita látványosan kiszélesedett s hangnemében el is durvult. Vö. Apponyi levelét Beöthy Zsolt 60. születésnapjára. *Budapesti Hírlap*, 1908. október 3., illetve lásd még: Boka László: „Szellemi erupció” – és hadi készülődések... (*A Holnap* és a Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-es Almanachja). *Irodalomismeret*, 2016/4. 15–32., valamint Szénási Zoltán, „Az irodalom hajdani bakói és koronaőrei”. A *Nyugat* és *A Holnap* fogadtatása, különös tekintettel a konzervatív kritikára. *Literatura*, 2013/1, 3–26.

⁴³ Lásd Ady Endre – Zempléni Árpádnak. In: *Ady levelezése* II., i. m., 115.

dás, de ugyanezen hónapokban más pályatársak irányából is „függetlenségi kinyilatkoztatások” és önpozicionálási aktusok húzódtak meg. Hatvany nem véletlenül írta Adynak már 1909 áprilisában Berlinből: „Ne hidd, hogy Ignotus haragszik rád, vagy nem szeret. Csak szereti Babitsot is. Ezt én is megteszem. Ami nem von le semmit irántad érzett bámulatomból [...]”⁴⁴

Adyt a Petőfi-párhuzam karakteres megrajzolására ugyanakkor a *Nyugat* színében feltűnő fiatalabb pályatársak közül is többen, több ízben biztatták 1910 előtt is. Az „új Petőfi” kitüntető cím nem pusztán Ady hiúságának tetszhetett, s nem is csupán az emlékezések megszépítő gesztusa mondatta utólag sokakkal mindezt. A kortársak (például Hatvany, Schöpflin, Fenyő, Móricz s maga Babits is) valóban rokon vonásokat láttak Ady költői-publicista fellépésében, indulatos nyilatkozataiban, vitatkozókedvében és öntörvényű életvitelében, de ez jellemezte lírikusi nyelvteremtését is. Fontos megjegyezni, hogy Babits is (1910 végi esszéje előtt is, így már a *Nyugat* említett Ady-számában) egyértelműen Petőfit nevezte meg Ady-ősképpnek, s maga is párhuzamot vont Petőfi és Ady között, mondván, kettejük leginkább a *lázadás természete* rokonítja. Más kérdés, hogy Babits látszólag dicsérte csak Adyt, amennyiben verselését (Petőfihez hasonlóan) spontánnak és mesterkedés nélkülinek mondta, egyéniségére pedig leginkább jellemző vonásként a *lírikus és magyar dacot* nevezte meg, ámde diagnózisa kegyetlenül szókimondó is volt: az Ady által alkalmazott maszkok, szerepek ellenére őt ugyanolyan „egészségesnek” mondta, mint ekkor még nem publikált dolgozataiban Petőfit. E jelző márpedig Babitsnál egyáltalán nem jelentett pozitív minősítést, épp a *Petőfi és Arany* igazolta ezt.⁴⁵ Okfejtésének ismert csattanója, a híres nyárspolgárizseni ellentét („Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában”) értelmében ott lenne egyfelől Petőfi, akinek őszintesége és erkölcsössége „nem érdemből, nem lelkiismeretből” születik, csak adottság, s ott van Arany, akinek ellenben „egész lelke seb”, s így az őszinteség is „keserves lelkiismeretesség”. Van azonban egy kevésbé emlegetett aspektusa is ezen Babits-írásnak. Megjelenik benne a költői hivalkodott életstílus, a világ szemében élés, vagyis a kirakat-élet, a polgárpukkasztás, illetve a belső, vágyott nyugalom kettőse, paradoxona is. Babits finom kiszólásai Petőfi kapcsán – ha látszólag csupán a férj-korszak előtti, csapongó ifjúnak is szólnak – a költői hivatástudathoz mért életen túl a publikum előtti magánéletet is kritika alá vonják.⁴⁶ Azt tulajdonképpen, amit saját korára tekintve (leginkább Adyban) is kritizálni lehet.

Ahogy 1910-ben Babits *Petőfi és Aranyja* esetében elsődlegesen saját költői énképének a megfogalmazása, árnyalása a hangsúlyozandó, nem pedig ítéleteinek egzaktsága,⁴⁷ ugyanígy Adynál is ez hangsúlyozandó Petőfi-jellemrajzai esetében. Ady ugyanis tudatosan elődképet keresett és formált magának, s a magyar költészeti hagyományból egy olyan figurát emelt ki, aki „fanatikus” volt valóban, s – mint ő maga – a társadalmi megújulás és a modernizáció minden lehetséges módját kereste, de láthatóan ennél több is rokoníthatta kettejüket. Ady habitusbeli párhuzamokat is fel-felcsillantott folyamatosan

⁴⁴ Lásd *Hatvany Lajos levelei*. Szerk. Réz Pál, Bp., Szépirodalmi, 1985, 66. (47. levél); illetve Róna Judit: *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1909–1914*. Bp., Balassi, 2013, 83.

⁴⁵ Az „egészséges” leginkább az egyszerűség, az üveghez hasonlított átlátszó, kiszámítható jelleg és a természetesség, a spontaneitás szinonimája: „Ős magyar és lírikus naivság van benne, amilyen Petőfiben volt, s ami bátorságot ad. Ez egészséges naivság. Ady naivul és ősmagyar egészséggel hüpermodern, minthogy Petőfi egész naivul volt királyellenes és forradalmár [...] Ady alapjában igen egészséges magyar lélek és vágyai a legegészségesebb és legvidámabb életvágyak. Ő nem a halál rokona; bár annak mondja magát”. Vö. Babits Mihály: *Ady (Analízis)*. *Nyugat*, 1909/10–11. [június 1-jei dátummal, de valójában már május 29-én megjelent – B. L.]

⁴⁶ Uo., 370.

⁴⁷ Lásd Pienták Attila: Az esszé-, tanulmány- és kritikairó Babits Mihály. In: Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok, kritikák. 1900–1911*. S. a. r. Hibsches Sándor, Pienták Attila, Bp., Argumentum, 2010, 486–487.

írásaiban. Azt például, hogy Petőfi a maga talentumában úgy bízott, a maga kiválasztottságában mindvégig úgy hitt s olyan önfejlő volt, hogy sorsszerűnek mondott útjáról legközvetlenebb szerettei, támogatói sem beszélhették volna le. Ez a jó értelemben vett dac, gőg és a kitartó munka – amit még közvetlen barátai, munkatársai is kiemelték Ady kapcsán⁴⁸ – kellett az önérvényesítéshez. Ahogyan kellett a „vidéki originalitás” is, vagy a pesti nagyurakkal szembeni lázító fellépés, akik nem érthetik az ő sokszorosan mélyebb, tisztább kötelékét fajához, nemzetéhez, amiből kinőtt. Bár Ady „mandátumossága” költészetében épp 1909-től, a *Szeretném, ha szeretnének* verseitől árnyalódik leginkább, mint maga írta a felkérésről: daczból is kapva-kapott a kiadóvállalat Petőfi-könyvének tervén:

Olcsó könyvet gondoltam, nagyon olcsót, munkások, diákok zsebeihez szabott árral. Lehet, hogy a kiadó-cég eleinte azt vélte, hogy néhány íves írással teszem majd üzletibbé ezt a könyvet. De én legelső beszélgetésünkör megmondtam, hogy e könyvben a Petőfi-versek összeseregeltetése a fontos. Párizsban válogattam össze s jelöltem meg a verseket s ott írtam eléjük néhány sort, mely nem akart más lenni, mint egy mutató ujj: nézzétek, lássátok. Két levelemben is magyaráztam a kiadó cégnek, hogy itt Petőfi beszél s én nekem jóformán látszanom se szabad. Itt a könyv ideája, bátorsága és (akkor még azt hittem) dicsősége óhajtották meg velem, hogy nevemmel helyet álljak rajta és érte. S még inkább az, hogy hátha harc, háború lesz a könyv nyomán s az efféléből gyávaság volna kimaradni. Ami bekövetkezett, arról nem tehetek, mert kétezer kilométerről mindent látni, tudni, megfigyelni nehéz. De ez a könyv csak a Petőfi könyve akart lenni és én nem írni, de cselekedni akartam vele.

Cikkének nyitánya és annak konklúziója ugyanakkor egyaránt önkanonizáló gesztussal bír.

Még avval se vigasztalhatom magamat, hogy Petőfi Sándor miatt vertek meg, mert Ady Endre miatt és egy könyvkiadó bolt miatt kaptam a verést. [...] Sietek kijelenteni, hogy ártatlan vagyok, de azt is, hogy nincs cudarabb állapot olykor, mint ha az ember nagyon ártatlan. Különben pedig nem a verés fáj, válják egészségükre, akiknek olyan remek alkalmat adtam az ütésre s én pedig nagyszerűen bírom.

Ady szokása szerint előnyt igyekszik kovácsolni a kudarcból is, saját karakterét építi folyamatosan, a harcosét, a pofonokat jól tűrőét, aki – 1909-ben közölt *Önéletrajzá*nak záró sorai szerint is – azt kívánta élete hátralévő részére, hogy ellenfelei továbbra is ösztönözzék, mert ezáltal „daccal, gőggel, szinte emberfeletti erővel” ruházzák föl. Ilyenfajta ösztönzésekből nem volt hiány a későbbiekben sem:

Plakátokon, üzleti körlevelekben, hírlapi hirdetésekben meghurcoltak s méltatlanul odadobtak martalékul szép számú ellenségeim s számár irigyeim bunkós pen-nái elé. A Nyugat olvasóinak tartoztam ezt elmondani és még azt, hogy derék gondolat, szép, tiszta, szerető szándék ritkán járt még rosszabbul, pedig az ilyesmik többnyire rosszul járnak.

⁴⁸ Így a kezdő Adyt is jól ismerő barát, a vele Nagyváradon pályát kezdő, majd a *Budapesti Napló* szerkesztőségében is folytató Biró Lajos is Ady gőgjéről írt 1909-ben, az említett Ady-számban. Vö. Biró Lajos: A termékeny gőg. *Nyugat*, 1909/10–11.

Ady vállalását *A forradalmár Petőfi* könyv esetében akár Schöpflin egyik korábbi írása is erősíthette, azon túl, hogy 1909-re megjelent egy újabb, átfogónak ígért, ám leginkább a kultuszt éltető könyv, a *Petőfi Almanach*, amit gróf Apponyi Albertné elnöklete alatt a Petőfi-ház hölgybizottsága jegyzett kiadóként.⁴⁹ Schöpflin a *Nyugat* 1909/6. számában közölte az *Előszó egy talán megírandó Petőfi-tanulmányhoz* című írását, benne ilyen sorokkal: „Egyszer már végezni kellene Petőfivel, tisztába jönni vele, objectívvé, tudatossá tenni a hozzá való viszonyt. Lássuk, hogy csinálták mások. Régi folyóiratok, lapok, régi és újabb könyvek – sok száz cikk. És semmi. Petőfiből nincs semmi bennük. Gyulai Pál érezte és értette, Zilahy Károly pedzett belőle valamit, az a kis vázlat, amelyet róla adott, tökéletlen és hézagos, meglehet, de legalább a reális, az igazi Petőfit próbálja megfogni és egy-két vonását meg is fogja. De a többi? Szó, szó, csupa szó. Az embert nem érti egy sem, a költőt még kevésbé. Holt adatokat megállapítani, azt tud egyik-másik, (még ezt se sokan), de összefogni egy essayben, egy könyvben Petőfit... Az ember csak olvassa betűiket, keresi a megértés egy villanását és nem talál semmit. Aki próbál is valami egyéniséget kirajzolni Petőfiből, csak általánosságokig jut el, vér és élet nélkül való bábót, a legjobb esetben operaházi tenoristát csinál belőle”.⁵⁰ Vagyis Schöpflin már ekkor is arra biztatott, hogy egy átfogó, az embert, a rokonleket is megmutatni képes jövőbeli írás szülessen, melynek üdvös célja épp az lehetne, hogy Petőfit ne „mesterkélt frázis-ködbe burkolják, amelyetől nem lehet meglátni való alakját”.⁵¹ Nincs ugyanis magyar költő – állította –, „akiről annyit összeírtak volna, mint Petőfiről. És nincs, akiről olyan keveset tudtak volna mondani. Egy kásahegy, amelyen keresztül kell enni magát és mikor keresztül van rajta, akkor látja az ember, hogy messzebb van Petőfitől, mint volt. Ennek a neve Petőfi-kultusz. Bálványul állítani egy oszlopra, őt, a bálványdöntőt, hogy ne kelljen közelről nézni, ne kelljen megkeresni kapcsolatait az élettel, a maga korával, kimérni szelleme szélességét és mélységét, kinyomozni lényének gyökereit. [...] Semmi úgy el nem távolítja az olvasót Petőfitől, mint a mi Petőfi-irodalmunk”.⁵²

III.

E ponton érdemes felidézni egy rövid kronológia keretében az említett Ady-írásokig vezető évtizedek Petőfi-képének alakulástörténetét ahhoz, hogy jobban megértsük Ady attitűdjét s indítékait. Nem sokkal azt követően, hogy Petőfi tragikusan eltűnt Fehéregyháza és Héjjasfalva között, versei közül több is népszerű formában, szinte népdalként terjedt, amit segített az is, hogy a vérbe fojtott szabadságharc és a bizonyítatlan halál ellenére az ország szabadságáért hozott áldozat mintegy beteljesült jóslatként tűnt föl, ami kultikus magasságokba emelte a versben saját halálát előzetesen megénekelt. Petőfi családja viszont nyomorúságos helyzetbe került, szülei 1849 kora nyarán az országban dúló kolera-járványban meghaltak, a kiszolgáltatott özvegy, Szendrey Júlia 1850 júliusában (hosszabb kálvária után) kezét nyújtotta az őt segítő Horváth Árpád történésznek, amiben a kortársak döntő része árulást látott. Még a radikális szólamoktól igencsak tartózkodó Arany is megírta *A honvéd özvegye* című versét, amelyben alighanem sokak véleményét fejezte ki kíméletlen sorokkal, de már a mottóul választott *Hamlet*-idézete is árulkodónak bizonyult.⁵³ Júlia keserves, rövid életet élt, 1868-as halálát csupán két évvel élte túl fiuk, Zoltán, aki édesapja nyomdokain próbálkozott színészettel, versírással és műfordítással is,

⁴⁹ *Petőfi Almanach*, szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1909. 477.

⁵⁰ Schöpflin Aladár: *Előszó egy talán megírandó Petőfi-tanulmányhoz*. *Nyugat*, 1909/6, 290.

⁵¹ Uo., 291.

⁵² Uo.

⁵³ „Gyarlóság, asszony a neved! / Csak egy rövid hó: még a gyász cipő sem / Szakadt el [...] / s ím ő, éppen ő / Férfjhez megyen...”

otthonok, hivatások között is hányatott, betegségekől sújtott élete volt, amin keresztapja, Arany János sem tudott segíteni, míg végül 1870-ben elvitte a tüdővész. Petőfi öccse, István élt csupán hosszabb életet a családból, ő 1880-ban halt meg. A rokonságnak persze vajmi kevés köze volt szerettük emlékének ápolásához, így azt sem tudták megfékezni, hogy a kommunikatív emlékezetből a kulturális emlékezetbe való átmenet során számos tévhit is áthelyeződjön, melyek igen makacsul éltek tovább. A valós tényeken felülemelkedő kultusz alapjait nem is ők, hanem sokkalta inkább a barátok és az egykori pályatársak fektették le. Jókai Mór 1863-as, *Politikai divatok* című regényében ugyan még Pusztafi név alatt állíthatott „csak” emléket hajdani barátjának, kilenc évvel korábban, 1854-ben azonban már megjelenhetett az első (kivonatolt) Petőfi-életrajz Gyulai Pál révén. Ha ezt még a szabadságharc utáni cenzurális állapotok keretezték is, a kiegyezés után már „akadály nélkül folytatódhatott a kor igényeihez szabott Petőfi-kép építése”.⁵⁴ Ennek emblemikus eseményét jelentette az 1874-es díszkötéses válogatás, amit szintén Gyulai szerkesztett, benne a tájköltészet, a családi líra és a népdalok felé hajló Petőfi alakjával, ugyanakkor – s ez szempontunkból kiemelten fontos! – a forradalmi versek gondos mellőzésével!⁵⁵

A konzervatív zsánernek megfeleltethető költőalak jelképes szobrának a kifaragása ezt követően léptékszerűen felgyorsult. Ennek a célnak a szolgálatába szegődött az 1876-ban alapított Petőfi Társaság is Jókai, majd Herczeg Ferenc elnöklétével. 1879-ben megjelent a *Koszorú* című közlönyben a költő egyetlen hitelesnek tartott arcképe az 1847-es dargerrotópia alapján (ami kapcsán később Ady azt írta, hogy: „nincs egyetlen jó arcképe sem”, ő mégis ébren és álmában is látja a „lázas, paraszti, sovány, fiatal arcát”). A következő évben a magyar állam megvásárolta a kiskőrösi szülőházat, mely tulajdonképpen az első hivatalos, nemzeti irodalmi emlékhelynek volt tekinthető. Két évvel később, 1882-ben aztán felállították Petőfi Sándor máig álló szobrát a fővárosban, az Erzsébet híd közelében, 1899-ben pedig, Petőfi halálának ötvenedik évfordulóján teljessé lett az államosított Petőfi-kultusz: utóbbit kevesen voltak képesek árnyalni legalább. Közülük kiemelhető az 1900-as *Népszava*-naptárban is publikáló Csizmadia Sándor munkásköltő, aki az erősödő szociáldemokrácia nevében szögezte le,⁵⁶ hogy Petőfi a nép jogait hirdette és a társadalom elnyomói ellen lépett fel, vagy az idézett Schöpplin Aladár, aki a kiteljesedett kultuszban oszlopra állított bálvány helyett a hatvanadik évfordulón Petőfi bálványdöntőgető jelleméről hiányolt érzékeny és szakszerű tanulmányt.

Ady 1910-ben tehát *A forradalmár Petőfi* című kötethez ezekért is vállalhatott előszót, amelyben tudatosan kihívta az addigra hivatalossá tett emlékezetet:

Úgy válogattam össze Petőfi Sándor forradalmi verseit, hogy megtelessék e fölséges ember aktualitása s rokonsága azokkal, akik ma Magyarországon (bár fáj az ijesztő szó) *forradalmat* csinálunk.

A többes szám elsődlegesen *A Holnapnak* és a *Nyugatnak* szólt, Ady ezek révén 1908 legvégére már egy megtörtént szellemi áttörésről beszélhetett a Budapesti Újságírók Egyesülete éves *Almanachja* számára írt *Magyar lelkek forradalma* című írásában.⁵⁷ Szintén ekkortól

⁵⁴ Vö. Papp István: Kinek van joga Petőfihez? A költő, akit a nyilasok és a kommunisták is ünnepeltek. *Válasz Online*. 2022. 12. 31. – <https://www.valaszonline.hu/2022/12/31/papp-istvan-petofi-sandor200-essze/> [utolsó letöltés 2024. június 15.]

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Mint írta: „Soha költő, legalább magyar költő oly tiszta, átható és éles hangon a nép jogait nem hirdette, a társadalom elnyomói ellen oly őszinte haraggal, oly határozottan és nyersen nem dörögött, mint Petőfi” – idézi Papp István, i. m.

⁵⁷ Ady Endre: *A magyar lelkek forradalma*. In: *A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1909*. i. m., 102–103. Lásd erről részletesebben: Boka László: „Szellemi erupció” – és hadi készülődések.

volt eredeztethető Hatvany Lajos vállalkozása is, aki egy életet áldozott rá, hogy a *Nemzeti dal* szerzőjére vonatkozó hiteles forrásokat összegyűjtse,⁵⁸ s aki sokáig épp Ady költészeti súlya és értéke miatt vallotta azt, hogy Arany és Ady fellépte közt nem sok minden történt a magyar irodalomban.⁵⁹

Talán ennyiből is látható, hogy az új század első évtizedének a végére mind Petőfi, mind Arany hivatkozási ponttá lett, akik részben legitimáló erővel is bírtak a konzervatív kritikák közepette, de akiknek újraértelmezésére csoportos és egyéni szükségletek egyaránt mutatkoztak. Meglehet, Petőfi „rövid élete úgy ért véget, hogy nem kellett azokra a súlyos ellentmondásokra választ adnia, amelyek az utána következő magyar eliteket és értelmiségi nemzedékeket feszítették, viszont már feltette azokat a kérdéseket, amelyeket az előtte járó generációk még nem érzékelhettek”.⁶⁰ Ady ezt az attitűdjét hangsúlyozta, ezt a látnokságát s az ezzel járó magányos harcait (köztük belső harcait is!) emelte ki, ha olykor egyoldalúan és némiképp túlzóan is fogalmazott. Az 1910 végi, *Nyugat*-ban közölt Babits-esszé hasonló túlzásaira (sekélyes, nem befelé tekintő, hanem külső benyomásokra váró, ugyanakkor gyorsan lángra lobbanó Petőfi és mély, bölcselő, önemésztő Arany) ezért is replikázott, amikor bő egy hónappal később, 1911 januárjában egyértelműen kultuszromboló szándékkal közölte az említett Strófák „Buda halálá”-ról.⁶¹

Tárgyunk felől hasonlóan lényeges, hogy a *Nyugat* Ady módjára tulajdonképpen nem vállalta Petőfit, legalábbis a harcos, cselekvő, a nép nevében szóló és társadalmi tett-értékű lírikus zsánerét, archetípusát folytatni kívánó irodalomeszmény folytathatóságát. A lap „averzióját” mutatja Petőfi örökségével szemben, hogy 1912-ben leköszölték Szász Zoltán meglehetősen Petőfi-ellenes írását is,⁶² amely a túlbujánzó kultusz kritizálásából átcsapott az életmű eljelentéktelenítésébe. Szász ominózus írására, mely bizonyos pontjain magát a költőt támadta meg, a szerkesztőség részéről Schöppflin is válaszolt, s Adyhoz hasonlóan az igazi Petőfi szellemi visszaparlését sürgette.⁶³

Szintén e pengeváltásokkal tarkított, kánonrevíziós eseménysorhoz tartozik, hogy Ady 1913-ban keserűen „üzent” még (akár Babitsnak, de másoknak is) a *Kétféle velszi bárdok*-ban,⁶⁴ már verse mottója révén is: „Azoknak a poéta-társaimnak, akiknek az élet s a

A Holnap és A Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-es Almanachja, *Irodalomismeret*, 2016/4, 15–32., illetve: uő.: Megtorpanások és kiütérek: Ady Endre két polemikus cikkéről, 110 év távlatából. *Szépirodalmi Figyelő*, 2019/1, 47–67.

⁵⁸ Az *Így élt Petőfi* a *Nyugat* legelső számaiban publikált írásoktól az 1950-es évek végéig tartó hatalmas kutatómunka eredményeként jelent meg, s több kiadást is megért.

⁵⁹ Lásd erről többek közt Schiller Erzsébet: *Szimat és ízlés*. Bp., Ister, 2005, 114.

⁶⁰ Vö. Papp István, i. m.

⁶¹ Ady Endre: Strófák „Buda halálá”-ról. *Nyugat*, 1911/1, 32.

⁶² Az egyenetlen színvonalú írás egyfelől – címének megfelelően – jogosan Petőfi-reviziót sürgetett, amennyiben a korabeli tömjénező kultusz már végképp elfedte Petőfi életművét, másfelől Petőfi túldicsőítéséről, dédelgetéséről végig úgy beszélt, mint amely kritikai túlbecsülést „Arany és Vörösmarty rovására” hagyják megtörténni, s végül írása átcsapott a recepció kritikájából Petőfi nyílt lealacsonyításába, költői és emberi érdemei minimalizálásába, jelentősége bagatellizálásába. Konklúziójában Vörösmartyt nyíltan „nagyobb költőnek” is mondta. Ezek okán is Ignóus a cikk alatti csillagos jegyzetben kényszerült elhatárolódni az írástól, s távolságot vonni Szász „fanatikus vallott” véleményétől. Vö. Szász Zoltán: Petőfi-revizió. *Nyugat*, 1912/12, 1026–1038.

⁶³ Vö. Schöppflin Aladár: Petőfi revíziója, *Nyugat*, 1912/13, 38–42.

⁶⁴ A napi aktualizáláson túl (Ady a választójogi harcban 1912 őszén a hatóságok által megvert lázadókkal azonosulva keresett baljóslatú, felrázó példát az előző század irodalmából) fontos megjegyezni, Aranyról továbbra is úgy vélte, hogy „az 1848/49-es szabadságharc nagy túlélője a feledés fátylát borította a magyarság függetlenségi harcait idéző múltra”, a kiegyezés után pedig „önáltató optimizmussal, tette rest passzivitással maga is kiegyezett a feudális Magyarországgal”. Ady pedig elvárta volna, hogy az egykori bárd továbbra is „szabadító, keserű énekeket” zengjen. Vö. Valachi Anna: Irodalmi ősök és utódok „párbeszéde”. *Liget*, 2013/1, 81–86.

magyar élet több a poézisnál”. E költemény azok sorába tagolható, amelyek „a hőkölés népét” tragikus történelmi helyzetére, ugyanakkor költőtársait hivatásuk közéleti feladat-körére is figyelmeztették. A világégés aztán merőben más, új kontextusokat teremtett. A Nagy Háború harcias hevületében, kormányzati szintre emelve ismét az „új Petőfit” keresték sokan, a harcos Petőfijét a külső ellenségekkel szemben, propagandisztikus he- vülettel és önkritikátlanul, éppen Ady intései ellenére.

Arany centenáriumán a Nagy Háború miatt nem kerülhetett sor országos ünnepsé- gekre. Petőfi centenáriumára viszont a nemzet már földrajzilag sem egységben, hanem egy sok részre szakított területen, egy csonka országban és több „utódállam” határain belül készülhetett csupán. Ez utóbbit Ady már nem élte meg. A két dátum között azonban ismerünk még egy Ady-nyilatkozatot 1918-ból, mely egy ankét-könyvben szerepel,⁶⁵ s amelyben élete utolsó hónapjaiban Ady újfent megerősítette: „Petőfi-t igazán, gyakran most néhány év óta olvasom és szeretem, de Arany nagy bűnbánó megtérésem után se lett gyakran óhajtott olvasnivalómmá”.⁶⁶ E kötetben szerepelt egy statisztika is, amelynek értelmében a világháború utolsó éveiben megkérdezett közéleti emberek, írók, tudósok, művészek kedvenc olvasmányanyagának fényében Arany 49, míg Petőfi 35 említést ka- pott. Babits nyilvánvalóan ismerte, olvasta Adynak fentebbi sorait, hiszen ugyanebben az 1918-as kötetben Kóhalmi Béla kérdéseire maga is válaszolt (mondván, Aranyt nem is csak olvassa, hanem „kívülről ismeri”). Öt évvel később pedig, talán Ady igazát utólag is kimondva, megvédve, ő maga is megírta a *Petőfi koszorúit*, mely verse kiáltványként, lírai röpiratként egyaránt olvasható. Kiáltványként a megcsúfolt eszmékről, a bilincses, tragi- kus jelenről a *Nemzeti dal* retorikáját felidézve, s lírai röpiratként a politikai indíttatásból kisajátító mechanizmus és a művirágos kultusz ellen, amelyben „a süket Hivatal hozza koszorúit”. A *Nyugat* centenáriumi, ünnepi számát nyitó ismert vers zárata hazug, lelán- coló koszorúkat említett, melyek terhét bizonyosan nem tűrheti az a Petőfi, aki fátumosan rövid élete végén, halálában is elkerülte a „koporsók tömlőcét”.

*

Túl a páros csillagokban gondolkodás kényszerén, mely a magyar irodalomtörténeti fel- dolgozásokba is gyakorta beszívárgott, zárasképp érdemes lehet két fontos tényezőre em- lékeztetnünk. Az első talán az, hogy a század első évtizedeiről s annak irodalomszemléleti és világnézeti (leegyszerűsítve: konzervatív-modern) dichotómiáin túl, tehát a kánonban rögzültekkel ellentétben mennyire egyén- és habitusfüggő is volt a korai/klasszikus/esz- tétizáló modernségben az úgynevezett társadalmi cselekvés-értékű lírai hagyomány meg- tartása, átértékelése, avagy annak totális mellőzése. Az árnyaltabb értékítéletekhez szüksé- ges meglátnunk, hogy sem a *Nyugat* szerzői, sem a vele párhuzamosan fellépő Holnap Irodalmi Társaság szerzőgárdája és támogatóik nem vallottak azonos nézeteket egy sor társadalmi és irodalmi kérdésben, így Petőfi vagy Arany megítélésében, hatásában sem, s az olykor hangzatosnak tűnő közös lapszerkesztési elvek és társasági programok mögött az alkotói elődfelmutatásokban is látványosan egyéni image-építésekről és érdekekről szükséges beszélnünk.⁶⁷ Ady esetében (túl a nyilvánvaló rokonszenvén s tudatos én-pozi- cionálásain) egyértelmű személyi vonásokban, habitusban is kimutatható párhuzamok és

⁶⁵ *Könyvek könyve – 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól*, Szerk. Kóhalmi Béla, Bp., Lantos, 1918.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Ugyanígy más-más módon ítélték meg az irodalom szerepköreit a társadalmi modernizáció kér- déskörén belül, amire az Osvát-Hatványként ismert vita, illetve később az első világháború kitö- résekor annak megítélése, támogatása, avagy pacifista álláspontja is jó, szemléletes példa lehet „táboron belül” is.

alkotáslélektani azonosság, illetve egy hangsúlyosan új lírai nyelvteremtés-igény voltak azok a tényezők, amelyek Petőfi-értelmezéseinek a fókuszában állottak. Ezeknek pedig – akár meghatározó biográfiai elemeknek, akár hangsúlyos művészi önszínrevitelnek tekintjük is őket – két fontos alappillére volt, ami a választott előd és a kései utód szemében is egyaránt kardinális értéként, mondhatni hitvallásként tűnt fel. Ady optikáján át Petőfi mint önkép a szabadság és a szeretet költője maradt. Kettejük radikális politikai gondolkodása okán elsődlegesen *a szabadságé* s egyúttal a törhetetlen, makacs individuumé, aki a legmostohább körülmények között sem hajlandó a megalkuvásra (ahogyan *A farkasok dala* záró strófájából is ismerjük).⁶⁸ Másrészt *a szereteté* is, mert

ez a gyűlölködő, okvetetlenkedő, nyugtalan, rossz fiú szeretett eleddig leghatalmasabban szeretni Magyarországon. Gyilkolt a szeretetével, s mert önmagát is érdemesen tudta nagyon-nagyon hevesen szeretni, mészárszékre vitte önmagát. Vágóhíd, tagló és vér soha együtt ilyen felséges élet személyébe, sorsába – soha még – be nem avatkoztak.⁶⁹

Ady ezért is hangsúlyozta a *Petőfi nem alkuszik* soraiban, mintegy az őt örökkön ébresztteni kívánó, a személye, tehát történelmi alakja és költői teljesítménye mindenkori aktualitását kereső jövő generációinak üzenve, hogy:

Úgy kell őt szeretni, hogy fellángoljon tőle ismeretlen pora – s önmagunk megkorbácsolásával.⁷⁰

Ady természetesen sem ekkor, de később, még a halálát megelőző években sem sejtette, hogy túl a korabeli irodalmi mező minor, avagy többségi szólamain, túl az egyes lapok és holdudvaraik autoriter pozícióin és felvállalt értékítéletein, a valós (azaz politikai) hatalmon lévők nem csupán ezen évtizedekben, hanem tulajdonképp a 20. század minden későbbi évtizedében felhasználták a huszonhat éves korában a segesvári csatamezőn elesett költőzseni írásművészetét. Ahogyan nemrégiben Papp István, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának történész munkatársa írta,⁷¹ „a szabadság – próféta – magyarság fogalmi hármasa” kellő alapot teremtett ahhoz, hogy „a liberális, a konzervatív és a szocialisztikus áramlatok képviselői egyaránt” kimeríthetetlen kincsesbányát leljenek Petőfi életművében, költészetében. A mintegy ezernél is több versre rúgó oeuvre-ből, s még inkább a kulturális emlékezet fátyolos-kultikus szólamaiból megidézett alakja így Ady halála után is olyan gyújtóponttá vált, ami egymással homlokegyenest szembenálló feleknek válhatott hivatkozási alappá.

⁶⁸ „Fázunk és éhezünk / S átlöve oldalunk, / Részünk minden nyomor... / De szabadok vagyunk!”

⁶⁹ Ady Endre: *Petőfi nem alkuszik*, i. m.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Papp István, i. m.

LÁTHATATLAN CIGÁNYOK

A sztereotip cigányreprezentáció a népszínműben

A művészeti ábrázolásokban egyénített cigánykarakterekkel ritkán találkozunk. A cigányság elsősorban mint kollektívum jelenik meg, a kollektívumhoz rendelt tulajdonságjegyeket magán hordozva: a sztereotípiákat. A magyar drámairodalomban a cigányság reprezentációja évszázadokra tekint vissza, mégis láthatatlan marad. Már a 18. században is találni olyan műveket, melyekben szerepelnek cigányalakok.¹ Ezek azonban általában nem kidolgozott karakterek, csupán sztereotipikus figurák. Nem rendelkeznek önálló, kizárólag őket jellemző személyiségjegyekkel, hanem csupán az adott zsáner keretein belül értelmezhetők. Csak elvétve akad nem-sztereotipikus megjelenítés. Ezek jelentősége a hagyományosnak tekinthető, sztereotipikus reprezentáció kontrasztjában válik láthatóvá. Ezt példázza Tóth Ede *A falurossza* című 1874-es népszínműve, amelyet az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet online elérhető adattára szerint több mint harminc alkalommal mutattak be magyar nyelven,² drámaként azonban ma már az elfeledett művek közé sorolható. A színrevitelek között is számos drámaátíratot találunk: Örkény István vagy Mohácsi István is átdolgozta Tóth Ede művét.

A történet Felső-Borsod vidékén játszódik az 1870-es években, tehát a népszínmű megírásának, megjelenésének és bemutatásának idején. Bátki Tercsi fiatalon elveszítette édesanyját, aminek következtében a gazdag földművelőhöz, Feledi Gáspárhoz került gyámság alá. Bár korábban Göndör Sándor udvarolt Tercsinek, gyámja megtiltotta a lánynak, hogy találkozzon az alacsonyabb származású Göndörrel. Miután gyámja fia, Feledi Lajos hazatér a harctérről, Tercsi csakhamar beleszeret. Lajos nem egyedüli gyerek, Feledinek még egy lánya is van, Boriska, aki pedig Göndör Sándorba szerelmes titokban. Göndör, mióta elhagyta őt Tercsi, a falu rosszává vált. Iszik és „cigányozik” (vagyis cigányzenészekkel húzatja) mérték nélkül. A színmű kezdetén tartja kézfogóját Tercsi és Lajos. Ezzel az alaphelyzettel kezdődik a színmű. A cigánykarakterek a szereplők viszonyrendszerén kívül állnak, nem kapcsolódnak sem rokon, sem érzelmi szállal semelyik másik karakterhez sem. A zenét szolgáltatják, illetve a Gonosz elnevezésű, beszélő nevű karakter lebuktatásában segítenek.

Am Tóth Ede népszínművében a cigánykarakterek többet vannak színen, illetve többet beszélnek, mint a korszak más drámáinak cigányalakjai. Bár ők is zenészek, tehát a sztereotipikus cigányreprezentációk esetében előforduló leggyakoribb mesterségtípushoz sorolhatók. A zenészeken kívül jósnőkkel találkozhatunk még ebben a században például Madách Imre *Az ember tragédiája*, illetve Csepreghy Ferenc *A piros bugyelláris* című műveiben, illetve később, a 20. században egy hóhérral Weöres Sándor *A kétféjű fenevad* című drámájában. Az adott korszakban, tehát a 19. században viszont a cigányreprezentációk a muzsikus mesterségtípusa köré összpontosulnak (lásd például Csepreghy Fe-

Elhangzott 2024. május 10-én Pécsen, *A kritika vakfoltjai / a befogadás periferiái* című konferencián.

¹ Szöllőssy Anna: Cigányok a XIX. századi magyar színpadon. *Beszélő*, 2002/7-8, 82–88.

² Fontos megjegyezni, hogy feltehetőleg ez a szám sokkal nagyobb, hiszen már az ősbemutató környékén készült előadások sincsenek feltüntetve ebben a listában. Az ezekről a színrevitelekről készült kritikákat a későbbiekben itt is elemezni fogom.

renc: *Sárga csikó*; Szigligeti Ede: *Csikós, A lelenc, Liliomfi, Szökött katona*; Tóth Ede: *A tolonc*; Rátkay László: *Felhő Klári*). Fleischmann Gyula szerint „cigányok, főleg muzsikus cigányok majd minden színműben találhatók”.³ Ez nem meglepő, hiszen a cigányzene a 19. században fontos szerepet tölt be a mindennapi életben.

A cigányzene a különböző európai országokban a hangszeres népzene szerves részét képezi. Így van ez Magyarországon is, ahol már a 15–16. századtól találunk feljegyzéseket a magyar területeken játszó cigányzenészekről, jelentőségük növekedése azonban a 18. század végére tehető, amikor „nagy számban alakuló cigányzenekarok a magyar nemzeti mozgalom kezdeményezésére jöttek létre”.⁴ Kapcsolatuk a magyarsággal a 19. századra megerősödött, hiszen nemcsak általánosan elismert zenészek és a nemzeti zene képviselői lettek, de az elvesztett szabadságharcot követően „zenéjük, amelynek nyilvános előadása tiltva volt, az elvesztett szabadságharc szimbólumává vált”.⁵

Nyelvi megformáltságában a szöveg új nyelvi regisztert teremt a cigánykarakterek beszédmódja által, mely különbözik az összes többi szereplő megszólalási módjaitól. Beck Zoltán az általa népszínmű-cigánynak nevezett kategóriával kapcsolatban megemlíti: „Cezúrahelyeken találkozunk vele, amikor figurájának vonásai nem dolgozódnak ki, mégis jelentős dramaturgiai változást hoz: megváltoztatja a szöveg addigi idő- vagy tér-szerkezetét, többnyelvűvé teszi a drámát, a műfajkeveredésnek nyit teret, vagy új kulisszát teremt”.⁶ Beck állítását jól példázzák *A falu rossza* cigányzenészei is. Olyan dramaturgiai szerepük van, mely a színmű cselekményében nagy jelentőséggel bír, nem csupán epizódkomikus zsáneralakokként jelennek meg. Tóth Ede népszínművében megfigyelhető az is, hogy nem kizárólag a cigányok idegen akcentusa, de a romanizáció társítható szavak is szerepelnek szövegében. Ennek következtében megszólalásaik új nyelvi regisztert adnak.

CIMBALMOS Azs a kosár „valami” nagyon fúrja azs agyamat. (...) Azért, mert kidobolták?... jaj, te bibast, de buta vagy! His ezst a madarak hordták erre a fára, ebbe a fészekbe. (...) (*magában*) Jaj, jaj! mért nem sillyedhetek el! (*Kezével alattomban lökdösi a másikat.*) Devla; devla! minek mutattad azst a valamit?

A színmű szövegében az alábbi szavak jelennek meg a muzsikus cigányok beszédmódjában: ákácsfán, azs, azst, azstán, búrit, ehhezs, esz, ezen, ezst, fekidtünk, ficskándozzsék, figurázzs, his, hozstuk, húzzsunk, izsibe, kerils, má, megfigurázslak, mét, nekink, nemzsetes, nese, nézsd, nyúls, ostozsunk, seretnéd, sillyedhetek, sölő, tetsett. Ezeken kívül egy-egy romanizáció társítható szóval is találkozhatunk: bibast (=szerencsétlen), Devla (=Isten), more (=hé, te cigány!). Ebben a felsorolásban is megfigyelhető, hogy az idegenséget nem csupán a másik nyelvhez köthető szavakkal, de egyfajta akcentust, tájszólást imitáló írásmóddal is érzékelteti Tóth Ede.

A dráma a Nemzeti Színház népszínműpályázatára íródik 1874-ben. A pályázatra 25 pályamű érkezik be – külön érdekesség, hogy ezek között szerepel egy *Czigányleány* című

³ Fleischmann Gyula: *A cigány a magyar irodalomban*. Budapest, Élet Irodalmi és Nyomdai Rt., 1912, 35.

⁴ Kovalcsik Katalin: A cigány zenekultúra tegnap és ma. In: uő. et. al.: *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*, Budapest. IFA – OM – ELTE, 2001, 442.

⁵ Uo., 443.

⁶ Beck Zoltán: *A romológia írása. Egy elbeszélhető romológia felé*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem – doktori disszertáció, 2009, 163.

⁷ Tóth Ede: *A falu rossza*. In: uő.: *Válogatott munkái*, Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai), 1902, 51–52.

mű is. Az augusztus 16-ig⁸ beérkező művek közül szeptember végén dönt a bírálóbizottság (elnök: Szigligeti Ede, tagok: Feleki Miklós, Gyulai Pál, Szigeti József és Vadnai Károly), október elején pedig már ki is hirdetik az eredményt. A díjat, a 100 aranyat *A falu rossza* nyeri – ezen kívül még két művet emelnek ki előadásra méltónak: „Ezeknek jelígés levelei igazolás esetén föltétlenül megtartattak, a többi jelígés levél pedig a bizottság jelenlétében elégettetett.”⁹ A győztes népszínmű borítékát felbontva Tóth Ede neve kerül napvilágra, akiről nemcsak az derül ki, hogy színészként tevékenykedett eddig – a pályázat idején a Tolna megyei Tamásiban játszik Kétszeri József társulatában¹⁰ –, de már több darabját színre vitték különféle vidéki társulatok. Ezekről azonban a korabeli sajtóból kiderül, hogy nem arattak nagy sikert. A *Magyar Polgár* szerint például „két darabjával már ismeretes a közönség előtt – nem legelőnyösebben az igaz”,¹¹ valamint „azt mondják hogy a legujabb datum szerint mindenesetre jobb író, mint színész”.¹²

A pályázat nyertesének kihirdetését követően szintén több forrás bizonyítja, hogy a beküldött népszínmű változtatásokon esik át a megjelenés, illetve a színrevitel előtt, ám hogy mik voltak ezek a változtatások, nem derül ki a hírekből. A *Fővárosi Lapok* szerint „jelentékeny módosításokat kell tenni a siker érdekében”,¹³ a *Reform* szerint pedig „némi- leg átjavítva fog adatni a nemzeti színpadon”.¹⁴ 1874. november elején már arról olvashatunk, hogy a szerepeket kiosztották, és következő hó végén már bemutató lesz,¹⁵ melyet később több forrás is januárra, a következő év első bemutatójaként emleget.¹⁶ Karácsonykor már a nyomtatásban megjelent népszínműről olvashatunk, mely elsőként Pfeifer Ferdinánd kiadásában jelenik meg *A nemzeti színház könyvtára* 72-ik köteteként (40 krajcáros áron).¹⁷ Az ősbemutató évében már a népszínmű fordításának tervéről is hírt adnak, ezek szerint egy finn tanár, Almberg Antal fordítja a szöveget, és terv szerint a következő évadban be is mutatják Helsingforsban.¹⁸

A falu rossza ősbemutatójára a következő év, tehát 1875. január 15-én a Nemzeti Színház színpadán kerül sor. Az előadást három felvonásban játsszák, összesen három és fél órán keresztül. A bemutató teltházzal, nagy sikerrel zajlik: „helylyel-közzel az összes közönség valódi freneticus tapsviharban tört ki. S minden felvonás, sőt változás után 3-4-szer, összesen mintegy 15-ször lehető legzajosabban hívták ki a szerzőt”.¹⁹ A bemutatót követő napokban már a vidéki megrendelésekről is olvashatunk. Tóth Ede 1876 februárjában bekövetkező korai haláláig az előadást színre vitték Marosvásárhelyen, Kecskeméten, Kolozsvárott, Brassóban, Egerben, Békéscsabán, Léván, Pápán, valamint Hódmezővásárhelyen is.²⁰ Tehát rövid időn belül országszerte ismert és népszerű darabról beszélhetünk.

⁸ n. n.: Népszínműi pályázat. *Reform*, 6/225, (1874. 08. 18.), o. n.

⁹ Szigligeti Ede: Jelentés a népszínműi pályázatról, *Budapesti Közlöny*, 8/224, (1874. 10. 02.), 1803. (Itt és a továbbiakban a 19. századi lapokban megjelent szövegek írásmódját veszem át. Azokat változtatás és egységesítés nélkül idézem.)

¹⁰ n. n.: c. n., *Fővárosi Lapok*, 11/225 (1874. 10. 03.), 981.

¹¹ n. n.: c. n., Kolozsvár, *Magyar Polgár*, 8/224 (1874. 10. 03.), o. n.

¹² n. n.: c. n., Kolozsvár, *Magyar Polgár*, 8/225 (1874. 10. 04.), o. n.

¹³ n. n.: c. n., *Fővárosi Lapok*, 11/225 (1874. 10. 03.), 981.

¹⁴ n. n.: c. n., *Reform*, 6/345 (1874. 12. 16.), o. n.

¹⁵ n. n.: A színház köréből. *Reform*, 6/300 (1874. 11. 01.), o. n.

¹⁶ n. n.: c. n., Kolozsvár, *Magyar Polgár*, 8/279 (1874. 01. 06.), o. n.; n. n.: A színház köréből. *Reform*, 6/333 (1874. 12. 04.), o. n.

¹⁷ n. n.: c. n., *Budapesti Közlöny*, 8/296 (1874. 12. 24.), 2370.

¹⁸ n. n.: c. n., *Magyarország és a Nagyvilág*, 11/28 (1875. 07. 11.), 344.

¹⁹ n. n.: c. n., *Budapesti Közlöny*, 9/13 (1875. 01. 17.), 345.

²⁰ Ezek közül egyik előadást sem jelzi az OSZMI adattára; csupán az ősbemutató időpontja és helyszíne van feltüntetve.

Már a Nemzeti Színház-beli premierről szóló első kritikában találkozhatunk az egyik cigánykaraktert játszó színész kiemelésével: „Vizváry (Czene),²¹ Szathmáryné (Csapóné) kitűnően adták kis szerepeiket”.²² Bár ez a megjegyzés kifejtetlen és rövid, mégis jelentőséggel bír, hiszen a kritika szempontjából általános gyakorlat nem meglátni, említésre sem méltatni a cigánykaraktereket. Így ezek a rövid megjegyzések is relevánsak, mivel kitérnek belőlük, hogy a kor kritikusa mégis jelentőséget tulajdonít a cigánykaraktereknek. A Nemzetiben tartott premierről szóló kritikához hasonló említéssel találkozhatunk a székesfehérvári előadással kapcsolatban: „Kőmives és Tóth Soma igen jól betölték szerepüket s mint czigányok többször – kacajzt idéztek elő.”²³ Kecskeméten a színlapon is nevesített cigánykaraktereket Völgyi György, Völgyi Gyula, illetve egy néven nem nevezett színész játssza. Itt az előadás Völgyi György jutalomjátékaul került színre 1875. február 18-án. A helyi lap kritikája szerint:

A jutalmazandó csekély szerepében egészen helyén volt, sőt elmondhatjuk, hogy a népszínművek azon három prototyp alakja közül csupán ő volt minden ízében cigány. Völgyi Gyula legalább kinézésre valószínűsítő zsidó, míg a harmadik olyan cseh klarinétos volt, mint a parancsolat, mintha egyenesen Csaszauból szalajtották volna az eszemadtát.²⁴

Már a kor kritikusa is megállapítja, hogy zsáneralakokról beszélhetünk a cigánykarakterek kapcsán. Prototipikus karakterekről van szó, akiknek nem is kell, hogy egyéni vonásaik legyenek, hiszen a prototípusnak való megfelelés a céljuk. Ezzel a meglátással találkozhatunk Fleischmann Gyula 1912-es, *A cigány a magyar irodalomban* című írásában is, mely a drámában megjelenő cigányalakokat vizsgáló első mű. Ebben két nagy csoportra osztja a magyar irodalomban megjelenő cigányalakokat. Szerinte beszélhetünk idegen hatásra született karakterekről és „igazi magyar cigány”²⁵ alakokról. Az utóbbi az, amit ő nagyra tart és találó ábrázolásnak vél. Jellemzésében ezek az alakok mindig humorosak, gyávák és buták, de furfangosak, valamint jellemző rájuk a hazugság, de eközben is szeretetre méltók maradnak.²⁶ Ezek közé az ábrázolások közé sorolja Tóth Ede népszínművét is.

Szintén a Kecskeméten játszott előadás kapcsán a helyi laptól tudhatunk meg információt a népszínmű zenészeiről. Itt a második előadás alkalmával a zenei kíséretet a színpad mögé helyezte át a színház rendezőse: „A zenekíséret is sokkal összevágóbb volt, ezt különösen elősegíté a rendezőség azon tapintatos eljárása, hogy a zenészeket a színpad mögé helyezé el s így, főképen azon dalok, melyeknek éneklése a színpadon kívül kezdődik, szépen sikerültek.”²⁷ A *Békés* című lapban Csabai társulatának március 19-i előadásáról szóló rövid kritikában olvashatjuk, hogy „Czene cigányt Mártonfi igen ügyesen alakítá”.²⁸ Szintén a *Békés*hez köthető az első kifejezetten negatív, bár nem megindokolt, így kifejtetlensége által nehezen elemezhető kritika: a mellékszereplőket mind jól alakított-

²¹ A Czenét játszó Vizváry Gyula 1873-ban került a Nemzeti Színház társulatába, és a Nemzeti történetét feldolgozó kötet szerint „tragikomikus árnyalatú szerepek sikeres alakítója” volt. – Székely György: Az aranykor és árnyéka. In: Hofer Miklós – Kerényi Ferenc – Magyar Bálint – Mályuszné Császár Edit – Székely György – Vámos László: *A Nemzeti Színház 150 éve*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987, 61.

²² Uo., 345.

²³ n. n.: Színház, Székesfehérvár, *Székesfehérvár*, 5/11 (1875. 02. 06.), 48.

²⁴ Névtelen: c. n., Kecskemét, *Kecskemét*, 3/8 (1875. 02. 21.), o. n.

²⁵ Fleischmann, i. m., 14.

²⁶ Uo., 11.

²⁷ n. n.: c. n., Kecskemét, *Kecskemét*, 3/9 (1875. 02. 28.), o. n.

²⁸ n. n.: c. n., Gyula, *Békés*, 4/13 (1875. 03. 28.), o. n.

ták „a cigányok – Mátyási és Halász – kivételével, kik különben hálás szerepök betöltésére hivatlanok”. A megjegyzésből azonban kiolvasható, hogy a karaktereket hálás szerepeknek tartja a kritikus.²⁹ Az 1875. októberi, kecskeméti előadás kapcsán egy, a téma szempontjából fontos megjegyzéssel találkozhatunk: az előadás „szaggatottságát pedig a kelleténél több cigány megjelenése [növelte]; rossz szerepbeosztás is történt, csupán azért, hogy Hegedűs hegedülni tud, habár meglehetősen kezdetlegességgel; Czenét Rajznak kellett volna játszania”.³⁰ Ebből a rövid megjegyzésből nemcsak az derül ki, hogy a cigányokat dramaturgiaiailag feleslegesen soknak ítéli a kritikus a megjelenések mennyiségét illetően, de az is, hogy a színrevitelnek ebben az esetben igénye volt arra, hogy a muzsikusi szerepbe zenélni tudó színészt állítson. Az, hogy ez egyedi eset-e, vagy általános igény, a többi előadás recepciójából nem derül ki. Nem tudhatjuk e rövid írások alapján, hogy a muzsikusi szerepet játszó színész zenél-e a színpadon. Nem derül ki, hogy az előadás zenészei hol helyezkednek el, hogy ők játszanak-e a színészek helyett, vagy esetleg ők is fellépnek a színpadra néma szereplőként.

A Nemzeti Színház aranykorának kezdetekor „a legszélesebb közönségvonzást az új népszínmű, *A falu rossza* éri el, első hét előadásából hat a színház legmagasabb bevételeit hozza”.³¹ A korabeli sajtóból arról is értesülhetünk, hogy a szerző milyen bérezésben részesült: „A »Falu rossza« első három előadása után szerzői tantiéme fejében a nemzeti színházról 911 forintot meghaladó összeget kapott és pedig az első előadás után 275, a második után 327 forintot, a harmadik előadás után 300 forintot fölül. Örülünk, hogy az anyagi siker ellen sem lehet a szerzőnek panasza.”³²

A Nemzeti Színház gazdasági okokból gyakran játssza *A falu rossza*t a bemutatót követően is, ám ezt a kritikusok nem nézik jó szemmel, hiszen újdonság helyett egy már bemutatott előadást ismételték.³³ A népszínmű bemutatójának éve váltást jelent a Nemzeti Színház életében, hiszen ebben az évben, 1875. október 15-én, hozzávetőlegesen *A falu rossza* bemutatója után fél évvel nyílik meg a Népszínház, mely „szerződésileg átveszi a Nemzeti repertoárjából a népszínművet és operettet”.³⁴ Így kerül át *A falu rossza* is a Népszínház repertoárjába, ahol 1875 novemberében viszik először színre,³⁵ 1876 márciusáig pedig összesen tizenháromszor játsszák.³⁶

A népszínmű bemutatóját egy évvel követte Tóth Ede halála. A szerzőnek ekkor már másik, *A kintornás család* című darabját is sikerrel játszotta a Népszínház, de *A falu rossza* az, melyet még az emlékezésekben is nagy szavakkal illetnek:

A népélet igazi rajza, néhány alak eredeti érdekessége, a kellem, mely a mi színirodalmunkban oly ritka vonás, s mely e műben még egy lopogató vén bakter, egy a falutól elítélt fiatal asszony s cigány epizód-alalak színezésében is nyilvánult, az erőteljes, magyaros nyelv s az egész műnek idilli, egészséges falusi levegője oly hatással voltak a közönségre, hogy azontúl ezé az új darabé lett majd minden vasárnap, sőt kivételesen egy pár pénteknap is. Sohasem adhatták úgy, hogy a nézőtér tömve ne lett volna.³⁷

²⁹ n. n.: c. n., Gyula, *Békés*, 4/32 (1875. 08. 08.), o. n.

³⁰ Titok: c. n., Kecskemét, *Kecskeméti Lapok*, 8/44 (1875. 10. 31.), o. n.

³¹ Székely György, i. m., 63.

³² n. n.: c. n., *Magyarország és a Nagyvilág*, 11/5 (1875. 01. 31.), 59.

³³ Bővebben lásd: Visi Imre: Irodalom és művészet. *A Hon*, 13/50 (1875. 03. 03.), o. n.

³⁴ Székely György, i. m., 58–59.

³⁵ n. n.: c. n., *Pesti Napló*, 26/266 (1875. 11. 20.), o. n.

³⁶ n. n.: Népszínházi statisztika, *Divat – Nefejejs*, 2/7 (1876. 03. 05.), 80.

³⁷ K.: Tóth Ede (Szül. 1844 okt. 14-én, meghalt 1876 febr. 26.). *Fővárosi Lapok*, 13/48 (1876. 02. 29.), 224.

A *falu rossza* hatástörténete rapszodikus ismertséget mutat. A színpadi megjelenítések esetében a cigánykaraktereket többször is részlegesen vagy teljesen kihagyják. Tehát míg Tóth Ede kiemeli a cigányalakokat, dramaturgiai jelentőséget és szöveget ad nekik, addig a későbbi megjelenítések általában kihúzzák ezeket a sztereotipikusnak tekinthető karaktereket, esetleg visszaminősítik őket a csupán muzsikát szolgáltató cigányzenészekké. Így tesz például Örkény István is, aki 1965-ben dolgozza át Tóth Ede népszínművét. Itt nem ad szöveget a cigánykarakterek szájába, zenész szerepüket azonban megtartja: „Erre csönd lesz. Feledi int a cigánynak. A cigány ráhúzza a csárdást. Nagy kurjongatás, éneklés. (...) A cigány és a nász nép énekelve a házba vonul.”³⁸ Így itt újfent azzal a cigányreprezentációval találkozhatunk, mely a 19. században a leghagyományosabbnak tekinthető. Muzsikuskus, aki saját névvel nem rendelkezik, zenéje azonban kiemelt szerepet kap. Amellett mulatnak, vallanak szerelmet és búsulnak az őket körülvevő és őket alkalmazó nem-cigányok.

Így tesz a cigánybandával Mohácsi János egyik rendezése is, melyet a szombathelyi Weöres Sándor Színház színpadán visz színre 2016-ban.³⁹ Itt egyetlen szöveghellyel találkozunk az egész előadás során, amely a cigányokra vonatkozik:

GÖNDÖR Füleden ülsz, cigány?

PAP Fiam, Isten előtt mindenki egyenlő. A cigányok is egyenlők... meg az emberek is egyenlők.

Ez a szöveghely viszont ugyanazt a befogadói mechanizmust indítja be, mint a 19. századi cigányreprezentáció: a komikumot. A többségi társadalom nézőpontjának nevetséges sé tételét állítja a szöveg és az előadás a középpontba ahelyett, hogy a cigány mint komikus karakter sztereotípiája kerülne előtérbe.

³⁸ Tóth Ede – Örkény István: *A falu rossza*. In: Örkény István: *Drámák 3*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 278.

³⁹ Mohácsi János háromszor rendezte meg eddig *A falu rosszát*: 2010-ben Kaposváron a Csiky Gergely Színházban, 2016-ban Szombathelyen a Weöres Sándor Színházban, illetve 2022-ben a Miskolci Nemzeti Színházban.

DÉLI VÉGEKRŐL A NÉGY ÉGTÁJ

Balázs Attila: *A déli végekről. Regényes irodalomtörténet*

Balázs Attila *A déli végekről* című irodalomtörténeti esszékötetét lapozgatva a néhai Kállay Géza tervbe vett kézikönyve, *Az angol irodalom magyar története* jutott eszembe. Ez a mű sajátos huszárvágással kívánta megoldani azt a problémát, hogy a briteknél jobb angol irodalomtörténetet a mégoly kiváló magyar kutatók sem tudnának írni. Ha viszont azzal is számot vetnek, hogy milyen volt az angol irodalom magyarországi recepciója, illetve ezen túlmenően milyen életet élt az angol irodalom a magyar irodalomba szervesülve, az már nemcsak hálás téma, hanem akár nemzetközi érdeklődésre is számíthat. De ennél is fontosabb, hogy olyasmiről van szó, amivel a magyar irodalomtörténet-írásnak dolga van, ami feladatként adódik.¹ Hasonló perspektívaváltást kínál a szokásos regionális vagy „kisebbségi magyar” irodalomtörténet-írashoz képest Balázs Attila könyvének állandó hivatkozási alapja, metaszövege, amely nem más, mint Bori Imre munkássága, azon belül is elsősorban *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* című könyve.² Főleg, ami a mű elejét illeti, a címe a magyar irodalom jugoszláviai története is lehetett volna, hiszen az olyan életművekre fókuszál, amelyeknek lokális jelentősége az intézményes irodalomoktatásban és a nemzeti szempontú irodalomtörténet-írásban elsikkad a kánon egészében megérdemelten betöltött pozíciójukhoz képest. Persze tudjuk, hogy Janus Pannonius és a Magyar Királyság 15–16. századi humanistáinak jó része délszláv, a legtöbbször dalmát-horvát származású vagy délvidéki születésű volt Zrednai Vitéz Jánostól a modern vallási tolerancia egyik előfutárának tekinthető Dudith Andrásra át egészen Brodarics István történetíróig, a mohácsi csata szemtanújáig. Ismert, hogy a költő Zrínyi Miklós ugyananyira horvátnak tartotta magát, mint magyarnak. De ugyan kinek jutna eszébe a korszak szakértőin kívül, hogy a Huszita Biblia, ez a korai magyar fordítás a szerémségi Kamanc-hoz, vagyis a ma Újvidékhez tartozó Sremska Kamenica városrészhez kötődik? (Hogy tényleg ott készült-e, vagy pedig Moldvában, ahová a két valószínűsített fordító, Tamás és Bálint menekül, az kérdéses.) Hogy ne csak ilyen régi példák szerepeljenek, a szabadkai Kosztolányira és Csáthra sem feltétlenül úgy gondolunk, mint vajdaságiakra, jóllehet mindenki tudja, hol születtek, és nem nehéz belátni, hogy

¹ Ebből a szempontból a projekt elméleti háttérét Dávidházi Péter dolgozta ki. Dávidházi Péter: Egy jelző mint új feladatértelmezés. *A magyarországi anglisztikától az angol irodalom magyar történetéig*. *Filológiai Közöny*, 2013/4, 385–396. A kézikönyvsorozat végül *Az angol irodalom története* címen jelent meg.

² Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. Második, bővített kiadás, Forum, Újvidék, 1982 (első kiadása *Irodalmunk évszázadai* címmel jelent meg ugyanott: 1975).

Kortárs – Forum
Budapest – Újvidék, 2024
292 oldal, 6000 Ft

regionális kontextusuk ismerete csak gazdagíthatja értelmezésüket. Balázs Attila rendhagyó irodalomtörténete Bori Imre nyomán természetesen az egyre inkább differenciálódó lokális jelenségekre fókuszál az idő előrehaladtával, mégis szem előtt tartja, hogy a perspektívák váltakozása és az identitás különböző szintjeinek komplex felfogása mennyire termékeny lehet. Ebben a tekintetben Balázs új könyve prózában írt rokona Fenyvesi Ottó immár többkötetes versciklusának, a *Halott vajdaságiakat olvasva* című nagy újraolvasó kíséretnek.³ A sors fintora, hogy a könyv megjelenése körüli viharok is megmutatták, a kisebbségi irodalom fogalma nem lehet kirekesztő, bármennyire ezt akarják is egyesek. A könyv ugyanis egyike volt azoknak a műveknek, amelyeknek a megjelenését a 2022–23-as időszakban még azzal az ürüggyel utasította el az újvidéki Forum Könyvkiadó fenntartója, a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács, hogy szerzője már nem Szerbiában él. Balázs Attila művén kívül így járt még Orcsik Roland regénye, Bozsik Péter és Terék Anna verseskötete, Ladányi István irodalomtörténeti monográfiája és Darida Veronika művészet-történeti könyve. (A felsoroltak közül egyedül Darida nem vajdasági, de műve a zentai festőről, Bíró Miklósról szólt volna.) A szemellenzős kultúraszemléleten kívül úgy látszik a személyes értesülésekből és a sajtóból is kiolvasható kép alapján, hogy mindennek a személyi önkény volt az oka, amely időközben szerencsésen elhárult, így legalább azóta Ladányi István és Balázs Attila könyve megjelenhetett.⁴

Balázs Attila könyve adomázó esszék formájában beszél el egy sajátos, a kezdetektől egészen a közelmúltig tartó történetet a vajdasági magyar irodalomról. A könyvet Bozsik Péternek a szerzővel készített interjúja zárja, amelyben Balázs Attila a szépirodalomba való megérkezésére és az újvidéki *Új Symposium* szerkesztőségében töltött éveire emlékezik. Elsősorban az esszéket jellemzi az, amit Alexa Károly fülszövege találóan az irodalomtörténet „játékos-konfabuláló újraírása”-nak nevezett. Ez a módszer nem idegen annak, aki ismeri Balázs történelmi tárgyú regényeinek humorát. Új könyvében egy-egy irodalmi anekdotából képes akár kész indiánregényeket kibontani. Irodalomtörténeti esszétől, legyen az bármilyen személyes hangvételi is, nem várnánk azt sem, hogy kitalált szereplőket mozgasson, vagy hogy azoknak teljes mértékben fiktív motivációkat tulajdonítson. Ami a kezdeti időket, a középkort és a kora újkort illeti, Balázs Attila odáig megy, hogy az alkotói szabadság korai hőseivel örvendeztet meg minket, bátor eretnekekkel és az irodalom korukat megelőző, szívós robotosaival. Az ekhós szekéren utaztatott kézisajtó és a mellette kiabáló vándornyomdász képe – „Verseket vegyenek!” – egyenesen naivnak hat. Az ilyen jelenetek meseszerűségét csak felerősítik Benes László képregényszerű illusztrációi (58.). Nem nehéz rámutatni a könyvben tudatosan vállalt, bájos félreértésekre. Amit például Huszita Bibliának nevezünk, annak sincs huszita eredete minden kétséget kizáróan bizonyítva, és az inkvizítorként tevékenykedő Marchiai Jakab itáliai ferences elől bujkáló heroikus fordítók története szinte túl szép, hogy igaz legyen. Zrínyi Miklóst és Szent Imrét önkényes, mégis történetileg igazolt motívum köti össze: természetesen a vadkan; azt meg talán magyarázni sem kell, hogy a baranyai származású Veresmarty (más helyesírással Vörösmarty) Mihály, Pázmány Péter kortársa, aki református lelkészként katolizált, és egy igen érdekes emlékiratot hagyott hátra, csakis azért ragad hegedűt a könyv lapjain, mert neve hasonlít *A vén cigány* költőjére.

³ Fenyvesi Ottó: *Halott vajdaságiakat olvasva (versek, átköltések, másolatok)*. Első könyv, zEtna – Basiliscus, Zenta, 2009; Második könyv: 2017; újabb kötete a sorozatnak: Kortárs – Forum, Budapest – Újvidék, 2024.

⁴ A botrányos eset háttéréről alapos összefoglaló olvasható itt: Krusovszky Dénes: Megjelenés előtt letiltott könyvek: így működik a kultúra támogatása ma a Vajdaságban. *Magyar Narancs*, 2023. május 25. Ladányi István könyve hamar új kiadóra talált: Ladányi István: *Megújuló befejezetlenség*. Az Új Symposium folyóirat arcúlatá, szerkesztési gyakorlatai és műfajai. Gondolat, Budapest, 2022.

Balázs Attila eljárása meglepő, mert a kortárs irodalmi közegben szokatlan. Úgy tűnik, a közelmúlt személyes hangvételű, szépirói ambíciókról árulkodó irodalomtörténetei a tabudöntögetésben érdekelték – mint Háy János *Kik vagytok ti?*-je⁵ vagy Nényei Pál *Az irodalom visszavág* című sorozata⁶ –, ha nem egyenesen a közkeletű irodalomtörténeti legendák érvénytelenítésében és árnyalásában, mint Milbacher Róbert *Legendahántása*.⁷ Még az olykor az életrajzi szempontú irodalomértelmezés retrográd felélesztésével vádolt Nyáry Krisztiánra, az *Így szerettek ők* szerzőjére sem jellemző, hogy a leginkább folklorizált és közkeletű mítoszokat – Radnóti és Gyarmati Fanni szerelme – gyártaná újra, vagy ha mégis ilyen történethez nyúl, akkor komoly kutatómunkával annak ismeretlen és az egész történetet más megvilágításba helyező aspektusára helyezi a hangsúlyt.⁸ Nem így Balázs Attila. Már regényeiben és kisprózáiban is megszokhattuk, hogy elbeszélői stratégiájának a lényege a szóbeszéd és a legendák afirmálása, egy minden hamis nosztalgiát elutasító válasz az egységes narratívák posztmodern széthullására és a globális faluvá vált világ folklórját jelentő internetre. A tisztázás művét Balázs másra hagyja, legfeljebb kikacsintós anakronizmusok halmozásával figyelmezteti olvasóját, vigyázzon, mert az elbeszélő csal. (A könyv szereplői nem véletlenül fálnak paprikás krumplit már az étel nevében jelzett két növény európai elterjedése előtti évszázadokban is.) A fake news és az „alternatív” történelem elleni, néha szélmalomharccá váló küzdelem mellett a tényferdítésekben való önfelédlt lubickolás, a legendák túlhajtása is érvényes írói magatartás lehet. De nem itt van Balázs Attila könyvének legnagyobb teljesítménye. Ehhez a könyvében megírt történetek nem elég radikálisak, a túlzás alakzata mögött nincs ott a leleplezés szándéka bennük, inkább a humor és a szeretet jellemzi őket. Ha ezen a pályán kellene versenyeznie a könyvnek, még alul is maradna például a pár éve divatozó hungarofuturista szövegekkel szemben. Kérdés, mi bizonyul majd maradandónak ebből a kísérletből, de kétségtelen, hogy Nemes Z. Máriónak és társainak sikerül megmutatniuk, mennyi alkotói potenciál rejlik abban, amikor valaki belülről sajátít ki a nemzettel, az irodalmi és kulturális kánonokkal, a történelemmel kapcsolatos neurotikus beszédmódokat. Persze amikor ehhez mérjük Balázs Attila könyvét, az is torzíthat, hogy az ingerküszöbünk már nagyon magasra került a dilettánsok és félőrültek konkaként vergődő kulturális élet és az ezekre reagáló, eltérő színvonalú szatírák korában.

A legendagyártás mögött rejlő motivációháló azonban a szerző korábbi prózájához képest ebben a könyvben új összetevővel gazdagodik. Erre a Csöbrös István énekeskönyvről szóló esszé (*Károkatonák daloskönyve*) újraolvasva, és annak szélesebb kontextusát megismerve jöttem rá. A Kopácsról származó Csöbrös István katonaként, itáliai kaszárnnyákban 1822 és 1825 között kéziratos könyvébe katonaénekeket, kuruc verseket, folklorizálódott műdalokat és egyéb szövegeket jegyzett le, talán a legérdekesebb ezek közül *Szilágyi és Hajmási* délszláv gyökerekkel bíró históriája. A közköltészeti gyűjtemény 1993-ban jelent meg, és mire az irodalomtörténeti és néprajzos szakma tudomásul vette ezt az új forráskiadványt, addigra az eredeti kézirat a délszláv háborúban már menthetetlenül elveszett, valószínűleg meg is semmisült.⁹ Ez a veszteségtudat ott lappang Balázs Attila egész könyvében. Ezt kell szem előtt tartanunk, amikor meg akarjuk érteni, hogyan reagál a szerző a

⁵ Háy János: *Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom. Újraélesztő könyv*. Európa, Budapest, 2019.

⁶ Nényei Pál: *Az irodalom visszavág*. Tilos az Á Könyvek, Budapest, 2015–2023, az eddig megjelent kötetek címe: *Léda tojásaitól az Aranyszamárig* (2015); *A Paradicsomkerttől a pokol kapujáig* (2016); *A hit fényétől az ész világosságáig* (2018); *Petőfi: A néma gyerektől a szent világszabadságig* (2023).

⁷ Milbacher Róbert: *Legendahántás: 50+1 tévhit a magyar irodalomban*. Magvető, Budapest, 2021.

⁸ Nyáry Krisztián: *Így szerettek ők. Magyar irodalmi szerelmeskönyv*. Corvina, Budapest, 2012 (második és harmadik kötete ugyanannál a kiadónál: 2013, 2022).

⁹ Modern kiadása: *„Egy szép dologról én emlékezem...”*. Csöbrös István énekeskönyve. Közzéteszi Katona Imre és Lábadai Károly, s. a. r. Jung Károly, utószó Bori Imre, Forum, Újvidék, 1993. A kézirat

nemcsak a vajdasági, hanem az egész magyar irodalmat jellemző középkori és kora újkori hagyománynélküliség, hagyománycsonkaság problémájára – vagyis arra, hogy a középkori, reneszánsz és barokk irodalmunkból bántóan hiányoznak műfajok, sőt olykor egész műnemek, amelyek ennek a korszaknak az irodalomfogalmát folytonossá tehetnék a modern szépirodalom képletével. De a régi magyar irodalom kérdése, amely másoknak is annyi fejtörést okozott a magyar írók közül,¹⁰ Balázs Attilánál, ha úgy tetszik, csak projekciója egy sokkal személyesebb veszteségélménynek. Ez természetesen nem más, mint annak az alkotói közegnek az elsüllyedése, ahol pályája indult, és amelyről akkor úgy tűnt, a magyar irodalmon belül egy különleges szigetté tette a jugoszláviai magyar irodalmat. Úgy látszik, a szerző nemzedéke már nem akar szabadulni a szinte obligát *Új Symposion*-nosztalgiaitól, amin nem is csodálkozhatunk. Éppenséggel a demográfiai adatok nem sok reményt hagynak arra nézvést, hogy bármi hasonló konstelláció újjászülethet, ahogyan az a jelenség sem, hogy aki a fiatal nemzedékből teheti, a határok megnyílásának és a kettős állampolgárságnak köszönhetően Magyarországon tanul, az ottani kulturális életre figyel, miközben már alig ismeri a szerb kultúrát, irodalmat.¹¹ Nem véletlen, hogy az olyan felfoghatatlan alkotóerőtől fűtött szerzők, mint Tolnai Ottó nézőpontja is döntően retrospektívvé vált, és legfontosabb céljuk az emlékéllítés lett. Balázs Attila sajátos humorú, az erotikus célzások és a szöveccel lehetőségének sem ellenálló beszédmódja – a már emlegetett „konfabulálás” – nem is feltétlenül egy személyes irodalomtörténeti víziót szolgál: inkább tekinthető a folklorisztikus, kollektív emlékezet mesterséges pótlékának.

Az átgondolt, tudatos írói módszer ellenére a könyv legsikerültebb és legfontosabb részeinek azokat érzem, amelyeket Balázs Attila személyes kötődése motivált. Ilyenek a Tolnai Ottóval, Ladik Katalinnal, Gion Nándorral, Végel Lászlóval, Brasnyó Istvánnal és Sziveri Jánossal kapcsolatos passzusok. Különösen szép a Magyarországon sajnos nem túl ismert Koncz Istvánra való emlékezés. Róla Balázs Attila még az Újvidéki Televízió munkatársaként forgatott riportfilmet, amelynek kópiája elpusztult a város NATO-bombázása során. A testes ügyvéd-költőről, a „kanizsai Aranypolgár”-ról írt soroknál található szellemidézést nehéz volna elképzelni (*Bika, a diófán és a versben nyújtózkodó költőóriás meg az ügyvéd úr*). A szerző ott is remekel, ahol a pályatársban az övére hasonló alkotói módszerre és szellemi rokonságra lel, mint a jogtudósként is ismert Várady Tibor esetében, aki *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* (2013) című könyvében az archívumokat működtető, dokumentarista elbeszélést ötvözi a történelmi családregegy műfajával (*Vagy nem maga az élet a legjobb időtöltés?*). Talán itt mutatkozik meg Balázs Attila szabadjára engedett képzetársításainak igazi mélysége: a családi irattár száraz tényeire szorítkozó, a dokumentumokat a jogász szigorúságával kezelő író iratszekrényét Kierkegaard híres szekreteréhez hasonlítva olyan értelmezői horizontot nyit az esszé, ahonnan nézve világossá válik, hogy a nagy irodalom számára az Istenről, az ő hiányáról és a magára maradt ember állapotáról szóló tépelődések kibogozhatatlanul együtt vannak a történelem és az emberi emlékezet esetlegességeivel. Az embert kínzó teljességvágy tölti ki a nemtudását becsületesen bevaló irodalomtörténész által hagyott lyukakat is, amihez csak az írónak van joga.

feltételezhető sorsáról lásd Küllös Imola recenzióját: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1994/5–6, 795–798.

¹⁰ Márton László: A kitaposott zsákutca, avagy történelem a történetekben. *Jelenkor*, 1998/2, 146–168.

¹¹ Tanulságos ez a 2022-es, de nyomtatásban csak nemrég megjelent beszélgetés a szerb irodalomról és fordításáról: Csordás Gábor, Karádi Éva, Rajsli Emese és Orcsik Roland: „az, ami Párizsból nem látszik”. Beszélgetés a magyar és a szerb irodalom kapcsolatáról. *Tiszatáj*, 2024/7, 74–82.

SÉRELMI POÉTIKA

Rékai Anett: Menetiránynak háttal

Rékai Anett *Menetiránynak háttal* című verseskötetének borítóján egy 19. századi zsánerkép látható: Berthold Woltze *Der lästige Kavalier* (körülbelül: *Az idegesítő úriember*) című festménye, melyet itt egy ferde vonal metsz ketté. A grafikai átalakításnak köszönhetően a kép felső harmadában az úriember pixelessé torzított figurája látható, kétharmadát pedig annak a fiatal lánynak az alakja teszi ki, aki a bizalmaskodó mozdulattal felé hajoló férfi helyett kifejezetten ránk néz – szeme sarkában könnycsepp ül, testének körvonalai a háttérbe mosódnak, csak a kezében szorongatott kendő fehér foltja világít. Az eredeti festményen ábrázolt jelenet feszültsége – a vonatfülke zártságából adódóan (és az illem, a jólneveltség diktálta elvárások miatt) a fiatal nő ki van téve az idősebb férfi kellemetlen közelségének – megőrződik, de fontos különbség, hogy a zaklatót és áldozatát immár elválasztja a középük húzott vonal. Ez az ötletes és átgondolt borító azt sejteti, hogy Rékai debütökötetének határozott mondanivalója van a társadalmi nemi viszonyok politikumáról, a hatalmi játszomáról, a nyilvánosság tereiben való mozgás íratlan szabályairól. Habár a cím akár valami trenden kívüliség, a fősodorról való szembefordulás jelzéseként is értelmezhető lenne, a *Menetiránynak háttal* éppen a fiatal magyar költészet jelenleg leginkább látható, legizmosabb tendenciáihoz csatlakozik; ezer szállal kötődik azokhoz a diszkurzushoz, melyeket elevenen alakítanak a frissen megjelent irodalmi művek és azok külső kontextusai. Ezek a kapcsolódások egyrészt tehát tematikusak: a legtöbb vers beszélője nyomatékosan női perspektívából szólal meg, a női testben való létezés aspektusaival, a rendszerszintű (és mint ilyen, az irodalmi életet is átható) elnyomás durvább és kifinomultabb formáival, illetve az intimitás megélésének buktatóival szembesít. Másrészt poétikai rokonságról is szó van, hiszen Rékai azokhoz a pályakezdő szerzőkhöz sorolható, akik vallomásos-alanyi megszólalásmódot, a kifejezés-alapú, a szerzői szubjektum és a vers éne között folytonosságot tételező, illetve akár az aktivizmus irányába is ellépő költészettelfogást kívánják újrafelfedezni. Ebben a kritikában azért is fogok a megszokottnál talán többször utalni a pályatársak szövegeire, hogy a párhuzamok és a finom különbségek felmutatása révén kíséreljek meg választ adni a kötet többszöri olvasása során egyre inkább felerősödő kételyeimre. A dilemmám abból fakad, hogy Woltze festményére nézve maradéktalanul tudok azonosulni a sötét ruhás lány tekintetéből sütő kétségbeeséssel. Igen, belőlem is előhívja annak a kínos pillanatnak az emlékét, amikor húszéves egyetemista lányként egy részeg hatvanéves tolakodása elől kellett menekülnöm valamelyik írótáborban. Miért van az, hogy a Rékai-kötet hasonló tapasztalatokról beszám-

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
80 oldal, 3499 Ft

moló darabjai nem feltétlenül gyakorolnak rám – a feminista elkötelezettségű, az úgynevezett „női témák”, a női nézőpont irodalmi térnyerését örömteli fejleménynek tekintő kritikusra – ugyanilyen egynemű hatást? És az, hogy a versbeszélő mondatai a szintiszta együttérzésnél sokkal diffúzabb reakciókat váltanak ki belőlem, jelent-e bármit a szövegek mint nyelvileg létrehozott műalkotások sikerültségére nézve?

Azt a borító láttán megfogalmazódó feltevést, hogy Rékai verseskötete határozott koncepciót tud magáénak, mindenesetre a gondosan felépített szerkezet is visszaigazolja. A könyv három ciklusból áll, melyekben fokozatosan tágul és egyre tagoltabbá válik a versbeszélőt körülvevő világ: a *Sós* szövegei a magára zártság, elszigeteltség, illetve (a szülők többszöri említése révén) a gyerekkor hátrahagyásának tapasztalatát rögzítik, a *Semmi intimben* viszont már az én-te reláció kerül előtérbe, az *Én nem ilyennek képzeltem a költészetet* pedig kifejezetten az irodalmi közeg működését bíráló, illetve ars poetica-szerű szövegeket tartalmaz. A kötetben így egy felnövéstörténet íve is kirajzolódik, a versek mindvégig egy egységes, önmagával azonos, ugyanakkor (ahogy *A naivitás vége* című vers is sugallja) csalódásokkal és kudarcokkal szembesülő szubjektum megnyilatkozásaiént olvashatók, akire – és erre a szövegek kifejezetten felhívnak – akár a szerzői én meghosszabbításaként is tekinthetünk.

Mivel a versek a költői személyiséget jelölik ki saját eredetpontjukként, a talányosság, a nyelvi kísérletezés, egyáltalán: a nyelv személytől független működésének a felmutatása nem tartozik a vállalásaik közé. Ezek az élőbeszédszerű, koherens felépítésű, szabatos mondatokból összeálló szövegek inkább azt a benyomást keltik, hogy az én közvetlen és kendőzetlen feltárulkozásának igénye hozta létre őket. Hogy a belső külsővé tétele mégsem ilyen egyszerű, arra viszont maguk is minduntalan figyelmeztetnek. A *Szívből jön* például így: „Én nem ilyennek képzeltem a költészetet. / Én azt hittem, hogy a vers szívből jön, / hogy a versnek hála hirtelen megért az is, / akivel évek óta elbeszélünk egymás mellett. / De csak pakolgom a szavakat ide-oda, / irtom a határozókat, a jelzőket, / három sorból kettőt csinálók, / kettőből meg egyet, míg / egy szavam sem marad”. Az írás (mégpedig a professzionális, az irodalmi közeg elvárásrendszerének megfelelő írás) már mindig valamiféle veszteség, csonkítottság, töredékesség tapasztalatával kerül összefüggésbe a versekben – és ez a gondolatársítás Rékai lírája mellett több pályatárs költészetében is fontos szereppel bír. Locker Dávid *Beszédkenyszerszere* (amely mintha egyszerre lenne a *Menetiránynak* háttal pár- és ellenkötete) hasonlóképp, a klisék felől közelíti meg azt a romantika költészetfelfogásának leegyszerűsített hagyományából táplálkozó szemléletmódot, amely az érzelmek tiszta és folyékony kiáradásaként gondol a versre. („Pedig mennyi szomorú őszi falevélről írtam verset régen! [...] Tizenhat évesen nem akartam mást, / csak kifejezni magam” – olvashatjuk *A reflexió tört ragad* című Locker-szövegben.) Mindkét esetben úgy testesít meg valami értékeset és autentikusat a „szívből jövő”, ha úgy tetszik, amattör költészet, hogy közben világos: *innen* (a professzionális irodalomból) oda visszalépni már nem olyan egyszerű.

A kiírtás, megsebzés és (ön)csonkítás mozzanatai ebben a kötetben viszont több szinten is jelen vannak, hiszen a versek úgy utalnak az önkifejezés akadályozottságára, hogy közben az én testi és lelki sérüléseiről tudósítanak. A könyvet a *Hazáig* című vers nyitja, mely Patricia Lockwood paradigmaticus *Rape Joke*-jára emlékeztetve egy olyan éjszaka történetét beszéli el kihagyásos, áttételes formában („Maradt a csendes megadás, / felülkerekedő női ösztön, / hogy hagyni kell mindent”), melynek során a másik fél talán nem is volt tudatában annak, hogy éppen megerőszakolt valakit. Ilyesfajta, par excellence traumatikus tapasztalat a többi költeményben nem kerül szóba; a versalany úgy számol be veszteség-, megkésetttség- és csalódottságérzetéről, hogy ezt a „középsúlyos, elhúzódo depresszió”-ra (*Utószezon*) hajazó állapotot nem feltétlenül vezeti vissza valamilyen konkrét, külső okra. A *Sós* ciklusban egymás után sorjáznak a negativitás metaforái: az én ön-

magát üresnek, feleslegesnek, könnyedén elpusztíthatónak tekinti – „Nagyon-nagyon csendesnek éreztem magam, / és üresnek, mint egy hátrahagyott lepkebáb, / amiből most már kirepült az imágó, és most / bármelyik pillanatban felkaphatja a szél, / vagy összetaposhatja, aki arra jár” (*Az ezüstös szegély*); „Apró lettem és üres, mint a tavalyi dió / – a héj mögött csak összeasszott, fekete szemét” (*A naivitás vége*); „De ki fogja megsíratni / a konyhakövön eltört kancsót, ha üres volt” (*Tej*) –; és mások számára láthatatlannak tételezi („Olyan átlátszó lettem, hogy már a / kirakatüvegekben sem tükröződöm vissza” [*Szépen*]). A főként egy-egy természeti képből kiinduló szövegek többször a női biológia kontextusába helyezve, az anorexia vagy a menstruációs zavar jelenségével kapcsolják össze a terméketlenség és az értéketlenség érzetét (és ezzel a harmadik ciklusban közép-pontba kerülő gender-szempontokat is megelőlegezik).

Érdekes feszültség támad abból, hogy miközben a versbeszélőt önnön törekénysége és sérülékenysége foglalkoztatja, ez a beszéd *mikéntjére* nem hat vissza; megszólalásmódja határozott, mérték- és távolságtartó marad, az allegorikus szövegszervező eljárások használata (lásd például a *Tej* és *Láz* című verseket) is lekerekítettséget, kompaktságot eredményez. Így a mondathatáron belül elhelyezkedő sortörések sem fragmentálják, szétfeszítik a szövegeket, hanem a jelentéstanilag összetartozó egységek kiemelésére, az én megnyilatkozásait tagoló hatásszünetek jelzésére szolgálnak. A versekben megszólaló hang az önjelmezések által implikált személyiségképletnél tehát jóval magabiztosabb és egységesebb: gyakran fanyar (ön)íronia járja át, amely a szándékoltan minimalista poétikai eszközhasználattal párosulva emlékezetes sorok megszületését teszi lehetővé: „Apám amúgy nem vert soha. / Nem érdekelte az ilyesmi” – olvasható például a kötet egyik legerősebb verszárlatában (*Nevelési tanácsadó*). A kevésbé sikerült szöveg helyeken viszont a megértő, mégis kíméletlen önvizsgálat már fullasztó önsajnálathoz torkollik. Az egész kötetre jellemző az, hogy billeg az éles szemű, akár kíméletlen megfigyeléseket finoman adagoló én-beszéd és az önismétlő, körkörös panaszretorika között. Van olyan vers, mely meg is kísérel számot vetni a saját fájdalom kinyilvánítására alapozott költészet párbeszédképtelenségével: „De többé nem áltatom magam azzal, / hogy bárkit is érdekelnek a dolgaim. / Hogy bárkinek is számít, ha nekem is rossz. / Az embernek bőven elég a saját baja, / nincs ereje még a máséval is törődni. / És ezt nem a sértettség mondatja velem – / a közönyt én mind a két oldaláról túl jól ismerem” – jelenti be lemondóan a versalany *A naivitás vége* befejezésében. A közöny, a félrenézés etikai következményeit több költemény is taglalja, de a nyomtaték itt nem erre az összefüggésre, és nem is valamiféle fegyelmezett, József Attila-i reménytelenségre kerül: az önlefokozó-önkritikus mondatok által megcélzott retorikai hatás sokkal inkább az, hogy igenis több figyelem irányuljon a beszélőre. Olyan kommunikációs stratégia ez, amelyet mindannyian alkalmaztunk már a hétköznapiak során: kezdtük már mi is sérelmeink felsorolását azzal, hogy „ezt nem sértettségből mondom”; mint ahogy a szándékoltan pontatlan „dolgaim” kifejezés, az általános alannal induló közhelyszerű bölcsekedés is elhangozhatna élőszóban, vagy szerepelhetne valamilyen esős táj monokróm képével egy szomorkás hangulatú Insta-storyban – a gond az, hogy a szöveg nem lép túl ezeken a diskurzív kereteken. Habár a velem/ismerem szavak hirtelen összecsengése a versvégen Rékaitól szokatlan megoldás, mert a könyvben csak ritkán él rimes megoldásokkal, de nem elég ahhoz, hogy teljesen kizökkentse, más megvilágításba helyezze a saját vakfoltjaira nem elég érzékeny megszólalásmódot, amely ezen a ponton nyelvileg is érdektelenné válik. Természetesen nem az alulretorizált megszólalásmódot, de még csak nem is az önleki-csinylés mögött rejtőző önfelnagyítást találok itt problematikusnak, hanem azt, hogy a szövegben nem megy végbe az az esemény, melynek során a panasz, a privát rosszérzés szavakba öntése költészetté válik.

A *Sós* empirikus valóságtól jobban eltávolodó, metaforikus darabjaihoz képest a kötet második, *Semmi intim* című ciklusában a versek kiindulópontját egy-egy nagyon is

életszagú helyzetkép adja, melyből aztán az én párkapcsolati (és alkalmi) viszonyainak megragadására irányuló reflexiók sorozata bomlik ki. Az exünk új párja nem is olyan különleges; a volt párunk már nem keres ránk az interneten, és ettől jelentéktelennek érezzük magunkat; szeretjük kimondani annak a nevét, akibe szerelmesek vagyunk; azt érezzük, hogy mások élete biztosan boldogabb, mint a sajátunk – a nézőpont deklaráltan egy fiatal felnőtt nőé, de az általa bemutatott (vagy tanúsított) szituációk, érzelmi mintázatok, viselkedésmódok mindenki számára ismerősek lehetnek úgy a saját tapasztalatokból, mint a kortárs líra vallomásos-autobiografikus vonulatának hasonló témájú szövegeiből. Rékai viszont tartózkodik a kedélyes-könnyed, álnaiv, önironikus beszédmód használatától; a nem is annyira rezignált, mint inkább kesernyés hangvételű szövegekben a fölény és a megadás gesztusai keverednek, a versbeszélő egyszerre tartja el magát saját bánatától („De mondom, próbáltam jó lenni hozzád. / Aztán tessék, mire mentem vele”; „Már én sem igazán hittem benne, hogy / jobbra fordulhatnak a dolgaim, / de azért örültem volna, ha / most az egyszer nincs igazam”), és totalizálja is azt. Itt is találhatunk általánosító, szentenciózus megállapításokat, melyeknél az zavaró, hogy a versek nem helyezik őket idézőjelbe, és nem is utalnak arra, hogy milyen kognitív torzítások fejeződnek ki bennük: „Az embernek néha szüksége van rá, / hogy kilépjen önmagából, ezért / kölcsönvesz pár órát / valaki más életéből, próbaidőként. / Hogy tudja, milyen gondtalan / is lehetne az élete, ha nem az övé volna” – olvashatjuk például a *Próbaidő*-ben, de a zárlat szerencsére egy váratlanul érkező, remek hasonlattal túllépni látszik a „másoknak sokkal könnyebb, mint nekem” gondolatának banalitásán: „Ha nem érezné úgy magát, / mint az a bővli játék, / az a kis műanyag cső, / amiben a folyadék világítani kezd, / ha megtörik a szárát”. Rékai költészetének ez a legnagyobb erénye: amikor a hétköznapi világából képes kimetszeni egy-egy apró, jelentéktelen, alig megnevezhető látványelemet (mint a „hullámos kis dudort” a *Szépenben* leírt könnyáztatta búcsúlevélben), amely már nemcsak a versalany privát élettörténete felől értelmezhető, hanem egy kiszámíthatatlanabbul működő, nagyobb távlatokat megnyitó költői képpé formálódik át. A befogadó együttérzésére, részvételére erősen apelláló szövegek éppen az ilyen megoldások révén képesek empátiát – de nem feltétlenül (csak) a mögéjük képzelt személyre irányuló empátiát – előhívni az olvasóból. Jóval kétségesebb, hogy végbemege-e ez a hatásmechanizmus akkor, amikor a vers az én megbántottságának, csalódottságának kihangosítására korlátozódik: „Úgy néz ki, számodra halott vagyok, / ami talán nem is olyan meglepő, / te tudod a legjobban, hogy / azt, amit velem tettél, / nem lehet kiheverni” (*Origó*). Az utolsó sorok nagyon drámaian hangoznak, de a szöveg nem épít fel olyan kontextust köréjük, amelytől igazán megalapozottnak tűnnek. Most sem a versbeszélő fájdalmanak hitelességét kérdőjelezem meg, de szemrehányása éppen a túlzó, végletes retorika miatt nem képes megrendültséget kiváltani belőlem. Azzal a nyelvi kihívással, amit a szerelmi költészet átláthatatlanul gazdag hagyománya támaszt a kortárs alkotókkal szemben, mégis azok a versek tudnak a legkevésbé megbirkózni, amelyek a kölcsönösség tapasztalatát igyekeznek közvetíteni. A *Ha nincs vége* egy égbekiáltó klisével indul – „Hogy mennyire szerettelek, akkoriban / szavakba foglalni képtelen voltam” –, melynek elhasznátságán sem a dalszerűség, sem a folytatás súlytalan metareflexív kiszólásai sem javítanak, hogy aztán egy egyszerre steril és szentimentális, körülményeskedő zárlatba fusson ki: „mi van, ha nincs vége, / ha érzéseim irántad / ha érzéseid irántam / soha el nem csitulnak”. Valójában sokkal jobban megállják a helyüket a kötetben azok a versek, amelyek a Turi Tímea líráját idéző tárgyias-csevegő hangnemben számolnak be a nemzedéki tapasztalatként ábrázolt egyéjszakás kalandok kiábrándító protokolljáról (*A mosó nők dala*), a rutinból való kizökkenés pillanatait szemléletesen megragadva: „És azon ritka alkalmakkor, amikor rájövünk, / hogy mondjuk mindkettőnknek / pontosan ugyanazon a helyen – / a csípő két oldalán – vannak növekedési csíkjai, / és

megérintjük a másik bizonytalan, / ezüstös vonalait, nos / olyankor közelebb kerülünk egymáshoz, mint szerettünk volna" (*Az intimitásról*).

Az én nem ilyennek képzeltem a költészetet című utolsó ciklusban a férfi–női viszony aszimmetriái annak az irodalmi közegnek a működését képezik le, melyben „a beszélgetés valójában nem beszélgetés, / hanem szellemi szintre emelt párhuzamos rítus” (*A Műhelyben*). Ismét csak a *Beszédkényszerrel* terem párhuzamot a beavatottak számára könnyedén felfejtethető közös kódok, belső utalások használata: itt is felismerhetők a szimbolikus találkozási helyek (a szigligeti alkotóház, a Nyitott Műhely), tovább kopik a részeg fiatal költő agyonhasznált toposza („Csak hát a fiatalok is, meg a művészek is / isznak”), és a metareflexív kiszólások apropóját az irodalmi irányzatokról folytatott, mérsékelten érdekes eszmecseréket rögzítő-felidéz, narratív verssszerveződés biztosítja. „Az lenne a legjobb, ha a művészet / nem lenne többé a művész identitásának a forrása, / de pusztán önmagát se szolgálna – / legyen a művészet az emberekért, / hogy figyeljenek és érezzenek valamit” – összegzi az egyik ilyen beszélgetésben saját költészeti programját korábbi szerelmének a versalany, melyet aztán „epikoszcentralizmusnak nevezünk el, / mivel franciául sajnos egyikünk sem tudott” (*Kávészós vers*). Amennyire erősen hív fel az ars poeticaként való olvasásra ez a ciklust nyitó szöveg, annyira nem tud megfelelni a műfaji hagyományok által támasztott kíváncsnak. Nemcsak a címe, de a folytatás is fantáziátlanságról tanúskodik: a kitalált izmusnév cseppet sem szellemes vagy eredeti ötlete komolytalan fényben tünteti fel azt a költészetdefiníciót, amelynek kibontása valódi izgalmat is tartogathatott volna. (A „figyeljenek és érezzenek valamit” zeugmatikus szerkezeténél mintha Rékai nyelvérzéke is elbizonytalanodna. Mivel a két tag nincs vesszővel elválasztva, a „valamit” közös tárgyként funkcionál: de hogyan illik ebbe a jelentés-összefüggésbe az a kíváncsi, hogy „az emberek figyeljenek valamit”? Nem azt szeretné inkább a megszólaló, hogy az emberek figyeljenek *valamire*? Hogy figyelmet szenteljenek *valaminek*?)

Sokkal elgondolkodtatóbbak a ciklus azon darabjai, melyek Lockernál jóval élesebb hangnemben és egy másik nézőpontból bírálják a kortárs irodalmi nyilvánosság szerkezetét. Az a visszafojtott feszültség, melyet a fogva tartott vadállat teljes kötetten végigvonuló metaforái hordoznak („A mellkasomba zárt kolibri”; „a gondolatok / ketrecbe zárt vadmacskák”; „Mint / fogva született és nevelt oroszlan”), a korábbiaknál jóval retorizáltabb, pátosszal és indulattal átitatott szövegekben tör felszínre, melyekben a monologikus beszédhelyzet a többes szám első vagy második személyű megszólalásmódra cserélődik le. Rékai költészete tehát a nyilvános beszéd egy formájaként prezentálja önmagát: a versszubjektum egyszerre tölti be az áldozat, a tanúságtevő és a vád képviselőjének pozícióját, megszólítottja pedig maga az irodalmi közeg, melyet két szinten is elmarasztal. A bírálat egyrészt arra a szemléletmódra irányul, mely a költészet nyelvi-esztétikai karakterét előnyben részesíti annak terápiás, a szerző magánéletében betöltött szerepével szemben. Ahogy arra fentebb már utaltam, Rékai lírája így – sok pályatársához hasonlóan – nem a nyelv belső ellenállását, irányíthatatlanságát jelöli ki problémaforrásként, hanem a költészet diskurzusát övező külső, intézményes elvárásokat. („Különbön a szerkesztő urak csak legyintenek: / a személyes közlés jól láthatóan fontosabb volt, mint az esztétikai érték.”) A megfeleléskényszersz, a szövegek kényszerű uniformizálását jelöli a csiszoltság többször visszatérő fogalma („ülünk a szép, visszafogott szövegünkkel, / a simára csiszolt, gondosan megválogatott szavainkkal”), mely egyúttal szövegszerűen kapcsolódik Kállay Eszter lírájához is, akinek *ne add tovább* című verse szintén kihívást támaszt a konszenzusos költészetfelfogással szemben: „amikor kimondtam, hogy a vers eszköz, és nem / tökéletesre csiszolt remekmű, / kiszakadt belőlem egymillió évnnyi sóhaj”. Míg viszont Kállay költeménye az alkotás materiális körülményeire, az ahhoz szükséges tér és idő hiányára világít rá az anyai szubjektum nézőpontjából, Rékainál a hangsúly az egyetemes esztétikai normák látszata mögött meghúzódó szexista előítéletek felfedésére, az irodalmi

nyilvánosság patriarchális hatalmi struktúrájának leleplezésére kerül: „Ha kénytelenek komolyan venni, azt kifogásolják, / hogy a férfi szereplő túlságosan elnagyolt, túlzottan, átélhetetlenül negatív, / a szöveg hiteltelen, árad belőle a programszerűség. / Kérem, ez az igazság. / Esküszöm, hogy nem én találtam ki ezt a szörnyűséget” (*A humán értelmiségi aranyifjak*). Ezek a reflexiók persze különös helyzetbe hozzák a kötet kritikussát és/vagy kritikus olvasóját: azáltal, hogy nyíltan rámutat a saját támadási felületeire, Rékai költészete mintegy előre ki is védi a vele szemben megfogalmazódó kritikai észrevételeket. Amennyiben túlságosan didaktikusnak találunk egy-egy kijelentést, az irodalom elnyomó-atyáskodó kapuőreihez válunk hasonlóvá; ha közhelyesnek vélünk egy hasonlatot, érzéketlenül negligáljuk a mögötte meghúzódó, traumatikus életrajzi történeteket. Az irodalmi rendezvények rejtett pávatánc-jellegére, a „könyökfoltos zakó”-ban feszítő ígéretes tehetségek színpadias viselkedésére vonatkozó satirikus megjegyzések mindenestre nagyon találók (olyan írói erény ez, melyet a szerző egyébként talán a prózában tudna igazán kamatoztatni).

A *Ha női író vagy* című szövegen azonban – mely az egyes szám második személyű dikció révén másokra is kiterjeszti és általánosítja a beszélő elkésztő tapasztalatait – igenis számon kell kérnem a programosságot. „Nem hagyják, hogy nőiségedről / egy pillanatra is megfeledkezz. [...] Elvárják, hogy nőies témákról írj, / aztán lekezelnek érte [...] Hozzá kell szoknod: úgy dicsérnek meg, / hogy egy polcon kezelnek egy fiúval, / aki feleannyit ért el, mint te” – sorolja fel sérelmeit a versbeszélő. De kik várják el mindezt? Kik dicsérik így meg? Ha a költeménynek közvetlen valóságreferenciát tulajdonítok, és a kortárs magyar irodalmi életre vonatkoztatom – márpedig a kötet utolsó ciklusa egy ilyen olvasásmódra szólít fel –, akkor a benne megfogalmazott vádak túlzónak és (talán ez fontosabb) elnagyoltan megfogalmazottnak gondolom. Hiszen már a Rékaiét megelőző költőnemzedék számos remek alkotója – Terék Anna, Izsó Zita, Deres Kornélia, Láng Orsolya stb. – is olyan kritikai visszhangot tudhat magáénak, melyben nincs sok nyoma a „nőies témákra” vonatkozó elvárásoknak. Hogy az informális gesztusokban, elejtett félmondatokban, söröspohár feletti összekacsintásokban, meghívásokban és felkérésekben valóban tovább él a szexizmus, azzal teljesen egyet tudok érteni (és ezeket a nüansznyi különbségtételeket is meg lehetett volna mutatni a szövegben), de a női szerzők mozgásteré, autonómiája messze nem olyan korlátozott, mint ahogy ez a szöveg sugallja – és ez legfőképpen persze maguknak a köztünk és előttünk járó nőknek köszönhető. Ez az összefüggés viszont fájoan hiányzik a ciklusból: mintha a versalany által megtestesített „A Fiala Nő”-n kívül csak aranyifjak, gonosz recenzensek és „szerkesztő urak” népesítenék be ezt a világot, hiszen női szereplők kizárólag a maró gúnnyal ábrázolt „Nők az irodalomban” konferencia ürügyén tűnnek fel a kötetben. (Ez a megközelítésmód ironikus módon tehát maga is gettósítja a nőket). A „női íráság” ráadásul egy mozgásban lévő, történetileg változó konstrukció: a kötetet záró *Egy képzelte angol írónő életrajza* című költemény viszont úgy vázol fel egy fikatív, mégis valószínű sorsot („Én a korai huszadik század / ünnepelt írónője vagyok, és / ezerkilencszázharmincban / lettem öngyilkos”), hogy abban a különbségek láthatóvá tétele helyett újfent a versek közös eredetpontja, a költői szubjektum áldozatisága tükröződjön. Pedig a hagyományhoz odaforduló versalanyak azzal is számot kellene vetnie, hogy már nem a perifériáról szólal meg, hanem a centrumból. Hiszen egy Petri György- és Málik Roland-díjas szerző műveivel van dolgunk, aki női szerzőként a legnagyobb presztízsű szépirodalmi kiadónál jelentethette meg az első kötetét, mindössze huszonöt évesen. Persze a versekben szóvá tett anomáliák így is anomáliák maradnak, de attól, hogy a költői szubjektum elmaszkolja ezeket a külső körülményeket, hogy nem reflektál a saját megszólalásmódjának intézményes hátterére (mint ahogy például Vida Kamilla tette a saját magvetős kötetében), elvész, vagy legalábbis tompul az általa megfogalmazott bírálatok éle.

Pedig van egy másik, az esztétikai értékítéletek rejtett elfogultságánál még súlyosabb, de ahhoz szorosan kapcsolódó visszasság, amelyre a *Menetiránynak háttal* ráirányítja a figyelmet: az idősebb irodalmárok fiatal nőket kihasználó, abuzív magatartása. „ott álltam / tizenkilenc évesen, döbrent eufóriában, / miközben felnőtt férfiak a kezemet / rázogatták-csókolgatták, és minden / szépet-jót elhordtak rólam” – idéz fel egy olyan jelenetet a *Még*, amelyhez hasonlóval Kemény Lili *Nem* című regényének elején vagy Kali Ágnes *Tegnapig trófea* című költeményében találkozhattunk: mindhárom mű azt érzékelteti, hogy a rajongásba és bókokba csomagolt eltárgyasító gesztusok mennyire mérgezően hatnak a teljes közegre. Ugyanezekkel a morálisan vállalhatatlan viselkedési mintákkal szembesít a *Rossz helyen*, amikor a jog és az igazságszolgáltatás diskurzusát veszi használatba. A jogfosztottság ironikus, pozitív adottságként való meghatározása után – „Jogában áll hallgatni. / Jogában áll mélyen eltemetni magában” – a szöveg a „kedves kollégák” direkt megszólításával a vétkeket és cinkosokat megszólító vádbeszéd formáját ölti; a hallgatás megtörése emellett értelmezhető a status quót felborító és a rendet helyreállító (valódi igazságot szolgáltató) cselekvésként. Míg Kali Ágnes versében a kimondás szubverzív, felszabadító ereje, a benne rejlő kreatív potenciál is feltárul (lásd például az olyan nyelvi megoldásokat, mint ahogy a címbe emelt alliteratív szókapcsolatban éppen a t hangzó, a múlt idő jele csendül fel), addig a *Rossz helyen* mindvégig fenntartja a szépirodalommal kapcsolatos kétségeit („A fikció illúzió, hogy minden csak vicc volt”), és nyelvhasználatát a közlő-kinyilatkozató mozzanatok uralják. „Az embernek kötelessége felemelni a hangját / azokért, akik történeteikkel korábbi önmagára emlékeztetik, / úgy, ahogy annak idején érte kellett volna / felemelnie a hangját valakinek” – jelenti ki a versbeszélő, hogy aztán egy utólagos, passzív-agresszív kiszólás formájában még egyszer nyomatékosítsa saját sérelmeit (ami máris visszavesz a közösségvállalás ethosából): „Akkor is, ha ezt érte senki nem tette meg.”

A költemény – és voltaképpen a teljes Rékai-kötet – vakfoltja, érvelési hibája azonban az „önmagára emlékeztetik” kitételben keresendő. Hogy visszakanyarodjak írásom elejéhez: a Woltze-festményen szereplő lány kétségbeesett tekintete nem csak azok számára mond valamit, akik idegenkedtek már tolakodó férfiaktól. Igazából nem csak azokért kell felemelnünk a hangunk, akik „korábbi önmagunkra” emlékeztetnek; nem csak azokról kell olvasnunk és nem csak azokról kell írunk, akiknek a története a miénkhez hasonló. Ha valóban azt feltételezzük, hogy a költészet a környezetünket formálni, alakítani képes cselekvőerővel bír, akkor ez többek között azért lehetséges, mert hozzáférést enged olyan tapasztalatokhoz is, amelyekkel személyesen nem rendelkezünk. A *Menetiránynak háttal* énközpontú versei permanens együttérzést, egyetértést és azonosulást várnak el az olvasótól: ha viszont a világhoz való viszonyunk nem ugyanolyan mintázatokba rendeződik, mint a bennük megképződő költői személyiséggé, akkor kevésbé képesek megszólítani bennünket. Marad az elbeszélés egymás mellett.

MÉLTATÓ ÉS PONTOSÍTÓ JEGYZETEK EGY HIÁNYPÓTLÓ KÖTETHEZ

*Kedves Bátyuskám! Várkonyi Nándor és Weöres Sándor barátságának levelezésük tükrében.
Összeállította, jegyzetekkel, névmutatóval ellátta, és a bevezetőt írta: Kende Katalin.
Szerkesztette, és az előszót írta: Mezey Katalin.*

„[A kritika] nem baráti ajándék, hanem objektív beszámoló arról, hogy a bíráló milyen értékeket és hibákat érez a megíráltban.” Weöres Sándor

Jelentős költőink, íróink levelezésének rangjukhoz méltó kiadása az utókor megkerülhetetlen értékőrző, értéktudatosító feladata. Ebben a mindenkori kulturális politikának kiemelt felelőssége van, akárcsak a közgyűjteményeknek, a kutatócsoportoknak, a kiadóknak, nem utolsósorban a hagyatékok örököseinek. Az üzeneteknek megannyi életrajzi, irodalomtörténeti, művelődéstörténeti hozadéka lehet: árnyaltabb képet kapunk belőlük az érintettek kapcsolati hálójáról, esztétikai felfogásáról, esetenként a kor folyóiratainak, könyvkiadóinak működéséről, a nemzedéki kérdésekről, a kritikai életéről és sok más egyéről. Fájó látni, hogy a levelek (és általában a hagyatékok) kiadásával kapcsolatban a követendő példák mellett mennyi mulasztással, kicsinyességgel, pontatlansággal találkozhattunk az utóbbi évtizedekben is. Milyen értékek kallódtak el, jutottak méltatlan sorsra? Különböző okokból hiányos, egyoldalú kötetek várnak kiegészítésre és rangjukat megillető folytatásra. Sok esetben alaposan javított kiadásokra lesz szükség. Ezt az esetleges vagy pontatlan jegyzetek ugyanúgy indokolhatják, mint a hibás szövegközlések.

A dokumentumok többsége a levélírók és a címzettek halála után látott, illetve lát napvilágot. A közreadók, szerkesztők felelőssége, hogy mennyire hitelesen, milyen jelölt vagy jelöletlen kihagyásokkal, jegyzetekkel kerülnek az olvasók elé. (Az esetleges „csontkításokat” olykor kegyeleti szempontok indokolják.) Weöres Sándor esetében rendkívül vegyes a kép. A teljesség igénye nélkül említem, hogy már a hetvenes-nyolcvanas években megjelent a Kosztolányihoz, Babitshoz, Takáts Gyulához és Pável Ágostonhoz írt leveleinek jelentős hányada. Utóbbinak háttéréről és kiadásának filológiai botlásairól azért szólnok, mert összevethetők a most megjelent kötettel. Az S. Pável Juditéknál Szombathelyen vendégeskedő költő házaspár nagy örömmel olvasta egykori szállásadójának, atyai barátjának küldött fiataalkori üzeneteit. Weöres azt javasolta, hogy hiánytalanul rendezzék sajtó alá, Károlyi Amy viszont ragaszkodott a kényes (például Illyés Gyulára vonatkozó), esetleges sértődésekhez vezető kamaszos fordulatok kiha-

Széphalom Könyvműhely
Budapest, 2024
256 oldal, 5000 Ft

gyásához. De nem csupán ezek a mondatok maradtak ki (jelöletlenül!), hanem több alkalommal azok az üdvözetek is, amelyeket a győri, soproni diák, majd a pécsi egyetemista Székely László katolikus papnak, költőnek, Wilfing Lajos hitoktatónak és dr. Géfin Gyula szeminárium tanárnak, későbbi rektornak küldött. A delfinológiai kurtításokon kívül bőségesen előfordulnak félreolvasások és sajtóhibák is. (Bővebben: Lócsei Péter: Pável Ágoston és Weöres kapcsolatának első évei. *Vasi Szemle*, 2016/4, 449–461.) A dokumentumok további tévesztésekkel bővülve olvashatók a *Weöres Sándor: Egybegyűjtött levelek* első kötetében (szerkesztette Bata Imre és Nemeskéri Erika; Pesti Szalon – Marfa Mediterrán Könyvkiadó, 1998). Ennek a hányatott sorsú kiadványnak kutatásaim során nagyon sok hasznát vettem; mégsem hagyhatom szó nélkül fogyatkozásait, javítandó botlásait. Weöres levelei csupán 1948–49-ig szerepelnek benne. Szűkebb baráti köréből és pályatársai közül sokan kimaradtak. Sajnálatos a választlevelek közlésének hiánya. Az olvasatokban gyakoriak a pontatlanságok. A jegyzetek kiegészítése, korrigálása a későbbi kiadások során megkerülhetetlen lesz.

Ez utóbbiakat is segíti a most bemutatandó kötet. Kende Kata és a Széphalom Könyvműhely eddig is sokat tett az irodalomtörténész, művelődéstörténész, szerkesztő Várkonyi Nándor hagyatékának közreadásáért, megismertetéséért. A *Pergő évektől az Egy irodalmi korszak számvetéséig*, a *Szíriai oszlopaitól Az újabb magyar irodalom 1880–1940* című kötetig sorolhatók az életműsorozat darabjai. Bár eltérő borítóval jelent meg, ebbe a nagy vállalkozásba illeszkedik a Várkonyi Nándor és Weöres Sándor barátságát bemutató levélgyűjtemény. A vállalkozás több szempontból is kiegészíti, pontosítja azt a képet, amelyet többek között a Bata Imre és Nemeskéri Erika által gondozott dokumentumkötetből ismerhettünk idáig. Az ő összeállításukban 1933-tól 1949-ig 50 darab Weöres-levél és egy id. Weöres Sándorné által írt üzenet található. A *Kedves Bátyuskám!* című kötetben ennél jóval nagyobb anyag szerepel: a könyv első felében 1933-tól 1975-ig csaknem dupla számú dokumentum követi egymást. Ezt egészíti ki a beszélgetőcédulák (süketcédulák) és füzetek néhány feljegyzése (227–244.). Nagy kár, hogy csak ennyi, hiszen ezek a feljegyzések a magnófelvételek hitelességével őrizték meg azt, hogy vitáik során miként vélekedett Weöres Sándor Kodolányiról, Babitsról, mit gondolt Erdélyi Józsefről, a *Nyugat* után indított *Magyar Csillagról*, illetve a *Sorsunkról*. Költői eszményeiről, világképének sarokpontjairól is szót ejtett bennük. Mivel Kende Kata önzetlen segítségének köszönhetően a hagyatékunk ezt a részét megismerhettem, biztos vagyok abban, hogy csak alapos, körültekintő jegyzetekkel vagy bevezető tanulmánnyal érdemes kiadni őket.

Tanulságos a kötetben szereplő levelek időbeli szóródása. Az 1933. őszi megismerkedésüktől az 1939-es doktorálásig Weöresnek mindössze két tucat üzenete maradt fenn. Több olyan év is volt, amelyikben csupán egy vagy két levél született, illetve őrződött meg. Azon sem csodálkozhatunk, hogy a költő költőzködései és az 1945-ös csöngői katonai beszállásolás dúlásai miatt Várkonyi válaszait ebből az időszakból nem ismerhetjük. Hasonló apály jellemezte az 1949 júniusa és az 1960 májusa közötti bő évtizedet is, amelyből mindössze egy 1955. jan. 12. keltezésű levél került elő. Ebben nyilván a kor nyomasztó állapota, az általános bizalmatlanság is szerepet játszott. Párhuzamként említem Németh László levelezésének hasonló jellemzőit. A „*Kedves Bátyuskám!*” című kötetnek komoly hozadékaik vannak, ugyanis sok tekintetben árnyalja azt a képet, amelyet a *Magyar Műhely* Weöres-számáról (II. évfolyam 7–8. 1964. március), a párizsi *Tűzkútról* és a költő rejtőzködő, olykor túlérzékeny időszakáról eddig tudhattunk. Erről később még szó esik. Jelentős többlet az is, hogy Kende Kata jóvoltából a levelek többségének fényképe is szerepel a kiadványban. Így (esetenként nagyító segítségével) összevethetjük az autográf szöveget a kinyomtatott változatokkal. Kár, hogy a takarékosági szempontok miatt romlik az összehatás: a kicsinyített levelek egy része nehezen olvasható. Több helyen kifejezetten zavaró a zsúfoltság.

Számos korábbi helyesírási, szövegolvasati hibára derül így fény. Néhány jellemzőt említek közülük a legkorábbi üzenetekből. Az egybegyűjtött levelekből idézem a tévesztéseket, a / jel után a helyes adatot: de (I. 481.) / se (14.); lennragadnék (I. 486.) / lemaradnék (23.); csatlakoznák (486.) / csatlakoznék (22.); Berorsos (I. 490.) / Berossos (28.); Aszszony (491.) / Asszonymnak (29.); környékén (492.) / Hörnyékén (31.). Sajnos az új kötetben is akadnak elírások: a „Kelet népe”-beli (31.) helyett a „Kelet Népe”-beli, az ország (47.) helyett ország, a Patorale (47.) helyett Pastorale, a csöngére (130.) helyett a Csöngére, a nemek (136.) helyett nekem szerepel helyesen a kéziratban. A könyv megérdemelt volna egy alapos korrektori munkát.

*

A költő és a könyvtáros, művelődéstörténész, szerkesztő barátságának, munkatársi kapcsolatának részletes bemutatására nem ad lehetőséget egy könyvismertetés. Mindössze arra vállalkozom, hogy kiemelem működésüknek, egymásra figyelésüknek néhány jellemző csomópontját. A pécsi egyetemre kerülő Weöres számára nagy segítséget jelentett, hogy megismerkedett a komoly tekintéllyel rendelkező Várkonyival. Az *Ötöröny* folyóirat tervezetése, a Janus Pannonius Társaság tevékenysége, Weöres első köteteinek kiadása (köztük a Várkonyi javasolta címek) sorra föltűnnek a levelekben. A csöngői üzenetek visszatérő témája a betegségből betegségbe eső költő egyetemi ügyeinek elintézése, ihletének elapadása vagy meglódulása. Bensőséges kapcsolatukat jellemzi, hogy Várkonyinak ajándékozta *Az üres szoba* egyéni írásjegyekkel lemásolt, rajzokkal díszített változatát. (Két jellemző lapjának fotója a 15. oldalon található.) Az 1933–1934 fordulóján írt verset korábban Babitsnak és Pável Ágostonnak is felajánlotta, de sem a *Nyugat*, sem a *Vasi Szemle* nem közölte. A véleményem szerint nagyon fontos, bár nem hibátlan, alapvető bölcséleti dilemmákat is érintő 160 soros kompozíció *A kő és az ember* című kötetben jelent meg. Kiss Tamás egyik levele és Jékely Zoltán dicsérő véleménye mellett Várkonyi beszélgetőcédulái, továbbá Weöres levelei is azt bizonyítják, hogy a talányos mű számos kérdést, olykor bizonytalanságot vetett föl a szerzőben és baráti körében egyaránt. Weöres rendszeresen megosztotta új írásait ismerőseivel. A Várkonyinak küldött autográf versek fényképét a kötet sajnos nem tartalmazza. Erős a gyanúm, hogy az *Erdei dal* (18.), a *Férfiak tánca* (19.) és a *Két hajnali himnusz* (23.) szövegképe eltér az eredeti tagolástól.

Várkonyi elismerően értékelte a *Pécsi Napló*ban *A teremtés dicséretét*. Hiányai ellenére is tanulságos az a véleménycsere, amely a költő és méltatója között kialakult a „gondolkodó, filozófikus költő-e”, a költői személytelenség és a „kozmosz költő” kérdéseivel kapcsolatban (49–57.). Érdekes ellentmondás, hogy az a Weöres, aki ennyire oldottan, logikusan, szenvedélyesen tudott érvelni látszólag tét nélküli leveleiben, mennyit – és milyen sokáig! – kínlódott doktori dolgozatának megírásával. A *vers születésének* lassú formálódásáról Várkonyin kívül több barátjának is panaszkodott.

A kötet olvasása közben rendre mosolyoghatunk a költő nyelvi leleményein, iróniáján, szóferdítő ötletein. Példaként idézem azt, amikor a Janus Pannonius Társaság által támogatott kötetében lemondott *Pastorale* című verséről, és „Basztoral”-ra keresztelte át; a Baumgarten-díjból „Baumholcer díj”, az Officinából „Offi Kína” lett. „Nagyon szépen köszönöm, hogy abszurdumomat megcsináltad a szekaturában” – írta 1939. február 24-én. Amikor a *Theomachia* írása közben megrekedt, így tájékoztatta Várkonyit: „Kronos-ope-rettem egyelőre pang.”

Weöres számos barátjának beszámolt a világvégi Csöngé unalmáról, egyhangúságáról, más alkalmakkal a táj szépségeiről. Meghívásainak köszönhetően többek között Jékely Zoltán, Takács Gyula, Tatay Sándor, Takács Jenő, Berda József és Pálffy István volt családjának vendége. Pável Ágoston és Várkonyi Nándor közös látogatására 1939 nyarán került

sor; fényképük a könyv 57. oldalán látható. A dunántúli költők antológiáját tervezték. Anyaggyűjtését, válogatását el is kezdték, de a kötet kiadása megghiúsult. A torzóban maradt antológia bevezetője *Dunántúli tájköltészet* címmel a *Nyugat*-ban jelent meg 1940-ben. A triász csöngői napjairól és a költő környezetéről, különösen pedig édesanyjáról szép képet rajzolt Várkonyi a *Pergő évek*-ben.

A mindennapi élet labirintusában gyakran botladozó Weöres az irodalmi ügyekben meglepően jó érzékkel tájékozódott. A *Nyugattal* és Babitscal kapcsolatban több pályatársának is tanácsot adott. Bár 1932-től egészen a lap megszűnéséig rendszeresen jelentek meg versei, gyakran érezte úgy, hogy ő nem elég jó ajánlólevél. Ennek ellenére Várkonyi és a Janus Pannonius Társaság ügyét is közvetítette a szerkesztőségnek, illetve Babitsnak. Itt jegyzem meg, hogy a kötet 49. számú dokumentumának (134.) hibás az 1944-es besorolása. Várkonyi Nándor üzenetének töredéke nyilván nem akkor, hanem 1939-ben íródott. Ezt bizonyítja, hogy bevezetőjében *A teremtés dicséretével* kapcsolatos vitájukra utal; ekkoriban tervezte, hogy Platónról tanulmányt ír; Holler András *Verhaeren-versek* című kötete is ebben az évben jelent meg. Babitsot három évvel a halála után nem kérhették föl a Janus Pannonius Társaság örökös tiszteletbeli elnökének.

*

Weöres Sándor „Pécs, 1943. júl. 8.” keltezéssel különlegesen értékes, tartalmas levelet küldött Várkonyi Nándornak. Bevezetőjében betegségéről számolt be, ezt követően költészetének alakulásáról szólt. Az eredetileg négyrészesre tervezett kompozíció átalakult; előbb a *Háromrészes ének*, végül a *Harmadik szimfónia* címet kapta. (A fontos vallomás sajnos kimaradt az egybegyűjtött levelekből.) Ezt a levelet biztosan nem Pécsen írta Weöres, ugyanis ekkor falujában tartózkodott. A címzett maga is csöngői üzenetként szólt róla, és hosszan idézte (*Magyar Műhely*, 7–8. 22–24.; *Pergő évek*, 2004. 398–399.). A költő 1943 nyarán elhúzódó urológiai betegségen esett át. Erről tanúskodik két hivatalos levélfogalmazványa, melyek Pécs polgármesterének és főjegyzőjének szóltak betegszabadságának meghosszabbítása érdekében. 1943. júl. 7-én Csöngéről üzenté Jékely Zoltánnak: „beteg vagyok, ágyban fekszem már másfél hónapja, és nemsokára alighanem beszállítanak a szombathelyi kórházba” (WSLev. II. 298.). Július 10-én szintén falujából adott hírt állapottáról Solymos Idának (WSLev. II. 351.) és Takáts Gyulának (WSLev. II. 137.). A levelet a költő keltezte tévesen, a szerkesztő utalhatott volna botlására. Sajnos az autográf levél 124. oldalon lévő másolatának középő része olvashatatlan.

Ennél lényegesen súlyosabb az a hiba, amely rendre előfordul a Weöres-szakirodalomban. Előbb a 10. oldalon, majd a 97. oldal 90. jegyzetében és a 127. oldal 108. jegyzetében az szerepel, hogy Weöres 1943-ban Budapestre költözött. Sajnos ez olvasható a Weöres Sándor-bibliográfia bevezető életrajzában is (*Mai magyar költők Weöres Sándor*. Összeállította: Zimáné Lengyel Vera; Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp. 1979. 27.) Ebben a formában jelent meg a *Pergő évek*-ben (397.). Weöres több levelében számolt be arról, hogy miért adta fel nehezen megszerzett könyvtárosi állását, és miért költözött haza Csöngére. Leveleiből idézem néhány indokát. Takáts Gyula kérdésére ezt válaszolta: „Megvoltam én jól a pécsiekkel és ők is énvelem. Egyik ok, miért eljöttem, hogy sok megírni-való gyülekezett össze a fejemben és ezt a csöngői magányban jobban létre tudom hozni, mint a pécsi mozgalmas életben. Másik ok, hogy a háború végét és az esetleg mutatkozó bajokat a szüleimnél akarom átévikélni: ha baj lesz, legyen együtt a család. [...] Én Pécsen főleg azért nem bírtam tovább, mert ott kb. tízen vagy tizenöten túlságosan rá voltunk ragadva egymásra és kölcsönösen nem hagytuk egymást dolgozni.” (WSLev. II. 139–40.) 1944. márc. 22-én csöngői látogatásra hívta Fülep Lajost; levelében gyors és sokak számára váratlan távozásáról is szót ejtett: „Azt írja Professzor Úr, hogy pécsi könyvtárasságomról

nagy lelkesedéssel beszéltem és mégis otthagytam; én bizony nem emlékszem, hogy valaha is nagyon lelkesedtem volna érte, mindig csak ideiglenes foglalkozásnak tekintettem. Amellett Pécs valahogy szétforgácsoló és züllesztő hatással volt rám, így hát igen jót tettem velem azok, akik szeliden lazították az ottani helyzetemet és ezzel szeliden elpiszkáltak onnan.” (WSLev. I. 438.) Ha valaki tüzetesen megnézi Weöres Sándor leveleit, azt látja, hogy 1943 végétől 1946 derekáig szinte valamennyit Csöngérről küldte. Jékely Zoltánnak, Illés Árpádnak, Vas Istvánnak, Bárdosi Németh Jánosnak és természetesen Várkonyi Nándornak is a családi gazdaságban végzett munkájáról, a disznóvágásról, a falusi nyugalomról számolt be. Pest mindössze úgy került szóba, hogy Vas Istvántól azt kérte, keressen neki és édesanyjának szállást, ha március végén vagy áprilisban oda kell utazniuk. A rövid székesfehérvári kitérő, az 1947. október 17-ei házasságkötés és a csaknem egyéves római ösztöndíj után 1948-tól élt a fővárosban.

A világháború után a *Sorsunk* köre, Várkonyi Nándor és Weöres is több ideológiai támadást kapott. A lapot sok sorstársával együtt megszüntették. A hallgatás hosszú évei következtek. A reménytelen időszakot Várkonyi jobban megszenvedte. Számára az oldódást részben az jelentette, hogy a *Jelenkorban* megjelent írásait követően az 1963-ban megindított *Életünk* antológiában is több dokumentumközlése, esszéje, ismertetése jelenhetett meg. A kiadványokban néhány alkalommal Weöres és Károlyi Amy verseivel együtt szerepelt. Várkonyi Nagy Páltól felkérést kapott, hogy írjon tanulmányt Weöresről a *Magyar Műhely* számára. Vele kapcsolatos pécsi emlékeit – leveleire és beszélgetőcéduláira is támaszkodva – nagy gonddal és nem kis aggodalommal vetette papírra. Tisztelete, szeretete, tapintata is arra intette, hogy ne sértse barátjának érzékenységét. Ebből a korból fennmaradt leveleik is bizonyítják: a kemény és a puhuló diktatúra is bőven megtette hatását. Weöres, aki korábban sok értetlenkedő, rosszindulatú bírálatot is könnyedén söpört le magáról, Várkonyi emlékidézésében, értékelésében láthatott némi veszélyt, legalábbis támadási felületet. Ez alighanem összefüggött 1963-as nyugat-európai útjával, a *Tűzkút* megjelenésének hazai késleltetésével és a párizsi kiadás előkészületeivel. A pécsi éveiről szóló írással kapcsolatban indultos, elhárító levélben sorolta aggályait. Barátja először a tanulmány visszavonása mellett döntött. Így a párizsi és a szombathelyi megjelenés is meghiúsult volna. A helyzetet jól jellemzi az *Életünk* antológiát szerkesztő Palkó István Várkonyihoz szóló – 1963. október 5. keltezésű – levelének részlete: „Én a részemről nem látom annyira indokoltnak Sanyiek aggodalmát, mert anyagodban semmi olyan nincs, ami akár emberileg, akár pedig ideológiailag vagy politikailag kompromittálná vagy kellemetlen látszatba keverné, illetve hozná. Legfeljebb annyiban adhatunk Sanyieknak igazat, hogy jobb óvatosnak lenni, mint lehetőséget teremteni esetleges rosszindulatú belekötésekre. Sanyiek hosszabb időn át non grata personák voltak és most felenged körülöttük és ellenükben a jég, így megértem, hogy nem szeretnének újból belső emigrációba szorulni vagy vonulni.” Nagy Pál megismételt kérése, Weöres és Várkonyi személyes találkozása, a tanulmány kényesnek minősülő részleteinek kihagyása, tompítása után szerencsére minden akadály elhárul a publikálás elől. Úgy vélem, a kötetnek ezek a levelei bővebb eligazító jegyzeteket kaphattak volna. Az Illyésről szóló, csupán az egybegyűjtött levelekben közölt Weöres-vers háttérének megvilágítása föltétlenül. A Nagy Pálnak címzett Várkonyi-levél – 1963. IX. 12. keltezésű – piszkozata mellett néhány korabeli levél közlése is segítette volna az olvasók jobb tájékozódását.

Weöresék egy-egy baranyai látogatásuk során mindig fölkeresték Pécs szent emberét (Németh László nevezte így Várkonyi Nándort). Egy 1968-as találkozásukat örökítette meg az a fénykép, amely a könyv 219. oldalán látható. Weöres 1973 szeptemberében még megköszönhette Várkonyi önéletrajzának részletét. Ebben az évben került sor utolsó személyes eszmecserejükre is a pécsi Nádor kávéházban. A végső búcsú fájdalmát az 1975. III. 12-én keltezett Weöres-levél fejezte ki. Lírai emlékoszlopot is állított neki: *Várkonyi Nándor emlékezete* című versét a *Jelenkor* közölte (1975/6. 520.).

Ismertetőm zárásaként szomorúan írom le, hogy a számos értéket felvonultató kötet anyagát egy szigorú(bb) lektor is gondolhatta volna. A számos, könnyen javítható hiba közül itt csupán néhányat említek az oldalszámok feltüntetésével. Petőfi dagerrotípiája nem 1874-es, hanem 1844-es vagy '45-ös (82.); a *Nyugat* és a *Sorsunk* esetében felesleges a Bp. és a Pécs megjelölés (57., 74.; 106.). A *Nyugat*, 1940. I. évf. 5. helyett az I. félév a helyes (63.). A 60a számmal jelölt *Nehéz óra* című Weöres-vers autográf ajánlása hiányzik (156.). A *belső végtelen* a Várkonyi Nándornak szóló ajánlással a *Merülő Saturnusban A benső végtelen* címen jelent meg (49.).

A jegyzeteket érdemes lett volna egységesíteni, a névmutatót pedig kiegészíteni, pontosítani. Bárdosi-Németh János (helyesen: Bárdosi Németh János) és Németh János azonos személy. Jó néhányan teljesen hiányoznak, illetve hiányosan szerepelnek az adattárban. A kimaradtak közül említek néhányat: Berda József (9.); Gömbös Gyula (14.); Pável Ágoston (22., 56., 62., 66., 67., 103.); Sárközi György (43.); Arany János (55.); Jékely Zoltán (56.); Devecseri Gábor (56.); Céline (35.); Hamza András (213., 214.).

*

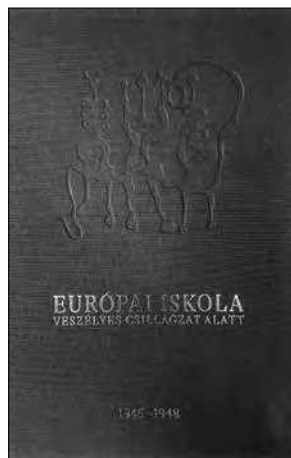
A bíráló melegségére szolgáljon, hogy az esetleges látszat ellenére nem a szőrszálhasogató kicsinyesség vezérelte. Weöres és Várkonyi iránti tisztelete késztette arra, hogy megnevezze a javítható, javítandó hibák egy részét. Tette ezt azért is, mert például a Weöres-életmű kiadásával kapcsolatban szinte csak felületes, hozsannázó ismertetésekkel olvasott a részletes minősítések helyett. A bevezető második mondatában szereplő lista mindenkori kiegészítendő a bírálók, ismertetőik (szerencsés esetben) létező felelősségével. E sorok írója ennek kívánta tenni.

MEGTALÁLNI EURÓPÁT

Bodonyi Emőke – Pataki Gábor (szerk.): Európai Iskola – Veszélyes csillagzat alatt (1945–1948)

Az idei év egyik legjelentősebb képzőművészeti eseménye minden bizonnyal az Európai Iskola tárlata volt a szentendrei MűvészetMalom mintegy 1200 négyzetméterén. Az 1984-es *Az ismeretlen Európai Iskola* című kiállítás óta először nyílt lehetőség arra, hogy e művészeti közösség tevékenységével a maga egészében találkozhatson az érdeklődő. Ahogy azonban a kiállítás pillanatnyiságát meghaladni kívánó kurátori koncepcióhoz illik, számos olyan program kísérte a tárlatot, amelyek célja a kiállítási munkálatok során felhalmozódó ismeretek közvetítése volt. A grandiózus *Európai Iskola – Veszélyes csillagzat alatt (1945–1948)* című tárlathoz beszélgetéssorozat is kapcsolódott, ám a leginkább marandónak alighanem a Bodonyi Emőke és Pataki Gábor által szerkesztett, a kiállításával azonos címet viselő katalógus minősül. A kötet magas minőségű színes reprodukciókon, valamint az Európai Iskolához kötődő személyek biográfiáján és egy időrendi mutatón túl kiváló tanulmányokkal nyitja meg az utat egy olyan, újból és újból felfedezendő kulturális közeg felé, amely történeti kuriozitásán túl mintaként szolgálhat a mindenkor szerveződő művészeti közösségek számára is. Az Európai Iskola voltaképpen ernyőfogalomként működött, amely 1945 és 1948 között a modernitás iránt elkötelezett képzőművészek, írók, teoretikusok és művészpártolók egymáshoz hol szorosabban, hol lazábban kötődő hálózatát jelentette, e rövid időszaka alatt pedig saját céljainak megfelelően szinkronba került a korabeli modern európai művészeti törekvésekkel. A katalógusban szereplő tanulmányok ehhez a heterogén, sok szálon futó társasági szerveződéshez híven nem törekednek a lineáris történeti nagyelbeszélésre, helyette eltérő fókuszpontokkal és módszertanokkal rendelkező írásokat találunk. A tanulmányok foglalkoznak az Európai Iskola szellemi háttérével, belső dinamikájának sajátosságaival, intézményi és kapcsolattörténeti kérdésekkel, a korabeli kulturális kontextussal, valamint az európai művészeti irányzatokkal való érintkezéssel, leginkább a szürrealizmus magyarországi befogadásával és adaptációjával. Mindebből rajzolódik ki mozaikszerűen az Európai Iskola képe.

A most megjelent katalógus nagyban támaszkodik György Péter és Pataki Gábor 1990-ben megjelent monográfiájára,¹ annak kiegészítéseként, folytatásaként is olvasható. Az ott lefektetett főbb tematikus csomópontok térnek vissza a katalógus tanulmányaiban is, ugyanakkor a kötetstruktúrákat összevetve több lényeges eltérés észlelhető. A György–Pataki-féle könyv meghatározó részét tették ki a klasszikusabb

¹ György Péter – Pataki Gábor: *Az Európai Iskola és az elvont művészek csoportja*. Corvina, Budapest, 1990.

Ferenczy Múzeumi Centrum
Szentendre, 2024
444 oldal, 18 000 Ft

műelemzői betétek, ez most néhány tanulmány kivételével szinte teljes mértékben elmaradt. A katalógus szövegeinek csak kis része foglalkozik műalkotások elemzésével vagy esztétikai értékelésével, helyette az őket körülvevő intézményi és történeti kontextusra, valamint a művek létrejöttének időszakában forgalomban lévő, az Európai Iskola tevékenységét meghatározó teóriákra került a fókusz. Voltaképpen a tanulmányok többsége az Európai Iskola működését meghatározó társadalom- és művészettörténeti keret leírására vállalkozott, nagy hangsúlyt fektetve a korabeli diszkurzív alakzatok elemzésére és a mai olvasó számára való közvetítésére. György és Pataki monográfiájának a jelentőségét az Európai Iskola történetének elbeszélése mellett az adta, hogy válogatást közölt az iskolához köthető levelezésekből, sajtómegjelenésekből és egyéb dokumentumokból, amelyek addig a szélesebb nyilvánosság számára elérhetetlenek voltak. Ilyesmivel nem találkozunk a mostani katalógusban, ugyanakkor a legtöbbször lábjegyzetekben elhelyezett primer források – köztük naplóbejegyzések, visszaemlékezések, interjúrészletek és levelezések – tovább árnyalják az Európai Iskola belső működésével, valamint a tagok szerepével és vélekedéseikkel kapcsolatos elképzeléseket. Ahogy azt Passuth Krisztina katalógusbéli tanulmánya összefoglalja, 1990 óta megnőtt a hagyatékokból és levéltárakból előkerült adatok mennyisége, ráadásul előkerült az Európai Iskola művészeinek grafikáit tartalmazó Makarius-mappa is, amelynek anyagát az 1946-ban Magyarországot elhagyó, ám addig az Európai Iskola körén belül tevékenykedő egyiptomi Makarius Sameer a világ különböző pontjain mutatta be; legutóbb pedig a Kiscelli Múzeumban rendeztek belőle kiállítást Árvai Mária kurátorságával.² Az elmúlt harminc évben kitágultak az Európai Iskolával kapcsolatos kutatási irányok is. Az eszme- és kultúrtörténeti perspektíva alkalmazásával felértékelődött az Iskola képzőművészeivel párhuzamosan dolgozó elméletírók és kultúraszervezők teljesítménye. Ennek kapcsán említhető Hornyik Sándor szürnaturalizmus-könyve, amelyben az Európai Iskola teoretikusainak (Kállai Ernő, Mezei Árpád, Pán Imre, Hamvas Béla, Kemény Katalin) szürrealizmus-fogalmait vizsgálja,³ Balázs Imre József pedig a kétezertizedes évektől kezdve foglalkozott az Európai Iskola és a szürrealizmus viszonyával, melynek eredménye a főként kapcsolat- és intézménytörténeti fókuszú *A szürrealizmus története a magyar irodalmi mezőben* című könyv lett.⁴ Példaként felhozhatók még Havasréti József elmúlt időszakban megjelent tanulmányai is, amelyek egy, az Európai Iskola szellemi háttéréről szóló könyv körvonalait rajzolják meg.⁵ Minde mellett számos olyan további kutatás zajlott, amelyek ha ugyan nem is foglalkoztak közvetlenül az Európai Iskolával, de nagyban hozzájárultak az adott korszak kulturális viszonyainak feltárásához – ilyen Scheibner Tamás könyve a magyarországi kultúra szovjetizálásáról⁶ vagy K. Horváth Zsolt Mérei-könyve, amely a lélektan magyarországi megítéléséről és az azzal foglalkozó közösségek helyzetéről is számot ad.⁷ Mindezek az eredmények szükségessé tették az Európai Iskola működésének újragondolását.

² Árvai Mária – B. Nagy Anikó – Róka Enikő szerk.: *60 év alatt a Föld körül. Az Európai Iskola grafikái a Makarius–Müller-gyűjteményből*. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2021.

³ Hornyik Sándor: *A szürnaturalizmus archeológiája*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2021, 162–180.

⁴ Balázs Imre József: *A szürrealizmus története a magyar irodalmi mezőben*. Ráció, Budapest, 2021.

⁵ Havasréti József: „Mezei és Kiss urak metafizikai humbugját gyűlölem...” Szentkuthy Miklós és az Európai Iskola kapcsolatáról. *Jelenkor*, 2023/4, 433–445. Havasréti József: Tanúságtétel, szürrealizmus, archaizálás. Mándy Stefánia és az Európai Iskola kapcsolatához. *Literatura*, 2023/2, 159–182.

⁶ Scheibner Tamás: *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei (1945–1953)*. Ráció, Budapest, 2014.

⁷ K. Horváth Zsolt: *Mérei Ferenc I–II*. Korall, Budapest, 2021.

Mert miként is tekintsünk az Európai Iskolára? Festők és szobrászok szövetségéeként, amelynek a maga idejében sikerült bekerülnie az európai képzőművészet élvonalába? Teoretikusok missziójaként, amelynek célja nem volt kisebb, mint újjáteremteni a második világháború után romokban heverő kultúrát és hozzájárulni a humanitáson és szabadságon alapuló társadalom kiépüléséhez? Tekinthe-tünk rá egy alternatív kultúrtörténet láncszemeként is, amelynek előzményei megtalálhatók a világháború előtti avantgárd mozgalmakban és a húszas-harmincas évek miszticizmusában, öröksége pedig a hatvanas évek underground, neoavantgárd közösségeiben élt tovább. Számomra az utóbbi magyarázat tűnik a legszimpatikusabbnak, és noha a katalógus is ezt az értelmezési irányt jelöli ki, a tanulmányok figyelmének körén már kívül esik az Európai Iskola szellemiségének továbbélése. Itt is csupán jelezni lehet ezeket az összefüggéseket: az iskola által képviselt – mondjuk így – posztavantgárd gondolat például, amely szerint a jövő anticipációja csupán a múlt traumatikus élményein és az ezt elfojtó tudat feltárásán keresztül valósítható meg, párhuzamba állítható a neoavantgárd gurujaként is emlegetett Erdély Miklós művészeti elképzeléseivel. Emellett az Európai Iskola holdudvarában tevékenykedő Hamvas Béla-nak a keleti miszticizmussal átitatott gondolatai nagy mértékben határozták meg neoavantgárd alkotók, leginkább Szentjóby Tamás és Hajas Tibor művészeti pályáját.⁸ Mándy Stefánia és Tábor Béla, az iskola szellemi háttérét adó *Csüittörtöki beszélgetések* központi figurái ugyancsak hatottak a neoavantgárdra, ahogy a két teoretikus, Mezei Árpád és Pán Imre is bekapcsolódtak bizonyos mértékben a párizsi *Magyar Műhely* és az észak-amerikai *Arkánium* neoavantgárd folyóiratok munkálataiba. És természetesen a képzőművészetben is megőrződött valami az Európai Iskola hagyományából: Keserű Ilona festészetének kiemelt előképe lett Martyn Ferenc munkássága, de az ötvenes évek végén induló Zuglói Kör tagjai, Bak Imre, Deim Pál, Molnár Sándor és Nádler István is kereste a kapcsolatot az iskola volt tagjaival.⁹

1945 és 1948, tehát a második világháború lezárása és a kommunista hatalomátvétel közötti rövid időszakban alapvetően egy demokratikus társadalom és plurális kultúra kezdett kibontakozni. Ezek a folyamatok azonban az Európai Iskola programjával együtt közvetlenül a háborús pusztítást követően valósultak meg, amikor keveredett a vészkorszak utáni gyász az újrakezdés eufóriájával. Az absztrakt festészet felé mozduló, emiatt az Európai Iskolából 1946-ban kivált elvont művészek csoportjának szervezője és művészeti írója, Kállai Ernő például így emlékezik vissza egy felszabadulás utáni, fűtetlen szobában töltött téli éjszakára: „Akkor azt gondoltam magamban: én itt, Picassóval, a magam módjára állok az újjáépítés posztján, azok pedig, a katonák és munkások megint a maguk helyén, a maguk sajátos erejével dolgoznak, hogy kimásszunk a gödörből, amelybe belezuhantunk. Olyan, jövőnek elébe szárnyaló, diadalmas perceket és órákat éltem át azon a téli éjszakán, amelyekért mindent érdemes vállalni, amelyekről egy rendezett, sima, polgári körülmények között dolgozó svájci írónak halvány sejtelve sem lehet.”¹⁰ A katalógus a Kiss Pál, Mezei Árpád és Pán Imre által közösen írt *Az Európai Iskola* című könyvecské-ből közöl részleteket, amelyek jól érzékeltetik, hogy miként is gondolták el az iskola főbb törekvéseit. Az iskola szakított az avantgárd új-kultuszával, a forradalom eszméjét elválaszthatatlannak tartották a múlt feltárásának szükségességétől. Az iskola körének gondolkodását áthatotta a romantika projektuma, a fent említett három szerző az emberi ösz-

⁸ Kelényi Béla – Végh József szerk.: *A köztes lét túloldalán. Hajas Tibor művészete és a Tibeti misztériumok*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2019.

⁹ Az Európai Iskola képzőművészeti hagyományának utóéletére számos ponton rávilágít: Sasvári Edit – Hornyik Sándor – Turai Hedwig szerk. *A kettős beszédén innen és túl. Művészet Magyarországon 1956–1980*. Vince, Budapest, 2018.

¹⁰ Kállai Ernő: Hetvenöt kiló nullásliszt. In: uő.: *Művészet veszélyes csillagzat alatt*. Corvina, Budapest, 1981, 334–337, 336.

tönök megismerésére való törekvésben látta a párhuzamot;¹¹ Kállai Ernő az ember természetbe vetettségének gondolati gyökereit találta meg a romantikában. A szürrealizmus és az absztrakció alapvető különbségei ellenére mindkettőben fontos szerepet játszott a társadalomra vonatkozó reflexió: a lélektan vagy a természettudományok mikro- és makrovilágában a társadalom mélystruktúráit vélték felfedezni, ezeknek a művészi megmutakozásában pedig a világ megismerésének és megváltoztathatóságának a lehetőségét látták. Az Európai Iskola körében meghatározó antropológiai vélekedés volt, hogy az ember alapvetően kettős természetű – ezért is válik az iskolában a Minótauroszt, ez a félig állati, félig emberi lény az európai kultúra jellegzetességeinek szimbólumává. A teoretikusok szerint az egység helyreállítására a modern európai művészet, azon belül is a szürrealizmus mint ismeretelméleti és pszichoanalitikus módszer képes, mivel az ismeretlen, tudaton kívüli tartalmakat felszínre hozza és kibékíti a már ismerttel és tudatossal. Pán Imre a szédületesen nagy ívű, programadó *Bevezetés Európába* című könyvecskéjét azzal zárja, hogy létre kell hozni az én és a világ kozmikus egységét, ehhez pedig meg kell ismételni a teremtés élményét – nagyobb feladatra vállalkozni sem lehetett volna.

A katalógus tanulmányai közül Bodonyi Emőke foglalkozik az Európai Iskola kiállításainak történetével, amelyből látványosan kiviláglik az iskola céljainak ambíciózussága és a materiális keretfeltételek közötti szakadék. Vállalásukat ugyanis nem óriási kiállítótermekben és barátságos sajtókörnyezetben próbálták kiteljesíteni. Az Iskola saját kiállítótere, az Üllői út 11-es szám alatti „nagy” helyiség kezdetben mindössze egy előtérből és egy mindössze harminckét négyzetméteres szobából állt, amely az 1947 tavaszán megrendezett *Francia–Magyar kiállítás* alkalmából egy további teremmel bővült. Ám a fűtési szezonban az emelkedő költségek miatt az Üllői úti helyiséget bezárták, helyette a Pán Imre által vezetett húsz négyzetméteres Művészboltban tartottak bemutatókat, amely Pán számára egyszerre szolgált irodaként, üzletként és kiállítóterként is. Eközben ismeretterjesztő előadás-sorozatot hoztak létre, bekapcsolódtak a nemzetközi művészeti mozgalmak hálózataiba, a franciák mellett a cseh és a román szürrealista csoportosulásokat is meghívták, és ami különösen fontos, az 1948-ban megrendezett *Fiatalkok, Elődeink és Mi magunk* hármas kiállítássorozattal elődöket és utódokat kijelölve igyekeztek megkonstruálni saját hagyományukat a magyarországi művészet történetében. Mindehhez természetesen szükség volt anyagi támogatásra, amelynek egy részét feltételezhetően a gyermekgyógyászként dolgozó műkedvelő, Gegesi Kiss Pál, illetve a CoBrA-csoport egyik alapítóját, Corneille-t is Magyarországra hívó Eppinger Weisz Margit festőnő fedezte, aki textilgyáros férjével a háború után a magyar művészeti élet mecénásaként tért vissza Budapestre.¹² Az iskolának ugyanakkor meg kellett küzdenie a befogadóközönség impresszionizmuson pallérozódott ízlésével és a két világháború között alakult, a nagybányai hagyomány természetelvűségét valló Szinyei Merse Pál Társaság ellenérzéseivel, illetve a kiépülőfélben lévő szocialista realizmus képviselőinek avantgárdellenességével és a tömegízlés kielégítését célzó elvárásaival.

A helyzetet csak tovább bonyolítja, hogy az iskola tagjainál egyszerre volt jelen a baloldaliság és a modern művészet iránti elkötelezettség. A Horthy-rendszer alatt sokuk vett részt az illegális kommunista mozgalomban, a felszabadulás után pedig többen olyan – a modern művészetet bemutató – kiállításon is szerepeltek, amelyet még a kommunista vagy a szociáldemokrata párt szervezett. Horváth Ágnes tanulmányában az Európai Iskola szellemi háttérét, a *Csütörtöki beszélgetések* elnevezésű csoportot vizsgálja, amely-

¹¹ A romantika és a lélektan összekapcsolódásának bonmot-ját szolgáltatja Pán Imre: „Az ásó sokezeréves találmány, de a XIX. század kezdte el bennünk használni.” Pán Imre: *Bevezetés Európába*. Európai Iskola Könyvtára 3–4, Művészbolt, Budapest, é. n. [1946].

¹² Balázs Imre József: Avantgárd, emigráció, női alkotók: a felejtés struktúrái. Eppinger Weisz Margit és Madaleine Kemény Szemere. *Forrás*, 2023/7–8, 11–18.

ből kirajzolódik, hogy az iskola tagjai között jelentkező politikai, esztétikai elköteleződést egyfajta messianisztikus, hermetikus beszédmód határozta meg, amely értelemszerűen távol állt a kiépülő kommunista rezsim érvényesnek tartott beszédmódjától – és szükséges hozzátenni, az iskola művészeinek egy része sem lelkesült a teoretikusaik kultúrantropológiai fejtegetése miatt. Ständeisky Éva katalógusbeli tanulmánya mutatja be alaposan a közéleti szerepvállalás és az alkotói munka összeegyeztethetőségének problematikusságát. Bán Béla az Európai Iskola egyik reprezentatív alkotója volt, az expresszív és szürrealista festészetét azonban a kommunista hatalomátvitelkor lecserélte a *Könyvi elvtárs* című képéhez hasonló szocreálra, hogy aztán az 1956-os emigrációját követően visszatérjen korábbi munkásságához. Bán életútjától eltérően Fekete Nagy Béla feleségével együtt a baloldali ellenállás egyik fontos helyszínét működtette a Hengermalom utcai kerámiaműhelyükben a német megszállás alatt, 1948 után a szocialista realizmus térnyerésével azonban beszüntette képzőművészeti tevékenységét. Már csak ebből a két példából is látszik, hogy művészi szerepvállalás és a közéleti, politikai változások közötti feszültség milyen fordulatokkal teli életutakat hozhatott létre.

A tanulmányokra jellemző, hogy a György–Pataki-féle könyvhöz hasonlóan szerencsésen elkerüljük az elsüllyedt szigetek belső történetét jellemző legendásító, mítoszképző narratívákat. Sőt, Havasréti József az Európai Iskola irodalmi kapcsolatairól írva mutatja be, hogy milyen belső feszültségek voltak az iskolán belül. Szentkuthy Miklós például az Európai Iskola körében kibontakozó elméletet többnyire „metafizikai humbugnak” tartotta, Határ Győző *Héliáne* című regényét pedig Havasréti az iskola világlátásának fonákjaként értékeli: a regényben a szürrealista kifejezésmódból és az archaikus mítoszok megidézéséből az Európai Iskola tagjai által vágyott humanista utópia helyett az irracionalitás és politikai nagyravágás által mozgatott világ jelenik meg. Mindeközben Havasréti felrajzolja azokat a személyközi konfliktusokat is, amelyek a kommunista hatalomátvitel után jelentkeztek az Európai Iskola tagjai között: egyesek, mint Mándy Stefánia, hallgatásra kényszerültek, míg mások, köztük Szántó Piroska, Vas István felesége sikeresen integrálódott az aczéli kultúrpolitikába.

Kifejezetten kritikus Turai Hedvig tanulmánya, amely gender-szempontokat érvényesítve bírálja az Európai Iskola működését. Ez a kutatási irány az utóbbi években Magyarországon is egyre nagyobb teret nyert, leginkább Földes Györgyi avantgárd nőírókról szóló könyve nyomán.¹³ A tanulmány az Európai Iskola emberképéből, valamint az általuk is képviselt modernitás-képből kiindulva fejti ki a női alkotók ellentmondásos helyzetét. Az alapvető állítás, hogy az Európai Iskola tevékenységét meghatározó, az ember kettős természetének egységbe foglalásáról szóló kultúrtörténeti keretelbeszélés elhomályosította az iskolán belüli nemi szerepek közötti aránytalanságokat. Turai Hedvig éleslátó írásának számos pontja tanulsággal szolgál az iskolán belüli nők helyzetéről, bár Földes Györgyi kötetének ismeretében úgy tűnik számomra, hogy a korabeli nemzetközi és hazai kontextusra kitekintve Turai sokszor valóban mehökkentő példái egy apologetikusabb narratívában is elhelyezhetők lennének. Földes a negyvenes-ötvenes évek nemzetközi szürrealista közege kapcsán beszél arról, hogy az első generációs szürrealisták „férfiklub” jellegű csoportosulásától eltérően ekkor már nagy számban jelentkeztek női szerzők is. Ezzel párhuzamosan az Európai Iskola – főképpen a Kassák-féle avantgárd csoportosulásokkal összevetve – a női emancipáció folyamatának egy – ha nem is a legfényesebb – állomásaként lenne értelmezhető. Turai Mándy Stefánia egy katalógusbevezetőjén keresztül mutatja be, hogy az Európai Iskola nőtagjai között megtalálható volt az a modernitásból eredő gondolat, hogy kanonizálódásuk, művészként való elismerésük éppen a nőiség kódjainak eltüntetése révén lehetséges. A tanulmány szerzője arra is kitér,

¹³ Földes Györgyi: *Akit „nem látni az erdőben”. Avantgárd nőírók nemzetközi és magyar kontextusban*. Balassi, Budapest, 2021.

hogy a nemi különbségek eltérő értékelési módhoz vezettek: amíg a növényi és antropomorf formákból alkotott munkákat a férfiaknál „absztrakt kompozíciónak” tekintették, addig Szántó Piroskánál a lélektan felől megfejtendő rejtvénynek. Ez az állítás azonban kissé sarkosnak tűnik annak fényében, hogy az absztrakcióval kísérletező elvont művészek csoportjának központi alakja, Kállai Ernő, de maguk a képzőművészek is nagy hangsúlyt fektettek az absztrakció lélektani kérdéseire – erre éppen Árvai Mária kitűnő tanulmánya világít rá. Árvai többek között Hermann Imre pszichoanalitikus 1946-os előadását ismerteti, amely a lelki jelenségek és a geometriai formák közötti összefüggéseket vizsgálta. Az Európai Iskolában több pszichológus is tartott előadást, amely jelzi, hogy az iskola tagjai törekedtek az absztrakt, szürrealista művészet és a pszichoanalízis közötti – egymás nyilvánosságbeli pozíciójának kölcsönös erősítését célzó – kapcsolat kialakítására.

Külön kiemelendő Várkonyi György tanulmánya, amelynek alapvető kérdése, hogy „a Budapesten működő, és mindeddig főként szentendrei gyökerűként láttatott Európai Iskolának bizonyos szatellitje létezett volna, már a »központ« manifeszt megalakulása előtti években is?” A tanulmány az Európai Iskola pécsi illetőségű előzményeinek kutatásával, valamint a Pécs és Mohács művészeti élete közötti kapcsolatokkal foglalkozik, párhuzamba állítva a Budapest és Szentendre közötti viszonyrendszerrel. A pécsi fókuszú írás kiválóan mutat rá ezeknek a településeknek a sokoldalú kapcsolódási módjaira. Érdekes, hogy milyen lehetőségei voltak Martyn Ferencnek vidéken élő elismert festőművészként, aki a modern képzőművészet élvonalába kíváncskodott. A nyilvánosság taktikus kezelése mutatkozik meg abban, hogy sem Martyn, sem a mohácsi Martinszky János nem állított ki absztrakt alkotásokat lakóhelyükön, eközben Martyn igényt tartott arra, hogy a magyarországi absztrakt művészet indulását az ő nevéhez kössék. Várkonyi tanulmánya szerint absztrakt festmények Pécsen először 1946-ban voltak láthatók a MKSzSz *Budapest és Pécs első csoportkiállításán*, amelyen az Európai Iskola és az avantgárd egykori klasszikusai mellett a későbbi szocreál prominensei is részt vettek. Mindebből az következik, hogy Pécs bár a regionális kulturális központ szerepére vágyott, önálló arcával csak a centrum szerepét betöltő Budapesten tudott megmutatkozni az absztrakt művészet.

Az eddig nem említett tanulmányok alapvetően két kiemelt fókuszponttal bírnak. Az egyik részük az Európai Iskola nemzetközi kapcsolati hálójátára, a másik részük pedig a szürrealizmushoz való viszonyra koncentrálnak. Természetesen ez a kettő összefügg, hiszen – ahogy arra Balázs Imre József is rámutat a román szürrealisták és az Európai Iskola közötti tudástranszferről szóló tanulmányában – a külföldi csoportosulásokkal való kapcsolatfelvételt nem lehet egyéni teljesítményként felfogni. Ezek a kapcsolatok a szürrealizmus nemzetközi hálózatosodásának történetén belül értelmezhetők. Szürrealistának lenni Magyarországon persze egészen mást jelentett, mint Romániában, ahol a háború előtti emigrációs hullámnak köszönhetően sokkal élénkebb hagyománya volt a francia szürrealizmusnak. És természetesen szinte összemérhetetlen különbségek voltak a francia és a magyar szürrealizmus helyzete között is. Ezt jelzi Eged Dalma tanulmányának mottója, amelyet Bálint Endre Pán Imrének címzett leveléből vett: „[...] Mondom neki, hogy milyen a mi izénk otthon, s hogy félnek a francia képzőművészet hatásaitól – azt mondja: »hát ebből lehet valami új, ebből a tiltakozásból«. Sírni szerettem volna.” Ami egy francia értelmiségi, tanárember szemében a piacosítható botrányt és a lázadást jelentette, az 1947-ben egy magyar művész számára már konkrét egzisztenciális fenyegetettséget jelentett. Eged Dalma tanulmánya emellett számos ponton mutat rá a francia szürrealizmus és az Európai Iskola szürrealizmusa közötti különbségekre. A szöveg detektálja, hogy másféle koncepció mentén ítélte meg az emlékezet funkcióját a világháború előtt a Breton által vezetett szürrealista csoportosulás, és másként az Európai Iskola elméletírói. Breton az emlékezetet a jövőt determináló tényezőként értelmezte, az utópikus potenciál kiteljesítéséhez emiatt a múlt tagadását tartotta szükségesnek. Ezzel szemben az Európai Iskola

nagy hangsúlyt fektetett az archaikus mítoszok felhasználására, amelyekben az emberi lélek és társadalom szerkezetének rejtett mintázatait vélték megtalálni. A pszichoanalízis hagyománya tehát az Európai Iskolában az első generációs szürrealistáktól eltérően nem az automatizmus és a szabad asszociációs eljárások alkalmazásába, hanem egyfajta kulturális-pszichológiai archeológiába csatornázódott be – amely közelebbi rokonságot mutatott Freud koncepciójával. Eged Dalma meglátásait ugyanakkor árnyalja Pataki Gábor tanulmánya, amely módszeres áttekintését nyújtja az Európai Iskola kapcsolati hálójának, miközben kitér a második világháború előtti és utáni szürrealizmus közti különbségre. Ebből a szövegből kirajzolódik, hogy az iskola szürrealizmus-értése nem volt rendhagyó Európában: Breton az amerikai emigrációjából hazatérve 1946-ban az új-mexikói és haiti utazásainak hatására már figyelmet fordított az ezoterikus, mágikus elemek művészeti alkalmazhatóságára, a vészkorszak tapasztalatának hatására tehát a háború után újból erőre kapó szürrealisták átértékelték korábbi művészeti törekvéseiket; az 1948-ban alakuló CoBrA-csoportban szintén megfogalmazódott „a nagy európai drámával való őszinte szembenézés igénye”. Pataki másik fontos meglátása, hogy az Európai Iskola és a nemzetközi művészeti mozgalmak között nem egyirányú kapcsolat volt, ezek a közösségek kölcsönösen hatottak egymásra. Pócs Veronika Pán Imre tevékenységét 1948-ig követő tanulmányából például kiderül, hogy az általa vezetett Művészbolt bizonyos értelemben a kulturális transzferek egyik fontos helyszíne volt, a CoBrA-csoport két későbbi alapító tagja, a francia Jacques Doucet és a holland Corneille is ott ismerkedett meg a modern művészettel.

A fenti példákban is látszik, hogy a tanulmányok párbeszédbe lépnek, árnyalják, kiegészítik egymás állításait. Hasonló dinamika figyelhető meg Szabó Noémi és Hornyik Sándor tanulmányai között is. Előbbi a természetábrázolás különféle megoldásait mutatja be az Európai Iskola művészeinél. Szabó felvázolja, hogy miképpen módosul az iskola tagjai között Vajda Lajos és Korniss Dezső 1936-ban indított szentendrei programja, amely eredetileg a magyar népművészeti motívumok modern képzőművészetbe való integrálását vállalta: az etnográfiai, szimbolikus tartalmuk helyett a népi motívumkincs absztrakt jelszerűsége válik lényegessé, többek között Lossonczy Tamás, Bálint Endre és Vajda Júlia művészetében. A természet mint kulturális konstrukció elméleti megalapozását Kállai Ernő teremtette meg írásaiban, amelynek európai párhuzamait Hornyik Sándor követi végig, bevonva Kandinszkij, Arp és Klee spiritualitásban gyökerező absztrakt festészetének értelmezését.

Passuth Krisztina és Pataki Gábor is felteszik a tanulmányaikban azt a hipotetikus kérdést, hogy mi lett volna, ha az Európai Iskola 1948-ban nem kényszerül önmaga feloszlására a kulturális mező szovjetizálódásának nyomása alatt. Bár lehetnek elképzeléseink erről, természetesen sohasem tudhatjuk már meg. Mindazonáltal érdekes, hogy az alapító okiratban nem az Európai Iskola, hanem az *első* Európai Iskola indulásáról van szó. Az Európai Iskolát mintha saját alapítói sem egyszeri, térben és időben lehatárolt közösségként gondolták volna el. 1945-ben sokkal inkább egy projektum született meg, amely szolidáris a széles néptömegekkel, emellett elkötelezett a modernség és a művészet társadalomalakító potenciálja iránt. Az Európai Iskola tagjai ezekkel a hitekkel felvértezve léptek be a művészeti életbe, ezért hozták létre saját intézményi keretüket. A *Veszélyes csillagzat alatt* katalógus mind a kiemelkedő szerkesztői koncepciója, mind a tanulmányok magas minősége miatt segíthet abban, hogy ha bármikor is eszébe jutna valakinek a második Európai Iskola megalapítása, tudja, milyen magas léceket is kell átugrania.

Átadóest

20
24

Bertók László Költészeti Díj

Pécs, Kodály Központ
2024. december 5.
csütörtök, 18:00

Közreműködik:
Balogh Máté, Mácsai Pál, Nyáry Krisztián

 Bertók
Projekt

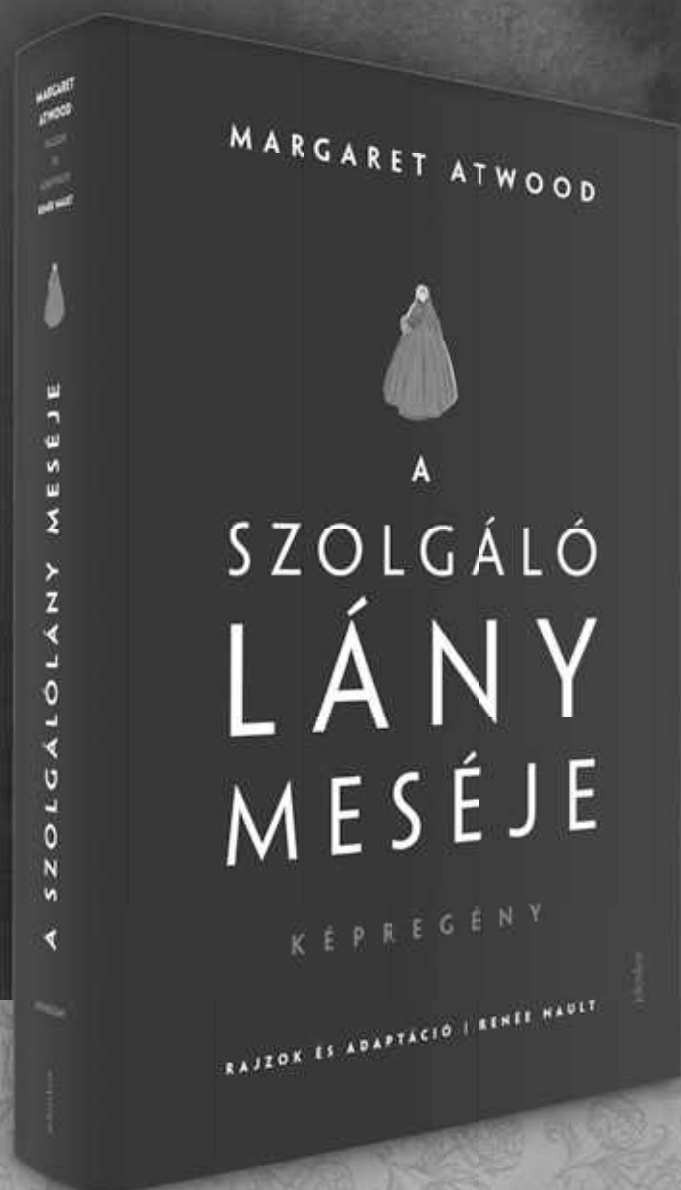
JELENKOR

PANNON
PHILHARMONIC

PANNON
FILHARMONIKUSOK

Webstar

MEGJELENT

jelenkor

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

PROGRAMAJÁNLÓ

ŐSZ TELE

PÉCS

november 6. 19.00

KISCSILLAG AKUSZTIK – VENDÉG: FALUSI MARIANN

november 7. 19.00

ZSOLNAY SZÍNHÁZ RUBEN ÖSTLUND–TIM PRICE: LAVINA*

A Katona József Színház és az Orlai Produkciós Iroda közös előadása

november 12. 19.00

**FRIDA, AZ ÉLET MŰZSÁJA – LÁTVÁNYSZÍNHÁZ –
MOZGÓ FESTMÉNYEK TÁRLATA**

*A Duda Éva Társulat és a Nemzeti
Táncszínház produkciója*

november 29. 19.00

VABADABA – GESZTI PÉTER KONCERT-EST

Váncsi Eszterrel

december 17. 19.00

VIJICSICS 50 – A JUBILEUMI ÉV ZÁRÁSA PÉCSETT

2025. január 4. 19.00

BUDAPEST BÁR ÚJÉVI KONCERT – 7 ÉNEKESSEL

2025. január 6. 19.00

BOBAN MARKOVIĆ ORKESTAR – ÚJÉVI KONCERT

2025. január 29. 19.00

SZENDŐFI PÉTER ÉS A MODERN ART ORCHESTRA:

YELLOW ALERT – ÖSBEMUTATÓ

*Vendég: Szirtes Edina Mőkus
és Kertész Erika*

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PANNON
PHILHARMONIC

PANNON
FILHARMONIKUSOK

24/25 NOVEMBER 28.

csütörtök 19.00

Kodály Központ

KADDIS

A Holokauszt 80 éves
évfordulójának tiszteletére

Krzysztof Penderecki

Kaddis

Erich Wolfgang Korngold

Pészhai zsoltár

Leonard Bernstein

III. „Kaddis” szimfónia

Izabela Matula – szoprán

Molnár Ágnes – szoprán

Valentin Dubovskoy – tenor

Nemzeti Énekkar

(karig.: Somos János Csaba)

Nyíregyházi Cantemus Fiúkórus

(karig.: Szabó Soma)

Mácsai Pál – narrátor

Vezényel: Kesselyák Gergely

PRINT

Előfizetési akció!

Fizessen elő a Jelenkor folyóírra fél évre most csak 6 ezer forintért, egész évre most mindössze 11 ezer forintért! Előfizetését legegyszerűbben közvetlenül szerkesztőségünkön keresztül intézheti. E-mail címünk: jelenkor58@gmail.com, telefonszámunk: 72-310-673, 72-215-305, 72-510-752, 72-510-753.

Támogassa a mai szabad magyar irodalmat és a holnapét!

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

Vásárolja meg a Jelenkor folyóíratot PDF-formátumban, lapszámonként mindössze 500 forintért! Sőt, aki egy teljes évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat lapszámaihoz.

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

A folyóiratok állami támogatásának csökkentése miatt
a Jelenkor folyóirat nehéz anyagi helyzetbe került.

Lapunk 1958 óta inspirálja és közli
a mindenkori kortárs magyar irodalmat.

Mások mellett Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Csorba Győző,
Bertók László, Esterházy Péter, Nádas Péter, továbbá számos
fiatalabb hazai szerző írásainak adott otthont, miközben olvasók
generációit segítette az irodalmi tájékozódásban.

Folyóiratunk fennmaradásához szükség van az ön támogatására!

Ne hagyja, hogy a modern magyar irodalmi kultúra
egyik leghosszabb és legszebb története véget érjen!

Előfizetését vagy adományát a folyóiratot kiadó
közhasznú alapítványunk várja:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7-8.

SZÁMLASZÁM:

50800111-11164573

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- GRECSÓ KRISZTIÁN verse 1273
SAJÓ LÁSZLÓ versei 1275
DEMÉNY PÉTER versei 1279
MESTERHÁZI MÓNICA verse 1281
MARKÓ BÉLA versei 1282
UNGVÁRY RUDOLF: Az ártatlanság ára (*elbeszélés*) 1285
KERESZTURY TIBOR: Mint az állat (*regényrészlet*) 1295
MESTERHÁZY BALÁZS: Spirál (*regényrészlet*) 1299
SZILASI LÁSZLÓ: [18.48: telefon] (*El nem hangzott beszélgetések anyámmal*)
(*regényrészlet*) 1303
KISZELY MÁRK: Az ágak közti formátlan sötét (*regényrészlet*) 1308
SCHEIN GÁBOR: Egy kutya evangéliuma (*regényrészlet*) 1316
WIRTH IMRE versei 1326
JÁNOSA ESZTER versei 1327
GYUKICS GÁBOR versei 1329
ENDREY-NAGY ÁGOSTON verse 1331

*

- SERF ANDRÁS: Nagy Lajos és az antiszemitizmus (*tanulmány*) 1332

*

- WEISS JÁNOS: „Sár. Egyszerűen csak sár” (*Nádas Péter: Helyszínelés*) 1346
KISANTAL TAMÁS: A kisfiú, a detektív és az elbeszélés szelleme
(*Zoltán Gábor: Ólomszív*) 1352
FEKETE RICHÁRD: Az idő kötete (*Markó Béla: Autóbusz Kufsteinba*) 1359
MOHÁCSI BALÁZS: Természetesen nem érted a címet
(*Simon Márton: Hideg pizza*) 1363

2024

DECEMBER

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortétkban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félfévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111–11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT DR. KISS ENDRE. A bankár, sportember, éveken keresztül a Jelenkor Alapítvány kuratóriumi elnöke november 17-én, nyolcvanegy éves korában vesztette életét. Kiss Endréről Ágoston Zoltán emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

MEGHALT DOMONKOS ISTVÁN. A költő november 7-én, nyolcvannégy éves korában hunyt el.

*

MUZIKÁLIS BESTIÁK. *Bősze Ádám* november 8-án mutatta be zenetörténeti könyvét a pécsi Tudásközpontban.

*

PÁROS KÖNYVBEMUTATÓ. Nagy Gerzson *Meddig él egy anya* és Schillinger Gyöngyvér *Rohadjon meg az összes* című regényeiről beszélgettek a szerzők november 19-én a pécsi Tudásközpontban.

*

PRAE PÉCSETT. A Prae Kiadó látta vendégül az érdeklődőket november 20-án a Trafik étteremben. Szalay Miklóst design tárgyú könyvről Doboviczki T. Attila kérdezte. *Keresztes Zoltán* kiállítását *Böszörményi István* nyitotta meg, majd a fotóművész új könyvét *Gyenis Tibor* mutatta be. Weber Kristóf *Palojtoy-improvizációk* című művét adta elő. A kiadó régi és leendő pécsi szerzői közül Csordás Kata, Méhes Károly és P. Horváth Tamás olvasott fel műveiből. A kiadót Balogh Endre tulajdonos, valamint L. Varga Péter és Péczely Dóra szerkesztők képviselték.

PUSKÁS PANNI volt a pécsi bölcsészkaron megrendezett Baranya Megyei Irodalmi Verseny vendége november 25-én. Este *Mohácsi Balázs* beszélgetett a szerzővel a verseny alapjául szolgáló *Megmenteni bárkit* című regényéről a Művészetek és Irodalom Házában.

*

MOZART ÉS ORFF. Mozart két zongorára és zenekarra írt Esz-dúr versenyművét és Carl Orff *Carmina Burana*-ját adta elő a Pannon Filharmonikusok november 9-én és 10-én a pécsi Kodály Központban. Vezényelt *Kesselyák Gergely*, közreműködött *Balogh Ádám* és *Ránki Fülöp* zongorán, valamint a Cantemus Kórus Nyíregyháza (karigazgató *Szabó Soma*), az énekes szólisták *Haja Zsolt*, *Horváth István* és *Rácz Rita* voltak.

*

A KALÓZ. Bellini operája csendült föl koncertszerű előadásban a Nemzeti Filharmonikusok koncertjén november 4-én a pécsi Kodály Központban. Vezényelt *Dinyés Dániel*, az énekes szólisták *Koloniits Klára*, *Paolo Fanale*, *Alexey Bogdanchikov*, *Tötös Roland*, *Schöck Atala* és *Kovács István* voltak. Az opera két nappal későbbi MŰPA-beli előadásáról *Bóka Gábor* írt kritikát a *Jelenkor Online-on*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Déry Tibor-díjban idén *Sophie Aude*, *Jánossy Lajos* és *Szűcs Teri* részesült. – 2024-ben a Szépíró-díjat *Vida Gábor* és *Gács Anna*, a Junior Szépíró-díjat *Kállay Eszter*, a Kéri Piroska-díjat *Jenei László*, a Géher István-díjat *Mesterházi Mónika* vehette át.

Szerzőink

Grecsó Krisztián (1976) – költő, író, Budapesten él.

Sajó László (1956) – költő, író, Budapesten él.

Demény Péter (1972) – író, költő, Bukarestben él.

Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Markó Béla (1951) – költő, szerkesztő, politikus, a Romániai Írószövetség Marosvásárhelyi Fiókjának elnöke, Marosvásárhelyen él.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.

Keresztury Tibor (1962) – kritikus, publicista, Szentendrén él.

Mesterházy Balázs (1974) – költő, író, Budapesten él.

Szilasi László (1964) – író, irodalomtörténész, Szegeden él.

Kiszely Márk (1991) – író, Londonban él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

Jánosa Eszter (1989) – költő, irodalmár, Londonban él.

Gyukics Gábor (1959) – költő, Szegeden él.

Endrey-Nagy Ágoston (2002) – költő, szerkesztő, kulturális újságíró, Budapesten él.

Serf András (1959) – újságíró, irodalmár, Budapesten él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

2 4 0 1 2

Második triptichon

(Képet a képekre)

*Harmincnyolc éves a délután.
Fehér fogsorán széles a mosolya.
Tíz voltam, s kicsivel hét után.
Tekertem néptáncról az apám rozoga.*

*Bringájával haza, és láttam, hogy ugyanaz.
A már megélt idő telik.
Az út szélén más kóró, búzagaz.
És a fáknak is mások a leveleik.*

*Vagyis én vagyok ebben a térben.
Az elszáradt őszben egy anyag.
És a sorsom ül ott törökülésben.
Első látásra szél vagy forgatag.*

*Ennyi év, és ma benézett az a délután.
Harmincnyolc évesen az ablakon.
Kányák ültek a tetők trónusán.
Néha megvakartam az alkarom.*

*Arra is gondoltam, mivégre, meddig ez.
Meddig lesz ugyanaz az ősz érzetre.
Tudja-e bármi úr, kicsoda stencilez.
Rajzol át vonalat, tesz képet a képekre.*

*

(Várnak az anyák, hogy)

*Hercegek futnak a kert alatt,
Leltárban álrúhás angyalok.
Szavukban háromszáz megawatt,
Szemükben ébredő napszakok.*

*Hercegnők szöknek a kert felett,
Várnak az anyák, hogy csönd legyen.*

*Terhesség ez is, de tervezett,
Látszott is rögtön a röntgenen.*

*Lányokból font az Úr koszorút,
Mert szereti bőszen az életet.
Bár kimetszett valami iszonyút,
És lehántott róla két réteget.*

*Csont zörög, figyelj, ez nem pipacs,
Nem a nád, se a szél, szilvafák.
Az ajtóra drótozott habszivacs,
A kádban meg műanyag kiskacsák.*

*Ring a lét, ring a nap, ring a táj,
Szeretnék valamit mondani.
Ha szavamra lassabban ringanál,
Ki is tudnám végre bontani.*

*Kell-e a végére tanulság,
Valaki járkál az udvaron.
Miért ne lehetne hazugság,
És baj-e, ha azt én is tudhatom.*

*

(egy görbe sík)

*Ezekből a részekből legvégül
kikandikál valami éteri.
Száll a fény, és ahogy bekékül,
kel a nap, s teljesen szétveri.*

*Szikrázik, mint a gyöngy,
a harmat ablaka egy görbe sík.
Foszlanék, mint öreg sziklatömb,
mit a víz porlaszt és fölfeszít.*

*Így vagyok tékápe hontalan,
megcsalva mindegyik életem.
Sorolnám el mégis hosszasan
vétkeim, és hogy mért vétkezem.*

*De jó a csönd, jó a mély, hallgatás,
valaki jár-ke a réteken.
Meddig ér, mikortól zaklatás,
és hogy mit változtat ez a lényegen.*

bocsánatkérő csúf üzenet

A-nak

Küszöbén az estnek

csillagfakadáskor
dalba fog az ember

ha már fáj a sorsa
nagyon szépen fájjon

küszöbén az estnek
csillagfakadáskor
(Utassy József: *Motívum*)

küszöbén az estnek
csillagfakadáskor
ne haragudj kedves
kimész az udvarra
kint cigarettázol
küszöbén az estnek
csillagfakadáskor

most már mindig ez lesz
légy lehetek bárhol
szeretek szeretnek
ez bocsánatkérő
csúf üzenet fájó
most már mindig ez lesz
légy lehetek bárhol

majdnem telihold van
voltál aki voltál
voltam aki voltam
hó kinn szív bennszakad
ne mondd hogy vadon táj
majdnem telihold van
voltál aki voltál

odafönn csillagok
lenn cigi parázslik
hol vagy és hol vagyok

*ha elmegy az egyik
jön marad a másik
odafönn csillagok
lenn cigi parázslík*

*bemész cigaretta-
csikk ez is eloltva
pestújhely felett a
felhőtlen égen új-
hold vékony sarlója
gyűl a cigaretta-
csikk hamutartóban*

Hazugságaink Legnagyobbika

Hiánybetegségeink legnagyobbika
(Nemes Nagy Ágnes)

*Építettek templomokat, Neked, az Úr házáat, Akinek nem kell, nem laksz sehol,
hontalan csöves se, nem vagy.*

Lakhatatlan a föld, ezért ide költöztettek.

*Isten szabad ege alatt elszabadultak az állatok, az emberek, az élet, úgy
gondolták, értelmet adnak neki, Téged.*

Miért kell értelem, minek? Kinek? Csak úgy létezünk, nem elég?

*Tudjuk, milyen a félelem, a testi kín, a becstelenség, úszunk folyóban, eszünk
citromalmát, fogunk körzőt, téglát, cédulát, nő a körmünk.*

*Miért kellesz Te ehhez? Aki nem fogantál gyönyörben, nem születettél vérben és
mocsokban, nem élsz, csak uralkodol örökkön örökké, á, nem.*

*Nem halsz meg, nem gyűlnek a gyümölcsleveket halálos éjjeliszekevényeden, nem
dobják ki Veled együtt, nem szellőztetnek Utánad.*

*Egyszülött fiad adtad értünk, ki kérte? Ez is ki van találva, szépen, a szeplőtelen
fogantatás. Vagy fájdalommal szüled a te gyermekedet? Akkor most mi van?*

Az van, hogy nem vagy.

*Elküldted fiad, alámerüljön, keresztkedjen meg a lét vizében, szülessen, éljen,
kínhalált haljon, és Te magára hagyta, messziről figyelted, magasról leszártad,
sikerül-e a kísérlet.*

Túl jól sikerült, Uram.

*És ahelyett, hogy hagyta volna meghalni, elbomlani, mint itt a földön,
a földben, azonképpen az égben is porban elszállani, mint mindannyian,
feltámasztod.*

Micsoda blaszfémia!

Mert örök életű leszel a földön, Te, mi eltűnünk, most és mindörökké.

*Jól kigondoltad, mondanám, ha volnál. Jól kigondolták apostolaid, kivált Pál, aki
betöltötte Jézus hiányát, az üres sziklasírt.*

*Azóta etetnek, itatnak Veled bennünket. Egyétek és igyátok, mert ez az én
testem, vérem.*

*És komolyan gondolják.
Komolyan gondolsz?*

*Hagyj bennünket élni, meghalni. És ne vígy minket kísértésbe, a boldog
feltámasztás reménye alatt még életünkben várni az örök életet.*

Egyszer élünk, Uram, itt és most, ami, amíg még van.

Míg megy odafönt, megy a délután.

Fölöttünk az ég, felhőivel hámló platán.

Van Neked fölötted?

Eszünk, iszunk, ölelünk, alszunk, kinyújtózunk a halál oldalán.

Ehhez Te nem kellesz.

Sajnálom, hogy ezt nem élheted meg.

Aki azáltal vagy, hogy Hozzád szólok, és azt mondom, nem vagy.

Általam vagy.

*A lét, ha belegondolunk, elviselhetetlen, elviselhetőbb Veled – az örök élet
ígérete! Értem én.*

Hát akkor ne gondoljunk bele.

Uram, hiányod az élet dicsérete.

Van körmünk, keresztfára vésni vele.

Tele a világ krikszkrakszokkal, útszéli krisztusokkal, templomokkal. Napjainkkal lapozgatjuk a liturgikus öröknaptárat, húsvétig tart a karácsony, karácsonyig tart a húsvét.

Valahogy mérni kell az időt, belátom, megünneplem születésed, halálod.

Valahogy élni kell, Úr napjától Úr napjáig.

Boldogok, akik hisznek Benned.

Aki bújt, aki nem, örök életű lesz itt és most a földön.

Nem vagy. Ha vagy, csak maradj Magadnak.

Úr napjára virrad az élet, örökhétfő.

A Legnagyobb Hazugság Vagy.

Egy szót se szóltam.

De most már késő.

A szövegben Nemes Nagy Ágnes-, Juhász Gyula-, bibliai, József Attila-, Kundera-, [pápista karácsony-], Csokonai-, Petri-idézetek, -parafrázisok.

Talpra

*Jár az emberben a zúzóadás.
A szívének nevezi, de ő is tudja:
önámítás az egész.*

*Ezredszer át a parkon, emberek
jönnek szembe, mindegyiknek
van szíve állítólag. Szánnivalók.*

*Milyen furcsa ez is: amikor
megszülettem, még Sétatér
volt, ma park. Igaz, négy
város és ezer széttört
szerelem után. Bonyolult
kapcsolatban vagyok
a boldogsággal, mintha
eldöntötte volna, hogy
orosz rulettet játszik velem.*

*Három életem már
ráment, kíváncsian várom,
mi lesz tovább. Engem ne
félts, én talpra, mint a macska.
De kutyául vagyok.*

Körös

*A fűzfa vizet ivott,
teljesen behajolt a Körösbe,
mellettem Mikuna sétált
a harmadik életemmel. Arra
gondoltam, kirepülhettem
volna az előző kettőből
seprűn vagy szőnyegen, nem
vagyok válogatós. De*

*hát a szőnyegem
fel se szállt, és már
padlót is fogott, csak
a boldogság felépítése
maradt meg, a
könnyeim között mintha
már látnám azt a partot is.*

Elhajló dimenzió

*megjöttél valahonnan. hol voltál, és mit csináltál?
egyáltalán mit ettél? kérdeztem. gyere, hadd öleljelek meg.*

*

*ott voltam a lakásban. üres volt, de nem kifosztott.
telefonáltál? talán. hogy odaköltöztél FM-hez.
akit amúgy nem tudom, ismertél-e. és akkor soha többé
nem találkozunk kettesben? hát mindegy, akkor így.
összeszedtem valami kiszáradt mentát egy zacskóba.*

*

*valahonnan megérkeztem. tehát már régebben nem láttalak,
és nagyon hiányoztál. de valami feladat volt egy fiatal költővel.
akkor hallottam, hogy másnap Egyiptomba utazol egy hónapra.
a fiatal költőt azonnal otthagytam, és elindultam hozzád.*

Álom a művészetről

Edvard Munch: *Látomás*,
1892, olaj, vászon, 72,5 x 45,5 cm,
Munchmuseet, Oslo

*Sem kő, sem bronz, sem festék, sem ecset?
Sem szó, sem vers? Úgysem pótolhat semmi.
Nem tudhatsz itt maradni s továbbmenni.
Csak látomás. Nem ismételheted*

*már önmagad. Egy hattyú idefent.
Árnyéka odalent. Újra meg újra
próbálgazol. Ha mégis tovaúszna
majd egyikük? De az is mit jelent?*

*S a vízen ringatózó fej kié?
Miénk? Te vagy a művész, Salomé!
Ami mulandó, így lesz maradandó?*

*Történet húsból, vérből? Változat
egy témára. Ajándék? Áldozat?
Mint ezüsttálcán felszolgált halandó.*

Csukott száj

Edvard Munch: *Kétségbeesés*,
1894, olaj, vászon, 92 x 73 cm,
Munchmuseet, Oslo

*Ha már nem is sikoltasz. A sikoly
reményt jelent. Nem emberi. De hátha
meghallják, és mégsem marad magára
senki emberfia. Valaki szól,*

*valaki visszafordul majd a hídon.
Az is lehet, hogy integet neked.
És jön feléd. Mert végre észrevett.
Azért sikoltottál, hogy szóra bírjon?*

*Igen. Hullámzanak a végtelen
ecsetvonások. Most úgy érkezem,
hogy távozom. Miközben egybefolynak*

*vörösek, kékek, zöldek és lilák.
Csukott szem, csukott száj, csukott világ.
Kijárata sincs többé a sikolynak.*

A túlsó part

Edvard Munch: *A sikoly*,
1895, litográfia, 354 x 253 mm,
Munchmuseet, Oslo

*Mégis inkább csak fekete-fehérben
a kéz, az ég, a fák, a fellegek,
mert így még rettentőbb a rettenet?
Ha álom ez, hát miért vannak ébren,*

*s majd felriadnak-e, ha mégsem álom,
hanem egy nap nélküli napvilág?
Aki kiált, itt hang nélkül kiált?
A hídon állsz-e, vagy fekszel egy ágyon?*

*Olyan mindegy. Hisz egyikük sem érti,
miért sikoltasz. Mint aki eszét
vesztette? Vagy mégis kódolt beszéd?*

*És mi ez a híd? Át akarsz-e érni
a túlsó partra? Vagy most már megállsz,
s tán válaszolnál, de kérdésre vársz?*

Ismétlődik minden

Edvard Munch: *Lányok a hídon*,
1927, olaj, vászon, 100,5 x 90 cm,
Munchmuseet, Oslo

*A híd. A híd. A híd. A híd. A híd.
A víz. A víz. A víz. A víz. A víz.
Mit láttok, lányok? Vajon hova visz
a lenti sodrás? Visz-e valakit?*

*Most kell megállni. Mert a híd örök.
Most még van vissza. Most még van tovább.
Ki-ki meglelheti még otthonát.
Fent nincs halál. Csak ott lent hömpölyög.*

*Itt ismétlődik minden. Míg ragyog
fölköztünk a nap. Lassú, szaggatott
az idő a hídon. Alig telik.*

*Az a legjobb, ha minden így marad.
Árnyékunk továbbfut a híd alatt,
s ha nem mozdulunk, nem sötétedik.*

Az ártatlanság ára

Ungváry Mária lány korában valószínűleg úgy gondolta, hogy ha felnőtt, férjhez fog menni. Bizonyára elképzelte magát hosszú, fehér, lágy esésű, földig érő csipke tüll, váll- és karfedett menyasszonyi ruhában, amelynek deréktól lefelé bővülő, alig észrevehető farpárnája kiemeli viszonylag magas, hosszú lábú, még lányosan formás alakját. 1900 legelején még viseltek ilyen pompázatot e felemelő alkalmakkor.

Mire felnőtt, már nem tudta megoldani, hogy férjhez menjen. Lehet, még mindig szerette volna, hogy neki is saját családja legyen, de olyan nővé vált, akinek ez már nem állt szabadságában. Belerokkant a jólneveltségbe. Édes szülei ezzel csak jót akarnak neki, akárcsak a tíz megszült és hat életben maradt testvérének. Akik – ahogy ez lenni szokott – nagyon különbözők voltak, és ezért különböző mértékben ártott meg nekik a nevelés. Minden jel szerint mindig van, aki nagyjából ép bőrrel megússza, hiszen mégse pusztult ki egyelőre az emberiség.

Mária – vagy ahogy idősebb nővére, Ilonka nevezte: Marinka – érzékeny volt. Talán ez is volt a veszte. Tehetsége volt a pontosságra és a szépre is (a kézírása élete végéig gyönyörű maradt). A szelíd, szabályos archan mélysötét szem ült, éles ellentétben a sok vörösbe hajló szeplővel, bizonyítékául annak az etnikai keveredésnek, mely megelőzte fogantatását. Lényéről fiatal korában leolvasható volt, hogy hajlott az elmélyült gondolkodásra. Ezzel járt, hogy a szükségesnél komolyabban vette mindazt, amire nevelték. Óvatlan volt. A kelletnél több önfeladással szerette a szüleit. Ez vágyainak erejét túlságosan lefékezte. Mire harmincéves lett, már nem volt képes átélni, hogy joga van a saját életére (a testének használatáról nem beszélve). Nem tudta megakadályozni, hogy a szüleihez fűződő egykori, gyermeki szeretete ne őrizze meg lelkében óriásokként őket. Ezek a képzeletében visszamaradt rémalakok, akikről önmagát megtévesztve azt hitte, hogy mindennél jobban szeretni kell őket, fokozatosan vasmarokkal fogták le az érzékiségét. Mire felnőtt, megsemmisült benne az a kevés cselekvési szabadság, melyet a kultúra meghagy az embernek felnőtt korára. Sikerült túl jóvá lennie. Tiszta, ártatlan ember lett.

Tegyük hozzá: szülei a valóságban egyáltalán nem voltak rémalakok. Nagyon is szelídek voltak. Bizonyára ők is úgy tudták, hogy szeretik a gyerekeiket, és ebben a maguk módján nem is tévedtek, noha volt, hogy időnként ők is kimutatták a foguk fehérét – de ezek részletei nem hagyományozódtak át, és U. Rudolfnak nincs kedve a fikciós realizmushoz. A történetek kitalálását másokra hagyja. Tény, hogy a Marinka név használatára csak a nála idősebb nővére és fiatalabb húga, Gabi volt jogosult. Öccseinek, Pistának és Gerőnek ez nem járt, csak a tisztes „édes Mária” és a kézcsók. Ahogy az utóbbi az anyjuknak is kötelező volt, akit Mamukának hívtak. Igen, ebben a családban ez a kézcsók egészen

1951-ig fennmaradt, amikor Mamukának sikerült 82 éves korában otthonában meghalnia, Mária karjai között, viszonylag rövid ágyban fekvést követően, végelgyengülésben. Addig és azután is istenítték. Áldozatnak tekintették, sorsa áldozatának, amiért törvénytelenül született, anyja nővérének férjétől. De erről soha, de soha nem beszéltek.

Mária 16 éves korától ugyanabban a gyárban dolgozott, ahol apja művezető volt. Az egyik fiatalabb testvére, József 15 éves korában hűtőgéptervezőként ugyancsak ott kezdte a műszaki pályafutását. Mindketten kimaradtak a polgári iskolából. Mária még elvégezte az egyéves női kereskedelmi szaktanfolyamot (német–magyar levelezés és gép- és gyorsírás: jeles). Hogy miért egy ilyen gyorsfalót, az sejthető: kellett a pénz a családnak. Ők így voltak fölfelé mobilok. Az egykori Roessemann és Kühnemann Gépgyár (Bécs, Prága, Budapest, Berlin, Lemberg, Zágráb) magyarországi része az első nagy háború után elveszítette az Osztrák–Magyar Monarchia piacait, és lassan elsorvadt. Telephelyén idővel a Magyar Rézhengerművek nőtt naggyá, melyet a második világháború után a kommunisták államosítottak, Mária itt folytatta, és innen, az utókalkulációs osztály helyettes vezetőjeként ment nyugdíjba a múlt század ötvenes éveinek legvégén. Ahol a gyár volt, ott ma lakótelep terül el. Máriára sem emlékszik senki.

A családjában még mindenki tudott németül. Nem az anyanyelvük volt, de az első világháború előtt ennek használatánál mi sem volt természetesebb. Óbudát például akkoriban, a 20. század elején még szinte csak németek lakták, és Alt-Ofen volt a tisztes neve. És ennek nincs is még hosszú ideje. Lám, mit tesz a kitelepítés, a gondos, láthatatlan kényszerével asszimiláló nemzetiállami politika. A Roessemann és Kühnemann gyár tulajdonosai maguk is németek, a vezetők és a hivatalnoki kar nagyrészt osztrák, és a munkások egy része is német volt, már csak Óbuda közelsége miatt is. Fájrontkor, ami magyarul nem kizárólag az ünnepnap előtti estét, hanem a napi 10 órás munkaidő végét is jelentette, német és magyar szó volt hallható a gyárból kiáramló tömegében. Igen, alig több mint száz éve. Mintha minden egyszerre, egyetlen tömbben történnék, anynyira közeli.

Máriát, akárcsak apját, Gerőt és testvérét, Pistát maga Victor Kühnemann úr vette föl, akivel mindenki németül beszélt. Akkoriban a gyárak vezetői szinte minden alkalmazottjukat ismerték és odafigyeltek rájuk, és a jobb munkásaiknak is megjegyezték a nevét. A háborút követően, a Monarchia megszűnte után a tulajdonosok visszatértek Ausztriába, illetve Berlinbe, és az ottani cégeiket vezették tovább.

A soproni egyetemen kitüntetéssel végzett Geleji Sándor kohómérnököt 1926-ban az akkor már Magyar Rézhengerművek immár magyar igazgatója hívta magához a gyárba. Addigra szinte minden osztrák és német tulajdon az eredményesen homogenizáló helybeli nemzeti etnikum (akkor: a „magyar faj”) tulajdonába került. Ungváry Mária születése idején, 1896-ban az államalkotó európai nemzetek ilyen gördülékenységről csak álmodoztak még. A technika minden téren szépen fejlődik.

Geleji Sándor a szakmája és különösen a fémek képlékeny alakítása iránt mélyen elkötelezett fiatal férfi volt. Életét teljesen a munkája töltötte be. A Greilinger posztókereskedő család magyarosított nevű utóda, akárcsak apja és testvérei

számára ugyancsak természetes volt a német nyelv ismerete. Az asszimilálódott magyar zsidók mellett a német származásúak ama kisebb részéhez tartoztak, akiknek társadalmi közegében alakult ki a magyar szociáldemokrácia. Ez persze csak feltevés, amire az ad alapot, hogy a család minden tagja valamiféle felvilágosult baloldali liberalizmusban látta Magyarországot politikai boldogulását. Geleji diákként, az első világháború éveiben a Galilei-kört látogatta, de alapvetően műszaki érdeklődése megővta őt apja és két testvérének sorsától, akik a kommunisták Tanácsköztársaságának a kelleténél jobban hittek. Apja Horthy Miklós bevonulása és vele a magyar jobboldaliság uralmának helyreállítása után egy ideig a sopronkőhidai börtön lakója lett, a két idősebb testvére pedig jobbnak látta, ha Bécsben telepszik le. Német anyanyelvük ezt az átplántálódást játssza könnyűvé tette.

A fiatal, korán kopaszodó, nagy, tojásfejű, figyelmes tekintetű kohómérnök a gyárban hamar felfigyelt a számviteli osztályon dolgozó harmincéves, akkorra már mélyen vallásos Máriára. Aki még fiatal, üde és bársonyos-pihés bőrű lehetett, vallásossága bizonyára még nem tudta semmivé tenni szexuális kisugárzását. Vékony, lányos nyakát ugyan már nem kivágott csipkeblúz vette körül, hanem magasan záródó fehér csipkegallérka, nem viselt már széles karimájú, virágdíszes, kacér kalapot (mint még húszévesen), és sötét haja sem borult már dús természetes hullámokban a vállára, hanem szigorúan ondolált rövid hullámokban félig hátrafésülve feküdt, oldalt választékkal. Lényéből bizonyára értelem, szelídség sugározhatott, és talán még arra is vágyott, hogy megértsék. Mindez azonban annyira letompítva, hogy alig akadhatott, aki észrevette. És a már említett sikeres túlnevelődés következtében ott lapult lelkében a megváltóját magasztaló, önfeláldozó leszelídítettség, ami előbb-utóbb jelleme minden érzéki és hasznos (mert megközelíthető) vonását elnyomta. Geleji Sándornak nem volt röntgenszeme, a jövőbe se láthatott. A számára akkor felfogható nagyon gyenge, de még meglévő jelek alapján ítélte, és mert ilyen jelekre vágyott kedves és szelíd társat keresve életéhez, meglehetősen hamar megkérte Mária kezét.

Ungváry Mária nemet mondott. Akkor már játszott a gondolattal, hogy apáca lesz. Az is lehet, hogy ezt a visszautasítást is valami ilyesmivel indokolta, de az is lehet, hogy ezt a nemet, mellyel a lelki szabadságát végleg eltemette, csak utána próbálta megindokolni azzal, hogy ő lélekben már Krisztus jegyese. Nyilván élet-halál kérdése volt, hogy indokot találjon. Hogyan is őrizhette volna meg a lelki egyensúlyát másképp ez után a „nem” után? Tény, hogy néhány évre rá világi apáca lett: olyan, aki lelkében apácaként él, de nem vonul be a rendbe. Jegyese Jézus (és a borzalom). Ahogy egy fennmaradt papírlapon (mert Mária mindent megőrzött) később egyik társa azt üzent: „Máriám! Csak Jézust – és soha senki mást. Sok imával. Margit.” Mivel lakóhelye közelében volt a Kármelhegyi Boldogasszony karmelita templom és rendház, hát ő 1933-ban a Szellemi Kármel Teréz-nővéreinek Egyesületében – közkeletűen a sarutlanok – tette le a fogadalmat.

Később azt mondta, hogy azért ezt a megoldást választotta, mert özvegy anyjának, Mamukának szüksége van rá. Nem volt szüksége rá. Sőt, lehet, hogy a talpig a földön járó anyja nem is volt igazán elragadtatva a döntésétől, de az se lehetett igazán ellenére, hogy továbbra is maradéktalanul birtokolja a lányát. Er-

ről érdemben soha senki se beszélt, hanem úgy tett, mintha minden helyesen, lényegében Istennek tetsző módon történt volna. Nyilván az ezzel kapcsolatos lehetséges gondolataik írmagját is kiirtották magukban – vagy ahogy tudományosan fogalmazható: elfojtották. Az is lehet, hogy ettől az időtől kezdve vált szokássá Mária családjában, hogy minden évben megszenteltették a Bulcsú utcai lakásukat a közeli Szent Margit egyházközség valamelyik plébánosával. Többnyire Worsitz Kálmán alkáplánnal, aki a plébánia legbutább, de úrnak nevelt papja volt, és többször panaszkodott a családnak, hogy nem léptetik elő.

Geleji Sándor, akárcsak Mária, alapvetően nagyon tapintatos lélek volt. Ameddig a mérnök ez után a „nem” után a Rézhengerművekben dolgozott, minden jel szerint megőrizték egymás iránt a kölcsönös, jó érzéseiket, és Geleji Sándor mélyen tiszteletben tartotta Mária döntését. Az mára nem tudható, hogy egyáltalán tett-e valaha látogatást Mária családjánál. Tény, hogy csak évek múlva házasodott meg. Nyilván neki sem lehetett könnyű. Az olyan komoly emberek, mint ő, nem szeretnek meg könnyen és gyorsan valaki mást. A *Bányászati és Kohászati Lapok* 1928. évi számában jelenik meg első dolgozata: A hengerlésnél elméletileg fellépő erők és az elméleti hengerlési munka címmel. 1931-ben már a legnagyobb tekintélyű külföldi kohászati szaklap, a *Stahl und Eisen* is közli a hengerlés elméleti és gyakorlati munkaszükségletének meghatározásával foglalkozó tanulmányát. A Weiss Manfréd-gyár akkori műszaki igazgatójának – Kandó Kálmán volt munkatársának –, Korbuly Károlynak hívására 1935-ben mint üzemmérnök a csepeli gyár Fémművébe lép át. A Fémműben – ahol 1949-ig dolgozott – hamarosan nagy szakmai tekintélyre tesz szert, és 1939-ben főmérnökké nevezték ki. 1940-től emellett már az egyetemen is tanított. A Rézhengerművek elhagyása után Máriával nyilván megszakadt a kapcsolata. Noha könnyen lehet, hogy tudtak egymásról.

Mária ettől kezdve hite szerint élt, és ezt róla a munkahelyén is mindenki tudta. Olyan embernek született, aki tudott nagyon akarni. Ő jó akart lenni. Nagyon jó. Talán, hogy ne kelljen valamit megértenie. Így maradt egyszerű, tiszta és őszinte. Annyira, hogy a háború után, a kommunisták uralma alatt is kitartott a hite mellett. Ebben olyan őszinte és nyílt volt, hogy ezért soha senki nem bántotta. Igaz, senki útját se keresztezte. 1945-ben – ki tudja ma már, miért – beiratkozott a Szociáldemokrata Pártba – holott korábban nem volt nyoma, hogy politikával foglalkozna. És megesett vele az a lehetetlen, hogy a pártok felszámolásakor átvették az egyetlen állampártba, a Magyar Dolgozók Pártjába. Vannak hihetetlen dolgok, melyek mégis lehetségesek. De semmire nem kényszerítették, ellenkezőleg: tisztelték a munkahelyén. Sikerült szelídnek maradnia.

1955-ben, az érettségi után, minderről mit sem tudva, U. Rudolf, Mária 1936-ban született unokaöccse, Pista gépészmérnök és hűtőtechnikus meg Hedy Stumpf svájci nő kalapos fia jelentkezett az egyetemre. Akárcsak Mária, ő is akart. Ő író akart lenni. Szintén nagyon. Ugyanakkor valahogy tudta, hogy a színtiszta íráságot nem kockáztathatja meg. Mint aki ugyan nagyon akar(na), nagyon vágyik, de valami aggódalmas sejtés is fészkelte benne. Nemcsak azért, mert a pártállam, a kommunisták uralma idején egy nem baloldali világnézetű írónak meglehetősen szűk volt a mozgástere. A fasisztákkal egyszerűbb dolga volt, mert azok eleve a rosszat akarták. Azokkal szembeszegülni egyszerűbb,

noha nem veszélytelenebb. A kommunisták a jót akarták, a kizárólagosat, többek között neki is, nem csak az emberiségnek. Márpedig U. Rudolfnak éppen ez volt a probléma. Megtanulta a neveltetésén keresztül, hogy tudjon kesztyűbe dudálni, és ne legyen szabad, ami jó. Egyetértett ezzel, ameddig csak arról volt szó, hogy ne piszkítson maga alá, és ha dühös, hiába is vágya rá, nem ölhet meg másokat. Sőt, hogy ezzel mások sincsenek másképp, csak éppen nem úgy élnek meg, mint U. Rudolf. De hogy még a kommunisták is megmondják neki, mi a jó, ez több volt annál, mint aminek értelmét látta.

Mindez eleve ellenjavallt írók esetén. Hiszen nekik minden emberit meg kell érteniük és ábrázolni is kell tudniuk. Az írók maguk se különbek azoknál, akikről írnak. Hogy írhatnának különben helyesen róluk, ha utálnák őket. Sőt. A legszívesebben bűnözőkről, nyomorultakról szeretnek írni.

Azért se mert direktben író lenni, mert azt is érzékelte lelke valamelyik szegletében, hogy nincsen olyan robusztus nyelvi intuíciója hozzá. Magyarán, na: nem írónak született, csak nagyon az akart lenni. Alapjában csak egyetlen dologra vágyott a nőkn, velük a közösülés beteljesedésén kívül, hogy megértsen. Pontosabban, hogy értelmezni tudja, ami vele meg másokkal történik. Noha efelé az út a megismerésen keresztül vezetett, és ennek igazi terepe a tudomány lett volna, de abba sokkal jobban integrálódnia kellett volna. Maradt a saját élete.

Megírhatná mindezt úgy is, hogy minden nevet a felismerhetetlenségig megváltoztat, a történethez is mindenfélét hozzákölt még, úgy adjusztáljon mindent fikcióra, hogy két nem létező ember nem létező története legyen. Megemelt történet. Egyetemesebb érvényű. Metaforikusabb. Stb. De hát Tolsztoj is megírta már 1893. július 10-én egy levelében, hogy „a regényforma nemcsak, hogy nem örök, de egészében elavulhat. Becsületes dolog olyan emberekről írni, akik sohasem léteztek és semmi ilyesfélét nem cselekedtek?”

Ha U. Rudolfnak lett volna némi tehetsége, sőt, egyáltalán, stílusérzéke, meg lehetett volna a helyzettel birkózni, ahogy sok más író is megbirkózott, aki szintén nem volt a pártállam híve. De ő nem vállalta a fikciósságot. Valószínű, hogy végső soron valamiféle bölcsességre vágyott. Azt pedig, hogy bölcs legyen, na, az aztán eleve kilátástalan volt az ő képességeivel. Így aztán az maradt, hogy szavakban hol ide baszott egyet, hol oda, és emiatt még azzal se lehetett egyetérteni, amiben netán igaza volt. Ahogy ezt utóbb egy kritikusa okosan megfogalmazta.

Okl. gépészmérnök nem akart lenni. Hiába apja, hiába, hogy csecsemőkora óta ott volt lakásuk egyik szobájában a nagy ferde, állítható rajzasztal, hiába dolgozott rajta a hűtőkompresszorai tervrajzain apja, Ungváry József István. A Pistuka. A felesége, Hedy Stumpf számára viszont lieber Joschi, akivel a családban mindenki németül beszélt. Mindez hiába. Mivel a földrajz módfelett érdekelt, szerette és szereti most is, érettségi után geológusnak jelentkezett. Nagynénjére, Máriára nem nagyon figyelt. Pedig érezte, hogy az szereti.

Az érettségi utáni nyáron éppen elbiciklizett Debrecenbe, egy vidéki városba, amikor megérkezett az értesítés, hogy értelmiségi származása miatt nem vették fel. Akkoriban, 1955-ben ez így volt természetes. A szülei nem mondták meg rögtön, nehogy elkeserítsék.

Hanem Mária néne nyomban lépett. A szeretet soha el nem fogy. Felhívta vagy felkereste Geleji Sándort, akkor már Dr. Dr. h c. akademikust, aki a Miskol-

ci (akkor ugyancsak „Rákosi Mátyás”) Nehézipari Műszaki Egyetemen volt egyben tanszékvezető egyetemi tanár is, és a segítségét kérte. Geleji emlékezett. A nagynéni meg minden jót mondott unokaöccséről. Geleji csak átnyúlt a kulturális téren az egyetem legfelső vezetőiig, és a nyár végén, minden felvételi vizsga nélkül, U. Rudolfot fölvtették erre az egyetemre, gépészmérnök hallgatónak. Pedig abban a rendszerben mindenkit figyeltek és ellenőriztek, de ez a szint megfigyelhetetlen volt. Láthatatlan. Azonban előfordul, hogy a láthatatlanból valami meglátszik. A történetben erről van szó.

U. Rudolf ma bizonyos hálát érez a kényszerűen elsajátított mérnöki szakmáért, mert felnőtt korára bővítette amúgy korlátozott adottságait és kielégítette megismerési vágyát. Mégiscsak műszaki tudományt sajátított el, a felső matematika is nagy, noha nehéz élmény volt, mert persze ahhoz se volt igazi tehetsége, de akkor is nagyon akart. Például jó szigorlatot tenni belőle. Pedig az az egyetem neki olyan volt, akár egy internálótábor. Főleg azért, mert Magyarország vidékével, munkás- és parasztszármazású évfolyamtársakkal került össze, akiknek lelki állapotáról semmiféle fogalma nem volt, de azt érezte, hogy rettenetesen idegenek. Ehhez képest az anyalföldi utcagyerekek is érthetőbbek voltak, akikhez 1945 és 1947 között csapódott. Akárha egy másik faj közé került volna.

Először is teljesen másképp beszéltek, holott ugyanazon a magyar nyelven szóltak, még csak az se mondható, hogy valamiféle nyelvjárásban. Nem a nyelvük volt más, hanem más értelmet tulajdonítottak ugyanazoknak a szavaknak, melyeket U. Rudolf is használt. Ez így volt a legközönségesebb mondatok esetében is. A szalonna szót ő is használta meg ők is, de ő sosem ette késsel vágva, hagymát harapva, ahogy a többiek tették. Sokkal súlyosabb volt, amikor barátkozni akart. Ésszel fel nem mérte, mit jelentett nekik, és mit jelentett neki, hogy egyetemre kerültek. Ami U. Rudolfnak magától értetődött (még ha a szak a kedve ellenére volt is), az nekik teljesen más kihívást jelentett.

Hiába volt az ő apja is mérnök, hiába élte meg mindennaposan, hogy apja otthon, a felállított rajzasztal előtt a szeme láttára tervezte a gépeit. Hiába járt U. Rudolf az államosítások előtt apja műhelyében is, ahol látta azokat a szerszámgepeket, melynek világába a miskolci műszaki egyetemen bevezették, mindez őt teljesen másképp érintette meg, valójában nem érdekelte. A borsodi és szabolcsi falvakból és falvaknak kinéző poros utcákból, egyszintes házakból álló magyar városokból verbuválódott évfolyamtársai számára mindez a kétkezi világ folytatása lehetett, csak magasabb sarzsíval. Ami azonban végzetes volt, az a baráti nyelv különbözősége. A városi gimnáziumi osztálytársaival használt évődésnek itt nem lehetett helye, mert kiszámíthatatlan volt, hogy melyik szava hat sértőn. Pedig amúgy díjazták a vagányságot, akár csak ő. Mondták is a járásáról, hogy olyan feltűnő, beleváló. Meg a szűk, csöves, csípőre szabott nadrágja. Tetszett nekik. Amíg meg nem szólalt.

Azért is afféle kulturális internálótábor volt az egyetem, mert a tantárgyak, melyeket tanulnia kellett, teljesen érthetetlenek voltak. Nemcsak azért, mert nem volt rájuk lelkileg felkészülve, hanem azért is, mert szinte képtelen volt fölfogni ezt az egzakt, csak a fizikai tárgyakra irányuló gondolkodást. Ő azonban meg akarta oldani ezt a feladatot (akár az íráságot), mert arra nevelték, hogy a feladatait meg kell oldania. Valószínűleg nem valami jól értelmezte a nevelés

sugallatait: bizonyos értelemben abban a tudatban nőtt fel, hogy az ember a feladatait ugyan maga is megválaszthatja, de ez valójában inkább luxus, mert adott esetben első az a kötelesség, amelyet tőle függetlenül állítanak fel, hogy na, most aztán ugorj! Azt is vállalnia kell, amit nem választana. U. Rudolf is érzékeny volt meg engedelmes, még ha nem is annyira, és nem is ugyanúgy, mint a nagynénje.

Az egyetemen az első zárthelyi dolgozat írása közben tapasztalta, hogy Terplán Zénó, a Gépelemek Tanszék vezető tanára, aki annak a tanulókörnek az irányítását is elvállalta, amelybe került, időnként mögötte álldigál. Másnap, vizsgakapva a dolgozatot, látta, hogy hibátlan, mégis csak 4-est kapott rá. Kérdésére a professzor azzal a jellegzetes elgondolkodó, okos arcával és mindig nagyon megválogatva a szavakat azt válaszolta: „Figyeltem, hogyan dolgozik. Kapkodott. Ezzel jelzem, hogy változtatnia kell rajta!”

Azt hitte, meghal. Amúgy is gyötörte a rettegés, hogy nem fogja tudni megoldani a dolgokat, és többek között nem ő lesz az, aki a legjobb az évfolyamon (pedig az is akart lenni, a tábor legjobb foglya). Terplán Zénó azt hitte, így önt erőt belé. U. Rudolfnak viszont talán inkább biztatás kellett volna; így csak a teher lett nagyobb, noha valahogy kibírta.

A forradalom leverését közvetlenül követő napokban közelebb került Terplán Zénóhoz. Amikor a szovjetek megrohanták az egyetemet, az egyetemi forradalom irányítói jórészt elmenekültek, később elhagyták az országot. Közülük csak U. Rudolf maradt, mert nem volt igazán veszélyérzete. Azt is tudta, nem sokat ismerhetnek a visszatérő kommunista uralom emberei abból, amit ő csinált. A hírszolgálatot vezette másodmagával, egy tucat munkatársuk volt, az övék volt a forradalom idején a legerősebb rádióadó az országban, több nyelven híreket olvastak be, de nem voltak az előtérben. Az ÁVH operatív belső felderítő osztályának ügynökkartonjait az egyetemre hozták, és titokban hozzákezdték a feldolgozásukhoz. A hírszolgálat már csak ilyen munka. Titkos. U. Rudolfnak attól kezdve mind a mai, nemzeti uralom alatt álló napokig világos lett, hogy bárki lehet besúgó, akár a szülei is, és hogy éppen ezért senkiről se lehet tudni, hogy besúgó-e vagy sem. Nincs csodálatosabb az embernél.

Nem sokkal az egyetem elfoglalása után az oroszok felszólították az egyetem ott maradt irányítóit, hogy jelenjenek meg a város egyik laktanyájában berendezett parancsnokságukon. A rektori tanács tagjai közül csak Terplán Zénó volt számukra elérhető. Mikor U. Rudolf tudomást szerzett erről, csatlakozott hozzá. Együtt kerültek a térséget irányító szovjet tábornok elé. Ordított velük és fenyegetett. Terplán Zénó arca hamuszürke lett. Noha U. Rudolf félénk természetű, igazából ez nem rettentette meg. Nem érdem, inkább a könnyelműség, az előrelátás hiánya, a felületesség. Meg valahogy másképp élt meg mindent. Akkorának tartotta a forradalom után bekövetkezett katasztrófát, a kommunista visszarendeződést, olyan végzetesnek, olyan sorsszerűnek, akárcsak Trianont vagy a második világháború végét Budapesten, az ostrommal. Ennek fényében számára szinte semmi se volt, hogy a megtermett, izmos arcú, menedzser alkatú tábornok ordított, a kárpátjai, nyilván magyar származású szovjet kiskatona pedig egészen halkan tolmácsolta a szavait, melyeket eleve értett, mert U. Rudolf már tudott oroszul.

Ez az együttlét Terplán Zénóval meghatározó volt. Azokban a napokban többször találkoztak, akkor mondta el, hogy Geleji Sándor neki szólt az érdeké-

ben a felvétele dolgában, és ő, aki rektorhelyettes volt, csak azért választott tanulókört, azt, amelybe U. Rudolf került, hogy figyelhessen rá. A legjobban az lepte meg, hogy a professzor annyira barátságosan beszélt hozzá. Geleji miatt? Vagy pusztán a „helyzet” miatt? De a helyzet később megváltozott, Terplán Zénó viszont nem.

Tudta, hogy minden hiába. Nem mérnök lesz. Ezt a foglalkozást viszont a professzor élethivatásnak tekintette. Ahogy Dr. Dr. h c. Geleji Sándor is. U. Rudolf említeni se merte, hogy miket gondolt. Valahogy azt érezte, ennek így kell lennie. Ha már apjával nem tudott soha igazán beszélgetni, hogyan tudna egy ilyen emberrel, aki legalább olyan hatalmas számára, mint ő. És ráadásul szelíd és művelt. Az utóbbi is lenyűgöző volt számára. Járt akkoriban a lakásában is, Miskolc villanegyedében. Gyönyörű, modern festményekeket látott. Egy rettenetes vidéki városban. Mintha az a lakás egy sziget lett volna. Hány ilyen létezhetett még akkoriban? Normális körülmények között bizonyára zavartalanul szeretne volna Terplán Zénót. Azzal az önfeledt, de nagyon is szemérmes, megbecsülő szeretettel, melyet fiatal férfi érezhet egy olyan idősebb iránt, aki a mentora. Ennek ellenére mindez nem működött. Ő ezt nem tudta már megoldani. U. Rudolfnak jóvátehetetlenül csak a vele egyenrangú emberekben volt némi bizalma, és azokban is csak módjával. Szerencséje volt, mert mindez a nőkre nem terjedt ki.

Néhány hónap múlva azért rá is sor került. Hiába nem tudtak róla sokat, az a kevés is elég volt. A kistarcsai internálótáborból kiszabadulva esztengályos lett, idővel levelező tagozaton elvégezte a műszaki egyetemet (az ember csak nem hagyja veszendőbe a befektetéseit), és ezt követően, 1966-ban ott hagyta a gyárak világát, 1974 után pedig már csak a fogalmakkal és megnevezéseinek (a szavaknak) számítástechnikai kezelésével foglalkozott. Megélt belőle.

Évtizedek múlva, már a rendszerváltás után, egyetlenegyszer, meghívták a Miskolci Egyetem ama évfolyamának szokásos éves találkozójára, melynek az internálása előtt másfél évig a tagja volt. Valakinek akkor eszébe jutott, hogy létezik, mert a neve némileg ismertté vált a felszabadulása, 1989 után, amikor átmenetileg szabad lett az ország. A találkozón szinte senkit sem ismert, és hirtelen megint érezte magában ugyanazt a kulturális internálótábor, ami 1955 és 1956 között azon az egyetemen kísértette. Pedig minden teljesen megváltozott. A diákszallók közötti pusztaság burjánzó, ligetes park lett nagy fákkal, a hallgatókból semmi olyan nem sugárzott, amely az ő rettenetére emlékeztetett volna. És a város is megváltozott. Az eredeti, történelmi rettenet láthatatlanult, és csak egy túlélő tudatában maradt meg, ameddig az – ő – élhetett még.

Terplán Zénó is ott volt a találkozón, már csak nagyon nehezen tudott járni. Az alakja, a viszonylag zömök teste nem hízott el, sűrű szemöldöke alatt a tekintete ugyanazt a kiegyensúlyozottságot és belső békéből eredő határozottságot sugározta, mint egykor. Ilyen embereket U. Rudolf nagyobb mennyiségben csak Nyugat-Németországban látott, egy-egy különösebb színházi előadáson, hangversenyen, vagy akkor, amikor egyszer részt vehetett a Scholz testvérekről tartott megemlékezésen, akik a háború alatt mertek röpcédulákat gyártani, és ezért az életükkel lakoltak. Csupa szép ember. A professzor U. Rudolf miatt (is) jött el, talán elsősorban őmiatta. És beszédében, melyet tartott, őt többször méltatta. Pedig nem lett mérnök.

Néhány év múlva, már Terplán Zénó halála után U. Rudolf egyszer megint elment a Miskolci Egyetemre. Konferenciát tartottak az egyetem forradalom idején betöltött szerepéről. Előadása után hozzá lépett egy férfi, bemutatkozott: most ő Terplán Zénó utóda, tanszékvezető a gépelemek tanszéken. Barátságosan beszélgettek, elmondta, hogy Terplán Zénó korábban emlegette U. Rudolfot neki, és most ő is a rokonszenvéről biztosította.

Hosszú ideig minden évben U. Rudolf is megkapta tőle azt a levelet karácsony tájt, melyet baráti körének küldött el sokszorosítva, és amelyről sorsának alakulásáról, családjának életéről abban az évben beszámolt. Olykor válaszolt neki.

A levelek, melyet Döbröcöni Ádám okleveles gépészmérnök, egyetemi tanár, a műszaki tudomány kandidátusa, dr. habil., a fogaskerek bolygóművek méretezésének kiemelkedő szakembere rendszeresen küldött, egy másik sors soha meg nem valósult lehetőségéről tanúskodtak. És arról, hogy miként nyúlik át az idő a tereken. Ungváry Máriától és Geleji Sándortól Terplán Zénóig. És még előbbről még tovább, meghatározóan, olykor még a későbbi utódokra is. Csak alig vehető észre, csak alig hihető el.

Geleji Sándort idővel a betegség és feleségének halála – 1966 őszén – rendkívül megtörte. Arcán azonban a figyelmes szemlélő már korábban, életpályája csúcán is felfedezhetett valami okos, belátó, rejtett szomorúságot, mely talán születésétől kísérte. Gyermekei nem voltak. Egyedül maradt. A második szívinfarktusból már nem tudott teljesen felgyógyulni. Életének utolsó évét betegen, társtanul kellett volna leélnie, ha nem talál egy művelt, diplomás leányra, egyik tanítványára, aki mint második felesége megosztotta vele a nehéz hónapokat, és támasza, vigasza, mindig vidám odaadó társa lett. Van, amikor a neveltetés, a rettenetes apakötődés eredményeként keletkező eredmény az önfeláldozás.

Ungváry Mária élete végéig mindenkiről csak azt mondta, hogy jó ember. Ez U. Rudolfot riasztotta. „Mindenki nagyon kedves hozzám, [itt nevek következnek]. Endre is végtelenül jó. Duci is nagyon, ő mindig fölajánlja a segítségét. Mikor télen nagy beteg voltam, mindennap eljött, megfőzött és kitakarított.” Írta még életben levő fiatalabb lánytestvérének, Maurer Antalné U. Gabriellának (Ellusnak) az Egyesült Államokba. És egy másik helyen: „Egyedül maradtam. Édes Elluskám, mióta visszamentél, csupa bánat az életem, de hát el kell tűrnöm és nagyon bízni a jó Isten végtelen irgalmas szeretetében, akkor ad elég erőt, hogy mindezt elviseljem. Én igyekszem erős lenni...” U. Rudolf utólag, amikor mindez a kezébe került, szégyellte magát, és tehetetlen volt.

Mária az Egyesült Államokban halt meg, még a késő pártállam idején, amikor U. Gabriellát ment meglátogatni, mert akkor ezt már neki és az olyanoknak, mint ő, megengedték. Nem osztott és nem szorzott. Amikor U. Rudolf felszámolta a lakását, töménytelen családi levélre bukkant, melyet U. Rudolf nagyanyja, Mamuka őrzött meg. A levelek 1870 óta sorjáztak, de egy sem akadt közöttük, melyet baráthoz írtak volna, vagy barát írt volna valamelyiküknek. Csak a család, csak a rokonság. Mintha nem lett volna kívülág. „Szegény Irma beteg lett vesében.” Volt két címjegyzék. Az egyik 1918-ból, benne egykor élt családtagok és ismeretlenek nevei a horvátországi Detkovactól (u.p. Suhopolje, Verőce vm., Gregur Cvetković, Viši monter) a Hunyad vármegyei Dél-Kárpátokban fekvő Vulkán (dr. Gidró Jenő bányaorvos) és Petrozsény (dr. Nesztor Kamill, sebészor-

vos) bányavárosokon, az Al-Duna közelében fekvő Fehértemplomon (dr. Tyll Gusztáv ny. házközösségi főszolgabíró) át a Felvidék legészakibb csücskében fekvő Bártfa városkáig (méltós. Verbó János csendőr alezredes) és az Árva vármegyei Alsó-Kubinig (nagys. kisbossányi Divéky Gyula földbirt.). Meg ausztriai címek (Gregor Ungvary, Obermonteur, in neu Schlachthalle, Feldbach). Mint valami mese, csalódás, álom. Egykori Magyarország. A másik 1957-ből. Abban már főleg csak családtagok, de szerepelt Radó Gábor földrajztudós és felesége, Irén. A szomszédaik a pesti bérházban. Amikor Irén Auschwitzból soványan, a rövid hajával éppen hazaérkezett, U. Rudolf éppen ott volt a napfényben fürdő harmadik emeleti folyosón. Láttá, amint Irén a sötét lépcsőházból felérve azonnal Máriát kereste. Talán, mert ő volt az egyetlen, akitől korábban nem kellett félnie. És dr. Geleji Sándor címe is olvasható volt a naptárban: III. kerület, Seregély köz 7. Meg ott volt az összes keresztlevél, amelyekkel a zsidótörvények idején az árjaknak kellett a származásukat igazolni. Mi sem természetesebb. Ők szín árjak voltak. A konyhában pedig a tejfölös poharak alufólia fedőlapjai, több száz kisimított, egymásra rakott példány összepréselve.

Mint az állat

Tiszta hülye voltam, magyarázta KisHofi, amikor a végre halvány életjeleket mutató Misibá ki bírt tölteni mindhármuknak két deci fehéret, hogy a szórakoztatóiparban akartam érvényesülni, megteremtve létezésem biztos pénzügyi alapjait, nincs is humorom, az őszintét megmondva, és nem nevetnek ezek semmin; vért izzad az ember egy poénért, vagy éppen hogy mindenben nevetnek, ez talán még rosszabb: letolom a gatyám, nevetnek, fejen állok a színpadon, nevetnek, utánozom a nagy mestert, Hofi Gézát, nevetnek, csak tudnám, hogy min. Még meg sem szólaltam, már nevetnek, egy grimaszomra bejön a taps, önfeledten kacag a publikum, pedig az égvilágon semmi humoros nincs abban, amit mondtam, esküszöm. Na jó, mondhatjátok, ehhez kellett a háború, hogy rájöjjek, saját erőmből ráébredjek arra, hogy pont az ellenkezője, a gyászbiznisz, a halálipar az, ami szerény személyemnek egzisztenciális jólétet fog teremteni; pont az ellenkezője tehát, mint amivel elvesztegettem értékes éveket. Igen, a temetkezésiparé a jövő, folyamatos lesz az utánpótlás, itt nem merülnek ki a készletek, mint egy kőbányában, amit fullra kitermelnek, elfogy a kő, a palik meg vakarják a fejüket, hogy miként is legyen tovább. Én velük szemben előre gondolkodom, látom a jövőt, most jönnek a poszttraumás sokk áldozatai, a háború túlélőinek folyamatos, ütemes és megállíthatatlan elhullása a különböző ellátatlan betegségekből, sebesülésekből, fertőzésekéből kifolyólag; tízezrek fognak még itt meghalni, majd meglátjátok, ha bemondásra nem hisztek nekem, és mindez szerény személyemnek biztos megélhetést jelent. Fényes a jövő, barátaim, az első hivatali munkaórán a beborult párttitkár közbenjárása nélkül rám lett íratva az összes budapesti temető, mert amíg az emberek a front elvonultával csak vártak és vártak, parancsra, utasításra, útmutatásra, miközben megpróbálták értelmezni a helyzetet, töprengtek tanácstalan képpel, forogtak kétségbeesetten, tehetetlenül, miként egy elszabadult ringlispíl a tengelyük körül, néztek balra, de nem volt ott semmi, néztek jobbra, sehol semmi, addig szerény személyem a temetők megszerzésével nyélbe ütötte az évszázad üzletét.

Bizony, barátaim, a nyereségből két éven belül megveszem a Balatont: kiprivatizálom, körbeveszem ötméteres szögesdrótos kerítéssel, napozok. Ha megáll odakint a paraszt bámészkodni, kimegyek, oszt' seggbe rúgom. Csak nekem lesz hozzá kulcsom, de veszek egy kastélyt is hozzá, személyzettel, és onnantól nem az lesz a becenevem, hogy KisHofi, hanem hogy Báró, és nem lesz több zrikálás, hogy persze-persze, hogyne, meg higgadjak le, meg minden ilyenek. Szökőkút is lesz a kastélyhoz, felspriccel a napig, meg angolpark, halastó, jöhetnek majd látogatóba, tátva marad a szájak, mikor az érkező vonatotokhoz hintót küldetek. Nem lesz ott vicceselés, nem lesz Hofi Géza, meg tapsgép, sugógép, meg mindenben nevető publikum, csak a csend lesz, a végtelen nyugalom, és én nem csi-

nálok semmit, csak nézem a méltóságteljesen sétáló pávákat a kertben, mindent kézben tart majd az inasom meg a komornyikom.

Aha, akasztotta meg Művész pár pillanatra az egyre hangosabb, magasabb hangfekvésben zajló, túlhevült előadást, aztán – mint aki közben még egyszer átgondolta – ismételtén annyit fűzött hozzá, hogy aha.

Néger nőket hozatok Afrikából, magángéppel, hogy pálmaággal legyezzenek, folytatta KisHofi erősen zihálva – mert az is lesz a kertben, pálmafa, valamint lámák. A lámák mindenképpen szükségesek. Be lesz kamerázva minden, ne zavarja senki-semmi megérdemelt pihenésemet. Naphosszat vakarom a pöcsömet, ennyi lesz a dolgom mindösszesen, ezt már ordította felhevületen, vörös lett a feje, elcsuklott a hangja, a teste rángott kettőt és izgalmaiban élélvezett. Minden átmenet nélkül összezuhant, lerogyott egy székre, és kezébe temette az arcát, hogy társai ne lássák, ahogy ráfagy a kényszeres mosoly. Szívesen megivott volna egy pohár bort, de annyira remegett a keze, hogy ez, belátta, lehetetlennek bizonyul, kilötyögtette volna az egészet, meg aztán le sem tudta volna nyelni, őszintén megmondva, tekintve, hogy ebben a stádiumban nem volt képes nyelni, a nyeléshez ugyanis aktív, jól működő gége kellett volna, de evvel KisHofi jelenleg nem rendelkezett. Kő lett a gyomrában – mit kő! egy hatalmas sziklatömb –, és feladta a normális működést a szervezete: ennyi volt, üzenete a szervezet, nem csinálom tovább. Összegörnyedt, kezébe temetett arcát a térdéhez nyomta, a lábát behúzta a szék alá, és próbált mély levegőt venni, hogy ne forduljon le a székről percekben belül. Társai rémülten látták, hogy egész testét előnti az izzadság, szakadt róla a jéghideg verejték, miközben ütemesen, szaggatottan sóhajtozva próbált levegőhöz jutni, de nem segített az se, nem jött a levegő, így aztán nagy öklendezések közepette odahányt. Forgott vele minden, miként ha körhintán ülne a vásárban Töröcsik Mari reinkarnációjaként, érezte, elájul, ha azonnal le nem fekszik, de a borozóban nem volt hova. Le kell feküdjek, mert elájulok azon nyomban, súgta olyan halkán, hogy alig értették, nincsen hova, jelentette ki ellentmondást nem tűrő hangon Misibá, ez itt egy borozó, nem wellness-hotel, ha eddig még nem tűnt volna fel. Köszönöm, rebegte, hogy segítesz, ahhoz képest, hogy húsz éve itt iszunk, szívesen, mondta Misibá, ingyenes volt az iménti felvilágosítás, nem tartozol érte semmivel. KisHofi ekkor már a földön feküdt, nagyot koppant feje a betonon, de nem halt meg, ha jól látták, mert mint ha a teste alig észrevehetően rángatózott volna, miközben folyt a szájából a nyál.

Bipoláris mániákus depresszió, mondta Dorozsmai a ledermedt Művésznek, miközben felemelték és a székre ültették a görcsbe rándult testet, nekem elhiheted, saját tapasztalat. De most már megmarad. Hamarosán kívánni fogja a bort.

Azok a rettenetes hétfők, kezdett bele KisHofi a történetek ezen pontján váratlanul egy monológba, hangja mintha egy kriptá mélyéről hangzott volna, amikor szembe kell nézned avval, hogy egy újabb szörnyű hét most kezdődik el. A startpisztoly eldördül és szíven talál, mert nem látszik semmi esély, hogy megéld a következő vasárnapot, hiszen az még számodra beláthatatlan, fényévnyi messzeségben van, és nem lehet a napokat megkavarni, hogy a vasárnap jöjjön közelebb, legyen itt hamarabb, és legyen a lehető leggyorsabban vége annak, ami épp most kezdődik el. Essünk túl rajta mihamarabb, mondod ennek ellenére a plafonnak reménykedve, de nem lehet átesni rajta hamarabb. Fekszel hát az ágy-

ban, és próbálsz kivitelezni a felkelés emberpróbáló feladatát, közben felteszed magadnak a kérdést, hogy mi lesz, ha valami csoda folytán történetesen megéled a vasárnapot, mi lesz akkor, kérdezed, és meg is válaszolod, nem lesz semmi, semmi nem lesz az égvilágon, egyáltalán nem úgy fog kinézni, hogy befutsz a célba, miként egy champion, mert nincs a célban egyáltalán semmi, nem jár díj, jutalom, egy nyomorult oklevelet se kapsz, amivel a felettes szervek igazolnák, hogy teljesítetted a távot, elvégezted a feladatot. Úgyhogy teljesen fölösleges a vasárnapra várni, látod be az ágyban az elviselhetetlen keddi nap reggelén, elviselhetetlen, igen, mert a kedd még szorosan a hétfőhöz tartozik, a hétfő kiegészítője, kéz a kézben járnak, ugyanolyanok, nincs a keddben semmi vigasztaló, semmi új a hétfőhöz képest, nem leszel beljebb vele és általa, pusztán a türelmedet és az akaraterőd maradék morzsáit teszi próbára, hogy túlélj ezt a rettenetes hétfő-variánst.

Elfulladt a hangja. Tartott egy rövid szünetet.

És jön a szerda, folytatta megremegve, alig hallhatóan, minden napok legrosszabbika, a szenvedés közepe, mikor már nem lehet visszafelé tekinteni, de előre sem nyílik kilátás, ajtó vagy kapu, beszorulsz a közepébe, ahol a szerda nem enged a szorításból, könyörtelenül fogva tart. Nem látszik fény az alagút végén, de hát hogyan is látszana, mikor kíméletet nem ismerő, ördögi kőművesek befalazták a kijáratot. Nincsen remény, nincsen remény, hajtogatod, felfehérré sápadsz, gyomrod liftezik, a szíved a torkodban dobog, a nap fénypontja az öklendezés, mert ezáltal életjelet küld a szervezet, hogy élsz még és virulsz, s ennek cáfolhatatlan bizonyítékeként hamarosan hányni fogsz egy jó nagyot. Így billensz át a csütörtökbe, holott nem szeretnél átbillenni egyáltalán, mert nem-hogy valami jobb következne, jól tudod, hanem egyenesen valami rosszabb, sokkalta rosszabb az, ami következik, és megadod magad a csütörtöknek, mert megint csak nincs ellene fegyvered, elbuksz csütörtökön, arccal lefelé lefekszel a sárba, a csütörtök letaglóz, mint ahogy letaglózzák a marhát a vágóhídon a hentesek, igen, talán ez a legjobb hasonlat arra, amit csütörtökön érzel, kampóra akasztott hatalmas, véres marha vagy, és hamarosan beléd vágnak a csontozó bárdokkal, hogy kiporciózzanak, és onnantól végképp nem lesz mese.

Ekkor már suttogva beszélt, félelmében szinte súgta a szavakat az egyre közelebb hajoló Művész és Dorozsmai fülébe, hogy ne hallja meg rajtuk kívül senki illetéktelen, hogy mi történik csütörtökön, mert tudván tudta, még csak most jön a neheze: jön a péntek, mely a legszemetebb fajta, elvileg azt üzenné, hogy hamarosan vége van a hétnek, de nem, nem ezt üzeni mégsem, holott ezt kellene neki, ha nem is reményt, ha nem is vigaszt, de adni legalább némi megkönnyebbülést a parasztnak, rövid szünetet a szenvedésben, emelte feljebb a hangját fokozódó kétségbeesésében. Kapaszkodnál pedig tíz körömmel a péntekbe, bizalmat szeretnél szavazni neki, mikor eljön, de aztán hamar kiderül, nem lehet lacafacázni a péntekkel, nem lehet bízni benne, nem olyan fajta, nem ad feloldozást, sikerélményt, kíméletet, evvel szemben vasmarokkal szorítja a torkod, és nem, és nem: percekre sem ereszt. Hiába könyörögsz, ide figyelj, péntek, te utolsó munkanap, légy hozzám könyörületes, zárjuk le a hetet, próbáljunk felkelni az ágyból, kössünk kompromisszumot. Ismételgessük egyfolytában, szünet nélkül, mint aki megőrült, hogy vége, vége, vége van, hogy hamarosan eljön a vasárnap újra, de

ahhoz, hogy eljöjjön, végezni kell veled, péntek, nem beszélve arról, hogy vár addig ránk még egy rettenetes szombat is. Egy szombat, kacagott föl KisHofi, noha inkább nyerítésnek hangzott, mintha egy meglőtt kanca lehelte volna ki a lelkét éppen, a szombat, persze, mely elvileg közel hoz a véghez, gyakorlatilag azonban nem vagy beljebb semmivel, nincs boogie és rockandroll, nincsen örömnép azon okból kifolyólag, hogy itt vagyunk még mindig, megcsináltuk, és most már tényleg csak ezt az egyetlen szombatot kell a legutolsó tartalékok mozgósításával abszolválni ahhoz, hogy célba érjünk, megérjük a vasárnapot.

És tudjátok, mi van akkor, ha eljön a vasárnap, tette fel suttogva, remegő hangon a kérdést az egykori komédiás a borozó betonpadlójának, megmondom én, semmi nincsen, csak egy tátongó, fekete űr, néma csönd és hullaszag. Meg a keserű tanulság, hogy ebben a megállíthatatlan heti körforgásban legjobb szándékaink ellenére sem változik semmi, minden úgy marad.

Ahogy volt, minden úgy marad.

Elcsuklott a hangja, tisztán látszott, hogy halálosan kimerült a monológától, szaggatottan vette izgalmaiban a levegőt, mint aki bőven a szintidőn belül lefutott egy maratont. Néhány perc múlva óvatosan felemelte a padlóról a tekintetét: próbálta felmérni, megítélni, hogyan fogadta két ledermedt barátja a kéretlen heti összefoglalót.

Spirál

Kezdetben volt a nagy és a közepes körünk. (Orbán Ottó itt írná, hogy „nyissz!”) Azután a pici körünk, éppen csak a sorházak tömbjei körül. Napokkal később (nyissz-nyissz!) a szilvafáiig, a külső kert végéig mentünk. Két nappal később már csak a belső kert, azután az átrium, végül pedig a lakás. Nem tudtam már elhagyni a házat. *Csacsi öreg medve*, Micimackó! Mekkora erő és milyen komoly ingerületvezetés kell ahhoz, hogy a házban az emeletről leérjen az ember a földszintre, majd ott egészen a fürdőig vagy a konyháig jusson. Nekem jobb napokon még mindkettő sikerül, kevesebb mint egy órán belül, az étkezőben is csak alig ülök le pihenni. Fizikai és lelki iparosmunka, mielőtt elalszom, átveszem gyorsan, hogy másnap hogyan csinálom majd, hol lehet egy ügyesebbet fogni, hogyan lehet a legnehezebb helyeken egy biztonságosabbat vagy egy szebbet lépni. Nem sokkal később már ott, a lépcsőhöz legközelebbi székre leroskadok, édesanyám tálcára rakja és odahozza az ételt. A hagymának viszont még mindig van héja, zuhanok a közepe helyén lévő semmiig. Még napokig eljárok az emeleten a wc-re, sőt állva mosok fogat a csapnál. Már ülve mosok fogat. Már nem megyek ki a wc-re. Megtudjuk, hogy mennyibe kerül egy kacsa a gyógyszerárban. Június utolsó napjaira, alig három hét alatt (na, ez vajon mennyi „nyissz”?), a saját kis cégem budapesti irodájától és a Balaton közepétől eljutottam oda, hogy nem tudok felülni az ágyban. Telefonálunk, hívjuk a mentőket. Látni fogják a szomszédok. Ez jut eszembe.

Olyan vagyok, mint az a kör alakú nyalóka, aminek spirális, szélforgóra emlékeztető mintája van. Spirálisan fut a színes csík a kör közepe felé, és ahogy szopogatja a gyerek, ahogy egyre csökken a nyalóka mérete, a spirál is rövidül. Amikor már csak a kevés középső része marad, egyben leharapja a pálcikáról a még meglévő színes cukrot. A vége mindig színes, mintha a nyalókázó embert várna ott a végén valami. Úgy érzem, mintha ilyen nyalóka volnék, és egy óriás, univerzumméretű mongolidióta óvodás nyalna, szürcsölne, szopogatna, nyelvének érdes felülete, a kiálló ízlelőbimbók végigszántanak a gerincemen, csigolyáról csigolyára bukdácsolva. Tudom, nem vagyok pízsi, és nem azért, mert nincs hozzá erőm, vagy mert azt a helyet, ahol a pízsiségem lakozik, már elnyalta a gyerek, nem, nem ezért. Hanem mert ezt a kifejezést kell használnom, stilisztikailag nem használható más, nem babusgatjuk a szörnyet. Így érzem magam, barbár kezek közé szorult spirális nyalókának, pedig a helyzet még rosszabb: amivel vagy akivel nekem dolgom van, az nem egy óvodás, pláne nem idióta. Ez egy végtelenül kiszámított, zseniális és förtelmes pszichopata ragado-

zó, egy minden idők előtt született gigászi szörny, ami az életemet akarja, ami el akar engem pusztítani.

Zebevény és Nagymaros között erdei túra a hegyekben: 21 kilométer. Fekete fél-cipőben vagyok, ahogy mindig. Nincs túracipőm, a Nike-t csak a konditeremben használom, az nem kültéri cipő. Nyissz!

Le a Balaton-partra a Bethlen Gáboron, ott el, egészen a szakmunkásképzőig, onnan a Kálmán Imrén vissza, majd a Vitorlás utcán keresztül hazáig: 5 kilométer. A víz fölött köd van, a vízpárás levegőben nedves avarság. Nem lehet úgy gázolni a lehullott levelekben, hogy a vizes avar ne tapadjon rá a cipőre, csak a platánlevél akkora, hogy könnyen le tudom rúgni magamról. Nyissz!

A nagyobb körünk Siófokon, a háztól a Somogyi Bácsón, az Idősek Otthonát érintve a kórház mögötti úton: 2,7 km kilométer. Négy éve élek már majd együtt a betegséggel, amikor születésnapomra azt kapom magamtól, hogy hóban és jégen végigjáróm ezt az utat. Kétszer esek majd el. Egyszer számítok rá, a hó elég puha. Nyissz!

A kisebb kör Siófokon, a háztól a Reviczkyig, a kórháznál rákanyarodunk a kis útra, azon csak a Koch Robiig, és úgy, a Koch Robin haza: 1,4 km. Bottal járok majd már, de egyedül végigmegyek ezen a körön. A Kochrobin sűrűn vannak a padok, de csak egyszer ülök le. Nyissz!

Gyöngön, Apekéktől a Gesztenyefa Presszóig: 1,1 km. Olyan rossz a járda, hogy kimegyünk inkább az útra. Még világosban, odafelé is. Nyissz!

A külső kertben, a szilvafa előtt körözni, nyissz!,

a belső kertben körözni, nyissz!,

anyum alkarját fogva körözni a belső kertben, nyissz!,

anyum alkarját fogva körözni az átrium pár méterén, nyissz!,

lakáson belül a falnak és a bútoroknak támaszkodva közlekedni. Eszembe jut Apek, ittasan támolyogtunk a Gesztenyefában, akkor mondta: *Kisfiam, faltól falig, mint a szőnyeg!* Nyissz!

Lejönni a földszintre, nyissz!,

az emeleten maradni és wc-re eljárni, nyissz!,

az ágyban feküdni, felülni, amikor anyu a tálcán behozza az ételt, nyissz!

A mentők az emeleti szobámból, az ágyból visznek le hordágyon, be a kórházba.

Előbb tudtam úszni, mint járni. Nem babaúszásban, hanem mellúszásban, másfél évesen már stabilan. És most, amikor járni már nem tudok, úszni még igen. Élet. Költészet.

Jó ideig utoljára úsztam akkor. Egész életemben a Balatonban, úszás közben tudtam a legjobban gondolkodni, pihenni, itt ünnepeltem, zártam le, kezdtem bele valami újba. Mindig a vízben építettem újra magamat. Most is a vízbe igyekeztem, tudtam, hogy zajlik valami, összevissza lötyögtek bennem a napok, végig kellett gondolnom, hogy vajon mi történik éppen a testemben, mi ez a dűlés, mi lesz most velem.

A kifejezés, a szintagma, hogy *gyógyíthatatlan betegség*, nos, ez önmagában üres, nem szól semmiről. Egyszerűen nincs realitása, az emberi elme ezt így, ebben a formában nem képes feldolgozni. Mint az emésztetlen dolgok általában, átfut az emberen, és lényegében változatlan formában távozik. Aminek realitása van, ami mélyen megül, és ami éppen ezért bénító, az az, ami tényszerűen történik. Riasztó tárgyszerűség. Soha nem tűnt fel például, hogy a vízbe vezető lépcső és a parti sétány betonszéle között távolság van, most megállok, és mintegy átlépek (ahogy pocsolját lép át az ember) a lépcső faszerkezetére. Nem emlékszem, hogy valaha is fogtam volna a lépcső korlátját. Biztosan megfogtam már, de nem emlékszem rá. Nem emlékszem rá, ahogy arra sem emlékszik az ember, hogy egy esküvőn, egy születésnapon, a kocsmákban hol, merre és milyen volt a WC, hányszor pisilt és mennyit, egyáltalában, hogyan oldotta meg ezeket az ügyeket, hogyan zajlottak az anyagcsere folyamatai. Átlépek a lépcsők előtti, a lépcsősort a part betonkávájára támasztó részére, még pár lépés és maguk a lépcsők jönnek. Állok a lépcsősor tetején, bámulom a fokokat, és úgy érzem magam, mint Indiana Jones a szakadék szélén. Indiana dönt, hogy ugrik, én döntök, hogy lépek. Mindkét oldalon fogom a korlátot. Alulról a harmadik fokra érve életemben először érzem, hogy ezen meg is lehet akár csúszni.

A vízben mindenki kicsit másképpen jár, nem lógok ki, a lábam alatt a kvarcos homok hullámdombjai mintha kicsit nagyobbak lennének a szokásosnál, de ez talán tényleg csak az aktuális szélnek és a víz munkájának a játéka. Amikor a víz combközép fölé ér, már elég sokat tart, gyaloglok, megyek befelé, két lábon. Nézem közben a szemközti partot, az ott Alsóörs. A tó itt elég széles, majdnem tíz kilométer, tizenhárom éves koromban egy fogadás miatt itt úsztam át a Balatont, egyedül. Lehetett volna keskenyebb helyet is választani, de ez volt szemben. Szerencsére volt annyi eszem, hogy északról indultam. A víz közepén iszonyatos tud lenni a csend, szinte serceg, vagy inkább zúg, és nagyon mély az egyedüllét. De mindig azt éreztem, hogy engem ez a víz véd, épít, hogy ez a víz engem soha nem bántana. A végén kis kerülővel még a megfelelő strandot is megtaláltam.

Amikor a vízben vagyok, nem hiszem el, vagy mondjuk inkább úgy, nem hiszem azt, hogy nagy baj lehet. Nagy, nyújtott tempókkal úszom, lustán és erősen, mint a bálnák. A lábam hajlik, van benne erő, tüdőből sosem fáradok, a kezem is megfelelően húz. Minden, ami aggaszt a parton, az egyensúly, a széles alapú járás, a befelé húzó láb, a beforduló lábfej, itt semmivé válik, lényegtelen. A zsibbadás miatt az alsótestemen furcsán érzem a vizet, de a működő motorika mellett ez nem érdekel. Sokáig úszom. Amikor visszafordulok, minden nagyon kicsi, ami a parton van. A nyárfasor csak egy zöld csík, aprók a házak, a strand tárgyait, a padokat, vízibicikliket már régóta nem látni. A foki-hegyi templomban éppen harangoznak, a vízen még elér hozzám a hang. Üvöltök. *Ide gyere utánam, te szörnyeteg!*

Az emeletre csigalépcső vezet fel. Az emeletről csigalépcsőn kellett levinni a mentősöknek. Átraktak a hordágyra, amiről addig nem is tudtam, hogy ülő üzemmódja is van. Megfogtak, az egyik hónaljnál, a másik térdhajlatban, szá-

moltak, háromra raktak át. Háttal a lejtőnek vittek le, nem bizalomjáték, savanyú tehetetlenség, kényszer, porzó kiszolgáltatottság. Átraknak, tesznek-vesznek, cipelnek, emelnek, súlyos, puha tárgy vagyok. Ahogy a hátam mögötti mentős lép lefelé, maga is háttal a mélynek, megbicsaklik, a falat kell megfognom, majdnem leborulok.

Meg sem tudtam nézni a mentő belsejét. Végig csukva volt a szemem. Hátha akkor ér máshol lenni. Most sírni nem szabad, majd sírok később. Nem szirénázunk. Nem sürgős, élet nem múlik rajta, mármint az időn nem, életen át tart úgylis. Ahogy húzzák ki a hordágyat a kocsiból, a kedvesebbik mentősnek mondom, hogy *én pár napja még kilométereket úsztam a Balatonban*. Rendes volt, azt válaszolta, *lesz még olyan*.

A liftben azon jár az eszem, hogy nem, nem hazudtam, nem játék és nem álom volt, én nemrégiben még valóban úsztam, valóságos kilométereket, valóságos vízben. De miért mond ilyeneket az ember? Mennyit szabadkozunk a pincéreknek is. Jár a szám, verbális kapálózás, mintha ki lehetne beszélni magam a bajból. Hátha látja majd a mentős, hogy ez az egész csak valami műszaki hiba, mert amúgy erős, normális, sőt az átlagnál jobb fizikai teljesítményt felmutatni tudó emberről van szó, ez pedig, ami miatt most itt őt foglalkoztatnom kell, csak valami tévedés, fatális véletlen, és hamar elmúlik. A romlás nem az én szerves részem, lesöpörhető, akár a morzsa, mindjárt meg is teszem, mindjárt megláthatja ő is, csak picit kell segíteni, de aztán hamar helyrehozom, semmiség ez, apró üzemzavar, *látja?*, nekem szinte már nincs is szükségem mentőre. Kényszeresen meg akarom győzni, mintha az ő véleményén múlna, hogy mi lesz velem ezután.

Sokat gondolkodtam azóta ezen. Láttam másoknál, és többször megismételtem én is, orvos, nővér, látogató ismerős előtt. A normalitástörténet tolakodása. Mert, ahogy én látom, minden betegnek megvan ez a története, sőt mintha az egyenesen lényegévé válna a beteg embernek. Valami olyan, nehezen pusztuló részévé, ami ha elveszik, akkor nincs tovább. Mentegetőzés is van benne, igen, hogy ez az egész, amiről most szó van, maga a kór, csak félresikerült, elrontott mutatvány, és ha egy pillanatot várunk, megcsinálja ő ezt újra, jól, sőt remekül, *bocsánat, látja?*, *mondtam én*, nem is történt semmi. A beteg ember követel is ilyenkor, normalitásának túlhangsúlyozásával követeli a problémamentesek, de inkább így kellene mondanom: a teljes értékűek közé sorolást. Tiltakozás ez, tiltakozás a leértékelt áruként, a férges gyümölcsként, a maradékként való árusítás és az ilyenként való kezelés ellen. De azt hiszem, mindenekelőtt mentális és lelki kapaszkodó ez, odatartozás a jó vagy az ennél legalábbis sokkal jobb minőségű élethez. Az egészség zárványosan megmaradt elem a beteg ember belsejében. Attól, hogy ez van, még meg lehet persze halni. De ha ez nincs, akkor már nem lehet tovább élni.

[18.48: telefon]

*(El nem hangzott beszélgetések anyámmal)***És aztán szilveszterkor tényleg**

elmentünk Farkaslakára, 550 km, Erdély közepe, kétezer lakos, majdnem mindenki magyar, és hát itt született Tamási Áron, az *Ábel*-trilógia szerzője, emlékház, emlékmű, és hát minden kulturális objektum róla van elnevezve, szerintem helyesen, ebből él a falu: a nevéből meg ebből a különös szerzőből, az *Ábeleket* akkoriban írta, amikor apám született, és az amerikai rész elejéből teljesen világos, hogy a náciak a behajózás protokolljából nyúlták le a holokauszt forgatókönyvét (hosszú vonatút, levetkőzés, a csomagok névvel történő ellátása, zuhany), rettenetes dolog ez, az egyetlen maradandó erdélyi idill a tömeggyilkosság forrása is, ugyanaz az eredete mindkettőnek, útra kelni Amerikába – útra kelni Madagaszkárra – útra kelni a halálba, borzasztó dolog ez, de a farkaslaki emberek nem tartják számon, erős a nyelvjárásuk, olyan, mintha egymást utánozná az a kétezer ember, folyton nevetnek valamin, valami olyasmin, amit te úgysem fogsz soha megérteni, és teljesen biztos lehetsz benne, hogy valamiképpen be fognak csapni, nem lesz ez egy nagyon nagy átverés, de azért megtréfálnak egy kicsit, valamicske aprópénzt elvesznek tőled, észre se veszed, asszem, szerintem ezen nevetnek folyton, az ártatlanságon, meg azon, hogy mindennek ellenére mégiscsak *igyekszel* belemenni az üzletbe, én is lealkudtam a szőrmemellény harmincezres indulóárából egy tízest, aztán mégiscsak azt éreztem, hogy hát, bazmeg, ez a lelkes ember mégiscsak becsapott, kisebbségben él, megkeményedett, és még engem is átbasz, pedig én voltaképpen segíteni jöttem, ráköltöm a pénzemet, miért csap be, van valami meg nem értés Trianon körül, *békediktátum*, a faszom, az a békediktátum, majd egyszer kidolgozom ezt, esszéregény-jelleggel, de hát nagy becsapás a Tisza melegítőfelsőm is, gyönyörű darab, egyszer mondtam csak, és azonnal megkaptam a társamtól, elképesztően szép, majdnem elsírom magam, de hát ők is becsaptak minket, nem tudom, mennyibe került, de az egész kapitalizmus a haszonkulcson alapul, *mindig* becsapnak, ez a lényeg, van is egy képem az 1984-es angliai bányászsztrájkáról, fekete-fehér lovas rendőr üti gumibotjával a bányászok fotósát, a rendőr maszkos arca rideg, mégis látszik rajta a lelkesedés, minden végrehajtó annyira lelkes.

Szégyellem

és nagyon sajnálom, hogy az utolsó időkben, az utolsóknak *bizonyuló* időkben olyan sokat veszekedtem veled, drága édesanyám, elviselhetetlennek találtam, hogy mennyire mások az elvárásaid, az igényeid, az ítéleteid, hogy mennyire eltérnek az enyéimtől, pedig én aztán alaposan átgondoltam az enyéimet, jobban járnál velük, ez az igény is mekkora *hólyagság*, mekkora gőg és erőszak, szégyellem és sajnálom ezt is, az ember még a saját anyjával szemben is hajlamos a machismóra meg a férfiak mindenféle brutalitására, a mai belem kifordul a régi magamtól, kiabáltam veled, lehülyéztelek, megállítottam az autót, és azt mondtam neked, hogy te egy marha vagy, *mi történt veled, anyám*, és aztán, utólag, az egészet azzal magyaráztam, hogy mindig tebenned bízam, te alakítottad az életemet, és most nagyon rosszul esik, hogy elesett vagy, nem kellene ennek így lennie, miért nem tudsz kitartani a régi, önreflexív okosságodban, és te néztél, szomorú lettél, és azt mondtad, hogy igen, igazad van, tényleg jó lenne kitartanom, de már nem megy, fiam, nyolcvan is elmúltam, ne haragudj, de én haragudtam tovább, és az egésznek talán csak az volt az oka, hogy anyám egy másik generációhoz tartozott, a szakemberek szavával a *veteránok* közé, én meg a *baby boom*erek közé, nem nagy a távolság, és én mégsem láttam be, hogy az ő számára is az a *normális*, ami a születésekor volt, és nem vettem észre, hogy az ő híres *hó eleji bevásárlásai* voltaképpen *készletfelhalmozások* voltak a nehéz időkre, a háborúkra vagy a hónap végére, és aztán a következő hónapban újra tíz liszt, tíz cukor, tíz étolaj, meg egy kiló só, alig bírtam el őket, mostanában meg haragszik, ha emberek egy egyszerű hétköznapon telerakják a bevásárlókocsikat a Tescóban *mindenféle szarral*, *minek az, kisleány, közben meg megy a panasza a szegénységről, nem értem én ezt, hörcsögök ezek az emberek, néma jéghörcsögök*, nem vette bennük észre a régi önmagát, aki teletömi a kosarait a szocialista szarokkal, és aztán visszük haza a Skoda 1000MB-val diadalittasan a szajrét, el is rendezzük őket a spájzban, lesz az egésznek egy diszpozíciója, ami éppen olyan, mint a befőtteké, megvan a teljesség, bár lassan elfogynak az elemek, és talán ez a szöveg is csak egy készletfelhalmozás.

És aztán, mostanában

arra jutottam, hogy újra be kellene iktatni a napjaimba a rendszeres testmozgást, régen kosárlabdáztam, aztán jött a foci, most azonban megint nagyon fáj a térdem, lehet, hogy műtét lesz belőle, már bejelentkeztem az orvoshoz, a biciklizéshez viszont egyelőre hideg van, pedig tavasztól őszig gyakori nálam a napi harminc-negyven kilométeres táv, úgyhogy marad az úszás meg a gyaloglás, soha nem gondoltam, hogy el fogok jutni ide, hogy a gyaloglás lesz a rendszeres napi testmozgásom, de az is igaz, hogy Márai Sándort az emigrációban a reggeli meg esti gyaloglásai tartották életben, napi kétszer másfél óra, egészen addig, amíg fejbe nem lőtte magát, városi séták voltak ezek, a művész utálta a természetet, gondolkodott és meditált közben, írt, csak nem volt nála papír, ezért aztán én

is kinéztem magamnak egy városi célpontot, Alsóvárosi, avagy Havas Boldogasszony templom, 1509. augusztus 5-én szentelték fel, gyönyörű épület, és ha belegondolunk, az Amerikai Egyesült Államokban sehol sincs ennyire régi épület, azt mondják, ott nincs is történelem, milyen lehet ott élni, semmi értelme, talán csak Márainak sikerült, meg még egy-két embernek, szóval elsétálok a templomig, megkerülöm, jövök vissza, ugyanazon az úton, a hatszáz éves Szentháromságon, megyek a Dóm felé, most látom csak, újra meg újra, hogy mennyire ronda egy épület, 1930, Fogadalmi Templom, és akkor mi van, talán éppen ez elől menekülök vissza a 16. századba, vissza nyugatra, dél-nyugatra, és ez a nyugat, mondja Nádasdy Ádám szavaival a hatalmas Henry David Thoreau, *amiről beszélek, voltaképpen a vadon másik neve, és az eddigiekkel azt készültem kimondani, hogy a vadság tartja meg a világot, és minden fa a Vadon keresésére nyújtja le a rostjait*, megyek az épített környezetben, templomtól templomig, a város legrégebbi közlekedési vonalán, bő egy óra az egész út, megyek az Élénk Anyag felé, egyenesen Afrikába, ahol a frissen elejtett jávorantilopok bőre a legfinomabb fa- és fűszagot árasztja, és arra gondolok, hogy a *far west* prémgyűjtői hiába pénzmapatkányszagúak, jobb az nekem, mint a kereskedők vagy tudós kutatók poros üzletekben meg könyvtárakban szerzett illata: a haláloz óta bűz az nekem, anyám.

*

Amikor a testvéremet elhagyta az utolsó barátnője,

a testvérem arra gondolt, nem mondta ki, de arra gondolt, hogy ez egyáltalán nem baj, hiszen hát eddig is csak úgy éltek többé-kevésbé egymás mellett, hogy a testvérem volt kívül, rátapadt a teknősbéka jéghideg burkolatára, próbált rátapadni, de nem ment, mert a teknős dobálta magát, sietett valahová, *mennem kell, bocsánat*, ezt mondogatta mindig, a testvérem pedig úgy integetett a teknőc hátán, mint Ahab kapitány Moby Dick gerincéről, *gyertek ti is, fiaim, gyertek, haljunk meg együtt az Isten keresésében*, de Robika számára ez a nő egyáltalán nem volt isten, meg el is unta nagyon a kényszerű integetést, *menjél csak, nyugodtan, a fenébe*, én aztán nem foglak hiányolni, abban biztos lehetsz, megtisztelt a bizalmával, mindezt el is mondta nekem, és én arra gondoltam, hogy régen, a szocializmusban volt a megyei pártbizottságon egy mosolygós kis konyhás lány, bizonyos Mariska, akinek az arcképét az apám a pénztárcájában hordta, és amikor észrevetted, azt mondtad apáknak, hogy vagy ő, vagy én, ki kell dobnod a képet, nemcsak a tárcából, hanem a szívedből is, és apám kidobta, a tárcából és a szívéből is, és én akkor arra gondoltam, hogy hát igen, ezért nem szabad a másik ember pénztárcájában kotorászni, még ha az a másik ember a férjed is, mert a végén olyan dolgokra is rájöhetsz, amilyenekre egyáltalán nem akartál, nem kell a hazugságok mögé nézni, mert a hazudó ember számára éppen az ő hazugsága az igazság, ne kutasd a tutit, ott van előtted, azért nem veszed észre, Robika barátnőjének kifejezetten a Moby Teknős volt a hazugsága, és a testvérem el is fogadta ezt tőle, és aztán véget vetett az egésznek, és már nem is a lakókocsijában lakik, hanem épített magának egy új épületet, téglából készült alapzat, a téglakon szorosra fogott raklapok, azokra egy összefüggő léckeret, külső és belső burkolat, közöttük vastag szigetelés, a tető ferde, biztosan lecsorog róla az eső meg

mindenfélre nedvesség, körben ablakok, lehet látni az őzeket és a vasutat, az ajtó pedig a város felé nyílik, a templom tornyáról távcsővel le lehetne olvasni a pontos időt, de minek, ezen a portán az időnek nincsen jelentősége, szép a berendezés is, ott vannak a legszebb tárgyak, csodás benne az élet, nem kell érte aggódnod, drága édesanyám.

*

És aztán a második beültetés után

az derült ki Márkról, hogy voltaképpen beszél, tud beszélni, a kuttyájához gyakran hozzászól, azt mondja neki, hogy *Kincső, nem eszunk semmit!* (a golden retriever neve valójában Kincső, helynévként, az őshaza nevéként Jókait Mór találta ki *A jövő század regénye* című művében, kínai változata: Kin-Tseu, Kingcsou, Csingcsou – valamikor te is szeretted Jókait, igaz?), vagy azt, hogy *Kincső, az anyád szentjít!*, nem tudom, mire való az autizmus, az autizmus nevű spektrumzavar, de néha, amikor megáll a hálószoba ajtajában, éjjel fél kettőkor, és úgy ordít, azon a hangon, mintha nyúznák, mintha éppen lenyúznák a hátáról a bőrt, mintha éppen megennék a harci rovarok, mintha betennék a kínai harangba, a bronzbikába, a fehér szobába, mintha élve temették volna el, élve főzték volna meg, karóba húzták volna, keresztre feszítették, felakasztották vagy elégették volna, és nem nyugtatja meg az Atarax sem, arra gondolok, hogy az autizmussal élő emberek talán arra valók, hogy hiányaikkal megmutassák mindenkinek, mi *nem kell* az emberi létezéshez: nem kell az alvás, nem kell a beszéd, nem kell közösség, nem kell az eszközök használata, nem kell fény az olvasáshoz, magadnak is odavetítheted az olvasnivalót, felfalhatod az ürülékedet, a papírpénzeidet is nyugodtan megeheted, bármit körbenyalhatsz és bekaphatsz, az étel vagy az *ital* szava semmit sem jelent, és nem kell a kedvesség, és hát nem kell a szeretet sem, pedig hát az maga az Isten, te pedig csak állsz ott, vagy éppen fekszel, és azt látod, hogy minden csak *civilizáció*, semmi, még az olvasás sem a *kultúra* része, minek ez az egész, pedig újabban azt mondják, hogy az autizmus csupán az elme belső gyulladása, olyan gyulladás, ami megakadályozza, hogy a féltekék *kommunikáljanak* egymással, nincsen kapcsolat, nincsen hálózat, az autistának a szó legszorosabb értelmében *nincsen agya*, és közben mégis csudálatosan aranyos ember, tökéletesek a tulajdonságai, nagyon könnyű vele élni, bár a piacon néha megtámadja a vele egyméretűeket vagy a kisebbeket, ilyenkor néha mégiscsak veszélyes alak, *legyen meg a gyógyszer, legyen meg a gyógyszer*, ezt éneklek magamban – ha a hamvaitok a sírban tudnak aggódni és imádkozni, érte imádkozzatok, érte aggódjatok, anyám.

*

És aztán érkezett hozzám egy csomagkihordó kisteherautó,

és hozott nekem egy kicsi pakkot, fölrepült, annyira könnyű volt a könyvekhez szokott kezemnek, fölmentem vele az emeletemre, kibontottam a dobozkát, és volt benne egy magvetős bögre (különös az ikon: az 'm' betű fölött van az 'ő' ékeze) meg egy sál Nepálból, 80x200 centiméter a mérete, türkizzöld a színe, az

anyaga pedig jakgyapjú-pamut, elképesztően finom dolog, a Tharjay Norbu Zangpo nevű autentikus tibeti boltból származik, és meggyőződésem, hogy nem a jak nevű állat, a *Bos grunniens* az emlősök (*Mammalia*) osztályának párosujjú patások (*Artiodactyla*) rendjébe, ezen belül a tulkösszarvúak (*Bovidae*) családjába és a tulokformák (*Bovinae*) alcsaládjába tartozó faj különösen finom gyapja miatt került bele a csomagomba, hanem azért, mert a fiatal írók szövetségének is ez volt a neve, József Attila Kör = JAK, ez volt az a szervezet, csak azért, hogy tudjad, amely egyetemista koromban végérvényesen meghódított engem az irodalomnak, F(iatal) I(rók) J(ózsef) A(ttila) K(öre)-ből egyszerűen JAK, tulkösszarvú, haragos, tulokforma lény, mennyire vicces, sokat röhögtünk ezen, és most a nyakamba köthetem a szimbólumot, a könyvkiadó embereinek csodálatos születésnapi ajándékát, majdnem megsirattam, és most mindenhez felveszem, ha kell, ha nem, és aztán két hét múlva újra érkezett egy csomagkihordós pakkocska, ennek már szinte egyáltalán nem volt súlya, és talán nem hiszed el, de egy adag erőstúró volt benne, mert a könyvemben van egy rész, amely Örménykútról szól, mert ott lakik az én jelenkori erőstúros emberem, és arról, amiről az az egész mocskos könyv, hogy minden elmúlik, és hogy emlékműveket kellene állítani a nyom nélkül vagy mindenféle nyommal elmúló emberi életeteknek, és lehet, hogy épp az a híres csabai erőstúró lesz emlékmű, ez a бүдös, sebezhető, mulandó és mélyen tót hungarikum lesz a monumentum, ez fogja megőrizni a jelentéktelen emberek jegyét és bélyegét, az embereket, akikre soha senki sem figyelt, csak Jézus Krisztus, aki mindenkiért adta oda az életét, és ebben az értelemben az erőstúró lesz maga Jézus Krisztus, a Megváltó, soha nem gondoltam, hogy ilyeneket fogok mondani Jézusról, de ezt most tényleg a nyelv mondatja velem, az erőstúró maga a Megváltó, de ez bizonyára sok már neked, édesanyám.

*

Nem tudom, emlékeznél-e rá,

de a gimnázium első éveiben valamikor volt egy egyszerű kivitelű Molnija zsebórá, aztán egy Rakéta karórá, gyönyörű sötétkék számlappal, gyakran elbújtam vele, úgy nézegettem és hallgattam a ketyegését, mert azt gondoltam róla, hogy ennél szebb és jobb tárgy nincs is a Földön, hajszálpontosan méri az időt, aztán elveszítettem, de nagyon hiányzott az első pillanattól fogva, igaz, az egyetemen nagyban segítette az ismerkedéseimet, hogy minduntalan meg kellett valakitől kérdeznem, mennyi az idő (az óra hiánya e területen majdnem annyit ér, mint egy igazán szép kutya birtoklása), és aztán kaptam egy korai Doxát, de az hamisítottnak bizonyult, nagyon elszomorított ez a kései tény, elrontott mindent, aztán vettem egy barna számlapos Cornavint, apám sokat beszélt ezekről a márkákról, *vagy Doxa, vagy Cornavin, ezeken kívül nincs is más*, tökéletes darab volt, de hirtelen kaptam egy modernebb kiadású, fehér számlapos Fossil órát, amerikai gyártású, ütésálló óborzalom, de valahogyan mégis hozzám nőtt, főleg a hozzá illő NATO-szíjjal, le se vettem, de aztán – gyilkos hálózati reklámok nyomán – beleszerettem a vérvörös Lilienthalba (*A Lilienthal 1 Roaring 20s Crimson stílusosan megragadja a titkos bárók, vaudeville klubok és kabarék csábító és elegáns hangulatát. Csillogó piros számlapja a nehéz függönyökre emlékeztet, amelyek*

váratlan élvezeteket ígértek. A fényes aranymetszetek és a sötétben világító Superluminova kiemelik az elegáns és ragyogó Art Deco stílust, míg klasszikus megjelenését egy vintage arany tok teszi teljessé.), kifizettem a pénzt, elhozta a csomagszállító, és az óra tényleg gyönyörű, nézegetem és hallgatom is nagy titokban, és nem tudom, hogy mindez nem azért van-e, mert az első, nagyon-nagyon csúnya Paketa karórát a beteg apám annak idején vadállati erővel szaggatta le a karomról, és aztán rohant vele a pottyantós vécé felé, hatalmas trauma volt, majdnem akkora, mint amikor az agyhártyagyulladásomkor elvették az összes plüssjátékot, nem maradt meg semmi, csak a Gagu cica, mert az műanyagból volt, le lehetett mosni-hipózní, és nekem mindenféleképpen be kell pótolnom ezeket a veszteségeimet, hiszen hát te is csak ekkor jöttél rá, hogy apám aktuálisan tényleg elmebeteg.

K I S Z E L Y M Á R K

Az ágak közti formátlan sötét

regényrészlet

Sámuel.

A fogaskerekek szívóereje. Egy rövid kattanás, a lejátászó elnyeli a videókazettát. Megfeszülnek a kábelek a konnektor és a zsúrkocsi tetejére állított tévé között. A képernyő kicsi, közelebb kellett tolni a székekhez. A felvételen egy megrendezett motorbaleset képei. Napsütés, közúti forgalom, fékcsikorgás. Az ütközés előtti pillanat elsötétül. A következő kockán egy betonon elterült test. Az óvatosan lehúzott bukósisak alól előbukkenceznek a sérült férfi félhosszú, barna tinccsei. A szeme csukva, az arca merev. A tanfolyamvezető máris megállítja a kazettát, magyarázni kezd. A résztvevők párokba rendeződnek, egyikük elfekszik a földön. A tudóműködés könnyen megállapítható. Emelkedik a mellkas, bepárásodik az orrlyukhoz tartott zsebtükör. Külsérelmi nyomok, vér. Vészhelyzetben rááll a szem a keresésükre. „Körömmel, mélyen belecsípni a fülcimpába” –

ezt keveseknek diktálja az ösztön. Ha a sérült nincs eszméleténél, jöhet a stabil oldalfekvés. Lírai, megkomponált mozdulatsor. Mindenki sikerrel veszi a feladatot, visszarendeződnek a székekre.

Szováty Attila a második sorban ül. Jegyzetel. Nem szeretné, ha épp az elsősegélyen csúszna el a jogosítványa. Érdekli is a téma. Mindig belelapoz a bátyja orvosi könyveibe, ha nála vacsorázik. Nézi a precíz illusztrációkat, átugorja a kibogozhatatlan szakszavakat. Így is ragad rá valami. Jelentkezik – „A megkeményedett hasfal belső vérzésre utalhat” – a válasz helyes.

Nyílt sebek. Attila beleegyezik, hogy rajta mutassák be a sapkakötést. Előrehívják, szembefordul a többiekkel. Izgatott, pedig csak azt kérik tőle, amit az élettelen bábuktól szokás: üljön mozdulatlanul. Mint egy fontos tárgy. Mint egy kopott medrű vályú távol a jószágoktól. Mint egy osztályvezető kardiológus öcsé, aki eltűnik a pólyatekercek rengetegében.

Hágel Patrícia eltolta magától a tányért. Befejezte a vacsorát. A tenyerébe söpörte a konyhapulton maradt hagymahéjat, a szemetes pedáljára lépett. Kifelé menet a villanyt is leoltotta. A tányérján félbehagyott vajas-mézes kenyér, paradicsomcikkelyek.

Péter az asztalnál maradt. Ült, nem szólt egy szót sem. Hallgatta, ahogy a felesége dühösen mossa a fogát. Vele kiabáltak a fogkefesorék.

Gyerekkorában a nagyapjánál töltötte a hétvégéket Tiszafüreden. Utálta, ahogy a szülei felrakták a héthuszas személyre. Utálta a jegykezelő csattogását, a bevonatot a kartámaszokon, a tájat bámuló, szatyros öregek szagát. A nagyapjánál vadásztróféák lógtak a kanapé fölött. Megsárgult, göcsörtös agancsok. Azokat nézte Péter elalvás előtt, és az erdőkre gondolt, a bokrok rejtekére, ahol a mozdulatlan állatok fölött elrobog az idő. Így érezte magát akkor, a konyhában ülve is. Át akart zuhanni az előtte álló órákon. Az utolsó falatokat a sötétben is le tudta nyelni.

A hálósobába ment. Azt mondta, ha lehetne, visszacsinálná az egészet, de már késő. Megígérte, hogy segít. Költözik a régi katonatárs, Szemerédi közlegény. Pohos lett, még a csuklói is zsírosak. Egy kör után kifulladásra egyedül. Sétálni, fagyaltozni a jövő héten is tudnak, kitart a jó idő. Patrícia az oldalán feküdt, a fal felé fordulva. Már nem sírt.

Vékony, ideges alkatú facsemeték. Mögöttük a fal, egy kórteremfehér vakuvillanás. Kék-sárga-kék peremek, a város színei. A melegtől fuldokló sétálóutca légszövébe szívószálat döfnek a fagyaltárusok. Szováty Attila benyomja a ruhabutik ajtaját, megszólal a falhoz csavározott csengő. Nyári sálát keres ajándékba. A múlt héten volt az első randevú, moziba mentek. Beültek utána egy sütire a legjobb cukrászdába. A lány azt mondta, tetszett neki a főszereplő könnyű anyagú kendője. Attila ügyetlenül mozog, nem tudja, mihez nyúljon. Odalép hozzá az egyik eladó.

Patrícia a kismamaruhák között válogat. Tizenkilencedikére van kiírva, addig már két hét sincs, fölösleges lenne vásárolnia. Mégis szeretne sok pénzt költeni, Péter orra alá dörgölni, mennyibe is került nekik, hogy lemondta a családi napot. Megnézi a cipőket. Krémszínű magas sarkút fog hordani, ha végre kimegy a víz a bokájából. Kevés jelet mutat a testén a várandósság. A lábai is teljesen rendben

vannak, de Patrícia hiú. „Nettó elefantiázis, ahogy kinézek” – mondja a tükörnek. A próbafülkékhöz indul.

Péter és Szemerédi egy komóddal ügyetlenkednek a lépcsőfordulóban. Az egyik asztal lapját már megkarcolták, nem fér bele több hiba. Nagy a lemaradásuk, a kölcsönkapott IFA-t már este vissza kéne vinniük. A lakás még tele bútorokkal, Szemerédiné bestiális hangulatban irányítja a munkálatokat. Pokol az egész. A zenész és a pályagondnok, nem cipekedésre teremtették őket. Péternek még azt is ki kell találnia, hogyan fogja kiengesztelni a feleségét. Liliom vagy egy szelet dobostorta. A karamell bevonattól összefutott a nyál a szájában. Ráfordultak az utolsó emeletre.

Patrícia a próbafülke függönyében próbált megkapaszkodni. Nem bírta el az anyag, elszakadt a karikáknál. Szűkült, távolodott a világ, elvesztette az eszméletét. A kasszás azonnal segítségért kiáltott.

Attila már csak azt látta, hogy egy nő fekszik a földön. Aggodalomra semmi ok, képzett elsősegélynyújtó vagyok – mondta az eladónak. Megvizsgálta az életjeleket. A pulzus tapintható, a lélegzetvétel szabályos ütemű. Vér, magzatvíz sehol. Egyszerű ájulás, talán már a mentők érkezése előtt magához is tér – gondolta. A biztonság kedvéért stabil oldalfekvésbe tette Patríciát. Alig várta, hogy elmondhassa a bátyjának, végre ő is részt vett valaki megmentésében.

Pár perccel később Patrícia hörögni kezdett. Sápadt. Egyre nagyobb aggodalommal ébresztgették őt.

A butikhoz érkező mentősök arcára sátrat vert a rémület. Kapkodva forgatták Patríciát, azonnal megkezdték a szívmasszázst. Melyikük fektette a jobb oldalára? Mióta fekszik így? – kiabálták. A paramedikus az órájára nézett, arrébb lökte a kollégáit, és ököllel kezdte ütni Patrícia mellkasát. A szegycsont elnyelte a becsapódásokat, a szív mozdulatlan maradt. Száznolcvan joule-ra hangolták a defibrillátort. Homorított a test, mintha a plafonhoz akart volna érni. Kétszáz, néma visszaszámlálás, a kisülés pillanatába sűrűsödő fény. Újra és újra. A mentőorvos térdepelve mondta ki Patrícia halálát.

Sámuel.

Az orvosi csoda. Egy magzatnak húsz-harminc percig van esélye az anya keringésének leállása után. Okosan használta fel a méhlepény rejtett tartalékait. Miután irányíthatatlan csecsemőtestével elnyomta az anyja aortáját, még pont ki tudott kéredzkedni az életbe. Rohantak vele az inkubátorhoz.

Péter egy virágcsokor mellett döntött. Rakatott bele mindenből, aminek tudta a nevét. Kísérőkártyát nem vett hozzá, szóban illik bocsánatot kérni.

A rendőrök a lépcsőházajtóban állították meg, magukkal vonszolták az újszülött osztályra. Remegett, tollpárna-gyengére bögte az izmait, már a váróban összecsuklott. Nem értette, hogyan lehetséges ez az egész.

„Elnyomta a gyerek.” Az orvosok szavai befészkeltek magukat Péter csontjiba. Kiabáltak minden pelenkázáskor. Kiabáltak, amikor a tejet melegítette. Ami-

kor nedvesdajkákról álmodozott. Aztán már munka közben, a koncertteremben is. Ott nagyon jó az akusztika. Ha eleget ivott, csendben maradtak. Részegen nézte a gyermekét, a gyilkos fegyvert, ahogy szépen lassan kinövi a rugdalózóját.

Samu az aggodalmak ellenére is fejlődött, egészséges volt. Már óvodás korában furulyázott és énekelt, nádat szopogatott az anyja csecsei helyett. Az apja egyházi kórusba íratta, a világi dalokat otthon gyakorolták. „Sok szép országban laktam én avec que la marmotte.” Előbb olvasott kottát, mint írott szöveget.

Attila évekkkel később levelet küldött. Gyáva volt ahhoz, hogy személyes találkoztót kérjen. Tizenkét, az utolsó milliméterig teleírt oldal. Minden betűje felesleges. Péter bele sem olvasott, kidobta a kukába, amikor meglátta a feladó nevét.

Sámuel.

A zenei szakközépben lett az osztálytársam. A tanévnyitó előtt két héttel ismerkedő délutánra hívott minket a leendő osztályfőnök. Anya a gimnázium kapujánál rakott ki, csak a kis utcákban lehetett parkolni. Balra indexelt, elkanyarodott, öt percünk volt a kezdésig. Samuról azt hittem, hogy a portás fia. A fülkében kártyáztak, fölöttük lakatra zárt kapcsolótábla, mereven csüngő teremkulcsok. Kérdezni akartam, de a portás felemelte a mutatóujját, várnom kellett, amíg elrendezte az ütőlapokat. A második emeletre küldött, ötös terem. Leültem, idegesen néztem a tábla fölé akasztott órára.

Sternyánszky tanár úr már a prologusban megszólította a zongoristákat. Nem mertem felállni, csak jelentkeztem. Azt mondta, legyünk észnél, többen kiestek a fölöttünk lévő évfolyamból, ha elég munkát teszünk bele, koncertlehetőségek nyíhatnak. Kopogtak a terem ajtaján. Jobbkor nem is jöhetne anyám, gondoltam. Majd átadom neki a székét, leülök a parkettára, legalább kevésbé látszom. Samu volt az, Kovács Sámuel, a teljes nevén szólította az osztályfőnök. „Örülünk, hogy ideért.” A tanári asztal melletti radiátorra ült, rá se nézett az osztályközösségre.

Egy óra alatt lezavartuk az egészet. Megjegyeztem a tankönyvek árát, a negyedéves vizsgák dátumát. Néhány szülő a Sternyánszky köré gyűlt, igyekeztek jó benyomást tenni rá. Anya az épület előtt vitatkozott a portással. Kizárták, pedig csak tíz percet késett. Kértem, hogy menjünk haza, de hajthatatlan volt. Amíg ő felszaladt kimagyarázni magát, a tablókat nézegettem a földszinten. Járt ide pár ismertebb zenész, élettelen arcú tubások. A folyosó végi teremajtó egy kukával volt kitámasztva, rövid koppanások érkeztek az irányából. Samu a padok között állt, egy hangvillát tartott a füléhez. Hümmögött. Visszafordultam, reméltem, hogy nem látott meg.

– Hé! A te anyád kiabált a Zsolti úrral? – szólt utánam Samu. Beléptem a terembe, a zongoraszékre ültem.

– A portással? Szerencse, hogy csak kiabált – mondtam. – Ákos vagyok.

Sámuel.

Onnantól mindennap bejött velem gyakorolni. Elhoztuk a kottákat a könyvtárból, loptunk a Zsolti úr cigijéből, szeptemberre átjátszottuk az elsőéves tananyag

nagy részét. Samu körbevezetett az épületben. Az alagsorban lyukas dobbőrök heverték a kazán mellett, tüzelőnek gyújtották őket. A vonósok termeiben csontig karcolt parketta. Megmutatta az apját az egyik tablón. Kovács Péter, a rettegett tanszékvezető. A diákok fénysebességgel kapták el róla a tekintetüket, ha felbukkant az iskolafolyosón.

A teremhasználatért cserébe ki kellett pucolnunk a padlás egyik felét. Seprűvel vertük szét a pókhálókat, az elhullott madarakat szemeteszsákba szedtük. Samu akkor mesélt először az anyjáról, annyit mondott, hogy belehalt a szülésbe. Azóta rengeteg részlettel egészült ki a történet, mindet ismerem. Hogy viszonozzam a bizalmát, elmondtam, engem is egyedül nevel az anyám. Ketten kitéhettünk volna egy gyereket, akinek vannak szülei.

Aztán elkezdődött a tanév, megtelt az iskola. És engem zavart, hogy milyen sokan lettünk hirtelen. Ha Samunak különórát tartott az apja, megvártam valahol. Leültem olvasni a közeli színháznál, a színészbejáró ajtaja fölött nappal is égett a lámpa. Cserélgettük a könyveinket, egy Bulgakovot egy Ajtmatovért. Lehetetlen megenni a klasszikusokat.

A füvet a Nagyerdőn próbáltuk ki először. Annyira kezdők voltunk, hogy megtekerve kértük. Csak a dealer jóindulatán múlt, hogy tényleg tett bele. Fészkelődtünk a farönkökön, passzolgattuk egymásnak a cigit. Mindketten rosszul lettünk, de Samu ismerte be hamarabb. A fehér bőrével eleve úgy nézett ki a fátörzsek kontrasztjában, mint egy többnapos hulla. Nehéz volt megállapítani, hogy mekkora lehet a baj. Járkálni kezdett, attól félt, hogy örökre így marad. Vékony, magas gyerek volt. Vörös, mint az anyja. A szeme tizenöt éves korára sötétzöld lett, ki nem állhatta az apját. Úgy éreztem, ez a kettő összefügg. Gyakran mondta, hogy azt kívánja, bárcsak a férfiak hordanák ki a gyerekeket, akkor megölhette volna, mielőtt megismerkednek.

Sámuel.

És Ákos. Kimondatlanul is tudtuk, hogy tömegünk nem vonszolható sokáig kettesben. Emberi mértékkel értelmezhetetlen az összetartozás súlya. Képtelen voltam elmagyarázni neki, hogy amit én hozok otthonról, azt senki nem tudja visszaigazolni. Szégyelltem előtte, hogy engem a félelem vezérelt, nem a düh. Nekem nem volt kire haragudnom, nem kereshettem ki a telefonkönyvből az összes Szováty Attilát, hogy felhívjam, és azt mondjam neki, megölte az apámat. Samu volt a legjobb barátom. A részem, ahogy én az övé. És minden barátság fölött ott lebeg egy alku. Fölöttünk a dühös, sötét boldogság. Azoké, akik nem veszíthetnek többet, mint amit már elveszítettek.

Elkezdünk társaságot gyűjteni magunk köré. Szakállas, szőrös lábú srácokat, értelmiségi családok tróger fajzatait. Csak azért voltak velünk, hogy felüssék a grammunkat majoránnával, hogy ki legyen töltve a háttérünk satírral. Zuhantunk Debrecen egyirányú utcáin. Az ifjúsági hangversenyek és a kilöttyent söről mocskos kocsmapadlók egyvelegét éltük. Nem fértünk a bőrünkbe.

Lolát egy házibulin mutattam be Samunak. A félévi vizsgák megünneplésére készültünk, még tartott a tél. Fekete lószőrös vonóval a kezében várt az este. Zsibbadt, mint akinek elkötötték a combtövét. Elkéstünk. Lola az osztálytársairól mesélt a buszon, túlmentünk egy megállóval. Samu a lépcsőház bejáratánál toporgott, a lábánál két üveg bor. Az egyiket nekem hozta. Azt mondta, még ne menjünk fel, kiszedte az apjából a főtárgyjegyeket, és Lolával is koccintani akart. Egy kapukulccsal nyomta le a dugót az üveg nyakán. Úszkáltak az apró parafadarabok.

– Szóval, neked köszönhetjük, hogy Ákos még köztünk van? – mondta Lolának.

– Azon a faszfotós sztorin meghaltam a röhögéstől. Nagyon gáz, hogy egy közös képviselő így visszaél a telefonszámokkal. Azért elmentetted a képeket? – körbeadtuk a bort – Ötöst kaptál, természetesen – mondta felém fordulva. – Nekem hármast javasolt apám. Leszarom. Az Apgar-értékem sem volt több, mégis itt vagyok.

Samu volt a legtehetségesebb az évfolyamunkon. Ezt már gyerekfejjel is beláttuk. Ha ő hármast kapott, az minden értékét elvette a jeles vizsgáinknak.

Lolát egyáltalán nem kellett pátyolgatni. Amíg az erkélyen szívtunk a fúvós lányokkal, ő kevert magának egy narancsvodkát, és odaült beszélgetni a kanapéra. Értelmes volt, mindenhez hozzá tudott szólni, megtalálta az összhangot a testével. Direkt úgy álltam, hogy ráláthassak a párás üvegajtón keresztül. Nevetett valamin. Annyira jó lett volna beleszeretni.

Éjfélkor páran táncolni kezdtek, én kimentem megmosni az arcomat. Samu és Lola egy fölöttünk járó sráccal dumált a konyhában. Azzal etették, hogy féltestvérek. Olyan könnyedén kapcsolódtak egymás mondataihoz, mint akik évek óta gyakorolják ugyanazt a hazugságot. Féltékeny lettem a köztük lévő összhangra. Nem tudtam eldönteni, hogy melyikük miatt zavart.

Az asztalon széthagyott öngyújtók, üvegek. A számba akartam tömni egy lángoló konyharuhát.

Sámuel.

Harmadikban kezdtünk el duóban zenélni. Betanultunk egy rakás jazzsztenderdet, a vállalható popdalokat. Húszéves osztálytalálkozókon léptünk fel, esküvők vacsorablokkjai alatt. Egyszer egy tort is elvállaltunk. Könyékig kellett hajtanom a kölcsönkért, fekete inget, annyira nagy volt rám.

Sokan próbáltak trükközni a gázsival, egy botrányosan részeg csávó lehugyozta Samu énekhangfalát. Megettem a műsorvezető backstage-ben felejtett kürtőskalácsát a derecskei kocsonyafesztiválon. Idegrohamot kapott, a feleségének kellett hazarángatnia. Lett egy csomó történetünk. Megerősödtek a mindenkitől féltett rétegeinket övező falak.

Kezdődött a nyár. A belvárosban futottunk össze, le kellett vennie egy tízest az apjának. Bizonylattal, ahogy mindig. A bank főbejárata a sétálóutcára nézett, az ajtó mellett pénzautomata. Egy harmincas férfi állt előtte, úgy öltözött, mint akire a felesége vásárol. Kétszer is elrontotta a kódot. Cívis ember a gép ellen.

Megvolt a pénz, elindultunk Samuék felé. A nagyszüleitől örökölt házban laktak, közel a belvároshoz. Pár éve költöztek át. Bádoglemez kapu, a fűbe kapart autóbejáró, közös kert a szomszéddal. A veranda oszlopai között kék vezetékek feszültek, örök szárítókötelek. Az északi ablakok a püspöki hivatal kertjére néztek. A gránit szentszobor tömörsége beszivárgott az ócska nyílászárókon, megtöltötte a levegőt.

Az apja nem viszonzta a köszönésemet. Kikapta Samu kezéből a pénzt, átfutotta a bizonylatot, és magára zárta a szobaajtót. Hallottuk, hogy fordul a kulcs. Viszontlátásra, tanár úr! Samu motyogott valamit, átnézte a hűtőt, és egyesével beleköpött minden megkezdett üveg piába. A következő lagzin megdugjuk a menyasszonyt, mondtam, hogy oldódjon a feszültség.

Megszólaltak a harsonák a debreceni MÁV-étterem eresedő falai között, és Samu ügyesen mögéénekelte a mérőütéseknek. New York, New York. Magyaros frazírok a nemzetközi klasszikusok nem kívánt helyein. Senkinek sem tűntek fel.

Az Agrár Fesztivál záróestjén játszottunk. Itt is ugyanazokat a csontig rágott esztráddalokat kérték. Meg hogy legyünk kreatívak az utolsó blokkal, addigra már mindenki részeg lesz. Tömött vállú, nyakas családok ültek az asztaloknál. Méricskéltek a rántott húst, mint akik egy bankjegyen keresik a hamisítók nyomait. Így zajlik egy tenyészállat-bemutató utolsó aktusa. Villákra szúrva, egészben főzött krumplik társaságában. Az egyik főszer beszédet mondott. Leállított minket két szám között, felszökkent a bokamagas pódiumra, Samu beigazította neki a mikrofont. Azzal nyitott, hogy az ország távoli szegleteiből érkező gazdák találkozása olyan, mint egy növény-nemesítő szimpózium. Azt hittem, beszarok. Egy szaftos bajszerű pasasé az este legszebb gondolata. Beszélt az öntözőrendszerek dinamikus fejlődéséről, aztán felolvasta a fogatparádé eredményét. Végül, hogy visszamenőleg is érvénytelenítsen minden neki tulajdonított pozitívumot, bejelentette a tombolát. Tapsvihar.

A második zenei blokk alatt már meglazultak a nyakkendők. Sokan hatalmas lehetőségnek látták az estét arra, hogy beajánlják a jószágaikat a nagyvárosi viszonteladókhöz. Asztaltól asztalig zarándokoltak. A legszánalmasabb jópofizásokat néztem végig, legszívesebben zenekari árkot ástam volna magam alá, hogy elrejtőzhessenek.

Samu hosszan konferálta az utolsó számot, köszönetet mondott az utánoszhatatlan hangulatért. Az egyik lányt külön kiemelte, hogy a jelenlétével növelte az esemény színvonalát. „Szóljon ez most neki.” Szokatlan, csípőből indított mozdulatokba kezdett. A táncparketre ugrott, addig ment, amíg a kábele ért.

Kiürült a terem. A hangfalakat a földszinti szertárba zártuk, a gondnok segített a cipekedésben. Sosem láttam még ilyen fiatal gondnokot. Azt mondta, az elődjét bűnrészesnek találták egy gyilkosságban, pedig csak a kocsijában ült, nem tudta, mi történik a mélyparkoló másik végében.

Hosszú vászontáskákba csomagoltuk a szintetizátort, a mikrofonállványokat. Nehezek voltak, mint egy feldarabolt tetem. Kiléptünk az épület elé. Páran még ott beszélgettek, várták a taxit. Egy magányosan józanodó fiú hugyozott a bokrok mögött. Száraz, debreceni éjszaka, üres utcák.

A lány a semmiből bukkant fel. Új felső volt rajta, hasig érő, pánt nélküli top. A köldöke fölött apró, beforratlan lyukak, egy megunt ékszer nyomai. Összefogta a haját, kilépett a magas sarkúból, egész jól nézett ki. Megcsókolta Samut. Aztán ahogy jött, úgy ment, a vezetéknevét sem árulta el. Járó motorral várt rá az apja.

– Mostantól mindig a Black Magic Womant nyomjuk a végén, Áki bá – mondta Samu, és elindultunk hozzánk a cuccokkal.

Nem szoltunk egymáshoz az út első szakaszán. Samu újrapergette a csókjelenet képkockáit, le sem lehetett volna vakarni a vigyort a képéről. A használtbútor-telep kerítése előtt törött komódok, háromlábú székek hevertek. Lazára engedett, salakos teniszhalók a sportpályák újrakötözött sebein. Ráfordultunk a Déli sorra, nem égtek a lámpák.

Én próbáltam mindent, esküszöm. Kiismertem a parketta recsegős pontjait, megadtam a nappalinak az aknamezőknek járó tiszteletet. A levegőt is visszatartottam. Mégis, egyetlen átgondolatlan mozdulat elég volt, hogy összekoccanjanak a táskámban az állványvasak. Hallottam, hogy megbéred anyám, sóhajtozik. Évekig győzködtem, hogy rakasson ajtót a szobájára, de azt mondta, összezsugorodna tőle a tér.

Samu megvárta kint a ház előtt. A kukáknál guggolt, a kerticsap csonkját bámulta. Már nem vigyorgott. A porolóvas árnyéka pont a hátára esett.

A síneknél szerettem szívni. Egy bokrokkal takart aggregátorház, egy törmelék-kövekből hordott szervizút. A vagonparkoló hangárok egyszerű kijelentő mondatait használta a csend. A szerencsétlen szípusok jártak ide szédelegni, meg mi, amikor nem volt kedvünk másokhoz.

Meggyújtottuk a cigit. Gyorsan a talpamig ért a szokásos bizsergés. Azt éreztem, hogy a kicentizett emeletes házak a testvéreim, együtt vigyáztunk az utcákra. A növényekre, amikről a színeket tanultam, a betonra, amivel egy ütemben öregszik a bőröm. Boldog voltam, önző és önazonos, nem figyeltem Samura. Az aggregátorház lépcsőjén ült, idegesen csapkodta a homlokát. Ki tudja, mióta. Odaléptem hozzá.

– Mi van veled, Samu? Jól vagy? – rám nézett, a szemében egy készülődő vihar páرزó mozdulatai.

– Szerinted lehetséges, hogy újra önmagává váljon egy gyilkosság helyszíne? Eljöhet a pillanat, amikor egy mélyparkoló csak egy mélyparkoló lesz? Egy erdő, egy fészker? Vagy egy asszony teste újra egy anya? Ekkor felállt, és elindult a sínek felé, nem tudtam visszatartani. Menet közben ledobálta magáról a ruháit, meztelenül feküdt bele a kavicsos porba. Torkaszakadtából ordította az anyja nevét.

Egy kutya evangéliuma

regényrészlet

Ne legyen Jácint a nevem, ha valaha jobban aludtam, mint ezen az éjszakán. Émelygésem elmúlt. Élveztem, hogy nem fáj az oldalam. Hajnalban fújdogált valamicske szél. Semmi okát nem láttam, hogy föltápáskodjam a vackomról. Persze tudtam, mire számíthatok a Hosszú Karú mellett. Ma is menni fog előre, mint egy gép. Valahogy mégis csodálatos előérzetem támadt. Ma valami fontos dolog történhet az életedben, Jácint barátom. A horoszkópod szerint új dolgok érkeznek hozzád. Új ötleted támad, esetleg új ismerőst szerzel. Kíváncsi típus vagy, szereted az újat, úgyhogy biztosan örömmel fogadod majd. Csak arra vigyázz, nehogy maguk alá temessenek a kötelességek. Ne vállald túl magad! Neked is szükséged van pihenésre, ezt a körülötted élők is meg fogják érteni.

Hát, hogy túlvállalnám magam, az igazán nem jellemző rám. De hogy a Hosszú Karú képes lenne megérteni, hogy pihenésre van szükségem? Azt kötve hiszem. Isten veled, Szent Heverdel! Ma sem lesz szerencsénk egymáshoz. De hátha igazat mond a horoszkóp! Kár, hogy egyáltalán nem hiszek ilyesmi-ben. Abban viszont nagyon is, hogy minden érző lény rendelkezik a jövő előérzetének képességével. Mivel magyarázható egyébként, ami Huzat nevű barátommal többször is megtörtént? Egyszer, még kölyökkutya korában, 1742-ben Londonban a Hatton Garden és Clerkenwell Road sarkán lógatta az orrát. Ahogy már többször előfordult, akkor is éppen vége volt a világnak. Erőnek erejével sem lehetett volna elvonszolni az utcasarokról. Épp mikor egy kaporszakállú vénség kilépett az egyik házból, és botorkálva lassan távolodott a Hatton Gardenen, hirtelen, mint akinek a fenekébe tüske állt, fölpattant, befejezte az országos szomorkodást, és a kaporszakállú vénség után eredt. És mi történt? Egy perc se telt el, három cserép zuhant pontosan arra a helyre, ahol az imént vége volt a világnak. Egész biztosan agyoncsapták volna Huzatot. Így zavartalanul folyt tovább az élete, és később Kubába került. Nem ment jól a sora. A részeges gazdája nyakra-főre verte. Huzat elhatározta, hogy megszökik. Szerencsésen föl is csempészte magát egy hajóra, elbújt a zsákok közé, de az indulás előtt az utolsó pillanatban légszomja támadt. Meggondolta magát, és ott maradt Havannában. És a hajó Dominika partjai előtt, glutty, elsüllyedt. A részeges gazdáját pedig még azon az éjszakán leszúrták a kedvenc kocsmájában. Huzat barátom napja hirtelen fölragyogott.

Ahogy poroszkáltam a Hosszú Karú lába nyomában, és azon gondolkodtam, hogy még a sarlósfecske is talál fészket magának, vajon lesz-e nekem is maradásom valahol, és szükségem van-e rá egyáltalán, hisz amennyire csak tudom, nincsenek utódaim széles e világon. A Hosszú Karú mellett jó nekem, soha nem volt

jobb dolgom, ha az örökös éhséget nem vesszük túlságosan figyelembe. Ekkor megéreztem, hogy valaki néz.

– Kapitány úr, egy szempár tíz óra felé nyolc-kilenc méteres távolságban! Mit csináljunk?

– Nem csinálunk semmit!

– Kapitány úr, a szempár közeledik, és megváltoztatta a helyzetét, most egy óránál túnt föl. Mit csináljunk?

– Nem csinálunk semmit!

– Kapitány úr, a szempár a hátunkba került, és követ minket. Mit tegyünk?

– Semmit. Nem vesszük észre. Dolgunk van.

Hát így találkoztam az én Magdikámmal. Vagyis így nem találkoztam vele ekkor még. Annyira azért nem siettem, hogy ne nézzem meg, kinek a tekintetét éreztem magamon. Tetszett, nagyon tetszett, azt elmondhatom. Csakhogy én ezzel akkor nem foglalkozhattam. Legalábbis ez volt a szilárd véleményem. Lehet, hogy a Hosszú Karúnak semmi szüksége rám, de ha egyszer mellé szegődtem, el nem maradok tőle. Az sem kizárt, gondoltam, hogy bajba sodorja magát, és egyszer még én leszek az, akinek meg kell mentenie. Magdikámtól kénytelen voltam búcsút venni, még mielőtt megismerhettem volna. Abban a reményben tettem, hogy összefutunk még valahol. Elvégre Galilea szélében egy nap, húszszában kettő, nem nagy hely.

A Hosszú Karú a tó felé ereszkedett alá. Miközben követtem, Magdikára gondoltam, akinek egyelőre nem tudtam a nevét. Vajon találkozzunk-e még? Nem mondhatom, hogy ismeretlenül is biztos voltam benne, hogy vele szeretném leélni rövidke életemet, vagy hogy lénye egy pillanat alatt lenyűgözött, mert első találkozásunk alkalmával egy pillanat sem adatott nekünk, de valami kétségtelenül megmozdult bennem. Egyébként pedig úgy ismertem magamat, hogy ha összehozna a sors azzal, akit a páromnak érezhetnék, nem hezitálnék dönteni, hogy vele szeretném leélni rövidke életemet, és ha netalán benne is hasonló érzések támadnának, semmi akadályát nem látnám, hogy azonnal elkezdjük közös életünket.

Nem is olyan régen egy érett, okos nő a fülem hallatára magyarázta el egy rajongó ifjoncnak, hogyan vásárol cipőt. Nos, csakis hirtelen felindulásból. Mondhatni szerelemből. Ennek ellenére előfordul, hogy kényszerítő körülmények hatására először a boltban hagyja. De ha a szerelem igaz, visszamegy másnap, sőt visszajár, nézegeti, a lábához méri, belebújik, körbesétál egyszer, kétszer, de ezt nem kell félreérteni, ez nem próba, mert az igazi cipővonzalom nem kíván próbát. Mit számít, ha kissé szorít, nyom, tör, véresre dörzsöl? A szív döntése már régen megszületett. A láb majd beleszokik. A cipő csak a várakozási idejét tölti, amíg megjön a fizetésnap, az apanázs, némi izgalommal persze, mert közben más is belészerethet.

Útközben azon is elgondolkodtam, miért mondják, hogy szerelembe esik, aki szerelmes lesz? Hát valóban verem volna a szerelem? Esetleg szakadék? És miért van az, hogy Római Szent Bálint, akiből kifürkészhetetlen okból utóbb a szerelmesek védőszentje lett, pedig annyi köze sem volt a szerelemhez, mint egy vak pocoknak, nemcsak a szerelmeseket istápolja, hanem az epilepsziásokat is, és csak remélnünk lehet, hogy nem keveri össze őket. Na, erről inkább nem is

akarok tudni. A lényeg az, hogy a cipő mindenképp a helyére kerül, és nem különben a láb. Mindenképp és ekképp. A cipő a lábon, a láb a cipőben. Azt remélem, hasonlóképp leszek én is azzal, aki nekem jelöltetett.

A Hosszú Karú közben előresietett. A tóparthoz közeli szőlőkben értem utol. Távolról láttam, hogy egy mutatós nővel beszélget. No nézd, gondoltam, talán a Hosszú Karút is megtalálja a szerelem. Mennyire örültem volna! Egyfelől mert akkor nagyobb eséllyel maradt volna egy helyben, ebből kifolyólag nekem sem kellett volna annyit kutyagolnom. Másfelől azért, mert már akkor is meggyőződésesem volt, hogy a szívnek és az egyéb életfontosságú szerveknek a páros élet tesz a legjobbat. Közelebb érve kiderült, hogy sajnos a tavi klíma sem növelte a fogékonyságot az én Hosszú Karúmban a páros élet szépségei iránt. Egészen másról volt szó. A mutatós fiatalasszony hallott a borra változott víz trükkjéről és egyéb hókuszpókuszokról, és abban reménykedett, hogy a Hosszú Karú a meddőségén is segíteni tud. Mert hogy meddő volt szegény. Méltatlankodott emiatt, mondván, nem érdemel ilyen büntetést. Tisztán él, a férje sem talált benne soha kivetnivalót.

A Hosszú Karú végighallgatta, és csak annyit válaszolt:

– Bízzál! Amikor lehetetlen, akkor lehetséges.

Semmi kétség, ki a legfőbb tréfamester. Akkor is, ha a tréfák ugyanazok. Mert hát nem ugyanezt mondta-e az angyal Sárának? És úgy is lett. Kár, hogy Ábrahám nem értette a tréfát. Vagy túlságosan jól értette, és megtoldotta még eggyel. Jó nagy marha volt ez az Ábrahám, de ebben a pillanatban én is annak éreztem magamat. Meggyőződésesem volt ugyanis, és sajnos ma is több-kevesebb határozottsággal azt állítom, hogy az élet annál értékesebb, minél inkább készek vagyunk a nehezebb utat választani. Az élet, hirdetem akkoriban, nem adottság, hanem lehetőség valamire. Csakhogy ez a belátó bölcsesség, amire olyan büszke voltam, egyáltalán nem csillapította bennem a hiányt, inkább fokozta. Magdika hiányát, de lehetett-e az már az ő hiánya, vagy még csak valakinek a hiánya volt? Majd kettéhasadt az agyam, ez a kékes erekkel hálózott, vöröses foltokkal borított, szürke massa, annyira kívántam, hogy most azonnal viszontláthassam őt. Ebben a pillanatban oly világosan állt előttem, hogy ezen múlik az egész további életem, mint az a tény, hogy a velős csontnál és az erjedt fügénél nincs finomabb dolog a világon.

A Hosszú Karú eközben leért a tó partjára. Még mindig reggel volt. A halászok ekkor érkeztek vissza az éjszakai halászatról. Korazin előtt a zsákmány bőséges volt, míg aki nyugat felé ment, csak szardíniát és rákot fogott. A Hosszú Karú éppen őket szólította meg. Azt gondoltam, a rákokat akarja megvenni tőlük néhány rézpénzen. A magam részéről ugyanis nagyon szeretem a rákot. Igazán szép dolog lett volna a Hosszú Karútól, ha vesz nekem egy kosárra valót. Megérdemeltem volna. De hát eszébe sem volt. A Hosszú Karú odalépett hozzájuk:

– Ismerlek benneteket.

– De mi nem ismerünk téged. Mit akarsz tőlünk? Vigyázz, mert nem vagyunk barátságos kedvünkben – válaszolták a halászok.

A Hosszú Karú pedig ezt mondta:

– Hagyjátok a hálókat. Gyertek velem.

És a két halász azt felelte:

– Mondd, hová menjünk, és mi elmegyünk oda.

Ezt láttam, és ezt hallottam. De abból, amit láttam és hallottam, nem értettem semmit. Csak bámulni tudom a jó hír postásait, akik anélkül is láttak és hallottak mindent, hogy bármit láttak és hallottak volna. És értették is, amit nem láttak. Nem beszélve a nagy levelezőről, aki jelen tudott lenni ott is, ahol nem volt jelen, és költője volt annak, ami nélküle ment végbe. Fedésben dolgozott, és ő lett a ház, meg a házon a tető. Csak ne akart volna eltüntetni minden bizonytalanságot, amit pedig a teremtségből sem lehet kisöpörni, szerencsére. Bárcsak jobban kedvelte volna a nevetést, mert ha valakinek, hát neki biztosan tudnia kellett volna saját magán nevetni. Én igazából azt nem értem, miért kellene győzni a halálon. Én győztem rajta, és mire megyek? Éppen ezért csak nevetek azokon, akik a világon akarnak győzni. Világ, hol a te fullánkod? Ennek semmi értelme. Könnyebb ám győzni a halálon, mint a világon. Én már csak tudom. A világ önmagában maga a folytonosság, amiben minden történet, amelynek eleje és vége van, törést okoz. A születésem, bárkinek a születése, vagy akár egyetlen hang, egyetlen vakantás nem a világ szerkezetében tátongó hiány kitöltése, hanem betöltésre váró üresség. A születés a világnak szóló kérdés, amely sürgetően kívánja a választ, csak hogy ilyen válasz nincs. A kérdés minden választ megelőz, és a válaszok nemcsak hogy újraébresztik a kérdést, de meg is sokasítják. Amikor az Örökkévaló azt parancsolta az első emberpárnak, hogy sokasodjanak, akkor a születésükkel létrejövő hiány megsokasítását parancsolta meg, a hiány pedig kérdéseket szül végtelen számban. Ezért ha a föltámadás legfőbb ügynöke csak egyszer is azt mondta volna, hogy nem tudom, úgy legyen Jácint a nevem, ki sem nyitnám a számat, meg se mukkanék. Kitartanék a hallgatásban, amiben mind mostanáig olyan jól éreztem magam. Csak hát majdnem kétezer éve hallgatok, kétezer éve keresem a választ szüntelenül, és kétezer éve nem találok semmi mást, csak kérdéseket. Úgy látszik, mostanra megártott nekem ez a hosszú idő. Persze ha valami, akkor az mégis csak tudható, hogy minden kérdés valakihez tartozik, más számára megismételhetetlen. Vajon milyen kérdés tartozna a föltámadás ügynökéhez? Sohasem tudjuk meg, mert ő maga nem tett fel egyetlen olyan kérdést sem, amelyre a nem tudás lett volna a válasz. Márpedig a kérdés, amelyre megszületésének pillanatában nem a nem tudom az egyetlen igaz válasz, nem is kérdés igazán. Mégis azt kívánom, bárcsak méltó maradtam volna a Hosszú Karúhoz, ha másban nem, legalább abban, hogy hallgatok, mint a sír. Hogy hallgat bennem egy sír, a történetem vége, ami nem jön el, míg világ a világ.

Így viszont meg kell jegyeznem, hogy a két halász, akit a Hosszú Karú megszólított, egészen normálisnak tűnt. Pont olyanok voltak, mint akárki más. Mint bárki arrafelé. Barna, álmos gombszemek, göndör, sötét haj, kedélyes nyugalom, kevés elmeél. Éppen ezért azt kérdezem magamtól, hogyan volt lehetséges, ami lehetséges lett. Nem értem. Ezek a halászok nem kedvtelésből, nem magukért rongyolnak ki minden hajnalban a tóra. Ismerik a tavat, de nem szeretik. A családjukért teszik, ahogy az apjuk és a nagyapjuk is tette. És ez a kettő egy pillanat alatt megfeledkezett erről? A hűségéről és a kötelességről? Nem értem. Ki adott enni ezután a gyerekeiknek? Vagy olyan erő volt a Hosszú Karú tekintetében, hogy ez nem számított? Harras barátom mesélte, hogy volt, aki még

az ő gazdájának is nemet tudott mondani, pedig nála meggyőzőbb embert nem hordott a hátán a föld. De még neki sem sikerült akárkit megbolondítania. Hogy ki volt Harras barátom gazdája? El se merem mondani. Csak annyit árulok el, hogy Adolf volt a keresztnéve. Nem értem és nem értem. Úgyhogy akkor járok el helyesen, ha a következőkben egyszerűen leírom, amit láttam és hallottam.

A két halász történetének azonnal híre ment. Másnap sokan jöttek a tóhoz a rokonságukból és a dombokról is idegenek. Néhányan kérdőre vonták a Hosszú Karút, a többiek csak kíváncsiskodtak. Amikor a Hosszú Karú látta, hogy nem bántják, élvezni kezdte a helyzetet. Azt kérte egy harmadik halásztól, vigye ki a tóra, mert onnan akar beszélni. Még szép, hogy én is beszálltam a csónakba, dehogy maradtam a parton. Fölmentem én a Drury Lane deszkáira is a nagy Edmund Keannel, akinél nagyobb színész nem volt és nem is lesz Albionban, és olyan fájdalomosan vinnyogtam el vele a To be or not to be-t, hogy állva tapsoltak minket a népek, és az igazgató külön adag szafaládét utalt ki nekem.

Szóval beszálltunk a csónakba, és amikor egy kőhajításnyira távolodott a parttól, a Hosszú Karú megkérte a halászt, hogy vonja be az evezőket. Ő maga fölállt, hogy beszéljen. Bár ne tette volna! A csónak megbillent, és a Hosszú Karú, toccs, bele a vízbe. A parton állók persze röhögtek.

– Halássza már ki valaki!

– Csak le ne csípje a fütykösét egy rák!

Mit röhögtek, hülyék? Nincs ebben semmi nevetséges. Nem látjátok, hogy nem tud úszni. Senki nem mozdult, hát én ugrottam utána, hogy megpróbáljam az orommal fenntartani és visszasegítsem a csónakba. A halász bezzeg meg se moccant. Mi van, nem láttál még ilyet, te majomképű? A Hosszú Karú belekapaszkodott a csónak peremébe, hogy fölhúzza magát, és ezzel fölborította a csónakot. Na, most te is benne vagy a vízben, te majom! Most már legalább rajtad is röhögnek, nem csak a Hosszú Karún. Nem emlékszem, hogy kapaszkodtunk vissza. Csak arra, hogy a Hosszú Karú úgy ül, szegénykém, a csónak orrában, mint egy ázott veréb. Így fogott neki a beszédnek. Az elejére nem nagyon tudtam odafigyelni, mert azon tűnődtem, milyen apróságokon múlik egy szereplés sikere. Ott van például Nixon alelnök és John F. Kennedy első tévés vitája. Azért emlékszem rá, mert akkoriban jóban voltunk Charlie-val, Kennedyék kutyájával. Felfuvalkodott dög volt, mindig azt kellett játszani, amit ő akar. De hol van már Charlie is? A rádióhallgatók Nixont találták meggyőzőbbnek. Akik tévéen nézték a vitát, arra sem emlékeztek, miről volt szó, de azt biztosan állították, hogy Kennedy nyert. Nixon nyúzott volt, mert fájt a térd. Előzőleg kórházban kezelték. A tekintetéből idegesség és bizonytalanság áradt. Kennedy kipihent volt, nyugodt és magabiztos. A vita előtt aludt egy nagyot, meghallgatta a tanácsadóit, de még így is kerülgette az álmoság. Sötét, elegáns öltönyt, mintás nyakkendőt viselt. Nixon szürke öltönye beleolvadt a stúdió háttérébe. Ráadásul a közvetítés szándékosan kiemelte a különbségeket. Sokat mutatták közről Nixon arcát az ellenfél beszéde közben, Kennedyét viszont csak akkor, amikor nála volt a szó. Az elnökválasztás eldőlt. Nixon úgy érezte, jól szerepel. Észre sem vette, hogy veszített.

Szegény Hosszú Karú, gondoltam magamban, drága gazdám, te aztán alaposan elcseszted az entrée-dat. Innen már nehéz lesz visszajönni. De ne add föl! Én

melletted vagyok. És itt jön az, hogy milyen fontosak a részletek. A part felé fújt a szél. Aha, szóval azért akartál kijönni a vízre, hogy ne kelljen ordibálnod. Hát, mégiscsak született tehetség vagy! Ezenkívül jóképű is, tudod-e? Akarod, hogy én legyek a menedzsered? Pompás ötleteim vannak. Népszerűbb leszel, mint a Beatles! Felfuttatlak, megakoncrtok meg minden, peace, love, mezők virágai, és mondjuk három év múlva egy őrült a nyílt utcán leszúr. Na, mit szólsz? Utána robbanni fog az egész üzlet. Milyen kár, hogy te azt már nem éred meg, bár lehet, hogy erre is tudunk majd valami megoldást.

A beszédre csak későn kezdtem odafigyelni. Szó volt egy szőlősgazdáról, aki reggel munkásokat fogadott fel a szőlőjébe. Egy dinárt ígért nekik. Voltak, akik keményen dolgoztak, és voltak, akik időnként megpihentek az árnyékban. A gazda, látva, hogy nem fognak végezni, délben újabb munkásokat fogadott föl. Aztán este megint kiment a piacra, és elhívta magához azokat, akik egész nap nem tudtak elszegődni senkihez. Sötétedésig, amikor kifizette a bért, már csak egy óra volt hátra.

– Mit kíván a rend? – kérdezte a parton állókat. – Elvégre a világban rendnek kell lennie.

– Mindenki kapjon annyit, amennyiért megdolgozott – válaszolta valaki.

A szőlősgazda először azokat hívta magához, akiket este fogadott föl. Adott nekik egy dinárt. Ugyanígy tett azokkal, akik délben jöttek, és azokkal is, akik napközben az árnyékban pihentek. Végül azok következtek, akik reggeltől a szőlőben dolgoztak, és nem lazáltak egy percet sem. Ők is egy dinárt kaptak.

– Ez nem igazság! – szölt egy másik a partról.

– Így gondolták azok is – folytatta a Hosszú Karú –, akik reggeltől keményen dolgoztak és számonkérték a jussukat a szőlősgazdán. Megadtam-e nektek, amit ígértem?, kérdezte a gazda. Avagy miért bánt titeket, ha jót cselekszem?

– Nem a jósága bántó, hanem az, hogy összezavarja a világot – hallatszott ugyanaz a hang a part felől.

– Na, az ilyen gazda aztán megnézheti, legközelebb ki szegődik el hozzá reggel dolgozni! Ha a többi gazda széjjel nem veri addig azt a nagyon okos fejét – szölt egy harmadik.

A parton megint kitört a röhögés.

– Menjünk! Ezt se volt érdemes meghallgatni.

– De legalább jót röhögtünk.

Egy pillanat alatt szétszéledtek.

– Hékas, szerintem igaza van – ellenkezett egy fiatal férfi.

Odakaptam a fejem. A fiatal férfi folytatta:

– A világban sok a munka, és kevés az idő. Mindig sok, és mindig kevés az idő. Mi csak elkezdhetjük, és nem fejezzük be. Valaki más majd folytatja. A mi dolgunk, hogy elkezdjük. Mindegy mikor, mert minden pillanat a jelen pillanata, és nekünk most kell elkezdenünk. Most azonnal. Ennek semmi köze a bér-számfejtéshez. Értitek? Ez a világ szeretete. A jelen pillanaté, ami mindig teljes. És ez túl van a jóságon.

És mit látnak szemeim? A pasas mellett ott áll az a kutyalány, akinek a tekintetét magamon éreztem. Majd kicsattant az örömtől. És milyen okos gazdája van. Egy pillanat alatt a fülem hegyéig szerelmes lettem. Vagy az voltam már

eddig is? Most már el ne tűnj nekem, amíg partra nem kecmergünk! Azt most már nem élném túl. Evezhetne gyorsabban is ez a nagyseggű pecás. Beszarok, csak simogatja a vizet ahelyett, hogy rendesen belenyomná azt a rohadt evezőt!

*

Amikor partra szálltunk, egyenesen odaszaladtam az én választottamhoz. Az orromat jól odadörgöltem a hátsójához és a füle tövéhez. Repestem a boldogságtól. Ki vagy te? Mondd, ki vagy te! A te feneked bársonyosabb a rózsaszíromnál, a füled töve a lépesméznél is édesebb. Újfajta nekem ez a gyötrelem. Ő ugyanolyan akkurátusan megszaglásztta a fenekemet, mint én az övét. Az ajkát begörbítette, az orrluka kitágult. Remélem, te is a lehető legjobb impressziókat szerzed rólam. Remélem, a bűzmirigyeim is kifejezték szándékaim komolyságát a testi és lelki finomságokban éppen úgy, mint a szellemi bonyodalmak területén. Ne mondjunk le semmiről, ez az én jelmondatom. Még ha nem is hiszek abban, hogy minden vágyunk Isten szava bennünk. De amennyiben a szerelemről kérdezel, reményeim és várakozásaim lényegét ekképp foglalnám össze: a szerelem az szerelem az szerelem az szerelem.

A delfin a szívemben ujjongva úszott föl a felszínre. Itt volt az ideje, hogy bemutatkozzam.

– Egy ideje Jácintnak hívnak, azelőtt Ahasvérós volt a nevem, és annak a Hosszú Karúnak vagyok a kutyája, aki amott szárítkozik.

– Jácint? Miért nem mindjárt Tihamér? Én pedig Magdika vagyok. Gazdám Júda, Jónás fia, Keriótból.

– Örvendek.

– Nem különben, kedves Tihamér. De lassan a testtel, csigavér, kolbászából ne fonjon rögtön kerítést, hagyjuk még az efféle körítést. Tudnia kell, úrinő vagyok, aki nem andalog mindenféle ebekkel, és nem élek ajzó szerekkel.

– Szeretném, ha tudná, hogy a szándékaim tiszták.

– Ennek szintúgy örvendek. Bár nem ragaszkodom túlságosan a tiszta szándékokhoz. Zavarba jövök tőlük.

Így ismerkedtünk meg Magdikával, aki költő is volt amellet, hogy Júda ben Joná kedvenc ebe. Fajtájára nézve nemes spániel, aranyszínű. Én pedig így lettem gazdagabb még egy névvel. A fenti módon évődtünk még egy ideig, és igen jól megértettük egymást. Közben a szaglászást az orrok összedörgölése váltotta föl. Boldog voltam, és boldogságomat legszívesebben megtáviratoztam volna mind a négy égtájnak. Szaglásom eközben tévedhetetlenül jelezte, hogy a közelben édes terméstől roskadozó fügebokor vár bennünket. Nyomban indítványoztam, hogy a viszontlátást egy kis fügezéssel pecsételjük meg. A füge ugyanis, azon kívül, hogy kehelyformájú virágzata édes, zamatos afrodiziákum, köztudomásúlag a termékenység, a szerelem és a házasság szimbóluma is.

Szerencsére Magdika hozzám hasonlóan nagy rajongója volt a fügeének, és ő is éppen arra gondolt, hogy megebédezhetnénk. A fügebokrot hamar megtaláltuk, és a látvány, mondhatom, elbűvölő volt.

– Jó, mi?

– Aha. Pont ilyenről álmodoztam.

Szó mi szó, jól befügéztünk. És amikor boldog elnehezüléssel lefeküdtünk a mező árnyas szélén, Magdika némiképp előreszaladt a történesek kifutását illetően, ám ez is csak azt mutatta, hogy én sem gyakoroltam rá kevésbé mély hatást, mint ő énrám.

– A füge állítólagos szimbolikájához visszatérve. Házasságra ez idő tájt nem gondolok. Azt viszont fontosnak érzem, hogy egy-két dolgot megérts, mert némiképp tapasztalatlannak és tudatlannak tűnsz – vetette közbe Magda.

– Az vagyok, nem is tagadom.

– Akkor hallgass ide. Torzsa közöttünk. Fő, hogy állatmódra nem szabad! Magadat szeresd előttem, magadat! Vonagló szemérmed, kéjvizes szemed, csukló nyögésed: ez kell nekem! Végő kéjnek feszülő magányos őrjöngésed.

– Meglep, hogy ilyesmiről beszélsz és ily nyíltan, nők nemigen szoktak az első találkozáskor, de jól van, ezen leszek.

– Második.

– Ha úgy vesszük.

Közben a parton tíz férfi gyűlt a Hosszú Karú köré, és ott volt még a tegnapi két halász is. A tíz között pedig Júda, Jónás fia. Vizsgáló, zöld szemek, erős áll apró gödröskével. A ruha úgy lóg rajta, ahogy a hozzá hasonló kövér embereken lógni szokott. A külsejére nem sokat ad, az biztos. Látom rajta, hogy nagyon tud hallgatni.

A gyomrunkban a füge ekkor már erjedni kezdett. Szeretem ezt az érzést, a hangos zuborgást, a páraködök emelkedését. Magdikát elnyomta az álom. Egy fertályórát aludt mellettem teljes nyugalomban. Én néhány szem fügét fölnyaltam még a fűből. A bódulat most már egészen elhatalmasodott rajtam. Így esett, hogy láték egy hajócskát, és a hajócska kedig a haboktól hagyigáltatik vala az tenger közepett, mert az szél ellen vala. A Hosszú Karú kedig jövő az tizenkettőhöz az tengeren járván. És ötet látvájok az tengeren járatta, megszomorodának, mondván, mert tündérlet, és féltökben ivöltének. És legottan Hosszú Karú szólala nekik mondván: Valljatok hűséget! Én vagyok, ne akarjatok félnetek!

Meresztgettem a szememet. Ő, aki az előbb majdnem megfulladt, most úgy járt a vízen nagy komótosan, mint aki délidőben a parton slattyog, és a világon semmire sincs gondja. Hát ennyire megártott nekem a sok füge? Ráadásul nem egy Hosszú Karú lépkedett a vízen, hanem három, egymástól egy-egy lépés távolságban. Kiköpött egyformák, mint az egypetéjű hármasikrek. Te aztán jól megsokasodtál, drága barátom! Jobb vagy, mint a Marx fivérek. Igaz, hogy ők ötven voltak, viszont nem lehetett összekeverni őket. Eddig az összes trükköd közül ez a legjobb. Kijelentem, hogy a három Hosszú Karú nem lehet három személy. Ugyanis a lényeg, ha feltételezzük létezését, és nem adunk a kelletténél nagyobb teret a relativizmusnak, mindig egységében mutatkozik meg. Kizárólag a mérték fölött fogyasztott fügét hibáztattam, amiért a sétálgató monászt sétálgató triásznak láttam. De még ekkor is, még átmenetileg megroggyant értelemmel is osztottam a Szent Tanítóhivatal jól kifundált álláspontjában. A monász és a triász így együtt maga az egység és a teljesség, és ez azt fejezi ki, hogy az istenség az én egységre és sokaságra vonatkozó kategóriáimon felül van, még színjózanon is, nemhogy ilyen csúnyán befügézve. Igen, igen, az istenség sokasága és egysége, nem ellenkezik az értelemmel, hanem túl van rajta! Supra, non

contra rationem. A hitelveknek mindenben megfelelő megoldást legtudósabb pápánk foglalta nekünk össze példaszerű egyszerűséggel, mégpedig éppen 1968-ban, amikor hozzám hasonlóan sokan elkábultak, és nem a fügétől: az istenség bármennyire is egy és egyetlen hozzánk, a nem-istenihez viszonyítva, az egyedüli isteni a nem-istenivel szemben, éppen annyira teljesség és sokféleség önmagában nézve, úgyhogy a teremtmények egysége és sokasága egyaránt az isteni képe és benne való részesedés.

Látám ezek után, hogy a tizenkettő közül egy, aki Kavicsnak nevezteték, azt monda: Uram, ha te vagy, parancsolj nekem, hogy juthassak tehozjád az vízeken. És a Hosszú Karú monda: Jöjj! És leszállván a Kavics a hajócskából, jár vala az vízeken, hogy jutna Hosszú Karúhoz. Látván kedig az nagy szelet, félemék. És mikor elkezdett volna merőlni, ivoltó, mondván: Uram, üdvözh engemet! És legotan Hosszú Karú keze kinyójtván, megragadá őtet, és mondá neki: Kevés hűtű, mire kételkedél?

Ezt hallva és látva megrázkódott a gyomrom. Hirtelenjében kijózanodtam. Az elmém kitisztult, de továbbra sem volt fogalmam róla, hogy amit láttam, igaz volt-e, vagy az erjedt füge okozta látomás. Fölkeltettem az én Magdikámat, hogy beszámoljak neki az imént történetekről. De ő nyűgösködött.

– Tihamérmám, álmos vagyok még. Olyan szépet álmodok épp.

– Ne aludj tovább, Magda! Olyat biztos nem álmodsz, amelyet én láttam az előbb!

– Tihamérmám, ha megkérhetlek, ne zavarj, amíg nem szólok, hogy zavarhatsz.

– Már hogy zavarnálak, Magdikám. Ha azt mondod, hogy ne zavarjalak, akkor már nem alszol és nem álmodsz, mert ha aludnál és álmodnál, nem hallanád, amit mondok neked, és nem is válaszolnál. De mivel válaszolsz, nem zavarhatom az álmodat, mert már nem álmodsz.

– Jó, de ki miatt nem alszom, és ki miatt nem tudtam rendesen befejezni az álmodat?

– Az most mindegy. Nem az a dolgunk, hogy felelősöket keressünk.

– Már hogy volna mindegy! Szükségem lett volna még egy kis alvásra, és be akartam fejezni az álmodat. De te nem hagytad.

– Magdikám, ne veszekedjünk.

– Én nem veszekszem.

– Jó, akkor meséld el az álmodat, és aztán én is elmondom, mit láttam.

– Az álmod, Tihamérmám, egy királyról szólt. A király egyedül élt a várában, minden szoba, minden helyiség egyedül őt szolgálta, és ő megtöltött önmagával minden szobát és minden helyiséget. Egy nap azonban furcsa érzése támadt. Egy pillanatig sem érezte magát egyedül, mégis meg akarta osztani másokkal, amije volt. Azt sem tudta, hogy létezik ilyen érzés. Úgy döntött, hogy vendégeket hív a várába. És nem csupán egyetlen estére, mert akkor másnap hiányoznának neki az emberek. Azt fogja kérni a vendégeitől, hogy örökre maradjanak a várában. Átengedi nekik a vára legszebb termét, hálóhelyet is biztosít mindegyik számára, és minden jóval ellátja őket. Volt a vára közepén egy helyiség, amellyel minden más helyiség határos volt, de csak egyetlen titkos ajtó nyílt belőle. Oda húzódott vissza. A többi helyiségnek viszont sok áljajtaja volt, amelyek nem nyíl-

tak sehová. Meg is parancsolhatta volna a vendégeinek, hogy jöjjenek el hozzá, hiszen király volt, de nem akart parancsba adni nekik semmit, mert akkor nem vendégek lettek volna a vendégei. Levelet küldött hát száz embernek, akik a várhoz tartozó falvakban éltek, és meghívta őket a várába. Mindegyik eljött, mert kíváncsiak voltak a királyra. Még sohasem látták, sőt a nevét sem tudták. Beléptek a legszebb terembe, ahol az asztalok roskadásig voltak rakva finomabbnál finomabb ételekkel, de a király nem volt sehol. Egy ideig tétováztak, de aztán hozzáláttak az evéshez, remélve, hogy valamikor a király is belép majd. A király persze tudta, hogy soha nem fog belépni a terembe, mert azt átadta a vendégeinek, és ha belépne, ő is csak egy lenne a vendégei közül, nem lenne többé király. A vendégek pedig csakhamar unatkozni kezdtek, a legfinomabb ételek sem tudták őket földeríteni, mert elteltek velük, és soha többé nem éreztek éhséget.

– És aztán mi történt?

– Nem tudom, Tihamérkám, mert itt fölébresztettél.

– Jaj, de kár, a te álmod sokkal érdekesebb, mint amit én láttam.

– Elmondod azért?

– Nem. Együnk inkább még egy kis fűgét, hátha megint elalszunk, mert most már tudom, hogy én is aludtam az előbb, és kiderül, mi történt azután, hogy a vendégek ráuntak az ételekre. Bár megjegyzem, magamról nagyon nehezen tudnám elképzelni, hogy bármikor ráunnék, ha szünet nélkül finomságokkal tömhetném a gyomrom. Azt hiszem, engem nem érdekelne túlságosan a király.

Ízek a számban, *ifjúság,*

*téblábolások boldogan,
 aztán annyi minden. Hulló
 nyarak és őszi dallamok,
 minden megvan még valahol
 a szív körül: meszesedő
 erek szigetein kiköt
 egy süllyedő uszály, benne
 inkák kincse, álomrögök.
 Annyi minden: szilvakék ég
 egy csecsemő felett, rebben
 a szem, először lát árnyat,
 nagypapát világ-magányban.
 Kóbor alak öleli át,
 hívnak, fiú, a vadlibák.*

A harmadik fiam *az eget nézte, felhők*

*képezték meg a figyelmét, a megállíthatatlannak
 tűnő vonulást, ami számára világ, tapasztalat,
 vadludak szárnycsapása az Omszki tó felett
 és vonzás, gyere velünk, rikoltották az újszülöttnék,
 növessz szárnyakat, gyere, repüljünk át apád
 és anyád életén, szabadulj a szerelmes rögöktől,
 az első éjszakától, a sírás vissza-visszatérő ritmusától,
 gyere velünk, felejts, ha fáj is, itt fent nem térkép a táj,
 hanem végtelen emlékezés, leejtett magok, kinőtt erdők,
 mezők és tavak, a harmadik fiam elment velük és hallom,
 ahogy felhők surlódnak a terasz felett, ahol a harmadik
 fiam emlékezetébe véste, itt, hogy ebben a szélcsendben
 lakik egy megállíthatatlanul zokogó lény, a remény.*

A régi-új város

*Hirtelen megállni, észrevenni, hogy a fák
megnőttek a könyvtár mellett,
és valahogy elborostyánosodtak.
A távollét így ölt formát utólag,
míg végül a szembe költözik át.
Ébredszik egy régi-új város.
Már reggel érződik a forróság,
por száll, homlokzatokról verődik vissza
a fény, a zaj, köszörű hangja,
egy szökőkút ismerős csobogása.*

*Aki csak téblábol, máshonnan jön,
az idő itt mélyebb barázdákat vág
a szemek körül, szájak sarkán.
Már reggel izzanak az idegpályák,
sisteregnek a káromkodások.
Mert ez lenne itt a dolgok rendje,
ha valaki éppen az utadba áll.*

*Az élet így adódik tovább,
megtrágyázza sok hamisság.
Egymásba fonódnak a szerelmek,
ahogy kiszáradt fák anyagát
gombafonalak szövik át,
és kivirágzik rajtuk a rothadás.
Nem tudni, mi volt igaz és mi csalás,
nem számít, mi pótlék és mi valódi,
a múlt miképpen mutálódik.*

*Elfelejtet, ki mondta ezt és kinek.
A szavak nem tartoznak senkihez.*

*

*Elkapott az eső, váratlanul ért,
mégis úgy üdvözöltem, mint régi barátot.
Ázik a kínai büfé, fölötte piros ponyva,
bérházak közt színt változtatnak a nyárfák.
Egy kávézó üvegfalán át bámulok kifelé.
Apránként tisztul a régi-új város.*

Exit

*Most már azokra a képekre emlékszem jobban,
amiket az esküvő után töröltünk.
Ahol látszik az izzadság, a feszültség, némi aggodalom.
Ahol a sokáig kitartott mosoly vicsor lesz,
és fáradtság ütközik ki az arcomon.
Egy parkolóház betonfalánál állok
fehér tüllruhában, a kezemben csokor.
Mögöttem sárga felirat jelzi a kijáratot.*

szeretkezés napvilágnál

*tilosban átszelni az utcát
New Yorkban
megszokott dolog
elvégre a
piros lámpák
a haladás útjában
állnak*

*a metró saját
menetrendje szerint közlekedik
bár az időnkénti vízözön
simán
megváltoztatja a rendszert*

*az esőcseppek és a napsütés
semmivel nem törődve
a homlokomon
szeretkeznek*

történetek a film fénycsíkja alatt

*az a matiné
a múlt raktáraiból
amikor a Kinizsi moziban
arcodhoz szorítottam arcomat*

*az ülések között
spermaszag
cukorpapír
a celluloid a vetítőben elszakadt*

*kibaszott iskolakerülők
hajolt ki a gépész
a fakeretes géplyukon*

*fényt szórva ránk
a hátsó ajtóig
követve lábnyomunk*

rejtett örömök

*egy fesztelen ember
fát aprít télire*

*a kavargó hóhullámban
verejtékét megosztja a
zsugorodó nappal*

*a hold átláthatatlan
tört üveg
hűvösét földre önti
krátereiben tárolt vihar
színezi a férfi testét*

*a férfi a hamut szóró kályha
szabadulni vágyó lángjai
fölé tartja tenyerét*

Alámerül

*Lefeküdt mellém a gyöngyhalásznő, számba vettem
sómarta bimbóit. Megereszkedett, apró mellei lúdbőröztek,
közéjük, a szegycsont barázdáira nyomtam az arcom.
Rázokogtam száraz bőrére, arra gondoltam, hogy mindig
meztelenül úszik le a tenger szívkamráiba.*

*Eldöntöttem: én is gyöngyhalásznő leszek, könnyű,
bánatos és sovány, mint egy halott korallág. A többiekkel
együtt merülök, egyszer aztán náluk jóval mélyebbre,
ahol hagyom rám nehezedni a nyomást, hagyom,
hogy kikezdjenek a tengerfenék dögevő gondolatai.*

*Ott, mint a kagylók, szorosra zárt számban olyan gyöngyöt
nevelek, amire halásként eszeveszetten vágytam. Bőröm
kivonja az oxigént a vízből, a hajamba akadó hordalék táplál
és fonalakkal rögzülök az aljzathoz. Felidézem a halásznő ízét,
megmozgatom a nyelvem, és újabb gyöngyházréteget vonok ki nyálamból.*

*Minden vágyakozásom a mélység iránt, a halásznők és áramlatok,
a félelmek és emlékek mind annyit érnek, amekkorára hizlalhatók.
Elfelejttem lassan mindet, izmos nyelvem alatt gyönggyé válnak.
Soha nem fogom elszakítani bisszuszfonalaim és merev tagjaimat
mozgásra bírva felúszni. Rettegek, hogy megtalálnak, a felszínen
szétfeszítik állkapcsom, csontos kezükkel kikotorják a kincsem,
elégedetlenül visszaszórják a vízbe, és otthagynak
a parti kövek között, kíméletlen ragyogásban.*

NAGY LAJOS ÉS AZ ANTISZEMITIZMUS

Mondja, író úr, szereti ön a zsidókat? – kérdezték egyszer Nagy Lajostól.

– Nem – válaszolta az író. – De hát ön eszerint antiszemita? – Dehogy

vagyok! A nem zsidókat még kevésbé szeretem.¹

Az egész csaknem olyan, mint egy rossz krimi: van vád, vádlott és bizonyíték, még hallgatólagos ítélet is, csak a tárgyalás maradt el. A vád, miszerint Nagy Lajos² naplója egyes passzusainak „antiszemita felhangja” van, persze sosem hangzott el nyilvánosan, csak informálsan. Pontosabban, még informális állítás sem volt, csak sejtetés és maszatolás: „lehetséges”, „valószínűsíthető”, „állítólag” stb., mintegy sugallva, hogy akkor eszerint az író is antiszemita volna. És ennyi elég is volt, hogy a naplófüzetek közlését és kiadását hosszú időre „megakassza” és – megint csak informálsan, de – indokolja is egyben. Mindezt pedig úgy, hogy évekkel az író, majd az özvegy, Szegedi Boris halála után, közvetlen forrás hiányában, az egyetlen perdöntő bizonyíték vagy cáfolat éppen maga a napló szövege lehetett volna. Ám a füzetekbe való betekintés csaknem a rendszerváltásig neheztelt, mivel az aczéli kultúrpolitika Nagy Lajos naplójának ügyét évtizedeken át a ’szovjetellenesség’ és az ’antiszemitizmus’ kettős címkéjével egyszerűen *ad acta* tette.

A szovjetellenes és antiszemita felhang, így együtt, a szocializmus évtizedeiben a „politikai bűnök” non plus ultráját jelentette. Valójában a szovjetellenes passzusok megléte önmagában is kizárta volna a közlést, teljesen fölösleges volt a naplóra az antiszemitizmust is ráhúzni. És fordítva, a naplójegyzetek antiszemita felhangját sem fokozta vagy tette volna „vállalhatatlanabbá”, ha mellesleg szovjetellenes is. Ki és miért félt a napló nyilvánosságától annyira, hogy mindjárt kettős billoggal ellátva zárta el? Hiszen egyértelmű volt, ha egy szöveg szovjetellenes és antiszemita *egyszerre*, vagy annak ítéltetik, akkor nem kétszeresen, hanem végleg el van parentálva. Annyira, hogy már nem is kell vele foglalkozni. Pontosabban: észbe se jusszon senkinek foglalkozni vele! A kettős megjelölés célja tehát kizárólag az elrejtés, eltüntetés volt. A (kiadás előtt álló) Napló szövege azonban egyik vádat sem támasztja alá kellőképpen. Az egyik teljes hiánya (szovjetellenes él) kétségesse téve a másik vád (antiszemita felhang) megalapozottságát, nyomban egy alapvető kérdést vet fel. Ha a szöveg valójában se nem antiszemita, se nem szovjetellenes, akkor miért tiltották évtizedeken át a kutatását?

A ’Napló’, illetve Nagy Lajos esetleges „antiszemitizmusáról” először Tarján Tamás beszélt, nem sokkal a rendszerváltás után, utalva az évtizeddel korábbi, 1980-as Nagy Lajos-monográfiája munkálatainak nehézségeire. Az író származásával összefüggésben idézte fel, hogy „a könyv mintegy három évig tartó írása során egyre-másra bukkantak föl súlyos értelmezési gondok, történeti problémák. Olyanok is, mint a részben talán zsidó származású író, a köztudottan talpig becsületes ember némelykori antiszemitizmusának megnyilvánulásai (ő egy református lelkész unokájának mondta magát, szülőfaluja nap-

¹ Az anekdotát idézi: Bikácsy Gergely: Ahol az észérvek nem használnak. *Magyar Nemzet*, 1990. 10. 15.

² Nagy Lajos (1883–1954) író, publicista, a *Bolond Istók* és a *Borsszem Jankó* szerkesztője, az *Együtt* főszerkesztője, a *Nyugat*, később pedig a *Csillag* szerkesztőbizottsági tagja, a *Népszava*, a *Pesti Napló*, a *Pesti Hírlap*, a *Híd* és a *Szabad Nép* munkatársa; Kossuth-díjas.

jainkig is egy zsidó származású helybeli »orozva kelt« fiának tartja)”.³ Majd hozzátette azt is, hogy „egy másik és másfajta súlyos ellentmondás, hogy a Szovjetunió mellett – novel-lában is – himnikusan megnyilatkozó Nagy Lajos éles szovjetellenes kirohanásaira sem kevés a tanú”; és itt említette Tarján az „antiszemita felhangokat” is, amelyekre hivatkoz-va egy „legfelsőbb hely” megtagadta tőle a Napló megismerésének engedélyezését. Más-fél évtizeddel később kissé részletesebben mesélte el ugyanezt: „Nem a kéziratok megte-kintése ütközött legyőzhetetlen nehézségekbe (bár állítólag »magasabb« fórumokról rendre tiltás, vagy legalábbis halogatás volt osztályrészünk), inkább a textusok régen ki-szívárgott, helyenként szovjetellenes indulata, valamint feltételezett antiszemita élű szöveghelyei miatt főtt az illetékesek feje. Bár a naplóból már addig is jelentek meg kisebb részletek, újabb szemelvények közzétételétől, könyvbe építésétől, értelmezésétől a külön-böző rangú döntéshozók idegenkedtek. Pándi [Pál] kerek perec tudomásomra hozta: a napló kutatásával és publikálásával kapcsolatos döntés jogát Aczél György fenntartja magának, s véleménye egyelőre alakulóban van”.⁴ A korábban külön bekezdésekben sze-replő fogalmak, a ’szovjetellenes indulat’ és ’antiszemita él’ ekkor már egymás mellé ke-rülve csaknem összekapcsolódtak, erősítve és igazolva egymást, épp annyira, mint a „ki-szívárgás” a „feltételezést”. Tarján úgy vélhette, hogy a fenti „vádaknak” Nagy Lajos Naplójában valamilyen formában és mértékig tükröződniük kell. És magyarázatként megismételte az író szűkebb pátriájában, Apostagon szerinte köztudottnak számító infor-mális vélekedést is az író félig zsidó származásáról. „Nagy Lajos a maga szociális elége-detlenségeit, élethelyzeteinek diszharmonióját alkalmanként lefordíthatta olyan nyelvre, amely a felhalmozott tőkeerő, a túlhatalmú sajtóbefolyás elleni tiltakozásban, a személyes (családi) mozgástér beszűkülte miatti kirobbanásokban antiszemita indulatokat is körvo-nalazhatott. A rendelkezésemre álló források, memoárok, lejegyzett szóbeli közlések azonban semmi esetre sem igazolják, hogy Nagy Lajos tényleges zsidóellenes érzületeket táplált volna magában (éppenséggel az ellenkezőjére világítanak rá dokumentumaim). Szovjetellenessége is jobbra (idegbetegségével is magyarázható) dühkitöréseikor öntötte el. Kivételes morális érzékenységu intellektuális énje fölébe magasodott az iránytalan in-dulatosságát nem mindig regulázó érzelmi, partikuláris énjének.” Minden irodalomtörté-nészi törekvése ellenére azonban a szóbeszéd és a szívárogtatás, az informalitás ereje ke-rekedett felül, amire egy 2012-es interjúban egy *bon mot* kedvéért még rá is erősített: „A napló állítólag tele van antiszemita és szovjetellenes megnyilvánulásokkal. Egy magát kommunistának valló és zsidó származású író esetében ez nem kis bravúr.”⁵

*

Amikor egy íróval kapcsolatban az antiszemitizmus felmerül, tárgyyszerűen csak az vizs-gálható, hogy az életmű egyes darabjaiban, illetve a nem közlésre szánt egyéb iratai (nap-lók, levelek stb.) valamelyikében kimutatható-e ez, vagy nem. Ha az életmű egyébként intakt(nak számít), akkor a „privát” iratok olykor kínos hangját, sorait is elviseli a szak-mai köztudat (például Móricz 1919-es és 1935-ös naplója), akár úgy, hogy értelmezi, vagy csak regisztrálja és „anomáliaként” negligálja. Hasonlóképpen még a kikezddhetetlen élet-művel párhuzamosan futó publicisztika rövid szakaszát jellemző antiszemita „botlást” is hajlamos kitakarni (Kosztolányi – *Pardon* rovat), ha a privát anyag nem erősít rá az anti-szemita vonalra. A közös az, hogy a mű, a pálya (formátum) mintegy „helytáll”, illetve

³ Tarján Tamás: Át kell-e írni az irodalomtörténetet? *Alföld*, 1991/6, 23.

⁴ Tarján Tamás: Sötét százjugok. *Forrás*, 2008/2, 93. Nagy Lajos naplójából a *Csillag* 1955/3. és 7. számában jelentek meg hibásan kiolvasott és delfinizált részletek; életében csak egy irodalmiasított naplószöveget publikált a *Csillag* 1954/7. számában, ami azonban nem a napló része.

⁵ Nagy Lajost minden bizonyítékot mellőzve öngyűlölő zsidóként beállítva, lényegében „igazolta” a sugalmazásokat. *Kortárs*, 2016/12, 83.

„helytállhat” az egyéb feljegyzésekért is, de ez csak abban az esetben lehetséges, ha ezek nyilvánosak. A Napló esetében erre, mindmáig, nem volt lehetőség.

A vádlott

Különös, de kevés írója van a magyar irodalomnak, akinek anti-antiszemizmusa olyan látványos és nyilvánvaló(nak tűnő), mint Nagy Lajosé. Látványos, mert a kortársi visszaemlékezéseken túl anekdoták is szólnak róla, mégpedig különösebb disszonancia nélkül. Bizonyoságul álljon itt egy: „Egyszer egy hírhedt nyilas képviselő próbálta »megnyerni« őt. – Lajos bátyám, hadd fel ezeket a bűdös zsidókat, mit eszel rajtuk, gyere át hozzánk! Olyan nagy ember leszel te, amilyen csak akarsz. – Idehallgasson! – felelte szigorral Nagy Lajos, és szürke szemének átható pillantása a nyilas képviselő szemébe mélyedt. – Én most olyan kis ember akarok lenni, amilyen csak tudok...”⁶ Nyilvánvalóvá pedig az életműve teszi Nagy Lajos álláspontját az antiszemizmussal szemben (illetve tehetné, ha újra kiadnák a könyveit). Ezért is hat furcsán a Naplót ért sugalmazás.

Lássuk csak: 1920 őszén háromrészes cikket írt *Az antiszemizmus négyszemközt* címmel a *Múlt és Jövő*-be. Ez a tizenkét oldalnyi szöveg aztán a *Mi az igazság?*⁷ című felvilágosítófüzet-sorozat tagjaként is megjelent, melynek megbízója a Magyar Zsidók Országos Szövetsége, lebonyolítója pedig megint csak a Patai József szerkesztette *Múlt és Jövő* volt.⁸ Patait már korábban, az *Egyenlőség* szerkesztőségéből ismerhette, mert 1912 és 13 során Nagy Lajos több zsidó tematikájú novellát is publikált a hetilapban.⁹ Ezek egyike *Az egér* című írás. Az egyvonalas történetben egy ruhatáros fiú előbb az őt (zsidóságáért) heccelő dzsentrikkel száll szembe, majd szinte átmenet nélkül áll ki, küzd és verekszik meg az egérfogóba került rácsálók szabadulásáért a kegyetlenkedő tűzlegénnyel, végső soron fellép az önkény ellen. Az írás kidolgozottabb változatát is a *Múlt és Jövő* közölte 1925-ben.¹⁰ Közben, 1922-ben egy kis könyvecskét is kiadott az író, *Találkozásaim az antiszemizmussal* címen, amelyben a havilapból előbb hetivé, majd később ismét havivá váltó *Múlt és Jövő*-be írt azonos sorozatcímű cikkeit gyűjtötte össze, szám szerint tizenegyet. Utólag mégis elégedetlen volt a könyvével: „Az igazi teljesítmény az lett volna – írja önéletrajzi regényében¹¹ –, ha nem az antiszemizmus kérdése a fő téma és nem ahhoz kapcsolódnak a szociális megjegyzések, hanem ha éppen fordítva lenne. De hát csak ilyen könyv megírására nyílt alkalmam”. A megjegyzése azonban kissé szigorú, mert a lehetőségekhez képest azért átsüt rajta némi társadalomkritika: „Lehetne itt szó akár vörös, akár fehér terrorról, inkvizícióról, vagy a reakció eszmekörének fojtó gázáról, esetleg a szabadjára engedett kapitalizmus lelketlen túltengéséről –, de én antiszemizmusról beszélek. [...] Az Oktogonon keresztül sisakos és szuronyos katonák közrefogva kísérték egy ötven főnyi tömeget. Kirohantam a kávéház-ból, hogy jól megnézzem és feledhetetlen emlékül eltegyem magamnak [...], fázó, mezítlábas, piszkos, éhező emberek voltak, férfiak, asszonyok és gyermekek, mind zsidók ugyan, de mind szegények és ártatlanok. Valahová a fenébe toloncolták őket, bizonyára azért,

⁶ Barabás Tibor: Nagy Lajos arcképéhez. *Élet és Irodalom*, 1963/5, 2.

⁷ A FSzEk könyvtárában fellelhető példányt egy névtelen és önjelölt cenzor – a napjainkig érő antiszemizmus ritka mementójaként – ceruzaírással kommentekkel látta el az „értő közönség számára”. Mindjárt az első oldalon apró, jellemzően jobbra dőlő, hibás helyesírású szöveg olvasható: *Az antiszemizmus négyszemközt* „című szörnyű röpirat írójának célja a ködcsinálás, egyszerű és világos tények homályossá és bonyolulttá való zavarása a zsidónagyttőke érdekeinek megfelelően”.

⁸ Sipos Balázs: Az (ellen)propaganda – Rákosi Jenő és a „keresztény kurzus”, 1919–1942. *Múltunk*, 2005/3, 20.

⁹ Például: *Vallomások*, 1912/22., *Bartha*, 1912/50., *Dupla fortély*, 1913/6.

¹⁰ Nagy Lajos: *Az egerek*. *Múlt és Jövő*, 1925/6, 217.

¹¹ *A menekülő ember*. Budapest, Szépirodalmi, 1984, 131.

mert a cipőzsinórt nyolc koronáért vették és tízért árulták – hogy mennyit kerestek ezen az üzleten, mutatta a külsejük. És amikor elszorult szívvel visszamentem a kávéházba [...] hát az ablakom előtt robot el a gazdag zsidó. [...] És azt mondtam, látván a szivarozó autózót, hogy hála Istennek, bár mindenkinek ilyen jól menne a dolga, mégis csudálkoztam a kurzus arcátlanságán, hogy ezt a két jelenetet így egymás mellett, térben és időben, antiszemitizmusnak meri nevezni. Ha nem is mondja egyenesen és szó szerint antiszemitizmusnak, de keresztény és nemzeti iránynak igen.” Bár könyvét a *Múlt és Jövő* is hirdette, a 100 koronáért (ma körülbelül kétezer forint) árult *Találkozásaim az antiszemitizmussal* 1200 példánya, magánkiadásban (és akkor nyilván terjesztésben is), gyakorlatilag „láthatatlan” maradt azon olvasói előtt, akiknek szólt volna.

Az életrajzi regénye szerint Nagy Lajos 1920-ban nem írt semmit, mert az Otthon Kör kártyaszalonja – ahová a fehérterror és a kurzuslapok vérgőzös légköre és hangja elől sajátos „belső emigrációba” menekült – minden idejét elvette, hónapokon át fogva tartotta az író. Így tudja későbbi monográfusa, Kardos Pál is. Ez azonban nem teljesen igaz. Új elbeszélést, novellát valóban csak egyet, de karcolatot, kroit csaknem heti rendszerességgel írt a *Borsszem Jankó*-ba. Ekkoriban születtek a *Képtelen természetrajz* olyan parádés darabjai, mint *A disznó*, *A medve*, *A víziló* vagy a nemlétező állat, *A bűvár hencser* „tudományos” leírása. Később itt jelent meg híres-hírhedtté vált pamfletje, *A zsidó* is. A többi, képtelen természetrajzos karcolatának alcíme (*Ami kimaradt a Nagy Brehmből*) helyett ennél *Benne van a kis Kmoskóban* szerepel, amivel a korabeli újságolvasó számára egyértelműen az antiszemita cikkeket is jegyző vallástörténész–katolikus papra, Kmoskó Mihályra¹² utalt. *A zsidó*-ban Nagy Lajos teljes álkomolysággal csaknem az abszurditásig fokozza a fajvédő és antiszemita lapok „érvelési” ostobaságait: „A zsidó termete hosszúkás és kerek, magassága egy méter és ötven centi és egy méter és kilencven centi között váltakozik, már aszerint, amint a kis Kohnról, vagy a dromedár Jakabról van szó. Szélessége néha ennél is több. A zsidó vállá csapott, fülei elágazók, lábai karikásak, amelyiké nem, az csal. Mivel pedig a zsidónak kedvenc faji szokása a csalás, manapság már több egyenes lábú és szabályos fülű zsidót látunk, mint görbelábút.” Továbbá hogy nemcsak a világháborút, de „a zsidó csinálta a forradalmakat és a bolsevizmust, ő vezette félre és mételyezte meg az orosz nemzeti keresztény Lenint, a zsidó csinálta a drágaságot, a nagy hideget, a szénhíányt, a nyári negyvenfokos meleget, az éhínséget és a spanyoljárványt. Szerintem helyesen nem spanyol-, hanem zsidójárvány ennek a neve.” Ugyanitt, a *Borsszem Jankó* 1921/52. számában („Karácsonyi antiszemita szám!” – hirdette a címlap) jelent meg Karinthy *Együgyű lexikonjának* újabb címszava, az *Antiszemitizmus* is, megadva az „alaphangot”, amire Nagy Lajos egy héttel később „válaszolt” *A zsidó*-val. Bár ez a karcolata értelemszerűen kimaradt az 1921-ben kiadott *Képtelen természetrajz*-ból,¹³ akár benne is lehetett volna, mivel azonos címmel már korábban is írt egy „képtelent”. Nagy Lajos összesen háromszor futott neki a „hálás témának”. Először, 1920-ban *Az Ojság* első, pünkösdi számában, másodszor, mint láttuk, a *Borsszem Jankó* 1922-es újrakezdésében, harmadszor pedig a Márkus Aladár szerkesztette *Magyar zsidó diák családi naptár* 1925–26-os számában.¹⁴ Ez utóbbi sikerült talán a legjobban a három közül, mégsem ez, hanem a már idézett *Borsszem Jankó*-féle szövegváltozat¹⁵ került be évtizedekkel később és jóval Nagy Lajos halála után a *Képtelen természetrajz* karcolatai közé.

A humor volt jóformán az egyetlen eszköz az írók kezében a fajvédő és antiszemita „nézetek” ellen, nevetségessé téve azokat hirdetőkkel együtt. Talán ezért volt fontos és magától értetődő is, hogy a legjobb fajvédős-antiszemita viccek, cyranói gesztussal, a pesti

¹² Kmoskó Mihály (1876–1931) teológus, klasszika-filológus, orientalista.

¹³ És kimaradt az 1949-es, Nagy Lajos által jelentősen bővített második kiadásból is.

¹⁴ *Magyar zsidó diák családi naptár*, 1925–26, 52.

¹⁵ A *Borsszem Jankó*-féle karcolat korábbi szövegváltozatát közölte a *Találkozásaim az antiszemitizmussal* című kötet, és ezt vette át minden későbbi (1957, 1967) szövegkiadás is.

zsidóság vicclapjaiban teremjenek és jelenjenek meg. Az már más kérdés, hogy mennyire (volt) hatékony ez a fajta humorpropaganda. (A zsidó jelenleg megtalálható például az egyik hírhedt szélsőjobb és/vagy neonáci honlapon is, nyilvánvalóan nem értve vagy figyelmen kívül hagyva Nagy Lajos szövegének iróniáját.) A meglehetősen keserű és olykor kegyetlenül szarkasztikus Nagy Lajos-i humor mindenesetre cseppet sem volt szokatlan és nem önmagában állt, hanem szervesen illeszkedett a *Borsszem Jankó* vonalához.

Pedig az író igazán nem volt hősies alkat. Sosem derül már ki, vajon az 1918/19-es írásai miatt lett volna-e később félnivalója, mert amikor hírét vette, hogy a különítmények éjszaka viszik el lakásaikról a kiszemelteket, egy ideig nem mert hazamenni, és néhány hétig, talán pár hónapig is a barátainál húzta meg magát. Előbb Karinthy bújtatta a lakásán, egyszer még Füst Milán is, de a fehérterror legsötétebb, egyben legveszélyesebb időszakában legtöbbször az Otthon Körben maradt éjszakára, ott aludt egy fotelban. A Somogyi-Bacsó-gyilkosságot¹⁶ követően pedig már paranoiásnak sem kellett lennie, hogy féljen. Mégis, nem sokkal ezután kezdte el *Az Ojságba*, a *Múlt és Jövőbe*, később pedig az *Országos Egyetértésbe* írni a cikkeit, 1926 végéig több mint harmincat, névvel vagy szignóval – utóljára 1933 végén közölt tőle írást zsidó lap, *Milyenek a zsidók* címmel.¹⁷

Távolodó nyomok

Nem lehet véletlen, hogy éppen Nagy Lajost érte az antiszemitizmus vádja. De vajon vád volt-e, és nem csak – megfoghatatlan, ezért sokkal veszélyesebb – szóbeszéd? Mert utóbbi egy 1970-es évek közepi cikk is említi: „1920-ban Nagy Lajos elemzi kristálytisztá logikával és maró gúnnyal az antiszemitizmust. Két évvel később ugyanő saját kiadásában jelentet meg könyvet *Találkozásaim az antiszemitizmussal* címmel. Csattanós válasz mindkét publikáció azoknak, akik Nagy Lajos zsidószemléletét a *Budapest nagykávéház* vagy a *Képtelen természetrajz* zsidó figurája alapján – akár szóban is csupán – rosszindulatúnak magyarázzák.”¹⁸ Már megint az a fránya „szemlélet”, bár a szóbeszédben ezúttal konkrétum is van. Csakhogy a *Budapest Nagykávéház* a cikk megírása idején egyedül az 1936-os kiadásban, azaz nehezen hozzáférhető könyvtári példányokban volt olvasható; *A zsidó* című pamflet ugyan kötetben 1957-ben, de a *Képtelen természetrajzba* sorolva csak 1967-ben jelent meg először. Aligha hihető, hogy e két szöveg közkézen forgó és kézreálló példatár lett volna a szóbeszédhez, az antiszemita vád sugalmazásához.

A hagyományozódott szóbeszédnél érdekesebb egy 1938-as kritika,¹⁹ ami a *Kiskunhalomról* mondja, nem minden él nélkül persze, hogy „néhány kegyetlenül előhúzott zsidó figurát is látunk papírra vetve ezeken a lapokon s noha Nagy Lajos nemcsak a doktrinér szociáldemokráciától, hanem a kimondott antiszemitizmustól is óvakodik, ez a cselekedete Páristól Moszkváig és Newyorkig [!] világszerte a zsidó sajtó ellenérzését vonta maga után”. A cselédjét rendre ugráltató Fleischerné alakja valóban nem túl megnyerő, csakúgy, mint a regény többi zsidó és nem zsidó, ha nem valamennyi figurája. De a *Kiskunhalom* már akkor sem szorult „igazolásra”, megtette azt évekkel korábban a *Múlt és Jövő*: „Megvádolták Nagy Lajost azzal, hogy e figura megrajzolásában – antiszemita. Nos, úgy érezzük, hogy éppen itt, e folyóirat hasábján kell tanúságot tegyünk Nagy Lajos mellett. Ha egy zsidó alak nem szimpatikus valamely írásban, – ez még nem jelent állásfoglalást. Nagy Lajos alakja hű, igaz, emberi, akit vállalnunk kell, mert itt él közöttünk, s hozzánk tartozik, ahhoz a magyar élethez, amelynek becsületesebb, hűbb megrajzolója nincs Nagy

¹⁶ 1920. 02. 17.

¹⁷ *Múlt és Jövő*, 1933/11, 298.

¹⁸ Katona Ferenc: Zsidó problémák a magyar irodalomban. In: Scheiber Sándor (szerk.): *Évkönyv 1975–1976*. Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, Budapest, 1976.

¹⁹ Marconnay Tibor: Kultúránk harcosai – Nagy Lajos. *Magyarság*, 1938. 11. 06., 22.

Lajosnál.”²⁰ Párizs és Moszkva említése ugyanakkor igencsak izgalmas mozzanat, mert egybevág Kardos Pál Nagy Lajos-monográfiájának²¹ egyik, kissé elkenve tárgyalt epizódjával. 1936 decemberében, fél évvel Nagy Lajos *Budapest Nagykávéház* című regényének megjelenése után, személyeskedő kritika²² jelent meg egy párizsi magyar kommunista hetilapban. Az 1931 ősze óta moszkvai emigrációban élő Gergely Sándor²³ írta. „A nyárspolgárt gúnyolta eddig, most csak a zsidó nyárspolgárral teszi. A nagytőkést veszte eddig, de új könyvében már csak a zsidó nagytőkést. Most új szellemiségében azt magyarázza, hogy a kitartott, bukott vagy nyílt prostitúcióban, csak zsidónők lubickolnak! Új könyvében képet rajzol arról, hogy a sajtót, a korrupt üzletes sajtót – a zsidók teszik s tették azzá, amilyen! Valaha Nagy Lajos a nyárspolgár álszent, erkölcstelen portréjának felmutatásával harsogta: íme, a nyárspolgár – halál rája! Ma azt nyikorogja feketéje mellől: íme, a zsidó nyárspolgár, megméretett és könnyűnek találta.” A gyanúsán harsány írás jelentőségét Kardos – mivel Gergely a pályatársa-ismerőse is volt – utólag igyekezett csökkenteni: „Igazságtalan bírálata ez – írja a monográfus –, méltatlan mindkét íróhoz. Gergely a Három magyar városig visszamenőleg elhajlással gyanúsítja meg Nagy Lajost, ezt a munkáját [tudniillik a *Budapest Nagykávéházat*] teljesen szubjektívnek, A Kiskunhalmot pedig antiszemita »árnyékolásúnak« mondva.” Helyben vagyunk, még ha nem is bírálata az, hanem inkább feljelentés. De végre elengedhetjük a lapos krimihasonlat fonalát.

A *Budapest Nagykávéház*, amellet, hogy ma is élvezetesen friss és csípős szatírával ábrázolt tablóját nyújtja kora kávéházjáró polgárainak és entellektüeljeinek, egy sor komikus, magát marxistának tartó és állandó lapalapítási lázban égő, vékonypénzű újságíró-figurát is felvonultat. Ezeket pedig a kortársak, mint a legalitás-félillegalitás határán billegő, rövid életű kommunista lapok munkatársait, jól-rosszul, de „beazonosították”. Az írónak, lehet mondani, elsőkézből származó, személyes tapasztalatai (és modelljei) voltak, József Attilától Gereblyés Lászlón át egészen Gergely Sándorig, még ha természetesen a regény szereplőit nem szabad, és nem is lehet egy az egyben valós személyeknek megfeleltetni. Az illegális kommunista párt egyik legális folyóiratát, a 100%-ot egykor szerkesztő Gergely számára azonban ennyi is túl sok volt, számára elfogadhatatlan és megbocsáthatatlan. A vélt személyes érintettségéből fakadó sértettségén túl van azonban a cikkben más is. „A magyar faszizmusnak nem sokat használt Nagy Lajos a két évvel ezelőtti Szovjet-ellenes cikksorozatával. [...] Mert amilyen hihetetlennek, rosszindulatúnak és vérszegénynek tűnt a magyar dolgozók olvasótáborára előtt a szovjet-életéről szóló riportsorozat, olyan süket fülekre lel majd ez a kávéházi tónusra áthangolt kurzusi kocsmaideológia is.”

Arra, hogy Gergely a moszkvai *Sarló és Kalapács* helyett, melynek egyik szerkesztője volt, miért egy párizsi lapba írta, amit írt, még visszatérünk. Kezd kirajzolódni ugyanakkor, miért nem kritika volt ez, hanem feljelentés, még inkább önmaga mentése, aminek tényleges jelentősége a moszkvai *Új Hangban* publikált újabb Nagy Lajos-kritikájából²⁴ érthető meg pontosabban. A *Kiskunhalom* ebben már nem is regény, hanem – Gergely értékelésében – riporttá „degradálódik”. Új könyve, *A falu álarca*, melyhez „a körítést hozzá a gombamódra termő pszichoanalitikus könyvek rengetegéből cifrázta össze”, csaknem kirekeszti Nagy Lajost a falukutató szociográfiai irodalomból. Egy félmondatnál még írói kvalitásait is kérdésessé teszi: „A Tanyai történet, A szobalány, A Grúniroda, a Jeremiáda, a Napirend, a Bérház című remek novellák szerzője suta álmoskönyv íróvá lett.” És elég

²⁰ Benjámin Béla: Népüknek vigasztalói. *Múlt és Jövő*, 1934/7–8, 214. [Alig pár hónappal a könyv megjelenése után. Még az is felmerült bennem, hogy esetleg (ön)reklámról van szó. – S. A.]

²¹ Kardos Pál: *Nagy Lajos élete és művei*. Bibliotheca, Budapest, 1958.

²² Gergely Sándor: *Budapest Nagykávéház*. *Szabad Szó/La parole libre*, 1936. 12. 12., 3.

²³ Gergely Sándor (1896–1966) író, publicista, előbb a *Kékmadár* és a miskolci *Reggeli Hírlap*, majd a kommunista 100% szerkesztője. Miután hazatért szovjetunióbeli emigrációjából, 1945–51-ig az Írószövetség elnöke; kétszeres Kossuth-díjas.

²⁴ Gergely Sándor: Nagy Lajos könyve – A falu álarca. *Új Hang*, 1938/3, 118.

ízléstelen módon, de Nagy Lajos eredeti szóalkotását, a 'bértollnok'-ot²⁵ is kijátssza az író ellen, aki „másfél évtizeden keresztül pécézte ki a bértollnokok mindenfajta lelkifurdalást megnyugtató mesterkedését [...] Addig hadakozott Nagy Lajos ezekkel a tintakulikkal s rejtett szófajaikkal s mondatrészeikkel, amíg ő maga is átvette az annyira gyűlölt eszközöket – hasonló célok érdekében”. Arról természetesen nem ejt, mert nem ejthetett szót, hogy valójában miért került célkeresztbe a regény. *A falu álarca* legelső bekezdése ugyanis egy újsághírt idéz: „Általános feltűnést keltett Moszkvában, hogy a legutolsó letartóztatások során 140 magyart tartóztattak le, akik szinte kivétel nélkül mind emigránsok.” Márpedig e tény emlegetésére a moszkvai emigráció szemében nem volt mentség.

Végül is ebben a cikkben fogalmazódik meg legtisztábban, hogy mi (lesz később) az író „ösbúne”: Nagy Lajos útjegyzete, a *Tízezer kilométer Szovjetország földjén*, illetve annak is a szemlélete. „A Kiskunhalom megjelenése óta sok idő telt el. Azóta Nagy Lajos a szovjet-írók meghívására 1934-ben a Szovjetunióban is járt s itteni látottairól egy pesti hetilap hasábjain – magyarországi viszonyokhoz képest is – szokatlanul eltorzított, rosszhiszemű képet rajzolt.” A bekezdés azonban így folytatódik: „Azóta Nagy Lajos megírt a Nyugatban egy ó-egyiptomi miliőbe öltöztetett novellát, amelynek a főhőse őrzőgyávasággal menekül el barátai, harcostársai mellől, amikor azt látja, hogy a népért, a nagyobb darab kenyérért, a szabadságért vívott harcokban elérkezett a pillanat, amikor az elnyomó rendszer irtóhadjáratot kezd a szabadságharcosok ellen. S a novella végén ennek a gyáva egyiptomi írástudónak van igaza – Nagy Lajos szerint. Mindenki elpusztult, de ő, akinek volt elég lelkiereje a gyávasághoz és az evvel járó konzekvenciák viseléséhez – életben maradt.”

Az eddigieket összegezve, tehát 'antiszemita szemléletű' vagy 'árnyékolású' mű lenne a rendszerváltásig tizennégy kiadást megért és évtizedekig gimnáziumi kötelező olvasmány *Kiskunhalom*; a kortól és rendszerektől függetlenül bestseller *Képtelen természetrajz (A zsidó)*; továbbá a *Nagy Lajos művei* sorozatban negyvenegynéhány év után újra kiadott *Budapest Nagyárvéháza*. 'Szovjetellenes' pedig a *Tízezer kilométer Szovjetország földjén* riportsorozat,²⁶ a posztumusz kötetcímmé emelt *Egyiptomi íródeák* és – az ugyancsak negyven év után újra kiadott – *A falu álarca*. De legfőképpen a Napló.

És amiről nem esik szó

Az előbbi Gergely-idézet második felében emlegetett *Egyiptomi íródeákat*²⁷ hagyományosan a Horthy-korszak kritikájaként értelmezte az irodalomtörténet. Egy időben „a mindinkább fasizálódó élet atmoszféráját” érezték benne;²⁸ Kardos a keletkezési dátum alapján, évekkel eltelve az útinaplótól, a „30-as évek eleji” novellák között tárgyalta mint remekművet. Pedig az elbeszélés megírásánál (1930) beszédesebb a publikálás ideje: 1935. május. Ez az a hónap, amikor a *Szabadság* megszakította a *Tízezer kilométer Szovjetország földjén* közlését.²⁹ És innen ered a legenda is:³⁰ a riportja miatt baloldali barátai, mint József Attila, Agárdi Ferenc és mások, „ostrom alá vették” Nagy Lajost; „kérve-kérték”, hagyja abba a közlést, mert rombolja vele a szovjettel kapcsolatos baloldali reményeket; a „megrendült”

²⁵ Első előfordulása Nagy Lajos egy szignózott (nl.) krokijában: Hadügy egy bizonyos ülésén. *Népszava*, 1926. 01. 24., 12.

²⁶ Kötetkiadása: 1989, Budapest, Interart Stúdió. A szerkesztői utószóban tévesen szerepel az eredeti hetilapos közlés dátuma. Helyesen: *Szabadság*, 1934. október 6. – 1935. május 19. És mellelleg pontatlan a közlemények száma is a teljes vonatkozó szakirodalomban. Elszámozás miatt (a 9. kétszer szerepel) összesen tehát 24 folytatásról van szó.

²⁷ Egyiptomi íródeák. *Nyugat*, 1935/5, 376.

²⁸ Illés László: Nagy Lajos – Halálának 10. évfordulójára. *Kritika*, 1964/10.

²⁹ Részletesen erről: Talpassy Tibor: Két nagy – két véglet. *Irodalomtörténet*, 1971/3, 925.

³⁰ Lázár Vilmos: Egy emlékirat lapjaiból – II. *Valóság*, 1971/8, 27.

író maga döntött úgy, hogy befejezi az útirajz további publikálását; sőt, a *Szabadságtól* „viszszakövetelt kéziratot”, ami „még legalább 20 további rész” volt, „boldogan a megkönnyebbüléstől”, elégette. Valójában,³¹ ha valami elégett ott és akkor, az legfeljebb a már megjelent rész(ek) kézírata lehetett.³² Az író ugyanis folytatni akarta és könyvben is kiadni az útirajzot. És nemcsak útijegyzetekben számolt be szovjet újáról, hanem a Fészekben és máshol is előadásokat tartott. Ha pedig nyilvánosan beszélt „kiábrándító élményeiről”, akkor feltehetően baráti körben, kávéházban stb. is megtette ugyanezt, amire sokan emlékezhettek.

Az *Egyiptomi íródeák* értelmezését Tarján a monográfiájában amennyire csak lehetett, lecsupaszította, „az elbeszélés két gondolatot kapcsol össze: az igazságot rejtegetni kell, ha életben akarunk maradni, a tettetett ostobaság az egyetlen menedék”, de ennél tovább nem ment. A rendszerváltásig fel sem merülhetett, hogy a szöveg általános érvényű olvasata, a mindenkori autokrata társadalmak szatírájaként, ha tetszik, ha nem, a Szovjetunióra is érvényes. Mert Gergely, amint kritikája bizonyítja, pontosan és így értette Nagy Lajos példabeszédszerű írásának nem is annyira szatirikus, mint amennyire hátborzongató „üzenetét”. Csalódottsága és felháborodása érthető, hiszen a moszkvai emigrációban kidolgozott A *magyar proletáriródalom platformtervezetét*³³ – mely szerint Kassák a szocializmus, József Attila pedig a fasizmus „táborában keresi a kivezető utat” – éppen a *Sarló és Kalapács*ban bíráló cikkükben³⁴ Gergely és szerzőtársai még úgy látták, hogy „Nagy Lajos az egyetlen a beérkezett kispolgári írók között, aki pályája kezdetétől mindmáig a legélesebb tagadója a polgári társadalomnak”. Gergely az itthon folytatásokban megjelenő útinapló, a *Tízezer kilométer* előrehaladtával viszont meglehetősen kényes helyzetbe került, hiszen a szovjet emigrációban köztudottan ő közvetítette és támogatta barátja, Nagy Lajos meghívását.³⁵ Közvetlen bizonyíték eddig nem került elő, de alighanem Gergely minden követ megmozgatott, hogy itthoni barátai segítségével rábírra Nagy Lajost az útinapló közlésének leállítására. Ez az 1935. május 19-i lapszámmal meg is történt. Többéynyí moszkvai emigrációs tapasztalata alapján viszont sejtette, csak idő kérdése, és nyilvánosan is meg kell tagadnia, „fel kell jelentenie” íróbarátját. A sztálini „nagy tisztogatások” idején volt bőven vesztenivalója. Javára írható, hogy első kritikáját – mint láttuk – a nehezen hozzáférhető és marginális párizsi *Szabad Szóban* tette közzé. Hogy ez mihez volt elég és mihez nem, megtippelhető abból, hogy két évvel később már a moszkvai emigráció legjelentősebb folyóiratába, a Gábor Andor főszerkesztette *Új Hangba* írta a fentebb részletesebben is idézett „bírálatát” Nagy Lajosról. Míg az előbbi híre talán el sem ért az íróhoz, utóbbit viszont minden valószínűség szerint olvasta: „ez a marha perfidde vált, politikai okokból illetve butaságból” – jegyezte fel 1941 elején a Naplójában.

1945-ben, miután Gergely visszatért Magyarországra, írja Kardos, rendezték a „dolgot” Nagy Lajossal. Ez azt jelentette, hogy az író egyfelől túltette magát az ügyn és megbocsátotta fiatal pályatársa harsány és túlzó „bírálatát”, Gergely pedig mindkét írását „megtagadta”, amennyiben utóbb egyiket sem vette fel a publicisztikakötetébe. Nem is

³¹ Nagy Lajos hat héttel a közlés leállítás után publikált egy újabb részt a *Társadalmunk* című hetilapban. Részletesen tárgyalja ezt Nyerges András az *Egy tűzbe (?) vetett* kézirat című írásában. (*Magyar Hírlap*, 1998. 09. 26., 11.)

³² A hagyatékban (PIM) és az OSZK Kézirattárában egy-egy forrásfüzet található meg a Nagy Lajos által is említett hatból, és azok tartalma részben lefedi a megjelent szöveget. Mivel ezek formálisan is naplőfüzetek, dátumokhoz kötött bejegyzésekkel, valószínűsíthető, hogy a többi is ilyen volt.

³³ Az eredetileg a *Sarló és Kalapács* 1931. júniusi számában megjelent szöveg keletkezéséről részletesen lásd: Babus Antal: József Attila 1945 és 1962 közötti szovjetunióbeli recepciója. *Hitel*, 2005/6, 17.

³⁴ Gergely Sándor – Hidas Antal – Illés Béla – Lippay Zoltán: Az ideológia tisztaságáért, a művészi színvonalért. *Sarló és Kalapács*, 1932/1, 70–73.

³⁵ Kettejük között már 1932 őszén felmerült Nagy Lajos kiutazásának lehetősége a Szovjetunióba. Az író hagyatékában megtalálható levélben (PIM V. 4340/76/10) Gergely novellaelhelyezéseket ígért és egy esetleges kötetkiadással is kecsegtette Nagy Lajost.

csoda, mert ezekben vállalhatatlan mértékig túlhajtotta a „kritikát”. Nagy Lajos mint ’bértollnok’ említésével olyan irracionális szférába vitte el a bírálatot, ami utólag erős kétségeket ébreszt, vajon komolyan gondolta-e Gergely egyáltalán. Vagy csak jelezni akarta Nagy Lajosnak, hogy nem érvényes, nem lehet érvényes, amit ír? Ki tudja? Mindenesetre tény, hogy Nagy Lajos 1945-ben, nem sokkal Gergely hazatérése után elismerő kritikát³⁶ írt új könyvéről, ami mindenképpen rendezett kapcsolatra utal. A teljességhez kívánczik azonban, hogy később, a hetvenéves Nagy Lajost köszöntő írásában³⁷ Gergely anélkül adott rögtönzött pályaképet, hogy bármelyik általa korábban szovjetellenesnek vagy antiszemitának ítélt munkáját – *Kiskunhalom, Budapest Nagyikávéház, A falu álarca, Egyiptomi írórdeák* – megemlíttette volna. (Ami finoman szólva is nem hétköznapi teljesítmény.)

Nagy Lajosnak ugyanakkor szembesülnie kellett azzal, hogy az 1934-es Szovjetunióbeli látogatása és az azt követő írásai, főként a *Tízezer kilométer* kíméletlenül kritikus és politikai megalkuvást nem ismerő hangja többeket kínos helyzetbe (és talán veszélybe is) sodort, aminek emléke egy évtized után is élénken élt a moszkvai emigrációból hazatérőkben. És akkor ennek lehetnek következményei. Érdekes, hogy Kardos ezt is említi, értelemszerűen elkenve kissé: „Az egész bírálatnak annyiban van még jelentősége – jegyzi meg Gergely kritikájáról –, mert ott csíráznak már benne azok az ellentétek, amelyek Nagy Lajos és a felszabadulás utáni irodalompolitikánk egyes képviselői között támadtak.” Bármiert is, az író ekkoriban, 1945-ben lépett be a kommunista pártba, és később erről az időszakról szól Márai anekdotája.³⁸ Mégis, úgy tűnhetett Nagy Lajos számára, túlzott volt aggodalma, mert a sorra megjelenő kötetei, a *Csillag* szerkesztőbizottsági posztja, párttagsága és Kossuth-díja együtt talán elég tisztelettel ruházta fel ahhoz, hogy „nagy öregként” érinthetetlen legyen. Aztán a fordulat évét követően apránként rá kellett döbennie, hogy mindezek együtt sem védhetik meg. Először a neve tűnt el a *Csillag* címlapjáról és a szerkesztőbizottságból, majd az írásai is – 1949 augusztusától 1950 decemberéig, majd 1951 februárjától újabb másfél évig nem jelent meg tőle semmi a folyóiratban. (1951-ben összesen négy írását közölték a lapok!) Közben 1951 áprilisában a magyar írók első kongresszusán írótársa, Darvas József vallás- és közművelődésügyi miniszter beszédében – Tersánszky és Tamási Áron mellett – a „kispolgári lázongó” Nagy Lajost is pellengérré állította. Aki nem sokkal ezután enyhe sztrókot kapott és kórházba került. Szege-di Boris kéziratos visszaemlékezésében idézett mondatai szerint az író legsötétebb félelmeit látta beigazolva: „Megkezdődött ellenem a hajsza. Börtönbe fognak zárni ezek.” Milyen kegyetlen fintora a sorsnak, vagy inkább a történelemnek, hogy ahogyan 1920-

³⁶ Gergely Sándor: *Úriszék. Fényszóró*, 1945/5 (08. 23.), 22.

³⁷ Gergely Sándor: Nagy Lajos hetvenéves. *Új Hang*, 1953/2, 86.

³⁸ „1946 egyik őszi reggelén szemközt jött a Körúton. Neurotikus, kopasz ember volt. Írásaiból soha nem tudott megélni, keserű humora inkább elmarta, mint vonzotta az olvasókat. Öreg fejfel könyvkereskedést nyitott a Körúton, annak hozadékából tengődött. Most úgy tetszett, számára is üttött az elégtétel és kárpótlás órája. Ezért meglepett, amikor komoran mondta: – Baj van.

Nem voltunk barátok. De mindig megbecsültem, mert szókimondó, becsületes ember volt. Érdeklődtem, mi a „baj”? Aggályosan nézett körül és rekedten suttogetta: – Hazajött a Főnök. Most rovincsolnak. Megkérde, ki mit csinált, amíg ők, a Főnök és alkalmazottai, a moszkvaiak... távol voltak. Nézze – mondta bizalmasan, keserű őszinteséggel –, magának semmi gondja. Maga polgár. Ha akarja, kirakatba teszik, mint egy műemléket. De én kommunista voltam. És huszonöt éven át nem csináltam semmit... Ültem a Bucsinszky kávéházban a Körúton és néha, bizalmas társaságban, sügva azt mondtam, nem jól van ez így, ahogy van! Most el kell számolni. Nagyon veszélyes dolog kommunistának lenni... – mondta gondterhesen, és sóhajtott. Megkérdeztem, miért gondolja, hogy most, amikor már itt vannak a kommunisták, veszélyes kommunistának lenni? Komolyan felelt: – Nem olvasta az újságot? A kommunisták meghírdették, hogy most elkövetkezett a társadalmi összefogás ideje. Nem érti? A kommunisták összefognak és börtönbe zárnak mindenkit, akire pikájuk van a társadalomban. Ez lesz a társadalmi összefogás. Nekem ez nem tetszik, – mondta és megint sóhajtott.” – Márai Sándor: *Föld! Föld! Helikon*, Budapest, 2014, 363.

ban, úgy 1951-ben sem kellett ehhez különösebben paranoiásnak lennie. Az asszony rögzíti még azt is, hogy az „ezerkilencszázharmincnyben írt naplójegyzeteit a fentemlített Írószövetségi közgyűlés után Nagy Lajos kérésére megsemmisítettem”.³⁹ Kevés tragikusabb közlést ismer az irodalomtörténet. De legalább az kiderül belőle, ha közvetve is, hogy nem az „antiszemita felhangok” miatt történt.

Tulajdonképpen Gergely Sándor helyesen vette észre, hogy az 1930-as évek derekától folyamatos a változás Nagy Lajos írói pályáján (még ha nem is volt igaz a vád, hogy feladta korábbi elveit, írói pozícióját és elfordult a proletariátus ügyének irodalmi képviselésétől). Csak azt nem érthette, hogy e változások gravitációs pontja, a „fekete lyuk”, mely körül az írói pálya módosul, az 1934-es Szovjetunió-beli utazás élményei; vagyis téves a szemléletbeli „fordulatot” az utazás előtt hónapokkal megjelent *Kiskunhalomra* visszavezetni. Amikor Nagy Lajos felfokozott várakozással a moszkvai írókongresszusra elutazott, nem csak a „patyomkin-falvakat”, a külföldiek „vakítására” szolgáló kirakat-üzemeket, kolhozokat, lakótelepeket, kórházat, mintabörtönt stb. nézte meg. És gyanakvó, mindennel elégedetlen természetével sem csak az orosz hétköznapi apróságait és baljós jeleit vette észre. Hanem látott még valamit, amire nem volt felkészülve, hiába olvasott az elutazása előtt útirajzokat, vagy hallgatta meg Köstler Artúr szóbeli beszámolóját.⁴⁰ Arra, hogy nem pusztán Szovjetoroszországgal szembesül, hanem a moszkvai emigráció tagjairól is mély benyomásokat szerez, közeli és távoli ismerőseiről, mint Kun Béla, Matheika János, Illés Béla, Révai József, Gábor Andor, Lengyel József és Lukács György. És az elégett naplófüzeteiben, nem lehet kétséges, meg is örököltette őket. Most, az „új világban” tehát nagyon is volt félnivalója Nagy Lajosnak. Ám az író ezúttal sem tudott kibújni a bőréből, és a naplóégetés után, egy fiktív amerikai útijegyzet fejezetének álcájában, évekkel visszadátumozva, de megírta élete egyik legkeményebb szövegét.⁴¹ Ideje, hogy (betűhíven) nyilvánossághoz jusszon:

„41 szept. 18

cím: Hazatérés Amerikából

alcímek: Miért indulok haza? – Emigránsok – Becsületes magyar [*búcsúszó*].

II fejezet: Egy pillanatig se higgyék, hogy huszonnyolc hónap után, amennyit Amerikában töltöttem, könnyen és fájdalom nélkül ott lehet hagyni egy országot. Nem akarom azt mondani, hogy e huszonnyolc hónap alatt magához kapcsolt volna... de éppen hűséges és megértő lélek lévén, mindig igyekeztem és azt hiszem, sokszor sikerült is felismernem, megértenem és megszeretnem, becsülnöm és tisztelnem is ezt a most elhagyott országot. Nyugodt lélekkel állíthatom, úgy távoztam most innen, mint aki szándékát dédelgeti, hogy egyszer ismét jobb időkben és egy nyugodtabb világban újra visszalátogat.

*

Természetesen az utóbbi hónapok alatt elementáris erővel kínzott a hazatérés vágya. [*Ami*] eddig, csak néha és olykor bukkant fel bennem, mármint a *haza* és az *otthon*, akárcsak a nép és a nemzet, amelyhez tartozom, minden gondolatomat eltöltötte az utolsó hónapok alatt. Úgy is gondoltam, természetesen, hogy sehol másol, mint otthon a helyem. Végére is *idegen* voltam ebben az országban, sokak előtt még hozzá nem is kíváncsias idegen. A megbolygatott emberektől, akikkel kikerülhetetlenül összehozott a sors ebben az országban és ebben a [*városban*], akik

³⁹ A megmaradt kettő és a *Szabadságban* megjelent útinapló-sorozat egyes részletei alapján bizonyosan négy naplófüzet semmisült meg.

⁴⁰ Spira Veronika: Előrejelzés. *Holmi*, 1990/8, 123.

⁴¹ PIM 1978/88/1/4.

bizony sokszor nem restelltek holmi (vallási, faji) politikai üldözöttség leplébe takarózni, megítélésem szerint *illetéktelenül*, hisz silány kis szerencsétlenek, lusta tehetségtelenek és sikertelen [*csempészárusok*] voltak csupán –, nos hát az utolsó időkben úgyis már majdnem elviselhetetlenné tették számomra az életet.

Mintha még arra is hajlandóságot mutattak volna, hogy egyszerűen *egy kalap alá vegyenek saját magukkal*, minden vonatkozásban, csak éppen azért, mert én is éppen így és itt tartózkodtam ebben az országban. Mondanom sem kell talán, minden ízem tiltakozott az önkényes azonosítás ellen, nem is szólván arról, hogy az én céljaim, ha nem is lehetőségeim, sajnos, egészen ellentétes irányúak voltak az övéiktől. Úgy hogy eljutottam nem csak az elhatározásig, hanem a csömörig is, az utálatig is kikerülhetetlen és terhes kapcsolataimmal szemben, akiknek szellemi múltja megítélésem szerint alacsonyabb volt egy agyalágyulténál, jellembeli fogyatékoságaikról pedig, hogy ezúttal beszámolhatnék, nem engedi sem időm, sem a rendelkezésre álló területem.

*

Éppen csak érintem az elmúlt néhány napot, mondjuk egy hetet, amelyben vad módjára hajtottak üzenetésekkal, telefonálásokkal és hívatlan, terhes látogatásokkal és éppen azok, akikre a legkevésbé voltam kíváncsi az egész idő alatt. És hogy remegett a hangjuk a látogatóknak, hogy visszhangzott aggódó figyelmeztetésük a „jóakaróknak”, hogy hát vigyázzak nagyon, ők nem mennének és hogy mi lesz, ha majd nem lesz ennivaló és ha majd ruhátlanul és mezítláb járok és egyáltalán majd ha éhenhalok. Találhatok-e szavakat e szerencsétlenekre, akiknek – hisz nem egyszer megmutatták – legtöbb kapcsolatuk az volt azzal a néppel, amelynek környezetében éltek és azzal a hazával, ahol nevelkedtek és sokszor gyarapodtak, hogy nyakára hozták a bajt és ha megvolt a szerencsétlenség, *szép sebesen elínáltak, hogy később biztos fedezékből rá nyelvet öltögesse*nek. Nos hát, mindnyájan biztosítottak, már ezekre célzok, a szerencsétlenekre, hogyha „rend lesz megint”, mint ahogy mondták, majd akkor ők is hazajönnek. *Hát Isten mentse meg népemet, hogy beválthassák irgalmatlan fenyegetésüket.*

*

Voltak akik attól féltettek, hogy elsüllyed a hajó és hogy mi lesz velünk, végig a „*lángoló Európán*”[.] ahogy mondták aggodalmasan. És hogy „itt sokkal többet tehetnél a magyarságnak, mint odahaza”, még ezt is mondták, elég szemérmetlenül, hisz igazán cigány kupec se kínálthatja nagyobb arcátlansággal vak és kehes lovát, mint ahogy én kínálgattam hosszú két éven keresztül a magyar értékeket, irodalmat és művészetet, nemzetünknek igazán [*Európát*] hódító értékeit, méghozzá, bevallom, sajnos, ismételtén bevallom, sikertelenül.

Mit mondhattam volna e jámbor gazoknak, mit mondhattam volna anélkül, hogy a saját szemem ki ne sült volna az övék helyett, – hát inkább csak karjaimat emelgettem mint szárnyakat a röpködni vágyó madarak és hallgattam. Mondtam volna talán, hogy inkább száraz kenyér és talpalatlan cipő, méltatlan sors és méltatlan bánásmód, *esetleg*, de odahaza, és éppen ma, amidőn a sokszor, annyiszor előráncigált *nemzet* és az agyonhivatkozott nép [*nehéz*] válságát éli egy válságban szenvedő világban.

Mondhattam volna, hogy módfelett erkölcstelennek tartom, megvárni a „rendes világot”, ami nyilván jönni fog a viharok után és sértetlen bőrrel, pörkölés és sebek nélkül, jólszabott útiruhában hazapöfögni. Hát lehetne-e, hát lehet-e vagy egyáltalán lehetséges lesz-e csak úgy egyszerűen kívárni a napot és ismét megje-

lenni okos tanácsokkal és minden kákán csomót keresve, tanácsokat osztogatva egy nyilván még akkor is szenvedő, kifáradt világban? És egyáltalán nem tisztességesebb lesz-e az effajta tanácsosztogatók előtt is szépen eltűnni a süllyesztőben, hagyni a nép és a nemzet gondjait olyanokra, akik a nép és nemzet mellett annak bajában, nyomorúságában, szenvedésében és megpróbáltatásában kitartottak, de nem csak kitartottak, hanem osztottak is?”

Mert ez és nem az „antiszemita felhang” volt a „nagy titok”. Nem más, mint a naplóíró „tudása” a moszkvai emigráció tagjairól; „látlet”, amitől tartani lehetett, hogy ott lapul szétszórva a naplófüzeteiben. Hozzá az a bizonyos Nagy Lajos-i szemlélet, mellyel jellemzi, megnevezi és leírja a moszkvai emigráció alakjait, méltatlanságukkal és kisszerűségükkel együtt, ahogy abban a három hónapban látta vagy megismerte őket, 1934 nyarán. Ezt a tudást kellett letagadni és eltüntetni, akár úgy, azon az áron is, hogy „kiszivárogon”, a naplóíró-író frazeológiája itt-ott antiszemita. És persze szovjetellenes is, ha már.

Az antiszemitizmus vádja azonban, úgy tűnik, továbbra sem megkerülhető. Legújabbban mint ’előítéletesség’ merült fel egy tanulmányban⁴² Nagy Lajos és Illyés Gyula 1934-es oroszországi utazásakor írott útinaplóikkal kapcsolatban. Eszerint, Illyés mellett „Nagy Lajos szintén magával vitte magyarországi előítéleteit, mert zsidókat látott mindenütt. Mindez eredeti naplótöredékeiben megtalálható”. Egészen addig, hogy: „Az orosz és magyar zsidók összehasonlítása Nagy társadalomszemléletét is tükrözi: tudni kell, hogy ki a zsidó, és ki nem. A nem publikált naplójegyzeteihez képest megjegyzései visszafogottak.” Rögzítsük mindjárt: a ’nem publikált naplójegyzetek’ vagy ’eredeti naplótöredékek’ anyaga részét képezik ugyan a naplófolyamnak, de elsősorban mégis a *Tízezer kilométer Szovjetország földjén* forrásfüzetei. Jellegüknek megfelelően tehát nem mesélnek és pláne nem visszaemlékeznek, hanem jegyzetfüzetként összegyűjtik és regisztrálják az adatokat, eseményeket, első benyomásokat és pillanatnyi reflexiókat. Ez annyiban érdekes, hogy az útinapló eddigi egyetlen könyvkiadásának szerkesztője, Kónya Judit is fontosnak tartotta a kötet utószavában megjegyezni: „Függelékben adjuk a lejegyzett, de megformálatlan megfigyelések ráncmaradt részét, melyeket Nagy Lajos emlékeztetőnek szánt.”⁴³ Tehát, vázlatos, félbehagyott mondatok, mondattöredékek és sok esetben szókapcsolatok, az író számára fontos tömörítések, sűrítések és memók halmaza, amelyekből a szövegeképzésre, az alkotási folyamatra és magára az írói társadalomszemléletre következtetni elég kockázatos. Legalább annyira, mint a „zsidófigyelést” az írói mentalitással azonosítani. A tanulmányban hozott példák („A szállodában itt is csupa zsidó van. Rosztovban is így volt. Ott már volt francia zsidó is [...] Itt sok a szép nő és sok a zsidó”, vagy: „Ezt a tovaris Steint azért említtem meg, mert érdekes jelenségnek találok. Ugyanis cvikkeres, kecskeszakállú izraelita, a neve is Stein, és egy betűt nem tud németül”) még ha nem is hordoznak különösebb értékítéletet, mai szemmel akár igazolhatnák is az előítéletességet. Nagy Lajos szemlélete és kérdéses mondatai azonban mélyen alatta maradnak a korban (és a *Szabadságban* is) általánosan használt sajtónyelvi normának.

A Napló

Végigolvasva Nagy Lajos kiadás előtt álló Naplóját, a feljegyzések legkényesebb része a kihagyásokkal, illetve hiányokkal terhelt 1944-es év füzete. A május 22-ével kezdődő naplójegyzetek a 25. számozott oldalon indulnak, mondat közben. Az előzményeket jól láthatóan kivágták a füzetből. Abban a huszonnégy oldalban, elvileg, bármi állhatott; azok

⁴² Peter Pastor: Illyés Gyula és Nagy Lajos útinaplója szovjetunióbeli látogatásáról. *Múltunk*, 2017/1, 116–134.

⁴³ Valójában csak az egyik, az OSZK kéziratárában lévő forrásfüzetet közli a Függelék!

tartalmáról értékelhető kijelentést tenni azonban nem lehet. A megmaradt lapok alapján viszont tényszerűen állítható, hogy a Napló egyik legolvaszhatatlanabb írásképpű részéből hiányoznak oldalak. Leirat hiányában így kizártnak vehető, hogy a kivágott részeket bárki (Aczél,⁴⁴ a politikai rendőrség vagy irodalomtörténész) bármikor is olvasta, olvashatta volna, az író özvegyén kívül. Ezért nem elrugaskodott a feltételezés, hogy talán maga Nagy Lajos vagy inkább az özvegy emelt ki (és semmisített meg) részeket a Naplóból. Ez azonban kevés bármilyen tartalmi feltételezéshez.

Már csak egy dolog van hátra: szembenézni a Napló némely antiszemitának vélt passzusával.

„Olvasgatom az Új Hang-ot. Eddig nagyon, de nagyon gyenge. Mondhatnám: Ne-sze neked, Gergely! Mit várhatunk a bolsevistáktól? Bár... az a gyanúm, hogy Oroszországban az oroszok jók, csupán a magyarok rosszak. Talajuktól elszakadtak, már nem is magyarok, csak pesti zsidók; csak azt hiszik magukról, hogy ők szocialisták” – írja 1940 novemberében.

1941-ből:

„Egy szép nő jött most be a kávéházba. Már máskor is láttam. Egy elég ronda izraelitával. A Royalban voltam tegnap, a hallban, keresni Szénásinét, mozijegy, találkozás, mozi B.-vel. A hall tele volt izraelitákkal. Egy szoba 10 pengő, cirka. Ezek az üzletező izraeliták valamennyien külön-külön jóval többet keresnek, mint például egy egyetemi tanár, ha csak nem orvos az illető. Többet, mint egy plébános. Többet, mint egy százados, vagy őrnagy. Nemzeti társadalom. És ezek keresnek, a nagy zsidók keresnek, a szegény dolgozó zsidókat kirúgják az állásából s nyomorognak. És a nagy zsidók nem adnak nekik pénzt. És Szomory Dezső nem írhat.”

Az olvasókról, akik a könyvesboltjában megfordultak:

„Valami M[...] nevű fiatalember jár a boltba, előfizető. Feleségem közlése szerint rettentően megbotránkoztatta a Budapest nagykávéház. Feketeszőrű izraelita, nagyon intranszigiens.”

„Az elején, mivel a zsidóktól többet vártam, azt állapítottam meg, hogy a zsidók még butábbak, mint a nemzsidók. Később ezt visszavontam s a mellett kötöttem ki, hogy: egyforma buták.”

„Nem hagyhatom el, hogy most már engem is kísért megint ez a zsidókérdés: vajon nem csakugyan úgy van-e, hogy a zsidók szemtelenebbek, általában. Konkrét élmények kapcsán az ilyen kérdés, miután mások már fölvetették és ébren tartják, még zsidók is, újra és újra zavarja az embert. Pedig alighanem igazságtalanságba esünk, ha általánosítunk. Hiszen ott van a nemesi előnevű ifjú, aki egy hónapig boldogított bennünket, az, aki Kodolányi és Illyés helyett végül a Török Rezsőt vitte el.”

„Hallom Tokaytól, hogy a Tolnai-vállalatnál minden maradt a régiben, csupán díszgőjokat tettek be, egy úriembert például, aki 36000 pengő évi fizetést kap. Ez az úriosztály viselt dolga. Kirabolják a gazdag zsidókat, anélkül, hogy a köznek hasznót hajtánának. Úri betyárság az egész. A kis zsidók szenvednek, megfosztották őket 100–200 pengős állásaiktól, a nagy zsidók soha annyit nem kerestek, mint mostaná-

⁴⁴ Az Aczél György hagyatékában található kb. 50 gépelt oldalnyi naplószöveg a PIM Nagy Lajos hagyatékában lévő 1940/41-es naplóinak gépiratmásolat-részlete. Nagy valószínűséggel ezek alapján volt véleménye „alakulóban”. Köszönet Soltész Mártonnak a terjedelmi és dátuminformációkért!

ban. A legszégényletesebb dolog, amit az úgynevezett magyarság csinált. Undorító, förtelmes. Kegyetlen és buta és gonosz. Még a német eljárásnál is rosszabb.”

1944. május:

„Tegnap délután bejött az üzletbe Dr. Érdy Lajos és vett egy könyvet, Mr. Conolly házasságát kisregényét [sic!]. Húsz százalék engedményt adott neki a feleségem. Régen nem volt nálunk, lehet már fél éve. Azt mondja, hogy járt az üzlet táján, be is akart jönni, de mindig rosszkor érkezett, az üzlet éppen zárva volt. [Csúnya] ember. Beszélgettünk. Elkísértem egy darabon. Azt mondja, hogy nem igaz, amit Eckstein mondott a leplombált vagonokról s amit más zsidók is híresztelnek egymás riogatására. Most már nem lehet az ügyön eligazodni. Mert van a rémhírközlés és terjesztés, a rémlátás, vannak rémes tények és valós indokolt félelem, aztán van a leplezés, letagadás és jóhiszemű tudomásul venni nem akarás.”

„Feleségem a következő esetet mondta el tegnap. [Neuelné] és férjét kilakoltatták a lakásából, illetve belakoltatták egy másik zsidóhoz, aki gazdag. Azért, mert a zsidóhoz már előzőleg beköltöztettek egy soktagú családot. De a gazdag zsidó elintézte, hogy a soktagú családot tegyék le a Neuelék lakásába és inkább ők jöjjenek fel. Neuelné sírt, öngyilkos akart lenni. Egy fiatalember, holmi Schwarcz nevű ember a hitközségtől, megfenyegette, hogy ne [komédiázzon], mert átadja a gestapónak. Később a lakáscserét visszacsinálták és ők leköltözhetnek.”

„Most olvastam el a Budapesti Közlönyben a Sajtókamarából törölt tagok névsorát. 220 zsidó tagja volt még mindig a sajtókamarának. Három zsidótörvény után! Hihetetlen. Hát ez az. Sokban igazolva van az antiszemita eljárása. Csak – a kegyetlenség ettől független és nem igazolható valami.”

„Négy nap előtt elvitték [Békés]Csabáról a zsidókat. Úgy, ahogy mesélik. De azt is mondják, hogy a ciángáz és más legyilkolás rémhír. Az eljárás módja azonban szörnyű. De hát itt a nemzeti kényszer. [Halmi] báró mondja, hogy tegnap Oláh György tartott rádióelőadást, amelyben a humanizmus gondolata is szerepelt, de hivatkozott a nemzeti kényszerre. Ebben sok igazság van. Rettentő sok a zsidónk. Elképesztően sok.”

„P[...] benn volt az üzletben. Beszéli, hogy vannak zsidók, akik nem fogadják a köszönését. És van, aki fenyegetőzik, hogy háború után a ker-eket fogják legyilkolni. Ő azt mondja: De remélem engem igazolni fogsz? Amire: Nem lesz kivétel! – hangzik a szigorú válasz.”

És 1952 nyarán:

„Egy [bús] botos izraelita is akkor ebédelt, amikor én. Köszönés nélkül ült az asztalhoz, melynél csak én ültem addig egyedül. Evés közben szóltam hozzá, így: Elaludtam. Rám nézett és hallgatott. Ebéd után köszönés nélkül hagytam ott.”

Hetven évvel Nagy Lajos halála után végre kezünkben lehet, ha tetszik, a corpus delicti. Kell-e mondani, a 'zsidó' vagy 'izraelita' szavak használata már jó ideje nem szükséges és végképpen nem elégséges feltételei bármiféle antiszemita beszédnek. Fontosabb azonban, hogy a Napló kiadásával végre adottá válik a nyilvánosság bármiféle antiszemita sugalmazás, vád és vélekedés ellenében. Az meg csak a szokásos krimivégi „csavar”, hogy a feljegyzések szemlélete semmiben sem más, mint az író bármelyik ismert művéé. Csak el kell olvasni.

„SÁR. EGYSZERŰEN CSAK SÁR”

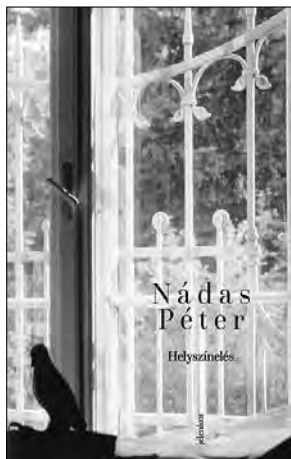
Nádas Péter: *Helyszínelés*

2007-ben jelent meg Nádas Péter *Spurensicherung* című könyve (a Berlin Verlagnál, Ingrid Krüger szerkesztésében, Doma Ákos és Ruth Futaky fordításában). A könyv elbeszélő és dokumentarista szövegek, fotók és személyes feljegyzések kompozíciója. (Én a szövegeket az alábbiakban összefoglaló nagyvonalúsággal „elbeszéléseknek” fogom nevezni.) Ez a könyv jelent meg most magyarul. Nagyon távolról tekintve könnyen elmondható, hogy miről szól: a szocializmus mindennapjairól, a reálisan létezett szocializmus életérzéséről. A sárról, amibe belesüllyedtünk (belesüllyedünk).¹

I.

A 2000-es évek első évtizedének második felében Németországban nagy érdeklődés ébredt a szocializmus mindennapjai iránt. Az érdeklődési hullám nem váratlanul, mégis némileg meglepően érkezett. (Ennek volt egy politikai dimenziója is: a *Die Linke* nevű össznémet baloldali párt megalakulása és kezdeti sikerei – de ezzel most nem szeretnék részletesebben foglalkozni.) Ebbe az érdeklődési kontextusba illeszkedik Nádas Péter könyve is, sőt ennek egyik legrangosabb alkotása.

2006-ban készült el a Florian Henckel von Donnersmarck által írt és rendezett *A mások élete* című film, amely a STASI, az egykori titkosrendőrség működését középpontba állítva mutatja be a volt NDK-s mindennapokat. (A filmet körülbelül 2,3 millió néző látta, számos díjat kapott, közülük talán a legrangosabb a legjobb idegen nyelvű film kategóriában odaítélt Oscar-díj.) Ezt a filmet nehéz besorolni műfajokba, nekem talán az tetszett a legjobban, hogy egy olyan „történelmi-társadalmi dráma”, amely kibővül egy „szerelmi szállal”. A néző végig érezheti az intim kapcsolatot a hatalom működése és a magánélet között. A mű annyira hitelesnek tűnik, hogy sokan arra gyanakodtak, talán valóban megtörtént eseménysort mesél el. „Ez egy olyan mű, amely természetesen nem »igaz« – mert játékfilm, kitalált történet. De éppen emiatt, a meggyőző tömörítés révén, az embereket megtörő és tönkretevő mechanizmusok kézzelfoghatóvá tétele által sokkal nagyobb igaz-

¹ Petri György majd az 1993-as *Sár* című kötetében a „sarat” fogja tekinteni a szocializmus allegóriájának. Most a kötet címadó szonett első versszakát idézem: „Mindig és minden valami helyett volt. / Sohasem fogom tudni, mi helyett. / Nem evilág, nem pokol, nem a mennybolt, / nem erkölcs, csak szeszély; nem elv – csak ötletek.”

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2024
176 oldal, 4499 Ft

ságtartalmat tár fel.”² Ugyanakkor már az első kritikákban számos ellenvetés is megfogalmazódott a filmmel szemben. (1) Ulrike Poppe polgárjogi aktivista úgy vélte, a film annyira belülről mutatja meg a STASI-t, hogy az ember már-már kész megsajnálja.³ (2) Martina Knoben a vizuális megvalósításra panaszkodott: az operatőr (Hagen Bogdanski) a szürke összes árnyalatát bevetette a STASI világának bemutatására. (3) És ugyancsak ő panaszolta fel a helyenként megjelenő klisészerű ábrázolást is.⁴

2008-ban jelent meg Uwe Tellkamp *Der Turm* című nagy sikerű NDK-regénye; a könyvből öt év alatt 750 ezer példány kelt el.⁵ A regény formailag különböző jellegű szövegegységekből épül fel, amelyeket gyakran csak egy üres sor választ el egymástól. Ezáltal a mű mozaikregénynek tűnik. A regény végén pedig az elbeszélés szabályosan tudatfolyamba megy át. Andreas Platthaus nagyon hatásosan így kezdte a kritikáját: „Ez a könyv mindent akar. A hősei mégis csak egyvalamit akarnak: szabadon élni. De mi sem nehezebb egy olyan országban, amely ugyan demokratikus köztársaságnak nevezi magát, de kémkedik a polgárai után, megfélemlíti és rácsok mögé zárja őket”.⁶ A regény optikája éppen ellentétes *A mások élete* című film megközelítésmódjával. Itt nem a hatalom perspektívájából látunk bele a mindennapokba, hanem azt látjuk, hogy a mindennapiság hogyan vívja szabadságharcát a politikával szemben. Még a legdiktatórikusabb hatalom sem tud soha teljesen totálissá válni. Az emberek még a totalitárius berendezkedés közepette is megpróbálják kialakítani a maguk kis személyes köreit. „Az emberek gyűjtöttek, olvastak, zenéltek, ritka szövegeket adtak ki méltó kiadásokban, ragaszkodtak a zoológiához és a természettudományokhoz”.⁷ A társadalom tagjai nem csak pártértekezletekre és gyűlésekre jártak, kitüntetésekkel jutalmazták, felvonultak és tapsoltak, nem csak szocialista brigádokba szerveződtek és esztelen állami felajánlások miatt túlóráztak. De ezzel a könyvvel szemben is – amelyet egyesek már az NDK eposzájának is neveztek – felmerültek problémák: (1) Matthias Richter írja: „A pszichológia határozottan nem Tellkamp erőssége.” Sok karakter sápadt marad, a párbeszéd pedig nyikorognak. (Miközben – mondják sokan – el kell ismerni, hogy a szerzőnek „nagyszerűen sikerül megformálnia” az egyre inkább ellenzékivé váló középosztály világát).⁸ (2) Egy anonim szerző azt teszi szóvá, hogy a cselekmény mégiscsak szétesik két szálra, amelyek végig mintha külön futnának. „Olvasás közben két különböző világgal szembesültem: egyrészt a családi élettel, ahol az emberek odafigyelnek egymásra, törődnek egymással és szeretik egymást, ebben a világban jól érzik magukat, másrészt körülöttük egy szürke és a pusztulás felé rohanó világ terül el”.⁹ (3) Jens Bisky azokhoz csatlakozott, akiket zavartak a nyelvi és narratív erőfeszítések, amelyeket a szerző a munkások és parasztok államának költői megjelenítésére fordított. A sugallt kérdés így fogalmazható meg: ez az ócskának ábrázolt világ megérdemel-e ilyen igényes irodalmi ábrázolást?¹⁰

A két mű megjelenése közötti évben látott napvilágot Nadas Péter *Spurensicherung* című könyve, amelyben nagyon heterogén szövegek (sőt még fotók is) szerepelnek, de – az előző két műhöz hasonlóan – ő is valamiféle átfogó képet próbál adni a reálisan létezett

² Harald Pauli: Der indiskrete Charme der Staatssicherheit. *FOCUS Magazin*, 2006/12, 72.

³ Uo.

⁴ Martina Knoben: Kein milder Rückblick: die DDR als Diktatur und Schnüffelstaat. *epd Film* 2006/3, 32.

⁵ A regény 2010-ben jelent meg magyarul is, Kurdi Imre fordításában, de az itthoni fogadtatás meg sem közelítette a német lelkesedést.

⁶ Andreas Platthaus: Die Zeit ist des Teufels. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2014. október 14.

⁷ Matthias Richter: Der Turm. Geschichte aus einem versunkenen Land. *NDR*, 2008. október 14.

⁸ Uo.

⁹ <http://www.lesemond.de/titel/tellkamp-der-turm.html>

¹⁰ Jens Bisky: So wie sie waren. *Süddeutsche Zeitung*, 2012. október 3.

szocializmusról. Nádas könyve – úgy vélem – egy döntő szempontból felülmúlja az előző két alkotást: ő sokkal sikeresebben és variábilisabban tudja ábrázolni a politika és az intimitás (a magánszféra) találkozását, illetve összefonódását. A kortárs kritika ugyan nem ezt emelte ki, de összességében kitörő lelkesedéssel fogadta a könyvet. (1) Thomas Grob azt hangsúlyozza, hogy a szerző olyan „szemlélőként és archeológusként” lép fel, akinek kompromisszummentes, éles pillantása van, és ezáltal szembe tud szegülni a magyarországi történelmi agyonhallgatással. Miközben érdekes módon meg tud őrizni egyfajta lelki nyugalmat és humort, amely sohasem alakul át szarkazmussá.¹¹ (2) Ilma Rakusa azt emeli ki, hogy Nádas a különböző esszéiben és riportjaiban arról ír, amit közvetlenül maga előtt lát, és arról, hogy a honfitársai hogyan bánnak azzal, ami elmúlt. Nádas ezzel a dokumentarista kutatással hathatósan szembeszegül az elfojtás mindenütt jelen lévő vágyával.¹² (3) Sabine Brandt megrázó műnek tartja az elbeszéléskötetet: „Nádas [...] négy elbeszélésben [...] vezet vissza minket egy olyan, már-már feledésbe merült múltba, amelyről az azóta felnövekedett generációk már alig-alig tudnak valamit, vagy szinte semmit. A kelet-európai totalitarizmus évtizedeire gondolok.”¹³ Brandt azt mondja, hogy ezek az elbeszélések nem vigaszt nyújtanak, hanem az igazságot derítik fel. És ez az igazság abban áll, hogy az emberek a diktatúra elmúltával sem válnak automatikusan szabaddá. A három recenzióból kettő az elmaradt magyarországi műtfeldolgozást állítja előtérbe, így Nádas könyve a nagy dicséret, sőt ünneplés ellenére sem kaphat meghatározó helyet a szocializmus iránti német érdeklődésben. Ehhez jön még természetesen, hogy az elbeszélésekben nagyon sokszor kimondottan magyar tapasztalatok szólnak meg. Ezzel együtt azonban veszendőbe megy a harmadik recenzius által felismert vonás, a totalitarizmus továbbélése. Ahogy Nádas írja: „Sár. Egyszerűen csak sár. Nem tudjuk belőle kihúzni a lábunkat” (20.).

II.

A magyar kiadás legfontosabb többletei a német változathoz képest a következők: (1) Ebben szerepel először az Aczél Györggyel való levelezés.¹⁴ (2) A *Tegnap* című szöveg bővebb változata a német kiadásban szereplő *Gestern* című elbeszélésnek (ez eddig csak németül volt olvasható). (3) A képanyag is mintegy a duplájára bővült.¹⁵ De hogyan várható ezektől a döntően a hetvenes években született elbeszélésektől valamiféle aktualitás a mai magyar körülmények között? Nádas Péter egy beszélgetésben elmondta, hogy szerinte az akkori kádárista világ és a mostani Magyarország között van egyfajta kontinuitás. Ez a kijelentés pedig már feltételezi a rendszerváltás (legalább részleges) kudarcát. „Magyarországot természetesen készületlenül érte [a rendszerváltás]. Nem a diktatúra és a demokrácia különbsége érte készületlenül, hanem a szocializmus és a kapitalizmus különbsége. A demokráciára egy nagyon szűk réteg fel volt ugyan készülve [...], de őket is felkészületlenül érte a működő tőke hiányzó szociális felelősségérzete.”¹⁶ Nem tudom,

¹¹ Thomas Grob: Gefrorene Leidenschaft. *Neue Zürcher Zeitung*, 2002. jan. 12–13.

¹² Die Logik der Dinge. *Die Zeit*. 2008. január 24.

¹³ Sabine Brandt: Pardon wird nicht gegeben. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2008. január 8.

¹⁴ Ezek korábban csak Nádas Péter *Bibliográfiájában* voltak olvashatók, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994.

¹⁵ Ezen a ponton szeretném megköszönni Nagy Boglárka segítségét. (A könyvben szereplő szövegek tehát a következők: *Egy megyei hírlapíró hátrahagyott jegyzetei*, *A ló vak*, *Helyszínelés*, *Ma*, *Tegnap*, *Aczél György – Nádas Péter levélváltásai és Kenedi János levele*, *Parazita rendszerek*. Ebben a recenzióban nem fogok tudni mindegyikkel foglalkozni.)

¹⁶ https://konyvesmagazin.hu/nagy/nadas_peter_helyszínelés_kötetbemutató (utolsó letöltés: 2024. november 3.)

hogy ez-e a legnagyobb probléma. A lényeg egyelőre annyi, hogy *van* egy bizonyos kontinuitás, és most ezt próbáljuk a szövegeken keresztül rekonstruálni.

Az előbbieken említett német kritikusok szinte egyhangúlag emelik ki az *Egy megyei hírlapíró hátrahagyott jegyzetei* című elbeszélést (1976), amely egy nagy tekintélyű falusi iskolaigazgató denunciaciójáról szól. Senki nem tudja, hogy mi miért történik, nincsenek valóságos okok, értelmezési támpontok; a hatalom önkényének vad tombolását láthatjuk. És a környezetet? Nem lehet azt mondani, hogy az emberek egyszerűen belenyugodnának a történésekbe; van egyfajta dohogás, de végül mégiscsak mindenki fejet hajt a hatalom akaratára előtt. A szerzőnek (mint tényfeltáró újságírónak) Cservenkáné elvtársnő mondja: „Nézzé, áttanulmányoztam a feljegyzést, de rögtön meg kell mondanom, hogy [...] túlzottan egyoldalúnak tartom a kérdés megítélését. Konzultáltam a járási elvtársakkal [...]. Úgyhogy semmiféle alapos indokot nem látok arra, hogy újabb kivizsgálást kérjünk. Másfél éve csend van a községben. Most minek ezt újra megbolygatni?” (28.) Felejtünk tehát, csend van, most minek itt ugrálni? Tudjuk, az „ugrálás” vezetett az 1956-os forradalomhoz, amelynek totális elfojtására a rendszer egésze épült. Ezzel persze nemcsak lehetetlenné, de veszélyessé is válik a tényfeltáró újságírás. És az elbeszélés valóban úgy is zárul, hogy már a családtagjai aggódnak az újságíróért. „De most maga miatt aggódunk. Legyen szíves írjon egy pár sort, hogy tudjuk a fejleményeket.” (30.)¹⁷ Nem egyszerűen arról van szó tehát, amit a német kritikusok mondanak, hogy hiányzik a múltfeldolgozás, hanem arról is, hogy ez a „hiány” (az elfojtás formájában) a mindennapi élet szerves kötőanyagává lett.

A kötet legsúlyosabb és leghosszabb írása a címadó szöveg, a *Helyszínelés* (1977).¹⁸ Általában is ez Nádas Péter egyik legjobb elbeszélése, amelyet minden kritikus méltat: ha nincs is múltfeldolgozás, de az emlékezetnek megvannak a maga tárgyai. Most éppen egy budai villáról van szó, amely a Rákosi-rendszerben kihallgató- és kínzóközpont volt. Nádas egyik barátnője, Ligeti Vilma a hetvenes évek végén egy kis nyári pihenésre kibérelt egy budai villát. Nádas jól emlékezett Szász Béla (az első magyarországi kirakatper egyik túlélőjének) *Mindenféle kényszer nélkül* címmel közreadott emlékirataira, és ez alapján azonosítani tudta a házat. Árulkodók voltak a hangszigetelt ajtók, a befalazott bejáratok és a kihallgatásokra használt hatszögletű toronyszoba. Nádas gyanúját a ház mostani (akkori) lakója meg is erősíti. Azt mondja, hogy „ők csak ötvenhétben költöztek ide, előzőleg nem volt benn lakó. Merthogy ebben a házban folytak azok a fontos vallatások, de hogy kit vallattak volna, azt nem tudta pontosan megmondani. Állítólag a Mindszentyt meg másokat, ilyeneket. Ez nem mese, tudja biztosan, mert amikor egyszer csőrepedés lett a kertben, akkor a kikések véletlenül kiástak valamilyen riasztóberendezést a föld alatt” (58.). Stílusosan is bravúros ez a kis részlet, mert a lakó beszédének pongyolasága jól mutatja, hogy a múltfeldolgozásnak *nincs* kitaposott diskurzusa, ehelyett híresztelések és pletykák keringenek. A múltfeldolgozás hiánya nem üres űrt hagy maga után, hanem eltorzult kommunikációs formákat hív életre. „Diktatúrákban el is játszadozunk a rettegéssel, egymást riogatjuk, ízlelgetjük, mintha meg kellene barátkoznunk minden rettenettel, hozzá kéne szokni. Saját biztonságunk érdekében nem akarjuk tényszerűen tudni, amit amúgy is tudunk.” (57.) A tulajdonos dadogásában az van benne, hogy diktatúrában nem lehetséges a

¹⁷ Nádas Péter egy fontos fejleményről mond kritikát: miután 1968 körül megszületett az a belátás, hogy a marx-lenini fogalmi rendszerrel a valósan létező szocializmus nem írható le (vagy a másik oldalról: semmit sem tudunk a valósan létező szocializmus mindennapi valóságáról), elindult egyfajta szociográfiai érdeklődés és tájékozódás. Ennek egyik első dokumentuma volt a *Magyarország felfedezése* könyvsorozat (amely a hetvenes évek legelején indult újra), de számos újság és folyóirat is elkezdett ilyen típusú anyagokat közölni, így a *Mozgó Világ* is. Nádas elbeszélése is itt jelent meg először (az 1978/1-es számban). Nádas nagyon világosan látja, hogy ez az érdeklődés és tájékozódás nem kompatibilis a szocializmus „mindennapi kultúrájával”.

¹⁸ Első megjelenése: 2000, 1989/4.

műltfeldolgozás; ennek helyébe az automatikus rémhírterjesztés lép. A borzalom és a borzongás mindennapivá válik. A rendszerváltás utáni évek egyetlen hatalmas kérdést vetettek fel, mégpedig azt, hogy meg lehet-e fordítani az összefüggést: ahol diktatúra van, ott nincs műltfeldolgozás, és ahol nincs műltfeldolgozás (vagy annak csak az eltorzult formái léteznek), ott diktatúra van? Ott sár van. „Egyszerűen csak sár.” (20.) Az elbeszélés – a mából olvasva – valami ilyesmit sugall.¹⁹

A *Tegnap* című elbeszélés a német kötet számára készült, és az összeállítás egy korai darabjára, a *Ma* című elbeszélésre válaszol. (Ez az utóbbi eredetileg az *Alföld* folyóiratban jelent meg a hetvenes évek végén.) A két elbeszélés egymás mellé állítva a budapesti egzisztenciáról és annak feladásáról szól. „Minden egyes tegnap eltűnt, szertefoszlott, nyomasztó borújával és derűjével együtt elmerült. Hol volt, hol nem volt. Mindaz alámerült, amiről a »Ma« című novellámat írtam. Ilyen Budapest sincs többé.” (123.) Ennek a Budapestnek az elpusztulását pedig a Varsói Szerződés Egyesített Tagállamainak csehszlovákiai bevonulása váltotta ki. Mintha nem is egy szomszédos országot, hanem Nádas személyes Budapestjét rohanták volna le. És itt bizonyosodott be, hogy a reálishan létező szocializmus nem reformálható. „A reformok hamis ábrándja is a végére ért. Az elkövetkező két évtizedben a rendszer lélegzett, de nem volt hová elmozdulnia.” (Uo.)

A magyar kötet igazi szenzációja az Aczél Györggyel való levelezés közlése. Az első levelet Aczél írta: gratulált a fiatal írónak az *Éjjeli menedékhelyről* írt kritikájához. (Aczél egyébként azt terjesztette, hogy jól ismerte Nádas szüleit, sőt „elvtársi barátságban” állt velük.) Nádas viszont azért írt Aczélnek, hogy tiltakozzon, amiért a Pártközpont előbb engedélyezte Horgas Béla *Eszmélet* című folyóiratának elindulását, majd az engedélyt visszavonta. Nádas határozott és kemény szemrehányást fogalmaz meg: „Ön talán nem volt elég nyitott e nemzedék felé, akik pedig joggal elvárják a nyitottságot. Ami: bizalom. Ami: nyomdafestékben megnyilvánuló, testet öltő bizalom – lévén, hogy írók vagyunk” (155.). Aztán jön egy metaforikus megfogalmazás, amely a képisége miatt az előbbinél is sértőbb: „Úgy tűnik, előbb épült és lépett működésbe a sorompó, mintsem az út, amelyet adott esetben el kellett volna zárnia, megépülhetett volna” (Uo.). Ha egy mondatban jellemezni kellene az aczéli kultúrpolitikát, talán ez lenne az: még nem is volt meg, *amit* tiltani akart, de máris állította fel az ideológiai-világnézeti *korlátokat*. Ezért lesz a magyar szellemi élet olyan, amilyen, tele „álbátorságokkal”, „álösszinteségekkel”, „álbarátságokkal”, „álvitákkal”. Ezt mások a „mintha” világának nevezték.²⁰ Aczél kitér, majd értetlenkedik, hiszen annyi folyóirat van, publikáljanak ott a fiatalok. Aztán az utolsó viszonylag hosszú levélben már helyretételre is sor kerül: „Ön teljesen egyoldalú információk alapján ítélkezik és szemrehányást tesz, holott azt hiszem, legalább kérdésként is fel kellett volna tennie önmagának is azokat, amiket most Ön ítéletként közöl velünk” (157.). Nem kérdés, megszólalt a hatalom nyelve, ez a beszédmód semmiben sem különbözik az első elbeszélésből ismert Cservenkáné beszédmódjától: „Nézze, áttanulmányoztam a feljegyzést, de rögtön meg kell mondanom, hogy [...] túlzottan egyoldalúnak tartom a kérdés megítélését” (28.). A magyar kötetnek van egy alapvető többlete a némethez képest: a hatalom nyelve *keretezi* a könyvet. És lehetne azt mondani, hogy a kötetben szereplő írások mind a hatalom nyelvétől való szenvedésről szólnak. A sárról... a sárban való benne ragadásról. És a mából tekintve talán ez az, ami a könyv magyar változatának hallatlan aktualitást ad.

¹⁹ Ezt jól alátámasztja az elbeszéléshez írt egyik jegyzet. Nádas Péter Rákosi Mátyásról ír, talán azért ilyen hosszan, mert attól tart, hogy az alakja és a ténykedése már feledésbe merült, miközben amit elkövetett, az mindmáig itt van velünk. „[Rákosi a felelős] az egész paranoid bolsevista rendszerért, amely a denúciáció és a feljelentés, a gyanúsítás és a hamisítás, az okmányhamisítás és a történelemhamisítás szisztémáján volt megalapozva, s olyan *mentális, szellemi* és szakmai puszítással járt, amit a magyar társadalom a mai napig nem hevert ki.” (54. *Kiemelés tőlem: W. J.*)

²⁰ Lásd Petri György fent idézett versét.

III.

A képek rendeltetése a kötetben tulajdonképpen a nyelv felszabadításának támogatása. A fotók a szocializmus idején készültek, fekete-fehérek, általában kiválóan elkapott kis életpillanatok. De talán fontosabb az elhelyezkedésük és a helyenként hozzájuk fűzött kommentárok. (1) Nagyon jó a portré a nyitó elbeszélés után: „íme, ez voltam én, a tényfeltáró újságíró, aki kénytelen voltam belátni ennek a munkának a korlátait, és kénytelen voltam hallgatni Cservenkáné elvtársnő hatalmi beszédét”. És nagyon jó helyen van a portré a *Ma* és a *Tegnap* című elbeszélések között. Ehhez a képhez van egy hosszú kommentár is, amely így kezdődik: „A múlt század hatvanas éveinek végén elköltöztem Budapestről”, ami egy teljes világ odahagyását jelentette. „Igen, én vagyok (voltam) az.” (2) A *Helyszínelés* című elbeszélés szinte követeli a képi dokumentálást. A budai villa képe, Eötvös utca 48. („abban az állapotában, ahogy 1974 nyarán találtam”). És természetesen a párnázott ajtó, amely az egyik nyomravezető volt. A képhez írja Nádas kommentárként: „Az általános paranoiában, amely [...] a proletárdiktatúrát első életszakaszában, azaz 1956-ig jellemezte, minden fontosabb állami intézmény és párthivatal ajtaját így párnázták be” (67.). (3) Budapesti képek a diktatúra mindennapjairól, néz ránk a Kádár-rendszer szűrkesége. Ezzel szemben állnak a vidéki Magyarországról (Kisorosziról) készült képek. Ezek valamifajta felszabadulást, valamilyen halvány örömet sugároznak. A menekülést a szocializmusban és a szocializmus elől. Talán-talán ki tudjuk húzni a sárból (most vagy majd valamikor) a lábunkat.

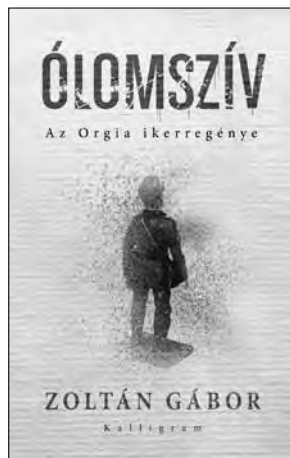
A KISFIÚ, A DETEKTÍV ÉS AZ ELBESZÉLÉS SZELLEME

Zoltán Gábor: *Ólomszív*

Az írástudók fantáziálnak. Bizonyos csak a halál.

(Danilo Kiš: Mily dicső a hazáért halni)

A brit történész, Peter Burke egyik tanulmányában abban látta szakmája egyik legfontosabb közösségi funkcióját, hogy egyfajta „emlékeztető” (remembrancer) legyen a társadalom számára. E különös fogalom valamikor az adószedőt jelölte, mivel azt a kellemetlen, ám egyszerismind nélkülözhetetlen feladatot kapta, hogy az embereket emlékeztesse arra, amit egyébként szerettek volna elfelejteni. Burke szerint manapság a történészre is ilyen munka hárul: emlékeztetőként gyakorta szembesítenie kell a társadalmat azzal, amit amúgy szívesen elfelejtene, vagy éppen valamilyen szebb, megnyugtatóbb történetbe burkolna.¹ Nemcsak a történészre, tehetnének hozzá, hanem más kulturális szférákra, például az irodalomra is. Hiszen a 2000-es években több magyar irodalmi mű mintha ugyanerről szólna, és bizonyos szerzők, szándékosan vagy kevésbé, de hasonlóképp az „emlékeztető” pozícióját képviselik. Ha meg kellene neveznem néhány ilyen író, legfontosabbaknak Závada Pált, Zoltán Gábort és Tompa Andreát tartanám, akiknek művei gyakran tapintanak rá az elmúlt század bizonyos történelmi (vagy inkább emlékezeti) problémáira. Bizonyára nem véletlen, hogy jellegzetesen a második világháború utáni évtizedekben született középnyemzedék képviselőiről van szó (Tompá valamivel fiatalabb), akik a szocialista időszak emlékezetpolitikájának keretei között nőttek fel, és a rendszerváltás (illetve a magyar posztmodern virágkora) után jelentkeztek első irodalmi műveikkel. Máshogy, de mindhármuknál jelentős szerepet játszik a születési hellyel összefüggő identitás: Zavadánál a szlovák–magyar, Tompánál az erdélyi magyar származás, Zoltán Gábornál pedig Budapest, ezen belül pedig a XII. kerülethez kapcsolódó terhes múlt válik témaválasztásban és szemléletmódban meghatározóvá. Utóbbi szerző esetében a hely szerepe azért is kaphatott kiemelt fontosságot, mert a Városmajorban 1944-ben történt események hosszú időre kiestek a közösségi emlékezetből, a túlélőkön, az áldozatok hozzátartozóin és a hajdani elkövetőkön kívül szinte senki sem tudott róla, hogy a nyilasuralom talán legszörnyűbb eseményei játszódtak le az itteni utcákon és épületekben.

¹ Peter Burke: A történelem mint társadalmi emlékezet. Ford. Ábrahám Zoltán. *Regio*, 12. (1995/1), 3–21.

Kalligram Kiadó

Budapest, 2024

216 oldal, 3990 Ft

Zoltán Gábor 2016-ban megjelent regénye, az *Orgia* nemcsak az ábrázolt tárgy, hanem az ábrázolás módja miatt is nagy hatást váltott ki. Aki olvasta, nyilván tudja, mit értek az utóbbin: a magyar irodalmi nyelv talán még sohasem merészkedett ennyire messze a kegyetlenség megmutatásában. Kellemetlen, kínos, az olvasót igencsak próbára tevő könyv, amely sokféle ábrázoláseztétikai és etikai kérdést felvetett,² ám minden bizonnyal mégis azzal a legkínosabb szembesülni, hogy a benne leírt események megtörténhettek. Hiszen iskolából, történelemkönyvekből mindannyian tudtunk a nyilasterorról, bizonyára néhány irodalmi és filmes kép is beugorhat róla: Karinthy Ferenc *Budapesti tavasza* és a belőle készült mozi Duna-parti jelenete (1953; 1955), Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* című regényének és a Fábri Zoltán-féle filmváltozatnak „szőke bölcsésznyilas”-figurája (1963; 1974), né tán a Déry-féle *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* (1973) modellpárhuzama az altamonti rockkoncert gyilkossága és a nyilasuralom között. Valószínűleg nem véletlen, hogy a magyar irodalomban a nyilasok szinte mindig mellékfigurák voltak: a felszabadulás előtti időszak antagonistái vagy parabolisztikus művekben az önkényes, parttalan terror megtestesítői. Mindössze egy olyan regényről tudok az *Orgia* előtt, amely a nyilasokat tette főszereplővé: Gerencsér Miklós *Fekete tél* című munkáját (1973). E könyv a győri nyilasuralom hónapjait mutatta be, poétikájában és ideológiájában még a korszak antifasiszta paradigmáján belül maradván, ám még mai szemmel is meglepően radikális módon az elkövetőket állítva fókuszba. A mű legfeljebb pillanatnyi szenzációt keltett, vagy még azt sem, mindössze néhány korabeli méltató kritika jelent meg róla, a nyilasuralom pedig sokáig a magyar történelem olyan szelete maradt, amelyről mindenki tudott, ám történészek (és az egykori érintettek) kívül érdemben kevesen foglalkoztak vele. Visszatekintve az *Orgia* megjelenése nehezen választható el attól a társadalmi eseményegyüttestől, amely a Városmajor híres-hírhedt turulemlékműve körül zajlott, és amit *A gyilkosok emlékműve* című (2021) nagy hatású dokumentumfilm (többek közt Zoltán Gábor szereplésével) összefoglalt – s amely a mai napig is aktuálpolitikai küzdelmek tárgya.³ Persze az is biztos, hogy emlékezetpolitikai belügyből a regény tette a XII. kerületi nyilasterort széles körben ismertté, mindannyiunk közös ügyévé.

A szerzőt pedig szemmel láthatóan nem engedte el a téma, az *Orgia* után két esszékötetben (*Szomszéd*, 2018; *Szép versek 1944*, 2020) tért hozzá vissza, írta meg az események elő- és utóéletét, emlékezetét, irodalmi „holdudvarát”, valamint legutóbbi novelláskötetének (*Levegőt venni*, 2022) néhány történetében is feltűnt a nyilaskorszak és Budapest ostromának időszaka. Idén pedig megjelent az *Ólomszív*, amely az előző mű néhány mellékszereplőjét emeli központba, a városmajori nyilasházban fogva tartott, majd 1944 szentestéjén kivégzett fiatal képzőművésznő, Klára és kilencéves kislánya, Tamás történetét meséli el. Bizonyára az író is pontosan érezte, hogy az *Orgia* számos történetlehetőséget felvillantott, hiszen a legtöbb áldozat csak igen röviden jelent meg a könyvben, nem személyiségükre helyeződött a hangsúly, hanem arra, ami velük történt (pontosabban, amit velük tettek). Ezzel együtt az *Orgia* nyelve, ábrázolásmódja csak egyszer működtethető, az erőszak ilyen erőteljes és közvetlen nyelvi megjelenítése éppen egyszerűségében radikális, illetve minden ilyen jellegű szövegnek (és főként olvasójának) szembesülnie kell azzal a rendkívül kellemetlen jelenséggel, hogy előbb-utóbb immunissá válunk a borzalmakra. Ráadásul ezzel az immunitással (jó esetben) együtt jár a befogadói szegény, hiszen épp ezáltal mi is érzéketlen megfigyelők, már-már „cinkosok” leszünk – valahogy úgy, mint az *Orgia* főszereplője, Renner, aki félig önként, félig kényszerűségből a nyilasokkal tart, és

² Vö. ezekről: Kálmán C. György: Együttérzés, rettegés, elbeszélés. Zoltán Gábor Orgiájának eszközei. *Helikon*, 65. (2019/1), 25–30.; Földes Györgyi: Beigli és főbelövés. (Zoltán Gábor: *Orgia*). Uo. 31–38.

³ Ács Dániel filmje az alábbi linken megtalálható: <https://www.youtube.com/watch?v=4ygZB-1MTRR4> (letöltve: 2024. október 5.).

bármennyire is szeretné megúszni, óhatatlanul belevonódik az egyre brutálisabb terror-eseményekbe. Az *Ólomszív* máshová helyezi a fókuszot, az elkövető helyett az áldozatra koncentrál, és, habár a témából adódóan itt is vannak az olvasót próbára tevő jelenetek, egészen más nyelvi és narratív stratégiákat alkalmaz.

A szerző a könyv utószavában hangsúlyozza, hogy az *Ólomszív* nem folytatás, hanem „ikerregény”. Mint Zoltán Gábor több interjúban elmondta, nagyjából Ottlik *Iskolája* és az életmű többi szövege, illetve Lawrence Durrell *Alexandriai négyes* című könyvsorozata működhet hasonlóan: azaz a különböző könyvek ugyanazt az eseményegyüttest (vagy élményanyagot) írják meg és újra, eltérő attitűddel, más nézőpontból, egyfajta narratív univerzumot képezve. Mint említettem, Klára és fia, Tamás az *Orgiában* mellékfigurák voltak, életük, haláluk szinte csak felvillant a többi áldozat között. Talán az előző regény egyik legszívbemarkolóbb jelenete velük kapcsolatos, amikor a nyilasházban raboskodó Tamás aggódik, hogy nem mosott fogat – éppen hétköznapisága miatt, hiszen a kislány a borzalmakkal szembesülve még mindig hisz a normális életben. Az *Orgia* nyilasfigurái közül az ikerregényben is többen feltűnnek, köztük Renner és öccse is, lehetőséget adva, hogy a két szöveg összjátéka révén mindkét (áldozati és elkövetői) szemszögből láthassuk az eseményeket. Emellett az *Ólomszív* legfőbb újdonsága, hogy két olyan műfajt von be, amelyek látszólag kevésbé kompatibilisek a témával. Az egyik a krimi, ugyanis a regény nyomozástörténetként épül fel, amelynek legfőbb tétje, hogy kiderítsék, ki jelentette fel Klárát és Tamást. A történet egy részéig az elbeszélés követi is a klasszikus krimistruktúrát: a regény azon a ponton indul, amikor a bűnt már elkövették. Tamás a letartóztatáskor magával vitt kedvenc játékaival és képzeletbeli barátjával, az Ólom Pál nevű ólomkatonával együtt a városmajori nyilasház fürdőszobájában (ahol a foglyokat tartják) próbál rájönni a feljelentő személyére. Vagyis Tamás nyomozósdit játszik, akárcsak otthon tette, ám most ő maga az egyik áldozat, és ha a leleplezés nem is jár feltétlenül megmenekülés-sel, a rejtélyt meg kell oldani – akárcsak a bűnügyi történetekben. Ezután idéződnék fel a bűnelkövetés előtti időszak eseményei, megismerjük a kislány édesanyját és a gyanúsítottakat, azokat a potenciális karaktereket, akik elkövetőként szóba jöhetnek. Mint kiderül, a festő és díszlettervező Klára zsidó származású ugyan, de egy hajdani háborús veterán tiszt özvegyeként „árja párja”, vagyis ekkor még némi védettséget élvezett. Lassan felvonul a többi szereplő (és potenciális feljelentő): egy német tiszt, akivel Klára randevúzott, Guzmitsné, a nő masszőre, Schnitzer Antal, egykori inasuk, akit évekkel korábban azért bocsátottak el, mert kiderült, hogy a Nyilaskeresztes Párt tagja volt. Mint megtudjuk, Klára nemcsak származása miatt válhatott a nyilasok céltáblájává, hanem azért is, mert ő maga is bűjtatott zsidókat. És itt jön képbe a következő gyanúsított, egy rejtélyes nyilas, aki egyik este kopogtat Klaráék ajtaján, pontosan akkor, amikor a nő egy zsidó lányt rejteget a lakásában. A férfi szemmel láthatóan mindent tud a családról, titkos tevékenységükről, sőt még a bűjtatott személy pontos kilétét is ismeri. Hosszas alkudozás kezdődik, amelynek során Klárának nem kis anyagi áldozat árán sikerül megváltania a lány életét. A nyilas távozik, sohasem találkoznak többet, azonban Klára jobbnak látja, ha elmennek a lakásukból – ám amikor fiával óvatlanul visszatérnek, hogy elvigyenek pár holmit, a nyilasok már várják őket.

Vagyis, akárcsak egy klasszikus bűnügyi történetben, megvan a rejtély, felvonulnak a gyanúsítottak, valamint Tamás és Ólom figurája révén nyomozókat is kapunk. A krimiben hagyományosan a történet végére lelepleződik a tettes, és egyszersmind a világ megbomlott rendje is helyreáll. Persze, ha már olvastuk az *Orgiát*, tudjuk, hogy Tamást és édesanyját a nyilasok megölik, ami valamivel a regény közepe előtt be is következik, s innentől az eddig kettős narrációjú szöveg egyetlen elbeszélője és nyomozója Ólom marad. Ezzel pedig a regény egy újabb műfajt hoz be: a mesét, pontosabban egy jól ismert Andersen-szöveget, *A rendíthetetlen ólomkatonát*. Maga a cím is erre utal, aki gyermekkorá-

ban (vagy valaha) találkozott Andersen meséjével, bizonyára emlékszik a történet szomorú végére: az ólomfigura és szerelme tűzre vettetnek, másnapra pedig csak egy kis ólomszív marad a katonából.

Kardinális narratív döntés, hogy a történet második felében Ólom Pál lesz az elbeszélő, hiszen az ólomfigura korlátozott tudással és az eseményekbe való beavatkozás igen kevés lehetőségével rendelkezik. Míg egy hagyományos krimiben a nyomozónak lehetősége van szabadon közlekedni, kihallgatni a gyanúsítottakat, bizonyítékok után kutatni, addig Ólom mozgástere igencsak szűkös. A kivégzéskor Tamás a földre ejti, majd az egyik nyilas felveszi, így később a játékgura is „elkísérheti” a háború után az egykori pártszolgálatost a börtönbe, szemtanúja lehet a kihallgatásoknak, majd – akárcsak elődje Andersen meséjében – valamelyest önállóan is mozoghat. Funkciója azonban egy darabig leginkább a szemtanúé, valamiféle narratív rezonőr, aki ott van a háború utáni kihallgatósobákban, így rajta keresztül megismerhetjük a korabeli nyomozók módszereit, és azt is megtudhatjuk, hogy nem jutottak semmire az ügyben. Nem csak ebben, oly sok másban sem, gyakran szakértelem vagy valódi elkötelezettség híján, máskor politikai okokból, időnként pedig azért, mert bizonyos források vagy tanúk nem álltak rendelkezésre. Ólom azonban, a korabeli hatóságokkal ellentétben, kitartó, és a regény végére némi szerencsével, valamint nyomozói következtetéseinek hála megszerez a tettes, megtudhatjuk, ki jelentette fel annak idején Klárát és Tamást.

Az *Ólomszív* megjelenését követően több kritikus is felhívta a figyelmet a regény második felének narratív problémájára: vagyis arra, hogy Ólom figurájának elbeszélői hangja és tudása következetlen. Pontosabban, amíg Klára és fia kivégzéséig Ólom és a kisfiú nyomozói narrációjából bontakozik ki az előtörténet, Tamás halála után ez az egységes hang fragmentálódik: időnként Ólom szemszögéből láthatjuk az eseményeket, máskor azonban perspektívájába belecsúszik egy utólagos többlettudással rendelkező szerzői hang is.⁴ A bírálók szerint ez egyértelmű hiba és következetlenség, és amíg az *Orgia* a főszereplő Renner nézőpontját, valamint egy kollektív nyilas perspektíváját egyszerre működtető eljárásával konzekvens tudott maradni, itt a szerzői hang maga alá gyűri a szöveget. Vagyis – ezt már én teszem hozzá – az etika győz az esztétika felett, a szöveg csak úgy képes a bűnöst leleplezni és ezzel igazságot szolgáltatni, hogy saját, addig felállított műfaji-narratív szabályait szegi meg.

Van azonban véleményem szerint egy olyan olvasási lehetőség, amely magyarázatot ad e megoldásra, vagy legalábbis összetettebbé teszi a kérdést. Első körben a regény műfajiságából érdemes kiindulni. A két megidézett zsánerben egyvalami biztosan közös: az, hogy látszólag nem férnek össze a témával. Bármennyire is az alapvetően szomorú andersen-i meseuniverzum idéződik meg, Ólom Pál figurája eleve megbontja a regényben ábrázolt világ történeti kereteit. Persze volt már ilyesmire példa, ráadásul a magyar irodalomban és szintén a nyilasuralom megjelenítésével kapcsolatban: Tersánszky Józsi Jenő gyakorlatilag elfeledett regénye, a *III. Bandika a vészben* (1947) egy naiv kis kanárimadár szemével és perspektívájából ábrázolta Budapest ostromát, nemcsak „madártávlatból”, hanem olykor igen közelről, a borzalmakra fókuszálva. Ólomnak nyilván nem csak szerkezeti funkciója van, sokféle „realisabb” figurával lehetett volna helyettesíteni (egy háború utáni vagy későbbi nyomozóval, egy fiktív vagy valós történéssel stb.). Ami fontos a karakterben, hogy igen közel van az eseményekhez és az áldozatokhoz, hiszen a kisfiú kedvenc játéka, képzeletbeli barátja, aki ugyanazokon a viszontagságokon megy végig, Tamás halálakor pedig mintegy leválik róla, de mivel lehetőségei korlátozottak, csak közvetíteni és értelmezni tudja a nyomokat. Ha úgy vesszük, az elbeszélői perspektíva egysége korábban is megkérdőjelezhető volt, hiszen bár a történet szerint a nyilasházban Tamás és Ólom

⁴ Lásd például: Jánossy Lajos: A hang és a téboly – Zoltán Gábor: Ólomszív című regényéről. *Litera*, 2024. július 20.; valamint Szolláth Dávid: Fókusztalanság. *Élet és Irodalom*, 2024. augusztus 16.

dialogusából rekonstruálódnak az események, maga a hangnem nem mindig felel meg egy kilencéves kislány és képzeletbeli barátja nyelvhasználatának. Ez a leglátványosabban azon a jeleneten érződik, amely a családhoz érkező titokzatos látogató és az anya párbeszédét, alkudozását mutatja be. Ez talán a regény legerősebb, dramaturgiailag tökéletesen felépített epizódja, amelyben egyértelműen egy külső, meglehetősen ironikus perspektíva érvényesül. A nézőpont nem közvetlen és még csak nem is korabeli, ez látszik azon, hogy a zsaroló nyilas következetesen „becsületes magyar emberként” neveződik meg. Nem lehet nyilasperspektíva sem (amelyet az *Orgia* alkalmazott), éppen a jelenet gyilkos iróniája miatt, hiszen a „becsületes” zsaroló gátlástalanul alkudozik, színleges kedvessége végig fenyegető, és teljesen nyilvánvalóan nem valamilyen eszme nevében tevékenykedik, csupán saját zsebet szeretné megtölteni. Ez az utólagos, ha nem is mindentudó, de a szereplőknél jóval nagyobb tudású és sokszor erősen ironikus elbeszélői hangnem később is visszatér, sőt a regény második felében (ahogy a hivatkozott kritikák kiemelték) időnként szinte bekebelezi Ólom perspektíváját. Értelmezéséhez pedig egy újabb nyomot kell észrevennünk, amely stílszerűen a krimiműfajhoz kapcsolódik.

A regény végén, mint korábban írtam, kiderül, ki volt a feljelentő. A dolog menete félig-meddig „deus ex machina”-jellegű: a háború utáni kihallgatások közben Ólom véletlenül fültanúja lesz, amint a szomszéd szobában épp egy volt nyilast vallatnak. A hangja alapján azonnal felismeri, hogy ő volt a titokzatos zsaroló. A hatóságok a hajdani nyilast „kishalnak” nyilvánítják és elengedik, Ólom azonban utánaered, majd sok évvel később egy újságcikk alapján leleplezi a férfit. Böszörményinek hívják e karaktert, aki az 1980-as évek közepén interjút adott egy szamizdat folyóiratnak, azt állítva magáról, hogy annak idején személyesen ismerte Raoul Wallenberget, sőt ő segített a svéd diplomatának az embermentésben. A regény végén, ahogy egy krimiben kell, ott a nagy leleplezés: Ólom szembesíti Böszörményit a riportban elhangzott hibákkal, pontatlanságokkal, különösen a szöveg egy szakaszát emelve ki. E részben a férfi mintegy elejtett megjegyzésként arról beszél, hogy 1944-ben ismert egy zsidó nőt, aki kisfiát egyedül nevelő özvegyasszonyként egy Wermacht-tiszt szeretője volt, és ezért a nyilasok el akarták hurcolni. Böszörményi azt állította, elment figyelmeztetni a családot, a nő azonban nem hitt neki, sőt ő jelentette fel a Gestapónál a férfit, akit aztán a Majestic Hotelbe hurcoltak, ahol együtt raboskodott Jávor Pállal. A történet több ponton is hibázik (Jávor Pált nem a Majestic, hanem a Lomnic szállodában tartották fogva, ha valakit figyelmeztetnek, hogy el akarják hurcolni a nyilasok, jó eséllyel nem fogja feljelenteni a hírhozót, stb.), ahogy Böszörményi teljes elbeszélése is bőven tartalmaz bizonytalan vagy egyenesen képtelen részleteket. Ólom pedig pontról pontra szétszedi az egész történetet, és rámutat, hogy csakis a férfi lehetett a feljelentő.

Bár Böszörményi neve kitalált, a figura valóságos. Az *Orgia* és az *Ólomszív* névhasználatának fő elve szerint az áldozatok álnéven szerepelnek, mivel az elkövetők annak idején megszegényítették őket, a regények pedig nem akarják ezt fokozni – nem így a nyilasoknál, akiknek saját nevükkel kell felelősséget vállalni tetteikért. Mint Zoltán Gábor elmondta, Böszörményi esetében azért döntött mégis az álnévhasználat mellett, mert a férfit hivatalosan sohasem leplezték le.⁵ A szöveg azonban világos nyomokat hagy, hiszen hosszan idézi az interjút, így nem igényel nagy nyomozómunkát az eredeti változat és név megtalálása: Hertelendy Lászlónak hívták a férfit, aki állítása szerint Raoul Wallenberget segített, és aki együtt raboskodott Jávorral. A riport a *Beszélő* 1987–88-as számaiban jelent meg több részletben,⁶ és a maga köreibben nagy vihart kavart. Ugyanis már az első rész

⁵ Vö. könyvbemutató beszélgetés Zoltán Gáborral Pécsen, a PécsLIT-rendezvénysorozat keretében, 2024. szeptember 14-én.

⁶ Kérték, hogy legyenek Raoul Wallenberg segítségére. *Beszélő*-beszélgetés Hertelendy Lászlóval. *Beszélő*, 22 (1987), 58–85.; Keszonban. *Beszélő*-beszélgetés Hertelendy Lászlóval. *Beszélő*, 23 (1988), 142–146.

után többen olvasói levélben rávilágítottak, hogy Hertelendy kétes értékű szemtanú, aki bár azt állítja, mindenhol ott volt, mindenkit ismert, lépten-nyomon ellentmondásokba keveredik, visszaemlékezése hemzseg a tárgyi tévedésektől, ráadásul saját magát fényezi, miközben másokat (például Wallenberget vagy Bajcsy-Zsilinszky Endrét) igyekszik befektetni.⁷ Ennek ellenére Hertelendy később más újságoknak is adott interjút, és a rendszerváltás idején nyilvánosság előtt is tartott előadásokat „élményeiről”.

Böszörményi/Hertelendy vallomása sok pontatlanságot és valótlan állítást tartalmaz, az özvegyasszony és a kisfiú említése azonban gyakorlatilag felesleges, sőt önleplező elem, amely azt bizonyítja, hogy a férfi tudott a családról, jó eséllyel valóban járt is náluk. A *Beszélő*-interjúbán való megidézésnek önmagában nem lett volna értelme, máshogy, sokkal „ártatlanabb” módon is alakíthatta volna Hertelendy a történetet, hogy együtt raboskodhasson Jávorról. A regényben a férfi rá is kérdez, hogy mi oka lett volna ezt az információt megosztania a riporterrel és ezzel gyakorlatilag feljelenteni magát. Ólom pedig így válaszol a kérdésre: „Tamással mi sok könyvet olvastunk. Az egyikben, emlékszem, egy francia krimiben, ez állt, szó szerint: »Játszik a tűzzel, mintha csak arra vágyna, hogy letartóztassák. Ez gyakrabban előfordul, semmint hinné az ember.« Te mostantól arra vársz, hogy ki legyen nyomtatva, amiket mondtál, és egy szép nap becsöngessen a detektív: Böszörményi úr, olvastam az interjúját. Le van tartóztatva. Vagy így lesz, vagy sem.”

Vagyis az interjú közvetett bizonyítékként a férfi lélektani motivációjára utal. A szöveg krimihivatkozása áruklódó, az idézett mondatok ugyanis a *Maigret és a borkereskedő* című Georges Simenon-regényből származnak. Habár a Horthy-korszakban magyarul is kiadtak néhány Simenon-regényt, ezt nem – nem is tehették, hiszen később keletkezett, franciául 1970-ben, magyarul pedig 1986-ban (vagyis a *Beszélő*-interjú előtti évben) jelent meg. Tehát Ólom és Tamás biztosan nem olvashatta ezt a Simenon-művet (legalábbis együtt nem). Az idézetet értelmezhetjük írói hibaként vagy Ólom tévedéseként, aki Tamással ugyan nem, de Böszörményi/Hertelendyvel együtt olvashatta a könyvet. A Maigret-történetben a gyilkos saját magát fedi fel, éppen azzal, hogy képtelen a háttérbe húzódni, felhívja a felügyelő figyelmét magára, vagyis magatartása ennyiben emlékeztet az *Ólom-szív* feljelentőjére (motivációja azonban nem, mert Simenon figuráját lelkiismeret-furdalás gyöttri, míg Böszörményi inkább intellektuális fölényét akarja fitogtatni). Van egy harmadik magyarázati lehetőség is: az idézet újabb nyomként is funkcionálhat, amely mintegy Ólom narrátori pozícióját leplezi le, megmutatva, hogy a mesefigura *egyszerre* az eseményekkel egyidejű és időtlen helyzetet képvisel – valahogy úgy, mint az Elbeszélés Szelleme Thomas Mann regényében, *A kiválasztottban*. Vagyis egy olyan narrátorral van dolgunk, amely/aki az események fölött áll, és időnként valamelyik szereplőben megtestesül. Így lehetséges, hogy a nyilasházban Tamás és Ólom közös narrációjába beépül az alkudozás-jelenet ironikus elbeszélői hangja, a háború utáni jelenetekben így kerülhet át a fókusz a különböző kihallgatótisztekre vagy Klára édesapjára, az idős művészettörténészre, aki a háború után kétségbeesve keresi mindkét lányát. Klárának ugyanis volt egy húga is, a táncosnő Anni, aki nem lévén „árja párja”, bujkálni kényszerült, aztán a város felszabadulása után az utcákat járva kereste nővérét és unokaöccsét, majd a szovjet csapatok elfogták, kémkedés vádjával elítélték és a Szovjetunióba hurcolták. És persze az elbeszélői hang magára az író-történészre is utal, aki, mint interjúkból kiderült, már sok évvel korábban, kutatómunkája során találkozott Klára és Tamás történetével, ám végül az *Orgia* formálódott meg, azonban legbelül, titokban mindkét regényt a meggyilkolt kisfiú emlékének ajánlott áldozatnak szánta.⁸

⁷ Kubinyi Ferenc: Levél a *Beszélő* szerkesztőjéhez optika tárgyában. *Beszélő*, 23 (1988), 147–156.; Kovács András: Olvasói levél. Uo. 157–159.

⁸ Esze Dóra: „Körülvesszünk a szellemek.” Zoltán Gábor író. *Magyar Narancs*, 2024. június 12.

Talán nem szégyenítem meg az áldozatokat, ha felfedem, pontosan kik voltak az álnéven szerepeltetett karakterek, hiszen az ő nevük is viszonylag rövid nyomozómunkával megtalálható. Az édesanyát a valóságban özv. Hutiray Gyuláné, Meller Rózsa Katalinnak, kisfiát pedig Hutiray Tamásnak hívták. A nő édesapja Meller Simon, a neves művészettörténész volt, a másik lány, a táncosnő a valóságban Zsuzsanna volt, és a háború után valóban elhurcolták az oroszok. Meller Simonnak a lánya felkutatása ügyében a külügyminiszterhez címzett 1946-os kérvénye (amelynek végén Katalin és Tamás kivégzését is említi) egy néhány éve megjelent forrásgyűjteményben is olvasható.⁹ A feljelentő személye hivatalosan sohasem derült ki, és most Zoltán Gábor nyomozói tevékenysége, illetve következtetései révén kapunk egy választ. Hangsúlyozandó azonban, hogy e válasz nem a valóban élt személyekre, hanem a regény szereplőire vonatkozik. A leleplezés ugyanis közvetett bizonyítékokra, valamint lélektani motivációk feltételezésére épül, és meggyőző ugyan, de a bizonyosság nem százszázalékos. Vagyis a regényben egészen biztos, hogy Böszörményi jelentette fel Klárát és Tamást, ám Meller Rózsa Katalin és Hutiray Tamás feljelentője legfeljebb valószínűleg lehetett Hertelendy. Az *Ólomszív*ben működtetett műfaji játék és szórt elbeszélői pozíció ezt a bizonytalanságot is jelölheti: a történeti tudás véges, az események egy bizonyos pontig utólag feltárhatók, megmutathatók, ám az igazságtétel esélye megszűnt, a világ rendje nem helyreállítható – legfeljebb a krimiben és a mesékben. Illetve ott sem mindig, hiszen a regény nem véletlenül idézi Andersen tragikus meséjét: ahogy az ólomkatona szerelme nem teljesedhet be, legfeljebb együtt halhat meg kedvesével, a papírmásé táncosnővel, úgy Ólom Pál sem szolgáltatathat igazságot, még akkor sem, ha leleplezi a feljelentőt.

Miközben e szöveg megírásához anyagot gyűjtöttem, és én magam is egyre jobban belebonyolódtam a Hertelendy–Meller–Hutiray-ügy részleteibe, fikció és valóság összefüggéseinek szétszálazásába, kezembe került egy 1933-as cikk a *Délibáb* című hetilapból. A szöveg arról szól, hogy a kor neves írójának, Meller Rózsinak a nagybátyja tíz év távollét után most érkezett haza Magyarországra. Ezután megismerjük Meller Simont – bár az újságíró szerint nem kell őt bemutatni, hiszen aki egy kicsit is foglalkozik művészettel, már találkozott a nevével –, aki büszkén mutatja be két lányát: „A kicsi, Susy (ez Meller Susy táncművésznő, akinek most volt a matinéja) csupa poézis és zene; a nagyobb komoly, csupa formaérzék. (Ez Meller Rózsa Katalin díszlet- és kosztümtervező.) Mindkettő most indul, de hiszek bennük, mint minden apa.”¹⁰

Különösen szívbemarkolólok e sorok, mert most már tudjuk, hogy alig több mint egy évtizeddel később mi lett a két lány sorsa. És ugyanilyen hátborzongató a Hertelendy-interjúkat olvasni, és elképzelni, hogy a férfi (legyen bár ő a titokzatos feljelentő, vagy csak egy „szimpla” nyilas a háború végén) hazugságaival az 1980-as években még sokáig szédíthette a közvéleményt. Az *Ólomszív*, akárcsak az *Orgia*, valamint a hozzájuk kapcsolódó *Szomszéd*, az elmaradt igazságszolgáltatásról szól, arra emlékeztet. Mindez persze nem csak és nem elsősorban a jogi szintre vonatkozik, sokkal inkább a morális igazságszolgáltatásról szól. Még számos „ikerregény” születhetne e művek mellé, hisz oly sok áldozat nem kapott szót, nem kapta meg legalább a fiktív igazságtétel lehetőségét. Legtöbbjükről még ennyit sem tudunk, életükről és halálukról sincs sok adat. Az *Ólomszív* fontos szöveg, mert megmutat egy egyedi és mégis nagyon tipikus történetet, és megpróbál igazságot szolgáltatni, mintha ez nem csak a mesékben és a krimikben volna lehetséges.

⁹ „Akkor aszt mondták, kicsi robot” A magyar polgári lakosság elhurcolása a Szovjetunióba a korabeli dokumentumok tükrében. Szerk. Stark Tamás. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, 2017, 391.

¹⁰ Olgay Judit: Mindenki művész. Az apa, az anya, a gyerekek. *Délibáb*, 1933. február 4, 12.

AZ IDŐ KÖTETE

Markó Béla: *Autóbusz Kufsteinba*

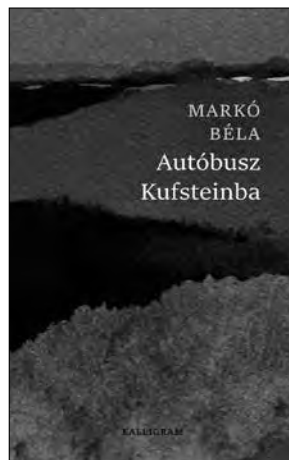
Markó Béla pályafutása ismert: a szerző előbb az *Igaz Szó* szerkesztőjeként, illetve a második és harmadik Forrás-nemzedékhez egyaránt kötődő költőként tevékeny alkotója és szervezője volt a hetvenes–nyolcvanas évek erdélyi irodalmának, majd a rendszerváltástól 2005-ig főszerkesztőként is dolgozott az *Igaz Szó* utódlapjánál, a *Látónál*. Ez utóbbi vállalással párhuzamosan indult politikusi karrierje, melynek során szűk két évtizeden keresztül vezette elnökként az RMDSZ-t, illetve 2004 és 2012 között két ciklusban is Románia miniszterelnök-helyettese volt. Első kötete 1974-ben jelent meg a *Kriterionnál* *A szavak városában* címmel, azóta több mint 50 cím szerepel a neve mögött, köztük számos gyerekverskötet és több esszégyűjtemény.

A közéleti-politikai szerepvállalással párhuzamosan a költői életmű némileg visszaszorult, nem csoda tehát, hogy a szerző 2010 körüli visszatérésére felfigyelt az irodalmi közvélemény. Annál is inkább, mert Markó Béla erős verseskötetekkel jelentkezett, melyeket üdvözölt a kritikai élet. S ugyan kényelmes lett volna a politikától a költészethez való visszafordulás miatt fordulópontként értelmezni a meglehetősen expanzív lírai életmű szűk másfél évtizeddel ezelőtti újjászületését, mégsem ez történt: Markó Béla költészete ugyanis sok tekintetben egyértelmű folytonosságot mutat. A felnőtteknek szóló verseskönyvek közt több haiku-, illetve szonettkötetet találunk, miközben a szerző folyamatosan ír szabadverseket is. Owaimer Oliver az *Egy mondat a szabadságról* című kötetéről írt kritikájának elején a következőképpen fogalmaz: „Már a költői pálya első szakaszát is a formabontó kísérletezés és a kötött formák iránti fogékonyság kettőssége jellemezte”.¹

Az új kötet, az idén megjelent *Autóbusz Kufsteinba* már címében is az életmű folytonosságát jelzi, hiszen szépen rimel Markó Béla első, Magyarországon megjelent kötetére, az 1989-es *Mindenki autóbuszára*. Utóbbi ráadásul 100 szonettet tartalmaz, az új könyv hat darab, egyenként 7–9 verset tartalmazó ciklusát pedig két szonett keretezi. A kötet címe ráadásul nem csupán az autóbusz motívumában utal a rendszerváltáskor megjelent szonettkönyvre. A címadó vers a magyar kultúratörténet számára jól ismert Kufsteint a Császártoronyban fogva tartott jelentős történelmi személyek (többek között Teleki Blanka, Leövey Klára, idősebb Wesselényi Miklós, Rózsa Sándor vagy költőként Batsányi János, valamint Szentjóni Szabó László) közül egyértelműen Kazinczy Ferencsel köti össze. Azzal a Kazinczyval, aki 1817-es *Szonett* című verstani dolgozatában rögzítette a szonett sza-

¹ Owaimer Oliver: „Mintha elérzékenyültem volna”. Markó Béla: *Egy mondat a szabadságról*. *Jelenkor*, 2021/1, 106.

Kalligram Kiadó
Budapest, 2024
128 oldal, 3990 Ft

bályait,² és aki Markó Béla szonettéről szóló írásainak határozott referenciapontja: a *Bárka* hasábjain között 2016-os *Reformszonett* című esszé például a híres, 1809-ből származó Kazinczy-verset, *Az én boldogítomat* jelöli meg az első magyar szonettként (miközben persze jelzi, hogy korábban is használtak már magyar nyelven szonettformát).³ Markó több helyütt elmondta már, hogy a szonettforma számára egyrészt kihívást jelent, hiszen az autentikus költői közlés feltétele, hogy a készen kapott formát a saját beszédmódjához *kényszerítse*, másrészt a szonettben az inherens kapcsolat megteremtésének lehetőségét látja a mindenkori irodalmi hagyománnyal.

Az *Autóbusz Kufsteinba* nyitóverse az *Életrajz szonettben*, a záróvers pedig a *Halálrajz szonettben* címet viseli. A két szonett között ötven költemény olvasható, közülük egy használ kötött formát, a *Pacsirtaszót hallok megint* versformáját imitáló *Dirib-darab hazám* (az ezt megelőző szöveg, az Illyés Gyula-hommage-ként jelölt *Ha megírhatod a verset* pedig az *Egy mondat a zsarnokságról* formakultúráját idézi). A kötetben olvasható további művek leg többje a Markó-életműből szintén jól ismert félhosszú szabadvers, melyek tehát – a keretszonettek címeinek megfelelően – élet és halál között helyezkednek el. Markó Béla számára a költészet – ahogy egy interjúban fogalmazott – életmodell.⁴ Nem véletlen tehát, hogy a könyv is kétfajta témakört jár körül: a saját életpaszttalokat, illetve a költészethez való viszonyt.

A gyerekkori emlékeket felvonultató első ciklusból, a *Pillangóhatásból* kilendülő életpaszttalok központi problémája az idő. Hangzatosan fogalmazva: az *Autóbusz Kufsteinba* az idő kötete. A versek visszatérő témája a megszólaló múltjának és jelenének kapcsolata, ennek megfelelően alapvető mozzanatuk a számvetés. „Mi lett az álmainkból?” – olvasható a *Közversben*, és sejtethjük, hogy nem idegen a kötet világától az időszembesítés sem (elég *A teremtés maradékának* egyik emlékezetes mondatára gondolni: „Hullámzó tenger voltam én is / egykor”). Ennél azonban összetettebb időfogalommal dolgozik a könyv, melynek fókuszában az ismétlődés áll. Az idézett *Közvers* elején található „Oda vágyódom, / ahol most is vagyok”, illetve a zárlat „Kíváncszom / vissza oda, ahonnan el sem mentem soha” passzusa nem térben, hanem időben kapcsolja össze a múltat a jelennel. „A naponta / ismétlődő várakozás” (*Várakozás*) és „A megismételt álom az igazi csupán” (*Meghosszabbított élet*) ismét a körkörösséget, az újrázást hangsúlyozza. A *halhatatlan hatalomról* című vers pedig az élet és a természet körforgását emeli témává. A költemény felütésében olvasható két kérdés a természeti attribútumot tárgyi attribútummal (a bicikli küllőivel) elegyíti: „Elakasztani végre a szédítő forgást? / Bedugni a nap sárga küllői közé / egy botot, hogy megálljon minden?”, majd mindezt az évszakok ciklikus váltakozásával hozza összefüggésbe. Az idő ismétlődésének hangsúlyos jelenléte a kötetben nem független az elmúlás témájától sem, mely elsősorban a negyedik, *Felejtés* című ciklus állatokat tematizáló verseiben válik fontossá. A kötet egyik legmegrendítőbb szakasza a *Vigyáznom kell*, a *Várakozás* és a *Felejtés* vershármasa, mely a család kutyájának elvesztéséről és a vele járó traumáról szól, a gazdájára Istenként tekintő, haldokló állat képétől az eltemetésén át a kutyát idéző tárgyak eltüntetéséig. A *Felejtés* alábbi részletéből az is látszik, hogy a halál miatt idegen a kötet homlokterét uraló ismétlődő idő koncepciójától:

„Pedig nincsen nagyobb gyász,
nincsen őszintébb fájdalom,
mint a lehető legteljesebb felejtés.
Mert azt jelenti, hogy semmi módon
nem lehet megismételni senkit.”

² Kazinczy Ferenc: Szonett. *Tudományos Gyűjtemény*, 1817/III, 38–48.

³ Markó Béla: *Reformszonett. Bárka*, 2016/1.

⁴ Jánosy Lajos – Markó Béla: Ketten beszélünk, én és a forma. *Litera*, 2023. október 11.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a kötetben megszólaló hang nem csupán a közvetlen környezetéről, illetve saját gondolatairól tudósít. A versek erős társadalmi beágyazottságát egyrészt a háborúra történő utalások, másrészt a politikai élményháttér biztosítja. Utóbira jó példa a *Svédasztal* című vers, melyben a megyei önkormányzat elnöke fenntartóként jelzi a miniszterelnök-helyettesnek, hogy a megyei irodalmi lap (nyilván a *Látó*) új száma „tele van fasszal”, aki a több évtizedes cenzúra után ezt a szabad beszédmodot gyakorlásának egyfajta pótlásaként értékeli, és párhuzamot von azzal, ahogy „a kelet-európai politikusok a kilencvenes / években a nyugat-európai fogadásokon” laktak jól a svédasztalokról. (Jelzem: politikai, társadalmi és történelmi emlékezetünk javára válna, ha a néhány, Markó Bélához mérhető literátus közszereplőnk memoárjai egyszer napvilágot látnának.) A háború rettenete az *Elhagyott kert* című versben sejlik fel nagy költői invencióval: az ősre elvadult kert sebhelyként viseli a gondozatlanságot, ahogy a szabadvers hordozza magában a kötött formát, eltüntethetetlenül. A vers állítása szerint ilyen a háború természete is, melyet a szöveg egy Vörösmarty-idézetrel nyomatékosit. A „Háború van most a nagyvilágban” – Markó versében újrátördelve közölt – sorát *A vén cigány* harmadik strófájából ismerjük. S az *Elhagyott kert* ugyan nem konkretizálja az orosz-ukrán háborút, ám tudható, hogy *A vén cigány* keletkezési kontextusa az 1850-es évek közepén a krími háború volt. A múlt e téren is összeér a jelennel, a kötet időszemlélete tehát a széles értelemben vett társadalmi kontextusban is ciklikusságot mutat.

Az életmodellként felfogott költészet koncepciója a kötet metapoétikai megoldásait is előtérbe helyezi. A költőszerep és a költészet definiálási kísérlete végig nyomon követhető Markó könyvében. Ennek egyik legláthatóbb példája az utolsó ciklus, a *Hattyúhús*, mely direkt párbeszédet folytat a magyar lírai hagyománnyal: ebben a részben található a már említett Illyés-hommage, a Petőfi-átirat, továbbá a Kovács András Ferenc temetéséről tudósító rendkívül erős költemény, *Az angyal éneke*, valamint egy-egy versben feltűnik Kányádi Sándor, Csiki László és Csokonai Vitéz Mihály alakja is. A korábbi ciklusok – ahogy a Vörösmarty-példán láthattuk – szintén aktív párbeszédben állnak a mindenkor költészeti tradícióval. A hagyományba ágyazottság és a költészet kitüntetett pozíciójának logikus következményei továbbá a költőszerepre vonatkozó reflexiók, illetve a formai játékok. Az *Autóbusz Kufsteinba* feltűnően sok metaforát használ a költő alakjára és a költészetre: a vers néhol *Legyező*, másutt zseblámpa (*Fény a verandán*), a költők pedig hol temetkezési vállalkozók (*Költők népe*), hol Don Quijóté idéző szélmalomok (*Az igazi forradalom*). A formajátékok pedig olyan technikai poénokban csúcsosodnak ki, mint a nyelv materiáját problematizáló, grammatikai fogalmakkal dolgozó *Szóköz* vagy a *Halálrajz szonettben* vége. A kötet ugyanis az alábbi – erős József Attila-áthallással élő – sorral zárul: „Íme, a versem utolsó sora:”. Itt érdemes megjegyezni, hogy a könyvben érzékelhető finom, elegáns ironiához, illetve az átgondolt metapoétikai koncepcióhoz képest az említett két formai poén túlságosan egyszerűnek tűnik, s mint ilyenek, megakasztják az egyébként koncentrációt igénylő befogadást.

E két szöveghelytől eltekintve többedik olvasásra is rendkívül erőteljes élményt jelent az *Autóbusz Kufsteinba*, melynek könyvként talán a legnagyobb erénye, hogy benne – a jelen kritikában külön példatárral kezelt – élet és költészet inherensen ér össze, és láthatóvá válik, hogy mit ért azon Markó Béla, amikor a versírást életmodellként határozza meg. A címadó vers zárlatában olvasható „Csupa vers a világ” egyértelműen rögzíti élet és költészet kapcsolatát, amelyet a kötet több kulcsverse formai értelemben is felmutat. A *Rövidítések* című szöveg beszélője egy túrázás alkalmával a rövidebb utat választja, és ennek apropóján fogalmazza meg a „mindig csak siettem” tételét. A zárlatban egészen megkapó, ahogyan a térbeli metafora időbeli keretezést kap, és gondolati elemmé válik: „Válasszátok a hosszabb utat mindig! / A kerülőt. A hajtűkanyarok különös / ígérését. Ismét közelebb lesztek egy-egy / fordulóban ahhoz, ami volt”. A versbeszélő tehát saját

életére visszatekintve a lassúságot hiányolja, amit a – már címében is beszédes – *Életmű*-ben a félhosszú versek dikcióját uraló bőbeszédűséghez kapcsol. A versek testességét a szöveg először – kiváló humorral – a járással köti össze, a szövegtest és az emberi test metaforarendszere összeér, majd a költői ethoszt tekintve elégtelennek bizonyul:

„Lehetne másképpen is persze.
Botoxolt jambusok. Festett szakáll. Kigyúrt
bicepsz. Feszés has is talán. Egyenes tartás.
Ruganyos rímek. Egészen könnyed járás.
Ahogy fiatalosan befordulsz egy sarkon.
Pontosan bemért enjanbement. Hiszen
meg kellene őrizni a látszatot. Csakhogy
ettől még minden elnyűttebb ott belül.
Mármint a vers oka, célja, haszna. Éppúgy,
mint az élet értelme.”

A gondolatritmus a szöveg zárlatában önreflexív módon is kijelöli az autentikus költői megszólalás módját: „ha nem akarok hazudni, mind lassúbb, / mind bőbeszédűbb verseket kell írnom”. A kötet formavilágát meghatározó bőbeszédű szabadvers tehát a hitelesség, az igazmondás elemi feltétele, amely – és itt látszik a rendkívül átgondolt koncepció – igénybe veszi „a kevesebb több” elvén szocializálódott kortárs versolvasó koncentrációját és – ami a könyv vállalása szempontjából talán még fontosabb – idejét. Az *Autóbusz Kufsteinba* verseinek látszólagos szószátyársága mögött erőteljes költői megfontolás rejlik, mely költészet és élet természetszerű összetartozását artikulálja. A tartalmas élettapasztalatokon alapuló versekből kirajzolódó, ismétlődés-központú időfelfogás és a szövegek dikciójából eredő lassúság hiteles együttállása biztosítja, hogy a Kufsteinba tartó busz utasa ne hosszadalmas zötykölődésként élje meg a mérsékelt tempót, hanem találkozás-ként egy életmodellként értelmezett jófajta költészettel.

TERMÉSZETESEN NEM ÉRTED A CÍMET

Simon Márton: *Hideg pizza*

Amikor 2009–2010 körül ismerkedni kezdtem az akkori fiatal kortárs költészettel, két kötetet gyakorolt rám – azt hiszem, máig szemléletformáló erejű – hatást: Krusovszky Dénes *Elromlani milyen*je (2009), illetve Simon Márton *Dalok a magasszíntről* című debütkötetét (2010). A *Dalok...* után a haiku és a töredék műfajait formabontó módon újragondoló *Polaroidok* (2013) imponálón nagy és újító elrugaszkodás volt a korábbi poétikától, ám utóbb úgy láttam – és a recepcióban nem egy kritikus hasonlóan gondolta –, hogy a *Rókák esküvője* (2018) és az *Éjszaka a konyhában veled akartam beszélgetni* (2021) kötetek egyfelől inkább önisméltó, mintsem megújulva támaszkodtak a *Polaroidok* esztétikájára (ami ezáltal visszamenőleg is leértékelődött valamelyest), másfelől az újabb kötetek nem igazán tudták meghaladni az általában szerelmi szituációra hangolt én-te versek kategóriáját (habár az *Éjszaka...* kötetben volt erre kísérlet).¹ Az ugyanakkor már 2023 eleje, az újabb versek közzététele óta látható volt, hogy az új anyagban új húrok is pendülnek úgy tematikusan, mint poétikailag. (Ezt éppen a *Jelenkor* hű olvasói tudhatják a legjobban, hiszen kilenc fajsúlyos darabot olvashattak e versek közül.) Így aztán nagy érdeklődéssel vártam az új kötetet, és már most előrebozsátom: nem kellett csalódnom a *Hideg pizzában*.

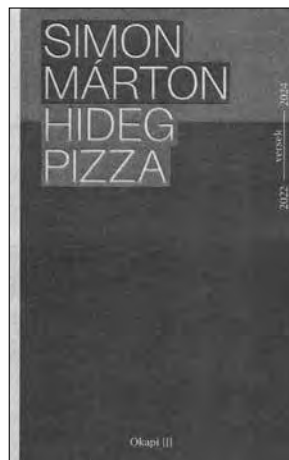
A kiadvány létrejöttének elhallgathatatlan körülménye, hogy Simon Márton 2022 tavaszától előbb a Patreonon (mikro)mecenatúrát épített magának,² majd 2024 augusztusában tette közzé, hogy elhagyja a korábbi kötetait megjelentető Libri/Jelenkor Kiadót, és sajátot alapít Okapi Press néven. Szálinger Balázs után egy újabb jelentős középgeneráci-

¹ Vö. a *Rókák esküvője* kötetéről: Mohácsi Balázs: Szilánkok az üvegtestben. *Alföld*, 2019/2, 105–111., valamint Fenyő Dániel: *Polaroidok esküvője*. *Jelenkor*, 2019/10, 1148–1151., illetve az *Éjszaka a konyhában veled akartam beszélgetni* kötetéről: Pinczési Botond: A szekunder szegény poétikája. *Kulter*, 2021. november 3., valamint Körösty Gergő: A bevonás kivonása. *Litera*, 2021. október 24.

A *Polaroidok* hatására – és talán az ellentmondásosságára is – utalt Simon Márton 2023. április 11-i Facebook-bejegyzésében: „Ma 10 éve jelent meg ez a kötet, a második kötetem, a *Polaroidok*. Vagyis ez a bomba, ami lerombolta az (addigi) életem, ez a torta a saját kezemből a saját arcomba, ez a sneci helyett horogra akadó piranharaj, ez a szakadt ejtőernyő, amit túléltem, és milyen boldog lettem tőle újjászületve. Sokkal jövök neki. De mindezt megírom majd még pontosabban is.”

² Meglehetősen szuggesztív előfizetői felhívásokat tett közzé. Az egyik poszt például így szól: „Fun fact: ha csak egyetlen hónapig a legkisebb összeggel támogatsz a Patreonon, több jövedelem lesz belőle, mint ha most rögtön megvennéd mind a négy könyvem. Nem vicc.” Egy másíknak pedig ez volt a csattanója: „Olcább, mint egy doboz cigi, és jobb is.”

Okapi Press
Budapest, 2024
172 oldal, 3490 Ft

ős költő, aki úgy dönt, kilép az intézményes kiadói struktúrából, és maga próbál szerencsét az előfizetési-közösségfinanszírozásos-magánkiadásos szisztémára vállalkozva. Azt gondolom, messzemenő következtetések egyelőre nem vonhatók le, de elég valószínű, hogy ezek a mozgások (háttérükben a kultúrpolitika áldatlan tevékenységével) komoly átrendeződést jeleznek előre a kiadói-könyvpiaci színtéren. (Vagy legalábbis az átrendeződés igényét. Hiszen nem minden elégedetlen szerző engedheti meg magának, hogy magánkiadásra váltson.) Ennél azonban sokkal több aligha mondható. Mert bár Szálinger magánkiadásban napvilágot látó könyvei esetében bizonyos nyomdatechnikai sajátosságok (negatíve az átlagosnál kisebb, mert borítékkompatibilis könyvméret vagy a változó minőségű papír, pozitíve a kreatív grafikai és könyvészeti megoldások vagy egyáltalán csak az újrakiadás, a válogatás, a gyors egymásutánban megjelenő könyvek) jelezték a megváltozott körülményeket, attól még igényes könyv-könyveket kapott az olvasó. Simon Márton *Hideg pizzája* esetében is néhány apró különlegességre-különcségre figyelhetünk fel csupán. A kihívóan vibráló, háromszínű (rózsaszín, piros, kék), dombornyomott borító tipografikus, míg manapság a kiadók és a szerzők is inkább a borítóképek bővületében élnek. A hátapon az átlagos egy helyett három fülszöveg olvasható (Gács Anna irodalomtörténészről, valamint Schwarcz Ádám járókelőről, aki egyébként Beton. Hívi néven sikeres rapper, míg a harmadik a leginkább rendhagyó, de szép gesztussal Simon Istvántól, a szerző édesapjától származik). A könyv végi köszönetnyilvánítás is hosszabb a megszokottnál: Simon Márton felsorolja azt a kilencven Patreon-támogatót, akik nélkül a kötet versanyaga ebben a formában nem jöhetett volna létre – közülük néhányan külön köszönetnyilvánítást kapnak, feltehetően a támogatásuk nagyságával arányos mértékben. Egyébként profi kiadvány, amelyen a szerző mellett grafikus (Visnyai Zoltán), technikai szerkesztő (Kovács Balázs Sándor) és irodalmi szerkesztő (Borsik Miklós) dolgozott – és bármely kiadó becsületére válna.

A 63 verset számláló kötet hat rövidebb-hosszabb ciklusra bomlik (*Post Fake; Új romantika; Japáni versek; :*) [igen, egy szmájli]; *Delfinek; Jó ízlés*), amelyeket egy-egy vers foglal keretbe. A *Nem mindig az első mondat a legnehezebb* című vezérversnek nincs cikluscíme, míg az *Az mennyeknek országáról* című zárlat előtt az áll, *Frame and Attribute* (szó szerint 'keret és tulajdonság', egyébként ha nem tévedek, a HTML-programozás nyelvét idéző fordulat), ezzel is utalva a keretes szerkezetre. Meglehet, felállítható lenne egy hozzávetőleges tipológia, melyik ciklusban milyen tematika domináns – némelyik cikluscím ebben némi támpontot is adna –, ám inkább nem élek a lehetőséggel, mivel úgy látom, hogy valójában a teljes anyag meglehetősen egynemű, egyívású. Jelen van, de nem főtémaként, inkább rendszeres kulisszaként a párkapcsolati szituáció, és újabb darabokkal gyarapodik az anyaversek sora, miként jó néhány vers újra a szerző japános érdeklődését mutatja fel. Ám nem (vagy legalábbis nem kizárólag) ezek állnak a fókuszban. Jóval nagyobb hangsúlyt kapnak a közéleti-közérzeti, illetve – az előbbtől nem függetlenül – az irodalmi (ön)reflexiók. Nem mintha Simon korábbi költészetének ne lettek volna közérzetes vagy metapoétikus rétegei, de nem találkozhattunk sem ennyire expliciten közéleti-politikai felhangokkal, sem az irodalom határait provokáló, az értelmét megkérdőjelező éles vagy kiábrándult megjegyzésekkel, illetve formanyelvi eljárásokkal. (Habár a *Polaroidok* szintén felforgató erejű volt, nem a költészet értelmét vonta kétségbe, hanem a műnemi-műfaji konvenciókat feszegette-tágította.)

Amiatt sem kategorizálnám a kötet szövegeit, mert azok valójában életesek, és a bennük felmerülő témák vagy problémák összefüggenek. Hasonlóan például a *Dalok...* kötet *Sokáig fehér* című verséhez, amelyben felidéződött egy tízéves kori emlék. A beszélő a kórházba ment ebédért, mivel a halálos beteg édesanyja már nem tudott főzni a családra, de ő eltévedt a kórházban, és a műanyag szatyrot szorongatva betévedt a patológiára. Csakhogy a történet primer tragédiájának háttérében egyrészt megcsillan némi szociós korfestő kulissza,

amikor megpillantjuk a kilencvenes évek egyik (azóta valószínűleg tovább romlott) magyar kórházát. Másrészt a zárlatban jelentőséget nyer a mindvégig a kézben szorongatott „iz-zadt, fehér, üres” szatyor, amely „négyezer év alatt se bomlik el”. Hiszen nemcsak a mulandóság és a maradandóság problémakörét sűríti magába groteszken ez a kép, hanem egy olyan dimenziót is megnyit (bizonyos szempontból mellékesen), aminek a következtében akár a kortárs öko-poétika képviselőjeként is értelmezhetővé válik ez a költészet.³

A *Hideg pizza* egyik kiemelkedő versében, az *Amíg a rizs megfőben* (23.) olvasható ez a részlet: „hiába írjuk ezt a verset, / itt és most / egy örökkévalóságig, // vagyis amíg megfő a rizs, / mert egy örökkévalóság, mire megfő, // hiába próbáljuk, / a versek semmire se jók, / pedig véget érhetne tőlük legalább az egyik / örökké tartó háború, / de nem ér”. Jól látható, hogy a kiábrándult közérzet általános, mivel a közélet (ebben az esetben a háborúskodás, alighanem a szomszédban zajló ukrán–oroszháború nyomasztó ténye) behatolt az otthon intim terébe, és szoros értelemben kérdőjeleződik meg ezáltal a költészet értelme és hasznossága. (Érdekes, hogy Krusovszky Dénes új verseskötete, a *Hideg pizza*-val nagyjából egy időben napvilágot látó *Életrajzi kísérletek* szintén nagyon hasonló tematika körül forog – bár természetesen karakteresen más poétikai-formanyelvi eljárásokat alapul véve. Tanulságos látni, hogy egyes kortársak olykor egymástól függetlenül is hasonló irányba mozognak. Az már nem újdonság, hogy a Telep és az Előszéken csoportok generációjának korábban történelem utániként jellemzett költőinél utóbb, a kétezerhúsas évekre mégiscsak megjelent a politikai-közéleti tematika – például Krusovszky Dénesnél, Nemes Z. Máriónál, Sopotnik Zoltánál, Szabó Marcellnál, Szőcs Petránál, Nagy Márta Júliánál, ritkásabban vagy halványabban Závada Péternél és persze Simon Mártonnál is. Az viszont most újabb keletű együttállás, hogy Krusovszky és Simon egy időben kezdi firtatni a költészet értelmét és feszegetni a vers határait. Talán az sem mellékes, hogy a fiatalabb generációnál is felfedezhetők hasonló kérdésirányok, bár ha szintén két friss kötetet, Rékai Anett *Menetiránynak háttal* és Locker Dávid *Beszédkényszer* című debütálását veszem például, úgy az látszik, hogy nekik inkább az irodalmi élettel, az irodalmi közeggel, semmint az irodalommal van elszámolnivalójuk.)

Hogy mennyire a költői önreflexió, a metapoétika szervezi az új kötetet, azt jól szemlélteti, hogy a Simon-líra talán legfontosabb gyűjtőpontja, az anyavesztés témájának újrázása is a költészet, a saját költői praxis – és persze az én – felülvizsgálására szolgáló alkalom: „Mert már én sem hiszem, hogy / kellene erről még egy vers, / még egy vers arról, / hogy / meghaltál, // megint valami szentimentális, / és nem is a jó értelemben. // A borotvaél egyik oldalán / egy kínos és elhasznált toposz, // a másikon meg a valóság, / a meggondolásokat lesöprő / vergődés” (*Ez nem egy vers arról, hogy meghaltál* – 82.). Persze ennél is rétegzettebb ez a vers, hiszen az idézett részlet határozószóiban („már”, „még”, „megint”) ott feszül a téma történetisége (úgy a saját életmű, mint a költészettörténet fesztávjában), de a saját idő múlása is. A problémafelvetésben a témához való saját (költői) viszony megváltozása. Közben a vers alkalmat ad a pátosz felülvizsgálatára (de ha akarom, akkor a pátosz felülvizsgálatának felülvizsgálatára is): „Ha kihúzok egyesével minden szót, / aztán kitörlöm a fájlt is, / itt valami mégis túlzó / és értelmes marad”. Azt pedig nehéz bemérni, illetve megfogalmazni, hogy egyfelől a humornak, másfelől a politikumnak milyen dimenzióiba kerül a vers a következő részlet által: „Örömmel nem gon-

³ A Simon-líra öko-poétikája nem programos. Ám a korai versek kitüntetett képei mögött akár az ökológiai tudatossággal rokon gondolkör is felismerhető. Bár ez olykor áttűnik a Spektrum és a Discovery Channel természetfilmjeinek világába. Így jelennek meg a *Dalok...*-ban vissza nem váltható üvegek, partra vetett bálnák, környezetvédők, zajló jégtáblák stb. Megtudjuk, hogy a bálnák szíve nyolc-kilencszáz kiló, az *Egy éjszakai száj* című versben pedig azt olvassuk, „országnyi, olajjal / szennyezett vízfelület a jövő, amin gyűlékony madarak / fuldokolnak”. A felvetést lásd még Pinczési, i. m.

dolok rád / többé, / nem, nem, soha”. Ráadásul ennek az ironikusan felhasznált (ám az anyavesztés léptékét túlzásában mégiscsak érzékeltető) irredenta jelmondatnak van némi nyelvi motivációja is a versben, pár sorral korábban ugyanis ezt az erdélyies nyelvi szerkezetet olvashatjuk: „most én kéne utólag bizonyítsam”.⁴

A *My Heart Will Go On* már a felütésében nyilvánvalóvá teszi, hogy a szerző másik nagy műfaja is felülvizsgálatra szorul: „Azt mondom, / eleged van az én-te versekből // gyalázatos nagy szar az összes // az intimitás olcsó pótléka, / fantáziátlan élőködés / a közízlés gyengeségein” (111.). A részlet a konkrét közlés szintjén aligha szorul értelmezésre. Ám annak van pikantériája, hogy Simon Márton ezzel az értékítélettel szembesíti azt a népes olvasótábort (hovatovább a közízlést), amelyet nem kis részben éppen az én-te versekkel szerzett magának. Ahogy persze az is ironikus, a beszélőt kritizáló másoknak szegezett frocli, hogy egy újabb megszólító vers keretében durálja neki magát ennek a nagy csörtének. És innentől nagyjából úgy lehetne percről percre, sorról sorra közvetíteni ezt a verset, mint a futólag említett „’97-es Borussia Dortmund – Juventus / BL-döntő második félidejé[t] (3–1!)”. De inkább nem teszem, mert „A művészet / vagy láthatatlan tétek csikorgása / egy vaksötét játszmaiban, / vagy semmi”. Egy dolgot azért elárulok: nem véletlenül kölcsönzi a vers Céline Dion slágerének címét, a vers a *Titanic*ot is megidézi.

Kevésbé a korábbi költői teljesítmény felülvizsgálata, mint inkább az új anyag közlése, illetve problémafelvetései miatt tartom érdekesnek az *Önarckép szőrös pisztrángként* című verset – meglehet, e problémafelvetés részét képezi az imént szemléltetett felülvizsgálat is. A vers mindenekelőtt az eredetiség kérdéskörét problematizálja azáltal, hogy a holland Han van Meegeren nevű 20. századi Vermeer-hamisító, illetve az ő fia, az apja hamisítványait hamisító Jacques van Meegeren történetét állítja középpontba mintegy paradigmatiszus művészetallegóriaként. A vers címe tovább rétegyi a problematikát. A szőrös pisztráng az izlandi folklór, illetve bestiárium alakja, az emberre veszélyes mérgező hal, és az emberi gonoszsgát megbosszulandó jelenik meg a vizekben. Bár egyes Google-találatok szerint a legenda úgy szól, hogy a szőrös pisztráng húsát elfogyasztó férfiak teherbe esnek, és a herczacsókjukból császármetszéssel kell kiemelni az újszülöttet, és állítólag ez a folklórtörténet jelentősen formálta az idehaza is ismert izlandi sztárszerző, Sjón szürrealisztikus látásmódját. Akárhogy is, a szőrös pisztráng kellemetlen, veszélyes. Ami a cím formuláját illeti, az már a versbeli eredetiség–hamisítvány–utánzás kérdésköréhez tartozik. Az angolszász kortárs költészetnek ugyanis sokak által gyakorolt verstípusa a „Self-Portrait as [XY]” – néhány példa: Danez Smith *Dark Child Nah Nah (or Self-Portrait as 90s R&B Video)*, Francine Sterle *Self-Portrait as an Allegory of Painting* című versei (melyek fordításomban a *Versumon* magyarul is olvashatók), valamint Ocean Vuong: *Self-Portrait as Exit Wounds* [Önarckép kimeneti sebhelyként]; Chen Chen: *Self-Portrait as So Much Potential* [Önarckép oly nagy potenciálként]; Tarfia Faizullah: *Self-Portrait as Mango* [Önarckép mangóként] és így tovább.

A kötet számos versét lehetne hasonlóképpen elemezni – rétegenként, teszem hozzá, de ennek majd pár bekezdéssel később lesz jelentősége. Az imént érintett négy versen kívül kiemelkedő darab a *Valami mentse meg az életem; Ne írjál föléd semmit; Ez a dal arról szól,*

⁴ Jóllehet, ez kifejezetten rejtett nyelvi réteg, amit a standardnak gondolt magyar felől szemlélve inkább hibának, semmint nyelvjárási sajátosságnak, vagy ebben az esetben utalásnak gondolhatunk. (Alighanem a ’most nekem kéne utólag bizonyítanom’ alakot éreznénk inkább megfelelőnek.) Hogy a standardtól eltérő nyelvhasználatokra milyen kevéssé van értő füle a megközelítésnek, jól példázza a székiyudvarhelyi *uh.ro* portál kultúrarovat-szerkesztőjének, Kovács Beának a véleménycikke Kemény Lili *Nem* című autofikciója kapcsán, amely a mű recepciójának második hullámában komoly figyelmet kapott. A cikkel vitába szálló magyarországi olvasók némelyike már a cikk címe kapcsán értetlenkedett, és a szerző nyelvi kompetenciáját vonta kétségbe. Vö.: Kovács Bea: Miért nem kellene többet senki fizessen Kemény Lili új kötetéért?, *uh.ro*, 2024. 08. 16.

hogy nem tudok énekelni; Mondatok egy filmből, amit nem láttam; A világ legkoszosabb poharai; Nyitó vers rossz helyen – tehát lényegében a *Post Fake* és az *Új romantika* ciklusok egésze. Továbbá a *Helyben süített pékárúk mostantól fél áron*; Szent György azt álmodja, hogy nincsenek sárkányok, és ordítva ébred; Vers, pályázatra; Velem van; Mióta tudom, hogy sosem tehetlek annyira boldoggá, mint az, amikor tetrisezel; Vajon hányan halnak meg egyébként évente az IKEA-ban?; Jézus és a dinoszauruszok. A felsorolt címek talán önmagukban is érzékletesen villantják fel a kötet hangulatát. Tizenhét vers darabra a kötet negyede, ám ha figyelembe veszem a terjedelmüket, akkor a *Hideg pizza* harmadáról, ha nem inkább a feléről van szó. Az igen jó arány.

Am visszakanyarodva a kötet hangulatához: nem sok olyan felszabadult, játékos, iro-
nikus, mégis halálosan komoly lírai művet tudnék mondani, mint amilyen a humorosan
baljós című *Hideg pizza*. Magyar nyelven az elmúlt bő száz évből mondjuk Karinthy Fri-
gyes, Palasovszky Ödön, Vándor Lajos, Tamkó Sirató Károly, Kormos István, Tandori
Dezso, Tolnai Ottó, Szócs Géza jut az elsők között eszembe. Női szerzőkkel alig tudom
bővíteni ezt a sort, talán mert általában nem osztályrészük a felszabadulás, mindenesetre
Dedinszky Erika vagy Kemenczky Judit verseivel is felfedezhetők hasonlóságok. A köz-
vetlen kortársak közül mondjuk Turi Tímea költészetével, esetleg Vida Kamilla *Konstruk-
tív bizalmatlansági indítvány* című debütkötetével vonható párhuzam. A feltérképezhetet-
lenül nagy világirodalom szintén feltérképezhetetlenül nagy angolszász feléből határo-
zottan inspirálódik Simon költészete, láthattuk az imént. Elsősorban olyan szerzőket
említenék, mint az amerikai neoszurrealista Dean Young, az új-zélandi Hera Lindsay Bird
görleszk (tehát – rendkívül sommásan – a feminizmust a burleszkkel elegyítő) költészete,
az afro-amerikai Danez Smith vagy a vietnámi-amerikai Ocean Vuong, akik etnikai, illet-
ve szexuális kisebbségről szóló költészetükkel az érzékenység különböző attitűdjeit kép-
viselik, ám a maguk *camp* esztétikája ahhoz is muníciót kínál, hogy írásaik által az érzel-
messég, a pátosz, a giccs kategóriáit újragondoljuk. És bizonyára számos 20. századi és
kortárs japán költőt is fel lehetne sorolni, ha rálátnék a területre, ám a kevéskét, amit e
tárgyban tudok, azt éppen Simon Márton – sajnos kis számú – fordításában olvastam, így
csak Tamura Rjúicsit és Tanikava Sutarót említhetem.

Ez a hevenyészett névsor nagyjából azt is kijelöli, hogy poétikailag többnyire az avant-
gárd-neoavantgárd érintettségű életművekben látom Simon költészetének hagyomány-
bázisát. Mindazonáltal a kortárs költőink közül Simon azon kevesek egyike, aki rendsze-
resen számot ad széles körű olvasottságáról. Ennek nyomtatott formája a 99 *magyar vers*
című antológia a Helikon Zsebkönyvek sorozatában, amelyben Vörösmarty Mihálytól
Jancsó Noémiig válogatott egy-egy verset az elmúlt bő kétszáz év – immár halott – költő-
itől. Az antológia erényei közé tartozik, hogy a szövegek több mint negyede többnyire
kanonizálatlan női szerzőktől származik, s az ismertebb költőktől nemegyszer igyekezett
kevésbé felkapott verseket megmutatni – e két vonás határozottan jelzi, hogy Simon nem
spórolta meg a felfedezőmunkával járó olvasást. Ám a szerző tágas irodalomszemléletét
fémjelzik online projektjei is: a 2015-től nagyjából 2021-ig aktív, de nagy ritkán még min-
dig frissülő *Szöveges kontent* Facebook-oldal, valamint a 2020–2021-től az Instagramon
szervezett *Pingvin ovi* nevű online közvetített felolvasások. Mindkettő altruista költészet-
népszerűsítő sorozat – olyanmire, hogy a *Szöveges kontent*en hosszú ideig irodalmárok,
szerkesztők, kritikusok, műfordítók, szépírók kaptak vendégszerkesztői lehetőséget egy-
egy hét erejéig.

Ráadásul Simon költői figyelme és fantáziája már a kezdetektől kiterjedt az irodalmon
túl más művészeti ágakra (képzőművészetre, filmre, fotóra stb.), sőt a Discovery Channelre,
a Wikipédiára, a Youtube-ra. S ezekről az írásai rendre számot is adtak. A *Hideg pizzában*
például ezt a tágas kultúrafelfogást tükrözi már a mottó helyén álló reddites kommentfo-
lyam, amelynek kiinduló kérdése, hogy „Miért szeretik az emberek a hideg pizzát?” Egyéb-

ként szembesülünk azzal a kérdéssel is, hogy a Nemzetközi Űrállomáson vajon szoktak-e szexelni, és ha igen, hogyan. A *Nyitó vers rossz helyen* egyik mottója Brehm *Az állatok világa* című művéből származik, a másik Eminemtől – a vers mindeközben Italo Calvino-hommage is. A *Zeneszámok a harmincas férfiak problémáiról* című – polaroidszerű – szöveg mindössze egyetlen sor: „Eat_myp_ssy304 kedvelte a hozzászólásom.” (70.) A *Műhold a Boszporusz fölöttben* megszólal a Queentől az *I Want to Break Free* című dal. Az *Ez nem egy vers arról, hogy meghaltálnak* egy Youtube-link a mottója (a holland De Staat zenekar *She's With Me* című dalának koncertfelvételére mutat, ami viszont összecseng a *Velem vagy* című verssel). És lehet még sorolni a könnyűzenei, irodalmi, filmes és egyéb utalásokat (Carson Coma, Stromae, Marcel Proust, Petőfi Sándor, Szócs Géza, Jézus, dinoszauruszok, ufók, foci stb., nem beszélve a fent már részletezett szőrös pisztráng izlandi Wikipédia-oldaláról vagy a „csak a döglött hal úszik az árral” mondás török megfelelőjéről, vagy a számtalan japán kandzsiról). Mindez kinyit egy újabb világirodalmi párhuzamot, még hozzá a Flarf Poetryét. A kétezres évek elejétől, főleg e-mail listákon aktív, laza csoportosulásban dolgozó, avantgárd indíttatású amerikai Flarf-költők egyik fő eszköze a talált szöveg, illetve a szövegmontázs valamegyest modernizált, *Google-sculpting*nak vagy *Google-mining*nek (tehát Google-szobrászatnak vagy -bányászatnak) nevezett eljárása. Ennek nemcsak az a lényege, hogy különös keresőszavakkal különös dolgokat találjanak az internet bugyraiban, de az is, hogy minél kevésbé lírai dolgokat hozzanak a költészet terrénumára.⁵ Amit Simon a maga költői praxisában csinál – amit én a fentiekben mindenekelőtt a rétegek, a rétegzés kapcsán fejtegettem –, nagyon hasonlít a Flarf-költők Google-szobrászatára, legalábbis technikai-technológiai szempontból. Hogyan máshogy találkozna össze egy versben például az önarckép-verstípus, a szőrös pisztráng és a holland festményhamisító, ha nem az internet jóvoltából? Egyébként ezt az eljárást persze köthetnénk akár Bertók László „szöszmötöléséhez” vagy Tolnai Ottó „nemezeléséhez” is (hogy a Tolnai-univerzumnak csak az egyik jellemző írásmetaforáját említsem). Vagy beszélhetnénk egyszerűen kollázs-montázs technikáról. Csak az internet által biztosított információmennyiség adott esetben sokkal színesebb, váratlanabb, egzotikusabb (stb.) kombinációkat eredményezhet – amiket viszont továbbra is egy montázsra kalibrált emberi tudat szerkeszt össze.

Nem ejtettem még szót a *Japáni versek* ciklusáról. Az itt szereplő versek lényegében a *Polaroidok* esztétikáját folytatják: egy-egy csattanóra, sőt olykor gesztusra kiélezett rövid versek. Jellemző példa a *Na és milyen volt?* című vers, melynek egyetlen sora: „Nem jöttem haza”. Számomra ez a kötet leginkább problematikus része. A rövid, könnyedebb versek elférnek a kötetkompozícióban, ám sajátos kettősségük, hogy fajsúlyban szükség szerint elmaradnak a nagyobb ívű szövegektől. Így aztán ízlés kérdése, hogy ezeket a darabokat töltelékként vagy felüdülésként, rövid pihenőként érzékeljük. A poentírozó szövegek megítélése még nehezebb, hiszen itt a gesztusok nem kifejtett verskontextusok foglalatában kerülnek elénk. Ráadásul a cikluscím nem árul zsákbamacskát, itt találkozunk a leg-töményebben a japán utalásokkal, például az írásjelekkel, kandzsikkal – ami mindenekelőtt talán elidegeníti az olvasót. Az például csak a szerzővel a pécsi könyvbemutatóján beszélgetve vált világossá, hogy a „Viharos ég ernyője nyílik a mosoda fölött” egysoros vers előtt címként álló kandzsis elsősorban vizuálisan értelmezhető, mivel azok egy házra és egy ernyőre hasonlító jelek: 谷中. De ez a jelegyüttes egyszersmind a tokiói Taitó városrész Janaka kerületének a neve is. E felismerés után tűnik valószínűnek, hogy néhány oldallal később a szintén címpozícióban olvasható おまえらの題名がもちろん分らないだえ jelsor csakugyan illusztratív, vizuális dimenzióban értelmezendő a magyar olvasó számára, s a vers első sorát vonja új fénytörésbe: „A tűzijáték fényétől zöldes-ró-

⁵ Az irányzatról bővebben lásd például: Maria Damon: Between Friendship Network and Literary Movement. Flarf as a Poetics of Sociability. In: Anne Dewey – Libbie Rifkin (szerk.): *Among Friends. Engendering the Social Site of Poetry*. University of Iowa Press, Iowa City, 2013, 130–150.

zsaszín a pólód”. Azt már különböző kandzsi-felismerő applikációkkal való mintegy negyedóra-húszpercnyi kísérletezés után derítettem ki, hogy a jelsor egyébként magyarul azt jelenti: „Természetesen nem érted a címet”. Így aztán az is egyértelművé válik, hogy a szerző tudatosságát nem érdemes kétségbe vonnunk.

Mindezek után aligha kell tovább ragozni, hogy Simon Márton új anyaga erős gesztusokkal dolgozik, és ezek jelentős része már a hagyományválasztás szintjén létrejön. Ezt figyelembe véve találtam kiemelkedő mozzanatnak a kötetet záró köszönetnyilvánítás végén ezt a jegyzetet: „A kötet szövege semmilyen idézetet nem tartalmaz sem eredeti, sem torzított formában” (163.). Az Esterházy Péter vagy Parti Nagy Lajos (stb.) posztmodernjén szocializálódott olvasó (de hadd tegyek most különbséget: még inkább az irodalmár) számára ez talán a legradikálisabb gesztus, különösen úgy, hogy Simon korábbi kötetének végén rendre ott szerepeltek a források David Attenboroughtól a Biblián át a *BoJack Horseman*ig és még tovább Távára Macsiig – miként Esterházy *Bevezetésének* utolsó öt és fél oldalán. Nem kívánnám túldimenzionálni a *Hideg pizza* e részletét – már csak azért se, mert a fentiekben számos idézetet felvillantottam az újabb Simon-versekből. Mindazonáltal elgondolkodtatott, hogy ez a gesztus miként viszonyul ahhoz az utóbbi években fel-felbukkanó tendenciához, amely a posztmodernség végét igyekszik tetten érni a kortárs irodalmunkban.

A *Hideg pizza*, illetve a Simon-költészet jelentőségét persze majd a jövő irodalomértése fogja meghatározni. Ebből a szempontból nagyon érdekes például észrevenni, hogy a kiábrándultságot játékkal, humorral ellenpontoszó-elviselő-előadó kötet egyik fülszövegét jegyző, abban a szöveg örömeire koncentráló Gács Anna mintegy harminc éve a Simon-kötetre sok tekintetben (de legalábbis a kiábrándultság és a humor tekintetében) hasonlító Szócs Géza-kötetről, *A vendégszeretőről* így írt: „A magabiztosság megingása a költészetben, a költő küldetésébe vetett hitre is kiterjed, ezt mutatja a sok próza és vendégszöveg”.⁶ Persze sok a különbség is: nemcsak a harminc év tapasztalata és távolsága vagy az eltérő kor és korszak, illetve a költészeteszmény, hanem az az egyszerű tény is, hogy a fülszöveg nem kritika. Szóval könnyen lehet, hogy 2054-ben másra koncentrálva és talán más előjellel olvassuk majd a *Hideg pizzát*. Most viszont 2024 egyik legfontosabb és legjobb verseskötetének látom.

(P. S. Jut eszembe, a kötetcím! Miért hideg a pizza? Nem pontosan tudjuk. De lehet, hogy egy palermói plakáton, miként a kortárs költészet miatt, úgy a hidegen érkező pizzákért is bocsánatot kért Jézus. Talán.)

⁶ Gács Anna: „A lélekműves éjszakája”. *Jelenkor*, 1993/1, 85–89., 88–89.

Átadóest

20
24

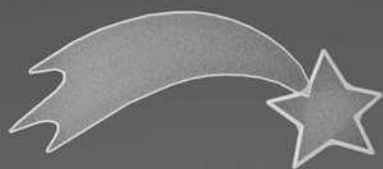
Bertók László Költészeti Díj

Átadóest

Nagydíj: **Rakovszky Zsuzsa**
Kisdíj: **Pál Sándor Attila**

Pécs, Kodály Központ
2024. december 5.
csütörtök, 18:00

Az eseményen közreműködik:
Balogh Máté, Mácsai Pál,
Nyáry Krisztián,
Pannon Filharmonikusok

Advent Pécs 2024

november 29. – december 24.

XIII. Adventi
Kézműves-
és Mesevásár

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NYRT.

PÉCS

PÉCSI SZÍNHÁZ
MŰKÖDÉSI TERÜLET

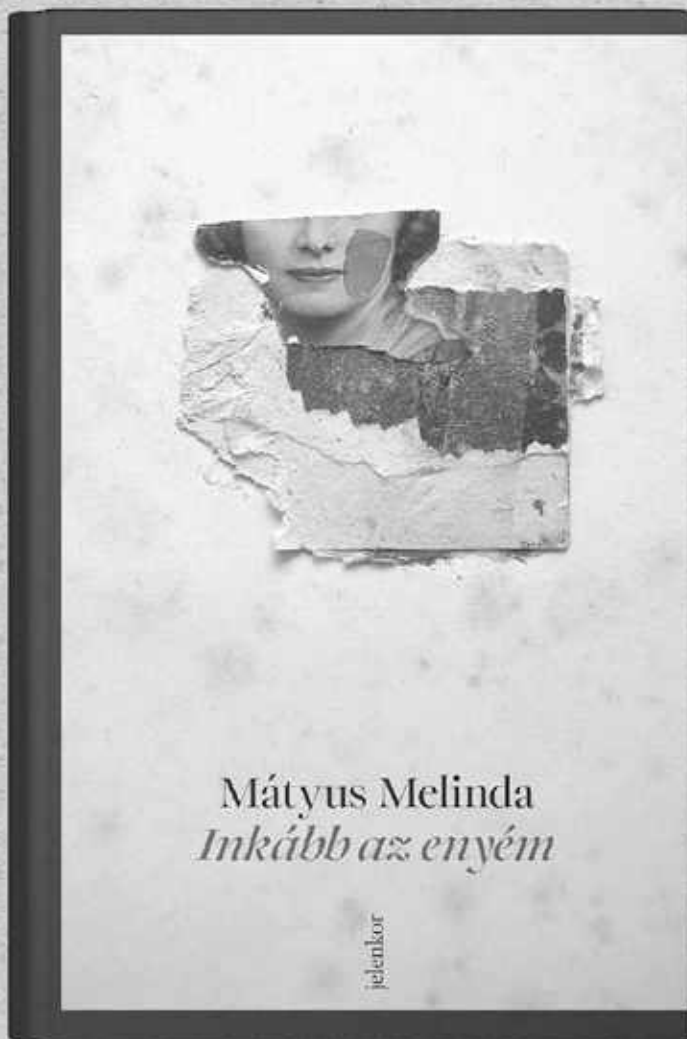
PAPPAS

PAPPAS

PAPPAS

Különös testi szenzációk találták meg saját nyelvüket Mátyus Melinda sodró erejű prózájában. Nevelődési regénnyé összeálló elbeszélései egy mindeddig teljességgel ismeretlen nézőponttal teszik finomabbá világunk nyelvi érzékelését, jelesül a lelkésznő látásmódjával. Történeteik csaknem észrevétlenül űznek ki az irodalomból, önmagunk felismerésének irányába.

Mondjuk talán lelkésznőregénynek.

Mondjuk talán irodalomtörténeti eseménynek.

Visky András

Örök értékek a jelen korában!

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán olyan tudást adunk át, amely túlmutat a szakmaiságon.

Képzéseink a kritikus gondolkodás, a társadalmi érzékenység és a kulturális értékek iránti elkötelezettséget erősítik – olyan értékeket, amelyek társadalmat és közösségeket formálnak.

A mesterképzéseinken lehetőséget kínálunk tovább bővíteni a megszerzett tudást. Képzéseinket ajánljuk azoknak az alapdiplomásoknak, akik néhány félév alatt szeretnének gyakorlatorientált, korábbi tapasztalataikra épülő tudást szerezni.

MESTERKÉPZÉSEINK

- Alkalmazott nyelvészet
- Amerikanisztika
- Andragógia
- Anglisztika
- Angol nyelvoktató
- Balkán-tanulmányok
- Emberi erőforrás tanácsadó
- Esztétika
- Filozófia
- Francia nyelv, irodalom és kultúra
- Horvát nyelv és irodalom
- Humánökológia
- Hungarológia
- Irodalom- és kultúratudomány
- Klasszika - filológia
- Kommunikáció és médiatudomány
- Könyvtár- és információtudomány
- Korai intervenció mentálhigiénés tanácsadás
- Kreatív írás és művészeti kritika
- Kulturális mediáció
- Kulturális örökség tanulmányok
- Német nemzetiségi nyelv és irodalom
- Német nyelv, irodalom és kultúra
- Nemzetközi tanulmányok
- Néprajz
- Neveléstudomány
- Orosz nyelv és irodalom
- Politikatudomány
- Pszichológia
- Régészet
- Romológia
- Szociális munka
- Szociálpolitika
- Szociológia
- Történelem

PTE | **BTK**

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

A folyóiratok állami támogatásának csökkentése miatt
a Jelenkor folyóirat nehéz anyagi helyzetbe került.

Lapunk 1958 óta inspirálja és közli
a mindenkori kortárs magyar irodalmat.

Mások mellett Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Csorba Győző,
Bertók László, Esterházy Péter, Nádas Péter, továbbá számos
fiatalabb hazai szerző írásainak adott otthont, miközben olvasók
generációit segítette az irodalmi tájékozódásban.

Folyóiratunk fennmaradásához szükség van az ön támogatására!

Ne hagyja, hogy a modern magyar irodalmi kultúra
egyik leghosszabb és legszebb története véget érjen!

Előfizetését vagy adományát a folyóiratot kiadó
közhasznú alapítványunk várja:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7–8.

SZÁMLASZÁM:

50800111-11164573

PRINT

Előfizetési akció!

Fizessen elő a Jelenkor folyóírra fél évre most csak 6 ezer forintért, egész évre most mindössze 11 ezer forintért! Előfizetését legegyszerűbben közvetlenül szerkesztőségünkön keresztül intézheti. E-mail címünk: jelenkor58@gmail.com, telefonszámunk: 72-310-673, 72-215-305, 72-510-752, 72-510-753.

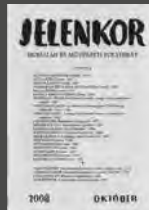
Támogassa a mai szabad magyar irodalmat és a holnapét!

WEB

JELENKOR.PDF
HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

Vásárolja meg a Jelenkor folyóíratot PDF-formátumban, lapszámonként mindössze 500 forintért! Sőt, aki egy teljes évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat lapszámaihoz.

JELENKOR ADOMÁNYOZÓI EST

Írók, művészek jótékonyági estje a Jelenkor folyóirat támogatására

2024. december 12., 18 óra

Tudásközpont, nagyelőadó terem

Fellépnek:

**Beck Zoltán, Csordás Kata, Darvasi László, Frank Ildikó,
Havasréti József, Horváth Viktor, Keresztesi József,
Kiss Georgina, Kiss Tibor Noé, Kukorelly Endre, Méhes Károly,
Milbacher Róbert, Mohácsi Balázs, P. Horváth Tamás,
Rozs Tamás, Szilágyi Eszter Anna, Uhrik Dóra**

Moderátor:

Ágoston Zoltán és Balogh Robert

Jegyárak:

3000 Ft

(belépőjegy egy fő részére + ajándék Jelenkor-lapszám)

6000 Ft

(belépőjegy egy fő részére + féléves Jelenkor-előfizetés)

11000 Ft

(belépőjegy két fő részére + egyéves Jelenkor-előfizetés)

Aki már rendelkezik nyomtatott vagy pdf-es Jelenkor-előfizetéssel,
illetve adományozott a lapnak a kampány során, természetesen
további jegyfizetés nélkül vehet részt a programon.

Jegyvásárlás a helyszínen, illetve elővételi információ: jelenkor58@gmail.com, +3672310673